IOANNIS

MALDONATI ANDALVSII

SOCIETATIS IESV THEOLOGI

COMMENTARIORVM IN QVATVOR EVANGELISTAS.

Tomus II.

IN LVCAM, ET IOANNEM,

AD SERENISSIMVM LOTHARINGIAE DVCEM.

MOGVNTIÆ,
Excudebat Balthaſarus Lippius,
ſumptibus Arnoldi Mylij.
Cum Gratia & Priuilegio Sacræ Caeſ. Maieſt.
M. D. CII.

Digitized by Google

Digitized by Google

SERENISSIMO PRINCIPI CAROLO III. CALABRIAE, LOTHARINGIÆ, GELDRIÆ, ET BARRI DVCI, &c.

MVSSIPONTANAE ACADEMIÆ THEOLOGI SOCIETATIS IESV SALVTEM IN EO, QVI EST VERA SALVS.

EST hoc in vera Principum laude, DVX SERENISSIME, vt cùm à ſuis beneficium accipere non poſſunt, tamen eorum erga ſe ſtudiis delectentur, faciantq́; humanitate & gratiâ, vt quæ officia fuerint maximè, beneficia fuiſſe videantur. Vſque adeo ingenuæ nobilitati altè inſitum eſt benè de omnibus mereri, non deſpicere fortunam tenuiorum, non efferri magnitudine gloriæ, dignitatem in eo ponere, non vt aliis fortunę copiâ, ſed vt humanitatis laude antecellat! Et abundamus nos quidem in hoc genere humanitatis tuæ in re noſtra domeſticis exemplis & publicis, quibus nos quoad victuri omnes ſumus, immo quoad nominis noſtri memoria exſtabit, immortaliter tibi familiæq́; tuæ debebimus; ſed illa quæ intempeſtiua huic loco videri poterant, profiteri animo ſatis habuimus, commemorare idcirco oratione noluimus, quòd beneficium qui alieno loco commemorat, gratiam omnẽ beneficij minuit. Illud huic rei proprium eſt, quòd cùm ſuperiore anno exeunte Maldonatus noſter cum optimi ſui operis parte tua in Lotharingia, in hac Muſſipontana Academia feliciter in lucem exiiſſet, nobis autoribus ſe ſuumq́; opus tibi detuliſſet, quod eo nomine tibi debuit, quod in Academia tua, tuo beneficio poſteritati natus erat, hoc tu eius ſtudio erga te ſic es liberaliter delectatus, vt quod in te iuſtum officium fuit, videreris id in accepti beneficij loco numerare. Pro qua gratia Maldonatus ipſe, ſi is hodie viueret, qui tibi olim eſt cognitus, tametſi erat

eâ modeſtiâ, vt cùm alij multa in eo pro ſuo quiſque iudicio mirarentur, magnus ille eâ ætate Cardinalis Lotharingus nihil ſe in eo plus quàm animi demiſſionem mirari diceret, tamen tibi gratias ageret, putaretq́; id ſibi eſſe faciendum, vt quam maximâ voluntate erga te opus integrum, quod altera iam parte cumulatum eſſet, tuo nomini offerri, tibi addici vellet. Nullum eſſe cui abſolutum magis deberet, quàm cui inſtitutum affectúmque tam amicè & comiter placuiſſet. Quo officij genere ſuum hunc animum probare ipſe non poteſt, hoc nos adeo, de eius voluntate, communi erga te beneuolentia, tuæ atque illius virtuti perſoluimus. Proferimus qui excudendi ſupererant Euãgeliſtas duos, ſecundis illos curis & vigiliis illuſtratos, ſed quę nihil metuendum ſit ne aut non primis reſpondeant, aut non præ illis laudabiliter ſecundæ dici poſſint. Apparebunt ipſi in tuo nomine, exſtabuntq́;, & apud poſteros, & in omniũ gentium luce Societatis noſtræ in te ac tuos obſeruantiæ monimentum. Nec oramus iam vt tibi grati ſint, qui hoc nobis de humanitate tua pollicemur; hoc confidimus fore, vt hæc opera alias euocet, neque hîc finem huius Academiæ fructus tuæ Celſitudini tuiſq́; inſcribendi, ſed principium ab hoc opere faciamus. Vale, Muſſiponti Kal. Martiis. clↄ.Iↄ. xcvii.

PRIVILEGIVM CAESAREAE MAIESTATIS AD DECENNIVM.

RVDOLPHVS *Secundus, diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator, ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ, &c. Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ, & VVirtembergæ. Comes Tirolis, &c. Agnoſcimus ac notum facimus tenore præſentium vniuerſis. Quòd cùm nobis humiliter exponi curarit Collegium Societatis* IESV *Mußipontanum editionem ſeſe meditari Commentariorum Ioannis Maldonati, eiuſdem Societatis* IESV *Theologi, in quatuor Euangeliſtas in duos Tomos diuiſorum, idque per Typographum Stephanum Mercatorem, qui non leues in eandem editionem expenſas faciat, vereri autem, ne, quod plerumque in aliis libris & lucubrationibus fieri ſolet, alij Typographi hos commentarios quæſtus & lucri cauſa ſibi aut Typographo ſupradicto in fraudem imitentur ac venum dent, noſq; proinde obnixé rogarit, vt ſibi ac Typographo iam ante nominato authoritate noſtra ac priuilegio aduerſus eiuſmodi æmulationem ac fraudem ſatis cautum vellemus. Conſiderantes itaque quam ſupradicti Ioannis Maldonati, cuius præſtans ac rara in variis diſciplinis, præcipuè vero in Philoſophia ac Theologia doctrina, ac diuini numinis cultus religioq; nobis, ac ſpectatæ fidei viris miniſtriſque noſtris maiorem in modum prædicatur, Commentarij Chriſtiano populo vtiles & ad pietatem excitandam peropportuni futuri ſint, humillimis eiuſdem precibus, tanquam æquißimis, annuentes, ex certa noſtra ſcientia, animoque bene deliberato, pro auctoritate noſtra Cæſarea decreuimus, ediximus, ſtatuimus ac vetuimus, quemadmodum vigore præſentium decernimus, edicimus, ſtatuimus, ac vetamus, ne quiſquam Typographorum, Bibliopolarum, ac aliorum quamcunque librariam negotiationem exercentium prænarratos Commentarios per decennium, à prima editionis die computandum intra Sacri Romani Imperij, Regnorumque & Dominiorum noſtrorum hæreditariorũ fines ſimili aut alio quopiam charactere vel forma, ſiue in toto vel in parte recudere aut alió recudendos dare, vel alibi etiam impreſſos adducere, vendere, diſtrahereùe clam vel occultè, citra voluntatem & conſenſum præfati Stephani Mercatoris, ſuorumue hæredum præſumat. Si quis vero ſecus faciendo priuilegium & interdictum hoc noſtrum Cæſareum ſpernere, negligere, aut tranſ-*

gredi conatus fuerit, eum non ſolum omnibus exemplaribus, perperam quippe excuſis & adductis, (quę quidem ſupradictus Stephanus Mercator, aut hęredes, eorumùe mandatarij vbicunque deprehenſa, vel propria authoritate vel Magiſtratus loci illius auxilio ſibi vendicare poterunt,) de facto priuandum, ſed & pœna inſuper decem marcharum auri puri, Fiſco noſtro Cęſareo fraudis vindici & ſępe fati Stephani Mercatoris, ſuorumùe hęredum vſibus ex ęquo pendenda, decernimus irremiſſibiliter plectendum. Dummodo tamen idem Stephanus Mercator terna ad minus eorundem Commentariorum exemplaria propriis ſuis ſumptibus quamprimum ad Cancellariam noſtram Imperialem tranſmittere teneatur, quatenus priuilegio hoc noſtro vti voluerit. quod ſi neglexerit, eo ipſo priuatus & exutus plane cenſeatur.

Mandamus ergo vniuerſis noſtris, ac Sacri Romani Imperij, Regnorumque & Dominiorum noſtrorum hęreditariorum ſubditis, cuiuſcunque ſtatus, gradus, ordinis, conditionis, dignitatis, aut praeminentię exiſtant, tam Eccleſiaſticis, quam ſęcularibus, pręſertim vero iis, qui in magiſtratu conſtituti, vel proprio, vel ſuperiorum ſuorum nomine & loco Iuris ac Iuſtitię adminiſtrationem exercent, ne quempiam priuilegium hoc noſtrum Cęſareum, temere & impune tranſgredi aut violare patiantur, quin potius contumaces, ſi quos compererint, pręſcripta pœna plecti, aliisq; idoneis modis coërceri curent: quatenus & ipſi eandem mulctam euitare maluerint. Harum teſtimonio litterarum, manu noſtra ſubſcriptarum, ac ſigilli noſtri Cęſarei impreſſione munitarum. Datum in arce noſtra Regia Pragę, die decimaſeptima menſis Auguſti. Anno Domini milleſimo quingenteſimo nonageſimo ſexto. Regnorum noſtrorum Romani vigeſimo primo, Hungarici vigeſimo quarto, Bohemici itidem vigeſimo primo.

Rudolphus.

Jo. VV. Freymon.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ
Maieſtatis proprium.

Jo. Baruitius.

APPRO-

APPROBATIO FACVLtatis Theologiæ.

CVM ſacra Theologiæ Facultas iuſſu R. D. Rectoris congregata eſſet, audita relatione quatuor Doctorum, qui ex prædictæ Facultatis decreto IOANNIS MALDONATI COMMENTARIOS IN QVATVOR EVANGELISTAS examinarunt, & teſtati ſunt in iis ſe nihil erroneum, & fidei orthodoxæ contrariũ obſeruaſſe; immo multa ad ſcripturam intelligendam, & hæreſes noſtri ſæculi refellendas, veramque doctrinam Eccleſiæ confirmandam vtiliſſima reperiſſe: Permiſit eadem Facultas, vt prædictus liber typis excuderetur. Muſſiponti XXIII. Maij. cIↄ. Iↄ. XCVI.

De mandato R. D. Rectoris.

Bague.

FACVLTAS PROVINCIALIS SOCIETATIS IESV IN PROVINCIA FRANCIÆ.

EGo Clemens Puteanus Præpoſitus Prouincialis Societatis IESV in Prouincia Franciæ poteſtate ad id mihi facta per R.dum P. Claudium Aquauiua Societatis noſtræ Præpoſitum Generalem permitto, vt duo Tomi Commentariorum in quatuor Euangeliſtas IOANNIS MALDONATI Societatis noſtræ Theologi, à doctis, & grauibus Societatis noſtræ Theologis diligenter examinati, & approbati typis excudantur. In quorum fidem has litteras manu noſtra ſubſcriptas, & ſigillo noſtro obſignatas dedimus. Muſſiponti Cal. Septembr. an. D. cIↄ. Iↄ. XCVI.

Clemens Puteanus.

Digitized by Google

IOANNIS MALDONATI SOCIETATIS IESV THEOLOGI COMMENTARII IN EVANGELIVM D. LVCÆ.

PRAEFATIO.

Lucas Antiochenus.

LVCAM Antiochenum omnes veteres auctores faciũt, Euſebius libro 3. hiſt. Eccleſ.c.4. Hiero.in libro de ſcripto. Eccleſ. c. 17. Dorothe. in Synop. Iſid. lib. de ſcript.Eccleſ.cap. 84. Beda in præf. in Acta Apoſt. Occumen. Actorum 1. Simeon Metaphr. in eius vita.

Lucas Medicus.

Medicum fuiſſe arte iidem omnes auctores tradunt, ac præterea Chryſoſto.hom. 12.in epi.ad Col. Ambroſ. B & Theophyl.ad Col.4.14. Non alio opinor argumẽto, quam quod eo loco dicat D. Paul. *Salutat vos Lucas medicus cariſsimus.* Quod etſi Caluinus antiquitatis hoſtis, novitatis amator refellere conatur, plus tamen tot tantorùmque auctorum ſententiis confirmatum, quam, quo illud ipſe refellit, apud homines paulo modeſtioris ingenii habet ponderis. *Notior*, inquit, *erat Euangeliſta, quam, vt opus fuerit tali indicatione, & ſplendidiore elogio fuiſſet inſignitus. Certè coadiutorem ſuum, aut fidelem ſaltem comitem, & certaminum participem vocaſſet.*

In cōmēt.

Caluinus refellitur.

Ego verò contra, ſi Lucas ille, de quo Paulus loquebatur, Euangeliſta non erat, aliqua eum debuit certiore nota diſtinguere, non ita deſcribere, vt omnis erraret antiquitas Euangeliſtam putans, qui medicus fuerit, arte C longè diuerſa. Titulo autem, quo alio inſigniri meliore potuit, quam vt vnus inter multos, qui ſimul nominabantur, cariſſimus appellaretur? Quis enim illi carior, quam Lucas perpetuus eius comes, aut eſſe potuit, aut vocari debuit? Quis ſolus cariſſimus, niſi qui ſolus eum in ſummis periculis non deſeruerat? 2. ad Tim. 4. 11. Timotheus adiutor etiam in Euangelium eius erat; at non ſemper coadiutorem, nõ ſemper comitem, non ſemper eiuſdem participem certaminis appellat; ſed aliquando filium cariſſimum ſuum 1. Cor. 4. 17. titulo A illi conſimili, quem Lucæ tribuit, aliquando tantùm Timotheum nullo adiuncto epitheto honoratiore 1. Cor.16.10.& ad Hebræos 13.23.

Lucas pictor.

Pictorem etiam, ſcientia, vt arbitror, magis, quam profeſſione vulgaris facit opinio, auctore non carens. Nam Simeon Metaphr.& Nicephorus lib. 2. ca. 43. & lib.6.c.16.id affirmant.

Iſidorus proſelytum fuiſſe ſcribit, Græcis, & philoſophicis eruditum litteris, qualem medicinam profeſſum eſſe oportebat; Hebraicas verò litteras leuiùs attigiſſe; eam fuiſſe cauſam, vt paulo elegantiùs, quam cęteri Euangeliſtæ, ſcribat Græcè, & ſcripturæ teſtimonia non ex Hebræis fontibus, ſed ex Septuaginta interpretum editione proferre ſoleat. Quod de Græci ſermonis cognitione & ſtylo dicit, verè dictum puto: quod de B litteris Hebraicis, deque citatis ex Septuaginta ſcripturę teſtimoniis nolim iudicare, quam verum ſit. Perexiguum enim inter eum, & cæteros Euangeliſtas in ea re diſcrimen animaduerto.

Lucas an ex ſeptuaginta duobus diſcipulus fuerit.

An Chriſti diſcipulus fuerit, diuerſas video veterum ſcriptorum eſſe ſententias. Orig. dialogo 1. de recta in vnum Deum fide, Gregor.in præf.in Iob c.1.& Simeon Metaphr. vnum ex ſeptuaginta duobus Chriſti diſcipulis fuiſſe dicunt, quos præter Apoſtolos ad prædicandum Euangelium dimiſit Luc. 10.1. Iren. lib.3.c.11. Tertul.lib.4. contra Marci. Euſebius libro 3. hiſtor. Eccleſ. c.4. Hieron.in ſcriptor.Eccleſ. c. 17. Doroth. in Synop. Beda in pręfat. in Lucam, & Petrus Damian. in ſerm. quodam de ſancto Luca negant. Itaque Tertul. non Apoſtolum, ſed Apoſtolicum virum vocat, quo nomiC ne vocari ſolebant ij, qui quamuis Chriſtum non audiuiſſent, audiuiſſent tamen Apoſtolos. Hoc probabilius non ſolum quia plures id auctores affirmant, ſed quia ipſe etiam de ſe teſtatur. Cum enim dicit c.1.2. *Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipſi viderunt, & miniſtri fuerũt ſermonis*, minimè dubiè ſignificat ſe non vidiſſe, ſed auditione ab iis, qui viderant, accepiſſe, quæ ſcripturus erat. Idem ex ver. 3. ſi rectè verba penſentur, colligi poteſt, *Viſum eſt*, inquit, *& mihi aſſecuto omnia à principio diligenter ex ordine tibi ſcribere.* Aſſecutum enim ſe dicit

omnia diligenter, id eſt,ſumma diligentia facta, dictaque Chriſti perueſtigaſſe,vt illo loco docebimus,quod qui vidiſſet,minime feciſſet. Neque argumentum,quo quidam vti ſolent.mouet me de ſententia. Eccleſia, inquiunt,cum eius feſtum agit diem,legit illud ex eodem Luca cap.10.1.*Poſt hæc autem deſignauit Dominus, & alios Septuaginta duos, & miſit illos binos ante faciem ſuam in omnem ciuitatem, & locum,quò erat ipſe venturus*; quaſi vnus ex illis Lucas fuerit. Solet enim Eccleſia,quæ de aliis dicta ſunt, ad alios propter ſimilitudinem aliquam accommodare. Quod apud eundem Lucam eodem capite ver.42. ſcriptum eſt,*Maria optimam partem elegit*, quis neſcit de Maria ſorore Lazari dictum eſſe? atqui Eccleſia ad B. Mariam Chriſti matrem in eius feſtis accommodat. Quod Matthæi 12.46.47.dicitur,*Ecce mater tua,& fratres tui foris ſtant quærentes te*,de vera Chriſti matre,eiuſque cognatis dictum eſt;accommodat tamen Eccleſia ad ſanctam Felicitatem, & ſeptem eius filios, cum eius celebrat feſtum.

Quando, aut quomodo Lucas ſuſceperit Euangelium,vix quiſquam eſt auctor. Tantum apud Nicephorum lego lib.2.cap.43.prædicante iam D.Paulo ad eum Thebas veniſſe, auditoque credidiſſe. Quantum auctor ille mereatur fidei, ab aliis æſtimari malo, quàm à me dici; mihi ſemper audacior eſt viſus.

Luc. Pauli comes.

Pauli ſectatorem, & comitem fuiſſe omnes conſentiunt, illi etiam, qui eum Chriſti diſcipulum fuiſſe putant: deque eo locos illos omnes intelligunt, vbi Diu. Paulus nominat Lucam Coloſſ.4.14. 2. Timotth. 4.11. Philem.24.Quin & Lucium illum,de quo Roman.16. 21. mentionem facit, veteres quidam auctores Lucam Euangeliſtam fuiſſe crediderunt, qui modico flexu nominis,vt ad Latini ſermonis formam aptaretur, ex Luca Lucius factus ſit, vt Orig.lib.10.comment. in epiſtolam ad Rom. ſcribit.

Libri à Luca ſcripti.

Duos ſcripſit libros Euangelium primum, deinde Apoſtolorum Acta.Euangelium,vt quidã volunt, non ſolùm docente, atque hortante, ſed etiam dictante D. Paulo. Vnde nata opinio illa eſt, quoties D.Paulus Euangelium ſuum dicit, hoc Lucæ Euangelium intelligi,vt Roman. 2.16.& 16 25.& 2.ad Theſſ.2.14.quemadmodum Euſeb.lib.3 hiſt.Eccleſiaſticæ ca.4 & Hieron.in lib.de ſcriptoribus Eccleſiaſticis referunt. Tertull.verò lib.4 contra Marc. cauſam erroris indicat, *& Lucæ*, inquit,*digeſtum, Paulo aſcribere ſolent: cæpit magiſtrorum videri,quæ diſcipuli promulgarint*.In eo omnes conſentiũt, cum D.Paulus 2.Corint.8.18.dicit,*cuius laus eſt in Euangelio*, Lucam deſignare. Quanquam, vt in præfatione diximus quatuor Euangeliſtarum, non tam Euangelicam hiſtoriam, quàm Euangelicam prædicationem eo loco ſignificari arbitror. Alii hortante quidem, non tamen dictante. Alii ne hortante quidem, ſed docente; ſcripſiſſe enim non quæ ipſe viderat,ſed quæ audiuerat ab illo; in qua ſententia Tertul. videtur eſſe. Nonnulli ne docente quidem ſolo Paulo; non enim ex illo ſolo, qui Chriſtum ante aſcenſionem in cælum non viderat, aut in illum certe non crediderat;ſed ex Apoſtolorum, aliorumque diſcipulorum, qui, vt ipſe ait, viderant, & miniſtri ſermonis fuerant, quæ ſcripſit,didiciſſe. Hoc magis credo; quo magis etiam videtur Euſeb. & Hieron.propenſa ſententia; quia ipſe in exordio ita loquitur, vt nõ obſcurè indicet nullum ſe ad ſcribendũ hortatorem habuiſſe, neque rationem aliam, quàm quòd alii facere conati eſſent; dicturus profecto tanto ſe auctore feciſſe, ſi eius ductus feciſſet auctoritate; cùm temeritatis à ſe notam vellet remouere, eamque ob cauſam præter cæterorum Euangeliſtarum morem, cur ad ſcribendum accederet, rationem afferret.

Lucam fuiſſe eum, qui poſt Chriſti reſurrectionem cum Cleopha Emauntem ibat, cum ſeſe illis Chriſtus oſtendit Lucæ 24. 13. ſcribunt Gregor. in præfatione in Iob.cap.1. & Simeon Metaphr.in eius vita,& Theoph. in comment.in cap.Lucæ 24 & Niceph.lib.1.ca.34 Sed hanc opinionem ſupra refutauimus, cum docuimus non fuiſſe Chriſti diſcipulum, quales, vt ibidem teſtatur Lucas,duo illi erant.

Mortuum in Bithynia omnes ſcribunt.

Lucæ ætas.

De ætate non conuenit; nam Hieronym. & Iſidor. anno ætatis ſuæ 84. Beda vero in Marc. 73. mortuum fuiſſe dicit.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

CAPVT PRIMVM.

1 QVONIAM quidem multi conati ſunt ordinare narrationem, quæ in nobis com-
pletæ ſunt, rerum: 2. ſicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipſi viderunt, & mi-
niſtri fuerunt ſermonis: 3. viſum eſt & mihi, aſſecuto omnia à principio dili-
genter, ex ordine tibi ſcribere, optime Theophile, 4. vt cognoſcas eorum verbo-
rum, de quibus eruditus es, veritatem. 5. Fuit in diebus Herodis, Regis Iudææ,
ſacerdos quidam nomine Zacharias de vice Abia, & vxor illius de filiabus Aa- 1. Para. 24. a. 10.
ron, & nomen eius Eliſabeth. 6. Erant autem iuſti ambo ante Deum, inceden-
tes in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini ſine querela, 7. & non e-
rat illis filius eo quod eſſet Eliſabeth ſterilis, & ambo proceſſiſſent in diebus ſuis
8 Factum eſt autem, cum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ ante Deum, 9. ſecundum conſuetudinẽ ſa-
cerdotij, ſorte exiit vt incenſum poneret, ingreſſus in templũ Domini: 10. & omnis multitudo populi erat orans Ex 30. a. 7.
foris hora incenſi. 11. Apparuit autem illi Angelus Domini, ſtans à dextris altaris incenſi. 12. Et Zacharias Leu. 16. d. 17.
turbatus eſt videns, & timor irruit ſuper eum. 13. Ait autem ad illum Angelus: Ne timeas Zacharia, quo-
niam exaudita eſt deprecatio tua: & vxor tua Eliſabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Ioannem: 14.
& erit gaudium tibi, & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebunt: 15. erit enim magnus coram Domi-
no: & vinum: & ſiceram non bibet, & Spiritu ſancto replebitur adhuc ex vtero matris ſuæ: 16. & multos fi-
liorum Iſrael conuertet ad Dominum Deum ipſorum: 17. & ipſe præcedet ante illum in ſpiritu, & virtute Eliæ:
vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iuſtorum, parare Domino plebem perfectam. Mal 4. b. 6
18 Et dixit Zacharias ad Angelum: Vnde hoc ſciam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea proceſſit in diebus ſuis. Matt. 11. b. 14
19. Et reſpondens Angelus dixit ei: Ego ſum Gabriel, qui aſto ante Deum: & miſſus ſum loqui ad te, & hæc ti-
bi euangelizare. 20. Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſque in diem, quo hæc fiant, pro eo quod non credi-
diſti verbis meis, quæ implebuntur in tempore ſuo. 21. Et erat plebs expectans Zachariam: & mirabantur quod
tardaret ipſe in templo. 22. Egreſſus autem non poterat loqui ad illos, & cognouerunt quod viſionem vidiſſet in
templo Et ipſe erat innuens illis, & permanſit mutus. 23. Et factum eſt, vt impleti ſunt dies officii eius abiit in
domum ſuam: 24. poſt hos autem dies concepit Eliſabeth vxor eius, & occultabat ſe menſibus quinque, dicens:
25. Quia ſic fecit mihi Dominus in diebus, quibus reſpexit auferre opprobrium meũ inter homines. 26. In men-
ſe autem ſexto, miſſus eſt Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, 27. ad Virginem
deſponſatam viro, cui nomen erat Ioſeph, de domo Dauid, & nomen virginis Maria. 28. Et ingreſſus Angelus
ad eam dixit: Aue gratia plena: Dominus tecum: Benedicta tu in mulierib. 29. Quæ cum audiſſet, turbata eſt
in ſermone eius, & cogitabat qualis eſſet iſta ſalutatio. 30. Et ait Angelus ei: Ne timeas Maria, inueniſti enim
gratiã apud Deum. 31. ecce concipies in vtero, & paries filiũ, & vocabis nomen eius IESVM. 32. hic erit ma- Iſa. 7. c. 14.
gnus, & Filius Altiſſimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius: & regnabit in domo Inf. 2. c. 21.
Iacob in æternum, 33. & regni eius non erit finis. 34. Dixit autem Maria ad Angelum: Quomodo fiet iſtud, Dan. 7. d.
quoniam virum non cognoſco? 35. Et reſpondens Angelus dixit ei: Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & vir- 14. g. 27
tus Altiſſimi obumbrabit tibi. Ideoque & quod naſcetur ex te Sanctum, vocabitur Filius Dei. 36 Et ecce Eli- Mich. 4. c. 7.
ſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua: & hic menſis ſextus eſt illi, quæ vocatur ſterilis: 37.
quia non erit impoſſibile apud Deum omne verbum. 38. Dixit autem Maria: Ecce ancilla Domini, fiat mihi
ſecundum verbum tuum. Et diſceſſit ab illa Angelus. 39. Exurgens autem Maria in diebus illis abiit in
montana cum feſtinatione, in ciuitatem Iuda: 40. Et intrauit in domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabeth. 41.
Et factum eſt, vt audiuit ſalutationem Mariæ Eliſabeth, exultauit infans in vtero eius: & repleta eſt Spiritu
ſancto Eliſabeth: 42. & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus
ventris tui. 43. Et vnde hoc mihi vt veniat mater Domini mei ad me? 44. Ecce enim vt facta eſt vox ſa-
lutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo. 45. & beata, quæ credidiſti, quoniam per-
ficientur ea, quæ dicta ſunt tibi a Domino. 46. Et ait Maria:

Magnificat anima mea Dominum: 47. & exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo.

48. Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ: ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes genera-
tiones.

49. Quia fecit mihi magna qui potens eſt: & ſanctum nomen eius:
50. Et miſericordia eius a progenie in progenies timentibus eum.
Iſa 51.b.9 *51. Fecit potentiam in brachio ſuo: diſperſit ſuperbos mente cordis ſui.*
Pſal 32.b.10. *52. Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.*
53. Eſurientes impleuit bonis: & diuites dimiſit inanes.
Pſal. 33.a.11 1.Reg.2.b 5. *54. Suſcepit Iſrael puerum ſuum, recordatus miſericordiæ ſuæ.*
55. Sicut locutus eſt ad patres noſtros, Abraham, & ſemini eius in ſæcula.
Iſai 41 b 8 Pſal 131.c.11. Gen 17.c.9. & 22.c.16. *56. Manſit autem Maria cum illa quaſi menſibus tribus: & reuerſa eſt in domum ſuam. 57. Eliſabeth*
autem impletum eſt tempus pariendi, & peperit filium. 58. Et audierunt vicini, & cognati eius quia magnifi-
cauit Dominus miſericordiam ſuam cum illa, & congratulabantur ei. 59. Et factum eſt in die octauo, venerunt
circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris ſui Zachariam. 60. Et reſpondens mater eius, dixit: Ne-
quaquam, ſed vocabitur Ioannes. 61. Et dixerunt ad illam: Quia nemo eſt in cognatione tua, qui vocetur hoc
Sup b.13 *nomine. 62. Innuebant autem patri eius, quem vellet vocari eum. 63. Et poſtulans pugillarem ſcripſit, dicēs:*
Ioannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt vniuerſi 64. Apertum eſt autem illico os eius, & lingua eius, & lo-
quebatur benedicens Deum. 65. Et factus eſt timor ſuper omnes vicinos eorum: & ſuper omnia montana Iu-
dææ diuulgabantur omnia verba hæc. 66. & poſuerunt omnes, qui audierant in corde ſuo, dicentes: Quis, putas,
puer iſte erit? Etenim manus Domini erat cum illo. 67. Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto: &
prophetauit, dicens:
Pſal 73.c 12 & 131.d.17. *68. Benedictus Dominus Deus Iſrael, quia viſitauit, & fecit redemptionem plebis ſuæ:*
69. Et erexit cornu ſalutis nobis: in domo Dauid pueri ſui.
Ier 23 a.6. *70. Sicut locutus eſt per os ſanctorum, qui à ſæculo ſunt, prophetarum eius:*
& 30.b.10 *71. Salutem ex inimicis noſtris, & de manu omnium, qui oderunt nos:*
72. Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris: & memorari teſtamenti ſui ſancti.
Gen.22.a.16. *73. Iuſiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum, daturum ſe nobis:*
Ier 31 f.33. *74. Vt ſine timore, de manu inimicorum noſtrorum liberati, ſeruiamus illi.*
Hebr.6 c.13 d 17 *75. In ſanctitate, & iuſtitia coram ipſo, omnibus diebus noſtris.*
Mal 4.a.5 *76. Et tu puer, Propheta Altiſſimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias eius:*
Sup b.17. *77. Ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius: in remiſſionem peccatorum eorum:*
Zac 3 d.9 *78. Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri: in quibus viſitauit nos, oriens ex alto:*
Mal.4.a.2. *79. Illuminare his, qui in tenebris, & in vmbra mortis ſedent: ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.*
80. Puer autem creſcebat, & confortabatur Spiritu: & erat in deſertis vſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſrael.

IN CAPVT I.

1. QVONIAM *quidem multi conati ſunt.*] Quæ ſcribit vſque ad verſ. 5 non pars Euangelij, ſed Euangelij præfatio eſt, qua quo conſilio ad ſcribendum acceſſerit, breuiter exponit. Quod ſolum feciſſe Lucam omnes interpretes obſeruant. Cur ſolus fecerit, non eandem omnes rationem putant. (*Cur præfatione Lucas vtitur.*) Quidam, quòd ad Theophilum priuatum hominem ſcriberet, cum alij non ad vnum ſcripſerint hominem, ſed ad cunctos. Ratio minimè probabilis. Nam & nos, cum libros noſtros non ad vnum aliquem, ſed ad omnem lectorem ſcribimus, cur tamē ſcribamus rationem reddere ſolemus: & D. Paulus ad Timoth. ad Titum, ad Philemonem homines priuatos ſcribens, cur ſcribat, nullā rationem reddit. Alij, quòd ſolus voluerit in ſcribenda Euangelica hiſtoria ſeruare ordinem. Quod vtrum ita ſit verſu 3 dicemus; nūc tantum dicimus eam non fuiſſe cauſam, cur præfatione vteretur, quia & alij Euangeliſtæ ſuum ordinem ſeruāt, nonnullis etiam in rebus maiorem, quàm Lucas, præfatione tamen vſi non ſunt. Præfationis igitur huius non alia nobis, quàm quam auctor ipſe reddit, cauſa quærenda eſt; quòd conati multi eſſent idem facere; & ipſe explorata, atque perſpecta haberet omnia. Vtitur ergo præfatione, vt obiectionem propellat, quòd cum res, de quibus ſcripturus erat, non vidiſſet, auſus tamen eſſet ſcribere; reddit rationem audaciæ, quòd diligenter omnia ex his, qui viderant, didiciſſet. Cur ergo Marcus, A dicet aliquis, qui ea quæ ſcribit non viderat, non eandē rationem reddidit? Reſpondeo reddere Marcum, & non reddere Lucam potuiſſe, ſed cur Lucas reddiderit exponimus, quia potuit, decuit, voluit; Marcus, & ſi potuit quidem, tamē noluit, quia non exiſtimauit fortaſſe neceſſarium.

Multi.] Multos vocat, quia plures vno erant; neque enim neceſſe eſt magno fuerint numero. Aliquanto aliter Beda, *Multos*, inquit, *non tam numeroſitate, quā hæreſeos multiplici diuerſitate connumerans*; ſed de hac re paulo poſt dicturi ſumus. Qui illi fuerint, quos Lucas Euāgelium ſcribere conatos dicit, incertum. Origenes homilia 1 in Lucam, Ambroſius, & Beda Baſilidem veterem hæreticum intelligunt, & eos, quicunque fuerunt, qui Euāgelium ſecundum Thomā, & aliud ſecundum Matthiam ſcripſerunt. De Euangelio ſecundum Thomam, & ſecundum Matthiam, quia non conſtat, quo B tempore ſcriptum fuerit, nihil dico. Baſilidem dico intelligi non poſſe, quia vt ex Euſebio libro 4 hiſt. Eccleſiaſticæ cap. 7. manifeſtum eſt, fuit Luca poſterior. Beda Apellem addit, quod eodem ætatis argumento refellitur. Fuit enim aliquanto etiam poſterior Baſilide, vt idem Euſebius lib. 5. c. 13. auctor eſt. Epiphanius hæreſi 51. Cerinthum, & Merinthum notari putat; ſed & ij poſterioris ætatis fuerunt, vt ex Euſebio lib. 3. c. 22. colligitur. Theoph. Euangelium ſecundum Ægyptios, & aliud quod duodecim vocabatur, intelligit. Quod ideo eſt probabilius, quod nec probari, nec refutari poteſt. Neque enim cō-

conſtat, aut quo tempore, aut quib. auctoribus ea duo A
exſtiterint Euangelia. Illud ferè omnes affirmant Matthæum, & Marcum, qui prius ſcripſerant, non deſignari, vt Origenes, Ambroſius, & Theoph. admonuerunt. A qua ſententia, nõ quòd certa mihi ratione probari poſſe videatur, ſed quod omnibus vulgo probari videam, nolo diſcedere. Nam ratio illa, quæ omnes penè mouet interpretes, quod Euangeliſta dicat, *ἐπεχείρησαν conati ſunt*, fateor me non mouet. Neque enim Græcum verbum propriè ſignificat temerè aggredi, vt quidam interpretatur, nec id efficere conari, quod perficere non poſſis; ſed generaliter aggredi, ſuſcipere, manum ad opus admouere. Itaque non magis in vitio ponitur, quàm in laude, idque ſexcentis Græcorum ſcri- B
ptorum exemplis probari poteſt; quæ quia Græcè ſcientibus paſſim occurrent, non recenſebo. Etſi fateor nõ ſolum Ambroſium, & Bedam hoc loco, & D. Auguſtinum libro 4. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 8. Latinos auctores; ſed Græcos etiam, Origenem homilia in hunc locum. 1. Euſebium libro 3. hiſtoriæ Eccleſiaſt. ca. 18. Epiphan. hæreſi. 51. Theoph. Euthym. in commentariis, & Nicephorum libro 2. c. 45. ita interpretari, quaſi aut temerarij, aut irriti, & fruſtrati conatus culpam contineat. Quod ſi iuxta propriam verbi ſignificationem in laudem potius, quam in vitium dictum accipimus, nõ video cur non Matthæum, & Marcum indicari hoc loco intelligamus, quos non vt reprehenderet, ſed vt lau- C
daret Lucas deſignauerit, & vt eorum exẽplo ſimilem ſuum conatum approbaret, quòd nec ſolus, neque primus ſcribere aggrediatur Euangelium. Tres enim, cur ſcribat rationes reddere videtur, quod idem alij ante ſe fecerint; & liceat ſibi eorum exemplo idem facere, quod res, quibus conſtat Euangelium, exploratas habeat, quod rem gratam, & vtilem Theophilo amico ſuo facturus ſit. Certè hanc interpretationem verbum illud, quod ver. 3. ſequitur, valde confirmat, *Viſum eſt & mihi*. Quo verbo eodem conſilio indicat ſe Euangelij ſcriptionem aggredi, quo alij, de quib. dixerat, aggreſſi fuiſſent. Hãc enim vim habet particula illa, *&*. Ipſe autem non malo vtique, ſed bono prorſus, & laudabili conſilio Euange- D
lium aggrediebatur; laudat ergo aliorum etiam conſilium, non reprehendit. Quod ſi nihil aliud hæc ſententia haberet commodi, tamẽ illud haberet, quod ſi eam ſequeremur, facillimè hæretici cuiuſdã interpretis errorẽ refelleremus, qui colligit ex his verbis primũ omnium Euangeliſtarum ſcripſiſſe Lucam, quod etſi omnis antiquitatis repugnat hiſtoriæ, tamen alio argumento è ſcriptura ſumpto refutari non poteſt, quàm quod hoc loco Lucas ſignificet Matthæum, & Marcum ante ſe Euangelium ſcripſiſſe. Nolo tamẽ, vt monere ſoleo, opinionem meam, aut ſuſpicionem potius, niſi bene probatã tam multis; præſertim diſſentientib. auctoribus, lectorem ſequi. Omnia ponimus in medio, conferat, conſideret, ponderet, æſtimet, idque demum eligat, quod ſimillimum vero iudicabit; rationem modo, quam par eſt, antiquorum auctorum habeat. E

[illegible] (margin)

Ordinare narrationem. ἀνατάξασθαι διήγησιν, narrationẽ digerere, hiſtoriam texere. Non ſignificat eo ordine, quo geſtæ res ſunt, recenſere, ſed diſtinctè, atque dilucidè, narrando explicare.

Quæ in nobis completa ſunt rerũ.] περὶ τῶν ἐν ἡμῖν πεπληροφορημένων πραγμάτων. πληροφορεῖν, aut, vt alij ſcribendum putant, πληροφορεῖν verbum eſt valde in ſacris literis vſitatum. Duo, quantum obſeruare mihi licuit, ſignificare ſolet, perficere, atque complere aliquam rem, & certam, atq; exploratam fidem facere. Prioris ſignificationis exemplum eſt. 2. Tim. 4. 5. τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον *miniſterium tuum imple*, & ad Col. 2. 2. ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας συνέσεως, *vt conſolentur corda i-*

πληροφορεῖν in ſcriptura quid ſignificet. (margin)

A *pſorum inſtructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus*. & ad Hebræos 6. 11. ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους. *Cupimus autem vnumquemq; veſtrum eandem oſtentare ſolicitudinem ad expletionem ſpei vſq; in finẽ.* Exẽplum ſecundæ Roman. 4. 21. καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι, *pleniſſimè ſciens quod, quæcumq; promiſit Deus, potens eſt & facere*, & c. 14. 5. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοΐ πληροφορείσθω, *vnuſquiſq; in ſenſu ſuo abundet*, id eſt perſuaſum habeat ſuam veram eſſe ſententiã. Vterq; ſenſus rectè in hunc locum conuenit. Priorẽ expreſſit noſter interpres, quaſi Lucas dicere voluerit velle ſe hiſtoriam texere earum rerum, quæ in nobis perfectæ ſunt,
B quaſque Chriſtus geſſit, vt tacitè alludat ad prophetarũ vaticinia, quæ per Chriſtum impleta ſunt. Nil enim egit Chriſtus, quod nõ prius prophetæ prædixiſſent: aut vt indicet Chriſtum omnes partes expleuiſſe officii ſui, omnia perfeciſſe, quæ facere eum decuit. *Quid*, inquit, *debui vltra facere vineæ meæ, & non feci?* Hoc enim ſenſu, *Eſa. 4.*
eodemq; vſus verbo Timotheum iubet Paulus πληροφορῆσαι τὴν διακονίαν αὐτοῦ *implere miniſterium ſuum*. Secũdum ſenſum alij interpretes reddiderunt, tanquam ſi dicat ſcripturum ſe earum rerum hiſtoriam, quarũ certiſſima apud ſe fides eſſet, quaſque perfectè cognitas, & exploratas haberet. Sic Origen. homilia in Lucam 1. & Euſebius lib. 3. cap. 18. & Epiphan. hæreſi 51. Ambroſius Theophyl. Euthy. in commentariis. Confirmat hunc
C ſenſum, quod ver. 2. ſequitur, *ſicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipſi viderunt, & miniſtri fuerunt ſermonis*: probat enim his verbis τὴν πληροφορίαν, id eſt certam illam perſuaſionem, & fidem, quam de illis ſe rebus habere dixerat, quia ab iis nimirum acceperat, qui ipſi viderãt, & miniſtri ſermonis fuerant. *In nobis dicit*, vt quidam putant, Chriſtianos intelligens: ſed mihi pronomẽ illud, *nobis*, opponi videtur iis, qui ipſi viderant, & miniſtri ſermonis fuerant. Itaque aut de ſe loquitur ſolo plurali numero, aut de ſe, & Theophilo, ad quem ſcribebat; aut, quod magis credo, de ſe, & omnib. ſimul. qui cum iis de rebus, quas ſcribere aggrediebatur, non dubitarent; tamen eas non viderant, quemadmodum videtur
D Euthym. interpretari.

2. *Sicut tradiderunt nobis.*] Probat, vt dixi, vnde illam haberet πληροφορίαν, id eſt perfectam, & indubitatam fidem, quia ab illis nimirum acceperat, qui ipſi res, quas narraturus erat, viderant, earumq; magna ex parte auctores fuerant. Quod autem dicit, *qui ipſi viderunt, & miniſtri fuerunt ſermonis*, Græcè eſt, οἱ ἀπ᾽ ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, qui ab initio ſpectatores, & miniſtri fuerunt ſermonis. Itaque vtrumque verbum ad ſermonem refertur, eodemque modo vtrumque Latinum verbum eodem referendum eſt, quod vt fiat, repeti debet, *ἀπὸ κοινοῦ ſermonis* nomen hoc modo, qui ipſi viderunt ſermonem, & miniſtri eius fuerunt. Quæ locutio occaſionem multis præbuit auctoribus, vt hoc loco *ſermonis* nomine Chriſtum intelligendum putarent. In
E quibus Origenes eſt homilia in Lucam 1. & Hieronym. in præfatione in Matthæum, Ambroſius, & Euthym. in commentariis. Sententia quidem vera eſt; nam ij, de quibus Lucas loquitur, Chriſtum viderant, eiuſq; miniſtri fuerant: & locutio à ſacrarum literarum conſuetudine non abhorret; ſic enim Ioannes loquitur 1. Ep. c. 1. 1. 2. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, teſtamur, & annunciamus vobis.* Non tamen videtur huius loci is eſſe ſenſus; nam vt alia taceam, ſæpe obſeruaui à nemine, niſi à D. Ioanne Chriſtũ λόγον *verbum* appellari. Itaque magis aſſentior iis, minorib. licet, auctoribus, qui exiſtimant nomẽ λόγου *ſermonis*. aut *verbi* pro re accipi ex Hebræorum idiomate, qui omnem rem דבר verbum appellant, vt infra ca. 2. 15. *Tranſeamus* *Verbum apud Hebraeos pro re.*

in Bethlehem, & videamus hoc verbū, quod factum eſt. Qui A fuerint ij, à quibus Lucas dicit ſe ea, quæ ſcripturus erat, accepiſſe, quæritur à quibuſdam. Chryſoſt. apud D. Thom. & Euthym. omnes Apoſtolos intelligunt excepto, vt opinor, Iuda, quem Lucas iam laqueo ſuſpenſum audire non potuit. Theophyl. Petrum, Iacobum, & Ioannem, qui primi vocati fuerant, & ſoli res omnes ab initio cognoſcere potuerant. Placet mihi ſententia quorundam, qui B. imprimis Virginem Chriſti matrem intelligunt. Nam & eam Lucam vidiſſe nō ſolum credibile, ſed penè certum eſt; & conſuluiſſe de rebus omnibus facit vt credamus, ea, qua ſe viſum fuiſſe dicit, diligentia. Et verò quædam ſcribit, quæ nemo præter Virginem ex iis, à quibus Lucas audire poſſet, poterat ſcire, quale eſt illud de mirabili conceptione, ortuque Baptiſtæ. Quod dicit *ab initio*, ideo dicere videtur, B quod ſolus ipſe Euangelium à primo illo initio concepti Ioannis fuerit exorſus, propterea teſtes inducit, qui ab initio omnia vidiſſent.

Lucas à B. Virgine didicit.

3. *Viſum eſt & mihi.*] Cum dicit *viſum eſt mihi*, non humanum tantum, ac ſuum; ſed diuinum etiam conſilium declarat. Nec enim ſignificat pro libito ſuo Deo minimè conſulto ad ſcribendum acceſſiſſe, ſed perinde eſt, ac ſi dicat, viſum mihi eſt in Domino, vt Chriſtiano loquar more: ſicut Apoſtoli dicunt, *Viſum eſt Spiritui ſancto, & nobis* Act. 15. 28. Nam ſiquis diceret, viſum mihi eſt fieri Chriſtianum, non vtique indicaret non idem viſum eſſe Deo, vt Ambr. & Beda notauerunt. Vim autem illius particulæ, *&*, ſupra expoſuimus.

Aſſecuto omnia à principio diligenter.] παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς. Omnibus rebus altè petito principio peruestigatis. Itaque non ſcientiam his verbis, ſed C diligentiam ſuam commendat, quam in quærendis, veſtigandis, explorandiſque iis rebus adhibuerit, quas ſcribere volebat. Etſi non nego ſcientiam etiam earundem rerū ſe habere, indicare voluiſſe; nec enim alia de cauſa ſuam commendauit diligentiam, niſi vt ſignificaret, nihil ſe, quod non penitus cognitum, atque perſpectum haberet, ſcripturum eſſe, cum ſoleat ſcientia diligentiæ eſſe coniuncta. Fuit tamen modeſtiæ eius diligentiam potius ſuam, quàm ſcientiam cōmendare: ſicut minore nos verecundia, quantum in aliqua arte laborauerimus, quam quantos fecerimus progreſſus, dicere ſolemus. Itaque Orig. Euſeb. Ambroſ. & Beda, qui ſcientiam putant ſignificari, reprehendendi non ſunt, cum ex diligentia ſcientia conſequatur.

Ex ordine tibi ſcribere.] Opinionem eorum, qui exiſtimant ſolum Lucam rerum geſtarum ordinem in ſcri- D bendo ſeruaſſe, ſupra refutauimus. Neque enim ex ordine ſe ſcripturum dicit, quod eodem prorſus ordine quo geſtę res fuerant, ſcribit, ſed quod non confuſè ſcribat, aut quod quamuis non ſingulis in rebus, in toto tamen hiſtoriæ complexu ordinem ſeruet; quod prius de Conceptione Ioannis, quam Chriſti, qui prior fuit; prius de conceptione, quam de natiuitate Chriſti, prius de Natiuitate, quā de Circumciſione; prius de Circunciſione, quam de Purificatione, priùs de Purificatione, quàm de educatione, prius de educatione, quàm de Baptiſmo; prius de Baptiſmo, quàm de prædicatione, atque miraculis; prius de prędicatione, & miracu- E lis, quā de Paſſione, prius de Paſſione, quam de Reſurrectione ſcribat. Hic enim certè ordo eſt, quem ſi quis Lucam ſtudioſiùs, quàm cæteros Euangeliſtas ſeruaſſe dixerit, non repugnabo. Atque hac fortaſſe de cauſa D. Ambroſ. hiſtorico Lucam ſtylo ſcripſiſſe docet. Non dicit, ſe ſcripturum omnia, ſed aſſecutū. Nam ſi omnia ſcripta fuiſſent, *ne mundus quidem ipſe potuiſſet capere eos, qui ſcribendi eſſent, libros* Ioannes 21. 25. vt Chryſoſt. hom. 1. in Acta Apoſtolorum & Ambr. hoc loco, & D. Auguſt. lib. 4. de conſenſu Euangeliſtarum A cap. 8. & Beda in commentariis monuerunt. *Viſum eſt*, inquit Ambr. *ſcribere non omnia, ſed ex omnibus. Non enim ſcripſit omnia, ſed aſſecutus eſt omnia.* Quanquam ego illud ipſum, quod ſe omnia aſſecutum dicit, non ſubtiliter, ſed populariter intelligendū eſſe arbitror. Nam ſi ad minimos calculos ratio ponatur, non omnia fortaſſis aſſecutus eſt, non omnia peruestigauit, quia cum omnia ſcripturus non eſſet, omnia quærendo perſequi magis ſuperuacaneum, quam neceſſarium erat. Ad eundem modum intelligendum eſt, quod Actorum 1. 1. idem ſcribit Lucas ſe *de omnibus, quæ cœpiſſet Ieſus facere, & docere*, verba feciſſe.

Optime Theophile. Theophilus Græcè Dei amicum, hominem pium, ac religioſum ſignificat. Itaque multi, magnique auctores dubitarunt, eſſetne hoc loco nomen proprium certi alicuius viri, an commune omni- B bus piis, ad quos ſe Lucas ſcribere dicat Euangelium. Origen. hom. 1. & Epiphan. hæreſi 51. videntur commune facere, eodemque modo videntur Ambroſ. & Beda ſentire, ſed moraliter, vt doceant, ſi nos Theophili, id eſt, pii fuerimus, & nobis hoc eſſe ſcriptum Euangelium. Tribus autem ex rebus intelligimus nomen eſſe proprium; primum quod dicat, *Vt cognoſcas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.* Quibus verbis indicat ſcribere ſe ad hominem certum, quem eruditum, & à ſe fortaſſis ipſo eruditum ſciet. Deinde ex epitheto, quo vtitur, *Optime Theophile*, quod non niſi homini certo, noto, magnoque tribuiſſet. Poſtremò ex Actorum 1. 1. vbi eodem modo optimum Theophilum appellans declarat ſe ad eum Euangelium ſcripſiſſe. Quis autem is Theophilus fuerit, compertum non habemus. C Quidam Antiochenum Epiſcopū fuiſſe tradunt, quem ſcribit Nicephorus libro 2. cap. 25. ſextum in ea Eccleſia fuiſſe Pręſulem. Oecumenius in commentariis in 1. ca. Actor. ex epitheto κράτιστε *Optime*, colligit Præſidem prouinciæ alicuius, aut Præfectum fuiſſe, quod eo honoris titulo Præſides ornarentur, vt apparet Act. 23. 26. & 24. 3. & 26. 25. probabilis coniectura; ſed in ſe tam obſcura, & à cognitione noſtra remota nihil affirmandum exiſtimo; nec id eſt ad ſcripturam intelligendam neceſſarium. Quærunt quidam, atque in his Chryſoſtomus homilia 1. in Acta Apoſtolorum, quid cauſæ fuerit, quam ob rem ad hominem priuatum Euangelium, quod maximè omnibus commune eſſe debet, Lucas ſcripſerit. Reſpondet idem auctor, *audierat*, inquit, *dicentem Chriſtum* Matthæi 18. 14. *Non eſt voluntas ante patrem veſtrum qui in cælis eſt, vt pereat vnus de puſil-* D *lis iſtis.* Alii eo feciſſe conſilio, vt Theophili principis viri nomine prodiens Euangelium inuidiæ ac periculi minus, gratiæ plus haberet. Non videtur mihi alia quęrenda ratio cōſilii eius, quamquam ipſe nobis expoſuit, vt Theophilum hominem notum, & amicum, eruditum priùs verbis, ſcripto confirmaret Euangelio. Neque minus propterea auctoritatis ſcriptum ad priuatum hominem, quam ſi publicè ad omnes ſcriptum eſſet, habere putandum eſt. Nam & quod Theophilo Lucas ſcribit, omnibus ſcribit; & D. Paulus ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem priuatos homines ſcripſit epiſtolas, quæ nihilominus, quam quæ ad totas Romanorū, Corinthiorum, Epheſiorum, Galatarū, Phi- E lippenſium, Coloſſenſium, Theſſalonicenſium Eccleſias ſcriptæ ſunt, fidei meruerunt. Quærit rurſum Chryſoſt. quam ob cauſam Lucas, cum ad eundē Theophilum, & Euangelium, & Acta Apoſtol. ſcripſerit, non in vnum contulerit librum. Tres eius rei rationes affert, prima eſt, vt hac diſtinctione dilucidior eſſet hiſtoria; ſecunda, vt ea intermiſſione reſpiraret, ac recrearetur auditor, tertia, quod res tractentur diuerſæ; nam hic, Chriſti, illic Apoſtolorum ſcribitur hiſtoria. Placet hęc vltima.

4. *Vt cognoſcas.*] ἵνα ἐπιγνῷς, vt recognoſcas, quẽadmodũ Græcus auctor Theophyl. adnotauit. Iam enim verbis doctus cognouerat, ſed vult Lucas, vt eadem ſcripto recognoſcat.

Verbum pro re apud Hebræos.

Eorum verborum.] Earũ rerum. Notiſſimus Hebraiſmus quo דבר verbum pro omni re ponitur, vt infra c. 2. 15. *Tranſeamus vſq; Bethlehem. & videamus hoc verbum, quod factum eſt.*

Catechiſmi nomen.

De quibus eruditus es.] περὶ ὧν κατηχήθης, de quibus viua voce doct' es. Hoc enim eſt Græcè κατηχεῖν, vt Act. 21. 21. & ad Galat. 6. 6. vnde κατηχισμὸς catechiſmus, aut κατήχησις catecheſis à Chriſtianis ea doctrina dicta eſt, qua Chriſti candidati ante baptiſmũ viua voce initiabantur, tranſlato, vt quidã volunt, ex Ægyptiis more, qui myſteria religionis ſuæ ſola tradebant voce.

Veritatem.] τὴν ἀσφάλειαν firmitatem, & vt ita dicam certitudinem. Quo autem modo ſcripto potius, quàm verbis cogniturus eſſet, exponit Theophyla. Theophilum diſcipulũ fuiſſe Lucę, ſolere homines liberius loqui, quàm ſcribere; magis enim quæ ſcribimus, quam quæ loquimur conſideramus; inde fieri, vt magis ſcribentibus, quam loquentibus credi ſoleat: ita futurũ indicare Lucam, vt magis ſcribendi ſibi Theophilus credat. Nihil affirmare audim, ſed magis eò me impellit opinio, vt credã Theophilum non a Luca, ſed ab alio Chriſtiano aliquo fuiſſe doctum, atq; ideo ad eum Lucã ſcribere, vt cum eadẽ, quæ ab aliis audiuiſſet, ſcripta a ſe legeret, in fide confirmaretur, quia & *in ore duorum, vel trium teſtium ſtabit omne verbum*, & dubium nõ erat, quin Theophilus, quæ ab aliis audiuiſſet, à Luca homine amico, & fideli ſcripta lecturus eſſet, & magno cum incremẽto fidei ſuæ recogniturus. Siue diſcipulus fuerit Lucæ, ſiue non, hoc mihi videtur Lucas ſignificare voluiſſe, Theophilũ quidẽ prius audiuiſſe de Chriſto, quę ad ſalutẽ illi eſſent neceſſaria, ſed nondũ omnẽ ordine rerũ ab eo geſtarũ hiſtoriã cognouiſſe, eã ſe velle ipſi perſcribere, vt re ad perfectũ cognita, audit iſq; Chriſti miraculis in iis, quæ prius audiuerat, confirmaretur.

Deut. 19. Matth. 18.

Dies pro tempore apud Hebræos.

5. *Fuit in diebus.*] Nota, & vulgaris Hebręorũ phraſis, qua dies pro omni ponitur tẽpore. Exẽpla, quia & nimis multa ſũt & in re cõperta nõ neceſſaria, pręterim'.

Herodis Regis Iudææ.] Eius, qui primus in Iudæa alienigena regnauit Herodis Antipatri filius, qui ob ſingularẽ induſtriã in quærendo, cõſeruando, augendoq; regno cum pari felicitate coniunctã Magni cognomentum obtinuit. De eo, deque aliis Herodibus, qui Reges non fuerunt, à quibus, vt diſtinguatur, Rex hoc loco Iudææ dicitur, ſcripſimus Matthæi 2. 1. Tempus Lucas vſitato hiſtoricorum, & prophetarum more, ex eo, qui tunc imperabat, Rege deſcribit, vt Matth. c. 2. 1. & Iſaias c. 1. 1. & Hier. c. 1. 1. & Dan. c. 1. 1. & Oſee c. 1. 1 & Miche. c. 1. 1. & Zachar. c. 1. 1. Id duabus de cauſis feciſſe creditur, & vt fidẽ conciliaret hiſtoriæ, quæ ex deſcriptione locorum, ac temporum aſſirmatur, vt Theophylactus. & Euthymius indicant: & vt oſtenderet circumactum iã illud fuiſſe tẽpus, quod a Patriarcha Iacob venturo Chriſto præſcriptum fuerat, vt adnotauit Beda, de quo tẽpore Genes. 49. & Dan. 9. diſputauimus; vnde ſiquid quis hoc loco deſiderat petere, licebit. Ea hoc loco non ponimus, quia neq; eius ſunt propria, neque ad intelligentiam ipſius neceſſaria.

Sacerdos quidã nomine Zacharias.] Quia Ioãnes Chriſti præco fuit, quiq; eum primus digito demõſtrauit, ab eo Chriſti hiſtoriã orditur, vt Theophylactus adnotauit. Hoc eſt, quod dixit ver. 3. ἄνωθεν *ab initio* vſq; ſe rem omnẽ peruestigaſſe. Auget hoc ipſum fidẽ hiſtoriæ, dum perſonarum etiã circumſtãtiæ declarantur; tacitéq, probatur Chriſtũ verum illum, qui promiſſus fuerat, fuiſſe Meſſiam, quia miſſus eſt ante eum Angelus Domini, qui præpararet viam eius Malach. 3. 1. eodẽ enim cõſilio Matth. 3. 3. & Mar. c. 1. 2. hoc idẽ Malachiæ teſtimoniũ protulerunt. Oportebat autem præcurſoris ornare, commendareq; perſonam, quo plus eius de Chriſto teſtimonium haberet põderis. Ideo & parentum eius nobilitatem, dignitatẽ, ſanctitatemq; commemorat. *Docet nos*, inquit Ambroſius, *ſcriptura diuina non ſolum mores in iis qui prædicãdi ſunt, ſed etiã parentes oportere laudari, vt veluti tranſmiſſa immaculata puritatis hereditas in eos, quos volumus laudare, præcellat. Quæ enim alia intentio hoc loco Sancti Euangeliſtæ, niſi vt ſanctum Ioannem Baptiſtam nobilitetur parentibus, miraculis, moribus, munere, paſſione? Sic etiam ſancti Samuel mater Anna laudatur, ſic Iſaac a parentibus nobilitatem pietatis accepit, quam poſteris dereliquit.* Simile quiddam ſcribit Beda. An fuerit Summus ſacerdos, quemadmodum nonnulli graues auctores putãt, ver. 9. ſumus diſputaturi.

De vice Abia.] Ex familia Abiæ ſacerdotis, qui eius vice in tẽplo ſacerdotio fungebatur. Ex tribu Leui Aaron & eius poſteros voluerat Deus ſacerdotali fungi munere; cæteros Leuitas adminiſtros eſſe, aliiſq minoribus tẽpli officiis occupari Exo. 28. 1 Num. 1. 49. 50. & c. 3. 9. Cum autem poſteri Aaron longo tẽpore in magnum creuiſſent numerum, ita vt omnes eodẽ tempore ſacerdotale munus exercere nõ poſſent, Dauid, vt confuſionẽ miniſterij contentioniſq occaſionem tolleret, diuiſit eos in viginti quatuor familias, iuſſitq vnamquamq; familiam ordine ſuo templo miniſtrare, facta ſortitione, quæ prima, quæ ſecunda, quæ deinceps ordine miniſtratura eſſet 1. Para. 24. 3. In ea ſortitione Abiæ, qui vnus erat ex poſteris Aaron, caputq; familiæ, octauus euenit locus vt 1. Para. 24. 10. ſcribitur. Hoc Ioſephus lib. 7. antiquitatum c. 11. Eucher lib qq. in Luc. q. 1 Beda, & Theophyl. monuerunt. Quot dies quæque familia ſacerdotium exerceret, non omnino compertum eſt. Multos fuiſſe dies ex hoc ipſo capite ver. 23 perſpici poteſt. Octo dies, aut per ſingulas hebdomades ſingulas familias miniſtraſſe ex 4. Reg. c. 11. 6 7 9 & 2 Para 23 8. colligitur, vbi die ſabbathi alii ſacerdotes templo egredi, alii in templum ingredi dicuntur, omneſq; id auctores docent Ioſephus, Ambroſi', Euthymius, Theophylactus. Itaq; quorundã opinio, quã Theophyl. recitat, Euthym. etiam amplectitur, duos id tẽporis Abiam. & Zachariam fuiſſe ſacerdotes, qui tẽplo alternis ſeruirẽt vicibus, ne probabilis quidẽ eſt. Quo enim modo Zacharias de vice Abiæ eſſe poterat, ſi oppoſitas, aut certe diuerſas gerebant vices, alter alteri ſuccedentes?

Et vxor eius ſiliabus Aaron.] Vna ex mulieribus, quæ ex Aaron Sũmo ſacerdote genus ducebant. Hoc etiam eo dicit Lucas, vt doceat Ioanne nõ ſolum ex patre, vnde maximẽ nobilitas trahitur, ſed ex matre etiã ipſa claro. ſacerdotaliq; fuiſſe genere, vt Ambroſ. & Euthym. obſeruarunt. *Non ſolũ* (inquit Ambroſius) *a parẽtibus, ſed etiã a maioribus ſancti Ioãnis nobilitas propagatur, nõ ſaculari poteſtate ſublimis, ſed religionis ſucceſſione venerabilis. Tales enim maiores habere debuit præcurſor Chriſti, vt nõ repẽte conceptã, ſed a maiorib' acceptã, & in ipſo inſitã fidei natura prædicare fide Dominici videretur aduentus.* Quo autem modo Eliſabeth, cũ ex genere eſſet Aaron, cognata B. Virginis eſſe potuerit, vt infra dicetur v. 36. apud Mat c. 1. 17 diſp. Præterea quã q hæc tã accurata generis deſcriptio pertinet ad fidẽ hiſtoriæ, ſunt, qui putẽt Lucam indicare voluiſſe in eo etiam Zachariam ſanctitatẽ ſuam declaraſſe, quòd noluerit cõtra legẽ ex alia tribu, quam ſua, vxorem ducere, vt Theophyl. animaduertit. At poterat ex ſua, id eſt, tribu Leui, non tamen ex familia Aaron ſalua lege vxorem accipere. Itaque certius eſt voluiſſe eum quam nobiliſſimum Ioannem facere; qui plus etiam illi teſtimoniũ de Chriſto perhibenti tribueretur auctoritatis. Ideo non ſolum ex tribu Leui, ſed ex familia etiam Aaron Summi ſacerdotis, quæ in ea

tribu omnium nobiliſſima erat, vtrumque eius parentem fuiſſe dixit. Cum non ſoleant in Hebræorum genealogiis mulieres, ſed viri recenſeri, duabus de cauſis arbitror Lucam Ioannis etiam matrem nominaſſe; altera, quia paulo poſt dicturus erat ex matre ſterili ſingulari miraculo fuiſſe conceptum, itaque aut neceſſarium, aut valde conueniens erat, vt eius nominaret matrem, & quis fuiſſet declararet: altera, vt non ſolum patris, ſed etiam matris teſtatam faceret nobilitatem. Sic Paulinus Nolanus Epiſcopus epiſtola ad Seuer. 10. Lucas, inquit, *Baptiſtæ beati meritum ab origenis claritate detexit, & ne tantum hiſtoriæ gratia eum commemoraſſe exiſtimes, nobilem Dominici præcurſoris parentem, veneranda priſcæ nobilitatis inſignia, & ſuum cuiq; ſtemma connectit diuerſa ſacerdotem Zachariam de vice Abia. Credo vt eo ipſo dignitatē meriti eius oſtenderet adijciens nomen ex inſulis, quod pro dubio in Hebræis eſſet inſigne, de cuius vice honoratum ſortitus ſacerdotium fungeretur. Deniq; addidit, & vxor eius de filiabus Aaron. Vides Euangeliſtam de commemoratione natalium ſancti dictionem ſeciſſe meritorum, vt ijs, quos erat de proprijs meritis prædicaturus, nomina auita præferret. Et vxor inquit, illi erat de filiabus Aaron, auxit meritum ſacerdotis commemorata nobilitate coniugij, & laudaturus vitam generis ante laudauit vt venerabilior exiſteret, quæ ſanctis parentibus reſponderet ſanctitate ingenita, quaſi quadam iuſtitiæ hæreditate.* Indicauit Lucas nobilitatem generis aliquid ad commendandum facere præcurſoris officium: quare reprehendendæ Eccleſiæ non ſunt, quæ in legendis ſacerdotibus aliquam generis rationem habent.

Et nomen eius Eliſabeth.] Quod nomen ipſius matris ponit, hiſtoricæ, vt ait Euthymius, fuit diligentiæ.

6. *Erant autem iuſti ambo ante Deum.*] Laudauerat à genere, & ab officio; nunc laudat à moribus: & ſicut nobilitate fecerat; ita & ſanctitate eos ſingulari pares facit. Non potuit Euangeliſta grauioribus, illuſtrioribus, honorificentioribus verbis eorum ſanctitatem declarare: hæretici tamen noſtri, qui non ſolum Euangelici, ſed nouí etiam Euangeliſtæ videri volunt, Euangeliſtæ non credunt. Nimis notus, ac nimis vulgatus eorum error eſt, neminem in hac vita verè iuſtum eſſe, ſed

Cōtra imputatiuam Caluiniſtarum iuſtitiam.

qui iuſti in ſcriptura vocantur, aut ideo dici iuſtos, quod cum iuſti non ſint, iuſti hominibus videātur, aut quod apud Deum non quidem iuſti ſint, ſed pro iuſtis habeantur, idque nullum ob opus bonum, nullum ob meritum, ſed ob ſolam fidem, qua quæ in nobis non eſt, nobis tamen imputetur Chriſti iuſtitia. Omnis eorum ratio eſt, quod operibus hominem iuſtificari ſit [illegible] obſeruare legem, legem autem totam ſeruare neminem poſſe, quare neque operibus quemquam [illegible] iuſtificari. Itaque ab operibus ad fidem, à noſtra ad alienam iuſtitiam, hoc eſt Chriſti, confugiendum eſſe, ſi ſalui eſſe velimus. Hæc enim alia nō minus abſurda eorum hæreſis eſt, legem nobis à Deo (vt Caluini vtar verbo) impoſſibilem datam eſſe. Quapropter

Lib. 2. Inſt. c. 8 ſect. 5.

cum exempla illis ex litteris ſacris, quæ innumera ſunt, producimus hominum, qui iuſti fuiſſe perhibentur, ad hoc erroris, atque impudentiæ ſuæ aſylum fugiunt, vt dicant iuſtos aut apud homines, aut apud Deum non re quidem vera, ſed imputatione dici iuſtitiæ. Nos hic nec de quæſtione tota de iuſtificatione, cuius alius eſt magis opportunus locus, neque de aliis ſcripturæ teſtimoniis, in quibus iuſti homines appellantur, ſed de hoc vno, in quo verſamur, loco diſputamus. Si tantum dixiſſet Euangeliſta ſimpliciter, ac ſine vlla adiectione fuiſſe iuſtos, iniuriam profectò illis, vim Euangeliſtæ verbis faceremus, ſi non verè, ac propriè fuiſſe iuſtos, ſed ſola hominum opinione interpretaremur. Nunc verò addidit cautionem etiam non neceſſariam, *ante Deum*, qua phraſi non fallax, & ſola hominum opinione nixa; ſed vera, ſolidaque iuſtitia ſignificatur Dei, qui falli non poteſt, iudicio comprobata, vt Origenes homilia 2. in Lucam. Ambroſius in commentariis. Gregorius libro 35. Moralium capite 5. & Beda hoc in loco notauerunt. *Coram Domino* (inquit Gregorius) *ſæpe multorum vita diſplicet, quæ etiam ſoris hominibus placet. Cautè ergo nimis in laudem iuſtorum coniugum Zachariæ, & Eliſabeth ab Euangeliſta dictum eſt. Erāt iuſti ambo ante Deum: Non enim ſecura laus eſt iuſtos ante homines apparere.* Quin etiam quidam illorum adnotauit nobilis apud eos hæreſiarcha *ante Deum* Hebraiſmum eſſe לִפְנֵי אֱלֹהִים, id eſt, propter Deum, quo verbo non ſolum bona, iuſtaque opera ſignificantur, ſed omnis etiam ab illis humani affectus labes excluditur. Zacharias verò, & Eliſabeth, & bona faciebant opera, & *ante Deum*, id eſt, propter ſolum Deum faciebant, ita vt nihil in eorum poſſet actionibus deſiderari. Non contentus hac Euangeliſta cautione, quaſi Lutheranorum, & Caluiniſtarum hæreſim animo proſpiceret, aliam adiecit, quæ huius erroris fundamentum euertit, *Incedentes*, inquit, *in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini.* Diſertiſſimis, apertiſſimis, luculentiſſimis verbis teſtatur Lucas Zachariam, & Eliſabeth omnia legis mandata ſeruaſſe, ideoque operibus etiam ſuis fuiſſe iuſtos. Itaque hæreticorum error, & erroris fundamentum his verbis labefactatur. Adnotauit Caluinus princeps eorum interpres hoc inter mandata, & iuſtificationes eſſe diſcrimmis, quod בְּמִצְוֹת ἐντολαί mandata dicantur, quæ ad mores pertinent, qualia ſunt Decalogi præcepta: δικαιώματα verò iuſtificationes, quæ ad religionis cultum, quales fuerunt in veteri lege cęremoniæ. Quæ cum חֻקִּים quaſi decreta vocarentur, quod non iure naturæ, ſed Dei præſcripto, decretoque conſtarent; ſeptuaginta interpretes vbicumque id nomen inuenerunt, δικαιώματα iuſtificationes tranſtulére. Quæ obſeruatio etſi & infamis auctore, & ipſa per ſe non perpetuò vera eſt, tamen ſententiam in hac re noſtram mirificè confirmat. Voluit enim, ſi iſta obſeruatio vera eſt, Lucas ſignificare nullum fuiſſe præceptum legis maximum, minimum, cuiuſcumque generis eſſet, ſiue naturali, ſiue diuino inſtitutum iure quod non illi diligenter obſeruaſſent. Dixi perpetuò obſeruationem illam veram non eſſe, quia quamuis, cum de præceptis agitur veteris teſtamenti, vt hoc in loco, vera ſit, tamen in nouo videmus Ioannem in Apocalyp. capite decimo nono verſu octauo opera, ac merita ſanctorum δικαιώματα iuſtificationes appellare. Qua ratione ſic vocentur, neque inter veteres auctores conuenit, neque eſt ad id, de quo agimus, magnopere neceſſarium. Cyrillus libro vndecimo in Leuiticum, & Theophylactus hoc loco præcepta iudicialia iuſtificationes vocatas fuiſſe putant, quod per illa iuſta peccantib. pœna redderetur. Origenes homilia in Numeros 25. & Auguſtinus libro ſecundo quæſtionum in Exodum capite nonageſimo quinto & Euthymius in commentariis cęremonialia præcepta ita vocata, rationem tamen non reddunt. Ambroſius, & Beda tractantes hunc locum omnia pręcepta, cuiuſcumque generis eſſent, iuſtificationes appellari ſolita, quod in ſeruanda iudiciorum æquitate cernerentur, itaque officij eſſe iudico. Probatur mihi, quod ad mandatorum, & iuſtificationum diſtinctionem attinet, Origenis, & Auguſtini ſententia: quod ad rationem nominis, Theophylactus ideo iuſtificationes dictas, quod per eas homines iuſtificarentur; hanc enim ille ſententiam magis probat. Cur ergo, dicet quiſpiam, non omnia mandata iuſtificationes appellabantur? facilis eſt ratio; cæremonialia præcepta ad religionem, & Dei cultum pertinebant, quo maximè homines iuſtificabantur, ideo pars præcipua, quæ no-

In Harm.

mine

mine carebat, nomen accepit generis, & hæc propriè præcepta iuſtificationes dictæ ſunt, cum omnia alia mandata iuſtificationes vocari poſſent, quẽadmodum apud Ioannem vocatas fuiſſe diximus. Quicquid inter mãdata, & iuſtificationes interſit, inter quę Lucas aliqd certè diſcriminis eſſe indicat: & quacunque tandem de cauſa iuſtificationes appellentur, Zacharias, & Eliſabeth præcepta omnia, iuſtificationeſque teſtante Luca ſeruabant. Et quaſi hoc ſatis non eſſet, quod ſuper etiã erat, epitaſin addidit, *ſine querela*, ἄμεμπτοι, ita vt nihil in illis eſſet, quod poſſet meritò reprehendi. Quo autem hoc, quod dicit, *ſine querela*, referri debeat, non ſatis conſtat. Origenes homilia 2. ad Deum refert, vt ſenſus ſit, eos non ſolũ apud homines, ſed etiam apud Deum ſine querela fuiſſe, id eſt, non ſolum nihil in illis fuiſſe, quod homines offenderet, ſed neque quod Deum. Auguſtinus libro 1. de gratia Chriſti cap. 48. & epiſtola 95. & Beda, & Theophylactus ad homines referunt. Vtrũque probabile eſt, ſed ego ad pręceptorum obſeruationem probabilius referri poſſe arbitror. vt ſẽſus ſit adeo diligenter Dei mandata, iuſtificationeſque ſeruaſſe, vt nihil in eorum obſeruatione deſiderari, nihil neque apud homines, nec apud Deum reprehẽdi poſſet. Scio D. Auguſt. epiſt. 95. & lib. 2 de peccatorum meritis c. 13. & lib. 1. de gratia Chriſti c. 48. à vetuſtioribus auctoribus Orig. & Ambroſ. à nonnullis etiam poſterioribus Theophy. diſſentire, exiſtimareque propter illud Ioannis epiſt. 1. c. 1. 8. *ſi dixerimus, quoniam peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt*. & propter illud quod quotidie in oratione Dominica poſtulamus, *Dimitte nobis debita noſtra* etiam Zachariam, & Eliſabetham non omni peccato caruiſſe. Sed conciliari cum aliis auctoribus facile poteſt, nõ caruiſſe quidem venialibus peccatis, quę Auguſtinus quotidiana ſolet appellare; caruiſſe mortalibus, quæ ſola de iuſto iniuſtum hominem faciunt. Quæ interpretatio non deludendi argumenti cauſà à nobis ficta, ſed ex ipſius Auguſt. doctrina ſumpta eſt. Probat in his locis, quos modò demonſtrauimus, ex oratione Dominica Zachariam, & Eliſabeth peccatum aliquod habuiſſe, quia verè dicere potuerunt, *Dimitte nobis debita noſtra*. Docet autem epiſt. 108. & hom. 28. & 40. aliiſque pluribus locis peccata venialia Dominica oratione dimitti; intelligit ergo Zachariam, & Eliſabetham venialia tantummodo habuiſſe peccata. Docet rurſus idem Auguſtinus in ſententiis c. 46. & ſermone de Sanctis 41. iuſtitiam non impedire, nec animam occidere venialia peccata; ſenſit igitur Zachariam, & Eliſabeth, cum venialia tantum peccata habuiſſent, verè, proprièque fuiſſe iuſtos.

Zacharias & Eliſabeth quomodo iuſti, & quibus peccatis caruerint.

Potui orthodoxam Sanctorum patrum interpretationem, quam ſequi Catholicus lector debet. Verum temperare mihi non potſum, quin abſurdiſſimas quaſdam hæreticorum expoſitiones opponam, vt iudicet prudens lector; quid inter nos, & illos; quid inter noſtras, & illorum interpretationes interſit, certum habens fore, vt nemini eorum recitata verba fidem faciant, & multis aut riſum, aut ſtomachum moueant. Qui minimè inter eos hunc locum torquet, Caluinus, ipſorum magiſter eſt: is tamen ad hunc modum ſcribit, *A iuſtificatione fidei proficiſcitur, vt opera impura alioqui immunda, dimidiata, indigna Dei conſpectu, (nedum amore) iuſtitia imputentur. Iuſti ergo Zacharias, & Eliſabeth, quod Deus non imputauerit eis peccata; nam & ſuis vitiis laborabant.* Non potuit Lucas apertius teſtari opera Zachariæ, & Eliſabeth non ſolum munda, ſed iuſta etiam fuiſſe, ac ſancta, quam dicendo eos fuiſſe iuſtos, atq; in omnibus mãdatis, & iuſtificationib. Domini inceſſiſſe ſine querela: Caluinus verò eorum opera non ſolum imperfecta, atq; inchoata, ſed etiam immũda fuiſſe dicit. Non potuit Lucas clariùs affirmare nullũ eos peccatũ habuiſſe, quam dicendo inceſſiſſe in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini ſine querela: Caluinus dicit ſuis eos vitiis laboraſſe. Quòd ſi inſiſtamus verbo, plus profecto eſt, quam vnum, aut alterum etiam graue peccatum habuiſſe. Laborare enim aliquo dicitur vitio, qui in illud non ſemel, aut iterum, ſed frequentiſſimè labitur. Itaque perinde Caluinus loquitur, ac ſi dicat eos fuiſſe vitioſos, &, vt ſcriptura eiuſmodi homines vocare ſolet, peccatores. Nihil autem Lucæ tam contrarium dici potuit affirmanti fuiſſe iuſtos, quam fuiſſe peccatores. Neq; de venialibus Caluinus peccatis agit, qualia nonnulla facilè concederemus Zachariam, & Eliſabetham habuiſſe, ſed de mortalibus agat neceſſe eſt. qui nullum veniale peccatum agnoſcit, noſtramq; illã diſtinctionem, qua peccatorum alia mortalia, alia venialia eſſe dicimus, impudẽter irridet. De vera iuſtitia Lucas loquitur; de imputatione, aut acceptatione ne mẽtionem quidem vllam facit: Caluinus verò, quam Lucas iuſtitiam appellat, imputationem interpretatur, & ſi, quicquid ſentiebat, auſus fuiſſet profiteri, non alia tantum ipſorum opera, ſed illam ipſam mandatorum obſeruationem, quam iuſtitiam Lucas vocat, dixiſſet fuiſſe peccatum. Hæc enim iſtorum nouorum Euangeliſtarum doctrina eſt, cum ſumma ſimul impietate, inſania, & impudẽtia cõiuncta. Ruſus ad hunc modum Caluinus ſcribit, *Iuſti ergo, & irreprehenſibiles cenſentur, quoniam tota eorum vita teſtatur eos iuſtitia addictos eſſe, regnare in illis Dei timorem, quod quoddam eſt ſanctitatis exẽplar.* Itaque nõ aliam laudem Caluinus Zachariæ, & Eliſabethæ tribuit, quam ꝙ deſiderauerint Dei mandata ſeruare. Atqui Euangeliſta nõ deſideraſſe tantùm, ſed omnino ſeruaſſe, & cumulatè quidem, hoc eſt ſinè querela ſeruaſſe dicit, neq; animum tantùm, ſed etiam opera laudat. Quid autem magis Lucæ verbis, mentique repugnans fingi potuit, quam quod alij quidam eiuſdem gregis interpretes dicunt? *Loquitur Lucas*, inquit quidam eorum, *de iuſtitia fidei, & imputatiõe; nam hac ſola ante Deũ ſumus vere, & proprie iuſti.* Et alius, *Erant*, inquit, *iuſti fide, non operibus.* Lucas de fide, deque imputatione iuſtitię, non modo non loquitur, ſed nec cogitare quidem potuit, quia nouum iſtorum figmẽtum eſt, nondum per id tempus inuentum; iſti de fide, & imputatione interpretãtur. Contra verò Lucas de operibus diſertiſſimè loquitur docens, quare iuſti fuerint. *Erant*, inquit, *iuſti ambo incedentes in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini ſine querela:* iſti belli doctores negant operibus fuiſſe iuſtos. Sic iſti glorioſi verbi Dei iactatores verbum Dei, ſic ſcripturam interpretantur, tanquam ſi album nigrum, nigrum album interpretẽtur, &, vt propheta de quibuſdam ſimilibus eorum dixit, dicant *bonum malum, & malum bonum*; & ponant *lucem tenebras, & tenebras lucem*.

In Harm.

Iſai c. 5. ver. 20.

7. *Et non erat eis filius.*] Videri hoc poteſt dictu non neceſſarium; ſed ideo, vt opinor, dixit Euangeliſta, vt doceret illam Eliſabeth ſterilitatem, de qua dicturus erat, non ſolum hominum opinione, ſed re etiam ipſa probatam fuiſſe. Cum enim coniugati diu fuiſſent, liberoſque habere cuperent, eoſque à Deo enixis peterẽt precibus, vt ver. 13. ſignificatur, & tamen non haberẽt, certum erat argumentum ſterilitatis.

Eo quod eſſet Eliſabeth ſterilis, & ambo proceſſiſſent in in diebus ſuis.] Duas reddit cauſas; alteram, cur ante filium non habuiſſent, quia Eliſabeth ſterilis erat: alteram cur neque habuiſſent ante, nec in poſterum habere poſſent, quòd præterquàm quòd illa ſterilis erat, ambo etiam ſenes eſſent. Hoc enim eſt procedere in diebus ſuis ex Hebræorum idiomate הלך, aut בא בימים vt Geneſis 18. 11. ſterilitatem autem Eliſabeth tribuit, cum fortaſſe & Zacharias ſterilis eſſet, quia cum coniuges liberos ſuſcipere non poſ-

ſunt,

ſunt, ſterilitas in mulierem, non in virum conferri ſolet Iudicum 13.2.3. Itaque obſeruamus in litteris ſacris mulieres quidem multas, virum verò nullum ſterilem appellari, cum non minus viri, quam mulieres ſteriles eſſe ſoleant. Vtraque eò ſpectat cauſa, vt maiore Ioannem miraculo natum appareat, cum diuina factum ſit poteſtate, quod duabus rebus, quarum alterutra ſatis erat, ſterilitate, & ſenectute impedita natura facere non poterat. Tùm etiam, vt omnium in eum animi miraculo excitati attenti eſſent, quo faciliùs eius de Chriſto teſtimonium amplecterentur. Fuit etiam fortaſſe Euangeliſtæ animus accepti beneficii, & gaudii Zachariæ, atque Eliſabethæ cauſam declarare, quod vtrumque eo proculdubio maius fuit, quod & ſenes, & ſteriles filium ſuſceperunt. *Diuinitus*, inquit Beda, *eſt procuratum vt prouectæ ætatis, diuq; coniugii fructu priuatis Ioannes parentibus naſceretur, quatenus inopinato prolis ortu, & ipſi donum gratius eſſiceret & cæteros miraculi ſtupor futuri prophetæ pararet auditui. Deniq; poſuerunt omnes, qui audierãt, in corde ſuo dicentes. Quis putas puer iſte erit?* Sic poëta Iuuencus,

Lib. 1 hiſt. Euangel.

> *Nec fuit iis ſoboles iam tum vergentibus annis,*
> *Gratius vt donum iam deſperantibus eſſet.*

Adnotarunt Orige. ho. 12. in Geneſ. & hoc loco Theophyl. ſæpe in litteris ſacris ſanctas mulieres ſteriles reperiri Geneſ. 11.30. & 17.10. & 21.2. & 29.30. & Iudicum 13. 2. vt intelligamus non tam Deo gratum eſſe in procreandis liberis, quam in bonis operibus agendis fertiles eſſe mulieres.

8. *Factum eſt autem.*] Accidit H. ויהי

Cum ſacerdotio fungeretur. ἐν τῷ ἱερατεύειν. Rectè vertit interpres. *Cum ſacerdotio fungeretur*. Nec enim ſemper ſacerdos ſacerdotio fungebatur, ſed cum illi ex Dauidis inſtituto, vt ſacris operaretur, ſors obueniebat, vt diximus ver. 5.

In ordine vicis ſuæ.] In ſua hebdomade, vt ver. 5. explicatum eſt.

Ante Deum.] In primo tabernaculo, quod vocabatur ſanctum, quod quia erat è regione ſecũdi tabernaculi, quod vocabatur Sanctum ſanctorum, vbi propter arcam teſtamenti, quæ ibi erat, dicebatur Dominus habitare, coram Domino, aut ante Dominum eſſe dicebatur. Tres enim fuiſſe partes templi nemo neſcit; eam in qua populus conſiſtebat, quę aut templum nomine totius, aut atrium populi vocabatur Sanctum, aut primum tabernaculum, vbi quotidie ſacerdotes mane, ac veſpere thura incendebant Exodi 29. 13. Sanctum ſanctorum, vbi erat arca Teſtamenti, & thuribulum aureum, quo ſemel tantum in anno Sũmus ſacerdos peracto prius ſacrificio ingrediebatur, vt aſperſo ſanguine populum expiaret Exodi 30.10. & Leuit. 16.2. Vtrumq; tabernaculum D. Paulus deſcribit ad Hebræos 9.2. Primum ergo tabernaculum, aut quod in eo erat, dicebatur eſſe לִפְנֵי יְהוָה *ante Deum* propter eam, quam expoſuimus, cauſam Exodi 27.21. & 29.4 & 30.8. & Leuit. 1.5.11. & 3.1. & 16.18. Itaque ſacerdotes, qui illic ſacrificabant, coram Domino miniſtrare dicebantur.

Tres templi Hieroſolymitani partes.

9. *Secundum conſuetudinem ſacerdotii.* κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας. Secundum conſuetudinem ſacerdotalis adminiſtrationis, aut functionis. Quidam hæc verba iungunt proximè ſequentibus, vt alludatur ad Dauidis conſtitutionem: de qua diximus ver. 5. Ideo Euangeliſtam nõ dicere, ſecundum legem; ſed *ſecundum conſuetudinem*. quod ordo ille per vices miniſtrandi non lege, ſed inſtituto hominum, & cõſuetudine conſtaret. Probabile hoc quidem eſt, ſed non video, cur ad ea, quæ paulo poſt ſequuntur, *Vt incenſum poneret*, referri non poſſint, vt non ſit ſenſus, exiiſſe ſortem ſecundum conſuetudinem ſacerdotii: ſed ſecundũ ſacerdotii conſuetudinem Zachariam incenſum poſuiſſe. Conſuetudo autem ea

A erat lege ſancita, vt mane ac veſpere in priori tabernaculo thus adoleretur Exodi 30. 7. 8. Poſſunt ac fortaſſe etiam melius ad præcedentia referri, vt ſuperior verſus his claudatur verbis, ſenſuſque ſit, *Cum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ ante Deum ſecundum cõſuetudinem ſacerdotii*, deinde ſequatur, *ſorte exiit*.

Sorte exiit, vt poneret incenſum.] ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι ſorte deſignatus eſt, vt ſuffiret, aut thus incenderet. Quod nonnulli non ad vllam ſortitionem referunt, quæ tunc facta fuerit, ſed ad illam veterem, qua Dauid inter viginti quatuor familias ſacerdotum miniſtrandi vices diſtribuit 1. Para. 24.7. His auctor eſt Beda. Alii ad ſortitionem factam tunc, ſiue plures fuerint Summi ſacer-

B dotes, quorum de numero Zacharias eſſet, inter quos iacta ſors, quis eo die incenſum poſiturus eſſet, in illum inciderit, vt placet quibuſdam: ſiue ſimplices ſacerdotes plures, Summus vnus; inter ſimplices autem, qui ea hebdomade inſtituto Dauidis templo miniſtrabant quis eorum eo die thus oblaturus eſſet, ſit facta ſortitio. An Zacharias Summus ſacerdos fuerit, paulò poſt diſputaturi ſumus; nunc tantũ dico magis mihi eorum placere ſententiam, qui tunc ſortitionem factam fuiſſe putant. Nam de illa antiqua iã ante dictum fuerat verſu 8. *Cum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ* Nunc ſignificat etiam eo tempore, quo manens in templo ſacerdotio fungebatur, ſortitò illi contigiſſe, vt ante Do-

C minum poneret thura. Cum enim plures eſsẽt eiuſdem familiæ ſacerdotes, qui eadem hebdomade in templo ſacerdotio fungerentur, & non niſi vnus adolere thus poſſet, eſt vero ſimile, quod quidã dicunt, & hoc ipſo indicatur loco ſortitione inter ipſos tranſigi ſolitum fuiſſe, quis eorum id vno, quis altero die, aut quis mane, quis veſpere facturus eſſet. Ac videtur Euangeliſt. non ſine conſilio ſortis mentionem feciſſe, vt rem omnem diuinitus prouiſam, factamque fuiſſe ſignificaret. Diſputant interpretes hoc loco, an Zacharias Summus fuerit ſacerdos. Ac veteres quidem pene omnes Summum ſacerdotem fuiſſe putant, Ambroſius, Beda Strabus, & Theophylactus in commentariis ad hunc locum, & Diuus Auguſtinus tractatu in Ioannem 49 & auctor Scholaſticę, vt vocant, hiſtoriæ. Mihi Lyrani

Zacharias an Sũmus ſacerdos fuerit.

D videtur ſententia probabilior, non Summũ, ſed vnum fuiſſe de multis ſacerdotẽ. Neq; enim credibile eſt Euangeliſtam, ſi Sũmus ſacerdos fuiſſet, id fuiſſe ſilentio præteriturum; cùm tanto eũ ſtudio videamus quocũq; poteſt genere laudis Ioannis parẽtes cumulare. Ad quã laudem maximè pertinebat eius patrẽ nõ ſolùm ſacerdotẽ, ſed Summum etiam ſacerdotem fuiſſe. Magna etiam argumenta Lyrani ſunt; quod, ſi Summus ſacerdos fuiſſet & in Sãcta ſanctorum (id enim auctores illi dicunt) ingreſſus angelũ conſpexiſſet, non dixiſſet Euangeliſta ingreſſum, vt poneret incẽſum, ſed vt in Sancta ſanctorum peracti ſacrificii ſanguinem inferret, quod proprium Summi erat ſacerdotis Exo. 30.10 & Leu. 16.2. 30. & Hebr. 9. 7. Nam incenſum in Sancto ſanctorum etſi ponebatur, non ponebatur vt ſacrificium, ſed vt ne-

E bula tabernaculũ impleretur. Itaq. non dixiſſet Euangeliſta id quod minimum erat, eo prætermiſſo, quod erat maximum, vt totum populũ expiaret. Deinde quod Angelus Zachariæ apparuiſſe dicatur ſtans à dextris altaris incẽſi ver. 11. altare autem incenſi non erat in ſecundo, ſed in primo tabernaculo, neque in Sancta ſanctorum vllum erat altare, vt rectè contra Diui Auguſtini ſententiam Lyranus probat, & ex Diuo Paulo ad Hebr. 9. 4. 5. colligitur. Hæc maiora ſunt argumenta, quam illa, quibus hanc opinionẽ Paulus Burgen. doctus licet auctor refellere conatur. Quæ quia ex ver. ſequenti fere ducuntur, illic refutabimus. His iiſdem argumentis eorum opinio refelli poteſt, qui exiſtimant poſt ordinem illum miniſtrandi inter ſacerdotes à Dauide con-

ſtitutum nullum Summum ſacerdotem fuiſſe perpe- A tuum, ſed eum, cui ſortitò contigiſſet, in feſto expiationis miniſtrare, quo ſolo die in Sanctum ſanctorũ Summus ſacerdos ingrediebatur, per totum eum annum functum fuiſſe officio Summi ſacerdotis. Id enim adeo ſine teſtimonio, & ſine ratione dicitur, vt opus non ſit aut teſtimonio, aut ratione refutare. Refellitur & aliorum quorundam ſententia, qui nullum Summum ſacerdotem certum fuiſſe credunt, ſed eum, qui ſua hebdomade ſacerdotis in templo fungeretur officio, Summum ea hebdomade fuiſſe ſacerdotem. Hoc enim non ſolùm ſine vllo ſcripturæ teſtimonio, ſine hiſtoria vlla, ſed etiam contra ſcripturam, contraque omnem hiſtoriam fictum eſt. Nam omnes Summos ſacerdotes vſq; ad Romanorum tempora, quibus partim Iudæorum ambitione, partim Romanorum tyrannide annui B facti ſunt, Ioannis 11. 49. 51. perpetuos fuiſſe legimus: niſi ſi quando Reges ob aliquod delictum, aut tyranni auaritia, vel gratia, vt alios ſubſtituerent, alios officio remouerent 2. Machab. 4. 24. 29. & cap. 14. 3. 13.

Ingreſſus in templum Domini.] In primum tabernaculum. Nam in templo iam erat, ex quo non licebat totos octo dies, quibus miniſtrabat, exire, vt verſu 5. ex 4. lib. Reg. c. 11. 6. 7. 9. & 2. Paralip. 23. 8. probauimus. Itaq; templum hoc loco tabernaculum appellatur.

10. *Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incenſi.*] Non licebat populo in tabernaculum ingredi, ſed in prima templi parte conſiſtebat, quam templum, aut atrium populi vocatam fuiſſe diximus ver. præcedente. Voluit Euangeliſta ſignificare ſolum fuiſſe Zachariam, cum illi angelus apparuit, ſed tamen magnam hominum multitudinem, quæ foris expectabat orans, appa- C ritionis eius effectum vidiſſe, mutum ſcilicet Zachariam, vt totidem teſtibus probaret hiſtoriam. Tria ex hoc loco argumenta ſumunt, qui exiſtimant Zachariam Summum fuiſſe ſacerdotem. Primum eſt, quod ſi hoc in feſto expiationis factum non fuiſſet Zacharia in Sancta ſanctorum ingreſſo, non fuiſſet tanta populi multitudo foris orans, nec enim vero ſimile eſſe ſingulis diebus mane, ac veſpere quoties thus incenderetur, populum in templum conueniſſe. Reſpōdeo magis mihi vero ſimile videri, ſi non omnem populum, at certè aliquam eius partem, qui religioſiores eſſent, conuenire illis horis, quibus ſacrificium fiebat, in templum cōſueuiſſe. Alterũ eſt in Sanctum ſanctorum Zachariam ingreſſum videri, quandoquidem, vt ait Euangeliſta, ſolus erat: nam plebs omnis foris erat orans. Solus autem Summus ſacerdos in Sanctum ſanctorum ſine vllo co- D mite, ſine vllo miniſtro ingrediebatur Leuit. 16. 17. De aliis autem ſacerdotibus, aut de Summo ipſo ſacerdote, cum in primum tabernaculum ingrediebātur, nihil cautum eiuſmodi erat. Verum id quidem eſt, ſed ſatis vſu conſtat populum ne intra primum quidem tabernaculum ingredi potuiſſe. Poterāt quidem cum eo, qui ſacrificium offerebat, ingredi ſacerdotes alii atque Leuitę, ſed vt ſemper ingrederentur, neceſſe non erat, & cum thus incendebatur, erat etiam ſuperuacaneũ, cum nullo in re tā facili miniſtro ſacerdos indigeret. Quare non ſolũ Zacharias in primo tabernaculo ſolus eſſe potuit, ſed vero ſimile etiam eſt, ſi hic nō diceretur, fuiſſe E ſolum. Tertium eſt ꝙ populus oraret foris, ꝙ facere ſolebat ꝓ Summi ſacerdotis incolumitate, quotieſcunq; in Sancta ſanctorum ingrediebatur, ne quid illi ſacris operanti aduerſi cōtingeret: ꝙ contingere ſolere, quoties minus ritè thura poneret, experimenta docuiſſent. Fingamus eam fuiſſe opinionē populi, quæ mihi Rabbinicæ fabulæ videtur eſſe ſimilis, ſed fingamus tamen eā fuiſſe vulgò ſententiā, an inde efficitur, non ſolũ, ſi nō pro ea, pro aliis tamen rebus populũ orare, quoties alii ſacerdotes in primo tabernaculo ſacra faciebant?

11. *Apparuit autem illi angelus Domini.*] ὤφθη viſus eſt. Quod verbum Chryſoſt. apud D. Tho. hanc vim habere putat, vt non opinionē ſignificet, ſed veritatē, quaſi dicat Euangeliſta Zacharia non ſibi viſum videre angelum, ſed reipſa vidiſſe. Ori. verò ho. in Luc. 3. ſignificari eo verbo putat rerum ſpiritualium naturam, quæ quāuis præſentes ſæpè ſint, tamen nō niſi ſi velint, & quādo velint, & a quibus velint, videantur, quaſi dicat oſtendit ſeſe Zacharię angelus, qui à dextris altaris erat, quāuis prius, quia nolebat, nō videretur. Subtilis interpretatio, eademq; vero ſimilis, niſi angelus ver. 19. teſtaretur, ſe, vt filii ortum Zachariæ annunciaret, miſſum à Deo; vndè intelligere poſſumus eum ibi ante nō fuiſſe. Melius D. Aug. epi. 112. c. 5. & Amb. in cōment ſubitum angeli aduentum, oſtentionēq; indicari dicunt, ideoq; nō legūt viſus eſt, ſed *apparuit*, vt vetus vertit interpres, quēadmodum & aliis locis ſolet vertere, cum de ſpiritualibus rebus agitur, nā Hebræi nō alio verbo apparere dicunt, quā videri נראה, quā linguæ proprietatem Grçcè etiā loquentes Apoſtoli ſunt imitati. Qua forma Zachariæ angelus apparuerit, Euangeliſta nō dicit, ſed ex aliis ſimilibus exemplis, quibus angeli in ſacris litteris viſi dicuntur, facilis eſt coniectura, humana viſum forma Gen. 19. 1. 15 & Dan. 3. 49. 58. Cur apparuerit, dubiũ non eſt. Voluit Deus, vt ex miſſione angeli conſtaret Ioannem nō humana, ſed diuina virtute naſciturũ. Voluit Ioannis, & Chriſti, quatenus ſimilia humana diuinis eſſe poſſunt, quam ſimillimum ortũ, quā ſimillimum eſſe cōceptum. Itaq; angelus ad Mariā, vt Chriſti; angelus ad Zachariā, vt Ioannis cōceptum annunciet, ante præmittitur: & idem quidē angelus Gabriel, vt ex ver. 19 & 26. manifeſtum eſt. *Iam illud* (inquit Aug ſer. 20. & 21. de ſanctis) *quantæ gloriæ eſt, ꝙ Zachariæ ſacerdoti, & Eliſabeth ſterili à Gabriele, id eſt, ab illo angelo promittitur, à quo Mariæ natiuitas Domini nunciatur, & quaſi ex aliquo ſimilis Domini præmittitur filius ſterilis ante filium virginis, neſcio ꝙ maius miraculum ipſa natiuitate declarari?* Simile quiddā Maximus ho. 3. de Ioāne Bapt. & Iul. li. 2. cōtra Iud. Ruſus naſcitur Chriſtꝰ ex virgine, naſcitur Ioānes ex ſterili. *Ambo* (inqt Aug. ho. 44. & ſer. 21. de ſanctis) *mirabiliter nati, ſpōſo & iudex, lucerna, & dies, vox & verbū, ſeruus, & dominus. De ſterili ſeruus, de virgine dominus. Ipſe dominꝰ fecit ſibi ſeruũ in vtero ſterilis de ſene patre, & de anicula matre. Et idē ipſe dominus fecit ſibi carnem in vtero virginis ſine homine patre, qui primũ fecit hominem ſine patre, & matre.* Cur apparuerit in templo, & quidē in tabernaculo quatuor probabiles rationes reddi poſſunt. Prima, vt magis cōſtaret eum à Domino miſſum fuiſſe, cūm eo appareret loco, vbi Deus habitare dicebatur, vbi arca teſtamenti è regione erat, vnde diuina reſponſa reddebantur, quo nemo poterat præter ſacerdotes penetrare. Nā etſi in primo apparuit tabernaculo vbi altare erat incenſi, tamen ita apparuit, vt ex Sancto ſanctorũ, & ex ipſa arca teſtamenti, quaſi ex conſpectu Dei, apud quē dicit ver. 19. ſe aſtare ſolitũ, prodiſſe videretur. Secunda, ꝙ tunc Zacharias aptior fuerit ad excipiendā angeli legationem, ſacris operans, collecto in Deũ animo, & vacuo humanarũ rerum curis. Tertia, ꝙ Zacharias ſacerdos eſſet, & cōſentaneum rationi erat, vt nō quouis loco, ſed in templo, quaſi in domo ſua, & vbi Dei reſponſa ſacerdotes excipiebant, hoc nuntium acciperet. Quartā Ambr. & Beda reddunt, quod veri ſacerdotis Chriſti nunciaturus veniret aduentum.

A dextris.] Ambr. & Beda, cur à dextris angelus apparuerit, hanc rationē reddunt, quòd lęta nunciaret: *Bene,* inquit Beda, *angelus & in tēplo, & iuxta altare, & a dextris apparet, quia videlicet & veri ſacerdotis aduentum, & myſterium ſacrificij vniuerſalis, & cœleſtis doni gaudiũ prædicat.* Eandem rationem reddit Euthym. Quæ eò plus habet probabilitatis, quod etiam videamus angelos

illos,

Zacharias Summus ſacerdos non fuit.

Angelus forma humana Zachariæ apparuit.

Cur Angelus Zachariæ apparuit.

Cur Angelus in templo Zachariæ apparuit.

illos, qui poſt Chriſti reſurrectionem mulieribus apparuerunt, ad dexteram ſepulchri partem apparuiſſe Marci.16.5.

Altaris incenſi.] Incenſi dixit, quia aliud erat altare, vbi non incenſum, ſed victimæ offerebantur, vt Theoph. & Euthy. adnotauerunt. Credo etiam ego non temerè factum eſſe, vt non alia parte tabernaculi, quam iuxta altare angelus appareret, ſed vt oſtenderet ſe miſſum à Deo, cui eo in altari ſacrificabatur. Piget veterum quorundam hæreticorum fabulam recenſere, qui ex apocrypho neſcio quo libro Zachariç, de quo Athanaſius in ſynopſi mentionem facit, dicebant Zachariam non angelum, ſed monſtrum quoddam aſini vidiſſe, vt Epipha. hæreſi 26. auctor eſt.

Homines angelis apparẽtibus terrentur.

12. *Et Zacharias turbatus eſt videns, & timor irruit ſuper eum.*] Naturale eſt homini conſpecto angelo etiam bono timere, vt Origenes, Ambroſius Beda hoc loco, & Chryſoſtomus apud Diu. Thom. monuerunt, & nos Matth.28.4.5. exemplis ſcripturæ docuimus. Auxit timorem, quod ſe viſo angelo moriturum putaret, vt Euth. interpretatur. Ea enim erat Iudæorum opinio non ſolum, qui Deum, ſed & etiam, qui angelum in hac vita videret, continuò moriturum propter illa verba Exo.33 20. *non videbit me homo, & viuet*, vt colligitur ex lib. Iudicum 6.22.23.& 13.22. hunc vehemẽtem mortis timorem duo illa verba ſignificant, *Turbatus eſt*, &, *Timor irruit ſuper eum*; non enim qualiſcumque notatur timor, ſed vehemens, & tantus, vt hominem quodammodo exanimet: qualis ille fuit, quo ſe Daniel c. 10. 8. ſimili angeli conſpectu affectum fuiſſe dicit. *Ego autem relictus ſolus vidi viſionem grandem hanc, & non remanſit in me fortitudo, ſed & ſpecies mea immutata eſt in me, & emarcui, neque habui quicquam virium.*

Diſcrimen inter angelorum & dæmonum apparitiones.

13. *Ait autem ad eum angelus, ne timeas Zacharia.*] *Trementem*, inquit Beda, *Zachariam confortat angelus, quia ſicut humana fragilitatis eſt ſpiritualis creaturæ viſione turbari, ita & angelicæ benignitatis eſt pauentes de aſpectu ſuo mortales mox blandiendo ſolari. At contra dæmoniacæ eſt ferocitatis, quos ſui præſentia territos ſenſerit, ampliore ſemper horrore concutere, qui nulla melius ratione, quam fide ſuperatur intrepida.* Hoc ipſum, quod de differentia boni, malique angeli hominibus apparentis ſcribit Beda, Athanaſius in vita Antonii, & Hieron. in c. Matthæi 28. & Theophyl. tradiderunt. Pellit prius à Zacharia timorem angelus, vt doceat ſe bonum, non malũ angelum eſſe, & proſpera, non aduerſa velle nuntiare, &, vt ait Euthym. vt poſſet Zacharias ſedato prius animo percipere, quæ dicturus ille erat.

Quoniam exaudita eſt deprecatio tua.] Reddit cauſam, quamobrem timere non debeat, ſed æquo potiùs, ac læto animo eſſe, Euthy. Quam autem intelligat angelus orationem, vix ego quidem dubitarem, niſi magnos viderem auctores ſentire aliter, quam ego nullo ductus interprete ſentiebam D. Aug. lib. 2. qq. Euang. c. 1. Chryſoſt. hom. 2. de incomprehen. Dei natura & hom. in hunc locum de natiuitate Ioannis Baptiſtæ, Beda, Strabus, Theoph. Euthy. non eam intelligi orationem volunt, qua filium à Deo poſtulabat, ſed qua pro aduentu Meſſiæ, & pro populi peccatis precabatur. Argumentis his vtuntur. Primum, quod credibile non ſit ſacerdotẽ inter publica vota priuatas miſcuiſſe preces. Deinde, quod nulla iam Zachariç ſpes eſſet prolis ſuſcipiendæ, cum & ſterilem vxorem, & ſe, eamque ſenes eſſe videret. Poſtremò, quod ne affirmanti quidem angelo crediderit, vt apparet ver. 18. Si quis quçrat, quomodo cauſç redditio cum præcedentibus hçreat, variè reſpondent. Alii, *Exaudita eſt oratio tua* pro peccatis populi, & plus etiam tibi dabitur, quam petebas, quia vxor tua Eliſabeth pariet tibi filiũ. Alii, *exaudita eſt oratio tua*, cuius ſignum erit, quod vxor tua Eliſabeth pariet

A et tibi filium, ſicut Iſaias c. 7. 14. dixit, *Propter hoc dabit Dominus ipſe vobis ſignum, Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel.* Theoph. hanc opinionem recitat. Alii, *exaudita eſt oratio tua*, qua pro populi peccatis precabaris; breui enim poſt tempore remittentur; nam Eliſabeth vxor tua pariet tibi filium, qui Chriſtum oſtendat, ac dicat, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*; ſic Chryſoſt. hom. 2. de incõprehen. Dei natura, & Theoph. in comment. In hac ego ſententia nihil niſi, quod multorum, & grauium auctorum eſt, probabilitatis inuenio. Neq; enim perſuadere mihi poſſum, ſi angelus de oratione pro mittendo Meſſia, proque remittendis populi peccatis loqueretur, hanc rationem redditurum fuiſſe, *Et vxor tua Eliſabeth pariet tibi filium.* Cauſalem enim orationem eſſe non dubito,

Ioan. 1.29.

Et pro enim apud Hebræos.

B nam *Et* more Hebrçorum pro *Enim* ponitur. Itaque parum aptè ex hoc loco interpretes, quidam argumẽtantur, nõ agi de oratione pro filio ſuſcipiendo, quod non dicat angelus, Vxor enim tua, ſed, *Et vxor tua.* Et verò quis credat angelum de oratione pro aduentu Meſſiç, aut pro peccatorum remiſſione, non pro filio obtinendo loqui, cum de Chriſti aduentu, deque remiſſione peccatorum ne verbum quidem faciat, in Ioanne verò, qui nouo erat miraculo naſciturus, orationem totam ſuam, legationemque conſumat? Nam quod dicit ver. 17. *Et ipſe præcedet ante illum in ſpiritu, & virtute Eliæ* obiter dicit, & ita prorſus, vt manifeſtum appareat non de Ioanne propter Chriſtum, ſed de Chriſto agere propter Ioannem. Habeo etiam huius ſententiæ egregium auctorem Ambroſ. *Non*, inquit, *mediocre munus eſt Dei dare liberos propagatores generis, ſucceſſionis heredes. Lege Ia-*

C *cob duodecim filiorum generatione gaudere. Abrahæ filius datur, Zacharias exauditur. Diuinum igitur munus fæcunditas eſt parentis.* Opinor dubium non eſſe, quin ſenſerit Ambroſ. eam Zachariæ precationem, quam angelus exauditam eſſe dicit, non illam fuiſſe, qua pro Chriſti aduentu, aut pro populi peccatis, ſed illã, qua pro obtinendo filio precabatur. Et argumenta illa, quæ ab aliis auctoribus afferuntur, parum mihi videntur habere ponderis. Nam quod dicunt credibile non eſſe ſacerdotem publicis votis, ac ſacrificiis priuatas miſcuiſſe preces, idipſum mihi magis incredibile videtur. Nam ſi Zacharias, vt maior pars eorum auctorum putat, Summus ſacerdos erat, de Summo ſacerdote ſcribitur Leuit. 16 17. *Nullus hominum ſit in tabernaculo, quando Pontifex ſanctuarium ingreditur, vt roget pro ſe, & pro domo ſua, & pro vniuerſo cœtu Iſrael.* Si Summus, vt ego exiſti-

D mo, ſacerdos non erat, credendum eſt, ſi Summo ſacerdoti perſonæ ſcilicet magis publicæ, & in ſancto ſanctorum, vbi maximè de rebus publicis, id eſt, de vniuerſa populi expiatione ingreſſus ſemel in anno ſacerdos agebat, licebat priuatas pro ſe, & pro domo ſua preces fundere; multo magis priuato ſacerdoti, & minus publica, atque ſolemnia ſacra peragenti licuiſſe. Præterquam quod neceſſe non eſt, vt in ipſo publico ſacrificio; ſed aut ante, aut poſt pro ſuis priuatim rebus orauerit. Maiorem videtur habere vim, quod ſecundo loco diximus obiici ſolere, omnem iam Zachariam ſpem abieciſſe prolis ſuſcipiendæ. Sed tamen id ipſum facile ſoluitur; ſiue dicamus, quod quidam etiam in-

E terpretes dicunt, nõ tunc, cum angelus venit, ſed multò ante cum nondum ſpem omnem depoſuiſſet, pro liberis ſuſcipiendis ſolitum orare, atque de ea oratione angelum loqui. Nec id abſurdum, aut inſolitum videri debet: nam cum angelus ad Cornelium venit, dixitq;, *Orationes tuæ, & eleemoſynæ tuæ aſcenderunt in memoriam in cõſpectu Dei* Act. 10.4. nec orabat, nec dabat eleemoſynas, ſed de præteritis loquitur orationibus: ſiue oraſſe tunc, quamuis ſpem omnem prolis naturali lege ſuſcipiendæ abieciſſet, quia ſpem ſuſcipiendæ diuino mi-

raculo-

raculo non abiecerat. Nam & Anna illa Samuelis mater 1. lib. Reg. ca. 1. 2. cum non dubitaret ſe ſterilem eſſe, haud dubium, quin nullam iam ſpem haberet liberos naturaliter procreandi; orabat tamen, & tam enixè & vehementer orabat, vt Heli ſacerdoti ebria eſſe videretur: quia nimirũ ſciebat non eſſe *apud Deum impoſſibile omne verbum*, & vt ipſa cecinit dominũ mortificare, & viuificare, deducere ad inferos, & reducere. Quod autem Zacharias ne affirmanti quidem angelo videtur crediniſſe, quomodo intelligendum ſit verſ. 18. diſputabimus. Nunc tantùm dicimus nõ ideo non credidiſſe, quòd de Dei potentia dubitauerit. Nã neq; vir ſanctus tam malè de Deo ſentire poterat, neque ſacerdos Abrahami, & Saræ, aliaque ſimilia in ſacris literis exẽpla neſcire. Sed ideo non credidit, quia certus non erat, an ille, quem videbat, verus ac bonus angelus, & a Deo miſſus eſſet. Argumẽtum, quod volens illi angelus fidem facere, reſpondeat verſ. 19. *Ego ſum Gabriel, qui aſto ante Deum, & miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare.*

Et vxor tua Eliſabeth pariet tibi filiũ.] Ex te, etiamſi & tu ſenex, illa & ſenex, & ſterilis ſit: aut *tibi*, quia tu illũ à Deo poſtulaſti. Cum angelus Zachariæ vxorem nomine appellat Eliſabeth, indicat ſe angelum eſſe, qui ſingulorum etiam hominum nouerit nomina.

Et vocabis nomen eius Ioannem.] Non ſolum prædictio hæc eſt, ſed etiam præceptio nominis imponendi. Voluit enim Deus eum, qui Chriſtum mõſtraturus erat, ita vocari, vt ipſius nomine non ſolum collatum parentis beneficium, data illi Spiritus ſancti dona, quo adhuc ab vtero matris ſuæ impletus eſſe dicitur; ſed etiam gratia omnibus per Chriſtum oblata mortalibus ſignificaretur, vt ſcribit Beda. Ioãnes etiam יוחנן Hebraicè gratioſum ſignificat. Habet ſemper myſterium aliquod in litteris ſacris aut mutatio veteris nominis, aut noui anticipata poſitio, vt Cyrill. lib. 1. in Ioannem cap. 7. & Ambroſ. infra verſ. 93 & Beda in hunc locum diſſerit. *Habent hoc*, inquit Ambroſ. *merita ſanctorum, vt a Deo nomen accipiant. Sic Iacob Iſrael dicitur, quia Deum vidit. Sic Dominus noſter Ieſus nominatus eſt, antequam natus, cui non angelus, ſed Pater nomen impoſuit.* Qui autem ij fuerint, qui antequam naſcerentur, nomen acceperint, Hieron. qq. in Gen. imperfecti Auctor homil. 1. Albinus in Gen. Eucher. q. 2. in Luc. exponit. *In nouo*, inquit, *Teſtamento præter Saluatorem ſolum legimus Baptiſtam Ioannem: in vetere quatuor ſunt, Iſaac, Iſmael, Salomon, & Ioſias, qui ortu videantur iuniores eſſe, quam nomine. Habuit etiam hoc Ioannes cum Chriſto cõmune, vt antequam naſceretur nomen illi a Deo angelo deferente daretur*, & q. 26 in Geneſ. ſed in iis omnibus Auctoribus librariorum vitio pro Samuele Samſon (ſic erat in apographo: ſed quid ſcripſerit Auctor, incertum eſt) ſcriptus eſt.

[illegible margin note]

[illegible margin note]

14. *Et erit gaudium tibi, & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebunt.* Quaſi dicat afferet nõ ſolum priuatum, atq; domeſticum tibi, ſed etiam publicum omni populo gaudium. Priuatum quidem tibi, & quia tam diu optatus, expetituſque naſcetur filius, & filius is, qui Chriſtum mundi ſaluatorem digito demõſtret. Hoc enim eſt, *Erit tibi gaudium, & exultatio.* Quibus verbis duobus ſignificatur Zachariam plus lætitiæ capturum eſſe, quod talis ſibi filius natus fuerit, quàm ex vulgari, & vſitato filij ortu cœpiſſet, quo non decuiſſet vtique ſacerdotem, & grandem natu ſenem exultare. Propterea gaudio exultationem adiunxit, quæ lætitia geſtientis hominis eſt. Publicum verò, quod tantus toti populo Propheta in rebus tam afflictis miſſus fuerit, vt Beda, & Euthym. interpretantur. Facit hoc ad amplificandam magnitudinem beneficij, vt qui naſciturus erat filius, non priuatam modò, vt alij ſolent, parentibus, & cognatis, ſed publicam etiam omni populo lætitiam ſit allaturus. Quod hæretici putant nos hunc locum de populo etiam Chriſtiano interpretari, quaſi iubeamur die Ioannis natali gaudere; malignè faciunt. Nam etſi ad nos aliquando accommodamus, non ignoramus tamen de nobis non eſſe dictum: itaque non vtimur tanquam teſtimonio, ſed tanquam exemplo, vt quemadmodum totus ille Iudæorum populus nato olim Ioanne lætatus eſt, ita nos eius natalem diem agentes lætemur. Neque alienum à ſacris literis eſt, non publica modò lætitia, ſed lautioribus etiam conuiuiis feſtos dies agere, vt ex ſecundo libro Eſdræ cap. 8. 10. intelligimus: *Ite*, inquit, *comedite pinguia, & bibite mulſum, & mittite partes iis, qui non præparauerunt ſibi, quia ſanctus dies Domini eſt.* At multi, inquiunt, inebriantur. Non id illis dolet, ſed quòd debito ſanctos honore colimus, ſed quia ſe id dolere fingunt, nos etiam illis credere fingamus, reſpondeamuſque accommodatè ad ipſorum mores. Nec nos, neque illi ebrietatem probamus, ſed hoc inter nos, & illos diſtat, quod nos inebriamur fortaſſis aliquando, ſed ſanctos tamen caſtè, pieque veneramur; illi & inebriantur frequentiſſimè, & ſanctos non honore, ſed contumeliis, conuitiiſque proſequuntur. Multis, inquiunt, ſuperſtitionibus eo die populus vtitur. Nec ſuperſtitionem ſi qua fortaſſis inter rudiſſimos homines eſt, approbamus, ſed non recipimus iſtos ſuperſtitionis iudices, qui hæreticam fidem ſuperſtitionem vocant. Nos Chriſtianum populum grauiſſimis D. Bern. docemus verbis ſerm. de natiuitate Ioannis Baptiſtæ, *Verum id quidem multi in natiuitate eius gaudent, & paganus ipſis, vt audiuimus, læta eſt, & ſolemnis. Illi celebrant, quod ignorant, ſed non ita debuerant Chriſtiani. Nunc vero & ipſi in hac B. Ioannis Baptiſtæ natiuitate gaudent, ſed vtinam de natiuitate, non de vanitate.*

Lætitia publica cõ conuiuiis in diebus feſtis lautioribus cõtra hæreticos defenduntur.

15. *Erit enim magnus coram Domino.*] Cauſam reddit, quam paulò ante expoſuimus, publici gaudij. *Coram Domino* dixit, aut vt ſignificaret verè magnum futurũ eſſe, non ſola apud homines ſanctitatis opinione, ſicut de eius parentibus dixerat ver. 6. aut valde magnum futurum, vt Hebraica ſit phraſis, qua *coram domino magnus* dicitur, qui maximus eſt, ſicut Gen. 10. 9. dicitur Nembrod *venator fuiſſe robuſtus coram Domino*, id eſt robuſtiſſimus. Conuenit cum hac ſecunda interpretatione, quod Chriſtus de Ioanne dixit Matth. 11. 11. & apud hunc Euangeliſtam infra c. 7. 28. *Inter natos mulierum non ſurrexit maior Ioanne Baptiſta.* Veruntamen Orig. homil. 4. Ambroſ. Beda, Theophyl. Euthy. priorem ſenſum ſequuntur.

Hebraiſmus.

Et vinum & ſiceram non bibet.] Theophilus Antiochenus in libr. Allegoriarum in Lucam ſiceram potũ eſſe dicit confectum ex dactylis, ſed latius patet eius nominis ſignificatio: quicquid enim inebriare potum ſolet ab Hebræis שכר, à Græcis σίκερα, vocatur, vt Hieron. vertit Leuitici 10. 9. & Num. 6. 3 & 1. Reg. 1. 15. & Beda, atq; Euthy. hoc loco exponit. Idq; aptè in hunc locum cadit; voluit enim angelus dicere Ioannem ſemper ſobrium, ſemper vacuum, ſemper prudentem futurum eſſe, quòd neq; vinum, neque quicquam aliud, quod inebriare poſſet, eſſet bibiturus. Quæ autem genera potus ſint, quæ inebriandi vim habeant, huius non eſt loci docere. ſi quis id deſiderat, Plinium legat. Declarat angelus his verbis, quomodo Ioãnes, quemadmodum dixerat, *magnus coram Domino* futurus ſit, non ſolùm quia Spiritu ſancto ab vtero matris ſuæ erat, implendus, ſed etiam, quia vinum, & ſiceram bibiturus non erat. *Decet enim vas* (inquit Beda) *cœleſti gratia mancipatum ſeculi ebrietate caſtigari, nec vino, in quo eſt luxuria, impleri eum, qui muſto Spi-*

Sicera quid.

Lib. 14. c. 16. & 22 & lib. 22. ca. 25. ſub fi. [illegible]

ventris ſancti deſiderat impleri. Vnde colligitur non ſolùm bonis nos operibus iuſtificari, cùm gratos nos Deo reddant, ſed etiam, quod hæretici maximè negant, ieiunia, & ciborum, potuſq; delectum magni eſſe apud Deum meriti, cùm Ioannes hac etiam de cauſa, quod vinum, & ſiceram non biberit, *magnus fuiſſe coram Domino* dicatur. Omnes porro Nazaræi, qui ſingulari fuerunt ſanctitate, à vino dicuntur abſtinuiſſe, vt Samſon Iud. 13. 14. & Rechabitæ Hierem. 35. 8.

Ieiunium, ciborumq; ac potuum delectum meritoria apud Deum.

Et Spiritu ſancto replebitur.] Repleri dicuntur Spiritu ſancto in ſcripturis ſacris non omnes, quibus etiam largiter Spiritus datur, ſed quibus ita datur, vt redundare etiam foras in aliquod ſignum videatur, vt infra ver. 35. 41. & Act. 2. 4. & 4. 8. 31. & 6. 5. & 7. 55. & 9. 17. & 13. 9. Hoc igitur loco Ioannes non ſolùm, quia in vtero matris ſanctificatus fuit, ſed multo etiam magis, quia ita ſanctificatus, vt ſea mentium infans venientem ad ſe Christum infantem & ſentiret, & exultatione demonſtrauerit, Spiritu ſancto repletus dicitur.

Qui repleti Spiritu ſancto in ſcriptura.

Ab vtero matris ſuæ.] Perperam hæreticorum interpres exponit, *ab infantia ſua*, quaſi non in ipſo vtero, ſed poſtquàm ex vtero exiit Spiritu ſancto repletus fuerit. Manifeſtum enim eſt angelum, quod futurum erat, vt Ioannes in vtero Christum demonſtraret, indicare voluiſſe, atq; hanc vim habet illa particula, *adhuc*, quaſi dicat, antequam ex vtero exeat, cùm adhuc in vtero erit, quemadmodum omnes veteres interpretes exponunt. Orig. hom. 4. 7. & 8. & Cypr. ep. 73. & 76. Cyrill. Hieroſ. Catecheſi 3. Ambr. Max. in hom. de natiuitate Ioannis Bapt. Chryſoſt. homil. 12. in Ioannem. & Auctor imperf. & Iuuen. Poëta hunc locum reddens,

Iob 1. hiſt. Euang.

> *Cl[illegible] quem Spiritus ipſis*
> *[illegible] matris complebit numine claro.*

16. *Et multos filiorum Iſraël conuertet.*] Multos dixit, non omnes dixit, quia multi Scribæ præſertim, & Phariſæi de Christo illi teſtificanti credere noluerunt, infra ca. 20. 5. & Matthæi 21. 26. Marci 11. 31.

Ad Dominum Deum ipſorum.] Ad Christum, quem oſtendit, quemq; prædicauit. Vnde Christi diuinitas manifeſtè probatur, quemadmodum Cyrill. in libr. de recta fide ad Reginas. Beda, Strabus, & Euthy. ex hoc loco probarunt. Loqui enim de Christo angelum ex verſu ſequenti perſpicuum eſt.

Christi diuinitas.

17. *Et ipſe præcedet ante illum.*] Ante Dominum Deum ipſorum, vt dixerat verſ. præcedenti, id eſt, ante Christum. Ante Christum enim præceſſit, eiuſq; præcurſor fuit Malachiæ 3. 1. Marci 1. 2. Itaq; rectè, vt diximus, ex hoc loco probatur Christum eſſe Deum.

In ſpiritu & virtute Eliæ.] Non corpore ſed ſpiritu, & virtute ſimilis Eliæ. Virtutem autem vocat, non potentiam faciendi miracula, quia Ioannes, vt Ioannes alter Euangeliſta teſtatur c. 10. ver. 41. *ſignum nullum fecit*, ſed virtutem dicit, aut omnem in genere aliter virtutē, & ſanctitatem, aut animi fortitudinem & in corripiendis vitiis ſeueritatem, qua propria quadam ratione ſimilis fuit Eliæ. Dubium vtrum de præterito, an de futuro Elia Spiritus loquatur, hoc eſt an ſignificet Ioannem talem futurum eſſe, qualis diu antea Elias fuit, an qualis, cùm venerit ante ſecundum Christi aduentū futurus eſt. Orig. hom. 4. & Amb. in commen. de præterito interpretantur. Gregor. verò hom. 7. in Euangel. & Euthy. hoc loco, & D. Auguſt. tract. 4. in Ioan. de futuro. *Dominus Ieſus Chriſtus*, inquit Auguſt. *dixit Eliam iam venit & ipſe eſt Ioannes Baptiſta. Ioannes autem interrogatus ſic ſe confeſſus eſt Eliam non eſſe, quomodo non ſe Chriſtum eſſe. Et vtiq; ſicut verum confeſſus eſt Chriſtum ſe non eſſe, ſic verum confeſſus eſt neque Eliam ſe eſſe. Quomodo ergo comparabimus dicta præconis & dicta iudicis? Abſit, vt præco mentiatur; hoc enim loquitur, quod audit a iudice. Quare ergo* [illegible] *Eliam & Dominus ipſe eſt Elias? Quia in eo Dominus Ieſus Chri-*

ſtum præfigurat: voluit ſuum [illegible] *aduentum ſuum. & hoc* [illegible] *quia in ſpiritu Eliæ erat Ioannes. Et quod erat Ioannes ad primum aduentum, hoc erit Elias ad ſecundum aduentum.* Videtur D. Auguſt. ſpiritum hoc loco, non ſpiritum illum ſanctum, quo Ioannes in vtero repletus fuiſſe dicitur, ſed officium præconis Chriſti, & vocationē appellare, quemadmodum cū dicit Chriſtus, *Neſcitis cuius ſpiritus eſtis* infra c. 9. 55. id eſt nō intelligitis vocationē veſtram. Quæ interpretatio mihi valde placet. Beda verò, & Theophyl. de vtroque Eliæ interpretantur aduentu. *Qui bene*, inquit Beda, *in ſpiritu, & virtute Eliæ præcedere dicitur quia ſicut* [illegible] *venturum iudicem, ita hic* [illegible] *eſt Redemptoris. Vnde & conuerſatione* [illegible] *ſimili* [illegible] *in* [illegible] *deſerta* [illegible] *ambo* [illegible] *ſeparata* [illegible]. Vide quæ de hac re ſcripſimus Matthæi 11. 14. & 17. 10. 11.

Vt conuertat corda patrum in filios.] Verba ſunt Malachiæ c. 4. 6. Quæ ideo mihi videtur angelus vſurpaſſe, vt doceret Ioannem eum eſſe futurū, quem Propheta c. præcedenti ver. 1. ante faciem Domini venturū dixerat. Quanquam hæc apud Prophetam verba nō de Ioanne, ſed de venturo Elia propriè intelliguntur. Quæ haud dubiè eodē ſenſu, quo apud Prophetam intelligenda ſunt; niſi quòd ad aliam perſonam accommodantur. Veruntamen quis ſit eorum verborum apud Malachiā ſenſus ſtudioſè dubitatur. Omnis verò in eo verſatur quæſtio, vt intelligatur, qui patres, qui filij appellentur, & quid ſit alterum ad alios corda conuertere.

Patres igitur quidam veteres Auctores Patriarchas intelligunt, filios recētiores Iudæos, qui longè ab eorū moribus, ſanctitateq; degenerāſſent: neceſſe q. ab eſſent illi antiqui patres eſſent, reconciliari autem eis, hoc eſt ipſorum ad illos corda cōuerti, cum Eliæ exemplo, doctrinaq; filij reſipiſcerent. Sic Hieron. Malachiæ 4. 6. & Auguſt. libr. 20. de ciuitate c. 29. & Beda ſcribens in hunc locum. Alij patres omnes Iudæos, filios Chriſtū, & Apoſtolos vocari putant, ad quos & Elias in ſecundo & Ioannes in primo aduentu Iudæorum eſſent corda conuerſuri. Ad hunc ferè modum Euthym. Alij patres Iudæos, qui primi vocati ſunt, id eſt nati ſunt, filios Gentes appellari, vt Theodor. in commentarijs in 4. c. Malachiæ. Alij cor patris ad filium, id eſt Dei Patris ad Deum filium conuertendum ſignificari: ſingulare enim Hebraicè numero eorum legi, non quòd Pater ſemper auerſus eſſet, ſed quòd Elias, Ioannesque eſſent effecturi, vt Pater filio ſimul & cæteri qui credunt. Hanc etiam interpretationem D. Auguſtin. eodem loco adhibet. Mauult dicere patres, & filios non metaphoricè hoc loco, vel pro Chriſto, vel pro Apoſtolis, vel pro Iudæis, & Gentilibus, vel pro vetuſtioribus, & recentioribus Iudæis accipi, ſed pro ijs, qui eo tempore, de quo Propheta loquebatur, victuri eſſent, quaſi diceret *Conuertet corda patrum ad filios, & corda filiorum ad patres* (ſicut enim Propheta dicit) id eſt patres & filios inter ſe diſſidentes conciliabit. Diſſidere autem patres & filios inter ſe indicat, non ſolùm moribus, ſed multo maximè religione, dum aliam pater aliam filius religionē ſequitur: conciliari autem, dum doctrina quæ vera ſit religio, eam & patres pariter & filij cōplectuntur. Quemadmodum patres, & filij vſque ad capitales aliquando inimicitias diſſentiant, & pugnent noſtra nos hoc tempore mala docuerunt: quem autem ad modum concilientur, quia Eliæ & Ioannes nō habemus magis optamus quàm poſſumus, quàm ſpe experimur. At non diſſidebant Iudæi cum Ioannes venit de religione. Maximè verò diſſidebat, tres enim per id tempus Iudæorum ſectas fuiſſe, Phariſæorum, Sadducæorum, Eſſenorum Ioſephus libr. 18. Antiquitatum. cap. 9. auctor eſt, & Epiphan. & Philaſt. plures etiam connumerant. Ioannes verò, quantum in ipſo fuit, ad vnam

omnes religionem, ad vnum omnes tranſtulit Saluatorem Chriſtum, quem digito demonſtrauit, & peccata mundi ablaturum eſſe clara voce docuit. Idem Elias ante ſecundum eius aduentum facturus eſt: nam & tunc magnam futuram eſſe inter homines de religione diſſentionẽ Chriſtus infra prædicit c. 18. 8. *Veruntamen filius hominis veniens putas inueniet fidem in terra?*

Et incredulos ad prudentiam iuſtorũ.] Non aſſentior iis, qui exiſtimant hoc ſecũdum membrum apud Lucam ſecundo illi apud Prophetam membro reſpõdere. *& corda filiorum ad patres*, nam apud Prophetam membra illa etſi verbis duo, re tamen ipſa, atq; ſententia vnum ſunt. Quod angelus intelligens priori contentus mẽbro, quo tota ſententia declarabatur, ſecundum prætermiſit, atq; eius loco verborum Prophetæ explicationem poſuit. Explicatio autem hæc eſt, *& incredulos ad prudentiam iuſtorum*, id eſt ad fidem, ad religionem eorũ, qui meliùs de fide, ac religione ſentiunt. Fidem enim prudẽtiam vocauit, cùm incredulitati eã opponat, ſicut ſolet ſcriptura eos, qui iuſti, ac fideles ſunt, ſapientes, aut prudentes appellare. Eius rei, quia innumera exempla poni poſſunt, nullum ponam.

Parare Domino plebem perfectam.] ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον, *parare Domino* (id eſt vt paret) populum præparatum: Noſter interpres videtur, vt quidam adnotarunt, legiſſe κατηρτισμένον perfectum, id eſt idoneum, aptum, atque maturum ad Chriſti doctrinam ſuſcipiendam. Ac ſenſus profectò eſt melior: Nam parare Deo populum præparatum, aut tautologica, aut minùs certè concinna, & apta oratio eſt. His paucis verbis totum Ioannis officiũ declaratur, quod in eo conſiſtebat, vt ad ſuſcipiendum per fidem Chriſtum animos hominum exemplo, prædicatione, baptiſmo præpararet, id eſt aptos efficeret, & quaſi ſerendum à Chriſto agrum proſcinderet, ac nouaret, vt eleganti metaphora expreſſit Poëta Iuuencus,

Lib. 1. Euãg. hiſtor. ———*plebemq; nouabit.*

Cùm autem dicitur Ioannes plebem perfectam paraturus, nemo ſenſum eſſe putet, paraturum plebem, quæ ante perfecta eſſet, ſed paraturum plebem perfectam, id eſt perfectam effecturum. Quamuis tam facile fortaſſis hoc eſt, vt non fecerimus admonendo operæpretium.

18. *Et dixit Zacharias ad angelum, vnde hoc ſciam.*] Indicat ſe non credere, niſi ſignum videat, quod multos alios viros ſanctos feciſſe legimus, Abrahamum Gen. 15. 8. Gedeonẽ Iud. 6. 17. Duplex hic quæſtio eſt, an peccauerit Zacharias? & qua re peccauerit? Peccaſſe quidem omnes conſentiunt Auctores Auguſtin. lib. quinquag. hom. hom. 44. Beda. & Theophylact. & ex verbis angeli colligitur verſ. 20. *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſque in diem, quo hæc fiant, pro eo, quòd non credidiſti verbis meis.* Si ſola ſpectaremus verba, diceremus & Abrahamum, & Gedeonem, &, niſi nos pietas prohiberet, Beatam etiam Virginem peccauiſſe, quia verbis omnes aut iiſdem, aut ſimilibus vſi ſunt, ſed Deus qui non tantùm verba foris audit, ſed cor etiam peccati, verborumque fontem intuetur, iudicauit Zachariam peccauiſſe, alios non peccauiſſe. *Si verba attendamus*, inquit Auguſtin. hom. 44. *haud ambo crediderunt Zacharias, & Maria: ſed nos verba valemus audire, Deus poteſt & corda interrogare. Intelligimus, chariſſimi, quoniam Zacharias, quando ait, Per quid cognoſcam hoc? ego enim ſum ſenex, & vxor mea progreſſior in diebus ſuis, deſperando dixit, nõ inquirendo: Maria verò, quando è contra ait, Quomodo fiet iſtud, quia virum nõ cognoſco? inquirẽdo dixit, non deſperando.* Hinc ſecunda ſoluitur quæſtio, qua re peccauerit, nempe incredulitate. *Quia non credidiſti*, inquit, *verbis meis*. Sed hanc ipſam incredulitatẽ alij maius, alij minus peccatum fuiſſe putant. Caluinus, qui

An Zacharias peccauerit non credendo angelo.

Quale Zacharia fuit peccatum angelo non credentis. In harmon.

A nemine ſanctũ, qui neminem iuſtum eſſe vellet, quo magis Zachariæ ſanctitatẽ minuat, dicit eum de Dei potentia dubitaſſe, quaſi facere non poſſet, vt ſenex ex ſene ſimul & ſterili coniuge liberos tolleret. Sed quis, niſi Caluinus, credat virum ſanctum, & doctum dubitauiſſe, an Deus id poſſet facere, quod ne Caluinus quidem, qui omnipotẽtiam Deo detrahit, facere poſſe dubitaſſet? Legerat profectò Zacharias, atque credebat Abrahamo in extrema ipſius, vxoriſque ſemper ante ſterilis ſenectute natum fuiſſe filium, Geneſ. 21. 1. Meliùs alij non ideo peccaſſe, ſed quòd ſenectutem ſuam, vxoriſque ſterilitatem, non Dei potentiam conſiderauerit: contra quam Abrahamũ feciſſe, laudans ſcribit D. Paulus ad Rom. 4. 19. *Et non infirmatus eſt in*
B *fide, nec conſiderauit corpus ſuum emortuum, cùm fere centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ.* Sic Euthy.

Caluini calumnia aduerſus Zachariam confeſſorem.

Ceterũ nec hoc ipſum crimen Zachariæ exiſtimo tribuendum, cùm poſſimus hunc locum minore eius culpa interpretari: itaque potiùs credo de angelo, an verus eſſet, & an à Deo miſſus, dubitaſſe, vt verba ipſa reſpondentis angeli ſignificant, ver. 19. *Et reſpondens angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel, qui aſto ante Deum, & miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare*, & ver. 20. *Et ecce eris tacens pro eo, quòd non credidiſti verbis meis.* Non dixit verbis Dei, quod dicere debebat, ſi Deo Zacharias non credidiſſet, cùm eum angelus accuſaret, velletque quàm maximè eius peccatum exaggerare; ſed dixit, *pro eo, quod non credidiſti verbis meis.* Non ergo pec-
C cauit. obijciet mihi aliquis, cùm non deberet temerè credere verum eſſe angelum. Neque enim, quod poſtea Diuus Paulus dixit, ignorabat, ſolere ſe Satanam in angelum lucis transfigurare, & quod Ioannes prima epiſtola cap. 4. 1. non omni ſpiritui credendum eſſe, ſed probandos ſpiritus, vtrum ex Deo ſint. Reſpondeo in hoc ipſo aliquam fuiſſe culpam, quòd angelo tam apertè ſeſe oſtendenti, & tot ſigna præ ſe ferenti legationis ſuæ, non facilè crediderit, ſed longè tamen leuiorem fuiſſe culpam, quàm ſi aut Deo, aut angelo, quem bonum eſſe, & Dei nomine loqui ſciret, non credidiſſet. Itaque libenter ad eorum accedo ſententiam, qui credunt non niſi veniale fuiſſe peccatum. Nam quòd tam ſeuerè longa infantia punitus
D eſſe videatur, vt indicium magni peccati magna pœna credatur, non id magnitudo peccati fecit, ſed quod non ſolùm in pœnam, ſed multo magis in ſignum, & argumentum veritatis mutus factus ſit. Cum enim ſignum petenti Zachariæ angelus daturus eſſet, prudenter illud dedit, quod & ad luendam pœnam, & ad faciendam fidem aptiſſimum erat: quia & in ſeipſo Zacharias experiebatur, & ea experiebatur parte, qua contradicendo peccauerat.

2. Cor. 11. 14.

Zacharia veniale peccatum.

Ego enim ſum ſenex, & vxor mea proceſſit in diebus ſuis.] Duas dubitationis ſuæ cauſas affert, de quibus verſu ſeptimo dictum eſt. Opponit autem angeli dictis naturales cauſas, quia cum angelo, aut tanquam cum homine, aut tanquam cum angelo, qui nõ diuina, ſed
E naturali virtute filium ſibi polliceretur, loquebatur. Simile quiddam Abrahamus Geneſ. 17. 17. angelo filium pollicenti reſpondit. *Putáſne centenario naſcetur filius, & Sara nonagenaria pariet?* & Sara Geneſ. 18. 12. *quæ riſit occultè dicens, poſtquam conſenui, & Dominus meus vetulus eſt, voluptati operam dabo?* Sed Zacharias quidem, & Sara peccauerunt angeli teſtimonio; Abrahamus eo ipſo, quod ab angelo reprehenſus non eſt, non peccaſſe creditur, vt ſupra ex Auguſt. probauimus. Quòd dicit, *Proceſſit in diebus ſuis*, ſupra verſ. 7. Hebraiſmum declarauimus.

19. *Ego ſum Gabriel.*] Quia videbat angelus Zachariam ſibi non credere, quòd non ſatis ab eo cognitus eſſet; ex perſona, ex auctoritate, ex officio ſuo fidem

Archangelus Gabriel Iudæorum tutor.

facit. Dicit ſe Archangelum eſſe Gabrielem, illum ſcilicet, qui populi Iudæorum curam gerere ſolebat, & frequẽter ad eum mitti Danielis 8.16. & 9.21 quo magis illi tanquam procuratori gentis, tutorique credendum erat. Ideo fortaſſis ille, non alius ad Zachariam miſſus eſt, quòd Ioannis ortus ad Rempublicam Iudæorum maximè pertineret. Quare & ad Beatam Virginem idem poſtea miſſus eſt publicam populi ſalutẽ nuntiaturus, infra verſ. 26 & ſpectabat hoc ipſum ad Ioannis laudem, vt qui Chriſti angelus, quemadmodum Malachias vocat, naſcebatur, ab eodẽ, quo Chriſtus, angelo nunciaretur, vt B. Auguſt. hom 44 & ſer. 20. de ſanctis adnotauit. Auctoritatem ſuam declarat, cum dicit, *Qui aſto ante Deum*, id eſt, vnus ex his ſum, qui Deo miniſtrare ſolent. Hoc enim ſignificat phraſis Hebraica עמד לפני יהוה ſtare ante Deum, qua Euangeliſta vſus eſt, quia ſolent ſerui, qui miniſtrant, ante dominos ſtare intenti, ac parati, vt ſi quid Dominus iuſſerit, exequantur, Tobiæ 12.15. Iob 1.6. & 2.1. Danielis 7.10. Colligit ex hoc loco Gregor homilia in Euangelia 34. Gabrielem vnum eſſe de primis angelis, quod etſi ideo meritò creditur, quòd ad tractandum negotiũ maximum omniũ vero ſimile ſit Archangelum, id eſt Principem aliquem Angelorum miſſum eſſe, tamen id hæc verba non probant, quia phraſis, vt diximus, Hebraica tantùm ſignificat miniſtrare, quod omnibus angelis commune eſt. *Omnes* enim *adminiſtratorij ſpiritus ſunt*, vt ad Hebræos 1.14. ſcribit D. Paulus. Colligit etiam Gregor. & Beda in cõmentariis eius recitãs verba, idemq; ante docuerat Athanaſ aut quiſquis eſt Auctor q. 8. Angelos etiam, cũ ad nos mittuntur, Deo præſentes aſſiſtere; quia dicit Angelus, *Ego ſum Gabriel, qui aſto antè Deum.* Quod etſi verum eſt, quia, vt idem ait Gregorius, *etſi circumſcriptus eſt angelicus ſpiritus, ſummus tamen ipſe ſpiritus, qui Deus eſt, circumſcriptus non eſt: angeli igitur & miſſi, & ante ipſum ſunt, quia quolibet miſſi veniant, intra ipſum currunt;* etſi hoc, inquam, verum eſt, tamen hoc loco non ſignificatur. Nam verbum illud *aſto* non ſignificat actũ, ſed conſuetudinem, quaſi dicat aſtare ſoleo. Quin contrarium videtur ſignificari, cùm miſſus angelus dicitur, quaſi à conſpectu Dei veniendo diſceſſerit. Nam etſi vbique Deus eſt, tamen eo modo, quo et angeli dicuntur aſſiſtere, id eſt vt in ſolio Rex ſedens, in ſolo dicitur eſſe cœlo, vnde cum angeli diſcedunt, nõ aſſiſtere, ſed mitti dicuntur. Quare Iob c. 2. 1 ſcribit veniſſe die quadam filios Dei, id eſt angelos & ſtetiſſe coram illo, quaſi priùs, cùm in legatione miſſi verſarentur, coram illo non ſtarent.

Cur Gabriel ad Zachariam, & B. Virginem miſſus.

Angeli dum mittuntur, an Deo aſſiſtant.

Et miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare] Declarat officium ſuum, & legationem exponit. Proprium enim angeli officium eſt mitti. Quia *omnes adminiſtratorij ſunt ſpiritus, in miniſterium miſſi, propter eos, qui hæreditatem capiunt ſalutis.* Hinc & nomen accepit, vt angelus, id eſt nuntius appellaretur, quod vt ait Gregorius non naturæ, ſed officij nomen eſt *Qui facit*, inquit, *angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos ignem vrentem*, Pſal. 103.4.

Heb. 1 14. Officium præcipuum angelorum.

Et hæc tibi euangelizare.] hoc tibi bonum nuntiũ afferre. Captat angelus beneuolentiam, vt fidem faciat, & tacitè Zachariæ incredulitatẽ exprobrat. Retinuit interpres Græcum euangelizandi verbum, nõ ſolùm, quod verbo vno Latino exprimi nõ poſſet, ſed etiam fortaſſis, vt indicaret hoc primum fuiſſe exordium Euangelij. vbi ea primùm vox ab angelo eſſet vſurpata. Nam etſi, ꝙ angelus Zachariæ nũtiabat, Euangelium propriè non erat, prooemium tamen erat Euangelij.

20 *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui.*] Oſtendit re ipſa angelus auctoritatem ſuam, dum mutum Zachariam reddit. Nam etſi id Dei virtute factum eſt, tamen angelus tanquam Dei legatus, & loquitur, & facit. Duo autem facit eadem opera, punit Zachariæ incredulitatem, & petenti dat ſignum, quo credere cogatur. Eadem res & ſupplicium, & beneficium fuit; ſupplicium peccantis, beneficium precantis. *Dat ſignum*, inquit Beda, *quod rogatur, vt qui diſcredẽdo locutus eſt, iam tacendo credere diſcat.* Videtur autem ταυτολογία eſſe *eris tacens*, &, *non poteris loqui*, aut, vt Græce eſt, ἔσῃ σιωπῶν, καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, eris tacens, & loquendi impotens. Theophylactus pro σιωπῶν videtur legiſſe κωφὸς ſurdus; ſic enim interpretatur Zachariam non modò mutum, ſed etiam ſurdum factum eſſe, in qua etiam ſententia eſt Ambroſius, & Euthymius in comment. Idque ex ver. 62. haud dubiè probatur. *Innuebant*, inquit, *patri eius, quem vellet vocari eum.* Si enim ſurdus non erat, quid opus erat innuere, id eſt non voce, ſed ſignis eum interrogare? Ita etiam videmus eſſe natura comparatum, vt qui muti ſunt, ſint & iidem ſurdi. Itaque Græci eodem nomine κωφὸν & ſurdum, & mutum appellant, vt vocabulo vno duarum inter ſe rerum coniunctionem declarent. Idem etiam Euangeliſta infra ver. 22. quem hic angelus vocat σιωπῶντα, tacẽtem id eſt mutum, κωφὸν appellat; quod & ſurdum & mutum ſignificat. Quanquam noſtra lectio tautologica non erit, ſi intelligamus plus eſſe non poſſe loqui, quàm tacere, cum multi taceant, qui ſi vellent, loqui poſſent. Quales noſtra ætate Antuerpiæ, Pictauis, & Lugduni nonnullos nouimus, qui cũ poſſent, multos tamen per annos locuti non eſſent. Significat ergo angelus Zachariam non huiuſmodi hominibus futurum ſimilem, inuitum etiam non volentem taciturum eſſe. Quamobrem hac potiſſimùm pœna Zacharias affectus fuerit, curioſum non eſt quærere, cum credendum ſit id factum non eſſe ſine ratione, & rationem intelligere ſit locum hunc intelligere. Origenes & Ambroſ. myſterium eſſe putant. *Non vnius*, inquit Ambroſ. *myſterium, nec vnius ſil. ntium eſt. Tacet ſacerdos, tacet Propheta. Niſi fallor, in vno vox totius plebis obmutuit, quia in vno ſolus ad Dominum per Moyſem populus loquebatur. Ceſſatio ſacrorum, & ſilentium Prophetarum taciturnitas Prophetæ, & taciturnitas ſacerdotis eſt.* Nihil obſtat, & alium eſſe ſenſum, & hoc indicari myſterium. Beda diſſimilem affert cauſam, *vt qui diſcredẽdo (vt ille ait) locutus fuerat, tacendo diſceret credere.* Optime omnium Theophylactus, εἰκότως δὲ τὰ δύο ταῦτα ἔπαθε, τὸ μήτε ἀκούειν μήτε λαλεῖν. ὡς μὲν γὰρ παρακούσας ... *merito autem hæc duo paſſus eſt, vt neq; audiret, nec loqueretur; nam vt non obediens, condemnatus ſurditate, vt autem contradicens taciturnitate.*

Cur Zacharias factus ſurdus, & mutus.

Pro eo, quod non credidiſti verbis meis] Reddit rationẽ pœnæ, quam comminatus erat, quòd ſibi non crediſſet. Vide quæ ver. 18. dicta ſunt.

Quæ implebuntur tempore ſuo.] Cùm tempus illud venerit, quod præfiniui, id eſt poſt nouem menſes, quibus ſolent mulieres vterum geſtare. Simile exemplum eſt Gen. 18.10. Rom. 9.9. *Secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.* Cur tempus pœnæ, & tempus illud circumciſionis infantis potius, quam vllum aliud. Zachariæ præfixum fuerit, quæſtio eſt loco non aliena. Factus fuerat mutus, ſurduſque Zacharias non tantum in pœnam, ſed magis etiam, vt diximus, in ſignum. Non debuit autem ſignum durare, niſi quoad res, cuius ſignum erat, eueniret. Et quia non tantùm prædixerat angelus fore, vt Zachariæ filius naſceretur, ſed præceperat etiam illi, vt Ioannem vocaret, mutus vſque ad circumciſionem, nominiſque impoſitionem, quæ in circumciſione fiebat, pater manet. & implere manu ſua cogitur, quod prius angelo nonciante credere noluerat. Poſtulans enim pugillarem ſcripſit, *Ioannes eſt nomen eius*, ver. 63.

21. Et

21. *Et erat plebs expectans Zachariam.*] Extra taberna-culum, vbi dixerat verſ. 10. multitudinem populi foris orantem conſtituiſſe. Apparet Zachariam aliquanto tempore cum angelo collocutũ; ſiquidem plebs tantam eius moram mirabatur, neq; omnia fortaſſe verba, quæ inter angelum, & Zachariam vltrò citroque dicta ſunt, Euangeliſta recenſuit. Itaq; maior forſitan mora fuit, quàm breue iſtud colloquium, quod hic recenſetur, requirere videbatur.

23. *Et factũ eſt, vt impleti ſunt dies officij eius.*] Octo dies, quibus ſinguli per vices ſacerdotes ſacerdotali in templo officio fungebantur, vt ver. 5. docuimus. Hinc intelligitur aliquot diebus antequam Zacharias officiũ ſuũ expleret, angelum illi apparuiſſe, neq; propterea quòd ſurdus, mutuſq; factus eſſet, ab officio diſceſſiſſe. Egregium documẽtum, non debere ſacerdotes incidentibus rebus aduerſis munus deſerere.

24. *Poſt hos autem dies.*] Paucis poſt diebus. Hos dies vocat Euangeliſta illos, de quibus locutus fuerat, id eſt octo illos, quibus in templo Zacharias miniſtrauerat.

Et occultabat ſe menſibus quinque.] Quam ob cauſam ſeſe Eliſabeth prægnans occultauerit, variæ à diuerſis Auctoribus cauſæ redduntur. Quidam pudore feciſſe putant, quòd iam ſenex concepiſſet, ſicut Sara Gen. 18. 10. riſiſſe dicitur, cùm ab angelo audiuiſſet ſe filium habituram. Sic Origen. hom. in Lucam 6. Ambroſ. Beda, Theophyl. & Euthy. Repugnare huic ſententiæ videtur, quòd aliam ipſa Eliſabeth cauſam ver. ſequenti afferre videatur *Quia ſic mihi fecit Dominus in diebus, quibus reſpexit auferre opprobrium meum inter homines.* Sed ad hoc ipſum Ambroſius, & Beda reſpondent. *Meritò,* inquiunt, *etiam ſancta Eliſabeth erubeſcebat grauidam, etſi non cognoſceret culpam. Nam etſi concepit de viro (neq; enim aliter de hominis ortu fas eſt credere) tamen partus ſui erubeſcebat ætatem. Et rurſus caruiſſe ſe gaudebat opprobrio.* Fortaſſe quod dicit, *ſic fecit mihi Dominus,* perinde eſt, ac ſi dicat, riſui me Dominus expoſuit; ita me ſterilitatis probro liberauit, vt intemperanti obiecerit infamię, quaſi annoſa iam anus rei coniugali operam dederim. Colligunt ex hoc loco Origen. & Ambroſ. &, vt videtur, Auguſti. ſermon. 7. de tempore, antequam angelus ad Zachariam veniret, illum, & Eliſabeth mutuo cõſenſu à communi, & coniugali thoro abſtinuiſſe. Hac n. de cauſa erubuiſſe Eliſabetham, quòd cùm antè à mariti thoro ſeiuncta aliquanto tẽpore vixiſſet, in extrema ſenectute incitata libidine ad nuptiarũ opera rediiſſe videretur. Cur menſibus quinq; non pluribus, nõ paucioribus ſeſe occultauerit, credendũ nõ eſt vacare cauſa, cauſam verò hanc Orig. Beda, Euthym. & Theophyl. fuiſſe exiſtimant, ꝙ poſt quintum exactum menſem virgo Maria concepiſſet, quaſi tunc deſierit pudere concepiſſe anũ, cùm concepiſſe etiam virginẽ vidit. Eo hoc eſt probabilius, quòd ipſa Beata Virgo, licet cognata eius eſſet, menſe iam ſexto eam neſcierit cõcepiſſe, vt ex verſ. 36. perſpicuũ eſt. Monſtrauit ergo Chriſtus Ioannem à Ioanne monſtrandus. Quidã hæreticorũ interpretes dubitaſſe Eliſabeth dicunt de angeli promiſſione, ideo non auſam ſe tanquam grauidam gerere; ne, ſi ſe opinio feſelliſſet, ridicula fieret; quoad ſexto iam menſe ita vterus intumuit; vt neque ipſa, nec alij, qui viderent, dubitare poſſent eſſe prægnãtem. Sed iſti ex ſuo ſolent ingenio homines etiam ſanctos incredulos iudicare, quibus prima fidei regula eſt, nõ niſi quę aut vident, aut volunt credere. Quomodo dubitare poterat, quæ quintum iam menſem grauidum ſentiebat vterum, quæ maritum, propterea quòd dubitauerat, ſurdum, mutumq; videbat? quæ denique dicebat: *Sic fecit mihi Dominus,* agnoſcens nimirum Dei ſe beneficio concepiſſe?

Continẽtia coniugũ ex mutuo conſenſu.

25. *Quia ſic fecit mihi Dominus.*] Vt ſterilis ſimul, anuſque conciperem, quod, qui audient, ridebit, & incredibile putabit.

In diebus, quibus reſpexit Deus.] Tandem cum Deo placuit, cumque ego minimè cogitabam. Indicat rem totam diuina prouidentia, præterque hominum opinionem fuiſſe factam. Reſpexiſſe ſe Deum dicit Hebraico genere loquendi, quaſi priùs auerſus, atque alienatus à ſe fuiſſet; tunc reconciliatus eſſet, non quòd verè, aut prius auerſus, aut tunc reconciliatus fuerit, ſed quòd ante, quaſi offenſus eſſet, liberos ſibi non daret, tunc, quaſi reconciliatus, dederit. Reſpicere enim nos dicitur Deus, quoties aliquid in nos confert beneficij, quoties benignus, & fauorabilis nobis eſt, vt Pſalm. 85. 16. Poteſt etiam hoc loco ſignificare idem, quod dignatus eſt, vt infra verſ. 48. *Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ,* id eſt tanto honore humilem ancillam ſuam dignatus eſt, & Pſal. 30. 8 *Quoniam reſpexiſti humilitatem meam, ſaluaſti de neceſſitatibus animam meam,* id eſt dignatus es me quamuis abiectũ, & iacentem erigere.

Hebraiſmus.

Auferre opprobrium meum inter homines.] *Reſpexit auferre,* dixit phraſi Hebraica ראה להסיר, id eſt reſpexit ad auferendum, aut remouendum, Latinè diceremus, adiecit animum ad tollendum opprobrium meum. Hinc apparet probroſam apud Iudæos ſterilitatem fuiſſe, vt Gen. 30. 23. vbi cùm Rachel peperiſſet, dixit, *abſtulit Deus opprobrium meum.* Quamquam duo teſtimonia, alterum Exodi 23. 26. alterum Deut. 7. 14. quæ in eam ſententiam citari ſolent, alieno ſenſu citantur. Non enim præceptum illic, ſed promiſſum eſt. Cauſam quamobrem dedecus haberetur non eandem omnes Auctores reddunt. D. Ambroſ. hoc loco cauſam fuiſſe dicit, quòd puderet mulieres, quæ non alia de cauſa, quàm pariendi, nubere videbantur, non parere. *Pudor eſt enim* (inquit ille) *fœminis nuptiarum præmia non habere, quibus hæc ſola eſt cauſa nubendi.* Euthym. verò ex hominũ vitio eam opinionem natam putat, quòd Iudæi nimis carnales eſſent, ideoque ignominioſum exiſtimarent carere liberis. Sunt qui dicant idcirco ignominioſum id fuiſſe, quòd eius populi propagatione Chriſtus naſciturus eſſet; itaque alienos à Chriſto fuiſſe viſos, qui poſteritatem non haberent, quaſi nihil ad futuri Meſſiæ generationem contuliſſent. Alij inter alias illi populo à Deo datas benedictiones vnam illam fuiſſe, vt in eo nulla ſterilis mulier reperiretur, vt paulò ante ex Exodo 23. 26. & Deutero. 7. 14. citauimus. Quare expertem diuinæ benedictionis, & alienam quodammodo à populo Dei habitam fuiſſe mulierem, quæ ſterilis eſſet. Veram ergo cauſam fuiſſe arbitror, ꝙ ſterilitas alicuius, & quidem grauis peccati pœna eſſe videretur, quòd re ipſa Iudæi experirentur eam ob cauſam ſæpe Deum mulieres ſteriles facere. *Cõcluſerat Dominus omnẽ vuluam domus Abimelech propter Saram vxorem Abrahæ,* Gen. 20. 18. Itaq; videmus clamare Prophetã Oſee ca. 9. 14. 15. *Da eis Domine. Quid dabis eis? da eis vuluam ſine liberis, & vbera arentia. Omnis nequitia eorum in Galgal, quia ibi exoſos habui eos propter malitiam adinuentionum eorum, de domo mea eijciam eos; non addam, vt diligam eos.* Itaq; pro eodem ferè habebatur, ſterilem eſſe mulierem, & alicuius grauis peccati ream eſſe. Ita etiam mihi videtur Greg. Nyſſenus homilia de ſancta Chriſti natiuitate ſentire. *Inter homines* autem dixiſſe videtur Eliſabeth, quia cùm culpa non ſubeſſet, apud Deum ſterilitas ignominioſa non erat. Quin, vt ver. 7. notauimus, omnes ferè mulieres, quæ in ſacris literis ſteriles numerantur, fuêre ſanctiſſimæ, Sara, Rebecca, Rachel, Anna Samuelis mater, & mater Samſonis, Iudic. 13. 2. quemadmodũ ſupra Theophyl. & Orig. hom. in Gen. 12. obſeruauerunt.

Hebraiſmus.

Probroſa apud Iudæos ſterilitas, & quamobrẽ.

26. In menſe autem ſexto.] Ab eo tempore, quo Zachariæ angelus apparuerat verſ. 11. vel quo conceperat Eliſabeth verſ. 24 vt Euthy. interpretatur. Iren. lib 3. c. 11. videtur legiſſe, in ipſo autem tempore. Ambroſ. verò in comment. eodem tempore, quaſi ambo Græcè legerint ἐν τῷ αὐτῷ καιρῷ. Exprimit Euangeliſta temporis circumſtantiam, non ſolùm ad côciliandam fidem hiſtoriæ, quæ eo ſemper habetur probabilior, quò plures temporum, locorum, rerum, perſonarum circumſtantiæ notantur; ſed vt declararet, quanto tempore Ioannes Chriſto maior eſſet natu, quantoq; interuallo, qui præceſſurus prædicando erat, naſcendo præceſſiſſet: Simul etiam, vt oſtenderet non niſi ſex menſium fuiſſe Ioannem, cum venientem ad ſe Dominum ſenſit, & exultatione demonſtrauit, vt ver. 41. dictus eſt. Hæc enim paraſceue eſt futuræ narrationis. Parat etiam auditorem ad id, quod angelus dicet ver 36. Alias etiam notat Euangeliſta circumſtantias, vt Diuus Bernar. homil. 1. de laudibus Beatæ Virginis obſeruauit. Quare ſexto mêſe angelus ad Mariam miſſus fuerit, putandum nô eſt, quamuis cauſa nos lateat, temere factum eſſe. Strabus ex Hieron & D. Tho. ex Beda tribunt ſignificatum eſſe mente illo ſexto Chriſtum ſexta mundi ætate naſci. Neſcio an tanti fuerit id ſcire. Si humanam ſequamur coniecturam, quæ aliquando in rebus etiam diuinis ad verum ducit, cauſa hæc mihi videtur fuiſſe, quòd voluerit Deus Chriſtum & Ioannem, dominum & ſeruum, redemptorem & teſtem paris fere ætatis eſſe. vt hac etiam re ſimiles eſſent. Sed debuit Ioannes naſcendo præcedere, quem præceſſurus erat prædicando. Debuit in vtero concluſum in vtero ipſe concluſus, infans infantem priùs quàm vir virû in Iordane demôſtrare. Debuit miraculo côceptus maiori côceptu Chriſti miraculo fidem facere. Ideo ſex menſium ſpatio præcedit, quo tempore neq; tam paruus erat, vt ignoraretur eſſe conceptus, neque tam magnus, vt ſenſum habere poſſe rationis videretur. Ad hunc ferè modum Athan. in orat. de Deipara.

Miſſus eſt angelus Gabriel à Deo.] Idem angelus, qui ad Zachariam miſſus fuerat, vide ſupra ver. 11. & 19. Diligenter hoc Lucas narrat omnibus perſonarum locorum, temporum circumſtantiis declaratis, vt doceat rem totam diuinitus factam fuiſſe, ideo & angelum, qui miſſus fuerat, & Gabrielem, id eſt vnum è primis, & à Deo miſſum fuiſſe dicit, non ſuo veniſſe nomine. Irenæus lib. 5. c. 19. Auguſt. ſerm. 18 de tempore. Greg. homil. 34 Damaſc in ſermone de Aſſumptione Beatæ Virginis. Bernar. hom. de laudibus virg.

In ciuitatem Galilææ, cui nomen Nazareth.] Vbi Maria, & Ioſeph habitabant. Vide, quæ diximus Matthæi 2. 23.

Ad virginem deſponſatam viro.] Quæ in hunc verſum dici poterant diximus apud Matthæum c. 1 18.

28. Et ingreſſus ad eam angelus.] Indicat Mariam verè fuiſſe עלמה, id eſt recôditam illam virginem, quam Iſai. cap. 7. 14. prædixerat parituram; cum in penetrali habitaret. Qua de re, qui hodie dubitant hæretici, & apud cognatum aliquem ſuum cum ancillis laborantem fuiſſe malunt credere, Iudaico mihi eſſe videtur ingenio. Itaq; non magis illis, quàm apocrypho illius proteuangelij auctori, quod Iacobi nomine circumfertur credendum eſt, vbi ſcriptum eſt Beatā Virginem forte ad hauriêdam exiiſſe aquam, cùm illi angelus apparuit. Vtrumq; enim & Euangeliſtæ, & antiquis omnibus repugnat Auctoribus. Nam & Lucas, cùm angelû ad eam ingreſſum dicit, ſine dubio ſignificat eam intra domum fuiſſe, & id Ambroſius, Euſebius Emiſſenus in hom de Beata Virgine. & Andreas Ieroſolymit. & Beda, & Bernar. affirmant. Sunt etiam, qui putant clauſo domus oſtio angelum ad B. Virginē penetrale, quod & quia angelus, cum ſpiritus eſſet, opus non fuit aperire, & quia ad ſanctitaté puritatemque pertinebat virginis clauſo eſſe oſtio valde credibile iudico. Quid autem ageret tunc cum ad eam angelus ingreſſus eſt, quia Euangeliſta nô indicat, & traditio Eccleſiaſtica nulla docet, neſcio an poſſit ſine curioſitatis vitio quæri & ſine maiori temeritatis vitio definiri. Hoc vt credamus, eius à nobis ſanctitas poſtulat, neque otioſam fuiſſe, nec in re, quæ non maximè deceret virginem, occupatam.

Haeretici noſtra ætatis iudaizantes.

Aue gratia plena.] Quòd ingreſſus ad Virginē angelus ſalutat, nouum non eſt Salutauit angelus alter Gedeonem Iudicum 6. 12. 23 Sed illud nouû, & ſingulare omnino eſt, quod ea vſus eſt ſalutatione, qua nemo ante mortalem ſalutans hominem vſus fuerat, vt Origenes homil. in Lucam 6. Ambroſ. & Beda in comment. notauerunt, *Cum prudentia,* inquit Beda *pauebat, quia benedictionis nouam formam mirabatur, quæ nuſquā lecta eſt, nuſquam ante compertis. Soli Mariæ hæc ſalutatio ſeruabatur. Bene enim ſola gratia plena dicitur, quæ ſola gratiam, quam nulla alia meruerat, conſecuta eſt.* Quanquam & hoc diſcrimen inter Mariam, & Zachariam obſeruamus, quòd Zachariam Gabriel ſalutaſſe non dicitur; Mariam verò no ſalutaui modo, ſed ſingularibus etiam, & exquiſitis verbis ſalutauit & ita prorſus, vt ſuperiorem inferior, dominam ſeruus, Dei ſponſam, continuoque futuram matrem Dei miniſter alloqui reuerenter videretur. Vtriuſque rei cauſæ hæ mihi videntur eſſe potuiſſe. Prima, quòd Zacharias vir, Maria fœmina eſſet, & fœmina quidem virgo, atque recondita, virorum non aſſueta colloquiis. Ideoque credendum erat Mariam, quàm Zachariam angeli viriſi apparentis forma conſpectu, atq; colloquio magis turbatum iri. Solent autem angeli eos, quibus apparent, leuandi timoris cauſa benignè ſalutare, quemadmodum Gedeonem angelum illum, qui ad eum miſſus fuerat, ſalutaſſe legimus. Quam cauſam Theophylact. etiam inſinuat. Eandem ob cauſam tam ſingulari ſalutatione vſus eſt, quo plus trepidaturæ adderet animi. Altera cauſa fuit, vt credibiliora faceret angelus, quæ dicturus erat. Vero ſimile enim erat, eam quæ gratia plena & benedicta inter mulieres vocabatur, matre Dei, ti quam aliam, futuram eſſe.

Aue.] χαῖρε, Hebraico verbo reſpondet שלום לך. Pax tibi, qua phraſi Hebraicè loquentē angelû vſum fuiſſe credendum eſt. Itaque ſuperuacaneam arbitror illam eſſe quæſtionem, quam hoc loco quidam mouent, vtrum quod Græcè eſt χαῖρε melius Latine *Aue,* an Salue vertatur. Vtroq; enim verbo & Hebraicum שלום לך, & Græcû χαῖρε ſatis exprimitur. Iubet Mariam angelus χαίρειν gaudere, lætari, non timere, bono animo eſſe. hoc enim eſt שלום לך. vt oſtendat ſe bonum, non malum angelum eſſe, & non inimicum, ſed amicum venire: non triſte, ſed lætam afferre nuntiû. Sic enim Hebræi loqui ſolent, quoties volunt ab eis quos ſalutant, timorem remouere, vt Gen. 43 23. Iud. 6. 23. & 19. 20. & 1. Reg. 1. 17. & 2. Reg. 15. 9.

Gratia plena.] Quod Græcè eſt κεχαριτωμένη. Omnes veteres auctores, quaſi conſpiratione, aut; vt dicam melius, inſpiratione quadam diuina *gratia plenam* reddiderunt, Ambr. hoc loco, Auguſt. in Enchir. cap. 36. & ſermone 13. & 14. & 15. & 18. & 21. de tempore, & Hieron. in epiſtola ad Principiam virginē. & Sophronius, aut, quiſquis eſt auctor, in ſermone de Aſſumptione Beatæ Mariæ, & Euſebius Emiſſenus in hom. in hæc verba Lucæ, *Miſſus eſt angelus Gabriel* Bernardum, & alios mille annis recentiores Auctores, qui interpretem noſtrum ſequuti videri poſſunt, ſilentio prætereo. Hanc igitur interpretationem, & omnium veterum Auctorum conſenſus, & incredibilis hæreticorum

Quomodo B. Virgo gratia plena ſuit contra hæreticos.

corum diſſenſio confirmat, qui noſtram, id eſt optimam percæli verſionem, d. ni meliorem quærunt. ea re declarant ſe inueniſſe peiorem, quòd non vnam, ſed tot, quot ſunt apud illos interpretes inuenerunt. Alius enim gratioſam, alius gratam, alius acceptam, alius gratiam conſequutam, alius dilectam, alius in gratia acceptam, alius gratis iuſtificatam, alius gratis dilectam interpretantur. Et cùm angelus exquiſiuiſſe ſtudioſè verba videatur, quibus ſanctiſſima ornaret virginem, quaſi eius merita nulla oratione æquare poſſet, iſti boni angeli qui nouum nobis Euangelium annunciarũt, in quærendis laborant verbis quibus nihil de illa magnum nihil ſingulare dicere videantur. Verùm angelus enim verò dum ſingulari, & noua vtitur ſalutatione, ſatis profectò indicat nihil ſe Mariæ cum cæteris mortalibus commune dicere voluiſſe. Quod ſi tantùm gratioſam, aut dilectam, aut gratam, aut acceptã, aut aliquid huiuſmodi ex his, quæ Mariæ hoſtes hæretici commenti ſunt, dixiſſet, nihil ſanè dixiſſet non illi commune cum multis. At, inquiunt, multi alij gratia aut Spiritu ſancto pleni dicuntur. Ioannes ſupra verſ. 15. Eliſabeth infra verſ. 41. Zacharias verſ. 67. Apoſtoli Act. 2. 4. Petrus Act. 4. 8. Omnes illi qui congregati erant Ieroſolymæ Act. 4. 31. ſeptem illi Diaconi, qui primi electi ſunt Actor. 6. 3. 5. Stephanus Act. 6. 8. & 7. 55. Paulus Act. 9. 17. & 13. 9. Barnabas Act. 11. 24. diſcipuli omnes Apoſtolorum Act. 13. 52. Addunt iniuriam nos Chriſto facere, cui Mariam, dum eam gratia plenam appellamus, exæquemus. Multos quidem præter Mariam, Spiritu ſancto impletos fuiſſe ſuperiora exempla ſatis docent: gratia autem plenum, præter Mariam, Stephanum legimus. Ex quo diſcimus inter Mariam, & cæteros ſanctos, qui Spiritu ſancto pleni fuiſſe dicuntur aliquid in illa ipſa plenitudine fuiſſe diſcriminis, cùm illi Spiritu ſancto, non gratia; Maria non Spiritu ſancto, ſed gratia plena dicatur. Multorum opinio eſt ſonum potius vocum, quàm ſcripturæ vſum conſiderantium, plus quiddam eſſe Spiritu ſancto, quàm gratia repleri; ſed contra vt ſentiam ſcripturæ conſuetudo facit, quæ dum multos Spiritu ſancto, pauciſſimos gratia repletos fuiſſe docet, haud obſcurè ſignificat tantò maius, quantò rarius hoc eſſe quam illud: non quòd Spiritus ſanctus, qui fons atque auctor eſt gratiæ, gratia ipſa minor ſit: maiorem enim vt effectu cauſam, vt creatura creatorẽ eſſe neceſſe eſt: ſed quòd qui Spiritu ſancto impleri dicuntur, non ipſo ſpiritu, ſed dono aliquo ſpiritus, quod ſeſe foris in faciendis ſignis, aut alia re quapiam mirabili oſtendat, dicantur impleri. Qui verò gratia, non dono tantùm aliquo, ſed & gratia iuſtificante, & omnium donorum largitate, quatenus humana natura capit compleri intelligatur. Nec neceſſe eſt, vt omnes, qui gratia pleni fuiſſe dicũtur, parem gratiam habuerint. Plenus aqua fons eſt, plenus fluuius, pleni riuuli, etſi plus, & purius in fonte, quàm in fluuio, in fluuio quàm in riuulis eſt. Plenus Chriſtus gratia, tanquam fons, in quo & ſcaturit, & ſtagnat gratia, & in omnes homines ſicut ex capite in membra deriuatur. Plena Chriſti mater, tanquam fonti proximus fluuius, qui etſi minùs, quàm fons aquæ habet, pleno tamen fluit alueo. Plenus Stephanus, ſed tanquam riuulus, quẽadmodum bene omnino Theologi quidam tradiderunt & quiſquis eius ſermonis de aſſumptione auctor fuit, qui nomine Hieronymi legi ſolet. *In ſanctis*, inquit *patribus, & Prophetis gratia fuiſſe creditur, non tamen eatenus plena. In Mariam verò totius gratiæ, quæ in Chriſto eſt, plenitudo venit, quanquam aliter.* Hæc omnium veterum auctorum ſententia eſt, Ambroſij hoc loco, Emiſſeni hom. in hæc verba, *Miſſus eſt angelus Gabriel*, Chryſologi ſermone 142. Bedæ hom. 5. de Beata Virgine, Ruperti l. 6. in Cantica canticorum,

Plus eſt plenum eſſe gratia, quàm Spiritu ſancto.

A licet ſententiam eandem non eodem modo omnes auctores interpretentur. Quæ autem ea fuerit gratia, & quamobrem Maria gratia plena dicta ſit, de eo diſſentiunt auctores. Quidam gratiæ plenitudinem vocant, quòd in ea Chriſtus ipſe habitaret, *in quo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ Dei.* Hieron. & Sophronius in his locis, quos paulo ante notauimus. & Auguſtinus in Enchiridio c. 36. & Emiſſenus in hæc verba, *Miſſus eſt angelus Gabriel*, & Petrus Damianus ſerm. 3. de natiuitate beatæ Mariæ, & Bernardus in homil. de laudibus beatæ Virginis. Hi ipſi auctores hoc inter ſe diſſentiunt, quòd alij, quia iam concepiſſet, alij quia mox conceptura Chriſtum erat, gratia plenam vocari putant.
B In illis eſt Hieron. & Gregor. Neocæſarienſis in homi. de Annuntiatione beatæ Mariæ: in his Ambroſ. Auguſtin. Sophron. Chryſolog. Beda, Rupertus in locis paulo ſupra notatis, & Athanaſius in orator. de ſancta Deipara, quorum ego ſententiam probabiliorem iudico. Neque enim angelus qualis cum Chriſtum concepiſſet, futura eſſet; ſed qualis iam eſſet, illi voluit ſignificare. Et nondum Mariam concepiſſe, cum hæc illi angelus dixit ex verſ. 31. & 35. perſpicuum eſt, & Græcum verbum κεχαριτωμένη, quod noſter interpres *gratia plenam* reddidit, præteriti temporis eſt. Itaque, cum de conceptione agitur, perſpicuè angelus docet nondum concepiſſe ſed concepturam eſſe: cum de gratiæ plenitudine, non implendam fore, ſed plenam iam eſ-
C ſe dicit. Et ſi rem ipſam remotis conſideremus verbis, maioris vtique fuit gratiæ, quòd Deo Maria grata, quam quòd Dei mater eſſet: maioris meriti, quòd Deum animo, quàm quòd corpore conceperit, vel Chriſto ipſo teſtante, qui muliere illa dicente, *Beatus venter qui te portauit, & vbera, quæ ſuxiſti*, reſpondit, *Quin imo, beati, qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud*, infra ca. 11. 27. Denique ſi propterea gratia plena diceretur, quòd Chriſto in vtero concepto plena eſſet, poſtquã peperiſſet, gratia plena eſſe deſiiſſet; quod meritò Athanaſius in oratione illa de ſancta Deipara, tanquam abſurdum, refellit. Addo non dici gratia plenam mea quidem ſententia, neque quòd concepiſſet, neq; quòd conceptura eſſet Chriſtum, ſed quòd ipſa in ſe, quam-
D uis non ex ſe, plena eſſet gratia, qua quidem digna facta eſt, vt Chriſtum conciperet. Licet eam tam plenã, tamque abundantem gratiam, niſi conceptura Chriſtum fuiſſet, non habuiſſet. In hunc enim illi vſum data eſt, vt idonea Chriſti mater efficeretur. Id hac ratione facilè conſtabit. Non implenda, ſed plena iam gratia vocatur, vt paulo ante ex Græco verbo demonſtrauimus; Chriſtum autem nondum conceperat, ſed conceptura erat: ergo non vocatur gratia plena, quòd iam concepiſſet, aut quòd conceptura Chriſtum eſſet. Atque hoc etiam modo, ſi rectè intelligantur, mihi videntur Amb. Aug. & Beda ſentire.

Dominus tecum.] Quidam hoc etiam verbum de conceptione Chriſti intelligi volunt: quaſi Dominus
E cum Maria dicatur eſſe, quia Chriſtus, aut iam conceptus cum illa erat, aut paulo poſt concipiendus erat futurus. In priori ſententia Hieron. & Bernard. ſunt. In poſteriore auctores illi, quos modò diximus gratia plenam interpretari, quæ paulo poſt Chriſtum conceptura eſſet; præterea etiam Euthym. Vtraque opinio iiſdem rationibus, quibus vtraque illa ſuperior refutatur. Neque enim dubium eſt, quin hæc verba, *Dominus tecum*, illorum præcedentium explicatio ſint. *Aue gratia plena.* Quare eodem modo intelligantur neceſſe eſt. Gratia autem plena, vt docuimus, non ideò Maria dicta eſt, quòd autem Chriſtum concepiſſet, aut conceptura eſſet; ſed quòd diuinis repleta donis, Deoq; gratiſſima. Nõ ergo Dominus cũ illa eſſe dicitur,

Qua B. Virgo gratia plena ſuit. Coloſſ. 2. 9.

quod in illa iam conceptus corporaliter habitet, aut quòd ſit mox concipiendus habitaturus: ſed quòd iam per illam gratiam, qua plena eſſe dicitur, ſpiritualiter in illa ſit. Legimus hæc eadem verba & ab angelis aliis nonnullis hominibus Iudicum 6. 13. & aliis hominibus ab aliis dicta, vt Ruth. 2. 4. ſed cum aliis dicuntur, precando, non enuntiando; cum Mariæ, enuntiando, non precando dicuntur. Precatur enim Boos meſſoribus ſuis, precatur angelus Gedeoni, vt Dominus cum illis ſit. Auguſtin. ſerm. de tempore 18. *Aue gratia plena Dominus tecum. Dominus inquit tecum, ſed pluſquam mecum. In me enim licet ſit Dominus, memetipſum creauit Dominus, per te autem genitus eſt Dominus. Ita eſt Dominus tecum, vt ſit in corde tuo, ſit in vtero tuo, adimpleat mentem tuam, adimpleat carnem tuam.* Itaque vtroque modo intelligendum putat.

Benedicta tu in mulieribus.] Falli etiam mihi videntur non ſolum hæretici, ſed nonnulli etiam, & Catholici, & non indocti prorſus auctores, qui hæc verba precantis eſſe dicunt. Non enim precatur angelus, vt à Deo Maria benedicatur, ſed iam benedictam annuntiat, atque declarat. Quam enim maiorem illi à Deo benedictionem optare potuit, quàm vt impleretur gratia? Atqui iam gratia, vt docuimus, plena erat Maria. Manifeſtum præterea eſt hæc tria verba, *Gratia plena, Dominus tecum, Benedicta tu in mulieribus*, cùm eodem contextu, eodemque tenore dicta ſint, eſſe etiam eodem modo intelligenda. Duo verò præcedentia, vt demonſtrauimus, non optantis, aut precantis, ſed annuntiantis, & affirmantis ſunt, & hoc igitur tertium. Scio Hebraicum participium ברוך *benedictus* pro futuro poni, aut pro imperatiuo, vt in illo exemplo *Benedictus, qui venit in nomine Domini*. Matthæi 23. 39. id eſt benedicatur, aut benedicendus eſt. Sed præteritorum verborum intelligentia cogit nos hoc loco id verbum aliter intelligere. Cum enim de re præterita angelus dixerit, *Aue gratia plena, & Dominus tecum*, dubium eſſe non poteſt, quin de re etiam præterita dicat, *Benedicta tu in mulieribus*. Abſurdior hæreticorum error, qui non aliâ hic benedictionem ſignificari putant, quam quæ omnibus electis communis ſit, quod Chriſtum excipiant. Cur enim dixit *in mulieribus*, id eſt præ omnibus mulieribus, vt illi ipſi interpretantur, niſi nõ communiter cum illa, atque aliis, ſed cum illa ſingulariter, & propriè Dominus erat? Neque propterea *in mulieribus*, id eſt inter mulieres, non inter omnes homines benedicta eſſe dicitur, quòd non præ omnibus hominibus, ſed præ ſolis mulieribus benedicta ſit: veruntamen quòd ipſa ſit mulier, & non ſoleat comparatio, niſi inter ea, quæ eiuſdem generis ſunt, fieri. Benedictionem autem angelus intelligit non eam, quam frequenter ſolet ſcriptura hoc nomine vocare filiorum copiam, aut eorum procreandorum facultatem, vt Geneſ. 1. 22. 28. & 22. 15. aut rerum omnium expetendarum affluentiam, vt Gen. 24. 35. & 27. 27. 39. & 49. 25. aut humanas laudes, & fauſtas acclamationes, vt Iudic. 5. 24. ſed eam, quam paulo ante gratiæ plenitudinem appellauerat. Illa enim dona, quibus ornata fuerat Virgo ſanctiſſima, & gratia, quia gratis illi à Deo conceſſa, & benedictio, quia ex eius profecta liberalitate, meritò nuncupantur. Notant hoc loco omnes veteres auctores Mariæ, & Euæ tacitam antitheſim, quam idcirco ponam, quòd eam ſoleant hæretici perhorreſcere, nõ Euæ Mariam opponentes, ſed apponentes, æquantesque, quaſi non minùs Maria, quàm Eua peccauerit, etiam poſtquam plena gratia ab angelo vocatur, etiam poſtquam Dei mater facta eſt, vt quoſdam iſtorum interpretes ſcribere non puduit. Quam diſſimili fuerint veteres Patres ſpiritu, atque ſententia ex eorum, quæ ſubiiciam, verbis apparebit. Irenæus libr. 3. capit. 33. *Conſequenter autem & Maria virgo obediens inuenitur dicens, Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum. Eua verò inobediens; non obaudiuit enim, adhuc cum eſſet virgo. Sicut Eua inobediens facta, & ſibi, & vniuerſo generi humano cauſa facta eſt mortis: ſic & Maria habens prædeſtinatum virum, tamen virgo obediens, & ſibi, & vniuerſo generi humano cauſa facta eſt ſalutis*, & rurſus, *Sic autem & Euæ inobedientiæ nodus ſolutionem accepit per obedientiam Mariæ: quod enim alligauit Virgo Eua per incredulitatem, hoc virgo Maria ſoluit per fidem.* Et libro 5. capit. 19. *Quemadmodum enim illa, id eſt Eua per angelicum ſermonem ſeducta eſt, vt effugeret Deum præuaricata verbum eius, ita & hæc, id eſt Maria per angelicum ſermonem euangelizata eſt, vt portaret Deum obediens eius verbo. Et ſicut illa ſeducta eſt, vt effugeret Deum, ſic hæc ſuaſa eſt obedire Deo, vti virginis Euæ Virgo Maria fieret aduocata, & quemadmodum aſtrictum eſt morti genus humanum per virginem, ſoluatur per virginem.* Et Tert. in lib. de carne Chriſti. *Sed & hic ratio defendit, quod Deus imaginem, & ſimilitudinem ſuam à Diabolo captam æmula operatione recuperauit. In virginem enim adhuc Euam irrepſerat verbum ædificatorium mortis; in virginem æquè introducendum erat Dei verbum extructorium vitæ, vt quod per eiuſmodi ſexum abierat in perditionem, per eundem ſexum redigeretur in ſalutem. Crediderat Eua ſerpenti, credidit Maria Gabrieli: quod illa credendo deliquit, hæc credendo deleuit.* Et D. Auguſt. ſerm. 15. de tempore. *Et quoniam Diabolus per ſerpentem Euæ locutus, per Euæ aures mundo intulit mortem, Deus per Angelum ad Mariam protulit verbum, & cunctis ſeculis vitam effudit.* Similis comparatio eſt apud Gregorium Nyſſenum in oratione de ſancta Chriſti natiuitate, & apud Theoph. hoc loco.

19. *Quæ cùm audiſſet, turbata eſt in ſermone eius.*] Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη. Quæ cùm vidiſſet, turbata eſt in ſermone eius, vt legunt etiam Ambroſ. Theophyl. & Euthym. Cur turbata fuerit, docet Ambr. lib. 2. de Virginib. dicens. *Quaſi viri ſpecie mota trepidauit, quaſi non incognitum audito nomine recognouit.* Et in exhortatione ad virgines; *Illa te doceat, quid ſequaris; Angelum in ſpecie viri videt, & pauebat corde, peregrinabatur aſpectu, vnde dicit ad eam angelus, Ne timeas Maria.* Itaque exiſtimat Ambroſ. non ſermone, ſed angeli aſpectu Mariam fuiſſe turbatam. Idemque Athanaſius ſentire videtur qu. 12. aut quiſquis earum quæſtionum auctor eſt; putat enim ſolam Mariam in hac vita ipſam angeli eſſentiam conſpexiſſe, ideoque videtur exiſtimare inſolito mortalibus viſu fuiſſe turbatam. Hanc Ambroſii ſententiam & Græca verba, & ratio ipſa confirmant. Magis enim aſpectu, quàm colloquio angelorum turbari homines ſolent, quemadmodum Zachariam ſupra verſ. 12. & mulieres, quæ Chriſti ſepulchrum inuiſerant Matthæi 28. 5. & Marci 16. 5. & 6. & Lucæ 24. 5. & Danielem cap. 10. 8. turbatos fuiſſe legimus, & quia magis inſolens eſt angeli aſpectus, quàm colloquium, quod cum humano prorſus ſimile ſit, minùs homines terret. Alii propter nouam, & inſolitam ſalutationem, turbatam putant, Origenes homi. 6. Chryſoſtomus de natiuitate Ioannis Baptiſtæ, Hieronymus in epiſtol. ad Euſtochium, Græcus ille auctor, quem D. Thom. citare ſolet, &, vt videtur, Beda, & Theophylactus. Iuuat hanc interpretationem, quod additur, *In ſermone eius*, & quod paulo poſt ſequitur, *Et cogitabat, qualis eſſet iſta ſalutatio*, id eſt anxiam illam, & ſolicitam habebat inuſitatum genus ſalutationis; hoc enim eſt phraſi Hebraica cogitare. Vtraque re turbatam fuiſſe vero ſimile eſt, & quia inſolitam vidit formam, ſicut Zacharias, Daniel, & illæ mulieres, quas modò dicebamus, & quia inſolitam audiuit ſalutationem. Dubitare lector poteſt, quomodo aut aſpectu, aut ſermone angeli turbari potuit, quæ angelorum colloquiis fuiſſe creditur

Hæreticorũ interpretatio contra B. Virginem refutatur.

Antitheſis B. Virginis, & Euæ cõtra hæreticos ex Patribus.

aſſue-

aſſueta. Ea enim non ſolùm vulgi, piæque plebis, ſed D. etiam Ambroſij, & illius apud D. Thom. auctoris Græci opinio videtur eſſe. Ambroſij libro ſecundo, de Virginibus hæc ſunt verba. *Quæ etiam tum ſibi minus ſola videbatur, cum ſola eſſet. Nam quemadmodum ſola, cui tot libri adeſſent, tot archangeli, tot Prophetæ? Denique & Gabriel eam, vbi reuiſere ſolebat inuenit.* Et paulo poſt. *Ita peregrinata eſt in viro, quæ non eſt peregrinata in angelo, vt agnoſcas aures religioſas, oculos verecundos.* Quomodo reſpondere debeamus, eodem loco indicat Ambroſius, ſolitam Beatam Virginem cum angelis colloqui, ſed nunquam ante humana eos vidiſſe forma. Hoc eſt, quod dicit *peregrinata eſt in viro, quæ non eſt peregrinata in angelo*, id eſt ſpeciem viri inſolitam timuit, quæ colloquium angeli ſolitum non timuit. Loquitur enim Ambroſius ſemigræcè ἐξένωτο.

Et cogitabat, qualis eſſet iſta ſalutatio.] An amatoria, quia dixerat *Gratia plena*, an ſancta, quia dixerat *Dominus tecum*, vt Hieronymus in epiſtola ad Euſtochium, & Theophylactus in Comment. & Bernardus ſermone de Beata Virg. in illud Apoc. 12. Signum magnum. *Forte*, inquit Bernardus, *propterea primo turbata eſt in ſermone eius, & cogitabat, qualis eſſet iſta ſalutatio, quòd benedictam ſeſe audiſſet in mulieribus, quæ nimirum benedici in virginibus ſemper optabat. Et ex tunc quidem cogitabat, qualis eſſet iſta benedictio, quod iam videretur eſſe ſuſpecta.* Euthymij magis probo ſententiam, qui hoc Mariam cogitaſſe putat, verum ſalutatio illa diuina eſſet, an illuſoria, & à dæmone fallendi cauſa miſſa. Nam ſanctiſſimam virginem vel ſuſpicatam tantum fuiſſe aliquid amatorium, indignum mihi videtur tanta eius puritate. Simplex eſſe debet, & minimè ſuſpicioſa virginitas, quæ non ſolum, quæ non licent, appetendo, &, quod minus eſt, cogitando: ſed etiam de alijs, vt ſeipſam tueatur, ſuſpicando quodammodo maculatur. Angelicam ego prorſus in Maria puritatem ponendam exiſtimo. Angeli verò ne ſuſpicari quidem, aut timere periculum vllum puritati ſuæ poſſunt. Itaque cogitatio illa Mariæ, *qualis iſta eſſet ſalutatio*, non ex caſtitate, quàuis & caſtitas in ea ſumma eſſet, imo propterea non ex caſtitate, quia ſumma erat; ſed ex humilitate profecta eſt: adeo enim ſe tam ſingulari ſalutatione indignam putabat, vt vereretur, ne quis in ea ſubeſſet dolus. Hoc rectè Bernardus dixit in ſerm. de natiuitate Beatæ Mariæ. *Maria*, inquit, *non prætendit meritum, ſed gratiam quærit. Denique vſque adeo ſidit gratiæ, & non altum ſapit, vt ſalutationem angelicam vereatur. Maria inquit cogitabat, qualis eſſet iſta ſalutatio. Nimirum ſeſe ſalutatione angelica reputabat indignam.*

Virginitas minimè ſuſpicioſa.

30. *Et ait angelus ei, Ne timeas Maria.*] Pellit ab ea timorem angelus, vt ad credendum, quod dicturus eſt, inducat, quemadmodum Theophylactus animaduertit. Huc etiam pertinet proprij nominis appellatio, quòd angelus virginem ſuo nomine Mariam vocet, vt oſtendat ſe illi amicum quodammodo, & familiarem eſſe, vt Beda notauit. Vide, quæ ſupra dicta ſunt v. 13. Quæri poteſt, quomodo angelus Mariæ timorem cognouerit? Potuit ex vultu, ex cunctatione, ex tacita cogitatione cognoſcere.

Inueniſti enim gratiam apud Deum.] Beda. *Quam ſalutatione inſolita, vtpote, quæ ei ſoli ſeruabatur, viderat turbatam quaſi familiaritus notam vocans ex nomine, ne timere debeat, iubet. Et quia gratia plenam vocauerat, eandem gratiam, & aſtruit plenius, & vberius explicat.* Ad eundem fermè modum Theophyl. Inuenire gratiam apud aliquem Hebraiſmus eſt, quo aliquando ſimpliciter ſignificatur gratum eſſe, aut dignum, cui beneficium aliquod conferatur, vt Geneſ. 18. 3. & 19. 19. aliquando ſingulariter, & præ cæteris omnibus gratum eſſe, ſicut vulgò etiam dicere ſolemus, inuenit gratiam apud Regem, id eſt, aut ſolus, aut maximè omnium Regi gratus eſt, vt Geneſ. 6. 8. & 38. 4. Hoc modo Bern. hunc locum exponit ſermone 3. de Annuntiatione Dominica, *Ne timeas Maria, inueniſti enim gratiam apud Dominum. Quantā gratiam? gratiam plenam, gratiam ſingularem.* Putat alibi idem Bern. hoc verbo *inueniſti gratiam*, ſtudiū Mariæ gratiā priùs quærentis ſignificari. Sic enim ſcribit ſerm. 4. de Aſſumptione beatæ Mariæ. *Hæc eſt enim quæ totius mundi reparationem obtinuit ſalutem omnium impetrauit. Conſtat enim pro vniuerſo genere humano fuiſſe ſolicitā, cui dictū eſt, Ne timeas Maria, inueniſti gratiam, vtique quam quærebas.* Itaq; videtur Bern. in ea eſſe ſententia, vt exiſtimet B. Virginem, antequā ad eam angelus veniret, adeo fuiſſe de humani generis redēptione ſolicitā, adeoque aſſiduè pro ea orare ſolitam, vt ea ratione meruerit tantam obtinere gratiam, vt Chriſtum ipſa conciperet, pro cuius accelerando aduentu precabatur.

Hebraiſmus.

31. *Ecce concipies.*] Videtur explicare angelus, quam apud Deum gratiam Mariam inueniſſe dixiſſet, vt Orig. & Theophyl. indicarunt, hanc nimirum, vt Chriſtum concipere mereretur. Quod dicit *Ecce*, ſignificat ſtatim concepturam eſſe, vt auctor ille Græcus admonuit, quem D. Thomas citare ſolet. Refellitur ex hoc loco opinio Hieron. Greg. Neocæſ. & Bernardi, quam verſ. 28. recitauimus, Beatam Virginem antequam ab angelo ſalutaretur, concepiſſe. Cum enim angelus dicit, *Ecce, & concipies*, haud obſcurè indicat nondum Virginem concepiſſe.

In vtero.] Putat Theophylactus & Græcus ille auctor D. Thomæ propterea Euangeliſtam addidiſſe, *In vtero*, vt ſignificaret ita concipiendum in Virgine Chriſtum, vt ex eius etiam ſubſtantia conciperetur. Quod non ſatis firmum exiſtimo. Nam ἐν γαστρὶ συλλαβεῖν, id eſt in vtero concipere, ſicut ἐν γαστρὶ ἔχειν, in vtero habere Græca phraſis eſt, in qua additum nomen vteri nihil ſententiæ, & ſignificationi addit. Et ſi id angelus ſignificare voluiſſet, alijs vſus eſſet verbis; neque enim nomen vteri id ſatis declarat, cùm potuerit Chriſtus in vtero Virginis, & non ex ſubſtantia Virginis concipi.

Et paries filium.] Facit fidem rei præſentis ex futura; vidèturque Iſaiæ prophetiam c. 7. 14. exprimere voluiſſe, vt indicaret Mariam eam eſſe virginem, de qua propheta prædixerat, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel.*

32. *Et vocabis nomen eius Ieſum.*] De nomine Ieſu diximus apud Matthæum capit. 1. 21. Illic dicit angelus Ioſeph, *vocabis nomen eius Ieſum*, hìc Mariæ, ſicut apud Iſaiam, vt nonnulli ante nos interpretes adnotauerunt, qui putant in Maria Hebræorum conſuetudinem fuiſſe mutatam, apud quos patres non matres imponere filijs nomina ſolerent, hinc argumentum colligentes Chriſtum in terris patrem non habuiſſe, cum mater iubeatur nomen ponere. Magis pia, quàm probabilis obſeruatio; nam apud Matthæum, vt diximus, Ioſeph, qui ſola hominum opinione Chriſti pater erat, dictum ab angelo eſt, *Vocabis nomen eius Ieſum*: & eam non fuiſſe conſuetudinem Iudæorum multis ſcripturarum exemplis probare poſſumus. Legimus enim aliquando matres filijs ſuis nomina poſuiſſe, vt Geneſ. 4. 1. 25. & Geneſ. 19. 37. 38. & Geneſ. 29. 32. 33. & Geneſ. 30. 6. & Iud. 13. 24. aliquando patres, vt Geneſ. 4. 26. & 5. 29. & 21. 3. aliquando patrem ſimul, & matrem, vt hoc ipſo capite verſu 60. & 63. Zacharias, & Eliſabeth idem Ioannis nomen dederunt filio: aliquando aliud nomen patrem, aliud matrem filio poſuiſſe, vt Geneſ. 35. 18. Rachel vocauit filium ſuum *Benoni*, Iacob verò eius maritus vocauit *Beniamin*. Itaque nolim ea vti regula, quamuis & noſtra ætate multi, & ſuperioribus Græcus ille Auctor apud D. Thom. vſi fuerint.

erint. Neque enim iſtis præſidiis, præſertim tam infirmis indigemus, cùm nihil clarius ſcriptura teſtetur, quàm Chriſtum de Spiritu ſancto fuiſſe conceptum. Valet tamen aliquid argumentum illud contra Iudæos, quòd Iſaias non dixerit וקרא *& vocabit*, pater, ſed וקראת *& vocabit*, ipſa virgo, quo magis confirmetur, quod ante dictum erat, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*, ita eſſe intelligendum, vt & virgo, & manens virgo conceptura, paritura que fuerit.

Hic erit magnus.] Dictum etiam erat de Ioanne verſu 15. eum futurum magnum, ſed aliter quàm de Chriſto, vt Origen homil. 6. Ambroſ. Beda, & Theophylactus adnotauerunt. *Dictum eſt etiam de Ioanne ab angelo*, inquit Ambroſ. *quia erit magnus. Sed ille quaſi homo magnus, hic quaſi Deus magnus. Magnus enim Dominus & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non eſt finis. Et verè eſt & ille magnus, quia maior inter natos mulierum propheta Ioanne Baptiſta nemo eſt. Habet tamen maiorem, quia qui minor eſt in regno Dei, maior eſt illo. Magnus Ioannes, ſed coram domino.* Et rurſus, *magnus ergo Ioannes, ſed huius magnitudo habet principium, habet finem. Dominus autem Ieſus idem eſt finis, atque principium, idem primus, & nouiſſimus. Nihil ante primum, nihil vltra nouiſſimum.* Euthym. magnum vocari putat, non re ipſa, & veritate, ſed opinione; quod doctrina, & miraculis magnum ſibi apud homines nomen facturus eſſet. Et quidem re ipſa vocari magnum, qui Deus erat, magna non erat laus, neque nouum videri poterat: poterat autem nouum videri, quòd qui natura ſua magnus erat, magnus etiam hominibus appareret. Exiſtimat Græcus ille Auctor D. Thomæ eo conſilio angelum hoc addidiſſe, vt Chriſtum à multis aliis diſtingueret, qui cum Ieſus vocati fuiſſent, magni tamen non fuiſſent.

Pſal. 144. 3

Luc. 7. 28.

Apocal. 1. 8. & 21. 6 & 22. 13.

Vocari Hebræis eſt eſſe.

Et filius altiſſimi vocabitur.] Vocari hoc loco pro eſſe ponitur Hebræorum idiomate, vt apud Iſaiam c. 1. 26. *poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti, vrbs fidelis*, id eſt eris ciuitas iuſti, & Iſaiæ 4. 3. *Et erit omnis, qui relictus fuerit in Sion, & reſiduus in Ieruſalem, ſanctus vocabitur*, id eſt erit. Altiſſimus autem, aut excelſus abſolutè vocatur Deus, eodem Hebraiſmo עליון, vt Num. 24. 16. Deut. 32. 8. Pſal. 9. 3. & 17. 14. & 20. 8. & 45. 5 & 49. 14 & 86. 5. & 90. 1. & 105 11. & 76. 11. & 81 6. Dicuntur & viri ſancti, & Reges filij Dei, ſed aut adoptione, aut accepta ab eo poteſtate, repræſentationeque perſonæ. Aliter angelus dicit Chriſtum Dei filium vocandum eſſe. Nam eo ipſo, quod hic dicit, vbi de eius ex Spiritu ſancto conceptione, ortuque loquebatur, indicat eum non beneficio, ſed natura Dei futurum filium. Et verò cui dixit aliquando non dico hominum, ſed vt ait D. Paulus angelorum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te?* Pſal. 2. 7. ad Heb. 1. 5. Hærent noui Ariani in verbo futuri temporis, *Vocabitur*, quaſi antequam naſceretur, Dei filius non eſſet. Nempe non animaduertunt de homine hic eſſe ſermonem, quem conceptura Virgo, quem paritura erat, qui ante, quàm conciperetur, non modò filius Dei, ſed ne homo quidem erat. Conceptura enim erat virgo non nudum Deum, ſed hominem Deum, homo autem Deus non fuit antequam conciperetur. Seiunge ab homine Deum, dicit Chriſtus, *Antequam Abraham fieret, ego ſum*, Ioannis 8. 58. &, *ego ſum primus, & nouiſſimus; viuus, & fui mortuus*, Apoc. 1. 18. Confutatur etiam ex hoc loco Neſtorij error, qui duas ponebat in Chriſto perſonas; duos alterum Dei, alterum hominis, faciebat filios, quem errorem, & antequam naſceretur Irenæus lib. 3. c. 18. & natum Beda ex his verbis confutarunt, *Hic erit magnus, & filius altiſſimi vocabitur, & dabit ei Dominus thronum Dauid patris ſui*, inquit Iren. *eum qui ſit filius altiſſimi hunc eundem, & Dauid filium confitens.*

Contra Arrianos & Neſtorianos

Et dabit illi Dominus ſedem Dauid patris eius.] Docet

A Chriſtum, quem virgo conceptura, & paritura erat, futurum eſſe Meſſiam, Regem illum Dauidi ex eius ſemine ſucceſſurum, de quo dictum erat Pſal. 131. 11. *de fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam*, & Iſaiæ 9. 6. 7. *Paruulus enim natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis, & factus eſt principatus ſuper humerum eius, & vocabitur nomen eius admirabilis, conſiliarius, Deus, fortis, pater futuri ſeculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: ſuper ſolium Dauid, & ſuper regnum eius, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio, & iuſtitia amodo, & vſque in ſempiternum.* Et Amos 9. 11. *In die illa ſuſcitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius, & quæ corruerant inſtaurabo, & reædificabo eum, ſicut in diebus antiquis.* Sedem Dauidis vocat Dauidis

B regnum, non quòd Chriſtus, aut temporaliter, aut in ſolo Dauidis regno regnaturus eſſet; ſed quod Dauid perſonam geſſiſſet Chriſti ex ſua poſteritate naſcituri, ideoque patrem eius vocat; & quòd temporale Dauidis regnum ſpirituale regnum Chriſti, non in ſola tamen Iudæa, ſed in toto terrarum orbe ſignificaſſet. Vnde factum, vt Chriſtus ipſe à prophetis Dauid vocatus ſit, vt intelligeremus eum verum eſſe Dauidem, quem inuenturus erat Deus Regem iuxta cor ſuum, & de quo dictum eſſet, *Vnxit te Dominus Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis.* Pſal. 44. 8. Dauidem eius tantùm fuiſſe vmbram, qui interim dum verus Rex Chriſtus veniebat, vnà cum poſteris ſuis regibus eius populo perſonam repræſentabat. Sic Ieremias c. 30. 9. *& non*

C *dominabuntur ei amplius alieni, ſed ſeruient Domino Deo ſuo, & Dauid Regi ſuo, quem ſuſcitabo eis.* Et Ezechiel cap. 34. 23. 24. *& ſuſcitabo ſuper eos paſtorem vnum, qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid: ipſe erit eis in paſtorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & ſeruus meus Dauid princeps in medio eorum.* Et Ezechiel. 37. 24 *& ſeruus meus Dauid rex ſuper eos, & paſtor vnus erit omnium eorum* & ver. 25. *& Dauid ſeruus meus princeps eorum in perpetuum.* & Oſee 3. 5. *Poſt hæc reuertentur filij Iſrael, & quærent Dominum Deũ ſuum, & Dauid regem ſuum.* Quod verò dicit, *Dabit illi Dominus*, indicat legitimum hæredem fore, qui regnũ à Deo accepturus ſit, non vi, aut malis artibus occupaturus. Dediſſe Chriſto regnum dicitur Deus, non quòd non eſſet natura ſua Rex, cùm verus eſſet Deus, ſed

D quia eum regem eſſe declarauit. *Hic*, inquit, *eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite* Matthæi 3. 17. &, *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius prædicans præceptum eius* Pſal. 2. 6.

33. Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.] Deſcribit angelus regnum Chriſti ſempiternum, non quale fuerat in Dauide, qui per quadraginta tantùm regnauit annos 2. Reg. 5. 4. & 3. Reg. 2. 11. ſed quale Deo conueniebat, nullum habiturum finem. Cum enim Chriſtum Dauidi comparaſſet, eius ſedem accepturum dicens, eum nunc illi anteponit, *Et regnabit*, inquit, *in æternum, & regni eius non erit finis:* ne exiſtimemus nihil eum Dauide maius habiturum. In domo Iacob regnaturus dicitur, quia Iacob duode-

E cim Patriarcharum, totidemque ab ipſis propagatarum tribuum pater fuit, vt intelligamus non eſſe futurum eius regnum intra vnius, aut duarum tribuum incluſum terminos, quemadmodum ſub aliis Regibus Dauidis ſucceſſoribus longo fuerat tempore, ſed in omnibus duodecim tribubus regnaturum, quibus non Iudæi tantùm, ſed omnium etiam hominum vniuerſitas deſignatur Matthæi 19. 28. & Apocal. 7. 5. & 21. 12. quemadmodum alibi D. Auguſtin. & Beda obſeruarunt. Sic explicatur ab Iſaia regnum Chriſti cap. 14. 1. *Prope eſt, vt veniat tempus eius, & dies eius non elongabuntur. Miſerebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Iſrael, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob* & cap. 44. 5. *Iſte*

dicet

dicit Domini ego ſum, & ille vocabit in nomine Iacob, & hic ſcribet manu ſua Domino, & in nomine Iſrael aſſimulabitur, & cap. 49. 6. *Et dixit: Paruum eſt, vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob, & fæces Iſrael conuertendas. Ecce dedi te in lucem gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ.* Eodem modo cap. 59. 20. & Ezechielis 37. 21. & 25. Hoc etiam admonuit Beda. Paucis igitur verbis regni Chriſti, & Dauidis diſcrimen indicat, quod multiplex eſt. Regnum Dauidis perpetuum non fuerat, ſed multis tempus interruptum cladibus, quod ad vltimum Herodis tempore defecit: Chriſti vero regnum, nunquam defuturum dicitur. Fuerat & Dauidi perpetuitas regni promiſſa Pſalm. 131. 11. ſed illa ipſa perpetuitas tribus rebus ab illa regni Chriſti perpetuitate differebat, primum quòd illa non de perſona Dauidis, ſed de ipſo, eiuſque ſucceſſoribus intelligeretur, ſicut de ſacerdotio ſcribit Diuus Paulus ad Hebræos 7. 23. 24. *Et alii quidem plures facti ſunt ſacerdotes ſecundum quod morte prohiberentur permanere, hic autem eo, quod maneat in æternum, ſempiternum habet ſacerdotium.* Deinde quod continuatio illa regni Dauidis non niſi vſque ad aduentum Chriſti, cuius vmbra erat, intelligeretur, Chriſti autem regno nullus ponatur finis Danielis 7. 14. *Et dedit ei poteſtatem, & honorem, & regnum, & omnes populi, tribus, & linguæ ipſi ſeruient; poteſtas eius poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius, quod non corrumpetur,* & Michææ 4. 7. *Regnabit Dominus ſuper eos in monte Sion ex hoc nunc, & vſque in æternum,* hoc eſt quod dicitur Matthæi 16. 18. *Et portæ inferni non præualebunt.* Sic D. Auguſtinus libro 22. de ciuitate ca. 1. loquens de hoc regno, quod alio nomine Dei ciuitatem vocat, *Quæ, inquit, ciuitas non propter ætatis propter multam longitudinem, tamen quandoque etiam æternitatis nomen accepit, ſed quemadmodum ſcriptum eſt in Euangelio, & regni eius non erit finis.* & in libro ad Oroſium contra Priſcillianiſtas, & Origeniſtas cap. 7. *Secundum quid regni eius non erit finis, niſi ſecundum id, quod regnabit in domo Iacob? nam hoc, quod ait in æternum propter ipſam ambiguitatem expoſuit, addendo, regni eius non erit finis, ne ſic quam æternum hic ſic acciperet, quemadmodum* [illegible] *habiturum.* Denique Dauidi non abſolute, ſed cum conditione perpetuum regnum promiſſum eſt: *ſi cuſtodierint,* inquit, *filii tui teſtamentum meum, & teſtimonia mea hæc, quæ docebo eos: & filii eorum vſque in ſeculum, ſedebunt ſuper ſedem tuam:* Chriſto autem, qui non poterat non ſeruare teſtamentum Dei, abſolutè, & ſine vlla conditione ſempiternum regnum promiſſum eſt: quemadmodum de ſacerdotio ait D. Paulus ad Hebræos 7. 28. *Lex enim homines conſtituit ſacerdotes infirmitatem habentes: ſermo autem iuriſiurandi, qui poſt legem eſt, filium in æternum perfectum.* Cætera, quæ de regno Chriſti hoc loco dici poterant, apud Matthæum c. 27. 11. dicta a nobis ſunt.

Luc. 1. 33.

Luc. 1. 33.

Pſal. 131. 12.

34. *Quomodo fiet iſtud.* Non ſunt verba dubitantis de diuina poteſtate aut de veritate eorum, quæ ab angelo dicta fuerant; ſed admirantis, & cupientis modum ſcire, quo id faciendum eſſet, ne forte cum aliqua virginitatis læſione fieret, vt Ambroſius, & Beda interpretantur. *Videtur hic,* inquit Ambroſius, *non credidiſſe Maria, niſi diligentius aduerteris. Nec enim fas eſt, vt electa ad generandum vnigenitum Dei filium fuiſſe videatur incredula.* Et infra. *Etenim, cum dixit, quomodo fiet iſtud, non de effectu dubitauit, ſed qualitatem ipſius quæſiuit effectus.* Eodem modo Diuus Auguſtinus homilia 44. & Theophylactus in commentariis exponit. Alii non dubitantis, ſed admirantis verba eſſe dicunt, vt Cyrillus Catecheſi 12. Inuenio tamen aliquos, qui dubitaſſe Virginem dicant, vt Gregorius Nyſſenus in oratione de ſanctiſſima Chriſti natiuitate, Euthymius, & Chryſoſtomus homilia 49. in Geneſ. ſed iidem illam ab omni eam culpa liberam fuiſſe affirmant. Nam Zachariam quidem, quia ſimilia habebat exempla, dubitare non debuiſſe. pepererat enim ſterilis Sara, pepererat Rachel, pepererat Anna, pepererat Samſonis mater. Beatam vero Virginem, quia alterius Virginis, quæ peperiſſet exemplum non habebat, potuiſſe ſine vlla culpa dubitare. Potuerit necne, ſuperuacaneum eſt diſputare, quia dubitaſſe non credo. Caluinus non ſicut illi auctores, quos modo nominauimus, modeſte & piè ſine vlla culpa dubitaſſe dicit, ſed ream potius infidelitatis ad ſuum tribunal vocat. *Videtur,* inquit *ſancta Virgo, non minus maligne reſtringere Dei potentiam, quam prius Zacharias* ver. 18. *Quod enim præter communem naturæ ordinem eſt, impoſſibile eſſe colligit. Nec vero magnopere laborandum eſt, vt eam purgemus ab omni vitio.* Potuit hæreticus hæc verba, quia ſcripſit, vt omnes intelligant, quo ſpiritu, quam parum pio, quam ſuperbo, quam alieno ab illo ſanctorum Patrum ſpiritu loquatur. Primum, cùm angelus Zachariam reprehenderit, Mariam non reprehenderit, ſed vt D. Aug. argumentatur, nouo & mirabili conceptu remunerauerit, iſte bellus interpres Mariam Zachariæ culpa facit parem. Et cum Eliſabeth ver. 45. beatam Mariam vocet, quod angelo credidiſſet, iſte infidelem vocat, quia non credidit. Sed hæc ignorantia fortaſſis eſſe potuit, illa verò mera impietas, & impudentia fuit dicere non eſſe magnoperè laborandum, vt ſanctiſſimam Virginem ab omni purgemus vitio. Iſthuc enim eſt non ſolum impium eſſe, ſed ipſam etiam impietatē omni abiecto pudore profiteri. Non eo igitur ſenſu rogat Virgo, *quomodo fiet iſtud* ſed potiùs, vt virginitati ſuæ, & voti, de quo poſtea dicemus, religioni conſulat aut, vt nonnulli exiſtimant, vt ſciat, ecquid ſibi in eo negotio agendum ſit, ecquæ ſuæ futuræ ſint partes. Itaque non ex incredulitate, ſed ex caſtitate ſimul, & obedientia hæc interrogatio profecta eſt.

Mariam non dubitaſſe.

B. Virgo contra Caluinum defenditur. In harm.

Quoniam virum non cognoſco.] Ioſeph virum meum Nam etſi nullum omnino virum cognoſcebat, cogitaturaue vnquam erat, tamen, vt credam, de ſolo viro ſuo Mariam loqui, facit ſumma eius caſtitas, & ſummus pudor, qui non patiebatur, vt de alio, quam de ſuo loqueretur viro. Facit ratio, quod de aliis, de quibus ſalua verecundia dubitari non poterat, neceſſe non erat loqui, de proprio vero ſponſo, de quo poterat dubitari, neceſſarium omnino fuit, vt declararet ſe eum non cognoſcere. Verbum cognoſcendi hoc loco non ſignificare actum perſpicuum eſt, nec enim dubium erat tunc, cum hoc dicebat, virum non cognoſcere. Significat igitur conſuetudinem, quemadmodum ſi quis abſtemius dicat, non bibo vinum, non enim ſignificat ſe tunc, cum loquitur, non bibere, ſed non ſolere bibere. Sic dicunt [illegible] Matthæi 9. 14. *Quare nos, & Phariſæi ieiunamus frequenter, diſcipuli autem tui non ieiunant?* id eſt, quare noſtri ieiunare ſolemus, diſcipuli tui non ſolent? & Matthæi 17. 24. *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* id eſt, an non ſolet ſoluere? Nec ſe ſolam conſuetudinem ſignificare poteſt, ſed conſuetudinem cum impotentia coniunctam, quaſi dicat Virgo. Quomodo hoc fiet, quia nec virum ſoleo cognoſcere, nec poſſum? Si enim ſola conſuetudo ſignificata fuiſſet, in promptu fuiſſet angelo reſpondere, ſi non ſoles virum cognoſcere, cognoſce nunc, & concipies, quem te concepturam dixi. Impotentia autem duplex eſſe potuit; aut naturalis, qualis in omnibus hominibus ante pubertatem, & in multis in grandiore etiam ætate eſt: aut moralis, qua non poſſe dicimur facere, quod facere non licet, quemadmodum ſi Chriſtianus dicat, non poſſum in quadrageſima carnibus veſci, id eſt non licet mihi. Hæc autem ipſa moralis impotentia

duplex itidem eſt, alia quæ ex lege, aut præcepto, alia quæ ex voti religione naſcitur. Ex præcepto, vt ſi Chriſtianus dicat, non adoro idola, id eſt non poſſum adorare, quia prohibeor diuina lege; ex voto, vt ſi Carthuſianus aliquis dicit, non veſcor carnibus, id eſt non poſſum veſci, quia impedior voti religione. Beata Virgo non potuit naturalem impotentiam ſignificare, cum nubilis credatur fuiſſe, & re iam ipſa nupta eſſet; ſignificauit ergo moralem impotentiam, non eam, quæ ex lege, aut præcepto oritur, nulla enim lege, nullo præcepto viro ſuo vti vetabatur; ſignificauit igitur moralem impotentiam natam ex voto. Itaque rectè multi grauesque auctores exiſtimarunt Beatam Virginem, antequam ad eam veniret angelus, virginitatis votum edidiſſe, in quibus eſt Gregorius Nyſſenus in oratione de ſanctiſſima Chriſti natiuitate, & D. Auguſtinus in libro de ſancta virginitate cap. 4. & Beda, vt apparet hoc loco, & in homilia in illa verba *Miſſus eſt angelus*, & Bernardus in ſermone in illa verba Apocalypſis 12. *Signum magnum apparuit*, & Anſelmus in libro de excellentia Beatæ Virginis cap. 4. & Rupertus libro 3. commentariorum in Cant. De tempore, quo votum fecerit, inter recentiores Theologos diſputatur. Gregorius Nyſſenus, & Nicephorus exiſtimant antequàm naſceretur Virgo, aut ante certè quàm ex infantia excederet, fuiſſe eam à parentibus Deo conſecratam, in qua conſecratione & virginitatis perpetuæ votum contineretur. Alij recentiores Theologi poſt initum cum Ioſepho coniugium eius conſenſu votum à Virgine factum volunt. Alij, quibus magis equidem aſſentior, priùs etiam, quàm matrimonio iungeretur factum fuiſſe putant. Horret enim imbutus pietate animus vel cogitare ſanctiſſimam Virginem corpus aliquando ſuum periculo corruptionis expoſuiſſe; quod feciſſet profectò, ſi non obſtricta prius voto nupſiſſet. Clamat pro omnibus hæreticis Caluinus *non fuiſſe paſſuram virginem marito ſe locari, vt eum luderet; perfidiamque futuram fuiſſe magna reprehenſione dignam, ſi ſanctam coniugij fœdus non ſine Dei ludibrio ſpreuiſſet*. Sed illi ſpernere ſanctum coniugium exiſtimant, quicunque coniugio non vtuntur. Atqui idem ille Diuus Paulus, qui coniugium ſanctum appellauit, vult coniuges orationis cauſa abſtinere coniugio 1. Corint. 7. 5. an propterea coniugium ſpreuit? Non ſpreuit igitur Maria ſanctum coniugij fœdus, ſed meliorem elegit partem, quæ auferri ab ipſa non poſſit: nec virum ſiuit, cui declarato voto, conſentientique in eius obſeruationem nupſit. Licebit ſterili, aut impotenti viro ſcientem, conſentientemque vxorem ducere, quod ne hæretici quidem negant, non licebit mulieri virginitatis votum habenti myſterij cauſa, Deoque reuelante ſcienti, conſentientique viro nubere? Licet coniugatis poſt contractum iam matrimonium mutuo conſenſu ab eius abſtinere vſu; & non licebit eadem conditione ante contrahere?

35. *Spiritus ſanctus ſuperueniet in te.*] Ad quæſtionem Virginis, quomodo eſſet ſalua virginitate conceptura, angelus rectè reſpondet, Spiritum ſanctum in eam ſuperuenturum eſſe, id ex alto, ex cœlo in eam deſcenſurum, qui quod ad conceptionem attinet, quod vir carnaliter facturus erat, ſpiritualiter, id eſt ſine vlla corruptione, ſanctè, mundè, perfecteque faceret. Explicauit egregiè Chryſoſt. hunc locum homilia 49. in Geneſ. *Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſſimi obumbrabit tibi. Ne quæras, inquit, naturæ modum, & ordinem, quando ſuper naturam ſunt, quæ fiunt. Ne ſpectes coniugij dolores, quando maior, quàm in nuptijs, natiuitatis modus erit. Et quomodo fiet iſtud, inquit, quoniam virum non cognoſco? ſane propter hoc fiet, quoniam virum non cognoſcis. Nam ſi cognoſceres virum, non fuiſſes habita digna, vt huic miniſterio ſeruires.* Mittitur Spiritus ſanctus ad formandum in vtero Virginis Chriſtum, licet omnes tres perſonæ formauerint, quia quemadmodum nos ſpiritu viuimus, ita ſpiritu Dei omnia viuificantur Pſalm. 103. 30. *Emitte ſpiritum tuum, & creabuntur, & renouabis faciem terræ.* Beda. *Non viri*, inquit, *quod non cognoſcis ſemine, ſed Spiritus ſancti, quo implente opere concipies. Erit in te concretio, libido non erit.* Multi veteres auctores hic illam Iſaiæ prophetiam implicitam interpretantur cap. 8. 3. *Et acceſsi ad propheti ſſam, & concepit, & peperit filium*, quaſi Spiritus ſanctus loquatur, & ad propheti ſſam acceſſiſſe, id eſt, in Beatam Virginem ſuperueniſſe prædicatur, Tertullianus libro de Trinitate, Epiphanius hær. 79. Euſebius libro 7. de demonſt. Euang. capit. 7. Gregorius Nazianz. in orat. in ſanctum Paſcha, Procop. in comment.

Et virtus altiſsimi obumbrabit tibi.] Duo hæc verba, duas quæſtiones continent, quid vocetur *virtus altiſſimi*, & quid ſit, *Obumbrabit tibi*. Quidam virtutem altiſſimi Chriſtum interpretantur, qui obiecto corpore, quaſi vmbra quadam Virginem obtexerit, vt Gregorius libro 18. Moral. cap. 12. & homilia 34. in Euangel. Chryſoſt. homilia 49. in Gen. Marius Victor. libro 1. contra Arian. Damaſcenus libro 3. de fide cap. 2. Beda, & Theophylactus in commentariis. Alij, quem ante vocauerat Spiritum ſanctum, nunc virtutem altiſſimi vocari putant, vt Euthymius, quem minorem licet, & ſolum auctorem, veriora tamen dicentem, quàm plures maioresque illos, ſequi malo. Eſt enim eiuſdem ſententiæ repetitio, qua Hebræi præſertim in canticis frequenter vtuntur, verſum vnum vna concludente ſententia, quæ priori parte verſus aliis, poſteriore aliis repetatur verbis, vt Pſalm. 2. 4. *Qui habitat in cœlis, irridebit eos, & Dominus ſubſannabit eos.* Eodem enim modo videmus angelum paulo ante dixiſſe, *Aue Maria gratia plena, Dominus tecum*, eandem ſententiam verbis diuerſis variantem. Idem enim eſt, vt illic docuimus, *gratia plena*, &, *Dominus tecum*. Et ſolet Spiritus ſanctus, ſicut *digitus*, ſic etiam *virtus Dei* eadem ſimilitudine vocari, vt infra c. 24. 49. *Vos autem ſedete in ciuitate, quoadúſque induamini virtute ex alto.* Itaque virtus, & ſpiritus frequentiſſimè ſolent in ſacris literis copulari, vt infra c. 4. 14. & Act. 10. 39. & Roman. 1. 4. & 15. 13. & 1. Corinth. 2. 4. & Epheſ. 3. 16. 1. Theſſ. 1. 5. *Obumbrabit tibi*, ἐπισκιάσει σοι. Qui neſcio quid turpe hoc loco ſignificari ſomniant, non ſolum parum mihi religioſi, ſed pene impudentes videntur. Nam vt id Græcum verbum ſignificaret, quod probari poſſe non credo, tamen hic contrariam omnino ſignificationem habere neceſſe eſſet, vbi id angelus agebat, vt omnem non ſolum turpitudinem, ſed omnem etiam turpitudinis ſpeciem, & ſuſpicionem à caſtiſſimo Virginis animo, & de virginitate ſua ſeruanda ſolicito remoueret. Non potuit ergo melius verti, quàm obumbrare, aut inumbrare. Quam dubium non eſt eſſe metaphoram, in qua intelligenda tota huius loci ſententia verſatur. Sunt qui per obumbrationem refrigerationem æſtus libidinis intelligant, quaſi virtus altiſſimi veluti vmbra quædam ita eſſet ſacræ virginis carnem refrigeratura, vt ſine vllo libidinoſo voluptatis ſenſu conceptura eſſet. In hanc ſententiam Auguſtin. homil. 44. & Gregor. libro 27. Moral. cap. 12. & l. 13. cap. 7. & Beda hoc loco interpretantur. Alij, vt Bernardus ſermone 3. de Aſcenſione Domini, & Grego. libro 33. Moral. cap. 3. ad hunc modum. *Quia vmbra*, vt verbis Gregorij vtar, *non aliter exprimitur, niſi per lumen, & corpus, virtus ei altiſſimi obumbrauit, quia in eius vtero lux incorporea corpus ſumpſit: ex qua videlicet obumbratione, omne in ſe refrigerium mentis accepit.* Alij obumbrare putant accipi pro protegere, ſicut vmbra in ſcripturis ſæpe protectionem ſignificat.

B. Virgo virginitatem vouit.

Quo tempore B. Virgo votum virginitatis ediderit.

In hæret.

Pſal 16.

Pſal. 16. 8. *Sub umbra alarum tuarum proteges me à facie impiorum, qui me afflixerunt*, & Pſalm. 56. 2. *Et in umbra alarum tuarum ſperabo, donec tranſeat iniquitas*, & Iſaiæ 30. 2. *Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in umbra Ægypti*, & c. 49. 2. *In umbra manus ſuæ protexit me*, & cap. 51. 16. *Poſui verba mea in ore tuo & in umbra manus meæ protexi te.* Idem Baruch 1. 12. Sic Euthymius, & ante illum Hilar. 2. de Trin. *Atque ut nequid per humani corporis imbecillitatem diſſideret, virtus altiſſimi virginem obumbrat infirmitatem eius veluti umbram circumfuſa confirmans, ut ad ſementiuam ineuntis ſpiritus efficaciam, ſubſtantiam corporalem diuinæ virtutis inumbratio temperaret.* eamque interpretationem pleriſq; nouis interpretibus probari video, quaſi ſenſus ſit, B *virtus altiſſimi obumbrabit tibi*, id eſt, proteget te, atque iuuabit, ut concipere ſine viro poſſis, quod natura tua facere non poteras. Non admodum diſſimilis eſt explicatio Theophylacti, *Virtus altiſſimi obumbrabit tibi*, id eſt, *teget te, quemadmodum gallina, aut auis ſolet pullos ſuos ſub alis tegere, ut eos foueat.* Melius fortaſsè dixiſſet, ſicut ſolet auis oua ſua tegere, ut eius calore pulli gignantur, excludanturque. Hac enim ratione videtur Spiritus ſanctus ſanguinem virginis in eius utero fouiſſe, calefeciſſeque, ut homo Chriſtus gigneretur. Melior hæc eſt interpretatio, quàm alia, quam idem affert Theophylactus, ut Græcum verbum ἐπισκιάσει, accipiatur pro σκιαγραφεῖν, id eſt extrema picturæ lineamenta ducere. Nam non ſolùm prima corporis Chri- C ſti lineamenta duxit virtus altiſſimi, ſed corpus ipſum totum omnino formauit, atque perfecit. Suſpicor ego Græcum verbum ἐπισκιάσει, pro Hebraico poni הענין nube obducere, id eſt, impluere, nam nube pluuia ſignificatur, quaſi dicat fore, ut virtus altiſſimi ſic in virginem impluat, ut eam fœcundet, atque grauidam efficiat, ſicut ſolet pluuia terram fœcundare. Quæ interpretatio eo magis congruit, quòd ſoleat uterus mulieris in ſcriptura terra vocari, quod acceptum foueat ſemen, & germen producat. In quam ſententiam illud veteres auctores citare ſolent, *Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructum ſuum*, id eſt uterus virginis Saluatorem peperit, Pſalm. 66. 6. 7. & illud, *Etenim Dominus dabit* D *benignitatem, & terra noſtra dabit fructum ſuum*, Pſalm. 84. 13. &c. *Non eſt occultatum os meum à te, quod feciſti in occulto, & ſubſtantia mea in inferioribus terræ*, Pſalm. 138. 15. Videtur angelus ſummo conſilio nomine virtutis, & altiſſimi uſus eſſe, quia de ea re agebat, quæ diuinam maximè potentiam poſtulabat, quam nomen utrumque declarat. Scitum eſt nomen altiſſimi abſolutè pro Deo poni ſolere Numer. 24. 16. Pſalm. 17. 14. & 20. 8. & 82. 19. & 45. 5. 49. 14. & 86. 5. & 90. 1. & 106. 11. Nititur hoc loco articulus unus fidei noſtræ, quo credimus Chriſtum non ex viro, ſed ex Spiritu ſancto fuiſſe conceptum. Auguſtinus ſermone 11. de tempore. *Idcirco tibi frater virtutem ſancti ſpiritus angelicus ſermo prætexit, ne contectus carnalis diſputationis hebetatus cæleſte* E *tibi ipſe myſterium terrena argumentatione confundas.* Et Leo ſermone 2 de Natiuitate Domini. *Origo diſſimilis ſed natura conſimilis; humano uſu, & conſuetudine, quod credimus, caret, ſed diuina poteſtate ſubnixum eſt, quod virgo conceperit, virgo pepererit, virgo permanſerit. Non hic cogitetur parientis conditio, ſed naſcentis arbitrium, qui ſic homo natus eſt, ut volebat, & poterat. Si veritatem quæris humanæ naturæ, cognoſce materiam; ſi rationem ſcrutaris originis, virtutem confitere diuinam.* Quo autem ſenſu Chriſtus de Spiritu ſancto conceptus, natusque dicatur apud Matthæum c. 1. 20. docuimus.

Ideoque quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur filius Dei.] τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ. Quod ex te generatur, non quòd iam generatum eſſet, ſed quòd paulo poſt generan- A dum. Itaque rectè verteris, Quod ex te generatum fuerit. Quibus verbis non ortus, ſed conceptus ſignificatur, γεννᾶσθαι enim non eſt naſci, ſed concipi. quare noſter interpres *naſcetur* dixit pro gignetur, aut generabitur, ſicut apud Matthæum cap. 1. 20 quemadmodum & Diuus Auguſtinus alicubi notauit. Hæc duo verba *ex te* in pleriſque Græcis codicibus non leguntur, neque legit Irenæus libr. 5. capit. 1. neque Euthymius, & Theophylactus in commentariis. Legit tamen idem Irenæus libro tertio, capit 23 & Beda. Alij adnotauerunt, quod & Beda vidit, nomen *ſanctum*, non cum ſequentibus, ſed cum præcedentibus eſſe iungendum, ut non ſit ſenſus, *quod ex te naſcetur, vocabitur ſanctum*, ſed *quod ſanctum naſcetur ex te, vocabitur fi-* B *lius Dei.* Illud verò nemo, quòd ſciam, obſeruauit nomen hoc *ſanctum* hoc loco vim potius aduerbij, quàm nominis habere. Nam etſi, quod naſciturum erat, futurum erat ſanctum, tamen oratio angeli non tam exigebat, ut diceret ſanctum futurum, quàm ſanctè, id eſt non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, ſed ex Deo naſciturum, ſuperueniente in virginem Spiritu ſancto, ut proximis verbis dixerat, & virtute eam altiſſimi obumbrante. Itaque non vocat Chriſtum hoc loco ſanctum, propterea quòd Deus eſſet, aut quòd, ut homo, peccato careret, etſi ea etiam utraque ratione ſanctiſſimus erat, ſed, quia ſanctè, id eſt ſine viro conceptus ita prorſus, ut etiamſi Deus non fuiſſet, illo tamen conceptus modo, id eſt ſine vi- C ro; ſanctus, quia peccatum originale non habuiſſet, diceretur. Quod rectè mihi videtur Leo Pontifex intellexiſſe ſermone 7 de Natiuitate Domini: *Naſcens itaque dominus noſter Ieſus Chriſtus homo verus, qui nunquam deſtitit eſſe Deus verus, nouæ creaturæ in ſe fecit exordium, & in ortus ſui forma dedit humano generi ſpiritale principium, ut ad carnalis generationis abolenda contagia eſſet regenerandis origo ſine ſemine criminis, de quibus dicitur, qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt*, & ſerm 10. *Superueniente quippe in ea Spiritu ſancto, & altiſſimi obumbrante virtute incommutabile Dei verbum de incontaminato corpore habitum ſibi humanæ carnis aſſumpſit, quæ & nullum contagium de concupiſcentia carnis traheret, & nihil eorum,* D *quæ ad animi, corporiſque naturam pertinent, non haberet*; & ſerm. 4. *Creator, ac dominus omnium rerum dignatus eſt unus eſſe mortalium, electa ſibi matre, quam fecerat, quæ ſalua integritate virginea corporeæ eſſet tantum miniſtra ſubſtantiæ, ut humani ſeminis ceſſante contagio nouo homini, & puritas ineſſet, & veritas* & ſerm. 5. *Solus itaque inter filios hominum dominus Ieſus innocens natus eſt, quia ſolus ſine carnalis concupiſcentiæ pollutione conceptus.* Et Gregor. lib. 18. Mor. cap. 27. *Quod naſcetur, inquit, ex te ſanctum vocabitur filius Dei. Nos quippe etſi efficimur, non tamen ſancti naſcimur, quia ipſa naturæ corruptibilis conditione conſtringimur, ut cum propheta dicamus, Ecce enim in iniquitatibus conceptus ſum & in peccatis concepit me mater mea. Ille autem ſolus veraciter ſanctus natus eſt, qui ut ipſam* E *conditionem naturæ corruptibilis vinceret, ex commixtione carnalis copulæ conceptus non eſt.* Hoc ipſum Beda iiſdem dixit verbis.

Io. 1. 13.

Pſalm. 50. 7.

Vocabitur filius Dei.] Non placet interpretatio Euthym. qui tantùm intelligit Chriſtum vocandum ab hominibus filium Dei propter admiranda, atque diuina opera, quæ facturus erat. Non enim eam cauſam angelus reddit quamobrem filius Dei vocandus eſſet, quòd diuina facturus eſſet opera, ſed quòd Spiritus ſanctus ſuperuenturus in virginem, eamque virtus altiſſimi obumbratura eſſet; neque vocandi verbum vocare ſignificat, ſed eſſe, quemadmodum ſupra ver. 32. ex Hebræorum idiomate notauimus. Alij omnes, quos viderim, ita interpretantur, quaſi de Chriſto, ut

Deo, aut certè, vt homine, in vnam cum Deo perſonam aſſumpto loquatur angelus. Vtraque enim ratione Chriſtus verus, naturaliſq; Dei filius eſt. Vt Deus quidem, quia æterna à Deo generatione productus; vt homo, quia licet in tempore genitus, in vnam tamen cum Deo filio perſonam vnitus eſt. Quare non duo filij, ſicut non duæ perſonæ; ſed vnus filius, ſicut vna perſona eſt. Quamobrem antiqui illi auctores Neſtorij hæreſim duos in Chriſto filios, ſicut duas perſonas fingentis ex hoc loco refutarunt, vt Greg. lib. 18. Moral. cap. 27. & Beda in comment. huius loci. Quanquam ego quidem alium arbitror eſſe ſenſum, vt non de Chriſto, quà Deus, neque quà homo perſonæ coniunctus diuinæ, ſed de ſola conceptione, humanaque generatione hoc intelligatur, quaſi dicat angelus, *vocabitur*, id eſt, erit *filius Dei*, quia non à viro, ſed à Deo virtute Spiritus ſancti generabitur. Neque enim de Chriſti natura, ſed de modo generationis angelus agebat. Et cauſa quam reddit, quam ob rem filius Dei futurus ſit quod Spiritus ſanctus superuenturus eſſet in virginem, eamque obumbratura virtus altiſſimi non erat apta ad probandum eo ſenſu Chriſtum Dei filium futurum fuiſſe, quatenus Deus, aut quatenus homo in eandem cum Deo perſonam aſſumptus erat, quia potuit etiam purus homo Spiritu ſancto ſuperueniente, & virtute altiſſimi virginem obumbrante concipi, qui neutro illo modo filius eſſet Dei, cùm neque Deus eſſet, neque diuinæ coniunctus perſonæ. Ad probandum autem id, quod naſciturum erat ex virgine, Dei filium futurum fuiſſe eo ſenſu quo expoſui, aptiſſima ratio fuit angeli, quia non ex viro, ſed ex ſolo Deo concipiendus erat. Itaque etiamſi Chriſtus Deus non fuiſſet illo tamen modo genitus, quo genitus fuit, merito Dei filius vocatus fuiſſet; non ſolùm vt cæteri viri ſancti, de quibus dictum eſt; *Ego dixi Dij eſtis, & filij excelſi omnes*, ſed ſingulari quadam, & propria ratione, quòd non alium, quàm Deum haberet patrem, non ab alio, quàm ab eo generatus. Eodem prorſus modo, quo Lucas infra cap. 3. 38. Adamum filium Dei vocat, quia non à viro, ſed à Deo genitus fuerat, *Qui fuit Cainam, qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.* Intelligitur enim nomen *filius*, ſicut in omnibus ſuperioribus. Quid igitur? peribitne nobis hic locus, & contra Neſtorianos inutilis erit? Non perit nam non deſunt nobis ſcripturæ teſtimonia, quibus etiam Neſtorij errorem refutemus, & quidem multo melius ex hoc ipſo loco, & ex proximis verbis Gregor. refutauit lib. 9. Regiſtri epiſt. 61. Nam cùm angelus dicat hoc loco, *Quod naſcetur ex te*, Eliſabeth ver. 43. dicit, *Vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?* vnde colligit Gregor. eandem virginem, & matrem hominis, de quo angelus, & matrem Dei, de quo Eliſabeth loquitur, ſimul fuiſſe; quare non duos ſed vnum eſſe filiũ; non enim alia de cauſa Neſtorius negabat beatam Virginem θεοτόκον, id eſt Dei matrem, ac genitricem eſſe, niſi quia duos in Chriſto ponebat filios. Quod autem hinc noui quidam argumentantur Ariani non fuiſſe Chriſtum filium Dei, antequàm conciperetur, quia dicit angelus *Vocabitur*, id eſt erit, quaſi ante non fuiſſet, & ipſum ineptum eſt, & ineptiùs à Caluino refutatur. Nam ſi is, quem expoſui, ſenſus eſt, non eſt negandum eo modo, quo dixit angelus, *Vocabitur filius Dei*, prius quàm conciperetur, Dei filium non fuiſſe, cùm idcirco Dei filius appelletur, quia eo modo, id eſt non ex viro, ſed ex Spiritu ſancto conceptus eſt. Si verò is, quem alij auctores tradiderunt; reſpondendum, loqui angelum de Chriſto, quatenus homo eſt, quomodo, antequàm conciperetur, Dei filius non erat, quia nec homo erat. Quare ineptè Caluinus vt Serueti noui Ariani argumentum effugeret, interpretatus

Pſal. 81. 6.
Ioan. 10. 34.

Contra Neſtorianos.

Obiectio Arianorum diluitur.

eſt, *vocabitur*, id eſt declarabitur *filius Dei*. Quo enim modo cum hac interpretatione ratio angeli cohærere poteſt, *Ideò, quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur filius Dei?* Non debemus litteris ſacris abutentes hæreticos refutare. Quod non ſolùm Caluinus nunc, ſed iam etiam olim Tertullianus, aut quicumque libri eius de Trinitate, qui eius legitur nomine, auctor fuit, hoc loco fecit. Nam cum quidam, vt ille dicit, hæretici, vt res eſt, Catholici, ex hoc loco colligerent eundem filium hominis, ac filium Dei eſſe, cùm dicat angelus, *Quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur filius Dei*, reſpondet non vnum eſſe, ſed duos; hæreſis manifeſta Neſtorij in Epheſino poſtea concilio condemnata, niſi quis fortaſſe aliter poteſt, quàm ego Tertullianum interpretari. Hæret ille in particula illa, &, magnamque in ea vim eſſe putat, *Ideo & quod naſcetur ex te*, quaſi dicat non ſolùm verbum illud æternum, quod ante erat, ſed etiam homo, qui ex te naſcetur, vocabitur filius Dei. Subtiliter, & verè, ſed ad locum, de quo agimus, non ſatis accommodatè. Non enim homo cum verbo, ſed cum conceptionis modo comparabatur. Ita habet quidem vim illa particula, &, ſed aliam quàm Tertullianus exiſtimat, nempe non ſolùm tu ſuperueniente in te Spiritu ſancto, & obumbrante tibi altiſſimi virtute ſine corruptione vlla concipies, ſed etiam, quod ex te naſcetur ſanctum vocabitur filius Dei, vt inde intelligas filium non futurum viri: neque enim patrem è cœlo quæreret, ſi in terris haberet.

36. Et ecce Eliſabeth cognata tua.] Proponit Mariæ angelus, vt dictis fidem faciat, non iam rationes in re, quæ non naturali vlla ratione, ſed ſola diuina poteſtate facienda erat; at præſens, & domeſticum exemplum, quod fortius, quàm ratio vlla mouere ſolet. Præſens, quia oculis ſuis prægnantem Eliſabetham videre poterat, vt paulo poſt vidit, hanc vim habet illud. *Ecce*, quaſi rem præſentem oculis intuendam oſtendat. Ideò non Euam ſine viro de viro formatam, non Rebeccam, non Rachelem, quæ & ipſæ ſteriles peperiſſent, ſed Eliſabetham, quæ & viuebat tunc, & cùm ſterilis eſſet, grauida erat, & in proximo, vt facilè adiri poſſet, habitabat, exemplum proponit. Domeſticum verò, quia Eliſabetha eius cognata erat, vt eam facilè poſſet inuiſere & an ita eſſet oculis cernere. Quę omnia Chryſoſtom. homil. 49. in Geneſ. obſeruauit. Quomodo Eliſabetha, quæ vt ſup. ver. 6. Lucas dixit, erat *de filiabus Aaron*, cognata Mariæ eſſe potuerit, quæ erat ex tribu Dauid, apud Matthæum cap. 1. 17. 18. diſputauimus.

Et ipſa concepit filium in ſenectute ſua.] Sicut tu non in ſenectute, ſed in virginitate tua conceptura es. In hoc enim ſenectuti virginitas comparatur, quod vtraque concipiendi impotens ſit. Hanc vim habet particula &. Quod non ſolum dixit *concepit*, ſed *concepit filium*, eò pertinere arbitror, vt & miraculi, & beneficij magnitudinem oſtendat, & ſimul indicet, quod ante dixerat, Mariam non filiam, ſed filium concepturam eſſe. Nam maioris potentiæ eſt filium, quam filiam generare, cùm mulier imperfectum animal ſit, & maius Dei beneficium filios parentibus dare, quam filias.

Et hic menſis ſextus eſt illi.] Sextum menſem prægnanti Eliſabeth iam agi dicit, quaſi dicat eius vterum adeo iam intumuiſſe, vt latere non poſſet, atque adeò facilè ex primo aſpectu eius cognituram Mariam verum eſſe, quod ipſe dixerat, Eliſabetham ſterilem concepiſſe. Simul, vt opinor, indicat adeo, quod dicit, verum eſſe, concepiſſe Eliſabetham, vt ſexus tam à conceptu menſis agatur. Veriora enim putamus eſſe, quæ longius præterita ſunt; itaque interrogati aliquando, an liberales artes didicerimus, reſpondere ſolemus, iam diu.

Seruetanus noſter [illegible] Arianorum.

Tertullianus locum [illegible] refellitur.

Quæ vocatur ſterilis.] Quæ hactenus ſterilis vocabatur, id eſt re vera ſterilis erat, vt verſ.32. & 35. hoc verbum expoſuimus. Non enim vocatam dicit ſterilem, quòd ſterilis re ipſa non fuerat, aut vocari nunc, cùm non ſit, ſed verè ſterilem fuiſſe, vereq́; concepiſſe. Senectutis ſimul & ſterilitatis Eliſabeth mentionem fecit, quia duo maxima ſunt ad concipiendum impedimenta naturæ, vt cum Eliſabetham ſterilem, & ſenem concepiſſe Maria perſpexerit, facilè ſe credat virginem poſſe concipere. Propterea enim, quemadmodum Ioannes Chriſti, ita conceptus ſterilis conceptum præceſſit virginis, vt ſicut ille ad credendum in Chriſtum, ita ſterilis partus ad credendum partum virginis viam muniret, animoſque hominum præpararet, vt Greg. Nyſſenus in oratione de ſancta Chriſti natiuitate, Chryſoſtomus homil. 25. in Ioannem, & Theophyl adnotauerunt.

37. *Quia non erit impoßibile apud Deum omne verbum.*] Probat angelus hypotheſim ex theſi, potuiſſe Deum efficere, & vt ante ſterilis, & vt nunc virgo conciperet, *quia non erit impoßibile apud Deum omne verbum.* Quod non dicit eſt, ſed *erit*, Hebræorum eſt phraſis, apud quos futurum modus eſt, vt vocant Grammatici, potentialis. Itaque ſenſus eſt. *Non erit*, id eſt, non poterit eſſe, vt Geneſ. 21. 10. *Verbum* hoc loco nonnulli interpretes propriè accipi putant pro eo, quod Deus futurum dicit, promittit, aut iubet; quaſi dicat angelus, quicquid Deus dicit, aut promittit, & facere poterit. Alij generaliùs *verbum* pro omni re ſumi, hancque eſſe ſententiam, nihil omnino apud Deum impoſſibile eſſe. Hoc mihi magis congruere videtur, quia quo generalior ſententia eſt, eo eſt ad probandum, quod volebat angelus, efficacior, & quia parum dictu erat poſſe Deum facere, quicquid dixiſſet, promiſiſſet, iuſſiſſetue, & quia vſitatum eſt Hebræorum idioma, quemadmodum ſæpè docuimus, vt דבר *verbum* rem omnem appellent, infra capit. 2. 15. & quia, qui hanc interpretationem idcirco refugiunt, quòd nimis generalis eſſe videatur, nec intelligant, quomodo vera eſſe poſſit, cùm multa ſint, quæ Deus facere non poſſit, mori, mentiri, peccare, alium Deum facere, infectum efficere, quod factum ſit, & hoc genus alia, quæ ſubtiliter in ſcholis diſputantur; nimis mihi tenuiter videntur de Dei ſentire poteſtate, & totam fere ſcripturam abolere. Nam ſi quia ea, quæ paulo ante commemorauimus, facere non poteſt, generalem hanc ſententiam non admittunt; deleant & illam Marci 14. 36. *Pater, omnia tibi poßibilia ſunt:* deleant & illam alteram Matthæi 19. 26. & Marci 10 27. *Omnia poßibilia ſunt apud Deum.* Generalem igitur regulam, quam ſcriptura tradit, tenere nos oportet, & ab ea nihil, niſi, quæ aut ſcriptura ipſa excipit, aut quæ illis, quæ excipit, ſimilia ſunt, excipere debemus. Similia autem ſunt, quorum, cur poſſint, aut non poſſint fieri, ſimilis eſt ratio. Excipit ſcriptura, quod Deus ſe negare non poſſit; id eſt, fidem ſuam violare 2. Timoth. 2. 13. Excipit, quod impoſſibile ſit mentiri eum Hebræorum 6. 18. Quærenda ratio eſt, cur hæc facere non poſſit. Nēpe quia ſi poſſet, Deus non eſſet. Deus enim non eſt, qui Deus deſinere eſſe poteſt, & deſinit eſſe Deus, qui aliquid repugnans diuinitati facit, quale eſt, ſe ipſum negare, mentiri, peccare, mori; hæc enim omnia non potentiæ, ſed infirmitatis, & impotentiæ ſunt. Diuinitati autem infirmitas, & impotentia repugnat. Itaque vera eſt Auguſtini regula libr. 5. de ciuit. c. 10. & lib. 26. contra Fauſtum c. 5. Deum omnia poſſe, præter ea, quę poſſe non potentiæ, ſed impotentiæ eſt; quęque ſi poſſet, non eſſet omnipotens.

Hebraiſmus.

Verbum apud Hebræos pro re.

Dei omnipotentia.

38. *Dixit autem Maria, Ecce ancilla domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum.*] Hæc eſt illa Mariæ ſingularis obedientia, quam tantopere veteres auctores laudauerunt, Euæque inobedientiæ oppoſuêre. Iren. libr. 3. c. 33. & lib. 5 c. 19. Tertul. in lib. de carne Chriſti, Gregor. Nyſſen. in oratione de ſancta Chriſti natiuitate, Auguſt. ſer. 15. de tempore, & Theophyl. in commentarijs. Cum enim ex angelo modum, quo ſalua virginitate conceptura eſſet, cognouiſſet, etſi ille ipſe modus humana æſtimatus ratione impoſſibilis videri poterat, non reſtitit, non diſceptauit, credens, quod vltimo loco angelus dixerat, *Non erit impoßibile apud Deum omne verbum*; ſed ſeſe promptam, atque paratam diuinæ obtulit voluntati. Quod verò ſe domini ancillam vocat, non ſolum ad humilitatem pertinet, etſi ea ipſa humilitas, vt ait Ambroſ. & Beda maxima eo verbo declaratur; ſed etiam ſpectat ad diuinæ potentiæ commendationem, quaſi dicat, ille dominus eſt, ego eius ancilla; iure ſuo de me poteſt, quicquid velit, facere, quemadmodum Theophylact. exponit. Sic Abraham Saræ vxori ſuæ dixit, *Ecce ancilla tua in manu tua eſt, vtere ea, vt libet.* Geneſ. 16. 6. quaſi dicat, eo ipſo quòd ancilla tua eſt, omnem in eam habes poteſtatem. Propterea Beata Virgo & ſe ancillam, & Deum non Deum, ſed Dominum vocat, vt & ſuam ſubiectionem, & illius poteſtatem vocabulis ipſis oſtendat. Ridiculum verò, & ineptum eſt, quòd quidam hic hæreticorum interpretes argumentantur iniuriam nos facere Beatæ Virgini, dum eam Reginam mundi appellamus, aliiſque ſimilibus ornamus titulis, cùm ipſa ſe non Reginam, ſed ancillam appellauerit. Nam iſta ſanè ratione nec matrem Dei, nec ſanctam, ac ne virginem quidem vocare deberemus, quia ipſa ſe non matrem Dei, non ſanctam, non virginem, ſed ancillam vocat. Nos Regis mundi matrem iure mundi Reginam appellamus, & tam ſolliciti iſti ſunt de honore Virginis, dum hæc dicunt, quam Scribæ, & Phariſæi de Dei honore ſolliciti erant, cum Chriſtum reprehendebant, quòd in ſabbato curaret, & peccata remitteret, quæ ſolus remittere poſſet Deus. Iſtis quidem patronis, qui in defendenda Virgine tam diligentes videri volunt, ſi eius honos defendendus traderetur, ne virgo quidem eſſet, neq; enim pudet eos dicere, ſi non ante partum, tamen in partu ipſo fuiſſe corruptam, neque præter cęteras mulieres haberet quicquam; id enim audiente populo concionabundi iactare ſolent.

Titulum Reginæ in B. Virgine cõtra hæreticos defenditur.

Hæreticorũ irreuerentia erga B. Virginem.

Fiat mihi ſecundum verbum tuum.] Dubiũ, an hęc verba Maria ad Deum, an ad angelum dirigat: tamen quia dicit, *ſecundum verbum tuum*, non ſecundum verbum eius, probabilius ad angelum dirigi. Magis dubium eſt, vtrum optantis, an conſentientis verba ſint. Et Ambr. quidem, Beda, & Euth. optantis eſſe putant, quaſi audito angelo non ſolùm conſentiat, vt filius Dei ex Spiritu ſancto in ſe concipiatur, ſed etiam optet, ac oret, vt id quam primum fiat impatiēs quodammodo moræ. Iren. verò lib. 3. c. 33. & Damaſc. libr. 3. c. 2. conſentientis eſſe dicunt, quam ſententiam Beda etiam approbauit, eoque magis probo, cùm verba hoc ſolùm præ ſe ferant, vt quæ ante repugnare videbatur, non repugnet, ſed ſeſe offerat Deo. Solent quidam interpretes diſputare, quando, atque quomodo Chriſti conceptio facta ſit. Hiero. in epiſtola ad Principiam virginem, & Bern. in ſermone quodam de B. Virgine, vt ſupra v. 28. docuimus, dicere videntur Mariam Virginem, antequàm ad eam veniret angelus, concepiſſe, nec angelum illi, quod futurum, ſed quod iam factũ erat expoſuiſſe. Eam opinionē illo ipſo loco refutauimus. Alij ferè omnes auctores ſtatim poſt iſta Mariæ verba cōceptionem factam eſſe putant, Iren. lib. 3. c. 33. & lib. 15. c. 19. Et Tert. li. de carne Chriſti, & Athan. in oratione de ſancta Deipara, & Damaſcen. libr. 3 c. 2. & Sedulius hunc locum carmine ad hunc modum exprimens.

Quando B. Virgo Chriſtum conceperit.

Lib. 2. Carm.

Angelus intacta cecinit properata Maria.
Et dictum comitata fides, vterumque puella
Sydereum mox implet onus.

Hoc tenendum; & quia, antequam Virgo conſenſum adhibuiſſet, ſemper angelus, tanquam de re futura locutus eſt. *Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſsimi obumbrabit tibi.* &, *Ecce concipies, & paries filium.* & quia credibile eſt ſine conſenſu Virginis noluiſſe Deũ ex ea carnem accipere, & obtento conſenſu, non erat, quòd conceptio differretur, cùm nihil aliud expectare angelus videretur, quàm vt virgo conſenſum legationi ſuæ adhiberet. Dictum eſt in hanc ſententiam eleganter ab Auguſtino ſermone de tempore 21. *Reſponde iam virgo ſacra, vitam quid tricas mundo? aſſenſum tuum angelus præſtolatur, inde eſt, quod nuntius iſte moratur. Iam audiſti, Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſsimi obumbrabit tibi, vt prolem gignas & virginitatem non perdas.* Quòd attinet ad modum, rectè Greg. li. 9. Regiſtri ep. 61. & Damaſcenus lib 3. de fide c. 2. docuerunt non ſolum in eo Chriſti conceptionem ab aliorum hominum conceptione fuiſſe diuerſam, quòd ille ex Spiritu ſancto, alij viri opera cõcipiãtur, ſed in eo etiam, quòd alij paulatim, ſenſimque in vtero formentur, antequã corpuſculum animetur; Chriſti verò corpus eodem momento, quo conceptum eſt, & formatum, & animatum fuiſſe, cuius rei magnum eſt argumentũ, quod res tota à Spiritu ſancto facta ſit, qui ad agendum tempore non indiget; quodque abſurdum eſſe videatur concedere corpus Chriſti informem aliquando fuiſſe maſſam, & alterius ſpeciei, quàm humanæ.

Sine conſenſu B. Virginis non eſt conceptus Chriſtus.

Chriſti conceptio ſimul tota facta.

Et diſceſſit ab illa angelus.] Quod Euangeliſta notauerit angelum ſtatim diſceſſiſſe, non temere factum exiſtimarunt veteres auctores, etſi cauſam aliam alij reddiderunt. Athan. in oratione de ſancta Deipara, ne hæretici putarent non verbum Dei, ſed angelum illũ, qui ad Virginem venerat, fuiſſe, qui ex ea ſumpſiſſet carnẽ. Euth. vt ſignificaret Euangeliſta ſtatim poſt reſponſum, atq; conſenſum Virginis conceptionem fuiſſe perfectam. Itaq; quaſi confecta re, cuius cauſa venerat, perfunctuſque legatione ſua diſcedit angelus.

39. *Exurgens autem Maria in diebus illis abijt in montana cum feſtinatione.*] Minimè obſcurum eſt Euangeliſtam ſingulis pene verbis ſingulare Mariæ ſtudium in viſenda cognata ſua Eliſabetha declarare voluiſſe. Hoc enim indicat, quod dicit, *Exurgens*, id eſt minimè morata, & *in diebus illis* id eſt paucis poſt diebus, & *cum feſtinatione.* Vnde verò ſtudium illud tam diligens profectum fuerit, ideò, vt opinor, non dixit quia neminem dubitaturum exiſtimabat. Qui dicunt experiendæ, probandæque fidei cauſa tam ſubitam profectionem Mariam ſuſcepiſſe, non ſatis honorificè mihi videntur de illa ſentire, etſi Theoph. bonus auctor in ea quoque videtur eſſe ſententia. Nam neq; curioſa certè erat, & de verbis angeli non dubitabat, cùm illi dicat Eliſabetha ver. 45. *Beata, quæ credidiſti.* Eam tamen opinionem, quia de honore Beatę Virginis aliquid detrahere videbatur, libenter amplexus eſt hæreticus interpres. Non ergo curioſitas, non infirmitas vlla fidei, quaſi experiri velit, verum, quod angelus dixerat verſ. 36. *Ecce Eliſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua*, verum eſſet, ſed charitas, ſed humilitas, ſed Dei ſpiritus impulit, vt tanta cum diligentia cognatam inuiſeret. Duas priores cauſas Amb. & Beda reddiderunt. *Vbi audiuit*, inquiunt, *hoc Maria, non quaſi incredula de oraculo, nec quaſi incerta de nuntio, nec quaſi dubitans de exemplo, ſed quaſi læta pro voto, religioſa pro officio, feſtina pro gaudio in montana perrexit.* Tertiam obſeruauit Euthym. vt exultatione Ioannis in vtero glorioſior eſſet Chriſti conceptio, & Ioannes, eiuſque mater Eliſabetha Spiritu ſancto replerentur.

Caluinus hæreticus.

In montana.] εἰς τὴν ὀρεινήν. In montanam (regionem) montes Iudææ intelligit, qui frequentibus etiam ciuitatibus habitabantur.

In ciuitatem Iuda.] In vnam ex ciuitatibus Iudæ. Non nominat Euangeliſta ciuitatem, nec memini vllum bonum auctorem nominare. Nam qui dicunt fuiſſe Ieruſalem, nobiles ſcriptores non ſunt, & ſine vlla in hac re loquuntur probabilitate. Tantùm dicit Lucas Iudæ ciuitatem fuiſſe; vt, niſi fallor, oſtendat longum fuiſſe iter, cùm Nazareth, vbi virgo habitabat, in Galilæa, domus verò Zachariæ in Iudæa eſſet; & quidem, vt Brochardus, & alij, qui ea luſtrarunt loca, tradiderunt, ſex tantum leucis diſtaret à Ieruſalem.

40. *Et intrauit domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabeth.*] Ambr. *Venit propinqua ad proximam, iunior ad ſeniorem. Nec ſolum venit, ſed etiam prior ſalutauit. Decet enim, vt quanto caſtior virgo, tanto humilior ſit. Nouerit deferre ſenioribus. Sit magiſtra humilitatis, in qua eſt profeſſio caſtitatis.* Ad eundem ferme modum ſcribit Beda.

41. *Et factum eſt, vt audiuit ſalutationem Mariæ Eliſabeth.*] Id eſt ſtatim vt audiuit; voluit enim Euangeliſta ſignificare ſalutationem ipſam Mariæ cauſam fuiſſe, vt & Ioannes exultaret in vtero, & vterque mater ſimul, & filius Spiritu ſancto repleretur, quaſi Maria plena iam Deo, Dei ſpiritum in Eliſabetham, eiuſque infantem os ad loquendum aperiens exhalauerit; & quemadmodum parum ſobriæ mulieres vinum ſolent loquentes, aut ſalutantes, vt ille dixit, propinare, ita virgo caſtiſſima, & Spiritu ſancto, gratiaque plena videtur Spiritum illum ſanctum, quo redundabat, Eliſabethæ, dum eam ſalutaret, propinaſſe. Quem quidẽ ſpiritum priùs Ioannes infans in vtero, quàm mater hauſit, hauſtumq; in matrem effudit, atq; vniuerſa naturæ lex in re non naturali inuerſa eſt. Solent infantes in vtero clauſi ex matre vitalem ſpiritum capere, at Eliſabetha contra ex filio ſuo ſpiritum cepit. Adnotauerunt hoc Amb. & Beda, *Vide*, inquit Ambroſ. *diſtinctionem, ſingulorumq; verborum proprietatem. Vocem prior Eliſabeth audiuit, ſed Ioannes prior gratiam ſenſit. Illa naturæ ordine audiuit, iſte exultauit ratione myſterij. Illa Mariæ, iſte Domini ſenſit aduentum. Fœmina mulieris, & pignus pignoris. Iſtæ gratiam loquuntur, illi intus operantur, pietatiſq; myſterium maternis adoriuntur profectibus, duplicique miraculo prophetãt matres ſpiritu paruulorum. Exultauit infans, repleta mater eſt. Non prius mater repleta, quam filius, ſed cum filius eſſet repletus Spiritu ſancto, repleuit & matrem.*

Exultauit infans in vtero eius.] ἐσκίρτησε. Quod proprium eſt animalium præ luxu ſaltantium, ſicut ſolent pulli equini, & vituli ſaltare; inde ad fœtum qui in vtero mouetur, Dioſcorides, & alij Græci medici tranſtulerunt. Qua ratione Ioannes exultauerit, vtrum ſentiens Saluatoris aduentũ, an ſine vllo ſenſu ſuo ſola diuina potentia, vt ex eius exultatione mater Eliſabeth intelligeret, quis ille eſſet, quem in vtero Maria geſtaret, diſputari inter interpretes ſolet. Caluinus pius ſcilicet auctor non ſolum nullum illi ſenſum, ſed ne gaudium quidem, aut motum vllum præter naturam illi tribuit. Naturale enim eſſe, vt gaudio geſtiente matre infans in vtero moueatur, & modo quodam exiliat. Itaque quod dicitur verſu 44. *Exultauit in gaudio infans in vtero meo*, non ſic intelligi quaſi infans gaudio ſuo, ſed gaudio matris exultauerit. Quanto melius D. Aug. epiſt. 57. ad Dardanum. *Hæc ſunt certe verba Eliſabeth matris Ioannis. Beata tu in mulieribus, & beatus fructus ventris tui, & vnde hoc mihi, vt veniat mater domini mei ad me? Ecce enim vt facta eſt vox ſalutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo. Hoc autem vt diceret, ſicut Euangeliſta prælocutus eſt, repleta eſt Spiritu ſancto pro proculdubio reuelante cognouit, quid illa exultatio ſignificaſſet infantis, id eſt illius veniſſe matrem, cuius præcurſor ipſe, & monſtrator futurus eſſet.*

Caluinus reprehenditur.

Et rurſus in eadem epiſtola, *Vel propter Ioannem, qui nondum in hanc editus lucem, tamen exultauit in gaudio, quod vtique niſi operatione Spiritus ſancti fieri potuiſſe quis credat?* Alij diuinitus quidem exultationem illam factã fuiſſe putant, ſed ſine eius ſenſu, ſine cognitione, ſine fide, quemadmodũ & diuina potentia, ſine ſuo tamen ſenſu conceptus fuerat. Sic eodem loco Augu. & Eucherius q. in Lucam 3. Confirmant hanc opinionẽ multa. Primùm quòd Euangeliſta, vt Aug argumentatur, de ſolo loquatur motu; de ſenſu verò, de cognitione, de fide infantis nihil dicat. Deinde quòd etiam in vtero Rebeccæ duo infantes Iacob, & Eſau rixati fuerint, idq, quemadmodum Ioannes, vt magnum aliquod matri myſterium declararent Gen. 25. 22. cum tamen ſine vllo ſuo ſenſu id feciſſe credantur. Præterea quòd ſi anticipatus in Ioanne fuiſſet rationis vſus, ſemper poſtea & in ipſo vtero, & in lucem editus eundem rationis vſum habuiſſet. Quod etſi Ambr. explicans illa verba *Eliſabeth impletum eſt tempus pariendi*, ſponte concedere videtur, non video tamen vulgo credi. Sũt qui id etiam ex Græco verbo confirmẽt *σκιρτᾷν*, quod, vt diximus, animalium ratione carentium, & infantium, ſine ſuo etiam ſenſu in vtero geſtientium proprium eſt. Libentiùs plures ſequor auctores, melioribus præſertim rationibus ſuam mihi probantes opinionẽ. Omnium verò aliorum opinio eſt Ioanni ad Chriſti aduentum rationẽ anticipatam, Irenæi li. 3. ca. 18. Orig. hom. 10. in Lucam, Cyrilli Ieroſolymitani Catech. 3. communi, Ambroſij li. 4. de fide c. 4. & in commentarijs in hunc locum, Hier. in Dialogo aduerſus Luciferianos. Auctoris operis imperfecti hom. 27. Chryſ. hõ. de ſancto Ioanne Baptiſta, Maximi hom. 1. de natiuitate Ioannis Baptiſtæ, Chryſologi ſerm. 84. Bernardi in ſermone de natiuitate ſancti Ioannis, Theop. & Euth. in commentarijs. Quin ſunt inter eos, qui exiſtimant propterea à Chriſto poſtea dictum eſſe Prophetam, maiorem Ioanne Baptiſta inter natos mulierum non ſurrexiſſe, quòd in vtero Ioannes prophetaſſet, vt Origen. hom. in Lucam 7. Cyrillus Hieroſol. Auctor imperfecti, & Theophy. in iis locis, quos modò indicauimus. Argumenta quoque huius, quàm contrariæ ſententiæ, maiora ſunt. Primum ſi nihil Ioannes ſenſiſſet, nihil de illo magni, nihil noui dictum eſſet: atqui perſpicuum eſt Euangeliſtam aliquid de illo diuinum, ac ſingulare dicere voluiſſe. Præterea quia, quod angelus dixerat verſ. 15. *Et Spiritu ſancto replebitur adhuc ex vtero matris ſuæ*, non poteſt, niſi nunc, cum in vtero Ioannes exultat, & quodam modo venientem ſalutat Chriſtum, eſſe completum. Cur enim dixit in vtero matris ſuæ Spiritu ſancto impletum iri, niſi quia exultaturus erat in vtero? Spiritu autem ſancto nemo niſi ſentiens repletur. Ad hæc quomodo Spiritu ſancto Ioannes repletus eſt, niſi quo ipſe repletus repleuit matrem? mater autem repleta fuiſſe dicitur Spiritu ſancto, quia præter naturæ ordinem exultare in vtero ſuo ſentiens infantem in prophetiam erupit, matremque Domini ſui ad ſe venientem agnouit. Eodem igitur modo Ioannes Spiritu ſancto repletus eſt; eodem modo, quem indicauit matri, prius agnouit Chriſtum. Deinde, quod dicitur ver. 44. *Exultauit in gaudio infans in vtero meo*, non poteſt de gaudio matris, ſed de gaudio Ioannis intelligi. Si enim de gaudio matris intelligeretur, non ex filij exultatione matris gaudium, ſed ex gaudio matris, exultatio filij ſecuta eſſet. Atqui Eliſabeth ex filij exultatione minimè obſcurè indicat ſe & Chriſti matrem cognouiſſe, & lætitia tanta fuiſſe perfuſam, vt exclamauerit, *Vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?* Priùs igitur Ioannes exilijt, quàm mater eius Chriſti matrem agnoſceret, agnoſcensque gauderet. Quod igitur primo loco ab alterius ſententiæ auctoribus obijcitur Euangeliſtam nihil de ſenſu, nihil de cognitione, nihil de fide Ioannis dicere: facilè ſoluitur, ſatis iſthæc omnia dixiſſe, cum ad Chriſti aduentũ exultaſſe dixit, indicans haud dubiè iam tũ præcurſoris functum officio. Quod autem de filijs Rebeccæ in vtero rixantibus dicitur, ſimile non eſt. Neq, enim id ad aduentum Domini fecerunt, ſed aut naturaliter, dum diuerſis in vtero motibus agitabantur, quare ad ſignificandum myſterium Spiritus ſanctus vſus eſt; aut ſi aliquo ſupra naturam inſtinctu, certè ſine cognitione, quæ ad id, quod agebatur, non erat neceſſaria. Nec ſequitur, ſi anticipatus in Ioanne fuit rationis vſus, eũdem in eo poſtea permanere debuiſſe, quia cum ad demonſtrandum tantùm Chriſtum illi datus eſſet, neceſſe non erat, vt eo demonſtrato maneret: quemadmodũ in Prophetis poſtquam ea prædixerant, quæ Deus volebat populo ſignificari, non ſemper manebat Spiritus prophetiæ. Ex verbo autem Græco nihil argumenti ſumi poteſt, quia, etſi animantium ratione carentium propriè eſt, tamen ad homines lætitia geſtientes per metaphoram rectè transfertur. Itaq; melius noſter interpres vertit *exultauit*, quam noui quidam, nouarumque ſtudioſi rerum *Exiliit*, nam exultare gaudio, aut lætitia Latini, inprimiſque Cicero paſſim dicunt. De qua exultatione, vt conſtat ex verſ. 44. Eliſabetha loquebatur, *Exultauit*, inquit, *in gaudio infans in vtero meo.*

Ioannis in vtero exſultatio anticipatus rationis vſus.

Vulgata editio defenditur.

42. Exclamauit voce magna.] Quod Euangeliſta dicit exclamaſſe Eliſabetham voce magna indicat eam non humano, ſed diuino ſpiritu locutam fuiſſe, quo vſque adeo plena fuerit, vt continere ſe non potuerit, quin in clamorem eruperit.

Benedicta tu inter mulieres.] D. Augu. in epiſt. ad Dardanum vertit, *Beata tu inter mulieres, & beatus fructus ventris tui*, nullo diſcrimine ſententiæ. Benedicta autẽ dicitur inter mulieres, id eſt præ omnibus mulieribus. Quæ iſta ſit benedictio, & quare inter mulieres, non inter homines Maria dicatur benedicta, diximus verſ. 28. Vel hinc apparet hanc vocem Eliſabetham Spiritu ſancto afflatam emiſiſſe, quod eadem dixit verba, quæ angelus dixerat, quaſi dicat, nunc intelligo meritò te ab angelo benedictam inter mulieres appellatam, cũ mater ſis domini mei. *Nouit*, inquit Ambroſ. *ſermonem ſuum Spiritus ſanctus, neque vnquam obliuiſcitur*, & Beda, *ſimul*, inquit, *intuendum, quod eadem voce Maria ab Eliſabeth, qua à Gabriele benedicitur, quatenus & angelis, & hominibus veneranda, & cunctis meritò fœminis præferenda monſtretur.* Idem Euth. adnotauit.

43. Et vnde hoc mihi.] Id eſt vnde, aut quare ego merui Orig. Ambr. Greg lib. 9. Reg. epiſtola 61. Beda, & Euthym. Non ſunt ergo verba ignorantis, aut dubitantis, ſed ſe indignam affirmantis, vt Orig. Ambr. & Beda notauerunt. Eodem enim modo ſe nunc Ioannis mater indignam dicit, vt ad ſe mater Domini ſui veniat, quo ipſe poſtea Ioannes Matthæi 3. 14. ſe indignum dixit, vt ad ſe ſuſcipiendi baptiſmi cauſa Dominus ipſe veniret, vt Origen. Theophyl. & Euthym. obſeruarunt.

Vt veniat mater Domini mei ad me.] Apertus locus, & illuſtris contra Neſtorium. Vocat enim Eliſabetha Mariam matrem domini ſui, id eſt Dei. Eodem prorſus modo quo Dauid dixit Pſalm. 109. 1. *Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis*, & Eccleſiaſt. c. 51. 14. *Inuocaui Dominum patrem Domini mei, vt non derelinquat me in die tribulationis meæ, & in tempore ſuperborum ſine adiutorio.* Quibus duobus præclariſſimis locis veteris teſtamẽti Chriſtus Dominus, id eſt Deus appellatur. Colligitur enim ex hoc loco certiſſimum argumentum contra Neſtorium, Beatam Virginẽ verè, ac propriè matrem fuiſſe Dei, vt rectè Greg. li. 9. Regiſtri ep. 61. obſeruauit.

Contra Neſtorianos.

Colligitur etiam aliud contra eos hæreticos, qui negarunt Chriſtum ex Virgine humanam ſumpſiſſe carnem, vt ait Fulgent. li. de incarn. & gratia Chriſti ca. 1. Quo enim modo mater Dei vocari potuit, ſi Chriſtus ex ea Deus carnē verè non ſumpſit? Adnotauit Theophy. ſolam Beatam Virginē ante partū vocari matrem, alias mulieres non niſi poſt partum, quòd aliæ omnes vſq; ad partum in abortus faciendi periculo verſentur, quo illa careret. Nimis fortaſſis hoc eſt argutum.

A

Hebraiſmus.

Et benedictus fructus ventris tui.] Fructum ventris Hebræi filios appellant, ſicut & Galli, vt Pſ. 126. 3. *Cum dederit dilectis ſuis ſomnum, Ecce hæreditas domini filij: merces fructus ventris.* & Pſ. 131. 11. *De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam.* id eſt ex filiis tuis ſucceſſores tibi regni dabo. & Sapientiæ 4. 5. *Confringentur enim rami inconſummati, & fructus illorum inutiles & acerbi ad manducandum, & ad nihilum apti*, id eſt impiorum filij, antequàm ad maturam ætatem perueniant, morientur. Hoc addidit Eliſabetha verbis angeli, vt Mariam ſupra cæteras mulieres benedictam, ac felicem declararet, quòd aliæ mulieres etiam ſanctæ, & benedictæ, non ſemper benedictos, & ſanctos gignant filios: Maria verò & benedicta ipſa ſit & filium genuerit benedictum, vt Theophyl. aduertit. Benedictus autem vocatur fructus ventris Mariæ non ſolùm quia Deus erat, ſed etiam quia homo Spiritu ſancto & diuinitate plenus. Itaque partim eodem modo, partim diuerſo atq; mater benedictus appellatur. Eodem quidem modo, quia homo, quia Spiritu ſancto plenus, vt mater: diuerſo quia & ex ſe, & magis plenus, & quia ſine viro conceptus, vt Græcus ille apud D. Tho. ait; & quia per eum omnes gentes benedicendæ erant. Putat Theop. coniunctionem illam, *Et*, hoc loco cauſalem eſſe vt Pſal. 59. 3. *Iratus es, & miſertus es nobis*, id eſt quia miſertus es nobis, vt ille quidem interpretatur, & Iſaiæ 64. 5. *Ecce tu iratus es, & peccauimus*, id eſt quia peccauimus. Ita vt ſenſus huius loci ſit, ideò tu benedicta es inter mulieres, quia benedictus eſt fructus ventris tui. Res quidem ipſa vera eſt; neq; enim Maria inter omnes mulieres benedicta fuiſſet, id eſt tam ſingularem gratiam, prærogatiuamq; præ cæteris conſequuta, niſi Chriſtus benedictus fuiſſet, à quo & ipſa benediceretur. *De plenitudine enim eius nos omnes accepimus.* Sed an is ſit huius loci ſenſus, magis non negare audeo, quàm affirmare.

B

Et pro quia in ſcriptura.

Ioan. 1. 16.

C

Ecce pro ſtatim in ſcriptura.

44. *Ecce enim*] id eſt ſtatim, vt ſupra v. 31. *Ecce concipies*, & v. 20. *Ecce eris mutus*. id eſt ſtatim concipies, & ſtatim mutus eris. niſi quòd illic res futura videnda demonſtratur, hîc præterita ſub aſpectum ſubijcitur.

Vt facta eſt vox ſalutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo.] Opponit voci Ioannis auribus vterum. Quaſi dicat verbum Dei iam in Maria conceptum, & eius locutum ore à Ioanne in vtero adhuc incluſo veluti ſympathia quadam recognitum fuiſſe, & quaſi Echo loquente verbo reſonuiſſe voce. Erat enim Chriſtus verbum, quod erat in principio apud Deum; erat Ioannes vox clamantis in deſerto. Præter conſuetudinem meam hoc dico, ac veritus ne nimis fortaſſe ſubtile ſit. Illud firmum ac ſolidum, Eliſabetham ſignificare voluiſſe vocem Mariæ, exultationis infantis; exultationem infantis, gaudij ſui, & repletionis Spiritus ſancti cauſam fuiſſe, vt ſupra ver. 41. diſſeruimus.

D

45. *Et beata, quæ credidiſti, quoniam perficientur ea, quæ dicta ſunt tibi à Domino.*] Gr. καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου. Beata, quæ credidit, quia perficientur quæ dicta ſunt illi à Domino. Noſter interpres videtur legiſſe σοι. ideò vertit, *Quæ credidiſti & perficientur in te, quæ dicta ſunt tibi à Domino*, quemadmodum legit Ambroſius. Quamq; aut in Ambroſio, aut in Beda vitium eſſe neceſſe eſt, nam Beda verbis Ambroſij vtens ait, *beata quæ credidit*, ſicut & Origen. hom. 7. vnde ſua ſumpſit Ambroſius. Quod attinet ad ſenſum nullum diſcrimen eſt, cùm ſiue per ſecundam, ſiue per tertiam loquatur perſonā, de Maria loqui perſpicuum ſit. Ac fortaſſis aliquāto maiorē tertia, quam ſecūda perſona emphaſim habet, dū hypotheſis ad theſim quodāmodo reuocatur.

E

Quoniam perficientur, quæ dicta ſunt tibi à Domino.] dictio *à Domino* παρὰ κυρίου, referri poteſt aut ad verbum ἔσται τελείωσις *perficientur*, vt ſit ſenſus perficientur à Domino; aut ad τοῖς λελαλημένοις, *quæ dicta ſunt tibi*, vt ſenſus ſit, quæ tibi à Domino dicta ſunt. ſed vicinitas ipſa verbi poſtulat, vt ad illud, *Quæ dicta ſunt tibi* referatur. Non ſolum re ipſa gratiam ſuam oſtendens vterum, ſed verbis etiam confirmat Mariæ vera eſſe, quæ ab angelo dicta fuerant, dicens ea & à Domino dicta eſſe, id eſt ab angelo iuſſu Domini, & ita eſſe, quemadmodum dicta fuerant, perficienda, & ideò perficienda, quòd Maria credidiſſet. Quaſi dicat illi, quod multis poſtea Chriſtum legimus ſolitum dicere, *Secundum fidem tuam fiat tibi.* Declarat Eliſabetha ſe Spiritu ſancto ad Chriſti aduentum impletam fuiſſe v. 41. quia continuò vaticinari cœpit. Et quidem paucis verbis de præteritis, præſentibus & futuris rebus vaticinatur, vt Gregorius homil. in Ezechielem 1. & Beda hoc loco notauerunt. De præteritis cum dicit, *beata, quæ credidiſti*, de præſentibus, cum Mariam vocat matrem Domini ſui; de futuris cùm dicit fore, vt omnia, quæ Mariæ à Domino dicta fuerant, re ipſa perficiantur.

46 *Et ait Maria*] Cecinit prophetico afflata ſpiritu. Vtraque enim & Eliſabetha, & Maria prophetauit: Maria de ſe, Eliſabetha de Maria, quia in vtero gerebat eum, qui omnium prophetarum finis erat. Origen. homil. 8. & Ambroſ. in commentariis huius loci ad hunc modum ſcribunt, *Neque otioſum videtur eſſe, quod & ante Ioannem Eliſabeth prophetauit, & Maria ante Domini generationem. Sed, vnt enim iam teſtamenta ſalutis humanæ. Nam ſicut peccatum à mulieribus cœpit; ita etiam bonum à mulieribus inchoatur, vt fœmina quoque mulebria opera deponentes infirmitate renuntient: & anima, quæ non habet ſexum, vt Maria, quæ neſcit errorem, ſed gradu imitetur ſtudio caſtitatem.*

Magnificat anima mea Dominum.] Laudibus tollo; gratias illi ago ex intimis animi mei ſenſibus. Beda. *Tanto*, inquit, *me Dominus, tamque inaudito munere ſublimauit, quod non vllo linguæ officio explicari, ed ipſo vix intimo pectoris affectu valeat comprehendi, & ideo totas animi vires in agendis gratiarum laudibus offero.* Eodem modo dixit Dauid Pſ. 33. 3. 4. *In Domino laudabitur anima mea, audiant manſueti, & lætentur. Magnificate Dominum mecum, & exaltemus nomen eius in idipſum.* Et Pſ. 34. 9 *Anima autem mea exultabit in Domino, & delectabitur ſuper ſalutari ſuo.* Et Pſal. 102. 1. 2. *Benedic anima mea Domino & omnia quæ intra me ſunt, nomini ſancto eius, Benedic anima mea Domino, & noli obliuiſci omnes retributiones eius*, & Pſ. 103. 1. *Benedic anima mea Domino, Domine Deus meus magnificatus es vehementer.* Itaq; ex conſuetudine ſcripturæ dicimus hanc phraſim hominis eſſe, magnū in ſe Dei beneficium prædicantis, & pro eo gratias agentis.

Hebraiſmus.

47. *Et exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo.*] Euthym. Gauiſa eſt anima mea in Deo ſaluatore meo. Atque is quidem videtur eſſe ſenſus, ſi verba tantùm, non verborum etiam originem conſideremus. Mihi verò repetitio ſuperioris ſententiæ videtur eſſe. Nam minus cohæret, vt ſe in Deo gauiſam dicat, cùm non de affectibus ſuis, ſed de Dei laudibus loqueretur. Eſt vſitatiſſimū apud Hebræos, vt verſum vnum, ſententia vna concludat; quę eadem in prima, & ſecunda verſus parte diuerſis variata verbis repetatur, præſertim in Pſalmis, Iob, Prouerbus, & Canticis omnibus v. Pſ. 2. 4.

Qui habitat in cælo irridebit eos, & Dominus ſubſannabit eos. Quam ergo vocauerat animam, nunc ſpiritum vocat. Nam quamuis apud D. Paulum anima, & ſpiritus ita diſtingui videatur, vt anima pars inferior, ſpiritus pars ſuperior appelletur, vt ad Hebræos 4.12. *Viuus eſt enim ſermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vſque ad diuiſionem animæ & ſpiritus:* aut anima, qua viuimus; ſpiritus quo ſecundum Deum viuimus, vt 1. Cor. 15. 45. *Factus eſt primus homo Adam in animam viuentem, nouiſſimus Adam in ſpiritum viuificantem,* tamen aliquando idem ſunt, vt 1 Cor. 7. 34. *mulier innupta & virgo cogitat, quæ Domini ſunt vt ſit ſancta & corpore, & ſpiritu* id eſt, corpore, & anima. Atq. ita accipitur hoc loco. Vt rectè explicauit Auguſt. in expoſitione huius cantici, *Magnificat,* inquit, *anima mea Dominum, & exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo. Vnus & idem ſpiritus, & ad ſeipſum ſpiritus dicitur, & ad corpus anima, quia animat* [illegible] *& ſpiritus* [illegible]. Et rurſus, *anima dicitur in quantum eſt vita corporis, ſpiritus autem in quantum eſt ſubſtantia ſpiritualis.* Et quod dixerat prius, *Magnificat,* dicit nunc, *exultauit,* id eſt gaudio exultans laudauit. Laudat enim Deũ qui gloriam prædicat, quantum ab eo acceperit beneficium. Hoc eſt quod ait, *Exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo,* poſito, vt opinor, ex Hebræorum conſuetudine præterito pro futuro. Exultabit ſpiritus meus, quaſi dicat, non meipſam quaſi meruerim ſed Deũ laudabit anima mea, in eoq. gaudebit, atq; lætabitur, ab eo ſe ſatis habitura tantum accepiſſe beneficiũ. Sicut dixit Dauid, *In Domino laudabitur anima mea,* id eſt Domino, non mihi hoc acceptũ feram.

In Deo ſalutari meo.] Prius vocauit Dominum quod potentiæ nomen eſt, vt indicat D. Paulus 1. Corint 8. 6. *Vnus dominus Ieſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per ipſum,* nunc vocat Deum ſalutarem ſuum H. ישעי ſalutis meæ. id eſt ſaluatorem meum. quod nomen eſt beneficij. Indicat Deum & potuiſſe, & voluiſſe ſeſe ſaluare. *Vtrumq;* inquit Auguſt. in expoſitione huius cantici, *vtrumque profeſſa eſt, & Dominum & ſaluatorem, vt* [illegible] *metuendum* [illegible] *pro bonitate* [illegible] *miſericordiæ* [illegible].

Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ.] ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Qui reſpexit, aut aſpexit in humilitatem ſeruæ ſuæ. Id eſt, non eſt dedignatus, non eſt aſpernatus humilitatem ancillæ ſuæ, ſed rationē illius habuit. Quid ſit Deum reſpicere Hebraica phraſi verſ. 25. expoſuimus. Non eſt omnino abs re, quod in hunc locum ſcripſit Auguſt. *Reſpectus,* inquit, *Dei* [illegible] *cognitionem,* [illegible] *ſecundũ* [illegible] *iudicium. D. primo Apoſtolus,* *Omnia nuda, & aperta ſunt oculis eius; ſed per gratiam* [illegible] *oculi Domini ſuper iuſtos &c.* [illegible] *Reſpicere per gratiam eſt* [illegible] *viſitare.* Manifeſtum eſt Mariam velle rationem reddere, quamobrem eius anima magnificet Deum, & ipſo exultet ſpiritus eius, quia [illegible] Deus ipſius reſpexiſſet humilitatem. Quibus verbis magnum aliquod à Deo beneficium acceptum ſignificari conſtat: quod autem id fuerit beneficium non ſatis conſtat. Tota in eo res vertitur, vt intelligatur, quid hoc loco humilitatis nomine ſignificetur. Tria enim in litteris ſacris eo ſolere nomine ſignificari, afflictionem, vilem & abiectam conditionem, & eam virtutem, quæ ſuperbiæ opponitur, & [illegible], & multi obſeruarũt, & res tam comperta eſt, vt animaduerſione non egeat. Virtutem hoc loco humilitatis ſignificare tanto ferè omnium veterum, nouorumq; interpretum conſenſu creditum eſt, vt nequaquam auderem, niſi & bonos ipſe ſecutus Auctores veteres, nouoſque diſſentire. De humilitatis virtute Orig. hom. 8. Auguſt. in expoſitione huius cantici, & ſermone de ſanctis 35. Beda in commentariis, Bernardus ſerm. 42. & 45 in Canticum canticorum hunc locum interpretantur. Quæſtio non eſt de re, ſed de horum verborum ſenſu. Nam ſi rem quidem ipſam conſideremus, cui dubium eſſe poteſt vel minimam pietatis partem habenti, ſummam in Maria humilitatis fuiſſe virtutem? Sed horum verborum ſenſum, eò minùs credibile eſt de ſua Mariam virtute loquutam fuiſſe, quo maior in ea virtus excelluit. Haud enim ſcio an humilitatis ſit ſeipſum humilem non ſolùm agnoſcere, ſed etiam profiteri. Sola inter virtutes humilitas ſeipſam ignorat & neſcio quomodo fit, vt humillimus quiſq; ſimul vt humilitatem ſuam animaduertit, ac prodit, perdat. Deinde non id agebat humillima, & ſanctiſſima Virgo, vt doceret ſuis meritis tantum ſe beneficium conſecutam vt mater eſſet Dei: ſed potius vt ſe indignam omnino fuiſſe tanto beneficio declararet: noluit ergo dicere ſuam à Deo virtutem, ſed potius ſuam humilem, abiectamq; perſonam, & conditionem, & vt vno verbo dicam, ſuam indignitatem reſpectam fuiſſe, quòd quamuis indigna prorſus eſſet, Deus ſe tanto honore dignatus fuiſſet. Hoc docere & virginem, & humilem decebat. Præterea ſuper hæc verba & præcedentia manifeſta ante poſita hæc dixerat, *Magnificat anima mea Dominum* dicit nunc, *Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ.* Itaq humilitatem ſuam Dei magnitudini opponit, eodemq, ſenſu. & ſe humilem, & Deum magnum vocat. Deum autem nõ vocat magnum, quaſi ſuperbum, ſed quaſi præcellentem, & ſupremum dignitatis gradum obtinētem: ergo & ſe non vocat humilem ab oppoſita ſuperbię virtute, ſed ab abiecta, viliq; conditione. Denique non ſolet humilitatis virtus ταπείνωσις, quo verbo Lucas hoc loco vſus eſt ſed ταπεινοφροσύνη vocari, vt Act. 20. 19. Ephes. 4 2 Philip. 2. 3. Coloſ. 3 12. 1. Petri 5 5. & ſi humilem, id eſt virtute ſuperbiæ oppoſita præditum ταπεινὸν vocatum legimus Matth. 11 29 & 1 Petri 5 5. Atque in hanc ſententiam Theophyl. Euthym. & Auctor ille Græcus apud D. Thom. interpretatur, & niſi fallor Iuuencus his verſibus,

——quòd me dignatus in ipſum
Et ſeruæ humilis [illegible]
Gentis [illegible] *& ſalutis* [illegible] *D* [illegible].

Sic etiam nonnulli recentiores interpretes intelligũt, quorũ vnus dixit Mariam hoc loco humilitatem exercuiſſe, ſed non ſignificaſſe. Nam ſi eius facta, ſiue verba conſideremus, omnia humilitatis plena ſunt, ſed quò magis omnia humilitate redundant, eò minùs ſe humilem appellauit.

Ecce enim ex hoc.] Deinceps ex hoc tempore.

Beatam me dicent omnes generationes.] Declarat, quod dixerat, reſpexiſſe Dominum humilitatē ſuam id eſt ex humili cōditione ad tantum honorem eue xiſſe, vt ſe omnia ſæcula beatam ſint prædicatura. Opponit omnes generationes, id eſt omnia futura ſæcula tēpori præſenti, quod vocauit *hoc, Ecce enim ex hoc;* & omnes futuros homines vni Eliſabethæ, quæ ſe paulò ante beatam appellauerat, quaſi dicat, deinceps non ſolùm tu ô Eliſabetha, ſed oẽs omnino mortales beatam me eſſe prædicabunt, vt rectè Theophyl. animaduertit. Cum autē dicit *omnes generationes,* etſi generaliter, & ſine vlla exceptione loquitur, tamen nõ omnes ſine exceptione homines intelligit, ſed eos tantùm, qui in Chriſtum filium ſuum credituri erant, vt Euthym. admonuit. Nam Iudæi quidē Gentiles, & hæretici, maximeq; Caluiniani non laudibus eam ſed conuitiis frequenter afficiunt. *Inſidiatur* enim ſemper *calcaneo eius* antiquus ille *ſerpens, qui erat callidior cunctis animantibus terræ.* Geneſ. 3. 1. 15. Cœpit Eliſabeth prima omnium

Mariam beatam dicere ſupra verſ. 45. Secuta deinde eſt mulier illa, quæ de media clamauit turba, *Beatus venter, qui te portauit, & vbera, quæ ſuxiſti*, infra c. 11. 27.

49. Quia fecit mihi magna.] ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Ita ſolet ſeptuaginta interpretes miracula vocare ex Hebræorum imitatione, qui res magnas, & admirabiles גדלות appellant. Noſter interpres, etſi minùs Latinè, tamen eadem imitatione ſolet reddere *magnalia*, vt Exodi 14. 13. Deuter. 10. 21. & 11. 2. & Pſalm. 70. 19. & 105. 21. Magnum verò miraculum erat, vt ſine viro Deum, hominemque Virgo conciperet. Auguſt. in expoſ. huius cantici.

Magnalia.

Qui potens eſt.] ὁ δυνατός, שדי. Potens, quod vnum eſt ex decem nominibus Dei, quæ Hieron. numerat. Aptè vero hoc loco Maria Deum potentem appellauit, quia de miraculis agebat, in quibus efficiẽdis maximè oſtenditur diuina potentia, vt Theophyl. indicauit. & D. Auguſt. in expoſitione huius cantici, *Magnum*, inquit, *fuit, vt Virgo ſine virili ſemine filium conciperet. Magnum fuit, vt Dei patris Verbum carne ſua indutum vtero geſtaret. Magnum fuit, dum ſe ancillam confeſſa eſſet, vt mater fieret ſui plaſmatoris. Qui potens eſt: quia credi poteſt eius potentia, potentem confeſſa eſt, ſed quanta, aut qualis, comprehendi non poteſt.* Reddit Maria cauſam, cur omnes generationes beatam ſe prædicaturæ eſſent, Theophylact. Alij cauſam reddere exiſtimant, cur eius anima, vt ante dixit, magnificaret Dominum, quaſi dicat, ideo *magnificat anima mea Dominum*, id eſt magnũ prædicat, quia *fecit mihi magna*, vt Bernardus docet in ſermone quodam de Beata Virgine. Quam interpretationem nominum alluſio probabilem facere videtur, ſed illa tamen Theophylacti probabilior, quia violentum videtur, vt hæc particula cauſalis, *Quia* tam longè referatur.

Et ſanctum nomen eius.] Quidam ita hoc exponunt, quaſi hæc, & cætera, quæ ſequuntur, ſecunda pars ſint huius cantici, & quaſi abſolutè Maria Dei nomen ſanctum eſſe dicat, eiuſque miſericordiam à progenie in progenies. Magis credo hæc, & quæ ſequuntur, omnia epitheta eſſe Dei, quibus per periphraſim Deum deſcribat. Obſeruatu enim dignum eſt nunquam Mariam à verſ. 49. vſq; ad finem cantici Deum nominaſſe, ſed figura quadam oratoria, quæ maiorem habet gratiam, eum deſcripſiſſe, & honorificis epithetis, quaſi titulis, ornaſſe. Nec enim dixit, *Quia fecit mihi magna Deus*, quod vt breuius dictu erat, ita & ad ſententiam minùs efficax, & ad orationis ornatum minus aptum: ſed dixit, *Quia fecit mihi magna, qui potens eſt.* Quod ergo ſequitur, *Et ſanctum nomen eius*, perinde eſt, ac ſi dicat, & cuius nomen eſt ſanctum; ſic enim Hebræi loqui ſolent, vt vnum relatiuum pro altero ponant, vt Pſalm. 10. 4. *Dominus in templo ſancto ſuo, Dominus in cælo ſedes eius*, id eſt, cuius ſedes in cœlo eſt. Et rurſum eodem ver. *Oculi eius in pauperem reſpiciunt, palpebræ eius interrogant filios hominum*, id eſt, cuius oculi in pauperem reſpiciunt, & cuius palpebræ perſcrutantur hominum cogitationes. Et iterum verſ. 7. *Quoniam iuſtus Dominus, & iuſtitias dilexit, æquitatem vidit vultus eius*, id eſt, cuius vultus æquitatem vidit, neque perſonarum gratia mutatur, vt hunc iuſtificet, illum condemnet: hunc amet, illum odio habeat. & Pſalm. 17. 31. *Deus meus, impolluta via eius*, id eſt cuius via impolluta eſt. Quo ſenſu nomen Dei ſanctum appelletur, etſi res eſt admodum facilis, non cõſentiunt tamen interpretes. Nam Euthymius ſanctum, quaſi magnum, atque eximium vocari putat. Theophylactus quaſi mundum, impollutum, incontaminatum, quòd verbum Dei in vtero Virginis contaminatum non fuerit. Beda quaſi potens, ſegregatum à rebus omnibus, omneſque ſuperans, & excellens. Mihi ſanctũ dixiſſe videtur quaſi

Hebraiſmus.

A venerabile, adorandum, & laudibus propter magna illa, quæ ſibi feciſſe dixerat, celebrandum. In hanc ſententiam Auguſt. exponit. *Hoc*, inquit, *nomen ſanctum eſt, cum ſanctis eſt, cum ſanctis gloriatur, à ſanctis benedicitur, à peruerſis blaſphematur.*

50. Et miſericordia eius à progenie in progenies.] Hæc verba eodem modo interpretor, quo præcedentia. Cuius miſericordia eſt à progenie in progenies, id eſt perpetua, infinita, ſempiterna מדור לדור vt Pſal. 102. 17. *Miſericordia autem Domini ab æterno, & vſque in æternum ſuper timentes eum.* Quem locum videtur hic Beata Virgo, totidem verbis exprimere voluiſſe. Nec alia fortaſſe cauſa fuit, cur his vſa ſit verbis. Si qua verò alia fuit, hæc fuit opinor, vt ſignificaret Deum

B non ſolùm in veterem illum populum, ſed etiam in eum, qui tunc erat, miſſo filio ſuo ſuam, quæ nulla temporis longinquitate exhauritur, exercuiſſe miſericordiam.

51. Fecit potentiam in brachio ſuo.] intelligendum ἀπὸ κοινοῦ relatiuum *Qui*, ſicut in præcedentibus. Eſt enim continuata periphraſis, qua Deus ex rebus à ſe potenter, & mirabiliter factis eleganter deſcribitur. Brachium Hebræorum idiomate potentiam ſignificat, quòd in brachijs, ac lacertis virorum robur, & vires eſſe ſoleant. Exempla in Pſalmis paſſim occurrent, vt Pſalm. 10. 15. & 36. 17. & 43. 4. & 70. 18. & 76. 16. & 78. 11. Itaque ſæpe ſolet brachium, quò res magis explicetur cum potentia, & fortitudine coniungi, vt

Brachium in ſcriptura potentiam.

C Iob 22. 8. Pſalm. 88. 11. 14. Iſaiæ 51. 9. & 62. 8. & Danielis 11. 6. Quod ergo dicit, *Fecit potentiam in brachio ſuo*, perinde eſt, ac ſi diceret, fecit potenter brachio ſuo, potenter manu ſua rem geſſit, aut declarauit, quàm potens brachium ſuum eſſet. Videtur etiam hac phraſi omne humanum auxilium excludi, quaſi dicat miracula illa, quæ fecit, ſolum, & à nemine adiutum feciſſe, ſicut dixit Dauid Pſalm. 71. 18. *Benedictus Dominus Deus Iſrael, qui facit mirabilia ſolus*, & Pſalm. 135. 4. *Qui facit mirabilia magna ſolus, quoniam in æternum miſericordia eius.* Et Iſaias cap. 63. 5. *Circumſpexi, & non erat auxiliator, quæſiui, & non fuit, qui adiuuaret, & ſaluauit mihi brachium meum, & indignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi.* Non placet, quod Beda, Strabus, Theo-

D phylactus, & Græcus ille Auctor Diui Thomæ ſcribunt, brachium Dei hoc loco Chriſtum vocari, quia etſi verè Chriſtus Dei potentia, & Dei virtus eſt, *portanſq; omnia verbo virtutis ſuæ*, tamen neſcio an iſta interpretatio loco ſatis hæreat. De quo autem miraculo à Deo facto Maria loquatur, (loqui enim de aliquo videtur) nonnulli quærunt. Ac ſunt, qui de ipſa Chriſti incarnatione loqui putent, quæ magnum fuit certè miraculum, quaque Deus miſſo in carne filio ſuo ſummam ſuam potentiam declarauit, qua potentes dæmones, qui liberè ante in hoc mundo dominabantur, de ſuo deiecit regno; humiles autem, qui in Chriſtum crediderunt, ad regnum erexit. Sic Auguſtinus in expoſitione huius cantici, & Cyril. apud D.

Hebr. 1. 3

E Thom. Alij ad præterita referunt, id eſt ad rerum primam creationem, & reliqua omnia, quæ Deus ab initio huius mundi potenter, admirabiliterque feciſſe in ſacris litteris perhibetur. *Omnia enim per ipſum facta ſunt.* Ita Beda. Alij ad præſentia referunt, quia Virgine pariente natura victa, & commutata eſt, quaſi Virgo in hoc potentiam Deum feciſſe dicat, quòd fecit, vt Virgo ipſa conciperet, vt Theophyl. exponit. Mihi de rebus præteritis videtur loqui, quia & præteritis ſemper vtitur verbis, *Fecit, Depoſuit, Exaltauit, Impleuit, Dimiſit, Suſcepit*, & quia ſatis apparet hanc ſecundam partem cantici hymnum potiùs eſſe, quàm prophetiam. In hymno autem magis conuenit credere cani res ante à Deo factas, quàm prædici faciẽdas. Cæterum non

exiſtimo

exiſtimo de vno aliquo facto loqui, ſed vniuerſè de omnibus, quæ Deus ſolitus eſſet facere, ſicut fecit Anna 1.Reg.2. & Dauid Pſal.135.13.

Hebraiſmus.

Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui.] Hebraiſmus הפיר diſperſit, diſſipauit, vt Pſal. 32. 10. *Dominus diſſipat conſilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, & reprobat conſilia principum.* Sunt qui ad hunc modum verba coniungant, *Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui*, id eſt, eos, qui mente cordis ſui ſuperbi erant, vt Euthym. Alij ſic exponunt, vt ſi nomen Græcum διανοίᾳ ablatiuum ſignificet inſtrumenti, quaſi dicat cœpit eos ſuis ipſorum conſilijs. Admirabilior etiam videtur Auguſtini ſententia, qui interpretatus in expoſitione huius cantici, *Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui*, id eſt profundo conſilio ſuo, quaſi illud reciprocum *ſui* ad Deum referatur, quod ex Græcis verbis apparet fieri non poſſe. Ego hypallagem eſſe arbitror, qua frequenter vtuntur Hebræi, *Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui*, pro Diſpertit cogitationes cordis ſuperborum, id eſt ipſorum conſilia, & machinationes. Diſperguntur autem, & diſſipantur conſilia, & cogitationes ſuperborum, cùm in diuerſum euadũt exitũ, quàm ipſi putabant. Superborum dixit potius quàm impiorum, aut iniquorum, quia quamuis omnes iniqui, & impij intelligantur, tamen ſignificantius hoc loco ſuperbi, quàm impij, aut iniqui vocantur. Quia ſuperborum conſuetudo eſt multa & varia agitare conſilia, quibus eorum ambitio nutriri ſolet. Simile quiddã de auaris Iacobus ſcribit c.4.13. *Ecce nunc, qui dicitis, hodie, aut craſtino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis, quid erit in craſtino.*

52. *Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.*] καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων. δυνάστας, dynaſtæ, quo etiam nomine Latini Auctores vti ſolent, dicuntur principes, ac Reges, quia potentes ſunt. Itaq; nomen *potentes* hoc loco non tam potentiam, quàm officiũ, quo potentia exercetur, ſignificat, vt apparet ex adiuncto *de ſede*, id eſt, de throno, de ſolio regio. Multi enim potẽtes ſunt, qui Reges non ſunt, neque in throno ſedent. Hic autem de Regibus loquitur. Quod ſequitur, *Et exaltauit humiles*, ad eundem modum intelligendum eſt, ex contrario, id eſt euexit humiles, & in regio ſolio collocauit, vnde Reges deiecerat. Repetendum enim, aut intelligendum eſt ἀπὸ κοινοῦ nomen θρόνου ſedis, aut ſolij, quod præceſſerat. Humiles autem non à virtute ſuperbiæ contraria, ſed ab abiecta, & humili conditione vocat. Opponit enim humiles potentibus, id eſt Regibus, & iis, qui in magno honoris gradu ſunt. Quò autem hic ipſe ſenſus alludat, id eſt de quibus potentibus, & de quibus humilibus loquatur, de eo ſolent interpretes diſſentire. Theophyl. Cyrillus, & Græcus ille Auctor apud D. Thomam *potentes* dæmones, qui ante Chriſti aduentum in mundo regnabant, humiles omnes homines, qui à dæmonibus vexabantur, intelligunt: aut, vt Theophy. ait, *potentes* Phariſæos & Scribas, qui ſuper cathedram Moyſis ſedebant, humiles miſerum, & imperitum populum, cui onera imponebant grauia, quę ipſi ne digito quidem ſuo attingere volebant. Alij ad exempla ſuperiorum temporũ exiſtimãt Virginem alludere, vt ad Saulem, quẽ Deus de regio ſolio deturbauit, & ad Dauidem, quem ad regnum euexit 1.Reg.16.12.13. Ego Bedam ſequor, qui nullum aut præteritum, aut futurũ etiam exemplum notari putat, aut ſignificari, quid factum faciendũmue ſit, ſed quid Deus facere poſſit, ac ſoleat. Solet autem ſcriptura in Dei laudibus ponere, quòd regna trãsferat, & alios de ſolio deiiciat, alios in ſolium euehat: qui cùm inter homines ſumma potentia credatur eſſe Regum, in iis potiſſimùm ſubigendis, & mouendiſq; diuina maximè poteſtas apparet Danielis 2. 21. *& ipſe mutat tempora, & ætates, transfert regna, atque conſtituit*, & Eccleſ. 10. 8. *regnum à gente in gentem transfertur propter iniuſtitias, & iniurias* & Pſalm.106 40. *Effuſa eſt contemptio ſuper principes, & errare fecit eos in inuio, & non in via.* & Iob 12.18. *Baltheum Regũ diſſoluit, & præcingit fune renes eorum*, & 1. Reg. 2. 8. *Suſcitat de puluere egenum, & de ſtercore eleuat pauperem, vt ſedeat cum principibus, & ſolium gloriæ teneat.* Itaq; præteritum pro futuro ex Hebraicæ linguæ proprietate accipi puto, futurum rurſus alio Hebraiſmo pro modo, vt Grammatici vocant, potentiali, vt ſit ſenſus *depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles*, id eſt deponet, & exaltabit, hoc eſt poteſt deponere, & exaltare.

Hebraiſmus.

53. *Eſurientes impleuit bonis.*] Id eſt poteſt, ac ſolet implere, atq; locupletare. Sicut, quod ſequitur, *Et diuites dimiſit inanes*, id eſt ſolet dimittere, & eos, qui prius diuites erant, pauperes facere. Eodem enim modo hunc verſum interpretor, quo ſuperiorem, vt nullum certum notetur factum, ſed tantùm dicatur, quid Deus facere poſſit, ac ſoleat, vt dixit Anna 1.Reg.2.5. *Repleti prius pro panibus ſe locauerunt, & famelici ſaturati ſunt*, & Pſal.33.11. *Diuites eguerunt, & eſurierunt, inquirentes autem Dominum non minuentur omni bono.* Itaq; quod Theophylact. exponit *Eſurientes* Gentiles, *diuites* Iudæos; & quod D. Auguſt. *eſurientes*, humiles, *diuites* verò ſuperbos; & quod alij *eſurientes*, qui, vt ait Chriſtus, *eſuriunt, & ſitiunt iuſtitiam, diuites*, qui ea abundant, id eſt, qui pro ſuo arbitrio corruptos ad ſe iudices flectunt, morale quidem eſt, non literale. Matt.5.6.

54. *Suſcepit.*] Etiam hoc loco intelligo relatiuum *qui*, ſicut in ſuperioribus, cum ſit perpetua deſcriptio Dei. ἀντελάβετο *Suſcepit* hanc vim Græcè habet, vt declaret Deum populum ſuũ iam omnino deiectum, deſertumque quaſi porrecta, aut ſuppoſita manu ſuſtinuiſſe, erexiſſeque, ſicut Dauid dixit Pſalm. 26.10. *Pater meus, & mater mea dereliquerunt me; Dominus autem aſſumpſit me.* Similia ſunt exempla Pſalm.3.6. & 17. 17.36. & 62. 9. & 68. 50. & 72. 24. 117.13. & 118.116 & 145.9. & 146.6.

Iſraël puerum ſuum.] Iſraelem filium ſuum: ſic enim ſolebat Dominus populum illum appellare Oſee 11.1. Suſcepiſſe autem dicitur Iſraelem filium ſuum Deus, quia cùm maximè abiectus, & ſub Romanorum imperio afflictus populus ille erat, Chriſtus verus Rex venit, qui eum non à Romanorum, ſed à maiore Diaboli tyrannide liberauit.

Recordatus miſericordiæ ſuæ.] Μνησθῆναι ἐλέους αὐτοῦ, vt recordaretur miſericordiæ ſuæ, id eſt vt oſtẽderet ſe miſericordiæ ſuæ oblitum non eſſe, ſed recordari. Sicut enim nunquam verè obliuiſcitur Deus, ſed ad ſimilitudinem hominum tum dicitur obliuiſci, cùm ita nobiſcum agit, quaſi noſtri oblitus eſſet. Pſal.12.1. 41.10. & 43.24. & 73.19. ita etiam dicitur recordari, cũ ita ſe erga nos gerit, quaſi priùs noſtri oblitus fuiſſet, poſtmodum recordatus, id eſt, cum nos orantes exaudit, oſtendit ſe bene nobis velle, vt 1.Reg.1 19. Eſther 10. 12. Pſal.97.3. 102.14. & Ierem. 2.2. & Daniel.14.37.

55. *Sicut locutus eſt ad patres noſtros.*] Quaſi dicat, vt recordaretur miſericordiæ ſuæ, quam promiſerat patribus noſtris, ſcilicet Abraham, & ſemini eius in ſæcula. Patres intelligit omnes Patriarchas, ſed illos in primis, quibus Dei promiſſio de naſcituro ex ſemine ipſorum Chriſto facta fuerat, quales fuerunt Abraham Geneſ.12.3. & 15.3. & 17.19. & 18.18. & 22.18. Iſaac Gen.26.4. Iacob Gen.28.14. Dauid Pſ.131.11. Sed ſolũ nominauit Abraham, quia illi primùm Chriſtus promiſſus fuerat, & quia ipſe omnium credentium futurus erat pater. Quòd cùm dixerit *ſicut locutus eſt ad patres noſtros*, addat commutato caſu *Abraham, & ſemini eius in ſæcula*, ideo fecit, quòd Græcum verbum

λαλεῖν.

λαλῶν, ſicut Latinum loqui vtrunq; admittat caſum, vſu ſaltem loquendi Eccleſiaſticorũ Auctorum. Illud *in ſæcula*, vel ad miſericordiã refertur, quaſi dicat, loquutum fuiſſe Deum, id eſt promiſiſſe patribus perpetuam miſericordiam: vel ad ſemẽ, quaſi dicat promiſiſſe Abrahamo, & omnib. eius poſteris, qui vſque ad finem ſæculi futuri erant; ſenſus eodem redit.

An B. Virgo apud Eliſabetha vſq; ad eius partũ manſit.

56. Manſit autem Maria cum illa, quaſi menſibus tribus.] Quæri hoc loco ſolet, vtrum Maria partui interfuerit Eliſabethæ, an antequam illa pareret, domum redierit. Pleriq; ante eius partum domum rediiſſe putant, à quibus hæc ferè argumenta afferri ſolent. Primùm, quòd Euangeliſta dicat manſiſſe Mariam cum Eliſabetha non menſibus tribus, ſed quaſi menſibus tribus, indicans non integros manſiſſe tres mẽſes. Quod ſi ita eſt, non potuit Eliſabethæ partum videre, quia credibile eſt eam more aliarum mulierum nono mẽſe peperiſſe; cùm autem angelus ad Mariam venit, ſextus illi prægnanti menſis agebatur verſ. 36. vbi etiam ſignificatur ſextum menſem tranſactum non fuiſſe: itaque non poterat nonus menſis impletus eſſe, cum Maria ab Eliſabetha domũ rediit. Deinde, quòd poſtquam Lucas dixit Mariam in domũ ſuam rediiſſe, addidit, *Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi*, indicans iam Mariam domum rediiſſe, cum Eliſabethæ tempus pariendi impletum eſt. Præterea, quod non videatur Euangeliſta taciturus fuiſſe, ſi Maria partui Eliſabethæ interfuiſſet, cùm id ad rem maximè pertineret, & tanta diligentia narraſſet, quamdiu Maria apud cognatam manſiſſet. Denique non decuiſſe virginem intereſſe partui, & eam fuiſſe conſuetudinem, vt omnes virgines, etiam quæ domi eſſent, pariente aliqua muliere aliò migrarent, vt graues Auctores Theophyl. Euthy. & Græcus Auctor D. Thomæ, & Niceph. libr. 1. cap. 8. tradunt, qui huius ſententiæ defenſores ſunt. Ego tamen mihi omnino perſuadeo Beatam Virginem ante partum Eliſabethæ ab ea non diſceſſiſſe. Primùm, quia vix alia cauſa excogitari poteſt congrua, quamobrem Euangeliſta tempus notauerit trium menſiũ, quos apud Eliſabetham Mariam manſiſſe dicit, niſi vt indicaret vſq; ad eius manſiſſe partum. Præterea quia credibile non eſt Mariam, quæ charitate impulſa cognatam, quia grauida erat, inuiſerat, & tamdiu cum ea fuerat, hauddubiè vt prægnantem adiuuaret, cùm partui, id eſt dolori, atque periculo proxima eſſet, deſeruiſſe. Deinde, quia illa ipſa ratio, quæ illam impulerat, vt prægnantem inuiſeret, impellebat, vt eius expectaret partum. Inuiſerat, vt, quòd angelus dixerat ver. 36. *Et ecce Eliſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua*, re ipſa experiretur: quis dubitet voluiſſe etiam experiri partum? videreque, quò res euaderet. præſertim cùm tam prope exitum eſſet. Ad hæc ſciebat vtique Maria Ioannis myſterium, quòd Chriſti filij ſui præcurſor futurus eſſet; quis ſibi perſuadeat noluiſſe natum etiam videre, quem tantum ſciebat Prophetam futurum eſſe. quem audiuerat præ gaudio ſe aduenientie in vtero matris exultaſſe? Deinde quæ non dico cognata, ſed quælibet alia alicuius charitatis mulier, cùm per tres apud prægnantem manſiſſet menſes, inſtante iam partu diſceſſiſſet? Cur ergo credamus feciſſe Mariam, quod aliam vllam mulierem facturam fuiſſe indignũ eſt credere. Denique tempus cum hac ſententia rectè conuenit: agebatur enim ſextus iam menſis, ac fortaſſis exactus erat, verba enim angeli non repugnant, verſ. 36. cùm Maria ad viſitandam cognatam domo diſceſſit. Manſit tres apud cognatam menſes fortaſſis integros, vt poſtea dicemus: ſed eſto, integros non manſerit; certè fere integros manſiſſe negari non poteſt, & nonum Eliſabethæ menſem, ſi non exactum,

A inchoatum tamen fuiſſe, & fere tranſactum, cùm ab ea Maria diſceſſit. Poterat ergo Eliſabetha parere, antequam Maria diſcederet, neque enim neceſſe eſt, quemadmodum experientia docet, vt nonus menſis, vt grauida pareat, tranſactus omnino ſit. Solent enim inchoato nono menſe aliæ mulieres citiùs, aliæ ſerius parere. Habet etiam hæc ſententia meliores Auctores Origenem homil. 9. Ambroſium in commentarijs, Bedam, Strab. Lyr. Auctorem Scholaſticæ, vt vocant, hiſtoriæ. Habet ipſam etiam Eccleſiam, quæ tertio menſe poſt conceptionem Chriſti Ioannis natalem celebrat. Argumenta verò, quibus alij Auctores in contrariam ſententiam adducti ſunt, facilè ſoluuntur. Nam quod obijcitur Euangeliſtam non dicere B Mariam manſiſſe apud Eliſabetham tribus menſibus, ſed *quaſi menſibus tribus*, nõ magis indicat minùs, quàm plùs tribus menſibus apud eam permanſiſſe. Habemus enim exempla apud Euangeliſtas, vbi, illud, *quaſi* non ſignificat minùs, ſed aut plus, iuſtum certè numerum. Scribit Marcus cap. 8. 9. numerum hominum, quos Chriſtus ſeptem panibus, & paucis piſciculis ſaturauerat, fuiſſe quaſi *quatuor millia*; ſcribit Matth. ca. 15. 18. fuiſſe *quatuor millia, exceptis mulieribus, & paruulis*. Scribit Ioannes c. 6. 10. numerum eorum, quos Chriſtus quinque panibus, & duobus piſcibus ſatiauit, fuiſſe *quaſi quinque millia*; ſcribit Matthæus cap. 14. 21. fuiſſe *quinque millia virorum, exceptis mulieribus, & paruulis*. Solent ergo Euangeliſtæ eam adhibere mode-C rationem, vt dicant *quaſi*, non modò cum minorem numerum ſignificare volunt. ſed cum aut de iuſto numero certi non ſunt, aut exiſtimant non eſſe neceſſarium iuſtum omnino numerum declarare. Et vt concedamus Lucam minùs tribus integris menſibus ſignificare voluiſſe, tamen nihil inde contra noſtram opinionem probari poteſt, quia, vt diximus, neceſſe non eſt ad pariendum, vt totus nonus menſis exactus ſit etiam in his mulieribus, quæ menſe nono pareunt; nam de partu ſeptimi menſis hîc non diſputamus. & qui diſputant rem nobis agere videntur minimè neceſſariam, cùm conſtet Ioannem non ſeptimo, ſed nono menſe natum eſſe. Secundum argumentum plus habere videtur probabilitatis. Ita enim, fateor, D Lucas loquitur, vt indicare videatur, antequam Eliſabethæ tempus pariendi eſſet impletum, Mariam diſceſſiſſe. Cæterum hoc ipſum argumentum non mouebit eos, qui obſeruauerint ſæpe Euangeliſtas ſolere priùs narrare, quæ poſteriùs acta ſunt, vt hiſtoriam, quam texere incœperant, abſoluant. Exempla ſunt apud Matthæum ca. 26. & 27. notata. Quia ergo Lucas Mariæ hiſtoriam narrare cœperat, voluit abſoluere, antequam de parte Eliſabethæ agere aggrederetur. Ideo dixit, quomodo ad eam angelus miſſus eſſet, quid illi dixiſſet, quid ipſa reſpondiſſet, quomodo cognatam inuiſiſſet, quomodo ſalutaſſet, quomodo domum rediiſſet. Reducta verò quodammodo E Maria in domum ſuam aggreditur, aliam hiſtoriam, quomodo Ioannes natus eſſet. Atque idcirco priùs dixit Mariam rediiſſe domum, poſtea verò addidit, *Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi*. Ad tertium reſpondeo non omnino Euangeliſtam tacuiſſe Mariam apud cognatam ſuam fuiſſe tempore partus. Cum enim dixit manſiſſe apud eam, *quaſi tribus menſibus*, non obſcurè indicauit interfuiſſe partui, quem intra tres illos menſes accidere neceſſe erat. Ad quartum eodem modo quo ad ſecundum, reſpondendum eſt, aut ſextum iam menſem à conceptu Ioannis, cùm ad Mariam angelus venit, fuiſſe tranſactum, aut ſi non erat, non fuiſſe neceſſarium, vt nono exacto menſe Ioannes naſceretur. Quod autem quinto loco obijciebatur non decuiſſe Virginem intereſſe

Quaſi in ſcriptura.

partui: non intelligo cur minùs deceret partui intereſſe, quàm parere; parientem videre, conſolarique, atque adiuuare, quàm prægnantem inuiſere. Ea verò conſuetudo, quæ affertur, ſolitas fuiſſe virgines inſtante partu diſcedere, vereor ne ficta ſit. Nos enim inter honeſtiſſimas etiam gentes eam conſuetudinem non videmus; contrariam verò videmus, vt non ſolùm domeſticæ partui virgines interſint, ſed aliæ etiam amicæ, atque cognatæ adueniant aliunde, vt parituræ miniſtrent. Et ſi eiuſmodi conſuetudo forte fuit, non erat neceſſarium, vt Maria omnes aliarum virginum conſuetudines obſeruaret, quia ita virgo erat, vt mater eſſet.

57. Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi.] Tempus nouem menſium, aut circiter, quod partui mulieris communi naturæ lege præſcriptum eſt. Obſeruauit Orig. Ambroſ. & Theophyl. non omnibus, ſed ſolis ſanctis mulieribus tempus pariẽdi impleri in ſcripturis dici, vt Eliſabethæ hoc loco, & Mariæ cap. 2. 6. quod, vt ait Ambr. plenitudinẽ iuſti vita habeat, inanes autem dies ſint impiorum. Sed non eam arbitror hoc verbum vim habere, ſed eam potiùs, vt indicet Euangeliſta eo prorſus modo, eoque ordine ſucceſſiſſe omnia, quo ab angelo prædicta fuerant. Dixerat autem angelus de vtraque, & Maria, & Eliſabetha fore, vt conciperet filium, ac pareret; ideo Euangeliſta, non contentus dixiſſe vtramque concepiſſe, addidit impletum fuiſſe pariendi tempus, id eſt ſuo tempore peperiſſe, quaſi dicat, ne vno quidem die retardatam fuiſſe diuinam promiſſionem.

58. Et audierunt.] Credibile eſt vicinos, atque cognatos iam antea audiuiſſe concepiſſe Eliſabetham, ſed dicuntur audiuiſſe nunc, quòd in partu maximè Dei erga illam cognouerint miſericordiam. Ante partum enim dubius ſemper, & multis expoſitus periculis conceptus eſt; tunc cenſetur perfectum, atque cumulatum Dei eſſe beneficium, cùm, quæ concepit, etiam peperit.

Quia magnificauit Dominus miſericordiam ſuam cum illa.] Quòd magna Dominus erga illam miſericordia vſus eſſet. Magnam verò vocat miſericordiam, quòd ſterili, & ſeni dediſſet filium, ſicut ipſa indicauit ſupra ver. 25.

Et congratulabantur ei.] Καὶ συνέχαιρον αὐτῇ, ad verbum Congaudebant ei. Quod ideo videtur Euangeliſta dixiſſe, vt indicaret impletum fuiſſe, quod angelus ver. 14. prædixerat, *Et multi in natiuitate eius gaudebunt.*

59. Et factum eſt in die octauo.] Ab ortu. Is enim à lege dies circumciſioni præſcriptus erat Gen. 17. 12. Leuit. 12. 3. & apud eundem Lucam cap. ſequenti ver. 21. Elegerat Deus octauum à circumciſione diem multis de cauſis. Prima fuit, vt myſterium ſignificaretur. Septem dies temporalem, octauus ſpiritualem, & æternam vitam deſignare ſolet, quia ſeptem diebus tota temporalis vita circumacta traducitur, octauus vltra eſt. Quod autem vltra temporalem vitam eſt, ſpirituale, & æternum eſt. Circumciſio autem ſpiritualem ſignificabat vitam, qua opera carnis amputanda erant: Cyprianus ſerm. de circumciſione. Secunda fuiſſe creditur, quod octauus dies tranſacta iam hebdomade primus ſequẽtis hebdomadis dies erat, quo Chriſtus erat reſurrecturus, vt doceremur nouam poſt circumciſionem vitam inſtituendam eſſe, noſq; cum Chriſto reſurgere debere, & in nouitate vitæ ambulare. Cyprianus lib 3. epiſt. 8 & Auguſt. ſerm. 25. de verbis Domini, & ſerm. 141. de tempore, & quiſquis Auctor fuit qq veteris & teſtamẽti quæſt. 29. Valentiniani ad aſſerendas ſuas illas ogdoades eo myſterio abutebantur, vt Irenæus lib. 1. c. 15. Auctor eſt.

Cur circumciſio octauo fiebat.

Venerunt circumcidere puerum.] Hinc nonnulli colligunt morem Iudæorum fuiſſe, vt pueri in Synagoga circumciderentur, interpretantes, *venerunt* parentes eius in Synagogam, vt puerum circumciderent. Nam quos alios poſſe intelligi veniſſe? & vtrunq; parẽtem circumciſioni interfuiſſe manifeſtè conſtare ver. 60. & 61. nec potuiſſe venire in domũ ſuam, vbi iam erãt, ſed in ſynagogam, vbi non erant. Deniq; etiam nunc eam inter Iudæos conſuetudinem permanere, vt in Synagoga circũciſio celebretur. Alij domi factam fuiſſe malunt, nam nullam alibi, quàm in domo factam fuiſſe in ſcripturis legi. Domi circũciſum Abrahamũ, & domi eundem Abrahamũ filium, vernaſq; omnes ſuos circumcidiſſe, Gen. 17. 23. 24. 25. 26. Domi Sephoram filium, quem ex Moyſe ſuſceperat arrepto circũcidiſſe cultro, ne ab angelo perimeretur Exodi 4. 25. Domi Ioſue totum circumcidiſſe populum traiecto deſerto Ioſue 5. 3. Certè Ioannem nõ in Synagoga, ſed in domo paterna circũciſum fuiſſe ſatis mihi videtur ex hoc ipſo loco probari poſſe. Conſtat enim Eliſabetham matrem Ioannis cùm circũcideretur, fuiſſe præſentem, cùm reſpondeat verſ. 60. *Nequaquam, ſed vocabitur Ioannes*: at non poterat octo dierũ puerpera exire domo, & in ſynagogam ire, cũ in ſanguine ex præſcripto legis triginta dies eſſe deberet Leuit. 12. 4. Qui ergo dicuntur veniſſe, vt puerum circumciderent? poſſumus intelligere amicos, atque cognatos, de quibus ver. ſuperiore dictum erat. Neque enim dubium eſt, quin aliqua celebritate amicis, cognatiſque conuenientibus, vbicunque tandem circumciſio fieret, fieri ſoleret. Quemadmodum nunc & apud eoſdem Iudæos, & apud omnes gentes, quæ circumciduntur, fieri traditur. Poſſumus & aliter interpretari, veniſſe, id eſt ventum eſſe ad circumcidendũ puerum, vt Hebræorum phraſis ſit, qui tertia perſona plurali vtuntur pro verbo impersonali paſſiuo. Fingamus ergo Latinè dixiſſe, & ventum eſt ad circumciſionem pueri, non vtique ſignificaſſet parentes, aut alios exiiſſe domo, aut iiſſe aliquò, ſed cœptum fuiſſe agi de puero circumcidendo.

Domi apud Iudæos fiebat circumciſio.

Hebraiſmus.

Et vocabant eum.] Volebant vocare, incipiebant vocare, conſilium inibant de vocando eo Ioanne, amici ſcilicet, & cognati, qui conuenerant.

Nomine patris ſui Zachariam.] Duo ex hoc loco colliguntur. Alterum eſt, conſueuiſſe apud Iudæos in circumciſione, ſicut apud nos in baptiſmo, nomina infantibus imponi. Num ante, an poſtquam circumciſus puer eſſet, id non ſatis compertum habetur. Theophylactus quidem, Euthymius, & Chryſoſtom. apud D. Tho. poſt circumciſionem poſita fuiſſe putant. Id qua ratione factum in circumciſione fuerit, & in baptiſmo nunc fiat, diuerſæ à diuerſis Auctoribus rationes afferuntur. Theophyl. quòd tunc homines Deo naſci, & in eius populum referri cẽſerentur. Alij, quòd nominum impoſitio dominij argumentũ eſſet, ideoq; ſolitos fuiſſe dominos aut noua ſeruis ſuis nomina dare, aut mutare vetera, quemadmodum legimus Ioſephum à Pharaone Saluatorem mundi lingua ſua appellatum Geneſ. 41. 45. & Danieli, atque eius ſociis nomina mutata, Danielis 1. 7. Adnotauit hoc Diuus Chryſoſtomus in homilia de ferendis reprehenſionibus, & conuerſione D. Pauli, & Ioannes Damaſcenus libro 2. de fide cap. 30. In circumciſione igitur impoſita fuiſſe nomina, quòd tunc infantes iugum, ac ſeruitutem Dei ſubire incipere viderentur. Alterum, quo hinc colligitur, eſt, conſueuiſſe plerumque Iudæos infantibus nomina patrum, aut cognatorum imponere. Hunc enim illi ſecuti morem non alia ratione Ioannem Zachariam vocare voluerunt, quàm quòd hoc nomine pater eius vocaretur. Et

Cur in circumciſione & baptiſmo nomen imponitur.

Nomina parentum filijs apud Iudæos impoſita.

Nomina ab euentu nomina impoſita.

poſt cùm dixiſſet mater velle ſe, vt vocaretur Ioannes, reſponderunt, *Nemo eſt in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine.* Hæc, inquam, eius ætatis conſuetudo fuit, vt apparet; nam primis illis ſæculis, quæ ſunt ſacris literis conſignata, nihil legimus eiuſmodi; quin ex euentu aliquo plerumq; nomina dabantur, ſicut Eua primum filium ſuum vocauit *Cain*, quia *poſſedi*, inquit, *hominem per Deum*, Geneſ. 4. 1. tertium vocauit Seth dicens, *poſuit mihi Deus ſemen aliud pro Abel* Geneſ. 4. 25. & Noe à patre ſuo Lamech vocatus eſt Noe, quia, *iſte*, inquit, *conſolabitur nos ab operibus, & laboribus manuum noſtrarum in terra, cui maledixit Dominus*, Geneſ. 5. 29. & Abraham vocauit filium ſuum Iſaac, quia [riſ]erat Sara, *riſum fecit mihi Deus*, Geneſ. 21. 4. 6. & Iacob vocatus eſt Iacob, quia fratrem ſuum in vtero ſupplantauerat, & frater eius Eſau vocatus eſt Edom, quia ruffus erat, Geneſ. 25. 25. & Phares vocatus eſt Phares, quia maceriem vteri diuiſerat, Geneſ. 38. 29. & Moyſes vocauit primum filium ſuum Gerſam dicens, *aduena fui in terra aliena*; ſecundum verò Eliezer dicens, *Deus patris mei adiutor meus, & eripuit me de manu Pharaonis*, Exodi 2. 22. Sic Ioſeph primogenitum ſuum vocauit, Manaſſes dicens, *Obliuiſci me fecit Deus omnium laborum meorum, & domus patris mei*; alterũ verò vocauit Ephraim dicens, *Creſcere me fecit Deus in terra paupertatis meæ*, Geneſ. 41. 51. 52. Eodem modo Anna vocauit filium ſuum Samuel, quia à Deo eum petierat, 1. Reg. 1. 20. Ioannes igitur more antiquo ſicut Noe & alij ſancti, quos nominauimus, ab euentu nomen accepit, quòd gratioſus apud Deum futurus eſſet, vt verſ. 13. docuimus. Cur autem hoc Euangeliſta commemorauerit, his verbis Ambroſius exponit. *Meritò ſanctus Euangeliſta præmittendum putauit, quòd plurimi infantem patris nomine Zachariam appellandum putauerunt, vt aduertas, matri non nomen alicuius diſpliciuiſſe degeneris, ſed id ſancto ſpiritum, quod ab angelo ante Zachariæ fuerat prænunciatum.* Summa eſt voluiſſe Euangeliſtam indicare omnibus amicis, & cognatis repugnantibus, à patre tamen, & matre ore Spiritus ſancti loquẽtibus Ioannis nomen puero datum fuiſſe, vt impleretur, quod angelus dixerat ver. 13. *& vocabis nomen eius Ioannem.*

60. *Et reſpondens mater eius.*] Reſpondiſſe mater dicitur, aut quia interrogata fuerat, quod valde vero ſimile eſt, cùm Zacharias mutus, aut ſurdus commodè interrogari non poſſet: aut quia ipſa ex puerperio decumbens conſultantes de vocando filio nomine patris ſui Zachariam inaudiuit: aut quia Hebraico idiomate reſpondere dicitur quiſquis etiam non interrogatus, etiam nemine ante locuto aggreditur loqui.

Hebraiſmus

Nequaquam, ſed vocabitur Ioannes.] Neque ab angelo ipſa audiuerat, vocandum eſſe Ioannem, qui in ſolo templi adyto ſolus cum ſolo Zacharia locutus fuerat; neque à Zacharia qui mutus, ac ſurdus erat. Reliquũ ergo eſt, vt cum Spiritu ſancto impleta fuit ver. 41. totum myſterium per reuelationem cognouerit, quod prius angelus Zachariæ declarauerat, quo ſcilicet nomine puer vocandus & quantus, ac qualis vir futurus eſſet, vt Origenes homilia 9. Ambroſius, Beda, Euthymius & Theophylactus obſeruauerunt. *Et quidem illa*, inquit Ambroſ. *mutus innuere vocabulum filij non quiuit vocari, ſed per prophetiam Eliſabeth didicit, quod non didicerat à marito: Ioannes eſt, inquit, nomen eius, hoc eſt, non nos ei nomen imponimus, qui iam à Deo nomen accepit. Habet vocabulum ſuum, quod agnoſcimus, non quod elegimus. Habent hoc merita ſanctorum, vt à Deo nomen accipiant.*

Sancti à Deo nomen accipiunt.

61. *Quia nemo eſt in cognatione tua.*] Vide, quæ ver. 59 diximus. Licet hoc loco animaduertere carnales, & ſpirituales homines inter ſe pugnantes. Amici, & cognati, vt fieri ſolet, carnem tantùm conſiderantes nomen aliquod gentile dare volebant puero; pater verò, & mater, quia non tam carnales, quàm ſpirituales parentes erant, gratiam, non carnem ſequuntur & Ioannem, quaſi gratiſſimum, quemadmodum Deum velle intelligebant, vocandum eſſe contendunt.

62. *Innuebant autem.*] Nutibus, ac ſignis interrogabant, quia non ſolùm mutus, ſed ſurdus etiam erat, quemadmodum probauimus ver. 20. Iuuencus ſupplicito exiſtimat Zachariam interrogatum.

——Placuit mutis tunc ſuſpendere
Conſilium, ſcriptoque rogant elicere nomen.

63. *Et poſtulans pugillarem.*] πινακίδιον tabellam, quales hodie memoriæ cauſa apud nos eſſe ſolent. Quia loqui non poterat, & nolebat, vt alio, quam quo angelus iuſſerat nomine vocaretur, pugillarem vt ſcriberet poſtulauit, Theophyl. At quomodo poſtulauit? nutibus, & ſignis inquit Euthymius.

Ioannes eſt nomen eius.] Non dixit ſit, aut erit, ſed eſt, vt indicaret, non ſe tunc nomen imponere, ſed ante ab angelo impoſitum declarare: & non poſſe mutare homines, quod decretum à Deo eſſet, vt ex Ambroſio paulo ante recitauimus.

Et mirati ſunt vniuerſi.] Intelligentes nomen non ab hominibus, ſed à Deo poſitum, tùm quando & mater, cum nemo in tota gente ſua eſſet, qui eo nomine vocaretur, Ioannem tamen vocari voluiſſet; & Zacharias ignorans, quid Eliſabetha reſpondiſſet (ſurdus quippe erat) idem ſcripſiſſet nomen; Theophyl. & Euthym. & cum patrem audiſſent dicentem, Ioannem nomen eius eſſe, id eſt iam à Deo id nomen accepiſſe.

64. *Apertum eſt autem illicò.*] Quòd dicit illicò, indicat ipſam nominis impoſitionem cauſam fuiſſe, vt impedita priùs Zachariæ lingua ſolueretur, quemadmodum veteres auctores obſeruarunt. Origenes homilia in Luca 9. Gregorius Nazianzenus oratione prima de pace, Ambroſius & Beda in comment. & Maximus hom. prima de natiuitate Ioannis Baptiſtæ, *Rectè*, inquit, *vox dicitur, cuius intonante præconio ſacramentum redemptionis humanæ ſurda dudum cœpit audire mortalitas. Vt enim venerandus Baptiſta muto patri aperuit linguam, ita aures hominum ſalutari gratia innouauit auditu.* Et homilia 2. *Quid?* inquit, *illud quanto eſt ſtupore mirandum, quòd Zacharias ipſe, dum præcurſorem ſalutarem ſibi concipiendum ſenili aluo paulo tardiùs crederet ſilentio repentina taciturnitatis obmutuit, nec priſtinam loquendi recepiſſet vſum, niſi nomen pueri, quo vocandus eſſet, clauſi oris vincula relaxaſſet? Atque ita factum eſt, vt os ſacerdotale, quod tepida diſſidentiæ ligauerat dubitantia, meritis filij naſcentis ſolueret, & reparata patris lingua in ſummi gloriam teſtaretur.* Videtur Iuuencus exiſtimare Zachariam non ſcripſiſſe nomen Ioannis, ſed cùm ſcribere tentaret, reſtitutum illi fuiſſe ſermonem; aut certè ſimul & ſcripſiſſe nomen, & loquendi recuperata facultate pronuntiaſſe.

Impoſitio nominis cauſa ſolutæ vocis.

Sed prob mira fides, tabulis cum ſcribere tentat,
Impletum ſoluit per verba ſonantia linguam.

Lib. 1. hiſt. Euangel.

Idem auctor librorum de mirabil. ſacræ ſcript. ſentire videtur lib. 3. c. 1. Illud primum Euangeliſtæ repugnat, qui Zachariam nomen pueri ſcripſiſſe ait. Secundum eſt verò ſimile. De auditu reſtituto nihil dicitur, ſed credendum aures etiam eius, quæ ſimul occluſæ fuerant ſimul apertas, vt Euthymius admonuit.

65. *Et factus eſt timor.*] Gaudium potius, quàm timorem inde naſci oportebat. Sed timor ſic vocatur ex Hebræorum idiomate religioſa reuerentia. Quaſi dicat, ea re cognita impletos fuiſſe omniũ animos religione intelligentes tot ſignis nõ poſſe, niſi ſingulare aliquid, & admirandũ à Deo portendi. Viderant Eliſabetham ſterilem, ſenemq; peperiſſe. Viderant mutum factum propter incredulitatem Zachariam. Viderant matrẽ

Timor pro religione Hebraiſmo.

noutim

nouum, & inuſitatum infanti nomen impoſuiſſe. Viderant patrem idem ſcripſiſſe nomen, indicaſſeq́; id ab angelo datum fuiſſe. Viderant ſtatim eius ſolutam linguam. Magnam hæc omnia religionem animis hominum ingenerabant. Similem phraſim apud Marcum c. 4.40. & c.5.15. adnotauimus.

Omnia verba hæc.] Res oẽs has quæ in Ioãnis conceptu, ortuq́; contigerant, quas paulò ante expoſuimus.

66. Et poſuerunt omnes, qui audiebant, in corde ſuo.] Reputabant apud animũ ſuũ, quid ea ſibi vellent, quidue futurum portenderent, quæ de pueri illius mirabili conceptione, ortuq́; ferebantur. Ponere in corde aliquid, aut econtrario ponere cor ad aliquid Hebraiſmus eſt, quo ſignificatur de eo cogitare, infra ca. 9.44. & 21.14. Prouerbiorum 24.32. Aggæi 2.19. Ezech. 40. 4. & 44.5. Danielis 6.14. & 10.12.

Ponere in corde quid ſit.

Quis putas puer iſte erit?] Quantus futurus vir, quantus Propheta, qui tot conceptus, tot natus miraculis eſſe dicitur?

Etenim manus Domini erat cum illo.] Verba ſunt Lucæ rationem reddentis, quamobrem omnes apud ſe cogitarẽt, quæ de Ioanne dicebantur, dicerentq́ue, *Quis putas puer iſte erit?* Manum Domini eius potentiam ſignificare tam notum eſt, vt opus non ſit exemplis. Aliquando manus etiam Domini prophetia vocatur, ꝙ impetu quodam ac vi in hominem irruat; vt ſolet ſcriptura loqui dicens, *Irruit in eum ſpiritus Domini.* Huius ſignificatus multa apud Prophetas exempla leguntur Ezech. 1.3. & 3.22. & 37.1. & 40.1. Vterq; ſenſus cõuenit in hunc locum. Nam & Dei potentia, & ſpiritus prophetiæ cum Ioanne fuiſſe verè poteſt ſignificari. Cæterum non dicuntur cum illo fuiſſe, quod aut ipſe miracula faceret, aut futura prædiceret (quanquam linguam patri ſoluiſſe, quia graues dicunt Auctores, negandum eſſe non arbitror) ſed quòd ſingularia in eo diuinæ potentiæ, & prophetiæ ſigna cernerentur Angelus patri viſus, infantiſq́; cõceptionem annuntians. Zacharias prius mutus, deinde non ſolùm loquẽs, ſed de infante ipſo prophetans. Sterilis, & anus pariens. Nomen diuinitus impoſitum. Hæc enim omnia magnam in eo Dei potentiam declarabant, ſingularemque eum Prophetam futurum portendebant.

Manum Domini quid ſit.

Iud. 14. 6. 19. & 15. 14. Ezech. 11. 5.

67. Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto.] Tunc. Nam ante impletum fuiſſe, aut prophetaſſe non legimus. Et quidem eadem cauſa credendum eſt Spiritu ſancto repletum fuiſſe, qua loquendi recuperauit facultatem. Quòd nomen filio Ioannis impoſuiſſet, quaſi manu ſua ſubſcribens, atque confirmans, quod ante ab angelo dictum credere noluerat. *Vide* (inquit Ambroſius) *quàm bonus Deus, & facilis indulgere peccatis. Non ſolùm ablata reſtituit, ſed etiam inſperata concedit. Ille dudum mutus prophetat; hæc enim gratia Dei maxima, quòd etiam qui negauerat, confitetur.* In eandem ſententiam ſcribit Beda. *Quanta,* inquit, *ſuperni muneris eſt largitas, ſi prompta ad accipiendum noſtræ fidei ſit pietas? Ecce loquela, quæ ſola eſt ablata diffidenti, cum ſpiritu prophetiæ eſt reſtituta credenti.* Quo ſenſu Zacharias Spiritu ſancto repletus fuiſſe dicatur, ſupra docuimus ver. 18. Dixit autem hoc Euangeliſta, vt intelligeremus ea omnia, quæ paulò poſt Zacharias cecinit, ex Spiritu ſancto fuiſſe profecta.

Et prophetauit.] Prophetaſſe dicit, non ꝙ quidquid in hoc cantico dicit, prophetia ſit; multa enim dicuntur, quæ ad laudes potiùs Dei, quàm ad prophetiam pertinent, vt illud ipſum exordium. *Benedictus Dominus Deus Iſrael.* Quanquam illæ ipſæ laudes ex eodem prophetico ſpiritu profectæ ſunt; & ſuo quodam modo, dum prophetiam ornant, ad illam pertinent. Sic totum carmen prophetia dici poteſt.

68. Benedictus Dominus.] Benedicatur, aut laudetur Dominus. Vel, dignus eſt Dominus, vt benedicatur, atque laudetur. Hoc enim eſt Hebraicè ברוך. vt, *Benedictus, qui venit in nomine Domini,* Matthæi 23.39. & Marci 11. 9. Alia exempla in promptu ſunt, Pſal. 17. 47. & 27.6. & 30.22. & 40.14. Exorditur à gratiarum actione: quia magnum erat Dei beneficium, quod prædicabat.

Deus Iſrael.] Deum Iſrael vocat, non quòd Iudæorum tantùm, non omnium etiam hominum Deus eſſet, vt ait D. Paulus Romanorum 3.29. ſed quia in ſolo Iſrael colebatur. Itaque deſcriptio eſt veri Dei. Nam ſolus Deus Iſrael verus erat Deus. Gentilium Dij idola erant, aut, vt ait Dauid, Pſalm. 95.5. *dæmonia*, quemadmodum Euthym. animaduertit. Sic Darius Danielis 6.26. publico edicto confitetur, *A me conſtitutum eſt decretum, vt in vniuerſo imperio, & regno meo, tremiſcant, & paueant Deum Danielis. Ipſe eſt enim Deus viuens, & æternus in ſæcula.* Cùm vocat Deum viuentem, indicat cæteros omnes Deos mortuos eſſe, quia, vt ait Dauid Pſalm. 113. 12. *Os habent, & non loquentur, oculos habent, & non videbunt.* Alia potuit eſſe ratio, cur Deum Iſraelis appellauerit: quia hoc nimirum epithetum ad rem, de qua agebatur, pertinebat; agebatur autem de redemptione potiſſimùm Iſraelis, ſicut ſtatim Zacharias dicit, *Quia viſitauit, & fecit redemptionem plebi ſuæ.* Sunt, qui velint alluſiſſe hoc nomine Zachariam ad fœdus illud Dei cum Abraham Gen. 17. 7. *Et ſtatuam pactum meum inter me, & te, & inter ſemen tuum poſt te in generationibus ſuis fœdere ſempiterno, vt ſim Deus tuus, & ſeminis tui poſt te.* Vt indicaret propter fœdus illud Deũ populum ſuum viſitaſſe, vt ait ver. 72. Ita Pſalm. 40.14. *Benedictus Dominus Deus Iſrael à ſæculo, & vſq; in ſæculum.* & Pſal. 71.18. & 105. 48.

Quia viſitauit.] Liberauit, redemit, vt ſtatim ſequitur. Hebraiſmus eſt qui & in bonam, & in malam partem accipi ſolet. Cùm in bonum accipitur, ſignificat beneficio aliquem afficere, aut afflicto opem ferre, miſerum liberare, aut redimere, vt Gene. 21. 1. & 50. 23. 24. Exodi 3.16 & 4. 31. Pſalm. 8.5. & 64.10. & 79. 15. & 105.4. Sic accipitur hoc loco. Beda, *Viſitauit,* inquit, *Dominus plebem ſuam, quaſi longa infirmitate tabeſcentem. & quaſi vendit ſub peccato vnici filij ſui ſanguine redemit.* Cùm in malam ſumitur partem, ſignificat è contrario affligere, pœnas quaſi iudicem ab aliquo exigere, Exodi 20. 5. & 32.34. Iſaiæ 23.17. & apud Prophetas paſſim.

Viſitare quid Hebræis ſignificet.

Et fecit redemptionem plebi ſuæ.] Plebi ſuæ dixit, cùm omnibus etiam gentibus redemptionem feciſſet, idq; Zacharias non ignoraret. Erat enim *lux vera*, quæ ideo veniebat, vt illuminaret *omnem hominem venientem in hunc mundum,* Ioannis 1.9. erat *propitiatio pro peccatis noſtris, non pro noſtris autem tantùm, ſed etiam pro totius mundi,* 1. Ioannis 2.2. & , *vnus pro omnibus mortuus eſt,* 2. Corinth. 5. 14.15. & , *dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus nobis,* 1. Timoth. 2. 6. Quia primùm venit, vt redimeret plebem ſuam Iſrael, illiq; ſoli præſentiam ſuam exhiberet. Nam alias gentes non per ſe, ſed per Apoſtolos, & Apoſtolorum ſucceſſores viſitauit. Et Iſrael quidem quodammodo ex debito redemit, quia ſuum illi promiſerat aduentũ, alias verò gentes ex ſola liberalitate. Theophyl. Vide quæ diximus Matth. 10.6 & Matth. 15. 24. Cur præterito tempore vſus ſit Zacharias cùm de re futura, id eſt de morte Chriſti, qua nos redemit, agi videatur, nõnulli quærunt. Beda. & Strabus cauſam hanc eſſe putant, ꝙ redemptio etſi facta non erat, tamen erat in proximo, vt perinde eſſet, ac ſi facta iam fuiſſet, ideo de illa tanquã de præterita Zachariam loqui. Lyranus, & alij locutum eſſe Prophetarum more, qui de rebus futuris propter certitudinem euentus tanquã de præteritis vaticinãtur. Potiùs

ego exiſtimo Zachariam rem iam præteritã ſignificare voluiſſe. Dicit enim Deum feciſſe redemptionem plebi ſuæ; non quòd redemptio ipſa, quæ non niſi morte, & reſurrectione Chriſti perfecta fuit, abſoluta eſſet, ſed quòd inchoata quodq; iam redemptor veniſſet. Itaq; Deus, quantum in ſe erat, miſſo iam filio ſuo redemptionem fecerat; tantùm reliquũ erat, vt Chriſtus moreretur. Eodem ſenſu dixit Simeon cap. 2. 30. ſe vidiſſe *ſalutare Dei*, id eſt ſalutem, & redemptionem à Deo miſſam, quia nimirum redemptorem viderat. Non ergo eſt prophetia, dicet aliquis, ſi de re præterita loquitur. Nemo neſcit, & Gregor. aliique Auctores multi monuerunt, etiam rerum præteritarũ eſſe prophetiam, cùm eiuſmodi ſunt, vt non poſſint, niſi Deo reuelante cognoſci, qualis hæc erat. Nam ſcire iam tum veniſſe redemptorem, cùm adhuc in matris vtero lateret, nemo niſi prophetico ſpiritu potuit. Quare rectè Origenes in homilia 10. in Lucam obſeruauit, duas cõtineri in hoc cantico Zachariæ prophetias, alteram de Chriſto, de Ioanne alteram; illam de re præterita, hanc de futura eſſe.

Prophetia etiam præteritarum eſt rerum.

69. *Et erexit cornu ſalutis nobis.*] Cornu potentiã Hebraica phraſi ſignificari, nemo ignorat, quia, vt ait Theophylactus, quæ animalia cornuta ſunt, ea in cornibus totum ferè robur habent. Exempla ſunt multa Pſal. 43. 6. & 74. 6. 11. & 131. 17. & 148. 14. Sic multi hoc loco accipi putant, idq; ego confirmo. Cornu igitur ſalutis appellatur, cornu ſalutare, id eſt diuina manus, atque potentia, quæ nobis ſalutem affert, vt Pſal. 17. 3. *Deus meus, adiutor meus, & ſperabo in eum; protector meus, & cornu ſalutis meæ.* Erexiſſe autem hoc cornu Dominus dicitur, quaſi priùs deiectum fuiſſet, dum opem populo ſuo non ferebat, nunc verò quaſi erectum, & in ſublime ſublatum appareat. A tauris eſt ducta metaphora, qui quo robuſtiores, & ferociores ſunt, eò altius extollunt cornua. Sic loquitur Dauid Pſal. 74. 5. 6. 11. & 88. 18. 25. & 111. 9. Significat etiam cornu regnum, aut Regem, ſiue regni gloriam, aut quia, vt Beda, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant, cornu olei Reges inungebantur 1. Regum 16. 1. 13. & 3. Regum 1. 39. aut quia Rex, vt ego arbitror, tota gloria, totum robur eſt regni. Hic etiam ſenſus rectè in hunc locum congruit, eo etiam magis fortaſſe quàm alter, quòd myſterium magis exprimit, dum non quodcunque à Deo auxilium, ſed ille ipſe tamdiu expectatus Chriſtus miſſus declaratur. Et quòd videatur ad Dauidis promiſſionem alludi Pſalm. 131. 17. *Illic producam cornu Dauid, paraui lucernam Chriſto meo*: & quòd hoc ſit propriè erigere fractũ iam quodammodo Iudæorũ cornu, id eſt regnum efficere, vt repullulaſcat, & creſcat, quo ſenſu dixit Iſaias cap. 11. 1. *Egredietur virga de radice Ieſſe*, & quòd ſtatim ſequatur. *In domo Dauid pueri ſui*, & quòd frequenter ſcriptura per cornu regnum ſignificet Danielis 7. 7. 8. 24. & 8. 3. 8. 9. 20. 21. & Ezechielis 29. 21. Et quòd pleriq; Auctores ad hunc modum hìc interpretentur, Beda, Theophyl. Euthy.

Cornu pro potẽtia Hebraicè.

Pro Rege etiam, & regni gloria, ſeu regno.

In domo Dauid.] In familia Dauid, cui regnum promiſſum erat, Pſal. 88. 36. 37. 38. & Pſal. 131. 11.

Pueri ſui.] Serui, aut miniſtri ſui; ſeruum autem, aut miniſtrum Dei Dauidem vocat, non ſolùm, quia Deo placuerat, ſicut omnes ſancti Dei ſerui vocantur vſq; adeo, vt Deus quodammodo gloriaretur ſe virum inueniſſe ſecundum cor ſuum, & omnes Reges boni dicerentur in viis Domini ambulaſſe, iuxta omnia, quæ fecerat Dauid ſeruus eius; ſed etiam quia miniſter fuerat Dei in eius populo gubernando, Pſal. 77. 70. 71. *Et elegit Dauid ſeruum ſuum, & ſuſtulit eum de gregibus ouium, de poſt fœtantes accepit eum paſcere Iacob ſeruum ſuum, & Iſrael hæreditatem ſuam*: & quia in ea ipſa re Chriſti perſonam geſſerat, & illuſtriſſima illius figura fuerat. Ita

1. Reg. 13. 14. 3. Reg. 15. 11. 4. Reg. 18. 3. & 22. 2.

Chriſtus Dauid dictus, & eo nomine promiſſus.

proceſſu, vt Chriſtus multis locis Dauid appelletur, & eo nomine populo promittatur, Ieremiæ 30. 9. & Ezechielis 34. 24. & 37. 24.

70. *Sicut locutus eſt per os ſanctorum, qui à ſæculo ſunt Prophetarum eius.*] Hyperbaton eſt, ad hunc modum reſoluendum. Sicut locutus eſt per os ſanctorum ſuorũ Prophetarum, qui à ſæculo fuerunt. Particula *ſicut*, aut ad præcedentia referri poteſt, nempe ad illud *Erexit nobis cornu ſalutis*, vt Euthy. & Theophyl. retulerunt, vt ſit ſenſus, ita nobis Deum cornu ſalutis erexiſſe, quemadmodum per Prophetas olim promiſerat. Aut ad ſequentia *ſalutem ex inimicis noſtris*. Vtrumque congruit, ſed illud probabilius. Vult Zacharias, & Dei fidem commendare, quod quæ promiſerat de futuro Meſſia fideliter præſtiterit, idem enim eſt *ſicut locutus eſt*, ac ſi diceret, ſicut promiſerat: & oſtendere ea quæ de cornu ſalutis, id eſt de Chriſto iam miſſo, diceret, vana non eſſe, ſed vera & à Prophetis prædicta. Prophetas itaque omnes, dum neminem nominatim citat, teſtes adducit, & quo magis eorum teſtimonium commendet, ſanctos appellat, quaſi exceptione omni maiores. Quod vtrumque & quòd Prophetæ, & quòd ſancti fuerint, eo valet, vt eos credamus vera prædixiſſe. Quod dicit, *qui à ſæculo ſunt*, aut fuerunt, vtroque enim modo verti poteſt, quidam ſic intelligunt quaſi omnes omnino Prophetæ, qui ab initio conditi mundi fuerint, de Chriſto prophetauerint. Nam & Adam ipſum cùm dixit, *Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea*, Geneſ. 2. 23. ad Chriſtum, & Eccleſiam proſpexiſſe teſtatur D. Paulus ad Epheſ. 5. 31. Et Moyſem quinque libris legis de Chriſto ſcripſiſſe Chriſtus ipſe docet Ioan. 5. 46. & de reliquis Prophetis dubium non eſt, quia etſi non omnes fortaſſe nominatim de Chriſto locuti ſunt, tamen omnes eorum prophetiæ, aliæ quidem longius, aliæ verò propiùs in Chriſtum proſpiciebant, ita Beda. Simpliciùs etiam interpretari poſſumus, vt Hebraiſmus ſit *ἀπ' αἰῶνος* מעולם *à ſæculo*, id eſt qui olim fuerunt, quaſi dicat, ſicut locutus eſt per os veterum ſuorum Prophetarum. Quemadmodum Geneſ. 6. 4. dicitur, *Iſti ſunt potentes à ſæculo viri famoſi*, id eſt, iſti ſunt gigantes illi antiqui adeò celebrati, & Pſalm. 24. 6. *Reminiſcere miſerationum tuarum Domine, & miſericordiarum tuarum, quæ à ſæculo ſunt*: id eſt antiquarum, quemadmodum explicatur Pſal. 88. 50. *Vbi ſunt miſericordiæ tuæ antiquæ Domine, ſicut iuraſti Dauid in veritate tua?* Similis locutio illa eſt Pſal. 118. 44. *Et cuſtodiam legem tuam ſemper in ſæculum, & in ſæculum ſæculi*, id eſt æternam.

Prophetæ omnes de Chriſto prophetarunt, & quomodo.

Hebraiſmum.

71. *Salutem ex inimicis noſtris.*] *Sicut locutus eſt*, id eſt quemadmodum promiſerat nobis, *ſalutem ex inimicis noſtris*, id eſt fore, vt nos ab inimicis noſtris liberaret; ita *erexit nobis cornu ſalutis*, id eſt liberauit. Beda, & Euthym. exponunt *erexit nobis cornu, ſalutem ex inimicis noſtris*, quaſi appoſitio ſit; quod nõ temere probauerim. Quos inimicos Zacharias intelligat Euangeliſta non dicit, ac niſi certò ſciremus Zachariam afflatu Spiritus ſancti locutum fuiſſe, ſuſpicio aliqua ſubire animum poſſet Iudæorum more, & opinione loqui, qui Chriſtum Regem ideo venturum putabant, vt ſe ab hoſtibus carnalibus, id eſt à Romanis, & aliis Gentibus, à quibus opprimebantur, liberaret, & in regnum reſtitueret. Sed ſicut Chriſti regnum ſpirituale fuit, ita debemus exiſtimare de ſpiritualibus inimicis Spiritum ſanctum per Zachariam loqui, id eſt de dæmonibus, vt Theophylactus exponit. Vnde colligitur, quod ad intelligendos Prophetas diligenter eſt obſeruãdum, Zachariã ſic interpretãri quicquid veteres Prophetæ de Iudæorum liberatione ex hoſtium poteſtate vaticinantur, vt Eſaias cap. 19. 20. & 36. 15 & 37. 32. & Ieremias cap. 15. 20. 21. & 39. 17. & Ezechielis

Iudæorum opinio de Chriſto Rege.

13.11 & 34. 22.23. & Oſee 13.14 & Michææ 6.4. Ne quis igitur Prophetas legens nudam ſequatur hiſtoriam, cum videat ea etiam, quæ maximè hiſtorica videntur interprete Zacharia in Chriſtum ſpectare.

Et de manu omnium, qui oderunt nos.] Intelligitur ἀπὸ κοινοῦ *ſicut locutus eſt*, id eſt promiſit ſalutem, liberationemq. *de manu omnium qui oderunt nos*, hoc eſt fore, vt nos liberaret de poteſtate inimicorũ noſtrorum. Repetitio eſt apud Hebræos in his præſertim duobus nominibus frequentiſſima, Pſal. 17.18. 41. & 20.9. & 43.11. & 54.15 & 67.2. & 88 24. & 105.10.

Repetitio Hebræis uſitata.

72. *Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris.*] ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν. vt faceret miſericordiam cum patribus noſtris. Id eſt ideo *erexit cornu ſalutis nobis*, vt faceret *miſericordiam cum patribus noſtris*. Aut ideo promiſit *ſalutem ex inimicis noſtris*, vt cum patribus noſtris faceret miſericordiam: vtroq; enim referri hoc poteſt. Si priori illo modo interpretemur, ſenſus erit miſericordiam ſuam erga patres noſtros Deũ oſtendiſſe, quòd filium ſuum miſiſſet, quemadmodum Origenes, Beda, Theophyl. & Euthymius interpretantur. Si poſteriore, Deum tunc cùm promiſit magna in ea ipſa ſe erga patres noſtros miſericordia vſum fuiſſe, quia propter eos Chriſtum nobis promiſit. Sed quia priorem ſenſum omnes ſequuntur, eum & nos ſequamur, exponamuſque quomodo patres illi noſtri iam tunc mortui ex Chriſti aduentu Dei miſericordiam dicantur percepiſſe. Id duobus modis Auctores intelligunt. Origenes homil. 10. & Theophylact. in commentariis, quod illis etiam patribus Chriſti aduentus, & redemptio profuerit, fide enim & gratia naſcituri Chriſti ſaluati ſunt, vt ait Petrus Actorum 15. 11. Euthymius verò, quod propter illos recordatus fuerit Deus promiſſi ſui, & miſerit Chriſtũ. Miſericordiam enim erga illos fuiſſe, nõ modò, quòd illis Chriſtum promiſiſſet, ſed etiam quòd ſuo miſerit tempore, vt datam illis ſeruaret fidem. Hoc magis placet, quia ſequitur, *Et memorari teſtamenti ſui ſancti*; quæ explicatio videtur eſſe præcedentis ſententiæ. Itaque fruſtra hic Caluinus diſputat miſericordiam Dei, non patriarcharum meritum fuiſſe, quòd Chriſtus nobis datus fuerit, quaſi id quiſquam noſtrum negaret. Meliùs ex hoc loco collegiſſet multa nobis beneficia cõferre Deum propter ſanctos illos patres, quod ille cum diſcipulis ſuis negat. Nec enim obſcurè Zacharias indicat in gratiam illorum cornu nobis ſalutis erexiſſe, ne eius fœderis, quod cum illis tam amicis, gratiſque ſibi hominibus pepigiſſet, obliuiſci videretur.

Memorari teſtamenti ſui ſancti] Vt ſancti fœderis ſui cum illis initi recordaretur. Explicatio eſt, vt modo diximus ſuperioris ſententiæ. Græciſmus quoque idem recordari, id eſt vt recordaretur Reminiſci teſtamenti ſui ſancti vertit Irenæi interpres libr. 3. c. 11. Quid autem teſtamentum vocet ſtatim explicat.

Græciſmus

73. *Iuſiurandum quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum.*] ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν. locus ſenſu facilis, verbis difficilis. Iuſiurandum Græcè accuſatiuus eſt, vnde regatur non apparet. Quidam vitium ſuſpicantur, debereque pro ὅρκον, ὅρκου legi, id eſt iuriſiurandi, quod & facilis error fuerit vnius literæ in literam ſimilem mutatione: quodque genitiuus etiam præceſſerit διαθήκης teſtamenti, vt appoſitio eſſe videatur. Memorari teſtamenti ſui ſancti iuriſiurandi, quod iurauit ad Abraham. Vtendum hac coniectura iudicarem, ſi eſſet neceſſaria, & alicuius codicis auctoritate probaretur. Cæterum quid attinet locum corrigere, quem poſſumus aliter interpretari? quemque & omnes codices, & omnes interpretes aliter legerint? Si liceret exercere ad hunc modum ingenium, multas non minùs ſubtiles coniecturas inueniremus, quibus non corrigeremus, interpretaremurque; ſed peruerteremus literas ſacras. Alij præpoſitionem κατὰ ſecundùm, intelligendam eſſe putant, ſicut cũ Græci dicunt τρόπον pro κατὰ τρόπον. Qua ratione ſenſus quidem facilis eſt, & conſequens, *Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris, & memorari teſtamenti ſui ſancti* ſecundùm *iuſiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum*, id eſt ſicut iurauit Abrahamo patri noſtro. Quemadmodum Maria dixit ver. 55. *ſicut locutus eſt ad patres noſtros, Abraham, & ſemini eius in ſæcula.* Alij hoc iungunt cum verbo ſequenti, *daturum ſe nobis*, vt ſenſus ſit *Memorari teſtamenti ſui ſancti*, & τοῦ δοῦναι ἡμῖν, & dare nobis *iuſiurandum quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum*, id eſt vt recordaretur teſtamenti ſui ſancti, & vt nobis præſtaret, quod ſe præſtiturum iurauerat Abrahamo patri noſtro. Quod nimis mihi violentum videtur, & quia dura traiectio eſt, Iuſiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum, vt daret nobis; & quia δοῦναι ὅρκον dare iuſiurandum, id eſt præſtare quod iureiurando promiſeris, neſcio an quiſquam Græcè loquens dicere potuerit. Theophylactus, & Euthymius referunt ad verbum præcedens Recordari, vt ſit metatheſis caſus & [illegible] verbum quod paulò ante genitiuum habuit, [illegible] accuſatiuum habeat. Cuiuſmodi figurã ſupra [illegible] ver. 55 *ſicut locutus eſt ad patres noſtros, Abraham, & ſemini eius in ſæcula.* Ego ſic intelligo, vt ſit appoſitio non illius quidem verbi, ſed totius præcedentis ſententiæ. *Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris*, [illegible] *quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum*, id eſt, quod eſt iuſiurandum illud quod iurauit ad Abraham. Atque ad hunc niſi fallor modum intellexit Beda. Ad quod autem iuſiurandum Abrahamo præſtitum alludat, alia eſt quæſtio, ad quam rectè Theophylactus reſpondet, ad illud Geneſis 22. 16. 17. 18 alluſionem fieri. *Per memetipſum iuraui, dicit Dominus, quia feciſti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me, benedicam tibi, & multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cæli & velut arenam, quæ eſt in littore maris: poſſidebit ſemen tuum portas inimicorum ſuorum, & benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ.*

74. *Daturum ſe nobis.*] Explicat vt ait Euthymius, quid in illo iureiurando contineretur, nempe fore, vt hoc nobis daret, hoc nobis concederet beneficij, vt liberati de inimicorum noſtrorum poteſtate ſine timore, id eſt liberè illi ſeruiremus. Qui timorem hoc loco ſeruilem quem vocant interpretantur, verborum nexum non animaduertunt, qui ſatis apertè docet non de timore Dei, aut ſeruili, aut filiali, ſed de timore inimicorum agi, ſine quo eſſemus Deo liberè ſeruituri. Theophylacti non probo ſententiam, aduerbium ἀφόβως *ſine timore* cum participio ῥυσθέντας *liberati* iungentis, quaſi ſententia ſit nos alias non ſine timore, id eſt non ſine periculo, non ſine bellicis cladibus, non ſine ſanguine liberatos fuiſſe, nunc verò ſine vllo timore, ac periculo liberandos. Acutius vidit Euthymius hyperbathon eſſe eo modo quo expoſuimus reſoluendum. Quando hoc factum fuerit, perpetua Eccleſiæ vexatio facit, vt meritò dubitemus. Si quemadmodum verſ. 71. docuimus, non de corporalibus, ſed de ſpiritualibus hoſtibus hoc intelligamus, quemadmodum omnes ferè interpretes intelligunt, ſententia eſt facilis, & aliis ſcripturæ locis explicata. *Nolite*, inquit, *timere puſillus grex, quia complacuit patri veſtro dare vobis regnum*. Infra cap 12. 32 &, *Confidite, ego vici mundum*, Ioannis 16. 33. *Et certus ſum*, inquit Paulus Roman. 8. 38. 39. *quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neq; virtutes, neq; inſtantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque*

Timor [illegible]

tentura alia poterit nos ſeparare a charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro. Quid ergo alibi iubet nos *cum timore & tremore*, noſtram ipſorum ſalutem operari ad Philip. 2. 12. & alibi. *Fide ſtas, noli altum ſapere, ſed time* ad Rom. 11. 20. Iubet nos à nobis timere, non ab hoſtibus. Nam hoſtis quidem nó ſolùm per Chriſtum debilitatus, ſed victus omnino, atque ligatus eſt Apocalyp. 20. 2. Non tam ille in nos inuadit, quàm nos illius manus damus. *Circuit* quidem *tanquam leo rugiens, quærens quem deuoret*, 1. Petri 5. 8. ſed ligatus circuit, quales ſolent circumferri vrſi, nec mordere nos poteſt, niſi volentes, & quodam modo prouocantes. *Quis*, inquit, *eſt qui vobis noceat, ſi boni æmulatores fueritis?* 1. Petr. 3. 13. Vera eſt Chryſoſt. ſententia, neminem lædi niſi à ſeipſo.

Nemo læditur, niſi à ſeipſo.

75. *In ſanctitate & iuſtitia coram ipſo, omnibus diebus noſtris.*] Non ſolùm declarare mihi videtur, quomodo Deo, quemadmodum dixerat, ſeruire debeamus, ſicut Beda, & omnes ferè interpretes exiſtimant: ſed etiam Euangelium legi tacitè opponere, & cuiuſmodi ſit vocatio vitæ Chriſtianæ breuiter indicare. In veteri nimirum lege, qui Deo ſeruiebant, non tam in vera ſanctitate atque iuſtitia, quàm in vmbra quadam iuſtitiæ, ac ſanctitatis, id eſt *in iuſtitiis carnis*, vt loquitur

Hebr. 9. 10.

D. Paulus, ſeruire videbantur. In Euangelio verò non in vmbra, ſed in veritate, non in iuſtitia carnis ſed in

Ioan. 4. 23.

iuſtitia ſpiritus ſeruitur. *Venit*, inquit, *hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt patrem in ſpiritu, & veritate.* Atque hæc eſt vocatio vitæ Chriſtianæ, vt piè, ſanctè, & iuſtè viuamus in hoc ſæculo 1. Theſ. 4. 7. & ad Titum 2. 12. Theophyl. & Euthym. ſanctitatem & iuſtitiam ita diſtinguunt, vt ſanctitas ad Deum, iuſtitia ad homines ſit. Itaq; his duobus verbis, vt alij quidam adnotauerunt, vtramq; legis tabulam contineri. Magis mihi probabile videtur, vt iuſtitia generaliter accipiatur, omnemque virtutem, etiam ipſam in Deum pietatem comprehendat.

Coram ipſo.] Omnes ſic interpretantur, non fictè, non ſimulatè, ſed verè non ſolùm hominum, ſed Dei etiam iudicio, Theophyl. & Euthym. Phrasis quidem Hebraica eſt proprie ſignificat vt verſ. 6. expoſuimus, ſed tamen hoc loco maiorem quandam vim habere mihi videtur. Opponit enim, vt dixi, tacitè legi Euangelium. In lege homines non Deum, ſed Moyſem, aut alium Prophetam, vel ſacerdotem videntes Deo ſeruiebant. In Euangelio verò ipſum intuentes Deum,

Ioan. 1. 14.

id eſt Chriſtum, quia *verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis*. Itaque omnes facti ſunt *docibiles Dei*, ex ipſo Dei ore ſalutem haurientes Ioannis 6. 45. Hoc eſt, quod ait Petrus Actorum 10. 41. 42. ſe, & cæteros Apoſtolos ordinatos fuiſſe à Deo teſtes reſurrectionis Chriſti, qui manducauerunt, & biberunt cum illo. Et Ioannes 1. epiſtola cap. 1. 1. *Quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annunciamus vobis.*

Omnibus diebus noſtris.] Neque his verbis ſolam perſeuerantiam, vt Beda & pleriquè interpretes putant, ſignificari arbitror. Hoc enim etſi verum eſt, tamen eſt parum. Ergo per tacitam oppoſitionem inter Euangelium & legem loqui mihi videtur Zacharias indicans ſtatum hunc Euangelicæ vitæ nullum eſſe niſi mundi finem habiturum, quemadmodum ſtatus veteris legis finem habuiſſet. Neque hoc ad ſolam ſanctitatem, & iuſtitiam, ſed ad omnia præcedentia referendum exiſtimo. *Vt ſine timore de manu inimicorum noſtrorum omnibus diebus vitæ noſtræ liberati ſeruiamus illi.* Significat enim Dei beneficium, quod decantauerat, fore perpetuum.

76. *Et tu puer Propheta altiſſimi vocaberis.*] Eleganti & minimè ſuperuacanea ad recens natum infantem vtitur apoſtrophe. Videtur enim puerum à numero cæterorum hominum excludere, & omnibus alijs hominibus vnum opponere, cùm dicit, *Et tu*, quaſi dicat, tu verò puer non ſolùm in ſanctitate, & iuſtitia coram Deo illi ſerujes, ſicut cæteri homines, ſed Propheta etiam altiſſimi vocaberis. Ipſius Domini miniſter eris, & totius pars magna myſterij; tu nobis, vt ſanctè & iuſtè ſeruiamus Deo, viam indicabis, noſq; ad Deum doces, donec eum nobis digito præſentem demonſtres. Quod dicit, *Propheta altiſſimi vocaberis*, perinde

Hebraiſmum.

eſt, atque ſi dicat, *Eris*, Hebræorum proprietate, vt ſupra verſ. 32. & 35. explicauimus. Putat Idacius Clarus libr. 3. contra Varimadum, altiſſimum hoc loco Dei filiú appellari, quaſi dicat Zacharias Propheta Chriſti vocaberis. Hinc etiam probat aduerſus Arianos non ſolum Patrem, ſed etiam Filium in literis ſacris altiſſimum dici. Quærunt nonnulli, quomodo Zacharias non intelligentem alloquatur infantem. Origen. hom. in Lucam 10. Ambroſ. Beda, Strabus. Theophyl. exiſtimant intellexiſſe puerú patris verba. Nam quemadmodum in vtero rationis illi vſus anticipatus fuerat, ſic in eo iam nato permanſiſſe. Id ſi recipitur, quod & diuina potentia, & Ioannis ſanctitas, & tot, tantæque auctoritates probabile faciunt, ſoluta quæſtio eſt. Si non recipitur, reſponderi poteſt, non eſſe nouum, neque à conſuetudine ſacrarum literarum alienum, vt res non ſolum ratione, ſed ſenſu etiam carentes homines alloquantur. Alloquitur Dauid montes Gelboë 2. Reg. 1. 21. *Montes Gelboe nec ros, nec pluuia veniant ſuper vos.* Alloquitur Ioſuë Solem, & Lunam Ioſuë 10. 12. *Sol contra Gibeon ne mouearis, & Luna contra vallem Aialon.* Potuit etiam, vt Bedæ placet, Zacharias Ioannem alloqui, non vt ab eo, ſed vt ab iis, qui aderant, intelligeretur, eoſque doceret qualis, quantuſq; vir puer ille futurus eſſet, de quo paulò ante dubitauerant, *Quis putas puer iſte erit?* Sicut Chriſtus dixit Ioannis 12. 30. *Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos.*

Præibis enim ante faciem Domini parare vias eius.] Dominum vocat Chriſtum, ante cuius faciem præceſſit Ioannes, cuiuſq; præparauit vias. Itaque manifeſtum hoc eſt teſtimonium ad probandam Chriſti diuinitatem. Sed hæc omnia ver. 17. explicata à nobis ſunt. Hic tantum notandum compulſum Zachariam à Spiritu ſancto canere, vt dicunt, palinodiam. Nam cum hoc ipſum de naſcituro Ioanne prædicenti angelo nó credidiſſet, poſtquam, vt ver. 67. dictum eſt, repletus eſt Spiritu ſancto, tenere ſe non poteſt, quin id clara voce profiteatur, ac prædicet. Iuuat aliquando mutum fuiſſe, iuuat fuiſſe peccatorem. Surgit fortior aliquando virtus ex pœnitentia; & maiore contentione miles pugnat, qui proſtratus ſurrexit.

77. *Ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius.*] Docet, vt inquit Theophyl. quid ſit, quod dixerat, *parare vias Domini*, dare nimirum, *ſcientiam ſalutis*, id eſt ſalutis viam demonſtrare. *Scientiam ſalutis*, dixit, id eſt ſalutarem,

Hebraiſmum.

noto Hebraiſmo, & Græcè *τοῦ δοῦναι γνῶσιν* dare ſcientiam, id eſt vt daret ſcientiam, ſicut ante dixerat *ἑτοιμάσαι* *parare* id eſt vt pararet. Sed noſter interpres, ne oratio, ſi tot infinita aliud poſt aliud ſequerentur, fieret obſcurior, verſionem variauit, quod in ſimili exemplo fecit ſupra verſ. 72. Scientiam ſalutare dedit Ioannes populo, dum illum docuit Chriſtum verum eſſe Saluatorem, ignoratum ante, *Ecce*, inquit, *Agnus Dei, ecce,*

Ioan. 1. 29.

qui tollit peccata mundi.

In remiſſionem peccatorum eorum.] Non quòd illis Ioannes peccata remitteret, neque enim poterat, ſed quòd homines doceret ad Chriſtum venire, qui verè illis peccata remittebat. *Ecce, qui tollit peccata mundi*, vt expoſuimus Matthæi 3. 6. Quod Græcè eſt *ἐν ἀφέσει*, pro *εἰς ἄφεσιν*, mirum non erit iis, qui aliquem ſeriptutæ

ἐν pro εἰς in ſcriptura.

Græcè vſum habent. Poni enim ἐν pro εἰς ſæpe monuimus. Itaque fruſtra quidam alias interpretationes adhibent.

Hebraiſmus.

78. *Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri.*] *Viſcera miſericordiæ* vocat per Hebraiſmum miſericordiæ plena: aut miſericordiam non fictam, & vanam, ſed ex intimis Dei profectam viſceribus, vt vocat D. Paulus ad Philippenſ. 2. 1. & ad Col. 3. 12. & Ioannes 1. epiſt. cap. 3. 17. Iungenda autem hæc verba ſunt cum præcedenti verbo, *In remiſſionem peccatorum eorum.* Docet enim Ioannem nõ tradidiſſe populo ſcientiam, qua ipſe ſuis meritis, ſed qua diuina miſericordia, & gratia peccata remitterentur, vt Theophyl. & Euthym. exponunt.

ἐν pro διά, & ב pro על in ſcriptura.

In quibus viſitauit nos.] Propter quæ viſcera miſericordiæ viſitauit nos, Hebraiſmus. ἐν in pro διά, propter, vt apud Hebræos, ב pro על, vt multis aliis locis obſeruauimus.

Viſitauit nos.] Venit, vt redimeret nos. Quid ſit Hebræis viſitare, diximus ſupra ver. 68.

Oriens ex alto.] ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, ortus ſolis ex alto. Itaq; oriens non eſt participium, aut nomen adiectiuum, ſed ſubſtantiuum, ſicut ortus, ortus; Quod maiorem mihi videtur emphaſim habere. Vocat. n. Chriſtum tacitè Solem, vt Malachiæ 4. 2. & ſapientiæ 5. 6. eiuſq; ad nos aduẽtum Solis ortum, quemadmodum Iſaiæ 60. 1. 2. Et Malachiæ 4. 2. Quòd autem addit *ex alto*, indicat quid inter Chriſtum Solem noſtrum, & Solem iſtum mundi cõmunem interſit: quòd hîc non *ex alto*, ſed ex terra, aut ex Oceano, vt Poëtæ loqui ſolent, oriri videatur: Chriſtus verò *ex alto*, quia rectis quodammodo lineis de cœlo ad nos vſq; deſcendit. Significat etiam Zacharias primam originem Chriſti non ex terra, ſed ex cœlo fuiſſe, quia non ex viro, ſed ex Spiritu ſancto conceptus fuerat, & non homo tantùm, ſed Deus, & homo erat; Deus de cœlo, homo de terra, id eſt de vtero Virginis natus. Sic enim veteres Auctores interpretantur illud Pſal. 84. 12. *Veritas de terra orta eſt, & iuſtitia de cœlo proſpexit.* Itaq; cùm dicit *ex alto*, nõ modò Soli iſti communi, ſed cæteris etiam hominibus, qui ex terra ſola, quod ad corpus attinet, originem trahunt, tacitè Chriſtum opponit. Illuminare aũt nos dicitur eius ortus, ſicut Solis ortus hemiſphærium noſtrum illuminat, non ſolùm propter doctrinam, quia viam nobis ſalutis oſtẽdit, nam iſto quidem modo et Ioannes illuminauit, quia etſi Sol non erat, nec lux vera Ioannis 1. 8. Erat tamen *lucerna ardens, & lucens.* Ioann. 5. 35. ſed multo etiam magis propter ſalutẽ ipſam, quàm nobis attulit, & vitam omniũ ſpiritualium donorum affluentia redundantem. Hebræi enim, ſicut res omnes aduerſas tenebras vocant, ita proſperas lucem appellant Iſaiæ 8. 20. & 9. 2. & 30. 26. & 60. 1. & Pſ. 42. 3. & 96. 11. & paſſim apud Prophetas. Puto non magni referre, ſed vellicare iuuat hæreticorũ interpretem.

Caluinus in harmon. error.

Bis vno errat verbo, & quia nomẽ orientis hoc loco oriẽtalem regionem ſignificare dicit; cũ non regionem, aut locum, ſed actũ ipſum oriendi Solis declaret. Neq; enim regio vlla, ſed Chriſti ortus, id eſt aduentus nos illuminauit: & quia ſcribit alluſiſſe Zachariam ad locum Zachariæ Prophetæ ca. 3. 9. & 6. 12. cùm illic non ſit Hebraicè מזרח, quod Solis, ſed צמח, quod germinũ ex terra ortum ſignificat, vt nonnulli ante nos interpretes obſeruarunt.

79. *Illuminare his, qui in tenebris, & vmbra mortis ſedent.*] Reddit cauſam, cur viſitauerit nos Oriens ex alto, nẽpe, vt illuminaret iis, qui in tenebris, & vmbra mortis ſedebant. Illuminare his, & non hos dixit Latinus interpres Græcam ſecutus phraſim, ἐπιφᾶναι τοῖς καθημένοις, illuceſcere iis, qui ſedent, id eſt lumen illis porrigere. Qui diſputant vtrum ἐπιφᾶναι Græcè, & illuminare Latinè infiniti hoc loco; an imperandi modi ſit, rem minimè dubiam in dubium mihi videntur reuocare. Quid ſit *illuminare iis, qui in tenebris, & vmbra mortis ſedent*, ſuperiore verſu docuimus. Quid ſit *in tenebris, & vmbra mortis*, ſedere ex contrario intelligi poteſt, nõ in magna ſolùm ignorantia, ſed etiam in miſerabili afflictarum rerum ſtatu verſari, qualis peccati ſtatus nimirum eſt, vt Gregor. lib. 4. Moral. c. 17. his verbis exponit, *In vmbra mortis ſedere eſt a diuini amoris notitia in obliuione lateſcere.*

Hebraiſmus.

Sedere autem hoc loco pro habitare ponitur ex Hebræorum idiomate, apud quos ישב vtrumque ſignificat, & ſedere, & habitare, Pſal. 136. 1. Iſaiæ 32. 16. 18. & Hieremiæ 41. 17 aut ſumitur pro iacere, quemadmodũ idem verbum apud Hebræos Iſaiæ 3. 26. *Et mœrebunt, atque lugebunt portæ eius, & deſolata in terra ſedebit*, & Ieremiæ 13. 18. *dic Regi, & dominatrici, Humiliamini, ſedete quoniam deſcendit de capite veſtro, corona gloriæ veſtræ*, & Threnorum 1. 1. *Quomodo ſedet ſola ciuitas*, id eſt quomodo deſolata iacet. צלמות *vmbra mortis* ab Hebræis triſtiſſima rerũ facies vocari ſolet, ſumpta ex obſcuris, & vmbroſis ſepulchris ſimilitudine, quibus nihil videri poteſt triſtius. Vide, quæ de his verbis diximus apud Matthæum c. 4. 16.

Ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.] Rectè coniũgit hæc duo, illuminare, & pedes dirigere, propterea enim vti ſolemus lumine, vt pedes dirigamus, id eſt ne offendamus in via: maximè cũ de tenebris, & vmbra mortis loqueretur: ſolemus enim noctu incedentes, ne impingamus, aut à via aberremus, præferre facem. Similis eſt illa ſententia Pſalmi 118. 105. *Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen ſemitis meis.* Viam pacis vocat, aut qua itur ad pacem, id eſt ad beatam vitam. (ſolent enim Hebræi felicem rerum ſtatum pacem appellare Pſal. 28. 11. & 36. 11. & 71. 7. & 72. 3. & 118. 165. & 124. 5. ſimilis Phraſis eſt, Pſal. 12. 4. *Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam in morte*, id eſt ne ſedeam in tenebris, & vmbra mortis.) aut viam pacis vocat, viam tutam, rectam, planã, ſine vllo errore, ſine vllo offendiculo, ſine vllo periculo, vt alludatur ad prophetiam Iſaiæ c. 40. 3. 4. *Parate viam Domini, rectas facite in ſolitudine ſemitas Dei noſtri. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons, & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aſpera in vias planas*, vt Gregor. exponit homil. in Euangelia 33.

Hebraiſmus.

80. *Puer autem.*] Ioannes. Quia de reliquo vitæ Ioannis tempore vſq; ad annum triceſimum nihil dicere conſtituerat Euangeliſta, prælibauit hæc pauca, vt eius infantiam cum virili cõiungeret ætate, vno verbo declarans, quid interim egerit; creuiſſe nimirum eum, & corpore, & ſpiritu, & in deſertum à pueritia ſua diſceſſiſſe, ibiq; commoratum, quoad triceſimum natus annum prædicare inciperet.

Creſcebat.] Corpore, & ætate. Diſtinguit enim *Creſcebat*, & *Confortabatur*, vt illud ad corpus, hoc ad animum ſpectet. Facit hac etiam in re Ioannem ſimilem Chriſto, de quo dicit c. 2. 52. *Ieſus proficiebat ſapientia, & ætate, & gratia apud Deum, & homines.* Confirmari videtur hoc loco Origenis, Ambroſij, Bedæ, & Theophylacti ſententia, qui, vt diximus ver. 76. exiſtimant Ioannem etiam infantiæ tempore rationis vſum habuiſſe. Quomodo ſpiritus in illo confortaretur, exponit Theophylact. non quòd ſpiritus creſceret, ſed quòd creſcente corpore magis appareret, ſiue diuinum, ſiue humanum ſpiritum intelligamus; vtrumque enim intelligi poſſe video. Poteſt etiam ſpiritus pro ſpiritus effectu, id eſt pro virtute accipi, quam vero ſimile eſt non ſolùm magis ſeſe creſcente corpore oſtẽdiſſe, ſed verè etiam creuiſſe cum corpore: hoc enim Ioannes à Chriſto diſtabat, quamuis idem de vtroque dici videatur, quòd Chriſtus ſapientia, & gratia creſcere nõ poterat, Ioannes poterat.

Et erat in deſertis.] Indicat ſtatim à prima pueritia in

in ſolitudinem ſeceſſiſſe, vt Origen. hom. 11. ſentit. De quare nos Matthæi 3. 1. diſputauimus.

Vſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſrael.] Vſque ad tempus, quo prædicare cœpit, & ſe Chriſti præcurſorem declarare. Is fuit annus ætatis eius, ſicut & Chriſti, triceſimus: Tiberij autem Cæſaris decimuſquintus, vt A conſtat ex capite 3. 1. Quare non ante id tempus prædicare cœperit, apud Matthæum cap. 3. 1. docuimus, quòd nimirum apud Iudæos nemini ante annum triceſimum ætatis ſuę aut ſacerdotis, aut Doctoris, aut Prophetæ officio fungi liceret.

CAPVT II.

1\. *FACTVM eſt autem in diebus illis, exijt edictum à Cæſare Auguſto vt deſcriberetur vni-*
uerſus orbis. 2. Hæc deſcriptio prima, facta eſt à præſide Syriæ Cyrino: 3. & ibant omnes vt
profiterentur ſinguli in ſuam ciuitatem. 4. Aſcendit autem & Ioſeph à Galilæa de ciuitate
Mich 5. a. 2. *Nazareth in Iudæam in ciuitatem Dauid, quæ vocatur Bethlehem: eo quod eſſet de domo, &*
Mat. 2. a. 6. *familia Dauid, 5. vt profiteretur cum Maria deſponſata ſibi vxore prægnante. 6. Factum eſt autem, cum*
eſſent ibi, impleti ſunt dies vt pareret. 7. Et peperit filium ſuum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & re-
clinauit eum in præſepio: quia non erat eis locus in diuerſorio. 8. Et paſtores erant in regione eadem vigilantes,
& cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum. 9. Et ecce angelus Domini ſtetit iuxta illos, & claritas Dei
circumfulſit illos, & timuerunt timore magno. 10. Et dixit illis angelus: Nolite timere: ecce enim euangelizo
vobis gaudium magnum, quod erit omni populo: 11. quia natus eſt vobis hodie Saluator, qui eſt Chriſtus Do-
minus in ciuitate Dauid. 12. Et hoc vobis ſignum: Inuenietis infantem pannis inuolutum, & poſitum in præ-
ſepio. 13 Et ſubito facta eſt cum angelo multitudo militiæ cæleſtis laudantium Deum, & dicentium: 14. Glo-
ria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. 15. Et factum eſt, vt diſceſſerunt ab eis angeli
in cælum: paſtores loquebantur ad inuicem: Tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod fa-
ctum eſt, quod Dominus oſtendit nobis. 16. Et venerunt feſtinantes: & inuenerunt Mariam, & Ioſeph, &
infantem poſitum in præſepio. 17. Videntes autem cognouerunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc.
18. Et omnes, qui audierunt, mirati ſunt: & de his, quæ dicta erant de paſtoribus ad ipſos. 19. Maria autem
conſeruabat omnia verba hæc, conferens in corde ſuo. 20. Et reuerſi ſunt paſtores glorificantes, & laudantes
Geneſ. 17. b. 12. *Deum in omnibus quæ audierant, & viderant ſicut dictum eſt ad illos. 21. Et poſtquam conſummati ſunt dies*
Leuit. 12. a 3. *octo vt circumcideretur puer: vocatum eſt nomen eius Ieſus, quod vocatum eſt ab angelo priuſquam in vtero con-*
Sup. d 31. *ciperetur. 22. Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius ſecundùm legem Moyſi, tulerunt illum in Ieruſa-*
Mat 1 e 21. *lem, vt ſiſterent eum Domino, 23. ſicut ſcriptum eſt in lege Domini: Quia omne maſculinum adaperiens vul-*
Leuit 12. *uam, ſanctum Domino vocabitur. 24. Et vt darent hoſtiam ſecundum quod dictum eſt in lege Domini par*
a 6 *turturum, aut duos pullos columbarum. 25. Et ecce homo erat in Ieruſalem, cui nomen Simeon, & homo iſte iu-*
Exod 13 a 2. Num. 8. c. 16. *ſtus, & timoratus, expectans conſolationem Iſrael, & Spiritus ſanctus erat in eo. 26. Et reſponſum acceperat à*
Spiritu ſancto, non viſurum ſe mortem, niſi prius videret Chriſtum Domini. 27. Et venit in ſpiritu in tem-
Leu 12. c. 8. *plum. Et cum inducerent puerum Ieſum parentes eius, vt facerent ſecundum conſuetudinem legis pro eo: 28. Et*
ipſe accepit eum in vlnas ſuas, & benedixit Deum, & dixit:

29\. *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine, ſecundum verbum tuum in pace:*

30\. *Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum,*

31\. *Quod paraſti ante faciem omnium populorum.*

32\. *Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Iſrael.*

33\. *Et erat pater eius & mater mirantes ſuper his, quæ dicebantur de illo. 34. Et benedixit illis Simeon,*
Iſai 8. c. 14. Rom 9 g. 32. *& dixit ad Mariam matrem eius: Ecce poſitus eſt hic in ruinam, & in reſurrectionem multorum in Iſrael: & in*
1. Pet. 2. a. 2. *ſignum, cui contradicetur: 35. & tuam ipſius animam pertranſibit gladius vt reuelentur ex multis cordibus*
cogitationes. 36. Et erat Anna propheteſſa, filia Phanuel, de tribu Aſer: hæc proceſſerat in diebus multis, &
vixerat cum viro ſuo annis ſeptem à virginitate ſua. 37. Et hæc vidua vſque ad annos octoginta quatuor: quæ
non diſcedebat de templo, ieiuniis, & obſecrationibus ſeruiens nocte, ac die. 38. Et hæc, ipſa hora ſuperueniens
confitebatur Domino: & loquebatur de illo omnibus, qui expectabant redemptionem Iſrael. 39. Et vt perfe-
cerunt omnia ſecundùm legem Domini, reuerſi ſunt in Galilæam in ciuitatem ſuam Nazareth. 40. Puer au-
tem creſcebat, & confortabatur plenus ſapientia: & gratia Dei erat in illo. 41. Et ibant parētes eius per omnes
Exo. 23. c. 15. & 34. d 17. *annos in Ieruſalem, in die ſolemni Paſchæ. 42. Et cùm factus eſſet annorum duodecim, aſcendentibus illis Ie-*
Deut. 16. *roſolymam ſecundùm conſuetudinem diei feſti, 43. conſummatiſq; diebus, cum redirent, remanſit puer Ieſus*
a. 1. *in Ieruſalem, & non cognouerunt parentes eius. 44. Exiſtimantes autem illum eſſe in comitatu, venerunt iter*
diei, & requirebant eum inter cognatos, & notos. 45. Et non inuenientes, regreſſi ſunt in Ieruſalem, requiren-
tes eum. 46. Et factum eſt, poſt triduum inuenerunt illum in templo ſedentem in medio doctorum, audientem
illos, & interrogantem eos. 47. Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, ſuper prudentia & reſponſis eius.
48. Et videntes admirati ſunt. Et dixit mater eius ad illum: Fili, quid feciſti nobis ſic: ecce pater tuus, & ego do-
lentes quærebamus te. 49. Et ait ad illos: Quid eſt quod me quærebatis? neſciebatis quia in his, quæ patris mei
ſunt, oportet me eſſe? 50. Et ipſi non intellexerunt verbum, quod locutus eſt ad eos. 51. Et deſcendit cum eis, &
venit Nazareth: & erat ſubditus illis. Et mater eius conſeruabat omnia verba hæc in corde ſuo. 52. Et Ieſus
proficiebat ſapientia, & ætate, & gratia apud Deum, & homines.

IN CA-

IN CAP. II.

1. FACTVM *eſt autem.*] Accidit ויהי, vt ſæpè diximus. Significatur autem non caſus, vt videtur Latinum verbum præ ſe ferre, ſed diuina prouidentia, quæ effecit, vt eo potiſſimum tempore Auguſtus Imperator in animum induceret, vt vniuerſus deſcriberetur orbis, vt ea occaſione Maria Chriſto prægnans in Bethlehem veniret, vt Imperatoris obſequeretur edicto, ibique pareret, vbi prædictum à Prophetis erat naſciturum Chriſtum Michææ 5.2.

In diebus illis.] Sub idem tempus. Dubium vtrum nato iam Ioanne, an ante quàm naſceretur: quia non cõſtat, an ſtatim, vt edictum promulgatum eſt, deſcriptio facta ſit. Quin auctores nonnulli ſunt longè ante promulgatum, quàm facta deſcriptio, repugnantibus B Iudæis, & quaſi nouum ſeruitutis genus detrectantibus, ad quos deprimendos, vt ex Ioſepho colligunt, Coponius à Romanis miſſus fuerat. Quamquam hæc opinio eodem auctore Ioſepho libro 18. Antiquit. c. 1. refutari mihi videtur, qui Iudæos ſcribit non difficile eam ſeruitutem ſubiiſſe. Itaque probabilius eſt nato iam Ioanne edictum illud extitiſſe.

A Cæſare Auguſto.] Secundo Romanorum Imperatore, cuius anno 42. natus eſt Chriſtus. Vide, quæ de hac re apud Matthæum c. 2. 1. diſſeruimus.

Synecdoche in ſcripturis frequens.

Vt deſcriberetur vniuerſus orbis.] Synecdochem eſſe, qua maior pars pro toto accipiatur, omnes monent, & res per ſe manifeſta eſt. Nec enim totus orbis Romani Imperatoris iuſſu deſcribi poterat, cùm totus C eius non pareret imperio. Totus igitur orbis, id eſt ea orbis pars, quæ ſub Romanis erat, deſcribi iuſſus eſt. Similia exempla paſſim occurrunt. Matthæi 21. 10. *Et commota eſt vniuerſa ciuitas,* & c. 27. 45. *tenebræ factæ ſunt ſuper vniuerſam terram.* & Actorum 11. 28. & 24. 5. & Romanorum 1. 8. & ad Coloſſenſes 1. 6. Sunt qui exiſtiment, ne totum quidem Romanorum imperium fuiſſe deſcriptum, ſed ſolam tantùm Syriam, in qua tunc Iudæa cenſebatur. Sed probabilius eſt, idque omnes ferè auctores tradunt, totum deſcriptum imperium. Qua enim ratione, aut quo iure vna pars potiùs, quàm altera deſcriberetur? Inuenio qui dicunt hæc ipſa edicti fuiſſe verba, *Iubemus, vt vniuerſus deſcribatur orbis.* Crederem ſi ſe edictum legiſſe dicerent. Maior quæ- D ſtio, etſi non admodum, vt mihi quidem videtur, ad intelligendum hunc locum neceſſaria, quam ob cauſam ea deſcriptio facta, qualiſue fuerit. Quidam enim interpretes non alio conſilio factum putant, quàm vt numerus conſtaret hominum, qui ſub Romanorum eſſent poteſtate. Qua ſola ratione Dauidem olim legimus populum numeraſſe 2 Regum 24. 2. Coniecturam ex Ioſepho, & Tertulliano faciunt. Quorum ille libr. Antiquitatum 18 cap. 1. de hac populi recenſione ſcribens nullam de tributo, nullam de alia eius faciendæ cauſa mentionem facit: hic verò libro aduerſus Marcionem 4. ſcribit hunc cenſum Auguſti in Romanorum archiuo ſuo tempore ſeruatum fuiſſe: tantùm E ergo deſcriptionem fuiſſe numeri, quæ vna cum aliis ſcriptis ſeruaretur; tributum enim ſeruari non potuiſſe. Communem omnium ferè auctorum opinionem ſequi malo, ideò deſcriptionem factam, vt in ſingula capita vectigal aliquod certum imponeretur, quod Iureconſulti capitationem vocant. Hoc vt magis credam, & Romanorum auaritia, & omnium Regum conſuetudo perſuadet, qui nonniſi duabus de cauſis recenſere populum ſolent, aut vt ſciant quantum ex eo pecuniæ poſſit emungi, aut quantum colligi virium ad bellicos caſus. Hanc enim ob cauſam à Dauide populum fuiſſe numeratum 2. Reg. 24. 9. perſpicuum

A eſt: & paulo poſt docebimus hanc deſcriptionem non futuri belli cauſa fuiſſe factam. Itaque reliquum eſt, vt tributi cauſa facta fuerit, vt Euthymius, Strabus, Beda, & Græcus apud Diuum Thomam auctor exiſtimant. Quinetiam Ioſephus eodem loco tradit Cyrinum Conſularem virum miſſum fuiſſe, vt ſingulorum cenſeret facultates, quod nonniſi imperandi vectigalis cauſa fieri potuit. Cõfirmat hanc opinionem, quod ibidem tradit Iudam Gaulanitem ea de cauſa populum commouiſſe, quaſi Iudæis non liceret profanis Regibus tributa ſoluere. De quo, ſicut & de hac deſcriptione in Actis Apoſt. cap 5. 37. fit mentio. Illud etiam ipſum, quod Tertullianus ſcribit, hanc opinionem ad- B iuuat. Quid enim attinebat hanc deſcriptionem in Romanorũ archiuis aſſeruari, niſi tributi cauſa? Quãtum autem tributi in ſingula capita impoſitum fuerit, incertum; ſed probabilis eſt multorum opinio, tantum ſaltem Iudæis impoſitum fuiſſe, quantũ prius Deo temploq; ſoluere ſolebant, id eſt mediam partem ſicli, quæ drachmas duas continebat, qua de re Matthæi 17. 24. diſputauimus. De aliis gentibus minor eſt coniectura, quantum iuſſæ ſoluere, neq; enim idem omnibus tributum imperatum fuiſſe credendum eſt; cùm nõ omnium eadem haberetur ratio. Difficilior hîc eſt quæſtio, quomodo Romani viuente adhuc Herode Rege Iudæos cenſere potuerint, illisq; vectigal imperare. Id facilè & non malè quidam ſoluunt. Herodem C ab Auguſto precario regnum accepiſſe, itaque non ſolum vectigalis, ſed pene etiam mancipium Romanorum erat, & ad eorum nutum & regebat populũ, & ipſe regebatur. Hoc facilè apud Ioſephum lector inueniet. Alia etiam nunc quæſtio reliqua eſt, vtrum omnes omnino homines, an ſoli viri, & ipſi vtrum omnes, an ſoli patresfamilias cenſi fuerint. Nam & hoc à quibuſdam interpretibus diſputatur, & iuuat aliquid ad loci huius explanationem. Auctores nonnullos inuenio non malos, qui ſolos viros, eosq; patres tantũ familias deſcriptos fuiſſe putent. Non credo; nam neque belli, ſed augendi, vt diximus, vectigalis cauſa facta deſcriptio eſt, & capitatio, qualem iſtam apparet fuiſſe, in ſingula omnino fiebat capita: & non erat, cur Beata D Virgo vnà cum Ioſepho in Bethlehem ciuitatem ſuam veniret, ſi ſoli cenſendi erant viri. Hactenus, quæ ad hiſtoriam pertinent; illud ad myſterium, edictum illud non tam ab Auguſto, quàm à Deo profectum fuiſſe, vt per eam occaſionem in Bethlehem Maria veniret, ibique vbi Prophetæ naſciturum prædixerant, naſceretur Chriſtus, vt Ambroſius, & Beda hoc loco, & nos apud Matthæum c. 2. diſputauimus.

Quale vectigal Iudæis à Romanis imperatum.

2. *Hæc deſcriptio prima, facta eſt præſide Cyrenio.*] Sic legendum, etſi in præſidis nomine variatur, dum alij Cyrenium, alij Cyrinum, alij Quirinum vocant. Non ergo ſignificatur hanc deſcriptionem à Cyrenio præſide, ſed eo præſide factam fuiſſe, neq; poſtea alias fuiſſe factas, ſed nullam factam ante, non quidem in hac, vel E illa prouincia. Nam in nonnullis fortaſſe prouinciis, vt nonnulli putant, aliæ factæ fuerant: ſed nullam ante hanc in toto factam imperio. Multis de cauſis creditur hoc Euangeliſtam notauiſſe, quod per ſe quidem conſideratum videri poterat ad rem non magnopere pertinere. Prima fuit, vt adhiberet fidem hiſtoriæ, dum omnes temporis circumſtantias, & rerum conditiones exponeret, dum Conſulem quodammodo deſignaret, vt exiſtimat Ambr. Secunda, vt id diuinitus factum appareret, non aliá ob cauſam quàm vt Chriſtus in Bethlehem, vt à Prophetis prædictum fuerat, naſceretur; ideo tunc factum, ante non factum.

Tertia, vt oſtenderet ſummæ pacis tempore natum Chriſtum, qui mundo pacem afferebat. Vbique enim terrarum tunc fuiſſe pacem, clauſumque tunc tertio Iani templum omnes & Eccleſiaſtici, & prophani teſtantur auctores. Quarta, vt Chriſtus in primo illo deſcriberetur cenſu, vt nos à cenſu, & tyranni ſe diaboli liberaret, Origenes, Ambroſ. De tempore difficilis admodum hinc oritur quæſtio. Conſtat ex omnibus ferè auctoribus Chriſtum quadrageſimo ſecundo imperij Auguſti anno, regnante, vt Matthæus ait, adhuc Herode natum fuiſſe. Scribit Ioſephus libro 17. antiquitatum cap. 15. & libr. 18. cap. 1. Cyrenium mortuo iam Herode Rege, & Archelao eius filio, atque ſucceſſore in Galliam relegato miſſum fuiſſe, vt cenſum hunc ageret. Qua ergo ratione fieri potuit, vt huius deſcriptionis tempore Chriſtus naſceretur? cùm omnes auctores tradant Archelaum poſt patrem Herodem nouem regnaſſe annos, antequam in exilium mitteretur, & Herodes poſt natum Chriſtum duos, vt minimum, regnauerit neceſſe ſit, quibus Chriſtus fuit in Ægypto, &, ſi credimus Epiphanio, multo etiam plures, de qua re vide quæ Matth. 2. 22. diſſeruimus. Itaque ſi præſide Cyrenio, vt Lucas ait, hæc deſcriptio facta eſt, & vera ſunt, quæ de Archelao, & Cyrenio Ioſephus tradit, vndecim, vt minimum, annis Lucas errat. Quod nonnulli reſpondent cenſum multis ante annis edictum fuiſſe, quàm peragi poſſet, tumultuantibus Iudæis, & onus auerſantibus, Chriſtum natum fuiſſe cum primum Cæſaris edictum publicatum eſt, deſcriptionem verò factam, cùm Ioſephus ſcribit, præſide Cyrenio, ſupra refutauimus, & hac etiam nunc ratione refutari poteſt. quòd ſi tunc, cum natus eſt Chriſtus, deſcriptio facta non fuiſſet, non vtique veniſſent Ioſeph, & Maria Bethlehem, vt deſcriberentur. Nam ſiquis reſpondeat Ioſeph, & Mariam promptiores fuiſſe ad parẽdum edicto, quomodo ad illud reſpondebit, quòd præ multitudine, vt verſu 7. docebimus, hominum in eandem ciuitatem confluentium locum in diuerſorio non inuenerint? Breuius ergo, &, vt opinor, melius alij reſpondent lapſum memoria Ioſephum diuerſa confudiſſe tempora. Quod vt faciliùs credatur, faciunt alij eiuſdem auctoris in hiſtoria non pauci, nec diſſimiles errores. Sed fingamus tam expertæ fidei, tamque probatæ eſſe diligentiæ, vt nullus in eo alius error ſignari poſſit; certè ſi Matthæus, & Lucas non ſacri, ſed prophani auctores eſſent, tamen quia tempore Chriſti vixerunt, & cum eo, eiuſque matre verſati ſunt, plus fidei, quàm Ioſephus, mererentur. Præterquam quòd Euangeliſtas non errare alia etiam ratione probari poteſt. Cõſtat ex omnibus etiam prophanis hiſtoriis Chriſtum anno Tiberij decimooctauo paſſum fuiſſe, & paſſum 33. ætatis anno. Si inde verſus initium annos retexamus, reperiemus viuente adhuc Herode natum fuiſſe. Nam ſi ex regno Tiberij decem, & octo detrahamus annos, ex regno autem Auguſti 15. relinquitur natum fuiſſe anno Auguſti 42. vt apud Matthæum ca. 2. probauimus Nam Auguſtum quinquaginta ſeptem imperaſſe annos Ioſephus ipſe lib. 18 antiquit. c. 4. auctor eſt. Anno autem Auguſti 42. etiam ex Ioſephi ſententia Herodes viuebat. Iudicat enim lib. 1. de bello Iudaico c. 11. Meſſala, & Attratino Conſulibus factum regem, quos licet annales diuerſis annis Conſules ponant, tamen ſi ab vltimo eorum Attratino triginta ſeptem annos numeremus, quos idem Ioſephus Herodem regnaſſe tradit li. 17. antiq. c. 10. reperiemus mortem illius incidiſſe in annum imperij Auguſti 45. Cuius anno 42. Euangeliſtæ, & ſacræ omnes hiſtoriæ Chriſtum natum fuiſſe docent. Itaque duobus poſt natum Chriſtum annis mortuus eſt Herodes. Eodem modo alia quæſtio ſolui poteſt, quæ ex eodem Ioſepho nobis naſcitur. Scribit lib. 18. ant. ca. 3. hanc deſcriptionem, de qua Lucas loquitur, 37. annis poſt Actiacam victoriam factam fuiſſe; quibus ſi addas 14. annos, quos idem Ioſephus ait Auguſtum ante eam victoriam vnà cum Antonio imperauiſſe, inuenies ſecundum Ioſephum anno Auguſti 51. deſcriptionem factam, id eſt nouem annis poſt natum Chriſtum. Vt Chriſtiani, Euangeliſtæ potiùs, quàm Ioſepho credamus; vt homines, eius ætatis, quo geſta res eſt, auctori, quàm remotioris. Duo adhuc ſcrupuli vexare lectorem poſſunt. Alter, ſi hęc deſcriptio viuẽte adhuc Herode facta eſt, quomodo Cyrenius præſes tunc eſſe poterat? Nec enim præſides in Iudæa prius cœperunt eſſe, quàm mortuo Herode, & Archelao eius filio in exilium miſſo, tota ad Romanos gubernatio deuoluta eſt. Facilis reſponſio. Cyrenius non Iudææ, ſed Syriæ, vt ait Euangeliſta, præſes erat, cum eſt facta deſcriptio; ſed quia Iudæa ad prouinciam Syrię tunc pertinebat, vt omnes auctores tradunt; eius fuit officium non ſolum Syriam, ſed Iudæam etiam deſcribere. Alter eſt, cur ſi Herodes adhuc viuebat, non dixit Lucas Herode potiùs regnante, quàm præſide Cyrenio, pręſertim cum non de Syria, vbi præſes Cyrenius, ſed de Iudæa, vbi rex Herodes erat, ageretur. Sicut Matth. c. 2. 1. dixit. *Cum autem natus eſſet Ieſus in Bethlehem Iuda, in diebus Herodis regis.* Reſpondeo ideò Cyrenium potiùs Romanorum in Syria præſidem, quàm Herodem Iudæorum Regem ab Euangeliſta nominatum, quia de cenſu agebat Romanorũ, qui non per Regem Herodem, ſed per præſidem Cyrenium actus fuerat.

Ioſephi lapſus.

3 *Et ibant omnes, vt profiterentur.*] ἀπογράφεσθαι, vt deſcriberentur, vt nomina darent. Noſter interpres non ſolum deſcriptionem, ſed cauſam etiam deſcriptionis inſpexit, quæ ideo fiebat, vt ſe quiſque huius, vel illius profiteretur eſſe familiæ, ſeque Imperatori ſubditum agnoſceret, ideò vertit, *Vt profiterentur*, cùm paulo ante idem verbum reddidiſſet, *Vt deſcriberetur vniuerſus orbis* verſ. 1. & ἀπογραφὴν deſcriptionem verſu 2.

Singuli in ſuam ciuitatem.] Ibant. Sic verba coniungenda ſunt, vt nomen *Singuli* non referatur ad verbum *profiterentur*, ſed ad verbum *ibant*, & ad id quod ſequitur, *in ſuam ciuitatem*, ſenſusque ſit, ibant omnes in ſuam quiſque ciuitatem, vt ibi profiterentur. Poteſt quæri quid opus fuerit in ſuam quemque ciuitatem ire, vt deſcriberetur? Rectè pleríque reſpondent, ſiue veteri conſuetudine, ſiue nouo conſilio hanc initam fuiſſe rationem populum deſcribendi, vt familię ſingulę deſcriberentur; nemo enim eſſe poterat, quin ad aliqua familiam pertineret, in illo præſertim Iudæorum populo, in quo tanta diligentia familiarum olim facta deſcriptio tanta diligẽtia in omnem poſteritatem cõſeruabatur. Erat hoc & facilius, & breuius, itaque omnes populi deſcriptiones quæ vnquam in eo populo factæ ſunt, hac ratione factas legimus, vt Ioſue 7. 14. & 1. Regum 10. 19. 20. 21. Et 2. Regum 24. 2. Quapropter vero ſimile eſt hanc deſcribendi per familias populi rationem in ſola Iudæa etiam tempore eius edicti ſeruatam fuiſſe, alias verò gentes ſuo quaſq; more fuiſſe deſcriptas. Quærunt alij in quam quiſq; ciuitatem ire debuerit, vt profiteretur? in eamne vbi natus, an in eam, vnde oriundus eſſet, an in eam vbi habitaret, an in eam vbi domum, & bona ſua haberet? Euthy. exiſtimat in eam quemq; iiſſe ciuitatem, quæ tribus ſuæ metropolis eſſet. Fuiſſe autem Ieruſalem metropolim tribus Beniamin; Bethlehem verò tribus Iuda; ideò Ioſephũ, & Mariam, quia ex tribu Iudæ erant, iiſſe Bethlehem. At Euangeliſta ver. 4. aliam rationem reddit, *eo quod eſſet de domo, & familia Dauid.* Non ergo quia ex

Cur in Bethlehem profectus ſit Ioſeph.

A tribu Iuda, ſed quia ex familia Dauidis erant, Bethlehem deſcriptionis cauſa venerunt. Alij in eam ciuitatem ire quemque debuiſſe putant, vbi domum, & bona ſua haberet, ideoque Ioſephum, & Mariam illic Bethlehem, quod, cum ex familia Dauidis eſſent, domum aliquam pauperem licet, in ea haberent ciuitate. Id videntur ex Cypriano confirmare potuiſſe, qui in tractatu de natiuitate Chriſti ſcribit his verbis, *Veniunt in Bethlehem quam prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel, ciuitas parua, domus paupercula ſuppellex exigua. Nulla domus ambitio, niſi reclinatorium in ſtabulo, mater in fœno, filius in præſepio.* Certè Nicephor. libro 1. cap. 12. exiſtimat & in Bethlehem, & in Nazareth domicilium, & poſſeſſiones aliquas habuiſſe. Quo ergo modo *non erat eis locus in diuerſorio*, vt dicitur verſ. 7. ſi do- B mum propriam habebant? Quomodo recens natus Chriſtus in præſepio poſitus eſt? non, quemadmodum illi interpretantur, vt commodius, aut tutius eſſet, ſed quia, quemadmodum apertè docet Euangeliſta, alius non erat locus. Nec ita profectò Cyprianus ſentit; nam quod dicit, *Ciuitas parua, domus exigua, ſupellex paupercula*, non indicat domum illam quamuis exiguam fuiſſe Ioſephi. Eodem enim contextu, eodémque tenore dicit, *Ciuitas parua*, atqui non propterea ſignificat Ioſephum dominum eius fuiſſe ciuitatis. Sed tantùm docere voluit Chriſtum, & ciuitatem paruam, & domum exiguam in qua naſceretur, elegiſſe. Si quæras quænam domus fuerit, reſpondebit ſtabulum, *Nulla* inquit, *domus ambitio, niſi reclinatorium in ſtabulo.* C Alij, in eam vnumquemque ciuitatem iiſſe dicunt vbi natus erat. Quod nihilo magis probabile videtur, cùm Marcus cap. 6. 3. Ioſephum, & Mariam in Nazareth Galilææ natos fuiſſe ſignificet, ſiquidem ibi ciues eius vibis fratres, & ſorores Chriſti, id eſt omnem eius cognationem eſſe dicebant. Alij, in eam vnde oriundus quiſque eſſet; quod non ſolùm Euangeliſtæ, ſed ne rationi quidem conſentaneum eſt. Poterat enim vnus, & idem homo ex diuerſis oriundus eſſe ciuitatibus, ſi alibi eius pater, alibi mater, alibi auus, alibi atauus nati fuiſſent. Credo igitur in eam quemque iiſſe ciuitatem, quæ non tribus, vt putat Euthym. ſed familiæ ſuæ capax eſſet. Nam ſicut populus in tribus, ita tribus in familias diuidebantur. Atque hoc cum ea D ratione, quam Euangeliſta reddit verſ. ſequenti rectè cohæret, *Eo*, inquit, *quod eſſent ex domo, & familia Dauid.* Erat enim Bethlehem patria Iſai patris Dauidis 1. Regum 16. 1. ibique Dauid natus fuerat, & educatus. Itaque ab eo, qui eam familiam primus regno nobilitauit, Bethlehem ciuitas Dauidis appellabatur, vt hoc loco, & infra verſ. 11. Quanquam in veteri teſtamento cùm Dauidis ciuitas nominatur, vbique arx Sionis intelligitur, quod ædificata à Dauide fuiſſet.

4. *Aſcendit autem & Ioſeph.* Sicut alij aſcendebant in ſuam quiſque ciuitatem. Sæpè monuimus עלה aſcendere apud Hebræos frequenter poni pro ire, etiamſi locus, quò itur eminentior non ſit. Quanquam & ſitus Bethlehem, ſi cum ſitu comparetur Nazareth, E altior erat, quia aquæ à Iudæa in Galilæam defluebant. Verba ad hunc modum iungenda ſunt. Ioſeph etiam aſcendit à Galilæa, à ciuitate Nazareth, ne ſenſus eſſe videatur aſcendiſſe Ioſeph à Galilæa de ciuitate Nazareth, id eſt, qui erat Galilæus, & ciuis Nazareth. Habitabat Ioſeph cum Maria in Nazareth ciuitate Galilææ, ibique, vt opinor nati erant. Qua autem occaſione eorum parentes ex Bethlehem gentili ciuitate migrauerint in Nazareth, prorſus ignoratur, nec vt arbitror, ſciri poteſt, cùm nulla de ea re extet hiſtoria. Probabile tamen eſt, quòd hær. 51. ſcribit Epipha. Machabæorum tempore propter aſſidua bella, quæ in Iudæa erant, in Galilæam commigraſſe.

Eo quod eſſet de domo, & familia Dauid.] Non ſolùm Ioſephum, ſed etiam Mariam ex familia Dauidis fuiſſe Matthæi 1. probauimus. Quòd autem quidam hoc loco inter domum, & familiam Dauidis hoc diſcrimen ponunt, vt qui per fœminas ex Dauide deſcendebant, ex eius domo; qui autem per viros, ex eius familia eſſe dicerentur, nimis ſubtiles interpretes mihi videntur. Nemo enim ignorat, domum, & familiam idem eſſe, ſed nimirum Euangeliſta, vt vno verbo alterum explicaret, vtrumque coniunxit. Et apud Matthæum probauimus Mariam per viros ex Dauide deſcendiſſe, & tamen ſupra cap. 1. 27. ex domo Dauid fuiſſe dicitur.

5. *Vt profiteretur.*] G ἀπογράψασθαι, vt deſcriberetur, vt ſupra ver. 1. & 3.

Cum Maria.] Poteſt nomen Mariæ referri aut ad verbum proximum, *Vt profiteretur*, aut ad ſuperius, *Aſcendit*, verſu præcedenti. Hoc probabilius licet per hyperbaton dictum eſſe videatur. Non nego tamen Mariam fuiſſe deſcriptam; nam eorum opinionem, qui ſolos viros deſcriptos fuiſſe putant, ſupra refutauimus.

Deſponſata ſibi vxore prægnante.] Non eſt ſenſus deſponſatam illi fuiſſe, cum iam eſſet prægnans; ſed fuiſſe illi prius deſponſatam, & tunc cum in Bethlehem aſcenderunt, fuiſſe prægnantem. Græcè ea ambiguitas, quæ in noſtra apparet verſione nulla eſt, οὔσῃ ἐγκύῳ, quæ prægnans erat. Deſponſata autem dicitur G μεμνηστευμένη, quæ eam propriè ſignificat, quæ deſponſata, & pacta in coniugium eſt, nondum tamen domum ducta; quamuis Maria verè iam ducta eſſet, vt indicaretur, ita eam vxorem fuiſſe, vt eſſet tamen virgo. De qua re apud Matthæum c. 1. 18. 20. diſſeruimus.

6. *Factum eſt autem cum eſſent ibi.*] Non caſu, neque ſola natura factum eſſe, ſed diuina prouidentia intelligendum eſt, quæ conſtituerat, & per Michæam prophetam cap. 5. 2. declarauerat, vt in Bethlehem Chriſtus naſceretur. Et prouidentia fecit, vt per id tempus edictum à Cæſare Auguſto de deſcribendo orbe vniuerſo prodiret, vt ea occaſione Ioſeph, & Maria tum, cùm inſtabat partus, in eam venirent ciuitatem, vt ab omnibus interpretibus notatum eſt. Quærunt nonnulli quomodo Maria tam propinqua partui tantum ſpatium conficere potuerit? Quatuor enim vt minimùm dierum à Nazareth in Bethlehem iter erat. Creditur vulgo aſino vectam fuiſſe, quod nec probari poteſt, niſi auctore populo, & neſcio, an Mariæ paupertati ſatis conueniat. Nam quæ aſinum habebat, quomodo nullum in diuerſorio locum inuenire quomodo agnum emere non potuiſſet? At leue hoc argumentum eſt. Fateor; ſed ad refellendum id, quod nullo argumento probatur, quamuis leue ſatis eſt argumentum. Magis probabile, & pium eſt, quod grauiores auctores Fulgentius in ſermone de laudibus Mariæ, & Bernardus homilia in illa verba Apocalyp. 12. verſ. 1. *Signum magnum apparuit in cælo*, & Nicephorus libro primo, capit. 12. tradunt non fuiſſe Mariæ moleſtum, ſicut cæteris mulieribus, & grauem vterum. Quod ego mihi omnino verum eſſe perſuadeo. Nam quæ ſine viro concepit, ſine dolore peperit, credendum eſt & vterum ſine moleſtia vlla geſtaſſe. Nihil ergo vicinitas partus impediebat, quo minùs in Bethlehem etiam pedibus venire poſſet. Quin iuuabat potiùs, quia Chriſtus, qui ibi naſci decreuerat, eam, vt credibile eſt, vt eò veniret, inſtigabat, & occulto iuuabat auxilio, non tam ab ea geſtatus, quam eam geſtans. Vero etiam ſimile eſt Mariam neque locum, neque diem ſui partus ignoraſſe; quare eò ſe libentiùs, atq; alacriùs in viam dediſſe, quòd partum ſuum videbat appropinquare. Colligitur ex hoc loco

B. Maria grauis non fuit vterus.

Mariam

Mariam non eodem die, aut eadem nocte, qua in eam peruenit ciuitatem, peperiſſe vt vulgaris quædam fert opinio; ſed per aliquot dies fuiſſe Bethlehem, antequam pareret. cum dicat Euangeliſta, *cum eſſent ibi*, dies impletos fuiſſe pariendi. Cur autem hoc ipſum Euangeliſta dixerit ſupra cap. 1. 57. ex iis, quæ ex Origene, Ambroſio, & Theophylact. notauimus, poterit intelligi.

7. *Et peperit filium ſuum primogenitum.*] Primogenitum vocat Chriſtum, non quod poſt illum alios, ſed quòd ante illum neminem Maria genuiſſet. Itaque etſi verbo aliud, re tamen ipſa primogenitus, & vnigenitus idem hoc loco ſunt; vide quæ de ea re apud Matthæum cap. 1. 25 diſputauimus.

Et pannis eum inuoluit [ἐσπαργάνωσεν], & faſciauit, vt ita dicam, id eſt, faſciis obuoluit, vt inuolui ſolent teneri adhuc infantes, vt membra conſtringantur, atque firmentur, enormiter aliquando fluxura, ſi diſſoluta eſſent. Non erat ea diligentia in Chriſti corpore neceſſaria, ſed erat debita. Nam quamuis ſine viro conceptus, ſine matre ſeruari poterat, tamen præſtitit illi mater officium, quod pia ac diligens præſtare mater debuit. Et paſſus eſt in ſe fieri Chriſtus, quod in aliis hominibus fieri conſueuit, vt verum ſe hominem cæteris ſimilem declararet. Sumitur ex hoc loco non minimum argumentum ad confirmandam Eccleſiæ Catholicæ ſententiam, Mariam ſine ruptura vlla corporis, ſine vllo dolore peperiſſe. Quod vtrumque non alia ratione Caluiniani negant, quàm quòd omnis pietatis, omniſque honoris Beatæ Mariæ Virginis inimici ſint. Si enim aperto peperiſſet corpore, quomodo potuiſſet recens natum infantem excipere, & ſuis manibus inuoluere? Itaque non ſolum falſa, ſed etiam fabuloſa, & vt ſuſpicor ex Rabbinis nata opinio illa eſt, quam non modò in neſcio quibus apocryphis libris, ſed etiam apud Suidam nimis in hac re credulum auctorem lego, parienti Mariæ obſtetrices affuiſſe. Acutius Eccleſiaſtici viderunt auctores hoc ipſo loco indicari, ſine vlla eam obſtetricis ope peperiſſe Gregorius Nazianzenus in Chriſto patiente, Cyprianus in ſermone de natiuitate Chriſti, Gregorius Nyſſenus oratione prima, de Reſurrectione Chriſti, Hieronymus contra Heluidium, Fulgentius in ſermone de laudibus Mariæ, & Bernardus ſermone 4. in vigilia natalis Domini, Cypriani, & Hieronymi, quia illuſtriora ſunt, verba recitabo. *Panniculi*, inquit Cyprianus, *pro purpura, pro byſſo in ornatu regio laciniæ congeruntur: genitrix eſt, & obſtetrix, & deuotam dilectæ ſoboli exhibet diligentiam, attrectat, amplectitur, iungit oſcula, porrigit mamillam, totum negotium plenum gaudio; nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio.* Et alio eiuſdem libri loco *Virga*, inquit, *matura ab arbore baculi fructus elapſus eſt: nec oportuit vellicari, quod ſponte prodiit.* Hieronymus vero ſic. *Abſit*, inquit, *vt hoc de matre Saluatoris, & viro iuſto ſit exiſtimandum. Nulla ibi obſtetrix, nulla muliercularum ſedulitas intercedit: ipſa pannis inuoluit infantem, ipſa & mater, & obſtetrix fuit.* Quales fuerint faſciæ, aut panni, quibus natus inuolutus eſt Chriſtus, certò non poſſumus affirmare. Hæretici valde probare poſſe vellent ſericos, aut certè pretioſos fuiſſe. Nos viles, ſi non ſordidos fuiſſe credimus, quales pauperum eſſe ſolent. Conſtat enim tam pauperem Mariam fuiſſe, vt illi ne prægnanti quidem, aut parienti locus fuerit in diuerſorio, vt infantem in præſepi præ inopia poſuerit, vt ad emendum agnum in ſacrificium ſatis non habuerit facultatis. Quid Cyprianus ea de re ſenſerit, paulo ante audiuimus. Eadem omnium veterum auctorũ ſententia eſt.

B. Virginis partus ſine ruptura, & dolore, contra Caluinianos.

Dictum inane.

Et reclinauit eum in præſepio, quia non erat ei locus in diuerſorio.] Quid hoc loco diuerſorium appelletur, & quale nam fuerit, nonnulli dubitant. Eorum opinionem, qui diuerſorium hoc loco propriam domum Ioſeph, & Beatæ Virginis ſignificare putant, quaſi κατάλυμα non ſolum pro publico hoſpitio, ſed pro omni etiam domicilio accipiatur, ſupra verſ. 3. refutauimus, & ex hoc ipſo loco magis etiam refutari poteſt. Quo enim modo in diuerſorio, id eſt, domi ſuæ illis locus non erat. Reſpondent non fuiſſe locum illis commodum, vt ponerent filium. At Euangeliſta non ſolum puero, ſed & illis ipſis, id eſt Mariæ, & Ioſeph, locum non fuiſſe indicat, vbi conſiſterent in diuerſorio, ideò ſe in ſtabulum recepiſſe. Alia quædam inter minùs nobiles interpretes fertur opinio ex Beda, vt aiunt, diuerſorium definientes locum in vico supernè tectum, cætera patulum, & in diuerſas apertum vias, quales illi ſunt quos in Gallicis videmus vrbibus ad agendos mercatus accommodatos, quoſque Galli patria lingua *halles* appellant. Id neque Beda dicit, neque credibile eſt eiuſmodi fuiſſe diuerſorium. Quare per diuerſorium quamuis non ſolum publicum hoſpitium, ſed omne etiam conſuetum hominum domicilium intelligendum eſſe putem, ita vt diuerſorium, id eſt hominum habitatio, ſtabulo id eſt beſtiarum habitationi opponatur; tamen non exiſtimo conſuetum hominum hoſpitium, quò omnes peregrini diuertunt, excludi. Hoc modo maior ſententiæ vis additur, vt ſignificetur Ioſephum, & Mariam non ſolum in publicis hoſpitiis, ſed ne in priuatis quidem ciuium domibus locum inuenire potuiſſe, itaque ab hominibus excluſos ſe in ſtabulum, id eſt in locum beſtiarum recepiſſe. Quæritur à quibuſdam qui fieri potuerit, vt illis in diuerſorio locus non eſſet? Si eorum vera eſſet opinio qui exiſtimant in eam quemque ciuitatem, vt deſcriberetur, ire debuiſſe, in qua domum haberet, maior eſſet quæſtio: cum enim ſinguli ſingulas haberent domos, non poterat cuiquam deeſſe locus omnibus ſe in ſuam quoque domum recipientibus. Sed eam opinionem verſu 3. confutauimus. Duæ igitur, cur Ioſeph, & Maria in diuerſorio locum non inuenerint, cauſæ probabiles afferuntur. Altera multitudo ciuium, & eorum qui ex genere Dauidis erant vndique per id temporis, vt deſcriberentur, in eam ciuitatem affluentium. Hæc vt opinor potiſſima fuit cauſa; ſed altera etiam fuit ſumma, & omnibus odioſa paupertas. Nam ſi diuites fuiſſent, non dubito, quin illis locus non fuiſſet defuturus; quò enim pecunia non penetrat? Alij aliam etiam afferunt cauſam quòd in Bethlehem vltimi omnium perueniſſent. Id non recipio, non ſolùm quia probari non poteſt, ſed etiam quia poteſt coniectura aliqua refutari. Indicauit enim, vt adnotauimus, Euangeliſta ſuperiore verſu per aliquot dies, antequam Maria pareret, ibi fuiſſe, non ergo poſtremi venerant. Et eſt vero ſimile Ioſephum, & Mariam ad parendum Cæſaris edicto fuiſſe promptiſſimos. Alij ſolent quærere, vbi ſtabulum illud fuerit, vbi natus eſt Chriſtus. Quidam extra vrbem Bethlehem illud ponunt, & quia, ſi intra vrbem fuiſſet, non potuiſſent Magi Chriſtum adorare, quin ab omnibus ciuibus viſi fuiſſent, itaq; non potuiſſet locus vbi Chriſtus eſſet, Herodem latere: & quia non potuiſſent paſtores qua nocte Chriſtus natus eſt, in media vrbe locum inuenire, nullo indice: in qua ſententia inter antiquiſſimos auctores Iuſtinus etiam eſt in dialogo cum Tryphone, inter recentiores nonnulli, quibus ideò non aſſentior, quia id in ſumma dicunt Chriſtum in Bethlehem non eſſe natum, quod ſcripturæ repugnat. Et quod de Magis dicitur, leue eſt; graues enim auctores Epiphanius, & alij ſentiũt Chriſtum, cùm Magi venerunt, non iam in ſtabulo, ſed in domo fuiſſe, vt Matthæus capit. 2. 11. ſignificat, & in-

Diuerſorium nomine quid intelligatur.

Cur locum in diuerſorio non inuenerunt.

An extra vrbem ſtabulum fuerit.

trantes

trantes domum inuenerunt puerum cum Maria matre eius, A *& procidentes adorauerũt eum.* De paſtoribus quomodo ſtabulum inuenerint, ver. 16. dicemus. Cum in vrbe igitur ſtabulum illud fuerit, alia reliqua quæſtio eſt, quam niſi ab alijs magno ſtudio tractari viderem, libenter præterirem. coniunctũne cum diuerſorio, an ab eo ſeparatum ſtabulum illud fuerit. Id ego non ſolum incertum eſſe arbitror, ſed etiam curioſum quærere. Tamen eſt veri ſimile publici hoſpitij ſtabulum fuiſſe, in quod ſe Ioſeph, & Maria domo excluſi receperint. Qui Ieroſolymitanam regionem luſtrauerunt, narrant ſtabulum illud ſpeluncam fuiſſe quandam, in qua præſepe in rupe exciſum eſſet, quod cum teſtimonio veterum auctorum conuenit. Nam & Epiph. hær. 51. & Gregorius Nyſſenus in oratione de ſancta Chriſti B natiuitate ſemper ſpeluncam appellant: Theodoritus verò libro 8. de græcan. affect. curat. tophaceum ſpecũ vocat. Dubitari etiam poteſt an Chriſtus in ipſo ſtabulo, vbi præſepe erat, natus fuerit. Potuit enim in diuerſorio, aut alibi naſci, & cùm locus ibi commodus non eſſet cunis; in præſepi, tanquam in cunis poni. Potuit quidem id fieri, ſed credendum non eſt, ita factum eſſe. Nam quamuis Euangeliſta non dicat in ſtabulo natum fuiſſe, ſed, cùm natus iam eſſet, in præſepi reclinatum, tamen dubium mihi non eſt, quin eodem loco, id eſt in ſtabulo natus, & reclinatus fuerit. Cùm enim dicit Euangeliſta, non fuiſſe eis locum in diuerſorio, non de infante, aut non de ſolo certè infante, C ſed etiam de Ioſepho, & Maria loquitur. Itaque non ſolum ſignificat, non fuiſſe in diuerſorio locum commodum infanti, ſed non fuiſſe locum vbi Ioſeph, & Maria commorari poſſent, ideóq; in ſtabulum diuertiſſe. In ſtabulum ergo, cùm primùm venerunt, locum in hoſpitio non reperientes ſeſe contulerunt: aut ſi in ipſum hoſpitium primùm excepti ſunt, ſuperuenientibus potentioribus coacti ſunt cedere, & in ſtabulum abire. Ibi habitabant, ibi Virgo peperit, ibi natum reclinauit infantem. Cur ergo Euangeliſta de ſtabulo mentionem non fecit, niſi cum de infante in præſepi reclinato locutus eſt? Quia non agebat de Ioſeph, & Maria, niſi propter infantem: & quia quod Ioſeph, & Maria in ſtabulo habitabant, non myſterium, ſed neceſſitas erat; *non enim erat eis locus in diuerſorio*; quòd au- D tem Chriſtus in præſepio reclinaretur, myſterium erat. Oportebat enim vt in medio duorum animalium cognoſceretur, quemadmodum ſeptuaginta interpretes reddiderunt apud Habbacuc ca. 3. 2. quod nos legimus, *In medio annorum viuifica illud*, & ex illis veteres auctores citare ſolent: oportebat, vt cognoſceret *bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe domini ſui* Iſa. 1. 3. vt veteres auctores Origenes homilia 13. Ambroſius hoc loco. Gregorius Nyſſenus in oratione de ſancta Chriſti natiuitate, & Gaudent. tractatu 8. in Exod. exponunt. Et verò credibile eſt, aliqua etiam tunc in ſtabulo fuiſſe animalia, præſertim in tanta hominum multitudine, vt prophetia eo etiam modo impleta eſſe vi- E deretur. At Gregorius quidem Nyſſenus eo loco, quem modò deſignauimus bouem, & aſinum ibi fuiſſe putant. *Quamobrem*, inquit, *idcirco præſepio, quod eſt habitaculum brutorum, is, qui de cœlo deſcendit, panis vitæ proponitur, vt etiam bruta rationali etiam ſumpto cibo rationem adipiſcantur. Medius igitur inter bouem, & aſinum in præſepio vtriuſque Dominus eſt, vt ſoluto interſtitio ſepium ambos in ſeſe creet in vnum nouum hominem, & ab hoc graue iugum legis auferat, & illum ſimulachrorum cultus onere leuet.* Sed non ideò recipienda ea opinio eſt, quæ apud vulgum obtinuit, vtrumque & bouem, & aſinum Ioſephi fuiſſe: aſinum duxiſſe vt eo grauida Maria veheretur, bouem verò vt venderet, & cenſum inde debitum ſolueret.

Qualis fuerit.

Chriſtus in ſtabulo natus, & reclinatus.

8. *Et paſtores erant in regione eadem vigilantes*] G. ἀγραυλοῦντες, in agro ſtabulantes, ſub dio cubantes cum grege, vt facere in regionibus calidis etiam hyeme paſtores ſolent. Noſter interpres pro ἀγραυλοῦντες videtur legiſſe ἀγρυπνοῦντες *vigilantes*, quod non malè conuenit, cùm ſimilis ſententia, quaſi huius verbi explicatio ſequatur.

Et cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum.] τὰς φυλακὰς cuſtodias, id eſt quatuor noctis vigilias ordine ſuo agentes. Sæpè diximus φυλακὰς cuſtodias quatuor noctis partes à Græcis appellatas, in quas militari diſciplina diuiſa nox erat, vt milites, qui iidem tota nocte vigilare non poterant, quarta vigilarent parte, eſſentque ſemper, qui per quaterna noctis interualla B alijs ſomno, aut labore oppreſſis, integri ſuccederent. Eas cuſtodias Latini vigilias appellarunt; ideò noſter interpres, non verborum proprietatem, ſed ſenſum, & vſum intuitus vigilias reddidit. Apparet ex hoc loco quod in bello propter hoſtes facere ſolebant milites, id paſtores propter beſtias, aut fures facere ſolitos, vt excubias ordine ſuo agerent. Itaque quod auctor Scholaſticæ ſcribit hiſtoriæ morem antiquis fuiſſe, vt in vtroque ſolſtitio vigilias noctis cuſtodirent ob Solis venerationem, eumque morem ad Iudæos propter vicinitatem permanaſſe, puerilis eſt error. Quod dicit *in regione eadem* paſtores fuiſſe, eo pertinet, vt ſignificet non procul ab vrbe fuiſſe eos, ideoque facilè venire, & Chriſtum videre potuiſſe. Quis C locus ille fuerit, cùm ego dicere non auſim, Hieronymum dicentem inducam. Is in epitaphio Paulæ ad Euſtochium virginem ſic ſcribit. *Haud procul inde deſcendit ad turrim Ader, id eſt gregis, iuxta quam Iacob pauit greges ſuos, & paſtores nocte vigilantes audire meruerunt, Gloria in excelſis Deo, & ſuper terram pax hominibus bonæ voluntatis.* Et in traditionibus Hebraicis ad hunc modum, *Et profectus eſt Iſrael, & extendit tabernaculum ſuum trans turrim Ader. Hunc locum Hebræi eſſe volunt vbi poſtea templum ædificatum eſt, & turrim Ader turrim gregis ſignificare, hoc eſt congregationis, & cœtus; quod & Michæas propheta c. 4. 8. teſtatur dicens, Et tu turris gregis nebuloſa filia Sion, & cætera, illoque tempore Iacob trans locum, vbi poſtea templum ædificatũ eſt, habuiſſe tentoria. Sed ſi ſequamur or-* D *dinem viæ paſtorum, iuxta Bethlehem locus eſt, vbi vel angelorum grex in ortu Domini cecinit, vel Iacob pecora ſua pauit, loco nomen imponens: vel, quod verius eſt, quodam vaticinio futurum iam tunc myſterium monſtrabatur.* Qua hora, aut qua vigilia angelus paſtoribus apparuerit, ne quærendũ quidem arbitror, etſi ſcio auctorem illum cõmentariorũ in Pſalmos, qui Arnobio falſo tribuuntur, Pſal. 129. affirmare auſum quartam fuiſſe vigiliam.

Geneſ. 35. 21.

9. *Et ecce angelus Domini ſtetit iuxta illos.*] G. ἐπέστη αὐτοῖς ſuperaduſtitit illis. Idem ſenſus niſi quod his verbis magis exprimitur. Significatur enim, quaſi de cælo ſuperueniſſe angelum, & ſupra paſtores ſublimem conſtitiſſe. Quod dicit, *Ecce*, rem ſubitam, & improuiſam fuiſſe indicat. Quis ille fuerit angelus, qui na- E tum Chriſtum paſtoribus annuntiauit, Euangeliſta non dicit, ſed tamen Gabrielem fuiſſe, videtur antiqua eſſe traditio; nam Cyprianus in tractatu de natiuitate Chriſti id tanquam ab omnibus creditum dicit: *Veniunt, inquit, paſtores in Bethlehem, quam prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel ciuitas parua, domus paupercula, ſupellex exigua.*

Et claritas Dei circumfulſit illos.] G. καὶ δόξα κυρίου. & gloria Domini, id eſt diuinitus quidam ſplendor. Nam ijs non aſſentior, qui aliud lumen hoc loco, aliud δόξαν gloriam fuiſſe credunt; quid enim circumfulgere potuit niſi lumen? & videmus ſimilem fuiſſe Chriſti, Eliæ, & Moyſis in transfiguratione fulgorẽ, ab eodẽque Luca δόξαν gloriam, ſeu maieſtatem appellari c. 9.

31. 32.

A 32 Noſter certè interpres hoc ſenſu hunc locum intellexit cum δόξαν reddiderit claritatem. Idcirco lux iſta miſſa, quæ paſtoribus affulgeret, vt quos videbant, audiebantque, angelos lucis eſſe intelligerent, qui à Deo mitterentur, illisque fidem haberent. Sic Leo ſer. 5. de Epiphania. *Cùm ortum Domini angelo nunciante paſtores cæleſtis exercitus ſunt claritate circundati, vt non ambigerent de maieſtate pueri, quem erant in præſepi viſuri, nec putarent quòd in ſola natura hominis eſſet editus, cui ſupernæ militiæ famularetur occurſus.* Rectè obſeruauit Beda, nuſquam aliàs in ſcripturis angelos cœleſti lumine fulgentes apparuiſſe. Natabatur Sol iuſtitiæ, qui amictus eſt *lumine ſicut veſtimento*, vt eius etiam miniſtri angeli in ipſius præſertim natali die lumine veſtirentur. Quatuor hic quæſtiones ſunt, prima cur Chriſtus

Pſal. 103. 2.

B ſtatim natus innoteſcere voluerit. Secunda cur non omnibus. Tertia cur paſtoribus potiùs, quàm aliis. Quarta cur per angelos potius, quàm alio genere reuelationis. Primæ quæſtionis facilis ex diuinæ prouidentiæ coniectura ſolutio eſt. Conueniebat aliquos natiuitatis eius eſſe teſtes, vt conſtaret, non alium, quàm qui in Bethlehem, & in ſtabulo natus, atque in præſepi poſitus eſſet, Iudæorum Regem eſſe. Solent naſcentibus Regibus adhiberi teſtes, ne quis falſus pro vero Rex ſupponatur. Id ipſum Chriſtus fieri voluit ſe naſcente, & tamen non defuerunt Pſeudochriſti, qui eius nomine venirent, dicerentque, *Ecce hic eſt Chriſtus, aut illic.* Cur autem non omnibus innoteſcere

Cur Chriſtus ſtatim natus innoteſcere voluit.

Matth. 24. 23.

C voluerit, in promptu ratio eſt. Non conueniebat, vt omnes, aut multi tunc myſterium cognoſcerent, ne res ad Herodis vſque aures penetraret. Cur potiùs paſtoribus, multæ ab variis auctoribus probabiles rationes afferuntur. Prima quòd ſimpliciſſimum hominum genus id fuerit, quod & Deo maximè probaretur, cuius *cum ſimplicibus ſermocinatio eſt*, & ad fidem eſſet natura ſua propenſum. Ac nimirum facilè paſtores crediderant Regem, & Saluatorem eſſe mundi, quem in ſtabulo natum videbant more paſtoris, quòd Scribæ, & Phariſæi minimè crediidiſſent, qui tot poſtea, tantisq; conſpectis miraculis credere noluerunt. Hanc rationem Cyprianus in ſermone de Natiuitate Chriſti, Theophylactus, Euthymius, & Chryſoſtomus apud D. Tho. reddunt. *A ſapientibus*, inquit Cyprianus,

Cur non omnibus & cur potius paſtoribus.

Prou. 3. 32.

D *& prudentibus non quærit teſtimonium, qui paruulis ſe reuelat. In huius doctrinæ initio ſtatim faſtus, & ambitio condemnatur.* Secunda eſt quòd Chriſtus veniret, vt verus eſſet paſtor, princepsq; paſtorum, vt vocatur à Ioanne c. 10. v. 11. 14. & à Petro 1. epiſtola c. 2. 25. & c. 5. 4. Itaque oportebat ſe primùm paſtoribus oſtendere. Sic Euthymius, & poëta Sedulius,

Libro 2. Carm.

Tunc priùs ignaris paſtoribus ille creatus
Emicuit, quia paſtor erat.

Tertia quia erat agnus vt ait auctor librorum de mirabilibus ſacræ ſcripturæ, qui Auguſtino tribuuntur libro 1. cap. 3. Et in hoc conueniens ab angelis peractus ordo conſpicitur, vt priùs paſtoribus natus agnus,

E & gregibus paſtor nuntiaretur. Et Sedulius eodem loco,

——gregibusq; refulſit
Agnus, & Angelicus cecinit miracula cœtus.

Quarta vt exemplo ſuo doceret paſtoribus primùm Eccleſiæ myſteriorum à Deo reuelationes fieri, vt ex illis cæteri diſcant. Ita Origenes homilia 12. & Leo ſermone 9. de Natiuitate Chriſti, & Euthymius in commentariis. *Quòd enim*, inquit Leo, *paſtoribus pro gregem ſuorum cuſtodia vigilantibus nuntiauit angelus, etiam noſtrum impleuit auditum; & ideo dominicis ouibus præſumus, quia verba diuinitus edita cordis aure ſeruamus, tanquam & in hodierna feſtiuitate dicatur, euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo; quia natus eſt vobis hodie*

A *Saluator, qui eſt Chriſtus Dominus in ciuitate Dauid.* Quinta denique ratio, cur primùm paſtoribus patefieri voluerit, non alia mihi videtur fuiſſe, quàm qua poſtea voluit ex piſcatoribus, & infimæ conditionis hominibus Apoſtolos facere. Fecit primùm ex paſtoribus Euangeliſtas, & Apoſtolos: fecit poſtea ex piſcatoribus paſtores. Quo conſilio exponit D. Paulus priori Corinth. 1. 26. 27. 28. *Videte*, inquit, *vocationem veſtram, fratres, quia non multi ſapientes ſecundùm carnem, non multi potentes, non multi nobiles: ſed quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non ſunt, vt ea, quæ ſunt, deſtrueret: vt non glorietur omnis caro in conſpectu eius.* In hanc ſenten-

B tiam D. Bernardus ſerm. 3. de Natiuitate, & Theophylactus interpretantur. D. Ambroſius ſerm. 13. & Hieron. in Epitaph. Paulæ, & Beda, & Græcus auctor D. Tho. docere putant voluiſſe Deum, aut eius angelos vigilantibus, maximeq; paſtoribus Eccleſiarum curã gerentibus apparere. Quid ex hoc loco Valentiniani ad confirmanda ſua illa deliria colligerent, referre piget, & poterit lector apud Irenæum lib. 3. c. 11. reperire. Ad quartam quæſtionem D. Grego. hom. 10. in Euangelia reſpondet his verbis, *Sed quærendum nobis eſt, quidnam ſit, quòd Redemptore nato paſtoribus in Iudæa angelus apparuit, & ad adorandum hunc ab Oriente Magos non angelus, ſed ſtella perduxit: Quia videlicet Iudæis, tanquam ratione vtentibus, rationale animal, id eſt angelus prædicare de-*

Cur paſtoribus angelus apparuit.

C *buit; Gentiles vero, quia vti ratione neſciebant, ad cognoſcendum Dominum non per vocem, ſed per ſigna perducuntur.* Vnde etiam Paulus dicit prophetias fidelibus datas non infidelibus: ſigna autem infidelibus, non fidelibus.

1. Cor. 14. 22.

Et timuerunt timore magno.] Vehementer timuerunt: notus Hebraiſmus, qualis ille Pſal. 13. 5. & 52. 6. *Illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor*, & Matthæi 2. 10. *Gauiſi ſunt gaudio magno valde*, & Ioannis 3. 29. *Gaudio gaudet propter vocem ſponſi.* Vulgaria hæc ſunt. Timuerunt autem paſtores, & ſubito, & inſolito angeli conſpectu. Vide quæ cap. 1. 12. diximus. Quot paſtores fuerint, quibus angelus apparuit, minùs etiam compertum eſt, quàm quot fuerint Reges, qui ad adorandum venerunt Chriſtum: ſed tamen D. Bernardus ſerm. 6.

Hebraiſmus.

Quot paſtores, quibus angelus apparuit.

D de natali Domini auctor eſt fuiſſe tres, quemadmodum Leo ſerm. 1. & 5. & 6. & 7. de Epiphan. tres Magos fuiſſe dixit. Credibile aliquam de ea re olim traditionem fuiſſe, vnde id vterque auctor acceperit.

10. Nolite timere.] Sic ſolent plerumque boni angeli, cum hominibus apparent, territis timorem pellere, vt quæ dicturi ſunt, æquo animo poſſint accipere. Diximus de hac re cap. 1. 13. 30. & Matth. 28. 4. 5.

Ecce enim Euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo.] Tres cauſas angelus reddit, quare paſtores timere non debeant; quod illis gaudium nuntiaturus veniat; quòd non priuatum, ſed publicum gaudium cõmune omni populo futurum; quòd non aliis,

E ſed ipſis id annuntiaret, quod magni, ſingularisque erat beneficij. Hanc vim habere videtur illud *vobis*. *Gaudium* autem vocat lætum nuntium, quod gaudij materiam præbiturum erat. Videtur angelus & re ipſa, & verbis Euangelium initiare. Nam & re quidem vera Euangelium, id eſt bonum nuntium prædicabat, & verbo ipſo vſus eſt euangelizandi, εὐαγγελίζω ὑμῖν, *euangelizo vobis.* Cùm dicit, *omni populo*, Beda & Theophylact. non ſolùm Iudæorum, ſed Gentilium etiam populum intelligendũ exiſtimant: quòd maiori Chriſtus lætitiæ credentibus Gentilibus, quàm non credentibus Iudæis fuerit. Magis mihi ſententiæ ratio, quàm ſententia ipſa probatur. Ita enim ſe res habet, maius Chriſtum Gentilibus gaudium, quàm Iudæis

attuli-

attuliſſe; ſed tamen angelum de ſolo Iudæorum populo locutum arbitror, accommodatè non ſolùm ad perſonam paſtorum, quibuſcum loquebatur, quique Iudæi erant, ſed ad omnium etiam Iudæorum expectationem, ac ſenſum, qui Chriſtum ſibi ſolis venturũ ſperabant, quemadmodum & Chriſtus ad eos ſe ſolos veniſſe teſtatus eſt, Matth. 15. 24. quamuis non receptus à ſuis ad alienos, id eſt Gentiles ſeſe contulerit.

11. *Quia natus eſt vobis hodie Saluator.*] Hoc eſt Euangeliũ, id eſt gaudium illud magnum quod ſe illis angelus nunciaturum dixerat, Saluatorem illis natũ eſſe. Quo nihil ab angelo maius dici, nihil à Iudæis iucundius audiri poterat, in nullam rem æquè atque in venturum Chriſtum intentis; qui ſe ab ea tyrannide, qua oppreſſi erant, liberaret. Hoc enim Saluatoris nomine ſæpe Chriſtus per Prophetas promiſſus fuerat Iſaiæ 19. 20. & 62. 11. & Zachariæ 9. 9. Non igitur temere, ſed magno conſilio, & veluti artificio quodam factum eſt, vt angelus hoc nomine vſus fuerit: partim opinor, quia ipſum per ſe Saluatoris nomen ſplẽdidum, & lætum erat, & ſalutem expectantibus iucundum auditu, & gaudium illud magnum, quod promiſerat angelus, præ ſe ferens: partim vt ad prophetias illas alluderet, quas paulò ſupra commemorauimus, quibus Iudæis Chriſtus Saluatoris nomine promiſſus fuerat. Quod ait *vobis*, perinde eſt, ac ſi dicat Iudæis quibus promiſſus erat; ſed habet aliquanto maiorem vim, quàm ſi dixiſſet Iudæis. Maiore enim ferit affectu paſtorum animos, cùm dicit, *vobis*, quaſi illis veniſſet ſolis.

Qui eſt Chriſtus dominus.] Chriſtus ille verus Deus, quem Iudæi omnes expectatis. Deſcribit Chriſtum angelus omnino talem, qualem Iudæi venturum ſperabant, vt probet paſtoribus fidem ſuam, ſe non vana, ſed certa, & explorata nunciare, atque iis conſentanea, quæ à Iudæis credebantur. Rectè ex hoc loco Chriſti diuinitas probari poteſt. Cum enim angelus Chriſtum Dominum vocat, Deum eſſe ſignificat.

In ciuitate Dauid.] Potuit angelus breuiùs dicere, *In Bethlehem*, ſed voluit ea etiam ratione Chriſtum deſcribere, & eum, de quo loquebatur, verum eſſe Meſſiam ſignificare, qui & in Bethlehem, & ex genere Dauidis naſciturus erat, ideo & vrbis, & Dauidis nomen expreſſit.

12. *Et hoc vobis ſignum; inuenietis infantem pannis inuolutum, & poſitum in præſepio.*] Vt probet angelus ſe à Deo miſſum eſſe, veraque nunciare, ſignum adhibet, id eſt argumentum, quod fidem facit, ſic Gabriel dixit Zachariæ cap. 1. 20. *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſque in diem, quo hæc fiant.* Sic Mariæ, ver. 36. *Et ecce Eliſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua, & hic menſis ſextus eſt illi, quæ vocatur ſterilis.* Sic ille alius angelus Gedeoni duplex dedit ſignum Iudi. 6. 36. 37. Illud mouere lectorem poteſt, quòd ſignum ipſum, quod hoc loco angelus tradidit, non ſatis certum eſſe videatur. Quo enim modo ſequitur infantem illum Saluatorem eſſe, quia pannis inuolutus, & in præſepi poſitus erat? inde potius probari poſſe videbatur humano quidem iudicio rem æſtimantibus Saluatorem non eſſe. Notæ ſunt ex Epheſino Concilio facetiæ Neſtorij negantis ſe Deum bimeſtrem, trimeſtremue vocaturum. Quidam hoc ſic interpretantur; quaſi angelus non dederit ſignum, quo ſibi paſtores crederent, ſed quo infantem dignoſcerent, & ab aliis, ſi qui eſſent, infantibus diſtinguerent. Sic Beda, *Et notandum*, inquit, *ſolertius, quod ſignum nati Saluatoris datur infantem non Tyrio exceptum oſtro, ſed pannis ſqualentibus inuolutum, non in ornatu auro ſtratorius, ſed in præſepibus inueniendum.* Alij ſignum hoc eſſe, quòd Chriſtus tanquam veritas debuerit figuræ reſpondere; in veteri autem Teſtamento duos potiſſimum homines Chriſti figuram fuiſſe Moyſem, & Cyrum; vtrumque autem, dum infans eſſet in ſumma inuentum fuiſſe paupertate. Nota vtriuſque hiſtoria eſt, altera ex ſacris, altera ex prophanis Auctoribus. Bernardus etiam in iis eſt, qui paupertatem, tanquam verum Saluatoris ſignum datum fuiſſe putant. Quod ego magis arbitror ad mores, quàm ad litteralem, quem quærimus, ſenſum accommodatum. Sunt qui ex eo, quod angelus dicit poſitum in præſepi, colligant præſepe illud, in quo Chriſtus iacebat, celebre, & vulgò notum fuiſſe, quòd nulla alia adiecta loci notatione paſtores, vbi locus eſſet, intellexerint; idq; ex Brochardo confirment. Cæterum Brochardus non ſcribit, quale, quamue celebre fuerit, cùm Chriſtus natus eſt, ſed quale ſua fuerit ætate. Sic igitur exiſtimo ſignum, quod angelus tradit, in eo conſiſtere, quòd futura prædicat, fore, vt cùm eò paſtores venerint, infantem in præſepi poſitum inueniant: quod, niſi à Deo miſſus fuiſſet, ſcire non potuiſſet. Nam etſi iam tum infans in præſepi poſitus erat, poteratq; de re præſenti certo, & aſſeueranter quiuis loqui; tamen poterat, mater antequam eò paſtores venirent, inde remouere, & aut materno more in vlnas accipere, aut alibi ponere: quod facturam non eſſe angelus diuinauit. Atque hoc ſenſu Cyprianus in libr. de Natiuitate Chriſti, & Euthymius interpretantur, eſtque libr. 1. Regum cap. 10. 2. ſimile admodum exemplum; vt probaret Sauli Samuel vera eſſe, quæ dixerat, & ſibi diuinitus reuelata, hoc tradit ſignum, *Cum abieris hodie à me, inuenies duos viros iuxta ſepulchrum Rachel in finibus Beniamin in meridie, dicentq; tibi: inuentæ ſunt aſinæ, ad quas ieras perquirendas.* Maior quæſtio eſt, quomodo potuerint tam facilè paſtores locum inuenire, cum angelus tantùm dixerit infantem in præſepi poſitum eſſe; nec, in quo præſepi eſſet, declarauerit. Credibile eſt angelum locum omnino paſtoribus deſignaſſe, & quodam modo demonſtraſſe digito, ſed nimirum Euangeliſtæ id ſtudij nõ fuiſſe, vt omnia angeli verba, ſed ea tantum, quæ ad rem maximè pertinerent, quæq; in vſteri aliquid præ ſe ferrent, recitaret; quale eſt illud, quod in ciuitate Dauid eſſet natus, quodq; in præſepi eum inuenturi eſſent; quorũ alterum ad deſcribendam perſonam veri Meſſiæ, alterum ad faciẽdam dictis fidem erat neceſſarium.

13. *Et ſubitò facta eſt cũ angelo multitudo militiæ cæleſtis.*] Militiam cœleſtem angelorum multitudinem vocari dubium non eſt. Solent enim angeli, qui in cœlo ſunt, Dei milites appellari Iob 25. 3. ſiue quòd Deo, tanquam duci milites obediant, vt Beda ait; ſiue quòd iis etiam ad gerenda bella pro militibus vtatur Deus, vt ex Daniele c. 10. 20. perſpicuum eſt. Quamuis alio quodam ſenſu militia cœli in litteris ſacris idololatriæ infamis eſſe ſoleat, ſtellaſque ſignificet, quæ pro Diis à vaniſſimis hominibus colebantur. Multi, & noti ſunt loci. Duobus nominibus Euangeliſta angelorum multitudinem exaggerauit, & quòd non ſimpliciter angelos, ſed militiam, quaſi magnum angelorum exercitum, appellauit; & quòd multitudinem fuiſſe dixit. Quod autem multitudinem angelorum cum priore angelo factam fuiſſe, interpretari poſſumus: [illegible] angelos, qui ante non venerant, vt Beda, & Euthymius intelligũt: aut, quod magis probo, multos alios angelos, qui ibi cum altero priùs erant, ſed nec apparebant, neque audiebantur; aut apparere, aut audiri certè cœpiſſe. Subitò autem dicit, quod de improuiſo aut apparuerint, aut audiri cœperint. Eò pertinebant omnia, vt non vno tantùm, aut duobus teſtibus, in quorum tamen ore

Iterum nati Saluatoris, quam verũ, & certum.

Cur angeli militia cœleſtis appellantur.

4. Regum 23. 5. & 2. Paralip. 33. 3. 5.

Deut. 17. 6. & 19. 15.

omne verbum ſtare lex præcipiebat, ſed omnium ferè angelorum teſtimonio. Chriſti ortus, Saluatoriſque officiũ probaretur; rectéq; in libr. de natiuitate Chriſti ſcribit Cyprian. *Multiplicantur teſtes, militia cæleſtis conclamat, credit paſtorum cuneus, & exultat.* Rectè etiam Beda, & non minùs ad mores, quàm ad ſenſum huius loci accommodatè; *Vno*, inquit, *euangelizante nuntio natum in carne Deum, mox multitudo militiæ cæleſtis aduolant, conſono in laudem creatoris ore prorumpit, vt & ſui, ſicut ſemper, obſequij deuotionem Chriſto impendat, & nos ſuo pariter inſtituat exemplo; quoties vel aliquis fratrum ſacræ eruditionis verbis inſonuerit vel ipſi lecta, ſiue audita, quæ pietatis ſunt ad mentem reduxerimus, Deo ſtatim laudes ore, corde, & opere reddendas.*

Angelorum hymnus

14. *Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*] Breuis licet ſit angelorum hymnus, multas tamen habet difficultates. Illud conſtat Dei laudes in eo cani, eiuſque duas eſſe partes, alteram, in qua de Deo; alteram, in qua de hominibus agatur. Tres alij faciunt, vt, *Gloria in altiſſimis Deo*, vna ſit; *In terra pax*, altera; *In hominibus bona voluntas*, quemadmodum Græcè legitur, tertia. Quam opinionem poſtea refutabimus. In prima igitur parte illud ſolum dubitatur, ſintne hæc verba optantium, precantiumue angelorum, an annuntiantium; id eſt an Deo angeli gloriam optent, quaſi dicãt, Gloria in excelſis ſit Deo an enuntient, tanquam ſi dicerent, Gloria in excelſis eſt Deo. Multis interpretibus optantium eſſe placet, quòd, vt ait Lucas, Deum angeli laudarent; qui verò laudant, optandi modo vti ſoleant. Atqui inde ego è contrario annuntiantium eſſe probo. Eſt enim laudare non bona ei, qui laudatur, optare, quæ nondum in eo ſint; ſed, quæ in eo iam ſunt, prædicare, vt ab alijs cognoſcantur, aut apud ſe certè confiteri. Omnes Pſalmi exemplorũ pleni ſunt, qui cũ Deum maximè laudant, res ab eo mirabiliter geſtas commemorant, Pſalmus 105. & 106. Præterea canentes angeli ea, quæ à priore angelo dicta fuerant, proculdubio confirmare voluerunt. Ille autem non dixerat, quod futurum erat, ſed, quod iam erat factum, annuntiauerat, Saluatorem natum eſſe, ergo & iſti nihil Deo optant, ſed eum ob miſſum Saluatorem laudant. Adde quòd ſequentia vix optantis eſſe poſſint, *Et in terra pax hominibus*, vt illi ipſi auctores confitentur. Atqui vero ſimile profectò non eſt tam paucis verbis tantopere laudandi rationem fuiſſe mutatam. Ita etiam Theophylactus, & Euthymius exponunt. Senſus ergo eſt *Gloria in altiſſimis*, id eſt in cœlo parta eſt Deo, hoc eſt materia glorificandi Deum angelis qui in cœlo ſunt, Chriſto nato exhibita eſt. Itaque non iungo illud, *In altiſſimis cum Deo*, quaſi ſenſus ſit, Gloria Deo, qui eſt in altiſſimis, quemadmodum quoſdam interpretari video, ſed in altiſſimis Gloria eſt Deo, id eſt angeli, qui in altiſſimis ſunt, Deum laudant, aut laudeat, vt exponit D. Auguſtin. libr. 2. de ſermone Domini in monte cap. 10. Solet enim cœlum pro angelis, ſicut terra pro hominibus accipi Deuteronom. 32. 1. Iob 15. 15. & Pſal. 68. 35. & 148. 1.

Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.] Sunt, qui duo, vt paulò ante diximus, in his verbis mẽbra diſtinguant, *Et in terra pax, hominibus bona voluntas*, bona enim voluntas non bonæ voluntatis Græcè eſt. Sic Andreas Ieroſolym. in ſermone de laudibus beatæ Mariæ, Niceph. lib. 1. c. 12 Theophyl. & Euthym. in commentariis. Ego vnum tantùm membrum eſſe arbitror vetuſtiores ſecutus auctores, Origenem hom. in Lucam 13. Cyprianum tractatu de natiuitate Domini, Hilarium in 2. de Trinitate, Ambroſium ſerm. 13. Auguſtinum lib. 2. de ſermone Domini in monte cap. 10. Seuerianum apud Chryſoſt. in ſermone de pace, Cæſarium homilia 12. Leonem ſerm. 6. de natiuitate Gregorium libr. 28. moralium cap. 7. & hom. 8. in Euangelia, Bedam in commentariis, Bernardum ſerm. 4. in vigilia natalis Domini. & ſermone 2. de ſeptiformi ſpiritu in Chriſto, & ſerm. 1. de ſancto Andrea. & ſerm. 13. de laude, & gloria ſemper attribuenda. Nec ſententia ſatis aliter conſtare poteſt. Nam cui in terra, niſi hominibus, pax eſſe poterat? Itaque cœlo opponitur terra, Deo homines, quòd Deo gloria, hominibus pax dicatur eſſe; iidem rurſus homines angelis opponuntur, quod in cœlo angeli Dei gloriam; in terra homines hominũ pacem celebrare videantur: quis ergo ſenſus eſt, *Et in terra pax hominibus?* Mittamus enim nunc illud *bonæ voluntatis*, de quo poſtea diſſeremus. Ad quos hominibus pax eſſe dicitur, ad Deum? an ad angelos? an ad homines? Sunt qui ad homines dicant, quaſi ſenſus ſit, homines, qui prius inter ſe diſſidebant, veniente Chriſto conciliatos. Non conuenit cum hac interpretatione, quod infra cap. 12. 51. & Matthæi 10. 34. ipſe de ſe teſtatur Chriſtus, *Nolite arbitrari, quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, ſed gladium. Veni enim ſeparare hominem aduerſus patrem ſuum, & filiam aduerſus matrem ſuam, & nurum aduerſus ſocrum ſuam, & inimici hominis, domeſtici eius.* Alij ad angelos pacem referunt, quaſi homines, qui priùs propter peccata ſua angelis inimici erant, ſublato per Chriſtum peccato reconciliati illis fuerint: quemadmodum videntur Cyprianus in tractatu de natiuitate Domini, Gregorius, & Seuerianus exponere. Alij ad Deum, quod magis probo. Credibile enim eſt declaraſſe angelos, dum Dei beneficium erga homines laudabant, quid ex eo lucri hominibus acceſſiſſet, ſicut declarauerant Deo acceſſiſſe gloriam. Quid autem acceſſit, quod pluris faciendum, magiſque prædicandum eſſet, quàm quòd pax illis cum Deo eſſet conciliata? Eſtq; hoc conſuetudini loquendi ſcripturarum conſentaneum. *Ipſe*, inquit D. Paulus, *eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum*, Epheſ. 2. 14. & ver. 15. 16. 17. 18. 19. *Legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in ſemetipſo in vnum nouum hominem, faciens pacem, & reconciliet ambos in vno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in ſemetipſo: & veniens euangelizauit pacem, vobis, qui longè fuiſtis, & pacem iis, qui prope. Quoniam per ipſum habemus habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad patrem*, & ad Romanos 5. 1. 2. *Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, per quem & habemus acceſſum per fidem in gratiam iſtam, in qua ſtamus.* Atque ita Nicetas interpretatur in comment. in orat. 2. de Paſcha Gregor. Nazianzeni.

εὐδοκία in ſcriptura.

Bonæ voluntatis.] Græcè εὐδοκία bona voluntas. Eſt autem εὐδοκία propriè, quæ ab Hebræis vocatur, רצון, niſi quòd רצון in ſcriptura ſacra, & de Deo, & de hominibus; εὐδοκία verò, quantum equidem obſeruare potui, fere de ſolo Deo dici ſolet; ſignificat enim bonam Dei erga homines voluntatem, &, quam vulgò vocamus, gratiam: quod vetus interpres ſolet reddere beneplacitum, ſicut verbum εὐδοκεῖν beneplacere Epheſ. 1. 9. Cæterum duplex hic quæſtio eſt; altera quomodo legendum, altera quomodo verba iungenda; ex his enim duabus rebus ſenſus huius loci colligendus eſt. Omnes nunc Græci codices habent εὐδοκία, bona voluntas, atque ita omnes non antiquiſſimi Græcorum interpretes legunt, Andreas Ieroſolymitanus, Nicephorus. Theophylactus. Euthymius. & his antiquior Gregorius Nazianzenus orat. 2. de Paſcha. Sed non dubito multis fretus Auctoribus affirmare Græcos nunc codices hoc loco eſſe corruptos, legendumque eſſe εὐδοκίας bonæ voluntatis, vt noſter legit interpres, cuius magna profectò auctoritas eſſe debet; & omnes ferè antiquiſſimi Auctores Latini ſimul,

& Gr.æ-

& Græci Origenes hom in Lucam 13. Cyprianus in libro de natiuitate Domini. Cyrillus Catecheſi 12. Ambroſ. ſermone 13. & qui ſupra citati ſunt Aug Cæſarius, Leo, Gregorius, Beda, Bernardus. Ratioque ipſa docet ita eſſe legendum. Nam quis quæſo ſenſus eſt, in hominibus bona voluntas? Exponunt quidam, *Et in terra pax hominibus*, quæ eſt bona Dei erga illos voluntas, vt ſit appoſitio; ſed hoc quàm violentum eſt? Præterquam quòd, vt ante probauimus, non ſunt hæc duo membra, ſed vnum, quare nomen pacis neceſſariò cum hominibus iungi debet. Itaque non poteſt alterum ſubſtantiuum, niſi in ſecundo caſu cum iiſdem rectè coniungi. Reliqua igitur eſt altera quæſtio, qua ratione verba iungenda ſint, id eſt, quonam ſit genitiuus ille *bonæ voluntatis* referendus, ad pacem, an ad homines. Quidam enim ad pacem referunt, quaſi ſenſus eſt. Et in terra pax bonæ voluntatis in hominibus, id eſt pax ex bona Dei voluntate, liberalitateque profecta. D. Cyprianus in tractatu illo de natiuitate Chriſti, & Ambroſ. ſerm. 13. & Beda in comment. & Bernard. ſerm. 1. de ſancto Andrea. &, vt arbitror, nemo non antiquus quidem auctor ad homines refert, vt pax non omnibus hominibus, ſed iis tantùm, qui bonæ ſunt voluntatis, annuntietur. Aſſentior, ſed quo ſenſu dicantur homines bonæ voluntatis, in eo mihi videor à multis eorum non ſine ratione diſſentire. Putant enim illi bonæ voluntatis homines appellari, qui bonam habeant voluntatem, & ad recipiendam diuinam miſericordiam, & pacem illam, quæ annuntiabatur, propenſam; quales illi ipſi paſtores erant, quibuſcum angeli loquebantur. vt iidem omnes, quos citauimus, auctores explicant, & quidem ita vt Ambro. ſignificari his dicat verbis pacem non debiti eſſe, ſed meriti, quaſi pax non quibuſuis hominibus, ſed bona eam voluntate merentibus promittatur. Quod à ſummo licet profectum auctore, imitari lectorem nolim. Iam docuimus εὐδοκίας non hominum, ſed Dei erga homines bonam voluntatem ſignificare. Itaque ſenſus eſt, *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, id eſt iis, quos Deus amauit, qui Deo placuerunt, quos bona Deus proſecutus eſt voluntate. Quibus verbis prędeſtinati deſignantur. non quòd non omnibus hominibus Chriſtus pacem attulerit, cùm dicat D. Paulus pacificaſſe omnia, *ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cælo ſunt*, ad Coloſ. 1. 20. & ſe dediſſe *redemptionem ſemetipſum pro omnibus* 1. ad Timot. 2. 5 & pro omnibus mortuum eſſe 2. Corinth. 5. 14. ſed quòd eius pax, atque redemptio nó omnibus, ſed ſolis prędeſtinatis, qui eam recipere voluerunt, profutura eſſet. *Quia quos prædeſtinauit, hos & vocauit; & quos vocauit, hos & iuſtificauit.* Rom. 8. 30. Potiùs ergo ſignificatur, non hominum merito, ſed ſola Dei miſericordia, atque liberalitate, &, vt ipſius prædeſtinationis verbo vtar, τῇ εὐδοκίᾳ beneplacito, vt noſter vertit interpres, hanc inter Deum, & homines reconciliatam eſſe pacem. Hoc enim eſt, quod quaſi hunc locum explicans ſcribit D. Paulus Epheſ. 1. 7. *in quo habemus redemptionem per ſanguinem eius, remiſſionem peccatorum ſecundum diuitias gratiæ eius.*

15. *Et factum eſt, vt diſceſſerunt ab eis angeli*] Docet Euangeliſta non fuiſſe irritam angeli orationem, ſed perſuaſiſſe paſtoribus, atque ſtatim eos de videndo Chriſto deliberaſſe. Vtile moribus noſtris exemplum. Omnes inſpirationes bonæ angeli ſunt, qui nobis Chriſtum ſaluatorem noſtrum nuntiant. Cum diceſſerunt, cunctandum non eſt, ne iniecta in animum noſtrum ſancta deſideria refrigeſcant. Statim quærendus Chriſtus, qui non niſi in Bethlehem, id eſt in Eccleſia. & in præſepi, id eſt in ſumma paupertate, in ſumma humilitate inuenitur.

Inſpirationibus diuinis ſtatim obtemperandum.

Et videamus hoc verbum, quod factum eſt] Ambr & Beda, & Bernar. ſer. 22. in cantica *Verbum* hoc loco Chriſtum ipſum interpretantur, quod *erat in principio apud Deum*, & quod *caro factum eſt, & habitauit in nobis*, & de quo quemadmodum paſtores, Ioannes etiam dicit 1. epiſt. c. 1. 1. *Quod vidimus oculis noſtris, quod audiuimus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis.* Sed dubium non eſt *verbum* pro re qualibet poni, vt ſæpè monuimus, viſitato paſſim Hebraiſmo, quē & Euthymius hîc animaduertit.

Io. 1. 1.
Io. 1. 14.
Verbum pro re apud Hebraeos.

Quod Dominus oſtendit nobis.] Quaſi dicat, ne Deo ingrati ſimus, quandoquidem tantum in nos ille contulit beneficium, vt natum nobis Saluatorem per angelos oſtenderet. Tranſeamus ergo feſtinemus, ſequamur quò vocat Deum. Sic etiam apud ſe dicere oportet eos, qui à Deo ad meliora vocantur.

16. *Et venerunt feſtinantes, & inuenerunt.*] Duo his verbis Euangeliſta indicare voluit; paſtorum diligentiam, cùm feſtinantes veniſſe dicit; & eorum, quæ ab angelo dicta fuerant, veritatem, cum dicit inueniſſe puerum poſitum in præſepi, ſicut angelus dixerat. Notarunt Orig. Ambr. & Beda quod [illegible] ſimul & morale eſt, ideò paſtores inueniſſe Chriſtum, quia feſtinantes venerunt. Quod autem d[illegible] *poſitum in præſepio* Ambroſ & Beda d[illegible] A[illegible] confirmare dicunt. *Non mediocre, inqu[illegible] videatur exemplum, non vilis per[illegible]. Certe quo vilior ad prudentiam, eo pretioſ[illegible]. Non gymnaſijs choris referta ſapientium, ſed plebem [illegible] in plebem requiſiuit, quæ phalerate audita, [illegible]. Simplicitas enim quæritur, non ambitio de[illegible].*

17. *Cognouerunt de verbo.* ἐγνώρισαν ambiguum eſt. Verti enim poteſt aut cognouerunt, vt noſter vertit interpres, aut diuulgarunt, vt alij quidam interpretes noui tranſtulerunt. Vtrumque congruentem habet ſenſum: ſed quidam ideò poſteriorem priori præferunt, quòd ſtatim ſequatur, *Et omnes, qui audierunt, mirati ſunt.* Atque ita Theophyl. exponit, eundemque ſenſum carmine Iuuencus expreſſit.

Diſpergunt late celeri vaga ſemina fama.
Mirantes laudant, laſantes conſtupuerunt.

Lib. 1. hiſt. Euang.

Nolim tamen leuiter ab interprete noſtro diſcedere, cùm nulla præſertim neceſſaria cogat ratio. Senſus eſt congruus, *Cognouerunt de verbo, quod dictum erat illis* ab angelis. id eſt re ipſa comperierunt vera fuiſſe, quæ ſibi angeli dixiſſent. Quòd autem ſequatur, *Et omnes, qui audierunt mirati ſunt*, potuit rectè dici, etiamſi dictum non fuiſſet, id paſtores euulgaſſe, quia ex illis ipſis verbis ſatis poterat intelligi eos narraſſe quæ ab angelis audiuiſſent. Notauimus in Hebræorum idiomatis morem eorum eſſe, vt antecedentia, & cauſas taceant, conſequentia & euentus exponant.

Hebraiſmus

18. *Et omnes qui audierunt.*] Paſtores narrantes, quomodo ſibi angeli apparuiſſent, & quid de eo puero nuntiaſſent.

Et de his, quæ dicta erant à paſtoribus ad ipſos.] Mirati ſunt de iis, quę ſibi à paſtoribus dicebantur, de viſis angelis, & de iis, quæ ſibi nuntiaſſent. Græcè non eſt præpoſitio, *Et*, nec legit Ambroſ. & ſententiam magis videtur impedire, quàm adiuuare.

19. *Maria autem conſeruabat omnia verba hæc.*] Omnia verba paſtorum; aut potiùs omnes res quæ quæ à paſtoribus de Chriſto narrabantur, quæſque ipſa in tota Chriſti natiuitate accidiſſe animaduertit. Putant Ambro. & Beda Mariam aliquod à paſtoribus myſterium, quod ante ignoraſſet, didiciſſe; Obſeruabat certè, vt opinor, omnia, non quaſi filij ſui ignara myſterij, ſed quaſi læta noui ſignis, paſtorumque teſtimoniis confirmari, quæ ipſa priùs ex Gabriele didiciſſet. Hoc enim eſt, quod Euangeliſta dicit. *Conferēs in corde ſuo*, id eſt ſequentia cum præcedentibus comparans, & ma-

gnam omnium ad eiuſdem myſterij confirmationem, & fidem conſenſionem animaduertens, quemadmodum exponit Euthym. Omnia verba hæc quidam, vt Theoph. refert, interpretantur, verba paſtorum cum verbis Gabrielis conferens ca. 1. 31. Alij meliùs, omnia non ſolùm quæ dicebantur, ſed etiam quæ fiebant, ſalutationem angeli, conceptum ſine viro, partum ſine dolore, paſtorum aduentum, & quæ ab illis de angelis à ſe viſis, auditiſque narrabantur, Euthym. Theophyl. Bernar. in ſerm. in illa verba Apoc. 12. *Signum magnum apparuit in cœlo.* Beda verò cum veteribus prophetiis Mariam, quæ fiebant, contuliſſe putat, *Quia ſanctas,* inquit, *ſcripturas legerat, & ſciebat Prophetas, conferebat ea, quæ ſecum ſunt acta de Domino, cum his, quæ nouerat à Prophetis ſcripta de Domino, & collata ad inuicem cognouit inſtar cœleſtium Cherubim ſocia ſui vultus luce concordia. Dixerat enim Gabriel, ecce concipies in vtero, & paries filium.* *Luc. 1. 31. & 7. 14. Mich. 4. 8.* *Prædixerat Iſaias, ecce virgo concipiet, & pariet filium. Prædixerat Michæas, filias Sion in turre gregis aduenturas, & poteſtatem primam tūc eſſe venturam. Dicebant paſtores ſuperna ſibi ciuitatis in turre gregis appariuiſſe cohortes, quæ natum canerent Chriſtum. Legerat Maria,* *Iſa. 1. 3.* *Bos cognouit poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui. Videbat in præſepe Dei filium vagientem, qui homines ſaluat, ac iumenta, & in his ſingulis, atque huiuſmodi conferebat quæ legerat, & comparabat his quæ audiebat, & videbat.* Quod dicit *in corde ſuo* indicat apud ſe omnia ſeruaſſe, nec in vulgus indicauiſſe. Singulare humilitatis, atque modeſtiæ virginalis exemplum, quemadmodum adnotauit Ambro. *Diſcamus,* inquit, *ſanctam virginis in omnibus caſtitatem, quæ non minùs ore pudica, quàm corpore argumenta fidei conferebat in corde.* Idem Bern. in ſerm. illo in verba Apoc. 12. *Signum magnum apparuit in cœlo* obſeruauit.

20. Et reuerſi ſunt paſtores.] Videri poterat non magnopere neceſſarium, vt Euangeliſta diceret paſtores ad gregem ſuum rediiſſe, ſed propterea dixit, vt oſtenderet omnia fuiſſe completa, quemadmodum illis ab angelis nunciata fuerat, & vt ex eorum gaudio declararet vera fuiſſe omnia, quæ ipſis ab angelis dicta fuerant, quando tam læti, quaſi compotes voti rediiſſent. Hoc eſt quod dicit, *In omnibus quæ audierant, & viderant, ſicut dictum eſt ad illos.*

21. Et poſtquam conſummati ſunt dies octo, vt circumcideretur puer.] Intelligendum, circumciſus eſt, ſicut lex præcipiebat, vide quæ diximus cap. 1. 59. Cur circumcidi voluerit, qui innocens cum eſſet, circumciſione non indigebat, quæri ſolet, facileque ab omnibus reſpondetur exempli cauſa feciſſe, vt nos doceret diuinis parere legibus. Venerat enim, vt ipſe poſtea dixit, *Matthæi 5. 17.* *non legem ſoluere, ſed adimplere,* aut vt ſolueret adimplendo, vt Origenes interpretatur. Et ſicut voluit fieri ex muliere, ita voluit ſponte ſua fieri ſub lege ad Galat. 4. 4. Alij dicunt non ſua, ſed totius humani generis perſona circumcidi voluiſſe. In quem ſenſum exponit Beda; Redemptor, inquit, noſter, qui vt peccata mundi tolleret, ſine peccato venit in mundum, ſicut ſuo baptiſmate nobis remedia procurauit, id eſt noſtris abluendis ſceleribus aquarum, quæ ſubiit, lauacra conſecrauit; ita etiam circumciſione, quam ſuſcepit, non ſua, quæ nulla erant admiſſa purgauit, ſed noſtræ in ſe naturę vetuſtatem docuit innouandam, & nunc videlicet eam per ſe à vitiorum labe purgandam, & in nouiſſima die ſignificans ab ipſa multifariæ mortalitatis, ac mortis peſte penitus eſſe reſtaurandam.

Vocatum eſt nomen eius Ieſum.] G. κἀὶ ἐκλήθη, & vocatum eſt. Coniunctio *&* redundabit, niſi aliquid intelligatur. Intelligendum autem eſt, quod paulo ante docuimus, circumciſus eſt, *& vocatum eſt nomen eius Ieſus.* De nomine Ieſus, quæ dicenda erant Matthæi 1. 21. diximus. Cur autem in circumciſione nomina infantibus ponerentur, expoſuimus ſupra capite 1. 59.

Quod vocatum eſt ab angelo, priuſquam in vtero conciperetur.] Voluit Euangeliſta docere neque caſu, nec humano, ſed diuino conſilio factum fuiſſe, vt Chriſtus ita vocaretur; cum antequam conceptus eſſet, id illi ab angelo nomen datum fuiſſet. Ratio nominis ab illo altero angelo, qui apparuit Ioſeph Matt. 1. 21. reddita eſt, & illic à nobis explicata, quia *ipſe ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum.*

22. Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius.] Prætermittit Lucas Magorum aduentum, quem Matthæus narrat cap. 2. 1. is enim prior fuit, quàm purgationis dies, vt illic probauimus. Atque eo fortaſſe conſilio Lucas prætermiſit, quòd ea de re Matthæum ſcripſiſſe ſciret. Nam de circumciſione, & purificatione, de quibus nihil Matthæus dixerat, ipſe diligenter egit. G. *ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς, dies purgationis eius,* genere fœminino, id eſt Mariæ. Quidam codices Græci habent *αὐτοῦ,* eius, maſculino genere, id eſt Chriſti, ſed vitio manifeſto, cuius cauſam fuiſſe ſuſpicor, quòd puer proximè præceſſiſſet. Alij codices legunt *αὐτῶν,* ipſorum, vt legit Origenes, Theophylactus, & Euthymius, vt ad matrem, & filium referatur. Quod ſimiliter vitium eſt. Genere enim fœminino legendum eſſe, deque ſola matre agi ex lege ipſa, quæ citatur, Leuit. 12. 3 perſpicuum eſt, vbi de ſola mulieris purgatione fit mentio. De infante tantùm dicitur, vt, ſi maſculus fuerit, circumcidatur octauo die, de viro nulla mentio. Itaque interpretationem Euthym. non probo dicentis vxorum purgationem viris etiam ſolere tribui. Minùs etiam illam Origen. qui ipſorum interpretatur matris, & filij. Quem auctorem cùm ſoleant incredibili faſtidio hæretici contemnere, tamen errantem hoc loco, quàm alibi vera dicentem ſequi maluerunt. De ſola igitur matre ſermo eſt, ac de illa ipſa non quaſi ſignificare Euangeliſta voluerit locum in ea legem habuiſſe, debuiſſeque quaſi eſſet immunda aliarum mulierum more purgari. Quod etſi Origen. credere non horret, horrent meritò pij omnes auctores, horret aliqua religione imbutus animus. *Pure[illegible]* Quid enim in ea virgine eſſe poterat, quod purgari poſſet, quæ Deum ſine viro conceperat, ſine corruptione, ſine dolore pepererat: Itaque ſi iuriſperitorum regula vera eſt, ibi legem locum habere, vbi legis ratio locum habet, lex illa Moyſis in Maria nullum habebat locum, cum eius in ea ratio locum non haberet. Ratio enim legis, qua mulier poſt partum mundari iubebatur, erat, quod eſſet immunda: Maria verò mundiſſima erat. Erat autem mulier poſt partum duobus modis immunda, & politicè, & moraliter. Politicè quidem, id eſt quod attinet ad externam veteris illius Eccleſiæ politiam, quia poſt partum ſolet diu purgari ſanguis, quę res natura ſua turpis eſt, etiam cogitatu; & voluit legiſlator mulierem certo poſt partum tempore immundam iudicans horrorem maritis inijcere, ne vxoribus eo tempore vterentur, vt & illos honeſtiores redderet, & mulierum infirmitati conſuleret, ne imbecillo adhuc ex partu, & tracto corpore à nimis libidinoſis, & intemperantibus maritis vexarentur. Moraliter autem cenſebatur immunda coram Deo mulier, non quòd ſanctum non eſſet matrimonium, aut eius immundus eſſet vſus, ſed quòd per conceptum ex viro originale in prolem peccatum traduceretur, ſicut dixit Dauid, *Ecce enim in iniquitatibus conceptus ſum, & in peccatis concepit me mater mea,* *Pſal. 50. 7.* quemadmodum Origenes homil. 8. in Leuit. & D. Auguſt. q. 15 Leuit. 40. expoſuerunt. Vtraque ratione Beata Virgo lege ſoluta erat. Nam neque ſanguines illos ſuperuacaneos, & horrendos, qui mulieribus ſolent fluere poſt partum,

illi flu-

illi fluxiſſe credendum eſt, quæ ſine viro conceperat, ſine corruptione, ſine apertione, ſine dolore pepererat, & non in peccato, ſed in ſpiritus ſanctificatione & conceperat, & pepererat Chriſtum. Hanc vim habere quidam putant verbum illud Euangeliſtæ *ſecundùm legem Moyſi*, quaſi dicat non ſecundùm veritatem, ſed ſecundùm legem Mariam fuiſſe purgatam, id eſt non quòd purgatione indigeret, ſed vt obſeruaret legem, ſic Auguſt. q. 40. in Leuit. & Titus Boſtrenſis Græcus auctor citatus à D. Thoma. Alij ex verbis ipſis legis id probant, quòd ita lex habeat Leuit. 12. 2. *Mulier ſi ſuſcepto ſemine pepererit maſculum, immunda erit ſeptem diebus iuxta dies ſeparationis menſtruæ.* Hærent in illo verbo *ſuſcepto ſemine*, quaſi Maria, quæ non ſuſcepto ex viro ſemine, ſed ex Spiritu ſancto ſine ſemine conceperit, immunda eſſe non potuerit. Sic Titus Boſtrenſis & Bernar. ſerm. 3. de Purificatione, Theophylactus, Beda in commentarijs, & Origen. hom. 8. in Leuit. ſiue Cyrillus eſt eorũ commentariorum auctor. Sunt quibus hæc ratio non placet, quòd Hebraicè ſit אִשָּׁה כִּי תַזְרִיעַ ſi ſeminificauerit, ad verbum, id eſt ſi ſemen fecerit, ſi prolem genuerit: vocatur enim proles ab Hebræis aliquando זֶרַע ſemen. Iudicet lector, hoc modo teneat Beatam Virginem purgatione non eguiſſe. Cur ergo ſubire legem voluit? Cur voluit & circumcidi Chriſtus, qui cum circumciſionis finis eſſet, circumciſione non indigebat? Reſpondet Bernard. in paruis ſermonibus ſerm. 7. *Quid eſt autem, quòd dicimus Beatam Mariam purificari? quid vero quod ipſum Ieſum dicimus circũcidi? Enimuero tam non indiguit illa purificatione, quàm neque ille circumciſione. Nobis ergo & hic circumciditur, & illa purificatur præbentes exemplum pænitentibus, vt à vitijs continentes primùm per ipſam continentiam circumcidamur, deinde à commiſſis per pænitentiam purificemur.* Lex hęc erat, vt ſi mulier maſculum peperiſſet, per ſeptem dies immunda eſſet iuxta dies ſeparationis menſtruæ, id eſt, eodem ritu eodemque dierum numero à conſortio hominum ſepararetur, quo mulier, dum menſtrua patiebatur, ſeparari iubebatur, octauo autem die infans circuncideretur, ipſa vero triginta tribus diebus maneret in ſanguine purificationis, ita vt nihil illi ſanctũ tangere, neque in templum ingredi liceret. Quod ſi peperiſſet fœminam, vtrumque duplicabatur tempus. Nam primùm erat immunda per quatuordecim dies eodem ritu, quo menſtruatæ mulieres immundæ erant: deinde per ſexaginta ſex dies in ſanguine purificationis manere iubebatur Leuit. 12. 2. Solet huius legis ratio quæri. Ac primùm cur prius per ſeptem, aut quatuordecim dies mulier, quę peperiſſet eodem modo cenſebatur immunda, atque ſi mẽſtrua pateretur? Eius rei non admodum difficilis eſt coniectura. Partus ipſe quaſi genus quoddam erat menſtrui, ex menſtruo ſcilicet genitus, menſtruo in vtero altus, menſtruo editus. Ideo eodem modo, & quæ pepererat, & quæ menſtrua habebat, immunda eſſe iubebatur, eodemque ſeptem dierum ſpatio ſeparari Leuitici 15. 19. Si vero peperiſſet fœminam immunda erat non iuxta dies, ſed iuxta ritum ſeparationis menſtruæ, quia pluribus diebus, quam menſtrua, ſed eodem ritu erat immunda. Etſi D. Auguſtinus quæſt. 40. in Leuit. hoc etiam inter ſeptem, ſiue quatuordecim, & inter triginta tres, ſiue ſexaginta ſex dies, quòd attinet ad ritum purgationis intereſſe putat, quòd ſeptem, ſiue quatuordecim primis diebus adeò immunda cenſeretur mulier, vt quidquid tangeret, fieret etiam immundum: reliquis verò diebus vſque ad oblationem ſacrificij non quicquid tangeret eſſet immundum, ipſa tamen eatenus immunda eſſet, vt neque in templum illi ingredi, neq; quicquam ſanctum tangere liceret. Ita vt hæc ſeparatio eodem modo ab illa differre videretur, quo nunc apud nos maior à minore excommunicatione differt. Quæri ſolet cur vtrique dies & priores ſeptem in ea quæ maſculum, & poſteriores triginta tres in ea, quæ fœminam peperiſſet, fuerint duplicati. Duas eius rei cauſas fuiſſe arbitror, alteram naturalem, moralem alteram. Naturalem quidam, quod vt Philoſophi, & Medici tradunt maſculus in vtero quadraginta diebus, fœmina octoginta formetur, animeturque. Quo dubium non eſt reſpexiſſe Deum, cùm mulierem, quæ maſculum peperiſſet, quadraginta, quæ fœminam, octoginta immundam haberi iuſſit. At huius ipſius rei quæritur ratio, cur tanto tempore Deus mulierẽ immundam eſſe voluit, quanto in eius vtero formatus, atque animatus eſt partus? Ad eam quæſtionem, cùm nullam lex rationem reddat, non poſſumus niſi ex cõiectura reſpondere. Formatur fœtus ex menſtruo ſanguine mulieris, quare certiſſimum ſignum eſt concepiſſe mulierem, ſi nec morbo, neque ætate impediente menſtrua illi fluere deſinant. Propter ſanguinem illum, quo fœtus ante partũ in vtero formatus eſt, mulier nõ fuerat ſeparata, quia extra corpus nõ effluebat: poſt partum verò totus ſimul cum fœtu ex illo formato cenſebatur effluere, quare tot diebus ſeparatur mulier, quot menſtruo eius ſanguine in vtero formatus eſt fœtus, ſi maſculus eſt, quadraginta, ſi fœmina, octoginta. Moralis verò ratio eſſe potuit, quòd cũ propter peccatum originale in fœtum tranſmiſſum ſepararetur mulier, tot diebus ſeparari debuit, quot peccatum tranſmiſit. Tranſmiſit autem peccatum quadraginta dieb. in maſculũ, in fœminá octoginta: quia per animationẽ peccatum originale tranſmittitur, animatio autem, vt diximus, maſculi fit quadraginta diebus, fœminæ octoginta. Quęrit D. Aug. eodem loco ſi propter peccatum originale tranſmiſſum in filios purgabatur mulier, cur non potius filij purgabantur, cũ peccatum non in matre, ſed in filijs eſſet? Reſpondet etiã filios purgari iuſſos, ſic enim legit, & iungit verba legis Leuit. 12. 6. *Cùmq; expleti fuerint dies purificationis ſuæ pro filio, ſiue pro filia, deferet agnum anniculum in holocauſtum, & pullum columbæ, ſiue turturem pro peccato ad oſtium tabernaculi teſtimonij;* ita inquam Augu. legit & iungit, vt hæc verba pro filio, ſiue pro filia non copulet cum pręcedentibus, ſed cum ſequentibus, vt ſignificetur pro filio, ſiue pro filia ſacrificium offerendum, eoque infantes ſicut matrem per ſeparationem purgari. Quę opinio neque ab alijs auctoribus recepta eſt, neq; cum textu verborum congruit, quo nequaquam obſcurè ſignificatur, non pro filio, aut filia, ſed pro matre, quia filium, aut filiam peperit ſacrificium offerendum. Itaque facilius reſponderi poteſt ſanctificandis, atq; mundandis à peccato originali infantibus, aliud fuiſſe remedium; fœminis parentum fidem, & oblationem; maſculis circunciſionis ſacramentum.

Cur B. Virgo legẽ ſubiit Purificationem.

Cur immũda fuerit mulier tam diu.

23. *Sicut ſcriptum eſt in lege Domini.*] Alia hæc eſt lex Exodi 13. 1. & Leuit. 27. 26. & Numer. 8. 16. Vbi propter primogenitos in Ægypto interemptos, vt eius beneficij perpetuam Iudæi memoriam conſeruarent, iuſſi ſunt omnia tam hominum, quàm cæterorum animalium primogenita Deo conſecrare. Sed pro primogenitis hominum aſſumpſerat ſibi Deus tribum vnam Leui Numer. 8. 15. 18. itaque hominum primogeniti offerebantur quidem Deo in templo, & pretio redempti reſumebantur à parentibus, quia eorum loco templo Leuitæ ſeruiebant. Primogenita verò aliorum animalium ſi munda erant, ſacrificabantur; ſi immunda redimebantur, mundis oblatis eorum loco Exodi 13. 13. & 34. 20. Profert Lucas verba legis, *Omne primogenitum adaperiens vuluã ſanctum Domino vocabitur;* id eſt ei ſanctũ erit eo Hebraiſmo, quẽ ſupra expoſuim' c. 1. 32. 35. De quibus verbis ad Chriſtum accommodandis

Primogenita Deo conſecrata.

ſolent omnes & antiqui, & recentiores interpretes diſputare. Quidam ſoli Chriſto hanc legem propriè conuenire putant, ſolum enim propriè vuluam aperuiſſe, qui ſolus clauſam inuenerit, ita Orig. hom. in hunc locum 14. & Tertul. in libr. de carne Chriſti, & Ambroſ. & Gregorius Nyſſenus in teſtimoniis ex veteri teſtamento collectis, & Epiph. hær. 78 & Hieron. li. 2. contra Pelagianos, & Theophyl. & Euthym. hoc loco, & Græcus auctor apud D. Thom. Pio quidem ſenſu hoc iſtos auctores dixiſſe credendum eſt, idque poſtea docebimus; ſed abutuntur tamen eorum teſtimonio Caluiniani, vt probent Chriſtum verè matris vterum aperuiſſe, eique abſtuliſſe naſcendo virginitatem. Hæc enim inter alias innumerabiles eorum etiam hæreſis eſt, vt matrem Chriſti in partu virginem fuiſſe negent. Quod & alios iam olim hæreticos docuiſſe, & Epiph. hæreſ. 78 & Beda hoc loco teſtantur. Nolim equidem dicere quod viros nonnullos doctos certè atque Catholicos ſine cuiuſpiam reprehenſione noſtra ætate dixiſſe video. Chriſtum modo quodam matris vterum aperuiſſe. Nam etſi pio dicunt ſenſu, tamen ad ea verba inſuetæ Catholicorum aures inhorreſcunt. Nec eos auctores veteres, qui Chriſtum vuluam, & quidem ſolum aperuiſſe dicunt, quaſi damnatos erroris deſerendos eſſe arbitror, ſed in bonam partem interpretandos. Non facit ſatis iudicio meo, quod reſpondere quidam ſolent illos contra Marcioniſtas, & alios hæreticos, qui Chriſtum negarunt verum corpus habuiſſe, id dixiſſe ardore abreptos diſputationis, ne Chriſtum incorporeum phãtaſma facere viderentur, ſi dixiſſent matris vterum non aperuiſſe. Eadem enim ratione dicere debuiſſen: Chriſtum apertis ad diſcipulos ianuis ingreſſum fuiſſe Ioannis 20. 19. Meliùs alij, tãtùm eos auctores ſignificare voluiſſe inueniſſe Chriſtum vterum clauſum: nec enim, quod clauſum non eſt, aperitur, ideoque dixiſſe eum aperuiſſe, non quòd aperuerit; nam nec alij propriè infantes aperiunt, cum corrupta iam matris virginitate apertum inueniant: ſed quòd ſi Chriſtum cum alijs conferamus, potiùs ille, qui clauſum, quàm alij, qui apertum inuenerunt, aperuiſſe videatur. Ego ſemper hoc ſenſu eos auctores expoſui, vt non de re ipſa, id eſt de apertione vteri, ſed de apertionis effectu loquantur; quaſi dicant ita Chriſtum ex clauſo exiiſſe vtero, quemadmodum ſi aperuiſſet. Tanquam ſi dicas illum aperuiſſe fores Ioannis 20. 19. aut Spiritum ſanctum aperuiſſe cœlos Matth. 3. 16. quia & ille tam verè ad diſcipulos ingreſſus eſt, quàm ſi verè fores aperuiſſet, & tam verè Spiritus ſanctus de cœlo deſcendit, quam ſi verè aperuiſſet cœlos. Intelligebant quippe auctores illi tantopere in ſacris literis exercitati phraſim iſtam, aperire vuluã, non ſignificare verè aperire, ſed primum naſci. quòd, qui primus naſcitur, viam alijs poſt ſe naſcituris aperire videatur. Aut, vt alij interpretantur, aperire vuluam eſt fœcunditatem matris re ipſa probare, oſtendereq; non eſſe ſterilem; quod facit quiſq; qui primus naſcitur. Sicut è contrario claudere vuluam, aut vterum ſignificat ſterilem facere mulierem: ſicut Deus dicitur mulieris vuluam aut vterum aperire cum fœcundam facit, quæ ſterilis erat Gen. 29. 31. & 30. 22. Ergo & Deus magis propriè vuluam mulieris ſterilis, quàm non ſterilis, cum eam fœcundam reddit, aperire dicitur, quia quamuis neutram propriè aperiat, tamen dum facit, vt vtraque poſſit parere, magis propriè ſterilem quæ clauſa, quàm fœcundam, quæ natura ſua aperta eſſe videbatur, dicitur aperire. Ita prorſus, niſi fallor, auctores illi dixerunt, ſolum Chriſtum vuluam aperuiſſe, nõ quòd aperuerit propriè, ſed quòd ſolus clauſam inuenerit, ſolus per nunquam apertam exierit. Hunc eorum fuiſſe ſenſum ex Amphilochio Græco auctore didici, qui homil. in Hypapantem his verbis rem breuiter exponit: *Quantum pertinet ad virginalem naturam, Virginis, clauſtra nullo modo aperta ſunt; quantum verò ad potentiam geniti Domini, nihil clauſum, omnia aperta* Didici ex ipſo Hier. vno ex iis auctoribus, qui durißimè dicere videntur Chriſtum vuluam aperuiſſe li. 2. contra Pelag. *Solus*, inquit, *Chriſtus clauſas portas vuluæ virginalis aperuit, quæ tamen clauſæ iugiter permanſerũt.* Quo enim modo intelligi poteſt aperuiſſe, & tamen clauſas iugiter permanſiſſe, niſi quia non verè aperuit, ſed tam verè exiit, quàm ſi aperuiſſet? Idem Græcus ille auctor D. Thomæ ſcribit. Cæterum aliorum auctorum ſententias nihil commemorare attinet, qui vno omnes conſenſu clauſis vteri viis Chriſtum exiiſſe docuerunt. Ambroſius ep. 81. Leo ſermone 1. & 2 de natiuitate. Gaud. tract. 2 in Euangelia. Gregor. Nyſſenus in hom. de occurſu Domini. Fulgent. in ſerm. de laudibus Beatæ Mariæ, Euſebius Emiſſenus in hom. in illa verba, *Ecce quam bonum, & quam iucundum habitare fratres in vnum*. Damaſc. li. 4. de fide orthodoxa c. 14. Illud quoq; quod in publicis precibus canit Eccleſia, *Qui virginitatem matris naſcendo non minuit, ſed ſacrauit*, iiſdem verbis ex Auguſtino ſumptum eſt. Reliquum igitur eſt, vt doceamus quomodo ea lex in Chriſto, & eius matre locum habuerit. Alij alia ratione putauerunt eam legem in ſolo Chriſto ſeruatam fuiſſe, quia dicit, *ſanctum Domino vocabitur*, & ſolus Chriſtus inter omnes homines verè atque natura ſua ſanctus fuit, ita Vigilius libro contra Eutychem. 3. Sed non eſt ſenſus legis, vt quod ſanctum eſt Domino, offeratur, ſed vt quod ſanctum non eſt, oblatione ſanctum Domino fiat. Contra verò alij dixerũt nullo modo legem Chriſto, & Mariæ conuenire potuiſſe, quia nec illa ex viro conceperat, nec ille vterum aperuerat. Cæterum, vt ſupra expoſuimus, verbum aperire, non ſignificat, aperire, ſed primogenitum eſſe. Itaque hoc ſenſu verè Chriſtus vuluam aperuit, quia verè primogenitus fuit, quod nemo mihi meliùs, quàm Beda videtur expoſuiſſe. *Itaque quod ait, adaperiens vuluam, conſuetæ natiuitatis more loquitur, non quòd Dominum noſter ſacri ventris hoſpitium, quod ingreſſu ſanctificaret, egreſſus deuirginaſſe credendum ſit, iuxta hæreticos qui dicunt Beatam Mariam Virginem vſque ad partum, non virginem eſſe poſt partum: ſed iuxta fidem Catholicam clauſo virginis vtero quaſi ſponſus ſuo proceßiſſe de thalamo.* Alia meliore ratione Chriſtus ab ea lege liber erat, quia, cùm filius Dei naturalis eſſet, opus non erat, vt ei in templo offerretur. Sed fecit hac in re, quod apud Matthæum capit. 17. 25. 26. 27. eum feciſſe legimus, vbi interrogatus à Petro nomine eorum, qui tributa colligebant, num tributum ſolueret? reſpondit, *quid tibi videtur Simon, Reges terræ à quibus accipiunt tributum, vel cenſum? à filijs, an ab alienis?* cumque dixiſſet Petrus, *ab alienis*, intulit, *ergo liberi ſunt filij; vt autem non ſcandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum, & eum piſcem, qui primus aſcenderit, tolle; & aperto ore eius inuenies ſtaterem, illum ſumens da eis pro me, &c.* Eodem ergo conſilio in templo offerri voluit, quamuis lege non teneretur, ne quis offenderetur Iudæorum.

24. Et vt darent hoſtiam. Alia hæc erat lex Leuitici 12. 6. 7. *Cumq; expleti fuerint dies purificationis ſuæ pro filio, ſiue pro filia deferet agnum anniculum in holocauſtum, & pullum columbæ, ſiue turturem pro peccato ad oſtium tabernaculi teſtimonij, quod ſi non inuenerit manus eius, nec potuerit offerre agnum, ſumet duos turtures, vel duos pullos columbarum, vnum in holocauſtum, & alterum pro peccato; Orabitque pro ea ſacerdos, & ſic mundabitur.* Vbi ſimiliter diſputari poteſt pro quo hoſtia illa offerretur? Diuus Auguſtinus, vt ſupra meminimus, quæſtione 40. in Leuit. pro filio offerri debuiſſe putat. Fefellit eum quòd

An Chriſtus matris vterum aperuiſſe dicendus ſit.

Apud Sur. tomo 1. 2. Febr.

Chriſtus clauſo vtero natus.

Pſal. 132.

Serm. 14. de tempore.

Hoſtia pro purificatione quæ, & quotuplex.

cum

cùm hæc verba *pro filio, ſiue pro filia*, cum præcedentibus iungi debeant, cum ſequentibus copulauerit; Offerebantur igitur illa ſacrificia pro purgatione mulieris, quemadmodũ cum leproſus, aut qui ſeminis fluxum patiebatur, & mulier longe habens méſtrua mũdabatur Leuit. 14. 2. 3. 4. & 15. 14. 29. Diuites offerebant agnũ in holocauſtum, & pullum turturis aut columbæ pro peccato. Qui verò tam pauperes erant, vt agnũ emere nõ poſſent, offerebant duos turtures, aut duos pullos columbarum, alterum in holocauſtum; alterũ pro peccato. Pro peccato autem, nõ quòd menſtruũ, aut fluxus ſeminis morbo accidens morale peccatum eſſet, ſed quòd legale, quemadmodum omnis corporis ſecundum legem immunditia peccatum dicebatur; Non quòd ipſum ſacrificium peccatum diceretur, aut pro peccato non vllo certo, ſed pro peccato tantũ in genere offerretur, quibus duobus modis nõnullos eum locum interpretari video. Agnus autem, turtur, vel colũba offerebantur, quia mundiſſima, & ſimpliciſſima ſunt animalia, & de mundatione agebatur. Obſeruarunt hoc loco omnes interpretes tantam fuiſſe Ioſeph Mariæq; paupertatem, vt agnum vnum emere non poſſent. Hac enim de cauſa videtur Euangeliſta nõ legem totam, ſed eam tantùm partem, quæ ad Mariam pertinebat, recitaſſe *par turturum, aut duos pullos columbarum*, vt indicaret, non agnum, ſed aut duos turtures, aut duos pullos columbinos propter inopiam obtuliſſe. Beda hoc loco, & Auguſtin. quæſt. in Leuit. 40. Dubitant aliqui, qui fieri potuerit vt facultatem emendi agnum non habuerint, cùm Magi iam veniſſent, & aurum, thus, & myrrham Chriſto obtuliſſent? Quid enim de eo theſauro actum eſſe? De ea re apud Matthæum cap. 2. 1. diſputauimus, inde lector petat. Graues Auctores lego qui exiſtimare videantur, Mariam ſimul duos turtures, & duos pullos columbarum obtuliſſe, quod vtrumque videatur Euangeliſta coniungere. Ita niſi fallor Origenes ſentit homilia decimaquarta, & Ambroſius libro ſecundo, de Abraham Patriarcha capite octauo. At lex non vtroſque, ſed alterutros tantùm iubebat offerre pauperes, aut duos, inquit, turtures, aut duos pullos colũbarum, & Lucas verba ipſa legis recitauit; neque credendum eſt Mariam plùs, minùſue, quàm lex præcipiebat obtuliſſe. Vtros igitur obtulit? Turturéſne, an pullos columbarum? Id neſcio an poſſit quiſquam, cum Euangeliſta non dicat, neque hoc magis, quàm illud indicet, affirmare. Sed ſi quid in re penitus incerta coniectura valet, ſimilius mihi videtur veri, vt duos pullos columbarum, quàm vt duos turtures obtulerit, & quia faciliùs reperiri, & quia minore pretio emi potuerunt; & quia eſt credibile rem fuiſſe magis vſitatam columbas, quàm turtures offerre. Itaq; illi qui ex domo Dei ſpeluncam latronum fecerant, non turtures in ſacrificium, ſed columbas dicuntur venales habuiſſe Matthæi 21. 12. Cur dixerit pullos columbarum, & non columbas, aut pullos turturum Bernardus ſermone 59. in Cant. hanc putat fuiſſe cauſam, quod licet alias per columbam Spiritus ſancti deſignari ſoleat, tamen quia libidinoſa auis eſt, non decuerit, niſi ea ætate, qua libidinem neſcit, offerri pro Domino. Turtures autem non pullos turturum dixiſſe, quòd turtur caſta quacunque ſit ætate. Hoc ſi cui placet, liberum erit amplecti. Monendus tamen, antequam ex hoc loco diſcedam, mihi lector eſt, Origenis opinionem caueat, qui non veras turtures, veráſue columbas, ſed turturum, & columbarum ſpeciem fuiſſe dicit. Credendum enim eſt Mariam, etſi lege non tenebatur, propriè ſeruaſſe legem, vt Euãgeliſta haud dubiè ſignificare voluit, cùm tanto dixit ſtudio feciſſe ſecundùm legem Moyſis.

Paupertas Ioſeph. & B. Virginis.

25 *Et ecce homo erat in Ieruſalem.*] Dicit *ecce*, vt rẽ ante oculos ponat. Deſcribit iis ſignis hominem, quæ eius auctoritatem commẽdare poterat, quo eius de Chriſto teſtimonium magis videretur. Nomen eius ponit ad faciendam fidem hiſtoriæ. Iuſtum, & timoratum, G. εὐλαβῆ pium, & religioſum fuiſſe dicit, & vt eius commendetur teſtimonium, & vt vero ſimilius ſit, quod ſtatim dicturus eſt Spiritum ſanctum in illo fuiſſe, reſponſumq; ab eo accepiſſe, nõ viſurum ſe mortem, niſi prius Chriſtum Domini vidiſſet. Omnia denique eò tendunt, vt quàm grauiſſimum eius teſtimonium habeatur, quòd non tam humanum, quàm diuinum fuerit. *Non ſolùm ab angelis, & prophetis*, inquit Ambroſ. *& a paſtoribus, ſed etiam a ſenioribus, & iuſtis generatio Domini accipit teſtimonium. Omnis ætas & vterque ſexus euentorumque miracula fidem aſtruunt. Virgo generat, ſterilis parit, mutus loquitur, Eliſabeth prophetat, Magus adorat, vtero clauſus exultat, vidua confitetur, iuſtus expectat.*

Expectans conſolationem Iſrael.] Expectaſſe dicit conſolationem Iſrael, id eſt aduentum Meſſiæ, non ſolùm ſicut omnes alij Iudæi expectabant, ſed vt poſtea declarat, ſciens Spiritu ſancto reuelante eum ſe, antequam moreretur, viſurum eſſe. Quòd aũt ait, *Et Spiritus ſanctus erat in eo.* Quidam ſic interpretantur, vt ſpiritus ſanctificationis, & vt Theologi loquũtur gratia iuſtificans ſignificetur, qua paulò ante iuſtus fuiſſe dictus erat, quemadmodum Greg. Nyſ. apud D. Thom. Alij propheticæ ſpiritũ intelligunt. Vtrumq; ſanè ſpiritum habuiſſe credendũ eſt, illum quia iuſtus erat, hũc quia ſtatim prophetauit. Et videtur Euangeliſta ideo dixiſſe Spiritũ ſanctum in eo fuiſſe, vt rationẽ redderet, quomodo ab eodem Spiritu ſancto reſpõſum accepiſſet, indicans ꝓpterea accipere potuiſſe, quia Spiritus ſanctus in eo erat. Sunt qui exiſtimant hunc Simeonem magiſtrũ fuiſſe Gamalielis ad cuius pedes ſe D. Paulus eruditũ fuiſſe dicit; diſcipulũ verò Hellelis vnũ ex Auctorib. magnæ cõgregationis, qui in Thalmudicis libris Simeon cognomẽto iuſtus appellatur. Neſcio an aliquid eiuſmodi Niceph. inaudiuiſſet, qui lib. 1. c. 12. vitam illi, vt Chriſtũ ſuis oculis videre poſſet, ad multum ſenium propagatam fuiſſe tradit. Alij eam opinionem refellũt, nec tanti res eſt, vt in ea peruestiganda multum operæ ponere debeamus. Sacerdotem nonnulli fuiſſe credunt, vt Cyrillus Ieroſol. in hom. de occurſu Domini, & Epipha. in lib. de vita Prophetarum. Contrà Theophyl. & Euthym. exiſtimant, meliore puto iudicio. Nam ſi ſacerdos fuiſſet, non id tacuiſſet Euangeliſta, cùm tam diligẽter hominẽ deſcribere voluiſſet. Cæcum fuiſſe, & ad Chriſti contactum, cùm eum in vlnas ſumeret, recuperaſſe viſum apud Celſum inuenio lib. de incredulitate Iudæorũ ad Vigilium, qui inter Cypriani opera circumfertur. Sed nec tam inſigne miraculum, & ad rem tantopere pertinens ſilentio Euangeliſta præteriiſſet.

Quis fuerit S. Simeon.

Act. Apoſt. 22. 3.

26. *Et reſponſum acceperat à Spiritu ſancto.*] G. καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον, & erat ei diuino oraculo reuelatum, vt Matth. 1. 20. & 2. 12. 22. Quomodo oraculum iſtud acceperit, noſtrum non eſt diuinare. Hoc teneamus quod Euãgeliſta nobis tradit, illum ipſum Spiritum ſanctum qui in ipſo erat, id illi reuelaſſe. Qua ratione occaſioneue, incertum. Niſi quòd eſt probabile voluiſſe Spiritum ſanctum aliquos Iudæos Chriſto in templum oblato quam grauiſſimum publico in loco præbere teſtimoniũ, quo omnis populus intelligeret, eum quem expectabat Meſſiam natũ eſſe, ideo duos & ætate, & ſanctitate digniſſimos fide teſtes, ſexu diuerſos Simeonem & Annam elegiſſe. Quatuor ergo de cauſis Simeon inter omnes Iudæos electus eſt, vt Chriſto teſtificaretur, & quia ſanctiſſim⁹, & quia Pro-

pheta, & quia maximè ſenex erat, & quia ſumma auiditate eius deſiderabat aduentum. Hæc omnia tacitè indicauit Euangeliſta, primùm cùm virum iuſtum, & timoratum fuiſſe dixit; ſecundum cùm dixit Spiritum ſanctum in eo fuiſſe; tertium cùm ait, *non viſurum mortem, niſi videret Chriſtum Domini*; quartum cùm ſingulariter ſcribit eum exſpectaſſe conſolationem Iſraelis. Itaq; quod Lyranus dicit ardentiùs oranti Simeoni vt Deus Chriſtum ſuum mitteret, Deum id reuelaſſe, nõ tam probabile, quàm credibile eſt. Quod autem ſcribit Niceph. lib. 1. c. 12. legenti oraculum Iſaiæ ca. 7. 14. *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*, atq; ea de re ſolicito aſtitiſſe angelum, nuntiaſſeq; non priùs moriturum, quàm Emmanuelem illum, de quo illic agebatur, ſuis vidiſſet oculis, eius Auctoris ſapit ingenium quaslibet ſæpe ex vulgo opiniones colligentis.

Non viſurum ſe mortem.] Non moriturum. Nota Hebræorum phraſis ראה מות videre mortem, aut guſtare, id eſt reipſa moriendo experiri, vt Beda etiam adnotauit. Multa exempla Pſ. 88. 49. Ioan. 8. 51 Matthæi 16. 28. Marci 9. 1. & infra c. 9. 27.

Niſi videret Chriſtũ Domini.] Chriſtus Domini, id eſt vnctus à Domino, aut iuſſu Domini futurus Meſſias vocabatur, quia Rex futurus erat, & omnes Reges, quia à Deo electi vngi iubebantur. Chriſti Dñi vocabantur 1. Reg. 16. 6. & 24. 7. 11. & 26. 9. 11. 16. 23. & 2. Reg. 1. 14. 16. & 19. 21. Quãquam Meſſias ſingulari quadam & propria ratione Chriſtus Domini dicebatur, quia ſingulari etiam modo, id eſt Spiritu ſancto à Deo vngendus erat, in eo enim requieuit *ſpiritus Domini, ſpiritus ſapientiæ, & intellectus, ſpiritus conſilij, & fortitudinis, ſpiritus ſcientiæ, & pietatis, & replenit eum ſpiritus timoris Domini*, Iſaiæ 11. 2. Atq; de eo propriè dictũ eſt Pſ. 44. 8. *Propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis*, vt Patres omnes tradiderunt. Euthym. Chriſtum Dominum, id eſt patris propter eius ſimilitudinẽ vocatum putat, minùs probabiliter.

27. Et venit in ſpiritu.] Impulſus à Spiritu ſancto, vt Theophyl. & Euthym. exponunt. Iuuencus, monente aut reuelante Spiritu ſancto, vt in templum veniret: eò enim Chriſtum, quem expectabat, veniſſe.

Lib. 1. hiſt. Eccleſ.

Iſq; vbi curuato defeſſus corpore templum
Iam grauior penetrat, monuit quod ſpiritus Auctor,
Ecce ſimul paruum gremio genetricis Ieſum,
Ad templum ſenſit veniſſe.

Et cum inducerent puerum Ieſum.] In templum, vt Domino, quia primogenitus erat, offerrent.

Parentes eius.] Parentes vocat Mariam, & Ioſeph. Illam quia verè parens erat, hunc quia parens eſſe credebatur, vt explicat Euangeliſta c. 3. 23. Loquitur ſcriptura ſæpenumero iuxta temporis, & hominum opinionem, vt Hieronymus in c. Ieremiæ 28. adnotauit. Sic Maria ipſa, quæ ſe non ex Ioſeph, ſed ex Spiritu ſancto concepiſſe non ignorabat, Ioſeph Chriſti patrem vocat infra ver. 48. & Euangeliſta ver. 33. Alij, in quibus Origen. patrem honoris cauſa Ioſephum vocatum fuiſſe dicunt, quòd nutritius eſſet Chriſti; ſicut ſolemus matres non ſolũ eas, quę nos genuerunt, ſed eas etiam, quę lactauerunt, nutrieruntque appellare.

Scriptura iuxta hominum opinionem loquitur.

Vt facerent ſecundum conſuetudinem legis pro eo.] Vide ſupra ver. 23. & 24.

28. *Et ipſe accepit eum in vlnas ſuas.*] Particulam *&* hanc vim quidam habere putant, vt ſignificet Simeonem ſicut & ſacerdotem, cui oblatus fuerat, Chriſtũ in vlnas accepiſſe. Malim dicere ſicut & matrem, ſi quã fortaſſe ea particula vim habet. Nam matrẽ in vlnis geſtaſſe credibile eſt, ſacerdotem in vlnas accepiſſe probari non poteſt. Sed fortaſſe nullam ea dictio vim habet, ſed iuxta Hebræorũ idioma redundat. Cuius rei adeo multa ſunt exẽpla, vt notari non debeant.

Quod in vlnas Chriſtum Simeon accepit, non credentis modo; ſed valde etiam amantis fuit. Complectimur enim, quos amamus. Quare plus Simeon recepit, quam illi à Spiritu ſancto promiſſum fuerat. Promiſſum erat fore, vt videret: non ſolum videt, ſed etiam tangit, atque complectitur, &, vt eſt credibile, oſculatur. Quem inde vir ſanctus fructum perceperit, facile per ſe quiſq; æſtimare poteſt, & Origen. ho. 15 indicauit. *Fimbriam*, inquit, *veſtimenti Ieſu mulier tetigit, & ſanata eſt. Si illa ad extremam partem veſtimenti tantum emolumenti habuit, quid putandum eſt de Simeone, qui in ſuas vlnas accepit infantem, & brachijs tenens lætabatur, atque gaudebat videns paruulum à ſe geſtari, qui ad vinctos venerat reſoluendos?* Quærunt nonnulli quomodo Chriſtũ ſine indice cognouerit? Quaſi verò idem ille Spiritus qui ſancto ſeni promiſerat fore, vt Chriſtum, antequam moreretur, oculis ſuis cerneret, quique, vt in templum iret, inſtigauerat, non illi potuerit, & puerum oſtendere, quemadmodum & Iuuencus exiſtimat factum eſſe.

Et benedixit Deum] Laudauit, gratias egit, quòd ſibi promiſſum præſtitiſſet.

29. *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine.*] Carmen eſt gratulatorium, quale illud Mariæ ſupra cap. 1. 46. & illud Zachariæ eodem capite verſ. 68. Solent fere, qui Spiritu ſancto pleni Deum laudant, carmine laudare. Meliores enim verſus Spiritus ſanctus, quã poëticus furor facit. Sic Moyſes Exodi 15. 1. & Deuter. 32. 1. ſic Debora Iudic. 5. 1. ſic Anna 1. Reg. 2. 1. Dei laudes carmine cecinerunt. Itaque genus ipſum dicendi numeris aſtrictum indicat Simeonem Spiritu ſancto perfuſum hæc cecinìſſe.

Nunc dimittis.] Videtur dicendum fuiſſe, Nunc dimittes, & quidem Cyprianus in lib. de mortalitate, & Origen. hom. 15. in Lucam, & Ambroſ. Fulgent. libr. 1. ad Thraſimundum, Beda, & Lyranus in commen. exponunt, vt futurum legiſſe videantur. Putant enim optantis hæc eſſe verba, quaſi Simeon viſo iam Chriſto Deum orauerit, vt ſe de hac mortali eriperet vita. Nam Hebræi vota ſua per futurum tempus explicare ſolent. Quare quod apud Ambr. legitur, *Nunc dimitte*, vitium eſſe ſuſpicor, legendumq; *dimittes*. Sed omnes Græci codices magno conſenſu legunt ἀπολύεις *dimittis*. De quorum verborum interpretatione diſputatur. Quidam ſic exponunt, non quaſi de tempore præſenti loquatur, dicatq; ſe iam iam de vita migrare; nec enim, cum hæc diceret, animam agebat: ſed quaſi iam mori ſibi tranquillo animo liceret. Tanquam ſi diceret, quandocumque tibi placuerit ſeruum tuum ex hac vita dimittere, in pace dimittes, cùm viderim oculis meis Saluatorem tuum. Non improbo, ſed alium ſenſum, quem Cyprian. in lib. de mortalitate, & Euthym. in commentariis indicant, magis probo. Promiſerat Simeoni Deus fore, vt non ante, quàm Chriſtum vidiſſet, moreretur; quaſi, poſtquam vidiſſet, ſtatim moriturus eſſet; cum vita illi non alia de cauſa, vt ſupra ex Nicephoro recitauimus, quàm vt Chriſtum videret, producta eſſe videretur. Hoc ergo cùm ſciret Simeon, etiamſi tunc non moriebatur, tamen quia ſtatim ſe moriturum credebat, tanquam moriens præſenti vſus eſt tempore, *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine.* Dubium ad quem hæc verba dirigantur, id eſt, quem Simeon Dominum vocet. Theophyl. hoc loco, & optimus Auctor ſui temporis Algerus libr. 2. de Sacramento c. 1. ad Chriſtum referri putant. Hinc enim probant Simeonem Chriſti diuinitatem cognouiſſe, quòd Dominum eum appellauerit. Melius alij Auctores ad patrem referunt, à cuius ſpiritu reſponſum Simeon acceperat, non viſurum ſe mortem, niſi priùs Chriſtum Domini videret.

Vota Hebræi per futurum tempus explicant.

Secun-

Secundùm verbum tuum in pace.] Sicut mihi promiſiſti. Sed dubium eſt, quò hæc verba referantur, ad verbum *dimittis*, vt ſenſus ſit, *nunc dimittis*, id eſt ex hac vita eripis me, ſicut mihi promiſiſti, an ad nomen *In pace*, vt ſit ſenſus nunc dimittis me in pace, id eſt contentum, atq; quietum animo, quemadmodum mihi promiſeras. Ad vtrumq; refertur. Cum enim Deus Simeoni promiſit ſe illum non dimiſſurum, niſi Chriſtum vidiſſet, promiſit Chriſto viſo ſe illum in pace dimiſſurum. Atque hoc eſt, quod dicit. *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine ſecundum verbum tuum in pace. In pace* autem Cyprianus interpretatur in libro de mortalitate quaſi in pacem, tanquam ſe non in pace, id eſt cõtentum, atque tranquillum mori dicat, ſed quaſi ad vitæ æternæ pacem ex huius vitæ carcere dimitti. In eandem ſententiam Theophylactus interpretatur. Alij quaſi pace iam per Chriſtum inter Deum & homines conciliata, vt Origen. hom. 15. Ambroſ. in comment. & Greg. Nyſſenus apud D. Thom. Euthym. tres affert expoſitiones, In pace cogitationum. Nunc enim, quæ me perturbabant, de diuina incarnatione cogitationes pacificatæ ſunt. Vel in pace ſecuritatis, quia deinceps mortem non metuam propter nimiam ſenectutem. Vel in pace gaudij, quia deinceps non contriſtabor propter libertatem Iſraelis; iam enim vidi liberatorem. Res facilis, quæ vno verbo explicari poteſt. *In pace*, id eſt contentum hucuſque vixiſſe, æquo animo, & minimè repugnante morientem, cùm Saluatorem viderim. In pace enim in ſacris literis mori dicuntur qui maturi, contenti vitæ præteritæ ſpatio, &, vt ſcriptura loquitur, pleni dierum, atque rebus vſi proſperis ex hac vita diſcedunt, quemadmodum & hoc loco Origen. indicauit. Exempla ſunt Gen. 15. 15 & 4. Regum 22. 20. & 2. Paralip. 34. 28. & Tobiæ 3. 6. & Pſal. 4. 9. Simile quiddam Iacob Gen. 46. 30. dixiſſe traditur, cùm Ioſephum filium ſuum, quem mortuum credebat, vidiſſet oculis, *Iam lætus moriar, quia vidi faciem tuam, & ſuperſtitem te relinquo.*

30. Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.] Salutem tuam, quam in mundum miſiſti, quam Zacharias c. 1. 68. redemptionẽ appellauerat ישועתך *ſalutem tuam*. Sed quia ſolent Septuaginta ישועה vertere σωτήριον, & Latinus interpres σωτήριον ad verbum *ſalutare*, eam cõſuetudinem & Græce Lucas, & noſter interpres Latinè ſecutus eſt. Salutem autem Dei ſe vidiſſe dicit, quia Chriſtum ſalutis Auctorem vidit. Etſi omnes ferè veteres interpretes Chriſtum ipſum ſalutem quaſi ſaluatorem vocari putant, Baſilius in Pſal. 61. & Auguſt. lib. 1. contra aduerſar. legis, & Proph. c. 11.

31. Quod paraſti ante faciem omnium populorum.] Quem ſaluatorem in conſpectu omnium populorum, gentiumq; poſuiſſe, vt quicunque vellent, ab eo ſaluarentur. Omnes populos intelligit nõ tantùm Iudæos, ſed omnes etiam omnino gentes, ſicut ſtatim exponit, *Lumen ad reuelationem gentium.* Admiranda Simeonis fides, qui primo intuitu obuoluti adhuc faſciis infantis myſterium illud cognouit, & credidit, quod vix Petrus Apoſtolorum princeps poſt viſum, auditumque docentem Chriſtum poſt illam auditam vocem, *Alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere*, Ioannis 10. 16 poſt demiſſum de cœlo vas illud linteum omni animalium genere refertum, Act. 10. 11. 14. intelligere potuit, aut credere, Chriſti redemptionem non ſolum ad Iudæos, ſed ad cæteras etiam gentes omnes pertinere. Rectè id apud D. Thom. Græcus ille Auctor animaduertit. *Attende*, inquit, *ſagacitatem digni & venerandi ſenis, antequam dignus videretur beatæ viſionis, præſtolabatur ſalutem Iſrael. Vt autem quod ſperabat obtinuit, exclamat ſe vidiſſe ſalutem omnium populorum: adeò enim infantis ineffabile iubar illuſtrauit eum, vt*

Simeonis de Saluatore fides.

A *præſens temporis ſecutura mox ſibi ſierent nota.* Sed nimirum non ſuopte Simeon ingenio, ſed diuina, ſicut Apoſtoli poſtea, conſecutus eſt gratia. Quæ cur Simeoni, tam citò, Apoſtolis tam ſerò myſterium illud reuelauerit, diuino iudicio relinquendum. Si quid tamen humana in diuinis ſcrutandis conſiliis conjectura poteſt, vero ſimile eſt, ideo Simeoni reuelatum, quia conueniebat, vt is, qui tanto tenebatur deſiderio Iudæorum videndi ſaluatorem, ſaluatorem etiam videret gentium, cognoſceretque maius ſe quam expectabat beneficiu accepiſſe, quemadmodum & Græcus ille D. Thomæ Auctor admonuit; ideo Apoſtolis ante aſcenſionem in cœlum Chriſti non reuelatum, quia conueniebat, vt myſterium, quod ante id tempus prædicaturi non erant, ignorarent. Priùs enim, quàm Spiritus ſanctus in illos mitteretur, prohibiti ſunt extra Iudæam prædicare. *In viam*, inquit, *gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis*, Matth. 10. 5. Quòd quidam verbum *paraſti* ad prædeſtinationem referunt, mihi non probantur, non enim Simeon de prædeſtinatione, ſed de prædeſtinationis agit effectu, quòd quẽ pater ab omni æternitate Saluatorem mittere decreuiſſet, ſuo miſiſſet tempore, vt propriis ipſum oculis poſſet cernere. quanquam Procop. in cap. 25. Iſai. in ea ſententia eſt.

32. Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Iſrael.] Quod *ſalutare tuum paraſti ante faciem omniũ populorum. Lumen ad reuelationem gentium*, per appoſitionem, id eſt vt lumẽ eſſet gentibus reuelandum, populo verò tuo Iſrael magnam allaturum gloriam. Videtur Simeon ad veteres Iſaiæ prophetias alludere voluiſſe Iſaiæ 46. 13. *Prope feci iuſtitiam meam, non elongabitur, & ſalus mea non morabitur. Dabo in Sion ſalutem, & Iſraeli gloriam meam*, & ca. 60. 1. 2 *Surge illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos, ſuper te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & Reges in ſplendore ortus tui.* Chriſtum lumen appellari valde eſt in ſacris literis vſitatum Ioan. 1. 9. & 8. 12. & 9. 5. & 12. 35. 36. 46. Quòd autem ad reuelationem gentium non Iſrael; ad gloriam vero Iſrael non gentium dixerit, credendum eſt non temere factum eſſe, vt multi Auctores boni notauerunt. Cauſa non fuit, quòd gentes in tenebris Iudæi in lumine verſarentur. *Illuminat enim omnem hominem venientem in hunc mundum*; & Iudæis dictum fuerat quaſi iacentibus in tenebris, *Surge, illuminare, Ieruſalem, quia venit lumen tuum.* Iſaiæ 60. 1 ſed quod Iudæi ſi cum gentibus compararentur, in luce fuiſſe videri poſſint quia vnius, verique Dei cognitionem, [illegible] Chriſti fidem habebant. Duplices denique [illegible] tenebras facit, peccatorum, & ignorantiæ; ge[illegible] vtriſque, Iudæi in alteris tantum peccatorum te[illegible] verſabantur. In quam ſententiam Athanaſius, [illegible] rillus apud D. Thom. exponunt. Alia ratio red[illegible] teſt, quod de Iudæis aliud, quod diceret, hab[illegible] Chriſtum illis gloriam allaturum. Nam etſi gen[illegible] magnam etiam attulit gloriam ſaluti commiſſ[illegible] dæis tamen præcipuam quandam, & ſingularem at tulit. Primò quòd ex illis eſſet propagatus, vt indicat D. Paulus Rom. 9. 4. 5. & vt Beda, Theophylact. & Euthymius exponunt. Deinde quòd ſuam illis ſolis præſentiam exhibuerit, apud eos ſolos miracula fecerit. Præterea quòd illis promiſſus venerit, & eorum impleuerit prophetias, eorum ſpem re ipſa confirmans non fuiſſe vanam.

33. Et erat pater eius, & mater mirantes ſuper his, quæ dicebantur de illo.] Patrem eius vocat Ioſeph, non quòd verè pater eſſet, ſed quòd nutritius, quemadmodum Origenes homil. 16. & Auguſtinus libr. 2. de conſenſu

Euangeliſtarum cap.1. multis verbis exponunt. Hac enim phraſi ſolemus non ſolum eas, quæ nos genuerunt, ſed etiam quę lactauerant matres appellare. Aut vt putat Beda, & ante illum Hieronymus dixerat, ex hominum opinione, qui Ioſeph Patrem exiſtimabant eſſe Chriſti, vt infra explicat Euangeliſta cap.3.23. vide quæ ſupra diximus ver.27.

Mirantes ſuper his, quæ dicebantur de illo.] Hæc Euthymius ad ea tantùm refert, quæ à Simeone dicta fuerant, quaſi propterea Chriſti parentes non ante cùm à paſtoribus, non cùm à Magis adoraretur, ſed nunc cū à Simeone laudaretur, mirati fuerint, quòd maiora ab eo de Chriſto, quàm à paſtoribus, quàm ab angelis, quàm à Magis dicta fuiſſent. Probabiliùs mihi videtur Origen. homilia 16. ad omnia, quæ à prima Chriſti conceptione vſque ad diem illum acciderant, hæc verba referre. Omnia enim inter ſe collata admirationem augebant. Poteſt dubitari, quomodo Maria, quæ tam diligenter ab angelo antequam Chriſtum conciperet, edocta fuerat, qualis, quantuſque, quem conceptura erat, futurus eſſet, admirari potuerit, quæ de illo à Simeone dicebantur: cùm admiratio non niſi rei nouæ, & ab eo, qui admiratur, priùs ignoratæ eſſe ſoleat. Erat quidem Maria ab angelo docta, myſterij ſummam, maximeque, quòd ad immaculatam ipſius conceptionem pertinebat; ſed nec ſingulas myſterij partes edocta fuerat, neque erat neceſſarium à Deo illi reuelari. Creſcebat enim ſicut Chriſtus hominum opinione, ita etiam ipſa reuera ſapiētia, & ætate. Eiuſmodi ergo myſterij partes, & vt dicam myſteriorum myſteria cum enucleatiùs, & diſtinctiùs audiebat, admirabatur.

54. *Et benedixit eis Simeon.*] Gratulatus illis eſt tam fœlicem prolem, beatos illos dixit, qui talem haberent filium. Sicut Eliſabeth c. 42. 45. eadem gratulatione dixit, *Benedicta inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui*, & rurſum, *Beata quæ credidiſti quoniam perficientur, quæ dicta ſunt tibi à Domino.* Itaque non magis colligi ex hoc loco poteſt, quod nonnulli colligere conantur Simeonem, quàm ex illo Eliſabetham fuiſſe ſacerdotem. Sed de hac re ver. 25. diſſeruimus. Improbabilis omnino eſt eorum opinio, qui hęc non ſolum de Ioſeph, & Maria, ſed etiam de Chriſto dicta eſſe putant, quaſi Simeon non ſolum parentibus, ſed etiam infanti benedixerit. Quod ex ipſa verborum Euangeliſtæ ſerie refutatur.

Et dixit ad Mariam matrem eius.] Notauit Theophylactus ideo Simeonem ad ſolam Mariam, vt diceret, quæ ſequuntur, relicto Ioſepho ſe conuertiſſe, quòd illa verè mater; ille non verè pater eſſet Chriſti. Puto etiam hanc fuiſſe cauſam, quod res non Ioſephum attingeret, ſed Mariam. Non enim Ioſephus, qui vſque ad Chriſti mortem non vixit, ſed Mariæ animam gladius penetraturus erat. *Et tuam*, inquit, *ipſius animam pertranſibit gladius.* Ac fortaſſe non alia de cauſa illud de Chriſto dixit, *Ecce hic poſitus eſt in ruinam*, quàm vt hoc diceret de Maria. Videtur enim lætis triſtitia miſcere voluiſſe, & cùm Chriſtum ſalutare Dei, lumē gentium, gloriam Iſraelis appellaſſet; Mariæq; benedixiſſet, id eſt, beatam eam tali ſuſcepto filio prædicaſſet, vtriuſque etiam futuram diuerſi generis paſſionem prædixiſſe, vt Mariam ad tolerantiam præpararet.

Christus quomodo in ruinam, & in resurrectionem multorum positus fuerit.

Ecce poſitus eſt hic in ruinam, & in reſurrectionem multorum in Iſrael.] Facilis ſenſus; prædicit fore Simeon, vt in Chriſtum alij non credentes offendant, cadant, atq; damnentur; quales plerıq; Scribarum, & Phariſæorum fuēre: alij credentes reſurgant, id eſt à peccatis liberentur. Quemadmodum non ſolùm Gregor. Nazian orat. 19. Beda, Theophyl. & Euthym. ſed D. etiam Petrus interpretatur 1. epiſt. c. 2. 7. 8 & D. Paulus 2. Cor. 2. 15. Quòd autem poſitum dicit, non ſignificat ea ratione à Deo miſſum fuiſſe, vt in eum aliqui non credentes offenderent, quemadmodum nonnulli, nō ſatis, vt opinor, prudenter interpretantur: nec ſolùm euentum, vt alij putant, ſignificari arbitror. Illud nimium, hoc parum eſt: ſed indicat ita propter ſe caſuros alios, alios ſurrecturos, quaſi ideo veniſſet, vt alij caderent, alij reſurgerent, quamuis non ideo veniſſet, vt aliqui caderent, ſed vt omnes reſurgerent. *Omnes* enim *ſaluos fieri* volebat, 1. ad Tim. 2. 4. Quemadmodum cùm ipſe de ſe dicit Ioannis 9. 39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant, & qui vident cæci fiant.* Non ſignificat ſe propterea in mundum veniſſe, vt aliqui cæci fierent. *Erat enim lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* (*Ioan. 1. 9.*) Atq; hæc eſt vis illius dictionis *poſitus*, vt non caſus, ſed conſilium ſignificetur; non quòd eo conſilio in cuiuſquam ruinam poſitus fuerit, ſed quòd ita poſitus, ita comparatus, vt in hoc de induſtria à Deo poſitus videretur, vt aliqui caderent. Dicam fortaſſe & clarius, & breuiùs. Huiuſmodi locutionibus quales in ſcriptura multæ ſunt, non Dei conſilium, ſed tam certus ſignificatur euentus, vt diuino conſilio tribui poſſe videatur. Similis locus eſt, ex quo magnam hic lucem accipit, Iſaiæ 8. 13. 14. 15. (*Iſaia locus expoſitus.*) *Dominum exercituum ipſum ſanctificate, ipſe pauor veſter, & ipſe terror veſter. Et erit vobis in ſanctificationem: in lapidem autem offenſionis, & in petram ſcandali duabus domibus Iſrael, in laqueum, & in ruinam habitantibus Ieruſalem. Et offendent ex eis plurimi, & cadent, & conterentur, & irretientur, & capientur.* Cùm enim Deus non ruinam ſe, ſed in ſanctificationem populo ſuo poſitum eſſe dicat, tamen multos eorum ſua culpa caſuros affirmat. Hic verus eſt ſenſus, nec velim alias quaſdam interpretationes, quas apud Origenem, & Theophylactum inuenio lectorem ſequi. Ruinam non peccatum, ſed ipſius peccati caſum, & interitum ſignificare. Idem ruinam & reſurrectionem eſſe; nihil enim aliud eſſe reſurgere, quàm peccatum in nobis cadere. Non alios eſſe qui cadant, alios qui reſurgant, ſed eoſdem priùs à peccatis, quibus ſuperbè ſtabant, cadere; poſtea in nouam vitam reſurgere. Itaq; genitiuum illum *multorum* non eſſe repetendum, quaſi ſenſus ſit in ruinam multorum, & in reſurrectionem multorum; ſed eundem cum vtroque nomine iungendum, vt ſit ſenſus multos eoſdem & caſuros, & reſurrecturos. Mirabilius, quod idem Origen. exponit Chriſtum poſitum fuiſſe *in ruinam, & reſurrectionem multorum*, id eſt, vt ipſe in mortem caderet, multi verò alij in vitam reſurgerent. Inter eos etiam qui ad aliorum ruinam, ad aliorum reſurrectionem Chriſtum poſitum exponunt, ſunt qui genitiuum *multorum*, non ad ruinam, ſed ad ſolam reſurrectionem referant, quaſi non multi caſuri, ſed aliqui caſuri, multi verò alij reſurrecturi ſignificentur. Sed nō dubito genitiuū *multorum*, & ad ruinā, & ad reſurrectionē eſſe referendū, quemadmodū ratio ipſa Grammaticæ poſtulat. Meliore iudicio Gregor. Nyſſenus apud D. Thom. obſeruauit, cùm Simeon *lumen ad reuelationem gentium* paratum dixit, abſolutè ac ſine vlla adiectione dixiſſe, quia ideo paratum fuerat, vt omnes illo, quicumque vellent, fruerentur: cùm autem dixit *in ruinam, & reſurrectionem*, addidiſſe *multorum*, quia nec ceciderunt, nec ſurrexerunt omnes.

Et in ſignum cui contradicitur.] Καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, *& in ſignum, cui contradicitur.* Neſcio an facilior hic locus fuiſſet, ſi nemo eum expoſuiſſet, ſed fecit multitudo, & varietas interpretationum, vt difficilis videretur. Multi enim interpretes diſtinxerunt varia ſignorum genera. Aliquando, inquiunt, ſignum

accipi-

Signi varia ſignificationes.

accipitur pro ſignificatione, aut pro eo, quod aliquid ſignificat. Aliquando pro miraculo, aut prodigio, vt *fiebant ſigna, & prodigia multa in populo*. Actor. 5.12. &, *ſigna noſtra non vidimus, iam non eſt Propheta*, Pſal. 73. 9. &, *poſuit in Ægypto ſigna ſua*, Pſalm. 77. 43. Aliquando pro fœdere, Geneſ. 9.12 13.15.16.17. Aliquando pro vexillo Iſaiæ 11.10. totidemque modis hunc locum exponunt. Nam ſignum contradictionis, aut cui contradicitur eſſe, quia cruci eius, quæ ſalutem noſtram ſignificat, à Iudæis pariter, & gentibus contradictum eſt. *Iudæis*, inquit, *ſcandalum, gentibus autem ſtultitia*, 1. Cor. 23. Sic Beda, & Theophyl. exponunt. Quam interpretationem Euthym. etiam recitauit. Itē Chriſtum magnum fuiſſe miraculum, quia & conceptio, & natiuitas, & vita, & mors eius tota miraculis plena fuit, ſed quibus à multis non credentibus contradiceretur. Eiiciente enim eo dæmonia alij credebant, alij dicebant *in Beelzebub principe dæmoniorum eijcit dæmonia*, infra ca. 11.15. & Matthæi 12. 24. Quæ expoſitio pleriſque recentioribus placuit auctoribus. Et ſignum fœderis fuiſſe inter Deum, & homines quidam, vt Nicolaus Lyranus, interpretantur. Sunt qui in ſignum vitæ, quo actiones noſtræ dirigendæ eſſent poſitum dicant. Alias interpretationes taceo. Signum igitur hoc loco, vt quod res eſt, breuiter dicam, accipitur pro eo ſigno, in quod ſolent ſagittarij collimare, quem σκοπὸν Græci vocant, vt Thren. 3.12. *Tetendit arcum ſuum, & poſuit me quaſi ſignum ad ſagittam*. Itaque ſenſus eſt Chriſtum poſitum eſſe in ſignum, in quod omnes ferè Iudæi non ſolùm lingua, ſed etiam manu tela ſua coniecerent; non enim contenti ſæpe blaſphemaſſe, etiam crucifixerunt, factumque eſſe, quod Hiſpani patrio prouerbio ſolent dicere, ſtultorum ſignum. Quemadmodum Zacharias c. 12.10. dixit, *Et aſpicient in me, quem cõfixerunt*, & Ioannes in Apocal. cap. 1.7. *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt*. Hunc eſſe verum ſenſum, ex eo perſpicuum eſt, quod cùm certum ſit voluiſſe Simeonem Chriſti paſſionem, mortemque ſignificare, cum ſtatim dicat, *Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius*; nulla præter hanc interpretatio ſit alia, quæ ad eius paſſionem, mortemque poſſit accommodari; Hac autem expoſitione aptiſſima metaphora eius mors declaratur. Configitur enim ſæpe, confoditur, laceratur à ſagittariis ſignum, quemadmodum in paſſione Chriſtus ſpinis, clauis, haſta confoſſus eſt. Obiiciat aliquis non bene cum hac interpretatione epithetum illud cõuenire ἀντιλεγόμενον, *cui contradicitur*, non enim ſagittariorum ſigno contradicitur. Reſpondeo ſenſum eſſe, *In ſignum, cui contradicitur*, id eſt, de quo ſagittarij inter ſe contradicentes alij aliis certant, de quo transfigendo cõtendunt, in quod certatim ſagittas ſuas iaciunt, aliis affirmantibus ſe propiùs attigiſſe, aliis contradicentibus. Quo verbo ſignificatur fore, vt certatim Iudæi in Chriſtum manus iniiciant. Atque hæc eſt cauſa, cur non dixit cui cõtradicetur, ſed, *cui contradicitur*, aut vt Hebræorum loquamur modo, contradictionis, quia non eſt epithetum Chriſti, ſed ſigni. Non enim ſignificat Chriſtum futurum eſſe ſignum ſicque vt illi contradicatur; quod ſi dicere voluiſſet, dixiſſet potiùs *cui contradicetur*, vt Tertul. vertit in libr. de carne Chriſti, aut, vt idem alio modo transfert, *contradicibile*, ſed ſignificat futurum ſimilem ſigno, cui contradici, id eſt de quo feriendo, contingendoque certari ſolet. Hoc non animaduertentes quidam interpretes dixerunt propterea Simeonem præſenti tempore vſum fuiſſe, quòd iam tunc cœptū fuiſſet contradici Chriſto, iam enim ante natiuitatem Herodem fuiſſe, omnemque Ieroſolymam cum illo, iam, dum Chriſtus ad necem quærebatur, occiſos infantes. Non enim de ea, vt diximus, cõtradictione, ſed de morte & paſſione agit. Nemo ad hunc ſenſum propius quàm Origen. acceſſit, etſi is ipſe non ſatis mihi videtur aſſecutus.

Chriſtus quomodo ſignum hic dicatur.

35. *Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius.*] Hunc etiam locum variæ interpretum ſententiæ obſcuriorem reddiderunt. In duabus dictionibus obſcuritas eſt, anima, & gladio. Tuam ipſius animam mirum quomodo Hugo bonus alioquin auctor interpretetur. *tuam*, inquit, *ipſius animam, id eſt animam ipſius Chriſti, quæ tua eſt, ſi per gladium Chriſti paſſionem intelligamus*. Non minùs altera eiuſdem auctoris expoſitio mirabilis eſt, *Tuam ipſius animam*, id eſt tuam animam quæ eſt ipſius Chriſti. Græcè nulla eiuſmodi ambiguitas eſt, vbi genitiuus αὐτῆς, fœmininus eſt, nec poteſt ad aliam, quàm ad Mariam, referri perſonā. Etſi ambiguus eſſet, tamen ratio ipſa non pateretur, vt aliam perſonam, quàm Mariam, referret. Gladium omnes confitentur non propriè accipi, ſed metaphoricè, idque Ambroſius, & Beda monuerunt. *Nec littera*, inquit Ambroſius, *nec hiſtoria docet ex hac vita Mariam corporalis necis paſſione migraſſe. Non enim anima, ſed corpus materiali gladio tranſuerberabatur*. Etſi ratio quam Ambroſius, & Beda, aliique nonnulli recentiores auctores probant, non ſatis efficiat, quod ſi propriè gladius acciperetur, non dixiſſet, tuam ipſius animam, ſed tuum ipſius corpus pertranſibit gladius. Nam anima, & pro toto homine, & pro ſolo corpore, continentum pro cõtinente ſumi ſolet. *Ferrum*, inquit Dauid, *pertranſiit animam eius*, Pſal. 104.18. cùm de ferreis certè compedibus loqueretur, quæ non animam, ſed corpus attingebant. Res ipſa ex hiſtoriis manifeſta eſt, quamuis alio argumento probari non poſſet beatam Mariam neque martyrij, neque genus aliud violentæ mortis ſubiiſſe, itaque neceſſe eſt, vt gladius aliter, quàm pro martyrio, aut violenta accipiatur morte. Scio non defuiſſe, qui pro morte non naturali, ſed violenta accipi putarent, non quòd gladio Maria occubuerit, ſed quòd, dum iuxta Chriſti crucem eſſet, vi oppreſſa doloris animam exhalauerit, alioqui nihil de illa his verbis ſingulare dictum fuiſſe, ſi naturalem, ſicut omnes homines tantùm mortem obiiſſet. Eam vim habere dictionem, & , cùm dicit Simeon, *Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius*, quaſi dicat, ſicut Chriſti, ita etiam tuam. Nam de Chriſto paulò ante dixerat eum in ſignum, cui contradicitur poſitum fuiſſe, indicans, quod mortis genus ſubiturus eſſet; ſubiit autem Chriſtus veram mortem; ergo & Mariam eandem mortem doloris plenam ſubiiſſe, ſiquidem idem vtrunque gladius transfoſſurus ſignificatur. Quæ opinio eadem illa, qua probatur, ratione refutatur. Nam cum Chriſti & Mariæ gladius idem, aut certe ſimilis fore ſignificetur, & Chriſti gladius verus fuerit, ferro enim occiſus eſt, verumque martyrium ſubiit: ſequitur & Mariæ gladium ferrum fuiſſe, atque martyrium. Quod neque auctores illi concedunt, nec vlla ex hiſtoria, vt ait Ambroſius probari poteſt. Vero ſimiliora afferunt, qui non mortuam iuxta crucem, ſed exanimatam fuiſſe dicunt; ſed neque hoc ipſum credendum eſt, & eſt tanquam errori affine à nonnullis notatum auctoribus, cùm neque in ſcriptura ſacra, nec in vllo antiquo, & bono auctore legamus. Contra potiùs legimus eam Chriſto moriente iuxta crucem tam integris fuiſſe ſenſibus, vt cum ea de cruce Chriſtus loqueretur Ioan. 19. 26. Alij gladium interpretati ſunt dubitationem in fide; cùm enim tam afflictum, abiectumque vidiſſet filium, dubitaſſe. Cuius interpretationis primus fuit Auctor Origenes homilia in hunc locum 17. eum deinde nonnulli Græci præſertim ſecuti ſunt Chryſoſt. Auguſt. aut quiſquis auctor eſt qq. veteris, & noui teſtamenti, q. 73. Amphilochius,

in hom

in hom. de occurſu Domini, & Theophy. in commét. citat & D. Thom. Baſilium in epiſt. ad Optim. in eandem ſententiam. Et quidem Auguſt. aut quiſquis ille eſt Auctor, in morte dubitaſſe ait, ſed ſtatim fuiſſe eiuſdem Chriſti reſurrectione confirmatam: ſicque interpretatur verbum illud, *Pertranſibit: Quòd autem*, inquit, *adiecit, dicens, & tuam ipſius animam pertranſibit gladius, vt reuelentur multorum cordium cogitationes, hoc verbo ſignificauit quia etiam Maria, per quam geſtum eſt myſterium incarnationis Saluatoris, in morte Domini dubitaret, ita tamen vt in reſurrectione, honore, & virtute firmaretur: omnes ſtupore quodam in morte Domini dubitarent, non tamen in dubitatione manerent. Sic enim animam pertranſit gladius, ſi dubitatio non permaneat in cogitatione, ſed pellatur ſuperueniente reformare ſe priſtina virtute.* D. Thomæ, & aliorum poſteriorum illo auctorũ pietatem laudo, qui ita hos veteres auctores interpretari conati ſunt, quaſi dubitationem nõ infirmitatem fidei, ſed rerum viſarum admirationem, ſtuporemq́ue appellauerint. Cæterum vereor vt eorum auctorum verba hanc interpretationem admittant. Meliùs de ſanctiſſima virgine cogitandum, cuius ſanctitas, & in filij paſſione conſtantia conſecuta eſt, vt vulgò ſola tunc fidem credatur retinuiſſe. Quod etſi verum, vt opinor, non eſt, ſcioque à bonis eſſe Theologis refutatum, tamen hoc certè indicat, omnes homines pios iudicaſſe maximè eius fidem moriente Chriſto fuiſſe conſtantem. Inuenio qui gladium vltimum Chriſti iudicium intelligant, & ignem illum, quo omnes probandos eſſe dicit D. Paulus 1. Corinth. 3. 13. in quibus Hilarius eſt in com. in Pſalm. 118. Sed prȩterquam quòd illa opinio de igne purgitorio ab omnibus ſine diſcrimine ſubeundo, etſi Orig. & ferè antiquiſſimi cuiuſque auctoris fuit, tamen meritò à poſterioribus Theologis reiecta eſt; ideo non poteſt is eſſe ſenſus huius loci, quod iſta ratione nihil de Beata Virgine ſingulare diceretur; cum manifeſtum ſit Simeonem aliquid de illa propriè dicere voluiſſe. Alij gladium verbum Dei eſſe dicunt, quemadmodum D. Paulus ad Ephel. 6. 17. appellat. Quem gladium Mariæ animam tranſiiſſe, quia Maria verbum Dei, eiuſque myſterium intellexit. Ad hunc modum Ambroſ. hoc loco, & lib. de virginibus 3. Memini & apud alios interpretes legere gladium hic pro amore poni, quaſi futurum dicat Simeon, vt amor erga patientem filium Mariæ animum vulneraturus eſſet. Nam & amor gladio aliquando comparatur, amantiſque animum vulnerare dicitur, *Vulneraſti*, inquit, *cor meum ſoror mea*. Cant. 4. 9. ſed longè hoc abeſt à ſenſu huius loci, vbi non de amore, ſed de dolore agebatur. Verior aliquando vulgi quàm ſapientum ſententia eſt, quod dum ſimplicius veritatem quærit, facilius inuenit. Id hoc loco accidit, vbi probabilior mihi videtur vulgaris opinio gladium vehementem dolorem ſignificare, quem Maria ex filij paſſione percepturа erat. Quanquam non vulgi tantum, ſed etiam Hieronymi, aut quicunque alius eſt auctor ſerm. 1. de aſſumptione, Bedæ, Theophyl. & Euthym. in commentarijs eſt. Tantum videtur obſtare, quòd, vt vt diximus ſupra, aut idẽ aut ſimilis Chriſti & Marię gladius futurus fuiſſe ſignificetur, in Chriſto autem nõ ſolus dolor, ſed vera etiam, & corporalis paſſio, atque adeo mors ſignificatur. Dicam hîc, quòd an lectori probaturus ſim neſcio. Gladius hoc loco qui Mariæ animam tranſiturus dicitur, non ipſius Mariæ, ſed Chriſti fore ſignificatur. Non enim duo ſimiles alter Chriſti, alter Mariæ, ſed vnus tantùm Chriſti gladius deſignatur, ipſa eius mors; atque ille ipſe Chriſti gladius Mariæ animam penetraturus dicitur; non quod occiſurus eam omnino eſſet, vt Chriſtum, ſed quòd Chriſtum occidendo eam eſſet vulneraturus. Sumpſit enim, vt opinor, Simeon de medio metaphoram. Sæpe vſu venit, vt aliquis tam fortiter gladio, aut haſta quempiam transfodiat, vt in alteram partem gladius egreſſus aliquem proximè aſtãtem, ſi non occidat, grauiter vulneret. Hoc indicauit Simeon in Chriſti etiam paſſione euenturum, vt idem ille mortis gladius, qui illum occiſurus erat, matrem etiam, & carne, & affectu, & loco proximam vulneraret, atque transfigeret. Vulneraturum, transfixurumque ſignificauit, cùm dixit, *Pertranſibit*; non occiſurum, cum non corpus, ſed animam dixit, vt indicaret non corporis mortem, ſed animi dolorem effecturum. Hæc eſt emphaſis illarum duarum dictionum *&* *animam*. Cum enim dicit *&*, ſignificat eundem fore gladium, qui & Chriſtum occiſurus, & Mariam vulneraturus eſſet: & cùm dicit *animam*, non mortem, ſed intimum dolorem declarat.

: viduam
: ... ma
... ante lige-
... ſit.

Vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes.] Multi hæc verba iungunt cum proximè præcedentibus, quaſi ideo gladius virginis animam penetraturus eſſet, vt appareret quid quiſque in animo gereret, aut certè foret, vt ex eo hoc ſequeretur. Vtrum enim particula *Vt* cauſam hic an euentum ſignificet, modo non diſputo. Ad hunc modum Origenes, Hilar. Chryſoſt. Amphilochius, Theophylactus in locis, quos paulo antè demonſtrauimus. Diuerſo tamen ſenſu. Nam Origen. in Chryſoſtom. Amphil. & Theophil. permiſſurum Deum, vt Maria de fide dubitaret, vt eo modo eius cogitationes apparerent. Hilar. verò ideo extremi iudicij igne probandam, vt eius ſicut & aliorum hominum cogitationes patefierẽt, &, vt ait D. Paulus 1. Corinth. 4. 5. illuminarentur *abſcondita tenebrarum*. Vno vtrumque verbo refutatur, quòd Simeon non ſolùm de Maria, ſed de multorum etiam loquatur cordibus. Ex alijs etiam auctoribus nonnulli ſunt, qui ſimiliter legant, quamuis non ſimiliter interpretentur. Ambroſ. ſerm. 13. in Pſal. 118. *Ille*, inquit, *intelligit, qui ſeculum, & autem mentis vigore tranſcendit, & illam animam, quam pertranſiuit gladius, ad reuelanda cordis occulta perpetuæ præmio libertatis attollit, vel examinans in ſermonibus ſolicite ſeruiens quæſcunque virtutis ... aure ſuſceperit, myſterio iandiu ... ſpiritualis.* Vid... dicere voluiſſe verbum Dei, quod lib. 3. de Virginibus gladium interpretatus fuerat, ita virginis animam penetraturum, vt eius pateſaceret cogitationes. Admirabilis etiam eſt interpretatio quam Euthym. adhibet. *Vt reuelentur*, inquit, *cogitationes eorum, qui ſuſpicabantur hanc non eſſe illius matrem. Sicut enim multi ad ea reſpicientes quæ hominis ſunt, dicebant hominem tantum eſſe filium Mariæ: ita rurſum alij attendentes ad ea quæ diuinitatis eius erant, ſuſpicabantur, quod eſſet tantum Deus, nec eſſet hæc mater eius: tunc autem intuentes eam amare dolentem, ac plurimum lugentem, naturæque cedere, crediderunt, quòd mater eſſet eius: & retegebant, ſiue prodebant cogitationes cordium ſuorum, quæ à ſuſpicione proceſſerant.* Melior ſententia eſt, minus licet graues auctores habeat eorum, qui hæc verba ad ſuperiora referunt, *Ecce hic poſitus eſt in ruinam, & in reſurrectionem multorum, & in ſignum cui cõtradicitur*, quaſi illa verba, *Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius* parentheſi legenda ſint, atque hic ſit ſenſus, *Ecce hic poſitus eſt in ruinam, & reſurrectionem multorum, vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes*; id eſt, vt eo patiente appareat, quo quiſque erga illum animo, qua quiſque fide ſit. Quod non apparuiſſet in rebus eius proſperis. Si enim Regis veniſſet habitu, temporaliaque largitus fuiſſet beneficia, nemo non eum ſecutus fuiſſet, ſed abiectum, afflictum, & tam multa patientem videntes alij ſequebantur, alij perſequebantur, alij credebant, alij irridebant. In ipſa cruce ex duobus latronibus alius tanquam Deum orat, alius tanquam

hominum [illegible]. ſceleratumque blaſphemat, vt teſte Beda, & Theophylacto in commentariis, & Gregorius Nyſſenus apud D. Thomam, [illegible] hodieque in Chriſto id eſt eius corpore Eccleſia Catholica cernitur inter Turcas & hæreticos, maximeq. in Anglia patiente, aliis fidem negantibus, aliis pro fide morientibus. Quod & Angelicus auctor Beda de ſuo dixit tempore. *Nunc & vſq; hodie*, inquit, *& vſq; ad conſummationem ſæculi præſentis Eccleſiæ animam gladius [illegible] tribulationis pertranſire non ceſſat, cum [illegible] contradici, cum audito Dei verbo multos cum Chriſto reſurgere, ſed plures ab credulitate cadere gemebunda pertractat.* Nihil [illegible] præterea notandum, niſi particulam vt non cauſam, ſed euentum, & conſequentiam ſignificare, vt innumeris iam locis adnotauimus.

36 *Et erat Anna propheteſſa.* Erat in Ieruſalem mulier quædam nomine Anna, quæ ſpiritum propheticum habebat. Annam diuerſi [illegible] Euangeliſta producit teſtem, quemadmodum obſeruauit Ambroſ. *Non ſolum, inquit, ab angelis, & prophetis, & a paſtoribus, ſed etiam a ſenioribus & iuſtis generatio Domini accepit teſtimonium. Omnis ætas, & vterque ſexus, euentorumque miracula fidem aſtruunt. Virgo generat, ſterilis parit, mutus loquitur, Eliſabeth prophetat, Magus adorat, vtero clauſus exultat, vidua confitetur, iuſtus exſpectat. [illegible] Simeon prophetauerat, prophetauerat copulata coniugio, prophetauerat [illegible], debuit et vidua prophetare, ne quis aut profeſſio [illegible] aut ſexus.* Quo autem omni exceptione maius eius teſtimonium haberetur, & diligenter eam deſcribit, & multis nominibus laudat. Deſcribit, dum nomē eius, & genus, & ætatis conditionem exponit. *Anna* inquit, *filia Phanuelis, de tribu Aſer, vidua*, maior octogenaria, ne quis eum putaret [illegible], & [illegible] ætate teſtem. Laudat verò ſimul ab ætate, ſimul a continentia, cùm dicit eam ſeptem tantum a virginitate ſua annos cum viro ſuo vixiſſe, reliqua vſque ad multam ſenectutem ætate viduam permanſiſſe; ſimul à pietate & religione, quod dies ac noctes eſſet in templo, ſimul ab omni ſanctitate vitæ, moruḿque ſeueritate, quod ieiuniis ſemper, & obſecrationibus ſeruiret; ſimul a diuinis donis, quod propheticum haberet ſpiritum: quem ſi non habuiſſet, tamen ea erat conditio perſonæ, vt a nemine poſſit eius teſtimonium recuſari. Quid quod propheteſſa erat, & non humano ſed diuino ſpiritu loquebatur? Recte dixit Ambroſ. *Ideo Anna & ſtipendiis viduitatis, & moribus talibus inducitur, vt digna planè fuiſſe credatur, quæ redemptorem venturum omnibus nuntiaret.* Quod dicit, *proceſſerat in diebus multis*, Hebraiſmus eſt, quo adnotatum ſeculis ſignificatur ætas, vt ſupra cap. 1. v. 18. Quod autem ait *a virginitate ſua*, ſic interpretor, quaſi diceret à prima ſua pubertate à prima virginitate, id eſt ab eo tempore, quo virgo eſſe cœpit, ſicut dicimus à pueritia, id eſt ab eo tempore, quo aliquis cœpit eſſe puer. Tunc enim fœmina incipit propriè virgo eſſe, cum nubilis eſſe incipit. Nec enim propriè virgo eſt, quæ capax non eſt corruptionis. Voluit ergo Euangeliſta ſignificare Annam à prima ſua pubertate, id eſt ab anno duodecimo. aut circiter nuptui datam fuiſſe, & ſeptem annos vixiſſe cum viro. quo mortuo ab anno decimo nono aut circiter vſque ad octogeſimum quartum permanſiſſe viduam, vt eius caſtitatem commendaret, quæ profecto valde tam longo tempore, tamque immatura ætate a nullo viro probata eſt. Scio alios exponere vixiſſe cum viro a virginitate ſua, id eſt ex quo tempore nupſit: ex quo virgo eſſe deſiit, ſed minimè probo.

Inſigne caſtitatis exemplum.

37 *Et hæc vidua vſque ad annos octoginta quatuor.*] Gr. [illegible] circiter annorum octoginta quatuor. Nonnulli [illegible] videtur legiſſe ἕως ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, *vſque ad annos octoginta quatuor*, quemadmodum vertit; atque ſic quidam exponunt, quaſi octoginta quatuor totos annos vidua permanſerit. Minus probabile.

Quæ non diſcedebat de templo.] Quæ frequens erat in templo. Non diſcedebat dixit Euangeliſta per hyperbolem, ſicut qui valde familiaris alicui eſt, dicitur ab eius latere nunquam diſcedere. Non ergo dicitur non diſceſſiſſe à templo, quod in templo habitaret, vbi habitare mulieribus non licebat, ſed quod aſſiduè frequentaret templum, quemadmodum facere pias mulieres decet, maximeque viduas. Et quidem Origen. & Euthym. non abs re dixerunt propterea Spiritum ſanctum Annæ datum fuiſſe, quod templū frequentaret. Eoq; exemplo Chriſtianas mulieres ad frequentanda Chriſtianorum templa cohortantur. Alio prorſus ſpiritu quàm Caluinus, qui parum abfuit, quin Annam ob frequentatum tam aſſiduè templum ſuperſtitionis argueret. Puduit palam dicere, ſed iis qui eius mores, ſtylumque perſpectum habent, ſatis dicit aperte.

Caluinus Annam pene [illegible] ſuperſtitionis in Harmonia.

Ieiuniis, & obſecrationibus ſeruiens.] Qui interpretantur ita quaſi *ieiuniis, & obſecrationibus* [illegible], ſignificetur, ieiuniis, & obſecrationibus ſeruiuiſſe, id eſt dediſſe operam, non ſatis mihi videntur Græci verbi proprietatem animaduertere λατρεύειν, quod in ſacris quidem literis non datiuum rei, ſed perſonæ ſolet admittere. Quare non eſt ſenſus ieiuniis, & orationibus dediſſe operam, ſed ieiuniis & orationibus Deum coluiſſe, hoc enim Græcè eſt λατρεύειν. Itaque ex hoc loco Catholica aduerſus nouos hæreticos ſententia confirmari poteſt ieiunium non ſolum exercitationem, & mortificationem eſſe corporis, ſed etiam religionis cultum, cum Anna ieiuniis etiam dicatur Deum coluiſſe. *Non per ſe*, inquit Caluinus, *ſed quatenus ad orationes refertur ieiunium ad cultum Dei pertinet.* At Euangeliſta eodem contextu, eodemque modo dicit Annam ieiuniis, & obſecrationibus coluiſſe Deum, oratio autem per ſe ad diuinum pertinet cultum. Ac Cyprian. quidem certè in libro de oratione Dom. Annam dicit ieiuniis illis, & obſecrationibus Deum promeruiſſe.

Ieiunium Catholici de[fen]ſio aduerſus Caluinum in Harmonia

38 *Et hæc ipſa hora ſuperueniens.*] Eodem momento temporis, quo Simeon in vlnis tenebat Chriſtum, illumque diuinum in eius laudem hymnum canebat. Anna quaſi eodem, quo Simeon fuerat, vt in templum veniret, afflata ſpiritu ſuperuenit. Suam ſingula verba emphaſim habent. Nam quod dicit *Hæc*, vnica ſyllaba omnes illos titulos comprehendit, quibus paulo ante Annam ornauerat. Hæc, inquit, talis, ac tanta fœmina teſtiſque digniſſima fide venit. Et quod dixit *Ipſa hora*, indicat adeo opportunum fuiſſe eius aduentum, vt non niſi Spiritu ſancto impulſa veniſſe videretur, quemadmodum verſ. 27. de Simeone dixerat, *Et venit in ſpiritu in templum*. Et quod dicit *ſuperueniens*, aut vt Græcè eſt ἐπιστᾶσα, adſtans, aut aſſiſtēs, oſtendit ideo veniſſe, vt quæ à Simeone de Chriſto dicta fuerant, confirmaret. Quæ fortaſſe cauſa fuit, cur Euangeliſta verba Annæ non recitauerit, quia indicauerat in eandem ſententiam, qua Simeonem, prius locutam fuiſſe.

Confitebatur Domino] Laudabat Dominum, aut gratias Domino agebat, ex Hebræorū idiomate הודה niſi quòd Græca propoſitio maiorem addit vim ἀνθωμολογεῖτο, viciſſim confitebatur, id eſt laudabat Deum confirmans ea, quæ à Simeone dicta fuerant. Dominum vocat Chriſtum, quia ſtatim ſequitur *Et loquebatur de illo*, quod de Chriſto intelligendum eſſe perſpicuum eſt. Dominum autem haud dubiè vocauit Deum יהוה, itaque Chriſtum Deum eſſe ſignificauit, Euthym.

Omnibus, qui expectabant redemptionem Iſrael. Græci legunt *in Ieruſalem.* Origen. hom. [illegible] lega Euthym. vero *in Ieruſalem.* Vtraque lectio bonum habet ſenſum. Nam ſi legamus *in Ieruſalem,* ſenſus erit non quidem locutam eſſe omnibus, qui expectabant redemptionem, ſed iis tantùm, qui erant in Ieruſalem. Si vero legamus *Iſrael,* hic erit ſenſus, locutam eſſe omnibus qui expectabant populi Iſraelitici redemptionem, vt ſupra ver. 25. Fortaſſe vtrumque ſcripſit Euangeliſta, omnibus qui expectabant redemptionem Iſraelis locutam eſſe in Ieruſalem, vbi habitabat; nec enim decebat mulierē cōcionabundā per alias diſcurrere ciuitates. Quid: an nō omnes Iudæi redēptionē Iſraelis expectabant? Expectabant quidē, aut ſe certe expectare profitebantur, ſed alij vel incerto tēpore, vel minore cura, alij ante eo tempore, quo venit, aut maiore expectatione, ac deſiderio. Hos opinor intelligi, quos Anna auditores diſcēdi Chriſti aduētum auditores deligebat.

39. *Et vt perfecerunt omnia ſecundum legem Domini.*] Multis de cauſis Euangeliſta hoc videtur dicere, & vt Mariæ, atque Ioſephi religionem declaret, qui nihil eorum, quæ lege præcepta fuerant, prætermiſerint; & vt indicaret in Chriſto omnia, quæ in primogenito, ac Rege fieri oportebat, rite facta fuiſſe; & vt inſinuaret non ob aliam cauſam Ioſeph, & Mariā in Bethlehem tamdiu fuiſſe commoratos, quàm religionis.

Reuerſi ſunt in Galilæam.] Vtrū ſtatim reuerterint in Galilæam, an prius ex Bethlehem fugerint in Ægyptū, deinde ex Ægypto regreſſi ſe contulerint in Galilæā vt Matthæus indicat, apud illum c. 2. 13. 22. 23. diſputauimus. Prætermiſit Lucas fugam in Ægyptum, atque Magorum aduentum, fortaſſe quòd ſciret de iis rebus ſatis copiosè ſcripſiſſe Matthæum.

40. *Puer autem creſcebat, & confortabatur ſpiritu.*] De tota Chriſti pueritia, & adoleſcentia vſq; ad annū triceſimū, nihil neq; alij Euangeliſtæ, nec Lucas narrāt, præter id quod infra ver. 42. ſolus cōmemorat Lucas, Chriſtū cum duodecim eſſet annorū, & cum parentibus ad diem feſtū Ieroſolymam veniſſet, clam ſe ab illis ſubduxiſſe, & cum Doctoribus diſputaſſe. Quid reliqua fecerit ętate, hoc vno verbo comprehendit, creuiſſe corpore, & ſpiritu, quod aliis verbis poſtea repetit ver. 52. dicens eū creuiſſe *ſapientia, & ætate, & gratia apud Deum, & homines.* Quorum verborum quia eadē eſt ſentētia, vtrumq; ſimul locum hìc explanabimus. Omnis in eo quæſtio verſatur quomodo ſpiritu, ſapientia, & gratia creuiſſe dicatur, cum ab ineunte ætate & ſpiritu, & ſapientia, & gratia plenus fuerit, & nō ita quidem plenus, quemadmodū Ioannes, & alij nōnulli homines pleni fuiſſe dicuntur, ſed ita, vt ſpiritu, ſapientia, & gratia creſcere nō poſſet. Illud certū neq; diuina ſapientia, qua vt Deus præditus erat, quia infinita; neq; humano ſpiritu, id eſt anima, quia impartibilis eſt, creſcere potuiſſe. De humana ſapientia omnis eſt quæſtio. Fuit hic olim locus acri admodum ſtudio inter Catholicos, & Arianos agitatus, diſceptabaturque ea diſputatione ſumma religionis noſtræ diuinitas Chriſti. Obiiciebant Ariani Deū non eſſe, qui ſpiritu, ſapientiaq; profeciſſet. Reſpondebant varie Catholici; quidā profeciſſe quidē verè, ſed humana, non diuina ſapientia, & profeciſſe vt hominē, non vt Deū. Athanaſ. ſer. 4. contra Arianos, Epipha. in Anchorato, Ambroſ. in libro de incarnationis dominicæ ſacramento c. 7. Cyrillus libro 10. Theſauri c. 7. & lib. de recta fide ad Reginas, Fulgentius libro 1. ad Thraſim. Beda, & Euthym. Libenter hanc ſententiam omnes heretici noui, Lutherani, & Caluiniani amplexi ſunt. Magis ferendum ſi eorum, quos nominauimus, Patrum auctoritate commoti feciſſent; ſed, vt puto, ne ſciebant eam aliquorum Patrum fuiſſe ſententiam, non ſecutum fortaſſe, ſi ſciuiſſent; tantum enim a [illegible] illos bellum ſuſceperunt, nunc autem contra [illegible] pietate adducti fecerunt, qua non ſanctis modo, ſed Chriſto etiam, quantum poſſunt detrahunt, ferendum profecto non eſt. Hæc aliquorum veterum auctorum reſponſio, non immerito eſt à poſterioribus Theologis ſubtilius rem explorantibus repudiata. Et verò illi ipſi, qui eius fuerunt auctores, Athan. & Cyrillus quaſi ea non ſatis fidentes alias adhibuerunt. Nō verè in ſe profeciſſe, ſed in nobis, quia vt nos ſpiritu, ſapiētia, & gratia proficeremus, effecit, itaque non de propria Chriſti perſona, ſed de perſona corporis eius, quod eſt Eccleſia, vt multa alia, id eſſe dictum. Item quod rem magis continet, non vere, ac reipſa, ſed demonſtratione, oſtentioneque, & hominum opinione profeciſſe, quod illi quos diximus, & alij omnes veteres, recentioreſque auctores docuerunt Origen. hom. in Lucam 20. Epiphan. in Anchor. Gregorius Nazian. in orat. de laude Baſil. 30. & Theophyl. in huius loci comment. Cæſar. Dialog. 1. Vigilius lib. 3. & 5. contra Eutych. & Gaudent. in reſponſione ad Paulum Diaconum in illa verba Ioan. 14. 28. *Pater maior me eſt,* & Damaſcen. in libro de duabus naturis. Poſteriores Theologi rem magis illuſtrarunt, quadruplicem in Chriſto fuiſſe ſcientiam, diuinam, beatam, infuſam, vſu comparatam, quam experimentalem vocauerunt. Ergo nec diuina, nec beata, neque infuſa ſcientia proficere potuiſſe, quia infinita erat, ſola profeciſſe experientia, quemadmodum indicat D. Paulus ad Hebræos 5. 8. cum dicit, *Didicit ex iis, quæ paſſus eſt, obedientiam.* Confirmat Theophyl. hanc interpretationem ex verſu 46. vbi dicitur eum doctoribus diſputaſſe, omneſque prudentiam eius admiratos fuiſſe. Vnde colligit propterea dictum eſſe eum profeciſſe ſapientia, quia ſuam hominibus ſapientiam oſtenderat. Obiicitur contra hanc interpretationem a nonnullis quòd verſu 52. non ſolum apud homines, ſed etiam apud Deum ſapientia, & gratia dicatur profeciſſe. Nemine vero vim Hebraicæ phraſis ignorare idem eſſe apud Deum, & vere, vt cū c. 1. 6. Zacharias, & Eliſabeth iuſti apud Deum fuiſſe dicuntur. Reſpondeo, quemadmodum recentiores omnes Theologi, ac nonnulli etiam veteres reſponderunt, ſenſum eſſe profeciſſe apud Deum, id eſt vere, non quod verè profecerit, ſed quod hominibus verè, id eſt non ſolum apud homines, ſed etiam apud Deum proficere videretur. Obiicitur, quòd eodem modo dicatur ſapientia, & gratia, quo ætate profeciſſe, ætate autem verè profecerit, non ſola hominum opinione. Reuocandum in memoriam eſt, quod multis ſupra locis adnotauimus, ſolere aliquando in ſcriptura verba in eodem poſita contextu non eodem modo accipi. *Aſcendo,* inquit Chriſtus, *ad patrem meum, & patrem veſtrum:* Ioannis 20. 17. ſi, quia hæc verba eodem contextu dicta ſunt, eodem modo accipi oporteret, ſequetur illud abſurdum Deum non aliter patrem eſſe Chriſti, quàm noſtram, quod ex eadem ſcriptura falſum omnino eſſe conſtat. *Dimitte mortuos, ſepelire mortuos ſuos,* inquit Chriſtus Matthæi 8. 22. dubium non eſt quin priori loco animo, poſteriore corpore mortuos appellet, ſed coniunxit in eundem cōtextum, quia vtrique, quamuis non eodem modo, mortui dicantur. Sic hoc loco ſapientia gratia, & ætate Chriſtus dicitur profeciſſe, quamuis non eodem modo ſapientia, & gratia, quod ætate, profecerit. Nā ætate quidem vere, ſapientia & gratia ſola hominum opinione profecit. Obiicitur denique quod c. 1. 80. idem de Ioanne dixerit, *Puer autem creſcebat, & confortabatur ſpiritu,* Ioannes vero non ſola hominū opinione, ſed verè creuerit. Reſpondeo etiam de Ioſepho, &

Christus quomodo ſpiritu, ſapientia, & gratia creuiſſe dicatur.

Scientia in Christo quadruplex.

Verba in eodem loco non eodem modo accipienda.

A Maria idem dixiſſe, nam vtrumque Chriſti parentem appellauit, tamen non ſequitur aut Ioſephum eodem modo quo Mariam; aut Mariam non alio modo, quã Ioſephum Chriſti fuiſſe parentem.

41. Et ibant parentes eius.] Quomodo Ioſephum Chriſti parentem vocet, diximus ſupra ver 33.

Per ſingulos annos in Ieruſalem in die feſto Paſcha] Iubebat lex, vt omnis maſculus ter ſingulis annis coram Domino appareret, in feſto Paſchę, in feſto hebdomadarum id eſt Pentecoſtes & in feſto tabernaculorum. Exo. 23. 15. 16. 17. & 34. 23. & Deuter. 16. 16. De fœminis nihil dicebatur, quia, cum ideò coram Domino apparerent vt profiterentur, vir, qui caput erat, pro fœmina profiteri videbatur. Non prohibebantur tamen mulieres, ſi vellent, id facere religionis cauſa. B Itaque Maria, etſi non cogebatur lege, & longè à templo habitabat, tamen cum ſuo ſponſo ſingulis annis ad templum veniebat. Cur autem non veniret Ioſeph niſi in feſto Paſchæ in templum, cùm ter per annos ſingulos venire iuberetur, cauſam fuiſſe credendum eſt, quòd tam longè ab Ieroſolymis habitaret, quatuor ſcilicet, aut circiter dierum interuallo. Hugo, & Lyran. cum iis, qui longiùs habitarent, diſpenſatum fuiſſe dicunt, vt non niſi die Paſchæ venirent. Nam eo die nemo niſi morbo impeditus excuſabatur. Mihi nõ videtur probari poſſe Ioſephum non niſi die Paſchæ venire ſolitum. Nam etſi Euangeliſta ſolius Paſchæ mentionem facit, non negat tamen aliis duobus feſtis diebus conſueuiſſe venire: ſed quia, quod narrare volebat, duodennem Chriſtum Ieroſolymæ inſciis parentibus remanſiſſe, die Paſchæ cõtigerat, ſolius meminit Paſchę. C Meritò verò dubitat Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euangeliſtarum ca. 10 quomodo potuerint Ioſeph, & Maria vnà cum puero Chriſto per ſingulos annos Ieroſolymam ire, cùm Archelaus ibi regnaret, cuius metu, vt Matthæus ait c. 2. 22. ſeceſſerant in Galilæam. Duobus modis reſpondet, aut, quod dicit Euangeliſta, non eſſe intelligendum de omni generaliter tempore, ſed de eo tantum, quo relegato iam Archelao ſine vllo eius metu venire potuerunt; aut timorem Dei, & legis eius obſeruationem Archelai timori prætuliſſe, facileque in tanta hominum multitudine, quanta eo die Ieroſolymam confluebat, potuiſſe latere. D Hoc eſt probabilius; quia Euangeliſta nullo excepto per ſingulos annos veniſſe dicit, & quia Ioſephus lib. 17. antiquit. c. 15. Archelaum decem annos regnaſſe tradit. Itaque cum hoc ipſum accidit, quod modò Lucas narrat, aut Archelaus adhuc regnabat, aut vno certè anno ante regnare deſierat. Nam Herodes Archelai pater, vt apud Matthæum cap. 2. 22. probauimus, duos vt minimum poſt natum Chriſtum regnauit annos.

Mulieres etiam profiteri poterant.

42. Et cum factus eſſet annorum duodecim.] Deeſt in fine huius verſus ad explendam ſententiam, Aſcendit & puer cum illis, eo nimirum Hebræorum idiomate, quod ſupra ver 21 notauimus. An aſcenderit Chriſtus cum parentibus in Ieruſalem per ſingulos annos, an E eo tantum anno quo hæc contigerunt, quia grandiuſculus erat, cœperit aſcendere, incertum; ſed eſt probabilius per ſingulos annos aſcendiſſe, idque in his videtur Euangeliſta obſcurè licet indicare, cum non dicit eo anno aſcendiſſe, ſed remanſiſſe in Ieruſalem, quaſi inſinuans aliis annis aſcendiſſe quidem, ſed non remanſiſſe; & quaſi ſatis eſſe putauerit dicere aſcendiſſe parentes, vt & puerum aſcendiſſe intelligeremus. Atque ita Beda ſentit in hom. in hæc verba, & Iuuencus carmine hunc locum reddens;

Ad templum latu puerum perducere feſtu
Omnibus annorum vicibus de more ſolebant.

1. lib. hiſt. Euang.

43. Conſummatiſque diebus.] G. καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας. & cum peregiſſent dies, id eſt cùm Ioſeph, & Maria ſeptem azymorum dies ritè celebraſſent, quẽadmodum lege præceptum erat. Leuit. 23. 6. 7. & Deut. 16. 8. Expreſſit hoc Euangeliſta, non ſolum vt leges ſeruaret hiſtoriæ, quę circumſtantiis temporis, & loci commendatur, ſed etiam vt Mariæ, & Ioſephi religionem oſtenderet omnia, quę ad Dei cultum pertinebant, ritè peragentium.

Remanſit puer Ieſus in Ieruſalem, & non cognouerunt parentes eius.] Inſciis parentibus. Parentem vocat etiam Ioſeph ea ratione, quam ſupra expoſuimus verſ. 27. Tria hoc loco quæri poſſunt, cur voluerit Chriſtus remanere in Ieruſalem; cur ea ætate, non ante, non poſt; cur inſciis parẽtibus. Videtur Chriſtus in ipſa ſua pueritia ſpecimen aliquod diuinitatis ſuæ præbere voluiſſe, ne, ſi poſtea annos natus triginta nullo dato ante ſapientiæ ſuæ documento de improuiſo ad docendum prodiiſſet, homines magis admirarentur, quàm crederent. Nam cùm & hunc ſapientię ſuę guſtum dediſſet puer, tamen poſtea dicebant Iudæi, *Vnde huic ſapientia hæc, & virtutes?* Matthæi 13. 54. &, *Quomodo hic literas ſcit, cùm non didicerit?* Ioannis 7. 15. Id autem duodecimo ætatis anno facere conueniebat, quo potiſſimùm tempore incipit puerorum ingenium apparere, & capeſſendis literis aptum eſſe. Atque hac ratione quæſtio explicata eſt à Beda in commentariis prima & ſecunda. Alio etiam modo & idem Beda, & Ambr. ad ſecundam quęſtionem reſpondent, propterea duodecimo ætatis ſuæ anno ſapientiam ſuam oſtendere cœpiſſe, quòd hoc myſtico numero miſſurus poſtea eſſet Apoſtolos ad prædicandum Euangeliũ. Quid ex hoc loco veteres hæretici Valentiniani collegerint, Irenæus li. 1. c. 17. docet, nec operę pretium eſt eiuſmodi deliria recitare. Ad tertiam quæſtionem Euth. & Græcus ille auctor D. Tho. reſpondent ideò clam parentibus remanſiſſe, ne ſi id illis indicaſſet, aut ab ipſis impediretur, aut illis, ſi morem non geſſiſſet, videretur non ſatis obedire. Magis alia ratio quam affert Beda mihi placet, propterea id feciſſe, vt oſtenderet alium ſe habere patrem, cuius res illis etiam non conſultis agere deberet, quodque illis ſoleret obedire, voluntate ſolitum facere, non debito. Quod ergo Euangeliſta dicit, *remanſit in Ieruſalem*, non ita intelligendum eſt, quaſi aut errore, aut caſu, ſed quaſi certo diuinoq; conſilio id factum fuerit. Et quidem Origenes hom 19. videtur exiſtimare inuiſibilẽ ſeſe feciſſe, vt Ieroſolymæ remaneret, quemadmodum poſtea volentibus eum Iudæis lapidare abſcondit ſe, id eſt diſparuit, inuiſibilem ſeſe fecit Ioan. 8. 59. idem quoque videtur apud D. Thom. Græcus ille, quem citat, auctor indicare, eſtq; credibile hominem præſertim Græcũ ex Origene ſumpſiſſe.

Duodecimo anno cur ſapientiæ ſuæ ſpecimẽ dederit Chriſtus.

Cur clam parentibus remanſerit in Ieruſalem.

44. Exiſtimantes autem eum eſſe in comitatu.] Cum omnes Iudæi ad feſtum Paſchæ diem confluere ſolerẽt, credibile eſt turmatim, oppidatimque & venire ſolitos, & redire. In eo igitur comitatu Nazarethanorum ciuium cognatorum præſertim, amicorumq; putabãt parentes eſſe Chriſtum, vt ex euentu colligitur. inter eos enim ſolos eum dicuntur quæſiuiſſe. Hoc certius, quia ex ipſo Euangeliſta ſumptũ eſt, quàm quod Beda in commentariis, & in homilia in hæc verba, & Bedam ſecutus Lyranus tradunt, morem fuiſſe Iudæis, vt venientes ad feſtum, domumque reuertentes, ſeparatim viri, mulieres, ac pueri progrederentur. Ita factum vt pater cum matre, mater cum patre puerum eſſe crederet, ne vterque de illo inquireret. Quæ nec ſunt ipſa per ſe probabilia, quis enim credat matres filios ſuos paruulos à latere ſuo paſſas fuiſſe diſcedere? & videntur tum Euangeliſtæ, tum inter ſe repugnare. Nam cùm dicit Euangeliſta parentes exiſtimaſſe, eum eſſe in comitatu, & inter cognatos atque amicos eum quæſiuiſſe, non obſcurè ſignificat Ioſephum, & Mariam

ſimul iſſe, putaſſeque Chriſtum non cum pueris, ſed cum cognatis & amicis eſſe. Alioqui non inter cognatos & notos, ſed inter pueros quæſiuiſſent. Pugnantia etiam inter ſe dicunt; ſi enim pueri gregatim, ſeparatimq; progredi ſolebant, quomodo pater cum matre, mater cum patre, vt illi dicunt, eſſe putabant, cùm ex conſuetudine ſcirent, non poſſe eſſe niſi cum pueris? Quod autem dicit Euangeliſta exiſtimates eſſe in comitatu, ideo dixiſſe arbitror vt à parentibus omnem negligentiæ, culpæq; ſuſpicionem remoueret. Non n. neglectu, & incuria, ſed credētes in comitatu cognatorū, & amicorū eſſe iter vnius diei fuiſſe progreſſos.

Venerunt iter diei.] Vſque ad noctem, quo tempore credebant, vt erat vero ſimile puerum ad ſe cœnandi, & hoſpitandi cauſa venturum, quem cùm viderent non venire, quærere cœperunt. Vnius igitur diei iter parentes confecerant, cum Chriſtum puerum deſiderarunt; diem alterum in remetiendo eodem itinere conſumpſerunt; tertio die cùm eum diu quæſiuiſſent inuenerunt in templo, in medio Doctorum, vt Euthym. exponit, melius vtique quam qui vnius diei iter ſic interpretantur, vt eundo, redeundoque conſumptus dies vnus ſit, Ieroſolymæ verò quærendo duo. Illud enim Euangeliſtæ verba magis præ ſe ferunt cùm dicit *venerunt iter diei.*

46. *Et factum eſt poſt triduum.*] Dubium an tribus diebus omnino tranſactis, an ipſo tertio die Chriſtus inuentus fuerit. Vero ſimilius tertio inuentum fuiſſe die. Hoc enim ea phraſis aliquando ſignificat, vt cùm Chriſtus dicit ſe moriturum, & poſt tres dies, id eſt die tertio reſurrecturum Marci 8. 31. atque ita ſentit Euthymius. Quòd autem tertia die, non ante, nec poſt fuerit inuentus, Ambroſ. myſterium interpretatur, *Poſt triduum*, inquit, *reperitur in templo, vt eſſet indicio, quia poſt triduum triumphalis illius paſſionis in ſede cæleſti, & honore diuino fidei noſtræ ſe reſurrecturus offerret, qui mortuus credebatur.*

Inuenerunt illum in templo.] *Et cùm quærerent*, inquit Origen. hom. 19. *non inuenerunt inter cognatos; nec enim poterat humana cognatio Dei filium continere; non inuenerunt inter cognatos, quia diuina maior erant notitia, ſcientiaq; mortali. Vbi igitur inueniunt eum? in templo. Ibi enim inuenitur filius Dei. Si quando & tu quæſieris filium Dei, quære primum in templo, illuc propera, ibi Chriſtum ſermonem, atque ſapientiam id eſt filium Dei reperies.*

Chriſtus quo ſenſu in medio Doctorum ſedat.

Sedētem in medio doctorum] Inter doctores. Hebraiſmus, vt, medius veſtrū ſtetit, id eſt inter vos, nec enim vt opinor ſignificatur illum in loco doctorum ſediſſe, vt quidam intelligunt. Nam nec Euangeliſta tanquam doctorem, ſed tanquam diſcipulum ſediſſe indicat, cùm audiſſe tantùm, & interrogaſſe dicit, quæ diſcipuli ſunt partes; nec id tanta illa Scribarum, & Phariſæorum ſuperbia, quos Euangeliſta doctores vocat, profectò tuliſſet. Sed in medio doctorum ſediſſe dicitur, quia credibile eſt doctores in orbem iuxta parietes editiore ſediſſe loco: auditores verò in medio humilioribus ſubſellijs, vt multis etiam locis fieri videmus.

Audientem illos & interrogantem.] Non doctoris, ſed auditoris agentem perſonam. Rectè id Gregor. animaduertit 3. parte Paſtoralis cap. 26. *Vigilanti*, inquit, *conſideratione penſandum eſt, quòd, cùm Ieſus annorum duodecim dicitur in medio doctorum ſedens, non docens ſed interrogans inuenitur. Quo exemplo ſcilicet oſtenditur, ne infirmus docere quis audeat, ſi ille puer doceri interrogando voluit, qui per diuinitatis potentiam verbum ſcientiæ ipſis ſuis doctoribus miniſtrauit.* Quanquam ex Euangeliſta colligitur ita illum diſcipuli perſonam egiſſe, vt dum interrogatus reſpondebat, magnos illos magiſtros multa doceret. Propterea enim ſtupebant omnes ſuper prudentia & reſponſis eius. Multa Beda in commentarijs & in homilia in hæc verba in eandem ſententiam, in quam Gregorius ſcribit, quæ & ad explicationem huius loci, & ad mores apta ſunt.

47. *Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, ſuper prudentia, & reſponſis eius.* ἐπὶ τῇ συνέσει ſuper intelligentia, id eſt quàm acutè, & benè res intelligeret. Eſt credibile tanquam diſcipulum interrogatum, & quidem de maioribus myſterijs, cùm viderent doctores illum ſupra eius captum ætatis reſpondere. Nam quòd quidam hæreticorum putat interpres reſponſum hoc loco Hebræorum more pro quouis poni ſermone, non conuenit in hunc locum, vbi Chriſtus ab Euangeliſta audiens ſolùm, & interrogans inducitur.

48. *Et videntes.*] Ioſeph & Maria. Ad eos enim hoc puto referendum potiùs, quàm ad omnes qui aderāt, vt quidam volunt.

Admirati ſunt.] Non ſicut alij propter prudentiam, & reſponſa eius, nam eius prudentiam, ſcientiamque non ignorabant, ſed quod eum præter opinionem in medio doctorum diſputantem reperiſſent.

Et dixit mater eius ad illum.] Placet quod piè nōnulli notauerunt, non hoc ſtatim, & corā omnibus matrem dixiſſe, ne gloriari eo videretur filio; ſed priuatim poſtea finita diſputatione. Apparet etiā ex hoc loco, vbi clariſſimè Ioſeph pater Chriſti nominatur, eum verè non fuiſſe patrem; videmus enim non Ioſeph ſed Mariam quaſi parentem liberè, ac iure ſuo Chriſtum interrogare? *Quid feciſti nobis ſic?*

Fili, quid feciſti nobis ſic?] Non ſunt accuſantis, aut reprehēdentis verba, ſed mirantis, atq; dolentis. Nec rogat cur id fecerit, cur cū doctoribus diſputauerit; ſed cur ita fecerit, vt parētibus inſcijs cauſa doloris fuerit. Hanc habent vim duo illa verba *Nobis*, & *ſic*.

Cur dolent, & quærunt Chriſti parētes filium amiſſum.

Ecce Pater tuus, & ego dolentes quærebamus te.] Quærunt aliqui cur dolebant, curue quærebant Chriſtum, ſi filium Dei eſſe credebant: nec enim filius Dei errare, aut perire poterat: reſpōdent Orig. hom. 19 & Euthy. in comment. Non puto eos idcirco doluiſſe, quia putarent erraſſe puerum, nec periiſſe; nec poterat accidere, vt Maria quæ ſciebat ſe de Spiritu ſancto concepiſſe, quæ & angelum loquentem, & currentes paſtores, & Simeonem audiuerat prophetantem, timeret, ne puerum perderet oberrantem. Aliud quiddam dolor, & quæſtio parētum, quàm ſimplex lector intelligit, ſonat. Quomodo enim tu ſi quando ſcripturas legis, quæris in eis ſenſum cum dolore quodam, ac tormento, non quòd ſcripturas erraſſe, aut perperā quid habere arbitreris, ſed quòd illæ intrinſecus habeant veritatis ſermonem, atque rationem, & tu nequeas inuenire, quod verum eſt: ita & illi quærebant, ne forte receſſiſſet ab eis, ne relinquēs eos ad alia trāſmigraſſet, & quod magis puto, ne reuertiſſet ad cœlos, cùm illi placuiſſet iterum deſcenſurus. Patrem quomodo Ioſeph Maria vocet Chriſti diximus verſ. 27. Obſeruauit D. Auguſtin. in ſer. quodam de Chriſti parentibus, modeſtiæ fuiſſe virginis, quòd non dixerit, Ego & Pater tuus, ſed *Pater tuus, & ego.* *Chriſtum*, inquit, *pepererat, angelus ad eam venerat, & dixerat ei, ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Ieſum, hic erit magnus, & filius altiſſimi vocabitur. Meruerat parere filium altiſſimi, & erat humillima, nec ſe marito, nec in ordine nominis præferebat, vt diceret Ego, & pater tuus, ſed pater tuus, inquit, & ego.*

Modeſtia B. Virginis.

49. *Et ait ad illos.*] Sola mater interrogauerat, *Fili quid feciſti nobis ſic?* ſed quia pro ſe, & Ioſeph interrogauerat, vtriq; reſpondet, vtrumq; docere volens.

Chriſtus nō reprehendit parētes ſuos.

Quid eſt quod me quærebatis?] Non reprehendit parentum erga ſe curam, ſolicitudinemque; ſed patrem Deum parentibus hominibus anteponit. Reſpondet

quidem

quidem reprehendentis modo, non quòd verè reprehendat, ſed quòd ſi parentes ſciuiſſent, qua in re, & quam ob cauſam occupatus eſſet, verè fuiſſent reprehendendi, ſi, vt ſe ſequeretur, à patris eum negotiis auocare voluiſſent. Itaque nō vt argueret, ſed vt doceret, reprehendentis habitum induit. Nec debet pius lector Caluinum audire, quem dicere non puduit Mariam à Chriſto merito reprehēſam. Semper enim ſerpens ille inſidiatur Mariæ calcaneo, ſed ipſa conteret caput eius. Scribit quidem Ambroſ. Chriſtum hoc loco arguiſſe matrem, ſed eo ſenſu, quo nos explicauimus dixit.

Neſciebatis.] Videtur ignorantiam reprehendere, quòd ea neſcirent, quæ ſcire eos oportebat. At vnde id ſcire potuerūt? ex angelis, ex paſtoribus, ex Magis, ex Anna, dicunt aliqui. Sciebant quidem ex illis, vt ſupra diximus, myſterij ſummam, eum mundi ſaluatorem miſſum fuiſſe, lumenque *ad reuelationem gentium* fuiſſe propoſitum, ſed fore, vt puer adhuc deſertis parentibus ſe ſubduceret, vt cum doctoribus in templo diſputaret, nec debebant, nec poterant ſcire: eam igitur ob cauſam admirabantur. Non ergo eos Chriſtus reprehendit, ſed reprehendentis ſpecie docet quemadmodum docere ſimulata nonnunquam increpatione ſolemus pueros, etiam cum nullam in illis culpam animaduertimus, vt acriùs ad diſcenda, quæ dicimus, eorum animos incitemus.

Quia in iis quæ patris mei ſunt.] Origen. 20. Epiphan. hæreſi 30. Auguſt. in ſermone illo de Chriſti parentibus. Euthym. & Hugo putant ea, quæ patris ſui erāt, templum appellari. Dei enim, non hominum templum erat. At non tam locum loco, quàm negotia negotiis perſonas perſonis opponere videtur. Negotia Patris ſui cæleſtis, negotiis omnibus humanis, etiam parentum ſocietati, obedientiæ, conſolationi. Sicut alibi dicit *meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius qui miſit me.* Ioannis 4. 34. Primuſq; obſeruat ipſe, quod nobis poſtea tradidit obſeruandum. *Qui amat patrem ſuū aut matrem pluſquam me, non eſt me dignus* Matth. 10. 37. Ipſe ſuus quodammodò voluit priùs eſſe diſcipulus, vt eius nos diſcipulos eſſe non pudeat. Perſonam verò Dei patris, perſonæ hominis patris opponit. Dixerat Maria, *Pater tuus, & ego*; docet ſe alium veriorem, cui magis obedire debeat, patrem habere. Rectè hinc Epiphan. hæreſi 30. Ebionitas refellit, qui Chriſtum Ioſephi filium eſſe putabant.

Oportet quid ſignificet.

Oportet me eſſe.] Decet, non tam affirmationē, quàm negationem ſignificari arbitror, quaſi dicat oportebat me, non alia in re, quàm in patris mei negotiis occupatum eſſe, non in puerilibus ludis, nō in humanis curis. Errat enim hæreticus quidam interpres, qui neceſſitatem hoc verbo ſignificari dicit, quaſi nō potuerit Chriſtus aliud facere, quàm faciebat. Scilicet non ſatis hæretici habent, vt nobis; niſi Chriſto etiam ipſi arbitrij libertatem tollant. Refutat Origen. hoc loco Valentinianos, & veteres illos omnes hæreticos, qui Chriſtum filium Dei veteris teſtamenti eſſe negabāt, cùm hoc loco eius ſe dicat agere negotia.

50. *Et ipſi non intellexerunt verbum, quod locutus eſt ad eos.*] Verbum quidem intellexerant quid ſignificaret, cum patrem ſuum Deum appellabat, dicebatque eius ſe negotia agere oportere; neque enim id poſt angelos, poſt paſtores, poſt Magos, poſt Simeonem, poſt Annam, poterant ignorare; ſed myſterium, nimirum verbi non intellexerunt; quæ eſſent negotia illa patris ipſius, quæ vocabat, vt homines primùm doceret, deinde pro illis moreretur. Itaq; neque Euthymij interpretationem probo, qui verbum non intellexiſſe Mariam, & Ioſephum putat, id eſt quòd templum domum, aut rem patris ſui appellaſſet: nec aliam eorum, qui hoc non de Ioſepho & Maria, ſed de aliis auditoribus intelligunt, de quibus ver. 47. dictum fuerat *ſtupebant ſuper prudentia, & reſponſis eius.* Aut ſi de Chriſti parentibus hoc dictum ſit, per ſynecdochem intelligendum. Non enim Ioſeph ſimul, & Mariam, ſed ſolum Ioſeph non intellexiſſe.

51. *Et deſcendit cum eis, & venit Nazareth, & erat ſubditus illis.*] Videtur Euangeliſta conſultò hæc addidiſſe, ne lector exiſtimaret emancipaſſe ſe Chriſtū, & poſtea vt negotia patris ageret, obedientiam parentum neglexiſſe. Diſcedit ergo cum parentibus, & ſubditus illis eſt, vt qui ſe paulo ante Iudæorum docendo magiſtros Deum eſſe oſtenderat; terrenis etiam obediēdo parentibus hominem profiteretur: ſimulque exēplum nobis reuerentiæ relinqueret erga parentes, vt Origen. hom. 20. Ambroſ. Beda, Theophyl. & Euthym. adnotarunt. Ambroſij verba quia illuſtriora ſunt, ponam, *Quid enim magiſter virtutis, niſi officium pietatis impleret? Et miramur ſi patri defert, qui ſubditur matri? Non vtique infirmitatis, ſed pietatis iſta ſubiectio eſt.* Et infra, *Diſce potius tuæ vtilitatis præcepta, & exempla pietatis agnoſce. Diſce quid parentibus tuis debeas cùm legis à patre filium non voluntate, non opere, non tempore diſcrepare. Etſi perſonis duo; poteſtate vnum ſunt. Et vtique nullum pater ille cæleſtis laborem generationis expertus eſt. Tu matri debes pudoris iniuriam, virginitatis diſpendium, partus periculum, matri longa faſtidia, matri longa diſcrimina, cui miſera in ipſis votorum fructibus maius periculum eſt, & cum ediderit quod optauit, partu ſoluitur, non timore. Quid anxies patres loquar pro filiorū profectu, & multiplicatos alienis vſibus cenſus, tactaq; agricola ſemina poſteriorum ætatibus profutura? Nonne pro his obſequia ſaltem oportet rependi.* Pariter ex eodem loco, & Arianos refellit, & Catholicorum mores informat. Rectè etiam Origen. hoc exēplum Chriſti non ſolum ad carnales, ſed etiam ad ſpirituales parentes accommodat. *Diſcamus,* inquit, *filij ſubiecti eſſe parentibus noſtris, maior minori ſubijcitur. Nam quia maiorem Ioſeph videbat ætate, propterea eum parentis honore coluit, omnibus filijs exemplum tribuens, vt ſubijciantur parentibus. Quod ſi patres ijs non fuerint, ſubijciantur his qui patrum ætatem habent. Quid loquor de parentibus, & filiis? ſi Ieſus filius Dei ſubijcitur Ioſeph, & Mariæ, ego nō ſubijciar Epiſcopo, qui mihi à Deo ordinatus eſt pater? Non ſubijciar presbytero, qui mihi Domini dignatione præpoſitus eſt? Puto quod intelligebat Ioſeph quia maior ſe erat Ieſus, qui ſubijciebatur ſibi, & ſciens maiorem eſſe ſubiectum trepidus moderabatur imperium. Videat ergo vnuſquiſq; quod ſæpe melioribus præpoſitus ſit inferior, & nonnunquam accidat vt ille qui ſubiectus eſt, melior ſit eo qui ſibi videtur eſſe præpoſitus. Quod cum intellexerit dignitate ſublimior, non eleuabitur ſuperbia ex eo quod maior eſt, ſed ſciet ita ſibi meliorem eſſe ſubiectum, quomodo & Ieſus ſubiectus fuit Ioſeph.* Alia multa videre lector poterit apud Gregor. Nyſſe. in orat. in hæc verba Pauli 1. Corinth. 15. 28. *Tunc & ipſe filius ſubiectus erit ei,* copioſè hunc locum ediſſerentem, & apud Bernardum ſer. 1. de laudibus Beatæ Virginis, & ſer. 19. in Cāticum Cant.

Chriſti præclarum exēplum reuerētiæ, & ſubiectionis erga parentes, & ſuperiores.

Et mater eius conſeruabat omnia verba hæc in corde ſuo.] Magna cura videtur hoc Euangeliſta docere, idem enim dixerat ſupra ver. 19. Et animaduertimus, cū multa alia non ſolùm de Maria, ſed etiam de Ioſeph dicat, vt quod Chriſtum ambo quæſierint ver. 44. & 48. q̀ mirati fuerint ver. 33. & 48. Quòd tamen dicta, factaque Chriſti animo recōdiderit, ſemper de ſola Maria dicit. Vnde intelligimus duo Euāgeliſtam voluiſſe ſignificare, & ſingularem Mariæ diligentiam in obſeruandis Chriſti myſteriis, & maiorem quandam fidem, cognitionemque, vnde ea proficiſcebatur obſeruatio. Quia enim magnam in Chriſtū habebat fidem, quidquid ab eo fieri videbat, obſeruabat. Quod ipſum obſeruauit Origen. *plus,* inquit, *aliud quid quam de homine ſuſpicabatur, vnde & cuſtodiebat omnia verba eius in corde*

Diligentia B. Mariæ in obſeruandis Chriſti myſteriis.

ſeo, non quaſi pueri, qui duodecim ſſ. annorum, ſed tam qui le Spiritu ſancto conceptus fuerat. A

52. Et Ieſus proficiebat ſapientia, & ætate, & gratia.] Voluit his paucis verbis Euangeliſta breuiter exponere quid Chriſtus vſque ad annum ætatis ſuæ triceſimum egiſſet, nempe ſapientia, & ætate, & gratia profeciſſe. Ac fortaſſe propterea ſuperiorem narrabat hiſtoriam, qui modo annos natus duodecim cum doctoribus diſputaſſet, vt ex eo vno intelligeremus exemplo, quantum poſtea ætate progreſſus profeciſſet, qui adhuc puer eo vſque profecerat, vt doctores diſputando ſuperaret. Quo autem modo intelligendum ſit Chriſtum ſapientia, ætate, gratiaque profeciſſe, ſupra ver. 40. diſſeruimus.

CAPVT. III.

Ioan. 4. a. 6 Mat 3. a 1 Mar. 1. a. 4 Iſai 40 a. 3 Ioan. 1. c. 23 1. ANNO autem quintodecimo imperij Tiberij Cæſaris, procurante Pontio Pilato Iudæam, tetrar-
cha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituraæ & Trachonitidis regio-
nis, & Lyſania Abilinæ tetrarcha, 2. ſub principibus ſacerdotum Anna, & Caipha: factum
eſt verbum Domini ſuper Ioannem, Zachariæ filium, in deſerto. 3. Et venit in omnem regio-
nem Iordanis, prædicans baptiſmum pœnitentiæ in remiſſionem peccatorum. 4. ſicut ſcriptum eſt in Libro
ſermonum Iſaiæ Prophetæ: Vox clamantis in deſerto: Parate viam Domini: rectas facite ſemitas eius: 5. omnis
Mat 3 b. 7. vallis implebitur: & omnis mons, & collis humiliabitur: & erunt praua in directa: & aſpera in vias planas. 6.
& videbit omnis caro ſalutare Dei. 7. Dicebat ergo ad turbas quæ exibant vt baptizarentur ab ipſo: Genimi
na viperarum quis oſtendit vobis fugere à ventura ira? 8 Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, & ne cœperitis
dicere: Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis quia potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios A
1 Io. 3 c. 17 brahæ. 9. Iam enim ſecuris ad radicem arborum poſita eſt. Omnis ergo arbor non faciens fructum bonum, ex-
Iac. 2. a. 15 cidetur, & in ignem mittetur. 10. Et interrogabant eum turbæ dicentes: Quid ergo faciemus? 11. Reſpon-
dens autem dicebat illis: Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet eſcas, ſimiliter faciat. 12. Ve-
nerunt autem & publicani vt baptizarentur, & dixerunt ad illum: Magiſter, quid faciemus? 13. At ille di
xit ad eos: Nihil amplius, quàm quod conſtitutum eſt vobis, faciatis. 14. Interrogabant eum & milites: Quid
faciemus & nos? Et ait illis: Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis: & contenti eſtote ſtipendiis ve
Mat 3. c 11 Mar 1 b 8. ſtris. 15. Exiſtimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Ioanne, ne forte ipſe eſſet
Io. 1. d 26 Chriſtus: 16. reſpondit Ioannes, dicens omnibus: Ego quidem aqua baptizo vos: venit fortior me, cuius non
Act 1 a. 5. & 11 c. 16 ſum dignus ſoluere corrigiam calceamentorum eius: ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni: 17. cuius
& 19 a. 4. ventilabrum in manu eius, & purgabit aream ſuã, & congregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem com
Matt 3. c. 12 buret igni inextinguibili. 18. Multa quidem, & alia exhortans euangelizabat populo. 19. Herodes autem
Mat 14 a 3. tetrarcha cum corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris ſui, & de omnibus malis, quæ fecit Herodes, 20.
Mar 6 c 17 adiecit & hoc ſuper omnia, & incluſit Ioannem in carcere. 21. Factum eſt autem cum baptizaretur omnis po
Mat 3 d 13 Mar 1 b 9. pulus, & Ieſu baptizato, & orante, apertum eſt cœlum: 22. & deſcendit Spiritus ſanctus corporali ſpecie ſicut
Io 1. c 31 columba in ipſum: & vox de cœlo facta eſt: Tu es filius meus dilectus, in te complacui mihi. 23. Et ipſe Ieſus erat
Mat 3 d 17 & 17. a. 5 incipiens quaſi annorum triginta, vt putabatur, filius Ioſeph, qui fuit Heli, qui fuit Mathat, 24 qui fuit Leui,
inf 9 f 35. qui fuit Melchi, qui fuit Ianne, qui fuit Ioſeph, 25. qui fuit Mathathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Nahum, qui fuit
2 Pet 1 d. 19 Heſli, qui fuit Nagge, 26. qui fuit Mahath, qui fuit Mathathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda,
27. qui fuit Ioanna, qui fuit Reſa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri, 28. qui fuit Melchi,
qui fuit Addi, qui fuit Coſan, qui fuit Elmadam, qui fuit Her, 29. qui fuit Ieſu, qui fuit Eliezer, qui fuit Io-
rim, qui fuit Mathat, qui fuit Leui, 30. qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iona, qui fuit
Eliakim, 31. qui fuit Melea, qui fuit Menna, qui fuit Mathathæ, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid, 32. qui fuit Ieſſe,
qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naaſſon, 33 qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit
Eſron, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ, 34. qui fuit Iacob, qui fuit Iſaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit
Nachor, qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sale, 35. qui fuit Cainan, qui
fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech, 36. qui fuit Mathuſale, qui fuit Henoch, qui fuit
Iared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainan, 37. qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

IN CAPVT III.

1. ANNO *autem quintodecimo imperij Tiberij Cæſaris.*] Non ſolum alij Euangeliſtæ, qui ſolam Chriſti prædicationem, & mortẽ narrare videntur voluiſſe; ſed etiam Lucas qui eius quoque infantiam pueritiam, ætatemq. omnem perſcribenda ſuſcepiſſe videbatur; reliquum tempus vſq; ad annũ triceſimũ, quo baptizatus prędicare cœpit, prætericrunt. Quo magis credibile eſt, quod homil. in Ioan. 16. Chryſoſt. tradit ea miracula, quæ in libris quibuſdam apocryphis à Chriſto in infantia ſua facta dicuntur, vera non eſſe, cum Lucas ea nõ narrauerit, qui hoc, quod duodẽnis fecit, tam diligenter commemorauit. Deſcribit ergo Lucas quomodo Chriſtus ſeſe profiteri cœperit ſaluatorem mundi; quomodo ſuum, vt ita dicam, in- E ierit magiſtratum Ioanne priùs prædicante, viamque ad ipſum excipiendum muniente. Hoc & alij fecerũt Euangeliſtæ Matthæus c. 4 1. & Marcus c. 1. 2 & Ioannes c. 1 23 24. Sed Lucas magis hiſtoricè omnibus temporis, loci, perſonarum circumſtantiis diligenter expoſitis. Quod ideo feciſſe putandum eſt, vt fidẽ adhiberet hiſtoriæ, vt Euthym. admonuit. Tempus primo loco deſcribit dicẽs Ioannem Baptiſtam anno decimoquinto imperij Tiberij Cæſaris cœpiſſe prædicare. Cur non ante, apud Matth. cap. 3. 1. docuimus, quòd apud Iudæos nemini liceret ante annum ætatis triceſimũ aut ſacerdotis, aut doctoris munus fungi. Anno autem Tiberij decimoquinto Ioannes triceſimum cõpleuit annũ. Natus enim erat anno quadrageſimo

Miracula quæ Chriſtus in infantia fecit falſa.

Prædicare Ioannes quo tempore cœperit.

ſecundo

ſecundo Auguſti, vt apud Matth. c. 2 probauimus; imperauerat autem Auguſtus annos quinquaginta ſeptem, vt Ioſephus auctor eſt, aut quinquaginta ſex, vt Tranquillus, & alii nonnulli auctores tradunt, minimo diſcrimine. Eadem ætate Chriſtus erat, cùm eodem anno quo Ioannes ſex tantùm poſterior menſibus natus eſſet. Deſcribit autem tempus prædicationis Ioannis ex imperio Tiberij, cum eius ortum non ex imperio Auguſti, ſub quo natus fuerat, ſed ex Herodis regno deſcripſiſſet c. 1. 5. quia cum natus eſt, adhuc Iudæa proprium habebat Regem; erant enim res, quæ in ea contigerant, ex proprio potius, quàm ex alieno Rege deſcribendæ. Cùm autem prædicare cœpit deleto regni titulo in prouinciam redacta erat, Syriæque attributa, ideo & Imperatorem, qui vbique tunc dominabatur, & Præſidem Iudææ, aliosq; tetrarchas, inter quos diſtributum regnum fuerat, nominauit. Aliâ rationem Orig. hom. 21. & Greg. hom. 20. in Euangelia afferunt, ſed allegoricam, propterea & Imperatorem gentium, & Iudæorũ tetrarchas nominaſſe, quòd Chriſtus & Iudæis ſimul venifſet, & gentibus.

Procurante Pontio Pilato Iudæam.] Quia regnum Iudææ iam abolitũ erat, & in tetrarchias redactũ; nec dicere licebat, quo Iudæorum Rege id quod narraturus erat accidiſſet, loco Regis nominat eos qui tetrarchias gubernabant. De tetrarchiis atq; tetrarchis, vnde originem habuerint, & in quot tetrarchias Iudæorum regnum ab Auguſto tributum fuerit, quibuſq; Herodis filiis ſingulæ conceſſæ, docuimus Matthæi 14. 1. inde ſi neſcit, lector petat. Cùm autem cæteros tetrarchas nominet, ſolum Pontium Pilatum Præſidem aut ἡγεμόνα Procuratorẽ, vocat, quòd Iudæa, quæ Ethnarchiæ nomine Archelao Herodis maioris filio data fuerat, relegato Vienna Galliæ vrbem Archelao Ethnarchia, aut tetrarchia eſſe deſiiſſet, & Syriæ prouinciæ fuiſſet adiuncta. Itaque non proprio iam tetrarcha, ſed miſſo à Romanis Præſide, aut Procuratore regebatur. Fuit Põtius Pilatus, ſi Ioſepho credimus, ſextus Iudæorum Præſes. Nam Quirinũ primum facit, quòd ad redigendas in fiſcum Archelai facultates miſſus fuerit; quãuis non propriè Iudææ ſed totius cõmuniter Syriæ Præſes eſſet. lib. 17. antiquitatum c. vltimo. & lib. 18. 1. & 3. Secundum facit Coponium; tertium M. Ambiuium, quartũ Annũ Ruffum, quintum Valeriũ Gratum, cui dicit ſextũ Pontium Pilatũ ſucceſſiſſe lib. 18 c. 3. Rexit autẽ Iudæam Pontius Pilatus vſque ad Tiberij mortẽ annos decem, vt idẽ Ioſephus tradit c. lib. eiuſdẽ 5. ex quo tẽpora retexentes facile colligimus quoto Pontij Pilati Præſidis anno Chriſtus & prædicare cœperit, & mortuus fuerit. Cùm enim Ioſephus dicat Põtium Pilatum vſq. ad Tiberij mortẽ Præſidem fuiſſe; alio verò loco ſcribat Tiberiũ viginti duos imperaſſe annos lib 18. c 8 colligitur Pontium anno duodecimo Tiberij Iudææ Præſidem factum; cumque anno decimoquinto eiuſdem Tiberij, vt Lucas docet, Chriſtus, & Ioannes prædicare cœperint, tribus verò poſt annis paſſus fuerit, ſequitur initium prædicationis, de quo hic Lucas agit, in annum Pontij Pilati tertium, Tiberij verò decimumquintum; mortem autem Chriſti in annum Pilati ſextum, Tiberij verò decimum octauum incidiſſe: ſi quid forte hoc intereſt lectoris ſcire. Sunt qui eos qui tunc Iudæam iam Syriæ prouinciæ adiunctam adminiſtrabant, non tam Præſides, quàm Procuratores fuiſſe dicant. Quod ex Ioſepho videtur probari poſſe, quo auctore conſtat lib. 17. antiquit. c. vltimo, & lib. 18. c. 1. totius Syriæ, & Iudææ vnum tantùm fuiſſe Præſidem, non ergo poterat Iudæa, quæ prouinciæ Syriæ vna pars erat, proprium Præſidem habere. Illud certè conſtat, ſi is qui Iudæã gubernabat Præſes erat, Præſidi Syriæ fuiſſe ſubiectum. Scribit enim Ioſephus lib 18. antiq c. 5 hunc ipſum Pontium Pilatum, de quo agimus, à Iudæis apud Vitellium Syriæ Præſidẽ accuſatum magiſtratu motum ab eo fuiſſe, & Romam ad Imperatorem miſſum, poſito eius loco alio, qui Iudæam interim regeret. Vox Græca qua vtitur Euangeliſta latè patet; generaliter enim ſignificat Principem, Ducem, Gubernatorẽ eſſe ἡγεμονεύειν noſter interpres vertit hoc loco ἡγεμονεύοντος procurante. Quanquam idem alibi vbiq; ſolet Præſidem vertere, vt infra c. 20. 20. & ſupra c. 2. 2. & Matthæi 10. 18. & Marci 13. 9. Idẽque Ioſephi interpretes ſolent facere.

(Quoto Pilati anno prædicare cœperit Chriſtus, & mortuus fuerit.)

Tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituræa, & Trachonitidis regionis, & Lyſania Abilinæ tetrarcha. De Herode, & Philippo, eorũmque tetrarchiis Matthæi 14. 1. diximus. De Lyſania maior, & huius loci propria quæſtio eſt, quiſnam fuerit; & an partem vnam regni Iudææ in tetrarchiam redactam adminiſtrauerit. Nam Euangeliſta ita eum cæteris annumerat, vt eorum fratrem, Herodis magni filium facere videatur, qui partem vnam regni eius in hæreditatem acceptam gubernauerit. Ita boni etiam auctores nonnulli ſentiunt Beda hoc loco, & Euthy. in comment. in 3. c. Lucæ. Quam opinionem facile fuit diligentioribus interpretibus refutare. Nam Ioſephus qui Herodis Magni res omnes accuratiſſimè perſcripſit, nullum illi eiuſmodi filium Lyſaniam fuiſſe tradit, & lib. 2. de bello Iudaico c. 21. vbi eius narrat mortem, tres tantum filios Archelaum, Philippum, & Herodem reliquiſſe dicit. Idemq; Hegeſippus lib. 1. c. 46. teſtatur. Hunc errorem hiſtoriæ melius quidam viderunt, quàm emendarunt. Nam dum corrigere voluerunt, in alium ipſi non minorem inciderunt errorem, Lyſaniam hunc Ptolomæi cognomento Mennæi dynaſtæ Chalcidis filium fuiſſe dicunt, quem patri ſucceſſiſſe Ioſephus lib. 14. antiquitatum c. 21 & lib. 15. c. 4. & Hegeſippus lib. 1. c. 29 auctores ſunt. Neq. animaduertunt eundem etiam Ioſephum illo ipſo poſteriore loco ſcribere eum Lyſaniam, quem Ptolemæi filium fuiſſe dixerat, ab Antonio Cleopatræ impulſu occiſum fuiſſe triginta vt minimùm annis, antequam Chriſtus naſceretur. Itaq; tantùm abeſt, vt cum Chriſtus prædicare cœpit, tetrarcha eſſet regionis Abilinæ, vt ſexaginta ante annis fuerit mortuus. Cogor in re obſcura eorum, quoad meliorem inuenio, probare cõiecturam, qui hunc Lyſaniam de quo Lucas loquitur, eius Lyſaniæ filium patri cognominem fuiſſe credunt. Bonum tantum auctorem deſidero. Inuenio qui dicant Abilam vrbem, vnde regio tota Abilina dicta eſt, cognomento Lyſanium appellatam, vnde probabilis coniectura duci poteſt, omnes eius regionis tetrarchas Lyſanias, ſicut Reges omnes Ægypti Pharaones, vocari ſolitos. Cur igitur Lucas eum Lyſaniam cum Herodis numerauit filiis, ſi nec filius eius erat, nec in vllam regni eius partem ſucceſſerat? nec in hac re quicquam præter meam cõiecturam afferre poſſum. Erat Chalcis, cui Lyſanias imperitabat, cõtermina Iudææ intra eam regionem comprehenſa, quam Deus promiſerat Abrahamo, ſita in monte Libano, vt Ioſephus ait, aut illi certè adiacens: & eſt credibile maiore ex parte à Iudæis etiam tunc habitatã fuiſſe, licet ſub alienigena viuerẽt domino. Hæc potuit eſſe ratio, quamobrem Euangeliſta eius etiam tetrarchiæ mentionẽ facere voluerit. At quid Chalcidi cum Abilina, aut vt meliùs dicam, cum Abilina regione, cuius hîc Lucas Lyſaniam tetrarcham fuiſſe dicit? ſupra indicauimus fuiſſe in ea regione Abilam vrbem vnde regio tota Abilina dicta eſſet. Plinius autem lib. 5. c. 18. Abilam vnam ex ſex tetrarchiis, quæ Decapolim regionẽ cingerent, inſtarque regnorum eſſent, fuiſſe dicit.

(Lyſanias quis, & vbi tetrarcha.)

2. Sub principibus ſacerdotum Anna, & Caipha.] Quo-

modo Annas, & Caiphas ſacerdotes fuerint, Matthæi A 26. 3. 57. expoſuimus. Voluit Lucas omnibus modis tempus ſcribere non ſolum ex annis imperij Tiberij, & ex Præſide, atque tetrarchis, ſed etiam ex principibus ſacerdotum, quos Annam tunc, & Caipham fuiſſe dicit. Non quòd ſimul ſacerdotes fuerint: nullum enim Reipublicæ Iudæorum tempus tam perturbatum fuiſſe legimus, vt duo ſimul Summi eſſent ſacerdotes, nec id, ſi vnquam accidiſſet, Ioſephus earum rerum diligentiſſimus ſcriptor tacuiſſet. Nec, vt alij putant, quod prius Annas, deinde Caiphas, quo tempore Chriſtus, & Ioannes prædicarunt, fuerint ſacerdotes, quaſi eorum prædicatio, neque in ſolius Annæ, neque in ſolius Caiphæ, ſed in vtriuſq; ſimul ſacerdotium inciderit; quemadmodum Iſaias initio prophe- B tiæ ſuæ non vnum tãtum, ſed multos; ſub quibus prophetaſſet, nominauit Reges, quòd non vno tantum, ſed multis aliis poſt alios regnantibus prophetaſſet. Vulgaris hæc eſt opinio, ſed minimè probabilis, cum ex Ioſepho conſtet lib. antiq. 18. c. 4. Caiphã à Valerio Grato multis aliis ſingulis pene annis motis ſacerdotẽ factum, totoque tempore quo Pilatus Grati ſucceſſor Iudęę Pręſes fuit, ſacerdotium adminiſtraſſe; Chriſtus verò, vt ſupra docuim⁹, tertio Pilati anno cœperit pręדicare. Hunc nodum ſic ſoluit Euthy. Annam quidẽ verè, propriéq; fuiſſe ſacerdotem, Caipham vero quia gener eius erat, vt ait Ioannes c. 18. ver. 13. non ſacerdotem propriè, ſed ſacerdotis adiutorẽ fuiſſe, quales nũc C ſenio confectis Epiſcopis dari ſolent. Alij contra, verum ſacerdotem fuiſſe Caipham, Annam verò, & quia eius erat ſocer, & quia & ipſe ante fũctus fuerat ſacerdotio, quamuis ab eo per Valerium Gratũ motus fuiſſet, appellationis tamen honorem retinuiſſe. Sicut ſolemus hodie eos, qui aliquando Epiſcopi fuerũt, etiãſi iam Epiſcopi non ſint, Epiſcopos appellare, & iiſdẽ quibus ante ornare titulis. Nõ placet. Nam iſta quidẽ ratiõe multos etiã alios nominare Lucas debuit, quos Ioſephus eodẽ loco ſacerdotes fuiſſe, & per Gratũ ab ea dignitate remotos dicit. Alij Annã, & Caiphã largitionibus à Romanis obtinuiſſe, vt alternis annis ſacerdotio fungerẽtur; omnia enim tũc apud Romanos, Iudęoſq; fuiſſe venalia non vno loco Ioſephus indicat. D Hoc iudico probabilius, quia id Ioan. c. 11. 49. 51. & 18. 13. videtur ſignificare, cum dicit Caipham fuiſſe Pontificem anni illius, quaſi alternis annis ille, & Annas Pontifices ſolerent eſſe.

Quomodo Annas, & Caiphas principes ſacerdotum ſimul ponuntur.

Factum eſt verbum Domini ſuper Ioannem Zachariæ filium, in deſerto.] Iuſſus eſt à Deo Ioannes, cùm in deſerto eſſet, pręדicare. Hoc enim Hebraica phraſis ſignificat, Verbum Domini ſuper aliquem fieri. Iſaiæ 38. 4. Hier. 1. 2. 4. 11. 13. & 2. 1. & 7. 1. & 13. 8. & 14. 1. & 16. 1. & alibi apud hũc, & alios Prophetas paſſim. Det mihi hoc loco lector veniam, vt abominandi auctoris Caluini vtar verbis. *Colligimus*, inquit, *hinc nullos eſſe veros doctores, niſi quibus iniũctum eſt a Deo munus, nec ſufficit verbum Dei habere, niſi accedat etiã ſpiritualis vocatio. Si ergo ſummi Prophetæ* E *vocationem Dei expectarunt, quales ſunt qui hodie ſe ingerunt? Teſtimonium hoc* Caluini *verum eſt*, vt de Cretẽſibus Titi. 1. 13. dicit D. Paulus, ſed nullo potuit Caluinus teſtimonio meliùs coargui quam hoc ſuo, nullo potuit tormento tota eius Eccleſia facilius labefactari. Nam ſi non ſufficit verbum Dei habere, niſi accedat vocatio, vt ipſe dicit, quid de ipſo, deque omnibus & Caluinianis, & Lutheranis miniſtris dicemus; qui nec à Deo profectò vocati, aut miſſi ſũt, nec verbum Dei, ſed diaboli habent? Alia quæ & hoc loco, & duobus ſequentibus verſibus tertio, & quarto dici poterant, à nobis apud Matth. cap. 3. 1. 2. dicta ſunt.

Hebraiſmus.

Caluinus ſuo teſtimonio refellitur efficaciſſime dum ſe ingerit non vocatus a Deo.

5. *Omnis vallis implebitur, & omnis mons, & collis humiliabitur.*] Priorem partẽ huius Iſaiæ c. 40. 3. 4. teſtimo- A nii, *Vox clamantis in deſerto parate viã Domini, rectas facite ſemitas eius*, quia à Matthæo etiam, & Marco c. 1. 3. adducta eſt, illic explicauimus. Hoc quod Lucas addit, nunc explicandum. Loquebatur eo loco Propheta ex perſona Dei de Iudæorum reductione ex Babylonica captiuitate auctore Cyro & ſub eius figura de alia maiore, veriore que reductione à captiuitate diaboli per Chriſtum facienda, quemadmodum Euangeliſtæ omnes interpretantur. Loquitur autẽ prophetico, id eſt poëtico fere more, per proſopopeiam dicens, mittite præconẽ, qui vbiq; terrarum clamet, maximè verò in deſerto, vbi magis deuia, & magis aſpera via eſt, vt omnes eam explanare, pręparareq; curent venturo Domino; vẽturum quippe & ipſum per ſe quaſi ducẽ egre- B gium populum ſuũ in patriam reducturũ; non decere, vt Rex tantus quidquam in via deuium, quicquam inæquale, quicquam aſperum inueniat. A conſuetudine Regum metaphora ſumpta eſt, quibus regnum ſuum, aut vrbem aliquam ineuntibus viæ nõ explanari modò, verum etiam ornari ſolent. Hoc ergo eſt *parate viã Domini*, id eſt Domino venturo, *rectas facite ſemitas eius*, id eſt, quibus ille tranſiturus eſt, & *omnis vallis implebitur, & omnis mons, & collis humiliabitur*. Nam vt via plana ſit, neceſſe eſt, vt valles, ſi quę occurrũt, exaggerentur, & mõtes, ſi qui ſunt, explanentur in campũ. Futura pro imperatiuis Hebræorũ more poſita ſunt: *implebitur*, id eſt impleatur, *humiliabitur*, id eſt humilietur. Sic etiã *erũt praua* hoc eſt obliqua *in directa*, id eſt ſint. C Quod tunc de via Babylonica dicebatur, dicitur nunc eodem Propheta ad Chriſtum ſpectante, de via totius mundi, qua omnes gentes ad Eccleſiã Euangelij præconio excitæ venturę erant. Primus autem pręco Ioãnes fuit, qui propterea ſe vocẽ in deſerto clamãtis eſſe dixit. Deſertum corporaliter quidem fuit illud ipſum iuxta Iordanem, in quo Ioannes vixit, ac prædicauit, ſpiritualiter autẽ totus terrarum orbis, in quẽ latè vox eius intonuit. Nec enim Ambroſio ſubſcribo, qui deſertũ Eccleſiam interpretatur, quod ſcriptum ſit *multi filij deſertæ magis quam eius quæ habet virũ*, Eccleſia enim non deſertũ, ſed domus; non via, ſed meta eſt, quò vocandi homines ſunt. Dominus eſt Chriſtus, cui veniẽ- D ti paranda via eſt. Ante faciem enim eius ideo Ioannes miſſus eſt, vt viam eius præpararet. Vnde Chriſti diuinitas manifeſto argumẽto probari poteſt, Nam apud Iſaiam nomen eſt [illegible] quatuor litterarum quod, affirmantibus etiam Hebræis, de ſolo vero Deo dici poteſt. Via ſunt hominum animi, qui per eam, quam Ioannes prædicabat pœnitentiam, explanandi erant, vt molliter venientem exciperent Chriſtum. Montes Origenes, & Beda homines ſuperbos, valles humiles eſſe dicunt. Sed vt de ſuperbis id concedamus, qui per pœnitentiam humiliandi, ac deprimendi ſunt; quid de humilibus dicemus? quomodo implebuntur? quomodo erigentur? vt ad æqualitatẽ redigantur? An humiles eſſe deſinent, ſuperbique fient? Reſpondet Beda E hoc ideo dictum eſſe, quia *qui ſe exaltat, humiliabitur*. c. 14. 11. & 18. 14. At hæc ſententia de præmio, illa de labore dicta eſt, ex qua cõtrarium potiùs efficitur neminem in hac vita extolli, neminem erigi debere, ne in altera humilietur. Aliter etiam Origen. montes Iudæos, quia ſuperbi; valles Gentiles, quia humiles erant, appellari. Sed pręterquam quod Gẽtiles nihilo minùs ſuperbi, quam Iudæi erant, cum quicquid erat in mũdo *ſuperbia vitæ* eſſet. quomodo Gẽtiles qui valles erãt exaltari, id eſt humiles eſſe deſinere oportebat? Nihil ergo per montes, & colles aliud, quam viæ inæqualitatẽ, aſperitatemq; deſignari arbitror, ſicut ſtatim dicitur, *Et aſpera in vias planas*. Hoc enim eſt, quod maximè aſperã, atq; difficilẽ viam reddit, ſi nũc in valles deſcẽdat, nunc in montes aſſurgat. Explanãda igitur eſt via,

Hebraiſmus futurum pro imperatiuo.

Deſerta, & via nomine quid ſignificetur.

Ad Gal. 4. 27.

Iſaiæ 54. 1.

Quid montium, & vallium nomine ſignificetur.

1. Ioan. 2. 16.

A

id eſt, vitiorum inæqualitas, repugnantiaq́, ad virtutis mediocritatem reducenda, ne quid ſubeuntem in animos noſtros Chriſtum offendat. Quem ſenſum, nemo melius quàm Euthymius animaduertit; qui & illud rectè obſeruauit, vniuerſale illud *Omnis* non vniuerſaliter accipiendum. Nec enim omnes valles exaltatas, neque omnes mõtes, & colles humiliatos fuiſſe per Chriſtum, id eſt non omnia hominum vitia correcta, quia multi viam parare noluerunt. Quanquam ſi id quod paulò ante dicebamus, verum eſt, futura pro imperatiuis poſita eſſe, ſuperuacanea eſt hæc obſeruatio. Nam quamuis non omnes valles exaltatæ, nec omnes colles humiliati fuerint, tamen Deus, cuius ea vox eſt, atque præconium, omnes valles exaltari, omnes colles humiliari iuſſerat.

Non ſemper vniuerſale ſumitur in ſcriptura dictio omnis.

B

6. *Et videbit omnis caro ſalutare Dei.*] Salutem quam Deus populo ſuo daturus eſt, vt ſupra ca. 2. 30. Carnem pro homine ſumi tam ſcitum eſt, vt opus non ſit exemplis docere. Duobus autem modis hæc poſſunt intelligi. Aut ita vt ſignificetur fore vt omnes homines conſpecturi eſſent quomodo Deus populũ ſuum primum à Chaldæorum, deinde à diaboli tyrannide liberaturus eſſet, ſicut Pſalm. 73. 12. dicitur Deus *operatus eſſe ſalutem in medio terræ*, id eſt, toto inſpectante terrarum orbe. Et Pſalm. 47. 6. 7. *Ipſi*, inquit, *videntes ſic* (quod Deus fecerat erga populum ſuum) *admirati ſunt, conturbati ſunt, commoti ſunt, tremor apprehendit eos*, & Pſalm. 67. 25. *viderunt ingreſſus tuos Deus, ingreſſus Dei mei, Regis mei qui eſt in ſancto.* id eſt, quomodo Deus graderetur, veniens ad ferendam opem populo ſuo. Simile illud eſt Pſalm. 97. 3. *Viderunt omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri.* Et illud Iſaiæ 41. 4. 5. de hac ipſa re loquentis, *Quis hæc operatus eſt, & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus, & nouiſſimus ego ſum; viderunt inſulæ, & timuerunt, extrema terræ obſtupuerunt*, & cap. 52. 10. *Parauit Dominus brachium ſanctum ſuum in oculis omnium gentium: & videbũt omnes fines terræ ſalutare Dei noſtri.* & cap. 61. 9. *Et ſcietur in gentibus ſemen eorum, & germen eorum in medio populorum; omnes qui viderint eos cognoſcent illos, quia iſti ſunt ſemẽ, cui benedixit Dominus.* Sic dicebat meretrix illa Rahab Ioſue 2. 10. 11. *Audiuim⁹ q. ſiccauerit Domin⁹ aquas maris rubri ad veſtrum introitũ, quando egreſſi eſtis ex Aegypto, & quæ feceritis duob. Amorrhæorũ Regib. qui erãt trãs Iordanem, Sehon, & Og, quos interfeciſtis, & hæc audientes pertimuimus, & elanguit cor noſtrum, nec remanſit in nobis ſpiritus.* Aut ita, vt ſenſus ſit, fore, vt omnes homines videãt, id eſt guſtent, experiantur, percipiant ſalutem Dei, participeſque fiant eius beneficii, ſi tamen velint. Omnib. enim in commune, ac ſine diſcrimine gentis, aut perſonarum fuiſſe propoſitam, ſicut idem Iſaias vaticinatus fuerat ca. 55. 1. *Omnes ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite, venite, emite abſque argento, & abſque vlla commutatione.* & c. 66. 14. *Videbitis, & gaudebit cor veſtrum, & oſſa veſtra quaſi herba germinabunt, & cognoſcetur manus Domini ſeruis eius.* & verſu 18. *Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum: venio vt congregem cum omnibus gentibus, & linguis: & venient, & videbunt gloriam meam.* Vterque ſenſus melior videtur eſſe, quàm ille quem Gregor. hom. 20. in Euangelia. & Beda in commentariis afferunt, *Quia omnis caro*, inquit Gregor. *accipitur omnis homo, ſalutare Dei videlicet Chriſtum in hac vita omnis homo videre non potuit. Vbi ergo in hac ſententia Propheta prophetiæ oculum niſi ad extremi iudicij diem tetendit? vbi cum apertis cœlis, miniſtrantibus angelis, conſedentibus Apoſtolis in ſede maieſtatis ſuæ Chriſtus apparuerit, omnes hunc & electi, & reprobi pariter videbunt; vt & iuſti de munere retributionis ſuæ ſine fine gaudeant, & iniuſti in viſione ſupplicij in perpetuum gemant.*

C

D

E

7. *Dicebat ergo ad turbas.*] Vide Matth. 3. 7. vbi hæc, & omnia, quæ ſequuntur vſque ad verſum decimum, explicauimus.

10. *Et interrogabant eum turbæ dicentes, quid ergo faciemus?*] Hæc quæ ſequuntur vſque ad ver. 16, alii Euangeliſtæ non narrant. Lucas fructum quem auditores ex Ioannis concione perceperant, exponit. Primam dicit commotam eius concione turbam, vt viam ab eo ſalutis quæreret; propenſior enim ſemper ad pietatẽ eſt populus, quàm qui prudentiores ſibi videntur. Et verò cum Lucas dicat & imperitam multitudinem, & publicanos homines pro publicis habitos peccatoribus, & milites ſæuum hominum genus, Ioannem de ſalute ſua conſuluiſſe, ſolos non dicit Scribas, & Phariſæos eum interrogaſſe. Interrogat populus, *Quid ergo faciemus?* Particula *ergo* indicat aliquid priùs dixiſſe Ioannem, quo docuerit omnes auditores in errore verſari, nec ea, qua ibant via, ſaluos eſſe poſſe; aut aliquid certè in eandem ſententiam, vnde colligendo populus interrogauerit, *quid ergo faciemus?* quaſi dicat, ſi ita viuendo vt viuimus, ſi id faciendo quod facimus, ſalui eſſe non poſſumus, doce quid, vt ſalui ſimus, facere debeamus. Potuerunt hoc colligere ex illis verbis *pœnitentiam agite*, id eſt, præterita dolentes peccata, vitam, moreſq; in melius commutate. quæ alii Euangeliſtæ commemorarũt. Potuerunt etiam ex iis quæ Lucas ver. 7. & 8. Ioannem dixiſſe narrat, *Genimina viperarum quis oſtendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ*, vt putat Euthym. & ex illis rurſus ver. 9. *iam ſecuris ad radicem arboris poſita eſt.* Quibus extremum illis interitum niſi reſipiſcant, interminatur. Potuerunt & ex aliis multis, quæ credibile eſt grauiter, & vehementer dixiſſe Ioannem, nec fuiſſe ab Euangeliſtis commemorata, quibus propoſitum non erat integras eius conciones enarrare. *Perculſæ*, inquit Gregorius homil. 20. in Euang. & Beda in comment. *terrore fuerant turbæ, quæ conſilium quærebant.* Hoc igitur certum eſt ſignũ auditorem profuiſſe, cum commota, & agitata conſcientia ad concionatorem venit, vt de ſua cum ſalute conſulat. Quemadmodum illos Petri auditores feciſſe legimus Actor. 2. 37. *His autem auditis compuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apoſtolos, quid faciemus viri fratres?* Et cuſtodem illum carceris, qui tremefactus Paulo, & Sylæ ad pedes procidiſſe dicitur, Act. 16. 29. 30. rogaſſeque, *Quid me oportet facere, vt ſaluus fiam?*

Fructus prædicationis S. Ioan. Bapt.

11. *Qui habet duas tunicas, det non habenti.*] Conſultus à diuerſis generibus hominum Ioannes, accommodatè ad vnumquodque reſpondet. *Singulis*, inquit Ambroſ. *generibus hominum conueniens tribuit ſanctus Baptiſta Ioannes reſponſum.* Quanquam vt Theophyl. adnotauit, hoc inter ſimplicem turbam, & publicanos, militeſque diſcriminis adhibuit, quod turbam quia ſimplicior erat, non ſolum à malo abſtinere, ſed bonum etiam facere præcepit; publicanos vero, & milites abſtinere tantum à malo, neminique iniuriam inferre. Ambr. quod turbæ dicit, commune omnibus putat eſſe præceptum; quod publicanis, & militibus, illis proprium. *Hæc*, inquit, *& alia officiorum præcepta propria ſingulorum, miſericordiæ communis eſt vſus. Ideo communia præcepta omnibus officijs, omnibus ætatibus neceſſaria, & ab omnibus deferenda. Non publicanus, non miles excipitur, non agricola vel vrbanus, diues & pauper, omnes in commune admonentur, vt conferant non habenti. Miſericordia enim plenitudo virtutum eſt. Et ideo omnibus eſt propoſita perfecta forma virtutis, ne veſtimentis, alimentiſque ſuis parcant.* Rectè hæc Ambroſ. Etenim cum ſimplex populus non ſoleat ad inferẽdam iniuriam eſſe procliuis, nec vllo ſibi proprio laborare vitio, præceptum illi cum omnib. hominib. cõmune Ioannes tradidit. *Qui habet*, inquit, *duas tunicas, det non habenti.* Speciẽ vnã caritatis pro toto genere,

Quis ſenſus illius qui habet duas tunicas det, &c.

A id eſt pro omni caritatis officio poſuit. Sicut Chriſtus apud Matthæum cap. 25. 35. *eſuriui enim, & dediſtis mihi manducare.* Vna enim caritatis ſpecie, vt illic diximus, omnes intelligit. Itaque non eſt hærendum in verbis. Quod qui fecerunt, boni quamuis auctores, valde laborarunt, quomodo id ab Apoſtolis ipſis ſeruatum fuerit, cùm Petrus duas tunicas zonã, & calceamenta dicatur habuiſſe Actorum 12. 8. Paulus verò & tunicam, & penulam 2. ad Tim. 4. 13. vt Oecum. Actor. 18. In ſenſum igitur intendenda mens eſt. Qui nec ta anguſtus eſt, vt de ſolis tunicis, ac eſcis præceptum intelligendum ſit, neque tam latus, vt quiſquis duas habet tunicas, alteram neceſſariò dare debeat, quemadmodum quidam nimis litterales interpretes intellexerunt. B In vniuerſum præcipitur erga proximũ caritas, & compendioſiſſima oſtenditur eſſe ſalutis via. Sed totum caritatis genus per duas maximè neceſſarias, maximèque communes ſpecies declaratur, victum, atque veſtitum vt Baſil. apud D. Thomam Greg. hom. 20. & Beda hunc locũ explicans adnotarunt. Quanquam Gregor. quidem, & Beda non propterea has duas ſpecies poſitas fuiſſe putant, quod non habenti, ſed quod danti magis ſint neceſſariæ. Maioris enim eſſe caritatis, quæ ſibi neceſſaria ſunt dare, quam quæ ſuperflua. Quod quidem verum eſt, ſed non propterea has duas ſpecies à Ioanne poſitas arbitror; ſed potius, quòd pauperibus magis ſint neceſſariæ. Nemo enim ſine victu veſtituque poteſt viuere. Et ita videtur C Ioannes orationem ſuam conſultò moderatus, vt non videatur auditores ad ſummam, ſed ad neceſſariam tantùm ad ſalutem caritatem obligare voluiſſe. Ideo non dixit, qui habet tunicam, det eam, ſed qui habet duas tunicas, det alteram ei qui nullam habet. Hoc etiam obſeruauit Ambroſ. *Miſericordia tamen*, inquit, *ipſius pro poſſibilitate conditionis humanæ menſura ſeruatur, vt non ſibi vnuſquiſque totũ eripiat, ſed quod habet, cum pauperibus partiatur.* Duas verò tunicas dixit non tam tunicarum numerum, ſed cuiuſcunque veſtitus, & per veſtitum cuiuſcunque boni alterius externi ſuperfluitatem denotans. Fieri enim poteſt, vt aliquis non duas tantum, ſed multo etiam plures tunicas habeat, omnes tamen illi ad tuendam vitam neceſſariæ D ſint; eum Ioannes non cogit vllam dare non habenti. Et fieri rurſum poteſt, vt aliquis vnam tantùm habeat tunicam, & quia ea illi neceſſaria non eſt ex Ioannis ſententia eam illi, qui nullam habet dare debeat. Contra verò, cùm dicit *non habenti*, non ſolum eum intelligit, qui omnino nullam habet, ſed eum qui etiamſi aliquam, etiamſi plures habeat, tamen ad tuendam vitam pluribus indiget. Illi enim, quamuis multas habeat quiſquis plures neceſſariis habet, dare aliquam debet. Summa eſt, duabus ex partibus obligationem eleemoſynæ dandæ Ioannes præſcribit, ex inopia pauperis, ſi tuendæ vitæ neceſſaria non habeat; & ex abundantia diuitis, ſi plus habeat quàm illi ſit ad vitam neceſſarium. Eadem moderatione locutus eſt E Chriſtus optimus interpres huius loci infra c. 11. 41. *Veruntamen quod ſupereſt, date eleemoſynam; & ecce omnia munda ſunt vobis.* Cæterùm quia plerunque vna tunica vni homini ad conſeruandum corpus ſatis eſſe ſolet, per vnam tunicam, res omnes neceſſarias, per duas, res omnes ſuperfluas ſignificauit. Explicauit hunc locum egregiè Hieron. q. 1. ad Hedibiam. *Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti; Quid ſi Scythiæ frigora ſint, & alpinæ niues, quæ non duabus, & tribus tunicis, ſed vix pecudum pellibus repelluntur? Quicquid ergo corpori noſtro ſuffic ere poteſt, & humanæ ſuccurrere imbecillitati, quos nudos natura profudit; hoc vna appellanda eſt tunica; & quicquid in præſentibus alimentis neceſſarium eſt, hoc vnius diei victus appellatur.* Hoc mihi non paulo magis placet, quàm A quòd Greg. & Beda ſcribunt. *Idcirco*, inquiunt, *de diuidendis cum proximo duabus tunicis datur præceptum, quia hoc de vna dici non potuit, quoniam ſi vna diuiditur, nemo veſtitur. In dimidia quippe tunica & nudus remanet, qui accipit; & nudus, qui dedit.* Mirum videri lectori poteſt, non aliam magis expeditam ſalutis viam, auditoribus ſuis Ioannem oſtendiſſe, & magis ad munus illud, quo fungebatur, accommodatam. Quin dicebat, crederent in Chriſtum, quem prædicabat, ſi ſalui eſſe vellẽt? cum & Chriſtus vnica via ſalutis eſſet, & ipſe idcirco veniſſet, vt ad eum homines adduceret, &, vt angelus dixit cap. 1. 17. vt pararet illi plebem perfectam? Id tam ante feciſſe credendum eſt, quamuis Euangeliſta non dicat. Debemus enim exiſtimare Ioannem virum tam B ſanctum, tam gnarum myſterij, tam amantem Chriſti, quique in id vnum à Deo miſſus erat, eam officij ſui partem, quæ erat præcipua, non negligenter prætermiſiſſe. Ac fortaſſe cũ hoc, quod Lucas narrat, dixit, iam Chriſtum digito demonſtrauerat, iam dixerat, *ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi*, Ioan. 1. 29. Nec enim in hac re Lucas temporis rationem habuit. Nec mirum eſt ita reſpondiſſe Ioannem, cum Chriſtus ipſe de eadem re ab adoleſcente illo interrogatus, *Quid boni faciam, vt habeam vitam æternam?* non reſponderit niſi, *Si vis ad vitam ingredi ſerua mandata.* Mat. 19. 17. Magis vtiq; præciſè quàm Ioannes, & minus noui dicens. Quis enim ignorabat ei, qui vellet ad vitam ingredi, ſeruanda eſſe madata? Ioannes aliquid videtur dixiſſe noui quod C in Decalogo non omnino eſſet expreſſum, vt, qui duas haberet tunicas, ei qui nullam haberet, alteram daret. Cæterùm cogitandum eſt vtrumq; accommodatè ad auditorum captum locutum fuiſſe, qui maiora tũc quamuis illis dicta fuiſſent, capere non poterant. Et non erat vinum nouum in vtres veteres immittendũ, ne ruptis vtribus effunderetur. Similes de charitatis officiis loci ſunt Iac. 2. 15. 16. & 1. Ioan. 3. 17. Maximè verò huic loco affine eſt quod ſcribit D. Paulus 2. Corin. 8. 13. 14. & D. Hier. ad explicandum hunc locum adducit. *Non enim vt aliis ſit remiſsio, vobis autem tribulatio, ſed ex æqualitate. In præſenti tempore veſtra abundantia illorum inopiam ſuppleat, vt & illorum abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum, vt fiat æqualitas.* Refert Theophyl. fuiſſe D qui duas tunicas, duos ſcripturæ ſenſus literalem, & myſticum interpretarentur, debereq; doctorem, qui vtrumque teneret non habentibus impertiri. Sed allegoricum hoc ipſum eſt. Magis ad rem pertinet, quod Iren. li. 4. c. 40. ex hoc loco probat, nos operibus charitatis iuſtificari; cum Ioannes interroganti populo, quid ſe vt ſaluus eſſet, facere oporteret, nihil aliud reſponderit, quàm vt exerceret opera charitatis. *Ioan. 14. 6* *Matt. 9. 17. & ſup. 137.*

13. *Nihil amplius quam quod conſtitutum eſt vobis, faciatis.*] Græcum verbum πράττειν, quo Euangeliſta vſus eſt, ambiguæ eſt ſignificationis. Nam & facere, & exigere ſignificat. Hoc poſteriori modo non ſolum auctores Græci Origen. hom. in Lucam 23. Greg. Nazian. hom. 25. contra Iulianum, Theophyl. & Euthy. ſed E etiam Latini Ambroſ. in commentariis, & ſer. 7. ſiue is Ambroſij, ſiue Auguſtini eſt, ſer. 19. de verbis Domini, & Beda in hunc locum ſcribens interpretantur. Senſus eſt melior, quàm quem Latina noſtri interpretis verba videntur præ ſe ferre; quanquam & noſtra verſio hunc admittit ſenſum, eodemque modo intelligenda eſt; ne faciant plus quam illis conſtitutum eſt. Erat enim illis conſtitutum, quantum tributi exigere deberent, plus facere, erat plus exigere. Publicanos fuiſſe tributi Cæſaris exactores apud Matth. c. 5. 46. & c. 9. 10. diximus.

14. *Interrogabant autem eum & milites.*] Oſtendit quanta vis fuerit orationis Ioannis, quæ etiam milites homines plerunque feroces emolliebat.

Nemi-

Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, & contenti eſtote ſtipendiis veſtris.] Tria potiſſimum militum vitia notat, quòd id fere hominum genus infame eſt. cædes, calumnias, vexationes, ſeu latrocinia, aut extorſiones. Ab his eos abſtinere iubet. Non quod ſatis hoc illis nihil aliud facientibus ad ſalutem eſſet, ſed quòd ſic vera faceret eos, ſi his rebus, quibus frequentius peccare conſueuerant, non peccarent, nec aliis peccaturos. Idemque de publicanis dicendum eſt, quos etiam iudicauit Ioannes ita ille cætera vitia vitaturos, ſi illud vnum maximè laborabant euitarent. Probarunt ex hoc loco nonnulli veteres etiam auctores non eſſe illicitū Chriſtiano homini militare Ambr. ſer. 7. Auguſt. epiſt. 5 & lib. 22. contra Fauſtum c. 74. Res per ſe facilis erat, niſi hæreticus quidam, qui omnia hoc tempore turbauit, in dubium reuocaſſet. Nam neque Chriſtus Centurionē illum, cuius tantopere laudauit fidem, ab armis abſtinere iubet Matth. 8. neque Petrus Cornelium alterum Centurionem, quem baptizauit, & in fide inſtituit, Act. 10. v. 48. coegit mutare id genus vitæ. Rectè monet Ambroſ. ſer. 7. aut quod magis credo Auguſt. ſer. 19. de verbis Domini hoc præceptum nō ad ſolos milites, ſed ad omnes in vniuerſum magiſtratus & Eccleſiæ miniſtros pertinere. *Hic, inquit, cogere te debet omnis homo qui militat. Non enim tantum de iis militantibus ſcriptura loquitur, qui armata militia detinentur, ſed quiſquis militiæ ſuæ cingulo vtitur, dignitatis ſuæ miles aſcribitur. Atque ideo hæc ſententia poteſt dici veteranis militibus, protectoribus, cunctiſque Rectoribus, & cuicumque qui ſtipendia publica ſibi decreta conſequitur. Si amplius quærit, tanquam calumniator & concuſſor Ioannis ſententia condemnatur. Vſque adeo autem hoc inoleuit malum, vt iam quaſi ex conſuetudine vendantur leges, corrumpantur iudicia, ſententia ipſa venalis ſit, & nulla iam cauſa poſſit eſſe ſine cauſa. Hanc autem diuinam ſententiam, quæ ad milites loquitur, poſſumus etiam ad clericos retorqueri, quia etiamſi non militare videamur ſæculo, tamē Domino, & Deo militamus, ſicut ait Apoſtolus. Nemo militans Deo implicat ſe negotiis ſæcularibus.*

2. ad Timoth. 2. 4

15. *Exiſtimante autem populo.*] G. προσδοκῶντος exiſtimante, aut expectante, id eſt expectatione, dubitationeque ſuſpenſo, vt ſtatim dicit, *ne forte ipſe eſſet Chriſtus.* Cum enim dubitaret, expectabat euētum rei, qui declararet eſſetne Meſſias, an non. Mouebatur Ioannis ſanctitate, & officio baptizandi, quemadmodum ex Euangelio Ioannis conſtat, vt eum Meſſiam eſſe crederet, auertebatur cultu longe ab eo diuerſo, quo ſuum Meſſiam ſperabat venturum eſſe. Sed facile fuiſſet illis ſi ſcripturas ſuas conſuluiſſent, intelligere Ioānem Meſſiam eſſe non poſſe, cū tota ſcriptura doceret Meſſiam ex tribu Iuda, & ex domo Dauidis naſciturum, Ioannem autem viderent & patre, & matre ex tribu Aaron originem ducere. Notauit Origen. periculoſū eſſe ſi auditores maiorem quam veritas ferat de concionatore opinionem habeant; indeque nonnullas hæreſes natas dicit, idque nonnullis probat exemplis, quæ videre apud eum lector poterit. Ioannes c. 1. 19. ſcribit Iudæos ab Ieroſolymis ſacerdotes, & Leuitas aliquot ad Ioannem legaſſe, vt eum interrogarent, num ipſe eſſet Chriſtus. Itaque merito a quibuſdam dubitatum eſt, num reſponſum hoc Ioannis, quod hoc loco Lucas, & Matth. c. 3. 11. & Marcus c. 1. 8. recitant Baptiſtam dediſſe, idem fuerit, eodemque acciderit tempore, atque illud quod Ioannes narrat. Vt idem eſſe videatur, facit ſimilitudo ſententiæ; vt diuerſum, facit quod hic populo & quidem non interroganti, ſed tacitè apud ſe cogitanti, illic legatis ſacerdotibus, & Leuitis, iidemque Phariſæis non interrogantibus modo, ſed etiam contra illum ſubtiliter diſputantibus reſpondiſſe dicatur, quódque hoc ante baptiſmum à tribus Euangeliſtis; illud poſt baptiſmum a Ioanne factum commemoretur. In neutram partem argumenta ſunt neceſſaria, ſed in hanc probabiliora. Atque ita Amb. & Beda ſentire mihi videntur. Vterque enim colligit ex hoc loco Ioannem prophetico ſpiritu intimas animi cogitationes cognouiſſe; neque enim verbis illis, ſed ſolis reſpondiſſe cogitationibus, quia dicit Euangeliſta. *Exiſtimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis, ne forte ipſe eſſet Chriſtus.* Quod ſi ita eſt, non dubium, quin aliud hoc fuerit teſtimonium, quam illud quod Ioannes Euangeliſta à Baptiſta exhibitum fuiſſe refert. Reſque conuenit aptiſſimè, cum enim Ioannes non Ieroſolymæ, ſed in deſerto ad Iordanis oram verſaretur, non poterant Iudæi illi primores qui ſacerdotes, & Leuitas ad eum legauerunt, in eam venire ſuſpicionem, num Ioannes Meſſias eſſet, niſi id ex populo, qui ad audiendum Ioannem exibat, cognouiſſent. Quare credibile eſt prius populum eam de Ioanne opinionem concepiſſe, ibique, vt tres narrant Euangeliſtæ reſpondiſſe Ioannem. Dein increbeſcente fama, Chriſtoque baptizato, & à Ioanne tanquam vero Meſſia demonſtrato principes Iudæorum rem ex ipſo Ioanne cognoſcere voluiſſe: cùm vna ex parte viderent populum Ioannem tanquam Meſſiam venerantem; alia ex parte audirent illum palam profiteri non ſe ſed Chriſtum, quem baptizauerat, verum eſſe Meſſiam. Ita & ego ſentio, quanquam me Ambroſij, & Bedæ argumentum non admodum mouet. Nam quod Lucas dicit, *exiſtimante populo, & cogitantibus*, &c. non negat etiam interrogaſſe: aut dicta certè te loquutum fuiſſe, ſed tantum ſentiſſe ſignificat Ioannem populi de ſe nimis magnam opinionem corrigere voluiſſe. Monentur hic concionatores quemadmodum & Origen. indicauit, ne ſe patiantur ſupra meritum ab auditoribus honorari, aut laudibus efferri, ſed nimiam de ſe opinionem premant, laudemque, & honorem omnem à ſe in Chriſtum declinent.

Notandū concionatoribus

CAPVT IIII.

IESVS autem plenus Spiritu ſancto regreſſus eſt à Iordane: & agebatur à Spiritu in deſertum: Mat. 4. a. 1 Mar. 1. b. 12
2. diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. Et nihil manducauit in diebus illis: & conſum-
matis illis eſuriit. 3. Dixit autem illi diabolus: Si filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat. 4. Et
reſpondit ad illum Ieſus: Scriptum eſt: Quia non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo Dei. Deut. 8. a. 3.
5. Et duxit illum diabolus in montem excelſum, & oſtendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis, Mat. 4. a. 4
6. & ait illi: Tibi dabo poteſtatem hanc vniuerſam, & gloriam illorum: quia mihi tradita ſunt: & cui volo do
illa. 7. Tu ergo ſi adoraueris coram me, erunt tua omnia. 8. Et reſpondens Ieſus, dixit illi: Scriptum eſt: Deuter. 6. c. 13. & 10.
Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies. 9. Et duxit illum in Ieruſalem, & ſtatuit eum ſuper pin- d. 20.
nam templi, & dixit illi: Si filius Dei es, mitte te hinc deorſum. 10. Scriptum eſt enim quod Angelis ſuis man-
dauit de te, vt conſeruent te: 11. & quia in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. 12. Et
reſpondēs Ieſus, ait illi: Dictū eſt: Nō tētabis Dominū Deū tuū. 13 Et conſummata omni tentatione, diabolus receſſit Deuter. 6. c. 16.

ab illo,

Matth. 4. b. 12. Marc. 1. b. 14. diebus, ſpiritu dimiſſus. 14. *Et regreſſus eſt Ieſus in virtute Spiritus in Galilæam, & fama exijt per vniuerſam regionem de illo. 15. Et ipſe docebat in ſynagogis eorum, & magnificabatur ab omnibus. 16. Et venit Nazareth, vbi erat nutritus, & intrauit ſecundum conſuetudinem ſuam die ſabbati in ſynagogam, & ſurrexit legere. 17. Et traditus eſt illi liber Iſaiæ Prophetæ. Et vt reuoluit librum, inuenit locum vbi ſcriptum erat: 18 Spiritus Domini ſuper me: propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus miſit me, ſanare contritos corde, 19. prædicare captiuis remiſſionem, & cæcis viſum, dimittere confractos in remiſſionem, prædicare annum Domini acceptum, & diem retributionis. 20. Et cum plicuiſſet librum, reddidit miniſtro, & ſedit. Et omnium in ſynagoga oculi erant intendentes in eum. 21. Cœpit autem dicere ad illos: Quia hodie impleta eſt hæc ſcriptura in auribus veſtris. 22. Et omnes teſtimonium illi dabant: & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipſius, & dicebant: Nonne hic eſt filius Ioſeph? 23. Et ait illis: Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem: Medice cura teipſum: quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hic in patria tua. 24. Ait autem: Amen dico vobis, quia nemo Propheta acceptus eſt in patria ſua. 25. In veritate dico vobis, multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Iſrael, quando clauſum eſt cælum annis tribus, & menſibus ſex: cum facta eſſet fames magna in omni terra: 26. & ad nullam illarum miſſus eſt Elias, niſi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam. 27. Et multi leproſi erant in Iſrael ſub Eliſæo Propheta: & nemo eorum mundatus eſt niſi Naaman Syrus. 28 Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira, hæc audientes. 29. Et ſurrexerunt, & eiecerunt illum extra ciuitatem: & duxerunt illum vſque ad ſupercilium montis ſuper quem ciuitas illorum erat ædificata vt præcipitarent eum. 30. Ipſe autem tranſiens per medium illorum, ibat. 31. Et deſcendit in Capharnaum ciuitatem Galilææ, ibique docebat illos ſabbatis. 32. Et ſtupebant in doctrina eius, quia in poteſtate erat ſermo ipſius. 33 Et in ſynagoga erat homo habens dæmonium immundum, & exclamauit voce magna. 34. dicens: Sine, quid nobis, & tibi Ieſu Nazarene? veniſti perdere nos? ſcio te qui ſis, Sanctus Dei. 35. Et increpauit illum Ieſus, dicens: Obmuteſce, & exi ab eo. Et cum proieciſſet illum dæmonium in medium, exijt ab illo, nihilque illum nocuit. 36. Et factus eſt pauor in omnibus, & colloquebantur ad inuicem, dicentes: Quod eſt hoc verbum, quia in poteſtate & virtute imperat immundis ſpiritibus, & exeunt? 37. Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis. 38. Surgens autem Ieſus de ſynagoga, introiuit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea. 39. Et ſtans ſuper illam imperauit febri: & dimiſit illam. Et continuo ſurgens, miniſtrabat illis. 40. Cum autem ſol occidiſſet, omnes, qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum. At ille ſingulis manus imponens, curabat eos. 41 Exibant autem dæmonia a multis clamantia, & dicentia: Quia tu es filius Dei: & increpans non ſinebat ea loqui: quia ſciebant ipſum eſſe Chriſtum. 42. Facta autem die egreſſus ibat in deſertum locum, & turbæ requirebant eum, & venerunt vſque ad ipſum: & detinebant illum ne diſcederet ab eis. 43 Quibus ille ait: Quia & aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei, quia ideo miſſus ſum. 44. Et erat prædicans in ſynagogis Galilææ.

Marginal references: *Matth. 4. b. 13. Marc. 6. a. 1. Iſaiæ 61. a. 1. 3. Regum 17. a. 9. 4. Regum 5. d. 14. Matth. 4. b. 13. Marc. 1. c. 21. Marc. 1. c. 23. Matth. 8. b. 14. Marc. 1. c. 29. Marc. 1. d. 32.*

[illegible] IN CAPVT IIII.

A IESVS *autem plenus Spiritu ſancto.* Semper Chriſtus Spiritu ſancto plenus [illegible] erat; ſed ſignificat post [illegible] in illum iam baptizatum Spiritus ſanctus deſcenderat, magis in eo ſeſe quam antea demonſtraſſe, apparuiſſeque in omnibus eum actionibus diuino proſtus ſpiritu gubernari, vt Origenes homil. 32. interpretatur. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 14. apud Matth. c. 4. [illegible] explicata ſunt.

14 *Et regreſſus eſt in virtute ſpiritus in Galilæam.* Regreſſum dicit, quia inde prius in Iudæam venerat, vt à Ioanne baptizaretur, vt idem Lucas ca. 3. 21. & Matth. [illegible] & Marcus cap. 1. 9. aperte dicunt [illegible] [illegible] vt indicaret omnibus in rebus actum [illegible] Spiritu ſancto. [illegible] Lucam [illegible] Euangeliſtas ſtudioſe hoc notare ſolitum. Chriſtum Spiritus ſancti ductu omnia feciſſe [illegible] & ſupra ver. 1. Abſurda eſt hæretici cuiuſdam interpretis explicatio. In virtute ſpiritus regreſſum eſſe, id eſt, adiuuante Spiritu ſancto omnes diaboli tentationes ſuperaſſe. Nec enim hic iam de tentatione, ſed de reditu in Galilæam agebatur. Melius Origenes hom. in hunc locum 32. propter victas tentationes auctam illi fuiſſe virtutem ſpiritus, id eſt magis ſeſe in eo oſtendiſſe; ſic enim intelligendum, idemque Theophylactus & Euthymius notauerunt. Beda in virtute ſpiritus intelligit, in virtute miraculorum, aut faciendo miracula ſicut auditores dixiſſe poſtea leguntur, *Vnde huic ſapientia, & virtutes?* auctor eſt Matth. cap. 13. 54. & Marcus cap. 6. 2. Euthymius in virtute ſpiritus interpretatur plenus virtute faciendi miracula, non quod in itinere miracula fecerit, ſed quod ad ea facienda virtute Spiritus ſancti inſtructus, paratuſque venerit in Galilæam. Theophylactus verum attigit ſenſum *in virtute ſpiritus*, id eſt [illegible], vt eius [illegible] verbis [illegible] actus, impulſus Spiritu ſancto. Sicut dixit Matth. 4. 1. ductum fuiſſe *a ſpiritu in deſertum, vt tentaretur a diabolo,* & Marcus c. 1. 12. *expulit eum ſpiritus in deſertum.* [illegible] Chriſtum Galilæam rediturum, atque ille qui deſcribitur a Ioanne cap. 4. & apud Marcum cap. [illegible] diſputauimus, vbi eorum opinionem [illegible], & ſequentis verſus explicationem inuenies.

Ouid [illegible] in virtute ſpiritum, &c.

B 16 *Et venit Nazareth, vbi erat nutritus.* Putat Theophylactus & ante eum Origenes homilia [illegible] primum veniſſe Nazareth, antequam in vllam aliam Galilææ vrbem diuerteret, quia id primum Euangeliſta narrauit. Vnde Theophylactus argumentatur debere nos ciuibus, ac popularibus noſtris primo loco prodeſſe, &, vt ait Diuus Paulus, *maxime domeſticorum* noſtrorum curam habere, [illegible] ex ver. 23 manifeſtum eſt prius [illegible] Galilææ locis prædicaſſe, & miracula feciſſe. [illegible] tota Euangelica conſtat hiſtoria nuſquam eum minus, quam in patria ſua verſari, ac docere ſolitum, *quia nemo eſt Propheta ſine honore, niſi in patria ſua,* verſu vigeſimo quarto & Matthæi decimo tertio verſu quinquageſimo ſeptimo & Marci 6. 4. & Ioannis 6. 4[illegible]. & rurſum Matth. cap. 4. 12. manifeſtè dicit, cum primum Chriſtus in Galilæam veniſſet, relicta ciuitate Nazareth, id eſt nō adita, prætermiſſa, neglecta, veniſſe Capharnaum, ſic enim eum locum interpretor. Quid ergo inter hunc aduentum in Nazareth, & illum in Galilæam reditum,

1. ad Timotheum 5. 8

reditum, quem Lucas ver. 14. narrauit, Chriſtus egit? Ea nempe omnia, aut fere omnia, quæ à Matthæo à c. 4. vſque ad 13. & à Marco à c. 1. vſque ad 6. commemorantur.

Et intrauit ſecundum conſuetudinem ſuam die ſabbathi in ſynagogam.] De ea conſuetudine diximus apud Marcum cap. 1. 21. 23. 24. 39. Notet lector, ſi Ambroſium hoc loco legerit, & Irenæum lib. 4. cap. 40. memoriç lapſum. Dicunt enim hanc hiſtoriam contigiſſe in Capharnaum.

Et ſurrexit legere.] Apparet liberum in ſynagoga vnicuique fuiſſe dicere ſi quid occurreret, vt apud nos in publicis diſputationibus diſputare. Quod ipſum idem Lucas indicat Actor. 13. 15. & D. Paulus 1. ad Corinth. 14. 30. Qua vſus libertate ſolebat Paulus Chriſtum per ſynagogas prædicare Actor. 9. 20. & 14. 1. & 17. 2. 17. & 18. 4. 19. & 19. 8.

Cur Chriſto traditus liber ad legendū potius Iſaiæ.

17. *Et traditus eſt illi liber Iſaiæ Prophetæ.*] Ea conſuetudo erat, vt hinc apparet, vt ei, qui ad legendum ſurrexiſſet, liber traderetur ab Archiſynagogo, aut eius iuſſu ab ipſius miniſtro, cui poſtea Chriſtus librum reddidiſſe dicitur, ver. 20. Origenes homilia 32. non caſu, ſed Dei prouidentia eum librum Chriſto datum fuiſſe dicit, vbi locus ille eſſet, in quo apertiſſimè de ipſo ageretur. Alii Iudęorum ſtudio factum ſuſpicantur, quod cum nunquam antea, quamuis apud ipſos educatus, ad legendum ſurrexiſſet, nec eum vnquam docentem audiuiſſent, alia verò ex parte fama percrebuiſſet magna eum cum admiratione omnium in aliis ſynagogis docere ſolitum, multaque facere miracula, volebant clarius noui magiſtri eruditionem dato libro omnium difficillimo, myſteriorumque pleniſſimo experiri. Probabile eſt vtraque ratione factum eſſe, Iudæorumque malitiam diuinæ ſeruiiſſe prouidentiæ.

Et vt reuoluit librum, inuenit locum, vbi ſcriptum erat.] Nec hoc fuiſſe factum caſu, ſed diuino conſilio, Chriſtique prouidentia eum volentis potiſſimum locum legere, vbi de ſe, deque auctoritate legationis ſuæ agebatur, Origenes, Theophylactus, & Euthymius monuerunt. Admiranda vbique perſpicitur Chriſti prudentia. Sciebat ciues ſuos maximè omnium incredulos fore, quod ſe ab infantia vidiſſent per omnia, vitiis tantùm exceptis, cæteris ſimilem hominibus: volebat illis ſuam probare legationem, & oſtendere quodammodo litteras ſuas, quibus ſibi pater eam, qua vtebatur, auctoritatem dediſſet; maluitque eas prophetæ ore recitari, quam ſuo. Vſus igitur conſuetudinis occaſione, qua cuique in ſynagoga ad legendum ſurgere licebat, & ipſe ſurrexit, &, vt ſibi Iſaias potiſſimum propheta daretur, Iudęorum animos mouit, datumque ita aperuit, vt caſu in eum locum, quem maximè legere cupiebat, incidiſſe videretur; neque quicquam affectatum, quicquam de induſtria quæſitum appareret.

Locus Iſaiæ expoſitus.

18. *Spiritus Domini ſuper me.*] Agebat Iſaias cap. 61. vnde hæc ſumpta ſunt verba, & capit. 60. de tempore Euangelii, eiuſque conditione ſub figura Iſraelitici populi a Babylonica captiuitate liberati. Promiſerat Deus cap. 59. 19. 20. Iudæis ſe miſſurum redemptorem, *cum venerit*, inquit, *quaſi fluuius violentus, quem ſpiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor, & eis, qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus.* Eum redemptorem hoc loco propheta loquentem inducit, & ſe eum eſſe oſtendentem, qui à Deo Iudæis promiſſus fuerat, Deus deſcribens eum redemptorem, quem miſſurus erat dicit, *Cum venerit quaſi fluuius violentus, quem ſpiritus Domini cogit.* Dicit iam miſſus Chriſtus, *ſpiritus Domini ſuper me*, quaſi dicat non meo proprio, priuatoque, ſed diuino ſpiritu miſſus ſum, eo actus, eo impulſus, eo plenus ad prędicādum Euangelium venio, vt dixerat ver. 1. 14. quod Hebraicè duo verba, אדני יהוה Septuaginta, & eos ſecutus Lucas vno verbo κυρίου reddunt, more faciunt ſuo, nullum detrimentum patiente ſententia. Et neſcio an quorundam diligentia myſterium in ea re quærentium nimis ſit arguta: maius fecerunt operępretium qui Trinitatis myſterium ex hoc loco probauerunt, quod Dominus, id eſt, Pater, Spiritus, & Chriſtus tanquam tres eiuſdem naturæ perſonæ introducantur, Irenæus libro 3. cap. 10. & 20 & Phœbadius libro contra Arianos, & Ambroſius hoc loco ita fecerunt. Quamquam Cyprianus libro 2. aduerſus Iudæos, & Euthymius in comment. huius loci ſpiritum Domini, non Spiritum ſanctum, vt illi quos nominauimus, aliique omnes auctores exiſtimant, ſed ipſam Chriſti diuinitatem vocari putant, quod & aliis locis fieri videmus priori Corinth. 15. 45. Propius vero eſt, vt Spiritus ſanctus ſignificetur, quo, vt diximus, impellebatur, agebaturque, vel quo plenus erat, qui ſuper eum requieuerat, Iſaiæ 11. 2. vt omnes fere interpretes volunt.

Trinitatis myſteriū probatum ex loco Iſaiæ. To. 5. Biblioth. Patrū.

Chriſtus vnctus Spiritu ſancto quo ſenſu dicatur.

Propter quod vnxit me.] Omnes antiqui auctores non aliter Chriſtum quam ipſo Spiritu ſancto abunde, ac largiter in ipſum effuſo vnctum interpretantur. Irenęus lib. 3. cap. 10. & Cyprianus 2. lib. contra Iudæos, & Athanaſius oratione 2. contra Arianos, & Euſebius lib. 9. de demonſtratione Euangelica cap. 10. & Ambroſius hoc loco, & Ruffin. in expoſitione ſymboli, & Auguſtinus lib. 11. de Trinit. c. 26. & lib. 3. contra Maxim. cap. 16. & Hieron. in comment. in cap. 61. Iſaiæ, & Proſper lib. de promiſſ. par. 3. ca. 11. Sed ex iis auctoribus alii ipſa ſua diuinitate vnctum fuiſſe volunt; nam & ea ſpiritus eſt, & eius plenitudo, vt ait D. Paulus Coloſſ. 2. 9. in Chriſto corporaliter habitabat, vt Euthymius. Alij, cum conceptus eſt de Spiritu ſancto, ipſo ſpiritu in matrem ſuperueniente fuiſſe vnctum, vt Cyprianus. Alii, cum in baptizatum Spiritus ſanctus deſcendit ſpecie columbæ, vt Irenæus, Athanaſius, Ruffinus, Auguſtinus locis iiſdem, & Hieronymus in comment. in cap. Iſaiæ 61. & Proſper in libro de promiſſionibus par. 3. cap. 11. Addit Athanaſius eodem modo nos poſt baptiſmum vngi ſolere, & Spiritum ſanctum accipere vt ſignificat D. Paulus 2 Corinth. 1. 21. Hoc Petrus confirmat Actor. 10. 38. *Ieſum*, inquit, *à Nazareth quomodo vnxit eum Deus Spiritu ſancto, & virtute, qui pertranſiit benefaciendo, & ſanando omnes oppreſſos à Diabolo, quoniam Deus erat cum illo.* Loquitur enim de baptiſmo Ioānis quem Chriſtus ſuſceperat, poſt quem à Spiritu ſancto vnctum fuiſſe ſignificat. Quæſtionem quidam excitant non prætermittendam, ſi Chriſtus non aliter quam Spiritu ſancto vnctus eſt, quomodo dicit propterea ſe vnctum à Deo, quia Spiritus ſanctus in ipſo erat, videtur enim eſſe tautologia. Putant quidam Euangeliſtam Septuaginta ſecutum interpretes ab Hebraica, quam vocant, veritate diſcrepare, quod Hebraicè ſit יען, *eo quod*, vt Hieron. vertit, aut quia *vnxit me*, quod eſſet fortaſſe clariùs. Septuaginta verò, & Lucam vertere οὗ εἵνεκεν cuius cauſâ, aut propter quod, vt noſter reddit interpres. Itaque Hebraicè ſignificare propterea Spiritum ſuper Chriſtū veniſſe, quia vnctus erat. Græcè verò contrà, propterea vnctum, quia Spiritus in eo erat. Quod ſi verum eſt, nó video qua ratione quęſtionem, quam proponunt, expediant. In idem enim quod fugiunt, abſurdum incurrunt. Non enim minor tautologia eſt, *Spiritus Domini ſuper me* quia vnxit me; quā è contrario, vnxit me, quia Spiritus Domini ſuper me. Alii vtrumque ſenſum & quem Hebraica, & quem Græca exprimunt verba, verum; ſed diuerſa ratione eſſe dicūt, nam propterea poſt baptiſmum Spiritu ſancto in eo deſcedente vnctum fuiſſe, quia in Conceptione ſua Spiritus Domini fuerat ſuper eū, quēadmodum

Græca verba præ ſe ferunt. Ex è contrario, propterea Spiritum ſanctum fuiſſe ſuper eum cum baptizatus eſſet, quia in Conceptione eodem Spiritu ſancto vnctus fuerat, vt Hebraica indicat lectio. Hoc modo nullam eſſe tautologiã, cum ſpiritus, & vnctio ad diuerſa tempora referantur. Hoc vt ita ſit, non animaduertunt auctores iſti quo periculo ſententiæ iſta dicantur. Neſcio enim an fas dictu ſit diuerſum Hebraicè apud Prophetam, & Græcè apud Euangeliſtam ſenſum eſſe. Alij ex vnctione Spiritus ſancti Spiritum ſanctum in ſe eſſe probare putant Chriſtum, quaſi ex donis Spiritus ſancti, quæ ſeſe in ipſo oſtendebãt, docuerit ſe ipſum Spiritum ſanctum habere. Ego inter Hebraicam & Græcam lectionem nullum prorſus diſcrimen animaduer- B to. Nam quod plerique notant non eſſe Hebraicè יַעַן עַל ſed יַעַן id eſt propterea, ſed quia, non video quid interſit. Nam & יַעַן ſignificat propterea quod, vt magiſtri Hebræorum docent, aut quapropter, vt lib. 3. ca. 10. & lib. 4. c. 40. Irenæi interpres vertit. Itaque & Hebraicè, & Græcè ſenſus eſt propterea Chriſtũ vnctum fuiſſe, quia Spiritus ſanctus in eo erat, ſiue ſenſus ſit quem ſupra tetigimus, propterea vnctum fuiſſe poſt baptiſmum Spiritu ſancto viſibiliter deſcendente, quia ante baptiſmum Spiritus ſanctus in eo erat; ſiue, quod magis credo, vngere hoc loco ſignificet ad officium aliquod ſacrum deſtinari, ſicut vngi ſolebant qui ad gubernandum populum, & miniſtrandum Deo deſtinabantur. Dicit ergo Chriſtus propterea ſe ad euangelizandum vnctum, id eſt, deſtinatum, ac miſſum eſſe, quia Spiritus ſanctus in ipſo erat, quodque eo agere- C tur, ne in gerendo officio errare poſſet. Vnctus eſt poſt baptiſmum, id eſt, ad prædicandum deſtinatus, ac miſſus, cum veniente ſuper eum Spiritu ſancto Patris mittentis audita vox eſt. *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite*, Spiritus autem fuerat in eo ſemper ante inuiſibiliter, qui tunc per viſibilem aduentum manifeſtus apparuit. Non .n. Spiritus ſanctus in Chriſtum deſcendit, vt in eo eſſet, qui ante nõ erat, ſed vt appareret qui erat. Ac propterea fortaſſe non ille prior inuiſibilis, ſed viſibilis ille poſterior aduentus Spiritus ſancti, vnctiõ vocatur, quia oleum, quo vnctiones fiebant, viſibile eſſe oportebat. Confirmat hunc ſenſum quod Hebraice verbum מָשַׁח אֹתִי *vnxit me*, ad ſequentia referatur *vnxit me ad euangelizandum pauperibus*. Sicut & verbum *Miſit*, *Miſit me ſanare contritos corde*. Quemadmodum Tertul. lib. 4. contra D Marci. & Hilar. in comment. in Pſal. 52. Theophyl. & Beda hoc loco legunt. Meliùs meo quidem iudicio, quàm Origenes hom. 32. & Cyprian. lib. 2. ad Quirin. & Epiphan. in Anco. & Ruffin. in expoſitione ſymboli, & Euthymius in commentarijs.

Euangelizare pauperibus. Hebraicè עֲנָוִים manſuetis, Septuaginta videntur legiſſe עֲנִיִּים pauperibus, afflictis, vtrumque enim id verbum declarat; meliore profecto ſenſu, quàm Hebræi. Sequitur enim *Sanare contritos corde*. Et fuit facile עֲנִיִּים pauperes, in עֲנָוִים ſcribentium incuria degenerare. Septuaginta pauperes vocauerunt homines afflictos. Agebatur enim de captiuis apud Chaldæos Iudæis, & eorum perſona de omnibus hominibus, qui captiui diaboli tyrannide te- E nebantur. Propheta illis; Chriſtus his euangelizauit, id eſt lætum liberationis attulit nuntium. Propterea & illi, & hi omnes miſerabili perſona introducuntur, & pauperes, id eſt, afflicti, contriti corde, captiui, cæci, confracti dicuntur. Magis litteralis, & proprius hic ſenſus eſt, quam ille Tertul. lib. 4. contra Marcio. & Euſebij lib. 3. cap. 1. de demonſtratione, & lib. 9. c. 10. & Bedæ in cõmentario huius loci. Qui omnes ad ſolos pauperes ſpiritu hæc verba referunt, quibus Chriſtus euãgelizauit dicens Matth. 5. 3. *Beati pauperes ſpiritu, quoniã* A *ipſorum eſt regnum cælorum.* Quaſi tũc illa Iſaiæ prophetia fuerit impleta. Magis etiam proprius, & litteralis, quam ille alter Origen. hom. 32. Theophyl. & Euthym. qui pauperes gentes interpretantur, quæ lege, cæteriſq; ſalutis carebant auxilijs.

Miſit me ſanare contritos corde.] Conſolari triſtes, vt Pſal. 146. 3. *Qui ſanat contritos corde, & alligat contritiones eorum*, hic verus eſt ſenſus. Cæterum contriti corde, id eſt triſtes appellantur qui peccatorum onere grauati ſunt, ſicut pauperes, id eſt afflicti vocati fuerant, vt exponit Hilar. Pſal. 52. & Euthym. in commẽ. Melius ſanè quam Tertul. libr. aduerſus Marc. 4. & Baſilius in comment. in Pſal. 33. & Beda hoc in loco, qui contritos corde eos vocari putant, qui admiſſa dolent peccata. Non enim Propheta bonum, ſed malum, miſerabilemque ſtatum eorum ſignificare voluit, quibus & ipſe liberationem à Chaldæorum captiuitate nuntiabat, & Chriſtum redemptionem à tyrannide diaboli nuntiaturum ſignificabat. Contritio autem, id eſt dolor peccatorum, bonus vtique, non malus ſtatus eſt.

19. *Prædicare captiuis remiſſionem.*] Heb. דְּרוֹר. Libertatem, facultatem liberè in patriam redeundi. Qua figura ſignificatur fore, vt qui peccatis capti obſtrictiq; tenebantur, à Chriſto liberarentur, vt Irenæus interpretatur lib. 3. c. 10.

Et cæcis viſum.] Heb. וְלַאֲסוּרִים פְּקַח־קוֹחַ & vinctis apertionem carceris, vt Hebræi interpretari ſolent, videturq; hic ſenſus melius cum ſuperioribus cohærere, vbi de captiuis, & afflictis hominibus agebatur. Septuaginta verterunt καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. *& cæcis viſum*, aut reſtitutionem viſus, quos & Lucas ſequutus eſt. Cur ita verterint, meritò diſputatur. Poſſet aliquem acutum cõiectorem ſuſpicio ſubire, legiſſe Septuaginta עִוְרִים cæcos, pro אֲסוּרִים vinctis. Sed non eſt in re tam ſancta cõiecturis facilè fidendum. Facilius crediderim ſententiam eos potius, quam verba, quemadmodũ innumeris alijs locis, exprimere voluiſſe. Sciebant פָּקַח Hebræis ſignificare oculos aperire, & פִּקֵּחַ eum, qui oculos habet apertos, id eſt, videntem, qui opponitur עִוֵּר cæco. Videbant duo verba פְּקַח apertionem viſus, & אֲסוּרִים vinctos eſſe cõiuncta, quæ non viderentur ſatis inter ſe poſſe cohærere. Itaq; aut vnius, aut alterius proprietatẽ eſſe relinquendam. Reliquerunt ergo proprietatẽ verbi אֲסוּרִים, vincti, & expreſſerunt proprietatẽ verbi פְּקַח, verteruntq; καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. & cæ- D cis viſum. Adde q. R. Dauid auctor eſt cæcos aliquãdo אֲסוּרִים vinctos, aut ligatos appellari, q. ligatos habere oculos videantur. Sed alia ego ratione Sept. ſeniores ab Hebraicis verbis credo nõ diſſentire. Nõ ignorabant profecto אֲסוּרִים eos ſignificare, qui in carcere vincti tenerẽtur; ſed quia ſciebãt nomen פְּקַח apertionẽ viſus declarare prudẽter animaduerterũt אֲסוּרִים vinctos hoc loco vocari eos, qui nõ in quouis, ſed in tã tetro, tã profundo, tã tenebroſo, & obſcuro carcere vincti eſſent, vt cæci eſſe viderẽtur, q. nihilo pl⁹, quã ſi cæci eſſẽt, videre poſſunt. Iis aperiẽdos p Chriſtũ oculos fuiſſe, quia ex eo carcere educẽdi erãt, ita vt quaſi reſtitut⁹ illis viſus eſſet, lucẽ videre poſſẽt. In quã ſententiã Chald. etiam paraphraſtes illũ prophetę locũ explicauit. Similis apud E eũdẽ Iſai. locus eſt c. 43. 8. *educ foras populũ cæcũ & oculos habentẽ; ſurdũ, & aures ei ſũt*, i. populũ qui, quãuis oculos, & aures habeat, cæcus tamẽ, & ſurdus eſt; quia in tã fœda captiuitate & carcere eſt, vt nihil videre, nihil audire poſſit. Agebat. n. de populi à captiuitate reductiõe.

Dimittere confractos in remiſſionem.] Id eſt, in libertatem. Hæc verba pleriq; mirantur, nec apud Hebræos, nec apud Septuaginta interpretes reperiri. Magis ego miror interpretes fere omnes grauem imprimis, difficilemq; quæſtionẽ ſilentio præteriiſſe, vnde ea Euãgeliſta citauerit? Mea in re obſcura cõiectura eſt Euãgeli-

ſtam hanc non tanquam partem prophetici teſtimonij citauiſſe; ſed tanquam proximorum verborum, quia obſcura erant, explicationem addidiſſe. Quos enim Iſaias cæcos, quam פקח קוח ἀνάβλεψιν reſtitutionem viſus appellaſſet, expoſuit his duobus verbis, *Dimittere confractos in remiſsionem*, cæcos interpretans τεθραυσμένους confractos, id eſt, qui tormentis, atque cruciatibus imi, ac tenebroſi carceris fracti eſſent, ἀνάβλεψιν verò, id eſt, reſtitutionem viſus dimiſſionem in remiſſionem, id eſt, in libertatem, qua lucem illis aſpicere liceret; ἐν ἀφέσει Græcè pro εἰς ἄφεσιν dictum eſt, vt alijs etiam locis obſeruauimus. De ſenſu non idem omnes ſentiunt. Origen. hom. 32. contractos intelligit paralyticos, & cæteros membrorum impotentes, quos ſanauit Chriſtus Euſeb. lib. 9. de demonſtratione Euangelica c. 10. videtur eos interpretari, qui a dæmonibus vexarentur. Beda contritos corde, doloreque peccatorum, aut legis onere prægrauatos. Theophyl. mortuos, quos ad vitam Chriſtus reuocauit, quoſue ſecum ab inferis eduxit. Sed ſi quod modò diximus, verum eſt, hanc eſſe ſuperiorum verborum explicationem, non eſt noua quærenda ſententia; eodem enim modo hæc quo ſuperiora intelligi neceſſe eſt, vt contracti vocentur, qui oppreſſi ſeruitute diaboli, atque obtriti iugo peccatorum erant. Quemadmodum & Eutym. certus plerumque interpres exponit.

ἐν pro εἰς phraſi Græca.

Prædicare annum Domini acceptum, & diem retributionis.] Annum acceptum vocat, annum, vt ita dicam, liberalitatis, & beneficij plenũ. Annum, quo Deo placet liberaliter hominibus beneficia largiri. Hoc enim eſt שנת רצון quem Sept. verterunt ἐνιαυτὸν δεκτόν, annum acceptum, vt apud Iſai. c. 49. 8. *Hæc dicit Dominus, In tempore placito exaudiui te, & in die ſalutis auxiliatus ſum tui, & ſeruaui te.* Quod accommodans D. Paulus ad tempus Euangelij 2. Corinth. 6. 2. ait *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis.* Hoc eſt quod Dauid ait Pſal. 68. 14. *Tempus beneplaciti Deus; in multitudine miſericordiæ tuæ exaudi me; & in veritate ſalutis tuæ.* Omnes fatentur, neque id eſt dubium, ad annum Iubilæi eam phraſim alludere. Quo anno qui ſeruitute nexi erant, in libertatem aſſerebantur Leuit. 25. 8. Sed quis annus ille Iubilæi fuerit, quẽ propheta ſignificauerit D. Paulus eo loco, quem modò poſuimus, explicauit. Chriſtus enim quo anno mortuus eſt, veram nobis attulit libertatem. Eam idem alibi D. Paulus temporum plenitudinem appellauit ad Galat. 4. 4. Ita etiam Beda, & Theophyl. Quanquam aliam etiam Theophyl. interpretationem affert, vt annus acceptus ſupremi iudicij tempus appelletur, quod ſanctis optabile ſit, ex Orig ho. 32. opinor mutuatus Sed ſatis cõſtat de redemptione hic agi, nõ de iudicio. Scribit Irenæus lib. 2. c. 38. hinc Valẽtinianos probare ſolitos Chriſtum vnum tantum annum prædicaſſe; cuius opinionis & Orig. eodem loco meminit, & ſimplicem intelligentiam appellauit. Diem autem retributionis quidam vltimum etiam iudicium intelligunt, quo Chriſtus vnicuique ſecundum opera ſua redditurus eſt, vt Orig. hom. in Leuit. 9. & Hilar. Pſa. 52. & 64. ſed manifeſtum eſt de gratia potius agi, quam de iudicio, & vt Hieron. in commentarijs in caput Iſaiæ 61. argumentatur, Chriſtus hoc loco dicit, *hodie impleta eſt hæc prophetia*; non ergo in die iudicij implenda eſt. יום נקם vt D. Hieronymus vertit, diem ſignificat vltionis. Sed ille ad Iudæorum vltionem per Titum, & Veſpaſianum factam refert. Quod idem lib. 9. de demonſtratione c. 13. facit Euſeb. huc accommodans quod ait Chriſtus Matth. 23. 35. *Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt ſuper terram a ſanguine Abel iuſti vſq; ad ſanguinem Zachariæ filij Barachiæ.* At non videtur Deus de vltione populi ſui agere, ſed hoſtium, quibus debellatis populum ſuum liberaturum ſe polli-

Annus Iubilæi.

A cebatur. Quod ſi ad tempus Chriſti cum Chriſto ipſo referamus, annum Domini acceptum interpretabimur de omnibus hominibus, quibus tempus illud ſi Chriſti liberalitate vti voluiſſent, Iubilæus fuit; diem vero vltionis de diabolo, quo deuicto nos liberauit, ſicut ipſe dixit, *confidite, ego vici mundum* Ioan. 16. 33. &, *venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam* Ioan. 14. 30. Propterea officiũ redemptoris à certamine cũ diabolo inchoauit; ſtatim enim, vt baptizatus eſt, *ductus eſt in deſertũ a ſpiritu, vt tẽtaretur à diabolo*, vt & Mat. 4. 1.

20. *Et cum plicuiſſet librum reddidit miniſtro.*] Senſus perſpicuus eſt; ſiquis verò allegoriam deſiderat, Bedam legat.

B *Et ſedit.*] Sunt qui exiſtiment, morem fuiſſe Iudæis, vt in ſynagoga non ſolum qui legeret, ſed etiam quicũque doceret, aut loqueretur ſtaret, vt colligunt ex Actis Apoſtolorum c. 13, 16. & ex priori Corinth. 14. 30. Chriſtum verò dum prophetam legeret, reuerentiæ cauſa ſtetiſſe; cum autem docere vellet, reſediſſe, vt ſuam oſtenderet ſupra cæteros doctores auctoritatem. Probabile, ſed incertum.

Et omnium in ſynagoga oculi erant intendentes in eum.] Pręadmiratione, quomodo literas ſciret, quas nõ didiciſſet Ioan. 7. 15. vt Cyrillus apud D. Thom. interpretatur. Aut. vt viderent quomodo quæ legiſſet, exponeret, vt ait Euthym. mihique magis placet. Audierant enim multa de eius doctrina, atque miraculis, & erant C expectatione ſuſpenſi, vt viderent an quæ audiuiſſent, vera eſſent. Moraliter adnotauit Origen. poſſe nos etiam hodie in docentem Chriſtum intentos oculos habere.

21. *Quia hodie impleta eſt hæc prophetia in auribus veſtris.*] *Quia*, ponitur Hebræorũ more ad ſignificãdã orationem quæ ſequitur eſſe directam. Eo die dicit illam prophetiam impletam fuiſſe, quòd eo die illi impletam fuiſſe audiuiſſent. Aut potiùs, quod illis eo die impleta eſſet, quia eo primum die cœperat illis ſpiritu Dei plenus, atque impulſus tanquam pauperibus, id eſt, afflictis hominibus Euangelium prędicare. *In auribus veſtris*, Hebraiſmus eſt, quaſi dicat, vobis audientibus. D Id eſt hodie veſtris ipſi auribus huius prophetiæ impletionem audiuiſtis, cum me audiuiſtis prædicantem, de cuius illa prædicatione loquitur. Dixit autem, *In auribus veſtris* potius quam in oculis veſtris, quia impletio prophetiæ in Euangelij prædicatione conſiſtebat, ea ſaltem pars quam tum propriè impletam eſſe ſignificabat. Euthym. impleta eſt hodie ea prophetia, quæ in auribus veſtris lecta eſt. Propoſitum Chriſto fuit docere ſe verum eſſe Meſſiam, quem illi tantopere expectarent. Oſtendit enim ſe eum eſſe, de quo prophetia loqueretur, vt Theophyl. & Euthym. adnotarunt. Videtur autem tacita quædam in his verbis latere reprehenſio, quaſi dicat, quid tanto deſiderio Meſſiam expectatis, quẽ ante oculos habentes recipere nõ vultis? Quid E cum in prophetis quæritis, cũ nec prophetas, cum vobis leguntur; neque eorum prophetias, cum in conſpectu veſtro implentur, intelligatis?

Hebraiſmus.

Hebraiſmus.

22. *Et mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore eius.*] Verba gratiæ per Hebraiſmum appellauit verba ſuauitatis, & elegantiæ plena. Quanquam ea elegantia, atque ſuauitas non tam ad orationis compoſitionem, quam ad mores referenda eſt, quod eius oratio morata, docta, atque benigna fuerit, & animos hominum diuina quadam virtute ſuauiter mouens. Videtur hoc Euangeliſta ideo dixiſſe. non ſolũ vt doceret, quomodo Chriſtus verbis ipſis ſuis, & loquendi modo ſe ſupra hominẽ eſſe oſtenderet, ſed etiam vt perfidiã, & contumaciã notaret Iudæorũ, qui cum eius admirarẽtur orationẽ, confiteriq; cogerentur eum nõ humano loqui more, tamen tantùm abfuerit, vt in eum credi-

Hebraiſmus.

derunt, vt perdere potius, & præcipitem agere conati ſunt.

Et dicebant, Nõne hic eſt filius Ioſeph?] Non probo eorum interpretationem, qui hæc laudandi cauſa dicta putant, quaſi admirando laudauerint, quod, cum filius, vt illi putabant, eſſet Ioſeph, aliquid maius homine præſeferret. Repugnat enim quod Mat. dicit c. 13. 57. illos fuiſſe ſcandalizatos in Chriſto. Vbi, quæ hic dicũtur, copioſius à nobis explicata ſunt.

23. *Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem.*] παραβολὴν ταύτην parabolam hanc, id eſt hoc prouerbium, vt exponit Euthym. Prouerbium enim id fuiſſe apud Iudæos vulgare credendum eſt, & Cyrillus apud D. Thom. admonuit. Quorſum hoc prouerbiũ vſurpauerit, ipſe expoſuit. *Quanta audiuimus*, inquit, *facta in Capharnaum, fac & hic in patria tua.* Prouerbiũ ſignificabat, vt quod quiſq; beneficij aliis ſe præſtare poſſe profiteretur, ſibi ipſi præſtaret, doceretque in ſeipſo poſſe ſe aliis prodeſſe, cum prodeſſet ſibi. Nam etſi à medicis qui alios curant, ſe vero ipſos plerunque curare neſciunt, ſumptum prouerbium erat; non de illis tamen ſolis dicebatur, ſed de omnibus, qui, cum aliis prodeſſe ſe poſſe dicerent, ſibi prodeſſe non poſſent. Nazareni ergo carnali prorſus ſenſu Nazareth, quia patria Chriſti erat, cum Chriſto confundebant, & pro vna, eademque re habebant, vt ſibi, & vt patriæ prodeſſet ſuæ. Poſtulabant ergo, quamuis id Euangeliſta non dicat, tamẽ aut verbis, aut tacitis ſaltem cogitationibus poſtulabant, vt, quæ miracula in aliis feciſſet ciuitatibus, in ſua etiam faceret patria. Et poſtulabant, vt ex Chriſti reſpõſo colligitur, non fide vt crederent, ſed ambitione, & incredulitate. Ambitione quidem, dum ciuitatem ſuam aliis præferunt, quaſi magis miraculis digna eſſet, quę Chriſtum aluiſſet; incredulitate verò, quia ſic id apud ſe dicebant, quaſi dicerent non poſſe Chriſtum quẽadmodum ſe poſſe iactabat, facere miracula; nec vera eſſe quæ de miraculis in aliis ab eo factis ciuitatibus narrarentur; ſi enim alibi miracula feciſſet, multò magis in patria ſua facturum fuiſſe; cum autem in patria ſua non faciat, nec alibi profecto feciſſe. In hanc enim ſententiam prouerbiũ illud dici ſolebat, vt exprobraretur medicis non poſſe eos, quemadmodum profiterentur, curare alios, cum ſeipſos curare non poſſent. Hoc eodem ſenſu, & quaſi aliis verbis idem prouerbium vſurpãtes, dicebant Iudæi de crucifixo Chriſto, *alios ſaluos fecit, ſeipſum ſaluum faciat*; quaſi dicerent, ſi vera fuiſſent miracula, quibus alios ſaluos feciſſe fertur, ſe vtiq; ipſum multò magis ſaluum faceret, quod cum facere non poſſit, ne illa quidem miracula, quæ eum feciſſe fama eſt, facere potuit. Cur ergo Chriſtus, vt illi crederent, miracula ibi non fecit? *Quis cognouit ſenſum Domini, aut quis conſiliarius eius fuit?* Si tamen licet de eius per coniecturam aliquam iudicare conſiliis, eo ipſo quod illi hoc apud ſe cogitabant, indigni profecto miraculis erant. Et non ignorabat Chriſtus eorum animos, foreque vt viſis etiam miraculis non crederent, qui tam celebri, tam conſtanti famæ non credidiſſent. Quorſum ergo illis miracula faceret. Hæc non tã noſtra eſt coniectura quam Matthæi c. 13. 58. expreſſa ſententia, *Et non fecit*, inquit, *ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum.* Itaque quam illi rationem afferebant, quamobrẽ miracula ibi facere deberet, eam ille viciſſim retorquebat, vt doceret nuſquam ſe minus, quam in patria ſua facere debere. Debere enim fieri miracula vbi creduntur, cum miraculorum finis ſpectantium fides ſit; minimè autem credi, vbi ei, qui ea facit, minimum honoris tribuatur; nuſquam minus ſanctis viris qui miracula poſſũt facere, quam in patria ſua honoris tribui; nuſquam igitur minus quam in patria ſua miracula eos facere debere. Vltimam propoſitionem duobus è ſacris literis ſumptis probat exemplis; alterum eſt, quod Elias ad nullam Iudæam viduam, vt tempore famis aleretur, ſed ad Gentilem in Sarepta Sidoniorum Gentilem vrbem à Deo miſſus fuerit 3. Reg. 17. 9. quod ſciret nimirũ Deus gratiorem apud alienigenas quam apud ſuos ciues hoſpitem fore. Alterum Eliſæi, quod eius tempore multi viuque leproſi inter Iudæos fuerint, ſed nemo eorum tantum illi honoris detulit, vt ad eum petendæ curationis cauſa veniret, cum Naaman homo alienigena, & ſecundum Regem princeps a Syria vſq; venerit, vt ab eo curaretur 4. Reg. 5. 14. Quibus verbis atq; exemplis nõ ſolum docet Chriſtus, quod probare volebat, ſe nuſquam minus quam in patria ſua gratum, & acceptum eſſe, ſed etiam cauſam indicat cur ibi miracula non faceret, quod ciues ſui increduli eſſent, quemadmodum olim propter Iudæorum incredulitatem, neq; Elias ad vllam Iudęã viduam miſſus fuiſſet, nec Eliſæus vllos Iudæorum leproſos curauiſſet. Recte prorſus Ambroſius, *Cur igitur non curabat fratres, non curabat ciues, non ſanabat propinquos ortos; cum ſanaret alienos, ſanaret eos, qui obſeruantiam legis, & religionis conſortium non habebant, niſi quia voluntatis eſt medicina non generis, & diuinum munus votis eligitur, non natura iure deſertur. Diſce Chriſtiane rogare, quod cupias impetrare, faſtidioſos viros cæleſtium profectus munerum non ſequuntur.*

28. *Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira hæc audientes.*] Tam ſubitæ, & impotentis iræ diuerſas cauſas diuerſi auctores afferunt. Quidam propterea ita inflammatos fuiſſe dicunt, quod eam, quã legerat Iſaiæ prophetiam in ſe impletã eſſe ſignificaſſet, quaſi ſe verum Meſſiam eſſe dixiſſet, vt Græcus ille auctor apud D. Thom. ait. Alij, quod adducto duorum prophetarum exẽplo veteribus ſe prophetis comparaſſe videretur, vt ille idem auctor ſcribit. Alij, quod eorum vlcus Chriſtus tetigiſſet, & propoſitis exemplis eorum arguiſſet incredulitatem. Volebant enim audire ſibi placentia, vt illi apud Iſaiam 30. 10. Commune auditorum vitium delectari nõ doceri, mulceri velle nõ pungi Prou. 15. 12. & Amos 5. 10. *Remanſit* (dicebat Rex ille ſtultus Iſrael) *vir vnus per quem poſſumus interrogare Dominum, ſed ego odi eum, quia non prophetat mihi bonum, ſed malum* 3. Reg. 22. 8. 18. Alij, quod viſus eſſet ſignificare Chriſtus gratiam Dei à Iudæis transferendam ad gẽtes. Quod ne tandum illis dictu, & diuinis promiſſionibus contrarium videbatur. Scitè adnotauit Euthym. Iudæos hoc ipſo facto miraculis ſe indignos declaraſſe, & re ipſa comprobaſſe, quod Chriſtus dixerat, verum eſſe, neminem in patria ſua prophetam acceptum eſſe.

29. *Et ſurrexerunt, & eiecerunt eum extra ciuitatem.*] *Extra ciuitatẽ* tanquam reum mortis eiiciunt quia mos erat, vt omnes rei extra ciuitatem plecterentur. *Propter quod & Ieſus extra portam paſſus eſt.* Incipiunt Chriſtum primi crucifigere ciues ſui. Peiores quodammodo quã, qui eum poſtea crucifixére. Illi enim corrupto quidem, & violento iudicio, iudicio tamen egerunt. Iſti impatientes iræ, impatientes moræ, non iudicio, ſed impetu non crucifigere, ſed præcipitem dare voluerunt. Quod iiſdem pene verbis Ambroſ. & Beda notauerunt. Et Beda quidem peiores etiam illos diabolo facit. Nam ille ſuadere tantum conatus eſt Chriſto, vt ſe ex templi faſtigio præcipitem daret, ipſe vero pellere non eſt auſus; iſti autem ſuis eum manibus præcipitem agere voluerunt.

30. *Ipſe autem tranſiens per medium eorum, ibat.*] Non dubium volniſſe Euangeliſtam declarare Chriſtũ non vi, non arte, ſed miraculo ex Iudæorum manibus euaſiſſe, ſuamq; ea re oſtendiſſe diuinitatem, vt Chryſoſt. apud D. Thom. Ambr. & Euthy. in comment. obſeruarunt. *Simul intellige*, inquit Ambr. *non ex neceſſitate ſuſ̃e, ſed voluntariam corporis paſſionem: nec captum a Iudæis, ſed*

Cur Chriſti miracula poſtulabãt Nazareni, cum non crederent.

Cur in Nazareth Chriſtus miracula nõ fecerit. Roman. 11. 34.

Miraculorum finis ſpectantiũ fides.

Commune auditorũ vitium delectari, non doceri velle.

Ad Hebr. 13. 12.

à ſe

à ſe ipſo oblatum. Etenim quando vult, capitur, quando vult
elabitur; quando vult ſuſpenditur, quando vult non tenetur.
Vides igitur & hic diuinitatis eſſe quod non captus eſt, & illic
voluntatis eſſe quod captus eſt. Quale miraculum fuerit
incertum. Verba tantum ſignificant eum ſecurum, ſine
vlla fuga, ſine vlla feſtinatione, per medios hoſtes gra-
tii, lentoque gradu proceſſiſſe. hoc enim vis mihi ver-
borum videtur indicare, αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν
ἐπορεύετο, & ipſe, (aut potius ipſe autem, eſt enim oc-
culta quædam antitheſis,) per medium eorum tranſi-
ens, ibat, id eſt, procedebat, & ſecurus gradiebatur.
Ambroſ. & Beda in eo miraculum fuiſſe putant, quod
Chriſtus eorum repente mutauerit voluntates. Quod
etſi miraculum quidem fuiſſet, tamen Euangeliſta non
A vo u itatem, ſed facultatem Iudæis ſignificat defuiſſe.
Alij eorum quodammodo manus exiſtimant tenuiſſe,
vt ſe prehendere non poſſent. Alij inuiſibilem reddi-
diſſe ſeſe, quod ego exiſtimo eſſe probabilius. Mitto
quæ à nonnullis pijs quidem nec indoctis, ſed minus
fortaſſe limati iudicij feruntur auctoribus de ratione,
qua Chriſtus euaſerit; nec ea lector aut ſtudio, aut ca-
ſu apud illos inuenta credet, ſi mihi credet. Cur verò
Chriſtus à Nazaræis teneri noluerit, in promptu ratio
eſt, nondum venerat hora eius, vt Ambr. Theophy. & Be-
da reſpondent. Reliqua quæ ſequuntur vſque ad
finem capitis apud Matth. & Mar. in lo-
cis ad marginem ſignatis explica-
uimus.

CAPVT V.

1 FACTVM eſt autem, cum turbæ irruerent in eum, vt audirent verbum Dei, & ipſe ſtabat Matt. 4. c.
ſecus ſtagnum Geneſareth. 2. Et vidit duas naues ſtantes ſecus ſtagnum: piſcatores autem de- 18.
ſcenderant, & lauabant retia. 3. Aſcendens autem in vnam nauim, quæ erat Simonis, roga- Mar. 1. c.
uit eum à terra reducere puſillum. Et ſedens docebat de nauicula turbas. 4. Vt ceſſauit autem 16.
loqui, dixit ad Simonem: Duc in altum, & laxate retia veſtra in capturam. 5. Et reſpondens Simon, dixit illi:
Præceptor, per totam noctem laborantes, nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete. 6. Et cum hoc feciſſent,
concluſerunt piſcium multitudinem copioſam, rumpebatur autem rete eorum. 7. Et annuerunt ſocijs: qui erant
in alia naui vt venirent, & adiuuarent eos. Et venerunt, & impleuerunt ambas nauiculas, ita vt pene merge-
rentur. 8. Quod cum videret Simon Petrus, procidit ad genua Ieſu, dicens: Exi à me, quia homo peccator ſum,
Domine. 9. Stupor enim circumdederat eum, & omnes, qui cum illo erant, in captura piſcium, quam ceperant:
10. Similiter autem Iacobum, & Ioannem, filios Zebedæi, qui erant ſocij Simonis. Et ait ad Simonem Ieſus: No-
li timere: ex hoc iam homines eris capiens. 11. Et ſubductis ad terram nauibus, relictis omnibus ſecuti ſunt eum. Matt. 8. a.
12. Et factum eſt, cum eſſet in vna ciuitatum, & ecce vir plenus lepra, & videns Ieſum & procidens in faciem, 2.
rogauit eum, dicens: Domine, ſi vis, potes me mundare. 13. Et extendens manum, tetigit eum dicens: Volo: Mar. 1. d.
Mundare. Et confeſtim lepra diſceſſit ab illo. 14. Et ipſe præcepit illi vt nemini diceret: ſed Vade, oſtende te 40.
ſacerdoti, & offer pro emundatione tua, ſicut præcepit Moyſes, in teſtimonium illis. 15. Perambulabat autem Leu. 14. a.
magis ſermo de illo: & conueniebant turbæ multæ vt audirent, & curarentur ab infirmitatibus ſuis. 16. Ipſe 4.
autem ſecedebat in deſertum, & orabat. 17. Et factum eſt in vna dierum, & ipſe ſedebat docens. Et erant Pha- Mat. 9. a. 2.
riſæi ſedentes, & legis doctores, qui venerant ex omni caſtello Galilææ, & Iudææ, & Ieruſalem: & virtus Do- Mar. 2. a. 3.
mini erat ad ſanandum eos. 18. Et ecce viri portantes in lecto hominem, qui erat paralyticus: & quærebant
eum inferre, & ponere ante eum. 19. Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba, aſcenderunt ſu-
pra tectum, & per tegulas ſummiſerunt eum cum lecto in medium ante Ieſum. 20. Quorum fidem vt vidit,
dixit: Homo remittuntur tibi peccata tua. 21. Et cœperunt cogitare Scribæ, & Phariſæi, dicentes. Quis eſt hic,
qui loquitur blaſphemias? Quis poteſt dimittere peccata, niſi ſolus Deus? 22. Vt cognouit autem Ieſus cogitatio-
nes eorum, reſpondens, dixit ad illos: Quid cogitatis in cordibus veſtris? 23. Quid eſt facilius dicere: Dimittun-
tur tibi peccata: an dicere: Surge, & ambula? 24. Vt autem ſciatis quia Filius hominis habet poteſtatem in ter-
ra dimittendi peccata (ait paralytico) Tibi dico, ſurge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. 25. Et con-
feſtim cõſurgens corã illis, tulit lectũ, in quo iacebat: & abijt in domũ ſuam, magnificans Deum. 26. Et ſtupor ap-
prehendit omnes, & magnificabant Deum. Et repleti ſunt timore, dicentes: Quia vidimus mirabilia hodie 27. Mar. 2. c.
Et poſt hæc exiit, & vidit publicanum nomine Leui, ſedentem ad Telonium, & ait illi: Sequere me. 28. Et re- ;
lictis omnibus, ſurgens ſecutus eſt eum. 29. Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo ſua: & erat turba mul- Mat. 9. a. 9.
ta publicanorum, & aliorum, qui cum illis erant diſcumbentes. 30. Et murmurabant Phariſæi, & Scribæ eo- Mar. 2. c.
rum dicentes ad diſcipulos eius: Quare cum publicanis, & peccatoribus manducatis, & bibitis? 31. Et reſpon- 18.
dens Ieſus, dixit ad illos: Non egent qui ſani ſunt medico, ſed qui male habent. 32. Non veni vocare iuſtos, ſed
peccatores ad pœnitentiam. 33. At illi dixerunt ad eum: Quare diſcipuli Ioannis ieiunant frequenter, & ob-
ſecrationes faciunt, ſimiliter & Phariſæorum: tui autem edunt, & bibunt? 34. Quibus ipſe ait: Numquid po-
teſtis filios ſponſi, dum cum illis eſt ſponſus, facere ieiunare? 35. Venient autem dies: cum ablatus fuerit ab illis
ſponſus, tunc ieiunabunt in illis diebus. 36. Dicebat autem & ſimilitudinem ad illos: Quia nemo commiſſu-
ram à nouo veſtimento immittit in veſtimentum vetus: alioquin & nouum rumpit, & veteri non conuenit
commiſſura à nouo. 37. Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioquin rumpet vi-
num nouum vtres, & ipſum effundetur, & vtres peribunt. 38. ſed vinum nouum
in vtres nouos mittendum eſt: & vtraque conſeruantur. 39. Et ne-
mo bibens vetus, ſtatim vult nouum, dicit enim: Vetus
melius eſt.

qualis ille Pſal.17.5.& 29.12.& 1.Cor.12 25.& Hebr.5.2. A
Hoc ideo videtur Euangeliſta dixiſſe, vt Petrum excuſaret, quod tantum à ſe bonum reiicere voluiſſet; nec enim omnino apud ſe fuiſſe, ſtuporeque occupatum non ſatis, quid faceret, conſideraſſe. Non quod humilitas eius laudanda nõ fuerit, ſed quod vero ſimile non ſit eum dicturum fuiſſe Chriſto, vt à ſe abiret, ſi ſatis conſideraſſet, intellexiſſetque quanto ſibi eſſet vtilius eum retinere, quam ablegare. Sunt qui in hac re & nimium, & parum Petrum imitentur, vtrique peruersè: nam & quidam, cum apud ſe Chriſtum habeant, inconſideratè dimittunt; & alii, cum habeant, auarè, ambitioſeq; non dimittunt, quia plus eo præſente piſcantur. Hi non Chriſto, ſed Chriſtus ipſis piſcator eſt.

Et omnes qui cum eo erant.] Ne videretur Petrus ſine cauſa, magniq; miraculi occaſione obſtupefactus, addidit Euangeliſta etiam omnes, qui cum eo erant ſimili ſtupore fuiſſe correptos. B Hoc etiam eò pertinet, vt intelligamus verum, magnumq; fuiſſe miraculum, quod tam multi piſces capti fuerint, cum piſcatores ipſi, qui ceperant, quiq; magnam aliis copiam capere ſolebant, non vnus & alter, ſed omnes omnino qui aderant, ſtupore defixi fuiſſent.

Hebraiſmus. 10. *In captura piſcium.*] Hebraiſmus, propter capturã piſcium.

Similiter autem Iacobum & Ioannem.] De vocatione Iacobi, & Ioannis, Petri, & Andreæ Apoſtolorum... egimus c. 4. 18. 19. 20. 21. Hic ſolũ cum Lucæ vocationis occaſionẽ declarauimus. Quæ vt apparet ex hoc loco, in his quatuor Apoſtolis Petro, Andreæ, Iacobo, & Ioanne eadem fuit, captorum multitudo piſcium.

Noli timere, ex hoc iam homines eris capiens.] Reſpondet Chriſtus Petri cogitationibus. Timuerat ille, vt ex Euthymio recitauimus, ne propterea quod homo peccator Chriſtum recepiſſet, aliquid ſibi periculi eueniret; reſpondet Chriſtus tantum abeſſe, vt quicquam illi propterea mali ſit euenturum, vt maximum potius illi lucrum acceſſurum ſit. Namque ex piſcatore piſcium, hominum piſcatorem factum iri. Et, vt tãtam piſcium multitudinem, non ſuo labore, qui per totam noctem caſſus iam fuerat, ſed diuina virtute ceperat, ita poſtea fore, vt innumerabiles homines non doctrina, non induſtria ſua, ſed gratia diuina capiat, & in rete trahat Eccleſiæ Matth. cap. 4. 19. & Marcus c. 1. 17. Petro ſimul, & Andreæ Chriſtum dixiſſe tradunt; *Venite poſt me, & faciam vos fieri piſcatores hominum.* Quod Auguſtinus lib. 2. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 17. ita conciliat, quaſi bis hoc dixerit Chriſtus primum Petro ſoli, deinde de duobus ſimul fratribus Iacobo & Ioanni. Sed quemadmodum eo loco diſputauimus, quod Petrus dixit, omnibus, qui cum illo erant, dixit.

CAPVT. VI.

1 *FACTVM eſt autem in ſabbato ſecundo, primo, cum tranſiret per ſata, vellebãt diſcipuli eius* Mat. 12. a. 1.
ſpicas, & manducabant confricantes manibus. 2. Quidam autem Phariſæorum dicebant illis:
Quid facitis quod non licet in ſabbatis? 3. Et reſpondens Ieſus ad eos, dixit: Nec hoc legiſtis Mar. 2. d. 23.
quod fecit Dauid, cum eſuriſſet ipſe, & qui cum illo erant? 4. quomodo intrauit in domum Dei, 1. Reg. 21.
& panes propoſitionis ſumpſit, & manducauit, & dedit his, qui cum ipſo erant: quos non licet manducare niſi b. 6
tantum ſacerdotibus? 5. Et dicebat illis: Quia Dominus eſt Filius hominis, etiam ſabbati. 6. Factum eſt au- Leuit. 24. b. 9.
tem & in alio ſabbato, vt intraret in ſynagogam, & doceret. Et erat ibi homo, & manus eius dextera erat ari- Exodi 29 c. 32.
da. 7. Obſeruabant autem Scribæ, & Phariſæi ſi in ſabbato curaret: vt inuenirent vnde accuſarent eum. 8. Matth. 12. b. 10.
Ipſe vero ſciebat cogitationes eorum: & ait homini, qui habebat manum aridam: Surge, & ſta in medium. Et
ſurgens ſtetit. 9. Ait autem ad illos Ieſus: Interrogo vos ſi licet ſabbatis benefacere, an male: animam ſaluam Mar. 3. a. 1
facere, an perdere? 10. Et circumſpectis omnibus dixit homini: Extende manum tuam. Et extendit: & reſti-
tuta eſt manus eius. 11. Ipſi autem repleti ſũt inſipientia, & colloquebantur ad inuicem, quidnam facerent Ieſu.
12. Factum eſt autem in illis diebus, exiit in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei. 13. Et cum Matth. 10 a. 1.
dies factus eſſet, vocauit diſcipulos ſuos: & elegit duodecim ex ipſis (quos & Apoſtolos nominauit) 14. Simonẽ, Mar. 3. b. 13
quem cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum, & Ioannem, Philippum, & Bartholomæũ,
15. Matthæum, & Thomam, Iacobum Alphæi, & Simonem, qui vocatur Zelotes, 16. & Iudam Iacobi, &
Iudam Iſcariotem, qui fuit proditor: 17. Et deſcendens cum illis, ſtetit in loco campeſtri, & turba diſcipulorũ
eius, & multitudo copioſa plebis ab omni Iudæa, & Ieruſalem, & maritima, & Tyri, & Sidonis, 18. qui vene-
rant vt audirent eum, & ſanarentur à languoribus ſuis. Et qui vexabantur a ſpiritibus immundis, curabantur.
19. Et omnis turba quærebat eũ tangere: quia virtus de illo exibat, & ſanabat omnes. 20. Et ipſe eleuatis ocu-
lis in diſcipulos ſuos, dicebat: Beati pauperes: quia veſtrum eſt regnum Dei. 21. Beati, qui nunc eſuritis: quia Mat. 5. a. 2
ſaturabimini. Beati, qui nunc fletis: quia ridebitis, 22. Beati eritis cum vos oderint homines, & cum ſeparau- Matt. 5. a. 11.
erint vos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen veſtrum tanquam malũ propter Filium hominis. 23. Gau-
dete in illa die, & exultate: ecce enim merces veſtra multa eſt in cælo: ſecundum hæc enim faciebant Prophetis
patres eorum. 24. Veruntamen væ vobis diuitibus, quia habetis conſolationem veſtram. 25. Væ vobis, qui ſa-
turati eſtis: quia eſurietis. Væ vobis, qui ridetis nunc: quia lugebitis, & flebitis. 26. Væ cum benedixerint vo- Am. 6. a. 1.
bis homines: ſecundum hæc enim faciebant pſeudoprophetis patres eorum. 27. Sed vobis dico, qui auditis: Di- Eccl. 31. a. 8 Iſa. 65. c. 13
ligite inimicos veſtros, benefacite his, qui oderunt vos. 28. Benedicite maledicentibus vobis, & orate pro ca- Matt. 5. g. 44.
lumniantibus vos. 29. Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram. Et ab eo, qui aufert tibi veſtimen- 1. Cor. 6 b. 7
tum, etiam tunicam noli prohibere. 30. Omni autem petenti te, tribue: & qui aufert quæ tua ſunt, ne repetas.
31. Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis ſimiliter. 32. Et ſi diligitis eos qui vos dili- Matt. 7. b. 12
gunt, quæ vobis eſt gratia? nam & peccatores diligentes ſe diligunt. 33. Et ſi benefeceritis his, qui vobis be- Tobiæ 4. c.
nefaciunt; quæ vobis eſt gratia? ſiquidem & peccatores hoc faciunt. 34. Et ſi mutuum dederitis his, a quibus Matt. 5. g. 46
ſperatis recipere; quæ gratia eſt vobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, vt recipiant æqualia. 35.
Veruntamen diligite inimicos veſtros: benefacite, & mutuum date, nihil inde ſperantes: & erit merces ve- Matt. 5.
ſtra multa, & eritis filii Altiſſimi, quia ipſe benignus eſt ſuper ingratos & malos. 36. Eſtote ergo miſericor-
des, ſicut & Pater veſter miſericors eſt. 37. Nolite iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & non Deut. 15 b.

condemnabimini. Dimittite, & dimittemini 38. Date, & dabitur vobis: menſuram bonam, & confertam, &
Matt 7.a *coagitatam, & ſupereffluentem dabunt in ſinum veſtrum. Eadem quippe menſura, qua menſi fueritis, remetie-*
2. *tur vobis. 39. Dicebat autem illis & ſimilitudinem: Nunquid poteſt cæcus cæcum ducere? nonne ambo in fo-*
Marci 4. *ueam cadunt? 40. Non eſt diſcipulus ſuper magiſtrum: perfectus autem omnis erit, ſi ſit ſicut magiſter eius. 41.*
c 24. Matth. 10. *Quid autem vides feſtucam in oculo fratris tui, trabem autem, quæ in oculo tuo eſt, non conſideras? 42. Aut*
c 24. *quomodo potes dicere fratri tuo: Frater ſine eiiciam feſtucam de oculo tuo: ipſe in oculo tuo trabem non videns?*
Ioan 13 b. 16. *Hypocrita eiice primum trabem de oculo tuo: & tunc perſpicies vt educas feſtucam de oculo fratris tui. 43. Non*
Matt 7.a. *eſt enim arbor bona, quæ facit fructus malos: neq; arbor mala, faciens fructum bonum. 44. Vnaquæq; enim*
Matthæi 7 *arbor de fructu ſuo cognoſcitur. Neq; enim de ſpinis colligunt ficus: neq; de rubo vindemiant vuam. 45. Bonus*
c. 6 & 12. *homo de bono theſauro cordis ſui profert bonum: & malus homo de malo theſauro profert malum. Ex abundan-*
c 33 *tia enim cordis os loquitur. 46. Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico? 47. Omnis,*
Matthæi 7 d 21. *qui venit ad me, & audit ſermones meos, & facit eos: oſtendam vobis cui ſimilis ſit: 48 ſimilis eſt homini ædifi-*
Roman. 2 *canti domum, qui fodit in altum, & poſuit fundamentum ſuper petram. inundatione autem facta, illiſum eſt*
b 13. *flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat ſuper petram. 49. Qui autem audit, & non*
Iac. 1 b. 22 *facit: ſimilis eſt homini ædificanti domum ſuam ſuper terram ſine fundamento: in quam illiſus eſt fluuius, &*
continuo cecidit: & facta eſt ruina domus illius magna.

IN CAP. VI.

1 FACTVM *eſt autem in ſabbato ſecundoprimo cum transiret per ſata.*] Hunc locum ſanè difficilem apud Matthæum cap. 12. 1. explicauimus. Totum etiam reliquum caput in eiuſdem Matthæi commentariis capite 5. & 7. expoſitum eſt.

CAPVT VII.

Matt. 8. a 5 1. C*VM autem impleſſet omnia verba ſua in aures plebis, intrauit Capharnaum. 2 Centurionis*
autem cuiuſdam ſeruus male habens, erat moriturus: qui illi erat pretioſus. 3. Et cum audiſſet
de Ieſu, miſit ad eum ſeniores Iudæorum, rogans eum vt veniret, & ſaluaret ſeruum eius. 4.
At illi cum veniſſent ad Ieſum, rogabant eum ſollicite, dicentes ei: Quia dignus eſt vt hoc illi
præſtes. 5. diligit enim gentem noſtram: & ſynagogam ipſe ædificauit nobis. 6. Ieſus autem ibat cum illis. Et
cum iam non longe eſſet a domo, miſit ad eum Centurio amicos, dicens: Domine noli vexari: Non enim ſum di-
Matt. 8. a. 8. *gnus vt ſub tectum meum intres. 7. propter quod & meipſum non ſum dignum arbitratus vt venirem ad te:*
ſed dic verbo, & ſanabitur puer meus. 8. nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus, habens ſub me milites:
& dico huic vade, & vadit: & alii veni, & venit: & ſeruo meo, fac hoc, & facit. 9. Quo audito Ieſus mira-
tus eſt: & conuerſus ſequentibus ſe turbis, dixit: Amen dico vobis, nec in Iſraël tantam fidem inueni. 10 Et
reuerſi, qui miſſi fuerant domum, inuenerunt ſeruum, qui languerat, ſanum. 11. Et factum eſt: deinceps ibat
in ciuitatem, quæ vocatur Naim: & ibant cum eo diſcipuli eius & turba copioſa. 12. Cum autem appropinqua-
ret portæ ciuitatis, ecce defunctus efferebatur filius vnicus matris ſuæ: & hæc vidua erat: & turba ciuitatis mul-
ta cum illa. 13. Quam cum vidiſſet Dominus, miſericordia motus ſuper eam, dixit illi: Noli flere. 14. Et ac-
ceſſit, & tetigit loculum. (Hi autem, qui portabant, ſteterunt) Et ait: Adoleſcens, tibi dico, ſurge. 15. Et re-
Inf. 24 c *ſedit qui erat mortuus, & cœpit loqui. Et dedit illum matri ſuæ. 16. Accepit autem omnes timor: & magnifi-*
19. *cabant Deum, dicentes: Quia propheta magnus ſurrexit in nobis: & quia Deus viſitauit plebem ſuam. 17 Et*
Ioan. 4. c. *exiit hic ſermo in vniuerſam Iudæam de eo, & in omnem circa regionem. 18 Et nuntiauerunt Ioanni diſcipuli*
19. Matt. 11. a. *eius de omnibus his. 19 Et conuocauit duos de diſcipulis ſuis Ioannes, & miſit ad Ieſum, dicens: Tu es qui ven-*
2. *turus es, an alium expectamus? 20. Cum autem veniſſent ad eum viri, dixerunt: Ioannes Baptiſta miſit nos ad*
te dicens: Tu es, qui venturus es, an alium expectamus? 21. (in ipſa autem hora multos curauit a languoribus,
& plagis, & ſpiritibus malis, & cæcis multis donauit viſum) 22. Et reſpondens, dixit illis: Euntes renunciate
Ioanni quæ audiſtis, & vidiſtis: Quia cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, mortui
Iſai. 35 b. 5 *reſurgunt, pauperes euangelizantur: 23. & beatus eſt quicunq; non fuerit ſcandalizatus in me. 24. Et cum*
diſceſſiſſent nuntii Ioannis, cœpit de Ioanne dicere ad turbas. Quid exiſtis in deſertum videre? arundinem ven-
to agitatam? 25. Sed quid exiſtis videre? hominem mollibus veſtimentis indutum? Ecce qui in veſte pretioſa
ſunt & deliciis, in domibus regum ſunt. 26. Sed quid exiſtis videre? prophetam? Vtique dico vobis, & pluſ-
Mal 3. a. 1. *quam prophetam: 27. hic eſt, de quo ſcriptum eſt: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præpa-*
Matt. 11 b 10. *rabit viam tuam ante te. 28. Dico enim vobis: Maior inter natos mulierum propheta Ioanne Baptiſta nemo eſt,*
Mar 1 a 2 *qui autem minor eſt in regno Dei, maior eſt illo. 29 Et omnis populus audiens & publicani, iuſtificauerunt De-*
Matt. 11 b. 16. *um, baptizati baptiſmo Ioannis. 30. Phariſæi autem & legiſperiti conſilium Dei ſpreuerunt in ſemetipſos non*
Mat 3 a 4 *baptizati ab eo. 31 Ait autem Dominus: Cui ergo ſimiles dicam homines generationis huius? & cui ſimiles*
Mar 1 a. 6 *ſunt? 32. Similes ſunt pueris ſedentibus in foro, & loquentibus adinuicem, & dicentibus: Cantauimus vobis*
Mat. 16. a. 7. *tibiis, & non ſaltaſtis: lamentauimus, & non ploraſtis. 33. Venit enim Ioannes Baptiſta, neque manducans pa-*
Mar. 14 a *nem, neque bibens vinum, & dicitis: Dæmonium habet. 34. Venit Filius hominis manducans, & bibens, & dici-*
3. *tis: Ecce homo deuorator, & bibens vinum, amicus publicanorum, & peccatorum. 35. Et iuſtificata eſt ſapien-*
Ioan. 12. a 3. *tia ab omnibus filiis ſuis. 36. Rogabat autem illum quidam de Phariſæis vt manducaret cum illo. Et ingreſſus*

domum

domum Phariſæi diſcubuit 37. *Et ecce mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quod accubuiſſet in*
domo Phariſæi, attulit alabaſtrum vnguenti: 38. *& ſtans retro ſecus pedes eius: lacrymis cœpit rigare pedes*
eius, & capillis capitis ſui tergebat, & oſculabatur pedes eius, & vnguento vngebat. 39. *Videns autem Pha-*
riſæus, qui vocauerat eum, ait intra ſe dicens: Hic ſi eſſet Propheta, ſciret vtique, quæ, & qualis eſt mulier, quæ
tangit eum: quia peccatrix eſt, 40. *Et reſpondens Ieſus, dixit ad illum: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At*
ille ait: Magiſter, dic. 41. *Duo debitores erant cuidam fœneratori: vnus debebat denarios quingentos, &*
alius quinquaginta. 42. *Non habentibus illis vnde redderent, donauit vtriſque. Quis ergo eum plus diligit?*
43 *Reſpondens Simon dixit: Æſtimo quia is, cui plus donauit. At ille dixit ei: Rectè iudicaſti.* 44. *Et*
conuerſus ad mulierem, dixit Simoni: Vides hanc mulierem? Intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non
dediſti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis ſuis terſit. 45. *Oſculum mihi non dediſti: hæc autem*
ex quo intrauit, non ceſſauit oſculari pedes meos. 46. *Oleo caput meum non vnxiſti: hæc autem vnguento vn-*
xit pedes meos. 47. *Propter quod dico tibi: Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum. Cui*
autem minus dimittitur, minus diligit. 48. *Dixit autem ad illam: Remittuntur tibi peccata.* 49. *Et cœpe-* Matt. 9. A. 2.
runt qui ſimul accumbebant, dicere intra ſe: Quis eſt hic, qui etiam peccata dimittit? 50. *Dixit autem ad mu-*
lierem: Fides tua te ſaluam fecit: vade in pace.

IN CAPVT VII.

1. C*VM autem impleſſet omnia verba ſua in aures ple-bis.*] Cum hæc omnia, quæ narrata ſunt, in aures plebis inſtillaſſet; omnia verba Chriſti vocat Euangeliſta, omnia quæ Chriſtus loqui voluit, quaſi dicat cum plebi, quidquid voluit, libere dixiſſet. Subiungit doctrinæ miraculum, vt oſtendat Chriſtum ea, quæ docebat, miraculis confirmaſſe.

Intrauit Capharnaum.] Habuerat ſuperiorem concionem in campo, cum ex monte ab oratione deſcendiſſet, vt dixit cap 6 17. inde dicit ingreſſum Capharnaum, vt Matthæus narrat. Reliqua vſq; ad ver. 11. apud eundem Matthæum c.8. 5. expoſuimus.

11. *Et factum eſt deinceps.*] An ſtatim poſt ſanatum Centurionis ſeruum hoc acciderit, Lucas non dicit; tantum dicit hoc poſtea factum eſſe; ſed eſt probabile inter hoc miraculum, quod hic narratur, & id quod paulo ante narrauit de Centurionis ſanato ſeruo, ea omnia accidiſſe quæ Matt. c 8. & c. 9. & 10. narrat. Scribit enim Matt. c. 11 1. poſtquam Chriſtus Apoſtolos ſuos inſtruxiſſet, miſiſſetq; in Iudæam ad prædicandum, inde, id eſt, ex Capharnaũ diſceſſiſſe, & per alias iiſſe vt doceret ciuitates. Inter quas credibile eſt, vnam fuiſſe Naim, vbi mortuum illum adoleſcentem ſuſcitauit.

Ibat in ciuitatem quæ vocatur Naim.] Erat Naim Galilææ ciuitas non ita magna ad radicem mõtis Hermon diſtans à Thabor bis mille paſſus. Hieronymus in epitaph. Paulæ ad Euſtoch. & in locis Hebr. & Beda hoc loco, & Brochardus in deſcrip. c. 5 nominat ciuitatem, vt hiſtoriæ fidem faciat.

Et ibant cũ eo diſcipuli eius, & turba copioſa.] Hoc ideo videtur Euangeliſta dixiſſe, vt doceret multos eius miraculi fuiſſe teſtes.

12 *Cum autem appropinquarent portæ ciuitatis.* Videtur Euangeliſta hoc ita narrare quaſi caſu factum fuiſſet, vt appropinquante ad portam Chriſto mortuus efferetur: ſed credendum eſt in illo; qui humanis oculis videbatur, caſu diuinum latuiſſe conſilium; Chriſtumq; aut tunc veniſſe cum ſciebat mortuum efferendũ; aut mouendis tacite hominum animis effeciſſe, vt tunc eũ efferrent, cum ipſe ad vrbem appropinquaret. Volebat enim ita eum ſuſcitare, vt forte in eum incidiſſe videretur. Augebat etiam miraculi magnitudinem, vt non eum prius ſuſcitaret, quam ad ſepulturam efferretur, ne quis cauſari poſſet, non vere fuiſſe mortuum, & hominum opinionem, vt nõ priuatim domi coram paucis, ſed in ipſa vrbis porta, vbi & maximus ingredientiũq; egredientiũq; cõcurſus fieri ſolet. Et erat apud Iudęos in portis vrbiũ forũ vbi cauſæ agebantur, & nobiles ciuitatis viri frequẽter verſabãtur, *Et aduerſũ me*, inquit *loquebãtur qui ſedebãt in porta*, Pſ. 68. 13. & *nõ cõfundetur, cum loquetur inimicis ſuis in porta*, Pſal. 126. 5. Sic legimus Abſalonem in porta vrbis ſedere ſolitum vt populum iudicaret, 2. Reg 15. 2. Acceſſit turba quæ Chriſtum, quæq; defunctũ ſequebatur, quæ vtraq; ſibi occurrit in porta. Notauit hoc Beda, *Diuino*, inquit, *nutu multa Dominum turba, multa viduam comitabatur, vt viſo tanto miraculo multi teſtes, multi Dei fierẽt laudatores.* Cõueniebat etiã vt Chriſtus in ipſo vrbis ingreſſu totã eo miraculo ciuitatẽ commoueret, quo maiore de ſe opinione cõcitata, prædicaret illis Euangelium quo eo facilius reciperent, qui & maiorem de illo opinionem haberent, & maiori ab ipſo affecti eſſent beneficio.

Forum vbi cauſæ agebantur, in porta vrbiũ apud Iudæos.

Ecce defunctus efferebatur.] Particula *ecce* occurſũ ipſum ingredientis Chriſti, & egrediendis mortui ante oculos ponit. Solebant Iudæi ſicut & nunc extra vrbes habere ſepulchra. Quare & illud Ioſeph, in quo mortuus Chriſtus poſitùs eſt, in horto extra Ieroſolymam erat.

Filius vnicus matris ſuæ.] Quatuor circunſtantiis deſcribit mortuum, quibus indicat Chriſtum nõ ſine ratione cõmotum fuiſſe, vt mortuum ſuſcitaret. Quod fuerit adoleſcens, qui floreſcente adhuc ætate deceſſiſſet, quod vnicus eſſet matris ſuæ, cuius mors maiorem illi dolorem afferebat, quam ſi alios liberos habuiſſet; quod eſſet mater eius vidua, quæ & ſine viro, & ſine liberis orbata, ac deſerta maneret, vt Greg. Nyſ in lib. de creatione hominis c. 26. obſeruauit; quod locuples aut nobilis [illegible] magna eam, vt ait Euangeliſta, turba comitaretur, itaq; non haberet, quem poſt mortem relinqueret hęredem, quæ magna eſſe ſolet diuitum in morte conſolatio. Hæc, inquam, eò ab Euangeliſta tam minutè narrãtur, vt doceat, quibus cauſis adductus Chriſtus mortuum etiam nõ rogatus ſuſcitauerit, & vt fidẽ augeret hiſtoriæ, quæ ſi vera non eſſet, non potuiſſet tot circunſtantiis locorum, & perſonarum deſignari, vt adnotauit Ambroſius.

13. *Quam cum vidiſſet Dominus.*] Magnam hæc verba vim habent. Quam cum non ſimpliciter, ſed viduam viro, liberiſq; omnibus orbatam, & omnino miſerabilem vidiſſet, flentem, vociferantem, ſe miſeram clamãtem. Hæc enim omnia, & id genus alia, quæ cogitari breuiùs quam dici poſſunt, intelligendum eſt latere in illo relatiuo *quam*.

Miſericordia motus ſuper ea.] Hebraiſmus עליה propter eã. Reddit rationẽ cur non rogatus Chriſtus mortuũ excitauerit, quia cõmiſeratione nimirum matris cõmotus eſt. Satis ipſa per ſe tacita rogabat vidua. *Deſideriũ* enim *pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum, audiuit auris* eius, Pſal. 10. 17. Non eſt expectandum vt pauperes, & afflicti opẽ à nobis magna vociferatione petant. Ipſa pro eis miſeria vociferatur.

Hebraiſmus.

Secundum Hebræos.

Magis

Magis petit, qui petere non audet; & plus dat, qui dat non rogatus.

Dixit illi, noli flere.] Alio modo hoc illi Chriſtum dixiſſe credendum eſt, quam cæteris, qui eam comitantes conſolabantur. Nam & cæteros eadem illi, aut ſimilia dixiſſe verba credendum eſt. Quis enim flenti non dicat, *Noli flere?* Sed alij nimirum vulgari dicebant more, humaniſque, vt fieri ſolet, rationibus adductis, mortalem peperiſſe; quod factum eſſet, infectum fieri non poſſe, nihil miſeriæ prodeſſe lacrymas, quæ calamitatem augerent, non leuarent. Chriſtus verò ita vt aut alijs verbis, quæ Euangeliſta tacuerit, aut modo ipſo hæc eadem verba dicendi ſpem aliquam oſtenderit fore, vt filius reuiuiſceret.

14. *Et acceſſit, & tetigit loculum.*] Tetigit, vt teneret, & qui loculum portabant, gradum ſiſterent, & miraculum circunſtantibus, ac circumſpectantibus omnibus faceret Theophyl. & Euthymius ideo tetigiſſe putant, vt ſuſcitaret, oſtenderetque corpus ſuum, quia Dei corpus erat, vim habere mortuos excitandi. Sed Euangeliſta potiùs indicat Chriſtum ſolis verbis, quam tactu ſuſcitaſſe, *Adoleſcens*, inquit, *tibi dico, ſurge.*

Hi autem qui portabant, ſteterunt.] Siue quod id vt facerent Chriſtus apprehenſo loculo ſignificauerat; ſiue quia ipſi, cum audiſſent quid Chriſtus viduæ defuncti matri dixiſſet, vidiſſentque eum loculum apprehendentem, & quaſi ad faciendũ miraculum aliquod ſeſe parantem, ſpem conceperant fore, vt mortuum ſuſcitaret. Id Ambroſius in allegoriam vertit, quam qui volet, apud illum facile reperiet.

Et ait, Adoleſcens tibi dico, ſurge.] Tibi præcipio. Oſtẽdit ſe non aliena, ſed ſua auctoritate, ſuoque præcepto mortuum ſuſcitare. Alloquitur mortuum, quia Deus eſt, cuius ſolius vocem mortui poſſunt audire Ioann. 5. 25. *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc eſt, quãdo mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent.* Vocat enim Deus *ea quæ non ſunt, tanquam ea quæ ſunt*, Roma. 4. 17. Sic iubetur Ezechiel ex perſona Dei mortuos, & arida iam oſſa alloqui. *Oſſa arida audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus Deus oſſibus his, ecce ego intromittam in vos ſpiritum, & viuetis*, Ezech. 37. 4. 5. Dixit quidem Petrus mortuæ puellæ, *Tabitha ſurge*, Actor. 9. 40. ſed non dixit tibi dico, ſurge, quia nõ ſua, ſed Chriſti auctoritate loquebatur. Adnotauit Cyrillus lib. 1. de fide ad Reginas hoc eſſe, quod prædixerat Iſai. c. 40. 10. *Ecce Deus veſter, ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.*

15. *Et reſedit, qui erat mortuus, & cœpit loqui.*] [Oſt]endit Euangeliſta quis fuerit effectus verborum [Chri]ſti. Non dixit, & reſurrexit qui erat mortuus, ſed dixit ꝙ ad fidem erat efficacius, *reſedit & cœpit loqui*; quibus verbis ſimul dixit atque probauit non ſpecie tenus, ſed verè reſurrexiſſe, vt Titus Boſtren. apud D. Thom. citatus obſeruauit.

Et dedit illum matri ſuæ.] Cuius commiſeratione eum ſuſcitauerat. Huius loci, totiuſque hiſtoriæ allegoriam, ſiquis deſiderat Ambroſium in commentarijs legat, & Auguſtinum ſermone 44. de verbis Domini, & Greg. in expoſitione quarti Pſalmi pœnitentialis, & Theophil. Alexand. lib. 3. allegoriarum, & Bedam hoc loco.

Timor pro reuerentia [illegible]

16. *Accepit autem omnes timor.*] Horror quidam omnes inuaſit in Chriſto apparentis diuinitatis. Sæpe diximus timorem pro reuerentia erga Deum, & homines ſanctos poni ſolere Hebræorũ idiomate, qui יראת יהוה timorẽ Domini, Dei cultum, & venerationem appellant, vt Marci 4. 40. & ſupra c. 1. 12. 65. & 2. 9. & 5. 26. Id ſtatim explicatur cum dicit, *& magnificabãt Deum.* Hic enim erat timor, reuerentia in Deum.

Dicentes, quia propheta magnus ſurrexit in nobis.] Vir valde ſanctus. Omnes enim viri ſancti prophetæ vocabantur, quia prophetæ ſancti eſſe ſolebant, Geneſ. 20. 7. Putat Beda populum illum credidiſſe Chriſtum eſſe Deum; ſed infra eam opinionem loqui videntur; itaq; probabilius eſt crediſſe eſſe Meſſiam, de quo non poterant non inaudiſſe aliquid, quamuis nondum crederent eſſe Deum. Nam etſi Meſſias quidem in literis ſacris Deus futurus ſignificabatur, tamen id non vſque adeo notum erat vulgo, vt non plerique ignorarent, & magna pars eorum qui Chriſtum Meſſiam eſſe credebant, nondum ſatis crederent eſſe Deum. Confirmat hanc opinionem quod continuo ſequitur, *& quia Deus viſitauit plebem ſuam.* Iiſdem quippe verbis vtuntur, quibus ſupra Zachar. cap. 1. 68. verum redemptorem Chriſtum confeſſus eſt. Sic interpretatur Heſychius homilia 1. de laudibus Beatæ Virginis, quem ſequor libenter; etſi non ignoro ſenſum horum verborum eſſe poſſe, viſitaſſe Dominum plebem ſuam miſſo propheta, non qui eam redimeret, ſed qui conſolaretur. Iam enim diu prophetas non habebant. Sed vt dixi, illud probabilius. Cur enim id de Ioanne non dicebant, cuius famam ignorare non poterant? Et quod quidam obijciunt, nomen προφήτης articulum non habere, infirmum eſt argumentũ. Quoties enim non habet Chriſtus? quoties non habet Deus.

17. *Et exijt hic ſermo.*] Hæc fama, aut factum hoc Chriſti, quod mortuum ſuſcitaſſet. Ideo hoc dicit Euangeliſta, vt confirmet fidem hiſtoriæ, cuius non ſolum ciuitas Naim, vbi miraculum factum fuerat, ſed tota etiam circa regio teſtis eſſe poſſet, quæ eius rei famam audierit. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 28. vide apud Matth. c. 11. 2.

29. *Et omnis populus audiens, & publicani iuſtificauerũt Deum.*] Dubium, cuius hæc verba ſint, Euangeliſtæne an Chriſti? Diuerſus enim ſenſus diuerſis erit auctoribus. Si Euangeliſtæ ſunt, ſenſus erit, omnem populum, & publicanos cum audiſſent quæ de Ioanne dicebat Chriſtus, crediſſe, Deumque laudaſſe, cum prius Ioannis baptiſmum ſuſcepiſſent. Phariſæos autem, & iuriſperitos contempſiſſe. Sic omnes recentiores interpretes, quos mihi videre contigit, exponunt, duce, opinor, Lyrano. Si Chriſti verba ſunt, ſenſus hic erit, omnem populum, publicanoſque audito Ioanne Deum iuſtificaſſe, id eſt, iuſtum, & benignum agnouiſſe, atque à Ioanne fuiſſe baptizatos: Phariſæos autem, & legiſperitos ſuperbe Dei conſilium, & ſalutare remedium ab eo per Ioannem miſſum deſpexiſſe. Sic omnes, quos viderim veteres auctores Ambroſius, Beda, Euthymius, citat etiam in eam ſententiam Chryſoſtomum D. Thomas, & certò mihi perſuaſum habeo hunc verum eſſe ſenſum. Primum enim, quorſum Euangeliſta loquentem interpellaſſet Chriſtum? & mediam eius orationem interrupiſſet? Vt indicaret (dicet aliquis) quorſum Chriſtus dixiſſet quæ ſequuntur. At præterquam quod ne iſto quidem modo quæ ſequuntur ſat bene cohærent, vt paulo poſt demonſtraturi ſumus, multo profectò melius cohærebunt, ſi omnia Chriſti ſint verba. Deinde illa dictio, *ergo*, quæ ſtatim ſequitur verſu 31. non ſolum indicat, ſed planè oſtendit continuatam fuiſſe orationem Chriſti; colligit enim Chriſtus non ex ijs, quæ Euangeliſta, ſed ex iis quæ ipſemet dixerat. *Cui ergo ſimiles dicam, &c.* Non poteſt autem colligere, niſi ex illis verbis, *Phariſæi autem, & legiſperiti ſpreuerunt conſilium Dei*: illa ergo verba ipſe dixerat. Præterea quod dicit, *baptizati baptiſmo Ioannis*, quem habebit ſenſum, ſi Euangeliſtæ verba ſunt? eodem enim tempore indicat orationis ſeries, & baptizatos illos fuiſſe, & Deum iuſtificaſſe. Immo verò aut iuſtificare Deum fuit baptizari, aut ideo certè baptizati ſunt, quia Deum iuſtificauerunt, id eſt, iuſtum illum, atque prouidum crediderunt. Itaque non prius baptizati ſunt quam Deum iuſtificarant, ſed aut

ſimul vtrumque fecerunt, aut prius iuſtificauerunt, A poſt ſunt baptizati. Si autem verba hæc ſunt Euangeliſtæ, non dubium quin ſignificet populum, & publicanos tum Deum iuſtificauiſſe, cum Chriſtum de Ioanne loquentem audiuiſſent, vt illi ipſi noui interpretes exponunt. At quis credat tum baptiſmum Ioannis accepiſſe eos, cum Ioannes de medio ſublatus eſſet? Quin baptiſmum potius Chriſti ſuſcipiebant; cum & præſentem haberent, & propter eius de Ioanne teſtimonium Deum iuſtificauerint, Ioannique crediderint qui omnes auditores ſuos ad Chriſtum, non, vt ipſe faciebat, aqua ſola, ſed in aqua, & Spiritu ſancto baptizantem, quemque vnicum ſalutis eſſe auctorem prædicabat, mittere ſolebat; Denique prior illa ſententia B illis ſtat verbis verſu 31. *Ait autem Dominus*. Illa autem verba, nec in pleriſque Græcis, Latiniſque reperiuntur exemplaribus, neque ab vllo, quod ſciam, antiquo leguntur auctore: non ab Ambroſio, non à Beda, non à Theophylacto, non ab Euthymio. Sic ergo interpretor, *& omnis populus audiens* ſub. Ioannem, *iuſtificauerunt Deum*, id eſt, iuſtum, benignum, & prouidentem confeſſi ſunt, qui tale ſibi per Ioannem miſiſſet auxilium, vt inuento redemptore à peccatis liberarentur. Non negamus iuſtificandi verbum in literis ſacris idem ſæpe ſignificare, quod iuſtum reputare, iuſtum declarare, iuſtum confiteri, vt hoc loco, & cap. 16. 15. & Mich. 6. 11. ſed ſemper ita accipi, quod hæretici dicunt, id vero negamus, & non vno ſcripturæ loco, ſed tota C pene ſcriptura docemus.

Iuſtificandi verbum non [illegible] accipitur.

Baptizati baptiſmo Ioannis.] Declarat ab effectu, quomodo Deum iuſtificauerint, quia nimirum baptiſmo Ioannis baptizati ſunt; oſtendentes credidiſſe ſe iis, quę per Ioannem à Deo nuntiabantur. Duo hominum genera, qui longiſſimè à pietate abeſſe videbantur, dicit iuſtificaſſe Deum, Ioanniſque baptiſmum ſuſcepiſſe, rudem populum, qui fere legem ignorabat, & publicanos homines auariſſimos, quique pro publicis, & quodammodo excommunicatis peccatoribus habebantur Matth. 18. 17. quo magis exaggeraret Phariſæorum, & Scribarum duritiam, atque pertinaciam, qui illis, qui minus credere debebant, credentibus, credere noluiſſent. Sic apud Matth. c. 21. 31. Chriſtus il- D lis obiiciebat, *Amen dico vobis quia publicani, & meretrices præcedunt vos in regnum Dei*, & Matth. 8. 11. *amen dico vobis quia multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, & Iſaac, & Iacob in regno cælorum, filij autem regni eiicientur in tenebras exteriores.*

30. *Phariſæi autem, & legiſperiti conſilium Dei ſpreuerunt in ſemetipſos.*] Populo, & publicanis duobus, vt diximus, generibus hominum ſanctitatem minimè profitentium alia duo opponit hominum genera Phariſæos, & legiſperitos, quos Scribas alio nomine vocari alibi diximus, qui maximè ſcientiam ſcripturarum, & legis, vitæque ſanctitatem profitebantur. Illos dicit credidiſſe, Deumque iuſtificaſſe; hos conſilium Dei deſpexiſſe, id eſt ſalutare remedium, quod à Deo prudentiſſimo conſilio illis offerebatur; quaſi dicat E magis illos ſuo, quam dei conſilio credidiſſe. Hoc eſt fortaſſe quod dicit εἰς ἑαυτούς *in ſemetipſos*, id eſt, apud ſemetipſos, plus ſibi, quam Deo tribuentes: vt εἰς ponatur pro ἐν. Aut, vt alii exponunt, maximeque Beda, *in ſemetipſos*, id eſt, in ſuam ipſorum condemnationé, in malum ſuum. Aut, vt idem Beda interpretatur, *conſilium Dei ſpreuerũt in ſemetipſos*, id eſt, ad ipſos miſſum, ſed hoc magis alienum eſt.

Non baptizati ab eo.] Violenta mihi prorſus eorum videtur interpretatio, qui hanc Phariſæorum, & Scribarum exceptionem eſſe putant, quaſi correctio ſuperioris ſententiæ ſit, & quia dixerat Phariſæos, & legiſperitos ſpreuiſſe conſilium Dei, dicat nunc, non quidem A illos omnes, ſed eos tantum, qui à Ioanne baptizati nõ fuerant ſpreuiſſe. Nec enim baptiſmum cauſam, ſed effectum contemptionis diuini cõſilii facit, & de omnibus Phariſæis, atque legiſperitis generaliter loquitur. Non quod nemo Phariſæorum, & Scribarum Ioanni crediderit, ab eoque baptizatus fuerit. Nam etſi id ex Euangeliſtis certo non conſtat, tamen eſt credibile nõ neminem eorum credidiſſe. Cæterum quia de vniuerſo loquebatur genere, non de ſingulis hominibus, neminé excepit. Alioqui neq; omnis populus, nec omnes publicani à Ioanne baptizati fuerãt, illiq; crediderant, & tamen generaliter dicit omnem populum, & publicanos fuiſſe baptizatos, Deumq; iuſtificaſſe. Colligunt B hinc Ambroſ. & Beda, ſi in Ioannis baptiſmo cõtẽptus Dei erat, ideoq; fuit ſalutaris, multo magis Chriſti baptiſmum ſalutarem eſſe credere oportere.

An ex Phariſæis aliqui Ioãnis baptiſmũ receperint.

31. *Ait autem Dominus.*] Iam docuimus ver. 9. hęc verba non eſſe legenda. Totum autem hunc locum vſque ad ver. 36 Mat. 11. 16. tractauimus.

36. *Rogabat autem illum quidam de Phariſæis, vt manducaret cum illo.*] Quorſum hoc narret Euangeliſta, & cum ſuperiore coniungat hiſtoria non ſatis apparet: ſed eſt veri ſimile, quia de Phariſæorum incredulitate agebatur, ſubiungere voluiſſe quid Chriſto cum quodam ex Phariſæis accidiſſet, vt doceret etiam eos, qui aliquid erga Chriſtum beneuolentiæ, & humanitatis oſtendebant, non ſatis in eũ credidiſſe cõfiſos propria iuſtitia. C Quis verò hic fuerit Phariſæus nihilo magis certũ, niſi q; ex ver. 40. intelligimus nomen illi fuiſſe Simoni. An fuerit Simon ille leproſus, qui apud Matth. c. 26. 6. & apud Marcum c. 14. 3 Chriſtum dicitur excepiſſe cõuiuio, illic diſſeruimus. Vnde & alia quæſtio intelligi poteſt, an hæc eadẽ ſit hiſtoria atq; illa, quæ illic à Mat. & Marco, & illa, quæ à Ioãne c. 12. 1. narratur. Apud Matt. enim docuimus eſſe diuerſam. Quare credibile eſt hoc paulo poſt ſuperiorem hiſtoriam accidiſſe, ideoq; Euangeliſtam in vnum conieciſſe locum.

Et ingreſſus domum Phariſæi diſcubuit.] Non vt cibum corporis acciperet, ſed vt animæ cibũ daret. Hac enim de cauſa ſolebat inuitatus nõ recuſare; aliquãdo etiam nõ inuitatus ambire conuiuia, vt homines inter cor- D porales eſcas ſpiritualiter ineſcaret, vt infra c. 19. 5.

37. *Et ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix.*] De hac etiam muliere quænam fuerit, egimus apud Mat. c. 26. 7. Alia huius loci propria eſt quæſtio, quo ſenſu peccatrix appelletur. Quidam non alio modo peccatricem vocari putant, quam quo omnes homines nulla inſignes virtute peccatores nominantur. Faciunt hoc reuerentia, & pietate quadã, ne ſanctam hanc mulierem meretricem fuiſſe dicant, ꝙ aures videtur auerſari. Sed conſtans omnium veterum auctorum opinio eſt fuiſſe meretricẽ, ſi non vulgo proſtitutam, parum certè caſtè viuentem. Ambroſ. Gregor. hom. in hæc verba, & Beda in commentariis. Idque Euangeliſta ipſe, & Simon ſatis indicant, qui vterq; eam peccatricem vocat, quo nomine nõ ſolent, niſi impudicæ mulieres appellari: E honeſtiore enim vocabulo res minùs honeſta declaratur, quam figuram ὑποκορισμὸν Græci vocant. Nec miratus fuiſſet Simõ pati ſe Chriſtũ ab ea tangi, ſi aliis vitiis, quam impudicitia fuiſſet infamis. Et qui pudicã fuiſſe putant, non tam eius honorem augent, quã Chriſti honorem minuunt. Eò maior medici gloria eſt, quò, quẽ curârit, maior erat morbus.

Peccatricis nomine mulieres impudicæ ſolent appellari.

Vt cognouit, quod Ieſus accubuiſſet in domo Phariſæi.] Apparet eam mulierem excitatam fama Chriſti occaſionem ante quæſiuiſſe, vt ſua ad eius pedes peccata proiiceret. Nam quaſi in inſidiis poſita ſimul vt cognouit eum in domo eſſe Phariſæi, loco ſcilicet idoneo, vt officium illi, quod cupiebat, ſuum exhiberet, protinus accurrit.

Attulit alabaſtrum vnguenti.] Plenum vnguenti De alabaſtro apud Matth. diximus. Quamquam hoc verum alabaſtrum ex alabaſtrite lapide fuiſſe vero ſimile eſt, cum & nomen id indicet, & nihil repugnet. Nec enim fractum eſt, vt illud apud Matth. & ſcimus ex Plinio, aliiſque auctoribus morem fuiſſe veterum, vt myropolæ ex alabaſtrite lapide vnguentariis vaſis vterentur; ſic ad Chriſtum peccatores non vacui, ſed vnguentum ferentes venire debent, quibus vngantur eius pedes, id eſt, eleemoſynas, quibus eius pauperes recreentur.

38. *Et ſtans retro ſecus pedes eius.*] Non dicitur ſteterit, quod recta in pedes ſteterit, vt quidam volunt. Quo enim modo ſtans pedes Domini vngere, lachrymis rigare, & capillis tergere potuiſſet? Nam vt concedamus Chriſtum antiquo recumbēdi more in thoro iacuiſſe, tamen credibile non eſt, tam altum fuiſſe thorum, vt ſtans recta mulier pedes eius oſcularetur, & capillis tergeret. Steteriſſe igitur, id eſt, conſtitiſſe dicitur. Mirum videbitur antiquam Orientalium conſuetudinē ignoranti mulierem, vt non dicam impudicam, certe alienam, certè ignotam, & certè mulierem in publicum irruere conuiuium, Chriſti pedes vngere, non ſolum tangere. Sed vt apud Matt. docuimus is Perſis, & omnibus Orientalibus erat mos, vt in conuiuiis vnguenta etiam adhiberent, iis præſertim inuitatis, quorum cauſa conuiuium eſſet inſtructum. Videmus etiam & apud Marcum Tullium eius conſuetudinis aliqua veſtigia. Ea igitur conſuetudo fecit, vt hæc mulier non ſolum id auderet facere, ſed etiam tanquam ſolitum, & à ſe debitum Chriſto exhiberet officium. Solebat enim id per mulieres fieri, à quibus magis quam à viris ars tota vnguentaria quaſi res omnino muliebris, & delicata tractabatur. Itaque primo lib. Reg. c. 8. 13. Iudæis Samuel prædicit fore, vt ſi Regem ſibi poſtulare pergant, atque obtineant, Rex ipſorum filias vnguentarias ſuas faciat. ſecus pedes Chriſti ſteteriſſe dicitur, quia qui ad menſam antiquo more ſuper thoros accumbebant, ita iacebant, vt caput verſus menſam, pedes verſus exteriorem partem haberent, qua miniſtri fercula ferentes, menſam obibant.

Apud Orientales etiā in conuiuijs adhibita vnguenta. Lib. 13. epiſt. ad Atticū, epiſt. 50.

Lacrymis cœpit rigare pedes eius.] Rectè peccatrix à lacrymis ſumit exordium. Magnæ ad flectendum Deum oratoriæ artis eſt peccatorem tacitum flere. Quid niſi ſua peccata flebat? Intelligimus hinc eam illi veniendi ad Chriſtum fuiſſe cauſam, vt veniam ab eo ſuorum peccatorum impetraret. Sciteque à quibuſdam eſt obſeruatum multos legi, qui ad Chriſtum, vt ſanitatem corporis obtinerent, magno ſtudio concurrerint; qui verò peccatorum ſuorum remiſſionem petiturus venerit, præter hanc mulierem neminem legi. Meruit ſingulare obtinere beneficium, quæ ſingulari ad [illegible] ſtudio atque animo venit.

Et capillis capitis ſui tergebat.] Satis erat dicere, *capillis*, etiamſi non addidiſſet, *capitis ſui*, ſed addidit, vt orationi emphaſim adhiberet, & caput pedibus opponeret. Nec dubium quin habuerit felix illa peccatrix linteum aliquod, quo poſſet tergere pedes Chriſti, ſed [illegible] maioris humilitatis, caritatiſque capillis tergere, quam linteo. Allegorias non quærimus, ſed tamen aliquando obiter occurrentes indicamus. Ambroſ. capillos honores, quia mulieris gloria, decuſque, vt ait D. Paulus 1. Corinth. 11. 15 capillus eſt: Beda res omnes ſuperfluas interpretatur, quæ Chriſti pedibus, id eſt, pauperibus ſeruire debent.

Capilli honores, & res ſuperflua.

Et oſculabatur pedes eius.] Hoc, vt opinor, in more nō erat, ſed fecit illa mulier ſingulari humilitate, & præcipuo quodam erga Chriſtum amore. Habent, quod imitentur fratres exemplum; qui quos peregrinorum lauarunt pedes, oſculari ſolent.

Et vnguento vngebat.] Vulgaris quæſtio, cur non potius caput, quam pedes vnxit? vt & conſuetudo erat, & ſiue alia, ſiue eadē apud Matth. mulier c. 26. 7. & Marci 14. 3. & Ioannis 12. 3. feciſſe dicitur. Vulgaris quoque reſponſio indignam ſe adhuc peccatricem iudicaſſe, quæ Chriſti caput tangeret, vt reſpondet Ambroſ. Id probabile, ſed fieri etiam poteſt vt vnguentum hoc minus pretioſum fuerit, & indignum capite. Nam illud, quo caput Chriſti vnctum fuiſſe dicitur, alij Euangeliſtæ piſticum, atque pretioſum appellant; de hoc Lucas nihil dicit eiuſmodi. Et dubium non eſt, quin pretioſiora vnguenta capiti ſolerent adhiberi.

39. *Videns autem Phariſæus.*] Multa ſimul Phariſæus peccat. Primum temere iudicat ignorare Chriſtum, qualis eſſet mulier, quæ ipſum tangebat, cum non ſolùm mulieris mores, ſed ipſius etiam Phariſæi cogitationes perſpectas haberet, vt ait Auguſt. lib. 50. hom. 23. Deinde quod inde colligeret Chriſtum non eſſe prophetam. Nec enim omnia prophetæ ſciunt, & poterat recordari Eliſæum, in quo duplex Eliæ ſpiritus erat, non priùs cognouiſſe mortuum eſſe filium mulieris Sunamitidis hoſpitæ ſuæ, quam illi ipſa narrauit 4. Reg. 4. 27. Præterea, quod Chriſtum de ſuo iudicauerit ingenio. Nam quia Phariſæi turgido, inflati ſpiritu ſanctos ſe eſſe profitebantur, quaſi propheticum illud dicentes, *Diſcede à me, & noli me tangere, quia mundus ſum*, vt idem Auguſt. interpretatur, offendebatur, quod ſe Chriſtus à peccatrice muliere contrectari pateretur. Quemadmodum & illi alii qui dicebant *quare cum publicanis, & peccatoribus manducatis, & bibitis?* ſupra cap. 5. 30. Stultus denique erat, qui talium ſtorem peccatores, medicum ægrotos admittere mirabatur. Cuiuſmodi hominibus rectè alibi Chriſtus reſpondit, *non veni vocare iuſtos, ſed peccatores, & non egent qui ſani ſunt medico, ſed qui malè habent.*

Eſaie 58. 11 & 65. 5.

Matt. 9. 13 & ſup. c. 5. 31.

40. *Et reſpondens Ieſus dixit ad illum.*] Non ad verba, ſed ad cogitationes, quas in Phariſæi animo proſpexerat. Qua ex re poterat intelligere Phariſæus Chriſtum non tantum prophetam, ſed etiam Deum, dominumque prophetarum eſſe. Miranda Chriſti in reſpondendo prudentia, atque ſuauitas facit vt ipſe ſeſe Phariſæus iudicio ſuo condemnet, &, vt ait Beda, *dum ſua ſententia Phariſæus conuincitur, quaſi phreneticus funem portat, ex quo ligetur. Enumerantur bona peccatricis, enumerantur mala falſi iuſti, cum dicitur, intraui in domum tuam.* Nec tam ſuum, quam infamis mulieris tuetur honorem; nō enim reſpondet ſe prophetam eſſe, quamquam id re ipſa tacitus probat, ſed Phariſæo mulierem opponit, quam ille peccatricem appellauerat, cogitq; confiteri eum, illam ſe eſſe meliorem.

41. *Denarios quingentos.*] De denario, quid eſſet diſputauimus apud Matth. c. 18. 28.

42. *Quis ergo eum plus diligit.*] Hic nobis hærendum eſt. Quia etſi huius loci difficultas, quæ ſumma profectò eſt, non hic, ſed in huius accommodatione parabolæ, & concluſione quæ eſt ver. 47. conſiſtere putatur, tamē meo quidem iudicio eius difficultatis explicatio ex horum verborum explicatione pendet. Indicabo primùm difficultatem. Videtur ex hac parabola non ſatis colligendum, quod Chriſtus colligit, multa peccata illi mulieri remitti, quia multùm dilexiſſet; ſed cōtra, propterea multum eam dilexiſſe, quod multa illi peccata remiſſa fuiſſent. Nam non propterea illi qui quingentos debebat denarios plus remiſſum eſt, quia multum dominum amauerat; ſed propterea plus poſtea dominum amauit, quia plus illi, quam alteri remiſerat, quemadmodum his, in quibus verſamur verbis, ſignificatur. Quæ res ſpecioſam Caluino, & cæteris nouis hereticis errandi occaſionem dedit, negātibus huic mulieri propter præcedentia caritatis opera remiſſa

pecca-

peccata; illa verò verba, *quoniam dilexit multum*, ſic interpretantibus, vt dictio illa, *quoniam*, non cauſam, ſed effectum, & conſequentiam ſignificet. Quod vtinam nemo Catholicorum ſecutus eſſet. Quæ interpretatio, vt ad nullum errorem viam aperiret, tamen reiicienda omnino eſſet, quia ſcripturæ, & rationi repugnat. Poſtquam Chriſtus Simoni dixerat ver. 47. *remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum*, conuerſus ad mulierem dixit, *remittuntur tibi peccata tua.* Non ergo ante remiſſa fuerant, & tamen ante dilexerat, id eſt officia caritatis exhibuerat, ante lacrymis rigauerat pedes Chriſti, ante capillis terſerat, ante oſculata fuerat, ante vnxerat. Non igitur ſignificat prius fuiſſe illi remiſſa peccata, deinde dilexiſſe, & poſteriorem dilectionem prioris remiſſionis peccatorum ſignum eſſe; ſed contrà, priùs dilexiſſe, deinde remiſſa illi fuiſſe peccata. Dicet aliquis, peccata illi prius remiſſa fuiſſe, ſed an remiſſa ſibi eſſent, ipſam ignoraſſe, idque illi Chriſtum declaraſſe, cum dixit *remittuntur ei peccata multa*; verbũ Græcum præteriti temporis ἀφέωνται hoc etiam confirmare. Certè hoc Caluiniani alio ſuo errore prohibiti dicere non poſſunt. Putant enim neminem fidelem dubitare poſſe ſibi eſſe remiſſa peccata. Ita neminem ignorare poſſe, vtrum ſibi peccata remiſſa ſint, an non. Nam ſi quidem credit, remiſſa eſſe, ſi non credit, non eſſe; an credat autem, vel non, neminem ignorare, eadem enim fide qua alia credit, debere credere ſe credere. Et quod attinet ad verbum ἀφέωνται dubium non eſt præteritum pro præſenti poſitum eſſe ex verſu 49. Maius etiam contra hanc interpretationem argumentum eſt, quòd ſi vera eſſet, neceſſe eſſet dicere mulieri illi peccatrici, antequam ad Chriſtum veniret remiſſa fuiſſe peccata; quod neſcio profectò, an illi quamlibet hæretici conceſſuri ſint. Quis enim dubitat illam non vt ob remiſſa ſibi peccata gratias ageret, ſed vt remiſſionem peccatorum quæreret, ad Chriſtum veniſſe? Euthym. alio modo videtur interpretari, cui plus dimiſſum eſt, plus diligit, id eſt qui plus debebat Domino, plus eum diligebat, vt maioris ab eo debiti condonationem obtineret. Quam interpretationem niſi fallor D. etiam Auguſt. in lib. 50. hom. homilia 23. ſecutus eſt. Et quidẽ in ea muliere, de qua quæſtio eſt, ita videtur accidiſſe. Non enim ob aliam cauſam tantum Chriſto caritatis exhibuit, niſi quia videbat ſe tam multa habere peccata, vt ad conſequendam eorum veniam ſingulari ſibi caritate opus eſſet. Sed non eſt in vniuerſum verum eũ plus diligere qui plus debet. Plerique odêre creditores ſuos Vulgaris ſ vrant, & poſteriorum interpretum reſponſio eſt, potuiſſe Chriſtum vtrumque colligere, & *remiſſa ſunt ei peccata multa, quia dilexit multum*, & è cõtrario, dilexiſſe multùm, quia multa ei remiſſa ſunt peccata. Vtrumque enim ex altero ſequi, quia nec remiſſio peccatorum ſine caritate, nec caritas ſine remiſſione peccatorum eſſe poſſit, & vtrumque ſit alterius cauſa genere diuerſo. Nam caritas cauſa eſt efficiens, atque formalis remiſſionis peccatorum, & remiſſio peccatorum cauſa eſt materialis, & diſponens caritatis. Sed cùm vtrunq; Chriſtus colligere potuiſſet, voluiſſe hoc potius colligere, quàm illud; vt intelligeremus parabolam, quam adduxerat, non per omnia remiſſioni peccatorum, de qua agebatur, ſimilem eſſe: nam in pecunia, de qua parabola erat, cauſam amoris fuiſſe, non è contrario; nec enim qui plus alter alterum, quàm alter dilexerat, plus illi remiſſum fuiſſe, ſed contrà etiam. In peccatrice verò illa, non id ſolum accidiſſe, vt quia plus illi remiſſum fuerat, plus dilexiſſet; ſed etiam, vt quia plùs dilexiſſet, plus illi remiſſum fuiſſet; eam differentiam, vt Chriſtus oſtenderet, non collegiſſe, dilexit multum, quia remiſſa ſunt ei peccata multa. ſed remiſſa ſunt ei peccata multa, quoniam dilexit multum.

Præteritum pro præſenti ſumitur in ſcriptura interdum.

Remiſſio peccatorũ, & caritas ſibi inuicem cauſa.

Suſpecta mihi in exponendis litteris ſacris nimia ſubtilitas eſt. Nunquam enim magis erramus, quàm cùm noſtro indulgemus ingenio. Eſto vtrumq, ex vtroque ſequatur & remiſſio peccatorum ex dilectione, & dilectio ex peccatorum remiſſione, tamen vtrunque ex propoſita parabola tanquam ex antecedente occultæ argumentationis qua Chriſtus vtebatur, rectè colligi non poterat, & non debemus exiſtimare Chriſtum malè, abſurdeque collegiſſe. Placuerat aliquando mihi, vt Chriſtum inuerſa parabola vſum fuiſſe diceremus, nec argumentaretur à ſimili, ſed à contrario, quemadmodum ſi dixiſſet; Sicut ille dilexit multum, quia multum illi remiſſum fuerat; ita huic mulieri è contrario, quia dilexit multum, remiſſa ſunt peccata multa; aut, quemadmodum ille cui plus remiſſum erat, plus debuit diligere; ita ego huic mulieri plus debeo remittere, quia plùs me dilexit. Et quidem cum hanc interpretationem recognoſco, etiamnum mihi magis placet; eamq; libenter amplecterer, niſi alia mihi poſtea, quæ magis placuit, occurriſſet. Quod Chriſtus hoc loco Simonem rogat, *quis ergo eum plus diliget?* etſi futurum tempus eſt, tamen ex conſuetudine loquendi vim præteriti habere puto. Solemus ita vulgo loqui. Hic pro Chriſto vitam, ille bona ſua dedit, vter ergo erit ſanctior? id eſt vtrum eorum tu ſanctiorem fuiſſe iudicabis? Sic rogauit Chriſtus. Quis ergo eum plus diligit, id eſt, quem tu iudicas ex effectu coniecturam faciens plus ante dominum ſuum dilexiſſe, vtrum illi magis amicum fuiſſe, cum amicitiæ cauſa fœnerator debitum vtrique remiſerit? Reſpondet Simon eodem ſenſu, puto quia cui plus dimiſit, id eſt, credo ille plùs ante fœneratorem diligebat, cui plus ab eo remiſſum eſt debiti. Credendum enim eſt plus illi dimiſiſſe, à quo magis ſe diligi ſentiebat, alteri tantum non dimiſſurum minus diligenti, ſi tantundem debuiſſet. Hac ratione rectè colligit Chriſtus, *remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multùm.* Fallor niſi ad hunc etiam modum Auguſt. intellexit. Nam hom. 23. per præteritum vertit & exponit. *Debebat*, inquit, *vnus quinquaginta denarios, alius quingentos. Donauit ambobus. Quis eum plus dilexit?* Solum poterat ſimilis locutionis exemplum deſiderari, quod apud Amos c. 5. 13. obſeruaui, *ideo prudens in tempore illo tacebit*, id eſt, tacebat, aut tacere oportuit.

44. *Dixit Simoni, vides hanc mulierem:*] Emphatica ſunt ſinguli verba, Simon tu vir ſcilicet, & Phariſæus, qui te ſanctum, & videri vis, & eſſe putas, vides hanc non virum, non Phariſæum, ſed mulierem, & mulierẽ quidem peccatricem, id eſt publicis peccatis infamem: Quid expectandũ erat, niſi vt diceret, multo ſanctior eſt te; illi enim peccata remiſſa ſunt; tibi aut non ſunt, aut pauciora certè ſunt, quod certum eſt ſignum, gratiorem illam, & magis amicam Deo eſſe, quam te. Non dixit Chriſtus hoc verbis, re verò ipſa dixit, edi ſſerens quid illa feciſſet, quid illa non feciſſet,

Intraui in domum tuã, aquam pedibus meis non dediſti.] Sunt qui dicant Iudæorum morem fuiſſe, vt conuiuis pedes, antequam ad menſam accumberent, lauarentur. ſic Abraham Gen. 18. 4. tribus illis angelis, qui peregrinorum ad ſe ſpecie venerant, pedes lauare voluiſſe. Sic Lot alijs angelis Gen. 19. 2. Sic illũ in Gabaa peregrinum Iud. 19. 21. feciſſe. Sed nec id apud vllum grauem auctorem lego, nec video ex illis exemplis, quæ afferuntur, colligi poſſe. Illic enim illis non tanquam conuiuis, ſed tanquam hoſpitibus, & peregrinis feſſis, ac puluerulentis de via loti ſunt pedes. Quibus ijſdem pedes lauare viduas iubet D. Paulus 1. Timoth. 5. 10. Quid ergo queritur Chriſtus ſibi à Phariſæo lotos non fuiſſe pedes, ſi id in more non erat? nõ queritur fortaſſe de illo, nec eum reprehendit, quòd pedes ſibi non lauerit, ſed illi mulierẽ anteponit, quod lauiſſet. Potuit

A etiam conqueri, quòd ſibi non tanquam conuiuæ, ſed tanquam hoſpiti, & peregrino non lauiſſet pedes. Elegans, & vehemens antitheſis. Tu vir, iſta mulier; tu Phariſæus, iſta peccatrix; tu in domo tua, iſta in aliena; tu conuiuæ, & hoſpiti, iſta ignoto ante; tu aqua pedes non lauiſti, iſta non aqua, ſed lacrymis non lauit modò, ſed perpetuò rigauit pedes; tu os meum oſculatus non es, illa, ex quo intrauit, non deſtitit oſculari pedes meos; tu nec caput quidem meũ vnxiſti, illa & pedes vnxit.

Mos oſculũ pacis dandi ſalutationis ergo.

45. *Oſculum mihi non dediſti.*] In os ſcilicet, vt mos apud Iudæos erat venientibus oſculum pacis dare ſalutationis cauſa. plena exemplorum eſt ſcriptura ſacra Gen 27.27. & 31.28. Exod. 4.27. & 18.7. Ruth. 1.9. 1. Reg. 20.41. & 2. Reg. 14. 33. Matth. 26. 48. Rom. 16.16. & 1. Corinth. 16.20.

B 46. *Oleo caput meum non vnxiſti.*] Orientales in conuiuiis pretioſis vnguentis vti ſolitos fuiſſe apud Matt. c. 26.6. docuimus. Opponit Chriſtus ſimplex oleum, quo pauperes vtebantur, pretioſo vnguento, quo mulier ſibi pedes vnxerat; opponit pedibus caput.

47. *Propter quod dico tibi.*] Propter quæ officia, *remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum.* Quæ ad vim argumentationis pertinebat, ſupra declarauimus ver. 42. Nunc de ipſa per ſe propoſitione diſputandum. Quomodo verum eſſe poteſt multa illi peccata fuiſſe remiſſa, propterea quod plus Chriſtum dilexiſſet, cum nec caritas in eo qui peccatum habet, peccatorum remiſſionem, neque remiſſio peccatorum caritatem præcedat vera Catholicaque ſententia? C nam eorum opinionem, qui exiſtimant poſſe caritatem cum peccato mortali cohærere, ne audiendam quidem arbitror. Quidam reſpondent veram caritatem ante peccatorum remiſſionem præcedere non poſſe, officia tamen charitatis ex humana caritate profecta poſſe, quales erant orationes, & eleemoſynę Cornelij Act. 10.4. Eiuſmodi fuiſſe huius mulieris officia quæ ſicut veræ, diuinæque caritatis opera non erãt, remiſſionem peccatorum propriè non merebantur; merebantur tamen tanquam diſpoſitiones, non ſummo quidem iure, ſed ex æquo, & bono, & vt Theologi loquuntur, de congruo, non de condigno. Alii remiſſionem peccatorum hic non pro culpæ, ſed pro pœnæ remiſſione accipi. D caritatem quidem non culpæ ſed pœnæ remiſſionem ſæpè præcedere. Alij non præcedere tempore, ſed natura, quia vera cauſa eſt. Omnia hæc dicuntur probabiliter, ſed duo prima ſunt, pbabiliora poſtremo, quia Chriſtus non ſolum natura ſed etiam tempore indicat mulierem illam priùs dilexiſſe multum, quàm multa illi peccata remitterentur cum prius toto conuiuio officia illi caritatis exhibuiſſet, peccata verò non niſi in fine illi remiſſa ſint, cum à Chriſto audiuit *remittuntur tibi peccata tua.*

Cui autem minus dimittitur, minus diligit.] Credo particulam δὲ, quæ *autem* ſignificare ſolet, poſitam eſſe pro γὰρ enim Sensus enim eſt magis conſequens. Reuocat Chriſtus hypotheſim ad theſim, vt fortius probet, quaſi argumentetur. *Cui minus dimittitur, minus diligit* E Intelligitur pars altera ſententiæ & cui plus dimittitur, plus diligit, id eſt plus antequam illi dimitterentur, diligebat; quaſi breuius diceret, dilectio menſura eſt remiſſionis peccatorum, ergo huic mulieri quæ multum dilexerat, multa peccata remiſſa ſunt. Probat enim priorem conſequentiã ſumpto vniuerſali medio, quo collegerat multa illi peccata fuiſſe dimiſſa, quia multum dilexerat. Fruſtra quidam hoc loco mihi videntur mouere quæſtionem, quomodo propoſitio illa vera ſit, plùs diligenti plura peccata dimitti. Nam Ioannem quidem certè pluſquam iſtam mulierem dilexiſſe, non tamen plura illi peccata remiſſa fuiſſe. Facilis ſolutio, hæc propoſitio quamuis abſoluta eſſe videatur, hypo-

Dilectio menſura remiſſionis peccatorũ.

A thetica eſt; intelligenda enim eſt tacita conditio, ſi plus habeat quòd ei remittatur. Deniq; nõ ſignificatur quid re ipſa magis, minuſue diligẽti remittatur, ſed quid natura ſua mereatur maior minorue dilectio. Maior nimirũ, vt plura; minor, vt pauciora peccata remittãtur.

48. *Remittuntur tibi peccata tua.*] ἀφέωνται, remiſſa ſũt nunc me loquente, ſimulque remittente, quemadmodum, & conuiuæ intellexerunt. *Quis eſt hic:* &c. Intellexerunt nimirum his verbis Chriſtum peccata illi dimiſiſſe, itaque non declarauit Chriſtus mulieri ante illi à Deo fuiſſe remiſſa peccata, ſi enim id dicere voluiſſet, non fuiſſent illi eius verbis offenſi. Non enim ignorabant id Prophetas facere potuiſſe, id in Dauide feciſſe Nathan. 2. Reg. 12.13. Sed ſignificauit tunc cum loque- B batur, illi peccata à ſe remitti, quod diſcumbentes oſtendit. Quemadmodum ſi paralytico illi, cui dixit, *tolle lectum tuum, & ambula,* dixiſſet, ſanatus es, tolle grabatum tuum, & ambula. non dubium quin quamuis verbo præteriti temporis vteretur, ſignificaſſet, non ante ſanatum fuiſſe, ſed tunc à ſe loquente, iubentéque ſanari. Quo ergo modo dixerat ante Simoni, *remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum?* Dixit ea tum remitti, quia ſtatim erant remittenda. & quia iam cœpta remitti. Nec enim momento temporis, ſed toto illo ſpatio; quo ſuam erga Chriſtum caritatem oſtendit, peccata illi remiſſa ſunt, id eſt pœnæ peccatis debitæ. De his enim propriè hæc verba intelliguntur, quæ creſcente caritate minuuntur. Nam culpa aut tota maC net, aut tota momento remittitur: & illi mulieri antequã hoc Chriſtus diceret, remiſſam fuiſſe credendũ eſt.

Ioan. 5. 8.

Culpa tota momento remittitur pœna creſcente caritate minuitur.

49. *Et cœperunt, qui ſimul accumbebant, dicere intra ſe.*] ἐν ἑαυτοῖς in ſe ipſis, aut intra ſe ipſos. Quod quidam ambiguum eſſe putant, poſſe enim ſignificari eos tacitè in animo quemque ſuo id dixiſſe, id eſt cogitaſſe; aut inter ſe collocutos ſubmurmurantes, quæ ſequuntur. Verba priorem ſenſum magis mihi videntur præ ſe ferre. Si enim dicere voluiſſet inter ſe murmuraſſe, potius dixiſſet ἐν ἀλλήλοις, aut πρὸς ἀλλήλους.

Quis eſt hic qui etiam peccata dimittit?] Improbabile mihi videtur, quod nonnulli interpretes dicunt, hæc verba hominum eſſe admirantium quaſi dicant, oportere magnum virum, aut maiorem etiam viro ChriD ſtum eſſe cùm peccata remittat. Quemadmodum illi dixerunt infra c. 8. 25. & Matt. 8. 27. *Quis putas hic eſt, quia & ventis, & mari imperat, & obediunt ei?* Hic nimis bene de malis cogitant. Facilius creditu eſt de Phariſæorum ingenio (pleroſque enim eorum qui ſimul accumbebant fuiſſe Phariſæos veriſimile eſt) eos iſta murmurando, & blaſphemiæ Chriſtum accuſando dixiſſe. Sicut ſimili occaſione Scribæ illi Matt. 9.3. & ſupra c. 5.21 *Quis eſt hic qui loquitur blaſphemias? quis poteſt dimittere peccata, niſi ſolus Deus?* Quod tunc Phariſæi de Chriſto dicebant, id noui nunc hæretici de ſacerdotibus Chriſti vicariis dicunt, eos blaſphemare, quòd dicant ſe remittere peccata. Similis error, & quòd illi putabant hominem quem cernebant Chriſtum, & quòd E hi hos, quos vident ſacerdotes humana, non diuina auctoritate peccata remittere; iam olim in Nouatianis ab Ambroſ. lib. 1. c. 2. & ab Eccleſia tota refutatus, & à nobis apud Matt. c. 9 3.

50. *Dixit autem ad mulierem, Fides tua te ſaluam fecit.*] Hic vnus ex iis locis eſt, quos ſemper hæretici noſtri temporis in ore habent, vt confirment nos ſola fide iuſtificari. Quam ineptè alios citare ſoleant, in quibus non de fide, quam ipſi iuſtificantem, ſed de fide, quam miraculorum vocant, agitur. apud Matt. c. 9. 2. docuimus. Hic vnus eſt locus, qui magis ad rem citari poſſe videbatur, quia in eo nõ de fide miraculorũ, ſed de fide iuſtificãte ſermo eſt. Nã mulier illa nõ venerat ad Chriſtum vt corpore, ſed vt animo ſanaretur, quod erat iuſtifi-

Sola fides non iuſtificat.

cati, id credidit, id eſt conſecuta. Sed & hunc profectò locum ineptè illi citant. Primum, non video hîc ſolam fidem, quæ illis probanda erat; quin fidem video per caritatem operantem, quam nos iuſtificare dicimus; & quidem primò caritati locum datum, prius enim quàm Chriſtus diceret, *Fides tua te ſaluam fecit*, dixerat, *remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum*. Deinde cùm dicit, fidem eam mulierem ſaluam feciſſe, non eo modo dicit, quo ipſi dicunt fidem iuſtificare. Nam illi quidem non docent fidem iuſtificare, tanquam præcedentem iuſtificationis cauſam, ſed tanquam os, aut manũ ipſam apprehendentem iuſtificationem. Itaque per fidem nos iuſtificari putant, quia fide credimus nos eſſe iuſtificatos, nobiſque iam remiſſa peccata. Qui error tantum abeſt, vt ex hoc loco probari poſſit, vt ex eo maximè refutetur. Nec enim fides, quæ mulierem illã ſaluam feciſſe dicitur, credebat ſibi à Chriſto remiſſa eſſe peccata, ſed poſſe remitti. Quod his ipſis verbis nõ obſcurè ſignificatur. Opponit enim Chriſtus fidem mulieris Phariſæorum incredulitati, qui dicebant. *Quis eſt hic*, non credentes poſſe eum peccata remittere, itaque cùm mulieri Chriſtus dicit, *fides tua*, indicat propterea illam ſaluam factam eſſe, quod crediſſet poſſe à ſe remitti peccata, quod illi qui murmurabant non credebant. Non ergo eo modo dicit fidem ſaluam feciſſe mulierem, quo illi dicunt iuſtificare, atqui ſi hoc non probant, nihil probant. Deinde cum mulier illa ad Chriſtum venit, non dubium, quin fidem habuerit; fidei enim pedibus venerat; at nondum erat profectò iuſtificata, nondum illi erant remiſſa peccata, non ergo ſola fide iuſtificata eſt. Si enim ſola fide iuſtificata fuiſſet, ſimul atque fidem habuit, fuiſſet vtique iuſtificata. Quam illi conſecutionem neque negant, neque negare poſſunt, cum doceant omni habenti fidem remiſſa eſſe, id eſt non imputata peccata. Denique vt vnum eorum errorem ex errore altero refutemus, ipſi docent quiſquis iuſtificatus eſt, certò id ſcire, nec vllo modo dubitare remiſſa ſibi eſſe peccata. Illa mulier, antequã Chriſtus illi diceret, *remittuntur tibi peccata tua*, neſciebat ſibi eſſe remiſſa, id enim à Chriſto tam multis, tam magnis charitatis poſtulabat officijs, vt ſibi peccata remitterentur, nondum ergo erat iuſtificata; atqui habebat certè fidem, ſine qua remiſſionem peccatorum à Chriſto tot lacrymis non petiiſſet: non ergo ſola fide iuſtificata eſt. Cur ergo fidei eius ſalutem Chriſtus attribuit? Facilis ratio, & ſæpè à multis Catholicis explicata, quod ſalutis initium fides fuerit, fides enim ad Chriſtum mulierem adduxerat, & ſine fide nunquam ita Chriſtum dilexiſſet, vt pedes rigaret lacrymis, capillis detergeret, vnguento vngueret. Fides ſalutem inchoauit, conſummauit caritas. *Etſi pœnitentiæ ſtimulus ex fide acciderat*, inquit Tertul. lib. 4 aduer. Marcion. *per pœnitentiam ex fide iuſtificatam ab eo audiit, Fides tua te ſaluam fecit.*

Fides cur ſalus attribuatur.

vade in pace Beda, & Theophyl. bene age, bene viue, noli amplius peccare, vt dixit illi Ioann. 5. 14. & 8. 11. iuſtitiam enim pacem vocari, quod apud Deum pacem homini reconciliet. Malo ſimpliciùs interpretari. Vade libera, ſine timore pœnæ ob præterita peccata infligendæ. Eſt enim modus cum ſalutatione dimittendi accommodatè ad id, quòd præceſſit, intelligendus, vt Mar. 5. 34. & ſeq. cap. 6. 48.

CAPVT VIII.

1. *Et factum eſt deinceps, & ipſe iter faciebat per ciuitates, & caſtella prædicans, & euangelizans re-*
gnum Dei: & duodecim cum illo. 2. & mulieres aliquæ, quæ erant curatæ à ſpiritibus malignis,
& infirmitatibus: Maria, quæ vocatur Magdalene, de qua ſeptem dæmonia exierant, 3. & Io- Mar. 16. c. 9.
anna vxor Chuſæ procuratoris Herodis, & Suſanna, & aliæ multæ, quæ miniſtrabant ei de facul-
tatibus ſuis. 4. Cum autem turba plurima conuenirent, & de ciuitatibus properarent ad eum, dixit per ſimili-
tudinem: 5. Exiit qui ſeminat, ſeminare ſemen ſuum: & dum ſeminat, aliud cecidit ſecus viam, & conculca- Matt. 13. a. 1.
tum eſt, & volucres cæli comederunt illud. 6. Et aliud cecidit ſupra petram: & natum aruit, quia non habebat Mar. 4. a. 2.
humorem. 7. Et aliud cecidit inter ſpinas, & ſimul exortæ ſpinæ ſuffocauerunt illud. 8. Et aliud cecidit in ter-
ram bonam: & ortum fecit fructum centuplum. 9 Hæc dicens clamabat: Qui habet aures audiendi, audiat. 10.
Interrogabant autem eum diſcipuli eius, quæ eſſet hæc parabola. 11. Quibus ipſe dixit: Vobis datum eſt noſſe my- Mat. 6. c. 9.
ſterium regni Dei, cæteris autem in parabolis: vt videntes non videant, & audientes non intelligant. 12. Eſt au- Mat. 13. b. 14
tem hæc parabola: Semen eſt verbum Dei. 13. Qui autem ſecus viam, hi ſunt qui audiunt: deinde venit dia- Mar. 4. b. 12
bolus, & tollit verbum de corde eorum, ne credentes ſalui fiant. 14. Nam qui ſupra petram: qui cum audierint, Ioan. 12.
cum gaudio ſuſcipiunt verbum: & hi radices non habent: qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis re- f. 40.
cedunt. 15. Quod autem in ſpinas cecidit: hi ſunt, qui audierunt, & à ſolicitudinibus, & diuitiis, & volupta- Act. 28. f. 26
tibus vitæ euntes, ſuffocantur, & non referunt fructum. 16. Quod autem in bonam terram: hi ſunt, qui in Rom. 11. b. 8.
corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia. 17. Nemo autem lucer-
nam accendens, operit eam vaſe, aut ſubtus lectum ponit: ſed ſupra candelabrum ponit, vt intrantes videant lu-
men. 18. Non eſt enim occultum, quod non manifeſtetur: nec abſconditum, quod non cognoſcatur, & in pa- Mat. 5. b. 15.
lam veniat. 19. Videte ergo quomodo audiatis? Qui enim habet, dabitur illi: & quicunque non habet, etiam Mar. 4. c. 21
quod putat ſe habere, auferetur ab illo. 20. Venerunt autem ad illum mater, & fratres eius, & non poterant adi- Mat. 10. c. 26.
re eum præ turba. 21. Et nunciatum eſt illi: Mater tua, & fratres tui ſtant foris, volentes te videre. 22. Qui Mar. 4. c. 22.
reſpondens, dixit ad eos: Mater mea, & fratres mei hi ſunt, qui verbum Dei audiunt, & faciunt. 23. Fa- Mat. 13. b. 12
ctum eſt autem in vna dierum: & ipſe aſcendit in nauiculam, & diſcipuli eius, & ait ad illos: Transfretemus & 25. c. 29.
trans ſtagnum. Et aſcenderunt. 24. Et nauigantibus illis, obdormiuit, & deſcendit procella venti in ſtagnum, Mat. 12. d. 46.
& complebantur, & periclitabantur. 25. Accedentes autem ſuſcitauerunt eum, dicentes: Præceptor, peri- Mar. 3. d. 31.
mus. At ille ſurgens, increpauit ventum, & tempeſtatem aquæ, & ceſſauit: & facta eſt tranquillitas. 26. Di- Mat. 8. a. 23
xit autem illis: Vbi eſt fides veſtra? Qui timentes, mirati ſunt ad inuicem, dicentes: Quis putas hic eſt, Mar. 4.
quia & ventis, & mari imperat, & obediunt ei? 27. Et nauigauerunt ad regionem Geraſenorum, quæ eſt d. 36.

contradixeram. 28 Et cum egreſſus eſſet ad terram, occurrit illi vir quidam, qui habebat dæmonium iam
temporibus multis, & veſtimento non induebatur, neque in domo manebat, ſed in monumentis 29. Is, vt
vidit Ieſum, procidit ante illum: & exclamans voce magna, dixit: Quid mihi, & tibi eſt Ieſu Fili Dei Altiſ-
ſimi? obſecro te, ne me torqueas. 30. Præcipiebat enim ſpiritui immundo vt exiret ab homine. Multis enim
temporibus arripiebat illum, & vinciebatur catenis, & compedibus cuſtoditus & ruptis vinculis agebatur
a dæmonio in deſerta. 31. Interrogauit autem illum Ieſus, dicens: Quod tibi nomen eſt? At ille dixit: Legio:
quia intrauerant dæmonia multa in eum 32. Et rogabant illum ne imperaret illis vt in abyſſum irent. 33.
Erat autem ibi grex porcorum multorum paſcentium in monte: & rogabant eum, vt permitteret eis in illos in-
gredi. Et permiſit illis. 34. Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos: & impetu abiit
grex per præceps in ſtagnum, & ſuffocatus eſt. 35 Quod vt viderunt factum qui paſcebant, fugerunt, &
nunciauerunt in ciuitatem, & in villas. 36. Exierunt autem videre quod factum eſt, & venerunt ad Ieſum:
& inuenerunt hominem ſedentem, à quo dæmonia exierant, veſtitum, ac ſana mente ad pedes eius & timue-
runt. 37. Nunciauerunt autem illis & qui viderant, quomodo ſanus factus eſſet a legione: 38 & rogauerunt
illum omnis multitudo regionis Geraſenorum vt diſcederet ab ipſis: quia magno timore tenebantur. Ipſe au-
tem aſcendens nauim, reuerſus eſt. 39. Et rogabat illum vir, a quo dæmonia exierant, vt cum eo eſſet. Dimiſit
autem eum Ieſus, dicens: 40 Redi in domum tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit per vniuerſam
ciuitatem, prædicans quanta illi feciſſet Ieſus. 41. Factum eſt autem cum rediiſſet Ieſus, excepit illum turba. e-
Mat 9 c 18. *rant enim omnes expectantes eum. 42. Et ecce venit vir, cui nomen Iairus, & ipſe princeps ſynagogæ erat:*
Mar 5 b 22. *& cecidit ad pedes Ieſu, rogans eum vt intraret in domum eius, 43. quia vnica filia erat ei fere annorum*
duodecim, & hæc moriebatur. Et contigit, dum iret, a turbis comprimebatur. 44 Et mulier quædam erat in
fluxu ſanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos erogauerat omnem ſubſtantiam ſuam, nec ab vllo potuit
curari: 45 acceſſit retro, & tetigit fimbriam veſtimenti eius: & confeſtim ſtetit fluxus ſanguinis eius. 46
Et ait Ieſus: Quis eſt, qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant: Præce-
ptor, turbæ te comprimunt, & affligunt, & dicis: Quis me tetigit? 47. Et dixit Ieſus: Tetigit me aliquis. nam
ego noui virtutem de me exiiſſe. 48. Videns autem mulier, quia non latuit, tremens venit, & procidit ante pedes
eius: & ob quam cauſam tetigerit eum, indicauit coram omni populo: & quemadmodum confeſtim ſanata ſit.
49. At ipſe dixit ei: Filia, fides tua ſaluam te fecit: vade in pace. 50. Adhuc illo loquente, venit quidam ad prin-
cipem ſynagogæ, dicens ei: Quia mortua eſt filia tua, noli vexare illum 51 Ieſus autem, audito hoc verbo, reſpon-
dit patri puellæ: Noli timere, crede tantum, & ſalua erit. 52. Et cum veniſſet domum, non permiſit intrare ſe-
cum quemquam niſi Petrum & Iacobum, & Ioannem, & patrem, & matrem puellæ. 53. Flebant autem omnes,
& plangebant illam At ille dixit. Nolite flere, non eſt mortua puella, ſed dormit. 54. Et deridebant eum, ſcien-
tes quod mortua eſſet. 55. Ipſe autem tenens manum eius clamauit, dicens: Puella, ſurge. 56. Et reuerſus eſt ſpiritus
eius, & ſurrexit continuo. Et iuſſit illi dari manducare. 57. Et ſtupuerunt parentes eius, quibus præcepit ne alicui
dicerent quod factum erat.

IN CAPVT VIII.

1\. ET *factum eſt deinceps.*] Poſt coniectum Ioannem in vincula, vt dixerat ſuperiore capit. 7. 19. Dixerat etiam eodem cap. verſ. 11. Chriſtum iiſſe in ciuitatem quæ vocabatur Naim, vbi mortuum illum ſuſcitauit; docet nunc iter illud ſuum proſecutum fuiſſe, & omnes Galilææ ciuitates perluſtraſſe Apoſtolis ſuis comitatum, multiſque mulieribus, quæ ab eo priùs curatæ ipſum gratum exhibituræ miniſterium ſequebantur; narratque quid in ea peregrinatione Chriſtus fecerit notabilius. Sunt qui putent hæc accidiſſe, poſtquam Chriſtus Apoſtolos ad prædicandum miſerat, & redierant, vt ſcribit Lucas cap. 9. 1. & Matth. capit 10. 5. itaque hæc Lucam per anticipationem dicere. Contra Beda ſentit, & fortaſſe probabiliùs, nondum cum hoc accidit miſſos fuiſſe ad prædicandum Apoſtolos, ſed in hac peregrinatione exercitatos à Chriſto fuiſſe ad futuram miſſionem. Idem Theophylactus exiſtimat, niſi quòd Beda videtur exiſtimare Apoſtolos etiam, cùm in profectione Chriſtum ſequerentur, prædicaſſe; Theophylactus vt mihi videtur, probabilius, non prædicaſſe, ſed didiciſſe.

E

Et ipſe iter faciebat per ciuitates, & caſtella prædicans, & euangelizans regnum Dei.] Studium, & diligentiam

D Chriſtum officio fungendo declarat Euangeliſta. Præbuit Chriſtus, vt Theophylactus ait, concionatoribus exemplum vt vbique animas quærant, nec in magnis tantum ciuitatibus, ſed in minimis etiam pagis concionentur.

Et duodecim cum illo.] Duodecim Apoſtoli cum illo erant, vt Theophylactus & Euthymius exponunt. Alij, cum illo ſub. annuntiabant, & euangelizabant regnum Dei. Dixerat capit. 6. 13. elegiſſe CHRISTVM ex diſcipulis ſuis duodecim, quos Apoſtolos nominauit, propterea nunc abſolute duodecim vocat.

E 2. *Et mulieres aliquæ, quæ erant curatæ à ſpiritibus malignis, & infirmitatibus.*] Sequi voluiſſe mulieres CHRISTVM tanto ab eo affectas beneficio nihil mirum; ingratæ fuiſſent, ſi ſequi noluiſſent. Mirum tamen paſſum fuiſſe CHRISTVM, vt ſe ſequerentur, quem aliquos viros à ſe curatos, ſeque volentes ſequi domum remiſiſſe legimus Marc. 5. 19. quenquam verò permiſiſſe, vt ſequeretur non legimus, cum magis æquum, honeſtumque videretur, vt ſe viros, quam mulieres ſequi pateretur. Secutos etiam aliquos viros ex illis, qui ab eo curati ſunt, etſi

non le-

Cur mulieres ſequi ſe pateretur Chriſtus.

non legimus, credendum eſt. Cur illos apud Marcum ſequi noluerit, ibi expoſuimus. Cur has ſequi mulieres paſſus ſit, indicat Euangeliſta, cum dicit ver. 3. *quæ miniſtrabant ei de facultatibus ſuis.* Propterea ergo patiebatur eas ſequi ſe, quia earum miniſterio, & facultatibus indigebat, tollebat conſuetudo offenſionem, vt Hieron. in comm. in c. 27. Matt. adnotauit, & ex eo Beda & Strabo hoc loco mutuati, *Conſuetudinis,* inquit Hieron. *Iudaicæ fuit, nec ducebatur in culpam, more gentis antiquo vt mulieres de ſubſtantia ſua victum, atque veſtitum præceptoribus miniſtrarent. Hoc quia ſcandalum facere poterat in nationibus, Paulus abiecisse ſe memorat. Dicit enim ipſe; Nunquid non habemus poteſtatem ſorores mulieres circumducendi, ſicut & cæteri Apoſtoli faciunt?* Putat etiam Tertull. lib. contra Marc. 4. in videri id factum eſſe, vt illa prophetia impleretur cap. 32. *Mulieres opulentæ ſurgite, & audite vocem meam, filiæ confidentes percipite auribus eloquium meum.* Hunc morem laudabilem ab Apoſtolis vſurpatum in abuſum hæretici peruerterunt Simon Magus, Nicolaus, Marcion, Apelles, Montanus, Donatus, Arius, Elpidius, quique eorum adher[illegible]nduxerunt, ex Hieron. lector diſcet in epiſt. ad Cteſiphon.

1. Cor. 9. 5

Maria, quæ vocatur Magdalene.] De Maria Magdalena, an eadem fuerit quæ ſoror Marthæ, ac Lazari, apud Matt. c. 27. 56. diſſeruimus. An autem fuerit illa, quæ ſuperiore capite ver. 37. peccatrix fuiſſe dicitur, & Domini pedes rigaſſe lacrymis Matt. 26. 7. An multæ fuerint eodem nomine Mariæ Magdalenæ Matt. 28. 1.

Numerus certus pro incerto in ſcriptura.

De qua ſeptem dæmonia exierant.] A Chriſto eiecta, vt Mar. 16. 9. expoſuit. Numerum certum pro incerto poni plerique interpretes exiſtiment, non enim ita ſeptem tantum, ſed multo plura dæmonia à Maria Magdalena eiecta fuiſſe. Id enim ſæpe in ſcriptura fieri ſolere in hoc præſertim numero ſeptenario nemo neſcit & exempla in promptu ſunt Prouer. 24. 16. Eccl. 35. 13. & infra c. 17. 4. ita Greg. hom. in Euangelia 33. Beda. & vt videtur Theophyl. Idem exiſtimant, non fuiſſe vera dæmonia, ſed vitia. Vellem grauem habere auctorem qui contra ſentiret; ego quidem neutrum mihi perſuadere poſſum. Cum enim vterque Euangeliſta Marcus, & Lucas eundem ſeptenarium numerum expreſſerit, probabile nõ eſt pro incerto numero poſuiſſe. Alter ſaltem eorum dixiſſet; de qua multa dæmonia eiecerat. Minùs etiam probabile eſſe arbitror vitia fuiſſe, non dæmones, quibus mulier dicatur eſſe liberata; nec enim dubium eſt hoc Euangeliſtas addidiſſe, vt Mariam Magdalenam ex facto in ea ſingulari miraculo deſcriberent. A vitiis autem eam liberare, aut miraculum non erat, aut non habebatur.

3. *Et Iohanna vxor Chuſæ procuratoris Herodis.*] Incertum an & iſtæ duæ mulieres nobiles, quæ poſt Magdalenam nominantur, à Chriſto vel à dæmonibus, vel ab aliis morbis curatæ fuerint. Nec enim omnes, quæ Chriſtum ſequebantur Euangeliſta nominauit. Sed eſt probabilius & ipſas curatas fuiſſe. Æquè incertum, an, quod ſequitur, *Quæ miniſtrabant ei de facultatibus ſuis*, ad omnes, quas nominauit, referendum ſit. Id ego accommodatè ad perſonas intelligendum eſſe puto. Nec enim credibile eſt omnes mulieres, quæ Chriſtum ſequebantur, fuiſſe tam diuites, vt illi de ſuis facultatibus largiri poſſent. Largiebantur ergo, quæ poterant; poterant, quæ diuites erant. Valde autem diuitem fuiſſe Iohannam, & valde piam credendum eſt, cùm procuratoris Herodis vxor eſſet, relictoque viro Chriſtum ſequeretur. Nam etſi non conſtat omnino virum tunc in viuis fuiſſe, eſt tamen longè probabilius, quàm fuiſſe mortuum, cùm Euangeliſta non dicat, quę fuerat vxor, ſed *vxor procuratoris Herodis.* Poteſt hoc exemplum noſtris ſeruire moribus, vt intelligamus licere mulieri infidelem relinquere maritum, vt ſequatur Chriſtum. 1. Cor. 7. 15. Recte etiam obſeruauit Theophyl. ideo uoluiſſe Chriſtum, vt ſe mulieres illæ ſequerentur, vt intelligeremus multo magis viros, ſi velint, ſequi poſſe.

4. *Cum autem turba plurima conueniret.*] Ad littus maris Galilææ vbi Chriſtus in nauim aſcendens eam concionem habuit Matt c. 13. 1. & Mar. 4. 1. vbi quæ ſequũtur vſque ad ver. 16. expoſuimus. Totum verò reliquum caput in iis locis Matth. & Mar. qui ad marginem ſignati ſunt.

CAPVT. IX.

1 CONVOCATIS *autem duodecim Apoſtolis, dedit illis virtutem, & poteſtatem ſuper omnia* Mat. 10. a. 1
dæmonia, & vt languores curarent. 2. *Et miſit illos prædicare regnum Dei, & ſanare infir-* Mar. 3. c. 13
mos. 3 *Et ait ad illos: Nihil tuleritis in via, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pe-*
cuniam, neque duas tunicas habeatis. 4. *Et in quamcumque domum intraueritis, ibi mane-* Matt. 10.
te, & inde ne exeatis. 5. *Et quicumque non receperint vos: exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum* a. 9.
veſtrorum excutite in teſtimonium ſupra illos. 6. *Egreſſi autem circuibant per caſtella euangelizantes, &* Mar. 6. a. 8
curantes vbique. 7. *Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia, quæ fiebant ab eo, & hæſitabat, eo quod diceretur.* Act. 13. g. 51
tur. 8 *à quibuſdam: Quia Ioannes ſurrexit à mortuis. à quibuſdam vero: Quia Elias apparuit: ab aliis autem*
Quia propheta vnus de antiquis ſurrexit. 9. *Et ait Herodes: Ioannem ego decollaui: Quis eſt autem iſte, de* Mat. 14. a. 1
quo ego talia audio? Et quærebat videre eum. 10. *Et reuerſi Apoſtoli, narrauerunt illi quæcumque fecerunt:* Mar. 6. d. 14
& aſſumptis illis ſeceſſit ſeorſum in locum deſertum, qui eſt Bethſaida. 11. *Quod cum cognouiſſent turbæ, ſecu-*
tæ ſunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos, qui cura indigebant, ſanabat. 12. *Dies au-*
tem cœperat declinare. Et accedentes duodecim dixerunt illi: Dimitte turbas vt euntes in caſtella, villaſque Matth. 14
quæ circa ſunt, diuertant, & inueniant eſcas, quia hic in loco deſerto ſumus 13 *Ait autem ad illos: Vos date* b. 15.
illis manducare. At illi dixerunt: Non ſunt nobis plus quam quinque panes, & duo piſces: niſi forte nos eamus, & Mar. 6. d. 36
emamus in omnem hanc turbam eſcas. 14. *Erant autem fere viri quinque millia. Ait autem ad diſcipulos ſuos:* Ioan. 6. a. 9.
Facite illos diſcumbere per conuiuia quinquagenos. 15. *Et ita fecerunt. Et diſcumbere fecerunt omnes.* 16.
Acceptis autem quinque panibus, & duobus piſcibus, reſpexit in cælum, & benedixit illis: & fregit, & diſtri-
buit diſcipulis ſuis, vt ponerent ante turbas. 17. *Et manducauerunt omnes, & ſaturati ſunt. Et ſublatum eſt*
quod ſuperfuit illis, fragmentorum cophini duodecim. 18. *Et factum eſt cum ſolus eſſet orans, erant cum illo &* Matt. 16.
diſcipuli & interrogauit illos dicens: Quem me eſſe dicunt turbæ? 19. *At illi reſponderunt, & dixerunt: Ioan-* b. 13.
nem Baptiſtam, alij autem Eliam, alij vero quia vnus Propheta de prioribus ſurrexit. 20. *Dixit autem illis:* Marc. 8. c. 27
Vos autem quẽ me eſſe dicitis? Reſpondens Simon Petrus dixit: Chriſtũ Dei. 21. *At ille increpãs illos, præcepit*

tam breui tempore fieri potuiſſe? Illud à quibuſdam A notatum eſt, multa eſſe à Luca per anticipationem dicta, quod & omnibus Euangeliſtis commune eſt, & vt concedamus hoc loco factum eſſe, tamen non continuò ſequitur ſatis eſſe explicatum locum. Quorſum enim de hac Chriſti Ieroſolymam verſus profectione hic agebat Lucas, ſi ea quæ ſtatim ſequuntur, ante eam profectionem acciderunt? Satis enim apparet profecto eum eius profectionis non meminiſſe, niſi vt narraret, vbi, & quomodo quæ dicturus erat, accidiſſent. Credo igitur ego, quemadmodum apud Marcum c. 1. 14. docuimus, quater Chriſtum à Iudæa in Galilæam, ter à Galilæa in Iudæam deceſſiſſe. Primum cum ex Ægypto rediiſſet, audiuit eniſ Ioſeph, qui eius gerebat curam, Archelaum regnare in Iudæa pro Herode patre ſuo, abiit ex Iudæa in Galilæam Matt. 2. 22. Anno verò ætatis 30. venit à Galilæa in Iudæam, vt à Ioanne baptizaretur Mat. 3. 13. Mar. 1. 9. Vbi poſtquã baptizatus eſſet, & aliquandiu prædicaſſet, cum audiſſet Ioannem in vincula coniectum, receſſit ex Iudæa in Galilæam ſupra c. 4. 14. & Matt. 4. 12. & Mar. 1. 14. Vbi cum Apoſtolos elegiſſet, & cum ipſe aliquanto tempore, quanto enim incertum eſt, prædicaſſet, ac miracula feciſſet, tum Apoſtolos ad prædicandũ miſiſſet Mat. 10. 5. Mar. 6. 12. & ſupra ver. 1. & ex prædicatione rediiſſent, videns breue vſque ad mortẽ ſuã ſupereſſe tempus, tertiò à Galilæa migrauit in Iudæã collectus cum diſcipulis comitatus, non vt moreretur, ſed vt prædicaret, nam ad monẽtum poſtea reuertit. Atque de hac Chriſti à Galilæa in Iudæam B C profectione hoc loco Lucas agit. Quare quod dicit, *dum complerentur dies aſſumptionis eius*, non ita intelligendum eſt, quaſi iam omnino paſſionis eius tempus inſtaret & vt quidam interpretantur, ſex vt plurimum vſq; ad mortem menſes ſupereſſent, ſed quã plus, vt arbitror, vno anno: ſed ita vt tempus compleretur, id eſt breue eſſet tum Iudæa prædicare poſſet & antequam moreretur, populum docere, & mileſs quemadmodum in Galilæam nac illis confirmare. Nã ſi de vltima ex Galilæa in Iudæam profectione ageretur, qua non alia de cauſa conuenit, quam vt moreretur quemadmodum omnes interpretes putant, non ſex vt quidam eorum dicunt, menſes, ſed nec vnus quidem reliquus fuiſſet. Nã à Galilæa vſque ad ipſam Ieroſolymitanam vrbẽ quatuor quã plus dierum iter erat. Et conſtat ex iis, D quæ diximus Mat. c. 16. 2. Chriſtũ in illo vltimo reditu, quo ex Galilæa in Iudæam venit, pridie ſabbati Bethaniam peruenisse. Ipſo verò ſabbato ibi quieuiſſe, vbi, vt ait Ioan. c. 12. 2. *fecerunt illi cœnam magnam*, poſtridie aſino vectum, & populo ſancta acclamante Ieroſolymam ingreſſum, & poſt triduum crucifixum. Quando ergo in Iudæa prædicauit: quando miracula fecit? quæ ergo Lucas hactenus narrauerat, quæ Ieſus poſt baptiſmum feciſſet in Galilæa, voluit exponere, quomodo in Iudæam veniſſet. & quid in via, quid in ipſa Iudæa feciſſet; id hoc loco agit, atq; ex hoc ipſo loco profectò colligi poteſt poſt hanc profectionẽ iterum Chriſtũ in Galilæam rediiſſe: ſi enim iam accidiſſet, quod Ioan. c. 4. narrat, vtiq; libenter eum recepiſſent. Cæterum poſtquã Chri- E ſtus in Iudæa diu prædicauit, videns Phariſæorum contra ſe inuidiam concitari, redit quartò in Galilæam, vt apud Marcum c. 1. 14. ex Ioan. c. 4. 1. 43. ſatis me probaſſe arbitror. Inſtante verò paſſione tertio ex Galilæa Ieroſolymam rediit, vt Marcus c. 10. 32. apertè docet, & Lucas c. 18. 31. & Mat. 20. 17. indicant. Denique ex capite ſequenti ver. 38 & 39. manifeſtum eſt non fuiſſe hanc vltimam Chriſti ex Galilæa Ieroſolymam profectionem. Nam illic dicitur à Martha domo nunc exceptus: in vltima autem profectione. nõ in domo Marthæ, ſed in domo Simonis leproſi exceptus eſt Mat. 26. 6. & Mar. 14. 3. Sic nulla repugnãtia, nulla difficultas hoc loco eſt.

Quater in Galilæam ex Iudæa Chriſtus deſcendit.

Et ipſe faciem ſuam firmauit, vt iret in Ieruſalem.] Hebraiſmus eſt, quo firmum animi propoſitum ſignificatur, ſumpta ex taurorum conſuetudine metaphora, qui cum obſtinati aliquem aggrediuntur, vultum corrugãtes obfirmant. Vnde & Hiſpanis dictum eſt *encarar*, pertinacemque plerunq; iram declarat, vt Leu. 17. 10. Prouerb. 21. 29. Ezech. 4. 3. Sed hoc loco vt dixi, ſimpliciter firmum animi propoſitum ſignificat. Theophyl. Euthym. Alij, non vagabatur, Titus. Alij, magno, & erecto animo, Hier. q. 5. ad Algaſiam.

Hebraiſmum.

52 *Et miſit nuntios ante conſpectum ſuum.*] ἀγγέλους, angelos. Hiero. q. 5. ad Algaſ. veros angelos non homines fuiſſe putat, qui à Chriſto miſſi ſunt. Quorſum miſerit, non ſatis declarat Euangeliſta. Plerique putant ideo miſiſſe, vt quæ neceſſaria erant ad victum, hoſpitiumq; præpararent, magnam enim hominum multitudinem ſecutam fuiſſe Chriſtum, quibus neceſſaria voluerit prouidere. Nam & cum poſtea à Iudæa eadem via rediret in Galilæam, in eandem vrbem diſcipulos miſit, vt cibos emerent Ioann. 4. 8. id colligitur ex ver. 52. ſic Cyril. apud D. Thom. & Theophyl. hoc loco. Probabile etiam eſt, quod iidem auctores dicunt, voluiſſe Chriſtum diſcipulos exercere, vt niſi poſtea ad prædicandum aſſueti eſſent pati repulſam. At cur mittebat, cum non ignoraret fore vt non reciperentur? Reſpondent illi ipſi eam ob cauſam, vt diſcipulos contemptui aſſuefaceret. Deinde ne quid intentatum erga Samaritanos relinqueret, quo minus illis etiam guſtum aliquem præberet Euangelij, ne poſtea cauſari poſſent Chriſtum ad ſe non veniſſe, propterea non recepiſſe, recepturos fuiſſe ſi veniſſet, vt Theophyl. ait. Qui fuerint miſſi, incertum eſt, tamen eſt probabilis Euthymij ſententia Iacobum, & Ioannem fuiſſe, quòd ij ſoli dicantur ver. 54. indignati à Chriſto petiuiſſe, vellet ne ignem de cœlo in Samaritanos euocarent.

Et intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum.] Sunt qui exiſtiment non fuiſſe vrbem ipſam Samariam, vnde tota etiam prouincia Samaria dicta eſt, in quam miſſi diſcipuli ingreſſi dicuntur, ſed pagum aliquem Samaritanorum, quia Græcè Euangeliſta non πόλιν ſed κώμην vocat. Non moueor argumento, nam & ea nomina ſæpè per catachreſin mutari ſolent, & ſcimus vrbem ipſam Samariam in recta fuiſſe via, vt conſtat ex Ioan. c. 4. 4. Et pagus facile eum recepiſſet; quis enim reſtitiſſet? Ita certè intellexit noſter interpres.

53 *Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Ieruſalem.*] Alius Hebraiſmus, id eſt, quia indicabat ſe Ieroſolymam ire, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον, quoniam facies eius erat iens, meliùs Latinus interpres Hebraiſmum expreſſit. Si hanc rationem Euangeliſta non reddidiſſet, quamobrem Chriſtum Samaritani non recepiſſent, aliam fuiſſe repulſæ cauſam diceremus, quòd nullus inter Iudæos, & Samaritanos vſus eſſet, ſed alij ab aliis tanquam à profanis hominibus abſtinerent; ita prorſus vt mulier illa Samaritana miratà fuerit Chriſtum hominem Iudæum etiam in maxima ſiti potum à ſe petiuiſſe Ioan. 4. 9. contra verò Iudæi illi, quod ex Samaria veniſſet, exprobrabant. *Nonne bene diximus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?* Ioan. 8. 48. Cæterum Euangeliſta non ob eam cauſam declarat reiectum fuiſſe Chriſtum, ſed quòd verſus Ieroſolymam iter intenderet; quæ ratio quo modo intelligenda ſit, quæritur. Hier. q. 5. ad Algaſ. & Theoph. ſic exponit. quaſi propterea Chriſtus à Samaritanis receptus non fuerit, non quia illi noluerunt, ſed quia ipſe noluit, quaſi ſenſus ſit voluiſſe quidem, ſed non potuiſſe recipere eum, ac retinere; quia Ieroſolymam verſus feſtinabat; à quo ſenſu non longè abeſt Ambroſius. Quę interpretatio ex verbis Euãgeliſtę manifeſtè refellitur. Cur n. Iacobus, & Ioannes ignẽ in eos de cœlo de-

Hebraiſmum.

Cur à Samaritanis non receptus ſit Chriſtus.

vocare voluerunt, nisi quia Dominum recipere nolebant? Aliquanto meliùs Beda, & Euthymius, denique Hier. eodem loco, propterea recipere noluisse, quia videbant ire Ierosolymam, vnde Iudæum esse collegerunt, & quia non coutebantur Iudæi Samaritanis, recipere noluerunt. Magis assentior iis, qui id religionis causa factum putant. **Contendebant Samaritani non in templo Ieroſolymitano, ſed in eo templo, quod Sanaballath Præfectus Darij in monte Garizim in Samaria ædificauerat,** vt Manasse genero ſuo a Iudæis Ierosolymis **pulſo, & ſacerdotio priuato gratificaretur, colendum** esse Deum, vt apparet Ioan. 4. 20. Historia est apud Ioseph. lib. 11. ant. c. 7. & 8. & lib. 12. c. 1. Viderunt igitur Samaritani Christum, & qui eum ſequebantur, adoraturos ire Ieroſolymam, ideò non receperunt, ne religionem **illam, & morem Ieroſolymis adorandi approba**re viderentur. Quemadmodum ſi nunc hæretici hoſpites, qui aduentantes omnes & hæreticos, & Catholicos excipiunt, ſi quem Catholicum ſciant aut Romam, aut Compoſtellam ire religionis cauſa, excludant hoſpitio. Sæpe aliàs Christus illac iter habuerat, &, vt credibile eſt, à Samaritanis fuerat exceptus. quia aut non Ieroſolymam versus; ſed à Iudæa in Galilæam ibat, aut certè non quaſi adoraturus ibat. Atque hoc ipſum Euangeliſta ſignificare voluit, cùm dixit propterea receptum non fuiſſe nunc, quia facies eius erat euntis in Ieruſalem. Quæret aliquis, quomodo cognouerint Samaritani adorandi cauſa Ieroſolymam ire? Eſt verò ſimile propinquum fuiſſe Paſcha, quo tempore omnes vndique Iudæi Ieroſolymam gregatim confluere ſolebant. Itaq; & ex temporis conditione, & ex multitudine hominum, ſimul euntium, & ex ipſo fortaſſe vultu, ex quo omnes pios, & religioſos eſſe homines apparebat, intellexerunt adoraturos ire.

54. *Cùm vidiſſent autem diſcipuli eius Iacobus, & Ioannes.*] Omnes quidem id vidiſſe credendum eſt, ſed ſolum Iacobum, & Ioannem voluiſſe ignem de cœlo deducere. Refertur tamen verbum *vidiſſent* ad ſolum Iacobum, & Ioannem, *ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης*, videntes autem diſcipuli eius Iacobus, & Ioannes, non quod alij non viderint, ſed quod ex omnibus qui viderunt, illi ſoli videntes dixerint, *vis dicimus, vt ignis deſcendat de cœlo?* Cur illi tantùm dixerint, nullam ſatis probabilem coniecturam habere poſſumus. Ac ne quæſtionem quidem quiſquam præter Euthymium attingit. Is verò ſuſpicatur propterea eos duos hoc dixiſſe, quod illi ſoli ſuiſſent mali. Non caret probabilitate. Fortaſſe quaſi Chriſti cognati vlciſci volebant eius iniurias. Potuerunt & ſuopte ingenio facere, vt ſunt alij alijs vel ad iuſtitiam, vel ad vindictam propenſiores. Certè fecerunt conuenienter nomini ſuo. Quid enim mirum filios tonitrui fulgurare voluiſſe? vt inquit Ambroſ. An aliquid in eis fuerit culpæ, nec noſtrum eſt facilè iudicare, nec illi ſunt niſi certis conuicti rationibus condemnandi. Debetur hoc apoſtolicæ dignitati, vt omnia eorum facta in meliorem interpretemur partem.

Impudentia Caluini deteſtanda.

Itaque impudentiam Caluini deteſtari Catholicus lector debet, qui eos ſtulta & ducat, & ... Hieron. quidem q. 5. ad Algaſ. & Beda, & Titus Boſtren. vindictam eos non tamen ſuam, ſed Chriſti optaſſe iudicant, non vlla quidem culpa, ſed ſola Euangelicæ, & Chriſtiani ſpiritus ignorãtia: hac enim de cauſa à Chriſto reprehenduntur. *Apoſtoli,* inquit Hieronym. *in lege verſati, in qua tantùm iuſtitiam nouerant, oculum pro oculo, dentem pro dente, vlciſci nituntur iniuriam, & imitari Eliam ad cuius vocem duos Pentecontarchos militum ignis abſumpſerat.* Nec mirum profectò eſt id Apoſtolos facere voluiſſe, cùm tam multas vindictæ cauſas habere viderentur. Primum exemplum Eliæ. Deinde iuſtiorem, quàm ille cauſam; ille etiam propter excluſum à Iudæis ſeruum, hi propter rejectum ignominioſè Dominum ignem in eos mittere volebant, vt Titus argumentatur. Inuitabat & locus; Samaritani enim illi fuerant, in quos & Elias ignem cœlo deduxerat 4. Reg. 1. 10. 11. 12. & duplici pœna digni videbantur, qui ſimplici non fuerant emendati. & ſi non aliud, certè moderatio, qua vſi ſunt, culpa liberare potuit, *vis dicimus*? Ambroſ. prorſus excuſat.

55. *Et conuerſus increpauit eos.*] Increpari poſſunt, qui vacant culpa, ſicut à magiſtro diſcipulus, ſi quid ignoret, ſine vlla ſæpe culpa reprehenditur.

Neſcitis, cuius ſpiritus eſtis.] Videtur tacitè ſpiritum Euangelicum, id eſt ſuum, qui in mitiſtate, & manſuetudine conſiſtit, legali, id eſt Eliæ ſpiritui, quem illi imitari velle videbantur, opponere; quaſi dicat, etiamſi id Eliæ in lege facere licuerit, vobis tamen in Euangelio facere non licet. In hanc ferè ſententiam Hieronym. Quid ergo de Petro dicendum, qui & hac Chriſti iam audita increpatione, & Spiritu ſancto viſibiliter etiam accepto Ananiam, & Saphiram verbo interemit Act. 5. 4. 5. Reſpondet Beda diſcrimen illud inter legem, & Euangelium non adeo eſſe perpetuum, quin & in lege **aliquando benignitate vtendum fuerit, & in Euangelio vti aliquando liceat ſeueritate. Vſus eſt in lege Eliſæus benignitate etiam in hoſtes à Rege Syriæ miſſos,** vt comprehenderetur, **quos cum in vrbem Samariam, vbi hoc ipſum accidit, concluſiſſet; noluit occidi, ſed lautè paſtos dimitti. 4. Reg. 6. 22.** Vſus eſt in Euangelio **ſeueritate Petrus Ananiam, & Saphiram occidens Act. 5. 4. 5. Vſus eſt Paulus tradens Corinthium illum in interitum carnis, vt ſpiritus ſaluus fieret 1. Corinth. 5. 5.** Vſus eſt in Elymam Magum, illum excæcans, qui vias **Domini peruertere non deſiſtebat Act. 13. 11. Ergo nec in lege erat deſperanda benignitas; nec in Euangelio eſt contemnenda ſeueritas. Habet & Euangelium gladium ſuum, etſi rarò diſtringit. Et quod Chriſtus ait,** *Neſcitis, cuius ſpiritus eſtis,* **non mihi videtur propriè de toto Euangelio, ſed de ſolo Chriſto dictum eſſe, qui etſi poterat, & homines maximè digni erant, vt ab eo punirentur, non venerat tamen, vt ſtatim dicit,** *animas perdere, ſed ſaluare.* Nec volebat armis obtinere ſed manſuetudine, doctrina, miraculis Euangelium inſinuare. Cæterùm cum opus eſt, & ferro de terra, & igne de cœlo tuenda eſt, & conſeruanda religio; occidendi inuadentes in Eccleſiam Turcæ, comburendi tanquam proditores, & transfugæ diſcedentes hæretici. Nec vlla belli iuſtior eſſe poteſt cauſa, quàm vt religionis poſſeſſio defendatur. Nulli res aut tam iniuſtis armis propagari, aut tam iuſtis defendi poteſt.

56. *Filius hominis non venit animas perdere, ſed ſaluare.*] **Loquitur de ſeipſo tertia perſona, vt ſæpè ſolet.** Cur autem ſe filium hominis appellet, diximus apud Matt. 8. 20. Ludit autem ambiguitate vocabuli. Cùm enim animæ & pro toto homine, & pro altera hominis parte ſumi ſoleat, diſcipuli non animas, ſed corpora Samaritanorum perdere voluiſſent: ipſe de anima ſola reſpondet, declarans ſe propter ſalutem animarum maximè veniſſe, ſed quia ad ſalutem earum non conueniebat corpora perdere, nolle id facere. *Et vere ergo* inquit Beda *cuius ſpiritu ſignati eſtis, eius & acta ſequi monet.*

57. *Factum eſt autem ambulantibus eis in via.*] An hæc, & quæ proximè ſequuntur hiſtoria eius, qui iuſſus ſequi Chriſtum, tempus petiit, vt patrem ſuum prius ſepeliret, eadem ſit atque illa, quæ apud Matt. c. 8. 19. narratur, & quo tempore acciderit, illic docuimus.

61. ***Et ait alter, Sequar te Domine, ſed permitte mihi primum renuntiare his, qui domi ſunt.***] Hoc ſolus narrat Lucas. quod vtrum eodem tempore, quo duo ſuperiora vocationis exempla, quæ etiam à Matthæo commemorantur, factum fuerit, compertum non habemus.

Sed

Sed eſt verò ſimile in illa eadem Ieroſolymam verſus A profectione hæc omnia contigiſſe; & quia videtur Euangeliſta oſtendere voluiſſe quanto aliter in Iudæa, quàm in Galilæa vocationes Chriſto ſucceſſiſſent, cùm in Galilæa neminem vocaſſet, qui non eum continuò relictis rebus omnibus ſecutus fuerit, multi etiam non vocati ſequerentur, in Iudæa verò neque quiſquam vocatus ſecutus eum ſit, & ij qui ſeſe ad ſequendum ſponte obtulerunt, ita obtulerint, vt repulſa digni fuerint. Et videntur hæc tria ita narrari quaſi eodem tempore, eodem acciderint loco. Nam quod Chriſtus repulſo primo illo, qui ſeſe offerebat, alium ſe non offerentem vocauerit, ac ne ſepelire quidem patrem permiſerit, videtur induſtria feciſſe, vt qui aderant & vtrumque videbant, intelligerent, *non volentis, neque currentis, ſed miſerentis eſſe Dei*. Nec eligit omnes qui ſe offerant, nec omnes qui non ſe offerant, repudiat. Tertius verò videtur tanquam ſe meliorem alijs probaturum obtuliſſe, non petita venia, vt ſepeliret patrem, vt fecerat prior, ſed tantum vt certiorem faceret & ſalutaret. Ambigua ſunt Græca verba *ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου*, aut, renuntiare bonis meis, deque illis diſponere; aut, vale dicere domeſticis meis. Poſteriorem ſenſum Cyrillus apud D. Thom. & Beda ſequuntur. Mihi prior magis placet, quem & Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euang. c. 23. magis video placuiſſe, vertit enim, *renuntiare ijs, quæ domi ſunt*; Mouet me, quòd phraſis illa, *εἰς οἶκον* magis de rebus quàm de perſonis dici poſſe videatur.

62. *Ait ad illum Ieſus: Nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro aptus eſt regno Dei.* Metaphora eſt ab aratoribus ſumpta, qui manu ſtiuam tenentes oculos habent ante ſe in ſulcum intentos, rectus vt ſit, nec poteſt bonus arator eſſe, qui reſpicit in tergum. Quædam officia recte facias, quocunque oculos vertas; vt loquaris, vt edas, vt ambules, nihil refert, quo reſpicias; at vt ares, vt ſcribendo rectos ducas verſus, vt pingas, plurimum refert. Huiuſmodi regnum cœlorum eſt. nemo poteſt ad illud peruenire, niſi recta incendat via; quocunque a recta via deflectat, errat. Nemo poteſt recta ire via, ſi alio reſpiciat. Anguſta enim & lubrica eſt; nemo eam niſi attentus ſequi poteſt, ſimul vt oculos auertit, aberrat. Quemadmodum ergo non eſt aptus ad aratoris officium, qui iniecta ad ſtiuam manu retro oculos vertit, ita ad regnum Dei, id eſt ad officium Chriſtiani aptus non eſt, qui poſtquam ad illud animum adiecit, ad alia negotia curam & cogitationem diſtrahit, quæ à recta eum via deducant. Quid hic regnum Dei intelligi debeat, quæri poteſt. Licet eadem re è ſententia & cœlum ipſum, & Eccleſiam, & diſcipuli Chriſti officium intelligere. Nam qui retro reſpicit, neque ad regnum cœlorum, quo tendit, facilè perueniet, neque Eccleſiam quaſi Dei agrum benè arat, & colit; nec bonus eſt diſcipulus Chriſti, qui vt alia curet negotia, ab eius latere diſcedit. Sed hoc loco Chriſtus de ijs, qui idonei non erant, vt eius diſcipuli eſſent, propriè agere videtur. Nam ille qui dixerat, *Sequar te Domine, ſed permitte mihi primum renuntiare his, quæ domi ſunt*, eius proculdubio diſcipulus fieri volebat. Itaque regnum Dei ad hunc intelligendum eſt. B quaſi dicat, *nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus eſt regno Dei* prædicando. Euangelij prædicatorem militi ſimilem eſſe neceſſe eſt, liberum, expeditum, nullis alijs affixum curis. *Nemo*, inquit ille optimus Euangelij prædicandi magiſter, *militans Deo implicat ſe negotijs ſecularibus* 2. Tim. 2. 4. & *ij, qui in ſtadio currunt, ab omnibus ſe abſtinent.* 1. Cor. 9. 24. 25 & ipſe de ſe dicit ad Philip. 3. 13. 14. *Quæ quidem retro ſunt obliuiſcens, ad ea verò quæ ſunt priora extendens me ipſum, ad deſtinatum perſequor, ad brauium ſupernæ vocationis Dei, in Chriſto Ieſu.* Quibus verbis breuiter declarauit quid ſit manum ad aratrum miſiſſe, à Deo vocatum [illegible] retro reſpicere, ad priores ſeculi huius curas animum conuertere. Mittere ergo manū ad aratrum eſt Dei militiæ, vt vocat D. Paulus, nomen dare, & in ſtadio currere, quomodo curret retro reſpiciens? Hæc expoſitio magis literalis videtur, quàm illa Greg. hom. in Ezech. 3. & Bedæ in comment. Manum cuilibet in aratrū mittere eſt. quaſi quodam compunctionis inſtrumento [illegible] [illegible], & ferro Dominicæ paſſionis duritiem [illegible] [illegible], atque ad proferendos operum bonorum fructus aperire. Quam ſi quis excolere incipiens cum vxore Lot ad ea quæ reliquerat vitia reſpicere delectatur, futuri iam regni munere priuatur. Retro verò reſpicere eſt propriè ſequi contraria, aut adeò certè diuerſa, vt ſimul cum Euangelij prædicatione, aut cum propria ſalute, ſi regnum Dei pro Eccleſia, aut pro [illegible] cœlo accipiamus, agi non poſſint. Citat Bern. epiſt. 2. ex Paſtorali Gregorij accommodatam huic loco ſententiā quam apud Greg. non inuenio. Alia videre lector poterit apud Baſil. in Conſtit. monaſt. c. 21.

In Iudæa vocationes qui ſucceſſerint Chriſto.

Rom 9.16.

Regnum Dei quid hic appelletur.

CAPVT X.

1\. POST hæc autem deſignauit Dominus & alios ſeptuaginta duos, & miſit illos binos ante faciem
ſuam in omnem ciuitatem, & locum, quò erat ipſe venturus. 2. Et dicebat illis: Meſſis quidem Mat. 9. d. 37
multa, operarij autem pauci. Rogate ergo dominum meſſis vt mittat operarios in meſſem ſuam. 3.
Ite: ecce ego mitto vos ſicut agnos inter lupos. 4. Nolite portare ſacculum, neque peram, neque cal Mat. 10. a. 16.
ceamenta, & neminem per viam ſalutaueritis. 5. In quamcunque domum intraueritis, primum dicite, pax huic Mar. 6. a. 8.
domui: 6. & ſi ibi fuerit filius pacis, requieſcet ſuper illum pax veſtra: ſin autem, ad vos reuertetur. 7. In eadem 4. Reg. 4. e. 29.
autem domo manete edentes, & bibentes quæ apud illos ſunt: dignus eſt enim operarius mercede ſua. Nolite
tranſire de domo in domum. 8. Et in quamcunque ciuitatem intraueritis, & ſuſceperint vos, manducate quæ ap Mat. 10. a. 10.
ponuntur vobis: 9. & curate infirmos, qui in illa ſunt, & dicite illis: Appropinquauit in vos regnum Dei. 10.
In quamcunque autem ciuitatem intraueritis, & non ſuſceperint vos, exeuntes in plateas eius, dicite: 11. Etiam Deut. 24. c. 14.
puluerem, qui adhæſit nobis de ciuitate veſtra, extergimus in vos: tamen hoc ſcitote, quia appropinquauit regnum 1. Tim. 5. c. 18.
Dei. 12. Dico vobis, quia Sodomis in die illa remiſſius erit, quam illi ciuitati. 13. Væ tibi Corozain, væ tibi Beth Act. 13. g. 51
ſaida: quia ſi in Tyro, & Sidone factæ fuiſſent virtutes, quæ factæ ſunt in vobis, olim in cilicio, & cinere ſe- Mat. 11. c. 21
dentes pœniterent. 14. Veruntamen Tyro, & Sidoni remiſſius erit in iudicio, quàm vobis. 15. Et tu Caphar-
naum vſque ad cœlum exaltata, vſque ad infernum demergeris. 16. Qui vos audit, me audit: & qui vos ſper Mat. 10. d. 40
nit, me ſpernit. Qui autem me ſpernit, ſpernit eum, qui miſit me. 17. Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta duo Ioan. 13. c. 20
cum gaudio, dicentes: Domine, etiam dæmonia ſubijciuntur nobis in nomine tuo. 18. Et ait illis: Videbam ſata-
nam ſicut fulgur de cœlo cadentem. 19. Ecce dedi vobis poteſtatem calcandi ſupra ſerpentes, & ſcorpiones,
& ſuper omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocebit. 20. Veruntamen in hoc nolite gaudere,

quia

Matt. 11. d 25 *quia ſpiritus vobis ſubijciuntur: gaudete autem, quod nomina veſtra ſcripta ſunt in cælis. 21. In ipſa hora exulta-*
uit Spiritu ſancto, & dixit: Confiteor tibi pater, Domine cæli & terræ, quod abſcondiſti hæc à ſapientibus, &
prudentibus, & reuelaſti ea paruulis. Etiam Pater: quoniã ſic placuit ante te. 22. Omnia mihi tradita ſunt à Patre
Matt. 13. b 16. *meo. Et nemo ſcit quis ſit Filius, niſi Pater: & quis ſit Pater, niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare. 23. Et con-*
uerſus ad diſcipulos ſuos, dixit: Beati oculi, qui vident quæ vos videtis. 24. Dico enim vobis, quod multi prophe-
Matt. 22. d 35. *tæ, & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. 25. Et*
Mar. 12. c. 28. *ecce quidam Legiſperitus ſurrexit tentans illum, & dicens: Magiſter, quid faciendo vitam æternam poſſidebo?*
26 At ille dixit ad eum: In lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis? 27. Ille reſpondens dixit: Diliges Domi-
Deut. 6. a 5. *num Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua:*
& proximũ tuum ſicut teipſum. 28. Dixitque illi: Recte reſpondiſti: hoc fac, & viues. 29 Ille autem volens iu-
ſtificare ſeipſum, dixit ad Ieſum: Et quis eſt meus proximus? 30. Suſpiciens autem Ieſus, dixit: Homo quidam de-
ſcendebat ab Ieruſalem in Iericho, & incidit in latrones, qui etiam deſpoliauerunt eum: & plagis impoſitis
abierunt ſemiuiuo relicto. 31. Accidit autem vt ſacerdos quidam deſcenderet eadem via: & viſo illo præ-
teriuit. 32. Similiter & Leuita, cum eſſet ſecus locum, & vt videret eum, pertranſijt. 33. Samaritanus
autem quidam iter faciens, venit ſecus eum: & videns eum, miſericordia motus eſt. 34. Et appropians alli-
gauit vulnera eius, infundens oleum, & vinum: & imponens illum in iumentum ſuum, duxit in ſtabulum, &
curam eius egit. 35. Et altera die protulit duos denarios, & dedit ſtabulario, & ait: curam illius habe: & quod-
cumque ſupererogaueris, ego cum rediero reddam tibi. 36. Quis horum trium videtur tibi proximus fuiſſe
illi, qui incidit in latrones? 37. At ille dixit: Qui fecit miſericordiam in illum. Et ait illi Ieſus: Vade, & tu fac
ſimiliter. 38. Factum eſt autem, dum irent, & ipſe intrauit in quoddam caſtellum: & mulier quædam Martha
nomine, excepit illum in domum ſuam. 39. & huic erat ſoror nomine Maria, quæ etiam ſedens ſecus pedes
Domini, audiebat verbum illius. 40. Martha autem ſatagebat circa frequens miniſterium: quæ ſtetit, & ait:
Domine, non eſt tibi curæ quod ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? dic ergo illi, vt me adiuuet. 41. Et
reſpondens dixit illi Dominus: Martha, Martha, ſollicita es, & turbaris erga plurima. 42. Porro vnum
eſt neceſſarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

IN CAP. X.

1 POST *hæc autem.*] Poſtquam à Galilæa in Iudæam veniſſet Chriſtus, vt dixerat c. 9. 51. & cætera accidiſſent, quæ poſteriore eius capitis parte narrauit Euangeliſta. Vtrum autem hæc ſeptuaginta diſcipulorum legatio in ipſa Iudæa facta fuerit, an poſtquam Chriſtus inde in Galilæam reuertiſſet, incertum. Eſt tamen veriſimilius in Iudæa factam fuiſſe. Nam in tota Galilæa & ipſe prædicauerat, & ad prædicandum duodecim Apoſtolos ante iam miſerat c. 9. 2. & Matt. 10. 1. 5. & Mar. 3. 13. in Iudæa verò nec ipſe, nec Apoſtoli, niſi fortè poſt baptiſmum valde breui tempore prædicauerat. Et eſt valde credibile cum in Iudæam nunc veniſſet, vidiſſetque magnam populi multitudinem rudem adhuc Euangelij, & quaſi nondum proſciſſum cãpũ; aut, vt ipſe ait, ſegetes iã albas ad meſſem, aratores verò, meſſoreſq; deeſſe; alia verò ex parte paſſionis ſuæ tempus appropinquare, & ex populi malè inſtituti neceſſitate, & ex breuitate temporis occaſionem ſumpſiſſe nouos deligendi, mittendique concionatores, vt indicat Auguſtinus.

Ioan. 4. 35. Matt. 9. 37. Luc. 10. 2.

Deſignauit Dominus & alios ſeptuaginta duos.] Magna de hoc diſcipulorum numero quæſtio eſt, quia non ſolum Græci plerique codices, & Syriaci ſeptuaginta ſolum legunt, ſed etiam auctores veteres, maximéque Græci cum eos numerant, aut mentionem de illis quoquo modo faciunt, non niſi ſeptuaginta ſolent ponere, vt Iren. lib. 2. c. 37. & lib. 3. c. 13. Clemens lib. 4. diſpoſit. vt citat Euſeb. lib. 1. hiſt. Eccleſ. c. 14. Ambroſ. hoc loco, & ſer. 24. Hiero. ad Fabiolam de 42. manſionibus. Damaſc. epiſtola 4. Concil. Neocæſ. can. 13. apud eundem Damaſc. Doroth. in ſynopſi. Sunt qui id quoque ratione confirment. Numerum hunc ſeptuaginta, ſicut & duodecim, Iudæis in honore, & veneratione fuiſſe; hunc quidem propter duodecim Patriarchas; illum verò propter ſeptuaginta animas, quæ cùm Iacob ingreſſæ ſunt in Ægyptum, vnde totus deinde Iudæorum populus propagatus eſt Gen. 46. 17. Moſem etiam non ſeptuaginta duos, ſed ſeptuaginta ſeniores tantum conſilio Iethro ſoceri ſui elegiſſe, qui iudices intra ſe eſſent Exod. 18. 21. & 24. 1. Deum ſeptuaginta ſeniores viros parari ſibi iuſſiſſe Num. 11. 16. In Elim, vbi populus ex Ægypto fugiens caſtrametatus eſt, duodecim fuiſſe fontes, quibus duodecim Apoſtoli; ſeptuaginta verò palmas, quibus ſeptuaginta iſti diſcipuli ſignificarentur Exod. 15. 27. Sed non dubito quocunque tandem modo hoc loco legendum ſit, ſeptuaginta duos, quos Chriſtus hic deſignaſſe dicitur, fuiſſe diſcipulos. Fieri enim poteſt, vt poſtea docebimus, vt cum ſeptuaginta duo fuerint, ſeptuaginta tantum ab Euangeliſta nominentur. Itaque ſi probamus legendum eſſe ſeptuaginta duos, ſeptuaginta duos fuiſſe probatum erit: ſi quis verò probauerit legendum eſſe ſeptuaginta, non continuo probarit non fuiſſe plures. Præter auctores ergo, quos paulo poſt adducemus, ratio eadem, qua duodecim elegit Apoſtolos, efficit, vt credamus ſeptuaginta duos diſcipulos elegiſſe. Dubium non eſt, vt apud Matt. c. 10. 4. docuimus, quin propterea duodecim Apoſtolos elegerit, quia duodecim erant tribus, vt vnaquæque tribus ſuum Apoſtolum haberet: credibile ergo eo numero diſcipulos elegiſſe, vt æqualiter inter duodecim tribus diuidi poſſet: numerus verò ſeptuaginta æqualiter inter duodecim diuidi non poteſt, ſeptuaginta verò duo ſi diuidantur, vnicuique tribui ſex obuenient: ſeptuaginta igitur duo electi ſunt. Confirmatur hæc opinio iiſdem exemplis quibus alij auctores contrariam probare ſolent. Nam ſi ſpectemus numerum eorum, qui te ipſa cum Iacob in Ægyptum ingreſſi ſunt, non erunt ſeptuaginta, ſed ſexaginta ſex, vt eodem loco ſcriptura teſtatur. Si verò numeremus & ipſum Iacob, & Ioſeph, qui iam in Ægypto erat, & duos eius filios, qui non in Ægyptum ingreſſi, ſed in Ægypto nati ſunt, erunt quidem ſeptuaginta; ſed ſi eodem iure duos filios Iudæ numeremus Her, & Onam, qui antequam Ægyptum ingrederentur, mortui fuerant Gen. 46. 12. erunt ſeptuaginta duo. Moſem verò ſeptuaginta duos ſeniores elegiſſe præter-

Diſcipuli Chriſti quot numero fuerint.

quam

quam quod boni auctores ſentiunt, ex ſacris etiam literis, & ex Iudæorum moribus colligi poteſt. Dederat Moyſes duodecim tribubus optionem, vt ipſæ ex omni populo viros prudentes, & incorruptos eligerent, qui iudices eſſent, quis credat homines ambitioſos, quales Iudæi erant, non æqualem ex ſingulis tribubus numerum elegiſſe; vt & honos ille æqualiter omnibus participaretur; & iudicium nimis ſuſpectum eſſet, cum ex ſingulis tribubus æqualis iudicum numerus fuiſſet electus: Quod ſi æqualis ex ſingulis tribubus electus eſt numerus non potuerunt eligi niſi ſex. Si enim plures electi fuiſſent, vt minimũ octoginta quatuor, quod nemo concedit, ſi pauciores, non fuiſſent, niſi ſexaginta, quod minus concedet quiſquam, neceſſe ergo eſt ſenos ex ſingulis tribubus iudices electos fuiſſe. Cur igitur & in ſcriptura, & a Philone, & a Ioſepho, & ab omnibus alijs auctoribus ſeptuaginta electi dicuntur? Cur ij, qui Ptolomæi Philadelphi iuſſu ſacras literas ex Hebræo in Græcum ſermonem conuertêre, ſeptuaginta interpretes ab omnibus appellantur, cum omnes prorſus auctores ſcribant fuiſſe ſeptuaginta duos? niſi quia Auguſtini regula vera eſt. ſolere etiam in literis ſacris cardinalem quem vocant numerum exprimi, etiamſi aliquid illi aut ſuperſit, aut deſit lib. 2. qq. in Exod. q. 47. ſicut filij Iſrael quadringentos in Ægypto annos fuiſſe dicuntur, cum aliquanto plures fuerint, vt patet ex cap. 12. Exod. v. 40. Eadem regula & illos ſeniores, quos Deus per Moyſem eligi iuſſit, & illas palmas, quæ circum duodecim erant fontes, ſeptuaginta duas fuiſſe credo, quamuis ſeptuaginta tantum a præcipuo numero nominentur, eademque ratione quamuis Lucas ſeptuaginta diſcipulos electos fuiſſe diceret, ſeptuaginta duos electos fuiſſe crederem. Adde quod & Latini omnes, & Græci multi codices ſeptuaginta duos legunt, & maior pars veterum auctorum eundem numerum ponunt, Clemens lib. 2. Conſt. c. 50. Orig. in dialogo de recta in vnum Deum fide. Tatianus in harmon. Euang. Anacletus epiſtola 3. Epiphan. hær. 20. Auguſtin. libr. 2. de conſ. Euang. c. 14. & ſerm. 42. de ſanctis, & Gregor. lib. 35. Moral. cap. 19. Beda in com. Quod ſi omnes auctores ſeptuaginta tantum poſuiſſent, non plus inde profecto probaretur, quàm ſi ipſe Euangeliſta ſeptuaginta fuiſſe dixiſſet; atqui iam probauimus, etiamſi Euangeliſta dixiſſet ſeptuaginta, ſeptuaginta duos fuiſſe credi debuiſſe. Nec inde magis ſequeretur non niſi ſeptuaginta fuiſſe diſcipulos, quia non plures ab auctoribus nominarentur, quam ſeptuaginta tantum interpretes fuiſſe, quia omnes auctores ſeptuaginta eos, non ſeptuaginta duos vocare ſolent. Solus Dorotheus mouere poteſt, quia non ſolum ſeptuaginta vt alij vocat, ſed etiam numerat, & ſingulorum nomina recenſet; me verò non ita multum mouet, apud quem eius ſcriptoris nunquam admodum grauis auctoritas fuit. Græco hiſtoriam ſcripſit ingenio. Ac vt non longe ſuſpectæ hiſtoriæ argumenta petamus, vnde ille inter tot antiquiores auctores ſolus ſingulorum diſcipulorũ nomina didicit? Qui potuit nomina fingere, aut ficta ab alio leuiter credere, potuit numerum. Alia reliqua eſt quæſtio cur hoc numero potiùs, quàm alio eos Chriſtus elegerit. Eius numeri rationem vnam ſupra indicauimus, quod Iudæis ſanctus quodammodo eſſet, & multis inſignis exemplis, ſeptuaginta duum hominum, qui ex Iacob, & eius filijs propagati fuerunt; ſeptuaginta duũm iudicum, in quos ſpiritus Moyſis effuſus eſt; ſeptuaginta duarum palmarum, quæ circum fontes duodecim adnatæ erãt; ſeptuaginta duum interpretum, qui ſcripturam ſacram in Græcam conuerterant linguam. Alias duas affert Beda, alteram, quod totidem mundi plagæ eſſent, in quas eſſet diſſeminandũ Euangelium. Nam in ſeptuaginta duas linguas totidemq; gentes illos, qui Babylonicam turrim exſtruebant fuiſſe diuiſos conſtans veterum auctorum opinio eſt. Gen. 11. 8. quia totidem familias turrim ædificaſſe ex præcedenti capite colligitur. Alteram magis etiamnum allegoricam, quam ſumpſit ex Aug. lib. 2. de conſ. Euang. c. 14. Duodecim Apoſtolos duodecim anni menſibus; diſcipulos viginti quatuor diei horis reſpondere, quæ aut propter Trinitatis myſterium, aut propter tres dominici ſepulcri dies per tria multiplicatæ efficiant ſeptuaginta duas horas, quot diſcipuli erant. Manifeſtum ex hoc loco eſt, idq; veteres non fugit auctores, voluiſſe Chriſtum in Eccleſia ſua aliquod perſonarum eſſe diſcrimen, & non ſolum Eccleſiaſticos miniſtros hominibus laicis, ſed inter miniſtros etiã ipſos alios alijs eſſe ſuperiores. Nec enim eoſdem, nec eodem tempore, neq; numero, neq; gradu eodem Apoſtolos, & diſcipulos elegit. Indicat Apoſtolorum paucitas eos diſcipulis maiores eſſe. Sed qui nunc in Eccleſia Apoſtolorum, qui diſcipulorum locũ teneant, de eo inter antiquos auctores non ſatis cõſtat. Communis opinio eſt Epiſcopos Apoſtolis, presbyteros ſeptuaginta duobus diſcipulis ſucceſſiſſe Anaclet. epiſtola 2. & Hier. ad Marcel. aduerſus Montanum, & Beda in comm. in c. Luc. 15. Alij Epiſcopos Chriſto, presbyteros Apoſtolis, diaconos ſeptuaginta duobus diſcipulis ſimiles faciunt, vt Ignatius in epiſt. ad Smirnenſ. Fuerunt etiam, qui dicerent Epiſcopos Dei patris, presbyteros Chriſti, diaconos Apoſtolorum perſonam gerere. Clemens lib. 2. Conſt. c. 30. & Ignat. in epiſt. ad Trallian. & in epiſt. ad Magnet. Prima opinio verior.

Numerum cardinalem in ſcriptura exprimi, licet aliquid ſuperſit, aut deſit.

Cur hoc numero diſcipulos elegerit Chriſtus.

Et miſit illos binos ante faciem ſuam.] Heb. ante ſe, vt c. 1. 76. & 7. 27. & Mar. 1. 2. Quamobrẽ binos miſerit, ratio eſt nõ obſcura, *Væ ſoli, quia cum ceciderit, non habet ſubleuantem ſe.* Eccleſ. 4. 10. Voluit diſcipulos ſuos alios alijs in rebus aduerſis, aut neceſſarijs adiumento, & conſolationi eſſe. *Frater*, inquit, *qui adiuuatur à fratre quaſi ciuitas firma*. Prou. 18. 19. Quam rationẽ Orig. & Theop. afferũt. Greg. verò lib. 35. Mor. c. 19. attigit magis, vt mihi videtur, propriã, & literalem, quàm illam, quam D. Aug. lib. 2. de conſ. Euang. c. 14. & Greg. eodem loco, & Beda reddunt; duo caritatis eſſe præcepta, alterum, quod in Deo; alterum, quod in proximo diligendo verſetur, hoc enim, vt apparet, allegoricum eſt; voluit etiã Chriſtus diſcipulos ſuos perpetuos habere actionum ſuarum teſtes, ne quis male eorum ſolitudinem interpretaretur, quaſi ideò ſoli eſſent, vt liberius ſine teſte peccarent. Adnotauit Orig. hoc ſemper vſitatum fuiſſe. Nã & Moyſi, vt ex Ægypto populum educeret datum Aaronem ſocium Exod. 4. 14. 15. & 7. 1. Ioſue, & Caleb eũdem populum murmurantẽ compeſcuiſſe, & in terram Chanaan introduxiſſe Ioſue 14. 6. Etiam Apoſtolos binos à Matthæo numeratos cap. 10. 2. 3. 4. binos etiam ad prædicandum miſiſſe Chriſtum Mar. 6. 7. Ad ſoluendum aſinum, quo veheretur, duos quoq; diſcipulos miſit, infra c. 19. 29. & Mat. 21. 1. Itemq; ad parandam vltimam cœnam alios duos Petru, & Ioannẽ, infra c. 22. 8. Sed & Ioannes Baptiſta, cum in vinculis eſſet, duos ex diſcipulis ſuis ad Chriſtũ legatos miſit Mat. 11. 2. Optima duorũ ſocietas Hiſpanico etiã prouerbio celebrata; neq; neceſſario ſolatio, & auxilio carens, nec tumultu, & diſſenſionibus abundans. *Ante faciem* autem *ſuam miſit in omnem ciuitatem, & locum, quo erat ipſe venturus.* haud dubie vt incultum, & rudem agrum ſibi proſcinderent, & vt in aratum iam campum Euangelij ſemen iacerent; facerentq; nunc diſcipuli quod ante Ioannes fecerat, pararent viã Domini ante faciẽ eius, & omnes intelligerent pro vno Ioanne de medio ſublato ſeptuaginta duos ipſi Ioannes natos eſſe. Hoc eſt Euãgelij proprium ingeniũ, ſanguine creſcit: meritoq; à Tertull. in Apologet. ſub finẽ, & Leone Mag. ſer. 1. in Nat. SS. Petri,

Diſcipuli cur mittuntur bini.

& Pau-

Chriſtianorum ſemen eſt ſanguis

& Paul. dictum eſt Chriſtianorum ſanguinem ſemen eſſe, quò plures tyrannus occiderit; reliqua vſque ad ver. 17. apud Matt. & Mar. explicauimus, conſule locos in margine ſignatos. A

17. *Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta duo cum gaudio.*] Narrat Lucas quis fructus fuerit miſsionis diſcipulorũ, bene illis legationem ſucceſsiſſe adeo proſperè, vt gloriantes quodammodo redierint. Scribit etiam Marcus c. 6. 30. Apoſtolos, cum ad prædicandum miſsi fuiſſent, rediiſſe ad Chriſtum, illique narraſſe, quidquid ſibi in ea legatione accidiſſet. ſed Lucas diſtinctius. Quod diſcipuli ad Chriſtum redierint, & rationem illi reddiderint legationis ſuæ, officium ipſorum fuit neceſſarium. Reliquerunt omnium concionatoribus exemplum, vt ſi quid concionando boni egerint, ad Chriſtum rede- B ant, id eſt, illi acceptum referant, vt apud Marcum ex Hieron. & Theophyl. obſeruauimus. Videtur Cypr. lib. de ieiunio, & tentat. Chriſti. Gregorius lib. 23. Mor. c. 7. & Cyril. apud D. Thom. & Beda, & Elias Cretenſis in comment. in orat. 4. de Theol. Greg. Nazian. quid in his diſcipulis culpa[?] ... certè perfectæ virtutis notare. ... *ſiue in miraculis*, ſicut ait Beda, *gaudio auſi in virtutibus, ſiue de quid audiant.* Liberius Theophyl. ſequor, in meliorem partem gaudium verbaque diſcipulorum interpretantem: eos non vlla elatos arrogantia hoc dixiſſe, ſed gloriam Chriſto acceptam retuliſſe, cum dicunt, *in nomine tuo.* gauiſos tamen fuiſſe prædicationis & miraculorum ſucceſſu. Quod non modo malum non eſt, ſed etiam eſt aliquando Chriſtianis dictoribus neceſ- C ſarium, nec enim vtilis eſt eloquentia. Affert ... lætitiam. Lætitia animum addit, laborem minuit. Hoc non intelligit, qui non fecit. Cur ergo Chriſtus eorum lætitiam reprehendit, ver. 20. *veruntamen in hoc nolite gaudere:* Non reprehendit, ſed docet, ac perficit; nec prohibet propter ſubiecta ſibi dæmonia gaudere, ſed monet, vt propter ſcripta in cælo ipſorum nomina magis gaudeant. Vt cum mulieri dicenti inf. cap. 11. 27. *Beatus venter qui te portauit*, reſpondit ver. 28. *Quinimo beati qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud*, non negat ventrem, qui ſe portauit eſſe beatum: ſed docet beatitudinem magis in fideli mente, quàm in gignente ventre conſiſtere.

Concionatores Chriſtiani bonis in ... gaudere poſſunt.

Domine etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis in nomine tuo.] D Videntur hoc ita dicere, quaſi ante non credidiſſent fore, vt dæmonia ſibi ſubiicerentur; narrant enim tanquam rem nouam, & quæ ſibi præter opinionem accideret, admirabundi. Sunt qui dicant Chriſtum illis, cum ad prædicandum mitteret, non dediſſe poteſtatem eiiciendi dæmonia, ſed morbos curandi, aliaque mira[?] ... faciendi. tentantibus tamen poſtea, cum res poſtulabat, dæmones pellere, Chriſtum illis virtutem attuliſſe, remque ſucceſsiſſe pro voto: id eſſe quod nunc mirantes dicant, *etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis*, quaſi dicant, non ſolùm alia miracula facere potuimus, quorum nobis faciendorum dederas poteſtatem; ſed dæmones etiam eiecimus, quorum poteſtatem non dederas; plus fecimus, quàm ſperabi- I. mus, plùs quàm iuſſeras, quamque conceſſeras. Non poſſum adduci, vt hoc credam. Nec enim magis conſtat dediſſe illis Chriſtum poteſtatem alia faciendi miracula, quàm dæmones eiiciendi; neutrum enim narrat Euangeliſta; quòd intelligendum nobis reliquerit, eadem illos miſiſſe poteſtate, qua paulo ante Apoſtolos miſiſſe dixerat c. 9. 1. Apoſtolis autem poteſtatem imprimis dederat dæmones eiiciendi, & eo loco & Matth. 10. 1. & Mar. 3. 15. & 6. 7. eandem igitur poteſtatem diſcipulis dederat. Nec verò credibile eſt tam malè inſtructos miſiſſe, vt eam illis non dederit poteſtatem, quæ ipſis imprimis erat neceſſaria. Nihil enim magis homines commouebat, quàm quòd A viderent non ſolùm à Chriſto, ſed etiam eius nomine ab aliis eiici dæmonia. Cur ergo quaſi mirantes dicunt, *etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis?* quam vim habet particula illa, *etiam?* Bifariam reſponderi poſſe puto. Aut voluiſſe diſcipulos vno verbo omnia, quæ fecerant, explicare, & dicentes quod omnium erat difficillimum indicare cætera ſe etiam feciſſe, quaſi dicant, non ſolum cætera fecimus, quæ faciliora erãt; ſed etiam dæmones expulimus. Aut tacitè intelligendum non ſolum homines, ſed dæmones etiam ipſos illis paruiſſe.

18. *Et ait illis: Videbam Satanam ſicut fulgur de cælo cadentem.*] Non facilè dictu eſt, quid hæc verba ſignificent, & quorſum à Chriſto dicta ſint. Maior pars au- B ctorum de primo diaboli è cælo caſu interpretantur, quem ſe Chriſtus tanquam Deum vidiſſe dicat. Cyprianus lib. de ieiunio, & tentationibus Chriſti, Ambroſius in lib. de fuga ſæculi c. 7. Chryſoſtomus hom. 10. de pœnitentia. Hieronymus lib. 2. aduerſus Iouinian. Gregor. lib. 9. epiſt. 58. & lib. 23. in Iob. c. 7. Beda, Theophylactus, Bernardus ſerm. 5. de dedicat. Eccleſiæ. & ſerm. 2. ad fratres, & Euthym. Quorſum ergo Chriſtus de caſu diaboli nunc agit? Reſpondent Cyprianus, Hieronymus, Gregorius, & Beda, quia elati videbantur diſcipuli lætitia, exemplum illis Satanæ propoſuiſſe, ne propterea gloriarentur, ne forte caderent, ſicut olim Satanas ceciderat. Alii referunt ad incarnationem Chriſti, quaſi dicat, nihil noui mihi nar- C ratis ſubiecta vobis fuiſſe dæmonia. ego enim videbam Satanam eorum principem à me victum, & de cælo deiectum. *Confidite*, inquit, *ego vici mundum.* & *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam*, & *Nunc princeps huius mundi eiicietur foras.* Sic Gregorius Nazianzenus orat. 4. de Theolog. & Baſilius homil. quod Deus non ſit auctor malorum; & Cyrillus apud D. Thom. & Elias Cretenſ. in comment. in Gregor. Nazian. quam interpretationem etiam Euthymius, & Theophylactus probant. Itaque cælum aut propriè pro loco, in quo, antequam Chriſtus veniret, diabolus regnabat, vt Euthymius & Elias; aut pro poteſtate, & gloria, quam habebat, vt Theophylactus, & Cyrillus intelligunt, accipitur. Hæc vltima ſententia D mihi placet. nam vt ſuperius dixi, non libenter Chriſti diſcipulos accuſo. quod prioris ſententiæ auctores facere videntur. Tantum phraſis probanda eſt. Solet diabolus, cum eius poteſtas impeditur, dici de cælo deiici, de cælo cadere, ligari, foras eiici. Ioan. 12. 31. Apocal. 12. 9. & 20. 2. *Et apprehendit* inquit, *draconem, ſerpentem antiquum, qui eſt Diabolus, & Satanas, & ligauit eum per annos mille, & miſit eum in abyſſum, & clauſit, & ſignauit ſuper illum.* Quis ille angelus erat, qui ſerpentẽ ligaſſe dicitur, niſi Chriſtus? Quod ergo dicit hoc loco, *Videbam*, ἐθεώρουν contemplabar, non ſolum cognitionem, ſed multo etiam magis actionem ſignificat, indicat enim ſe auctore, victoreque diabolum cecidiſſe. Tanquam ſi dux belli ſuas narrans victorias diceret, videbam cumulatim hoſtes ante me cadere. Quod autem dicit *ſicut fulgur*, alii ſimilitudinem in ſplendore ponunt, quod, cum ante diabolus ſicut fulgur ſplendidus eſſet, vnde Lucifer appellatus eſt, tamen è luce in tenebras ceciſſet, vt Ambroſius, Chryſoſtomus, Titus Boſtr. & Theophylactus. Itaque participium *cadentem* non referunt ad fulgur, ſed ad Satanam, non enim eſſe ſenſum, videbam Satanam cadẽtem ſicut fulgur, id eſt ſicut fulgur cadit; ſed *videbam Satanam ſicut fulgur*, i. qui ſicut fulgur prius erat, *cadentem.* Alii fere omnes auctores in eo ſumpto ſimilitudinem eſſe putant, vt ſit ſenſus, videbam Satanam magno impetu, ac vi cadentem, ſicut cadere ſolet fulgur. Hoc probabilius, quia magis ad rem pertinebat, vt de

Ioan. 16. 33.
Ioan. 14. 30.
Ioan. 12. 31.

Diabolum de cælo deiici quid ſit.

celeri-

celeritate caſus, quam vt de priſtino ſplendore eius ageretur; cùm vt paulo ante probauimus, non de primo, ſed de ſecundo eius agatur caſu, quo per Chriſtũ in abyſſum præcipitatus dicitur, quòd ab eo illius potentia coercita ſit.

19. Ecce dedit vobis poteſtatem.] G. *ἰδοὺ δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν.* Ecce do vobis poteſtatem. Quaſi tunc daret ante non dediſſet. Rectè Euthymius admonuit non ſignificari hoc verbo ante illis poteſtatem non dediſſe, ſed prius datam tunc confirmari. Etſi illud, quod præterea dicit non probo, priùs non niſi ad tempus dum ea fungerentur legatione, eam illis poteſtatem fuiſſe conceſſam, nunc verò eandem in perpetuum prorogari. Quorſum ergo iam datam confirmat? nec enim neceſſe erat, ſi non ad tempus, ſed in

B perpetuum conceſſa fuerat. Vt aptius caderet, quod dicturus erat, *Veruntamen in hoc nolite gaudere*, quaſi dicat, nolo vobis datam reuocare poteſtatem; quin etiam atque etiam confirmo, veruntamen intelligite aliud me vobis maius contuliſſe beneficium, quo vobis potius gaudendum ſit, quod nomina veſtra ſcripta ſint in cœlo. Irenæus lib. 5. cap. 24. Cyprianus in libro ad Nouat. Ruffinus in expoſit. ſymboli, Baſilius Pſal. 28. Niceta in 2. orat. de Paſch. Gregor. Nazianz. Procop. in ca. Iſa. 49. Chryſoſtomus hom. 17. in Gen. Beda, Theophylactus, & Euthym. *ſerpentes, & ſcorpiones* dæmones interpretantur, quaſi quod ſequitur, horum verborũ explicatio ſit, *& ſuper omnem virtutem*

C *inimici*. Probabilis interpretatio; ſed mihi litteralis videtur eſſe alia, quam idem affert Beda, vt veros ſerpentes, & ſcorpiones intelligamus. Voluit enim Chriſtus ſignificare ſe diſcipulis dediſſe poteſtatem omnia pericula ſuperandi, non ſolum quæ ab hominibus, verùm etiam quæ à beſtiis, & dæmonibus ſolent accidere. Et videtur hic locus ex illo Marci 16. 17. 18. intelligi debere, *In nomine meo dæmonia eiicient, linguis loquentur nouis, ſerpentes tollent, & ſi mortiferum quid biberint, non eis nocebit.* Exemplo eſt Diuus Paulus, Act. 28. 3. 5. qui morſus à vipera nihil accepit nocumenti.

20. *Veruntamen in hoc nolite gaudere.*] Non vetat diſcipulos, vt ſupra diximus, gaudere, quòd poteſtatem in dæmones haberent. Donum enim erat Dei,

D & omni Dei dono gaudere licet, modò & donum ipſum, & gaudium in auctorem ſuum referatur; ſed ſolet ita ſcriptura loqui, vt quod comparatione alterius minùs affirmatur, abſolutè negetur. *Miſericordiam*, inquit Oſee 6. 6. Matth. 9. 13. *volo, non ſacrificium*, volebat vtique ſacrificium, qui tot inſtituerat ſacrificiorum genera, ſed quia minùs, quàm miſericordiam volebat, velle ſe negat. Eodem prorſus modo negat Chriſtus diſcipulis gaudendum eſſe, quòd dæmones illis ſubiicerentur: non quòd gaudendum non eſſet, ſed quòd minus gaudendum, quàm quòd ipſorum nomina in cœlo ſcripta eſſent. Cur autem minùs gaudendum illis eſſet, quod dæmones pellerent, facilis ratio, quam & Beda reddidit. Poſſunt id

E & mali, iniuſtique homines facere. *Multi* (inquit) *dicent mihi in illa die Domine Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Tunc confitebor illis, quia neſcio vos.* Quanquam exemplum illud, quod affert Beda filiorum Sceuæ Actor. 19. 13. aptum non eſt. Illi enim tentarunt quidem dæmones eiicere, ſed male ceſſit. Quòd autem ipſorum in cœlo nomina ſcripta eſſent, meritò eos gaudere oportebat: quia non niſi iuſtorum in cœlo ſcripta ſunt nomina. Nomina in cœlo ſcripta eſſe, eſt ſcripta eſſe in libro vitæ, vt aliis verbis ſcriptura ſolet dicere Exodi 32. 32. 33. Pſal. 68. 29. Philip. 4. 3. Apocal. 3. 5. & 17. 8. & 20. 15. & 21. 27. & 22. 19. Docent Theologi duobus modis

Idem iſſimus ſcriptura, quo negat, quod minus alteri comparatur.

Matt. 7. 22.

A in libro vitæ homines ſcribi, aut ſecundùm æternam Dei prædeſtinationem, quæ falli, aut mutari non poteſt; aut ſecundùm præſentem cuiuſque iuſtitiam, quæ mutari poteſt: illos ſemel ſcriptos, nunquam deleri; hos deleri, reſcribique, prout nunc ex iuſtis iniuſti; nunc rurſus ex iniuſtis iuſti fiunt. Id ex Exod. 32. 32. 33. & ex Pſal. 68. 29. & ex Apoc. 3. 5. manifeſtum eſt. De vtra hic ſcriptione agatur non noſtri, ſed diuini iudicij eſt. Qui de vera hoc intelligentes prædeſtinatione, ex hoc loco collegerunt ſanctioris, aut melioris certè conditionis diſcipulorum, quàm Apoſtolorum fuiſſe collegium, quòd diſcipuli quidem omnes, Apoſtoli non omnes prædeſtinati fuerint; diſcipuli potiùs quàm Apoſtoli eſſe merebantur. Scimus ex

B Apoſtolis damnatum fuiſſe Iudam, & in locum ſuum abiiſſe. An ex diſcipulis damnatus aliquis fuerit neſcimus, & non ſolùm alterutrum affirmare, ſed etiam ſcire velle eſt temerarium: à qua temeritate longè non abſunt, qui nullis antiquis auctoribus, nulla traditione docti horum diſcipulorum nomina recenſent: ſed non ferunt impunè, ipſa enim, quæ inter ipſos apparet, in recenſendis nominibus diuerſitate refelluntur.

In libro vitæ ſcribi quid ſit.

Actor. 1. 25.

21. In ipſa hora exultauit Ieſus ſpiritu.] Exultauit animo, lætabundus, gratulabundus, volebat enim Patri gratias agere, quòd eam poteſtatem diſcipulis ſuis hominibus ſimpliciſſimis tradidiſſet, vt dæmones illis

C ſubiicerentur, quam ſapientibus, atque prudentibus non dediſſet. Eo enim refero: non ad id quod proximè præceſſerat, *quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlo*. Itaque Matthæus hanc hiſtoriam cum ea, quæ ver. 15. narrata eſt, coniungens, prætermiſſis iis quæ à diſcipulis Chriſto, & à Chriſto diſcipulis dicta ſunt, ſeriem non ſeruauit hiſtoriæ. Porro hunc locum, & quæ ſequuntur vſque ad verſum 25. apud illum cap. 11. 25. declarauimus.

25. *Et ecce quidam Legiſperitus ſurrexit tentans illum.*] Solus hanc hiſtoriam Lucas narrat. Nam illum de quo Matthæus cap. 22. 35. & Marcus cap. 12. 28. ſcribunt, alium fuiſſe doctorem, illic docuimus. Qua occaſione Legiſperitus ille Chriſtum interrogauerit, incertum. Nec enim hoc eodem tempore, aut loco, quo

D ſuperiora accidiſſe credendum eſt, cùm nec id Euangeliſta indicet, nec ipſæ res inter ſe cohæreant, etſi Beda cum illis verbis iungit, *Gaudete, quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlo*, quaſi ſumpta inde occaſione Legiſperitus finxerit ſe in cœlo etiam ſcribi velle; vero ſimile in ſynagoga, aut in aliquo circulo, alioue publico loco contigiſſe. Quandocumque, & vbicumque tandem acciderit, apparet Euangeliſtam hoc ideo commemoraſſe, vt doceret, qua occaſione Chriſtus parabolam illam hominis ab Ieruſalem in Iericho deſcendentis propoſuiſſet, quam, cum vtilem, & myſterij plenam doctrinam contineret, prætermittendam non iudicauit. Notauit non deſcendi, ſed tentandi animo Chriſtum interrogaſſe, vt tacitè cauſam indi-

E caret, quamobrem Chriſtus Legiſperito, non ſimpliciter, rectaque reſponderit, ſed viciſſim eum interrogauerit, *in Lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis?* Non enim ſimplici reſponſo dignus erat, qui non ſimpliciter interrogabat.

Magiſter quid faciendo vitam æternam poſſidebo?] Fingit ſe ſuperbia inflatus Legiſperitus, qui ſe nihil neſcire exiſtimabat, ſalutis viam ignorare; & tanquam Chriſti diſcipulus eſſe vellet, velut vnus de imperita multitudine rogat. Eò pertinet, quòd magiſtrum appellat.

26. *In Lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis?*] Quàm prudenter Legiſperitum ignorantiam ſimulantem, & callidè explorare volentem doctrinam Chriſti, ad Legem mittit. Solebat id facere cùm tentabatur, vt

vitaret reſponſionis inuidiam. Cum enim ad legem mittebat, non tam ipſe eos, qui tentabant, quàm lex, qua tantopere gloriabantur, condemnare videbatur. Oſtendit Chriſtus ſalutis viam mandatorum Dei obſeruationem eſſe, vt ait Beda, *dum Legiſperito reſpondet, perfectum nobis ſaluator iter vitæ cæleſtis oſtendit.* Caluinus Legiſperito magis incredulus non ex animo, ſed ſimulatè, & ex Legiſperiti opinione Chriſtum hoc dixiſſe ait, legis enim peritum non vnde, ſed quibus operibus quærenda ſalus eſſet, interrogantem ad Legem miſiſſe, quæ opera doceret, & id facere iuſſiſſe, quòd impoſſibile factu eſſet. Bonus ſcilicet interpres; Chriſtus dicit de operibus loquens. *Hoc fac, & viues* verſ. 28. iſte dicit, Hoc ne facere potes, nec ſi feceris, propterea viues.

Caluini doctrina reprobádatur.

27. *Ille reſpondens dixit. Diliges Dominum Deum tuum.*] Hæc verba Matth. 22. 35. explanauimus. Nam quòd Lucas paulo pluribus vtitur verbis, facilè reſponderi poteſt Matthæum non ſingula verba, ſed verborũ, ſententiæque ſummam recitaſſe, aut Lucam aliquod verbum explicationis cauſa addidiſſe.

29. *Ille autem volens iuſtificare ſe.*] Oſtendere ſe iuſtum in ea ſaltem re, de qua agebatur, id eſt non tentandi, ſed diſcendi cauſa id interrogaſſe, finxit ignorantiam, quæ plùs habere videretur probabilitatis. Probabilius enim videri poterat Legiſperitum ignorare, quis in lege nomine proximi intelligi deberet, quàm quid ad conſequendam vitam æternam agendum eſſet, quod neminem Iudæum licebat ignorare. Nam quis proximus in lege vocaretur, apparet inter ipſos legis doctores fuiſſe controuerſum, aliis fortaſſe ſolos Iudæos, aliis ſolos iuſtos, aliis ſolos amicos proximos eſſe interpretantibus, vt colligitur ex Matt. c. 5. 23. 24. Fingit ergo nunc Iuriſperitus ſe non rem vulgarem, & ſibi, aliis que notam deludendi, aut tentandi animo interrogaſſe; ſed quæſtionem difficilem, & quæ inter ſummos legis doctores verſaretur propoſuiſſe. Hic mihi videtur eſſe ſenſus, quem vidiſſe opinor Bedam, etſi Ambroſ. Theophyl. Euthym. & Cyril. à D. Thoma citatus ſeriò eum hanc ſecundam quæſtionem putant propoſuiſſe; verè enim quis eſſet proximus ignoraſſe, exiſtimaſſeque ſibi, qui iuſtus eſſet, ſolos iuſtos eſſe proximos. Et verò non dubium, quin id ignorauerit, cùm poſtea à Chriſto didicerit; ſed non continuò ſequitur ſeriò eum, & diſcendi cauſa id interrogaſſe. Nam etſi ignorabat, putabat ſe tamen ſcire, vt illi ipſi confitentur auctores. Qui autem ſe ſcire putat, quamuis re ipſa neſciat, non poteſt diſcendi animo rogare.

Quis eſſet proximus inter Iudæos controuerſum.

30. *Suſcipiens autem Ieſus dixit.*] Reſpondens ὑπολαβὼν, quod noſter interpres vertit. ſuſcipere, expreſſo quidem Græco verbo, ſed non ſatis perſpicua ſententia. Sæpe docuimus ad intelligendas parabolas primum ſtudium eſſe oportere, vt finem, ob quem proponuntur, intueamur. Huius parabolæ hunc eſſe finẽ manifeſtum eſt, vt doceat Chriſtus, qui verè proximus noſter ſit; ſed quem eſſe proximum ſignificauerit, id non ſatis apparet. Nam ſi in ſolis quidem hæreamus verbis, is tantùm nobis videbitur eſſe proximus. qui bene nobis facit. Hoc enim videtur tota parabola concludi, non Iudæum, non ſacerdotem, non Leuitam, quamuis genere, & patriæ neceſſitudine cõiunctos, ſed Samaritanum licet alienigenam, licet inimicæ gentis hominem, Iudæo, quia bene de eo meritus fuerat, proximum fuiſſe. Quod ſi recipimus, in abſurdiorem incidemus errorem, quàm in quo Legiſperitus ille verſari videbatur. Ille enim iuſtum iuſto proximum eſſe putabat, ſi Cyrillo, & Theophylacto credimus; nos ne iuſtum quidem iuſto, ſed eum tantùm qui benefacit illi, cui benefacit, proximum eſſe dicemus. Itaque Bedæ, qui hunc videtur ſecutus ſenſum, minimè ſubſcribo. Propius Theophylact. & eum ſecuti alij ad ſenſum acceſſerunt, hoc tota parabola concludi eum nobis proximum eſſe, qui noſtra indiget ope. Et quidem ſi ſpectemus, qua occaſione quæſtio mota fuerit, id concludendum eſſe videbatur. Agebatur de præcepto legis, *Diliges proximum tuũ ſicut teipſum*, id eſt de proximo noſtræ opis indigente iuuando, hoc enim eſt diligere: dubitatum fuerat à Legiſperito, quis proximus dicendus eſſet, id eſt quis iuuandus, cùm indigeret auxilio. Id Chriſtus docere voluit propoſita parabola: ſenſus ergo parabolæ videtur eſſe, omnem, qui opis indigeat noſtræ ſiue eiuſdem, ſiue alienæ ſit gentis, nobis eſſe proximum. Propiùs, inquam, hoc ad ſenſum accedit ſed non attingit. Nam & Chriſtus non interrogat Legiſperitum, cui ille, qui in latrones inciderat, proximus fuiſſet, ſed *qui illi* ver. 36. Et Legiſperitus, cuius à Chriſto reſponſio laudata eſt, non reſpondit illum Samaritano, ſed Samaritanum illi proximum fuiſſe verſ. 37. Et ſenſus anguſtus eſt; ſi enim ſoli, qui indigent ope proximi ſunt, ſi nemo indigeat, nemo nobis proximus erit, quem ex præcepto illo diligamus. Atqui docet tacitè ipſa conſcientia non ſolum pauperes, & miſerabiles à diuitibus, à quibus iuuari poſſunt; ſed ipſos etiam diuites à pauperibus tanquam proximos diligendos. Probabiliſſimè omnium, quos legerim, dicit Auguſt. lib. 1. de doct. Chriſt. cap. 30. concludi quidem Samaritanum Iudæo illi, qui in latrones inciderat fuiſſe proximum; ſed *quia nomen proximi ad aliquid eſt*, perinde eſſe ac ſi contrà concluderetur illum, qui in latrones inciderat Samaritano fuiſſe proximum. Concludi autem eum proximum eſſe nobis, cui exhibendum eſt officium miſericordiæ, ſi indiget, vel exhibendum eſſet, ſi indigeret. Si qua eorum, quos viderim auctorum ſententia ſequenda eſt, hæc ſequenda eſt; ſed indicabo quid in ea deſiderari videatur. Primùm quidem quòd, vt concludatur omnem hominem, qui indigere poteſt auxilio, proximum eſſe, concludatur omnem, qui indigẽtem iuuat, eius eſſe proximum. Deinde eum, qui reuera indigebat, & à quo adiutus fuerat, proximũ fuiſſe. Cur non rectè concludebat Chriſtus, & ſine iſto circuitu? Præterea videtur, ſi ita eſt, ſumpſiſſe pro argumento Chriſtus, quod probandũ erat, & ignotum per aliud non minùs ignotum probauiſſe. Quærebatur quis proximus eſſet, id eſt quis adiuuandus? quis diligendus? hoc Chriſto docendum erat. Si docuit omnem hominem, qui indigere poteſt auxilio, proximum eſſe, quia omnis eiuſmodi homo iuuandus, id eſt diligendus eſt; ſumpſit argumẽtũ, & probationis loco, quod probandum erat. Nam illhuc ipſum in quæſtione verſabatur, num omnis homo, etiamſi adiumento indigeret, iuuandus eſſet; nã Legiſperiti non niſi amicos indigentes iuuandos eſſe putabant, aut certè Iudæos, vel ſuos cuique Gentiles. Denique vt reliqua concedamus omnia, hic ipſe certè ſenſus anguſtus eſt. Nec enim ſoli, qui indigent, vel indigere poſſunt, ſed omnes omnino homines, etiãſi indigere non poſſint, nobis tanquam proximi diligendi ſunt. Neſcio an, qui aliorum non probo ſentẽtias, meam ſim aliis probaturus. Dicam tamen, & probare nitar. Generaliter probare voluiſſe mihi videtur Chriſtus omnem hominem proximum nobis eſſe; ſed id accommodatè ad Legiſperiti, quocum agebat, perſonam probauit. Putabat Legiſperitus aut ſolos iuſtos, aut ſolos amicos, aut ſolos certe Iudæos proximos ſibi eſſe; poterat ex verbis ipſis legis aliquam errandi occaſionem ſumere. Nam רעה, quo verbo vſa lex fuerat, cum dixit *Diliges proximũ tuum ſicut teipſum*, & proximum & amicum, & ſocium ſignificat. Vo-

Auguſtini expoſitio huius loci expenditur.

Auctoris expoſitio huius loci.

luit

luit illi Chriſtus eum ex animo errorem eripere, cogereque ipſum ſuo ore confiteri, non ſolùm Iudæum Iudæo, ſed Samaritanum etiam Iudæo, id eſt hoſtem hoſti proximum eſſe; quòd ſi hoſtis hoſti proximus eſt, omnem hominem omni homini habendum eſſe pro proximo. Probauit ergo optimo, & efficaciſſimo argumentandi genere ex effectu hoſtem hoſti, id eſt Samaritanum Iudæo proximum eſſe, quia fecit, quod proprium eſt proximi, proximum adiuuare. Propterea Chriſtus in Iudæo, & Samaritano parabolam poſuit. Vnus reliquus eſt ſcrupulus, quod non videatur Chriſtus ad Legiſperiti quæſtionem aptè, accommodateque reſpondere. Rogauerat enim ille, quis ſibi proximus eſſet, id eſt cui ipſe, non quis ſibi bene facere deberet. Chriſtus reſpondet, quis proximus ſit, id eſt quis ipſi, non cui ipſe bene deberet facere. Fecit id Chriſtus prudenter, vt Iudæorum notaret mores, qui non ſolùm alienigenas, ſed ne ſuos quidem gentiles tanquam proximos diligebant; propterea dixit illum, qui in latrones incidit, ab Ieruſalem in Iericho deſcendiſſe, vt indicaret fuiſſe Iudæum, & quidem Ieroſolymitanum ciuem, qui maiore miſericordia dignus videri poterat; quem non ſolùm Iudæi alij, & Ieroſolymitani ciues eius populares, ſed ne ſacerdos quidem, ac Leuita, qui legis obſeruationem maximè profitebantur, adiuuerint. Samaritanus verò, qui pro hoſte habebatur iuuerit. Samaritani igitur probat exemplo in definiendo proximo nullam amicitiæ, nullam patriæ, nullam gentis, nullam cõditionis, nullam officij rationem haberi oportere. Cur ergo non potiùs rogauit, quis illi Samaritano videretur ſibi proximus fuiſſe, vt rectiùs concludere videretur? In promptu eſt ratio. Voluit Legiſperitum ita conuincere, vt exempli euidentia confiteri cogeretur non eſſe proximum aut genere, aut amicitia, aut vlla alia neceſſitudine definiendum. Nõ cogebatur dicere Iudæum, qui in latrones inciderat Samaritano fuiſſe proximum: ſed cogebatur confiteri Samaritanum Iudæo proximum fuiſſe. Iudæus, qui nihil egerat, vnde ſe proximũ eſſe declararet, non oſtenderat eſſe ſe proximum. Samaritanus verò, ita oſtenderat, vt ne ipſe quidem Legiſperitus quamuis cauillator negare poſſet. Accedit, quòd Legiſperitus idcirco rogauerat, quis ſibi proximus eſſet, vt illũ diligeret, iuuaretque; ne forte caritatis officia ſolis proximis exhibenda in non proximos conferenda perdere videretur. Cui accommodatè Chriſtus reſpondet, dum illi ante oculos Samaritani proponit exemplum, qui in proximo cẽſendo nullam generis, nullam patriæ, nullam amicitiæ rationem habuiſſet. *Vade*, inquit verſ. 37. *& tu fac ſimiliter*. Quid ergo? an ſacerdos ille, & Leuita, qui vulneratum præterierunt, proximi non erant? Hoc enim videtur ſequi. Nam & Chriſtus interrogat, *Quis horum trium videtur tibi proximus fuiſſe illi, qui incidit in latrones?* ver. 36. quaſi omnes certe proximi non eſſent; & Legiſperitus reſpondet *Qui fecit miſericordiam in illum*, alios excludens quaſi non proximos, qui miſericordiam in illum non fecerant; & reſponſio à Chriſto probata eſt, atque laudata. Erant illi quidem proximi, ſed non ſe geſſerát vt proximi; alter & erat, & ſe vt proximum geſſerat, quamuis minus proximus eſſe videretur; & quia ab effectu Chriſtus argumentabatur, & Legiſperitus ſimiliter reſpondebat, dixit illum, qui miſericordiam fecerat, quantùm quidem ex operibus apparuit, proximum fuiſſe, quaſi alij non fuiſſent. Et non id agebat Chriſtus, vt doceret, quis proximus non eſſet, ſed quis eſſet, ideo non eſt exiſtimadum colligi ex hac parabola ſacerdotem illum, atque Leuitam non fuiſſe proximos, nam de eo Legiſperitus non dubitabat, ſed tantum alterum fuiſſe proximum, quem non proximum, ſed hoſtem putabat eſſe. Hic totius parabolæ ſenſus eſt literalis; vtrum præterea ſit ſenſus aliquis myſticus, non affirmauerim, negauerimúe; ſed quia omnes veteres Patres id tradiderunt magno cõſenſu, eſt valde probabile, non ſolùm allegoriam, in qua non omnes vtique conueniſſent; ſed myſterium etiam eſſe, quod Deus omnium mentibus inſtillauerit.

De ſenſu myſtico huius parabolæ.

Dicunt hominem illum, qui ab Ieruſalem in Iericho deſcendebat Adamum, & in eo totum hominum genus eſſe, qui à Ieruſalem, id eſt à gratia Dei, & magno illo dignitatis gradu, quo conditi fuerant, in Iericho, id eſt in abiectum peccati ſtatum deſcenderũt. Ieruſalem enim in monte, Iericho, vt ait D. Baſilius, in valle eſſe; & Ieruſalem viſionem pacis, Iericho Lunam ſignificare, cui ſtultus, id eſt peccator ac Eccleſiaſtico comparatur, quòd ad Lunæ modum facilè mutetur Eccl. 27. 12. Latrones, in quos homo ille incidit dæmones eſſe, qui eum gratia primùm ſpoliauerint, deinde etiam vulnerauerint, quia per peccatum naturam ipſam corruperunt; adeo vt non quidem omnino mortuus, aut omnino etiam viuus, ſed ſemiuiuus tãtùm relictus ſit. Viuus eſt, quia & cõſciẽtiam peccati, & liberum ad agẽdum habet arbitrium; mortuus verò eſt, quia à peccati ſepulcro niſi Chriſto clamante, *Lazare veni foras*, ſurgere non poteſt.

Ioan. 11. 43.

Sacerdotem, & Leuitam, qui eadem via præterierunt, totam veterem legem eſſe, quæ hominem non ſanauerit. Samaritanum Chriſtum, qui miſericordia motus humani generis eadem via, id eſt in eundem hunc mundum deſcẽderit, in quo homo erat; & in equum, id eſt in humanitatem ſuam impoſitum in hoſpitium, id eſt in Eccleſiam deduxerit; eius vulnera vino, id eſt ſanguine ſuo lauerit, oleo, id eſt miſericordia vnxerit: diſcedens verò, hoc eſt in cœlum rediens, ſtabulario, id eſt Petro Eccleſiæ principi corporis, & ſanguinis ſui pretium diſpenſandum reliquerit; addens, ſi quid præterea ex ſanctorũ meritis, ſuffragiiſque conferret, id etiam ſe ex ſuo ſanguine compenſaturum. In hanc ſententiam omnes veteres, recentioreſque auctores exponunt, niſi quòd illi in myſterio propiùs, hi longius progrediuntur; & alij plura, alij pauciora dicunt. Hos potiſſimùm auctores videre lector poterit Orig. hõ. in Lucã 34. Greg. Naz. orat. 4. de Theol. Baſil. in homil. in aliquot ſcripturæ loca, Chryſ. propria homilia de hac re inter eas, quas ſcripſit in Lucam, & in hom. de anathemate, Ambroſ. hoc loco. Hier. in epiſtol. ad Fabiolam, & in comment. in cap. 20. Matth. & Anaſtaſ. q. 50. Auguſt. ſer. 17. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & libro 2. qq. Euang. cap. 19. Greg. lib. 30. Mor. c. 21. Bedam, & Theophyl. in comment. & Bernar. ſer. 1. de annuntiatione B. Mariæ. Cæterum, vt ad literalem ſenſum veniam ſingularum partium, meminiſſe lector debet, quod ſæpe monui, non eſſe ſubtiliter ſingulas parabolarum partes explorandas; adhibendum iudicium, & ex fine parabolæ colligendum, quæ ſint eius neceſſariæ, propriǽq; partes, quæ tanquam ſupplementa, aut ornamenta narrationis adhibita.

Parabolarũ partes ſingulas neceſſe non eſt examinare.

Multa enim dici in parabolis ſolere, nõ vt aliquid ſignificetur, ſed quia in re, in qua parabola conſiſtit, ita fieri ſolet, itaque factum fuiſſe veroſimile eſt. Eiuſmodi eſſe arbitror, quod in hac parabola dicitur, Samaritanũ in iumentum ſuum vulneratum impoſuiſſe, duxiſſe in ſtabulum, vinũ, & oleum infudiſſe, abeuntem denarios duos dediſſe ſtabulario, rogaſſeq;, vt curã haberet eius, ſe, ſi quid præterea in eo curando expendiſſet, ſoluturũ. Hæc enim omnia etſi diſtincta ſunt, diſtinctam tamen non habent ſignificationem; ſed huc ſpectant omnia, vt intelligamus Samaritanum illum omnia caritatis, & miſericordiæ erga proximum officia, quæ exhiberi

poterant, exhibuiſſe, & quia illa erant, quæ maximè deſiderari poterant ab homine vulnerato, ea in parabola poſita ſunt. Cæteras partes ſuam aliquam, ac propriam ſignificationem habere credo. Nam quòd dicitur homo ille ex Ieruſalē potiùs, quàm alio ex loco deſcendiſſe, eò vt ſupra diximus pertinet, vt eū Iudæum, & quidem Ieroſolymitanum ciuem fuiſſe intelligamus, cui propterea ſacerdos, & Leuita plus, Samaritan[us] minus caritatis exhibere debuiſſet. Quod autem in Iericho potius, quam in alium deſcendiſſe locum, quòd ea via celeberrima eſſet, atque notiſſima. quemadmodum ſi Romæ cùm eſſes, & ſimilem parabolam proponere velles, diceres Roma quempiam Neapolim profectum fuiſſe; & quòd ea via latrociniis eſſet infamis, vt Hieron. in comment. in ca. Matth. 20. tradit. Quòd vero dicitur ſpoliatus primum, deinde vulneratus, ac ſemiuiuus relictus, nihil aliud ſignificat, quam eum relictum fuiſſe in ſtatu maximè miſerabili, & ſpoliatum non ſolum pecunia, qua ſibi ſubuenire poſſet, ſed omnibus etiam veſtimentis; ita vt nihil illi reliquum eſſet, quod poſſet vēdere. Præterea adeo vulneratum, vt ſemiuiuus eſſet, hoc miſerabilioré, quàm ſi omnino fuiſſet mortuus, quò magis miſeriam ſentiebat ſuam.

38. *Factum eſt autem, dum irent.*] Dum pergerent Ieroſolymam verſus, quemadmodum dixerat ſuperiore c. ver. 51. De eadem enim profectione agit, & ad eum reſpicit locum. Vnde probabilis coniectura ducitur, ea omnia, quæ ab eo loco vſque ad hunc Euangeliſta narrauit, in ea accidiſſe profectione, antequam Chriſtus Ieroſolymam perueniſſet.

Intrauit in quoddam caſtellum.] G. εἰς κώμην, in pagū quendam. In caſtellū Marthæ, & Mariæ ſororum Lazari, vt Ioannes ait c. 11. 1. quam ex eodem loco Bethaniam fuiſſe conſtat prope Ieroſolymam ſitam, vt apud Matthæum c. 26. 9. docuimus. Caſtellum autē Marthæ, & Mariæ dicebatur, non quòd earum eſſet, ſed quod ibi habitarent. Sed de ea re apud Ioannem c. 11. 1. diſputabimus. Cùm propoſuiſſet Euangeliſta narrare quidquid Chriſtus in hac ſua profectione feciſſet, noluit prætermittere, quod fecerat in domo Marthæ, quomodo Mariæ ſtudium in audienda, percipiendaq; ipſius doctrina Marthæ ſolicitudini in rebus corpori neceſſariis pręparandis antepoſuerit. Erat enim vtile ad informandos mores exemplum.

Caſtellum Marthæ cur diceretur Bethania.

Et mulier quædam Martha nomine.] Loquitur Euangeliſta de Martha tanquam de muliere adhuc ignota, non quòd nota non eſſet, cùm Ioannes cap. 11. 1. ex ſororibus Martha, & Maria deſcripſerit minùs notum Lazarum: *Erat*, inquit, *quidam languens Lazarus à Bethania de caſtello Mariæ, & Marthæ ſororis eius:* ſed quia ipſe hactenus de Martha mentionem non fecerat, tanquam de muliere lectori adhuc ignota dicit, *Et mulier quædam Martha nomine.* Apparet Martham maiorem fuiſſe natu Maria ſorore ſua. quandoquidem domus Marthæ potiùs, quàm Mariæ dicebatur, & Martha Chriſtum potius, quàm Maria dicitur excepiſſe, vt notauit Bern. ſer. 4. de Aſſumpt. B. Virg. Maior etiam illa ſolicitudo hoſpiti neceſſaria parandi inde fortaſſe naſcebatur, quòd ipſius propriè eſſet hoſpes, & eius magis intereſſe videretur, vt nihil hoſpiti deeſſet.

Et huic erat ſoror nomine Maria.] Eodē modo de Maria tanquam ignota loquitur, eademque ratione, & Marthæ ſororem eſſe dixit tanquam maioris minoré. Ioannes c. 11. 1. alia ratione vtrumque contrario facit modo. Nam & de ambabus ſororibus tanquam de notiſſimis mulieribus loquitur, ex illiſque Lazarum earum fratrem deſignat; & Mariam Marthæ præponit. Habuit nimirū rationem aliam, quòd cum iis ageret, qui de mulieribus illis, quæ Chriſtum ſequebantur ſæpe audiuiſſent, de quarū numero hę duę ſorores erant, quamobrem notiores erant, quàm frater ipſarum Lazarus. Mariam verò ideo Marthæ præpoſuit, quod illa ſoris iam ante lacrymis, capillis terſis, & vnctis vnguento Domini pedibus eſſet notior, vt ipſe Ioannes ſubiecit, verſ. 2. *Maria autem erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & exterſit pedes eius capillis ſuis.*

Quæ etiam ſedens ſecus pedes Domini.] Quam vim habeat dictio illa *etiam*, non ſatis apparet. Quidam ſic interpretantur, quæ etiam ſedens ſicut aliæ mulieres. At non niſi duarum mulierum Marthæ, & Mariæ mentio fit, nec eſt veroſimile domi fuiſſe plures, niſi fortaſſis ancillas, quas non eſt credendum ſediſſe, ſed miniſtraſſe. Alij etiam ſediſſe, id eſt non ſolum ſtando, & quaſi aliud agendo, ſed etiam ſedendo ex otio attentam, contemplabundamq; docentem audiſſe Chriſtum. Non diſplicet, ſed magis accommodatè ad id, de quo agitur, exponi poſſe arbitror; vt ſignificetur illam non ſolùm non fuiſſe ſolicitam in parandis, miniſtrandiſque rebus neceſſariis, ſicut erat Martha, ſed etiam omnis quodammodo alterius oblitam curæ ad pedes Domini ſediſſe, vt eius verbū commodius audiret. Aut etiam ſediſſe, ſicut ſedebat Chriſtus, hoc excepto, quòd ad eius altiùs ſedentis ſedebat pedes, & mulieris, & diſcipulæ nimirum more. Duarum hîc perſonarum officium obſeruandum lectori eſt, Chriſti atque Mariæ. Chriſtus hoſpitio exceptus, ſimul vt eſt ingreſſus domum, docet, & de rebus diuinis loquitur, & prius hoſpites ſuos ſpiritualiter paſcit, quàm temporaliter ab illis ipſe paſcatur. Maria omnibus omiſſis etiam, quæ ad ipſius Chriſti honorem pertinere videbantur, ad pedes eius ſedet, docentemque audit, magis ſe audiendo, quàm miniſtrando honorare putat Chriſtum. Concionatores Chriſtum, auditores Mariam imitari debent.

Exemplum concionatoribus, & auditoribus imitandum.

40. *Martha autem ſatagebat circa frequens miniſterium.*] G. περιεσπᾶτο, diſtrahebatur, turbabatur, tota negotioſa erat, & occupata in miniſtrado. πολλὴν διακονίαν, multum miniſterium appellat, non opiparum opinor conuiuium, ſed ſolicitudinem mulieris quærentis, quibus rebus Chriſto gratificari poſſet, & ſuam erga illum caritatem declarare. Vtrunque proculdubio ex caritate proficiſcebatur, & quod ſatagebat, id eſt tanto excepto hoſpite ſolicita erat, qua ratione illi ſatisfaceret, & quod multo videbatur ei miniſterio.

Quæ ſtetit, & ait.] Adiiſit coram Chriſto, quaſi coram iudice querelam ſuam, & ſororis accuſationem propoſitura. Non rogat ſororem cur ſe non adiuuet, ſed Chriſtum ipſum quaſi ſubaccuſans alloquitur, *Domine non eſt tibi curæ, quod ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare.* Siue quia non tam mirabatur ſororem ſuam verbis Domini delectatam omnium aliarum rerum oblitam ad pedes eius fixam hærere, quàm Dominum ipſum rem, vt illi quidem videbatur, indignam pati, vt Maria ſorore ſua maiore, vt diximus, natu miniſtrante otioſa quodammodo, & ſine cura ſederet; ſiue quia ſciebat nihil ſe, etiamſi ſorori id diceret, effecturam. Nec enim ab ore Domini auelli poſſe, niſi Dominus ipſe iuberet, cuius ſermonibus oblectata tenebatur. Non debemus ex noſtris moribus de ſanctis iudicare; ſed ſi ſpectemus Marthæ verba, perſonam verò eius remoueamus; videtur humanum quiddam in illis apparere, primùm quòd Chriſtum ſubincuſat, quod vt concedamus aut admirantis, aut iocantis potius, quàm accuſantis animo dictum eſſe, tamen ſpeciem certè habet accuſationis, atque querelæ. Deinde quòd ſuam oſtentare diligentiam, ſororis verò deſidiam, & incuriam notare voluiſſe videatur. *Non eſt tibi curæ, quod*

ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? dic ergo illi, vt me adiuuet. Denique ſi non Marthæ, muliebri tamen ingenio conſentaneum eſt ex aliqua inuidentiæ ſpecie hanc accuſationem eſſe profectam. Non tam ægrè fortaſſe ferebat ſe ſolam miniſtrantem relinqui, quod illi duci poterat laudi, quàm ſororem ſuam ſolam colloquio Domini frui, & apud illum gratioſiorem videri. Si hoc illa animo non fecit, nos quidem certè facere ſolemus. Si quem videmus rerum diuinarum contemplationi deditum, tumultuoſa huius ſæculi negotia non curare, otioſum hominem appellamus. *Ex illorum perſona loquitur,* ait Beda, *qui adhuc diuinæ contemplationis ignari, ſolum quod dixi ere fraternæ dilectionis opus Deo placitum ducũt, adeoq; cunctos, qui Chriſto deuoti eſſe volunt, huic mancipatos autumant.* Olet hoc, quamuis aliquando à Catholicis fiat, hæreticorum ingenium, qui nihil ferunt iniquius, quam monachorum vitam, vt ipſi vocant, otioſam. Diſcernant quos accuſant; qui enim otioſi ſunt, monachi non ſunt. Si veri monachi ſunt, aut actiuam ſequuntur vitam, & tam occupati ſunt, quàm Martha; aut contemplatiuam, & tam occupati ſunt, quàm Maria, pro qua Dominus ſorore accuſante reſpondit; aut vtramque, & pluſquam Martha, pluſquam Maria, tantùm quantùm vtraque ſimul occupati ſunt. *Cum ergo Maria,* inquit Auguſtinus ſerm. 27. de verbis Domini, *ſuauiter audiret verbum dulciſſimum, & corde intentiſſimo paſceretur, interpellato Domino a ſorore ſua; quomodo putamus eam timuiſſe, ne diceret ei Dominus, ſurge, & adiuua ſororem tuam? mira enim ſuauitate tenebatur, quæ profectò maior eſt mentis, quam ventris. Excuſata eſt, ſedit ſecurior. Quomodo autem excuſata eſt, attendamus. Paſcamur & nos.* Caſſian. col. 1. cap. 8 legit, *Domine num tibi placet, quod ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare.*

Contemplationi addicta vita defenditur.

Martha, Martha ſolicita es, & turbaris erga plurima.] Quòd bis repetit nomen Marthæ, epitaſim, & emphaſim habet: quòd ait, *ſolicita es, & turbaris erga plurima,* duobus verbis expreſſit, quod paulo ante Euangeliſta expreſſerat vno, *Martha autem ſatagebat circa frequens miniſterium. Non ergo Dominus opus reprehendit,* inquit Auguſtinus ſerm. 27. de verbis Domini, *ſed munus diſtinxit. Maria optimam partem elegit; non tu malam, ſed illa meliorem.* Et rurſus, *Quid enim? putamus nos reprehenſum eſſe miniſterium Marthæ, quam cura hoſpitalitatis occupauerat, quæ ipſum Dominum hoſpitio receperat? quomodo rectè reprehendebat, quæ tãto hoſpite lætabatur? Hoc ſi verum eſt, dimittant homines, quod miniſtrant egentibus, eligant ſibi partem meliorem, quæ non auferetur ab eis; vacent verbo, inhient doctrinæ dul edini.* & libro. 2. qq. Euang. cap. 20. *Mariam,* inquit, *dicit optimam partem elegiſſe, quæ non auferetur ab ea; & ideo intelligitur optima, quia & per hanc ad illam tenditur, & non aufertur; illa verò miniſterij quamuis ſit bona, tamen auferetur.* Ad eundẽ modum Ambroſ. *Nec Martha,* inquit, *in bono miniſterio reprehenditur, ſed Maria, quòd meliorem partem ſibi elegerit, antefertur.* Idem Gregorius lib. 6. Mor. cap. 28. & hom. 14. in Ezechiel. Beda, & Theophylactus adnotauerunt. Hæreticorum verò interpretes, qui nullam comparationem fieri putant, ex verbis ſequentibus refelluntur.

42\. *Porro vnum eſt neceſſarium.*] Caſſian. collat. 1. c. 8. & collat. 23. cap. 3. legit, *Porro paucis eſt, aut etiam vno.* Quod ſit iſtud vnum, quod Chriſtus neceſſarium eſſe dicit, non ſatis conſtat. Quidam vnum ac ſimplicem cibum interpretantur, quaſi reprehendatur Martha, quòd multis parandis ferculis occupata eſſet, cùm non niſi vno, eoque parabili eſſet opus. Sic Baſil. in monaſticis conſtit. cap. 2. & Cyrillus à D. Thoma citatus, & Theophylactus in commentariis ad hunc locum interpretantur. D. autem Auguſtinus ſerm. 27. de verbis Domini ſecundùm Lucam, vnum opus eſt, id eſt vnitate, quæ in Domino eſt; ille ſolus nobis neceſſarius, ille ſatis eſt, cætera, quæ multa ſunt, non ſunt neceſſaria. Alij vnum, quod nimirum elegit Maria, verbum Dei audire, & ſaluti operam dare. Beda, & Euthymius. Hunc verum arbitror eſſe ſenſum. Opponit enim Chriſtus ſtudium Mariæ ſtudio Marthæ; Maria hoc vnum curabat, vt Chriſtum audiret, & ab eo ſalutem ſuam quæreret, Martha vt Chriſto in rebus externis omnibus, quibus poterat, miniſtraret. Illud vnum neceſſarium eſſe dicit, hæc multa non neceſſaria, non quod hæc non ſint aliquando neceſſaria; nam & corporis moderata habenda cura eſt: ſed quod illud per ſe, hæc non niſi quatenus ad illud referuntur, curari debeant: & illud ſine his ſatis ſit, hæc ſine illo non ſint. *Quid enim prodeſt homini, ſi mundum vniuerſum lucretur, animæ verò ſuæ detrimentum patiatur; aut quam dabit homo commutationem pro anima ſua? Quærite primum regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.* hoc eſt, *Porro vnum eſt neceſſarium,* quærere regnum Dei. Quid ergo? an Martha regnum Dei, id eſt illud vnum, quod Chriſtus neceſſarium eſſe dicebat, non etiam quærebat illi miniſtrando? Quærebat ſanè, ſed per multa, per externarum rerum ambages, atque circuitus. Maria in illud vnum, quod erat neceſſarium, fixa erat; illud quærebat recta via, ad illud propiùs accedebat; ſedebat enim ſecus pedes Domini, & eius verbum audiebat; hoc vnum agebat, quia ſciebat hoc vnum eſſe neceſſarium. Securior erat ſecus ſummum bonum ſedens, & quodam modo, ne amitteret, obſeruans ac tenens; propterea ne ad miniſtrandũ quidem illi diſcedebat, ne forte amitteret, quod tenebat. *Inueni* inquit *quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam,* Cant. 3. 4. Martha verò, quæ per rerum temporalium ambages ad illud ipſum vnum, ac ſummum bonum peruenire cupiebat, periculo ſe exponebat errandi. Vna via errari non poteſt, multis poteſt: Et ſolet temporalium rerum ſolicitudo ſuffocare verbum. Propterea dicit:

Matth. cap. 16. 26.

Matthæi 6. 33. & Lucæ 12. 31.

Maria optimam partem elegit.] Gr. ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, bonam partem elegit. Sic vertunt, qui nullam hic fieri volunt comparationem. Sed, vt diximus ſupra ex eo, quòd Mariam Chriſtus laudat, Martham quodammodo reprehendit, quòd ſolicita ſit & erga plurima turbetur, apparet comparationem fieri, ita & Auguſtinus ſermon. illo 27. de verb. Domini vertit *meliorem partem elegit.* Caſſian. collat. 1. cap. 8. *meliorem partem,* & collat. 23. c. 3. *optimam partem,* & Philaſtrius in hæreſi veteris teſtamenti multa improbante *maiorem ſortem;* & idem Auguſtinus lib. 1. de Trinit. cap. 10. & Gregor. lib. 6. in Iob cap. 28. & lib. 5. in 1. lib Reg. c. 14. & Ambroſ. qui ſerm. 11. in Pſal. 118. *bonam partem* vertit, eodem tamen loco, & in commentariis in Lucam per comparationem exponit. Illîc dicit, *Ita verbum cognoſcere maius opus eſſe, quàm miniſtrare diuina auctoritate ſententia definitur:* hic quod ſupra recitauimus, *Nec Martha tamen in bono miniſterio reprehenditur, ſed Maria, quòd meliorem partem elegerit, antefertur.* Ac mihi quidem non videtur noſter interpres meliùs comparationem, quæ in verbis latebat, quàm per ſuperlatiuum exprimere potuiſſe. Nam non inter Mariam tantùm, & Martham, ſed etiam inter id quod Maria, & id quod Martha elegerat, quæque alius quiuis eligere potuiſſet, comparatio fiebat. Quæ cùm eſſent multa, debuit comparatio per ſuperlatiuum, quem vocant, gradum fieri. Quam vocet optimam partem, quàm Mariam dicit elegiſſe, paulo ſupra docuimus. Nempe elegerat ad pedes ſedere Chriſti, eius verbum audire, eius doctrina paſci, &, vt vno dicam verbo, ſuam ſalutem quærere, cætera negligere.

Quodnam ſit illud vnum neceſſarium.

Quænam ſit illa pars optima quã elegit Maria.

la optima pars erit. Sumptam aliqui videtur eſſe metaphora ab hæredibus, quorum maior natu apud Conanos quidem, & apud multas deinde gentes hæreditatem in partes, qui im maxime poterat æqua es diuidebat, minor verò eligebat, quam volebat primus, auctor Seneca lib. 6. declam. 3. Nam nomen *μερίδος* partis, quo vſus Euangeliſta Græcè eſt, in ſacris litteris hæreditatis propriè partem ſignificat. *Pars mea Deus in æternum*, Pſalm. 72. 26. & *hæc eſt pars hominis impij*, Iob 20.29. & alia ſexcenta, quæ lectori paſſim occurrent, quæ ex Hebraica phraſi ad verbum expreſſa ſunt, חֵלֶק, quod propriè de hæreditate dici ſolet. Conueniebat hoc in Martham, & Mariam. Nam & ſorores erant, & Chriſtum quaſi hæreditatem ſuam diuidebant; altera eum in ipſo, altera extra ipſum quærebat. Martha maior natu, quodammodo fecerat partes; & Maria natu minor, cuius erat eligere, optimam eligit partem, quia Chriſtum in ipſo, non extra ipſum eligit.

Quæ non auferetur ab ea.] Ridicula mihi & inepta interpretatio videtur, quæ Caluino valde acuta viſa eſt. Sic enim exponit, quaſi Chriſtus reſpondeat ad id, quod Martha rogauerat, ver. 40. *Dom. ne non eſt tibi curæ, quòd ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? dic ergo illi, vt me adiuuet*; ſenſuſque ſit, nolo dicere, vt te adiuuet; optimam enim partem elegit, à qua eam non decet remoueri, vt corporali vacet miniſterio: *non auferetur ab ea*, id eſt non patiar, vt auferatur, non patiar vt à me liſcebat, vt adiuuet te nimis in miniſtrando ſolicitam, & occupatam. Hoc enim etſi eſt verum, eſt parum. Longius vſque tendebat Chriſtus, volebatque [illegible] Scilicet docere, quid inter Mariæ, & Marthæ intereſſet partem, quod [illegible] æterna, hæc temporalis eſſet. Id [illegible] *autem in cælo, vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, nec furantur* [illegible] *in terra vbi ærugo, & tinea demolitur & vbi fures effodiunt, & furantur*, Matth. 6.19. 20. [illegible] Non ergo [illegible] Chriſtus [illegible], vt propterea, quod elegerit Maria, ab ea non auferetur, quod gratia [illegible] quaſi eam [illegible] D. Paulus dixit 2. Corinth. 12. 9. *Sufficit tibi gratia mea.* Nam etſi id fortaſſis verum eſt, tamen non id Chriſtus agebat, vt doceret quid illi gratiæ collatum eſſet, ſed quid ipſa elegiſſet; quanquā eligere non potuit ſine gratia. Etenim ſi gratiam ſpectes, etiam Martha gratiam habebat, quæ ab ea, vt credendum eſt, auferenda nō erat. Docet ergo quid inter contemplationem Mariæ, & Marthæ occupationem intereſſet ſuapte natura, quod illa æterna, hæc temporalis eſſet. Ad hunc modum optimus quiſque auctor exponit. Auguſtinus ſerm. 27. de verbis Domini *Attendamus igitur occupationes noſtras circa multa. neceſſarium eſt miniſterium corpora reficienti. Quare hoc? quia eſuritur, miſericordia miſeris neceſſaria eſt. Frangis panem eſurienti, quia inueniſti eſurientem. Tolle famem, cui frangis panem? Tolle peregrinationem, cui exhibes hoſpitalitatem? Tolle nuditatem, cui preparas veſtem? Non ſit ægritudo, quem viſitas? Non ſit captiuitas, quem redimis? Non ſit rixa, quem concordas? Non ſit mors, quem ſepelis? In illo ſeculo futuro non erunt iſta mala. ergo nec iſta miniſteria. Ergo Maria meliorem partem elegit, quæ non auferetur ab ea. Hoc enim elegit, quod ſemper manebit, ideo non auferetur ab ea. Circa vnum ſe voluit occupari, iam tenebat, Mihi autem adhærere Deo bonum eſt.* Et rurſum de Martha loquens, *Circa multa es occupata. porro vnum eſt neceſſarium. Iam hoc ſibi Maria elegit. Tranſit amor multitudinis, & remanet caritas vnitatis. Ergo quod elegit, non auferetur ab ea. A te autem quod elegiſti, vtique hoc ſequitur, vtique ſic intelligitur, a te, quod elegiſti, auferetur. Sed bono tuo auferetur, vt quod melius eſt detur. Auferetur enim à te labor, vt requies detur. Tu nauigas, illa in portu eſt.* In eandem ſententiam ſcribunt Hieron. in c. Ierem. 3. Gregor. lib. 6. Moral. cap. 28. & hom. 14. in Ezechiel. Beda, & Theophyl. in commentariis. Ridet Caluinus monachos, quòd duo ex hoc loco vitæ genera eſſe collegerint, alteram contemplatiuam, quæ Mariæ, alteram actiuā, quæ Marthæ reſpondeat. Quid ergo? negat antiquos illos Patres monachos fuiſſe, qui veri monachi fuerunt, cum omnes nunc monachos appellat? Hoc enim, quod ipſe ſolis monachis tribuit, nemo eorum non dicit. Dicit Baſil. in monaſt. conſt. cap. 2. dicit Auguſt. ſermone illo 27. de verbis Domini, dicit Hieron. in comment. c. 3. Ierem. dicit Caſſian. collat. 1. c. 8. dicit Gregor. illis duobus locis quos modo citauimus, dicit Beda, & quis non? Non quod propriè collegerint ex hoc loco, cuius nec ignorabant, nec tacuerunt alium eſſe ſenſum, ſed quòd eas duas mulieres tanquam exempla duo, alterum contemplatiuę, alterum actiuæ vitæ propoſuerint, quibus nullū profectò potuit accommodatius excogitari.

CAPVT. XI.

1 ET factum eſt: cum eſſet in quodam loco orans, vt ceſſauit, dixit vnus ex diſcipulis eius ad eum: Domine, doce nos orare, ſicut docuit & Ioannes diſcipulos ſuos. 2. Et ait illis: Cum oratis, dicite: Pater, ſanctificetur nomen tuum. Aduentat regnum tuum. 3. Panem noſtrum quotidianū da nobis hodie. 4. Et dimitte nobis peccata noſtra, ſiquidem & ipſi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem. 5. Et ait ad illos: Quis veſtrum habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi: Amice, commoda mihi tres panes, 6. quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponam ante illum, 7. & ille deintus reſpondens dicat: Noli mihi moleſtus eſſe, iā oſtium clauſum eſt, & pueri mei mecum ſunt in cubili, non poſſum ſurgere, & dare tibi. 8. Et ſi ille perſeuerauerit pulſans: dico vobis, etſi non dabit illi ſurgens eo quod amicus eius ſit, propter improbitatem tamen eius ſurget, & dabit illi quotquot habet neceſſarios. 9. Et ego dico vobis: Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis. 10. Omnis enim, qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulſanti aperietur. 11. Quis autem ex vobis patrem petit panem, numquid lapidem dabit illi? Aut piſcem: numquid pro piſce ſerpentem dabit illi? 12. Aut ſi petierit ouum: numquid porriget illi ſcorpionem? 13. Si ergo vos cum ſitis mali, noſtis bona data dare filiis veſtris: quanto magis Pater veſter de cælo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe? 14. Et erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum. Et cum eiecisſet dæmonium, locutus eſt mutus, & admiratæ ſunt turbæ. 15. Quidam autem ex eis dixerunt: In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia. 16. Et alij tentantes, ſignum de cælo quærebant ab eo. 17. Ipſe autem aut vidit cogitationes eorum,

dixit

Caluinus interpretatio reprehenditur.

Vera huius loci expoſitio.

Pſal. 7.28.

Caluinus petulantia caſtigatur.

Mat. 6. b. 9.

Mat. 7. a. 7. & 21. c. 22. Mar. 11. c. 24. Ioan. 14. b. 13. Iac. 1. a. 5.

Mat. 7. b. 9.

Mat. 9. d. 33. & 12. b. 22. Mar. 3. c. 22.

dixit eis: Omne regnum in ſeipſum diuiſum deſolabitur, & domus ſupra domum cadet. 18. Si autem & Satanas in ſeipſum diuiſus eſt, quomodo ſtabit regnum eius? quia dicitis in Beelzebub me eijcere dæmonia. 19. Si autem ego in Beelzebub eiicio dæmonia, filij veſtri in quo eiiciunt? Ideo ipſi iudices veſtri erunt. 20. Porro ſi in digito Dei eiicio dæmonia: profecto peruenit in vos regnum Dei. 21. Cum fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea, quæ poſſidet. 22. Si autem fortior eo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet. 23. Qui non eſt mecum, contra me eſt: & qui non colligit mecum, diſpergit. 24. Cum immundus ſpiritus exierit de homine, ambulat per loca inaquoſa, quærens requiem: & non inueniens dicit: Reuertar in domum meam vnde exiui. 25. Et cum venerit, inuenit eam ſcopis mundatam, & ornatam. 26. Tunc vadit, & aſſumit ſeptem alios ſpiritus ſecum, nequiores ſe, & ingreſſi habitant ibi. Et fiunt nouiſſima hominis illius peiora prioribus. 27. Factum eſt autem, cum hæc diceret: extollens vocem quædam mulier de turba dixit illi: Beatus venter, qui te portauit, & vbera, quæ ſuxiſti. 28. At ille dixit: Quinimo beati, qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud. 29. Turbis autem concurrentibus cœpit dicere: Generatio hæc, generatio nequam eſt: ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ prophetæ. [Matth. 12. c. 39.] *30. Nam ſicut fuit Ionas ſignum Niniuitis: ita erit & Filius hominis generationi iſti.* [Ion. 2. a. 1.] *31. Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos:* [3. Reg. 10. a. 1.] *quia venit a finibus terræ audire ſapientiam Salomonis: & ecce plus quam Salomon hic.* [2. Par. 9. a] *32. Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Ionæ,* [Ion. 3. b. 5] *& ecce plus quam Ionas hic. 33. Nemo lucernam accendit, & in abſcondito ponit, neque ſub modio: ſed ſupra candelabrum, vt qui ingrediuntur, lumen videant.* [Matt. 5. b. 15. Mar. 4. c. 21] *34. Lucerna corporis tui, eſt oculus tuus.* [Mat. 6. c. 22.] *Si oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit: ſi autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit. 35. Vide ergo ne lumen, quod in te eſt, tenebræ ſint. 36. Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum, & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te. 37. Et cum loqueretur, rogauit illum quidam Phariſæus vt pranderet apud ſe. Et ingreſſus recubuit. 38. Phariſæus autem cœpit intra ſe reputans dicere, quare non baptizatus eſſet ante prandium.* [Mat. 23. c. 25] *39. Et ait Dominus ad illum: Nunc vos Phariſæi quod deforis eſt calicis, & catini, mundatis: quod autem intus eſt veſtrum, plenum eſt rapina, & iniquitate. 40. Stulti nonne qui fecit quod deforis eſt, etiam id, quod deintus eſt, fecit? 41. Verumtamen quod ſupereſt, date eleemoſynam: & ecce omnia munda ſunt vobis. 42. Sed væ vobis Phariſæis, quia decimatis mentham, & rutam, & omne olus, & præteritis iudicium, & charitatem Dei: hæc autem oportuit facere, & illa non omittere. 43. Væ vobis Phariſæis, quia diligitis primas cathedras in ſynagogis, & ſalutationes in foro.* [Inf. 14. a. 4 Mar. 12. d. 38] *44. Væ vobis, quia eſtis vt monumenta, quæ non apparent, & homines ambulantes ſupra, neſciunt. 45. Reſpondens autem quidam ex Legiſperitis, ait illi: Magiſter, hæc dicens etiam contumeliam nobis facis. 46. At ille ait: Et vobis Legiſperitis væ: quia oneratis homines oneribus, quæ portare non poſſunt, & ipſi vno digito veſtro non tangitis ſarcinas.* [Mat. 23. a. Matth. 23. a. 4.] *47. Væ vobis, qui ædificatis monumenta Prophetarum: patres autem veſtri occiderunt illos. 48. Profecto teſtificamini quod conſentitis operibus patrum veſtrorum: quoniam ipſi quidem eos occiderunt, vos autem ædificatis eorum ſepulchra. 49. Propterea & ſapientia Dei dixit: Mittam ad illos Prophetas, & Apoſtolos, & ex illis occident, & perſequentur: 50. vt inquiratur ſanguis omnium Prophetarum, qui effuſus eſt a conſtitutione mundi a generatione iſta,* [Gen. 4. b. 8] *51. à ſanguine Abel, vſque ad ſanguinem Zachariæ, qui periit inter altare, & ædem.* [2. Par. 24. f. 22.] *Ita dico vobis, requiretur ab hac generatione. 52. Væ vobis Legiſperitis, quia tuliſtis clauem ſcientiæ, ipſi non introiſtis, & eos, qui introibant, prohibuiſtis. 53. Cum autem hæc ad illos diceret, cœperunt Phariſæi, & Legiſperiti grauiter inſiſtere, & os eius opprimere de multis, 54. inſidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accuſarent eum.*

IN CAPVT XI.

1. E*T factum eſt, cum eſſet in quodam loco orans.*] Matthæus c. 6. 9. cùm nondum oraret, aut ſtatim oratione finita, nec ab Apoſtolis rogatum ſed concionantem, dum Scribarum, & Phariſæorum ſimulatam in orando religionem reprehenderet; diſcipulos ſuos his verbis orare dicit docuiſſe. Qua ratione iſta conueniant, illic diſſeruimus.

Sicut docuit & Ioannes diſcipulos ſuos.] Ex hoc vno loco conſtat Ioannem certam aliquam, & ante non viſitatam orandi formam diſcipulis ſuis tradidiſſe; quam autem, id non conſtat. Vtinam haberemus. Nam etſi melior, quàm ea, quæ nobis à Chriſto tradita eſt, eſſe non poterat; tamen ex ea cognoſceremus, quid in orandi apud Iudæos ratione innouaſſet. Nec mirandum illum certam orandi formam diſcipulis ſuis præſcribere voluiſſe; pars enim eſt, & quidem ex primis vna religionis orare. Nec vlla fuit vnquam religio, quę non certam ſupplicandi Deo rationem haberet.

E Itaque quiſquis vnquam religionem mutauit, & orandi rationem mutauit. Quare Ioannes, qui homines à vetere legis Moſaicæ religione auellere, & ad Chriſtum traducere conabatur, hoc in primis curare debuit, vt præſcriberet diſcipulis modum orandi. Idemque vt Chriſtus faceret, qui nouam inſtituebat religionem, Apoſtoli rogabant, æmulatione fortaſſis aliqua, vt Theophylact. exiſtimat. Imitati hoc ſunt hæretici Ioannis, & Chriſti exemplis abutentes. Nulla enim vnquam hæreſis fuit, quæ non continuò ſuas effingeret preces. Id de Arianis paſſim ſcribit Athanaſius, de Valentinianis Irenæus, de Marcioniſtis Tertullianus, de Manichæis & Donatiſtis Auguſtinus, de omnibus ſimul hæreticis Epiphanius. Nec longè nobis exempla petenda ſunt. Quot noſtro tempore Lutherani, quot Caluiniſtæ precandi formulas, neq; cum noſtris, nec inter ſe ipſos conuenientes edidêre? Per libellos iſtos precarios ſpecie religionis ornatos eorum ſe primum hæreſis inſinuauit. Euthymius, qui-

Pars vna & primaria religionis orare.

Hæreſes ſingulæ ſuas effingunt preces.

ois Chriſtum hanc eandem orandi formam tradidiſſe putat, primum Apoſtolis, deinde ſeptuaginta duobus poſtea electis diſcipulis; hunc qui Chriſtum rogauit, vt Ioannis exemplo ſe quoque doceret orare, vnum aliquem ex ſeptuaginta duobus diſcipulis fuiſſe putat. Non eſt diſſimile verò, ſed incertum.

Cum oratis dicite, Pater ſanctificetur nomen tuum.] Siue ſemel tantùm, ſiue, vt alij volunt, bis hanc orationis formulam Chriſtus tradiderit, illud certum ſententiam, & ſummam rei eandem eſſe hanc atque illam, quæ apud Matthæum ponitur. De verbis dubitatur, num totidem hîc, atque illic recitentur. Nam Græci quidem fere omnes codices, atque Syriaci omnia legunt vno tantùm, aut altero mutato verbo, quæ apud Matthæum leguntur. Itemque Græci auctores Theophyl. & Euthym. interpretantur. Libri verò Latini omnes non legunt. *Qui es in cœlis*; nec, *Fiat voluntas tua ſicut in cœlo, & in terra.* Et olim hæc apud Lucam lecta non fuiſſe perſpicuum eſt ex Auguſt. in Enchir. c. 115. & 116. & ex Beda in huius loci comment. Nec quiſquam vnquam, quòd ſciam, Latinus legit interpres. Nam quod idem Auguſt. ſer. 28. de ver. Domini ſecundùm Lucam, & Ambroſ. lib. 5. de ſacram. c. 4. totidem hîc atque apud Matthæum petitiones ponunt, non ideo feciſſe arbitror, quod hic totidem legerint; ſed quòd cum vellet dominicam orationem explicare, ex Matthæo ſumpſerint, quæ apud Lucam deſiderabantur. Quemadmodum ſi quis Domini paſſionem exponens, etiamſi vnum aliquem Euãgeliſtam interpretaretur, ab alijs ſumeret, quæ ille non diceret. Itaque noſtram lectionem magis hoc loco incorruptam, quàm Græcam eſſe puto, & quia Latini omnes auctores ita legunt, & quia facilius fuit aliquem Græcum, cum videret plura apud Matthæum, quàm apud Lucam legi, vitiorum ratum ex Matthæo in Lucam tranſcribere, quæ deeſſe videbantur; quàm ex Latinis delere exemplaribus, quod habebat. Quis enim potuit eſſe tam audax vt deleret, ea præſertim, quæ cùm apud alteram eſſent Euangeliſtam, reponenda potius, ſi non legerentur videri poterant? Huius igitur orationis dominicæ explicationem in Matthæi commentarijs c. 6. 9. 10. 11. 12. 13. reperies.

Et ait ad illos, Quis veſtrum habebit amicum, & ibit ad illum media nocte.] Hanc ſimilitudinem, quæ per quatuor ſequentes verſus explicatur, ſolus narrauit Lucas, fecitque optimo conſilio, vt præſcripto orationis medicamento eius etiam vſum declararet; & qua ratione ſciebat hoc Chriſtum dixiſſe, eadem ipſe litteris mandandum putauit, ne nos lateret, quod diſcipulos ſuos Chriſtus, ne orationis fructu priuarentur, latere noluiſſet. Docuerat illos rationem orandi, oportebat & orationis vim atque fructum exponere, quò libentius eo, quem petierant, orandi modo, iniecta ſpe, quod poſtularent, impetrandi vterentur. Oportebat & naturæ humani generis morbo mederi. Solemus ſi ſemel, aut iterum aliquid à Deo petentes non impetramus, & impetrandi ſpem abiicere, & orandi ſtudium relaxare, nonnunquam etiam nutare fide. Non ſecus atque ægroti qui ſi ſumpto ſemel medicamento non continuo ſanati fuerint, medicum accuſant, medicamentum deteſtantur, nec adduci poſſunt, vt iterum ſumant. Vtrumque igitur hac ſimilitudine facit Chriſtus, & ad orandum diſcipulos hortatur, propoſita ſpe quidquid ſi perſeuerauerint, conſequendi, & monet, ne deſperent, ſi primo, aut ſecundo orantes conſecuti non fuerint quod poſtulabant; tandem conceſſurum Deum eſſe quod petant, vt Cyrillus apud D. Thomam obſeruauit. Id probat argumento à minore ad maius. Id vos faceretis, qui homines, & mali eſtis; multo igitur magis Deus faciet, qui Deus,

Perſeuerandum eſſe in oratione hac ſimilitudine docetur.

& bonus eſt. Quemadmodum in ſimili argumentatione ver. 13. concludit; *Si ergo vos, cum ſitis mali, noſtis bona data dare filijs veſtris, quanto magis pater veſter de cœlo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?* Eodem ſpectat parabola illa viduæ iniquum iudicem interpellantis, quæ ponitur infra c. 18. 2. Quod ergo dicit *Quis veſtrum?* maiorem habet emphaſim, quam ſi ſimpliciter dixiſſet, quis habet amicum? Argumentatur enim ex illis ipſis quibuſcum loquebatur, & ex ſe ipſis coniecturam facientes confiteri cogit nihil Deum continenter, & conſtanter orantibus negaturum. Hoc eſt, quod ait Eccleſiaſticus c. 18. 22. *Non impediaris orare ſemper, & ne verearis vſque ad mortem iuſtificari.* Et D. Paulus Epheſ. 6. 18. *Per omnem orationem, & obſecrationem orãtes omni tẽpore in ſpiritu, & in ipſo vigilantes in omni inſtantia, & obſecratione pro omnibus ſanctis*, & ad Coloſ. 4. 2. *orationi inſtate, vigilantes in ea cum gratiarum actione*, & 1. Theſſal. 5. 17. 18. *Sine intermiſſione orate, in omnibus gratias agite.* Hæc ſola ſũt arma, quibus inuictus expugnatur Deus. Vinci ſe à nobis patitur, cum rogatur.

Et ibit ad illum media nocte.] Incommodiſſimo tempore cùm minimè credibile erat eum de lecto ſurrecturum, vt petenti mutuò panes daret. Nam & hoc ipſum eſt argumentum à minori ad maius. Si media nocte dabit propter amici rogantis obſtinatam perſeuerantiam, multo magis quouis alio tempore dabit. Indicat etiam nos, cum dicit *media nocte*, nullum tempus etiam noctis medium, quod maximè eſt reficiendis ſomno corporibus neceſſarium, orationi incommodum ducere debere. Rectè in hunc locum ſcribit Ambroſius, *Quis autem amicior nobis, quam qui pro nobis corpus ſuum tradidit? Petijt ab hoc media nocte panes Dauid, petijt, & accepit. Petijt enim quando dicebat, Media nocte ſurgebam ad confitendum tibi; ideo meruit hos panes, quos appoſuit nobis edendos. Petijt cum dixit, Lauabo per ſingulas noctes lectum meum; nec enim timuit ne excitaret dormientem, quem ſciebat ſemper excubare vigilantem. Et ideo ſcriptorum memores, noctibus ac diebus orationi inſtantes, peccatorum noſtrorum veniam poſtulemus. Nã ſi ille tam ſanctus, & qui regni erat neceſſitatibus occupatus ſepties in die laudem Domino dicebat, matutinis & veſpertinis ſacrificijs ſemper intentus; quid nos facere oportet, qui eo amplius rogare debemus, quo frequentiùs carnis, ac mentis fragilitate delinquimus.*

Pſal. 118. 62.

Pſal. 6. 7.

Dauidis exemplo ſæpius orare debemus.

Pſal. 118. 164.

Amice accommoda mihi tres panes.] G. χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους, mutuo da mihi tres panes. Tres, vt opinor dixit, quia vno ipſi qui petebat, altero amico opus erat, & tertium oportebat eſſe communem, ſi forte vnus vni nõ eſſet ſatis. Propoſuit enim ſimilitudinem ſumptam de medio, & ex rebus iis, quæ fieri ſolent. Solent autem ſingulis conuiuis ſinguli panes apponi, deinde communis aliquis panis reſeruari, qui ſit, ſi cui panis defuerit, ſupplementum. Hic litteralis eſt ſenſus; allegoricum & myſticum, quia noſtri nõ eſt inſtituti, prætermittimus. Si quis tamen deſiderat, Origen. ſiue Cyrillum Alexand. legat. lib. 5. in Leuit. legat. Auguſt. ſer. 29. de verb. Domini ſecundùm Lucam; legat Bedam, Theophylact. & Euthym in commentarijs. Tractat & Tertullianus ſubtiliter hunc locum lib. aduer. Marcionem 4. hinc etiam illius deliria coarguens. *Cum dicit, Amice ſupplicem repræſentat.*

6. *Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo, quod ponam ante illum.*] Duas affert cauſas cur tam importuno tempore ad amicum veniat, & cur ſibi, quos petit panes, dare debeat; quòd amicus ad ſe de via feſſus, fameliculusque diuerterit, quòd plus ad mouendum habet ponderis, quàm ſi ſibi petiuiſſet; iuſtior enim videtur cauſa pro alio, quam pro ſe petendi; & dum amico ab amico, non ſibi ipſi petit, indicat ſe idem pro illo, à quo petit, in ſimili cauſa fa-

ęturum eſſe, itaque perinde quodammodo eſt, ac ſi illi ipſi à quo petebat, peteret; & quòd nihil penitus habeat, quod in cœnam illi præbeat, ac ne panem quidē. Facit etiam ad impetrandi facilitatem, quòd non delicatas carnes, non pretioſa vina, ſed panes petit, vnde magis intelligi poterat eius inopia, & eò minùs negari ab amico, quod petebatur, quo erat vilius. Et hîc ſi quis myſticum quærit ſenſum, eos quos modò citauimus, auctores legat.

7. *Noli mihi moleſtus eſſe.*] Non erat vero ſimile ita amicum amico reſponſurum, ſed pertinebat ad argumentum, quo vti volebat Chriſtus, vt ita reſponderet, vt appareret, quantum importuna, & vrgens perſeuerantia valeret. Ideo per hypotheſim dixit, intelligitur enim, ſi ille reſpondeat, id eſt quamuis ille ita reſpondeat; tamen ſi aliter non propterea terreatur, neq; diſcedat, ſed inſtet, pulſet, vrgeat, tandem extorquebit. Si enim ſtatim petenti dediſſet, nō apparuiſſet, quam vim perſeuerantia habuiſſet, qua potiſſimùm in re totum argumenti momentum erat.

Iam oſtium clauſum eſt.] Excuſat omnia, quæ pro tempore videbātur eſſe poſſe probabilia, quòd ianua eſſet clauſa, quam moleſtum, & fortaſſe periculoſum eſſet, intempeſta nocte aperire; quod ipſe iam eſſet in lecto, & ſurgere ſine moleſtia non poſſet; quòd pueri etiam ſecum eſſent, ita vt nemo eſſet domi, qui dare poſſet, niſi magno ſuo incommodo de lecto ſurgeret. Denique rectè Euthym. dicit, & ea quæ alter amicus panes petens dicit, & alter negans reſpondet, eò pertinere omnia, vt appareat & petitionem fuiſſe maximè neceſſariam, & repulſionem fuiſſe iuſtiſſimam. Pueros hîc non famulos, ſed filios interpretor, quemadmodum Tertul. lib. 4. contra Marci. & Theophyl. tùm quia non παῖδες, ſed παιδία dicta ſunt, quo verbo filij potiùs, quam famuli vocari ſolent; & quia in eodē lecto, aut certè in eodem cubili erant, vtrumq; enim κοίτη ſignificare poteſt.

8. *Et ſi perſeuerauerit pulſans*] Hæc verba in Græcis codicibus non leguntur, legunt tamen Ambroſ. & Beda, & videntur eſſe ad explēdam ſententiā neceſſaria.

Dico vobis, etſi non dabit illi ſurgens, eo quod amicus eius ſit, propter improbitatem tamen eius ſurget, & dabit illi quotquot habet neceſſarios. Hæc non videntur in Deum conuenire, neque propterea dicta eſſe, vt ad illum accomodentur: ſed vt magis intelligatur, quantùm perſeuerantia valeat; cum impetret aliquando, quæ amicitia impetrare non poteſt. Nec enim Deus inuitus, &, vt ſe faſtidio liberet importunas audiendi preces, petita concedit, ſed latet etiam hîc argumentatio à minore ad maius; ſi ille non propter amicitiam, ſed propter improbitatem ſolam petentis fecit, quanto magis Deus faciet, qui non amicus modò, ſed etiam pater nobis eſt? vt concludet ver. 13. *quanto magis pater veſter de cœlo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?* Quanquam & hoc ad Deum poſſumus aliqua ratione accōmodare, vt ſignificetur, etiam Deum non ſolum amicis, verum inimicis etiam ſuis, id eſt peccatoribus non propter amicitiam, & gratiam à qua illi alieni ſunt; ſed propter ipſam orationis perſeuerantiam tandem conceſſurum eſſe, quod petent; ἀναίδειαν rectè noſter interpres improbitatem vertit, quamuis nomen propriè impudentiam ſignificet. Probus enim Latinè dicitur qui verecundis, honeſtis, & minimè importunis, & moleſtis eſt moribus. Vult Deus impudentes quodammodo, & importunos in petendo nos eſſe.

Perſeuerantia in oratione Deum flectit.

9. *Et ego dico vobis.*] Qui paulo ante dixi fore, vt amicus ille importunis amici precibus ſurgeret, & amico, quod petebat daret; hoc etiam dico fore, vt petentibus vobis, & Deum perſeueranter orantibus detur. Hæc eſt ſuperioris accommodatio parabolæ, & argumenti, quod in ea latebat, explicata cōcluſio. Sed omnia quæ ſequuntur vſq; ad ver. 27. apud Matth. c. 7. 7. & c. 9. 32. & c. 12. 22. à nobis tractata ſunt.

27. *Factum eſt autem, cùm hæc diceret.*] Hæc hiſtoria à ſolo ſcribitur Luca; vna enim eſt, ex quibus eius in ſcribendis rebus à Chriſto geſtis diligentia commendatur, quamuis ab Irenæo lib. 3. c. 14. prætermiſſa. *Factum eſt*, inquit, *cùm hæc diceret*; Non dubito quin voluerit Euangeliſta materiam his verbis, & occaſionem futuræ hiſtoriæ declarare. Cùm enim dicturus eſſet mulierem quandam de media turba ſublata voce clamaſſe, *Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ ſuxiſti*, voluit priùs exponere, quare commota fuiſſet, vt ita clamans Chriſtum laudaret. Et audiuerat Chriſtum mirabilia docentem, Phariſæos penitus reuincentem; multo verò mirabiliora facientem viderat, eiicientem dæmonium ver. 14. muto ſermonis facultatē dantem; erupit igitur in hanc vocem, *Beatus vēter qui te portauit, & vbera quæ ſuxiſti.* Et cętera turba quę miraculum idē cōſpexerat, admirata fuiſſe dicitur, ver. 14. ſed ſola hęc mulier continere ſe non potuit, quin admirationem ſuam clamore, laudibuſq; declararet; idcirco quid illa ſolum dixerit, ab Euangeliſta narratur.

Extollens vocem quadā mulier de turba, dixit.] Emphaſim ſingula habēt verba, & quòd dicit *Extollens vocem*; magnum enim declarat affectum, magnamq; fidem in clamorem erumpētem. Ex intimis animi ſenſibus loquebatur, quæ quanta poterat maxima contentione clamabat. Altè enim, vt obſeruauit Euthym. in eius animum Chriſti ſermo deſcēderat; & quod dicit *quædam mulier*, quibus verbis non ſolum mulierem, quod ipſum per ſe mirum erat, ſed etiam ignotā, atq; obſcuram fuiſſe indicat, propterea nō appellat nomine, ſed vocat quandam, quemadmodum vocare ſolemus homines ignobiles. Eodē pertinet, quod addit, *de turba.* Quod etſi propriè ſignificat de media turba clamaſſe, non de turba, id eſt de media fuiſſe plebe, tamen indicat fuiſſe plebeiam, cùm in media fuerit turba. Omnia ad commendandam mulieris fidem pertinent, quòd viris, qui ſibi ſapientes eſſe videbantur, nō credentibus, ipſa & mulier ſexu minùs doctrinæ, myſteriorumque capaci, & rudis de plebe crediderit, & ita crediderit, vt cùm continere erumpentis fidei impetū non potuerit, quaſi afflata numine clamauerit. Animaduertit hoc & admonuit Theophy. & Beda, *Magnæ*, inquit Beda, *deuotionis, & fidei hæc mulier oſtenditur, quæ Scribis, & Phariſæis Dominum tentantibus, ſimul & blaſphemantibus tanta eius incarnationē præ omnibus ſynceritate cognoſcit, tāta fiducia confitetur, vt & præſentium procerū calumniam, & futurorum confundat hæreticorum perfidiam.*

Beatus venter qui te portauit, & vbera, quæ ſuxiſti.] Synecdoche eſt, qua pars pro toto ponitur. Voluit enim matrem Chriſti beatam dicere; ſed matrē eius per ventrem, & vbera deſcripſit, & maiore orationis gratia, atque efficacitate dum eas nominat partes, quæ generando, alendoq; Chriſto maximè ſeruierant, vētrem qui concepit, geſtauit, ac edidit; & vbera quæ lacte editum aluerunt; & ad muliebrem conſuetudinē, laudantiſq; perſonam magis accōmodatè. Solent mulieres eas potiſſimum duas partes & in laudem, & in vitium nominare, infra c. 23. 29. *Ecce venient dies, in quibus dicent, Beatæ ſteriles, & vētres qui non genuerūt, & vbera, quæ non lactauerunt.* Beatā igitur hæc mulier Chriſti matrem appellauit, ſed beatā non per ſe ipſā, ſed quòd Chriſtum genuiſſet, aluiſſetque. Hanc etiam vim habet illa totius ex duabus partibus facta deſcriptio; quaſi non ob aliam cauſam, quàm propter vētrem, & vbera, id eſt ꝙ Chriſtum genuiſſet, beatā dixerit. Non nego maius aliquid de Chriſti matre hanc mulierem cognouiſſe, etſi id pleriq; negant; ſed illud certū, om-

Beata cur dicta ſit Chriſti mater.

nem eius fœlicitatem ad ventrem, vberaque retuliſſe, quaſi tam fœlix, tam ſancta etiã, ſi vis, futura non fuiſſet, niſi peperiſſet Chriſtum. Quod hoc ſenſu verum eſt, vt intelligamus non fuiſſe Deum tantum illi collaturum gratiæ, niſi Chriſti dignam matrem efficere voluiſſet. Probat ex hoc loco Tertul. in lib. de carne Chriſti, & lib. 4. contra Marcionem Chriſtum verum habuiſſe corpus quod Marcioniſtæ negabant, quando venter ipſum portauit, vberaque lactauerunt. Probat Beda contra Apollinariſtas, vt opinor, qui Chriſtum per Mariam tanquam per canalem tranſiiſſe dicebant, carnemque non ex illa, ſed cœlo traxiſſe, eam verè Chriſti fuiſſe matrem; ſiquidem beatus vocatur eius venter, quòd Chriſtum portaſſet, beata vbera, quod Chriſtum lactauiſſent. Idem & Theophyl. argumentatur.

Marcioniſtæ & Apollinariſtæ refutantur.

28. *Quinimo, beati qui audiunt verbũ Dei. & cuſtodiunt illud.*] Refellenda in primis eſt interpretatio Caluini, qui putat hãc phraſim negare quod dictum fuerat, & affirmare quod dictum non fuerat. Quaſi neget Chriſtus matrẽ ſuam beatam fuiſſe, beatos verò eos eſſe dicat, qui verbum Dei audiant, atq; cuſtodiat. Quod ille hæretico in ſanctiſſima virginem facit odio, dignus qui à Grammaticis verberetur, quòd linguæ proprietatem ignoret. Poterat ex vno ex præceptoribus ſuis diſcere contrarium, qui in hunc locũ ſcribẽs admonuerat, μενοῦνγε, nec affirmare neq; negare quod dictum ſit. Atqui ille ipſe, ſi meliùs proprietatem perpẽdiſſet vocis, intellexiſſet affirmare potiùs quod dictum ſit. Perinde enim eſt ac ſi dicas, imo potius; qui autem dicit potiùs, vtrunq; & quod dictum eſt, & quod dicendum, affirmat, ſed dicto dicendum præponit, vt ſi aliquo dicẽte, Bonum eſt argentũ, reſpõdeas, imo potiùs aurum; non negas, ſed affirmas argentũ eſſe bonũ; cæterum aurum melius eſſe dicis. Quin, etiamſi Chriſtus diſertis dixiſſet verbis, non eſt beatus venter, qui me portauit, & vbera quæ ſuxi; ſed beati ſunt qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud, non poſſet colligere Caluinus Chriſtum, quod mulier dixerat, negauiſſe. Quemadmodũ ex eo quòd dicit *Miſericordiam volo, nõ ſacrificium*. Matt. 9.13. colligi non poteſt Deum ſacrificium nolle; ſed minus quam miſericordiam velle. Et ex eo quòd dicit Matt. 10. 20. *Non eſtis vos qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis*, non ſequitur non fuiſſe Apoſtolos qui loquerentur, ſed Spiritũ potiùs ſanctum fuiſſe qui in ipſis loquebatur. Sæpe enim docuimus eiuſmodi locutionibus id quod abſolutè negari videtur, non abſolutè ſed alterius cõparatione negari. Atq; ad eundem modum intelligendũ foret, ſi Chriſtus dixiſſet, non venter qui me portauit, ſed qui audit verbũ Dei, & cuſtodit illud, beatus eſt; non enim vẽtrem qui ſe portauerat, beatum negaſſet; ſed minus beatum, quàm qui verbum Dei audiret, cuſtodiretq;, eſſe ſignificaſſet. Quanto magis, cum non dixerit, beatus non eſt venter, ſed μενοῦνγε, imò potius, *beati qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud*: Quibus, vt diximus, verbis tantum abeſt vt neget vẽtrem qui ſe portãrat, beatum eſſe, vt potiùs affirmet, vt Beda, & Theophyl. in comment. & Chryſoſt. apud D. Thom. obſeruarunt. At cur iſto ipſo modo Chriſtus reſpondit? Cur, cum quidam illi concionanti nũtiaſſet, *ecce mater tua, & fratres tui foris ſtant, quærentes te*, reſpondit? *Quæ eſt mater mea, & fratres mei? & extẽdens manum in diſcipulos ſuos dixit, ecce mater mea, & fratres mei. Quicunque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cœlis eſt, ille meus frater, & ſoror, & mater eſt* Matth. 12. 47. 48. 49. 50. An negauit Mariam matrem ſuam eſſe? Minimè verò; ſed quia in prædicando Dei verbo erat occupatus, arripuit ex iis, quæ ille nuntiauerat, occaſionem miniſterium ſuum, & fructum prædicationis, verbique Dei commendandi. Tu mihi nuntias matrem, & fratres meos adeſſe; quaſi magnum putes, vt re vera eſt, matrem ac fratrem meum eſſe; ego verò tibi denuntio, eos, qui voluntatem, quam ego prædico, patris mei faciunt, melioris eſſe conditionis, quàm ſi mater, aut fratres mei, id eſt quàm ſi mihi ſola carne coniuncti eſſent. Eodem modo hic ex iis, quæ mulier illa verè dixerat, beatum eſſe ventrem, qui portaſſet Chriſtum, & vbera, quæ ſuxiſſet, occaſionem accepit verbi Dei, quod prædicabat commendandi, quòd beatiores homines, quàm venter, & vbera poſſet facere. Nam & ipſam matrem ſuam beatiorem eſſe, quòd verbum Dei audiſſet, cuſtodiſſetq;, quàm quòd ſe corporaliter genuiſſet. Magis enim beata fuit quòd mẽte, vt Auguſt. & alij Patres loqui ſolent, quàm quòd corpore Chriſtum concepiſſet. Sicut Eliſabeth illi dixit, *beata quæ credidiſti*. c. 1. 45. Beatiores ergo *qui audiunt verbũ Dei, & cuſtodiunt illud*, quia mater ipſa Chriſti hinc, quàm inde beatior; & quia illa ipſa beata non fuiſſet, etiamſi corpore Chriſtum genuiſſet; niſi verbum Dei audiſſet, & cuſtodiſſet illud, vt Chryſoſtom. apud D. Thom. docet. Prudenter adiecit, *& cuſtodiunt illud*, quia audire, & non cuſtodire, maiorem potiùs condemnationem, quàm gloriam affert. *Meliùs enim erat illis non cognoſcere viam iuſtitiæ, quam poſt agnitionem retrorſum conuerti ab eo, quod illis traditum eſt ſancto mandato. Cõtigit enim illis illud veri prouerbij, Canis reuerſus ad ſuum vomitum, &, ſus lota in volutabro luti* 2. Petri 2. 21. 22. *Nõ*, inquit, *auditores legis iuſti ſunt apud Deum, ſed factores legis iuſtificabũtur* Rom. 2. 13. &, *eſtote factores verbi, & non auditores tãtùm, fallentes voſmetipſos; quia ſi quis auditor eſt verbi, & non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultum natiuitatis ſuæ in ſpeculo; conſiderauit enim ſe, & abijt, & ſtatim oblitus eſt, qualis fuerit* Iacob. 1. 22. 23. 24. *Omnis*, inquit Chriſtus, *qui audit verba mea hæc, & facit ea, aſſimilabitur viro ſapienti, qui ædificauit domum ſuam ſuper petram; & deſcendit pluuia & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit. fundata enim erat ſuper petram. Et omnis, qui audit verba mea hæc, & non facit ea, ſimilis erit viro ſtulto, qui ædificauit domum ſuam ſuper arenam; & deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & cecidit, & fuit ruina illius magna*. Matth. 7. 24. 25. 26. 27. Accuſat Caluinus nos, quòd verba huius mulieris ſoleamus in Eccleſia ſine Chriſti correctione recitare. Malignus ſimul, & ſtultus calumniator eſt, iniuriamque non nobis modò, ſed ſanctæ etiam illi mulieri facit, quæ plena fide exclamauerat, *beatus venter qui te portauit*. Malignus eſt, qui odio hoc dicit Eccleſiæ; ſtultus, quia nec mulieris verba, nec conſuetudinem noſtram intelligit, iniuriam nobis, & illi facit, quia & illius dictum, & conſuetudinem noſtram non intelligens in deteriorem partem interpretatur. Putat enim mulierem illam Chriſti matrem propter ſolam eius generationem remota fide, remota caritate, qua ſemper Chriſtum animo geſtabat, beatam prædicaſſe, quod paulo ſupra refutauimus. Putat nos, cum dicimus *Beata viſcera Mariæ virginis, quæ portauerunt æterni patris filium*, viſcera tantum virginis, & corporalem eius generationem laudare. Errat; beatiorem virginem animo, quàm corpore, ſpirituali, quàm corporali Chriſti conceptione credimus, ac prædicamus. Cur igitur correctionem Chriſti non addimus? quia non id agimus, vt alios omnes qui verbum Dei audiunt, atque cuſtodiunt, ſed vt ſolam matrem Chriſti laudemus, & eã ipſam non quocunque titulo, ſed illo ſolo, quòd mater ſit Chriſti, huius mulieris imitatione laudemus. Cæteros fœlicitatis eius titulos non addimus quidẽ tunc, ſed non excludimus. Aliàs addere ſolemus, & quidem tam amplos, atque magnificos, vt iſte ipſe ſerpens, qui ſe

Caluini in Harmonia inepta expoſitio reprehenditur.

Eraſmus Annotat. in Luc.

Oſee. 6. 6.

Lib. de S. Virginitate ſapem 3.

Non ſatis eſt audire verbum Dei, niſi cuſtodiatur.

Alia Caluini calũnia diluitur.

qui ſe nunc B. Virginis honorem valde tueri ſimulat, crepet inuidia. Addimus Chriſti correctionem, cum populum docemus, cum Euãgelium hoc in ſacrificio recitamus, cum id agimus, quod Chriſtus agebat, vt doceamus populum, in quo potiſſimùm vera beatitudo conſiſtit.

29. *Turbis autem concurrentibus.*] Quod ſequitur vſq; ad ver. 34. Matthæus etiam c. 12. 39. ſcribit, atque illic nos etiam expoſuimus. Cæterum Lucas & connexionem, & occaſionem huius ſententiæ prætermiſit, quã Matthæus declarauit. Narrat, cum Chriſtus dæmonium illud mutum eieciſſet, turbęq; miratę eſſent, Phariſæos, Scribaſque dixiſſe, *in Beel zebub principe dæmoniorum eijcit dæmonia*; Chriſtum calumniam refutaſſe, probaſſeque non in Beelzebub, ſed *in ſpiritu Dei* imperare dæmonibus; adieciſſe, qui in Spiritum ſanctum, vt illi faciebant, blaſphemaſſet, ei nec in hoc ſæculo, nec in altero peccatum remittendum; quod Lucas hiſtorię ordine non ſeruato narrat c. ſequenti ver. 10. Tũc Phariſęos, & Scribas quoſdam ſignum à Chriſto de cœlo petiuiſſe, quo certius, quod dicebat, comprobaret; ipſum reſpondiſſe, quod illic Matthęus, hic Lucas ait, *Generatio hæc generatio nequam eſt.*

36. *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit.*] Totam hanc oculi, & corporis comparationem quę ponitur à Luca à ver. 34. vſque ad hunc locum, apud Matth. c. 6. 21. explicauimus. Nunc ea tantum, quæ hoc verſu dicuntur, quoniam Matthæus non dixit, explicanda nobis ſunt; eo diligentius, quo obſcuriora ſunt, & totius ſimilitudinis, & argumenti concluſionem continent. Difficultas in eo conſiſtit, quòd ταυτολογία eſſe, & idem ex eodem concludi videatur. *Si ergo corpus tuum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum, & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te*; perinde eſt ac ſi diceret, ſi fuerit lucidum totum, erit lucidum totum. Qui optimè omnium exponere videntur, ad hunc modum exponunt. Dicunt non concludi omnino idem, quod in antecedente ſumptum erat, ſed idem cum ſimilitudine, & comparatione quadam. Sumptum fuerat, ſi totum corpus tuum lucidum fuerit; concluditur, non quidem totum lucidum fore, ſed quomodo lucidum erit, nempe, ita vt ſi lucerna aliqua fulgente illuminaretur. Hoc pluribus, atque melioribus auctoribus placuit. Alij Latinam lectionem ex Græca corrigunt. Legunt hoc modo Græci, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε, ſicut quando lucerna fulgore illuminat te. Vnde coniecturam faciunt legendum eſſe Latinè, vt cùm lucerna fulgoris illuminabit te. Minùs hoc mihi placet, quia & Latina verba corriguntur, & correctio nihilo meliorem reddit ſenſum. Fingamus enim noſtrum interpretem eo modo vertiſſe, quis obſecro erit ſenſus, vt ſi cum lucerna fulgoris illuminabit te? Quis enim ita locutus fuiſſet? Fingamus aptioribus vertiſſe verbis, & ad verbum expreſſiſſe Græca, vt quando lucerna fulgore illuminabit te; quis tamen erit ſenſus, quomodo tautologia fugietur? Nam quòd illi, quos paulo ante diximus, auctores reſpondent, non idem concludi, quod ſumptum fuerat, ſed idem aliter, idem comparatione magis explicatum; ideo non probo, quia neminem hominem prudentem ita locuturum, aut argumentaturum fuiſſe perſuadere mihi poſſum; ſi totum corpus tuum lucidum fuerit, erit lucidum totum, ſicut quando lucerna illuminabit, aut illuminauerit te; nam etſi in concluſione comparatio adhibetur, tamen meo quidem iudicio tautologiam non tollit. Adde, quòd ipſa Græca verba mihi non videntur congruentem habere ſenſum. Si enim Græce eſſet ὡς ὅταν λύχνος ἀστραπῇ φωτίζει σε, vt quando lucerna illuminat te, ſententia eſſet tolerabilis; cùm autem dicat ὡς ὅταν φωτίζῃ σε, vt quando lucerna illuminauerit te, tempus profectò illud ſubiunctiui modi ſententiam corrumpit, & inſolentem reddit. Si qua iſti auctores in Latinis, ea ego licentia in Græcis corrigendis vti vellem, ita mea quidem ſententia corrigerem, vt nihil in ſenſu inſolens, nihil durum remaneret: vnam tantùm litteram tollerem, vt vbi legitur σῶμα corpus, dicerem ὄμμα oculus. & ſententia eſſet congrua, ſi ergò oculus tuus lucidus fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum (ſcilicet corpus) & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te, ſub. oculus tuus. Noſtrum enim interpretem non legiſſe Græcè φωτίζῃ, ſed, φωτίσει, ex eius verſione manifeſtum eſt, & ſententia ipſa poſtulat, quæ multo profectò melior Latinæ, quam Græcæ lectionis eſt. Si poſſem huius correctionis meæ auctorem aliquem bonum inuenire, nihil dubitarem affirmare ita eſſe legendum; quamuis aliter noſter legiſſet interpres, non ſatis emendatum nactus codicem. Sed, vt ſæpe teſtor, in corrigenda ſacrarum litterarum lectione non quæro laudem ingenij, μὴ κινεῖν γραμμήν, vt Græco apud Platonem prouerbio monemur. Ergo quia nolo lectorem cogere vt meam probet correctionem, aliam ſalua Latina Græcaque lectione, quam nunc habemus, interpretationem adhibebo. Priori loco dicitur, *Si totum corpus tuum lucidum fuerit*; poſteriore verò non dicitur, erit lucidum totum corpus, ſed, *erit lucidum totum*; quòd, quia ad corpus omnes interpretes referunt, tautologiam vitare non poſſunt. Ego non refero ad corpus, ſed ad totum abſolutè, ad omnia, quæ homo habet. Quemadmodum ſi per negationem dixiſſet, ſi totum corpus tuum lucidum fuerit, nihil erit quod non ſit lucidum. Nam in toto corpore omnia cõprehenduntur. Quod hoc modo meliùs intelligetur, oculum, vt ait Auguſtinus lib. 2. qq. Euangel. c. 15. intentionem hominis vocat, totum verò corpus, vt ego quidem arbitror, omnes ſimul hominis facultates, quę tanquam membra diuerſa corpus vnum efficiunt, totum autem abſolutè omnes actiones humanas, quæ ex facultatibus proficiſcuntur. Ergo argumentatur ad hunc modum; ſi oculus tuus lucidus fuerit, id eſt ſi intentio tua ſi. erit recta, totũ corpus tuũ, id eſt, omnes aliæ tuæ facultatis lucidę, & rectę erũt; ſi autẽ totũ corpus tuum, id eſt omnes tuę facultates, fuerit lucidũ, totũ omnino, id eſt quidquid inde proficiſcitur, lucidũ, ac rectũ erit, quia (ſub oculus tuus) ſicut lucerna fulgẽs te totũ illuminabit. *Et*, enim accipio pro, Quia, per Hebraiſmum, vt ſępe aliâs. Sic opinor planus eſt ſenſus.

Non eſſe hoc loco ταυτολογίαν oſtenditur.

Latina editio non facile mutanda.

Ne moueto lineam.

37. *Et cum loqueretur.*] Auguſtinus lib. 2. de conſ. Euang. cap. 39. & 75. & Beda in commentariis huius loci exiſtimant Lucam hic ordinem hiſtoriæ non ſeruare, ſed res diuerſo geſtas tempore coniungere. Nam inter ea quæ ante narrauit, & hoc quod nunc narrare incipit, ea accidiſſe omnia, quæ Matth. à capite 12. vſque ad 23. ſcribit; ideo non dixiſſe Lucam cum hæc loqueretur, ſed, *cùm loqueretur*, quaſi ſenſus ſit, cùm non quidem tunc, ſed aliquando loqueretur, *rogauit illum quidam Phariſæus, vt pranderet apud ſe.* Libentiùs hic ſequor Euthymium, qui hæc, quæ ſequuntur eodem loco, eodemque tempore accidiſſe putat, quo ſuperiora. Nam quod Auguſt. & Beda notant, non dixiſſe Lucam, cum hæc loqueretur, ſed, *cùm loqueretur*, non magni mihi videtur eſſe momenti. Quid enim intelligi voluit tunc locutum fuiſſe Chriſtum, niſi quæ paulo ante commemorauerat cùm eum Phariſæus inuitauit? Quòd ſi non intellexiſſet ſuperiora locutum fuiſſe, quorſum dixiſſet, *cùm loqueretur*? quid enim ad rem attinebat dicere à Phariſæo inuitatum fuiſſe, *cum loqueretur*, aut cùm ſileret,

ſi tempus ſignare noluit? Voluit ergo tempus proculdubio deſcribere, quo id, quod dicturus erat, accidiſſet, nó deſcripſit, ſi nó intellexit. *cum loqueretur* ea, quæ dicta ſunt. Quin inde ſumo, vt hanc opinionem probem, argumentum, vnde Auguſtinus, & Beda ad probandam contrariam argumẽtantur. Quod Lucas nó dicat, cum hęc loqueretur; ſed abſoluté *cum loqueretur*. Niſi enim Euangeliſta putaſſet facilè lectorem ex pręcedentibus intellecturum, quænam eſſent ea, quæ eũ locutum fuiſſe diceret, vtique declaraſſet dicens, cum aliquando ad turbas loqueretur, aut aliquid ſimile. Cum ergo non declarauerit, voluit nos ea, quæ paulo ante dixerat, intelligere locutum fuiſſe. Apparet autẽ ideo hoc Euangeliſtam dixiſſe, vt doceret, qua occaſione & inuitatus fuiſſet à Phariſæo, & apud eum Phariſæorum ſuperſtitionem redargueret. Cum Chriſtum dęmonium eiicientem, turbaſq; docentem, Phariſęos redarguentem audiuiſſet ipſe licet Phariſęus etiam eſſet, tamen volens fortaſſis oſtendere ſe non tam alieno ab eo eſſe animo, inuitauit.

38. *Et ingreſſus recubuit.*]Cur ſoleret Chriſtus ad cõuiuia inuitatus ire, ſæpe diximus. Quærebat vbique animas, & eſcis aliquando capiebat. Nam accuſatus aliquando, quòd cum publicanis & peccatoribus manducaret & biberet, hac ratione ſe defendit, *nõ indigent, qui ſani ſunt, medico; ſed qui male habent, non veni vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam*, ſupra cap. 5. 31. 32. Quòd ait Euangeliſta, *& ingreſſus recubuit*, perinde eſt, ac ſi diceret, ſtatim vt ingreſſus eſt, ne lotis quid m manibus recubuit, propterea enim dicit Phariſæum miratum fuiſſe.

Phariſæus autem cœpit intra ſe reputans dicere.] G. ὁ δὲ φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν, Phariſæus autẽ cum vidiſſet, miratus eſt. Cum vidiſſet ſcilicet eum ſtatim accumbere, nec lauiſſe priùs manus; magna enim religione Iudæi omnes, in primiſque Phariſæi ſolebant & ante prandium, & in ipſo prandio lauare, vt conſtat Mar. 7. 4. & Ioan. 2. 6.

Quare non baptiʒatus eſſet ante prandium.] G. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου, quia lotus non fuerat ante prandium. Noſter interpres ipſum Græcum baptizandi verbum retinuit. Quod facit aliquando cum de ceremonialibus illis Iudæorum lotionibus loquitur, vt Mar. 7. 4. Cùm autem de Ioannis, & Chriſti baptiſmo, perpetuò. Credo non ſine cauſa. Vocabant ita Iudæi Græce loquentes, noluit Euangeliſta Iudæorum viſitatam mutare vocem. Eodemque conſilio noſter interpres ne Latinè quidem mutare voluit. At fortaſſe ideo Ioannis, Chriſtiq; baptiſmus ita vocatus eſt, quia religionis ceremoniæ quædam erant, & ceremoniales illę Iudæorum lotiones baptiſmi vocabantur. Credi poteſt Chriſtum ex induſtria hoc feciſſe, vt materiam reprehenſionis admirationiſq; Phariſæo præberet, ex eius verò admiratione occaſionem arriperet docendi, quàm vana, & ſuperſtitioſa Phariſæorũ opinio, & cõſuetudo eſſet, qui animi neglecta munditie in lauandis, mundandiſq; corporibus omnem religionem & ſanctitatem ponerent.

39. *Et ait Dominus ad illum.*] Videns tanquam Deus intimas eius cogitationes, nec enim locutus fuiſſe dicitur, Auguſtinus ſerm. 3. de verbis Domini ſecundum Lucam.

Nunc vos Phariſæi?] Vim hoc loco huius particulæ *nunc* nemo, quod ſciam, ſatis declarauit. Nam nec qui contemptum dicunt præ ſe ferre; nec qui idem ſignificare ac ſi diceret, non ſolùm aliàs, ſed etiam nunc cùm minimè conuenit, mihi ſuam interpretationem probant. Credo ego vim habere aduerſatiuæ dictionis, tanquam ſi diceret, ſi quemadmodum quæ foris, ita etiam quæ intus ſunt mundaretis, reprehendenda non eſſet conſuetudo veſtra; nunc verò, cùm in quod foris eſt diligenter mundetis, quod autem eſt intus rapina, & dolo plenum ſit, ſtulti & hypocritę eſtis. Totam ſententiam vſque ad ver. 41. apud Matthæum expoſuimus.

41. *Veruntamen quod ſupereſt date eleemoſynam.*]Quod vertit noſter interpres, *quod ſupereſt*, Latini interpretes tribus modis exponunt. Alij, *quod ſupereſt*, facta rapinarum de quibus locutus fuerat reſtitutione, vt Lyran. Alij, *quod ſupereſt*, victui veſtro, atque veſtitui, vt Beda, Strabus, Hugo, citaturque in eandem ſententiam Gregor. à Gratiano 12. q. 1. c. Quia. Alij, *quod ſupereſt*, id eſt quod vnicum vobis remedium reliquum eſt, eſt vt detis eleemoſynam. Sic idem etiam Beda, & Bonauent. in comment. Græcè eſt τὰ ἐνόντα pro, κατὰ τὰ ἐνόντα, pro facultatibus veſtris, pro vt quiſq; poteſt, vt Græci auctores Theophyl. & Euthym. interpretantur. Hic verus eſt ſenſus.

Eleemoſyna quomodo remiſſionem peccatorum obtineat.

Et ecce omnia munda ſunt vobis.]Vulgaris hic quæſtio eſt, quomodo eleemoſynam Chriſtus vnicum ad obtinendam peccatorum remiſſionem remedium faciat? Quid enim? an ſi eleemoſynam dediſſent in ipſum verò, qui vnicus ſalutis auctor erat, non crediſſent, mundi id eſt iuſti fuiſſent? Quis hoc dicat? Tractauit copioſè hunc locum Auguſt. lib. 1. de verbis Domini ſecundum Lucam, ſerm. 30. & in Enchirid. cap. 75 & quidem in Enchiridio quorundam hinc errorem natum fuiſſe docet, *Qui ſceleratiſſimè*, vt ille ait, *viuunt, neque curant talem vitam, moreſque corrigere, & inter ipſa facinora, & flagitia ſua, eleemoſynas frequentare non ceſſant; fruſtra ſibi in eo blandiuntur, quoniam Dominus dixit, Date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Recentiores quidam interpretes difficultatem non ſoluentes, ſed declinantes, quod Græcè eſt δότε, non imperandi, vt vertit noſter interpres, ſed indicandi modum eſſe putant, quod ſupereſt datis eleemoſynas, & ecce omnia munda ſunt vobis; quaſi dicat, cùm ſitis pleni rapina, & dolo, tamen ex rebus malè partis aliquam ad oſtentationem eleemoſynam dantes, ſatis vos putatis eſſe mundos, omniaq; ea furta vobis remitti. Videtur facilis interpretatio, ſed hæc ipſa facilitas ſuſpecta mihi eſt, nec enim tam facilè Chriſtus loqui voluit, qui aliquid maius voluit ſignificare. Ac primùm contra mentem eius hoc eſt, & contra veritatem: ſi enim illi ſolis ſe eleemoſynis mundos putaſſent, non lauiſſent, quæ deforis erant calicis, non fuiſſent vſi aliis tam varijs, frequentibuſq; lotionibus. Non ergo Chriſtus dicere potuit, quod verum non erat. Quin illi non in ſolis eleemoſynis, aliiſque miſericordiæ operibus, quæ minimè exercebant, ſed in ſolis potius externis lotionibus omnem iuſtitiam, munditiemque collocabant, atque hoc eſt, quod in illis Chriſtus reprehendit. Non ergo reprehendit, quòd eleemoſynas faciant, ſed quòd non faciant, &, vt faciant, hortatur, ſi verè mundi eſſe velint. Et verò quis non videt Chriſtum dare conſilium, & tanquam medicum remedium præſcribere? Quis non videt idem hoc eſſe, atque id quod dicit infra cap. 16. 9. & in ſimili prorſus cauſa, *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis.* Et quod Daniel Nabuchodonoſori conſulebat cap. 4. 24. *peccata tua eleemoſynis redime.* Auguſtin. duobus illis locis, quos modò citauimus, & eum ſecuti Beda, & Strabus in comment. ſic exponunt, vt eleemoſyna pro omni ſpecie miſericordiæ, & caritatis accipiatur, cuius prima pars eſt vt noſtri miſereamur, nobiſque ipſis eleemoſynam demus. *Miſerere*, inquit, *animæ tuæ placens Deo*; damus autem nobis eleemoſynam, id eſt, noſtri miſeremur, cùm credimus, cùmque cætera facimus, quæ nobis à Deo præcipiuntur. Hac igitur eleemoſyna, Eccl. 30. 24

qua

qua totum Chriſtiani hominis continetur officium, A omnia mundari. Simplicius credo locutum fuiſſe Chriſtum. Apparet enim eum eleemoſynam, qua noſtra damus rapinæ, qua aliena rapimus, oppoſuiſſe. Similiter fere Theophyl. ſed aliquantò, vt mihi videtur, meliùs qui eleemoſynam dat, eum caritatem habere, eleemoſynam enim caritatis actum eſſe, qui autem caritatem habet, ei omnia munda eſſe, id eſt omnia remiſſa peccata, quia *caritas*, inquit Petrus 1. epiſt. 4. 8. *operit multitudinem peccatorum*. Baſilius in regul. breuior. inter. 271. accommodatè ad id, quod præceſſerat, intelligendum hoc eſſe putat. Dixerat Chriſtus Phariſæos mundare, quæ deforis eſſent calicis, intus autem plenos eſſe rapina, & dolo; dicit nunc, B ſi velint omnia, quæ rapuerunt, ſibi mundari, dent eleemoſynam, per eleemoſynam aliena reſtituturos, ac ita fore, vt à furto liberi, mundique ſint. Accommodata hæc videtur interpretatio; ſed quædam tamen illi videntur repugnare. Primum falſum eſt eum, qui furtum fecit, ſatisfacere datis eleemoſynis; oportet enim ſuum cuique reddat, ſi dominum inueniat, vt peccatum remittatur, quemadmodum præcipiebat lex Exod. 22. 1. & vt Zachæus ille ſe facere dicebat infra cap. 19. 8. *& ſi quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.* Deinde quod nimis humilis ſenſus, & Chriſto indignus videatur, fore vt, ſi quæ rapuerant, redderent, nihil deberent, hoc enim ille eſſe putat, *& ecce omnia munda ſunt vobis.* Quis enim de hoc poterat du- C bitare? Si illud vniuerſale nomen *omnia* reſtringendum eſt, malim cum Euthymio reſtringere ad corpus, & animam; ad id quod foris, & id quod intus eſt, de hoc enim agebatur. Reprehendebat Phariſæos, quòd corpus mundarent, animam mundare negligerent: docet fore, vt ſi eleemoſynam dederint, omnia illa, id eſt, & anima, & corpus, & interna, & externa mundentur. Nec dubito, quin hic ſenſus verus ſit, ſed adhuc quæſtio reliqua eſt, quomodo eleemoſyna animam mundet, quod facere profectò non poteſt, niſi omnia peccata remittat; rectè Beda, & Bonauent. hoc loco dicunt eleemoſynam peccata remittere, quia ad remiſſionem peccatorum diſponit. Non poſſunt hoc noui hæretici ferre; ſed videant, vtrum concedere malint, aut verè, propriéque remittere, aut minùs propriè pœnam verè remit- D tendo, ad remiſſionem verò culpæ hominem diſponendo. Nam cùm ſcriptura abſolutè, & ſine vlla adiectione dicat peccata remittere, alterutrum concedant neceſſe eſt. *Peccata*, inquit, *tua eleemoſynis redime*, Dan. 4. 24. *Eleemoſyna patris non erit in obliuione*, Eccleſ. 3. 15. &, *Eleemoſyna ab omni peccato liberat*, Tob. 4. 11. &, *Eleemoſyna a morte liberat*, Tob. 12. 19. &, *Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemoſyna reſiſtit peccatis*, Eccleſ. 3. 33. &, *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cùm defeceritis recipiant vos in æterna tabernacula*, Lucæ 16. 9. Quòd autem hoc modo, quo Theologi docent, diſponendo, & ad mouendam diuinam miſericordiam viam præmuniendo, peccata remittat, eadem ſcriptura haud obſcurè indicat. Hoc enim eſt, *Orationes* E *tuæ, & eleemoſynæ tuæ aſcenderunt in memoriam in conſpectu Dei*, Actor. 10. 4. &, *Concludе eleemoſynam in ſinu pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo.* Hæc omnia ve- Eccl. 29. 15.

Quomodo eleemoſyna mundet animam.

ra ſunt, & ad intelligendum hunc locum accommodata: ſed mihi alius nec minùs fortaſſis aptus, & multo facilior ſenſus occurrit, *date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis*, id eſt eleemoſyna vobis erit inſtar omnium veſtrarum lotionum; mundiores vos eleemoſyna faciet, quàm omnes iſtæ lotiones veſtræ, quas tam frequenter adhibetis. Æſtimet lector. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 52. apud Matthæum cap. 23. explicauimus.

52. *Væ vobis Legiſperitis, quia tuliſtis clauem ſcientiæ.*] Clauem ſcientiæ tollere hoc loco eſt ſcientiam ſalutis ita ſibi vſurpare, vt doceant neminem, niſi viam ſe monſtrantibus, ſaluum eſſe poſſe. Neminem niſi per B portam, quam ipſi indicando aperuerint; per præcepta, quæ tradiderint, in cœlum ingredi poſſe. Sumpta metaphora à domus domino, qui, cùm vult neminem in domum ingredi, neminem egredi, niſi aperiente ſe, portam claudit, claue obſerat, ipſamque clauem tollit, & ſolus ſeruat. Hoc ipſum in cœlo ſibi Iuriſperiti vſurpauerant. Et nec ipſi intrabant, quia Dei mandata, quibus intrandum erat, non obſeruabant; nec alios intrare permittebant, quia dum ſeruandis Dei mandatis, quam veram putabant, vt erat, eſſe ianuam, intrare nitebantur, innumeris illos humanis præceptis onerabant, quibus eos ab ingreſſu retardabant. Ambroſ. ſerm. 8. vertit, *qui abſcondiſtis clauem ſcientiæ*, eodem ſenſu, ſed minùs ambiguo. C Nam *tuliſtis* ambiguum eſt, poteſt enim eſſe à fero, & ſignificabit eos habere, aut geſtare clauem ſcientiæ, etiamſi alij etiam geſtent: & à tollo, vt eſt G. ἤρατε, & ſignificat, quod modò diximus, eos clauem ſcientiæ ſibi ſolis vſurpaſſe, ita vt nemo niſi ipſis aperientibus cœlum ingredi poſſit. Ambroſ. eo loco quem ante citauimus, & Auguſtinus lib. 2. qq. Euangel. 3. & lib. 2. contra aduer. Leg. & Proph. cap. 5. Cyrillus apud D. Thomam, Beda, & Theophylactus in commentar. clauem ſcientiæ notitiam, interpretationemque ſcripturarum eſſe dicunt, quam cùm illi ſibi vſurparent, tamen nec ad Chriſtum veniebant, hoc eſt in Eccleſiam intrabant, quia ſcripturam, quæ de illo loquebatur, non intelligebant; & alios ne venirent, retardabant, quia perperam eis ſcripturam interpretabantur, ita Chriſtum tegentes atque obſcurantes, D vt inuenire non poſſent. Vide quæ diximus Matth. 23. 13. vbi aliis verbis eadem ſententia recitatur. *Væ autem vobis Scribæ, & Phariſæi hypocritæ, quia clauditis regnum cœlorum ante homines, ipſi enim non intratis, & introeuntes non ſinitis intrare.*

Quid ſit clauem ſcientiæ tollere.

53. *Grauiter inſiſtere.*] G. δεινῶς συνέχειν, vix ſe continere, grauiter ferre, ita vt diſſimulare non poſſent. Euthym. ait quædam exemplaria legere ἐλέγχειν, arguere, ſenſu ſimili.

Et os eius opprimere de multis.] G. ἀποστοματίζειν, ab ore eius pendere, obſeruantes ecquid illi excideret, quod in calumniam poſſent rapere. Aut multis, variiſque interrogationibus aliquid elicere minùs conſideratè dictum, quòd accuſarent, vt Theophylactus, & Eu- E thymius exponunt, & verba ſequentia ver. 54. confirmant, *inſidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accuſarent eum.* Noſter interpres videtur legiſſe ἐπιστομίζειν, os obſtruere, vt ad Tit. 1. 11.

CAPVT. XII.

1. MVLTIS *autem turbis circumſtantibus, ita vt ſe inuicem conculcarent, cœpit dicere ad diſci-* Matth. 16. a. 6.
pulos ſuos: Attendite à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis. 2. *Nihil autem opertum* Mar. 8. b. 15.
eſt, quod non reueletur: neque abſconditum, quod non ſciatur. 3. *Quoniam quæ in tenebris* Matth. 10. c. 26.
dixiſtis, in lumine dicentur: & quod in aurem locuti eſtis in cubiculis, prædicabitur in tectis. Mar. 4. c. 22.
4. *Dico autem vobis amicis meis: Ne terreamini ab his, qui occidunt corpus, & poſt hæc non habent amplius quod*

 faciant.

faciant. 5. Oſtendam autem vobis quem timeatis: timete eum, qui, poſtquam occiderit, habet poteſtatem
mittere in gehennam. ita dico vobis, hunc timete. 6. Nonne quinque paſſeres veneunt dipondio & vnus ex
illis non eſt in obliuione coram Deo? 7. Sed & capilli capitis veſtri omnes numerati ſunt. Nolite ergo timere:
Matth. 10. d. 32 *multis paſſeribus pluris eſtis vos: 8. Dico autem vobis: Omnis, quicumque confeſſus fuerit me coram homi-*
Mar. 8. d. 38 *nibus, & Filius hominis confitebitur illum coram Angelis Dei. 9 qui autem negauerit me coram homini-*
2. Tim. 2. b. 12. *bus, negabitur corã Angelis Dei. 10. Et omnis, qui dicit verbũ in Filiũ hominis, remittetur illi: ei autẽ, qui in Spi-*
ritũ ſanctũ blaſphemauerit, nõ remittetur. 11. Cũ autẽ inducẽt vos in ſynagogas, & ad magiſtratus, & poteſtates,
Mat. 12. c. 31. Mar. 3. b. 15 *nolite ſoliciti eſſe qualiter, aut quid reſpõdeatis, aut quid dicatis. 12. Spiritus enim ſanctus docebit vos in ipſa hora*
quid oporteat vos dicere. 13. Ait autem ei quidã de turba: Magiſter, dic fratri meo vt diuidat mecũ hæreditatẽ. 14.
At ille dixit illi: Homo, quis me cõſtituit iudicẽ, aut diuiſorẽ ſuper vos? 15. Dixitq. ad illos: Videte, & cauete ab o-
Eccl. 11. c. 19 *mni auaritia: quia non in abundantia cuiuſquã vita eius eſt ex his quæ poſſidet. 16 Dixit autem ſimilitudinem*
ad illos, dicens: Hominis cuiuſdam diuitis vberes fructus ager attulit: 17. & cogitabat intra ſe dicens: Quid
faciam, quia non habeo quo congregem fructus meos? 18. Et dixit: Hoc faciam: Deſtruam horrea mea, &
maiora faciam: & illuc congregabo omnia, quæ nata ſunt mihi, & bona mea, 19. & dicam animæ meæ:
Anima, habes multa bona poſita in annos plurimos: requieſce, comede, bibe, epulare. 20. Dixit autem illi
Deus: Stulte, hac nocte animam tuam repetunt a te: quæ autem parasti, cuius erunt? 21. Sic eſt qui ſibi the-
Pſal. 54. d. 23. *ſaurizat, & non eſt in Deum diues. 22. Dixitque ad diſcipulos ſuos: Ideo dico vobis: Nolite ſoliciti eſſe animæ*
Mat. 6. c. 25 *veſtræ quid manducetis: neque corpori quid induamini. 23. Anima plus eſt quam eſca, & corpus plus quam*
1. Pet. 5. b. 7 *veſtimentum. 24. Conſiderate coruos quia non ſeminant, neque metunt, quibus non eſt cellarium, neque*
horreum, & Deus paſcit illos. Quanto magis vos pluris eſtis illis? 25. Quis autem veſtrum cogitando poteſt
adiicere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum? 26. Si ergo neque quod minimum eſt poteſtis, quid de cæteris ſoli-
citi eſtis? 27 Conſiderate lilia quomodo creſcunt: non laborant, neque nent: dico autem vobis, nec Salomon
in omni gloria ſua veſtiebatur ſicut vnum ex iſtis. 28. Si autem fœnum, quod hodie eſt in agro, & cras in cli-
banum mittitur, Deus ſic veſtit quanto magis vos puſillæ fidei? 29 Et vos nolite quærere quid manducetis,
aut quid bibatis: & nolite in ſublime tolli: 30. hæc enim omnia gentes mundi quærunt. Pater autem veſter
ſcit quoniam his indigetis. 31. Verumtamen quærite primum regnum Dei, & iuſtitiam eius: & hæc omnia
adiicientur vobis. 32. Nolite timere puſillus grex, quia complacuit patri veſtro dare vobis regnum. 33. Ven-
dite quæ poſſidetis, & date eleemoſynam. Facite vobis ſacculos, qui non veteraſcunt, theſaurum non deficientem
Matth. 6. c. 20. & 19. c. 21. *in cælis: quo fur non appropiat, neque tinea corrumpit. 34. Vbi enim theſaurus veſter eſt ibi & cor veſtrum*
erit. 35. Sint lumbi veſtri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus veſtris, 36. & vos ſimiles hominibus
expectantibus dominum ſuum quando reuertatur a nuptiis: vt, cum venerit, & pulſauerit, confeſtim aperiant
ei. 37. Beati ſerui illi, quos, cum venerit dominus, inuenerit vigilantes: amen dico vobis, quòd præcinget ſe,
& faciet illos diſcumbere, & tranſiens miniſtrabit illis. 38. Et ſi venerit in ſecunda vigilia, & ſi in tertia vigi-
Matth. 24 d. 43. *lia venerit, & ita inuenerit, beati ſunt ſerui illi. 39. Hoc autem ſcitote, quoniam ſi ſciret paterfamilias, qua*
hora fur veniret, vigilaret vtique, & non ſineret perfodi domum ſuam. 40. Et vos eſtote parati: quia qua
Apo. 16. c. 15 *hora non putatis, Filius hominis veniet. 41. Ait autem ei Petrus: Domine, ad nos dicis hanc parabolam:*
an & ad omnes? 42. Dixit autem Dominus: Quis, putas, eſt fidelis diſpenſator, & prudens, quem conſti-
tuit Dominus ſupra familiam ſuam, vt det illis in tempore tritici menſuram? 43. Beatus ille ſeruus, quem
cum venerit Dominus, inuenerit ita facientem. 44. Vere dico vobis, quoniam ſupra omnia, quæ poſſidet,
conſtituet illum. 45. Quod ſi dixerit ſeruus ille in corde ſuo: Moram facit dominus meus venire: & cœpe-
rit percutere ſeruos, & ancillas, & edere, & bibere, & inebriari: 46. veniet dominus ſerui illius in die, qua
non ſperat, & hora, qua neſcit, & diuidet eum, partemque eius cum infidelibus ponet. 47. Ille autem ſeruus,
qui cognouit voluntatem domini ſui, & non præparauit, & non fecit ſecũdum voluntatem eius, vapulabit mul-
tis: 48. qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem, cui multum datum
eſt, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo. 49. Ignem veni mittere in
Matth. 10. d. 34 *terram, & quid volo niſi vt accendatur? 50. Baptiſmo autem habeo baptizari: & quomodo coarctor vſq. dum*
Mat. 16. a. 2. *perficiatur? 51. Putatis quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis ſed ſeparationem: 52. erunt enim*
ex hoc quinque in domo vna diuiſi, tres in duos, & duo in tres. 53. diuidentur: pater in filium, & filius in pa-
trem ſuum, mater in filiam, & filia in matrem, ſocrus in nurum ſuam, & nurus in ſocrum ſuam. 54. Dicebat
autem & ad turbas: Cum videritis nubem orientem ab occaſu, ſtatim dicitis: Nimbus venit: & ita fit. 55.
& cum auſtrum flantem, dicitis: Quia æſtus erit: & fit. 56. Hypocritæ faciem cæli, & terræ noſtis probare:
hoc autem tempus quomodo non probatis? 57. Quid autem & à vobis ipſis non iudicatis quod iuſtum eſt? 58.
Mat. 5. d. 25. *Cum autem vadis cum aduerſario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo, ne forte trahat te ad iudi-*
cem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem. 59. Dico tibi, non exies inde, donec etiam
nouiſſimum minutum reddas.

IN CAPVT XII.

1. MVLTIS *autem turbis circunſtantibus, ita vt ſe inuicem conculcarent.*] Matthæus c. 16. 5. dicit hoc accidiſſe, cùm diſcipuli fretum traiecissent, & obliti eſſent panes ſecum ſumere, loquebatur autem de mari Galilææ, vt conſtat ex fine cap. 15. Vnde colligitur hoc, quod hic ſcribit Lucas, in Galilæa contigiſſe, cum cætera, quæ ſuperiore capite narrauit, credibile ſit in Iudæa accidiſſe. Sed quia materia ſimilis erat cùm de Phariſæorum doctrina vtroque loco ageretur, Euangeliſta res diuerſo loco, ac tempore geſtas vno loco poſuit. Solent Euangeliſtæ id ſæpe facere, vt apud Matthæum adnotauimus. Quod Lucas ait hoc

Chriſtum dixiſſe cum tanta circum ipſum confluxiſſet turba, vt alij ab alijs comprimerentur, ſignificare videtur voluiſſe, ideo hoc diſcipulis circumſtante turba dixiſſe, vt & turbam ipſam tanquam aliud agens doceret, eamq; ab ſtudio, & opinione auelleret Phariſæorum, ne in ſimilem ab eis errorem induceretur. Erat enim, vt ſcribit Ioſephus, populi de Phariſęis magna quædam, & admirabilis exiſtimatio. *18. antiquit. Iud. cap. 2.* Cætera quæ ſequuntur vſque ad ver. 13. & Matthæus in locis ad marginem notatis ſcribit latiùs, & nos iiſdem locis copioſè tractauimus.

13. *Ait autem ei quidam de turba, Magiſter dic fratri meo, vt diuidat mecum hæreditatem.*] Húc Lucas vnum de illa ipſa turba fuiſſe indicat, qua circunſtante dixerat locutum Chriſtum de vitanda Phariſæorum hypocriſi ver. 1. itaq; eodem loco, eodem tempore hoc accidiſſe, quamuis aliqua ex ijs, quæ paulo ante narrauit, nō acciderint eodé tempore, cum à Matthæo diuerſo loco commemorentur. Qua ratione iſte, quiſquis erat, adductus fuerit vt Chriſtum de diuidenda interpellaret hęreditate, Lucas non dicit; ſed eſt vero ſimile ea id feciſſe opinione, quòd exiſtimaret Chriſtum eſſe Meſſiã, *Meſſias futurus putabatur Rex pauperum vindex.* quem cómuni Iudęorum errore putaret temporalem Regem ac iudicem fore, qui cauſas pręſertim pauperũ, ac pupillorum eſſet defenſurus, ſicut Dauid pręd ixiſſe videbatur *Deus iudicium tuum Regi da, & iuſtitiam tuam filio Regis, iudicare populũ tuum in iuſtitia, & pauperes in iudicio.* Pſ. 71. 1. 2. Vulgare malum, vt ab ſpiritualibus magiſtris temporalia petãtur, ſpiritualia non recipiãtur. Ad formanda in ſuam vtilitatem teſtamenta, ad elicienda fauore beneficia, ad omnia ambitioſa pene, officia ad viros religioſos magna pars hominum currit, vt eorum in rebus alienis, atq; profanis abutatur gratia; ad conſulendum conſcientiæ ſuæ, ad ſpiritualia colloquia rari admodum veniunt. Atqui *Nemo militãs Deo implicat ſe negotijs ſæcularibus.* *2. ad Timotheum 2. 4.* Meliora negligunt, peiora ambiunt. Et vt de iſto ipſo homine ſerm. 196. Auguſt. ait, *Petebat dimidiam hæreditatem; petebat in terra dimidiam, in cœlo Dominus offerebat totam.* Rectè inquit Ambroſ. *Nõ ergo quid petas, ſed a quo poſtules, intuendũ eſt, nec maioribus intento animo putes minoribus obſtrependum.*

14. *At ille dixit ei, Homo, quis me conſtituit iudicem, aut diuiſorem ſuper vos?*] Quod ait Auguſt. ſer. 196. & Beda, Strabus, Lyranus ex Auguſt. mutuati, propterea iſtum à Chriſto hominem appellatum, quòd humana petiuiſſet, atq; terrena, minus conſentaneum arbitror Hominem fortaſſe vocauit, quia ignoti erat nominis; qua eadem ratione Lucas cum quendam de turba appellauit, quemadmodum ſolemus ignotos vocare homines. Tamẽ eſt vtile, & accomodatum ad mores. Nam verè homines, id eſt carnales, atque terreni ſunt, qui à Chriſto terrena petunt. *Sed attendamus* (inquit Auguſtinus, *& iudicantem, & docentem. Homo ait, homo. Qui enim* *Terreni ſunt qui à Chriſto terrena petũt.* *pro magno habes iſtam hæreditatem, quid es niſi homo? Volebat illum facere aliquid pluſquam eſt homo. Quid plus illum volebat facere, cui volebat auaritiam tollere? Quid plus eum* *Pſal. 81. 6.* *volebat facere? Dico vobis. Ego dixi, Dij eſtis vos, & filij excelſi omnes. Ecce quid eum volebat facere, inter Deos numerare, qui auaritiam non habent.* Eadem ſubtilitate, ſed magis ad mores, quàm ad litteralem ſenſum accommodata idem Auguſtinus. & Beda ludunt in nomine diuiſoris. Merito, inquit Beda, refutatus hic frater, qui magiſtro ſupernæ vnitatis, & pacis gaudia commendanti terrenæ diuiſionis vult ingerere moleſtiam. Nam illa ipſa diuiſio ſpectabat ad pacem. Sed idcirco Chriſtus ita reſpondit, vt oſtenderet ſe maiora tractare, eaque ratione illum ipſum, qui hoc à ſe petebat, à temporaliũ rerum cura ad æternarum amorem ſtudiumq; traduceret, eodem plane conſilio, quo illi alteri, qui patrem ſuum priùs volebat ſepelire, reſpondit, *Sine vt mortui ſepeliant mortuos ſuos.* cap. 9. 60. & Matth. 8. 22. & illi qui volebat priùs renunciare ijs, qui domi erant, *nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro aptus eſt regno Dei.* cap. 9. 62. *Bene*, inquit Ambroſius, *terrena declinat, qui propter terrena deſcẽderat; nec iudex eſſe dignatur litium, & arbiter facultatum, viuorum habens, mortuorumque iudicium, arbitriumque meritorum.* Eaſdem rationes duas Euthymius, & Theophylactus indicant.

15. *Dixitque ad illos.*] Sumpta occaſione ex eius hominis petitione, quæ auaritiæ ſpeciem præ ſe ferre videbatur, vt Beda, & Euthymius adnotauerunt. Captabat Chriſtus omnem occaſionem, vt homines à terrenis rebus auelleret, ad cœleſteſque transferret; idcirco & hanc oblatam arripuit, vt aduerſus auaritiam inter omnia vitia maximè homines ad terrena deprimẽtem cócionem haberet, qua & verbis, & exemplo hominis illius diuitis docuit terrenarum rerum cupiditatem eſſe fugiendam. *Quoniam auaritia* (inquit Ambroſius) *ſolet plerumque tentare virtutem, etiam huius abolendæ & præceptum ſubijcitur, & exemplum.* *Auaritiam fugiendam eſſe docet Chriſtus.* Quod ait Euangeliſta Chriſtum dixiſſe ad illos, Theophylactus ad ſolos duos fratres refert, quaſi eos tantum docere ſimul voluerit, & caſtigare, quòd cùm inter ſe de diuidenda hæreditate contenderent, credibile fuerit alterum alteri iniuriam facere conatum fuiſſe. Id ſanè videntur verba præ ſe ferre: ſed vero ſimilius eſt ad omnes, qui aderant, eſſe referendum. Certè quod duobus illis dicebat, nõ ſolùm omnibus, qui tunc aderãt, ſed nobis etiam, omnibuſq;, qui hæc aut lecturi erant, aut audituri, dicebat. Sicut ipſe alio exponebat loco, *Quæ vobis dico, omnibus dico.*

Videte, & cauete.] Videte vt caueatis, aut attendite nimiam ad fugiendam omnem auaritiam. *Mar. 13. 37.* Græcè non eſt *ab omni auaritia*; ſed *απο της πλεονεξιας*, *ab auaritia.* Credibile eſt noſtrum interpretem legiſſe *απο πασης πλεονεξιας*, *ab omni auaritia*, quemadmodum Auguſt. ſerm. 196. & Beda hoc loco legunt. Et ſententia eſt plenior, & efficacior. *Auguſtinus Vulgatam editionem tuetur.* Quòd autem quidam quærunt, cur dixerit *ab omni*, quaſi multæ ſint ſpecies auaritiæ, diligentiæ eſt non neceſſariæ. Etiamſi vna tantum eſſet ſpecies, rectè dixiſſet, vt *ab omni*, id eſt magna, parua, aperta, occulta caueremus. Adde quòd *πλεονεξια* cupiditatem propriè ſignificat plus habendi quàm oportet, itaq; vertit Auguſt. & voluit Chriſtus nos omnem immodicam habendi cupiditatem fugere.

Quia non in abundantia cuiuſquam vita eius eſt ex ijs quæ poſſidet.] Cuiquam legendum, non cuiuſquam, vt in nonnullis eſt exemplaribus. Difficiliora ſunt verba quàm ſenſus. Senſum enim hunc eſſe manifeſtum eſt. & omnes conſentiunt auctores, vitam hominis in opum abũdantia minimè cóſiſtere, nec enim quo quiſque ditior eſt, eo diutius viuere, vt ſequenti parabola declaratur. Ad hunc ſenſum accõmodãda ſunt verba, quæ Græcè ſic ſe habent *οτι ουκ εν τω περισσευειν τινι η ζωη αυτου εστιν εκ των υπαρχοντων αυτου*. Ad verbum, quia non in abundare cuiquam vita ipſius eſt ex facultatibus ſuis; leuis quidem eſt error: Sed tamen errant quidam, qui putant illud, *τινι cuiquam* cum infinitiuo *περισσευειν* abundare, non poſſe coniungi, quod non *τινι* cuiquam, ſed *τινα* quenquam dicendum fuiſſet, ſi cum illo iungeretur. Nempe non animaduerterunt non regi caſum illum, vt Grammatici dicũt, à parte anteriore, ſed à poſteriore. Dicimus enim Græcè, ſicut & Latinè *περισσευει μοι* abundat mihi. Senſus ergo eſt. Non in abũdare cuiquam, aut *non in abundantia cuiuſquam*, vt noſter interpres reddidit, id eſt non eo, quòd alicui opes abundẽt, *vita eius* conſiſtit. *ex ijs quæ poſſidet*, aut ex facultatibus eius, id eſt, non propterea ex eius opibus eius vita producitur. Simile eſt, ꝙ de eſcis ait D. Paulus 1. Cor. 8. 8. *Eſca nos non commendat Deo; nec enim, ſi manducauerimus,*

abundabimus, nec, ſi non manducauerimus, deficiemus. Aptũ A admodum argumẽtum ad perſuadendũ ſublata auaris hominibus vtilitate, quam in accumulãdis diuitiis potiſſimum quærunt, vt vitam opibus tueãtur. Quorum Chriſtus ſtudiũ inane, & irritum eſſe docet, oſtẽdes vitam hominis non poſſe diuitiis fieri longiorem. Quo illi ad ſectandã auaritiã argumento maximè mouentur, eodem à Chriſto maximè refelluntur.

Diuitiis haud vita longior fieri nequit

16. *Dixit autem & ſimilitudinem ad illos.*] G. παραβολὴν, parabolam. Itaq; quæ hactenus narratur non eſt hiſtoria ſed parabola ad confirmandum, quod paulo ante dixerat, à Chriſto excogitata, atq; propoſita, ſed ita excogitata, vt ſumpta ſit ex rebus, quæ fieri ſolet, aut cõgruenter certè iis, quæ vero ſimile erat fieri ſolere.

B *Hominis cuiuſdam diuitis vberes fructus ager attulit.*] G. ἡ χώρα, regio, latifundium. Propoſuit parabolam non in diuite mercatorè, ſed in diuite agricola, qui multos, magnoſque haberet agros, quòd hoc ſit diuitiarum tutiſſimum genus, vt oſtenderet, ne in eo quidem genere, quod omnium ſtabiliſſimum ſit, ſtabilitatem vllam eſſe. Volebat etiam probare diuitiis vitam non prorogari, ideoque parabolam in eo diuite propoſuit, qui multos habebat agros, ex quibus magnum frumenti numerum collegiſſet, quo maximè videbatur vita ali, prorogarique poſſe, vt cum cognouerimus ne illum quidem tanta illa ſua vi frumenti vitam vnã aut plus nocte producere potuiſſe, facile intelligamus quod concludendum erat, nullum genus eſſe diuitiarum, quo prorogari vita poſſit. Argumentatur ergo tacite à maiore ad minus, quam illo loco in principio. Si quod magis videtur ineſſe, non ineſt: nec id quod minus videtur ineſſe, inerit. Deſcribit hominem diuitẽ ſed minimè pium, quia impii & iniqui homines nihil penſi habentes, vnde lucrum veniat, modo veniat, ditiores eſſe ſolent. De iis enim dictum eſt, *Promptuaria eorum plena eructantia ex hoc in illud, oues eorum fœtoſæ abundantes in egreſſibus ſuis, boues eorum craſſæ. Non eſt ruina maceriæ, neq; tranſitus, neq; clamor in plateis eorum.* Pſal 143. 13. 14. Accedit ad eorum auaritiam & alia diteſcendi cauſa, quod illos Deus tanquam filios non caſtigat, non corrigit ablatione bonorum, quin fieri plerumq; vt omnia illis ad voluntatem affluant, vt illis ipſis, quæ malè appetunt, bonis ſatiẽtur; *quia in labore*, inquit, D *hominum non ſunt, & cum hominibus non flagellabuntur* Pſal. 72 5. *Quare* inquit alter *impii viuunt, ſubleuati ſunt, confortati q; diuitiis? Semen eorum permanet coram eis, propinquorum turba, & nepotum in conſpectu eorum. Domus eorum ſecuræ ſunt, & pacatæ, & non eſt virga Dei ſuper illos. Bos eorum concepit, & non abortiuit, vacca peperit & nõ eſt priuata fœtu ſuo. Egrediuntur quaſi greges paruuli eorum, & infantes eorum exultant luſibus. Tenent tympanum, & citharam, & gaudent ad ſonitum organi. Ducunt in bonis dies ſuos, & in puncto ad inferna deſcendunt* Iob. 21. 7. 8. 9. & Ierem. 12. 1. 2. *Quare via impiorum proſperatur, bene eſt omnibus, qui præuaricantur, & inique agunt? Plantaſti eos, & radicem miſerunt, proficiunt, & faciunt fructum. prope es tu ori eorum & longe à renibus eorum.* Quid ergo eſt quod per Iſaiam E Deus bonis res omnes proſperas, malis aduerſas pollicetur? *Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis: quòd ſi nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos.* Iſa. 1. 19. 20. & Moyſes Deuter. 28. affirmat fore, vt ſi præcepta Domini ſeruauerint, omnia Iudæis proſperè, & feliciter euenirent; ſin minùs, fame, peſte, gladio, captiuitate, & omni genere calamitatis affligantur? Facilis ſolutio, hæc populo, & filiis Dei dicta ſunt, quos quia amat caſtigat Heb. 12. 6 & Apocal. 3. 19. Anaſt. q. 59. hunc hominem, qui in parabolam poſitus eſt Iudam, & quiſquis, vt ille, auarus eſt, eſſe dicit; ſed eo ipſo quod eſt parabola, nullus certus homo ſignificatur.

Periculum ſuis caſtigat Deus.

17. *Quid faciam, quia non habeo, quo congregem fructus meos?*] Hoc non dubito, quin ideo dicat Chriſtus, vt tam magnas nobis diuitias deſcriberet, vt eius etiam, qui eas quæſierat, expectationem ſuperarent. Sed ſimul indicat quantam ſolicitudinem ipſæ ſecum diuitiæ afferre ſoleant; & diuitem nobis pingit varias animo cogitationes agitãtem. Quemadmodum & Iacobus c. 4. 13 14. *Ecce nũc qui dicitis, hodie, aut craſtino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis, quid erit in craſtino. Quæ eſt enim vita veſtra? vapor eſt ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.* Tunc maximè anxius, atque ſolicitus diues eſt, cũ maximè bonis abundat, vt Chryſoſt. in Pſal. 142. & Baſil. hom. in hæc verba, & Gregor. lib. 15 Moral. c. 2. obſeruant ex hoc loco. Cæterum in iſtis tam variis cogitationibus diuitis nullum Deus habet locum; *intra ſe*, inquit, dicebat, non cum Deo. imo ne cum hominibus quidem, per quos ſæpe loquitur Deus, conſilia ſua communicabat. *Non eſt Deus in conſpectu eius, inquinatæ ſunt viæ illius in omni tempore* Pſal. 9. 27. Hoc tamen eſt quod Iacobus in diuitibus illis, de quibus loquebatur, requirebat *Pro eo*, inquit, *vt dicatis, ſi Dominus voluerit, & ſi vixerimus, faciemus hoc aut illud.* Iacob. 4. 15.

18. *Et dixit, Hoc faciam deſtruam horrea mea, & maiora faciam*] Hoc cœpit conſilij quod non charitas, ſed auaritia ſuggeſſit. Charitas vtiq; poſtulabat, vt quando tantum habebat fructuum, vt ne locum quidem vbi po C neret, inueniret; quod ſuperabat, ſaltem egẽtibus daret Sa... ampla, vt Baſilius ait, horrea pauperum ventres eſſe poterant. Auaritia perſuaſit, perſuaſitque, vt vel magnis etiam ſumptibus vetera horrea demoliretur & maiora aliaque ædificaret, vbi fructus recondi- ret, potius quam aut daret, aut venderet, donec maiore vendi poſſet pretio. Expreſſa auari diuitis imago, non ſolum in parandis, ſed etiam in condendis cõſeruandiſq; opibus diligentis, mutantiſque quadrata rotundis. Auaritiæ etiam eſt ſpe lucri maioris eſſe in faciendis ſumptibus liberalem.

Ampla horrea pauperum ventres.

Auaro eſt ſpe lucri eſſe liberalem.

Et illuc congregabo omnia, quæ nata ſunt mihi, & bona mea.] Baſilius in hõ. 10 hæc verba Beda & Theophyl. in comment. & Cyrillus apud D. Thom. expendunt D verba illa, *quæ nata ſunt mihi, & bona mea*, quaſi ex iis verbis colligentes diuitem illum ſibi, non Deo acceptum tuliſſe, quod ager tam vberes tuliſſet fructus, quòd omnium bona propria appellaret ſua, quæ pauperum etiam erant, quibus vt diſtribueret, Deus ipſi tanquam diſpenſatori, non tanquam domino tradidiſſet, vt inquit Euthym. Quin in eo erraſſe Chryſoſt. ait, quòd quæ verè bona non erant, bona vocaret.

19. *Et dicam animæ meæ.*] Vitæ meæ, aut mihimet ipſi; agebatur enim de anima, id eſt de vita opibus prorogãda, quod eſt argumentum parabolæ. Intelligendum eſt, & fecit ita.

Habes multa bona poſita in annos plurimos] Quaſi dicat, ſecura eſſe potes, habes, quo per annos plurimos alaris, E nihil tibi deeſſe poteſt. Propterea paulo poſt à Deo vocatur ſtultus, quia multos ſibi annos vitæ promittebat. Hoc eſt, quod reprehendit Iacobus c. 4. 14. *Qui ignoratis, quid erit in craſtino.* Similis inſani & ſecuri diuitis deſcriptio eſt, Eccleſiaſtici 11. 19 20. *Inueni requiem mihi, & nunc manducabo de bonis meis ſolus; & neſcit, quod tempus præteryt, & mors appropinquet, & relinquet omnia alijs, & morietur.* Tractant hunc locum moraliter, & eleganter Cypr. in lib. de oratione dominica, & in lib. de opere, & eleemoſynis. & Auguſtinus homilia 48.

Stultus, qui ſibi multos annos promittit.

20. *Dixit autem illi Deus.*] Incertum quomodo dixerit. Quidam per ſolam internam inſpirationem dixiſſe intelligunt, vt Euthym. & alij recentiores. Alij nec hoc quidem modo illi dixiſſe, id eſt ſignificaſſe

Deum,

Deum, ſed ipſum Deum apud ſe quaſi cum diuite loquentem dixiſſe, cum eius ſtultam ſecuritatem conſideraſſet, *Stulte hac nocte repetent animam tuam à te.* Probabilius hoc eſt, quàm illud. Sed ego verè Deum dixiſſe illi, arbitror Chriſtum ſignificare voluiſſe, ſiue id per ſe, vt Auguſt. lib. 2. de ſer. Domini in monte videtur exiſtimare, ſiue per angelum, ſiue per Prophetam aliquem fecerit. Alioqui enim perit tota vis, & gratia verborum, atque ſententiæ, quæ in eo maximè cernitur, quòd illi adeo in multos annos ſecuro, & dicenti animæ ſuæ, *requieſce, comede, bibe, & epulare,* nuntiatum fuerit illa ipſa nocte illi eſſe moriendum, omneſq; eius cogitationes euerſas penitus fuiſſe. Itaq; Bedæ opinionem non probo, qui exiſtimat, non aliter quàm ipſo facto illi dictum fuiſſe, ipſam illi mortem veniendo nuntiaſſe, tempus eſſe moriendi.

Stulte.] Stultum merito vocat, qui oblitus Dei longam ſibi vitam, & magnis plenam delicijs pollicebatur. Stultus enim, id eſt [illegible] inſipiens propriè vocatur, qui non bene futura prouidet.

Hac nocte.] Prætermitto Gregorij, & Bedæ, & Ambroſij lib. de Nabuthe. c. 8. quia allegorica eſt, interpretationé, *hac nocte*, id eſt in iſtis mentis tuæ tenebris. Tantùm quæro, cur dixerit *hac nocte*, potiùs, quàm hodie, vt plerunq; dicere ſolemus. Credo vt breuius ſignificaret tempus; miſſus enim ad illum eſt angelus noctu, vt per ſomnium nuntiaret mortem, quemadmodum mitti ſolent, & indicauit illi, ne ſequẽtis quidem diei lucem illum eſſe viſurum; aut propterea dixit, *hac nocte*, quia diues ille, vt fieri aſſolet, noctu ſecũ ſuas illas vanas voluebat cogitationes, *deſtruam horrea mea*, & in illis occupatum, atq; defixum mortis nuntius oppreſſit, nuntiauitque illa ipſa nocte moriturum.

Animam tuam repetunt à te.] Quòd tertia perſona plurali vtatur Euangeliſta, occaſio interpretibus fuit dubitãdi, qui eſſent animam diuitis repetituri. Theophy. angelos intelligit repetituros fuiſſe. Ego quæſtionem arbitror eſſe facilem Hebræorum enim idiomate id dictum puto, qui tertia perſona plurali vtuntur pro tertia ſingulari verbi imperſonalis. Petunt pro petitur faciunt pro fit; quod & in quibuſdam verbis Latinè fit; dicunt pro dicitur, perhibent, pro perhibetur, ferunt pro fertur. Perinde ergo eſt *animam tuam repetunt à te*, ac ſi diceret; anima tua repetitur à te, aut, ſi dici poſſet, repetitur à te animam tuam. Cyprian. in lib. de orat. domin. & lib. de opere & eleemoſynis *anima tua expoſtulatur à te*, Tertullianus verò lib. 4. contra Marcion. *animam tuam expoſcent.* Theophylacti obſeruatio neſcio quàm firma ſit, propterea dictum eſſe *repetunt*, vt ſignificetur ab eo inuito animam eſſe tollendam; à malis enim animam repeti, quia inuiti moriuntur; à bonis non repeti, ſed reſumi, quia moriuntur libentes. Enimuero nec ea vis verbi eſt; nec ſemper boni libenter moriuntur. Quòd ſi id ſignificare voluiſſet, dixiſſet potiùs, animam tuam tollẽt, aut eripient à te; hæc enim verba vim quandam præ ſe ferunt; repetere vero potius liberam eius à quo repetitur ſignificat voluntatem. Repetimus enim debitum, quod liberè, ac libenter creditor ſoluit. Sed tollit prædo viatori, eripit inuito pecuniam; & tamen ſanctus erat qui dicebat, *tolle animam meam*. 3. Reg 19. 4. Illud quidem certè ſignificatur animam illi à Deo datam fuiſſe, à quo eſſet repetenda non à parentibus, ſicut corpus, acceptam; itemq; immortalem eſſe, repetitur enim, quod manet. At cur præſenti vtitur tempore [illegible], *repetunt*, potiùs quàm futuro, quod magis cõuenire videbatur, cùm res adhuc, de qua agebatur, futura eſſet? Credo voluit indicare, qui cum diuite, quiſquis erat, loquebatur, adeo propinquam illi eſſe mortem, vt præſens iam eſſe videretur.

Hebræorum idiomate tertia plurali actiui pro imperſonalis.

Quæ autem paraſti, cuius erunt?] Quin illi potius dicebat, & ad æternum ignem condemnabere, quod multo vtiq; maius erat malum, quàm quòd eius, quæ parauerat, bona perirent, magiſq; de ea re, quàm de bonis ſuis eum oportebat eſſe ſolicitum. Sanè quidem, ſi non fuiſſet ſtultus. Cæterum loquitur accommodatè ad eius, quocum loquitur, opinionem, atque ſolicitudinem; nunquam fuerat ille ſolicitus, quid ſibi poſt mortem futurum eſſet, ſed qua ratione multas animæ ſuæ opes accumularet, ſic enim apud ſe dicebat, *Anima habes multa bona poſita in annos plurimos*, ac ne de hæredibus quidem cogitabat, quos intelligendum eſt eũ non habuiſſe. Quia ergo ſoli animæ ſuæ tot bona præparauerat, & anima ea ipſa nocte ab eo erat repetẽda, dicitur, *Quæ paraſti, cuius erunt?* Non quòd hoc eſſet per ſe maximum malũ, ſed vt & vana eius opinio, & ſtulta ſecuritas refutaretur; & quia eius opinione maximum erat. Nihil enim æquè auarus dolet, atq; bonorum ſuorum iacturam, quia ſummum in illis bonum ponit.

21. *Sic eſt qui ſibi theſaur. zat, & non eſt in Deum diues.*] Sic accidit omnibus, qui ſibi congerendis ſtudent opibus, vt cùm minimè putant, moriantur, &, quæ ſibi parauerant, alijs fruenda relinquant, Beda, *Stultus eſt, & in nocte rapiendus* G. [illegible], ſic qui ſibi ipſi theſaurizat, ſub. erit; morietur, cùm minimè cogitat. Sibi theſaurizare vocat propter ſe ſolum nullo Dei reſpectu parare diuitias, ſicut fecerat diues ille, cuius parabolam poſuit, qui animæ ſuæ, id eſt, ſibi ſoli bona multa in annos plurimos poſita habere videbatur. In Deum vero eſſe diuitem multi interpretantur propter Deum parare opes, vt non ſibi ſoli recondat, ſed cum pauperibus etiam partiatur, vt Ambroſ. Beda. Alij, ita diuitias poſſidere, vt in illis ſpem ſuam non ponat, vt diues ille faciebat, ſed in ſolo Deo, vt Theophyl. vt idem ſit, *in Deum*, & in Deo, aut ſecundùm Deum. Alij, diuitem eſſe virtutibus, vt Euthym. Secunda interpretatio mihi magis placet, quia magis eſt ad parabolam accommodata. Eodem ſenſu videtur D. Paulus diuites huius ſæculi, & diuites Dei diſtinguere, & illos vocare, qui in ſolis diuitiis ſuis, hos, qui in Deo confidunt, & vno loco videtur has omnes interpretationes tres, quas ſupra recitauimus eſſe complexus. 1. Timoth. 6. 17. 18. 19. *Diuitibus*, inquit, *huius ſæculi præcipe, non ſublime ſapere, nec ſperare in incerto diuitiarum; ſed in Deo viuo (qui præſtat omnia nobis abundè ad fruendum) bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare, theſaurizare ſibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant vitam æternam.* Hoc etiã eſt, quod dicit Dauid, *diuitiæ ſi affluant, nolite cor apponere*, id eſt in illis confidere Pſal. 61. 11. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 32. apud Matthæum explicata ſunt.

Sibi theſaurizare quid dicatur.

In Deum eſſe diuitem quid ſit.

Cor apponere diuitiis quid ſit.

32. *Nolite timere puſillus grex.*] Aptè hoc ad ſuperiora Chriſtus adiecit; cum enim nimiam ſolicitudinem terrenarum rerum reprehendiſſet, docuiſſetque omnem curam, & ſpem in Deum conijciendam, qui non ſolùm homines, ſed beſtias etiam omnes alat; addit argumentum à maiore ad minus, quo perſuadeat auditoribus metum omnem, & ſolicitudinem abijciendam iſtarum rerum. Deus decreuit dare vobis regnum ſuum, quod eſt maximum, quomodo ergo patietur quicquam vobis deeſſe ad vitam neceſſarium, quod eſt minimum? Puſillum verò appellat gregem aut Apoſtolorum ſolum cœtum, vt quidam interpretantur, aut omnium diſcipulorum, vt Theophyl. exiſtimat, aut omnium electorum, vt ait Beda; aut omnium ſimul fidelium, vt Euthymius; quod mihi ideo magis placet, quia hæc ad eoſdem, ad quos ſuperiora, dicta videntur; ſuperiora autem ad omnes auditores, & eorum perſona ad omnes omnino, qui credebant,

Puſillus grex omnium fidelium.

dicta fuerant. Quod quidam dicunt indicaſſe Chriſtum ſe eſſe paſtorem, cùm diſcipulos ſuos gregem appellauit, non admitto. Nam etſi fuit ille quidem paſtor bonus, qui animam ſuam poſuit pro ouibus ſuis; tamen hoc loco eos non ſuum, ſed patris gregem videtur appellare. Propterea enim dicit illis timendum non eſſe, quia bonum dominum, eundemque paſtorem cæleſtem habent patrem, qui non ſolum neceſſarium illis cibum, ſed regnum quoque cælorum decreuit dare, qui non ſolum ipſos, qui oues eius ſunt, ſed omnes etiam beſtias, ipſis in agris lilia nutrit, ac veſtit. Non inuenio qui hoc loco quærat quod ad rem maximè pertinebat, cur hîc Chriſtus diſcipulos ſuos gregem, & puſillum gregem appellauerit? præſertim cùm metaphoræ partes non ſatis inter ſe aptè hærere videantur. Quid enim regno cum grege? Puto, quia exemplo beſtiarum vſus fuerat, ver. 24. vbi ſpecie vna beſtiarum omnes intellexerat, diſcipulos etiam ſuos gregem appellaſſe; quaſi diceret, cùm Deus tam multos, & tam magnos diuerſarum beſtiarum greges alat, nolite timere vos, qui grex eſtis hominum, atque filiorum, iſque puſillus. Nam & gregem hominum, filiorumque quam pecudum maiore vtique Deus cura paſcet; & faciliùs per ſe eſt puſillum gregem paſcere, quam magnum. Neſcio etiam, an ad paſtorum conſuetudinem alludat, qui, cùm paucos aliquot arietes pinguiores volunt reddere, ab aliis ſegregant, & paruo ex illis grege facto, & fertilioribus in locis, & maiore cura paſcunt. Idem erga filios ſuos facturum Deũ. *Dominus*, inquit, *regit me.* (Heb. paſcit) *& nihil mihi deerit, in loco paſcuæ ibi me collocauit; ſuper aquam refectionis educauit me*, Pſal. 22. 1. & *Qui regis Iſrael* (Heb paſcis) *intende, qui deducis velut ouem Ioſeph.* Pſal. 79. 2. &, *De poſt fœtantes accepit eum paſcere Iacob ſeruum ſuum, & Iſrael hæreditatem ſuam.* Pſal. 77. 71. Denique cum omnes alat homines, cum Solem ſuum ſuper bonos, & malos oriri faciat, tamen propriè promittit timentibus ſe nihil defuturum. Pſal. 33. 11.

Ioan. 10. 11. 16.
1. Ioan. 3. 16.
Sup. & 14. 27.
Cur diſcipulos puſillũ gregẽ Chriſtus appellet.

Quoniam complacuit patri veſtro dare vobis regnum.] G. ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν. placuit patri veſtro. De vi, & proprietate verbi εὐδοκεῖν aliâs ſæpe diximus, gratiam ſignificare. Itaque quod ab omnibus hoc loco eſt obſeruatum, verum eſt, ſignificare hîc regnum cœlorum gratuita Dei voluntate, benignitateque eſſe nobis prædeſtinatum. Sed in eo hæretici errant, quòd exiſtiment, propterea quòd ſine noſtris meritis prædeſtinatum nobis eſt, & ſine noſtris meritis dari. Non magis id profectò conſequitur, quàm ſiquis præmium illud, quod in ſtadio currentibus datur, ſine meritis dari dicat; quia non currentium meritis, ſed principis liberalitate factum eſt, vt illis proponeretur. Nam etſi nondum merẽtibus proponitur, non niſi merentibus, ac vincentibus datur. Singula verba blanda ſunt, & plena fauoris, & quod dicit, *complacuit*, quo Dei erga illos beneuolentia, & liberalitas declaratur; & quod dicit *patri veſtro*, Deum ipſorum patrem appellans, qui filiorum ſuorum oblimſci non poterit Iſai. 49. 15. & quod ait *dare vobis*, tanquam filiis ſuis hæreditatem: & quòd ait *regnum*, cæleſte ſcilicet, non terrenum; æternum, non temporale.

Regnum cælorum nobis, gratuita Dei voluntate prædeſtinatũ, ſed non ſine meritis datur.

33. *Vendite, quæ poſſidetis, & date eleemoſynam.*] Docet qua ratione ad regnum illud, quod Pater illis decreuit dare, venire poſſint; non ſolicitè, & auarè diuitias quærendo; ſed diuitias potiùs, ſi quas habent, pauperibus dando. Nam etſi gratis regnum cœlorum propoſitum eſt, emitur tamen, ſed tam vili emitur, vt gratis etiam dari videatur; emuntur temporalibus æterna, quæ, vt ait Hieron. in c. 19. Matth. *dignitate, & merito ſui ita ſe habent, quemadmodum ſi centenarius numerus paruo numero comparetur.* Hoc enim eſſe centuplum accipere, & vitam æternam poſſidere Matth. 19. 29. At quomodo Chriſtus ſine diſcrimine omnibus præcipit, vt omnia, quæ habent vendant, & in pauperes dilargiantur; quod apud Matthæum cap. 19. 21. non omnibus, ſed illi tantum qui perfectus eſſe vellet, faciendum eſſe dixit? Facilis ſolutio, aut hic cum ſolis etiam diſcipulis loquebatur, qui perfecti eſſe volebant; aut ſi ad omnes Chriſtianos loquitur de animi, vt Theologi dicunt, præparatione, quæ dicit, intelligenda ſunt. Nam etſi neceſſe non eſt, vt omnes, quæcunque habent, vendant, tamen hunc omnibus Chriſtianis animum eſſe oportet, vt quandocunque poſtulabit res, omnia quæ habent vendant, vt Chriſtum retineant.

Quomodo præcipiatur Chriſtianis vt omnia vendant.

Facite vobis ſacculos.] Solent auari, qui theſaurũ condunt, in ſacculis pecuniam ſeruandam reponere; itaq; theſaurum ipſum ſacculos vocat, vt ſtatim declarat. Solet rupto vetuſtate ſacculo, quæ in eo erat, pecunia perire. Eo alludit, cùm dicit, *Facite vobis ſacculos, qui non veteraſcunt*, id eſt, in quibus pecunia perire non poteſt. Videtur ſacculos pauperes de quibus loquebatur intelligere, vt interpretatur Beda. Illi ſunt ſacculi, qui non veteraſcũt, quia quod illis datur, in tuto ponitur; quin theſaurus creſcit, qui in illis conditur. *Fœneratur*, inquit. *Domino, qui miſeretur pauperis* Prouer. 19. 17. &, *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorẽ, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet.* Matth 19. 29. Cætera vſq; ad ver. 35 Matth. 6. 20 expoſuimus.

Pauperes ſacculi ſunt qui non veteraſcunt.

35. *Sint lumbi veſtri præcincti.*] Quia regni cœlorum mentionem intulerat, & ad eius expectationem diſcipulos accenderat, docet quo modo, quo ſtudio, qua vigilantia, quo habitu expectare illud debeant. Id declarat ſeruorum exemplo, qui cùm dominum ſuum noctu reuerſurum expectant, non ſolum vigiles, ſed etiam præcincti, expediti, attenti ſunt, & faces incenſas habentes, ne cùm Dominus venerit, in mora ſint, dum ſe ad miniſtrandum præcingunt, dum faces accendunt. Solebant Orientales gentes, quemadmodum & modo faciunt oblongis vti veſtibus, ideoque qui miniſtraturi erant, collectam veſtẽ cingulo ſtringebant ad lumbos, ne miniſtrantibus eſſet impedimento. Id vel ex ver. 37. manifeſtum eſt, *Amen*, inquit, *dico vobis quod præcinget ſe, & faciet illos diſcumbere, & tranſiens miniſtrabit illis*, & cap. 17. 8. *Præcinge te, & miniſtra.* Chriſtus etiam cum Apoſtolis in vltima illa cœna pedes lauare vellet, præcinxiſſe ſeſe dicitur. Ioann. 13. 4. & Petrus vt de carcere educeretur, & expeditus ad iter eſſet, iuſſus eſt ab angelo præcingi Act. 12. 8. & Tobiæ filius angelum illum præcinctum, & quaſi ad iter paratum inuenit Tob. 5. 5. Elias quoque præcinctis lumbis currebat ante Achab. 3. Reg. 18. 46. Et Eliſæus Giezi puero ſuo dixit, *Accinge lumbos tuos, & tolle baculum meum in manu tua, & vade.* 4. Regum 4. 29. Ita præcinctos habere lumbos, idem eſt, quod paratum eſſe. Atque hic verus huius loci ſenſus eſt, quemadmodum Cypr. in lib. de vnit. Eccleſiæ interpretatur, & in lib. de exhorta. martyr. c. 8. & in lib. 3. ad Quir. c. 11. Hoc idem eſt quod ait D. Paul. Eph. 6 14. *ſtate ſuccincti lumbos veſtros*, & Petrus 1. ep. c. 1. 13. *Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtræ ſperate in eã, quæ offertur vobis, gratiam.* Illa verò multorum veterum auctorum interpretatio, qui accinctis lumbis caſtitatem ſignificari putant, magis eſt ad mores quàm ad litteralem ſenſum accommodata; & ad ipſum etiam moralem ſenſum non ſatis eſt plena. Non enim ſola hic caſtitate, ſed omnibus omnino virtutibus inſtructos nos, atque paratos eſſe iubet Chriſtus. Tamen quia ſic Baſil. in comment. in c. 15. Iſai. & Auguſt. ſer. 39. de verb. Domini. & lib. de continent. c. 7. Gregor.

Orientalibus mos eſt, vt miniſtraturi, vel iter acturi præcingantur.

lib. 28.

lib. 28 Moral. c. 7. Beda, aliique fere omnes exponunt, poterit ea interpretatio concionibus ſeruire.

Et lucernæ ardentes in manibus veſtris.] Græcè *in manibus veſtris* non legitur, ac multi etiam Latini non legunt auctores, Cyp. lib. 2. ad Quir. c. 18. & lib. de ſimpl. prælat. Hilar. in Pſal. 118. Iulius Firmicus hunc locum citans lib. de errore profan. relig. c. 20. Aug. ſer. 39. de verb. Domini & lib. de contin. c. 7. Auctor operis imperfect. hom. 15 Amb. ſer. 14. in Pſ. 118. & in comment. & Bernard. ſer. 3. in vigilia natiuit. legit tamen Greg hom. 13. in Euange. & Chryſolog. ſer. 22 & Beda in comment. Cæterum ad ſententiam non magni refert vtro modo legas, quanquam noſtra lectio ſenſum magis exprimit. Cum enim ſignificare voluerit, oportere nos omnino eſſe paratos, non dubito, quin præparatio illa magis explicetur ſi legamus, *& lucernæ ardentes in manibus veſtris*, quàm ſi ſimpliciter, *& lucernæ ardentes.* Itaque illo potius modo legendum eſſe credo, quo Latina, quàm quo Græca legunt exēplaria. Solent ſerui, cum eorum dominus noctu venit, ardentes in manibus tenentes faces ante ipſum præcedere. Hoc iubet nos Chriſtus facere, nec aliud faces ardentes ſignificant, quàm nos debere adeo parata habere omnia ad excipiendum, cum ad iudicium venerit, Chriſtum, vt nihil tunc nobis, vel minimùm præparandum ſuperſit. Quid enim facilius quàm pulſante fores domino lucernam, aut facem accendere,

Quomodo paratos eſſe debeamus aduenienti Domino.

atqui hoc ipſum vult Dominus, antequam ipſe veniat factum eſſe; fore enim vt neminem expectet, dū facem ſuam accendat; indecorum enim id eſſet, & domini perſonæ neminè conueniret. Quo pertinet illa altera parabola decem virginum, quarum quinque, quæ fatuæ erant, dum extinctas volunt lampadas accendere, excluſæ ſunt nuptiis. Nec alia de cauſa iuſſit Chriſtus, vt ardentes faces in manibus noſtris eſſent, quàm quia ita boni ſerui facere ſolebant: nec eſt inquirendum ſubtilius, quid in nobis faces ſignificent, ne plus quærētes, quàm oportet, aliquid, quod minimè oporteat, inueniamus. Itaque quod Auguſt. ſer. 39. de verbis Domini, & lib. de continent. c. 7. & Greg. lib. 28. Mor. c. 7. & hom. 13. in Euangel. & Ambroſ. in comment. & ſermone 14. in Pſal. 118 & Beda dicunt lucernas bonorum operum exemplū ſignificare; quodque idem Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 25. ait lucernas eſſe intentionem bonam; & quod Theophyl. atque Euthym. lucernas eſſe duas, alteram internam, quam mentem; alteram externā, quam linguam eſſe dicunt; quia & corde credere oportet ad iuſtitiam & ore confeſſionem fieri ad ſalutem; bonæ quidem, & vtiles ſunt interpretationes, ſed morales tamen, non litterales.

Rom. 10. 10.

36. Et vos ſimiles hominibus expectantibus dominū ſuum, quando reuertatur à nuptiis.] Similes ſeruis illis de quibus ſuperiore verſu dictum eſt. Videtur abundare coniunctio, *&*; quid enim eſt, *ſimiles eſſe hominibus expectantibus dominum ſuum*, niſi præcinctos habere lumbos, & ardentes lucernas tenere manibus? Sed perinde eſt, ac ſi dicat, & vos ipſi ita omnino comparati, vt ſerui eſſe ſolent, qui dominum ſuum noctu expectant, vt à nuptiis reuertatur. id eſt vigiles, attenti, ſpectantes, num veniat, auſcultantes, num pulſet. Dixit, *quando reuertatur à nuptiis*, quia noctu ſolebant nuptiæ celebrari, quod ex parabola virginum manifeſtum eſt Matth. 25. 1. 2. & ex nuptiis illis quas rex filio ſuo fecit, quæ & noctu celebratæ ſunt, cum ille qui nuptialem veſtem non habebat, in tenebras exteriores eiectus ſit Matth. 22. 13. Et nuptiæ agni in Apocalyp. c. 19. 7. 9. noctu fiunt, quia ad cœnā homines inuitantur. Idem nunc fere vbique mos eſt. Ergo ſolebant, qui ad cœnam nuptialem inuitati erant, ad

Noctu ſolitas celebrari nuptias.

profundam vſq; noctem in conuiuio manere, deinde in ſuam quiſque redire domum; itaque facibus opus erat, & cuiuſque ſeruos domi expectare vigiles, & ſolicitos, atque paratos ad dominū ſuum excipiendum, quacunque noctis hora rediret. Hæc cauſa fuit quamobrem potius dixit, *expectantibus dominū ſuum, quando reuertatur à nuptiis*, quàm, quando reuertatur ex foro, aut ex mercatu, aut ex agro, aut alio aliquo loco. Quia à nuptiis nunquā homines niſi noctu reuertebantur ſponſo, & ſpōſa in thalamum inductis, & voluit tempus notare, quo homines minimè parati eſſe ſolent. Id autem nocturnum tempus eſt, cum homines, partim quia neminem intempeſta nocte venturum credunt, partim quia ſomno opprimuntur, minùs attēti; minùs parati ſunt. Atqui illo ipſo tempore, quo homines minùs parati eſſe ſolent, nos Chriſtus adeo paratos eſſe iubet, vt & præcinctos habeamus lumbos, & ardentes in manibus faces teneamus. Nullo prorſus tempore ne nocturno quidem, quo quaſi exigēte natura ſomno indulgendum erat, vult eſſe ſecuros. Venturū enim fortaſſe ſe ſicut in nocte furem, & nec opinantes homines oppreſſurum, vt indicat infra ver. 39. 40. & D. Paulus 1. Theſſal 5. 2. & Petrus 2. epiſtola c. 3. 10. & Ioan. in Apocal. 3. 3. & 16. 15. Porro dubium non eſt, quin quemadmodum nos ſeruis dominum ſuum à nuptiis rediturum expectantibus ſimiles eſſe vult; ita ſe dominum illum, qui à nuptiis rediturus eſt, eſſe indicet, ſe enim vt expectemus iubet. Et aduentum quidem ad iudicandum ſuum manifeſtè ſignificat, vt omnes etiā interpretantur auctores; ſed quæ ſint nuptiæ fortaſſe non eſt ſuperuacanea quærendum diligentia, quod etiā atque etiam in accōmodandis ad rem propoſitam parabolarum partibus monere ſoleo. Voluit enim certe Chriſtus ſignificare ſe ad iudicium cū homines minimè putarent, venturum eſſe; ſed voluit tamen dicere venturum à nuptiis; ſed ita venturum, vt illi, qui à nuptiis redeunt, venire ſolent tempore, quo minimè venturi creduntur. Sed quia & agni in cælo legimus nuptias Apocal. 19. 7. 9. non abs re plerique dixerunt ad nuptias Chriſtum iiſſe, cum in cœlū aſcēdit, à nuptiis rediturum, cum ad iudicandum venerit Greg. hom. 13 in Euang. Beda, Theophyl. & Euthimius, & Cyrillus apud D. Thom. Quanquam Theophyl. aliis etiam modis nuptias interpretatur.

Quæ ſint ipſæ nuptiæ.

Vt cum venerit, & pulſauerit, confeſtim aperiant ei.] Theoph. cum venerit ad animam noſtram etiam interpretatur; ſtat enim ad oſtiū, & pulſat, quod cum facit, confeſtim illi nos debere aperire. At hic non agitur de eo aduentu, quo Chriſtus ad nos venit, vt bonos faciat, ſed de eo, quo venturus eſt, vt bonos inueniat; ideoque paratos nos eſſe iubet, id eſt bonis operibus inſtructos, quales, antequam ad animas noſtras veniat, eſſe non poſſumus. Neque hîc eſt nimia ſubtilitate, vt Euthym. monet, ſcrutanda parabola. Veniet ad iudicium, pulſabit, cum ad iudicium vocabit, in ſono tubæ, in voce archangeli. Aperiemus ei, cum libenter non malè conſcij recipiemus, vt Greg. hom. 13. & Beda interpretantur, *confeſtim*, id eſt nihil morati, habentes iam omnia bona opera noſtra parata, vt opus nobis non ſit tergiuerſari, & moras nectere, aut aliis dicere, *date nobis de oleo veſtro, quia lampades noſtræ extinguuntur.*

Apocal. 3. 20.

1. Theſſal. 4. 16.

Matt. 25. 8.

37. Beati ſerui illi, quos cum venerit dominus, inuenerit vigilantes.] Cum venerit dominus ipſorum; non enim de ſe, ſed de eo qui à nuptiis rediturus erat, loquitur; ideoque nomen domini hoc loco maioribus litteris non ſcribo. Quanquam per illum ipſe ſignificatur. Declarat, quòd futurum ſit eorum ſeruorum operæ pretium, quos cum venerit dominus ipſorum vigilātes, atque paratos inuenerit.

Amen dico vobis, quòd præcinget ſe, & faciet eos diſcumbere, & tranſiens miniſtrabit illis.] Hoc quidem fieri non ſolet quemadmodum cætera, quæ ſupra narrauit, vt dominus ad nuptias eat, vt intempeſta redeat nocte, vt fores pulſet, vt ſerui accincti ſint, & parati ad illum excipiendum; ſed illa ideo Chriſtus dicit, quia fieri ſolebant, & debet parabola ſumi ex rebus vſitatis; hoc eo ipſo dicit, quod viſitatum non eſt, quia voluit ſignificare dominum illum tantam diligentibus, vigilantibus, atq; paratis ſeruis gratiam habiturum, vt faciat illis quod nemo dominorũ ſeruis ſuis ſolet facere, vt ipſis diſcũbentibus ſeruiat. Habet etiam res nõ vſitata probabile decorum, vt dominus à nuptiis bene cœnatus rediẽs, & ſeruos ſuos vigilãtes, ſolicitos, & incœnatos inueniens cænare iubeat, illiſq; ipſe miniſtret, vt nuptialis gaudij participes faciat. Quod dicit *tranſiens* παρελθὼν, ſumptum eſt ex cõſuetudine miniſtrãtium, qui obire menſam, & ſingulos conuiuas ſolent, vt videant, quid deſit cuiquam. Qua ratione hoc ſit ad Chriſtum accommodandum, non eſt nimis ingenioſè quærendũ. Nihil enim aliud ſignificatur, quam illum nobiſcum gloriam, quam habet, communicaturum, quemadmodum ille qui à nuptiis rediiſſe dicitur, honorem ſuum cum ſeruis ſuis participauit, faciens illos quodammodo dominos, dum ipſo miniſtrante tanquam domini recumbunt, & cænant. Hic ergo verus eſt ſenſus, fore vt Chriſtus nos in cœlo, ſi vigilantes, & omnibus bonis operibus paratos inuenerit, dominos faciat, quia tanquam domini, comedemus & bibemus ſuper menſam in regno eius infra cap. 22. 30. Non quod ipſe nobis miniſtraturus ſit, in eo enim non eſt parabola ad rem, de qua agitur, accommodanda. Quòd enim ille, qui à nuptiis rediit, ſeruis ſuis recumbentibus miniſtrauit, tantùm, vt diximus ſignificat illum ſeruis ſuis inuſitatum honorem tribuiſſe. Eo ſenſu ad Chriſtum applicandum eſt, quod nobis in cœlo inuſitatum, & incredibilem honorẽ, gloriamq; ſit exhibiturus, & pares nos ſibi quodammodo facturus; quia ad menſam ſuam in regno ſuo ſedere faciet Lucæ 22. 30. Itaque interpretationes illæ Bedæ variæ litterales non ſunt, quamuis non alienæ. Ponam hic eius verba, vt, qui volet, ſequi poſſit, *Præcingit*, inquit, *ſe, id eſt retributionem præparat; facit eos diſcumbere, id eſt in æterna quiete refoueri. Diſcũbere quippe noſtrum in regno quieſcere eſt. Vnde & rurſum Dominus dicit. Venient, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob. Tranſiens autem Dominus miniſtrat, quia lucis ſua illuſtratione nos ſatiat. Tranſit verò dictum eſt, de iudicio ad regnum redit, vel certè Dominus nobis poſt iudicium tranſit, quia ab humanitatis forma in diuinitatis ſuæ contẽplatione nos eleuat. Et tranſire eius eſt, in claritatis ſuæ ſpeculationem nos ducere, cum eum, quem in humanitate in iudicio cernimus, etiam in diuinitate poſt iudicium videmus.*

Parabola ex rebus eſt vſitatis ſumenda.

Chriſtus in cœlo ſeruos ſuos dominos faciet.

Matth. 8. 11.

38\. *Et ſi venerit in ſecunda vigilia, & ſi in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit; beati ſunt ſerui illi.*] De noſtris vigiliis diximus ſuper cap. 2. 8. & Matth. 14. 25. hîc tantùm notandum non ſic eſſe verba copulanda, vt ſenſus ſit, quacunque vigilia noctis venerit, & ſic eos inuenerit, beati erunt; ſed vt hunc potius ſenſum efficiant, beati erunt illi, quos Dominus, quacumque hora noctis venerit, ſic, id eſt vigilantes, & paratos inuenerit. Inepta eſt hæretici interpretis quæſtio, cur cum ſcriptura nos filios lucis appellet, Epheſ. 5. 8 & 1. Theſſal. 5. 5. & Chriſtus ipſe verbo ſuo nobis præluceat, nocturnis tamen vita noſtra vigiliis comparetur? Qui enim hoc quærit, non intelligit, non propter obſcuritatem vitam noſtram comparari nocti, imo nec omnino illi comparari, ſed diei ſimul, & nocti ſimilem dici, quia die & nocte tota conſtat. Vigilias autem noctis non pro vitæ noſtræ obſcuritate, ſed pro incommodiſſimo, & minimè opinato tempore poni. Secunda enim, vel tertia vigilia venturus Dominus dicitur, quia veniet ſecuris nobis, ac minimè cogitantibus, quo tempore dormire omnes ſolẽt. Quis enim tam intempeſta nocte eum venturum putauiſſet? Nec illo ipſo tempore venturum ſignificat, ſi enim homines ſcirent noctu venturum, vigilarent noctes, dies verò dormirent. Atqui nunquam vult dormire nos, ſed ſemper dies noctesque vigilare, quia neſcimus, quo tempore, die an nocte, & ſi nocte, qua hora, prima, ſecunda, tertia, an quarta vigilia venturus ſit. Hic ſenſus colligitur ex ſequentibus, maximeque ex verſ. 40. quæ omnia vſque ad verſ. 47. apud Matth. c. 24. explicata ſunt.

Caluini in Harmon.

Vita noſtra cur cum die ac nocte comparetur

48\. *Ille autem ſeruus, qui cognouit voluntatem domini, & non ſe præparauit, & non fecit ſecundum voluntatem eius, vapulabit multis.*] Hoc ſolus narrat Lucas, putoque verſui 40. reſpondere. Interrogauerat illic Petrus Chriſtum. *Domine ad nos dicis parabolam, an ad omnes?* Reſponderat Chriſtus, ad omnes. Omnes enim, quos Dominus vigilantes inueniſſet, præmio; omnes quos dormientes, & imparatos, ſupplicio efficiendos eſſe, ſiue Apoſtoli, ſiue alij eſſent. Docet tamen nunc quid inter eos diſcriminis futurum ſit. Quòd Apoſtoli, & quicumque alij voluntatem domini cognitam habuerint, ſi ſecundùm eam non fecerint, grauiùs punientur, quàm qui non cognoſcentes domini voluntatem, peccauerunt. Dubitari verò poteſt, quam vocet domini voluntatem, ſi enim eam voluntatem appellat, qua voluit hoc vel illo tempore, hac vel illa hora venire, *quis cognouit ſenſum Domini, aut quis conſiliarius eius fuit*, &c., *de die illa, & hora nemo ſcit, nec Angeli cælorum, neque filius, niſi ſolus pater.* Et id ipſum agebat Chriſtus hoc loco, vt doceret neminem eam domini voluntatem, atque conſilium ſcire poſſe, ideoque omnes debere omni tempore ſingulíſque horis eſſe paratos. Si voluntatem vocat eam, quam nobis per datam legem declarauit, quo iure, qui contra eam ignorans fecit, vapulabit? paucis quidem, ſed vapulabit. Nonne iuſta ignorantia peccantem excuſat? Reſpõſum quorumdam nimis ſubtile mihi videtur Chriſtum non dicere vapulaturum, quia non fecit domini, quam ignorabat, voluntatem; ſed quia *fecit digna plagis.* Nam quamuis id non dicatur, neceſſariò tamen intelligendum eſt. & quia eodem modo de vno, atque de altero loquitur; & quia nemo digna plagis facit, niſi quia facit contra domini voluntatem. Ergo voluntatem domini vocat eam ipſam, de qua loquebatur, qua dominus decreuit aliquando ad iudicium venire; quam voluntatem Apoſtoli, & alij, quos de ſuo ipſe aduentu monuerat, ſciebant, ſciuntque Chriſtiani omnes; alij autem & nunc ignorant, & tunc ignorabant. Inter quos hoc erit diſcrimen, quòd illi, quia ſciunt venire decreuiſſe, hoc eſt, ſciunt voluntatem domini, & non ſe pararunt, ſed ſeſe ſomno tradiderunt, vapulabunt multis propter ea nimirum peccata, quibus impediti, & quaſi indormientes reperiuntur; hi verò propter eadem peccata (ſic enim intelligendum, vt ſententia vera ſit) vapulabunt paucis. Quia eadem peccata in illis hoc grauiora ſunt, quod cum domini contemptu ſint quodammodo coniuncta; quippe eius ſcientes voluntatem, quòd venire decreuiſſet, aut illis ſeſe implicuerunt, aut cùm ante implicuiſſent, non ſe per pœnitentiam ab illis liberarunt, & ad excipiendum Chriſtum præparauerunt; in his verò leuiora, quia quamuis contra domini legem, & voluntatem ſint; tamen ſi cognouiſſent Chriſtum ad iudicium aliquando fuiſſe venturum, aut ea non feciſſent; aut iam facta diluiſſent per pœnitentiam.

Quam Domini voluntatẽ vocet.

Rom 11. 34.
Mat 24. 36.
Mar. 13. 32.

Hic

Hic opinor verus eſt ſenſus. Ergo quod de illis dicit, *ſeruus qui cognouit voluntatem domini, & non ſe præparauit, & non fecit ſecundùm voluntatem eius*, intelligendum eſt, qui præterquam quòd fecit contra domini voluntatem præceptis declaratam, ideoque peccauit, non fecit ſecundùm eam domini voluntatem, qua ſciebat eum venire ad iudicádum decreuiſſe. Et cum de altero dicit, *qui autem non cognouit, & fecit digna plagis*, intelligendum hoc modo eſt, *& fecit digna plagis*, faciendo non contra illam eandem, de qua paulo ante dixerat, *& non fecit ſecundum voluntatem eius*; ſed contra aliam domini voluntatem, qua peccata ſciebat prohibuiſſe. Ideo ſecundo loco non dixit, *non fecit contra domini voluntatem*, ſicut antea dixerat, *& non fecit ſecundùm voluntatem eius*; ne de eadem voluntate loqui videretur; ſed dixit, *quia fecit digna plagis*. ne quis poſſet obiicere, ſi ergo non fecit contra domini voluntatem, qua illum ignorabat venire velle, quare vapulabit? occurrit, quia faciendo contra aliam eiuſdem voluntatem, digna plagis admiſit. Futurum in altera via ſuppliciumideo plagarum nomine declarat, quia in ſeruorum parabola verſabatur: quorum pœna ſolent eſſe verbera, plura pauciorave pro magnitudine peccati. Propterea de altero dixit, *vapulabis multis* (plagis); de altero *vapulabit paucis*. Similis ſententia eſt Iac. 4. 17. Orig. lib. 2. comment. in epiſt. ad Roman. per eum qui cognouit voluntatem domini Iudæum, per eum qui non cognouit, Gentilem intelligit; nimis reſtricta ſententia.

Plagas cur appellet ſupplicium alterius vitæ.

49. *Ignem veni mittere in terram, & quid volo, niſi vt accendatur?*] Quomodo hæc verba ad ſuperiora cohæreant, quærendum non arbitror, diiuncta enim ab illis ſunt, & alio fortaſſe tempore à Chriſto, alio loco dicta, quamuis ab Euangeliſta ideo in hunc locum coniecta, quia, quod ſequitur de futuris propter Euangelium perſecutionibus, prætermittere nolebat, quarum ideo Chriſtus diſcipulos præmonuerat, ne ad eas imparati eſſent; quo conſilio & aduentus monuerat ſui, iuſſeratque paratos eſſe, lumbis præcinctos, lucernaſque ardentes manibus tenentes. Quia eodem igitur conſilio vtrumq; à Chriſto dictum fuerat, eodem vtrumque loco Euangeliſta narrauit, ſiue eodem loco, ſiue diuerſo à Chriſto dictum fuerit. De ſenſu magis quærendum. Is autem magna ex parte ex lectione pendet, quæ Græcè, Latineque diuerſa eſt. Latini codices legunt, *& quid volo, niſi vt accendatur?* quaſi noſter interpres Græcè legerit εἰ μὴ, Græci verò omnes εἰ ἤδη, ſi iam, accenſus eſt. Noſtram lectionem meliorem eſſe paulo poſt apparebit, atque ita Auguſtinus legit ſerm. 108. de tempore, & Gregorius homil. 2. in Ezech. & Beda in comment. & Marcus Alexand. in libr. de baptiſmo. Alij nonnulli Latini legunt, *quàm volo, vt accendatur*, vt Philaſtr. in hæreſi de Iſaiæ labiis carbone tactis, & Hieronymus lib. 2. contra Ruffin. & in comment. in cap. 9. Zachar. & in cap. 3. Matth. Græci hunc ſenſum lectionis ſuæ eſſe volunt, quid volo, ſi iam accenſus eſt: quaſi dicat, nihil aliud volo, nihil aliud habeo, quod agam, vt videtur Chryſoſt. intellexiſſe homil. 6. in Matthæum, per ignem Spiritum ſanctum intelligens, & Elias Cretenſis in comment. in orat. Gregor. Nazian. de modeſt. in diſputatione ſeruanda, & Euthym. hoc loco. At nondum Spiritus ſanctus miſſus erat; itaque nondum miſſus, nondum accenſus erat ignis, quem hic auctores intelligunt, videturq; ipſorum interpretatio eorum lectioni repugnare. Ignem, vt dixi, Chryſoſt. Spiritum ſanctum interpretatur, eodemque modo D. Auguſtinus ſerm. de tempore 108. Orig. vt citat Hieron. libro 2. contra Ruffin. & Hieron. ipſe eodem loco, & in comment. in cap. 9. Zachar. & in cap. 3. Matth. & Marcus eremita lib. de baptiſmo, & Ambroſ. in comment. ad hunc locum, & Proſper in lib. de prædict. p. 1. cap. 34. & Philaſtr. in hæreſ. de labiis Iſai. carbone tactis, & Gregor. hom. 3. in Ezech. & hom. 30. in Euangel. Beda. & Benard. ſerm. 1. de purificat. B. Mariæ. & Nicetas in comment. in orat. 2. de Paſcha Gregor. Nazian. intelligunt, ea denique fere omnium interpretatio eſt tam multis, & tam magnis auctoribus probabilitatem conſecuta, ſed ſi præcedentia, & conſequentia conſideramus; non ſatis mihi videtur cum illis cohærere. Volebat diſcipulorum animos ad aliquid magni præparare, vt ante præparauerat ad ſuum aduentum, *Sint*, inquit ver. 35. *lumbi veſtri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus veſtris, & vos ſimiles hominibus expectantibus dominum ſuum, quando reuertatur à nuptiis*. Non præparatur animus ad bona, ſed ad mala; ad excipienda bona ſatis omnes propenſi atque parati natura ſua ſunt. Deinde ſequitur verſ. 50. *Baptiſmo habeo baptizari; & quomodo coarctor!* quorſum ab Spiritu ſancto ad baptiſmum, id eſt paſſionem ſuam tranſitionem repente faceret? aut quo modo iſta inter ſe hærerent? Similis eſt Euthym. interpretatio per ignem, caritatem intelligentis; & Theophylacti, qui zelum exponit. Alij verbum Dei interpretantur, quòd Chriſtus venerat in terram mittere, id eſt prædicare, quodque in ſcriptura ignis etiam appelletur. *Nonne cor noſtrum*, aiunt illi, *ardens erat in via, dum loqueretur nobis?* Sic Auguſtinus in libr. contra Adimant. Manich. cap. 13. & Theophyl. hoc loco. Quam interpretationem eadem ratione, qua ſuperiorem, probare non poſſunt; quia præcedentibus, atque conſequentibus non ſatis conuenit. Verus mihi ſenſus videtur eſſe quem Tertull. libr. aduerſus Marcion. 4. obiter indicauit, ignem afflictionem, & res aduerſas ſignificare; vt *Tranſiuimus, per ignem & aquam, & eduxiſti nos in refrigerium*. Pſal. 65. 12. &, *cum ambulaueris in igne, non comburêris, & flamma non ardebit in te*, Iſai. 43. 2. *liberaſti me à preſſura flammæ, quæ circumdedit me, & in medio ignis non ſum æſtuatus*. Eccleſ. 51. 6. Hoc hæret loco; præmuniebat enim diſcipulorum animos ad ferendas fortiter futuras perſecutiones, & quo æquiore eas animo ferrent, dixit à ſeipſo mittendas eſſe, id eſt, propter ſe, ſuique permiſſu; nec aliud eſt, quod hoc loco dicit, *Ignem veni mittere in terram*, quàm quod aliis verbis repetit verſ. 51. *Putatis quia pacem veni dare in terram; non, dico vobis, ſed ſeparationem*; & Matt. 10. 34. *Non veni pacem mittere, ſed gladium*. Hoc eſt, quod ſtatim ſequitur, *Baptiſmo habeo baptizari*, nec enim dubium eſt quin paſſionem ſuam baptiſmum appellauerit, & exemplo ſuo diſcipulos ad patientiam, tolerantiamque confirmet, quaſi dicat, diſcite meo exemplo pati, nam & ego paſſurus ſum; eandem ergo perſecutionem, eandem afflictionem, eandem paſſionem, & ignem, & baptiſmum, & ſeparationem, &, ſicut Matthæus, gladium appellat. Quo autem ſenſu dicat ideo ſe veniſſe, vt eum ignem in terram mitteret, apud Matthæum declarauimus. Quòd autem ait, *& quid volo, niſi vt accendatur?* perinde eſt, ac ſi diceret, quid aliud volo quàm vt accendatur, cùm propterea venerim, vt accenderetur? Eodem modo interpretanda eſt altera lectio, de qua ſuperiùs à nobis dictum eſt, *quam volo, vt accendatur?* id eſt valde volo, vehementer opto. Verum enim eſt, quod Euthym. Pſal. 72. & 83. animaduertit, ὡς, vt, aut quàm, incrementum, vehementiamque declarare, *Quam anguſta*, inquit, *porta, & arcta via eſt, quæ ducit ad vitam!* Matth. 7. 14. &, *Quàm difficile, qui pecunias habent, regnum Dei introibunt?* Marc. 10. 23. *Quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem?* Rom. 10. 15. *Domine Dominus noſter quam*

Vulgata lectio aſſeritur.

Pſal. 118. 140. Prouer. 30. 5. c. 24. 31.

Quis huius loci verus ſenſus ex Tertulliano.

Particula ὡς, vt & quam incrementum declarant.

admira-

admirabile eſt nomen tuum: Pſa.8.2.10. Paſſim occurrent exempla Pſal.22.5. & Pſal.30.20. & 72.1. & 83.2. Verba ſunt non ſolùm patientis fortiter, ſed accerſentis etiam, atque prouocantis ignem, & gladium, quibus omnium perſecutionum genera deſignantur, &, vt idem faciant, diſcipulos hortantis; quaſi dicat, quorſum in hunc mundum veni, niſi vt & ego paterer, & omnes ſimiliter, qui me ſequuturi eſſent, paterentur? *Omnes enim qui piè volunt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur*, quid ergo ceſſamus facere id, cuius cauſa de cœlo in terram deſcendi? veniat mors, veniat ignis, veniat gladius, non timemus, non fugimus; ſed obuiam illi imus, ſed prouocamus. Simile quiddam Ignatius optimus Chriſti diſcipulus magiſtrum ſuum imitatus dicebat, *Vtinam fruar beſtiis, quæ mihi ſunt præparatæ, quas & oro mihi veloces eſſe ad interitum, & ad ſupplicia, & allici ad comedendum me*, vt ipſe in epiſtola ad Roman. ſcribit, & Hieronymus in eius vita recitauit.

2. ad Tim. 3.12.

50. *Baptiſmo autem habeo baptizari.*] G. βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, baptiſmum autem habeo baptizari, id eſt baptiſmum habeo, quo baptizandus ſum. Mortem, & paſſionem ſuam baptiſmum appellare dubium non eſt, & omnes interpretes confitentur, Tertull. in libro de baptiſmo, Cypr. in epiſtol. ad Iubaian. Philaſt. cõtra Nouatian. vt Mat.10.38 39. *Poteſtis bibere calicem, quem ego bibo? & baptiſmo, quo ego baptizor, baptizari?* Simile illud eſt apud D. Paulum 1. Corint. 15.29. *Quid facient, qui baptizantur pro mortuis?* id eſt, qui pro reſurrectione mortuorum defendenda moriuntur. Vnde nata ſit phraſis, non eſt difficilis coniectura. Solet aqua paſſionem, afflictionemque ſignificare, *Tranſiuimus*, inquit, *per ignem, & aquam, & eduxiſti nos in refrigerium*, Pſal.65.12. &c, *ſaluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vſque ad animam meam*, & iterum, *eripe me de luto, vt non infigar; libera me ab iis, qui oderunt me, & de profundis aquarum*, &c, *non me demergat tempeſtas aquæ, nec abſorbeat me profundum, nec vrgeat ſuper me puteus os ſuum*, Pſal. 68: 2. 15. 16. Nullum certius periculum mortis, quàm cum alto iactamur mari. Ferrum ferro, vim vi repellimus, incendium effugimus; contra tumentes aquarum moles eluctari difficile eſt. *Qui deſcendunt mare in nauibus, facientes operationem in aquis multis, ipſi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo. Aſcendunt vſque ad cælos, & deſcendunt vſque ad abyſſos; anima eorum in malis tabeſcebat; Turbati ſunt, & moti ſunt ſicut ebrius: & omnis ſapientia eorum deuorata eſt*, Pſal.106. 23. 24. 26. 27. quo loco aquarum periculum aptiſſimè deſcribitur. Ideo ergo baptizari, quod propriè eſt aquis ſubmergi, pro pati, ac mori; & baptiſmus pro afflictione, pro paſſione, pro morte poni tur. Quorſum verò nunc Chriſtus de morte ſua mentionem inferat, ſuperiore verſu indicauimus. Volebat diſcipulorum animos ad ferenda fortiter futura pericula roborare; oſtendit ergo ſe illis non ſolùm eorundem periculorum participem, ſed etiam ducem fore. Primum ſe pro illis mortem oppeturum, quam non ſolum nõ timeat, verumetiam prouocet, & ægrè ferat tardare tam diu; ne illi reformident pro ſe mori, qui priùs pro ipſis mortuus ſponte ſua fuerit. Hoc eſt quod ſtatim ſequitur.

Mors Chriſti baptiſmus appellatur.

Baptiſmus pro afflictione, & paſſione.

Et quomodo coarctor?] Id eſt angor, contriſtor, ægrè fero, donec perficiatur, id eſt donec mors veniat. Quod nonnulli ita accipiunt auctore Lyrano, vt ſignificet Chriſtus ſe mortem perhorreſcere, ac reformidare; ſicut dixit poſtea ipſa inſtante morte, *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*, Matth. 26. 38. ego hanc expoſitionem menti Chriſti prorſus contrariam eſſe arbitror. Idem enim hoc verbo ſignificat, *quomodo coarctor*, quod paulo ante ſignificauerat cùm dixit, *& quid volo, niſi vt accendatur?* Atqui illic non timebat, ne ignis accenderetur, ſed optabat; & hæc ergo non ſunt verba timentis, ſed optantis; angi ſe enim dicit, quòd eius mors tamdiu differatur. Quemadmodum aliis verbis expreſſum hunc locũ exponit Irenæus libro 1 cap. 18. *Aliud baptiſma*, inquit, *habeo baptizari, & valde propero ad illud*, Ambroſius, Beda, Theophylactus, Euthymius. Cur autem contriſtaretur, quòd mors tardaret, alia eſt quæſtio. Ambroſ. ita videtur interpretari, quaſi Chriſtus angeretur incluſus mortali corpore, velletque eo exui, quemadmodum eius diſcipulus dicebat Paulus, *deſiderium habens diſſolui, & eſſe cum Chriſto*, Philip. 1. 23. *Vtique* (inquit Ambroſ.) *qui vſque ad perfectionem angitur, de perfectione ſecurus eſt; ſed etiam alibi, triſtis eſt anima mea vſque ad mortem. Non propter mortem, ſed vſque ad mortem triſtis eſt Dominus, quia eum conditio corporalis affectus, non formido mortis offendit.* Probabilius quod Beda, Theophylactus, & Euthymius dicunt; non ſua, ſed noſtra cauſa mortem Chriſtum optaſſe, nõ vt ſe corpore, ſed vt nos peccato liberaret, & vt patris ſui ſuo perfunctus munere, ſatisfaceret voluntati. Alia quæſtio, quomodo nunc Chriſtus mortem prouocet, & deſideret, cùm appropinquantem adeo pertimuerit, vt ſanguinem exſudarit, vt dixerit triſtem eſſe animam ſuam vſque mortem. Facilis ſolutio, hîc ſuperiore animæ parte prouocabat; illic inferiore timebat. Itaque non ſunt idem, vt putat Ambroſ. *Quomodo coarctor*, &c, *triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*; ſed omnino contraria; ſed ideo inter ſe non repugnant, quia in diuerſis ſubiectis ſunt. Cætera quæ in hoc capite ſequuntur, apud Matthæum à nobis explicata ſunt.

Cur contriſtaretur Chriſtus, quod mors tardaret.

CAPVT. XIII.

1. ADERANT autem quidam ipſo in tempore, nunciantes illi de Galilæis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuit cum ſacrificiis eorũ. 2. Et reſpondens dixit illis: Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia paſſi ſunt? 3. Non, dico vobis: ſed niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis. 4. Sicut illi decem & octo, ſupra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos: putatis quia & ipſi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ieruſalem? 5. Non, dico vobis: ſed ſi pœnitentiam non egeritis, omnes ſimiliter peribitis. 6. Dicebat autem & hanc ſimilitudinem: Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea ſua, & venit quærens fructum in illa, & non inuenit. 7. Dixit autem ad cultorem vineæ: Ecce anni tres ſunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: ſuccide ergo illam: vt quid etiam terram occupat? 8. At ille reſpondens, dixit illi: Domine dimitte illam & hoc anno, vſque dum fodiam circa illam, & mittam ſtercora: 9. & ſi quidem fecerit fructum: ſin autem, in futurũ ſuccides eam. 10. Erat autem docens in ſynagoga eorum ſabbatis. 11. Et ecce mulier, quæ habebat ſpiritum infirmitatis annis decem & octo: & erat inclinata, nec omnino poterat ſurſum reſpicere. 12. Quam cum videret Ieſus, vocauit eam ad ſe, & ait illi: Mulier, dimiſſa es ab infirmitate tua. 13. Et impoſuit illi manus, & confeſtim erecta eſt, & glorificabat Deum. 14. Reſpondens autem archiſynagogus, indignans quia ſabbato

curaſſet

curaſſet Ieſus: dicebat turbæ: Sex dies ſunt, in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini, & non
in die ſabbati. 15. Reſpondens autem ad illum Dominus dixit: Hypocritæ, vnuſquiſque veſtrum ſabbato non
ſoluit bouem ſuum, aut aſinum à præſepio, & ducit adaquare? 16. Hanc autem filiam Abrahæ, quam alli-
gauit ſatanas, ecce decem & octo annis, non oportuit ſolui à vinculo iſto die ſabbati? 17. Et cum hæc diceret
erubeſcebant omnes aduerſarij eius: & omnis populus gaudebat in vniuerſis, quæ glorioſè fiebant ab eo. 18 Mat. 13.d.31.
Dicebat ergo. Cui ſimile eſt regnum Dei, & cui ſimile æſtimabo illud? 19. Simile eſt grano ſinapis, quod Mar. 4.c.30.
acceptum homo miſit in hortum ſuum, & creuit, & factum eſt in arborem magnam: & volucres cæli re-
quieuerunt in ramis eius. 20. Et iterum dixit: Cui ſimile æſtimabo regnum Dei? 21. Simile eſt fermento, Mat. 13.e.33
quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſata tria, donec fermentaretur totum. 22. Et ibat per ciuitates,
& caſtella docens, & iter faciens in Ieruſalem. 23. Ait autem illi quidam: Domine, ſi pauci ſunt, qui ſal-
uantur? Ipſe autem dixit ad illos: 24. Contendite intrare per anguſtam portam: quia multi, dico vobis, Mat. 7.b.13
quærent intrare, & non poterunt. 25. Cum autem intrauerit paterfamilias, & clauſerit oſtium, incipietis Mat. 25.a.10.
foris ſtare, & pulſare oſtium, dicentes: Domine, aperi nobis. & reſpondens dicet vobis: Neſcio vos vnde ſitis:
26. tunc incipietis dicere: Manducauimus coram te, & bibimus, & in plateis noſtris docuiſti. 27. Et di- Mat. 7.c.23
cet vobis: Neſcio vos vnde ſitis: diſcedite à me omnes operarij iniquitatis. 28. Ibi erit fletus, & ſtridor & 25.d.41.
dentium: cum videritis Abraham, Iſaac, & Iacob, & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli fo- Pſal. 6.c.9.
ras. 29. Et venient ab Oriente, & Occidente, & Aquilone, & Auſtro, & accumbent in regno Dei. 30. Mat. 19.d.
Et ecce ſunt nouiſſimi qui erunt primi, & ſunt primi qui erunt nouiſſimi. 31. In ipſa die acceſſerunt quidam 30. & 20.b.16
Phariſæorum, dicentes illi: Exi, & vade hinc: quia Herodes vult te occidere. 32. Et ait illis: Ite, & dicite Mar. 10.d.31.
vulpi illi: Ecce eiicio dæmonia, & ſanitates perficio hodie & cras, & tertia die conſummor. 33. Verum-
tamen oportet me hodie & cras & ſequenti die ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Ieruſalem.
34. Ieruſalem, Ieruſalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos, qui mittuntur ad te, quoties volui congregare fi- Mat. 23.d.37.
lios tuos quemadmodum auis nidum ſuum ſub pennis, & noluiſti? 35. Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſer-
ta. Dico autē vobis, quia non videbitis me donec veniat cum dicetis: Benedictus, qui venit in nomine Domini.

IN CAPVT. XIII.

1. ADERANT *autem quidam in ipſo tempore, nunciantes illi de Galilæis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuit cum ſacrificiis eorum.*] Prætermiſit hoc Irenæus lib. 3. cap. 14. commemorans ea, quæ ſolus ſcripſit Lucas, cùm inſignis tamen eſſet hiſtoria. Euangeliſta eodem tempore, quo Chriſtus ea, quæ extremo capite ſuperiore dicta ſunt, diſſerebat, ſuperueniſſe aliquos dicit, qui nunciarent, quid Pilatus feciſſet Galilæis. Quorſum autem nuntium illud intulerint, non dicit. Ego, ſi quis mihi eſſet auctor, facilè mihi perſuaderem hiſtoriam ipſo tempore, quo illi narrarunt, accidiſſe, eóque ſe non alia narraſſe cauſa, quàm quia noua, & nondum audita erat, vt ſolemus res eiuſmodi nouas, & inſignes omnibus miſcere ſermonibus. Sed nolo primus eſſe auctor rei penitùs incertæ. Pleriq; igitur putant ideo illos eam hiſtoriam in medium attuliſſe, vt Galilæos, quos pro nobilibus habebant, homines deteſtabiles eſſe ſignificarent, quos Deus per Pilatum in ipſis ſuis ſacrificiis obruiſſet. Aegrè tamen iſthæc ipſa Galilæorum deteſtatio; occaſionem enim habere aliquam oportebat, quæ mihi quidem, quæ ſuperiore capite ab Euangeliſta narrata ſunt, non apparet. Præterquam quod ii, qui illa nunciarunt, illa, quæ Chriſtus dixerat non audierant; ait enim Lucas eos ſub idem tempus ſuperueniſſe, quaſi indicans rem eos nouam, & inauditam attuliſſe. Itaque mea illa coniectura quam poſui paulo ſuperius, eo mihi videtur probabilior, quò minus in aliorum opinionibus probabilitatis inuenio. Sed ea mihi, & quia meliorem non habet auctorem, & quia eandem illam id temporis accidiſſe ex nulla colligitur hiſtoria, non ſatis placet. Nam duæ illæ ſeditiones, quæ Act. 5.36.37. commemorantur, triginta vt minimum annis ante contigerant, cùm Iudas Galilæus, qui poſterioris auctor fuit, fuerit, vt illic dicitur, in diebus profeſſionis. Veroſimile igitur eſt illos, qui hoc narrarunt non tanquam rem nouam, atque recentem narraſſe, ſed acceſſiſſe ad Chriſtum; hoc eſt παρῆσαν; vt eum de eo facto interrogarent, quonam id diuino conſilio accidiſſet; quemadmodum, cū aliquando diſcipuli interrogarunt, cum cæcū quendam a natiuitate vidiſſent, *Rabbi quis peccauit, hic, an parentes eius,*

Quo tempore id acciderit.

A *vt cæcus naſceretur.* Ioan. 9.2. Quemadmodū Cyprian. vt videtur, in lib. contra Nouatian. Theophyl. & Euthym. quidem certè ita interpretantur. Quòd ad ipſam attinet hiſtoriam, quomodo, quando, & qua de cauſa Galilæorum ſanguinem cum ipſorum ſacrificiis Pilatus miſcuerit, nullam præter hanc ipſam Lucæ ſatis perſpicuam habemus, omnes tamen interpretes ad ſeditionem illam referunt, quæ auctore Iuda Galilæo accidiſſe dicitur Act. 5.37. de quo lib. 18. antiq. c. 5. ad hunc modū Ioſephus ſcribit. *Interea nec Samaritani quieſce tumultu caruere. Concitauit enim eos impoſtor quidam pro nihilo ducens mendacium, & omnia comminiſcēs ad plebis gratiam, iubēs vt conuenirent ad montem Garizim apud eam gentem ſanctiſſimum, aſſeuerans ſe eis oſtenſurum ſacra* B *vaſa defoſſa quæ ibi Moyſes repoſuerat. Illi credulè ſumptis armis Tirathabam vicum obſederunt, expectantes ibi confluentes cæteros, vt magno agmine montem aſcenderēt. Sed Pilatus prior viarum aditus occupat equitibus ſuis, & peditibus, qui prælio congreſſi cum Samaritis apud vicum collectis alios fuderunt, alios in fugam compulerunt, multos etiam viuos captos abduxerunt, quorū præcipuos, & potentiores Pilatus multauit capite.* At Ioſephus de ſacrificio mentionem nō facit. Quin colligitur eos tunc non ſacrificaſſe, cum Ioſephus dicat à Pilato, cum adhuc in vico Tirathaba eſſent, antequam ad montem, vbi templum erat, aſcendiſſent, oppreſſos fuiſſe. Græci ferè interpretes, vt Euthym. Theophyl. Cyrill. apud D. Thom. & Anaſt. q. 67 & Oecum. in comment. in c. 5. Act. Apoſt. ſolēt C dicere Iudam illum Galilæum inter alia docuiſſe, non licere Iudæis quenquam præter Deum dominum appellare; quod & Ioſeph. ſcribit lib. 18. antiq. c. 2. itaque non eſſe pro Imperatore ſacrificandum. Quare Pilatum ea re irritatum, eos, qui eius erant ſectæ, inter ſacrificia, in quibus pro Imperatore orare recuſabant, interfeciſſe, atque ita eorum ſanguinem cum ſacrificiis miſcuiſſe. Suidas in Pilato ad eam refert hiſtoriam, quæ apud Ioſephum eſt lib. 2. de bello Iudaico c. 8. cùm Pilatus commotam plebem, & tumultum excitantem, quòd ſacrum theſaurum, quem Corban appellabant, aperuiſſet, ſummiſſis clam armatis militibus partim interfecit, partim vulnerauit, omnes perterruit. Miror hoc viris doctis noſtro tempore

Pilatus Samaritanos cædit & opprimit.

placuiſſe,

placuiſſe, nec animaduertiſſe eos id non in Galilæa, ſed in ipſa Ieroſolymitana vrbe accidiſſe, vbi & theſaurus erat, vt Ioſephus narrat. Itaque non potuiſſe Galilæos eſſe, qui interfecti fuerint. Nam recentioribus quibuſdam auctoribus, qui ſine teſtimonio, & ſine ratione dicunt hoc Ieroſolymæ accidiſſe, non vereor ne fides habeatur. Præterquam quòd non ſacrificantes in templo, ſed in foro ante tribunal ſuum vociferantes, tumultuanteſq; interfeciſſe, Ioſephus dicit. In re incerta probabiliſſimum mihi videtur hoc factũ eſſe, tum, cùm Pilatus vicum illum Tirathabam militibus occupauit, vt Samaritanos opprimeret, vt paulo ſupra ex Ioſepho recitauimus. Cæterum hiſtoriam illam clariùs Hegeſippus narrat lib. 2. de excidio Ieroſolym. c. 5. eius hæc verba ſunt. *Quod igitur ludibrium imperitante Tiberio acciderit, non putaui prætereundum, vt ex eo deformitas colligatur Imperatoris. Sicut enim boni principis vita probitatis quædam præſcriptio, & per vniuerſos viuẽdi forma eſt; ita Imperatoris colluuio lex flagitiorum eſt. Ab eo miſſus Pilatus eſt in Iudæam vir improbus, atque in exiguo ponens mendacium, circumuenit Samaritanos, vt montem, cui nomen Gadir, peterent; erat enim illis ſacratus, eo quòd vellet eorum myſteria cognoſcere. Et aſcendens populum præuenit equitatu, pedeſtriq; exercitu ſtrauit, affecto crimine, quòd a Romanis diſcedere, & conciliabulum ſibi quærere præparaſſent.* Ex eo quod Hegeſippus narrat, finxiſſe Pilatum ſe Samaritanorum myſteria velle cognoſcere, perſpicuum eſt eum ſacrificantes oppreſſiſſe, quod Ioſephus ſilentio prætermiſit. Vnum illud huic ſententiæ videtur obſtare, quòd illi, de quibus Ioſephus, & Hegeſippus ſcribunt Samaritani fuerint; iſti, de quibus Lucas loquitur, Galilæi? Samaritani autem Galilæi non erant, quin potius hoſtes Galilæorũ, & ab illis, ſicut à Iudæis de religione maximè diſſentientes. Nam Galilæi in templo Ieroſolymitano adorabant, atque ſacrificia ſua offerebant; Samaritani id nefas ducebant, ſuum in monte Garizim, vt idem auctor eſt Ioſephus, templum habẽtes, vbi, vt mulier illa Samaritana Chriſto dixit Ioan. 4. 20. adorare dicebat oportere. Itaque Chriſtum, quia *facies eius erat euntis in Ieruſalem* adorationis cauſa, recipere noluerunt ſupra c. 9. 53. & Ioſephus lib. 3. antiq. c. 2. Samariam mediam inter Iudæam, & Galilæam eſſe dicit. Quod & ex Euãgeliſtis quoq; ipſis facilè colligitur. Scribit enim Ioannes c. 4. 4. Chriſtum ex Iudæa in Galilæam euntẽ per Samariam trãſire oportuiſſe. Quia nemo quæſtionem attigit, nemo reſpondet; mihi qui nodum ſtrinxi, vtcũque potero, ſoluendus eſt. Duas ob cauſas mihi videtur ille, qui hoc Chriſto nuntiabat, Galilæos vocaſſe eos, qui non Galilæi, ſed Samaritani erant. Et quia vtraque gens odio Iudæis erat, itaque Chriſtum ipſum pro eodem ducebant aut Galilæum, aut Samaritanũ appellare; quia quod ad odium attinet, perinde illis erat. Matthæi 26. 69. Mar. 14. 70. Lucæ 23. 6. Ioan. 7. 52. & Ioan. 8. 48 Ac fortaſſe voluit interrogando Chriſtũ ipſum perſtringere, qui ab omnibus Galilæus eſſe putabatur, quaſi inſinuans ipſius gentẽ, atq; adeo ipſum eſſe peccatorem, cum Deus permiſiſſet eorũ ſanguinem vna cum ſacrificiis permiſceri. Et quia Samaria Galilææ maiori, nobilioriq; prouinciæ vicina erat, & ſolemus non ſolùm vicinas vrbes, verum integras etiã prouincias vicinarũ prouinciarum, præſertim nobilium nomine vocare. Sicut Cantabros non ſolùm, qui verè Cantabri ſunt, ſed omnes etiam circum gentes appellamus; & Flandros non illos tantùm, qui verè ſunt Flandri, ſed etiam Hannones, & Brabantos, & omnes, qui ſub illo ſunt cælo. Potuerũt etiã Galilæi appellari, quamuis Galilæi non eſſent, quia Iudam illum Galilæum ſequebantur. Hos autem de quibus Lucas loquitur. Samaritanos fuiſſe, quamuis Galilæi appellētur, ex hoc ipſo loco intelligi poteſt. Dicuntur enim in ipſis trucidati ſacrificiis, atqui Galilæi non alibi, quàm in templo Ieroſolymitano, vt diximus, ſacrificabant; & manifeſtum eſt hoc Ieroſolymæ non accidiſſe. & quia tanquam alibi factum narratur; & quia hiſtoria Ioſephi, & Hegeſippi in monte Garizim, vbi Samaria eſt, teſtatur accidiſſe. Accedit, quòd, ſi verè fuiſſent Galilæi, Pilatus eos trucidare non potuiſſet. cùm non Galilææ, ſed Iudææ præeſſet, nec vllam in Galilæos haberet poteſtatem. Itaque Chriſtum ipſum coram ſe tanquam reum accuſatum, vt Galilæum eſſe audiuit, ad Herodem miſit, qui tetrarcha erat Galilææ Luc. 23. 6. Samaritani verò, quamuis Samaritani Galilæi aliquando vocarentur, tamen quia Galilæi verè non erant, ſub Pilati erant iuriſdictione, vt ex iiſdem auctoribus Ioſepho, & Hegeſippo colligitur. Ita potuit Samaritanos Pilatus occidere.

Hegeſippi locus de eadem hiſtoria.

Galilæi à Samaritanis religione cultuq; Dei diuerſi.

Cur Galilæi appellati ſint illi, qui Samaritani erant.

Samaritani ſub Pilati erant iuriſdictione non Galilæi.

2. *Et reſpondens Ieſus dixit illis.*] Quocunque tandem animo illi Chriſtum interrogauerint, ita Chriſtus reſpondit, vt eos, qui interrogauerant, meliores redderet, & ex aliorum calamitate pœnitentiæ illis medicinam faceret, dicens non minùs ipſos, quàm eos, qui inter victimas fuerant trucidati, peccatores eſſe, nec propterea quòd à Deo nunc ſimili ſupplicio non efficiantur, æterna ſupplicia, niſi pœnitentiam egerint, fugituros. Beda, *Quibus*, inquit, *non ipſa mors, nam & bonos quoque ſic potuiſſe mori beatorum martyrum gloria declarat; ſed vita improba, pro qua in ſecundam mortem mitteretur, obfuit. Verùm ad correctionem viuentium, vt peſtilente flagellato ſtultus ſapientior fieret, vel certe ad exemplũ corrigi nolentium, ideoq; peſſimè moriturorum, tales ſunt morte mulctati.*

Prouerb. 19. 25.

3. *Non dico vobis; ſed niſi pœnitentiã habueritis, omnes ſimiliter peribitis.*] G. ἐὰν μὴ μετανοῆτε, niſi pœniteat vos, niſi pœnitentiam egeritis, omnes ſimiliter peribitis. Multi auctores inter eos, quibuſcum Chriſtus loquebatur, & illos, quorũ ſanguis cũ ipſis ſacrificiis fuerat mixtus, in eodem mortis genere putãt cõparationem fieri, quaſi ſignificet Chriſtus fore, vt niſi egerint pœnitentiam, etiam ipſorũ ſanguis cum eorundẽ ſacrificiis miſceatur, cùm à Veſpaſiano Ieroſolyma capietur, quam in azymorum feſto captam fuiſſe Ioſephus ſcribit. Ita Euthym. in comment. & Cyrillus apud D. Thom. Hugo, Lyranus, & alij Sed eodem modo, quo dicit nunc, *Omnes ſimiliter peribitis*, dicit paulo poſt ver. 5. de illis agens, quos turris Siloe obruerat. Atqui noluit profecto illic ſignificare futurum, vt, niſi agerent pœnitentiam, omnes caſu turris opprimerentur, ſicut illi decem, & octo oppreſſi fuerant. Præterquam quod hoc erat ſibi ipſi Chriſtum repugnare; volebat enim docere illos, quorũ ſanguis cum ſacrificiis mixtus fuerat, non propter ſua peccata id paſſos fuiſſe. Nã ſi propter ſua peccata paſſi fuiſſent, multi alij eadẽ fuiſſent paſſi, qui non minùs peccatores, quàm illi erant. Quo ergo modo inde colligeret eos, quibuſcum loquebatur, paſſuros eadẽ, quia meliores aliis non erant, cum non omnes, qui æquè erant peccatores, eadẽ paſſi fuerint? Melius Bonauentura bonus ſæpe interpres comparationem quidem inter hos, & illis fieri, ſed non in eodem pœnæ genere. q. d. Omnes ſimiliter peribitis, ſicut illi perierunt, non morte corporis, ſed animæ; & non temporali, ſed æterno ſupplicio. Probabile hoc eſt; ſed probabilius etiamnum eſſe arbitror, vt non hi cum illis, qui à Pilato trucidati ſunt, ſed inter ſe ipſi cõparentur, quaſi dicat, *omnes ſimiliter*, id eſt ſimul, nemine excepto; ſicut vnus, ſic alius, ſicut pauper, ita diuites *peribitis*. Obiiciet aliquis abſurdum videri pœnam variari. & cum de temporali ageretur, qua illi à Pilato occiſi fuerant, eodem prorſus loco, eodemque contextu verborum ad ſempiternam pœnam ſubitò

S. Bonauenturæ interpretatio proba.

tranſire.

tranſire. At tantùm abeſt, vt id abſurdum ſit, vt in eo A tota vis, tota gratia conſiſtat orationis. Hoc enim agebat Chriſtus, vt ex temporali ſupplicio, quo affecti illi fuerant, auditores ſuos æterni admoneret, tanquam diceret, Pilatus quidem corpus occidit, animas autem occidere non potuit, *nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere; ſed potius timete eum, qui poteſt & animam, & corpus perdere in Gehennam.* Nec eos miſeros putatote, qui corporalem illam mortem, quam vos mihi narratis, ſubierunt; eos miſeros exiſtimate, qui mortem animæ ſubituri ſunt; quam vos profectò ſubibitis omnes, niſi pœnitentiam egeritis. Nemo mihi hoc loco vim harum duarum vocum, *Omnes, & ſimiliter* videtur obſeruaſſe. Mihi verò per antitheſim videtur Chriſtus has duas particulas de B induſtria vſurpaſſe, vt opponeret eos, quibuſcum agebat, illis, qui a Pilato fuerant occiſi, quosque ipſi miſerrimos putabant fuiſſe; vt doceret maiora ipſos, & certiora paſſuros eſſe, niſi agerent pœnitentiam; maiora, quia illi temporalia, ipſi æterna, certiora, quia illi non omnes, qui in eadem erant culpa, pariter perierunt, ipſi verò pariter nemine excepto peribunt. Hoc eſt *omnes ſimiliter peribitis.*

Matth. 10. 28. Luc 12.4.5.

4. *Sicut illi decem & octo.*] Neque hoc quando, aut quomodo acciderit ſcimus, nec enim quiſquam, aut ſacer, aut profanus auctor præter Lucam narrat. Is nobis inſtar eſt omnium. Turrim hanc Siloe, nonnulli auctores in ea vrbe tribus Ephraim fuiſſe dicunt, vbi olim arca teſtamenti fuerat Ioſue 21. 2. & 22. 9. & Ierem. 7. C 12. & Iud. 21. 19 ſed ex hoc ipſo loco perſpicuum eſt eam fuiſſe in Ieruſalem, & quidem intra muros, cum dicat Chriſtus, *Putatis, quia & ipſi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ieruſalem?* indicans etiam eos, qui caſu turris obruti fuerant in Ieruſalem habitaſſe, & intra ipſam vrbem oppreſſos fuiſſe, vbi alij ciues æquè peccatores eadem via prætereuntes opprimi eadẽ ruina potuerunt. Melius igitur ſentiunt, qui dicunt Siloe nomen fuiſſe fontis, piſcinæ, aut torrentis intra Ieroſolymitanam vrbem præter radices montis Sion fluentis, vt indicat Iſaias c. 8. 6. & Ioan. c. 9. 7. Erat ergo turris iuxta fontem, aut piſcinam, ſiue torrentem, ideoque turris Siloe vocabatur.

Turris Siloe vbi fuerit.

Putatis, quia & ipſi debitores fuerint.] Peccatores, phra- D ſi Chaldaica, quia peccatores חייבים debitores vocant. Eodem modo hæc ſententia, quo ſuperior intelligenda, eodem enim pertinet, vt doceat Chriſtus non debere eos ſecuros eſſe, propterea quod eo caſu non perierint, quaſi ideò non fuerint peccatores. Perituros enimuero peius, niſi egerint pœnitentiam. Illi vnius tantum caſus mentionem fecerant, qui Galilæis quaſi hominibus peccatoribus contigiſſet; Chriſtus aliud etiam illis non iam remotum, ſed domeſticum proponit exemplum. Quo non Galilæi, qui peccatores, ſed Ieroſolymitani ciues, qui ſanctì habebantur, quales fortè illi ipſi, cum quibus loquebatur, eſſe putabant, occiſi fuerant: & occiſi quidem non ab hominibus, ſicut illi à Pilato, quorum mors magis Pilati crudelitati, quàm E diuinæ vltioni tribui poterat, ſed ab ipſo quodammodo Deo ſubito, & inopinato turris caſu, vt non niſi diuina id prouidentia peccata vindicante factum videri poſſet. Et tamen illi ipſi non magis, quàm cæteri Ieroſolymitani ciues peccatores erant.

Chaldaica phraſi peccatores dicuntur debitores.

5. *Non dico vobis*] Vide ver. 3.

6. *Dicebat autem hanc ſimilitudinem.*] G. ταύτην τὴν παραβολήν, hanc parabolam, vt ſupra c. 12. 16. Parabola vero facilis eſt, nec longè indiget explicatione. Illud merito quæri poteſt, vnde pendeat pars magna ſententiæ, quorſum eam Chriſtus hoc loco propoſuerit; nec enim videtur ſatis cum antecedentibus cohærere Sed ſi parabolæ finem conſideremus, hæret apuſſimè. Dixerat, niſi agerent ſedulò pœnitentiam, eos omnes perituros. Docet hac parabola, quomodo perituri ſint, nimirum, vt ficus, quæ fructum, quantumuis expectata, quamuis diligenter culta, non fert, tandem exſcinditur. Tribus ergo in rebus ſimilitudo cernitur. Primùm quòd ſicut ficus illa fructum non ferebat; ita ipſi bona opera non faciebant, quæ fructus vocantur digni pœnitentiæ ſupra c. 3. 8. & Mat. 3. 8. Deinde quod quemadmodum dominus ille vineæ plures patienter annos expectauit, dum ficus magis ac magis culta, & adhibito ſtercore adiuta fructum ferret; ita Deus illos patienter expectat, donec emendentur, donec agant pœnitentiam. *Non tardat Dominus promiſſionem ſuam, ſed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, ſed omnes ad pœnitentiam reuerti.* 2. Petr. 3. 9. & B *expectaui, vt faceret vuas, & fecit labruſcas.* Iſai. c. 2. 4. Poſtremo quòd quemadmodum dominus ille vineæ, poſtquam expectaſſet diu, nec ficus fructum ferret, ſuccidi tandem eam iuſſit, & in ignem mitti, (id enim licet non exprimatur, factum eſſe intelligendum eſt,) ſic Deus illos poſt diuturnam patientiam, atque expectationem, ſi pœnitentiæ fructus non fecerint, damnaturus ſit, & in ſempiternum ignem miſſurus. Hæ ſunt propriæ, & neceſſariæ parabolæ partes, in quibus ſententia tota conſiſtit. Cætera vt opinor, ornamenta ſunt, & non neceſſariò ad ſententiam accommodanda Quale eſt illud quod in ficu potius, quàm in alia arbore parabolam Chriſtus propoſuerit. Quod non alia C fortaſſe fecit cauſa, quàm quòd in calidis regionibus, qualis Iudæa erat, vbi ficus facilè proueniunt, nulla arbor frequentior ſit in vineis, vt in Italia, & in Hiſpania vlteriore videre licet, ſicut in frigidis, vt Galliæ, nuces in vineis plantari ſolent. Etſi non repudio, quod Ambroſ. in comment. Theophilus Alex. lib. 3. allegor. Beda, Theophyl. & Euthym. tradiderunt, per ficum ſynagogam Iudæorum ſignificatam, quòd quemadmodum ficus folijs tantum abundat, ita ſynagoga ſola externa ceremoniarum ſpecie abundaret. Quod prætérquam quod aptè ad populares conciones dictum eſt, eo etiam eſt probabilius eò ſpectaſſe Chriſtum, quòd videmus alibi arefacta ficu ſignificaſſe fore, vt ſynagoga etiam areſceret Mar. 11. 13. & Mat. 21. 19. Magis tamen D aſſentior Auguſt. qui ſer. 31. de verbis Domini per ficum omnes homines ſignificari putat. Nam ſynagoga vinea potius, quàm ficus erat. *Ego te plantaui vinea electa; & vineam de Ægypto transtuliſti.* Pſalm. 79. 9. 15. Iſa. 5. 2. 3. 4. 5. 7. Ierem. 2. 21. vineam Eccleſiam eſſe, dominum vero vineæ Deum manifeſtum eſt. Colonus quis ſit quæritur; Theophyl. & Euthym. Chriſtum eſſe putant. At ille potius ipſe dominus erat, qui veniebat, vt fructum in ficu requireret, vt ait Ambroſ. Alij Apoſtolos, vt Chryſoſt. aut quiſquis auctor eſt hom. 12. in Marcum, & Beda in comment. At de se iam prætérita loquebatur, antequam Apoſtoli vineam colere cœpiſſent. Eadem ratione non conuenit, quod Ambr. ait colonum ſingulariter fuiſſe Petrum, ſuper quem Eccleſia funda- E ta eſt; quod neque cum eo, quod paulo ante dixerat, bene cohæret, arborem fuiſſe ſynagogam, non enim ſynagogæ, ſed Eccleſiæ Euangelicæ Petrus fundamentũ fuit. Placet mihi quod ait Augu. ſer. 31. de verb. Domini ſecũdum Lucam omnes ſanctos colonos eſſe, qui Dominum pro peccatoribus rogent. Sed probabilius eſt ſignificari omnes, qui vineæ Domini Sabaoth, ſiue olim ſynagogæ, ſiue nũc Eccleſiæ curam gerunt Horum enim officium eſt ficum colere, circa illã fodere, & ſtercus adhibere, id eſt omnem dare operam, vt fructũ ferat. Horum eſt Dominum rogare, vt alterum etiam annum patienter expectet. Id faciebat Moyſes cùm diceoat, *Aut dimitte eis hanc noxam, aut ſi non facis, dele me de libro tuo quem ſcripſiſti.* Exod. 32. 32. Amat ſuum quiſque

Quibus in rebus ſimilitudo conſiſtat.

Ficus arbor in Iudæa frequens in vineis.

Vinea eſt Eccleſia, dominus vineæ Deus.

Coloni vineæ ſunt omnes qui Eccleſiæ curam gerunt.

opus; & ægriùs colonus fert arborem non ſuam exſcindi, quàm dominus ipſe cuius eſt; quia circa illam laborauit, & non vult, ſi fieri poteſt, operam ſuam perdere. Quo exemplo diſcere ij debent, qui Eccleſiæ curam habent, non debere ſe ad iuſtitiæ ſeueritatem; ſed ad benignitatem, atque patientiam Dominum prouocare. Gaudet Chriſtus ſe à ſuis miniſtris clementia quodam modo ſuperari.

7. *Ecce anni tres ſunt.*] Quòd tres annos dixerit, nihil fortaſſe aliud cauſæ fuit, quàm quòd ſoleat ficus primo anno, quo plantata eſt ſæpe fructum ferre, ſi nó primo, ſaltem ſecundo; ſi non ſecundo, vt tardiſſime tertio; ſi tertio non ferat, nunquam latura videatur. Significatur ergo dominum illum vineæ tam diu expectauiſſe, vt ficus illa fructum ferret, quamdiu in arbore eius generis expectandum videbatur. Si enim nux, aut oliua fuiſſet, plures quã tres annos expectare oportebat. Indicat igitur Deum vniuſcuiuſq; arboris naturam, id eſt cuiuſq; hominis ingenium, ac mores cognitos habere, rectéq; ſcire quamdiu vnuſquiſq; expectandus ſit, fructum vt ferat. Sunt qui non niſi in ſenectute ſapiant, reliquo ætatis tempore inſani eſſe videantur, ſimiles palmis quæ dum nouellę ſunt, nihil niſi ſpinas ferunt, cum ſeneſcere incipiunt, dulciſſimos proferunt fructus; Sunt qui in pueritia ſenes, in ſenectute pueri ſint, ſimiles ficui, quæ quos fructus primis annis non fert, nunquam fert. Ideo Deus alios maiore, alios minore expectat tempore. Hoc arbitror eſſe litterale. Illa allegorica, quæ à multis afferuntur. Tres annos tres eſſe leges, naturalem ſub Abraham, ſcriptam ſub Moyſe, Euangelicam ſub Chriſto, vt interpretantur Ambroſ. hoc loco, & Greg. hom. 31. in Euangelia, & Theophyl. At quis quartus erit annus quo expectare adhuc rogatur dominus? nec enim quarta erit lex. Aut tres Iudæorum gubernationes ſub Iudicibus, ſub Regibus, ſub Pontificibus, vt ait Euthymius. Aut tres hominis ætates, puerilem, virilem, & ſenectutem, vt Theophyl. & Athan. q. 70. longiùs etiam videtur abeſſe, quod Auguſt. dicit ter ſenos annos eſſe decem & octo, poſt quos mulier illa, de qua ſtatim agitur verſ. 11. curata fuerat. Quid autem ſit dominum venire, vt in ficu fructum quærat docet Baſil. in comment. in c. 5. Iſai. *Clementiæ*, inquit, *Dei erga homines peculiare hoc eſt, non clam, aut ſilenter ingerit ſupplicia, ſed intendens comminationes ea producit aſſore, per hoc peccatores inuitans ad pœnitentiam; id quod fecit Niniuitis Iona præcone. Iſraeli item cum deliquiſſet, neutiquam tacitè extremam intulit perniciem, ſed famulo ſuo excitato ad ſupplicandum pro populi peccatis pœnas prænuntiabat dicens. Nunc dimitte me, & delebo populum hunc. Simile quiddam in Euangelio edocti ſumus à ficu ſumpta parabola.* Itaq; putat Baſilius nihil aliud eſſe venire dominum ad quærendum fructũ in ficu, quàm eam admonere, vt fructum ferat, illique comminari fore, vt ſi fructum non ferat, excidatur. Cęterũ illud non bene conuenit, quod, antequã dominus colono diceret, vt ficum exſcinderet, ternis iam annis venerat, vt in ea fructum quæreret, nec inuenerat. Imo propterea illi excidium comminatus eſt, quia cum per tres iam ad illam veniſſet annos, vt fructum quæreret, non inueniſſet; non ergo venire eſt monere, aut comminari. Ter enim dominus venit, & ſemel tantum cõminatus eſt. Venire igitur eſt Deum oculos ad vnumquemque conuertere, vt videat, ecquem fructum habeat, & colligat. nec enim mouetur loco.

Succide ergo illam.] Loquitur accommodatè ad parabolam in qua verſatur; non ad rem per parabolam ſignificatã. Nec enim Deus per miniſtros ſuos, ſed per ſe ipſum homines damnat, quod eſt ficum ſuccidere. Niſi dicamus etiam hoc ſenſu per miniſtros damnare, quia, quæ illi ligant ſuper terram, ſunt ligata & in cœlo; quod etſi verum eſt, tamen non videtur eò Chriſtus ſpectare voluiſſe, cùm non de ea condemnatione, quæ in hac vita; ſed de illa vltima, quæ in altera vita fit, agere videatur. Ad parabolam autem accõmodate loquitur, quia non ſolent domini vinearũ ipſi per ſe, ſed per ſuos colonos inutiles arbores exſcindere.

Vt quid etiam & terram occupat?] G. ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ, quorſum etiam terram infructiferam reddit. Solent arbores præſertim magnæ, & ſucculentæ, qualis eſt ficus, omnem circa terræ humorem exugere, & quicquid prope eſt ſoli aliorum ſeminum ſterile facere. Hoc eſt καταργεῖν. Itaque ea ficus non ſolum fructum non ferebat, ſed etiam efficiebat, ne alia ſemina fructum ferrent, maximè vites, quæ circum erant, quibus non ſolum neceſſarium ſubtrahebat ſuccum, ſed vmbra etiam ipſa nocebat, quæ omnibus fere rebus noxia eſſe creditur. Hanc vim habet particula illa, &, quaſi dicat, quorſum eam relinquamus, cum non modò fructum nullum ferat, ſed etiam, quod peius eſt, terram exugat, & exhauriat, impediatque, quo minùs vites, & aliæ plantæ terræ fructum ſuum poſſint. Terram in Eccleſia occupant, qui non ſolùm fructum ipſi bonorum operum non ferunt; verum alios etiam, quo minùs ferant, ſuo impediunt exemplo, *inimici crucis Chriſti, quorum finis interitus, quorum Deus venter eſt, & gloria in confuſione ipſorum, qui terrena ſapiunt*, Phil. 3. 18. 19. *Malæ beſtiæ, ventres pigri*, Tit. 1. 12.

8. *Domine dimitte illam & hoc anno, vſque dum fodiam circa illam, & mittam ſtercora.*] Exprimit affectum, & diligentiam boni coloni, non libenter plantas excindit, non libenter perdit: & quòd fructum ficus non tulerit, culpam in ſe potius, quàm in illam conijcit, quod fortaſſe ante non bene coluerit; pollicetur ſe in poſterum culturum diligentiùs. Vnum denique ſaltem annum à domino impetrat, quo foſſa circa terra, coniectoque ad radicem ſtercore appareat, vtrum ipſius arboris vitio, an coloni negligentia factum fuerit, vt fructum ante non tulerit. Idem facere boni Eccleſiæ paſtores debent. Quod dicit *vſque dum fodiam circa eam, & mittam ſtercora*, nihil aliud ſignificare arbitror, quàm vſque dum omnem illi culturam adhibeam, ita vt nihil iam reliquum ſit, quod illi facere poſſimus; tunc ſuccidito, cum verè dicere potuero, *quid eſt quod vltra debui facere vineæ meæ, & non feci?* Iſai. 5. 4. Itaque non eſt ſubtiliter inquirendum, quid foſſa, quid ſtercus ſignificent. Nihil enim aliud dicere colonus voluit, quàm ſe omne remedium adhibiturũ, quo eiuſmodi arbores iuuari ſolent. Id duplex eſt, alterum, vt hyeme ad radicem arboris foſſa fiat, in quam aqua colligatur, quo plus humoris radices trahant; contra verò in æſtate terra ad radices aggeretur, ne eas Solis ardor exiccet. Alterum, vt per hyemem ſtercus ad radices circumponatur, quod & pinguedinem, & calorem addat. Iuuat hoc maximè ficus arbores natura ſua frigidiſſimas. Si quis tamen ſubtiliorem interpretationem Bedæ ſequi volet, nihil prohibet. *Vſque dum fodiam*, inquit, *circa illam: id eſt radicem infructuoſæ mentis ligonibus increpationis aperiam? Fodit circa eam, qui increpat: ac per hoc infructuoſam mentem ligonibus acutæ humilem & præſentium videlicet preſſurarum, & horrorem perpetuæ damnationis incutiens. Omnis quippe foſſa in imo eſt. Et nimirum increpatio, dum mentem ſibi demonſtrat, humiliat. Et mittam ſtercora, id eſt malorum, quæ fecit abominationem ad animum reducam, & compunctionis gratiam quaſi de putredine ſtercorum exſuſcitem.* Ad eundem modum Theoph. exponit.

9. *Si quidem fecerit fructum; ſin autem, in futurum ſuccides eam.*] In priore membro ἀποσιώπησις eſt, abrupta oratio, imperfectaq; ſententia. *Si quidem fecerit fructum*, intelligendum eſt, bene erit, aut non opus erit eam ſuccidere, vt Euthym. admonuit; *ſin autem*, intelligendum etiam eſt, fructum non fecerit, *in futurum ſuccides eam*, quaſi dicat, ad ſuccidendum eam ſatis eſt temporis.

Deo notum eſt, quamdiu expectandus quiſque ſit.

Quid ſit dominum venire, & fructũ quærat.

Ionæ 1. 2. & 3. 1. 3. 4.
Exo. 32. 10.

Matt. 16. 19. & 18. 18.

Terram occupare in Eccleſia qui dicantur.

Sunt

Sunt qui myſterium eſſe putent, quod in priore parte colonus non dicat, quid faciendum ſit, ſi fructum fecerit, quaſi iudicium domino relinquere voluerit, an ſit illi mutanda ſententia, vt ait Chryſoſtomus, aut quiſquis ille eſt auctor hom.8. in Marcum.

10. *Erat autem docens in ſynagoga eorum ſabbatis.*] Id eſt ſolebat docere in ſynagoga eorum ſingulis diebus ſabbati. Hanc vim habent illa duo verba, *erat docens. &c. ſabbatis.* Cur in ſynagoga, & cur ſabbatis, apud Marcum expoſuimus cap. 1. 21. Eorum autem obſeruationem, qui putant nomen ſabbati, cum plurali ponitur numero, totam hebdomadam ſignificare, apud Matthæum cap. 28. 1. refutauimus. Quin potius hoc loco diſtributionem pluralis numerus ſignificat Hebræorum idiomate, qui dicunt, בבקר בבקר matutinis, id eſt ſingulis diebus mane. Quemadmodum intelligendum illud eſt, *In matutinis meditabor in te*, Pſal. 62. 7. Vtrumque hoc loco Euangeliſta conſultò expreſſit. Synagogam quidem, vt indicaret ſequens miraculum coram omni populo in ſynagogam congregato factum fuiſſe, ſabbatum verò, vt cauſam ſignificaret, cur Archiſynagogus murmurauerit ver. 14.

11. *Et ecce mulier, quæ habebat ſpiritum infirmitatis annis decem & octo.*] Gr. καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἦν, & ecce mulier erat, id eſt aderat, aut aſſuit, venit, ad Chriſtum, vt curaretur adducta eſt. Cùm ſpiritum infirmitatis habuiſſe dicit, indicat morbum illum non ex ſolis naturalibus cauſis natum fuiſſe, ſed à dæmone inductum, vt tacitè cauſam ſignificaret, cur medici eum curare non potuiſſent. Quod, vt Theophylactus adnotauit, poſtea ver. 16. Chriſtus confirmat. *Hanc autem filiam Abrahæ, quam alligauit Satanas, ecce decem & octo annis, non oportuit ſolui à vinculo iſto die ſabbati?* Intelligimus ex hoc loco corporis etiam morbos ſæpè à dæmonibus immitti, quibus in affligendis hominibus, miniſtris vtitur Deus. Illuſtre exemplum eſt Iob, & pro omnibus integro in ſacris literis libro celebratum; idem nonnullis locis indicat Dauid, *Immiſsiones*, inquit, *per angelos malos*, Pſal. 77. 49. Nam & tempeſtates aëris, & morbos corporis, & omnia, quæ hominibus à Deo mittuntur, calamitatum genera comprehendit; &, *a ſagitta volante in die, ab incurſu, & dæmonio meridiano*, Pſal. 90. 6. vbi genus etiā peſtilentis morbi ſignificatur, qui à dæmonibus æſtu Solis inducitur. Simile eſt, quod apud Euangeliſtas nõnullos homines non à natura, ſed à dæmonibus ſurdos ac mutos factos legimus. Mar. 9. 25. In numero decem & octo annorum Auguſtinus ſerm. 31. de verbis Domini ſecundum Lucam, & lib. 4. de Trinit. ca. 4 aliquid myſterij eſſe putat. Idemque putat Ambroſ. in comm. & Theophilus Antioch. lib. 3. allegor. & Beda, & Theophyl. decem enim eſſe legis præcepta, & octo beatitudines Euangelij. Exiſtimant etiam Ambroſ. & Cyril. apud D. Thomam, & Beda in comment. ideo diuinitus accidiſſe, vt poſt parabolam ſterilis ficus, mulier infirmo, & incuruo corpore curaretur, vt re ipſa Chriſtus declararet, quid ficus illa ſignificaſſet.

Corporis morbi ſæpe à dæmonibus immiſſi.

12. *Quam cum videret Ieſus vocauit eam ad ſe.*] Duplicis fuit beneficij, atque liberalitatis, quòd non ſolùm ſanauit, ſed etiam inuitauit ad ſanitatem. Vix quemquam ſolebat Chriſtus non rogatus curare; hanc mulierem non ſolum non rogatus ſanat, ſed ipſe eam quodammodo, vt ſanari velit, rogat. Quod non ſine ſumma ratione factum fuiſſe credendum eſt. ſciebat quid ob curatam in ſabbato mulierē Archiſynagogus murmuraturus eſſet, volebatque ex eius murmuratione occaſionem ſumere Phariſæorum ſuperſtitionem in ſeruando ſabbato reprehendendi. Idem cum eodem conſilio cum eo, qui manum aridam habebat, in alia ſynagoga feciſſe legimus Matth. 12. 10. Marci 3. 1. Lucæ 6. 6. Quod in hac muliere fecit, id quotidie in nobis facit; nos degrauatos peccatis, & adeo inclinatos in terram, vt in cœlum ſuſpicere non valeamus, id eſt adeo deditos terrenis rebus, vt cœleſtium non recordemur, Chriſtus ad ſe vocat, & ad ſanitatem, ac pœnitentiam inuitat. *venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati eſtis, & ego reficiam vos.*

Matt. 11. 28.

Mulier dimiſſa es ab infirmitate tua.] Dimitteris, liberaris, curaris. Tunc enim dimittebat, tunc eam curabat, cum hæc verba dicebat; & his ipſis verbis curabat. Sicut dixit mulieri illi peccatrici cap. 7. 48. *ἀφέωνται, remiſſa ſunt*, id eſt nunc *remittuntur tibi peccata.* Simul enim & hæc dixiſſe Chriſtum & manus illi impoſuiſſe credendum eſt, quamuis Euangeliſta, quia vtrumque ſimul dicere non poterat, hoc priùs, illud poſterius dixerit. Rectè Cyrillus, & Euthym. adnotarunt tanquam hominem manus impoſuiſſe, tanquam Deum verbis imperaſſe, vt curaretur. Cur autem nonnullos manuum impoſitione curauerit apud Matthæum cap. 9. 3. & Marc. cap. 7. 33. ex eodem Cyrillo docuimus; voluit declarare ſuam carnem eſſe viuificam, quia coniunctam ſibi habebat diuinitatem. Obiecit ergo Diabolo ſuam carnem; Diabolus morbum induxerat, Chriſti caro curauit. Exiit Diabolus à muliere, non potuit ferre manum Chriſti, qua creatus, qua in infernum deturbatus fuerat. Debent hoc ipſum populi doctores imitari, vt non verbis tantùm, ſed etiam manibus, id eſt exemplo homines curent.

Chriſtus tanquam homo manus impoſuit, tanquā Deus verbis imperauit.

13. *Et confeſtim erecta eſt, & glorificabat Deum.*] Duo ſtudioſè expreſſit Euangeliſta. Alterum quòd confeſtim, id eſt ſimul atque Chriſtus eam tetigit, erecta fuerit, id eſt omnino ſanata, cùm totus eius morbus fuerit, quòd ſeſe erigere non poſſet: vt ſignificaret ipsũ tactum manus Chriſti cauſam fuiſſe curationis. Alterum quòd curata Deum glorificauerit, id eſt non fuerit ingrata. Eò etiam hæc pertinet, vt doceat verè, perfecteque ſanatam fuiſſe, quandoquidem propter reſtitutam ſibi ſanitatem publicè in ipſa ſynagoga Deo gratias egerit, vt appareat non obſcurum, ſed illuſtre, & multis videntibus teſtibus confirmatum fuiſſe miraculum.

14. *Reſpondens autem archiſynagogus.*] Exorſus ſe qui, vt ex Hebræorum idiomate multis iam locis declarauimus. Non enim ad ea quæ Chriſtus dixerat reſpondebat, ſed cum turba loquebatur. Archiſynagogus autem erat, qui ſynagogæ præerat, vt Mar. 5. 22. 35. 36. 38. & Actor. 18. 8.

Indignans quia ſabbato curaſſet Ieſus.] Aut verè indignãs, aut ſimulans ſe indignè ferre, quòd Chriſtus ſuo, Phariſæorumque iudicio violaſſet ſabbatum, vt ſe diligentem legis obſeruatorem eſſe oſtenderet. Omnis enim Phariſæorum ſanctitas in opinione erat; non tam eſſe, quàm videri volebant ſancti. Non eſt auſus Archiſynagogus Chriſtum reprehendere, timens opinor, ne ab ipſo viciſſim aſperius reprehenderetur. Ignorare enim non poterat, quomodo alios aliquando Phariſæos coarguiſſet: ſed ſeſe ad turbam quaſi ſubiectam ſibi conuertit, & quaſi ſuo fungens officio eam docet, vti non ſabbato, ſed alijs diebus ad quærendam curationem veniant. Se quidem non ægrè ferre, quòd à Chriſto ſanitatē quærant, non inuidere illis collatum ab eo beneficium, ſed tantùm pro ratione officij ſui curam habere religionis, vt obſeruetur ſabbatum. Expreſſa eſt imago inuidiæ ſpecie religionis ſimulatæ.

Imago inuidiæ ſpecie religionis ſimulatæ expreſſa.

15. *Reſpondens autem ad illum Dominus dixit.*] Archiſynagogus non erat locutus cum Chriſto, ſed cum populo; tamen quia ita cum populo locutus fuerat, vt obliquè factum Chriſti, quod ſabbato curaſſet, reprehenderet, Chriſtus eius ſimulatam malitiam detegens illi reſpondit; atque ita reſpondit, vt & Archiſynagogus, & omnes alij eius aduerſarij erubeſcerent verſ. 17. populus verò ab eo defenſus lætaretur.

Hypocritæ.] Propterea vocat hypocritas, quod cum id inuidia facerent, religionis ſtudio ſe facere ſimulabant. Aliter Beda, *Merito, inquit, hypocritarum, id eſt ſimulatorum nomine notat, quos, cum magiſtri plebium videri appeterent, hominum ſaluationem pecorum curæ poſtponere non puderet.*

Vnuſquiſque veſtrum ſabbato non ſoluit bouem ſuum, aut aſinum.] Argutiſſima reſponſio, in qua ſingula verba emphaſim habent. Primùm quòd dicit, *vnuſquiſque veſtrum*, proprio ipſorum exemplo redarguit; & exemplo quidem non ſingulari vnius, aut alterius eorum, ſed communi omnium, *vnuſquiſque*, inquit, *veſtrum*. Deinde quòd dicit, *bouem, aut aſinum ſuum*, duobus ineptiſſimis animalibus filiam Abrahæ opponens. Bouem, & aſinum potiſſimum nominauit & quia duo ſunt animalia maximè domeſtica, quæque ad præſepe ligari ſolent, & quia minimæ indigent curæ. Minus enim mirum fuiſſet equum ſoluere, & aquatum ducere, quam aſinum, & bouem, quia equus nobilius eſt animal, maioremque requirit curam. Voluit ergo ſignificare magis eos ea animalia curare, quibus minima cura opus eſt, quàm homines, propter quos non ſolum bos & aſinus, ſed omnia omnino animalia facta ſunt. *Omnia, inquit, ſubiecisti ſub pedibus eius, oues, & boues vniuerſas, inſuper & pecora campi.* contra omnino, quàm Deus faceret, de quo ait D. Paulus, *Nunquid de bobus cura eſt Deo? an propter nos vtique hoc dicit?* Ambroſ. & Beda quare bouem, & aſinum nominauerit, aliam rationem afferunt, vt tacitè bouem, & aſinum omnium animalium ſtupidiſſima opponeret Phariſæis, ſapientioraque illis eſſe ſignificaret, quaſi propheticam illis ſententiam obiiciens, *Cognouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe domini ſui. Iſrael autem non cognouit, & populus meus non intellexit* Iſai. 1. 3. Præterea quod ait, *ſoluit a præſepio, & ducit adaquare*, quod multo maioris operæ, atque laboris eſt, quàm impoſitis manibus dicere, *Dimiſſa es ab infirmitate tua*, quod ſolum fecerat Chriſtus. Ad hæc quod ſequitur, *Hanc autem filiam Abrahæ.* Non enim mulierem nomine generis appellauit, ſed vocauit filiam Abrahæ, quo magis antitheſis eluceret; cum enim & illius cauſa longè maior vtique quàm bouis, & aſini habenda cura erat, tum multo maior etiam, quia filia eſſet Abrahæ, id eſt quæ, cum ad populum Dei pertineret, ſub diaboli tyrannide velut captiua tenebatur. Denique quod addit, *Quam alligauit Satanas ecce decem & octo annis.* Si enim nō a Satana, ſed a cauſis naturalib. ligata fuiſſet, videri poterat non eſſe die ſabbati ſoluenda, cum vero a Satana, id eſt, a communi hoſte generis humani ligata eſſet, quocunque tempore liberationis maturius erat accipienda, maximeque die ſabbati, qui ideirco inſtitutus erat, vt homines a Satana liberarentur. Vim etiam habet, quòd tempus, quo ligata fuerat, expreſſit, *ecce iam decem & octo annis*. nam & hoc tempus tempori illi opponit, quo bos & aſinus ligatus eſſe ſolet, dimidio nimirum die, quo tempore ſoluitur, & aquatum ducitur, quaſi dicat, vos bouem & aſinum, cum per medium tantum diem ſine potu ligatus fuit, ſabbato ſoluitis, & aquatum ducitis, & hanc filiam Abrahæ, quæ non per medium diē, ſed per annos iam decem & octo ligata fuit, ſolui non vultis? Refutauit Irenæus ex hoc loco Valentinianorum ogdoades lib. 2. ca. 40. libro verò 4. cap. 19. docet Chriſtum die ſabbati curando ſecundum legem feciſſe. Quæ ſequuntur vſque ad v. 31. in Matthæo c. 7. 13. & 25. explicauimus.

Pſal. 8. 8

1. Cor. 9. 9.

Vſus loci huius contra hæreticos.

31. *In ipſa die.*] Lucas quod ſequitur eodem die factum dicit, quo ſuperiora; ſed incertum ad quæ ſuperiora referatur, omnia enim, quæ ſupra narrauit, eodem die accidiſſe neceſſe non eſt; & eſt fortaſſe probabilius diuerſo accidiſſe tempore, cùm ea Matthæus diuerſis ſcribat locis. Re incerta æquum eſt ad proxima referre, quæ à verſu 24. & deinceps dicta ſunt. Magnum huius rei argumentum eſt, quòd & paulo poſt probaturi ſumus, hoc in Galilæa contigerit, illa verò omnia, quæ a verſu 14. Lucas commemorauit, in Galilæa etiam contigiſſe ex Matthæo cap. 5. & 7. & 8. manifeſtum eſt. Nam initio capitis 5. dixit Chriſtum vt multitudinem fugeret, in montem ſeceſſiſſe, ibique concionem habuiſſe illam, quam toto capite 5. 6. & 7. enarrauit, quam in monte Galilææ habitam fuiſſe nemo dubitat. Et principio 8. ca. ſcribit de monte deſcendiſſe. Eodem ergo die, vel quo ſuperius narrauit, vel quo deſcendit, quod idem eſt, hoc quod nunc ſcribit, indicat accidiſſe. Contigiſſe autem hoc in Galilæa ex eo ſatis apparet, quòd Phariſæi metum Chriſto Herodis incutiunt, qui non niſi in Galilæa dominabatur. Nam quòd quidam argumentantur vero ſimile non eſſe Phariſæos perſuaſuros fuiſſe Chriſto, vt a Galilæa in Iudæam demigraret, videntur ita loqui quaſi exiſtiment non niſi in Iudæa Phariſæos fuiſſe, cum dubium non ſit, vbicunque Iudæi erant, fuiſſe Phariſæos, omnia enim ea ſecta tunc occupabat. Idque diſertè dicit Lucas cap. 5. 17. *Et erant, inquit, Phariſæi ſedentes, & legis doctores, qui venerant ex omni caſtello Galilææ, & Iudææ, & Ieruſalem.* Nullum ergo caſtellum erat, vbi non eſſent Phariſæi. D. quidem Auguſt. libr. 6. contra Iulian. cap. 8. in Ieruſalem hoc putat eſſe factum; ſed libro 2. de conſ. Euang. cap. 75. videtur ſentire accidiſſe in Galilæa.

Phariſæi erant vbicunque Iudæi.

Exi & vade hinc, quia Herodes vult te occidere.] Quo animo hoc Phariſæi dixerint, Euangeliſta non indicat; ſed non nulli auctores putant, non vt eius ſaluti conſulerent, ſed vt a ſe potius eum ablegarent, id illi dixiſſe. Cyrillus apud D. Thomam Theoph. & Euthym. commen. Quod vt facile credamus, ingenium ipſum, moreſque Phariſæorum perſuadent. Nemo enim ignorat, quàm iniquo, & infenſo in Chriſtum animo fuerint, eo peiores, quod beneuolentiæ cauſa, vt Theophylactus ait, & quaſi ſalutis eius curam haberent, ſe dicere fingebāt; ſecus que id quidam probant, ex eo quod idem Lucas dicit ca. 23. 8. Herodem longo tempore cupiuiſſe Chriſtum audire, & miraculum eius aliquod videre; & ex eo, quòd cum ad ſe Pilatus vinctum miſiſſet, irriſum remiſit. Itaq; probabile non eſt, quod alij dicunt, Phariſæos ſubmiſſos ab Herode fuiſſe, vt id Chriſto denuntiarent, ideoque a Chriſto ad Herodem remiſſos, vt ſuum illi reſponſum redderent. Credibile etiam eſt falſum eos rumorem diſſipaſſe Herodem inſidiari Chriſto; nec enim apud Euangeliſtas legimus Chriſtum vnquam ab Herode quæſitum ad mortem. Triplex ergo malitia in illis erat, & quòd mendacium cōflabant, & quòd Chriſtum, vt inde diſcederet, volebant deterrere, & quòd fingebant ſe illi velle conſulere. Speciem mendacio præbebat, quòd idem Herodis Ioannem Chriſti amicum, atque præconem occidiſſet. Fingebant ſe timere, ne ab eodem Herode Chriſtus occideretur, quod maximè cupiebant. Quod ipſum indicium eſt eos etiam mendacium illud compoſuiſſe. Si enim verum eſſe, quod dicebant, credidiſſent, Herodem inſidias Chriſto parare, non monuiſſent, vt inde diſcederet, ſed vt ibi potiùs maneret, vt occideretur. Magis enim mori eum, quàm diſcedere cupiebant; ac ideirco diſcedere volebant eum, quia non ſperabant fore, vt poſſet occidi. Mittere in exilium conantur, quem occidere non poſſunt. Expreſſum eſt in Phariſæis hæreticorum ingenium. Cum ad aliquam docendi cauſa venimus vrbem, ipſi hæretici ſe Catholicos, & nobis amicos aſſimulantes conſilium dant, vt inde diſcedamus, in magno nos hæreticorum nobis inſidiantium periculo verſari.

Triplex malitia in Phariſæis.

Phariſæis ſimiles hæretici.

32. Et

32. *Ite, dicite vulpi illi.* Admirabilis interpretatio Cyrilli, quam D. Thomas refert, nec enim nunc Cyrilli librum habemus, & Theophyl. & Euthym. in comment. huius loci, Chriſtum non Herodem, ſed illum, qui hoc dixerat vulpem appellaſſe. Nec enim dubium eſt, quin Herodem Chriſtus intelligi voluerit, vt Ambroſ. ſer. 2. & 11. in Pſal. 118. exponit. Vulpem autem Herodem appellat, vt Beda ait, *propter fraudes eius, ac dolos. quod genus fraudis ſit animal, & in fouea ſemper latere deſiderans, odore etiam tetro putens, & nunquam rectis itineribus, ſed tortuoſis anfractibus currens. Quæ cuncta hæreticis, quorum Herodes typum tenet, congruunt, qui Chriſtum occidere, id eſt humilitatem fidei Chriſtianæ credentibus eripere moliuntur.* Mirum cur Chriſtus de Herode abſente ita reſponderit, vt vulpem ſine vllo, vt videtur, commodo, magno verò fortaſſe periculo, vocauerit. Poterat enim ea vox ad Herodem delata iracundiam irritare, vt quod ante fortaſſis non cogitauerat, Chriſtum interficere conaretur. Voluit opinor, Chriſtus oſtendere Phariſæis terrorem ſibi Herodis obiicientibus, ſe ab eo minime timere, nec propter illum minùs ſe liberè locuturum eſſe, quod ſtatim ſe ipſa docet, vulpem appellans eum, quem ſibi illi ad terrorem tanquam leonem obiiciebant. Ad eandem libertatem, & intrepidam animi magnitudinem pertinet, quod non alios, ſed illos ipſos, qui ſe deterrere conabantur, Herodi renuntiare iubet, & quod ait, *Ite, dicite*, emphatica enim verba ſunt.

Herodes hæreticorum typus.

Ecce eiicio dæmonia, & ſanitates perficio hodie, & cras, & tertia die conſummor. D. Aug. lib. 2. de conſenſu Euangeliſt. c. 75. & 76. & lib. 6. contra Iulian. c. 8. & Beda in comment. huius loci myſticè hæc omnia intelligenda eſſe putant, quaſi Chriſtus non de iis, quos à dæmonibus, & ab aliis morbis liberabat, ſed de corpore ſuo myſtico locutus ſit, *quod*, ait D. Paulus, *eſt Eccleſia*, in qua primo die dæmonia eiicit, cum ante baptiſmum homines, per fidem à ſuperſtitionibus dæmonum liberat. Secũda die virtutes multas perficit, cùm homines poſt baptiſmum, ſecundùm præcepta ſua facit, vt viuant. Tertia conſummabitur, quia in reſurrectione ad angelicam perfectionem eius Eccleſia perueniet. Veram interpretationem huius loci Theophyl. Euthym. & Cyrillus, quem D. Thomas citat, tradiderunt, Chriſtum per hodie, & cras non certos dies, ſed breue ſignificaſſe tempus; tertium verò vocaſſe diem quidquid poſt breue illud tempus ſecuturum erat: vt apud Oſee c. 6. 3. *Viuificabit nos poſt duos dies, in die tertia ſuſcitabit nos*, id eſt breue poſt tempus. Quanquam meliùs fortaſſis hoc loco conueniret, vt per hodie, & cras multos potius dies, longumque tempus intelligeremus, quem ſenſum idem Theophylactus videtur attigiſſe. Quemadmodum cum Latinè dicimus etiam, atque etiam, non intelligimus rarò, ſed ſæpè frequenterque, &, vt ait Theophyl. Græci vulgo ſolent dicere, τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ τῇ ἄλλῃ ἐξέρχομαι, die Dominica, & ſequenti proficiſcor, id eſt poſt certum tempus. Hodie enim tempus præſens, cras futurum declarat, cui ſi terminus non aſſignetur, non ſolum longum, ſed etiam infinitum ſignificatur. Hoc, inquam, melius videtur in hunc locum conuenire, vbi non id agebat Chriſtus, vt Phariſæos conſolaretur, quod profectò feciſſet, ſi illis ſignificaſſet breui ſe poſt tempore moriturum. Quid enim erat quod illi magis optarent? Sed volebat potiùs augere materiam inuidiæ, atque doloris. Illi dolebant quod dæmones eiiceret, & alia multa miracula faceret, ille reſpondet, quo magis doleant, ſe longo adhuc tempore idem facturum, id eſt non quoad Herodes, ſed quoad ipſe voluerit. Propterea enim, vt rectè Theophylactus obſeruauit, ita reſpondit, vt nihil aliud diceret, quàm ſe miracula facturum; quod non videtur ad

Coloſſ. 1. 24.

Hodie, & cras, id eſt breue tempus.

A rem, de qua agebatur, pertinere, niſi conſideremus voluiſſe Chriſtum dolorem illis augere. Reſpondet ergo non tam Herodi, cuius metum ipſi obiicere conabantur, quem fictum eſſe ſciebat; quàm illis ipſis, quos ſciebat miracula ſibi inuidere, mortemque citam optare. Atque hoc ſenſu verum eſt, quod ex Cyrillo, Theophyl. & Euthym. ſupra citauimus, Chriſtum non Herodem, ſed Phariſæos ipſos, qui Herodem ſibi minabantur, vulpem appellaſſe. Non quod hæc verba de Herode non dixerit, ſed quòd in perſona Herodis, quã illi ſibi induebant, vt ipſum deterrerent, eos notauerit, atque refellerit. Quòd autem dicit ſe tertia die conſummatum iri, non dubium quin mortem ſuam de- B claret poſt breue futuram tempus. Solet Chriſti mors conſummatio appellari, quod in morte Chriſtus omnia conſummauerit, omnibusque officij ſui partibus perfunctus fuerit. Heb. 2. 10. & 5. 9. aut, vt alij putant, quòd per mortem ad conſummationem, id eſt perfectam gloriam tranſierit, quod propriè ſignificat verbum τελειόω, quo ſæpe de Chriſto loquens vtitur D. Paulus. Ergo indicat Chriſtus his verbis ſibi conſtitutum eſſe moriendi tempus, quod nec ab Herode, nec ab alio quopiam breuiari poſſit; ſe quantùm ipſe decreuerit, non quantùm Herodes, aut Phariſæi volent, victurum eſſe. Tempora autem præſentia pro futuris accipienda ſunt.

33. *Veruntamen oportet me hodie, & cras, & ſequenti die ambulare.* Idem Auguſt. & Beda in iis locis, quos ſuperiore verſu notauimus, exiſtimant, *ambulare* hoc loco idem eſſe, quod ire in Ieruſalem, quia ſtatim ſequitur, quaſi cauſa reddatur cur ambulare, id eſt, in Ieruſalem C ire debeat. *Quia non capit Prophetam perire extra Ieruſalem.* Eodemque modo Theophylactus videtur intellexiſſe. Melius, vt arbitror, Euthym. idem eſſe, quod operari, vt *ambulate, dum lucem habetis*, id eſt operamini Ioan. 12. 35. & *Qui ſequitur me, non ambulat in tenebris* Ioan. 8. 12. & *ſecundum carnem ambulare* Rom. 8. 4. & alia ſexcenta, quæ ex Hebræorum lingua in Græcam, Latinamque manauerunt. Quod enim paulo ante dixerat, *dæmonia eiicio, & virtutes perficio*, alia nunc dicit phraſi *ambulare*. Quo autem modo dicat ſe tertia etiã ambulaturum die, id eſt miracula facturum, officioque functurum ſuo; cùm paulo ſupra tertia ſe die moriturum ſignificaſſet, non difficilis eſt quæſtio. Significauerat ſe tertia die, id eſt in fine tertiæ diei, in fine eius temporis, D quod per tres dies deſignabatur, moriturum. Significat nunc tertio etiam die ambulaturum, id eſt per illud tempus, quod per tres intelligitur dies, operaturum. Quæ non modò contraria non ſunt, ſed ſunt penè idẽ. Maior eſt quæſtio, & ab interpretibus minus animaduerſa, quid faciat illa particula *Veruntamen*: Si ſenſus ſuperiorum verborum eſt, quem Theophylactus, & Euthymius eſſe putant, vt ſignificet Chriſtus ſe breue poſt tempus moriturum, rectè ſequitur, *Veruntamen oportet me hodie, & cras, & ſequenti die ambulare*, tanquam dicat, quamuis breui tempore victurus ſim, & miracula facturus; tamen illud ipſum tempus nec Herodes, nec alius quiſquã breuius mihi poterit efficere, quin toto illo ambulem; aut, nemo me illo ipſo tempore, quod E mihi conſtitutum eſt, prohibere poterit, quo minus ambulem, id eſt officio fungar. Sin alter ſenſus, quem illic magis approbauimus, verus eſt, vt non breue, ſed longum potius tempus ſignificetur, minus videbitur particula, *veruntamen*, conuenire; ſed tamen conuenit. Refertur enim non ad omnia præcedentia, ſed ad illud tantum vltimum, *& tertia die conſummor*, quaſi dicat, quamuis tertia die, id eſt poſt tertiam diem moriturus ſim, tamen interim nemo me impedire poterit, quo minus hoc intermedio tempore miracula faciã. Quod autem dicit, *Oportet*, non ſignificat neceſſitatem, vt Cy-

Ambulare idem quod, operari.

A neceſſitatem, ſed potius voluntatem. Oſtendit enim ſe pro ſuo arbitrio, quando voluerit, moriturum. Aut, vt ego quidem ſentio, neceſſitatem quidem ſignificat, non quidem moriendi, ſed non ante tempus illud à Patre conſtitutum moriendi. Non enim id Chriſtus agebat, vt doceret ſe moriturum eſſe, ſed vt non ante decretum ſibi tempus moriturum. Suam igitur libertatem; Herodis verò neceſſitatem declarat. Libertatem quidem ſuam, quòd ipſe ſibi ad moriendum pro ſuo arbitrio tempus conſtituiſſet. Herodis verò neceſſitatem, quòd in eius non eſſet poteſtate tempus illud anticipare. Huic ſimilis eſt illa ſententia Ioann. 9.4. *Me oportet operari, donec dies eſt.*

Quia non capit Prophetam perire extra Ieruſalem.] Gr. οὐκ ἐνδέχεται; ſiue vertamus, non contingit, ſiue, impoſ- B ſibile eſt, nihil ad ſententiam refert. Nec enim ſenſus eſt, aut nunquam omnino contingere, aut fieri nullo modo poſſe vt extra Ieruſalem Propheta pereat. Sed vocat Chriſtus impoſſibile, aut non contingens, non quòd contingere omnino non poſſit, ſed quòd rarò fiat, idque per hyperbolem, vt eius ciuitatis ingratum erga Prophetas animum notet, quæ vſque adeo eorũ eſſet cædibus aſſueta, vt id ſibi gloriæ duceret, ægreque eius ciues ferre viderentur, ſi quis Propheta ab aliis, quàm ab ipſis occideretur. Nam Ieremiam quidem in Ægypto, Ezechielem in Chaldæa occiſos eſſe tradit Epiphanius in eorum vitis, & Dorotheus in ſynopſi, & quo tempore Iezabel in Samaria regnabat, greges ab ea Prophetarum occiſos legimus 3. Regum 19.10. Ari- C ſtoteles quidem Græcè loquens, cui verbũ οὐκ ἐνδέχεται, familiare eſt, ſemper ponit pro eo, quod fieri non poteſt. Eodemque ſenſu Tertullianus Latinè ex Luca reddens ſolet dicere, *non capit.* Qui Prophetam hoc loco ſolum Chriſtum intelligunt, vim mihi ſententiæ nimis arctando videntur eneruare. Non enim tantùm ob ſuam, ſed etiam ob omnium Prophetarum cædem

Propheta extra Ieruſalem occiſi.

οὐκ ἐνδέχεται, fieri non poteſt.

A accuſat Chriſtus Ieroſolymitanos ciues. Nec futuram tantum cædem ſuam, ſed etiam præteritam omnium Prophetarum illis exprobrat. Quin ex frequentibus Prophetarum cædibus ibi patratis argumentatur fieri non poſſe, vt ipſe, cùm Propheta, atque adeo Prophetarum dominus ſit, alibi quàm Ieroſolymæ occidatur. Hic ſenſus ex ſequentibus confirmatur, *Ieruſalem, Ieruſalem, quæ occidis Prophetas.* Nec ibi de ſe loquitur ſolo; ſed illi omnium Prophetarum cædem tribuit, quia ipſa maximam eorum partem occiderat, ſeſque Prophetarum carnificinam exercere profitebatur. Quemadmodum cum illis dicit, *vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ* Matth 23.35. & ſupra c.11.50.51. Monet Theo- B phylact. non imponi Ieroſolymitanis ciuibus peccandi neceſſitatem, ſed ſignificari ideo fieri non poſſe, quia illi nolunt. Id dubium non eſt hanc eſſe verborum ſententiam; at quomodo ſuperioribus hæret? August. & Beda, quique exiſtimant ſuperius illud verbum *ambulare* idem eſſe quod ire Ieroſolymam, facilè verba coniungunt; cauſam enim reddi putant, cur dixerit Chriſtus ſe Ieroſolymam iturum eſſe, quia fieri non poteſt, vt Propheta alibi moriatur. Nobis verò, qui eam ſupra opinionem refutauimus, ſoluendus adhuc nodus relinquitur. Puto hæc verba ad id, quod proximè præceſſit eſſe referenda, ſed ſenſu penitus alio. Dixerat ſe moriturum, ſed non ſtatim, vt illi minabantur; quia adhuc oportebat ſe hodie, & cras, & ſequenti, id eſt vſ- C que ad deſtinatum tempus facere miracula, & explere partes omnes officij ſui. Idem his verbis confirmat, non poſſe ſe ſtatim occidi; cùm in Galilæa eſſet, & fieri non poſſet, vt extra Ieroſolymam Propheta occideretur.

Ieruſalem maximam partem Prophetarum occiderat.

Quæ reliqua ſunt vſque ad finem capitis, apud Matthæum à nobis tracta-
ta ſunt.

CAPVT XIV.

1. ET factum eſt cum intraret Ieſus in domum cuiuſdam principis Phariſæorum ſabbato mandu-
care panem, & ipſi obſeruabant eum. 2. Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum. 3.
Et reſpondens Ieſus dixit ad Legiſperitos, & Phariſæos, dicens: Si licet ſabbato curare? 4. At
illi tacuerunt. Ipſe verò apprehenſum ſanauit eum, ac dimiſit. 5. Et reſpondens ad illos dixit:
Cuius veſtrum aſinus, aut bos in puteum cadet, & non continuo extrahet illum die ſabbati? 6. Et non poterant
ad hæc reſpondere illi. 7. Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos. 8. Cum inuitatus fueris ad nuptias, non diſcumbas in primo loco, ne forte honoratior te ſit
inuitatus ab illo, 9. & veniens is, qui te & illum vocauit, dicat tibi: Da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouiſſimum locum tenere. 10. ſed cum vocatus fueris, vade, recumbe in nouiſſimo loco: vt, cum vene-
rit qui te inuitauit, dicat tibi: Amice, aſcende ſuperius. Tunc erit tibi gloria coram ſimul diſcumbentibus:
11. quia omnis, qui ſe exaltat, humiliabitur: & qui ſe humiliat, exaltabitur. 12. Dicebat autem & ei, qui ſe
inuitauerat: Cum facis prandium, aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, ne-
que vicinos diuites: ne forte te & ipſi reinuitent, & fiat tibi retributio. 13. ſed cum facis conuiuium, voca
pauperes, debiles, claudos, & cæcos: 14. & beatus eris, quia non habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi
in reſurrectione iuſtorum. 15. Hæc cum audiſſet quidam de ſimul diſcumbentibus, dixit illi: Beatus, qui
manducabit panem in regno Dei. 16. At ipſe dixit ei: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit
multos. 17. Et miſit ſeruum ſuum hora cœnæ dicere inuitatis vt venirent, quia iam parata ſunt omnia. 18.
Et cœperunt ſimul omnes excuſare. Primus dixit ei: Villam emi, & neceſſe habeo exire, & videre illam: rogo
te habe me excuſatum. 19 Et alter dixit: Iuga boum emi quinque, & eo probare illa: rogo te habe me excuſa-
tum. 20. Et alius dixit: Vxorem duxi, & ideo non poſſum venire. 21. Et reuerſus ſeruus nunciauit hæc domi-
no ſuo. Tunc iratus paterfamilias, dixit ſeruo ſuo: Exi citò in plateas, & vicos ciuitatis: & pauperes, ac debiles,
& cæcos, & claudos introduc huc. 22. Et ait ſeruus: Domine, factum eſt vt imperaſti, & adhuc locus eſt. 23.
Et ait dominus ſeruo: Exi in vias, & ſepes: & compelle intrare, vt impleatur domus mea. 24. Dico autem vobis
quod nemo virorum illorum, qui vocati ſunt, guſtabit cœnam meam. 25. Ibant autem turbæ multæ cum eo:
& conuerſus dixit ad illos: 26. Si quis venit ad me, & non odit patrem ſuum, & matrem, & vxorem, & filios,
& fratres, & ſorores, adhuc autem & animam ſuam, non poteſt meus eſſe diſcipulus. 27. Et qui non baiulat

Prouer. 25. a 7. Mat. 23. b. 12. Inf. 18. c 14.
Tob. 4. b. 7. Prou. 3. b 9.
Matt. 22. a. 2. Apocal. 19. b. 9.
Matt. 10. d. 37. Matt 10. d. 38 & 16. d. 24.

crucem

crucem ſuam, & venit poſt me, non poteſt meus eſſe diſcipulus. 28. *Quis enim ex vobis volens turrim ædificare, non prius ſedens computat ſumptus, qui neceſſarij ſunt, ſi habeat ad perficiendum,* 29. *ne, poſteaquàm poſuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes, qui vident, incipiant illudere ei,* 30. *dicentes: Quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit conſummare?* 31. *Aut quis rex iturus committere bellum aduerſus alium regem, non ſedens prius cogitat, ſi poſſit cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit ad ſe?* 32. *alioquin adhuc illo longe agente, legationem mittens rogat ea, quæ pacis ſunt.* 33. *Sic ergo omnis ex vobis, qui non renunciat omnibus, quæ poſſidet, non poteſt meus eſſe diſcipulus.* 34. *Bonum eſt ſal. Si autem ſal euanuerit, in quo condietur?* 35. *Neque in terram, neque in ſterquilinium vtile eſt, ſed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.*

Mar. 8. d. 34

Matth. 5. b 13. Mar. 9 g 50.

IN CAP. XIV.

1. ET *factum eſt cum intraret Ieſus in domum cuiuſdam principis Phariſæorum.*] Hic locus, vt Irenæus lib. 3. cap 14. admonuit, proprius eſt Lucæ. Non ſignauit tempus, quo hæc acciderint, quod tamen ſolet omnium Euangeliſtarum diligentiſſimè facere. Eo ipſo, quod id hoc loco non fecit, intelligere debemus, cum nihil repugnare videamus, hæc eodem loco, ac tempore accidiſſe. Potuit quidem res diuerſo geſtas tempore propter argumenti ſimilitudinem narrando coniungere, quod & ipſum aliquando, & Matthæum atque Marcum ſæpe facere ſolere frequenter adnotauimus. Nam c. ſuperiore ver 14. ſimile narrauerat exemplum mulieris ſabbato curatæ, ſed id eos feciſſe credere debemus, cùm apparet aliunde diuerſo tempore res factas; quod cum hic non appareat, non eſt temere credendum. Sententia facilis, cum inuitatus fuiſſet Chriſtus à principe quodam Phariſæorum, non recuſauit. Nam inuitatum eum fuiſſe vero ſimile eſt; non enim ad Phariſæos homines ſibi tam iniquos non inuitatus adiiſſet. Satis magnæ fuit humanitatis inuitatum ad inimicum ire. Quod cur fecerit ſæpe alijs locis ſimilibus expoſuimus. Venerat *quærere, & ſaluum facere quod perierat.* Præter eam alia hoc loco ratio impuliſſe videtur Chriſtum. Sciebat, vt Deum nihil latere poterat, qui in eo conuiuio futuri eſſent, quàmque faciendi miraculi in Phariſæorum oculis, ac die ſabbati occaſionem eſſet habiturus. Noluit idoneam negligere occaſionem verbis, factiſque docendi eos, & ipſorum in ſabbati obſeruatione ſuperſtitionem coarguendi. Quo animo princeps Phariſæorum eum inuitauerit, nulla coniectura ſuſpicari poſſumus. Euthymius non omnino quidem malo, ſed tamen gloriæ cupido id eum feciſſe putat, vt oſtenderet ſe non ex illis eſſe, qui Chriſto inuidere viderentur. Alij ad hoc ipſum inuitaſſe Chriſtum exiſtimant, vt inſidias illi domi ſuæ poneret, & hamum quodammodo, quo illum caperet, in ipſis, quas illi dabat, eſcis conderet, experiens num ſabbato curaret, aut aliquid aliud faceret, diceretue, vnde accuſationis contra eum materia ſumi poſſet. Facit probabilem ſuſpicionem, quod dicit Euangeliſta, *& ipſi obſeruabant eum*, quaſi ipſa nimis diligenti obſeruatione declarauerint, quo Chriſtum animo vocaſſent. Opinio eſt Phariſæorum moribus non indigna. Quòd eum qui Chriſtum inuitauit, Euangeliſta principem Phariſæorum vocat, intelligendum eſt non ſolùm cunctos inter ſe ſacerdotes, ſed ſingulas etiam ſacerdotum familias, ſingulas ſynagogas, ſingulas ſectas, ac ſingulas pene artes ſuum quendam principem habuiſſe, qui omnibus dignitate, auctoritateque antecelleret. Nam & Zachæus ille *princeps publicanorum* appellatur cap. 19. 2. & *princeps ſynagogæ* ſupra legimus c. 8. 41. & alibi principem Iudæorum Ioann. 3. 1.

Inf. cap 19. in Matthæi cap. 11.

Quo animo Chriſtum princeps Phariſæorum inuitauerat.

Princeps Phariſæorum qui dicebantur.

Et ipſi.] Phariſæi, qui ſimul erant inuitati, vt vero ſimile eſt, &, vt tradit Euthymius, Legiſperiti, & Phariſæi, vt exponitur ver 3. Obſeruabant autem eum, non vt venerarentur; quod verbum etiam obſeruandi ſignificat; ſed vt accuſarent, vt Chriſtus declarauit. Græcè nulla eſt ambiguitas, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

2 *Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum.*] Sunt qui ſuſpicentur à Phariſæis ſubmiſſum fuiſſe, vt Chriſtum ad curandum hominem prouocarent, materiamque inde caperent accuſationis. Sed id Euangeliſtæ non tacuiſſet, qui non tacuit Phariſæos intentos fuiſſe, vt Chriſtum obſeruarent. Hydropiſis quis morbus ſit, nemo opinor neſcit, & Beda multis verbis declarat. Si quis autem eius allegoriam requirat, Ambroſ. hoc loco legat, & Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 29. Ac ne poëtæ quidem id tacuêre.

3. *Et reſpondens Ieſus.*] Loqui exorſus. Sæpe iam hunc Hebraiſmum explicauimus. Quanquam Beda hoc verbum ad illud refert, quod paulo ante dictum eſt, *Obſeruabant eum*, quaſi eorum obſeruationi & cogitationibus dicatur reſpondiſſe. Videbat Chriſtus intimas Phariſæorum cogitationes, ſciebatque ſe ab illis obſeruari, num ſabbato curaret, ſed non audere eos palam id præ ſe ferre. Elicit igitur ipſos ad diſputationem & interrogare non audentes interrogat, num liceat ſabbato curare.

4. *Ipſi vero tacuerunt.*] Quid enim reſpondere poterant? *Nec enim lex*, vt ait Euthymius, *id fieri prohibebat; & caritas perſuadebat fieri.* Et ſi licere reſpondiſſent, contra ſe locuti fuiſſent, cur enim ſi licebat, Chriſtum obſeruabant? ſi non licere, timebant, vt exponit Beda, quod futurum erat, ne ipſis Chriſtus obiiceret, cur ergo illi bouem, aut aſinum, qui die ſabbati in puteum cecidiſſet, extraherent? Sic hæreticos coarguere debemus. Nam quæ in nobis reprehendunt, ipſi faciunt.

Hæretici quomodo coarguendi.

Ipſe verò apprehenſum ſanauit eum, ac dimiſit.] Priùs ſanat, deinde factum defendit, exemplo nos ſuo docés, non eſſe bona opera propter malignorum hominum calumniam, aut ſcandalum relinquenda. Cur *apprehenſum*, id eſt tactu ſanauerit, cum ſolo verbo, vt paralyticum illum ſeruum Centurionis apud Matthæum cap. 9. 13. ſanare potuiſſet, ſæpe docuimus. Voluit oſtendere ſe non ſolùm vt Deum, ſed etiam vt hominem vim habere curandi, & humanitatem ſuam inſtrumentum eſſe diuinitatis. Dimiſit autem, vel vt eius inceſſus reſtitutæ teſtimonium eſſet ſanitatis; vel quia noluit eum intereſſe, cùm Phariſæos coargueret, vt eo abſente liberius ageret eius cauſam, cum nulla adulationis ſuſpicio ſubeſſe poterat.

Cur tactu ſanauerit Chriſtus. Matth. 9 3. Mar. 7. 33.

5. *Et reſpondens.*] Pergens loqui cum illis, nihil n. illi dixerant, vide v. 3. Conuincit eos ipſorũ factis, & ſumpto ſimul à maiore ad minus, & à minore ad maius argumento. Nã bos, & aſinus multo minoris, quã homo erãt; & illi in ſabbato bouẽ, & aſinũ liberabãt, ſi in puteũ cecidiſſent; cur ego ipſe hominẽ nõ liberarem? Et bouẽ, & aſinum de puteo extrahere multo maioris operis erat, quàm curare hominẽ, eo præſertim modo, quo curabat Chriſtus, aut ſolo verbo, aut ſolo tactu nullo opere, nullo labore; quæ ſola in ſabbato prohibebãtur. Ad extrahendum autem bouem, aut aſinũ multò ſæpe

labore opus erat; [illegible] pateant profunda, vt eo [illegible] fuit. Nam in foſſam boues, & aſini animalia minimè habilia ſæpe, in puteum rarò cadunt; & credendum eſt Chriſtum ex re vſitata argumentum ſumpſiſſe. Aut certe pro ciſterna, quarum in Paleſtina frequens erat vſus, lexque extabat Exodi 21.33.34. *Si quis aperuerit ciſternam, & foderit, & non operuerit eam, incideritq; bos, aut aſinus in eam, reddet dominus ciſternæ pretium iumentorum.* Cur autem eo potius, quàm alio vſus fuerit exemplo, nulla fortaſſe alia cauſa fuit, quàm quod ea duo animalia maximè omnibus communia, & maximè domeſtica eſſent, eorumque haberetur maior cura. Sicut cap. ſuperiore verſ. 15. in ſimili cauſa, ſimili etiam exemplo vſus eſt. Quanquam Auguſtinus libro 2. qq. Euangel. cap. 29. & Beda hoc loco aliam indicant fuiſſe cauſam, quod & bos aut aſinus, qui in puteum cecidiſſet, & homo qui hydrope laboraret, ſimiles eſſent. Vterque enim nimio laborabat humore. Obſeruauit idem Beda Chriſtum hoc exemplo, Phariſæorum auaritiam notare voluiſſe, quod cùm ipſi auaritiæ cauſa plus in ſabbato laboris ſuſciperent, ſe reprehenderent, qui caritatis cauſa ſine vllo labore ſuo ſabbato curaret.

Phariſæorum auaritiam notat Chriſtus.

7. *Dicebat autem & ad inuitatos parabolam.*] Non eſt propriè parabola, quæ proponitur, ſed aut parabolam vocauit, quia exemplo conuiuij, & moderationis in eo ſeruandæ, docet vbique ſeruandam humilitatem, aut, vt ego ſuſpicor, aliquam veram parabolam Chriſtus propoſuit, quam Euangeliſta prætermiſerit; deinde parabolam ad vtilitatem auditorum accommodans dixit, quæ hic ponuntur; quam accommodationem Euangeliſta parabolam appellauerit; aut certè hæc ipſa, quæ non parabolæ, ſed præcepti forma narrat Euangeliſta, ad modum parabolæ Chriſtus dixit, fuiſſe quempiam, qui magnum feciſſet conuiuium; aliquem ex inuitatis primum locum, quo indignus erat occupaſſe; alium, qui meliore dignus erat, occupaſſe vltimum; qui eos inuitauerat, illum in inferiorem locum deieciſſe, hunc in ſuperiorem tranſtuliſſe: ſic illis eſſe faciendum. Parabola vtilis eſt, ſed facilis. Declarat re ipſa Chriſtus quamobrem ad conuiuium veniſſet, non vt paſceretur, ſed vt doctrina potiùs ſua paſceret ipſe conuiuas. Vide quæ ſequuntur vſque ad verſ. 28. apud Matthæum in locis ad marginem adnotatis, illic enim omnia tractauimus.

Cur ad conuiuium venerit Chriſtus.

28. *Quis enim ex vobis volens turrim ædificare.*] Quomodo duæ ſequentes parabolæ, iis, quæ ſupra dicta ſunt, adhæreant, nō facile dictu eſt. Hoc tamen vtramque ſpectare arbitror, vt cum Chriſtus dixiſſet ei, qui ſe ſequi vellet, tollendam eſſe crucem, doceat nunc rem non eſſe facilem ſequi ſe, nec temere ſuſcipiendam: ſed etiam atque etiam conſiderandam ei, qui eam velit ſuſcipere profeſſionem. Quemadmodum qui turrim vult ædificare, non aggreditur temere, ſed etiam atque etiam conſiderat, num poſſit neceſſariis ſumptibus ſufficere. Et qui cupit bellum aduerſus alium gerere, non temere mouet, ſed diligenter prius apud ſe reputat, num ſatis habeat virium ad reſiſtendum. Cæterum quod dicitur verſ. 26. & 27. duobus modis quidam intelligi poſſe dicunt, aut ita vt Chriſtus de omnibus loquatur, qui ſe ſequi, id eſt Chriſtiani eſſe velint, loquatur, aut ita vt de ſolis agat, qui diſcipuli, aut Apoſtoli [illegible] eſſe. Si poſteriorem ſequamur ſenſum, faciliorem eſſe parabolarum applicationem. Chriſtianum enim eſſe, rem eſſe facilem, nec, vt Chriſtiani ſimus, diu nobis eſſe deliberandum, omnes ſatis adiuuante diuina gratia habere virium, vt Chriſtianam ſeruemus legem, *Iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue*, ait ipſe Chriſtus Matthæi 11.30. Eſſe autem diſcipulum Chriſti, id eſt non tantùm præcepta, ſed etiam conſilia ſeruare, rem eſſe difficilem, & arduam, quam omnes perficere non poſſint, æſtimandum igitur, atque metiendas ſatis cuique vires eſſe, antequam id oneris tollat, ne temere ſuſcepto ſuccumbat. Si priorem, difficilius eſſe parabolas accommodare. Quomodo enim iubebit Chriſtus, vt antequam Chriſtiani efficiamur diu deliberemus & niſi nos ſatis virium habere ſenſerimus, fidem non ſuſcipiamus? Primùm enim quis, vt Chriſtianus ſit, adiuuante diuina gratia nō ſatis habet virium? Deinde quomodo nos Chriſtus dehortaretur, ne Chriſtiani efficeremur? Denique quomodo cum aduerſario, id eſt cum Diabolo, cum quo ſuſcepta lege Chriſti bellum gerere parabamus, pax nobis facienda eſt, ſi nos illi videamus pares viribus eſſe non poſſe? An concedendū illi aliquid erit? Credo tamen illum priorem verum eſſe ſenſum. Sed quomodo omnes Chriſtiani patrem, & matrem, & vxorem, & quidquid denique carum habent, relinquere debeant, & Chriſti crucem tollere apud Matthæum c. 10. 38. & 16. 24. docuimus. Cæterum in hoc tantum has duas parabolas fuiſſe propoſitas, vt doceret Chriſtus omnem à nobis diligentiam adhibendam eſſe, nihil non agendum, vt & Chriſtum ſequamur, & in ſuſcepta profeſſione Chriſtiana perſeueremus, & omnes eius partes impleamus. Turpe eſſe & damnoſum, aut ab incœpto deſiſtere, aut vere non eſſe, quod vocamur. *Melius erat illis*, inquit Petrus 2. epiſtola. cap. 2. 21. *non cognoſcere viam iuſtitiæ, quam poſt agnitionem retrorſum conuerti ab eo, quod illis traditum eſt, ſancto mandato.* Hoc ergo duabus parabolis hoc loco à Chriſto ſignificatur, quod apertius, & breuius dixit D. Paulus 1. Corinth. 9. 24. 25. *qui in ſtadio currunt, ab omnibus ſe abſtinent.* Hunc eſſe ſenſum vtriuſque parabolæ, ex earum concluſione, quæ ponitur ver. 33. perſpicitur: *Sic ergo omnis ex vobis, qui non renunciat omnibus, quæ poſſidet, non poteſt meus eſſe diſcipulus.* Itaque cætera, quæ in parabolis iſtis dicuntur, ſi ineptire nolimus, accommodare ad rem ſignificatam non debemus, vt quid ſit turrim ædificare. Nihil enim aliud ſignificat, quàm rē arduam, atque difficilem ſuſcipere, quale eſt Chriſti eſſe diſcipulum, quæ non eſt ſegni cura, ſed omni ſtudio, diligentiaque ſuſcipienda, ne ab omnibus rideamur, ſi, quod ſuſcepimus, perficere nequeamus; idemque ſignificat ſuſcipere bellum. Ideoque in turri, & bello potiùs, quā in aliis rebus parabolas Chriſtus poſuit, quòd res ſint duæ maximè difficiles, & ſumptuoſæ palatia, turreſque ædificare, & bellum gerere, quæ maximo, ac diligentiſſimo indigeant apparatu. Quod autem dicit, v. 28. *ſedens computat ſumptus*, nihil aliud ſignificat, quā ex otio, & prudenti conſilio omnem apparatum adhibendum. Cogitamus enim ſeriò, quæ ſedentes cogitamus. Sicut *Maria ſedens ſecus pedes Domini audiebat verbum illius.* c. 10. 39. Et cogitare, *ſi poſſit, cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit ad ſe* v. 31. eſt videre, verum parem diligentiam, & apparatum afferat rei ſuſcipiendæ, verum faciat quidquid facere is debet, qui Chriſtum ſequi velit. Mittere verò legationem, & rogare *ea quæ pacis ſunt*, id eſt, quæ ad pacem pertinent, tractare, non eſt à Diabolo hoſte capitali noſtro pacem petere, quocum perpetuum nobis bellum gerendum eſt; nec pacem vnquam licet pangere. Præſtat ab eo in bello vinci, quàm cum eo pacem habere. Nam & in pace vincimur, hoc etiam peiùs, ac turpius, quod in bello quidem, vt milites decet, repugnantes, atque reſiſtentes; in pace volentes ſine vulnere, ſine ſanguine ſuperamur. Cæterum rogare, *quæ pacis ſunt*, eſt rem arduam non ſuſcipere niſi paratum. Neque docet Chriſtus debere nos à ſequendo ſe deſiſtere, omnes enim vult ſequi ſe, & vt ait D. Paulus *ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire*; ſed debere ſequi bene paratos, accinctos lumbis noſtris, & lucernas ardentes manibus tenentes, vt ſupra dixit in re conſimili. Neque quærendum

Quid ſit turrim ædificare in hac parabola.

Quid ſit rogare, quæ pacis ſunt.

1. Tim. 2. 4.
Luc. 12. 35.

dum curioſè eſt, quis ille rex ſit, aduerſus quem ſuſcipiendum nobis eſt bellum; quia, vt diximus, bellum aduerſus alium regem, id eſt aduerſus hominem potentem ſuſcipere, nihil aliud eſt quàm aggredi rem arduam, atque difficilem. Quòd ſi quis contendat oportere perſonam aliquam certam per regem iſtum intelligi, non exiſtimo Diabolum, vt magna pars auctorum putat, ſed Chriſtum potius ipſum intelligendum; ille enim eſt cuius cauſa tantus requiritur apparatus; ille cū A quo bellum ſuſcipiendum, id eſt res difficiles aggrediendæ, crux ſua cuiq; tollẽda eſt. Bellũ enim aduerſus alium regem ſuſcipere non ſignificat, vt diximus, inimicitias, quæ nullo modo cum Chriſto gerendæ ſunt; ſed ſignificat potiùs eius amicitiæ cauſa aggredi res arduas, quale eſt crucem eius ferre. Hic, vt opinor, verus & literalis vtriuſque parabolæ ſenſus eſt. Qui alios deſiderabit ſenſus, apud multos inueniet. legat modò D. Augu. lib. 2. qq. Euang c. 31. & Theoph. & Bedam in comm.

CAPVT XV.

1 ERANT *autem appropinquantes ei publicani, & peccatores vt audirent illum. 2. Et murmu-*
rabant Phariſæi, & Scribæ, dicentes: Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis 3 Et ait
ad illos parabolam iſtam dicens: 4. Quis ex vobis homo, qui habet centum oues: & ſi perdiderit Mat. 18. b.
vnam ex illis, nonne dimittit nonaginta nouem in deſerto, & vadit ad illam, quæ perierat, do- 12.
nec inueniat eam? 5. Et cum inuenerit eam, imponit in humeros ſuos gaudens: 6. & veniens domum conuocat
amicos, & vicinos, dicens illis: Congratulamini mihi quia inueni ouem meam, quæ perierat? 7. Dico vobis quòd
ita gaudium erit in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non
indigent pœnitentia. 8. Aut quæ mulier habens drachmas decem, ſi perdiderit drachmam vnam, nonne ac-
cendit lucernam, & euerrit domum, & quærit diligenter, donec inueniat? 9. Et cum inuenerit conuocat amicas,
& vicinas, dicens: Congratulamini mihi quia inueni drachmam, quam perdideram? 10 Ita dico vobis, gaudium
erit coram angelis Dei ſuper vno peccatore pœnitentiam agente. 11. Ait autem: Homo quidam habuit duos fi-
lios: 12 & dixit adoleſcentior ex illis patri: Pater, da mihi portionem ſubſtantiæ, quæ me contingit Et diuiſit il-
lis ſubſtantiam. 13. Et non poſt multos dies, congregatis omnibus adoleſcentior filius peregrè profectus eſt in re-
gionem longinquam, & ibi diſſipauit ſubſtantiam ſuam viuendo luxurioſè. 14. Et poſtquam omnia conſummaſ-
ſet, facta eſt fames valida in regione illa, & ipſe cœpit egere: 15. Et abiit, & adhæſit vni ciuium regionis illius.
Et miſit illum in villam ſuam vt paſceret porcos. 16. Et cupiebat implere ventrem ſuum de ſiliquis, quas porci
manducabant: & nemo illi dabat. 17. In ſe autem reuerſus, dixit: Quanti mercenarij in domo patris mei abun-
dant panibus, ego autem hic fame pereo! 18. Surgam, & ibo ad patrem meum, & dicam ei: Pater, peccaui in cæ-
lum, & coram te. 19. Iam non ſum dignus vocari filius tuus: fac me ſicut vnum de mercenarijs tuis. 20. Et ſur-
gens venit ad patrem ſuum. Cum autem adhuc longe eſſet, vidit illum pater ipſius, & miſericordia motus eſt, &
accurrens cecidit ſuper collum eius, & oſculatus eſt eum. 21. Dixitque ei filius: Pater, peccaui in cælum, & coram
te, iam non ſum dignus vocari filius tuus. 22. Dixit autem pater ad ſeruos ſuos: Cito proferte ſtolam primam, &
induite illum, & date annulum in manum eius, & calceamenta in pedes eius: 23. & adducite vitulum ſagina-
tum, & occidite, & manducemus, & epulemur: 24. quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, &
inuentus eſt. Et cœperunt epulari. 25. Erat autem filius eius ſenior in agro: & cum veniret, & appropinquaret
domui, audiuit ſymphoniam, & chorum: 26. & vocauit vnum de ſeruis, & interrogauit quid hæc eſſent. 27.
Iſque dixit illi: Frater tuus venit, & occidit pater tuus vitulum ſaginatum, quia ſaluum illum recepit. 28. Indi-
gnatus eſt autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egreſſus, cœpit rogare illum. 29. At ille reſpondens, dixit
patri ſuo: Ecce tot annis ſeruio tibi, & nunquam mandatum tuum præterii, & nunquam dediſti mihi hœdum
vt cum amicis meis epularer: 30. ſed poſtquam filius tuus hic, qui deuorauit ſubſtantiam ſuam cum meretricibus,
venit, occidiſti illi vitulum ſaginatum. 31. At ipſe dixit illi: Fili, tu ſemper mecum es, & omnia mea tua ſunt:
32. epulari autem, & gaudere oportebat, quia frater tuus hic, mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus eſt.

IN CAP. XV.

1. ERANT *autem appropinquantes ei publicani, & peccatores.*] Solebant appropinquare, ſolebant verſari cum illo, eumque inuitare; non enim voluit Euangeliſta factum vnum ſingulare, ſed conſuetudinem ſignificare, quam eandem in Chriſto Phariſæi reprehenderunt. Parabolam ſequentem vſque ad ver. 8. explicauimus apud Matthæum c. 18. 12.

8. *Aut quæ mulier habens drachmas decem.*] Eodem hæc parabola pertinet, quo ſuperior; meritò Chriſtum plus diligentiæ, & ſtudij ſolitum ponere in conuertendis peccatoribus, quàm in iis, qui aut minùs peccatores erant, aut minus ſibi eſſe videbantur. Lege explicationem ſuperioris parabolæ apud Matthæum, & hanc ad eundem modum interpretare; idẽ enim vtriuſque, vt diximus, eſt ſenſus. Nec magis quærendum hic eſt, quæ ſint decem iſtæ drachmæ; quàm illic quærendum diximus, quæ fuerint centum illæ oues. Drachma verò quid ſit, docuimus apud Matthæum cap. 17. 24. Cur E in muliere habente decem drachmas, id eſt Regales Hiſpanicos decem parabolam poſuerit, non eſt difficile conijcere. Oportebat in re nota, & vſitata proponere; & nihil vſitatius, quàm vt mulier, quæ decem haberet drachmas, vnam perdidiſſet, lucernam accenderet, domum euerteret, inuenta drachma cum vicinis gratularetur. Cur illic centum oues, hic decem drachmas dixerit numero variato, in promptu ratio eſt. Solet plerunque paſtor vnus centum plus minùs oues cuſtodire. Solet mulier vna pauper, quæ labore ſuo victum quærit, decem habere drachmas plus minùſue. Hic totus pauperis mulieris cenſus eſt. Nec aliud in his numeris myſterium ſubeſſe arbitror. Non prohibeo tamen lectorem ad vſum præſertim concionandi popularem myſteria, & allegoricos excogitare ſenſus, quin & auctores, vnde haurire poſſit, indicabo. Legat Auguſtinum lib. 2. qq. Euang. cap. 33. Gregor. hom. in Euangel. 34. Bedam, Theophylact.

& Euthymium hoc loco. Greg. Nazianz. orat. 2. de Paſcha, & Nicetam eodem loco. Gregor. Nyſſen. & Cyril. in Catena D. Thomæ. Vtatur tamen prudenter, & ita allegorias conſectetur, vt à ſenſu literali non diſcedat. Quod me non piget ſæpè monere.

11. *Homo quidam habuit duos filios.*] Concluſionem duarum præcedentium parabolarum altera Chriſtus parabola confirmat. Concluſio fuerat maius in cœlo gaudium eſſe propter vnum peccatorem, qui egerit pœnitentiam, quàm propter nonaginta nouem iuſtos, qui pœnitentia non indigerent. Hoc confirmat exemplo patris ſumma lætitia, & gratulatione perditum filium recipientis. Hic finis parabolæ eſt, cui quaſi appendix pars altera coniungitur filij maioris ob receptum à patre tanta lætitiæ ſignificatione fratrem indignantis, & obmurmurantis. Cuius perſona Phariſæi reprehenduntur, quòd murmuraſſent, propterea quòd Chriſtus publicanos, & peccatores in conſortium ſuum recipiebat, quod, vt ait Beda, proprium huius parabolæ eſt ſuperioribus additum. Tres potiſſimum in parabola perſonæ ſunt, in quibus eius ſententia tota verſatur, pater, & filio duo. Nam cæteræ, de quibus mentio etiam in ea fit, vt herus ille, cui iunior frater in regione longinqua ſeruiuit, & ſerui illi, quibus pater dicit verſ. 22. *Cito proferte ſtolam primam, & induite illum*, & tibicines, & ſi quæ aliæ introducuntur, ad tres illas primas reuocantur, & velut partes quædam illarum ſunt; itaque propriam fortaſſe ſignificationem non habent. Singulæ tamen cum omnibus circunſtantiis, quæ illis ſiue ſignificationis, ſiue ornatus cauſa tribuuntur, explicandæ ſunt; diligenterque diſcernendum, quod ſæpè monuimus in omnibus parabolis in primis fieri oportere, quid ad aliquid ſignificandum, quid ad ornandam, explendamque parabolam dictum fuerit. Hominem illum, qui duos habebat filios, dubium non eſt, idque omnes concedunt, Deum ſignificare. Id enim agebat Chriſtus, vt doceret Deum libenter ad ſe per pœnitentiam redeuntes recipere peccatores. Sed placet ſane mihi, quod Ambroſius videtur indicare Chriſtum ipſum eum eſſe hominem; ipſe quippe erat, qui peccatores non reuertentes, ſicut perditas paſtor oues, quærebat, reuertentes verò lætus excipiebat; & ad defendendum factum ſuum tres hasce parabolas poſuit. Ipſe igitur eſt, qui per hominem illum ſignificatur; vnde etiam ſequitur illum eſſe Deum, cùm procul dubio homo ille Deus ſit, quem ſalute hominum lætari docet. Cum dicit, *Homo quidam*, videtur in voce *Homo* tacitam quandam inter Deum, & homines antitheſim inſinuare, quaſi dicat, ſi homo quidam, qui crudelis, & iniuriarum memor eſſe ſolet, hoc fecit, quid Deum natura ſua benignum, ac miſericordem facturum putatis? quanta lætitia redeuntes ad ſe per pœnitentiam peccatores amplexurum: vt ſupra cap. 11. 13. & Matt. 7. 11. *Si ergo vos, cum ſitis mali noſtis bona data dare filiis veſtris, quanto magis pater veſter de cœlo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?* Duobus filijs plerique putant duos populos Iudaicum & Gentilem ſignificari, Iudaicum maiorem, Gentilem minorem natu eſſe, quia ille iam inde ab origine ſua Deum coluit, eiuſque filius fuit, nec ab eius domo, id eſt Eccleſia receſſit: hic poſt genitus, quia poſterior Deum nouit, atque in illum credidit, accepta à patre parte ſubſtantiæ ſuæ, quæ ſe contingebat, id eſt ſola natura, ſola liberi arbitrij facultate, ſine lege, ſine gratia, ſine vllis ſupra naturam donis abiit in regionem longinquam, id eſt longè à Deo diſceſſit, & homini cuidam, id eſt Diabolo principi huius mundi, Ariſtoteli, Platoni, aliiſque Philoſophis adhæſit, qui vix illum ſiliquis, id eſt humanis artibus alebant, plus ſonitus, atque vanitatis, quàm alimenti, & ſoliditatis habentibus. Ad hunc ferme modum Hieron. in epiſtola de hac ipſa parabola ad Damaſum ſcripta, Aug. lib. 2. qq. euang. c. 35. Beda in comment. Bernardus in ſerm. de diuerſis affectionibus animæ. Dedit opinioni probabilitatis ſpeciem, quòd Iudæi venientibus ad Eccleſiam Gentilibus, benigneque acceptis murmurauerint. Iuuiſſet magis opinionem, ſi quod Tertullianus in libro de pudicitia tradidit, verum eſſet, publicanos illos, & peccatores, quos ad ſuam conſuetudinem Chriſtus admittebat, fuiſſe Gentiles. Illorum enim occaſione tota parabola poſita eſt. Sed id Hieron. in epiſtola ad Damaſ. meritò reprehendit, multiſq; refellit argumentis. Hanc contrà Hieronymi, & aliorum auctorum interpretationem, qui duobus filijs duos populos dixerunt ſignificari, Tertullianus eodem libro rectè meo quidem iudicio refutauit. *Quomodo*, inquit, *Iudaicus populus Deo dicere potuit, ecce quot annis tibi ſeruio, & præceptum tuum nunquam præteriui?* Quanquam hoc ſolutione non caret; potuiſſe quidem dicere, ſed non verè; ſicut verè iuſtus non erat, ſed iuſtum ſe putabat. Magis me mouet, quod Gentilis populus antequam Chriſtianus fieret, filius Dei non fuerit; nec ab eo diſcedere potuerit, cum quo non fuerat; & quod dubium non ſit inter eos, qui per filium natu minorem ſignificantur, publicanos illos, & peccatores fuiſſe, quos Chriſtus ad familiaritatẽ ſuam recipiebat; inter eos verò qui per natu maiorem intelliguntur, fuiſſe Phariſæos, qui ob admiſſos à Chriſto publicanos murmurauerant. Horum enim vtrorũque cauſa has tres Chriſtus parabolas poſuit, vtrique autem Iudæi erant. Alij maiore filio angelos, minore homines dixerunt ſignificari, vt auctor ille refert, cuius de hac parabola inter opera Hieron. liber extat, quod ne refutatione quidem dignum eſt. Sicut nec illud, quod auctor alius incertus libri de tempore barbarico, qui Auguſtino falſo tribuitur, affert c. 7. duobus filijs duos illos latrones, qui cum Chriſto crucifixi fuerunt, ſignificari. Non ergo dubito per maiorem natu filium omnes iuſtos, per minorem omnes peccatores intelligi, ſiue Iudæi ante paſſum Chriſtum, ſiue poſtea Chriſtiani ſint. Nam qui in Eccleſia Dei ſunt, filij Dei ſunt, Gẽtes nec filij, nec domeſtici ſunt Dei, ſed illius potius longinquæ regionis habitatores, quo minor peruenit filius, non Iudæis, aut Chriſtianis, ſed Gentilibus, id eſt ſcelaratius viuens moribus. Hæc multorum etiam auctorum ſententia eſt, Tertul. lib. de pudicit. Cypri. in lib. de ſinctione, Theophylact. Euthym. & illius qui librum ſcripſit, cuius extat inter opera Hieron. de hac re liber. At quomodo minor ille, qui à Deo peccando diſceſſit, filius Dei dici poteſt? *quicunque enim ſpiritu Dei aguntur, hi ſunt filij Dei*. nec enim nos filios Dei ſola fides facit. Quæro ego vicißim ab iis, qui filium minorem natu Gentilem populum eſſe dicunt, quomodo Gentiles filij Dei dici poſſint, qui ne fidem quidem habent? Igitur filij Dei dicuntur non ſolum iuſti, quos propria quadam ratione ſcriptura filios ſolet appellare, ſed etiã peccatores, qui fidem habent, quia fides etiam nos ſuo quodam modo filios Dei facit, ſed filios mortuos, filios perditos, ſicut fides ipſa ſine charitate vera quidem fides, ſed mortua tamen eſt. Quod ſi quis argutus contendat non eſſe abſolutè filios appellandos, qui viui non ſunt; non repugno: modò hoc mihi concedat, eadem ratione qui fidem habent, ſed peccatores ſunt, filios Dei dici poſſe, qua mortui filij cuiuſpiam ſui ad huc eius appellantur. Alia difficilior eſt quæſtio, & parabolam de qua agimus magis continens, quomodo iuſti maiore, peccatores minore filio ſignificari potuerint, cum omnes tunc eſſent iniuſti? Nam illi ipſi Phariſæi, quos certum eſt per maiorem filium murmurantem aduerſus benignitatem patris ſignificatos, iuſti profectò non erant, ſed peccatores. Facilis tamen ſolutio eſt, Chriſtum non ex veritate, ſed ex opinione eorũ,

Tres perſonæ in hac parabola ſpectandæ.

Quis homo ſit, qui duos filios habet.

Qui duobus filiis ſignificentur.

Ver. 29.

Roman. 8. 14.

quibuſcum agebat, locutum fuiſſe. Phariſæi autem, quibuſcum loquebatur, etſi iniuſtiſſimi, maximeque peccatores erant, iuſtos ſe tamen eſſe profitebantur. Quemadmodum cùm dicit non opus eſſe *valentibus medico, ſed male habentibus*, non ſignificat aliquos eſſe ſanos; ſed aliquos eſſe, qui ſe ſanos eſſe exiſtimarent, itaq; ipſorum ſententia opus illis non eſſe medico; ſed iis vtique opus eſſe, quos illi ægrotos, id eſt peccatores arbitrabantur, quare mirari eos non debere, ſi & illi cum medico, & cum illis medicus verſaretur. Cur ergo iuſtos per maiorem, peccatores per minorem filium ſignificauit, cùm iuſti iniuſtis maiores natu non ſint: quin, ſi antiquitatem originis ſpectes, peccatores haud dubiè maiores natu erant; antiquiores enim iuſtis ſunt, quia prius omnes peccatores fuêre, quàm iuſti. Dici poteſt, nec res carebit probabilitate per maiorem filium iuſtos ſignificatos, quia prius omnes filij Dei iuſti, quã peccatores ſunt. Nam etſi peccatores omnes homines ſunt antequam iuſti, quia omnes *filij iræ* naſcuntur, tamen tempus illud, quod regenerationem præcedit, nõ computatur, quia nondum homines ſpiritualiter nati ſunt, nondum filij Dei eſſe cœperunt. Ab ipſa igitur regeneratione antiquitatis initium ſumendum eſt, per quam omnes, qui regenerantur, iuſti fiunt, ex quibus poſtea aliqui rurſus peccatores; itaque iuſti peccatoribus antiquiores ſunt. Simpliciùs tamen interpretor nõ aliam ob cauſam per maiorem filium iuſtos, per minorem peccatores fuiſſe ſignificatos, niſi quia moribus hominum, vnde parabola ſumebatur congruebat. Solent iuniores minus eſſe prudentes; ſolent illis parentes magis indulgere, & faciliùs quiduis concedere petentibus. Ideo ille, qui imprudenter à patre diſceſſit, cuiq; nimis facile pater partem hæreditatis, quam petebat, conceſſit, minor fuiſſe dicitur. Pertinebat etiam id ad augendam inuidiæ, & murmurationis materiam, ac proinde ad præbendam narrationi probabilitatem. Vero enim ſimilius erat filium maiorem murmuraſſe, quòd pater minori filio, quem magis obedientem, atque ſubiectum eſſe oportebat, hæreditatem dediſſet, vt quo vellet, abiret; quodque poſt diſſipata luxurioſe viuendo cum meretricibus omnia bona, quæ accepiſſet, tam liberaliter, atque feſtiue excepiſſet eum; quàm ſi contra accidiſſe diceretur, maiorem natu filium matura iam ætate, & rerum vſu prudentem petitam, acceptamque à patre hæreditatem obliguriſſe. Habita igitur eſt in hac re, quemadmodum in omnibus parabolis fieri debet, ac ſolet, ratio decori, & probabilitatis.

Sup. cap. 5. 31.
Matt. 9. 12.
Mar. 2. 17.
Ephes. 2. 3
Cur per maiorem filium iuſti, per minorem peccatores ſignificati ſint.

12. *Da mihi partem ſubſtantiæ, quæ me contingit.*] Partem facultatum tuarum, quæ mihi iure hæreditatis obuentura eſt. Subſtantiam Græcè vocant οὐσίαν, ad verbum eſſentiam; itaque memini Marium Victorinum Afrum libro 1. aduerſus Arian. hunc locum produxiſſe, vt probaret nomen οὐσίας eſſentiæ, aut ſubſtantiæ, vnde Chriſtus ὁμοούσιος, id eſt conſubſtantialis Patri dictus eſt, in ſacris literis reperiri, quod negare ſolebant Ariani.

Nomen οὐσία in ſcriptura reperiri negabant Ariani.

Et diuiſit illis ſubſtantiam.] Non diuiſit propriè niſi iuniori, nam maior nec partem ſuam petierat, nec eam dicitur accepiſſe, & id ipſum ſenſus parabolæ requirit, vt maior, qui iuſtos ſignificat, partem hæreditatis ſuæ à bonis paternis non ſeparauerit. Prima enim iunioris culpa fuit, quòd hæreditatem à patre petiuerit, ſecunda quòd conceſſam acceperit, & à paternis bonis ſeiunxerit. Quod ſi idem feciſſet maior, in eadem profecto fuiſſet culpa, nec iuſti perſonam referre poſſet. Dicitur ergo illis diuiſiſſe, quia, cum ſuam alteri fratri partem daturus eſſet, duas neceſſariò partes æquales fecit, quemadmodum ſi maior etiam filius ſuam eſſet partem accepturus. Videbitur alicui parum hoc veriſimiliter à Chriſto narrari. Nec enim ſolent patres, dum adhuc viuunt, ſua filiis bona diuidere, præſertim adoleſcentulis, & inexpertis. Nec vlla, vt opinor, erat lex, qua id pater facere cogeretur. Reſpondeo id Chriſtum præter conſuetudinem adieciſſe, quia parabolæ ſenſus exigebat. Nam etſi pater nulla vel lege, vel conſuetudine hæreditatem ſuam filiis diuidere cogebatur; non vetabatur tamen. Fecit ergo non quod oportebat, ſed quod licebat facere. Parabola vero ipſa id poſtulabat, quia non potuiſſet pater ille Dei perſonam exprimere, niſi feciſſet. Libere nobiſcum Deus agit, & ad noſtram voluntatem accommodatè; diſcedentes à ſe non prohibet; redeuntes amplectitur. Et non potuiſſet filius minor bona ſua diſſipare, quod ad ſenſum parabolæ inprimis erat neceſſarium, niſi ea illi pater indulgentia quadam inſolita conceſſiſſet.

An hoc veriſimiliter narretur à patre factũ.

13. *Et non poſt multos dies congregatis omnibus.*] Collectis omnibus ſuis bonis; quæ ſibi hæreditate obuenerant, & in pecuniam redactis, ſumptaque omni ſecum pecunia profectus eſt peregrè in regionem longinquã. Regionem longinquam nihil hic aliud ſignificare arbitror, quàm adoleſcentem illum valde fuiſſe perditũ; nec enim in aliquo proximo loco inter cognatos, inter amicos, aut certe notos conſtitiſſe; & ad certum aliquod genus vitæ applicaſſe animum; ſed more perditorum iuuenum longè à paterna domo diſceſſiſſe. Hoc enim agebat Chriſtus, vt iuuenem deſcriberet maximè perditum. Si præter hanc aliquam habet regio longinqua ſignificationem, illam habet, quam Ambroſ. Auguſt. lib. 2. q.q. Euang. c. 33. & Hieron. in epiſt. ad Damaſ. Beda, Theophylactus, & Euthym. aſſerunt; *Regio longinqua*, inquit Auguſt. *obliuio Dei eſt*. Et Ambroſ. in comm. *Quid eſt longinquius, quam à ſe recedere; nec regionibus, ſed moribus ſeparari? ſtudiis diſcretum eſſe, non terris? & quaſi interfuſo luxuria ſæcularis æſtu diuortia habere factorum? Etenim qui ſe à Chriſto ſeparat, exul eſt patriæ, ciuis eſt mundi. In regione longinqua*, vt ait Auguſt. *illi erant, qui ſedebant in tenebris, & vmbra mortis, cum lux orta eſt illis*. Iſai. 9.2. Et illi, vt Theophylactus ait, de quibus dictum eſt, *Qui elongant ſe à te, peribunt*. Pſal. 72.27. *longe enim eſt Dominus ab impiis, & orationes iuſtorum exaudiet*. Prou. 15.29. Qui maiorem fratrem angelos, minorem homines intelligunt, paternam domum cœlum, vnde angeli nõ diſceſſerunt; regionem longinquam hunc inferiorem mundum interpretantur. Sed hoc Origenis de animis noſtris errorem videtur ſapere. Qui autem per fratrem minorem Gentilem populum intelligendum putant, ſolent plerunque longinquam regionem idololatriam appellare. Ambr. lib. 2. de pœniten. c. 3. paternam domum Eccleſiam, longinquam regionem, quidquid extra Eccleſiam eſt, eſſe dicit. *Bene*, inquit, *dicitur quia peregre profectus eſt, qui erat à ſacris altaribus ſeparatus. Hoc eſt enim ab illa Ieruſalem, quæ in cælo eſt, ciuico quodam & domeſtico ſeparari domicilio, vnde & Apoſtolus ait, Ergo iam non eſtis aduenæ atque peregrini, ſed eſtis ciues ſanctorum & domeſtici Dei*. Ego quod certum eſſe arbitror, primo loco poſui; quod probabile, ſecundo.

Quid regio longinqua ſignificet.
Ephes. 2. 19.

Et ibi diſſipauit ſubſtantiam ſuam viuendo luxurioſè.] Gr. ἀσώτως intemperanter. Neque hic quærendum eſſe puto, quæ ſit illa ſubſtantia, quam iſte adoleſcens intemperanter viuendo diſſipauit. Eſt enim deſcriptio, vt ſæpe diximus, maximè perditi, & nepotis adoleſcentis, qui nihil aliud, quàm hominem ſignificat maxime peccatorẽ. Solent plerique ſubſtantiam, quam diſſipauit, liberum arbitrium, cæteraſq; naturales facultates interpretari. Sic Aug. Beda. & Euthy. & Bern. in ſermone de diuerſis affect. animæ. Quod etſi ſano ab illis ſenſu dictũ eſt, nolim equidem dicere, ne quis exiſtimet per peccatũ perire liberũ arbitrium; quod noui dicunt hæretici, & D. Aug auctorem ſe gloriãtur eius habere ſen-

Num hæc ſubſtantia liberum ſit arbitrium.

ſtantiæ. Et verò, ſi velimus, quemadmodum hic auctores faciunt, ſingula ſubtiliter ſcrutari verba, reperiemus liberum arbitrium nec per partem illam ſubſtantiæ, quæ minorem fratrem contingebat, ſignificari; nec luxurioſè viuendo diſſipari potuiſſe. Nam antequam iuuenis ille à patre diſcederet, antequam ſuam ab illo hæreditatem peteret, liberum vtique habebat arbitrium. Naturam enim habebat ſuam, à patre quidem acceptam, ſed tamen habebat; & hæreditatem, quæ præter, aut ſupra naturam erat, petebat; & id ipſum, quod petebat, libero profectò petebat arbitrio, poterat enim non petere, quemadmodum natu maior frater non petiuit, meliùs ſcilicet ſuo vſus arbitrio. Non ergo liberum arbitrium petebat, quod iam habebat; non ergo hæreditas illa, quam petiuit, quam accepit, quam diſſipauit, liberum ſignificabat arbitrium. Non perdidiſſe autem illud poſtea luxurioſè viuendo, vel ex hoc ipſo loco perſpicuum eſt. Quo enim modo poſt ſubſtantiam omnem ſuam diſſipatam, poſt grauem toleratam famem deliberat? *Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo! Surgam, & ibo ad patrem meum.* Non enim hoc aut dicere, aut deliberare, aut facere ſine libero potuit arbitrio. Non ergo perdiderat, ſed habebat. Alij per eam ſubſtantiæ partē, quam accepit, quamque diſſipauit, imaginem, ac ſimilitudinem Dei ſignari putant. Ambr. in comment. *Ille,* inquit, *viuendo luxurioſè conſumpſit omnia naturæ ornamenta. Vnde tu qui accepiſti imaginem Dei, qui habes ſimilitudinem eius, noli eam irrationabili fœditate conſumere.* Et Aug. ſer. 33. de verbis Domini ſecundùm Lucam. *Quiſquis enim vult eſſe ita ſimilis Deo, vt fortitudinem ſuam ad illum cuſtodiat, ne recedat ab eo, ei cohærendo, vt cuſtodiat ſimilitudinem, & imaginem ad quam factus eſt.* Quod ſi imaginem Dei non naturam ipſam, ſed morum conformationem appellant, quemadmodum multi veteres auctores, & D. etiam Paulus appellare ſolet. 1. Cor. 15. 49. & 2. Cor. 3. 18. ad Coloſ. 3. 10. multo meliùs hæc, quàm altera interpretatio conueniet, quam & Marius Victorinus lib. 2. contra Arian. & Theophylactus ſecutus eſt. bonos enim mores, in quibus imago illa diuina cernebatur, perdidit luxurioſè viuendo. Sed quomodo eos à patre petiuit: quomodo accepit, eum ante habuiſſet, & petendo, accipiendoque hæreditatem potius perdiderit, quam comparauerit? Illa enim ipſa fuit culpa, quia bonos mores acquirere vtique non potuit, ſed amittere. Idem Ambroſ. lib. 2. de pœnit. c. 3. ſubſtantiam hanc, quam ille adoleſcens diſſipauit, fidem eſſe putat, quam à domo patris, id eſt ab Eccleſia Dei diſcedendo, & luxurioſè inter hæreticos, aut Gentiles viuendo perdiderit. Sed iam probauimus per hunc adoleſcentem omnes peccatores deſignari; at non omnes fidem perdunt. Certum tamen eſt, quod primo loco dixi, nihil aliud hic, quàm perditiſſimum adoleſcentem, & per eum perditiſſimum peccatorem deſignari.

14 Facta eſt fames valida in regione illa, & ipſe cœpit egere.] Variæ etiam huius famis interpretationes ſunt. Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 33. *Fames,* inquit, *in illa regione eſt indigentia verbi veritatis*, quod iiſdem verbis in comm. dicunt Beda & Theophyl. Ambroſius verò ſacramentorum priuationem interpretatur lib. 2. de pœnitent. c. 3. *Non mirum,* inquit, *ſi fame periebat, qui de vino alimento egebat.* Alij vacuitatem virtutum, quas luxurioſè viuendo perdiderat; vt Euthymius. Ego tantùm extremam eius adoleſcentis miſeriam deſcribi puto, cauſamque tacitè reddi, cur ſeruire, & porcos paſcere coactus ſit, quia præterquam quod omnia illa bona ſua diſſipauerat, magna etiam in ea regione fames erat, ita vt ne diuites quidem facilè poſſent viuere, nedum miſer ille adoleſcens pauper, nudus, longè à patre, longè à patria, longè ab amicis, in aliena regione ignotus, & peregrinus. Nihil ergo aliud Chriſtus hoc dicens facere voluit, quàm ſequentem narrationem probabiliorem reddere. Probabilius enim erat eum & conſumptis facultatibus ſuis, & fame non ſolùm ipſum, ſed totam ipſam regionem vexante dominum, cui ſeruiret, quæſiuiſſe, & vſque ad paſcendos porcos ſe demiſiſſe, quàm ſi fames in regione non fuiſſet.

15. Et abijt, & adhæſit vni ciuium regionis illius.] Quòd dicit, *abijt*, Hebraiſmus eſt, quemadmodum ſi diceres, decreuit herum quærere. Sicut Hiſpani dicunt, *Toma, y poneſe con vn amo*, aut, *Viene y haze eſto, y eſto.* Nam vt illud *Toma*, & illud *viene* nihil ferè ibi ſignificat, ſed tantum eſt idioma, & ornamentum linguæ, & illud הלך *abijt* Hebraicè, Theophylactus expoſuit abiiſſe, id eſt in peccato profeciſſe. Quod ſi in ſenſu litterali fundamentum habuiſſet, aptè admodum dictum videretur, ſed nec cum ſenſu litterali conuenit, & adhærere ciui regionis illius virtutis potius, & induſtriæ, quàm peccati fuit: certè non tam peccati fuit, quàm extremæ miſeriæ, ad quam ſua illum adoleſcentem peccata perduxerant. De ciue illo ſolicitè quæri nolim quis ſit, quemue ſignificet. Hæc enim omnia ad complendam, vt in ſimilibus parabolis ſæpè monui, narrationem, & ad exprimendam eius adoleſcentis miſerabilem conditionem dicta ſunt; & quia fieri ſolet, vt eiuſmodi homines in extrema fame herum aliquem, a quo vel micis, vt canes, alantur, ſibi quærant; & erat vero ſimile itidem illum feciſſe adoleſcentem. Aliorum tamen interpretationes, ſi quis magis amat, ſupra initio parabolæ poſuimus. Præter eas alias apud alios obſcuriores auctores lector inueniet. Quod dicit, *adhæſit*, id eſt ἐκολλήθη, emphaticum eſſe puto, exprimit enim diligentiam, induſtriam, artem, qua ſe ſolent eiuſmodi miſerabiles homines in domos diuitum inſinuare, quiduis vt faciant miniſterij, tantum vt fame non pereant.

Et miſit illum in villam ſuam.] Hæc etiam verba emphatica ſunt; ſignificant enim ciuem illum neſciſſe quodammodo quid de perdito illo adoleſcente ageret, qui ſe fame impulſus in domum ſuam inſinuabat, itaque miſiſſe in villam, id eſt ad viliſſimum abiectiſſimumque miniſterium, vt paſceret porcos. Quibus duabus rebus tantum, vt pleriſque etiam ſuperioribus, declaratur extrema eius adoleſcentis miſeria, qui à patre ſuo inconſultus diſceſſiſſet. Hæc tamen omnia pleriq; omnes interpretes propriam etiam habere putant ſignificationem. Villam alij hunc eſſe mundum vt Ambroſ. *In villam mitti*, inquit Beda, *eſt ſubſtantia mundiali potentiæ ſubiugari. De qua in alia parabola quidam ſpirituales epulas, ad quas inuitabatur, faſtidiens dixit. Villam emi, & neceſſe habeo exire, & videre eam.* Auguſtinus verò, eo loco, quē ſæpè citauimus, qq. Euang. villam eſſe dicit *modum poteſtatis diaboli.* Hieronymus autem in epiſtola ad Damaſ. nihil aliud eſſe in villam miſiſſe, quàm poſſeſſionem eius cepiſſe, ſeruumque feciſſe ſuum. Porcos plerique dæmones, vt Ambroſius, & Auguſtinus; alij carnales cupiditates, vt Beda, & auctor ille libri de tempore barbarico, alij ſenſus intelligunt, vt Bernard. in illo ſerm. de diuerſis affectionibus animæ. Mihi ſolum miſerabilis ſignificatur ſtatus illius adoleſcentis, & per eū miſerabilior eorum conditio, qui ſeſe Diabolo in ſeruitutē tradiderunt. Maior enim eſt veritas, quā figura.

16. Et cupiebat implere ventrem ſuum de ſiliquis, quas porci manducabant.] Quàm aptè miſerabilem & famelicū hominem depingit. Non dicit, cupiebat edere, nec cupiebat ſaturari; quia etiam qui famelici non ſunt, edere, ac ſaturari cupiunt: ſed dicit, *cupiebat implere ventrem.* Solent enim, qui admodum famelici ſunt, cupere vacuū omnino ventrem vel re qualibet implere, nec vllū ciborum habere diſcrimen, modo rabidam famē ſedēt. Quæ ſint, quæ hoc loco ſiliquæ vocantur, pauci mihi

Ver. 17. & 18.

Num hæc ſubſtantia ſit imago, & ſimilitudo Dei.

Hebraiſmus, *abiit & adhæſit.*

Quid ſit in villa mitti.

Sup. 14. 18.

Quid porci ſignificent.

Quæ ſint hæ ſiliquæ porcorum.

inter-

interpretes videntur intellexiſſe; pleriq; enim aut fabas, aut piſa, aut alia id genus legumina eſſe putant ex ijs, quæ vaginam habent, quod & Ambroſ. vulgari errore ſecutus eſt. At quis non videt non ſolere porcos eiuſmodi ali leguminibus, præſertim magnæ famis tempore, cùm in magna etiam annona delicati homines illis in cibum vtantur? non aluntur, inquiunt, granis, ſed vaginis, hoc eſt ſiliquis excuſſis granis. Ne id quidem fieri ſolet, & ſi ſoleret, tamen qui homo illis veſcitur? Semper ego exiſtimaui eas hic ſiliquas appellari, quas Hiſpani Arabico vocabulo *Algarouas* vocant. Nam & Latinè ſiliquæ, & Græcè κεράτια dicuntur, quo hic verbo Euangeliſta vſus eſt, & porcis in calidioribus regionibus, vbi magna earum eſt copia, dari ſolent; ſicut alibi glandes: iis etiam homines, præſertim pauperes, & pueri veſci ſolent, dulcis enim ſaporis ſunt, & vagina ipſa, teſte Plinio, editur, grana reijciuntur. Magna in Italia, & Hiſpania multo maior in Africa copia eſt, & in plateis paſſim venales ſunt. In arbore naſcuntur vt glandes, non tantæ tamen proceritatis, & latioribus, ac mollioribus folijs, quæ & ipſa Græcè κεράτιον, Latinè ſiliqua vocatur, vt Columella, Plinius, & Victor Vticenſis in Africana hiſtoria auctores ſunt. Mirum autem videri poteſt, non potuiſſe adoleſcentem illum ſiliquis ſatiari, nec illi quenquam dediſſe, cum porcis proijcerentur. Expedita quorundam videtur eſſe reſponſio, tunc porcos non ediſſe ſiliquas; nam ſi ediſſent, & adoleſcentem illum edere ad ſatietatem potuiſſe; ſed ſolitos in illa regione edere, ſenſumque eſſe cupiuiſſe miſerum illum iuuenem ventrem de ſiliquis implere, quibus vel porci veſci, ſaturarique ſolerent. Facilis inquam, ſed non ſatis, vt mihi videtur, plena ſententia. Nec enim dicit Chriſtus cupiuiſſe vẽtrem implere de ſiliquis, quibus porci veſcuntur, aut quibus veſci ſolebant; quod ſi dixiſſet, non actum, ſed conſuetudinem ſignificaſſet. Sed dixit, *de ſiliquis quas porci manducabant*. Quod verbum actum videtur, non cõſuetudinem ſignificare. Accidit quòd ſatis appareat voluiſſe Chriſtum eius adoleſcentis miſeriam quàm maximè exaggerare; miſeria autem hæc erat maxima, vt cùm videret porcos ſiliquas edere, ne illis quidem ipſe ſaturari poſſet: quemadmodum c. 16. 21. dicitur cupiuiſſe Lazarus de micis, quæ de menſa diuitis cadebant, ſaturari, neminemq; illi dediſſe. Solent aſſeruari vt gladẽs, & porcis certis dari horis, itaq; non poterat miſer adoleſcens aliunde habere, quàm ex ipſo loco, vbi iis porci veſcebantur, ſi quas poterat porcis ipſis ſuffurari, quibus ante quàm ſaturatus eſſet à porcis conſumptæ erant. Putant omnes fere auctores illi, quos ſuperiore verſu nominauimus, Auguſt. Ambroſ. Hieronym. Beda. ſæculares, & inanes ſciẽtias per ſiliquas ſignificari. *Siliquæ*, inquit Aug. *ſunt doctrina ſæculares ſterili ſuauitate reſonantes, de quibus laudes idolorum, fabularumq; ad Deos gentium vario ſermone atq; carminibus percrepant, quibus dæmones delectantur.* Alij voluptates, vt Euthym. Alij peccata ipſa, quibus peccator, quo magis peccat, magis exſatiari cupit, vt Theophylactus. Ego eandem viam, quam initio ingreſſus ſum, inſiſtens nihil aliud, quàm miſerabilem illius adoleſcentis conditionem, & per eam miſerabiliorem profligatiſſimi peccatoris ſtatum ſignificari arbitror, qui ad vltimam morum prauitatem venerit; adeo omnibus Dei beneficiis, omni gratia, id eſt omni ſpirituali priuatus cibo, vt ne ſiliquis quidem, id eſt naturalibus donis quibus philoſophi, & cæteri porcis ſimiles homines abundant ſaturari poſſit; ita nimirũ peccatis excęcatus, vt ne id quidem videat, quod omnibus hominibus naturæ lumen oſtendit.

Iſaia. 28. 19. 17. *In ſe autem reuerſus.*] Intellectum dante vexatione. Quod de illo quidem adoleſcente, ex quo parabola ſumpta eſt, dictum eſt veriſimiliter, & ad conſuetudinem apte. Credibile enim erat iuuenem, qui tot in domo patris ſui bonis abundaſſet, cùm videret ſe in regione longinqua apud alienos in abiectiſſima ſeruitute perire fame, ad ſe ſimile rediturum, atque dicturum apud ſe ea, quæ Chriſtus dixiſſe narrat. Quòd ſi parabolam ad peccatorem, propter quem propoſita fuit, accommodemus, ſignificat vexationem illi intellectum dare. *Cum occideret*, inquit, *eos, quærebant eum, & reuertebantur, & diluculo veniebant ad eum.* Pſal. 77. 34. Illud etiam obſeruandum, quod Auguſtinus libro 2. qq. Euang. ca. 33. & Beda animaduertunt, quid diſcriminis ſit inter peccatorem, qui aliquando diuinam expertus eſt gratiam, & quam ſuauis ſit Dominus degustauit, quàm bonum adhęrere Deo ſit; & inter eum, qui nihil expertus huiuſmodi, ſola peccata, ſolas voluptates, ſolam porcorum vitam nouit. Ille nimirũ tanto facilius, quàm hic ad mentem redibit; quanto facilius eſt, quę aliquando nouimus etiam poſtquam obliti ſumus, recordari, quàm quæ nunquam nouimus, diſcere. Magni refert bene in pueritia à parentibus inſtitutum fuiſſe, ſacramenta frequentaſſe, inter viros vixiſſe religioſos. Hæret ſemper in palato mentis guſtus ille cœleſtis; & quamuis longè à primo illo vitæ inſtituto, quaſi à domo paterna, diſceſſerimus, ſemper nobis memoriam ſuggerit vitæ præteritæ, quales fuerimus, quales ſimus, ſemper vt ad eam redeamus inuitat. Si ille adoleſcens nunquam paternæ domus abundantiam fuiſſet expertus, nunquam ad ſe reuerſus dixiſſet: *Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus; ego autem hic fame pereo. Surgam, & ibo. Vnde hoc ſcire poterat*, inquit Auguſt. lib. 2. qq. c. 33. & Beda, *in quo erat tanta oblivio Dei, ſicut in omnibus idololatris ſuis, niſi quia iſta recogitatio iã reſipiſcentis eſt?* Colligimus ex hoc loco verum eſſe quod aduerſus nouos hæreticos in Concilio Tridentino ſeſ. 6. ca. 6 & can. 8. Eccleſia diffiniuit, non malum, ſed bonum, ac ſalutarem eſſe timorem illum, quem ſeruilẽ appellamus; quo aut metu pœnarum, aut aduerſis conflictati rebus ad Deum conuertimur. Laudatur enim ille adoleſcens, & nobis in exemplum proponitur, quòd fame compulſus ad mentem primùm, deinde ad patrem redierit.

Pſal. 33. & 72. 28.

Quanti referat a pueritia bene inſtitutum.

Timor ſeruilis ſalutaris eſt.

Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus; ego autem hic fame pereo.] Opponit ſe mercenariis patris ſui, & famem ſuam eorum ſaturitati. Alij mercenarij patris mei ſunt, ego hominis alieni, atque ignoti; illi pane abundant, ego fame pereo. Latinus interpres *Quanti* dixit pro quot, dictione abuſus Latina. *Mercenarij ergo patris*, ait Beda, *abundant panibus, quia qui futura mercedis intuitu digna operari ſatagunt, quotidianis ſupernæ gratiæ reficiuntur alimentis. At vero fame pereunt, qui extra patris ædes poſiti ventrem cupiunt implere de ſiliquis, id eſt, qui ſine fine viuentes vitam beatam inanis philoſophiæ ſtudiis inquirunt.* Qui fuerint mercenarij in domo patris eius adoleſcentis, obſcurum non eſt; nempe qui filij non erant, ſed mercede illi ſeruiebant; qui autem in domo Dei mercenarij ſint per illos ſignificati, id anxie veſtigari nolim. Nam illi, quos Beda deſcribit, *qui futuræ mercedis intuitu digna operari ſatagunt*: & illi, quos Ambroſ. in com. *bonos mercenarios appellat*, Petrus *Iacobus, & Ioannes, quibus dicitur. Venite poſt me, faciam vos fieri piſcatores hominum*; non mercenarij, ſed optimi profecto ſunt filij, qui in hac ipſa parabola mercenariis opponuntur. Et illi alij, quos idem deſcribit Ambroſius ibidem, *qui non virtutis, ſed vtilitatis ſtudio prouocati bona ſequuntur*, nec filij, nec mercenarij ſunt, quia panibus, id eſt donis cæleſtibus non abundant. Ergo illi per mercenarios in domo Dei ſignificantur, qui infimo ſunt gradu, ſicut in domo mercenarij ſunt, itaque iidem illi qui mercenarij ſunt, in Eccleſia etiam

Matth. 4. 19. Mar. 1. 18. & ſup. c. 5. 10.

Lib. 15. c. 24.

Lib. 2. c. 10. & lib. 5. c. 10. lib. 18. c. 7. 23.

ſunt filij, ſed per mercenarios ſignificantur, qui à inni-
Quinam in Eccleſia mercenarij. mo ſunt loco. In hoc enim conſiſtit mercenarij ſimili-
tudo, & antitheſis inter illum & filium, non quod ille
mercede, hic gratis patri ſeruiat; ſed quod ille abiectus
vilis, deſpectus; hic honoratus in paterna domo ſit,
ille malè, hic benè tractetur. Dicit ergo apud ſe reſipiſ-
cens peccator: *quot mercenarij in domo patris mei abundant*
panibus, id eſt quot homines conditione abiecti,
quot pauperes, quot mulierculæ magna cœleſti-
um donorum, dum bene ſancteque viuunt, ſua-
uitate fruuntur; ego qui filius ſum, ego ſacerdos,
ego Epiſcopus, ego doctus, quia à patre diſceſſi,
quia me Diabolo in ſeruitutem dedi, hîc fame
pereo; omni diuinæ gratiæ cibo, ac iucunditate priua-
Pſal. 101. 5. tus ſum. *Aruit cor meum, quia oblitus ſum comedere panem*
meum. Perij, quia à te Domine diſceſſi. *Omnes enim qui*
Pſal. 72. 27. *elongant ſe à te, peribunt.* Hoc eſt, Hic, id eſt extra Eccleſiá,
aut extra gratiam Dei. *In tenebris, & vmbra mortis. in loco*
Luc. 1. 79. *horroris, & vaſtæ ſolitudinis.* Et hoc eſt, *in domo patris mei*,
Deuter. 32. 10. id eſt in Eccleſia, aut in gratia Dei, vbi *non eſt inopia ti-*
Pſal. 33. 10. *mentibus eum.* Quæ duo inter ſe opponit loca.

18. *Surgam, & ibo ad patrem meum.*] *Surgam.* Hebra-
iſmus eſt, quo vtuntur Hebræi, cum alicuius operis
exordium ſignificant. Quia cum nihil agimus, ſede-
re ſolemus: cum aliquid agere aggredimur, ſurgere.
Surge Deus, iudica terram Pſal. 81. 8. & *ſurgant, & opitu-*
lentur vobis, & in neceſſitate vos protegant. Deut. 32. 38. Nõ
enim ſignificat aut Deum, aut idola ante ſediſſe; ſed
illum ante non iudicaſſe terram: hæc opem non tu-
liſſe. Quod vt facere incipiant, rogat. Dicunt Hebræi
Surge Hebr. pro Agedũ. & in prima, & in omnibus perſonis אקום *Surgam*
& ſurge, & ſurgat, &c. quod alio verbo in ſolis ſecun-
dis Latini dicunt, Age, Agite, Agedum, Ageſis. Itaque
magis dictio exhortantis, quàm verbum eſt. Quale
illud quod ver. 25. declarauimus, *abijt, & adhæſit*, niſi
quòd illud exhortantis non eſt. Incitat igitur ſe per-
ditus alioqui adoleſcens ad audendum, ad reuerten-
dum ad patriam, ad reſipiſcendum: & peccator, qui
per eum ſignificatur ad confitenda peccata, agendam-
que pœnitentiam, *Surgam*, inquit Auguſt. lib. 2. qq.
Euang. c. 33. *quia iacebat; & ibo, quia longè aberat, ad patrẽ*
meum, quia ſub principe porcorũ erat. Cætera verba ſunt pœ-
nitentiam meditantis in confeſſione peccati, nondum tamen
agentis. Non enim iam dicit patri, ſed dicturum ſe eſſe promit-
tit, cum venerit. Et Hieron. in epiſt. ad Damaſ. *Surgens*,
Peccatorum iacere, ſtare iuſtorum eſt. inquit, *ibo ad patrem meum. Pulchre ait ſurgens, patre quip-*
pe abſente non ſteterat; peccatorum iacere, iuſtorum ſtare eſt.
Ad Moyſem dicitur, *Tu vero hic ſta mecum & in centeſimo*
Deut. 5. 31. *trigeſimo tertio pſalmo, Ecce nunc benedicite Dominũ omnes*
Ver. 1. *ſerui Domini, qui ſtatis in domo Domini.* Similia Theophy-
lactus, & Beda tradunt. Sed intelligat lector hæc eſſe
moralia. litteralem vero ſenſum, & proprium, quem
initio poſuimus.

Pater peccaui in cœlum, & coram te.] Beda, *Quam mi-*
ſericordem, piumque nouerat patrem, qui nec offenſus à filio,
patris dedignatur audire vocabulum. Quòd dicit, *Peccaui in*
cœlum, variè auctores exponunt. Ambroſ. ſic. *Non vtiq;*
elementum exprimitur; ſed peccato animæ cœleſtia ſignifica-
tur dona ſpiritus imminuta. Auguſt. vero eo loco, quem
modo notauimus. *Vtrum hoc eſt peccaui in cœlum, quod eſt*
coram te, vt cœlũ appellauerit ipſam ſublimitatem patris. Vnde
Pſal. 18. 6 *eſt etiam illud in pſalmo, A ſummo cœlo egreſſio eius, cũ ab ipſo*
patre vult intelligi; an potius, peccaui in cœlum coram ſanctis
animis, in quibus eſt ſedes Dei. Coram te autem, in ipſo pene-
trali interiore conſcientiæ? Quã poſteriorem Auguſtini
interpretationẽ Beda, & alij plerique amplexi ſunt Hier.
ad hunc modum, *Peccauerat in cœlum, qui Ieruſalem cæle-*
ſtem reliquerat matrem. Peccauerat corã patre, qui conditore
deſerto lapides fuerat, & ligna veneratus. Non fuerat dignus
vocari filius Dei, qui ſeruum eſſe maluerat idolorum, Theo-
phylactus. & Euthym. *Peccaui in cœlum*, quia cæleſtibus
terrena prapoſui. Ego Hebraiſmum eſſe arbitror. So-
lent Hebræi, dum religione quadam Deum proprio
nomine vocare non audẽt nunc שמים cœlum, nũc
שם nomen, nunc צור petram. nunc alijs eiuſmodi
nominibus appellare. Eum Hebraiſmum Chriſtũ exi-
ſtimo, dum Hebræi adoleſcentis perſonam fingit, imi-
tatum Deum cœlum appellantẽ. Rurſum quod dicit
coram te, alius eſt Hebraiſmus לפניך in cõſpectu tuo,
id eſt contra te. Itaq; perinde eſt, atq; ſi adoleſcens di-
xiſſet, Pater peccaui contra Deum, & contra te, contra
Deum, quia neglectis eius præceptis te deſerui. & lu-
xurioſè viuendo omnẽ mea ſubſtantiá diſſipaui, cõtra
te, quia tibi non parui, quia ſub tua poteſtate eſſe no-
lui, quia partem hæreditatis, quæ mihi erat obuentu-
ra, à te extorſi.

19. *Iam non ſum dignus vocari filius tuus.*] Quia, cùm
ante filius eſſem, me ab obedientia tua ſubduxi, meq;
emãcipaui, & filius quodammodo eſſe deſij. Non de-
ſierat verè eſſe filius, nec poterat: ſed deſierat, quantũ
in ipſo erat. Quare non dicit non ſum filius tuus: ſed
non ſum dignus vocari, id eſt haberi *filius tuus*; nõ ſum di-
gnus eſſe in domo tua eo loco, quo ante erã; ſatis mihi
fuerit, ſi eo loco ſim, quo ſunt mercenarij, *fac me ſicut*
vnum de mercenarijs tuis. Hic eſt ſenſus verborum. Quæ
ſi ad peccatorem accommodemus, confitetur ſe di-
gnum non eſſe, qui ad eam gratiam, eamq; dignitatẽ,
qua priùs apud Deum erat, admittatur, cùm ſua eam
culpa perdiderit, rogat tamen Deum, vt ſe vel in nini-
mum gratiæ ſuæ locum recipiat, vt Euthym. exponit:
tantum in illius gratia, tantum ſub eius ſit poteſtate,
nec iam diabolo, ſed illi ſeruiat. Vide quæ diximus de
mercenarijs ver 17. & ad eũdem modum hęc intellige.
Durior mihi hoc loco videtur interpretatio Hierõ *Fac*
me ſicut vnum de mercenarijs tuis, fac me ſicut vnũ de Iu-
dæis, qui te ob præſentium tantùm rerum promiſſa
venerantur. Non enim qui verè pœnitens eſt, propter
præſentiũ tantùm rerum promiſſa, ſed propter Deum
ipſũ ſeruire Deo vult. Nihilo magis Theophylacti ex-
poſitionẽ probo, qui per mercenarios Catechumenos
intelligit. Etſi quod attinet ad Eccleſiaſticam diſcipli-
nam, ſcio eum fuiſſe morem veteris Eccleſiæ, vt pœni-
tentes nonnũquã, prout præteritę culpæ magnitudo
poſtulare videbatur, in locum Catechumenorũ reji-
cerer, & quidem in vltimum aliquando, vt ex antiquis
Conciliorum canonibus didicimus; & in ſcholis de pœ-
nitentia adnotauimus. At quis peccator cum pœni-
tentiam agit, deſiderat apud Deum Catechumeni lo-
co eſſe, cui nondum baptizato, nondum vtiq; ſunt re-
miſſa peccata; ac nõ potius in gratiam reponi? id enim
agit, id optat, vt ſibi peccata remittantur. Ille igitur,
quem ſupra explicauimus, verus eſt ſenſus.

20. *Et ſurgens venit ad patrẽ ſuũ.*] Vide quę ver. 18. dicta
ſunt. Nõ ſatis fuit dicere, quod illic dixerat *ſurgã & ibo*, niſi
re ipſa ſurrexiſſet; iiſſetq; illa enim deliberatio erat, hic
eſt effectus. *Hoc*, inquit Ambr. in com. *apud ſe dixit, ſed nõ*
ſatis eſt dicere, niſi ad patrem venias. Quod ipſum Chryſ.
apud D. Thomã. δεῖ γὰρ ἡμᾶς, inquit Theoph. οὐ μόνον βού-
λεσθαι τὰ φίλα τῷ Θεῷ ἀλλὰ καὶ πράττειν. *Oportet nos non ſolũ velle*
quæ Deo grata ſunt, verũ etiam facere. Exemplũ non ſolum
peccatoribus, ac pœnitentibus, ſed iuſtis etiã omnibus
vtile. Docemur enim, ſimul atq; nobis Deus inſpirat
animo aliquid boni, re ipſa perficere, antequã ardor il-
le primi propoſiti refrigeſcat. *Non tardes*, inquit ſapiẽs,
conuerti ad Dominũ; & ne differas de die in diem Eccleſ. 5. 8
Videtur indicare Beda abuſos hoc loco olim Pelagia- *Pelagiani*
nos, quaſi peccator viribus ſuis poſſit ſurgere, ad pa- *qui abute-*
tremq; redire. Quos ex hoc ipſo loco refellit, ait enim *bantur hoc*
adoleſcens ille, *Fac me ſicut vnum de mercenarijs tuis*, de- *loco refutã-*
clarans ſe non ſolum in priſtinam apud Deũ gratiam, *tur.*

ſed ne

ſed ne in mercenarij quidem locum redire poſſe, niſi Deus ipſe faciat. Ego eam quæſtionem, aliter ſoluendam puto. Primùm quidem non in eo eam partem parabolæ rei ſignificatæ ſimilem eſſe, quòd, ſicut adoleſcens ille ſine ſpeciali Dei gratia ſola vexatione cũ gratia generali intellectum dante ad mentem rediit, & ad patrem reuerti decreuit; ita etiam peccator per ſe, ac ſine nouo Dei auxilio ad Deum redeat; ſed in hoc tantùm, quòd ſicut ille adoleſcens aduerſis vexatus rebus ad patrem rediit; ita peccatores, cum à Deo rebus aduerſis affliguntur, ad Deum conuerti ſoleant. Ac ne hoc quidem ipſum in parabola agebatur; ſed illud tãtùm ita Deum peccatores ad ſe redeuntes amplecti, & recipere ſolere, ſicut pater ille filium recepit. Quacũq; tandem moti ratione veniant, ſiue ipſo trahente, ſiue ducente, ſiue (ſi id fieri poſſet) nihil agente, ſiue rebus aduerſis, ſiue ſecundis prouocati. Deinde vt etiam hac in re concedamus ſimilem debere eſſe parabolam, putandum non eſſe adoleſcentem illum ipſum per ſe, ſine nouo Dei auxilio ad patrem rediſſe. Nam vt Diabolus eum, aut propria volũtas incitauerat, vt à patre diſcederet, ita incitauit Deus, vt ad patrem rediret. Et fixæ ſtant illæ ſententiæ, *Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur* Threnor. 5. 21 & *Nemo poteſt venire ad me, niſi pater qui miſit me, traxerit eum*. Ioan. 6. 44. Sed quia non id agebat, vt doceret homines ſine gratia Dei ad Deum redire non poſſe, ſed redeuntes benignè, ac liberaliter recipi, hoc, quod docere volebat dixit, illud, quod nolebat, etſi verum erat, non dixit.

Cum autem adhuc longe eſſet, vidit eum pater ipſius, & miſericordia motus eſt, & accurrens, cecidit ſuper collum eius, & oſculatus eſt eum.] Elegans, & accurata benigni, & miſericordis patris deſcriptio. Quam ideo Chriſtus tam multis, tamq; aptis circunſtantiis, ac verbis explicauit, quia id potiſſimum agebat, vt Dei erga peccatores largiſſimam, atq; promptiſſimam miſericordiam declararet. Primum quod dicit, *cùm adhuc* adoleſcens *longe eſſet*, patrem eum vidiſſe, ſi de ipſo agamus adoleſcẽte, ideo dictum eſt, quia & fieri potuit, & factum fuiſſe in ſimili exemplo vero ſimile videbatur; & erat valde ad id, quod agebatur, accommodatum, vt intelligeremus, quàm præſto Deus ſit volentibus ad ſe venire, qui cum adhuc illi longè ſint, id eſt ſimul atq; in vltimis animi receſſibus cõſilia de vita mutãda moliri incipiunt, videt, & obuiam occurrit. *Deſiderium pauperũ exaudiuit Dominus, præparationẽ cordis eorũ audiuit auris tua* Pſ 10. 17. *Dixi, cõfitebor aduerſum me iniuſtitiã meã Domino, & tu remiſiſti impietatẽ peccati mei.* Pſ. 31. 5. Et erit inquit Deus Iſai. 65. 24. *antequã clament, ego exaudiam; adhuc illis loquẽtibus, ego audiam.* Hoc eſt quod Chriſtus dicebat Nathanaëli, *Priuſquã te Philippus vocaret, cũ eſſes ſub ficu, vidi te* Ioan. 1. 48. Miſericordia motus fuiſſe pater dicitur, & filiũ videns nudũ, ac miſerabilẽ, & pœnitentia ductũ ad ſe reuertentem. Quis filii miſereri, niſi pater debuit? Poterat illa tanta filii miſeria quẽlibet, quanto potius patrẽ ad commiſerationem cõmouere? Accurrit pater filio quaſi veniam dans, antequam petat, & verecundantem ad gratiam ſuam inuitans Quę omnia facilè eſt ad Deum, & peccatorem accommodare. Quæ ſequuntur minùs premẽda ſunt. Quod pater ſupra collum ceciderit filii, eumq; oſculatus fuerit Hæc enim duo non alia cauſa dicta ſunt, quã n quòd vero ſimile eſſet ita erga filiũ feciſſe patrẽ; quodq; fieri ſolerent. Nec exquirendũ diligẽtiùs eſt, quid in Deo ſit ſuper peccatoris collum cadere; quid eum oſculari. Nihil enim hæc aliud ſignificant, quàm quòd Deus ſingularem quandam erga peccatores pœnitentes beneuolentiam declaret; quam ſolent homines amplexu, oſculoque declarare. Si plura quærenda ſunt, præſtat ex Auguſtino, Hieronymo, & Ambroſio bonis ſcilicet fontibus, quàm ex noſtro ingenio myſticos ſenſus haurire. Auguſtinus igitur lib. 2. qq. Euangel. c. 33. & Hieronym. in epiſtola ad Damaſ. Beda in comment. & nonnulli alii brachia Dei, quæ in peccatoris collum amplexaturus inicit, Chriſtum interpretantur. Vnus pro omnibus loquatur Auguſtinus: *Quid eſt, inquit, ſuper collum eius cadere, niſi inclinare, & humiliare in amplexum eius brachium ſuum; & brachiũ Domini cui reuelatum eſt? Quod eſt vtique Dominus noſter Ieſus Chriſtus. Et oſculatus eſt illum, id eſt conſolari verbo gratiæ Dei ad ſpem indulgentiæ peccatorum. Hoc eſt poſt longa itinera remeantem mereri à patre oſculum caritatis.* Aliquanto aliter Ambroſius Chriſtum non amplexantis Dei brachium, ſed ipſum, qui nos amplexatur, Patrem eſſe dicit. *Cadit*, inquit, *in collum tuum Chriſtus, vt ceruicẽ iugo exuat ſeruitutis, & collo tuo iugum ſuaue ſuſpendat. Nonne tibi videtur cecidiſſe in collum Ioannis, quando erat Ioãnes in pectore Ieſu ceruice recumbens reflexa? Et ideo verbũ apud Deum vidit, quia erectus eſt ad ſuperna. Cadit in collum cum dicit, Venite ad me qui laboratis, & ego reficiam vos: tollite iugum meum ſuper vos.*

21. *Dixitque ei filius, Pater peccaui in cœlum, & coram te, iam non ſum dignus vocari filius tuus.*] Hæc verba ver. 18. & 19. declarauimus. Hic tantùm videndum eſt, quantum habeat illa vulgaris obſeruatio firmitatis, adoleſcentem illum propterea non omnia dixiſſe patri, quæ dicere decreuerat (nec enim dixit, *fac me ſicut vnũ de mercenariis tuis*, ſicut ver. 19. propoſuerat) quòd, poſtquam peccator ad Deum rediit, ſua tantùm peccata confiteatur, de cætero curam Deo relinquat, vt de ſe quidquid velit agat. Aut, vt alii dicunt, quòd, poſtquam Dei amplexum, & gratiam expertus eſt, filius eſſe velit, nec mercenarij contentus ſit conditione. Obſeruauit quidem hoc Auguſtinus, & Auguſtinum ſecutus Beda. *Cum*, inquit Auguſt. *panem non habebat, vel mercenarium eſſe cupiebat; quod poſt oſculum patris generoſiſſimè iam dedignatur.* Sed valde mihi probabile videtur adoleſcentem quidem dixiſſe omnia, quæ patri dicere propoſuerat: ſed Euangeliſtam non omnia ab eo dicta recitaſſe: eum opinor fore, vt ex iis, quæ recitauit, cætera etiam, quæ non recitauit, eum dixiſſe intelligeremus. Solet id ſcriptura facere, vt cũ aliquid ante dictum repetit, aliquid quod ante dixerat, prætermittat. Quod ſi id adoleſcens corã patre non dixit, aliã potiùs, quàm, quã Aug. & Beda reddunt, cauſam fuiſſe arbitror, prohibitum fuiſſe patris oſculis, & cæteris amoris officiis plura dicere; aut dicere etiãſi poſſet noluiſſe, animaduertentem ex ſingulari patris beneuolẽtia, id non eſſe neceſſarium. Solet hoc nobis frequẽter accidere, vt cùm aliquo acturi plura dicere conſtituamus, quæ poſtea cum eo agentes, quia videmus neceſſaria non eſſe, non dicamus. Idemq; erga Deum nobis accidit; vt maiora in nos Dei experti beneficia, minora petere deſinamus. Quid enim rogaret patrẽ, vt ab eo tanquam mercenarius reciperetur, qui ſe iam tanquã filium receptum videbat?

22. *Dixit autem pater ad ſeruos ſuos, citò proferte ſtolam primam.*] G. τὴν στολὴν τὴν πρώτην ſtolam aut veſtem illam primam, quaſi certam quandam, & eximiam veſtem deſignet. Tanquam dicat proferte veſtem illam omnium, quæ domi ſunt, precioſiſſimam, quæ illo, aut illo loco recondita eſt. Erat autem στολὴ ſtola apud Græcos quidem omne genus veſtis: apud Latinos talaris tantum; ſed aut mulieris, aut ſacerdotalis; nam virilis non ſtola, ſed toga vocabatur, vt ex illis Ciceronis verbis manifeſtum eſt. *Sumpſiſti virilem togam, quam ſtatim muliebrem ſtolam reddidiſti.* Hoc tamẽ loco non dubito quin pro toga ponatur, quæ & ipſa Græcè ſtola vocabatur. Hæc omnia, quæ hoc verſu dicuntur, nihil mihi aliud ſignificant, quàm adoleſ-

A B C D E

Præſto Deus eſt volentib. ad ſe venire.

Secundum Hebraos.

Quod velo. quæ partes ſignificent.

Iſa. 53 1.

Ioan. 13. 23. 25. & 21 20.

Matth. 11. 28. 29.

An omnia dixerit adoleſcens, quæ decreuerat.

Cicer. 2. Philip.

Quid ſtola prima ſignificet.

A centem illum in filij locum à patre repoſitum fuiſſe, ideoque ſeruis imperatum, vt illi aſſeruirent, vt veſtirent, calcearentque, & annulo inſuper adornarent. Veſtirent autem non qualibet veſte, ſed ſtola, id eſt talari toga, quæ non ſeruorum, ſed nobilium habitus erat, eaque precioſiſſima. Toga quidem, quia filius erat; precioſiſſima verò omnium gratulationis cauſa, quia perierat, & inuentus fuerat. Id etiam ad concludendum id, quod propoſitum erat, pertinebat; *maius eſſe gaudium ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia* ver. 7. 10. Annulus ornatum declarat hominis liberi, filijque hominis locupletis, qui in priſtinum honorem ſuum fuerit reſtitutus. Si ad Deum, peccatoremque referantur, hoc vnum mihi videntur ſignificare, quod probare Chriſtus volebat, *maius eſſe gaudium ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis qui non indigent pœnitentia*, neque habere Deum rationem vllam præteritorum peccatorum, cum peccator ad ipſum toto animo conuertitur, quo minus eum in eundem, aut meliorem etiam, quam quo ante peccatum fuerat, ſtatum reſtituat. Nam illi adoleſcenti, antequam à patris domo diſcederet, nunquam fortaſſe ſtola illa prima data fuerat. Itaque diſquirere qui ſint ſerui, quibus Deus precipit, vt ſtolam primam proferant; quidque ſtola ipſa, quid calcei, quid annulus ſigillatim ſignificent, diligentiæ, vt opinor, eſt ad litteralem quidem ſenſum non neceſſariæ: tamen quia graues in ea etiam re auctores laborauerunt, contemnenda non ſunt, quæ nobis tradiderunt, ſed ad vſum potius popularium concionum referenda. Auguſtin. lib. 2. qq. Euang. c. 33. & Beda ſeruos, *qui ſtolam proferre iuſſi ſunt, reconciliationis prædicatores*. Euthymius autem ſacerdotes eſſe dicit. Stolam verò primam, idem Auguſt. & Beda, itemque Hieron. in epiſtola ad Damaſum, & auctor ille quiſquis eſt libri qui de hac parabola inter Hieronymi opera circumfertur, & Euthymius in comment. aut innocentiam, quam homo perdiderat in Adamo, aut gratiam, quam quiſque, antequam peccaret, habebat, interpretantur. Quæ allegoria non ſatis conuenit cum ſenſu litterali. Videntur enim, qui ita exponunt, exiſtimare ſtolam illam non à dignitate, ſed à tempore vocatam eſſe primam, quaſi dixerit pater, proferte ſtolam illam, qua prius, quam à me diſcederet, vtebatur. Atqui non ita eſt. Nam, vt diximus ſupra, non vocauit ſtolam primam, qua prius vſus fuerat; ſed quæ omniũ erat precioſiſſima, quamque ante nunquam induerat. Hoc enim ipſum parabolæ concluſio poſtulabat, vt meliùs, quàm antequam diſcederet, veſtiretur; vt probaretur quod probandum erat, *maius eſſe gaudium in cœlo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia*. Quare & vitulum ſaginatum occidi pater iuſſerat, quem antequam diſcederet, illi nunquam occiderat. Ambroſius non refert ad primum tempus, ſed videtur ſententiam nimium arctare. *Stola*, inquit, *amictus eſt ſapientiæ, quo nuda corporis Apoſtoli tegunt, eo quod ſe vnuſquiſque conuoluat. Et ideo ſtolas accipiunt, vt corporis infirmitatem ſapientiæ ſpiritualis virtute conueſtiant. De ſapientia enim dictum eſt, Lauabit in vino ſtolam ſuam.* Nimis, inquam, videtur arctare ſententiam, dum & ad ſolos Apoſtolos, & ad ſolam ſapientiam refert. Cum ipſa diuerſitas rerum, ſtola, calcei, annulus, oſtendat magnam diuerſorum donorum Dei copiam ſignificari, ad quam poſt pœnitentiam peccator admittitur. Tutiſſimum eſt, quod ſæpe moneo, non nimis preſsè tractandas eſſe parabolas, frangi ſæpe tractando; ſoleteque hîc accidere, quod prouerbio dici ſolet, vt, qui [illegible] emungit, ſanguinem eliciat. Ergo contenti ſimus per ſtolam primam meliorem quendam ſtatum intelligere, quàm in quo peccator etiam ante peccatũ erat. Hoc enim vnum, vt ſæpe diximus, probare volebat Chriſtus *maius gaudium eſſe in cœlo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia*. Hoc ipſum maius gaudium, & maiorem quendam honorem, feliciorem que ſtatum, quàm præcedentem ſtola ſolet in ſacris litteris declarare. *Erunt*, inquit, *tibi compedes eius in protectionem fortitudinis, & baſes virtutis, & torques illius in ſtolam gloriæ, decor enim vitæ eſt in illa*, Eccleſ. 6. 30. 31. &, *In medio Eccleſiæ aperiet os eius, & adimplebit illum ſpiritu ſapiẽtiæ, & intellectus, & ſtolam gloriæ veſtiet illum*, Eccleſ. 15. 5. & Apocal. 6. 11. *Datæ ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ, & dictum eſt illis, vt requieſcerent adhuc tempus modicũ* Neq; de hoc ipſo, quod modò diximus, nimis eſt ſubtiliter diſputãdum, B quomodo homo poſt peccatum in meliorem, quàm in quo ante peccatum erat, ſtatum à Deo reponatur. Hoc enim tantum ſignificatur magis Deum gaudere peccatoris conuerſione, quàm aliorum ſalute; & hoc ipſo ad maiorem honorem illum euehere, quod, cùm in peccato eſſet, emerſerit, & ad Deum redierit. Nam ſi ad eandem, quam ante peccatum habebat, virtutem redit quod neceſſariò ad intelligendam parabolæ cõcluſionem ponendũ eſt, ob hoc ipſum maiore dignus eſt gloria, quod ſurrexerit, cùm cecidiſſet. Sicut magis militem honoramus, qui multis acceptis vulneribus vicit, quã qui integro ſemper corpore pugnauit. *Calceamenta in pedes*, inquit eodem loco D. Auguſt. *præparatio eſt euangelizandi ad non tangenda terrena.* Ad eundem C fere modum Hieronymus, Ambroſius, & Beda, *Hæc ſunt calceamenta de quibus Dominus ait: Et calciaui te Hyacintho, & calceamenta in pedibus eius, ne vbi coluber inſidijs plantas ingredientis inuaderet, & ſuper ſcorpiones, & ſerpentes ſecurius ambularet, vt præpararetur ad Euangelium pacis, iam non gradiens ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritum, & dictum et propheticum conuenirec: Quam ſpecioſi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.* Annulum iidem auctores *pignus Spiritus ſancti* eſſe dicunt, *propter gratiæ*, inquit Auguſtinus, *participationẽ, quæ digito Dei bene ſignificatur.* Aut fidem, vt Hieronymus etiam, & Beda putant. *Signaculum*, ait Hieron. *ſimilitudinis Chriſti, ſecundum illud, in quo & credentes ſignati eſtis Spiritu repromiſſionis ſancto. Et ad principem Tyri*, qui con-D ditoris ſimilitudinem amiſerat, *Tu ſignaculũ ſimilitudinis, & corona decoris, in delitijs paradiſi natus es. Iſaias quoq; de hoc ſignaculo loquitur, Tunc manifeſti erunt, qui ſignantur. Hoc ſignaculum in manu datur, quando opera iuſtitiæ ſcriptura ſignificat, vt ibi, Factum eſt verbum Domini in manu Aggæi prophetæ dicentis ad Ieruſalem, ornaui te, inquit, ornamento, & impoſui tibi armillas circa manus tuas. Rurſus ad eum, qui indutus eſt podere, alius locus ſignaculi demõſtratur. Pertranſi per mediam Ieruſalem, & da ſignaculum in frontibus virorum gementium, & dolentium in omnibus iniquitatibus, quæ fiunt in medio eorum. Quare? vt poſtea poſſint dicere, Signatum eſt ſuper nos lumen vultus tui Domine* Vitulũ ſaginatum ipſum Chriſtum omnes omnino auctores E interpretãtur. *Vitulus*, vt ait Euthymius, *vocatus eſt, quia nunquam domitus iugo, ac pondere peccati; ſaginatus autem tanquam virtutibus impinguatus*, &, vt inquiũt Ambroſius, & Beda, *quia caro eius ſpirituali eſt opima virtute. Vitulus ſaginatus*, ait Hieronymus, *qui ad pœnitentiam immolatur ſalutem ipſe ſaluator eſt, cuius quotidie carne paſcimur, cruore potamur. Fidelis mecum lector intelligis, quæ pinguedine ſaturati in laudum eius eructuantes ructum dicentes: Eructauit cor meũ verbum bonũ, dico ego opera mea regi.* Volui veterũ auctorũ in celeberrima parabola non ſolũ, vt ſoleo, indicare, ſed copioſè etiã exponere ſententiam; quia etſi litteralis, opinor, non eſt, tamen eſt vtilis, & poteſt in concionibus popularibus pro litterali tradi.

Quid annulus denotet.

Moralis expoſitio reliquæ parabolæ.

Gen. 49. 11.

Parabolæ non ſunt nimis preſsè tractandæ.

Calceamẽta in ſenſu quid moraliter ſignificent

Ezech. 16. 3.

Iſa. 52. 7.
Nahũ 1. 15
Rom. 10. 15

Annulus quid moraliter.

Epheſ. 1. 13.
Ezech. 28. 12.
Iſa. 8. 16.

Aggæi 1. 1

Ezech. 9. 4.

Pſal. 4. 7.

Quid ſit vitulus ſaginatus.

Pſal. 44.

tradi. Non errabit meo quidem iudicio, qui intra eius, quam ſupra tradidimus, interpretationis terminos ſe continebit. Vt ſtola, calceamentis, annulo, vitulo ſaginato hoc vnum ſignificetur, quod parabolæ concluſionem eſſe diximus, *maius gaudiũ eſſe in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia.* Hoc ſimplex, ſed certũ eſt, cætera ingenioſa quidem, ſed incerta.

24. *Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit.*] Ne ſerui mirentur tantum propter vnum ſeminudum adoleſcentem parari conuiuium, rationem reddit, & cùm, quem nudum, ſqualidumque videbant, coram ipſis filium appellat ſuum. Mortuum fuiſſe dicit, non quidem verè; ſed aut opinione ſua, quia, cùm per multos annos longè abfuiſſet, nihilque de eo fuiſſet auditum, pro mortuo habebatur, ſicut Ioſeph quem pater à feris deuoratum eſſe credebat Geneſ. 37. 33 & 44. 28. aut quia perierat, quod perinde erat, ac ſi fuiſſet mortuus, vt ſecundum membrum prioris explicatio ſit, *mortuus*, inquit, *erat, & reuixit; perierat, & inuentus eſt.* Hoc eſt, *maius gaudium erit ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia*, vt & D. Hieronymus adnotauit.

25. *Erat autem filius eius ſenior in agro.*] Quid filius hic ſenior ſignificet, initio parabolæ declarauimus. Hoc nunc obſeruandum, quod eum dum alter frater cum patre, & amicis epulabatur, in agro fuiſſe dicat, id eſt laboraſſe, vt futuræ inuidiæ, & querimoniæ tacitè redderet cauſam. Quod reliquum eſt parabolæ, etſi multis amplificatur verbis, ſimul tamen, ac breuiter explicandum eſt. Si Auguſtini, & aliorum veterum interpretum ſententiam ſequeremur, qui filium hunc ſeniorem populum Iudaicum eſſe putauerunt, non difficile intelligeremus, quomodo minori fratri, id eſt populo Gentilium inuidiſſet, quòd ampliorem in eum gratiam Deus effudiſſet. Cùm autem diximus ſupra per maiorem filium non Iudaicum populum, ſed omnes homines iuſtos intelligi oportere, quæſtio ex noſtra ſententia nobis naſcitur, quomodo poſſint, qui iuſti ſunt, pœnitentibus peccatoribus inuidere. Hanc ego quæſtionem quæſtione altera facilè ſoluo, quomodo operarij illi, qui hora prima in vineam Domini venerant, & pondus diei, & æſtus portauerant non ſolùm illis, qui vndecima venerant hora inuiderunt, ſed contra ipſum etiam patremfamilias, id eſt; contra Deum murmurauerunt, quòd eos ſibi mercede pares feciſſet? Matth. 20. 11. Nam illi non ſolùm iuſti; verumetiam beati erant, cùm in cœlo iam eſſent, mercedemq; reciperent. Reſponderi non poteſt, niſi quod nos eo loco reſpondimus, eam partem propriè parabolæ non eſſe, nec eſſe ad rem ſignificatam accommodandam, ſed eſſe acceſſionem quandam ad implendam narrationem adiectam, & quia ita fieri ſolet, vt eiuſmodi homines murmurent, & quia ea ratione veriſimilior narratio reddebatur, & quia etſi non quantum videbatur, ſignificabat iuſtos iam quaſi beatos contra Deum murmurare; tamen ſignificabat aliquid, nempe ita Deum, ſi illi murmurarent, reſpondere poſſe, quemadmodum pater ille familias reſpondit ver. 14. & 15. *Tolle quod tuum eſt, & an non licet mihi quod volo facere?* Eodem prorſus modo hoc loco, quod de indignatione, & querela maioris filij dicitur, aut tanquam pars parabolæ dictum non eſt, ſed quòd eſſet veriſimile ſeniorem filium eo caſu indignaturum fuiſſe; aut certè non ita eſt ad rem per parabolam ſignificatam accommodandum, vt ſignificet iuſtos indignaturos, inuiſuroſque pœnitentibus; ſed tanta Deum erga pœnitentes peccatores benignitate vſurum eſſe, vt ipſi etiam iuſti materiam quodammodo murmurandi habere videantur, poſſe tamen ipſum, cur id faciat, rationem illis reddere ver. 31. & 32. *Fili tu ſemper mecum es, & omnia mea tua ſunt. Epulari autem, & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & reuixit, perierat & inuentus eſt.* Atq; in hanc ſententia Theophylactus, & Euthymius exponunt, quem ego proprium, atque genuinum arbitror eſſe ſenſum. Alij per filium hunc maiorem non verè iuſtos, ſed Scribas, & Phariſæos, qui ſe iuſtos eſſe putabant, ſignificari dicunt, qui contra Dominum murmurabant, quòd publicanos, & peccatores ad conſuetudinem ſuam ſoleret admittere. Eorũ enim inuidia, & murmuratio occaſionem parabolæ præbuerat. In qua ſententia & Hieronymus videtur eſſe. Quæ etſi eſt ſanè probabilis, illa tamen quam ante poſuimus multo eſt probabilior. Nã quo argumento Hieronymus probat Iudaicum populum per maiorem filium ſignificari non poſſe, quod verè dicere non potuerit, *nunquam mandatum tuum præteriui*; probari etiam poteſt nec Scribas, & Phariſæos ſignificari; quia non magis profectò illi, quàm totus populus, id dicere potuerunt.

An poſſint iuſti peccatoribus inuidentes hic deſignari.

Non intelliguntur per filium ſeniorem Scribæ & Phariſæi.

CAPVT XVI.

1. DICEBAT autem & ad diſcipulos ſuos: Homo quidam erat diues, qui habebat villicum: &
hic diffamatus eſt apud illum quaſi diſſipaſſet bona ipſius. 2. Et vocauit illum, & ait illi: Quid
hoc audio de te? redde rationem villicationis tuæ: iam enim non poteris villicare. 3. Ait autem
villicus intra ſe: Quid faciam quia dominus meus aufert a me villicationem? fodere non valeo,
mendicare erubeſco. 4. Scio quid faciam, vt, cum amotus fuero à villicatione, recipiant me in domos ſuas. 5. Cõ-
uocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dicebat primo: Quantum debes domino meo? 6. At ille dixit:
Centum cados olei. Dixitque illi: Accipe cautionem tuam: & ſede cito, ſcribe quinquaginta. 7. Deinde alij di-
xit: Tu vero quantum debes? Qui ait: Centum coros tritici. Ait illi: Accipe litteras tuas, & ſcribe octoginta.
8. Et laudauit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter feciſſet: quia filij huius ſæculi prudentiores filiis lu-
cis in generatione ſua ſunt. 9. Et ego vobis dico: facite vobis amicos de mammona iniquitatis: vt, cum defece-
ritis, recipiant vos in æterna tabernacula. 10. Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt: & qui in modico
iniquus eſt, & in maiori iniquus eſt. 11. Si ergo in iniquo mãmona fideles nõ fuiſtis: quod verũ eſt, quis credet
vobis? 12. Et ſi in alieno fideles nõ fuiſtis, quod veſtrũ eſt, quis dabit vobis? 13. Nemo ſeruus poteſt duobus dominis
ſeruire: aut enim vnũ odiet, & alterũ diliget: aut vni adhærebit, & alterũ contẽnet: non poteſtis Deo ſeruire, &
mammonæ. 14. Audiebant autem omnia hæc Phariſæi, qui erant auari: & deridebant illum. 15. Et ait illis: Vos
eſtis, qui iuſtificatis vos coram hominibus: Deus autem nouit corda veſtra: quia quod hominibus altum eſt, abo-
minatio eſt ante Deum. 16. Lex, & Prophetæ vſque ad Ioannem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in
illud vim facit. 17. Facilius eſt autem cælum, & terram præterire, quam de Lege vnum apicem cadere. 18. Om-

Matthæi 6. c. 24.
Matth. 11. b. 12.
Mat. 5. c. 32. Mar. 10. b. 11.

1. Corinth. 7. b. 10.

nis, qui dimittit vxorem ſuam, & alteram ducit, mœchatur: & qui dimiſſam à viro ducit, mœchatur. 19. Ho-
mo quidam erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo: & epulabatur quotidie ſplendide. 20. Et erat quidam
mendicus, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus, 21 cupiens ſaturari de micis, quæ ca-
debant de menſa diuitis, & nemo illi dabat: ſed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius. 22. Factum eſt
autem vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ. Mortuus eſt autem & diues, &
ſepultus eſt in inferno. 23. Eleuans autem oculos ſuos, cum eſſet in tormentis, vidit Abraham à longe, & Laza-
rum in ſinu eius: 24. & ipſe clamans dixit: Pater Abraham, miſerere mei, & mitte Lazarum vt intingat ex-
tremum digiti ſui in aquam vt refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma. 25. Et dixit illi Abrahã:
Fili, recordare quia recepiſti bona in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala: nunc autem hic conſolatur, tu vero
cruciaris. 26. & in his omnibus inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt. vt hi qui volunt hinc tranſire
ad vos, non poſſint, neque inde huc tranſmeare. 27. Et ait: Rogo ergo te pater vt mittas eum in domum patris
mei. 28. Habeo enim quinque fratres, vt teſtetur illis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum. 29 Et
ait illi Abraham: Habent Moyſen, & Prophetas: audiant illos. 30. At ille dixit: Non, pater Abraham: ſed
ſi quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent. 31. Ait autem illi: Si Moyſen, & Prophetas non audiunt,
neque ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent.

IN CAPVT XVI.

1. DICEBAT *autem & ad diſcipulos ſuos.*] Tempus quo hanc parabolam Chriſtus propoſuerit Euangeliſta non notat, ſed eo ipſo, quod nõ notat, & nihil repugnat, intelligere debemus, eodẽ tẽpore, quo ſuperiores tres, eodemq; loco propoſuiſſe. Confirmat hanc ſententiã, quod particula, *autem*, ita videtur ſequentia præcedentibus copulare, vt continenter facta eſſe indicet. Tribus igitur parabolis ſuperioribus Chriſtus docuit, qua diligentia in conuertendis peccatoribus; qua benignitate erga conuerſos vteretur. In hac ſumpta ex Dei benignitate occaſione docet, qua viciſſim peccatores diligentia, qua induſtria, vt in Dei gratiam redeant, vti debeant. Propterea ſuperiores tres parabolas ad Scribas, & Phariſæos, qui earum occaſionem dederant, propriè dixit, hanc autem diſcipulis, id eſt omnibus auditoribus ſuis communiter dicit. Hoc eſt quod ait, *Dicebat autem & ad diſcipulos ſuos*, id eſt quemadmodum ante ad Scribas, & Phariſæos dixerat, vt Hieronymus q. 6. ad Algaſiam animaduertit. *Homo quidam erat diues, qui habebat villicum.* οἰκονόμον, quod Græcũ verbum eſt, non tam villicum, quàm totius domus diſpenſatorem ſignificat, quem & Latinè œconomum appellamus. Quod idem Hieronymus noſtram emẽdans verſionem monuit. Quæ res argumento eſt nouum ab eo teſtamentum conuerſum non eſſe, ſed veterem tantum eius verſionem nonnullis locis emendatam. Idem de cæteris cognatis verbis, quæ in hac parabola ponuntur, intelligendum eſt. Nam οἰκονομία, quam noſter interpres *villicationem* vertit, totius domus diſpenſationem, & οἰκονομεῖν, quod reddit *villicare*, domum propriè gubernare ſignificat. Noſtro interpreti antiquis hoc loco verbis ex Pomponio ſumptis vti placuit, quæ Hieronymus, cum in recepta iam vbique verſione reperiſſet, declarare, quam mutare maluit. Cætera parabolæ verba perſpicua ſunt: itaque tota ſimul parabola explicanda eſt. Quo tendat, initio diximus, quod in omni parabola inprimis intuẽdum. Tria in ea introducuntur perſonarum genera. Homo diues, villicus, & debitores. Totidem rerum diſpenſatio malè adminiſtrata, debiti à villico cæteris debitoribus dimidia ex parte remiſſa, diligentia atque induſtria villici à domino laudata. Quibus omnibus accedit parabolæ concluſio ver. 9. *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Hominem diuitem eſſe Deum apud omnes conuenit, & docet ipſa res. Villicum eſſe hominem etiam conſtat. Nam quòd Gaudentius in libro ad Germinium, quo hanc parabolam ediſſerit Diabolum eſſe dicit, nimis alienum eſſe videtur, ſed an omnem hominem ſignificet non conſtat. Nam ſi in proprietate hæreamus verbi, ſolos videbitur Apoſtolos, & cæteros Eccleſiæ adminiſtratores deſignare, qui domus Dei curam, & diſpenſationem habent, quod propriè eſt οἰκονόμον, id eſt œconomum eſſe. Quo ſenſu Theophilus Antiochenus ſeptimus poſt principem Apoſtolorum Petrum eius vrbis Epiſcopus, vt Hieronymus refert, nunc verò lib. 3. allegoriarum id teſtimonium legimus, & Hieronymus ipſe videntur interpretari. Tertullianus verò in lib. de fuga in perſecutione villicum populum Iudaicum, debitores Gentiles eſſe putat. Alij omnes homines diuites, vt Ambroſius in comment. Chryſoſtom apud D. Thom. Auguſtin. lib. 2 qq. Euang. q. 34 Beda, Theophylact. Euthym. Multa hanc interpretationem iuuant, primum quòd de ſolis bonis temporalibus agi videatur, ſiue parabolæ perſonas, ſiue res, ſiue concluſionem conſideremus. *Facite*, inquit, *vobis amicos de mammona iniquitatis*, quaſi cum ſolis diuitibus, & quidem non cum omnibus, ſed cum iis modò, qui male partas habent diuitias, loqui videatur. Itaque omnes illi, quos ante citauimus auctores ex hoc loco collegerunt homines diuites non eſſe diuitiarum ſuarum dominos, ſed diſpenſatores, quod villici appellentur. Omnia eſſe Dei, quæ illis in pauperes diſpenſanda tradiderit. *Si eſuriero*, inquit, *non dicam tibi; meus enim eſt orbis terræ, & plenitudo eius*, Pſal. 49. 12. *Meum eſt argentum, & meum eſt aurum, dicit Dominus exercituum*, Aggæi 2. 9. Vera mihi hæc opinio videtur, nam propriè quidem de diuitibus agit, ſed ad omnes etiam peccatores parabolam ſpectare arbitror. Nam etſi de ſolis diuitibus concludere videtur; *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniquitatis*, tamen longiùs proſpexit, & in vna ſpecie totum peccatorum genus intelligi voluit, docereq; debere omnes, qui peccatis quaſi debitis tenentur obſtricti, omni diligentia, omni arte vti, vt ab illis liberentur. Hinc intelligitur quid nomine villicationis intelligendum; non ſolum Eccleſiaſtici muneris adminiſtratio, vt primæ auctores ſententiæ volunt, nec ſola temporalium diſpenſatio bonorum, vt ſecundæ, ſed vniuerſè Chriſtiani hominis officium. Nec inquirendũ quomodo ab eo officio infidelis villicus remoueatur. Nam qui infideliter Chriſtiani fungitur officio non continuò deſinit eſſe Chriſtianus. Nec enim id ad rem parabolæ ſubiectam accõmodandum eſt. Quod in hac propriè parabola faciendum non eſſe etiam Auguſt. Beda, & Theophy. qui in aliis parabolis omnium rerũ ſolent ſignificationes quærere, monuerũt. Ergo quod homo diues villico ſuo dicit ver. 2. *Iam non poteris villicare*, aut nihil ſignificat, tantumque dictum eſt, quia

Hieronymus non videtur auctor Latinæ editionis Noui Teſtamenti.

Quis ſit homo iſte diues, & quis villicus.

Quid nomine villicationis intelligendum ſit.

credibile

credibile erat hominem diuitem in ſimili cauſa id ſutile dicturum, aut idem eſt. *Non poteris villicare*, ac ſi diceret, punieris, malè adminiſtrati officij pœnas dabis; ſed dixit. *Non poteris villicare*, quia ea imprimis pœna infideles bonorum domini adminiſtratores puniri ſolent, & quia non poterat homo diues, nec ſolet aliter punire; nec enim villicus mancipium eſt, vt vapulare, vt occidi poſſit, ſed liberum caput, quod non poteſt à domino ſuo niſi officij, & honoris, quē ab eo acceperat, priuatione puniri. Hoc modo ad peccatorem applicari poteſt, qui propter malè adminiſtratum officium, id eſt propter Legem Dei malè ſeruatam, non ſemper ab officio remouetur, non ſemper excluditur ab Eccleſia, nō ſemper Eccleſiaſtica priuatur dignitate, non ſemper diuitijs, quas infideliter adminiſtrauit, exuitur: ſed ſemper tamen punitur. Accuſatur ergo villicus, id eſt Chriſtianus à dæmonibus coram Deo malè ſeruatæ legis, non, vt ait Euthymius, in iudicio; tunc enim nullum reliquum erit tempus, nullus locus induſtriæ, faciendiq; nobis *amicos de mamona iniquitatis*: ſed in hac vita, vt Ioannes docet in Apoc. c. 12. 10. *Proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorū, qui accuſabat illos ante conſpectum Dei noſtri die, ac nocte.* Significaturq; ſententia quæ contra nos ſimul atq; peccauimus, accuſante diabolo à Deo iudice pronunciatur, *Iam non poteris villicare* iam in ſeruorum meorum numero non eris, iam gratiæ meæ non nutrieris pane. Quod autem villicus intra ſe dicit; *Quid faciam?* conditionē nobis hominis à Deo deſerti repræſentat. Quid enim faciat qui à Domino derelinquitur? *Leuaui*, inquit, *oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi*, Pſ. 120. 1. 2. *Auxilium meum à Domino, qui fecit cælum, & terram. Aſpiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata eſt in caligine eius*, Iſai. 5. 30. Prima hæc eſt peccatoris deliberatio ſalutem quærentis ſimilis illi. *In ſe autem reuerſus dixit, Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus; ego autem hic fame pereo. Surgam & ibo ad patrem meum*, c. 15. 17.

5. *Conuocatis itaq; ſingulis debitoribus.*] Difficile dictu eſt, qui iſti ſint debitores Dei, quibus peccator partē debiti remittit, vt ſe, *cum defecerit* id eſt cum a domino ſuo electus, cum cōdenatus fuerit, *recipiāt in æterna tabernacula*. Nam ſi parabolæ concinnitatem cōſideremus, debitores illi pauperes eſſe videbūtur; *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mămona iniquitatis*, quos enim amicos nos facere iubet niſi pauperes? Atque ita quidem Ambr. Hier. & Theoph. intelligunt. Sed obſtat, quod pauperes non debitores, id eſt peccatores, ſed amici potius Dei eſſe videantur, propterea enim nos in æterna tabernacula recipiunt, non ſua vtiq; ſicut illi, qui villicum recepēre, ſed Dei. Deinde quis eſt, qui centū cados olei, quis qui centū coros tritici debet? aut quomodo poteſt hoc ad pauperes accommodari? Theophilus Antioch. lib. 3. allegor. & apud Hier. q. 6. ad Algaſ. in comment. hos duos debitores duos populos eſſe dicit, Gentilem qui centū cados olei; Iudaicū verò, qui centum coros tritici debebat. Propterea Gentili quinquaginta cados relictos ex centū, quòd Iubilei, & pœnitentiæ numerus eſſet, qua maxime Gentiles indigebant. Iudaico verò ex centum coris tritici octoginta factos eſſe, quòd eo numero Domini reſurrectio ſignificetur, quam admonebatur vt crederet. Hoc fortaſſe vnum eorum videri poteſt, quæ Aug. & Beda monuerunt ad rem parabolæ ſubiectā aptanda non eſſe: & quidem illi non aptant. Sed mihi vel imprimis id videtur ad parabola pertinere, cum in ipſa concluſione ponatur. *Facite*, inquit, *vobis amicos de mămona iniquitatis*. Cū enim amicos nobis de mamona iniquitatis facere iubeamur, non dubium, quin debitores illi, quos ſibi villicus amicos fecit, amicos ſignificent; quos nos de mammona iniquitatis facere iubemur. Itaque non

Quæ ſit qui centum cados olei, qui qui centum coros tritici debeat.

caret operæpretio quærere, quinam illi ſint. Sed illud fortaſſe nonnullos fallit, quòd omnibus in rebus hos illis ſimiles eſſe putant oportere. Quare dum perfectā quærunt ſimilitudinem, nullam inueniunt. Siue igitur ſolos pauperes, vt primi illi auctores per debitores, ſiue quoſuis alios, quos nobis poſſimus meritis obligare, intelligamus, non in eo ſimiles eos eſſe oportet, quòd eidem domino, cui nos, debitores ſint; ſed in eo quod homines ſint opportuni, vt de ipſis poſſimus bene mereri, eoſq; amicos nobis reddere. Euiſmodi villico debitores fuerunt; nullum enim genus hominū fingi potuit, de quo ille faciliùs bene mereri poſſet, quam eiuſdem domini debitores, quibus nihil fieri poterat gratius, quàm vt aut toto, aut parte debiti releuaretur; & in quibus ille ſine vllo ſuo ſumptu ſola induſtria, & auctoritate ſua poterat debita minuere: nobis verò pauperes ſunt. In quos enim meliùs poſſumus miſericordiam, quam in maximè miſerabiles homines exercere? Cæterum & in parabola, & in re per parabolam ſignificata ſpecies pro genere poſita eſt. Nam & per duos illos debitores, omnes alij homines ſimiles intelliguntur, quos ſibi poterat villicus bene merendo deuincire: & per pauperes, quos iubebat nobis de mámona iniquitatis amicos facere, omnes homines quantumuis diuites, quos poſſimus vllo caritatis officio demereri. Cur autem duos tantum nominauerit debitores, & cur alter oleum, alter frumentum dicatur debuiſſe, cur vterque menſuras centum, cur alteri quinquaginta, alteri viginti tantum menſuræ remiſſæ ſint, id ego non arbitror vllum habere myſterium, operamque mihi perdere videntur, qui eam in ſubtiliore earum rerum perueſtigatione ponunt, vt prudenter Euthymius admonuit. Duos mihi debitores videtur Chriſtus nominaſſe, quia probare volebat diuerſos nobis amicos parandos eſſe & nō poterat amicorum multitudo minus, quàm duobus ſignificari. Adde quòd quamuis breuitatis cauſa duos tantùm nominauerit, tamen idem villi cū cum alijs, quos tacet, feciſſe indicat. Itaq. nihil aliud habet numerus ille myſterij. Quòd autem alterum oleum, alterum triticum debuiſſe dicit, non alia cauſa factum arbitror, quam quod de villico agebatur, qui villas, & agros domini locauerat agricolis; ſolēt agricolæ oleum maximè in quibus regionibus prouenit, vt in Palæſtina, & triticum debere. Potuit & in vino exemplum proponere, feciſſetq, ſi plures duobus nominare voluiſſet, vt Pſal. 4. 8. *A fructu frumenti, vini, & olei ſui multiplicati ſunt.* Quod verò centum vtrumque menſuras dicit debuiſſe, ideo numerum illum expreſſit, quia maximè notus, & vſitatus eſt, narrationemq; reddebat maximè probabilem. In maiore numero minùs fuiſſet fidei, in minore minùs gratiæ. At cur eundem in vtroq; debitore numerum poſuit? vt magis appareret quantum cuiq; eorum ex eadē ſumma remiſſum fuiſſet, quantum accepiſſet quiſque beneficij, quod in diuerſa debiti ſumma minùs vtique apparuiſſet. Alteri quinquaginta, id eſt dimidiam, alteri verò viginti, id eſt quintam debiti partem remiſſam fuiſſe ait, vt doceret, non eodem merito omnes ſibi obligaſſe, eademque ratione debere nos non vno, ſed diuerſis modis homines promereri. Quid cadus, quid corus eſſet, haud ſcio an quiſquam ignorare poſſit, tot iam de menſuris ſcriptis libris. Breuiter dicam כד cadus Hebræis vas ad omnia liquida portanda habile dicebatur. Iud. 7. 16. & 3. Reg. 17. 12. 14. 16 & 18. 34. Eadem menſura erat vt ex Thalmudicis traditionibus diſcimus, eodem planè modo quo amphora Græcis & vas portabile & menſura dicebatur. Corū Hebr. כור menſuram liquidorum fuiſſe cōſtat. 3. Regum 4. 22 & 5. 11 tamen autem eandem menſuram atque חמר

Cur duo debitores nominati ſint.

Corus & cadus quæ menſura eſſent.

Chomer Rabbini tradunt R. Dauid Kimhi. 2. Paral. 27. 4. Iſai. 5. 10. Continebat autem Corus, aut Chomer ſata triginta, quos noſter interpres modios ſolet vertere Leuit. 27. 16. & Iſai. 5. 10. Itaq. Corus habebat decē Ephi. Habebat enim Ephi ſata tria, vt apud Matth. c. 13. 33. declarauimus. Legat qui volet plura apud Ioſephum lib. 8. antiq. c. 2. & lib. 15. cap. 12. & apud Ioſephum alterum Ben Gorion. libr. 1. Quod ait villicis ver. 6. & 7. *Accipe cautionem tuam, & accipe literas tuas* idem eſt; nam literas ipſas priùs cautionem appellauit interpres varietate, vt aliquando adſolet delectatus, cum idem Græcè vocabulum eſſet τὸ γράμμα ſcriptū. Vocauit autem literas inſtrumentum, quo ante ſe debitor domino ad ſoluendos centum cados olei, aut centum coros tritici obligauerat, quod apud ſe tanquam œconomus & omnium facultatum domini ſui adminiſtrator villicus habebat, quodque prolatum debitori dedit, iuſſitq; vt deleto maiore numero minorem ſcriberet. Quod autē dicit *Citò*, hominis mihi fraudulenti, & malè agentis eſſe videtur, timentis, ne in ſcelere deprehendatur, ne quis, dum adulterantur litteræ, ſuperueniat.

8. *Et laudauit dominus villicum iniquitatis.*] Quis hæc verba Euangeliſtæ, non Chriſti eſſe dicunt. Chriſtum ipſum Dominum de more appellantis, dicentiſque villicum nō à domino quidem ſuo, ſed à Chriſto Domino laudatum, ſenſum parabolæ mihi videntur euertere. Hoc enim ipſum concludere Chriſtus volebat, quaſi à minori ad maius argumentandum. Si ille villicus ab illo ipſo domino ſuo, cui fecerat iniuria, laudatus eſt, quòd rem ſuam ingenioſè, prudenterq; egiſſet, vt ſe debitis liberaret; fore vt multo magis laudentur à Deo ij, qui non eius iniuria, ſed potius voluntate pauperes ſibi amicos facerent, vt Euthymius interpretatur. Nec quiſquam opinor bonus auctor aliter intellexit. At quomodo dominus villicum à quo fraudatus fuerat, laudare potuit? Non laudauit factu, ſed prudentiam, & induſtriam, qua vt pœnam effugeret, vſus fuerat, *quia prudenter*, inquit *feciſſet*. villicū autem iniquitatis Hebraico vocat idiomate id eſt iniquum, data fortaſſe opera, quia dicturus erat poſtea. *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis.*

Non laudatum eſt factum villici, ſed induſtria.

Quia filij huius ſæculi prudentiores filijs lucis in generatione ſua ſunt.] Filios huius ſæculi, qui huic mundo; filios autem lucis, qui Deo ſeruiunt, appellari dubium non eſt; ratioq; ne non obſcura; qui ſecundum hoc ſæculū viuit, in tenebris: qui ſecundum Deum, in luce ambulat. Plena ſcriptura eſt exemplorum Iſai. 9. 2. Matth. 4. 16. *Populus, qui ſedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Lucæ 1. 79. *Illuminare his, qui in tenebris, & vmbra mortis ſedent.* Ioan. 1. 5. *Lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*, & Ioan. 8. 12. *Qui ſequitur me non ambulat in tenebris*, & c. 12. 35. *Ambulate dum lucem habetis, vt non tenebræ vos comprehendant.* Act. 26. 18. *Aperire oculos eorum, vt conuertantur de tenebris ad lucem, & de poteſtate Satanæ ad Deum.* 2. Cor. 6. 14. *Quæ ſocietas luci ad tenebras?* Epheſ. 5. 8. *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Sexcenta ſunt alia. Itaq; ſi antitheſim inter filios huius ſæculi, & filios lucis conſideremus, intelligemus ſæculum hoc loco tenebras appellari. Quare D. Paulus Diabolum, quem Chriſtus principem mundi huius vocare ſolet Ioann. 12. 31. & 14. 30. principem tenebrarum vocat, quaſi mundus, & tenebræ idem ſint. Epheſ. 6. 12. Filios autem ſæculi, & filios lucis per Hebraiſmum dixit; illos quidem qui ſæculo; hos verò qui luci, id eſt Deo adeo moribus ſimiles ſunt, vt illi ex ſæculo, hi ex Deo nati eſſe videantur. Solent enim Hebræi quod alicui rei ſimile eſt, filium eius appellare, quia filij parentibus plerunque ſunt ſimiles. Ioann. 12. 36. *Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis* Eph. 5. 8. *Vt filij lucis ambulate.* 1. Theſſ. 5. 5. *Omnes vos filij lucis eſtis.* Quod ſequitur *in generatione ſua*, alius eſt Hebraiſmus בדורו quod Latinè in genere ſuo dicunt. Hoc eſt prudentiores ſunt profani homines in malum, quàm iuſti, & ſancti in bonum. Eſt enim ad malum procliue humanum ingeniū, ideoq; magis in malo proficit, quàm in bono. Adiecta hæc verba ſunt quaſi correctionis, & reſtrictionis loco. Nam ne quis exiſtimare poſſet villici illius prudentiam abſolutè à domino laudatam, aut filios huius ſæculi filijs lucis abſolutè prælatos eſſe; addidit, non quidē verè, ac re ipſa, ſed in malum prudentiores eſſe. Hoc eſt vt opinor εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν in generatione ſuā. D. Baſilius in Pſal. 48. generationem ſuam præſentem vitam interpretatur, & Cyprian. in epiſt. ad Iubaianū & Origen. apud D. Thom. Nemo interpretum quærit, cuius hæc ſint verba, hominiſne illius diuitis, an Chriſti, an Euangeliſtæ, quod tamen ad intelligendam huius loci ſententiā maximè pertinet. Mihi Chriſti videtur eſſe opinionem hominis illius diuitis, qui villicum iniquitatis laudauerat, approbantis: quaſi diceret, & meritò quidem illius prudentiam laudauit: nam quòd ad prudentiam quidem attinet, filij huius ſæculi filiis lucis plurimum præſtant. Eodē plane modo quo ſerpens omnium animalium quæ in paradiſo fuerunt, ſubtile dicitur ſapientiſſimus Geneſ. 3. 1. In hanc enim ſententiam D. Aug. lib. 2. de Geneſ. ad litteram. c. 2. & Baſilius in Pſal. 48. & Orig. hom. 8. in Iſaiam hunc locum inducunt. At Origen. quidem rectè ad hæreticos refert, qui in conflandis, tuendiſque erroribus ſuis mirè ingenioſi, mirè prudentes ſunt. Hoc enimuero eſt, quod minime eſt in hac parabola ad rem ſignificatā accommodandum. Nec enim Chriſtus docere voluit, peccatores, qui filij huius ſæculi ſunt, prudentiores, diligentioreſque filiis lucis eſſe in quærenda ſalute, ſed eſſe debere: mouendumque illis omnem lapidem eſſe, vt ſe ſe peccatis liberent. Nec fraudandum eſſe Deum, aut furta facienda, vt habeant, vnde pauperes ſibi amicos faciant; ſicut villicus ille fecit, ſed in hoc ſolum parabola proponitur, vt intelligamus homini peccatori, & qui à Deo condemnari periclitatur, omnem diligentiam, omnem prudentiam, omnē artem licitam tantùm adhibendam eſſe vt à peccato exeat, & condemnationem fugiat. Argumentum enim eſt à minore ad maius, & non à ſimilitudine, ſed à proportione ſumptum. Si villicus ille malis artibus, vt minimam, & temporalem pœnam fugeret, vſus eſt; quanto magis peccator, vt maximam, & æternam pœnam fugiat, omnibus bonis artibus vti debet? Et, ſi ille à domino ſuo, quē defraudauerat, laudatus eſt quanto magis peccator, qui non Dominum fraudando, ſed illum potius in ſuis alendo pauperibus, prudens ac diligens fuerit, ab eo laudabitur? Id omnes auctores adnotauerunt; meliuſque ex parabolæ concluſione intelligetur.

Filij ſæculi, & filij lucis.

Hebraiſmus.

Filij nomen ſimilitudinē ſonat.

Quid ſit in generatione ſua.

Cuius hæc ſint verba.

Serpens & ſua parabola.

9. *Et ego vobis dico, facite vobis amicos de mamona iniquitatis.*] Imitamini illum qui ex alieno liberalis fuit, itaque amicos ſibi parauit. Mammon, aut mammona Chaldaica vox diuitias ſignificat. Quo etiam ſignificatu vocem fuiſſe Punicam auctor eſt Auguſt. lib. 2. de ſermone Domini in monte. c. 22. & ſer. 35. de verbis Domini ſecundū Lucam. Itaq; mammona iniquitatis Chriſtus vocat iniquè partas diuitias; quas non iubet quidem vt iniquè & per fraudem, vt ille fecit, acquiramus; ſed vt ex iniquè acquiſitis amicos nobis ex pauperibus conciliemus, qui nos, cum defecerimus, in æterna recipiant tabernacula. Nec vult nos ex ſolis malè partis, ſed etiam ex iuſtis legitimiſque diuitiis id facere: quid enim ſi quis ingētes habeat opes, aut bonis artibus, honeſtiſque laboribus à ſe partas,

Quid ſit mammona iniquitatis.

aut

aut ſibi à parentibus hæreditate relictas; qualis ille fortaſſe diues erat, de quo altera paulo infra parabola proponitur, qui purpura induebatur & byſſo; annon debebit ex illis amicos ſibi facere? Quis dubitet? Sed dixit Chriſtus quod dubium erat; tacuit quod dubiũ non erat, & quodam modo à minore ad maius argumentatus eſt; ſi ex rebus alienis exemplo villici amicos nobis facere debemus, quanto magis ex noſtris? Ponebat etiam tanquam certum diuitias eorum, quibuscum loquebatur, iniquè paratas fuiſſe propterea de ſolo mammona iniquitatis mentionẽ facit, & vt ex illo amicos ſibi concilient, admonet. Ergo quod dicit *de mammona iniquitatis*, perinde eſt ac ſi dixiſſet etiam *de mammona iniquitatis* id eſt non ſolum ex iuſtè, ſed etiam ex iniuſtè partis diuitiis. Eadem mihi videtur eſſe ſententia cum illa c. 11. 41. *Veruntamen quod ſupereſt date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Nam & illic de rebus per dolũ & rapinam acquiſitis loquebatur, quibus Phariſæos plenos eſſe dixerat, & iiſdem diuitiis, quibus ſibi damnationem adſciuerant, ſalutem quærenda eſſe docebat. Non quòd iuſtis diuitiis quærenda non ſit; ſed quòd iniuſtis etiam quærenda. Sic Theophylactum, Auguſt. ſer. 35. de verbis Domini, & Irenæum. lib. 4 c. 49. ſecutus *mammona iniquitatis* interpretor. Niſi quis malit ex ver. 11. interpretari, quòd fugax, & fallax eſt. Hoc enim ſenſu illic iniquum appellat mammona. Aliam idem eodẽ loco D. Auguſt. & Beda in commentariis interpretationem afferunt, vt omnes diuitiæ, quamuis iuſtis rationibus acquiſitę, diuitiæ, aut *mammona iniquitatis* appellentur, quia ſola eas iniquitas, id eſt homines iniqui diuitias eſſe putant: iuſtos enim non iſtas terrenas, ſed illas cæleſtes, atq; ſpirituales diuitias appellare. Aliam Euthymius, & idẽ Aug. in cõment. in Pſa. 48. omnes diuitias mammonam iniquitatis eſſe, *quia aut iniquitate*, vt ait Aug. *acquiſita ſunt; aut quia ea ipſa iniquitas eſt; quod tu habes, alter non habet, tu abundas, & alter eget.* Aliam Hieron. q. 1. ad Hedibiam, *Omnes*, inquit, *diuitiæ de iniquitate deſcendunt, & niſi alter perdiderit, alter non poteſt inuenire. Vnde illa vulgata ſententia mihi videtur eſſe veriſſima, Diues, aut iniquus, aut iniqui heres.* Aliam Tertullian. lib 4. contra Marc. & Ambroſius, quòd diuitię iniquũ hominem faciant. Sed hæc omnia minus propriè dicta videntur, etſi ſuo quodam ſenſu vera ſunt.

Vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.] Quid ſit, *cum defeceritis*, & qui ſint amici iſti, & quomodo ſint nos *in æterna tabernacula* recepturi, tres ſunt propriæ huius loci quæſtiones. Deficere ergo quidam interpretati ſunt mori, vt Theophylactus, & Euthym. Sed iſto modo omnes & boni, & mali, & iuſti & iniuſti deficient, quia omnes ſunt omnino morituri. Cum ſatis appareat ex villici comparatione non omnes, ſed qui villicationis officio malè functi fuerint, eſſe defecturos. Alij putant eſſe condemnari in diuino iudicio. Sed quomodo eos, qui condemnati in illo iudicio fuerint amici liberabunt? Cum virgines illas, quæ oleum in vaſis ſuis non habebant, aliæ virgines vtique amicæ non liberauerint? Ergo, vt ſupra indicaui, deficere eſt aliis bonis operibus deſtitui, & à Deo, ſed in hac tantum vita, condemnari, remoueríque à villicatione, vt ille dixit, id eſt priuari diuina gratia, excludi à diuino conſortio, fugari à Deo, vt apud Irenæum vertitur. libr. 4. cap. 49. Quod cum nobis accidit, optimum remedium eſt eleemoſyna, vt in gratiam cum Deo redeamus. Eodem enim modo, vt ante dixi, hæc ſententia intelligenda eſt, quo illa ſuperior. c. 11. 41. *Quod ſupereſt, date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Pauperes eſſe amicos, qui nos in æterna tabernacula recepturi ſint, ex iis quæ ſuperiùs dicta ſunt, manifeſtum eſt, & omnes auctores inter ſe conſentiunt. Ambroſium vnum excipio, cuius eſt ſingularis ſententia, ſanctos eſſe angelos, meritoque ab omnibus repudiata. Nec enim angelis, ſed pauperibus de mammona iniquitatis eleemoſynam damus. Tertullian. in libro de fuga in perſecutione Gentiles intelligere videtur, à quibus eſſent Iudæi in tabernacula recipiendi, ſed nõ ſatis affirmat. An autem omnes omnino pauperes, quibus eleemoſynam dedimus, ſint nos in æterna tabernacula recepturi, nõ immeritò quæri poteſt. Quid enim ſi pauperes illi, quibus eleemoſynam dedimus, ipſi damnentur? Quomodo nos in æterna tabernacula recipient? niſi nos in infernum, quod abſurdum eſt, propter datas ipſis eleemoſynas, dicamus recepturos. Propter hanc opinor rationem D. Auguſt. ſerm. de verbo Domini. 35. ſolos videtur ſanctos intelligere. Quis ergo nos recipiet, cum illi, quibus eleemoſynam dedimus, damnati fuerint? Non ſunt tam ſubtiliter iſta quærenda: ſed quia quæſtionem mouimus, diſſoluamus. Loquitur Chriſtus de iis, qui diuitias habent, quaſi omnes iniuſti; loquitur de pauperibus quaſi omnes iuſti ſint. Non quòd illi iniuſti omnes, hi omnes iuſti ſint, ſed quòd plerunque illi iniuſti, hi iuſti eſſe ſoleant. Propterea dicit nos ab illis in æterna tabernacula recipiendos, quaſi illi in iiſdem futuri ſint tabernaculis. Quòd ſi aliqui non fuerint, recipient tamen nos, quia propter illos recipientur. Cœlum vocari tabernaculum ne dubium quidem eſt, non eo ſenſu quo D. Paulus Hebr. 9. 11. tabernaculum appellauit. Nam Paulus cœlum tabernaculum, id eſt adytum, ſacrarium, ſanctum ſanctorum, quale in templo olim erat, vocat; hic tabernaculum quaſi domicilium appellatum eſt, vt res ſignificata, parabolæ reſponderet, in qua dictum fuerat; *Vt recipiant me in domos ſuas.* Quo autem modo nos pauperes in ea ſint tabernacula recepturi, omnes quærunt. Nec enim penes ipſos poteſtas futura videtur admittendi nos in cœlum, vel inde excludendi, *Gratiam enim, & gloriam dabit Dominus.* Præſertim cum Chriſtus ipſe dicat, *ſedere autem ad dexteram meam, vel ſiniſtram, non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratum eſt à patre meo.* Matt. 20. 23. Minimè dubium quin propria auctoritate in æterna tabernacula recipere Dei proprium ſit. Itaque reliquum eſt, vt pauperes nos ideo in æterna tabernacula recipere dicantur, quia propter illis factas eleemoſynas recipimur, vt non tam ipſi, quàm merita erga eos noſtra ſint, quæ nos propriè recipiunt, vt Chryſoſt. in comment. in Pſal. 48. & homilia in epiſtolam ad Hebræos, & Gaudentius in lib. ad Germinium & Baſil. in aſceticis, & Anaſtaſ. in quæſtionibus interpretantur, illud etiam obſeruant propterea non dixiſſe Chriſtum, vt recipiant vos in ſua tabernacula, ſicut villicus dixerat; vt *recipiant me in domos ſuas*; ſed *in æterna*. vt indicaret, non ipſos propriè, ſed bona opera noſtra eſſe, quæ nos recipiant, aut vt alij volunt, quia ſuis à Deo precibus impetrant, vt *in æterna tabernacula* recipiamur. Vtrunque ego ſignificari arbitror nos & propter noſtra in eos merita; & propter ipſorum preces recipiendos. Cùm enim dicit, *vt recipiant vos*, indicat proculdubio eos in iiſdem, vt ait Euthymius, tabernaculis eſſe, & aliquid pro nobis agere: ſaltem loqui, ſaltẽ orare. Nam recipere nos in cubiculum Regis dicitur, non ipſe ſolùm rex, cuius ea propriè auctoritas eſt; ſed quiſquis nobis aut precibus, aut aliquo alio modo obtinet ingreſſum. Quare duo ex hoc loco & merita noſtra, & ſanctorum pro nobis ſuffragia aduerſus nouos hæreticos apertè colliguntur. Quo autem modo nos ſint eò recepturi vbi ipſi fortaſſe non erunt, ſupra docuimus. Tertullian in libr. de fuga in perſecutione interpretationem

Quid ſit, cũ defeceritis.

Matth. 25. 9. 12.

Qui ſint amici iſti nos recepturi.

Quomodo nos pauperes ſint recepturi in cœlum.

Pſal. 83. 12.

De ſanctorum ſuffragiis, & noſtris operibus.

quia

A quis & ſingularis, & difficilis eſt, eius ponam verbis, non vt ſequatur, ſed vt ſciat lector. *Facite autem vobis amicos de mãmona, quomodo intelligendũ ſit, parabola præmiſſa te doceat; ad populum Iudæorum dictum, qui commiſſam ſibi rationem Domini cùm malè adminiſtraſſet, deberet de mammona hominibus, quod nos eramus, amicos ſibi potius proſpicere, quàm inimicos, & reuelare nos à debitis peccatorũ, quibus Deo detinebamur, ſi nobis id dominica ratione conferrent; vt cùm cœpiſſet ab his deficere gratia, ad noſtram fidem refugientes reciperentur in tabernacula æterna.*

10. *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt.*] Tres ſententiæ, quæ tribus hiſce ponuntur verſibus, quorſum à Chriſto adiectæ fuerint, etſi nõ inuenio qui explicet, res eſt tamen cũ primis dictu neceſſaria, vt ſenſus intelligatur. Puto ego voluiſſe Chriſtum parabola B hoc loco ad ſuos diſcipulos accommodare, docereq; quomodo eſſent à villicatione remouendi, ſi conceſſas ſibi à Deo facultates rectè nõ diſpenſarent. Remoueri à villicatione ſpirituali eſt non dari illis dona ſpiritualia, aut iam data tolli. Non dari autem, vel tolli merito iis, qui minora bona temporalia non ſatis fideliter adminiſtraſſent. Huc omnia tendũt. Nunc ſententiæ ipſæ excutiendæ ſunt, videndumq; quomodo veræ ſint. Prima ſētẽtia eſt. *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt.* Si dixiſſet, qui in maximo fidelis eſt, & in minimo fidelis eſt: aut, qui in minimo infidelis eſt, & in magno infidelis erit; nullã haberet ſentẽtia difficultatem. Videretur enim argumentum eſſe à minori ad maius, id eſt ab eo, quod minùs videtur ineſſe, ad id C quod magis. Cum autem dicat, *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt*, admirabilis, & præter communẽ ſenſum videtur eſſe ſententia. Cùm enim prouerbiũ eſſe videatur, debeantq; prouerbia ex iis rebus ſumi, quæ aut ſemper, aut plerumq; fieri ſolent, hoc ex eo ſumptum videtur, quod aut nunquã, aut raro fit. Quis enim fur nõ potiùs furatur, ſi inueniat, magna, quàm parua? Itaq; ſolet magnitudo ipſa rei probiſſimos, & fideliſſimos quoſq; fures facere. Si quis pretioſiſſimũ in aliena domo vnionem inueniat, quo vno poſſit fieri ex miſero locupletiſſimus, ſi nemo videat, faciliùs vtique furabitur, quàm ſi vas argenteum minimi pretij reperiſſet. Credo in eo prouerbio tantùm D ſpectata fuiſſe hominum opinionem, qui, etſi eſt difficilius res magnas facere, quam paruas, tamen ex paruis de magnis ſolent facere coniecturam. Cum aliquem vidimus parua furta facere, coniicere ſolemus fore, vt etiam magna faciat, & è contrario, cum vidimus parua furta non facere, quæ pro peccatis non habentur, non pomum, non obolum negligenter habitum rapere, indicium nobis eſt magnæ in rebus magnis fidei. Hoc eſt, *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiore fidelis eſt.* Minima vocat bona temporalia, maiora ſpiritualia; argumentatur, ſi bona temporalia, quæ minora ſunt, bene pauperibus impertiendo adminiſtrauerint, probabile eſſe fore, vt & ſpiritualia bene adminiſtrent, ideoq; eis illis eorum adminiſtratio cõmittatur. aut, quibus iam commiſſa eſt, non eripia- E tur. Loquitur de gratia Dei, cæteriſque diuinis donis e inquam de ingenti aliquo theſauro, cuius cuſtodia, & adminiſtratio, cui datur, homini committitur; cui non datur, eripitur, tanquam indigno. In hunc ſenſum omnes veteres, nouique interpretes exponunt; ſed eos verſu ſequenti, vbi eadem, ſed obſcurior ſententia eſt, nominabo.

Quomodo fidelis ſit in maiore, qui in minimo.

11 *Si ergo in iniquo mãmona fideles non fuiſtis, quod verũ eſt quis credet vobis?*] Manifeſtum eſt verum iniquo opponi mamonæ, cum iniquo æquum potius, & iuſtum opponi debere videretur. Cæterum iniquum vocauit falſum, quia homines deludit ac fallit. Cui rectè opponitur verum. Vocantur autem falſæ diuitiæ tempo- A rales, qui facile pereũt, ſpemq; eorum fruſtrantur, qui in ipſis confidebant. Verum autem mammona id eſt veras diuitias ſpirituales, quia perpetuo manẽt, noſq; in æterna illa inducunt tabernacula. Itaq; ſimilis hæc ſententia illi eſt Matt. 6. 19. 20. *Nolite theſaurizare vobis theſaurũ in terra, vbi ærugo, & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt, & furãtur. Theſaurizate autem vobis theſauros in cælo, vbi neq; ærugo, neq; tinea demolitur, & vbi fures nõ effodiunt, nec furantur.* Ad hũc modum omnes, quos legerim, veteres auctores exponunt, Iren. lib. 2. c. 64. Cyp. in lib. de opere, & eleemoſynis, Theophilus Antioch. lib. 3. allegor. Marcus ille Aſceta in diſputatione cum cauſidico ſeculari. Caſſian. collat. 3. c. 10. Gaudentius in reſponſione ad Germinium. qua hanc parabolam B ediſſerit, Beda, Theophyl. Euthym. Simili D. Paulus 1. ad Timoth. 3. 5. argumentatione vſus eſt; *Si quis domui ſuæ præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiæ Dei diligentiam habebit?*

Iniquũ dicitur mammona falſum, quod homines deludat.

12. *Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, quod veſtrum eſt, quis dabit vobis?*] Hæc tertia ſententia eſt, ſi verba tantùm ſpectes, longè quàm prima admirabilior. Quo enim modo ſequitur non eſſe futurum in rebus ſuis fidelem, qui in alienis fidelis non fuerit? Quis ſibi ipſi fidelis non eſt? Cæterum vt auctores illi, quos ſuperiore verſu nominauimus, & D. Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 35 interpretantur, alienum vocat quod temporale, noſtrum quod ſpirituale eſt, quia illas diuitias, cum morimur, hic relinquimus; has nobiſcũ in cœlũ ferimus. *Ne timueris, cum diues factus fuerit homo, & cum multiplicata fuerit gloria domus eius, quia cum interierit, non ſumet omnia, neq; deſcẽdet cum eo gloria eius*, Pſ. 48. 17 18 &. C *Diues cum dormierit nihil ſecum auferet, aperiet oculos ſuos, & nihil inueniet*, Iob. 27. 19 Hac ratione benè conſtat argumẽtatio: ſi in alienis, id eſt in rebus temporalibus fideles diſpenſatores non ſumus, neq; in noſtris futuros eſſe; quia difficilius vtiq; eſt ſpiritualia, quàm tẽporalia bona bene, prudenterq; diſpenſare. Quo ergo modo Deus ſpiritualium bonorum adminiſtrationem nobis credet, quod eſt nos villicos ſuos facere, aut factos à villicatione non remouere, ſi bona temporalia, quæ nobis commiſerat, imprudenter, infideliterque adminiſtrauimus?

Alienum eſt, quod temporale, noſtrum, quod ſpirituale.

13. *Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire.*] Hæc ſen- D tentia apud Matth. c. 6. 24 declarata eſt. Sed apparet Matthæus alieno, Lucas ſuo loco poſuit. cum enim Chriſtus de mammona, id eſt de diuitiis agere cœpiſſet, credibile eſt eodem loco hanc de eodem mammona addidiſſe ſententiam; *Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire. &, non poteſtis Deo ſeruire, & mammonæ.*

14. *Audiebant autem omnia hæc Phariſæi, qui erant auari, & deridebant eum.*] Ideo dicit audiſſe Phariſæos tanquam rem miram, quia ver. 1. dixerat, *Dicebat autem ad diſcipulos ſuos*; cum ergo omnia ſuperiora diſcipulis ſuis dixiſſet Chriſtus, non poterat ſcire lector audiuiſſe, niſi id Euangeliſta declaraſſet. Ergo etſi Chriſtus ad ſolos diſcipulos ſuos orationem conuerterat, adſta- E bant tamen Phariſæi, & ſubauſcultabant, quid illis diceret, eò fortaſſis auidius, quo magis videbat eum ab ipſis auertere ſermonẽ, & quaſi ſecretum aliquid dicturum ad ſuos ſe conuertere. Is ſenſus magis Græcè, quàm Latinè expreſſus eſt ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες, *Audiebant autem hæc omnia & Phariſæi*, id eſt non ſolum diſcipuli quibuſcum loquebatur, ſed etiam Phariſæi, quibuſcum non loquebatur. Illi igitur, quia & Phariſæi homines iniquo aduerſus Chriſtum animo, & auari erat. Chriſtum deridebant. Vbi mali verbi Dei auditoris exprimitur imago. Nihil eſt, quod magis auditoris fructum impediat, quam ſi aut offenſo in concionatorem animo ſit, aut contrario iis quæ dicuntur affectu ſit occupatus. Surdis canitur, cum aut auaris liberalitas, aut am-

Imago mali verbi Dei auditoris.

bitioſis humilitas, aut impudicis caſtitas commendatur. Vtrumq; in Phariſæis erat impedimentum. Atque hæc fortaſſe cauſa fuit, quamobrem ab illis ad ſolos diſcipulos ſuos orationē tranſtulit, quòd videret eos idoneos auditores non futuros eorum, quæ dicturus erat; & nolebat ante porcos proiicere margaritas. Et tamē conculcauerūt eas pedibus ſuis, & conuerſi contra Chriſtū ipſum dirumpebant eum, id eſt deridebant, & proſcindebant conuitiis. *Animalis homo non percipit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei,* & non poteſt intelligere, quia ſpiritualiter examinantur.

1. Corinth. 2.14.

15. Et ait illis, vos eſtis qui iuſtificatis vos coram hominibus, Deus autem nouit corda veſtra.]Apta ad Phariſæos reſponſio; cum enim iuſti videri vellent, ex eo quòd, quæ erant ſpiritus Dei, percipere non poterant, aperte ipſorum hypocriſis apparebat. Quamlibet magnam ſpeciem ſanctitatis præ ſe ferrent, intus tamen corruptos eorum eſſe animos, qui verbum Dei capere, aut continere non poſſent. Iuſtitiam coram hominibus, hoc eſt externam opponit internæ cordis nequitiæ. Triplex enim hic antitheſis latet, vna, qua iuſtitia nequitiæ; altera, qua externum interno, tertia, qua Deus hominibus opponitur. Nam cum dicit; *Deus autem nouit corda veſtra*, inſinuatio eſt, qua plus dicitur, quàm ſignificatur, nempe corda ipſorum iniquitatis plena eſſe. Ea figura vti ſolemus vulgo, cum indicare aliquid occultum, & tam magnum volumus, vt aut explicare nequeamus, aut timeamus ne fidem ſuperet. Nouit Deus quantum ego ex obitu eius, cui inimicus putor eſſe, dolorem ceperim. loquitur ergo Chriſtus tanquam homo, qui Phariſæorum animos ignoraret, nolletque apertè de illis iudicare, ſed Deo iudicium relinquere. *Deus,* inquit, *nouit corda veſtra*, quod cum tacit. plus indicat, quam ſi clariſſimis dixiſſet verbis, Corda autem veſtra omnis nequitiæ, & iniquitatis pleniſſima ſunt, & loquitur moderatius, fugitque eorum inuidiam. Iuſtificare hoc loco ſignificat iuſtum ſe oſtendere, ac declarare qui nō ſit. Quo loco abuti Lutherani, & Caluiniani hæretici ſolent, vt probent iuſtificationem noſtram nihil eſſe aliud quàm iuſtitiæ Chriſti imputationem, qua iuſti habeamur, ac declaremur, cum verè iuſti non ſimus. Nec vident cæci hunc ipſum locum, quem magno ſibi præſidio eſſe putant, aduerſari maximè. Nec enim hic iuſtificari eſt, aut Chriſti, aut alterius cuiuſpiam iuſtitiam ei, qui iuſtificatur imputari. Itaque ſi ex hoc loco iuſtificationis regula ſumenda eſt, nunquam iuſtificari erit imputatione iuſtitiæ haberi iuſtum. Deinde non animaduertunt homines in bonum tradi eo ipſo, quòd Chriſtus dicit, *Vos eſtis, qui iuſtificatis vos coram hominibus*, indicare aliam eſſe iuſtificationem, qua non ipſi nos, ſed nos Deus iuſtificet, & iuſtificet non coram hominibus, ſed coram ſe, id eſt non ſola opinione, non ſola imputatione reputationéue, ſed verè, atque reipſa. Hoc enim Hebraica phraſis ſignificat, *coram Deo*, præſertim cum alteri opponitur phraſi, *coram hominibus*. Ea igitur iuſtificatio, cum huic, de qua hic Chriſtus agit, opponatur, & hæc ſola conſtet opinione, non vtique opinione ſola, hoc eſt imputatione iuſtitiæ, ſed re ipſa, & veritate conſtabit, efficiemurque per eam verè apud Deum iuſti. Ergo quamuis iuſtificandi verbum ſignificet, vt Auguſtinus interpretatur, verè ex impio, aut iniuſto iuſtum facere, quemadmodum vox ipſa ſonat, tamen duo verba, quæ cum hoc loco copulantur, efficiunt, vt non veram, ſed opinatam iuſtitiam ſignificet, *Vos*, &, *coram hominibus*. Quorum duorum verborum vim quiſquis ad eum modum, quo paulo ante diximus, non intelligit, huius loci ſententiam intelligere non poteſt. Quòd ſi hæc argumenta hic non haberemus,

Iuſtificare quid ſit hoc loco contra Lutheranos, & Caluinum.

tamen ex aliis locis perſpicuum eſſet diuerſam eſſe iuſtificationem noſtram, noſque cum iuſtificamur, verè, proprieque ex iniuſtis fieri iuſtos. Quid enim eſt quod ait D. Paulus 1. Corinth. 6. 11. *Et hæc quidem fuiſtis, ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, & in ſpiritu Dei noſtri* niſi, ante quidem fornicarij, idolis ſeruientes, adulteri, molles, maſculorum concubitores, fures, auari, ebrioſi, maledici, rapaces fuiſtis; (de his enim locutus fuerat) modò non eſtis, quia iuſtificati, id eſt iuſti facti eſtis? Quid eſt quod dicit Rom. 5. 1. *Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum*, niſi cum iam non peccatores, ſed iuſti ſimus, pacato aduerſus Deum, & tranquillo ſimus animo? Sed hæc quæſtio copioſiùs à nobis, & loco magis proprio Rom. 4. 3. 4. diſputabitur.

Quia quod hominibus altum eſt, abominatio eſt apud Deum.]*Altum*, dixit, quod admirabile eſt, & magno in pretio, quia ſolemus quæ magni facimus, quæque admiramur laudibus in cœlum ferre. Dubium verò, cuius rei ratio reddatur. Nonnulli non eorum, quæ dicta ſunt, ſed eorum, quæ intelliguntur, reddi putant. Intelligitur, corda autem veſtra plena ſunt iniquitate huius, inquiunt, rei redditur cauſa, quia *quod altum eſt hominibus, abominatio eſt apud Deum.* Ego potius credo cauſam reddi diuerſitatis diuini humanique iudicij, non quod aliquando, quod homines bonum iudicant, non etiam verè apud Deum bonum ſit; ſed quod frequenter contra accidat, vt, quod homines admirantur, id Deus omnino reprobet, atque condemnet. Hoc eſt. *Abominatio eſt apud Deum.* Significat enim id nomen non qualecunq; malum, ſed tam magnum, tam abſurdum, tam horrendum, vt ſtatim viſum, vel auditum non ſolùm improbemus, ſed horreamus etiam, ac deteſtemur. Itaque quemadmodum cum dicit, *quod hominibus altum eſt*, ſignificat ſummum hominum opinione bonum; ita cum dicit, *abominatio eſt apud Deum*, ſummum Dei iudicio ſignificat malum. Sententia ſæpe in diuinis litteris celebrata. *Nunquid oculi carnei tibi ſunt, aut ſicut videt homo, & tu videbis?* Iob. 10. 4. *Ne reſpicias vultum eius, neque altitudinem ſtaturæ eius, quoniam abieci eum; nec iuxta intuitum hominis ego iudico. Homo enim videt ea, quæ parent; Dominus autem intuetur cor,* 1. Reg. 16. 7. *Nunc vos Phariſæi, quod deforis eſt calicis, & catini mundatis, quod autem intus eſt veſtrum, plenum eſt rapina & iniquitate,* ſupra c. 11. 39. & Matth. 23. 25. Omnia quæ vſque ad ver. 19. ſequuntur, expoſita à nobis ſunt apud Matthæum.

Abominatio apud Deum quid dicatur.

19. Homo quidam erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendide.]Prima hic quæſtio eſt illa vulgaris num hæc hiſtoria, an parabola ſit. Theophylactus quidem non ſolùm parabolā eſſe putat, ſed adeo certus aſſeuerat, vt qui hiſtoriam eſſe dicunt ἀνοήτους, inſipientes appellet. Iuſtinus quoque q. 60. & Theophilus Antioch. lib. 4. allegor. & Eucherius in quæſtionib. in Lucam, & Chryſoſt. quatuor de Lazaro homiliis, vbiq; parabolam vocant. Alius præterea nemo, quòd ſciam. Quin omnes alij auctores hiſtoriam eſſe dicunt. Iren. lib. 2. c. 62. Tertull. in lib. de anima, c. de ſubſtantia animæ. Clemēs, vt videtur, lib. 2. Pædag. Chryſ. etiam hom. 6. in 2. epiſt. ad Cor. & in hom. de beato Iob, & in hom. de eo quod ſcriptum eſt in Pſ. 25. 11. *Redime me, & miſerere mei*, Ambr. in cōment. Euthym. hoc loco, quorum ſententia his fere argumentis probabilis efficitur. Primum quod, vt aduocauit Origen. in cap. 1. Iob, & Chryſoſt. in hom. de Lazaro, & diuite, in parabolis nomina perſonarum, quæ introducuntur, exprimi non ſoleant. Quo argumēto Origenes, aliique auctores aduerſus quorundam Iudæorum opinionem probauerunt librum Iob veram

Num hæc hiſtoria an parabola ſit.

hiſtoriam,

hiſtoriam, non parabolam eſſe ad informationẽ morum fictam. Deinde quòd nullam Chriſtum parabolam ex rebus quæ poſt hanc vitam fiunt, ſumpſiſſe videamus, quod, cum omnis parabola ad docendum, quod minus alioqui intelligeremus, afferatur, ex iis rebus ſumi debeat, quæ nobis ante oculos obſeruantur, quales profectò illæ non ſunt, quæ in altera gerũtur vita: vide alia huiuſce rei argumenta in fine huius verſus, & ver. 20. Exemplum igitur hoc eſt rei verè geſtę, quod ſolus Chriſtus qui vt Deus non ſolum quidquid in hac, ſed etiam quidquid in altera vita gerebatur, rectè ſciebat, narrare potuit. Itaq; voluit oſtẽdere eius hiſtoriæ narratione ſe Deum eſſe, & penes ſe eius eſſe fidẽ. Vera hæc omnia ſunt, ſed credo ego, nec ſolam hiſtoriam, nec ſolam parabolam eſſe, ſed mixtum quiddam ex vtraq;, qualis apud poëtas Tragicomœdia eſſe dicitur, atq; hæc ipſa eſt Iuſtini ſententia. Nam quod diues ille, & Lazarus fuerit, quodq; ille in inferno ſepultus, hic ab angelis in ſinum Abrahæ portatus fuerit, hiſtoria eſt. Quod autem diues ille cum Abraham locutus fuerit, eumq; rogauerit, vt Lazarũ ad ſe mitteret, qui gutta aquæ linguã ſuam refrigeraret parabola eſt hiſtoriæ adiuncta, quemadmodum eo loco probaturi ſumus, nec enim, qui in inferno ſunt, ſanctos rogare ſolent. At quorſum ſiue parabolã, ſiue exemplũ propoſuit, præſertim cum paulo ante non tam de diuitiis, ſed de adulterio, & matrimonio diſputaſſet. Quidam ad ſuperiorẽ diſputationẽ referunt ver. 9. *Facite vobis amicos de mãmona iniquitatis, vt cũ defeceritis recipiãt vos in æterna tabernacula*, &, *nõ poteſtis Deo ſeruire & mãmonæ*, ver. 13. vt Chryſ. in hom. de diuite. & Lazaro, & bene apteq; hæc hiſtoria cum illa parabola cohæret; eſtq; vero ſimile Chriſtum poſt illam addidiſſe, vt quod parabola docuerat, confirmaret hiſtoria. Sed non facile mihi perſuaſerim ea, quæ tribus proximis verſibus dicta ſunt, hoc loco à Chriſto pronũtiata, ſed eò potius, quo Matthæus recitauit. Cęterũ Lucas non habita ratione temporũ, in vnum, vt ſeſe ſcribẽti offerrebãt, locũ contuliſſe. Docet ergo exẽplo, quod ante ſimilitudine tantum quadam, & parabola docuerat, multo meliorem pauperum, quam diuitum conditionem eſſe, neminiq; ſuas in altera vita diuitias profuturas, niſi quatenus eas hic cum pauperibus communicauerit. Ideo tam ſplẽdidum deſcribit diuitem, tam miſerabilem pauperem, vt maiorem perſuadendi vim habeat exemplum, cum is, qui maximè diues fuerat, coactus in altera vita ſit ab eo, qui maximè fuerat pauper, vel guttam vnam aquæ mendicare. *Induebatur*, inquit, *purpura, & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidè*. Eodem modo Salomon Prouerb. 31. 22. diuitem, & gnauam matremfamilias deſcribit. *Stragulatam veſtem fecit ſibi; byſſus, & purpura indumentum eius*. Purpuram proprium Regum fuiſſe veſtitum, aut virorum principum, quibus illi, vt eo vti poſſent, magno beneficio conceſſiſſent, nemo neſcit, & ex Daniel. c. 5. 7. 16. 29. & 1. Machab. 10. 20. & 11. 58. & 14. 43. 44. perſpicuum eſt. Itaq; ſi tam facilè coniecturis vellem credere, quàm credere nonnulli ſolent Regem potius aliquem, ac fortaſſis Herodem, aut certe Regulum, quales multi tunc erant, fuiſſe dicerem, & ex habitu probarem; quàm quod Euthym. ex Hebræorum traditionibus, aut potiùs fabulis dicit fuiſſe diuitem quendam ſub id tempus, cui Nineuiſ nomen eſſet. Minuũt fidem opinionis mali auctores Hebrei. Non abs re quidam quærunt, quid cauſæ fuerit, cur pauperem Chriſtus nominauerit, diuitem non nominauerit: cum diuitum nota vulgo, & celebrata, pauperum ignobilia & obſcura nomina eſſe ſoleat Chryſoſt. hom. de diuite & Lazaro. & Greg. & Beda hanc reddunt cauſam *quod Deus humiles nouit, atq; approbat & ſuperbos ignorat. Vnde & quibuſdam de miraculorũ virtute ſuperbientibus, in fine dicturus eſt, neſcio vos vnde ſitis, diſcedite à me omnes operarij iniquitatis. Et cõtra Moyſi dicitur, teipſum noui ex nomine tuo. Ait ergo de diuite, Homo quidam; ait de paupere, egenus nomine Lazarus. Ac ſi apertè dicat, Pauperem humilem ſcio, ſuperbum diuitem neſcio: illũ cognitum per approbationem habeo, hunc per iudicium reprobationis ignoro*. Apte quidẽ ad mores, neſcio an ad ſenſum. Verius fortaſſe dici poterat prudentiæ, atq; moderationis fuiſſe Chriſti, vt pauperem, quẽ laudabat nominaret, diuitẽ, quem vituperabat, nõ nominaret; ne & illi iniuriam facere, & ſibi inuidiam conflare videretur. Itaq; ex hoc ipſo, vnde probari videtur poſſe non hiſtoriam hanc, ſed parabolam eſſe, quòd non nominet perſonam diuitis, maximè hiſtoriam eſſe cõfirmatur. Si enim parabola fuiſſet, & in parabolis perſonarum nomina licuiſſet exprimere; non minus vtiq; diuitem, quàm pauperem nominaſſet, nullam in ficta narratione cuiquam facturus iniuriam, nullam inuidiam ſubiturus. Cæterum quia veras, non fictas perſonas introducebat, habenda ratio fuit honoris eius, qui damnatus dicebatur. Quiſquis diues ille fuerit, Iudæum certè ex ver. 24. & 31. fuiſſe conſtat.

Quorſum propoſita ſit hac hiſtoria, ſiue parabola.

Purpura Regum indumentum.

Cur pauperem, non diuitẽ nominauerit Chriſtus.

Sap. c. 7. 27. Matt. 7. 22. 23. & 25. 12. Exo. 33. 17.

20. Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus.] Sicut ſummam diuitis in hac vita fœlicitatem deſcripſerat, ita ſummam nunc pauperis miſeriam deſcribit. Quòd eius nomen exprimit, ideo facit, vt maiorem hiſtoriæ fidem conciliet. Conſtans omnium auctorum opinio eſt alium hunc fuiſſe Lazarum, quam illum, qui Marthæ, & Mariæ frater fuit, quemque Chriſtus mortuum exſuſcitauit. Ioan. 11. 1. 43. & 12. 1. 2. 9. 10. 17. Ea totius Eccleſiæ ſententia eſt, quæ duos facit Lazaros, & vtrique cultum exhibet, ac dedicat templa; quod alterum eſt argumentum ad probãdum, quod ſupra dicebamus, hiſtoriam hanc eſſe, non parabolam. Nec enim Eccleſia perſonæ, quæ nunquam fuiſſet, cultum exhiberet. Non ſolum pauperem, ſed, quod miſerabilius eſt, mẽdicum fuiſſe dicit, & vlceroſum, & ad ianuam diuitis iacuiſſe; quæ omnia emphaſim ſingularem habent. Nam quod mendicum, & vlceroſum fuiſſe ait, indicat adeo fuiſſe miſerabilem, vt vel crudeliſſimi cuiuſque animum ad commiſerationem commouere poſſet. Quòd autem ad ianuam diuitis iacuiſſe, oſtendit diuitem eius miſerabilem conditionem ignorare non potuiſſe, cum quotidie ſiue egrediens domo, ſiue domum regrediens in illum incurreret; & eius nuditatem, maciem, vlceraque conſpicere cogeretur; nec tamen motum erga illum fuiſſe commiſeratione; cupiuiſſe enim pauperem de micis, quæ de eius menſa cadebant, ſaturari, neminemque illi dediſſe. Nam etſi hæc vltima verba *& nemo illi dabat*, in nullis Græcis, & non in omnibus Latinis codicibus leguntur, tamen ſiue legantur, ſiue non, manifeſtum eſt neminem illi dediſſe, cum ad ianuam iaceret expectans, vt ſibi aliquid vel ex micis porrigeretur, vt Diuus Auguſtinus hom. 7. argumentatur. Magni auctores myſterium in hoc Lazari nomine obſeruarunt, & adiutum à Deo interpretati ſunt. Legat, qui volet, Chryſoſtomum homilia de diuite, & Lazaro, & Auguſtinum Pſal. 69. & Greg. lib. 25. Moral. cap. 18 ſed iudicium adhibeat, caueatque ne nimis liberè ludat in re minimè neceſſaria.

Lazarum non eundem a fratre Marthæ.

21. Cupiens ſaturari de micis, quæ cadebant de menſa diuitis.] Cupiens vel eiuſdem eſſe apud diuitem conditionis, cuius canes eius erant. *Nam & catelli*, inquit mulier illa Chananæa, *edunt de micis, quæ cadunt de menſa dominorum ſuorum*. Exprimit his verbis extremam paupertatem, famem, atque miſeriam. Quemadmodum cap. 15. 16. extremam adoleſcentis illius famem

Matt. 15. 27. Mar. 7. 28.

mem expreſſit, *Et cupiebat*, inquit, *implere ventrem ſuum de ſiliquis, quas porci manducabant. & nemo illi dabat.*

Sed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius.] Indicat ſemimortuum ad ianuam diuitis iacuiſſe. Nec enim ad hominem viuum, & vigentem acceſſiſſent non inuitati canes, vt eius lingerent vulnera. Indicat etiam tam purulenta fuiſſe vlcera, vt canes ad illum tanquam ad proiectum cadauer accurrerent, vt ſaniem, vel ſanguinem elingerent. Nec enim ſignificat Chriſtus, quod vulgaris quædam fert opinio, canes quaſi diuinitus impulſos beneficij cauſa ad lingenda Lazari vulnera acceſſiſſe, vt ea lingua curarent, quæ vim dicitur medicam habere, itaque dolorem illi alleuarent: ſed ſuo potius commodo, vt Lazari ſanguine, purôue ſaturarentur. Non enim id Chriſtus agebat, vt doceret, quid Lazarus leuamenti, ſed quid miſeriæ, dolorísq; habuiſſet, tamque ipſum inopem ac miſerum; diuitem verò contrà tam crudelem fuiſſe, vt, cum ipſe de micis, quæ de menſa cadebant diuitis, quibuſq; eius canes ſatiabantur, edere non poſſet, eius quodammodo ſanguine canes diuitis ſaturarétur. Itaque paucis admodum verbis & miſeriam Lazari, & diuitis auaritiam, atque crudelitatem exaggerat.

22. *Factum eſt autem, vt moreretur mendicus. & portaretur ab angelis in ſinũ Abrahæ.*] Phraſis illa, *& factum eſt*, ex Hebraico idiomate deſcendens caſum ſignificare ſolet. Sed neſcio an hoc loco maiorem quandam habeat ſignificationẽ, vt non caſu, aut natura, ſed miſeria illa, quã ante deſcripſerat factũ indicetur, vt Lazarus moreretur. Quod ipſum ad exaggerandam miſerabilem eius conditionem maximè pertinebat. Aliquod eſt argumentum, quòd cum de diuite loquitur, non dicit, & factum eſt vt & diues moreretur: ſed, *mortuus eſt autem & diues.* Quod autem ait portatum fuiſſe ab angelis, bonorum angelorum ſignificat miniſterium. *Omnes*, inquit, *angeli adminiſtratorij ſpiritus ſunt in miniſteriũ miſſi propter eos, qui hereditatẽ capiunt ſalutis*, Hebr. 1.14. Confirmatur ex hoc loco Theologorum opinio animas iuſtorum à corporibus egreſſas à bonis angelis in cœlum; iniuſtorum verò à malis in infernum deportari. (*Catholica opinio de angelorum miniſterio confirmatur.*) Nam tanquam rem non omnibus communẽ, ſed ſolis ſanctis propriam Chriſtus narrat, quòd angeli animã Lazari portauerint, indicans animas damnatorum aut non ab angelis, aut non à bonis portari ſolere. Etſi Hieron. in 7. cap. Danielis, & Ambroſ. lib. 5. epiſtolarum epiſt. 21. & bonorum & malorum animas à bonis angelis illas in cœlum, has in infernum duci videntur exiſtimare. Illud magis receptum eſt, atque probabile. Verum quod nonnulli Theologi, ex hoc loco colligunt animas corporibus exutas moueri non poſſe loco, quòd ab angelis quaſi mortuum, & ignauum onus dicantur deportari, nimis argutum eſt. Nec enim portandi verbum eam hîc habet vim, vt ſignificet onus humeris geſtare; ſed pro, ducere poſitum eſt, vt in illo loco Pſa. 90. 12. *In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.* Nõ enim ſignificat Dauid angelos manibus ſuis portaturos Chriſtum, ſed ita ducturos, quacunq; incederet, itaq; protecturos, vt non magis ad lapidem poſſet offendere, quàm ſi manibus geſtaretur. Eodem prorſus modo hoc loco ſignificatur iuſtorum animas ab angelis tutò in cœlum duci, ne eas dæmones inuadat. Quare non magis ex hoc loco animas, quàm ex illo Pſalmi Chriſtum moueri non poſſe, probari poteſt.

(*Sinum Abrahæ quid fuerit.*) De ſinu Abrahæ, quid, & vbi eſſet, magna quæſtio. Non fuiſſe ſinũ ipſum corporis Abrahæ nemo, vt opinor, dubitat & Aug. lib. 4. de anima ad Vincentium c. 14. manifeſtum eſſe putat. Certum igitur eſt locum aliquem fuiſſe quietis, in quo Abraham, & cæteri iuſti

A verſarentur, dũ *expectarent*, vt ait D. Paulus, *repromiſſionem, Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non ſine nobis conſummarentur*, vt idem Auguſtinus eodem loco ait, & in epiſtola ad Dardan. 57. & in epiſtola ad Euodiũ 99. (*Hebræ. 11. 39. 40.*) An corporeus locus fuerit, dubitare idem ſolet Auguſtinus; Gregorius verò Nyſſenus in diſputatione de anima, & reſurrectione non dubius negat fuiſſe corporeum. Sed vtrumq; ex hoc loco haud obſcurè colligitur. Cum enim ſinum Abrahæ inferno, vbi diues ille cruciabatur, qui certè corporeus locus erat, Chriſtus opponat, dubium eſſe non poteſt, quin ſinus etiã Abrahæ corporeus locus fuerit, ſed requietis. Non enim opponuntur, niſi quæ ſub genere eodem contraria ſunt. (*In Categoriis cap. de Oppoſitis.*)

B Vbi fuerit, ſubtùſne, an ſupra terrã, affirmare nuſquã auſus eſt Auguſtinus homo in ſuſtinendo iudicio miræ prudẽtiæ. (*Vbi fuerit ſinus Abrahæ.*) Nam quo minùs ſub terra eſſe diceret, obſtare putabat, quòd Abrahã dixerit ver. 26. *inter nos, & vos chaos magnũ firmatum eſt*, quaſi ſi ſub terra vterq; locus fuiſſet, & ille vbi Abrahã, & ille vbi diues erat, tantum inter eos chaos eſſe non potuiſſet. Hoc argumentum poſt, cum ea explicabimus verba, diluemus. Ambroſius in oratione de obitu Valentiniani, & Beda in commentariis huius loci in cœlo videntur collocare; ſed credo eos de noſtro loqui tempore; quo tempore cùm in cœlum Abraham tranſlatus ſit, & ibi ſinum Abrahæ, vbi Abraham ipſe eſt, eſſe oporteat, in cœlo poſuiſſe. Quod confirmare videtur Chriſtus cũ dicit: *Multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent*
C *cum Abraham, Iſaac, & Iacob in regno cælorum*, Matth. 8. 11. Legi qui ſinum Abrahæ illum ipſum paradiſum, in quo Adamus fuit ante peccatum, fuiſſe dicerent, in eamq; ſententiam propenſus eſt Aug. Quod minimè omnium credibile eſt. Illum enim paradiſum ſupra terrã fuiſſe ſcriptura teſtatur; ſinum verò Abrahæ ſupra terram fuiſſe quis credat? cum iam tum paradiſus ille non eſſet, quem Deus plantaſſe dicitur, inuenturis eum, ſi eſſet, multis, ſiue caſu, ſiue quæſitum induſtria. Probabiliſſimum quod poſteriorũ Theologorum obtinuit opinio, fuiſſe ſub terra diſtinctum quiddam ab omnibus aliis pœnarũ locis, qualis infernus,
D & Purgatorium erant, cum quietis locus eſſet, & ſupplicii opponatur. Eam ſententiam Iulianus Toletanus Epiſcopus & ipſe ſequitur lib. 2. Prognoſtic. c. 4. & Auguſtini eſſe putat. An ab eo loco diſtinctus fuerit, in quo nunc infantes ſine baptiſmo de vita decedentes recipi creduntur, Theologi dubitant, nec eſt quicquam de re dubia temerè pronuntiandũ. Si quis iſta requirit, magni Toſtati Paradoxa legat.

Illud huius proprium eſt loci, vt doceamus quam ob rem locus ille quietis, vbicunq; tandẽ fuerit, ſinus Abrahæ dictus ſit. Nam ita vulgo vocatum fuiſſe, quãuis hoc vnum ſcripturæ teſtimonium ſit, ex hoc tamen vno ſatis eſt manifeſtũ. Sic enim Chriſtus locutus eſt, tanquam de re vulgo eo nota nomine, & vſitata. (*Cur locus ille quietis ſinus dictus ſit.*) Duplex quæſtio cur ſinus, & cur Abrahæ potiùs, quàm
E alterius dictus fuerit? Theophyl. à ſinibus maris, id eſt apricis locis, in quos ſe nauigantes ſolent recipere ſinum Abrahæ dictũ putant, quòd in eum locũ ſancti reciperẽtur. Auguſt. verò ſer. de tempore 110. quòd locus ſecretus eſſet. Credo ego à diſcumbentibus ſumptam fuiſſe metaphorã, quorum hic erat ordo, vt cui proximus quiſq; eſſet, in eius recũberet ſinum. Quẽadmodum Ioannes in cœna illa nouiſſima in ſinum Chriſti recubuiſſe dicitur Ioan. 13. 23. quia ergo, quod in ſinu eſt, coniunctiſſimũ, & chariſſimum nobis eſt, & qui amat, tunc maximã capit voluptatẽ, cum in ſinum eius, quem amat, recumbit, vt idẽ indicauit Ioannes, qui cum dixiſſet; *Erat vnus ex diſcipulis eius recumbens in ſinu Ieſu*, quaſi explicandi cauſa addidit, *quem diligebat*

leſus; factum eſt vt ſinus locus maximæ voluptatis, & perſonæ amatæ coniunctiſſimus vocaretur. Sic Filius in ſinu Patris eſſe dicitur Ioann. 1. 18. Itaque aliqua mihi ſuſpicio eſt non totum illum locum, vbi cum Abrahamo iuſti quieſcebant; ſed in eo loco illum ſitum, qui Abrahamo proximus erat, ſinum Abrahæ vocatum eſſe; vt ſenſus maior ſit, quàm putatur vulgo, Lazarum non ſolùm in locum requietis ab angelis portatum fuiſſe; ſed in ipſo ſinu Abrahæ, id eſt in loco illi proximo, quia & meritis proximus erat, collocatum. Quemadmodum cum apud Matthæum dicit; *Multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob in regno cælorum*, non ſolùm ſignificat multos Gentiles, de quibus loquebatur, locum aliquem in regno cœlorum, ſed etiam primas ſedes habituros; ſeſſuros enim iuxta Abraham, Iſaac, & Iacob, qui tanquam patres quaſi primo loco ſedentes introducuntur. Id enim agebat, vt multorum Gẽtilium gloriam maximè exaggeraret. Sicut id hoc loco agit, vt Lazari merita, & præmium; diuitis culpam, & ſupplicium exaggeret. Quemadmodũ ergo, cum diuitem in inferno ſepultum fuiſſe dicit, indicat, vt poſtea docebimus, eum in profundiſſimum inferni locum fuiſſe detruſum, maiora ibi, quàm cæteros damnatos ſupplicia ſubiturum, ſic, cum Lazarum in ſinum Abrahæ dicit eſſe portatum, non ſolùm ſignificat in locum quietis, ſed in locum Abrahæ proximum fuiſſe delatum, vbi maiore, quàm pleriq; alij, qui eodẽ erant loco, voluptate frueretur. Simile in Apoſtolis exemplum eſt; quamuis enim omnes cum Chriſto in cœna recumberent, omnes eius conſortio, præſentiaque, & eiuſdem honore menſę fruerentur, tamen maiore fruebatur Ioannes, qui in ſinu Domini recumbebat. Hoc, inquam, valde mihi probabile videtur: ſed quia meum eſt inuentum, malo timidus in aſſeuerando eſſe, quàm temerarius.

Cap. 8. 11.

Cur Abrahæ ſinus dictus ſit.

Alterius quæſtionis, quare Abrahæ potiùs, quàm alterius cuiuſpiam ſinus dictus fuerit, præſertim Adami, qui & in terreſtri illo paradiſo, & in hoc, de quo nunc agimus, primus vtiq; fuit, aut certè ſecundus, diuerſæ ſunt ſententię. Theophy. in cõment. & Chryſoſt. hom. 4. de Lazaro hanc afferunt cauſam, quòd Abraham hoſpitalitatis virtute excelluerit, *angelis* etiam, vt ait D. Paulus Hebr. 14. 2. *hoſpitio receptis*. Gen. 18. 3. Lazarum ergo in ſinum eius tanquam hoſpitem receptum dici; à quo enim niſi ab Abraham hoſpitio recipi potuiſſe, qui angelos etiam recipiebat. Meliùs ſentiunt, qui eo ſinum eſſe putant, quod Abrahã pater fuerit omnium credentium, itaq; omnes ſanctos in ſinum eius, tanquam filios in domum patris fuiſſe receptos. Adamum etiam ipſum, & Abelem, & quicunq, Abrahamum ætate pręceſſerunt, quia illi ipſi niſi imitatione futuri Abrahami credidiſſent, eiuſque quodammodo ſimilitudine fidei fuiſſent filij, ſalui non fuiſſent. Sic Auguſtinus lib. 4. de origine animæ c. 15. & Cyrillus lib. 2. in Ioan. c. 51. Placet etiam, quod Toſtatus ait, habitam eſſe rationem promiſſionum, quæ Abrahamo potiſſimùm factæ ſunt, vt in ſemine eius omnes gentes benedicerẽtur, Gen. 12. 3. & 18. 18. & 22. 18. Quia enim omnibus in illo promiſſum eſt, omnibus ad eius ſimilitudinem ſoluitur, & in eius, vt ita dicam, domo. Eadem prorſus ratione, qua illi qui ex Oriente, & Occidente veniunt, non cum Adamo, ſed cum Abraham, Iſaac, & Iacob recumbere dicuntur, Matth. 8. 11. quia tribus illis potiſſimùm patriarchis promiſſiones factæ ſunt.

Rom. 4. 17. 18.

22 *Mortuus eſt autem & diues, & ſepultus eſt in inferno.*] Haud dubium, quin Chriſtus non caſu, ſed certo conſilio aliter de diuite, quàm de Lazaro loquatur. De Lazaro dixit, *Factum eſt vt moreretur*, id eſt A fame denique ad ianuam diuitis iacens mortuus eſt. De diuite autem non dicit; Factum eſt vt moreretur quia nõ fame, ſed nimia potius fortaſſe ſatietate mortuus eſt; ſed dixit, *Mortuus eſt autem & diues*, quaſi dicat, cùm diues eſſet, cui nihil ad ſanitatem, vitamque tuẽdam deeſſe videretur, tamen mortuus eſt, ſicut & Lazarus. De Lazaro non dixerat fuiſſe ſepultum, quia pauper cum eſſet, inſepultus fortaſſe relictus eſt, aut quia aliud habebat, quod de illo diceret honorificentius, ab angelis in ſinum Abrahæ fuiſſe portatum. De diuite dicit fuiſſe ſepultum, quia nihil poſt mortem pręter ſepulturam honorificum habuit; ſed ſepultum in inferno, id eſt in intimam inferni partem, vbi grauiora ſupplicia ſunt, fuiſſe demerſum, vt Halibus apud B D. Thomam, aut quiſquis auctor fuit, interpretatur. Propterea non ſatis habuit dicere, Mortuus eſt & diues, & portatus eſt à dæmonibus in infernum; ſicut de Lazaro dixerat; *Et portatus eſt ab angelis in ſinum Abrahæ*, ſed dixit, in inferno fuiſſe ſepultum, id eſt tanquã inutile cadauer in ima inferni parte fuiſſe defoſſum. Itaque imam partem inferni, quæ per ſepulturam ſignificatur, ſinui Abrahæ opponit. Sinus enim ſignificat locum Abrahamo proximum, in quo plurimum erat voluptatis; ima inferni pars locum vltimum inferorum, vbi plurimum pœnæ. Poteſt & hic, & ſuperiore verſu, vbi de Lazaro ait, ſynecdoche videri, qua pars pro toto accipiatur. Nam nec corpus Lazari in ſinum Abrahæ portatum, nec corpus diuitis in inferno C ſepultum eſt. & tamen ita loquitur, quaſi in ſinum Abrahæ totus delatus Lazarus; & in inferno totus diues ſepultus ſit. Sed mihi hæc non tam ſynecdoche, quàm parabola videtur eſſe. Nam etſi Lazarus, & diues ille verè fuerunt, eaque hiſtoria eſt; tamen quòd de illis tanquã de habẽtibus, altero in ſinu Abrahæ, altero in inferno corpora ſua loquitur, parabola eſt ad exprimendum alterius præmium, alterius ſupplicium, hiſtoriæ ſuperaddita. Etenim quamuis nec Lazarus in ſinu Abrahæ, nec diues in inferno haberet corpus, tamẽ quia vterque poſt reſurrectionem habiturus erat, ita de illis per anticipationem loquitur, quaſi iã haberent, vt integra & animæ, & corporis alterius præmia, alterius ſupplicia declararet. Quod D ad intelligenda, quæ ſequuntur, in primis obſeruandum eſt.

23. *Eleuans autem oculos ſuos, cùm eſſet in tormentis, vidit Abraham à longè, & Lazarum in ſinu eius.*] Mirum quantum negotij oculi iſti diuitis, & lingua illa, & digitus Lazari, de quibus verſu ſequenti agitur, omnibus auctoribus fecerint. Vſque eò prorſus, vt multos in errorem compulerint: Gregorium quidem Nyſſenum, vt non ſolùm membra iſta corporis, ſed locum etiam ipſum inferni, & ſinum Abrahæ ſpiritualiter tantùm intelligenda putaret: Tertullianum verò in libro de anima cap. 7. vt animam corpoream eſſe diceret; parumque abfuit, quin idem argumentum in ſimilem errorem compelleret Auguſtinum; multis E enim locis ita eo vtitur, vt in eam ſententiam moueri videatur; ſed vt erat prudens, ſe ipſum continuit, nequid temerè definiret: multos & ex antiquis illis, & ex recentioribus, vt exiſtimarent ignem inferni non eſſe corporeum. Cùm enim eodem modo de membris diuitis, & Lazari, atque de flamma illa, qua diues vrebatur, agatur; ſi nec illi oculi, nec ille digitus, nec illa lingua vera, atque corporea erant, non dubium nec flammam veram fuiſſe, atque corpoream. Quod & Diuum Auguſtinum ſi non in errorem, in dubitationem tamen adduxit, & ita quidem adduxit, vt nec auderet ipſe definire, & nos præiudicio quodam ſuo deterreret, nequid certo definiremus. Sic enim libro 8. de Geneſ. ad litteram. cap. 5. ſcriptum reliquit.

An ignis inferni ſit corporeus.

Ideo

Meliùs eſt dubitare de occultis, quam litigare de incertis. Illum quippe diuitem in ardore pœnarum, & illum pauperem in refrigerio gaudiorum intelligendos eſſe non dubito. Sed quomodo intelligenda ſit illa flamma inferni, ille ſinus Abrahæ, illa lingua diuitis, ille digitus pauperis, illa ſitis tormenti, illa ſtilla refrigerij, vix fortaſſe à manſuetè quærentibus, à contentioſè autem certantibus nunquam inuenitur. Libro autem 21. de ciuitate c. 10. ignem quidem, quo poſt reſurrectionem crucianda ſunt corpora corporeum futurũ dicit; illum autem incorporeũ fuiſſe, quo illius diuitis anima cruciabatur. *Dicerem*, inquit, *ſic arſuros ſine vllo ſuo corpore ſpiritus, ſicut ardebat apud inferos ille diues, quãdo dicebat, crucior in hac flamma; niſi conuenientèr reſponderi cernerẽ talẽ fuiſſe illam flãmam, quales oculi, quos leuauit, & Lazarum vidit; qualis lingua, cui humorem exiguum deſiderauit infundi; qualis digitus Lazari, de quo id ſibi fieri poſtulauit, vbi tamen erant ſine corporibus animæ. Si ergo incorporalis & illa flãma, qua exarſit; & illa guttula, quã popoſcit, qualia etiam ſunt viſa dormientium, ſiue in ecſtaſi cernentium res incorporales, habentes tamen ſimilitudinem corporum.* Poſteriores Theologi animaduertentes pœnas illas inferni ferè ſemper in ſacris litteris ignẽ appellari, rectè iudicarunt metaphoram eſſe non poſſe, quæ tam perpetua eſſet; itaq; verum, atq; corporeum eſſe ignẽ. Nec ſententiam probarunt Auguſtini qui alium, quo ante reſurrectionẽ, animę; aliũ, quo poſt reſurrectionem corpora cruciantur, exiſtimauit eſſe ignem. Nec enim dubium, quin idem quo animæ noſtræ, & quo angeli crucientur, ignis ſit. Atqui ille, quo angeli nũc & ille, quo corpora damnatorum poſt reſurrectionẽ crucianda ſunt, idem eſt. *Ite*, inquit, *in ignem æternum, qui paratus eſt Diabolo, & angelis eius* Matth. 25. 41. Vulgaris opinio eſt, auctoremq;, vt opinor grauem habẽs Auguſtinum, locutum Chriſtum de membris animarum Lazari, ac diuitis, quemadmodũ de membris Dei ſcriptura loquitur, non quòd aut Deus, aut anima mẽbra habeat, ſed quia nos quaſi habentem fingere ſolemus; aut quia per membra corporea & Dei, & animarum proprietates quædam declarantur, per oculos vis cognoſcendi, per manus, ac digitos vis agẽdi, per linguam vis guſtandi, & omnino ſentiendi, atq; loquendi. Hugo verò Eterianus lib. de regreſſu animarum ab inferis c. 12. exiſtimat animas, quamuis corporea non habent membra, ſimulacra tamen habere quædã ſuorum corporum, quemadmodum ſpeculũ earum rerũ, quę illi obijciuntur, ideoq; membra illis Chriſtum tribuiſſe. Nonnulli Prophetarum more rem futuram, quaſi iam præterita eſſet, narrari putant, quo eius magis certitudo declaretur. Quia ergo poſt reſurrectionem futurum eſt, vt animæ vnà cum corporibus aut præmio, aut ſupplicio afficiantur, id dici quaſi iã fiat. Nec abſurdè dicunt, ſi explicare ſententiam ſuam ſcirent. Alij accommodatè ad noſtram intelligentiam, non ad veritatem Chriſtum locutum putant, futurum enim fuiſſe, vt nõ intelligeremus, quomodo ſine oculis videre, ſine lingua loqui, ſine corpore cruciari flamma diues ille potuiſſet. Si quod ſupra diximus, verum eſt, hanc partim hiſtoriam, partim parabolã eſſe, nihil hic erit difficultatis. Quòd enim oculos diues ille leuauerit, quòd cum Abrahamo locutus fuerit, quòd guttam aquæ, qua linguam ſuã refrigeraret poſtulauerit, parabola eſt ſumpta non ex iis, quæ modò fiunt, ſed ex iis, quæ poſt reſurrectionem futura ſunt, & ad noſtrũ captum accommodata. Finxit ergo Chriſtus membra quæ non erant, ſicut parabolam ipſam ſuper hiſtoria finxit. Qua ratione & altera maior, atq; ab auctoribus minùs animaduerſa explicatur quæſtio, quomodo diues, vt concedamus linguã, oculoſque habuiſſe, cum damnatus eſſet, rogauit Abrahamũ, & eius implorauit opem. Nec enim Sanctos damnati rogant. Sanè ita eſt, ſed ea pars non ad hiſtoriam, ſed ad parabolam pertinet. Nec putandum eſt aut nunc eos, qui in inferno ſunt ab iis, qui ſunt in cœlo aquam petere, aut poſt vltimam reſurrectionem petituros, quemadmodum Iulius Firmicus auctor cũ primis grauis in libro de erroribus profanarũ religionũ videtur exiſtimare. Obijci contra hanc ſententiam poſſe video oportere parabolas, vt ſæpe docuimus, ex rebus accipi vſitatis, quare ſiue hiſtoria eſt, ſiue parabola illud idem ſequi, damnatos auxilium à Sanctis implorare. Nam ſi hiſtoria quidem eſt, iam factum id eſt; ſi parabola, ſolet fieri, cum à re vſitata & nota ſumi debeat. Reuocandum in mẽtem lectori eſt, quod à nobis alicubi dictũ memini aliquando partem aliquã parabolæ non ſumi ex re quæ fieri ſoleat, ſed quæ vero tantùm ſimilis videatur. Cũ enim parabola ad docendũ adhibeatur, nihil refert ſiue à re, quę fieri ſolet; ſiue à re, quę fieri potuiſſe videatur, hoc eſt vero ſimili ſumatur; parem enim ad perſuadendum habet vim. Non ſolet fieri, vt dominus vineæ æqualem illis, qui vnam tantùm horam, atq; illis, qui totum in eius vinea diem laborauerunt, mercedẽ ſoluat; ſed erat vero ſimile, vt ſi æqualiter breuiore licet tempore laboraſſent, ęqualem ſolueret, & erat id ad ſenſum parabolæ inprimis neceſſarium, ideo dictũ. Idem factum hoc loco; non ſolent quidem damnati, nec fortaſſe poſſunt à Sãctis opẽ quęrere, ſed erat vero ſimile, & noſtris cõſentaneum affectibus, vt ſi quis in media cruciaretur flamma, aquã peteret, & à patre potiſſimùm ſuo, ſi eum forte vel procul conſpexiſſet, peteret. Nam nec illi damnati, qui per ſtultas virgines deſignantur, finito iam iudicio, & in cœlum cum Sanctis ſuis recepto Chriſto ad cœlum venient, ianuam pulſabunt, dicentq; *Domine, Domine aperi nobis*, ſed erat vero ſimile id facturos eſſe, qui à cõuiuio nuptiali excluſi fuiſſent. Quòd quidam, in quibus Chryſ. hom. de Lazaro, verbum illud, *Cum eſſet in tormentis*, ita exponunt, quaſi non vnum, ſed diuerſa tormentorum genera ſignificentur quibus miſer ille diues cruciaretur, probabile videtur. Quòd autem dicit *longè*, idem eſt, atq; quod dicit poſtea ver. 26. *& in his omnibus inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt:* itaque illic explicabimus, num loci diſtãtia, an ſtatus immutabilis firmitas ſignificetur. Hîc tantùm notandum aptè id oppoſitũ fuiſſe, vt miſeria diuitis illius exprimeretur, etiam ab iis, qui longiſſimè abeſſent, opem petentis. Vſitatum enim eſt, vt qui in aliquo grauiſſimo periculo verſatur, huc, illucq; circunſpiciat, & quemcunq;, quamuis longè proſpexerit, eius inclamet auxilium. Dictum igitur eſt, quia morale, & vſitatum erat, remq; faciebat magis vero ſimilem, & felicitatem Abrahæ, diuitis verò illius extremam miſeriam exaggerabat. Abrahamum ſupremo, diuitem infimo fuiſſe loco, hoc enim eſt longè vidiſſe. Solet quæri num damnati beatos videant, & quod videant ex hoc loco probari. Siue videant, ſiue non qua in re Theologorum puto ſequendam eſſe ſententiam, certè ex hoc loco probari non poteſt, ſi, vt diximus, parabola eſt.

Verſ. 24. — *In cap. 20. Mat. 12. 14. 15.* — *Parabola ex veriſimili tantùm nõnunquam ſumitur. Mat. 20. 12. 14. 15.* — *Mat. 25. 11.* — *Diuerſis tormentis cruciatus eſt diues.* — *Ab ſummendum eſt hãc partim hiſtoriam, partim parabolam eſſe.*

24. *Et ipſe clamans dixit.*] Non dixit, non clamauit verè, ſed erat vero ſimile hominem eo loco, eo ſtatu conſtitutum clamaturum, petiturumque. Memento enim eſſe parabolam. Dixit autem clamaſſe, quia dixerat longè Abrahamum vidiſſe, & non poterat cum tam longè poſito loqui, niſi clamando, vt magis probabilis eſſet oratio. Aut vt ait Chryſoſt. hom. 1. de Lazaro, vt pœnæ magnitudinem declararet. *Magna*, inquit, *pœna magnam vocem reddebat.*

Pater Abraham miſerere mei.] Multi quærunt, cur non ad Lazarum, ſed ad Abrahamum orationem direxerit? Chryſoſt. hom. 3. de Lazaro, Euthymius, & Theophylactus exiſtimant veritum diuitem illum,

ne Lazarus iniuriarum, quas à ſe accepiſſet, adhuc memor eſſet: aut crediſſe Abrahamum ignorare, quàm iniquus in hac vita ipſe fuiſſet in Lazarum, ideoque facilius ad miſericordiam flecti poſſe. Iam diximus neque cum Abrahamo, neque cum Lazaro locutum fuiſſe, ſed fictum eſſe in modum parabolę ſermonem. Cur ergo Chriſtus potius cum Abraham, quàm cum Lazaro loquentem induxit? vt oratio eſſet probabilior. Multis enim de cauſis erat veriſimilius, cū Abrahamo, quam cum Lazaro locutum fuiſſe. Primum, quòd Abrahamus communis omnium pater eſſet, & debuit à patre potiùs, quam ab alio quouis opem petere. Propterea in exordio ipſo orationis ſuæ patrem vocat, vt & ſibi beneuolum reddat, & vt paternæ cōmiſerationis moneat. Deinde quòd in eo loco Abraham quodammodo dominabatur, & alijs imperabat, cùm omniū pater eſſet; & ſinus non alterius, ſed ipſius nomine vocaretur, itaque quaſi domi ſuæ paterfamilias erat, cuius officium eſt cæteris imperare.

Ioan. 8. 37. 39

Pater Abraham.] Cur patrem vocet, modo diximus. Abrahamum autem ſuo appellat nomine, vt oſtenderet ſe & de facie, & de nomine eum cognoſcere, filiumq; eius non alienum, non Gentilem eſſe, eoq; magis ſubuenire ſibi debere. Solent aliquando pauperes vt miſericordiam eliciant, nomine prætereuntes cōpellare. Singula igitur verba ad mouendam commiſerationē apta ſunt, & quod patrem, & quod Abraham vocat, & quod dicit *miſerere*, & quòd addit, *mei*, quaſi miſeriam illi ſuam ante oculos ponens, & flammarum, quibus cruciabatur, globos oſtentans. Vox pauperis mendicantis eſt. Sic enim proiecti in publicas vias pauperes clamare, ſic vlcera, ſi quę habent, oſtentare ſolent. itaq; voluit Chriſtus data, vt videtur, opera diuitem illum perſona Lazari pauperis induere, vt oſtenderet vtriuſque vices, alteram in alterius ſede commutatas. Lazarus in hac vita mendicabat; diues in altera mendicat. Diues in hac lætabatur, Lazarus in altera lætatur.

Vices diuitis & Lazari commutatæ.

Mitte Lazarum, vt intingat extremum digiti ſui in aquā.] Cur non rogat, vt ipſe veniat, & ſibi tanquam pater opem ferat? Quia orationis decorum, & probabilitas non patiebatur. Erat enim Abraham quaſi princeps eius loci: & non ſolemus vt ipſi rogare principes, vt hoc vel illud faciant, ſed vt per aliquē fieri iubeant. At cur non rogat alium potius, quàm Lazarum mitti, cum nemo minùs ad opem ipſi ferendam idoneus videretur, quàm cui ipſe egenti, poſtulantiq; minime opem ferre voluiſſet? Id ſenſus parabolæ requirebat, volebat enim docere Chriſtus mutatas fuiſſe vices diuitis, & Lazari. Id vt doceret, oportebat dicere diuitem in altera vita Lazari auxilio indiguiſſe, illudque poſtulaſſe, quemadmodum dū in hac erant vita, Lazarus auxilio diuitis indiguerat, illud ſæpe poſtulauerat; neutrum verò obtinuiſſe Lazarum crudelitate diuitis, diuitem, quia ſero poſtulauit. Quòd ait, *vt intingat extremum digiti ſui in aqua*, iam monuimus quærendum non eſſe, quomodo Lazari anima digitum haberet, cum parabola ſit partim ex re verè geſta, partim ex veriſimilibus, futuriſque compoſita. Illud potiùs quærendum, quod ad enucleandum ſenſum huius loci magis pertinet, quam ob rem hoc genus petat auxilij, cur non, vt ſe inde, vbi erat, omnino liberet? cur non vt pœnas releuet? Sciebat ſe inde liberari omnino non poſſe, ideoque non petit. At non minùs ſciebat guttam ſibi aquæ exhiberi non poſſe; verum quidem vtrumque eſt, ſed volebat ſimul Chriſtus oſtendere cruciatus illos finiri non poſſe, & tamen diuitem illum in eo fuiſſe ſtatu, vt ope indiguerit Lazari, & ſi fieri poſſet, vt damnatis aliquid exhiberetur auxilij, auxilium eum à Lazaro, cui auxilium ipſe negauerat, petiturum fuiſſe. Cur ergo petit aquam potiùs, quàm aliud quidpiam leuaminis? Quia erat veriſimile hominem in medijs poſitum flammis, ſi quid aliud, aquam petiturum; contraria enim contrarijs curantur. Simul etiam fortaſſe voluit Chriſtus indicare, quanto magis diues ille auxilio Lazari tunc indigeret, quàm eius in hac vita auxilio Lazarus indiguiſſet. Lazarus nunquam à diuite aquam, ſed panem petierat; diues nunc à Lazaro vel aquam petit, & vel vnam quidem petit guttulam quantum extremo digito hærere poſſet. Hanc enim extremum digiti, hanc vim gutta aquæ, quam diues petit, habet, vt doceat Chriſtus diuitem, quia Lazaro micas de menſa cadentes rem minimam petenti dare noluerat, guttam aquæ rem nihil ò minorem à Lazaro petentem obtinere non potuiſſe. Celebris Auguſt. ſer. 227. de tempore, & Greg. lib. 18. Mor. c. 10. & Cæſarij hom. de hac re quædam ſententia eſt, *petit guttam, qui negauerat micam.*

Cur aquam petat, potius quam aliud quidquam mendicaturus diues

Vt refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma.] Cùm totus vreretur, quare linguæ ſoli, aut illi potiùs quàm alij cuipiam membro refrigerationem petit? ſoli quidem linguæ, quia ad ſenſum parabolæ pertinebat, vt quemadmodum modò diximus, rem minimam poſtularet; itaque non toti corpori, ſed vni, eiq; minimæ parte refrigerationem petit. linguæ autem potiùs, quàm alij membro, & quia ipſa, *modicum membrum eſt*, & quia in ea potiſſimùm ſentitur ſitis, quæ ſolet eos, qui cruciantur præſertim igni, maximè torquere. Et vt antitheſis diuitis & Lazari conueniret; hic cibum ſtomacho petierat, ille nunc potum petit, quo vel linguam tantùm intingat. Cyprian. in epiſtola ad Cornelium libr. 1. epiſt. 3. Auguſtinus libr. 2. qq. Euangel. c. 38. Gregor. 3. p. Paſtoral. c. 20. & Beda, & Chryſoſt. hom. 1. de Lazaro alicubi aliam reddunt cauſam, quòd linguæ procacitate peccaſſet. Vnde intelligimus illam quæ vulgo circumfertur, opinionē, non ex incerto tantum vulgo, ſed e certis, magniſque auctoribus natam eſſe, ijs quemque membris maximè tentatum eſſe ſupplicia, quibus maximè peccauerit. Quod dicit, *quia crucior in hac flamma*, rationem reddit cur aquam petat, non ignorabat ignem illum extingui aqua non poſſe, quia Chriſto inextinguibilis appellatur; nec, ſi extingui poſſet, aquam tamē ſibi dari poſſe, ſed exprimitur hominis ſummū ardorem, ſitimq; patientis affectus. Colligit ex hoc loco Greg. lib. 4. Dialog. c. 29. animas damnatorum non vidēdo ſolum ignē, ſed etiam experiendo torqueri, quod, etſi eſt contra quorundam opinionem, eſt probabilius, & magis à Theologis receptum. Notauit eodē loco Gregorius, & Chryſoſt. alibi, diuitem illum non dici aliena rapuiſſe, ſed non communicaſſe cum pauperibus ſua, ideoque punitum eſſe: quid ergo paſſuros, qui & ſua non dederint, & aliena rapuerint?

Iacobi 3. 5.

Marci 9. 43. 45. 46.

Animæ damnatorum non videndo tantum ignem, ſed etiam experiendo torquentur.

25. *Et dixit illi Abraham. fili recordare, quia recepiſti bona in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala.*] ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου quia recepiſti tu bona tua in vita tua. Obſeruant Chryſ. & Theophylact. humanitatem Abrahæ erga diuitem illum, qui, ſi filius fuiſſet eius, cum ſic fuiſſet, filium tamē appellantis. *Iuuit*, inquit Theophylactus, *illū qua vna ratione potuit, vt blande eum alloqueretur.* Magis placet, quod Euthymius ait, non humanitatis cauſa, ſed quia pater omnium Iudæorum erat, filium appellaſſe. nam & diuitem illum fuiſſe Iudæum. Cæterum cum hoc colloquiū non hiſtoria, vt ſupra docuimus; ſed parabola ſit, non eſt ratio quærenda cur Abraham diuitem filium appellauerit, ſed cur Chriſtus ita Abrahamum appellantem induxerit. Ratio eſt facilis, vocauerat diues patrem Abrahamum, vt illum ad commiſerationem commoueret; poſtulabat decorum, & probabilitas orationis, vt contra Abrahamus illum filium vocaret.

Ioan. 8. 37. 39

Non eſt verum hiſtoria, ſed parabola.

Quod

Quod non tantùm honorificè, ſed etiam irriſoriè poteſt dictum intelligi. Solemus enim eos, qui nos adulatoriè patres vocant, contrà irriſoriè filios appellare. Quod idem Chryſoſtomus, Beda, & Euthymius obſeruarunt, non dixiſſe ἔλαβες accepiſti, ſed ἀπέλαβες *recepiſti*, quòd recipere ſit ea, quæ nobis debentur accipere, eſſeq́; hoc verbo ſignificatum aliquam in eo diuite fuiſſe virtutem, cuius gratia tot in hac vita temporalia bona accepiſſet; non ſatis firmum exiſtimo. Vim ergo non in eo verbo, ſed in pronomine, *tua*, quod eſt in Græcis exemplaribus, eſſe arbitror. quod perinde eſt ac ſi dicat, ea, quæ tu ſola bona eſſe putabas, quibus ſolis inhiabas, iam in hac vita recepiſti, quid nunc aliena petis bona, id eſt quæ Lazarus bona, tu eum irridens mala putabas? vt homil. 1. de Lazaro Chryſoſtomus, & Gregorius homil. 40. in Euangelia interpretantur. Quem ſenſum acutè vidit Auguſtinus lib. 2. qq. Euangelicarum, cap. 38. *cum*, inquit, *ei dicitur, Recepiſti bona in vita tua, illud tangitur, quia fœlicitatem dilexit ſeculi, nec aliam vitam præter iſtam, in qua ſuperbus tumebat, amauit. Lazarum verò mala dicit recepiſſe, quia intellexit huius vitæ mortalitatem, labores, dolores, & ærumnas, pœnam eſſe peccati.* Ergo eodẽ modo diuiti dicitur, *Recepiſti bona tua in vita tua*, quo de illis, qui humanæ laudis captatione omnia faciebant, dictum eſt, *Receperunt mercedem ſuam*, Matth. 6. 2. 5. 16. quia non aliam erat, quàm illam humanæ laudis, quam quærebant, mercedem habituri. Aliud hoc loco mihi videtur indicari, & tanquam certum, & conſtitutum poni, quod & Chryſoſt. homil. 4. de Lazaro adnotauit, omnes homines & bona, & mala habituros eſſe; qui in hac vita bona habuerint, in altera mala; qui in hac mala, in altera bona habituros: æquum hoc eſſe, & natura quodammodo comparatũ, vt æqualiter inter homines bona, malaque diuidantur. Non quòd ita ſemper fiat, ſed quòd re communi hominum ſenſu æſtimata ita fieri debere videatur. Quemadmodum ille apud Platonem dicebat Socrates dolorem, & voluptatẽ duas eſſe res ita natura coniunctas, vt neceſſariò altera poſt alteram conſequatur. Atque hanc vim habet, *Recepiſti bona tua in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala*, id eſt recepiſti bona, quæ tibi non quidem virtutis cauſa, ſed naturali quodam iure vel in hac vita, vel in altera debebantur. Noli bis eſſe fœlix, *tolle quod tuum eſt, & vade*.

Dolor, & voluptas ſe inuicem conſequuntur. Plato in Phædone.

Matt. 20. 14.

Nunc autem hic conſolatur, tu verò cruciaris.] Id eſt, æquum eſt, vt hic nunc lætetur, tu torquearis. Mutatæ enim amborum vices ſunt. Poterat Chriſtus Abrahamum præcisè reſpondentem inducere, non poſſe fieri, quod petebat; ſed voluit auditores ita docere, vt intelligerent non modò fieri non poſſe, vt bonorum, & malorum conditio mutetur; ſed iuſtum eſſe, vt ita fiat. Itaque non tam Abrahamus, quàm ex perſona Abrahæ Chriſtus ipſe reſpondet.

26. *Et in his omnibus inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt.*] Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, & præter hæc omnia. Præterquam quòd, vt dixi, æquum eſt, vt Lazarus nũc pro malis, bona; tu pro bonis, mala recipias; accedit quòd rem à me petis, quam, vt maximè vellem, facere non poſſum. Nam *inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt*. G. χάσμα, hiatus; atque eodem fortaſſe modo etiam Latinè legendũ eſt, ſed errore pro chaſma chaos cœptum ſcribi. Quid autẽ hiatus ille eſſet, quæri ſolet. Plerique non loci interuallũ, ſed conditionis immutabilem firmitatẽ ſignificari putant. Ita Ambroſ. hoc loco, & Aug. lib. 2. qq. Euangel. c. 38. Chryſoſt. Beda, Theophyl. & Euthym. in commentariis. Probabilis opinio, nam ſi quidem de loci diſtantia ageretur, nullus tam procul locus eſt, ex quo non poſſet anima, præſertim quæ ſpiritus eſt, ad locum, vbi diues erat, permeare. Quanquam mihi quidem loci etiam diſtãtia videtur deſignari. Nam etſi Abraham, aut Chriſtus potiùs perſona Abrahæ ſolam conditionis firmitatem declarare voluit, tamen dubium non eſt, quin metaphora à loci diſtantia ducta ſit, & magni hiatus nomine non diſtantia ſolum magna, ſed etiam impermeabilis ſignificetur. Quemadmodum ſi ab vno loco in aliũ vaſtus terræ hiatus eſſet, tranſiliri vtiq; non poſſet. Itaque liquidò mihi ex hoc loco colligi videtur ſinum Abrahæ etiamſi ſub terra, longè tamen remotum à damnatorum loco fuiſſe. Quin valde ſuſpicor ſummum hîc cœlum deſignari, inter quod, & infimum damnatorum locum, vbi diues erat, magnus vtique erat hiatus, totum ſcilicet ſpatium aëris, quod quaſi hiatus quidam vacuum, & impermeabile videtur eſſe. Non quòd Abraham in cœlo eſſet, ſed quòd ita loqui fingatur, quaſi eſſet in cœlo, quemadmodum ſupra diximus ita Chriſtum de Lazaro, & diuite locutũ, vt ſi corpora haberent; quia quamuis non haberent tunc, erant poſt reſurrectionem habituri. Quod dicit ἐστήρικται *firmatum eſt*, metaphora videtur eſſe ab arcibus ſumpta, quæ lato, profundoq́; circà foſſo firmatæ ſunt. Itaq; hiatus firmatus impropriè, & per enallagen dictũ eſt pro, locus hiatu firmatus. Quod verò ait, *Vt hi, qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint*, quamuis abſoluta videatur, hypothetica locutio eſt. Nemo enim vult à cœlo, aut à ſinu Abrahæ in infernum deſcendere, ſed ſignificat fore, vt etiamſi vellent, minimè poſſent, etſi ne velle quidem poſſunt.

27. 28. *Et ait, rogo ergo te pater, vt mittas eum in domum patris mei; habeo enim quinque fratres; vt teſtetur illis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum.*] Primum hic quærendum, num hæc pars hiſtoriæ, an parabolæ ſit. Qui auctores ſuperiorem narrationem de diuite, & Lazaro hiſtoriam eſſe putauerunt, & hanc partem faciunt hiſtoriæ. Nam eam opinionem, quam nos ſupra probabiliorem indicauimus, nemo, quòd ſciam, præter Iuſtinum ſecutus eſt. Gregorius quidem certè homil. in Euangel. 40. hiſtoriam etiam hanc eſſe putat. Cæterum non mihi videntur ita hæc eſſe coniuncta, vt neceſſariò ſequatur, ſi illa ſuperior hiſtoria eſt, & hãc hiſtoriam eſſe oportere. Nam, vt ante docuimus, poteſt vna pars narrationis eius hiſtoria eſſe, altera parabola. Itaque potuit diues ille verè eſſe, ſed non verè quinque habere fratres, ſed fingi habuiſſe, vt eorum perſona doceremur non eſſe nobis expectandum, vt mortui ad nos veniant, vt nos ad pœnitentiam adhortentur, cum & ſcripturas, & viuos doctores, qui id quotidie faciunt, habeamus. Ac ego quidẽ ita ſentio, hoc, quod de quinque dicitur fratribus, non hiſtoriã, ſed parabolam eſſe, &, niſi fallor, Auguſtinũ lib. 2. qq. Euang. c. 38. & Chryſoſt. in homilia de diuite, auctores habeo, qui hanc partem, vt paulo poſt dicturi ſumus, non tanquam rem verè geſtam; ſed tanquam parabolam exponunt. Poteſt autem fictio parabolæ vel in rebus ſimul atque perſonis, vel in rebus tantùm, nõ in perſonis eſſe. Fieri enim poteſt, vt quamuis verè diues ille fuerit, tamen nec fratres habuerit, nec ad eos rogauit Lazarum mitti. Et poteſt fieri, vt fratres quidem habuerit, cæterum non verè Abrahamum rogauerit, vt ad eos Lazarum mitteret. Hoc ſecundum certum eſſe arbitror. Nam, vt diximus, totum iſtud diuitis cum Abrahamo colloquium ad modum parabolæ fictum eſt. De primo dubitari poteſt, an verè fratres habuerit. Id quidem incertum, ſed probabilius non habuiſſe, quemadmodum videntur Auguſtinus, & Chryſoſt. exiſtimare præter cæteros illos auctores, quos initio huius narrationis multos nominauimus, qui totam omnino rem fictam putauerunt. Nam numerus ille tam iuſtus fratrum quinque

Quid hiatus ille eſſet.

Hæc pars de fratribus parabola eſt.

Incredulis eſt optare vt aliquis ab inferis redeat.

& quòd de ſororibus nihil dicat, rem indicat eſſe compoſitam. Cur ergo id Chriſtus finxit? vt rem admodum neceſſariam doceret, expectandum non eſſe, vt aliquis ab inferis redeat, qui nobis vera eſſe confirmet, quæ de præmiis, & ſuppliciis alterius vitæ dicuntur: quod homines impij, & increduli optare ſolent, & quia probabilis oratio erat, fore vt, ſi diues ille fratres habuiſſet, moneri eos curaret, ne & ipſi in eundem venirent locum. Cur ergo quinque? Chryſoſtom. in homil. illa de diuite propter quinque corporis ſenſus, quorum cauſa peccauerat, Auguſtinus verò libro 2. qq. Euangel. cap. 38. propter quinque Moyſis libros id factum putat. Si quinque fuerint fratres, vel ad quinque ſenſus, vel ad quinque libros legis eum numerum accommodare nihil obſtat: ſed non ea de cauſa numerum poſitum arbitror. Itaque numerum quidem certum pro incerto poſitum eſſe arbitror, ſed eum potius poſitum eſſe, quàm alium, vt fratrum magna multitudo ſignificaretur. Solet enim numerus ille, ſicut ſeptem, & decem multitudinem declarare. Iſai. 19. 18. *In die illa erunt quinque ciuitates in terra Ægypti loquentes lingua terra Chanaan, & iurantes per Dominum exercituum*, id eſt multæ. Voluit ergo diues eo ipſo numero Abrahamo perſuadere, vt Lazarum ad fratres ſuos mitteret. Faciliùs enim perſuaſiſſet vt ad multos mitteret, quàm ad paucos, maiorem enim rationem, maiorem curam multorum, quàm paucorum habendam eſſe, maioris eſſe damni multos, quàm paucos perire fratres. De animo, quo diues ille hoc ab Abrahamo petiuerit, diſputari ſolet; nec enim ſolent damnati viuentium curam gerere, eorumque ſalutem procurare. Si, quam ſupra ſecuti ſumus, ſententia vera eſt, hanc partem non ad hiſtoriam, ſed ad parabolam pertinere, nulla relinquitur quæſtio. Nec quærendum, quo animo diues hoc petierit, qui verè non petiit; ſed quo animo Chriſtus id eum petiiſſe finxerit. Id paulo ſupra declarauimus; vt auditores doceret, non eſſe expectandum, vt à mortuis doceamur, cùm Moyſem, & Prophetas habeamus. Sed non debet ignorare lector, quid graues de ea re auctores dixerint. Chryſoſt. hom. 4. de Lazaro. Ambroſius, & Theophylactus bono animo id feciſſe videntur interpretari, quaſi vexatio illi intellectum dediſſet, velletque cauere fratribus, qui ſibi non cauiſſet, cum tempus erat; & verè non dubium eſt, quin Chriſtus tanquam bono animo eum rogantem inducat, quemadmodum paulo ante pro ſe ipſo bono vtique animo rogauerat. Quare, quod Gregorius, & Beda dicunt, vulgoque receptum eſt, non ſuorum fratrum, ſed ſua id feciſſe cauſa, ne ſi fratres damnarentur, cruciatus ſibi maiores accreſcerent ex eorum pœnis, quos ſuo ipſe exemplo in eum locum deduxiſſet: aut quod aliquod ſibi leuamentum doloris futurum eſſet, ſi quamuis ipſe damnatus eſſet; fratres tamen ipſius ſalui eſſent, vt alij volunt; non ita huic loco congruit. Sunt qui quærant, cur Lazarum potius, quam alium quempiam mitti roget. Eadem opinor ratione, qua ad ſe ipſum non aliũ, quàm Lazarum mitti rogauerat, aut eum potiùs Chriſtus rogaſſe finxerat, vt oſtenderet diuitem, cuius in hac vita auxilio indiguerat Lazarus, in altera vita Lazari auxilio eguiſſe. Addit tamen Chryſoſtom. hom. 4. de Lazaro, & Theophylactus, ideo rogaſſe, vt Lazarus mitteretur; quia notus fratribus fuerat, vt in eo perſpicerent, quanto melioris in altera vita conditionis pauper, quàm diues eſſet, maioremque homini nouo haberent fidem. Hoc eſt, quod ait, *vt teſtetur illis*, id eſt vt tanquam oculatus eorum, quæ hic geruntur, teſtis eos doceat, vt caueant, *ne forte & ipſi veniant in hunc locum tormentorum*. Huius loci occaſione diſpu-

Cur numero quinario illi fratres.

Iſai. 28. 19.

Cur Lazarum potiſſimum mitti petierat diues.

A tare quidam ſolent, num animę mortuorum aliquando viuentibus appareant. Ac Chryſoſtomus quidem in homilia vltima de Lazaro, aliiſque nonnullis locis, Tertullianus in libro de anima, & Athanaſ. aut quiſquis auctor eſt, qq. ad Antiochum. q. 11. & 13. & Iſidorus lib. 8. Etymol. cap. 9. & Theophylactus in 8. Matthæi prorſus negant vnquam id fieri, & cur fieri non conueniat, multas rationes afferunt. Primum id viuis vtile non eſſe, qui, ſi viuis non credunt, ne mortuis quidem credunt, vt Abraham diuiti reſpondet. Deinde quod etiamſi oculis ipſis damnatorum ſupplicia homines cernerent, nihilo ſe magis à peccatis abſtinerent, quotidie inquit Chryſoſt. fures & alios reos ad ſupplicia duci vident, & iidem ſe, pro-
B pter quæ illi puniuntur, peccatis inuoluunt. Præterea quòd ſi id fieret, progreſſu temporis in contemptum res veniret, & non magis mortui nos, quàm viui commouerent, vt eodem loco Chryſoſtomus inquit. Deinde quòd ea res multorum errorum cauſa eſſe poſſet, dum dæmon fingens ſe alicuius mortui animam eſſe, homines ludificaret, & quidquid vellet illis perſuaderet, vt Athanaſius, & Chryſoſtomus, & Tertullianus argumentantur. Nam & cum ſciamus, inquit Chryſoſtomus, mortuorum animas non redire: tamen ſæpe dæmon per quietem, & ſomnium, qua vna ratione poteſt, animarum defunctorum perſonam ſumit; quid facturũ fuiſſe ſi animas redire ſciret? Non exiſtimo tamen ponendam Deo legem eſſe,
C quo minus cùm velit, & quas velit animas ad viuos mittat, idq; aliquando fieri ego mihi perſuadeo, quòd Auguſtinus lib. de cura pro mortuis gerẽda c. 15. 16. an non niſi impudenter negari poſſe. Nam Moyſis quidem, & Eliæ animæ in transfiguratione Domini non illi ſolum ſed tribus etiam diſcipulis apparuere, vt apud Matthæum c. 17. 4. probauimus, & quod tunc ad teſtandam gloriam, & paſſionem Chriſti factum eſt, credendum aliis etiam de cauſis fieri ſolere, quæ multæ iuſtæ, & graues poſſunt occurrere. Idemq; colligi ex hoc loco videtur poſſe. Non enim reſpondet Abraham non poſſe, aut non ſolere ad hanc vitam redire mortuos, quemadmodum ante reſponderat, *& in his omnibus inter nos & vos chaos magnum firmatum eſt, vt hi
D qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint* ſed reſpondet, *Habent Moyſem & Prophetas*. Cæterum non quoties, qui apparet, ſe huius vel illius animam eſſe dicit, leuiter credendum eſt, ſed etiam, atque etiam exploranda res; plerumque enim dæmonem eſſe arbitror, qui ſe animam eſſe mentitur.

Num animæ mortuorum viuentibus appareant.

Non leuiter credendum iis qui apparent.

29. *Et ait illi Abraham. Habent Moyſem, & Prophetas, audiant illos.*] Per Moyſem, & Prophetas non dubium, quin totum vetus teſtamentũ intelligat, vt Matthæus. 5. 17. & 7. 12. & 11. 13. & hoc ipſo c. ver. 16 & infra c. 24. 27 & Ioan. 1. 45. Vult ergo viuos ſcripturarũ teſtimonio contentos eſſe, nec a mortuis quid in altera geratur vita audire velle. *Nunquid*, inquit, *non populus a Domino ſuo requiret viſionem? Pro viuis a mortuis? Ad legẽ ma-
E gis, & ad teſtimonium*. Iſai. 8. 19. 20. Abutuntur tamen hæretici hoc loco, dum ex eo probare volunt, nihil, niſi quod ſacris litteris conſignatum ſit, eſſe credendum. Nã iſta quidem ratione ea quæ Apoſtoli poſtea dixerunt, quæ in veteri teſtamento non ſunt, credenda non eſſent. Reſtringenda igitur ſententia eſt ad id, de quo agitur. Agebatur de alterius vitæ ſtatu, de quo ſatis viuos per Moyſẽ, & Prophetas doceri poſſe Abraham reſpondet. Vnde eorum etiam opinio apertè refutatur, qui exiſtimant in veteri teſtamento nulla de vita æterna mentionem fieri, cum homines, vt de futuræ vitæ ſtatu doceantur, ad legem, & Prophetas mittantur ab Abrahamo, aut a Chriſto potius, qui Abrahami ſumpta perſona loquitur. Poteſtq; hæc ipſa ſen-

Hæretici abutentes hoc loco refelluntur.

tentia in hæreticos ipſos qui hoc abutuntur loco aptiſſimè accommodari. Negant illi vllum purgatorium in altera vita eſſe; finguntque ſe credituros, ſi quis id inde rediens affirmaret. Quibus reſponderi poteſt, habetis Moyſem, & Prophetas, habetis ſcripturæ teſtimonia, ſi illis non creditis, nec ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credetis. Alium etiam lector ſcopulum vitare debet, ne Chryſoſtomum legens exiſtimet debere ſua quemque lingua nullo adhibito præceptore ſcripturam legere. Nec enim iubet Chriſtus fratres illos diuitis ipſos per ſe legere Prophetas. Quod ſi feciſſent, tantùm fortaſſe abfuiſſet, vt ex illis non bene intellectis diſcerent parata eſſe poſt hanc vitam bonis præmia, malis ſupplicia; vt periculum fuiſſet, ne illud apud Salomonem legentes, quod illi ipſi fratres fortaſſe putabant, eundem hominum interitum eſſe atq; iumentorum, ſimiliter naſci, ſimiliter mori Eccle. 3. 19. exiſtimarent animas hominum eſſe mortales, qui error omnium fons errorum eſt. Mittit ergo ad ſcripturas fratres illos diuitis Chriſtus, non vt per ſe, ſed vt per eos, quorum id erat officium, legerent, atq; intelligerent. Quemadmodum alio loco dicit, *Super cathedram Moyſi ſederunt ſcribæ & Phariſæi; omnia ergo quæcunque vobis dixerint, ſeruate, & facite, ſecundum autem opera eorum nolite facere.* Matth. 23. 23 Satis certum huius rei ętas noſtra documentum dedit, quę, dum ſua quiſque lingua, ſuo quiſque iudicio ſcripturam lectitat, tot fere errores, quot homines de rebus ad ſalutem maximè neceſſariis nati ſunt. Experiuntur apud ſe hoc malum hæretici ipſi, qui ſeueritatem in nobis nimiam accuſantes, iſtam ſuis licẽtia cõceſſerunt; apud quos nemo ſatis eſt ingenioſus, qui nouam non facit ſectã.

A 30. *Ait illi; Non, pater Abraham.*] Defecta oratio, intelligendum enim, Non ſatis eſt, quod Moyſem, & Prophetas habeant. Aut, non credent Moyſi, & Prophetis, Lazaro autem, aut alteri cuipiam à mortuis redeunti credent, vt colligitur ex ſequenti Abrahæ reſponſione ver. 31. *Si Moyſem & Prophetas non audiunt, nec, ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent.* Loquitur diues ex communi impiorum hominum opinione, qui, cum propter ſcripturarum teſtimonia non credant, quæ de præmiis, atque ſuppliciis alterius vitæ narrantur; dicere ſolent facile credituros ſe, ſi quem videant inde redeuntem, qui ea ſe ſic habere confirmet. Ac fortaſſe diues ille ex ſe ipſo de ſuis fratribus, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus exiſtimant, coniecturam faciebat, B quòd ipſe, dum in viuis ageret, eadem diceret. Abraham autem reſpondet, quod res eſt, eos, qui ſcripturis non credunt, nec mortuis, ſi reſurgant, credituros. Qui enim incredulitate, & elatione animi ſcripturas rident, aut ad libidinem quiſque ſuam interpretantur; ea, ſi quis illis mortuus excitaretur, aut phantaſma eſſe diceret, vt noui dicunt hæretici, aut illi certè non crederent. Experientia ſub illud ipſum tempus hoc docuit. Exuſcitauerat Chriſtus Lazarum, quem credendum eſt multa de altera vita conſentanea iis, quæ Chriſtus docebat, commemoraſſe. Tantum abeſt vt Scribæ, & Phariſæi, qui Chriſto non credebant, illi crediderint, vt occidere etiam voluerint Ioan. 12. 10. vt Chryſoſt. & Euthym. obſeruarunt. C Docuit etiam in Chriſto, vt Gregorius, & Beda notant, qui cum paulo poſt occiſus à Scribis, & Phariſæis, propter quos iſta dicebat, reſurrexiſſet; nihilo magis poſt reſurrectionẽ, quàm ante illi crediderũt.

Lazaro reſuſcitato non crediderũt Phariſæi.

CAPVT XVII.

1. *ET ait ad diſcipulos ſuos: Impoſſibile eſt vt non veniant ſcandala: væ autem illi, per quem veni-* Mar. 18. a. 7.
unt. 2. Vtilius eſt illi ſi lapis molaris imponatur circa collum eius, & proijciatur in mare, quã Mar. 9. f. 41.
vt ſcandalizet vnum de puſillis iſtis. 3. Attendite vobis: Si peccauerit in te frater tuus, in- Mat. 18. b. 15.
crepa illum: & ſi pœnitentiam egerit, dimitte illi. 4. Et ſi ſepties in die peccauerit in te, & ſe- Leu. 19. d. 17.
pties in die conuerſus fuerit ad te, dicens: Pœnitet me, dimitte illi. 5. Et dixerunt Apoſtoli Domino: Adauge Eccl. 19. b.
nobis fidem. 6. Dixit autem Dominus: Si habueritis fidem, ſicut granum ſinapis, dicetis huic arbori moro: Era- Mat. 17. c. 20.
dicare, & tranſplantare in mare: & obediet vobis. 7. Quis autem veſtrum habens ſeruum arantem aut paſcen-
tem, qui regreſſo de agro dicat illi: Statim tranſi, recumbe: 8. & non dicat ei: Para quod cœnem, & præcinge te,
& miniſtra mihi donec manducem, & bibam, & poſt hæc tu manducabis, & bibes? 9. Numquid gratiam habet
ſeruo illi, quia fecit quæ ei imperauerat? 10. Non puto. Sic & vos cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis,
dicite: Serui inutiles ſumus: quod debuimus facere, fecimus. 11. Et factum eſt, dum iret in Ieruſalem, tranſibat
per mediam Samariam, & Galilæam. 12. Et cum ingrederetur quoddam caſtellum, occurrerunt ei decem viri
leproſi, qui ſteterunt à longe: 13 & leuauerunt vocem, dicentes: Ieſu præceptor, miſerere noſtri. 14. Quos vt vi- Leu. 14. a.
dit dixit: Ite, oſtendite vos ſacerdotibus. Et factum eſt, dum irent, mundati ſunt. 15. Vnus autem ex illis, vt
vidit quia mundatus eſt, regreſſus eſt, cum magna voce magnificans Deum, 16. & cecidit in faciem ante pedes
eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus. 17. Reſpondens autem Ieſus, dixit: Nonne decem mundati ſunt?
& nouem vbi ſunt? 18. Non eſt inuentus qui rediret, & daret gloriam Deo, niſi hic alienigena. 19. Et ait illi:
Surge, vade: quia fides tua te ſaluum fecit. 20. Interrogatus autem à Phariſæis: Quando venit regnum Dei? re-
ſpondens eis, dixit: Non venit regnum Dei cum obſeruatione: 21 neq; dicent: Ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim
regnum Dei intra vos eſt. 22. Et ait ad diſcipulos ſuos: Venient dies quando deſideretis videre vnum diem Filij
hominis, & non videbitis. 23. Et dicent vobis: Ecce hic, & ecce illic. Nolite ire, neque ſectemini. 24. nam ſicut Mat. 24. b. 25.
fulgur coruſcans de ſub cælo in ea, quæ ſub cælo ſunt, fulget: ita erit Filius hominis in die ſua. 25. Primũ autẽ opor- Mar. 13. c. 2.
tet illum multa pati, & reprobari a generatione hac. 26. Et ſicut factũ eſt in diebus Noe, ita erit & in diebus Filij Mat. 24. d. 37.
hominis. 27. Edebant, & bibebant, vxores ducebant, & dabantur ad nuptias, vſq; in diem, qua intrauit Noe in Gen. 7. b. 5.
arcã: & venit diluuiũ, & perdidit omnes. 28. Similiter ſicut factum eſt in diebus Lot: Edebãt, & bibebant: eme- Gen. 19. c. 25.
bant, & vendebant: plantabãt, & ædificabant: 29. qua die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignem, & ſulphur de Sup. 9. c. 24.
cælo, & omnes perdidit: 30 ſecundũ hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur. 31 In illa hora qui fuerit in tecto, Mar. 11. d. 39.
& vaſa eius in domo, ne deſcẽdat tollere illa: & qui in agro, ſimiliter non redeat retro. 32. Memores eſtote vxoris Mar. 8. d. 35.
Lot. 33. Quicũq; quæſierit animã ſuã ſaluam facere, perdet illã: & quicũq; perdiderit illam, viuificabit eam. 34. Ioan. 12. d. 25.
Dico vobis: in illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus aſſumetur, & alter relinquetur. 35. duæ erunt molentes in Mat. 24. d. 40.
vnum: vna aſſumetur, & altera relinquetur: duo in agro: vnus aſſumetur, & alter relinquetur. 36. Reſpõdentes 1. Theſſ. 4. d. 17.
dicunt illi: Vbi Domine? 37. Qui dixit illis: Vbicunq; fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.

IN CAPVT. XVII.

1. ET *ait ad diſcipulos ſuos.*] Valde multi laborant interpretes, vt iſta, quæ ſequuntur cum ſuperiore capite coniungant. Theophyl. hoc modo iungit, egiſſe Chriſtum ſuperiore capite de Phariſæorum auaritia, qui Chriſtum paupertatem diuitiis præferentem irridebant, & eius diſcipulos ſcandalizabant, propterea nunc de pœnis eorum agere, qui alios offendunt. Alij capite præcedenti egiſſe contra auaros, qui proximos non iuuant, nunc de iis agere, qui proximos offendunt, qui maior quidam contra præceptum diligendi proximi gradus eſt. Superuacua mihi omnis iſta videtur diligentia; ſatis enim per ſe perſpicuum eſt multa in hunc locum Lucam ſine vllo ordine, ſine vlla connexione conieciſſe. Cum ergo ea, quæ in hoc ipſo capite dicit, inter ſe non hæreant, quærendum non eſt, quomodo totum caput cum toto ſuperiore capite cohæreat. Videmus etiam hæc eadem, quæ initio huius capitis à Luca ponuntur, à Matthæo etiam c. 18. 7. poſita fuiſſe, & cum ea quæ præceſſerat narratione aptè coniuncta. Cum enim Chriſtus interrogatus à diſcipulis ſuis eſſet, aduocans puerum, & in medio conſtituens docere cœpit, qui illius pueri ſimilis non efficeretur, eum ſaluum eſſe non poſſe; tanti apud patrem ſuum paruos pueros eſſe, vt qui eos ſuſciperet, ſe ipſum ſuſcipere cenſeretur; qui autem vnum aliquem, vel minimum ex illis offendiſſet, ei ſatiùs futurum, vt ſuſpenſa ad collum mola aſinaria in mare proiiceretur, quàm vt pœnas ſubiret, quas eam ob noxam ſubiturus eſſet. Addidit tanquam epiphonema, quod hoc loco ſcribit Lucas, *Væ mundo à ſcandalis, neceſſe eſt enim, vt veniant ſcandala, væ autem homini illi, per quem ſcandalum venit.* Cum ergo apud Matthæum hæc verba bene hæreant, hic non hæreant, cui dubium eſſe poteſt illic ſuo, hic alieno loco eſſe. Itaque miror eos, qui Euangeliſtarum Concordias conſcripſerunt, hic poſuiſſe. Cæterum quòd attinet ad ſenſum, omnia apud Matthæum explicauimus.

7. *Quis autem veſtrum habens ſeruum.*] Neque hæc quæ ſequuntur, vllam cum proximè quidem præcedentibus coniunctionem habent; nec apparet, vbi reponenda ſint, ſi quis totam, quo ordine geſta eſt, Euangelicam hiſtoriam velit tenere, cum à ſolo narrentur Luca. Suſpicio tamen mihi nonnulla eſt, tunc hæc à Chriſto dicta fuiſſe, cum accerſito puero, & in medio conſtituto de humilitate, vt paulo ante diximus, diſputauit: cum illa enim diſputatione qua de humilitate agebatur, bene conueniebat, vt Chriſtus diſcipulos ſuos doceret adeo humiliter de ſe ſentire, vt, cum feciſſent omnia, quæ præcepta ipſis eſſent, ſeruos ſe inutiles eſſe reputarent. Nam quod Auguſtin. lib. 2. qq. Euangelica. c. 39. & Theophyl. & Euthym. tradunt. cum de ſede Chriſtus egiſſet, quæ homines in ſuperbiam efferre poterat, ſermonem continuò de humilitate ſubieciſſe, coactum videtur.

Caluinus in Harmonia peruerſa expoſitio refutatur.

Habens ſeruum.] Hæreticorum interpres, quò magis errorem ſuum confirmaret, nihil nos poſſe apud Deum promereri, adnotauit hoc loco ſeruum, non mercenarium, ſed mancipium intelligendum, quod quantum quantum ſit, domini ſui ſit; eiuſmodi enim hominem, cum omnia, quæ facere poteſt, debeat, nihil poſſe facere, vltra quod debeat. Quam adnotationem nec vlla ille ratione probat, & nos poſſumus ex hoc ipſo loco refutare. Cum enim dicit dominum nullam ſeruo ſuo gratiam habiturum, quia nihil feciſſet vltra, quàm debebat, indicat profectò de eo agi ſeruo, qui aliquid, pluſquam debebat, agere potuiſſet; quod ſi feciſſet, gratiam illi dominus fuiſſet habiturus. Præterquam quòd vulgari ſcripturarum more ſeruorum nomine non mancipia modò, ſed etiam mercenarij intelliguntur.

Arantem, aut paſcentem.] Græcè paſcendi verbum nullum habet accuſatiuum, nec Cyprian. legit lib. 5. ad Quirin. c. 51. aliqui Latini codices legunt. Paſcentem boues; alij oues, ſenſu eodem. Quorſum hoc dixerit Chriſtus, quod ad ſenſum parabolæ nihil pertinere videbatur, quærendum in primis eſt. Beda, qui hanc parabolam ad doctores Eccleſiæ reſtringit, propterea dixiſſe indicat *arantem, aut paſcentem,* vt doceret, non oportere ſatis habere doctores, ſi populum doctrina pauerint, & Eccleſiæ agrum arauerint; debere etiam Domino miniſtrare, debere illi ſacrificia, & preces offerre. Poſſemus non ſine magna probabilitate dicere, quòd *arantem, aut paſcentem* Chriſtus ſeruum induxerit, partem non eſſe parabolæ, ſed complementum veriſimile narrationis, quòd ſoleant plerumque ſerui aut in agris arandis, aut in gregibus paſcendis occupari. Sed credo tamen alia id cauſa dictum eſſe. Volebat Chriſtus commune hominum curare malum, qui ſimul vt aliquid fecerunt boni, ſimul atque ararunt, aut gregem pauerunt, ſedere quodammodo cum ipſo Deo ad menſam volunt, quaſi valde ſibi Deum obligauerint, quaſi nihil illis præterea faciendum ſuperſit. Propterea ergo ſeruum induxit, qui poſtquam ex agro, diuturnoque labore rediiſſet, non permittitur ad menſam ſtatim accumbere, ſed iubetur priùs domino miniſtrare. Quare illud tantùm meo quidem iudicio ſignificatur, non debere nos priùs à Deo gratiam, id eſt mercedem petere, quod eſt ad eius menſam recumbere, quam omnes officij noſtri partes, id eſt legem omnem expleuerimus; non debere qualibet præceptorum obſeruatione eſſe contentos, ſed omnia omnino ad perfectum obſeruare, quæ præcepta ſunt paratoſq; eſſe ad faciendũ, ſi quid nobis præterea præceptum fuerit, ſi poſtquam toto die laborauerimus, ita vt ſatisfeciſſe nobis officio veſtro videamur, dicatur nobis, *para quod cœnem, & præcinge te, & miniſtra mihi, donec manducem, & bibam.* Ver. 8.
Cæterum quid ſit arare, aut paſcere, id non arbitror ſigillatim eſſe quærendum; nihil enim aliud aratione, paſtioneq; ſignificatur, quàm vſitatus ſeruorũ labor, & quidquid nobis videtur eſſe faciendum, vt officio noſtro abunde functi eſſe videamur, cùm aliquid nobis adhuc faciendum ſuperſit.

10. *Sic & vos, cum feceritis omnia, quæ præcepta ſũt vobis, dicite ſerui inutiles ſumus; quod debuimus facere, fecimus.*] Cõcluſio parabolæ, ſed longe parabola ipſa difficilior, præſertim hæreticis ad ſuos errores ſenſũ deprauantibus. Ex cõcluſione enim, quid parabola ſibi vellet, & quo tenderet, intelligendũ erat; & ecce de cõcluſione hæretici nobis litẽ intendunt. Tria Caluiniani his verbis ſignificari dicũt. Primum non poſſe nos plus facere, quàm præceptum eſt, nullũ opus, vt vocant Theologi, ſupererogationis, quia quidquid facimus, aut facere poſſumus, multis nominibus debemus Deo, quẽadmodum ſeruus ille nihil fecit, nec facere potuit, niſi quod debuit. Incredibilis cæcitas non videntiũ ex hoc loco id colligi non poſſe, contrariũ vero poſſe. Nã vbi quæſo aut dicit, aut indicat Chriſtus nihil nos plus facere poſſe, quam debeamus? Quia ſeruus ille non fecit? At ſi non fecit, facere profectò potuit. Nam ſi non potuiſſet, non vtique dixiſſet, dominum illi gratiam non habuiſſe, quia nihil feciſſet, niſi quod facere debebat.

Caluiniſtarum error primus de operibus ſupererogationis refutatur.

debebat, indicans gratiam illi, ſi plus feciſſet, habi- A turum; quod non indicaſſet, niſi plus facere potuiſſet. Itaque ex parabola non colligitur, quod hæretici volunt, contrarium verò colligitur. Minus etiam illud, magis hoc colligitur ex concluſione. Non enim concludit Chriſtus, ſic vos non poteſtis facere, pluſquam præceptum eſt vobis, quod concludendum erat, ſi, quod iſti boni interpretes ſcripturarum volunt, dicere voluiſſet: ſed concludit, *Sic & vos, cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, ſerui inutiles ſumus*; quod cùm dicit, indicat haud dubiè poſſe nos plus facere aliquando, quàm nobis præceptum ſit; quod ſi fecerimus, ſerui vtiles erimus. Obiiciunt rationem, nos, quanti quanti ſumus, Dei eſſe, ſicut mancipium domini ſui eſt, quidquid eſt, nihil ergo B facere poſſe, quod Deo, etiamſi nullum præceptum eſſet, non aliis nominibus debeamus, propterea ſeruum, vt ſupra diximus, non mercenarium, ſed mancipium interpretantur. Et quidem veteres reperiuntur auctores, qui hoc idem, ſed alio opinor ſenſu dicere videantur. Chryſoſtomus homil. 54. ad populum Antiochen. & Ambroſius in commentariis ad hunc locum, *Vide*, inquit, *tu non ſolum non dicis ſeruo tuo, Recumbe, ſed exigis ab eo aliud miniſterium, & gratias ei non agis, ita nec in te patitur Dominus vnum tantum eſſe opus, aut laborem; quia dum viuimus, debemus ſemper operari. Ergo agnoſce te ſeruum plurimis obſequiis deputatum. Non te præferas, quia filius Dei es vocatus; agnoſcenda gratia, ſed non ignoranda natura. Nec te iactes, ſi bene ſeruiſti, C quod facere debuiſti. Obſequitur Sol, obtemperat Luna, ſeruiunt angeli.* Hæc vt intelligantur, adhibenda diſtinctio, quam & Euthymius animaduertit. Alia Deo debemus, quia ab eo nobis data, alia, quia præcepta. Nec enim tam ſeuere voluit Deus agere nobiſcum, vt quidquid illi iure debebamus, exigeret. Si ſpectes, quid ab eo accepimus, omnia illi debemus, quia nihil non accepimus: ſi ſpectemus quid nobis præceperit, non debemus omnia: multa infirmitati noſtræ conceſſit, decem tantùm præcepta nobis dedit. Potuit iure ſuo à nobis exigere, vt omnes virginitatem ſeruaremus; potuit, vt omnia, quæ haberemus, diſtribueremus in pauperes; nam & hæc omnia ipſe nobis dederat, & poterat repoſcere iure ſuo, ſed no- D luit, quia *ipſe cognouit figmentum noſtrum*, vt ſæpe ſolet Chryſoſtomus dicere. Cum ergo facimus aliquid boni, quod præceptum nobis non eſt, plus quidem facimus, quàm præcepti iure debemus, non plus quàm, ſi Deus ſummo nobiſcum iure agere voluiſſet, deberemus. Nam & à mancipiis ſuis ſolent aliquando domini, non quidquid iure poſſunt, exigere, ſed quod mediocri ſtudio, atque labore facere poſſunt; tantum vt ſibi quotidie lucri afferant, aut tantùm vt in vinea ſua laborent; ſi quid præterea facere poſſint, ſibi faciant. At vrgent hæretici Deum à nobis quidquid iure ſuo exigere potuit, re ipſa exegiſſe. Quid enim fecit ſibi reliqui, qui à nobis exegit, vt E ſe ex toto corde ex tota anima, ex totis viribus diligeremus? qui enim minus, quam poteſt facit, eum non totis vtique viribus amare. Reſpondeo illud non ſpeciale, ſed generale præceptum eſſe, nec enim in decalogo continetur; quare accommodatè ad præcepta decalogi, quæ propriè præcepta ſunt intelligendum. Totis igitur viribus Deum diligimus, quando totis viribus in decem præceptorum obſeruationem incumbimus. Ex tota anima diligimus, quando parati ſumus vitam potiùs effundere, quàm præceptum Dei vllum violare, etiamſi alia bona, quæ præcepta non ſunt, quæque facere poſſemus, facere nolimus. Atque hac eadem ratione ſecundus eorum error, quem ex hoc loco confirmare ſolent, refutatur. Dicunt

nos ne id quidem, quod præceptum nobis eſt, poſſe perficere; nec enim poſſe ex totis viribus Deum diligere, quod nobis vtique præceptum eſt. Ridiculus error, & ipſe ſeſe refellens. Quid enim eſt totis viribus Deum diligere, niſi quantùm poſſumus diligere? vt illis omnia, quæ volunt, diſputandi cauſa concedamus. At cui dubium eſſe poteſt, poſſe nos diligere, quantùm poſſumus? Si enim non poſſumus, quomodo poſſumus, & ſi poſſumus? quomodo non poſſumus? Præterquam quod, vt modò declarauimus, diligere Deum totis viribus non eſt diligere, quantum omnino poſſumus; ſed quantum poſſumus efficere, ne eius tranſgrediendis præceptis eum offendamus. Tertius error eſt, qui maiore videtur ex huius parabolæ concluſione probabilitate colligi; nullam nobis deberi mercedem, etiamſi præcepta omnia ad perfectum obſeruauerimus. *Nunquid*, inquit *gratiam habebit ſeruo illi, quia fecit, quæ ei imperauerat?* &, *cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, Serui inutiles ſumus, quod debuimus facere, fecimus*. ver. 9. 10. Et verò magnum hic locus omnibus auctoribus negotium feciſſe. Doceamus primum ex eo non colligi, quod hæretici colligere conantur. Primum quidem in parabola non dicitur, Numquid mercedem dabit illi? Sed *nunquid gratiam habebit ſeruo illi?* gratiam, quæ minùs, quàm merces videtur eſſe, multo plus quàm merces eſt, nempe corollarium mercedis, quod propter grauiter à ſeruo nauatam operam ſupra pactum conuentum ſuperadditur; quæ ideo gratia, non merces appellatur, quia non ex pacto, & iure, ſed ex domini liberalitate, morali iure, vt vulgo dicitur, honeſtate debetur, debetur tamen. Nam quæro, an dominus ille, qui in parabola proponitur, ſeruo, qui in agro primum toto laborauerat die, dum cœnanti ſibi noctu miniſtrauit, nullam pro labore mercedem ſoluit. Quis neget? Negat Caluinus, ſed aliter probare non potuit, quàm fingens ſeruum illum mancipium fuiſſe pecunia emptum, non hominem mercede conductum. Quod ille figmentum ne coniectura quidem vlla probare poteſt; & nos ex perpetua ſcripturæ conſuetudine ſeruos mercenarios appellantis, & ex verbis ipſis huius loci refutamus. Cum enim dicit, *Nunquid gratiam habebit ſeruo illi?* indicat de eo ſe loqui ſeruo, cui dominus gratiam habere ſoleat; non ſolet autem mancipio, ſed mercenario gratiam habere; præſertim ſi, vt ego quidem puto, χάριν ἔχειν, gratiam habere hoc in loco eſt præter conſtitutam mercedem aliquid dare. Nam etſi gratiam habere tam Græcè, quàm Latinè ad ſolum animum referri ſolet, ſicut gratiam referre, & Græcè χάριν ἀναφέρειν, aut ἀποδοῦναι ad remunerationem; tamen arbitror hoc loco eſſe tapinoſin, qua vti vulgo ſolemus, plus quàm dicimus inſinuantes. Hoc ſi feceris gratiam habebo, indicans dico me non habiturum modò, ſed etiam relaturum gratiam. Cum ergo Chriſtus in parabola non ſignificet dominum illum, de quo loquebatur mercedem ſeruo ſuo non ſoluturum; ſed non habiturum gratiam; id eſt nihil præter mercedem daturum eſſe; nec, cum dicit in concluſione, *Cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis*, ſignificat nullam nos propter præceptorum obſeruationem mercedem habituros; ſed nihil habituros præter mercedem eam, quæ obſeruantibus præcepta conſtituta, atque promiſſa eſt. Nam præceptorum quidem obſeruationi certam in cœlo mercedem reſpondere vniuerſa ſcriptura docet ſupra. c. 6. 23. 35. Matth. 5. 12. & 10. 41. 42. Marc. 9. 41. 1. Cor. 3. 8. 14. & 2. epiſtola Ioan. 8. Apocalypſis. 11. 18 & 22. 12. Quid ergo eſt, *Dicite ſerui inutiles ſumus, quod debuimus facere, fecimus?* Sunt qui non tam verè, quàm humilitatis cauſa dictum

inter-

1 Corinth. 4. 7.

Pſalmo 14.

Obiectio hæreticorum diluitur de præceptis, quæ Deus exigere ſe ſperant. *Matth. 22. 37.* *Luc. 10. 27.* *Deuter. 6.*

Secundus error Caluini refutatur.

Tertius error Caluini, nullam nobis deberi mercedem.

interpretari videantur, quaſi id tantùm Christus agat, vt doceat nos non efferri animo, cum omnia, quæ præcepta nobis ſunt, ſeruauerimus; feciſſe enim tantùm, quod debebamus, quin humiliter de nobis ſentire oportere, exiſtimareque aut nihil nos feciſſe, aut nulla dignos eſſe mercede, cum nihil, niſi quod debebamus facere, fecerimus. In hanc ſententiam hoc teſtimonio ſæpe vtuntur veteres auctores Origen. hom. 12. in Ioſue, Cyprian. lib. 3. epiſtola. 6 & lib. 3. ad Quir. c. 51. Chryſoſto. in ſerm. de pœnitentia & confeſſione, Hieron. in epiſtola ad Cteſiphont. contra Pelagianos. Bernard. ſermone. 4. in Pſal. 90. & epiſtola 142. Theophylactus in commentariis, & Cyrillus apud D. Thomam. Alij vt Beda, & Lyranus hoc loco ſeruos nos etiam cum omnia fecerimus, inutiles exiſtimare debere, quia nihil Deo vtilitatis attulimus, qui bonorum noſtrorum non indiget. Cæterum non id, opinor, agebatur, vt probaretur nihil nos vtilitatis Deo afferre poſſe; ſed nihil nobis præter conſtitutam debito miniſterio deberi mercedem. Nam ſeruus quidem ille, qui in parabola proponitur, aliquid domino ſuo vtilitatis attulit. Et ſi nos nullam Deo vtilitatem afferre poſſumus, non impotentia noſtra, qui aliquid certè facimus, ſed Dei nulla re indigentis natura fit. Neque concludit Christus, *Dicite ſerui inutiles ſumus*, quia nihil Deo vtilitatis attulimus; ſed quia, *quod debuimus facere, fecimus*, quod aliud eſſe dubium non eſt. Aliam etiam idem Beda interpretationem affert, *ſerui inutiles ſumus*, quia etſi aliquid mercedis meriti ſumus, minùs tamen meruimus, quàm nobis dabitur, ſi labor noſter, merceſque æqua lance penſentur, quia *non ſunt condignæ paſſiones huius temporis, ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis*. Neque hic videtur eſſe ſenſus. Nam non propterea dominus ille ſeruo ſuo gratiã non habuit, quia minùs, quam promiſſa requirebat merces, ſed quia non magis laborauerat. Et nos non iubemur dicere, cum omnia fecimus, quæ nobis præcepta ſunt, *ſerui inutiles ſumus*, quia minùs meruimus, quàm nobis datur, ſed quia, *quod debuimus facere fecimus*. Quo ergo ſenſu hoc loco ſerui inutiles appellentur, ex propoſita parabola intelligendum eſt. Quod enim in parabola eſt ſeruo illi nullam à domino deberi gratiam; hoc proculdubio in parabolę concluſione eſt ſeruum inutilem eſſe, cum eadem ſententia, aliis tantùm verbis hoc pro illo ponatur. Gratia autem in parabola non ſignificat mercedem ex pacto pro exhibito labore, ac miniſterio ſeruo promiſſam, debitamque; ſed mercedis cumulum, atque corollarium, quo ſerui, qui plùs, quàm debebant, laborauerunt, donari ſolent, quemadmodum illic explicauimus. Idem ergo eſt ſeruos inutiles eſſe, cum fecerimus omnia, quæ præcepta ſunt nobis, non quidem nihil præceptorum obſeruatione meruiſſe, ſed nihil meruiſſe præter mercedem, quæ præceptorum obſeruationi reſpondet. Vult igitur Christus non gloriari nos, cum præcepta ſeruauimus, quia etſi mercedem noſtram meriti ſumus, tamen nihil ſingulare, nihil egregium, & eximium fecimus, nihil, quod non quilibet ſeruus facere debuerit. Nec tam eſt laudabile, quod id fecerimus, quàm vituperabile eſſet, ſi non feciſſemus. Non ſolent laude, gloriaque videri digna niſi, quæ egregia, & ſingularia ſunt. Quemadmodum cap. 6. ver. 32. dixit Christus, *Si diligitis eos, qui vos diligunt, quæ vobis eſt gratia?* Vtique diligentes ſe diligere virtus aliqua eſt, dignaque mercede, ſed quia communis, non ſingularis virtus eſt, digna non eſt gratia. *Nam & peccatores diligentes ſe diligunt*, vt ibi ſubiungitur. Eodem ſenſu dicebat D. Paulus 1. Corinth. 9. 16. 18. *Nam etſi euangelizauero; non eſt mihi gloria, neceſſitas enim mihi incumbit. Quæ eſt ergo merces mea? vt Euangelium prædicans ſine ſumptu ponam Euangelium.* Dicit ſe, ſi euangelizet, neque gloriam, neque mercedem habere, non quòd mercedem pro euangelizandi munere non habeat, cum alio loco de eodem loquens dicat, *vnuſquiſque ſecundum ſuum laborem propriam mercedem accipiet*. 1. Corinth. 3. 8. ſed quòd nullam ſingularem gloriam, mercedemque mereatur, cùm neceſſitas illi incumbat. Quæ ergo eius gloria, quæ ſingularis, & propria merces erat? vt *Euangelium prædicans ſine ſumptu* poneret *Euangelium*; cumq; poſſet ex Euangelio viuere, vt omnes Apoſtoli faciebant, ea tamen poteſtate non vteretur. Cuius interpretationis Bernardum auctorem inuenio, qui niſi fallor, ita hunc locum in tractatu de præcepto, & diſpenſatione videtur intellexiſſe, vnde multa iis contraria, quæ hinc hæretici falſo colligunt, verè colliguntur. Primum poſſe nos non ſolum, quæ præcepta ſunt, omnia, ſed plus etiam, quam nobis præceptum eſt facere, quod opus ſupererogationis appellatur. Quod & D. Paulus affirmat ſe feciſſe eamque gloriam ſuam vocat; & nos omnes poſſe facere Christus hìc non obſcurè indicat. Cum enim dixit, *Cum feceritis, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, ſerui inutiles ſumus*, oſtendit nos poſſe plus etiam quàm pręceptum eſt facere, & ſeruos vtiles eſſe, ſicut potuit ſeruus ille plus facere, quam fecit, pluſque quàm debuit; quod ſi feciſſet, gratiam illi dominus habuiſſet. Dein de exhortandos eſſe homines ad obſeruanda Euangelica conſilia; nam ad ea nos Christus hìc exhortatur. Sic enim dicit, *Cum feceritis, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, ſerui inutiles ſumus*, tanquam diceret, Nolite ſola præceptorum obſeruatione eſſe contenti; pergite porrò, & conſilia etiam mea ſeruate. Sicut adoleſcenti illi dixit, *Si vis perfectus eſſe, vade, vende vniuerſa, quæ habes, & da pauperibus, & veni, ſequere me.* Denique quemadmodum pręceptorum obſeruationi merces iuſta reſpondet; ita obſeruationi conſiliorum cumulatam quandam mercedem, id eſt *menſuram bonam & confertam, coagitatam, & ſuperfluentem* reſpondere quæ gratia hìc, à D. autem Paulo gloria, & merces appellatur.

Quomodo serui inutiles nos dicamus. *Pſal. 15. 2.* *Roman. 8. 18.* *Ad Euangelica conſilia nos Christus exhortatur.* *Matth. 19. 21.* *1 Corinth. 9. 16.*

11. *Et factum eſt, dum iret in Ieruſalem.*] Incertum quando hoc acciderit, ſæpe enim Christum à Galilæa in Ieruſalem & contra meaſſe, remeaſſeque ſupra docuimus. c. 9. 52. Nec Lucas hiſtoriam ſuo narrauit loco, cum inter eam, & quæ præceſſerunt, nullum vinculum appareat, etſi conatur Ambroſius reperire. Hiſtoria facilis eſt, & ſi quid explicatione indiget, id à nobis ſimilibus locis apud Matthæum c. 8. 1. 2. 3. 4 explicatum eſt. Quanquam Epiphanij ſententiam, qui hanc hiſtoriam eandem eſſe putat, atque eam, quam illic Matthæus narrat, ex memoriæ lapſu natam arbitror. Cum hic decem, illic vnus tantùm leproſus fuerit; & de illo Lucas ſupra c. 5. 12. ſcripſerit. Neſcio an Irenæus in eodem fuerit errore. Nam lib. 3 c. 14. recitans, quæ ſolus Euangeliſtarum Lucas tradidiſſet, mentionem nullam fecit huius hiſtoriæ. Quod dicit Euangeliſta tranſiiſſe Christum *per mediam Samariam, & Galilæam* iam docuimus c. 9. 51. rectam viam à Galilæa in Ieruſalem eſſe per Samariam, itaque voluit Euãgeliſta declarare vnde, quò, & quà Christus iiſſet, vt credibilius eſſet, quod paulo poſt erat ſignificaturus ex decem leproſis, nouem Iudæos, vnum Samaritanum fuiſſe.

Epiphanij memoriæ lapſus.

12. *Et cum ingrederetur quoddam caſtellum.*] Cùm prope caſtellum eſſet iam ingreſſurus. Non enim intra, ſed extra oppidum leproſi illi occurrerunt, quia intra habitare non poterant, vt Theophyl. adnotauit, lege prohibente Numer. 5 2.

Occurrerunt ei decẽ viri leproſi.] Credibile eſt nõ caſu

ſed

ſed ſtudio ſanitatis ab eo petendę occurriſſe, cum aduentantis famam audiſſent. In denario numero aliud ego myſterium non obſeruo, quàm quod & Chriſtus faciendo, docendoq;, & Euangeliſta factum narrando ſignificari voluerit: multos vocatos, paucos electos eſſe, multos à Deo accipere beneficia, paucos admodũ eſſe gratos. Denarius enim numerus magnam multitudinem, vnitas magna ſignificat paucitatẽ. *Mutauit*, inquit ille, *mercedem meam decem vicibus*. Geneſ. 31. 7. 41. & *quomodo perſequebatur vnus mille, & duo fugarẽt decem millia*. Deuter. 32. 30.

Qui ſteterunt à longe.]Non licebat leproſis verſari cũ ſanis, quia lex prohibebat, vt Theophylactus & Euthymius obſeruauerũt. Poteſt hoc moralẽ etiam habere ſignificationem. Stat longè peccator cum ad Deum venit, non audens ſe dignum eſſe, vt propius accedat. Quemadmodum publicanus ille feciſſe dicitur. c. 18. 13. qui *à longe*, inquit, *ſtans, nolebat nec oculos ad cœlum leuare*. Sanatur tamen, modò magna voce clamet. Placet hæc humilitas Deo.

13. *Et leuauerunt vocem dicentes, Ieſu præceptor miſerere noſtri.*]Quòd vocem leuauerunt, non ſolum fecerunt, quia aberant longe, ſed etiam quia affectus, vt opinor, clamare cogebat. Clamauerunt autem vna omnes voce, vnamq; omnium cauſam effecerunt. Nec enim pro ſe quiſque loquens dixit, Miſerere mei; ſed cuncti pro cunctis, *Miſerere noſtri*. Quod eſt vero ſimile ex induſtria feciſſe, quo magis & numero, & communi cauſa, quaſi coniunctis viribus, factaque velut conſpiratione quadam Chriſtum ad miſericordiam commouerent. Atque eadem fortaſſe factum eſt cauſa vt cum nouem Iudæi, vnus Samaritanus eſſet, inter quas gentes conſuetudo nulla erat Ioann. 4. 9. in vnam tamen ſocietatem coiſſent. Non ſolum conciliante eos, atque cogente communi morbo, vt Theophylactus & Euthymius obſeruarunt, ſed ſtudio etiam coniungente; vt quaſi facta manu Chriſtum expugnarent. Poteſt leproſorum exemplum documento nobis eſſe, vt cum impetrare aliquid à Deo magni volumus, non contenti priuatis orationibus, publicas etiam adhibeamus, & quaſi inſtructa acie armatas affectibus preces offeramus Deo. *Hæc vis*, inquit Tertullianus, *Deo grata eſt*. Notauit hoc in ſimili cauſa Chryſoſtomus orat. 4. de incomprehenſibili Dei natura.

Applicatio ... priuatim [illegible]

14. *Quos vt vidit Ieſus, dixit, ite oſtendite vos ſacerdotibus.*]Mirum quamobrem Chriſtus non eos ante curauerit, quàm ad ſacerdotes mitteret, vt fecit apud Matthæum. c. 8. 3. & ſupra c. 5. 13. Credibile voluiſſe Chriſtum eorum experiri fidem, quæ ſi magna non fuiſſet, facilè in miſſis nondum ſanatis ad ſacerdotes vacillare potuit. Quod enim illis remedium exhibebat, quod ipſi ignorarent, quæ que non iam ante, vt eſt probabile, vſi fuiſſent? Itaque poterant apud ſe hæſitantes de Chriſti virtute dicere, quod Naaman illum Syrum dixiſſe legimus. 4. Reg. 5. 11. 12. *Putabam, quod egrederetur ad me, & ſtans inuocaret nomen Domini Dei ſui, & tangeret manu ſua locum lepræ & curaret me. Nunquid non meliores ſunt Abana, & Pharphar fluuij Damaſci omnibus aquis Iſrael.* Non dubitauit tamen, nec iſta apud ſe murmurauerũt. Propterea ſanati ſunt, vt Chriſtus ver. 19. Samaritano dicit. *Fides tua te ſaluum fecit*. Cur autem ad ſacerdotes miſerit, apud Matthæum c. 8. diſputauimus. Quanquam illic quidem leproſum vnum iam curatum, hic decem antequam curarentur ad ſacerdotes miſit. Illum vt ſacerdotis ſummi teſtimonio conſtaret eum verè eſſe curatum, & vt ſacrificium à lege præſcriptum Leuit. 14. 2. in gratiarum actionem offerret, occaſionemque obiecto lucro ſacerdotibus eriperet, quod miraculo factum fuerat, calumniandi: hos, & vt eorum, quemadmodum diximus, exploraret fidem, & vt ſacerdotum teſtimonio conſtaret veram eſſe, qua infecti erant, lepram; verumque miraculum appareret. Quòd autem illum ad ſacerdotem, hos ad ſacerdotes mittat, non difficilis eſt quæſtio. Pluralis numerus pro ſingulari ponitur. Quemadmodum Iacobus iubet cum aliquis ęgrotat vocare *Presbyteros Eccleſiæ*, ſatis enim eſt vocare vnum. Aut cum nos ęgro remediũ à nobis petenti dicere ſolemus, *Ito ad medicos*, nõ enim ad multos, ſed ad vnum multorum mittimus. Cur ergo antequam ad ſacerdotem venirent, ſanati ſunt? vt intelligerent ſe non à ſacerdote, ſed à Chriſto, qui ipſos ad ſacerdotem miſerat, fuiſſe ſanatos. Propterea & Euangeliſtæ curę fuit explicare, quando, & quomodo curati fuiſſent, vt & nos idem intelligeremus.

Pluralis numerus pro ſingulari poſitus. Iac. 5. 14.

Et factum eſt, dum irent, mundati ſunt.] Factum eſt Chriſti prouidentia, atq; virtute. Nec enim ea phraſi caſus ſemper ſignificatur, vt aliis ſimilibus locis adnotauimus. Poteſt tamen hic ſignificari rem præter leproſorum opinionem accidiſſe, qui non putabant fore, vt antequam ad ſacerdotem, ad quem miſſi fuerãt, peruenirent, curarentur.

15. *Vnus autem ex illis, vt vidit, quia mundatus eſt, regreſſus eſt cum magna voce magnificans Deum.*] Agnoſcens ſe à Chriſto licet abſente curatum, nam illum haud dubiè hoc loco Deum vocat, cùm dicitur *magnificans Deum*. Quem enim vocabat Deum, aut quem glorificabat, niſi eum à quo ſe curatum ſentiebat, & ad quem gratias agendi cauſa reuertebatur? Cur hic redierit, alij non redierint ad Chriſtum, ſtatim animo lectoris occurrit. Hunc, vt gratias Chriſto ageret, rediſſe perſpicuum eſt. Vnde colligi ſolet alios ingratos fuiſſe beneficio, ideoque non rediiſſe, quod videtur confirmare Chriſtus illos tanquam ingratos reprehendens, ver. 18.

18. *Non eſt*, inquit, *inuentus, qui rediret, & daret gloriam Deo, niſi hic alienigena?*]Sed hoc ipſum mirum, & pene incredibile tam ingratos eſſe tantq, & tam recenti beneficio potuiſſe. Suſpicari licet, cùm Iudæi eſſent, aut exiſtimaſſe à ſacerdotibus, ad quos adibant, fuiſſe curatos, aut, quod vero ſimilius eſt, curatos quidem à Chriſto, oportuiſſe tamen ad ſacerdotes ire; & quia miſſi à Chriſto erant, & quia iubebat lex, vt ſacerdos de curata lepra iudicaret; nec poterat quiſquam qui leproſus vnquam fuiſſet, cum hominibus verſari, & in ciuitatibus admitti, niſi priùs ſacerdotis ſententia mundus iudicatus eſſet. Quod alter, quia Samaritanus erat, non exiſtimauit ſibi eſſe neceſſarium, non alium, quàm Chriſtum ſummum ſacerdotem agnoſcẽs Hoc etſi aliqua ex parte culpam eluit illorum nouem, omnino non purgat. Prius enim ad Chriſtum receptæ ſanitatis auctorem redire, quàm ad ſacerdotem iudicẽ ire debuerunt. Atq; hoc eſt quod in illis Chriſtus reprehendit.

Leproſi mundati ſacerdotum ſententia mundi iudicabantur.

16 *Et cecidit in faciem ante pedes eius.*]Antequam à lepra curatus eſſet, procul inſiſtens clamauerat, ne execrando morbo Chriſtum, & qui cùm illo erant, contaminaret; poſtquam verò ſanatus eſt, ad pedes vſq; Chriſti acceſſit, vt Theophylactus, & Euthymius animaduerterunt.

Et hic erat Samaritanus.]Quia dicturus erat Euangeliſta ver. 18. dixiſſe Chriſtum non niſi vnum, eumq, alienigenam fuiſſe repertũ, qui reuerteretur, & gloriã Deo daret, admonuit fuiſſe Samaritanum.

17. *Reſpondens autem Ieſus.*] Loqui aggreſſus, vt ſæpe notauimus, aut reſpondens, id eſt hæc verba quæ ſequũtur, ad ea quæ Samaritanus dixerat ſubiungens.

Nonne decem mundati ſunt, & nouem vbi ſunt?] Quaſi dubitãs per interrogationẽ loquitur emphaſis cauſa. Nouem vbi ſunt? quomodo non redierunt?

18. Non

18. Non eſt inuentus.] In tanto numero. *Qui rediret, & daret gloriam Deo.* Plùs opinor hoc loco eſt, dare gloriam Deo, quàm ſi dixiſſet, qui gratias Deo ageret. Significat enim non quocunq; modo recognoſcere acceptum à Deo beneficium, ſed à Chriſto tanquam Deo acceptũ, aut certè per Chriſtum cuius diuinitatem, potentiam, maieſtatemq; quiſquis confitebatur, gloriam Deo dare dicebatur. Hoc enim phraſis ſignificat Ioſue. 7.19. & 1. Regum, 6. 5. A

Dare gloriam Deo quid ſit.

Niſi hic alienigena?] Auget culpam eorum nouem, qui non redierunt, ex conditione perſonarum. Illi enim, qui cùm Iudæi eſſent, maximè erga Deum grati eſſe debuerunt, vt ipſo ſuo nomine monebantur, maximè fuerunt ingrati: quiq; Chriſtũ, qui ad ipſos propriè miſſus fuerat, in primis liberatorem ſuum agnoſcere, ac recipere debebãt, minimè agnouiſſe videréntur. Anteponit illis Samaritanum, quam illi gentem tanquam peccatricem execrabantur. Docet re ipſa verum eſſe, quod dixerat Ezechiel. c. 16. 51. *Samaria dimidium peccatorum tuorum non peccauit, ſed viciſti eas ſceleribus tuis, & iuſtificaſti ſorores tuas in omnibus abominationibus tuis, quas operata es.* B

Iudæi laudati.

19. Et ait illi, Surge & vade, quia fides tua te ſaluum fecit.] Quid ergo? nonne etiam cæteros fides ſaluos fecerat? Puto equidem; nec enim ſine fide curati fuiſſent, præſertim cùm ea potiſſimum, vt diximus, cauſa non priùs eos Chriſtus ſanare voluerit, quàm ad ſacerdotes mitteret, vt eorum magis fidem exploraret. Sunt qui putant hunc Samaritanum corpore ſimul & animo; illos verò Iudæos nouem ſolo corpore curatos, idque his verbis Chriſtum indicare, cùm Samaritano dicit, *Fides tua te ſaluum fecit*, quaſi alios ſanaſſet quidem à lepra, ſaluos tamen non feciſſet. Probabilis interpretatio, ſi conſtaret nouem illos Iudæos ſimul etiam corpore & animo curatos non fuiſſe. Sed id meo quidem iudicio non conſtat, quin probabilius mihi videtur animo etiam fuiſſe curatos; & quia ea Chriſti conſuetudo fuit, vt neminem curaret corpore, quin etiam curaret animo, niſi quæ magna id cauſa poſtularet, quemadmodum videmus Pontificis curaſſe ſeruum non ſolùm non credentem, ſed etiam perſequentem, vt damnum, quod illi diſcipulus intulerat, reſarciret; & quia certum eſt nouem etiam illos fide à lepra mundatos fuiſſe, quæ quamuis non ſola iuſtificet tamen quia in illis, qui primum in Chriſtum credebant, non ſolebat ſola eſſe, aut ſemper, aut plerumque iuſtificabat. Si ergo iuſtificationis etiam beneficium acceperunt, quomodo ad Chriſtum non redierunt? Quid miramur propter curationem animi, quam non videbant, non rediiſſe, qui propter corporis curationem, quam videbant, experiebanturque, non rediere? Quod ſi ita ſe animo, vt corpore ſanatos vidiſſent, tamen non minùs ob animi, quàm ob corporis ſanitatem ingrati eſſe potuiſſent. Nec eos conſtat, quòd ad Chriſtum nõ redierint, mortaliter peccauiſſe, cùm potuerint eius beneficium animo recognoſcere; & ſi peccauerunt, nihil vetat eos iuſtificatos fuiſſe priùs, deinde ob ingratitudinem peccauiſſe. Ipſa ſæpe iuſtitia materia nobis peccandi eſt. Adeo in malum procliues ſumus, vt non ſolum malis, ſed bonis etiam rebus impellamur. Quid ergo eſt, quod Chriſtus ſoli Samaritano dicit, *Fides tua te ſaluum fecit*, Dicit quod res erat. Affirmat eum ſanatum fide, alios eadem fide ſanatos non negat. Idem aliis dixiſſet, ſi cum illis locutus fuiſſet. Voluit Samaritanum illum in fide confirmatum dimittere, docet fide tantum fuiſſe beneficium conſecutum, vt eam diligentiùs conſeruaret. Quo autem modo intelligendum ſit, *Fides tua te ſaluum fecit*, quod alibi etiam pluribus locis de aliis dictum eſt, Matth. 9. 22. diſſeruimus. Senſum literalem huius hiſtoriæ quod nobis vbique propoſitum eſt facere, expoſuimus. Qui myſterium quæret, Auguſtinum legat libro 2. qq. Euangelica. c. 40. & Gregoriũ lib. 5. Mor. c. 11. Bedam, & Theophylactum in comment. & Bernardum in ſermo. contra peſſimum vitium ingratitudinis. C D E

Vers. 17.

Chriſtus ſolebat plerumque, quos corpore, eos & animo ſanare Ioan. 19. 10.

20. Interrogatus autem à Phariſæis, quando venit regnum Dei.] Id eſt quando venire oporteret. Hanc enim vim habet præſens illud tempus, vt Matth. 17. 24. *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* id eſt nonne debet ſoluere? & alibi. Elias quidem venit, id eſt venire debet, Quando hoc acciderit, incertum. Quidam cum verſu decimo coniungunt; quaſi ſola illa decem leproſorum hiſtoria interiecta fuerit, cætera conſequẽtia ſint. Non video cur Euangeliſta, qui illam leproſorum interpoſuit hiſtoriam; non etiam hanc interponere potuerit. Et verò probabilius mihi quidem videtur alio hoc accidiſſe, cùm forte de regno Dei, vt ſæpe ſolebat, Chriſtus diſſeruiſſet. Veri ſimile enim eſt inde Phariſæos quæſtionis occaſionem arripuiſſe, quando regnum Dei venturum eſſet. Toto verò hoc capite nulla de Phariſæis mentio facta eſt, nec fortaſſe aderant, cum parabolam illam hominis ſeruum habentis arantem Chriſtus tractauit, quæ, vt ex initio capitis, & ex ipſa parabolæ ſententia perſpicuum eſt, ſolis fuit propoſita diſcipulis. Quo animo hoc Phariſæi interrogauerint, non ſatis conſtat. Sed eſt magis conſentaneum ipſorum moribus, vt irridendi, quàm vt diſcendi cauſa credamus interrogaſſe. Quaſi Chriſtum deriderent, quòd cum frequenter regnum Dei appropinquare diceret, nuſquam tamen vllum eius indicium appareret. Quemadmodum eorum patres Ieremiam ſæpe dicentem, *Onus Domini*, per irriſionem cùm illi occurrebant, ſolebant interrogare, *Quod eſt onus Domini?* Ierem. 23. 33. Et apud Iſaiam c. 5. 19. *Feſtinet, & veniat opus eius vt videamus, & appropiet, & veniat conſilium ſancti Iſrael, & ſciemus illud.* Sic Cyrillus à D. Thoma citatus, Theophylactus, & Euthymius in commentariis exiſtimant. Alij, quòd putarent regnum Dei, id eſt Meſſiam, quem reſtituturũ ſibi regnum credebant, magno cum apparatu venturum eſſe, rogarentque, quando id futurum eſſet, cum tempus iam præteriiſſe videretur, ſiue Danielis prophetiam de quatuor ante futuris monarchiis. c. 7. 17. ſiue alteram de ſeptuaginta duabus hebdomadibus. c. 9. 24. conſiderarent. Alij, quòd hæc Chriſtus paulo poſt in Ieruſalem iturus dixerit, & exiſtimarent, fore, vt ſimulatque Ieroſolymam veniret, regnum de quo tam ſæpe loquebatur, iniret. Nam & Apoſtolos in eadem opinione fuiſſe conſtat Matth. 20. 21. Ita Beda ſentit. Dubium quid in hac quæſtione regnum Dei vocent. Nam alij vitam beatam, tempuſque illud poſt reſurrectionem futurum intelligunt. Id enim non cum obſeruatione venturum eſſe, id eſt ita vt antequam veniat, obſeruandis ſignis ſciri poſſit, quando venturum ſit. Alij Chriſtum ipſum, vt idem ſit interrogare, quando regnum Dei, & quando Meſſias venturus ſit. Atque hoc eſſe quod dicitur ver. 21. *regnum Dei intra vos eſt*, id eſt Meſſias, quem expectatis in medio veſtrũ eſt. Illud prius probabilius. Nam cum Chriſtum irridere vellent, ſcirentque illum ſe Meſſiam profiteri, non eſt credibile eundem interrogaſſe, quando Meſſias venturus eſſet: præterquam cum ita loquerentur, quaſi ſimularent ſe ea credere, quæ Chriſtus de futuro Dei regno prædicaret, ideoque interrogare, quando venturum eſſet, quod venturum eſſe, non dubitarent, atque ita Beda videtur intellexiſſe.

Matth. 17. 11. ἐλίας ἔρχεται.

Quo animo Phariſæi Chriſtum interrogarent.

Quid hic regnum Dei vocetur.

Non venit regnum Dei cum obſeruatione.] Ita vt obſeruari.

uari, certoque ſciri poſſit, quando venturum ſit. Quẽadmodum terreni Reges multis priùs miſſis nuntiis, magnoque comitatu venire ſolent, vt ignorari non poſſit, vbi ſint, aut quando ſint vrbem regiam inituri, vt Euthymius interpretatur. Quo ergo modo Chriſtus ipſe infra cap. 21. 25. ſigna aduentus ſui tradit, ex quibus obſeruari poſſit, quando futurus ſit? Non tradit illa tanquam ſigna, quibus aduẽtum ſuum cognoſcamus longè antequam veniat, ſed tanquam miracula, quibus eius iam præſens aduentus declaretur. Signa enim miracula vocauit. *Deus*, inquit, *manifeſte veniet, Deus noſter, & non ſilebit: ignis in conſpectu eius exardeſcet, & in circuitu eius tempeſtas valida.* Pſalm. 49. 3. Hic autem ſignificat non poſſe ex cœleſtibus, aut aliis naturalibus ſignis obſeruari, quando ipſius aduentus futurus ſit, quemadmodum obſeruari ſolet, quando futura ſit pluuia, longè antequam veniat. *Faciem*, inquit, *cæli diiudicare noſtis; ſigna autem temporum non poteſtis?* Matth. cap. 16. 3. quanquam alius eius loci poteſt eſſe ſenſus. Quid ergo ad Phariſæorum quæſtionem iſta reſponſio? Videbantur illi tanquam aſtrologi ſolis corporis ſenſibus in cœlum, & in res cæteras corporeas intenti, quales eſſe ſolent, qui venturum aliquem expectant huc illuc circumſpicientes, vt viderent num ſuus ille Meſſias, qualem expectabant, vſpiam appareret. Eo ſenſu rogauerant, quando regnum Dei venturum eſſet? eodem Chriſtus reſpondet non eſſe venturum cum obſeruatione, id eſt, ita vt antequam veniat, obſeruari proximus eius poſſit aduentus. Quod perinde eſt, ac ſi breuiùs, clariúſque dixiſſet, regnum Dei non corporeum, non temporale, ſed ſpirituale eſſe; non corporis, ſed animi oculis eſſe quærendum. Atque huc pertinet, quod ſtatim addit.

21. *Nec dicent: ecce hic, aut ecce illic, regnum enim Dei intra vos eſt.*] Videntur hæc repugnare iis, quæ paulo poſt dicit ver. 23. *& dicent vobis, ecce hic, & ecce illic, nolite ire, neque ſectemini.* Sed nihil repugnant; nam hîc loquitur de regno Dei, quod ſpirituale eſt, nec digito demonſtrari poteſt; illic de Chriſto, quem alij hîc, alij illic eſſe dicturi erant. Et hîc de primo, illic de ſecundo Chriſti loquitur aduentu. Paulo difficilius, quid ſit, *regnum Dei intra vos eſt.* Illud certum Chriſtum iam non de futuro, ſed de præſenti regno loqui, quod ij etiam concedunt, qui paulo ante de futuro locutum eſſe dicunt. Quia enim præſens futuri initium eſt & velut inchoatio, & arrhabo quidam, à futuro ad præſens tranſiſſe, quaſi ſignificare voluerit, ſi vellent futurum illud in cœlo regnum inuenire, illud tenerent, quod intra ipſos quodammodo eſt. Quemadmodum apud Matthæum c. 17. 12 cum diſcipuli interrogaſſent, quomodo Phariſæi dicerent, antequam regnum Dei veniret, venturum eſſe Meſſiam, reſpondit Chriſtus, *Elias iam venit, & fecerunt in eo quæcunque voluerunt*, & c. 11. 14. *ſi vultis*, inquit, *recipere, ipſe eſt Elias*, cum de Ioanne Baptiſta loqueretur. Non quòd Elias eſſet, ſed quòd Eliæ perſonam gereret; cum diſcipuli de vero Elia interrogaſſent, ipſe de Ioanne reſpondit. Ita prorſus hoc loco, quia regnum Dei, quod iam venerat, eius quod venturum erat, imago, & inchoatio quædam erat, interrogatus Chriſtus de futuro, de præſenti reſpondet, *regnum Dei intra vos eſt.* At quid eſt regnum Dei intra vos eſt? Cyrillus apud D. Thomam, & Theophyl. hoc loco idem eſſe putant, quod in poteſtate noſtra eſſe. Intra illos enim regnum Dei fuiſſe, quia poterant, ſi vellent Chriſtum recipere. Quemadmodum Deut. 30. 11. 12. 13. 14. Deus dicit, *Mandatum hoc, quod ego præcipio tibi hodie, non ſupra te eſt, nec procul poſitum, nec in cælo ſitum, vt poſſis dicere, quis noſtrum valet ad cælum aſcendere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus, atque opere compleamus? Nec trans mare poſitum, vt cauſeris, & dicas, quis noſtrum poterit transfretare mare, & illud ad nos vſque deferre, vt poſſimus audire, & facere, quod præceptum eſt? Sed iuxta eſt ſermo valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illum.* Quod D. Paulus ad Roman. 10. 8. 9. de Euangelio, id eſt de regno Dei interpretatur. *Hoc eſt*, inquit, *verbum fidei, quod prædicamus, quia ſi confiteris in ore tuo Dominum Ieſum, & in corde tuo credideris, quod Deus illum ſuſcitauit a mortuis, ſaluus eris.* Magis mihi placet hæc interpretatio, quàm illa Bedæ, qui regnum Dei intra nos eſſe exponit, id eſt Chriſtum ipſum per fidem in cordibus noſtris regnantem. Aut illa Euthym. *regnum Dei intra vos eſt*, id eſt, Ego in medio veſtrum ſum. Aut illa Caſſiani Collat. 1. cap. 13. *regnum Dei intra nos eſſe, dum eius habemus cognitionem.* Aut illa Gregorij Nyſſeni in lib. de beatitudinibus, & in lib. de virginitate cap. 12. qui regnum Dei intra nos eſſe dicit, quia Dei imaginem, ad quam facti ſumus intra nos habemus. Aut illa Eucherij in qq. in Lucam, regnum Dei intra nos eſſe, quando per virtutem, ac meritum Deus in nobis regnat. Aut illa Gregorij Nazianzeni quam refert D. Thom. intra nos eſſe regnum Dei per lætitiam, & guſtum quendam illius, quem in animo ſentimus, & quia, vt ait Diuus Paulus, *ipſe ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro, quòd ſumus filij Dei.* (Roman. 8. 16.) Nam iſto quidem modo neceſſe eſſe dicere, quod malus quidam auctor (*Caluinus in Harmonia.*) coactè dicit, hæc verba non Phariſæis, ſed diſcipulis ſuis ad eos repente conuerſum Chriſtum dixiſſe. Quod, vt dixi, violentum eſt, nec enim cum Apoſtolis, ſed cum Phariſæis loquebatur, ad quos ſi fieri poteſt accommodanda ſunt verba. Præterquam quòd ſtatim ſequitur, *Et ait ad diſcipulos ſuos*, quod non dixiſſet Euangeliſta, ſi præcedentia etiam verba diſcipulis dicta fuiſſent.

22. *Venient dies, quando deſideretis videre vnum diem filij hominis, & non videbitis.*] Nullo modo Bedæ, & Lyrani, aliorumque interpretationem probare poſſum, qui diem vnum Chriſti, diem iudicij intelligunt; nam diem quidem illum omnes videbunt, & pauci admodum videre cupiunt; vt taceam, quod alij monuerunt, Græcè eſſe μίαν ἡμερῶν, vnam dierum, cum dies iudicij vna tantum futura ſit. Multo meliùs Cyrillus apud D. Thom. & Theophylact. atque Euthymius in commentariis, de iis Chriſtum loqui diebus, quibus cum diſcipulis in hoc mundo verſatus eſt, quaſi dicat nunquam eos tale tempus habituros; multas enim ipſis inſtare perſecutiones, in quibus cum verſabuntur, eius temporis, quo cum Chriſto verſati fuerint, recordaturi ſint, & vel vnum eius temporis diem deſideraturi. Hoc tantùm ab illis diſſentio, quòd non exiſtimem ideo hoc Chriſtum dixiſſe, vt diſcipulorum patientiam, ſed vt fidem præmuniret. Id enim agebat, vt doceret diſcipulos vti toto, fruíque ea, quam habebant ſalutis occaſione. Hoc bene cum præcedentibus conuenit; cum enim Phariſæi de futuro regno Dei Chriſtum interrogaſſent, reſpondit regnum Dei intra ipſos eſſe; id eſt in manibus eos regnum Dei habere, ſi recipere velint, &, quam habebant, præſentiæ ſuæ occaſione vti; conuerſus verò ad diſcipulos dicit, vt tenerent, quod habebant, vt ambularent, dum habebant lucem; venturum tempus, cum ab illis ſponſus auferretur, magnoque, ſi poſſent, emerent diem vnum ex multis, quos tunc haberent, quibus Chriſtum, quoties vellent, videre, & colloqui cum eo poſſent, & doceri ab eo, fideque confirmari, nec tamen habituros. Magnam enim de Chriſto quæſtionem futuram eſſe, aliis hunc, aliis illum eſſe dicentibus. Quæ ſequuntur vſque ad finem capitis apud Matthæum, & Marcum explicata ſunt.

CAPVT XVIII.

Eccleſ. 18. c. 22. 1. Theſſ. 5. d. 17. 1. DICEBAT autem & parabolam ad illos, quoniam oportet ſemper orare & non deficere,
2. dicens: Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non re-
uerebatur. 3. Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & veniebat ad eum, dicens: Vindica
me de aduerſario meo: 4. Et nolebat per multum tempus. Poſt hæc autem dixit intra ſe: Etſi
Deum non timeo, nec hominem reuereor: 5. tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in
nouiſſimo veniens ſugillet me. 6. Ait autem Dominus: Audite quid iudex iniquitatis dicit: 7. Deus au-
tem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte, & patientiam habebit in illis? 8.
Dico vobis quia cito faciet vindictam illorum. Veruntamen Filius hominis veniens, putas, inueniet fidem in
terra? 9. Dixit autem & ad quoſdam, qui in ſe confidebant tanquam iuſti, & aſpernabantur cæteros, para-
bolam iſtam. 10 Duo homines aſcenderunt in templum vt orarent: vnus Phariſæus, & alter publicanus.
11. Phariſæus ſtans, hæc apud ſe orabat: Deus gratias ago tibi, quia non ſum ſicut cæteri hominum: raptores,
iniuſti, adulteri: velut etiam hic publicanus. 12. Ieiuno bis in ſabbato: decimas do omnium quæ poſſideo. 13. Et
publicanus a longe ſtans, nolebat nec oculos ad cælum leuare: ſed percutiebat pectus ſuum, dicens: Deus propitius
Sup. 14. b. 11. eſto mihi peccatori. 14. Dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo, quia omnis, qui ſe exal-
Mat. 23. b. 12. tat, humiliabitur: & qui ſe humiliat, exaltabitur. 15 Afferebant autem ad illum & infantes, vt eos tan-
Mat. 19. b 13. geret. Quod cum viderent diſcipuli, increpabant illos. 16 Ieſus autem conuocans illos, dixit: Sinite pueros
venire ad me, & nolite vetare eos. talium eſt enim regnum Dei. 17. Amen dico vobis: Quicunque non ac-
Mar. 10. b. 13. ceperit regnum Dei ſicut puer, non intrabit in illud. 18. Et interrogauit eum quidam princeps, dicens: Ma-
Mat. 19. b 16. giſter bone, quid faciens vitam æternam poſſidebo? 19. Dixit autem ei Ieſus: Quid me dicis bonum? nemo
bonus niſi ſolus Deus. 20. Mandata noſti: Non occides: Non mœchaberis: Non furtum facies: Non falſum
Exo. 20. c. 13. teſtimonium dices: Honora patrem tuum, & matrem. 21. Qui ait: Hæc omnia cuſtodiui a iuuentute mea.
22. Quo audito, Ieſus ait ei: Adhuc vnum tibi deeſt: omnia quæcunque habes vende, & da pauperibus, & ha-
bebis theſaurum in cælo: & veni ſequere me. 23. His ille auditis, contriſtatus eſt: quia diues erat valde. 24.
Videns autem Ieſus illum triſtem factum, dixit: Quam difficile, qui pecunias habent, in regnum Dei intra-
bunt. 25. Facilius eſt enim camelum per foramen acus tranſire, quam diuitem intrare in regnum Dei. 26. Et
dixerunt qui audiebant: Et quis poteſt ſaluus fieri? 27. Ait illis: Quæ impoſſibilia ſunt apud homines, poſſibi-
lia ſunt apud Deum. 28. Ait autem Petrus: Ecce nos dimiſimus omnia, & ſecuti ſumus te. 29. Qui dixit
eis: Amen dico vobis, nemo eſt, qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter
Mat. 20. b. regnum Dei, 30. & non recipiat multo plura in hoc tempore, & in ſæculo venturo vitam æternam. 31. Aſſum-
17. Mar. 10. pſit autem Ieſus duodecim, & ait illis: Ecce aſcendimus Ieroſolymam, & conſummabuntur omnia, quæ ſcripta
c. 32. ſunt per prophetas de Filio hominis. 32. tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conſpuetur:
33. & poſtquam flagellauerint, occident eum, & tertia die reſurget. 34. Et ipſi nihil horum intellexerunt, &
Mat. 20. d. erat verbum iſtud abſconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur. 35. Factum eſt autem, cum appro-
29. Mar. 10. pinquaret Iericho, cæcus quidam ſedebat ſecus viam, mendicans. 36. Et cum audiret turbam prætereuntem, in-
g. 46. terrogabat quid hoc eſſet. 37. Dixerunt autem ei, quod Ieſus Nazarenus tranſiret. 38. Et clamauit, dicens: Ieſu
fili Dauid miſerere mei. 39. Et qui præibant, increpabant eum vt taceret. Ipſe vero multo magis clamabat:
Fili Dauid miſerere mei. 40. Stans autem Ieſus iuſſit illum adduci ad ſe. Et cum appropinquaſſet, interrogauit
illum, 41. dicens: Quid tibi vis faciam? At ille dixit: Domine vt videam. 42. Et Ieſus dixit illi: Reſpice, fides
tua te ſaluum fecit. 43. Et confeſtim vidit, & ſequebatur illum magnificans Deum. Et omnis plebs vt vidit, de-
dit laudem Deo.

IN CAPVT XVIII.

1. DICEBAT *autem parabolam ad illos, quoniam oportet ſemper orare.*] Id eſt, vt doceret oportere ſemper orare. Propoſitam eodem loco, eodemq; tempore parabolam quo ea, quæ extremo ſuperiore capite narrata ſunt, acciderunt, non ideo ſolum credendum eſt, quòd proximè ſit poſita, ſed etiam quòd ſententia ſententiæ bene cohæreat. Locutus enim fuerat Chriſtus de futuris perſecutionibus, deque repentino aduentu ad iudicium ſuo; docet nunc vigilandum, orandumque eſſe, ne imparati opprimantur, vt à Deo omnibus impendentibus malis liberentur. Nihil eſſe, quod à Deo aſſidua, & importuna quodam modo oratio impetrare non poſſit. Idem ſimili parabola ſupra docuerat c. 11. 5. eius, qui cum ad amicum media nocte veniſſet, vt tres ab eo mutuò peteret panes, propter importunas preces obtinuit.

Et non deficere.] G. Καὶ μὴ ἐκκακεῖν. & non fatigari, id eſt non ceſſare ab oratione propter fatigationem, aut impetrandi deſperationem. Quod D. Paulus 1. Theſſal. 5. 17. clarius dicit, *ſine intermiſſione orate.* Quæ ſen- E tentia quomodo intelligenda eſſet, multi graues auctores magno ſtudio quæſierunt. Vulgares ſunt interpretationes duæ, quas affert Beda. Altera ſemper orandum, non quòd ſemper in oratione occupati eſſe poſſimus; ſed quòd ſemper aut orare, aut aliquid boni agere debeamus. Bene orare, qui bene agit. Altera, ſemper orare eum, & nunquam deficere, qui horis canonicis iuxta ritum Eccleſiaſticæ traditionis pſalmodiis, precibuſque conſuetis Dominum laudare & rogare non deſinit. Hoc eſſe, quod dicebat Dauid, *Benedicam Dominum in omni tempore, ſemper laus eius in ore meo.* Quas interpretationes duas & Strabus, & Euthy. ſecutus eſt. Paulo propius Lyranus ad ſenſum accelerat, ſed non eſt aſſecutus. Aduerbium *ſemper*, non continuationem temporis, ſed orationis inſtantiá congruis horis, vt Strabus, & Beda dixerant, ſignificare. Simpliciſſimus, & clariſſimus ſenſus eſt non quidē dies, ac noctes ſine vlla intermiſſione, quod omnino fieri nō poteſt. non ſtatutis horis, etſi id Eccleſia pie ſancteq; facit, orandum eſſe; nam id quidem homines Eccleſiaſtici

Quomodo ſemper ſit orandum.

Pſal. 33. 2.

facere

facere debent, alij neceſſariò non debent; ſed cùm aliquid à Deo petimus, non debere, ſi conſecuti non fuerimus, deſperare, & animum abijcere, hoc eſt deficere; ſed inſtare, pulſare, iterumque idem petere, donec ſaltem propter improbitatem obtineamus. Atque hoc ipſum eſt, quod D. Paulus dicit, *ſine intermiſſione*, Non enim ſignificat nunquam nos omnino debere ab oratione deſiſtere, quod fieri nullo modo poteſt. Nam vt edentes, bibenteſque orare poſſimus, quod non niſi valde perfecti faciunt; certè dormientes minimè poſſumus, & eſt neceſſarium ſanctiſſimo cuique aliquando dormire. Sed ſignificat non debere nos orationem deſperabundos omittere, ſi quod petimus, ſæpè orantes conſecuti non ſumus.

1. Theſſal. 5.17.

2. *Iudex quidam erat in quadam ciuitate.*] In iudice B potiùs, quàm in alia perſona parabolam, vt opinor, poſuit, quo argumentum, quod in ea latet, maiorem vim haberet. Latet autem argumentum à minori ad maius, aut diſſimili, vt ait Aug. ſer. 36. de verbis Domini ſecundum Lucam, & lib. 2. qq. Euang. c. 45. Si homo ille iniquus nec Deum, nec homines metuens, tamen mulieri propter aſſiduas eius preces conceſſit, quod petebat, quanto magis Deus nobis concedet, ſi aſſiduè illum orauerimus? Quemadmodum alio loco dixit, *Si vos cum ſitis mali noſtis bona data dare filijs veſtris, quanto magis pater veſter de cælo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?* c. 11. 13. Hoc vt concluderet, nulla aptior potuit eſſe perſona, quàm iudicis; cuius officium ipſum requirit, vt ſeuerus, & precibus inflexibilis ſit. *Non conſideres*, C inquit, *perſonam pauperis nec honores vultum potentis, iuſte iudica proximo tuo.* Leu. 19. 15. Si ergo homo & natura ſua crudelis, & officio inexorabilis, & moribus impius ſimul, & impudens, qui nec Deum, nec homines reuereretur, tamen flexus eſt precibus, quanto magis flectetur Deus natura clemens, officio pater, moribus benigniſſimus? Hac eadem de cauſa adiecit Chriſtus, *Qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur*, vt argumentum maiorem vim haberet, ſumptum ex homine, qui nec Dei, nec hominum metu flecti ad miſerationem poſſet. Sunt enim, qui quod Dei metu non faciunt, hominum reſpectu faciant; ſiue quod eos timeant, ſiue quod eis placere velint; & cum impij omnino ſint, videri pij. Perditiſſimus eſt, qui nec videri quidem bo- D nus cupit. Magnum malum hypocriſis eſt, ſed hoc tamen habet boni, quòd bene adhuc de virtute, quam ſimulat, ſentire videatur. Multique contra hypocritas clamant, quos præſtaret hypocritas eſſe.

3. *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa.*] Viduam propoſuit, quia huiuſmodi perſona omnium iniurijs expoſita eſſe ſolet; & quia etſi bonum, atq; benignum iudicem magis, impium tamen, crudelem, & impudentem, qualem illum deſcripſerat, minus mouere poterat. Nam ſi Deum timuiſſet, viduam potius, quàm aliá minus miſerabilem perſonam adiuuiſſet; ſi homines, ſaltem vt pius, & benignus videretur iudex, viduæ ſuſcepiſſet patrocinium. Cum nec Deum, nec homines E reuereretur, nullam perſonam minus, quàm pauperem viduam, à qua nihil ſperandum, nihil timendum erat, iuuare poterat. Et tamen tandem propter aſſiduas preces iuuit.

Et veniebat ad eum dicens.] Veniebat quotidie, aut certè frequentiſſimè idque per longum tempus, vt ver.
4. declaratur, eſtque in primis ad ſententiam parabolæ neceſſarium; vt probetur ſemper nobis, id eſt donec quod petimus impetremus, orandum eſſe, nunquam deſperatione deſiſtendum. Quòd autem vidua petit *Vindica me de aduerſario meo*, perinde eſt, ac ſi dicat. Tuere me ab iniuria, quam aduerſarius mihi facit. Non enim vindictam, ſed iuſtitiam petebat. Sed ipſa aliquando iuſtitia vindicta eſt, quæ quia non priuata, ſed A publica fit auctoritate, caret culpa. Nec volebat docere Chriſtus debere nos à Deo inimicorum noſtrorum petere vindictam: ſed propterea vindictæ, & aduerſarij exemplum propoſuit, quia de perſecutionibus agebat quas diſcipuli paſſuri erant, docebatque fore, vt ſi aſſiduis Deum vrgerent precibus, eos tandem iuſti pia de perſecutoribus vindicta liberaret. Loquitur etiam accommodatè ad humanos mores. Solent enim homines ab alijs læſi quærere vindictam. Quemadmodum & animæ ſanctorum martyrum introducuntur vindictam petentes ſuorum perſecutorum. Apocal. 6. 10. *Vſquequo Domine ſanctus, & verus non iudicas, & non vindicas ſanguinem noſtrum de ijs, qui habitant in terra?* Non quòd animæ ſanctorum vindictam petant; ſed quòd petere homines ſoleant Eodemque modo intelligi poteſt ſicubi aliàs legimus viros ſanctos vindictam à Deo poſtulare.

[illegible] vindicantes petamus.

5. *Tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam.*] Non eſt hoc ita intelligendum, quaſi Deus nobis aliquando, ne illi moleſti ſimus, petita concedat. Nam nec moleſtia vlla affici poteſt; & nihil illi gratius eſt, quàm vt nos ipſi orando moleſti eſſe videamur. Sed ſignificat Chriſtus, quod iudex ille fecit, vt moleſtiam euitaret; id multo magis, vt miſericordiam exerceat, facturum eſſe Deum.

Ne in nouiſſimo veniens ſuggillet me.] Sic quidam hoc interpretantur, ne mihi pergat eſſe moleſta, ne tandem me obtundat, & quaſi verberibus flagellatum liuidum reddat; viduæ enim verba verbera illi, quia moleſta erant, viſa fuiſſe. Hoc eſſe ὑπωπιάζῃ quod verbum Græcè eſt. Atque ita quidem Auguſtinus lib. 2. qq. Euang. cap. 45. & Beda videntur intellexiſſe. Sed dubitat planè, quod dicit *in nouiſſimo*; cur enim timeret ne ſibi potius in nouiſſimo tempore, quàm toto tempore, quo perſeueraſſet, moleſta eſſet? Euthymius, quod Græcè eſt εἰς τέλος, non interpretatur *in nouiſſimo*, ſed in finem, id eſt ſemper, quo ſenſu quidam multos pſalmos εἰς τέλος in finem inſcribi putant. Quod paulo quidem magis videtur conuenire, vt ſenſus ſit ne perpetuò veniens perturbet me; id enim verbum etiam ſignificat. Suſpicor ego ad multarum gentium conſuetudinem alludi, qua iudices non perpetui, ſed ad certum tempus conſtitui ſolent; qui ab officio remoti accuſari ſolent, ſi quid cui fecerint iniuriæ, & à nouo iudice, ſi crimen probatum fuerit, condemnari. Hoc mihi videtur iudex ille quamuis nec Deum timeret, nec homines reuereretur, timuiſſe, ne forte in nouiſſimo εἰς τέλος, id eſt cum perfunctus eſſet officio, à vidua illa coram ſucceſſore ſuo accuſaretur, quod rogatus ab ea ſæpè, vt ipſi ius redderet, non reddidiſſet. Atque hoc eſt Latinè ſuggillare, id eſt accuſare, reprehendere, quo verbo Liuius vti ſolet. Græcè ὑπωπιάζειν affligere, perturbare; quaſi dicat, ne poſtquam magiſtratu abiero, negotium mihi faceſſat. Videtur alludere iudex ad præſentem moleſtiam, quam illi quotidie mulier exhibebat, quaſi dicat, quia mihi nunc moleſta eſt, & ne poſtquam magiſtratu perfunctus fuero, multo mihi magis moleſta ſit, ſi me malè adminiſtrati officij, neglectæque reipublicæ accuſauerit, vindicabo illam. Leuis illa obiectio eſt, quomodo hoc timebat, qui nec timebat Deum, nec homines reuerebatur? Non propter Deum, nec homines, ſed propter ſe timebat, ne accuſatus condemnaretur. Hoc enim impiorum hominum ingenium eſt, vt, cum diuina omnia, humanaque contemnant, ſibi tamen maximè timeant. Quid iudex, quid vidua, quid aduerſarius ſignificet, opus non eſt diſputare. Iudex Deus eſt non quidem ſimilitudine, ſed diſſimilitudine potius eum referens, vt ſupra ex Auguſtino, & Beda declarauimus. Vidua nos ſumus, & quiſquis perſecutionem iniuſtè patitur. Aduerſarius

Lib. 1. Ele&t. Marcdem. & alibi.

ne Lazarus iniuriarum, quaſi ſe accepiſſet, adhuc memor eſſet. aut credidiſſe Abrahamum ignorare, quàm iniquus in hac vita ipſe fuiſſet in Lazarum, ideoque facilius ad miſericordiam flecti poſſe. Iam diximus neque cum Abrahamo, neque cum Lazaro locutum fuiſſe, ſed fictum eſſe in modum parabolę ſermonem. Cur ergo Chriſtus potius cum Abraham, quàm cum Lazaro loquentem induxit? vt oratio eſſet probabilior. Multis enim de cauſis erat veriſimilius, cū Abrahamo, quàm cum Lazaro locutum fuiſſe. Primum, quòd Abrahamus communis omnium pater eſſet, & debuit à patre potiùs, quam ab alio quouis opem petere. Propterea in exordio ipſo orationis ſuæ patrem vocat, vt & ſibi beneuolum reddat, & vt paternæ cōmiſerationis moneat. Deinde quòd in eo loco Abraham quodammodo dominabatur, & aliis imperabat, cùm omniū pater eſſet, & ſinus non alterius, ſed ipſius nomine vocaretur, itaque quaſi domi ſuæ paterfamilias erat, cuius officium eſt cæteris imperare.

Ioan. 8. 37. 39

Pater Abraham. Cur patrem vocet, modò diximus. Abrahamum autem ſuo appellat nomine, vt oſtendat ſe & de facie, & de nomine eum cognoſcere, filiumq́; eius non alienum, non Gentilem eſſe, eoq́; magis ſubuenire ſibi debere. Solent aliquando pauperes vt miſericordiam eliciant, nomine prætereuntes cōpellare. Singula igitur verba ad mouendam commiſeratione apta ſunt, & quòd patrem, & quòd Abraham vocat; & quòd dicit *miſerere*, & quòd addit, *mei.* quaſi miſeriam illi ſuam ante oculos ponens, & flammarum, quibus cruciabatur, globos oſtentans. Vox pauperis mendicantis eſt. Sic enim proiecti in publicas vias pauperes clamare, ſic vlcera, ſi quę habent, oſtentare ſolent. itaq́; voluit Chriſtus data, vt videtur, opera diuitem illum perſona Lazari pauperis induere; vt oſtenderet vtriuſque vices, alteram in alterius fuiſſe commutatas. Lazarus in hac vita mendicabat; diues in altera mendicat. Diues in hac lætabatur, Lazarus in altera lætatur.

Vices diuitis & Lazari commutatæ.

Mitte Lazarum, vt intingat extremum digiti ſui in aquā.] Cur non rogat, vt ipſe veniat, & ſibi tanquam pater opem ferat? Quia orationis decorum, & probabilitas non patiebatur. Erat enim Abraham quaſi princeps eius loci & non ſolemus viros rogare principes, vt hoc vel illud faciant, ſed vt per aliquē fieri iubeant. At cur non rogit alium potius, quàm Lazarum mitti, cum nemo minùs ad opem ipſi ferendam idoneus videretur, quàm cui ipſe egenti, poſtulantiq́; minime opem ferre voluiſſet? id ſenſus parabolæ requirebat, volebat enim docere Chriſtus mutatas fuiſſe vices diuitis, & Lazari. Id vt doceret, oportebat dicere diuitem in altera vita Lazari auxilio indiguiſſe, illudq́ue poſtulaſſe, quemadmodum dum in hac erant vita, Lazarus auxilio diuitis indiguerat, illud ſæpe poſtulauerat; neutrum verò obtinuiſſe Lazarum crudelitate diuitis; diuitem, quia ſerò poſtulauit. Quòd ait, *vt intingat extremum digiti ſui in aqua*, iam monuimus quærendum non eſſe, quomodo Lazari anima digitum haberet, cùm parabola ſit partim ex re verè geſta, partim ex veriſimilibus, futuriſque compoſita. Illud potiùs quærendum, quod ad enucleandum ſenſum huius loci magis pertinet, quam ob rem hoc genus petat auxilii, cur non, vt ſe inde, vbi erat, omnino liberet? cur non vt pœnas releuet? Sciebat ſe inde liberari omnino non poſſe, ideoq́ue non petit. At non minùs ſciebat guttam ſibi aquæ exhiberi non poſſe; verum quidem vtrumque eſt; ſed volebat ſimul Chriſtus oſtendere cruciatus illos finiri non poſſe, & tamen diuitem illum in eo fuiſſe ſtatu, vt ope indiguerit Lazari, & ſi fieri poſſet, vt damnatis aliquid exhiberetur auxilij, auxilium eum à Lazaro, cui auxilium ipſe negauerat, petiturum fuiſſe. Cur ergo petit aquam potius, quàm aliud quidpiam leuamenti? Quia erat veriſimile hominem in mediis poſitum flammis, ſi quid aliud, aquam petiturum; contraria enim contrariis curantur. Simul etiam fortaſſe voluit Chriſtus indicare, quanto magis diues ille auxilio Lazari tunc indigeret, quàm eius in hac vita auxilio Lazarus indiguiſſet. Lazarus nunquam à diuite aquam, ſed panem petierat; diues nunc à Lazaro vel aquam petit, & vel vnam quidem petit guttulam quantum extremo digito hærere poſſet. Hanc enim extremum digiti, hæc vim gutta aquæ, quam diues petit, habet, vt doceat Chriſtus diuitem, quia Lazaro micas de menſa cadentes rem minimam petenti dare noluerat, guttam aquæ rem multò minorem à Lazaro petentem obtinere non potuiſſe. Celebris Auguſt. ſer. 227. de tempore, & Greg. lib. 18. Mor. c. 10. & Cæſarij hom. de hac re quædam ſententia eſt, *petit guttam, qui negauerat micam.*

Cur aquam petat, potius quàm aliud quidquam petierit diues.

Vt refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma.] Cum totus vreretur, quare linguæ ſoli, aut illi potius quàm alij cuipiam membro refrigerationem petit? ſoli quidem linguæ, quia ad ſenſum parabolæ pertinebat, vt quemadmodum modo diximus, rem minimam poſtularet, itaque non toti corpori, ſed vni, eiq́; minimæ parte refrigerationem petit. linguæ autem potius, quàm alij membro & quia ipſa, *modicum membrum eſt*, & quia in ea potiſſimum ſentitur ſitis, quæ ſolet eos, qui cruciantur præſertim igni, maximè torquere. Et vt antitheſis diuitis & Lazari conueniret; nec cibum ſtomacho petierat, ille nunc potum petit, quo vel linguam tantum irriget. Cyprian. in epiſtola ad Cornelium, lib. 1. epiſt. 3. Auguſtinus libr. 2. qq. Euangel. c. 38. Gregor. 3. p. Paſtoral. c. 20. & Beda, & Chryſoſt. hom. 1. de Lazaro aliàs aliam reddunt cauſam, quia linguæ procacitate peccaſſet. Vnde intelligimus, illam quæ vulgo circumfertur, opinionē, non ex incerto tantum vulgo, ſed è certis, magniſque auctoribus natam eſſe, iis quemque membris maximè tentatum eſſe ſupplicia, quibus maximè peccauerit. Quod dicit, *quia crucior in hac flamma*, rationem reddit cur aquam petat, non ignorabat ignem illum extingui aqua non poſſe, qui à Chriſto inextinguibilis appellatur; nec, ſi extingui poſſet, aquam tamē ſibi dari poſſe, ſed exprimitur hominis ſummus ardor, ſummuſq; patientis affectus. Colligit ex hoc loco Greg. lib. 4. Dialog. c. 29. animas damnatorum non vidēdo ſolum igne, ſed etiam experiendo torqueri, quod, etſi eſt contra quorundam opinionem, eſt probabilius, & magis à Theologis receptum. Notauit eodē loco Gregorius, & Chryſoſt. alibi, diuitem illum non dici aliena rapuiſſe, ſed non communicaſſe cum pauperibus ſua, ideoque punitum eſſe: quid ergo paſſuros, qui & ſua non dederint, & aliena rapuerint?

Iacobi 3. 5.

Marci 9. 43. 44. 45. 46.

Animæ damnatorum non videndo ſolum igne, ſed etiam experiendo torquentur.

25. *Et dixit illi Abraham, fili recordare, quia recepiſti bona in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala.*] ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου quia recepiſti tu bona tua in vita tua. Obſeruant Chryſ. & Theophylact. humanitatem Abrahæ erga diuitem illum, qui, ſi filius fuiſſet eius, cum illo fuiſſet, filium tamē appellantis. *Iuuit*, inquit Theophylactus, *illum qua vna ratione potuit, vt blande eum alloqueretur.* Magis placet, quod Euthymius ait, non humanitatis cauſa, ſed quia pater omnium Iudæorum erat, filium appellaſſe, nam & diuitem illum fuiſſe Iudæum. Cæterum cùm hoc colloquiū non hiſtoria, vt ſupra docuimus, ſed parabola ſit, non eſt ratio quærenda cur Abraham diuitem filium appellauerit, ſed cur Chriſtus ita Abrahamum appellantem induxerit. Ratio eſt facilis, vocauerat diues patrem Abrahamum, vt illum ad commiſerationem commoueret; poſtulabat decorum, & probabilitas orationis, vt contra Abrahamus illum filium vocaret.

Ioan. 8. 37. 39. Colloquium iſtud non hiſtoria eſt, ſed parabola.

Quod non tantùm honorificè, ſed etiam irriſoriè poteſt dictum intelligi. Solemus enim eos, qui nos adulatoriè patres vocant, contrà irriſoriè filios appellare. Quod idem Chryſoſtomus, Beda, & Euthymius obſeruarunt, non dixiſſe *ἔλαβες* accepiſti, ſed *ἀπέλαβες recepiſti*, quòd recipere ſit ea, quæ nobis debentur accipere, eſſeq; hoc verbo ſignificatum aliquam in eo diuite fuiſſe virtutem, cuius gratia tot in hac vita temporalia bona accepiſſet; non ſatis firmum exiſtimo. Vim ergo non in eo verbo, ſed in pronomine, *tua*, quod eſt in Græcis exemplaribus, eſſe arbitror. quod perinde eſt ac ſi dicat, ea, quæ tu ſola bona eſſe putabas, quibus ſolis inhiabas, iam in hac vita recepiſti, quid nunc aliena petis bona, id eſt quæ Lazarus bona, tu eum irridens mala putabas? vt homil. 1. de Lazaro Chryſoſtomus, & Gregorius homil. 40. in Euangelia interpretantur. Quem ſenſum acutè vidit Auguſtinus lib. 2. qq. Euangelicarum, cap. 38. *cum*, inquit, *ei dicitur, Recepiſti bona in vita tua, illud tangitur, quia fœlicitatem dilexit ſeculi, nec aliam vitam præter iſtam, in qua ſuperbus tumebat, amauit. Lazarum vero mala dicit recepiſſe, quia intellexit huius vitæ mortalitatem, labores, dolores, & ærumnas, pœnam eſſe peccati.* Ergo eodẽ modo diuiti dicitur, *Recepiſti bona tua in vita tua*, quo de illis, qui humanæ laudis captatione omnia faciebant, dictum eſt, *Receperunt mercedem ſuam*, Matth. 6. 2. 5. 16. quia non aliam erat, quàm illam humanæ laudis, quam quærebant, mercedem habituri. Aliud hoc loco mihi videtur indicari, & tanquam certum, & conſtitutum poni, quod & Chryſoſt. homil. 4. de Lazaro adnotauit, omnes homines & bona, & mala habituros eſſe; qui in hac vita bona habuerint, in altera mala; qui in hac mala, in altera bona habituros: æquum hoc eſſe, & natura quodammodo comparatũ, vt æqualiter inter homines bona, malaque diuidantur. Non quòd ita ſemper fiat, ſed quòd re communi hominum ſenſu æſtimata ita fieri debere videatur. Quemadmodum ille apud Platonem dicebat Socrates dolorem, & voluptatẽ duas eſſe res ita natura coniunctas, vt neceſſariò altera poſt alteram conſequatur. [*Dolor, & voluptas ſe ſe mutuo conſequuntur. Plato in Phædone.*] Atque hanc vim habet, *Recepiſti bona tua in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala*, id eſt recepiſti bona, quæ tibi non quidem virtutis cauſa, ſed naturali quodam iure vel in hac vita, vel in altera debebantur. Noli bis eſſe fœlix, *tolle quod tuum eſt, & vade.* [*Matt. 20. 14.*]

Nunc autem hic conſolatur, tu verò cruciaris.] Id eſt, æquum eſt, vt hic nunc lætetur, tu torquearis. Mutatæ enim amborum vices ſunt. Poterat Chriſtus Abrahamum præcisè reſpondentem inducere, non poſſe fieri, quod petebat; ſed voluit auditores ita docere, vt intelligerent non modò fieri non poſſe, vt bonorum, & malorum conditio mutetur; ſed iuſtum eſſe, vt ita fiat. Itaque non tam Abrahamus, quàm ex perſona Abrahæ Chriſtus ipſe reſpondet.

26. *Et in his omnibus inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt.*] *Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις*, & præter hæc omnia. Præterquam quòd, vt dixi, æquum eſt, vt Lazarus nũc pro malis, bona; tu pro bonis, mala recipias; accedit quòd rem à me petis, quam, vt maximè vellem, facere non poſſum. Nam *inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt.* G. *χάσμα*, hiatus; atque eodem fortaſſe modo etiam Latinè legendũ eſt, ſed errore pro chaſma chaos cœptum ſcribi. Quid autẽ hiatus ille eſſet, quæri ſolet. [*Quid hiatus iſte eſſet.*] Plerique non loci interuallũ, ſed conditionis immutabilem firmitatẽ ſignificari putant. Ita Ambroſ. hoc loco, & Aug. lib. 2. qq. Euangel. c. 38. Chryſoſt. Beda, Theophyl. & Euthym. in commentariis. Probabilis opinio, nam ſi quidem de loci diſtantia ageretur, nullus tam procul locus eſt, ex quo non poſſet anima, præſertim quæ ſpiritus eſt, ad locum, vbi diues erat, permeare. Quanquam mihi quidem loci etiam diſtãtia videtur deſignari. Nam etſi Abraham, aut Chriſtus potius perſona Abrahæ ſolam conditionis firmitatem declarare voluit, tamen dubium non eſt, quin metaphora à loci diſtantia ducta ſit, & magni hiatus nomine non diſtantia ſolùm magna, ſed etiam impermeabilis ſignificetur. Quemadmodum ſi ab vno loco in aliũ vaſtus terræ hiatus eſſet, tranſiliri vtiq; non poſſet. Itaque liquidò mihi ex hoc loco colligi videtur ſinum Abrahæ etiamſi ſub terra, longè tamen remotum à damnatorum loco fuiſſe. Quin valde ſuſpicor ſummum hic cœlum deſignari, inter quod, & infimum damnatorum locum, vbi diues erat, magnus vtique erat hiatus, totum ſcilicet ſpatium aëris, quod quaſi hiatus quidam vacuum, & impermeabile videtur eſſe. Non quod Abraham in cœlo eſſet, ſed quòd ita loqui fingatur, quaſi eſſet in cœlo, quemadmodum ſupra diximus ita Chriſtum de Lazaro, & diuite locutũ, vt ſi corpora haberent; quia quamuis non haberent tunc, erant poſt reſurrectionem habituri. Quod dicit *firmatum eſt*, metaphora videtur eſſe ab arcibus ſumpta, quæ lato, profundoq; circà foſſo firmatæ ſunt. Ita q; hiatus firmatus impropriè, & per enallagen dictũ eſt pro, locus hiatu firmatus. Quod verò ait. *Vt hi, qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint*, quamuis abſoluta videatur, hypothetica locutio eſt. Nemo enim vult à cœlo, aut à ſinu Abrahæ in infernum deſcendere, ſed ſignificat fore, vt etiamſi vellent, minimè poſſent, etſi ne velle quidem poſſunt.

27. 28. *Et ait, rogo ergo te pater, vt mittas eum in domum patris mei; habeo enim quinque fratres, vt teſtetur illis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum.*] Primum hîc quærendum, num hæc pars hiſtoriæ, an parabolæ ſit. Qui auctores ſuperiorem narrationem de diuite, & Lazaro hiſtoriam eſſe putauerunt, & hanc partem faciunt hiſtoriæ. Nam eam opinionem, quam nos ſuprà probabiliorem indicauimus, nemo, quòd ſciam, præter Iuſtinum ſecutus eſt. Gregorius quidem certè homil. in Euangel. 40. hiſtoriam etiam hanc eſſe putat. Cæterum non mihi videntur ita hæc eſſe coniuncta, vt neceſſariò ſequatur, ſi illa ſuperior hiſtoria eſt, & hãc hiſtoriam eſſe oportere. Nam, vt ante docuimus, poteſt vna pars narrationis eius hiſtoria eſſe, altera parabola. Itaque potuit diues ille verè eſſe, ſed non verè quinque habere fratres, ſed fingi habuiſſe, vt eorum perſona doceremur non eſſe nobis expectandum, vt mortui ad nos veniant, vt nos ad pœnitentiam adhortentur, cum & ſcripturas, & viuos doctores, qui id quotidie faciunt, habeamus. Ac ego quidẽ ita ſentio, hoc, quod de quinque dicitur fratribus, non hiſtoriã, ſed parabolam eſſe, &, niſi fallor, Auguſtinũ lib. 2. qq. Euang. c. 38. & Chryſoſt. in homilia de diuite, auctores habeo, qui hanc partem, vt paulo poſt dicturi ſumus, non tanquam rem verè geſtam; ſed tanquam parabolam exponunt. [*Hæc pars de fratribus parabola eſt.*] Poteſt autem fictio parabolæ vel in rebus ſimul atque perſonis, vel in rebus tantùm, nõ in perſonis eſſe. Fieri enim poteſt, vt quamuis verè diues ille fuerit, tamen nec fratres habuerit, nec ad eos rogauit Lazarum mitti. Et poteſt fieri, vt fratres quidem habuerit, cæterum non verè Abrahamum rogauerit, vt ad eos Lazarum mitteret. Hoc ſecundum certum eſſe arbitror. Nam, vt diximus, totum iſtud diuitis cum Abrahamo colloquium ad modum parabolæ fictum eſt. De primo dubitari poteſt, an verè fratres habuerit. Id quidem incertum, ſed probabilius non habuiſſe, quemadmodum videntur Auguſtinus, & Chryſoſt. exiſtimare præter cæteros illos auctores, quos initio huius narrationis multos nominauimus, qui totam omnino rem fictam putauerunt. Nam numerus ille tam iuſtus fratrum quinque

tentia in hæreticos ipſos qui hoc abutuntur loco aptiſſimè accommodari. Negant illi vllum purgatorium in altera vita eſſe; finguntque ſe credituros, ſiquis id inde rediens affirmaret. Quibus reſponderi poteſt, habetis Moyſem, & Prophetas, habetis ſcripturæ teſtimonia, ſi illi non creditis, nec ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credetis. Alium etiam lector ſcopulum vitare debet, ne Chryſoſtomum legens exiſtimet debere ſua quemque lingua nullo adhibito præceptore ſcripturam legere. Nec enim iubet Chriſtus fratres illos diuitis ipſos per ſe legere Prophetas. Quod ſi feciſſent, tantùm fortaſſe abfuiſſet, vt ex illis non bene intellectis diſcerent parata eſſe poſt hanc vitam bonis præmia malis ſupplicia; vt periculum fuiſſet, ne illud apud Salomonem legentes, quod illi ipſi fratres fortaſſe putabant, eundem hominum interitum eſſe atq; iumentorum, ſimiliter naſci, ſimiliter mori Eccle. 3. 19. exiſtimarent animas hominum eſſe mortales, qui error omnium fons errorum eſt. Mittit ergo ad ſcripturas fratres illos diuitis Chriſtus, non vt per ſe, ſed vt per eos, quorum id erat officium, legerent, atq; intelligerent. Quemadmodum alio loco dicit, *Super cathedram Moyſi ſederunt ſcribæ & Phariſæi; omnia ergo quæcunque vobis dixerint, ſeruate, & facite, ſecundum autem opera eorum nolite facere.* Matth. 23. 23 Satis certum huius rei ętas noſtra documentum dedit, quę, dum ſua quiſque lingua, ſuo quiſque iudicio ſcripturam lectitat, tot fere errores, quot homines de rebus ad ſalutem maximè neceſſariis nati ſunt. Experiuntur apud ſe hoc malum hæretici ipſi, qui ſeueritatem in nobis nimiam accuſantes, iſtam ſuis licẽtia cõceſſerunt; apud quos nemo ſatis eſt ingenioſus, qui nouam non facit ſectã.

30. *Ait illi; Non, pater Abraham.*] Defecta oratio, intelligendum enim, Non ſatis eſt, quod Moyſem, & Prophetas habeant. Aut, non credent Moyſi, & Prophetis, Lazaro autem, aut alteri cuipiam à mortuis redeunti credent, vt colligitur ex ſequenti Abrahæ reſponſione ver. 31. *Si Moyſem & Prophetas non audiunt, nec, ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent.* Loquitur diues ex communi impiorum hominum opinione, qui, cum propter ſcripturarum teſtimonia non credant, quæ de præmiis, atque ſuppliciis alterius vitæ narrantur; dicere ſolent facilè credituros ſe, ſi quem videant inde redeuntem, qui ea ſe ſic habere confirmet. Ac fortaſſe diues ille ex ſe ipſo de ſuis fratribus, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus exiſtimant, coniecturam faciebat, quòd ipſe, dum in viuis ageret, eadem diceret. Abraham autem reſpondet, quod res eſt, eos, qui ſcripturis non credunt, nec mortuis, ſi reſurgant, credituros. Qua enim incredulitate, & elatione animi ſcripturas rident, aut ad libidinem quiſque ſuam interpretantur; ea, ſi quis illis mortuus excitaretur, aut phantaſma eſſe diceret, vt noui dicunt hæretici, aut illi certè non crederent. Experientia ſub illud ipſum tempus hoc docuit. Exuſcitauerat Chriſtus Lazarum, quem credendum eſt multa de altera vita conten-[illegible] quæ Chriſtus docebat, commemoraſſe. Tantum abeſt vt Scribæ, & Phariſæi, qui Chriſto non credebant, illi crediderint, vt occidere etiam voluerint Ioan. 12. 10. vt Chryſoſt. & Euthym. obſeruarunt. Docuit etiam in Chriſto, vt Gregorius, & Beda notant, qui cum paulo poſt occiſus à Scribis, & Phariſæis, propter quos iſta dicebat, reſurrexiſſet; nihilo magis poſt reſurrectionẽ, quàm ante illi crediderũt.

Lazaro reſuſcitato non crediderũt Phariſæi.

CAPVT XVII.

1. *ET ait ad diſcipulos ſuos: Impoſſibile eſt vt non veniant ſcandala: væ autem illi, per quem veni-* *Mar 18. a 7*
unt. 2. Vtilius eſt illi ſi lapis molaris imponatur circa collum eius, & proijciatur in mare, quã *Mar 9 f 41.*
vt ſcandalizet vnum de puſillis iſtis. 3. Attendite vobis: Si peccauerit in te frater tuus, in- *Mat. 18. b. 15*
crepa illum: & ſi pœnitentiam egerit, dimitte illi. 4. Et ſi ſepties in die peccauerit in te, & ſe- *Leu. 19. d. 17.*
pties in die conuerſus fuerit ad te, dicens: Pœnitet me, dimitte illi. 5. Et dixerunt Apoſtoli Domino: Adauge *Eccl. 19. b 13*
nobis fidem. 6. Dixit autem Dominus: Si habueritis fidem, ſicut granum ſinapis, dicetis huic arbori moro: Era- *Mat. 17. c 20.*
dicare, & tranſplantare in mare: & obediet vobis. 7. Quis autem veſtrum habens ſeruum arantem aut paſcen-
tem, qui regreſſo de agro dicat illi: Statim tranſi, recumbe: 8. & non dicat ei: Para quod cœnem, & præcinge te,
& miniſtra mihi donec manducem, & bibam, & poſt hæc tu manducabis, & bibes? 9. Numquid gratiam habet
ſeruo illi, quia fecit quæ ei imperauerat? 10. Non puto. Sic & vos cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis,
dicite: Serui inutiles ſumus: quod debuimus facere, fecimus. 11. Et factum eſt, dum iret in Ieruſalem, tranſibat
per mediam Samariam, & Galilæam. 12. Et cum ingrederetur quoddam caſtellum, occurrerunt ei decem viri
leproſi qui ſteterunt a longe: 13 & leuauerunt vocem, dicentes: Ieſu præceptor, miſerere noſtri. 14. Quos vt vi- *Leu. 14. a.*
dit dixit: Ite, oſtendite vos ſacerdotibus. Et factum eſt, dum irent, mundati ſunt. 15. Vnus autem ex illis, vt
vidit quia mundatus eſt, regreſſus eſt, cum magna voce magnificans Deum. 16. & cecidit in faciem ante pedes
eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus. 17. Reſpondens autem Ieſus, dixit: Nonne decem mundati ſunt?
& nouem vbi ſunt? 18. Non eſt inuentus qui rediret, & daret gloriam Deo, niſi hic alienigena. 19. Et ait illi:
Surge, vade: quia fides tua te ſaluum fecit. 20. Interrogatus autem à Phariſæis: Quando venit regnum Dei? re-
ſpondens eis, dixit: Non venit regnum Dei cum obſeruatione: 21 neq; dicent: Ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim
regnum Dei intra vos eſt. 22. Et ait ad diſcipulos ſuos: Venient dies quando deſideretis videre vnum diem Filij
hominis, & non videbitis. 23. Et dicent vobis: Ecce hic, & ecce illic. Nolite ire, neque ſectemini. 24. nam ſicut *Mat. 24. b 25.*
fulgur coruſcans de ſub cælo in ea, quæ ſub cælo ſunt, fulget: ita erit Filius hominis in die ſua. 25 Primũ autẽ opor- *Mar. 13 c. 21*
tet illum multa pati, & reprobari a generatione hac. 26. Et ſicut factũ eſt in diebus Noe, ita erit & in diebus Filij *Mat. 24. d. 37.*
hominis. 27. Edebant, & bibebant, vxores ducebant, & dabantur ad nuptias, vſq; in diem, qua intrauit Noe in *Gen. 7. b 5*
arcã. & venit diluuiũ, & perdidit omnes. 28. Similiter ſicut factum eſt in diebus Lot: Edebãt, & bibebant: eme- *Gen. 19 c 25*
bant, & vendebant: plantabãt, & ædificabant: 29. qua die autem exijt Lot à Sodomis, pluit ignem, & ſulphur de *Sup. 9. c 24.*
cælo, & omnes perdidit: 30 ſecundũ hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur. 31 In illa hora qui fuerit in tecto, *Mar. 10. d. 39.*
& vaſa eius in domo, ne deſcẽdat tollere illa. & qui in agro, ſimiliter non redeat retro. 32: Memores eſtote vxoris *Mar 8 d 35.*
Lot. 33. Quicũq; quæſierit animã ſuã ſaluam facere, perdet illã: & quicũq; perdiderit illam, viuificabit eam. 34. *Ioan. 12. d. 25.*
Dico vobis: in illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus aſſumetur, & alter relinquetur. 35. duæ erunt molentes in *Mat. 24. d. 40.*
vnum: vna aſſumetur, & altera relinquetur: duo in agro: vnus aſſumetur, & alter relinquetur. 36. Reſpõdentes *1. Theſſ. 4.*
dicunt illi: Vbi Domine? 37. Qui dixit illis: Vbicunq; fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. *d. 17.*

debebat, indicans gratiam illi, ſi plus feciſſet, habiturum; quod non indicaſſet, niſi plus facere potuiſſet. Itaque ex parabola non colligitur, quod hæretici volunt, contrarium verò colligitur. Minus etiam illud, magis hoc colligitur ex concluſione. Non enim concludit Chriſtus, ſic vos non poteſtis facere, pluſquam præceptum eſt vobis, quod concludendum erat, ſi, quod iſti boni interpretes ſcripturarum volunt, dicere voluiſſet: ſed concludit, *Sic & vos, cùm feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, ſerui inutiles ſumus*; quod cùm dicit, indicat haud dubiè poſſe nos plus facere aliquando, quàm nobis præceptum ſit; quod ſi fecerimus, ſerui vtiles erimus. Obijciunt rationem, nos, quanti quanti ſumus, Dei eſſe, ſicut mancipium domini ſui eſt, quidquid eſt, nihil ergo facere poſſe, quod Deo, etiamſi nullum præceptum eſſet, non alijs nominibus debeamus, propterea ſeruum, vt ſuprà diximus, non mercenarium, ſed mancipium interpretantur. Et quidem veteres reperiuntur auctores, qui hoc idem, ſed alio opinor ſenſu dicere videantur. Chryſoſtomus homil. 54. ad populum Antiochen. & Ambroſius in commentarijs ad hunc locum, *Sicut*, inquit, *tu non ſolum non dicis ſeruo ſuo. Recumbe, ſed exigis ab eo aliud miniſterium, & gratias ei non agis, ita nec in te patitur Dominus vnum opus eſſe operis, aut laboris; quia dum viuimus, debemus ſemper operari. Ergo agnoſce te ſeruum plurimis obſequiis deſtinatum. Nec te prætereo quia filium Dei diceris; agnoſcenda gratia, ſed non ignoranda natura. Nec te iactes, ſi bene ſeruiſti, quod facere debuiſti. Obſequitur Sol, obtemperat Luna, ſeruiunt angeli.* Hæc vt intelligantur, adhibenda diſtinctio, quam & Euthymius animaduertit. Alia Deo debemus, quia ab eo nobis data, alia, quia præcepta. Nec enim tam ſeuere voluit Deus agere nobiſcum, vt quidquid illi iure debebamus, exigeret, ſi ſpectes, quid ab eo accepimus, omnia illi debemus, quia nihil non accepimus: ſi ſpectemus quid nobis præceperit, non debemus omnia: multa infirmitati noſtræ conceſſit, decem tantùm præcepta nobis dedit. Potuit iure ſuo à nobis exigere, vt omnes virginitatem ſeruaremus, potuit, vt omnia, quæ haberemus, diſtribueremus in pauperes; nam & hæc omnia ipſe nobis dederat, & poterat repoſcere iure ſuo, ſed noluit, quia *ipſe cognouit figmentum noſtrum*, vt ſæpe ſolet Chryſoſtomus dicere. Cum ergo facimus aliquid boni, quod præceptum nobis non eſt, plus quidem facimus, quàm præcepti iure debemus, non plus quàm, ſi Deus ſummo nobiſcum iure agere voluiſſet, deberemus. Nam & à mancipiis ſuis ſolent aliquando domini, non quidquid iure poſſunt, exigere, ſed quod mediocri ſtudio, atque labore facere poſſunt; tantum vt ſibi quotidie lucri afferant, aut tantum vt in vinea ſua laborent; ſi quid præterea facere poſſint, ſibi faciant. At vrgent hæretici Deum à nobis quidquid iure ſuo exigere potuit, re ipſa exegiſſe. Quid enim fecit reliqui, qui à nobis exegit, vt se ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligeremus? qui enim minus, quam poteſt facit, eum non totis viribus amare. Reſpondeo illud non ſpeciale, ſed generale præceptum eſſe, nec enim in decalogo continetur: quare accommodatè ad præcepta decalogi, quæ propriè præcepta ſunt intelligendum. Totis igitur viribus Deum diligimus, quando totis viribus in decem præceptorum obſeruationem incumbimus. Ex tota anima diligimus, quando parati ſumus vitam potiùs effundere, quàm præceptum Dei vllum violare, etiamſi alia bona, quæ præcepta non ſunt, quæque facere poſſemus, facere nolimus. Atque hac eadem ratione ſecundus eorum error, quem ex hoc loco confirmare ſolent, refutatur. Dicunt nos ne id quidem, quod præceptum nobis eſt, poſſe perficere; nec enim poſſe ex totis viribus Deum diligere, quod nobis vtique præceptum eſt. Ridiculus error, & ipſe ſeſe refellens. Quid enim eſt totis viribus Deum diligere, niſi quantum poſſumus diligere? vt illis omnia, quæ volunt, diſputandi cauſa concedamus. At cui dubium eſſe poteſt, poſſe nos diligere, quantùm poſſumus. Si enim non poſſumus, quomodo poſſumus, & ſi poſſumus, quomodo non poſſumus? Præterquam quod, vt modo declarauimus, diligere Deum totis viribus non eſt diligere, quantum omnino poſſumus; ſed quantum poſſumus efficere, ne eius tranſgrediendis præceptis eum offendamus. Tertius error eſt, qui maiore videtur ex huius parabolæ concluſione probabilitate colligi; nullam nobis deberi mercedem, etiamſi præcepta omnia ad perfectum obſeruauerimus. *Nunquid*, inquit, *gratiam habebit ſeruo illi, quia fecit, quæ ei imperauerat?* &, *cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, Serui inutiles ſumus, quod debuimus facere, fecimus*. ver. 9. 10. Et verò magnam hic locus omnibus auctoribus negotium faceſſit. Doceamus primùm ex eo non colligi, quod hæretici colligere conantur. Primum quidem in parabola non dicitur: Numquid mercedem dabit illi? Sed *nunquid gratiam habebit?* gratiam, quæ minùs, quàm merces videtur eſſe, in ſuo plus quàm merces eſt, nempe corollarium mercedis, quod propter gnauiter à ſeruo nauatam operam ſupra pactum conuentum ſuperadditur; quæ ideo gratia, non merces appellatur, quia non ex pacto, & iure, ſed ex domini liberalitate, moralique, vt vulgo dicitur, honeſtate debetur; debetur tamen. Nam quæro, an dominus ille, qui in parabola proponitur, ſeruo, qui in agro primum toto labora[illegible] die, dum cœnanti ſibi noctu miniſtrauit, nullam pro labore mercedem ſoluit? Quis neget? Negat Caluinus, ſed aliter probare non poteſt, quàm fingens ſeruum illum mancipium fuiſſe pecunia emptum, non hominem mercede conductum. Quod ille figmentum ne coniectura quidem vlla probare poteſt; & nos ex perpetua ſcripturæ conſuetudine ſeruos mercenarios appellantis, & ex verbis ipſis huius loci refutamus. Cum enim dicit, *Nunquid gratiam habebit ſeruo illi?* indicat de eo ſe loqui ſeruo, cui dominus gratiam habere ſoleat; non ſolet autem mancipio, ſed mercenario gratiam habere; præſertim ſi, vt ego quidem puto, *χάριν ἔχειν*, gratiam habere hoc in loco eſt præter conſtitutam mercedem aliquid dare. Nam etſi gratiam habere tam Græcè, quàm Latinè ad ſolum animum referri ſolet, ſicut gratiam referre, & Græcè *χάριν ἀποδοῦναι*, aut *ἀποδίδοναι*, ad remunerationem; tamen arbitror hoc loco eſſe tapinoſin, qua vt vulgo ſolemus, plus quàm dicimus inſinuantes. Hoc ſi feceris gratiam habebo, indicans dico me non habiturum modò, ſed etiam relaturum gratiam. Cum ergo Chriſtus in parabola non ſignificet dominum illum, de quo loquebatur mercedem ſeruo ſuo non ſoluturum, ſed non habiturum gratiam; id eſt nihil præter mercedem daturum eſſe, nec, cum dicit in concluſione, *Cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis*, ſignificat nullam nos propter præceptorum obſeruationem mercedem habituros, ſed nihil habituros præter mercedem eam, quæ obſeruantibus præcepta conſtituta, atque promiſſa eſt. Nam præceptorum quidem obſeruationi certam in cœlo mercedem reſpondere vniuerſa ſcriptura docet ſupra. c. 6. 23. 35. Matth. 5. 12. & 10. 41. 42. Marc. 9. 41. 1. Cor. 3. 8. 14. & 2. epiſtola Ioan. 8. Apocalypſis. 11. 18 & 22. 12. Quid ergo eſt, *Dicite ſerui inutiles ſumus, quod debuimus facere, fecimus?* Sunt qui non tam verè, quàm humilitatis cauſa dictum

inter-

1. Corinth. 4. 7.

Pſalmo 102. 14.

Obiectio hæreticorum ... præceptum, quæ vires noſtras ſuperant. Matth. 22. 37. Luc. 10. 27. Deuter. 6. 5.

Secundus error Lutheranorum.

Tertius error alius nobis nullam deberi mercedem.

ſed ſtudio ſanitatis ab eo petendę occurriſſe, cum aduenientis famam audiſſent. In denario numero aliud ego myſterium non obſeruo, quàm quòd & Chriſtus faciendo, docendoq́, & Euangeliſta factum narrādo ſignificari voluerit multos vocatos, paucos electos eſſe, multos à Deo accipere beneficia, paucos admodū eſſe gratos. Denarius enim numerus magnam multitudinem, vnitas magna ſignificat paucitatē. *Mutauit*, inquit ille, *mercedem meam decem vicibus*. Geneſ. 31. 7. 41. & *quomodo perſequebatur vnus mille, & duo fugarēt decem millia* Deuter. 32. 30.

Qui ſteterunt à longe.]Non licebat leproſis verſari cū ſanis, quia lex prohibebat, vt Theophylactus & Euthymius obſeruauerūt. Poteſt hoc morale etiam habere ſignificationem. Stat longè peccator cum ad Deum venit, non iudicans ſe dignum eſſe, vt propius accedat. Quemadmodum publicanus ille feciſſe dicitur. c. 18. 13. qui *à longe*, inquit, *ſtans*, *nolebat nec oculos ad cœlum leuare*. Sanatur tamen, modo magna voce clamet. Placet hæc humilitas Deo.

13. *Et leuauerunt vocem dicentes, Ieſu præceptor miſerere noſtri.*]Quòd vocem leuauerunt, non ſolum fecerunt, quia aberant longe, ſed etiam quia affectus, vt opinor, clamare cogebat. Clamauerunt autem vna omnes voce, vnamq́, omnium cauſam effecerunt. Nec enim pro ſe quiſque loquens dixit, Miſerere mei; ſed cuncti pro cunctis, *Miſerere noſtri*. Quod eſt vero ſimile ex induſtria feciſſe, quo magis & numero, & communi cauſa, quaſi coniunctis viribus, factaque velut conſpiratione quadam Chriſtum ad miſericordiam commouerent. Atque eadem fortaſſe factum eſt cauſa, vt cum nouem Iudæi, vnus Samaritanus eſſet, inter quas gentes conſuetudo nulla erat Ioann. 4. 9. in vnam tamen ſocietatem coiiſſent. Non ſolum conciliante eos, atque cogente communi morbo, vt Theophylactus & Euthymius obſeruarunt, ſed ſtudio etiam coniungente; vt quaſi facta manu Chriſtum expugnarent. Poteſt leproſorum exemplum documento nobis eſſe, vt cum impetrare aliquid à Deo magni volumus, non contenti priuatis orationibus, publicas etiam adhibeamus, & quaſi inſtructa acie armatas affectibus preces offeramus Deo. *Hæc vis*, inquit Tertullianus, *Deo grata eſt*. Notauit hoc in ſimili cauſa Chryſoſtomus orat. 4. de incomprehenſibili Dei natura.

Supplicationum publicarum [illegible]

14. *Quos vt vidit Ieſus, dixit, ite, oſtendite vos ſacerdotibus.*]Mirum quamobrem Chriſtus non eos ante curauerit, quā ad ſacerdotes mitteret, vt fecit apud Matthæum. c. 8. 3. & ſupra c. 5. 13. Credibile voluiſſe Chriſtum eorum experiri fidem, quæ ſi magna non fuiſſet, facilè in miſſis nondum ſanatis ad ſacerdotes vacillare potuit. Quòd enim illis remedium exhibebat, quod ipſi ignorarent, quodque non iam ante, vt eſt probabile, vſi fuiſſent? Itaque poterant apud ſe hæſitantes de Chriſti virtute dicere, quod Naaman illum Syrum dixiſſe legimus. 4. Reg. 5. 11. 12. *Putabam, quod egrederetur ad me, & ſtans inuocaret nomen Dei ſui, & tangeret manu ſua locum lepræ & curaret me. Nunquid non meliores ſunt Abana, & Pharphar fluuij Damaſci omnibus aquis Iſrael.* Non dubitauerunt tamen, nec iſta apud ſe murmurauerūt. Propterea ſanati ſunt, vt Chriſtus ver. 19. Samaritano dicit. *Fides tua te ſaluum fecit.* Cur autem ad ſacerdotes miſerit, apud Matthæum c. 8 diſputauimus. Quanquam illic quidem leproſum vnum iam curatum, hîc decem antequam curarentur ad ſacerdotes miſit. Illum vt ſacerdotis ſummi teſtimonio conſtaret eum verè eſſe curatum, & vt ſacrificium à lege præſcriptum Leuit. 14. 2. in gratiarum actionem offerret, occaſionemque obiecto lucro ſacerdotibus eriperet, quod miraculo factum fuerat, calumniandi: hos, & vt eorum, quemadmodum diximus, exploraret fidem, & vt ſacerdotum teſtimonio conſtaret veram eſſe, qua infecti erant, lepram; verumque miraculum appareret. Quòd autem illum ad ſacerdotem, hos ad ſacerdotes mittat, non difficilis eſt quæſtio. Pluralis numerus pro ſingulari ponitur. Quemadmodum Iacobus iubet cum aliquis ęgrotat vocare *Presbyteros Eccleſiæ*, ſatis enim eſt vocare vnum. Aut cum nos ęgro remediū à nobis petenti dicere ſolemus, *Ite ad medicos*, nō enim ad multos, ſed ad vnum multorum mittimus. Cur ergo, antequam ad ſacerdotem venirent, ſanati ſunt? vt intelligerent ſe non à ſacerdote, ſed à Chriſto, qui ipſos ad ſacerdotem miſerat, fuiſſe ſanatos. Propterea & Euangeliſtæ curę fuit explicare, quando, & quomodo curati fuiſſent, vt & nos idem intelligeremus.

Pluralis numerus pro ſingulari poſitus. Iac. 5. 14.

Et factum eſt, dum irent, mundati ſunt.] Factum eſt Chriſti prouidentia, atq́, virtute. Nec enim ea phraſi caſus ſemper ſignificatur, vt aliis ſimilibus locis adnotauimus. Poteſt tamen hîc ſignificari rem præter leproſorum opinionem accidiſſe, qui non putabant fore vt antequam ad ſacerdotem, ad quem miſſi fuerāt, peruenirent, curarentur.

15. *Vnus autem ex illis, vt vidit, quia mundatus eſt, regreſſus eſt cum magna voce magnificans Deum.*] Agnoſcens ſe à Chriſto licet abſente curatum, nam illum haud dubiè hoc loco Deum vocat, cùm dicitur *magnificans Deum*. Quem enim vocabat Deum, aut quem glorificabat, niſi eum à quo ſe curatum ſentiebat, & ad quem gratias agendi cauſa reuertebatur? Cur hic redierit, alij non redierint ad Chriſtum, ſtatim animo lectoris occurrit. Hunc, vt gratias Chriſto ageret, rediiſſe perſpicuum eſt. Vnde colligi ſolet alios ingratos fuiſſe beneficio, ideoque non rediiſſe, quod videtur confirmare Chriſtus illos tanquam ingratos reprehendens, ver. 18.

18. *Non eſt*, inquit, *inuentus, qui rediret, & daret gloriam Deo, niſi hic alienigena?*]Sed hoc ipſum mirum, & pene incredibile tam ingratos eſſe tantq́, & tam recenti beneficio potuiſſe. Suſpicari licet, cùm Iudæi eſſent, aut exiſtimaſſe à ſacerdotibus, ad quos adibant, fuiſſe curatos; aut, quod vero ſimilius eſt, curatos quidem à Chriſto, oportuiſſe tamen ad ſacerdotes ire; & quia miſſi à Chriſto erant, & quia iubebat lex, vt ſacerdos de curata lepra iudicaret; nec poterat quiſquam qui leproſus vnquam fuiſſet, cum hominibus verſari, & in ciuitatibus admitti, niſi prius ſacerdotis ſententia mundus iudicatus eſſet. Quod alter, quia Samaritanus erat, non exiſtimauit ſibi eſſe neceſſarium, non alium, quàm Chriſtum ſummum ſacerdotem agnoſcēs. Hoc etſi aliqua ex parte culpam eluit illorum nouem, omnino non purgat. Prius enim ad Chriſtum receptæ ſanitatis auctorem redire, quàm ad ſacerdotem iudicē ire debuerunt. Atq́, hoc eſt quod in illis Chriſtus reprehendit.

Leproſi mundati ſacerdotum ſententia mundi iudicādi erāt.

16. *Et cecidit in faciem ante pedes eius.*]Antequam à lepra curatus eſſet, procul inſiſtens clamauerat, ne execrando morbo Chriſtum, & qui cùm illo erant, contaminaret; poſtquam verò ſanatus eſt, ad pedes vſq; Chriſti acceſſit, vt Theophylactus, & Euthymius animaduerterunt.

Et hic erat Samaritanus.]Quia dicturus erat Euangeliſta ver. 18. dixiſſe Chriſtum non niſi vnum, eumq́, alienigenam fuiſſe repertū, qui reuerteretur, & gloriā Deo daret, admonuit fuiſſe Samaritanum.

17. *Reſpondens autem Ieſus.*] Loqui aggreſſus, vt ſæpe notauimus, aut reſpondens, id eſt hæc verba quæ ſequūtur, ad ea quæ Samaritanus dixerat ſubiungens.

Nonne decem mundati ſunt, & nouem vbi ſunt?] Quaſi dubitās per interrogationē loquitur emphaſis cauſa. Nouem vbi ſunt? quomodo non redierunt?

18. *Non eſt inuentus.*] In tanto numero. *Qui rediret, & daret gloriam Deo.* Plùs opinor hoc loco eſt, dare gloriam Deo, quàm ſi dixiſſet, qui gratias Deo ageret. Significat enim non quocunq; modo recognoſcere acceptum à Deo beneficium, ſed à Chriſto tanquam Deo acceptũ, aut certè per Chriſtum cuius diuinitatem, potentiam, maieſtatemq; quiſquis confitebatur, gloriam Deo dare dicebatur. Hoc enim phraſis ſignificat Ioſue. 7.19. & 1. Regum, 6. 5.

Dare gloriam Deo quid ſit.

Niſi hic alienigena?] Auget culpam eorum nouem, qui non redierunt, ex conditione perſonarum. Illi enim, qui cùm Iudæi eſſent, maximè erga Deum grati eſſe debuerunt, vt ipſo ſuo nomine monebantur, maximè fuerunt ingrati: quiq; Chriſtũ, qui ad ipſos propriè miſſus fuerat, in primis liberatorem ſuum agnoſcere, ac recipere debebãt, minimè agnouiſſe viderentur. Anteponit illis Samaritanum, quam illi gentem tanquam peccatricem execrabantur. Docet re ipſa verum eſſe, quod dixerat Ezechiel. c.16.51. *Samaria dimidium peccatorum tuorum non peccauit, ſed viciſti eas ſceleribus tuis, & iuſtificaſti ſorores tuas in omnibus abominationibus tuis, quas operata es.*

Iudæi laudati.

19. *Et ait illi, Surge & vade, quia fides tua te ſaluum fecit.*] Quid ergo? nonne etiam cæteros fides ſaluos fecerat? Puto equidem; nec enim ſine fide curati fuiſſent, præſertim cùm ea potiſſimùm, vt diximus, cauſa non priùs eos Chriſtus ſanare voluerit, quam ad ſacerdotes mitteret, vt eorum magis fidem exploraret. Sunt qui putant hunc Samaritanum corpore ſimul & animo; illos verò Iudæos nouem ſolo corpore curatos; idque his verbis Chriſtum indicare, cum Samaritano dicit. *Fides tua te ſaluum fecit*, quaſi alios ſanaſſet quidem à lepra, ſaluos tamen non feciſſet. Probabilis interpretatio, ſi conſtaret nouem illos Iudæos ſimul etiam corpore & animo curatos non fuiſſe. Sed id meo quidem iudicio non conſtat, quin probabilius mihi videtur animo etiam fuiſſe curatos; & quia ea Chriſti conſuetudo fuit, vt neminem curaret corpore, quin etiam curaret animo, niſi quæ magna id cauſa poſtularet, quemadmodum videmus Pontificis curaſſe ſeruum non ſolum non credentem, ſed etiam perſequentem, vt damnum, quod illi diſcipulus intulerat, reſarciret; & quia certum eſt nouem etiam illos fide à lepra mundatos fuiſſe, quæ quamuis non ſola iuſtificet tamen quia in illis, qui primum in Chriſtum credebant, non ſolebat ſola eſſe, aut ſemper, aut plerumque iuſtificabat. Si ergo iuſtificationis etiam beneficium acceperant, quomodo ad Chriſtum non redierunt? Quid miramur propter curationem animi, quam non viderant, non rediiſſe, qui propter corporis curationem, quam videbant, experiebanturque, non rediêre? Quod ſi ita ſe animo, vt corpore ſanatos vidiſſent, tamen non minùs ob animi, quàm ob corporis ſanitatem ingrati eſſe potuiſſent. Nec eos conſtat, quòd ad Chriſtum nõ redierint, mortaliter peccauiſſe, cùm potuerint eius beneficium animo recognoſcere; & ſi peccauerunt, nihil vetat eos iuſtificatos fuiſſe priùs, deinde ob ingratitudinem peccauiſſe. Ipſa ſæpe iuſtitia materia nobis peccandi eſt. Adeò in malum procliues ſumus, vt non ſolum malis, ſed bonis etiam rebus impellamur. Quid ergo eſt, quod Chriſtus ſoli Samaritano dicit, *Fides tua te ſaluum fecit*, Dicit quod res erat. Affirmat eum ſanatum fide, alios eadem fide ſanato non negat. Idem alijs dixiſſet, ſi cum illis locutus fuiſſet. Voluit Samaritanum illum in fide confirmatum dimittere, docet fide tantum fuiſſe beneficium conſecutum, vt eam diligentiùs conſeruaret. Quo autem modo intelligendum ſit. *Fides tua te ſaluum fecit*. quod alibi etiam pluribus locis de alijs dictum eſt, Matth. c. 9. 2. diſſeruimus. Senſum litteralem huius hiſtoriæ quod nobis vbique propoſitum eſt facere, expoſuimus. Qui myſterium quæret, Auguſtinum legat libro 2. qq. Euangelica. c. 40. & Gregoriũ lib. 5. Mor. c. 11. Bedam, & Theophylactum in comment. & Bernardum in ſermo. contra peſſimum vitium ingratitudinis.

Ver. 19.

Chriſtus ſolebat plerumque, quos corpore, etiam animo ſanare. Ioan. 19. 16.

20. *Interrogatus autem à Phariſæis, quando venit regnum Dei.*] Id eſt quando venire oporteret. Hanc enim vim habet præſens illud tempus, vt Matth. 17. 24. *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* id eſt nonne debet ſoluere? & alibi. Elias quidem venit, id eſt venire debet, Quando hoc acciderit, incertum. Quidam cum verſu decimo coniungunt; quaſi ſola illa decem leproſorum hiſtoria interiecta fuerit, cætera conſequentia ſint. Non video cur Euangeliſta, quin illam leproſorum interpoſuit hiſtoriam; non etiam hanc interponere potuerit. Et verò probabilius mihi quidem videtur aliud hoc accidiſſe, cum forte de regno Dei, vt ſæpe ſolebat, Chriſtus diſſeruiſſet. Verò ſimile enim eſt inde Phariſæos quæſtionis occaſionem arripuiſſe, quando regnum Dei venturum eſſet. Toto verò hoc capite nulla de Phariſæis mentio facta eſt, nec fortaſſe aderant, cum parabolam illam hominis ſeruum habentis arantem Chriſtus tractauit, quæ, vt ex initio capitis, & ex ipſa parabolæ ſententia perſpicuum eſt, ſolis fuit propoſita diſcipulis. Quo animo hoc Phariſæi interrogauerint, non ſatis conſtat. Sed eſt magis conſentaneum ipſorum moribus, vt irridendi, quàm vt diſcendi cauſa credamus interrogaſſe. Quali Chriſtum deriderent, quod cum frequenter regnum Dei appropinquare diceret, nuſquam tamen vllum eius indicium appareret. Quemadmodum eorum patres Ieremiam ſæpe dicentem, *Onus Domini*, per irriſionem cùm illi occurrebant, ſolebant interrogare, *Quod eſt onus Domini?* Ierem. 23. 33. Et apud Iſaiam c. 5. 19. *Feſtinet, & veniat opus eius vt videamus, & appropiet, & veniat conſilium ſancti Iſrael, & ſciemus illud.* Sic Cyrillus à D. Thoma citatus, Theophylactus, & Euthymius in commentarijs exiſtimant. Alij, quòd putarent regnum Dei, id eſt Meſſiam, quem reſtituturũ ſibi regnum credebant, magno cum apparatu venturum eſſe, rogarentque, quando id futurum eſſet, cum tempus iam præteriiſſe videretur, ſiue Danielis prophetiam de quatuor ante futuris monarchijs. c. 7. 17. ſiue alteram de ſeptuaginta duabus hebdomadibus. c. 9. 24. conſiderarent. Alij, quòd hæc Chriſtus paulo poſt in Ieruſalem iturus dixerit, & exiſtimarent, fore, vt ſimulatque Ieroſolymam veniret, regnum de quo tam ſæpe loquebatur, iniret. Nam & Apoſtolos in eadem opinione fuiſſe conſtat Matth. 20. 21. Ita Beda ſentit. Dubium quid in hac quæſtione regnum Dei vocent. Nam alij vitam beatam, tempuſque illud poſt reſurrectionem futurum intelligunt. Id enim non cum obſeruatione venturum eſſe, id eſt ita vt antequam veniat, obſeruandis ſignis ſciri poſſit, quando venturum ſit. Alij Chriſtum ipſum, vt idem ſit interrogare, quando regnum Dei, & quando Meſſias venturus ſit. Atque hoc eſſe quod dicitur ver. 21. *regnum Dei intra vos eſt*, id eſt Meſſias, quem expectatis in medio veſtrũ eſt. Illud prius probabilius. Nam cum Chriſtum irridere vellent, ſcirentque illum ſe Meſſiam profiteri, non eſt credibile eundem interrogaſſe, quando Meſſias venturus eſſet: præter im cum ita loquerentur, quaſi ſimularent ſe ea credere, quæ Chriſtus de futuro Dei regno prædicaret, ideoque interrogare, quando venturum eſſet, quod venturum eſſe, non dubitarent, atque ita Beda videtur intellexiſſe.

Matth. 17. 11. ἔρχεται.

Quo animo Phariſæi Chriſtum interrogarint.

Quod hic regnum Dei vocatur.

Non venit regnum Dei cum obſeruatione.] Ita vt obſeruari.

uari, certoque ſciri poſſit, quando venturum ſit. Quę- A
admodum terreni Reges multis prius miſſis nuntiis, magnoque comitatu venire ſolent, vt ignorari non poſſit, vbi ſint, aut quando ſint vrbem regiam ingreſſuri, vt Euthymius interpretatur. Quo ergo modo Chriſtus ipſe infra cap. 21. 25. ſigna aduentus ſui tradit, ex quibus obſeruari poſſit, quando futurus ſit? Non tradit illa tanquam ſigna, quibus aduentum ſuum cognoſcamus longè antequam veniat, ſed tanquam miracula, quibus eius iam præſens aduentus declaretur. Signa enim miracula vocauit. *Deus*, inquit, *manifeſte veniet, Deus noſter, & non ſilebit: ignis in conſpectu eius exardeſcet, & in circuitu eius tempeſtas valida.* Pſalm. 49. 3. Hic autem ſignificat non poſſe ex cœleſtibus, aut aliis naturalibus ſignis obſeruari, quando ipſius B
aduentus futurus ſit, quemadmodum obſeruari ſolet, quando futura ſit pluuia, longè antequam veniat. *Faciem*, inquit, *cæli diiudicare noſtis; ſigna autem temporum non poteſtis?* Matth. cap. 16. 3. quanquam alius eius loci poteſt eſſe ſenſus. Quid ergo ad Phariſæorum quæſtionem iſta reſponſio? Videbantur illi tanquam aſtrologi ſolis corporis ſenſibus in cœlum, & in res cæteras corporeas intenti, quales eſſe ſolent, qui venturum aliquem expectant huc illuc circumſpicientes, vt viderent num ſuus ille Meſſias, qualem expectabant, vſpiam appareret. Eo ſenſu rogauerant, quando regnum Dei venturum eſſet? eodem Chriſtus reſpondet non eſſe venturum cum obſeruatione, id eſt, ita vt antequam veniat, obſeruari proximus eius poſ- C
ſit aduentus. Quod perinde eſt, ac ſi breuiùs, clariuſque dixiſſet, regnum Dei non corporeum non temporale, ſed ſpirituale eſſe; non corporis, ſed animi oculis eſſe quærendum. Atque huc pertinet, quod ſtatim addit.

21. *Nec dicent: ecce hic, aut ecce illic, regnum enim Dei intra vos eſt.*] Videntur hæc repugnare iis, quæ paulo poſt dicit ver. 23. *Et dicent vobis, ecce hic, & ecce illic, nolite ire, neque ſectemini.* Sed nihil repugnant; nam hic loquitur de regno Dei, quod ſpirituale eſt, nec digito demonſtrari poteſt; illic de Chriſto, quem alij hic, alij illic eſſe dicturi erant. Et hic de primo, illic de ſecundo Chriſti loquitur aduentu. Paulo difficilius, cur ait, *regnum Dei intra vos eſt.* Illud certum Chriſtum iam non D
de futuro, ſed de præſenti regno loqui, quod ij etiam concedunt, qui paulo ante de futuro locutum eſſe dicunt. Quia enim præſens futuri initium eſt & velut inchoatio, & arrhabo quidam, à futuro ad præſens tranſiiſſe, quaſi ſignificare voluerit, ſi vellent futurum illud in cœlo regnum obtinere, illud tenerent, quod intra ipſos quodammodo eſt. Quemadmodum apud Matthæum c. 17. 12 cum diſcipuli interrogaſſent, quomodo Phariſæi dicerent, antequam regnum Dei veniret, venturum eſſe Meſſiam, reſpondit Chriſtus, *Elias iam venit, & fecerunt in eo quæcunque voluerant*, & c. 11. 14. *ſi vultis*, inquit, *recipere, ipſe eſt Elias*, cum de Ioanne Baptiſta loqueretur. Non quod Elias eſſet, ſed quòd Eliæ perſonam gereret; cum diſcipuli de vero Elia interrogaſ- E
ſent, ipſe de Ioanne reſpondit. Ita prorſus hoc loco, quia regnum Dei, quod iam venerat, eius quod venturum erat, imago, & inchoatio quædam erat, interrogatus Chriſtus de futuro, de præſenti reſpondet, *regnum Dei intra vos eſt.* At quid eſt regnum Dei intra vos eſſe? Cyrillus apud D. Thomam, & Theophyl. hoc loco idem eſſe putant, quod in poteſtate noſtra eſſe. Intra illos enim regnum Dei fuiſſe, quia poterant, ſi vellent Chriſtum recipere. Quemadmodum Deut. 30. 11. 12. 13. 14. Deus dicit, *Mandatum hoc, quod ego præcipio tibi hodie, non ſupra te eſt, nec procul poſitum, nec in cælo ſitum, vt poſſis dicere, quis noſtrum valet ad cælum aſcendere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus, atque opere compleamus? Nec trans mare poſitum, vt cauſeris, & dicas, quis noſtrum poterit tranſfretare mare, & illud ad nos vſque deferre, vt poſſimus audire, & facere, quod præceptum eſt? Sed iuxta eſt ſermo valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illum.* Quod D. Paulus ad Roman. 10. 8. 9. de Euangelio, id eſt de regno Dei interpretatur. *Hoc eſt*, inquit, *verbum fidei, quod prædicamus, quia ſi confitearis in ore tuo Dominum Ieſum, & in corde tuo credideris, quod Deus illum ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris.* Magis mihi placet hæc interpretatio, quàm illa Bedæ, qui regnum Dei intra nos eſſe exponit, id eſt Chriſtum ipſum per fidem in cordibus noſtris regnantem. Aut illa Euthym. *regnum Dei intra vos eſt*, id eſt, Ego in medio veſtrum ſum. Aut illa Caſſiani Collat. 1. cap. 13. *regnum Dei intra nos eſſe, dum eius habemus cognitionem.* Aut illa Gregorij Nyſſeni in lib. de beatitudinibus, & in lib. de virginitate cap. 12. qui regnum Dei intra nos eſſe dicit, quia Dei imaginem, ad quam facti ſumus intra nos habemus. Aut illa Eucherij in qq. in Lucam, regnum Dei intra nos eſſe, quando per virtutem, ac meritum Deus in nobis regnat. Aut illa Gregorij Nazianzeni quam refert D. Thom. intra nos eſſe regnum Dei per lætitiam, & guſtum quendam illius, quem in animo ſentimus, & quia, vt ait Diuus Paulus, *ipſe ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui* Roman. 8. 16.
noſtro, quòd ſumus filij Dei. Nam iſto quidem modo neceſſe eſſe dicere, quod malus quidam auctor coactè dicit, hæc verba non Phariſæis, ſed diſcipulis ſuis ad eos repente conuerſum Chriſtum dixiſſe. *Caluinus in Harmonia.* Quod, vt dixi, violentum eſt, nec enim cum Apoſtolis, ſed cum Phariſæis loquebatur, ad quos ſi fieri poteſt accommodanda ſunt verba. Præterquam quod ſtatim ſequitur, *Et ait ad diſcipulos ſuos*, quod non dixiſſet Euangeliſta, ſi præcedentia etiam verba diſcipulis dicta fuiſſent.

22. *Venient dies, quando deſideretis videre vnum diem filij hominis, & non videbitis.*] Nullo modo Bedæ, & Lyrani, aliorumque interpretationem probare poſſum, qui diem vnum Chriſti, diem iudicij intelligunt; nam diem quidem illum omnes videbunt, & pauci admodum videre cupiunt; vt taceam, quod alij monuerunt, Græcè eſſe *μίαν ἡμερῶν*, vnam dierum, cum dies iudicij vna tantùm futura ſit. Multo meliùs Cyrillus apud D. Thom. & Theophylact. atque Euthymius in commentariis, de iis Chriſtum loqui diebus, quibus cum diſcipulis in hoc mundo verſatus eſt, quaſi dicat nunquam eos tale tempus habituros; multas enim ipſis inſtare perſecutiones, in quibus cum verſabuntur, eius temporis, quo cum Chriſto verſati fuerint, recordaturi ſint, & vel vnum eius temporis diem deſideraturi. Hoc tantùm ab illis diſſentio, quòd non exiſtimem ideo hoc Chriſtum dixiſſe, vt diſcipulorum patientiam, ſed vt fidem præmuniret. Id enim agebat, vt doceret diſcipulos vti toto, fruique ea, quam habebant ſalutis occaſione. Hoc bene cum præcedentibus conuenit; cum enim Phariſæi de futuro regno Dei Chriſtum interrogaſſent, reſpondit regnum Dei intra ipſos eſſe; id eſt in manibus eos regnum Dei habere, ſi recipere velint, & quam habebant, præſentiæ ſuæ occaſione vti; conuerſus verò ad diſcipulos dicit, vt tenerent, quod habebant, vt ambularent, dum habebant lucem; venturum tempus, cum ab illis ſponſus auferetur, magnoque, ſi poſſent, emerent diem vnum ex multis, quos tunc haberent, quibus Chriſtum, quoties vellent, videre, & colloqui cum eo poſſent, & doceri ab eo, fideque confirmari, nec tamen habituros. Magnam enim de Chriſto quæſtionem futuram eſſe, aliis hunc, aliis illum eſſe dicentibus. Quæ ſequuntur vſque ad finem capitis apud Matthæum, & Marcum explicata ſunt.

CAPVT XVIII.

Eccleſ. 18. c. 21. 1. DICEBAT autem & parabolam ad illos, quoniam oportet ſemper orare & non deficere,
1. Theſſ. 5. 2. dicens: Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non re-
d. 17. uerebatur. 3. Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & veniebat ad eum, dicens: Vindica
me de aduerſario meo: 4. Et nolebat per multum tempus. Poſt hæc autem dixit intra ſe: Etſi
Deum non timeo, nec hominem revereor: 5. tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in
nouiſſimo veniens ſugillet me. 6. Ait autem Dominus: Audite quid iudex iniquitatis dicit: 7. Deus au-
tem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte, & patientiam habebit in illis? 8.
Dico vobis quia cito faciet vindictam illorum. Verumtamen Filius hominis veniens, putas, inueniet fidem in
terra? 9. Dixit autem & ad quoſdam, qui in ſe confidebant tanquam iuſti, & aſpernabantur cæteros, para-
bolam iſtam. 10 Duo homines aſcenderunt in templum vt orarent: vnus Phariſæus, & alter publicanus.
11. Phariſæus ſtans, hæc apud ſe orabat: Deus gratias ago tibi, quia non ſum ſicut cæteri hominum: raptores,
iniuſti, adulteri: velut etiam hic publicanus: 12. ieiuno bis in ſabbato: decimas do omnium quæ poſſideo. 13. Et
publicanus a longe ſtans, nolebat nec oculos ad cælum leuare: ſed percutiebat pectus ſuum, dicens: Deus propitius
Sup. 14. b. 11. eſto mihi peccatori. 14. Dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo, quia omnis, qui ſe exal-
Mat. 23. b. 12. tat, humiliabitur: & qui ſe humiliat, exaltabitur. 15 Afferebant autem ad illum & infantes, vt eos tan-
Mat. 19. b. geret. Quod cum viderent diſcipuli, increpabant illos. 16 Ieſus autem conuocans illos, dixit: Sinite pueros
13. venire ad me, & nolite vetare eos: talium eſt enim regnum Dei. 17. Amen dico vobis: Quicunque non ac-
Mar. 10. b. ceperit regnum Dei ſicut puer, non intrabit in illud. 18. Et interrogauit eum quidam princeps, dicens: Ma-
18. Mat. 19. b. giſter bone, quid faciens vitam æternam poſſidebo? 19. Dixit autem ei Ieſus: Quid me dicis bonum? nemo
16. bonus niſi ſolus Deus. 20. Mandata noſti: Non occides: Non mœchaberis: Non furtum facies: Non falſum
Exo. 20. c. teſtimonium dices: Honora patrem tuum, & matrem. 21. Qui ait: Hæc omnia cuſtodiui a iuuentute mea.
13. 22. Quo audito, Ieſus ait ei: Adhuc vnum tibi deeſt: omnia quæcunque habes vende, & da pauperibus, & ha-
bebis theſaurum in cælo: & veni ſequere me. 23. His ille auditis, contriſtatus eſt: quia diues erat valde. 24.
Videns autem Ieſus illum triſtem factum, dixit: Quam difficile, qui pecunias habent, in regnum Dei intra-
bunt. 25. Facilius eſt enim camelum per foramen acus tranſire, quam diuitem intrare in regnum Dei. 26. Et
dixerunt qui audiebant: Et quis poteſt ſaluus fieri? 27. Ait illis: Quæ impoſſibilia ſunt apud homines, poſſibi-
lia ſunt apud Deum. 28. Ait autem Petrus: Ecce nos dimiſimus omnia, & ſecuti ſumus te. 29. Qui dixit
eis: Amen dico vobis, nemo eſt, qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter
Mat. 20. b. regnum Dei, 30. & non recipiat multo plura in hoc tempore, & in ſæculo venturo vitam æternam. 31. Aſſum-
17. Mar. 10. pſit autem Ieſus duodecim, & ait illis: Ecce aſcendimus Ieroſolymam, & conſummabuntur omnia, quæ ſcripta
c. 32. ſunt per prophetas de filio hominis. 32. tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conſpuetur:
33. & poſtquam flagellauerint, occident eum, & tertia die reſurget. 34. Et ipſi nihil horum intellexerunt, &
Mat. 20. d. erat verbum iſtud abſconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur. 35. Factum eſt autem, cum appro-
29. Mar. 10. pinquaret Iericho, cæcus quidam ſedebat ſecus viam, mendicans. 36. Et cum audiret turbam prætereuntem, in-
g. 46. terrogabat quid hoc eſſet. 37. Dixerunt autem ei, quod Ieſus Nazarenus tranſiret. 38. Et clamauit, dicens: Ieſu
fili Dauid miſerere mei. 39. Et qui præibant, increpabant eum vt taceret. Ipſe vero multo magis clamabat:
Fili Dauid miſerere mei. 40. Stans autem Ieſus iuſſit illum adduci ad ſe. Et cum appropinquaſſet, interrogauit
illum, 41. dicens: Quid tibi vis faciam? At ille dixit: Domine vt videam. 42. Et Ieſus dixit illi: Reſpice, fides
tua te ſaluum fecit. 43. Et confeſtim vidit, & ſequebatur illum magnificans Deum. Et omnis plebs vt vidit, de-
dit laudem Deo.

IN CAPVT XVIII.

1. DICEBAT *autem parabolam ad illos, quoniam oportet ſemper orare.*] Id eſt, vt doceret oportere ſemper orare. Propoſitam eodem loco, eodemq; tempore parabolam, quo ea, quæ extremo ſuperiore capite narrata ſunt, acciderunt, non ideo ſolum credendum eſt, quòd proximè ſit poſita, ſed etiam quòd ſententia ſententiæ bene cohæreat. Locutus enim fuerat Chriſtus de futuris perſecutionibus, deque repentino aduentu ad iudicium ſuo; docet nunc vigilandum, orandumque eſſe, ne imparati opprimantur, vt à Deo omnibus impendentibus malis liberentur. Nihil eſſe, quod à Deo aſſidua, & importuna quodam modo oratio impetrare non poſſit. Idem ſimili parabola ſupra docuerat c. 11. 5. eius, qui cum ad amicum media nocte veniſſet, vt tres ab eo mutuò peteret panes, propter importunas preces obtinuit.

Et non deficere.] G. καὶ μὴ ἐκκακεῖν. & non fatigari, id eſt non ceſſare ab oratione propter fatigationem, aut impetrandi deſperationem. Quod D. Paulus 1. Theſſal. 5. 17. clarius dicit, *ſine intermiſſione orate.* Quæ ſententia quomodo intelligenda eſſet, multi graues auctores magno ſtudio quæſiuerunt. Vulgares ſunt interpretationes duæ, quas affert Beda. Altera ſemper orandum, non quòd ſemper in oratione occupati eſſe poſſimus; ſed quòd ſemper aut orare, aut aliquid boni agere debeamus. Bene orare, qui bene agit. Altera, ſemper orare eum, & nunquam deficere, qui horis canonicis iuxta ritum Eccleſiaſticæ traditionis pſalmodiis, precibuſque conſuetis Dominum laudare & rogare non deſinit. Hoc eſſe, quod dicebat Dauid, *Benedicam Dominum in omni tempore, ſemper laus eius in ore meo.* Quas interpretationes duas & Strabus, & Euthy. ſecutus eſt. Paulo propiùs Lyranus ad ſenſum acceſſerat, ſed non eſt aſſecutus. Aduerbium *ſemper*, non continuationem temporis, ſed orationis inſtantiã congruis horis, vt Strabus, & Beda dixerant, ſignificare. Simpliciſſimus, & clariſſimus ſenſus eſt non quidẽ dies, ac noctes ſine vlla intermiſſione, quod omnino fieri nõ poteſt; non ſtatutis horis, etſi id Eccleſia piè ſancteq; facit, orandum eſſe; nam id quidem homines Eccleſiaſtici

Quomodo ſemper ſit orandum.

Pſal. 33. 2.

facere

facere debent, alij neceſſariò non debent; ſed cùm aliquid à Deo petimus non debere, ſi conſecuti non fuerimus, deſperare, & animum abijcere, hoc eſt deficere; ſed inſtare, pulſare, iterumque idem petere, donec ſaltem propter improbitatem obtineamus. Atque hoc ipſum eſt, quod D. Paulus dicit, *ſine intermiſſione*, Non enim ſignificat nunquam nos omnino debere ab oratione deſiſtere, quod fieri nullo modo poteſt. Nam vt edentes, bibenteſque orare poſſimus, quod non niſi valde perfecti faciunt; certè dormientes minimè poſſumus, & eſt neceſſarium ſanctiſſimo cuique aliquando dormire. Sed ſignificat non debere nos orationem deſperabundos omittere, ſi quod petimus, ſæpè orantes conſecuti non ſimus.

1. Theſſal. 5.17.

2. *Iudex quidam erat in quadam ciuitate.*] In iudice potiùs, quàm in alia perſona parabolam, vt opinor, poſuit, quo argumentum, quod in ea latet, maiorem vim haberet. Latet autem argumentum à minori ad maius, aut diſſimili, vt ait Aug. ſer. 36. de verbis Domini ſecundum Lucam, & lib. 2. qq. Euang. c. 45. Si homo ille iniquus nec Deum, nec homines metuens, tamen mulieri propter aſſiduas eius preces conceſſit, quod petebat, quanto magis Deus nobis concedet, ſi aſſiduè illum orauerimus? Quemadmodum alio loco dixit, *Si vos cum ſitis mali noſtis bona data dare filijs veſtris, quanto magis pater veſter de cœlo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?* c. 11. 13. Hoc vt concluderet, nulla aptior potuit eſſe perſona, quàm iudicis; cuius officium ipſum requirit, vt ſeuerus, & precibus inflexibilis ſit. *Non conſideres*, inquit, *perſonam pauperis nec honores vultum potentis, iuſtè iudica proximo tuo.* Leu. 19. 15. Si ergo homo & natura ſua crudelis, & officio inexorabilis, & moribus impius ſimul, & impudens, qui nec Deum, nec homines reuereretur, tamen flexus eſt precibus, quanto magis flectetur Deus natura clemens, officio pater, moribus benigniſſimus? Hac eadem de cauſa adiecit Chriſtus, *Qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur*, vt argumentum maiorem vim haberet, ſumptum ex homine, qui nec Dei, nec hominum metu flecti ad miſerationem poſſet. Sunt enim, qui quod Dei metu non faciunt, hominum reſpectu faciant; ſiue quod eos timeant, ſiue quod eis placere velint; & cum impij omnino ſint, videri pij. Perditiſſimus eſt, qui nec videri quidem bonus cupit. Magnum malum hypocriſis eſt, ſed hoc tamen habet boni, quòd bene adhuc de virtute, quam ſimulat, ſentire videatur. Multique contra hypocritas clamant, quos præſtaret hypocritas eſſe.

3. *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa.*] Viduam propoſuit, quia huiuſmodi perſona omnium iniurijs expoſita eſſe ſolet; & quia etſi bonum, atq; benignum iudicem magis, impium tamen, crudelem, & impudentem, qualem illum deſcripſerat, minus mouere poterat. Nam ſi Deum timuiſſet, viduam potiùs, quàm aliã minus miſerabilem perſonam adiuuiſſet; ſi homines, ſaltem vt pius, & benignus videretur iudex, viduæ ſuſcepiſſet patrocinium. Cum nec Deum, nec homines reuereretur, nullam perſonam minùs, quàm pauperem viduam, à qua nihil ſperandum, nihil timendum erat, iuuare poterat. Et tamen tandem propter aſſiduas preces iuuit.

Et veniebat ad eum dicens.] Veniebat quotidie, aut certè frequentiſſimè idque per longum tempus, vt ver. 4. declaratur, eſtque in primis ad ſententiam parabolæ neceſſarium; vt probetur ſemper nobis, id eſt donec, quod petimus impetremus, orandum eſſe, nunquam deſperatione deſiſtendum. Quòd autem vidua petit *Vindica me de aduerſario meo*, perinde eſt, ac ſi dicat, Tuere me ab iniuria, quam aduerſarius mihi facit. Non enim vindictam, ſed iuſtitiam petebat. Sed ipſa aliquando iuſtitia vindicta eſt, quæ quia non priuata, ſed

A publica fit auctoritate, caret culpa. Nec volebat docere Chriſtus debere nos à Deo inimicorum noſtrorum petere vindictam: ſed propterea vindictæ, & aduerſarij exemplum propoſuit, quia de perſecutionibus agebat quas diſcipuli paſſuri erant, docebatque ſi re, vt ſi aſſiduis Deum vrgerent precibus, eos tandem ſupra de perſecutoribus vindicta liberaret. Loquitur etiam accommodatè ad humanos mores. Solent enim homines ab alijs læſi quærere vindictam. Quemadmodum & animæ ſanctorum martyrum introducuntur vindictam petentes ſuorum perſecutorum. Apocal. 6. 10. *Vſquequo Domine ſanctus, & verus non iudicas, & non vindicas ſanguinem noſtrum de ijs, qui habitant in terra?* Non quòd animæ ſanctorum vindictam petant; ſed quòd
B petere homines ſoleant Eodemque modo intelligi poteſt ſicubi aliàs legimus viros ſanctos vindictam à Deo poſtulare.

Non ... bellum, ... vindictam petamus.

5. *Tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam.*] Non eſt hoc ita intelligendum, quaſi Deus nobis aliquando, ne illi moleſti ſimus, petita concedat. Nam nec moleſtia vlla affici poteſt; & nihil illi gratius eſt, quàm vt nos ipſi orando moleſti eſſe videamur. Sed ſignificat Chriſtus, quod iudex ille fecit, vt moleſtiam euitaret; id multo magis, vt miſericordiam exerceat, facturum eſſe Deum.

Ne in nouiſſimo veniens ſuggillet me.] Sic quidam hoc interpretantur, ne mihi pergat eſſe moleſta, ne tandem me obtundat, & quaſi verberibus flagellatum lividum
C reddat; viduæ enim verba verbera illi, quia moleſta erant, viſa fuiſſe. Hoc eſſe ὑπωπιάζῃ quod verbum Græcè eſt. Atque ita quidem Auguſtinus lib. 2. qq. Euang. cap. 45. & Beda videntur intellexiſſe. Sed obſtat planè, quod dicit, *in nouiſſimo*; cur enim timeret ne ſibi potius in nouiſſimo tempore, quàm toto tempore, quo perſeueraſſet, moleſta eſſet? Euthymius, quod Græcè eſt εἰς τέλος, non interpretatur *in nouiſſimo*, ſed in finem, id eſt ſemper, quo ſenſu quidam multos pſalmos εἰς τέλος in finem inſcribi putant. Quod paulo quidem magis videtur conuenire, vt ſenſus ſit ne perpetuò veniens perturbet me; id enim verbum etiam ſignificat. Suſpicor ego ad multarum gentium conſuetudinem alludi, qua iudices non perpetui, ſed ad certum tempus
D conſtitui ſolent; qui ab officio remoti accuſari ſolent, ſi quid cui fecerint iniuriæ, & à nouo iudice, ſi crimen probatum fuerit, condemnari. Hoc mihi videtur iudex ille quamuis nec Deum timeret, nec homines reuereretur, timuiſſe, ne forte in nouiſſimo εἰς τέλος, id eſt cum perfunctus eſſet officio, à vidua illa coram ſucceſſore ſuo accuſaretur, quod rogatus ab ea ſæpè, vt ipſi ius redderet, non reddidiſſet. Atque hoc eſt Latinè ſuggillare, id eſt accuſare, reprehendere, quo verbo Liuius vti ſolet, Græcè ὑπωπιάζειν affligere, perturbare; quaſi dicat, ne poſtquam magiſtratu abiero, negotium mihi faceſſat. Videtur alludere iudex ad præſentem moleſtiam, quam illi quotidie mulier exhibebat, quaſi dicat quia mihi nunc moleſta eſt, & ne poſtquam
E magiſtratu perfunctus fuero, multo mihi magis moleſta ſit, ſi me malè adminiſtrati officij, neglectæque reipublicæ accuſauerit. vindicabo illam. Cuius illa obiectio eſt, quomodo hoc timebat, qui nec timebat Deum, nec homines reuerebatur? Non propter Deum, aut homines, ſed propter ſe timebat, ne accuſatus condemnaretur. Hoc enim impiorum hominum ingenium eſt, vt, cum diuina omnia, humanaque contemnant, ſibi tamen maximè timeant. Quid iudex, quid vidua, quid aduerſarius ſignificet, opus non eſt diſputare. Iudex Deus eſt, non quidem ſimilitudine, ſed diſſimilitudine potiùs eum referens, vt ſupra ex Auguſtino, & Beda declarauimus. Vidua nos ſumus, & quiſquis perſecutionem iniuſtè patitur. Aduerſarius

Lib. 1. bell. Macedon. & alibi.

homines iniqui, qui iuſtos diuexant. Hæc ſimplicia ſunt, & ad ſenſum litteralem pertinent; alios ſenſus allegoricos ſi quis quærit, legat Auguſtinum ſermone. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & lib. 2. qq. Euangel. c. 45. Theophylum Antiochenum lib. 3. allegoriarum, Anaſtaſium q. 70.

6. Ait autem Dominus, Audite, quid iudex iniquitatis dicit.] Adiecit Dominus poſt parabolam concluſionem per epiphonema, quo maiorem ab auditoribus attentionem, animaduerſionemque poſtularet. *Audite*, id eſt attendite, conſiderate, *quid iudex iniquitatis dicat*. Heb. iudex iniquus, aut, cum iniquus eſſet. Et diſcite ex iudice illo iniquo, atque crudeli, quid benignus iudex Deus, ſi illum aſſiduè orauerítis, facturus ſit.

7. Deus autem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte?] Per interrogationem legendum eſt, quæ maiorem habet emphaſim, quàm ſi ſimpliciter dixiſſet Deum etiam vindictam facturum eſſe. Opponit autem exaggerando Deum iudici iniquitatis electos viduæ, clamorem precibus, dies ac noctes diebus ſingulis, quibus vidua illa ad iudicem adibat; iudex iniquus fecit vindictam viduæ, quam non nouerat, quam propter moleſtiam, quam ſibi exhibebat, etiam oderat; & Deus vindictam non faciet electis ſuis, id eſt filiis, quos elegit, quos genuit, quos amat? Ille fecit propter aſſiduas preces, Deus non faciet propter perpetuum dies, noctéſque clamorem? quo non qualeſcunque ſed vehementiſſimæ, ardentiſſimæ, & ex maximo dolore affectuque profectæ preces ſignificantur. *Quid*, inquit, *clamas ad me?* Exo. 14. 15. & *clamauerunt iuſti, & Dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.*

Pſal. 33. 18.

Et patientiam habebit in illis?] Similiter per interrogationem legendum eſt, & Deus patietur electos ſuos perpetuo ab iniquis hominibus affligi? quaſi dicat, minimè. Sic Eccleſ. cap. 35. 22. *Et Dominus non elongabit ſe, ſed iudicabit iuſtos, & faciet iudicium, & fortiſſimus non habebit in illis patientiam.* Noſter interpres legit καὶ μακροθυμεῖ, vt & Chryſoſtom. 3. de orat. Multo meliore ſenſu, quàm nunc legitur μακροθυμῶν patiens, quod Theophyl. & Euthym. exponunt, quamuis diu patiens fuerit, penitus contraria ſententia.

8. Dico vobis, quia citò faciet vindictam illorum] Electorum ſuorum, id eſt, illorum iniuriam ab iniuſtis hominibus acceptam citò vindicabit. Opponit citò, id eſt breue tempus multo tempori, poſt quod dixerat iudicem illum viduæ iniuriam vindicaſſe verſ. 4. tanquam dicat; Ille quidem iniquus iudex longo poſt tempore vindicauit ab iniuria viduam; Deus autem non tam diu expectabit. *Sed deſiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum audiuit auris tua* Pſal. 10. 17. *Erit*, inquit, *antequam clament, ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam.* Iſai. 65. 24.

Secundum Heb.

Veruntamen filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?] Non apparet quorſum hæc Chriſtus dicat. Placet mihi, ſi bene intelligatur, quod Auguſtin. ſerm. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & Beda hoc loco dicere videntur. Cum Chriſtus dixiſſet ſore, vt citò Deus electos ſuos liberaret, reddere nunc cauſam, quamobrem ſæpè non liberet, quia nimirum non ea fide, qua debent, Deum orant. Itaque cum venerit ad iudicium filius hominis, quo potiſſimum tempore electos ſuos liberaturus eſt, vix quos liberet, inueniet, quia vix fidem inueniet. Excuſat ergo Deum homines accuſat. Per Deum non ſtare, quo minus, qui ipſum orant liberentur; per homines ſtare qui non quanta debent, orant fide. Fides enim eſt, quæ orationem animat, & efficacem reddit. Fides, quæ quod petitur impetrat. *Si quis*, inquit, *veſtrum indiget ſapientia, poſtulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat, & dabitur ei. Poſtulet autem in fide nihil hæſitans, qui enim hæſitat ſimilis eſt fluctui maris, qui à vento mouetur & circumfertur.* Iacob. 1. 5. 6. Hoc eſt, quod Chriſtus iis, quibus ſanitatem, quam petebant, conceſſit, ſolet dicere. *Fides tua te ſaluum fecit*, ſupra 6. 7. 50. & 8. 48. & 17. 19. & infra v. 42. hoc ipſo capite, & Matt. 9. 22. & Mar. 5. 34. & 10. 52.

9. 10. Dixit autem & ad quoſdam, qui in ſe confidebant tanquam iuſti.] Hanc etiam parabolam. Auguſt. ſer. 36. De verbis Domini ſecundùm Lucam, & Beda in comment. & auctor Græcus, quem D. Thomas citare ſolet, ita cum ſuperioribus iungunt, vt cum de oratione Chriſtus egiſſet, docuiſſetque defectu fidei homines, quod orantes à Deo petunt, non impetrare; infidelitatis radicem ſuperbiam oſtendere voluerit; quæ plerunque orationis efficacitatem impedit. *Fides*, inquit Auguſtinus, *non eſt ſuperborum, ſed humilium.* Duos ergo orantes homines inducit, ſuperbum alterum, alterum humilem, illum damnatum, hunc iuſtificatum. Illum Phariſæum, hunc publicanum fuiſſe dicit, quòd Phariſæi ſuperbè de ſe ſentirent, iuſtóſque ſe eſſe exiſtimarent; (nam illos qui in ſe tanquam iuſti confidebant, quibuſque parabolam poſuit, Phariſæos fuiſſe credendum eſt) publicani autem publici peccatores habebantur, vt obſeruauit Euthymius. Debet enim parabola, vt ſæpè docuimus, quamuis ficta narratio ſit, vero ſimilis eſſe. Quanquam incertum eſt, ſitne iſta parabola, an hiſtoria. Tamen ſi parabola eſt, quod ego probabilius eſſe arbitror, & omnes auctores dicere videntur, eſt ficta ſimilis vero. Quod dicit aſcendiſſe in templum, nemo ignorat templum Ieroſolymitanum in edito fuiſſe loco. Quod autem ait, *vt orarent*, propterea dicit, quòd de oratione ageret, & qualis eſſe deberet, docere vellet; & quia ea aut ſola, aut præcipua hominibus cauſa erat, in templum aſcendendi.

11. Phariſæus ſtans.] Miror bonos etiam quoſdam interpretes exiſtimare Phariſæum illum recto oraſſe corpore, ipſo habitu ſuperbiam declarante. Nec enim credibile eſt, quod quidam putant, Iudæos ſtantes orare ſolitos, cùm nihil in ea re à Chriſtianis mutatũ ſciamus eſſe, & certum ſit ſemper Chriſtianos flexis genibus oraſſe Act. 7. 60. & 9. 40. & 20. 36. & 21. 5. quin & Iudæos ipſos ita ſemper oraſſe legimus. 3. Reg. 8. 54. 2. Paralip. 6. 12. Dan. 6. 10. Mich. 6. 6. Itaque omnes ferè qui à Chriſto aliquid poſtulabant, genua ante ipſum flectebant, quod eſt προσκυνεῖν, & γονυπετεῖν. Mat. 17. 14. Mar. 1. 40. Luc. 5. 8. & Chriſtus ipſe Iudaico vtique ritu flexis genibus orauit patrem Luc. 22. 41. ergo ſtare ſolam aliquando præſentiam, vt ſæpè diximus, aliquando quietem, aliquando audaciam & animi conſtantiam, & erectionem, aliquando exordiũ & inchoationem ſignificat, Hebraica præſertim phraſi. *Stent*, inquit, *& ſaluent te augures cæli, qui contemplabantur ſydera, & ſupputabant menſes, vt ex eis annunciarent ventura tibi.* Iſai. 47. 13. id eſt oſtendant ſe, conſiſtant in acie corã me interriti. Et Pſal. 105. 23. *Si non Moyſes electus eius ſtetiſſet in confractione in conſpectu eius*, id eſt niſi interrito ſe animo Deo oppoſuiſſet. Et ibidem v. 30. *Stetit Phinees, & placauit & ceſſauit quaſſatio.* Hanc vim hoc etiam loco habet. Niſi quod duobus proximis exemplis audaciam ex charitate, hic ex ſuperbia profectam ſignificat. Stetiſſe enim in templo Phariſæus ille dicitur quaſi ſuperbè, & arroganter de propria iuſtitia cum Deo diſſerens, quaſi Deum non timens, quaſi ad certamen, & iudiciũ quodammodo prouocans. Contrariam vim habet paulo infra ver. 13. cum publicanus à longè ſtetiſſe dicitur. Ille enim timidam quandam quietem indicat, qua ſe publicanus continebat, nec audebat propiùs arcam Dei accedere, aut ſe commouere, & *nec oculos ad cœlũ leuare*.

Iudæi an ſtantes orarent.

Stare Hebraica phraſi quid ſignif.

Hæc apud ſe orabat.] Nihil minùs, quã oratio videtur eſſe, quæ ſequitur, quo ergo modo Chriſtus oraſſe eum

dicit?

dicit? Duplex reſponſio, aut orationis nomine etiam diuinas laudes, & gratiarum actiones intelligi, quemadmodum & Dauid cum ſuos canebat pſalmos, orare dicebatur; & nunc Eccleſiam cum eos recitat, orare dicimus: aut Euangeliſtam noluiſſe dicere verè eum orauiſſe, ſed loco orationis, qua vti eum oportebat, ſuas commemoraſſe laudes. Quemadmodum ſi remiges in maxima tempeſtate Deum, ſanctoſq; omnes nefandis vocibus blaſphemantes, orare Deum dicas, quia quo loco, quo tempore orare eos maximè oportebat, pro oratione blaſphemias in Deum iactant.

Deus gratias ago tibi, quia non ſum ſicut cæteri hominũ.] Non dubium quin Chriſtus ſuperbiam in his verbis magnam eſſe indicet; ſed qua in re ea conſiſtat, incertum. Nec enim gratias Deo agere ſuperbia videtur eſſe, nec ſuas etiam, modò non tibi, ſed Deo tribuas, agnoſcere virtutes, præſertim ſi ob eas à Deo acceptas gratias illi agas. Quod Phariſæus ille faciebat. Omnia tamen quæ Phariſæus dicit ſuperbiam ſpirant. Nam vt fingamus eum quas in ſe prædicauit virtutes habuiſſe, magnæ fuit ſuperbiæ cæteros ſine diſcrimine homines tanquam peccatores ſibi tanquam iuſto poſtponere. Quæ vna eſt ſpecies ſuperbiæ, ex quatuor, quas hic Beda, & Greg. lib. 23. in Iob c. 7. commemorant, & tanto quidem aliis peior, quanto & ſtultior ſibi, & aliis iniurioſior eſt ſingularem ſe putare, & cæteris præſtare omnibus. *Diceret ſaltem*, inquit Aug. ſer. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, *ſicut multi homines. Quid eſt cæteri homines, niſi omnes præter ipſum? Ego, inquit, iuſtus ſum, cæteri peccatores.* Secunda ſpecies ſuperbiæ fuit, quòd ſolas virtutes ſuas commemorauerit, de vitiis, quibus vtique non carebat, nullam mentionem fecerit. Tanquam ſi æger non quid morbi, ſed quid ſanitatis habeat, medico exponat. Hoc ſuperbiæ genus Gregorius hom. 7. in Ezechielem in illo notauit. Tertia eſt, quod eas fortaſſe virtutes iactauerit, quas non habebat, quemadmodum eiuſmodi fatuis hominibus ſolet accidere, qui dum neglectis aut diſſimulatis vitiis, ſolas in ſe virtutes conſiderant, eas ſibi, etiam quas re ipſa non habent, habere videantur. Quarta quòd Deo ſimulatè gratias egiſſe credendum ſit; ita enim loquitur, ita tota ſibi oratione placet, vt minimè obſcurũ ſit, cum ſibi eas virtutes attribuiſſet, quaſi ſua illas diligentia eſſet conſecutus, nec Deo gratias egiſſe, vt gratias illi ageret, ſed vt ſe laudaret. Sibi ergo, non Deo gratias agebat. Hoc aliud ſuperbiæ artificium eſt, ſæpè vt nos laudemus, gratias Deo agimus, Deum laudo, quòd nunquam hoc, nunquam illud fecerim; quòd ſemper hoc, ſemper illud fecerim. Quinta fuit, quòd tanto ſtudio & aliorum vitia, & virtutes ſuas enumerauerit. Non eſt tam ingenioſa, & ſubtilis humilitas: nec aliorum vitia, nec virtutes ſuas videt. *Raptores*, inquit, *iniuſti, adulteri.* Quàm diſertus aliorum accuſator, quàm facundus laudator ſui. Maxima quæq; peccata nominauit, quibus cæteros omnes homines præter ſe oneratos eſſe dicit. Hoc enim nomina illa ſignificant, *raptores, iniuſti, adulteri*, non eos qui ſemel, aut iterum rapuerint, iniuſtitiam vel ... erint, adulterium patrauerint; ſed qui id ſolent facere quàm frequentiſſimè.

Velut etiam hic publicanus.] De proximo, vt virtutes ſuas probet, ſumit exemplum, ne forte Deus ita eſſe neget. Oſtendit ... publicanum publicum peccatorẽ. ... quantum inter ſe, & illum interſit. Deum iubet aduertere. *Ego ſolus ſum*, inquit Aug. ſer. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, *iſte de cæteris eſt. Non ſum*, *inquit talis ... iſte per iuſtitias meas, quibus iniquus non ſum. Quid rogauerit Deum, quære in verbis eius, & nihil inuenies. Aſcendit orare, noluit Deum rogare, ſed ſe laudare. Parum eſt non Deum rogare, ſed ſe laudare, inſuper & roganti inſultare.*

12 Ieiuno bis in ſabbato, decimas do omnium, quæ poſſideo.] Memorauit prius vitia, quæ non habebat, memorat nunc virtutes, quas habet, ait Theophyl. quia primum eſt diſcedere à malo, ſecundum facere bonum. Recenſet autem virtutes duas, eas quæ à Phariſæis maximo in pretio habebantur, quibusque ſe cæteris hominibus antecellere gloriabantur, ieiunium, & decimarum ſolutionem, vt apparet Matth. 9. 14. & 23. 23. Nam ex illis locis & frequenter ieiunaſſe, & mentam, & cyminum, reſque alias minutiſſimas decimaſſe conſtat, quod cæteri homines facere non ſolebant. Quibus autem diebus ieiunauerint, incertum; Nam quòd Theophylactus tradit ſecundo, & quinto hebdomadis die ieiunare ſolitos, non alio argumento, quàm ſua auctoritate probat; quæ hac in re haud ſcio quantum ponderis habere debeat.

13. Et publicanus à longè ſtans.] Particulam καὶ, &, pro aduerſatiua poſitam puto ex Hebræorum idiomate, quibus ו, & coniunctiua, & aduerſatiua eſt: Publicanus autem à longè ſtans. Quam vim hoc loco ſtandi verbum habeat. ver. 11. docuimus. A longè autem ſtetiſſe publicanus dicitur, quaſi non auſus fuerit in templum ingredi, aut certè verſus arcam accedere: ſed aut in ipſo templi veſtibulo, aut in prima atrij populi parte conſtiterit, indignum ſe tam religioſo iudicans loco. Exprimit peccatoris humilitatem, nullum in ſe meritum agnoſcentis.

Nolebat nec oculos ad cælum leuare.] Nolebat, poſitum videtur pro non audebat. Meliùs enim conuenit, & haud dubium quin ideo noluerit, quia non audebat. Quod ait *nec oculos*, indicat multo minùs auſum fuiſſe maiora facere. Quid autem maius auſum non fuiſſe innuet, incertum. Qui putant cæteras corporis partes intelligi, præſertim manus, quas ſolemus in cœlum orantes leuare; quaſi dicat, non ſolum erecto corpore eſſe non audebat, quo habitu Phariſæum oraſſe putãt, aut manus in cœlum tollere, ſed ne leuare quidem oculos; non ſatis opinionem mihi ſuam probant. Potiùs ad iactantiam illam Phariſæi, quam paulo ante deſcripſerat, referendum hoc eſſe arbitror; tanquam dicat, non ſolùm nihil de ſe laudabile, vt Phariſæus fecerat, prædicabat; ſed ne oculos quidem, quos pudor illi, ac reuerentia diuinæ maieſtatis in terram defixerat, audebat tollere. Cœlum puto hic Deum appellari Hebræorum more, vt ſupra c. 15. 13. 21. *Pater peccaui in cælum, & coram te.* Qui enim in templo orabant, non in cœlum, ſed in arcam, vbi Deum ſibi repræſentabant, oculos attollebant. Quod ipſum publicanus ille facere non audebat.

Sed percutiebat pectus ſuum.] Quaſi conſcientiam ſuam ſua manu verberans, & pœnas de ea ſponte ſua ſumens. Docuit natura ipſa pœnitentes id facere. Itaque & inter Iudæos primùm, deinde inter Chriſtianos id fuit vſitatum, vt apparet infra cap. 23. 48. Adeoque aſſueti Chriſtiani erant, cùm confitebantur peccata ſua, pectori tundendo, vt ſimul atque verbum ipſum, Confiteor, audirent, pectora manu pulſarent. Adſcribam locum Auguſtini ſingularem, ex ſerm. 8. de verbis Domini ſecundum Matthæum, *Sanctum*, inquit, *Euangelium, cum legeretur, audiuimus exultaſſe Dominum Ieſum in ſpiritu, & dixiſſe, Confiteor tibi pater Domine cæli, & terræ, quia abſcondiſti hæc à ſapientibus, & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis. Hucuſque interim verba Domini ſi diligenter, ſi, quod primum eſt, piè conſideremus, inuenimus primitus non ſemper, cùm in ſcripturis legimus confeſſionem, debere nos intelligere vocem peccatoris. Maximè autem hoc dicendum fuit, & hinc admonenda caritas veſtra, quia mox, vt hoc verbum ſonuit lectoris, ſecutus eſt etiam ſonus tunſionis pectoris veſtri, audito ſcilicet, quod Dominus ait, Confiteor tibi pater. In hoc ipſo quod ſonuit, Confiteor, pe-*

Varie in Phariſæo ſuperbia ſpirat.

Hebræorũ idiomate coniunctiua pro aduerſatiua.

Cœlum ſæpe pro Deo ponitur.

Chriſtiani olim confitentes pectora tundere ſolebant. Mat. 11. 25.

ſtora veſtra tutudiſtis. Tundere autem pectus quid eſt, niſi arguere, quod latet in pectore, & euidenti pulſu occultum caſtigare peccatum? Quare hoc feciſtis, niſi quia audiſtis, Confiteor tibi pater. Confiteor, audiſtis; qui confitetur, non attendiſtis.

Dicens; Deus propitius eſto mihi peccatori.] Paucis vtitur peccator verbis; altero ſe peccatorem confitetur, altero veniam petit. Hoc eſt quod alibi Chriſtus docet, *Cum oratis nolite multum loqui, ſicut Ethnici faciunt; putant enim quod in multiloquio ſuo exaudiantur*, Matthæi 6.7. Satis apud Deum loquitur, latiſque apud eum diſertè cauſam ſuam agit, qui ſe humiliter peccatorem agnoſcit.

14. *Amen dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo.*] Id eſt, venerat in templum iniuſtior, rediit domum iuſtior Phariſæo. Hic verus eſt ſenſus. Itaque non ſignificatur quidem hoc loco aut publicanum verè iuſtificatum fuiſſe, aut verè damnatum Phariſæum, quanquam ita Euthymius intelligit; quaſi ſenſus ſit, *deſcendit hic iuſtificatus ab illo*, id eſt, hic iuſtificatus, non ille: ſed ſignificatur iuſtiorem à Deo, quàm Phariſæum fuiſſe iudicatum. Nota enim eſt phraſis Hebraica. *Iuſtificaſti ſorores tuas in omnibus abominationibus tuis, quas operata es*, Ezechiel. 16.51. id eſt iuſtiores, quàm te eſſe declaraſti, quamuis nec tu, nec illæ ſtis iuſtæ. Hic, inquam, eſt ſenſus; etſi credendum eſt & verè iuſtificatum publicanum, & verè damnatum fuiſſe Phariſæum, ſi hiſtoria non parabola fuit: quia nec potuit non iuſtificari humilitas tanta, nec tanta ſuperbia non damnari. Poteſt autem quod dicit *ab illo*, duobus modis intelligi, aut ita vt præpoſitio *ab* perſonam agentem declaret, aut ita vt ſolam ſignificet comparationem, vt apud Hebræos, מִן. Priori modo ſi intelligatur, ſenſus erit Phariſæum illum adeo ſe cum Deo elate, arroganterque geſſiſſe, vt publicanum, quamuis publicum peccatorem iuſtificauerit, id eſt iuſtiorem ſe eſſe declarauerit, cùm ſe tam modeſtè, & modicè geſſerit. Si poſteriori, publicanum non quidem a Phariſæo, ſed à Deo præ Phariſæo fuiſſe iuſtificatum; ſententia vtroque modo eadem eſt, phraſis tantum diuerſa. Quæ ſequuntur vſque ad finem capitis apud Matthæum, & Marcum in locis ad marginem indicatis explicauimus.

Hebraica phraſis explicata.

CAPVT XIX.

1. ET ingreſſus perambulabat Iericho. 2. Et ecce vir nomine Zachæus: & hic princeps erat publica-
norum, & ipſe diues: 3. & quærebat videre Ieſum, quis eſſet: & non poterat præ turba, quia ſta-
tura puſillus erat. 4. Et præcurrens aſcendit in arborem ſycomorum vt videret eum: quia inde
erat tranſiturus. 5. Et cum veniſſet ad locum, ſuſpiciens Ieſus vidit illum, & dixit ad eum: Za-
chæe feſtinans deſcende: quia hodie in domo tua oportet me manere. 6. Et feſtinans deſcendit, & excepit illum
gaudens. 7. Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes quod ad hominem peccatorem diuertiſſet. 8. Stans
autem Zachæus, dixit ad Dominum: Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & ſi quid ali-
quem defraudaui, reddo quadruplum. 9. Ait Ieſus ad eum: Quia hodie ſalus domui huic facta eſt: eo quod & ipſe
Matth. 18. b. 11. filius ſit Abrahæ. 10. Venit enim Filius hominis quærere, & ſaluum facere quod perierat. 11. Hæc illis audien-
tibus adiiciens, dixit parabolam, eo quod eſſet prope Ieruſalem: & quia exiſtimarent quod confeſtim regnum
Matth. 25. b. 13. Dei manifeſtaretur. 12. Dixit ergo: Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere ſibi regnum,
& reuerti. 13. Vocatis autem decem ſeruis ſuis, dedit eis decem mnas, & ait ad illos: Negotiamini dum venio. 14.
Ciues autem eius oderant eum: & miſerunt legationem poſt illum, dicentes: Nolumus hunc regnare ſuper nos.
15 Et factum eſt vt rediret accepto regno: & iuſſit vocari ſeruos, quibus dedit pecuniam, vt ſciret quantum
quiſque negotiatus eſſet. 16. Venit autem primus dicens: Domine, mna tua decem mnas acquiſiuit. 17. Et ait illi:
Euge bone ſerue, quia in modico fuiſti fidelis, eris poteſtatem habens ſuper decem ciuitates. 18. Et alter venit, di-
cens: Domine, mna tua fecit quinque mnas 19. Et huic ait: Et tu eſto ſuper quinque ciuitates. 20. Et alter venit,
dicens: Domine, ecce mna tua, quam habui repoſitam in ſudario: 21 timui enim te, quia homo auſterus es: tollis
quod non poſuiſti, & metis quod non ſeminaſti. 22. Dicit ei: De ore tuo te iudico ſerue nequam: ſciebas quod ego
homo auſterus ſum, tollens quod non poſui, & metens quod non ſeminaui: 23. & quare non dediſti pecuniam
meam ad menſam, vt ego veniens cum vſuris vtique exegiſſem illam? 24. Et aſtantibus dixit: Auferte ab illo
Sup. 8. c. 18 Matthæi 13 b. 12. & 25 c. 29. Mar. 4. c. 25. mnam, & date illi, qui decem mnas habet. 25. Et dixerunt ei: Domine, habet decem mnas. 26 Dico autem vo-
bis, quia omni habenti dabitur, & abundabit: ab eo autem, qui non habet, & quod habet auferetur ab eo. 27.
Veruntamen inimicos meos illos, qui noluerunt me regnare ſuper ſe, adducite huc: & interficite ante me. 28.
Et his dictis, præcedebat aſcendens Ieroſolymam. 29. Et factum eſt, cum appropinquaſſet ad Bethphage, &
Matthæi 21 a. 1. Mar. 11. a. 1 Bethaniam ad montem, qui vocatur Oliueti, miſit duos diſcipulos ſuos, 30. dicens: Ite in Caſtellum, quod contra
eſt: in quod introeuntes, inuenietis pullum aſinæ alligatum, cui nemo vnquam hominum ſedit: ſoluite illum, &
adducite. 31. Et ſi quis vos interrogauerit: Quare ſoluitis? ſic dicetis ei: Quia Dominus operam eius deſiderat.
32. Abierunt autem qui miſſi erant: & inuenerunt, ſicut dixit illis, ſtantem pullum. 33 Soluentibus autem
illis pullum, dixerunt domini eius ad illos: Quid ſoluitis pullum? 34. At illi dixerunt: Quia Dominus eum ne-
Ioan 12. b. 14. ceſſarium habet. 35. Et duxerunt illum ad Ieſum. Et iactantes veſtimenta ſua ſupra pullum, impoſuerunt Ieſum.
36 Euntе autem illo, ſubſternebant veſtimenta ſua in via. 37. Et cum appropinquaret iam ad deſcenſum Mon-
tis oliueti, cœperunt omnes turbæ diſcipulorum gaudentes laudare Deum voce magna ſuper omnibus, quas vi-
derant, virtutibus, 38. dicentes: Benedictus, qui venit rex in nomine Domini, pax in cælo, & gloria in excel-
ſis. 39. Et quidam Phariſæorum de turbis dixerunt ad illum: Magiſter, increpa diſcipulos tuos. 40. Quibus
ipſe ait: Dico vobis, quia ſi hi tacuerint, lapides clamabunt 41. Et vt appropinquauit, videns ciuitatem fleuit
ſuper illam, dicens: 42 Quia ſi cognouiſſes & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi, nunc autem abſ-
condita ſunt ab oculis tuis. 43. Quia venient dies in te: & circumdabunt te inimici tui vallo, & circumdabunt
Matt. 24. a. 2. te: & coanguſtabunt te vndique: 44. & ad terram proſternent te, & filios tuos, qui in te ſunt, & non relin-

quent in te lapidem ſuper lapidem: eo quod non cognoueris tempus viſitationis tuæ. 45. *Et ingreſſus in templum cœpit eiicere vendentes in illo, & ementes,* 46. *dicens illis: Scriptum eſt: Quia domus mea domus orationis eſt. Vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum.* 47. *Et erat docens quotidie in templo. Principes autem ſacerdotum, & Scribæ, & Principes plebis quærebant illum perdere:* 48. *& non inueniebant quid facerent illi. Omnis enim populus ſuſpenſus erat, audiens illum.*

Mar. 15 a. 2. Inf. 21. b. 6. Matthæi 21. b. 12. Marci 11. b. 17. Iſai. 56. c. 7. Ier. 7. b. 11.

IN CAPVT XIX.

1. ET *ingreſſus.*] In vrbem ſcilicet ipſam Iericho, ad quam appropinquaſſe dixerat cap. ſuperiore v. 35. Tendebat enim Chriſtus, cum hoc accidit, Ieroſolymam, vt pateretur, quemadmodum conſtat ex Marco c. 10. 32. De vrbe autem Iericho, quæ ſitu neceſſaria eſſe iudicauimus, apud Matthæum diximus c. 20. 29. Erat enim in via à Iordane Ieroſolymam euntibus.

Perambulabat Iericho.] Luſtrabat vrbem, animas nimirum perditas quærens, vt ſolent medici ægrotorum obire domos. Nec operam perdidit. Zachæum enim ægrotum inuenit, ſanum reliquit. Ex hoc loco perſpicuum eſt non ſeruaſſe Lucam in hac præſertim hiſtoria ordinem temporum. Nam miraculum illud curati cœci, quod ſuperiore capite narrauit vers. 35. factum fuit, poſtquam ab Iericho fuiſſet egreſſus, vt ex Matth. cap. 20. 29. & ex Marco cap. 10. 46. manifeſtum eſt. nunc verò redit ad commemorandum id, quod in ipſa acciderat vrbe; cur id fecerit apud Matthæum expoſuimus.

2. *Et ecce vir.*] Quaſi dicat, quærebat, quos ſanaret, & ecce illi ægrotus occurrit.

Nomine Zachæus, & hic princeps erat publicanorum, & ipſe diues.] Tribus rebus hominem Euangeliſta deſcribit nomine, officio, diuitiis. partim vt plus fidei eſſet hiſtoriæ; partim vt doceret etiam homines diuites, nec publicanos modò, ſed principes etiam publicanorum in Chriſtum credidiſſe, ab eoque fuiſſe ſaluatos. Tum etiam vt indicaret, quamobrem Chriſtus poſtea dixiſſet ver. 10. *Venit enim filius hominis quærere, & ſaluum facere, quod perierat.* Maximè enim publicani periiſſe credebantur. Et eſt ſimile vero Scribas, & Phariſæos ſuo more murmuraſſe, quòd ad publicanum, & hominem publicè habitum peccatorem Chriſtus diuertiſſet, vt Matth. 9. 11. 12 & 11. 19. Quod dicit, *& ipſe diues*, videtur Hebraiſmus eſſe, καὶ αὐτὸς ἦν πλούσιος, qui Latinè reſolueretur, Princeps publicanorum, iſque diues, vt qui & diues erat. Auget enim orationem. Omnes publicani diuites eſſe ſolebant, ille inter publicanos ipſos ditiſſimus erat, propterea que eorum princeps. Nam inter eos, qui ſolas quærunt diuitias, qui iis maximè abundant, principes ſunt. Hoc etiam pertinet, vt intelligatur, quantæ eius fuerint eleemoſynæ, cum inter locupletes locupletiſſimus eſſet, & dimidiam bonorum ſuorum partem pauperibus erogauerit v. 8.

3. *Et quærebat videre Ieſum, quis eſſet.*] Quis eſſet eorum, quos in conferta, & confuſa videbat turba. *Quærebat* dixit, pro volebat, aut conabatur Græco idiomate, ἐζήτει ἰδεῖν. Conabatur autem videre commotus fama ſanctitatis, & miraculorum eius, quæ longè, lateque peruagabatur.

Et non poterat præ turba, quia ſtatura puſillus erat.] Senſus eſt facilis, poteſtque ſicut ad mores trahi, omnes homines ad Chriſtum Zachæi ſunt, parui ſunt, videre eum præ turba non poſſunt; quia nemo poteſt venire ad eum, niſi pater eius traxerit illum, niſi fide in arborem ſycomoram aſcendat, niſi in crucem credat, *Iudæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam.* Turba itaque huius mundi impedit nos, quo minùs Chriſtum dignoſcamus, relinquenda, calcanda nobis ad maiorem virtutē aſcendentibus turba eſt, de alto Chriſtus videndus. *Nemo poteſt*, inquit Ambr. *Ieſum videre conſtitutus in terra.* Sed hæc à noſtro inſtituto aliena ſunt, & meliora apud Auguſtinum ſer. 8. de verbis Apoſtoli, & ſer. 119. de tempore, & apud Greg lib. 27. Mor. c. 26. & apud Ambroſium, & Bedam in huius loci cõmentariis, & apud Theophilum Antiochenum lib. allegor. ſi facilè lector inueniet.

Ioan. 6. 44
1. Cor. 1. 23

Et præcurrens aſcendit in arborem ſycomorum, vt videret eum.] Currens ante eum, qua tranſiturus erat, vt antequã accederet, ſpatium haberet in arborem, quam in via eſſe ſciebat, aſcendendi. Sycomorus, aut ſycomorum, quæ arbor ſit, non magni operæpretij eſt ſcire velle. Plinius Ægyptiam ficum vocat, hiſq. deſcribit verbis; *Ante omnia ficus ob id Ægyptia cognominata, arbor moro ſimilis folio, magnitudine, aſpectu. Pomum fert non ramis, ſed caudice ipſo: itaq. ipſum ficus eſt prædulcis, ſine granis interioribus, perquam fœcundo prouentu, ſcalpendo tamẽ ferreis vnguibus, aliter non matureſcit.* Eſſe autem eandẽ arborem ſycomorum, & ficum Ægyptiam non ſolùm ex Dioſcoride magno in re tali auctore, ſed etiam ex Auguſt. ſer. 8. de verbis Apoſtoli perſpicuũ eſt, qui & ſycomorũ quaſi fatuam ficum dictã eſſe docet, & in Africa quidem raram, in Iudæa admodum fuiſſe frequentẽ.

Sycomorus quænam ſit arbor
Lib. 13. c. 7.

Quia inde erat tranſiturus.] G. ὅτι ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι, quia illac erat tranſiturus.

5. *Zachæe feſtinans deſcende, quia hodie in domo tua oportet me manere.*] *Magnũ beneficium*, inquit Auguſt ſer. 8. de verbis Apoſtoli, *ille arbitrabatur Chriſtum videre. Qui magnum, & ineffabile beneficium putabat tranſeuntem videre, ſubitò meruit in domo habere. Infunditur gratia, operatur fides per dilectionem, ſuſcipitur Chriſtus in domũ, qui iam habitabat in corde.* Apertè mihi ex hoc loco confirmari videtur, quod Theologi docent, facienti quod in ſe eſt Deum gratiam non denegare, poſſeq. hominẽ ſeſe aliquo modo ad gratiam diſponere. Nec enim dubiũ eſt, quin propterea Chriſtus Zachæũ vocauerit, quia & cor eius perſpectum habebat, & quia viderat, quàm ſingulari vſus fuiſſet diligẽtia, vt vel ſe videret. Accepit plus quã ſperabat, qui quod potuit fecit. Si ſequẽtes ſe Chriſtus iuuat, quanto magis iuuabit præcurrentes. Quod feſtinare iubet, ad magnitudinẽ pertinet beneficij. Bis dat qui citò dat; ter qui beneficium non petenti, non ſperanti offert; quater, qui eum exhortatur, quaſi eius agens cauſam, vt diligens ſit in accipiendo. Videtur etiam alludere voluiſſe Chriſtus ad feſtinationem illam, qua Zachæus præcurrens in arborem aſcenderat. Tanquam ſi dicat, quemadmodum feſtinaſti, vt aſcenderes, feſtina, vt deſcendas, & me recipias. Hoc eſt prout te ad gratiam meam diſpoſuiſti, ita eam recipias.

Hominem poſſe ad gratiam ſe diſponere.

6. *Et feſtinans deſcendit, & excepit illum gaudens.*] Fecit quod Chriſtus iuſſerat, eodemque modo, quo iuſſerat. Iuſſus enim erat vt feſtinanter deſcenderet, feſtinanterq. deſcendit. Hoc nimirum eſt diuinæ reſpondere gratiæ, confeſtim vocantem ſequi; non moras nectere, non villam, non iuga boum empta, non vxorem ductam excuſare, non ad renunciandum iis, qui domi ſunt, non ad ſepeliendum patrem velle reuerti. *Nemo mittens manum ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus eſt regno Dei.* Feſtinet, qui vocatur, caueat, ne terribilem illã vocem audiat, *Vocaui, & renuiſtis, extendi manum meã & non fuit, qui aſpiceret, ego quoque in interitu veſtro ridebo.*

Sup. c. 14. d. 19. 20. & cap. 9. 59. 61.
Prouerb. 1. 24. 26.

Recte hoc Theophylactus aduertit. Qui alteros A quærit auctores, legat eos, quos ver. 2. indicauimus.

Zachæus an fuerit Gentilis.

7. *Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes, quòd ad hominem peccatorem diuertiſſet.*] Putant Cyprian. lib. 2. epiſt. 3. & in lib. de opere, & eleemoſynis, & Tertul. lib. 4. contra Marc. & Chryſoſt. in hom. de Zachæo, Beda, idemque videtur Ambroſius exiſtimaſſe, Zachæum hominem fuiſſe Gentilem, ideoque Iudæos murmuraſſe, quòd ad illum diuertiſſet, quòd Iudæis non liceret in domos ingredi Gentilium, multo minus cibum cum illis ſumere. Nam & cum Petro Iudæos diſceptaſſe legimus, quòd *ad viros præputium habentes introiſſet*, & cum illis menſam communicaſſet Actor. 11. 2. 3. & quidem etſi noua videtur opinio, probabilis tamen eſt. Nam & publicanorum officium etſi Iudæi etiam, vt Matthæus, exercebant, magis tamen proprium Gentilium videbatur. Odioſum enim apud Iudæos erat tributum ab ipſis Imperatoris exigere. Et ſolebant Iudæi Gentiles omnes peccatores appellare, & nomine peccatorum Gentiles intelligere, vt cum Chriſtus dicit ſe *in manus peccatorum* eſſe tradendum Matth. 26. 45. Mar. 14. 41. Luc. 24. 7. Animaduertimus etiam Zachæum, cum bona opera, quæ faciebat, recenſebat, nihil legale recenſuiſſe, non decimas, non ieiunia, quemadmodum ille fecerat Phariſæus c. 18. 12. ſed reſtitutionem rerum malè partarum, & eleemoſynas in pauperes, quas Centurio etiam ille Cornelius faciebat, homo Gentilis Act. 10. 2. 4. & quod Chriſtus dicit ver. 9. *Hodie ſalus domui huic facta eſt, eo quod & ipſe filius ſit Abrahæ.* C quod impedire hanc ſententiam videtur, maximè iuuat. Si enim fuiſſet ex genere Abraham ſicut Iudæi cæteri omnes, non dixiſſet, *eo quod & ipſe.* Quid eſt, *& ipſe*, niſi etiam ipſe, quamuis carne filius Abrahæ non ſit, ſpiritu eſt. *Non enim omnes qui ex Iſrael ſunt, hi ſunt Iſraelitæ; neque qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij, ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen; id eſt non qui filij carnis, hi filij Dei; ſed qui filij ſunt promiſſionis, æſtimantur in ſemine* Roman. 9. 6. 7.

Peccatores dicti Gentiles.

8 Probabilem tamen opinionem eſſe dico, nó certam. Nam publicani omnes, quamuis Iudæi eſſent, pro publicis peccatoribus habebantur, & cum in domum Matthæi & aliorum publicanorum, Iudæi tamen diuertiſſet, ſimiliter Phariſæi murmurabant, ſupra c. 5. 30. & Matt. 9. 11. Qui fuerint illi qui hoc loco dicuntur murmuraſſe, incertum eſt. Nam quòd Euangeliſta omnes murmuraſſe dicit, nemo dubitat per ſynecdochen intelligendum, qua omnes murmuraſſe dicuntur, quia magna pars murmurauit. Hæreticorum interpres ſeu per Chriſti diſcipulos iniquus ipſos etiam murmuraſſe fortaſſe putat. Sed id procul omni dubio eſſe debet, qui murmurarunt, non fuiſſe diſcipulos, cum meliora de Chriſto cogitarent, & viſuram didiciſſent, quod ille conſilio ad peccatores diuertere ſoleret. Fuerunt igitur eius hoſtes, &, vt credibile eſt, præſertim Phariſæi, qui pro magno habebant ſcelere cum peccatoribus conſuetudinem habere, dicentes, *Longe recede a me, non tanges me, quoniam mundus ſum*, idq; frequenter obiiciebant Chriſto ſupra cap. 5. 30. & c. 7. 39. E

Caluinus in Harmonia.

Iſai 65. 5. apud Auguſt. hom. homilia 50. Iſa 52.

8. *Stans autem Zachæus.*] Quid ſit ſtare ſupra in cap. ver. 11. docuimus. Hic alium habet vſum, nempe aliquid eloqui, erumpere ad loquendum de repente vt cap. 18. 40. *Qui ſtetit, & ait*, id eſt, quæ exorta eſt ita loqui. Nam quod quidam reuerentiæ cauſa ſtetiſſe dicunt, vt cum Chriſto non ſedens, ſed rectus loqueretur, probabile non puto.

Ecce dimidium bonorum meorum Domine do pauperibus: & ſi quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.] Quod dicit *ecce*, attentionem Chriſti exigit, & oſtentationem quandam benefactorum videtur præ ſe ferre, ſi de re præterita; vel certam, promptamque voluntatem id faciendi, ſi de futura interpretemur. De quo paulo poſt dicturi ſumus. Cæterum quæ eſſe videtur oſtentatio, non eſt, ſed explicatio vitæ præteritæ coram magiſtro, vt iudicaret, ecquid ſibi de ea vitæ ratione mutandum eſſet. Quod dicit *do.* &, *reddo*, aliqui ita interpretantur, quaſi antequam ad ipſum Chriſtus veniſſet, ſolitus fuiſſet dimidiam bonorum ſuorum partem pauperibus dare, &, ſi quid quem defraudaſſet, quadruplum reddere. In qua certe ſententia Cyprianus eſt lib. 2. epiſt. 3. & lib. de opere, & eleemoſynis. Alij contra præſentia pro futuris poſita, ſenſumque eſſe, *Ecce dimidium bonorum meorum do pauperibus*, id eſt paratus ſum in poſterum dare, ecce offero, *& ſi quid aliquem defraudaui*, paratus ſum quadruplum reddere. Quia id ante facere non ſoleret, in poſterum autem facere conſtituerit. B Multos hæc ſententia, & graues habet auctores, Iren. lib. 4. c. 26. Tertull. lib. 4. contra Marcionem, Chryſoſt. in hom. de Zachæo, Ambroſ. Bedam, Theophyl. & Euthym. in comment. Fulgentium in epiſtola ad Gallam. Hoc probabilius, & quia plures auctores dicunt; & quia Chriſtus videtur ſignificare, cum dicit ver. 9. *Hodie ſalus domui huic facta eſt*, quaſi non ante Zachæus fuiſſet iuſtificatus, fuiſſet autem ſi ea opera, propter quæ tunc iuſtificatus eſt, ante feciſſet. Sunt qui putent Zachæum omnibus relictis bonis ſecutum Chriſtum, eiusque factum eſſe diſcipulum, quod minime obſcurè Fulgentius ſcribit, obſcuriùs indicant Chryſoſt. & Auguſtinus. Cur ergo non omnia omnino bona ſua pauperibus dedit? Reſpondent Auguſt. & Chryſoſt. propterea C dimidiam bonorum ſuorum retinuiſſe partem, vt haberet, vnde per fraudem ablata reſtitueret. *Ideo mihi dimidium retineo*, inquit Auguſt. ex eius perſona loquens, *non quod habeam, ſed vnde reddam.* Quare quadruplum reddiderit, quærunt aliqui. Ac quidam putant lege teneri, quæ quadruplum reddere iuberet, Exod. 22. 1. 2. Reg. 12. 6. vt Beda, Theophyl. & Euthym. Magis credo ex abundante feciſſe caritate. Nam cum ſatis certum non haberet, quantum cuique abſtuliſſet, voluit, ne aliquid forte alienum retinens erraret, quadruplo plus reddere, quam ſibi debere videbatur. Quod omnes profectò fœneratores facere deberent. Etenim, vt ſuperius diximus probabilius eſt Zachæum fuiſſe Gentilem, qui lege non tenebatur, & lex non ex omnibus D rebus, ſed ex ſolis ouibus, ſi furto ſublatæ fuiſſent, quadruplum reddere iubebat, Exo. 22. 1. ex alijs plus, vt ex bobus quintuplum; ex alijs minus, & Zachæus ille, cum publicanus eſſet, non boues, aut oues, ſed pecuniam vtique furabatur.

Cur quadruplum reddiderit Zachæus.

9 *Ait Ieſus ad eum, quia hodie ſalus huic domui facta eſt.*] Docet Chriſtus, quam ob cauſam murmurantibus omnibus ad peccatorem diuertiſſet. *Hodie*, inquit Auguſt. ſer. 8. de verbis Apoſtoli; *ſalus huic domui facta eſt. Ecce quare intraui, ſalus hodie facta eſt. Vtique ſi Saluator non intraſſet, ſalus in illa domo facta non eſſet. Quid ergo miraris ægrote? voca & tu Ieſum, noli tibi ſanus videri. Cum ſpe ægrotat, qui medicum ſuſcipit: deſperate ægrotat, qui per inſaniam medicum cædit. Qualis ergo eius inſania, qui medicum occidit? Quanta vero bonitas, & potentia medici, qui ſanguine ſuo inſano medicamentum ſecit? Nec enim ille, qui venerat quærere, & ſaluare quod perierat, pendens ſine cauſa dicebat, Pater ignoſce illis, quia neſciunt, quid faciunt. Inſani ſunt, medicus ego, ſaniant, patienter fero; cum occiderint, tunc ſanabo.* Hæc Auguſt. aduerſus eos, qui murmurauerant, quòd ad Zachæum Chriſtus diuertiſſet. Non dicit Chriſtus, Hodie ſalus tibi facta eſt, ſed, *Hodie ſalus domui huic facta eſt*, tum vt beneficium amplificaret, ſignificaretque non Zachæum modò, ſed vniuerſam eius familiam omnino ſaluatam fuiſſe; ſicut de Cornelio illo dicitur Act. 10. 2. religioſum fuiſſe, ac timentem Deum, *cum omni domo ſua*: & purpuraria illa Act. 16. 15. cum omni domo ſua baptizata fuiſſe dicitur;

Inf. cap. 23. 34

niem-

itemque cuſtos ille carceris eodem c. verſ. 33. & Criſpus Archiſynagogus Act. 18. 8. ſic Euthymius intelligit. Siue vt indicaret domum illam Zachæi, ante illum quidem diem occluſam fuiſſe ſaluti, vitiis, & fraudibus apertam; illa primùm die ſaluti aditum patefeciſſe, cum ingredienti ſibi patefecit; ſecum enim, id eſt cum Saluatore ſalutem ingreſſam. Quod vt ſignificaret, non dixit ſalus Zachæo, ſed *ſalus domui huic facta eſt*, quamuis per domum ſolum Zachæum, vt Theoph. putat, intelligat. Nã cum eius rei cauſam reddit, non dicit, eo quòd ipſi filij ſint Abraham; ſed *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*, quaſi Zachæum ipſum domum appellauerit. Nã quod quidam dicunt Græcè relatiuum *αὐτὸς ipſe*, non ad Zachæum, ſed ad *οἶκον* domum eſſe referendum, quæ Græcè maſculino dicitur genere, durius eſt, quàm quod ipſi duriſſimum putant, vt cùm Zachæo ipſi loqueretur, per tertiam perſonam dicat, *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*. Præſertim ſi verum eſt, quod iidem auctores rectè ſanè tradunt, illud quod Euangeliſta dicit, *Ait Ieſus ad eum*, perinde intelligi poſſe, ac ſi diceret, ait Ieſus de illo, vt, *ad Iſrael autem dictum eſt*, id eſt, de Iſrael, &c. *Multi dicunt animæ meæ*, id eſt de anima mea. Præterquàm quòd Chriſtus cum Zachæo de Zachæo loqui potuit. Fingamus ergo cum Zachæo loquentem dixiſſe, Hodie Zachæo ſalus facta eſt, *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*; quid fuiſſet abſurdi? cum ita nos vulgo frequenter loqui ſoleamus. Atqui idem eſt, quod dicit; *Hodie ſalus domui huic facta eſt*, atque ſi diceret; Hodie Zachæo ſalus facta eſt, ſi poſterior Theophylacti interpretatio vera eſt, quę certè videtur probabilior.

Prou. 10. 21. Pſal. 3. 3.

Eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ.] An Zachæus ex Abrahami genere Iudæus fuerit, ver. 7. diſſeruimus. Ergo ſi Iudæus erat, hæc verba duobus modis interpretari poſſumus. Aut vt ſenſus ſit, ideo Zachæum ſaluum fuiſſe, quia filius erat Abrahæ, non quòd omnes, qui genere filij erant Abrahæ, ſalui eſſent; ſed quòd ius quoddam ad ſalutem habere viderentur, cùm propter illos potiſſimùm Chriſtus veniſſet. Quaſi dicat, quamuis Zachæus hactenus peccator fuerit, tamen mirandum non eſt conſecutum hodie fuiſſe ſalutem, nam & ipſe filius erat Abrahæ, quemadmodum cæteri, qui illum peccatorem, ſe iuſtos eſſe putant. Videtur enim ad eos, qui murmurauerant, alludere. Atque hanc vim particula illa, *&* habere poteſt, *eo quòd & ipſe*. Aut vt filium Abrahæ non genere (quamuis genere etiam filius eſſet) ſed fidei, caritatiſque imitatione Chriſtus appellet. Filios enim Abrahæ dicere ſolebat, qui opera imitabantur Abrahami. *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite*, Ioan. 8. 39. ſicut filios Diaboli, qui Diabolum imitantur, *Vos ex patre Diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere*, Ioan. 8. 44. Quaſi dicat, Hodie Zachæo ſalus facta eſt, quia & ipſe credendo, bonaque ſua pauperibus diſtribuendo Abrahamum imitatus eſt, quemadmodum & cæteri, qui in me crediderunt, quamuis hactenus peccator fuerit: eamque habebit vim particula, *&*, quam emphaticam eſſe manifeſtum eſt. Sin veterum auctorum ſequamur opinionem, qui Zachæum magno cõſenſu Gentilem fuiſſe putauerunt, congruenter interpretabimur, *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*, id eſt, quamuis genere non ſit, tamen fide eſt, quemadmodum, qui ex eo originem trahunt. Atque in hunc ſenſum omnes antiqui auctores, quos verſ. 7. citauimus, interpretantur, & emphaſis coniunctionis, *&*, magis apparet. Cum enim Iudæi murmuraſſent, quòd ad hominem peccatorem, id eſt Gentilem, qui filius non eſſet Abrahæ, diuertiſſet: reſpondet etiam ipſum filium eſſe Abrahæ, ideoque ſalutem conſecutum. Quæ ſequuntur, vſque ad v. 41. apud Matthæum expoſuimus.

Matth. 10. 6. & 15. 24.

Qui ſint filij Abrahæ, & qui filij Diaboli.

41. Et vt appropinquauit vidit Ieroſolymam.] Cùm Chriſtus magna cum gloria perſonantibus vndique fauſtis acclamationibus Ieroſolymam iniret, aſpectu vrbis excidium, quod illi impendebat, animo prouidens in magna ciuitatis lætitia ſolus fleuit; & fleuit is, qui maximè omnium lætari debere videbatur, cùm omnis illa publica propter ſe lætitia excitaretur. Fecit opportunè, magnoq; conſilio, vt maiorem earum rerum, quas futuras prædicebat, fidem faceret. Si enim dixiſſet, fleuiſſetque ante, cum ij ſum Ieroſolymitani ciues perſequebantur, aut poſt, cùm ab illis comprehenſus eſſet, videri poſſet non tam verè dixiſſe, quàm iracundè, atque comminatoriè. Prædicit ciuitati extremam calamitatem tum, cùm maximo ab ea honore afficeretur; vt omnes intelligerent, non irato, ſed libero prædixiſſe animo, & nec ſe latere, quid ipſe propter eam ciuitatem, quid ea ciuitas propter ipſum paſſura eſſet. Oſtendit ſe & futura ſcire, & inimicos ſuos amare, vt ait Euthym. Atque iiſdem de cauſis, quibus id Chriſtus fecit, Euangeliſtam narraſſe arbitror; vt id nunc omnes intelligeremus, quod tunc Chriſtus à Iudæis voluit intelligi. Quod ait, *ſuper illam*, Hebraiſmus eſt, עָלֶיהָ, *ſuper illam*, id eſt propter eam.

A

B

42. Quia ſi cognouiſſes, & tu.] Orationem imperfectam eſſe conſtat, qualis flentium, aut alio quo æſtuantium affectu eſſe ſolet. Eaq; res ſententiam huius loci difficilem reddit, quòd, cùm conſtet ad explendum ſenſum orationis aliquid intelligendum, quid intelligendum ſit, non ſatis conſtet. Tria autem videntur intelligi debere, perſona agens, cum qua comparatio fiat, & patiens, quæ impleat verbum illud, *cognouiſſes*, & aliquid quod dictioni *ſi*, reſpondeat, ne maneat ſuſpenſa ſententia. Nam cum dicit, *& tu*, aliquam tacitè perſonam indicat, quę cognoſcat, quod ipſam ſignificat ignorare; cuiuſq; exemplo ſcire ipſam velit, quod ignorabat. Et verbũ illud *cognouiſſes* aliquem accuſandi caſum poſtulat, qui in tota oratione non apparet. Et dictio *ſi*, exigit aliquod verbũ, vbi quodámodo quieſcat. Sunt qui nullam agentem perſonam putent intelligendã, exiſtimãtes particulam illam *ſi*, non conditionalem, ſed optatiuam eſſe. Quaſi dicat, O vtinam cognouiſſes, & tu. Tolerabilis quidem interpretatio videri poteſt, ſed partim nouitate, partim duritia, & inſolentia ſententiæ auctoritatem perdit. Nam etſi Hebræi *ſi* pro *vtinam* aliquando dicunt, & Septuaginta interpretes, *εἰ* *ſi* pro לוּ Hebraico *vtinam* aliquando verterunt, vt Ioſue. 7. 7. & Iob. 6. 2. & 16. 4. ſcioq; Lucianum elegantem auctorẽ Græcum nonnunquam ita locutum, tamen inuſitata inter Apoſtolos, & Euangeliſtas phraſis eſt. Deniq; hac nobis exeundum eſſet, ſi meliorẽ non inuenerimus exitũ. Nunc autem cùm alius liberior exitus pateat, quis nos per iſtas exire cogit anguſtias? Alij turbam quæ Chriſto acclamabat, intelligi volunt, vt ſenſus ſit, Si cognouiſſes & tu, ſicut iſta cognoſcit turba. At neq; turba id, de quo Chriſtus loquebatur, vt paulo poſt apparebit, cognoſcebat; & ſi cognouiſſet, tamen ea intelligenda nõ eſſet, quia illa ipſa Ieroſolymitana ciuitas erat, cuius futurum prædicebat exitiũ. Ergo non dubito, quin Chriſti perſona intelligenda ſit. *Si cognouiſſes & tu*, ſub. ſicut & ego cognoſco, quemadmodum intelligunt Gregorius homil. 39. in Euangel. & Beda. *Si cognouiſſes*, quid? Id multò eſt difficilius. Cyrillus, & Theodoritus in cõmentar. in c. 29. Iſaiæ Aug. epiſt. 79. & 80. & Theophylactus, & Euthym. hoc loco, verbum *cognouiſſes* referunt ad ea, quæ proximè ſequuntur, *Quæ ad pacem tibi*, id eſt, ſi cognouiſſes occaſionem, quæ tibi nunc offertur, pacem, ſecuritatemque obtinendi, dum præſentem habes Saluatorem tuum, ſubintelligunt, non negligeres, aut aliquid eiuſmodi; nec aliter meo quidem iudicio Græca lectio, quam nunc habemus, poteſt intelligi. Sed ſi litteram vnam ex coniectura mutare licet, ſententia erit multò facilior, & magis apta. Vbi Græcè

Cur imperfecta ſit oratio.

C

D

E

eſt,

eſt, τὰ πρὸς εἰρήνην σου, legendum ſuſpicor τῇ πρὸς εἰρήνην, vna tantum littera mutata, quæ mutatio illud efficiet, vt relatiuum *quæ* ad diem referatur; quod ſi fiat ſenſus eſt planus, *Si cognouiſſes & tu, quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo*, &c. Si inquam hæc tu mala tibi impendentia cognouiſſes, quæ quidem modò minimè cognoſcis, ſed *abſcondita ſunt ab oculis tuis*, ſi inquam cognouiſſes etiam *in hac die tua, quæ ad pacem tuam* (ſub. eſt) id eſt, qua tanta pace, tanta ſecuritate frueris, fleres vtique ſicut & ego fleo, non lætarere, ſicut modò lætaris. Hæc ſententia conſequens, & ab omnibus difficultatibus expedita eſt. Nam cum ſuperiore aliorum interpretatione videntur multa pugnare, quæ cum hac mirificè conueniunt. Primum quidem, quòd quemadmodum in illa particula *&* plane Chriſti in ſe comparationem continet, *ſi cognouiſſes & tu*, ſicut & ego; ita dictio illa, *ſi*, omnino poſtulare videatur, vt intelligatur, faceres, quod ego facio; fleres, ſicut ego fleo. Si autem hoc intelligendum eſt, non poteſt eſſe ſenſus, Si cognouiſſes ea, quæ ad pacem tuam pertinent. Quo enim modo hæc duo cohærebunt, ſi cognouiſſes pacem tuam, fleres? non enim fleret, ſed lætaretur, ſi pacem ſuam cognouiſſet. Deinde quod illa verba, *& quidem in hac die tua*, manifeſtum ſit emphatica eſſe; perit autem omnis emphaſis, ſi verbum *cognouiſſes* ad pacem referatur; elucet, ſi ad imminentia referatur mala; bellè enim conuenit ſi cognouiſſes quæ tibi imminent mala, & quidem hoc ipſo tempore, quo tot frueris bonis, à lacrymis temperare non poſſes. Denique quòd verba, quæ ſequuntur, *quia venient dies in te*, nullo modo cum ea interpretatione cohærere poſſint. Nam eorum ſententiam, qui cauſam à Chriſto, cur fleat, reddi putant, ne refellendam quidem arbitror. ſenſus ergo eſt ille, quem indicauimus. Illud tantum huic ſententiæ videtur repugnare, quòd noſter interpres priorem illum ſenſum expreſſiſſe videatur: ſed haud difficile poteſt noſtra etiam verſio ad hanc interpretationem accommodari. Nam relatiuum *quæ* non ſolùm pluralis, ſed etiam ſingularis numeri eſſe poteſt, & ad diem referri, quemadmodum nos referendum eſſe putamus, ſi pro τὰ πρὸς, Græcè legamus, τῇ πρὸς, ſicut noſter fortaſſis legit interpres. Imo verò verſio noſtra magis huic interpretationi fauet; non enim legit τῇ πρὸς εἰρήνην σου, quæ ad pacem tuam, ſed τῇ πρὸς εἰρήνην σοι, *quæ ad pacem tibi*, quod meliùs cum noſtra interpretatione conuenit. Quo ergo modo illa hærebunt verba, *Nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis*? Vix quidem, ſi, quemadmodum ſuperiores illi auctores faciunt, ad ſuperiora referantur: ſi autem ad ſequentia, vt ego refero, aptiſſimè hærent. *Si cognouiſſes & tu*, & quidem hoc ipſo tempore, quo tanta pace ſecura es, quæ tibi imminent mala, etiamſi nunc ab oculis tuis abſcondita ſint, fleres vtique mecum. Mollior etiamnum erit oratio ſi, quod Græcè eſt ἐκρύβη, ſingulari numero vertamus; Nunc autem abſconditum eſt ab oculis tuis, quodque ſi cognouiſſes, fleres; *quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo*, & quæ ſequuntur. Deſcribit Chriſtus futurum vrbis excidium, quod ſub Tito, & Veſpaſiano accidit. Quare & ſe Deum eſſe declarauit, qui futura ſciret; & Ieroſolymitanos ciues monet, vt ad Deum conuerſi impendentem calamitatem effugiant, quaſi dicat, quod olim per Ieremiam Deus dixerat. c. 3. 1. *tu autem fornicata es cum amatoribus tuis, tamen reuertere*, & c. 4. 5 *Si reuerteris Iſrael, ad me conuertere; & ſi abſtuleris offendicula tua à facie mea, non commoueberis*. Eodem pene modo ante tot annos Iſaias Ieroſolymæ ruinam prædixerat ca. 29. 1. 2. 3. 4. quem ad locum alluſiſſe videtur Chriſtus, iiſdem enim fere vſus eſt verbis, *Væ Ariel, Ariel ciuitas, quam expugnauit Dauid, additus eſt annus ad annum, ſolemnitates euolutæ ſunt; & circumuallabo Ariel, & erit triſtis, & mœrens, & erit mihi quaſi Ariel. Et circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obſidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum.* Cyrillus quidem certè, Euſebius, & Theodoretus eò putant hoc loco reſpexiſſe Chriſtum.

Futurū vrbis excidiū deſcribit Chriſtus.

Eo quod non cognoueris tempus viſitationis.] Cauſam reddit Chriſtus, quamobrem Ieroſolyma eſſet euertenda, quòd nimirum *tempus viſitationis ſuæ* cognoſcere noluiſſet, id eſt opportunam ſalutis ſuæ occaſionem amplecti. Tempus primi aduentus ſui, *tempus viſitationis*, appellat. quia *viſitauit nos oriens ex alto*, vt dixit Zacharias ſupra c. 1. 68. 78. & quia veniens *viſitauit, & fecit redemptionem plebis ſuæ*. Hoc eſt *tempus acceptabile, & dies ſalutis*, vt D. Paulus interpretatur. 2. Cor. 6. 2. Docuimus c. 1. 68. viſitandi verbum & in bonum, & in malum poni; hoc loco non dubium, quin in bonum poſitum ſit. Perinde ergo eſt, atque ſi diceret. *Hoc eſt iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem.* Mirum D. Auguſtinum ſuperiora illa verba ver. 42. cum hunc locum citat, ſemper cum iſtis copulare, *Si cognouiſſes & tu tempus viſitationis tuæ*, vt epiſtola. 79. & 80. at confuſione memoriæ factum puto. Vide reliqua, quæ ſequuntur in Matthæi commentariis.

Viſitandi verbum in bonum poſitum.

Ioan 3. 19.

CAPVT XX.

Mat. 21. c. 23. Mar. 11. d. 27.

1 *ET factum eſt in vna dierum, docente illo populum in templo, & Euangelizante, conuenerunt*
principes ſacerdotum, & Scribæ cum ſenioribus, 2. & aiunt dicentes ad illum: Dic nobis in qua
poteſtate hæc facis? aut: Quis eſt, qui dedit tibi hanc poteſtatem? 3. Reſpondens autem Ieſus, dixit
ad illos: Interrogabo vos & ego vnum verbum. Reſpondete mihi: 4. Baptiſmus Ioannis de cælo
erat, an ex hominibus? 5. At illi cogitabant intra ſe, dicentes: Quia ſi dixerimus, de cælo, dicet, Quare ergo non
credidiſtis illi? 6. Si autem dixerimus, Ex hominibus, plebs vniuerſa lapidabit nos: certi ſunt enim, Ioannem
prophetam eſſe. 7. Et reſponderunt ſe neſcire vnde eſſet. 8. Et Ieſus ait illis: Neque ego dico vobis in qua pote-
ſtate hæc facio. 9. Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc: Homo plantauit vineam, & locauit eam colo-
nis: & ipſe peregrè fuit multis temporibus. 10. Et in tempore miſit ad cultores ſeruum, vt de fructu vineæ da-
rent illi. Qui cæſum dimiſerunt eum inanem. 11. Et addidit alterum ſeruum mittere. Illi autem hunc quoque
cædentes, & afficientes contumelia, dimiſerunt inanem. 12. Et addidit tertium mittere: qui & illum vulne-
rantes eiecerunt. 13. Dixit autem dominus vineæ: Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forſitan, cum
hunc viderint, verebuntur. 14. Quem cum vidiſſent coloni, cogitauerunt intra ſe, dicentes: Hic eſt hæres, occi-
damus illum, vt noſtra fiat hæreditas. 15 Et eiectum illum extra vineam, occiderunt. Quid ergo faciet illis do-
minus vineæ? 16. veniet, & perdet colonos iſtos, & dabit vineam aliis. Quo audito, dixerunt illi: Abſit 17. Ille

Mat. 21. d. 33. Mar. 12. a. 1. Iſa. 5. a. 1. Ier. 2. d. 21.

autem aſpiciens eos ait: Quid eſt ergo hoc, quod ſcriptum eſt: Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic fa- Pſ. 117. d. 21.
ctus eſt in caput anguli? 18. *Omnis, qui ceciderit ſuper illum lapidem, conquaſſabitur: ſuper quem autem ceci-* Act. 4. b. 11.
derit, comminuet illum. 19. *Et quærebant principes ſacerdotum, & Scribæ mittere in illum manus illa ho-* Rom. 9. g. 33.
ra: & timuerunt populum: cognouerunt enim quod ad ipſos dixerit ſimilitudinem hanc. 20. *Et obſeruantes mi-* 1. Pet. 2. a. 8.
ſerunt inſidiatores, qui ſe iuſtos ſimularent, vt caperent eum in ſermone, vt traderent illum principatui, & po- Isa. 28. d. 16.
teſtati præſidis. 21. *Et interrogauerunt eum, dicentes: Magiſter, ſcimus quia recte dicis, & doces: & non ac-* Matt. 22. b. 15.
cipis perſonam, ſed viam Dei in veritate doces: 22. *licet nobis tributum dare Cæſari, an non?* 23. *Conſiderans* Mar. 12. b. 13.
autem dolum illorum, dixit ad eos: Quid me tentatis? 24. *Oſtendite mihi denarium. Cuius habet imaginem, &*
inſcriptionem? Reſpondentes dixerunt ei: Cæſaris. 25. *Et ait illis: Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſari: &* Rom. 13.
quæ ſunt Dei, Deo. 26. *Et non potuerunt verbum eius reprehendere coram plebe: & mirati in reſponſo eius,* c. 7.
tacuerunt. 27. *Acceſſerunt autem quidam Sadducæorum, qui negant eſſe reſurrectionem, & interrogaue-* Matt. 22. c. 23.
runt eum, 28. *dicentes: Magiſter, Moyſes ſcripſit nobis: Si frater alicuius mortuus fuerit habens vxorem,* Mar. 12. b. 18.
& hic ſine liberis fuerit, vt accipiat eam frater eius vxorem, & ſuſcitet ſemen fratri ſuo: 29. *ſeptem ergo fra-*
tres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus eſt ſine filiis. 30. *Et ſequens accepit illam, & ipſe mortuus* Deut. 25. b. 5.
eſt ſine filio. 31. *Et tertius accepit illam. Similiter & omnes ſeptem, & non reliquerunt ſemen, & mortui*
ſunt. 32. *Nouiſſime omnium mortua eſt & mulier.* 33. *In reſurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? ſiqui-*
dem ſeptem habuerunt eam vxorem. 34. *Et ait illis Ieſus: Filij huius ſæculi nubunt, & traduntur ad nuptias:*
35. *illi vero, qui digni habebuntur ſæculo illo, & reſurrectione ex mortuis, neque nubent, neque ducent vxo-*
res: 36. *neque enim vltra mori poterunt: æquales enim Angelis ſunt, & filij ſunt Dei: cum ſint filij reſur-*
rectionis. 37. *Quia vero reſurgant mortui, & Moyſes oſtendit ſecus rubum, ſicut dicit Dominum, Deum Ab-* Exo. 3. b. 6.
raham, & Deum Iſaac, & Deum Iacob. 38. *Deus autem non eſt mortuorum, ſed viuorum: omnes enim viuunt*
ei. 39. *Reſpondentes autem quidam Scribarum, dixerunt ei: Magiſter, bene dixiſti.* 40. *Et amplius non au-* Matt. 22. d. 41.
debant eum quidquam interrogare. 41. *Dixit autem ad illos: Quomodo dicunt Chriſtum, filium eſſe Da-* Mar. 12. d. 35.
uid? 42. *& ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum: Dixit Dominus Domino meo, ſede a dextris meis,* 43. *donec*
ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum tuorum? 44. *Dauid ergo Dominum illum vocat: & quomodo filius* Pſ. 109. a. 1.
eius eſt? 45. *Audiente autem omni populo, dixit diſcipulis ſuis:* 46. *Attendite a Scribis, qui volunt* Mat. 23. a. 6.
ambulare in ſtolis, & amant ſalutationes in foro, & primas cathedras in ſynagogis, & primos diſcubitus Mar. 12. d. 38.
in conuiuiis. 47. *Qui deuorant domos viduarum, ſimulantes longam orationem. Hi accipient damnationem* Sup. 11. f. 43.
maiorem.

IN CAPVT XX.

1. ET *factum eſt in vna dierum.*] Ex illis quatuor, qui bus poſt ingreſſum illum celebrem in vrbem Ie- roſolymam, vſque ad diem, quo eſt comprehenſus, in templo docuit cùm noctu in Bethaniam rediret, vt apud Matthæum c. 21. 17. & 26. 2. copioſè docuimus. Apud quem c. 21. 22. & 23. totum hoc caput explicatú eſt.

CAPVT XXI.

1. RESPICIENS *autem vidit eos, qui mittebant munera ſua in gazophylacium, diuites.* 2 *Vi-* Mar. 12. d. 41.
dit autem & quandam viduam pauperculam mittentem æra minuta duo. 3. *Et dixit: Vere di-*
co vobis, quia vidua hæc pauper, plus quam omnes miſit. 4. *Nam omnes hi ex abundanti ſibi*
miſerunt in munera Dei: hæc autem ex eo, quod deeſt illi, omnem victum ſuum, quem habuit,
miſit. 5. *Et quibuſdam dicentibus de templo quod bonis lapidibus, & donis ornatum eſſet, dixit:* 6. *Hæc, quæ* Mat. 24. a. 1.
videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur. 7. *Interrogauerunt au-* Mar. 13. a.
tem illum, dicentes: Præceptor, quando hæc erunt, & quod ſignum cum fieri incipient? 8. *Qui dixit: Videte* Sup. 19. f. 44.
ne ſeducamini: multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego ſum: & tempus appropinquauit: nolite
ergo ire poſt eos. 9. *Cum autem audieritis prælia, & ſeditiones, nolite terreri: oportet primum hæc fieri, ſed non-*
dum ſtatim finis. 10. *Tunc dicebat illis: Surget gens contra gentem, & regnum aduerſus regnum.* 11. *Et ter-*
ræmotus magni erunt per loca, & peſtilentiæ, & fames, terroresque de cælo, & ſigna magna erunt. 12. *Sed ante*
hæc omnia inicient vobis manus ſuas, & perſequentur tradentes in ſynagogas, & cuſtodias, trahentes ad reges,
& præſides propter nomen meum: 13. *continget autem vobis in teſtimonium.* 14. *Ponite ergo in cordibus*
veſtris non præmeditari quemadmodum reſpondeatis. 15. *ego enim dabo vobis os, & ſapientiam, cui non pote-*
runt reſiſtere, & contradicere omnes aduerſarij veſtri. 16. *Trademini autem a parentibus, & fratribus, &*
cognatis, & amicis, & morte afficient ex vobis: 17. *& eritis odio omnibus propter nomen meum,* 18. *& capil-*
lus de capite veſtro non peribit: 19. *In patientia veſtra poſſidebitis animas veſtras.* 20. *Cum autem videri-* Mat. 24. b. 15.
tis circumdari ab exercitu Ieruſalem, tunc ſcitote quia appropinquauit deſolatio eius: 21. *tunc qui in Iudæa ſunt,* Mar. 13. b. 14.
fugiant ad montes: & qui in medio eius, diſcedant: & qui in regionibus, non intrent in eam. 22. *quia dies vl-* Dan. 9. g. 27.
tionis hi ſunt, vt impleantur omnia, quæ ſcripta ſunt. 23. *Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis die-* Mat. 24. c. 29.
bus, erit enim preſſura magna ſuper terram, & ira populo huic. 24. *Et cadent in ore gladij: & captiui ducentur* Mar. 13. c. 24.
in omnes Gentes, & Ieruſalem calcabitur à Gentibus: donec impleantur tempora nationum. 25. *Et erunt ſigna*
in ſole, & luna, & ſtellis, & in terris preſſura Gentium præ confuſione ſonitus maris, & fluctuum: 26. *areſcentibus*

hom-

Iſa. 13. b. 10. *hominibus præ timore, & expectatione, quæ ſuperuenient vniuerſo orbi: nam virtutes cœlorum mouebuntur:*
Ezech. 32. b. 7. *27. & tunc videbunt filium hominis venientem in nube cum poteſtate magna, & maieſtate. 28. His autem*
Ioel. 3. c. 15. *fieri incipientibus, reſpicite, & leuate capita veſtra: quoniam appropinquat redemptio veſtra. 29 Et dixit illis*
Rom. 8. d. 23. *ſimilitudinem: Videte ficulneam, & omnes arbores: 30. cum producunt iam ex ſe fructum, ſcitis quoniam pro-*
pe eſt æſtas. 31. Ita & vos cum videritis hæc fieri, ſcitote quoniam prope eſt regnum Dei. 32. Amen dico vobis,
quia non præteribit generatio hæc, donec omnia fiant. 33. Cælum, & terra tranſibunt: verba autem mea non
tranſibunt. 34. Attendite autem vobis, ne forte grauentur corda veſtra in crapula, & ebrietate, & curis
huius vitæ: & ſuperueniat in vos repentina dies illa: 35 tanquam laqueus enim ſuperueniet in omnes, qui ſedent
ſuper faciem omnis terræ. 36. Vigilate itaque, omni tempore orantes, vt digni habeamini fugere iſta omnia, quæ
futura ſunt, & ſtare ante Filium hominis. 37. Erat autem diebus docens in templo: noctibus vero exiens, mora-
batur in monte, qui vocatur Oliueti. 38. Et omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.

IN CAPVT XXI.

1\. RESPICIENS *autem vidit eos, qui mittebant munera ſua in gazophylacium, diuites.*] Marcus cap. 12. 41. aduerſus gazophylacium ſediſſe ſcribit, & eos qui B munera iactabant conſideraſſe. Illic tota hæc à nobis hiſtoria explicata eſt; totum verò reliquum caput apud Matthæum c. 24.

CAPVT XXII.

Mat. 26. a. 2. 1\. APPROPINQVABAT *autem dies feſtus Azymorum, qui dicitur Paſcha: 2. & quærebant*
Mar. 14. a. 1. *principes ſacerdotum, & Scribæ, quomodo Ieſum interficerent: timebant vero plebem. 3. Intra-*
Mat. 26. b. 14. *uit autem ſatanas in Iudam, qui cognominabatur Iſcariotes, vnum de duodecim. 4. & abiit, &*
Mar. 14. b. 10. *locutus eſt cum principibus ſacerdotum, & magiſtratibus, quemadmodum illum traderet eis. 5.*
Et gauiſi ſunt, & pacti ſunt pecuniam illi dare. 6. Et ſpopondit. Et quærebat opportunitatem vt traderet illum
ſine turbis. 7. Venit autem dies Azymorum, in qua neceſſe erat occidi paſcha. 8. Et miſit Petrum, & Ioannem,
dicens: Euntes parate nobis paſcha, vt manducemus. 9. At illi dixerunt: Vbi vis paremus? 10. Et dixit ad eos: Ec-
ce introeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo quidam amphoram aquæ portans: ſequimini eum in
domum, in quam intrat, 11. & dicetis patrifamilias domus: Dicit tibi Magiſter: Vbi eſt diuerſorium, vbi pa-
ſcha cum diſcipulis meis manducem? 12. Et ipſe oſtendet vobis cœnaculum magnum ſtratum, & ibi parate. 13.
Mat. 26. b. 20. *Euntes autem inuenerunt ſicut dixit illis, & parauerunt paſcha. 14. Et cum facta eſſet hora, diſcubuit, & duode-*
Mar. 14. b. 17. *cim Apoſtoli cum eo. 15. & ait illis: Deſiderio deſideraui hoc paſcha manducare vobiſcum, antequam patiar. 16.*
Dico enim vobis, quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei. 17. Et accepto calice gratias
egit, & dixit: Accipite, & diuidite inter vos. 18. dico enim vobis quod non bibam de generatione vitis, donec
1\. Cor. 11. e. 24. *regnum Dei veniat. 19. Et accepto pane gratias egit, & fregit, & dedit eis, dicens: Hoc eſt corpus meum, quod*
pro vobis datur: hoc facite in meam commemorationem. 20. Similiter & calicem, poſtquam cœnauit, dicens: Hic
Mat. 26. b. 21. *eſt calix nouum teſtamentum in ſanguine meo, qui pro vobis fundetur. 21. Veruntamen ecce manus tradentis*
Mar. 14. b. 20. *me, mecum eſt in menſa. 22. Et quidem Filius hominis, ſecundum quod definitum eſt, vadit: veruntamen væ*
Io. 13. c. 18. *homini illi, per quem tradetur. 23. Et ipſi cœperunt quærere inter ſe, quis eſſet ex eis, qui hoc facturus eſſet. 24. Fa-*
Pſal. 40. c. 10. *cta eſt autem & contentio inter eos, quis eorum videretur eſſe maior. 25. Dixit autem eis: Reges Gentium domi-*
Mat. 20. d. 25. *nantur eorum: & qui poteſtatem habent ſuper eos, benefici vocantur. 26. Vos autem non ſic: ſed qui maior eſt in*
Mar. 10. f. 42. *vobis, fiat ſicut minor: & qui præceſſor eſt, ſicut miniſtrator. 27. Nam quis maior eſt, qui recumbit, an qui mini-*
ſtrat? nonne qui recumbit? Ego autem in medio veſtrum ſum, ſicut qui miniſtrat: 28. vos autem eſtis, qui per-
manſiſtis mecum in tentationibus meis: 29. Et ego diſpono vobis ſicut diſpoſuit mihi Pater meus regnum, 30. vt
edatis, & bibatis ſuper menſam meam in regno meo: & ſedeatis ſuper thronos iudicantes duodecim tribus Iſrael. 31.
Ait autem Dominus: Simon, Simon, ecce ſatanas expetiuit vos vt cribraret ſicut triticum: 32. ego autem ro-
gaui pro te vt non deficiat fides tua: & tu aliquando conuerſus confirma fratres tuos. 33. Qui dixit ei: Domine, te-
cum paratus ſum & in carcerem, & in mortem ire. 34. At ille dixit: Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus,
Mat. 26. c. 34. *donec ter abneges noſſe me. Et dixit eis: 35. Quando miſi vos ſine ſacculo, & pera, & calceamentis, nunquid a-*
Mar. 14. c. 30. *liquid defuit vobis? 36. At illi dixerunt: Nihil. Dixit ergo eis: Sed nunc qui habet ſacculum, tollat ſimiliter &*
Mat. 10. b. 9. *peram: & qui non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium. 37. Dico enim vobis, quoniam adhuc hoc,*
quod ſcriptum eſt, oportet impleri in me: Et cum iniquis deputatus eſt. Etenim ea, quæ ſunt de me, finem habent.
Iſai. 53. d. 12. *38. At illi dixerunt: Domine, ecce duo gladij hic. At ille dixit eis: Satis eſt. 39. Et egreſſus ibat ſecundum con-*
Mat. 26. c. 36. *ſuetudinem in Montem oliuarum. Secuti ſunt autem illum & diſcipuli. 40. Et cum perueniſſet ad locum, dixit*
Mar. 14. d. 32. *illis: Orate ne intretis in tentationem. 41. Et ipſe auulſus eſt ab eis quantum iactus eſt lapidis: & poſitis geni-*
Ioan. 18. a. 1. *bus orabat, 42. dicens: Pater ſi vis, transfer calicem iſtum à me: Veruntamen non mea voluntas, ſed tua fiat. 43.*
Mat. 26. d. 39. *Apparuit autem illi Angelus de cœlo, confortans eum. Et factus in agonia, prolixius orabat. 44. Et factus eſt*
Mar. 14. d. 35. *ſudor eius, ſicut guttæ ſanguinis decurrentis in terram. 45. Et cum ſurrexiſſet ab oratione, & veniſſet ad diſcipu-*
Mat. 26. e. 47. *los ſuos, inuenit eos dormientes præ triſtitia. 46. Et ait illis: Quid dormitis? ſurgite, orate, ne intretis in tentatio-*
nem. 47. Adhuc eo loquente ecce turba: & qui vocabatur Iudas, vnus de duodecim, antecedebat eos: & ap-
propinquauit Ieſu vt oscularetur eum. 48. Ieſus autem dixit illi: Iuda, oſculo Filium hominis tradis? 49. Vi-

dentes

dentes autem hi, qui circa ipſum erant, quod futurum erat, dixerunt ei: Domine, ſi percutimus in gladio? 50. Mar. 14.
Et percuſſit vnus ex illis ſeruum principis ſacerdotum, & amputauit auriculam eius dexteram. 51. *Reſpon-* c. 41.
dens autem Ieſus, ait: Sinite vſque huc. Et cum tetigiſſet auriculam eius, ſanauit eum. 52. *Dixit autem Ie-* Ioan. 18. a. 3
ſus ad eos, qui venerant ad ſe, principes ſacerdotum, & magiſtratus templi, & ſeniores: Quaſi ad latronem Mat. 26.
exiſtis cum gladiis, & fuſtibus? 53. *Cum quotidie vobiſcum fuerim in templo, non extendiſtis manus in me:* f. 57.
ſed hæc eſt hora veſtra, & poteſtas tenebrarum. 54. *Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum prin-* Mar. 14.
cipis ſacerdotum: Petrus vero ſequebatur à longe. 55. *Accenſo autem igne in medio atrij, & circumſe-* f. 53. Io. 18. c. 24
dentibus illis, erat Petrus in medio eorum. 56. *Quem cum vidiſſet ancilla quædam ſedentem ad lumen, &* Matt. 26.
eum fuiſſet intuita, dixit: Et hic cum illo erat. 57. *At ille negauit eum, dicens: Mulier, non noui illum.* 58. *Et* g. 69.
poſt puſillum alius videns eum, dixit: Et tu de illis es. Petrus vero ait: O homo, non ſum. 59. *Et interuallo fa-* Mar. 14. g. 66.
cto quaſi horæ vnius, alius quidam affirmabat, dicens: Vere & hic cum illo erat: nam & Galilæus eſt. 60. *Et* Io. 18. e. 25.
ait Petrus: Homo, neſcio quid dicis. Et continuo adhuc illo loquente cantauit Gallus. 61. *Et conuerſus Domi-* Io. 18. e. 26
nus reſpexit Petrum. Et recordatus eſt Petrus verbi Domini, ſicut dixerat: Quia prius quàm gallus cantet,
ter me negabis: 62. *Et egreſſus foras Petrus fleuit amarè.* 63. *Et viri, qui tenebant illum, illudebant ei,* Mat. 26.
cædentes. 64. *Et velauerunt eum, & percutiebant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes: Prophetiza,* c. 34. Mar. 14.
quis eſt, qui te percuſſit? 65. *Et alia multa blaſphemantes dicebant in eum.* 66. *Et vt factus eſt dies, conuene-* c. 30.
runt ſeniores plebis, & principes ſacerdotum, & Scribæ, & duxerunt illum in concilium ſuum, dicentes: Si a. 13. d. 38.
tu es Chriſtus, dic nobis. 67. *Et ait illis: Si vobis dixero, non credetis mihi:* 68. *ſi autem & interrogauero, non* Mat. 27. a. 1
reſpondebitis mihi, neque dimittetis. 69. *Ex hoc autem erit Filius hominis ſedens à dextris virtutis Dei.* 70. Mar. 15. a. 1 Io. 18. c. 28.
Dixerunt autem omnes: Tu ergo es Filius Dei? Qui ait: Vos dicitis, quia ego ſum. 71. *At illi dixerunt: Quid*
adhuc deſideramus teſtimonium? ipſi enim audiuimus de ore eius.

IN CAPVT XXII.

1. A*ppropinquabat autem dies feſtus azymorum.*] Poſt duos dies futurus, vt declarauit Matthæus cap. 26. 2. Verùm ea, quæ ſcribit Lucas vſque ad verſum 28. expoſita à nobis ſunt.

28. *Vos autem eſtis, qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis.*] Hæc Lucas ſuo loco prætermiſſa, hic recordatus commemorat. Nam ex Matthæo cap. 20. 20. manifeſtum eſt totam ſuperiorem hiſtoriam de diſcipulorum contentione, quis eorum maior eſſet, antequam Ieroſolymam ingrederentur, accidiſſe, cùm in via eſſent, & mater filiorum Zebedæi ad Chriſtum acceſſiſſet, petiiſſetque vt alterum filiorum ſuorum ad dexteram, alterum ad ſiniſtram ſuam in regno ſuo collocaret. Ea enim occaſione & obmurmuratio aduerſus filios Zebedæi, & contentio inter reliquos Apoſtolos orta eſt, quis eorum in regno cælorum maior futurus eſſet. Quos à verſu 25. Chriſtus eſt ad humilitatem adhortatus; quæ exhortatio apud Matthæum à nobis explicata eſt. Addit ſolus Lucas, *Vos autem eſtis, qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis.* Quæ verba an tunc dixerit Chriſtus, cum ſuperiora humilitatis documenta diſcipulis tradidit, non ſatis compertum eſt. Videntur enim hæc illis, quæ Matthæus cap. 19. 28 dicit, adeo eſſe ſimilia, vt eodem loco dicta videri poſſint. *Vos*, inquit, *qui ſecuti eſtis me, in regeneratione, cum ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim tribus Iſraël.* Sed multo eſt probabilius diuerſam eſſe ſententiam, illamque occaſione illius concionis, ver. 29. *Omnis, qui reliquerit patrem, aut matrem, aut vxorem aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet.* & Petri dicentis, *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te, quid ergo erit nobis?* hanc autem propter diſcipulorum contentionem ſuiſſe pronuntiatam. Cum ergo quo quiſque in futuro regno Chriſti futurus eſſet loco, diſcipuli contenderent, vt eorum contentionem tolleret, omnes indicauit quodammodo futuros pares; omnes enim ad menſam eius aſſeſſuros eſſe, omnes eundem eſuros panem, omnes idem vinum bibituros, omnes futuros iudices, & ſuo quemque aſſeſſuros throno. Nec id fauore vt putabant, ſed meritis, ſed patientia, ſed perſeuerantia in rebus ſecum duris conſecuturos. Non quia optatis, inquit, non quia petitis, ſed quia *permanſiſtis mecum in tentationibus meis.* Tentationes autem vocat, quas ad illud vſque tempus perſecutiones à Iudæis paſſus fuerat. Id enim, cum eos deterrere poſſet, & à Chriſto abducere; tamen durauerant. Vocauit autem tentationes, quia per eas eum Pater quodammodo tentabat. Hoc enim eſt, quod ait D. Paulus, *per omnia tentatum* fuiſſe. Nõ tam vt Patri, quemadmodum opinor, quàm vt hominibus eius appareret virtus, atque conſtantia; quæ Patri ſatis nota erat. Sciebat Chriſtus cum hoc illis diceret, omnes ſe in maxima tentatione, id eſt inſtãte morte paulo poſt deſerturos eſſe; tamen præteritam conſtantiam laudat; futuram inconſtantiam poſtea illis prædicit. De qua nullam hìc mentionem facit quia id tantum agebat, vt illis viam ad regnum cælorum oſtenderet quam ſi tenerent, eò peruenirent.

Ver. 27.

Tentationes vocat perſecutiones.

Ad Hebr. 4. 15.

29. *Et ego diſpono vobis.*] Pronomen *ego* & coniunctio *&* ſingularem habent emphaſim, quæ in antitheſi Chriſti & diſcipulorum poſita eſt. Vos hoc pro me feciſtis, vt mecum in tentationibus meis permaneretis; ego hoc viciſſim pro vobis facio, vt diſponam *vobis regnum.* Significatur præmium merito reſpondens; ſed tantò maius merito præmium, quantò Chriſti perſona diſcipulorum maior erat, quia *Non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis* Rom. 8. 18. & *id, quod in præſenti eſt momentaneum, & leue tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate æternum gloriæ pondus operatur.* 2. Cor. 4. 17. Iuſtitia quidem inter meritum, & præmium ex antitheſi ſignificatur. Do, quia dediſtis: facio, quia feciſtis, ſed iuſtitia qualis inter Deum, & homines eſſe poteſt. Paruos parua, magnos magna decent. Nec poſſunt homines magna facere, nec decet Deum præſtare parua. Quod ait diſpono διατίθεμαι, propriè ſignificat teſtamento relinquere, aut legare. *Diſpone*, inquit, *domui tuæ, quia morieris tu & non viues* Iſai. 38. 1. id eſt fac teſtamentum tuum: etſi aliud illic Græcè verbum eſt. Loquitur ergo Chriſtus tanquam paulo poſt moriturus, & teſtamentum ſuum faciens, legatque diſcipulis ſuis, quod ſe in rebus aduerſis non deſeruiſſent, regnum cælorum. Sunt qui vim coniunctionis *&*, & pronominis *ego* ad ſequentia putent referendam, vt ſit ſenſus, Sicut pater meus diſpoſuit mihi regnum, ſic & ego vobis diſpono. Sed illud magis placet.

Diſponere id eſt teſtamento legare.

Sicut diſpoſuit mihi Pater.] Dubium quia in re mitet A Chriſtum, & Patrem particula illa *ſicut* comparationem ſignificet, qua in re tota huius loci intelligentia, conſiſtit. Beda, & alij plerique interpretes *in tentationibus*, de quibus paulo ante dictum fuerat, comparationem fieri putant. Quaſi dicat, ſicut Pater hac conditione regnum mihi promiſit, vt ad eum per varias tentationes peruenirem, *Propter quod*, inquit, *& Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen*; ita ego quia in tentationibus meis mecum permanſiſtis, idem vobis regnum diſpono. Probabile quidem hoc eſt; ſed illud magis probo, vt comparatio auctoritatis, aut regni ſimilitudo deſignetur. Auctoritatis quidem ſic, qua auctoritate Pater mihi regnum dedit, eadem ego vobis illud promitto. Sicut cum dicit Ioan. 20.21. *Sicut miſit* B *me viuens Pater, & ego mitto vos*, id eſt qua ego auctoritate à Patre miſſus ſum, ea ego vos mitto. Regni vero ſimilitudo, vt ſenſus ſit, quale regnum mihi Pater dedit, tale vobis ego promitto, *vt edatis, & bibatis ſuper menſam meam*, vt ſtatim explicat. Loquitur Chriſtus vt homo, alluditque ad illud Pſal. 109.1. *Dixit Dominus Domino meo, ſede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum*. & Pſalm. 2.6. *Ego autem conſtitutus ſum Rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius prædicans præceptum eius*. Itaque inepte ex hoc loco Ariani inæqualitatem Patris, & Filij colligebant, vt auctor eſt Idacius Clarus lib. 3. contra Varimadum.

30. *Vt edatis, & bibatis ſuper menſam meam in regno meo.* Laborum ſocijs honoris quoque & quietis ſocie- C tatem promittit. [illegible] inquit D. Paulus, *paſſionum eſtis, ſic eritis & conſolationis*. 2. Cor. 1.7. & *ſi ſuſtinebimus, & conregnabimus* 2. Tim. 2.12. Solet ſcriptura accommodare ad humanum ſenſum inexplicabilem illam vitæ æternæ voluptatem cibo, & potu, ſatietate ebrietateque declarare. *Satiabor*, inquit, *cum apparuerit gloria tua*, Pſal. 16.15. & *Torrente voluptatis tuæ potabis eos*. Pſalm. 35.9. & *Beatus qui manducabit panem in regno Dei*, ſupra c. 14.15. & *Non bibam amodo de hoc genimine vitis vſque in diem illum, cum illud bibam vobiſcum nouum in regno patris mei*. Matt. 26.29. & *multi ab Oriente venient, & recumbent cum Abraham, & Iſaac, & Iacob in regno cœlorum*. Mat. 8.11. Solent nimirum homines ſummam in cibo, & potu voluptatem collocare. Quod dicit, *ſuper menſam meam*, præro- D gatiuam quandam [illegible] videtur indicare, quaſi non omnes, qui in regno cœlorum futuri ſunt, ſuper menſam Chriſti, [illegible], ſed hoc ſolorum diſcipulorum [illegible] proprium priuilegium. Quemadmodum non omnes, qui in domo regia ſunt, in regis menſa [illegible], ſed præcipuos quidam maiores principes, [illegible] Rex honoris cauſa concedit. Argumento eſt, quod ſtatim ſequitur *& ſedeatis ſuper thronos iudicantes duodecim tribus Iſrael*. Hoc enim non communem omnibus, ſed ipſis proprium Apoſtolis futurum ſignificat. Rectè hoc Theophylactus, [illegible] Beda aliter ſentit.

31. *Ait autem Dominus Simoni.* Hoc alij Euangeliſtæ non narrant, cum Petri reſponſionem narrent alia Ma- E cta occaſione, quod Chriſtus dixiſſet *Omnes vos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte* Mat. 26.31. Sed eſt veriſimile, quemadmodum illic diſputauimus, primum Chriſtū ad Petrum tanquam cæterorum Apoſtolorum principem conuerſum dixiſſe, quod ſcribit Lucas, *Simon Simon ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret ſicut triticum*, deinde adieciſſe, quod Matthæus ait, *Omnes enim vos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte*. cum D. Aug. li. 3. de conſenſu Euangeliſtarū c. 2. hæc omnia quæ Lucas narrat prius Chriſtum dixiſſe putet antequam ad hortum orandi cauſa egrederetur, [illegible] ea, quæ Matth.

Ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret ſicut triticum. Ex petiuit, quod Græcè ἐξῃτήσατο eſt, propriè ſignificat expo- ſcere, aut depoſcere, quemadmodū gladiator, aut hoſtis aliquē a Rege, vel duce depoſcit, vt ſingulare cum eo certamen ineat, quod Goliam illum Philiſtæum feciſſe legimus. Quo verbo indicat Chriſtus nullam Satanam vexandi homines habere poteſtatē, niſi eam priùs à Deo petat. Cuius rei notum in Iob habemus exemplum c. 1. 12. & c. 2. 6. obſeruarunt hanc ipſam vim huius verbi Tert. in lib. de fuga in perſecutione, & Beda in comm. Solent veteres auctores vertere, *Ecce Satanas poſtulauit vos*, quod verbū non intelligo, cur noſter interpres non retinuerit, cum magis ſignificans, & minus ambiguum eſſe videatur. Nam expetere ad petitionem potius, & deſiderium, quàm poſtulationem ſignificat facultatis, quam Chriſtus, vt diximus, indicauit. Sic vertunt Tert. lib. de fuga, & Cypr. lib. 4. epiſtola 4. quanquam idem in lib. de oratione dominica, vertit *expetiuit*. & Proſper in epiſtola de libero arbitrio ad Ruffinum, & in lib. cōtra Collatorem, & li. 1. de vocatione gentium c. 9. Ambroſ. verò reddit, *expoſtulauit* in pſal. 43. & Leo ſer. 2. de Natali Apoſtolorum Petri & Pauli. Quod ſequitur, *Vt cribraret vos ſicut triticum*, non dubium metaphoram eſſe, & à vanno ſumptam, quo triticum iactari agitari, purgarique ſolet. Illud etiam certum vexationem, agitationemque ſignificare. Itaque Cyprianus lib. 4. epiſt. 4. vertit, *vt vexet vos*. Sed an id tantum ſignificetur, de eo quidem poteſt dubitari. Nam omnes recentiores interpretes eo contenti ſenſu non quærunt alium. Plùs tamen mihi videtur ſignificari, fore vt ea ratione Apo- C ſtoli velut triticum vanno agitatum, tentati purgentur. Non quod eo animo Satanas eorum tentaret fidem, ſed quod eam ob cauſam Deus tentari eos pateretur, quemadmodum in Iob legimus accidiſſe, quem Diabolus eadem pœna [illegible] vexare, Deus purgare, probareque voluit. Hoc modo Ambroſ. in pſal. 43. & Tertul. atque Proſper in locis ante citatis hunc locum intellexerunt. Et magis plena ſimilitudo eſt, nam triticum non niſi vt purgetur, cribrari ſolet. Itaque vero ſimile non eſt ſolam Chriſtum agitationem, vexationemque ſignificare voluiſſe: potius enim trituræ, aut [illegible], quàm cribrationis metaphora tulliſſet vſus eo ſenſu ſæpe in ſcripturis vſurpata. 4. Reg. 13.7. *Interfecerat enim eos Rex Syriæ, & redegerat quaſi puluerem in tritura areæ*. D Iſai. 21. 9. 10. *cecidit, cecidit Babylon, & omnia ſculptilia Deorum eius contrita ſunt in terram; tritura mea, & filia areæ meæ* & c. 25. 10. *Triturabitur Moab ſub eo, ſicut triturantur paleæ in plauſtro*. & c. 28. 28. *Non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plauſtri, neque vngulis ſuis comminuet eum*. & c. 41. 15. *Ego poſui te quaſi plauſtrum triturans nouum habens roſtra ſerrantia, triturabis montes & comminues, & colles quaſi puluerem pones*. Amos 1. 3. *Super tribus ſceleribus Damaſci, & ſuper quatuor non conuertam eum, eo quòd triturauerint in plauſtris ferreis Galaad*. Solet quæri, cur Chriſtus ſoli hoc dixit Petro, cum non de illo ſolo, ſed de omnibus loqueretur. Nec enim dixit expetiuit te, ſed *expetiuit vos*. Qui cauſam ſimile putant, quod ſciret Chriſtus ſolum negatu- E rum Petrū, quaſi vbi morbum eſſe ſciebat, ibi medicamentum adhibuerit, vt aliquid dicant, parum tamen dicunt. Nec enim, vt paulo poſt dicturi ſumus, de eo tantùm loquebatur tempore, quo patiente ſe Petrus negauit, ſed multo maxime de eo, quo ſe in cœlum recepto multa ſæuiente contra eos Diabolo diſcipuli paſſuri erant. De quo alias prædixerat Matt. 10. 17. *Tradent enim vos in concilijs, & in ſynagogis ſuis flagellabunt vos, & ad Præſides, & ad Reges ducemini propter me, in teſtimonium illis, & gentibus*. Petro ergo dicit, quia aliorū Apoſtolorū caput erat, & quod illi dicebat omnibus dicebat, vt Leo ſer. 2. de natali Apoſtolorū Petri & Pauli grauis eſt auctor. Theophylactus, & Euthymius aliam quoque non improbabilem rationem afferunt, quòd Petrus omnium

Apoſto-

ad Philipp. 2.9.

Vita æternæ cibi potuſque voluptate deſignatur.

1. Reg. 17.8.

Quid ſit cribrari vt triticum.

Cur ſoli Petro hoc dictum ſit.

Apoſtolorum fortiſſimus eſſet, poſſetque præ cæteris A glorian, niſi infirmitatis ſuæ, & imminentis periculi eſſet admonitus, *& ſolet*, inquit Euthymius, *fortiſſimos quoſque Diabolus eligere, quos oppugnet.*

32. *Ego autem rogaui pro te, vt non deficiat fides tua.*] Oſtenderat periculum, oſtendit remedium. Docuerat vnde timere, docet vnde ſperare debeat; ſe eundem, qui Diabolo poſtulanti poteſtatem pugnandi conceſſiſſet, effecturum, vt expugnare non poſſit. Ego orabo *pro te, vt non deficiat fides tua*, protegam eam maximè partem tui, quam Diabolus maximè petet. Ille fidem caput, vt ait Chryſoſtom. Chriſtiani hominis, & te cæterorum caput petet; ego te maximè, fidemque tuam protegam. Hæc cauſa fuit, quamobrem ſolius B fidei mentionem fecerit, cùm credibile ſit hoſtem humani generis non fidem tantùm, ſed cæteras etiam omnes Apoſtolorum tentaſſe virtutes. Non dubium quin ad futuram Petri negationem Chriſtus alludat, ſed, vt paulo ſupra dicebamus, longiùs etiam reſpexit, non ſolùm ad eas tentationes, quas Petrus, cæterique omnes Apoſtoli ipſi per ſe viuentes; ſed ad eas etiam, quas eorum ſucceſſores, id eſt Eccleſia vnquam ſubituri eſſent. Sic enim dicit, *Ego rogaui pro te, vt non deficiat fides tua*; quomodo alio dixit loco, *Ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſeculi.* Matthæ. 28. 20. Et eſt per ſe credibile tamdiu Chriſtum orare, ne fides Petri deficiat, quamdiu eam Diabolus tentat. Tentat autem ſemper, ſemperque tentabit, donec militabit Eccleſia; ſemper ergo Chriſtus orabit. Quodque dicit Petro, eius quoque ſucceſſoribus, totique Eccleſiæ dictum putandum eſt, tamque certi debemus eſſe ſucceſſorum Petri, totiuſque Eccleſiæ fidem non defuturam, quàm certi ſumus eius, C cum tentatus eſt, fidem non defeciſſe. Itaque rectè ex hoc loco antiqui, grauesque auctores collegerunt, Eccleſiæ Romanæ, & ſucceſſorum in ea Petri fidem fore perpetuam. Omnis enim Eccleſiæ fides aſſerebatur in Petro, qui Eccleſiæ caput futurus erat. *Commune erat omnibus Apoſtolis periculum*, inquit Leo ſerm. 2. de Natali Apoſtolorum Petri & Pauli, *de tentatione formidinis, & diuinæ protectionis auxilio pariter indigebant, quoniam Diabolus omnes exagitare, omnes cupiebat elidere, & tamen ſpecialis à Domino Petri cura ſuſcipitur, & pro Petri fide propriè ſupplicatur, tanquam aliorum ſtatus certior ſit futurus, ſi mens principis victa non fuerit. In Petro* D *ergo omnium fortitudo munitur, & diuinæ gratiæ ita ordinatur auxilium, vt firmitas quæ per Chriſtum Petro tribuitur, per Petrum Apoſtolis conferatur. Nam & poſt reſurrectionem ſuam Dominus beato Petro Apoſtolo poſt regni claues ad trinam æterni amoris profeſſionem myſtica inſinuatione ter dixit, Paſce oues meas. Quòd & nunc proculdubio facit, & mandatum Domini pius paſtor exequitur confirmans nos exhortationibus ſuis, & pro nobis orare non ceſſans vt nulla tentatione ſuperemur. Si autem hanc pietatis ſuæ curam omni populo Dei, ſicut credendum eſt, vbique protendit, quanto magis alumnis ſuis opem ſuam dignatur impendere, apud quos in ſacro dormitionis thoro eadē, qua præſedit, carne requieſcit.* Quo ergo modo Petrus negauit, ſi pro eo Chriſtus orans, ne eius fides deficeret, *exauditus eſt pro ſua reuerentia*: Facilis reſponſio, Negare ſe noſſe Chriſtum, non fuit eius fidem deficere, ſed tentari, Et non E dixerat ſe oraturum Chriſtus, vt non tentaretur, ſed vt non deficeret fides eius. Qui ideirco tentari permiſit, ne deficeret. Fortior enim ex tentatione ſurrexit. *Vide*, inquit Ambroſ. in pſalm. 43. *quid dicit, & intellige. Ventilatur Petrus, vt Chriſtum negare cogatur. Incidit in tentationes, quadam locutus eſt, quaſi palearum plena; ſed locutus eſt verbo, vt ſundatior eſſet affectu. Denique fleuit, & paleas ſuas lauit, & illis tentationibus meruit, vt pro ſe Chriſtus interueniret. Quanto maius eſt patrocinium,*

Homil. 34. in Matth. in illud eſtote prudentes c. 10. 16.

Eccleſia Romana, & ſucceſſorum Petri fides perpetua.

Ioan. 21. 15. 16. 17.

Petri fides in negatione non defecit.

Hebr. 5. 7.

Matth. 26. 75. Mar. 14. 72. Luc. 22. 62.

A *quam perturbationis illius tentamentum? Et ideo plus quam paſſus eſt, acquiſiuit. Acquiſiuit enim Chriſtum ſibi patrocinantem. Cogitur autem & aduerſarius ſanctos Domini ad ſua damna tentare. Dum enim tentat, meliores reddit, vt qui tentatur, poſſit alios inſtituere, qui ſibi ipſi inualidus videbatur. Denique Petrus Eccleſiæ præponitur, poſtquam tentatus à Diabolo eſt.* Falſa ergo eorum opinio eſt, qui fidem putant Petrum negando perdidiſſe. Ore negauit, animo retinuit, vt docentem Ambroſium audiuimus, ſed de ea re copioſius apud Matth. cap. 26. 70. diſputauimus. Idemque de eius ſucceſſoribus, ſi quis aliquando viſus eſt in fide vacillare, exiſtimandum eſt: cum omnium eorum fides eadem Chriſti promiſſione nixa B conſiſtat.

Et tu aliquando conuerſus confirma fratres tuos.] Hinc demū manifeſtum eſt nec de illo ſolùm tempore, quo negauit Petrus, nec de ipſo ſolùm Petro; ſed de omnibus eius ſucceſſoribus loqui Chriſtum. Nec enim tempore paſſionis cæteros Apoſtolos Petrus confirmauit. Et confirmandi alios neceſſitas perpetua futura erat. Itaque in perſona Petri omnes Petri ſucceſſores iubet fratres in fide firmare. Quomodo firmare poſſunt, ſi errare ipſi poſſunt? Propterea enim Chriſtus pro fide orauit Petri, ne deficeret, vt alios confirmare poſſet, intelligens alios confirmare non poſſe, ſi eius fides defeciſſet. Id etiam ſignificat illud *aliquando*, id eſt ſi quando opus erit, ſi quis aliquando in fide nutabit. Quod omne futurum reſpicit tempus. Quanquam ad verbum *conuerſus* referri poteſt, vt ſenſus ſit, & tu, cum aliquando conuerſus fueris, fratres tuos confirma. At quid eſt *conuerſus*? Mihi Hebraiſmus C videtur eſſe, quo repetitio ſignificatur, vt apud Latinos his dictionibus, rurſus, aut, iterum, vt *Deus tu conuerſus viuificabis nos*, id eſt tu qui nos occidiſti, iterum viuificabis. Similiter hoc loco, *Tu conuerſus confirma fratres tuos*, id eſt, ſicut ego te confirmaui; tu iterum fratres tuos confirma. Ac vix aliter Hebraiſmus explicari poteſt: quemadmodum Beda etiam interpretatur Quanquam Ambroſij in Pſalmum 43. Theophylacti, & Euthymij interpretatio mihi non diſplicet, qui conuerſum exponunt à peccato, quo Chriſtum negauit, acta pœnitentia; quaſi aliis de ſuo vulnere fecerit medicinam. Duo ſequentes verſus apud Matthæum ſunt explicati.

Hebraiſmus conuerſus pro iterum. Pſal. 84.

35. *Quando miſi vos ſine baculo, & pera, & calceamentis,* D *nunquid aliquid defuit vobis?*] Mirum quorſum hoc nūc Chriſtus interroget. Si enim eos nunc ſimiliter ſine baculo, & pera vellet mittere, apta hæc videretur interrogatio, vt doceret eos, quemadmodum tunc nec baculum, nec peram ſecum ferentibus nihil defuiſſet, ita nihil nunc eodem modo euntibus defuturum. At videtur agere contrarium, vt doceat non ſolùm baculo nunc, & pera, ſed etiam gladio opus eſſe. Chryſoſt. in homil. in hæc verba D. Pauli Rom. 16. 3. *ſalutate Priſcam, & Aquilam*. Beda, Theophylact. & Euthym. diuerſam tantum diſcipulorum conditionem notari putant. Principio quidem Chriſtum illis tanquam pueris prohibuiſſe, ne quid ſecum in viam portarent, ſed toti à ſe tanquam à patre penderent; nunc tanquam viE ris præcipere more ſuorum patrem, viri vt ſint, ſibique neceſſaria prouideāt. Dimidiculum hoc eſt. Illud enim præceptum primum, quod Chriſtus diſcipulis ad prædicandum miſſis dedit, in omne dedit tempus, vt Euangelij prædicator de Euangelio viuere contentus, omni rerum neceſſariarum ſolicitudinē liber eſſet. Magis mihi placet, quod iidem auctores indicant, maximeque Theophyl. & Beda, tum etiam Baſil. in regulis breuioribus interrogat. 251. non perſonarum, ſed temporis diuerſam conditionem ſignificare voluiſſe. Tempus illud, quo eos ad prædicandum miſerat, adeò paca-

tum, & fauorabile fuiſſe, vt nihil illis, quamuis nihil ſecum ferentibus, defuerit, fauentibus omnibus quòd ipſius diſcipuli eſſent, & neceſſaria omnia ſponte ſuppeditantibus. Nunc inſtante paſſione ſua diuerſum eſſe tempus, adeo ſibi omnes futuros infenſos, vt non ſolùm nemo illis propter ſe fauere audeat, & res ſubminiſtrare neceſſarias, vt omnes potiùs perſecuturi eos ſint, & ad mortem quæſituri, ita vt non modò baculo, ac pera, ſed etiam gladio opus illis eſſe videatur. Hoc eſt quod dicit.

36. *Sed nunc, qui habet ſacculum, tollat ſimiliter & peram, & qui non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium.*] Quæ verba quo modo illis, quæ apud Matthæum. cap. 10. 8. 9. 10. & ſupra apud hunc eundem Euangeliſtam. cap 9. 3. ſunt, contraria non ſint, vbi diſcipuli baculum, & peram, cæteraque omnia humana adiumenta ſecum tollere prohibentur, apud Matthæum diſputauimus. Baſilius eo loco, quem paulo ante notauimus, & Theophylactus putant illic Chriſtum dixiſſe, quid diſcipuli facere deberent; hic quid facturi eſſent, prædixiſſe. Itaque etſi verbis exprimitur imperandi, *tollat*, & *vendat*, & *emat*, non eſſe tamen præceptum, ſed prædictionem. Morem inquit Baſilius ſcripturæ eſſe vt prophetias imperandi modo pronunciet. *Fiant filij eius orphani*, & *Diabolus ſtet à dextris eius*. Pſalm. 108. 6. 9. Addit nonnullos codices hoc loco non imperatiua, ſed futura legere, Tollet, vendet, emet. Adnotatio quidem vtilis, & vera eſt, ſed in hunc locum meo quidem iudicio parum conuenit. Quis enim diſcipulorum poſtea, vt gladium emeret, tunicam vendidit? Chryſoſtomus, Beda, & Euthymius, vt modò dicebamus, non præceptum, ſed permiſſum exiſtimant ſignificari, quaſi Chriſtus mutata conditione temporis permittat diſcipulis ſui defendendi cauſa vti gladio. Quemadmodum & Ambroſius videtur interpretari. *O Domine*, inquit, *cur emere me iubes gladium, qui ferire me prohibes? Cur haberi præcipis, quem vetas promi? Niſi forte vt ſit parata defenſio, non vltio neceſſaria; & videar potuiſſe vindicari, ſed noluiſſe.* Similiter fere Beda, *Gladium*, inquit, *iubet ſumere, vel non habuum emere, vt ſciant legentes non facultatem reſiſtendi deeſſe diſcipulis, ſed magiſtro amorem potius ineſſe patiendi.* Verus ſenſus eſt, quem apud Matthæum declarauimus: nec iubere Chriſtum, nec permittere, vt diſcipuli ſacculum, aut peram ferant, multoque minùs vt emant gladium, quo ante empto Petrum in ipſo vitæ diſcrimine etiam defendendi ſui cauſa vti prohibuit: ſed tantùm ſignificare eiuſmodi veniſſe tempus, quo tempore ſi humanis ſibi præſidiis vtendum eſſet, nullum non eſſet maximè neceſſarium, cùm de ſua, omniumque diſcipulorum ageretur vita. Itaque per ſacculum, peram, & gladium ſolam conditionem ſignificat temporis. Hoc indicat verſu ſequenti, cum dicit.

Mos ſcripturæ vt prophetias imperando modo pronunciet.

Iſai. 53. 12.

37. *Dico enim vobis, quoniam adhuc hoc, quod ſcriptum eſt, oportet impleri in me, & cum iniquis deputatus eſt; etenim ea quæ ſunt de me, finem habent.*] Rationem enim reddit, quamobrem gladio, omnibusque humanis adiumentis opus eſſet, ſi res humano gerenda eſſet more. Nam præter cætera Prophetarum vaticinia, quæ iam in ſe impleta fuiſſent, illud adhuc, quod omnium caput eſſet, implendum ſupereſſe, vt ignominioſa morte afficeretur; quod eſt cum iniquis reputari. Quibus verbis non ſolùm mortem ſuam indicat inſtare; ſed etiam conditionem illam temporis, quam per ſacculum, peram, & gladium declarauerat, non ex hominum aut viribus, aut conſilio, ſed ex diuina voluntate, atque prouidentia fuiſſe profectam, vt Prophetarum de ipſo implerentur vaticinia. Quod autem ait, *Etenim ea quæ ſunt de me, finem habent*, duplicem ſenſum habere poteſt. Aut *finem habent*, id eſt iam finem conſecuta ſunt, iam ſunt impleta, iam ad effectum perducta, vel parum certè abeſt quin omnino impleantur, cum hoc ſolum mihi ſupereſt, vt moriar, quemadmodum Euthymius interpretatur. Aut *finem habent*, id eſt habere oportet, impleri neceſſe eſt, nihil enim eorum, quæ de me à Prophetis ſcripta ſunt, irritum eſſe poteſt. Qui ſenſus mihi magis placet. Reddere enim videtur rationem Chriſtus, quare illud vnum, quod reliquum eſſe videbatur Iſaiæ de ſe vaticinium implendum etiam eſſet, quia omnia impleri neceſſe erat.

38. *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hic.*] Conſtat Apoſtolos, quid Chriſtus ſignificare voluiſſet, non intellexiſſe. Quo minùs mirandum nobis eſt, & æquiore animo ferendum, ſi ne nos quidem intelligamus. Quod duo inter Apoſtolos homines inermes, atque imbelles reperti ſint gladij, poſt abdicatas maximè res omnes mirum videri poteſt. Sed exiſtimandum non eſt militares fuiſſe gladios, aut iis Apoſtolos propter pugnam, ſi quæ forte occurriſſet, vſos fuiſſe; ſed ruſticos potiùs ad ſecandas res neceſſarias gladios ſecum geſtaſſe, quales lanij, & homines ruſtici habere ſolent. Atque eiuſmodi gladio Petrus Malchi auriculam abſcidit. Boni tamen auctores ad myſterium id trahunt. D. quidem Ambroſius ſic. *Lex referire non vetat, & ideo fortaſſe Petro duos gladios offerenti ſat eſt, dicit. Quaſi licuerit vſque ad Euangelium, vt ſit in lege æquitatis eruditio, in Euangelio bonitatis perfectio. Multis hoc iniquum videtur; ſed non iniquus Dominus, qui cum ſe poſſet vlciſci, maluit immolari. Eſt enim gladius ſpiritualis, vt vendas patrimonium, emas verbum, quo nuda mentis penetralia veſtiuntur. Eſt etiam gladius paſſionis, vt exuas corpus, & immolata carnis exuuiis ematur tibi ſacri corona martyrij.* Aliter etiam Beda, *Duo*, inquit, *gladij ſufficiunt ad teſtimonium ſponte paſſi ſaluatoris, vnus qui & Apoſtolis audaciam pro Domino certandi, & auulſa ictu eius auricula Domino etiam mortem pietatem, virtutemque doceret in ſe medicandi; alter qui nequaquam vagina exemptus, oſtenderet eos ne totum, quod potuere, pro eius defenſione facere permiſſos.* Manifeſtum eſt neutrum litteralem eſſe ſenſum. Alij recentiores interpretes duos ex hoc loco gladios Eccleſiam habere colligunt, alterum ſpiritualem, temporalem alterum: quos vt habeat, ex hoc certè loco non habet, vbi de aliis, vt explicauimus, agitur gladiis. Putat Ambroſius eum, qui Chriſto dixit, *Ecce duo gladij hic*, Petrum fuiſſe, qui vnus pro omnibus reſponderit. Quod etſi Euangeliſta quidem non dicit, neque colligi ex hoc loco poteſt; ideo tamen probabile, quia eſt officio, animo, & moribus Petri conſentaneum. Illum enim gladios obtuliſſe credendum eſt, qui dux Apoſtolici erat exercitus, qui paulo ante dixerat, *Tecum paratus ſum & in carcerem, & in mortem ire.* ver. 33. Et paulo poſt ſolus vt Chriſtum defenderet, gladium exemit. Quod Chriſtus reſpondit, *ſatis eſt*, non confirmat diſcipulorum opinionem exiſtimantium gladiis gerendam rem eſſe; ſed, vt ait Theophylactus, ironicè reſpondet. Aut vt idem Theophylactus, & Euthymius putant, cùm dicit, *Satis eſt*, indicat opus non eſſe gladiis, non quòd neceſſitas temporis non poſtularet; ſed quòd ipſe nollet gladiis ſe defendere. Si enim gladiis agenda res eſſet, non modò duo, ſed ne centum quidem aduerſus armatam militum cohortem ſatis fuiſſent. Satis ergo duos gladios eſſe dicit, quia ne illi quidem erant neceſſarij. Cur Chriſtus ſenſum eorum, quæ de emendo dixerat gladio, Apoſtolis non intelligentibus non explanauerit, noſtrum non eſt diuinare, cum nihil Euangeliſta ſignificet. Credendum diuino eum feciſſe conſilio. At propterea fortaſſe id declarare noluit, vt Apoſtoli rem non intelligentes gladios ſecum ferrent, & Petrus auriculam ſerui Pontificis amputaret, lo-

Verſ. 50.

cum-

cumque miraculo faceret, quo doceret Chriſtus potuiſſe illū defendere ſe, ſi voluiſſet, qui diſcipulum volentem ſe gladio defendere reprehendiſſet, & quem percuſſiſſet hoſtem, benignè ſanauiſſet, vt ex Beda ſupra recitauimus. Toto denique hoc loco diuinitatem ſuam, vt Theophylactus obſeruauit, Chriſtus oſtendit, dum prædicit Apoſtolis inſtare tempus paſſionis ſuæ, quam eo ipſo indicat voluntariam ſibi eſſe, non neceſſariam. Propterea enim ſimul dicit & gladiis opus eſſe, & gladiis opus non eſſe, cùm dicit ſatis eſſe duos. Vt altera ſe mortem ſuam inſtare indicet; altera voluntariam ſibi eſſe doceat. Quæ vſque ad finem capitis ſequuntur, tractata ſunt à nobis apud Matthæum cap. 26 & 27.

Diuinitatē ſuam Chriſtus oſtendit.

CAPVT XXIII.

1\. ET ſurgens omnis multitudo eorum, duxerunt illum ad Pilatum. 2. Cœperunt autem illum ac- *Matt. 22. b 21.*
cuſare, dicentes: Hunc inuenimus ſubuertentem gentem noſtram, & prohibentem tributa da- *Mar. 12.*
re Cæſari, & dicentem ſe Chriſtum regem eſſe. 3. Pilatus autem interrogauit eum, dicens: Tu *b. 17.*
es rex Iudæorum? At ille reſpondens ait: Tu dicis. 4. Ait autem Pilatus ad principes ſacerdo- *Mat. 27. b 11*
tum, & turbas: Nihil inuenio cauſæ in hoc homine. 5. At illi inualeſcebant, dicentes: Commouet populum do- *Mar. 15. a 2.*
cens per vniuerſam Iudæam, incipiens a Galilæa vſque huc. 6. Pilatus autem audiens Galilæam, interrogauit ſi *Io. 18. f 33.*
homo Galilæus eſſet. 7 Et vt cognouit quod de Herodis poteſtate eſſet, remiſit eum ad Herodem, qui & ipſe Ie-
roſolymis erat illis diebus. 8. Herodes autem viſo Ieſu, gauiſus eſt valde. erat enim cupiens ex multo tempore
videre eum, eo quod audierat multa de eo, & ſperabat ſignum aliquod videre ab eo fieri. 9. Interrogabat autem
eum multis ſermonibus. At ipſe nihil illi reſpondebat. 10. Stabant autem principes ſacerdotum, & Scribæ con-
ſtanter accuſantes eum. 11. Spreuit autem illum Herodes cum exercitu ſuo: & illuſit indutum veſte alba, & re-
miſit ad Pilatum. 12. Et facti ſunt amici Herodes & Pilatus in ipſa die: nam antea inimici erant ad inuicem.
13. Pilatus autem conuocatis principibus ſacerdotum, & magiſtratibus, & plebe, 14. dixit ad illos: Obtuliſtis mihi
hunc hominem, quaſi auertentem populum, & ecce ego coram vobis interrogans, nullam cauſam inueni in homi-
ne iſto ex his in quibus eum accuſatis. 15. Sed neque Herodes: nam remiſi vos ad illum, & ecce nihil dignum mor- *Io. 18. g. 38.*
te actum eſt ei. 16. Emendatum ergo illum dimittam. 17. Neceſſe autem habebat dimittere eis per diem feſtum, *& 19. a. 4.*
vnum. 18. Exclamauit autem ſimul vniuerſa turba, dicens: Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam, 19. qui erat
propter ſeditionem quandam factam in ciuitate & homicidium, miſſus in carcerem. 20. Iterum autem Pilatus
locutus eſt ad eos, volens dimittere Ieſum. 21 At illi ſuccłamabant, dicentes: Crucifige, crucifige eum. 22. Ille *Mat. 27.*
autem tertio dixit ad illos: Quid enim mali fecit iſte? nullam cauſam mortis inuenio in eo: corripiam ergo illum, *c. 23*
& dimittam. 23. At illi inſtabant vocibus magnis poſtulantes vt crucifigeretur: & inualeſcebant voces eorū. *Mar. 15. b. 14.*
24\. Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum. 25. Dimiſit autem illis eum, qui propter homicidium, & ſe-
ditionem miſſus fuerat in carcerem, quem petebant, Ieſum vero tradidit voluntati eorum. 26 Et cum ducerent *Mat 27.*
eum, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenenſem venientem de villa: & impoſuerunt illi crucem portare *d 32.*
poſt Ieſum. 27. Sequebatur autem illum multa turba populi, & mulierum: quæ plangebant, & lamentabantur *Mar. 15. b. 21.*
eum. 28 Conuerſus autem ad illas Ieſus, dixit: Filiæ Ieruſalem, nolite flere ſuper me, ſed ſuper vos ipſas flete, &
ſuper filios veſtros. 29. Quoniam ecce venient dies, in quibus dicent: Beatæ ſteriles, & ventres, qui non genue-
runt, & vbera, quæ non lactauerunt. 30. Tunc incipient dicere montibus: Cadite ſuper nos, & collibus: Operite *Iſai. 2. d. 19.*
nos. 31. Quia ſi in viridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet? 32. Ducebantur autem & alij duo nequam cum eo, *Oſee 10 b 8.*
vt interficerentur. 33. Et poſtquam venerunt in locum, qui vocatur Caluariæ, ibi crucifixerunt eum: & latrones, *Apoc. 6. d 16.*
vnum à dextris, & alterum a ſiniſtris. 34. Ieſus autem dicebat: Pater, dimitte illis: non enim ſciunt quid faciunt. *Mat. 27.*
Diuidentes vero veſtimenta eius, miſerunt ſortes. 35. Et ſtabat populus ſpectans, & deridebant eum principes *d 33.*
cum eis, dicentes: Alios ſaluos fecit, ſe ſaluum faciat, ſi hic eſt Chriſtus Dei electus. 36. Illudebant autem ei & *Mar. 15. b 22.*
milites accedentes, & acetum offerentes ei, 37. & dicentes: Si tu es rex Iudæorum, ſaluum te fac. 38. Erat autem *Io. 19. c. 17.*
& ſuperſcriptio ſcripta ſuper eum litteris Græcis, & Latinis, & Hebraicis: Hic eſt rex Iudæorum. 39. Vnus autem
de his, qui pendebant, latronibus, blaſphemabat eum, dicens: Si tu es Chriſtus, ſaluum fac temetipſum, & nos.
40\. Reſpondens autem alter increpabat eum, dicens: Neque tu times Deum, quod in eadem damnatione es. 41. Et
nos quidem iuſte, nam digna factis recipimus: hic vero nihil mali geſſit. 42. Et dicebat ad Ieſum: Domine, me-
mento mei, cum veneris in regnum tuum. 43. Et dixit illi Ieſus: Amen dico tibi: Hodie mecum eris in paradiſo.
44\. Erat autem fere hora ſexta, & tenebræ factæ ſunt in vniuerſam terram vſque in horam nonam. 45. Et ob-
ſcuratus eſt ſol: & velum templi ſciſſum eſt medium. 46. Et clamans voce magna Ieſus ait: Pater, in manus tuas *Pſal. 30. a. 6.*
commendo ſpiritum meum. Et hæc dicens, expirauit. 47. videns autem Centurio quod factum fuerat, glorifica-
uit Deum, dicens: Vere hic homo iuſtus erat. 48. Et omnis turba eorum, qui ſimul aderant ad ſpectaculum iſtud,
& videbant quæ fiebant, percutientes pectora ſua reuertebantur 49. Stabant autem omnes noti eius à longe: &
mulieres, quæ ſecutæ eum erant à Galilæa hæc videntes. 50. Et ecce vir nomine Ioſeph, qui erat decurio, vir bonus, *Mat. 27.*
& iuſtus: 51. hic non conſenſerat conſilio, & actibus eorum, ab Arimathæa ciuitate Iudææ, qui expectabat & i- *g. 58.*
pſe regnum Dei. 52. hic acceſſit ad Pilatum, & petiit corpus Ieſu: 53. & depoſitum inuoluit ſindone, & poſuit eum *Mar. 15. d. 45.*
in monumento exciſo, in quo nondum quiſquam poſitus fuerat. 54. Et dies erat paraſceues, & ſabbatum illuce- *Io. 19. g. 38.*
ſcebat. 55. Subſecutæ autem mulieres, quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumentum, & quemadmo-
dum poſitum erat corpus eius. 56. Et reuertentes parauerunt aromata, & vnguenta: & ſabbato quidem ſilue-
runt ſecundum mandatum.

IN CAPVT XXIII.

1\. ET *ſurgens omnis multitudo eorum duxerunt illum ad Pilatum.* A Ipſo die Paſchæ mane ſimulatque factus eſt dies, vt dixit ſuperiore capite ver. 66. Transtulerant autem Iudæi diem feſtum Paſchæ, qui eo anno ceciderat in pridie ſabbati in ſabbatum ipſum, vt probauimus apud Matthæum. c. 26. Propterea putarunt ſibi licere Chriſtum ad Pilatum ducere, & eum apud iudicem accuſare. Totum verò hoc caput apud Matthæum capit. 27. explanauimus.

CAPVT XXIV.

Mat. 28. a. 1. Mar. 16. a. 2. Ioan. 20. a. 1. 1. VNa *autem ſabbati valde diluculo venerunt ad monumentum, portantes, quæ parauerant, a-*
romata: 2. & inuenerunt lapidem reuolutum à monumento. 3. Et ingreſſæ non inuenerunt cor-
pus Domini Ieſu. 4. Et factum eſt, dum mente conſternatæ eſſent de iſto, ecce duo viri ſtete-
runt ſecus illas in veſte fulgenti. 5. Cum timerent autem, & declinarent vultum in terram, di-
xerunt ad illas: Quid quæritis viuentem cum mortuis? 6. non eſt hic, ſed ſurrexit: recordamini qualiter locutus
Mat. 17. d. 22. *eſt vobis, cum adhuc in Galilæa eſſet, 7. dicens: Quia oportet filium hominis tradi in manus hominum pecca-*
Mar. 9. e. 31. *torum, & crucifigi, & die tertia reſurgere. 8. Et recordatæ ſunt verborum eius. 9. Et regreſſæ à monumento*
Sup. 9. e. 22. *nunciauerunt hæc omnia illis vndecim, & cæteris omnibus. 10. Erat autem Maria Magdalene, & Ioanna,*
& Maria Iacobi, & cæteræ, quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apoſtolos hæc. 11. Et viſa ſunt ante illos, ſicut
deliramentum verba iſta: & non crediderunt illis. 12. Petrus autem ſurgens cucurrit ad monumentum. &
Mar. 16. c. 12. *procumbens vidit linteamina ſola poſita, & abiit ſecum mirans quod factum fuerat. 13. Et ecce duo ex illis ibant*
ipſa die in caſtellum, quod erat in ſpatio ſtadiorum ſexaginta ab Ieruſalem, nomine Emaus. 14. Et ipſi lo-
quebantur ad inuicem de his omnibus, quæ acciderant. 15. Et factum eſt, dum fabularentur, & ſecum quæ-
rerent: & ipſe Ieſus appropinquans ibat cum illis. 16. oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoſcerent.
17. Et ait ad illos: Qui ſunt hi ſermones, quos confertis ad inuicem ambulantes, & eſtis triſtes? 18. Et reſpon-
dens vnus, cui nomen Cleophas, dixit ei: Tu ſolus peregrinus es in Ieruſalem, & non cognouiſti quæ facta ſunt
in illa his diebus? 19. Quibus ille dixit: Quæ? Et dixerunt: De Ieſu Nazareno, qui fuit vir propheta, potens in
opere, & ſermone coram Deo, & omni populo: 20. Et quomodo eum tradiderunt ſummi ſacerdotes, & princi-
pes noſtri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum. 21. nos autem ſperabamus quia ipſe eſſet redemptu-
rus Iſrael: & nunc ſuper hæc omnia, tertia dies eſt hodie quod hæc facta ſunt. 22. Sed & mulieres quædam ex
noſtris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum, 23. & non inuento corpore eius, venerunt,
dicentes ſe etiam viſionem angelorum vidiſſe, qui dicunt eum viuere. 24. Et abierunt quidam ex noſtris ad mo-
numentum: & ita inuenerunt ſicut mulieres dixerunt, ipſum verò non inuenerunt. 25. Et ipſe dixit ad eos. O
ſtulti, & tardi corde ad credendum in omnibus, quæ locuti ſunt Prophetæ. 26. Nonne hæc oportuit pati Chri-
ſtum, & ita intrare in gloriam ſuam? 27. Et incipiens à Moyſe, & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in
omnibus Scripturis, quæ de ipſo erant. 28. Et appropinquauerunt caſtello quo ibant: & ipſe ſe finxit longius ire.
29. Et coëgerunt illum, dicentes: Mane nobiſcum, quoniam adueſperaſcit, & inclinata eſt iam dies. Et intrauit
cum illis. 30. Et factum eſt, dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit, ac fregit, & porrigebat illis.
31. Et aperti ſunt oculi eorum, & cognouerunt eum: & ipſe euanuit ex oculis eorum. 32. Et dixerunt ad inui-
cem: Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis Scripturas? 33. Et ſur-
gentes eadem hora regreſſi ſunt in Ieruſalem: & inuenerunt congregatos vndecim, & eos, qui cum illis erant,
34. dicentes: Quod ſurrexit Dominus verè, & apparuit Simoni. 35. Et ipſi narrabant quæ geſta erant in via:
Mar. 16. e. 14. *& quomodo cognouerunt eum in fractione panis. 36. Dum autem hæc loquuntur, ſtetit Ieſus in medio eorum,*
Io. 20. c. 19. *& dicit eis: Pax vobis: ego ſum, nolite timere. 37. Conturbati verò, & conterriti, exiſtimabant ſe ſpiritum vi-*
dere. 38. Et dixit eis. Quid turbati eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra? 39. Videte manus meas,
& pedes, quia ego ipſe ſum: palpate, & videte: quia ſpiritus carnem, & oſſa non habet, ſicut me videtis habere.
40. Et cum hoc dixiſſet, oſtendit eis manus, & pedes. 41. Adhuc autem illis non credentibus, & mirantibus
præ gaudio, dixit: Habetis hic aliquid, quod manducetur? 42. At illi obtulerunt ei partem piſcis aſſi, & fauum
mellis. 43. Et cum manducaſſet coram eis, ſumens reliquias dedit eis. 44. Et dixit ad eos: Hæc ſunt verba, quæ lo-
cutus ſum ad vos, cum adhuc eſſem vobiſcum, quoniam neceſſe eſt impleri omnia, quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi,
Pſal. 18. b. 7. *& Prophetis, & Pſalmis de me. 45. Tunc aperuit illis ſenſum vt intelligerent Scripturas. 46. & dixit eis:*
Quoniam ſic ſcriptum eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis tertia die: 47. & prædicari in
Act. 1. a. 8. *nomine eius pœnitentiam, & remiſſionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ieroſolyma. 48. Vos*
Io. 14. d. 26. *autem teſtes eſtis horum. 49. Et ego mitto promiſſum Patris mei in vos. Vos autem ſedete in ciuitate, quoad*
vſque induamini virtute ex alto. 50. Eduxit autem eos foras in Bethaniam: & eleuatis manibus ſuis be-
Act. 1. a. 4. Mar. 16. d. 19. *nedixit eis. 51. Et factum eſt, dum benediceret illis, receſſit ab eis, & ferebatur in cœlum. 52.*
Et ipſi adorantes regreſſi ſunt in Ieruſalem cum gaudio magno: 53. &
erant ſemper in templo laudantes, & bene-
dicentes Deum. Amen.

IN CAPVT XXIV.

1. VNA *autem ſabbati.*] Prima die ſabbati, id eſt hebdomadis, quæ diei noſtro Dominico reſpondebat. Omnia ſunt apud Matthæum c.28. explicata vſque ad verſum. 13.

Quinam illi duo diſcipuli fuerint.

13. *Et ecce duo ex illis.*] Prima hoc loco occurrit quæſtio, quinam duo iſti diſcipuli fuerint. Altera, ex quorum diſcipulorum fuerint numero. Prima autem quæſtio multiplex eſt; Primum enim quæri poteſt, an iſti duo diſcipuli, de quibus Lucas ſcribit, illi ijdem ſint de quibus Marcus. cap. 16. 12. Deinde quis fuerit ille Cleophas, quem Euangeliſta ver. 18 alterum eorum fuiſſe dicit. Tertio loco quis alter fuerit, qui ab Euangeliſta non nominatur. Prima pars quæſtionis ne in dubium quidem veniſſet, niſi Euthy. cæteroqui bonus auctor in commentariis in caput Marci 16. abſurdam commouiſſet opinionem, qui eoſdem hos, atque illos eſſe putarent. Cuius opinio magis omnibus bonis auctoribus abſurda viſa eſt, & quòd eſt noua, & inſolens; & quòd tenuiſſimis coniecturis nixa. Quòd enim argumentatur, illis de quibus ſcribit Marcus renuntiantibus ſe Chriſtum vidiſſe, Apoſtolos non credidiſſe Marc. 16. 13. his vero de quibus Lucas non credidiſſe modò; verum inuentos ab illis inter ſe colloquentes, affirmantique ſurrexiſſe Dominum, & à Simone viſum fuiſſe infra ver. 33. & 34 itaque illos ante, hos poſtquam Simon Dominum vidiſſet, vndecim diſcipulis annuntiaſſe ſibi Dominum apparuiſſe, leue eſt. Nam vt apud Matthæum cap 28. docuimus, in illo numero vndecim diſcipulorum, cùm Petrus narraſſet à ſe Dominum viſum eſſe, alios credidiſſe, alios dubitaſſe veriſimile eſt, vt non omnes homines eodem ingenio ſunt, & ad credendum æquè propenſo. Vterque igitur Euangeliſta ſyllepſi, aut ſynecdoche vſus eſt, qua quod vnus, aut pauci ex aliqua congregatione faciunt, tota congregatio dicitur facere. Marcus dixit Apoſtolos his duobus diſcipulis non credidiſſe, quia aliqui non crediderunt; Lucas dicit inuentos ab illis Apoſtolos affirmantes ſurrexiſſe Dominum, & à Simone viſum fuiſſe, quia aliqui id affirmabant. Quod quamuis contrarium eſſe videatur, non magis contrarium eſt, quàm ſi vnus Euangeliſta dixiſſet latrones, qui cum Chriſto crucifixi erant credidiſſe, quia vnus credidit, vt ait Lucas; alter non ſolùm non credidiſſe, ſed etiam blaſphemaſſe, vt Matthæus dixit, quia vnus eorum blaſphemauit. Secunda pars quæſtionis erat, quis ille fuerit Cleophas, quem Lucas alterum ex illis duobus diſcipulis fuiſſe tradit. Auctores inuenio, qui Ioſephi ſponſi Mariæ fratrem fuiſſe dicant, ſed auctores non maximæ apud me fidei. Faciliùs Hieronymo crediderim, qui in Epitaphio Paulæ ad Euſtochium caſtelli Emmaunis, quò tunc ibat ciuem fuiſſe indicat. In eius enim domo Chriſtum ea nocte exceptum in fractione panis ab illis cognitum dicit, eiuſque domum in Eccleſiam dedicaſſe. Rem facit probabilem, quòd credibile ſit eum in domum ſuam tristem ſe recepiſſe, quòd de Chriſto quid actum poſt mortem eſſet, ignoraret, cum mulieres affirmaſſent, ſe eum in ſepulcro non reperiſſe, quodque Chriſtum ad hoſpitium inuitarint: *Mane nobiſcum, quoniam aduesperaſcit*, atque quod eſt indicium eos domi fuiſſe ſuæ. Sed vtrum Cleophæ, an alterius, qui cum eo erat, diſcipuli fuerit, (nam & illius eſſe potuit) incertum: niſi quod Hieronymi auctoritas facit, vt potius Cleophæ, quam alterius domum fuiſſe credere debeamus. Dorotheus in eius vita Simonem cognominatum, & Chriſti conſobrinum fuiſſe tradit, ſed vt alibi monui, ſuſpecta mihi eſt eius auctoris fides. Magis dubia eſt pars tertia quæſtionis quis Cleophæ comes fuerit, qui ab Euangeliſta non nominatur. Ambroſ. lib. 7. in Lucam c. de vigilantia, & negligentia ſeruorum, & lib. 10. c. vltimo Ammaonem vocat, ex ipſo opinor quo ibant pago itaque ciuem eius fuiſſe oppidi videtur exiſtimare, ſicut Hieronymus Cleopham. Origenes initio commentariorum in Ioann. Simeonem appellat. Epiphanius hæreſi. 23. Nathanaelem fuiſſe dicit. Gregorius in præfatione in lib. Iob. c. 1. Simeon Metaphraſtes in vita Lucæ, itéq; Dorotheus in vita Cleophæ, Theophylactus hoc loco, & Nicephorus lib. 1. c. 34. Lucam ipſum, qui ſcribit, fuiſſe dicunt; non alia coniectura, quantùm ex Gregorio quidem colligere nobis licet, niſi quia nō nominatur, nominaturum enim fuiſſe, ſi fuiſſet alius; ſuo verò nomini modeſtiæ cauſa peperciſſe; cum ſacris ſcriptoribus eſſe morem, vt ſe cum aliquid de ſe narrant, nominare nolint; ſed tanquam de alijs de ſe loquantur, ſæpè id Ioannem facere. c. 13. 23. & 18. 15. & 20. 2. & 21. 24. Si auctorum numero æſtimandæ ſententiæ eſſent, hæc nimirum vinceret. Sed quemadmodum initio cōmentariorum in Lucam diximus, ex ipſo Luca non obſcurè colligitur nunquam eum vidiſſe Chriſtum, præterquam quòd graues id auctores affirmant, quos eo loco citauimus. Inter cæteras opiniones difficile iudicium. Si antiquitate res dubia finitur, Origenes vincet, ſi iudicio, diligentia, & grauitate teſtium, Epiphanius vir eruditus, & minimè leuis ad credendum ingenij. Ambroſius non ſua tantum, ſed aliorum etiam auctoritate mouere poteſt; nec enim mihi facile perſuaſero dixiſſe eum, quod apud alios non legiſſet auctores, ſi bene hominis ego ingenium perſpectum habeo.

Quis Cleophæ comes fuerit.

Ex quorum diſcipulorum numero fuerint hi duo.

Secunda quæſtio adeo fortaſſe facilis à nonnullis iudicabitur, vt ne quæſtio quidem eſſe videatur. Neminem enim legi, aut audiui, qui non pro certo haberet hos duos ex numero fuiſſe ſeptuaginta duorum diſcipulorum: cùm ab Euangeliſta diſcipuli vocentur, & ex duodecim non fuiſſe conſtet, quorum vnus Iudas iam ſe laqueo præfocauerat; vndecim verò reliqui à his duobus dicuntur inuenti vnum in locum congregati. Ab ea ego opinione diſſentire nolo. Tantùm dico non eſſe tam certam, quàm ab omnibus iudicari video. Nec enim Chriſtus ſolos ſeptuaginta duos præter duodecim Apoſtolos, ſed alios etiam innumerabiles diſcipulos habuit, ex quorum numero hi duo eſſe potuerunt. Nam & Ioſeph ille ab Arimathæa diſcipulus erat Chriſti Ioann. 19. 38 conſtat tamen nec Apoſtolorum, nec ex ſeptuaginta duorum diſcipulorum numero fuiſſe, cum *occultus*, vt ait Ioannes, fuerit *propter metum Iudæorum*. Nec enim occultus fuiſſet, ſi ex ſeptuaginta duorum diſcipulorum fuiſſet numero, qui adeo non erant occulti, vt publicè eum prædicaſſent, ſupra capite 1. Quod dicit, *Ecce*, rem diſcipulis caſu indicat accidiſſe, vt quo momento temporis ipſi eò irent, Chriſtus quoque, quem peregrinum putabant, eodē iter intendens nec opinantibus adhæreret. Etſi Chriſto non caſus ſed prouidentia fuit. Itaque loquitur Euangeliſta perſona quodam modo diſcipulorum, qui eum caſum eſſe fortuitum putauerunt.

Ibant ipſa die in caſtellum, quod erat in ſpatio ſtadiorum ſexaginta ab Ieruſalem, nomine Emaus.] Ipſam diem vocat, qua reſurrexerat, qua mulieres ad ſepulcrum ierāt, nec eius in eo corpus inuenerant, regreſſæque diſcipulis indicauerant, quæ acciderant, omnia, quæ ſupra narrauerat. Quod caſtellum, hoc eſt κώμην pagum, non ſolùm nominat, ſed ſitum etiā, & diſtantiam ab Ieroſolyma deſcribit, facit hiſtoricè, vt rei, quā narrat, fidē confirmet. Agebat enim de Chriſti reſurrectione, qua

totius

Cap. 23. 43. *Cap. 27. 44.* *Quis ille Cleophas fuerit.* *Verſ. 29.*

totius Euangelij, quod ſcribebat ſumma erat, eratque A modis omnibus corroboranda. Eum pagum Hieron. in epitaphio Paulæ ad Euſtochium deſcribit, ſuoque tempore Nicopolim appellatum dicit. Stadium octauam partem fuiſſe milliaris nemo neſcit, & non modò, qui litteras tractant humaniores, docent, ſed Beda hoc loco etiam admonuit. Itaque ſexaginta ſtadia erant ſeptem milliaria, & ſemis, leucæ, vt Galli vocant, circiter tres.

14. *Et ipſi loquebantur ad inuicem de his omnibus, quæ acciderant.*] De morte Chriſti, de mulierum ad ſepulcrum itione, & quomodo corpus non inueniſſent. Loquebantur autem quærentes exitum rei, quid illa omnia, quæ acciderant, ſibi vellent, num reſurrexiſſet Chriſtus, cùm eum in ſepulcro nec mulieres, nec Petrus B reperiſſent; neſcientes quam in partem id interpretarentur. *Loquebantur*, inquit Auguſt. ſerm. 140. de tempore, *de iis quæ acciderant in Ieruſalem, de iniquitate Iudæorum, de morte Chriſti; ambulabant fabulantes, & quaſi mortuum dolentes, reſurrexiſſe neſcientes.* Diſputandi cauſa incredulitas erat; facilè enim credentibus fuit quæſtionem ſoluere Chriſtum, ſicut ante mortem ſuam prædixerat, reſurrexiſſe. Sed mirum quàm acuti ad non credendum diſputatores ſimus.

15. *Et factum eſt.*] Accidit, caſus enim ſignificatur non quidem Chriſto, qui id conſilio, prouidentiaque faciebat, vt dubitantes de ſua reſurrectione diſcipulos confirmaret; ſed diſcipulis, qui nihil minùs cogitabant, quàm vt ſibi Chriſtus appareret. Vide quæ diximus de C particula *ecce* ver. 13.

Dum fabularentur, & ſecum quærerent.] G. ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς, καὶ συζητεῖν, cùm inter ſe colloquerentur, atque conquirerent, id eſt diſputarent, qua ratione fieri poſſet, vt Chriſtus in ſepulcro non fuiſſet inuentus. Hoc eſt συζητεῖν quod noſter interpres ſolet reddere, *conquirere* vt Mar. 1. 27. & 8. 11. & 9. 10. 14. 16. & 12. 28. & Act. 15. 7.

Et ipſe Ieſus.] De quo loquebantur. Hanc vim habet coniunctio *&*, & pronomen *ipſe*, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας, quod Latino prouerbio dici ſolet, *Lupus eſt in fabula.*

Appropinquans ibat cum illis.] Indicant hæc verba nihil vidiſſe, nihil ſenſiſſe, nihil cogitaſſe diſcipulos, do- D nec Chriſtum ſecum in via ambulantem viderunt. Non acceſſiſſe Chriſtum paulatim diſcipulos citatiore conſecutum gradu: ſed ſubito, vnoque momento, quaſi cum illis pariter ambulantem apparuiſſe. Dicit autem appropinquaſſe, quia ita apparuit, quaſi pone eos ſecutus, conſecutus eſſet; pone enim apparuiſſe credendum eſt, vt non Chriſtus, aut ſpiritus, qui ſe ſe illis oſtendiſſet, ſed peregrinus quiſpiam, qui eodem tenderet, videretur. Morale eſt, quod hoc loco ſcribit Beda. *Loquentes de ſe Dominus appropinquans comitabatur, vt & fidem ſuæ reſurrectionis eorum mentibus incendat, & occulta ſuæ præſentiæ maieſtatis ſemper ſe, quod promiſit, impleturum deſignet, Vbi enim ſunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi (ait) ſum in medio eorum.* Si E loquentibus de ſe Dominus non ſatis adhuc credentibus adeſt, quanto magis aderit iis, qui de ipſo non dubitantes, ſed credentes; non vt diſceptent, ſed vt laudent, colloquentur?

Matth. 18. 20.

16. *Oculi autem eorum tenebantur, ne eum agnoſcerent.*] Vulgaris hic quæſtio eſt, quam duobus locis diuerſa ſententia tractat Auguſtin. epiſt. 59. ad Paulinum, q. 8. & lib. 3. de conſenſu Euangeliſtarum, cap. 25. qua ratione factum ſit, vt Chriſtum diſcipuli non agnoſcerent, vtrum quia ipſorum oculi impediti diuinitus tenebantur, vt indicat Lucas; an quia adeo mutata illis apparuit corporis effigie, vt, etiamſi liberis eſſent oculis, cognoſcere non poſſent, vt ſignificat Marcus cap. 16. 12. dicens *in alia effigie* oſtenſum eſſe diſcipulis. Caluiniani hæretici ſine cunctatione reſpondent diſcipulorum oculos, non Chriſti corpus fuiſſe mutatum. Quod ſi non alia de cauſa dicerent, quàm quia id Euangeliſta videtur ſignificare, non eſſent magnopere reprehendendi. Nunc autem cùm id propterea dicant, vt ſuam de Euchariſtia hæreſim tueantur, non poſſe Chriſti corpus in eo eſſe ſacramento, cum non tangatur, non videatur, tamque proprium corporis humani ſit tangi, atque videri, vt, quod non tangitur, ac videtur, præſens cùm ſit, ne corpus quidem ſit; intolerabilis eſt error. Nam vt rationem ratione refutemus, tam proprium, & naturale oculis ſanis, atque valentibus eſt corpus præſens videre, quàm videri corporis. Itaque B ſi potuit Chriſtus oculos impedire, ne viderent, potuit & corpus impedire, ne videretur; aut vt viſum aliam præ ſe ferens formam non cognoſceretur. Nam cùm per mediam Ieroſolymorum vrbem tranſiit, vt ad Apoſtolos in vnam congregatos domum ingrederetur, a nemine vtique per vrbem aut viſus, aut agnitus eſt, cùm credibile non ſit nullo Euangeliſta dicente omnium impeditos fuiſſe oculos. Et cum Magdalenæ hortulani viſus eſt forma, Ioan. 20. 15. non vtique in mulieris oculis, ſed in Chriſti corpore mutatio facta eſt: tantumque abeſt, vt hoc loco ipſorum de Euchariſtia error confirmari poſſit, vt maximè refellatur. Illud enim ipſum factum, quod narrat Euangeliſta, Euchariſtiæ erat exemplum. Nam vt illic diſcipulis, ita hic alia for- C ma, quàm qua re vera eſt, nobis apparet. Et vt illic non credentibus diſcipulis, ita re ipſa præſens aderat, vt longè abeſſe, quia non cognoſcebatur, putaretur; credentibus autem *in fractione panis*, & re vera, & opinione fuit præſens; ita nunc in eo ſacramento quamuis præſens re vera ſit, tamen Caluiniſtis non credentibus abſens; nobis credentibus, ac venerantibus præſens eſt. Magiſque in ipſis, quàm in diſcipulis eorum opinio vera eſt, propterea ipſos Chriſtum in Euchariſtia præſentem non recognoſcere, quia fidei ipſorum oculi tenentur, aut quia nullam, vt dicam melius, habent fidem. *Ambulabat cum illis*, inquit Auguſtinus ſerm. 145. de tempore, quaſi contra Caluiniſtas ſcribens, *ſuſcipitur hoſpitio, panem frangit, & cognoſcitur. Et nos non di-* D *camus, quia Chriſtum non cognouimus; nouimus, ſi credimus. Verum eſt, nouimus, ſi credimus; habemus, ſi credimus. Agnouit fidelis, qui autem Catechumenus eſt, ignorat.* Nempe non licebat Catechumenis Euchariſtiam aut recipere, aut videre. Algerus quoque diſputans contra iſtorum magiſtrum Berengarium lib. 2. cap. 5. ad Euchariſtiæ ſacramentum recte hunc locum accommodauit. *Sicut*, inquit, *in Emmaus peregrinus in fide peregrinis apparuit, ſic nobis peregrinis in mundi exilio peregrina, & extranea ſibi ſpecie apparet in ſacramento; vt quia quod in nobis exterius apparet mortale eſt, mortalitatis cibus ipſe exterius videatur, cum tamen per ipſum, qui immortalitatis eſt alimonia, intus vere, & inuiſibiliter mors æterna ſanetur.* Ergo hoc fixum maneat, ſiue propterea Chriſtum diſ- E cipuli non cognouerint, quòd eorum oculi fuerint impediti, ſiue quòd Chriſti in diſſimilem formam mutatum corpus; tamen verè Chriſtum corpus ſuum eius ſalua natura mutare potuiſſe, & non mutato corpore efficere, vt à liberis etiam, & non mutatis oculis aut non videretur, aut non cognoſceretur. Quæ omnia noui hæretici negant. Quo poſito fundamento de ipſa nunc quæſtione diſputemus, vtrum oculi diſcipulorum, an corpus Chriſti, ne ab illis agnoſceretur, mutatum fuerit. Auguſtinus epiſt. 59. Beda, & Theophylactus hoc loco, & Algerus, quem paulo ſupra citauimus, in Chriſti corpore mutationem factam putant. Quod Marcus planè dicere videtur. Nam quamuis quod dicit *in alia* diſcipulis *effigie* apparuiſſe, intelligi poſſit

Caluinianorum refutatur error de Euchariſtia fabulantium.

Catechumenis Euchariſtiam ſumere non licebat.

non re

non re quidem vera, ſed ſola videntium opinione aliam illis effigiem obiecisſe, quemadmodum interpretati quidam ſunt; tamen minimè dubium eſt, quin alter ſenſus magis Euangeliſtæ verbis conſentaneus ſit, ſi nihil impedire probauerimus. Et eodem modo quod Lucas dicit, interpretari nobis licebit, *Oculi eorum tenebantur*, non quòd re vera tenerentur, ſed quòd non magis Chriſtum agnoſcerent, quàm ſi tenerentur. Quemadmodum cùm paulo poſt aperti illis oculi fuiſſe dicuntur, non vtique verè apertos fuiſſe ſignificatur, ſed ita Chriſtum tunc cognouiſſe, vt ante clauſi, tunc aperti fuiſſe viderentur. Alio tamen loco idem Auguſtinus lib. 3. de conſenſu Euangeliſtarum, cap. 25. oculis diſcipulorum videtur tribuere mutationem, quòd id Lucas ſignificare videatur. Quamuis minus apertè hoc Auguſt. hoc loco, quàm illud illo dicat; dicit tamen apertè Hieronymus in epiſtola ad Pammachium aduerſus errores Ioannis Ieroſolymitani. Non video, cur cum vnus Euangeliſta hoc, alter illud dicat, & alij auctores hoc, alij illud affirment, non vtrumque factum dicamus, & mutata corporis forma Chriſtum apparuiſſe; & impeditos ſimul fuiſſe diſcipulorum oculos, ne ea forma Chriſtum agnoſcerent. Nec enim adeo fuiſſe mutatam, vt à non impeditis oculis cognoſci non poſſet. Sed, vt ait Auguſtinus, quemadmodum in transfiguratione mutata eſt; ita tamen mutata, vt effigies, & lineamenta eadem, color diuerſus appareret. Et ſicut vnius, eiuſdemque hominis alia pueri, alia iuuenis, alia viri, alia ſenis forma eſt. Nam præterquam quòd eiuſdem corporis Chriſti aliam hoc modo poſt reſurrectionem glorificati, quam ante paſſibilis, atque mortalis formam fuiſſe neceſſe eſt; quemadmodum & noſtrorum corporum aliam poſt reſurrectionem formam fore teſtatur D. Paulus 1. Corinth. 15. 41. 42. Videmus etiam Chriſtum quoties ſe poſt reſurrectionem oſtendit, diuerſa quàm ante erat, oſtendiſſe forma. Nam Magdalena hortulanum putauit, Ioan. 20. 15. & diſcipuli ſpiritum eſſe, infra ver. 37. cùm illic non dicatur, aut Magdalenæ, aut diſcipulorum oculos fuiſſe tentos. Quid ergo attinebat, dicet aliquis, cum vnum ſatis eſſet, duo facere miracula? Reſpondeo vnum fuiſſe, non duo, quod diſcipulorum oculi tenerentur. Nam quod aliam Chriſtus poſt reſurrectionem haberet formam, non miraculo, ſed naturali glorificati corporis qualitate factum eſt. Alia hinc oritur quæſtio cur Chriſtus diſcipulorum tenuerit oculos, ne ab ipſis cognoſceretur. Quam enim ob rem ipſis ſeſe oſtendebat, ſi cognoſci nolebat? Quam-

Cur diſcipulorum oculos tenuerit Chriſtus.

obrem ſi volebat, eorum tenebat oculos? Multæ eius rei probabiles rationes afferri poſſunt. Noluit ab illis initio cognoſci, vt eorum exploraret fidem, quam etſi, quia Deus erat, habebat cognitam, experiri tamen volebat humano more. *Qui ſunt*, inquit, *hi ſermones, quos confertis ad inuicem ambulantes, & eſtis triſtes?*

Verſ. 17.

Noluit niſi à credentibus agnoſci, quia ſemper verum eſt illud; *Niſi credideritis, non intelligetis.* Tenuit eorum oculos, dum de ipſius reſurrectione dubitabant, dum fabulabantur, dum quærebant, dum de fide diſputabant: aperuit, cum explicatis à ſe ſcripturarum teſtimoniis crediderunt. Voluit eos ſpecie docere peregrini, quo plus credentes haberent meriti: quid enim feciſſent magni, ſi viſo, cognitoque Chriſto ne docenti quidem, ſed ſe tantùm oſtendenti crediſſent? *Oportebat*, ait Auguſtin. ſerm. 144. *vt melius cor inſtrueretur. Cognitio differtur, quærit ab eis, quid inter ſe loquerentur, vt quod ipſe ſciebat, illi faterentur.* Voluit ſcripturarum cognitione eorum ad credendum animos præparare. Sicuti ante quàm ſcripturis doceret oportuiſſe Chriſtum mori, & à mortuis reſur-

Iſai. 7. 9. ſecundũ verſionem Septuaginta.

gere, repente ſe illis obieciſſet, etiamſi formam agnouiſſent, ipſum tamen eſſe fortaſſe non credidiſſent, quod & nonnullis paulo poſt ex vndecim diſcipulis legimus accidiſſe, qui eum, cum vidiſſent, ſpiritum eſſe putauerunt. Poſſunt hæc facile ad mores noſtros accommodari. Nam vt ſe tunc Chriſtus cum duobus illis diſcipulis geſſit, ita ſe nunc nobiſcum ſolet gerere. Sæpe ſe paulatim per tacitas, & obſcuras inſpirationes in animos noſtros inſinuat; ita prorſus vt loquentem nobis eum non agnoſcamus. Emollit tamen nos magis, ac magis, & nobiſcum tacitus loquens noſtros ſenſim animos inflammat. Cognoſcimus, cum ſcripturas audimus, cum panem frangimus. Cognoſcimus cum Eccleſiam, cum conciones ſacras, cum ſacramenta frequentamus; cum eum, quem peregrinum putabamus, corporis, animique noſtri hoſpitio recipimus.

17. *Qui ſunt hi ſermones, quos confertis ad inuicem, & eſtis triſtes?*] Indicat ſe, antequam illos omnino conſequeretur, ipſorum inaudiſſe ſermones, ſed quid ſibi vellent, non ſatis intellexiſſe, vt fieri ſolet, cùm paulo longiùs loquentes audimus, vt verba quidem hauriamus, ſenſum verò non intelligamus. Sciebat nimirum Chriſtus, quid loquerentur, ſed propterea rogat, vt ſe peregrinum ſimulet, & vt anſam arripiat de ſua loquendi, eoſque docendi reſurrectione. Propterea addit, *& eſtis triſtes*, vt vlcus tangat, vt oſtendat ſe aliquod habere eorum, quæ loquerentur, indicium, & vt ſignificet ſe conſolari eos velle, quò faciliùs, liberiuſque, qua de re loquerentur, declararet.

18. *Et reſpondens vnus, cui nomen erat Cleophas.*] Alter eorum. Quod nominat, facit hiſtoricè, quo plus fidei nominata perſona conciliet hiſtoriæ. Quis ille fuerit Cleophas, quis alter, quem Euangeliſta non nominat, diſputauimus ſupra ver. 13. Poteſt quæri, cur non etiam alterum nominauerit? Gregorius, & cæteri qui alterum Lucam fuiſſe putant, facilè reſpondent modeſtiæ cauſa feciſſe, ne gloriari videretur ſibi Dominum apparuiſſe. Cæterùm nobis, qui eam ſupra opinionem refutauimus, alia ſolutio quærenda eſt. Reſpondere poſſumus non nominaſſe, quia commodum non fuit. Nã ſupra quidem verſ. 13. vbi nominare potuit, ne Cleopham quidem, quem modò nominat, nominauit, quia non iudicauit eſſe neceſſarium. Hic vero cur non nominauerit, in promptu eſt ratio; non de illo, ſed de altero, quem nominauit, loquebatur.

Cur alterum diſcipuli nomen taceatur.

Tu ſolus peregrinus es in Ieruſalem, & non cognouiſti, quæ facta ſunt in illa his diebus.]Duplicem hæc verba ſenſum habere poſſe omnes vident. Alter eſt, vt non reprehenſio, ſed excuſatio potiùs ſit, quaſi dicant, mirum non eſſe, ſi ille ſolus rem geſtam ignoret omnibus notam, cùm ſolus ſit peregrinus, qui ea, quæ in republica gerantur, ſcire non debeat. Quem ſenſum Beda, & Theophylactus, & plerique omnes interpretes ſecuti ſunt. Alter eſt, vt ſit reprehenſio, quaſi dicant; nemo eſt in Ieruſalem, ac ne peregrinus quidem, qui hæc ignoret, præter vnum te. Quem verum ego ſenſum eſſe arbitror. Nam etſi poteſt verbum, παροικεῖς, Hebraico vt quidam volunt, more idem ſignificare, quod habitatorem eſſe, tamen cùm propriè ſignificet hoſpitem, & peregrinum eſſe, non eſt, quòd ab eius proprietate diſcedamus. Præſertim cùm ſenſus magis ſit emphaticus. Nec enim dubium eſt, quin voluerit Cleophas hominis, quem peregrinum putabat, ignorantiam ſimul exaggerare, atque reprehendere. Itaque nec falſa, nec vulgaris opinio eſt Chriſtum duobus illis diſcipulis peregrini ſpecie apparuiſſe. Nam & id verba propriè ſignificant, & Auguſtinus ſerm. 144. & Beda, atque Theophylactus in commentariis graues auctores tradunt; & ex verſ. 20. colligi videtur poſſe; & ratio ipſa poſtulauit, vt peregrini appareret

forma,

forma, vt cum ipſo duo illi diſcipuli ſermones communicarent. Nam ſi Iudæum eſſe putauiſſent, non fuiſſent auſi coram illo ita de Chriſto loqui.

19. *Quibus ille dixit, Quæ*] Simulat etiamnum ſe rem geſtam ignorare, & quaſi ignorantiam confeſſus, indicat ſe doceri velle, libenterq; auditurum eſſe, quo magis ad narrandum inuitet.

Et dixerunt:] Vnus tantùm loquebatur Cleophas, ſed quia pro ſe, & pro altero loquebatur, plurali numero dicit Euangeliſta *dixerunt*. Etſi fieri poteſt, vt initio ſolus Cleophas, poſt verò ambo locuti fuerint.

De Ieſu Nazareno qui fuit vir propheta, potens in opere, & ſermone coram Deo, & omni populo.] Repetendum eſt ex ſuperiore verſu verbum; *Quæ facta ſunt in illa his diebus de Ieſu Nazareno*, id eſt circa Ieſum Nazarenum. Aut illud ex verſu. 17. *Qui ſunt hi ſermones?* quod magis conuenit. Magnis quidem, ſed humanis, non diuinis elogiis de Chriſto loquuntur, nihil enim ſupra virum prophetam fuiſſe dicunt: ſiue quòd nondum de illo maiora credidiſſent; ſiue, quod eſt probabilius, quia noluerunt maiora de illo homini peregrino fortaſſe non credituro declarare. Quo enim modo homo peregrinus, qui ne an Chriſtus quidem vnquam fuiſſet, ſcire videbatur, quem crucifixum audiebat, & vt promiſerat, nondum reſurrexiſſe, Deum eſſe credidiſſet? Virum tamen prophetam vocant, & potentem *opere, & ſermone*, id eſt miraculis, atque doctrina, *coram Deo, & omni populo*, hoc eſt Dei, hominumque iudicio, ac teſtimonio; quo miſerabilior eius hiſtoria, & mirabilior videatur; virum talem, ac tantum tam indignè à ſummis ſacerdotibus, & principibus Iudæorum, qui eum maximè honorare debuiſſent, fuiſſe crucifixum. Hic verba ſingula vim habent.

20. *Et quomodo eum tradiderunt ſummi ſacerdotes, & principes noſtri.*] Intelligendum eſt idem verbum, quod ſuperiore verſu, ſermones noſtri erant *de Ieſu Nazareno, & quomodo eum tradiderunt*. Quomodo à ſummis ſacerdotibus traditum dicant, cum ſummus ſacerdos non niſi vnus fuerit, ex iis quæ diximus Matth. 2. 4. lector intelliget. Quòd autem dicunt, *& principes noſtri*, principes appellantes ſuos indicant exiſtimare ſe eum, quocum loquuntur, eſſe peregrinum, quaſi non illius, ſed ipſorum principes fuerint, qui Chriſtum tradiderunt. Nam etſi non ignoro poſſe ſenſum eſſe principes noſtri trium, tamen illud verba magis præ ſe ferunt. Principes vocant ראשי אבות, familiarum principes, qui præcipuam inter Iudæos auctoritatem habebant. Tradidiſſe dicunt *in damnationem mortis*, & crucifixiſſe, quia Pilato damnandum morte, crucifigendumque tradiderunt, quamuis ipſi non crucifixerint, vt ſupra 9. 44. & 18. 32. & 23. 1. & 24. 7. & Matt. 17. 22. & 20. 19. & 26. 2. 45. & 27. 2.

Principes quorum ſuorum.

21. *Nos autem ſperabamus, quia ipſe eſſet redempturus Iſrael*] Quaſi dicant iam non ſperamus, cùm illum videamus fuiſſe crucifixum, tertiumque iam eſſe diem, quo ſe reſurrecturum dixerat. Duplici in errore verſabantur, & quòd Chriſtum non à peccatis, ſed à Romanorum tyrannide Iſraelem liberaturum putabant, vt Theophylactus adnotauit: & quòd exiſtimabant crucem cum redemptione pugnare, cùm vnica eſſet via redemptionis. Hinc apparet in ipſis etiam diſcipulis verum fuiſſe, quod ait D. Paulus. 1. Cor. 1. 23. *Crucem Iudæis ſcandalum, gentibus ſtultitiam eſſe.* Non ſatis fuerat Chriſtum illis tam ſæpe mortem ſuam, reſurrectionemque prædixiſſe, ne cùm eueniret, fide nutarent, ipſa eius confirmati prædictione. Locos ſuperiore verſu notauimus.

Et nunc ſuper hæc omnia tertia dies eſt hodie, quòd hæc facta ſunt.] Quo magis loquuntur, eo magis infidelitatem oſtendunt. Quid enim eſt *ſuper hæc omnia*, niſi præterquam quod fieri non videtur poſſe, vt mortuus reſurgat, accedit quòd tertia iam poſt mortem eſt dies, & non reſurrexit, vt nulla reliqua ſpes eſſe videatur fore, vt reſurgat? Si enim reſurrecturus eſſet, iam reſurrexiſſet, cum ſe tertia die dixiſſet reſurrecturum. Mirum quàm ſubtiliter incredulitas contra fidem diſputare ſoleat. Primum tertia dies venerat, ſed non abierat. Deinde qui ſciebant nondum reſurrexiſſe? Conſtat tamen ex iis, quæ ſequuntur, exiguum aliquid ſpei adhuc illos, cum hæc dicebant, retinuiſſe.

22. 23. *Sed & mulieres quædam ex noſtris terruerunt nos*] Mulieres ex ſuis vocant, quæ Chriſtum quemadmodum ipſi ſequebantur, non, vt Euthymius ait, noſtræ, quaſi ipſorum fuerint vxores. Quanquam noſtram etiam ille interpretationem probat. Quid autem eſt, *Terruerunt nos*, cum non terrore, ſed ſingulari gaudio eos perfundere tam læto nuntio debuiſſent? Græcè eſt ἐξέστησαν ἡμᾶς, quod propriè eſt attonitos nos, & dubios animi reddiderunt, fecerùntque, vt ancipites inter infidelitatem, & fidem; inter metum, & ſpem vacillaremus. Nam vna quidem ex parte vix hominem tam ignominioſa extinctum morte reſurgere potuiſſe credimus, tertio præſertim poſt die. Ex altera verò parte ſpem nobis aliquam reſurrectionis eius mulieres quædam ex noſtris iniecerunt, quæ, cùm ſepulcrum inuiſerunt, affirmant ſe non repeiſſe corpus; quin vidiſſe angelos, qui illum teſtentur reſurrexiſſe. Hoc etiam Theophylactus obſeruauit melius, quàm Euthymius, qui interpretatur, attonitos nos reddiderunt incredibilia narrantes. De mulieribus, & angelis apud Matthæum c. 28. diſſeruimus.

24. *Et abierunt quidam ex noſtris ad monumentum, & ita inuenerunt, ſicut mulieres dixerunt.*] Petrus, & Ioannes, Ioan. 20. 3. confirmatio eſt teſtimonij mulierum, vt mirum ſit eos non credidiſſe, cùm ſuam ipſi & mulierum, & duorum diſcipulorum, & angelorum teſtimonio incredulitatem arguerent. Nec ſine cauſa Chriſtus *exprobrauit incredulitatem eorum, & duritiam cordis, quia iis, qui viderant eum reſurrexiſſe, non crediderunt*, Mar. 16. 14.

25. *O ſtulti, & tardi corde ad credendum in omnibus, quæ locuti ſunt prophetæ.*] Id eſt, omnia, quę locuti ſunt. Conſtructio Hebraica, vt, *Noli æmulari in malignantibus*, id eſt malignantes. Aut in omnibus, id eſt, non obſtantibus (vt ita loquar) omnibus, quæ prophetæ locuti ſunt. Stultos, & tardos vocat, qui tot non crederent teſtimoniis, quique ideo non crederent, ne ſtulti, & tardi viderentur. Hæc enim ſumma hæreticorum ſapientia eſt, non facilè credere, nec melius refelli poſſunt, quàm ſi, qua ratione prudentes non credendo ſibi videntur, ea ſtultos eos, & tardos appellemus. Ac magnæ quidem ſtultitiæ, & tarditatis ingenij eſt, ſuo magis ingenio credere, quàm Deo. Nondum ſe Chriſtus illis cognoſcendum oſtendit, vt non tanquam ſuam, ſed tanquam alienam cauſam agens magis perſuadeat, & vt pudeat homines Iudæos, ac diſcipulos Chriſti de Chriſto non credere, quod hominem, vt apparebat, alienigenam, & peregrinum non ſolum credere viderent, ſed docere etiam, ac prædicare. Nec reprehendit eos, quòd Chriſto ipſi, ſed quod prophetis de Chriſto locutis non crederent. Nam de Chriſto ipſo dubitabant, an vera dixiſſet, & non erat argumenti loco ſumendum, quòd in quæſtione verſabatur. Etſi Tertull. lib. 4. aduerſus Marcionem ... *in omnibus, quæ locuti ſunt prophetæ*, ſed, *quæ locutus eſt vobis*, quaſi de ipſo loquatur Chriſto.

Hebraica conſtructio Pſal. 36. 1.

Hæreticorũ ſapientia ſumma nõ credere.

26. *Nonne hæc oportuit pati Chriſtum, & ita intrare in gloriam ſuam?* Qua illi ratione dubitabant, eadem ipſorum Chriſtus dubitationem curat. Illi non credebant reſurrecturum, aut verum eſſe Chriſtum, qui tam ignomini-

gnominioſa ab iis, quos liberaturus eſſet, ſublatus eſſet A morte; Chriſtus ea ipſa ratione credere eos docet oportere. Nec enim ea Iudæorum vi ac poteſtate, ſed ſua ſponte, diuino conſilio, & vt prophetarum impleret vaticinia, paſſum fuiſſe Chriſtum. Quare eo ipſo, quòd eo mortis genere à Iudæis ſublatus fuiſſet, credendum verum fuiſſe Chriſtum, cùm prophetæ ita moriturum fuiſſe Chriſtum prædixiſſent. Quod ergo dicit oportuiſſe, ita intelligendum, oportuiſſe, non abſolutè, ſed poſita prophetarum prædictione. Quod addit, *& ita intrare in gloriam ſuam*, ideo dicit, vt ſpem illis erigat futuri regni, de quo iam deſperaſſe videbantur. Dixerant enim ver. 21. *nos autem ſperabamus, quia ipſe eſſet redempturus Iſrael.* Redimere enim Iſrael erat regnare, & gloria regnum, regiamque ſignificat maieſtatem. B

27. Et incipiens à Moyſe, & omnibus prophetis.] Totum vetus teſtamentum Hebræorum more prophetas vocat, quorum omnium de Chriſto vaticinia percurriſſe, & explanaſſe eum dicit Euangeliſta. Vnde colligimus totam ſcripturam ſacram etiamſi id nos minime plerumque animaduertamus, loqui Chriſtum; vt eum in illa, etiam vbi minime videtur eſſe, quærere diſcamus. Vbique eſt, ſed alibi apparet, alibi latet: Nos ſæpe non inuenimus, aut quia non quærimus, aut quia Iudæorum more in verbis ſacris, & verbis, non in intimis ſenſibus ac ſecretis quærimus.

Vbique in ſcriptura eſt Chriſtus.

Interpretabatur illis in omnibus ſcripturis, quæ de ipſo erant.] Deſiderans ex omnibus ſcripturis ea, quæ de Chriſto erant, illis explicabat, vt viderent omnia in eû, de quo dubitabant, conuenire. Quæ teſtimonia fuerint, vtinam Euangeliſta recenſuiſſet: multum nobis inde etiam lucis acceſſiſſet. Nec enim dubito Chriſtum non ea ſolum teſtimonia, quæ nos de ipſo loqui animaduertimus, ſed multa etiam præterea, quæ nos lateant, protuliſſe. Quod alibi eum feciſſe legimus. Quis enim putaſſet ex Adami, & Euæ formatione, coniugij indiſſolubilem nexum probaturum? Atqui probauit Matth. 19. 5. Quis probaturum reſurrectionem ex illo Exodi teſtimonio, *Ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob?* Atqui probauit Matth. 22. 32. & ſup. 20. 37. Nec ea ipſa, quæ à nobis animaduerſa, & notata ſunt, opus eſt hoc loco recitare. Ad Cyprianum in libris ad Quirinum, ad Euſebium in libris de demonſtratione, ad horum Proſperi de prædictionibus lectorem mittimus.

Exod. 6.

28. Et appropinquauerunt caſtello, quo ibant, & ipſe finxit ſe longius ire.] Sunt qui caſtellum hoc, quo dicuntur appropinquaſſe non Emauntem, quo ibant, vt ver. 13. dictum eſt, ſed aliud quodpiam propius Ieroſolymam fuiſſe putent; quòd, vt dicitur ver. 33. eadem hora ſurgentes regreſſi fuerint in Ieruſalem, cùm nox vtique iam eſſet, & Emaus ſexaginta ſtadiis vt ver. 13. dixit Euangeliſta, à Ieroſolyma diſtaret; quod iter non videatur pedibus tam breui tempore confici poſſe. Sed ij vno Euangeliſtæ verbo facile refelluntur. Dixerat enim ver. 13. eos iuiſſe in caſtellum nomine Emaus: hic autem dicit appropinquaſſe *caſtello, quo ibant*, quo ibant niſi Emaus? Difficilius, quod ſequitur, *Et ipſe finxit ſe longius ire.* Duplex quæſtio, cur finxerit, & quomodo fingere licuerit. Greg. hom. in Euang. 23. & Beda in comment. videntur exiſtimare ideo finxiſſe ſe longius ire, quia adhuc à diſcipulis peregrinus eſſe putabatur, quaſi digni non eſſent, vt cum ipſis ſub eodem maneret tecto, qui illum tam longo colloquio non agnouiſſent. At quæ eorum erat culpa, ſi & ipſe formam mutauerat, & eorum oculi tenebantur, ne eum, ſi maximè vellent, poſſent agnoſcere? Aliam etiam rationem afferunt, quòd peregrinus adhuc in eorum eſſet fide, id eſt quòd nondum ipſum reſurrexiſſe crederent. Sed id meo quidem iudicio probari non poteſt, cùm Euangeliſta, antequam Chriſtus illis ſcripturas interpretaretur, dubios fuiſſe indicet, poſt ſcripturarum autem explicationem dubitaſſe non indicet: & ipſi affirment cor ſuum inflammatum in via fuiſſe, cum eis Chriſtus ſcripturas aperiret, quod ſine fide fieri non potuit. Et ſi non affirmaſſent, tamen res incerta in meliorem eſſet partem interpretanda. Credo ergo qua ratione prius mutata forma, occupatiſque diſcipulorum oculis cognoſci noluerat, eadem nunc longius ſe ire finxiſſe, vt ſe Chriſtum eſſe diſſimularet, quia nondum tempus venerat, quo ſe illis decreuerat aperire. Tentandi, docendique adhuc erant. Secunda quæſtio eſt difficilior, quomodo Chriſto fingere licuerit, cum fictio omnis ſiue verbis, ſiue factis fiat, mendacium eſſe videatur; præſertim cum ad iniciendam B audienti, aut videnti falſam ſit opinionem, quod hoc loco feciſſe videtur Chriſtus. Quare enim ſe longius ire finxit, niſi vt duo illi diſcipuli putarent ipſum verè eſſe peregrinum, cuius ſpeciem præ ſe ferebat; ideoque longius progredi voluiſſe, nondum confecto, quod inceperat, itinere? Tantum hoc apud quoſdam argumentum valuit, vt Chriſtum verè putarint eſſe mentitum, liceréque nobis aliquando eius exemplo mentiri. In quo errore Priſcillianiſtas fuiſſe ſcribit Auguſtin. hoc ipſo loco, lib. contra mendacium ad Conſentium c. 13. Fuit & Caſſianus auctor Catholicus, & bonus, ſed nullum tam pulcrum eſt corpus, vt næuo careat. Chriſtum mentitum non eſſe certum C eſſe debet, quomodo eius fictio mendacium non fuerit, facilius eſt credere, quam explicare. Nam in duabus rationibus, quas D. affert Auguſtin. fateor ingenium meum non acquieſcere. Vtraque in hac vna re verſatur, mendacium non eſſe, cum non ad fallendum, ſed ad aliquid altius ſignificandum aliquid fingimus; quemadmodum parabolæ, etſi fictæ narrationes ſunt, mendacia non ſunt. Chriſtum ergo ideo mentitum non fuiſſe, quia fictione illa ſua non fallere diſcipulos, ſed docere, & maius quiddam illis ſignificare voluit. lib. 2. qq. Euangel. cap. 51. ſic ſcribit. *Quid ergo ſignificat, quod ſe ire longius Dominus finxit? Quid putamus, niſi quia hoſpitalitatis officio ad ſuam cognitionem perueniri poſſe homines intimauit, vt cum longius ipſe ab hominibus abſceſſerit ſuper omnes cœlos, tamen D cum eis ſit, qui hæc exhibent ſeruis eius, vt cum dicere cœperint, Domine quando te vidimus hoſpitem, & adduximus? tanquam cum ſalutet, qui longe abſceſſerat, reſpondeat ille, cum vni ex minimis meis feciſtis?* lib. verò contra mendacium cap. 13. ſic. *Quiſquis autem vult intelligere illud fingendo, quid præfigurarit, attendat quid agendo perfecerit. longius namque poſtea profectus ſuper omnes cœlos non tamen deſeruit diſcipulos ſuos.* Videt lector quid ſibi D. Auguſtin. velit, ideo Chriſtum non eſſe mentitum, quia non diſcipulos fallere, ſed aliquid illis maius ſignificare voluit; aut ſe in cœlum aſcendere; aut eos qui hoſpitales ſunt, ituros longius, id eſt in cœlum ſecum peruenturos eſſe. In quo illud deſidero, vt probaret noluiſſe Chriſtum diſcipulos fallere, quod ad E purgandum mendacium imprimis videtur eſſe neceſſarium. Nam quiſquis fingendo alium fallere conatur, etiamſi aliquid præterea ſignificare velit, haud dubiè mentitur. Alioqui nullum eſſet omnino mendacium, quod illa ratione defendi non poſſet. Chriſtus autem videtur omnibus rebus, & mutata corporis ſui forma, & impeditis diſcipulorum oculis, & ſimulatione longioris profectionis eos fallere voluiſſe, vt alium quam erat, eſſe putarent. Præterquam quòd ſuam Chriſtum longiorem in cœlum profectionem ſignificare voluiſſe nec probatur, nec ad id, quod tunc Chriſtus agebat, videbatur attinere. Malim Gregor. homil. 23. in Euangel. & Bedam in commentariis

Cur finxerit Chriſtus ſe longius ire.

Quomodo fingere licuerit.

Caſſiani error de mendacio.

Matth. 25. 38. 40.

Ad Epheſ. 4. 8. 10.

An Chriſtus eos ſuo ſimulatione fallere voluerit.

A tarijs ſequi; qui ſi bene intelligantur, rem, vt dicitur, acu videntur attigiſſe. Noluit Chriſtus diſcipulos fallere, ſed docere eos falli, eoque eos errore liberare. Putabant diſcipuli nondum Chriſtum reſurrexiſſe; errabant; apparet illis ea forma Chriſtus, vt non ipſe, ſed alius quiſpiam peregrinus eſſe videatur, eademque ratione fingit ſe tanquam peregrinum ire longiùs; non vt doceat ſe non eſſe Chriſtum, quod mendacium vtique fuiſſet, ſed vt doceat errare eos, qui ſe putarent Chriſtum eſſe non poſſe. Quemadmodum ergo non mentitur verbis is, qui ſciens, ac prudens non ex ſua tamen, ſed ex eius, quocum loquitur, opinione dicit falſum; ita Chriſtus factis non ex ſua, ſed ex diſcipulorum opinione falſum fingens, mentitus non eſt. B Exemplum in ſacris litteris habemus illuſtriſſimum. 3. Reg. cap. 22. 15. Cum Achab Rex Iſrael adiuncto ſibi Ioſaphat Rege Iuda bellum contra Aſſyrios ad expugnandam Ramoth Galaad mouere vellet, omneſque falſi Prophetæ proſperam illi expeditionem pollicerentur: acceſſitum ad ſe Michæam rogat, *Mich æa ire debemus in Ramoth Galaad ad prœliandum; an ceſſare? Cui ille reſpondit, Aſcende, & vade proſperè, & tradet Dominus in manus Regis.* Cùm ſciret fore, vt ibi moreretur, loquens ſcilicet non ſua, ſed Regis, & falſorum Prophetarum, à quibus deceptus fuerat, opinione; non vt hominem falleret, ſed vt per irriſionem eum falli doceret. Quis dicat fuiſſe mentitum? Eadem ergo ratione mentitus non eſt Chriſtus. Solemus ægro dicere, qui aquam rubeo colore tinctam, quam illi damus, vinum eſſe putat, Accipe vinum. Non mentimur, non fallimus, ſed falli ægrotum ſignificamus. Qua verò re Chriſtus ſe longiùs ire finxerit, quod quidam quærunt, difficile non eſt dictu. C Credibile aliquot paſſus progreſſum longiùs, quaſi vltra proceſſurum.

29. *Et coegerunt illum.*] Populariter loquitur; precibus enim, & verbis, non manibus coëgerunt; vt ſtatim declarat, *Quoniam aduesperaſcit, & inclinata eſt iam dies.* Gregor. homil. in Euangel. 23. & Beda hîc, *ex quo*, inquiunt, *exemplo colligitur, quia peregrini ad hoſpitium non ſolùm inuitandi, ſed etiam trahendi.* Moralia qui quærit, Auguſtinum legat ſerm. 140. & 144. de tempore, & lib. 2. qq. Euangel. cap. 51. Diximus ver. 13. probabile eſſe quod Hieron. docet Cleopham, aut eius comitem, aut fortaſſe ambos propriam in eo oppido habuiſſe domum, eóq; magis Chriſtum tanquam ad domum ſuam inuitaſſe. D Quod ipſum Auguſtinus, Gregorius, & Beda, cum diſcipulorum hoſpitalitatem laudant videntur approbare. Quæ enim hoſpitalitas erat, ſi domi ſuæ non recipiebant?

30. *Et factum eſt, dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit, ac fregit, & porrigebat illis.*] Vulgata quæſtio, an Chriſtus cum panem accepit, benedixit, ac fregit, Euchariſtiæ confecerit ſacramentum, an ſimpliciter [illegible] porrexerit diſcipulis panem? Ego quidem certè non dubito, mirorque dubitare aliquos, quin hic locus de Euchariſtia ſit intelligendus. Magnumque mihi argumentum eſt, quòd vehementer hæretici negant, quos vtinam Catholici quidam, & non mali auctores magis cautè legiſſent, & maiore ſtudio ab eorum ſenſu, verbiſque abſtinuiſſent. E Adducor tota actionis forma, quam neſcio ſanè quis Chriſtianus Euchariſtiæ eſſe non agnoſcat. Qua enim forma niſi hac Euangeliſta vſus fuiſſet, ſi Euchariſtiam deſcribere voluiſſet? Cum in Actis Apoſtolorum cap. 2. 42. fractionem panis ab Apoſtolis factam legimus, nemo aliud quàm Euchariſtiam intelligit. Legimus hoc loco non fractionem modò panis; ſed legimus factam à Chriſto, qui eius fuerat auctor: Legimus benedictionem, legimus diſtributionem: legimus conſecutum, vt ſtatim probabimus, ex ea miraculum, & Euchariſtiam

An de Euchariſtia ſit intelligendus hic locus.

A non agnoſcamus? Deinde vt concedamus conſueuiſſe Chriſtum, quoties cibum ſumebat, aliqua vti benedictione, tamen vt apud Matt. cap. 26. 26. docuimus, id Euangeliſtæ nuſquam declararunt, niſi cùm Euchariſtiam confecit, aut aliquod circa panem miraculum edidit. Hîc autem Lucas eadem prorſus diligentia & panis in manus ſumptionem, & benedictionem, & fractionem, & diſtributionem declarauit, qua ſupra c. 22. 19. cum de ipſa Euchariſtiæ inſtitutione loqueretur, declarauerat. Præterea cum communem benedicebat cibum, non in fine, non in medio nimirum prandij, ſed initio, antequam quiſquam quidquam guſtaret, benedicebat. At hîc non initio, ſed in fine, vt indicat Euangeliſta benedixit. B Hoc enim eſt ἐν τῷ κατακλιθῆναι, cum recubuiſſet, id eſt cœnaſſet. Sicut cum Euchariſtiam inſtituit, non initio, ſed in fine cœnæ panem benedixit, vt Matth. cap. 26. 26. probauimus. Etſi id Euangeliſta non indicaſſet, tamen ita factum fuiſſe credendum eſſet. Veriſimile enim eſt Chriſtum tunc, ne phantaſma eſſe videretur, communem cum duobus diſcipulis ſumpſiſſe cœnam. Non ſumpſit poſtquam panem fregit, quia in ipſa panis fractione cognitus eſt, & ſtatim vt cognitus eſt, à diſcipulorum oculis euanuit, vt Euangeliſta teſtatur; ante igitur cœnam ſumpſerat. Quare ea benedictio communis cibi eſſe non potuit. Accedit miraculum, quòd *in fractione panis* ab illis, qui tot eum ante ſermonibus non cognouerant, cognitus eſt. Quod alia ratione, quàm Euchariſtiæ virtute factum eſſe non poteſt. Nam quòd hæretici dicunt Chriſtum proprium quendam benedicendi cibum habuiſſe modum, ex quo facilè à C diſcipulis cognoſci potuerit, nec ipſi probant, & nos multis argumentis refutare poſſumus. Primum quomodo credibile eſt Chriſtum proprium benedicendi cibi ritum habuiſſe; cùm etiam tum, cùm Euchariſtiam rem omnino nouam inſtituit, quantùm fieri potuit, ad communem ſe Iudæorum ritum accommodauerit, vt & nos apud Matthæum probauimus & hæretici ipſi docere ſolent? Nam quòd paterfamilias panem ſumeret, quòd benediceret, quòd frangeret, quòd inter conuiuas diuideret, Iudæorum fuiſſe ceremoniam Thalmudici auctores tradunt. Præterea ſi proprium habuiſſet ritum, nec diſſimulaſſent Euangeliſtæ, neque tacituri fuiſſent Phariſæi, qui in rebus minoribus, quod Iudæorum ritu ante prandium non lauaret manus, cum accubabant. D Deniq; vt habuerit, tamen alia profectò habebat ſibi magis propria, vnde cognoſci poſſet, & tamen non fuerat cognitus. Magis propria illi vox erat, magis propria lineamenta oris, magis propria doctrina, magis propria explicandarum ſcripturarum ratio; tamen ex iis eum diſcipuli non nouerunt. Quòd autem apud quoſdam, qui non mali habentur auctores, lego propterea Chriſtum *in fractione panis* cognitum fuiſſe, quòd panem ita diuiſiſſet non quaſi fregiſſet manibus, ſed quaſi cultro ſciſſiſſet, tam non ſolùm apparet eſſe figmenti, vt ridendum magis, quam refellendum videatur. Miror que acutos homines, cum ne parum ingenioſi viderentur, de Euchariſtia [illegible], quam apertè Euangeliſta deſcribit, non credidiſſe, E id non ſolùm crediddiſſe, ſed etiam finxiſſe, quod nec Euangeliſta, vt apparet, cogitauit, & ſpeciem habet fabulæ: nec intellexiſſe, quod vix quiſquam non intelligit, cùm Chriſtus *in fractione panis* cognitus fuiſſe dicitur, fractionem panis non ipſam actionem frangendi, ſed totum illum actum conficiendi, adminiſtrandique Euchariſtiam appellari, quemadmodum Apoſtoli *in oratione, & communicatione fractionis panis, & orationibus perſeuerantes* fuiſſe dicuntur. Act. 2. 42. Ergo manifeſtum eſt Chriſtum porrigendo diſcipulis corpore ſuo cognitum fuiſſe. Quod cum nec caſu, nec ex frangendi

Chriſtus proprium benedicendi ritum non habuit.

panis

panis ceremonia fieri potuerit, ſequitur factum eſſe A miraculo. Quòd enim & Euangeliſta, & ipſi poſtea diſcipuli tanta narrant diligentia ſe Chriſtum *in fractione panis* cognouiſſe, indicant profectò non caſu, ſed ex vi fractionis aliqua cognouiſſe. Vis autem illa ceremoniæ eſſe non poterat, quia nunquam ante Euchariſtiam Chriſtum viderant porrigentem, cum in illa vltima cœna ſoli duodecim cum illo Apoſtoli dicantur recubuiſſe, & duo iſti diſcipuli ex duodecim Apoſtolorum numero non fuerint, vt ex ver. 33. perſpicuũ eſt. Reliquum igitur eſt, vt mirabili, atque diuina corporis Chriſti virtute Chriſtum ipſum agnouerint. Nã & Euangeliſta, & ipſi poſtea diſcipuli tanquam miraculum narrant; & multi veteres, grauesque auctores ita ſenſerunt. Profectò Hieronym. cum in epitaphio B Paulæ ad Euſtochium dicit Chriſtum domum Cleophæ in Eccleſiam dedicaſſe, nihil aliud ſignificat, quã in ea tunc domo Euchariſtiæ celebraſſe ſacramentum, quod vbicunq; fit, ibi Eccleſia eſt. Nec aliter ſentit Auguſt. lib. 3. de conſenſ. Euang. c. 25. *Oculis, inquit, eorum acciderat aliquid, quod ita manere permiſſum eſt vſq; ad fractionem panis certa myſterij cauſa. vt eius in eo alia oſtenderetur effigies, & ... eum non niſi in fractione panis agnoſcerent, ſicut Luca narrante monſtratur. Pro merito quippe mentis eorum adhuc ignorantis, quod oportebat Chriſtũ mori, & reſurgere, ſimile aliquid eorũ oculi paſſi ſunt, non veritate fallente, ſed ipſis veritatem percipere non valentibus, & aliud, quam res eſt, opinantibus; ne quiſquam ſe Chriſtum agnouiſſe putet, ſi eius corporis particeps non eſt, id eſt Eccleſiæ, cuius vnitatem* C *in ſacramento panis cõmendat Apoſtolus dicens; Vnus panis, vnum corpus multi ſumus, vt cum eis benedictum panem porrigeret, aperirentur oculi eorum, & agnoſcerent eum.* Auguſtinum Beda, Bedam Strabus ſecutus eſt, eius verba in ſuos transferens commentarios. In eadem ſententia Chryſ. eſt, aut quiſquis eſt auctor hõ. 9. ex varijs Matthæi locis, & Theophylactus in commentarijs.

1. Corinth. 10. 17.

31. *Et aperti ſunt oculi eorum, & cognouerunt eum.*] Non aſſentior iis, qui hoc non de oculis corporis, ſed mentis putant intelligendum, quamuis in eam ſententiam Chryſoſtomum D. Thomas citet. Non enim metaphora eſt, ſed aliud genus metonymiæ, quo ab effectu clauſi, cum non vident; aperti, cum vident, oculi dicuntur. Quod non de mentis, ſed de corporis oculis D dici ſolet. Et paulo ante quod dixit, *Oculi eorum tenebantur, ne eum agnoſcerent*, non dubium, quin de oculis corporis dictũ ſit. Perit enim vis omnis orationis, & gratia, ſi de oculis mentis intelligatur, cùm dicere Euangeliſta voluerit, non magis Chriſtum agnouiſſe, quam ſi planè fuiſſent cæci. Atqui manifeſtum eſt de iiſdem hic agi oculis. Quos enim illic clauſos ſignificauerat, hic apertos fuiſſe dicit. Quomodo aperti ſũt? quomodo ante clauſi fuerant. Clauſi ante fuerant, nõ quia clauſi erant, ſed quia non cognoſcebant, quem videbant Chriſtum, quaſi non viderent; quaſi clauſi eſſent: aperti ergo dicuntur, quia viderunt, & cognouerunt. Quemadmodum primorum poſt peccatum parentum aperti fuiſſe oculi dicuntur Gen. c. 3. 7. & Agar Gen. 21. 19. nõ q̀ ante clauſos nõ habuiſſent, ſed quod viderent, cognouiſſentque, quod ante aut non F videbant, aut non cognoſcebant, vt Origen. hom. in Numer. 17. & D. Auguſtinus lib. 11 de Geneſ. ad litteram cap. 32. & lib. 1. de nuptiis, & concupiſcentia, cap. 5. docent.

Ver. 16.

Et ipſe euanuit ab oculis eorum.] G. καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν & ipſe inuiſibilis, aut, inconſpicuus factus eſt ab illis, id eſt reddidit ſe illis inuiſibilem. Mirum quam inepti ſint hæreticorum interpretes, ne cogantur concedere poſſe Chriſtum in ſancto Euchariſtiæ ſacramento eſſe, quamuis oculis non videatur: negant poſſe corpus ſuum inuiſibile facere, naturam corporis eſſe dicentes vt videatur. Minuſque poteſtatis Chriſto, quam dæmonibus, & ſtrigibus tribuunt, quos dubium non eſt, quæ volunt corpora reddere inuiſibilia. Quid ergo eſt ἄφαντος ἐγένετο, niſi inuiſibilis factus eſt? Concedunt, ſed dicunt inuiſibilem factum fuiſſe, quia ſe ab illis ſubtraxit, non quia corpus ſuum inuiſibile reddidit. Itaque boni iſti interpretes ἄφαντος ἐγένετο vertũt *ſubduxit ſe*. Quod non ideo dixi, vt refellerem, nec enim neceſſe eſt rem refellere tam abſurdam, ſed vt ij, qui ſe ſolos putant ſapere, ab iis qui aliquid ſapiunt, rideantur. Quaſi verò verba Euangeliſtæ defuerint, vt eum diceret abiiſſe. Cùm ergo non dicit, Diſceſſit ab eis, ſed ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν inuiſibilis factus eſt ab illis, quis ſanæ mo- B dò ſit mentis dubitare poteſt miraculum voluiſſe Euangeliſtam ſignificare, quo ſe Chriſtus ſubitò illis inuiſibilem fecit, ſicut ſe ante ambulantibus in via viſibilem fecerat? Hanc enim vim habere diximus quod ver. 15. dictum eſt; *Et factum eſt cum fabularentur, & ſecum quærerent, & ipſe Ieſus appropinquans ibat cum illis.* Nec quiſquam aliter auctor non hæreticus intellexit. At cur ſubitò ſe inuiſibilem fecit? cur non paulo diutius cum illis eſt commoratus, magis vtique eos, ac magis longiore mora confirmaturus? Fecerat, quod volebat, cognitus erat, quæ vna cauſa illis apparuerat. Confirmauerat reſurrectionem primum ſcripturarum teſtimoniis: deinde ipſo conſpectu ſui: quid longiore opus erat tempore? Adde C quod hac ipſa ratione magis ſunt diſcipuli confirmati. Eo enim ipſo, quod viderunt eum de improuiſo non amplius apparuiſſe, intellexerunt alium non potuiſſe eſſe, quam Chriſtum. Si diutiùs cum ipſis manſiſſet, attrectare, interrogare, explorare voluiſſent, vt ſunt curioſi homines increduli. Præterea non tale iam, vt inquit Theophylactus, habebat corpus, vt diu cum hominibus verſari oporteret. Et volebat eadem nocte, vt ait Euthymius, redire Hieroſolymam, & ſeſe vndecim illic Apoſtolis oſtendere & vt idem duo illi diſcipuli facerent.

32. *Et dixerunt ad inuicem; Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis ſcripturas?*] Intelligunt diſcipuli cognito Chriſto, quod D ante non intelligebant, vnde ardor ille, quem in via loquente Chriſto experti fuerant, natus eſſet. Ardebant nimirum, & rationem ignorabant, quia prope ſolem erant, quem non cognoſcebant. Sunt qui hoc tanquam tarditatem ſuam tacitè reprehendentes eos dixiſſe putent, quòd cùm Chriſtum in via ex ipſo, quem ſentiebant, ardore animi cognoſcere potuiſſent, tamen non cognouiſſent. Potiùs credo confirmationem eſſe cogniti Chriſti, tanquam dicant, verè Chriſtus eſt; nam non alia potuit eſſe cauſa, cur in via eo loquente tantopere animus noſter inflammaretur. Sic ſolemus res, quas iam fide, aut certa experientia credimus, probabilibus rationibus comprobare. Poteſt & admiratio eſſe, quòd cauſam ardoris, quam priùs non intellexerant, intellexiſſent. Apparet ex hoc loco præter vim verbi Dei, quod exponebat, quæ incre- F dibilis per ſe eſt; & præter eam dicendi in eo gratiam, quam auditores alicubi miratos legimus, adiungebat, ſingularem quandam Chriſtum, quia Deus erat, virtutem mouendi, vt vellet, animos habuiſſe. Hoc enim eſt, quod illi diſcipuli tribuunt, quod cum alio homine commune eſſe non potuit. Sæpe nos euentus docet Chriſtum fuiſſe, qui in animis noſtris loquebatur, ſed nos ideo non cognouiſſe, quia nondum aperti erant oculi noſtri. Aperiuntur, dum eius percipimus corpus, dum oram veſtimenti eius tangimus. Nam eadem illa caro Chriſti, quæ tactu olim ſuo cæcis viſum dabat, nunc à nobis ſumitur eò quodammodo poten-

Refutantur Caluiniani & alii ... qui

negant Chriſtum corpus ſuum inuiſibile reddidiſſe.

Chriſtus ſingularem mouendi animos vim habuit.

Matth. 9. 20. Mar. 5. 28. Luc. 8. 44. Ioan. 9. 6. 11.

tior, quò glorioſior. Si oculi nobis aliquádo non aperiuntur, non ideo fit, quòd illi vis, ſed quòd nobis fides ardens deeſt.

33. *Et ſurgentes eadem hora.*] Eodem momento temporis. Nam ne horæ quidem vnius moram interpoſuiſſe credendum eſt. Sed eſt Hebraiſmus, quo breuiſſimum omnium tempus ſignificatur בשעה הזה. Quod Latini dicunt eodem temporis momento. Latinus aliquanto momento horæ. Quamobrem tanta celeritate diſcipuli Ieroſolymam redierint, facilis cóiectura. Non potuerunt, minùs etiam debuerunt, viſi Chriſti gaudium continere, volueruntq; quamprimum cum cęteris diſcipulis communicare, quos Ieroſolymæ congregatos eſſe ſciebant. Non ignorabant, quam ſoliciti illi de Chriſto eſſent, vtrum reſurrexiſſet. Docentur concionatores non deſides eſſe, non ſibi ſcientiam ſcripturarum reſeruare. Sed videant, an viderint Chriſtum, an cor ipſorum ardens fuerit in via; ne pro Chriſto ingenij ſui phátaſmata; ne pro veris falſa; ne pro certis incerta populo prædicent.

Hebraiſmus quo breuiſſimum tempus ſignificatur.

Et inuenerunt congregatos vndecim, & eos, qui cum illis erant.] Id eſt cęteros diſcipulos, qui cum Apoſtolis tûc Ieroſolymis morabantur. Non enim eſt ſenſus eos, qui cum Apoſtolis erant in illa congregatione, cum ipſis congregatos fuiſſe, quæ eſſet inepta ſententia; ſed eos, qui cum illis Ieroſolymis erant, cum ipſis fuiſſe in eadem domo congregatos. Erant enim alij diſcipuli huc illuc diſperſi, vt credibile eſt, qui Ieroſolymæ non erant; ſicut & illi duo, de quibus agitur, Ieroſolyma triſtes diſceſſerant, & voluit Euangeliſta ſignificare omnes & Apoſtolos, & diſcipulos, qui Ieroſolymæ erant, fuiſſe tunc, cúm duo illi diſcipuli venerunt, in eadem domo congregatos de Chriſti reſurrectione varia & mulierum, & Petri teſtimonia inter ſe conferẽtes, vt doceret plurimos eius apparitionis Chriſti, eodem tempore fuiſſe teſtes. Poteſt hoc & ad id, quod ſequitur, verbum referri; Inuenerunt & vndecim, qui congregati erant, & eos qui erant cum ipſis dicentes vere ſurrexiſſe Dominum & Simoni apparuiſſe. Quaſi dicat Euangeliſta nihil duos illos diſcipulos Apoſtolis, & iis, qui cum ipſis erant, nuntiaſſe noui; nam & ipſos iam ante ſciuiſſe reſurrexiſſe Dominum, & de ea ipſa re loquentes inuenerunt; aut facilè fuiſſe perſuadere, quæ ipſi vidiſſent, cum Apoſtolos etiam & cæteros diſcipulos inuenerint, ſimiles Chriſti narrantes apparitiones; vt ex teſtimoniorum conuenientia reſurrectionis Chriſti veritas probaretur.

35. *Et ipſi narrabant, quæ geſta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.*] Ipſi duo diſcipuli, qui ſuperuenerant, cæterorum de Chriſti reſurrectione teſtimoniis ſuum quoq; adiungebant narrantes, quid ſibi euntibus Emauntem accidiſſet, quomodo ſe ipſis Chriſtus comitem adiunxiſſet viæ, quomodo reprehendiſſet, quod eum reſurrexiſſe non ſatis crederent; quomodo ſcripturas illis de morte, ac reſurrectione ſua explicaſſet; quomodo ad extremum in fractione panis eum cognouiſſent.

36. *Dum autem hæc loquuntur, ſtetit Ieſus in medio eorũ.*] Improuiſus, ſubitus, clauſis ingreſſus foribus, vt ait Ioannes c. 20. 19. ita vt priùs in medio diſcipulorum conſtiterit, quàm aut illum ſentirent, aut veſtigium vllum, quà ingreſſus eſſet, viderent, non apertas fores, non ſtrepitum ingredientis, non vmbram ſaltem appropinquantis. Hanc vim habet verbum illud, *ſtetit*. Quod hæretici noſtri non intelligentes, clauſis foribus ingreſſum fuiſſe negant, quem errorem apud Ioannẽ c. 20. 19. loco magis idoneo refutabimus. Quod Marcus dicit *recumbentibus vndecim* Chriſtũ apparuiſſe; non eſt de hac intelligendum apparitione, ſed de ea, quæ vt Ioannes ait c. 20. 26. *poſt dies octo* facta eſt.

A quemadmodum probauimus apud Marcum, c. 16. 14.

Et dixit eis; Pax vobis, ego ſum, nolite timere.] Apparet ad ſubitum Chriſti in medio conſiſtentis conſpectum diſcipulos timuiſſe, quaſi ſpiritum viderent aliquem, qui non apertis foribus, non vllo pedum ſtrepitu eſſet ingreſſus, quod cùm Chriſtus animaduertit, & conſueta ſalutatione, & verbis ſe eſſe declarans timorem exuit. Vſitata Iudæorum ſalutatio cum aliquem non timere, ſed bono eſſe animo iubebant, *Pax tecum*. Iud. 6. 23. Eodem modo angeli ad monimentum mulieribus viſi terrium timorem pepulêre Matthæi 28. 5. *Nolite timere vos: ſcio enim quod Ieſum qui crucifixus eſt, quæritis, non eſt hic, ſurrexit enim, ſicut*
B *dixit.*

Pax tecum ſalutatio vſitata.

37. *Conturbati verò, & conterriti exiſtimabant ſe ſpiritum videre.*] Indicat Euangeliſta, ſi ordinem verborum conſideremus, timorem in cauſa fuiſſe, vt diſcipuli Chriſtum non agnouerint, ſed ſpiritum eſſe putauerint. Impedit enim cognitionem timor, & ſpiritus, phantaſmata, monſtra, aliaque ſibi ſolet fingere terriculamenta. Si vero rationem ſequamur, probabilius eſt propterea timuiſſe, quia ſe ſpiritum videre exiſtimabant. Quod Chriſtus confirmat cum manus, pedeſque ſuos contrectandos offerens probat ſe ſpiritum non eſſe, quaſi timoris radicem euellens. Cur putauerint diſcipuli ſpiritum ſe videre, in promptu coniectura eſt, quia vt ait Ioannes, *ianuis clauſis* ingreſſum videbant, quod non niſi ſpiritum putabant facere
C te potuiſſe.

38. *Et dixit eis; Quid turbati eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra.*] Oſtendit ſe eſſe Chriſtum, qui eorũ cogitationes videat, quas ne ſpiritus quidem videre poſſit. Quod dicit *cogitationes aſcendunt*, deſcriptio eſt hominis anxij, dubitantiſq; & varias animo voluentis cogitationes. Nam quod Auguſt. ait ſerm. 145. allegoricum eſt: *Cogitationes iſtæ terrenæ ſunt: ſi enim caleſtes eſſent, deſcenderent in cor, non aſcenderẽt*. Vna ex parte ſpiritum putabant, qui clauſis ingreſſus ianuis de improuiſo in medio conſtitiſſet; altera ex parte dubitabant, num eſſet Chriſtus, quem & ipſe ſe eſſe affirmabat, & alij alijs narrabant ſe vidiſſe. Hæc enim adiecit Chriſtus, cùm vidiſſet non ſatis fuiſſe ad pellendum ab ani-
D mis diſcipulorum metum, quod eos benignè ſalutaſſet, quod ſe Chriſtum eſſe dixiſſet, quaſi nimium timorem, & incredulitatem eorum reprehendat.

39. *Videte manus meas, & pedes meos.*] Conſtat ex hoc loco veram vulgarem illam eſſe ſentẽtiam, Chriſtum etiam poſt reſurrectionem vulnera, quę ante mortem acceperat, habuiſſe. Nec enim alia potuit eſſe cauſa, quamobrem manus potiùs, ac pedes, quam reliquum corpus palpandum oſtenderet, niſi quia illis duabus partibus clauis confixus fuerat, vt Euthymius hoc loco, & Beda in commentariis, & Cyril. apud D. Thom. & Maxentius dialogo 2. & Leo ſer. 1. de aſcẽſione Domini, & D. Auguſt. tract. 121. in Ioan. & ſermone de tempore 180. tradunt. idque ex Ioãne perſpicuum eſt
E cap. 20. 27. vbi iubet Chriſtus Thomam manum in latus ſuum mittere. Itaque quod ſcribit Auguſt. epiſt. 49. q. 1. Chriſtum poſt reſurrectionem non vulnera, ſed vulnerum cicatrices habuiſſe; non ſic intelligendum eſt, quaſi veras plagas habuiſſe neget, ſed quaſi ita habuiſſe dicat, vt cauitates potius manuum, ac pedum, quàm vera eſſent vulnera, cum non vlceroſa, nõ ſanguinolenta, ſed ſana eſſent, niſi quòd ipſa quę facta fuerant, foramina remanebant.

Palpate, & videte, quia ſpiritus carnem, & oſſa non habet.] Palpandum ſimul, atque videndum ſe præbet Chriſtus, palpandum corpus, videnda vulnera; ex altero ſe non eſſe ſpiritum; ex altero eum eſſe probat, qui tribus ante diebus clauis ad crucem affixus fuiſ-

ſet. Apparet ex hoc loco angelos, & animos noſtros A
nullum prorſus habere corpus. Vtroſque enim nomi-
ne ſpiritus comprehendit. Quin Theophylactus exi-
ſtimat diſcipulos non angelum, ſed animam aliquam,
quæ ex altera vita rediiſſet, putaſſe ſe videre, quem
Lucas ſpiritum appellauerit. Cum enim dicit, *ſpiritus
carnem, & oſſa non habet*, non tantùm ſignificat carnem,
& oſſa, ſed corpus omnino non habere, quod ipſe pal-
pandum offerebat. Nam per ſpeciem genus intelligit.
Perinde enim eſt, ac ſi dicat; palpate, & videte me
ſpiritum non eſſe; nam ſpiritus cùm corpus non ha-
beat, palpari non poteſt. Argumentabitur fortaſſe
ſubtilis aliquis Dialecticus non bene probaſſe Chri-
ſtum verum ſe habere corpus. Nam poterat tactus
ſimul, & viſus diſcipulorum falli; ſicut oculos ſuos
putabant falli, cùm ſibi corpus humanum videre vi-
B derentur, quòd verum non eſſet corpus, ſed aliquod
ſumptum à ſpiritu phantaſma. Et ſicut Abraham, Lot.
Tobiam, & alios multos non ſolùm videntes, ſed
tangentes etiam angelos, pedeſque illis lauantes, &
cum ipſis cibum, potumque capientes deceptos legi-
mus. Noluit tam argutus eſſe Chriſtus, populariter, &
conuenienter naturæ locutus eſt. Natura verò ita eſt
comparatum, vt minùs tactus, quàm viſus in diiudi-
cando corpore fallatur. Nam &, cùm aliquid videre
nobis videmus, quod an verum ſit corpus dubitamus,
manum aducimus, vt tactu quaſi certiore teſte rem
exploremus. Nihil tutum eſt hæreſi, nullus tam per-
ſpicuus locus, quo non abutatur; ex hoc ipſo loco, vbi
nihil aliud agit Chriſtus, quàm vt probet ſe non ſpi-
C ritum, ſed verum eſſe hominem corpus verum ha-
bentem, Marcion non verum habuiſſe corpus, ſed
ſpiritum fuiſſe colligebat. Interpretabatur enim vt
lib. aduerſus illum 4. Tertul. ait; *Spiritus carnem, & oſſa
non habet, ſicut me videtis habere*, id eſt ſicut me non ha-
bentem videtis, quaſi negatio *τοῦ non* ſit in ſecun-
do etiam verbo intelligenda. In qua interpretatione
tanta acquieſcebat ſecuritate, vt cum alios ſcripturæ
locos, quos aduerſari ſibi videbat, ſpongia inducere
ſoleret, hunc intactum relinqueret. *Marcion*, inquit
Tertullianus, *quædam contraria ſibi, illa credo induſtria
eradere de Euangelio ſuo noluit, vt ex iis quæ eradere potuit,
nec eraſit, illa, quæ eraſit, aut negetur eraſiſſe, aut meritò era-
ſiſſe dicatur. Nec parcit niſi eis quæ non minùs aliter interpre-
D tando, quàm delendo ſubuertit. Vult itaque ſic dictum, quaſi
ſpiritus carnem, & oſſa non habet, ſicut me videtis habentem,
ad ſpiritum referatur, ſicut me videtis habẽtem, id eſt non ha-
bentem oſſa, ſicut & ſpiritus. Et quæ ratio tortuoſitatis iſtius,
cũ ſimpliciter pronunciare potuiſſet, quia ſpiritus oſſa non ha-
bet, ſicut me videtis non habentẽ? Cur autem inſpectus eorum
manus, & pedes ſuos offert, quæ membra ex oſſibus conſtant:
Si oſſa non habebat, cur adiecit; Et ſcitote quia ego ſum, quem
ſcilicet corporeum retrò nouerant?* Simile quiddam Gre-
gor. lib. 14. c. 29. de Eutycho ſcribit, quem hoc abu-
tentem loco eodem loco conuicit. *Mira*, inquit, *eſt res
valde, quam aſtruis, vt inde nobis dubietas ſurgat, vnde diſci-
pulorum corda à dubietate ſanata ſunt. Quid enim deterius
E dici poteſt, quàm vt hoc nobis de eius vera carne dubium fiat,
per quod diſcipuli eius ad fidem ab omni ſunt dubietate ſepa-
rati? Si enim non hoc habuiſſe adſtruitur, quod oſtendit; vn-
de fides diſcipulis eius confirmata eſt, inde noſtra deſtruitur.*
Tractat hunc locum eleganter admodum & ſcitè Leo
ſer. 1. de aſcenſione, & epiſtola 72. & 97. Euangeliſta
Chriſtum manus, ac pedes ſuos diſcipulis palpandos
obtuliſſe dicit; ſed an re vera palpauerint, non dicit;
itaque relinquitur quæſtioni locus. Quæſtionem a-
pud interpretes non inuenio, nedum ſolutionem, ſed
credo ego verè palpaſſe. Et quia ita Euangeliſta rem
narrat, vt id tanquam certum prætertire videatur, ra-
tus fore neminem, qui ſibi perſuaderet quemquam,

*Hæretici o-
lim quomo-
do hoc loco
abuterentur.*

*Luc. 29 Iob
... 25.26.*

*An diſcipu-
li corpus
Chriſti pal-
pauerint.*

A præſertim Chriſti diſcipulum, præſertim anxium, &
dubitantem oblatas ad tangendum manus, pedeſque
non tetigiſſe. Ac meritò quidem ratus; faciat enim ex
ſe quiſque de aliis coniecturam, quid feciſſet ſi eo fuiſ-
ſet loco, idque diſcipulos feciſſe credat. Et quia apud
Ioan. c. 20. 27. cum dicit; *Infer digitum tuum huc, & vide
manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum*,
non dicitur, an Thomas manum in latus miſerit; ſed
tamen, vt illic probaturi ſumus, meritò creditur, &
videtur eadem etiam horum diſcipulorum eſſe ratio
Ac fortaſſe quod poſtea narrantibus diſcipulis ſibi
Dominum apparuiſſe Thomas dixit; *Niſi mittam digi-
tum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in
latus eius, non credam*, Ioan. 20. 25. propterea dixit, quia
illi diſcipuli affirmauerant ſe Chriſti vulnera mani-
bus tetigiſſe. Quid? quòd illud, quod ait Ioan. 1. epiſt.
B c. 1. 1. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus
oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrecta-
uerũt de verbo vitæ*, non immeritò multi antiqui, & gra-
ues auctores ad hunc locum alludere putauerũt, quaſi
Ioannes ſignificet ſe, ac cæteros Apoſtolos omnes
Chriſti poſt reſurrectionem vulnera contrectaſſe, vt
fert Didymus Alexandrinus in eius loci Ioannis com-
mentarius? Leo quidem certè ita ſcribit epiſt. 97. c. 3.
pares in hoc Thomam, & cæteros Apoſtolos faciens.
Et ex verſu ſequenti magnopere confirmatur; *Et cum
hoc*, inquit, *dixiſſet, oſtendit eis manus, & pedes*; non ſolum
ergo ad videndum, contrectandumq; diſcipulos inui-
tauit, ſed manus etiam, pedeſq; porrexit, quos oſten-
ſos verò ſimile non eſt diſcipulos curioſos cognoſcen-
C di Chriſti non tetigiſſe. Adde quòd ſi non tetigiſſent,
ideo non tetigiſſent, quòd ſine tactu ſola inſpectione
contenti credidiſſent; at non crediderunt, vt ſtatim
dicitur. Contra tamen Hierony. ſentit in epiſtola ad-
uerſus errores Ioãnis Ieroſolymitani diſcipulos auſos
non fuiſſe tangere putantes ſpiritum eſſe, ideoque ci-
bum Chriſtum petiuiſſe.

41. *Adhuc autem eis non credentibus, & mirantibus
præ gaudio.*] Ita ſcribit Euangeliſta diſcipulos non cre-
didiſſe, vt culpam extenuare videatur, indicans non
tam obſtinata contra veritatem incredulitate, quàm
deſiderio veritatis veritatem non credidiſſe. Sæpe
quod maximè optamus, minimè credimus. Sic Iacob
cum audiſſet Ioſeph filium ſuum viuere *quaſi de graui
D ſomno euigilans* filiis affirmantibus credere non pote-
rat, Geneſ. 45. 26. Sic Petrus à carcere præter opinionẽ
per angelum liberatus, *neſciebat quia verũ erat, quod fie-
bat per angelum ſed, æſtimabat ſe viſum videre*, Actor. 12.
9. Sicut interpretantur Hebræi, quod ſcribit Dauid Pſal.
125. 1. *In cõuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti ſumus
ſicut conſolati*, כחלמים, ſicut dormientes, ſicut ſomni-
antes, id eſt non credebamus, ſomniare nos potiùs
putabamus, quàm verum eſſe, quod tam diu, ac tan-
topere optaueramus, Dominum à captiuitate popu-
lum ſuum liberaſſe. Quia ergo credebant Apoſtoli,
non credebant. Quia credebant Chriſtum, quem vi-
debant eſſe, gaudebant; vnde enim gaudebant, niſi
E quia credebant? & quia gaudebant, non credebant.
Et quia fieri non videtur poſſe, vt credentes non cre-
dant, poſſumus interpretari non credidiſſe, non quia
non crediderunt, ſed quia magis, ac magis credere vo-
luerunt. Similes enim erant ſitibundis, qui cùm, quan-
tum ſatis eſt, biberint, ſatis ſe bibiſſe non putant, ad-
huc ſitire ſibi videntur, adhuc volunt bibere. Sic
Apoſtoli, cùm veram haberent fidem, argumentis
tamen fidei ſatiari non poterant; viderant, inſpexe-
rant, contrectauerant, adhuc ſitiunt, adhuc plura de-
ſiderant. Hoc illud nimirum eſt; *Sitiuit anima mea ad
Deum fontem viuum*, Pſal. 41. 3. & *ſitiuit in te anima mea*,
Pſal. 62. 2. Hoc eſt; *Qui bibunt me, adhuc ſitient*, Eccleſ.

24.29) Certè ſi non credere propriè intimatur, non de omnibus qui tunc illic erant, intelligendum eſt. Nam illi, qui cum Chriſtus ſuperuenit, narrabant cæteris ſe Dominum vidiſſe, id eſt Petrus, & ſi quis erat alius, vtique credebant.

Dixit, habetis hic aliquid, quod manducetur?] Non ignorabat Chriſtus verum haberent; ſed loquitur, vt ſolet, cæterorum hominum more. *Aliquid quod manducetur*, vocat, aliquid ad manducandum aptum, in quo experimentum illis præbere poſſet ſui. Suſtinenda, frenandaque hoc loco eſt humana curioſitas, ſi forte argutulè garrire volet fallaci Chriſtum argumento vſum eſſe. Nec enim ſatis edendo probaſſe, verum ſe habere corpus, cùm angeli quoque non veris aſſumptis corporibus ederint, Gen. 18. 8. & 19. 3. & Tobiæ 12. 19. Primùm quidem angeli edere quidem videbantur, re autem vera non edebant; ſicut vera etiam videbantur habere corpora, quæ vera non erant. Chriſtus autem verè, proprieque edit. Nam, vt ait Auguſtinus ſerm. 147. de tempore, *quod manducauit poteſtatis fuit, non egeſtatis.* Quod ipſum omnibus poſt reſurrectionem corporibus commune fore dicit lib. 13. de Ciuit. cap. 22. Quod & Euthym. in comment. & Græcus auctor D. Thomæ, & Beda obſeruauerunt. At ſi thus, dicet aliquis, Apoſtolis conſtare non poterat, verum verè Chriſtus ederet, an ſimulatè, quare non magis illis Chriſtus probabat ſe verum habere corpus, quam angeli illi, qui aſſumptis ederant corporibus, probauerunt. Iam diximus ſupra Chriſtum non agere cum hominibus argutiis, quibus non tam quod ſubtile eſt, quamlibet falſum, quamlibet abſurdum probari poteſt. Hac ipſa ratione ſe hominem eſſe probat, quòd humano cum hominibus argumentatur more. Quibus indiciis, quibus experimentis humanum corpus probari poteſt, ſi illi colore, figura, progreſſu, ſermone, tactu, eſu potuque? His omnibus Chriſtus ſuum probauit corpus. Qui his non contentus certiora quærit, quærat in aliis etiam hominibus, quærat in ſeipſo, quæ cum inuenire non poterit, nec ſe, nec alium quemquam hominem verum corpus habere credat.

42. *At illi obtulerunt ei partem piſcis aſſi, & fauum mellis.*] Quod ad manum paratum fuit. Nec aliud arbitror quærendum eſſe myſterium. Et ſi quid eſt, hoc certè eſt, quod non vna ſola ſpecie cibi, ſed omnibus, quæ inter Apoſtolos reperiri potuerunt, corporis ſui veritatem Chriſtus probare voluit. Quare fauum comedit Dominus: rogabat Ioannes Ieroſolymitanus malè cum Origene de corporum reſurrectione ſentiens. Reſpondet Hieronymus in epiſt. aduerſus eius errores, *vt reſurrectionem probaret, non vt tuo fauo dulcia ſe mitteret.* Qui allegoricum amat ſenſum Greg. hom. 24. in Euang. Bedam & Theophyl. legat, & Gregor. Nyſſen. apud D. Thomam.

43. *Et cum manducaſſet coram eis, ſumens reliquias dedit eis.*] Quare ipſe manducauerit ſatis conſtat: quare reliquias diſcipulis dederit, nemo quiſquis legit, dubitat. Itaque miror eam quæſtionem ab interpretibus eſſe prætermiſſam. Puto voluit Chriſtus, vt diſcipuli verè poſſent dicere, quod poſt eius reſurrectionem prædicantes dixerunt, Actor. 10. 40. 41. *Hunc Deus ſuſcitauit tertia die, & dedit eum manifeſtum fieri, non omni populo, ſed teſtibus præordinatis à Deo, nobis qui manducauimus, & bibimus cum illo, poſtquam reſurrexit à mortuis.* Voluit etiam fortaſſe, vt ex reliquiis, quas illis dabat, cognoſcerent ſe verè aliquid ediſſe, non ſimulatè. Voluit præterea illis oſtendere ſe non quemlibet eſſe hominem, ſed Chriſtum qui cum illis ante mortem edere, ac bibere ſolebat: ideoque more ſuo cibum cum illis communicare. Voluit & timorem illis hac ratione tollere, oſtendens, ſe cum illis tanquam cum notis, & amicis agere, quibuſcum ederet, ac biberet.

44. *Et dixit ad eos, Hæc ſunt verba, quæ locutus ſum ad vos, cum adhuc eſſem vobiſcum.*] Quæ verba demonſtret paulo poſt exponit; *Quoniam neceſſe eſt impleri omnia, quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi, & Prophetis, & Pſalmis de me.* Id eſt nunc reipſa experimini vera eſſe, quæ vobis ex Prophetis omnibus prædicebam, fore vt traderer *in manus peccatorum*, vt morerer vt tertia die reſurgerem. Quod tunc me docente non ſatis credebatis, nunc experientia ſaltem docente credite. At quid ſit; *cum adhuc eſſem vobiſcum*, aliquanto eſt difficilius. Sic enim loquitur quaſi tunc, cùm iſta dicebat, cum illis non eſſet. Erat tunc cum ipſis, atque id ipſum agebat, vt ſe cum illis eſſe probaret, ſed quia non vſitato hominum modo, quemadmodum ante, cum ipſis erat, non ita, vt cum illis ſemper verſaretur, ſemper cibum ſumeret, ſemper eos videret, & ſemper ab eis videretur, indicat ſe cum illis non eſſe. Quod rectè Gregor. hom. in Euang. 24. & Beda in commentariis obſeruarunt. *Non enim cum ipſis non erat*, inquit Gregor. *qui in præſens corporaliter apparebat, ſed tamen iam ſe cum eis non eſſe denegat, à quorum mortali corpore carnis immortalitate diſtabat.* & Beda *cum adhuc eſſem vobiſcum, id eſt, cum adhuc eſſem in carne mortali, in qua eſtis vos. Et tunc in ſua quidem poſtea quàm reſurrexit fuit quadraginta diebus, vt legitur, exhibitione corporalis præſentiæ, ſed non cum illis fuit, conſortio infirmitatis humanæ.* Quod eo magis obſeruare Catholicus lector debet, quod ad grauiorem ſacramenti Euchariſtiæ cauſam tot hodie aduerſarius agitatam maximè pertinet. Obiiciunt nobis hæretici Chriſtum verè in Euchariſtia eſſe non poſſe cùm in cælum aſcenderit, vnde ſe ante diem iudicij dixerit non rediturum, & in hanc ſententiam multa minimè neceſſaria ſcripturæ accumulant teſtimonia. Quæ vt fingamus vera eſſe, nihil probant. Eſto enim dixerit Chriſtus vſque ad diem iudicij nobiſcum ſe futurum non eſſe, quo nihil clarius dici potuit: quid probabitur, niſi Chriſtum nunc non eo modo eſſe nobiſcum, quo tunc erat; viſibiliter, familiariter, vt cum eo colloqueremur, ederemus, biberemus? Quid quod dixit, *Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſeculi*, quod etſi aliud, vt illic diximus, habet ſenſum, tamen probabilius pro noſtra, quam illa, quæ hæretici afferunt, pro ipſorum ſententia afferri poteſt.

Quoniam neceſſe eſt impleri omnia, quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi, & Prophetis & Pſalmis de me.] Aliquando totum teſtamentum vetus in legem, & Prophetas diſtinguit, Pſalmos etiam comprehendens nomine Prophetarum, vt, *In his duobus mandatis vniuerſa lex pendet, & Prophetæ, &c, hæc eſt enim lex, & Prophetæ &c, non veni ſoluere legem, aut Prophetas*, Matth. 5. 17. & 7. 12. & 22. 40. Aliquando Pſalmos à Prophetis diſtinguit, vt hoc loco Hebræorum conſuetudinem ſecutus, quorum nota in tres claſſes omnium librorum diuiſio eſt in תורה legem, נביאים Prophetas, & כתובים hagiographos, in quibus Iob, Salomonis opera, libri Paralipomenon, Daniel, Eſdras, Eſther, Pſalmi, vt in prologo galeato Hier. tradit. Quando hæc Chriſtus diſcipulis dixerit, cum adhuc cum illis eſſet, non dicit, & eſt credibile ſæpe eum Prophetarum de ſe explicaſſe vaticinia, quamuis Euangeliſtæ non omnia narrauerint. Sæpe mortem, ac reſurrectionem ſuam diſcipulis ante nuntiauerat, Matt. 17. 22. 23. & 20. 18. Mar. 8. 31. & 9. 31. Lu. 9. 22. 44. quibus etiam locis probabile eſt teſtimonia de ea re Prophetarum protuliſſe, quo magis diſcipulorum animos confirmaret admirantium, & quid ſibi verbis illis vellet, vt ait Euangeliſta, non intelligentium. Id ergo nunc in memoriam illis reuocat, vt facilius experientiæ credant, cum iis, quæ ante illis expoſuerat,

Christus verè ac propriè comedit.

Actor. 1. 3.

Obiectio hæreticorum contra Eucharistiam diluitur.

Matth. 28. 20.

Prophe-

Prophetarum teſtimoniis conuenienti. Sic olim Deus per Iſaiam in re ſimili populum alloquebatur. c. 48. 6. *Quæ audiſti, vide omnia.* Placet quod à nonnullis obſeruatum eſt, Christum hæc verba non primo reſurrectionis die, cum primum vndecim congregatis diſcipulis apparuit; ſed vltimo illo, quo ab illis in cælum diſceſſit, dixiſſe. Nam & Euangeliſta & hic, & in Actis c. 1. 9. cum his verbis eius aſcenſionem copulat. *Vos autem ſedete hic, quoadusque induamini virtute ex alto. Eduxit autem eos foras in Bethaniam, & eleuatis manibus ſuis benedixit eis. Et factum eſt, dum benediceret illis, receſſit ab eis, & ferebatur in cælum.* Quanquam hoc, vt in Actis declarabimus, probabile, non neceſſarium argumentum eſt.

Inf. c. 49. 50. 51.

45. *Tunc aperuit illis ſenſum, vt intelligerent ſcripturas.*] Nimirum ante diſſerente etiam eo non intellexerant ſupra c. 9. 45. *At illi ignorabant verbum iſtud, & erat velatum ante eos, vt non ſentirent illud, & timebant eum interrogare de hoc verbo.* Rectè ſcripturas euentus ipſe interpretatur; ac tunc etiam Christo interprete opus nobis eſt, qui doceat, qua ratione euentus cum prædictione conueniat. At ne id quidem ſatis; opus præterea eſt, vt oculos nobis mentis aperiat. Hic enim eſt ſenſus, τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς. Tunc aperuit eorum mentem, vt poſſent ſcripturas intelligere; *Præbuit ſe videndum oculis*, inquit Beda, *præbuit manibus contrectandum. Parum eſt, lege, commemorat ſcripturas, & hoc parum eſt, aperuit ſenſum, vt quod legis intelligas.* Noſtri tamen Caluiniſtæ nihil in ſcripturis difficultatis inueniunt, omnia intelligunt, omnia luce clariora eſſe dicunt, cùm nec Christus illis profectò loquatur, nec ſatis ſanam mentem habeant. Sed illi ſcilicet pedibus ſcripturam intelligunt, illud enim ſemper in ore habent, *Lucerna pedibus meis verbum tuum.*

Caluiniſtis omnia facilia ac perſpicua.

Pſ. 118. 105.

46. *Quoniam ſic ſcriptum eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & reſurgere a mortuis tertia die.*] Chriſtum paſſurum fuiſſe tam multa Prophetarum erant teſtimonia, vt longum etiam ſit commemorare. Totus Pſalmus 21. & caput Iſaiæ 53. & Daniel. 9. 26. de ea re loquuntur. De reſurrectione vbinam prædicta fuerit, minus apparet. Sed & de ea illuſtre teſtimonium illud eſt, quod Petrus Actor. 2. 31. & Paulus Actor. 13. 35. citant ex Pſal. 15. 10. *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem.* Et figura Ionæ cap. 2. 1. quæ inſtar fuit prophetiæ, aut plus etiam quodammodo quàm prophetia, quia non verbis rem indicabat, ſed demõſtrabat factis, vt exponit Chriſtus Matthæi 12. 40. Alia qui volet, apud Cyprianum in libris aduerſus Iudæos, apud Euſebium in libris de demonſtratione, & apud Proſperum in libro de prædictionibus multa, & facilè reperiet.

47. *Et prædicari in nomine eius pœnitentiam, & remiſſionem peccatorum in omnes gentes.*] Oſtendit quis ſit mortis, & reſurrectionis ſuæ fructus, vt homines in illum credentes, & anteactæ vitæ pœnitentiam agentes peccatorum remiſſionem conſequerentur. Nec enim fruſtra mortuus eſt Chriſtus; ſed fuit *exaltatus à terra*, id eſt in crucem actus, vt omnia ad ſe traheret, Ioan. 12. 32. Hoc etiam ipſum ideo Chriſtus dicere videtur, vt magis, ac magis diſcipulorum fidem confirmet. Nam etſi ſcripturarum id teſtimoniis ante probauerat, & obiecta præſentia corporis ſui reipſa docuerat; tamen ideo incredibilis videri res poterat, quia non neceſſaria. Docet ergo neceſſarium etiam fuiſſe, & quidem publicè ad omnium ſalutem hominum, qui, niſi ipſe moreretur, viuere non poterant. At vbi hoc à Prophetis prædictum fuerat prædicandam in nomine Chriſti in remiſſionem peccatorum pœnitentiam? Fortaſſe hoc non eſt ad ſcripturas, de quibus ver. 45. & 46. mentionem fecerat, referendum, quaſi hoc etiam ſcriptum fuiſſe dicat. Nec enim neceſſe eſt, ſingula, quæ oportuiſſe dicit fieri, ſcripta eſſe. Sed ſi hoc Chriſtus inter ea, quæ ſcripta erant, numerare voluit, fecit meritò. Omnia enim teſtimonia, quibus Chriſtus homines à peccato à captiuitate, ab hoſtibus liberaturus dicitur, & in meliorem quendam ſtatum traducturus, ita intelliguntur. Nec enim inuitos homines, & in peccatis ſemper ſuis voluntate hærentes, ſed peccata ſua cognoſcentes, atque deteſtantes liberaturus promittebatur Gen. 3. 15. Deut 18. 15. 18. Pſal. 2. 2. toto Pſal. 109. Iſai. 7. 14. 15. & 9. 6 & 11. 1. & deinceps. De prædicatione Euangelij, cuius pœnitentia, & remiſſio peccatorum duæ, vt ſæpe diximus, partes ſunt, extat Iſaiæ teſtimonium c. 40. 9. & 42. 1. & 45. 1. & 49. 1. 6 & alia, quæ apud Cyprianum, Euſebium, & Proſperum, quos modò citabamus, videre lector poterit. Porro de pœnitentia, & remiſſione peccatorum, & quid inter Ioannis, & Apoſtolorum prædicationem interfuerit diximus apud Matthæum c. 3. 2. 6. & Mar. 1. 4. & ſupra c. 1. 77.

Mortis Chriſti fructus.

Incipientibus ab Ieroſolyma.] G. ἀρξάμενον, incipientem, quod rectè conueniret, ſi ante ſcriptum fuiſſet, prædicare, vt eſſet ſenſus, oportebat me prædicare pœnitentiam in remiſſionem peccatorum incipientem ab Ieroſolyma. Sed cum dixerit κηρυχθῆναι, prædicari, non conuenit accuſatiuus agentis perſonæ; niſi dicamus Atticum eſſe, & abſolutè poſitum pro incipiente, vt nonnulli volunt. Noſtrum interpretem non dubito legiſſe ἀρξαμένων, *incipientibus ab Ieroſolyma.* Vbi Hebraiſmus etiam latet, quo in participio, aut verbo præcedente verbale nomen intelligitur, *incipientibus* prædicatoribus *ab Ieroſolyma*, id eſt ſumpto ab Ieroſolymis initio prædicandi. Quæ lectio multò melior eſt. Vbi autem ſcriptum ſit initium Euangelicæ prædicationis ab Ieroſolyma ſumi oportere, (nam & hoc ad illud verbum, quod verſu 46. præceſſit, *& ſic ſcriptum eſt*, eſſe referendum non eſt dubium) non ignorat quiſquis aliquid in ſacris litteris operæ poſuit Pſal. 109. 2. *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion; dominare in medio inimicorum tuorum*, nemo dubitat eum habere ſenſum. Hoc etiam eſt, *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ieruſalem* Iſai. 2. 3. &. *Ecce ego mitto in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretioſum in fundamento fundatum; qui crediderit, non feſtinet*, Iſai 28. 16 & *ſuper montem excelſum aſcende tu, quæ euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, quæ euangelizas Ieruſalem* Iſai. 40. 9. & *ſurge illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt. Quia ecce tenebræ operiẽt terram, & caligo populos; Super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur, & ambulabunt gẽtes in lumine tuo, & Reges in ſplẽdore ortus tui.* Iſai 60. 1. 2. 3. Cur voluerit ab vrbe Ieroſolymitana euangelicæ prædicationis initium ſumere facilè eſt ex ſimili quæſtione coniecturam ducere. Cur prius à Iudæis exordiri Euangelium voluerit, ita prorſus, vt nec ipſe vnquam gentibus prædicauerit, ſed ad ſolas *oues, quæ perierant, domus Iſrael* ſe veniſſe dixerit Matth. 15. 24. & diſcipulos, cùm ad prædicandum primum miſit *in viam gentium* abire prohibuerit Matth. 10. 5 eius rei cauſam duobus illis locis explicauimus, promiſſiones venturi ſaluatoris, non gentibus, ſed Iudæis in Abraham, Iſaac, Iacob, & Dauide factas fuiſſe; quare voluiſſe Chriſtum ſuam primùm fidem liberare, & Iudæis priùs Euangelium prædicare, quibus id ex promiſſo quodammodo debebat, quàm gentibus, quibus nullo modo debebat. Simili ergo cauſa voluit poſt reſurrectionem ſuam ab Ieroſolyma primùm inter omnes Iudæorum ciuitates exordium ſumi Euangelij prædicandi; quia tanquam Rex promiſſus veniebat; vtque ſucceſſor Dauid eius regnum re-

Hebraiſmus, quo in verbo nomẽ verbale intelligitur.

Cur ab Hieruſalem initium prædicationis Euangelicæ.

ſtauraturus, id eſt ex temporali, & inſtabili ſpirituale, & perpetuum facturus. *Ego*, inquit, *conſtitutus ſum Rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius prædicans præceptum eius* Pſal. 2.6. *& de fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam* Pſal. 131.11 &, *multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis; ſuper ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio, & in iuſtitia amodo, & vſque in ſempiternum* Iſai. 9.7. & ruſum, *præparabitur in miſericordia ſolium, & ſedebit ſuper illud in veritate in tabernaculo Dauid iudicans; & quærens iudicium* Iſaiæ 16.5. *Et ſuſcitabo Dauid germen iuſtum, & regnabit Rex, & ſapiens erit, & faciet iudicium, & iuſtitiam in terra* Iere. 23.5. & iterum, *& erit in die illa, ait Dominus exercituum, conteram iugum eius de collo tuo, & vincula eius diſrumpam, & non dominabuntur ei amplius alieni, ſed ſeruient Domino Deo ſuo, & Dauid Regi ſuo, quem ſuſcitabo eis.* Ierem. 30. 8. 9. longum eſt recitare omnia, indicabo. Iere. 33.15. Ezechiel. 34.23.24. & 37.19 Oſee 3.5. Amos. 9.11. Id etiam angelus ille affirmauit, qui eius Mariæ generationis attulit nuntium ſupra c. 1.32.33. *Et dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Regiam autem Dauidis fuiſſe Ieroſolymæ Sionem illam omnibus ſacris litteris celebratam nemo neſcit. Debuit ergo Chriſtus in eo loco regni poſſeſſionem capere, vbi Dauidici regni ſedes erat. At cur, ſimulatque baptizatus eſt, non inde auſpicatus eſt Euangelium? quia nondum regni ſui capiebat poſſeſſionem, quam propriè non niſi poſt reſurrectionem cepit confecto iam bello, & hoſte deuicto. Nam per mortem qui enim ab eo debellatum eſt, per reſurrectionem triumphatum. Ante mortem milites, id eſt Apoſtolos, & diſcipulos conſcribebat, quod primo loco faciendum erat; quos quia meliores in Galilæa, quàm in Iudæa ſciebat ſe inuenturum eſſe, in Galilæa potius, quam in Iudæa cœpit prædicare. Conſcripto milite bellum gerebat, & quaſi populabundus agros huc illuc prædicando ductabat exercitum, & leuioribus ſæpe cū Phariſæis, & ſacerdotibus dimicabat pugnis, vltimum verò prælium, quo totis cū hoſte pugnauit viribus, in quod ſummam coniecit rerum, in ſola cruce commiſit. Ille deſtinatus ei ad pugnandum erat campus.

48. *Vos autem teſtes eſtis horum.*] Facit Apoſtolos, id eſt teſtes reſurrectionis ſuæ. Hæc enim eſt Apoſtoli definitio teſtem eſſe reſurrectionis Chriſti, vt colligitur ex Petro Act. 1.21.22. *Oportet*, inquit, *ex his viris, qui nobiſcum ſunt congregati, in omni tempore, quo intrauit, & exiuit inter nos Dominus Ieſus, incipiens a baptiſmate Ioannis vſque in diem, qua aſſumptus eſt à nobis, teſtem reſurrectionis eius nobiſcum fieri vnum ex iſtis.* Et ex D. Paulo 1. Corinth. 9.1. *Non ſum liber? non ſum Apoſtolus? nonne Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum vidi?* Non ignoro Apoſtoli nomen miſſum, legatumque ſignificare, ideoque duodecim illos à Chriſto Apoſtolos appellatos ſupra cap. 6.13. vt diximus Matth. 10.2. Verum hîc non doceo quid nomen ſignificet, ſed quod præcipuum Apoſtoli ſit officiū, quod nemo melius, quam duo illi Apoſtolorum maximi, declarare potuit. Iam monui Chriſtum hæc verba non prima illa reſurrectionis die, ſed illa vltima, qua ab Apoſtolis in cælum diſceſſit, vt eſt credibile, dixiſſe, & quia huius loci, & Act. 1. cap. contextus ſignificat: & quia eſt per ſeipſum veriſimile hæc Chriſtum abeuntem nouiſſima Apoſtolis dixiſſe verba, in quibus officij ipſorum ſumma verſabatur, quò altiùs hærerent in eorum animis. Sic ſolemus amicis longè proficiſcentes poſtrema verba dicere, quorum maximè eos volumus recordari. Idem Chriſtus Apoſtolis dicit Actor. 1.8. aut potiùs idem Lucas ibi ab eo dictum narrat. Nec enim aſſentior ijs, qui eandem putant eſſe ſententiam diuerſis à Chriſto temporibus pronuntiatam, eoque diuerſis etiam eam locis Euangeliſtam recitaſſe. Vna, eademque eſt ſemel; vt opinor, dicta. Nam iam monuimus hæc omnia, quæ vſque ad finem capitis ſcribit Lucas, à ſtatim aſcenſuro in cælum Chriſto dicta fuiſſe. Hoc intereſt, quod cum bis eadem Euangeliſta narrauerit, copioſius narrauit ibi vbi id agebat, vt exponeret, quomodo Chriſtus in cælum omnibus confectis rebus aſcendiſſet, & vbi nouam exordiebatur hiſtoriam. Breuius hic, vbi euangelicam concludebat, quæ vſque ad nouiſſimam Chriſti pertinebat apparitionem. Itaque aſcenſionem eius, quæ vltra erat, non tam deſcripſit, quā indicauit. Quemadmodum Geographi faciunt, qui cum regionem aliquam accuratè deſcribunt, non deſcribunt etiam omnes, quæ circa vicinæ ſunt, ſed proximas tantum earum oras appingunt.

49. *Et ecce ego mitto promiſſum Patris mei in vos.*] Opponit ſeſe Apoſtolis. Dixerat, *Vos autem teſtes mihi eritis in Ieruſalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vſque ad vltimum terræ*, vt ſcribit Lucas Actor. 1.8. Illis verbis iſta reſpondent, quaſi dicat, Vos facietis quod veſtrum; ego quod meum eſt. *Vos eritis mihi teſtes*, ego vobis Spiritum ſanctum mittam, qui vos ad ferendum de me teſtimonium corroboret. Præſens ponitur pro futuro maiore gratia, quàm ſi futurum ipſum poneretur; vt Elias venit, id eſt *venturus eſt*, vt noſter vertit interpres Matth. 17.11. Ac fortaſſe etiam hic per futurum reddidit, quod per præſens Græcè dictum erat intuitus ſenſum non verba. Multi enim Latini codices legunt *mittam*. *Promiſſum patris* vocat Spiritum ſanctum, ſiue quia à Patre ſuo per Prophetas ſæpe promiſſus fuerat, vt Theophylactus, & Euthym. exiſtimant, Iſai. 44.3. Ezechiel. 36.24.25.26. & Ioel. 2.28. quod Act. 2.17. in eam citatur ſententiam, ſiue, vt ego arbitror; quia Patris Spiritus erat, & à ſe promiſſus, vt Ioan 14.16 & 15.26. & 16.7. Nam etiamſi per Prophetas Spiritus ſanctus promiſſus fuerat, tamen qui maxime per illos promittebatur, & in quem omnes eorum ſpectabant prophetiæ, Chriſtus erat; itaque ſi ad Prophetarum vaticinia reſpiciendum eſſet, promiſſus Patris potius Chriſtus, quam Spiritus ſanctus diceretur. Dato autem iam Chriſto; & aduentum alterius paracleti promittente, quem ſe à Patre impetraturum dixerat, Spiritus ſanctus promiſſus Patris dicitur, aut quia Patris, quamuis non à Patre, ſed à Filio promiſſus, aut quia promiſſus impetrandus à Patre.

Vos autem ſedete in ciuitate.] Ieroſolymæ, vt explicatur Actor. 1.4. *ſedete* dixit, pro manete Hebræorum idiomate, ישב. Quamobrem voluerit eos Ieroſolymæ manere, donec Spiritus in eos ſanctus mitteretur, non eſt difficilis coniectura. Milites erant Chriſto regnum expugnaturi. Spiritus ſanctus inſtar erat armorum, quia robur illis dabat. Noluit ergo milites ſuos inermes in aciem prodire, vt rectè Chryſoſtomus apud D. Thomam dicit. Hinc intelligitur cur proximis verbis Spiritum ſanctum *virtutem ex alto* appellarit, quia nimirum de illo tanquam de armis, in quibus virtus, roburque conſiſtit loquebatur. Eadem cauſa induendi vſus eſt verbo. Arma enim induimur.

Quouſque induamini virtute ex alto] Cur indui virtute dixerit, modò declarauimus. Significat autem induere apud Hebræos, quorum Chriſtus aut lingua, aut idiomate vtebatur rem ſibi aliquam coniunctiſſimam, & inſeparabilem habere, quia veſtis, qua induimur coniunctiſſime nobis adhæret, & nunquam niſi dum dormimus, à nobis ſeparatur, ſed quocunque tendentes vſque nos ſequitur. Hinc illæ natæ phraſes. *Induit maledictionem ſicut veſtimentum.* Pſal. 108. 18. Induam-

Apoſtolus id eſt teſtis reſurrectionis Chriſti.

G. Ἠλίας ἔρχεται.

Spiritus ſanctus cur promiſſum Patris vocet.

Induere quid ſit apud Hebræos.

18. *Induantur qui detrahunt mihi pudore; & operiantur ſicut diploide cõfuſione ſua.* Pſ. 108.29. & *Inimicos eius induã confuſione.* Pſal. 131. 18. & *Sacerdotes tui induantur iuſtitia* ibid. ver. 9. *Ex alto*, dixit, vt indicaret nõ humanis, ſed diuinis eos armis pugnaturos, *Tibi militat æther*, inquit ille. *Ego enim dabo vobis os, & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere omnes aduerſarij veſtri* ſupra. cap. 21.15. & *non eſtis vos, qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis.* Matth. 10. 20. Hæc arma ſunt Dei, quibus ipſe quoque pugnaturus induitur, *Indutus*, inquit, *eſt Dominus fortitudinem, & præcinxit ſe.* Pſal. 92.1. His Prophetas olim ſuos armauerat. *Tu ergo accinge lumbos tuos, & ſurge, & loquere ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi. Ne formides a facie eorũ; nec enim timere te faciam vultum eorum. Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum ſuper omnem terram Regibus Iuda, principibus, & ſacerdotibus eius, & populo terræ. Et bellabunt aduerſus te, & non præualebunt, quia ego tecum ſum, dicit Dominus, vt liberem te.* Ierem. 1. 17. 18. 19 & 15. 20. &, *ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorem frontibus eorum. Vt adamantem, & vt ſilicem dedi faciem tuam, ne timeas eos, neque metuas a facie eorum.* Ezechielis 3.8 9.

Claudianus 1. Paneg.

50. *Eduxit autem eos foras in Bethaniam.*] Bethaniam fuiſſe Ieroſolymæ vicinam in Monte ſita oliueti Mar. 11 1. & aliàs ſæpe diximus. Diſtabat autem ab vrbe Ieroſolyma, vt ait Lucas Act. 1.12. *iter ſabbati*, id eſt, quantũ itineris die ſexto ſabbati ſalua religione cõficere licebat, quos alij mille, alij bis mille paſſus fuiſſe putant. Eo Chriſtus in cœlum aſcenſurus diſcipulos eduxit, & quia intra Ieroſolymitanam vrbem conſpici nolebat, ne nouam excitet turbam; & quia locus ille vicinus erat, & ſibi ante ſæpe frequentatus, hoſpitium enim ibi habebat, vt apud Matth. c. 26. 2. docuimus; & quia mons erat editus, & quaſi gradus ad aſcendendum in cœlum. Nam etſi potuit eadem ille facilitate quocunque ex loco diſcipulis ſuſpicientibus aſcendere, tamen fecit humano more, vt quantum terra gradiendo & cum diſcipulis colloquendo aſcẽdere poterat, aſcenderet, nec miraculo, quamdiu ſeruire natura poterat, vteretur.

Bethania quantum ab Ieru. diſtaret.

Et eleuatis manibus ſuis benedixit eis.] Bene precatus eſt illis, fecit vt pater, qui moriens, aut longè non rediturus abiens filiis benedicit. Sic Iſaac moriens, ſic Iacob filiis dicitur benedixiſſe Genes. 27. 4. & 48. 9. & 49. 1. 2. Quod autem leuauit manus, orantis ſignum fuit, & benedictionem, quam diſcipulis dabat a Patre poſtulantis. Solebant orantes Iudæi in cœlum manus tollere, vt Moyſem interim, dum populus contra Amalecitas pugnabat, feciſſe legimus. Exod. 17.11. Quod & omnes, opinor, fecerunt gentes duce natura, quæ Dei ſedem, & veluti publicum templum cœlum eſſe docet. [illegible], vt poëta ille dixit. *& duplices tendens ad ſidera palmas*, vt alius Latinus ait; & nos doctore facimus D. Paulo, qui nos omni loco puras manus leuare monet 1. Timoth 2.8.

Heſiod. in operib. & Virgil. 1. Æneid.

51 *Et factum eſt cum benediceret eis.*] Poſtquam benedixiſſet. Nam etſi Græce eſt, ἐν τῷ εὐλογεῖν, *cum benediceret*, tamen pro præterito poſitum arbitror εὐλόγησε & cum benedixiſſet. Et quia vero ſimile non eſt prius aſcendere cœpiſſe, quàm benedictionem abſoluiſſet, & quia id indicat Marcus cap. 16. 19. cum dicit, *Et Dominus quidem Ieſus poſtquam locutus eſt eis, aſſumptus eſt in cœlum.*

Receſsit ab eis, & ferebatur in cœlum.] Non ſignificat ſubduxiſſe ſe Chriſtum alium in locum procul à diſcipulis, vt inde in cœlum aſcenderet; ſed aſcendendo ab illis receſsiſſe, & vt idem Lucas ait Act. 1. 9 *Cum hæc dixiſſet videntibus illis eleuatus eſt, & nubes ſuſcepit eum ab oculis eorum.* Quod autem dicit, *& ferebatur in cœlũ*, ſignificat, non ſtatim ab Apoſtolorum conſpectu ſublatum fuiſſe, ſed paulatim aſcendiſſe Apoſtolis eum, quia pedibus non poterant, oculis proſequentibus, quoad *nubes*, vt ait in Act. 1. Lucas, *ſuſcepit eum ab oculis eorum.*

52. *Et ipſi adorantes regreſsi ſunt in Ieruſalem cum gaudio magno.*] Gr. καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, & ipſi cum adoraſſent eum. Non legimus niſi hoc loco Chriſtum à diſcipulis ſuis adoratum. Nam etſi Deum eſſe credebant, tamen quia ſolum in eo videbant hominem, tanquam cum homine verſabantur. Nunc demum adorant, cum in cœlum ferri vident, coacti re ipſa confiteri Deum, quem ante ſola fide confitebantur. Extorquet ab illis nunc adorationem rei euidentia. Vſui nobis hic locus aduerſus nouos hæreticos eſſe poteſt, ridentes ſimplicitatem noſtram, quòd Euchariſtiam adoremus. Apoſtolos nempe cum eam acceperunt, non adoraſſe. Quid mirum Euchariſtiam non adoraſſe, qui ne extra Euchariſtiam quidem Chriſtum ipſum adorabant? Nos Apoſtolos imitamur; nunc adoramus, cum iam Chriſtus in cœlum aſcendit, certum habentes teſtimonium diuinitatis eius, qui, vbicunque velit, eſſe poſſit, & in Euchariſtia, vbi ſe eſſe dixit, verè ſit, & vbicumque ſit, ſit adorandus. Itaque tantum abeſt, vt propterea non adoremus, quia in cœlo eſt, vt hæretici faciunt; vt ideo potiùs adoremus, quia in cœlo eſt, vt Apoſtoli fecerunt. Quòd ait Lucas Apoſtolos in Ieruſalem regreſſos fuiſſe, ideo dicit, vt oſtendat feciſſe eos, quod ipſis à Chriſto præceptũ fuerat ver. 49 *ab Ieroſolymis ne diſcederent* Act. 1. 4. Cum magno autem gaudio reuertuntur, quia aſcenſu in cœlum Chriſti fidem, ſpemq; omnem ſuam confirmari viderant.

Vſus loci huius contra hæreticos pro adoratione Euchariſtiæ.

53. *Et erant ſemper in templo laudantes, & benedicentes Deum.*] Quod Chriſtum in cœlum recepiſſet, cum quo ſe aliquando, vt ille ſibi promiſerat, ſperabant regnaturos, quo, cum ingreſſus eſſet Chriſtus, aditũ iam ſibi patefactum putabant, quod & Beda hic animaduertit. Quòd autem ſemper in templo fuiſſe dicit, non ſic intelligendum, quaſi nunquam exirent à templo, ſed ſic, vt ſignificetur non aliis occupatos fuiſſe rebus per totos illos quinquaginta dies quam oratione. Nam idem Lucas Act. 1. 13 ad domum, vbi Petrus & Ioannes habitabant, rediſſe dicit, in ea ſe cum aliis diſcipulis continuiſſe. Notarunt quidam, in quibus Beda, Lucam à templo, & ſacerdotio exorſum Euangelium c. 1. 5. in templum quoque deſiiſſe. Non arbitror eſſe myſterium; ſed ſi quis arbitretur, non reprehendo. Mihi quidem iucundum eſt quouis tandem loco Euangelium cum Luca finire, cui me hoc ipſum, quod finiui, ſecundum Deum debere ſentio; nec enim dubito, quin ille me, quemadmodum ergo illum quotidie precabar, precibus iuuerit.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM.

CAPVT. I.

1. *IN principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. 2. Hoc erat*
in principio apud Deum. 3. Omnia per ipſum facta ſunt: & ſine ipſo factum eſt nihil, quod
factum eſt, 4. in ipſo vita erat, & vita erat lux hominum: 5. & lux in tenebris lucet, &
Mat 3. a. 1. *tenebræ eam non comprehenderunt. 6. Fuit homo miſſus à Deo, cui nomen erat Ioannes. 7.*
Mar 1. a. 2. *Hic venit in teſtimonium vt teſtimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum. 8. non erat*
Inf. 3. c. 19. Hebr. 11. a. 3. *ille lux, ſed vt teſtimonium perhiberet de lumine. 9. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venien-*
tem in hunc mundum. 10. in mundo erat, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit. 11.
In propria venit, & ſui eum non receperunt. 12. quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem filios
Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius: 13. qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex
Mat 1. c. 16. *voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt. 14. Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis: & vidimus glo-*
Luc. 2. b. 7. *riam eius, gloriam quaſi vnigeniti à patre plenum gratiæ, & veritatis. 15. Ioannes teſtimonium perhibet de*
1. Tim. 6. d. *ipſo, & clamat dicens: Hic erat, quem dixi: Qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt: quia prior me erat. 16.*
17. *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia. 17. quia lex per Moyſen data eſt, gratia,*
1 Ioã. 4. c. 12. *& veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt. 18. Deũ nemo vidit vnquam: vnigenitus filius, qui eſt in ſinu patris,*
ipſe enarrauit. 19. Et hoc eſt teſtimonium Ioannis, quando miſerunt Iudæi ab Ieroſolymis ſacerdotes & Le-
uitas ad eum vt interrogarent eum: Tu quis es? 20. Et confeſſus eſt, & non negauit: & confeſſus eſt: Quia
non ſum ego Chriſtus. 21. Et interrogauerunt eum: Quid ergo? Elias es tu? Et dixit: Non ſum. Propheta
es tu? Et reſpondit: Non. 22. Dixerunt ergo ei: Quis es vt reſponſum demus his, qui miſerunt nos? quid di-
Iſa 40. a 3. *cis de teipſo? 23. Ait: Ego vox clamantis in deſerto: Dirigite viam Domini, ſicut dixit Iſaias Propheta.*
Matt 3. a. 3 *24. Et qui miſſi fuerant, erant ex Phariſæis. 25. Et interrogauerunt eum, & dixerunt ei: Quid ergo ba-*
Marc. 1. a. 3 Luc 3. a. 4 *ptizas, ſi tu non es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta? 26. Reſpondit eis Ioannes, dicens: Ego baptizo*
Mat 3. b. 11 *in aqua: medius autem veſtrum ſtetit, quem vos neſcitis. 27. Ipſe eſt, qui poſt me venturus eſt, qui ante me*
Marc 1. b. 7. Luc 3. c. 16 *factus eſt: cuius ego non ſum dignus vt ſoluam eius corrigiam calceamenti. 28. Hæc in Bethania facta ſunt*
Act. 1. a. 5 & *trans Iordanem, vbi erat Ioannes baptizans. 29. Altera die vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe, & ait:*
1 4. c. 11 *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi. 30. Hic eſt, de quo dixit: Poſt me venit vir, qui ante me fa-*
c. 16 & 19. a 4. *ctus eſt: quia prior me erat. 31. & ego neſciebam eum, ſed vt manifeſtetur in Iſrael, propterea veni ego in aqua*
Mat 3. d. 16 *baptizans. 32. Et teſtimonium perhibuit Ioannes, dicens: Quia vidi Spiritum deſcendentem quaſi colum-*
Mar 1. b. 10 *bam de cælo, & manſit ſuper eum. 33. Et ego neſciebam eum: ſed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi di-*
Luc. 3. d. 22. *xit. Super quem videris Spiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, hic eſt, qui baptizat in Spiritu ſan-*
cto. 34. Et ego vidi: & teſtimonium perhibui quia hic eſt Filius Dei. 35. Altera die iterum ſtabat Ioannes,
& ex diſcipulis eius duo. 36. Et reſpiciens Ieſum ambulantem, dixit: Ecce agnus Dei. 37. Et audierunt eum
duo diſcipuli loquentem, & ſecuti ſunt Ieſum. 38. Conuerſus autem Ieſus, & videns eos ſequentes ſe, dicit eis:
Quid quæritis? Qui dixerunt ei: Rabbi, (quod dicitur interpretatum Magiſter) vbi habitas? 39. Dicit eis:
Venite: & videte. Venerunt, & viderunt vbi maneret, & apud eum manſerunt die illo: hora autem erat qua-
ſi decima. 40. Erat autem Andreas frater Simonis Petri vnus ex duobus, qui audierant à Ioanne, & ſecu-
ti fuerant eum. 41. Inuenit hic primum fratrem ſuum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Meſſiam, (quod
eſt interpretatum Chriſtus.) 42. Et adduxit eum ad Ieſum. Intuitus autem eum Ieſus, dixit: Tu es Simon
filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. 43. In craſtinum voluit exire in Galilæam, &
Gen. 49. b. 10. *inuenit Philippum. Et dixit ei Ieſus: Sequere me. 44. Erat autem Philippus à Bethſaida, ciuitate Andreæ, &*
Deut. 18. c. 18. *Petri. 45. Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei: Quem ſcripſit Moyſes in lege, & Prophetæ, inuenimus*
Ieſum filium Ioſeph à Nazareth. 46. Et dixit ei Nathanael: A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Dicit ei
Iſa. 40. c. 10. *Philippus: Veni, & vide. 47. Vidit Ieſus Nathanael venientem ad ſe, & dicit de eo: Ecce vere Iſraëlita, in*
c. 45. b. 8. *quo dolus non eſt. 48. Dicit ei Nathanael: Vnde me noſti? Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Priuſquam te Philip-*
Ier. 23. a. 5. Ezec 34. f. *pus vocaret, cum eſſes ſub ficu, vidi te. 49. Reſpondit ei Nathanael, & ait: Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex*
23. & 37. f. 24. *Iſrael. 50. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Quia dixi tibi: Vidi te ſub ficu, credis: maius his videbis. 51. Et*
Dan. 9. f. 24 *dicit ei: Amen, amen dico vobis, videbitis cælum apertum, & Angelos Dei aſcendentes,*
25. *& deſcendentes ſupra Filium hominis.*

INCA-

IN CAPVT I.

QVID ſit Euangelium, & quo à Ioanne conſilio, quo tempore, quibus de rebus ſcriptum fuerit, in præfatione ad quatuor communiter Euangeliſtas dictum à nobis eſt. Quid autem ſit Euangelium ſecundùm Ioannem, aut ſecundùm alium quempiam Euangeliſtam, in Matthæi titulo docuimus. Nunc de perſona Ioannis præter ea, quæ in communi diximus præfatione, nonnulla dicenda. Nam cùm omnem, quem interpretandum, legendúmue ſuſceperis, auctorem cognitum habere conuenit; tum in primis Ioannem, in quo nihil eſt, quod cognitum non poſſit & auctoris ſcripta magnopere commendare, & omnem in iis explicandis, legendiſque impenſum laborem reddere leuiorem. Non indigent quidé Apoſtolorum, & Euangeliſtarum ſcripta vlla ex ipſorum perſona ſumpta cômendatione, cùm per eos omnes idé Spiritus ſanctus locutus fuerit; tamen animaduertimus ex proprio etiá ingenio cuiuſq; ex genere, ex educatione, ex ſtudiis aliquid nõ maioris fidei, ſed maioris in dicendo gratiæ, & non plus ſanitatis, ſed plus coloris, & plus ad mouédũ lectoré roboris accedere. Seruit enim gratiæ natura, & ſactorũ lingua quæ Spiritus ſancti taquam *ſcribe velociter ſcribentis calamus* eſt, etſi omnem ab eodem ſpiritu motum habet, tamen & ipſa aliquid facit: plurimúmque refert quali vtatur calamo optimus etiam quiſque ſcribendi magiſter. Admirabiles omnes in ſcribendo Prophetæ ſunt, & parem meriti fidem: ſed eminet in Iſaia ſublime quiddam, ingenioſum, vehemens, vrbanum, quod maiore voluptate, admiratione que lectorem teneat. Non ſecero aliis Euangeliſtis iniuriam tot præſertim ſecutus auctores, quot cæteris illum ante me compararunt, ſi eandem Ioanni laudem attribuero. Docuimus in præfatione quanto omnium veterum auctorum conſenſu aquilæ illi effigies, nomenque datum fuerit, quod longè quàm cæteri altior volare videretur. Non iuuat, nec vacat dicta repetere, cùm tam multa dicenda habeamus. Ioannis igitur genus ex ipſis Euangeliſtis notum eſt. Zebedæum patrem habuit Matth. 4. 21. & 10. 3. & 20. 20. & 26. 37. & 27. 56. Marc. 1. 19. 20. & 3. 17. & 10. 35. Lucæ 5. 10. itaque aliis auctoribus opus non eſt, cùm Euangeliſtas ipſos habeamus. Illum autem eundem Ioannem Zebedæi filium eum fuiſſe, qui hoc ſcripſit Euangelium, ipſe teſtatur cap. 21. 24. & aliis locis nonnullis indicat. c. 18. 15. & 19. 26. 27. & c. 20. 2. 3. 4. 8. & 21. 7. Quibus locis dubium non eſt quin de ſe loquatur; nec alia de cauſa nomen ſuum ſilentio ſuppreſſerit, quam ne de ſe ipſe honorificè loqui videretur, vt ex Chryſoſt. homil. 82. in Ioannem, ex Auguſt. lib. 17. contra Fauſtum cap. 4. ex Gregor. in præfatione in librum Iob. cap. 1. ex Beda 2. Corinth. 12. alibi docuimus. Et ſi ipſe ſe Ioannes auctorem huius fuiſſe Euangelij non declaraſſet, non magis de eius, quàm de aliorum Euangeliorum auctoribus liceret dubitare, perpetua Eccleſiæ traditione id atteſtante, quæ non minorem, quàm Euangeliſta ipſe auctoritatem habet. Quare veteres illi hæretici, qui non à Ioanne, ſed à Cerintho, contra quem ſcripſiſſe Ioannem antiqui omnes, vt in præfatione diximus, vt auctores tradunt, ſcriptum dicebant fuiſſe, vt Epiphan. hæres. 51. & 54. & Philaſtrius in libr. aduerſus hæreſes c. 60. & Auguſt. lib. de hæres. c. 30. referunt, non magis refellendi ſunt, quàm qui in meridie lucere ſolem, ignem calidum, niuem frigidam eſſe negant. Tam certa quædam ſunt, vt probari, tam abſurda quędam, vt refutari non debeant. Itaque merito eos Græci, quia auctor erat incertus, *ἀνοήτους*, id eſt mentis inopes appellauit. vt Epiphanius ait, qui eos primus dixit, *ἀλόγους*, & Aug. qui poſt, Alogianos quod negarent verbum. Negantem Fauſtum Euangelium, quod Matthæo inſcribitur, eſſe Matthæi, quòd ſe in ipſo opere non nominauerit, ex Ioannis Euangelio D. Auguſt. confutauit, quòd cum Ioannis eſſe conſtet, tamen de ſe in eo tanquam de alio loqui ſoleat libro 17. c. 4. Non debet nos ad alia properantes quælibet hæreticorum inſania remorari, præſertim tam multis iam ab Epiphanio argumentis quaſi catenis vincta. Hoc vnum obiter indicemus, vt lector intelligat adeo obcæcari à Deo ſolere hæreticorum ingenium, vt quia quæ certa, atque perſpicua ſunt, credere nolunt, quæ abſurdiſſima ſunt, credant. Quia *enim non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea quæ non conueniunt*, vt de eiuſmodi hominibus dixit D. Paul. Rom. 1. 28. *Palpant*, vt ait Iſaias, *ſicut cæci parietem, & quaſi abſque oculis attrectant. Impingunt meridie, quaſi in tenebris*. c. 59. 10. Quid fingi magis contrarium Cerintho poterat, quàm hoc Euangelium? Negat Cerinthus Chriſtum ante Mariam fuiſſe, primum huius Euangelij verbum eſt, idemque non toto modò capite, ſed vniuerſo etiam confirmatur Euangelio, qui in principio erat, principium habere non potuiſſe. Mater eius quænam fuerit, nullus ſatis apertè dixit Euangeliſta. Nam quia pater filiis, filij matre, vt apparet, nobiliores vulgo erant, filios ex patre, matrem ex filiis plerunq; deſcribunt, illos Zebedæi filios, hanc filiorum Zebedæi matrem appellantes Matth. 4. 21. & 10. 3. & 20. 20. & 26. 37. & 27. 57. Mar. 1. 19. 20. & 3. 17. & 10. 35. Luc 5. 10. Ioã. 21. 2. Itaque relictus eſt dubitationi locus, nec omnes conſentiunt auctores. Verius tamen quod boni ſcriptores vniuerſi dicunt, matrem fuiſſe Salomen: idque non ex vno quidem aliquo, ſed ex duorum Euangeliſtarum Matthæi, & Marci collatione perſpicuum eſſe poteſt. Scribit Matthæus cap. 27. 56. fuiſſe procul à cruce Mariam Magdalenam, Mariam Iacobi, & Ioſe matrem, & matrem filiorum Zebedæi. Eandem hiſtoriam recitans Marcus. c. 15. 40. quam Matthæus tertio loco matrem filiorum Zebedęi dixerat, Salomen appellat. Fratrem fuiſſe Iacobi eius, cui maior cognomentum fuit, quique ab Herode Galilææ Tetrarcha, quem Lucas Regem vocat, occiſus primus omnium Apoſtolorum dicitur Act. 12. 2. nemo neſcit, & ex iis locis omnibus, quos modò indicauimus, manifeſtum eſt. Piſcatoriam cum patre, ac fratre feciſſe artem Matthæus c. 4. 21. & Marcus c. 1. 19. auctores ſunt. Communem cum Petro, & Andrea, & ipſis piſcatoribus Bethſaidam patriam habuit, oppidum in Galilæa ad ſtagnum Geneſareth, quod mare Tiberiadis vocabatur, piſcationibus opportunum, vt ex iiſdem Matthæi, & Marci duobus locis intelligitur & Chryſoſt. hom. 1. Leontius, Theophylact. & Euthymius alijque aiunt. Quomodo à Chriſto vocatus fuerit, apud Matthæum eodem illo loco diſſeruimus. Iuuenem admodum vocatum fuiſſe & vulgo creditur, & grauiſſimi quiq; auctores tradunt, & perducta vſque ad Traianum, & vſque ad ſexageſimum octauum poſt Chriſti paſſionem annum ætas arguit. Tantum enim vixiſſe temporis Hieronymus in eius vita, & in commentariis in Danielem c. 9. & libr. contra Iouin. 1. tradit. Reuocatum à nuptiis & quidem illis, quæ in Cana Galilææ ipſo auctore cap. 2. 1. celebratæ ſunt, etſi vulgaris tantum opinio videtur eſſe, non vulgares tamen auctores habet. Bedam in præfatione ad eius Euangelium, & eum quiſquis fuit, qui in tractatus Auguſtini in Ioannem prologum ſcripſit, Rupertum ſcriptorem doctiſſimum ætatis ſuæ libr. 2. in

Ioannem

Pſal. 44. 1.

Iſaias ſublimis & vehemens inter Prophetas.

S. Ioannis genus.

Ioh. 21. 24. & alibi.

Cæcitas hæreticorum quanta ſit.

Cerinthi error hoc Euangelio refutatur.

Salome Ioannis mater.

Ioannem, qui & communem ferè omnium opinionē eſſe dicit. Obſcuriores verò multos, quos nominare non ſoleo. Immeritò quidam Hieronymum eius quoque ſententiæ auctorem faciunt. Nihil enim affirmat eiuſmodi; tantùm ſcribit libro 1. aduerſus Iouinianum maritum ſimul, & virginem fuiſſe. Quibus verbis ab deſponſis quidem, & inchoatis nuptiis reuocatum fuiſſe indicat; ab illis verò Canæ Galilææ non indicat, nec mihi fieri videtur potuiſſe; & quia Ioannes Cananæus non erat, & quia cum nuptiæ illæ in Cana Galilææ celebratæ ſunt, iam à Chriſto vocatus fuerat, & cum eodem non tanquam ſponſus, ſed tanquam diſcipulus illis interfuit. Vocatus enim eſt ad eas Ieſus & diſcipuli eius, vt ipſe idem ſcribit. c. 2. 2. fuerat autem ille vna cum Iacobo fratre inter primos Apoſtolos initio vocatus, vt ex Matth. c. 4. 21. & Mar. 1. 19. 20. minimè obſcurè colligitur. Singulariter Chriſto carum fuiſſe, & multa docent exempla, & ipſe ſæpe teſtatur. Quòd in cœna illa nouiſſima in ſinu Domini ſolus recubuerit; quòd ſolus à Petro rogatus fuerit, vti ex Chriſto ſciret quiſnam proditor ille eſſet, quem ambiguè deſignauerat; quòd ſoli moriens commendauit matrem, eximiam cum Chriſto eius familiaritatem indicant. Quòd autem ipſe ſe frequenter diſcipulum eum vocat, quem Dominus diligebat cap. 19. 26. & 20. 2. & 21. 7. 26. quo maiore facit modeſtia, eo magis oſtendit ſingularem in ſe amorem eius omnibus fuiſſe notum. Vero ſimile, quod Hieronymus, & omnes boni auctores exiſtimant, inde ſingularem illum in eum Chriſti amorem natū, quòd incorruptæ ſemper virginitatis fuerit. Nam & eum virginem fuiſſe, præterquam quòd Tertullian. in lib. de monogamia, & Hieronym. lib. 1. contra Iouin. & omnes auctores tradunt, argumento eius ætas eſt, quę non potuit non admodum eſſe tenera, cùm eum Chriſtus ad ſe vocauit, cùm tot poſt vocationem ſuā annos vixerit. Et valde id conſentaneum eſt moribus Chriſti vnicè puritatem amantis. Cur filius tonitrui vocatus fuerit apud Marcum cap. 3. 17. diſputauimus. Poſt reditum in cœlum Chriſti, cùm prouincias orbis terrarum ad diſſeminandum Euangelium Apoſtoli ſortirentur, Aſiam illi eueniſſe libr. 3. hiſt. Eccleſ. cap. 1. ſcribit Euſebius, & Irenæus lib. 3. cap. 3. & Hieronym. atque Dorotheus in eius vita indicant, & argumentum eſt ſcripta ab eo ad ſeptem Aſiæ Eccleſias quaſi eius curam gerente Apocalypſis. Epiſcopum propriè fuiſſe Epheſi iidem, aliique omnes auctores ſcribunt. Inde ſe in Pathmon inſulam propter Euangelij prędicationem relegatū ipſe teſtis eſt Apocalyp. 1. 9. De tempore nonnulla diſcordia, Euſebius lib. 3. hiſt. Eccleſ. c. 18. & Hier. in eius vita ſub finem imperij Domitiani, id eſt anno eius decimo quarto id factum dicunt, initio verò imperij Traiani reuocatum. Contrà Dorotheus à Traiano relegatum ſcribit. Illud probabilius, quia & plures, & meliores auctores habet, & quia benigniùs Traianum quàm Domitianum cum Chriſtianis egiſſe in omnibus legimus hiſtoriis. Euangelium hoc poſt cæteros Euangeliſtas, Apocalyp. & epiſtolas ſcripſit tres. De Euangelio in præfatione diximus, de aliis ſcriptis, cum ad ea explicāda Deo iuuante perueniemus, dicturi ſumus. Mortuus necne fuerit magna, & vulgo iactata quæſtio, ſed de ea loco magis idoneo, c. 21. 23. qui ei quæſtioni occaſionem dedit, diſputabimus, vt vnde nata eſt, ibi finiatur. Sexaginta octo annos poſt paſſionem Domini vixiſſe paulo ſuprà ex Hieronymo docebamus. Quot autem vitæ annos egerit, compertum non eſt, neque prudentes auctores auſi ſunt dicere, quia non eſt certum, qua, cùm à Chriſto vocatus eſt, ætate fuerit; tantùm iuuenem, vt modò dicebamus, fuiſſe conſtat ex coniectura ætatis reliquæ. Nec admodum probo, quòd quidam ad certum calculum omnes eius vitæ annos numerare audent. Multo minùs eruditionem, qui centum viginti ætatis annos illi tribuunt. In quibus & Dorotheus eſt. Miraculis doctrinam ſuam, ſicut reliquos Apoſtolos confirmaſſe, vt nemo eſſet auctor, credere tamen deberemus; nec enim vero ſimile ea poteſtate, quam omnibus Chriſtus Apoſtolis dederat, ſolum vſum non fuiſſe Ioannem, cùm tanto præſertim longiore tempore Euangelium prædicauerit, vt non potuerit non multo plures faciendorum miraculorum habere occaſiones. Illuſtre, & ſcitum eſt, quod Tertullianus in lib. de præſcriptionibus, & ex Tertulliano Hieronymus, aliique ſcriptores narrant, & conſignata Romæ antiquitatis monimenta teſtantur, imperante Domitiano, cum in vas feruentis olei plenum eſſet iniectus, innocuum exiiſſe. Alia etiam alij auctores referunt, quæ nos alio feſtinantes prætermimus. Hæc breuiter attigimus, vt appareat, qualis, quantuſque Euangeliſta fuerit, quem aggredimur; & ne eum quocum loquimur, & cuius interpretes ſumus, ignoremus.

Ioannes à Chriſto ſingulariter dilectus.

Ioannes virgo fuit.

1. *In principio erat verbum.*] Altè, & à prima origine ſumptum exordium, quod cur præter cæterorum Euangeliſtarum morem, qui aut ab humana Chriſti generatione, vt Matthæus, & Lucas, aut à baptiſmo & prædicatione, vt Marcus exorſi ſunt, Ioannes fecerit, hanc multi auctores rationē reddunt: quòd Matthæus, & Lucas Chriſti tanquam redemptoris hiſtoriam, Marcus tanquam doctoris ſcribere voluerint; itaque illos ab humana generatione, vnde redemptor; hunc à baptiſmo, vnde doctoris officium auſpicatus eſt, initium hiſtoriæ ſumpſiſſe. Ioannem contra Ebionem, & Cerinthum, qui diuinitatem Chriſto detrahentes ante Mariam negabant extitiſſe, ſcripſiſſe ſuum Euangelium, cui non potuerit magis accommodatum ad id, quod agebat, dare principium; rem, vt dicitur, acu initio tetigiſſe, & primo aduerſarios verbo iugulaſſe. Huius auctores ſententiæ multos in communi præfatione nominauimus, Irenæum libro 3. c. 11. Epiphanium hæreſ. 51. Hieronymum in Ioannis vita, Chryſoſt. hom. 2. in Ioannem, Cyrill. in prologo comment. & Bedam hoc loco. Alij non neceſſitate ortæ iam hæreſis, ſed diuinatione, aut metu aliquando oriturę, qualis poſtea Pauli fuit Samoſateni, vt haberent Catholici, quo eam, cùm naſceretur, refutarent. Ita Chryſoſtomus homil. in Ioann. 3. & Theophylactus in præfatione ad Ioannem. Alij, quòd addere voluerit, quæ cùm ſcitu neceſſaria eſſent, prætermiſſa ab aliis Euangeliſtis aliud agentibus viderentur. Ex quibus erat diuinitas Chriſti ab aliis non ſatis explicata, vt Euſebius ait lib. 3. hiſtor. Eccleſ. cap. 24. Baſil. libro 2. contra Eunom. Nicephor. lib. 2. c. 45. Aliam etiam Irenæus huius exordij rationem reddit, *Significans*, inquit, *quoniam per verbum, per quod Deus perfecit conditionem, in hoc & ſalutem his, qui in conditione ſunt, præſtitit hominibus: ſic inchoauit in ea, quæ eſt ſecundum Euangelium, In principio erat verbum*. Aliam rurſus lib. 1. contra Valent. c. 1. *Quoniam*, inquit, *de primo rerum ortu verba facit, rectè à principio, hoc eſt à Deo, & ſermone doctrinam ſuam inſtituit.* Addo vt nulla de Chriſti diuinitate, aut nata iam, aut aliquando naſcitura hæreſis fuiſſet, tamen non potuiſſe Ioannem aptius hiſtoriæ, quam ſcribebat, exordium reperire, ſi vel profanus fuiſſet ſcriptor. Aggrediebatur hiſtoriam Chriſti conſcribere, qui Deus ſimul, & homo erat; oportebat priùs diuinæ, deinde humanæ naturæ originem principio declarare. Hoc enim ratio poſtulat hiſtoriæ, vt eius, de quo ſcribitur, genus, & origo primo exponatur loco. Id Ioannes fecit. Quod à

Ioannes cōtra Ebionē, & Cerinthum Euāgelium ſcripſit.

Platonicorū in Ioannē ſe ſtudium.

profanis etiam auctoribus non probatum, atque laudatum modò, ſed ad imitationem etiam vſurpatum legimus. Scribit Euſebius libro 11 de Euangel. præpar. cap. 10. & Cyrillus libr. aduerſus Iulianum, 8. Amelium Platonicum philoſophum, & Heraclitum dixiſſe, notæ barbarum illum (Ioannem quia Iudæus erat barbarum appellantes) affirmaſſe in principio apud Deum fuiſſe verbum, ipſumque Deum. Idemque Chryſoſtomus hom. 2. in Ioan. & Baſilius in hom. in hæc verba indicarunt. Affirmat etiam Auguſtinus lib. 8. confeſ. cap. 2. & alicubi aliàs legiſſe ſe hoc Ioannis exordium in Platonicorum philoſophorum libris. Transſcriptam hæc ex lib. 10. de Ciuit. c. 29. eius verba. *Quod initium*, inquit, *ſancti Euangelij, cui nomen eſt ſecundum Ioannem, quidam Platonicus, ſicut à ſancto ſene Simpliciano, qui poſtea Mediolanenſi Eccleſiæ præſedit Epiſcopus, ſolebamus audire, aureis litteris conſcribendum, & per omnes Eccleſias in locis eminentiſſimis proponendum eſſe dicebat.* Tanti hoc Euangelij principium Chriſtiani faciebant, vt omnia pene religione venerarentur. Nam ſolitos multos ſuſpenſum de collo ferre Concilium Antiochen. Hieronym. in comment. in c. Matth. 23. & Chryſoſtomus hom. 73. in Matth. indicant, & tanquam anilem ſuperſtitionem reprehendunt, mulierculas enim id maximè feciſſe aiunt. Quanquam non video cur id factum non poſſimus in meliorem partem interpretari: non tanquam amuletum ex ſuperſtitione geſtaſſe, ſed præcipue tanquam ſymbolum fidei, vt ſe Catholicos, non Arianos eſſe profiterentur. Quemadmodum ſi quæ vulgò roſaria vocant, quibus precari ſacram Virginem ſolemus, loco torquis ad collum geras, vt oſtendas te non hæreticum, ſed Catholicum eſſe; quod multi nunc Galli, Angli, & Belgæ laudabiliter, & religioſe faciunt. Verſabatur enim olim in his primis Euangelij Ioannis verbis omnis ferè inter Catholicos, & Arianos controuerſia: quaſi arcem hoc loco Catholicis conſtituentibus eius fidei, quam habebant Trinitatis. Quo tempore eam conſuetudinem natam ſuſpicor; quemadmodum illam apud nos eadem opinor cauſa, vt peractis ſacris hoc Ioannis Euangelium tanquam ſymbolum alterum fidei recitetur. Ad verba vt veniamus, ſingula non ſingulas, ſed plures graueſque difficultates habent. In dictione, *verbum*, ab ea enim incipiendum, quia quamuis poſita vltima ſit, ſenſu tamen eſt prima, cùm oratio ad hunc modum ſit reſoluenda, verbum erat in principio; in ea ergo dictione quatuor quæſtiones latent. Prima eſt quid verbi nomine intelligatur? Secunda cur ita Filius vocetur? Tertia meliuſne verbum an ſermo Latinè dicatur, quod Græcè λόγος dicitur? Quarta cur Ioannes hoc loco *verbum* potius, quàm Filium appellauerit? Prima quidem facilis eſt. Nam adeo eſt perſpicuum Filium Dei hoc loco nomine verbi intelligi debere, vt ne Ariani quidem, quamuis in torquendis ſcripturis audaces, negauerint. Videbant enim toto capite Ioannem eandem perſonam verbum, & Filium, atque vnigenitum appellare; videbant eundem Ioannem. 1. epiſtola cap. 1. 1. & c. 5. 7. & in Apocalyp. cap. 19. 13. de Chriſto loquentem eodem viſum non eſſe. Itaque de hoc nulla illis cum Catholicis quæſtio erat. Magis mirum, fuiſſe inter Catholicos qui non ſolum Filium, ſed etiam Spiritū ſanctum verbum appellauerint. In quibus Baſilius lib. 5. aduerſus Eunom. c. 11. ea ratione quod ſicut Filius Patris, ita Filij Spiritus ſanctus interpres ſit, quod nomine verbi ſignificatur. Citat in hanc ſententiam illud Pauli *Et gladium ſpiritus quod eſt verbum Dei*: & illud, *Portans omnia verbo virtutis ſuæ*, quaſi D. Paulus verbum virtutis Filij Spiritum ſanctum appellauerit, quia ſicut Pater per Filium, ita Filius per Spiritū ſan-

Cur Verbo nomine re-ſtringatur.

Ad Epheſ. 6.

Ad Heb 1.3

A ctum voluntatem, mentemque ſuam hominibus declarauerit. *Ille*, inquit, *vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis.* Ioan. 14. 26. Sicut è contrario eodem loco ver. 16. ſe ipſum Filius paracletum appellauit, quia etſi id nomen Spiritus ſancti propriū eſt, tamen quia & ipſe conſolator eſt noſter, quod paracleti nomine declaratur, ſibi etiam attribuit. Auſus eſt dicere vir modeſtiſſimus D. Thomas Baſilium impropriè locutum fuiſſe. Enim verò ſi propriè loquamur, ſolus Filius verbum eſt. Nec D. Paulus Spiritum ſanctum verbum appellat. Cum enim dicit, *Portans omnia verbo virtutis ſuæ*, verbum non Spiritum ſanctū, ſed præceptum ſignificat, vt D. Thomas interpretatur, tanquam dicat Filium iuſſu ſuo omnia ſuſtinere,

Ad Hebr. 1. 3.

B omnia gubernare. Aut τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ, id eſt definitione ſua omnia complecti, vt apud Victorinum in libris aduerſus Arium, & apud alios nonnullos antiquos auctores memini legere. Aut *verbo virtutis ſuæ*, id eſt verbo ſuo potenti, ſeipſo, qui potens Patris verbum eſt, omnia portare, vt alij exponunt, mihique magis placet. Et cum dicit *gladium ſpiritus, quod eſt verbum Dei*, non loquitur de Spiritu ſancto, ſed Hebraica phraſi *verbum*, id eſt doctrinam Dei *gladium ſpiritus*, id eſt nō carnalem aut ferreum, qualis ille eſt, quo inter homines bella geruntur; ſed ſpiritualem vocat: ſicut alio loco dixit, *Arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt, ſed potentia Dei.* 2. Corint. 10. 4.

Ad Epheſ. 6. 17.

Cur Filius Verbum dicatur.

C Longè difficilior ſecunda quæſtio eſt, & maiore varietate ſententiarum implicata. Auxit ſententiarum numerum Græcum nomen λόγος, quo vſus eſt Ioannes, quòd cùm rationem, & definitionem, & ſermonem, aut verbum ſignificet, in cauſa fuit, vt dum diuerſam quiſque ſignificationem ſequitur, diuerſa ſentiret. Primam ſignificationem ſecuti videntur ij, qui Filium Dei idcirco *verbum* vocatum dixerunt fuiſſe, quòd ἀπαθῶς ſine vlla paſſione, ſine vlla corruptione à Patre procedat, ſicut ratio ex animo, aut notitia ex ratione procedit, vt Gregor. Nazianzen. oratione 4. de theologia, Baſil. in homil. in hæc, quæ nunc explicauimus, Ioannis verba. Ambroſius lib. 1. de fide cap. 2. Chryſoſt. hom. 2 in Ioannem, Aretas in cap. 19. Apocal. Theophyl. & Euthym. in huius loci commēt.

D Alij eandem etiam ſecuti, aliam tamen rationem reddiderunt, quòd, quemadmodum nobis ratio, ita Patri Filius intimus eſſet, quam etiam Gregorius Nazianzen. & Baſilius attulerunt. Alij rationem, id eſt λόγον dictum, quòd nos rationi obſequentes faciat, auferens à nobis quidquid rationi contrarium eſt, vt Origen. libr. 1. in Ioannem. Alij ſecundam; ideo λόγον appellatum Filiū, quòd quaſi definitio Patris eſſet, eius penitus naturam exprimens, hoc enim eſſe, quod dixit D. Paulus, *Qui cùm ſit ſplendor gloriæ, & figura ſubſtantiæ eius.* Quam rationem inter alias affert etiam Gregor. Nazianzen. & Elias Cretens. eodem loco, & Euthym. Alij eandem quidem alia via ſecuti ſignificationem, λόγον vocatum putauerunt, quòd quaſi o-

Ad Hebr. 1. 3.

E mnium rerum definitio eſſet, vt paulo ante ex Victorino dicebamus; idem Nazianz. & Elias tradunt. Alij tertiam, ſed ratione etiam diuerſa; quidam enim λόγον quaſi verbum dictum eſſe, ſed verbum quidē mentis, aut cordis, non oris. Nam vt nos duplex habemus verbum, aliud mentis internum, quod aliud non eſt, quàm animi notitia rem, quam intelligimus, nobis repræſentans; aliud oris externum, quo internum illud declaramus: ita quoque Deum duplex verbum habere, aliud mentis, qui Filius eſt, quem ſeipſum intelligendo generauit; aliud oris quodammodo, quo nobis mentem ſuam, voluntatemque declarat; quale erat illud, quod per Prophetas olim pronuntiabat; quale hoc etiam eſt, quod ſacris nunc litteris

conſigna-

Verſ. 14. conſignatum habemus. Cum autem *verbum caro factum eſt*, ex vtroque verbo vnum factum eſſe, & illud quod ſola conceptum erat mente, velut pronunciatum fuiſſe ore, vt audiretur, & videretur à nobis. Hoc enim nos dum loquimur agimus, vt verbum, quod animo conceptum habebamus, foras ad audientium aures proferamus. Hoc ipſum in verbo Dei factum eſt, quod alio loco idem Ioannes ſignificauit 1. epiſtola c. 1. 1. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis.* Non enim cum eſſet in initio, ſed cum *verbum caro factum*, id eſt pronuntiatum eſſet, auditum, & viſum eſt. Simile quod ait D. Paulus ad Heb. 1. 1. *Multifariam, multiſque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, nouiſſimè diebus iſtis locutus eſt nobis in Filio*, hoc eſt in verbo, quaſi dicat prius alieno loquebatur ore, nunc ore ſuo, verboque ſuo locutus eſt. Hac igitur ratione magna pars veterũ, & recentiores fere omnes auctores putant Filium vocatum fuiſſe *verbum*, quòd notitia Patris ſit, Dionyſ. Romanus apud Athanaſium in epiſtola de ſententia ipſius, & Athanas. ipſe in lib. de definition. & Euſebius libro 7. de præparat. cap 4. & libro 5. de demonſtrat. cap. 5. & Hilarius libr. 2. de Trinit. & Auguſtin. tract. 1. & 14. in Ioan. & lib. 15. de Trinit. cap. 10. 11. 12. & 17. & idem, aut quiſquis alius eſt auctor in lib. de cognit. veræ vitæ cap. 14. & Fulgent. lib. 3. ad Monimum, & lib. 2. ad Thraſim. & Cyril. lib. 1. Theſaur. cap. 7. & lib. 4. cap. 3. & lib. 6 cap. 1. & lib. 10. cap. 4. & lib. 13. c 3. & lib. 2. de Trinit. & Ruffinus in expoſitione Symboli, Damaſcen. lib. 1. de fide. c. 6. Anſelm. in Monolog. cap. 29. 30. 31. 32. Rupert. in comment. in hunc locum. Quæ poſtea opinio magno in ſcholam Theologorum conſenſu recepta eſt; tantumque auctoritatis obtinuit, vt nemo iam ab ea poſſit ſine temeritatis nota diſcedere. Nihil tamen obſtat, quominùs aliæ quoque veræ eſſe poſſint. Fieri enim poteſt, vt verbum Dei non vna tantum, ſed pluribus rationibus dicatur verbum. Alij ergo verbum dictum putant, quia per illud Deus omnia fieri iuſſit, *Dixit* *Pſal. 148. 5.* *enim & facta ſunt*, dixit autem verbo, & verbum præceptum ſignificat. *Ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius.* *eodē Pſal. 8.* Placuit etiam hoc Auguſtino ſerm. 190. & Iſidoro lib. 7. Originum cap. de Filio, & mihi non diſplicet, modò ita intelligatur, vt dicamus ſemper fuiſſe verbum, quia ſemper aptum fuit, vt per illud Pater loqueretur, & quæ vellet fieri iuberet. Alij verbum vocatum dicunt, quòd nobis interpres ſit paternæ voluntatis, atque ſententiæ, quemadmodum verbum vocale noſtrum mentis, voluntatiſque noſtræ interpres eſt. Ita Origen. lib. 1. in Ioan. & Clemens Alex. in oratione adhortator. ad Gentes, & in Pædagogo cap. 12. & Epiphan. hæres. 73. & Chryſoſt. hom. 2. in Ioan. & Baſil hom. in hæc verba, & Greg. Naz. orat. 4. de Theolog. Theophyl. & Euthym. hoc loco. Hæ quidem veterum auctorum ſententiæ ſunt, quæ omnes magnam ex ſuis auctoribus probabilitatem habent. Itaque Hieronym. in epiſtola ad Paulinum omnes videtur approbare, λόγος, inquit, *Græcè multa ſignificat. Nam & verbum eſt, & ratio, & ſupputatio, & cauſa vniuſcuiuſque rei, per quam ſunt ſingula, quæ ſubſiſtunt, quæ vniuerſa rectè intelligimus in Chriſto.* Sed tres mihi poſtremæ probabiliſſimæ videntur, harum verò trium prima præſertim, & vltima; illa auctoritatibus, iſta ſimul auctoritatibus, atque rationibus. Animaduerto enim Chaldaicum paraphraſtem quoties de Deo nobiſcum loquente nobis auxiliante, aut nobiſcum deniq; verſante ſermo eſt, Hebraicum nomen יהוה quod Dei proprium eſt, reddere מימרא verbum, intelligẽtem nimirum agi

A de Filio, qui verbum appellatur, & cuius proprium eſt loqui nobiſcum. Cuius rei tam multa apud illum exempla ſunt, vt notare pigeat. Doctus ſi Chaldaicá paraphraſin legat, in ea paſſim incurret; indoctus nobis credat. Hinc ergo colligitur filium Dei idcirco inter Iudæos *verbum* appellatum, quòd perſona Dei nobiſcum loqueretur. Nam eum qui cũ Patriarchis olim ſpecie angeli ſæpe loquebatur, fuiſſe Filium Dei, qui Eccleſiam ſemper gubernauit, probabilis, & antiqua opinio fuit Tertull. præſertim, & Hilarij multis locis repetita, & Syrmienſis contra Arianos ſynodi decreto comprobata, quod apud Hilarium in libr. de ſynodis eſt. Paraphraſtem verò Chaldæũ ex Hebræorum cõſuetudine locutum fuiſſe veroſimile profectò B eſt. Quin D. Paulus eo etiam videtur alludere. Dixerat Deus Deuter. 30. 14. *Iuxta eſt ſermo valde in ore tuo, & in corde tuo*; dicit D. Paulus Rom. 10. 8. 9. *Hoc eſt verbum fidei, quòd prædicamus, id eſt Chriſtum*; & Origenes lib. in Ioann. 1. interpretatur, *quia ſi credideris in corde tuo quod Deus ſuſcitauit Dominum Ieſum à mortuis, ſaluus eris.* Certe cum Dauid dicit Pſal. 9. 21. *Conſtitue Domine legiſlatorem ſuper eos.* Chriſtum intelligit, eumq; מורה doctorem vocat, quẽ noſter interpres *legiſlatorem* vertit. Verum [illegible] Dei doctorem, atq, verbum appellare. Videtur etiam Ioannes ver. 18. rationem explicare, quamobrem Chriſtus verbum appelletur, *Vnigenitus*, inquit, *qui eſt in ſinu Patris ipſe enarrauit*, & 1. epiſtola c. 1. 1. *Quod*, inquit, *audiuimus de verbo vitæ*, quaſi ideo verbum dicatur, quia auditur, quod C proprium eſt verbi, & c. 5. 7. *Tres ſunt, qui teſtimonium dant in cælo Pater, verbum, & ſpiritus.* Cur enim eo loco *verbum* potiùs, quam filium appellauit, cum nomen præcedens Patris poſtulare videretur, vt potiùs vocaret filium, niſi quia de illo tanquam de teſte loquebatur, qui nobiſcum loquendo teſtimonium perhibuiſſet: cur ſimiliter in Apocalypſ. cap. 19. 13. Chriſtum dixit vocari *verbum*, niſi quia de illo tanquam de duce, tanquam de rectore agebat Eccleſiæ, qui per omnia peruadens leges daret, & diuina Patris præcepta traderet, hoc eſt verbum eſſet? Propterea vidit eum equo inſidentem albo, quo ſimul celeritas, ſimul puritas verbi Dei omnia penetrantis ſignificaretur, proD pterea vocauit *fidelem, & veracem*, quum tot alia, quibus eum appellaret, haberet nomina quia nihil interpretis, nihil doctoris æquè proprium eſſe debet, atque vt fidelis, & verax ſit. *Verſ. 11.* Propterea dixit, *teſtimonium eius eſt ſpiritus prophetiæ* quia de illo agebat tanquam teſte, qui nobis patris conſilia teſtimonio ſuo declaraſſet, confirmaſſetque. *Verſ. 10.* Denique nuſquam verbum Ioannes appellat, qui ſolus inter Apoſtolos, & Euangeliſtas hoc vſus eſt nomine, niſi cum de eo agebat, vt de interprete diuinæ voluntatis. Ideo & hoc loco, vt poſtea docebimus, vocauit verbum, quia paulo poſt dicturus fuerat carnem factum fuiſſe, & in nobis habitaſſe, id eſt nobiſcum verſatum, *Verſ. 13.* nobiſcum collocutum. Idem ex alijs ſcripturæ locis E colligo Sap. 18. 15. angelus ille, qui miſſus fuerat ad occidenda Ægypti primogenita *ſermo* Dei appellatur, quia mandata Dei ad homines deferebat, eaque exequebatur. ergo eadem ratione Filius vocatur *verbum*, ſed angelus officio, Filius natura, ſicut alijs locis *Iſai. 9. 6.* idem Filius angelus appellatur. *Malach. 3. 1.* Illud modo huic ſententiæ videtur obſtare, quòd ſi hac ratione *verbum* diceretur, non ante *verbum* fuiſſet, quàm *caro factum* habitaſſet in nobis, certè non antequam homines eſſent, quibus Patris interpretaretur voluntatem. Quo ergo modo *in principio erat verbum*. Facilis reſponſio; *verbum* ex omni æternitate erat, quia natura ſua interpres erat, cùm ſapientia eſſet Patris, quæ perſpecta haberet omnia eius arcana, etiamſi

hominès

homines non eſſent, quibus ea poſſet declarare. A Nam vera etiam lingua eſt, quæ, quia auditores non habet, tacet. Aliæ rationes, quas noui quidam ſcriptores excogitarunt, mihi amanti vetera minùs placent. Legi apud quendam Filium vocari *verbum*, id eſt realitatem, veritatem, quod eſt, quia Hebraicè דבר verbum rem omnem ſignificat. Legi apud alium ſed hæreticum, id eſt malum prorſus auctorem, vocatum fuiſſe verbum, quaſi promiſſum, quia promiſſum etiam דבר יהוה, id eſt verbum appellatur, alluſiſſeque Ioannem ad diuinas illas de mittendo Chriſto per Prophetas toties factas promiſſiones. Ea quoque ratione Chaldæum מימרא verbum appellaſſe Perderet, ſi vllam haberet, hæc ſententia probabilitatem auctore malo. Præter id, quòd iſta ratione *in principio non erat verbum*, quia promiſſum non erat. Quod etſi ſubtiliter ſolui poteſt, verè non poteſt; & cum alijs locis eiuſdem Ioannis, vbi ſi eum *verbum* appellat, bene non conuenit, quia congrua in omnibus ratio reddi non poteſt, quare *verbum* potius illic, quam alibi appellauerit.

Tò Beza in Ioan:

Malim tamen Verbum, an ſermo Latinè Vertatur λόγος. Def. Eraſmus.

Tertiam quæſtionem, qui de ſolo eſt nomine, vix operæ pretium eſſet explicare, niſi nimia quidam de ea re contentione diſputaſſent. Vertit forte quidam noſtra memoria pro verbo ſermonem. Secuti ſunt nouitatem omnes hæretici, apud quos, cum omnes interpretes ſint, nemo aliter, quàm ſermonem tranſtulit, magnum apud me argumentum erroris. Darem aliquam veniam, ſi ſecuti fuiſſent antiquitatem in qua, C vt ſtatim indicabimus, multi ita verterunt. Sed indignor hæreticorum ingenium diuerticula ſectantium, nec alia ratione vocantium ſermonem, quàm quia nos verbum appellamus, & nouitatem quærentium in antiquitate. Nam etſi id antiquum aliquando fuit, tamen quia iam fuerat obſoletum, iam eſt nouum. Scimus multos veteres & graues auctores ſæpe Filiú Dei ſermonem appellare, Tertul. in lib. de Trinitate tribus locis, & in lib. aduerſus Praxeam, & lib. aduerſus Hermogenem, & Cyprian. lib. 2. contra Iudæos c. 3. & 6. Hilar. lib. 2. de Trinit. Lactant. lib. 4. cap. 8. & 9. Ambroſ. lib de fide contra Arian. c. 2. & lib. 1. hexhamer. c. 9 & lib. 2. c. 2. Hieron. in comment. in c. Iſai. 11. & in c. 1 epiſt. ad Epheſ. Auguſt. tract. in Ioan. 54. & D 108. Prudent. hymno. 6. Cathemerin ὧν,

Ades pater ſupreme,
Patriſq; ſermo Chriſte.

Remig. in c. 4 epiſt. ad Hebr. Anſel in hæc verba Ioan. *In princip o erat verbum.* Quin aliquos vocem appellaſſe video, vt Lactant. lib. 4. c. 9. & Claudianum Gentilem quidem poetam, ſed Chriſtianum ſimulantem edito de Chriſto ſeruatore carmine,

Chriſte potens rerum redeuntis conditor æui.
Vox ſummi, ſenſuſq; Dei, quem fudit ab alta

Mente pater. Scimus & de ſcripturis ſacris nonnullos proferri locos, vbi noſter etiam interpres ſermonem vertit Sapient. 18. 15. *Omnipotens ſermo tuus exiliens de cælo a regalibus ſedibus durus debellator in mediam* E *exterminij terram proſiliuit:* & ad Hebræos 4. 12. *Viuus eſt ſermo Dei, eſt & efficax* Sunt qui ex Cypriano, & ex alijs vetuſtis auctoribus colligant veterem Latinam verſionem, quæ ante iſtam, quam nunc habemus, in Eccleſia legebatur, in multis alijs locis, quibus agatur de Filio, non verbum, ſed ſermonem habuiſſe, vt Pſal. 32. 6. vbi Cyprian. legit *ſermone Domini cæli firmati ſunt.* Et Pſal. 44. 1 *Fructauit cor meum ſermonem bonum.* Et Pſa. 106. 20. *Miſit ſermonem ſuum, & ſanauit eos.* Et Iſai 10. 22. 23. *Sermonem abbreuiatum faciet Deus ſuper terram.* Fallax coniectura, nam Cyprianus non ſolebat verſionem vllam citare, quæ vix vlla eius ætate apud Latinos communis erat, ſed ipſe quoties ſcripturam citabat, de Græco vertebat. Indicio eſt, quòd nemo alius eiuſdem aut circiter ſæculi eodem modo, quo ille, citet, paſſim dicit in Euangelio κατὰ Matthæum, & κατὰ Marcum, quod vix memini alium quempiam Latinum auctorem facere. Reliquos verò locos duos, vbi noſter interpres ſermonem reddidit, haud dubito non eſſe de Filio intelligendos. Nam in illo Sapientiæ. 18. 15. de angelo illo agebatur, quem Deus miſerat, ad occidenda Ægypti primogenita, quem nemo dixerit fuiſſe Chriſtum. Nam vt verum ſit, quod ſupradiximus multis antiquis auctoribus placuiſſe, ſolitum etiam ante incarnationem ſuam aliquando mitti Chriſtum, tamen certè ad exercendum officium carnificis non mittebatur, quod vix alij exercent an- B geli, quàm mali. Hoc enim eſt, *Immiſſiones per angelos malos* Pſal. 77. 49. Hoc beati Iob docet exemplum. Nec Eccleſia in publicis precibus ea verba de Chriſto interpretatur, ſed ad Chriſtum accommodat. Quod longe aliud eſſe, nullumque inde ad colligendum litteralem ſenſum argumentum ſumi poſſe multis exemplis ſæpe docuimus. Illud etiam ad Hebræos. 4. 12. multo magis eſt manifeſtum de Chriſto non intelligi, ſed de verbo Dei Euangelico, quod prædicatur, quod non mortuum ſicut cætera, ſed viuum, atque efficax eſt. Nec ignoro Cyprianum, & Athanaſiú, aliosq; nonnullos auctores graues de Chriſto eos locos interpretari. Sed alij etiam non mali auctores aliter intelligunt. Tota ergo quæſtio ab ſcriptura ad veteres auctores reuocatur, quos diximus pro verbo ſermonem appellaſſe. Verum id quidê eſt, ſed iidem illi multo frequentiùs *verbum*, alij nunquam ſermonem vocant; certum argumentum magis nomen verbi, quàm ſermonis probatum fuiſſe. Magiſq; à nobis probari oportere, & eorum, & noſtri interpretis venerabilis auctoritas, & ratio perſuadet. Nam ſiue Filius λόγος appellatur, quia notitia Patris eſt, non ſolemus mentis conceptum ſermonem, ſed verbum appellare: ſiue quia interpres eſt Patris eius ad nos mandata deferens, & interpretem, & mandatum nemo non verbum potiùs, quàm ſermonem dixerit. Et ſi eius naturam, & vtriuſque nominis ſermonis, & verbi proprietatem ſpectes repenes ſermonem orationem totam D multis conſtantem verbis, verbum dictionem vnam, ac ſimplicem ſignificare; Chriſtum verò non multis verbis rebuſue, ſed vna ſimpliciq; natura ſua, quidquid eſt in Patre, declarare, quia eſt *ſplendor gloriæ, & figura ſubſtantiæ eius.* Itaque melius verbum, quàm ſermonem dici.

Ad Hebr. 1. 3.

Quarta ſupereſt quæſtio, quam Baſilius homil. in hæc verba. Leontius in commentarijs. Chryſoſtom. hom. 2. Theophylactus, & Euthym. attigerunt, cur hoc loco Ioannes *verbum* potiùs, quàm filium appellauerit? Vnam illi omnes rationem reddunt, ne ſi vocaſſet filium, aliquid forte carnale, aut patibile lector cogitaret, quod poſtea accidit Arianis non valentibus filium intelligere, ſine fœmina, & car- E nalem deciſionem, qualis in humana generatione fieri ſolet, cogitantibus. *Si filius eſt*, inquiebant, *neceſſe eſt, vt fœmina ſit, & colloquium ſermonis, & coniunctio coniugalis verbi, & blandimentum, & poſtremum ad generandum naturalis machinula.* Sic enim filij Dei, ſaluatoriſque ſui generationem irridebant, vt refert Hilar. in libro contra Conſtant. & Cyrillus Alex. libro 1. Theſaur. cap. 2. Idonea ratio ſi Chriſtus hæc tantùm duo verbi, & Filij nomina habuiſſet, vt habebat multa, quæ nullam compoſitionem, nullam corruptionem ſignificabant, ſapientia, lux, ſplendor, & innumera pene alia, quæ Origenes libr. 1. in Ioan. & Baſil. in homil. in hunc locum notant. Alias ego duas rationes fuiſſe arbitror, quòd id nomen magis

Cur Ioannes verbum potius quam filium appellauerit.

eſſet notum, & gratum, & quòd magis accommodatum ad id, quod paulo poſt Euangeliſta dicturus erat. Nullum nomen filij Dei inter Hebræos tam vſitatum fuiſſe, quàm verbum ex Chaldæo paraphraſte cognoſcimus, qui, vt ſupra docuimus, vbicunque nomen Dei pro filio accipi putat מימרא, *Verbum* vertit, haud dubiè quia ita vulgo inter Iudæos vocabatur: cognoſcimus ex Philone auctore Iudæo, qui nunquam Filium, ſæpe λόγον *verbum* appellat, in libr. quod deterius melioribus inſidietur, & in libr. de opificio mundi. Cognoſcimus ex primis illis philoſophis Mercurio Triſmegiſto, & Platone, vt probant Euſebius libr. 7 de præparat. cap. 5. & libr. 11. c. 10. & Cyrillus lib. 8 contra Iulian. etſi Hieronymus errore fortaſſe memoriæ id in epiſt. ad Paulin. negat. *Hoc*, inquit de verbo loquens, *doctus Plato neſciuit, hoc Demoſthenes eloquens ignorauit. Perdam, inquit, ſapientiam ſapientum, & prudentiam prudentiũ reprobabo.* Quos Philoſophos non dubium ab antiquis Hebræis & hauſiſſe ſententiam, & vocabulum accepiſſe. Voluit ergo Ioannes accommodatè ad vſum loqui: voluit intelligi. Videbat etiam futurum id lectori gratius, cum enim Filius ideo *verbum* diceretur, quod ad nos auxilij doctrinæque cauſa quemadmodum diximus, mitti ſoleret, iucundum Iudæis erat eius in ſe nominis memoriam renouari, quo tantum Dei beneficium contineretur. Itaque vt Marcus gratum lectoris ſumpſit exordium à nomine Euangelij, quo lætus ſignificatur nuntius, *Initium Euangelij Ieſu Chriſti Filij Dei*, ita Ioannes à nomine *verbi*, quod Filium Dei ſignificat Euangelium, id eſt bonum ſemper nobis nuntium afferentem. Erat quoque id ad ea, quæ dicturus erat, accommodatum. Volebat paulo poſt dicere *omnia per ipſum facta eſſe*, non poterat eum per quem omnia facta ſunt, aptius quam *verbum* appellare, quia omnes ſciebant Deum verbo ſuo omnia feciſſe. *Verbo Domini cœli firmati ſunt* Pſal. 32. 6. & *dixit, & facta ſunt; mandauit, & creata ſunt*, Pſal. 148. 5. Non abs re etiam quærit Theodorus Mopſ. in Græca citatus Catena, quid cauſæ fuerit, quamobrem non vocauerit Euangeliſta verbum Dei, ſed abſolutè *verbum*: Non malè reſpondet ſolere ſcripturam verbum Dei præceptum appellare, & illud verbum quod ad Prophetas ſæpe factum eſſe dicitur; ne quis igitur putaret filium Dei eiuſmodi eſſe verbum, non verbum Dei, ſed *verbum* ſimpliciter vocauiſſe. Naſcitur nobis noua ex veteri quæſtione quæſtio. Animaduerto, vt attigi ſupra, neminem Euangeliſtam, aut Apoſtolum præter Ioannẽ Filium Dei *verbum* appellaſſe, & Ioannem quidẽ ipſum non paſſim, ſed quinque ſolum locis hoc exordio, & poſt ver. 14 cum dicit *verbum caro factum eſt*, & 1. epiſt. c. 1. 1. & c. 5. 7. & Apocal. 19. 13. Animaduerto poſteaquam dixit, *verbum caro factum eſt*, nuſquam præterea toto, quam magnum eſt, Euangelio verbum nominaſſe. Quid cauſæ fuit: Nec enim factum temere. Vocatur filius *verbum* non quia homo, ſed quia Deus eſt, & Deus quidem filius, cuius officium eſt, quaſi legatum eſſe patris, pro eo mitti, pro eo loqui, pro eo Eccleſiam rempublicam ſuam gubernare. Solus Ioannes de Chriſti diuinitate egit ſuſcepto conſilio, ideo ſolus vocat *verbum*, & vocat ſolùm antequã carnem factum fuiſſe dicat, vt verbum à carne, id eſt Deum ab homine diſtinguat. Nouam fecimus coniecturam in noua quæſtione; meliorem fortaſſe dies inueniet. Adnotarunt Chryſoſt. hom. 3. & Theophyl. Euangeliſtam non ſimpliciter λόγον *verbum*, ſed cum articulo emphatico τὸν λόγον verbum illud dixiſſe, vt oſtenderet ſe non de quouis, ſed de illo ſubſtantiali atque diuino verbo loqui.

Frequenter Verbũ erat.

Sequitur verbum, *erat*, quod in hac prima ſententia ſecundum locum tenet. Graues auctores obſeruarunt Chryſoſtomus homil. 3. Baſil. in hæc verba, Cyrill. libr. 1. Ioann. cap. 1. Seuerus Antiochenus, in Græca Catena, Beda, Alcuinus, & Theophylactus in commentariis ad hunc locum, non dixiſſe Euangeliſtam, in principio fuit, ſed *in princip. erat*, quòd verbum, fuit, ſignificet rem præteriiſſe, & eſſe deſiiſſe: verbum verò *erat* perennitatem, atque firmitatem. Id quidem hoc in loco verum eſt. Non enim voluit Euangeliſta ſignificare verbum fuiſſe in principio, & iam non eſſe; ſed fuiſſe ſemper, ſemperque eſſe, ſemper futurum. Sed perpetua non eſt obſeruatio. Sæpe enim illud imperfectum ἦν quo hoc loco Ioannes eſt vſus, pro præterito ſumitur, quod & Latine aliquando fieri apud Marcum Tullium, & Liuium obſeruatum. Et verò noſter interpres non videtur temporum diſcrimen habuiſſe. Nam idem tempus ἦν, quod hic vertit *erat*, 1. Ioann. 1. 1. vertit, *fuit*. Mallem vtroque loco tranſtuliſſet, erat, quia præterquam quòd ita Græcè eſt, magis conuenit Filio Dei, vt de eo erat quàm fuit, dicatur. Nam fuit poteſt ſignificare eſſe cœpiſſe, vt ſi dicas, In principio fuit cœlum, & terra, non ſignifices fuiſſe ante principium, ſed ſtatim principio conditionis rerum eſſe cœpiſſe. Filius autem Dei non cœpit eſſe ſemper fuit, ſemper erat. Deinde verbum fuit, poteſt ſignificare, rem quæ fuiſſe dicitur, eſſe deſiiſſe Vulgatum eſt illud, *Fuimus Troes*. Id non ſignificat verbum, erat. Denique verbum erat incluſam habet particulam iam, quam non habet verbum fuit. Perinde enim eſt, *in principio erat verbum*, ac ſi diceret, In principio iam erat verbum, non habuit principium, non cœpit eſſe, quia cum omnia, quæ principium habuêre, eſſe cœperunt, iam ipſum erat. Ducit nos verbum *erat*, vt Baſilius ait vſque ad æternitatẽ. Solio confundi nonnunquam diſcrimen temporum, & præteritum non tam temporis differentiam, quàm actionis perpetuitatem ſignificare, vt in illo loco Prouerb. 8. 22. *Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum, antequam quicquã faceret à principio*. Non enim indicat aut cœpiſſe, aut deſiiſſe ſe poſſidere, ſed ſemper poſſediſſe, ſemper poſſidere, ſemper poſſeſſurum eſſe. Et in illo Pſal. 109. 3. *ex vtero ante luciferum genui te*, vt noſtram, & Septuaginta ſequamur editionem Nec enim ſignificat aut cœpiſſe, aut deſiiſſe gignere, ſed ſemper genuiſſe, ſemper gignere Hæc ſcio, ſed Ioannes quidem certe differentiam temporum accurate ſeruauit De Ioanne dixit, ver. 6. *Fuit homo miſſus à Deo*, de Chriſto dixit, ver. 9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Nec dixit Chriſtus. c. 8. 58. *Antequam Abraham fieret*, ego fui, ſed *ego ſum*; potuit dicere, eram, ſenſu eodem. Non dicit Apocal. 1. 18. Eram mortuus, ſed *fui mortuus*, & *ecce ſum viuens*. Similiterq́, c. 1. 8. quod non caſu profectò, ſed induſtria, atq; conſilio factum apparet. Alia quoque vis huius temporis eſt, quam in comment. in oration. de Theologia 4. Gregorij Nazian. Elias Creten. animaduertit, vt ὑπαρκτικὸν id eſt ſubſtantiuum ſit, nec ſignificet eſſe hoc vel illud, ſed omnino eſſe, quod proprium eſt Dei, qui idcirco ab Hebræis יהוה à Græcis ὁ ὢν dicitur, quia ſolus verè eſt. Rectè igitur Concil. Nicænum Arianos dicentes fuiſſe aliquando tempus quando filius Dei non erat, ex hoc loco damnauit. Sicque Ambroſius lib. 1. de fide ad Gratia. c. 5. argumentatur, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. hoc erat in principio apud Deum. Erat, inquit, apud Deum. Erat, erat, erat, erat, ecce quater erat, vbi impius inuenit quod non erat?* Sed de hac re plura paulo infra dicturi ſumus.

Tertium nunc huius loci tractemus verbũ, *In principio*, Clemens Alexand. in orat. adhort. ad Gentes, Origen.

Iſai 29. 14. Abdiæ 1. 8. 1. Corinth. 1. 19.

Virgil. 2. Æneid.

Prou. 7. 10. Apoca. 1. 8. ... quod ſit.

A Origen. tract. 1. in Ioan. Cyril. libr. 1. in Ioann. cap. 1. Gregor. Nyſſen. in orat. ad Simplicium. Auguſt. lib. 6. de Trinit. cap. 2. Theophilus Antiochen. lib. 4. allegor. Idacius libr. 3. contra Varimadum, & Beda interpretantur, *In principio*, id eſt in Patre. Patrem enim principium appellari, quemadmodum exponit Cyril. illud Pſalmi 109. *Tecum principium in die virtutis tuæ*, id eſt tecum Pater aderit. Meruit huic ſententiæ auctorum reuerentia probabilitatem. Alij principium pro æternitate acceperunt, quæ omnium rerum etiã cogitationum noſtrarum principium eſt, cum careat ipſa principio. Gregor. Nazianz. orat. 2. de Filio, Ambroſ. lib. de incar. Domini. ſacramento cap. 3. Baſil. homilia in hunc locum. Chryſoſt. hom. 2. in Ioan. B Nonnus poëta, &, vt citat auctor Græcæ in Ioannem Catenæ, Seuerus Antiochenus oratione 26. & Leontius in commentariis. Theophylact. & Euthym. Sententia quidem vera. Nam in ipſa nimirum æternitate verbum erat; ſed huius loci quærimus interpretationem. Et vix nomen principij pro æternitate poſitum inuenias. quæ potiùs *ἄναρχος* vt Nõnus poëta vocat. id eſt ſine principio. ſine termino, quam *ἀρχὴ*. id eſt principium dici poteſt. Etſi id Euangeliſta dicere voluiſſet, clariùs vno dixiſſet verbo *ὁ λόγος ἦν ἀΐδιος*, verbum erat ſempiternum, nec enim credendum rem adeo ad ſalutem neceſſariam ſcribentem, & Ebionitarum, atque Cerinthianorum, vt diximus, hæreſim refellentem obſcuritatem affectaſſe. C Alij Deum intelligunt nomine principij, vt idem ſit, *In principio erat verbum*, ac ſi diceret, In Deo erat verbum, ſicut ſtatim dicit, *Et verbum erat apud Deum*. Sic Athanaſ. in oratione contra Arian. *quod verbum ex Deo ſit Deus*; quem ſenſum etiam Origen. probat libr. in Ioann. 1. Simpliciſſimus quiſque ſenſus mihi maximè placet. Huiuſmodi eſt, vt nomen principij mundi ſignificet originem, quæ & verè principium rerum fuit, & ita in ſacris litteris vocari ſolet; ſignificat ergo Ioannes *in principio*, cum omnia facta ſunt, iam fuiſſe verbum, ideo factum non fuiſſe; in quam ſententiam exponunt Hilarius lib. 2. de Trinitate, & Auguſtinus tract. in Ioann. 1. & in qq. mixtim ex veteri, nouoque teſtamento q. 122. quod Beda etiam probat. D Eſt hæc interpretatio & ad hominum intelligentiam, & ad id, quod Ioannes agebat; & ad ſcripturæ conſuetudinem magis accommodata. Nam & lector nihil facilius nomine principij, quàm quod omnes principium temporis vocant, poterat intelligere; & Ioannes paulo poſt de rerum principio dicturus erat, *Omnia per ipſum facta ſunt*; & vero admodum ſimile eſt de eodem vtroque loco agi principio, quaſi dicat, Verbum in principio iam erat, nam ipſum omnibus rebus principium dedit; aut quod eodem redit, Verbum Dei factum non eſt, hoc eſt, *in principio erat*, quia *Omnia per ipſum facta ſunt*, hoc eſt principium acceperunt. Et ſolet ſcriptura ſacra per principium, aut initium intelligere primam conditionem rerum, vt *In principio creauit Deus cælum, & terram*. E Quem ad locum videtur Ioannes per antitheſim quandam alluſiſſe, quaſi diceret, In illo principio rerum omnium, quo Deus creauit cœlum, & terram, verbum creatum non eſt, quia iam erat. Vt ſimile veteris, ac noui teſtamenti eſſet exordium, & ab illa generali creatione rerum, in qua hæretici eum inuoluebant, Filius Dei omnium creator exciperetur, quemadmodum Chryſoſtomus, Auguſtinus. Seuerus Antiochenus, Leontius, & Theophylactus indicant. Eodem modo Filius ipſe apud Salomonem loquitur Prouerb. 8. 22. quò credibile etiam eo reſpexiſſe Ioannem magnum, vt ex Apocalypſi perſpicitur, propheticorum verborum imitatorem.

Geneſ. 1. 1.

Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum, antequam quidquam faceret à principio. De principio enim temporis loqui ex ſequentibus manifeſtum eſt, *Nondum erant abyſſi, & ego iam concepta eram; necdum fontes aquarum eruperant; necdum montes graui mole conſtiterant. Ante omnes colles ego parturiebar, adhuc terram non fecerat, & flumina, & cardines orbis terræ.* Quod ergo ſapientia ipſa dixit, *in initio*, Ioannes dixit *In principio*, & quod Sapientia, *Poſſedit me*, id eſt genuit, vt *Poſſedi hominem per Deum*; Ioannes, *Erat*: Vnde colligitur, idem eſſe *In principio*, & ante principium. Parum enim erat in principio fuiſſe, ſi ante non fuiſſet. Nam & cœlum, & terra in principio erant, ſed ante principium non erant, quia in ipſo principio creata ſunt. Id in loco illo Salomonis, quod hic ſimpliciter dicitur, explicatur, *Antequam quicquam faceret à principio*. Hinc Arianorum vna diluitur obiectio non poſſe ex hoc loco colligi Filium Dei æternum fuiſſe. quandoquidem nihil maius à Ioanne de illo, quàm à Moyſe de cœlo, & terra dictum videatur, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus referunt; quibus aliter illi reſpondent. Aliter Moyſem dicere in principio, aliter Ioannem; Moyſem dixiſſe cœlum, & terram non quidem abſolutè fuiſſe, ſed creata fuiſſe, quod autem creatum eſt, æternum eſſe non potuiſſe. Ioannem contrà non dixiſſe verbum in principio factum fuiſſe, ſed ſimpliciter fuiſſe: & per illud potiùs omnia fuiſſe facta. Qua etiam ratione ad aliam eorum obiectionem reſponderi poteſt. Obiiciebant, vt iidẽ auctores tradunt, etiam de Diabolo dictum eſſe Ioannis. 8. 44. *ille homicida erat ab initio*, non enim dicitur abſolutè fuiſſe, ſed fuiſſe homicidam. Hoc eſt; quod ſupra dicebamus verbum illud *erat* eſſe *ὑπαρκτικόν*, ſubſtantiuum, quia non duarum inter ſe coniunctionem rerum, ſed rei vnius ſuſtantiam ſignificat. Præterea non dicitur in initio, ſed *ab initio* homicida fuiſſe. quod quis non videt, quantum interſit? In initio non erat homicida, quia nondum erat; ſed *ab initio* fuit, quia ſtatim, vt eſſe cœpit, & homicida eſſe cœpit hominem perſequens. Eſto, dicet aliquis, idem ſit *in principio*, & ante principium, tamen non videtur ex hoc loco probari poſſe verbum fuiſſe ſempiternum, ſi nomen principij non æternitatis, ſed temporis initium declaret. Nam & angelos multi graues auctores ante initium temporis fuiſſe crediderunt, tamen non idcirco æternos fuiſſe crediderunt. Intelligat quiſquis hoc obiicit ſcripturę morem eſſe, vt cum aliquid ęternum eſſe ſignificat, *in principio*, aut *ante principium*, *ante cælum & terram* fuiſſe dicat. Illuſtre exemplum illud eſt, quod modò tractabamus, *Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum*, non enim tantùm ſignificat antiquiorem ſe eſſe mundo, quod parum erat, ſed fuiſſe ſempiternam. Cæterum quia non ſolet humanum ingenium ſupra principium temporis aſcendere, accõmodatè ad homines loquens, quod æternum eſſe docet, initio, aut ante cœlum, & terrã fuiſſe dicit. Quia quidquid factum eſt, aut in illo principio, aut poſtea factum eſt, itaque quod in principio, aut ante principium erat, factum eſſe non poteſt: quod autem eſt, & factum non eſt, æternum eſt. Simile illud eſt, quod ait Chriſtus Ioann. 17. 5. *Clarifica me tu Pater apud temetipſum claritate, quam habui, priuſquam mundus eſſet, apud te.* Ea enim circumlocutione nõ antiquitatem ſolùm, ſe æternitatem declarauit. Quin aliquando minore interuallo æternitatem ſuam ſignificauit, *Antequam Abraham fieret, ego ſum.* Non. n. docere tantùm voluit ſe antiquiorem eſſe, quàm Abraham, ſed nullum prorſus initium habuiſſe. Quia ſi habuiſſet, habuiſſet vtique vt homo; ſi vt homo, longè poſt Abraham, cum nondum annos natus eſſet quadraginta.

Verſ. 24. 25. 26. 27.

Geneſ. 4. 1.

Arianorum obiectiones diluuntur.

Æternitas quomodo in ſcriptura ſignificetur.

Prouerb. 8. 22.

Ioan. 8. 58.

Quare idem erat dicere ſe fuiſſe ante Abrahamum, & nunquam eſſe cœpiſſe. Quod clariùs diuinitatis Chriſti argumentum deſiderari poterat, quàm quòd Ioannes dixiſſet, *in principio* fuiſſe verbum, id eſt principium non habuiſſe? non acquieſcebant tamen in his verbis Ariani ſuperbi, & iniqui homines ingenij quales omnes hæretici, maximeque Caluiniani ſunt. Multa præterea, quæ modò diximus, comminiſcebantur, vt hunc locum deuitarent. Primum, aliud verbum, aliud Filium eſſe dicebant. Verbum quidem ſemper fuiſſe, filium non ſemper, vt auctor eſt Athanaſ. in oration. *Quod Deus de Deo ſit verbum*. Facilè hoc à Catholicis refutabatur. Nam de eo de quo dixerat, *in principio erat verbum*, dicit ſtatim ver. 3. *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*. ver. 14. *Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis*; cum autem per quem omnia facta ſunt, quique factus eſt caro, filium Dei fuiſſe, ſtatim declarat, *& vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre*. Et D. Paulus Hebr. 1. 2. & ad Coloſ. 1. 16. per filium ſæcula, & vniuerſa, quæque in cœlo, quæque in terris ſunt, condita eſſe dicit. Et quod Ioannes hic vocat *verbum*, paulo poſt ver. 9. lucem appellat illuminantem *omnem hominem venientem in hunc mundum*. Hanc autem lucem eſſe filium Dei declarat. cap. 3. 19. Simile quiddam Eunomius dicebat, vt ſcribit Cyril. lib. 1. in Ioan. c. 4. à quo & eius argumenta recitantur, & refelluntur. Alij quidam Ariani reſpondebant verbum Dei ſemper apud Deum fuiſſe, non tamen actu, ſed poteſtate: quemadmodũ in nobis, antequam loquamur, poteſtate quidem verbum eſt, quia loqui poſſumus, actu non eſt, quia non loquimur; tunc actu formatur verbum, cum actu loquimur. Verbum enim Dei nihil aliud fuiſſe, quàm diuinæ mentis cogitationem, quam cum facere mundum voluit, formauit in verbum, dicens *fiat*, & factũ eſt; vt auctor eſt Athanaſ. in epiſtola de ſententia Dionyſij Alexandrini. At iſto ſane modo potuiſſet Ioãnes dicere res omnes in principio fuiſſe, quia poteſtate in Deo erant. Cum ergo de ſolo verbo hoc dicat, de alijs rebus non dicat; aliter verbũ in principio fuiſſe, quàm res alias, neceſſe eſt. Deinde ſi ſola poteſtate verbum fuiſſet in Deo, expoſuiſſet vtique Ioannes, quando actu eſſe cœpiſſet, ſicut de cæteris rebus dixit, *Omnia per ipſum facta ſunt*, & de verbi ipſius incarnatione, *Verbum caro factum eſt*. Non admodum abſimile eſt, quod dicebant alij, vt idem refert Athanaſ. orat. 1. contra Arianos, Deum paulo antequã mundum crearet, creaſſe filium, vt per eum omnia perficeret, quæ deſignauerat, & reſpectu quidem hominum, qui verbis vtũtur, vocaſſe verbum; reſpectu ſapientum, ſapientiam. Quod ſatis iam explicandis verbis Euangeliſtæ refutauimus: enimuero idem eſſe in principio, & ex omni æternitate erat verbum. Alij deſperatione reſponſi verbum omnino tollebant, ἄλογοι Alogi, id eſt ſine verbo ab Epiphanio, & Allogiani ab Auguſtino vocati, nam & ij Arianorum genus erant, de quibus in titulo Euangelij diximus. Stat ergo arx inexpugnabilis ſententia D. Ioan. qua omnis Arianorum hæreſis alliditur. Illud mirum videri poteſt, non adhibuiſſe eum ſententiæ ſuæ probationes, præſertim ſcribentem aduerſus hæreticos, qui æternitatem negabant verbi. Sed nimirum Euangeliſta, non diſputator Ioannes erat, & non eſt officium Euangeliſtæ probare, quę dicit, ſed hiſtoricè narrare. Præterquam quòd non admittebat materia probationem; quis enim antequam homines, antequam angeli fierent, teſtis eſſe poterat æternitatis Filij; niſi Filius ipſe, qui reuelauit Ioanni? Vult ergo ſibi Ioannes tanquam diſcipulo Filij credi. Hoc enim eſt quod in extremo dicit Euangelio c. 21. 24. *Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimonium perhibet de his, & ſcripſit hæc, & ſcimus, quia verũ eſt teſtimoniũ eius*. Hoc eſt quod admonet initio epiſtolæ primæ, *Quod fuit ab initio, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis*. Hoc teſte ſtat fides noſtra; hoc quiſquis contentus non eſt, Chriſtianus eſſe non poteſt. Alia contra illum quærenda ſunt arma, rationibus de omni alia religione deficiendus, vt, cùm nullam aliam veram eſſe perſpexerit, noſtram, quam ratio certe docet eſſe veriſimilem, veram eſſe credat. *Declinabit ad dexteram*, inquit Propheta, *& eſuriet; comedet ad ſiniſtram, & non ſaturabitur*.

Cur probationes non adhibuerit Ioannes.

Iſai. 9. 20.

Et verbum erat apud Deum.] Quorſum hoc Ioannes adiungat, ſtatim lectoris animus dubitat, Hilar. 2. de Trin. & Chryſoſt. hom. 2. hanc, cur id adiecerit, rationem innuũt, ne quis audiẽs in principio fuiſſe verbũ, ingenitum, id eſt abſque omni principio etiam generationis putaret; *apud Deum* enim, id eſt apud Patrem fuiſſe, ac velut in domo Patris, antequam quodam modo emanciparetur, & in hunc mundum tanquam ad bellum veniret, Leontius, & Euthymius, ne in loco aliquo circumſcriptum fuiſſe putaretur. Baſilius in hom. in hunc locum mihi videtur veram attigiſſe cauſam, ſecutum Ioannem lectoris cogitationem, qui cum audiſſet verbum *in principio* fuiſſe, dubitare poterat, vbi eſſe poterat, cum nihil dum eſſet, vbi eſſe poſſe videretur, addit fuiſſe vbi Deus erat, hoc eſt *apud Deũ*. Sẽſum quæramus, quid eſt *erat apud Deum*? In duobus verbis ſententia verſatur, pro quo Dei nomen accipiatur, & quam vim habeat præpoſitio πρὸς *apud*. Origenes lib. 2. in Ioan. quem vt cautè legat, lectorem moneo, Chryſoſt. hom. 2. Baſil. in hæc verba. Athanaſ. in orat. quod Deus de Deo ſit verbum, Hilar. 2. de Trinit. Beda, Theophylactus, Euthym. & fere omnes vno excepto Auguſtino, *apud Deum* interpretantur apud Patrem; iſq; certus mihi videtur eſſe ſenſus; nec enim apud ſe ipſum fuiſſe ſignificare voluit, &, vt poſtea docebimus, idem eſt *apud Deum*, quod *in ſinu Patris*. Solus Auguſtinus lib. 6. de Trinit. c. 2. exiſtimat nomẽ Dei hoc loco communiter pro tribus perſonis accipi, obijcienti autem ſibi quomodo *apud Deum* eſſe dicatur, cum ipſe ſit idem ille Deus, reſpondet eadem ratione dici, qua dicitur animus apud hominem eſſe, cùm vna ſit ipſe pars hominis. Sed animus pars hominis eſt, ideo rectè apud hominem eſſe dicitur: Verbum autem non pars Dei, ſed ipſe totus eſt Deus. Itaq; ſi nomen Dei non pro Patris perſona, ſed pro Deo communiter ſumeretur, non ita *Verbum apud Deum* diceretur fuiſſe, quomodo animus apud hominem, ſed ſicut animus apud animum, aut ſicut homo apud hominem eſſe dicitur, ſi quis ita loqueretur. Quæ quia inuſitata locutio eſt, multò eſt probabilius vt *apud Deum* id eſt apud Patrem dicatur fuiſſe. Cur ergo non dixit, Et verbum erat apud Patrem, quod fuiſſet clarius? Primùm quia non dixerat, in principio erat filius, ſed, *in principio erat verbum*, ob eam cauſam quàm illic explicauimus. Si filium nominaſſet, conſentaneum fuiſſet, vt diceret, & filius erat apud Patrem, quod ea duo nomina ſua relatione bene hæreant. Cùm autem *verbum* appellaſſet, magis fuit conſentaneum, vt *apud Deum*, quàm vt apud Patrem fuiſſe diceret; quia magis vſitatè verbum Dei, quam verbũ Patris dicitur. Aliam quoque rationem habuiſſe arbitror. Dicturus ſtatim erat, *Et Deus erat verbum*, ſumto initio ab vltimo verbo præcedentis membri, quod in tota hac oratione eum feciſſe animaduertimus. *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.* Quod cur fecerit, poſtea docebimus. Hæc orationi gratia periiſſet, ſi dixiſſet, & verbum erat apud Patrem, nec enim à Patre poterat

Pro quo hic Dei nomen accipiatur.

Inf. Ver. 18.

alterum membrum incipere, & Pater erat verbum, quia verbum non eſt Pater Præpoſitionem, *apud* Iren. lib. 4. c. 8. Athanaſ. in oration. quod Deus de Deo ſit verbum, & Auguſtin. libr. 6. de Trinit. cap. 2. & Fulgent. lib. 3. ad Monim. & Victorinus lib. 2. contra Arium idem eſſe dicunt, quod in Deo. Confundi enim eas duas præpoſitiones, quod Fulgentius multis de ſcriptura probat exemplis. Vnum ſufficit. Quemadmodum hic Ioann. dicit, *& verbum erat apud Deum*, ita Chriſtus dicit *ego in Patre, & Pater in me eſt*, c. 14. 10. 11. Contra Chryſoſt. Cyril. & Theophylact. aliud eſſe *apud*, aliud, *in*, nam *in* accidentium, *apud* ſubſtantiæ, atque perſonæ magis eſſe proprium. Dicimus colorē eſſe in homine, non apud hominem; dicimus hominem eſſe apud amicum, non in amico ſuo. Itaque rectè ex hoc loco ij auctores, quos modo nominauimus, itemq. Seuerus Antiochenus, & Leontius, imò & Theodorus Mops. in Græcorum Catena, licet ſuſpectus in hac re auctor, contra Sabellianos collegerunt filium a Patre diſtingui perſona. Qui enim apud alium eſſe dicitur, diſtincta perſona eſt. Sed hoc ipſo argumento Ariani abutebantur, vt probarent filium non eiuſdem cum Patre eſſe naturæ. Quod præpoſitio *apud* non ſolum rem natura diſtinctam, ſed omnino etiam extrinſecus adiunctam ſignificare videatur, quemadmodum apud me dicitur eſſe veſtis, in me, animus, quia veſtis externa, animus internus eſt. Ideo non dixiſſe Ioannem, verbum erat in Deo, ſed *apud Deum*. Itaque cum Arianus quidam aliquando in Africa cum Catholico de his verbis Ioannis diſputaret, arrepto de capite Catholici pileo, & manu tenens interrogabat, Hic byrrus (ſic enim appellabat) eſtne in me, an apud me? Reſpondente altero, apud te, ſubiecit; Sic verbum erat apud Deum, quia non Deo conſubſtantiale, ſed externum erat. Hiſtoriam ſcribit Fulgentius initio libro 3. contra Monimum. Id multis, vt diximus, exemplis Fulgentius refellit. Nam qui nunc dicitur *apud Deum* fuiſſe, paulo poſt dicitur *in ſinu Patris* eſſe verſ. 18. & eſſe in Patre cap. 14. 10. 11. vt alia innumera taceamus. Vtrique auctores aliqua ex parte verum mihi dicere videntur, & qui idem eſſe *in* & *apud*, & qui non idem eſſe putant. Nam hactenus quidem idem ſunt, vt cum de Deo loquamur, vbicumque dicimus *apud*, dicere poſſimus *in*, vt Filius eſt apud Patrem, & in Patre, ſed non vbicumque dicimus *in*, dicamus *apud*; nam Patrem in Filio eſſe dicimus Ioann. 14. 11. apud Filium non dicimus. Videndum ergo, quam vim hoc loco habeat præpoſitio *apud*, & cur Ioannes potius *apud Deum*, quam in Deo verbum fuiſſe dixit. Cauſam aliquam Hilarius, & Chryſoſt. inſinuarunt. Quod, *apud*, enim ſignificare videatur, qui quodammodo honorabilior ſit, cum enim pater, & filij in eadem habitant domo, rectè dicas filios apud patrem, non rectè patrem apud filios habitare. Hac ratione non dixit Ioannes verbum fuiſſe in Deo, ſed *apud Deum*, quia præpoſitio *in* eam vim non habebat, quam volebat exprimere, verbum apud Patrem, tanquam apud auctorem ſuum fuiſſe, vt loquitur Hilarius, quanuis nūc ab eo verbo prudenter abſtineamus. Melius dicemus ſignificare Euangeliſtam voluiſſe, verbum fuiſſe *apud Deum*, tanquam apud Patrem, tanquam apud eum à quo originem duceret: tanquam in domo paterna non defuiſſe illi, vbi eſſet, qui eſſet apud Patrem: vbi enim commodius filius, quàm apud patrem ſuum eſſe poſſit? Alij ſummam coniunctionem cum Patre per præpoſitionem *apud* declarari putant; idem enim eſſe verbum fuiſſe *apud Deum*, & fuiſſe *in ſinu Patris*, vt dicit ver. 18. quemadmodum Theophylactus interpretatur. *In ſinu* autem *Patris* eſſe non dubium, quin ſummam cum Patre coniunctionem declaret. Valde enim nobis cōiunctum eſt, quod in ſinu, quod in pectore eſt. Similis eſt alia eiuſdem Theophylacti explicatio, vt idem ſit *apud Deum*, & cum Deo, quemadmodum Marci 6. 3. illi dicunt, *ſorores eius nobiſcum ſunt*. Græcè πρὸς ὑμᾶς, id eſt apud nos. Acuta etiam eſt, & germana, vt mihi videtur, interpretatio Gregorij lib. 5. Moral. c. 19. idē eſſe verbum fuiſſe *apud Deum*, & fuiſſe inuiſibile, fuiſſe quodammodo abſconditum. Sic enim intelligit illud Iob, *Ad me dictum eſt verbum abſconditum* c. 4. 14. Quaſi dicat, etſi non videbatur, etſi non appareat, erat tamen; apparuit, cum *venit plenitudo temporū*, cum *verbū caro factum eſt*. Aut, erat quidem, ſed non apparebat, vt hæc inter ſe duo loca reſpondeant. Qui ſenſus mirificè mihi placet. Nam quod Ioann. hoc loco dicit, *verbum erat apud Deum*, & poſtea ver. 18 *vnigenitus filius qui eſt in ſinu Patris*, dicit breuius 1. epiſt. cap. 1. 2. *Annuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis*. Ambroſ. in lib. de incarnat. Domini, ſacramento c. 3. & Greg. Nyſſen. in lib. de fide ad Simplicium, & Rupertus in comment. ad hunc locum, aliam videntur expoſitionem inſinuare, quam ego etiam antequam auctorem haberem vllum, maximè probabam, vt æqualitas verbi, & Patris ſignificetur. Voluit enim Euangeliſta declarare vbi fuiſſet infinitis ſæculis verbum, quod ſemper fuiſſe dixerat; dicit fuiſſe *πρὸς τὸν θεὸν apud Deum*, id eſt iuxta Deum, ſediſſe ad dexteram Dei, quòd eſt Deo æqualem eſſe. Hunc verum eſſe ſenſum ex ſcriptura colligo, quæ cum docet Chriſtum poſt reſurrectionem ſuam in cœlum aſcendiſſe, minimè dubium eſt, quin ſignificare velit, eò, vnde venerat, vbi priùs erat rediſſe. Dicit autem ſediſſe *ad dexteram Dei*, id eſt Patris Marc. 16. 19. Act. 2. 34. & 5. 31. & 7. 55. Rom. 8. 34. Epheſ. 1. 20. Coloſ. 3. 1. Heb. 1. 3. & 8. 1. & 10. 12. & 12. 2. & 1. Petri 3. 22. Prius ergo erat ad dexteram, & cùm Ioannes his verbis dicere voluerit, vbi erat, vtique dicere voluit ad dexteram Patris fuiſſe. Ita prorſus Cyril. Ieroſolymitanus exponit in 11. catecheſi. Quod quidam dicunt *πρὸς* relationem ſignificare, ſenſumque eſſe, verbum fuiſſe *πρὸς τὸν θεὸν* ad Deum, id eſt relationem ad Patrem habuiſſe, miror cuiquam homini prudenti in mentem venire potuiſſe. Nec velim aſſueſcere lectorem iſtis ſubtilitatibus, quas raro admittit ſcripturæ grauitas, & qui conſectantur, in pueriles ſæpe errores incurrunt. Quærit Leontius, cur prius dixerit Verbum fuiſſe *apud Deum*, quàm eſſe Deum; Reſpondet, vt indicaret nihil aliud fuiſſe, quàm illum ipſum Deum, apud quem erat.

Præpoſitio Apud pro quo hic ſumatur.

Abuſi hoc loco Ariani contra Catholicos.

Præpoſitio Apud, & In quā vim habeant.

Ad Gal. 4. 4.

Inf. Ver. 14.

Quid ſit Chriſtū ſedere ad dexterā Patris.

Et Deus erat Verbum.] Lectio primùm, deinde verborum ſtructio conſtituenda, quibus conſtabilitis perſpicuus erit ſenſus. Notum eſt, quod ſcribit Auguſt. lib. 3. de doctrina Chriſti. c. 2. quoſdam nimirum Arianos ita ſolitos legere, vt hæc verba *Deus erat*, cum præcedentibus iungerent clauſa puncto ſententia, ſic, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat*: deinde adiicerent conſequentibus, *Verbum hoc erat apud Deum*. Quod refutatione non indiget. Quorſum enim dixiſſet *& Deus erat*, de quo nemo dubitabat: Præterea cum iam dixiſſet *& verbum erat apud Deum*. Quo enim modo apud Deum eſſe poterat, ſi Deus non erat? Denique ex ipſa partitione membrorum conſtat hoc vnum membrum eſſe debere. *Et Deus erat verbum*, ſicut *In principio erat verbum*, vnum; *& verbum erat apud Deum* alterum membrum eſt. Idq; ipſum indicat artificium, quo apparet Euangeliſtam vti voluiſſe, vt ſemper, quod in præcedenti membro vltimum verbum fuerat, in ſequenti primum eſſet. Verborum autem conſtructio ita ordinanda eſt, vt *Verbum* ſit ſubiectum, *Deus* attributum, tranſpoſitis

Ariani hunc locum olim perperam diſtinguebant.

verbis, *Verbum erat Deus*, quemadmodum Hilar. 7. de Trinit. & Baſilius homil. in hæc verba interpretantur: poſtulatque ipſa per ſe ſententia. Non enim de Deo ſed de verbo, an ante mũdum fuiſſet, vbi fuiſſet, quid fuiſſet, agebatur. Cur ergo non dixit, Verbum erat Deus, quod fuiſſet clarius? Solent Hebræi ea figura delectari, qua finis præcedentis membri initium ſequentis eſt. *In principio creauit Deus cælum, & terram; terra autem erat inanis & vacua.* Et infra ver. 4. *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Idem Ioannes voluit hoc loco, quod non feciſſet, ſi dixiſſet verbum erat Deus. Quod attinet ad ſenſum, nullum diſcrimen eſt. Nam ſiue dicas, Verbum erat Deus, ſiue *Deus erat Verbum*, neceſſariò ſequitur filium Dei qui *Verbum* appellatur, verè Deum eſſe, eſtque illuſtriſſima ſententia, quæ nullis corrumpi cauillis, nullis obſcurari poſſit tenebris. Nixi tamen Ariani ſunt tribus modis obſcurare. Primùm deprauata lectione, quemadmodum modò dicebamus. Deinde nomen Dei Græcè articulum emphaticum non habere, quemadmodum habet in membro præcedenti, cum pro Patre ponitur; itaque Patrem quidem verum eſſe Deum, qui adiuncto articulo dicatur ὁ θεὸς; Filium non verè, qui ſine articulo θεὸς quaſi minor quidam Deus appelletur. Auctor Chryſoſtom. hom. in Ioan. 3. atque Theophylact. Arianis nimirum hoc loco fauet Origenes attentum lectorem volo. Eam obiectionem facile Chryſoſtomus diluit, etiam Patrem aliquando ſine articulo θεὸν Deum appellari Rom. 1. 7. & hoc ipſo c. ver. 6. & ſexcentis aliis locis. Contra verò Filium τὸν θεὸν Deum cum articulo vocari, vt Rom. 9. 5. Quam autem ob rem Euangeliſta hoc loco articulum non addiderit, ex linguæ Græcæ proprietate ratio reddi poteſt. Non ſolet in prædicato, ſed in ſubiecto articulus poni, itaque non potuit dicere καὶ ὁ λόγος ἦν ὁ θεὸς, iam enim docuimus nomẽ verbi eſſe ſubiectum, nomen Dei prædicatum. Ideo nomen λόγος *verbum*, habet articulum, nomen θεὸς *Deus* non habet. Deniq; reſpondebant Ariani Filium vocari quidem Deum, ſed eo modo, quo Moyſes Deus Pharaonis vocatus eſt Exod. 7. 1. & vt homines ſancti Dij appellantur Pſalm. 81. 6. confirmante, vt videtur, Chriſto Ioan. 10. 35. ita refert Hilar. 7. de Trinit. Rectè eam re ſponſionem refellit idem Hilarius. Moyſem non abſolutè vocatum Deum, ſed Deum Pharaonis, verbum autem abſolutè dici Deum, *Nunquid*, inquit, *non adiecta nominis cauſa eſt cum dicitur, Deum Pharaonis? aut nunquid Dei naturam ei intulit, & non potius in eum, qui metueret, terrorem, cum dracones magicos draco Moyſi ex virga manẽs deuorat; cum cyniphes, quam immiſerat, abſtulit; cum grandinem poteſtate, qua eueſcauerat, auertit, cũ locuſtas ea virtute, qua inuexerat, repulit, cum in operationum ſignis magi confitentur digitum Dei eſſe? Sic Moyſes Pharaoni Deus datus eſt, dum timetur, dum oratur, dum punit, dum medetur.* Deinde addit Moyſem non dici Deum eſſe, ſed conſtitutum fuiſſe Deum Pharaoni. *Et aliud*, inquit, *eſt Deum dari, aliud Deum eſſe. Et ipſo quod dicitur conſtitutus Deus, non naturalis, ſed factitius ſignificatur Deus. Deum autem*, inquit eodem libro, *Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum his modis nouimus, nomine, natiuitate, natura, poteſtate, profeſſione.* Alij dixerunt non ineptè Moyſem non fuiſſe vocatum Deum, ſed Deum Pharaoni, id eſt opinione Pharaonis. Accedit quod illo loco non eſt יהוה, quod proprium eſt Dei, ſed אלהים, quod Chaldæus paraphraſtes doctorem, R. Abraham nuntium, aut legatum ad Pharaonem interpretatur. Ad locum Pſal. 81. ſimiliter Hilarius reſpondet, eo ipſo quod dicitur, *Ego dixi Dij eſtis*, ſignificari eos beneficio, non natura fuiſſe Deos, *In eo*, inquit, *indulti nominis ſignificatio eſt, & vbi refertur, Ego dixi, loquentis eſt potius ſermo, quam rei nomen.* Eſt etiam illic אלהים quod non ſolum Deum, ſed nuntios etiam ſignificat, vt videtur explicare Chriſtus Ioan. 10. 35. 36. *Si eos dixit Deos ad quos Dei ſermo factus eſt, quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum vos dicitis, quia blaſphemas, quia dixi, filius Dei ſum?* Non enim à pari, ſed à minori ad maius argumentatur, ſi illi dicti ſunt Dij, quanto magis ego Deus dici poſſum? Verè igitur Deus vocatur, qui eſt verbum. Sed quærere lector poteſt, quorſum hoc ipſum Ioannes dixerit, cum non id agere videretur, vt doceret, quid eſſet, ſed an ſemper fuiſſet verbum. Puto rationem reddere voluiſſe, quare verbum apud Deum erat, quia nimirum Deus erat. Quid enim, antequam quidquam fieret à principio, apud Deum eſſe poterat, niſi Deus eſſet? Interim quaſi aliud agens firmiſſimum fidei noſtræ fundamentum poſuit, Chriſtum verum eſſe Deum.

Genes. 1.

Alia obiectio Arianorum.

A

B

C

D

E

2. Hoc erat in principio apud Deum.] Hoc verbũ, quod Deum eſſe dixi. Nam quamuis pronomen οὗτος *hoc* & ad *verbum* & ad *Deum* Græcè referri poſſit, ſi genus, & Grammaticam ſpectes; tamen ſententia non patitur, vt alio quàm ad verbum referatur. Quis enim eſſet ſenſus, Hic Deus erat apud Deum, aut quorſum id diceret Euangeliſta? Poſtulat etiam Hebræorum figura, qua eum vſum fuiſſe diximus, vt ad verbum referatur, fuerat enim vltimum ſuperioris ſententiæ, & debet huius eſſe primum. Hæc eſt repetitio ſuperiorum, vt apparet, & notauit etiam Leontius; ſupra autem non dixerat, In principio erat Deus, ſed *In principio erat verbum*; nec, Deus erat apud Deum, ſed *verbum erat apud Deum*; idem ergo hoc loco ſignificatur. At quorſum iſta nunc repetitio? Cyril. lib. 1. in Ioan. c. 4. voluiſſe ait Ioannem Eunomianorum, & quorunda, vt ſupra docuimus, Arianorum errorem, quem animo prouidebat, refutare dicentium aliud fuiſſe verbum Dei, quod in principio apud Deum erat, aliud per quod omnia facta ſunt; ſed ſatis non video, quomodo hac repetitione error ille magis refutetur, quã ſi adhibita non fuiſſet. Satis enim refutatus eſſet, ſi tantum dixiſſet, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum; Omnia per ipſum facta ſunt.* Chryſoſt. homil. 3. ne quia verbum *apud Deum*, id eſt apud Patrem fuiſſe dixerat, aliquis putaret Patrem ſeniorem fuiſſe. Theophyl. vt doceret non fuiſſe vnquam Filium à Patre diſcordem; Hilarius, quod dixerat, magis, magiſque confirmaret. Cauſæ ego redditionem, aut potius explicationem, confirmationemque eſſe arbitror: dixerat enim in principio fuiſſe verbum, & verbum fuiſſe apud Deum, reddiderat cauſam, quia *Deus erat verbum*, explicat nunc cauſam, atque confirmat; propterea ergo quòd verbum erat Deus, *erat in principio apud Deum.* Nam ſi Deus non fuiſſet, nec in principio, neque apud Deum eſſe potuiſſet. Itaque tota oratio, de qua hactenus diſputauimus, ad hunc modum reſoluenda eſt, vt minus inſolens Latinis auribus ſit. Antequam quidquam fieret, verbum erat; ſed nondum apparuerat, quia tantùm erat in ſinu Patris, erat enim vnus, idemq; cum Patre Deus, ideoque apud illum à principio erat.

3. Omnia per ipſum facta ſunt.] Plerique auctores putant voluiſſe Ioannem his verbis Chriſti diuinitatem confirmare, docendo eum omnium rerũ creatorem fuiſſe. Leontius verò, docere voluiſſe verbum è numero creaturarum non eſſe, illud enim in principio fuiſſe; has verò omnes in principio non fuiſſe; quin per illud ipſum verbum principium accepiſſe. Confirmatur quidem diuinitas Chriſti, & ſi probata ante non eſſet, tam his verbis apertiſſimè probaretur; ſed aliud mihi fuiſſe videtur Euangeliſtæ conſilium, ſcribebat hiſtoriam Chriſti, ſequitur ordinem temporum,

porum,

porum, agit priùs de illo quâ Deus, deinde quâ homo eſt. Et de eo quidem quà Deus, primum de eius ſtatu antequam mundus fieret, deinde quid in ipſa mundi egerit conditione, *Omnia per ipſum facta ſunt.* Quod etiam Alcuinus adnotauit. Sententia facilis eſt, atque perſpicua. *Omnia per Filium facta eſſe.* Itaque rectè hom. 4. Chryſoſto. obſeruauit plùs vno verbo Ioannem, quàm Moyſem pluribus dixiſſe. Nam Moyſem cum longa oratione rerum conditionem expoſuiſſet, non niſi res corporeas complexum eſſe, nec eas quidem ſingulas, ſed quæ præcipuæ erant, cęlum, terram, aquas, Solem, Lunam, animalia terreſtria, natatilia, volatilia; de aliis quæ innumera ſunt, de angelis qui corpora non habent, nullam feciſſe mentionem; Ioannem vno verbo omnia omnino comprehendiſſe. *Omnia per ipſum facta ſunt. Quæcunque facta ſunt in creatura* (inquit Auguſt. tract. 1. in Ioannem) *omnia omnino quæ fixa in cælo ſunt, quæ fulgent deſuper, quæ volitant ſub cælo, & quæ mouentur in vniuerſa natura rerum, omnis omnino creatura. Dicam planius dicam fratres vt intelligatis, ab angelo vſque ad vermiculum.* Et alio loco eiuſdem tractatus, *exeat*, inquit, *nunc neſcio quis infidelis Arianus*, & *dicat, quia verbum Dei factum eſt. Quomodo poteſt fieri, vt verbum Dei factum ſit, quando Deus per verbum fecit omnia? Si & verbum Dei ipſum factum eſt, per aliquod aliud verbum factum eſt? ſi hoc dicis quia hoc eſt verbum verbi per quod factum eſt, illud ipſum dico ego vnicum filium Dei. Si autem non dicis verbum verbi, concede non factum, per quod facta ſunt omnia: non enim per ſe ipſum fieri potuit, per quod facta ſunt omnia.*

Arianorum ſubterfugia aduerſus hunc locum. Tribus etiam modis Ariani hunc locum eludere conabantur. Primùm quidem dicebant, vt ſuperioribus verbis Auguſtinus indicat, ab omnibus quæ per verbum facta eſſe dicuntur verbum ipſum excipi, quòd non per ſe ipſum, ſed per Patrem factum fuiſſet. Poterant exemplis ſcripturæ confirmare. *Matt. 11. 11. Luc. 7. 28.* Nam cum Chriſtus dicat, *non ſurrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptiſta*, vtique ſeipſum non comprehendit, non quòd non ex muliere, ſed ex virgine, vt illic explicauimus, natus ſit; ſed quòd ita loqui ſoleamus, vt cum aliquid vniuersè de hominibus dicimus, & nos ipſos, & eos, quibuſcum loquimur comprehendi nolimus. Nemo me magis amat, quàm ille aut ille, vtique præter meipſum. Nam ego quidem me magis amo. Dixit etiam Apoſtolis Chriſtus, *Non inueni tantam fidem in Iſrael.* *Matth. 10. 8. Luc. 7. 9.* Quis credat Apoſtolos non maiorem, quàm Centurionem illum fidem habuiſſe? At iſta vrbanitas hic non habet locum. Primum quia iam ante Ioannes dixerat verbum non fuiſſe factum, ſed ſempiternum: *in principio erat verbum*, atque adeo verum eſſe Deum. Deinde quia poſtquam dixit, *Omnia per ipſum facta ſunt*, addidit, *Et ſine ipſo factum eſt nihil.* Nec hoc contentus verbo addidit aliud, *quod factum eſt* quaſi eam ipſam Arianorum exceptionem excludere voluerit, ac dicere nihil omnino, nullaque excepta re factum fuiſſe, quod ſine ipſo factum fuerit. Secundo loco dicebant omnia per Filium Dei facta eſſe, non tanquam per dominum, non tanquam per artificem, & magiſtrum: ſed tanquam per ſeruum, & diſcipulum, qui facientem imitaretur Patrem, vt auctor eſt Athan. ſerm. 3. contra Arianos, & Cyrill. lib. 1. in Ioann. c. 5. & lib. 5. Theſaur. c. 3. & Idacius in lib. de Trinitate contra Varimad. c. 11. Eam reſponſionem Cyrill. in Theſauro refellit ex loco illo Geneſ. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem, & ſimilitudinem noſtram*; quæ verba non ſunt ſuperioris inferiori præcipientis; ſed paris parem inuitantis. Atque ita ea verba intelligi debere, quaſi à Patre Filio dicta fuerint, in concilio Syrmienſi definitum eſt, cap. 13. vt refert in lib. de ſynodis Hilarius. Præterea ſi homo ad imaginem ſimul Patris, ac Filij factus eſt, eadem Patris, ac Filij imago eſt, eadem ergo natura. Probat etiam duabus id Cyrillus rationibus. Altera eſt. Si Filius, inquit, artem aliquando creandi didiciſſet, poſſet & aliquando eius obliuiſci, quod abſurdum profectò dictu ſit. Altera, creare non eſſe artis, ſed poteſtatis. Artem enim in ſubiecta aliqua materia neceſſariò verſari; creationem materiam non habere, qua & ipſa materia creata eſt. Ita eodem loco docet, & lib. 2. contra Iulian. & lib. quo teſtimonia colligit ad probandam Spiritus ſancti diuinitatē. Denique Ariani reſpondebant ad hunc locum Euangeliſtam non dixiſſe omnia à verbo, ſed per verbum facta eſſe. Hoc autem inter eas præpoſitiones duas, *a*, & *per*, eſſe diſcriminis, quod *a* cauſam efficientem, *per* autem inſtrumentum ſignificet. Itaque filium Dei non tanquam auctorem, & artificem; ſed tanquam inſtrumentum creaſſe omnia, ideo colligi inde non poſſe eſſe Deum. Ita de Arianis ſcribit Athanaſ. in lib. de communi eſſentia Patris, & Filij, & Spiritus S. & Baſilius lib. de Spiritu ſancto c. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. & Chryſoſtomus hom. in Ioan. 4. Theophylactus, & Euthymius hoc loco. In quo errore Origenes in commentariis ad hunc locum manifeſtè deprehenditur. Nam quaſi Arianorum, & Eunomianorum pater apertè dicit & præpoſitionem *per* nunquam principem rei, quæ fit, auctorem, ſed miniſtrum ſignificare, vt cum verbum Dei per Prophetas factum fuiſſe dicitur: & Spiritum ſanctum ſumma impietate concedit factum eſſe per Filium. Sed de Spiritu ſancto paulo poſt, nunc contra Arianos de præpoſitione διὰ *per* diſputemus. *De præpoſitione per contra Arianos.* Reſponderunt eis auctores, quos modò citauimus, diſcrimen illud inter eas præpoſitiones non eſſe perpetuum, ſæpe enim *per* tribui cauſæ efficienti atque præcipuæ, quod innumeris exemplis probari poteſt Geneſ. 4. 1. *Poſſedi hominem per Deum.* Prouerb. 8. 15. *Per me reges regnant.* 1. Corinth. 1. 1. *Paulus vocatus Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei*, & ver. 9. *Fidelis Deus, per quem vocati eſtis in ſocietatem Filij eius Ieſu Chriſti Domini noſtri.* & 2. Corinth. 1. 1. *vocatus per voluntatem Dei*, & ad Galat. 4. 47. *Si filius, & heres per Deum.* Idem hoc loco Theodorus Mopſueſt. ſuſpectus licet auctor & Leontius ſcribunt, [illegible]. Quod autem hoc loco præpoſitio *per* non inſtrumentum, ſed verum auctorem ſignificet, optimus auctor eſt D. Paulus, qui in epiſtola ad Hebræos c. 1. 10. illud Pſal. 101. 26. *Initio tu Domine terram fundaſti, & opera manuum tuarum ſunt cæli*, de Chriſto dictum affirmat, & affirmat, vt Deum eſſe probet, ſicut nos ex hoc loco probamus. Legimus aliquando apud graues auctores phraſes quaſdam, quæ Arianorum errorem ſapere *Phraſes quæ Arianiſmū ſapiunt.* videantur, in eas cum lector inciderit, potius in bonam partem interpretetur, quàm condemnet auctores. Eiuſmodi eſt, quod alicubi Clemens Alexand. & Tertullian. in lib. aduerſus Praxeam, & Euſebius lib. 1. hiſt. Eccleſ. c. 2. dicunt Filium in rerum creatione obſecutum fuiſſe Patri. Quod & in ſynodo Syrmienſi ita fuit prorſus definitum, vt qui id non confiteretur, execraretur anathemate, vt in lib. de ſynodis recitat Hilarius. Quod cum dicunt, nihil aliud docere volunt, quam Patrem dixiſſe, Faciamus mundum, & omnes tres perſonas æquè feciſſe. Quemadmodum in hominis creatione perſpicuum eſt, in qua Pater Filio, & Spiritui ſancto dixit, *Faciamus hominem ad imaginem, & ſimilitudinem noſtram.* *Geneſ. 1. 26* vt illa eadem ſynodus interpretatur. Dixit autem non iubendo, ſed conſulendo, ſed deliberando, ſed inuitando, vt Cyrillus *In Ioan. lib. 2. cap. 5.* hoc loco docet. Si enim iubendo dixiſſet, nō dixiſſet,

Faciamus, ſed facite. Si ergo Filius non iuſſu, ſed hortatu, & conſilio Patris fecit mundum, non tanquam ſeruus præcepto ob ſequens; ſed tanquam æqualis conſilio æqualis credens fecit. Conſilium autem & deliberatio Patri tribuitur, non quòd Filius, & Spiritus ſanctus eius conſilij fuerint expertes; ſed quòd Patri velint ſemi conſultandi, decernendique auctoritas adſcribatur. Hunc ſynodi eſſe ſenſum ex eo perſpicuum eſt, quòd id non pro Arianis, ſed contra Arianos definiret, vt doceret Filium verè Deum eſſe, qui verè creator eſſet. Quod ſi dicere voluiſſet Filium propriè obſecutum fuiſſe Patri, non probaſſet eſſe Deum, ſed potiùs eſſe ſeruum; neque Catholicorum, ſed Arianorum egiſſet cauſam. Vna hic quæſtio reliqua eſt. Si præpoſitio *per* hoc loco non ſignificet inſtrumentalem cauſam, cur Euangeliſta non potius dixit, *Omnia ab ipſo*, quam *per ipſum facta ſunt*. & omnes Arianorum cauillationes præcidiſſet? Sunt qui nullo certo conſilio feciſſe putent; eadem facilitate dicturum, ab ipſo, ſi ea illi priùs præpoſitio occurriſſet. Non facilè mihi probauerint. Alij contra adeo de industria factum exiſtimant, vt diceret *per ipſum*, & non *ab ipſo*, vt nimis mirum ad Arianorum errorem inclinare viderentur. Dicere voluiſſe ea præpoſitione indicare Ioannem Patrem per Filium tanquam per verbum mundum feciſſe omnia, itaque non docere Filium omnia fecisse, ſed eſſe Verbum illud quo Pater *dixit*, *& facta ſunt*, *mandauit & creata ſunt*. Nollem equidem ita loqui. Alij cauſam hanc afferunt quòd Verbum quaſi idea ſit Patris, & forma, atque exemplar, quo fecerit mundum: & præpoſitio *per* formam aliquando ſignificet, vt cum ignem dicimus per calorem calefacere, architectum per artem fabricare, quo ſenſu videtur etiam Cyrillus interpretari omnia per Filium facta eſſe, quia Patris ſapientia eſt. Simplicem, facilemque rationem eſſe arbitror, ideo dixiſſe *per*, quia de verbo loquebatur, cui nomini meliùs *per*, quam, *à*, præpoſitio conueniebat. Si enim vocaſſet filium, dixiſſet fortaſſe; Omnia ab ipſo facta ſunt; ſed quia verbum appellauerat, aptius dixit *per ipſum*, & nulla imminutione ſententiæ. Nihil eſt tamen ſatis cautum, nihil ſatis munitum hæreticis. Hoc etiam loco Macedoniani abutebantur, vt Spiritum ſanctum creaturam eſſe probarent, cui errori Origenem aſſinem fuiſſe ſupra docuimus. Auctores ſunt Epiphan. in Ancorato, & Ambroſ. lib. 1. de Spiritu ſancto cap. 2. & Theodoritus in hiſtoria eccleſiaſt. & in commentar. in c. 6. 1. epiſt. ad Tim. & Gregor. Nazian. in orat. de Spiritu ſancto. & Elias Cretenſ. eodem loco. Idemque Cyrillus, Chryſoſtomus & Theophylactus indicant, argumentabantur enim ſolitos Macedonianos ſi omnia per Filium facta fuerāt, & Spiritum ſanctum per ipſum factum fuiſſe. Hic error ſequentibus proximè verbis; *& ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt*, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus obſeruarunt, refutatur. Omnia enim per ipſum facta ſunt, quę facta ſunt. Itaque probare priùs oportebat Spiritum ſanctū factum eſſe, quàm probarent per Filium factum eſſe. vt Gregor. Nazianz. illis reſpondet. Nam ſi quidquid omnino pręter Filium eſt, per ipſum factum eſt & Pater per ipſum factus fuerit. Quemadmodum igitur ex hoc loco non ſequitur Patrem per Filium factum fuiſſe; ita Spiritum ſanctum factum fuiſſe non ſequitur.

Et ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt.] Maior hic eſt de lectione quæſtio, quam de ſententia. Quo magis eos miror qui de variis lectionibus libros integros ediderunt, tam parum diligentiæ in hunc locum adhibuiſſe. Tres apud graues auctores lectiones inuenio. Prima eſt, quam quotidiano ſequimur vſu, vt poſt illud, *nihil*, ſententia puncto claudatur; deinde ſequatur alia, *quod factum eſt, in ipſo vita erat*. Quæ lectio Auguſtino in primis, deinde Latinis omnibus ſolet tribui. Ac D. quidem Auguſtino non immeritò; ita enim vbique legit, omnibus non ſatis meritò; multi enim Latini, vt paulo poſt dicemus, aliter legunt, legit quidem cum Auguſtino Beda, & eo multo antiquior interpres Irenæi. lib. 3. cap. 8. & 11. & lib. 5. cap. 18. & Tertul. lib. contra Hermogen. & Marius Victorinus lib. 1. & 3. aduerſus Arium, & Gaudentius tract. 8. in Exod. &, vt videtur, Cyprian lib. 2. contra Iudæos, & inter Græcos Origen. & Cyrill. in commentar. huius loci, & Clemens Alexand. in Pædag. cap. 6. & cap. 9. & lib. 6. Stromat. Quam lectionem Ambroſ. lib. 3. de fide. cap. 3. Chryſoſtomus hom. 4. Epiphanius in Ancorato, Theophylactus, & Euthymius hæreticis tribuunt, nempe Eunomianis, & Macedonianis, cum ipſe eam ſequatur lib. 1. Hexam. cap. 4. & Pſal. 36. Atque inde ego iſtam, quam nunc habemus lectionum varietatem natam eſſe arbitror, quòd cum illuſtriſſimo loco hæretici premerentur, variis, vt ſolent, lectionibus, variis interpretationibus corrumpere conarentur. Alij legebant ita vt vſque ad pronomen, *ipſo*, punctum non poneret, hoc modo. *Omnia per ipſum facta ſunt; & ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt in ipſo*. Deinde noua inchoata ſententia legebant, *Vita erat, & vita erat lux hominum*: quemadmodum Epiphanius legendum eſſe contendit, eodemque modo legiſſe videtur Hilar. 2. de Trinit. Atque eam lectionem Ambroſ. lib. 3. de fide, c. 3. & Auguſtinus lib. 5. de Geneſ. ad litter. cap. 14. Manichæis tribuunt. Sed quæ illis lectio maximè placuit, ea mihi maximè diſplicet; quem enim habebit ſenſum, *ſine ipſo factum eſt nihil quod factum eſt in ipſo*, id eſt per ipſum? ſic enim neceſſariò erat interpretandum. Quæ abſurda profecto ταυτολογία eſt: ecquis enim dubitare poterat, quin nihil eorum, quæ per ipſum facta fuerant, ſine ipſo factum fuiſſet? Media ſolent eſſe meliora itaque mediam maximè lectionem probo vt poſt illud, *quod factum eſt*, ſententia finiatur, deinde inchoetur noua, *In ipſo vita erat*. Quemadmodum Græci ferè omnes legunt Chryſoſtomus, Theophylact. Nonnus pœta. Theodorus Mopſueſt. Leontius. Euthymius, Elias Cretenſ. in commen. in orat. Gregor. Nazanze. de Spiritu ſancto, & ex Latinis Ambroſ lib. 3. de fide, c. 3. & Hieronymus in commentar. in Iſai. c. 11. & 44. quam Ambroſ. in enarrat. Pſal. 36. Ægyptiorum, & Alexandrinorum lectionem vocat. Hanc inquam ego lectionem magis probo, & quia ſenſum meliorem & faciliorem habet; & quia aliæ vix mihi videntur ſatis conuenientem, & tolerabilem habere poſſe. Nam illa quidem D. Auguſtini, quæ poſt hanc iudice etiam Ambroſio probabiliſſima eſt, ægrè, vt poſt apparebit, interpretationem admittit. Nec eam tam multi Latini, quam videntur, ſecuti ſunt. Non enim quia hæc tantum verba citare ſolent. *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*, continuò putandum eſt ibi eos punctum huius ſententiæ poſuiſſe; ſed ea tantùm protuliſſe verba, quæ ad probandum id, quod agebant, ſatis erant; quod nos etiam ſæpe facere ſolemus. Certum indicium, quòd Ambroſius qui lib. 3. de fide, cap. 3. *Sine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt*. legendum eſſe affirmat, aliquando non niſi hæc legat verba, *Omnia per ipſum facta ſunt; & ſine ipſo factum eſt nihil*, vt ſerm. 20. in Pſal. 118. Et quod magis mirum eſt Hilarius, qui vt diximus legendum eſſe cenſet, *ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt in ipſo*, ſæpe lib. eodem de Trinit. 2. non niſi hæc verba citat. *omnia per ipſum facta ſunt*. Aliquando hæc ſola, *ſine ipſo factum eſt nihil*. Nunc quærenda ſententia; ea côſtituta lectione facilis eſt. *Omnia*

Pſal. 148. 5.

Maced. mi in hoc loco in Spiritum ſanctum abuſi.

Quæ lectio maximè probanda.

Expoſitio loci huius ex hac dictione.

A *per ipſum facta eſſe*, nihilque omnino eſſe, eorum quæ facta ſunt, quod *ſine ipſo*, id eſt non per ipſum factum ſit: vt Ambroſius lib. 3. de fide, cap. 3. & Hieronym. in commentar. in cap. 2. Michęæ, & Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Euthym. exponunt. Verba hic Theodori Mopſueſt. iuuat ponere, quia cum in quinta Conſtantinopolitana ſynodo tanquam male de Chriſti ſentiens diuinitate damnatus ſit, mirum quàm Catholicè hoc loco eadem de re ſcribat; *αὐτὸ ὄντα δι' αὐτοῦ πάντων βουληθεὶς γενέσθαι, ἀεὶ συνὼν τῷ πατρί, ὡς ὁμοούσιος ὑπάρχων· ὡς κοινωνὸς τῆς δημιουργίας. ὡς συνὼν μὲν ἀεί, συνεργαζόμενος δὲ τὰ πάντα*. Omnes aliæ interpretationes violentæ ſunt. Qualis illa eorum eſt, qui hæc verba *ſine ipſo factum eſt nihil*, per affirmationem legenda eſſe putauerunt: quaſi nihil aliquid eſſet, quod ſine ipſo factum fuiſſe diceretur. B Quemadmodum quoſdam interpretari ſolitos Hieronymus tradit in cap. 2. Michææ, qui per nihil malitiam, per malitiam Diabolum intelligerent, quem ſine verbo factum dicerent, non quà angelus, ſed quà Diabolus eſſet. Neſcio an Origenem notet. Nam in commentar. ad hunc locum aut ſimile quiddam videtur dicere, aut dictum ab aliis non reprobare. Similis Manichæorum interpretatio fuit, per nihil malum, tanquam aliquid eſſet, intelligentium, atque hinc duo illa ſua principia bonorum alterum, alterum malorum eſſe probantium: vt Auguſtinus hoc loco indicat, & lib. de natura boni contra Manichæos. cap. 25 apertè dicit, eorum etiam argumentum afferens, atque refellens, quòd nihil in fine ſententiæ poneretur. C *Senſum*, inquit Auguſtinus, *ſtudio contradicendi perdiderunt; nec intelligunt nihil intereſſe, vtrum dicatur, Sine ipſo factum eſt nihil, an ſine ipſo nihil factum eſt.* & paulo poſt; *Quis autem velit loqui cum hominibus, qui hoc ipſum quod dixi, nihil intereſt poſſint dicere, ergo intereſt aliquid, quia ipſum nihil aliquid eſt? Hi autem qui ſanum habent cerebrum rem manifeſtiſſimam vident, hoc idem intelligi quod dixi, nihil intereſt, quod intelligeretur, ſi dicerem, intereſt nihil. Habent autem & ipſum Dominum in fine ſententiæ ponentem hoc verbum, vbi ait, Et in occulto locutus ſum nihil; ergo legant, & taceant.*

Inf. c. 18. 20.

Quin ipſe quoque D. Auguſtinus per affirmationem creditur hanc ſententiam expoſuiſſe. Non quod putauerit nihil aliquid eſſe, ſed quò ſiplum nihil ipſam negationem quæ per ipſum ſignificatur, putauerit affirmari ſine Verbo factum eſſe, itaque hunc locum intellexerit, D quaſi ſenſus ſit. Sine ipſo nihil, id eſt peccatum factum eſſe, quod nihil eſt. Sic enim tract. in Ioan. 1. & epiſt. 150. & in lib. ſoliloq. cap. 4. & 5. interpretatur. Sunt, qui exiſtiment non ita hunc locum intellexiſſe, ſed tantum ex eo collegiſſe contra Manichæos, qui peccatum aliquid eſſe dicebant, eſſe nihil. Operam meo quidem iudicio piam, ſed irritam ſumunt. Nam epiſt. 150. non tam contra Manichæos, ſed contra Arianos diſputans, ita prorſus interpretatur. Fateor tamen aliquando etiam per negationem interpretari, vt in libro de natura boni contra Manich. cap. 25 vbi idem eſſe dicit *ſine ipſo factum eſt nihil*, E atque quod ante dixerat, *Omnia per ipſum facta ſunt*. Quod quidam obſeruarunt non dixiſſe Euangeliſtam *οὐδὲν* nihil, ſed *οὐδὲ ἕν* nec vnum, non ſatis docta mihi videtur diligentia. Idem enim eſt *οὐδὲν* nihil, & *οὐδὲ ἕν*, nec vnum, & ex hoc illud factum eſt. Itaque nullus Græcus, aut Græcè doctus auctor id adnotauit. Hoc vnum ad perfectam huius loci explanationem deeſt, vt quæramus quare Ioannes illa repetitione vſus fuerit, ſi idem eſt *omnia per ipſum facta ſunt*, &, *ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt.* Cyrillum, & alios auctores ad excludendum Spiritum ſanctum, qui factus non eſt ideoque per Verbum non fuiſſe factum, hoc

A à Ioanne additum, dixiſſe ſupra meminimus. Quæ ſatis probabilis eſt ratio. Sed aliam etiam nos poſſumus reddere, rem adeo fuiſſe grauem, & neceſſariam, vt iterum, atque iterum, aliis atque aliis verbis fuerit repetenda, *δὶς καὶ τρὶς τό γε καλῶς ἔχον ἐπαναπολεῖν τῷ λόγῳ δεῖ*, vt ille apud Platonem Socrates dixit. *In Philebo* Adde Hebræorum eſſe morem, vt quod ſemel per affirmationem dixerint, iterum per negationem dicant Iſai. 39. 4. *Omnia, quæ ſunt in domo mea viderunt; non fuit res quam non oſtenderim eis.* Ierem. 42. 4. *Omne verbum quodcunque reſpõderit mihi, indicabo vobis, nec celabo vos quicquam.* Atque hæc fortaſſe cauſa fuit, cur Ioannes non dixit *οὐδὲν*, ſed *οὐδὲ ἕν*, vt modò dicebamus, quia *οὐδὲ ἕν* magis Hebraicæ reſpondet phraſi.

Hebræorum idioma in repetitionibus.

4. *In ipſo vita erat.*] Varietas illa lectionum de qua ſuperiore verſu diſputauimus varias etiam huius loci B interpretationes peperit. Qui legebant, *quod factum eſt in ipſo, vita erat*, diſtinctiuncula poſt, *ipſo*, adhibita non eodem modo intelligebant. Manichæi quidem exponebant, *quod factum eſt in ipſo*, id eſt per ipſum, *vita erat*, id eſt viuebat, quaſi aliquid eſſet quod vita careret, quod factum quidem fuiſſet, ſed non per ipſum factum eſſet, vt indicat Auguſt. lib 5. de Geneſ. ad litter. cap. 14. & diſertis verbis ſcribit Ambroſius lib. 3. de fide, cap. 3. *Obiiciunt*, inquit, *Manichæi, ſi quod in ipſo factum eſt vita eſt, eſt ergo aliquid quod in ipſo factum non ſit, & mors ſit, vt duo impie inducant principia.* Hilarius verò ſi bene difficilem auctorem intelligo lib. 2. de Trinit. videtur exponere, *quod factum eſt in ipſo*, id eſt Verbum ipſum, quod per ſe extitit, nec ab alio fa- C ctum eſt, vita erat; viuens non mortuus natus eſt.

Manichæorum praua expoſitio.

Eunomiani, & Macedoniani, vt ſupra ex Ambroſio. Gregor. Nazian. Theodor. Chryſoſt. & aliis auctoribus oſtendimus, exponebant, *quod factum eſt in ipſo*, id eſt Spiritus ſanctus, qui per ipſum factus eſt, *vita erat*. Ita ad ſuum quiſque errorem ingenioſè verba torquebat. Qui verò legebant *quod factum eſt*, deinde poſita virgula, *in ipſo vita erat*, diuerſis etiam rationibus explicabant. Alij, *quod factum eſt, in ipſo vita erat*, tanquam diceret in eo quod factum eſt, vita erat. Ita Cyrill. Quod & coactum videtur eſſe, & ad Manichæorum alludere ſententiam, qui & omnia, quæ videmus; viuere dicebant, & aliquid eſſe præter ea, quod non viueret, quod à Verbo non eſſet factum. D Alij, *quod factum eſt, in ipſo vita erat*, id eſt non quidem in ſe, ſed in ipſo Verbo vitam habebat. Vt pronomen *ipſo* non ad, *quod factum eſt*, ſed ad *Verbum* referatur, de quo dictum fuerat, *omnia per ipſum facta ſunt*. Quod ita explicant, res omnes antequam fierent, non in ſe, ſed in Deo fuiſſe, ſicut domus, antequam ædificetur, non in ſe, ſed in mente artificis eſt, & quia quidquid in Deo eſt, Deus, & vita eſt, ideo res omnes in Deo vitam fuiſſe. Sic Auguſtinus interpretatur libro 5. de Genel. ad litter. cap. 14. & tract. in Ioan. 1. & Beda, Rupertus, & alij poſteriores auctores exponunt. Sed quia aliam magis lectionem approbauimus, qua nouæ hinc ſententiæ ſumatur initium, *in ipſo vita erat*; E alius ſenſus ad eam accommodatus quærendus eſt.

Eunomianorum, & Macedonianorum expoſitio.

Hactenus certus eſt ſenſus, ſignificari his verbis in ipſo, id eſt in Verbo vitam fuiſſe, ſed quomodo vita in illo fuiſſe dicatur, id quæritur. Quidam ſic intelligunt, vt idem ſit *in ipſo vita erat*, & ipſum vita erat: *Viuus eſt enim ſermo Dei*, vt Ambroſ. in enarrat. Pſal. 36. Id quidem verum eſt. Nam Verbum de ſeipſo poſtea dicit. *Ego ſum via, veritas, & vita*; ſed quominus credam hoc Ioannem dicere voluiſſe multa me mouent. Primùm quòd id erat dictu ſuperuacaneum, cùm proximis dixiſſet verbis Verbum illud fuiſſe Deum, cui enim dubium eſſe poterat vitam, id eſt viuum eſſe, ſi Deus erat? Deinde quòd de vita, ſicut &

Quomodo vita in Verbo fuerit.

ad Hebræ. 4. 12.

Inf. c. 14. 6.

de luce

de luce hominum loqui videatur, *Et vita*, inquit, *erat lux hominum*. Præterea quòd vix mihi perſuadere poſſim dicturum fuiſſe Ioannem, *in ipſo vita erat*, ſi tantum dicere voluiſſet vitam habuiſſe, aut fuiſſe viuum. Dixiſſet enim rectè, ipſum vita erat. Quibus etiam adductus rationibus Chryſoſtomi, Cyrilli, Theophylacti, Euthymij interpretationem non probo, qui hoc de omnium rerum conſeruatione intelligendum eſſe putant, quaſi vitam Ioannes appellet vigorem illum, quem verbum rebus omnibus imprimit, dum eas conſeruat, atque gubernat. *Portat* enim *omnia verbo virtutis ſuæ*, &, *in ipſo viuimus, & mouemur, & ſumus*, &, *Pater*, inquit, *vſque modo operatur, & ego operor*. Propriè enim de hominibus loquitur; *Et vita erat lux hominum*. Eademque ratione aliis recentioribus interpretibus non aſſentior vitam naturalem, quam res animatæ viuunt intelligentibus, quaſi dicat Euangeliſta; Omnia quæ viuunt, ex Verbo illo per quod omnia facta ſunt, vitam hauriunt. Quorſum enim id dixiſſet? Egerat, inquiunt, de primo rerum genere quæ eſſe ſine vita habent; agit nunc de viuentibus: poſt de homine, qui præter eſſentiam, & vitam, etiam rationem habet. Probabilis coniectura, ſi Ariſtotelem interpretaremur; nunc autem Ioannem Euangeliſtam, & piſcatorem interpretaremur non Ariſtotelico, ſed diuino ſpiritu loquentem. Verum ego ſenſum eſſe arbitror, vt de vita ſpirituali hominum loquatur Ioannes. Egerat enim de verbo ipſo per ſe, vbi fuiſſet, & quid eſſet. Agit nunc de eius ad nos aduentu, &, vt ita dicam, profectione, deque eius cauſis; cur non ſemper manſiſſet apud Deum, quando meliore conditione, ac loco eſſe non poſſet; docet propterea veniſſe; vt vitam, & lucem hominibus afferret, quæ in illo erat ſolo. Poſtea agit de eius ad nos peruentione. *Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis*. Hoc ex adiunctis manifeſtum eſt, vt modò dicebamus; agit enim de homine ſolo, *& vita erat lux hominum*. Itaque ſignificat Ioannes Filium Dei profectum quodammodo fuiſſe à ſinu Patris, &, vt loquitur D. Paulus, exinaniuiſſe ſeſe, vt vitam nobis afferret, quæ in ipſo erat. Quod ex altero eiuſdem Ioannis loco melius intelligemus. 1. epiſtola cap. 1. 2. *Annuntiamus vobis vitam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis*. Hoc eſt quod tam ſæpe Chriſtus indicat præſertim apud Ioannem, qui vitæ vocabulo videtur delectatus, ideoque multa de vita nobis per Chriſtum allata ab aliis Euangeliſtis prætermiſſa commemoraſſe. *Sic Deus dilexit mundum, vt Filium ſuum vnigenitum daret; vt omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam*, cap. 3. 16. &. *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam*. cap. 4. 14. &, *Qui verbum meum audit, & credit in eum, qui miſit me, habet vitam æternam*, quia *ſicut Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo*. cap. 5. 24. 26. & *non vultis venire ad me, vt vitam habeatis* ver. 40. Et *ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant*. cap. 10. 10. & *ego ſum via, & veritas, & vita*, cap. 14. 6. & *Dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omne quod dediſti ei, det eis vitam æternam*. cap. 17. 2. & alia ſexcenta quæ breuitatis cauſa prætermittimus. Hoc etiam eſt, quod ait D. Paulus ad Coloſſ. 3. 4. *Cum Chriſtus apparuerit vita veſtra*. Et quod Lucas Act. 3. 15. Chriſtum vocat *auctorem vitæ*. Sed optimus ſui interpres eſt Ioannes in 1. epiſtola cap. 5. 11. 12. *Vitam æternam dedit nobis Deus, & hæc vita in filio eius. Qui habet filium, habet vitam*. Audis, ab eodem ore aliis verbis, *In ipſo vita erat?* Hanc interpretationem & Chryſoſtomus & Theophylactus indicarunt. Ammonius verò Presbyter, & Theodorus Mops. etiam ſecuti ſunt; vt in Græcorum Catena reperi lætus meam ab eis ſententiam approbari. Atque hinc intelligitur, quod quidam quærunt, & nos ſupra obiter attigimus, cur Ioannes non dixerit ipſum vita erat, ſed *in ipſo vita erat?* Nempe non agebat de ipſius vita, ſed de noſtra, quæ in ipſo erat. Erat quidem verbum ipſum vita noſtra, ſicut alio loco Ioannes indicat. *Annuntiamus vobis vitam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis*, & D. Paulus, *Cum Chriſtus apparuerit vita veſtra*. Sed quia de illa ipſa vita Ioannes, non quatenus verbi, ſed quatenus noſtra erat loquebatur, aptiùs dixit *In ipſo vita erat*, quàm ſi dixiſſet, ipſum vita erat. Quorundam tamen obſeruatio, priori loco nomen ζωῆς vitæ articulum non habere; poſteriori autem habere, cum dicit, *Et vita erat lux hominum*, quòd priore loco de noſtra, poſteriore de ipſius verbi vita loquatur Euangeliſta, vera eſſe non poteſt, cùm ipſa repetitio manifeſtè declaret de ea ipſa vita, de qua dictum erat, *In ipſo vita erat*, dici ſtatim, *& vita erat lux hominum*. Nec video quid inter hanc, & illam Arianorum obſeruationem differat, de qua ver. 1. mentionem fecimus, cùm dicitur, *& Deus erat verbum*, verbum non verè vocari Deum, quod nomen Dei articulum non haberet, cùm in membro præcedenti habuiſſet. Nam vt illic de eodem Deo, ita hic de eadem vita agi ex eiuſdem verbi repetitione, & orationis gradatione perſpicuum eſt.

Et vita erat lux hominum.] Hoc omnes propemodum auctores de luce hominum naturali, id eſt de mente, atque ratione, quæ quia nobis quid agendum, quid fugiendum ſit oſtendit, lux, aut lumen dicitur, interpretantur. Chryſoſt. homil. 4. Cyrill. cap. 5. Theophylact. & Rupertus. Sed quemadmodum diximus vitam hoc loco non naturalem, qua mundo, ſed ſpiritualem, qua Deo viuimus, intelligi oportere, ita non dubito, quin non naturalis, ſed ſpiritualis lux intelligenda ſit, qua ſapimus, & percipimus *ea, quæ ſunt ſpiritus Dei*. Nam illam quidem naturalem iam acceperamus, cùm *omnia per ipſum facta ſunt*; hanc poſtea accepimus, cum *verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis*. Docet enim Ioannes quomodo *in ipſo vita erat*, id eſt qua ratione vitam nobis contulit, nempe illuminando *omnem hominem venientem in hunc mundum*, quia *vita erat lux hominum*. Hunc eſſe ſenſum & ex iis, quæ ſequuntur, & ex frequenti ſcripturæ conſuetudine manifeſtum eſt. Addit ver. 5. *Lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*. Non ergo de naturali loquitur luce, quam omnes homines; ſed de ſpirituali, quam pauci comprehenderunt. Addit ver. 9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, vbi dubium non eſt, & de eadem luce, & de ſpirituali agi. Scribit idem Ioan. cap. 3. 19. *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem*, haud dubiè de ſpirituali luce, ſicut de ſpiritualibus tenebris agit. Dicit Chriſtus, cap. 8. 12. *Ego ſum lux mundi; qui ſequitur me, non ambulat in tenebris, ſed habebit lumen vitæ*. Et lucem, & tenebras manifeſtum eſt ſpiritualiter accipi. Dicit c. 9. 5. *quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi*, & c. 12. 35. 36. *Ambulate, dum lucem habetis; & dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis*. Conſentiunt prophetæ Iſai. c. 49. 6. *Dedi te in lucem gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ*, & c. 9. 2. *Populus, qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, habitantibus in regione vmbræ mortis, lux orta eſt eis*; quod de Chriſto, eiuſque prædicatione c. 4. 16. Matthæus interpretatur. Vbique lux pro ſpirituali hominum illuſtratione ponitur. Ac neſcio an vllum ex ſcripturis ſacris exemplum proferri poſſit, vbi lux, aut lumen rationem ſignificet naturalem. Nam illud quod vnum vulgo in eam ſententiam adduci ſolet, *Signatum eſt ſuper nos lumen vultus tui Domine*, longè

alium

Margin notes: *ad Hebr. 1. 3.* — *Act. 17. 28.* — *Inf. c. 5. 17.* — *Vers. 14.* — *ad Philipp. 2. 7.* — *1. epiſt. 1. 2.* — *Coloſſ. 3. 4.* — *1. Corinth. 2. 14.* — *Lux pro ſpirituali bonorum illuſtratione poſita.* — *Pſal. 4. 7.*

alium habet ſenſum. Contra verò, tenebræ, quæ luci A Chriſti opponuntur, perpetuò pro morum prauitate, & vitæ erroribus accipiuntur, à quibus nos Chriſtus reuocauit. Errauimus enim, cùm in tenebris ambulamus. *Abijciamus*, inquit D. Paulus Rom. 13. 12. *opera tenebrarum, & induamur arma lucis.* Et *quæ ſocietas luci ad tenebras?* 2. Cor 6. 14. & *eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* Epheſ. 5. 8. & quod ſimillimum huic loco eſt, de quo diſſerimus, ait Ioannes 1. epiſtola c. 1. 5. 6. *Deus lux eſt, & tenebræ in eo non ſunt vllæ; ſi dixerimus, quoniam ſocietatem habemus cum illo, & in tenebris ambulamus, mentimur.* & c. 2. 9. *Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt vſque adhuc.* Neque noſtra propriè interpretatio eſt, ſed ni fallor Auguſtini tract. in Ioan. 1. & Bedæ, & Euthymij in commentarijs. Quare genitiuum illum *hominum* paſſiuè accipio, *Erat lux hominum*, id eſt qua homines illuminantur. B Ex his, quæ dicta ſunt, multæ explicari quæſtiones poſſunt. Prima eſt illa, quam Auguſtinus, & Beda indicauerunt. Cur non dixerit Euangeliſta, vita erat lux omnium rerum, ſed *erat lux hominum.* Cuius rei ratio non illa mihi videtur eſſe, quam iidem illi auctores reddunt, quòd in ſolis hominibus ſit ratio capax lucis: nam & in angelis eſt; itaque iſta quidem ratione hominum ſimul, & angelorum lucem appellaſſet; ſed quòd de Filij Dei ageret aduentu, qui non aliarum rerum, non angelorum, ſed hominum cauſa venit; eaque explicaret dona, quæ ipſis veniens attuliſſet, vitam nimirum, & lucem. Altera eſt, quam Chryſoſt. & Theophyl. excitant, quamobrem Euangeliſta non dixerit, vita erat Lux Iudæorum, ſed *lux hominum.* C Facilis ſolutio, quam & illi adhibent, quia non Iudæorum tantum, ſed omnium omnino hominum cauſa venerat: ſicut paulo poſt vniuersè dixit, *Erat lux vera,* Verſ. 9. *quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Eademque ratione ad illam alteram reſpondere poſſumus, quam quidam inferunt, quare non dixerit, vita erat lux angelorum. Nec mihi Origenis, & aliorum quorundam auctorum opinio probari poteſt; qui putant hoc loco angelos non excludi, ſed eorum etiam lucem eſſe verbum: eſt enimuerò Filius Dei etiam angelorum lux, ſed id meo quidem iudicio Ioannes hoc loco non ſignificauit; nec enim id agebat. Duplex mihi quæſtio & difficilior, & magis D ad intellectum huius loci neceſſaria videtur eſſe ab interpretibus prætermiſſa: altera, quorſum Ioannes dixerit, *Et vita erat lux hominum.* quid enim vitæ cum luce? aut quomodo vitæ & lucis verba cohærent? Solet ſcriptura vitam lucem, mortem tenebras appellare, quia dum viuimus, lucem cernimus, mortui lucem non videmus, ſed vt ſcriptura loquitur, habitamus *in tenebris, & vmbra mortis.* Ea metaphora, quæ a corporali luce ad corporalem vitam ſignificandam ſumpta fuerat; ad ſpiritualem lucem, ac tenebras tranſlata eſt. Voluit ergo docere Ioannes, quam re vita illa conſiſteret, quam in verbo eſſe dixerat; nempe in luce, id eſt in hominum illuminatione, propterea addidit, *Et vita erat lux hominum.* Itaque ſi articulus Græcus ad ſitus nomini ζωὴ vitæ non repugnaret, non E dubitarem dicere lucem eſſe ſubiectum, vitam prædicatum, vt eſſet ſenſus, lux hominum illuminatio erat ipſorum vita; ſed verba Euangeliſtam tranſpoſuiſſe, vt gradationem illam, qua vti cœperat, retineret. Ex etiam ſententiæ nihil intereſt. Altera quorſum hoc ipſum Ioannes dicat, cùm nondum dixerit, *Et verbum caro factum eſt?* Quo etiam conſilio de beneficiis diſſerit, quæ verbum in homines contulit; & quomodo ea homines recipere noluerint, cum de ipſo per ſe agat verbo, antequam caro fieret, & lux hominum eſſet? Credo ego occaſione abreptum Ioannem longa anticipatione vſum eſſe. Volebat, vt ſupra indicauimus cauſam exponere, quamobrem caro factum eſſet, quod in illo Pater vitam, lucemque hominum conſtituiſſet; itaque niſi caro factum eſſet, nemo hominum viuere, nemo diuinam illam lucem, quam nobis attulit, recipere potuiſſet. Hac occaſione anticipata paululum oratione docere cœpit, quàm proterui, & ingrati erga illum, qui hanc ipſam illis lucem afferebat, homines fuiſſent. Pertinebat etiam hęc anticipatio ad confirmandum id, quod agebat. Potuit enim aliquis obijcere non fuiſſe verbum natura ſua vitam, & lucem, quandoquidem multi poſt eius aduentum homines in tenebris adhuc, & morte manſiſſent. Anteuertit obiectionem Euangeliſta id non verbi, ſed hominum culpa factum eſſe, qui vitam, lucemque oblatam ſibi recipere noluerunt. Tanquam dicat, B etſi multi adueniente verbo nō reuixerunt, etſi multi illuminati non ſunt, tamen *in ipſo vita erat, & vita erat lux hominum.*

5. Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.] Minùs meo iudicio difficilis hic locus eſſet, ſi nemo eum expoſuiſſet. Nam per ſe facilem varietas interpretum difficilem reddidit. Omnis fere quæſtio in duobus verſatur verbis, quid lux? quid tenebræ? inde enim facilè intelligetur, quomodo lux in tenebris luceat, & quomodo lucem tenebræ non comprehenderunt. Quidam lucem Chriſtum, tenebras Diabolum, & eius miniſtros Chriſti perſecutores intellexerunt. Nam & Chriſtus paulo ante lux appellatus fuerat, & paſſim ſe ipſe mundi lucem vocat; C Diabolum verò D. Paulus *rectorem tenebrarum* Epheſ. 6. 12. Solent etiam perſecutiones, afflictioneſque vocari tenebræ; *Rurſum*, inquit, *poſt tenebras ſpero lucem.* Iob. 17. 12. & *ecce tribulatio, & tenebræ* Iſai. 8. 22. ſenſum igitur eſſe, Chriſtum in ipſis tenebris inter ipſas quodammodo Diaboli, & hoſtium ſuorum manus magis eluxiſſe, magis eius enituiſſe virtutem: nec ab illis comprehendi, id eſt vinci potuiſſe. *Venit*, inquit, *princeps mundi huius, & in me non habet quicquam;* & *confidite ego vici mundum.* Quo ſenſu interpretantur Greg. Nazian. orat. 4. de Theolog. & Elias Cretenſ. in eius cōment. & Origen. tom. in Ioan. 4. Chryſoſt. & Theophylact. Alij lucem Chriſtum, tenebras animam, & naturam noſtram, quæ quantuncumque illuminetur, D quantumuis in illa Chriſtus luceat, tamen comprehendere non poſſit, ſed ſemper eius comparatione tenebræ maneat; ſic Tatian. in orat. contra Græcos, Origen hom. 9. in Ezech. & Cyril. hoc loco, &, vt videtur, Ammonius, quemadmodum auctor Græcè Catenæ citat. Alij lucem verbum ipſum, tenebras carnem; lucem ergo, id eſt diuinitatem in carne luxiſſe, nec eam tenebras carnis comprehendere, id eſt obſcurare potuiſſe, quam interpretationem Theophyl. refert, videturque olere Origenis ingenium. Alij lucem diuinitatem, tenebras res vniuerſas, in quibus luxerit, nec tamen eum comprehendere, id eſt inquinare potuerint, ſicut ſol non coinquinatur, dum etiam in ſordidis locis lucet. In quam ſententiam Fulgentius lib. E 2. ad Thraſim. hoc vtitur teſtimonio. Alij lucem Chriſtum, tenebras verò peccata, quæ illum non potuerunt comprehendere, quia *peccatum non fecit, nec inuentus eſt dolus in ore eius* 1. Pet. 2. 22. vt Maximus hom. 2. de Paſcha, & hom. 3. de Pentecoſte. Alij lucem Chriſti diuinitatem, quæ cum in rebus omnibus eluceret, poſſetque ex illis, vt ait D. Paulus, Rom. 1. 19. 20. & Sapiens Sap. 13. 5. facilè cognoſci, tamen eam homines, qui tenebræ erant, non cognouiſſe. Ita Leōtius. Alij lucem doctrinam Chriſti, aut eius incarnationis myſterium, quæ cū natura ſua in tenebris luceat, vt ait Dauid, *lucerna pedibus meis verbum tuū*, tamen tenebræ mentis noſtræ

Vitam lucem, mortē tenebras appellat ſcriptura. Luc. 1. 79.

Perſecutiones & afflictiones tenebræ dicuntur.

Infr. 14. 30. & 16. 33.

Pſal. 118. 105.

noſtræ omnino comprehendere non poſſunt, quia, vt idem Dauid ait Pſal. 138. 6. *Mirabilis facta eſt ſcientia tua ex me; confortata eſt, & non potero ad eam.* Legi hanc interpretationem apud Lanfrancum in diſputatione aduerſus Berengarium, eoq; ſenſu Leo hunc locum citat ſerm. de paſſion. Domini 18. refertq;, & non improbat D. Thom. Hæc omnia probabilia vel ſoli auctores faciunt. Illud verò non probabile, ſed ridiculum profectò eſt, quod apud ſubtilem quendam interpretem inuenio, lucem res diuinas, tenebras res ſenſibiles eſſe, in quibus lux quidem diuina lucet, ſed tenebræ eam non comprehenderunt, quia non poſſunt ſenſitiuæ potentiæ cognitionem rerum intelligibilium attingere. Apage his à ſanctiſſimis adytis ſcripturarum iſtiam ſubtilitatem. Interpretis honori parco, lectorem tamen admoneo, ne iſtis delectetur argutiis. Nihil futilius, nihil minùs dignum eſſe ſacrarum litterarum maieſtate, quàm in iis exponendis imprudenter abuti ingenij ſubtilitate. Facilis ſenſus, quàm Auguſt. Beda. Rupertus. Euthym. Bernard. lib. 5. de conſiderat. attigerunt. Lucem vocat Chriſtum, eiuſque doctrinam, de qua proximis verbis dixerat, *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum.* Tenebras homines, qui in peccatis, id eſt in tenebris erant, ſicut D. Paulus ait; *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* Epheſ. 5. 8. Docet igitur Euangeliſta, quid Chriſtus fecerit, quidque potuerit, ac voluerit: & quid homines facere noluerunt. Chriſtus natura ſua lux erat, bonitate verò ſua omnes prorſus homines volebat illuminare; homines autem malitia ſua oblatam ab eo lucem recipere noluerunt. Hoc eſt, *lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Hunc eſſe verum ſenſum ex ſequentibus apparet. Quòd enim hîc dicit *lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt;* dicit verſu 10. & 11. *In mundo erat, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit. In propria venit, & ſui eum non receperunt.* & c. 3. 19. *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem.* Vnde intelligi poteſt, quod facile animo lectoris occurrit, quomodo dicat, *Lux in tenebris lucet.* Si enim lux in tenebris eſt, vtique non lucet; & ſi lucet, vtique non eſt in tenebris. Sic enim dictum eſt, *Lux in tenebris lucet*, quomodo ſi diceret, lux tenebras illuminat, eas diſſipans, atque diſpellens. Altera quoque ſoluitur quæſtio, quomodo ſi lux in tenebris luxit, *tenebræ eam non comprehenderunt?* Si enim in tenebris luxit, tenebras illuminauit; ſi illuminauit tenebras, tenebræ eam comprehenderunt. Quid enim eſt comprehēdere, quemadmodum diximus, niſi illuminari, lucemque recipere? Non dicit Ioannes, *Lux in tenebris* luxit, ſed *lucet*, id eſt lucem natura ſua aptam eſſe, vt tenebras illuminet; omnem enim lucem in tenebris lucere ſolere. Itaque lucem hoc loco generaliter non ſolum pro Chriſto, ſed pro omni omnino luce accipi poſſe puto, vt hypotheſis ad theſim reuocetur, ſenſuſque ſit plenior, ac firmior. Quaſi à genere ad ſpeciem, & à minori ad maius tacitè argumentetur, ac dicat; Cùm lux omnis natura ſua in tenebris lucere ſoleat, eamque tenebræ facilè admittant, & comprehendant; tamen homines, qui erant tenebræ, Chriſtum, qui multo verior, atque efficacior erat lux, admittere, & comprehendere noluerunt.

Nimia ſubtilitas in ſcriptura locum non habet.

6. *Fuit homo miſſus à Deo, cui nomen erat Ioannes.*] Nemo lector attentus non ſtatim dubitat, qua ratione Euangeliſta de Ioanne nunc agat. Maior pars auctorum putant, cùm de verbi diuinitate Euangeliſta dixiſſet, deque eius aduentu in carnē paulo poſt dicturus eſſet, de eius priùs præcurſore Ioanne agere voluiſſe. Sic Chryſoſtomus, Auguſt. Theophyl. &, vt videtur, Euthym. Cyrillus verò tanquam teſtem eorum, quæ dicta eſſent, citari Ioannem putat, propterea dici, *Hic venit in teſtimonium.* Si vtramque rationem coniungas, erit ſingulis probabilior. Nam quia Ioannes ſex ante Chriſtum menſes natus eſt, & aliquanto priuſquam ille baptizare, atque docere cœpit; antequam de Chriſti aduentu, & natiuitate agat, de Ioanne agit. Quemadmodum Lucas niſi quod multo copioſiùs, antequam de Chriſto dicere aggrederetur, de Ioanne dixit cap. 1. vt Euthym. adnotauit. Et ex vtriuſque comparatione confirmat, quod dictum erat, in verbo vitam, & veram hominum lucem fuiſſe. *Non erat*, inquit, *ille lux, ſed vt teſtimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Probat Chriſtum ſolem fuiſſe, quia ante Ioannem luciferum habuit. Quod dicit *Fuit*, omnes quos legerim interpretes ad prædicationem referunt, quaſi tunc miſſus dicatur, cùm prædicare cœpit. Sed verior mihi videtur, & veritati magis congruens fore ſententia, ſi ad primam eius conceptionem referatur. Miſſus enim à Deo Ioannes eſt, cum primum eſt in vtero conceptus. Propterea enim ſupra naturæ modum parentibus à Deo datus fuit, *vt teſtimonium perhiberet de lumine*, vt angelus apud Lucam docet. c. 1. 14. 15. 16. Itaque qui hoc loco quod Græcè dicitur, ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, verterit, extitit homo quidam miſſus à Deo, rectè mea quidem ſententia ſenſum expreſſerit. Non enim ſignificant Græca verba miſſum a Deo fuiſſe, ſed extitiſſe, aut natum fuiſſe hominem non caſu, non naturali propagatione, vt cæteros homines, ſed datum, miſſumq; diuinitus. Quemadmodum ſi Latinè dicas, natus *eſt homo miſſus à Deo.* Si enim dicere voluiſſet miſſum tantùm fuiſſe à Deo, non dixiſſet ἐγένετο, ſed ἦν ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος. Rectèque Cyrillus adnotauit Euangeliſtam de Chriſto dixiſſe ἦν *erat; In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum:* de Ioanne autem dixiſſe ἐγένετο extitit, factus eſt, ſi Latinus pateretur ſermo. Eadem ratione hominem appellauit, quaſi verbo illum, de quo locutus fuerat, opponens, qui antequam caro fieret, non homo, ſed Deus erat. Miſſum autem à Deo fuiſſe dicit, quò plus pōderis haberet eius, de quo ſtatim dicturus erat, teſtimonium. Nomen expreſſit, & quia id ad fidem ſcribentis hiſtoriam pertinebat, & quia illud ipſum nomen teſtem commendabat, tum quod diuinitus per angelum datum eſſet Lucæ 1. 13. vt Cyrill. obſeruauit; tum quòd ſono ipſo, & ſignificatione fauſtum haberetur, quia vt apud Lucam diximus, gratioſum hominem ſignificare creditur, vt adnotat Alcuinus.

7. *Hic venit in teſtimonium, vt teſtimonium perhiberet de lumine.*] Incipit perſonam Ioannis comparatione aliorum hominum extollere, comparatione verbi deprimere. Maior aliis, quia miſſus erat à Deo, quia ad præclariſſimū officium filij Dei demonſtrandi, & in mūdum quodammodo introducendi. Hoc eſt, *Hic venit in teſtimonium, vt teſtimonium perhiberet de lumine.* Minor Chriſto hoc ipſo, quòd propter Chriſtum veniebat, vt illi tanquam præco miniſtraret. Hoc eſt, *Non erat ille lux, ſed vt teſtimoniū perhiberet de lumine.* quod aliis verbis Luc. 1. 17 angelus dixit, *Ipſe præcedet ante eum in ſpiritu, & virtute Eliæ, vt cōuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iuſtorum, parare Domino plebem perfectam.* Quæſtionem hic Chryſoſtomus commouet, quomodo Ioannes in teſtimonium venerit, cum Chriſtus dicat Ioan. 5. 34. *Ego non ab homine teſtimonium accipio.* Reſpondet non ideo in teſtimonium veniſſe, quod Chriſtus; ſed quòd homines, vt Chriſto crederent, eius indigerent teſtimonio. Propterea ſtatim addidiſſe, vt & Theophyl. & Euthym. obſeruant,

Vt omnes crederent per illum. Citat Euangeliſta Iudæis grauiſſimum, & gratioſiſſimum apud eos teſtem. Nã & Iudæus erat, & patre matreque nobiliſſimus, vtroque parente ex ſacerdotali genere originem habente, & ſanctitate vitæ erat celeberrimus, tantuſque Propheta habebatur, vt Meſſias eſſe crederetur. verſ. 20. Hunc illis teſtẽ adducit. Huic ſi non credant, cui credent? Itaque Chriſtus etiam ex eius alibi teſtimonio argumentatur Ioannis 5. 33. 34. *Vos miſiſtis ad Ioannem, & teſtimonium perhibuit veritati, ego autem non ab homine teſtimonium accipio.* Nempe etſi Ioannes homo erat, tamen quia teſtis à Deo miſſus fuerat, eius teſtimonium non humanum, ſed diuinum erat.

Vt omnes crederent per illum.] G. δι᾽ αὐτοῦ ambiguum eſt, nam ſi genus tantùm, & Grammaticæ leges ſpectes, & ad Ioannem, & ad lumen referri poteſt. Itaque quidam ad lumen referunt hac adducti ratione, quod Ioannes non venerit, vt omnes, ſed vt ſoli Iudæi, quibus prædicaturus erat, per eum crederent. Nec iudicium, nec rationem probo. Nam & iudicium eſt ſingulare omnibus bonis auctoribus repugnantibus, & ſi ad lumen referretur, non diceret, *Vt omnes crederent per illum*, ſed vt omnes in illum crederent. Et ratio illa, quæ illos mouit interpretes, illud etiam efficeret, vt nec ad lumen, id eſt ad Chriſtum referretur, nam nec per Chriſtum omnes crediderunt; nec alius Chriſtus, quàm Iudæis prædicauit; quia non venerat *niſi ad oues, quæ perierant domus Iſrael.* Declarat ergo Euangeliſta quod proximo dixerat verbo Ioannem in teſtimonium veniſſe, docetque quid ſuo illo teſtimonio efficere voluerit, nempe vt omnes per illum, id eſt illius teſtimonio, atque prædicatione crederent in Chriſtum. Sic Chryſoſtomus, Beda, Theophylactus, Euthym. At non omnes per Ioannem crediderunt. Nec per Chriſtum. Sed quemadmodum voluntas Chriſti erat, vt omnes omnino homines crederent, cùm multi ſua culpa credere noluerint: ſic volebat Ioannes, vt omnes ſuo teſtimonio in Chriſtum crederent, quãuis non omnes crediderint. Nec enim dixit, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata* Iudæorum, ſed *peccata mundi*, vt Theophylactus, & Euthym. reſpondent. Cur ergo ſolis Iudæis prædicauit? Eadem ratione qua Chriſtus, quia Euangelium, & Meſſias non gentibus, ſed Iudæis promiſſus fuerat; per quos aliæ gentes erant credituræ, *Salus enim ex Iudæis.* Ideoque nec Chriſtus, nec eius præco Ioannes extra Iudæam prædicauit, nec ex alia gente quam Iudæorum Apoſtolos elegit. Sed de hac re copioſius Matth. 10. 4. & 15. 24. diſſeruimus.

Matt. 15. 24

Inf. ver. 29.

Inf. cap. 4. 22.

8. *Non erat ille lux, ſed vt teſtimonium perhiberet de lumine.*] Intelligendum eſt ἦλθεν ὁ λόγος, venit verbum, vt plena ſit oratio, & abſoluta ſententia. Quia veniſſe Ioannem dixerat, *vt teſtimonium perhiberet de lumine*, qui lumen ipſe fuiſſe videbatur: rationem dicti reddit, non fuiſſe ipſum lucem, ſed ideo veniſſe, *vt teſtimoniũ perhiberet de lumine.* Non ſolem, ſed luciferum fuiſſe, qui ſolem poſt ſe oriturum teſtaretur; hominibus aſſuetis in tenebris eſſe, ſolem viſum; longè maiorem, longè clariorem illo ſolem fuiſſe Chriſtum. Sciebat Euangeliſta magnam Iudæos de Ioanne opinionem habuiſſe ideoque eius comparatione docet, quantus fuerit Chriſtus, ad quem Ioannes tenebræ erat, vt eos à Ioanne transferat ad Chriſtũ. Alia Chryſoſt. Theop. & Euthym. cur hoc Ioannes addiderit, rationem reddunt, ne, quia dixerat veniſſe Ioannem, vt teſtimonium de Chriſto perhiberet, maior Chriſto putaretur, quòd ita plerumque fieri ſoleat, vt maior, ac fide dignior de minore teſtificetur. Nihil lectorem varietas interpretationis moueat; quòd vno loco lux, alij lumen ponitur. Eadem Græcè vox eſt, quam noſter interpres, vt aliàs ſæpe ſolet, non alio puto conſilio, quàm vt ſimilitudinis faſtidium euitaret, nunc lumẽ, nunc lucem reddidit. Illud ad rem magis pertinet, quod Cyrillus admonuit, nomen lucis aut luminis Græcè emphaticum articulum habere οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, id eſt, non erat ille lumen illud. Nam lumen quidem aliquod Ioannes erat. *Erat* enim *lucerna ardens, & lucens*, ipſo etiam de illo Chriſto teſtante Ioann. 5. 35. ſed aliud eſt lucernam, aliud ſolem, id eſt ipſum lumen eſſe; aliud natura ſua, aliud alterius beneficio lucere. Denique hoc inter Chriſtum, & Ioannem, cæteroſque viros ſanctos diſcriminis eſt, de quibus dicitur Matth. 5. 14. *vos eſtis lux mundi*: quòd inter ſolem & lunam. Sol ex ſe ipſo, luna non niſi ex ſole lumen habet: *de plenitudine* enim *eius nos omnes accepimus.* Si ergo Ioannes lux vera non erat, quomodo poterat veram lucem oſtendere, hoc eſt teſtimonium perhibere de lumine? quo modo poterat homines, vt veram lucem cernerent, illuminare? Rectiſſimè tract. 2. reſpondet Auguſt. oculos hominum fuiſſe ſaucios, qui autem oculis ſunt ſaucijs, lumen ſolis in ſole ipſo oriente cernere non poſſunt, in monte, qui eius radijs primus illuſtrari incipit, poſſunt. Non pœnitebit lectorem verborum Auguſtini. *Magnum aliquid eſt iſte Ioannes, ingens meritum, magna gratia, magna celſitudo. Mirare, plane, mirare, ſed tanquam montem. mons autem in tenebris eſt, niſi luce veſtiatur. Ergo tantum mirare Ioannem, vt audias, quid ſequatur. Non erat ille lumen, ne ſi eum montem putes lumen eſſe, naufragium in monte facias, non ſolatiũ inuenias. Sed quid debes mirari? montem tanquam montem. Erige autem te ad illum, qui illuminat montem, qui ad hoc erectus eſt, vt prior radios excipiat, & oculis tuis ſaucijs nuntiet.*

Quod diſcrimen ſit inter Chriſtũ, & ſanctos. Inf. ver. 16.

9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.*] Explicat magis, ac magis Chriſti, & Ioannis comparationem, & declarat, quod ſuperiore verſu dixerat, illum non fuiſſe lucem illam, id eſt veram, quæ illuminet omnes homines; videtur vim articuli ſolam exponere, quòd dixiſſet τὸ φῶς, lux illa, quaſi dicat, Non erat ille lux illa, id eſt vera lux, lux enim vera erat, Chriſtus. Oratio eleganter imperfecta eſt. Dicit enim *erat lux vera*, & non dicit, quis lux illa vera fuerit. Nec enim ſenſus eſt fuiſſe lucem aliquam veram, ſed aliquem alium præter Ioannem fuiſſe veram lucẽ, nimirum Chriſtum. Chriſtus enim quamuis non nominetur, intelligitur eo ipſo, quod de illius, & Ioannis comparatione Euangeliſta loquebatur. Cur ergo non nominauit? quia maiorem vim, & gratiam habet oratio. Quo ſenſu hoc loco lux appellatur vera, à quibuſdam diſputari video. Aliquando, inquiunt, verum opponitur falſo, vt Ephes. 4. 25. *Deponentes mendacium, loquimini veritatem.* Aliquãdo figuræ, vt *lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*, infra verſ. 17. Aliquando ei, quod non eſt naturale, aut per ſe cuiuſque modi vt 1. Ioann. 5. 20. *Vt ſimus in vero filio eius.* Quomodo hoc loco accipi putant. Ego quemadmodum nomen lucis non dicitur verè, & propriè de Chriſto, ſed metaphoricè; ita puto veram lucem non verè, ſed metaphoricè dici. Lux enim vera iſta eſt, quam oculis corporis cernimus, qualis profectò non erat Chriſtus, niſi velimus cum Manichæis delirare, qui ſolem iſtũ corporeum Chriſtum eſſe dicebant, vt D. Auguſtin. refert tract. in Ioan. 34. Sed dicitur lux vera metonymicè, quia quod facit lux iſta vera in corporibus, id veriùs, atque perfectiùs ille in animis facit. Magis enim & veriùs ille animum, quàm ſol corpus illuminat. Eodem prorſus modo, quo *vitis vera* dictus eſt Ioannis. 15. 1. non quod verè, & propriè vitis ſit. ſed quòd veriùs eos, qui in ſe credunt, quàm vitis pal-

Lux vera Chriſtus & vitis vera, & cibus.

mites nutriat, atque ſuſtentet. Et cibus verus, non quod ſit verè cibus, cum non panem, ſed verum corpus ſuum nobis cibum dederit; ſed quòd meliùs, ac verius animos noſtros, quàm verus iſte cibus, quo vtimur, corpora, nutriat Ioan. 6. 55. Quo autem modo lux illa vera illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, duplex eſt quæſtio, altera quo lumine; altera quo modo omnes, cùm de quibuſdam idem Ioannes dicat in tenebris adhuc eſſe, 1. epiſt. c. 2. 9. 11. Nonnulli hoc de naturali rationis lumine intellexerunt: eo enim à Chriſto omnes illuminari, quia eius omnes luminis participes ſunt, vt Cyrill. libr. 1. in Ioan. c. 9. & Iunil. in comment. in cap. 2. Genes. Quod quia minùs probabile erat, hæreticis placuit, non placiturum, ſi ſciuiſſent à tam bonis ante auctoribus dictum fuiſſe. Sed minimè dubium eſt de ſpirituali lumine intelligendum, de doctrina, de fide, de gratia de vita illa, de qua dixerat, *& vita erat lux hominum*, vt Cypri. lib. 1. contra Iud. D. Aug. hoc loco, & libr. 4. de Trinit. c. 2. multiſq; alijs locis. Chryſoſt. Maxim. hom. 4. de Paſcha, Beda. Theophyl. Euthym. interpretátur.

Quo lumine Chriſtus illuminat.

Secundam quæſtionem difficiliorem nobis Aug. reddidit. Is enim contra Pelagianos de prædeſtinatione diſputans, vt ſuam opinionem defenderet, non omnibus gratiam dari, non omnes illuminari, ſæpe ita interpretatur hunc locum, quaſi ſenſus non ſit Chriſtum aut re vera omnes illuminaſſe, aut illuminari voluiſſe; ſed neminem niſi per illum illuminari, aut ex omni genere hominum aliquos per illum illuminari lib. 1. de peccatorum merit. & remiſſ. cap. 25. & in Enchir. c. 103. De prædeſtinatione non diſputo, tantum dico omnium Græcorum in hunc locum interpretationem multo magis mihi placere, illuminare omnē hominem quantùm in ipſo eſt; ſi qui non illuminantur, ideo non illuminari, quia recipere oblatum lumē nolunt, Chryſoſt. hom. in Ioan. 7. Cyrill. Theophyl. Euthym. Atque hanc arbitror fuiſſe cauſam, quamobrem non dixit illuminauit, ſed *illuminat*; non ſolùm quia non tantùm eos, qui fuerant, illuminauerat, ſed eos etiam, qui tunc erát, illuminabat, eoſque qui futuri erant, erat illuminaturus; ſed quia ſæpe præſens tempus non effectum, ſed naturam, & vim ſolet ſignificare, quemadmodum hunc ipſum locum exponit Maximus in hom. de ſancto Euſebio Vercellenſi; ſicut paulo ante dixerat *lux in tenebris lucet*, id eſt natura ſua apta eſt, vt in tenebris luceat, quamuis lucem illam veram tenebræ non comprehēderint. Nec minùs, ſed multo etiam meliùs atque faciliùs hac interpretatione, quàm illa Auguſtini Pelagianorum error confutatur hinc colligentium, vt indicat idem Auguſtin. libr. 1. de peccator. merit. cap. 25. infantes ſine peccato originali naſci. Illuminat enim Chriſtus omnes homines, quantùm in ſe eſt, ſed vt multos adultos, quia nolunt; ita infantes quia non baptizantur, non illuminat. Per ipſum enim baptiſmum illuminat, qui idcirco φωτισμὸς illuminatio, & à Græcis Theologis ſæpe, & à Diuo Paulo aliquando vocatur Hebræorum. 6. 4. Illuminat quidem omnes, ſed ſicut ſol iſte accedentes ad ſe; infantes non niſi per baptiſmum accedunt. Priùs ſurgendum, priùs veniendum Surge, inquit, *illuminare Ieruſalem* Iſai. 60. 1. *Exurge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Chriſtus* Epheſ. 5. 14. Quod dicit, *venientem in hunc mundum*, notauit D. Auguſt. libro de peccator. mer. c. 25. ita Græcè dictum eſſe, vt & accuſatiuus ad hominem, & nominatiuus ad lucem referri poſſit, ſenſuſque ſit lucem illam veram in hunc mundum venientem quaſi orientem ſolem omnem hominem illuminare. Quem ſenſum Cyrill. & alij quidam ſecuti ſunt; eſt que non falſus, non abſurdus, ſed mea ſententia non proprius. Nam vt alia non eſſet ratio, nomen hominis proximè adhærens iure ſibi hoc participium vendicaret. Et Chriſtus non ſolum in hunc mundum veniens, ſed & poſtquam venit, & antequam veniret erat *lux vera, quæ illuminabat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Et alij auctores omnes ita intellexerunt, vt non Chriſtus veniens, ſed Chriſtus omnem hominem venientem in hunc mundum dicatur illuminaſſe, Auguſt. Chryſoſt. Beda. Theophyl. Euthym.

Omnes quomodo illuminet.

Sed quæri à multis ſolet, quare hominem in hunc mundum venientem dixerit potius, quàm abſolutè, qui illuminat omnem hominem. Multæ quæſitæ, & redditæ à multis ſunt cauſæ. Notus error Origenis, vt colligitur ex eius lib. de principiis, 1. c. 8. & lib. 2. cap. 8. & teſtatur Epiphan. hæreſ. 64. & Theophilus lib. 1. Paſchali, & Methodius apud Epiphan. & Hieronym. in epiſtola ad Marcellinum & Cyrillus hoc loco, qui ex hoc loco confirmaſſe creditur, ideo hoc dictum vt ſignificaretur animas hominum ante corpora fuiſſe, & propter peccata in corpora detruſas meliora peiorave pro ſuo quamque merito. Quod refutationis hoc tempore non indiget, & cùm indigebat, ſatis eſt à Cyrillo hoc loco refutatum. Alij ideo dictum exiſtimant *venientem in hunc mundum*, vt ſignificaretur qua parte hominem illuminaret, nempe non corpore, quod terrenum; ſed animo, qui cæleſtis eſt. & venire quodammodo de cœlo in hunc mundum videtur, non quòd illic prius fuerit, vt Origenes arbitrabatur, ſed quòd non de terra, ſed de cœlo, id eſt non ex parentum traduce, ſed ex ſolo Deo auctore originem trahat. Vera quidem ſententia, ſed ſubtilior, quàm vt credere debeamus eò ſpectaſſe Ioannem. Res eſt facilis. Solent Hebræi hominem ita deſcribere בָּא עוֹלָם, venientem mundi, id eſt in mundum, hoc eſt naſcentem, quod apud eorum Rabbinos eſt frequens, cùm humanam naturam, & homines vniuerſos volunt ſignificare, & ne infantes quidem recenter natos excipere. Quod alia ſimili phraſi dicunt de muliere, quemadmodum loquitur Chriſtus Matth. 11. 11. Venire enim in hunc mundum eſt naſci, ſicut exire, mori Iob. 1. 21. *Nudus egreſſus ſum de vtero matris meæ, & nudus reuertar illuc*: & Sapient. 7. 6. *Vnus ergo introitus eſt omnibus ad vitam, & ſimilis exitus*, & Eccleſiaſtæ 5. 14. *Sicut egreſſus eſt nudus de vtero matris ſuæ, ſic reuertetur*, & 1. Timoth. 6. 7. *Nihil enim intulimus in hunc mundum; haud dubium, quod nec auferre quid poſſimus*. Hoc idioma Ioannes eſt imitatus, vt nullū prorſus hominem exciperet. Et fortaſſe vt ad ſolis lumen alluderet, quod ea tantùm illuſtrat, quæ intra ipſius, vt ita dicam, mundum, id eſt intra eius orbem, intra eius ſunt hemiſphærium. Ergo neminem in vtero, dicet aliquis, illuminat? Faceſſant argutiæ, venire in mundum non ſolum eſt naſci, ſed etiam concipi. *Imperfectum*, inquit, *meum viderunt oculi tui*. Pſal. 138. 16. Vti poteſt quibuſcum velit priuilegio.

Origenis error de animabus hominum.

Baptiſmus φωτισμὸς Græcis.

10. *In mundo erat.* Mirum quanto conſenſu veteres interpretes de verbo antequam caro fieret hunc locum intelligant, Origenes, cuicumque is auctor eſt, hom. 2. in diuerſos. Chryſoſt. 7. Auguſt. tract. 2. Cyril. lib. 1. in Ioann. c. 10. Theodorit. in comment. in c. 1. epiſt. ad Hebræos, Beda, Theophyl. Euthym. Rupertus. Quaſi de verbi diuinitate loquatur Ioannes, quæ antequam in mundum veniret, in mundo, & vbique erat, omnia implens, omnia ſuſtinens, omnia conſeruans, omnia gubernans, potuiſſe cognoſci ab hominibus ex ipſa cognitione, & contemplatione rerum, quia *cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum*. pſal. 18. 2. & *à magnitudine ſpeciei, & creaturæ cognoſcibiliter poterat creator omnium videri* Sapient. 13. 5. *Inuiſibilia enim ipſius à creatura mun-*

di per ea, quæ facta ſunt, intellecta conſpiciuntur Rom. 1. 20. Rationem quoque eius rei duplicem reddunt. Alij, vt doceret Ioannes nunquam ſtetiſſe per verbum, quo minùs omnem ſemper hominem illuminaret, cum ſemper in mundo fuiſſet, ſemper illuxiſſet. Alij, ne & ipſum videretur cum mundo factum eſſe. Iuuit eam interpretationem verbum imperfecti temporis *erat*, quo ſemper ante vſus fuerat cùm æternitatem ſignificabat. *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.* Dicturum enim fuiſſe, in mundo fuit, ſicut poſt paulo dixit, *In propria venit, & habitauit in nobis*; ſi de eius in carnem aduentu locutus fuiſſet. Fateor me præcipuam in hac interpretatione probabilitatem inuenire, quòd eſt omnium. Nam cum remotis auctoribus verba conſidero, perſpicere mihi plane videor Ioannem de verbo loqui facto iam carne, ſed vt ſupra diximus per anticipationem. Quis enim non videt eodem contextu, eodem tenore, ac proinde eodem ſenſu dicere, *In mundo erat*, quo ſtatim dicit *In propria venit?* Cum autem dicit, *In propria venit*, haud dubiè de aduentu in carnem loquitur: ergo & cùm dicit, *In mundo erat*, loquitur de eius in carne conuerſatione. Nec mihi quiſquam obijciat priùs dicendum fuiſſe veniſſe in propria, deinde in mundo fuiſſe, ſi de eius in carne vita loquebatur. Si enim iſtas conſectari libet ſubtilitates, obuciam & ego, ſi in mundo priùs erat, quomodo in propria venit? Non loquebatur ſubtiliter, ſed Theologicè D. Ioannes. Deinde cum addit, *& mundus eum non cognouit*, non dubium, quin mundi cæcitatem reprehendat, quòd cùm potuerit, ac debuerit verbum ſui auctorem agnoſcere, errore occæcatus non agnouerit. Ante incarnationem autem non video, quomodo aut debuerit, aut potuerit verbum mundus agnoſcere. Nam vt Deum ex ipſa rerum conditione, vt ait D. Paulus, cognoſcere potuerit, certe verbum, id eſt perſonam Filij non potuit. Conſtans enim omniū Theologorum ſententia eſt vnum quidem Deum ex rebus effectis cognoſci poſſe, tres verò perſonas non poſſe. Multo etiam vberior, multo vehementior ſententia eſt, vt mundi ſimul cæcitatem, ſimul malignitatem arguat, quòd auctorem ſuum, quem coram videbat oculis, &, vt ait idem Ioannes, manibus contrectabat, agnoſcere noluerit. Nec intelligo, quorſum hîc Ioannes de verbo ante incarnationem loqui poſſit, cum præcedentia omnia, vt docuimus, à ver. 4. & omnia ſequentia, de illo iam carne facto intelligantur. Nam rationes illæ duæ, quas à nonnullis cur id feciſſet, afferri diximus, tenues ſunt. Nec enim id Ioannes agebat, vt doceret aut verbum nō fuiſſe factum, quod ſatis iam ſuperque docuerat, cùm dixerat, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*; aut per illud non ſtetiſſe quo minùs homines illuminarentur, quod ſatis etiam probauerat, cum dixerat, *lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*. Nec verbum imperfecti temporis magis illam, quam hanc noſtram opinionem iuuat. Nã Græcè quidem ἦν vtriuſq; tẽporis & imperfecti, & perfecti vim habet: & vt ſupra ver. 1. docuimus, eam differentiam temporis non obſeruauit, cum in hoc Euangelio idem ἦν verterit *erat*, & 1. Ioan. 1. 1. reddiderit, *fuit*, cum de eodem verbo ſermo eſſet, & eadem eſſet omnino ſententia. Adde potuiſſe & Græcè Ioannem, & Latinè veterem interpretem, cum de verbo iam carne facto ageretur, hac de cauſa imperfecto potiùs, quàm perfecto vti tempore, vt ſignificaret verbum non ad momentum modò temporis apparuiſſe, quod poterat verbum præteritum indicare; ſed diu in mundo inter homines fuiſſe verſatum, quod declarat præteritum imperfectum, quemadmodum ſi dixiſſet in mundo verſabatur, in mundo habitabat, *& mundus eum non cognouit*, inter manus eum mundus habebat, & recipere ac tenere noluit. Inuenio etiam auctorem ſententiæ meæ Gaudentium tract. 12. in Euangelium, cuius hæc verba ſunt: *Etenim humanum genus, vt derelicto Deo ipſum Satanam per ſimulacra colerent manufacta, principatum violenter tenuit, & exercuit tyrannidem in tantum, vt aduenientem verum principem ſuum nō cognoſceret mundus ipſius quippe Diaboli præſtigiis occæcatus. Nam in mundo erat Chriſtus, vt Euangeliſta teſtatur, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit.* Ex quibus verbis niſi fallor perſpicuum eſt ita Gaudētium hunc locum intellexiſſe, vt mundus reprehendatur, quòd Chriſtum ad ſe in carne venientem non agnouerit.

Verſ. 11. & 14.

Ad Rom. 1. 19. 20.

Deus trinus in perſonis ex rebus effectis cognoſci non poteſt.

1. Epiſt. 1. 1.

Et mundus per ipſum factus eſt.] Hoc etiam plerique auctores idcircò additum putant, ne quia dixerat, *In mundo erat*, tanquam creatura, parſque vna mundi in mundo fuiſſe putaretur, Auguſtin. Cyrill. Theophylact. ego congruenter interpretor ſuperioris ſententiæ propterea hoc Ioannem addidiſſe, vt doceret, quàm ingratus fuiſſet mundus, qui, cùm per Chriſtum factus fuiſſet, ipſum tamen non agnouiſſet. Hoc enim magis ad rem pertinebat, & magis cum ſequentibus conuenit. Nam qua de cauſa hîc dicit, *Mundus per ipſum factus eſt*, dicit aliis ſtatim verbis, *In propria venit*. Illud autem dubium non eſt, ideo dixiſſe, vt mundi ingratitudinem exaggeraret, & hoc ergo eadem dicit cauſa. Obſeruauerunt multi relatiuum δι' αὐτοῦ per ipſum, antecedens non habere generis eiuſdem niſi ad λόγος verbum, quod ver. 1. præceſſerat, longiſſimè referatur. Itaque eò quidam referunt. Nam ad τὸ φῶς lucem, aut lumen referri non poſſe, quia lux Græcè neutrius, αὐτοῦ ipſum maſculini generis eſt. Alij ſentiunt Euangeliſtam non genus reſpexiſſe vocum. Nam quia φῶς lucem Chriſtus vocauerat, & Chriſtus maſculini generis eſt, vſum fuiſſe relatiuo etiam maſculino. Facilior mea ſententia res eſt. In omnibus ſuperioribus periodis cum dixit, *Erat lux vera, & in mundo erat*, ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, intelligebatur λόγος, verbum, quod Græcè maſculini generis eſt; cum eo igitur maſculinum conuenit relatiuum. Duo his verbis errores, vt ait Theophylact. refutantur. Alter Manichæorum, qui mundum ab alio neſcio quo malo principio factum eſſe dicebant: alter Arianorum, qui Filium Dei inter creaturas annumerabant, cùm Ioannes mundum, id eſt creaturas omnes per ipſum factas fuiſſe teſtetur.

Et mundus eum non cognouit.] Cum quater hoc loco Ioannes mundum nominauerit, manifeſtum eſt tribus primis locis mundum pro tota creatarum rerum vniuerſitate accipi. Hoc autem vltimo loco non ſic, ſed pro hominibus qui, cum cognoſcere Chriſtum debuiſſent, non cognouerunt, vt Auguſt. Cyril. Chryſoſt. Beda Theophylact. Euthym. adnotauerunt. Nec pro omnibus hominibus, ſed pro iis tantùm qui terrena, id eſt mundana ſapiunt, vt Chryſoſt. Auguſtin. Beda, Theophyl. Euthym. admonuerunt; nam bonos quidem, & qui diuina ſapiebant, ipſum cognouiſſe, vt Abraham, *qui exultauit, vt videret diem eius, vidit, & gauiſus eſt* Ioann. 8. 56. Prophetas qui non ſolum cognouerunt, ſed de illo etiam ſcripſerunt Luc. 24. 27. Verum Chryſoſtomus qui huiuſmodi vtitur exemplis, loquitur conuenienter opinioni ſuæ, aliorumq; vt diximus, fere omnium auctorum, qui hic de verbo antequam caro fieret, agi putauerunt. Nos qui de iam facto carne agi credimus, aliis exemplis vti poſſumus. Non vocantur igitur mundus Apoſtoli, cæterique qui Chriſtum receperunt, cognouerunt enim eum: ſed vocantur mundus Phariſæi, & cæteri, qui eum recipere noluerunt, quod nimis eſſent amore huius ſæculi

Phariſæi mundus vocantur.

culi occupati. Hi enim mundus dici ſolent infra c. 3. A
19. & 8.23. & 15.18.19. & 16.8.33. & 17. 9.14.16. & 1 epi-
ſtola c. 2. 16. Probabilius tamen mihi videtur, vt pro
omnibus hominibus mundus accipiatur, non quòd
non aliqui cognouerint, ſed quòd maior pars nō co-
gnouerit, & ex maiore parte mundus dicitur eum nō
cognouiſſe. Sicut ſtatim dicit, *ſui eum non receperunt*. &
Inf. vér. 12. tamen aliqui ſui receperunt. *Quotquot enim receperunt*,
eum dedit eis poteſtatem filios Dei fieri. Itaque quòd quidā
obſeruauit nomen Græcum κόσμος ſemper hic articu-
lum habere, vt intelligamus eodem modo vbique ac-
cipi, verum non eſt, & cum omnium auctorum ſen-
tentia pugnat. Illud potiùs notandum erat verbum
ἔγνω nouit aut *cognouit*, non ſimplicem hoc loco co-
gnitionem; ſed agnitionem cum approbatione, re- B
ceptione, & obedientia coniunctam ſignificare: quē-
admodum cum dicimus, venit Rex in regnum ſuum,
& regnum ipſum non cognouit, id eſt noluit agno-
ſcere, ac recipere pro Rege. Quod enim hic dicit, *&
mundus eum non cognouit*, dicit paulo poſt *& ſui eum non
receperunt*.

11. *In propria venit*.] εἰς τὰ ἴδια, quaſi in propriam poſ-
ſeſſionem, aut in propriam domum, vt infra c. 19.27.
& Act. 21. 6. aut in terram ſuam, in populum ſuum vt
c. 16. 32. Quod multi ad populum Iudæorum referunt,
qui *populus Dei peculiaris* dicebatur, Deuter. 7. 6. & 14.
2. & 26. 18. & ad eum Chriſtus tanquam ad propriam
poſſeſſionem, ad proprium regnum venit, vt Matth.
15. 24. & 21. 37. 38. Sic Cyprian. lib. 1. aduerſus Iudæos, C
Cyrill. Chryſ. Aug. Beda, Theophyl. Euthym. Ruper-
tus. Alij in vniuerſum mundum, qui ipſius erat, ad o-
mnes homines, quia omnes ipſius erant, vt Iren. lib. 3.
c. 11. Clemens Alexan. lib. 7. Stromat. & Orig. aut alius
quis auctor hom. 2. in diuerſos Euangeliſt. Quam in-
terpretationem illi etiam omnes auctores probant
quos modò in altera citauimus. Ego multo etiam ma-
gis, quàm alteram probabilē iudico. Nec enim de eo
titulo Ioannes agebat, quo populus Iudæorum pro-
prius, & peculiaris dicebatur, quòd ab eo electus eſ-
ſet, quòd legem, & futuras Meſſiæ promiſſiones ac-
cepiſſet; ſed de eo potiùs, quo vniuerſus omnino
mundus eius erat, quia per ipſum erat factus. Quod
enim ante dixerat, *Et mundus per ipſum factus eſt*, di- D
cit nunc *In propria venit*, indicans propterea *in propria*,
id eſt ſuum veniſſe mundum, quia mundus per ipſum
factus fuerat. Venit nunc in mentem Iræneum lib. 3. c.
11. Cyprianum in lib. de oratione Dominica, & lib. 1
contra Iud. & Auguſt. tractatu in Ioan. 2. legere *in ſua
propria venit*. Marium verò Victor. lib. 4. contra Arian.
in ſua venit. Quod etſi non magni admodum refert,
monere volui.

Et ſui eum non receperunt.] καὶ οἱ ἴδιοι αὐτόν, proprij ipſius
ad verbum, id eſt domeſtici eius. Dixerat enim *in pro-
pria*, id eſt in mundum quaſi in domum ſuam veniſſe,
dicit nunc a ſuis, id eſt a ſuis domeſticis receptum non
fuiſſe. Hac ratione maiorem vim habent verba, quām
ſi ſimpliciter interpretemur *Sui*, id eſt Iudæi *non rece- E
perunt*, quemadmodum illi auctores exponunt, quos
paulo ante nominauimus. Quid ſit recipere, vel non
recipere Chriſtum, ſequenti ver. declaratur. *Quotquot
autem receperunt eum dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, his
qui credunt in nomine eius*. Credere ergo in eum, eſt eū
recipere, non credere, non recipere. Apparet etiam ex
proximis verbis non eſſe vniuersè intelligendū, quod
dicit *ſui eum non receperunt*; aliquos enim recepiſſe ſta-
tim dicit; ſed quia non cuncti receperunt, aut maior
pars non recepit, generaliter dicit à ſuis receptum
non fuiſſe.

12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem
filios Dei fieri*.] Primo loco quærendum, quorſum hoc

Ioannes addiderit. Indicat Chryſoſtomus voluiſſe ex
beneficio ſingulari, quod ij, qui eum receperunt, ſunt
conſecuti, docere quid ij perdiderint, qui ipſum reci-
pere noluerunt. Aliam quoque poſſumus rationem
reddere, voluiſſe cauſam explicare, quamobrē *in pro-
pria veniſſet*, nimirum, vt eos qui ſe reciperent, filios
Dei faceret. Quod autem dicit, *quotquot*, rectè Chry-
ſoſt. hom. 9. & Cyrill. lib. 1. c. 13. & Beda, Theophyl. &
Euthym. expenderunt, ſignificare nullam gentis, nul-
lam perſonarum rationem habuiſſe, ſed omnes, qui
ſe recepiſſent, ſiue Iudæi, ſiue Græci, ſiue Barbari, ſi-
ue liberi, ſiue ſerui eſſent, filios Dei effeciſſe. *Non eſt
perſonarum acceptor Deus, ſed in omni gente, qui timet Deū,
& operatur iuſtitiam acceptus eſt illi* Act. 10. 34. *Dicit enim
ſcriptura, Omnis qui credit in eum, non confundetur. Non
enim eſt diſtinctio Iudæi, & Græci; nam idem Dominus o-
mnium diues in omnes, qui inuocant eū*, Rom. 10. 11. 12. *Non
eſt Iudæus, neque Græcus; non eſt ſeruus, neque liber; non eſt
maſculus, neque fœmina*. Galat. 3. 28. Videtur alludere ad
Iudæos, qui Chriſtum, quia illis potiſſimùm venerat,
recipere noluerunt vt Cyrillus exiſtimat; ille enim an-
te filij Dei vocabātur; *Tu*, inquiunt, *pater noſter es. & A-
braham neſciuit nos*, Iſai. 63. 16. & 64. 8. Cum autem fi-
lij, qui eum primi recipere debuerunt, recipere no-
luiſſent, tranſtulit ad gentes ius adoptionis, eaſque o-
mnes ſine diſcrimine, quicunq; recipere voluerunt, in
filios allegit. *Auferetur*, inquit, *a vobis regnum Dei, & da-
bitur genti facienti fructum eius*, Matt. 21. 43. &, *Vobis opor-
tebat primùm loqui verbum Dei, ſed quoniam repelliſtis illud,
& indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad
gentes*, Actor. 13. 46. In verbis, quæ ſequuntur, magna
eſſe creditur difficultas, quomodo Chriſtus iis, qui
ſe receperunt, poteſtatem dediſſe dicatur, vt fierent
filij Dei, cùm iam recipiendo ipſum filij Dei facti eſ-
ſent. Ipſum enim recipere eſſe filium Dei fieri. Quod
verba etiam paulo poſt ſequentia confirmant. *Qui
non ex ſanguinibus, neq; ex voluntate carnis, neq; ex volun-
tate viri, ſed ex Deo nati ſunt*. Eos enim quibus poteſtatē
dediſſe dicit, vt filij Dei fierent, ex Deo iam natos
fuiſſe ait. Quid autem eſt aliud filium Dei eſſe, niſi
natum eſſe ex Deo? Cyrill. etſi quæſtionem non attin-
git, tamen duas indicat ſolutiones alteram cap. 13. de-
diſſe gentibus *poteſtatem filios Dei fieri*, cùm crederent.
Itaque antequam crederent, hanc illis dediſſe po-
teſtatem, eo ipſo quòd repulſum à Iudæis ad eas tran-
ſtulit Euangelium. Non videtur hæc interpretatio
cum illis verbis conuenire, *his qui credunt in nomine eius*.
Nam illis ipſis, qui iam credebant, hanc ſignificat da-
tam fuiſſe poteſtatem, vt fierent filij Dei; neque cum
illis aliis, *qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis,
neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt*; iis enim qui
iam per fidem ex Deo nati erant, poteſtatem, vt filij
Dei fierent, datam dicit. Alteram indicat cap. 14. &
Pacianus libr. de pœnitentia contra Nouat. quam &
Theophylact. refert dediſſe iam credentibus poteſta-
tem, vt filij Dei fierent, cum baptizarentur. Per ba-
ptiſmum enim hominem regenerari. Probabilior
hæc eſt; ſed adhuc illud manet, quomodo filij non
erant, quia iam ex Deo nati erant? Alias duas Theo-
phylactus tradit. Altera eſt, quam & Chryſoſtomi, &
Auguſtini, & Bedæ, & Euthymij fuiſſe ſententiam
non obſcurè ex eorum colligitur commentariis, ho-
minem non per ſolam fidem filium Dei fieri, niſi &
caritas, & opera caritatis accedant. Ergo per fidem
ius tantùm, & poteſtatem hominem accipere, vt fi-
lius Dei fiat; per caritatem fieri. Veriſſima ſententia.
Eodem enim modo regeneratio, qua generatio no-
ſtra inchoatur, atque perficitur. Cum generamur
primùm ex parentum ſemine concipimur, caro in-
formis, rudis, inanis; necdum filij eorum, qui nos
genuerunt,

Recipere filium Dei eſt ipſum Dei fieri.

genuerunt, vocari poſſumus. Aliquanto poſt tempo- A
re accedit anima, tunc verè ſumus filij, quia homines parentibus ſimiles ſumus. Idem in regeneratione fit. Semen diuinum eſt fides; fide concipimur, ſed non animamur; nondum filij propriè dici poſſumus, quia non viuimus. *fides enim ſine operibus mortua eſt.* Anima eſt caritas; cùm ea ad fidem accedit, viuere incipimus, & eſſe filij. Et quia caritatem, niſi qui fidem habet, habere non poteſt, *dedit poteſtatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius.* Cum iam credentibus loquebatur Chriſtus, cùm dicebat; *Diligite inimicos veſtros, benefacite his, qui oderunt vos, & orate pro perſequentibus, & calumniantibus vos, vt ſitis filij patris veſtri, qui in cælis eſt*, Matth. 6. 44. Vera, inquam, & accommodata ad refellendam hæreſim de iuſtificatione noſtro- B
rum temporum hæc doctrina eſt. Sed nondum nodus ille ſoluitur, *qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt.* Itaque altera Theophylacti ſolutio mihi magis placet, vt *filios Dei* Ioannes vocet eos, qui filiorum fruuntur hæreditate, qui in cælo quaſi in domo Dei ſunt. Eos enim ſcriptura propriè filios appellat; *Intra nos*, inquit, *gemimus adoptionem filiorum Dei expectantes*, Roman. 8. 23. Itaque perinde eſt, ac ſi dixiſſet; *dedit eis poteſtatem hæredes Dei, & cohæredes Chriſti*, & ſuos fieri. Quos enim D. Paulus ad Roman. 8. 23. filios futuros dixit, eodem cap. ver. 15. dixerat futuros hæredes. Hac ratione nihil in hoc loco manet difficultatis. Nam iis, qui iam verè erant filij Dei, quique *non ex ſanguini-* C
bus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati erant, poteſtatem, id eſt ius dedit, vt hæredes quoq; illius fierent, quod eſt alio ſenſu *filios Dei fieri.* Placuerat mihi aliquando, quod apud quédam poſtea interpretem legi, ἐξουσίαν hoc loco non poteſtatem, ſed dignitatem, honoremque ſignificare, & verbum γενέσθαι non fieri, ſed eſſe. Nam id quoque vtrumque verbum ſignificat: vt eſſet ſenſus iis, qui credidiſſent *in nomine eius*, quique *non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neq; ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt*, hunc honorem, hanc dignitatem tribuiſſe, vt filij Dei non poſtea fierent, ſed etiam eſſent. Diſplicuit poſtea cùm magis conſideraui, cùmque apud hæreticum quendam interpretem legi. Vna hic ſupereſt quæ- D
ſtio, cur Ioannes huius potiùs beneficij, vt filij Dei fierent, quàm multorum aliorum meminit, quæ certè contulit Chriſtus iis, qui in ſe crediderunt. Ratio vna eius rei ex Cyrillo hoc loco, & ex Procopio colligitur, voluiſſe Ioannem ad Iudæorum opinionem alludere, qui ſolos ſe filios Dei eſſe gloriabâtur, quòd beneficium ſignificauerit ab illis Chriſtum reiicientibus ablatum fuiſſe, & ad omnes gentes, quæ eum receperunt, fuiſſe translatum. Altera ex Ambroſio lib. 4. de fide, cap. 4. ex Auguſtino, Cyrillo, & Beda in commentariis in hunc locum, voluiſſe indicare Ioannem Chriſtum dediſſe iis, qui in ſe crediderunt, quod maximè ſibi proprium erat, vt filius eſſet Dei; communicaſſe cum illis hæreditatem ſuam. De qua E
re ſcitè Auguſtinus ſcribit: *Non timuit habere ille cohæredes, quia hæreditas eius non fit anguſta, ſi multi eam poſſederint. Illi ipſi certe illo ipſo poſſidente fiunt hæreditas ipſius; & ille viciſſim fit hæreditas ipſorum.* Adnotant iidem auctores Ambroſius, Auguſtin. & Cyrillus, magnum ex hoc loco aduerſus Arianos argumentum ſumi poſſe ad probandum Chriſtum filium eſſe naturalem Dei, ac proinde verum Deum. Illi enim non dicit datum fuiſſe Ioannes, vt filius Dei eſſet; ſed dictum de illo eſt. *Filius meus es tu, ego hodie genui te*; dictum eſt, *Ex vtero ante luciferum genui te.* Quia ille natura; nos beneficio, & adoptione filij ſumus: nec, niſi ille nobis dediſſet, filij eſſe potera nus. Dat ille, quod habet; accipimus nos, quod natura non habemus: ſoluſque ille dare nobis potuit, vt filij eſſemus Dei; quia ſolus naturalis eſt filius. Habet hic locum, quod Philoſophi docent, quod in quoque genere per ſe, ac natura ſua cuiuſque modi eſt, cæteris dare, vt eiuſdem per participationem quandam modi ſint. Ignem natura ſua maximè calidum, omnia calefacere. Mirum, quàm inepti noui hæretici ſint. Colligit ex hoc loco eorum interpres nullas in iuſtificatione, regenerationeque partes eſſe liberi arbitrij: quandoquidem datum nobis eſſe dicatur, vt efficiamur filij Dei. Et quo argumento Patres illi noſtri aduerſus Arianos ad probandam Chriſti diuinitatem vtebantur; hoc illi aduerſus nos vtuntur ad tollendam arbitrij libertatem. Quanto meliore iudicio, ac meliore fide ex hoc ipſo loco liberum arbitrium collegiſſent, quemadmodū Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. collegerunt. Cum enim dicit alios recepiſſe, alios non recepiſſe, quis vtrorumque non videt libertatem, qua illi noluerunt recipere, illi voluerunt? Et cum dicit, *dedit eis poteſtatem filios Dei fieri*, quis non animaduertit liberam eorum indicari voluntatem, ſi perſeuerare velint, ſi non degenerare?

Semen diuinum eſt fides, anima caritas.

Iac. 2. 20. 26.

Quinam filij Dei hic vocentur.

Tract. 2.

Chriſtū naturalem eſſe filium Dei ſtica aeta ...ur probatur.

Pſal. 2. 7. & Hebr. 1. 5. & 5. 5.

Pſal. 109. 3.

Ariſt. c. 1. 2. Metaphyſ. tex. 4.

Caluini ineptum argumentum contra liberum arbitrium.

13. *Qui non ex ſanguinibus.*] Minimè difficilis coniectura eſt, quamobrem hoc Ioannes addiderit, vt ex comparatione nimirum, extenuationeque humanæ generationis diuinę illius regenerationis, quam nobis Chriſtum contuliſſe dixerat, dignitas appareret, vt Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. exiſtimant. Aut ne quis, quia filium Dei audierat, erraret, putaretq; humano more, carnalique generatione filios Dei homines fieri, vt ait Cyrillus. Vtrumque probabile. Quod nonnulli dixerunt relatiuum οἳ, qui, ad filios referri, tanquam ſit ſenſus, *dedit eis poteſtatem filios Dei fieri*, non qualeſcunq; filios, ſed tales, *qui non ex ſanguinibus, neq; ex voluntate carnis; neq; ex voluntate viri, ſed ex Deo* naſci ſolent, opus non eſt refutare. Non ſolùm, quia ratio ipſa Græcę Grammaticæ refutat, cum τέκνα neutrius, οἳ, maſculini generis ſit, ſed etiam quia ea difficultas, cuius effugiendę cauſa ea interpretatio excogitata eſt, ſuperiore verſu à nobis eſt explicata. Refertur igitur ad eos, de quibus dixerat; *Quotquot autem receperunt eū.* Per ſanguines quid ſignificetur magis dubium. Excuſat D. Auguſt. interpretem, quòd vt Græcum verbum exprimeret, Latinitatis rationem non habuerit. Nec enim Latine plurali numero ſanguines dici, Græcè autem eſſe ἐξ αἱμάτων *ex ſanguinibus.* Cuius ipſius rei cauſa quæri poteſt. Cur potiùs dixerit ἐξ αἱμάτων *ex ſanguinibus*, quàm ἐξ αἵματος ex ſanguine, cum vtroque modo Græcè dicere potuerit. Auguſt. & Beda reſpondent virilem ſimul, atq; muliebrem ſanguinem ſignificari, quibus concipiatur, ac generetur homo. Alij menſtrua notari putant. Non diſputamus nunc, quid eo ſignificetur nomine, ſed cur Ioannes plurali nomine vſus ſit. Hebraiſmum eſſe arbitror Hebræi enim etiam, cum de vno tantùm ſanguine ſermo eſt, αἵματα ſanguines dicunt Exod. 22. 2. 3. & 4. Reg. 9. 7. Non probo quod dixerunt quidam, originale peccatum hac phraſi notari. Nam etſi verum eſt, nos originali peccato naſci, tamen non id opinor agebat Ioannes. Credo ego carnalem tantùm ſignificari generationem, & quod vno dictum erat verbo, *non ex ſanguinibus*, duobus poſtea explicari. *Neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri.* Solet enim ſanguis præſertim adiuncto nomine carnis corruptionem, reſq; carnales, & carnales homines ſignificare, vt, *Caro, & ſanguis non reuelauit tibi*, Matt. 16. 17. & *Caro, & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſſunt*, 1. Cor. 15. 50 & ad Gal. 1. 16. *Continuo non acquieui carni, & ſanguini*; & Epheſ. 6. 12. *Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem, & ſanguinē.* Nihil ergò aliud eſt *non ex ſanguinibus*, quàm non humano more, non

Hebraiſmus.

ex viro, non ex fœmina, ſed ex Deo. Opponit enim ſanguines Deo, *non ex ſanguinibus, ſed ex Deo nati ſunt.* Quod perinde eſt, ac ſi Deo hominem opponeret dicens, qui non ex homine, *ſed ex Deo nati ſunt*, quemadmodum Sulpitius Seuerus videtur intellexiſſe libr. 2. hiſt. ſacræ. Itaq; quæſtio illa, quam Theophyl. commouet, quid de Iſaac, de Samuele, de Ioanne Baptiſta dicendum ſit, *qui nō ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati* videntur; nihil, ſi ita interpretemur, habet loci. Nam etſi miraculo illi nati ſunt, *ex ſanguinibus* tamen, id eſt ex homine nati ſunt. *Solus Chriſtus*, vt ait Tertul. in lib. de carne Chriſti, excipitur. *Quā caro*, inquit, *non ex ſanguine, nec ex carnis, & viri voluntate, quia ex Dei voluntate Verbum caro factum eſt.* Quin Chriſtus ipſe quà homo eſt, quamuis ſine viro, quamuis ſine peccato, quamuis ſine vlla ſui, matriſue corruptione natus, ex ſanguinibus hoc ſenſu, id eſt ex homine natus eſt, propterea enim *filius hominis* paſſim appellatur. Illi autem filij Dei, de quibus hîc Ioannes loquitur, ne iſto quidem modo *ex ſanguinibus* nati ſunt, quia nō corpore, ſed animo renaſcuntur, vbi neq; carne, neq; ſanguine, id eſt neq; viro, neque fœmina opus eſt. Intereſt ſcire, cur Euangeliſta apertè non dixerit, qui non ex homine, ſed *ex Deo nati ſunt*. In promptu coniectura eſt. Opponebat humanam, diuinamque inter ſe generationem, vt appareret quantopere humanæ diuina præſtaret, ideo deſcriptione carnis, & ſanguinis humanam extenuat. Non minùs difficile quod ſequitur.

Neque ex voluntate carnis, neq; ex voluntate viri.] Illud certum Græcum nomen θέλημα voluntas præter linguæ conſuetudinem pro carnali poni concupiſcentia; Hebræorum imitatione qui [Hebrew] voluntatem omnē appetitum vocant. Exempla ſunt multa Iſai. 58. 3. 13. & ad Epheſ. 2. 3. De aliis verbis omnis eſt quæſtio. Recepta vulgo eſt Auguſtini ſententia, quam & Theophyl. ſecutus eſt, nomine carnis hoc loco fœminam intelligi, ſicut illo loco Geneſ. 2. 23. *Hoc nunc os de oſſibus meis, & caro de carne mea.* Fecit probabilem interpretationē, quod ſtatim ſequitur, *neque ex voluntate viri*, quaſi ſenſus ſit, neq; ex voluntate fœminæ, nec viri. Sed mihi duriuſcula videtur interpretatio. Nec enim exemplū ex ſacris literis occurrit, vbi caro pro fœmina ponatur. Nam illud quidem quod ex Geneſi profertur, *Hoc nunc os de oſſibus meis, & caro de carne mea*, nō magis probat fœminam carnem, quàm os appellari. Os autem in ſcripturis fœminam ſignificare, nemo credo doctus dixerit. Sunt qui voluntatem carnis inferiorem, voluntatem viri ſuperiorem appetitum vocari putent; quod ſubtile eſt. Valde mihi placet Euthymij ſententia, vltimum membrum duorum præcedentium explicationem eſſe. Quod enim dixerat, *non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis*, id eſt non ex carne, & ſanguine, explicat dicens, *neque ex voluntate viri*; vir enim nihil aliud, quàm caro, & ſanguis eſt, quæ duo nomina, vt ſupra monuimus, vbi copulantur, mortalem, & fragilem hominis conditionem ſolent declarare. Itaq; per virum hoc loco Euangeliſta etiam fœminā intelligit, quæ & ipſa caro, & ſanguis eſt. Alterum enim parentem pro vtroque poſuit. Sed virum potiùs, quam fœminam, & quia præcipuus auctor eſt humanæ generationis; & quia Deo opponebat & aptior erat inter virum, & Deum, quàm inter fœminam, & Deum oppoſitio. Ex Deo enim non tanquam ex fœmina, & ex matre, ſed tanquam ex viro, & ex patre naſcimur; & quia magis hac ratione vilitas humanæ generationis exaggerabatur. Si enim vir, qui præcipuus humanæ generationis auctor eſt, caro & ſanguis eſt, quid erit fœmina.

Sed ex Deo nati ſunt.] Quid ſit ex Deo naſci ex oppoſitione colligitur, non naſci ex carne, & ſanguine, id eſt non carnaliter, ſed ſpiritualiter, non corpore, ſed animo. Naſci autem animo eſt *renouari ſpiritu mentis*, vt ait D. Paulus Epheſ. 4. 23. & 2. Cor. 4. 16. & ad Coloſ. 3. 10. & vno verbo iuſtificari. Itaque quibus rationibus, & quibus rebus iuſtificamur, iiſdē regeneramur, iiſdē naſcimur Deo. Non fide quidem ſola, vt iſti delirant, quæ nos vt dormientes, aut nullo propriè modò, aut nō niſi mortuos, aut potius nondum viues, nondum formatos, & animatos Dei filios facit, ſed fide ſimul & charitate, quæ Chriſtiani hominis anima eſt. Quod etſi plerunque baptiſmo fit, vt Ioan. 3. 5. cum Nicodemo diſſeruit Chriſtus, ideoque baptiſmus *lauacrum regenerationis* nominatur ad Tit. 3. 5. tamen & ante baptiſmū, aqua per baptiſmum, quem vocant, voti & poſt baptiſmum per pœnitentiam fieri ſolet. — *Naſci animo quid ſit.* — *Iac. 1. 17. 1. Pet. 1. 23.*

14. *Et verbum caro factum eſt.*] Statim ſubit attenti lectoris animum dubitatio, quorſum hoc demum nūc Ioannes dicat, loco, vt videtur, minime opportuno. Iam enim diu de verbo egerat tanquam de facto carne, iam in mundum veniſſe dixerat, iam iis qui ſe receperant potestatem dediſſe, vt filij Dei fierent. Chryſoſt. hom. 10. & Theophylact. [illegible] ſententiæ reddi putant. Dixiſſe Ioannem iis, qui ipſum recepiſſent, poteſtatem, vt filij Dei fierent; reddere nunc cauſam, quia *verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis.* Nam ſi ille filius hominis factus non eſſet, nos filij Dei non potuiſſemus fieri. Auguſtinus verò, & Euthym. ad tollendam lectori admirationem admiratione quadam maiore dictum hoc eſſe. Dixerat enim homines, qui Chriſtum recepiſſent, filios Dei factos fuiſſe, quod admirabile, & pene incredibile lectori videri poterat, [illegible] videatur admirabilius, Deum filium hominis factum eſſe, vt illud iam lector, quod ante mirabatur, mirari deſinat. Perſto in ea, quam ver. 4. expoſuimus opinione, hæc verba principio capitis reſpondere; reliqua, quæ à verſu 4. vſque ad hunc locum dicta ſunt, per anticipationem, & velut per parentheſim quandam vnius verbi *vita* occaſione dicta eſſe. Cum enim dixiſſet in verbo illo, quod ante omne principium apud Deum erat, à Deo conſtitutam fuiſſe hominum vitam, voluit rationem explicare, quomodo verbum *vita* hominum eſſet, quidq; illis contuliſſet, quod ad hunc vſque locum fecit. Tollamus ergo cogitatione animi quæ per eam occaſionem interpoſita ſunt, fingamuſq. Euangeliſtam hoc modo dixiſſe, *In principio erat verbum, & verbū erat apud Deum, & Deus erat verbum. hoc erat in principio apud Deū. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt. In ipſo vita erat, & verbum caro factum eſt*, videbimus optime orationem cohærere. Senſum quæramus, quid Ioannes dixiſſet, verbum homo factum eſt. Facileſſet, [illegible], & in varios errores incipientem fecit nomen carnis. Hinc enim anſam aliqui arripuerunt exiſtimandi Filium Dei non animam, ſed ſolam humanam ſumpſiſſe carnem, cui verbum loco animæ fuerit. Hic vnus Arianorum error fuit, vt ſcribit Athanaſ. in dialogo de Trinit. contra Arianos, & Gregor. Nazianzen. in epiſtola ad Cledonium, & Aug. in lib. de hæres. ad Quoduult Deum. c. 49. & in lib. contra ſermonem Arian. 5. & in dialogo contra Felicianum Arian. 3. & Cyril. lib. 1. Theſaur. cap. 5. & Philaſtrius in Arianorum ſectis, ex quo apparet non omnes quidem Arianos, ſed quoſdam tantùm eorum in hoc errore fuiſſe. Multas enim fuiſſe Arianorum ſectas, ſicut nunc ſunt Sacramentariorum, & Lutheranorum alibi docuimus. Notior error Apolinaris nomine, quia hunc ille in primis defendebat. v. Socrates in Eccleſ. hiſtoria, lib. 2. c. 36. & D. Auguſt. libr. 83. qq. q. 80. & Greg. Naz. eo loco, quem modò citauimus — *Apolinaris error.*

nimus, & Epiphanius hæreſ. 77. & Paulinus in epiſtola, quæ apud eundem extat Epiphanium, & Theodoritus in Eraniſte auctores ſunt. Alij vt dicerent verbum ita factum carnem, vt in carnem conuerſum fuerit, vnde Tropitæ, id eſt conuerſores appellari, vt tradit Philaſtrius, quos Socrates Apollinariſtarum etiam genus facit. Alij vt ex verbo, & carne vnam quandam tertiam naturam factam dicerent, qui propriè Eutychis error fuit, in Chalcedonenſi Concilio profligatus. Nec magnæ eſt operæ iſtos omnes errores ex ſacris litteris refutare, quæ infinitis penè locis Chriſtum verum Deum, ac verum hominem eſſe docent, ac proinde verum corpus, veram animam habuiſſe. Quod faciliùs eſt, quàm, vt teſtimonijs probare debeamus, quæ nuſquam lectori non occurrent. Nec ignorat quiſquam tam frequentem in ſcripturis ſanctis Hebræorum phraſim, qui per ſynecdochen בשר carnem totum hominem appellant, præſertim cum humiliter, ac modicè de illo loqui volunt. Nota exempla: *Spiritus vniuerſæ carnis hominis. Videbit omnis caro ſalutare Dei. Dominus mihi adiutor; non timebo quid faciat mihi caro. Ad te omnis caro veniet. Qui dat eſcam omni carni. Et benedicat omnis caro nomini ſancto eius. Ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro.* Sicut aliquando è contrario נפש animam vocat ex altera parte. *Omnes animæ domus Iacob, quæ ingreſſæ ſunt in Ægyptum fuerunt ſeptuaginta. Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit. In quâ pauci, id eſt octo animæ ſaluæ factæ ſunt.* Itaque idem eſt, *verbum caro factum eſt*, ac ſi dixiſſet verbum homo factum eſt. Nec temere quæri ſolet, quamobrem Ioannes potiùs dixerit *verbum caro*, quam verbum homo *factum eſt*; quia credendum non eſt eum ſine cauſa feciſſe. Multæ cauſæ à multis auctoribus afferuntur. Alij dicunt ad futuras hæreſes animo proſpexiſſe, ne quis putaret non veram, ſed ſimulatam Chriſtum carnem habuiſſe, quod non multo poſt Marcioniſtæ, Valentiniani, & Manichæi docuerunt. Hoc enim loco eos, qui contra ipſos ſcripſerunt, refutarunt. Irenæus lib. 3. cap. 11. & 18. Tertullianus in lib. de carne Chriſti, Chryſoſtomus homil. in hunc locum, qui hanc rationem reddidit. Alij, vt ſingularem Dei erga homines beneuolentiam declararet, qui propter ipſos caro, id eſt res omnium ferè viliſſima factus fuerit, vt Theophylactus ait. Alij, vt Cyrillus, vt ſignificaret humanam carnem, quæ per peccatum mortalis facta fuerat, per coniunctionem verbi, id eſt naturalis, & immortalis vitæ, immortalitatem eſſe conſecutam. Veram ego rationem eſſe arbitror, quòd hominem verbo opponere voluerit, id eſt infimum ſummo. Propterea filium Dei, qui homo factus eſt, non filium, ſed verbum appellauit, quod ſummam declarat potentiam. Tribuitur enim potentia verbo Dei, quia omnia, quæ vult, verbo facit. *Omnipotens*, inquit, *ſermo tuus exiliens de cœlo à regalibus ſedibus, durus debellator in medium exterminij terram proſiliuit* Sap. 18. 15. *Et portans omnia verbo virtutis ſuæ*. Hebr. 1. 3. Ideo hominem è contrario non hominem, ſed carnem vocauit, quòd verbum ſummam abiectionem, ſummam ſignificat infirmitatem, vt appareat quantus Deus quantillus ſit factus homo. Quærunt etiam nonnulli, quando nomine carnis vti Ioanni placuit, quare non potiùs dixerit, verbum carnem aſſumpſit, quam *verbum caro factum eſt*. Meliùs mihi videntur quæſtionem ſuſcitare, quam ſoluere. Quod enim dicunt voluiſſe futurum Neſtorij errorem refutare, qui duas in Chriſto perſonas poſuit, nulla ſatis meo iudicio probabili coniectura docent. Hanc igitur ego cauſam fuiſſe eius rei arbitror, quòd his verbis Ioannes multò meliùs quod volebat expreſſerit, quàm ſi dixiſſet, & verbum carnem aſſumpſit. Id enim agebat, vt doceret, quò ſe verbum Dei illud ſempiternum, Deoque æquale noſtra cauſa demiſiſſet, quod multò meliùs explicauit dicens, *& verbum caro factum eſt*, quàm ſi dixiſſet, & verbum carnem aſſumpſit. Quæ verba magis declaraſſent, ad quam dignitatem euecta fuiſſet caro, quam ad quam vilitatem abiectum fuiſſet verbum. Non alienum huius loci eſt, vt quando hic de Chriſti incarnatione agitur, propter minùs doctos lectores ſummam myſterij breuiter exponamus. Deus, id eſt Filius, non Pater, non Spiritus ſanctus, factus eſt homo, ita prorſus, vt verus manſerit Deus, & verus poſt incarnationem fuerit homo, verum corpus, veram animam habens, naturaſque veras duas diuinam, & humanam; ac proinde duas voluntates, alteram diuinam, alteram humanam; perſonam tantùm vnam, eamque diuinam, ideo non duos filios Dei, ſed vnum tantùm eſſe, quemadmodum contra Neſtorium in Concilio Epheſino, & contra Eutychem in Chalcedonenſi probatum, ac definitum eſt. Propter vnitatem autem perſonæ fit illa, quam *κοινωνίαν ἰδιωμάτων* Græci, communicationem idiomatum Latini Theologi vocant: vt Deus natus ex muliere, paſſus, crucifixus, mortuus dicitur. 1. Cor. 2. 2. Apoc. 1. 18. & 2. 8. Act. 20. 28. & homo verè diceret, *antequam Abraham fieret ego ſum*, Ioann. 8. 58. Quibus ex locis ex idiomatum communicatione rectè probamus vnam in Chriſto perſonam, duas eſſe naturas, quia ſi duæ perſonæ eſſent, nunquam idiomata communicarentur. Sic enim natura comparatum eſt, vt nunquam, quod proprium vnius naturæ eſt, alteri tribuatur, niſi cõmunem vtraq; perſonam habeat. Sicut non dicimus in accidentibus dulce album eſſe, niſi cum vtraque natura dulcis, & albi idem omnino ſubiectum habet, vt accidit in lacte. Calumniari quibus iſta ſophiſmata videntur, & Conciliorum decreta deliramenta ſunt, tentent alia ratione ex ſcripturis probare, quod nobiſcum de hoc myſterio credere ſe dicunt: quod cùm facere non potuerint & traditiones noſtras, & ſubtiliorem Theologiam iſta è latebris eruentem irridere deſinant. Non malè hoc loco Euthymius philoſophatur, tribus modis vnum fieri aliud, aut ita vt in illud tranſmutetur, quemadmodum cibus fit ſanguis, lac caſeus; aut ita vt aliquod tantum illi accidens accedat, vt æs fit ſtatua; aut ita vt accedat illi aliqua ſubſtantia, ſed in illam non tranſmutetur ſicut miles accedẽtibus armis fit armatus; verbum igitur non duobus illis prioribus modis, ſed hoc tantùm tertio factum fuiſſe carnem, dum naturam noſtram quaſi arma induit, vt cum Diabolo pugnaret. Scita quoque eſt verbi Dei incarnati cum verbo noſtro voce expreſſo comparatio, qua vtitur Aug. lib. 5. de Trinit. c. 11. *Verbum*, inquit, *quod foris ſonat, ſignum eſt verbi, quod intus latet, cui magis verbi competit nomen. Nam illud, quod profertur carnis ore vox verbi eſt: verbumq. & ipſum dicitur propter illud, à quo, vt foris appareret aſſumptum eſt. Ita enim verbum noſtrum vox quodammodo corporis fit, aſſumendo eam in qua manifeſtetur ſenſibus hominum; ſicut verbum Dei caro factum eſt, aſſumendo eam, in qua & ipſum manifeſtaretur ſenſibus hominum.* In eo etiã, quod Auguſt. non indicat, exemplum eſt ſimile, quòd ſicut in verbo noſtro duæ naturæ ſunt, corporalis altera id eſt ſonus, altera ſpiritualis id eſt ſignificatio, ſuppoſitum autem ſiue ſubiectum vnum; ſic in incarnato verbo Dei duæ naturæ diuina, & humana ſunt, perſona verò vna. Longiorem huius loci explanationem ſiquis requirat, Theodoritum legat in Dialogo Impatibili, vbi omnium veterum auctorum de his verbis ſententias inueniet.

Et habitauit in nobis.] Putant Chryſoſto. hom. 10. & Cyrill. cap. 16. & Theophyl. & Euthym. ideo hoc Ioannem addidiſſe, ne quis exiſtimaret verbum in car-

Eutychis error.

Iob 12. 10. Iſa. 40. 5. & Luc. 3. 6. Pſal. 117. 6. & Hebr. 13. 6. Pſ. 64. 3. Pſ. 144. 21. ad Roman. 3. 20. Geneſ. 46. 27. ad Roman. 13. 1. 1. Petr. 3. 20.

Cur dixerit verbum caro factum eſt.

Potentia Verbo Dei tribuitur.

Sũma myſterij incarnationis Chriſti.

Verbi incarnati cũ verbo noſtro voce expreſſo collatio.

nem fuiſſe conuerſum; ſed duas indicaret in Chriſto, integras diuinam, atque humanam manſiſſe naturas: ſicut ante dicens, *verbum caro factum eſt*, vnam tantum ſignificauerat eſſe perſonam. Probabile, ſed potiùs credo gradū ad id, quod dicturus erat, facere voluiſſe. Dixit enim habitaſſe in nobis, quia volebat dicere ſe vidiſſe teſtemq; eius rei oculatum eſſe. Athanaſ. orat. 3. contra Arian. eam reddi putat, cur *verbum caro factum ſit*: propterea enim carnem factum fuiſſe, vt in nobis poſſet habitare. De ſenſu nonnulla etiam eſt quæſtio. Dixit Græcè καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, quod ad verbum vertens & in tabernaculo in nobis habitauit. Quod quidam ſic acceperunt, quaſi humana natura, quæ, quia nobis omnibus communis eſt, noſtra dicitur, eius tabernaculum in quo habitauerit, eſſe ſignificetur, quemadmodum Theodor. in Impaſſibili, Hilar. lib. 11. de Trinit. Cyrillus, Chryſoſt. Theophyl. interpretatur. Sicenim D. Paulum dicere in ipſo omnem plenitudinem diuinitatis corporaliter inhabitare ad Coloſ. 2. 9. ſic corpus noſtrum vocare tabernaculum 2. Cor. 5. 4. & Petrum 2. epiſtola c. 1. 13. 14. Alij ſimpliciter exponunt, *In nobis*, id eſt inter nos habitaſſe, ſicut dixit Baruch. c. 3. 38. *Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt*, vt Auguſt. tract. 2. Nec tantam hoc loco vim verbū σκηνοῦν habere mihi videtur, quantam illi, nec tam nullam, quàm iſti auctores exiſtimant. Nec enim crediderim ſine cauſa Ioannem eo vſum verbo, cum facilius, & magis vſitatè dicere potuiſſet καὶ ᾤκησεν ἐν ἡμῖν, ſi tantùm dicere voluiſſet, inter homines habitaſſe. Credo ergo, quod ante me nonnullum obſeruaſſe video, voluiſſe Ioannem verbo à tabernaculo deducto ſignificare verbum Dei non tanquam indigenam in patria ſua; ſed tanquam hoſpitem, & peregrinum in aliena apud nos ad tempus tantùm habitaſſe. Solent enim, qui in patria ſua ſunt, in domibus; qui autem peregrinantur, in tabernaculis habitare, quemadmodum Filij Iſraël quamdiu ſunt per deſertum peregrinati. Nam & corpus noſtrum propterea in ſcripturis aliquando, vt modò diximus, tabernaculum appellatur, vt ſignificetur, quia *non habemus hic ciuitatem permanentem, ſed futurā inquirimus*, vt D. Paul. loquitur ad Hebr. 13. 14.

Corpus noſtrum tabernaculum.

Et vidimus gloriam eius gloriam quaſi vnigeniti a Patre.] ἐθεασάμεθα ſpectauimus, contemplati ſumus, quaſi in aperto, quaſi in theatro palam *vidimus gloriam eius*, quemadmodum pluribus explicauit verbis 1. epiſtola cap. & v. 1. *Quod fuit ab initio, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ annuntiamus vobis. Gloriam eius* vocat ſigna diuinitatis, quę multis in eo rebus apparebant. Quaſi dicat nō ita verbum factum fuiſſe carnem, vt eius penitus maieſtas obſcuraretur, multis ſe indicijs adeo oſtendiſſe, vt oculis ipſis videri poſſet. Vero ſimile eſt, quod quidam exiſtimant, ad Chriſti transfigurationem alludere, cuius teſtis Ioannes fuerit, & vbi ſuam illi potiſſimùm gloriam intuendam aperuerat. Nam & Petrus, qui alter eius ſpectator, ac teſtis fuerat, eodem alluſit, vt ſuū, quemadmodum Ioannes, teſtimonium commendaret. 2. epiſtola c. 1. 17. 18. *Accipiens enim a Deo Patre honorem, & gloriam voce delapſa ad eum huiuſcemodi a magnifica gloria, Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite. Et hanc vocem nos audiuimus de cœlo allatam, cum eſſemus cum ipſo in monte ſancto.* Satius quidem fuerit generaliter ad miracula, ad prædictiones, ad cognitionem cogitationum, ad doctrinam, atque res omnes extendere, quibus ſuam quoquo modo diuinitatem declarauit, quemadmodum Chryſoſtomus, & Euthymius exiſtimant. Quorſum verò hoc Ioannes adiunxerit, multi quærunt. Chryſoſt. Auguſtin. Beda. Theophylactus putāt finem his verbis declarari, quamobrem *Verbum caro factum* eſſet, ſcilicet, vt eius gloriam perſpicere poſſemus, adumbratam quodammodo humanitate, quam ipſam per ſe intueri non poteramus. *Gloriam eius*, inquit Auguſtinus tract. 2. *nemo poſſet videre, niſi carnis humilitate ſanaretur. Vnde non poteramus videre? Intendat ergo caritas veſtra, & videte, quod dico. Irruerat homini quaſi puluis in oculos, irruerat terra, ſauciauerat oculum, videre non poterat lucem. Oculus iſte ſauciatus inungitur; terra ſauciatus erat, & terra illuc mittitur, vt ſanetur. Omnia enim collyria, & medicamenta nihil ſunt niſi de terra. De puluere cæcatus es, de puluere ſanaris. Ergo caro te cæcauerat, caro te ſanat. Carnalis enim anima facta erat, conſentiendo affectibus carnalibus, inde fuerat oculus mentis cæcatus. Verbum caro factum eſt. Medicus iſte tibi fecit collyrium. Et quoniam ſic venit vt de carne vitia carnis extingueret, & de morte occideret mortem, ideo factum eſt in te, vt quoniam Verbum caro factum eſt, tu poſſis dicere; Et vidimus gloriam eius.* Libenter Auguſtini quamuis multa verba recitaui, quia ſi non propriam interpretationem, vtilem certè habent elegantemque ſententiam. Cæterum quod ad quæſtionem attinet, probabilius eſſe exiſtimo quod principio indicauimus, voluiſſe Ioannem teſtimonij ſui fidem commendare, qui incarnati verbi maieſtatem oculis perſpexiſſet. Hacenus de cauſa ſimili ſententia 1. epiſt. c. 1. 1. vſum fuiſſe videmus.

Gloriam quaſi vnigeniti à Patre.] Repetitio eſt ad explicandam gloriæ magnitudinem adhibita, quaſi dicat, Vidimus, inquam, gloriam eius, quaſi gloriam vnigeniti. Primum, tenendum hoc loco eſt, quod Auguſtinus in Pſal. 125. & Ambroſius epiſt. 47. & ſerm. 18. in Pſal. 118. & Chryſoſtomus hoc loco, & Gregor. lib. 18. Moral. cap. 4. Theophylactus, & Euthymius in commentarijs monuerunt particulas iſtas, *quaſi, tanquam, ſicut*, quibus vna fere Græca reſpondet ὡς, aut ὡσεὶ, non ſemper ſimilitudinem, ſed aliquando veritatem ſignificare: eius rei infinita in ſcripturis exempla ſunt, quæ facilè quiſq; reperiet. Et vulgo, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus aiunt, ita de Rege ſolemus loqui; Incedit quaſi Rex, id eſt vt Regem decet, ita vt ex ipſo inceſſu facilè appareat ipſum eſſe Regem. Et cum de aliquo dicimus; Fecit ſicut vir bonus, non ſignificamus, inquit Auguſtinus, eum virum bonum non eſſe, ſed ita feciſſe, vt appareat virum eſſe bonum. Sic ergo accipitur hoc loco, vt vera ſolius vnigeniti gloria ſignificetur; ſenſuſque ſit, *vidimus gloriam eius* ita eius, ac tantam, vt non niſi vnigeniti filij Dei eſſe poſſet, vt facile ex ea intelligi poſſet eum eſſe vnigenitum. Quæ interpretatio multo profectò melior, & magis Catholica eſt, quam illa ſubtilium quorumdam interpretum, qui ſimilitudinem tantùm ſignificari putant, quaſi ſenſus ſit; Non vidimus quidem gloriam ipſam veram vnigeniti, quæ in hac vita videri non poteſt, ſed quaſi gloriam vnigeniti id eſt ſimilitudinem quandam eius, qualis illa fuit, quam in transfiguratione nobis oſtendit. Liceat etiam nobis aduerſus argutos argutos eſſe. Rectè, ſi dixiſſet; Vidimus gloriam eius, quaſi gloriam vnigeniti. At non dicit, quaſi gloriam vnigeniti, ſed, *gloriam quaſi vnigeniti*. Meliùs in ea quæſtione ponetur opera, cur Ioannes hoc ipſum dixerit. Reſpondent Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, idemque Cyrillus indicat, voluiſſe hoc verbo docere, quid inter eius, & ſanctorum hominum gloriam intereſſet. Nam & gloriam Moyſis fuiſſe viſam, cum ex colloquio cum Deo eius facies cornuta facta eſt, ita vt eius aſpectum homines ſuſtinere non poſſent, Exod. 34. 29. 30. & 2. Corinth. 3. 7. & Eliæ, cum curru igneo euectus in cœlum eſt, 4. Reg. 2. 11. Sed eorum gloriam non quaſi vnigeniti apparuiſſe, participatam enim fuiſſe, vt

Matth. 17. 1. Matth. 9. 2. Luc. 9. 28.

Matth. 17. 5.

Quorſum hoc Ioannes adiunxerit.

Particula quaſi, tanquam, ſicut *veritatem aliquando ſignificant.*

Cur Ioannes dixerit gloriam quaſi vnigeniti.

Cyrillus

Cyrillus ait; Verbi autem gloriam vnigeniti, id eſt, A naturalem. Rem quidem hi auctores rectè tetigerunt, ſed non penitus explicarunt. Cur enim non dicebat gloriam quaſi filij, quo verbo non minus, quod illi dicunt, declaraſſet, eius gloriam non participatam, ſed naturalem fuiſſe, ſed dixit; *gloriam quaſi vnigeniti?* Vnus mihi videtur Baſilius hunc penitus locum enucleaſſe in homil. de fide, propterea nomine vnigeniti vſum fuiſſe Ioannem, vt indicaret tantam eius, quantam Patris fuiſſe gloriam. Cùm enim aliquis pater multos habet filios non omnem ſuam gloriam, non omnem ſubſtantiam, omneſque facultates vni dare; ſed inter omnes diuidere: cùm autem vnum tantum habet, quod eſt vnigenitum eſſe, quidquid omnino habet illi tradere, nihil ſibi reſeruare, æqualem ſibi eum facere omnibus in rebus. Hoc eſt; *Omnia* B *quæcunque habet Pater, mea ſunt,* Ioann. 16. 15. Loquitur autem Ioannes, vt opinor, de Verbo, etiam quatenus homo erat; nam etiam vt homo vnigenitus erat Dei, & omnem eius gerebat gloriam. Quid enim non erat, qui Deus erat? quid non habebat, qui inhabitantem in ſe, & in eandem perſonam coniunctam habebat diuinitatem? At quid eſt quod addit, *à Patre?* Cum duobus præcedentibus nominibus hic ablatiuus iungi poteſt, vel cum gloria, vel cum vnigenito: cum gloria quidem, vt ſit ſenſus; *vidimus gloriam eius quaſi vnigeniti à Patre* datam: quemadmodum Cyrillus, & Theophylactus iungere videntur; eſtque & vera, & congrua loco ſententia. Nam eodem modo loquitur Petrus 2. epiſt. cap. 1. 17. *Accipiens enim à* C *Deo Patre honorem, & gloriam voce delapſa ad eum huiuſcemodi; Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* Hoc tantùm habet incommodi, quòd duriuſcula traiectio ſit, & minùs plena ſententia. Oportebit enim, vt ad ſolam Chriſti transfigurationem referatur, quam ſupra diximus patere longiùs. Itaque magis placet, vt cum nomine vnigeniti, quod proximè adhæret, copuletur, ſenſuſque ſit; *Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre,* id eſt, ſ natus, aut eius, qui vnus à Patre genitus ſit, vt Origenes tractat. 2. in Matth. Beda, & Euthymius intelligunt. Neque neceſſarium eſſe arbitror, quod pleríque putant, vt aliquid ſubintelligatur, quod congruam efficiat orationem, aut participium ὤν, vt quidam volunt, *quaſi* D *vnigeniti,* qui à Patre ſit, vt infra cap. 7. 29. *Ego ſcio eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit:* aut ἐξελθόντος, *quaſi vnigeniti,* qui à Patre exierit, vt cap. 16. 27. 28. *Ipſe enim Pater amat vos, quia vos me amaſtis, & credidiſtis, quia ego à Deo exiui, exiui à Patre, & veni in mundum,* & cap. 17. 8. *Et cognouerunt vere, quia à te exiui, & crediderunt, quia tu me miſiſti.* Hoc, inquam, aut aliquid aliud ſubintelligere neceſſarium eſſe non arbitror. Nam etſi non participium ſed nomen eſt, vt quidam argumentantur, tamen vim participij paſſiui habet, quemadmodum ſi Latinè vnigenam dicas. Nec enim minus dicere licebit vnigena à Patre eſt, quamuis vnigena non participium, ſed nomen ſit; quàm ille eſt ab illo alienus, id eſt, alienatus. Et eſt meo quidem iudicio E aptior, efficaciorque ſententia. Atque ita D. Auguſtinus videtur interpretari in libro contra epiſtolam Manich. cap. 37.

Plenum gratiæ, & veritatis.] Similis hîc quæſtio eſt, quomodo verba iungenda. Sed alia priùs expedienda eſt, quomodo Græcè legendum. Nam omnes ferè nunc codices in nominatiuo legunt πλήρης *plenus.* Quam lectionem quidam ſic exponunt, vt nominatiuus *plenus* ad ſequentia, id eſt ad Ioannem referatur, ſenſuſque ſit, plenus gratiæ, & veritatis Ioannes teſtimonium perhibet de ipſo. Quod miror equidem illis in mentem venire potuiſſe. Quàm multa verò philoſophantur, vt Ioannem probent rectè plenum gratiæ, & veritatis dici poſſe? Non diſſimulo odio mihi eſſe iſtam in tractandis diuinis literis tam argutam, tam curioſam, tam audacem ſubtilitatem; vellemque eundem animum induere lectorem meum. Nihil enim periculoſius, quàm indulgere intemperanter ingenio. Nonne ſatis erat Catholicis hominibus noſtrum interpretem vertiſſe aliter? omnes veteres auctores aliter exponere? Conſideraſſent, quod ſtatim ver. 16. ſequebatur; *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus.* Illum enim haud dubiè plenum gratiæ, & veritatis appellauerat, de cuius plenitudine dicit nos omnes accepiſſe. Non dicit de Ioannis, ſed de Chriſti nos accepiſſe plenitudine, de qua ipſe etiam ſe Ioannes accepiſſe confitetur. Conſideraſſent, quod dicitur ver. 17. *Lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.* Illum enimuero plenum gratiæ, & veritatis dixerat, per quem gratiam, & veritatem factam fuiſſe dicit. Quinam ille fuit? Chriſtus, an Ioannes? Obſeruaſſent, quod quilibet vel mediocriter doctus obſeruare potuit, nónullos quidem homines ſanctos, Beatam Virginem, Ioannem Baptiſtam, Stephanum gratia plenos appellari; plenum verò veritatis hominem purum neminem. Magis enim propria Chriſto veritas, quam gratia eſt. Nam gratiam quidem cum hominibus ſæpe communicat; veritatem, id eſt legis, ac promiſſionum impletionem nunquam. Solus ipſe legis, ac promiſſionum finis eſt. Reliquum igitur eſt, ſi ita legamus, vt nominatiuus πλήρης *plenum*, referatur ad λόγον *verbum*, hoc ſenſu; *Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis, plenum gratiæ, & veritatis,* & reliqua quæ medio ſpatio interiecta ſunt verba, parentheſi legantur. Quo ſenſu & noſtrum vertiſſe interpretem manifeſtum eſt, quia enim neutro genere *verbum* dixerat, neutro etiam genere in nominandi caſu dixit, *plenum gratia,* & Origen. tracta. 2. in Matthæum, & quiſquis auctor fuit hom. 2. ad diuerſos, & Gregorius Nyſſenus hom. 13. in Cantic. Auguſtinus lib. 13. de Trinitate capite [illegible] Beda, & Euthymius interpretantur. Alij malunt paucos quoſdam ſecuti codices in quarto caſu legere πλήρη plenum, quorum alij ad verbum, alij ad gloriam referunt, vtrique ad verbum ἐθεασάμεθα *vidimus*, repetentes verbum vidimus, ſcilicet verbum plenum gratiæ, & veritatis, vt illi, aut vidimus gloriam eius plenam gratiæ, & veritatis, vt Cyrillus, & Theophylactus, quemadmodum nonnulli exiſtimant, interpretantur. Prima illa interpretatio Origenis, & Gregor. Nyſſeni vera eſt; nec meliorem arbitror eſſe quærendam. Reliquum eſt exponamus, quid ſit eſſe *plenum gratiæ, & veritatis.* Id auctor ille homil. 2. ad diuerſos multis diſſerit verbis. Non dubito, quin gratiam Ioannes intelligat, de qua verſu 17. dicit; *De plenitudine eius nos omnes accepimus, gratiam pro gratia.* Illa ergo omni gratia, quam omnes vnquam homines acceperunt, ille plenus erat. Acceperunt gratiam redemptionis, gratiam quam vocant gratum facientem, varia Spiritus ſancti dona, quæ gratiæ gratis datæ appellantur. Omnes & aliæ, quas nemini fortaſſe dedit, in eo fuerunt, & fuerunt cumulatè, redundanter, affluenter, tanquam in fonte, tanquam in capite, vnde in riuulos, vnde in membra deriuantur. Hinc intelligitur, quid diſcriminis inter illum, & Beatam Virginem eius matrem, Ioannem Baptiſtam, & Stephanum fuerit, quos etiam ſcriptura teſtatur plenos fuiſſe gratiæ, vel Spiritus ſancti. Lucæ 1. 15. 28. & Acto. 6. 8. Primum quod maior, id eſt infinita in Chriſto fuerit gratia; in aliis finita. Illi enim *non ad menſuram dedit Deus ſpiritum,* Ioann. 3. 34. nobis autem *ſecundum menſuram donationis Chriſti.* Ephеſ. 4. 7. Deinde quòd in Chriſto per ſe,

Cur à Patre addiderit.

Veritas Chriſto magis propria quam gratia.

Quid diſcriminis fuerit inter Chriſtum, & ſanctos gratia plenos.

per ſe, & veluti natiua, in aliis participatione tantum plena fuerit gratia. Plenum luminis eſſe dicimus quod clariſſimum eſt; ſed aliter Solem, aliter quod à Sole multo colluſtratur lumine, plenum luminis appellamus. Plenum aqua mare, plena ex mari flumina; vide quantum interſit. Hæc nos ruditer, dum ſcripturam doctis, indoctiſque communiter interpretamur. Tractantur in ſcholis à Theologis ſubtilius, vnde huc afferre doctus, vbi diſcere indoctus lector debet. Veritatem quidam ad duas Chriſti naturas referunt, quòd nihil falſum, nihil ſimulatum, nihil fictum haberet, ſed verè eſſet, quod appareret, verus Deus, verus homo, vt Beda interpretatur. Alij ad doctrinam, vt Euthymius, quòd vera docuerit. Verus ſenſus eſt, quem explicat Origenes, aut qui alius eſt auctor homil. 2. ad diuer. & Theophylactus hoc loco, vt veritatem Ioannes opponat figuris, & promiſſionibus veteris legis, quas omnes Chriſtus impleuit. Itaque impletio ipſa, aut id quo implebantur veteres promiſſiones, atque figuræ veritas appellatur. Vt colligitur ex ver. 17. *Lex*, inquit, *per Moyſem data eſt, gratia autem, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*, manifeſtè enim legi veritatem, id eſt impletionem opponit. Hoc eſt quod ait D. Paulus ad Roman. 15. 8. *Dico enim Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circumciſionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promiſſiones patrum.* Hoc eſt quod iterum ait 2. Corinth. 1. 18. 19. 20. *Fidelis autem Deus, quia ſermo noſter, qui fuit apud vos, non eſt in illo, Eſt, & Non, Dei enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis prædicatus eſt per me, & Syluanum, & Timotheum, non fuit, Eſt, & Non, ſed Eſt in illo fuit. Quotquot enim promiſſiones Dei ſunt, in illo Eſt, ideo per ipſum; Amen Deo.* Intelligitur, opinor, ex his locis, quid ſit plenum veritatis. Venit filius Dei in hunc mundum quaſi pecunia onuſtus: Galli dicerent, *ayant de quoy payer*; vt quidquid pro peccatis noſtris, quidquid pro figuris, & promiſſionibus veteris teſtamenti debebatur, exſolueret, hoc eſt veniſſe *plenum veritatis*; *Ecce*; inquit, *Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur, ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo*, Iſaiæ 40. 10. & alibi.

15. *Ioannes teſtimonium perhibet de ipſo, & clamat dicens.*] Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε; Teſtatur de illo, & clamauit, id eſt Ioannes huius rei teſtimonium præbet, qui clara voce interrogatus, reſpondit illum eſſe Chriſtum, de cuius plenitudine omnes eſſent accepturi. Vero ſimile eſt noſtrum interpretem vtrumque verbum præſenti tempore legiſſe μαρτυρεῖ, & κράζει, *teſtimonium perhibet*, & *clamat*, eſtque oratio magis emphatica. Quorſum hoc Ioannis teſtimonium nunc proferat Euangeliſta prima hoc loco quæſtio eſt. Sunt qui putent hæc verba illis verſu 7. reſpondere, *Hic venit in teſtimonium, vt teſtimonium perhiberet de lumine*, quare explicare nunc velle, quodnam illud fuerit de quo dixerat teſtimonium. Sic apud D. Thomam Albinus. Sed hiatus ipſe tantum ſpatij tenens ſatis indicat non bene tam diſſita inter ſe verba cohærere. Præterquam quòd, vt eo diximus loco, quod illic dixit, *Hic venit in teſtimonium*, non ideo dixit, vt de Ioannis ageret teſtimonio, ſed vt diſcrimen inter Chriſtum, & Ioannem oſtenderet: Hoc autem loco ſatis apparet ſuſcepto conſilio de Ioannis teſtimonio diſputare. Alia igitur hoc facit cauſa, quam Chryſoſtomus & Euthymius indicarunt. Voluit, quod ipſemet dixerat Euangeliſta, verbum carnem factum fuiſſe, & inter nos gratiæ, ac veritatis plenum habitaſſe, Ioannis Baptiſtæ teſtimonio confirmare, teſtis apud Iudæos omni; vt vocant, exceptione maioris, Iudæi, ſacerdotis filij, prophetæ tam denique ſancti, vt Chriſtus ipſe crederetur, & contra ſeipſum pro Chriſto teſtificantis. Vnicuique enim, nedum viro bono contra ſe teſtanti credendum eſt. Et Ioannes cum Chriſtus eſſe putaretur, & an is eſſet, ſuſliet interrogatus, *confeſſus*, inquit, *eſt & non negauit, confeſſus eſt, quia non ſum ego Chriſtus*, infra ver. 20. Huc opinor pertinet, quod clamandi verbo vſus eſt, partim vt ſignificet Ioannem non obſcurè, non ambiguè, non timidè; ſed palam, apertè, publicè, & quàm clariſſima potuit voce teſtatum eſſe non ſe, ſed Chriſtum verum eſſe Meſſiam, partim vt ad Iſaiæ teſtimonium alluderet cap. 40. 1. 3. *vox clamantis in deſerto*. Vt verbo ipſo doceret Ioannem fuiſſe eum, quem Iſaias vaticinatus eſſet ante Deum venturum fuiſſe. Quare credendum illi eſſe vel propter Iſaiæ teſtimonium, quando alia non eſſet cauſa. At enim quomodo hoc Ioannis teſtimonio, quod ipſe dixerat Euangeliſta confirmat? Quid enim hoc ad illud. *In principio erat verbum*, & *verbum caro factum eſt?* Multum omnino. Eo enim ipſo quòd Ioannes teſtatus eſt Chriſtum eſſe Meſſiam qui venturus erat, declarauit eſſe Deum, & verbum illud quod *erat in principio apud Deum*; talem enim Prophetæ futurum prædixerant. Et eo ipſo quòd dixit ſe vocem illam eſſe in deſerto clamantis, qui ante Deum ad nos venientem venturus erat, docuit Chriſtum eſſe Deum. Idemquè docet, cum dicit, *Poſt me venturus eſt, qui ante me factus eſt, quia prior me erat*, plus enim, quàm dicit, inſinuat, nempe ſe hominem tantum mortalem eſſe; Chriſtum eſſe Deum. Inf. cap. 13. 27. 30.

Hic erat, quem dixi.] Quando hæc verba Ioannes Baptiſta dixerit, ex verſu 29. huius capitis ſatis conſtat, nempe cum digito venientem Chriſtum oſtenderet dicens; *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Sed narrauit hoc loco Euangeliſta per anticipationem. Verba autem quæ ſequuntur, *Qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt*, dixerat ante, cum ipſe putaretur eſſe Chriſtus, & an re vera eſſet interrogaretur, vt Ioannes infra declarat ver. 23. 26. & 27. & Matthæi capite 3. 3. & Marci capite 1. 3. & Lucæ cap. 3. 4.

Qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt, quia prior me erat.] ὁ ἐρχόμενος qui venit, aut qui veniet poſt me, ante me factus, eſt enim ἐρχόμενος præſentis temporis participium, ſed potiùs pro futuro, vt noſter conuertit interpres, quia cum hæc Ioannes dicebat, nondum Chriſtus ad ipſum venerat, vt apparet Matth. 3. 11. Marc. 1. 7. Luc. 3. 16. & ſolet præſens pro futuro poni, maximéque in hoc ipſo verbo, vt Matthæi 17. 11. *Elias quidem* prius venit, id eſt *venturus eſt*, vt noſter etiam vertit interpres. Loquitur enim hic non de aduentu Chriſti per natiuitatem in mundum, quaſi poſt Ioannem veniſſe dicatur, quia ſex poſt illum menſibus natus eſt, vt graues etiam interpretantur auctores Epiphanius hæreſi 69. Gregorius homilia 7. in Euangel. Ambroſius lib. 10. 3. de fide, capite 5. Beda, & Theophylactus. Non enim dixiſſet ἐρχόμενος, qui veniet, ſed ὁ ἐλθὼν qui iam venit. Iam enim Chriſtus natus erat, cùm Ioannes hæc diceret; & tamen loquitur de futuro, ſed loquitur de Chriſti prædicatione, oſtenſioneque. Tunc enim veniſſe dicitur, cum ſe mundo per prædicationem oſtendit. Quemadmodum rectè Chryſoſtomus homil. 12. & Euthymius exponunt. Quaſi dicat: ego illum prædicando præcedo, non quòd illo maior, ſed eo ipſo, quòd illo minor ſim. Propterea enim priuſquam ille veni, id eſt prior cœpi prædicare, vt tanquam eius miniſter viam illi præpararem, quia *vox clamantis in deſerto* eram, ille Chriſtus, ille liberator, quem voce ea prædicabam; quia ille Dominus, ego angelus ante faciem eius miſſus, Malach. 3. 1. Melior etiam hic ſenſus eſt, quàm ille Cyrilli cap. 19. qui interpretatur, poſt me venit,

aut ven-

aut venturus eſt, id eſt in minore apud homines habetur honore. Sicut dicit, *ante me factus eſt*, id eſt mihi prælatus, maiore, quàm ego habitus honore. Quaſi dicat, etſi nunc mihi hominum opinione poſtponitur, paulo poſt cùm ſeſe magis patefecerit, anteponetur. Non enim dixiſſet ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, *qui poſt me venit*, aut *venturus eſt*: ſed ὁ ὀπίσω μου γενόμενος, qui poſt me factus, id eſt qui mihi poſtponitur, ſicut dixit ἔμπροσθέν μου γέγονεν, *ante me factus eſt*, id eſt mihi prælatus. Alludit ergo Ioannes ad conſuetudinem ſeruorum, qui non ſolent dominos ſuos præire, ſed ſubſequi, vt rectè idem Cyrillus animaduertit. Tanquam ſi dicat, etiamſi ego præter conſuetudinem ſeruorum præcedo, ille ſequitur; nolite exiſtimare me dominum, illum ſeruum eſſe. Contra enim ſe res habet; ego ſeruus ſum, ille dominus; ſed præceſſi illum, quemadmodum ſolet etiam aliquando ſeruus dominum præcedere non honoris, ſed miniſterij cauſa, vt viam explanet, vt paret hoſpitium. Quòd quidam obſeruarunt participium ὁ ἐρχόμενος, *qui venturus eſt*, proprium epitheton eſſe Meſſiæ, qui venturus ſimpliciter, & quaſi proprio nomine vocaretur, vt Matthæi 11. 3. *Tu es qui venturus es, an alium expectamus?* vt verum ſit, tamen non eſt ad hunc locum accommodatum. Periret enim antitheſis inter ἐρχόμενος, *qui venturus eſt*, &, ἔμπροσθέν μου γέγονεν, *ante me factus eſt*, in qua tota vis atque ſententia conſiſtit. Præterquam quòd Chriſtus venturus dicebatur, quia de cœlo in terras per humanam generationem venturus erat; & paulo ante probauimus hoc loco non de humana generatione, quæ iam facta erat, ſed de prædicatione agi. Difficilius quod ſequitur, *ante me factus eſt*. Ariani verbum γέγονε, *factus eſt*, arripiebant, vt creaturam eſſe Dei filium comprobarent, quemadmodum ſimilibus locis abutebantur, vt diſcimus ex Athanaſio orat. 2. aduerſus Arianos. ex Hilar. lib. 12. de Trinitate, ex Ambroſio lib. 3. de fide cap. 5. ex Epiphanio hæreſ. 69. ex Theophylacto & Ruperto in hunc locum. Sunt, vt refert Chryſoſtomus, qui hoc ad diuinitatem referant, quaſi dicat, *ante me factus eſt*, id eſt ante me erat, aut ante me fuit, hoc enim poteſt etiam verbum γέγονε ſignificare. Ante me autem erat, quia Deus erat, quia *In principio erat verbum*, vt interpretatur Epiphanius. Origenes verò *ante me factus eſt* videtur exponere mihi ante notus erat, etiamſi ſeſe aliis nondum oſtendiſſet. Ego enim, & omnes, qui vnquam fuerunt Prophetæ, *de plenitudine eius accepimus*. Verus ſenſus eſt, quem Chryſoſtomus hic, Auguſtinus tractatu 4. Ambroſius lib. 3 de fide cap. 5. Gregorius hom. 7. in Euangel. Beda, Theophylactus, Euthymius & Rupertus tradiderunt, plus honoris, & dignitatis quam ego conſecutus eſt, mihi eſt antepoſitus. Idem enim eſt, *Ante me factus eſt*, atque quod apud Matth. cap. 3. 11. dicit *Fortior me eſt, cuius non ſum dignus calceamenta portare.* Et vt multi notauerunt, non dixit πρῶτος, ſed ἔμπροσθέν μου, præpoſitio autem ἔμπροσθεν nuſquam in ſacris litteris reperitur tempus ſignificare. Præterquam quòd minimè apta redderetur cauſa cur ante ipſum factus eſſet, quòd prior illo eſſet. Nam ſi priorem eſſe ſignificat tempus, tautologia eſt, ante me fuit, quia ante me erat, ſi ſignificat meritum, & dignitatem, inepta ratio eſt, ante me fuit, quia prior dignitate, & merito me erat. Poterat quippe poſterior eſſe tempore, & dignitate prior. Sicut *erunt nouiſſimi primi & primi nouiſſimi*. Ineptior ſi dicamus, quod Ariani dicebant, verbum γέγονε creationem ſignificare. Quæ enim ratio eſſet, vt Chryſoſtomus, Ambroſius, Theophylactus argumentantur. Ante me creatus eſt, quia prior me. Si enim ante factus erat, ante vtique erat. Ille igitur, quem explica-

Chryſoſtomi vera expoſitio.

Matth. 19. 30. & 20. 16. [illegible]

uimus, verus eſt ſenſus. Athùc ipſum ſenſum non eodem modo omnes intelligunt. Sed alij ad futurum referunt, quaſi præteritum pro futuro Prophetarũ more poſitũ ſit. Agi enim de futura Chriſti apud homines gloria poſt ipſius per prædicationem, & miracula declarationẽ, vt Chryſ. & Cyrill. quaſi dicat, ille creſcet, ego minuar, vt infra c. 3. 30. Alij ad declarationem in adoratione Magorum iam factam, quod nimis videtur eſſe ſubtile. Credo ego ad diuinam prædeſtinationem, ordinationemq; referendum: tanquã dicat, *ante me factus eſt*, id eſt prædeſtinatus, deſignatus, cõſtitutus eſt à Deo in maiore dignitatis gradu vt Rex, vt Redẽptor ſit; cum ego Redemptoris tantùm miniſter ſim. Hinc intelligitur, quod neminem obſeruare memini, cur nõ clariùs, ſimpliciùs, & breuiùs dixerit, maior me eſt: dignior me erat? quia voluit nimirum ſignificare Chriſtum nõ vſurpaſſe dignitatem illam, ſed à Deo ita eã fuiſſe conſtitutum, vt diſſerit D. Paulus ad Hebræos 5. 4. & vt ait Petrus Act. 10. 42. *conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum, & mortuorum*, & D. Paulus ad Hebr. 1. 2. *quem conſtituit heredem vniuerſorum*. Loquebatur enim Ioannes de Chriſto non ſolùm quatenus Deus, ſed etiam quatenus homo erat, vt rectè adnotauit Ambroſius.

Quia prior me erat]Hoc etiam multi de tempore interpretãtur, quaſi ſenſus ſit, propterea honore, & officio mihi prælatus eſt, *quia prior me erat*, quia maior natu erat, non ſi humanam, ſed ſi diuinam ſpectes generationem, quia *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*. Et ſolet maioribus natu plus honoris deferri. Ad hunc modum Epiphanius aduerſus Anomæos, Auguſt. tract. 3. Chryſoſt. hom. 12. Greg. hom. 7. in Euangelia Beda, Theophyl. Euthym. Rupertus. Quod quia omnes dicunt, non temere rejecerim: ſed iudicet lector, num & hic ſenſus magnopere congruat, vt hoc etiam nõ de tempore, quod minus ad rem pertinere videbatur, ſed de naturæ præſtãtia intelligatur. Quaſi dicat propterea mihi prælatus eſt, quia re ipſa, ac natura ſua multo præſtantior, multo maior, multo melior me erat. Mihi quidem placet, etſi auctorem non inuenio niſi malum. Confirmatur enim ſequentibus verbis, *De plenitudine eius nos omnes accepimus*. Melius quippe hæret, vt de plenitudine eius ſe accepiſſe dicat, quia maior, quia plenior gratia erat, quàm quia tempore prior. Si tamen Baptiſtæ ſunt verba, de qua re ſtatim diſputabimus.

16. *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus.*]Primùm hic diſputatur, cuius hæc ſint verba Ioannis ne Baptiſtæ an Euangeliſtæ. Multi auctores Baptiſtæ eſſe putant Origen. Athanaſ. in lib. de incarnat. verbi, Auguſt. Chryſoſt. initio homiliæ 13. Theophylact. & Rupertus. Neq; vt ſeo, quid magnopere repugnet. Nam quod quidã afferunt, quę ſequuntur Euangeliſtę certè verba eſſe, ver. 18. *Deum nemo vidit vnquam*, minimũ habet ponderis. Cur enim illa ipſa verba Baptiſtæ eſſe nõ poſſint? Et vt Euangeliſtæ ſint, cur hæc Baptiſtæ non ſint? Quid enim obſtat, quo minus Euãgeliſta ab illis verbis, *Deum nemo vidit vnquam*, orationis ſuę filum reſumpſerit. Aliquanto tamẽ mihi videtur probabilius, vt Euangeliſtæ ſint. Non ob eam quidem cauſam, quã alij afferunt, ſed quia ſententia erit plenior. Nam ſi Baptiſtæ ſint, non videntur intelligi poſſe niſi de Ioanne cæteriſque Prophetis qui Ioannem præceſſerant, & de verbo ante incarnationem; cum multo maiorẽ in omnes homines gratiam incarnatum iam verbum effuderit. Et apparet quàm latiſſimè patere ſententia. Accedit, quod ſtatim ſequitur, *Lex per Moyſem data eſt; gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*, quibus verbis apparet de ſola gratia noui teſtamenti eſſe ſermonem. Cum ergo Euangeliſta dixiſſet, *& habitauit in nobis plenum gratiæ, & veritatis*, pergit nunc de eadẽ agere

Num hæc verba ſint Euangeliſtæ.

plenitu-

plenitudine, docetque nos omnes de illa accepiſſe, vt Chryſoſt. poſtea dicit probabiliorem hãc opinionem iudicans, & Gregor. lib. 4. comment. in lib. 1. Reg. c. 9. & Beda, Euthym. & Zacharias Chryſopolitanus in comment. De ſenſu non minor quæſtio. Nam qui Ioannis Baptiſtæ verba eſſe putant, fere exiſtimant hunc eſſe ſenſum, Ego, & omnes alij Prophetæ, qui ante me fuerunt, ſi quid gratiæ, ſi quid prophetici habuimus ſpiritus, ab eo accepimus qui Spiritu ſancto, & gratia plenus erat. Sic Origenes, Theophylact. & Rupertus. Sed iam docuimus hæc verba eſſe Euangeliſtæ. & vt Baptiſtæ ſint, non poſſunt mea quidem ſententia eam interpretationem pati, quia de verbo iam incarnato loquitur, quod dixerat Euangeliſta, *plenum gratia, & veritatis* in nobis habitaſſe, & debet Baptiſtæ teſtimonium, quod ad id confirmandum adducitur, de eodem intelligi. & illud *omnes*, potiùs præſentes Iudæos, quibuſcum Ioannes loquebatur, quàm iam mortuos Prophetas oſtendere credendum eſt. Qui Euangeliſtę verba eſſe dicunt, *omnes* exponunt Euangeliſtam dicere ſe, & cæteros Apoſtolos, omneſque Chriſtianos quidquid vnquam habuerunt gratiæ, ab eo accepiſſe. Illud rectè à quibuſdam obſeruatum phraſim illam, *De plenitudine eius nos omnes accepimus*, multiplicem emphaſim habere. Primum quidem indicare neminem præter Chriſtum vllam niſi acceptam, & participatam gratiam habuiſſe. Deinde neminem eam ipſam ab alio accepiſſe, quam à Chriſto. Præterea neminem tantum accepiſſe gratiæ, quãtum Chriſtus habebat; non enim dixiſſe plenitudinem, ſed *de plenitudine eius nos omnes accepimus*. Denique ſignificari plenitudinem illã Chriſti omnibus ſine diſcrimine hominibus expoſitã fuiſſe, vt quicunque vellent, de illa acciperent; apertum fuiſſe omnibus inexhauſtũ in illum fontem, vt quicumq; vellent, haurirent. *Omnes, inquit, ſitientes venite ad aquas.* Cur ergo non dixit, De plenitudine eius omnes accipiũt, vt omnes etiam futuras comprehenderet ętates; ſententiaque fuiſſet vberior, ſicut dixerat ver. 9. *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum?* Si Baptiſtæ verba ſunt, non difficilis eſt ratio, quia tantum gratiæ habere videbatur, vt Chriſtus eſſe putaretur, dixit multo plus habuiſſe Chriſtum, à quo ipſe, & oẽs accepiſſent. Si Euangeliſtæ, minus quidem clara, ſed tamen ſimilis eſt ratio. Loquebatur enim tanquam Apoſtolus, tanquam Euãgeliſta, & loquebatur cum iis, qui Apoſtolum eum credebant eſſe, eiuſque gratiam, & ſpiritum admirabantur. Cõfitetur ſe cum omnibus aliis, quidquid haberet, de Chriſti accepiſſe plenitudine. Quemadmodum ſi vir doctus, cuius omnes eruditionem admirentur, vt alium multo ſe doctiorem eſſe ſignificet, ſe illius diſcipulum eſſe fateatur, ab eo, quidquid ſciat, didiciſſe.

Iſai. 55. 1.

Et gratiam pro gratia.] Locus & per ſe, & ſententiarum varietate difficilis. Primum quam vim habeat coniunctio illa, *&*, quod à nemine explicatum memini. Videtur enim indicare cùm dicit, *& gratiam pro gratia*, præter gratiam aliquid aliud ab eo accepiſſe. Si hæc particula non legatur, nullus quæſtioni locus eſt. Et quidem Beda indicat in pleriſque codicibus non legi. Sed quia omnia nunc Græca, Latinaque legunt exemplaria, vt etiam D. Auguſtinus monet, explicanda vis eius eſt. Cogor proprijs vti coniecturis in propria quæſtione. Triplicem vim videtur habere poſſe: vnam, vt ſit ἐξηγητική, explicatiua, vt ſæpe aliàs; quaſi dicat, *de plenitudine eius nos omnes accepimus*, ſcilicet *gratiam pro gratia*. Alteram, vt ſit emphatica, ſignificetque nos à Chriſto non ſolum doctrinam, non ſolum legem Euangelicam, ſicut olim Iudæos à Moyſe legem veterem; ſed etiam, quod amplius eſt gratiam accepiſſe. Atque hunc ſenſum confirmat, quod ſtatim ſequitur, *quia lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*. Tertiam, vt ſit aduerſatiua, quaſi dicat, omnes accepimus, ſed gratiam pro gratia, vt paulo poſt ſumus explicaturi. Omnis inter interpretes quęſtio eſt, quid ſibi velint hæc verba *gratiam pro gratia*. De quorundã interpretatione, qui exponunt *gratiam pro gratia*, id eſt gratis, aut gratiam non pro natura, ſed pro gratia, &, vt illi dicunt, ſub ratione gratiæ, nihil dico grauius, quam eſſe ſubtilem. Alij pro gratia Chriſti, quæ plena, & immenſa erat, gratiam non immenſam, ſed ad menſuram accepimus. Quemadmodum Zacharias Chryſopolit. & nonnulli recentiores interpretes intelligunt. Leontius in commentarijs ad hunc locum inauditam adhibet interpretationem, gratiam vocari ſtatum illum, quem Chriſtus inſpirauerat in Adam, cum illum ex terra formaſſet, Gen. 2. 7. Pro eo igitur gratia, id eſt pro eo ſtatu, meliorem in Apoſtolos ſtatum, gratiam quę inſufflando inſpiraſſe infr. c. 20. 22. Alij gratiam huius vitæ per fidem, & caritatem, pro gloria alterius, quę quia ex gratia profiſciſcitur, etiam vocatur gratia. Sic Auguſtin. hoc loco, & lib. de corrept. & gratia, cap. 13. & lib. de gratia, & lib. arbi. c. 8. & tract. 3. & 13. in Ioan. & Bern. ſer. 5. de aſſumpt. & Beda in comment. Alij gratiam, id eſt legem Euangelicam, quæ, quia gratiam nobis attulit, gratia vocari ſolet, pro lege veteri, quæ ſuo quodam modo, quia homines iuuabat, gratia dicebatur. Sic Chryſoſt. Cyrillus, Nonnus poëta, Leontius, Theophyl. Euthym. Rupertus. Et quidem ſi in vlla veterum auctorum interpretatione ſtandum eſt, in hac vltima ſententia ſtandum eſt. Valde enim videtur proximis verbis confirmari, *Quia lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*. Illud me valde alioqui amantem antiquitatis, quo minùs ſequar, remoratur, quod veterem legem vocari gratiã nuſquam inuenio, gratiæ verò opponi frequenter legẽ apud D. Paul. Rom. 6. 14. 15. & hoc ipſo loco qui in hanc ſententiam citatur, manifeſtum eſt gratiæ legem opponi. *Lex per Moyſem data eſt; gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*, quo ergo modo eodem in loco gratia lex vocari potuit? Quod ſi aliis locis gratia vocaretur, tamen hic ſententia ipſa poſtulabat, vt gratiæ opponeretur; id enim agebat Ioannes vt veterem legem extenuaret, nouam commendaret. Non extenuaſſet profecto legem veterem, ſed nimis honorifico ornaſſet titulo, ſi gratiam appellaſſet. Placuit mihi longo tempore, quod neſcio vnde incerto auctore didici, *gratiam pro gratia*, id eſt omnem gratiam, aut cumulatam gratiam. Quo ſenſu non dubito intelligendum illud Iob. 2. 4. *Pellem pro pelle, & cuncta, quæ habet homo dabit pro anima ſua*, id eſt omnem pellem, omnes facultates ſuas, vt ſtatim exponitur, quæ tunc in pellibus & pecudibus ſitæ erant. Quemadmodum ſi Latine dicas, Accepimus gratiam aliam ſuper aliam, id eſt, cumulatam, vt quam frequentiſſime loqui ſolet Liuius. Exiſtimabam enim Ioannem Hebraiſmum imitari voluiſſe, quaſi dixiſſet חֵן עַל חֵן gratiam pro gratia, aut ſuper gratiam, proculdubio cumulatam gratiam ſignificaſſet. Et exemplum non abſimile in ſacris literis inueniebam, Amos 3. 15. & percutiam, בֵּית הַחֹרֶף עַל בֵּית הַקָּיִץ, domum hyemalem ſupra domum æſtiuam, id eſt omnem domum. Cœpit mihi poſtea diſplicere, & quia animaduerti, ſi id Euangeliſta dicere voluiſſet, non fuiſſe dicturum χάριν ἀντὶ χάριτος, & quia meliorem mihi viſus ſum inueniſſe, in qua animus meus penitus conquieuit. Credo igitur hunc eſſe ſenſum, *Accepimus gratiam pro gratia*, id eſt nõ omnes eandẽ, ſed diuerſi diuerſam. Etſi eam quam vnus accepit, non ſemper accipit alius, tamẽ loco eius accipit aliam, *Diuiſiones enim gratiarum*

ſunt,

ſunt, idem autem ſpiritus: &, *alij quidem per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ; alij autem ſermo ſcientiæ ſecundum eundem ſpiritum; alteri fides in eodem ſpiritu; alij gratia ſanitatum, alij operatio virtutum, alij prophetia, alij diſcretio ſpirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio ſermonum*, 1. Cor. 12.4.8.9.10. Hoc eſt *gratiam pro gratia*, & ad Rom. 12.3.4.5.6.7. *Vnicuique ſicut Deus diuiſit menſuram fidei. Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto, ſinguli autem alter alterius membra. Habentes autem donationes ſecundum gratiam, quæ data eſt nobis, differentes, ſiue prophetiam ſecundum rationem fidei, ſiue miniſterium in miniſtrando, ſiue qui docet in doctrina, qui exhortatur, in exhortãdo, qui tribuit in ſimplicitate, qui præeſt in ſolicitudine, qui miſeretur in hilaritate*, & ad Ephe. 4.7. *Vnicuique noſtrum data eſt gratia ſecundum menſuram donationis Chriſti.* Hoc, inquam, eſt *gratiam pro gratia.* Itaque hæc verba duobus præcedentibus verbis reſpondent, verbo, plenitudinis; & verbo, omnes. Quia enim dixerat nos de plenitudine eius accepiſſe, indicans partitionem quandam eius plenitudinis inter homines, quæ per præpoſitionem illam, *de*, ſignificatur, id eſt non ipſam nos plenitudinem accepiſſe, ſed ex illa alios vnam rem, alios aliam; alios plùs, alios minùs; addidit quaſi id explicans, *gratiam pro gratia*, id eſt alius vnam, alius pro illa aliam accepit. Similiter quia dixerat omnes accepiſſe; ne aut idem, aut ęqualiter accepiſſe putarentur, adiunxit, *gratiam pro gratia*, id eſt non quidem eandem omnes, non omnes æqualem; ſed alius vnam, alius pro illa non ſemper illam, non ſemper æqualem; ſed aliam, aut maiorem, aut minorẽ ſecundum menſuram donationis Chriſti. Quare coniunctio illa, *&*, vt ante attigimus, idem ſignificare poteſt, quod quamuis, καὶ pro καίτοι, aut idem quod, ſed; quod eſt apud Hebręos vſitatiſſimum, vt ſit ſenſus cõſequens, & ſponte fluens, *de plenitudine eius nos omnes accepimus*, quamuis non eandem gratiam. Aut, *omnes accepimus*, ſed diuerſam gratiam; *alius quidem ſic, alius verò ſic*, vt poſtea dixit D. Paulus.

1. ad Cor. 7.7.

17. *Quia lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.*] Hæc etiam verba putat Origen. eſſe Baptiſtæ vſque ad illa, *ipſe enarrauit nobis*. Probabilius, quod alij omnes dicunt, Euangeliſtæ eſſe, præſertim ſi ſuperiora, vt diximus, illius ſunt; eiuſdem enim auctoris eſſe manifeſtum eſt. Quorſum autem hoc addat, nonnulli quærunt. Sunt qui putent Euangeliſtã, ſicut priùs cum Ioanne Baptiſta, ita nunc cum Moyſe Chriſtum comparare, vt eius ſupra omnes homines præſtantiam oſtendat, vt Cyrillus ait. Comparat quidem, ſed aliud opinor agendo; nec enim id ipſum agit, vt comparet. Qui ſuperiorum verborum ſenſum eſſe dicunt accepiſſe nos gratiam pro gratia, id eſt legem nouam pro veteri, hæc verba tanquam eorum explicationem addita eſſe putant, vt vnus pro omnibus Theophylactus declarat. Si noſtra in eum locum interpretatio vera eſt, cauſa hic redditur, quamobrem dixerit Euangeliſta; *De plenitudine eius nos omnes accepimus gratiam pro gratia*; poterat enim aliquis dicere; Quid ergo, num antea gratia non erat? Reſpondet nondum fuiſſe allatam, nondum eius fontem patefactum. Nam lex quidem data erat, gratia non erat. Dimouet Ioannes homines à lege, in qua valde Iudæi confidebant, & ad Chriſtum auctorem gratiæ traducit. Magna in ſingulis verbis vis eſt, quæ per quatuor antitheſes explicatur. Prima eſt inter gratiam, & legem, quaſi inter animam, & corpus. Lex quaſi mortuum corpus erat, *littera*, inquit, *occidit*, pondus fere inutile, quod onerabat, non roborabat, iubebat, non iuuabat, quod tam ſæpe dicere ſolet Auguſtinus; *Lex propter tranſgreſſiones poſita eſt*, ad Galat. 3.19. &, *per legem cognitio peccati*, non remiſſio, quin potiùs *concupiſcentiam neſciebam, niſi lex diceret; Non concupiſces; Occaſione autem accepta peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem concupiſcentiam; ſine lege enim peccatum mortuum erat*, Roman. 7.7.8. &; *Lex ſubintrauit, vt abundaret delictum, vbi autem abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia*, Roman. 5.20. Gratia verò anima legis eſt, quæ vigorem illi, vt ſeruari queat, imprimit. *Spiritus autem viuificat:* &, *Lex*, inquit, *ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu liberauit me à lege peccati. Nam quod impoſſibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem; Deus Filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iuſtificatio legis impleretur in nobis, qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundùm ſpiritum*, Roman. 8.2.3.4. Quod in prima hominis formatione Deus fecerat, hoc in ſecunda eius reformatione fecit. Primùm dedit Adamo corpus inane, deinde animam adiecit: & hominibus reformandis priùs dedit legem, deinde tradidit gratiam. *Non priùs quod ſpirituale eſt, ſed quod animale*, 1. Corinth. 15.46. Secunda antitheſis eſt inter veritatem, & eandem legem. Cùm enim in lege duæ potiſſimùm fuiſſent partes, præcepta decalogi, & ceremoniæ, atque figuræ rerum futurarum; præceptis gratiam, ceremoniis, atque figuris veritatem opponit, vt Chryſoſtomus hom. 13. Cyrill. Leo in ſermone de transfiguratione, Beda, Theophylactus exponunt. *Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipſam imaginem rerum*, Heb. 10.1. & *nihil ad perfectum adduxit lex*, Hebr. 7.19. Tertia eſt inter Chriſtum, & Moyſem; quaſi inter dominum, & ſeruum; inter legiſlatorem, & præconem legis. Pręconis eſt legem proclamare, promulgareque; legiſlatoris diſpenſare, quod eſt, vt inquit Auguſtinus ſoluere à reatu legis, id eſt gratiam facere, vt Latini etiam eodem ſenſu loquuntur auctores. Prætulit, vt notat Cyrillus, Euangeliſta Chriſtum duobus præſtantiſſimis, & perfectiſſimis viris Ioanni, & Moyſi, vt appareret verum eſſe, quod Dauid dixerat Pſal. 88.7. *Quis in nubibus æquabitur Domino, ſimilis erit Deo in filiis Dei?* Quarta eſt inter facere, & dare, Moyſem non dixit feciſſe, ſed dediſſe legem; indicans eum non auctorem, non legiſlatorem, ſed miniſtrum legiſlatoris fuiſſe: de Chriſto autem non ſolùm dixit dediſſe, ſed etiam feciſſe gratiam; quia Moyſes acceptam ab alio, id eſt à Deo legem, & quibus tradere iubebatur; tradidit; Chriſtus gratiam non accepit, ſed fecit, quia ipſe fons erat gratiæ, vt Chryſoſto. & Theophylactus animaduertunt. Cadent commodè in hunc locum Auguſt. verba tract. in Ioan. 3. *Per ſeruum lex data eſt, reos fecit; per Imperatorem indulgentia data eſt, reos liberauit. Lex per Moyſem data eſt, non ſibi aliquid amplius ſeruus aſſignet, quam quod per illum factum eſt. Electus ad magnum miniſterium tanquam fidelis in domo, ſed tamen ſeruus; agere ſecundùm legem poteſt; ſoluere à reatu legis non poteſt. Lex ergo per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.*

Quatuor antitheſes legis, & gratiæ

2. Corinth. 3.6.

ad Rom. 7. 20.

2. Cor. 3.6.

Tract. 3.

Lib. 1. c. 1[illegible]

18. *Deum nemo vidit vnquam.*] Quorſum hæc? Auguſtinus & Beda reſpondent, *& forte aliquis dicat, Et gratia, & veritas non eſt facta per Moyſem, qui Deum vidit? ſubiecit, Deum nemo vidit vnquam.* Quæ reſponſio ideo non ſatis videtur apta, quòd ratio cur gratia, & veritas per Moyſem facta non ſit, non eſt, quòd Deum ille non viderit. Nam vt maxime vidiſſet, non potuiſſet tamen gratiam, & veritatem facere. Chryſoſtomus, & Theophylactus videntur hoc ad ſolum nomen veritatis referre, quaſi ratio his verbis redderetur, quare non Moyſes, ſed Chriſtus veritatem nobis attulerit, quia nimirum Moyſes Deum non viderat; itaque non poterat veritatem nobis diſertè, explicatèque enarrare: Chriſtus qui ſolus viderat,

poterat. Non videntur ſibi conſtare. Nam paulo ante veritatem non vt falſitati, ſed vt figuris, & ceremoniis opponitur, accipiebant; nunc pro veritate doctrinæ accipere videntur. Idem Chryſoſtomus & Euthymius exiſtimant rationem reddi, cur gratia, & veritas melior eſſet, quàm lex, atque perfectior. quia ſcilicet lex per Moyſem data fuerat, qui Deum non viderat; gratia, & veritas per Chriſtum, qui Deum viderat. Quod non intelligo, qui cohæreat. Nam neque dixerat Ioannes gratiam, & veritatem perfectiorem eſſe lege; ſed tanquam rem omnino certam poſuerat; itaque probanda non erat. Et ſi dixiſſet, hac ratione probari non potuit. Non enim propterea gratia & veritas perfectior eſt lege, quia ab eo datæ ſunt, qui Deum viderat; ſed ſuapte natura. Alioqui ſi Moyſes Deum vidiſſet, lex, quæ per ipſum data eſt, tam perfecta, quàm gratia & veritas eſſet, quod nemo profecto concedet. Aptiùs mihi videtur D. Thomas reſpondere, exponere nunc Ioannem, qua ratione ipſi, & cæteri Apoſtoli de plenitudine Chriſti gratiam accepiſſent, ipſo ſcilicet docente, qui in ſinu Patris erat. Aptiſſimè vero omnium, qui hæc non ad proxima, ſed ad omnia, quæ ſupra de verbo dicta fuerant, referunt. Quaſi dicat Euangeliſta, ea, quæ de verbo dixi non ex alio, quàm ex ipſo didici verbo; quis enim alius tam diſtincte, atque perſpicuè potuit enarrare, cùm nemo Deum viderit præter ipſum. Exiſtimo etiam ad teſtimonium Ioannis potiſſimùm alludi, cui Chriſti teſtimonium his verbis præfertur. Tanquam ſi dicat, magnum quidem fuit, quod recitaui, quodque modo ſum recitaturus Ioannis teſtimonium, at multo maius ipſius vnigeniti Filij Dei, qui ſemper eſt in ſinu Patris, omniaque nobis enarrauit. De ſententia nunc verborum agendum. Quid eſt, *Nemo vidit* [illegible] Chryſoſtomi, Theophylacti & Euthymij non probo ſententiam, qui verbo illo *nemo*, non [illegible] omnes ſolum, ſed omnes omnino creaturas comprehendi putant; & viſionem non qualemcunque, ſed perfectam diuinæ eſſentiæ comprehenſionem intelligant, quaſi ſenſus ſit nullam creaturam comprehendere poſſe Deum, etiamſi videre poſſit. Non dubium quin de ſolis loquatur hominibus; quorſum enim de aliis rebus loqueretur? Nec de hominibus quidem omnibus, ſed [illegible] qui adhuc mortalem agunt vitam. Nam beatos illos, qui iam a nobis in cœlum emigrarunt, clare, aperteque illum videre multis locis ſcriptura docet Ioan. 17. 3. & 1. Ioann. 3. 2. & 1. Cor. 13. 12. Nec loquitur de comprehenſione diuinæ eſſentiæ, cum hanc vitam futuræ tacitè opponat, vbi beati quamuis Deum quidem non comprehendant, tamen vident. Quo autem modo hoc ipſum verum ſit, neminem in hac vita vidiſſe Deum, cum multi eum in ſacris literis vidiſſe memorentur, Moyſes Numer. 12. 8. Iacob Geneſ. 32. 30. Iſaias c. 6. 1. Ezechiel c. 1. 1. & 10. 1. Daniel c. 7. [illegible] omnes quærunt interpretes. Quidam intellexerunt hoc de viſu corporeo, neminem in hac vita oculis corporis videre Deum, vt Maxentius dialogo 2. meminitque eius opinionis Auguſtinus epiſt. 112. ad Paulinam, nec ab ea magnopere videtur abhorrere. Quæ interpretatio nec ad hunc locum ſatis videtur apta, cùm de hac, vt diximus, agatur vita, & tacitè intelligatur in altera beatos videre Deum, quem non vtique corporis, ſed mentis oculis vident, & locum Numerorum, Geneſ. & Iſaiæ nõ bene explicat, vbi haud dubiè Iacob, Moyſes, & Iſaias quod in Deo viderunt, quidquid tandem illud fuit, corporeis viderunt oculis. Alij neminem vidiſſe, id eſt comprehendiſſe, vt paulo ante ex Chryſoſt. Theophylacto, & Euthymio dicebamus. Quo eodem ſenſu intelligendi ſunt, cùm dicunt non ſolum homines beatos, ſed ne ipſos quidem angelos diuinam eſſentiam videre poſſe: Quod non hoc ſolum loco Chryſoſtomus, ſed etiam homil. 3. de incomprehenſibili Dei natura ſcribit, & Theodoritus in Eraniſte, & Baſilius hom. 1. Hexaemer. vbi docet Moyſem vidiſſe diuinam eſſentiam ad eum modum, quo vident angeli, cum hom. 21. de potentia, ſeu principatu doceat nullum hominem vidiſſe eſſentiam Dei, quod non poteſt intelligi, niſi de comprehenſione, cum Moyſes, ſicut angeli, eam viderit. At iſto modo ne beati quidem vident, cùm manifeſtum ſit agi, vt diximus, de hac vita, nam in altera *videbimus eum ſicuti eſt*. 1. Ioann. 3. 2. & Exod. 33. 20. cum dicitur, *non videbit me homo, & viuet*, non obſcurè ſignificatur poſt mortem videre poſſe. Viſio autem huius vitæ non opponitur viſioni alterius tanquam viſio non comprehendens comprehendenti; ſed tanquam ænigmatica, perſpicuæ, hoc eſt tanquam non viſio videnti, vt docet D. Paulus 1. Corinth. 13. 12. Reliqua eſt interpretatio, quæ plures habet auctores, & eſt per ſe probabilior, neminem in hac vita vidiſſe Deum, id eſt clarè, & apertè eo aſpexiſſe diuinam eſſentiam, ſicut beati in cœlo conſpiciunt. Hoc enim magis ad rem attinebat, cum de ea viſione ageretur, qua qui Deum vidiſſet, aliis, quod vidiſſet, reuelare poſſe, ea autem non ſit viſio corporis, ſed mentis, non comprehenſiuo, ſed clara, perſpicuaque cognitio. Certe Moyſem, Iacob, Iſaiam, qui Deum vidiſſe perhibentur, non vidiſſe diuinam ipſam eſſentiam antiquiſſimi quique auctores tradunt. Dionyſius in lib. de cœleſti hierar. h. cap. 4. Irenæus lib. 4. cap. 37. Clemens Alexandrinus libro 5. Stromat. Tertullianus in libro contra Praxeam, Gregorius Nyſſenus in vita Moyſis Gregorius Nazianzenus orat. 2. de Theolog. Victorin. lib. 3. contra Arium. Hilarius libro 4. de Trinitate, Cyrillus hoc loco, Ambroſius lib. de fide contra Arian. cap. 8. & ſermo. 8. in Pſal. 118. & lib. 1. in Lucam cap. de apparitione angeli. D. Auguſtinus in qq. noui teſtam. q. 71. Cæſarius, Andreas Cretenſis in Græca Catena, qui ad hunc modum hunc locum interpretantur; cum quibus cum Chryſoſtomus hom. in Ioann. 14. & hom. 3. de incomprehenſibili Dei natura, & Baſilius Theodoritus q. 68. in Exod. & Theophylactus atque Euthymius in locis, quos paulo ſupra deſignauimus, in hoc conueniant, quòd neminem vnquam ipſam diuinam eſſentiam ſicuti eſt videre putent; conſtat hanc, in qua omnes conſentiunt, interpretationem omnium eſſe certiſſimam. Ita alia ſoluitur quæſtio, quam Cæſarius proponit. Quomodo Deum nemo vidit vnquam, cum Apoſtoli Chriſtum viderint, qui Deus certè erat; præſertim cùm idem dicat Ioannes ſe verbum quod ab initio erat, oculis ſuis perſpexiſſe. Nempe non diuinam, ſed humanam in eo naturam perſpexerat; neque Deum vnquam eſſe credidiſſent, niſi hoc ipſum illis *vnigenitus, qui eſt in ſinu Patris*, enarraſſet. Id ipſum ex literis ſacris perſpicuum eſt. Moyſes omnium apertiſſimè Deum vidiſſe dicitur Numer. 12. 8. Si ergo ille Dei eſſentiam non vidit, nemo vnquam vidit; atqui illum non vidiſſe ſcriptura docet; ſi enim videtat, quomodo poſt illa tam familiaria cum Deo colloquia dicebat, *oſtende mihi faciem tuam* & *oſtende mihi gloriam tuam?* Exod. 33. 13. 18. quomodo Deus illi videre cupienti reſpondebat, *videbis poſteriora mea, faciem autem meam videre non poteris*. Exod. 33. 23. & vt Chryſoſtomus, Theophylactus & Euthymius argumentantur; ſi patres illi Deum vidiſſent, omnes eodem modo, eadem forma vidiſſent: Deus enim idem ſemper eſt; at alius in nube, alius in throno, alius in lucta vidit. Intelligimus ex Idacio Claro in libro contra Arian. c. 18. & 20. hoc etiam loco Arianos abuſos eſſe; probabant enim Chriſtum non eſſe Deum, quia

Neminem in hac vita clarè, & apertè diuinam eſſentiam conſpexiſſe.

1. epiſt. 1. 1.

Ariani hoc loco abuſi.

quia *Deum nemo vidit vnquam*, Chriſtum autem multi (A) viderunt. Hunc enim præter multos alios Arianorum errorem fuiſſe, vt dicerent ſolùm Patrem inuiſibilem eſſe, Filium vero viſibilem, conſtat ex Chryſoſtom. & Auguſtin. in hunc locum. Quod argumentum paulo ante diluimus. Itemque non eſſe Deum, quia non videbat Deum; Deum enim nemo vidit vnquam. Hoc etiam ex hoc eodem loco refutatur, *vnigenitus, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit.* Quomodo enarrauit, ſi non vidit? & Matthæi 11.27. *nemo* dicitur Patrem noſſe *niſi filius, & cui voluerit filius reuelare.* Denique ex D. Paulo ad Coloſ. 2.3. in Chriſto dicuntur *omnes theſauri ſapientia, & ſcientia Dei abſconditi.* Abutebantur & Eunomiani, aut Macedoniani, qui Spiritum ſanctum Deũ eſſe negabant, confirmabantque ex his verbis *Deum nemo vidit vnquam*, quaſi Spiritus etiam ſanctus excluderetur, (B) vt indicat Ambroſ. lib. 1. de Spiritu ſancto c. 1. Quibus his ille verbis reſpondet. *Quomodo Deum non videt, qui ſcrutatur etiam alta Dei? Quomodo Deum non videt, qui cognouit, quæ Dei ſunt? Quomodo Deum non videt, qui ex Deo eſt? Ergo cum ita poſitum ſit, quia Deum nemo vidit vnquam, vidit autem Spiritus, vtique exceptus eſt Spiritus. Super omnia igitur eſt, qui eſt exceptus ex omnibus.*

1. Corinth. 2. 10.11.

Vnigenitus filius qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit nobis.] Tria hic explicanda ſunt verba, in quibus huius loci ſententia conſiſtit, *vnigenitus, in ſinu Patris*, & *enarrauit nobis*. Proponitur in Græca Romana Catena quæſtio nomine Chryſoſtomus ex orat. 4. de incomprehen. Dei natura, cur priùs poſuerit nomen vnigeniti, deinde filij? Reſpondet, nomen filij omnibus filiis commune eſſe, nomen verò vnigeniti proprium; (C) ne quis priùs nomen filij legens communem intelligeret filium. Meliùs Hilarius reſpondet libro 6. de Trinitate hoc nomine adoptionem excludi, naturam aſſeri. Magis rem continet, quod obſeruauit Euthymius, idemque ex Gregorio Nazianzeno & Elia Cretenſi alibi notauimus; nam hoc quidem quod Chryſoſtomus adnotat, ſubtile videri poteſt: Chriſtum non eodem modo, quo cæteros homines, vnigenitum dici. Nam cæteros quidem, quòd ſoli ex parentibus nati ſint, vnigenitos dici; Chriſtum non ſolum quia ſolus ex Patre, ſed etiam quia ſingulari, & ineffabili modo natus eſt, vnigenitum appellari. Illud in eandem ſententiam in Catena Chryſoſtomus admonuit nomini vnigeniti articulum eſſe ad- (D) ditum, vt ſignificaretur vnigenitus ille non ſimilis cæteris. Magis etiam ad rem pertinet, vti quæramus, quare Euangeliſta hoc ipſo nomine vſus ſit? Poterat enim ſimpliciter vocare filium, ſicut aliis innumeris locis vocat. Conſilio id factum credo, quia dicturus erat ipſum enarraſſe, vnigenitum appellauit, vt nomine ipſo declararet, bene eum, quæ ad Deum pertinerent, enarrare potuiſſe, cum non filius tantum, ſed filius vnigenitus eſſet Dei, qui omnem Patris ſcientiam hauſiſſet. Solent enim parentes qui plures habent liberos, non ſolùm facultates, ſed etiam ſecreta, etiam amorem ſuum inter ipſos partiri, nec omnia ſecreta ſua omnibus credere; qui vnicum autem habent fi- (E) lium, vnicè quoque diligunt, omnia ſua bona, omnia conſilia cum illo communicant, vt ſupra verſu 14. ex Cyrillo Alexandrino adnotabamus. Eo etiam ſpectat, quod eum in ſinu Patris eſſe dicit, quod ſuperuacaneum hoc loco videri poſſet, niſi hanc haberet emphaſim, vt ſignificaret Chriſtum & quia filius, & quia vnigenitus Dei eſt, & quia in eius ſemper ſinu requieſcit, quaſi ex eius pectore theſauros ſapientiæ, & ſcientiæ depromere, omnia Dei noſſe conſilia, itaque enarrare hominibus ſolum potuiſſe. Hoc enim eſt eſſe *in ſinu Patris*, eſſe illi coniunctiſſimum, eſſe intimum, eſſe in eius ſecreto conſilio; &, vt vno dicam

Cur priùs poſuerit nomen Vnigeniti, quàm filij.

Cur hoc nomine Vnigeniti vſus.

(A) verbo, eſſe ὁμοούσιον, conſubſtantialem Patri, quemadmodum eodem loco Chryſoſto. & homil. in hunc locum 14. & Cyrill. lib. 1. c. 22. Auguſt. tract. 3. & Marius Victorinus lib. 1. aduerſus Arium, & Beda, Theophyl. & Euthymius interpretantur. Nam quia quæ in ſinu nobis ſunt, coniunctiſſima nobis ſunt, ſumma coniunctio per ſinum ſignificatur. *Repoſita*, inquit, *eſt hæc ſpes mea in ſinu meo* Iob. 19.27. *Et in ſinu illius dormiens.* 2. Reg. 12. 3. Idem ergo eſt eſſe *in ſinu Patris*, & eſſe *apud Patrem*, vt dixit ver. 1. aut quod dicit c. 10. 38. *Pater in me eſt, & ego in Patre.* Vnde facilè Arianorum cauillus refutatur, qui preſſi hoc loco dicebant, ſinum non naturæ coniunctionem, ſed amorem ſignificare, quin externa eſſe, quæ in ſinu nobis ſunt. Nam & Lazarum in ſinu fuiſſe Abrahæ, & Ioannem in cœnantis Chriſti ſi- (B) num recubuiſſe, vt Cyrillus hoc loco indicat. Nec enim amor, ſed ſumma naturæ coniunctio ad ſenſum huius loci pertinebat, vbi non de reconciliatione, quę amore fit; ſed de ſecretorum conſiliorum conſcientia, & communicatione agebatur. Nõ eſt abs re, quòd Elias Cretenſis in commentariis in Greg. Nazian. ora. 1 de Filio animaduertit nõ dixiſſe Euangeliſtam, Qui fuit, aut qui erat, ſed ὁ ὢν, *qui eſt*, vt ſignificaret nunquã Filium, etiam cùm in hunc veniſſet mundum, à ſinu Patris diſceſſiſſe. Etiam tum, cum diuina conſilia hominibus enarrabat, ea in ſinu vidiſſe Patris. Quòd autem dicit *Enarrauit nobis*, dubium quid intelligat enarraſſe: ſunt qui ad id referant, quod proximè præceſſit, *Deum nemo vidit vnquam*, quaſi dicat, ſolus filius, qui Deum vidit, eum hominibus declarauit: ipſe docuit (C) Patrem ſuum eſſe, quod ante nemo niſi admodum obſcurè nouerat, vt Chryſoſtomus hom. 14. & Victor. lib. 1. aduerſus Arium, Beda in comment. Alij referunt ad ea omnia quæ ſupra de verbo, de diuinitate diuiniſque conſiliis dicta ſunt. Quod idcirco mihi magis placet, quòd ſententia ſit vberior, & magis loco hærens, vt initio huius verſus à nobis probatum eſt. Vſus autem eſt Euangeliſta proprio admodum verbo, vt Chryſoſt. admonuit ἐξηγήσατο, quod eſt res obſcuras, & quaſi in tenebris latentes in lucem proferre, & penitus explanare. Hoc enim eſt, quod ait D. Paulus Hebræorum 1. 1. *Multifariam, multiſque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, nouiſſimè diebus iſtis locutus eſt nobis in filio*, id eſt clariùs, & apertiùs per oculatum te- (D) ſtem, non per ſomnia, non per viſiones, non per ænigmata, ſicut ante per Prophetas loquebatur. Quid autem eſt *nobis*? Quidam nimis anguſtè exponunt, nobis Apoſtolis, qui nunc ea nobis tradimus. Nunquam velim ſcripturæ ſententiam arctari. Pateat quàm poteſt latiſſimè, nec illi vlos niſi bene compertos figamus terminos. Itaque *nobis* pro omnibus generaliter hominibus accipio, quibus, quantùm in ſe fuit, Chriſtus diuina conſilia, quæ ad ſalutem quidem eorum pertinebant, patefecit.

1. epiſt. Ioan. 1. 2.

Arianorum cauillus refellitur.

19. *Et hoc eſt teſtimonium Ioannis.*] Putant Cyrillus, & Theophylactus propterea hoc nunc Ioannis teſtimonium adiungi, quòd verſu 15. dixiſſet, *Ioannes teſti-* (E) *monium perhibet de ipſo*, quaſi nunc teſtimonium illud exponat, cuius illic mentionem fecerat: quin Cyrillus ad ver. 8. propterea refert, vt probet Euangeliſta Ioannem non fuiſſe lucem, ſed teſtimonium de luce perhibuiſſe. Ego aliud teſtimonium eſſe arbitror, quo Euangeliſta confirmet, quod paulo ante ipſe dixerat, Filium nobis, qui ſolus Deum vidiſſet, hominibus enarraſſe. Nam & Ioannem Baptiſtam, qui diuinarum rerum ſcientia plenus eſſe credebatur, eius fuiſſe diſcipulum, eumque tanquam vnicum omnium hominum magiſtrum agnouiſſe. Nec fuerit abſurdum altius tendere ſententiam, vt ad omnia ſuperiora, quæ de verbi Dei excellentia dicta fuerant referatur;

iidemque quod ipſe dixerat Euangeliſta, Baptiſtæ teſtimonio confirmet.

Quando miſerunt Iudæi ab Ieroſolymis ſacerdotes, & Leuitas, ad eum, vt interrogarent eum, Tu quis es?] Quo plùs auctoritatis, & fidei teſtimonium ſuum habeat, teſtem appellat Ioannem omni exceptione maiorem, propter eas perſonæ circunſtantias, quas verſu 7. expoſuimus, ſed formam etiam reddit in legitimo quodammodo iudicio teſtimonij deſcribit. Teſtatum enim eſſe de Chriſto non ſponte, non ſeſe ingerendo, quod teſtem ſolet reddere ſuſpectum; ſed interrogatum, & interrogatum non à quouis, ſed ab ijs, qui & ſcientiam per ſe ipſi, & auctoritatem ſummam haberent, & inſuper etiam et gratia à republica legati fuiſſent. Quæri ſolet quid Iudæis cauſæ fuerit, quamobrem ad Ioannem legatos miſerint. Chryſoſtomus quidem, & Euthymius exiſtimant inuidia id feciſſe illos, cupientes, vt Ioannes potius quam ille pro Chriſto haberetur. Melius opinor Auguſtin. ſentit, non odio Chriſti, qui cum nondum innotuiſſet, nondum ſibi conflauerat inuidiam, ſed præclara fama, & opinione Ioannis, vt id facerent, excitatos. Etſi valde probabile eſt aliqua etiam non in Chriſtum, ſed in Ioannem inuidia motos fuiſſe iniquo tantam eius claritudinem animo ferentes, vt ex ſuo modo, quo illum interrogauerunt, colligi videtur poſſe. Quemadmodum Lucas indicat c.3. v.15. 16. *Exiſtimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Ioanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus; reſpondit Ioannes dicens omnibus. Ego quidem aqua baptizo vos. veniet autem fortior me, cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam calceamentorum eius: ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni.* Vnde ea de Ioanne ſuſpicio naſci potuerit, diximus apud Lucam, & hoc loco citatus in Græca Catena Chryſoſtomus diſſerit. Videbant hominis ſanctitatem, videbant exactum, vt Chriſtus veniret, tempus, ablatum ſceptrum de tribu Iuda, quod, donec veniret, qui mittendus erat, auferri non poterat, Danielis expletas hebdomadas. Cur autem ſacerdotes, & Leuitas potius, quàm alios ad Ioannem legatos miſerint, facile per ſe quiſque coniecerit, tametſi id & multi indicarunt auctores, Origenes, Chryſoſtomus homil. 15. Theophylactus, Euthymius & Apollinarius in Græca Catena, & Ammonius Presbyter. Quæſtio de religione erat, atque adeò de capite religionis Chriſto. Quos poterant aptiores ad eam rem tractandam legare, quàm qui præerant religionibus procurandis ſacerdotes & Leuitas homines peritos ſcripturarum, & legis? Aliam Origenes rationem affert quod ſacerdotes, & Leuitæ cognati eſſent Ioannis, qui & ipſe ex genere ſacerdotum erat, & oportebat mittere homines illi ob neceſſitudinem aliquam gratos. Quid inter ſacerdotes, & Leuitas interſit, nemo neſcit. Omnes ex eadem erant tribu, ſed ſacerdotes ex familia Aaró. Leuitæ ex alijs familijs, & ſacerdotes altioribus fungebantur ritu, maioreque ceremonijs; Leuitæ minoribus: ſacerdotes ſacrificijs peragendis; Leuitæ inferioribus templi miniſterijs erant deſtinati Exod. 28. & 29. Sic ergo ſacerdotibus in hac legatione Leuitæ adiuncti ſunt, quemadmodum ſolent primarijs legatis alij aliquanto inferiores adiungi, homines docti, prudentes, & graues, qui eos conſilio iuuare poſſint: eodem pertinet, quòd non aliunde quam Ieroſolymis mittuntur, vbi erat omnis religionis, omnis ſapientię, omnis auctoritatis domicilium, vt Theophylactus & Euthym. monuerunt. Itaque ſiue legatos ipſos, ſiue eos à quibus mittuntur, à tota nimirum Iudæorum ſynagoga, ſiue locum, vnde mittuntur, ſiue perſonam Ioannis, ad quam mittuntur, ſiue negotium cuius cauſa mittuntur, conſideres, omnia efficiunt grauiſſimam legationem, eoque grauiùs Ioannis de Chriſto teſtimonium. Quæ cauſa fuit, vt ea tam accuratè Euangeliſta narraret.

Cur Iudæi legatos miſerint.

Geneſ. 49. 10. Daniel. 9. 25. 26.

Cur ſacerdotes & Leuitas miſerint.

Quid inter ſacerdotes & Leuitas interſit.

Vt interrogarent eum, Tu quis es?] Oratio recta Hebræorum more, qui hoc narrationis genere delectantur. At forte non dederant Iudæi ſacerdotibus, & Leuitis in mandatis, vt his præciſè verbis Ioannem interrogarent, ſed potius vtrum ipſe eſſet Chriſtus, quod maximè auebant ſcire. Cæterum quia his legati verbis Ioannem fortaſſis interrogarunt, dicit Euangeliſta miſſos fuiſſe eos, vt interrogarent, *Tu quis es?* Cur autem non ſtatim rogauerint, an eſſet Chriſtus, quod caput erat legationis, ſed generaliter, *Tu quis es?* alij quidam Chryſoſt. in Græcorum Catena. & Theophyl. feciſſe putant, inſinuaſſe enim ſe paulatim, & tentim generalibus, & quaſi aliò tendentibus interrogationibus, ne ea de cauſa veniſſe viderentur, vt ſcirent num ipſe eſſet Chriſtus. Quanquam probabilius mihi videtur eſſe, quod & alij magis probauerunt, primam interrogationem fuiſſe, an ipſe eſſet Chriſtus. Hoc enim ex prima quoque Ioannis reſponſione colligitur, qui ſtatim confeſſus eſt ſe Chriſtum non eſſe. Sed quia veriſimile eſt miſſos fuiſſe legatos primum interrogare, num eſſet Chriſtus, & ſi ſe Chriſtum eſſe negaret, rogare ſurſus quis ergo eſſet; Euangeliſta vnam legationis partem maximè generalem pro tota legatione poſuit.

20. *Et confeſſus eſt, & non negauit.*] Hebraiſmus eſt. Solent enim Hebræi quod per affirmationem dixerant, per negationem repetere, qua figura maximè Ioannes delectatur. Sic dixit verſu 3. *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.* Sic epiſt. 1. cap. 1. v. 5. *Deus lux eſt, & tenebræ in eo non ſunt vllæ.* Alia ex ſequenti exempla verſu 3. poſuimus. Itaque quod quidam myſterium aliquod in hac repetitione eſſe putant, vt *confeſſus eſt*, referatur ad id, quod ſtatim declarat ſe non eſſe Chriſtum, & non negauit ad Ioannem ipſum, quaſi dicat, *confeſſus eſt* ſe non eſſe Chriſtum, qui non erat, *& non negauit* ſe eum eſſe, qui erat, id eſt vocem in deſerto clamantem, vereor vt ſatis ſolidum ſit. Quanquam illud quidem ego non negauerim magnam in hac repetitione vim eſſe. Significatur enim Ioannem palam, incunctanter, diſertè, & ſine vlla ambiguitate quod res erat confeſſum eſſe, ita vt omnem protinus ab animis auditorum ſuſpicionem remoueret, ipſum eſſe Chriſtum. Significatur etiam non ſemel contentum negauiſſe ſe eſſe Chriſtum, ſed etiam alijs atque alijs verbis, iterum, atque iterum negauiſſe. Voluit enim Euangeliſta Ioannis diligentiam in remouenda tam præclara à ſe opinione repetitione declarare. Quod autem ſequitur, *& confeſſus eſt, quia non ſum ego Chriſtus*, explicationem tantùm confeſſionis eſſe arbitror. Dixerat enim Ioannem confeſſum fuiſſe; quid autem confeſſus fuiſſet non dixerat; id modò explicat.

Hebraiſmus [illegible]

21. *Et interrogauerunt eum, quid ergo?*] Accepto primo præter opinionem reſponſo, & ſpe deiecti calumniandi, quod ſe pro Chriſto ferret, alia quærunt ad calumniandum diuerticula. Sperant ſe aliunde anſam poſſe capere criminationis; ſi ſaltem ſe Eliam, ſi ſaltem Prophetam eſſe confiteatur. Pertentant eius animum ſpecie obiectæ gloriæ. Quod dicit Euangeliſta interrogaſſe, *Quid ergo?* non ita accipiendum, quaſi hoc ipſum, & his ipſis verbis interrogauerint. Iam diximus ſuperiore verſu Hebræos huiuſmodi directis narrationibus delectari. Sed ſenſus eſt eos dubios, quid ergo eſſe poſſet, ſi Chriſtus non erat, rurſum interrogaſſe, num eſſet Elias.

Elias es tu?] cur potiùs interrogant an Elias ſit, quàm alius aliquis antiquus Propheta, eadem ratio

fuit,

fuit, atque illa, quam Matth. cap. 16.14. explicauimus, cur nonnulli Chriſtum Eliam eſſe putauerunt. Nempe dixerat Malachias, cap. 4. 5. ante magnum Domini aduentum Eliam venturum eſſe, de qua re apud Matt. cap. 11. 4. diſputauimus. Sic Chryſoſt. Origen. Cyrillus, Auguſtinus, Theophylactus, & Euthymius & Apollinarius in Catena Græca reſpondent. Conueniebat perſonæ ſimilitudo; vterque & Elias, & Ioannes in ſolitudine remota à cœtibus hominum verſatus; vterque tenuiſſimo vſus victu; vterque villoſo habitu; vterque ad pœnitentiam homines hortatus; vterque pari libertate in vitia hominum inuectus. Quæ omnia pluribus apud Matthæum verbis diſſeruimus capit. 11. 4. At verò quomodo credebant Eliam eſſe poſſe, qui tot ante ſæculis fuerat? Facilis reſponſio, ſciebant non eſſe mortuum, ſed igneo ſublatum curru 4. Reg. 2. 11. Et vt mortuum eſſe crederent, ſciebant Deum, qui ſe eum ante ſuum aduentum miſſurum promiſerat, ſuſcitare eum poſſe. Itaque veriſimile non eſt, quod interpretes quidam dicunt, hanc de Ioanne opinionem ex eo errore natam, qui vulgo inter Iudæos verſabatur, animas hominum ex vno in aliud migrare corpus auctore Pythagora. Nam vt ita nonnulli inter eos hæretici ſenſerint, hoc loco opus non erat eo vti errore, cùm mortuus non eſſet Elias.

Error Pythagoreorum de animabus.

Et dixit, non ſum.] Vulgaris quæſtio quomodo ſe Ioannes Eliam eſſe neget, cùm eum Chriſtus Eliam fuiſſe dixerit Matth. 11. 4. & 17. 12. Ex Luca cap. 1. 17. facilè ſoluitur, *Ipſe*, inquit angelus, *præcedet ante illum in ſpiritu, & virtute Eliæ.* Chriſtus ergo dixit eum Eliam eſſe, quia ſpiritu, quia virtute, quia officio Elias erat: Ioannes verò Eliam ſe eſſe negat, quia re ipſa non erat Elias. Sic Auguſt. hoc loco, tract. 4. & Gregor. hom. 7. in Euangelia. At cur ſaltem hoc ipſum non confitebatur, quod de ipſo poſtea Chriſtus affirmauit, ſe ſpiritu, & officio Eliam eſſe? Fecit modeſtè, vt Origenes monuit; erat enim id ipſum admodum honorificum, quamuis Elias non eſſet, tamen Eliæ perſonam gerere; quare ipſum negare decuit ſe Eliam eſſe; Chriſtum affirmare. Et ille negauit, & ille affirmauit ſalua veritate, ſenſu diuerſo: datumque nobis ab vtroque eſt præclarum documentum, à Ioanne modeſtiæ, à Chriſto caritatis. Nam & modeſtiæ eſt, quatenus patiatur interpretationibus adiuta veritas, omnem à te laudem remouere; & caritatis, quatenus eadem ferat, laudare alios.

Propheta es tu? non ſum.] Diſputant interpretes, quo ſenſu interrogatus Ioannes fuerit, an Propheta eſſet. Chryſoſtomus homil. 15. Cyrillus, Theophylactus, Euthymius & Apollinarius in Græca Catena exiſtimant interrogatum fuiſſe, non an quilibet Propheta eſſet; ſed an ille expectatus, quem Deus ſe miſſurum promiſerat Deuter. 18. 15 *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus; ipſum audies.* Ideo Græcè additum articulum; vt Origen. Chryſoſtomus, Cyrillus & Theophylactus adnotarunt. Nec enim eo [illegible] ipſum eſſe Prophetam, ſed ſcire voluiſſe, an ille promiſſus, & expectatus eſſet; in eo vt Cyrillus, & Chryſoſtomus inquiunt, errantes, quòd promiſſum illum Prophetam à Chriſto diſtinguerent, cùm non alius, quàm Chriſtus ipſe eo loco promitteretur, & iam reſponderat Ioannes ſe Chriſtum non eſſe. Alij putant interrogatum eſſe an eſſet Propheta non quilibet, ſed aliquis ex priſcis illis, qualem Chriſtum quidam eſſe putabant, ſiue Eliam, ſiue Ieremiam, ſiue aliquem ex Prophetis Matth. 16. 4. Multo mihi videtur probabilius generalis fuit interrogatio, an Propheta ſit, [illegible] an à Deo miſſus, vt Prophetæ funguntur officio, an propheticum ſpiritum, & auctoritatem habeat quemadmodum Auguſtinus tractatu 4 Gregorius homilia 7. & Rupertus interpretantur. Quo ergo modo negat ſe Prophetam eſſe? præſertim cùm Chriſtus eum non Prophetam modò, ſed maximum etiam omnium Prophetarum eſſe dixerit Lucæ 7. 28. & ipſius pater plenus Spiritus ſancti dixerit, *Et tu puer Propheta Altiſſimi vocaberis?* Lucæ 1. 76. Qui aut de certo aliquo Propheta, aut generalius de vno quouis ex numero priſcorum ſacerdotes interrogaſſe dicunt, facilè reſpondent verè ſe Ioannem Prophetam eſſe negauiſſe eodem nimirum, quo rogatus erat ſenſu. Nobis verò, qui an generaliter Propheta aut antiquus, aut nouus eſſet, interrogatum fuiſſe diximus, adhuc hæret quæſtio. Et Auguſtinus quidem, & Gregorius eius auctores ſententiæ ita reſpondent, quaſi Ioannes ideo ſe prophetam eſſe negauerit, quia pluſquam Propheta erat, quemadmodum de illo dixit Chriſtus Matth. 11. 9 *Sed quid exiſtis videre? Prophetam? etiam dico vobis, & pluſquam Prophetam.* Erat quidem Ioannes pluſquam Propheta, vt teſtatur Chriſtus, ſed nemo mihi facilè perſuaſerit eo ſenſu Ioannem ſe Prophetam eſſe negauiſſe, vt pluſquam Prophetam eſſe ſignificaret. Satis enim apparet eum ſeſe deprimere, & extenuare voluiſſe; & iſta quidem ratione non vtique extenuaſſet, ſed tam ſingulari ſe laudaſſet elogio, quàm illum Chriſtus laudauit, cùm pluſquam Prophetam eſſe dixit. Rupertus mihi videtur optimè omnium nodum ſoluere, Ioannem virtute quidem, & gratia Prophetam fuiſſe; officio non fuiſſe. *Prophetarum* enim *officium fuit*, vt Ruperti vtar verbis, *verbum Domini, antequam caro fieret, carnem aſſumpturum eſſe, verbis præſignare, factis præſignare*, quam prophetici officij definitionem eſſe dicit Ioannes verò id non faciebat. Adde Ioannem nihil futuri prædixiſſe, nec ad id à Deo miſſum fuiſſe, quod propriè Prophetarum officium eſt. Hoc ergo ſenſu negauit ſe Prophetam eſſe. Eius verò pater Prophetam futurum dixerat quia & virtute Propheta erat; & aliqua officij prophetici functurus parte. Solebant Prophetæ à Deo mitti, & ille à Deo miſſus eſt. Solebant Prophetæ populum docere, reprehendere, ad pœnitentiam adhortari, ad Deum conuertere; quæ omnia Ioannes fecit cumulatiſſimè. Quare Zacharias non dixit, *Et tu puer Propheta Altiſſimi vocaberis*, prophetabis enim quæ futura ſunt: ſed *præibis enim ante faciem Domini parare viam*.

Quomodo ſe Prophetam neget Ioannes.

23. *Ego vox clamantis in deſerto.*] Fatigatus à Iudæorum legatis interrogationibus Ioannes reſpondet, quis ſit. Nam ante non quis eſſet, ſed quis non eſſet, declarauerat ſecutus eorum interrogationes. Ita verò reſpondet, vt ex multis titulis, quos ſibi verè poterat attribuere, eum ſolum tribuat, qui humillimus videbatur. Poterat ſe doctorem, poterat iudicem, poterat præconem, poterat præcurſorem Chriſti appellare. Solùm appellat vocem, quaſi ſonum; quaſi aërem, rem viliſſimam omnibus illis, quibus ſe legati ornare voluerant titulis opponens, Chriſti, Eliæ, Prophetæ. Cæterum quod ad ſententiam attinet, locum hunc totum apud Matth. c. 3. 3. explicauimus.

24. *Et qui miſſi fuerant erant ex Phariſæis.*] De Phariſæis qui, qualeſue homines eſſent, diximus apud Matth. c. 5. 7. Dixerat Euangeliſta ver. 19. eos, qui ad Ioannem à Iudæis miſſi fuerant, fuiſſe ſacerdotes, atque Leuitas; dicit nunc fuiſſe Phariſæos. Nempe nec omnes ſacerdotes, & Leuitæ Phariſæi erant; nec omnes Phariſæi Leuitæ, vel ſacerdotes. Sacerdos, & Leuita tribus ſimul, & officij: Phariſæus ſectæ nomen erat. Itaque ex omni tribu, ex omni officio, ex omni hominum conditione quicunque eam doctrinam, quam Phariſæi ſectabantur, magis probabat, Phariſæus erat. Quæritur quare Euangeliſta eos nunc Phariſæos fuiſſe dixerit, cùm ante non dixiſſet? Cur ante non

dixerit, in promptu ratio. Agebatur illic de ſola perſonarum dignitate. Phariſæum autem eſſe, non dignitas, ſed hæreſis potiùs erat; itaque nihil attinebat declarare eos, qui miſſi fuerant, fuiſſe Phariſæos. Nunc autem agebatur de ſola doctrina, & de doctrina, quæ in traditionibus verſabatur, quam maximè Phariſæi profitebantur, ideo dixit fuiſſe Phariſæos. Illud minimè dubium, voluiſſe Euangeliſtam indicare propterea eos interrogaſſe Ioannem, cur baptizaret, cum neque Chriſtus, neque Elias, neque Propheta eſſet, quia Phariſæi erant, quaſi alij quàm Phariſæi interrogaturi non fuiſſent. Sed huius ipſius rei quæritur cauſa, quare Phariſæi potiùs quàm alij hanc Ioanni quæſtionem obiecerint. Origenes, Cyrillus, & Beda inuidiæ morbum notari putant, quo maximè Phariſæi laborabant, quaſi Ioanni tantam gloriam, tantam baptizandi dignitatem inuiderent. Quod magis proprium Phariſæorum, quàm aliorum Iudæorum eſſet. Itaque hoc illos non eorũ à quibus miſſi fuerát; ſed ſuo priuatim nomine interrogaſſe. Chryſoſtomus, & Theophylactus quæſtionis calliditatem indicari. Miſſos enim legatos illos hac potiſſimum de cauſa ad Ioannem fuiſſe, vt intelligerent, qua auctoritate baptizaret; ſed quia Phariſæi id eſt vafri homines, & aſtuti erant, non continuò interrogaſſe, qua poteſtate baptizaret, ſed primùm num eſſet Chriſtus, deinde num Elias, poſtremo num Propheta, vt obiecto ſplendore gloriæ ad confitendum aliquid de ſe magnum, & præcellens elicerent, vnde eius accuſandi occaſionem arriperent, & quaſi per cuniculos quoſdam in eius ſubirent animum. Euthymius curioſitati tribuit, quia tam curioſam, ſubtilemque quæſtionem non alij, quàm Phariſæi proponere potuerint, qui, vt ſunt hæretici omnes, homines erant curioſiſſimi. Placet mihi quod ſ[illegible] Ammonius in Catena citatus Græca verò ſimile eſſe, Phariſæos, qui traditionum pleni erant, hanc etiam inter alias habuiſſe traditionem, nemini vt baptizare liceret, niſi Chriſto aut Prophetis, ideoque dixiſſe Euangeliſtam eos fuiſſe Phariſæos, vt cauſam tacitè redderet, quamobrem eam de baptiſmo quæſtionem obieciſſent. Qua ratione ſequentis etiam verſus ſententia ſatis patet. Verſus autem 26. apud Matthæum nobis explicatus eſt, cap. 3.11. & verſus 27 ſupra in hoc ipſo capite ver. 15.

Phariſæi, vt hæretici omnes, curioſiſſimi.

28. *Hæc in Bethania facta ſunt.*] Nota hoc loco quæſtio, num Bethania, an Bethabara legendum ſit. Nam Latini quidem codices omnes Bethaniam legunt; Conſentiunt Syriaci quos habemus omnes, & Græci multi, etiam Vaticanus; quam lectionem Latini etiam enarratores ſequi ſolent, Beda, Alcuinus, Strabus, Lyranus. Si quis verò illis obijciat Bethaniam non iuxta Iordanem, ſed longè ab illo, & quidem in montibus ſitam eſſe quindecim tantùm ſtadiis ab Ieroſolymis, vt Mar. 11. 1. & aliis locis ſæpe docuimus; hunc autem locum de quo loquitur Euangeliſta ad ripam Iordanis fuiſſe; reſpondent duas fuiſſe Bethanias: alteram eam de qua modo diximus patriam Lazari, atque ſororum eius Ioann. 12. 1. alteram prope Iordanem, de qua hîc loquatur Euangeliſta, cuius ab altera diſtinguendæ cauſa addidiſſe vltra Iordanem. Dicunt illi quidem, at non probant. Alij recentiores facta ex Ioſepho lib. 17 antiq. cap 10 coniectura probant, eam enim eſſe regionem quam Bataneam ille vocat, ponitque vltra Iordanem. Origen. Chryſoſto. Epiphan. hæreſ. 51. Theophyl. Euthym. Bethabara legunt, & inter Latinos Hieronym. in locis Hebraicis. Quod doctiſſimus quiſque magis probat. Nam Iud. 7. 24. vrbis ad aquas Iordanis ſitæ nomen ſimile legitur Bethbera: quæ eadem videtur eſſe, atque ea, quæ paululum immutato nomine dicitur Betharaba Ioſue 18. 22. vrbs tribus Beniamin; inde, vt docti putant, dicta, quòd ea populus Hebræorum vt Chanaan terram ingrederetur Iordanem traiecerit. Id enim nomen ipſum ſignificare בית עברה domum tranſitus. Ideo Ioannem iuxta eum baptizaſſe locum quòd ad traiiciendum Iordanem locus eſſet aptus, & multi vtrinque homines eius cauſa rei eò confluerent. In hac ſalebra multos etiam viros ſingulariter doctos hærere video, quòd Bethabara non vltra, ſed citra Iordanem ſit in terra ipſa Chanaan inque poſſeſſione tribus Beniamin, quam dubium non ſit non tendi vltra Iordanem. Hunc nodum nos facilè ſoluimus, qui, vt apud Matthæum cap. 4. 15. copioſè probauimus, exiſtimamus hanc phraſim, trans Iordanem, aut vltra Iordanem, non ea ſignificare loca, quæ habitantibus in Chanaan, ſed ea, quæ venientibus ab Ægypto olim Hebræis antequam Iordanem tranſirent, vltra Iordanem erant. Ita Bethabara, & in tribu Beniamin, & vltra Iordanem eſſe poterat. Immo propterea vltra Iordanem erat, quia in ea erat tribu. Quam autem ob rem Euangeliſta locum, vbi hæc geſta fuerint, deſignauerit, diuerſas auctores cauſas reddunt. Cyrillus hiſtoricæ diligentiæ, ac fide factum putat. Hiſtorici enim eſſe loca, quibus res factæ ſunt memorabiles, adnotare, atque deſcribere; id & hiſtoriæ fidem augere, & altius hærere in auditorum animis. Chryſoſtomus verò Theophylactus & Euthymius vt Baptiſtæ in dicendo de Chriſto teſtimonio libertas intelligeretur, qui non domi, non in angulo, non in alio obſcuro, & ſolo loco; ſed palam, ac publicè in loco celeberrimo, atque frequentiſſimo, quo turmatim homines hi baptiſmi ſuſcipiendi, illi traiiciendi fluminis cauſa, concurrebant, præclarum de Chriſto teſtimonium perhibuit. Alia etiam ab aliis pro his licet auctoribus cauſa meo iudicio melior affertur. Vt indicaret Euangeliſta, teſtimonij Ioannis, eorumque omnium, quæ dixiſſet, quàm plurimos fuiſſe teſtes: nec enim in ſolo, ſed in frequentiſſimo hominibus loco accidiſſe. Ex aliis Euangeliſtis intelligimus, quid hoc loco Ioannes prætermiſerit, baptiſmum, ieiunium, & tentationem Chriſti. Dum totus nimirum in eo erat vt quibuſcunque poſſet non ſuſpectis teſtimoniis huius probaret diuinitatem: & quaſi dum altius aſſurgit, cœteris dit, humana ſublimis prætervolat. Humanum erat à Ioanne, ſicut vnum de turba aliquem baptizari, humanum ieiunare, humanum à Diabolo tentari, & ab eo huc illuc circumduci; hæc Ioannes prætermiſit. Contra ex Ioanne diſcimus, quid ab aliis prætermiſſum, Iudæorum legatio conſtans illud, ſæpeque repetitum Baptiſtæ teſtimonium.

Quid Ioannes ex prætermiſerit.

29. *Altera die.*] Poſtridie eius diei, quo legatis Iudæorum reſponſum, quod ſupra poſitum eſt, dedit; definitè enim, non infinitè ſumitur τῇ ἐπαύριον poſtero die; vt nonnulli etiam antiqui codices legunt. Id conſtat ex ver. 35. vbi ſimiliter dicit, *altera die*, id eſt poſtridie huius diei de qua nunc agit, & ſecunda ab ea, in qua Iudæorum legationem Ioannes audierat, vt Ammonius in Græca Catena interpretatur; & ex capit. 2. 1. vbi non iam dicit, *altera die*, ſed *die tertia*, ſcilicet a legatione. Itaque narrat hoc loco Ioannes quæ quatuor continuis diebus geſta ſunt, quibus Chriſti diuinitas declaratur. Primo die Ioannem Baptiſtam a legatis Iudæorum interrogatum præclarum de Chriſto teſtimonium reddidiſſe. Secundo de quo nunc agitur, aliud etiam clarius teſtimonium dixiſſe non interrogatum. Tertio idem confirmaſſe, explicaſſeque verſu 35. Quarto ipſum Chriſtum facto in Cana Galilææ inſigni miraculo diuinitatem ſuam declaraſſe. cap. 2. 1. Ex quo colligitur hæc omnia, quæ hiſce quatuor diebus facta commemorantur, mul-

Duplex lectio huius loci. 1. Bethania. 2. Bethabara.

tis poſt

tis poſt Chriſti baptiſmum diebus accidiſſe. Nam ex A alijs tribus Euangeliſtis perſpicuum eſt. Chriſtum ſtatim poſt baptiſmum in deſertum ſeceſſiſſe, & quadraginta illic ieiunum egiſſe diebus. Quod totum, vt minimum, tempus inter baptiſmum, & hos quatuor interceſſit dies. Aliquanto etiam plùs. Iam enim prædicare cœperat, cum diſcipulos nonnullos collegiſſet, qui cum eo in nuptijs fuiſſe perhibentur. c. 2. 2. quamuis Apoſtoli nondum vocati eſſent, vt apparet ex hoc cap. ver. 39. Quo ergo modo Ioannes dixit ſupra ver. 27. *Ipſe eſt qui poſt me venturus eſt:* Si enim iam baptizatus erat, iam vtique venerat. Reſpondeo nondum veniſſe, quia etſi baptizatus erat, nondum ſe tamen quis eſſet baptizando, & miracula faciendo declarauerat. Maior quæſtio, quòd alij Euangeliſtæ hæc B verba, *Poſt me venturus eſt*, antequam Chriſtus baptizaretur, Ioannem dixiſſe narrent Matth. c. 3. 11. Mar. 1. 8. Luc. 3. 16. Facilis ſolutio aut bis id, vel etiam ſæpius Ioannem dixiſſe, primùm communiter omnibus, qui ad baptiſmum confluebant, deinde legatis Iudæorum. Sicut, *Ecce agnus Dei*, bis eum dixiſſe ex hoc loco, & ex ver. 36. manifeſtum eſt. Itaque Origenis, & Optati Mileuitani lib. 4. contra Parmen. ſententia probari non poteſt, qui hanc diem de qua hîc Ioannes agit, diem qua Chriſtus baptizatus eſt, eſſe putant. Neque Chryſoſtom. Euthym. & Theophylacti ſententiam ſequor, qui ad hunc modum interpretantur, poſtridie eius diei, quo Chriſtus rediit à deſerto. Nã præterquam quòd, vt modo dicebamus, iam diſcipulos ha- C bebat, quos diuerſis diebus collegiſſe cõſtat, quomodo poſtridie eius diei intelligi poteſt, de quo nulla antè mentio facta erat?

Vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe.] Græcè βλέπει videt, quemadmodum nonnulli etiam Latini codices legunt, eſtque ὑποτύπωσις, quia magis expreſſam ſententiam ante oculos ponit. Quam autem ob rem Chriſtus nunc ad Ioannem venerit, incertum. Nec enim vt Origen. exiſtimat, ad baptiſmum veniebat, cum, vt paulo ante probauimus, multis ante diebus baptizatus eſſet. Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. hac ipſa de cauſa veniſſe putant, vt Ioannes de illo teſtimonium hoc diceret, ne, qui eum ante baptizari viderant, quaſi peccatorem baptizatum crederent. D Probabilis coniectura, nulla præſertim ſe oſtendente probabiliore.

Et ait, ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mũdi.] dictio Ecce hoc loco non ſolum δεικτικὴν, demonſtratiuam, ſed etiam ἀναφορικὴν relatiuam quandam vim habere mihi videtur, quaſi dicat Ioannes, Ego, vt vobis teſtatus ſum, non remittebam vobis peccata, ſed vos in remiſſionem peccatorum per Chriſtum faciendam baptizabã, Ecce hic eſt, *qui tollit peccata mundi.* Hoc plus quiddam eſt, quàm quod Chryſoſt. & Theophyl. obſeruarunt, alludere ad deſiderium eorum, qui Chriſtum videre, & cognoſcere cupiebant Ioannis excitati teſtimonio, qui ſæpe iam dixerat, *Poſt me venturus eſt, qui fortior me eſt, cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam calceamenti, ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni.* Quaſi E dicat, Ecce eum, quem tantopere videre cupitis. Cur autem Ioannes Chriſtum agnum potius, quam alio quo nomine vocauerit, tres veteres auctores rationes reddunt. Prima eſt, vt ad veteres alluderet Prophetas Iſai. 53. 7. Act. 8. 32. *Sicut ouis ad occiſionem ducetur, & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet.* Et Ierem. 11. 19. *Ego quaſi agnus manſuetus, qui portatur ad victimam.* Iulius Firmicus in lib. de erroribus profan. relig. cap. 28. Chryſoſt. Cyrill. Theophyl. & Euthym. hoc loco, & Elias Cretens. in comment. orat. 4. de Theolog. Gregor. Naz. Secunda, vt reſpiceret ad vetera ſacrificia quæ agnis plerũque conſtabant; agnus enim vnus

Matth. 3. 11. Luc. 3. 16.

Cur agnum Chriſtum Ioannes vocarit.

A mane, alter veſperi quotidie immolabatur Exod. 29. 38. & Numer. 28. 1. 3. Sic Origen. idemq́; Cyrill. & Euthym. Tertia, quòd innocentia Chriſtus, & ſimplicitate agnum referret, vt tract. in Ioann. 4. indicat Auguſt. Sic Petrus. 1. epiſt. 1. 19. *Pretioſo ſanguine quaſi agni immaculati Chriſti* redemptos nos eſſe dicit. Proprium inter Euangeliſtas Ioanni eſt, vt Chriſtum agnum appellet. Apocal. 5. 6. 8. 12. 13. & 6. 1. 16. & 7. 9. 10. 14. 17. & 12. 11. & 13. 8. & 14. 1. 4. 10 & 15. 3. & 17. 14 & 19. 7. 9. & 21. 9. 14. 22. 23. 27. & 22. 1. 3. 14. Habet vocabula quædã Ioannes, quibus delectatur. Ineptè verò Heracleon, vt Origen. tomo in Ioann. 9. refert, hinc colligebat Chriſtum perfectum corpus non habuiſſe; non enim arietem, ſed agnum appellatum, qui in grege imper- B fectum quiddam eſt Dei autẽ agnum appellauit, quia à Deo oblatus eſt, vt Theophyl. & Euthym. obſeruat; ſicut vocamus ſacrificium Abrahami, quod Abrahamus obtulit. Aut Dei, id eſt diuinũ propter diuinitatem quæ in ipſo erat. Quaſi dicat Ioannes. Ecce agnus non iam terrenus, qualis ille erat qui in veteri ſacrificabatur lege; ſed cæleſtis, atque diuinus. Alij agnum Dei, id eſt qui Deo offertur, interpretantur. Illud primum probabiliſſimum. Benè autem à quibuſdam ex Chryſoſt. hom. 17. notatum eſt Euangeliſtam non dixiſſe, qui tollet, ſed *qui tollit peccata mundi* præſenti vsũ tempore, vt non actũ, ſed vim naturalem ſignificaret. Sicut non dicimus ignis calefaciet, ſed ignis calefacit, vt ſignificemus natura quidem ſua omni tempore, C omni loco, omnem materiam, niſi quid obſtet, calefacere. Vſus autem eſt Ioannes verbo ad eam naturalem virtutem exprimendam accommodatiſſimo. Non dixit, qui remittit, qui tegit, ſed *qui tollit peccata mundi*, id eſt qui penitus aufert, qui penitus delet, vt Theophylactus animaduertit. Etenim iſta non imputatio, quã noſtra memoria Lutherani, & Caluiniani finxêre, nondum nata erat. Quod autem dicit *Peccata mundi*, aut vt Græci codices, & multi Latini legunt *peccatum mundi*, hanc vim habet, vt idem Theophyl. Euthym. &, vt videtur Chryſoſt. viderunt, vt hunc agnum legalibus opponat. Illi enimuero Iudaici tantum populi, ac ne illius quidem verè, ſed ſola figura peccata tollebant; iſte & verè, & totius mundi peccata tollit. Solet D Ioannes populo Iudaico per antitheſim mundum opponere, vt ſupra ver. 9. & infra cap 3. 17. & 4. 42. & 6. 33. 51 & 1. epiſtola c. 2. 2. Eodem Theophylactus pertinere putat quòd non plurali, ſed ſingulari dicit numero *peccatum mundi*, vt genus omne peccatorum, aut quidquid eſt in mundo peccati per eum tolli ſignificet, non ad ſignificandum originale peccatum, vt Beda in Catena D. Thom & Strabus putant. Solẽt enim Hebræi, vt rectè Lyranus monuit, ſingulari numero totam rei naturam, & ingentem copiam ſignificare. *Venit*, inquit, *muſca grauiſſima* Exod. 8. 24 hoc eſt magna multitudo muſcarum, aut omne muſcarum genus, vt eodem loco ver. 21. declaratur.

30. Hic eſt de quo dixi, poſt me venit vir.] Ammonius E Presbyter grauis ſanè auctor, & eruditus in Græca Catena in nomine vir emphaſim eſſe putat duplicẽ, aut vt ſignificetur humana Chriſti generatio, aut triginta annorum ætas expleta, quæ propriè virilis dicitur. Potius Hebraiſmum eſſe credo, quo vir אִישׁ, pro quodã ponitur, tanquam diceret, Poſt me venturus eſt quidã alius maior me. Reliqua verba huius verſus ſupra ſunt explicata ver. 16.

31. Et ego neſciebam eum.] Totus hic locus vſque ad verſum 34. apud Matth. cap. 3. 14. 15. 17. tractatus, & explanatus à nobis eſt; illa inprimis quæſtio quomodo Ioannes ante Chriſtum potuerit ignorare. Hic illud tantùm exponendum, quare hoc Ioannes dicat; poterat enim tacere quantumuis verum

Contra inſtitutam imputatiuam, & iuſtitiam hæreticorum.

e ſit. Vera mihi videtur Origenis in Catena Græca citati Chryſoſtomi homilia 16. Theophylacti, & Euthymij in comment. coniectura; propterea hoc Ioannem adieciſſe, ne quis ſuſpicari poſſet cognitioni, aut familiaritati, & gratiæ datum eſſe, quòd tam præclarum de illo dediſſet teſtimonium.

43. *Et ego vidi, & teſtimonium perhibui, quia hic eſt filius Dei.*] Eodem hoc ſpectat, quo id, quod paulo ante dicebamus, vt omnem amoueat ſuſpicionem gratiæ. Nec enim ſponte ſua, ſed iuſſum à Deo teſtimonium de illo perhibuiſſe. Neque fama tantùm, & auditione hominum motum, ſed diuino prorſus teſtimonio. *Qui miſit*, inquit, *me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem videris ſpiritum deſcendentem, & manentem ſuper eũ, hic eſt, qui baptizat in Spiritu ſancto.* Hoc ipſum à Deo ſibi datum ſignum ſe vidiſſe dicit, & non humanæ gratiæ, ſed diuinæ obſecutum voluntati, quod viderat, teſtatum eſſe. Non declarat quid videret, ſed ex iis, quæ dixerat, intelligitur, nempe Spiritum ſanctum poſt baptiſmum ſuper Chriſtum deſcendentem, vt Cyrillus interpretatur. Quærunt autem Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. vbinam Ioannes hoc de Chriſto teſtimonium perhibuerit, quod eſſet filius Dei, quod ſe ante perhibuiſſe dicit. Nam ſupra quidem non filium, ſed agnum, ſed virum appellaſſe. Reſpondent, id ſcriptum non eſſe, ſed ſicut alia multa & à Ioanne, & ab aliis Euãgeliſtis prætermiſſum. Quòd ad teſtimonij veritatem attinet, perinde eſt, quaſi ſe eiuſmodi teſtimonium Ioannes, Euangeliſta cõmemorante, perhibuiſſe dicit, atque ſi ipſum, quod perhibuit, teſtimonium ſcriptum haberemus. Filium autem Dei non adoptione, ſed natura Chriſtum appellaſſe manifeſtum eſt. Voluit enim eo titulo non ſolùm ſibi, ſed omnibus & aliis Prophetis, omnibus aliis hominibus anteponere. Quemadmodum ſi in regio comitatu dicas, Ecce ille eſt Rex (digito in media turba Regem oſtendens) haud dubiè indicas alios non eſſe Reges. Ioannes autem, & alij Prophetæ adoptione quidem filij Dei erant, vt Cyrillus argumentatur, ergo Chriſtus plùs vtiq; quàm adoptione. Quid plus quàm adoptio eſt, niſi natura? Eò pertinet, quòd addito articulo Græco ὁ υἱὸς dixit, vt Cyrill. adnotauit.

Filium Dei Christum natura, non adoptione.

Supra ver. 33.

35. *Altera die iterum ſtabat Ioannes, & ex diſcipulis eius duo.*] G. τῇ ἐπαύριον, poſtero die, vt ſupra ver. 29. id eſt poſtridie eius diei, quo Ioannes venientem ad ſe Chriſtum intuitus dixerat, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*; & ſecunda die poſt Iudæorum legationẽ. Hoc enim eſt tertium, vt ait Ammonius, Ioannis de Chriſto teſtimonium ex iis quidem certè, quæ ab hoc Euangeliſta ſcripta ſunt. Quam vim hoc loco habeat verbum ſtandi, apud neminem notatum inuenio. Nam quòd Alcuinus apud D. Thom. interpretatur ſtetiſſe Ioannem, Chriſtũ verò ambulaſſe, quia *veniente Chriſto ceſſura ſtetit lex*, quod & Strabus eſt imitatus, & hodie in ore verſatur omnium, pulchra quidem eſt allegoria, ſed allegoria, quam affirmare nõ poſſumus aut Baptiſtæ, aut Euangeliſtæ in mentem veniſſe. Si illa Bedæ, vnde in gloſſam, quam vocant interlinearem tranſlata eſt, ſtetiſſe Ioannem *in culmine perfectionis*. Quid enim de Chriſto ambulante dicent, an ipſe nondum ad culmẽ perfectionis venerat, quia ambulabat? Magis accedit ad ſenſum, quod Lyranus ait, ſtetiſſe, id eſt paratum fuiſſe ad exercendum officium. Communis enim hæc ratio eſt, paratum fuiſſe cũ ſemper Ioannes ad exercendum officium paratus fuerit. Et tamen apparet hoc loco Euangeliſtam aliquid proprium eius temporis ſignificare voluiſſe. Melius Chryſ. Theophylact. & Euthym. indicant ſtetiſſe Ioannem, Chriſtum ambulaſſe, quia non conueniebat, vt Ioannes quæreret Chriſtum, ne ſuum de illo ſuſpectum redderet teſtimonium. Credo ergo hanc vim habere, vt ſignificet Ioannem conſtitiſſe, vt Chriſtũ quaſi animo, oculiſq; defixus intueretur, quod ex verbi ſequẽtis explicatione magis intelligetur.

36. *Et reſpiciens Ieſum ambulantem.*] καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, & coniectus in Chriſtum ambulantem oculis, vt Theophylactus interpretatur. Ita hinc apparet, quomodo ſteterit, quaſi admirabundus, quaſi ſtupore defixus. Chriſtum verè ambulaſſe certum eſt, cũ id propriè verba ſignificent. Quo verſus ambulauerit, incertum. Chryſ. Theophylact. & Euthym. videntur exiſtimare ad Ioannem veniſſe. At id Euangeliſta vtique dixiſſet, ſicut ver. 29. dixerat, *Vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe.* Itaque veriſimilius eſſe arbitror, aut aliquò tetendiſſe Chriſtum, aut eo conſilio ad Ioannis conſpectum quaſi animi cauſa obambulaſſe, vt iterũ de ſe Ioannes teſtimonium perhiberet.

Ecce agnus Dei.] Verba explicata ſunt ſupra ver. 29. Tantùm illa modò quæſtio, quæ à multis proponitur, expedienda, quid ſit, quòd Ioannes tam ſæpe de Chriſto idem repetat teſtimonium. Ammonius Presbyter, Chryſoſt. Theophyl. Euthym. reſpondent auditorum tarditatem in cauſa fuiſſe, qui necdum ſatis, quæ ſemel dixerat, intellexiſſent. Eodemque redit quod Cyrill. ait, optimum ſe eſſe doctorem declaraſſe. Boni enim doctoris eſſe tam diu eadem iterare, quoad auditores intelligant. Fieri etiam poteſt, & verò probabile eſt, vt cùm hoc ſecundò Ioannes dixit, alios eſſe viderit auditores, qui ante non audiſſent. Idque non obſcurè indicat Euangeliſta, cũ tantùm dicit duos ex diſcipulis eius adfuiſſe, quos cùm Ioannes, vt opinor ſatis vidiſſet eſſe maturos, vt Chriſtum ſequerentur, voluit eos repetito teſtimonio ad illum mittere, quemadmodum euentus declarauit.

37. *Et audierunt eum duo diſcipuli loquentem, & ſecuti ſunt Ieſum.*] Incipit fructus apparere prædicationis Ioannis. *Vides*, inquit Cyrillus, *quam citò a doctrina Baptiſtæ fructus ſecutus eſt? Vides quam magnum auditoribus emolumentum iteratio ſermonis attulit? Diſcat igitur ex iſtis, cui docendi opus creditum eſt, non laudare ſilentium in paſtore; neque talentum Domini infæcunda terra taciturnitatis commendandum; ſed nummulariis eſſe diſpertiendum, vt inde cum fœnore Saluator illud exigat. Teſtimonium Ioannis*, inquit Beda, *fides eſt diſcipulorum.* Ac tum tum tunc fructus concionatoris apparet, cum eius auditores non illum ipſum ſtudio quodam curioſitatis, ſed Chriſtum ſalutis deſiderio ſequuntur, cum frequentiores ad ſacramenta venire incipiunt. Putant Chryſoſt. & Euthym. plures tunc cum Ioanne diſcipulos eius fuiſſe, ſed hos duos tantùm credidiſſe. Probabile, vel eo ipſo, quòd duo tam boni auctores dicunt, ſed incertum. Allegoricum quidem eſt, quod ſcribit Beda, ſed aptè ad locum dictum. *Sequentes*, inquit, *Ieſum reliquerunt Ioannem; ſequentes Euangelium legem amiſerũt. Sic tamen ſecuti ſunt Euangelium, vt teſtimonium vterentur è lege.*

Fructus prædicationis Ioannis.

Matth. 25. 27.

38. *Conuerſus autem Ieſus, & videns eos ſequentes ſe dicit eis. Quid quæritis?*] Sẽſus per ſe facilis eſt; Caueat lector, ſi Chryſoſtomi in hunc locum legerit cõmentarium, ne in Pelagianorum errorem incidat, à quo ille, quia nondum ſuo tempore natus erat, non ſatis longè aliquando videtur, ſi non ſenſu, verbis tamen non admodum cautis abhorrere. *Hinc*, inquit, *admoneri poſſumus, Deum ſua in nos beneficia noſtras non præuenire voluntates; ſed a nobis incipiendum eſſe; ſed cùm nos prõpto, paratoq; animo ad ſuſcipiendam gratiam exhibemus, tũc multas nobis offert ſalutis occaſiones.* Quæ verba niſi benigna leniãtur interpretatione, cùm fide Catholica pugnabunt in Concilio Tridentino nouo decreto declarata, initium iuſtificationis non ex nobis ſolis eſſe, ſed

Chryſoſtomus hic cautè legendus. homil. 17.

Seſſ. 6. c. 5. & 6. & can. 3.

gratia nos ſemper diuina: & benè agere, & benè cogitare incipiamus præuenit. Illa enim ipſa gratia fuit, quòd duo illi diſcipuli Chriſtum ſequi cœperunt. Melius hunc Chryſoſt. collegiſſet, quod omniū poſtea Theologorum conſenſu probatum eſt, facienti, quod in ſe eſt, Deum gratiam nō denegare. Sed in iis rebus, quę ad ſalutem noſtram, & iuſtificationem pertinent, hoc ipſum quidquid eſt, quod eſt in nobis, ſine gratia Dei facere non poſſumus. Nondum Chriſtus fortaſſe duos illos diſcipulos Ioannis corpore reſpexerat, ſed animo certè, & gratia reſpexerat, ſine qua à Ioanne, id eſt, à veteri lege, à priſtinis moribus, in quibus hærebant, diſcedere non potuiſſent. Quos quia ea gratia bene, quantum in ipſis erat, vſi ſunt, Chriſtus etiam corpore reſpexit, id maiore gratia, maiore fauore proſecutus eſt, in ſuam amicitiam, familiaritatemque recipiens. Non paulo meliùs Cyrill. *Conuerſus*, inquit, *opportunè ad ſequentes ipſum Dominus, vt re ipſa verum eſſe diſcas, quod canimus; Quæſiui Dominum, & exaudiuit me.* Pſal. 33. 5. *Donec enim nec fide recta, nec bonis moribus Dominum quærimus, poſt eum quodammodo comperimur; cum verò mandata eius ſcientes præcipuam iuſtitiæ viam ſcrutamur, ſtatim conuerſus viſitat clamans, conuertimini ad me, & ego conuertar ad eos.* Zach. 1. 3. Quod Beda, & Alcuinus apud D. Thom. dicunt, morale eſt. *Illi*, inquiunt, *diſcipuli tergum ipſius ſequebantur vt viderent, & faciem Domini videre non poterant, ideo conuertit ſe, & quodāmodo de ſua maieſtate deſcendit, vt poſſint faciem illius contemplari.* Optimè omniū Ammonius declaraſſe Chriſtum hoc facto, fruſtra nos illum ſequi, niſi ſe ad nos ipſe conuertat; neque enim conſequi noſtris viribus poſſe. Illud magis ad ſenſum, quem quærimus literalem pertinet, quod Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. adnotauerūt, propterea Chriſtum ſe ad ſequentes ponè diſcipulos Ioannis conuertiſſe, priorémque, quid quærerent, interrogaſſe, vt verecundantes, timentéſque interrogare, alloquiq; animaret, & ad colloquium alliceret. Quod non eſt à nobis Deum, ſed nos à Deo præueniri. *Præparationem*, inquit, *cordis eorum audiuit auris tua*, &c. Pſal. 9. 18. *Dixi cōfitebor aduerſum me iniuſtitiā meā Domino, & tu remiſiſti impietatem peccati mei.* Pſal. 31. 5. *Eritq;, antequam clament, ego exaudiam.* Iſai. 65. 24. Quòd autem eos interrogat, nō D ignorantis, ſed inuitantis eſt, vt iidem auctores, itemque Cyrillus adnotauerunt.

Qui dixerunt ei Rabbi, quod dicitur interpretatum, Magiſter, vbi habitas?] Cum Rabbi, id eſt magiſtrum appellant, & gratiam ſibi honorifico titulo conciliant, & ſe eius diſcipulos eſſe velle profitentur, vt Chryſoſt. Cyrill. Theophylact. & Euthym. obſeruant. Beda fidei argumentum eſſe dicit, *Ipſa*, inquit, *appellatio reſponſionis, indicium eſt fidei. Quando enim dicunt, Rabbi quod intelligitur magiſter, & ſequuntur eum, vtique magiſtrum ſequuntur, & dicunt.* Non reſpondent quid velint, ſed tantùm interrogant, vbi habitet, volentes ex otio, & priuatim eum de rebus maximè ſacris, & ad ſalutem pertinentibus interrogare, vt Chryſoſt. Cyril. Theophyl. & Euthym. obſeruauerunt. *Non enim*, vt ait Cyrillus, *vbique res grandes oportere dicere arbitrabantur.* lib. 2. c. 8. Vtile nobis exemplum, quod vtinam noſtro ſeruaretur tempore, & non in foro, non in compitis, non in menſis, non in cauponis, non vbique præterquam in ſcholis, vbi id maximè fieri oportebat, de ſummis religionis myſteriis diſputaretur: ſed in Eccleſiam, id eſt ad Chriſti omnes irent domicilium, ibi eum, aut qui eius tenent locum, modeſtè ſubmiſſéque interrogarent. Aut, vt ego puto, dum domum interrogant, indicant ſe non quouis modo Chriſti diſcipulos, ſed etiam familiares, & quodammodo domeſticos eſſe velle.

De reuerentia Chriſti ponendum.

39. *Dixit eis; venite & videte.*] Apta eſt in hunc locum interpretatio Cyrilli, itaq; eam ipſius apponam A verbis. *Non docuit*, inquit, *vbi habitaret, quamuis hoc ipſum ab eo peteretur; ſed illico eò ire ipſos hortatur. Primum, vt doceret nullam eſſe in quærendis bonis moram laudandam, cum vtilitatis retardatio ſemper afferat detrimentum. Deinde vt oſtenderet non ſufficere, ſi quis, vbi Chriſti domus, id eſt Eccleſia fundata ſit, didicerit, ſed ſi per fidem in eam venerit, & , quæ myſticè in ea peraguntur, feruente animo viderit.* Hoc ſi Lutherani, & Caluiniſtæ facerent, hæretici non eſſent. Vtinam ad Eccleſiam venirent, & quid agitur, quid doceatur viderent, cōſiderarent, probarent, & non ea de bonis fingerent monſtra, quibus & ipſi primùm decepti pereunt, & ſimplicem decipientes populum miſerè perdunt. Vtinam ſaltem quærerent, vbi Chriſtus habitaret, quæ vera eſſet Eccleſia; B nam Geneuæ quidem certè non habitat. Significat Chriſtus his verbis ſe domum habere, vbi habitet; quod qua ratione non pugnet cū eo, quod alibi dicit, *Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos; filius autem hominis non habet, vbi caput ſuum reclinet.* Matt. 8. 20. quæri ſolet. Reſpondent Chryſoſtomus hom. 17. & Theophylactus, & Euthymius in comment. & Ammonius in Græca Catena, habuiſſe quidem hoſpitium, propriam autem domum non habuiſſe. Ad allegoriam verò magis, quàm ad ſenſum litteralē pertinet, quòd Beda, & Alcuinus dicunt ideo non dixiſſe Chriſtum, vbi habitaret, ſed illos vt venirent, ac viderent inuitaſſe, quia habitatio, id eſt gloria Chriſti videri quiC dem poteſt, verbis explicari non poteſt.

Hæretici quærere debent, vbi Chriſtus habitet.

Venerunt, & viderunt.] Obſecuti ſunt diuinæ vocationi. Quòd autem dicit Euangeliſta apud eum manſiſſe die illo, incertum an ſignificet, quod eius diei reliquum erat, id eſt horas duas; *hora enim erat quaſi decima*, vt hic dicitur; an diem vnum, vt vocant naturalem, qui viginti quatuor horis conſtat. Vtriuſque interpretationis auctores inuenio; ſed meliores poſterioris. Nam niſi fallor ita Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius intellexerunt; etſi id apertè non explicant. Quod autem quidam prioris interpretationis auctores docent, nihil tunc duos illos diſcipulos à Chriſto didiciſſe, ſed tantùm domum notaſſe, vbi habitaret, vt ad eum aliàs diſcendi cauſa ventitarent, incredibile mihi videtur eſſe. D Quis enim credat homines ſitibundos inuento non ſtatim bibiſſe fonte? Et vnde diſcere, niſi ex ipſo Chriſto potuerunt illum eſſe Meſſiam? quod illo die didiciſſe ex verſu 41. manifeſtum eſt. Quin propterea ſuſpicor Euangeliſtam dixiſſe eos eo die apud Chriſtum manſiſſe, vt indicaret non fuiſſe contentos domum noſſe; ſed aliquem etiam doctrinæ Chriſti guſtum capere voluiſſe, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius non obſcurè ſignificant. Certè inſtructos à Chriſto doctrina fuiſſe planè affirmat, licet id Euangeliſta non dicat; prætermiſiſſe enim eum, quod videbat facilè per ſe quemque etiam ſe tacente intellecturum. Cur ergo non dixit, manſerunt apud eum nocte illa, cum per noctem potius, quam per diem manſerint? Quia aliqua etiam diei pars reliqua erat, & ſolemus potiùs per dies, quàm per noctes tempus deſignare. Quod ſequitur, *hora autem erat quaſi decima*, nonnulli vertunt, hora enim erat quaſi decima. Καὶ enim pro ὅτι poſitum eſſe, quod ſæpe aliàs fieri ſolet; redduntque rationem, quare die illo apud Chriſtum manſiſſent, nec ad Ioannem præceptorem ſuum reuertiſſent, quia inclinata iam in occaſum dies erat; neque ſatis reſtabat temporis, vt redire poſſent. Probabilius eſſet, ſi meliorem haberet auctorem. Et bene etiam conſtat aduerſatiuæ particulæ ſententia, vt ſignificare Ioannes voluerit notata hora, qua ad hoſpitium Chri-

ſti per-

ſti peruenerant, quantum apud eum manſiſſent temporis, nempe per duas, quæ reliquæ erant, horas eius diei, & per totam inſequentem noctem, neque rationem reddat, quare eo die ad Ioannem non redierint, ſed eos potius laudet, quòd cum redire poſſent duabus adhuc reliquis horis, redire tamen noluerint, ſed per reliquam eius diei partem, & noctem totam Chriſti conſuetudine, & doctrina frui. Colligunt ex hoc loco Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius nullum ad diſcenda, quæ ad ſalutem pertinent, tempus aut ſerum, aut importunum eſſe. Colligunt quanta in Chriſto ad docendum caritas, quantus in diſcipulis illis ad diſcendum ardor fuerit, quando & eo tempore, quod cœnæ deſtinatum erat, & ille docere voluerit, & illi doceri; exemplumque & à Chriſto doctoribus, & à diſcipulis auditoribus relictum eſſe. Diem, itemque noctem in duodecim apud veteres illos horas partitum fuiſſe, quæ creſcente creſcerent, decreſcente decreſcerent die, itaque horam decimam fuiſſe, quæ Italis eſt vigeſima ſecunda; ideo non dicimus, quia neminem credimus ignorare.

40 *Erat autem Andreas frater Simonis Petri.*] Conſtat ex hoc loco Andream, priuſquam diſcipulus eſſet Chriſti, diſcipulum, ac ſectatorem fuiſſe Ioannis. Petrum eius fratrem non conſtat, ſed probabile colligitur coniectura; veriſimile enim eſt fratres eandem ſemper doctrinam, eundem præceptorem ſecutos fuiſſe, ſicut eundem, poſteaquam cognouerunt, Chriſtum ſecuti ſunt. Duæ hic inter ſe nexæ quæſtiones, cur Andream Euangeliſta nominauerit, & cur alterum non nominauerit. Prima facilè ſoluitur, neceſſarium fuiſſe Andream nominari, quia narrandum erat quomodo Simonem fratrem ſuum ad Chriſtum adduxiſſet, vt Theophylactus, & Cyrillus in Catena Græca citatus ait. Cur alterius nomen non expreſſerit, contrariis rationibus factum creditur, ſiue quia neceſſe non erat, cùm nihil de eo poſt fuiſſet agendum, vt idem Theophylactus, & Cyrillus reſpondet; ſiue, vt Epiphan. hæreſ. 51. & Cyrillus in eadem Catena, & Euthymius, & Theophyl. tanquam multorum, & probabilem opinionem referunt quia alter ipſe Ioannes erat, qui ſcribebat, qui ſolet, vt alibi ſæpe diximus, modeſtiæ cauſa ſupprimere nomen ſuum. Vide quæ in titulo huius Euangelij adnotauimus; ſiue quòd aliquis alius erat minime inſignis, cuius nomen notum vulgo non eſſet, vt iidem auctores dicunt. Nam hac eadem de cauſa, vt Cyrillus eodem loco monuit, ſeptuaginta diſcipulorum nomina edita non fuiſſe Luc. 10. 1. Putat etiam Epiphanius eſſe probabile alterum illum diſcipulum Iacobum Zebedæi filium, & Ioannis fratrem fuiſſe, quòd eiuſdem patriæ, eiuſdem artis, eiuſdem eſſet contubernij. In re incerta malo credere ignotum aliquem fuiſſe; qui Chriſti poſtea non fuerit Apoſtolus, ideoque non fuiſſe nominatum. Nam ſi Apoſtolus fuiſſet, profectò eum Ioannes nominaſſet, vt declararet, quod fuiſſet initium vocationis eius. Nam ea etiam opinor de cauſa Andream nominauit. Colligit ex hoc loco Beda Andream minorem Petro natu fuiſſe, quòd non Petrus illius, ſed ille Petri dicatur frater. Tenuis coniectura.

Cur alterius diſcipuli nomen expreſſum non ſit.

41. *Inuenit hic primum fratrem ſuum Simonem.*] Pleri que Græci codices legunt, *εὑρίσκει οὗτος πρῶτος* inuenit hic primus fratrem ſuum Simonem, vt Chryſoſt. Epiphan. hæreſ. 51. & Euthym. etiam legunt, vt ſit ſenſus illum inueniſſe fratrem ſuum, illique nuntiaſſe ſe Chriſtum vidiſſe, antequam alter ille diſcipulus, qui cum ipſo ad Chriſtum venerat, eum inueniret. Quaſi voluerit Euangeliſta ſignificare Petrum non per alium, quàm per Andream fratrem ſuum primum de inuento Chriſto nuntium accepiſſe. Sententia ſanè non incongrua. Sed noſter interpres legit *πρῶτον* primum; eodemque modo Cyrillus, & Theophyl. Græci etiam auctores legunt; ſenſuſque eſt melior. Nam ſi legamus *πρῶτος* primus neceſſe eſt, vt ponatur pro *πρότερος* prior, cum inter duos tantùm illos diſcipulos comparatio fiat. Quod etſi nonnunquam fieri ſolet, tamen hîc licentia non ſit. Itaque niſi conſtet ruſum ſenſum conſtare non poſſe, credendum non eſt factum hoc loco; ſi autem legamus *πρῶτον*, primum, comparatio fit inter Petrum, & cæteros omnes homines, quemadmodum ſuperlatiui, vt Grammatici vocant, natura poſtulat; ſenſuſque eſt vberior, & maior. Declarat enim Euangeliſta diuina factum eſſe prudentia vt Andreas à Chriſto reuertens plenus gaudij, plenus deſiderij theſaurum illum, quem in agro abſconditum inuenerat, cum aliis communicandi, primùm omnium inuenerit fratrem ſuum, quo neminem cariorem habebat, neminem quocum magis cuperet, quæ inuenerat, ac viderat, communicare. Notant hoc loco præclarum omnes auctores exemplum, Chryſoſtomus, Cyrillus, Beda, Theophylactus, non defodiſſe in terram Andream talentum, quod acceperat, ſed ad lucrum ſtatim expoſuiſſe, & quamuis piſcator eſſet ſtatim vt Chriſtum inuenit cœpiſſe prædicare. Idē nobis faciendum eſſe.

Talentum non abſcondit Andreas

Inuenimus Meſſiam.] Meſſiam Hebræis, & Chriſtum Græcis idem eſſe nemo neſcit, & nos alibi docuimus. Annotarunt autem Chryſoſtomus & Theophylactus non dixiſſe Euangeliſtam ſimpliciter *εὑρήκαμεν μεσσίαν*, inuenimus Meſſiam; ſed *εὑρήκαμεν τὸν μεσσίαν*, inuenimus Meſſiam illum, ſcilicet quem vnum quærebamus, quem optabamus, quem venturum ſperabamus, vt Euthymius, ait. At vnde tam cito didicerat Andreas Chriſtum eſſe Meſſiam? Reſpondent Chryſoſtomus, & Theophylactus id à Chriſto ipſo eo die, quo apud eum manſerat, didiciſſe, etſi id Euangeliſta nō dixit. Vnde magis apparet falſum eſſe, quod quidam dicunt, duos illos diſcipulos nihil tūc à Chriſto didiciſſe, ſed domum, vbi habitaret, tantummodo notaſſe.

42. *Et adduxit eum ad Ieſum.*] Cupientem opinor videre eum. Vtrumque veriſimile, & Andream inuitaſſe Petrum fratrem ſuum, vt ad Chriſtum veniret & Petrum ſeſe ſponte obtuliſſe, rogaſſeque viciſſim fratrem, vt ſe ad illum duceret. Notatur à Chryſoſtomo, & Theophylacto prompta obedientia, & fides Petri, qui antequam Chriſtum videret, ad primum eius nuntium in illum credidit. Excuſatur autem credendi facilitas, quod ad primum verbum crediderit. Enimuero veriſimile eſſe Andream tunc multa alia, quæ à Chriſto didiciſſet, myſteria illi expoſuiſſe, quibus adductus crediderit. Sed excuſatione meo iudicio opus non eſt. Quid enim mirum fratrem fratri affirmanti ſe inueniſſe Meſſiam facilè crediſſe? Maioris hoc eſt laudis, quam quod illi Theophylactus laudis loco tribuit, eum non ſtatim fratris verbis crediſſe, ſed videre, experirique voluiſſe, num quæ diceret, vera eſſent, ideoque ad Chriſtum veniſſe. Magis equidem adducor, vt credam, non ideo ad Chriſtum adductum à fratre, vt experiretur verum eſſe, quod illi narrauerat, ſed partim vt eius ſatisfaceret deſiderio cupientis videre, quem tam diu expectatum, tanto quæſitum ſtudio, inuentum audiebat, partim vt & apud Chriſtum, & apud fratrem Andreas gratiam iniret. Apud illum, quod nouum ad eum diſcipulum adduceret; apud hunc, quod eum in Chriſti notitiam, & familiaritatem inſinuaret.

Intuitus autem eum Ieſus.] Id eſt antequam cum illo

colloqueretur, antequam ad ſe Petrus accederet, *ſolo* intuitu cognouit, & cuius eſſet filius, & qui vocaretur, & quod eſt maius, qualis, quantuſque futurus eſſet; vt ex hac anticipata prædictione ſuam illi indicaret diuinitatem, & ad credenda maiora myſteria excitaret vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Auguſtinus, Theophylactus, Beda, Euthymius obſeruauerunt. Atque hanc vim habet verbum illud, *intuitus eum. Non magnum*, inquit Auguſtinus, *quia Dominus dixit, cuius filius eſſet iſte. Quid magnum Domino? Omnia nomina ſanctorum ſuorum ſciebat, quos ante conſtitutionem mundi prædeſtinauerat; & miraris, quia dixit vni homini, tu es filius illius, & tu vocaberis illud?* De mutatione nominis Petri, & quid nomẽ Cephæ ſignificet, & an ſtatim, vt hoc illi Chriſtus dixit, Cephas vocari cœperit, apud Matthæum diſputauimus.

Tract. 7.

cap. 16 Ver. 18.

43. In craſtinum voluit exire in Galilæam.] Die inſequenti, qui tertius poſt illum erat, quo Iudæorum ad eum legati venerant; & illo ipſo die, quo nuptiæ in Cana Galilææ factæ ſunt. Nam ille nuptiarum dies cap. 2. 1. tertius etiam poſt legationem illam fuiſſe dicitur. Ex quo conſtat eodem die Chriſtum & à Iudæa in Galilæam migraſſe, & Philippum Apoſtolum vocaſſe, & ad nuptias inuitatum miraculum illud feciſſe primum mutatæ in vinum aquæ. Erat enim Iudæa, vbi tunc erat, confinis Galilææ, & Ænon locus ille celebris, vbi Ioannes baptizabat, iuxta Iordanem, qua in Galilæam influebat, & Cana vbi celebratæ nuptiæ ſunt in ipſo ingreſſu Galilææ. Ergo pridie quàm Andreas ad Chriſtum venit, ſiue eadem nocte ad Ioannem redierit, ſiue prima luce, Petrum mane ad Chriſtum adduxit; eodemque die Chriſtus in Galilæam ingreſſus eſt. Ita dies ille, quo in Galilæam abiit, poſtridie fuit eius, quo ad eum Andreas venerat; quemadmodum non ſolum Epiphan. hæreſ. 51. Euthymius hoc loco, ſed omnes omnino auctores putant, dum nemo contradicit, & verba præ ſe ferunt. Dicit Euangeliſta iuiſſe Chriſtum in Galilæam, id eſt rediiſſe; nam inde priùs, vt à Ioanne baptizaretur, in Iudæam venerat Matth. 3. 13. & Marc. 1. 9. vt Beda, & Alcuinus apud D. Thom. notant: dixit, inquam, hoc Euangeliſta, vt ad Philippi vocationem, & ad hiſtoriam Nathanaëlis tranſitionem faceret, quæ vtraque contigerat in Galilæa. Tum etiam ad miraculum, quod paulo poſt cap. 2. 1. in Cana Galilææ factum narrat. Quod autem dicit, *Voluit*, hanc mihi videtur vim habere, vt ſignificet Euangeliſta Chriſtum certo conſilio, ſcientemque, quid futurum eſſet, in Galilæam contendiſſe, vt ibi ſe, vbi educatus, & notus erat, inciperet oſtendere; ibi diſcipulos ad ſe colligere, ibi docere, ibi primùm edere miracula; voluiſſe in Galilæam ire, vt ibi Philippum inueniret, ne caſu ab eo inuentus putaretur, vt bene Rupertus admonuit. Aut voluiſſe, cùm iam ſolus non eſſet, ſed duos, eoſque Galilæos Petrum, & Andream diſcipulos haberet, quibus ibi, quemadmodum euentus docuit, ad alliciendos alios teſtibus, ac miniſtris vteretur. Conſtituerat enim diſcipulos ſuos ex Galilæa omnes, aut pleroſque certè vocare, quo ſimpliciores minuſque ſuſpecti eſſent. Et rectè Chryſoſtomus obſeruauit neminem Chriſtum ad diſcipulum vocare voluiſſe, antequam aliqui ſpõte ſua non vocati ipſum ſequerentur; ne ſi ipſe primos vocaſſet, minùs eſſent firmi reſque tota ſuſpecta videretur.

Diſcipuli Chriſti fere omnes Galilæi.

Et inuenit Philippum.] Singularis eſt Euthymij ſententia, non eodem die quo Chriſtus in Galilæã rediit, Philippum ab eo inuentum, atque vocatum eſſe; ſed Ioannem coniunxiſſe, quæ diuerſis temporibus acciderint. Verba quidem Euangeliſtæ planè oſtendunt

A eodem die & ingreſſum in Galilæam Chriſtum, & Philippum vocatum fuiſſe. atque ita Epiphan. & opinor alij omnes auctores ſentiunt. Inueniſſe autem Philippum dicitur, quaſi ipſum quæſiuiſſet, vt Theophylactus, Rupertus, & D. Thomas obſeruarunt. Quærebat autem eum non corpore, ſed animo, quo eum aptum ad officium Apoſtolatus eſſe ſciebat. Itaque inueniſſe Philippum dicitur, quia incidit in eum, quem animo quærebat. Sicut Deus de Dauide dicit, *Inueni Dauid ſeruum meum, oleo ſancto meo vnxi eum* Pſa. 88. 21.

Et dicit ei Ieſus, ſequere me.] Nouerat Chriſtus, quem vocabat, ſicut & Nathanaëli dixit *priuſquam te Philippus vocaret, cum eſſes ſub ficu, vidi te.* Non dicit Euan-

Ver. 48.

B geliſta Philippum voci Chriſti obſecutum eſſe, ſed ex euentu intelligendum reliquit. Non ſolùm enim ſecutus eſt, ſed etiam Nathanaelem ad Chriſtum adduxit. Itaque ex hoc ipſo naſcitur quæſtio, quam Chryſoſtomus & Theophylactus attingunt, quomodo tã facilè Philippus Chriſtum, quem nunquã viderat, nũquã audierat, ad primam vocẽ ſecutus fuerit. Ad quã duobus modis illi reſpondent. Primùm quidem credibile eſſe multa priùs aut à Ioanne, aut à Petro, & Andrea popularibus ſuis audiuiſſe de Chriſto, propenſumq; iam in illum animo fuiſſe; itaque paulo momẽto impelli potuiſſe. Quod & Euthymius confirmat. Aut, quod ego iudico probabilius, Chriſtum vna cum voce diuinam quandãm in eius animum virtutem infudiſſe, qua incenſus continuò fuerit, vt Chriſtum

C ſequeretur, quemadmodum diſcipuli illi dixerunt, *Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via?* Luc. 24. 32.

44. Erat autem Philippus à Bethſaida ciuitate Andreæ, & Petri.] Sunt qui exiſtiment propterea Euangeliſtam Philippi ciuitatem nominaſſe, vt tacitè cauſam redderet, quam ob rem tam facilè Chriſtum ſecutus ſit. Quia multa nimirum à Petro, & Andrea ciuibus ſuis de Chriſto didicerat, vt Theophylactus ait. Aut quòd facilius fuerit eum ſequi, quem non ipſe primus, ſed alij, & quidem populares, & amici ipſius ſequerentur, quaſi in illis de Chriſto periculum feceriat. Hu-

D manum hoc eſt, & maximi credere tantum Apoſtolum toto diuino inſtinctum ſpiritu, nullo humano reſpectu ſecutum Chriſtum. Aliam Rupertus rationem affert, quam & Chryſoſtomus indicat. Bethſaidam vnam ex illis fuiſſe ciuitatibus, quæ maximè barbaræ, maximè incredulæ erant, *Væ tibi Corozaim, væ tibi Bethſaida, quia ſi in Tyro, & Sidone factæ eſſent virtutes, quæ factæ ſunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egiſſent.* Matth. 11. 21. Ergo ſignificare Euangeliſtam voluiſſe, quanta Petri, Andreæ, & Philippi fides fuerit, qui, cùm ex ea eſſent ciuitate, vbi incredulitas maximè regnabat, primi omnium Chriſtum ſecuti fuerint. Aliam reddunt Chryſoſtomus & Euthymius; voluiſſe Chriſtum ex illa potiſſimùm ciuitate primos Apoſtolos vocare, quæ maximè barbara, & ignobi-

Philippus ſolo diuino ſpiritu incitatus Chriſtum ſequutus.

E lis erat, vt contemptibilia mundi eligeret, vt fortia confunderet. Quod autem Beda in commentariis, & Alcuinus apud D. Thom. dicunt, multique recentiores ſecuti ſunt, myſterium eſt, Bethſaidam domum venationis declarari, voluiſſeque Euangeliſtam oſtendere nomen ciuitatis cum officio, ad quod Apoſtoli vocabantur, conuenire; vocatos enim fuiſſe, vt venatores, ac piſcatores hominum fierent. Simplex mihi, & ſatis idonea videtur cauſa, vt hiſtoricè Ioannes fecerit. Pertinet enim ad diligentiam, ornamentum, & adeo hiſtoriæ vt inſignium perſonarum patria, cæteræque circumſtantiæ deſcribantur.

Bethſaida id eſt domus venationis.

Inuenit Philippus Nathanael.] Hoc ego non affirmarim eodem prorſus die factum eſſe. Potuit enim

aliquanto

aliquãto poſt fieri, quamuis Euangeliſta, quia de Philippo loqui iam cœperat, & Philippus Nathanaëlem ad Chriſtum adduxerat, non filum temporis, ſed filum cognatarum rerum ſecutus fuerit. Quod & ab aliis Euangeliſtis ſæpe, & ab hoc ipſo ſupra verſ. 6. factum animaduertimus. Atque hoc ſanè videtur Euthymius indicare. Probabilius tamen eſt hæc omnia eodem contigiſſe die. Nam & Andreas eodem die & Chriſtum ſecutus eſt, & Petrum inuenit, & eum ad Chriſtum adduxit. Et eſt credibile Philippum ſtatim, vt Chriſtum vidit, ab eo vocatus, quis eſſet, cognouit, recenti geſtientem gaudio, Nathanaëlem amicum ſuum, vt cum eo inuentum theſaurum communicaret, quæſiuiſſe. Hanc enim vim verbum illud habere, *Inuenit*, quaſi eum quæſiuiſſet, rectè Cyrillus adnotauit. Certè ita Ioannes narrat hiſtoriam, quaſi omnia eodem die facta fuerint, cum initio capitis ſecundi dicat, *Et die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ*. Quanquam nihil abſurdi eſt ſi dicamus tertiam illam fuiſſe diem non à legatione Iudæorum, ſed ab eo die, quo Nathanaël ad Chriſtum à Philippo adductus fuerat. Ita ſpatio illo duorum, trium ue dierum Nathanaëlem inuentum à Philippo, & ad Chriſtum adductum. Sed de ea re illic diſſeremus. Vtcumque ſe res habet, illud apparet Euangeliſtam declarare voluiſſe, quo modo breui tempore alius alium traxerit ad Chriſtum, Andreas Petrum, Chriſtus ipſe Philippum, Philippus Nathanaëlem; quamque exiguo initio quantum incrementum acceperit Euangelium. Simile enim *eſſe grano ſinapis,*

Matth. 13. 31 32. Luc. 13. 19. Iacobi. 3 5.

quod minimum eſt omnibus ſeminibus, cùm autem creuerit, maius eſt omnibus oleribus, & fit arbor, ita vt volucres cæli veniant, & habitent in ramis eius. Ignem Chriſtum veniſſe *mittere in terram*, & *ecce quantulus ignis, quam magnam ſyluam incendit*: iuuat etiam ad fidem patria; iuuat amicitia, iuuant omnes humanæ neceſſitudines. Nec enim dubium, quin propterea Philippus tam facilè Nathanaëlem ad Chriſtum adduxerit, quia amicus eius erat. Non eſt vera amicitia, quæ non tendit ad Chriſtum, ſuſpectique mihi Catholici ſunt,

Conſuetudo cum hæreticis diuturna ſuſpecta.

qui diuturnam cum hæreticis, & quotidianam conſuetudinem habentes, amici cum amicis, viri cum vxoribus, vxores cum viris, parentes cum liberis, liberi cum parentibus, heri cum miniſtris, miniſtri cum heris, non eos ad Chriſtum; non ad eos ad Eccleſiam adducunt. Quod vbicunque hodie hæreſis regnat, magno fit malo. Molles multi Catholici ſunt, & nimis familiariter cum hæreticis gerunt inimicitias.

Quem ſcripſit Moyſes in lege, & Prophetæ, inuenimus Ieſum filium Ioſeph à Nazareth.] Non eſt ſenſus, Moyſem, & Prophetas ſcripſiſſe nominatim venturum Ieſum, ſed venturum Meſſiam, aut Chriſtum, at ſenſus eſt, Inuenimus Meſſiam, aut Prophetam illum, quẽ Moyſes, & Prophetæ venturum prædixerãt, qui eſt, aut vocatur Ieſus. Quod Philippus Nathanaëli Moyſem, & Prophetas citauerit, ideo feciſſe graues auctores putant, quòd Nathanaël vir fuerit Hebræorum litteris eruditus. Sic Auguſtinus tractatu in Ioannem 7. Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthym. Rupertus. Quanquam hoc quidem argumento magis probari videtur poſſe Philippum, quam Nathanaëlem in ſcripturis, quarum teſtimoniis vtebatur, doctum fuiſſe. Cæterum ſolent aliquando homines imperiti litteratè, quatenus quidem poſſunt, cum doctis agere, vt ſe ad eorum ingenium, & eruditionem accommodent. Itaque potuit Philippus, quamuis indoctus eſſet, quia cum homine agebat docto, iis vti ſcripturarum teſtimoniis, quæ nemo quantumuis indoctus Iudæus ignorabat; Prophetas prædixiſſe venturum eſſe Meſſiam. Quaſi rem Nathanaëli ex locis ſcripturæ, quos ipſe ignoraret, explorandam, confirmandamque reliquerit. Quòd Moyſem à cæteris Prophetis diſtinguit, conſuetudine Iudæorum facit, qui Moyſem tanquam omnium Prophetarum

Cur Moyſes ſeorſum à Prophetis nominetur.

maximum ſeparatim nominabant. Aut librorum diuiſionem, qua per Moyſem legem, per Prophetas omnes alios libros intelligebant. Lucæ 16. 29. & Act. 26. 22. & 28. 23. Ad quos autem Moyſis, & Prophetarum locos alludat, non eſt difficile coniicere, & longum eſſet commemorare. Illuſtriores ſunt Geneſ. 49. 10. & Deuter. 18. 15. 18. Daniel. 7. 13. & 9. 24. Ierem. 23. 5. & 30. 9. & 33. 15. Iſai. 7. 14. 15. Michææ. 5. 2. Hic etiam dicit *Inuenimus*, ſicut ſupra Andreas ver. 41. Quod, vt notauit Theodorus Mopſueſtien. quærentium eſt. loquitur autem plurali numero, cùm ipſe ſolus eſſet, quia non ipſe ſolus, ſed etiam Andreas, Petrus, & ille alter Ioannis diſcipulus inuenerant. Quòd autem Chriſtum filium Ioſeph vocat ex vulgi loqui-

Cur filium Ioſeph vocet Chriſtum.

tur opinione, qua, vt ait Lucas cap. 3. 23. filius Ioſeph eſſe putabatur, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthym. interpretantur. Aut filium Ioſeph vocat, non quod ab eo genitus ſed quòd ab eo nutritus eſſet, vt Lucæ 2. 33. 48. *A Nazareth* autem eſſe dicit, aut quia nondum cognouerat eum in Bethlehem natum fuiſſe, aut quia ſi cognouerat, in Nazareth nutritus fuerat; itaque Nazaræus, aut Nazarenus vulgo vocabatur Matth. 2. 23. & 26. 71. & Mar. 1. 24. & 10. 47. & 14. 67. & 16. 6. & Luc. 4. 34. 18. 37. & 24. 19. & Ioann. 18. 5. 19. 19. Deſcribit Philippus nomen, patriam, & genus Chriſti, vt oſtendat ſe non rem dubiam, & incertam, ſed bene cognitam, & exploratam commemorare. Cyrillus putat vulgo inter Iudæos creditum fuiſſe Meſſiam ex vrbe Nazareth orturum eſſe, eamque opinionem ſecutum Philippum dixiſſe eum eſſe ex Nazareth, quo magis perſuaderet verum eſſe Meſſiam. Tantum id probabilitatis habet, quanta Cyrilli auctoritas eſt.

46. *A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?*] Lectio hic

Duplex lectio huius loci.

eſt primo loco conſtituenda. Monet Origenis in Græca citatus Catena, D. Auguſtin. & Rupertus duobus modis hæc verba legi poſſe, aut per affirmationem, aut per interrogationem. Atque vtranque illi lectionem probant. Beda verò etſi alterius etiam lectionis meminit, tamen priorem ſequitur: quaſi Nathanaël non admiretur, ſed potiùs probabile eſſe dicat, quod Philippus dixerat, Chriſtum eſſe Nazarenum, fieri poſſe inquiens; nam & à Nazareth aliquid boni eſſe poſſe; alter verò ſubiiciat idipſum confirmans, *Veni, & vide*. Sit tantis auctoribus probabilis hæc lectio, non dubito tamen, quin altera ſit melior. Nam & ſubiecta Philippi reſponſio magis conuenit, quaſi admirantem, dubitantemque ad experiendum inuitet: & nullus vnquam, quod ſciam, Græcus auctor aliter legit. Quid autem Nathanaëli dubitandi cauſæ

Quæ cauſa fuerit dubitandi de Nazareth.

fuerit, num à Nazareth aliquid poſſet eſſe boni, dubitari poteſt, & nullum tamen auctorem grauem dubitare video. Omnes exceptis iis, qui per affirmationem legunt, putant propterea dubitaſſe, quomodo aliquid boni, id eſt Chriſtus à Nazareth eſſe poſſet, quia ex ſacris litteris ſciebat ex Bethlehem futurum eſſe Michææ. 5. 2. *Et tu Bethlehem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda, ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Iſrael.* Quemadmodum, ſacerdotes illi, & Scribæ ad Herode congregati incunctati reſponderunt Matth. 2. 6. ſic Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, & Theodorus Mopſueſtienis in Græcorum Catena. Etſi mihi quidem remotis auctoritatibus verba conſideranti potiùs videtur Nathanaëli propter ignobilitatem

loci,

loci, quàm propter ſcripturarum teſtimonium ad tubitaſſe, num à Nazareth aliquid boni eſſe poſſet. Hoc enim verba pręſe ferunt. *A Nazareth*, id eſt à loco tam ignobili, tam barbaro *poteſt aliquid boni eſſe?* Si enim illa fuiſſet cauſa dubitandi, quòd Chriſtum ex ſcriptura in Bethlehem naſciturum ſciret, non dixiſſet tam generaliter, *A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?* ſed magis propriè, A Nazareth poteſt Chriſtus eſſe? aut hoc ſaltem modo, A Nazareth poteſt tantum bonum eſſe? Quemadmodum illi dixerunt, *Nunquid a Galilæa venit Chriſtus? nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid, & ex Bethlehem caſtello, vbi erat Dauid?* cap 7.41.42. & rurſus, ver.52. *Scrutare ſcripturas, & vide quia a Galilæa Propheta non ſurgit.* Quærunt Chryſoſtomus, & Theophylactus, quomodo Nathanaël tantoperè à Chriſto laudatus fuerit, cùm de eo dubitauerit, neque affirmanti Philippo crediderit. Reſpondent dubitationem illam non ex incredulitate, ſed ex ſcripturarum ſtudio, & cognitione natam fuiſſe. Facilius eſt non peccaſſe propter ignobilitatem loci dubitando, quis enim non dubitaſſet? quis Philippo homini imperito nondum pro Apoſtolo cognito crediſſet?

Veni, & vide.] Inuitat Philippus Nathanaëlem, vt ad Chriſtum veniat, & vtrum vera ſint, quæ illi narrauerit, experiatur, arripiens ex eius dubitatione occaſionem. Quemadmodum Andreas Simonem fratrem ſuum ad Chriſtum adduxerat. Imitandum exemplum; quælibet ex re occaſio captanda, vt ad Chriſtum, vt ad Eccleſiam, ad ſacramenta, ad meliorem vitam homines traducamus. Sic creuit, ſic floruit Euangelium.

47. *Vidit Ieſus Nathanael venientem ad ſe, & dicit de eo, Ecce verè Iſraelita, in quo dolus non eſt.*] Ex reſponſo Nathanaëlis apparet Chriſtum hæc verba dixiſſe, cum Nathanaël tam propè acceſſiſſet, vt audire poſſet, etenim audiuit reſponditque, *vnde me noſti?* Ratio etiam, ob quam hoc Chriſtus de illo dicebat, hoc poſtulabat. Volebat enim, vt Cyrillus obſeruat, occulta quæque in animo gerebat, indicando, ſuam illi diuinitatem declarare. Itaque oportebat, vt antequam omnino accederet, aut ſecum loqui inciperet, hoc illi diceret, ne id ex eius oratione, vnde facilè homines cognoſcuntur, collegiſſe videretur: ita tamen vt Nathanaël, cui ſe corda hominum noſſe volebat oſtendere, poſſet audire. Cæterum Chriſtus cum verum Iſraëlitam vocat, indicat aliquos Iſraëlitas eſſe falſos. Euthymio verò non aſſentior, qui propterea verum Iſraëlitam vocatum putat, quòd quæ in ſcripturis de Chriſto legerat, bene intelligebat; alios fuiſſe falſos, qui è odio cæci non intelligerent. Non enim à doctrina, ſed ſimplicitate potiùs, quæ rarò cum doctrina coniuncta eſt, laudari arbitror. Vocat ergo verum Iſraëlitam, verum imitatorem Iacob, qui Iſraël cognomento dictus eſt. Hominem antiqua probitate, ſimplicitateque, qualis fuerat Iacob: quaſi qui eiuſmodi non eſſent moribus, verè filij non eſſent Iſraël. *Non enim omnes qui ex Iſraël, ij ſunt Iſraelitæ; neque qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij*, Rom. 9.6. & *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite*, Ioann. 8.39. Timuit hoc loco Pelagianos Auguſtinus, ne hinc argumentum ſumerent, vt probarent hominem aliquem omnis expertem peccati, &, vt appellare ſolebant, ἀναμάρτητον reperiri. Itaque multis diſputat verbis dolo quidem, id eſt fraude caruiſſe, peccato verò non caruiſſe. *Quid eſt*, inquit, *In quo dolus non eſt? forte non habebat peccatum? forte non erat æger? forte illi medicus non erat neceſſarius? Abſit.* Poterant obiicere Pelagiani ea phraſi ſcripturam hominem omni peccato liberum deſcribere ſolere, quòd dolus, id eſt mendacium minimum inter homines peccatum habeatur, itaque qui dolo caret, omni peccato carere putandum ſit. *Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum, nec eſt in ſpiritu eius dolus*, pſal. 31.2. Vir etiam iuſtus & innocens definitur is, *qui non egit dolum in lingua ſua*, pſalm. 14.3. & Petrus, vt doceat nullum in Chriſto fuiſſe peccatum, dicit non fuiſſe *in ore eius dolum*, 1. epiſtola cap. 2.22. Et exigua profectò fuiſſet laus, ſi hoc tantum in Nathanaële Chriſtus laudaſſet, quòd homo fraudulentus non eſſet. Laudat ergo vniuersè morum ſimplicitatem, atque candorem; non quod nullum omnino peccatum haberet, quod qui dicit, mentitur, & veritas in eo non eſt; ſed quod magnis illis peccatis, quæ mortalia vocamus, obſtrictus non eſſet. Ita & Nathanaël nec tam parum laudatur, vt vno tantum; nec tam valde, vt omni omnino peccati genere, vt Pelagiani volebant, caruiſſe ſignificetur. Magis etiam hoc mihi placet, quàm quod Ammonius ait, propterea dixiſſe Chriſtum in eo dolum non eſſe, quod ſimpliciter, ac ſine vlla ſimulatione ad ipſum veniret, non ſimulatè, non fraudulenter, vt alij Iudæi venire ad eum conſueuerant. Nimis enim hac interpretatione ſententia reſtringitur. Quærit idem Auguſtinus qua ratione factum ſit, vt cùm tam illuſtri à Chriſto teſtimonio Nathanaël fuerit ornatus, tamen in Apoſtolorum numerum allectus non fuerit. Exiſtimant recentiores quidam auctores Nathanaëlem etiam Apoſtolum factum, eundemque eſſe illum, qui Bartholomæus dictus eſt, his ducti rationibus, quòd Nathanaëlis hic legamus vocationem, Bartholomæi ſub eo quidem nomine non legamus, nec vero ſimile ſit ſuiſſe prætermiſſam. Quòd cum Apoſtoli numerantur, ſicut Petrus & Andreas, Iacobus & Ioannes, qui ſimul vocati ſunt, ita Philippus, & Bartholomæus quaſi ſimul etiam vocati copulentur. Matth. 10.3. Mar. 3.18. Luc. 6.14. Non fuit autem ſimul cum Philippo vocatus, ſi non idem eſt, qui Nathanaël. Quòd alij Euangeliſtæ, qui Bartholomæi meminerunt, Nathanaëlis nullam mentionem fecerint: contra verò Ioannes, qui de Nathanaële mentionem facit, Bartholomæi nuſquam meminerit. Cuius rei non videtur alia cauſa eſſe potuiſſe, quàm quòd idem erat. Nam aut alios Euangeliſtas nunquam de Nathanaële, aut Ioannem nunquam de Bartholomæo locutos fuiſſe credibile non eſſe. Quòd aliquando Nathanaël à Ioanne inter Apoſtolos connumerari videatur, vt infra cap. 21. 2. Probabilis opinio, nec eam ſequi dubitarem, ſi grauem aliquem haberem auctorem. Nam Rupertus qui eius à quibuſdam citatur auctor, nec tantus eſt, vt Auguſtino, omnibusque antiquis auctoribus contrà ſentientibus, ſit opponendus: neque is ipſe Rupertus id affirmat, qui probabilius putat Apoſtolum non fuiſſe. Reſpondet igitur Auguſtinus propterea non factum Apoſtolum, quia doctus erat, & conſtitutum erat Chriſto infirma mundi eligere, vt fortia confunderet.

Tract. 7. Auguſtinus in Pelagianos expoſitio.

Nathanaëlem non factum Apoſtolum probabilius eſt.

1. Corinth. 1.26.27.

48. *Dicit ei Nathanael, vnde me noſti?*] Videbat ſe Nathanaël, antequam cum Chriſto ſermonem vllum conferret, cognitum eſſe. Poterat vel ex ſe ipſo, vt res erat, vel ex Philippo, aut alio eius familiari eam de illo conceptam opinionem habere. Vult igitur intelligere, vnde id Chriſtus nouerit. Nam ſi ex alijs quidem, nihil magnum, nihil mirum: ſi ex ſe ipſo, certum eſſe ſignum diuinitatis. In hanc ſententiam Cyrillus diſſerit.

Reſpondit Ieſus, & dixit ei, priuſquam te Philippus vocaret, cùm eſſes ſub ficu, noui te.] Vidit Chriſtus, quò tenderet interrogatio Nathanaëlis, vt nimirum ſciret, ecquis quid Chriſto de ſe dixiſſet, maximeque Philippus, qui ſe vocauerat. Eſt credibile Philippum, vt Chryſoſto. putat, prius, quàm Nathanaëlem, quem ducebat, ad Chriſtum acceſſiſſe. Itaq; ſuſpicari Nathanaël poterat aliquid illi de ſe à Philippo dictum fuiſſe.

Eam Chriſtus ſuſpicionem remouet, dicens ſe non ex Philippo, nec ex alio quopiam, ſed ex ſeſe ipſum cognouiſſe, idque probat dum ea illi ſecreta patefacit, quæ neque Philippus, neque alius quiſquam præter ipſum Nathanaëlem ſciret, fuiſſe eum ſub ficu, antequam eũ Philippus vocaret. Quod dicit, *Cum eſſes ſub ficu*, Chryſoſtom. & Theophylact. ſic intelligunt, quaſi Philippus Nathanaëlem ſub ficu repererit, ibique cum eo de Chriſto fuerit collocutus; idque nunc illi Chriſtus declaret. Meliùs meo iudicio ſentit Cyrillus, & Auguſtinus ſerm. 40. de verbis Domini, & qui aliâs Chryſoſtomum ſequi ſolet Euthymius, non fuiſſe Nathanaëlem à Philippo ſub ficu repertum: ſed antequam eum Philippus inueniret, ſub ficu fuiſſe ſolum, vbi neque Philippus, nec alius quiſpiam eum vidiſſet. Propterea enim confeſſus eſt Nathanaël Chriſtum filium eſſe Dei, quia viderat ſe abſentem in loco abdito, ac ſolo, vbi nemo præter Deum videre potuiſſet. Alia quædam interpretatio quæ vulgo increbuit, & Auguſtinum, & Bedam hoc in loco auctorem habet, bella quidem, ſed allegorica eſt, ficum Adami peccatum ſignificare.

Tract. 7. *Audite*, inquit Auguſtinus, *fratres mei; inuenimus arborem fici maledictam, quia ſola folia habuit, & fructum non habuit. In origine humani generis Adam, & Eua cum peccaſſent de foliis ficulneis ſuccinctoria ſibi fecerunt. Folia ergo ficulnea intelliguntur peccata. Erat autem Nathanaël ſub arbore fici, tanquam ſub vmbra mortis. Vidit eum Dominus, de quo dictum eſt, qui ſedebant in vmbra mortis, lux orta eſt.* Similis eſt illa Gregorij lib. 18. Moral. cap. 20. *cum eſſes ſub ficu, vidi te, id eſt, cum adhuc ſub vmbra legis eſſes, elegi te*, videre enim in ſcripturis aliquando idem eſſe quod eligere. Illud non negligendum, quod Chriſtus dixerit, *vidi te*, potius quam, noui te. Non ſolum, vt opinor, vt certam, & euidentem ſignificaret cognitionem, qualis eſt oculorum, ſed etiam vt ad ſecretum alluderet locum, vbi putabat Nathanaël ſe à nemine videri poſſe. Quærere quid Nathanaël ſub ficu egerit, neſcio an ſatis moderati ſit ingenij.

Allegorica ficus expoſitio. Geneſ. 3. 7. Iſai. 9. 2.

49. *Reſpondit ei Nathanaël, & ait, Rabbi tu es filius Dei, tu es rex Iſraël.* Rectè Ammonius Presbyter adnotauit valde fuiſſe ad fidem paratum Nathanaëlem, qui ad vnum tantum Chriſti verbum tam citò eum Dei confeſſus fuerit. Quamquam & magnitudo miraculi, vt Cyrillus, & Auguſtinus faciunt, effecit, quòd tam facilè crediderit. Declarauerat ei enim Chriſtus, quæ vnus ſcire poterat Deus. Comparant Auguſtinus tract. 7. Chryſoſt. homil. 20. Theophylact. & Euthym. cum Petro Nathanaëlem, quòd tantum hic in fide momento temporis, quantum ille poſt multos annos, poſt tot viſa miracula profeciſſe videatur. Diuerſa tamen ſunt opinione. Nam Chryſoſtom. quidem, Theophylactus, & Euthym. exiſtimant verbis idem; ſenſu maius quiddam Petrum, quàm Nathanaëlem de Chriſto confeſſum fuiſſe. Nam Petrum quidem cum dixit, *Tu es Chriſtus filius Dei viui*, filium Dei verum, ac naturalem; Nathanaëlem non naturalem, ſed adoptiuum intellexiſſe. Ideo Chriſtum Petro reſpondiſſe, *Beatus es Simon Bar-Iona*, Nathanaëli vero nihil tale reſpondiſſe. Libentiùs alijs aſſentior auctoribus, qui Nathanaëlem putant verum, ac naturalem, Dei filium eſſe confeſſum. Cyrillo, Auguſt. & Ammonio. Cur enim hoc illi non tribuamus? Primùm ratio ipſa poſtulat, vt eius confeſſionem in meliorem ſenſum interpretemur, cùm peiorem habere non conſtet. Hic autem eſt melior, vt eum naturalem Dei filium credamus intellexiſſe. Deinde ratio, quæ confeſſionem ab eo illam expreſſit, non ſolum probabat Chriſtum eſſe verum iuſtum, ſed etiam eſſe verum filium Dei, quia ea indicauerat, quæ ſolus ſcire poterat Deus. Præterea verba ipſa natura ſua hoc ſignificant. Nam eo ipſo, quod Chriſtus ſimpliciter fi-

Matth. 16. 16. 17.

A lius Dei appellatur, verus Dei filius eſſe intelligendus eſt, vt frequenter aduerſus Arianos Catholici diſputabant. Accedit, quod ad nomen filij, ſicut & ad nomen Regis Græcum articulum adiunxit. Quemadmodum ergo non intelligit quemlibet Regem Iſraël, ſed illum ſingularem regem Meſſiam; ita non qualemcunque, ſed illum vnicum, & naturalem filium intelligit. Adde quòd Nathanaël aliquid proculdubio de Chriſto præ cæteris etiam iuſtis hominibus ſingulare confiteri voluit, alioqui nihil noui confitebatur; quis enim ignorabat Chriſtum virum eſſe iuſtum, hoc eſt filium Dei adoptiuum? Denique Nathanaël alludit vtique ad id, quod illi Philippus dixerat, *Quem ſcripſit Moyſes in lege,*

Chriſtus verus filius Dei.

B *& prophetæ, inuenimus Ieſum à Nazareth.* Confitetur ergo Nathanaël verũ eſſe, quod Philippus dixerat, Chriſtum eſſe eum, quem prophetæ venturum prædixerant. Non poterat autem homo, vt creditur, doctus ignorare eum, quem prophetæ venturum prædixerant, verum Dei filium futurum eſſe. Denique ita illi Chriſtus reſpondet, vt minimè obſcure ſignificet eum, quidquid credere de ipſo oportebat, credidiſſe. *Quia*, inquit, *dixi tibi, vidi te ſub ficu credis.* Quod Regem Iſraël, non totius orbis terrarum vocat, vt Ammonius ait, mirum non eſt, erat enim propriè promiſſus Iſraëli, erat enim Iſraël, *populus eius, & funiculus hæreditatis eius.* Hoc verius, quàm quod Chryſ. Theophyl. & Euthy. ſcribunt, defectum fuiſſe fidei, quòd non totius mundi, ſed Iſraëlis Regem appellauerit.

Deut. 32. 9.

50. *Quia dixi tibi, vidi te ſub ficu, credis; maiora his videbis.* Dubium quo ſenſu Chriſtus Nathanaëli ita reſpõderit; vt fidem eius laudaret, an vt tarditatem eius ad

C credendũ reprehenderet. Similibus enim verbis Thomã legimus reprehenſum. *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti, beati, qui non viderunt, & crediderunt.* Chryſ. Theophyl. Euthy. reprehenſionem imperfectæ fidei eſſe putant. Tanquam dicat illi Chriſtus, modo quidem imperfectè credis, quia vnum tantum vidiſti miraculum; plura, maioraque videbis, tuncque perfectè credes. Melius meo iudicio Cyrillus ſentit, laudem hanc eſſe, quaſi dicat, qui tantùm vno meo verbo in fide profeciſti, vt me filium Dei confitereris, quantos in ea progreſſus facies, cùm maiora à me fieri miracula videbis? Itaque ſimul laudat, ſimul exhortatur, ſpe illi porrecta maioris fidei, vt Rupertus exiſtimat. Sic ſolemus diligentes, & ingenioſos in ſchola pueros laudare ſimul, &

Infra c. 20. 29.

D exhortari. Si tantùm vno die didiciſti, quàm doctus poſt tres annos eris, quibus in hac tibi ſchola manendum eſt?

51. *Videbitis cœlum apertum, & angelos Dei aſcendentes, & deſcendentes ſupra filium hominis.* Non dubium, quin explicare Chriſtus voluerit, quæ ſint illa maiora diuinitatis ſuæ ſigna, quæ Nathanaëlem viſurum dixerat. Non exponit autem omnia, ſed vnum quaſi exẽplum inſtar omnium ponit, fore vt angelos conſpiciant ſibi tanquam vero Deo miniſtrantes. Non dicit Videbis, ſed *Videbitis*, indicans non priuatum, non obſcurum, ſed publicum, & conſpicuum futurum eſſe teſtimoniũ. De quibus loquatur angelis, & quando hoc fuerit impletum, diuerſis inter interpretes ſententiis diſputatur.

E Auguſtin. & Beda proſſus hic allegorici ſunt, angelos enim prædicatores intelligunt, qui aſcendunt, cùm abſtruſiora myſteria; deſcendunt, cùm res intellectu faciles populo proponunt. Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthy. & Rupertus ad paſſionem, & reſurrectionem referunt. Nam paſſionis tempore apparuit angelus confortans eum Luc. 22. 43. & in reſurrectione angeli duo in ſepulcro viſi ſunt, qui eum teſtarentur reſurrexiſſe Luc. 24. 4. Verũ quidẽ, at nec illum in paſſione, nec illos in reſurrectione angelos Apoſtoli viderũt. Cyrillus videtur ad baptiſmũ, & tentationem referre

Nam

Nam & poſt baptiſmum cœlum apertum eſt, & poſt A tentationem angeli illi obeuntes miniſtrarunt, Matth. 3.16 & 4.11. Minus hoc probabile. Nam cum hoc Chriſtus Nathanaëli dixit, iam baptizatus, iam tentatus fuerat. Alij ad Aſcenſionem Chriſtum ſpectaſſe volunt. Nam & tunc angeli in veſtibus albis viſi ſunt, Act. 1.10. vt idem Chryſoſt. & Euthym. exiſtimant. Sunt qui ad diem iudicij alludi putent, cum venturus Chriſtus eſt cum angelis ſuis. Hoc enim argumento etiam ad reuincendos maxime incredulos vti ſolet. *Veruntamen dico vobis amodo videbitis filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cæli*, Matthæi 26.64. Non dubito hunc eſſe verum ſenſum. Nam in aſcenſione Chriſti, quæ vna præter hanc opinio videtur eſſe probabilis, viderunt quidem Apoſtoli angelos, ſed nec B ſpecié angeli viderunt, nec *aſcendentes, & deſcendentes*. Et eſt credibile Chriſtum argumentum diuinitatis ſuæ omnium certiſſimum afferre voluiſſe. Nullum autem vnquam Chriſtus tam certum diuinitatis ſuæ argumentum oſtendit, quàm oſtendet in iudicio, vbi omnes, velint, nolint, homines cogentur confiteri eum eſſe Deum. Itaque ſæpè eo argumento, vt diximus, vti ſolet. *Aſcendentes* autem *& deſcendentes* cum dicit, nihil aliud ſignificat quàm miniſtrantes. Metaphorica enim miniſtrorum deſcriptio eſt, qui cùm Regi miniſtrant, expeditos videas alios per ſcalam aſcendentes, ferentesq́ue fercula, aut aliud quidpiam; alios contrà deſcendentes, eademq́ue referentes. Quales Iacob per quietem vidit, Gen. 28.12. Deſcriptio enim illa fuit cœleſtis regiæ, vnde omnia ad hunc mundum mandata, omnia edicta proficiſcerentur, vnde omnis eius penderet gubernatio. Indicat ergo Chriſtus ſe eius regiæ Regem, id eſt Deum eſſe. Itaq; rectè D. Auguſt. quamuis allegoricè ſerm. 40 de verbis Domini, hunc locum per illum Geneſis explanauit. Quòd dicit *ſupra*, Hebraiſmum eſſe arbitror על בן אדם, aut iuxta filium hominis, ſicut ſolent miniſtri dominum cingere. Multa, & vulgo ſcita in ſcripturis exempla ſunt. Aut dixit ſupra, quia ſuum de cœlo deſcribebat aduentum: quo ipſe tanquam dominus antecedet, angeli, vt famuli ſequētur; & quia deſcendent angeli, qui ſequentur, ſupra ipſum erunt. Quo ergo modo alij aſcendent? Iam diximus aſcendere & deſcendere nihil aliud ſignificare, quàm miniſtrare; itaq; fruſtra quæritur, quomodo illi aſcendant, illi deſcendant; nec enim verus aſcenſus, aut deſcenſus, ſed verum miniſterium ſignificatur. Si quis tamen contentioſius vrgeat oportere, vt verè alij aſcendant, alij deſcendant. Reſpondebo aſcenſuros alios à loco iudicij in cœlum nuntia ad Patrem Chriſti deferentes, deſcenſuros verò alios, qui cum Chriſto venerint, & illi adſtiterint iudicanti. Cur Chriſtus filius hominis appelletur, docuimus apud Matthæum ca. 8.20.

Aſcendere, & deſcendere miniſterium eò dicat.

CAPVT II

1. ET die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ: & erat mater Ieſu ibi. 2. Vocatus eſt autem &
Ieſus, & diſcipuli eius ad nuptias. 3. Et deficiente vino, dicit mater Ieſu ad eum: Vinum non ha-
bent. 4. Et dicit ei Ieſus: Quid mihi, & tibi eſt mulier? nondum venit hora mea. 5. Dicit mater e-
ius miniſtris: Quodcunque dixerit vobis facite. 6. Erant autem ibi lapideæ hydriæ ſex poſitæ ſe-
cundum purificationem Iudæorum, capientes ſingulæ metretas binas vel ternas. 7. Dicit eis Ieſus: Implete hy-
drias aqua. Et impleuerunt eas vſque ad ſummum. 8. Et dicit eis Ieſus: Haurite nunc, & ferte architriclino Et
tulerunt. 9. Vt autem guſtauit architriclinus aquam vinum factam, & non ſciebat vnde eſſet, miniſtri autem
ſciebant, qui hauſerant aquam: vocat ſponſum architriclinus, 10. & dicit ei. Omnis homo primum bonum vi-
num ponit: & cum inebriati fuerint, tunc id, quod deterius eſt: Tu autem ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.
11. Hoc fecit initium ſignorum Ieſus in Cana Galilææ: & manifeſtauit gloriam ſuam, & crediderunt in eum
diſcipuli eius. 12. Poſt hoc deſcendit Capharnaum ipſe, & mater eius & fratres eius, & diſcipuli eius: & ibi man-
ſerunt non multis diebus. 13. Et propè erat Paſcha Iudæorum, & aſcendit Ieſus Ieroſolymam: 14. & inuenit in
templo vendentes boues, & oues, & columbas, & nummularios ſedentes 15. Et cum feciſſet quaſi flagellum de fu-
niculis, omnes eiecit de templo, oues quoque, & boues, & nummulariorum effudit æs, & menſas ſubuertit. 16. Et his
qui columbas vendebant, dixit: Auferte iſta hinc, & nolite facere domum patris mei, domum negotiationis.
17. Recordati ſunt vero diſcipuli eius quia ſcriptum eſt: Zelus domus tuæ comedit me. 18. Reſponderunt ergo Iu- Pſ. 68.b.10.
dæi, & dixerunt ei: Quod ſignum oſtendis nobis quia hæc facis? 19. Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Soluite tem- Mat. 26.f.
plum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. 20. Dixerunt ergo Iudæi: Quadraginta & ſex annis ædificatum eſt 21. & 27.e.
templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud? 21. Ille autem dicebat de templo corporis ſui. 22. Cum er- 40. Mar. 14.f.
go reſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſcipuli eius, quia hoc dicebat, & crediderunt ſcripturæ, & ſermoni, 58. & 15.e.
quem dixit Ieſus. 23. Cum autem eſſet Ieroſolymis in paſcha in die feſto, multi crediderunt in nomine eius, vi- 29. Pſal. 3. b.6.
dentes ſigna eius, quæ faciebat. 24. Ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis, eo quod ipſe noſſet omnes, 25. & & 16.c.9.
quia opus ei non erat vt quis teſtimonium perhiberet de homine: ipſe enim ſciebat quid eſſet in homine.

IN CAPVT II.

1. ET *die tertia*.] Cum narraſſet Euangeliſta quomodo Chriſtus à Ioanne declaratus eſſet, & quomodo diſcipulos aggregare ſibi cœpiſſet, narrat nunc, quomodo ipſe miraculis ſeſe cœperit declarare: exponitque illud, quod primum fecit omnium, aquæ in vinum commutatæ, ab alijs Euangeliſtis prætermiſſum. Deſcribit tempus, locum, perſonas, quibus præſentibus, atque videntibus factum eſt, vt miraculi fidem augeat. Die tertio factum dicit, ſed tertio à quo non dicit; itaque locum reliquit opinionibus. Euthym. putat tertium diem ab eo fuiſſe, quo Chriſtus redierat à deſerto, E vbi poſt ieiunium tentatus fuerat. Quod vt verum ſit, probari certe non poteſt. Nec enim conſtat quot diebus, poſtquam à deſerto rediit, legatio ad Ioannem Iudæorum miſſa ſit; vnde dies cœpit Euangeliſta ordine numerare. Contrà ferè omnes interpretes ſentiunt, Epiphan. hæreſ. 51. D. Thomas, & Iſidorus (?) hunc tertium eſſe diem ab eo, quo Nathanaël ad Chriſtum à Philippo adductus fuerat. Alij tertium ab eo, quo Chriſtus in Galilæam ingreſſus fuerat. Hæ duæ ſententiæ poſteriores probabiles ſunt. Sed mihi Ruperti placet opinio, quàm eius hîc ponam verbis. *Coniunctio*, inquit, *quæ* Libro 2. ſub fin.

A *præponitur, ad ſuperiora diligenter remittit lectorem, videlicet hoc modo. Altera die ſtabat Ioannes, &c. In craſtinum voluit exire in Galilæam, & inuenit Philippum; & die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ.* Nam quòd quidam docent, quod c.1.43 dictum eſt; *In craſtinum voluit Ieſus exire in Galilæam*, non poſſe intelligi de craſtino eius diei, quo Ioannes dixerat audiente Andrea; *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi* illic confutauimus. Quod autem obiiciunt dictatum fuiſſe Ioannem τῇ ἐπαύριον, poſtero die, ſicut dixerat ſuperiore cap. ver.35. & 43. leue eſt: cum enim bis iam dixiſſet τῇ ἐπαύριον craſtino die, ratio poſtulabat, vt tertio loco diceret die tertio, vt lector intelligeret, quotus ab illo primo dies eſſet. Diſputatur hic à nonnullis de anno ætatis Chriſti, de menſe ac die, quo hoc miraculum factum eſt; ſed nos de ea

v. 1. 36. 37. 40.

B re ſi quid dictu neceſſarium iudicauimus, apud Matth. c.2. ac 3. diſſeruimus.

In Cana Galilææ. Scitum eſt duplicem fuiſſe Canam, maiorem alteram iuxta fines Tyri, & Sidonis in tribu tamen Aſer Ioſue 19. 28. vnde mulier illa Cananæa egreſſa dicitur Matthæi 15. 22. Erat enim Gentilis, ſed in Cana inter vicinos Iudæos habitabat. Alteram minorem in tribu Zabulon, vnde Simon ille erat, vnus Apoſtolorum, qui Cananæus dictus eſt, Matth. 10. 4. & Marc. 3. 18. de qua hic agitur, & cap. 4. 46. Vtraque in Galilæa erat, ſed hæc propriè Cana Galilææ dicebatur, quia altera vicina cùm eſſet Sidoni, Cana Sidoniorum vocabatur. Dum ergo dicit, *in Cana Galilææ*, hanc ab illa diſtinguit. Auctor Hieronymus in lo-

C cis Hebraicis.

Et erat mater Ieſu ibi.] *In Cana Galilææ*, antequam Chriſtus eò vocaretur. Videtur enim Euangeliſta cauſam tacitè reddere voluiſſe, quam ob rem Chriſtus ad eas nuptias vocatus fuerit, quòd eius nimirum mater iam ibi eſſet, priùs, vt apparet, inuitata, eiuſque reſpectu & filius, cuius aliqua iam fama erat, inuitatus ſit. Conſtat ex deſcriptione Galilææ Canam vicinam fuiſſe Nazareth, vbi mater Domini habitabat; & eſt vero ſimile alicuius cognatæ, aut valde familiaris mulieris fuiſſe nuptias, ideoque & vocatam fuiſſe, & vocatam ire non recuſaſſe. An ſponſus Ioannes fuerit, vt vulgo creditur, in titulo huius Euangelij diſſeruimus.

D 2. *Vocatus eſt autem & Ieſus, & diſcipuli eius ad nuptias.*] Diximus modò ideo vocatum Chriſtum, quia mater eius ibi erat. Hanc vim habet, quod hoc loco dicit Euangeliſta, *Et Ieſus, & diſcipuli eius*, quaſi indicans Chriſtum propter matrem, diſcipulos propter magiſtrum vocatos fuiſſe. Nec enim adeo Chriſti nomen inclaruerat, vt ob ſuam tantùm auctoritatem vocaretur. Licet in his verbis, niſi fallor, animaduertere eò Ioannem tendere, vt doceat miraculum, quod narraturus eſt, non fuiſſe vllo artificio confictum, & vt ita dicam manu factum, ſed præter omnium opinionem accidiſſe. Nam & Chriſtum nolentem quodammodo propter matrem, quæ ibi erat, vocatum fuiſſe ab iis, qui nihil de miraculo cogitabant; & Chriſtum ita ſic

E vocatum veniſſe de conuiuio cogitare videretur, donec neceſſitas eum vini deficientis compulit miraculū facere, vt Chryſoſtomus Theophylactus & Euthymius videntur obſeruaſſe, etſi Rupertus aliter ſentit. Eodem ſpectat quod Chriſti etiam diſcipulos vocatos fuiſſe dicit, vt intelligamus quamplurimos eius miraculi fuiſſe teſtes. At quos diſcipulos? Petrum, Andream, Philippum, & Nathanaëlem, vt conſtat ex ſuperiore capite ver. 40. 42. 43. 47. Itaque vera Epiphanij coniectura eſt, hæreſ. 78. quanquam non ex hoc quidem loco, ſed tamen ex multis ſimilibus colligentis, tum, cùm hæ factæ ſunt nuptiæ, id eſt cum Chriſtus prædicare cœpit, mortuum fuiſſe Ioſeph, poſt aſcenſionem enim illam in templum cùm duodennis Chriſtus Iero-

Ioſeph quando mortuus fuerit.

A ſolymæ remanſit, nunquam amplius cum Maria nominatum, cùm ante ſemper ſoleret nominari. Et verò ſi tunc in viuis fuiſſet, ad nuptias ſimiliter vocatus eſſet, & ſi vocatus eſſet, Euangeliſta dixiſſet, cùm appareat hoc illi ſtudium fuiſſe, vt omnes qui propter Chriſtum, aut eius matrem vocati fuerant, commemoraret. De fratribus qui vocabantur Chriſti an ibi etiam fuerint, quæri poteſt. Nihil enim Euangeliſta de illis dicit. Colligitur tamen ex ver. 12. ibi etiam fuiſſe idque affirmat Chryſoſt. & Alexander Nicomedienſis, vt in Græca Catena citatus, qui cur non fuerint nominati, rationem hanc reddit, quòd id per ſe intelligeretur, & quod ſatis fuerit Chriſtum, qui miraculum fecerat, & matrem, qua rogante fecerat, nominare, cum de nuptiis

B Euangeliſta non ob aliam cauſam, quàm vt miraculum exponeret, mentionem fecerit. Origenes tamen in eadem Catena citatus putat non affuiſſe. Solet prima animi cogitatione videri mirum, quòd Chriſtus quantumuis inuitatus ierit ad nuptias. Sed eius rei, quo minus mira videatur, multas graues auctores rationes reddunt. Plerique illam, vt nuptias quaſi ſanctas approbaret. Ammonius in Græcorum Catena, Auguſt. ſer. 41. de tempore, Euthym. hoc loco, Cyrillus, Theodor. lib. 5. diui. decret. c. de matrimonio. Bed. hom. 2. Dom. poſt Epiphan. Sed eodem etiam exemplo Iouinianus abutebatur, vt virginitati nuptias exæquaret, vt auctor eſt Hieron lib. 1. & in apologia contra illum. Alij, vt ſignificaret ſe de cœlo in terram nuptiarum cauſa

C veniſſe, vt humanam ſibi naturam matrimonio quodammodo coniungeret, vt ſcribit Seuerus Antiochenus orat. 119. vt in Græcorum Catena citatum inuenio. Alij humilitatis cauſa factum putant, quemadmodum cum publicanis, & peccatoribus conuiuia ſolebat inuitatus non recuſare, vt ait Chryſoſt. hom. 20. Theophylact. & Auguſt. ſer. 41. Credibile etiam eſt ideo non recuſaſſe, quia ſciebat, quam ibi occaſionem faciendi primi miraculi habiturus eſſet, & videbat tempus eſſe, vt ſe quis eſſet, miraculis inciperet declarare, vt & Cyrillus putat.

Cur ad nuptias venit Chriſtus

D 3. *Et deficiente vino, dicit mater Ieſu ad eum, vinum non habent.*] Incertum an vinum prorſus iam defeciſſet, an tantùm deficere cœpiſſet. Græcum participium, ὑστερήσαντος potius ſignificat iam omnino defeciſſe. Etſi eſt probabilis ratio, quæ conſentaneum vt ſer. de tempore 41. Auguſtin. ait, non expectaſſe matrem Chriſti, vt vinum omnino nullum eſſet, ſed ſimul vt vidit non eſſe ſatis, filio ſuggeſſiſſe, vt prouideret. Quærunt Chryſoſt. hoc loco, & Theodorus Mopſueſt. in Catena Græca, vnde in mentem Mariæ venerit petere à filio; vt miraculum faceret, cum nullum adhuc feciſſet, nec tantam de illo habere videretur opinionem, vt facere putaret poſſe. Reſpondeat idem illi, & Theophylact. & Euthym. iam fuiſſe Ioannis teſtimonio declaratum. Deinde ex ipſo conceptionis, & natiuitatis modo, ex diſputatione cum doctoribus in templo, cum duodecim tantum eſſet annorum, ſatis cognoſcere potuiſſe,

E qualem, quantumque haberet filium. Hæc enim *conſeruabat omnia conferens in corde ſuo.* Luc. 2. 19. Nec mihi diſplicet, quod nonnulli dicunt, matrem aliqua priùs priuatim ab eo facta miracula vidiſſe, quibus ſuam aliquando ſubleuaſſet inopiam, ideoque in ſimili cauſa miraculum ab eo petiiſſe. Vera quidem hæc ſunt, ſed multo magis mea quidem ſententia diuina cognouerat reuelatione nunciante angelo ſore, vt is, quem conceptiſſet, *filius Altiſſimi* vocaretur, Luc. 1. 32. Calumniose audienda quidem ſententia eſt, qui æſtimat ne hanc quidem de Chriſto Mariam opinionem habuiſſe, vt hoc eo miraculum vllum peteret, ſed ideo illi inopiam vini ſignificaſſe, vt pia aliqua exhortatione conuiuas conſolaretur. Quòd nō ſolùm falſum, ſed etiam ridicu-

Caluini ſententia reiicitur in Ioan.

lum

ſum eſt; ex reſponſo enim Chriſti conſtat matrem ab eo miraculum poſtulaſſe. Quo animo mater Chriſti hoc filio ſuggeſſerit, nefas ducerem diſputare, niſi monendus mihi neceſſariò lector eſſet, caueat ne magnorum fortaſſe virorum auctoritate raptus in errorem aliquem incurrat. Videntur Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. exiſtimare Mariam humano aliquo affectu hoc à filio petiuiſſe, vt aliqua etiam ſibi ex eius miraculis accederet gloria. Quod vix ſatis ab illis dictum nimis auidè quidam non maxime, vt nihil dicam aliud, erga B. Virginem religioſi arripuerunt. Primum quidem illi ipſi auctores non affirmant. Deinde vt affirmaſſent, quin Cyrillum hoc loco, quin Ambroſ. ſer. 16. in Pſal. 118. quin Rupertum, quin Bernardum ſer. 1. in hæc verba, auctores non minus graues ſequebantur, qui id non cupiditati gloriæ, ſed miſericordiæ, & caritati tribuunt? Nam vel hoc indicio ſatis intelligimus pauperes fuiſſe, quorum nuptiæ celebrantur, quod vinum conuiuiis defuerit. Nec enim in domo locuplete defuiſſet. Mota ergo eſt Maria caritate; mota in pauperes miſericordia. Addit Rupertus, quod vero abſimile non eſt, Chriſtum, & eius diſcipulos in cauſa fortaſſe fuiſſe, vt vinum deficeret; vocatos enim fuiſſe præter opinionem, præterque numerum conuiuarum, cùm cognitum eſſet eos abeſſe prope. Itaque iam aliis conuiuis recumbentibus ſuperueniſſe. Et quia non plus vini paratum fuerat, quàm quantum eorum, qui prius vocati fuerant numero ſufficiebat, eo aucto numero defeciſſe. Ægre ergo ferebat virgo ſanctiſſima, vt ſua, aliquie ſui cauſa deficeret vinum, æquumque iudicabat eſſe, vt per quem defecerat, per eundem abundaret. Non ſolum magis hoc pium, ſed magis etiam verum puto.

Calumnia abolenda.

4. *Quid mihi, & tibi eſt mulier? nondum venit hora mea.*] Quia ſpeciem quandam reprehenſionis hoc Chriſti reſponſum videtur præ ſe ferre, qui non ſatis firmi in fide erant, in abſurdos errores inciderunt; qui bene Catholici erant, in varias tamen de ſenſu huius loci ſententias diſtracti ſunt. Qui Chriſtum veram carnem negabant habuiſſe, ideoque non verè filium fuiſſe Mariæ, quales Montaniſtæ, Valentiniani, & Manichæi erant, ex hoc loco confirmabant, quòd ita Chriſtus reſpondere Mariæ videatur, vt indicet ſe eam pro matre non agnoſcere. *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* quaſi dicat nihil tecum commune habeo, non agnoſco te pro matre; vt Origenes in Catena Græcorum, & Auguſtinus tractatu in Ioan. 8. indicant. Eos rectè idem Auguſtinus refellit. Ideo enim eodem loco dixiſſe Ioannem, verſ. 1. *Et erat mater Ieſu ibi*, & rurſus ver. 3. *Dicit mater Ieſu ad eum*, ne quis ex reſponſo Chriſti ſuſpicaretur, eius matrem non fuiſſe. Alij ſanctiſſimam Mariæ virginitatem hoc loco maculabant, quaſi ideo Chriſtus eam mulierem appellauerit, quia virgo non erat, vt Hieron. in comment. & Gaudentius tractat. 9. de lectionibus Euangelicis ſcribunt. Heluidij error, quem nos apud Matth. cap. 1. refutauimus, & iam olim Hierony. in lib. aduerſus Heluidium, & eo loco, quem modò notauimus, penitus profligauit, & ante illum Tertullian. in lib. de veland. virgin. & Epiphan. hæreſi 51. Summa eſt, nomen mulieris ſexum, non corruptionem ſignificare; nam & Euam cùm virgo à Deo formata eſt, mulierem appellatam, Geneſ. 2. 22. Sunt qui putent honoris cauſa non alio hic nomine Mariam, quam mulieris appellatam, ſed de ea re paulo poſt dicturi ſumus. Hæc hæretici. Catholici verò quidam contra certi, proinde ac debuerunt, nihil in Maria fuiſſe culpæ, quod Chriſtus reprehenderet, ſic conati ſunt orationis aſperitatem emollire, vt ſenſum eſſe dicerent, *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* id eſt quid ad nos pertinet, quòd vinum deficiat? Quam interpretationem non ſolùm apud recentiores multos, ſed etiam apud veteres nonnullos interpretes inuenio, Iuſtin. quæ. 136. aut quiſquis earum quæſtionum auctor eſt, & vt videtur Epiphanius hæreſ. 79. certè ita intellexit Latinus interpres, etſi Græca alium ſenſum habere poſſunt; ita & Euthymius in commentariis. Commoda quidem, & pia interpretatio, ſi loquendi conſuetudo pateretur. Sed animaduertimus perpetuo ſcripturarum vſu eam phraſim ſignificare nihil huic cum illo eſſe commune. *Quid mihi, & vobis filij Saruia?* 2. Regum 19. 22. &, *quid tibi, & paci?* 4. Regum 9. 18. 19. &, *quid nobis, & tibi Ieſu fili Dei?* Matth. 8. 29. &, *nihil tibi, & iuſto illi*, Matthæi 27. 19. Itaque non dubito hunc eſſe ſenſum, quid mihi tecum commune eſt; id tantùm agimus, vt reſponſi leniamus aſperitatem. Videndum priùs eſt, an vera hæc ſit reprehenſio. Nam ſi reprehenſio eſt, nulla ita interpretatione leniri poterit; quin hoc ipſum durum, mirumque videatur, quòd matrem quibuſcunque tandem verbis Chriſtus reprehenderit. Id ex altera quæſtione pendet, ecqua in matre fuerit culpa. Nam ſi quidem fuit, credi poteſt à Chriſto fuiſſe reprehenſam, nec excuſanda nobis erit, quam talis iudex accuſauerit. Inter veteres auctores paucos admodum inuenio, qui non aut apertè dicant, aut obſcurè ſignificent, aliquam culpam, aut errorem certè fuiſſe, quòd filium ad faciendum miraculum incitauerit, ſi non ob aliud, certè quia intempeſtiuè, & ante tempus id fecit. Hoc illi, vt minimum dicam, Chryſoſtomus, hoc Theophylact. hoc Euthym. & Ammonius presbyter, quem ex Græcorum Catena ſæpe citauimus, attribuunt. Ego hoc mihi non perſuaſero, vllam vnquam in Maria fuiſſe culpam, multo verò minùs in hoc facto, quod, vt ſupra ex Cyrillo, Bernardo, & Ruperto dicebamus; plenum fuit caritatis. Et Iræneus quidem libro 3. cap. 18. feruorem potiùs quendam caritatis fuiſſe putat bibendi ſanguinis Chriſti, qui hoc vino ſignificabatur. Et ſi culpa fuiſſet aliqua miraculum poſtulare, vtique Chriſtus miraculum non feciſſet, ne culpam ipſam videretur miraculo confirmare. Nec vnquam legimus illum vel curioſo tantum cuiuſquam rogatu miraculum feciſſe vllum. Cupiebat curioſe Herodes ſignum aliquod ab eo factum videre, noluit facere. Lucæ 23. 8. Petiuerunt aliquando ab eo curioſè Iudæi ſignum, reſpondit; *Generatio mala, & adultera ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ prophetæ*, Matthæi 12. 39. Hinc ſequitur Mariam hoc loco non fuiſſe reprehenſam; nec enim potuit Chriſtus tam æquus, tam ſapiens iudex, & præterea eius filius eam ſine culpa reprehendere: Nec mater reprehenſa perrexiſſet dicere miniſtris, vt filio ſuo parerent; priorem enim culpam culpa maiore pertinaciæ cumulaſſet. Cur ergo reprehendentis modo reſpondet? Sunt qui putent non ſolùm reprehenſionem hîc nullam eſſe, ſed nullam etiam reprehenſionis ſpeciem verba præ ſe ferre. Illud libenter amplector; hoc poſterius probare non poſſum, quia tam perſpicuum eſt totam orationem ſpeciem habere reprehenſionis, vt prudenter negari non poſſit. Communis & veterum, & recentiorum auctorum interpretatio eſt, Chriſtum tanquam Deum loqui, ea enim ratione, qua Deus erat miracula faciebat; voluiſſeque ſpecie reprehenſionis oſtendere ſe non tanquam hominem, id eſt mulieris filium, ſed tanquam Deum miracula facturum, qua quidē ratione nihil cum matre haberet commune. Hoc eſſe, *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* Sic Origen. in Græca Catena, Auguſt. hoc loco, & tract. 119. & lib. de fide, & ſymbolo c. 4. & lib. 2. de fide ad Catechum. c. 5. & Gregor. lib. 8. Regiſt. c. 42. Theophilus Antiochenus li. 4. allegor. Gaudent. tract. 9. de lectionibus Euangelicis, Beda, & Euthym. in cō-

Errores … hoc loco ab …

Nomen mulieris ſexum, non corruptionem hic ſignificat.

B. Virgo nō fuit à filio reprehenſa.

ment. Quibus illud videtur obſtare, quòd non hanc, ſed aliam cauſam Chriſtus eius, quæ apparet, reprehenſionis afferre videatur. Non enim dicit, *Quid mihi & tibi eſt mulier.* Deus enim ſum, ſed *nondum venit hora mea.* Adde quòd Maria non ignorabat nihil ſibi, & filio eſſe, quatenus Deus erat. Nam etſi ſciebat ſe Dei matrem eſſe, tamen non erat neſcia ſe non Deum, quatenus Deus, ſed Deum, quatenus homo erat, peperiſſe. Itaque non erat de ea re docenda. Lego aliam apud Bernard. ſer. 2. in hæc verba interpretationem, ſi forte non propriam, vtilem certè, & hominibus religioſis accommodatam. Putat Chriſtum etiam tanquam hominem locutum eſſe, ſed hoc ſignificare voluiſſe, ſe ante ſub matris fuiſſe poteſtate, antequam officium illud doctoris, ac redemptoris, ad quod miſſus à Patre fuerat, iniret. *Erat* enim *ſubditus illis*, vt Lucas ait. Nunc auſpicatum redemptoris officium, & in iis, quæ Patris ſui erant, vt alio loco dicit, occupatum patrem, & matrem, vt ipſe diſcipulos ſuos facere docuit, reliquiſſe, & eos quodammodo non agnoſcere. Similis, ſi non eadem, eſt interpretatio Gregorij Nyſſeni, in homil. in illa verba, *Tunc & ipſe filius ſubiectus erit ei.* Putat enim ſignificare Chriſtum ea ſe iam ætate eſſe, vt ſub matris cura, atque poteſtate eſſe non debeat. Itaque quod ſequitur per interrogationem legit, *nondum venit hora mea?* id eſt nonne ætatem habeo? Credo ego nullam, vt dixi, veram, ſed ſimulatam tamen eſſe reprehenſionem, qua Chriſtum non ſemel vſum legimus. Certè verba illa Luc. 2. 49 *Quid eſt quod me quærebatis? neſciebatis, quia in iis, quæ patris mei ſunt, oportet me eſſe?* ſpeciem habent reprehenſionis; ſed ſimulata non vera eſt reprehenſio. Nõ enim parentes reprehendit, quòd ſe quæſiuiſſent, quòd caritatis, pietatiſque fuerat officium; ſed ſimulat ſe reprehendere, vt qui audiunt, intelligant alium ipſum habere patrem, cui magis quàm illis parere debeat. Reprehenſio videtur eſſe, *Quæ eſt mater mea? & qui ſunt fratres mei?* Matt. 12. 48. ſed ſimulatio potiùs reprehenſionis, vt doceat nos etiam poſſe matrem, & fratres eſſe eius, ſi voluntatem patris eius faciamus. Similiter hoc loco ſimulauit ſe matrem reprehendere, cùm minimè reprehenderet, vt oſtenderet ſe non humano, non ſanguinis reſpectu; ſed ſola caritate, & vt ſeſe, quis ſit, declaret, miraculum facere. Quemadmodum iudex illi, quem vult abſoluere, ſæpe aſperè reſpondet, ne eum gratia abſoluiſſe videatur. Quid ergo? an nullum habuit reſpectum matris, vt miraculum illud faceret? Habuit ſanè, vt Cyrillus, & Euthym. aiunt, & etiamnum habet, cùm ad eius, vt credimus, preces, miracula facit. Sed caritatis reſpectu, non carnis. Quod ipſum Chriſtus volebat ſignificare. Hinc intelligitur, quare Chriſtus Mariam hoc loco non matrem, ſed mulierem appellauerit. Nempe vt à ſe omnis carnalis affectus in faciendo miraculo ſuſpicionem remoueret. Nuſquam enim ſolet ſine certa aliqua ratione matrem ſuam mulierem appellare. Nam cùm in cruce ſuſpenſus dixit. *Mulier ecce filius tuus* Ioann. 19. 26. ideo, vt opinor mulierem non matrem vocauit, vt indicaret illam viduam eſſe, atque deſertam. Aut, vt alij putant, ne ſi matrem appellaſſet, teneriore vocabulo dolorem eius augeret. Sunt qui exiſtiment per excellentiam mulierem appellari, quo ſenſu Chriſtus filius hominis dicitur: vt hic Adamo, hęc Euæ quaſi mater altera omnium viuentium opponatur. Sed apud Matth. cap. 8. 20. docuimus Chriſtum ipſum non ea ratione filium hominis nominari. Alij contra, ne quis exiſtimaret ſupra hominem illam eſſe vt Epiph. hær. 79.

cap. 2. 51.

1. Cor. 15. 28.

Nondum venit hora mea.] Multi patiendi tempus intelligunt, quaſi ſenſus ſit, nunc in faciendis miraculis, quæ tanquam Deus facio, te matrem non agnoſco; veniet paſſionis tempus, cùm te matrem recognoſcam, cùm id patietur, quod ex te accepi. Sic omnes illi auctores interpretantur, qui exponunt ſuperiora verba, *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* de diuinitate, vt paulo ſupra citauimus, & Seuerus Antiochenus in Catena Græca, & Iren. lib 3. ca. 18. Et quidem horam ſuam Chriſtus tempus illud paſſionis vocare ſolet Matth. 26. 45. Mar. 14. 35. Ioann. 7. 30. & 8. 20. & 13. 1. At hoc loco non de paſſione, ſed de miraculis agebatur. Itaque ſenſum eſſe arbitror, nondum venit tempus faciendi miraculum, quod à me petis, vt Ammonius & Apollinarius in Græca Catena, & D. Auguſt. ſer. 41 de tempore, & Cyrillus, Chryſo. Theophylactus, & Euthym. & Iuuencus poëta interpretantur. Cur ergo miraculum fecit, ſi tempus non venerat; non venerat cùm mater petiuit; venerat, cùm fecit, modico licet interuallo. Quid igitur expectabat? Reſpondent Chryſoſt. Theophylact. & Euthy. expectaſſe quoad omnes, qui aderant, cognouiſſent vinum defeciſſe, quo clarius miraculum eſſet. Auguſtinus verò tum cùm petiuit mater, nondum vinum penitus defeciſſe, ideoque voluiſſe expectare Chriſtum quoad nihil omnino vini eſſet, ne putaretur elementorum miſtione, ex aqua ſimul, & vino vinum factum. Vtrumque probabile. Gregorij Nyſſeni interpretationem per interrogationem hæc verba legentis ſupra recitauimus & non magni eſt negotij refutare. Quæſtio verò eſſe poteſt, quam ob rem Chriſtus hæc adiecerit verba; ſatis enim videbatur eſſe, quod dixerat, *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* Suſpicor voluiſſe Chriſtum ſimul ſignificare ſe humano reſpectu nolle facere miracula, & tamen quod petebatur, cum tempus eſſet, facturum eſſe, ne ab alio poſtea factum putaretur. Ideo non reſpondet ſe non facturum, ſed potiùs ſe ſuo tempore facturum indicat, dicens, *Nondum venit hora mea.* Certè mater ita intellexit, vt ver. 5. apparebit. Indicat Auguſt. Priſcillianiſtas, etſi non nominat, abuſos hoc loco, vt probarent Chriſtum tempori, ac fato ſubiectum fuiſſe. Indicant Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus eodem etiam abuſos Arianos, vt hinc docerent Chriſtum non eſſe Deum, quandoquidem addictus eſſet tempori. Facilè vterque error confutatur. Nam, vt diximus, tantùm abeſt, vt ſignificet Chriſtus ſe non poſſe quouis tempore facere miracula, vt potius ſignificet poſſe quidem, ac velle facere, ſed opportunum tantùm tempus expectare.

Horam ſuã Chriſtum tempus paſſionis appellat.

Lib. 2. Euang. hiſto.

Priſcillianiſtæ hoc loco abuſi.

5. *Dicit mater eius miniſtris, quodcunque dixerit vobis facite.*] Hinc, vt ſupra diximus, apparet matrem à Chriſto non fuiſſe reprehenſam. Nec enim perſeueraſſet res ad futurum miraculum præparare. Apparet etiam ex reſponſo Chriſti intellexiſſe eum non ſignificaſſe nolle ſe facere miraculum, ſed potiùs facturum eſſe, vt Chryſoſt. Cyrill. Theophyl & Euthym. obſeruarunt. Quo ſenſu reddit carmine Iuuencus,

Menſarum tunc inde vocat lætata miniſtros.

Lætatam enim dicit Chriſti reſponſo, quia cognouit eum velle facere miraculum. Quod eſt probabilius, quàm quod indicat Beda, etſi putabat recuſaſſe Chriſtum, tamen quia ſciebat eum miſericordem, ac benignum eſſe, perſeueraſſe ſperantem fore, vt precibus, aut commiſeratione flecteretur. Nemo, qui eam legerim animaduertit videri matrem Chriſti non ſolùm de futuro miraculo, ſed etiam de modo, quo illud Chriſtus facturus erat, ſciuiſſe aliquid. Quorſum enim alioqui miniſtris diceret, *Quodcunque dixerit vobis, facite*, ſi neſciebat fore vt Chriſtus illis præciperet, vti hydrias implerent aqua. Poterat quippe miraculum aliter facere, vt miniſtris opus non eſſet. Malo exiſtimare ſanctiſſimam Virginem prophetico ſpiritu id cognouiſſe, quàm aliquid de ea re conſilij inter Chriſtum, & ipſam fuiſſe communicatum. Spiritum enim propheticum habuiſſe quis plus negare poterit?

Lib. 2. Euang. hiſt.

Lib. 4. de lingua Latina.

Metreta quod genus menſuræ.

Cur abſque alia materia vinum non fecerit Chriſtus.

6. *Erant autem ibi hydriæ ſex poſitæ ſecundum purificationem Iudæorum.*]Quam vocet Iudæorum purificationem hoc loco, nempe non legalem illam, qua, qui ſecundùm legem polluti erant, mundabantur, ſed eam, qua propria quadam Phariſæorum traditione frequenter inter prandendum manus, brachiaque lauabant cubitorum tenus, diſputauimus apud Matthæum c. 15. 2. & apud Marcum cap. 7. 3. Quòd & vaſorum numerum, & magnitudinem & qualitatem, atque miniſterium, id eſt quòd hydriæ, hoc eſt vaſa aquaria, non vinaria eſſe declarauit; omnia eo pertinent, vt miraculi magnitudo cognoſcatur. Non enim parum quidpiam feciſſe vini, quod alicubi relictum obliuione, aut aliunde ſubuectum videri poſſet; ſed tantam prorſus copiam, vt ſex tam magna impleuerit vaſa, vt vel vnum quamuis magno conuiuio ſatis eſſet. Quòd autem hydrias, id eſt aquales, vt Varro vocat, fuiſſe dicit, eò etiam ſpectat, ne quis exiſtimet aliquid in illis priùs fuiſſe vini, quòd aliquem ſuperinfuſæ aquæ vini ſaporem præbere poſſet, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus admonuerunt. Quòd verò ait poſitas fuiſſe *ſecundum purificationem Iudæorum*, id eſt Iudæorum more, qui eas in conuiuiis ad ſæpe lauandum paratas habere conſueuerant; vel in Iudæorum purificationem, vt alij interpretantur; indicat ſimul & rem ex compoſito factam non fuiſſe, quaſi ad fingendum miraculum illic de induſtria fuiſſent poſitæ; & valde fuiſſe magnas, tum quia vaſa aquaria maiora, quàm vinaria eſſe ſolent; tum quia illa non ad potum, ſed ad lotionem comparata fuerant: itaque maiora oportebat eſſe quàm ſi potus cauſa ibi fuiſſent.

Capientes ſingulæ metretas binas, vel ternas.] Deſcribit Euangeliſta hydriarum magnitudinem, vt ex ea magnitudo quoque miraculi intelligatur. Eo ipſo quod non omnino iuſtam earum menſuram poſuit, ſed in dubio reliquit dicens *metretas binas, vel ternas*, fidem auxit hiſtoriæ. Nunquam enim mendaces dubitantes loquuntur; omnia quæ dicunt intrepidè, & minimè hæſitantes affirmant. Probi eſt viri ita moderari verba, vt certa pro certis, dubia pro dubiis dicat. Metreta, vt vox ipſa indicat, Græca menſura erat; apud Hebræos cadus dicebatur. Sed Ioannes Græcè ſcribens Græco potiùs, quàm Hebraico vſus eſt verbo; vſus ea voce eſt Theodotion Græcus interpres apud Daniel cap 14. 2. quam Latinus amphoram reddit. De cado diximus apud Lucam c. 16. 6. eademque de metreta dici poſſunt. Metreta, vt auctor eſt Epiphan. in libro de menſuris, duodecim capiebat congios. Itaque quod nunc apud Dioſcoridem legitur, ἴσ ὁ μετρήτης χόες δέκα quidam corrigendum exiſtimant & pro δέκα δώδεκα legendum eſſe. Congius verò ſextarios ſenos continebat. Itaque metreta vna ſeptuaginta duos habebat ſextarios. Quare quod apud Ammonium in Catena lego ὁ μετρητὴς ταῦ ξέστας ρ̄, vitioſum puto. Subducta igitur hinc ruditer ratione inuenio hydrias ſingulas tertiam circiter, aut tertiam, & tertiam partem Patientis modij vini habuiſſe, id eſt ſex fere quas Hiſpani Arrobas vocant, ſi binas metretas capiebant; nouem verò, ſi tres. Itaque vt minimùm triginta ſex Arrobæ optimi vini eo miraculo à Chriſto factæ ſunt. Quæ vel ad inebriandos ſexcentos homines moderati potus ſatis erant. Voluit enim Chriſtus non ſolum præſenti inopiæ ſubuenire, ſed multum etiam vini ſponſo remanere, tum vt illius paupertatem ſubleuaret, tum vt diuturnum teſtimonium, ac monimentum eſſet facti miraculi.

7. *Implete hydrias aqua.*]Quærunt Chryſoſt. & Theophyl. quamobrem Chriſtus non ſine aqua, & ſine vlla alia materia vinum fecerit, qui mundum ex nihilo creauerat? Reſpondent, vt faciliùs miraculum crede- A retur. Nam ſi ex nihilo vinum feciſſet, phantaſma viſum fuiſſet. Cùm autem viderunt omnes illam ipſam aquam, quam ſuis oculis viderant, in vinum verſam, miraculum negare non potuerunt. Aliam Irenæus rationem affert lib. 3. c. 11. quam & Chryſoſt. inſinuat, voluiſſe Chriſtum oſtendere ſe harum creaturarum dominum eſſe, quas alias in alias pro ſuo transmutaret arbitrio; hinc enim Valentinianorum errorem refutat. Aliter etiam Theophylactus reſpondet, propterea id Chriſtum feciſſe, vt miniſtri ipſi, qui eodem momento & aquam infuderant, & vinum hauſerant, oculati teſtes miraculi eſſent. Eademque de cauſa, vt idem Chryſ. Theophyl. & Euthym. docent, noluit ipſe per ſe, ſed per miniſtros aqua hydrias implere. Quæri B etiam poteſt, cur potiùs ex aqua, quàm ex vlla re alia facere vinum voluit. In promptu ratio, nihil ſimilius, nihil diſſimilius, aut magis contrarium eſt vino. Similis aqua vino eſt, quia vterque communis potus. Diſſimilis, quia contrarias prorſus habet qualitates. Propter diſſimilitudinem maius miraculum videri poterat; propter ſimilitudinem credi faciliùs. Itaque Cyrillus Hieroſolym. in 4. myſt. catech dicit, maius fuiſſe miraculum, quòd Chriſtus aquam in vinum verterit, quàm quòd nunc vinum in ſanguinem ſuam vertat. Eſſe enim vinum ſanguini propinquius.

Et impleuerunt eas vſque ad ſummum.] Neceſſarium fuit, vt hoc adderet Euangeliſta; vt conſtaret non alia ex re, quàm ex aqua vinum factum, quo certius miraculum C eſſet. Vſque ad ſummum autem aqua impletas fuiſſe dicit, partim ne quis locus calumniæ eſſet, non ex ſola aqua factum vinum, ſed aliquid ſuper aquam vini infuſum fuiſſe. Non ſolùm enim ſuperinfuſum non eſt vinum, ſed ne ſuperinfundi quidem potuit plenis vſq; ad ſummum hydriis.

8. *Haurite nunc, & ferte architriclino.*] Iubet ſtatim haurire, vt maius, & vt euidentius miraculum ſit. Maius, quo breuiore tempore, id eſt vno momento ex aqua vinum eſt factum. Non enim ſolent quæ natura fiunt repente, ſed certis temporum ſpatiis fieri. Deus qui à tempore non pendet, momento quidquid vult facit; itaque pars vna miraculi eſt, quòd ſubitò fiat. Hanc igitur habet vim illud *Nunc*; quaſi dicat, Haurite D ſtatim, ne quis putet mora temporis, aut artificio, aut vi aliqua naturali conuerſam in vinum aquam. Architriclinus erat, vt ait Seuerus Antiochen. orat. 119. vt citatur in Græcorum Catena, & Chryſ. & Theophylact. in comment. qui conuiuio præerat, non quidem tanquam dominus, ſed tanquam œconomus, ordinans, ac diſponens omnia, quæ ad conuiuium pertinebant; animaduertens, ne quid cuiquã deeſſet. Præcipuam autem curã habebat vini, partem ſuam cuiq; diſtribuens, & prout volebat, tẽperans. Is menſæ non accumbebat, ſed ſtabat & conuiuiũ obibat imperans miniſtris, quę facto opus erant. Is vina, antequam conuiuis præberẽtur, deguſtabat vt videret, quid cuiq; dari oporteret, &, ſi quod eſſet indignum ſplendore conuiuij, reiiceretur. E Quod eò meliùs iudicare poterat, quòd ſobrius erat, & incorruptum cibis habebat guſtum. Dictus eſt à forma cœnaculi vſitatiſſima, quæ τρίκλινον à Græcis vocabatur, quòd tribus conſtaret lectis, quos κλίνας appellant Græci. Nam in lectis, aut thoris & Græcos, & Romanos veteres circum menſam accubantes prandere ſolitos vulgo etiam eſt notum. Nam etſi pro lectorum numero alij εἰκοσίκλινοι, alij τετράκλινοι, alij ἑπτάκλινοι, alij δεκάκλινοι, vt ſcribit Iulius Pollux lib. 1. cap. 8. vocabantur, tamen τρίκλινος vſitatiſſimus erat. Indeque qui conuiuio præerat Architriclinus dictus eſt. Is eſt ille, de quo in Eccleſiaſtico. cap. 32. 1. 2. 3. dictum eſt. *Rectorem te poſuerunt? noli extolli; eſto in illis, quaſi vnus ex illis. Curam eorum habe, & ſic conſidera, &*

omni cura tua explicita recumbe; vt læteris propter illos, & ornamentum gratiæ accipias coronam, & dignationem conſequaris corrogationis. Quibus verbis officium omne architriclini, quod ſupra deſcripſimus, declaratur. De eo enim agi, & ex eodem, & ex præcedenti capite manifeſtum eſt. Curam habuiſſe conuiuarum, non ante ſolitum accumbere, quam finito conuiuio officio omni ſuo perfunctus eſſet. Poſtea illi, ſicut & cæteris conuiuis coronam, & munuſcula dari conſueuiſſe, quæ à Græcis, quòd inde in domum referrentur, ἀποφόρητα dicebantur. *Qui ad conuiuium magnum inuitantur*, inquit Ambroſius in exhortatione ad virgin. *apophoreta ſecum referre conſueuerunt.* Et auctor commentar. in epiſtolam ad Epheſ. nomine Ambroſij, cap. 5 *In magna rota maxima dantur apophoreta.* Auctor etiam in Caligula Tranquillus. Sic interpretor quod in illo tam celebri Aſſueri conuiuio factum dicitur Eſther. 1. 8. neminem fuiſſe, *qui nolentes cogeret ad bibendum*, id eſt neminem fuiſſe architriclinum, qui quod vellet vinum, aut qua menſura vellet, conuiuis diſtribueret; ſed vnum omnibus præſtantiſſimum vinum fuiſſe propoſitum, ex eoque pro ſuo arbitrio, quantum quiſque vellet, accepiſſe. Duabus ergo de cauſis Chriſtus architriclino ferri vinum iuſſit: & quia eius erat officium prægustare, atque diuidere: & vt is, qui, quia ſobrium habebat guſtum, teſtis ſimul ac iudex optimus eſſet, non aquam, non qualecunque vinum; ſed optimum omnium, quæ ante bibita eſſent, vinum fuiſſe, vt Seuerus Antiochenus, Chryſoſtomus, & Theophylactus adnotarunt.

9\. *Vt autem guſtauit architriclinus aquam vinum factam.*] Aquam vocat, quia paulo ante aqua erat, & vt indicet, vnde vinum factum eſſet. Itaque malignè, & imperitè Caluiniani calumniari ſolent Euchariſtiam iam conſecratam panem à Diuo Paulo appellari, non ergo corpus eſſe Chriſti. Nam præterquam quod non propriè, ſed metaphoricè vocatur panis, quomodo verum etiam Chriſti corpus panis appellatur, vt apud Matthæum cap. 26. 26. diſputauimus. & rurſum infra cap. 6. 51. ſumus diſputaturi; vt tamen fingamus verè panem appellari, quid mirum panem dici, qui quamuis panis non ſit, modò tamen panis erat. Sicut hoc loco aqua dicitur, quæ aqua certe non erat, quia paulo ante fuerat. Et virga Moyſis iam in ſerpentem conuerſa, virga tamen appellatur, quia ante virga fuerat, Exod. 7. 12.

1. ad Cor 11. 26 27 28. Caluiniani refelluntur.

Et non ſciebat vnde eſſet; miniſtri autem ſciebant, qui hauſerant aquam.] Neſciebat architriclinus vnde vinum illud eſſet, id eſt qua ex re factum, aut vnde hauſtum, vnde allatum. Hebraiſmus aſperiorem orationem facit, qui, vt lenius Latinè fluat, ſic eſt reſoluendus. *Cum guſtaſſet architriclinus aquam vinum factam*, cum neſciret vnde eſſet, miniſtris tantum, qui hauſerant, ſcientibus, *vocat ſponſum.* Quærere lector poteſt, quomodo ignorare potuit architriclinus, vnde vinum illud factum eſſet, cùm ipſe ſemper adeſſet, & miniſtris imminerer? Facilis reſponſio. Nunquam architriclinus vno ſtabat loco, ſed huc, illuc diſcurrebat, vt ſatageret, quæ eſſent neceſſaria; itaque neque quod Chriſto mater dixerat, neque quod matri Chriſtus reſponderat, neque quod miniſtris imperauerat, audire, neque quod miniſtri fecerant, videre alijs occupatum rebus potuiſſe. Quod ipſum diuino conſilio factum fuiſſe credendum eſt; vt Chryſoſtomus indicat, vt illa architriclini admiratione, ſpontique interrogatione, reſponſioneque miraculum proderetur. Nam ſi nihil architriclinus dixiſſet, exiſtimare conuiuæ poterant vinum illud non factum ex aqua, ſed aliunde veniſſe; nec miniſtris contra teſtantibus facilè credidiſſent. Nihil autem fortaſſe architriclinus dixiſſet, ſi ſciuiſſet, vnde vinum eſſet. Omnia denique ita ſunt geſta, vt & maximè miraculum eluceat, & Chriſti gloria magis, magiſque illuſtretur. Eademque de cauſa tam diligenter Ioannes ſingula narrauit. Iterum vinum, quia paulo ante aqua fuerat, aquam vocat. Niſi quis dicat tum cùm hauſta ex hydriis à miniſtris eſt, aquam adhuc fuiſſe, hauſtam verò conuerſam in vinum. Quod etſi verba videntur præ ſe ferre, tamen nec auctorem bonum, qui dicat, vllum inuenio, & videtur altera ex parte ratio repugnare. Si enim hauſta iam aqua conuerſa in vinum eſſet, quæ in hydriis remanſit, conuerſa vtique non fuiſſet; quod credibile profecto non eſt, & quia cum Euangeliſta dicit, quot, quantæque fuerint hydriæ, eaſque vſque ad ſummum aqua impletas fuiſſe, magnitudinem, vt diximus, miraculi declarare voluit, indicans aquam illam totam tranſmutatam in vinum; & quia eſt veriſimile, poſtquam miniſtrorum teſtimonio compertum eſt vinum illud, quod tantopere architriclinus laudauerat, ex aqua factum fuiſſe, omnes conuiuas ad hydrias accurriſſe, vt viderent, an ita eſſet, & oculis ſibi fidem facerent. Elegantes ſunt de hac re Sedulij verſus;

Lib. 3. Carm.

Impleuit ſex ergo lacus hoc nectare Chriſtus.
Quippe ferax qui vitis erat, virtute colona
Omnia fructificans, cuius ſub tegmine blando
Mitis in occiduas creuerunt pampinus vuas.

Vocat ſponſum architriclinus.] Indicant hæc verba ſponſum cum reliquis conuiuis ad menſam non accubuiſſe, ſed in curandis, quæ ad conuiuium pertinebant, fuiſſe occupatum. Non enim à menſa illum architriclinus reuocaſſet. Niſi forte malimus interpretari, vocauit, id eſt appellauit. Non quòd ad ſe venire iuſſerit, quod minimè fuiſſet vrbanum, ſed quòd recumbentem appellans interrogauerit, quid optimum vinum in finem reſeruaſſet. De qua ipſa quæſtione alia quæſtio eſſe poteſt, quomodo architriclinus ſponſum interroget, cùm ipſius potiùs architriclini eſſet officium vina & temporibus, & perſonis accommodatè diſpenſare? Erat quidem, ſed tamen cum diſpenſator tantum, non dominus eſſet, omnia illi priùs, quæ in conuiuio præbenda erant à domino tradebantur, & mirabatur optimum ſibi vinum initio inter alia non fuiſſe traditum. Ita verſus etiam ſequens explicatus eſt.

11\. *Hoc fecit initium ſignorum Ieſus in Cana Galilææ.*] Ambigua ſunt verba; ſignificare enim poſſunt hoc fuiſſe primum omnium omnino miraculorum, quæ vnquam fecerit Chriſtus; aut non omnium quidem primum, ſed eorum, quæ fecerit in Cana Galilææ. Atque hoc ſecundo modo non ſolùm auctor Scholaſticæ, quam vocant, hiſtoriæ, & alij nonnulli poſteriores, ſed etiam antiquiſſimi interpretes intellexerunt, vt Ammonius in Græca Catena, Chryſoſtomus homilia 22. & Theophylactus, & Euthymius referunt. Mihi tamen illi tres, & omnes alij, quos viderim, boni auctores priorem ſenſum ſecuti ſunt. Quorſum enim dixiſſet Ioannes primum hoc ſignum eorum fuiſſe, quæ eo feciſſet loco? Præſertim cùm nullum poſtea in Cana Galilææ ſignum à Chriſto factum legamus. Et vt ſi gеremus, quid attinebat dicere primum hoc eorum fuiſſe, quæ ibi feciſſet? Eadem enim ratione de alijs miraculis, quæ alibi Chriſtus fecit, dicere debuiſſet, hoc in Capharnaum, hoc in Ieruſalem primum ſignum fecit, quod nuſquam Ioannem videmus dicere. In eo tamen Chryſoſtomo, Theophylacto, & Euthymio non prorſus aſſentior, quòd magnopere contendant nullum prorſus ante miraculum neque publicè, neque priuatim feciſſe Chriſtum. Quid enim ſcimus? Imò aliquod profecto ante feciſſe legimus. Nam quod duodenis puer cum doctoribus in templo diſputauerit, eoſque obſtupefecerit, miraculum

Hoc omnium Chriſti miraculorum primum fuit.

ſupra naturam fuit, Luc. 2. 47 Eodemque modo veriſimile eſt, aliquod etiam feciſſe priuatim alibi, quod ſcriptum non habeamus. Diximus ver. 3. probabile eſſe, quod quidam docent, matrem nonnulla prius miracula priuatim ab eo facta vidiſſe, quibus ſuam aliquando inopiam ſubleuaſſet, indeque incitatam, vt in ſimili egeſtate miraculum ab eo poſtularet. Nec ergo probo, quod quidam dicunt, ſenſum huius loci eſſe hoc primum eorum tantum ſignorum fuiſſe, quæ Chriſtus fecit in Cana Galilææ, nec velim, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius faciunt, alia omnia ſigna penitus excludere. Nam illi mihi nimis reſtringere hi nimis videntur ſententiam dilatare. Media tutiſſima eſt via; eam ſequor. Itaque interpretor hoc fuiſſe primum ſignum non omnium omnino, quæ fecit Chriſtus, nec eorum, quæ eo fecit loco, ſed eorum, quæ fecit, vt gloriam ſuam palam manifeſtaret, vt Ioannes ipſe indicat, vtque ſeſe oſtenderet eſſe Chriſtum. Accommodate enim Ioannes ad id, quod agebat, loquebatur; agebat autem de Chriſti manifeſtatione, quomodo ſe paulatim oſtendere miraculis, & diſcipulos colligere cœpiſſet. Itaque quemadmodum de hoc miraculo dixit, *Hoc fecit initium ſignorum Ieſus in Cana Galilææ*; ita de prima poſt baptiſmum concione dicere potuit; Hæc fuit prima concio, quam habuit Ieſus, cum credibile non ſit nullam ante priuatim habuiſſe. Hac ratione omnia Chryſoſtomi, Theophylacti, & Euthymij argumenta ſoluuntur. Si miracula, inquiunt, antefeciſſet aliqua, gloriam ſuam manifeſtaſſet, quam hoc miraculo manifeſtare cœpiſſe auctor eſt Ioannes. Deinde ſi miracula feciſſet ante, diſcipulos etiam habuiſſet. Denique non fuiſſe rationi conſentaneum, vt puer miracula faceret, ne ludibria potius puerilia, quam miracula iudicarentur. Hæc enim omnia aut nihil, aut hoc tantum probant non publicè, & vt ſe, quis eſſet, omnibus oſtenderet, miracula feciſſe; priuatim autem nullum prorſus feciſſe non probant. Neque vero ego librum illum de infantia Saluatoris ab Eccleſia per Gelaſium damnatum probo, nec velim ea paſſim legendis libris credi miracula, quæ vulgo in quibuſdam minime meo quidem iudicio à Chriſto in infantia facta commemorantur. Hoc tantùm dico nec omnia ſine diſcrimine credenda, nec malignè præſcribenda eſſe Chriſto miracula. Etiam credendi, ſicut aliarum rerum modus eſt.

Liber de infantia Saluatoris apocryphus. Sancto Rom. Lib. 4. 15.

Et manifeſtauit gloriam ſuam.] Vtique diuinitatem ſuam, hanc enim ſolent Euangeliſtæ gloriam appellare, vt ſupra cap. 1. 14. Matth. 16. 27. Marc. 8. 38. Et multi prophetæ miracula fecerunt, de nullo tamen eorum dictum eſt gloriam eum ſuam manifeſtaſſe; quia non tanquam creaturarum domini, ſed tanquam creatoris miniſtri in creaturis miracula faciebant. Itaque non ſuam, ſed Dei gloriam manifeſtabant: Chriſtus verò ſuam, quia ipſe creator, ipſe primus auctor, ac ſolus miraculorum erat. Sic Euthymius & Idacius lib. 3. aduerſus Varimadum Arianum interpretantur. Quærit autem idem Euthymius Theophylact. etiam, atque Chryſoſtom. quomodo hoc facto Chriſtus gloriam ſuam dicatur manifeſtaſſe, cum pauci tantum miniſtri miraculum viderint? Reſpondent ex illis audiuiſſe alios, atque ita miraculum euulgatum, hodieque vulgari auctore Ioanne. *Nobis præſtat pagina, quod illis gerebat hiſtoria*, vt ait Ambroſius ſerm. 20.

Et crediderunt in eum diſcipuli eius.] Si diſcipuli eius erant, iam vtique credebant, nec enim ignotum hominem, & inopem, niſi crediſſent, ſecuti fuiſſent. Dicuntur ergo hoc viſo miraculo crediſſe, non quia tunc primum, ſed quia tunc magis crediderunt. Nam & Apoſtoli iam facti poſtea dicebant, *Adauge nobis fidem* Luc. 17. 5. vt Origenes in Græca Catena, & Theophylact. in commentariis. & Iuuencus interpr[illegible] Aut aperuit illis ianuam fidei, vt poſſent credere, etiamſi ante non crediſſent, vt videtur Ammonius exponere. Notatur hic miraculorum finis, vt Chryſoſto. & Euthym. indicarunt. Propterea enim miracula fieri debent, vt homines credant, & gloria Dei, non noſtra, manifeſtetur; cùm ne Chriſtus quidem ipſe, qui miracula omnia in ſua habebat poteſtate, miraculum vllum niſi ob hanc cauſam facere voluerit. Hinc de miraculis iudicandum. Nam nonnulla, quæ quibuſdam in libris vulgo narrantur, ſine neceſſitate, vt videtur, facta, ſuſpecta eſſe debent. Huius conuiuij, atque miraculi allegoriam ſi quis quærit, Cyrillum, & Bedam, Theophilum Antiochenum lib. 4. allegor. Auguſt. hoc loco, Seuerum Antiochenum, & Anaſtaſium, Gaudentium tractat. 8. de lectionibus Euangel. Ambroſ. ſer. 19. & 20. & Gregor. hom. 6. in Ezechielem legat. Nos iſta non quærimus, ſed aliquando tamen alius obiter indicamus. Illud ad inſtitutum noſtrum magis pertinet, vt lectorem moneamus multos veteres auctores hoc loco aut tanquam figura, aut tanquam ſimili argumento ad probandam mutationem vini in ſanguinem Chriſti in Euchariſtia vſos fuiſſe, Irenæum lib. 3. c. 11. Cyrillum Ieroſolymitanum in 4. catecheſ. myſtag. Cyprian. in epiſtola contra Aquarios, qui Euchariſtiã ex aqua ſola conficiebant, Iſidorum Peluſiotam epiſtola 133. vt citatur in Græca Catena.

Miracula ſine neceſſitate facta ſuſpecta ſunt.

12. Poſt hoc deſcendit Capharnaum ipſe, & mater eius, & fratres eius, & diſcipuli eius.] Videtur Ioannes ſine cauſa hoc addidiſſe, cum nihil ab eo in Capharnaum factum commemoret. Statim enim dicit Ieroſolymam ad diẽ feſtum aſcendiſſe. Exiſtimant Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. non alia de cauſa Chriſtum in Capharnaum deſcendiſſe, quam vt illic matrem, fratreſque conſtitueret, ne huc, illuc circumferendo fatigaret, eademq́; de cauſa narraſſe Ioannem. Cur ergo non potiùs deſcẽdit in Nazareth, quæ patria eorum erat; vbi melius, cõmodiuſque quieuiſſent, quàm in Capharnaum inuſitata ciuitate? Quòd ſi ob aliquam, quæ nos lateat, cauſam in patriam redire noluit, manſiſſent, vbi erant, in Cana Galilææ apud cognatos, aut amicos certè, vel hoc ſolo, quòd facto eos miraculo honoraſſet. Potiùs igitur credo ideo in Capharnaum continuò deſcendiſſe, quod ea frequentiſſima, & opulentiſſima totius Galilææ, vbi tunc erat, ciuitas eſſet, & volebat ibi ſe potiſſimum oſtendere, vbi frequentia maior erat. Ideoq́; Ioannem id commemoraſſe, vt ſignificaret facto primo illo miraculo in Cana Galilææ, nõ amplius latere Chriſtum voluiſſe, ſed frequentiſſima quæque petiiſſe loca matre, fratribuſq́; comitatum, ne quis ignotum eſſe hominem, & e vulgo natum putaret. At nullum tunc ibi miraculum fecit, nullam concionem habuit. Id affirmare ſine temeritate non poſſumus. Sed probabilius tamen eſt, quamuis id Euangeliſta non narret, & miraculum feciſſe aliquod, & certe quidem prædicaſſe. Nam cùm officium iam ſuum iniiſſet, credendum profecto non eſt otioſum fuiſſe. Quod autem addit Euangeliſta nõ multis diebus ibi manſiſſe, idcirco, vt opinor, adiecit, vt rationem tacitè redderet, cur non narraret, quid Chriſtus ibi feciſſet. Cùm enim paucos tantùm dies ibi fuiſſet, nihil feciſſe admodum memorabile, & quia breue fuit tempus, & quia cùm ante ibi non fuiſſet, nõdum erant homines ad audiendum verbum Dei, videndaq́; miracula ſatis apti. Putat Origenes in Græca Catena hunc Chriſti aduentum in Capharnaum ſex diebus poſt factum in Cana Galilææ ex aqua vinum accidiſſe, ſed nulla ſatis magna coniectura probat.

13. Et prope erat Paſcha Iudæorum.] Quod quidam di-

cunt Paſcha Iudæorum dixiſſe, vt illud à Chriſtianorum Paſchate diſtingueret, quod iam tunc cœptum eſſet celebrari, cui ſimile eſt quod hom.10. in Ioan. Origenes dicit ad differentiam diuini Paſchatis dictum eſſe, quod ſpiritualiter celebratur, aliquid probabilitatis habet; ſed probabilius eſt ſimpliciter dixiſſe, vt deſcriberet Iudæorum feſtum, & Gentiles, quibus potiſſimum ſcribebat, intelligerent. Hac enim ratione ſupra ver.6. dixit. *Erant autem ibi lapideæ hydriæ ſex poſitæ ſecundum purificationem Iudæorum*; non vt à Chriſtianorũ purificatione diſtingueret. An eadem hæc ſit hiſtoria, atq; illa, quam Mat. c. 21. 12. narrat, illic diſputauimus; vbi & totum hunc locum, vſq; ad ver.18. expoſuimus.

18. *Quod ſignum oſtendis nobis, quia hæc facis.* Id eſt quo miraculo probas te auctoritatem habere iſta faciendi? ſicut Mat. 21. 23. rogant; *In qua poteſtate hæc facis? & quis tibi dedit hanc poteſtatem?* Qui autem hoc interrogarunt Matthæus principes ſacerdotum, & ſeniores populi fuiſſe dicit, qui cum ipſi, quod Chriſtus faciebat, facere deberent; nec vellent facere, inuidia rumpebantur, quòd faceret Chriſtus. Cumque factum ipſum per ſe laudabile reprehendere non poſſent, auctoritatem facientis reprehendere conantur. Vtinam nullos hodie ſimiles in Eccleſia Phariſæos haberemus, qui tanquam canes in præſepi nec ipſi iuuent Eccleſiam, & volentes adiuuare quaſi auctoritatem nõ habentes impediunt. *In Eccleſia qui Phariſæis ſimiles.* Petunt autem à Chriſto ſignum, quo auctoritatem ſuã approbet, quia videbant non habere ordinarium officium ſacerdotis, aut Legiſperiti, quorum erat religionem procurare, quod illi eiuſmodi præberet poteſtatem. Et qui extraordinarij à Deo mittuntur, miraculis ſolent probare auctoritatem ſuam: quemadmodũ feciſſe legimus Moyſem. Sed iniquè, atq; improbè hoc illi à Chriſto petebant, cui Moyſes ipſe, & prophetæ omnes teſtimonium, & auctoritatem dabant. *Abiis, qui extraordinariè mittuntur, petuntur ſigna.* *Si crederetis*, inquit, *Moyſi, crederetis forſitan & mihi, de me enim ille ſcripſit*, Ioan. 5.46. Nos à Lutheranis, Caluinianis, aliiſque nouis hæreticis iure petimus, qui neq; ſcripturis, neq; miraculis à Deo ſe, vt gloriantur, miſſos eſſe docent. Nam Ioannes quidem Baptiſta, cuius ſe exemplo tueri volũt, quod cum extra ordinem à Deo miſſus fuerit, ſignum tamen nullum fecerit, neſcio quid illis præter ruborem afferre poſſit. *Inf. c. 10. 41.* Nam vt taceam Ioannẽ Baptiſtam ex ſcripturis ſacris auctoritatem habuiſſe, *Vox clamantis in deſerto, parate viam Domini*; quam iſti certè non habent; niſi ex illis ſe locis habere dicant, in quibus prædictum eſt futuras hæreſes, quod illis minimè difficile concedemus. Scimus enim ſcriptum eſſe; *Oportet hæreſes eſſe.* Scimus prædictum à Chriſto fore, vt multi veniant ipſius mentito nomine, qui dicant nobis; *Ecce hic eſt, Chriſtus, aut illic*; ſed eodem loco ſumus moniti non credere; ideoque iſtis nouis non credimus Euangeliſtis alium nobis, quàm ex ſcripturis nouimus, Chriſtum demonſtrantibus. *Iſai. 40 3. Sup. c. 1. 23. 1. ad Tim. 4. 1. & 2. 3. 1. 2. & 8. Pet 3. 3. 4. 1. ad Corinth. 11. 19. Mat. 24. 23. Mar. 13. 21. Luc. 17. 23.* Vt hoc, inquam, taceam, ipſa ſanctitas vitæ Ioanni Baptiſtæ auctoritatem dabat, à qua iſti tam longè profectò abſunt, vt non ſolum eius mores non imitentur, ſed nec credant. Nam quam elegantem, & bene veſtitum nobis Ioannem pingant, apud Matth. c. 3. 4. docuimus.

19. *Reſpondit Ieſus, & dixit illis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.*] Corpus ſuum templum appellaſſe, verſ. 21. Euangeliſta declarat. Templum autem appellauit, quia in eo habitabat, vt ait D. Paulus, *omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*, Coloſ. 2. 9. Dicuntur quidem templum ſanctorum hominum corpora, quia in illis Deus quodam etiam modo habitat. *Templum Dei ſanctum eſt, quod eſtis vos*, 1. Cor. 3. 16. 17. &, *membra veſtra templum ſunt Spiritus ſancti*, 1. Cor. 6. 19. &, *vos eſtis templum Dei*, 2. Corinth. 6. 16. Sed, vt Cyrillus admonuit, aliter Chriſti, aliter aliorum hominum corpus templum dictum eſt; Chriſti; quia corporaliter, id eſt naturaliter, & verè, aliorum, quia ſpiritualiter, & per gratiam in illis Deus habitat. Sic enim explicant illud *corporaliter inhabitare*, quod ait D. Paulus. Hilarius lib. 8. de Trinit. Cyrillus in libro de recta fide ad Reginas, Primaſius, & Theophylactus in commentar. *Corpus Chriſti cur templum appellatum.* Rectè prorſus Ambroſius enarrans Pſal. 47. hunc locum tractat, *Verè*, inquit, *templum Dei corpus eſt Chriſti, in quo noſtrorum eſt purificatio peccatorum. Verè templum Dei caro illa, in qua nullum peccati potuit eſſe contagium; ſed ipſa pro delicto mundi totius fuit ſacrificium. Verè templum Dei caro illa, in qua Dei imago fulgebat, & corporaliter plenitudo diuinitatis habitabat.* Eodem modo Epiphan. interpretatur, hær. 57. Quod multo eſt verius, quàm quod Theodoretus tradit in comment. in Pſal. 131. ideo templum corpus ſuum appellaſſe, quod in Bethlehem Ephrata natus eſſet, vbi olim arca Domini fuerat figura corporis ſui. Itaque melius nos ex hoc loco noſtram de vera Chriſti diuinitate ſententiam, quam ſuum Apollinaris errorem probare poſſumus: qui, vt Theophylactus ait, hinc colligebat Chriſtum humanam animam non habuiſſe, quia templum erat, templum autem animam non habet. *Apollinaris error hoc loco adumbratus.* Nam iſta quidem ratione probare potuiſſet non carnem & oſſa, ſed pro carne & oſſibus, ligna, & lapides habuiſſe, quia templum non oſſibus, & carne, ſed lapidibus, ac lignis conſtat. Meritò quidam quærunt, cur Chriſtus petentibus ſignum, non aliud ſignũ det, quàm reſurrectionis ſuæ, quæ longè poſt futura erat, neq; id, quod tunc faciebat, probare poterat. Proponit Rupertus quæſtionem, idemq; rectè reſpondet, cum multa Chriſtus ſigna fecerit, nullũ feciſſe, in quo diuinam æquè virtutem, atque in ſua reſurrectione declarauerit, & ſe tam apertè oſtenderet verum filium eſſe Dei. Verum id quidem eſt, ſed ſi conſuetudinem cõſideremus Chriſti, aliam fortaſſe probabiliorem cauſam reperiemus. Solebat iis, qui malo animo ſigna petebant, non aliud, quàm reſurrectionis ſuæ ſignum dare, quaſi dicens. Si non creditis, finem expectate; ex fine, ex reſurrectione mea cognoſcetis. *Improbus eſt, quiſquis, vt ille ait, ab euentu facta notanda putat. Generatio*, inquit, *mala, & adultera ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ prophetæ. Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ*, Matth. 12. 39. 40. quemadmodum & Cyrillus obſeruauit. Hæc eadem, vt ait Chryſoſt. cauſa fuit, quamobrem ambiguè, & obſcurè reſponderet, quia indigni erant, vt illud ipſum, quod illis pro ſigno dabat, reſurrectionis myſterium intelligerent, etiamſi intellexiſſent, non credituri. Quæ altera Ruperti quæſtio eſt. Cur & illam adiungit cur ergo non omnino tacuit, quod ab illis intelligi nolebat? *Cur Chriſtum dixerit quod intelligi nolebat.* Reſpondet ideo non tacuiſſe, vt qui digni erant, ſi non tunc ſaltem poſt ea myſterium intelligerent, & ab ipſo prædictum eſſe recordarentur, vt Euangeliſta indicat ver. 22. *Cum ergo reſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſcipuli eius, quia hoc dicebat, & crediderunt ſcripturæ, & ſermoni, quem dixit Ieſus.* Adde ſolere etiam nos iis, qui nos malo rogant animo, reſpondere ſic vt nec omnino nihil dicamus, ne nihil reſpondere poſſe, aut velle videamur; nec ita dicamus, vt intelligamur. Aliam Rupertus ad intelligendum hũc locum neceſſariam quæſtionem mouet; Cur Chriſtus corpus ſuum templum; & mortem, templi ſolutionem, aut, vt Vigilius lib. 5. aduerſus Eutychem vertit, *deſtructionem*; reſurrectionem autem templi ſuſcitationem vocat? Poterat enim aliis metaphoris myſterium celare, ſi intelligi nolebat. Poterat dicere, quod apud Matthæum dixit, *non dabitur vobis niſi ſignum Ionæ prophetæ.* *Cap. 12. 39.* Quam ille quæſtionem acutiùs mihi proponere videtur, quàm explicare, itaq; quid ille reſpondeat, lector, ſi volet videat; nos aliter reſpondebimus. A-

gebatur de templo de quo ementes, & vendentes eiecerat; interrogatus fuerat, qua id auctoritate faceret, reſpondet ſe id facere iure ſuo, quòd Dominus eſſet templi; dominum autem ſe eſſe probat, quia ſi illud euerterint, tribus diebus excitabit illud. Dominus enim cuiuſq; rei eſt, qui de ea poteſt facere, quod libet. Itaque indicat illud ipſum ſuum fuiſſe corpus, eademq; facilitate, cùm diſſolutum fuerit, refecturum; eiuſdem enim artificis eſt facere, atque reficere. Quibus omnibus rebus oſtẽdit ſe eſſe Deum; ac proinde ſicut corporis ſui, ita etiam templi illius, de quo agebatur, dominum eſſe, quia patris ſui templũ erat; quare iure ſuo potuiſſe turpiſſimos illos negotiatores, tanquã vilia mancipia flagellatos foras eiicere, vt ſuam, patriſque ſui domũ ſordibus illis negotiationum emundaret. Quia autẽ corpus ſuum templum appellat, vtitur verbis ad humanũ potiùs corpus, quàm ad templi fabricam accommodatis. Nam ſoluere, & excitare magis humano conuenit corpori, quàm ædificio. Dicitur enim corpus noſtrum ſolui, cum vinculũ illud animi, & corporis rumpitur, *Deſiderium habẽs*, inquit Paulus, *diſſolui, & eſſe cum Chriſto*, Phil. 1. 23. & *Tempus reſolutionis meæ inſtat*. 2. Tim. 4. 6. Quanquam aliquando & ad ædificium accommodatur, præſertim cum ipſum corpus noſtrũ ædificio comparatur. *Scimus*, inquit, *quoniam ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis diſſoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus domum non manu factã* 2. Cor. 5. 1. Cur ergo dicit Iudæos ipſos alloquens, *Soluite templum*? cur nõ potiùs dicebat, cùm ſolutum fuerit, aut ſi ſolutũ fuerit templũ hoc, tribus diebus excitabo illud? Duplex in eo verbo quæſtio eſt. Altera, cur dicat, vt illi ſoluant; altera, cur id imperantis modo dicat, quaſi iubeat, vt ſe occidant. Facilis vtriuſq; ſolutio. Dicit *Soluite*, & non, Soluetur, aut cùm ſolutum fuerit, indicans ſe ab illis occidendũ. Quaſi dicat, Petitis à me ſignum, quo auctoritatẽ vobis meam probem, vos ipſi amplã mihi materiam faciendi ſigni dabitis. Soluetis enim corpus hoc meum, & ego illud tribus diebus ſuſcitabo. Imperandi autem modo non ideo vtitur, vt Euthy. obſeruauit, quòd eos iubeat ſcelus tantum perpatrare; ſed vt oſtendat certum fore, vt illi id faciant. Siue figura quædam conceſſio eſt, *I, ſequere Italiam ventis*. Qualis & illa, *Quod facis fac citiùs*. Ioan. 13. 27. Siue quia prophetarum phraſis eſt imperandi modo prædictiones pronunciare. Innumera ſunt exempla, vnum indicare ſatis erit Iſai. cap. 47. 1. *Deſcende, & ſede in puluere virgo filia Babylon, ſede in terra*, id eſt deſcendes, & ſedebis.

Templi tacē ... pheti ... imperandi verbo vti in prædictionibus.

20. *Dixerunt ergo ei Iudæi, quadraginta, & ſex annis ædificatum eſt templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?*] Intelligentes Iudæi, quod Chriſtus dixerat, de templo illo lapideo, irridentes reſpondent, vt Theophylactus ait. Magna hic de iſtis quadraginta ſex annis, quibus templum ædificatum eſſe dicitur, quæſtio eſt, quomodo id verum ſit. Vtinam D. Auguſtinus tantum in hac re operæ, quantum in conſectandis horum numerorum myſteriis poſuiſſet; magnã enim nobis præclariſſimum illud lumen ingenij lucem attuliſſet. Sed ad populum nimirum concionabatur. Nemo neſcit ter ædificatum fuiſſe templum, quamuis Iudæi duo tantùm hactenus templa fuiſſe dicant, quia bis tantùm fuit euerſum, & poſt ſecundam euerſionem per Titum, & Veſpaſianum factam reſtauratum non eſt. Primum à Salomone ædificatum fuit. 3. Reg. 6. 1. & 2. Paralip. 3. 1. 2. Secundo ædificatum eſt poſt primam euerſionem per Chaldæos factam à Zorobabel. 1. Eſdræ. 3. Tertio eſt ædificatum, aut potiùs ampliatum, & exornatum (nec enim poſt primam reſtaurationem fuerat euerſum) ab Herode magno, qui primus in Iudæa alienigena regnauit, quam amplificationem Ioſephus deſcribit lib. 15. antiq. c. 14. Igitur de prima, & vltima ædificatione hic non agi perſpicuum eſt; cùm primam non quadraginta ſex, ſed ſeptem tantum annis factam fuiſſe conſtet, vt Beda ait, 3. Reg. 6. 38. Etſi Heracleon, vt Origenes citat, de prima hac templi ædificatione intelligebat, & myſteria numerorum ad errorem trahebat ſuum. Eodem modo poëta Nonnus interpretatur. Ipſe etiam Origenes, cùm nulla alia ratione quæſtionis exitum inueniret, probabile iudicauit, vt de prima ædificatione intelligeretur, ita tamen vt non ſolùm tres illi anni, quibus, antequam templum cœptum eſſet ædificari, comparata materia eſt, ſed totum etiam tempus numeretur, ex quo Dauid de templo ædificando cogitare cœpit. 2. Reg. 7. 2. & 1. Paral. 7. 12. Quod præterquam quòd longè petitum eſt, ratio temporis non ſatis conuenit. Nam regnauit Dauid annos omnino quadraginta 2. Reg. 5. 4. & 3. Reg. 2. 11. Regnauerat autem pluſquam octo annos, cùm de templo ædificando cœpit cogitare, vt ex 2. lib. Regum. c. 5. & 7. colligitur; itaque reſtant ex eius regno anni triginta duo, quibus ſi addas vndecim, vndecimo enim Salomonis anno perfectum templum eſt, 3. Reg. 6. 37. 38. efficies quadraginta tres, minorem numerum, quàm qui hoc loco deſcribitur. Adde quòd templum illud, quòd Iudæi oſtendebant, cùm dicebant, *quadraginta & ſex annis ædificatum eſt templum hoc*, non erat id quòd à Salomone factum fuerat, ſed prorſus aliud à primis fundamentis excitatum. Perſpicuum etiam de tertia hoc ædificatione intelligi non poſſe, quæ vt Ioſephus lib. 15. antiq. c. 14. auctor eſt, nouem annis cum dimidio fuit abſoluta, nec poſtea quàm cœpta eſt fieri, vllo interrupta tempore. Eadem videtur impedire ratio, quo minùs de ſecunda ædificatione intelligatur. Nam ſi exceptis annis, quibus ab opere impedientibus hoſtibus ceſſatum eſt, eos tantùm annos, quibus cœptum, perfectumque eſt ædificium, numeremus, non reperiemus niſi ſeptem. Tot enim annis ſecundum, quot primum templum abſolutum eſt, vt poſtea demonſtrabimus. Quare ratio illa ſoluendi huius nodi, quam recentiores quidam auctores excogitarunt, vt ſecūdam ædificationem cum tertia coniungerent, & multis erroribus hiſtoriæ plena eſt. &, ſi errores tollas, quæſtionem non explicat. Dicunt ſecundam templi poſt Babylonicam captiuitatem ædificationem vndeuiginti annis perfectam fuiſſe: tertiam verò per Herodes Reges viginti ſeptem, qui omnes iuncti anni quadraginta ſex efficiant. Miror tam ſecuram audaciam, nec putaſſem quenquã tam inconſideratè ſcripturum fuiſſe, niſi legiſſem. Quo enim auctore probant ſecundam ædificationem templi vndeuiginti annis, tertiam verò viginti ſeptem perfectam eſſe; cùm ex ipſis libris Eſdræ, vt poſtea docebimus, perſpicuum ſit ſecundam ædificationem pluſquã quadraginta annis, ſi eos etiam numeremus, quibus interruptum opus eſt, abſolutam eſſe; minùs verò quàm octo, ſi eos non numeremus: tertiam verò ædificationem optimus teſtis Ioſephus affirmet nouem finitam annis, non per Herodes Reges, ſed ab Herode Magno? Quis enim vnquam auctor plures Herodes Iudææ Reges fecit? Quòd ſi ſeptem ſecundæ, nouem verò tertiæ ædificationis annos iungas, non quadraginta ſex, ſed ſexdecim tantùm inuenies. Quin ſi omnes annos, quibus omnes tres ædificationes templi factæ ſunt, in vnam ſummã conferas, non niſi viginti tres annos efficies, dimidiam partem eorum annorum, quibus Iudæi dicunt ædificatũ fuiſſe templum. Quid ergo? vera eſt opinio veterum auctorũ, Euſ. li. 8. de demonſt. Euang. c. 2. Chryſoſt. hom. in Ioan. 21. Eucherij q. 1. in Ioan. Bedæ, Theoph. & Euth. in cõmentariis, de ſecunda ędificatione hoc eſſe intelligendũ. Monendus tamen mihi lector eſt, ne miretur, ſi apud Chryſ. Theoph. & Euth. legerit primum Salomonis templum annis viginti ædificatũ.

Hieroſolymitanum templum ter ædificatum eſt.

Nume-

Numerant enim, vt opinor, totum tempus, quo de eo ædificando cœptum eſt à Dauide conſilium agitari. Illud etiam certum eſt non poſſe hoc intelligi de illis tantùm annis, quibus ſecundum templum ædificatum eſt, non numeratis iis, quibus propter vicinos hoſtes ab opere ceſſatum eſt. Illi enim, quibus templum ædificatum eſt, iſtis exceptis vix octo fuerunt anni. Conſtat enim ex 1. lib. Eſdræ cap. 4. paulo poſt, quàm Ioſue filius Ioſedech, & Zorobabel cœpiſſent ædificare, impeditum fuiſſe opus vſq; ad regnum Darij, cuius initio iterum cœptum eſt continuari ante inchoatum opus, & anno eiuſdem Darij ſexto finitum eſt, 1 Eſdræ 6 15. Neceſſe igitur eſt annos connumerare eos, quibus interruptum opus eſt. Sed de ea ipſa re certatur quomodo anni illi omnes quadraginta ſex efficiant. Lyranum plerique ſequuntur. Primo Cyri anno cœptum fuiſſe templum, regnaſſe autem Cyrum annos triginta, poſt eum Cambyſem filium annos decem. Poſt Cambyſem Magos ſeptem menſes. qui quoniam annum vnum non efficiunt, dimittantur. Poſt Magos Darium cuius ſexto anno finitum eſt templum, id eſt annis quadraginta ſex. Proximè verū attigit, ſed poteſt in eius ſententia diligentia deſiderari. Primùm non eſt inchoatum templum anno primo Cyri, ſed vt minimum ſecundo. Nam anno primo edictum de eorum libertatis Iudæorum promulgatum eſt, & Iudæi in patriam redierant, templi ceperunt fundamenta, aut materiam certe cœperunt comparare, 1 Eſdræ 3. 6. 7. Itaq; cum templi fundamenta iacta ſunt, tertius, vt minimum dicam, Cyri annus agebatur. Regnauit autem Cyrus, ſi Herodoto credimus lib. 1. extremo, annos vnum de triginta: ſi Euſebio in Chronicis, & Hieronymo in commentariis in c. 1. Zachar. & in c. 7. Daniel. annos triginta modico diſcrimine, aut fortaſſe nullo ſeptem Magorum menſes pro anno vno Euſebio, & Hieronymo fortaſſe numerantib. Cambyſem verò, quem Eſdras Aſſuerum vocat, ſex tantùm regnaſſe annos ſcribit Ioſephus lib. 11. antiq. c. 2. Herodotus lib. 3. annos ſeptem, & menſes quinq;. Euſebius in Chron. & Beda lib. 1. in Eſdram c. 5. & lib. 2. c. 7. Lyranus neſcio quem ſecutus auctorem decem illi annos tribuit. Magos poſt Cambyſem ſeptem tantùm regnaſſe menſes omnes conſentiunt. Sexto verò Darij Hyſtaſpis anno perfectum fuiſſe templum liber primus Eſdræ c. 6. 15. teſtatur. Cæterum vt Cyro triginta, Cambyſi octo annos tribuamus, nondum ad quadraginta ſex annorum numerum perueniemus. Demendi enim ſunt ex Cyri annis tres, quia tertio, vt probauimus, eius anno cœptum eſt ædificari templum. Itaque tantùm erunt anni viginti ſeptem. Quibus ſi octo Cambyſis addas, efficies triginta quinque, ſi vnum Magorum, vt ſeptem illos menſes pro anno vno computemus, efficies triginta ſex. Si ſex Darij quadraginta duos. Credo igitur ego non à iactis fundamentis templi, ſed ab altari primùm ſtructo annos eſſe numerandos, aut à facultate à Cyro Iudæis data, vt iterum templum ædificaretur, quemadmodum numerat Euſebius Cæſari. in Catena Græca citatus. Sic enim per Danielem prædictum fuerat, cap. 9. 25. *ab exitu ſermonis, vt iterum ædificetur Ieruſalem, hebdomades ſeptem.* Omnes enim concedunt Danielem per ſeptem primas hebdomadas, quas à cæteris ſeiunxit, tempus notaſſe, quo templum erat ædificandum, & videmus initium eius temporis non à templi fundamentis, ſed *ab exitu ſermonis*, id eſt à conceſſa ædificandi facultate numerare. Cùm ergo ea facultas anno primo Cyri conceſſa ſit, 1. Eſdræ 1. 1. 2. & 6. 4. totos triginta Cyri annos debemus numerare. Quibus ſi addas octo Cambyſis, vnum Magorum, ſex Darij, inuenies annos quadraginta quinque. Deeſt tantùm vnus annus, quem hac ratione reperiemus. Cùm Eſdras dicit lib. 1. c. 6. 15. ſexto anno Darij perfectum fuiſſe templum, intelligendum eſt ſexto anno iam prorſus exacto, & ſeptimo vertente. Quem ſeptimum, quia nondum finitus erat, Eſdras non numerauit, Iudæi verò ex ſua traditione, quia inchoatus iam erat, numerabant, ideoq; dicunt quadraginta ſex annis ædificatum fuiſſe templum. Sed alia nobis ex Daniele oritur quæſtio, quo modo prædixerat ſeptem annorū hebdomadas, id eſt annos quadraginta nouem in templi ædificatione fuiſſe conſumendas, ſi quadraginta ſex annis finitum eſt? Hunc nodum faciè ex Ioſepho licet ſoluere. Is docet lib. 11. antiq. c. 4. nono Darij anno finitum fuiſſe templum, quem, cum credendum non ſit Eſdræ repugnare, qui ſexto eiuſdem Darij anno perfectum dicit, rectè quidam interpretati ſunt ſexto quidem anno Darij templum ipſum fuiſſe perfectū, ſed per tres poſtea annos facta circum templum fuiſſe peribola. Quod ex ipſo quoq; Ioſepho colligitur, cuius hæc ſunt verba: *Ædificauerant enim Iudæi porticus quoque, quibus templum circumquaque includebatur.* Hos ergo annos tres Daniel, & Ioſephus numerarunt; Eſdras, & Iudæi hoc loco nō numerarunt. Quos ſi quadraginta ſex annis addas, efficies quadraginta nouem, id eſt ſeptem hebdomadas annorum, quas Daniel deſignauerat. Aliæ duæ faciliores tamen quæſtiones ad perfectam huius loci explanationem reliquæ ſunt. Altera eſt, quo modo Iudæi tempus illud numerauerint, quo templi ædificatio fuerat interrupta, cùm de tempore, tantùm ad ædificandum neceſſario ageretur. Caſu enim factum fuerat, vt tot annis templum illud ædificaretur. Itaque poterat Chriſtus ſola humana diligentia multo breuiore tempore ædificare. Reſpondeo primùm quidem eos illos exaggerare voluiſſe, propterea omnis annos etiam, quibus ab opere ceſſatum fuerat, numeraſſe, vt docerent Chriſtum non potuiſſe facere, quod dicebat. Deinde quæſtionem fuiſſe de difficultate tantæ machinæ perficiendæ; in difficultate autem rerum agendarum non ſolum labor ipſe operis, ſed omnes etiam externi caſus, qui impedire operis progreſſum poſſunt, numerandi ſunt. Altera quæſtio eſt, quomodo templum illud, quod tunc oſtendebant, quadraginta ſex annis ædificatum fuiſſe dicant, cum non eſſet idem, atque illud quod à Zorobabele per quadraginta ſex annos fuerat ædificatum? Hoc enim quod tunc oſtendebant, ab Herode nouem annis cum dimidio, vt ſupra ex Ioſepho docuimus, perfectum fuerat. Facilius hoc ſoluitur. Cùm Herodes ſecundum templum amplificauit & exornauit, non fuerat euerſum, ſicut primum ſed illud idem quod ante erat auxit, & altius erexit. Cùm ergo idem eſſet, quod de illo dicebant, de altero intelligebatur. Diuinus ſupra Auguſtinum hiſtoria reiecta ad numerorum myſteria confugiſſe. Sic enim interpretatur quaſi intellexerint Iudæi Chriſtum de corpore ſuo loqui, quod nouem menſibus, & diebus ſex formatum fuerit: quem numerum numeri illi qui in quadraginta ſex continentur, multiplicati conficiant. Quibus rebus ſi quis delectatur, cum legat hoc loco, & lib. 4. de Trin. c. 5 & lib. 83. qq. q. 56. Obſeruarunt quidam nihil Chriſtum huic Iudæorum obiectioni reſpondiſſe, quia volebat nimirum eos in errore ſuo relinquere, ſciens fore, vt etiamſi rem explicaret, multo minus crederent, vt Euthymius æſtimat.

Vnde numerandi ſint anni 46.

Eſdræ locus explicatus.

Quæſtio ex Daniele ſoluitur.

21. *Ille autem dicebat de templo corporis ſui.*] Hæc verba ſuperiore verſu explicata ſunt. Hic tantùm videndum, cur ea Ioannes addiderit. Voluit opinor Iudæorum errorem notare, ne id Chriſtus dixiſſe putaretur. videretur q; verum eſſe id, quod ei poſtea duo illi falſi teſtes obiecerunt. *Hic dixit, Poſſum deſtruere templum Dei, & poſt triduum reædificare illud.* Matth. 26. 61. Voluit etiam notare ne diſcipulos quidem eius intellexiſſe.

22. *Cùm ergo reſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſcipuli eius,*

puli eius. quia hoc dicebat.] Venit illis in mentem viſo reſurrectionis euentu huius verbi Chriſti, *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*; intellexeruntque corporis ſui reſurrectionem ſignificare voluiſſe. At enim quid opus erat, vt id hoc loco Ioannes diceret, quod ſine cauſa videri poteſt diſcipulorum ſtupiditatem incuſare? Voluit opinor indicare de induſtria Chriſtum tam obſcurè locutum fuiſſe, vt ne ipſi quidem eius diſcipuli, donec euentum perſpexerunt, intelligere potuerint.

Et crediderunt ſcripturæ, & ſermoni, quem dixit Ieſus.] Scripturis Prophetarum, qui Chriſti prædixerant reſurrectionem; & huic ſermoni, quem Chriſtus dixit, *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*, vt ait Beda. Credere hoc loco ſignificat intelligere, aut intelligendo credere, aut re intellecta magis, firmiuſque credere, quod ante obſcuriùs, incertiuſque credebatur. Nam ante reſurrectionem credebant vtique ſcripturis diſcipuli, ſed poſt reſurrectionem magis crediderunt, quia meliùs intellexerunt, hoc eſt, quod ait Luc. c. 24. 44. 45. *Hæc ſunt verba, quæ locutus ſum ad vos, cum adhuc eſſem vobiſcum, quoniã neceſſe eſt impleri omnia, quæ ſcripta ſunt, in lege Moyſi, & Prophetis, & Pſalmis de me. Tunc aperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas.* Quę autem ſcripturæ illæ fuerint, quibus crediderunt, eodem apud Lucam capite ver. 27. docuimus.

23 *Cum autem eſſet Ieroſolymis in Paſcha.*] Vt Paſcha celebraret, cuius cauſa venerat ex Galilæa Ieroſolymam. Indicat Euangeliſta ſtatim Chriſtum celebrato Paſcha in Galilæam reuertiſſe; & tamen, cum tam breui tempore fuiſſet Ieroſolymæ, multos in eum credidiſſe propter multitudinem, magnitudinemque miraculorum, quæ faciebat. Non eſt certum, ſed eſt tamen probabile, quod quidam docent Paſcha, & diem feſtum hoc loco pro totis ſeptem azymorum diebus poni, quibus feſtum illud celebrabatur. Significat enim Euangeliſta multa tunc Chriſtum feciſſe ſigna, quæ etſi poſuit quidem, tamen credibile non eſt vno tantùm feciſſe die. Quæ ſigna iſta fuerint, propter quę multi tunc in Chriſtum crediderint, Euangeliſta non dicit; ſed eſt vero ſimile multa, magnaque fuiſſe; quandoquidem ex hominibus tam incredulis, & alieno in Chriſtum animo, quàm ciues Ieroſolymitani erant, multi in eum crediderunt. Nec enim Chryſoſtomo, Theophylacto, & Euthymio ſubſcribo, qui non verè, ſed ſimulatè eos putant credidiſſe; cum appareat Euangeliſtam voluiſſe magnitudinem ſignorum Chriſti exaggerare, tantam nimirum fuiſſe, vt multi etiam homines increduli, & alieni victi miraculis in illum credidiſſent; quam non bene exaggeraſſet, ſi ſimulatè, non verè in eum dixiſſet credidiſſe. Nam vt ſimulatè crederent, nullo opus erat ſigno, & vt Auguſtinus argumentatur, *non diceret Euangeliſta, multi crediderunt in nomine eius, niſi verum illis teſtimonium perhiberet.* Origenes vnum ex miraculis fuiſſe dicit, quòd vnus homo tot de templo negotiatores flagellis eiecerit; quod etſi poteſt quidem in miraculis numerari, tamen multo plura, atq; maiora tunc Chriſtum feciſſe credendum eſt, quod & ex ſequenti capite ver. 2. manifeſtum eſt. Sed quo conſilio ea Euangeliſta non narrauerit, diuinare nobis non licet: coniectura vti licet, ad exponendam Chriſti doctrinam properantem, in qua potiſſimùm videmus verſari Ioannem, multa conſultò miracula ſilentio prætermiſſe. Quod dicit credidiſſe *in nomine eius*, idē eſt ac ſi diceret in eum credidiſſe, vt aliis ſæpe locis explicauimus, etſi aliud Origenes eſſe putat.

Paſcha pro totis ſeptem diebus ſumptum.

Tract. 11.

24. *Ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis.*] Variant interpretes. Sed omnis pene diſſenſio ex hac pendet, quo referatur pronomen *eis*. Plerique enim ad eos ipſos, qui credidiſſe dicuntur, referentes, quærunt, quomodo ſe eis Chriſtus non crediderit, cum in eum ipſi credidiſſent? vt Origen. Chryſoſt. Cyrill. Auguſt. Beda, Theophylact. Rupertus. Euthymius. Hi omnes exiſtimant ideo ſe Chriſtum illis non credidiſſe, quia aut non verè, aut non ſatis perfectè, conſtanterque credebant, & Origenes quidem, qui aliud eſſe putat credere in nomine Chriſti, & credere in Chriſtum; quòd qui in nomine Chriſti credunt, ipſum non imitentur; qui verò in Chriſtum credunt, imitentur; propterea dicit Chriſtum ſe illis non credidiſſe, quia non in ipſum, ſed in ipſius nomine credebant. Simile quiddam Ammonius in Græca Catena, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthym. dicunt, quoſdam quidem propter ſcripturas, alios propter ſola, quæ videbant, miracula credidiſſe; hos quidem imperfectè, illos perfectè credidiſſe, ideoque non his, ſed illis credidiſſe ſe voluiſſe Chriſtum. Auguſtin. Cyrillus, & Beda de Catechumenis hoc interpretantur. qui cum in Chriſtum credunt, Chriſtus tamen ſe illis nondum credidit, quia cum infirmam fidem habeant, nondum carnem, & ſanguinem ſuum illis præbuit. Quid autem ſit non credere ſeipſum illis, variè etiam interpretantur. Nam Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthym. & Nonnus poëta perinde exponunt, ac ſi ſenſus eſſet, non credebat illis dicentibus ſe in illum credere, non credebat eorum verbis, quia ſciebat eos ſimulatè loqui, ideoque maiora illis myſteria non explicabat. Auguſtinus verò, Cyrillus, & Beda non credebat ſe illis, id eſt nolebat ſe illis tradere, nondum ſeſe illis dabat, ſicut Catechumenis non tradit corpus, & ſanguinem ſuum. Sed hoc myſticum illi eſſe non ignorabant, nec dubito, quin ſenſum litteralem eſſe exiſtimauerint Chriſtum illis non confidiſſe, ſcientem fore, vt ſe mutata voluntate perſequerentur, & occiderent. Placuit nonnullis recentioribus interpretibus pronomen *eis* non ad eos, qui crediderant, ſed ad vniuerſum referre Iudæorum, aut Ieroſolymorum genus; quaſi dicat Euangeliſta, licet multi Iudæorum in Chriſtum viſis, quæ faciebat, miraculis credidiſſent; ipſe tamen ſe eis, id eſt Iudæis non credebat, quia ſciebat plures eſſe, qui non ſolùm in ſe non crederent, ſed magno ſe etiam odio proſequerentur. Probent fortaſſe alij; quia bella, & ſpecioſa videtur interpretatio; ego vereor, quod me frequenter in aliis vereri dico, ne nimis ſubtilis ſit. Nam antitheſi illa, *Crediderunt in nomine eius*, & *ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis*, non obſcurè indicat iiſdem ſe Chriſtum, qui in ſe crediderant, non credidiſſe. Atque hanc habet emphaſim pronomen illud *ipſe*, in quo altera latet antitheſis. Opponit enim Euangeliſta Chriſtum iis, qui in Chriſtum crediderant; & non credere Chriſti, eorum credere. Et quod ſequitur, *Eo quod ipſe noſſet omnes*, manifeſtum eſt argumentum Euangeliſtam de illis ipſis loqui, qui crediderant; quis enim non videt hunc eſſe ſenſum, quanquam illi in ipſum credebant, tamen ipſe ſe illis non credebat, quia nouerat animos eorum? Non quòd ſciret eos, vt putat Chryſoſtomus, ſimulatè credere; ſed quòd etſi videbat rectè credere, ſciret tamen fore, vt facile mutarentur. Nam multos, qui iam crediderant, ab eo poſtea defeciſſe, idem eſt teſtis Euangeliſta c. 6. 66. Credere autem ſe illis non dubito, quin ſit, illis non confidere. Videtur enim hoc Euangeliſta dixiſſe non ſolùm, vt oſtenderet Chriſtum verum fuiſſe Deum, qui animos hominum & præſentes, & futuros cognitos haberet; ſed etiam, vt cauſam tacitè redderet, cur diutiùs Chriſtus Ieroſolymæ non manſerit; quia nimirum ſeſe Iudæis non credebat. Dicet aliquis ambiguè hoc loco

credendi verbo vſum Euangeliſtam, quod ſi ita ſit, totam gratiam antitheſis, ſententiæque deperire. Nam priori loco credere eſſe perſuaſum habere, aſſentireq; Chriſtum verum eſſe Meſſiam; poſteriore confidere; itaque non poſſe eum, quem diximus, eſſe ſenſum. Reſpondeo non eſſe nouum, vt vno, eodemque loco magna cum gratia idem verbum diuerſo ponatur ſenſu, vt in illis apud Matthæum verbis adnotauimus. c. 8. 22. *Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos.* Deinde hoc loco ſenſum, ſignificationemque verbi non variari. Nam propterea dicimur in Deum credere, quia, cùm, quæ nobis promittit, non videamus, confidimus tamen illi dicenti, nobisque perſuademus ita eſſe, quod eſt credere nos illi, quia ſcimus fore, vt nos minimè fruſtretur. Itaque alludit Euangeliſta ad eandem verbi ſignificationem. Sed quia aliter illi credebant Chriſto, aliter illis Chriſtus non credebat, variauit Euangeliſta conſtructionem verbi, prioreque loco dixit ἐπίστευσαν, crediderunt, poſteriore verò οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν non credebat ſe.

25. *Et quia opus non erat, vt quis teſtimonium perhiberet de homine.*] Id eſt de quoquam, Hebraica phraſi. Reuocat enim hypotheſim ad theſim, vt maius ſententiæ robur addat; probetque facile credentium in ſe animos, atque conſtantiam cognoſcere potuiſſe, qui omnium hominũ intimas cognoſcit cogitationes. Rectè omnino Patres noſtri ex hoc loco Chriſti contra Arianos diuinitatem probauerunt, Chryſoſt. Auguſtinus, & Cyrillus hic. Proprium enim eſſe Dei noſſe hominum corda vbique ſcriptura teſtatur. 3. Reg. 8. 39. & 1. Paralip 28. 9. & 2. Paralip. 6. 30. Iob. 42. 2. Eccleſ. 42. 19. Iſai. 29. 15. Pſal. 7. 10. *Diuinitas Chriſti probatur.*

CAPVT. III.

1. ERAT *autem homo ex Phariſæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum. 2. Hic venit ad*
Ieſum nocte, & dixit ei: Rabbi ſcimus quia à Deo veniſti magiſter, nemo enim poteſt hæc ſigna
facere, quæ tu facis, niſi fuerit Deus cum eo. 3. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Amen, amen di-
co tibi, niſi quis renatus fuerit denuo, non poteſt videre regnum Dei. 4 Dicit ad eum Nicode-
mus: Quomodo poteſt homo naſci, cùm ſit ſenex? nũquid poteſt in ventrẽ matris ſuæ iteratò introire, & renaſci? 5.
Reſpondit Ieſus: Amen, amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt introire
in regnum Dei. 6. Quod natum eſt ex carne, caro eſt: & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt. 7. Non mi-
reris quia dixi tibi: oportet vos naſci denuo. 8. Spiritus vbi vult ſpirat: & vocem eius audis, ſed neſcis vnde
veniat, aut quò vadat: ſic eſt omnis, qui natus eſt ex ſpiritu. 9. Reſpondit Nicodemus, & dixit ei: Quomo-
do poſſunt hæc fieri? 10. Reſpondit Ieſus & dixit ei: Tu es magiſter in Iſrael, & hæc ignoras? 11. Amen,
amen dico tibi, quia quod ſcimus loquimur: & quod vidimus teſtamur, & teſtimonium noſtrum non accipi-
tis. 12. Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo, ſi dixero vobis cæleſtia, credetis? 13. Et nemo
aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo, Filius hominis, qui eſt in cælo. 14. Et ſicut Moyſes exaltauit
ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet Filium hominis: 15. vt omnis, qui credit in ipſum, non pereat, ſed
habeat vitam æternam. 16. Sic enim Deus dilexit mundum, vt Filium ſuum vnigenitum daret: vt omnis,
qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam. 17. Non enim miſit Deus filium ſuum in mundum,
vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum. 18. Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem
non credit, iam iudicatus eſt: quia non credit in nomine vnigeniti Filij Dei. 19. Hoc eſt autem iudicium: quia
lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem: erant enim eorum mala opera. 20.
Omnis enim, qui male agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius: 21. qui au-
tem facit veritatem, venit ad lucem, vt manifeſtentur opera eius, quia in Deo ſunt facta. 22. Poſt hæc ve-
nit Ieſus, & diſcipuli eius in terram Iudæam: & illic demorabatur cum eis, & baptizabat 23. Erat autem
& Ioannes baptizans in Ænnon, iuxta Salim: quia aquæ multæ erant illic, & veniebant, & baptizaban-
tur. 24. Nondum enim miſſus fuerat Ioannes in carcerem. 25. Facta eſt autem quæſtio ex diſcipulis Ioannis
cum Iudæis de Purificatione. 26. Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Ior-
danem, cui tu teſtimonium perhibuiſti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum. 27. Reſpondit Ioannes,
& dixit: Non poteſt homo accipere quidquam, niſi fuerit ei datum de cælo. 28 Ipſi vos mihi teſtimonium
perhibetis, quod dixerim: Non ſum ego Chriſtus: ſed quia miſſus ſum ante illum. 29. Qui habet ſponſam,
ſponſus eſt: amicus autem ſponſi, qui ſtat, & audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi. Hoc ergo gau-
dium meum impletum eſt. 30. Illum oportet creſcere, me autem minui. 31. Qui deſurſum venit, ſuper
omnes eſt. Qui eſt de terra, de terra eſt, & de terra loquitur. Qui de cælo venit, ſuper omnes eſt. 32 Et quod
vidit, & audiuit, hoc teſtatur: & teſtimonium eius nemo accipit. 33. Qui accepit eius teſtimonium, ſignauit
quia Deus verax eſt. 34. Quem enim miſit Deus, verba Dei loquitur: non enim ad menſuram dat Deus
ſpiritum. 35. Pater diligit Filium: & omnia dedit in manu eius. 36. Qui credit in Filium, habet vitam æter-
nam: qui autem incredulus eſt Filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.

Marginal references: Pſal. 134. a. 6. — Num. 21. c. — 4. Reg. 18. — 1. Ioa. 4. b. 9. — Sup. 1. a. 9. — Inf. 4. a. 1. — Sup. 1. d. 19. — Sup. 1. c. 20. — Rom. 3. a. 4. — 1. Io. 5. b. 10.

IN CAPVT III.

ERAT *autem homo ex Phariſæis Nicodemus nomine.*] Quidam ex Phariſæis, eo Hebraiſmo quem ſæpe obſeruauimus. Hominem enim אִישׁ, pro quodam Hebræi ponunt, ſicut Latini pro relatiuo ille. *Non noui hominem*, id eſt non noui illum. Dixerat Euangeliſta ſuperiore capite multos die illo feſto Paſchæ, quo Ieroſolymæ commoratus eſt in Chriſtum crediſſe: perſequitur hîc eandem hiſtoriam, docetq; vnum ex illis, qui crediderat, ad eum de nocte veniſſe, vt ab eo copiotiùs edoceretur: hominemque deſcribit & Phariſæum fuiſſe, & principem Iudæorum, & nomine Nicodemum. Quod pluribus mihi de cauſis facere videtur, vt fidem confirmet hiſtoriæ, quæ ex perſonarum circumſtantiis augetur; & vt indicet cauſam, *Matt. 26. 72.*

quam ob rem non palam, & luce clara, ſed noctu, & clanculum ad Chriſtum venerit; quia & Phariſæus erat, & princeps Iudæorum, qui vt pudori, & grauitati conſuleret perſonæ ſuæ, & vt hominum ſui ordinis vitaret odium, vt Cyrillus diſſerit, noluit palam, ſed occultè venire: & vt oſtenderet quantam vim doctrina, & miracula habuiſſent, vt nonnullos etiam ex Phariſæis, & principibus Iudæorum, quæ duo erant hominum genera maximè incredula, & infenſa Chriſto, traxiſſent ad fidem. Erat enim hoc minimè vulgare; itaque Phariſæi dicebant. cap. 7.48. *Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Phariſæis? ſed turba hæc, quæ non nouit legem, maledicti ſunt.* Contra verò Ioannes cap. 12. 42. vt probet magnam habuiſſe vim permouendi doctrinam Chriſti, ait multos ex principibus in eum credidiſſe, ſed propterea Phariſæos auſos non fuiſſe id publicè profiteri, ne è ſynagoga eiicerentur. Magna impedimenta fidei, magnæ afferunt dignitates. Principem Iudæorum Ioannes vocat è principibus vnum. Nec enim vnus omnium erat princeps. Principes autem vocabantur aut ראשי אבות, familiarum capita, qui omnium erant honoratiſſimi, ſicut principes ſacerdotum dicebantur, qui ſacerdotalium familiarum capita erant, vt apud Matthæum cap. 2. 4. diximus; aut qui inter Iudæos locupletiſſimi, & nobiliſſimi erant. Húc Nicodemum, etſi primus ex Phariſæis, & principibus venerat ad Chriſtum, nunquam ſeſe Chriſti diſcipulum palam profeſſum fuiſſe conſtat ex cap. 7. 50. & cap. 19. 39.

Magna impedimenta fidei magnæ dignitates.

2. *Hic venit ad Ieſum nocte*] Cur nocte venerit, vnam Ioannes c. 19. 39. reddit cauſam, *eo quod eſſet diſcipulus Ieſu, occultus autem propter metum Iudæorum*, & alias nos ex Cyrillo ſuperiore verſu reddidimus.

Rabbi ſcimus, quia à Deo veniſti magiſter, nemo enim poteſt hæc ſigna facere, quæ tu facis, niſi fuerit Deus cum eo.] Apparet ex prima Nicodemi oratione, quam imperfectam adhuc, cum ad Chriſtum venit, fidê habuerit. Nam cum vellet, vt ait Cyrillus, gratiam apud Chriſtum inire, credibile eſt quàm potuit honorificentiſſimè eum appellaſſe; nihil autem illi maius tribuit, quàm quòd magiſter à Deo, id eſt Propheta miſſus ſit, putum, vt Cyrillus, & Theophylact. & Ammonius obſeruant, hominem putans. *Adhuc* (inquit Chryſoſt. homil. 23.) *humi repit Nicodemus, adhuc humanam de Chriſto habet ſententiã, nihil altum de illo propter ſigna conceptam. Scimus, inquit, quia à Deo veniſti magiſter. Quid ergo noctu venis, & clanculum ad eum, qui diuina docet? qui à Deo venit? Quid non aperte profiteris? Sed hæc nec dicit; nec reprehendit Ieſus. Calamum enim contritum non confringet, inquit, & linum fumigans non extinguet.* Probat Nicodemus ſe non temere hoc ipſum quidquid erat, quod de Chriſto credebat, credere; ea enim ab ipſo ſigna fieri vidiſſe, quæ nemo niſi à Deo miſſus, id eſt diuina poteſtate facere potuiſſet. Altiùs eum ſigna ducebant, vt Chriſtum non ſolùm miſſum à Deo magiſtrum, ſed Deum etiam ipſum eſſe crederet; verum Iudaica adhuc, vt ait Chryſoſtomus, & Theophylact. tenebatur infirmitate.

Iſaiæ 42. 3. Matt. 12. 20.

Miracula Chriſtum eſſe Deum indicabant.

3. *Reſpondit Ieſus, & dixit ei.*] Ad quid verò reſpondit? nihil enim, vt videtur, Nicodemus interrogauerat. Scio reſpondendi verbum Hebraica conſuetudine pro loqui ſimpliciter poni; ſed tamen meritò hoc loco quæritur & quid Nicodemus interrogauerit, & ad quod Chriſtus reſponderit. Rupertus videtur exiſtimare Chriſtum non ad id, quod Nicodemus interrogauerit, ſed ad id, quod ſciebat eum ſcire velle, reſpondiſſe, quid facto ſibi opus eſſet, vt regni Chriſti, quē Meſſiam credebat, particeps eſſet. Quod valde probabile videtur. Ammonius verò in Græca Catena reſpondiſſe Chriſtum non ad quæſtionem vllam, ſed ad opinionem, qua ad ſe Nicodemus venerat. Venerat quippe tanquam ad hominem, propterea Chriſtum docere voluiſſe, alia illi opus eſſe generatione, quàm qua homines generantur. Simile quiddam Theophylact. tradit, quaſi Chriſtus reſponderit, non mirum ſi me magiſtrum tantùm eſſe putes, nemo enim niſi denuo natus fuerit, maiorem de me opinionem habere poteſt. Cyrillus verò quaſi Nicodemus ſatis ſe feciſſe exiſtimaret, quòd Chriſtum magiſtrum à Deo miſſum appellaſſet, Chriſtum reſpondiſſe non ſatis eſſe, ſi fidem profiteatur verbis, niſi iterum renaſcatur. Ego probabiliſſimum puto quod ante me quidam obſeruarunt; Nicodemum, quamuis id Euangeliſta non dixerit, poſt præfationem illam, qua Chriſti beneuolentiam captare voluit, interrogaſſe illum, quid ſibi faciendum eſſet, vt regnum cœlorum ingrederetur; Chriſtumque viam illi demonſtraſſe. At cur quæſtionem Ioannes non poſuit? Opinor exiſtimauit ſatis ex reſponſione poſſe quæſtionem intelligi. Simile enim exemplum adnotauimus. c. 1. 20.

Amen, amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit denuo, non poteſt videre regnum Dei.] Quid ſignificet, *Amen*, alibi docuimus. Adnotauit autem hoc loco Rupertus ſolum Ioannem inter Euangeliſtas ſolere eam particulam geminare *Amen, amen*, cùm alij contenti ſint ſemel dicere, *Amen*. Cuius ille rei cauſam eſſe putat, quòd cùm de rebus agat plerumque grauioribus, maiorem adhibuerit aſſeuerationem; quæ per dictionis eius geminationem ſignificatur. At ſæpe de iiſdem rebus agens ille geminat, alij non geminant. Et alij nunquam, cum ſæpe de grauiſſimis agant rebus; ille ſemper, cùm aliquando de rebus non maioribus, quam alij agat. Itaque probabilius ex proprio Euangeliſtarum ingenio hoc natum eſſe. Solebat vtrumque vulgo dici, & ſiue Chriſtus, cùm loquebatur, geminare ſoleret, ſiue non; aut aliquando geminare, aliquando non geminare, Euangeliſtæ pro ſuo quiſque ingenio verba, aut ſententiam potiùs recitans Chriſti, alius geminat, alius non geminat. Solebant alij fortaſſe cum loquebantur non geminare, Ioannes vero acriore, vt apparet, ingenio geminare. Quod dicit denuo ἄνωθεν, adnotat Chryſoſtomus, quoſdam interpretari deſuper, aut cælitus; alios iterum ſed hoc ſecundum longè eſt probabilius. Certè ſic Nicodemus intelligit in eo à Chriſto non reprehenſus, certum argumentum verbo aliquo minimè ambiguo Syriacè loquentem vſum fuiſſe Chriſtum, quod non deſuper, ſed *denuo* ſignificaret. Nam ſi Chriſtus dixiſſet, Niſi quis renatus fuerit deſuper, non poteſt videre regnum Dei, ſatis intellexiſſet Nicodemus eum non de carnali generatione locutum eſſe. Non ergo intellexit oportet vos naſci deſuper, ſed oportet vos naſci *denuo*, quemadmodum Auguſt. hoc loco. & lib. 2. de peccator. merit. c. 27. Seuerus Antiochenus in Romana Catena, &, vt opinor, Gregor. Nazianz. in oratione de Pentecoſte; comparat enim ſecundam cum prima generatione. Quam interpretationem etiam Chryſoſtomus, qui vtramque recitat, magis probat. Quanquam Ammonius, Cyrillus, Theophyl. & Elias Cretenſis in oratione Gregor. Nazianz. de Spiritu ſancto primam illam ſequuntur. Videre regnum cœlorum, Hebraicè dictum eſt, pro poſſidere, aut poſſeſſionem capere: quemadmodum Latini dicunt hæreditatem cernere.

Solus Ioannes geminat Amen

Videre regnum Dei id eſt poſſidere.

4. *Quomodo poteſt homo naſci, cum ſit ſenex?*] Homo adhuc carnalis carnaliter res minimè carnales intelligit. *ſpiritus ei loquitur* inquit Auguſt. *& carnem ille ſapit.* Hoc eſt, quod ait D. Paulus. 1. Cor. 2. 14. *Animalis*

Tract. 11

homo non percipit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei; ſtultitia enim eſt illi, & non poteſt intelligere. Sic ſolent omnes carnales homines ad res ſpirituales cæcutire.

5. *Amen, amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto non poteſt introire in regnum Dei.*] Reſpondet Chriſtus eadem conſtantia, & aſſeueratione, qua ante dixerat, *Amen, amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit denuo, non poteſt videre regnum Dei*; vt oſtendat ſe propter Nicodemi admirationem non mutare ſententiam; ſed debere ipſum, quod à ſe dictum erat, magis ſpiritualiter intelligere, idque illi declarat, hominis in percipiendis rebus diuinis tarditatem minimè pertæſus. *Tu*, inquit Auguſtin. tractat. 12. *carnalem generationem intelligis, cum dicis, Nunquid poteſt homo redire in viſcera matris ſuæ: ex aqua & Spiritu ſancto oportet vt naſcatur propter regnum Dei. Si propter hæreditatem patris hominis temporalem, naſcitur ex viſceribus matris carnalis; propter hæreditatem patris Dei ſempiternam, naſcitur ex viſceribus Eccleſiæ. Generat per vxorem filium pater moriturus ſucceſſurum; generat Deus de Eccleſia filios non ſucceſſuros, ſed ſecum manſuros.* Poſui Auguſtini verba loco commentarij, quia aptiora in hunc locum inueniri non poterant. Non licet nobis initio præſertum profeſſis ad excidendas nouorum hæreticorum interpretationes hos ſcribere commentarios tres hîc Caluini abſurdiſſimos errores præterire. Non agi hoc loco de ſacramento baptiſmi; aquam, & Spiritum ſanctum in his Chriſti verbis pro eodem accipi; non eſſe proinde ad ſalutem baptiſmum neceſſarium. Mirabitur, qui hæreticorum non nouit ingenium, tam abſurdos errores cuiquam mortalium in mentem venire potuiſſe, nouis præſertim hæreticis, qui cum duo tantum faciant ſacramenta Baptiſmum, & Euchariſtiam, doceantque etiam baptizandos infantes, nec vllo alio, quam hoc Scripturæ teſtimonio probare poſſint, ne concedere cogantur neceſſarium eſſe baptiſmum, hoc ipſum ſi non ſpongia, vt de Marcione Tertullianus dixit, at lingua, & peruerſa interpretatione delent. Sed ita hæretici ſunt. *In circuitu impij ambulant*, deliriant, nec ſibi conſtant, vbique dant manum, vt Propheta ait, *ebrij, & non à vino.* Non agitur, inquiunt, hîc de baptiſmi ſacramento. Vbi ergo agitur? Vbi dicit Chriſtus, *Euntes docete omnes gentes baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti* Matth. 28. 19. & Marc. 16. 15. Infantes ergo veſtra ſententia baptizandi non ſunt. In illis enim locis de iis agitur, qui priùs edocti baptizari debent; infantes verò doceri non poſſunt. Quòd ſi hîc, vbi aqua ipſa, qua baptizamur nominatur, de baptiſmo non agitur, probari profectò non poteſt in aliis locis, vbi non nominatur, de baptiſmo agi. Itaque ſi iſtam Caluini interpretandi rationem ſequamur, nullus prorſus erit baptiſmus. Cur hîc aquam nominauit, ſi de baptiſmo non agebat? Quia volebat, inquit Caluinus ſignificare ſecundam quandam generationem, qua oporteret Nicodemum regenerari. Eſto ſanè, quid aquæ cum generatione? quanto melius dixiſſet; oportet te ex Spiritu ſancto renaſci, vt ſpiritualem carnali opponeret generationem? Si enim de baptiſmo non agebat quid facit nomen aquæ, niſi quòd obſcuriorem reddit ſententiam? Multo enim faciliùs Nicodemus intellexiſſet, ſi Chriſtus dixiſſet, Niſi quis renatus fuerit ex Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei, quàm, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto.* Quid enim ſit hominem ex Spiritu ſancto renaſci, quis non intelligeret? nedum Nicodemus homo Phariſæus, & ſacris litteris eruditus. Ex aqua verò renaſci oportere quis intelligeret niſi piſcis? Tamen voluit Chriſtus eo vti nomine, quia docere volebat non quocunque modo, ſed per baptiſmum hominem renaſci oportere. Bella verò eſt ratio Caluini, non agi de baptiſmo, quia agitur de vitæ renouatione. Quaſi verò vitæ renouatio alia re, quàm baptiſmo magis fiat; & non dicat D. Paulus Chriſtum Eccleſiam mundaſſe *per lauacrum regenerationis* ad Titum. 3. 5. ad hunc nimirum locū alludens. Vnde enim in mentem illi veniſſet vt baptiſmum *lauacrum regenerationis* appellaret; niſi intellexiſſet hoc loco Chriſtum de regeneratione, quæ per baptiſmum fit, locutum fuiſſe? Aliena proficiamus hæreſi; præbet enim nobis occaſionem quærendi, cur Chriſtus non ſimpliciùs, & clariùs dixerit, Niſi quis baptizatus fuerit, non poteſt introire in regnum Dei, aut, oportet vos baptizari. Summa, vt ego puto, ratione. Agebat cum Phariſæo, homine iam ſene, veriſimile enim eſt, quod nonnulli obſeruauerunt, cùm dixit, *Quomodo poteſt homo naſci, cum ſit ſenex?* ad ſuam ipſius ætatem alluſiſſe. Agebat, inquam, cum homine Phariſaicis moribus inueterato; cui nihil æquè accommodatè dici potuit, quàm mutandam illi eſſe pellem, iterum eſſe naſcendum, ſi ſaluus eſſe vellet. Et quia per baptiſmum Chriſtiani renaſcuntur, de baptiſmo cum illo ſub metaphora regenerationis agit. Hæc, opinor, cauſa fuit, cur ſoli Nicodemo ex iis, qui ad ipſum venerunt, & ſalutis ab eo viam quæſiuerunt, baptiſmum eſſe indicauerit: quod obſeruatione dignum arbitror, quia ratio nimirum perſonæ requirebat, vt illi diceret iterum eum naſci oportere; quod quia per baptiſmum propriè fit, baptiſmi illi neceſſitatem oſtendit. Ex quo intelligitur tantùm abeſſe, vt verum ſit, quod Caluinus docet, regenerationem, & renouationem non ſolùm à baptiſmo eſſe diſtinctam, ſed illi quodammodo opponi, vt Chriſtus hoc loco ſignificet regenerationem per baptiſmum, aut ſolùm, aut potiſſimum fieri, cùm baptizari, & regenerari pro eodem accipiat. Ad ſecundum veniamus. Ait nomen aquæ hoc loco non elementum aquæ, ſed Spiritum ipſum ſanctum ſignificare, qui propterea aqua dicatur, quòd animos noſtros purget. Eodem enim modo quo hîc dicitur, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto*, dictum eſſe Matth. 3. 11. *Ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni*; non tamen verum ſignificari ignem, ſed ipſum Spiritum ſanctum ignem appellari. Itaque particulam, *Et*, exegeticam eſſe, quaſi dicat, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua*, hoc eſt, *ex Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei.* Exemplum accipio, cùm dicitur, *Ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni*, ignis non ſignificat Spiritum ſanctum, ſed externum ſymbolum Spiritus ſancti; ergo cùm dicit Chriſtus, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu ſancto*, aqua non Spiritum ſanctum, ſed ſymbolum Spiritus ſancti ſignificat, quod eſt aqua. Quòd autem ignis non ſignificet ipſum Spiritum ſanctum, ſed ignem, qui Spiritus ſancti ſymbolum erat, vnde meliùs quàm ex euentu intelligamus? Non dubium, quin Ioannes alludat ad miſſionem illam illuſtrem Spiritus ſancti, quæ in Pentecoſte facta eſt, Act. 2. 2. 3. vt Chriſtus ipſe declarat Act. 1. 5. Tunc autem ſpecie ignis Spiritus ſanctus illapſus in Apoſtolos eſt, aliudque Spiritus ſanctus, aliud ignis erat. Sicut cum ſpecie columbæ deſcendit Matthæus 3. 16. & Lucas. 3. 22. aliud vtique columba, aliud Spiritus ſanctus erat, ipſo etiam interprete Caluino. Quis verò non videt Chriſtum, quia ſpiritualem regenerationem naturali, carnalique generationi opponebat, & naturalis generatio ex duobus principiis matre, & patre ſit; duo etiam ſpiritualis regenerationis principia explicare voluiſſe; aquam, quæ matris; & Spiritum ſanctum, qui patris vicem gerit; quemadmodum gra-

ues

Quo conſilio ſcripti ſint hi commentarij.

Caluiniſtarum tres hoc loco errores refelluntur.

Lib. 5. aduerſus Marciõ.
Pſal. 11. 9.
Iſa. 51. 21.

De baptiſmo an agatur hoc loco aduerſus Caluinum.

Nomen aquæ an pro Spiritu ſancto ſumatur.

ues auctores Ammonius, & Theodorus Moſueſtienſis in Romana Græcorum Catena, & Chryſoſtom. in Ioannem 25. & Euthy. hoc loco obſeruauerunt? Quo pertinet, quod alij quoq; dixerunt non minùs graues, eodem modo renaſci nos, cùm Chriſtiani efficimur, quo Chriſtus natus eſt. Chriſtus ex Maria virgine ſine viro, Spiritu ſancto vicem gerente viri natus eſt, & nos ex aqua, & Spiritu ſancto renaſci. Manifeſtũ etiam eſt Chriſtum hìc ad totum hominem, quem renaſci, penituſque immutari dicebat oportere, alludere voluiſſe. Conſtat totus homo duabus partibus corpore, & animo; illa viſibili, atque corporea, hic inuiſibili, atque ſpirituali, propterea duas etiam regenerationis cauſas aſſignaſſe, alteram corpoream aquam, alteram ſpiritualem, & inuiſibilem Spiritum ſanctum, vt Cyrillus Ieroſolymitanus cateches. 3. communi, Gregor. Nyſſen. in libro de baptiſmate, Gregor. Nazianz. in orat. in ſanctum baptiſmum, & Elias Cretenſis eodem loco Cyrillus, & Theophylact. docuerunt.

Cur aqua nos regenerare voluerit Deus.

Porro cur aqua potiùs, quàm alia quauis re corporea Chriſtus nos voluerit regenerari alia eſt diſputatio, quam copioſè Theologi tractant; nos breuiter cauſam eius rei vnam tantum, & alteram indicabimus. Inſtitutus à Chriſto baptiſmus eſt, vt per eum regeneremur. Generationis materia, & veluti mater aqua eſt, quæ maximè omnium rerum humida eſt, & humidum, vt Philoſophi docent, generationis materia eſt. Quam rationem & Tertullianus in libr. de baptiſmo, & Chryſoſtomus hom. in Ioann. 25. Ambros. lib. 2. de ſacrament. cap. 6. & Hieronym. in epiſtola ad Oceanum, indicarunt. Præterea regeneratio, quæ per baptiſmum fit, nihil aliud eſt, quàm quædam animæ purgatio, renouatioq;: nulla verò re magis, quàm aqua potuit exprimi purgatio. Quam cauſam reddit Ambros. aut potiùs Remigius Lugdunenſis in commentariis in cap. 6. epiſtolæ ad Roman. alias qui volet, apud Cyrillum Ieroſolymitanum cateches. 3. communi, & apud Chryſ. hom. 25. in Ioannem inueniet. Hinc etiam tertius error ſatis ſuperque refutatur. Si enim de baptiſmo hìc agitur, cùm Chriſtus tam apertè, tamque ſæpe dicat neminem, niſi ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcatur, id eſt niſi baptizetur, in regnũ Dei introire poſſe, non dubium, quin volentibus in regnum Dei introire baptiſmus ſit neceſſarius. At Caluiniſtæ tribus de cauſis exiſtimant neceſſarium non eſſe baptiſmum, & quia fidelium filios in vtero ſanctificari putant; itaque opus illis non eſſe baptiſmo; & quia baptiſmum negant vim habere peccata remittendi; & quia hic vbi baptiſmi neceſſitas maximè videtur affirmari, de baptiſmo non agi volunt. Primum illum errorem apud Matthæum. c. 3. 11. refutauimus. Secundum 1. Cor. 7. 14. ſi Dominus conatus noſtros iuuerit, copioſè ſumus refutaturi. Tertium modo refutauimus, quo refutato cæteri concidunt.

Peccato originali infantes obſtrictos eſſe hinc probatur.

Quàto meliùs Auguſtinus ex hoc loco omnes infantes in peccato originali naſci probauit, quòd niſi ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcantur, in regnum Dei introire non poſſint lib. 1. de peccator. meritis. c. 10. & 30. lib. 2. c. 27. & lib. 3. de orig. animæ. c. 11. Meritoque argutam illam, ac ſubtilem Pelagianorum diſtinctionem ridet; qui cùm arctè hoc loco premerentur, dicebãt aliud eſſe regnum Dei, aliud regnum cœlorum, & vitam æternam; infantes, qui nondum ſuſcepto baptiſmo morerentur, in regnum quidem cœlorum intraturos, & vitam æternam habituros eſſe; in regnum autem Dei non intraturos. Quaſi regnum Dei aliquis in regno cœlorum, & vita æterna honoratior eſſet locus, qui ſolis baptizatis concederetur. Quod vniuerſa ſcriptura confutatur. Impudentes illi quidem, & audaces, minùs tamen, quam Caluiniſtæ. Nec enim auſi ſunt negare, quod iſti tam ſecuri negant, de batiſpmo hoc loco agi, quod erat profectò breuius. Lego apud Seuerum Antiochenum in Catena Græca, quod omnes hodie Catholici docent, infantes, qui ſine baptiſmo decedunt, beata quidem priuari vita; alia tamen pœna non puniri.

6. *Quod natum eſt ex carne, caro eſt; & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt.*] Videtur his verbis Chriſtus & declarare, & confirmare, quod ante dixerat, voluiſſe, *niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto*, in regnum Dei introire non poſſe. Declarat, vt indicat Theophylactus, oſtendens ſe non de carnali generatione loqui, in qua Nicodemus totus hærebat, ſed de ſpirituali alia, atque diuina. Confirmat autem docens carnalem generationem, in qua Nicodemus totus erat, non ſolùm nihil ad regnum Dei conſequendum iuuare, ſed plurimùm etiam impedire. *Caro enim, & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſſunt.* 1. Corinth. 15. 50. Regnum Dei non carnale, ſed ſpirituale eſſe, *non eſt*, inquit, *regnum Dei, eſca & potus*, ſpiritualem, & mundum fieri oportere hominem, qui ingredi in illud velit. *Rom. 14. 17.* *Non* enim *intrabit* in illud *aliquid coinquinatum* Apocalyp. 21. 27. Spiritualis autem homo, cùm natura ſua carnalis ſit, fieri non poteſt, niſi ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcatur. Hæc enim in his Chriſti verbis latet argumentatio. Benè à Theophylacto obſeruatum eſt carnem hoc loco pro homine carnali, ſpiritum pro ſpirituali, id eſt ſubſtantiua, pro adiectiuis poni. Totus enim homo dicitur ex carne naſci, & totus caro eſſe, quamuis animus altera eius pars nec ex carne naſcatur, nec caro ſit, quia *ex ſanguinibus, & ex voluntate carnis, & voluntate viri*, hoc eſt *Sup c. 1. 13.* carnali, & humano more natus eſt, quo qui naſcuntur, peccatores, id eſt carnales naſcuntur, & animus ipſe, licet ſubſtantia ſpiritualis, peccato inquinatus carnalis eſt. Contrà verò caro cùm peccato libera eſt, Deoque coniuncta, ſpiritus dicitur, *Qui adhæret*, inquit, *Domino, vnus ſpiritus eſt.* 1. Corinth. 6. 17. Hinc quæſtio illa facile ſoluitur, quam Chryſoſtomus, & Euthymius meritò excitatam non ſatis meo quidem iudicio explicauerunt, Si quod natum eſt ex Spiritu ſpiritus eſt, Chriſtum, qui ex Spiritu ſancto natus eſt, ſpiritum eſſe oportere. Reſpondent enim illi etiam ex carne virginis natum eſſe, itaque veram habere carnem. Quaſi reformident concedere Chriſtum ſpiritum eſſe, non carnem; & ex ſpiritu, non ex carne natum eſſe; quod eo quidem ſenſu, quo Chriſtus hìc loquitur, reformidandum non erat. Nam quamuis Chriſtus veram habeat carnem, veraq; ex carne natus ſit; tamen eo ſenſu, quo hìc ipſe loquitur, neque ex carne natus eſt, neque caro eſt. Naſci enim ex carne hoc in loco eſt humano naſci more, naſci ex homine peccatore hominem peccatorem, atque hoc ipſum eſt eſſe carnem: & Chriſtus neque peccator, neque ex homine peccatore natus eſt. Itaque carnem habet, ſed caro non eſt. Contra verò ſpiritum eſſe & ex ſpiritu naſci eſt Deo ſimilem eſſe, eiuſque ſpiritum accipere, quæ duo cùm in Chriſto maximè fuerint, maximè ille omnium & ex ſpiritu natus eſt, & ſpiritus eſt.

7. *Non mireris, quia dixit tibi, oportet vos naſci denuo.*] Chryſoſt. Cyrill. & Theophylact. & Beda, & Euthym. hæc verba referunt ad ea, quæ ſequuntur, quaſi ſenſus ſit. Ne mireris, quòd tibi dixerim, *Oportet vos naſci denuo, ſpiritus* enim, *vbi vult, ſpirat*. Ego non ſolus ad præterita magis refero, quaſi dicat, *Non mireris, quod dixi, oportet vos naſci denuo, quod* enim *natum eſt ex carne, caro eſt, & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt*, hoc eſt, non enim de carnali, vt tu putas, ſed de ſpirituali loquor generatione; mirari tibi liceret, ſi de carnali

loqueretur, recteque diſputares non poſſe hominem A naſci, cum ſit ſenex. Melius enim cum præcedentibus hoc modo hærent, quàm cum ſequentibus. Quæ enim eſſet ratio? ne mireris quod dixi, oportet vos naſci denuo, ſpiritus enim vbi vult ſpirat, cum in illis verbis nulla de ſpiritu facta ſit mentio? Probat ergo non debere Nicodemum mirari, quòd oporteat hominem naſci denuo, quia *quod natum eſt ex carne, caro eſt, & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt.* Probat deinde poſſe hominem ex ſpiritu naſci, quia ſpiritus vbi vult ſpirat: itaque licet non appareat, tamen hominem, quamuis ſenem poſſe ex ſpiritu inuiſibiliter regenerari.

8. *Spiritus vbi vult ſpirat, & vocem eius audis, ſed neſcis vnde veniat, & quo vadat.*] Modo diximus con- B firmationem hanc eſſe ſententiæ proximè præcedentis. Probat enim poſſe hominem ex ſpiritu naſci, etiam ſi id nos minimè intelligamus, quia ſpiritus, vbi vult ſpirat. Quid autem hæc ipſa confirmatio ſignificet, de eo omnes interpretes diſputant. Omnis

Spiritus varia ſignificat.

quæſtio in vno *ſpiritus* nomine verſatur, quod cum & Spiritum ſanctum, & ſubſtantiam omnem corporis expertem, & animam, & ventum, & alia multa ſignificet, quæ Didymus lib. 3. de Spiritu ſancto diligentiſſimè perſequitur, varias parit interpretationes. Duas ego tantum apud interpretes inuenio. Maxima pars Spiritum ſanctum interpretantur, vt Origenes, Ammonius, Apollinarius quos auctor Græcæ Catenæ citat, Gregor. Nazianz. orat. de Spiritu ſancto. Ambroſ. lib. 3. de Spiritu ſancto cap. 11. Auguſtin. C tract. in Ioann. 12. & lib. 2. qq. ad Simplician. q. 1. & quiſquis auctor eſt operis de mirabilibus ſacræ ſcripturæ lib. 1. cap. 34. Gregor. Magnus lib. 27. in Iob. cap. 16. & lib. 6. in 1. lib. Regum c. 16. Bernard. ſer. 74. in Canticum. Elias Cretenſis, in comment. in oration. Gregor. Naz. de Spiritu ſancto. Beda, Strabus, Rupertus, & Alcuinus, atque Haymo apud D. Thom. Denique Didymus, ſi eius regula vera eſt, quoties nomen πνεῦμα Spiritus cum articulo Græcè ponitur, Spiritum ſanctum ſignificare, nam articulũ hoc loco habet. Iuuat etiam hanc opinionem, quòd

Verſ. 5.
Verſ. 8.

& paulo ante de Spiritu ſancto locutus fuerat, *Niſi quis* D *renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto.* Et paulo poſt de eodem loquitur. *Sic eſt omnis, qui natus eſt ex Spiritu.* Iuuat, quod de vento videtur intelligi non poſſe. *Et neſcis vnde veniat, aut quo vadat*, ventus enim, vt

Tract. 12.

D. Aug. diſputat, vnde veniat, aut quo vadat, nemo neſcit. Adde quod non appareat, quorſum Chriſtus venti nunc exemplo vteretur. Sentiunt igitur eſſe Spiritum ſanctum, vbi vult, ſpirare, id eſt quos vult, afflare, & in alios homines renouare, id eſt non omnes, ſed eos tantum, qui bene diſpoſiti ſunt, ad eius gratiam recipiendam, vt Origen. Gregor. Magnus, & Elias Cretenſis interpretantur; & vocem eius audiri per prædicationem vt Origen. Auguſtin. Beda, Strabus, & Rupertus exponunt, vel eius ſonum efficaciam, & effectum, vt Ammonius ait. Alludit, vt putat A- E pollinarius, ad miſſionem Spiritus ſancti in die Pentecoſtes facto repente de cœlo ſono *tanquam aduenientis ſpiritus vehementis.* Alij tamen auctores vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, & qui

Act. 2. 2.

nomine Auguſtini quæſtiones ſcripſit veteris, nouique teſtamenti, qui hoc ipſo ſe Auguſtinum non eſſe indicat, quæſt. 59. Auguſtini de hac re ſententiam acerbe reprehendit. Hi, inquam, omnes auctores nomen ſpiritus ventum hoc loco ſignificare putant, eſſeque exemplum ſumptum a re corporea ad rem intelligendam ſpiritualem. Nam vt venti ſentimus flatum, ſtrepitumque audimus neſcientes, *vnde veniat, aut quo vadat*, ita effectum Spiritus ſancti in nobis experiri, noſque ab eo repente mutatos videre, cum, qua ratione id factum fuerit, non intelligamus. Hanc interpretationem omnibus fere recentioribus auctoribus probari video, duabuſque non exiguis rationibus confirmari. Altera, quòd ſtatim dicat Chriſtus, *Sic eſt omnis, qui natus eſt ex ſpiritu*; ex quibus verbis apparet prius eum exemplo vſum fuiſſe, quod nunc ad rem, de qua agebatur, accommodet. Exemplum autem ab eo, cuius cauſa affertur, oportet eſſe diſtinctum; non igitur in hoc exemplo de Spiritu ſancto agitur, cum ad declarandam generationem ex Spiritu ſancto afferatur. Altera, quòd dicat paulo poſt, *Si terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo, ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?* Quòd ſi de illo corporeo vento locutus non fuerat, quid quæſo terrenum dixerat, vt auctor ille qq. veteris, nouique teſtamenti acriter argumentatur. Nam quòd graues quidam auctores Auguſtinus, & alij dicunt baptiſmum, de quo locutus fuerat, rem terrenam appellaſſe, merito videtur eſſe ab altero illo Auguſtino, qui quæſtiones illas ſcripſit, reprehenſum. Ipſum enim baptiſmum generationem ex Spiritu ſancto vocauerat, quæ res eſt maximè cæleſtis, atque diuina. Et quòd Beda, Rupertus, & Strabus ex eodem dicunt Auguſtino terrenum vocaſſe, quæ de ſuo dixerat corpore, *Soluite templum hoc*, nimium remotum videtur. Mouent me illæ rationes, quominus priorem illam interpretationem ſequar, libenter tot auctorum reuerentia ſequuturum. Sed nihilominus me altera ex parte, quo minus hanc ſe- C quar, mouent illæ, quas pro altera adduximus ſententia. Itaque etſi nouarum interpretationum laudem minimè ipſe quærere, minimè in aliis laudare ſoleo; tamen cogor hic paribus vtrinque impulſus rationibus nouam interpretationem ſi non ſequi, certe indicare omnibus, & doctioribus relinquere iudicandam. Videant ergo qui melius, quàm ego, iudicare de huiuſce rebus poſſunt, an non melius nomen ſpiritus hoc loco pro anima ſumatur, vt Geneſ. 6. 3. 17. & 7. 15. Iob. 12. 10. Pſalm. 76. 4. & 77. 39. & innumeris aliis locis. Hoc enim aptiſſimè conuenit vt Chriſtus ſumpto à vita corporali exemplo ad vitam, generationemque ſpiritualem argumentetur. D Quid miratum, inquit, o Nicodeme, ſi non intelligas, quomodo homo ex Spiritu ſancto regenerari poſſit, cum intelligere non poſſis, quomodo ex ſpiritu iſto naturali, quo viuit, generetur? *Spiritus*, enim animalis, *vbi vult, ſpirat*, id eſt, quæ vult animat corpora, & ex mortuis viua reddit; vult autem non omnia, quæ homines volunt, ſed quæ ita affecta ſunt, vt animari ab illo poſſint, *Et vocem eius audis*, quia loquentem hominem, hinnientem equũ, rugientem leonem vides, & ipſam quodammodo loquentem animam audis, vnde intelligis hominem viuere. *Quoniam fumus afflatus eſt in naribus noſtris, & ſermo ſcintilla ad commouendum cor noſtrum* Sapientiæ 2. 2. *Neſcis tamen, vnde veniat, aut quo vadat*; quia igno- E ras, quomodo anima in corpus ingrediatur, quomodo egrediatur è corpore, vnde gignatur, aut in quid deſinat. *Quis*, inquit, *nouit ſi ſpiritus filiorum Adam aſcendat ſurſum, & ſpiritus iumentorum deſcendat deorſum?* Eccleſ. 3. 21. Si ergo tuam ipſius ſi cæterorum animalium generationem nõ intelligis, quid mirũ ſi non intelligas quomodo homo ex Spiritu ſancto renaſci poſſit. Hinc intelligitur, quam ob rem animam ſpiritum potius, quam animam appellauerit, quia de generatione nimirum ex Spiritu ſancto agebat, & habebat exemplum maiorem ſimilitudinem, & gratiam, ſi nomine etiam ſimili vteretur. Quaſi dicat, homo poteſt ex humano generari ſpiritu, quamuis, quomodo id fiat, non intelligat; ergo multo magis poteſt ex

Verſ. 12.

A ſpiritu diuino regenerari, licet non intelligat, qua ratione regeneretur. Quod autem dicit, *Vbi vult ſpirat*, non ſignificat animam pro ſuo arbitrio ingredi in quæcunque velit corpora; ſed ſignificat non pendere ex eius qui generatur, cognitione, atque iudicio. Inſcij quippe gignimur. Sic omnia meo quidem iudicio plana ſunt.

Sic eſt omnis, qui natus eſt ex ſpiritu.] Accommodat ad rem, de qua agitur, exemplum. Non eſt autem ſenſus eum, qui ex Spiritu ſancto natus ſit, ſpiritui, de quo locutus fuerat, ſimilem eſſe, quaſi dicat hominem ex ſpiritu genitum ſpiritum, id eſt ſpiritualem, fieri, quia debet omne, quod gignitur, ſimile eſſe generanti, vt quidam nimium, vt mihi videtur, ſubtiles interpretes B exponunt; ſed ſenſus eſt hoc accidere in ſpirituali hominis regeneratione, quod in naturali generatione accidit; vt quemadmodum homo generatur, quamuis neſciat, vnde, aut quonam modo animam hauſerit: ita quoque regeneratur, quamuis, quomodo id fiat, non Matth. 13. 45. intelligat. Quemadmodum cùm Chriſtus dicit, *Simile eſt regnum cælorum homini negotiatori*, non ſignificat ipſe mercatori regnum cœlorum ſimile eſſe, ſed id in regno cœlorum accidere ſolere, quod in mercatum accidit, vt mercator inuenta vna pretioſa margarita, vendat omnia, quæ habet, & emat eam, quemadmodum apud Matthæum cap. 13. 45. expoſuimus. Nec in omnibus rebus ſimilitudo exigenda eſt. Non enim quemadmodum ſine propria generamur voluntate, ita ſine C propria iam adulti voluntate regeneramur. Vera enim Auguſtini ſententia eſt, *Qui fecit te ſine te, non iuſtificabit te ſine te. Ergo fecit neſcientem, iuſtificat volentem*, ſerm. 15. de verbis Apoſtoli.

9. *Reſpondit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo poſſunt hæc fieri.*] Hæret adhuc in carnali cogitatione Nicodemus, nec intelligit, quomodo quæ Chriſtus de regeneratione diſſeruit, fieri poſſint. Quæritur à quibuſdam quæ ſint ea, quæ Nicodemus dubitat, quomodo fieri poſſint; plurali enim quaſi multa comprehendens vtitur numero. Sunt qui tribus de rebus dubitare putent. Quomodo homo iterum ex aqua, & Spiritu ſancto naſci poſſit. Quomodo quod natum eſt, ex Spiritu ſancto ſit. Quomodo id fiat D nobis inſciis. Simplicius eſſe arbitror, quod Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius videntur indicare, de ſumma quæſtionis Nicodemum loqui, quomodo homo iterum naſci poſſet. Hoc enim erat, quod in Iudaica adhuc imperfectione manens, vt illi aiunt, intelligere etiam propoſito exemplo non poterat. Sed quia multa de ea ipſa re Chriſtus diſſeruerat, numero vſus eſt multitudinis. Multa hîc contra Nicodemum Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius & Rupertus diſputant, vel ex litteris Regeneratione ex quibus in ſacra ſcriptura colligi potuerit. ſacris, in quibus verſatum ſe eſſe profitebatur, hanc generationem ex aqua, & Spiritu ſancto intelligere eum potuiſſe. Primum à Deo hominem ex limo terræ formatum fuiſſe. Mulierem ex latere viri; Iſaac E ex ſene, & ſterili præter legem naturæ genitum. Multas, futuri baptiſmi regenerationiſque figuras Gen. 2. 7. 21. 22. præceſſiſſe, multas quoque prophetias. Naaman Syri Gen. 21. 2. mundatam aquis Iordanis lepram; traiectum He- 4 Reg. 5. 14. bræorum populum per mare rubrum, quod bapti- Exo. 14. 22. ſmi figuram fuiſſe Diuus etiam Paulus interpretatur. 1 Corinth. 10. 2. Annuntiandam Domino venturam generationem; quod ad baptiſmi regenerationem Chryſoſtomus accommodat: *& renouabitur, vt aquila iuuentus tua*; & Psal. [illegible] 38. *Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates: & quorum tecta* Psal. 102. 5. *ſunt peccata.* Propius ad rem erat illud Ezechiel. 36. 24. Psal. 31. 1. *Effundam ſuper vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis veſtris.* Sed vt hæc omnia

A Nicodemus in animum reuocaſſet, quod Chriſtus tamen dicebat, non intellexiſſet, quem vnum iteratæ generationis nomen offendebat, hærentem in proprietate verbi, nec metaphoram, qua Chriſtus vtebatur, conſiderantem.

10. *Tu es magiſter in Iſraël, & hæc ignoras?*] Tu qui doces Iſraël omnium populorum doctiſſimum, quæ dico, intelligere non potes? Græcè adiecto articulo ſingularis, & eximius magiſter videtur ſignificari, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ [illegible]. Tu es magiſter ille Iſraël; aut, Tu es magiſter totius Iſraël, id eſt omnium doctiſſimus, qui totum Iſraël, etiam doctiſſimum quemque doces. Hanc enim vim hoc loco ha- B bere mihi videtur additus articulus. Acerbiùs videtur Chriſtus Nicodemum reprehendere, quod quam ob cauſam fecerit, quæri poteſt. Exiſtimant Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus Chriſtum non malitiam, quæ in hac re nulla fuerit, ſed ſimplicitatem Nicodemi reprehendiſſe. Eſto, tamen nimis probroſè videtur reprehendere. Cyrillus non tam Nicodemum, quàm in Nicodemo Iudæos omnes quaſi nimis rudes rerum ſpiritualium reprehenſos eſſe putat. Auguſtinus verò, & Beda, ideo hoc Chriſtum fe- Humilitatem docet ciſſe, vt Nicodemum humiliorem redderet, & proin- Nicodemū do ad res diuinas intelligendas magis idoneum, & vt Chriſtus. re ipſa doceret, qua ratione ex Spiritu naſci poſſet. Po- tract. 12. nam Auguſtini verba pro commentario. *O fratres, quid putamus? Dominum huic magiſtro Iudæorum, quaſi inſulta-* C *re voluiſſe? Nouerat Dominus quid agebat, volebat illum naſci ex ſpiritu. Nemo ex ſpiritu naſcitur, niſi humilis fuerit; quia ipſa humilitas facit nos naſci de ſpiritu: Quoniam prope eſt Dominus obtritis corde. Ille magiſterio inflatus erat, & alicuius momenti ſibi eſſe videbatur, quia doctor erat Iudæorum. Deponit ei ſuperbiam, vt poſſit naſci de ſpiritu; inſultat tanquam indocto. Non quia ſuperior vult videri Dominus; quid enim magnum Deus ad hominem? veritas ad mendacium? Maior Chriſtus, quàm Nicodemus dici debet, dici poteſt, cogitandus eſt. Si diceretur maior Chriſtus, quam angeli, ridendum erat. Incomparabiliter enim maior creator omni creatura, per quem facta eſt omnis creatura.*

11. *Amen amen dico tibi, quia quod ſcimus loquimur, & quod vidimus teſtamur.*] Primùm hoc loco viden- D dum, quomodo hæc cum ſuperioribus hæreant; aut quorſum à Chriſto dicta ſint. Cyrillus, & Chryſoſtomus ſic iungunt, Quandoquidem, quæ dico, etiam rationibus, atque exemplis explicata non intelligitis, ſaltem nondum intellecta propter meum credite teſtimonium; quod enim ſcio, loquor; & quod vidi, teſtor. Theophylactus verò, & Euthymius quamuis tu, quod dico, non intelligas, aut credas, non tamen propterea verum non eſt; quod enim ſcio, loquor, & quod vidi, teſtor, quemadmodum dicit D. Paulus 2. ad Timoth. 2. 13. *Si non credimus, ille fidelis permanet.* Hoc mihi magis placet. At quid eſt, *Quod ſcimus, loquimur?* quid eſt id quod ſe ſcire, ac vidiſſe dicit? Loquebatur enim de regeneratione ex aqua, & E Spiritu ſancto, quam, quia nondum facta erat (nec enim baptizare cœperat) [illegible] non poterat, vt Chryſoſtomus diſputat. Non conſtat an iam tum cœpiſſet baptizare, & eſt vero ſimile cœpiſſe, cum docere cœpiſſet, & credendum ſit ſimul docere cœpiſſe; ac baptizare, vt Ioannes fecerat. Deinde quamuis de regeneratione per baptiſmum loqueretur, tamen neceſſe non eſt, vt eam iam factam vidiſſet, cùm Deus non minùs futura, quàm præſentia videat. Aut vidiſſe ſe dicit, non quòd vidiſſet, ſed quòd certam eorum, quæ dicebat, cognitionem haberet, quæ per ſenſum viſus ſolet ſignificari, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus interpretantur. Quanquam ego quidem de nulla propriè re, ſed de omni genera-

liter humani teſtimonij materia, vt infra explicabimus, loqui puto. Solet quæri, cur pluraliter Chriſtus loquatur, *Quod ſcimus loquimur; & quod vidimus teſtamur.* Chryſoſtomus, Cyrillus, Euthymius, Rupertus & Haymo homil. de Octaua Pentecoſtes exiſtimant Chriſtum ſignificare voluiſſe ſe ſolum non eſſe, ſed vna cùm Patre teſtimonium perhibere. Sicut dicit Ioann. 8. 16. 17. *Etſi ego iudico, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego; &, qui miſit me, Pater. Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt.* Quia ergo teſtimonio Chriſtus vti volebat, & ad omnis rei confirmationem duobus, vt minimùm, opus eſt teſtibus; idcirco pluraliter locutum fuiſſe, vt indicaret ſe non eſſe ſolum, vt Rupertus ait.

Deuter. 17. 6 & 19. 15

B Mihi aliquanto durior hæc videtur ratio. Durior etiam illa quam in Catena D. Thomæ Alcuinus affert, quòd Chriſtus ſua, aliorumque qui ex Spiritu ſancto regenerati eſſent, expertique vera eſſe, quæ dicebat, perſona loqueretur. Nihilo magis probo, quod alij dicunt, Chriſtum ſe cum cæteris a Deo miſſis Prophetis, atque magiſtris connumerare. Dixerat enim Nicodemus cum primum ad eum acceſſit, *Scimus, quia a Deo veniſti magiſter.* Alij de ſe ſolo pluraliter auctoritatis cauſa loqui putant quemadmodum aliquando loqui ſolemus. Sic Theophylactus ſentit, cuius ego ſententiam magis probo: Statim enim declarat de ſe ſolo loqui. *Si terrena dixi vobis, & nemo aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo filius hominis, qui eſt in cælo.*

C Tamen quia inſolitum eſt Chriſto pluraliter de ſe loqui, hanc ipſam interpretationem; quam omnium probabiliſſimam iudico, probare omnino non poſſum. Sic igitur interpretor, vt Chriſtus nec de ſe, nec de vna aliqua re, quam ipſe ſciat, aut viderit, ſed de omnibus bonis teſtibus, & de omni ſimiliter teſtimoniorum materia generaliter loquatur. *Quod ſcimus, loquimur; & quod vidimus; teſtamur;* id eſt non ſolemus teſtari, niſi quæ ſcimus, ac vidimus, quare eo ipſo, quòd vides me hoc tam conſtanter affirmare, atque teſtari, exiſtimare debes me certò ſcire, credereque te oportet. Hac ratione nihil in tota ſententia difficultatis remanet.

D *Et teſtimonium noſtrum non accipitis.*] Similis hic quæſtio, cur Chriſtus cum ſolo Nicodemo loquens pluraliter dicat, *Teſtimonium noſtrum non accipitis:* Nulla erit quæſtio, ſi legas, vt Chryſoſtomus legit, *& teſtimonium noſtrum nemo accipit.* Si verò retineamus lectionem noſtram pluribus confirmatam auctoribus, ratio quærenda. Rupertus, & vt videtur, Cyrillus omnes Iudæorum magiſtros Scribas, & Phariſæos, aut ipſos omnes Iudæos, vt Cyrillus indicat, in vno Nicodemo intelligendos eſſe putant. Facilius eſſe credo, vt eodem modo intelligamus, quo intelligendum eſſe diximus, *Quod ſcimus, loquimur,* vt ſicut illic Chriſtus de omnibus bonis teſtibus; ita hîc de omnibus incredulis, & pertinacibus hominibus loquatur, quibus nullum ad credendum teſtimonium ſatis

E eſt. Eiuſmodi Nicodemus eſſe videbatur, ideo ſecunda, pluralique perſona dixit, *Et teſtimonium noſtrum non accipitis.*

12. *Si terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?*] Quorſum hoc dicat Chriſtus, ſatis apparet, cum enim Nicodemi, & aliorum incredulitatem reprehendiſſet; addit, vt rem magis exaggeret, terrena illis tantum dixiſſe, nec eos tamen credidiſſe; quid fuiſſe facturos, ſi cæleſtia dixiſſet? Vulgaris quæſtio, qualnam hic res Chriſtus terrenas, quas cæleſtes appellet. Auguſtinus, Beda, & Strabus priores duos ſecutus auctores animaduertentes omnia, quæ Chriſtus Nicodemo de baptiſmo,

A & regeneratione, & ſpiritu, vbi vult, ſpirante dixerat, eſſe cæleſtia, terrenum vocari putant, quod cap. 2. 19. dixerat, *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.* Quod nimis fortaſſe remotum videri poſſit. Propiùs ad rem omnes, quos memini legere, auctores Græci videntur acceſſiſſe. Origenes, & Ammonius citati in Græcorum Catena, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, &, vt videtur, etiam Cyrillus, terrenam rem vocaſſe baptiſmum, de quo tota erat quæſtio. Non quòd diuina non ſit, atque cæleſtis, ſed quod hominibus ſuper terram detur, vt Origenes, & Ammonius exponunt; aut quòd comparatione diuinæ illius filij Dei generationis hæc, quæ

Baptiſmus quomodo terrena res.

B per baptiſmum fit, ſpiritualis regeneratio terrena videri poſſit, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius volunt. Itaque rem terrenam hominum per baptiſmum regenerationem, cæleſtem diuinam generationem Chriſti vocari cenſent. Alij ventum, de quo illud dictum putant, *Spiritus, vbi vult, ſpirat,* rem terrenam dici exiſtimant; Spiritum verò ſanctum, qui per ventum ſignificatur, totamque ex Spiritu ſancto regenerationem cæleſtem appellari. Quam ſententiam Auguſtinus, & Beda illo loco non ſolum recitant, ſed etiam videntur approbare. Auctor autem ille qq. veteris, nouique teſtamenti q. 59. omnino ſequitur. Vellem & ego aliquam ex his vnam, quæ bonos habeat auctores, ſequi poſſem; ſed fateor me præter voluntatem meam in nouam

C interpretationem rationibus maioribus impelli. Puto Chriſtum cum terreſtria, cæleſtiaque nominauit, non ad res ipſas, de quibus loquebatur; ſed ad modum loquendi, explicandique reſpexiſſe. Nam ſi res quidem ipſas ſpectes, nihil niſi cæleſte, atque diuinum dixit, ſi explicandi rationem, terreno, id eſt humano more locutus eſt, dum humanæ generationis vius exemplo, *Spiritus,* inquiens, *vbi vult, ſpirat,* accommodate ad terrenos adhuc, & carnales homines ſpiritualem explicauit regenerationem. Hoc eſt quod Nicodemo nunc exprobrat, quòd cùm hoc fecerit, tamen ſibi non crediderit, exiſtimans res à ſe diſputari incredibiles, & ab humano ſenſu longè remotas. Quid futurum, ſi res illi diuinas nudè, & ſine vllo hu-

D mani exempli velamine; ſine vlla ad humanum ſenſum accommodata metaphora propoſuerit? Cur ergo dicit, *Non creditis,* cum ſolo diſputans Nicodemo? Diximus ex Cyrillo ſuperiore verſu Nicodemum omnium Iudæorum perſonam præ ſe tuliſſe. Quare cum ad Chriſtum venit, non dixit ſcio, ſed *ſcimus, quia a Deo veniſti magiſter* ſupra ver. 2. Propterea pluraliter illi dicit, *Non creditis.*

13. *Et nemo aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo, filius hominis, qui eſt in cælo,*] Prima hic etiam quæſtio eſt, quomodo hæc cum præcedentibus hæreant. Auguſtinus hoc loco, & lib. 1. de peccator. merit. cap. 31. Beda, & Rupertus exiſtimant confirmationem hanc eſſe eius ſententiæ, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, &*

E *Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei.* ver. 5. Nemo enim introire poteſt, niſi qui inde prius exiit, id eſt qui de cælo deſcendit. Solus filius hominis deſcendit, ſolus igitur aſcendere, id eſt introire poteſt. Quare quiſquis introire volet, neceſſe eſt vnum quodammodo cum filio hominis; id eſt membrum illius fiat. Fit autem membrum illius, cum ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcitur. Oportet ergo vos naſci denuo. Chryſoſtomus verò, Theophylactus, & Euthymius putant hæc verba illis reſpondere quæ ver. 2. Nicodemus dixerat; *Scimus quia à Deo veniſti magiſter.* Quibus verbis cæteris Prophetis, atque magiſtris à Deo miſſis æquaſſe videbatur Chriſtum, neque quidquam de illo maius cogitaſſe. Hanc nunc

opinionem Chriſtum corrigere. Magno ſe diſcrimine cæteris antecellere Prophetis; neminem enim aliorum in cœlum aſcendiſſe, vt quæ illic geruntur videre poſſet; ſe ſolùm aſcendiſſe, ſemperque illic eſſe, itaque magis ſibi, quàm cæteris Prophetis credendum eſſe. Ego ſic intelligo, an benè, doctiores iudicent. Dixerat Chriſtus, *ſi terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?* Addit nunc, atque neceſſe profectò eſt, vt credatis, ſi ſalui eſſe vultis. Cum enim neceſſarium ſit diuina cognoſcere myſteria, per quorum cognitionem, & fidem Deus voluit ad ſalutem homines peruenire; non poteſtis ea, quæ neceſſariò cognoſcenda vobis ſunt, ex alio, quàm ex me cognoſcere, quia nemo alius in cœlum aſcendit. Cur ergo non dicebat clarius, Nemo præter me res diuinas nouit, ſicut in eandem ſententiam dixerat c. 1. 18. *Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus filius qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit.* Suſpicor voluiſſe hac phraſi ſignificare, quàm longè homines abeſſent, vt myſteria diuina cognoſcerent, niſi ipſe, qui de cœlo venerat, explicaſſet. Tanto nimirum interuallo, quanto cœlum diſtat à terra. Quemadmodum alio loco Deus dixit, *Sicut exaltantur cœli à terra, ſic exaltatæ ſunt viæ meæ à vijs veſtris, & cogitationes meæ à cogitationibus veſtris* Iſai. 55. 9. Solent ita Hebræi loqui. Quis aſcendit in cœlum? aut quis poteſt in cœlum aſcendere? id eſt quis poteſt cognoſcere res diuinas, atque de illis diſſerere, cùm nemo viderit? *Mandatum*, inquit, *quod ego præcipio tibi hodie non ſupra te eſt, nec procul poſitum, nec in cœlo ſitum, vt poſsis dicere, Quis noſtrum valet ad cœlum aſcendere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus, atque opere compleamus?* Deut. 30. 11. Quem ad locum fortaſſe Chriſtus alluſit. Tres hic quæſtiones eſſe ſolent. Primam Auguſtinus, & Beda mouent, quomodo nemo aſcendat in cœlum, cùm omnes iuſti aſcendere credantur. Reſpondent illi ipſi aſcendere quidem iuſtos, ſed non niſi cum Chriſto, factoſque eius membra. Quod verum quidem eſt, ſed neſcio an eò Chriſtus reſpexerit. Non enim dicit neminem aſcenſurum, ſed neminem id temporis, quo loquebatur aſcendiſſe, ἀναβέβηκεν. Deinde vt aliquis iam tunc aſcendiſſet; tamen verè dicere potuiſſet, *Nemo aſcendit in cœlum.* Non enim ſpectandum quid verba ſingula, ſed quid phraſis tota ſignificet. Significat autem aſcendere in cœlum res diuinas cognitas habere, quas nemo æquè, ac Chriſtus, quamuis multi aſcendiſſent, cognitas, exploratáſque habuiſſet. Similem apud Didymum in Catena Græca quæſtionem inuenio, quomodo nemo in cœlum aſcenderit, cum angeli in cœlo ſint, & Iacob aſcendentes, deſcendentéſque per ſcalam angelos viderit Geneſ. 28. 12. Videtur reſpondere angelos non eſſe in ſupremo illo cœlo, vnde Chriſtus deſcendit, nec quenquam vnquam eorum eò aſcendiſſe; ideoque peccaſſe Diabolum, quia eò ex inferiore loco voluit aſcendere. Iſai. 14. 13. At quidquid de loco Iſaiæ dicendum ſit, non dubito, quin de omni cœlo loquatur Chriſtus, & angeli ibi ſint, vbi maximè collucet diuina maieſtas. Sed Chriſtus nimirum cum hominibus, & de ſolis hominibus, non item de angelis agebat. Secunda quæſtio eſt quomodo Chriſtus tunc dicatur aſcendiſſe, cum nondum mortuus eſſet, nondum reſurrexiſſet, & non niſi quadraginta poſt reſurrectionem diebus aſcenderit. Auguſtinus, Beda, & Rupertus de aſcenſione illa poſt reſurrectionem hoc intelligunt. Sed iam monuimus Græcè non præſens aſcendit, non futurum aſcendet; ſed præteritum ἀναβέβηκεν, *aſcendit* eſſe tempus. Aſcendiſſe iam tunc dicebatur, non quod diuina aſcendiſſet natura, quæ, cum vbique tota ſit, aſcendere, vel deſcendere propriè non poteſt; neque quòd aſcendiſſet humana, quæ non niſi poſt reſurrectionem aſcendit; ſed per communicationem idiomatum, qua filius hominis, cùm in terra eſſet, in cœlo quoque eſſe dicebatur, quia idem Deus erat, & Deus erat in cœlo. Quia ergo ante homo ille Chriſtus, cum nondum ex virgine conceptus eſſet, in cœlo non erat, & poſt conceptionem propter hypoſtaticam vnionem in cœlo fuit; in cœlum dicitur aſcendiſſe, quia ſi humano loquamur more, quod priùs in terra fuit, deinde in cœlo eſſe cœpit, in cœlum aſcendiſſe dicitur. Magis opinor Theologicum hoc eſt, quam quòd quidam dicunt, in cœlum aſcendiſſe, quia etiam eius anima beata erat; & quod alij, aſcendiſſe ſecundum diuinam naturam, qua res omnes cæleſtes, atque diuinas contemplabatur. Nam ſicut non ſecundum diuinam, ſed ſecundum humanam naturam de cœlo deſcendiſſe dicitur; ita ſecundum humanam, non ſecundum diuinam dicitur aſcendiſſe; tamen propter diuinam perſonam & propter eius hypoſtaticam vnionem homo ille Chriſtus & verè aſcendiſſe, & verè deſcendiſſe dicitur. Hinc tertia quæſtio explicare poteſt, quomodo dicatur de cœlo Chriſtus deſcendiſſe, cùm nec Deus, qui vbique eſt; neque homo, qui ante in cœlo non fuerat, de cœlo deſcendere potuiſſe videatur. Probabat hoc loco Apollinaris, vt Theophylactus indicat, Chriſtum de cœlo traxiſſe corpus, & per virginis vterum, quaſi per canalem permeaſſe. Quod facilè refutatur. Sunt qui putent ideo hominem dici de cœlo deſcendiſſe, quia de cœlo quodammodo, id eſt de Spiritu ſancto conceptus fuit. Quod, vt leuiſſimè loquar, parum propriè dictum iudico. Fingamus enim Chriſtum Deum non fuiſſe, & tamen de Spiritu ſancto fuiſſe conceptum, profectò non diceretur de cœlo deſcendiſſe. Et eneruatur iſta ratione magnum illud argumentum, quo Cyrillus hoc loco, & Seuerus Antiochenus in epiſtola ad Emeſenos, vt in Græca Catena citatum lego, Theophylactus, & Rupertus in commentarijs ad hunc locum probant aduerſus Neſtorianos in Chriſto duas quidem naturas, vnam tantum eſſe perſonam, & propter hypoſtaticam vnionem communicationem idiomatum fieri, & quæ propria vnius naturæ ſunt, alteri tribui. Deſcendiſſe igitur de cœlo dicitur, quia qui priùs in cœlo erat, in terra verò, etſi erat, non videbatur, ſumpta humana natura, cœptus eſt repente in terris videri, perinde ac ſi de cœlo deſcendiſſet. Notant Ammonius, Chryſoſtomus, & Euthymius Chriſtum hoc loco, & alijs plerìſque ex infirmiore natura, hoc eſt humana, ſe totum nominaſſe. Vellem docuiſſent, cur id hoc potiſſimùm loco feciſſet; aliquam enim propriam fuiſſe cauſam mihi perſuadeo. Diximus Chriſtum ſecundum humanam naturam, propter vnionem tamen cum diuina perſona, & aſcendiſſe in cœlum, & de cœlo deſcendiſſe; hoc ipſum indicans non vocauit ſe filium Dei, ſed filium hominis, cum alia ex parte ſatis ſe Deum eſſe ſignificaret, qui & deſcendiſſe de cœlo, & in cœlo ſemper manere diceret. Comparabat præterea ſe hominem cum hominibus, vnum cum omnibus, vt doceret præter ſe neminem mortalium in cœlum aſcendiſſe. Illud etiam vellem aliquis quæſiuiſſet, quam ob rem addiderit, *Niſi qui deſcendit de cœlo?* Satis enim videbatur eſſe, quod dictum erat; *Nemo aſcendit in cœlum, niſi filius hominis, qui eſt in cœlo.* Voluit opinor ex deſcenſu aſcenſum probare, quaſi eiuſdem ſit aſcendere, atque deſcendere, nempe eius, qui cœli dominus ſit. Quemadmodum domini domus proprium eſt ingredi, & egredi domo, cùm volet, quia

Neceſſe eſt vt credamus, ſi ſalui eſſe volumus.

Quomodo nemo fit aſcendere in cœlum.

Quomodo Chriſtus dicatur aſcendiſſe.

Quomodo de cœlo deſcendiſſe dicatur Chriſtus.

claucm

A clauem habet, poſſetque probare ſe ſolùm in domum ſuam ingredi poſſe, quia ſolus egredi At quare addidit, *Qui eſt in cælo?* Fortaſſe ne ita de cœlo deſcendiſſe putaretur, vt cœlum reliquiſſet. Fortaſſe etiam ſignificare voluit ſe in cœlo dominari, ſe cœlorum dominum eſſe, vt paulo ante dicebamus, ideoque aſcendere, ac deſcendere potuiſſe. Hæc enim verba, *Qui eſt in cælo*, plus quiddam mihi videntur ſignificare, quàm in cœlo eſſe, nempe eſſe in cœlo tanquam in domo propria, aut tanquam in ſuo regno. *Amplioris enim gloria iſte pra Moyſe dignus eſt habitus, quanto ampliorem honorem habet domus qui fabricauit eam.* Hebr. 3. 3. Manifeſtum hoc eſt teſtimonium diuinitatis Chriſti, quocunque eandem modo interpretemur.

Teſtimonium diuinitatis Chriſti.

14. *Et ſicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet filium hominis.*] Noſtra quidem ſententia facilè intelligitur, quo nexu hæc verba cum ſuperioribus copulentur. Diximus verſu præcedenti voluiſſe docere Chriſtum, quam neceſſarium eſſet, vt ſibi omnes crederent, qui ſalui eſſe vellent; id nunc exemplo ſerpentis à Moyſe olim erecti declarat, atque confirmat. Sicut enim nemo tunc à ſerpentibus morſus, niſi in ſerpentem illum æneum intueretur, ſanari poterat, ita nunc neminem ſaluum eſſe poſſe, niſi in ſe credat. Credere eſt in Chriſtum intueri. Aliter Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius connecti putant. Magnam eſſe inter baptiſmum, & paſſionem Chriſti ſimilitudinem, propterea & à D. Paulo plerumque copulari. *Nunquid*, inquit, *Paulus crucifixus eſt pro vobis, aut in nomine Pauli baptiZati eſtis?* 1. Corinth. 1. 13. *& quicunque baptiZati ſumus in* C *Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptiZati ſumus* Roman. 6. 3. Cum ergo de baptiſmo ante diſſeruiſſet, de paſſione nunc ſua incipere diſſerere. Cyrillus verò ſic, cum expertus eſſet Chriſtus Nicodemum res cæleſtes, atque diuinas capere non poſſe, figuras illi proponere veteris teſtamenti, quo faciliùs ad credendum adducatur; ſicut alibi ſolet dicere, *Scrutamini ſcripturas, quia vos putatis in ipſis vitam habere, & illa ſunt, qua teſtimonium perhibent de me* Ioann. 5. 39. Alij cauſam reddi putant, cur de cœlo ſe deſcendiſſe dixerit, vt ſicut ſerpens ille exaltaretur, & homines in ipſum intuentes ſalui eſſent. Iudicet lector; nos quid probabiliſſimum iudicemus, diximus. Poteſt autem D quæri cur, cum tot figuræ fuiſſent paſſionis ſuæ, hac potius, quàm alia Chriſtus vti voluerit? Si noſtram ſequamur interpretationem, ratio in promptu erit. Aliis figuris ſignificabatur quidem paſſurum Chriſtum, ſed non poſſe homines, niſi per eius paſſionem ſaluos eſſe, nulla tam apertè ſignificabatur. Hoc autem ipſum, vt diximus, volebat Chriſtus docere, neceſſarium eſſe, vt homines in ſe crederent, ſi ſalui eſſe vellent; quemadmodum illis, qui à ſerpentibus morſi erant, neceſſarium fuit, vt in æneum illum ſerpentem intuerentur. Multa hic nonnulli de ſerpente illo diſputant, quæ ad locum illum potius Numer. 21. 9. quàm ad hunc pertinent. Ad eum nos E locum lectorem mittimus; nec enim confundere volumus commentarios, aut alienis farcire rebus. Hoc vnum dicendum, quod ad huius loci explicationem ſatis eſt. In illo deſerto lethaliter morſi fuerant à ſerpentibus Hebræi, ſiue quia regio ipſa natura ſua *ignitos*, vt ſcriptura vocat, *ſerpentes* producebat, id eſt qui morſu adurerent, & inflammarent; quales multos in Africa eſſe Solinus tradit, à quibus acti Catonis milites inflammati veneno morerentur; ſiue, vt nonnulli volunt, Deo illos diuinitus generante, vt ea ratione peruicacem puniret populum. In hoc mundo morſi homines erant à primo homine, id eſt in peccatum inducti. Voluit Deus, vt

Numer. 21. 9.

Cur hac potius figura Chriſtus vti voluerit.

Numer. 21. 6.

illi, qui à ſerpentibus icti erant, per ſerpentem ſanarentur, & vt magis miraculum appareret; & quia id ipſum miraculum naturæ ſerpentum erat accommodatum. Solet enim contra morſum viperæ ex ipſa vipera, & contra morſum ſcorpionis ex ipſis ſcorpionibus præſentiſſimum confici medicamentum. Voluit etiam vt homines, qui per hominem in peccatum coniecti fuerant, per hominem à peccato liberarentur, vt Euthymius exponit. *Per hominem*, inquit, *mors, & per hominem reſurrectio mortuorum.* 1. ad Corinth. 15. 21. *Et ſicut per vnum delictum in omnes homines in condemnationem, ſic & per vnius iuſtitiam in omnes homines in iuſtificationem.* Roman. 5. 18. Factus eſt ille ſerpens æneus, id eſt qui ſimilitudine quidem verum ſerpentem referret, venenum tamen non haberet. Factus eſt Chriſtus *in ſimilitudinem carnis peccati*, vt ait B D. Paulus, id eſt, qui verus quidem eſſet homo, ſed peccatum ſicut cæteri homines, non haberet, vt Ammonius preſbyter, Theophylactus, & Rupertus obſeruauerunt. Quòd ſerpens ille ex ære potiùs, quàm ex alia materia factus fuerit, nonnulli Hebræi cauſam hanc eſſe dicunt, quòd morſis à ſerpentibus aut omnibus, aut illis, à quibus tunc Hebræi mordebantur, lethale eſſet in æs aſpicere, quòd ego Rabbinicum puto. Meliùs alij, quòd æs colorem referret illorum eorundem ſerpentum, à quibus Hebræi mordebantur, igniti enim erant, quale æs eſt. Alij, vt corpus Chriſti meliùs ſignificaret, quod de Spiritu ſancto conceptum eſt, quemadmodum ſerpens ille non naturali generatus lege ſed igne conflatus fuerat. Aut, vt ait Euthymius, quia ſolidum erat contra peccatum; non fragile, & peccandi periculis, ſicut noſtrum, expoſitum. Denique ſicut ſerpens ille ſuſpenſus eſt, ita & Chriſtus; & vt aſpectus in ſerpentem illum ſanabat, ita ſanat peccatores fides in Chriſtum, hoc enim eſt in crucifixum Chriſtum aſpicere. Sed vitet hæreticorum errorem lector, qui ex hoc loco colligunt ſola nos fide iuſtificari, ſicut Hebræi illi ſolo in ſerpentem intuitu curabantur. Nec enim figura ideo propoſita eſt, aut hîc à Chriſto accommodata, vt ſignificaretur ſola in Chriſtum fide ſaluari homines, ſed vt doceretur neminem, qui non in Chriſtum aſpiceret, hoc eſt crederet, ſaluari poſſe. Ex multis enim aliis ſcripturæ locis compertum habemus nos ſola fide non iuſtificari 1. Corinth. 13. 2. 3. ad Galat. 5. 6. Iacob. 2. 24. Quod ergo illic ſolo in ſerpentem intuitu homines ſanabantur, aut nihil ſignificabat, aut hoc vnum non vllo humano remedio, ſed ſolo diuino beneficio ſanatos fuiſſe. Quod idem in noſtra iuſtificatione fieri concedimus. Nam etſi non ſola fide, ſed noſtris etiam operibus iuſtificamur, tamen illa ipſa opera noſtra, quia ex Dei gratia proficiſcuntur, diuina ſunt, id eſt non humani, aut naturalis, ſed diuini medicamenti virtutem habent. Quæri poteſt, cur Chriſtus verbo exaltandi vſus fuerit. Non eſt negandum, quod hæreticorum negat interpres, crucem ſignificari; eodem enim verbo, cum de ſua loqueretur cruce, alibi vſus eſt. Ioann. 8. 28. *Cum exaltaueritis*, inquit, *filium hominis, tunc cognoſcetis, quia ego ſum.* & capit. 12. 32. *Et ego ſi exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipſum.* & verſu 34. *Quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis?* Sed quærimus, cur non potiùs dixerit, ſicut Moyſes ſuſpendit ſerpentem in deſerto, ita ſuſpendi, aut crucifigi oportet filium hominis? Voluit, vt opinor, ſignificare & ſerpentem illum publicè omnibus in loco edito, atque conſpicuo fuiſſe propoſitum; & ſe eodem modo in cruce proponendum, vt neminem latere poſſit; ſed omnes, qui velint, in ipſum intueantur, atque ſaluentur. Quod autem dicit, *oportet*, accommodatè ad id, quod agebat,

Roman. 8. 3.

Hæc errorè de iuſtificatione cauendum.

intel-

intelligendum eſt. Volebat, vt diximus, oſtendere neceſſe eſſe, vt in ſe crederent, quicunque ſalui eſſe vellent; eam igitur ad rem, id eſt, vt ſalui homines eſſe poſſent, oportere, ac neceſſe eſſe filium hominis exaltari.

15. *Vt omnis, qui credit in ipſum non pereat, ſed habeat vitam æternam*] Exponit cauſam, quamobrem exaltari filium hominis oporteret; & accommodat ad ſe ſerpentis figuram. Vt omnis, qui in ſerpentem illum intuebatur, non peribat; ita & omnes, qui in ipſum crediderint, non perituros. Vanam hic victoriam hæretici canunt: apertius dici non potuiſſe ſola nos fide iuſtificari, quam quod *omnis, qui credit in eum, non pereat ſed habeat vitam æternam.* At videamus quantum iſta ratio ponderis habeat, & fingamus omnes ſine vlla exceptione qui in Chriſtum credunt ſaluos eſſe, quod tamen abſolutè falſum eſſe iam demonſtrabimus; an propterea ſequitur homines ſola fide iuſtificari? Non profectò magis, quàm ſi argumentêre, Omnis qui ratione præditus eſt, homo eſt, ſola igitur ratione homo eſt; aut, vt magis Theologicè loquamur, Omnis qui caritatem habet, ſaluus eſt, nam hoc iſti non negant; ſola igitur iuſtificamur caritate. Iſta ſanè ratione tam bene nos probare poſſumus ſolis nos operibus ſine fide iuſtificari; quam illi probant ſola fide iuſtificari ſine vllis operibus. Colligemus enim eodem modo, Omnis qui bona habuerit opera, non peribit, ſed habebit vitam æternam, quod illi non negant, ſolis igitur operibus iuſtificamur: vbi ergo eſt fides? Nec poſſunt reſpondere bona opera ſine fide eſſe non poſſe, ideoque non ſequi nos ſolis operibus ſine fide iuſtificari. Nam & ipſi ſimiliter docent fidem ſine caritate, & bonis operibus eſſe non poſſe, & tamen colligunt, ſi omnis, qui credit in Chriſtum, ſaluus erit, ſola fide iuſtificamur. Videant igitur, in quod præcipitium ratione illa ſua deducantur, vt quo argumento probare volunt nos ſola fide ſine caritate, & bonis operibus iuſtificari, eodem concedere cogantur nos ſolis bonis operibus, aut ſola caritate iuſtificari ſine fide: & ſuam cognoſcentes ſtultitiam, ac cæcitatem referant pedem. Videamus nunc an omnis, qui credit in Chriſtum, ſine vlla prorſus exceptione non pereat, ſed habeat vitam æternam. Primum, ſi nulla exceptio, nulla moderatio huic ſententiæ adhibenda eſt, illud neceſſario ſequitur, aut qui ſemel in Chriſtum crediderit, fidem vnquam perdere non poſſe; aut ſine fide ſaluos eſſe poſſe. Nam ſi omnis, qui credit, ſaluus erit, aut ſaluus erit, etiamſi fidem perdat, cum ſtare oporteat generalem illam ſententiam; aut ſi hoc fieri non poteſt, vt certè vera non poteſt, vt quiſquam ſaluus ſine fide ſit, illud etiam fieri non poteſt, vt quiſquam, qui ſemel fidem habuerit, fidem perdat. Æquè vtrumque abſurdum eſt, ſed illud hæretici negant, hoc verò concedunt. Vnde apparet, quam abſurda eorum ſit opinio, quæ non niſi tam abſurda admiſſa re defendi poteſt. Quod ſi verum eſt, nullus hæreticus, nullus apoſtata, nullus atheus, qui ſemel Chriſtianus fuerit, fieri poteſt. Vbi ergo eſt illud, *Oportet hæreſes eſſe?* 1. Corinth. 11. 19. vbi eſt, *Hæreticum hominem poſt vnam, & ſecundam correctionem deuita:* ad Titum 3. 10. Quomodo illi de quibus loquitur D. Paulus 1. Tim. 1. 19 *circa fidem naufragauerunt?* Quomodo iſti ipſi, qui hoc dicunt, hæretici facti ſunt? Nam hæreticos quidem eſſe, vel ſi hoc vnum dicerent, & ſcriptura vniuerſa, & omnis terrarum orbis iudicium teſtaretur. Quid? quod vix vlla fuit vnquam vetus hæreſis, quam illi non renouarint? At, inquiunt, qui fidem deſerentes hæretici fiunt, videbantur illi quidem habere fidem, ſed veram tamen fidem non habebant. Non

[illegible]

vident ſtolidi hoc ipſum cum alio ſuo errore conſiſtere non poſſe. Docent enim eum, qui fidem habet, certiſſimum eſſe & ſe fidem habere, & ſibi eſſe remiſſa peccata. Atqui vidimus multos ex iſtis ipſis Caluiniſtis, qui ſe certiſſimos eſſe dicebant veram ſe fidem habere, peccatorumque remiſſionem conſecutos, paulo poſt Catholicos fieri; quod eſt iſtorum iudicio fieri hæreticos. Perdiderunt igitur iſtorum opinione veram fidem. Mentiebantur, inquiunt, cum apud nos erant, veramque ſe fidem habere profitebantur. Credo equidem eſſe mentitos, quòd ſe veram fidem habere dicerent; ſed non mentiebantur, cum ſe iſtam veſtram fidem habere profitebantur. Quid enim mirum mentiri iſtos, qui vix vnquam verum dicunt, niſi cum ſe hoc credere, quod credunt, id eſt hæreticos eſſe dicunt? Tenemus igitur aliquam neceſſariò huic generali ſententię moderationem adhibendam eſſe, quando niſi adhibeatur, non ſolùm fides Catholica noſtra, ſed ne ipſorum quidem hæreſis ſtare poteſt. Quid? quod ex aliis ſcripturæ locis perſpicuum eſt ſolam fidem ad ſalutem ſatis non eſſe? Quid enim clarius, quam quod dicit D. Paulus 1. Corinth. 13. 2. *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil ſum?* Locutio, inquiunt, eſt hypothetica, nec enim ſignificari fidem ſine caritate eſſe poſſe; ſed ſi eſſe poſſet, nihil profuturam. Illud ſomnium in commentariis ad eum locum Deo volente refutabimus. Nunc fingamus verum eſſe, quod dicunt, conditionalem eſſe locutionem. Hoc ipſum nobis ad refellendum eorum errorem ſatis eſt. Nam ſi ſola fides iuſtificat, & nihil ad iuſtificationem caritas facit, quamuis fides ſine caritate eſſe non poſſet, tamen ſi eſſet κατὰ τὸ ἀδύνατον, etiam iuſtificaret. Atqui hoc ipſum negat D. Paulus. Solent etiam reſpondere non agi illic de fide iuſtificante; ſed de fide miraculorum. Quod aliud monſtrum eſt, iam à nobis apud Matthæum cap. 9. 2. refutatum, & illo ipſo loco apud D. Paulum magis, ac magis confutandum. Quid rurſus apertius, quàm quod toto 2. cap. Iacobus Apoſtolus docet illa maximè illuſtriſſima ſententia. ver. 24. *Videtis, quoniam ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantum?* Torqueant, quantum velint, locum. Dicant non agi de vera, ſed de ſimulata fide. Reſpondebit pro nobis Apoſtolus, ſe non ſolum de vera fide agere, ſed de illa etiam inſigni Abrahami. *Abraham*, inquit, *pater noſter nonne ex operibus iuſtificatus eſt?* Dicant non agi de vera iuſtificatione, ſed de demonſtratione iuſtitiæ, quæ in operibus elucet. Reſpondebit idem Apoſtolus ſe de illa ipſa iuſtificatione agere, de qua dictum eſt; *Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.* Hoc enim Iacobus vtitur teſtimonio, vbi iſti negare non poſſunt de veriſſima iuſtificatione agi. Sed plura eo loco, ſi Deus iuuerit, dicturi ſumus. Cùm ergo conſtet non poſſe hanc ſententiam tam generaliter, quàm dicitur, intelligi, ſed aliquam illi interpretationem adhibendam; quam poſſumus meliorem adhibere ea, quam D. Paulus, & Iacobus adhibent? Omnis qui credit, non peribit, ſi caritatem, & bona opera adiunxerit fidei, ſi fidem habuerit non ſolam, id eſt mortuam, ſed viuam, & per caritatem operantem.

Solam fidē ad ſalutem ſatis non eſſe ex aliis locis ſcripturæ colligitur.

Ver. 22.

Prædeſtinatiuat.

Geneſ. 15. 6. Rom. 4. 3. ad Galat. 3. 6. Iac. 2. 23

16. *Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret.*] Mirum Nicodemo videri poterat, quod Chriſtus dixerat, ſicut Moyſes ſerpentem exaltauerat, ita exaltari filium hominis oportere. Docet mirum non eſſe, id enim Dei erga homines amore factum eſſe vt interpretantur Chryſoſtomus & Amphilochius Epiſcopus Iconij, vt ne filio quidem ſuo vnigenito parceret, ſed pro nobis omnibus traderet il-

lum, vt

lium, vt ait D. Paulus Roman. 8. 32. Exaggerat Chriſtus ſingulis verbis Dei erga homines amorem. Primum quòd prior eos dilexerit, vt idem Ioannes ait 1. epiſtola cap. 4. 10. 10. Deinde quod Deus homines, inter quos tanta diſſimilitudo eſt, vt nulla conciliandi amoris cauſa eſſe videatur. Præterea quòd Deus infinitis offenſus peccatis peccatores illos ipſos, à quibus offenſus fuerat, dilexerit. Hoc enim eſt *mundus*, qui *totus in maligno*, vt idem Ioannes ait, *poſitus eſt* ac propterea fortaſſe Chriſtus non homines, ſed mundum nominauit. Vtitur hoc eodem diuini amoris argumento D. Paulus ad Roman. 5. 8. *Commendat*, inquit, *charitatem ſuam Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.* Præterea quod non Iudæos tantum, quibus aliquid ex fœdere debere videbatur, ſed omnes omnino homines; hoc enim eſt, quod dicit mundum, quemadmodum idem alibi Ioannes ait. *Ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris, non pro noſtris autem tantùm, ſed etiam pro totius mundi.* Dein quòd amoris cauſa non quiduis fecerit, ſed filium ſuum dederit. Deinde quòd filium non quemuis, aut non vnum è multis; ſed vnigenitum dederit, in quo omnem ſuum amorem collocauerat. Poſtremo quòd non quoquo modo dederit, ſed dederit, vt tanquam ſerpens in deſerto exaltaretur, id eſt vt affigeretur cruci. Hoc enim probare voluit, atque id hoc loco ſignificat dare, tradere illum in manus peccatorum, vt facerent illi quidquid collibuerit. Ad hunc modũ Chryſoſtomus & Theophylactus exponunt. Tria ex hoc loco dogmata colliguntur. Primùm quidem Chriſtum verum eſſe Deum, quia non quoquo modo filius, ſed vnigenitus Dei filius appellatur, & non poteſt, vt Cyrillus diſputat, filius Dei vnigenitus non eſſe filius naturalis, ac proinde verus Deus. Neque quidquam pro nobis Deus feciſſet magni, ſi creaturam nobis aliquam dediſſet. Itaque & Cyrillus, & Idacius Clarus lib. 3. aduerſus Varimadum, & Hilarius lib. 6. de Trinitate, Ammonius in Græca Catena, Theophylactus hoc teſtimonio refellunt Arianos. Reſpondebant Ariani, vt Ammonius, & Theophylactus referunt, Chriſtum vnigenitum appellari, quia ſolus ea, qua erat, perfectione à Deo creatus fuerat. Refellunt iidem auctores hoc fortaſſe dici potuiſſe, ſi non filius, ſed vnigenitus tantùm vocatus fuiſſet; at vocatur filius vnigenitus. Secundum eſt contra eos, qui Prædeſtinatiani olim dicti ſunt, vt ait quiſquis auctor eorum commentariorum in pſalmos eſt, qui Arnobio tribuuntur, & Hincmarus antiquus auctor ſcripto contra eos libro, quorum error erat Chriſtum non pro omnibus generaliter hominibus, ſed pro ſolis prædeſtinatis fuiſſe mortuum. Qui nunc Caluiniſtarum etiam eſt error. Hoc enim loco non prædeſtinatis, ſed toti omnino mundo datus fuiſſe dicitur. Tertium eſt Chriſtum venturum in hunc mundum non fuiſſe, ſi homines non peccaſſent. Hanc enim ſolam cauſam aduentus ſui & Chriſtus hoc loco, & ſcriptura vniuerſa, & veteres auctores omnes reddunt, vt homines à peccato liberaret. Rectè etiam ex hoc loco D. Ambroſius lib. 1. de pœnit. cap. 10. Nouatianos refellit peccatoribus, qui grauioribus delictis tenerentur, negantes pœnitentiam. Negare nos iis pœnitentiam non debere, quos Deus ita dilexerit, vt filium pro eis ſuum vnigenitum daret.

Vt omnis, qui credit in eum.] Vide quæ diximus ſuperiore verſu.

17. *Non enim miſit Deus filium ſuum in mundum, vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum.*] Quid poterant homines peccatores cogitare audientes Deum filium ſuum in mundum miſiſſe, niſi ideo miſiſſe, vt pœnas ab ipſis ſcelerum exigeret, & Patris iniurias vindicaret? itaque id ipſum, quod dixerat, ita Deum mundum dilexiſſe, vt filium illi ſuum vnigenitum tradiderit, vt quiſquis in eum crederet, non periret, ſed haberet vitam æternam, non contentus dixiſſe ſemel, iterum aliter dicit; remouetque illum ab eis plenam timoris opinionem, quam illis peccatorum ſuorum conſcientia generabat; ne forte idcirco veniſſet, vt mundum iudicaret. Paulo aliter Chryſoſtomus & Euthym. Sed res eodem redit, confirmare Chriſtum his verbis, quod modo dixerat, alio amoris argumento. Non ſolum miſiſſe filium ſuum, vt omnis qui in eum crederet, haberet vitam æternam, ſed quodammodo illi prohibuiſſe, ne quenquam primo quidem illo aduentu iudicaret. Iudicare hoc loco ex Hebræorum idiomate pro cõdemnare poſitum eſt, vt, *ſi noſmetipſos diiudicaremus, non vtique iudicaremur.* 1. Cor. 11. 32. *fornicatores, & adulteros iudicabit Deus* Hebr. 13. 4. Opponit enim hæc duo inter ſe verba iudicare, & ſaluare. Rectè Auguſtinus, Beda, & Theophylactus colligunt ex hoc loco Chriſtum, quantum in ſe fuit, pro omnibus eſſe mortuum, omneſque voluiſſe fieri ſaluos, per ipſos ſtetiſſe homines, quo minus omnes ſalui eſſent. *Quantum in medico eſt*, inquit Auguſt. *ſanare venit ægrotum. Ipſe ſe interimit, qui præcepta medici obſeruare non vult. Venit ſaluator ad mundum. Quare ſaluator dictus eſt mundi, niſi vt ſaluet mundum, non vt iudicet mundum? Saluari non vis ab ipſo, ex teipſo iudicaberis.*

18. *Qui credit in eum, non iudicatur qui autem non credit, iam iudicatus eſt.*] Explicat, atq; confirmat, quod dixerat, non veniſſe in mundum Chriſtum, vt mundum iudicaret, venit enim, vt omnes crederent in ipſum, vt paulo ante dixerat, qui autem in ipſum credit, non iudicatur, non igitur venit, vt mundum iudicaret. Iudicari hoc loco etiam graues auctores interpretantur, vt vox ipſa ſonat, non venit in iudicium, Ammonius, Auguſtinus, Cyrillus, Beda. Vnde illa Theologorum nata diſputatio, quomodo qui credit non iudicetur, cùm dicat D. Paulus, *Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti*, & omnis ſcriptura doceat omnes prorſus homines & bonos, & malos eſſe iudicandos, vt *referat vnuſquiſque propria corporis prout geſſit, ſiue bonum, ſiue malum.* Nota illa diſtinctio omnes iudicandos eſſe iudicio approbationis, reprobationiſue, non diſcuſſionis. Quæ diſtinctio ſi bene hic locus intelligatur, neceſſaria non erit. Diximus ſuperiore verſu iudicare hic idem valere, quod condemnare, quemadmodum Chryſoſt. Euthy. & Theophyl. exponunt. Dicitur autem, qui credit, non condemnari, id eſt condemnari non poſſe aut ſubiectus non eſſe condemnationi. Cõtra verò, qui non credit, iam condemnatus eſſe, non quod in iudicio condemnandus poſtea non ſit, ſed quòd ipſe iam in ſe condemnationis cauſam habeat. Quemadmodum Adamo dictum eſt, *In quacunque die comederis ex eo, morte morieris*, non quòd ſtatim moriturus eſſet; ſed quòd ſtatim mortis in ſe cauſam habiturus, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exponũt. Sed plus etiam quiddam mihi videtur ſignificare, *Iam iudicatus eſt*, id eſt eo ipſo, quòd non credit, ipſe ſe condemnat, oſtenditque ſe pœna dignum eſſe, cum lucem, iudicemque refugiat, vt explicatur ver. 19. & 20. Quemadmodum fur eo ipſo, quòd ad iudicem venire recuſat, ſeipſum condemnat. Videbatur potiùs dicendum eſſe; qui autem non credit, iudicatur; ſicut dixerat, qui credit in eum, non iudicatur, vt Auguſtinus, & Beda animaduertunt. Sed plus dixit, quam dicendum eſſe videbatur; *Qui non credit*, inquit, non ſolum iudicatur, ſed *iam iudicatus eſt*, id eſt nõ ſolum ſubiectus eſt condemnationi, ſed iam eſt etiam condemnatus. Quærunt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, quomodo *qui credit in eum, non iudicatur?*

quid

1. epiſt. c. 5. 19.

1. epiſt. c. 2. 2.

Hincmari liber contra Prædeſtinatos.

Nouatiani refelluntur.

Hebraiſmus iudicare, id eſt condemnare.

Tract. 12

2. Corinth. 5. 10 Omnes homines iudicandi ſunt.

Gen. 2. 17.

quid enim ſi credat quidem, ſed bona opera non habeat? Reſpondent non vtique vt Caluiniani, ſed vt nos ſupra reſpondimus, intelligendum hoc eſſe, ſi ita credat, vt oportet, ſi fidem habeat per charitatem operantem. Nam de iis, qui ſolam ſine bonis operibus habent fidem, dicere D. Paulum, *Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant*, ad Titum 1. 16. Nec ſignificat D. Paulus, & auctores illi veram fidem non eſſe, quæ expers bonorum operum eſt, ſed non magis ad ſalutem ſolam ſatis eſſe, quàm ſi vera non eſſet.

19. *Hoc eſt autem iudicium.*] Hæc eſt condemnatio, id eſt condemnationis materia, vt Chryſoſt. Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, aut condemnationis iudicium, vt ego interpretor. Eſt enim ſenſus; hoc ipſo quòd non credit aliquis in Chriſtum, ſed eum tanquam tenebræ lucem fugit, declarat ſe in tenebris eſſe, ſeque ipſum tanquam peccatorem condemnat. Hoc enim eſt, quod dixit, *iam iudicatus eſt.* Quid? ergóne, qui lucem magis, quàm tenebras dilexêre, bona habebant opera? Hoc enim videtur ſequi, ſi quorum opera mala erant, ad lucem, id eſt Chriſtum, venire noluerunt; eorum, qui ad lucem venerunt, bona opera fuiſſe, vt D. Auguſtinus, & Beda ſubtiliter animaduertunt. Reſpondent hac ferme ſententia, omnium quidem opera mala fuiſſe, ſed eos, qui celari opera ſua mala noluerunt, ad lucem veniſſe nihil grauatos ea profiteri, atque inde bonos eſſe cœpiſſe, & diſſipatis tenebris lucem factos. Contrà verò, qui opera ſua mala à luce patefieri, atque confiteri ſponte ſua noluerunt, manſiſſe in tenebris, eoque ipſo indicaſſe ſe condemnatos eſſe, qui quaſi deſperabundi ſalutem quærere noluerunt. Interam huc pauca ex multis Auguſtini verba, quia vtilia ſunt moribus.

Tract. 12.

Multi, inquit, *dilexerunt peccata ſua, & multi confeſſi ſunt peccata ſua; quia qui confitetur peccata ſua, & accuſat peccata ſua, iam cum Deo facit. Accuſat Deus peccata tua, & ſi tu accuſas, coniungeris Deo. Quaſi duæ res ſunt homo, & peccator. Quod audis homo, Deus fecit; quod audis peccator, ipſe homo fecit. Dele quod feciſti, vt Deus ſaluet, quod fecit. Oportet, vt oderis in te opus tuũ, & ames in te opus Dei. Cùm autem cœperit tibi diſplicere, quod feciſti, inde incipiunt bona opera tua, quia accuſas mala opera tua. Initium operum bonorum, confeſſio eſt operum malorum. Facis veritatem, & venis ad lucem. Quid eſt facis veritatem? Non te palpas, non tibi blandiris, non tibi adularis, non dicis iuſtus ſum, cùm ſis iniquus, & incipis facere veritatem.* Non dubiũ Chriſtum hìc lucem appellari, vt ſupra c. 1. 9.

21. *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem.*] Notus Hebraiſmus אמת, veritatem Hebræi vocant opus iuſtum, ac rectum, quia quod verum eſt, rectum eſt; & quod rectum, verum, ac ſibi conſentiens, *Dirige*, inquit, *me in veritate tua*, id eſt recta, Pſal. 24. 5. & *ingrediar in veritate tua*, id eſt in via tua recta, Pſa. 85. 11. Aptè autem veritatem cum luce coniunxit, quia lux veritatem declarat; quid enim verum, quid falſum ſit, luce cognoſcimus. Sic etiam coniunxit Dauid Pſal. 42. 3. *Emitte lucem tuam, & veritatem tuam.* Propterea ergo bona opera non aliter hic, quàm veritatem appellauit, quia de luce agebatur, qua opera verane, an falſa ſint, cognoſcuntur.

Venit ad lucem, vt manifeſtentur opera eius.] Morale hoc eſt, ex conſuetudine enim, & more hominum docet, quid iiſdem hominibus erga Deũ accidat. Solent homines, qui malè agũt, lucem refugere, *qui ebrij*, inquit, *ſunt, nocte ebrij ſunt.* Solent, qui aliquid boni agunt, lucem amare, ac videri velle. Id Chriſtus non ...dat, docet eodem modo homines, qui malè agunt, ...fugere; qui verò bene, ad Deum venire. Vera ... nemo magis Eccleſiam, nemo magis con... ...cras, nemo magis confeſſionem, cæteraque

1. Theſſ. 5. 7.

fugit ſacramenta, quàm qui peccatorum maximè plenus eſt. Rabies eſt omne peccatum; medicum, & aquam, qua ſanari poteſt, reformidat.

Quia in Deo ſunt facta.] Quidam exponunt, quia per Deum, aut Dei inſtinctu facta ſunt, quia à Deo proficiſcuntur. Deum enim eſſe *qui operatur in nobis, & velle, & perficere pro bona voluntate.* Quod etſi eſt verum, non eſt dictum ſatis ad huius loci interpretationem accommodatè. Nec enim propterea, qui bene agit, ad Deum venit, quia eius opera auctore Deo facta ſunt: ſed quia Deo placent, eiuſque voluntati ſunt conſentanea, ideoque libenter ad Deum venit, vt ab eo laudetur. Itaq; melius Euthymius interpretatur, *in Deo*, id eſt ſecundum Deum, vt ponatur Græcè ἐν pro κατὰ, vt Geneſ. 6. 9. *cum Deo ambulauit*, id eſt ſecundùm Deum.

Philip. 2. 13.

22. *Poſt hæc venit Ieſus, & diſcipuli eius in Iudæam terram.*] Nonne ſuperior omnis hiſtoria acciderat in Iudæa, & quidem Ieroſolymis? quo ergo modo nũc dicitur poſt hæc in Iudæam Chriſtus veniſſe? Fefellit hic locus multos recẽtiores præſertim interpretes. Alios, vt exiſtimarent ſuperiorem hiſtoriam Nicodemi non in Iudæa, ſed in Galilæa contigiſſe. Celebrato enim Ieroſolymis Paſcha, vt capite ſecundo dictum eſt, Chriſtum in Galilæam, vnde feſti celebrandi cauſa venerat, rediiſſe. Eò ſecutum Nicodemum ſtudio inflammatum ab eo aliquid diſcendi. Poſtea veniſſe iterum à Galilæa in Iudæam, vt officium ſuum publicè iniret baptizandi. Quod qui dicunt violentè rumpere mihi videntur filum hiſtoriæ. Nicodemum enim Ieroſolymitanum fuiſſe ciuem, omnes etiam interpretes ſibi concedunt, & ex eo manifeſtum eſt, quod princeps erat Iudæorum, quodque indicat ſe Chriſti ſermonibus in die feſto Paſchæ Ieroſolymæ interfuiſſe ſupra ver. 1. & 2. Quibus commotum ſermonibus ad Chriſtum veniſſe ex eodem loco colligitur non obſcurè. Venit autem noctu, non dubium Ieroſolymitanorum, vt illic diximus, metu; quid autem erat cauſæ, quamobrem in Galilęa noctu ad Chriſtum venerat, vbi nullus à Ieroſolymitanis ciuibus metus eſſe poterat? Alios in alium coniecit errorem, vt putarent Chriſtum poſt illud colloquium cum Nicodemo in Galilæam abiiſſe, indéque aliquanto poſt tempore in Iudæam reuertiſſe, vbi doceret, ac baptizaret; ſic Strabus interpretatur. Hos etiã refellit textura ipſa orationis, & hiſtoriæ; ita enim profectò Ioãnes loquitur, quaſi ſtatim ab ſuperiore colloquio in Iudæam Chriſtus diſceſſerit. Lyranus hic mihi videtur ſenſum attigiſſe, veniſſe in Iudæam Chriſtum, non quòd priùs in Iudæa non eſſet; erat enim Ieroſolymæ; ſed quòd Ieroſolyma diſceſſerit, & in reliquam Iudææ regionẽ venerit. Nam qui Ieroſolymis erat, vix in Iudęa eſſe dicebatur, quia meliore loco, quàm in Iudæa erat; ſicut qui Romæ eſt, non dicitur in Romania eſſe, ſed Romæ; & qui Hiſpali eſt, non dicitur in Bætica eſſe, quãuis Hiſpalis in Bætica ſit; quemadmodũ nõ dicitur in mundo eſſe, qui Mediolani eſt, quia nimis id generale eſt, ſed dicitur eſſe Mediolani; qui autem nullo nobili Bæticæ loco eſt, is propriè in Bætica eſſe dicitur; & qui nullam vnquam fixam habet ſedem, is dicitur eſſe in mundo, quo ſenſu Philoſophus ille mundanũ ſe eſſe dixit. Sic ergo Ioannes de Chriſto locutus eſt, quaſi in Iudæa non eſſet, cùm eſſet Ieroſolymæ, indéque in Iudæam veniſſe dicat, quia in regionem Iudææ venerat, quæ nullo honorificentiore, quàm Iudææ titulo ornari poterat. Propterea vt Lyranus putat, non dixit in Iudæam, ſed *in Iudæam terram* veniſſe. Alij alia ratione idem docẽt, Ieroſolymam propriè non in tribu Iuda, ſed in tribu Beniamin locatam fuiſſe, itaque rectè dici Chriſtum à Ieroſolymis in Iudæam veniſſe. Non pro-

Nicodemus ciuis Ieroſolymitanus.

bo, quia etſi Ieroſolyma, aut maior eius pars in tribu erat Beniamin; tamen tota regio duarum tribuum Iudæa vocabatur; neque vnquam à loco vbi tribus Beniamin habitabat, memini diſtingui. Quacunque tandem ratione id factum fuerit, hoc teneamus, Chriſtum à Ieroſolymis in Iudæam veniſſe dici, quemadmodum non Lyranus ſolum, ſed etiam Chryſoſt. Theophylact. & D. Thom. interpretantur. Cur eo venerit, ex ſequentibus intelligitur, vt illic baptizare, & prædicare inciperet. Nam baptizaſſe eum ante non legimus. At cur eo potius quàm alio loco baptizare voluit? Haud difficilis coniectura: baptizabat ibi Ioannes, qui præclarum illud de ipſo teſtimoniũ perhibuerat, *Ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto* Matth. 3. 11. Erat etiam ad baptizandum locus aptus, quia aquæ multæ ibi erant, magnuſque hominum concurſus ibi fiebat, vt ſequenti verſu declaratur. Voluit ergo ibi baptizare, vbi & aquæ erant multæ, & magna hominum frequentia baptizari volentium, & Ioannes, qui baptiſmo ſuo auctoritatem daret. Quærunt Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. quomodo Chriſtus hic dicatur baptizaſſe, cum c. 4. 2. Ioannes dicat non ipſum per ſe, ſed per ſuos diſcipulos baptizaſſe. Facilis ſolutio, baptizaſſe nunc dicitur, quia eius auctoritate, & nomine ipſius diſcipuli baptizabant. Maior quæſtio ex ipſa huius quæſtionis ſolutione naſcitur, cur non ipſe per ſe baptizabat? Cauſam Ammonius fuiſſe putat, quòd nondum Spiritus ſanctus datus eſſet, in quo ipſe baptizaturus erat. Itaque in ea videtur eſſe ſententia, in qua alij olim graues auctores fuère, baptiſmum Chriſti ante paſſionem, & reſurrectionem eius, vnde vim omnem accepit, Spiritum ſanctum, & remiſſionem peccatorum non tribuiſſe. Quod minimè obſcurè Leo docet epiſt. 4. ad Epiſcopos Siciliæ c. 3. & Chryſoſt. & Tertullianus in lib. de baptiſmo, & multis verbis Rupertus hoc loco confirmat. Proficit Eccleſia ſapientia & ætate, vt Hilarius ait. Hic hodie error eſt: itaque caute lector in his auctoribus verſari habet. Et verò quis credat diſcipulos Chriſti qui iam tunc baptizabant, ante mortem eius baptizatos non fuiſſe? Quod ſi baptizati ante ſunt, ab ipſo vtique & in Spiritu ſancto baptizati ſunt, alioqui peccatorum remiſſionem, quam alijs per baptiſmum poſtea dabant, ipſi non acceperunt, quod abſurdum profectò dictu eſt. Baptizabat igitur ipſe aliquãdo ante paſſionem ſuam Chriſtus, & in Spiritu ſancto baptizabat. Ac fortaſſe hoc ipſo loco baptizauit aliquos. Nam quod poſtea Ioannes dicit ipſum non baptizaſſe, non incommodè interpretari poſſumus, non ſolitum baptizare, etiamſi paucos aliquos aliquando baptizauerit. Multo igitur melior alia ratio eſt, quam idẽ indicat Ammonius, & Cyrillus hoc loco, & multis contra Donatiſtas locis diſputans repetit Auguſtinus, ideo Chriſtum non per ſe, ſed per ſuos diſcipulos baptizaſſe, vt oſtenderet quid inter ſuum, Ioannisq; baptiſmum intereſſet. Ioannis baptiſmus non erat idẽ, ſi ab alio, quàm à Ioanne datus eſſet, quia Ioannis nomine non dabatur; Chriſti autem baptiſmus à quocunque daretur, Chriſti erat; quia non eius, qui dabat, ſed eius, qui inſtituerat, Chriſti auctoritate, & nomine dabatur. Caluini errorem eundem Chriſti, Ioanniſque baptiſmum facientis apud Matthæum cap. 3. 11. refutauimus. Hoc loco verba Cyrilli ponam, vt quid inter Catholicum & hæreticum interſit auctorem lector videat, & quam bene iam tum futuros refutauerit Caluiniſtas. *Videbat*, inquit, *Ioannes Spiritus ſancti gratia illuminatus, quam neceſſarium eſſet ea narrare, quibus, quantum Chriſti baptiſmus, Ioannis baptiſmi praſtaret, aperiretur. Perſpexit haud multo poſt aliquos futuros, qui aut nullam inter baptiſmum & baptiſmum differentiam facerent; ſed pari laude vtrumque coronarent; aut ob imperitiam, & lapſum hominum meliorem eſſe baptiſmum Ioannis putarent. Nullum enim eſt tam turpe facinus, quod imperitia non audeat aggredi. Nulla blaſphemia tam magna, vt aduerſus ſacratiſſima Eccleſiæ dogmata non dicatur libenter ab iis, qui omnia, vt ſcriptum eſt, recta peruertunt.* Mich. 3. 9. *Ne igitur temerarij homines aquam Ioannis, qua in pœnitentiam baptizabat, ſpirituali baptiſmo Chriſti anteferre auderent, cauſas tam turpis temeritatis euertens, ipſum Baptiſtam exponit huius quæſtionis nodũ dubitantibus ſuis diſcipulis diſſoluiſſe. Baptizabat enim Chriſtus per diſcipulos ſuos, non per alios, ſed ſuis manibus.*

Quomodo Chriſtus dicatur hic baptizaſſe.

Baptiſmus ante Chriſti paſſionem peccata remittebat.

Caluini error de Ioannis baptiſmo.

Lib. 2. c. 57.

23. *Erat autem & Ioannes baptizans in Ænnon iuxta Salim.*] Cur dicat illic etiam Ioannem fuiſſe, ac baptizaſſe, facilè intelligitur. Munit viam ad ſequentem hiſtoriam; narraturus enim erat, quomodo Ioannis diſcipuli ægrè tuliſſent, quòd Chriſtus baptizaret, & Ioanne deſerto, omnes ad eum currerent, vt occaſionẽ haberet exponendi, quod teſtimonium Ioannes de Chriſto illa eadem occaſione reddidiſſet. Ænnõ iuxta Iordanem fuiſſe verſus Meridie octauo à Scythopoli lapide auctor Hieronymus in locis Hebraicis. Erat & alius locus eodem nomine iuxta Damaſcũ Ezechiel. 47. 17. ad cuius diſtinctionem putant quidã Euangeliſtam addidiſſe *iuxta Salim*. Erat autem *Salim*, aut Salẽ, vt ait idẽ Hieronymus in epiſtola ad Euagrium, oppidum prope Sichem, de qua c. 4. 5. dicemus.

24. *Nondum enim miſſus fuerat Ioannes in carcerem.*] Hoc propterea Euangeliſta mihi videtur adieciſſe, vt occurreret tacitæ lectoris obiectioni. Poterat, qui alios legiſſet Euangeliſtas, exiſtimare iam tum Ioannem in carcere fuiſſe, ſolus enim Ioannes narrat, quid Chriſtus poſt baptiſmum, & antequã Baptiſta in vincula conijceretur, egerit. Poterat igitur obijcere, quomodo baptizare Ioannes poterat, cum in carcere iam eſſet. Huic obiectioni occurrit Euangeliſta dicens, *Nõdum enim miſſus fuerat Ioannes in carcere.* Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimãt voluiſſe Euangeliſtam indicare non debuiſſe, quamdiu carcere prohibitus non erat, Ioannem ab officio baptizandi deſiſtere etiam Chriſto baptizante. Quæruntque cur incipiente baptizare Chriſto Ioannes non deſtiterit baptizare. Cuius rei duas rationes afferunt; alteram, ideo nõ deſtitiſſe, vt ſemper aliqui ad ſe venirent, eoſque baptizatos à ſe, & quodammodo initiatos mitteret ad Chriſtũ; alteram, ne ſi deſiſteret, maiore aduerſus Chriſtum æmulatione eius diſcipuli concitarentur, quaſi cauſa eſſet, vt ipſorum præceptor obſcuraretur, & ab officio ceſſaret. Si enim tam ſæpe ab eo monitti ipſum non niſi aqua baptizare, Chriſtum Spiritu etiam ſancto baptizaturum, eoque baptizare, idemq; ſæpe prædicare non deſinente, tamen inuidebant Chriſto; quid facturos fuiſſe, ſi baptizare deſiiſſet? Adde, inquiunt iidem auctores, quòd ſi baptizare deſiiſſet, indignatione quadam, quòd Chriſtus etiam baptizaret, feciſſe videretur.

Cur incipiẽte Chriſto Ioannes non deſtiterit baptizare.

25. *Facta eſt autem quæſtio ex diſcipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione.*] Ἐγένετο οὖν ζήτησις, excitata igitur eſt quæſtio. Quod dicit ex diſcipulis Ioannis, perinde eſt ac ſi diceret facto initio à diſcipulis Ioannis. Mouit enim quæſtionem inuidia, res natura ſua contentioſa. Quod autem ſequitur, *cum Iudæis*, multis antiquis codicibus eſt μετ' ἰουδαίου, cum Iudæo quodam, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius indicant ſe legiſſe; ſed noſtram lectionem meliorem eſſe non dubito. Quorſum autem cum Iudæis, & non potius cum diſcipulis Chriſti Ioannis diſcipuli diſputabant, cum de Chriſti baptiſmo ageretur? Credendum eſt illos ipſos Iudæos, quibuſcum diſputarunt, diſcipulos fuiſſe Chriſti; non quidem ex iis, qui

Chriſtum

Chriſtum ſemper tanquam eius familiares ſequebantur; ſed ex iis, qui ad eum, vt baptizarentur, & ipſum audirent, ventitabant; quos propterea, vt exiſtimo, Ioannis diſcipuli potiùs quàm familiares diſcipulos Chriſti aggreſſi ſunt, quia vel non ſunt auſi cum domeſticis Chriſti de Chriſto ipſo diſputare, vel non ſperarunt ſe alios, quàm Iudæos, eoſque nondum familiares Chriſto ab ipſo poſſe deducere. Atque hac fortaſſe de cauſa, quamuis & ipſi ſuo quodam modo diſcipuli eſſent Chriſti, noluit eos Euangeliſta diſcipulos, ſed Iudæos appellare. De qua autem purificatione quæſtio fuerit, etiam quidam quærunt. Suntq; nonnulli, qui aliqua ſpecie probabilitatis ducti non de baptiſmo, ſed de Iudaicis, legalibuſque purificationibus quæſtionem fuiſſe putent, potuiſſe enim Euangeliſtam, ſi de baptiſmo diſputatum fuiſſet, baptiſmum appellare; nunc autem non baptiſmum, ſed purificationem appellaſſe. Sed ego quidem non dubito, nec vllus bonus auctor, quem legere meminerim, dubitauit de baptiſmo Ioannis, & Chriſti diſputatum fuiſſe, vter eorum eſſet melior, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrillus, Beda, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Quorſum enim dixiſſent Ioanni, *Rabbi qui erat tecum trans Iordanem, cui tu teſtimoniũ perhibuiſti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum*, ſi de baptiſmo quæſtio non erat? Ipſum igitur baptiſmum Euangeliſta *καθαρισμὸν* purificationẽ appellauit, quia ſpecies quædam purificationis erat, ſicut è contra omnes etiam legales purificationes baptiſmata vocabantur, Mar. 7. 4. & Hebr. 9. 10.

Verſ. ſeq.

Baptiſmata omnes legales purificationes vocabantur.

26. *Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei*] Ad magiſtrum ſuum quæſtionem deferunt, quaſi excitaturi illum in eandem, qui ipſi iam pleni erant, æmulationem; nec enim ſuam, ſed ipſius agi cauſam, eius opinionem periclitari, quam ipſi aduerſus Iudæos Chriſti diſcipulos, & nouarum ſectatores rerum defendendam ſuſcepiſſent. Huc enim omnis eorum tendit oratio. Primum *Rabbi*, id eſt præceptorem vocant eius beneuolentiam capturi, ipſo nomine monentes debere eum, cùm magiſter ſit, & ſuam ipſius auctoritatem, & diſcipulorum ſuorum partes defendere. Deinde quòd dicunt, *qui erat tecum trans Iordanem*, non nominant Chriſtum, aut Ieſum, ſed *qui erat tecum*, quod deſpicientium eſt hominum. Deinde non dicunt, Ille cum quo tu eras; ſed *qui erat tecum*, id eſt qui quaſi inferior ad te venerat, pro magnoque habebat apud te eſſe, à te baptizari, abs te commendari; ille, inquam, nunc contra te ſurgit, & ſibi officium tuum vſurpat: Denique, *cui tu teſtimonium perhibuiſti*, ille cui tantum honoris tribuiſti, vt per te inciperet hominibus notus eſſe, nunc quaſi ingratus, & accepti immemor beneficij, ipſo contra te vtitur beneficio, te ſpreto baptizat, & omnes ad eum confluunt. Ad hunc ferme modum Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius ediſſerunt. Nec auſi ſunt dicere, inquit Chryſoſtomus, quem tu baptizaſti, ne Spiritus ſancti teſtimonio contradicere viderentur; ſed dicunt, *cui tu teſtimonium perhibuiſti*. Imperfecta oratio eſt. nihil enim concludunt, nihil à magiſtro ſuo petunt; ſed rem illi, vt iudicant, indignam exponunt, ſperantes fore, vt id ſatis eſſet, vt indignatus Ioannes Chriſtum baptizare prohiberet; aut, vt Auguſtinus putat, intelligendam illi quæſtionem ſuam reliquerunt. *Quid dicis? Non ſunt prohibendi, vt ad te potiùs veniant?* Putat Rupertus hos diſcipulos Ioannis fuiſſe Phariſæos, ideoque ſpreuiſſe Chriſtum, de quibus dictum eſt Lucæ 7. 30. *Phariſæi autem, & Legiſperiti ſpreuerunt conſilium Dei*. Sed id alio dictum eſt ſenſu.

Tract. 15.

27. *Reſpondit Ioannes, & dixit; non poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cœlo.*] Huius rei cauſa, vt ait Ammonius, quæſtio illa diſcipulorum Ioannis diuina prouidentia orta eſt, vt hoc iterum Ioannes teſtimonium Chriſto perhiberet. Mirum non reprehendiſſe Ioannem acerbiùs diſcipulos ſuos tam abſurdè de Chriſto ſentientes. Sed prudenter, vt ait Chryſoſtomus, id fecit, ne à ſe diſcederent & ad Chriſtum non irent; volebat enim patientia ſua Chriſto eos lucrifacere. Quòd autem ait, *non poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cœlo*. Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus de Chriſto dictum putant, quaſi ſenſus ſit; Nolite Chriſto gloriam ſuam inuidere, quidquid enim habet, de cœlo habet. Itaq; hinc Euhymius, & Chryſoſtomus diuinitatem probant. Cyrillus verò, Auguſtinus, Beda, Strabus, & Rupertus de Ioanne intelligunt, quaſi dicat; Ego quidquid ſum, quidquid habeo, de cœlo habeo, *non enim poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cœlo*. Ambo quidem docemus, ambo baptizamus; ſed ille ſua, non ab alio accepta; ego illius, id eſt accepta de cœlo auctoritate. Ille enim Deus, ego homo ſum; &, *non poteſt homo accipere quicquam, niſi datum ei fuerit de cœlo*. Hic verus eſt ſenſus. Sed poteſt dubitari, cur non potiùs dixerit; Non poteſt homo habere quicquam, niſi fuerit ei datum de cœlo; quemadmodum dixit D. Paulus; *Quid habes, quod non accepiſti?* & Iacobus, *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt deſcendens à patre luminum*. Nam manifeſtum eſt neminem poſſe quidquam accipere niſi datum? Puto ego ſenſum hunc eſſe. Nemo poteſt accipere quicquam ex ſe, aut aliunde, quàm ex cœlo. Loquitur autem, vt ait Euthym. de rebus bonis, de gratia, de virtute, de ſanctitate, de auctoritate baptizandi, quas in Ioanne diſcipuli eius admirabantur. Nam vitia quidẽ ipſi à nobis ipſis accipimus. Simile eſt, quod Chriſtus diſcipulis ſuis poſtea reſpondit volentibus eum prohibere, qui eius nomine dæmonia eiiciebat, nec ipſum ſequebatur. *Nolite*, inquit, *prohibere eum; nemo eſt enim, qui faciat virtutem in nomine meo, & poſſit citò malè loqui de me Mar. 9. 39.*

1. Cor. 4. 7.
Iaco. 1. 17.

28. *Ipſi vos mihi teſtimonium perhibetis.*] Ipſorum eos verbis coarguit. Produxerant enim Ioannis teſtimonium, vt Chriſto facerent inuidiam. Retorquet idem in eos Ioannes teſtimonium dicens hoc ipſo, quòd dicitis me illi teſtimonium perhibuiſſe, teſtimonium ipſi mihi perhibetis; quod confeſſus fuerim eum eſſe maiorem me. Quare ergo huic ipſi meo, quod profertis, non creditis teſtimonio, & iſtam relinquentes cõtentionem, illum potiùs, quàm me ſequimini? In hãc ſententiam Auguſt. Beda, Theophylact. & Euthym. ediſſerunt. *Quid vos fallitis ipſos?* inquit Auguſtin. *Mihi quomodo propoſuiſtis quæſtionem? Quid mihi dixiſtis? Rabbi qui erat tecum trans Iordanem, cui tu teſtimonium perhibuiſti. Noſtis ergo quale teſtimonium illi perhibui? Quomodo dicturus ſum non eſſe illum, quem dixi eſſe?*

29. *Qui habet ſponſam, ſponſus eſt; amicus autem ſponſi, qui ſtat, & audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi.*] Exemplo de medio ſumpto docet, quid inter ſe, & Chriſtum interſit, tantùm nimirum, quantùm inter ſponſum, & amicum ſponſi. Chriſtum ſponſum eſſe, ſe eius eſſe amicum. Primo loco exemplum ipſum declarandum, deinde accommodandum ad Chriſtum, & Ioannem de quibus agitur. Quid eſt, *qui habet ſponſam, ſponſus eſt?* Perinde eſt ac ſi dicat, quamuis in nuptiis multi ſint, tamen non omnes ſponſi ſunt; vnus tantùm is, cui ſponſa traditur, & in cuius eſt poteſtate, ſponſus eſt; ille ſolus pro ſponſo honorandus. Cæteri, qui nuptiis interſunt, ſponſi nõ ſunt, ſed aut amici, aut miniſtri ſunt ſponſi; qui non ideo ad nuptias venerunt, vt ipſi tanquã ſponſi honorentur, ſed vt ſponſum tanquam inferiores honorent.

Quod autem ait, *Stat, & audit eum*, plerique allegoricè interpretantur, Auguſt. præſertim, Chryſoſt. Beda, & Theophyl. de quorum ſententia poſtea diſſeremus. Ego litteralem ſenſum eſſe arbitror, amicum ſtare, id eſt intereſſe nuptiis, ſtare, vt perſona ſua nuptias honoret, ſicut ſtare ſolent tanquã ſtatuæ, quæ nihil aliud agunt quam perſonam repræſentare; ſtare tanquam ſpectatorem ſponſi, & ſponſæ, cæterum ſponſam nec attrectare, nec amatoriè alloqui, non tantum audere, non tantum ſibi tribuere, quòd ſi faceret, ingens ſcelus eſſet. Quod autẽ ſequitur, *audit eum* benè Theophyl. interpretatur, audit ſponſum cum ſponſa amatoriè colloquentem, eiuſque vocem audiens vehementer gaudet, hoc eſt *gaudio gaudet propter vocem ſponſi*, quòd videat eum amare ſponſam, & ab ea pariter amari. Quòd attinet ad accomodationem exempli, non dubium quin Chriſtum ſponſum, ſe amicum ſponſi, id eſt Chriſti eſſe ſignificârit: ſponſam non indicat, ſed haud dubiè Eccleſiam eſſe intelligit, quam & D. Paulus 2. Cor. 11. 2. & Epheſ. 5. 25. 27. Chriſti ſponſam appellat. Quare autem Chriſtus ſponſus appelletur, & quænam fuerint eius nuptiæ, apud Matth. cap. 22. 2. diſputatum à nobis eſt. Hoc loco illud explicandum, & eſt in primis ad intelligendum verum ſenſum neceſſarium; quomodo hoc exemplo Ioannes probet, quod probare debuit, Chriſtum ſe eſſe maiorem; nec enim ſi ſponſus eſt, continuò maior eſt. Sæpe maiores honoris cauſa minorum nuptiis interſunt. Reſpondeo hoc vnum Ioannem, quod in quæſtione verſabatur, probare voluiſſe, Chriſtum potius, quàm ſe honorandum eſſe, quia ille ſponſus, ipſe amicus tantum ſponſi erat, & ſponſus eſt, cui in nuptiis primus tribuitur honos: eius enim honorandi cauſa ad nuptias cæteri veniunt. Hoc enim erat, quod eius diſcipulos vrebat, quòd viderent magis Chriſtum, quàm Ioannem præceptorem ſuum honorari; maioreſque ad eum hominum fieri concurſus: nunc illis accommodatiſſimo exemplo errorem eripit. Inde tamen ſequitur illum Ioanne eſſe maiorem; ſi enim ſponſus eſt, non quomodo vnus homo de cæteris, qui vnam aliquam vxorem duxit, ſed quomodo is, qui tanquam omnium hominum dominus totam ſibi priùs captiuam primùm redemit, deinde deſpondit Eccleſiam vngues illi peccatorum radens, quemadmodum in veteri lege de muliere captiua deſpondenda, ſi eam captor adamaſſet, præceptum erat. Deut. 21. 12. ſequitur eum maiorem eſſe, quàm Ioannem. Quo autem modo Ioannes ſponſi, id eſt Chriſti vocem dicatur audire, non ita facile. Auguſtinus, & Beda, vt paulo ſupra indicabimus, allegoricè id interpretantur, quaſi vocem Chriſti id eſt eius, non ſuam doctrinam audierit. Nõ credo ego hoc eſſe ad Chriſtum, & Ioannem accommodandum; dictum enim eſt, quia ita fieri ſolet, vt ſæpe diximus multa in parabolis dici ſolere. Sed ſi accommodandum ad Chriſtum, & Ioannem eſt, certè non verba, ſed ſenſus eſt accommodandus. Itaque quærendum non eſt, quæ illa Chriſti vox ſit, quam audiens Ioannes lętatus fuerit. Cum amicus dicitur gaudere *propter vocem ſponſi*, nõ ſignificatur propter ſolam eius vocem gaudere; ac ne propter vocem quidem; ſed propter ea omnia, quibus verus ſponſus declaratur, ſiue verba cum ſponſa facta, ſiue aliæ quæcunque actiones ſint; ſed vocem pro omnibus, quibus ſponſus cognoſci ſolet, poſuit. Quare Ioannes vocem Chriſti audiuit non ſolùm cum loquentem, & Eccleſiam ſpõſam ſuam docentem audiuit, ſed cum baptizantem; cum miracula facientem, cum alia omnia agentem vidit, quibus ſe verum eſſe Chriſtum, id eſt ſponſum declarabat. Quæ omnia videns tantùm abeſt vt contabuerit inuidia, vt eius diſcipuli putare videbantur, vt magnam etiam inde lætitiam animo ceperit. Hoc eſt, quod dicit; *Hoc ergo gaudium meum impletum eſt*, id eſt conſecutus ſum, quod maxime optabam, vt Chriſtum declaratum viderem; itaque nihil iam mihi gratius poteſt accidere. Quaſi dicat, quod Simeon ille dixit, *Nũc dimittis ſeruum tuũ Domine ſecũdum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.* Quærunt Chryſoſtomus, & Euthymius, cur ſe Ioannes amicum potiùs, quam miniſtrũ appellauerit, cum verè miniſter fuerit, & nomen miniſtri plus modeſtiæ, nomen amici plus arrogantiæ præ ſe ferre videatur, hoc enim ipſum amicũ eſſe ſponſi honorificum erat. Reſpondent quæſtionem fuiſſe de gaudio, vtrum Chriſti ſplendore, ac dignitate gauderet an doleret; voluiſſeque probare gaudere ſe, ideo amicum potius, quàm miniſtrum appellaſſe, quia gaudere honore ſponſi magis proprium amici, quàm miniſtri eſt.

Quomodo Ioannes probet Chriſtũ eſſe maiorẽ ſe.

Quomodo Ioannes Chriſti vocem dicatur audire.

Lucæ 2. 29. 30.

30. Illum oportet creſcere, me autem minui.] Facilè hæc ſententia intelligitur ex ſuperiore. Quandoquidem ille verus ſponſus eſt, ego amicus tantùm ſponſi, qui ſponſam ad illum, id eſt homines adducebam quam νυμφαγωγὸν Græci vocant, quandiu quidem ſponſam ducebam, antequam ſponſus ipſe appareret, aliquis fortaſſe mihi honos debebatur; demonſtrato verò, & cognito iam ſponſo *illum oportet creſcere, me autem minui*, id eſt eius honorem, dignitatemq; conuenit creſcere, meum decreſcere. Antequam Sol appareat, Lucifer quaſi prænuntius eius toto maximè cœlo ſplendet; quo magis Sol appropinquat, eo magis obſcuratur. Hoc ſenſu Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Commodè autẽ Cyrillus admonuit nõ eſſe hoc de vero Chriſti incremento, veraq; Ioannis imminutione, ſed de vtriuſque opinione intelligendum. Nam neq; Chriſtus re ipſa maior neque Ioannes minor futurus erat; ſed maiorem Chriſtus apud homines opinionem, minorem Ioannes habiturus. Non quòd minorem homines de illo exiſtimationem, quam ante habituri eſſent; ſed quòd de Chriſto maiorem, cuius comparatione Ioannis opinio etſi re quidem vera nõ decreſceret, tamen decreſcere videretur. Sicut à portu ſoluentibus recedere videtur terra, non quia recedit, ſed quia ipſi procedunt. Melius fortaſſe Gregorius homil. 20. in Euangelia. *Qua in re, inquit, quærendum eſt, in quo creuit Chriſtus, in quo imminutus eſt Ioannes, niſi quod populus Ioannis abſtinentiam videns remotum hunc ab hominibus eſſe conſpiciens, eum eſſe Chriſtum putabat. Chriſtum vero cum publicanis comedentem, inter peccatores ambulantem intuens, eum non Chriſtum, ſed eſſe Prophetam credebat. Sed dum acceſſum temporis & Chriſtus, qui Propheta eſſe putabatur, Chriſtus eſt agnitus; & Ioannes qui Chriſtus eſſe credebatur, Propheta eſſe innotuit, impletum eſt quod de Chriſto ſuus præcurſor prædixit. Illum oportet creſcere, me autem minui. In æſtimatione quippe populi & Chriſtus creuit, quia agnitus eſt, quod erat; Ioannes, decreuit, quia ceſſauit dici, quod non erat.* Auguſtinus, & Beda duas ſubtiles quidem interpretationes adhibent, ſed allegoricas. Alteram, quaſi Ioannes omnium hominum perſona loquatur, qui veniente Deo minuti ſunt, quia ſe peccatores eſſe cognouerunt, Deus verò creuit, quia eius gloria magis eſt aucta; *Antequam veniret Dominus Ieſus, gloriabantur homines de ſe: venit ille homo, vt minueretur hominis gloria, & augeretur gloria Dei. Etenim venit ille ſine peccato, & inuenit omnes cum peccato.* Alteram, vt ad vtriuſq; mortem alludatur; Chriſtum enim creuiſſe, quia à terra in crucem exaltatus eſt, Ioannem minutum fuiſſe capite, quia ſecuri percuſſus. Allegoricum etiam, quod Ambroſius ait libro 2. in c. 3. Luc. Ioannem Iudæorum, Chriſtum Chriſtianorum perſonam gerere, ſenſumque eſſe oportere de-

Tract. 14. Auguſt.

inceps

inceps Chriſtianum populum creſcere, decreſcere Iudaicum. Simile quod idem ſcribit Ambroſius ſer. 12. de Natali Domini, & Auguſtinus libro 83. qq. q. 58. & ſerm. 36. de ſanctis, & Hieronymus in comment. in cap. 4. ad Galatas, Ioannem legem Moyſis, veteresque prophetias; Chriſtum legem Euangelicam, gratiamque ſignificare, qua creſcente illa decreuerint. Magis mirum graues auctores fuiſſe, qui hunc locum aut de tempore, quo Chriſtus, Ioanneſque nati ſunt, intelligendū putauerint, aut ad id certe tempus accōmodauerint; Chriſtum natum eſſe media hyeme, cum dies creſcere; Ioannem poſt ſolſtitium æſtiuum, cum decreſcere incipiunt. Lego hoc apud Chryſoſtomum, homilia de natiuitate Ioannis Baptiſtæ; lego apud Ambroſium ſerm. 12. de Natali Domini. *Verum*, inquit, *eſt, quod ait Ioannes Baptiſta de Domino ſaluatore dicens, Illum oportet creſcere, me autem minui. ſi quidem hoc potiſsimum etiam ipſis temporibus approbetur. Ecce enim in natiuitate Chriſti dies creſcit, & Ioannis natiuitate decreſcit. Illo oriente lux proficit; hoc naſcente minuitur. Ipſa enim quodammodo tempora famulantia partibus ſuis cum detrimentum faciunt, ſeruus gignitur; cum autem Dominus naſcitur, conſequuntur augmentum.* Lego apud Auguſtinū ſer. 21. de ſanctis, & in libro 83. qq. q. 58. *Ioannes ipſe. Illū inquit oportet creſcere, me autem minui. Quod & diebus, quibus nati ſunt, & mortibus, quibus paſsi ſunt, figuratum eſt. Naſcitur namque Ioannes, ex quo dies incipiunt minui; naſcitur Dominus, ex quo dies incipiunt creſcere. Caput ille minuitur dum occiditur, hic verò attollitur in cruce.* Ingenioſè hęc dicta ſunt, ſed intelligat lector dicta concionatoriè, quemadmodum & ipſum ad populum concionantem dicere non prohibeo; modò moneat illū, quem ex Gregorio adduximus, verum eſſe ſenſum.

Diuerſitas temporum natiuitatis Chriſti, & Ioannis.

31. *Qui deſurſum venit, ſuper omnes eſt.*] Reddit Ioannes cauſam, quam ob rem illum oporteat creſcere, ſe autem minui; quia ille de cœlo, ipſe de terra eſt. Cauſam autem reddit plus etiam probantem, quàm erat neceſſarium. Non enim ſolùm probat Chriſtum maiorem eſſe ſe; ſed etiam maiorem omnibus. Eſt enim de cœlo; itaque origo eius, & nobilitas poſtulat, vt non ſolùm ſupra me, ſed ſupra omnes etiam homines honoretur. Quid ſit de ſurſum eſſe, nemo melius, quam Cyrillus Alexandrinus explicat; non ſolùm quòd vt homo de Spiritu ſancto conceptus fuerit, vt alij nonnulli interpretes intelligunt; aut de cœlo, cæleſtine natura, atque præcellenti, vt Ariani interpretabantur, ſed quòd ex Patris ſubſtantia ſit. De ſurſum enim eſſe in ſcriptura ſacra hoc ſignificare eſſe ex Deo. vt Iacob. 1. 17. *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt deſcendens à patre luminum.* Et verò manifeſtum hoc loco eſt Chriſtum omnibus alijs tanquam Deum hominibus, tanquam creatorem creaturis opponi. Si enim de ſurſum venire nihil ſignificat maius, quàm de cœlo deſcendere, cur de ſolo Chriſto, vt Cyrillus argumentatur, tanquam ſingulare quiddam, & proprium dictum eſt, quòd de ſurſum venerit, cum ſæpe angeli de cœlo deſcendant? Quod autem dicit, *ſuper omnes eſt*, ἐπάνω πάντων ἐστι, idem Cyrillus, & Ammonius presbyter de omnibus generaliter rebus intelligunt ſupra omnia, id eſt ſupra omnes creaturas eſſe, itaque eſſe creatorem. Quod etſi vera ſententia eſt, tamen ſi germanum huius loci ſenſum ſpectemus, magis Auguſtini, Chryſoſtomi, Theophylact. & Euthymij interpretationem probo, vt ſolis intelligatur hominibus. Nam etſi omnibus creaturis infinito diſcrimine maior eſt, tamen cum ſolis hîc hominibus comparabatur. Quin Beda ad ſolum reſtringit Ioannem ſupra omnes, id eſt ſupra me. Sed nimis eneruat vim generalis ſententiæ. At quid eſt Chriſtum ſupra omnes homines eſſe? Chryſoſtomus, & Euthymius, in hunc ſenſum exponunt, *ſuper omnes eſt*, id eſt omnium digniſſimus eſt fide, non indiget meo, aut cuiuſquam teſtimonio. *Ego*, inquit, *non ab homine teſtimonium accipio*. cap. 5. 34. Potius de dignitate, & honore loqui videtur Ioannes, *ſuper omnes eſt*, id eſt maior eſt omnibus, maioreq; honore dignus. De hac enim re ſermo erat, *illū oportet creſcere, me autem minui.*

Qui eſt de terra, de terra eſt.] Non eſt, vt videtur tautologia. Nam priore loco, *eſſe de terra* eſt originē à terra ducere; poſteriore ex terra conſtare, terrenum eſſe, vt Auguſtinus exponit. Legit enim, *qui de terra eſt, terra eſt.* Quemadmodum ſupra ver. 6. dixit Chriſtus, *Quod natum eſt ex carne, caro eſt, & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt.* Ergo priore loco præpoſitio ἐκ *de* ſignificat originem, poſteriore materiam. Quid igitur? inquit Chryſoſtomus, an Ioānes animam non habebat, quæ de terra non erat? Reſpondet habuiſſe; ſed iſthuc de terra eſſe, nihil aliud ſignificare, quàm humilem, & abiectum eſſe. At non videtur ſpectaſſe Ioannes niſi primam hominis originem, quæ ex limo terræ fuit, Geneſ. 2. 7. quemadmodum Diuus Paulus 1. Corinth. 15. 47. *Primus homo de terra terrenus, ſecundus homo de cœlo cæleſtis*, vt rectè Rupertus interpretatur. Senſus deinde eſt qualem quiſque originem talem naturam; & qualem naturam, talem ſermonem habet. Qui ex terra habet originem, terreſtrem naturam habet, & terrena loquitur; qui cæleſtem, cæleſtia. Quid ergo an Ioannes cæleſtia non loquebatur? Vtique; nam eius baptiſmum, atque doctrinam cæleſtem fuiſſe indicat Chriſtus Matthæi 21. 25. & Phariſæi cùm Ioannis conſilium deſpexerunt dicuntur Dei ſpreuiſſe conſilium, Lucæ 7. 30. & ſupra cap. 1. 6. dicitur à Deo miſſus fuiſſe, & verſu 33. *Ego*, inquit, *neſciebam eum, ſed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit*; Itaque Ioannis etiam teſtimonium, diuinum erat; Reſpondent Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius cæleſtia quidem locutum Ioannem, ſed illa ipſa cæleſtia, ſi cum iis, quæ Chriſtus locutus eſt, comparentur, fuiſſe terrena. Meliùs Auguſtinus, & Beda Ioannem quidem, & cæteros omnes natura ſua non niſi terrena loqui, diuina tamen gratia aliquando loqui cæleſtia; probabilius, inquam hoc eſt, quàm illud Chryſoſtomi, quod modò diximus. Nam eadem verba à Ioanne dicta, terrena; à Chriſto, cæleſtia erāt, non comparatione rerum, ſed origine diuerſa perſonarum. Eodem tēdit quod Cyrillus dicit, ea quæ dicebat Ioannes, quāuis per ſe cæleſtia eſſent, quatenus ab homine terreno dicebantur, fuiſſe terrena, quia vim homo non habebat ea in animis hominum imprimendi: eadem verò à Chriſto dicta fuiſſe cæleſtia, quia tanquam Deus vnà cum verbis diuinam quandam in animis virtutem ingenerabat. Origenes verò in Græca Catena interpretatur Prophetas quidem locutos eſſe cæleſtia non ſua, ſed aliena perſona, id eſt Dei; propterea ſolitos dicere, *Hæc dicit Dominus*, &c. *factum eſt verbum Domini ad me*; non ſicut Chriſtus dicebat, *Ego autem dico vobis.*

Qualem quiſq; originem, talem & ſermonē habet.

Mat 5. & 6.

32. *Et quod vidit, & audiuit, hoc teſtatur.*] Quia deſurſum eſt, vt ſupra dixerat, id eſt de cœlo propterea cùm de rebus cæleſtibus, atque diuinis loquitur, tanquam de rebus ſibi familiaribus, & domeſticis loquitur, quas ſæpe vidit, ſæpe audiuit; hoc eſt, *quod vidit, & audiuit.* Itaque neceſſaria non eſt illa Auguſtini diſputatio, quomodo viderit; nihil enim aliud eſt vidiſſe, audiſſeque, quàm res diuinas tanquam ſibi domeſticas, quaſque ſæpe tractauerit, cognitas habere. Nec enim verus ſenſus viſus, & auditus, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius adnotauerunt, ſignificatur; ſed quia homines, quæ auditu ſimul, ac viſu norunt, ea maximè

Theophylactus; & Euthymius non ſolum exponit, ſed etiam legit. *Non enim huic ad menſuram dat Deus ſpiritum.* Quid ſit *ad menſuram*, vel non ad menſuram dare facile ex ipſis habentibus intelligitur. Habere ad menſuram ſpiritum, eſt vnum, eundemque hominem non totum habere ſpiritum, ſed eum, vt ait D. Paulus, *alij datur ſermo ſapientiæ, alij ſermo ſcientiæ.* Habere ſpiritum non per ſe, ſed per participationem, vt Theologi loquuntur, id eſt ad menſuram habere; & eo modo dare, eſt ad menſuram dare. Habere autem per ſe, ac totum, non participatum ſpiritum, eſt illum non ad menſuram habere, & hoc modo dare eſt non ad menſuram dare. At qui datum habet, quomodo per ſe, quomodo non participatum, quomodo non ad menſuram habet? Quia non dono, ſed natura, non largitione, non diſtributione, ſed generatione datum habet. Per ſe autem quiſque habet, quod natura habet. Vnde ſequitur illud, quod Cyrillus tradit, eum, qui ſpiritum non ad menſuram habet, & aliis dare poſſe, eos verò, qui ad menſuram habent, dare non poſſe: obiicientique ſibi etiam Apoſtolos per impoſitionem manuum Spiritum ſanctum ſolitos dare Act. 8. 17. 18. & 19. 6. reſpondet Apoſtolos non per ſe, non propria auctoritate tanquam rem ſuam, ſed orando tanquam rem alienam precibus impetratam tradidiſſe. Nec certè iſtam hoc loco interpretes quæſtionem prætermittunt, quomodo Ioannes probet Chriſtum verba Dei loqui, ex eo quòd ei non ad menſuram Deus ſpiritum dederit, hoc enim apparet hac ratione probare voluiſſe. Sic opinor, qui ad menſuram ſpiritum habet, non neceſſe eſt, vt quidquid loquatur, verbum Dei ſit; poteſt enim aliquando non Dei, ſed ſuo ipſius ſpiritu loqui, quod ſæpe Prophetæ faciebant. Qui autem non ad menſuram habet ſpiritum, cùm non alium ſpiritum, quàm diuinum habeat, non poteſt niſi ex ſpiritu Dei loqui, itaq; quidquid loquitur, verbum erit Dei.

1. Cor. 12. 7.

Habere per participationem, eſt ad menſuram.

Quomodo Ioannes probet Chriſti verba Dei eſſe.

35. *Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu eius.*] Hæc verba & ad præcedentem, & ad ſequentem ſententiam referri poſſunt. Ad præcedentem Ammonius, Auguſtinus, Chryſoſtomus, & Euthymius hoc ſenſu referunt, vt quoniam miſſum dixerat Chriſtum, & ſpiritum illi datum, ne tanquam ſeruus miſſus putaretur, declaret fuiſſe filium, ideoque tantopere dilectum, omniaque in manu eius tradita. Theophylactus contra, quia Ioannes de Chriſto tanquam de Deo locutus fuerat, de eodem nunc tanquam de homine loqui. Ad ſequentem autem ſic, vt quoniam dicturus erat; *qui credit in filium, habet vitam æternam*, cauſam ante eius rei ponat, *quia Pater diligit Filium.* Melius opinor intelligemus cauſam reddi, cur non ad menſuram datus ſit illi ſpiritus, quia cum filius vnicus ſit, omnia quæ Pater habet, cum eo communicat. Porro quæ hic dicuntur, alij de Chriſto tanquam Deo dici putant, vt Auguſtinus, Chryſoſtomus, Cyrillus, Phœbadius in libro contra Arianos. Vtramque ſententiam Cyrillus, & Theophylactus probabilem putant. Si ergo tanquam de Deo dici intelligamus, non ſic intelligendum eſt quod dicitur, *Pater diligit Filium*, quaſi cauſa hic reddatur, cur omnia Pater in manus eius dederit; non enim diligendo, ſed generando dedit illi omnia: ſed ita intelligendum, vt illa coniunctio καὶ, &, idem valeat quòd atque adeo, vt ſenſus ſit, Pater diligit Filium, atque adeo omnia in manus eius tradidit; aut non ſolum Pater diligit Filium; ſed omnia etiam tradidit in manus eius. Non poſſumus melioribus verbis interpretari, quam Auguſtini. *Adiecit*, inquit, *omnia dedit in manu eius; vt noſſes & hic aqua diſtinctione dictum ſit, Pater diligit Filium, Quare enim? Pater non diligit Ioannem? Et tamen non omnia dedit in manu eius. Pater non diligit Paulum? & tamen non omnia dedit in manu eius. Pater diligit Filium, ſed quomodo Pater Filium, non quomodo dominus ſeruum; quomodo vnicum, non quomodo adoptatum. Itaq; omnia dedit in manu eius. Quid eſt omnia? vt tantus ſit Filius, quantus eſt Pater. Ad æqualitatem enim ſibi genuit eum, cui rapina non eſſet, in forma Dei eſſe æqualem Deo. Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu eius. Ergo cum ad nos Pater dignatus eſt mittere Filium, non putemus aliquid minus nobis miſſum, quam eſt Pater. Pater mittens Filium, ſe alterum miſit.* Si de Chriſto tanquam homine interpretemur, nec ſic quidem propriè amor tanquam cauſa reddetur, cur omnia Pater in manus eius dederit. Non enim priùs Pater hominem illum Chriſtum dilexit, deinde omnia illi dedit: ſed ſimul formauit, & Filij perſonæ coniunxit, ſimul omnia, quæ habebat, cum eo communicauit, vt exponit Ammonius, poſtea dilexit. Omnia enim, quæ habebat Pater, & Filius antequam homo fieret, habebat, & cum naturam humanam ſumpſit, omnia cum homine communicauit. Quod autem dicit; *Omnia dedit in manu eius*, quidam ſic exponunt; Omnia dedit hominibus per manum eius: non ſatis, vt mihi videtur, aptè, cum hic non quid nobis per illum, ſed quid illi ipſi Pater dederit, Ioannes agat; alioqui non dixiſſet, *Pater diligit Filium*; ſed Pater diligit nos in Filio; ſicut dixit Diuus Paulus, Ephes. 1. 6. *Gratificauit nos in dilecto filio ſuo.* Neque dixiſſet, vt opinor *ſibi dedit*, ſed *homini* dat. Præterquam quòd præter omnium bonorum auctorum opinionem hoc dicitur. Illi ergo dedit, vt tanquam naturalis filius haberet, ſed tanquam homini dedit, non ſolum vt ſibi ipſe haberet, ſed vt ea hominibus, quibus vellet, & quatenus vellet, diſtribueret. Propterea fortaſſe dixit *in manu eius*, id eſt in eius poteſtate, vt ſignificaret poſſe eũ, quibus velit, & quatenus velit dare; intelligerentq; diſcipuli, quibuſcum loquebatur, qui q; tantam illi gloriam inuidebant, non poſſe quêquam, niſi per eum quidquam habere. Senſus igitur eſt Filium non ſolùm, quia natura ſua Deus eſt, ſed etiam, quia Pater voluit, & omne quodammodo ius, quod in homines habebat, in illum tranſtulit, omnem non ſolum ſuam, ſed etiam Patris, ac totius Trinitatis habere poteſtatem, omnium perſonarum perſonam gerere, vt poſſit de hominibus, quidquid velit, facere. Propterea, qui in eum credit, in Deum credere; qui non credit in eum, in Deum non credere: & qui credit in eum, habere vitam æternam, qui autem non credit, non habere; ſed iram Dei manere ſuper eum. Eodem ſenſu, atque eandem ob cauſam Chriſtus ipſe dixit Matthæi 28. 18. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo, & in terra. Euntes ergo docete omnes gentes*, & Ioan. 17. 1. 2. *Pater venit hora, clarifica filiũ tuũ; ſicut dediſti ei poteſtatẽ omnis carnis.* & Ioã. 13. 3. *ſciens quia õia dedit ei Pater in manus.*

Tract. 14.

Ad Philip. 2. 6.

Epheſ. 1. 6.

36. *Qui credit in Filium, habet vitam æternam; qui autem incredulus eſt Filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.*] Videtur Ioannes docere his verbis voluiſſe Filium vnicam eſſe viam, qua ſalutem conſequi homines poſſint. Itaque concluſio hæc eſt ſuperioris diſputationis. Quia enim Pater tradidit in manus eius, neceſſe eſt, vt quiſquis vitam æternam, quam ſolus Deus dare poteſt, habere velit, de eius accipiat manu. Quod facere non poteſt, niſi credat. Fides enim eſt, qua ad Deum peruenimus. Notauit Chryſoſtomus Ioannem quamuis cum illis ſolis ſuis diſcipulis loqueretur, qui ægrè ferebant, quod Chriſtus baptizaret, & omnes ad eum fluerent, generali tamen vti ſententia, qua omnes omnino homines comprehendit; *qui credit in Filium*, quiſquis ſit, *habet vitã æternam*: quiſquis non credit, non habet. Habere autem

dicitur vitam æternam qui credit, non habiturus eſſe, A vel quia Chriſtum per fidem habet, qui ipſa per ſe vita eſt, quia *in ipſo viuimus, & mouemur, & ſumus*, vt Cyrillus & Theophylactus interpretantur, *Viuo*, inquit, (Act. 17.28) *ego, iam non ego, viuit vero in me Chriſtus*, Galat. 2. 20. Vel quia ad ſpem quodammodo habet vitæ æternæ, ſicut Diuus Paulus ait *ſpe ſalui facti ſumus*, Roman. 8. 24. & Petrus 1. epiſtola, cap. 1. 5. *Qui in virtute Dei cuſtodimini per fidem in ſalutem, paratam reuelari in tempore nouiſſimo*. Vel, quod magis credo, verbum illud, *habet*, non actum, ſed ius, & poteſtatem declarat. Quaſi dicat, *qui credit in Filium*, ius habet, vt perueniat ad vitam æternam, aut poteſt habere vitam æternam, quamuis eam non continuò aut habeat, aut habiturus ſit; quemadmodum capit. 1. 12. *Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius*. Ita refellitur hæreticorum interpretatio ad hunc modum ſcribentium in hunc locum. *Porro fruitionem in fide poſitam eſſe docet; nec immerito; quandoquidem per eam poſſidetur Chriſtus*. Quibus Chryſoſtomum oppono auctorem haud paulo meliorem ſic hoc loco loquentem; *Nunquid ergo ſatis eſt ad vitam æternam in Filium credere? Minimè. Non enim omnis, inquit, qui dicit mihi; Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum; & peccatum in Spiritum vel ſolum eſt ſatis, vt in infernum detrudat. Et quid de parte doctrinæ loquor? Nam ſi in Patrem, & Filium, & Spiritum ſanctum rectè credideris, non autem rectè vixeris, nulla tibi ad ſalutem vtilitas. Cùm ergo dicit; Hæc eſt vita æterna, vt cognoſcant te ſolum verum Deum, nolimus hoc nobis ad ſalutem ſatis arbitrari; opus namq; nobis eſt & vita, & morum puritate pollere*. Sed hanc hæreſim apud Matth. c. 9. 2. refutauimus. Quod ſequitur, *qui autem*

Qui credit in Filium ius habet, vt perueniat ad vitam æternam.

Caluini peruerſa expoſitio refellitur.

Homil. 30

Matt. 7. 21. Matth. 12. 31. 32. Mar. 3. 29. Luc. 12. 10. Inf. 17. 3.

incredulus eſt Filio, non videbit vitam, ideo per futurum, non per præſens tempus dictum eſt, vt maiorem emphaſim haberet; ſenſus enim eſt non habebit vitam, id eſt, neque habere poteſt, neque vnquam poterit, quamdiu incredulus eſt. Eodem pertinet quod obſeruauit Cyrillus non dixiſſe, non habebit, ſed *non videbit*, vt ſignificaret non ſolùm non poſſeſſuros, ſed ne viſuros quidem, aut guſtaturos.

Sed ira Dei.] Adnotarunt Chryſoſt. & Euthym. non dixiſſe Ioannem, ira Filij, ſed *ira Dei manet ſuper eum*, (Inf. 5. 22.) quanquam Filius eſt, qui iudicaturus eſt, quò magis, inquiunt, auditores deterreret, qui magis à Patre, quẽ Deum eſſe non dubitabant, quam à Filio, de quo dubitabant, ſibi timerent. Iram autem ſupplicia vocauit, B vt Ammonius, & Cyrillus monuerunt.

Manet ſuper eum.] Hoc verbum duplicem habet emphaſim, alteram Auguſt. alteram Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. obſeruarunt. Auguſt. quidem ſignificari eo verbo ante iram Dei ſuper omnes homines fuiſſe, quia omnes erant natura *filij iræ*. (Ad Epheſ. 2. 3.) Non enim venit, ſed manet, quæ prius ſuper illos erat, ira Dei ſuper eoſdem, quia credere in filium noluerunt, quæ ſola erat via iram Dei à ſe depellendi. Sic dicit ca. 9. 41. *ſi cæci eſſetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, quia videmus; peccatum veſtrum manet*. Chryſoſtomus verò, Theophylactus, & Euthymius ſignificari iram Dei non ad tempus, ſed perpetuo ſuper eos futuram eſſe; hoc enim eſſe manere, ſtabilem, & immotam C eſſe. Non abs re ab alijs notatum eſt, duplicem hic damnatorum pœnam deſignari. Alteram, non habere vitam æternam, quam Theologi pœnã damni; alteram ſupplicia pati, quã pœna ſenſus vocare ſolẽt.

Duplex damnatorum pœna damni, & ſenſus.

CAPVT IIII.

(Sup. 3. c. 22.) 1. VT ergo cognouit Ieſus quia audierunt Phariſæi quod Ieſus plures diſcipulos facit, & baptizat,
quam Ioannes, 2. (quamquam Ieſus non baptizaret, ſed diſcipuli eius) 3. reliquit Iudæam,
& abijt iterum in Galilæam. 4. oportebat autem eum tranſire per Samariam. 5. Venit ergo
in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sichar: iuxta prædium, quod dedit Iacob Ioſeph filio ſuo.
(Gen. 33. d. 19. & 48. d. 22. Ioſ. 24. g. 32.) 6. Erat autem ibi fons Iacob. Ieſus ergo fatigatus ex itinere, ſedebat ſic ſupra fontem. Hora erat quaſi ſexta.
7. Venit mulier de Samaria haurire aquam. Dicit ei Ieſus, Da mihi bibere. (8. Diſcipuli enim eius abierant
in ciuitatem vt cibos emerent.) 9. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus cum ſis, bibere
à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana? non enim coutuntur Iudæi Samaritanis. 10. Reſpondit Ieſus, & di-
xit ei. Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi: Da mihi bibere: tu forſitan petiſſes ab eo, & dediſſet tibi
aquam viuam. 11. Dicit ei mulier: Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus eſt: vnde ergo habes
aquam viuam? 12. Numquid tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipſe ex eo bibit, & fi-
lij eius, & pecora eius? 13. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Omnis, qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum: qui autem
biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum: 14. ſed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ
ſalientis in vitam æternam. 15. Dicit ad eum mulier: Domine, da mihi hanc aquam, vt non ſitiam: neque
veniam huc haurire. 16. Dicit ei Ieſus: Vade, voca virum tuum, & veni huc. 17. Reſpondit mulier, & di-
xit: Non habeo virum. Dicit ei Ieſus: Bene dixiſti, quia non habeo virum: 18. quinque enim viros habuiſti, &
nunc, quem habes, non eſt tuus vir: hoc vere dixiſti. 19. Dicit ei mulier: Domine, video quia Propheta es tu.
(Deuter. 12. a. 6. 4. Regum 17. g. 41.) 20. Patres noſtri in monte hoc adorauerunt, & vos dicitis, quia Ieroſolymis eſt locus, vbi adorare oportet. 21.
Dicit ei Ieſus: Mulier crede mihi, quia venit hora, quando neque in monte hoc, neque in Ieroſolymis adorabitis
Patrem. 22. Vos adoratis quod neſcitis: nos adoramus quod ſcimus, quia ſalus ex Iudæis eſt. 23. Sed venit
hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in ſpiritu & veritate. Nam & Pater tales quæ-
rit, qui adorent eum. 24. Spiritus eſt Deus: & eos, qui adorant eum, in ſpiritu & veritate oportet adorare. 25.
(1. Corinth. 3. d. 17.) Dicit ei mulier: Scio quia Meſſias venit, (qui dicitur Chriſtus.) cum ergo venerit ille, nobis annunciabit omnia.
26. Dicit ei Ieſus: Ego ſum, qui loquor tecum. 27. Et continuo venerunt diſcipuli eius: & mirabantur quia
cum muliere loquebatur. Nemo tamen dixit: Quid quæris, aut quid loqueris cum ea? 28. Reliquit ergo hydri-
am ſuam mulier, & abiit in ciuitatem, & dicit illis hominibus: 29. Venite, & videte hominem, qui dixit mi-
hi omnia quæcumque feci: numquid ipſe eſt Chriſtus? 30. Exierunt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum.
31. Interea rogabant eum diſcipuli, dicentes: Rabbi, manduca. 32. Ille autem dicit eis: Ego cibum habeo
manducare, quem vos neſcitis. 33. Dicebant ergo diſcipuli ad inuicem: Numquid aliquis attulit ei mandu-
care? 34. Dicit eis Ieſus: Meus cibus eſt vt faciam voluntatem eius, qui miſit me, vt perficiam opus eius.

35. Non-

35. Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor menſes ſunt, & meſſis venit? Ecce dico vobis: Leuate oculos ve- Mat. 9. d. 37.
ſtros, & videte regiones, quia albæ ſunt iam ad meſſem. 36. Et qui metit, mercedem accipit, & congregat Luc. 10. a. 2.
fructum in vitam æternam: vt, & qui ſeminat, ſimul gaudeat, & qui metit. 37. In hoc enim eſt ver-
bum verum: quia alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit. 38. Ego miſi vos metere quod vos non la-
boraſtis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introiſtis. 39. Ex ciuitate autem illa multi crediderunt
in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris teſtimonium perhibentis: Quia dixit mihi omnia quæcum-
que feci. 40. Cum veniſſent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum vt ibi maneret. Et manſit ibi duos
dies. 41. Et multo plures crediderunt in eum propter ſermonem eius. 42. Et mulieri dicebant: Quia iam
non propter tuam loquelam credimus: ipſi enim audiuimus, & ſcimus quia hic eſt vere Saluator mundi. 43.
Poſt duos autem dies exiit inde: & abiit in Galilæam. 44. Ipſe enim Ieſus teſtimonium perhibuit quia Pro- Matth. 13. f. 57.
pheta in ſua patria honorem non habet. 45. Cum ergo veniſſet in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, cum Mar. 6. a. 4.
omnia vidiſſent quæ fecerat Ieroſolymis in die feſto: & ipſi enim venerant ad diem feſtum. 46. Venit Luc. 4. c. 24.
ergo iterum in Cana Galilææ, vbi fecit aquam vinum. Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Ca- Mat. 4. b. 12.
pharnaum. 47. Hic cum audiſſet quia Ieſus adueniret à Iudæa in Galilæam, abiit ad eum, & rogabat eum Mar. 1. b. 14.
vt deſcenderet, & ſanaret filium eius: incipiebat enim mori. 48. Dixit ergo Ieſus ad eum: niſi ſigna, & Luc. 4. c. 14.
prodigia videritis, non creditis. 49. Dicit ad eum regulus: Domine, deſcende priuſquam moriatur filius Sup. 2. a. 9.
meus. 50. Dicit ei Ieſus: Vade, filius tuus viuit. Credidit homo ſermoni, quem dixit ei Ieſus, & ibat. 51.
Iam autem eo deſcendente, ſerui occurrerunt ei, & nunciauerunt dicentes, quia filius eius viueret. 52. Inter-
rogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit. Et dixerunt ei: Quia heri hora ſeptima reliquit eum febris.
53. Cognouit ergo pater, quia illa hora erat, in qua dixit ei Ieſus: Filius tuus viuit: & credidit ipſe, & domus
eius tota. 53. Hoc iterum ſecundum ſignum fecit Ieſus, cum veniſſet à Iudæa in Galilæam.

IN CAPVT IIII.

1. **V**T *ergo cognouit Ieſus.*] Græca exemplaria legũt, κύριος, Dominus, quam lectionem ſtatim ſequens nomen Ieſus probabilem facit. Nec enim veriſimile videtur eſſe eodem verſu bis idem nomen iteratum. Cyrillus hęc cum ver. 26. ſuperioris capitis iungit, vbi narrauit Euangeliſta diſcipulos Ioannis querimoniam ad eum detuliſſe, quòd Chriſtus baptizaret, omneſque ad eum confluerent; Ioannem inuidiam ſuorum diſcipulorum repreſſiſſe. Chriſtum verò inuidiam fugiſſe Phariſæorum, ſeque in Galilæam recepiſſe. Quod non ita intelligendum eſt, quaſi ſtatim hoc poſt illud factum ſit. Longum enim inter illam Ioannis concionem, & hunc in Galilæam seceſſum Chriſti fuit interuallum. Nam, vt probauimus apud Marcum c. 1. 14. cùm Chriſtus ad vitandam Phariſęorum inuidiam in Galilæam seceſſit, iam mortuus erat Ioannes. Sed nimirum Euangeliſta non temporis conſequentiam, ſed rerum ſimilitudinem ſecutus eſt. Erant autem res ſimiles diſcipulorum Ioannis æmulatio, & Phariſæorum inuidia; ideo cum de illa locutus fuiſſet, de hac loqui cœpit, narrareque, quid ex ea conſecutum fuerit, Chriſtum in Galilæam diſceſſiſſe, iter per Samariam habentem primum mulierem illam Samaritanam, deinde gentem totam commouiſſe. Rationes alias, quibus alij quidam hæc cum ſuperiore capite coniungunt, ne referendas quidem iudico; & quia probabiles eſſe non arbitror, & quia facilè quiſque apud alios vulgares auctores leget. Ita Ioannes loquitur quaſi Chriſtus ex aliorum auditione cognouerit, quod ipſe per ſe priùs ignorauerit, nõ quòd non omnia tanquam Deus cognita habuerit, atq; perſpecta; ſed quod tanquam homo humano more oſtendat ſe ex hominibus ſcientiam colligere, vt Ammonius, & Cyrillus adnotauerunt.

Non temporum conſequentiam, ſed rerum ſimilitudinem ſequitur Euangeliſta.

Quia audierunt Phariſæi.] Indicant Chryſoſtomus, & Theophylact. id Phariſæos ex diſcipulis illis Ioannis audiuiſſe, qui Chriſtum quòd baptizaret, apud magiſtrũ accuſauerant. Probabile, ſed incertũ. Illud obſeruandũ nõ dixiſſe Ioannẽ Phariſęos vidiſſe, ſed audiuiſſe, vt indicaret eos nõ fuiſſe ſolitos ad Chriſtũ venire.

Quod Ieſus plures diſcipulos facit, & baptizat, quam Ioannes.] Baptizare Chriſtus dicebatur, cùm non ipſe, vt ſtatim declarat Euangeliſta, ſed eius diſcipuli baptizarent; ſiue quia nuntij illi, qui id ad Phariſæos detulerunt, vt rei inuidiam augerent, mentiti ſunt, dixeruntque ipſummet Chriſtum baptizare, vt Chryſoſtomus & Theophylactus putant, & Euangeliſta videtur indicare, cum addit, *quanquam Ieſus non baptizaret*, quaſi dicat, quamuis ipſe non baptizaret, tamẽ audiuerunt Phariſæi ipſummet baptizare, ideoque ægrè tulerunt; ſiue quia, quod diſcipuli aut iubente, aut ſciente, & non contradicente magiſtro faciunt, magiſter ipſe dicitur facere, vt Ammonius exponit; ſic enim reprehenſum Eli ſacerdotem, quaſi ipſe faceret, quod filios ſuos facere ſciebat, nec prohibebat 1. Regum 2. 30. ſiue, vt Auguſtinus & Beda ſentiũt, quia ille ipſe baptiſmus, quem Chriſti diſcipuli conferebant, Chriſti erat, ab eo inſtitutus, ab eo virtutem habens, eius datus nomine, & auctoritate. Quod ipſum magis augebat inuidiam. Maioris enim erat auctoritatis per alios tanquam dominum per miniſtros, quàm per ſe quaſi miniſtris carentem baptizare; & ſuo nomine, quàm aut nullo, aut alieno conferre baptiſmum. Atque hoc ipſum fortaſſe ſignificare Ioannes voluit, cum adiecit, *quanquam Ieſus non baptizaret.* Quaſi dicat, quãquam ſcirent non ipſum Chriſtum, ſed eius diſcipulos baptizare, tamen id ipſũ iniquo animo ferebant, & quod minuere eorum odium debere videbatur, quòd non per ſe, ſed per diſcipulos baptizaret, id augebat. Quærunt quidam eius rei cauſam, cur Chriſtus ipſe non baptizauerit. Caueat lector ne reſpondeat, quod nonnullos non malos auctores reſpondere video, ideo non baptizaſſe Chriſtũ, quòd nondum per baptiſmum daretur ſpiritus, qui non niſi poſt reſurrectionem datus ſit, & non decuiſſe Chriſtũ ipſum per ſe ſine ſpiritu baptizare. Quam de baptiſmo ante reſurrectionem ſententiam etſi magnorum auctorũ fuiſſe diximus, tamen c. 3. 22 refutauimus. Neq; ſequenda Tertulliani ſententia eſt, qui in lib. de baptiſmo putat tunc diſcipulos Chriſti non ipſius Chriſti, ſed Ioannis baptiſmum contuliſſe. Meliorem eius rei cauſam D. Thom. & Lyranus indicant, ideo non ipſũ per ſe baptizaſſe Chriſtum, quòd in rebus grauioribus, in docendo, in faciẽdis miraculis eſſet occupatus.

Cur Chriſtus ipſe non baptizauerit.

Sic

Sic debere præſules Eccleſiæ res grauiores per ſe, minores per alios agere. Sic Apoſtolos inſtituiſſe diaconos, quia non erat *bonum relinquere verbum Dei, & miniſtrare menſis*, Act. 6. 2. Sic Moyſem conſilio Iethro ſoceri ſui cum ſeptuaginta duobus ſenioribus populi partitum fuiſſe laborem Exod. 18. 19. 20. Deut. 1. 13. 15.

3. *Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.*] Iterum in Galilæam abiiſſe dicit, quia cap. 1. 43. dixerat, poſtquam baptizatus eſſet, & duos ſibi diſcipulos Petrum, & Andream aggregaſſet, in Galilæam ſe contuliſſe. Poſteà verò narrauerat ex Galilæa in Iudæam rediſſe, vt Ieroſolymæ diem Paſchæ feſtum celebraret. c. 2. 13. Hunc verſum ſatis apud Marcum cap. 1. 14. explicauimus. Duo hîc exponenda, quare Chriſtus ex Iudæa diſceſſerit, & quare in Galilæam potiùs, quàm alium in locum ſe contulerit, præſertim cùm illic Herodes dominaretur, qui Ioannem iam occidiſſet. Vtraque quæſtio facilè ſoluitur. Ex Iudæa diſceſſit, vt Ioannes indicat, vt Phariſæorum furori cederet; nondum enim venerat hora eius; itaque tempus non erat eos irritandi, vt Theophylactus, & Euthym. interpretantur. Quid ergo? an in Galilæa non erant Phariſæi? Erant ſanè, ſed pauciores, & minùs inuidi, minùſque potentes, quàm in Iudæa, maximeque Ieroſolymis, vbi ea potiſſimùm, vt Ioſephus ait, ſecta regnabat. Herodem verò non erat, quòd timeret, cùm non ille ſibi inuideret; ſed Phariſæi. Ioannem enim non propter doctrinam, ſed propter Herodiadem concubinam ſuam occidit Matth. 14. 3. Duplex nobis exemplum, vt notauit Theophylactus, vno facto edidit, & vt inimicorum cedamus iræ; & vt non temere nos, ac ſine vtilitate periculis proponamus. At non poterat Chriſtus Phariſæorum inuidiam cohibere? Poterat, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus notant, ſed noluit, vt ſe verum hominem oſtenderet, qui more hominum fugeret. Et ſi per medium ipſorum, vt alibi feciſſe legimus, inuiſibilis factus è manibus eorum euaſiſſet, maiore eos inuidia, maiore diuinitatis ſuæ declaratione inflammaſſet. Et nondum, vt diximus, tempus erat, vt id faceret.

Phariſæorũ ſecta Ieroſolymis potens.

4. *Oportebat autem eum tranſire per Samariam.*] Vt hunc locum lector intelligat, recordetur hiſtoriæ, cuius hoc loco admonent Ammonius, Chryſoſtom. Euthym. Theophylactus, Samaritanos inter Gentiles à Iudæis habitos, quòd Aſſyriorum eſſent colonia. Poſtea enim quàm decem tribus, quarum regia erat Samaria, in captiuitatem ductæ ſunt à Salmanaſar Aſſyriorum Rege, Chaldæos ibi, & Aſſyrios habitatores pro Iſraelitis collocauit: ſed cum à leonibus propter idololatriam vexaretur, miſit eò Salmanaſar ſacerdotem vnum ex ijs, qui inde captiui abducti fuerant, vt religiones procuraret. Quo factum eſt, vt alia gens alios eodem in loco haberet deos, alioque ritu coleret, & multę in vnam religionem confunderentur. 4. Reg. 17. 26. 27. 28. Ideo non vtebantur Iudæi Samaritanis, ſed eos tanquam Gentiles execrabantur, infra ver. 9. Ideo dicit Chriſtus cum ad prædicandum diſcipulos mittit, *In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.* Matth. 10. 5. Ne igitur videretur Chriſtus & Iudæorum conſuetudinem, & ſuum ipſius præceptum violaſſe, quòd ad Samaritanos Iudæorum hoſtes quaſi transfuga ſe contuliſſet, duobus verbis Euangeliſta id factum excuſat. Alterú eſt, quod dicit, *Oportebat*; quaſi dicat nõ feciſſe Iudęorum odio, aut proditione; ſed neceſſariò, quia non poterat in Galilæam, quo tendebat, peruenire, niſi tranſiret per Samariã, vt Chryſoſt. Cyrill. Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Alterum eſt, quòd non dicit, *oportebat ire* ſed *διέρχεσθαι tranſire per Samariam*, non

Samaritanos Iudæi tanquam Gentiles execrabantur.

A vt ibi habitaret, aut diu maneret, ſed vt illac iter haberet. Nemo, opinor, neſcit Samariam & integræ regionis, & vnius vrbis, quæ in ea regione metropolis erat, nomen eſſe. Hic igitur, vt ex ſequenti verſu manifeſtũ eſt, pro tota regione ponitur.

5. *Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sichar.*] Omnes docti conſentiunt auctore Hieronymo Sichar, & Sichem, aut Sichimam eandem fuiſſe vrbem. Sed Hieronymus, & alij nonnulli ſecuti eum Sichar pro Sichem aut corruptè legi, aut corruptè vrbem dictam exiſtimant; alij vtroq; vocatam nomine. Sichem filium fuiſſe Hemor, à quo Iacob agrum illum centum emit agnis, de quo Ioannes hic mentionem facit, conſtat ex Geneſ. 33. 19. Is autem ipſe fuit, qui Dinam filiam Iacob curioſè per vrbem vagantem conſtuprauit Geneſ. 34. 2. Ab eo nomen datum vrbi. Cum Ieroboam à Roboam Rege Iuda decem ſubduxiſſet tribus, regiam ibi conſtituit, quòd locus eſſet, vt ait Hieronymus, vberrimus 3. Regum 12. 25. quod & Pſal. 59, 8. & 107. 8. ſignificatur, *Diuidam Sichimam, & conuallem tabernaculorum dimetiar*, tanquam de loco enim vberrimo id dicit. Locus deniq; erat multis rebus nobilis, Abrahami peregrinatione, cum primum è patria ſua iuſſu Domini egreſſus eſt, Geneſ. 12. 6. Stupro Dinæ, & cæde ciuium in eius ſceleris vltionem facta, Geneſ. 35. 1. ouibus Iacob, quas ibi eius filij paſcebant, Geneſ. 37. 12. oſſibus Ioſeph ibi ſepultis Ioſue. 24. 32. defectione decem tribuum à duabus reliquis, & nouo regno inibi conſtituto 3. Reg. 12. 25. bello Abimelech, à quo euerſa, & incenſa ea vrbs eſt, Iud. 9. 49. multiſq; rebus aliis, quas facilè in ſcriptura lector inueniet. Quæ vna fuit cauſa, quamobrem tam accuratè Ioannes locum deſcriberet. Altera, quòd id eſſet non ſolùm vtile ad fidem hiſtoriæ, ſed etiam ad intelligendam ſequentem narrationem neceſſarium. Dicturus enim erat, quomodo mulier illa Samaritana reſpondiſſet, *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis puteum?* ver. 12.

Iuxta prædium, quod dedit Iacob Ioſeph filio ſuo.] Hiſtoria eſt Geneſ. 48. 22. Hoc autem non erat prædium illud, vt pleriqne putant, quod iuxta vrbem Sichem emerat Iacob à filiis Hemor centum agnis. Geneſ. 33. 19. Nam illud Iacob emerat, hoc autem, quod dedit Ioſeph, iure belli acquiſierat, *Do*, inquit, *tibi partem vnam extra fratres tuos, quam tuli de manu Amorrhæi in gladio, & arcu meo.* Itaque potiùs agrum illum, quem centum agnis emerat, cæteris fratribus; illum verò, quem ab hoſte bello ceperat, Ioſeph dedit; ſed quia eodem loco erat, hanc vocat partem illius. Dicit autem ſe eam tuliſſe de manu Amorrhæi *in gladio, & arcu* ſuo; quamuis non ipſe, ſed filij eius Simeon, & Leui armata familia tuliſſent cæſis propter ſororis ſtuprum ciuibus Sichimæ ipſo potius inſcio, poſtea verò dolente; quia quòd filij fecerant, ipſe feciſſe putabatur.

6. *Erat autem ibi fons Iacob.*] Puteus, quem Iacob foderat iuxta Sichimorum vrbem, vt poſtea mulier declarat ver. 12. Quod quamuis in veteri teſtamento non legamus, tamen Ioannes indicat vulgo fuiſſe compertum. Sic enim loquitur mulier quaſi nemo dubitaret à Iacob puteum illum factum fuiſſe, & eam opinionem Ioannes confirmat, cum dicit ibi fuiſſe agrum, quem Iacob dederat Ioſeph filio ſuo, indicans in eo ipſo agro puteum fuiſſe. Eſt autem credibile adaquandi gregis cauſa Iacob eum feciſſe puteum, quemadmodum fecit Abraham Geneſ. 21. 25. & Iſaac Geneſ. 26. 15. 18. Cur autem puteum appellet fontem, quod Auguſtinus copioſè diſputat, vno verbo explicat Euthymius, fontem eſſe vbicunque aqua manat.

Ieſus ergo fatigatus ex itinere.] Quòd Chriſtum fatigatum dicit, cauſam tacitè reddit, cur ſederit, & iuxta

fontem

fontem ſederit; affert enim ſecum ſitim fatigatio; & indicat ſediſſe Chriſtum & vt quieſceret, quia laſſus erat, & iuxta fontem, vt expectaret, dũ veniret aliquis ad hauriendam aquam, qui ſibi potum daret. Quòd autem addit, *ex itinere*, cauſam reddit ipſius fatigationis. Fatigatus erat, vt homo; nam vt Deus, infatigabilis erat, qui omnia portabat *verbo virtutis ſuæ*. Itaq; futilis erat Arianorum argutia hoc loco, vt Cyrillus indicat, abutentium. Melius hinc Marcioniſtæ, Valentiniani, & Manichæi à noſtris auctoribus refutabatur, qui Chriſtum negabant verum fuiſſe hominem: quod Irenęus fecit lib. 3. cap. 32. Multa hic Chryſoſt. Auguſt. & Beda de ſingulis verbis moraliter diſputant, nos noſtrum ſequimur inſtitutum.

Hebr. 1. 3.

Arianorum argutia futilis

Sedebat ſic ſupra fontem.] Hebraiſmus, על *ſupra* pro iuxta. Vt, *Super flumina Babylonis, illic ſedimus, & fleuimus*, id eſt, iuxta. Quod autem dicit *ſic*, οὕτω, multos vexauit interpretes. Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius duobus modis exponunt. Primum, *ſic*, id eſt prout caſus ferebat, deinde *ſic* id eſt humi, ſine ſede, quod eodem fere redit. Alij putant eſſe mimeſin, quaſi voluerit Euangeliſta ſedentis habitum repræſentare, quod ego nullo modo probo. Nec enim Ioannes hiſtrionis, ſed Euangeliſtæ, eiuſque non loquẽtis, ſed ſcribentis perſonam agebat: quo modo non poterat habitu ſuo ſedentis habitum exprimere. Alij referunt ad verbum *fatigatus*, quaſi ſenſus ſit, *ſedebat ſic*, id eſt modo, habituque hominis fatigati. Ego illatiuam, aut cauſalem particulam eſſe arbitror, quo ſenſu etiam apud Ciceronem poni Latinè dictionem *ſic*, nonnulli Grammatici notarunt. *Sic*, inquit, *tot ſimul virtutes, continentia, grauitatis, iuſtitia, fides defecerunt*. Eodem enim modo Hiſpani, Itali, Galli, quorum lingua ex Latina manauit, loqui ſolent, Venit feſſus de via, & ita ſedit, id eſt propterea ſedit, aut, ſedit ergo. Sed Latini frequentiùs dicunt. Itaque hoc ipſum Hebræorum eſt idioma כן pro עלכן ita, pro itaque, aut ita, pro propterea. Cuius Hebraiſmi exempla hæc obſeruaui Pſal. 60. 9. כן אזמרה שמך לעד *Sic pſalmum dicam nomini tuo in ſeculum ſeculi*, id eſt ergo Pſalmum dicam, aut, itaque Pſalmum dicam, aut, propterea Pſalmum dicam nomini tuo. Simile quiddam apud hunc ipſum Euangeliſtam c. 8. 59. in nonnullis Græcis exemplaribus. & Act. 20. 11. & 28. 14. Quanquam his tribus poſterioribus locis potiùs videtur dictio οὕτω poſita eſſe pro ἔπειτα poſtea.

Pſal. 136. 1.

Cic. 4. Tuſculan.

Hora autem erat quaſi ſexta.] Meridiana. Sæpe enim monuimus in duodecim horas diuiſum fuiſſe diem, itaque ſextam fuiſſe meridianam. Deſignauit autem tempus Euangeliſta, vt cauſam tacitè aliam redderet fatigationis, & ſitis Chriſti. Non ſolum enim propter confectum iter pedibus, ſed etiam quia meridies iam erat, totoque matutino tempore pedibus iter faciens nondum cibum ſumpſerat, & Solis iam ardor vigebat, laſſus erat, vt Cyrillus, Ammonius, Theophylactus & Euthym. adnotarunt. Illud quoque obſeruantes cautè Euangeliſtam non dixiſſe horam fuiſſe ſextam, ſed quaſi ſextam, vt indicaret ſe ſummam habuiſſe curam veritatis, noſque doceret etiam in rebus minimis eandem cautionem adhibere. Probi eſt ingenij dubiè dicere, quæ ſunt dubia.

Probi eſt ingenij ambigua dicere.

7. *Venit mulier de Samaria haurire aquam.*] Venit mulier Samaritana Samaria enim hoc loco, ſicut & ſupra ver. 4. non vrbis, ſed totius regionis nomen eſt. Nec venit mulier ex vrbe Samaria, quæ longiùs aberat, ſed ex vrbe Sichem, aut Sichar, quę proxima erat, vt ver. 5. dictum eſt. Quid ergo neceſſe erat, vt Euangeliſta notaret mulierem Samaritanam fuiſſe? Vt cauſam, & originẽ indicaret futuri colloquij inter ipſam, & Chriſtum, quod inde natum eſt, quòd Chriſtus Iudęus cum eſſet, aquam ab illa, cùm eſſet Samaritana, petiuiſſet. Simul fortaſſe vt Chriſtum obiter excuſaret, quòd cũ muliere Samaritana locutus fuiſſet. Nec enim id factũ fuiſſe culpa ſua; ſed partim quidem caſu, partim verò neceſſitate. Caſu, quòd mulier ipſa à Chriſto non quęſita, forte de more venerit ad aquam hauriendam. Hãc enim vim habet verbũ illud *venit*, vt acutè Theophylactus vidit.

8. *Diſcipuli enim eius abierant in ciuitatem, vt cibos emerent.*] Non ſatis apparet, cuius rei cauſam reddat particula illa *enim*. Itaque nõnulli pro aduerſatiua poſitam putauerunt, quaſi dixerit, Diſcipuli autem eius abierant in ciuitatem. Et quidem ſæpe γὰρ pro δὲ poni, id eſt *enim* pro autem exempla ſunt frequentiſſima; ſed hoc loco proprietatem ſuam mihi poſſe videtur retinere. Primum cauſa reddi poteſt, cur ipſe per ſe Chriſtus aquã à muliere petiuiſſet. Si enim diſcipuli adfuiſſent, illi vtique aut hauſiſſent, aut pro illo à muliere poſtulaſſent. Petiuit ergo per ſe ipſe, quia diſcipuli abierant in ciuitatem. Poteſt deinde reddi tacitè ratio, cur Chriſtus ſolus cum ſola muliere locutus fuerit, quod poſtea admirati diſcipuli dicuntur ver. 27. Propterea enim locutus cum illa ſolus eſt, quia vna ex parte vrgebat ſitis, ex alia diſcipuli in ciuitatẽ abierant. Quanquam boni auctores Chriſtum non verè ſitiuiſſe putant, ſed ſitim ſimulaſſe, vt ſermonis anſam mulieri porrigeret, Maximus hom. 1. de eleemoſyna, ſiue Ambroſius is eſt. Hic etiam Chryſoſto. & Euthym. quærunt, quare Chriſtus omnes prorſus diſcipulos aut miſerit ipſe in ciuitatem, aut abire permiſerit, cur non aliquem apud ſe retinuerit, ne ſolus omnino remaneret. Reſpondent id Chriſtum ſimul, & Apoſtolos humilitate feciſſe, illum quod natura humilis eſſet, neq; ægrè ferret ſine comite eſſe; hos, quòd Chriſti moribus eſſent aſſueti, ideoque ſolum reliquerint. Credibile etiam eſt voluiſſe omnes eiuſdem laboris participes eſſe, certatimque in vrbem feſtinaſſe, vt Domino, quæ neceſſaria erant, emerent, ac portarent. Notant iidem auctores, atque Theophylactus adeo pauperẽ fuiſſe Chriſtum, vt viaticum nullum ſecum ferret.

Chriſtus viaticum nullum ſecum ferebat.

9. *Quomodo tu Iudæus cum ſis, bibere à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana.*] Quærunt Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylact. & Euthym. quomodo mulier illa cognouerit Chriſtum eſſe Iudæum? reſpondent, aut ex habitu, aut ex ſermone facilè cognoſcere potuiſſe. Valde id veriſimile eſt; cum enim Samaritani origine Chaldæi eſſent, eſt credibile & habitum, & ſermonem diuerſum habuiſſe, ſicut diuerſam habebant religionem. Nam & Galilæi cùm eiuſdem eſſent gentis, atque religionis, linguæ tamen aliquo diſcrimine à Iudæis dignoſcebantur. *Vere tu ex illis es, nam & loquela tua manifeſtum te facit*, inquiunt Iudæi illi, Matth. 26. 71. Quin ſingulas, aut aliquas certè tribus proprium aliquod, quo facilè dignoſcerentur, idioma habuiſſe ex illa hiſtoria colligitur, quæ Iud. 12. 6. legitur, vbi tot Ephratæi occiſi ſunt, quòd litteram vnam ש. more cæterorum Iudæorum pronuntiare non poſſent.

Singularum tribuum proprium idioma.

Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.] Non vtuntur, non habent conſuetudinem Iudæi cum Samaritanis. Noſter interpres, licet minùs Latino vocabulo, exprimere tamen voluit vim præpoſitionis Græcę, οὐ γὰρ συγχρῶνται, *non couſuntur*, ad verbum, quod ſignificat non fuiſſe inter Iudæos, & Samaritanos vltro, citroque conſuetudinem, atque commercium. Dubium cuius hæc verba ſint, mulierisne Samaritanæ, quæ hoc tunc dixerit, vt ſententiæ ſuæ rationem redderet; an Euangeliſtæ cauſam afferentis, quare mulier dixerit, *Quomodo tu Iudæus cum ſis, bibere à me poſcis?* Theodorus Mopſueſt. in Græca Catena, Chry-

ſoſtomus,

ſoſtomus, Theophylactus mulieris verba eſſe putant. Rupertus ſolus, quantum equidem memini, Euangeliſtæ tribuit. Et eſt quidem vtrumque probabile; ſed illud prius aliquanto probabilius, & quia plures habet auctores, & quia Euangeliſta potiùs dixiſſet *οὐ συγχρῶνται*, non coutebantur, quàm *non contuntur Iudæi Samaritanis.* Cur autem non vterentur, ratio eſt nota, quia, vt expoſuimus verſu 4. Samaritani, quia origine Chaldæi erant, pro Gentilibus, à Iudæis habebantur, & non habebant commercium Iudæi cum Gentilibus, ne ab illis contaminarentur. Prohibuerat enim Deus Deuter. 7. 2. ne cum illis inirent fœdus. Eo etiam maiore Iudæi odio Samaritanos proſequebantur, quòd cum Iudæi non eſſent, veram ſe Iudæorum religionem habere contenderent. Quemadmodum nunc qui verè Catholici ſunt maiore odio Caluiniſtas, cæteroſque omnes hæreticos, quàm Gentiles proſequuntur; quod illi magis ſupplicio, hi magis commiſeratione digni ſint. Maximè verò Iudæi à communicatione cibi, & potus cum Gentilibus abhorrebant, quòd ea potiſſimùm re pollui ſe putarent. Nam à colloquio quidem cum illis non abſtinebant, in rebus præſertim neceſſariis. Quod adeo inſitum in animis eorum erat, vt vix etiam à factis iam ex Iudæis Chriſtianis poſſet auelli. Chriſtiani enim erant, qui Petrum reprehendentes, dicebant; *Quare introiſti ad viros præputium habentes, & manducaſti cum illis?* Act. 11. 3. Eademque de re Petrus eſt à Paulo reprehenſus, quòd *prius quam venirent quidam à Iacobo, cum Gentilibus edebat; cum autem veniſſent, ſubtrahebat, & ſegregabat ſe, timens eos, qui ex circunciſione erant*, ad Gal. 2. 12. Propterea non dicit mulier, *Quomodo tu Iudæus cum ſis*, mecum loqueris; ſed *bibere à me poſcis?* Exiſtimabant Iudæi, vt D. Auguſtinus adnotauit, omnia vaſa Gentilium immũda eſſe, quia multas ſæpe res immundas attingebant, ideo ea tangere non poterant. Non poterat autem Chriſtus non bibere ex amphora, qua mulier illa Samaritana aquam hauriebat, cùm aliud ipſe vas non haberet. Propterea mulier miratur, quòd bibere à ſe petat. Rectè etiam ex Thalmudicis traditionibus notatum à quibuſdam eſt licuiſſe quidem Iudæis à Samaritanis, ſicut & à Gentilibus cibum, & potum emere; dono autem accipere non licuiſſe: quòd hoc eſſet non ſolùm conſuetudinem, ſed etiam amicitiam cum illis alere, ideo dicit *bibere à me poſcis.* Commodè etiam Chryſoſtomus, & Theophylactus adnotauerunt Samaritanis quidem licuiſſe agere, cibumque capere cum Iudæis, Iudæis verò cum Samaritanis non licuiſſe. Propterea mulierem non reſpondiſſe, non poſſum, aut non licet mihi tibi dare; ſed *quomodo tu Iudæus cùm ſis, bibere à me poſcis?* quaſi dicat, non licet tibi, aut petere, aut accipere. Itaque non recuſaſſe illi tanquam inimico potum dare; ſed propriæ eum legis admonuiſſe, videret num ſibi liceret petere; nam ſi quidem liceret, libenter daturam eſſe, vt Theodorus Mopſueſtienſis obſeruauit. Etſi mihi potius videtur quaſi Iudæorum, vt putabat, ſuperſtitionem irridens hoc Chriſtum interrogaſſe. *Quomodo tu Iudæus cum ſis, bibere à me poſcis?* Vtinam tam diligenter Catholici nunc hæreticorum conſuetudinem euitarent, quàm Iudæi Samaritanorum conſortium etiam in rebus nihili fugiebant. Certè periculoſius eſt cum hæreticis, quàm cum Samaritanis, quàm cum Gentilibus, aut Mahumetanis agere. *Sermo enim eorum vt cancer ſerpit.* Et circumeunt mare, & aridam, vt faciant vnum proſelytum, vt cùm factus fuerit, faciant illum filium Gehennæ duplo, quàm ſe. Quærit etiam Chryſoſtomus cur Chriſtus contra Iudæorum legem, aut traditionem potum à Samaritana petierit. Reſpondet exemplo docere voluiſſe, non eſſe iam illas Iudæorum traditiones obſeruandas. Alij ſciuiſſe eum mulierem ſibi non daturam eſſe: quod non probo: quin exiſtimo re ipſa potum Chriſto dediſſe, illumque bibiſſe; certè obtuliſſe, quamuis id Euangeliſta, dum Chriſti cum illa colloquium recitat, ſilentio prætererierit. Sunt etiã qui putent, in quibus Ambroſius ſer. 30. Beda, Maximus, Euthymius & grauis iudicij auctor D. Thomas Chriſtum non petiuiſſe aquam illam, quam mulier intellexit, putei, ſed ſpiritualem aquam, quam ſciebat illam ſibi dare non poſſe; petiuiſſe tamen, vt anſam præberet de aqua loquendi, quam ipſe daturus eſſet. Sciuiſſe Chriſtum quid mulier reſponſura eſſet, voluiſſeque aquam ab ea propterea petere, vt de aqua ſpirituali poſtea loqueretur; dubitari non poteſt; nihil enim, cum Deus eſſet, faciebat caſu. An autem ea tantùm de cauſa petierit ſimulans ſe ſitire, verèque velle bibere, an re ipſa ſitiens petierit, vt biberet, dubium eſſe poteſt, probabileque vtrumque eſt; ſed hoc mihi probabilius, verè ſitiuiſſe, verèque bibere voluiſſe, eaque ratione petiuiſſe aquam. Id enim Euangeliſta, vt ſupra diximus, ſignificauit ver. 6. cum dixit fatigatum fuiſſe, iuxta fontem ſediſſe, horamque fuiſſe circiter ſextam.

Samaritani origine Chaldæi.

Tract. 15.

A Samaritanis dono cibum accipere Iudæis non licebat

2. ad Tim. 2. 17.

Matt. 23. 15.

Cur Chriſtus contra Iudæorum legem potum à Samaritana petierit.

10. *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere.*] Donum Dei intelligunt Auguſtin. Rupertus, Beda, & Strabus, Latinique fere omnes Spiritum ſanctum, quem poſtea *aquam viuam* vocari putant, & aquæ illi opponi, de qua mulier Chriſtum loqui intelligebat; vt ait c. 7. 38. 39. *Qui credit in me, ſicut dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Hoc autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes in eum*, Chryſoſt. Cyrill. Theophylact. Euthym. generaliter intelligunt *donum Dei*, id eſt quidquid Deus poteſt aut ſolet dare; vt donum Dei dono hominis, id eſt aquæ, quam mulier illi donare poterat, opponat. Alij ſe ipſum *donum Dei* vocaſſe putant, quaſi dixerit, ſi ſcires quantum hominibus donum præſtiterit Deus, quod me ad eos miſerit, & quis ego ſim, qui ab eo miſſus ſũ, ac tecum loquor, tu aliam à me aquam poſtulares. Quo ſenſu interpretatur Ammonius. Magis accommodatè ad filium orationis mihi videntur interpretari, qui hoc ipſum *donum Dei* vocari exiſtimant, quod tam commoda illi mulieri occaſio ſalutis oblata fuiſſet, vt Chriſtum ad fontem inueniſſet, à quo meliorẽ, magiſque ſalutarem aquam, quàm ex illo fonte, quem tantopere laudabat, haurire poſſet, ſed auctorem eius ſententiæ ſatis grauem neminem inuenio. Ego ſi vera, vt ego quidem exiſtimo, hæc eſt ſententia, quod ſequitur, *Et quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere*, per exegeſin dictum eſſe putandum eſt; idem enim eſt, *ſi ſcires donum Dei*, & ſi ſcires, *quis, qui dicit tibi, da mihi bibere*, ſed hoc illius explicatio eſt. Quod autem dicit, *ſi ſcires, quis eſt*, alluſio eſt ad id, quod mulier dixerat; *Quomodo tu Iudæus cum ſis*, ſic enim Iudæum Chriſtum appellauerat, vt nihil ſupra eſſe putaret; Chriſtus igitur ait, ſi ſcires me non ſolum Iudæum, ſed Regem etiam; & Deum Iudæorum eſſe.

Eodem ver. & 11.

Tu forſitan petiiſſes ab eo.] Bibere, ſicut ego à te petiui, & dediſſet tibi aquam, non qualem à te ipſe popoſci, ſed *viuam*, id eſt viuificantem, aut vitam in ſe habentem; Spiritum ſanctum, qui aqua eſt non mortua, vt iſta, quam ego à te poſtulaui, ſed viua, ſicut homo dicitur hoſtia viuens, quia hoſtia eſt oblata Deo, non mortua, quales Deo offerri conſueuerant, ſed viua, & rationabilis, Roman. 12. 1. & lapis viuus, quia eſt metaphoricè lapis Eccleſiaſtici ædificij, & non emortuus, qualis eſſe ſolent qui in aliis ponuntur ædificiis, ſed viuus, & animatus. 1. Petri 2. 5. Sic interpretantur Beda, & Rupertus in comment. eſtque meo

iudicio

iudicio vera ſententia. Nam & c. 7. 38. 39. ipſum Spiritum ſanctum aquam viuam appellat. Alij gratiam Spiritus ſancti aquam vocari putant, vt Cyrillus, Irenæus lib. 3. c. 19. Chryſoſt. in Catena Græcorum citatus, & Theodor. & in Pſal. 1. & 64. Baſil. in Pſal. 45. Theophylactus & Euthymius ſiue quòd animos lauet, ac purget, quamobrem & per aquam baptiſmi ſignificatur, vt quidam volunt; ſiue quia non eſt ſtagnans, & veluti mortua, atque immobilis, ſed vt ait Theophylactus *ἀναβλύζον, ἀναπηδῶν, κινούμενον· ἡ γὰρ χάρις τοῦ πνεύματος ἀεικίνητον πρὸς τὸ ἀγαθὸν τὴν ψυχὴν ἐργάζεται ἀναβάσεις ἀεὶ διατιθεμένη*, *Aquam*, inquit, *dicit Spiritus ſancti gratiam ſcaturientem, exilientem. Nam gratia ſpiritus efficit, vt anima ſemper ad bonum moueatur, nouos ſemper diſponens gradus, quibus aſcendat.* Alij doctrinam Euangelicam aquam hic vocari dicunt, viuam verò quia *viuus eſt ſermo Dei, & penetrabilior omni gladio ancipiti.* Ita interpretantur Ammonius, & Euthymius, & Theodoretus in Pſal. 1. Alij baptiſmi aquam intelligunt, quam qui ſemel bibit, non ſitit iterum, quia qui ſemel baptizatus eſt, iterum baptizari non poteſt, vt exponunt Cyprianus epiſtola quadam ad Cæcilium, & Ambroſius aut Maximus in ſerm. de Eleemoſynis, & Auguſtinus ſerm. de tempore. 92. & Proſper lib. 1. de promiſſion. c. 39. Inuenio qui *aquam viuam* Chriſtum ipſum interpretantur, vt Mar. Victorinus lib. 1. aduerſus Arium. Probat enim ex hoc loco Chriſtum eſſe Deum, quia vita aut aqua viua eſt; & Procop. in capit. 7. Iſai. & Maximus in homil. 2. de Eleemoſynis. Quod dicit *forſitan*, Græcè eſt *σὺ ἂν ᾔτησας αὐτόν*, tu petere ab eo potuiſſes. Sed rectè noſter interpres ſenſum expreſſit. Significatur autem facultas liberi arbitrij, qua poterat mulier aquam petere, vel non petere, ſi vellet.

Ad Hebr. 4. 12.

Liberi arbitrij facultas.

11. *Domine neque in quo haurias, habes.*] Notant Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus aliquantum iam ex verbis Chriſti mulierem illam profeciſſe; non enim vulgari verbo, ſed dominum appellaſſe; cognouiſſe enim ex eius ſermone, pollicitationeq; non vulgarem eſſe hominem, qui tam aſſeueranter dixiſſet, *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere.* Apparet tamen, vt aiunt Cyrillus, & Auguſtinus adhuc eſſe carnalem. *Aquam* enim *viuam*, quam pollicitus erat Chriſtus, non aliam quam illam ipſam intellexerat, quam ex illo puteo ipſa hauriebat, aut aliam certè generis eiuſdem, quam aquam viuam, id eſt ſcaturientem Chriſtus appellaſſet. Propterea dicit, *Nec in quo haurias habes, & puteus altus eſt.* Putauit, vt notat Cyrillus, magum fortaſſis eſſe, qui occulta aliqua arte aquam ex alto puteo, ſine vllo inſtrumento haurire poſſet. Ideo explorat quanam ratione id facturus ſit. Repræſentat nobis hæc mulier animalem hominem, qui *non percipit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei*, ſed omnia carnaliter intelligit; maximè verò hæreticos, qui toti in ſenſus ſuos defixi ſunt, & quidquid altius eſt, magicum putant.

Lib. 2. c. 83.

1. ad Cor. 2. 14.

Hæretici toti in ſenſum defixi.

12. *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipſe ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius?*] Id eſt hunc puteum, quem vides tam magnum, tam altum, tam abundantem aquis, vt non ſolum ipſe, totaque eius familia, ſed omnia etiam eius pecora biberint; aut tam bonæ aquæ, vt ipſe, & filij eius ex ea biberint; itaque meliorem tu dare non poteris, vt Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. exponunt. Iacob patrem noſtrum, id eſt ſuum, & Chriſti, omniumque Iudæorum, aut noſtrum, id eſt Samaritanorum vocat, indicans etiam ſe, omneſque Samaritanos eſſe Iudæos, ſiue qui quamuis Chaldæi eſſent, tamen quia mixti cum Iudæis fuerant, pro Iudæis ſeſe ferebant, & Iacob genere gloriabantur, vt Chryſoſt. Euthym. & Theophyl. interpretantur: ſiue quia eius ſe religionem ſequi putabant, patrem etiam ſuum appellabant, vt Cyrillus exiſtimat; quemadmodum ſi Caluiniſtæ nunc veteres auctores, atque doctores Eccleſiaſticos patres vocent, quod eorum ſe doctrinam ſequi mentiantur. Quanquam hoc Samaritanis arrogantiores ſunt, vt nec eos patres, neque ſanctos, nec vllo prorſus honorifico titulo vocare velint. Quare oſtendunt ſe eorum non eſſe filios, mentirique, cum ſe illorum doctrinam ſequi iactãt. Duobus modis mulier intellexerat Chriſtum ſibi aquam dare poſſe: aut ex eodem hauſtam puteo, quod ſupra, vt ſibi viſa eſt, refutauerat dicens, *Nec in quo haurias, habes, & puteus altus eſt*; aut ex alio quopiam, quem in eodem loco repente fodiſſet, quod nunc refellit dicens, *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob?* quaſi dicat, non poteris alium hic puteum repente fodere, niſi maior ſis patre noſtro Iacob; atqui vt quamlibet magnus ſis, maior certe illo eſſe non potes, non ergo aquam mihi viuam iſta ratione dare poteris.

Caluiniſtæ Samaritanis arrogantiores.

13. *Omnis, qui biberit ex aqua hac, ſitiet iterum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternũ.*] Rectè Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius obſeruauerunt Chriſtum noluiſſe verbis ad id, quod mulier interrogauerat, reſpondere, *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob?* ne arrogans eſſe videretur, qui ſe Iacob maiorem faceret, quod quidem mulier, quæ nondum Deum eſſe ſciebat, abſurdum, atque temerarium eſſe putauiſſet; re tamen ipſa reſpondiſſe docentem, quid inter aquam illam, quam dedit Iacob, & eam, quam ipſe daturus erat, intereſſet; ſe multo meliorem aquam, quàm illam Iacob daturum eſſe; itaque ſi propter aquam, quam dederat, tantum putabat fuiſſe Iacob, multò maiorem ſe eſſe exiſtimare debere, qui multo meliorem aquam daturus eſſet. *Tu autem quæſo*, inquit Chryſoſtomus, *Dei ſapientiam conſidera; quam leniter mulierem allicit. Non à principio dixit, ſi ſcires quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere; ſed poſtquam occaſionem illi præbuit, vt ipſum Iudæum appellaret, & criminaretur, hoc propulſans, inquit, ſi ſcires quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere, tu forſitan petiſſes ab eo; quibus verbis eam ad maiora impulit, vt patriarchæ meminerit. Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob?* Quomodo qui biberit ex aqua illa, quam mulier intelligebat, ſitiat iterũ, facilè, vt inquit Auguſtinus, intelligitur. *Et verum*, inquit, *eſt ſecundum hanc aquam; & verum eſt ſecundum quod ſignificat illa aqua. Etenim aqua in puteo voluptas ſæculi eſt in profunditate tenebroſa. Hinc eam hauriunt homines hydria cupiditatum. Cupiditatem quippe proni ſummittunt, vt ad voluptatem hauſtam de profundo perueniant, & fruuntur voluptate præcedente, & præmiſſa cupiditate. Nunquid non iterum ſitiet? Ergo de hac aqua qui biberit, iterum, inquit, ſitiet.* Quo autem modo, qui biberit ex aqua, quam Chriſtus promittit, non ſitiat iterum, ipſe declarat. Vide ſequentem verſum vbi hic explicatur.

Homil. 31.

Tract. 15.

14. *Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.*] Propterea *non ſitiet in æternum*, quia *fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam*, id eſt vſque ad vitam æternam, vſque ad cœlum. Quis enim ſitiat, qui fontem in viſceribus habeat tam altè ſalientem? Metaphora eſt à fontibus ſumpta altè aquam eiaculantibus; quod propter ingentem copiam, & ſcaturiginem aquæ fieri ſolet. Sic enim qui Spiritum ſanctum in ſe habet, fontem habet vſque ad cœlum ſalientem, hoc eſt in vitam æternam, quæ in cœlo nobis propoſita eſt. Loquitur autem de aqua tanquam de planta, aut ſemine aliquo, quod iactum in terra naſcatur. Sic enim illam aquam fieri in nobis fontem ſalientem in vitam æternam. Videndum

quid ſit iterum ſitire, vel non ſitire amplius in æternum. Qui putant ſitire eſſe bona temporalia, aut carnales voluptates iterum concupiſcere, nimium videntur allegorici. Sitire ergo iterum propriè ſumitur pro appetitu potus, quem Philoſophi appetitum humidi, & frigidi diffiniunt, ſicut aqua, quam qui bibit, iterum ſitit, ſumitur propriè. Non ſitire autem in æternum metaphoricè non propriè dictum eſt, ſicut Spiritus ſanctus non propriè, ſed metaphoricè aqua vocatur. Eſt autem non ſitire in æternum, non eſſe opus illi, qui ſemel bibit eadem ſpirituali, quam bibit, aqua; ſemel enim potam ſatis eſſe vſque in æternum. Nec enim conſumi, aut per vrinas, & ſudores excerni ſicut aquam iſtam, quam bibimus elementarem; ſed incorruptibilem, immortalem, & inexhauſtam eſſe, quæ perpetuò ſitim ſedet, id eſt, per ſe ad vitam æternam ſufficientem eſſe, nec vllum aliud adiumentum deſiderare, quod eſt ſitire, niſi forte, qui eam biberit euomat. Euomit autem, quiſquis peccat, eiiciens à ſe Spiritum ſanctum. Sola ergo natura, & vis vtriuſque aquæ corporalis, & ſpiritualis declaratur; quòd illa natura ſua conſumatur, corrumpaturque: Immo niſi conſumatur, niſi concoquatur, niſi digeratur, minimè proſit: hæc contra natura ſua neque corrumpi, neque digeri poſſit, ideoque ſemel potam in æternum ſatis eſſe, & qui eam biberit, niſi forte, vt diximus, culpa ſua eam euomuerit, iterum non ſitire. Cur enim ſitit iterum, qui aquam iſtam elementarem bibit, niſi quia, quam ſemel bibit, aqua calore ſtomachi conſumitur? ſi nunquam cõſumeretur, nunquam iterũ ſitiret. Id ergo in aqua illa ſpirituali accidit. Hac ratione quæſtiones illæ, quas nonnulli in hunc locum inducunt, præciduntur. Altera eſt, quomodo qui bibit ex aqua Spiritus ſancti non ſitiat in æternum, cùm homines, qui Spiritum ſanctum receperunt, peccare poſſint, & qui in peccato ſunt, vtique ſitiant, id eſt aqua illa iterum indigeant, vt ſpiritualiter viuãt, ſaluiq; eſſe poſſint? Facilè enim hoc ex iis, quæ modò diximus, ſoluitur; vim tantùm, naturamque vtriuſq; aquę hîc explicari, Spiritum ſanctum eiuſmodi natura ſua aquam eſſe, vt qui ſemel eam biberit, ſatis habeat in totam vitam, modò ne euomat, ne eiiciat; euomit, qui peccat. Altera, quomodo hæc ſentẽtia illi Eccleſiaſtici ca. 24. 29. contraria non ſit, *Qui bibent me, adhuc ſitient?* Illic enim ſitire eſt amare, & concupiſcere, quia amor, quò magis ſapientiam guſtamus, magis creſcit. Sicut de auaritia poëta ille dixit,

Ariſt. 2. de anima c. 3. tex. 28.

Duæ de hoc loco quæſtiones explicãtur.

Iuuenal. Satyr. 14.

Creſcit amor nummi, quantùm ipſa pecunia creſcit.

Hîc autem non ſitire non eſt non concupiſcere, ſed non indigere vlla re alia, aut non opus eſſe eundem Spiritum ſanctum iterum accipere, quod eſt iterum bibere, quia ſemel acceptus ſemper in nobis manet, niſi nos ipſi inuitum quodammodo, & repugnantem eiiciamus: Atque hoc eſt, quod nos admonet D. Paulus 1. Theſſal. 5. 19. *Spiritum nolite extinguere.* Manet in nobis ſemel hauſtus, ſemel accenſus, niſi nos ipſi extinguamus, eſtque in animis noſtris veluti perennis fons ſaliens in vitam æternam. Similis ſententia infra c. 6. 35. *Qui venit ad me, non ſitiet iterum.*

15. *Dicit ad eum mulier; Domine da mihi hanc aquam, vt non ſitiam, neque veniam huc haurire.*] Adhuc carnalis eſt mulier. Nec mirum, mulier ipſa caro eſt. Cùm tam apertè Chriſtus ſignificaſſet de ſpirituali ſe aqua loqui, tamen adhuc in corporali hæret aqua, vt Cyrillus annotat. Quanquam Chryſoſt. & Theophyl. aliquid ſupra ſenſum mulierem exiſtimant concepiſſe, in eo tamen erraſſe, quod ſpiritualem aquam corporaliter intelligebat. Cum enim videret Chriſtum de alia non corporea loqui aqua, exiſtimaſſe eam non aliam habere vim, quam vt corporis ſitim extingueret. Itaque non

Geneſ. 2. 23

petiuiſſe illam, vt haberet vitam æternam, quamuis audiuiſſet eam in vitam æternam ſalire; ſed vt non ampliùs ſitiret, & laborem illum quotidianũ aquam hauriendi deuitaret. *Ad laborem*, inquit Auguſtinus, *indigentia cogebat & laborem infirmitas recuſabat. Vtinam audiret, Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos. Hoc enim ei dicebat Ieſus, vt non laboraret, ſed illa nondum intelligebat.* Origenes intellexiſſe mulierem putat ſed quod dicit, *vt non veniam huc haurire*, nimis, vt mihi videtur allegoricè interpretatur, id eſt vt non indigeam aqua iſta Iacob, ſcripturis, atque doctrinis quibus opus nobis eſt, vt diuina myſteria intelligamus; ſed ſine vllo ſtudio, ſine vllo labore, quemadmodum angeli faciunt, intelligam. Illud meliùs adnotauit, hîc etiam mulierem illam honorificè Chriſtum dominum appellaſſe, vt ver. 11. Illic quidem, quia diſcere ab eo volebat, vnde aquam haberet, & an maior eſſet Iacob; hîc, quia ab eo petebat aquam. Itemque illud, re ipſa comprobaſſe verum eſſe, quod Chriſtus dixerat ver. 10. *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi, Da mihi bibere, tu forſitan petiſſes ab eo*; ſimul enim vt mulier id intellexit, quoquo tandem modo intellexerit, aquam ab eo petiuiſſe. Vtrumque mihi probabile videtur, & mulierẽ intellexiſſe Chriſtum de aqua ſpirituali loqui, tamen non credidiſſe, quæ dicebat, irridendoque reſpondiſſe, *Domine, da mihi hanc aquam*; & non intellexiſſe, ſed cùm putaſſet eum de vera aqua, veraque corporis ſiti loqui, ſeriò reſpondiſſe, *Domine da mihi hanc aquam, vt non ſitiam, neque veniam huc haurire.* Si intellexit, & non credidit, ſed ſimulans ſe credere irriſit, ſpecimen nobis hæreticorum præbuit. Hoc enim eorum ingeniũ eſt, quidquid ſanctum quidquid ſpirituale, quidquid denique ſupra ſenſus eſt, ingenioſa, vt ipſi putant, Satanica, vt ego exiſtimo, ſimulatione irridere. Si non intellexit, exemplum nobis expreſſit eorum Catholicorum, qui res diuinas non intelligentes, curam tamen earum abiiciunt in ſola temporalia commoda intuentes.

Hæreticorũ proprium ſancta quæque irridere.

Matt. 11. 28.

16. *Dicit ei Ieſus. Vade voca virum tuum, & veni huc.*] Minimè dubium eſt, quin ſciuerit Chriſtus eam virum non habere, vt illi paulo poſt declarauit, tamen neceſſe eſt, vt aliquo ſaltem prætextu Chriſtus eam iuſſerit vocare virum. Is duplex eſſe potuit: alter, quòd vellet non cum illa ſola, ſed etiam cum eius viro donum illud, quod promiſerat, communicare, & quo maius eſſet beneficium, quod viro ſimul, & vxori commune eſſet; & quod non ſatis honeſtum videretur nuptæ mulieri quidquam donari inſcio marito. Hoc prætextu Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius factum putant, vt Chriſtus dixerit, *voca virum tuum.* Alter, quem Auguſtinus, & Cyrillus attingunt, quòd non ſatis videretur mulier idonea eſſe, vt, quæ dicturus erat Chriſtus, intelligeret, ideo iuſſam vocare virum, vt per eum doceretur. Sic enim, vt monet Auguſtinus, D. Paulum conſtituiſſe, vt per viros ſuos mulieres docerentur 1 Corinth. 14. 35. At cur non alium potius quærebat prætextum, quàm vt de viro illius loqueretur, quem ſciebat eam non habere? nec enim illi deeſſe multi potuerunt. Eo ipſo quod ſciebat virum eam non habere, eo potiùs quàm alio prætextu vſus eſt. Sciebat enim quid illa iuſſa virum vocare reſponſura eſſet; & volebat occaſionem inde captare illi declarandi, quidquid toto vitæ ſuæ tempore feciſſet, vt Ammonius ait. Iubent nos Chryſoſtomus, & Euthymius modeſtiam ſimul, & prudentiam Chriſti obſeruare. Poterat ſtatim principio facere, quod tandem in fine fecit; & omnem illi vitam enarrare. Noluit; ſed occaſiones quæſiuit commodas, vt quod

Per viros docendæ ſunt mulieres.

dictu-

dicturus erat, aut neceſſariò re ipſa poſtulante, aut certè aptè dicere videretur. Si ſtatim dixiſſet quinque eam viros habuiſſe, arroganter, & ambitioſè dixiſſe videretur, vt ſe Prophetã eſſe oſtenderet; quod ſancti cordatiq; Prophetæ facere non ſolent. Itaque iſti qui nulla occaſione, nullius rogatu, aut occulta pronunciant, aut aliquid aliud faciunt ſimile miraculi; verendum, ne circulatores potiùs, aut magi; quam Prophetæ, vel ſancti viri ſint. Longè abeſt ſanctorum virorum ingenium à vanitate.

17. *Non habeo virum.*] Quomodo negat ſe virum habere, cum aliquem ſaltem haberet loco viri? Nec enim credendum eſt illam dicere voluiſſe ſe quidem loco viri aliquem amicum habere, legitimum autem virũ non haberet. Quod ſi dicere voluiſſet, peccatum ſuum aperuiſſet, quod maximè videtur occultare voluiſſe. Reſpondet Euthymius voluiſſe Chriſtum decipere, quia purum adhuc eſſe hominem exiſtimabat. Itaque etſi putabat ſe virum habere, tamen dixit ſe non habere. Et verò probabile eſt mulierem illam curioſam, & cupidam videndi, quo tandẽ euaderet Chriſti pollicitatio, ideo negaſſe ſe habere virum, vt Chriſtus ſtatim ſibi daret, quod daturum ſe, cùm vir veniſſet, pollicebatur, eo non expectato.

Bene dixiſti, quia non habeo virum.] Quod mulier vno ſenſu dixerat, id Chriſtus alio ſenſu accipiens verè ab ea dictum eſſe interpretatur. Illa putans ſe virum habere, mentita dixerat ſe non habere, vt paulo ante ex Euthymio dicebamus; Chriſtus verbum eius excipiẽs ſubiecit verum eam dicere falſum dicere volentem, Habere enim virum, ſed non legitimum.

18. *Quinque enim viros habuiſti, & nunc, quem habes, non eſt tuus vir.*] Satis fuiſſet dicere, *Bene dixiſti,* nam quem habes, non eſt tuus vir. Sed non contentus Chriſtus oſtendere ſcire ſe non eſſe legitimum virum, quem mulier illa pro legitimo haberi volebat, ſumpta ex viro vno occaſione de omnibus loquitur, quos vnquam habuiſſet. Non ſatis ex his verbis Chriſti conſtare poteſt, an quinque illi viri, quos Samaritanam habuiſſe dicit, legitimi fuerint, an concubini potiùs, quam mariti, quemadmodum & vltimus. Ego ſemper exiſtimaui adulteros fuiſſe. Nam ſi legitimi fuiſſent, nihil occultum Chriſtus Samaritanæ patefeciſſe videretur, cum dixit quinque eam viros habuiſſe. Deinde cùm mulier dicit poſtea ver. 29. *Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia, quæcunque feci* omnia ſua occulta peccata à Chriſto ſibi indicata fuiſſe ſignificat, atque inter ea proculdubio enumerat, quòd quinque habuiſſet viros, quod nullum peccatum fuiſſet, ſi fuiſſent omnes illi legitimi. Hoc me tantùm tenebat, quòd auctorem non inuenirem vllum huius ſententiæ. Omnes enim, quos legebam, ſentiebant fuiſſe legitimos; Auguſtinus tractat. 15. Nonnus poëta, Hilar. 2. de Trinitate Athanaſius, aut quiſquis auctor earum qq. q. 58. Beda, Euthymius, Rupertus, & recentiores magno conſenſu; ita prorſus, vt nec, qui dubitaret quidem mecum, reperirem. Inueni tamen multo quæſitum ſtudio Chryſoſtomum in Pſalm. 13. qui non ſolùm putat quinque illos adulteros fuiſſe; ſed eodem etiam tempore eos mulierem illam Samaritanam habuiſſe; aptoque exemplo eo probat gentes, quæ multos crederent Deos, nullum habere Deum, quia verus Deus non niſi vnus eſſe poteſt; quemadmodum, inquit, Samaritana illa eo ipſo quòd quinque habuerat viros, nullum habuerat, quia verus vir non poteſt eſſe niſi vnus. Confidenter nunc dico hunc ſecutus auctorem, quòd ante timidè dicebam. Sententia Baſilij in epiſtola ad Amphilochium indiget venia. Putat poſt trigamiam cætera, ſi quæ contrahuntur matrimonia,

Adulteros habuit quinque Samaritana.

vera non eſſe, itaque hunc ſextum, quem illa habebat mulier, matrimonio illi coniunctum fuiſſe; ſed quia ſextus maritus erat, adulterum à Chriſto fuiſſe iudicatum. Quid quinque illi, quid vnus hic vir allegoricè ſignificent, non eſt inſtituti noſtri docere; tamen ſiquis hoc requirit, Origenem Auguſtinum, Bedam, & Strabum in hunc locum legat.

Hoc verè dixiſti.] Idem ante dixerat, ſed repetitione confirmat. Nimis mihi videtur argutum, quod Origenes obſeruat, hæc verba tacitam habere reprehenſionem. Sic enim Chriſtum dixiſſe, *hoc verè dixiſti,* quaſi indicaret eam ante non vera dixiſſe, cùm dixerat Iacob puteum illum effodiſſe, atq; ipſum, & eius pecora inde bibiſſe; quod ſupra refutauimus,

19. *Domine video, quia Propheta es tu.*] Duplex confeſſio, & proprij peccati & virtutis, atque excellentiæ Chriſti. Cum enim dicit, *Video, quia Propheta es tu,* tacitè confitetur vera eum dixiſſe, ſe in perpetuis adulterijs vitam duxiſſe. Quod qui nemine indice cognouerit, non poſſe non eſſe Prophetam. Obſeruauerunt quidam non boni auctores hoc inter prædeſtinatos, & reprobos eſſe diſcriminis, quòd prædeſtinati reprehenſi culpam agnoſcant, vt fecit hæc mulier, & Dauid 2. Regum 12. 13. Ezechias 4. Regum 20. 19. & Iſai. 39. 8. Et illi qui concionanti Petro commoti ſunt Actor. 2. 37. reprobi verò aut negent, vt Cain Geneſ. 4. 9. Giezi. 4. Regum 5. 25. Ananias, & Saphira Actor. 5. 2. 8. aut excuſent, vt Saul. 1. Regum 15. 20. aut etiam vlciſcantur, & in eos à quibus reprehenduntur ſæuiant, vt Reges Iudæorum in Prophetas, qui à Deo illis mittebantur. 3. Regum 19. 2. Roman. 11. 3. Ierem. 29. 26. & 36. 5. Herodes in Ioannem Mar. 6. 17. Scribæ & Phariſæi in Chriſtum Matth. 21. 45. 46. & 26. 57. Iudæi in Stephanum Actor. 7. 57. Rectè dixiſſent, ſi non inter prædeſtinatos, & reprobos, ſed inter bonos, & malos diſcrimen illud poſuiſſent. Nam nec prædeſtinati ſemper oſtenſa ſibi peccata recognoſcunt, ſed ſæpe admonitionibus reſiſtunt, ſæpe obſtinati ſunt vſque ad vltimum vitæ tempus, quo tempore ſubitò reſipiſcunt: & reprobi ſæpe monitorem audiunt, ſæpe reſipiſcunt, ad extremum verò in peccato moriuntur. Nec quiſquam ſcire poteſt, an illi omnes, qui reprehenſi culpam agnouerunt, prædeſtinati; & omnes, qui non cognouerunt, reprobi fuerint. Quin Paulum videmus vnum ex ijs, qui in Stephanum ſæuierunt, fuiſſe prædeſtinatum. Quòd enim, qui reprehenditur, peccatum agnoſcat, non ſolùm ex gratia, ſed ex libero etiam pendet arbitrio: quod iſti vt tollant, omnia prædeſtinationi tribuunt. Illud quidem rectè in hac muliere Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius obſeruarunt, non ęgrè tuliſſe à Chriſto reprehenſam, quin conuerſam ad meliorem mentem ſalutem ab eo quæſiuiſſe. Conceperat ante ex Chriſti ſermone aliquantam de illo opinionem, vt non vulgarem hominem eſſe duceret, ideoque, vt Origenes ait, dominum appellaret. Nunc verò pluſquam hominem non vulgarem, id eſt Prophetam confitetur, videns, quæ occulta erant, ſibi patefeciſſe. Itaque ineptè prorſus quidam hæreticorum interpretes Prophetam hoc loco hominem doctum, & in lege verſatum intelligunt. Non enim doctrina vlla, ſed diuino prorſus ſpiritu occulta, ſolique Deo cognita panduntur. Sed quia nemo meliùs quàm Prophetæ, quæ ad legem, religionemquè pertinebant nouerat, quæſtionem illi tanquam Prophetæ de religione proponit.

20. *Patres noſtri in monte hoc adorauerunt, & vos dicitis, quia Ieroſolymis eſt locus, vbi oportet adorare.*] Non

dicit, Nos dicimus in monte hoc adorandum eſſe; ſed, *Patres noſtri in monte hoc adorauerunt.* Siue artificio aliquo, vt quidam volunt, vt indicaret Samaritanos exemplo, & auctoritate patrum facere, quod faciebant; Iudæos verò exemplo, & auctoritate carere, ſolaque priuata quadam opinione Ieroſolymis adorare, *Vos*, inquit, *dicitis*; quaſi dicat, dicitis, ſed non probatis. Siue, vt ego arbitror, excuſans potius Samaritanos, quam Iudæos accuſans, ita loquitur. Dubium quos patres intelligat, cum dicit, *Patres noſtri in monte hoc adorauerunt*, Samaritanorumne, an Samaritanorum ſimul, & Iudæorum. Plerique omnes auctores Iudæorum etiam patres intelligunt Abraham, Iſaac, & Iacob. Nam Abraham in eo monte filium ſuum Iſaac ſacrificaſſe Geneſ. 22. 2. & Iacob in eodem loco ſtructa ara Deum oblato ſacrificio adoraſſe Geneſ. 33. 20. Sic interpretantur Ammonius, Chryſoſtomus homilia 31. Auguſtinus, Beda, Rupertus, lib. 4. Theophylactus, & Euthymius. Id quidem vel ſolis auctoribus ſine alia ratione probabile eſt; ſed non video, cur non probabile etiam ſit ſolos maiores Samaritanorum intelligi, qui cultum illum in eo monte inſtituerant: quorum ſe auctoritate mulier tuetur, vt mulierem litterarum imperitam decebat.

Caluinus in Ioan.

Ineptè verò hæretici hodie huius nobis mulieris exemplum obiiciunt, quaſi nos idem faciamus, cum maiorum noſtrorum allegamus traditiones. Non enim animaduertunt mulierem illam Samaritanam, id eſt hæreticam fuiſſe, ideoque cum patrum ſuorum exemplum, traditionemque protulit, nihil aliud, quàm erroris vetuſtatem protuliſſe. Vnde ſequitur Lutheranos, & Caluiniſtas, qui hoc nobis obiiciunt, non poſſe maiorum ſuorum exemplo ſeſe tueri, quia ipſorum maiores ſicut & ipſi hæretici fuerunt, & ab Eccleſia Catholica, ſicut Samaritani olim ab Eccleſia vera Iudæorum, diſceſſerunt. Rectè mulier illa maiorum ſuorum exemplo, auctoritateque vſa fuiſſet, ſi in vera fuiſſet Eccleſia. Nam traditio in Eccleſia, veritatis; extra Eccleſiam, erroris confirmatio eſt.

Traditio in ſola Eccleſia veritatis cõfirmatio eſt.

In monte hoc.] Non dubium demonſtraſſe montem Garizin, qui vrbi Sichimorum, cuius illa mulier erat ciuis, vicinus erat: in eoque omnes conueniunt auctores. Quæ autem fuerit cauſa Samaritanis in eo monte adorandi, ex ſacra intelligitur hiſtoria. Ieroboam cum decem tribus à regno Iuda ſegregaſſet, nouumque regnum Iſraelis conſtituiſſet, metuens ne, ſi populus de more religionis cauſa Ieroſolymam iret, ſe deſerto ad Regem Iuda dilaberetur, nouo regno nouam inſtituit religionem, & duos illos conflauit vitulos, quorum alterum in Bethel, alterum in Dan vltima regni parte collocatos pro diis iuſſit adorari. Hinc prima orta eſt diſſenſio religionis. Poſt Babylonicam verò captiuitatem potientibus rerum Perſis Manaſſes Ieroſolymitanus ciuis, & Iaddi Summi ſacerdotis frater, & ipſe ſacerdotalis particeps dignitatis Sanaballetis Cuthæi, & Darij Regis in Samaria præfecti filiam vxorem duxit, nomine Nicaſonem. Quamobrem cum & à cæteris Iudæis, & ab ipſo ſuo fratre Summo ſacerdote functione ſacerdotij prohiberetur; ſeque apud Sanaballetem excuſaret, quòd ipſius filiam quam ſibi deſponderat, ducere non poſſet, malle ſe vxore carere ea, quàm tanta dignitate ſacerdotij. Sanaballetes non ſolùm ſummum illi pollicetur ſacerdotium, ſi filiam ſuam retineat, ſed templum etiam ſe illi Ieroſolymitano æquale ædificaturum. Quod & fecit in monte Garizin, vnde cœptum eſt à Samaritanis ſacerdote Manaſſe in eo monte adorari. Hiſtoriam ſcribit Ioſephus lib. 11. antiquit. cap. 7. & 8. Quòd autem dicit mulier *adorauerunt*, eam intelligit adorationem, quæ cum ſacrificiis, cæteriſque publicis ac ſolemnibus ceremoniis coniuncta erat.

Adoratio quænam hic intelligenda.

Nam Deum orare, & flexo venerari genu & Samaritanis, & Iudæis vbique licebat; idque ſæpe legimus feciſſe Chriſtum. Offerre autem ſacrificia, præſcriptis à lege ceremoniis vti Iudæis extra Ieroſolymitanum templum non licebat, ſic Deo iubente Deuter. 14. 23. 24. & 26. 3. Eum enim locum Deus elegerat, vt ibi nomen ſuum inuocaretur, vt ſcriptura loqui ſolet. 1. Paralipomen. 17. 12. & 22. 6. & 2. Paralipomen. 6. 6. & Pſal. 77. 68. 69.

21. *Mulier, venit hora, quando nec in monte hoc, neque in Ieroſolymis adorabitis Patrem.*] Incipit vti Chriſtus auctoritate ſibi à Samaritana conceſſa. Vocauerat Chriſtum Prophetam; poſtulat igitur ab ea, vt ſibi tanquam Prophetæ credat. Porro non reſpondet propriè ad id, quod mulier interrogauerat, vtri meliùs Samaritani in monte illo, an Iudæi Ieroſolymis Deum colerent, ſiue quòd id ſtudio contentionis, & gentis interrogaſſet, vt Chryſoſtomus inſinuat, & noluit Chriſtus conſtitutus ab ea iudex alere contentionem; ſiue quòd noluerit oſtendere magis parti vni fauere, quàm alteri, quo faciliùs ſibi crederetur: itaque vtroſque & Iudæos, & Samaritanos in futurum æquauit, non dicens vtri meliùs ante Deum coluiſſent, ſed neutros eo loco, quo ante colebant, bene culturos eſſe. Nam quòd Cyrillus ait Chriſtum hoc reſponſo & Samaritanos, & Iudæos reprehendiſſe, quòd etiam Iudæi in eo errore eſſent, vt exiſtimarent non licere ſibi extra Ieroſolymam Deum adorare, ſingularis opinio eſt, & ſcripturæ minimè conſentanea. Nam Iudæis alibi quàm Ieroſolymis adorare, id eſt ſacrificare non licuiſſe ſuperiore verſu demonſtrauimus. De qua hora loquatur Chriſtus diſputatur. Primum horam pro tempore poſitam per Hebraiſmum minimè dubium; ſed id ipſum tempus quod ſit, quæritur, quod Chriſtus iam veniſſe, aut certè appropinquare dicit, ſic enim Græcè eſt, ἔρχεται ὥρα *venit hora* tempore præſenti; paullo verò poſt declarat iam veniſſe ver. 23. *venit hora, & nunc eſt.* Sunt qui tempus intelligant excidij Ieroſolymitani, quo tempore non ſolum Samaritanum, ſed Ieroſolymitanum etiam templum ita vaſtatum eſt, vt nec in illo Samaritani; nec in hoc Iudæi adorare poſſent. Sic Euthymius; melius Ammonius, & Cyrillus horam τὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν, id eſt ipſius ad homines aduentum interpretantur. Nec enim id Chriſtus agebat, vt doceret, vbi poſſet, vel non poſſet; ſed vbi deberet, vel non deberet Deus adorari. Præterquam quod ver. 23. horam iam illam veniſſe dicit, cum tempus illud euerſionis templi Ieroſolymitani non niſi quadraginta poſt annis veniſſe conſtet. Voluit ergo ſignificare ſuperuacaneam iam eſſe quæſtionem illam, quam illi Samaritana proponebat, vtri melius Samaritani in monte illo, an Iudæi Ieroſolymis adorarent. Iam enim veniſſe tempus, quo tempore neutri certo loco deberent adorare. Tollendum enim eſſe priſtinum illum cultum, qui, vt hominibus carnalibus accommodatus, addictus erat loco; aliumque pro illo meliorem introducendum, qui magis ad naturam Dei, & ad homines ſpirituales eſſet accommodatus. Quòd dicit, *adorabitis Patrem*, ita dicere videtur quaſi ſe excipiat ex adoratorum numero, & filium Dei eſſe declaret. Nec enim dixit, adorabimus, ſed *adorabitis*, quemadmodum Ambroſius libro 5. de fide cap. 3. obſeruauit. *Non dixit*, inquit, *adorabimus, quod vtique dixiſſet, ſi conſortium noſtri ſubiret obſequij.* Neque dicit Deum, ſed Patrem ſuum vocat. Sic enim opinor intelligit; non patrem veſtrum.

Video paulo poſt dicere, *Nos adoramus, quod ſcimus,* quaſi ſeſe adoratoribus adnumeret, ſed cur eo loco ita loquatur, illic rationem reddemus.

22. *Vos adoratis, quod neſcitis; nos adoramus, quod ſcimus.*] Hactenus quidem docuit ſuperuacaneam eſſe quæſtionem, quia deinceps & qui in monte Garizin, & qui in templo Ieroſolymitano adorabunt, non rite, religioſèque adorabunt, aliam iam adorationem tempore poſtulante. Nunc de præterito loquitur, cum inuidiam priùs in Samaritanos, & ſuſpicionem erga Iudæos gratiæ remouiſſet, æquato inter hos, & illos iure, docetque meliùs ante id tempus Iudæos, quàm Samaritanos adoraſſe, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus interpretantur, Auguſtinus, & Beda de futura etiam hîc adoratione agi putant, vt paulo poſt exponemus, quod minùs probo. Quid autem ſit, *Vos adoratis, quod neſcitis; nos adoramus, quod ſcimus*, aliquanto difficilius eſt. Primùm, quòd non videatur ad rem, rectèque reſpondere. Non enim quærebat mulier vtri meliorem, aut veriorem Deum; ſed vtri ſanctiore loco eundem Deum adorarent. Deinde quia & Samaritani ſciebant, quid adorarent, cum verum adorarent Deum. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius propterea dicunt Samaritanos adoraſſe, quod neſciebant, quia licet verum adorarent Deum, putabant tamen non eſſe niſi loci eius Deum. Sic enim Regi Aſſyriorum nuntiatum fuiſſe 4. Regum 17. 26. *gentes quas tranſtuliſti, & habitare feciſti in ciuitatibus Samariæ, ignorant legitima Dei terræ, & immiſit in eos Dominus leones, & ecce interficiunt eos, quod ignorant ritum Dei terræ.* Iudæos verò adoraſſe, quod ſciebant, quia meliorem de Deo habebant opinionem exiſtimantes Deum omnium gentium Dominum eſſe. Eodem pertinet, quod D. Thomas & Lyranus docent, Samaritanos in eo errore fuiſſe, vt exiſtimarent Deum eſſe corporeum. Quod Iudæi nequaquam putabant. Sic enim Salomonem, cum templum ædificaſſet, profeſſum fuiſſe 3. Reg. 8. 27. *Ergone putandum eſt, quod vere Deus habitet ſuper terram? Si enim cælum, & cæli cælorum te capere non poſſunt, quanto magis domus hæc, quam ædificaui?* Sic notum fuiſſe in Iudæa Deum Pſal. 75. 1. Sed ego in eo errore Samaritanos fuiſſe non lego, & Iudæos aliquos fuiſſe lego apud Hebræum auctorem Rab. Moyſem Ægyptium lib. 1. Morech. cap. 1. Quin multos etiam Chriſtianos, & graues auctores, quos opus non eſt commemorare, ne eorum errorem refricare videamur. Aliquanto igitur mihi magis placet, quod Cyrillus ait, Samaritanos adoraſſe, quod neſciebant, Iudæos, quod ſciebant, quia quamuis eundem adorarent Deum, tamen Iudæi certa doctrina, legeque à Deo ſibi præſcripta; Samaritani inuento ab hominibus ritu adorabant. Sed verum ego ſenſum alium eſſe arbitror: vt Chriſtus non de eo, quod adorabatur, ſed de ſolo loquatur loco, quo Deus adorabatur. De ſolo enim loco mulier interrogauerat, & credendum eſt Chriſtum de eodem loco reſpondiſſe. Reſpondet autem *Vos adoratis, quod neſcitis; nos adoramus, quod ſcimus.* Senſus igitur eſt, quod vos in monte iſto adoratis, neſcitis, quid faciatis; quod verò nos Ieroſolymis adoremus, ſcimus; quid faciamus. Nos enim hoc Dei iuſſu facimus; vos iſthuc inuento facitis veſtro. Quod autem dicit, *Nos adoramus, quod ſcimus*, ſeipſum connumerans cum adoratoribus, Ariani Catholicis obiiciebant vt probarent Chriſtum Deum non eſſe, qui Deum adoraret, vt apparet ex Cyrillo, & ex Ambroſio libro 5. de fide cap. 3. Auctores Catholici duobus modis reſpondebant. Primùm quidem, Chriſtum tanquam hominem locutum eſſe, eo modo quo ſupra fontem fatigatus ſedebat. Sic Ammonius, Cyrillus, & Ambroſius; eiuſdem enim fuiſſe naturæ fatigari, & adorare; ideo paulo ante dictum fuiſſe ſediſſe fatigatum, vt intelligeremus de humana eius hic agi natura, vt obſeruauit Ambroſius. Deinde non ex veritate, ſed ex mulieris opinione locutum fuiſſe, quæ non Deum, ſed hominem Iudæum, Prophetam illum quidem, ſed hominem tamen eſſe putabat; Sic idem Ammonius, Ambroſius, & Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Eodem opinor modo Auguſtinus & Beda reſpondiſſent, ſi quæſtionem attigiſſent. Illud verò ſingulariter, & præter omnium opinionem dicunt, Chriſtum non de omnibus loqui Iudæis, ſed de ſe de Prophetis; & Apoſtolis, qui iam incipiebant ab eo docti in ſpiritu, & veritate Deum adorare. Tritam ſequamur viam, credamuſque de toto genere Iudæorum loqui. Ego tamen alia ratione ſuſpicor ita loquutum eſſe, vt ſe cum cæteris Iudæis connumerauerit; non quidem vt ſignificaret ſe etiam tanquam hominem more cæterorum Deum adorare, neque vt conuenienter opinioni mulieris loqueretur; ſed vt ſe Iudæum eſſe confirmaret, vnde Meſſias originem ducturus erat, gradumq; faceret ad id, quod paulo poſt dicturus erat, ſe eſſe Meſſiam. Cum ergo dicit, *Nos adoramus*, non ſignificat ſe adorare; ſed Iudæos adorare. Pronomen enim, *nos*, nō perſonam, ſed genus declarat, quemadmodum multis alibi exemplis explicauimus. Sic itaque loquitur tanquam ſi vir nobilis Hiſpanus dicat, Nos Regi noſtro fideliter, ac libenter tributa ſoluimus; non enim ſignificat ſe, cæteroſq; nobiles ſoluere; ſed totum Hiſpanorum genus ſoluere.

Samaritanorum de Deo erronea opinio ſecundum Chryſoſt.

Cyrilli melior de Samaritanorum religionis ſententia.

Nos, non perſonam, ſed genus declarat.

Quia ſalus ex Iudæis eſt.] Difficile dictu eſt, qualis hæc ſit cauſa, aut cuius reddatur rei. Sed videndum prius, quam ſalutem appellet. Duplex opinio. Alij ſalutem Chriſtum ipſum appellari, qui ſalus mundi erat; & ex Iudæis ducebat genus; ita interpretantur Origenes, Tertullianus lib. 4. contra Marcionem, Ammonius, Chryſoſtomus, Cyrillus, Rupertus, Theophylactus, Euthymius. Alij cognitionem vnius ſolius Dei, ſine qua nemo vnquam ſaluus eſſe potuit. Eam enim cognitionem Iudæos ſingulari quodam beneficio à Deo per legem, perque reuelationem accepiſſe; & ex eo populo non ad Samaritanos modò, ſed ad omnes omnino gentes, quæ eam habuêre, propagatam. Hoc etiam modo exponunt Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Alij tertiam quandam explicationem afferunt, ſalutem ex Iudæis eſſe, quia illis primum prædicatum eſt Euangelium, & ab illis ad cæteras gentes per Apoſtolos homines genere Iudæos deriuatum, Matthæi 10. 5. & Pſal. 109. 3. *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion.* & Iſai. 2. 3. *Ex Sion exibit lex:* & Luc. 24. 47. *Prædicari in nomine eius pœnitentiam, & remiſſionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ieroſolyma.* Hoc vltimum nullo mihi modo placet. Ex duabus autem primis interpretationibus, ſecūdą primam antefero: quia veriſimilius eſt Chriſtum de ſe ipſo, quàm de lege loqui, cum id potiùs ageret, vt doceret veniſſe tempus, quo lex abrogaretur, adeſſeq; ſalutem illam, in quam lex omnis collineabat. Reddit ergo cauſam Chriſtus cur maiorem Deus ſui cognitionem Iudæis, quàm vlli dederit genti; itaque ſoli illi ſciebant, quod adorabant. Quia ex eo nimirum populo decreuerat Deus mundo ſaluatorem mittere Rom. 1. 3. & 9. 5. Et conueniebat vt ille populus, vnde filius Dei carnem ſumpturus erat, ſingularem Dei haberet cognitionem. Propterea legem illi Deus dedit, & quicquid illi vnquam beneficiorum ſingulariter contulit, propter naſciturum ex eo Chriſtum contulit.

Cur Iudæis maiorem ſui cognitionem dederit Deus.

23. *Sed venit hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in ſpiritu, & veritate.*] Dictio aduerſatiua, *ſed*, quæ non videtur hîc conuenientem habere locum, aptè appoſita eſt, ſed ad illa verba referri debet, *Nos adoramus, quod ſcimus*; quaſi dicat, licet hactenus quidem nos meliores quàm vos fuerimus adoratores, quia adorabamus, quod ſciebamus adorandum, & quo modo adorandum erat; tamen iam hora venit, cum quiſquis verè Deum voluerit adorare, ne eo quidem adorabit modo, quo nos hactenus adorauimus, ſed *in ſpiritu, & veritate*. Quod dicit, *Nunc eſt*, hanc vim Chryſoſtomus & Theophylactus, habere putant, vt quod Chriſtus dicebat, ab iis diſtingueret, quæ cæteri Prophetæ dicere ſolebant. Solebant illi res in longum plerunque tempus expectandas vaticinari. Chriſtus, quem mulier ſolum Prophetam eſſe putabat, rem præſentem oſtendit, neque ſuſpendit auditorem expectatione. Credo ego propterea Chriſtum addidiſſe *Et nunc eſt*, vt magis mulieris animum ad inquirendum accenderet; quonam modo *in ſpiritu, & veritate* adorandus eſſet Deus; intereſſe enim ſua id ſcire, quandoquidem iam venisſet tempus. Veros adoratores non dubium, vt Chryſoſtomus ait, quin Chriſtianos intelligat. Nam quòd auctor ille qq. ad Antiochum, eos ſolos, qui in ſolitudine habitant, & citra Eccleſiam Deum colunt, veros adoratores eſſe dicit, non dixiſſet Athanaſius, cui vulgo quæſtiones illæ tribuuntur. Multo difficilius quid ſit *in ſpiritu, & veritate* adorare. Primum Caluiniſtarum hæreſis euellenda, qui *in ſpiritu, & veritate* adorare interpretantur ſola adorare fide. Sed iſto quidem modo dæmones veri erunt adoratores. Nam & *dæmones credunt, & contremiſcunt*, Iac. 2. 19. & Chriſtum ſæpe negantibus Iudæis filium Dei eſſe confeſſi ſunt Marc. 1. 24. Luc. 4. 34. Deinde ſi ſola fide Deus adorandus, cur ipſi precibus? cur Pſalmis? cur ſacramentis Deum adorant? ſi tamen adorare hæretici poſſunt.

Caluiniſtarum hæreticæ expoſitio refellitur.

Vicina huic errori eſt eorum interpretatio, qui ſpiritum hoc loco animum intelligunt, quaſi ſolo Deus animo ſit adorandus. Quam interpretationem videtur recitatam à ſe Theophylactus approbare. Sed, opinor, non animaduerterunt illi ſolere non animo tantum, ſed etiam corpore poſito genu Deum adorari. Alii, Spiritum ſanctum intelligunt, quem qui acceperint, Spiritu ipſo ſancto eundem, quem acceperunt, ſpiritum adorent. Ita Ambroſ. lib. 3 de Spiritu ſancto c. 12. & Rupertus. Alii *ſpiritu, & veritate*, id eſt veris virtutibus, corporiſque mortificatione, vt Origen. & Ammonius. Alii *in ſpiritu*, id eſt in Spiritu ſancto, *& in veritate*, id eſt in Filio, ita vt vnum in tribus perſonis Deum adoremus, vt Athanaſ. in epiſtola ad Serapionem contra eos, qui dicebant Spiritum ſanctum eſſe creaturam. Omnium harum opinionum probabiliſſima eſt, quæ communis eſt maximè Origenis, Tertulliani in lib. de Trinit. Hilarii 2. lib. de Trin. Chryſoſtomi, Procopii in cap. 28. Iſaiæ, Theophylacti, Cyrilli, Euthy. vt ſpiritus corporeo opponatur loco, quo & Iudæi, & Samaritani Deum concludere videbantur, dum illi non extra Hieroſolymam, hi non extra montem illum adorari putabant poſſe. vt rectè Tertullianus, & Hilarius [illegible] veritas verò figuris, vt ſupra capite 1. 14. & 17. vel alius iit venisſe tempus, quo tempore *veri adoratores* neque certo vllo loco, neque legalibus illis ceremoniis, & ſacrificiis, quæ vmbræ tantum erant rerum futurarum, Deum adorabunt; ſed *veritate*, id eſt rebus iis, quæ per vmbras illas ſignificabantur. Poſſumus etiam meo quidem iudicio ſpiritum & veritatem pro eodem accipere. quemadmodum & Cyrillus videtur interpretari, vt gratiam noui teſtamenti, & quidquid ad illa tum pertinet legis Euangelicæ, ſpiritum appellet; legem verò Moyſis corpus fuiſſe ſignificet, quia Euangelium quaſi anima, hoc eſt ſpiritus legis eſt. Animaduerto enim aliquando ſpiritum pro veritate ſumi, & vmbræ tanquam corpori animam opponi. *Cui ſeruio*, inquit, *in ſpiritu meo*, id eſt verè, non figuratè, non adumbratè. Rom. 1. 9. & *circumciſio cordis in ſpiritu, non littera*, id eſt non illa quæ figura erat, ſed iſta quæ veritas Rom. 2. 29. *Qui & idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti, non littera, ſed ſpiritu*, id eſt non vmbrabiles miniſtros, quales illi erant veteris teſtamenti, ſed veros 2. Corinth. 3. 9. Eadem ergo res & ſpiritus dicitur, id eſt anima; & veritas, id eſt corpus, quod per præcedentes illas vmbras ſignificabatur.

Quid ſit in ſpiritu, & veritate adorari Deum.

Vtraque interpretatio mihi placet, & hæc, & quam ante hanc proximè poſuimus. Vtrolibet intelligamus modo, vulgaris illa quæſtio facilè ſoluitur, quomodo Chriſtiani, quos veros hîc adoratores vocari diximus, in ſpiritu adorare debeant. Quid enim? an non debere certa habere templa? non Sacramenta? non vnicum illud, & omnium præſtantiſſimum Euchariſtiæ Sacramentum? Maximè verò, ſed hæc omnia, & ſi quæ ſunt alia generis eiuſdem, ſiue à Chriſto, ſiue ab Eccleſia inſtituta, quibus Deus à Chriſtianis colitur, quamuis natura ſua corporea ſint; tamen quia figuræ non ſunt rerum futurarum; ſed veterum potius figurarum impletio, aut ad ſignificandam impletionem ipſam inſtituta, non corpus, non vmbra, ſed ſpiritus, & veritas ſunt.

Chriſtiani quomodo in ſpiritu adorent.

Eadem ratione illa altera quæſtio explicatur, an non lex etiam vetus ſpiritum habebat, & veritatem? an Prophetæ, ſine ſpiritu, & veritate Deum adorabant? Adorabant illi quidem *ſpiritu*, id eſt animo, aut ſpiritualiter, id eſt vera fide, charitate, pietateque; adorabant *veritate*, id eſt verè, non ſimulatè, non fictè, non falſis commentis, ſed iis modis, quos ſibi Deus præſcripſiſſet: ſed non adorabant *in ſpiritu, & veritate*, id eſt ſine figuris; quia illis ipſis figuris Deus eos iuſſerat adorare.

Num in veteri lege, ſpiritum, & veritas fuerint.

Vna ſupereſt obiectio diluenda, quomodo cum his duabus interpretationibus ratio illa, quæ ſtatim redditur, cur veri adoratores in ſpiritu, & veritate adorare debeant, quia *ſpiritus eſt Deus*, conſtare poſſit? Hæc enim ratio non probat ſine figuris, ſed ſine corpore, ſolo animo adorandum eſſe. Sed hanc obiectionem illic diluemus. Abutebantur etiam hoc loco Ariani, ii qui Spiritum ſanctum Deum eſſe negabant, vt Ambroſius auctor eſt. lib. 3 de Spiritu ſancto cap. 12. Non poſſe Spiritum eſſe Deum, quando non Spiritum, ſed Spiritu Deum adorare iubeamur. Facilis erat, & expedita reſponſio ſpiritum hoc loco non Spiritum ſanctum, ſed, vt ſupra docuimus, veritatem, & quaſi animam legis ſignificare, & aliter Ambroſius reſpondet, ſignificare Spiritus ſancti gratiam, quam cum accipimus Spiritum ipſum ſanctum adoramus. Cæterum adorandum eſſe Spiritum ſanctum aliis ille probat argumentis, quæ huius non eſt loci recitare, Iuſtinus verò martyr. in oratione. 2. ad Anton. Pium pro Chriſtianis obiicientibus Gentilibus, quod Chriſtiani athei eſſent, quòd ipſorum deos non adorarent, ex hoc loco reſpondet nos *in ſpiritu, & veritate* verum Deum adorare.

Arianorum obiectio refellitur.

23. *Nam & Pater tales quærit qui adorent eum.*] Duas Chriſtus rationes affert, quamobrem veri adoratores *in ſpiritu, & veritate* adorare debeant. Alteram ex Patris voluntate, alteram ex natura ſumptam. Pater, inquit, non vult vmbris, atque figuris: ſed Spiritu adorari, ac veritate. Cur ergo, dicet aliquis, inſtituit in veteri lege vmbras illas figuraſque ſacrificiorum, quibus ſe iuſſit adorari? Inſtituit ad tempus: inſtituit accommodatè ad hominum conditionem, dum erudiebantur, dum idonei fiebant, vt in ſpiritu, &

veritate

veritate Deum adorarent, vt Chryſoſtomus, & Euthymius reſpondent. Poſſumus etiam ſic intelligere, vt non hic de voluntate ratio ſit. Quaſi dicat hoc natura ipſa Patris requirit, vt in ſpiritu, & veritate adoretur, ſpiritus enim eſt. Diximus ſupra Patrem vocari Deum aut Chriſti, vt ego arbitror, aut aliorum, à quibus adoratur. Adorantes enim dicimus *Pater noſter, qui es in cœlis*, & in Spiritu ſancto, vt ait D. Paulus *clamamus Abba Pater*.

Matth. 6. 9. ad Roman. 8. 15.

24. *Spiritus eſt Deus, & eos, qui adorant eum, in ſpiritu, & veritate oportet adorare.*] Dictio, &, priore loco poſita particulæ illatiuæ vſum habet ex Hebræorum idiomate, vt ſi diceret, *Spiritus eſt Deus*; itaque *qui adorant eum, in ſpiritu & veritate oportet adorare*. Reſeruauimus ſupra in hunc locum quæſtionem minimè facilem, quo modo hæc ratio cum ea interpretatione conueniat, quam in ſuperiorem verſum adhibuimus. Ex eo enim, quod Deus Spiritus eſt, non videtur ſequi *in ſpiritu*, id eſt ſine vmbris, & figuris; ſed in ſpiritu id eſt animo, non corpore adorari oportere. Qui tantùm attingat quæſtionem, non inuenio; & tamen digna, vt arbitror, loco erat. Soluendus mihi, quē fecit nodus eſt. Sic exiſtimo rationem reddi cur Deus reiectis figuris veteris legis, *in ſpiritu, & veritate* voluerit adorari. Quia ille nimirum vmbratilis cultus non erat ad ipſius naturam accommodatus. Nec enim poterat Deus, cum ſpiritus eſſet, figuris vllis, vmbriſue repræſentari, Quod corpus non eſt, vmbrā non habet. Hoc eſt quod in ipſo etiā veteri teſtamento de illis ipſis ceremoniis, quas ipſe inſtituerat, dicit aliquando. *Quò mihi multitudinem victimarum veſtrarum, dicit dominus*; Iſai. 1. 11. Et, *cœlum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum: quæ eſt iſta domus, quam ædificabitis mihi? Et quis eſt iſte locus quietis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta ſunt vniuerſa iſta, dicit Dominus. Ad quem autem reſpiciam, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos? Qui immolat bouem, quaſi qui interficiat virum. Qui mactat pecus, quaſi qui excerebret canem; qui offert oblationem, quaſi qui ſanguinem ſuillum offerat* Iſai. 66. 1. 2. 3. *Nunquid manducabo carnes taurorum, aut ſanguinem hircorum potabo.* Pſalm. 49. 13. Cur ergo vmbras ipſe illas & figuras inſtituit? Supra expoſuimus; erant non ad ſuam, ſed ad hominum naturam, & temporis conditionem accommodatæ. Atque hoc eſt quod hoc loco ſignificat, naturam ſuam, quia non corporea, ſed ſpiritualis ſit, non requirere vt vllus corporeus ſibi cultus exhibeatur. Si quando corporeum exigit ab hominibus cultum, id non ad ſuā, ſed ipſorum naturam accommodare facere. Cultum illum legalem, qui totus corporeus, & vmbratilis erat, reieciſſe, aliumque inſtituiſſe ſi non omninò, quod propter corpoream hominum naturam fieri non poteſt, magis tamen certe ad naturam ſuam accommodatum, ſine vmbris, ſine figuris, hoc eſt *in ſpiritu, & veritate*. Quod attinet ad ſenſum horum verborum, *Spiritus eſt Deus*, primum quidem illud certum nomen Dei, etſi poſteriore loco poſitum, eſſe ſubiectum, nomen verò Spiritus attributum, ſenſus enim eſt, Deus eſt Spiritus. Etſi Athanaſium memini in diſputatione contra Arium, & in libr. de communi eſſentia Patris, & Filij, & Spiritus ſancti, alioſque nonnullos auctores interpretari Spiritum ſanctum eſſe Deum. Sed quomodo hoc ipſum intelligendum ſit, non vna veterum auctorum ſententia eſt. Multi graues alioqui, & magni non omni corpore Deum carere putauerunt, ſed ſpiritum appellari, ſicut aërem, quia tam ſubtili ſit corpore, vt fugiat oculorum aciem. Nam eadem de cauſa aërem iſtum ſpiritum dici, Mitto Sadducæos Iudæorum ſectam, quos ſcriptura ipſa teſtatur omnem ſpiritum de medio ſuſtuliſſe. Act. 23. 8. quique, vt Epiphanius in eorum hæreſi tradit, propterea Patrem, & Filium confitebantur, Spiritum verò ſanctum negabant, ne ſpiritum vllum admitterent: nam Patrem quidem, & Filium eſſe corporeos. Hos inquam mitto, & qui ex Chriſtianis poſtea hæretici prodierunt, Antropomorphitas, & Audianos, alioſque, qui humanam Deo effigiem tribuebant, de quibus frequens apud priſcos ſcriptores mentio eſt. Tertullianus quidem certè in libro contra Praxeam, Arnobius libr. 3. contra gentes, Lactant. in lib. de ira Dei. c. 18. aliquam Deo corporis figuram tribuunt, non ob id hæretici iudicati. Quin & Cyrillus hoc loco non aliter dicit Deum ſpiritum, quàm comparatione corporum appellari, quaſi ad corpora ſpiritus, ad ſe corpus ſit. Eum errorem Origenes hoc loco fortiter arguit, probatque Deum omnis corporis expertem eſſe. Itaque monachi illi Ægyptij, qui Theodoſio iuniore Imperatore eam iterum hæreſim excitarunt, Catholicos contumeliæ cauſa Origeniſtas appellabant; Auctor Socrates lib. 6. hiſt. Eccleſiaſt. cap. 7. & Sozom. lib. 8. c. 11. & 12. & Nicephor. lib. 11. cap. 14. & lib. 13. cap. 10. Refellit Theodoret. q. 20. in Genes. Videtur etiam Ammonius, quem ex quadam Græcorum Catena ſæpe citamus, eam propriè opinionem refutare voluiſſe. πνεῦμα ὁ θεὸς καλεῖται, οὐχ ὡς ἄνεμος, ἀλλ' ὡς ἀσώματος, καὶ ζωοποιὸς οὐσία· ὥσπερ γὰρ τὸν ἀέρα ἀναπνέοντες ζῶμεν, οὕτως καὶ τοῦ θεοῦ διδόντος τὸ παρεκτικὸν τῆς ζωῆς ζῶμεν, *Spiritus*, inquit, *vocatur Deus, non vt ventus, ſed vt incorporea, & viuifica ſubſtantia: ſicut enim aërem inſpirantes viuimus; ſic & Deo nobis id quod vitam prabet, ſuppeditante viuimus.* Rectè quidem; ſed rectius alij Deum Spiritum appellari volunt, non quòd vitam ſicut aër nobis tribuat, ſed quod ſicut aër nullum nobis videtur habere corpus; ita Deus, neque habere videatur, neque re vera habeat, vt in eadem Græca Catena Didymus exponit. Quod vel ex hoc loco minimè dubia ratione probari poteſt. Hoc enim agebat Chriſtus, vt probaret Deum nullum prorſus habere corpus, ideoq; non corpore, ſed ſpiritu adorari oportere. Quæ Chriſti ratio nihil efficeret, ſi Deus aliquod, quamuis ſubtile, quamuis tenue haberet corpus.

Cur externū cultum ab hominibus exigat Deus.

Quomodo intelligendū ſit Deum eſſe ſpiritum.

Deus omninò corporis expers eſt.

Ammonius ex manuſcripta Catena Græca citatur.

25 *Dicit ei mulier. Scio quia Meſſias venit.*] ἔρχεται venit præſenti tempore, id eſt venturus eſt, vt Matth. c. 17. 11. ἠλίας μὲν ἔρχεται *Elias quidem venit*, id eſt *venturus eſt*, vt noſter vertit interpres. Aut, quod magis ego hoc loco probo, *venit*, id eſt aduentat, in propinquo eſt, iam natus eſſe dicitur, cœpiſſeque ſe miraculis oſtendere. Hoc enim mulierem illam dicere voluiſſe ex eo coniecturam facio, quòd ſi alio dixiſſet ſenſu abs re dixiſſet. Quorſum enim ad Meſſiam ſoluendam quæſtionem reieciſſet, ſi non iam veniſſe, aut tam citò venturum putabat, vt ipſa eum videre, & ab eo doceri poſſet? Nam quòd quidam dicunt iniquo illam animo tuliſſe Chriſti reſponſum, & ad Meſſiam quæſtionem retuliſſe, non quòd ſe eum viſurum ſperaret, ſed vt ingratam ſibi diſputationem abrumperet, non video, quomodo probent. Inaudierat igitur de Chriſto iam aliquid, ſperabatque eum ſe viſuram. Credendum enim eſt manaſſe iam latè famam, extitiſſe Chriſtum, qui ſe doctrina, atque miraculis doceret eſſe Meſſiam. Fieri etiam poteſt, vt ita intellexerit, quod dixerat Chriſtus. *Venit hora, & nunc eſt*, quaſi ſignificaſſet tempus veniſſe Meſſiæ, qui & Iudæorum, & Samaritanorum cultum in meliorem eſſet ſtatum reſtituturus, vt etiam Rupertus interpretatur. Reſpondet igitur ad id, quòd Chriſtus dixerat, accommodatè. Quandoquidem, vt ſignificaſti, Meſſias venit, nihil opus eſt priuatim inter nos de religione diſceptare. Ille nobis communis, &

æquus iudex erit, quem vtrique expectamus, cuius vtrique ſtabimus ſententiæ, ad illum diſceptationem noſtram deferamus. Fallor niſi in hunc ſenſum Cyrillus intelligit. Quærunt Origen. Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. vnde Samaritani Meſſiam expectarent: præſertim cum quinque tantùm Moyſis reciperent libros, vt notat Origen. Reſpondent ex illis ipſis Moyſis libris hoc didiciſſe. Nam Gen. 49.10. manifeſtā de Meſſia prophetiam eſſe, *Non auferetur ſceptrū de Iuda, & dux de ſemore eius, donec veniat, qui mittendus eſt.* Et Deut. 18.15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus, ipſum audies.* Aliaq; illi proferunt iiſdem de libris teſtimonia, quæ lector, ſi volet, videre poterit.

Qui dicitur Chriſtus.] Inter omnes conuenit hæc verba Euangeliſtæ eſſe nomen Meſſiæ, quod, vt alibi diximus, Hebraicum eſt, Græco interpretantis verbo, qua lingua ſcribebat.

Cùm ergo venerit, ille nobis annuntiabit omnia.] Congruēter ſuperiori interpretationi ſic expono. Cùm venerit, id eſt cùm ſeſe nobis Samaritanis oſtēderit, cùm ad nos docendo peruenerit; iam enim in Iudæa natū ferunt, docereque ibi cœpiſſe. Aut ex aliorum ſenſu, *Cùm venerit*, id eſt citò dicitur naſciturus, cùm natus fuerit, ille nobis & quæſtionē iſtam, & cætera omnia, quæ ad religionem pertinent, explicabit.

26. Ego ſum, qui loquor tecum.] Quàm breuiter, quàm perſpicuè ſeſe Chriſtus mulierculæ, quis ſit, oſtendit. Quàm breui tempore, quantum illi confert beneficium. Merito quid cauſæ fuerit, cur nunquam Iudæis ipſis, quorum potiſſimùm cauſa venit, ſe tam apertè declarauerit, quæri ſolet. Omnes hoc mulieris eius ſimplicitati tribuunt. Nam Iudæi maligno plerumque animo, hæc mulier diſcendi cauſa Chriſtum rogabat. Sic Origen. Ammon. Chryſoſtom. Theophylact. Euthym. & Rupertus. At cur non ſe illis ſtatim, ſed poſt longam diſputationem aperuit? Reſpondet Theophylact. idemque Cyrillus indicat, duabus id de cauſis feciſſe; & vt arrogantiæ ſuſpicionē vitaret, & vt faciliùs mulieri, quod dicebat, perſuaderet. Etenim ſi ſtatim initio dixiſſet; Ego ſum Meſſias, antequam & verbis, & factis viam ſibi ad fidem muniret, & arrogans, iactatorque ſui intempeſtiuus viſus fuiſſet, & nō fuiſſet creditus. Gradatim eam mulierem, vt Cyrillus ait, ad fidem duxit. Primùm quaſi nihil de hac re cogitans potum ab ea poſtulauit. Deinde ex eius verbis occaſionem ſumpſit hactenus declarandi ſe vulgarem non eſſe hominem, *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi, Da mihi bibere*; iam illi ſe Meſſiam eſſe ſignificabat, ſed palam non dicebat. Rurſum ex ſecundo reſponſo mulieris occaſionem ſumit dicendi adueniſſe Meſſiam, *Venit hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in ſpiritu, & veritate.* Denique cùm mulier Meſſiam nominaſſet, ſignificaſſetque cognouiſſe ſe iam veniſſe, ſeque illi, quidquid de religione doceret, credituram, verbum Chriſtus arripuit, ſeque eum ipſum Meſſiam eſſe dicit. Credat ergo ſibi, quando eius quodammodo tribunal appellaſſet. Monet Cyrillus eos, qui docendi in Eccleſia curam habent, vt hoc diſcant exemplo ſeſe ad auditorum captum accommodare; nec omnia illis ſimul tradant, ſed faciant per res faciliores ad difficiliores gradum. Moneo eos ego qui ſe in iuuandis ſpiritualiter aliis verſari profitentur, vt ex re qualibet occaſionem capiant, ſermones omnes ad ſpiritualem eorum quibuſcum loquuntur, vtilitatem reuocandi.

Occaſio cæteros admonendi ex re qualibet capienda.

27. Et continuò venerunt diſcipuli eius, & mirabantur, quia cum muliere loquebatur.] Quorſum hoc Ioannes? Indicat Cyrillus cauſam reddere voluiſſe, quamobrem non vltra inter Chriſtum, & mulierem progreſſus eſſet ſermo, quia interuentu nimirum diſcipulorum interruptus eſt. Contrà verò Chryſoſtomus, & Theophylactus diuinitus factum eſſe, vt non ante diſcipuli venerint, quàm ſermo ille Chriſti tam ſalutaris finitus eſſet, quo ſe illi Meſſiam eſſe declarauerat; eo verò finito ſtatim veniſſe, quaſi à Deo detenti fuiſſent, ne ante venirent. Cur autem mirati fuerint, quòd cum muliere Chriſtus loqueretur, Euangeliſta non docet. Plerique auctores veteres eius humilitatem miratos fuiſſe putant, quòd dedignatus non fuerit cum muliere, & quidem alienigena, & paupere loqui. Sic Origenes, Ammonius, Leontius, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthym. Eodemque ſenſu videntur D. Auguſtinus, & Beda interpretari. *Quia quærebat perditam*, inquit Auguſtinus, *qui venerat quærere, quod perierat. Hoc illi mirabantur. Bonum enim mirabantur, non malum ſuſpicabantur.* Aliam Ammonius interpretationem adhibet, miratos fuiſſe diſcipulos, quòd cum Samaritana loqueretur, cum non vterentur Iudæi Samaritanis. Sunt inter poſtremos auctores & recentiſſimos, qui exiſtiment propterea miratos, quòd ſcirent Chriſtum ſolitum non eſſe cum mulieribus colloqui; mirati enim homines inſolita. Cyprianus in libro de ſingularitate clericorū ideo miratos putat, quod non ſatis honeſtum eſſe videretur, vt ſolus cum ſola miracula loqueretur. Idque videntur verba præ ſe ferre.

Tract. 15.

Nemo tamen dixit; Quid quæris? aut quid loqueris cum ea?] Scientes, vt ait Leontius, non ſine conſilio Chriſtum id facere. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant aſſuetos fuiſſe diſcipulos, & inſtructos à Chriſto, ne eius facta diiudicarent. Quærit autem idem Chryſoſtomus, & Theophylactus, quid cauſæ fuerit, quòd modeſtiores ſolito hoc loco fuerint. Nam & alibi audacter interrogaſſe Chriſtum, quis ipſorum videretur eſſe maior; & Ioannem ſuper eius pectus recumbentem de proditore, quiſnam eſſet ſuſcitatum. Reſpondent illic rem ſuam egiſſe, hic alienam. Præclarum exemplum, vnde diſcere inferiores debent non oportere eos de ſuperiorum conſiliis, factiſq; iudicare. Quam moderationem ſi homines erga homines, multo maximè homines erga Deum tenere debent. *Nunquid dicet lutum ei, qui ſe finxit, quid me feciſti ſic? & opus tuum abſque manibus eſt.*

Inferiores non debent de ſuperiorū conſiliis factiſq; iudicare.

ad Roma. 9. 21. Iſai 45. 9. Ierem. 18. 6.

28. Reliquit ergo hydriam mulier, & abiit in ciuitatem.] Voluit nobis Euangeliſta, vt etiam Leontius admonuit, hoc facto ante oculos ponere, quanto ſtatim ardore fidei mulier illa fuerit incenſa. Vſque eo prorſus, vt veluti rerum omnium oblita, & aquæ, cuius hauriendæ ferendæque cauſa venerat, & ipſius hydriæ, quam ſecum tulerat, nihil iam aliud, quàm de Chriſto, deque communicando cum omnibus inuento à ſe theſauro cogitaret. Expreſſum exemplum hominis verè conuerſi, à & Deo inſpirati, omnia ſtatim relinquere, etiam quæ in manibus habeat. Quemadmodum vocatos a Chriſto Apoſtolos fuiſſe legimus; *Et continuò*, inquit, *relictis retibus ſecuti ſunt eum.* Hoc ſe feciſſe D. Paulus affirmat, *Cum*, inquit, *placuit ei, qui me ſegregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam, vt reuelaret filium ſuum in me, vt euangelizarem eum in gentibus, continuò non acquieui carni, & ſanguini*, Galat. 1. 15. 16. Notauit exemplum Origenes, & nobis monuit imitandum. Mulier, inquit Auguſtinus, *audito, Ego ſum, qui loquor tecum, & recepto in cor Chriſto Domino, quid faceret, niſi iam hydriā dimitteret, & euangelizare curreret? Proiecit cupiditatem, & properauit euangelizare veritatem. Diſcant qui volunt euangelizare, & proiiciant hydriam ad puteum. Venerat mulier ad fontem Iacob, inuentoq; Chriſto meliore fonte*

Exemplum hominis verè conuerſi.

Matthæi 4. 20. 22. &c.

Tract. 15.

aqua

aqua viuæ ſalientis in vitam æternam illam negligit, ex hoc haurit, vt Chryſoſt. hom. 33. Theophylact. & Euthym. hoc loco tradiderunt.

29. Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia, quæcunque feci; nunquid ipſe eſt Chriſtus?] *Pedetentim egit*, inquit Auguſtinus, *ne illi quaſi iraſcerentur, & indignarentur, & perſequerentur, Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia quæcunque feci.* Singula verba plena prudentiæ ſunt, & vt ait Chryſoſtomus, quemadmodum Chriſtus illam paulatim, & ſenſim ad fidem non tam traxerat, quàm adduxerat, ſic ipſa Samaritanos adducere conatur, vt facile iam Chriſti diſcipulam agnoſcas. Primùm non dicit, Credite mihi Meſſiam veniſſe, ego vidi. Sed inuitat vt & ipſi veniant, non vult ſibi, ſed Chriſto, & experientiæ credere. Neque dicit, Venite, credite, ſed *venite, & videte*, vt Chryſoſtomus, & Leontius adnotarunt. Videre autem hoc loco non ſolum opinor ſignificat viſum, ſed experimentum, atque iudicium; quaſi dicat, Venite, experimini, explorate, iudicateque, num ille Meſſias ſit. Confidebat enim fore mulier, vt ſimul atque viderent eum, & aliquid interrogarent, aliquid coram ipſis diceret, faceretue, vnde eum Meſſiam eſſe cognoſcerent. *Solus viſus*, inquit Cyrillus, *ſufficiet ad fidem, faciet vos ille multis ingentibuſq; miraculis certiores. Nam qui cordium nouit ſecreta, & hanc diuinam poſſidet dignitatem, quomodo non cuncta efficiet, quæ voluerit!* Nec dicit, Videte Prophetam, aut Chriſtum, ſed videte hominem, quamuis ſupra hominem eſſe crederet, vt Origenes, Chryſoſtomus, & Euthymius obſeruarunt, quia hoc ipſum maluit ab illis exploratum credi, quàm à ſe dici. Quo enim leuius eos trahere videbatur velle, eo magis trahebat vt Leontius, & Euthym. indicarunt. Nec erubuit, vt Theophylactus ait, dicere omnia, quæ feciſſet, ab eo ſibi fuiſſe patefacta, ſed ſe ipſam infamat, vt eos ad Chriſtum adducat. Sic debent Euangelici prædicatores *per infamiam, & bonam famam*, vt ait D. Paulus, Chriſtum annuntiare. Non dixerat illi Chriſtus omnino omnia, quæ toto tempore vitæ ſuæ fecerat, ſed dixerat quæ præcipua erant, quæque maximè erant occulta, & mulierem poterant commouere. Ex illis enim facere coniecturam poterat, qui ea dicebat, omnia, ſi vellet, poſſe dicere. Propterea vniuersè dicit, *Qui dixit mihi omnia quæcunque feci*, vt Chryſoſt. putat. Aut, vt ego arbitror, hyperbolica, vel ſynecdochica locutio eſt, qua, vt res quæ dicitur exaggeretur, pro parte totum ponitur. Quod autem addit, *Nunquid ipſe eſt Chriſtus?* nihil abſurdi erit, ſi dicamus dixiſſe dubitando; nihil enim mirum, ſi nec dum perfectam habere fidem, cùm longo tempore diſcipuli ipſi vix habuerint. Tamen vero ſimilius eſt, & toti orationi congruentius, non dubitando, ſed addubitantis modo dixiſſe, ne de re tanta præiudicare imperita mulier videretur; ſed omne iudicium illis relinqueret, quos ad capiendum experimentum inuitabat, vt Euthym. interpretatur.

Libro 2. cap. 100.

Act. 2. 24.

2. ad Corinth. 6. 8.

30. Exierunt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum.] Propterea dixit Euangeliſta ἤρχοντο *veniebant*, non ἦλθον venerunt, quia volebat narrare, quid interim, dum illi veniebant, accidiſſet, quomodo diſcipuli Chriſtum rogaſſent, vt cibum ſumeret, quidque ille reſpondiſſet. Imitati ſunt Samaritani mulieris diligentiam. Illa ſtatim vt Chriſtum inuenit, nullas nectens moras relicta ad puteum hydria ad euangelizandum cucurrit; illi ſtatim per mulierem audito nuntio vrbem relinquunt, & ad quærendum Chriſtum accurrunt. Et nos Samaritanos, vt Origenes admonet, debemus imitari, ad Chriſtum vel per mulierem commonefacti relictis vrbibus, relictis rebus omnibus, currere debemus. Rectè Cyrillus Samaritanorum in credendo felicitatem cum Iudæorum duritie comparat. *Samaria*, inquit, *dimidium peccatorum tuorum non peccauit.* Ezech. 16. 51.

Diligentia Samaritanorum mulierem imitantium.

31. Interea rogabant eum diſcipuli dicentes, Rabbi manduca.] Quòd Chriſtum diſcipuli rogauerint, vt cibum ſumeret, Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. non improbitate quidem vlla, ſed caritate feciſſe, interpretantur, quòd eum feſſum de via eſſe ſcirent. Notarunt quoque Ammonius, Theophylact. & Euthym. verbum ἠρώτων, quod propriè ſignificat interrogare, accipi hoc loco pro παρεκάλουν precabantur, exhortabantur vt cibum ſumeret. Vera hæc ſunt. Sed videntur mihi Apoſtoli aliquam, vt eum rogarent, occaſionem habuiſſe. Nam ſi ille quidem ſtatim vt appoſiti cibi ſunt, ſumere cœpiſſet, nihil vtique fuiſſet cauſæ, quamobrem illum rogarent. Eſt igitur vero ſimile Chriſtum appoſitum iam cibum priùs ſumere noluiſſe, ſed hæſiſſe meditabundum, & quaſi aliam in rem, quæ magis ſibi, quàm cibus curæ eſſet, animo defixum. At quam ob rem cibum ſumere priùs noluerit, aut qua de re cogitabundus hæſerit, probabilis Cyrilli coniectura eſt, ſciuiſſe eum Samaritanos à muliere vocatos venturos eſſe, noluiſſeque ante cibum capere, quàm illos ad patrem ſuum adduxiſſet. Hoc enim eſt, quod ſtatim dicit, *Ego cibum habeo manducare, quem vos neſcitis*, & *Meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius, qui miſit me.* Dedit Euangelij prædicatoribus ſingulare documentum, vt cibum, & potum, ne dum alia quæ minùs ſunt ad vitam neceſſaria, prædicationi poſthabeant.

32. Ego cibum habeo manducare, quem vos neſcitis.] Quem cibum intelligat verſ. 34. declarat. Illud modò notandum videri Chriſtum de induſtria cibum non ſumere, vt à diſcipulis ſumere rogaretur, occaſionemque ex eorum captaret verbis de matura iam ad meſſem ſegete diſſerendi, vt ſeſe illi, qui meſſores futuri erant, præpararent, eoſque ad cibum illum, in quo ille ſumendo totus erat occupatus, inuitaret, vt de Samaritanorum, aliarumque gentium ſalute cogitarent. *Tanquam magiſtros*, inquit Ammonius, *orbis terrarum aſſuefacit corporalem cibum Dei voluntati, hominumq; ſaluti poſtponere.* In hanc etiam ſententiam hunc locum Cyrill. edidiſſerit, *A rebus*, inquit, *quæ iam inſtabant, reſponſio texitur, occulteiuſque ſignificatur; quod ſi diſcipuli ſcirent de Samaritanorum conuerſione iam agi, de illo cibo magis cogitarent, quam de corporali conſulerent.*

Corporalis cibus hominum ſaluti poſtponendus.

Lib. 2. c. 103.

33. Dicebant ergo diſcipuli ad inuicem. Nunquid aliquis attulit ei manducare?] Apparet non magis diſcipulos intellexiſſe, quod Chriſtus de cibo, quàm Samaritanam illam mulierem, quod de aqua dicebat verſ. 10. Nam & illa non niſi corpoream aquam, & hi non niſi corporeum cibum cogitabant, vt Chryſoſtom. Cyrillus, Auguſt. Beda, Theophylactus, Euthymius adnotauerunt. *Quid mirum*, inquit Auguſtinus, *ſi mulier illa non intelligebat aquam, ecce diſcipuli non intelligunt eſcam?* Itaque nihil erat cauſæ cur Origenes ſuum illum Heracleonem propter hanc interpretationem reprehenderet, quam tot poſt clariſſimi auctores probauerunt. *Dicebant ergo ad inuicem*, id eſt inter ſe, non palam, non ita vt Chriſtus audiret. Non enim audebant reuerentiæ cauſa, vt ait Euthymius, hoc ipſum illum interrogare. Dubitant autem ecquis illi ſe abſentibus cibum attulerit, incredibile iudicantes eum cibum non ſumere, ſi ante non ſumpſiſſet, cùm feſſum de via eſſe ſcirent, tempuſque meridianum ver. 6. & ieiunum ad eum locum perueniſſe. At quis illi cibum attuliſſet? Aut aliquis, qui eò forte veniſſet, famelicumque vidiſſet eſſe, ſicut mulier repererat

ſitibun-

ſitibundum, à quo ſe diligentia dolebant eſſe ſuperatos. Aut, vt Origenes interpretatur, putabant angelũ illi aliquem tuliſſe cibum. Aut, vt ait Leontius, exiſtimabant accidiſſe illi, quod acciderat Danieli, cum in lacum leonum concluſus eſſet, Habacuc prandium illi à Deo, quod meſſoribus ſuis parauerat, ferre cogeretur. Daniel. 14. 33. Vel quod accidit Eliæ; cui coruus iuſſu Dei prandium quotidie, cœnamq́ue ferebat 3. Regum. 17. 6.

34. Meus cibus eſt, vt faciam voluntatẽ eius, qui miſit me.] Clarius diſcipulis exponit, de quo loquatur cibo, quàm expoſuerat Samaritanæ, de qua aqua locutus eſſet. Sicut ſolebat illis diſſerere, quæ aliis in parabolis, obſcureq́ue dixiſſet Matth. 13. 36. 37. & 15. 15. 16. 17. Aliquid enim diſcipulis concedendum erat: & diſcipuli faciliùs, quàm mulier apertè, & ſine metaphora loquentem intellexiſſent: & erat magis neceſſarium hoc diſcipulis, quàm illud mulieri declarare, quia, vt ex Ammonio, & Cyrillo ſuperiore verſu diximus, oportebat eos tanquam meſſores, id eſt magiſtros inſtruere, vt eundem illi cibum rebus omnibus anteferrent. Voluntatem autem Patris ſalutem hominum intelligit, vt Euthymius admonuit. Itaque ſignificat volũtatem Patris propterea in modum cibi ſibi eſſe, hoc eſt gratam, iucundam, atque ſuauem, quia in procuranda hominum ſalute verſatur, non ſolùm quia Patris voluntas eſt. Salus noſtra veluti condimentum illi erat paternæ voluntatis, quæ illam per ſe iucundiſſimam reddebat iucundiorem. *Iudicia*, inquit, *Domini vera iuſtificata in ſemetipſa, deſiderabilia ſuper aurum, & lapidem pretioſum, & dulciora ſuper mel, & fauum*, Pſal. 18. 10. 11. Non dixit vt faciam voluntatem Patris, ſed *voluntatem eius, qui miſit me*, quia etſi idem eſt, non eandem habet vim. Dum enim dicit, *eius qui miſit me*, indicat in hoc ipſum ſe fuiſſe miſſum, vt eam faceret, id eſt vt hominum ſalutem procuraret. Hoc magis declarat cum dicit, *vt perficiam opus eius*, id eſt negotium mihi ab eo iniunctum, vt ad ſalutem homines adducerem.

Voluntas Dei Patris ſalus hominum.

35. Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor menſes ſunt, & meſſis venit?] Subobſcurus locus. Primùm videndum de qua meſſe diſcipulos loqui intelligat, cùm dicunt, *adhuc quatuor menſes ſunt, & meſſis venit?* deinde quomodo quatuor illi menſes intelligendi. Origenes videtur exiſtimare diſcipulos de ſpirituali meſſe intellexiſſe, adhuc quatuor menſes, id eſt longum vſque ad illam tempus reliquum fuiſſe. Adeo enim creditu difficilia docere Chriſtum, vt antequam homines credant, id eſt ad meſſem maturi ſint, multum temporis ſuperſit. Quod etſi à nullo alio auctore confirmatum video, probabile tamen iudico, modò ita intelligamus, vt ſenſus ſit; Nonne vos exiſtimatis me nunc ſementem Euangelicam facere, ideoq́ue longum tempus vſque ad meſſem ſupereſſe; itaque auctores mihi eſtis, vt non de alia re quàm de quiete, & cibo cogitem? Sicut ſolent agricolæ facta ſemente quieſcere, & ſuperioris anni frumentum edere, ingruente verò meſſe dies, noctesq́ue laborare. Atqui non ita eſt. Sementis Euangelica iam diu per Prophetas facta eſt. Itaque non eſt nunc ſementis, ſed meſſis tempus; nec otiandum mihi, vobiſq́ue eſt, ſed gnauiter laborandum. *Alij laborauerunt, & vos in labores eorum introiiſtis.* Cæterum ſi communem omnium aliorum auctorum interpretationem ſequamur, Auguſtin. Cyrilli, Chryſoſtomi, Bedæ, Theophylacti, Ruperti, Euthym. de meſſe hoc corporea intelligendum, vt ex illa Chriſtus ad ſpiritualem argumentetur, quaſi dicat vſque ad meſſem quidem corpoream, de qua vos cogitatis, quatuor menſes ſunt, vt vos dicere ſoletis; ſed meſſis illa, de qua ego ſolicitus ſum

Verſ. 38.

A alba iam eſt, atque matura. De quatuor menſibus maior eſt quæſtio. Omnes quidem auctores, quos legere vnquam memini, ſic interpretantur quaſi hæc quatuor ante meſſem eius anni menſibus dicta fuerint, id eſt ſub menſem Februarij. Maio enim menſe in Palæſtina meſſem ſolitam fieri. Sic Cyrillus, Auguſtinus, Beda, Rupertus intelligunt. Atque hinc Cyrillus, & Rupertus colligunt hæc vere primo, id eſt circa Februarium menſem accidiſſe. Non diſſentio libenter ab omnibus præſertim auctoribus; ſed proponam lectori interpretationem meam, & doctioribus me, iudicandam relinquam. Exiſtimo prouerbium apud Hebræos fuiſſe *adhuc quatuor menſes vſq; ad meſſem*, quo ſignificabant ſatis eſſe temporis, vt de aliqua

Meſſis in Palæſtina menſe Maio fieri ſolita.

Prouerbium apud Hebræos.

B re facienda cogitarent, ſeq́ue ad eam præpararent. Eodem plane modo quo Latini dicunt, *adhuc ſeges in herba eſt*. Sumptum autem inde prouerbium fuiſſe arbitror, quod plerumque inter eum menſem quo ſementis, & eum quo meſſis fiebat, quatuor erant menſes. Fiebat enim ſementis menſe Nouembri; meſſis menſe Aprili exeunte, inter quos duos menſes quatuor erant December, Ianuarius, Februarius, & Martius. Illo autem tempore ſolitam meſſem fieri, Exod. 34. 22. & Leuit. 23. 15. manifeſtum eſt vbi primitiæ frugum ſeptem poſt Paſcha hebdomadibus offerri iubebantur. Ergo prouerbium erat, vox erat otioſorum hominum qui ſementem iam feciſſent, nihilq́ue vſque ad meſſem, id eſt vſque ad longum tempus haberent quod magnopere agerent. Hoc pro-

C uerbium ex ſemente, & meſſe corporea deſumptum aptè Chriſtus ad ſpiritualem ſementem meſſemq́ue accommodauit. *Vos dicitis*, id eſt dicere ſoletis, *adhuc quatuor menſes ſunt vſque ad meſſem*, id eſt ſatis eſſe temporis, vt de aliqua re agenda cogitetur. Non poteſtis id nunc de ſpirituali meſſe dicere, in quam ego vos miſſurus ſum; *leuate enim oculos veſtros, & videte regiones; quia albæ ſunt iam ad meſſem.* Non ergo ſignificat Chriſtus diſcipulos tunc hoc dixiſſe *adhuc quatuor menſes ſunt*. Quorſum enim dixiſſent etiamſi verum eſſet? Ac ne alio quidem fortaſſe tempore vnquam dixerant. Sed eſt Hebraiſmus, quo ſecunda perſona

D pluralis ponitur pro tertia, & pro verbo paſſiuo impersonali, quo vtuntur Latini, *Nonne dicitis*, hoc eſt nonne dicunt, aut nonne dicitur, nonne dici vulgo ſolet *adhuc quatuor menſes ſunt vſque ad meſſem?* Miratus ſum, cum apud doctum quendam interpretem legi quatuor hiſce menſibus breue tempus ſignificari; quaſi diceret Chriſtus, vos ipſi iudicatis tempus iam eſſe, vt de futura meſſe cogitetis, cum dicatis non niſi quatuor menſes vſque ad meſſem ſupereſſe? Senſus meo iudicio verbis Chriſti contrarius. Opponit enim diſcipulis ſe, *ecce dico vobis*. Opponit oculos linguæ: *vos dicitis*, ſed ego dico *leuate oculos veſtros*. Opponit tempus tempori quod ipſe dicit, ei quod diſcipuli dicebant, breue longo. Illi dicebant quatuor ſupereſſe, ipſe dicit nihil, aut perparum temporis ſuper-

Hebraiſmus quo ſecunda perſona pluralis pro tertia ponitur.

E eſſe, iam enim matura ad meſſem ſegete campos albeſcere. Et ſi breue tempus ſignificare voluiſſet, non vnque dixiſſet *adhuc quatuor menſes*, ſed non niſi quatuor menſes ſunt vſque ad meſſem. Qui enim dicit *adhuc* longum indicat tempus.

Ecce dico vobis, leuate oculos veſtros, & videte regiones.] G. χώρας, campos, agros ſatos. Prouocat ad experientiam diſcipulos, & vt diximus oculos opponit linguæ. Quærunt nonnulli quos oculos leuare iubeat; corporis, an animi? Vtroſque inquiunt Leontius, & Theophylactus; corporis, vt ad ſe venientes Samaritanos viderent, & ex illis caperent coniecturam quàm maturæ aliæ regiones eſſent, quando illa, quæ quia hoſtilis erat, maximè immatura debere eſſe vi-

debatur

debatur, tam matura eſſet, vt falcem poſtularet, id eſt ad ſe veniret. Cyrillus, & Rupertus ſolos mentis oculos intelligunt, quod eſt probabilius, cùm, vt diximus, de ſpirituali loquatur meſſe. *Regiones* verò vocat, vt inquit Leontius, multitudinem hominum, qui quaqua verſus erant, non ſolùm, vt putat Euthymius, Samaritanorum. Albentes autem, quia paratæ iam erant ad Euangelium recipiendum. Qui ideo meſſis appellantur, quia tanquam manipuli ex agro mundi colliguntur, & inferuntur, congreganturque tanquam in aream in Eccleſiam, vt inquit Ammonius. Nam & Eccleſia idcirco vocatur area, quòd in ea non ſola grana, ſed grana vna cum paleis continentur, Matth. 3. 12. & Lucæ 3. 17. Sic vocat meſſem Matt. 9. 37. 38. *Meſſis quidem multa, operarii autem pauci. Rogate ergo dominum meſſis, vt mittat operarios in meſſem ſuam.* Alio ſenſu Matt. 13. 30. 39. meſſem conſummationem ſæculi vocat, quia area tunc ſicut tempore meſſis ventilabitur, & grana à paleis ſeparabuntur, *Sinite*, inquit, *vtraque creſcere vſque ad meſſem.* Notarunt hoc Auguſtinus, & Rupertus, copioſius autem Origenes.

Meſſis appellantur homines ad Euangelium ſeruandi.

36. Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam.] Dubiu an idem nomine mercedis, & fructus intelligat. Origenes quidem, & Rupertus diuerſa eſſe putant, etſi, quid merces à fructu differat, non conſentiunt. Nam Origenes vtrunque ad futurã vitam pertinere exiſtimat, ſic tamen vt merces dicatur ea, quæ propter promiſſiones tanquam debita redditur; fructus verò is, qui ſupra debitum datur, quia *non ſunt condigna paſſiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Rupertus verò mercedem eſſe eam, quæ in hac vita debetur operarius Euangelij. De qua dictum eſt, *Dignus eſt operarius mercede ſua. Et in quamcunque domum intraueritis, ibi manete edentes, & bibentes quæ apud illos ſunt.* Fructum autem eum, qui in altera reddendus eſt vita, de quo dicit D. Paulus, *Vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecundùm ſuum laborem.* Alij ita diſtinguere videntur, vt merces ſit, quæ in cœlo pro cuiuſque labore redditur; fructus verò non ad meſſorem, ſed ad dominum meſſis referatur. Quaſi ſenſus ſit meſſorem mercedem à Domino meſſis accepturum eſſe, quia fructum in eius horreũ congregauit, id eſt multos homines in vitam æternam adduxit. Ego Cyrillum ſecutus mercedem, & fructũ idem eſſe arbitror. Sed mercedem appellari, quia pro labore datur; fructum verò, quia ſolet meſſoribus pro mercede fructus, id eſt frumentum dari ex illo ipſo, quod meſſuerunt.

ad Roman. 8. 18.

Luc. 10. 7. Matt. 10. 10

1 ad Corinth. 3. 8.

Merces à fructu non diſtinguenda.

Vt & qui ſeminat, ſimul gaudeat, & qui metit.] Hoc ideo adiectum eſſe Chryſoſtomus putat, ne quia dicturus erat alium eſſe qui ſeminat, alium qui metit, exiſtimaret aliquis eos, qui ſeminaſſent, mercedem non accepturos. Mihi, quia de meſſe, & eius mercede loquebatur, tempus illud nobis repræſentare videtur voluiſſe, quo omnes agricolæ & qui ſeminarunt, & qui meſſuerunt, accepta mercede gaudere ſolent. Solent enim, vt diximus, agricolæ omnem mercedem frumento ſoluere, & in tempus meſſis etiam eorum, qui in hyeme apud ſe laborarunt, differre. Itaque non probo quod Chryſoſt. & Theophylact. adnotarunt, ideo hoc dictum eſſe, vt differentia inter ſeminatores temporales, & ſpirituales ſignificetur. Qui temporalem ſementem faciunt, dolere ſi alij metant, quod ipſi ſeminauerunt; qui ſpiritualem gaudere. Solent quidem id facere qui ſibi, non hero ſuo ſeminant, vt apud Iſai. c. 17. 10 & 65. 22. intelligitur. Qui autem non ſibi, ſed hero ſeminat, gaudent, quod ex ſemente, quam ipſi fecerunt, magna proueniat ſeges, per quoſcunque tandem ſiue per ſe, ſiue per alios eidem domino metatur. De his loquitur Chriſtus. Nam & Prophetæ Domino, non ſibi ſeminarunt, & Apoſtoli eidem Domino meſſuerunt: & vtrique ſecundùm proprium laborem accepta mercede pariter gaudent. Vtrique enim cooperatores erant Dei; etſi illi plantauerant, iſti rigauerunt.

1 ad Cor. 3. c. 8. 9.

37. In hoc enim eſt verbum verum, quia alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit.] Non dubium quin prouerbium illud apud Hebræos tritum fuerit, vt Theophylact. & Euthym. adnotauerunt. Quo prouerbio vtebatur, cùm volebant ſignificare aliũ laboraſſe, alium eius frui labore. Sementis enim cum magno labore tempore totius anni difficillimo, incerta verò ſpe prouentus, atque mercedis fit: meſſis verò & minore labore, & certo prouentu, atque mercede. Hoc igitur prouerbium ad Prophetas, & Apoſtolos Chriſtus accommodat. Quod Prophetæ ſementem feciſſent, id eſt maiorem laborem ſubiiſſent; Apoſtoli verò meterent, id eſt, minùs laborarent. Non quòd minor Apoſtolorum, quàm Prophetarum labor fuerit, quin multo fortaſſe maior, totum terrarum orbem peragrare, per ferrum, per ignes, per cruces ire, non iam cum hominibus, qui aliquam Dei haberent ſcientiam, quales Iudæi erant, ſed cum Gentilibus, cum tyrannis, id eſt beſtiis pugnare. Sed quòd multo maiorem laborem Apoſtoli ſubituri eſſent, ſi Prophetæ ante illos non laboraſſent, & Iudæorum populum excolendo ad recipiendum Chriſtum, eiuſque Euangelium præparaſſent. Adde quòd, vt poſtea dicemus, non loquitur Chriſtus hìc niſi de Iudæis.

Prouerbium apud Hebræos vſitatum.

38. Ego miſi vos metere, quod vos non laboraſtis; alij laborauerunt, & vos in labores eorum introiſtis.] Omnes conſentiunt auctores Prophetas ſignificari, qui antequã Apoſtoli venirent, in erudiendo populo laborauerãt. Sic Origenes, Irenæus, lib 4. c. 40. Auguſtinus, Chryſoſtomus, Ammonius, Leontius, Beda, Rupertus, Euthymius, Theophylactus. Solus Heracleon, vt Origenes refert, angelos intelligebat. Sed minime dubium eſt homines cum hominibus comparari. At Prophetæ apud Iudæos tantùm laborauerant; quid de gentibus? Sunt qui putent etiam de gentibus hìc agi, & quemadmodum Prophetas apud Iudæos, ita Philoſophos apud alias gentes homines ad recipiendam fidem præparaſſe; dum licet multis admixtis erroribus docebant aliquem eſſe Deum, eumque bonum, rerum omnium habentem prouidentiã, immortales eſſe animos noſtros, propoſita eſſe in altera vita bonis præmia, malis ſupplicia, aliaque huiuſmodi multa, quæ cum Chriſtiana religione conueniunt. Multa in hanc ſententiam Clemens Alexandrinus in Pædagogo, & lib. 1. Stromat. diſputat, Philoſophiam pædagogum fuiſſe Gentilium; hoc fuiſſe Græcis, quod lex Moyſis Iudæis fuerat. Huc pertinet quod Auguſtinus tradit lib. 3. Confeſſion. cap 9. & libro 3. aduerſus Academicos multa in Platonicorum libris eſſe, quæ Chriſtianæ religioni conſentanea ſint, ſeque multum, vt Chriſtianus fieret, eorum lectione fuiſſe commotum. Hoc Tertullianus non dixiſſet, notans vbiq; Philoſophos & Patriarchas nõ Chriſtianorum, ſed hæreticorum nomine appellans. Probabile quidem ſit Chriſtum etiam de gentibus loqui; probabiliùs tamen iudico, vt de ſolis loquatur Iudæis, in quibus, quia decem ſucceſſerant tribubus, etiam numerat Samaritanos. Probant ex hoc loco Irenæus, & Theophylactus aduerſus Marcioniſtas, & Manichæos eundem fuiſſe Deum veteris, nouique teſtamenti, quando & in illo Prophetæ, in hoc Apoſtoli, illi ad ſeminandum, hi ad metendum in eundem agrum miſſi ſunt. Ammonius verò, & Leontius colligunt ex illo verbo; *ego miſi vos.* Chriſtum etiam Proph-

Prophetæ Iudæos, Philoſophi Gentiles Euangelio præparaunt.

Veteris, & noui teſtamenti vnũ eſſe Deum probatur aduerſus hæreticos.

tas miſiſſe, ab eodem enim patrefamilias, & meſſores, & ſeminatores mitti. Rectè quoque Idacius in libr. contra Varimadum ex hoc loco Chriſti probauit diuinitatem, neminem enim niſi Deum Prophetas, & Apoſtolos mittere potuiſſe. Magis hanc quàm recentiorum quorundam probo diligentiam, probantium ex hoc loco, antequam hoc Chriſtus dixiſſet, Apoſtolos ab eo ad prædicandum miſſos fuiſſe. Quod vt verum ſit, ex hoc certè loco probari non poteſt. Quod enim dicit *miſi*, neceſſe non eſt, vt ſic interpretamur, quaſi iam re ipſa miſiſſet; ſed quaſi re ipſa eos elegiſſet, ac deſtinaſſet, vt ſuo mitteret tempore. Quemadmodum Matthæi 10. 5. dicitur duodecim Apoſtolos miſiſſe, cùm non ſtatim miſerit; & Marci 3. 15. dediſſe poteſtatem ſpirituum immundorum, cùm non tunc dederit, vt eo loco probauimus, ſed poſtea cum eos mitteret ad prædicandum, c. 6. 7. Dicitur autem dediſſe, tunc, quia tunc eos elegit, vt ſuo tempore iam illis poteſtatem daret.

39. *Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris teſtimonium perhibentis, quia dixit mihi omnia quæcunque feci.*] Quid Heracleon in hæc verba commentaretur, malo lectorem ex Origene diſcere, quàm à me ſine operæpretio recitari. Illud dubium, quando intelligat Euangeliſta illos multos Samaritanos *propter verbum mulieris* crediſſe, an antequam ex vrbe egreſſi ad Chriſtum veniſſent, an poſtquam venerunt? Placet mihi quod indicant Auguſtin. & Beda, priuſquam exirent crediſſe. Hoc enim ſignificat Euangeliſta, cùm priùs dicit multos *propter verbum mulieris* crediſſe; deinde quaſi rem poſtea factam addit, *cum veniſſent ergo ad illum Samaritani.* Illa enim dictio, *ergo*, ſignificat propterea eos ad Chriſtum veniſſe, quia priùs crediſſent. Atque ita etiam videntur Cyrillus, & Theophylactus intellexiſſe. Quo autem modo tam facilè mulieri crediderint; poterat enim mentiri, rationem Leontius, & Theophylactus reddunt, nihil mulieri, vt mentiretur, fuiſſe cauſæ. Nec enim conciliandæ gratiæ cauſa dicere potuiſſe, cùm ſe potius infamem redderet, dum fatebatur vera eſſe, quæ ſibi à Chriſto dicta eſſent.

Verſ. 40.

40. *Cum veniſſent ergo ad illum Samaritani.*] Cùm perueniſſent. Iam enim dixerat verſ. 30. *exierunt ergo de ciuitate & veniebant ad eum.* Ad quæ verba nunc poſt interpoſitum Chriſti cum Apoſtolis colloquium redit Euangeliſta; docetque quid Samaritani egerint, cùm peruenerunt ad Chriſtum; rogarunt nimirum eum, vt apud ſe maneret. Non ſolùm officij, & humanitatis cauſa id, vt opinor, faciebant; ſed quia volebant quem Meſſiam eſſe credebant, apud ſe retinere; & vt ſalutem ex eo perciperent; & quia honorificum erat, Meſſiam apud ſe habere. Vix enim quiſquam Chriſtum, cùm non honorem ſibi, ſed ignominiam affert, retinere nititur. Credibile eſt petiuiſſe ab eo Samaritanos, non vt duos dies, ſed vt ſemper, aut longo ſaltem apud ſe tempore maneret, vt putat etiam Chryſoſtomus. Cum enim dicit Euangeliſta duos ibi manſiſſe dies, videtur indicare, non conceſſiſſe illis Chriſtum quantum petebant, ſed conceſſiſſe tamen aliquid. Duplex hîc quæſtio, altera cur in ciuitatem Samaritanorum ingreſſus fuerit, cùm ipſe diſcipulos ad prædicandum mittens id facere prohibuerit, Matth. 10. 5. Altera, quare ingreſſus non niſi duos dies manſerit? Ad primam multis modis interpretes reſpondent. Primùm Dominum fuiſſe legis, quam ipſe tuliſſet, potuiſſeque in ea diſpenſare, ſicut quia Dominus erat ſabbati, vt idem alibi dicit, multa in ſabbato faciebat, quæ Phariſæi iudicabant fieri non poſſe. Deinde id non feciſſe niſi rogatum, & ita

In Samaritanorũ vrbem cur ingreſſus ſit Chriſtus. Matt. 12. 8.

rogatum, vt recuſare humanitatis officium honeſtè non poſſet. Deinde non feciſſe niſi quia ſciebat, vt ait Cyrillus, quàm multi, ſi hoſpitium ſibi oblatum acciperet, eſſent credituri. Ad hæc quia paulatim oſtendere volebat etiam gentibus aduentum ſuum ſalutarem fore. Hac enim ratione & Gentilis Centurionis ſanauit puerum, Matthæi 8. 13. & Chananææ mulieris filiam à dæmonio liberauit, Matthæi 15. 28. Denique id non quaſi ſuſcepto conſilio, ſed obiter tantum feciſſe, ideoque duos ibi tantummodo manſiſſe dies, ne id ſponte ſua, dataq; opera facere videretur, quæ ſecunda erat quæſtio.

41. *Et multo plures crediderunt propter ſermonem eius.*] Non dicit crediſſe propter miracula, quæ ibi fecit. Eſtq; probabilis opinio Chryſoſtomi, & Theophylacti, nullum tunc ibi Chriſtum feciſſe miraculum; cùm enim explicare Euangeliſta voluerit cauſam, quamobrem Samaritani crediſſent; dixiſſet vtique propter miracula crediſſe, ſi miraculum feciſſet aliquod, quemadmodum dixit crediſſe *propter ſermonem eius.* Neque verò quis ille fuerit ſermo, narrat Euangeliſta, contentus, vt iidem Chryſoſtomus, & Theophylactus aiunt, ex effectu nobis oſtendere, quantæ fuerit efficacitatis, cùm tam multos tam breui tempore ad fidem traxerit. Non fuit ſimplex, vt opinor, ſermo, ſed doctrinæ plenus. Nam, vt Euthymius ait, doctrinam Chriſti Euangeliſta ſermonem appellauit. Itaque tum quia non ſimpliciter, ſed docendo, & quæ dicebat, vt credibile eſt, ſcripturis interpretandis probando loquebatur; tum quia, vt notat alicubi Hieronymus, & in vultu, & in verbis eius vis quædam diuina, & ſingularis inerat, facilè perſuaſit. Ac vero quidem ſimile eſt quæſtionem illam, quam illi ad puteum mulier propoſuerat, iterum à ciuibus illi propoſitam fuiſſe, multaque cum ea occaſione de lege, de templo, de colendo Deo, deque Euangelio diſſeruiſſe. Quod Euangeliſta dicit, *multo plures* propter ſermonem eius crediſſe, comparatio inter Chriſtum, & mulierem fit; multos quidem propter mulierem, multo verò plures propter illũ ipſum crediſſe. Vt oſtendat Euangeliſta Chriſtum opinionem Samaritanorũ ex verbis mulieris ante cõceptam non æquaſſe modò, verùm etiam ſuperaſſe. Idem Reginæ Saba viſo, & audito accidit Salomone, qui haud dubie Chriſti figura erat. *Verus*, inquit, *eſt ſermo, quem audiui in terra mea, ſuper ſermonibus tuis, & ſuper ſapientia tua, & non credebam narrantibus mihi, donec ipſa veni, & vidi oculis meis, & probaui, quod media pars mihi nunciata non fuerit. Maior eſt ſapientia, & opera tua, quam rumor, quem audiui*, 3. Reg. 10. 6. 7. Magnam vim verbũ Dei habet, per quemcunque tandem annuntietur; multo maiorem, cum ſuo ipſe ore Deus loquitur. *Beatus*, inquit, *quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.* Propterea gloriatur D. Paulus ſe non ab hominibus, ſed ab ipſo Chriſto Euangelium, quod prædicabat, didiciſſe, Galat. 1. 12.

in Matth. cap. 9.

Idem Samaritanis & Reginæ Saba accidit.

Pſal. 93. 12.

42. *Et mulieri dicebant, quia iam non propter tuam loquelam credimus; ipſi enim audiuimus, & ſcimus, quia hic eſt verè Saluator mundi.* Non ſignificant ſe propter mulieris verba non credere; ſed propter ea, quæ in Chriſto viderant, expertique fuerant, magis credere. Latet enim tacita in oratione comparatio, ſicut in illa Oſee 6. 6. Matth. 9. 13. *miſericordiam volo, non ſacrificium:* id eſt magis miſericordiam, quàm ſacrificium. Mulier illa Eccleſiam nobis, vt Origenes indicat, repræſentat, cuius in hac vita credimus teſtimonio; *videmus* enim *per ſpeculum in ænigmate*; cùm autem ad Chriſtum peruenerimus, id eſt *cum venerit, quod perfectum eſt, euacuabitur, quod ex parte eſt*, & videbimus eũ *à facie ad faciem*, Eccleſiaq; dicemus *iam non propter loquelam tuam credimus*;

Negatiua, quæ comparationem complectuntur, in ſcriptura. 1. ad Cor. 13. 10. 12.

credimus; ipſi enim vidimus, & ſcimus, quia hic eſt Saluator mundi. Conſimile quod Auguſt. & Beda ſcribunt. *Sic,* inquiunt, *agitur hodie cum iis, qui foris ſunt, & nondum ſunt Chriſtiani. Chriſtus nuntiatur per Chriſtianos amicos, tanquam illa muliere hoc eſt Eccleſia annuntiante; ad Chriſtum veniunt, credunt per iſtam famam; manet apud eos biduo, hoc eſt dat eis duo præcepta caritatis, & multo plures, & firmiùs in eum credunt, quoniam verè ipſe eſt ſaluator mundi.* Quod dicunt, *hic eſt verè Saluator mundi,* Ammonius non aliam vim habere putat, quàm hic eſt verè Chriſtus, aut Meſſias, quaſi idem eſſet Meſſiam, & mundi Saluatorem eſſe, quòd ea non ſolùm inter Iudæos, ſed etiam inter Samaritanos opinio de venturo Meſſia eſſet, fore vt Saluator eſſet mundi. Optimè omnium, quos equidem legerim, Leontius hunc locum explanat. Exiſtimat, quòd verè Saluatorem vocant, cõparationem ad angelos, & ad veteres prophetas fieri, qui ob ſalutem populi ſæpè à Deo miſſi fuerint. Miſſus angelus eſt, cum populus Hebræus ex Ægypto fuit educendus, Exod. 14. 19 & 23. 20. Miſſus alius cum ex Babylonica captiuitate eſſet liberandus; neuter eorum verè Saluator fuit. Miſſus Moyſes; miſſi alij prophetæ permulti, nemo verè Saluator fuit. Quia etſi angeli & homines illi ſancti aliqua ex parte populum liberabãt; tamen omnino non liberabant; liberabant à ſeruitute hominum, non liberabant à ſeruitute peccati: Chriſtus ab hac nos ſeruitute ſolus liberauit. Et angeli, atq; prophetæ liberabant populum vt miniſtri, Chriſtus liberauit vt Dominus. Quod & factis, & ſermonibus oſtendit: *erat enim docens eos,* vt ait Matthæus, *ſicut poteſtatem habens.* Hoc ergo eſt verè ſaluatorem eſſe. Poteſt & alius eſſe ſenſus, vt alludant Samaritani ad verba mulieris, quæ eum Chriſtum eſſe dixerat. Quaſi illi nunc dicant, verè dixiſti hunc eſſe Saluatorem mundi; aut, vt alij volunt, alludant ad eos, qui paulo ante ſe Chriſtum eſſe finxerant, cum nemo eorum verè fuiſſet Chriſtus. Qualis Iudas ille, de quo Lucas Act. 5. 37. & Ioſephus ſcribunt. Quòd autem dicunt *mundi,* indicant, vt idem ait Leontius, non ſolùm Iudæorum, vt ipſi exiſtimabant, ſed omnium etiam gentium Saluatorem veniſſe. Cuius rei aliquod fortaſſe apud illos argumentum erat, quòd ad ſe, qui abominabiles Iudæis eſſent, venire non recuſaſſet. Vix credibile videretur tantùm Samaritanos duorum dierum ſpatio in fide profeciſſe, niſi Euangeliſta tam apertè dixiſſet. Sed eo faciliùs crediderunt, quòd Iudæi non erant, exemplumque ediderunt, fore, vt faciliùs Gentiles crederent, quàm Iudæi. Itaque meritò Chryſoſtomus, Cyrillus, & Theophylactus multa de Iudæorum duritie, deque Samaritanorum in credendo facilitate diſputant.

Auguſt. tract. 15.

Idem eſt Saluator mundi, & Meſſias.

Solus Chriſtus verè ſaluator.

Matt. 7. 29.

18. antiq. c. 1.

43. *Poſt duos autem dies.*] Vide, quæ diximus ver. 40.

Abijt in Galilæam.] Perrexit in Galilæam ire. Eò enim tendebat iter, cum ex Iudæa profectus eſt, vt verſu 3. 4. dixit Euangeliſta; ſed Samaritanorum rogatu tantiſper ad eos diuerterat.

44. *Ipſe enim Ieſus teſtimonium perhibuit, quia propheta in ſua patria honorem non habet.*] Non videtur prima ſpecie ſatis conuenienter hæc ratio reddi, cur in Galilæam Chriſtus abierit, nec enim in patria ſua tunc erat, ſed in aliena, ac pene hoſtili Samaritanorum. Duarum ſyllabarum, *Enim,* aut vnius potiùs γὰρ, qua cauſa redditur, quinque prorſus diuerſas interpretationes inuenio. Auguſtinus exiſtimat non reddi cauſam, quare Chriſtus Samaria, aut Iudæa relicta abierit in Galilæam; ſed cur ſpatio duorum dierum, quibus apud Samaritanos fuit, tam multi in eum crediderunt; cùm tam longo tempore in Galilæa, vbi eius erat patria, tam pauci credidiſſent, quia nimirum *propheta in ſua patria honorem non habet.* Itaque putat Auguſtinus totam hîc Galilæam Chriſti patriam appellari. Quod neſcio an probaturus lector ſit; mihi paulo violentius videtur. Theophylactus patriam etiam totam Galilæam vocari putat, ſed alio exponit ſenſu, reddi rationem non quare in Galilæam abierit, ſed quam ob rem non ſemper in ea manſerit, ſcilicet quia eius erat patria, & *propheta in ſua patria honorem non habet.* Si enim nunquam à Galilæa diſceſſiſſet, non diceretur in Galilæam nunc abire. itaque cum redditur cauſa, quare abeat, non redditur quare abeat, ſed quare ab ea diſceſſerit. Et hoc violentum. Chryſoſtomus, & Euthymius, & Græcus Leontius exiſtimant patriam dici Capharnaum. Nam & Capharnaum patriam vocatam eius fuiſſe, quia frequens ibi commorabatur, Matth. 9. 1. notauimus. Senſum ergo eſſe non abiiſſe in Capharnaum, ſed in reliquam Galilæam, quia *propheta in patria ſua honorem non habet.* In hac interpretatione duo ſunt, quæ duriorem reddunt ſenſum. Alterum quòd Capharnaum in Galilæa eſſet, itaque non poteſt Galilæa patriæ eius, id eſt Capharnaum opponi. Alterum, quod me magis mouet, quòd tunc Chriſtus non diſcederet à Capharnaum, ſed à Samaria. Nam ſi fuiſſet in Capharnaum, indeque in reliquas vrbes diſcederet Galilææ, haud abſurdè dici poſſet in Galilæam diſceſſiſſe, quia propheta in patria ſua honorem non habet. Similem enim locutionem ſupra notauimus cap. 3. 22. Cyrillus Nazareth, vbi Chriſtus nutritus fuerat, eius patriam interpretatur, ſenſumque eſſe putat, cùm eunti, aut ingredienti in Galilæam Chriſto Nazareth patria eius occurreret, noluiſſe ad eam diuertere, ſed in alias Galilææ partes ſeceſſiſſe. Quam expoſitionem etiam refert, & probat Leontius. Sed iiſdem duabus rationibus, quibus illa ſuperior Chryſoſtomi refelli poteſt. Quam ego interpretationem probabiliſſimam, aut potiùs veriſſimam iudico, eius vix auctorem vllum præter Origenem hominem plerunque allegoricum inuenio. Credo Iudæam totam Chriſti patriam appellari, verè enim Iudæus erat natus in Bethlehem ciuitate Iudææ. Cum ergo initio capitis Euangeliſta dixiſſet relicta Chriſtum Iudæa in Galilæam abiiſſe, eamque narrationem narranda Samaritanorum hiſtoria interrupiſſet, finita Samaritanorum hiſtoria ad eam redit. Cumque idem repetiſſet verbum, *abijt in Galilæam* (ſub relicta Iudæa) cauſam reddit, cur Iudæam reliquerit, cùm patria eius eſſet, & in Galilæam abierit. quia propheta *in ſua patria honorem non habet.* Quòd verò dicitur Chriſtus teſtimonium perhibuiſſe, plerique ſic interpretantur. quaſi tunc hoc ipſum dixerit, ſe propterea relicta ſua patria, quæcunque tandem ea fuerit, in Galilæam ſeceſſiſſe, quia propheta *in ſua patria honorem non habet.* Alij hoc quidem non tunc, ſed ante dixiſſe alia occaſione ſimili Matth. 13. 57. Mar. 6. 4. & Luc. 4. 24. cùm cauſam redderet, quam ob rem diſcederet à Nazareth, quæ alio ſenſu patria etiam eius dicebatur. Itaque ἐμαρτύρησεν, vertunt teſtimonium perhibuerat. Minùs hoc quàm illud probabile eſt. Nam ſi Ioannes ſignificare voluiſſet Chriſtum aliàs id teſtimonium perhibuiſſe, non dubium quin ad hiſtoriam illam alluſiſſet Nazareth, de qua modò dicebamus. At illa nondum acciderat. Apparet enim ex Euangelicæ hiſtoriæ conſequentia, tum, cum hæc Samaritanæ contigit hiſtoria, necdum Chriſtum multa miracula feciſſe. Illud verò cum accidit Nazareth, multa, magnaque iam fecerat, propterea enim dicebat. *Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem, Medice cura teipſum, quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hîc in patria tua* Luc. 4. 23. Alij ſuſpicantur Ioannem non ſignificare Chriſtum verbis, ſed factis hoc teſtimonium tunc perhibuiſſe. Quaſi dicat re ipſa oſtendiſſe, & quodammodo teſtatum fuiſſe nullum prophetam in ſua patria honorem habere, cum noluerit ipſe in patria ſua manere, ſed ſe in Galilæam

Matth. 2. 1.

Expoſitio auctoris probata.

contulerit. Verum ſenſum attigerunt, qui dicunt non eſſe hoc ad id tempus referendum, quo Chriſtus relicta Iudæa in Galilæam abijt, ſed ad illud quo poſtea cum eſſet Nazareth, teſtatus eſt, nullum prophetam eſſe ſine honore niſi in patria ſua Matth. 13. 57. Mar. 6. 4. & Luc. 4. 24. Tanquam ſi diceret, Relicta Iudæa abijt in Galilæam, quia, vt ipſe poſtea de alia ſua patria loquens dixit, *non eſt propheta ſine honore niſi in patria ſua.* Fruſtra igitur à quibuſdam diſputatur, num hoc eodem tempore à Chriſto dictum ſit, atque illud quod modò ex Matthæo, Marco, & Luca citauimus. Nec enim dubito quin eodem tempore dictum ſit, ac fortaſſe ſemel. Sed Ioannes quod ſemel à Chriſto alia in cauſa dictum fuerat, aut vt dicam meliùs, poſtea dictum eſt id ad cauſam ſimilem accommodauit. Quid ſit prophetam in patria ſua honorem non habere, & qua ie ratione fiat, apud Matthæum diſſeruimus. Hoc nunc ſciendum, Chriſtum non de honore ſuo, ſed de patris ſui gloria, eſſe ſolicitum. Non enim quærebat gloriam ſuam, ſed gloriam eius, à quo miſſus fuerat, vt ipſe alibi teſtatur. Honorari enim ſe putabat non cum lautè, honorificeque excipiebatur, ſed cum facilem inueniebat audientiam. Qualem, vt ſtatim declaratur, apud Galilæos potiùs, quàm apud Iudæos inuenit.

Inf. c. 8. v. 50. 54.

45. *Cum ergo veniſſet in Galilæam exceperunt eum Galilæi.*] Non ſimpliciter intelligendum eſt excepiſſe; ſed excepiſſe libenter, excepiſſe tanquam Chriſtum, aut certè tanquam prophetam, & virum ſanctum. Nam & priùs eum receperant, cum apud ipſos toto vitæ ſuæ tempore verſatus eſſet; ſed non dicuntur excepiſſe ante, quia non vt prophetam, ſed vt vnum de vulgo hominem exceperant. Opponuntur autem tacitè Iudæis Galilæi, quòd illi, cùm populares eſſent Chriſti, eum non recepiſſent; hi, cùm eſſent alienigenæ, receperint. Ratioque confirmatur, quam ob rem relicta Iudæa venerit in Galilæam. Euentum docuiſſe prudenter feciſſe eum. Nam à Iudæis irriſus, à Galilæis magna beneuolentiæ ſignificatione receptus eſt.

Cùm omnia vidiſſent, quæ fecerat Ieroſolymis in die feſto] Docet Galilæos magis quàm Iudæos doctrina, & factis Chriſti fuiſſe commotos. Iudæos enim magis impediebat inuidia. Non alijs rebus excitatos fuiſſe Galilæos, vt illum libenter exciperent, quam quas apud Iudæos fecerat. Quis dies feſtus hic fuerit, conſtat ex cap. 2. 13. Nempe dies Paſchæ, quo omnes, qui Moſaicam legem profitebantur, Ieroſolymam ſacrificandi cauſa ire oportebat, propterea & Galilæi Ieroſolymam aſcenderant ad diem feſtum. Nam & ipſe Chriſtus ex Galilæa in Iudæam ierat, vt diem feſtum Ieroſolymæ celebraret. Quæ autem ea fuerint, quæ tunc Chriſtus Ieroſolymæ fecit, quæque viderunt Galilæi c. 2. 14. 23 dictum eſt.

Dies feſtus hic dies Paſcha.

46. *Venit ergo iterum in Cana Galilææ, vbi fecit aquam vinum*] Id eſt cùm libenter à Galilæis eſſet exceptus, cum nihil in Galilæa obſtaculi reperiſſet, quo minùs, quacunque vellet, vagari poſſet, venit iterum in Cana Galilææ. Hanc vim habet particula, *ergo.* Quòd autem dicit veniſſe iterum, alludit ad id quod dixerat cap. 2. 2. eum cum diſcipulis ſuis eò inuitatum veniſſe. Quærunt nonnulli, quare iterum eò redierit? Leontius, Chryſoſtomus, & Euthymius propterea rediiſſe putant, vt fidem eorum, qui ad miraculum ibi factum in ipſum crediderant, confirmaret. Cyrillus, quia ſciebat ſe ibi maiore ſtudio receptum iri, & libenter cum gratis hominibus verſabatur. Auguſtinus, & Beda indicant ideo rediiſſe, quia cum miraculum fecit, pauci in eum credidiſſent. Probabilior Chryſoſtomi, & Cyrilli coniectura. Fecit idem Paulus Syriam, & Ciliciam peragrans, vt eccleſias, quas plantauerat, confirmaret Actor. 15. 41. Quod autem Ioannes addit, *vbi fecit aquam vinum*, quidam idcirco putant addidiſſe, vt Galilæos cum Samaritanis conferens oſtenderet plus hos, quàm illos fidei habuiſſe. Samaritanos enim ſolo mulieris vnius teſtimonio nullis viſis miraculis credidiſſe; Galilæos verò non niſi conſpectis ante miraculis. Sic Chryſoſtomus, & Theophylactus. Sed non videtur id agere Euangeliſta, vt hos cum illis conferret; præſertim cum paulo ante dixerit Galilæos in excipiendo Chriſto promptos, & officioſos fuiſſe. Itaque potius exiſtimo deſcriptionem eſſe loci. Quia enim is locus facto miraculo nobilitatus fuerat, ex eo miraculo deſcribitur. Quæ autem fuerit Cana, & cur Galilææ dicta ſit, expoſuimus ſupra c. 2. 1.

Et erat quidam Regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.] Dubium verum Regulus dicatur fuiſſe in Capharnaum; an fuiſſe Regulus quidam, cuius filius in Capharnaum ægrotus eſſet. Leontius Regulum nõ in Capharnaum ſed in Cana Galilææ, quò Chriſtus venerat, fuiſſe indicat. Sed non patiuntur hunc ſenſum verba Euangeliſtæ. Addit enim, *Hic cum audiſſet, quia Ieſus adueniret à Iudæa in Galilæam, abijt ad eum.* Non dixiſſet *cum audiſſet, quia Ieſus adueniret in Galilæam*, ſed in Cana Galilææ, ſi eò quærendi Chriſti cauſa veniſſet. Probabilius igitur eſt ſenſum eſſe, fuiſſe quendam Regulum, vt verbum eſſe non ſignificet eſſe in loco, ſed, vt Philoſophi loquuntur, in rerum natura exſtitiſſe; cuius filius in Capharnaum eſſet ægrotus, aut, vt alij volunt, fuiſſe quendam Regulum in Capharnaũ, id eſt Capharnaitam, cuius filius ægrotaret, vt ſit traiectio. Non debuit tamen hæreticorũ interpres propterea mutare verborũ ſitum, vt pro ſcriptura ſacra ſuam nobis ſententiam exprimeret; ſed ambigua verba, ambigua relinquere. Quid enim ſi alius fortè melior eſt ſenſus? Non debet, cum ſcriptura duos probabiles ſenſus habere poteſt, alterum præcidere fidelis interpres. Ambiguitas ipſa pars aliquando ſcripturæ eſt. Cur iſte quiſquis fuerit, cuius filius dicitur ægrotaſſe, Regulus appelletur, aut, vt Græcè eſt βασιλικὸς regius nonnulli quærunt. Credo ego noſtrum interpretem legiſſe βασιλίσκος Regulus, Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius regium vocari putant, aut quia ex Regis Herodis, alteriuſue Regis erat genere, aut quòd regium aliquod haberet officium. Quam ſecundam rationem Origenes etiam affert. Addit & aliam, quam probabilem etiam exiſtimat, miniſtrum aliquem fuiſſe Cæſaris. Referunt Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius fuiſſe auctores, qui eundem hunc dicerent eſſe Regulum, atque Centurionem illum, de quo Matthæi cap. 8. 5. Lucæ 7. 2. agitur. Quod multis rationibus refellunt, pluribus verò Leontius. Illum Centurionem, hunc Regulum, aut regium, id eſt palatinum fuiſſe, diuerſo prorſus genere dignitatis. Illum volentem Chriſtum in domum eius ire, vt eius ſanaret puerum, prohibuiſſe indignum ſe tanto factum beneficio, credentemque poſſe Chriſtum quamuis abſentem ſolo curare verbo; hunc recuſantem rogaſſe Chriſtum, vt in domum ſuã citò veniret, mori enim filium ſuum; quaſi non crederet Chriſtum abſentem ſanare poſſe. Illud accidiſſe, cum Chriſtus ex monte deſcendiſſet; hoc cum veniſſet ex Samaria. Illius puerum paralyſi, huius febri laboraſſe. Iudæuſne, an Gentilis fuerit, etiam à nonnullis dubitatur. Origenes, & Hieronym. in comment. c. 65 Iſaiæ Gentilem fuiſſe putant, in eademque ſententia fuiſſe omnes neceſſe eſt, quos paulo ante diximus eundē hũc. atque illum Centurionem exiſtimaſſe. Sed probabilius fuiſſe Iudæum, & quia minùs habuit fidei, quàm Centurionem, & Chananæam illam mulierem homines Gentiles videmus habuiſſe; & quia hoc ipſum illi exprobrat Chriſtus, quòd homini Gentili, qui minus credere debebat, nõ exprobraſſet; & quia, vt ait Chriſtus,

Calumnia in Ioannem, & inique Beza interpretatus.

Cur Regulus appelletur, variæ cauſæ ponuntur.

Iudæuſne fuerit an Gentilis hic Regulus.

ſigna petebat, quod proprium Iudæorum erat, Mat. 12. A 38. & 16. 1. 1. Cor. 1. 22.

48. Niſi ſigna, & prodigia videritis, non creditis.] Quorſum hoc Regulo Chriſtus dixit? nec enim ſigna ab eo petierat. Signum quidem erat magnum, quod petebat, vt morientem ſibi ſanaret filium: ſed id ipſum non ideo petere videtur, vt credat; ſed quia credebat, petere. Vulgaris reſponſio, quam & Chryſoſtomus, & Auguſtinus, & Beda, & Theophylact. & Euthym. afferunt, crediddiſſe quidem aliqua ex parte, ſed imperfectè, cum neceſſe eſſe putaret, vt Chriſtus domum ſuam veniret, vt filium ſanaret, quaſi aliter ſanare non poſſet. Leontius, & Auguſtinus videntur etiam exiſtimare nullam illum fidem habuiſſe, ſed tentandi cauſa ad Chriſtum veniſſe, quod probat Leontius ex verbis Euangeliſtæ, B verſu 52. *Interrogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit.* Nimirum nondum credens per Chriſtum ſanatum fuiſſe, idque experiri volens ducta ratione temporis, & ex ver. 53. *Credidit ipſe, & domus eius tota.* Vnde apparet, inquit, eum antequam miraculum eſſet expertus, non crediddiſſe. Nullam prorſus, cum ad Chriſtum venit, habuiſſe fidem credibile non eſt; cùm Chriſto obuiam proceſſerit, de ſanando filio ſuo cum illo egerit, vbi tentandi non erat locus; cumque dicat Euangeliſta ſermoni Chriſti crediddiſſe. Imperfectam, ac fortaſſe dubiam, & ex futuro euentu ſuſpenſam habuiſſe ſatis ex eius verbis apparet, idque ſolum probant argumenta Leontij. Alius mihi occurrit ſenſus, vt cum Chriſtus dicit, *niſi ſigna, & prodigia* C *videritis, non creditis*, non reprehendendo dicat, ſed pronuntiando. Quaſi dicat, cogor propter incredulitatem veſtram facere miracula, quia ſi non facerem, mihi non crederetis. Non ſanabo filium tuum propter preces tuas, ſed vt multi in me eo viſo miraculo credant, alioqui minimè credituri. Itaq; reddit rationem, cur Reguli filium curare velit. Quale lectionem illam, quæ in nonnullis Latinis codicibus, & in Græcis omnibus eſt, magis probo, *οὐ μὴ πιστεύσητε, non creditis*, quemadmodum non ſolum Græci auctores Leontius, & alij, ſed etiam Rupertus Latinus legit. Docent Ammonius, & Origenes in Græca Catena, quamuis non eodem modo, quid inter ſignum, & prodigium interſit.

Quid inter ſignum, & prodigium interſit.

Signum, inquit Ammonius, differt à prodigio, quòd D prodigium ſit, quod præter naturam fit, vt cæcorum oculos aperire, mortuos ſuſcitare; ſignum autem quod præter naturam non eſt, vt ægrotos curare. Origenes verò ea, quæ præter opinionem ſunt, & humanam cõſuetudinem excedunt, *τέρατα*, prodigia; quæ autem aliquid ſignificant, *σημεῖα*, ſigna vocari.

49. Domine deſcende priuſquam moriatur filius meus.] Oſtendit quam de Chriſto opinionem habeat. Putat enim non niſi præſentem ſanare poſſe, vt Leontius, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda, Cyrillus, Theophylact. & Euthym. adnotauerunt. Peruerſi eſt ingenij ad naturæ leges, quas ipſe fecit, Deum obligare. Exemplum ſimile eſt 4. Regum 5. 11. *Putabam*, inquit Naaman Syrus, *quòd egrederetur ad me, & ſtans inuocaret nomen Dei* E *ſui, & tangeret manu ſua locum lepræ, & curaret me.* Adeo aſſueti naturæ ſumus, vt etiam miracula, quæ ſupra naturam à Deo poſtulamus, ad naturæ modum fieri velimus. Præcidit Regulus Chriſti ſermonem, & nihil ad eius obiurgationem reſpondens moras quas ſibi Chriſtus nectere videbatur rumpit. Miſſa ea faceret, quæ dicebat, properè domum ſuam veniret, filium moribundum ſanaret, antequam exhalaret animam. Quare indicat ſe non credere poſſe filium ſuum, ſi forte moriatur, à Chriſto ſuſcitari; quæ altera erat in fide eius infirmitas. Non eſt tam feſtina fides, *Qui crediderit*, inquit, *non feſtinet*, Iſai. 28. 16. ſimile eſt illud, *Domine ſalua nos perimus*, Matthæi 8. 25. quaſi verò ſi periiſſent, ad vitam

In miraculis naturæ leges requirenda non ſunt.

eos Chriſtus reuocare non poſſet; & illud Mariæ, & Marthæ, quæ, antequam Lazarus moreretur, ſperabant fore, vt à Chriſto quamlibet ægrotus ſanaretur; iam mortuum non videbantur credere ab eo ſuſcitari poſſe, Ioan. 11. 3. 24. Nunquam Dei auxilium ſerum eſt, quia nihil tam perditum eſt, quod reſtaurare non poſſit. Hoc eſt quod Diuus Paulus in fide Abrahæ tantopere laudat, *Fide obtulit Abraham Iſaac, cùm tentaretur; & vnigenitum offerebat, in quo ſuſceperat promiſſiones (ad quem dictum eſt, quia in Iſaac vocabitur tibi ſemen) arbitrans quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt Deus*, Hebræo. 11. 17. 18. 19.

Auxilium Dei nunquam ſerũ.

Gen. 21. 12.

50. Vade, filius tuus viuit.] Sanus eſt, liberatus eſt à morte. Hebraiſmus eſt, quo ſignificatur eum, qui ſanatus eſt, à certiſſima, & iam inſtante morte fuiſſe liberatum. Quemadmodum vitam nobis eum dediſſe dicimus, qui nos non à quolibet morbo, aut à quolibet periculo, ſed à certiſſimo mortis periculo liberauit. Phraſis eſt apud Dauidem hoc eodem ſenſu frequentiſſima Pſalm. 70. 20. 79. 19. & 84. 7. & 118. 17. 25. & 137. 7. Antequam hoc Chriſtus diceret, nondum iuuenis ſanatus erat, cum hæc verba finiuit, ſanatus eſt. Dictum factum, vt ex verſu 53. intelligitur. Vnde colligimus his ipſis verbis ſanatum eſſe. *Viuus enim eſt ſermo Dei & efficax.* Itaque videmus hic non rogatum feciſſe Chriſtum, quod rogatus à Centurione illo Matth. 8. 8. 9. facere noluit. Contrà verò quod hic rogatus facere recuſauit, illic non ſolùm non rogatum vt faceret, ſed etiam rogatum vt non faceret, facere voluiſſe. Rogatus illic fuerat ne in domum, vbi ægrotus erat, iret, volebat tamen ire; hic rogatur vt eat, nec vult ire. Eodem vtrunque fecit conſilio. Illic voluit promittendo ſe iturum eſſe, Centurionis, quam non ignorabat, fidem elicere. Quo enim magis ſe paratum, promptumque, vt eat, oſtendit, eo magis Centurionis apparet fides. *Domine non ſum dignus vt intres ſub tectum meum, ſed tantùm dic verbo, & ſanabitur puer meus. Nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus, habens ſub me milites; & dico huic, vade, & vadit; & alij, veni, & venit.* Hic verò videns hunc regulum exiguam adhuc habere fidem, putareque ſe abſentem ſanare non poſſe; non vult ab eo etiam rogatus ire. Immo eò minus ire vult, quo magis rogatur, ne eundo confirmare reguli opinionem videretur, ſe niſi eò iiſſet ſanare eius filium non potuiſſe. Itaque auget non eundo eius fidem. Notarunt hoc Chryſoſtomus, Auguſtinus, & Beda. Contra verò illic, vbi à Centurione rogabatur, vt ſolo curaret verbo, volebat præſentia, manuque curare; hic vbi rogabatur vt præſentia curaret, curauit verbo, *Vade, filius tuus viuit.* Corrigit Deus preces noſtras, & non ſemper quod poſtulamus, ſed quod vtilius nobis fore nouit, concedit. Videtur verbum illud *vade* reprehendentis, aut exprobrantis eſſe; *Vade* incredule, vide, experire filium tuum viuere, & crede. Aliam vim Theophylactus habere putat, *Vade*, id eſt promptum te ad agendum quod bonum, & honeſtum eſt, oſtende. Poteſt ad Euchariſtiæ conſecrationem hoc exemplum accommodari. Nam vt hic dicendo *Filius tuus viuit*, id eſt ſanus eſt, ſanatus eſt filius; ita illic dicendo, *Hoc eſt corpus meum*, eſt corpus Chriſti, quod ante panis erat.

Hebraiſmus Genere, id eſt a periculo liberatum eſſe.

ad Heb. 4. 12.

Preces noſtras quomodo corrigat Deus.

Credidit homo ſermoni, quem dixit ei Ieſus.] Si credidit, quomodo poſtea ſeruos interrogat, qua hora meliùs habuerit, explorare volens an, quod Chriſtus dixerat, verum eſſet? Reſpondet Chryſoſtomus, crediddiſſe quidem, ſed imperfectè, propterea à ſeruis ſuſcitari, qua hora meliùs ſe habuiſſet. Ammonius, & Cyrillus videntur indicare perfectè etiam crediddiſſe, ſed quòd ſeruos de hora percontatur, id non defectu fidei facere; ſed vt fidem ſuam confirmet, & ſibi ipſi, quod

non vanè crediderit, gratuletur. Credo hoc eſſe probabile, nam & nos ad confirmanda ea, quæ omnino credimus, rationes ſolemus conquirere naturales. Gaudemus enim omnia, quæ vera ſunt, cum iis, quæ à nobis creduntur, conuenire. Leontius exiſtimat hactenus tantum credidiſſe verbo Chriſti, vt obediret, domumque rediret, vt iuſſus erat; cæterum filium ſuum viuere non credidiſſe, quoad à famulis ſciſcitatus didicit eadem hora, qua Chriſtus dixerat eum viuere, ſanatum fuiſſe.

51. *Iam autem eo deſcendente, ſerui occurrerunt ei.*] Cyrillus diuina prouidentia ſeruos domino putat occurriſſe, vt ab illis ſciſcitaretur, qua hora conualuiſſet, itaque crederet Chriſti virtute id factum eſſe. Leontius, Chryſoſtomus, & Theophylactus valde, vt mihi videtur, probabiliter exiſtimant ſeruos prius crediddiſſe à Chriſto, licet abſente, fuiſſe curatum; vidiſſe enim non paulatim more naturæ, ſed ſubitò, & momento temporis ex grauiſſimo morbo in integram, perfectamque valetudinem reſtitutum. Itaque occurrunt redeunti Domino non ſolùm, quòd filius viueret, ſed etiam quòd eius precibus, & Chriſti virtute viueret gratulaturi, quò cariorem eius ſalutem haberet.

52. *Interrogabat ergo horam ab eis.*] Vide quæ ver. 50. dicta ſunt.

Et dixerunt ei, quia heri hora ſeptima reliquit eum febris.] Hora prima pomeridiana [illegible] Galilææ vbi Chriſtus erat, cum regulo dixit *Filius tuus viuit*, vnius diei iter plus minus diſtabat à Capharnaum. Itaque die præcedenti poſt meridiem [illegible] profectus regulus die altero peruenit Capharnaum, quò appropinquanti ſerui occurrerunt. Notat Ammonius admirabilem efficacitatem eſſe fidei, quæ Chriſtum cooperatorem habet. Vno die regulum credidiſſe, altero die effectum ſuæ vidiſſe fidei.

53. *Et credidit ipſe, & domus tota.*] Quid? an non ante crediderat? De ea re verſu 48. & 50. [illegible] mus. Qui putant ante, aut omnino non credidiſſe, vt Leontius, exponunt nunc credidiſſe, id eſt credere cœpiſſe. Qui autem imperfectè credidiſſe ante, vt Chryſoſtomus, & alij, quos ibi nominauimus, interpretantur credidiſſe nunc omnino, atque perfectè. Qui etiam ante omnino, perfecteque credidiſſe, vt Ammonius, & Cyrillus, interpretari poſſunt perfectiùs etiamnum credidiſſe. Nam & vera, perfectaque fides augeri, perfectiorque fieri poteſt. Veram habebant Apoſtoli fidem, cùm dicebant, *Domine adauge nobis fidem* Luc. 17. 5. Veram ille fidem habebat qui lacrymans exclamabat, *Credo Domine, adiuua incredulitatem meam.* Mar. 9. 24. Adnotauimus cap. 2. 11. & aliis non-nullis locis vſitatum in ſacris litteris eſſe, vt quod augetur, ita fieri dicatur, vt ſi factum ante non fuiſſet. Sic enim ibi diſcipuli viſo illo miraculo mutatæ in vinum aquæ dicuntur in Chriſtum credidiſſe, cum ante in eum vtique crederent, quia magis, perfectiuſque crediderunt. *Domus eius tota credidit*, quia, vt inquit Leontius, videbant patremfamilias aſſeuer anter atteſtari illo ipſo momento temporis, quo febris adoleſcentem reliquerat, Chriſtum ſibi dixiſſe *Filius tuus viuit*; & non poterant teſtimonio patrisfamilias non credere. Non eſt bonus paterfamilias, qui familiam totam ſuam ad fidem, Eccleſiamque non adducit. De hac enim potiſſimum re D. Paulus loquebatur, cùm dixit, *Si quis autem ſuorum, & maximè domeſticorum curam non habet, fidem negauit, & eſt infideli deterior.* 1. Tim. 5. 8. Lydia illa mulier non contenta baptizari ipſa, omnem quoque domum ſuam baptizari voluit. Act. 16. 14. 15. Quod idem cuſtos ille carceris fecit ibidem ver. 33. & Criſpus archiſynagogus Act. 18. 8. Nec equidem intelligo quomodo haberi Catholici velint, qui in multis nunc locis, cum ipſi ſe Catholicos profiteantur, non ſolùm vxorem & liberos, ſed etiam famulos, quos nulla neceſſitudine naturæ coguntur retinere, hæreticos habent.

Quod augetur, tum primum fieri dicitur in ſcriptura.

Hæretici famuli non retinendi.

Fides vera perfectior fieri poteſt.

54. *Hoc iterum ſecundum ſignum fecit Ieſus, cum veniſſet à Iudæa in Galilæam.*] Non dicit ſimpliciter hoc ſecundum fuiſſe ſignum ex omnibus quæ fecit Chriſtus. Nā poſtquam primum illud fecit in Cana Galilææ, c. 2. 11. multa alia fecerat Ieroſolymæ, cùm dies feſtus agere- tur, eodem c. ver. 23. ſed dicit ex iis quæ in Galilæa fecit, hoc fuiſſe ſecundum. Nec hoc ipſum abſolutè dicit; nam alia etiam præter hoc, & illud, vnum fortaſſe fecerat; ſed ex iis, quæ rediens à Iudæa in Galilæam fecerat, hoc fuiſſe ſecundum. Nam & primum illud, quo aquam in vinum mutauit, cùm ex Iudæa in Galilæam rediret, fecit, c. 2. 1. At cur potius Euangeliſta ea miracula commemorauit, quæ rediens à Iudæa in Galilæam feciſſet Chriſtus? Sunt qui ideo feciſſe putent, quod ea fuiſſent ab aliis prætermiſſa, & ſibi propoſuiſſet, quæ alij prætermiſiſſent, commemorare. Mihi alia videtur fuiſſe ratio, quòd voluerit declarare, quomodo Chriſtus, quoties ex Iudæa in Galilæam redibat, maior quodammodo, & illuſtrior rediret. Sic redire Chriſtum à templo, à concione, à die feſto feruentiores domum debet. Hoc magis probo, quàm quod Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, propterea hæc duo miracula commemoraſſe, qui eſſe vtroque docere volunt Galilæos inferiores quàm Samaritanos eſſe fide, qui vno iam, & altero miraculo apud ipſos facto credidiſſent; cùm Samaritani credidiſſent omnes nullo viſo miraculo.

CAPVT V.

Leuit. 23. 2. Deuter. 16. 1.

1. POST hæc erat dies feſtus Iudæorum, & aſcendit Ieſus Ieroſolymam. 2. Eſt autem Ieroſolymis
Probatica piſcina, quæ cognominatur Hebraice Bethſaida, quinque porticus habens. 3. In his
iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum expectantium aquæ
motum. 4. Angelus autem Domini deſcendebat ſecundum tempus in piſcinam: & mouebatur
aqua. Et qui prior deſcendiſſet in piſcinam poſt motionem aquæ, ſanus fiebat à quacunque detinebatur infirmita-
te. 5. Erat autem quidam homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate ſua. 6. Hunc cum vidiſſet Ieſus
iacentem, & cognouiſſet quia iam multum tempus haberet, dicit ei: Vis ſanus fieri? 7. Reſpondit ei languidus: Do-
mine, hominem non habeo, vt cum turbata fuerit aqua, mittat me in piſcinam: dum venio enim ego, alius ante
me deſcendit. 8. Dicit ei Ieſus: Surge, tolle grabatum tuum, & ambula. 9. Et ſtatim ſanus factus eſt homo ille:
& ſuſtulit grabatum ſuum, & ambulabat. Erat autem ſabbatum in die illo. 10. Dicebant ergo Iudæi illi, qui
Infra 7. 22. *ſanatus fuerat: Sabbatum eſt, non licet tibi tollere grabatum tuum. 11. Reſpondit eis: Qui me ſanum fecit, ille*
mihi dixit: Tolle grabatum tuum, & ambula. 12. Interrogauerunt ergo eum: Quis eſt ille homo, qui
Hieremi. 17. 21. *dixit tibi: Tolle grabatum tuum, & ambula? 13. Is autem, qui ſanus fuerat effectus, neſciebat quis eſſet.*
Ieſus enim declinauit à turba conſtituta in loco. 14. Poſtea inuenit eum Ieſus in templo, & dixit illi: Ecce ſanus

factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat. 15. Abiit ille homo, & nunciauit Iudæis quia Ie-
ſus eſſet, qui fecit eum ſanum. 16. Propterea perſequebantur Iudæi Ieſum, quia hæc faciebat in ſabbato. 17. Ieſus
autem reſpondit eis: Pater meus vſque modo operatur, & ego operor. 18. Propterea ergo magis quærebant eum
Iudæi interficere: quia non ſolum ſoluebat ſabbatum, ſed & patrem ſuum dicebat Deum, æqualem ſe faciens Deo.
Reſpondit itaque Ieſus, & dixit eis: 19. Amen, amen dico vobis: non poteſt Filius à ſe facere quidquam, niſi quod
viderit Patrem facientem: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius ſimiliter facit. 20. Pater enim diligit Fi-
lium, & omnia demonſtrat ei, quæ ipſe facit: & maiora his demonſtrabit ei opera, vt vos miremini. 21. Sicut
enim Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat: ſic & Filius, quos vult, viuificat. 22. Neque enim Pater iudicat quem-
quam: ſed omne iudicium dedit Filio, 23. vt omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem: qui non ho-
norificat Filium, non honorificat Patrem, qui miſit illum. 24. Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum
audit, & credit ei, qui miſit me, habet vitam æternam, & in iudicium non venit, ſed tranſiit à morte in vitam.
25. Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem Filij Dei: & qui au-
dierint, viuent. 26. Sicut enim Pater habet vitam in ſemetipſo: ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo:
27. & poteſtatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis eſt. 28. Nolite mirari hoc, quia venit hora, in
qua omnes, qui in monumentis ſunt, audient vocem Filij Dei: 29. & procedent qui bona fecerunt, in reſurre- Mat. 25. d. 46.
ctionem vitæ: qui verò mala egerunt, in reſurrectionem iudicij. 30. Non poſſum ego a meipſo facere quidquam.
Sicut audio, iudico: & iudicium meum iuſtum eſt: quia non quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius, qui
miſit me. 31. Si ego teſtimonium perhibeo de meipſo, teſtimonium meum non eſt verum. 32. Alius eſt qui teſti- Mat. 3. d. 17 Sup. 1. c. 15.
monium perhibet de me: & ſcio quia verum eſt teſtimonium, quod perhibet de me. 33. Vos miſiſtis ad Ioannem:
& teſtimonium perhibuit veritati. 34. Ego autem non ab homine teſtimonium accipio: ſed hæc dico vt vos ſal-
ui ſitis. 35. Ille erat lucerna ardens, & lucens. Vos autem voluiſtis ad horam exultare in luce eius. 36. Ego autem
habeo teſtimonium maius Ioanne. Opera enim, quæ dedit mihi Pater vt perficiam ea: ipſa opera, quæ ego facio,
teſtimonium perhibent de me, quia Pater miſit me: 37. & qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium perhibuit de Mat 3. d. 17. & 17. a. 5.
me: neque vocem eius vnquam audiſtis, neque ſpeciem eius vidiſtis. 38. & verbum eius non habetis in vobis Deut. 4. b. 12.
manens: quia quem miſit ille, huic vos non creditis. 39. Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipſis vitam
æternam habere: & illæ ſunt, quæ teſtimonium perhibent de me: 40. & non vultis venire ad me vt vitam ha-
beatis. 41. Claritatem ab hominibus non accipio. 42. Sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vo-
bis. 43. Ego veni in nomine Patris mei, & non accipitis me: ſi alius venerit in nomine ſuo, illum accipietis. 44. 1. Cor. 4. a. 3.
Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis: & gloriam, quæ à ſolo Deo eſt, non quæritis? 45. Gen. 3. c. 15. 22. d. 18. 49. b. 10.
Nolite putare quia ego accuſaturus ſim vos apud Patrem, eſt qui accuſat vos Moyſes, in quo vos ſperatis. 46. Si
enim crederetis Moyſi, crederetis forſitan & mihi: de me enim ille ſcripſit. 47. Si autem illius litteris non cre- Deut. 18. c. 15.
ditis: quomodo verbis meis credetis?

IN CAPVT V.

Quis hic dies feſtus fuerit Iudæorum.

1. POST *hæc erat dies feſtus Iudæorum.*] Magna nos Ioannes moleſtia, contentioneque liberaſſet, ſi vel vnum adieciſſet verbum, quo quis ille Iudæorum dies fuiſſet feſtus, declaraſſet. Inter omnes enim & antiquos, & nouos de hac re interpretes diſceptatur. Hoc inter omnes fere conuenit, vnum ex tribus illis fuiſſe, quibus iubebat lex omnes mares coram Domino apparere, id eſt in templum venire, Paſcha, Pentecoſte, & Scenopegia, id eſt feſto tabernaculorum, quod ineunte hyeme celebratur, Exod. 23. 14. 15. & Deut. 16. 16. Ita enim Ioannes hoc narrat, quaſi rationem reddat cur Chriſtus Ieroſolymam aſcenderit, nempe quia vnus ex tribus illis diebus erat, quibus omnes mares aſcendere debebant. Recentiores quidam interpretes hoc vltimum feſtum fuiſſe putant, de quo hoc loco Ioannes agit, leui meo iudicio coniectura. Alij feſtum Paſchæ fuiſſe dicunt, habentque grauem auctorem Irenæum lib. 2. c. 39. ſolum opinor inter antiquos, & minoris in hac re, quàm in alijs auctoritatis, & fidei. Notus enim de Chriſti ætate, ac prędicatione eius eſt error; ſenſit idem Rupertus, ſed hunc non ſoleo cum illis antiquiſſimis numerare. Habent tamen rationes minimè leues. Primùm, quòd ca. 4. 35. Chriſtus ſignificauerit quatuor vſque ad meſſem menſes ſupereſſe, id autem dixerat primo iam paſcha celebrato cap. 2. 13. hoc igitur fuiſſe ſecundum, quo tempore initium meſſis erat. Deinde quod neceſſe ſit Chriſtum, poſtquam baptizatus eſt, quater celebraſſe Paſcha, cùm tres annos, & menſes aliquot ex Danielis cap. 9. 26. vaticinio prædicauerit, & in vltimo Paſcha prædicandi finem fecerit. Si autem hoc feſtum Paſchæ non fuit, non potuit Chriſtus quater Paſcha celebrare. Nam præter hoc tria tantùm legimus celebraſſe, illud de quo Ioannes egit cap. 2. 13. illud de quo agit ca. 6. 4. & vltimum, quod pridie, quàm moreretur, celebrauit. Accedit quòd multa ab alijs narrantur Euangeliſtis, quæ inter primum illud Paſcha à Chriſto celebratum, & hoc feſtum, de quo hîc agitur, facta eſſe neceſſe ſit, quæ fieri non videntur potuiſſe, niſi ſequentis anni Paſcha fuerit. Magis mouet me, quòd Ioannes non declaret, quodnam feſtum hoc fuerit; qua re videtur primum omnium, & præſtantiſſimum feſtum fuiſſe ſignificare, quod per excellentiam feſtum Iudæorum diceretur. Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius, maior etiam pars recentiorum Pentecoſtem fuiſſe putant. Quod & quia plures, grauioreſque habet auctores, & quia melioribus, quàm aliæ ſententiæ, coniecturis confirmatur, magis probo. Primùm quidem, quia vbicunque videmus aliàs de Paſcha Ioannem agere, Paſcha vocat, non tantùm diem feſtum Iudæorum, vt cap. 2. 13. & 6. 4. & 11. 55. & 12. 1. & 13. 1. & 18. 39. & 19. 14. ergo eo ipſo, quòd hoc loco Paſcha non nominat, intelligere debemus Paſcha non fuiſſe. Itaq; cum dicit, *erat dies feſtus Iudæorum*, perinde eſt ac ſi dicat, agebatur dies quidam feſtus Iudæorum: non agebatur dies ille feſtus κατ᾽ ἐξοχήν. Præterea cum Ioannes dicit, *poſt hæc*, vt non ſignificet ſtatim poſtea, quæ extremo capite 4. narrauerat, accidiſſe; certè ſignificat non multo poſt accidiſſe. Illa autem acciderant ſtatim poſt primum Paſcha, vt conſtat ex tota Ioannis narratione, à capite 2. 13. vſque ad hunc

Quot Paſchata Chriſtus poſt baptiſmum celebrarit.

Pentecoſte fuit feſtum, de quo agitur.

locum; hoc ergo accidit primo Iudæorum feſto, quod erat Pentecoſtes. Multos fefellit locus ille cap. 4. 35. *Nonne vos dicitis, quia adhuc quatuor menſes, & meſſis venit?* cuius explicationem ſi in noſtris in eum commentariis lector quærat, intelliget nullum inde argumentum ſumi poſſe, vt probetur hoc feſtum fuiſſe Paſcha, aut Scenopegiam. Concedimus poſt baptiſmum quater Chriſtum Paſcha celebraſſe; ſed neceſſe non eſt, vt id Ioannes explicarit: nec enim id agebat, vt Chriſti annos numeraret. Quòd autem Ioannes dicit fuiſſe diē feſtum Iudæorum, propterea dixit, vt ſupra indicauimus, vt rationem redderet, cur Chriſtus Ieroſolymam rediiſſet, præſertim cum non multis ante diebus inde veniſſet. Rediit nimirum quia dies erat Iudæorum feſtus, qui proximè poſt Paſcha ſequebatur, quo omnes mares in templum ire oportebat, Exod. 23. 15. & Deuteron. 16. 16.

2. *Eſt autem Ieroſolymis probatica piſcina, quæ cognominatur Hebraicè Betheſda, quinque porticus habens.*] Aliud à Chriſto factum miraculum, narrare volens, locum deſcribit. Duplex Græcè huius loci lectio eſt. Theophylactus, & vt videtur Chryſoſtomus, & Cyrillus videntur legiſſe *προβατικὴ κολυμβήθρα, probatica piſcina.* Theodorus quoque Mopſueſt. & Ammonius ita in Græca Catena videntur interpretari, quaſi eodem modo legerint, coniungunt enim duo hæc verba *προβατικὴ κολυμβήθρα*, quanquam in contextu eorum Græco altera ſit lectio; eodem modo Hieronymus in locis Hebraicis, & alij auctores Latini legunt. & Theophilus Antiochenus libro 4. allegor. Codices omnes Græci, quos equidem viderim, vno excepto Romano Theophylacto legunt *ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα*, eſt autem Ieroſolymis in probatica, aut ad probaticam, aut iuxta probaticam piſcina. Conſului multos manu ſcriptos antiquos codices, in primiſque Vaticanum illum vetuſtiſſimum, & correctiſſimum maiuſculis ſcriptum litteris, totoque orbe celeberrimū, omnes ita legebant. Vtrocunque modo legamus, ſenſus eſt idem. Si legamus *ἐπὶ προβατικῇ*, in probatica aliquid neceſſariò ſubaudiendum eſt, quod cum adiectiuo probatica conueniat. Nam qui in tertio caſu coniunctè legunt *ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ προβατικῇ κολυμβήθρα*, erat Ieroſolymis in probatica piſcina, ſub. locus, qui Hebraicè dicitur Betheſda, vim mihi videntur verbis inferre. Subſtantiuum igitur illius adiectiui *probatica* intelligendum eſt. Sunt qui intelligant *ἀγορᾷ* forum, aut platæa, quaſi dicat, eſt in platæa *probatica*, id eſt in foro pecuario piſcina quædam, quæ Hebraicè dicitur Betheſda. Placeret mihi ſententia, licet minimè boni auctoris ſit, ſi probaretur aliquam Ieroſolymis fuiſſe platæam, quæ probatica vocaretur; ſed nullum eius rei veſtigium inuenio. Credo igitur intelligēdum eſſe nomen *πύλη* porta. Erat enim porta quædam vrbis, quæ Hebraicè שער הצאן *porta gregū*, & Græcè *πύλη προβατική*, porta pecuaria vocabatur, 2. Eſdræ 3. 1. 32. ſiue quòd ea porta oues, quæ immolandæ erant, inferrentur, quòd templo vicina eſſet, ſiue quòd per eam ex vrbe oues emitterentur in paſtum. Oues enim Græcè *πρόβατα* dicuntur. Si legamus *ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα*, *eſt Ieroſolymis probatica piſcina*, idem erit ſenſus. Veroſimile enim eſt non ſolum portam, ſed piſcinam etiam ipſam, quia ad probaticam portam erat, probaticam dictam fuiſſe. Non quòd ibi aquarentur pecora, vt nonnulli putant, aut quod ibi immolandæ congregarentur oues, aut ibi earum inteſtina ad ſacrificium lauarentur, vt plerique auctores exiſtimant, Ammonius, Theodorus Mopſueſt. Hieronymus, Theophylact. & Euthym. In templo enim ipſo tàm magna aquarum erat copia, non ſolum in mari æneo, & conchis, ſed etiam in fonte, quem ſcribit Ariſteas in hiſtoria legationis ſuæ, & Tacitus li. 21. ex templo copioſiſſimum profluxiſſe. Piſcina dicitur nō quòd piſces haberet, ſed quod ſimilis eſſet ſtagno, vbi eſſe piſces ſolent, vt multi notauerunt. Græcè dicitur *κολυμβήθρα*, quaſi natatoria, vt aliis locis ſolet nomen idem vertere noſter interpres, vt cap. 9. 7. 11. atque ita hoc ipſo loco in vetere ante Hieronymum verſione fuiſſe colligitur ex Ambroſio lib. 1. de Spiritu ſancto, cap. 7. & libro de iis qui myſt. initiantur. cap. 4. Hanc dicit Euangeliſta Hebraicè vocatam fuiſſe Bethſaida, vt quidā & Latini, & Græci manu ſcripti codices legunt, in iis etiam Theophylactus. Significat autē Hebraicè בית צידה piſcatorum locum; aut Betheſda, vt exceptis paucis illis, quos modò diximus, omnes Latini, & Græci codices habent; quibus & Syriaca ſuffragantur. Eſt autem בית חסדה domus, aut locus miſericordiæ, aut benignitatis, ſic fortaſſe dictus quòd diuinam ibi erga ſe benignitatem ægroti recuperata ſanitate experirentur. Alij interpretantur בית אשד domum, aut locum effuſionis, quòd in eum locum multis aquæ ductibus aquæ vndique funderentur. Quòd quinque porticus habuiſſe dicit, credendum eſt propter miracula, quæ ibi fieri ſolebant, locum eum cinctum fuiſſe muro, ne pecora, & iumenta poſſent accedere, & aut turbare, aut profanare aquam, quæ ſancta habebatur, tantùm abeſt, vt ibi aquarentur, aut vt victimarum inteſtina lauarentur. Factas autem quinque circum porticus, quibus homines ingrederentur, & vbi ægroti expectantes atque motum conſiderent. Allegoriam ſi quis amat, Auguſtin. Bedam, & Theophilum Antiochenum legat.

Vaticani codicis lectio.

4. *Angelus enim Domini deſcendebat ſecundum tempus in piſcinam.*] Græcè, *κατὰ καιρὸν* certis, & opportunis momentis temporis; incertum quibus. Sunt qui putent omnibus præcipuis Iudæorum feſtis id accidiſſe. Alij in feſto tantùm Paſchæ. Alij in feſto Pentecoſtes, vt refert Ammonius, atque ita Cyrillus ſentit & vt videtur Ambroſius in lib. de iis, qui myſteriis initiantur. cap. 4. certè vnum tantùm ſingulis annis curatum fuiſſe dicit. Probabiliſſima in re incerta mihi videtur Euthymij ſententia, incertum fuiſſe tempus, quando deſcenſurus angelus erat, & ſæpè ſingulis annis deſcendiſſe. Nam & verba hoc præ ſe ferunt, & ſi conſtitutum fuiſſet tempus, quo tempore deſcenſurus angelus erat, non fuiſſet ibi reliquis temporibus tanta ægrotorum multitudo expectantium angeli deſcenſum, quantum ſemper fuiſſe indicat. Deſcendebat igitur certis temporibus angelus ignotis hominibus, notis Deo. Deus enim quo tempore expedire iudicabat, vt aliquis ſanaretur, mittebat angelum. Cur autem non ſemper deſcenderet, rationem hanc Chryſoſt. reddit, ne, ſi ſemper id fieret, naturali aquæ vi curationes fieri viderentur. De eo angelo multa quæri ſolent, an verus fuerit angelus, bonus, an malus; quis fuerit; quomodo deſcenderit, itane vt videretur, an ita vt non videretur; & quare denique à Deo mittebatur, cùm poſſet efficere, vt ſine angelo aqua ſanaret. Hebræorum opinio fuit de qua R. Moyſe in More mentionem facit, angelos vocari virtutes omnes Dei, quibus aliquid ſupra naturam fit. Itaque exiſtimari poſſet angelum vocatum fuiſſe eum, à quo aqua illa piſcinæ mouebatur, licet non ab angelo vllo, ſed à ſola Dei virtute moueretur, niſi Euangeliſta non vulgi, ſed ſua ipſius opinione loquens angelum appellaret. Quo auctore dubitandum non eſt verum angelum fuiſſe. Nihilo magis dubitandum fuiſſe bonum. Nec enim ſolet Deus ad procurandam ſalutem hominum malos angelos mittere. Quis angelus fuerit, incertum; nec eorum probo iudicium, qui aut diſputant, aut diffiniunt fuiſſe Raphaëlem, quem ad ſanandum Tobiam miſſum legimus, quòd & iſte ad ſanandum

Incertum quibus tēporibus deſcenderet angelus in piſcinam.

Tob. 12. 3.

miſſus

A miſſus fuerit, & nomen ipſum Raphaëlis medicum ſignificet, cuius officium ſanare eſt. Nec enim credendũ eſt Deo vnum tantum angelum vna in re miniſtrare, cum omnes ſint *adminiſtratorij ſpiritus in miniſteriũ miſſi propter eos, qui hæreditatem capiunt ſalutis*; & *millia millium* miniſtrent ei, *& decies centena millia* aſſiſtant ei. Nemo rex non multos habet medicos, & exiſtimabimus Deum vnum tantùm habere? Dubium etiam eſt, an aſſumpto corpore deſcenderet, ſic vt ab iis qui aderant videretur; ſed eſt multo probabilius non fuiſſe viſum, cum Euangeliſta non dicat ægrotos expectaſſe angelum: ſed motum aquæ, quaſi non in angelum, quẽ non videbant, ſed in aquam, quam videbant, intenti fuerint. Quo ergo modo ſciri potuit angelum eſſe, qui mouebat aquam? Ex communi traditione, qua quicquid præter naturam fiebat, per angelum fieri credebatur. Niſi quis malit à Deo id fuiſſe per reuelationem declaratum. At quare deſcendebat? quid opus erat angelo, vt aqua ſanaret? Facilis coniectura. Quid ad curandum Tobiam? quid ad educendum populum ab Ægypto? quid ad defendendum apud Danielem populum? quid ad protegendum Eliſæum, & eius puerum? quid ad cuſtodiendos ſingulos homines angelo opus erat? Vult Deus homines per angelos gubernare, ſicut in rerum naturalium gubernatione, generatione, corruptione cauſis vtitur naturalibus. Conueniebat etiam vt homines intelligerent virtutem illam aquæ non naturalem, ſed diuinã fuiſſe. Quod minus intellexiſſent, niſi aliquem de cœlo deſcendentem vidiſſent, qui eam aquis virtutem imprimeret. Nõ quod angelum ipſum viderent, ſed quòd ex motu ſubito, & inſolito aquę, aut ex alio aliquo venientis ſtrepitu animaduerterent angelum de cœlo deſcendere. Quemadmodũ poſt Chriſti reſurrectionem cum duo illi angeli deſcenderunt, *terræ motus factus eſt magnus*, vt mulieres, quæ ad ſepulcrum ibant monerentur, angelos de cœlo deſcendiſſe, aut aliquid certè accidiſſe cælitus Matth. 28. 2.

Ad Hebr. 1. 14. Daniel 7. 10.

Tob. 12. 3. Exo. 14. 19. Daniel 10. 13. 20. 4. Reg. 6. 16. 17. Pſal. 33. 8. Matth. 18. 10.

Angelis Deus vtitur adminiſtris, vt & cauſis naturalibus.

B

C

Et mouebatur aqua.] Quare verò mouebatur? Primùm, vt angelus aquæ motu aduentus ſui ſignum daret, Ambroſ lib. de iis, qui myſteriis initiantur c. 4. *vt eſſet*, inquit, *indicium, quia deſcenderat angelus, aqua mouebatur.* Dein vt indicaret motus ipſe aquam illam non naturali, ſed diuina virtute, & tanquam Dei inſtrumẽtum ſanitatem dare. Hoc enim inſtrumenti proprium eſt, vt nihil quidquam agat; niſi quatenus à præcipua mouetur cauſa. Oſtendebatur etiam contra omnem hominum opinionem, atque iudicium Deum miracula facere, quæ eo maiora ſunt, quo minus ſunt conſentanea humanæ rationi. Legimus aliquando Chriſtum litis luto oculis cæcum ſanauiſſe infra cap. 9. 6. 11. quid oculis magis luto contrarium? Legimus iniecto in amaras aquas ligno amaritudinem in dulcedinem mutauiſſe Exod. 15. 25. quid eſt quod fere magis amaras aquas poſſit facere quàm lignum? Legimus Eliſæum iniecto in peſtilentes, & minimè potabiles aquas ſale potabiles reddidiſſe 4. Regum 2. 21. quid minùs potabilem, quàm ſal aquam facit? Si aqua ſanatura aliquem erat, dum maximè quieta, & tranquilla erat, ſanare debere videbatur. Non ſanabat niſi turbata, vt homines intelligerent, non humano, ſed diuino id fieri iudicio: relictumq́; nobis eſt neceſſarium documentum, ne humana ratione de Eccleſiaſticis iudicemus ſacramentis. Quid magis à ratione abhorrẽs videri poteſt, quàm ſub ſpecie panis corpus, & ſub ſpecie vini ſanguinem eſſe Chriſti? ideo credẽdum, quia humana non capit ratio.

D

E

Humana ratione de ſacramentis non iudicandum.

Et quicunq; prior deſcendiſſet in piſcinam poſt motionem aquæ, ſanus fiebat à quacunq; detinebatur infirmitate.] Qua ratione non ſemper, ſed poſt motionem aqua ſanabat, eadem nõn ſanabat omnes, vt appareret vim ſanandi diuinitus illi ad momentum temporis impreſſam, non naturaliter datam fuiſſe. Si enim naturalis fuiſſet, & ſemper, & omnes ſanauiſſet, quemadmodum & ſemper, & omnis ignis calefacit, aqua frigefacit, Sol illuminat. At cur vnus tantùm; & vnus quidem is, qui primus in motam aquam deſcendiſſet? Voluit opinor Deus ea re docere etiam in percipiendis diuinis donis, quæ gratis nobis, & ſine merito vllo noſtro dantur, multùm noſtram valere diligentiam. Diuinam enim gratiam gratis quidem dari, alioqui gratia non eſſet gratia; ſed non niſi volentibus, non niſi quærentibus, non niſi conantibus dari. Sic enim beneficium illud ſanitatis non niſi diligentiſſimus quiſque præripiebat. Propoſitum erat tanquam corona in ſtadio currentibus; qui primus ad metam perueniebat, is præripiebat. Quòd addit Ioannes *Sanus fiebat, à quacunque detinebatur infirmitate*, vim aquæ diuinitus impreſſam, & miraculi magnitudinem declarare voluit; nullum adeo grauem fuiſſe morbum, quem non ſanaret. Ex quo etiam apparebat diuina id fieri virtute, cui difficile nihil eſt. Nã vis quidem nulla eſt naturalis, quæ vna omnes morbos curare poſſit, cùm contraria contrariis curari debeant. Hoc ipſum nunc fit in aqua baptiſmi; nullum tantum peccatum eſt, à quo non curet. Piſcinam enim illam figuram fuiſſe baptiſmi, voluiſſeque Deum factis in illa miraculis Iudæorum populum ad intelligendum, excipiendumque futurum Chriſti baptiſmum aſſuefacere, maior pars veterum auctorum Tertullianus in lib. de Baptiſmo, Ambroſ. lib. 1. de Spiritu ſancto c. 7. & lib. de iis, qui myſteriis initiantur c. 4. & lib. 2. de Sacram. c. 2. Chryſoſt. Theoph. & Euthym. hoc loco tradidêre. *Crede*, inquit Ambroſ. *quia non ſunt vacua aquæ; ideo tibi dictum eſt, quia angelus Domini deſcendebat ſecundum tempus in natatoriam, & mouebatur aqua, & qui primus deſcendiſſet in natatoriam poſt commotionem aquæ, ſanus fiebat à languore quocunque tenebatur. Hæc piſcina in Ieroſolymis erat in qua vnus annuus ſanabatur. Sed nemo ante ſanabatur, quàm deſcendiſſet angelus; vt eſſet indicium, quia deſcenderat angelus, mouebatur aqua propter incredulos. Illis ſignum, tibi fides; illis angelus deſcendebat, tibi Spiritus ſanctus. Illis creatura mouebatur, tibi Chriſtus operatur, ipſe Dominus creaturæ. Tunc curabatur vnus, nunc omnes ſanantur, aut certe vnus ſolus populus Chriſtianus.* Præter conſuetudinẽ meam myſticum hoc loco ſenſum expono, quia hunc eundem arbitror eſſe litteralem. Cùm dubium non ſit alicuius myſterij cauſa illam ſanandi vim piſcinæ datam fuiſſe. Myſterium autem illud fuiſſe credo, quòd modò ex Chryſ. & Ambro. diſſeruimus Etſi Theophilus Antiochenus lib. 4. allegor. D. Aug tract. in Ioannẽ 17. & ſer. de verb. Dom. 42. & eum ſecuti Rupertus, & Beda, Iudaicum populum, & legem Moyſis ſignificari putant. Dicam ipſis verbis Aug. *Aqua illa Iudaicus populus erat, quinq; porticus lex. Quinq; enim libros ſcripſit Moyſes. Ergo aqua quinq; porticibus cingebatur, ſicut ille populus lege coercebatur. Aqua perturbatio in illo populo eſt Domini paſſio. Qui deſcendebat, ſanabatur non niſi vnus, quia ipſa eſt vnitas. Quibuſcunque iſta diſplicet Domini paſſio, ſuperbi ſunt, nolũt deſcendere. Et ego, inquit, crediturus ſum Deum in carne? Deum natũ ex fœmina? Deũ crucifixum? flagellatum? mortuum? vulneratũ? ſepultum? Abſit vt hoc credam de Deo, indignum eſt. Cor loquitur, non ceruix. Superbo videtur Domini humilitas indigna, ideo à talibus longe fit ſanitas. Noli te extollere; ſi vis ſanari, deſcende.* Mirum videri poteſt rei tam inſignis, atq; memorabilis nullam in profanis hiſtoriis eſſe mentionẽ; ſed nobis Euangeliſtæ teſtimonium ſatis eſt. Non omnia præſertim ea, quæ ad religionẽ pertinẽt profani auctores tradunt, & cur huius rei mentionem nullam fecerint, probabilis ratio reddi poteſt. quòd vero ſimile ſit aut tempore tantùm Chriſti, aut nõ multo certè ante miracula in ea piſcina cœpta fieri, & paulo poſt fieri deſiiſſe; ita fugiſſe memoriã hiſtorię

Cur vnus tantum ſanaretur.

Piſcina habet figuram baptiſmi.

5. *Erat autem homo ibi triginta octo annos habens in infirmitate ſua.*] Quòd Euangeliſta morbum per triginta octo annos inueteratum fuiſſe dicit, non alia cauſa feciſſe arbitror, quàm vt miraculi magnitudinem declararet. Quemadmodum cum Lazarus quatriduanus fuiſſe dicitur ca. 11. 39. Et mulier illa ſpiritum infirmitatis annos duodeuiginti habuiſſe Luc. 13. 11. Et altera illa hæmorrhouſa, quæ per annos duodecim ægrota omnes facultates ſuas conſumpſerat in medicos Luc. 8. 43. Hunc ergò Chriſtus ex multis, qui in porticibus piſcinæ iacebant, ægrotis elegit, vt ſuam in eo ſanando virtutem demonſtraret. Solent enim præſtantiſſimi medici in diuturnis, & iam ab aliis medicis deſperatis morbis ſuam artem oſtendere. Auguſtinus, Cyrillus, & Beda myſterium eſſe putant, quod quadragenario numero pœnitentia, perfectioque ſignificetur. At ille non quadraginta, ſed triginta octo annos dicitur habuiſſe; & ſi perfectus fuiſſet, opus illi non fuiſſet medico. Magis morale eſt, quod Chryſoſto. & Theophylact. obſeruauerunt, hunc ægrotum in exemplum nobis patientiæ propoſitum fuiſſe; per annos triginta octo perſeueraſſe, nec deſperaſſe vnquam fore, vt aliquando ſanaretur; non eſſe nobis deſperandum, aut ab oratione deſiſtendum, ſi non continuò, quæ à Deo petimus, impetrauerimus. Etſi Euangeliſta non dicit per tot annos ibi fuiſſe, ſed tot annos ægrotaſſe. Quis fuerit morbus, quo ægrotus ille laborabat, quia Euangeliſta non dicit, incertum eſt. Et Chryſoſtom. quidem. & Euthym. videntur exiſtimare cæcum fuiſſe. Propterea enim non potuiſſe per tot annos primum ſeſe in turbatam aquam conijcere, quia alij aquæ motum videre poterant, ipſe non poterat. Sed re quidem vera & i. li ipſi, & alij auctores omnes paralyticum fuiſſe ſentiunt, Leontius, Ambroſius lib. 2. de Sacrament. c. 2. Quod probabili ex eo coniectura colligi poteſt, quòd in grabato iaceret membrorum impotens. Et verò nonnullos etiam exiſtimaſſe eundem hunc fuiſſe paralyticum atque illum, de quo Matthæus cap. 9. 2. agit, Leontius, Chryſoſtom. & Euthym. auctores ſunt. Sed eam opinionem nihil opus eſt refutare. Ille enim non in piſcina, ſed in domo, vbi Chriſtus erat, ſanatus eſt. & ille in Capharnaum, hic Ieroſolymis. Ille à quatuor geſtabatur hominibus, qui cum viam, qua ad Chriſtum penetrarent, non inuenirent, in tectum aſcenderunt: eoque diſrupto illum ante Chriſtum demiſerunt Mat. 2. 4. hic hominem non habebat, à quo in aquam, cum mouebatur, conijceretur.

Quo morbo æger iſte laborarit.

6. *Hunc cum vidiſſet Ieſus iacentem, & cognouiſſet quia multum tempus haberet, dicit ei, Vis ſanus fieri?*] Quòd dicit Euangeliſta, *Hunc cum vidiſſet Ieſus iacentem*, indicat Chriſtum in illum potiſſimùm veluti caſu quodam oculos conieciſſe, miſeratioteq; erga illum fuiſſe commotum, cum iacentem vidiſſet, quaſi impotentem mẽbrorum hominem, & omnis expertem auxilij. Hanc vim habet illud, *iacentem*. Non quòd caſu id factum ſit. nihil enim niſi diuino conſilio Chriſtus faciebat, ſed quia ſe gerebat vt homo, ita faciebat aliquando quædam, vt caſu facere videretur. Quòd autem addit, *& cognouiſſet*, eodem modo accipiẽdum eſt. Sic enim narrat Ioannes quaſi tunc primùm cognouerit Chriſtus longo eum tempore eo morbo laboraſſe, non quòd tunc primum cognouerit, ſed quòd ita eum aſpexerit, ita eum interrogauerit, ita omnia fecerit, quaſi tunc primùm cognouiſſe videretur. Poteſt & contrarium habere ſenſum, vt indicare eo verbo Euangeliſta voluerit Chriſtus ſine indice per ſeipſum morbi diuturnitatem cognouiſſe, ideo flexum fuiſſe maiore erga illum, quam erga alios miſericordia. Multæ enim fuerunt cauſæ, cur hunc potiſſimùm Chriſtus ex multis, quem curaret, elegerit; & quia in eius maximè morbo potentiam, diuinitatemque ſuam poterat declarare, & quia ipſa morbi diuturnitas ad miſericordiam eum commouebat; & quia eius patientia perſeuerantiaque id merebatur. Quas rationes tres rectè Euthymius indicauit. Quibus addere hanc poſſumus, quòd hominem non haberet. Solet enim Deus iis maximè opem ferre, qui omni humano auxilio ſunt deſtituti. *Pater*, inquit, *meus, & mater mea dereliquerunt me, Dominus autem aſſumpſit me.* Hoc eſt quod veteri prouerbio dicitur, *Deus de machina*. Idem nobis accidit. Niſi nos Chriſtus aſpiciat, & motus in nos miſericordia ſanitatem obtulerit, hominem non habemus, id eſt non ſatis habemus virium, vt à grabato peccatorum, in quo quaſi diſſolutis paralyſi liberi arbitrij membris iacemus, reſurgamus. Non interrogat illum Chriſtus an à ſe ſanari velit, vt Chryſoſto. Leontius, Theophyl. & Euthym. obſeruarunt. Quia cum nondum paralyticus, quis eſſet Chriſtus, cognouiſſet, arrogans illi viſa fuiſſet eiuſmodi interrogatio, & hominis potentiam ſuam oſtentantis. Eadem de cauſa, vt Leontius, Chryſoſto. Theophylact. aiunt, non petit ab eo vtrum credat, ſicut ab aliis ægrotis, quos curabat, petere ſolebat; quia alij, qui ex aliis, quæ fecerat, miraculis eum cognoſcebant, credere debebant id poſſe facere, quod in illis facere volebat. Hic autem, qui eum non cognoſcebat, non poterat credere, ſed fidem ex ipſo in ſe facto miraculo erat accepturus. At quid opus erat, inquit Theophylact. interrogare, *Vis ſanus fieri?* Quid enim dubium erat eum ſanum fieri voluiſſe, quando per tot ibi annos aquæ motum expectauerat? Non exigit ab eo fidem, ſed exigit tamen voluntatem, quia fidem habere non poterat, *quomodo enim credent, quem non audierunt? quomodo audient ſine prædicante?* voluntatem habere poterat. Nõ exigit à nobis Deus niſi quod poſſumus. Videturque hoc loco eorum confirmari ſententia, qui exiſtimant in iis, qui ſine culpa vlla ſua Euangelium ignorant, ſatis eſſe ad ſalutem fidem implicitam; modò faciant, quod in ſe eſt, velintque ex animo ſani fieri. Nam & paralyticus ille fidem aliquam in Chriſtum implicitam habebat, explicitam non habebat, quia Chriſtum, quis eſſet, ignorabat. Certè quòd attinet ad voluntatem, quod in hoc paralytico factum eſt, in omnibus, cum iuſtificantur, fit adultis. Nemo enim niſi libens, & volens iuſtificatur, neque ſola ſatis eſt gratia, niſi noſtra quoque libera voluntas aliquid agat. Verè enim ab Auguſtino dictum eſt. *Qui fecit te ſine te, non iuſtificat te ſine te. Fecit neſcientem, iuſtificat volentem.* Habent exemplum Chriſti adminiſtri, qui ſe animarum ſalutẽ quærere profitentur. Non eſt expectandum vt homines ſalutem ſuam quærant, quam multi in peccatis ſecuri iacentes non recordantur. Excitandi, pungendi, rogandi ſunt, vt ſani fieri velint. Primumque verbum, cum eos alloquimur, hoc eſſe debet, *Vis ſanus fieri?*

Solet Deus opem ferre iis maximè, qui humano auxilio ſunt deſtituti.

Pſal. 26. 10.

Ad Roma. 10. 14.

Fides implicita iis, qui Euangelium ignorant ſine ſua culpa.

Serm. 15. de verbis apoſt.

7. *Hominem non habeo.*] Neminem habeo, qui me iuuet, vt in aquam deſcendam, & per me id facere non poſſum. Hebraiſmus eſt איש homo, id eſt aliquis, & לא איש non homo, id eſt nemo. Non intellexerat, quod Chriſtus ſignificauerat, velletne ab ipſo ſanus fieri. Exiſtimauit enim interrogaſſe Chriſtum, an in piſcina, ſicut alij fiebant, ſanus fieri vellet; ad idque reſpondet. Videtur etiam intellexiſſe ſe à Chriſto fuiſſe ſubreprehenſum, quaſi negligens in procuranda ſalute ſua eſſet, cùm tot iam annos eo morbo teneretur. Eius enim reſponſio ſpeciem præ ſe fert excuſationis, *Hominem non habeo*, quaſi dicat, id mea non ſit culpa. Non voluntas, non diligentia, ſed auxilium mihi deeſt. Et ille quidem paralyticus verè; peccatores autem, qui eodem ſe modo excuſare ſolent, non verè excuſant. Ille hominem non habebat; hi hominem, & quidem hominem Chriſtum habent, qui ſemper ad oſtiũ ſtat,

& pul-

Apocal. 3. 20.

& pulſat, interrogatque, an ſani fieri velint. Fieri etiam A poteſt, vt hac reſponſione paralyticus voluerit à Chriſto per commiſerationem eblandiri aliquid auxilij; non vt ſe ſanaret, quod nondum credebat eum poſſe facere, ſed vt ſibi aliquem daret, à quo, cum aqua moueretur, in piſcinam conijceretur. Quocunque animi ſenſu reſponderit; illud certum, quod Theophylactus adnotauit, eum licet rectè ad id, quod Chriſtus rogabat non reſpondeat, plus tamen reſpondere, quam rogabatur. Rogatus fuerat an ſanus fieri vellet, non reſpondet velle, ſed hominem non habere, quaſi dicat, Maximè verò volo, ſed neminem, qui me iuuet, habeo.

8. *Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.*] Non dicit Vade, aut Abi in domum tuam, ſed *ambula*; quo magis exprimeret, quorſum id iu diceret, nempe vt eius ambulatione conſtaret vere ſanatum fuiſſe, quod nō quia B domum ibat, ſed quia ſuis pedibus ambulando ibat, apparebat. Eodem pertinet, quod non ſolum ſurgere iubet, & ambulare, quod etiamſi non omnino ſanus eſſet, facere potuiſſet; ſed etiam grabatum tollere, atque portare, quod facere non potuit, niſi non modo ſanus fuiſſet, ſed etiam vegetus, atque robuſtus; quemadmodum Chryſoſt. Leontius, Cyrilus, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Illud quoque idem Chryſo. & Euthymius accommodate ad hunc locum admonuerunt, conſuetudinem fuiſſe Chriſto poſt facta à ſe miracula ſimile quidq; iam facere, vnde miraculi veritas, ac magnitudo conſpiceretur. Cùm paucis panibus C multa hominum millia ſaturauit, fragmenta iuſſiſſe colligi, ex quibus quantum fuiſſet miraculum cognoſci poſſet Matt. 14. 20. & 15. 37. Curato à ſe leproſo dixiſſe *Vade, oſtende te ſacerdoti* Mat. 8. 4. & Luc. 5. 14. Cum mortuam puellam ad vitam reuocaſſet, dixiſſe, *Date illi manducare* Mar. 5. 43. Cum aquam in vinum conuertiſſet, iuſſiſſe ferri architriclino Ioan. 2. 8. Denique cum alium ſimiliter paralyticum ſanauiſſet, itidem præcepiſſe vt lectum ſuum tolleret, & in domum ſuam abiret Matt. 9. 6. Rectè quoque Cyrilus notat ex ipſo modo, quo Chriſtus miraculum hoc fecit, manifeſtum eſſe plùs eſſe quàm hominem. Nec enim orando, vt viri aliquando ſancti ſolent facere; ſed imperando ſanauiſſe. *Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.* Grabatus κράββατος vocatur Græcè lecticæ genus, ferendo præſertim ad iacētes D in lecto [illegible] accommodatum.

Solebat Christus miracula [illegible] facere, vnde [illegible] conspiceret.

9. *Et ſtatim ſanus factus eſt ille, & ſuſtulit grabatum ſuum, & ambulabat.*] Singula verba miraculi magnitudinem declarant. Non ſolum quod ſit ſanatum fuiſſe, quod iuſſerat, ſed etiam quod ſtatim ſanatū, quod grabatum ſuſtuliſſe, quod ambulaſſe. Hoc enim conſilio eadem verba repetit Euangeliſta in declarando facto miraculo, quibus Chriſtum in præcipiendo vſum fuiſſe dixerat, vt indicaret, ne minimum quidem Chriſti verbum irritum fuiſſe. Quaſi diceret, Dictum factū. Conſecutum ſtatim euentum declaraſſe, quantā Chriſti verba efficacitatem habuiſſent. *Et quæ procedunt*, inquit, *de labijs meis non faciam irrita* pſal. 88. 35. *Et quomodo deſcendit imber, & nix de cælo, & illuc vltra non reuertitur; ſed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit; & dat ſemen ſerenti, & panem comedenti. Sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, ſed faciet quæcunque volui, & proſperabitur in ijs ad quæ miſi illud*, Iſai. 55. 10. 11. E

Erat autem ſabbatum in die illo.] Erat eo die Iudæorū requies; hoc enim ſignificat apud Hebræos nomē ſabbati. Itaque non ſignificat diem illum fuiſſe ſabbatum, etiamſi quidem vera ſabbatum erat, ſed ea die fuiſſe ſabbatum, id eſt feriatum fuiſſe celebratum. Quod propterea adiecit Euangeliſta, vt ad narrandā Iudæorū contra Chriſtum murmurationem gradum faceret. Inde enim eos criminandi Chriſti factū occaſionē accepiſſe.

10. *Dicebant ergo Iudæi illi, qui ſanatus fuerat, Sabbatum eſt, non licet tibi tollere grabatum tuum.*] Videntur hoc illi non dixiſſe, qui miraculum præſentes, cùm factum eſt, viderant; ſed alij, quibus ſanus iam paralyticus, dum domum iret, grabatum ſuum portans occurrebat; & quia ita ille reſpondet ver. 11. *Qui me ſanum fecit, ille mihi dixit, tolle grabatum tuum*, quaſi illi à quibus reprehendebatur, hoc ignorarent; quòd ſi præſentes fuiſſent, cum factum miraculum eſt, ignorare non potuiſſent: & quia ipſi etiam eum rogant, ver. 12. *Quis eſt ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula* neſcientes à quo miraculum factum eſſet; & quia ſi præſentes fuiſſent, aut obmutuiſſent magnitudine miraculi, aut Chriſtum ipſum reprehendiſſent. Atque ita B videtur Chryſo. intellexiſſe. Quanquam fieri quidem poteſt, vt etiamſi præſentes fuiſſent, factum miraculum reprehenderent; tamen reuerentia, aut metu Chriſti non auderent illum, ſed eum potius, qui ſanatus fuerat, accuſare, quo accuſato etiam obliquè Chriſtum accuſabant; quod & alibi factum animaduertimus. Luc. 11. 14. & Matth. 9. 11. Non dicunt non licere illi ambulare; ſed non licere tollere grabatum; quia ambulare quidem vſque ad duo millia paſſuum licebat, vt Act. 1. 12. diſputabimus, onus autem tollere ne per minimum quidem licebat ſpatium Ierem. 17. 24. 27. Cur ergo id Chriſtus præcepit, quod in ſabbato facere non licebat: Primum quidem *dominus erat filius hominis etiam ſabbati.* Ipſe legem dederat, ipſe & diſpenſare poterat, & C abrogare. Deinde erat id quidem contra verba legis, contra ſenſum autē, & ſpiritum legis non erat, vt Beda indicat. Nam portare quidem grabatum humeris contra legem erat, ſed portare tanquam publicū teſtimonium accepti à Deo beneficij, non contra ſabbatum, ſed ſecundum ſabbatum erat; quod ideo inſtitutū fuerat, vt in eo homines diuina beneficia recognoſcerent, & grato animo meditarentur. Volebat etiam Chriſtus, vt adnotat Theophylact. paulatim homines docere, quæ eſſet vera ſabbati obſeruatio, non à labore, ſed a peccatis abſtinere. Aliam Rupertus rationem affert, quod illo potiſſimum die magna hominum frequentia eſſet, magni vbique cœtus fierent; itaque miracula quæ ſabbato fiebant, plures habebant teſtes. Vtcunque D ſe ea res habeat, conſtat hoc loco Chriſtum Iudæorum ſtultitia, & reprehenſione ad illuſtrādam gloriam Dei, & miraculi magnitudinem vti voluiſſe. Fecit enim ſtulta illa reprehenſio, vt miraculum, quod paucis videntibus factum fuerat, in tota, cum reprehenditur, ciuitatē euulgaretur. Id hodieq; accidit, quò magis hæretici, quò magis homines mundi, atq; maligni Dei gloriā, Eccleſiæ doctrinam, bonorum hominum opinionem obſcurare nituntur, eò magis nolentes illuſtrant.

Cur præceperit Chriſtum id quod ſabbato nō licebat. Matt. 12. 8.

11. *Qui me ſanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatum tuum, & ambula.*] Non ita hoc paralyticus dicit, quaſi culpam in Chriſtum reiiciat; ſed quaſi optimo auctore factum ſuum defenderet, & eorum, à quibus reprehendebatur, ſtultitiam, vt Chryſoſt. inquit, accuſans. Quaſi dicat, qui me ſanare potuit, multo melius intellexiſſe, quàm vos, quomodo ſabbatum obſeruandum eſſet, credendum eſt, atqui ille ipſe mihi dixit vt tollerem grabatum meum, & ambularem; aut, qui me ſanare E potuit, & in obſeruatione ſabbati diſpenſare potuit quia re ipſa declarauit ſe Dominum eſſe ſabbati, vt Cyrillus interpretatur. Laudant Chryſoſto. Theophyl. & Euthym. huius hominis libertatem, atque conſtantiam in Chriſto confitendo. Poterat enim quaſi culpam agnoſcens poſito grabato reprehenſoribus ſuis ſatisfacere. Noluit, ſed pergit grabatum portare, & acceptum profitetur beneficium, & non alia ſe ratione defendit, quàm quod ſe Chriſtus id facere iuſſiſſet, eiuſque præceptum iiſdem repetit verbis, quibus datum

Exemplum [illegible] obedientia.

ab eo

ab eo fuerat, quaſi indicans ad verbum ſibi faciendum eſſe quidquid ille præcepiſſet, & nondum tamen Chriſtum, quinam eſſet, cognoſcebat. Vtinam nos eidem tot iam miraculis, tot iam teſtimoniis cognito, & iis, qui eius locum tenent, tam perfectè, præciſéque obediremus.

12. Interrogauerunt ergo eum, Quis eſt ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula.] Minabundi hoc videntur interrogare. Quiſquis ille fuerit, qui hoc illi præceperit, non ſanctum, non prophetam, ſed violatorem eſſe legis, ac dignum pœna; nominet, fore vt quæſitum eum, atque apprehenſum ex lege puniant. Notauit Theophylactus eorum malignitatem, qui, cum duo paralyticus de Chriſto dixiſſet, & ſe ſanum reddidiſſe, & ſibi dixiſſe, *Tolle grabatum tuum, & ambula*; quod ſine controuerſia dignum erat laude, quòd paralyticum curauiſſet, ſilentio prætereunt; quod ſpeciem habere videbatur culpæ, id tactant, *Quis eſt ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum?* Hoc eſt ingenium inuidiæ; cæca in bonis, oculata in malis eſt. Quanquam ſi hic illis prætextus defuiſſet, quòd grabatum non liceret ſabbato portare, illud ipſum fortitan accuſaſſent, quòd ſabbato curauiſſet, quemadmodum aliâs feciſſe legimus Luc. 13. 14. 16. Eodem pertinet, quòd dicunt, *ille homo*, contemptim enim dictum videtur. Paralyticus quamuis nondum fortaſſe credebat, plùs eſſe quàm virum ſanctum, tamen non dixerat *ille homo*, ſed honorificentiùs, *Qui me ſanum fecit*; Iudæi tanquam vnum dè vulgo nonniſi hominem vocant.

13. Is autem, qui ſanus fuerat effectus, neſciebat, quis eſſet.] Mirum hoc ipſum videtur, quòd eum, à quo tantum recepiſſet beneficium, ignoraret; quòd non interrogauerit, quis eſſet, aut qui vocaretur, vt illi aliquando, quibus rebus poſſet gratificaretur. Sunt, qui putent Chriſtum cùm miraculum illud fecit corporis habitum, figuramque mutauiſſe, itaque cognoſci non potuiſſe, quod paulo poſt ſumus refutaturi. Potius credo Chriſtum tunc fuiſſe ſolum relictis alicubi diſcipulis, & intra piſcinæ porticum, ac ſine teſtibus cum paralytico priuatim colloquium illud ſuperius habuiſſe factoque miraculo confeſtim ſubduxiſſe ſeſe, ita nec à paralytico, nec ab aliis, qui ibi eſſent, aliud ſcilicet agentibus fuiſſe cognitum. Et nondum erat tam notus vulgo, vt quocunque iret, cognoſceretur. Pauca enim tantùm miracula Ieroſolymis fecerat ſuperiore die Paſchæ c. 2. 23. quæ, qui in piſcina erant, videre non potuerunt.

Ieſus enim declinauerat à turba conſtituta in loco.] Miror valde quibuſdam placuiſſe verbum Græcum ἐξένευσεν non eſſe quod eſt declinare, ſed à ξενεύειν ab ἐκξενεύειν, quod eſt peregrinum eſſe; quaſi ſenſus ſit feciſſe ſe peregrinum, peregrina apparuiſſe forma, ne cognoſceretur. Sicut Magdalenæ hortulani ſpecie viſus eſt Ioan. 20. 15. & duobus diſcipulis euntibus in Emaus forma peregrini Luc. 24. 18. Quod mihi quidem nullo modo probant. Primùm quia auctores omnes Græci, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthym. interpretantur ἐξέκλινεν, declinauit. Deinde quia non ſolebat Chriſtus aliena forma facere miracula, cum id miraculis ageret, vt ſeſe, quis eſſet, oſtenderet. Præterea quia verba ſequentia cum ea interpretatione non hærent. Quis enim ſenſus, Fecit ſe peregrinum turba manente in eodem loco? Quod enim quidam interpretantur propter turbam ſeſe peregrinum effeciſſe, peregrinum mihi videtur; volebat enim cognoſci, ſed teneri, aut laudari nolebat. Itaque cum miraculum fecit, cognoſci voluit, ſed facto miraculo, vt oſtenderet ſe laudem hominum non captare, furtim euaſit, vt Chryſoſtom. Theophylact. & Euthym. exponunt; aut, vt Cyrillus putat, aufugit, ne, quia id in ſabbato fecerat,

Sic Eraſmus in annotat.

à Iudæis comprehenderetur. Non quòd illi nolentem tenere poſſent, ſed vt nos exemplo doceret fugiendum ab iratis.

14. Poſtea inuenit eum Ieſus in templo.] Non caſu, ſed conſilio, & prouidentia illum inuenit; etſi ita illum inueniſſe videretur, quaſi caſu illi occurriſſet, eodemque modo narret Euangeliſta. Quia, vt ſæpe diximus, etiam quæ diuinitus agebat, ſic agebat, vt humano more agere videretur, ne quid in eo inſolens notaretur. Data igitur opera ſanato iam occurrit paralytico, & in templo occurrit, loco nimirum ad illum docendum, commonendumque commodiſſimo. Duas autem ob cauſas illi videtur occurriſſe, & vt ſciretur, à quo miraculum factum eſſet, quod priùs ignorabatur; & vt illum ipſum doceret, quem fructum ex curatione percipere deberet. *Ecce ſanus factus es, noli amplius peccare.* Solebat etiam animos, non ſola corpora ſanare, & ille paralyticus corpore quidem ſanatus fuerat, animo omnino ſanatus non fuerat, cum nondum Chriſtum cognouiſſet. Multa ex hoc loco diuerſi auctores collegerunt. Primùm quidem ſæpè corporis morbos à Deo propter peccata nobis immitti. Nam hunc paralyticum propter peccata ſua ægrotaſſe indicare Chriſtum, cum monet, ne iterum peccet, ne quid peius illi accidat. Ita Irenæus lib. 5. c. 15. Chryſoſtom. Cyrillus, Ambroſ. aut qui alius eſt auctor commentar. in epiſtolas Pauli in c. 1. epiſt. 1. ad Tim. Auguſt. in lib. de fide, & operib. cap. 20. Theophylact. Euthym. Deinde poſſe hominem poſt acceptam baptiſmi gratiam peccare, quod Iouinianus, & alij neſcio qui hæretici negauère, Cyprianus lib. 3. aduerſus Iudæos. Præterea grauiùs peccare eum, qui poſtquam à Deo ſanitatis ſiue corporis, ſiue animi acceperit beneficium, iterum peccat; adiungit enim ad peccatum ingratitudinem, vt Theologi diſputant. Comminari enim paralytico Chriſtum fore, vt aliquid illi deterius accidat, ſi iam curatus peccauerit. *Melius erat non cognoſcere viam iuſtitiæ, quàm poſt agnitionem retrorſum conuerti.* 2. Petri. 2. 21. Sic Cyprian. in lib. de diſciplina & habitu virginum, & Bernardus ſerm. 3. in Cant. Probauit etiam Pacianus epiſt. 3. contra Nouatianos ex hoc loco, non eſſe negandam pœnitentibus veniam: nec enim dixiſſe Chriſtum, *iam noli peccare*, quia non ſanaberis iterum, *ſed ne deterius tibi aliquid contingat.*

Chriſtus quæ diuinitus agebat, ſic agebat, vt humano more agere videretur.

Morbi corporis ſæpe ob peccata immiſſi.

Pœnitentibus non negandam veniam.

15. Abijt ille homo, & nuntiauit Iudæis, quia Ieſus eſſet, qui fecit eum ſanum.] Si ſpectemus, quo animo Iudæi illum priùs interrogauerint, *Quis eſt ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula*; videbitur eodem ad eos animo detuliſſe, fuiſſe Chriſtum. Sed non dubium quin diuerſo fecerit animo. Illi quærebant, vt illum perſequerentur; hic defert, vt Chriſtum illis prædicet, & ne malignè cognitum beneficij ſui auctorem celare videatur, vt D. Auguſt. Chryſoſto. Cyrillus, Theophyl. & Euthym. interpretantur. Adnotant iidem auctores præter Auguſtinum, non dixiſſe paralyticum Ieſum eſſe, qui ſibi dixiſſet, *Tolle grabatum tuum, & ambula*, quod vnum illi ſcire auebant, ſed qui ſe ſanum feciſſet. Vnde coniecturam faciunt bono eum animo dixiſſe, cùm ſolùm prædicet beneficium, id verò ſilentio prætereat, quod conflare poterat inuidiam. *Non fuit piger*, inquit Auguſt. *in euangelizando, quem viderat.*

Tract. 17.

16. Propterea perſequebantur Iudæi Ieſum, quia hæc faciebat in ſabbato.] Id eſt eo prætextu perſequebantur. Vera enim cauſa cur eum perſequerentur, alia, vt opinor erat, quòd homines inuidi, atque maligni tantam eius gloriam, quantam ex miraculis colligebat, ferre non poſſent; ſed hoc vnum cauſabantur, quòd ſabbatum violare videretur. Semper induit honeſtam aliquam ſpeciem inuidia, qua turpitudinem ſuam velet; erubeſcit enim videri nuda. Rectè hoc Euthym. obſeruauit.

Cur Iudæi Chriſtum perſequerentur.

uauit. Cyrillus autem exiſtimat propterea hoc Euangeliſtam dixiſſe, vt nobis Iudæorum ſtultitiam, atq. impudentiam irridendam proponeret, quod propter violationem ſabbati, quod minimè violabat, ſed verè, atq; ſpiritualiter obſeruandum docebat, Chriſtum perſequerentur. Ergo ſignificare verè quidem Iudæos propter eam cauſam perſecutos fuiſſe Chriſtum, ſed tamẽ immeritò, atque ridiculè. In Græcis codicibus additur poſt hæc verba, *Perſequebantur Iudæi Ieſum*, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, & quærebant eum interimere. Quibus verbis declarauit, quomodo eum perſequerentur, non ſolum nimirum verbis, ſed etiam manibus, & factis.

17. *Ieſus autem reſpondit eis.*] Etſi ſæpe docuimus reſpondendi verbum pro loqui, aut loqui incipere ſimpliciter poni ex Hebræorum idiomate; eodemq; modo hoc loco accipi poteſt; tamen aliquanto probabilius eſt aliquid Iudæos Chriſto ea de re dixiſſe, quod Euangeliſta, quia neceſſarium non putauit, prætermiſerit. Eorum igitur verbis, accuſationique Chriſtum reſpondiſſe.

Pater meus vſque modò operatur, & ego operor.] Animaduerterunt Chryſoſt. & Euthym. prudenter Chriſtum, cum ipſius à Iudæis diſcipuli ob eandem violati ſabbati cauſam accuſarentur, non exemplo patris ſui, quia homines erant, ſed exemplo ſanctorum hominum defendiſſe. *Non legiſtis*, inquit, *quid fecerit Dauid, quando eſuriit, & qui cum eo erant, quomodo intrauit in domum Dei, & panes propoſitionis comedit, quos non licebat ei edere, neque his, qui cum eo erant, niſi ſolis ſacerdotibus: Aut non legiſtis in lege quia ſabbatis ſacerdotes ſabbatum violant, & ſine crimine ſunt?* Matth. 12. 3. 4. 5. Cum autem ipſemet accuſatur, exemplo Patris ſe tueri, quia & ipſe Deus erat. Quod autem dicit, *Pater meus vſque modò operatur*, omnes auctores ad hunc modum exponunt, *vſque modò*, id eſt etiam die ſabbati. Quod enim dictum eſt Geneſ. 2. 2. & Exod. 20. 11 requieuiſſe Deum *die ſeptimo ab vniuerſo opere, quod patrarat*, non ſic intelligendum, quaſi poſtea nihil egerit. *Producit enim etiamnum in montibus fœnũ, & herbam ſeruituti hominum. Et ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos, & malos, & pluit ſuper iuſtos, & iniuſtos.* Sed ceſſaſſe tunc à nouis generibus rerum efformandis, quemadmodum ſex ante diebus fecerat. In hanc ſententiam Origenes hom. 23 in Numer. Ambro. lib. 7. in Luc. c. 13. Auguſt. hoc loco, & lib. 4 de Geneſ. ad litteram c. 10. & 12 & lib contra Adimantum c. 2. & auctor lib. de mirabilibus ſacræ ſcripturæ lib. 1. cap. 1. Gaudentius tract. 8. in Exod. Cyrill. Chryſoſtom. Beda, Theophylact. Euthym. Cæſarius dialog. 1. & Rupertus in comment. Credibile eſt inter alia hoc etiam Iudæos Chriſto dixiſſe, non licere quidquam in ſabbato agere, cùm Deus ipſe die ſabbati quieuiſſet. Chriſtum verò peruerſam eorum intelligentiam corrigere voluiſſe, Deum etiamnum operari, ſeque cum illo operari debere. Se Patris ſapientiam eſſe, ſine qua nihil poſſit facere, per ſe omnia facta eſſe, per ſe etiam omnia gubernari, quemadmodum Cyrillus, & Auguſtinus explicant. Vera hæc ſunt, ſed mihi Leontius, & Theodorus Mopſueſt. acu rem videntur tetigiſſe; perinde interpretantur, ac ſi Chriſtus dixiſſet, nullum Patri nullum ſibi ad agendum tempus eſſe præſcriptum. Omnes homines, reſque omnes alias ſua conſtituta habere tempora, quibus agant, atque quieſcant; Deo non eſſe datam legem, poſſe pro ſuo arbitrio, quandocunque velit, agere. Dominum ſabbati, dominum temporis, dominum omnium rerum eſſe, à nulla re pendere, nulla teneri lege. Hoc eſſe ἕως ἄρτι *vſque modò*, id eſt quoties vult, & quandocunque vult, ſine termino, ſine præſcripto, עד כי, vt dicunt Hebræi. Videtur etiam mihi hoc modo ſententia reſolui poſſe, quouſque Pater meus operatur, & ego ſimiliter operer neceſſe eſt; aut ex Hebraiſmo ad hunc modum: Quemadmodum Pater ſemper operatur, ego etiam operor. Nam nec ille ſine me, nec ego ſine illo quicquam poſſumus facere, vt paulo poſt declarat. Particula enim ו *Et* comparationem aliquando ſignificat. Exempla ex Prouerbiis multa alibi poſuimus; aut quidquid Pater operatur, & ego operor, itaque quod ego facio, Pater facit, vt apparet ex ver. 19. Sunt qui hoc non de qualibet Dei operatione, ſed de ea, qua hominum ſalutem procurat, interpretentur. In iis Cæſarius; ſed præſtat generalem ſententiam generaliter accipere.

Chriſtus exemplo ſanctorum tuetur diſcipulos.

Pſal. 146. 8. Matt. 5. 45

Hebraiſmum in his verbis vſque modò.

in cap. 9. Mat. 5. 40.

18. *Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere, quia non ſolùm ſoluebat ſabbatum, ſed patrem ſuum dicebat Deum, æqualem ſe faciens Deo.*] Dixerat Euangeliſta ver. 16. quæſiuiſſe Iudæos Chriſtum interficere propter violationem ſabbati, quemadmodum in Græcis codicibus legi diximus; dicit nunc ad eum prætextum alium ſpecioſiorem acceſſiſſe, quòd ſe filium Dei, id eſt Deo æqualem faceret. Itaque ſi ante eum interficere volebant, multo magis hoc ab eo audito verbo interficere voluiſſe. Iuſta necis cauſa, ſi vera eſſet. Nam propter violatum ſabbatum quenquam occidere vſitatum nõ erat. Si quis verò ſe, qui non eſſet, non dico Deum, ſed tantùm prophetam faceret, crimen habebatur diuinæ læſæ maieſtatis, capitali dignum pœna. Rectè verò Iudæi, quamuis hebetes, & carnales, intellexerunt Chriſtum ſe alio ſenſu, quàm alij ſancti homines vocari ſolent, filium Dei appellauiſſe, nempe verum, legitimum, natura genitum, non adoptionis factum beneficio. Itaque meritò veteres Catholici Arianos tanquam nimis tardos irridebant, quòd hanc argumentationis conſequentiam non intelligerent, quam Iudæi Chriſti hoſtes intellexiſſent, Chriſtum verum eſſe Deum, ſi filius erat Dei, vt intelligimus ex Ambroſ. lib. 2. de fide cap. 1. & ex Cyrill. lib. 12. Theſauri. Notat etiam Ambroſ. hæc verba Euangeliſtæ non Iudæorum eſſe. Nec enim recitare tantùm, quid illi exiſtimauerint, ſed quid re vera Chriſtus ſignificauerit, ſe Deo, cùm filius eius eſſet, æqualem eſſe. Nec enim verè filium dici poſſe, qui non eiuſdem, atque pater naturæ ſit. Similis locus Ioannis 10. 30. 33. vbi, cum Deum patrem ſuum Chriſtus appellaſſet, Iudæi intellexerunt eum ſe ipſum Deum dicere, atque lapidare voluerunt.

Deut. 13. 5.

Ariani à Catholicis refelluntur.

19. *Amen amen dico vobis, non poteſt Filius à ſe facere quicquam, niſi quod viderit Patrem facientem.*] Primùm videndum, quorſum hoc dicat Chriſtus. Haud dubium, quin confirmare voluerit, quod dixerat ver. 17. *Pater meus vſque modò operatur, & ego operor*, id eſt quidquid Pater operatur, & ego operor; & contra, quidquid ego operor, & Pater operatur, vt illic explicauimus. Hoc ergo confirmat, quia etiamſi vellet, quod velle nullo modo poteſt, aliud facere quàm Pater facit, nequaquam poſſet; adeo vnum ſe cum Patre eſſe, quo ſenſu Leo Magnus in ſermon. de transfiguratione interpretatur. Vt ergo diceret nihil ſe poſſe facere, niſi quod idem Pater faceret, ideoque qui reprehenderent, quod ipſe faceret, eos quod Pater faciebat reprehendere, dicit *Non poteſt Filius à ſe facere quidquam, niſi quod viderit Patrem facientem.* De quibus verbis magna quondam inter Catholicos, & Arianos contentio fuit, quæ nobis nunc ad enucleandum ſenſum huius loci vſui eſſe poterit. Obijciebant Catholicis Ariani Filium non eſſe æqualem Patri, quando nihil poſſet facere, niſi quod Patrem facientem vidiſſet, auctores Epiphanius aduerſus Anomœos, Gregor. Nazianz. orat. 4. de Theologia, Cyrillus lib. 6. de Trinitate, Ambroſ. lib. 4. de fide c. 3. Aug. lib. 15. de Trinitate c. 14. & lib. contra ſerm. Arianor. c. 14. Idacius lib. contra Varimad. cap. 15. Cæſarius dialogo 3. Cui obiectioni tribus modis auctores illi,

Catholicorũ & Arianorum de hoc loco diſputatio.

quos modò nominauimus, reſponderunt, quę totidem ſunt huius loci explicationes. Alij in verbo *viderit*, alij in verbo *poteſt*; alij in verbo *facere* vim eſſe putantes; Epiphanius, & Cæſarius in verbo *Viderit* reſpondent non poſſe ſenſum eſſe, Filium nihil poſſe facere, niſi quod ante viderit Patrem facientem. Qui verò mundum feciſſe, quia *omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*; tamen non vidiſſe ante Patrem mundum alium facientem, quia mundus alius non eſt. Neceſſe igitur eſt, vt ſenſus ſit Patrem, & Filium vnum ſemper, & idem facere, neque poſſe res facere diuerſas cùm natura, & voluntate idem ſint. Gregorius verò Nazianzenus, & Cyrillus in verbo *poteſt* vim huius ſententiæ ſitam eſſe putauerunt. Dixerunt ergo non qualemcunque, ſed diuinam etiam potentiam ſignificare, ſenſumque eſſe, non poſſe, non ſolùm non licere, non ſolùm nolle; non ſolum naturæ vi, ſed ne diuina quidem poteſtate fieri poſſe, vt quidquam aliud Filius faciat, quàm *quod viderit Patrem facientem*. Quædam enim eſſe, quæ ne Deus quidem ipſe facere poſſit, quia ſi poſſet, omnipotens non eſſet, vt ait Auguſtinus, ſicut dixit Diuus Paulus *impoßibile eſt mentiri Deum*, & *negare ſeipſum non poteſt*. Hinc ergo colligi Chriſtum eſſe Deum. Nam ſi Deus non eſſet, poſſet profectò aliquid facere, quod Deus facere non poteſt; poſſet peccare, poſſet mentiri, poſſet ſeipſum negare. Quod illi non ſolum impiè, ſed imprudenter etiam, & parum cautè concedebant, vt diſcimus ex Alexandro Epiſcopo Alexandriæ in epiſtola ad omnes Epiſcopos, ex Athanaſio in libro de ſynodis, ex Concilio Niceno in epiſtola ad Eccleſiam Alexandrinam, quam legimus apud Socratem lib. 1. hiſtor. Eccleſ. cap. 6. ex Cyrillo lib. 3 Theſauri cap. 2. ex Sozomeno lib. 1. cap. 14. ex Theodor. lib. 1. hiſtor. Eccleſiaſt. cap. 9. non ſolum inquam impiè, ſed imprudenter etiam, & incautè. Nec enim animaduertebant hac ratione ſe non modo noſtram, ſed ſuam etiam ipſorum religionem funditus euertere. Si enim peccare Chriſtus potuit, mentiri potuit; ſi mentiri potuit, omnis prorſus & noſtra, & ipſorum religio concidit, quæ hac vna nititur baſi, quòd quidquid nobis à Chriſto traditum eſt, non poſſit non eſſe verum. Ambroſius, Auguſtinus, & Idacius hærebant in verbo faciendi, quod dicebant non poſſe veram, & propriam actionem ſignificare; multa enim feciſſe Filium, quæ nunquam eadem Patrem facientem vidiſſet. Quando enim vidiſſe naſcentem Patrem? quando humanam ſumentem naturam? quando patientem? quando morientem? quando reſurgentem? atqui hæc omnia feciſſe Filium. Neceſſe igitur eſſe vt verbum illud faciendi non externam ſignificet actionem, ſed conſenſum, & voluntatem. Itaque ſenſum eſſe, Filium non poſſe facere quicquam, niſi quod Patrem velle intellexerit. Facere enim Pater dicitur, quod ſiue per ſe fieri vult, ſiue per alium. Poterant dicere, quod ſcholaſtici poſtea Theologi ſubtiliter docuerunt, Patrem non ſolùm volendo, ſed verè etiam agendo feciſſe, quidquid fecit Filius; feciſſe tamen vt efficientem cauſam, non vt terminum. Filius natus eſt, Pater generauit; Filius naturam humanam ſumpſit, Pater dedit; Filius mortuus eſt, Pater eum tradidit; Filius reſurrexit, Pater eum ſuſcitauit. Itaque in omnibus his rebus eadem à Patre, & Filio actio edita eſt; ſed propterea Filius non Pater genitus, incarnatus, mortuus, ſuſcitatus eſſe dicitur, quia hæc nomina non ſolùm actiones, ſed actionum etiam terminos ſignificant, qui Filio propter perſonæ diſtinctionem, quæ terminus eſt, non Patri conueniunt. Verè hæc omnia dicta ſunt; ſed quæſo cur non dixit *non poteſt Filius à ſe facere quicquam*, niſi quod facit Pater? cur potiùs dixit *niſi quod viderit Patrem facientem*? In eo enim verbo hærebant Ariani, quaſi Chriſtus ſignificaſſet ſe diſcipulum eſſe Patris; eius artem, manumque imitari, quæ Patrem priùs facientem viderit, ea ſe facere. Eum ſenſum & paulo ſupra, & capit. 1. 3. refutauimus. Tantum reddenda nunc ratio eſt, cur ita locutus fuerit. Voluit ita ſe Patri natura coniunctum oſtendere, vt tamen diſtinctum eſſe ſignificaret. Coniunctum oſtendit, cùm dicit, ſe facere non poſſe, niſi quod facit Pater; diſtinctum, cum dicit, *niſi quod viderit Patrem facientem*. Alium enim eſſe, qui videt; alium, qui videtur, neceſſe eſt. Præterea voluit ita ſe Patri æqualem dicere, vt tamen moderatè, & conuenienter filio loqueretur, filij eſt non præire, ſed ſequi patrem, & eius obſequi voluntati. Cæſarius dial. 3. & Seuerus Antiochenus in epiſtola ad Sergium adnotarunt; niſi quòd videntur exiſtimare Chriſtum hoc tanquam hominem dicere, quod paulo poſt confirmandum à nobis eſt. Hoc cauſæ fuit quam ob rem nuſquam de Patre dictum legamus, non poſſe eum quicquam facere, niſi quod Filium facientem viderit, quamuis re quidem vera dici potuerit. Quia licet vera nimirum fuiſſet oratio, conueniens Patri non fuiſſet. Duo reliqua ſunt verba, quæ apud neminem interpretem ſatis explanata lego. Quid eſt *à ſe*? & quid eſt *niſi quod*? An cum addit *à ſe*, indicat ſe aliquid poſſe facere, quod facientem Patrem non viderit? cæterum non à ſe, ſed aliena virtute id poſſe facere? Eum quippe verba ſenſum obſtruunt. Minimè verò. Nam nec à ſe, nec ab alio Chriſtus quicquam facere poterat, quod non idem Patrem facientem videret. Neque quod Patrem facientem videbat, à ſe facere poterat, ſed à Patre. Sic ergo reſoluenda oratio eſt, quæ propter Hebraiſmum, qui in ea latet, inſolens eſt, atque difficilis, Nihil Filius ex ſe facit, ſed auctore Patre, hoc eſt non *à ſe*, *niſi quod viderit Patrem facientem*. Itaque illud *à ſe* non ſignificat idem quod propria virtute, & auctoritate; propria enim virtute, atque auctoritate omnia Chriſtus faciebat: ſed ſignificat idem quod ſolus, ſine auctore, ſine conſenſu, & voluntate Patris. Sicut dicit alibi à ſe ipſo non loqui; non quòd non propria virtute & auctoritate, ſed quòd non ſine Patris voluntate atque approbatione loqueretur Ioann. 7. 17. & 12. 49. & 14. 10. ſic dicit cap. 8. 38. *quod vidi apud Patrem, loquor*. Idemque dicit de Spiritu ſancto, cap. 16. 13. *Non enim loquetur a ſemet ipſo, ſed quæcunque audiet loquetur*. Quod autem dicit *niſi* ἐὰν μὴ, poſitum eſt pro ἀλλὰ ſed, vt ſæpè ponitur εἰ μὴ Matth. 12. 4. *Quomodo intrauit in domum Dei, & panes propoſitionis comedit, quos non licebat ei edere, nec ijs, qui cum eo erant, niſi ſolis ſacerdotibus*, pro, ſed ſolis ſacerdotibus. Et ad Galat. 2. 16. *Scientes quia non iuſtificatur homo ex operibus legis, niſi per fidem Ieſu Chriſti*. Simile exemplum eſt infra cap. 15. 4. *Sicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo, niſi manſerit in vite*, id eſt non poteſt ferre fructum ſeparatus à vite, ſed in vite manens. Itaque imperitè hoc loco vertit quidam hæreticorum interpres. Non poteſt Filius à ſemetipſo operari, id eſt niſi viderit Patrem operantem.

Quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius ſimiliter facit.] Ex iis quæ modò diximus intelligitur non eſſe ſenſum Filium quaſi Patrem ſuum æmulantem facere, quæ ipſum priùs facientem viderit; ſed nihil facere niſi quod velle, facereque Patrem nouerit. Particula ergo illa *ſimiliter* non imitationem, ſed naturæ, voluntatis, & actionum vnitatem conſenſumque ſignificat. Similiter facere eſt eadem potentia, eadem auctoritate facere, vt rectè Gregor. Nazianz. orat. 2. de Filio explicauit. Obſeruauit autem Leontius non dixiſſe ſimpliciter, Quæcunque Pater facit, hæc & Filius fa-

Margin notes:

Sup. c. 1. Ver. 3.

D. Auguſt. 22. de ciuit. c. 25. & 26. cōtra Fauſt. c. 5. Ad Heb. 6. 18. 2. ad Tim. 2. 13.

Pater verè fecit quidquid filius fecit.

Pſal. 109. 3. Sup. c. 3. 16. 1. Ioan. 4. 9. ad Rom. 9. 32. Act. 17. 31. ad Eph. 1. 20.

Chriſtus Patri ſe coniunctum oſtendere hic voluit, & ab eo diſtinctum.

Niſi pro ſed in ſcriptura frequens.

Theodor. Beza in Ioannem.

lius facit; ſed addidiſſe, *ſimiliter*, vt doceret non ſolum A eadem opera, ſed eodem modo, eadem auctoritate facere.

20. Pater enim diligit Filium, & omnia demonſtrat ei, quæ ipſe facit.] Opportunè Elias Cretenſis in orationem Gregorij Naz. 4. de theologia, Seuerus Antiochenus, Cæſarius, quos paulo ante citabamus, monuerunt Chriſtum hîc tanquam hominem loqui, propterea verbis vti ad magiſtrum, & diſcipulum accommodatis. Nam de Patre dicere, *omnia demonſtrat*; de ſe autem ipſo, *niſi quod viderit Patrem facientem*, eodémque ſenſu videntur Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius intellexiſſe. Quanquã ego quidem verbum *δείκνυσι demonſtrat* non exiſtimo hoc loco accipi pro docere, aut oſtendere, ſed pro facere, B dare, impartire; ſenſúmque hunc eſſe, Pater dat Filio poteſtatem omnia faciendi; aut Pater omnia opera ſua cum Filio communicat, vt Act. 9.16. *Ego enim oſtendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati.* Non enim oſtendit docendo, ſed agendo, id eſt pericula illi obiiciendo, & gratiam illi patientiæ largiendo, & 1. Reg. 14.12. *Aſcendite ad nos, & oſtendemus vobis rem*, id eſt faciemus, & Exodi. 33.19. *Ego oſtendam omne bonum tibi*, id eſt dabo, Pſal. 4.6 *Quis oſtendet nobis bona?* & Pſa. 59.5. *Oſtendiſti populo tuo dura*, & Pſal. 70.20. *quantas oſtendiſti mihi tribulationes multas, & malas.* Propterea non dicit demonſtrauit, ſed *demonſtrat*, vt Rupertus animaduertit, quia quotidie cum illo ſua opera communicat. Sic facilè intelligitur, quomodo amor Patris C in Filium cauſa eſſe ſignificetur, quamobrem omnia illi demonſtret. Nec enim dubium, quin cùm dicit, *Pater diligit Filium, & omnia demonſtrat ei*, indicet propterea omnia illi demonſtrare, quia eum diligit. Nam quòd quidam dicunt non cauſam, ſed ſignum deſignari, non probo. Cum ergo amor cauſa eſſe ſignificetur, cur Pater Filio omnia demonſtret, non poteſt hoc de Chriſto, quatenus Deus eſt intelligi, vt videntur Auguſtinus, & Cyrillus intelligere. Pater enim Filio, quatenus Deus eſt, nihil amando, ſed generando demonſtrat; quatenus homo autem eſt, multa illi tribuit amoris cauſa, vt quod paulo poſt dicitur, quòd omne iudicium dederit Filio.

Pater Filio non amando, ſed generando demonſtrat.

Et maiora his demonſtrabit ei opera, vt vos miremini.] D Hæc, quæ hactenus feci, & propter quæ à vobis accuſor, illius auctoritate feci; plura maioraque eiuſdem auctoritate faciam: itaque maiorem admirationis, & falſæ accuſationis materiam habebitis. Videtur ad eam poteſtatem alludere, quam in iudicio oſtenſurus eſt, qua nullam vnquam maiorem demonſtrauit: de ea enim ſtatim loquitur.

21. Sicut enim Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat; ſic & Filius, quos vult, viuificat.] Dubium quorſum nunc de mortuorum ſuſcitatione agat. Auguſtinus & Beda putant exemplum eorum poni, quæ maiora ſibi Patrem demonſtraturum dixerat. Nullum dum mortuum ſuſcitauerat, tantùm paralyticum vnum curauerat ver. 9. & moribundum ex febri Reguli Filium. c. 4. 50 & aquam in vinum conuerterat. c. 2. 9. aliaque eiuſmodi fecerat ſigna. c. 2. 23. Maiora ergo facturum indicat, quia tres poſtea mortuos ſuſcitaturus erat, quod multo erat maius, quàm ægrotos curare. Mihi, vt ſuperiore verſu dixi, ad iudicialem poteſtatem alludere videtur. Et quia proprium iudicis eſt abſoluere, vel damnare, hoc eſt viuificare, vel occidere, proponit ſuſcitationis, id eſt viuificationis exemplum. Itaque ſuſcitare hoc quidem loco non ad ſola corpora, ſed ad animos quoque refero. Quod enim hoc loco dicitur Filius mortuos, quoſcunque vult, ſuſcitare, & viuificare, dicitur Apocal. 1.18. habere *claues mortis, & inferni.* Sicut in veteri teſtamento dice-

A batur viuificare, & mortificare Deus Deut. 32. 39. 1. Reg. 2. 6. Tob. 13. 2. Sapient. 16. 13. Rectè Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius verba illa expẽdunt, *quos vult, viuificat*, ſignificari profectò propria, æqualique Patris Filium auctoritate mortuos ſuſcitare. Chryſoſtomi pro commentario apponam verba, *At qui nihil poteſt a ſe facere, ſi facit quod vult, contradicit. Nam ſi, quos vult, viuificat, poteſt a ſe facere; velle enim poteſtatis eſt; quod ſi non poteſt a ſe ipſo, tam quos vult, non viuificat. Illa ergo particula, ſicut Pater ſuſcitat mortuos, indiſcretam poteſtatem: illa autem, quos vult, æqualem demonſtrat.*

Hom. 37.

22. Nec enim Pater iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit Filio.] Tria hoc loco ſunt, quæ explicationis B indigent. Primùm quorſum hoc addatur, aut cuiuſnã rei reddatur cauſa. Deinde quomodo *Pater non iudicat quenquam.* Poſtremo quomodo *omne iudicium dedit Filio.* Diximus ſuperiore verſu cùm dixit, *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ſic & Filius, quos vult viuificat*, ad ſupremum iudiciũ alluſiſſe. Reddit nunc cauſam, cur ſe iudicaturum indicauerit, id eſt quos vellet viuificaturum; quos vellet condemnaturum; quia Pater non eſt quenquam iudicaturus, ſed omnem ſibi iudicandi conceſſit poteſtatem. Alij minùs probabiliter ad omnia ſuperiora referunt, vt Cyrillus. Pater autem dicitur neminem iudicare, non quòd reuera non iudicet; quicquid enim vna perſona facit extra ſe ipſam, vt Theologi definiunt, omnes C ſimul perſonæ faciunt: ſed quia non iudicat ſumpta perſona iudicis, quæ ab hominibus, quos iudicat videatur; cùm illis loquatur, ſententiam verbis proferat, deniq; externo ritu, formaque iudiciali non iudicat, dicitur neminem iudicare. Filius autem hoc ſenſu ſolus iudicet, quia ſolus homo eſt, qualem eum, qui homines iudicet, eſſe conuenit. Propterea ver. 27. tanquam ratio, cur omne iudicium Pater Filio dederit, redditur, quia *Filius hominis eſt.* Sic Auguſtinus libro 1. de Trinitat. cap. 13. & in libr. 50. homil. homil. 22. & Beda hoc loco interpretantur, veraque interpretatio eſt. Nam Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, Ambroſius, & alij, qui exiſtimant non propterea omne iudicium datum Filio, quia homo, ſed D quia Filius Dei eſt, minùs probant. Quando, & quomodo Pater Filio omne iudicium dederit, ſimilis eſt quæſtio. Nam auctores illi, qui exiſtimant Filio tanquam Deo datam à Patre eſſe iudicandi poteſtatem, vna cùm æterna generatione datam putant, generando enim Filium Pater eum iudicem fecit, quia hoc ipſo, quòd Filius erat, poteſtas illi iudicandi tanquam primogenitæ Patris ſapientiæ debebatur: ſicut in regnis, quæ hæreditaria obueniunt ſucceſſione, eo ipſo quòd Rex Filium primogenitum generat, regem facit; nec aliter regem facit, quam generando; ſic Ambroſius lib. 2. de fide c. 4. *Omne iudicium dedit Filio; dedit vtique generando, non largiendo.* Auguſtinus verò, & cæteri, qui tanquam homini Chriſto eam poteſtatem datam docent, in humana datam putant generatione, vbi factus eſt Rex: eo etenim ipſo quòd Rex eſt, iudex eſt. Tunc enim *conſtitutus eſt Rex ab eo, ſuper Sion montem ſanctum eius, prædicãs præceptum eius.* Pſal. 2.6.

Quando & quomodo Pater Filio omne iudiciũ dederit.

23. Vt omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem.] Cauſas duas reddit Chriſtus, quare ſibi Pater omnem iudicandi poteſtatem, tradiderit, alteram ver. 27. *quia filius hominis eſt*; quam rationem ſupra expoſuimus; alteram hîc *vt omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem*, id eſt æquali vtrunque honore proſequantur. Quòd dicit, hoc opinor eſt, quia Filius, *cum in forma Dei eſſet, exinaniuit ſemetipſum formam ſerui accipiens, & factus obediens vſque ad mortem, mortem au-*

Ad Philip. 2. 6. 7. 8.

Pſal. 21. 7. Inf. c. 19. 37. Zachar. 12. 40. Ad Philip. 2. 9. 10. 11.

te crucis; ita prorſus vt ne homo quidẽ æſtimaretur, ſed *vermis, opprobriũ hominum, & abiectio plebis*, voluit Pater eum officio iudicis honorare, vt viderent homines *in quem transfixerunt*; & quem patientem contempſerant, iudicantem honorarent, atque timerent. Hoc eſt quod ait D. Paulus, *Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu, omne genu flectatur cæleſtium, terreſtrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia dominus Ieſus Chriſtus in gloria eſt Dei patris.* Certum hoc loco aduerſus Arianos argumentum eſt. Nec enim idem Filio, ac Patri honos eſſet deferendus, ſi filius Deus non eſſet æqualis Patri, vt Chryſoſtomus, Auguſtin. Cyrillus, Beda, Theophylactus, & Euthymius, hoc loco diſputant. Hanc ſententiam ſequentia verba confirmant.

Argumentũ aduerſus Arianos pro Filij diuinitate.

Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui miſit illum.] Attentum hic, & cautum lectorem eſſe conuenit, ne exiſtimet ideo qui honorat Filium, & Patrem honorare, quia Filius à Patre miſſus eſt, nec vlla alia de cauſa. Hæc enim ratio ſola videtur reddi, cùm dicitur, *non honorificat Patrem, qui miſit illum*; quaſi non alio nomine honorandus ſit, quàm quia legatus Patris eſt. Iſta enim interpretatio etſi aliquorum etiam Catholicorum eſt, in Arianorum errorem inclinat. Itaque ſuſpectum mihi eſt, quod ex Didymo in Græcorum Catena citatum inuenio; quemadmodum qui non honorat legem, Deum, qui eam dedit, non honorare; ita qui Filium non honorat, Deum, qui eum miſit, non honorare; ſimilem enim in modum Arianos interpretari ſolitos, haud obſcurè hoc loco Cyrillus, & Theophylactus indicant. Rectiſſimè omnium Euthym. præcedentem æqualitatis particulam *ſicut ἀπὸ κοινοῦ* intelligendam eſſe putat; *qui non honorificat Filium* ſicut Patrem, *non honorificat Patrem*; id eſt eo ipſo iniuriam Patri facit, quòd Filium minùs quàm Patrem honorificat. Quod quidem verum eſt, ſed ratio quærenda. Vereor ne nimis ſubtile ſit, quod grauiſſimus auctor ſcribit Auguſtinus, propterea qui Filium non honorat, nec Patrem honorare, quia Pater, & Filius relata ſunt, itaque qui Filium, vt Filiũ Dei non honorat, poteſt quidem Patrem vt Deum, vt bonum, vt creatorem honorare, vt patrem non poteſt. Alio enim ſenſu Chriſtus hoc videtur dicere, ideo qui non honorat Filium, nec Patrem honorare, quia æqualis, eademque in vtroque honoris ratio eſt, eadem natura, eadem potentia, eadem dignitas, hoc etiam in Filio magis illuſtris, atque conſpicua, quòd *Pater non iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit Filio.* Quorſum ergo pertinet ratio illa, quæ reddi tacitè videtur, *qui miſit illum?* Loquitur, vt ſuprà diximus Chriſtus de ſe ipſo tanquã de homine, homo autem ille propterea æquali honore, ac Pater aſſiciendus eſt, quia à Patre miſſus eſt. Nõ quòd ſolus legati honorem mereatur, ſed quòd nihil aliud ſit mitti, quàm Deum hominem fieri. Nec enim alia ratione miſſus eſt, quàm quia Filius decreto Patris homo factus eſt; vnde factum vt homo ille, qui idem Deus æqualis Patri erat, parem honorem Patri mereretur. Quem qui illi detrahit, Patri detrahit, tum quia etiã inter homines honor filii cenſetur patris; tum etiam, vt ego interpretor, quia qui hominem illum Chriſtum tãquam verum Dei filium non honorat, hanc Patri facit iniuriam, quòd ipſi dicenti, atque clara voce teſtanti, *Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite*, non credat. Hoc ipſum ſequenti verſu declaratur.

Tract. 19.

24. Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei, qui miſit me, habet vitam æternam, & in iudicium non venit, ſed tranſiit à morte ad vitam.] Ratio his verbis redditur, vt paulo ante dicebamus, cur *qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem*, quia nimirum qui non honorificat Filium, Patri non credit, teſtanti eum filium ſuum eſſe, & à ſe miſſum; aut, vt Cyrillus videtur interpretari, cum priùs dixiſſet, *qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem*, id eſt quid mali ſequatur eum, qui Filium non honorat, docet nunc quid eum ſequatur boni, qui illum honorat, id eſt in illum credit; nempe eum etiam Patri credere, vnde id conſequatur, vt vitam habeat æternam. Conſequentia verborum poſtulare videbatur, vt diceret, qui audit verbum meum, & credit mihi, aut credit in me, ſicut alijs locis dicit. cap. 1. 12. & 3. 16. 18. 36. At non dicit, Et credit mihi, ſed *credit ei, qui miſit me.* Rationem eius rei hanc Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, eſſe putant quòd voluerit arrogantiam deuitare. Sed potius credo conciſè locutum eſſe ea, quæ facilè intelligi poterant, reſecantem. Quaſi diceret *qui verbum meum audit*, id eſt qui credit mihi (hoc enim eſt verbum eius audire) *credit* etiam *ei qui me miſit*; quia ille teſtatus eſt me à ſe miſſum eſſe; qui autem credit ei, qui me miſit, *habet vitam æternam.* At cur hoc ipſum dixit, cùm ſatis dictum eſſet, qui audit verbum meum, habet vitam æternam? In promptu ratio, agebat cum Iudæis qui Patrem agnoſcebant, Filium ignorabant, ideo Patri tribuit, vt quiſquis in eum credit, habeat vitam æternam, cùm ſoleat vbique aliàs id ſibi tribuere. Et ex auctoritate Patris ſuam ipſe auctoritatem probat, perinde enim eſſe in ſe credere, atque in Patrem. Quomodo intelligendum qui in Chriſtum, aut in Patrem credit, habere vitam æternam capite 3. 16. diſputauimus. Habere autem dicitur, non habiturus vitam æternam, quia etſi nondum re ipſa habet, habet re ipſa ad illam ius, pignuſque quoddam illius vt capite 1. 12. & capite 3. 16. expoſuimus. Quod ſequitur *in iudicium non venit*, non ſignificat non eſſe iudicandum, *nam omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti*; ſed condemnandum non eſſe. Iudicium enim pro condemnatione ponitur vt c. 3. 17. 18. & ſæpe aliàs. Quod autem addit, *ſed tranſijt à morte ad vitam*, Hebraica repetitio eſt, idem enim eſt tranſijſſe, id eſt, translatum eſſe de morte ad vitam, vt idem Ioannes loquitur epiſtola 1. c. 3. 14. & in iudicium non venire. Sæpe alibi monuimus Hebræorum idioma eſſe, vt, quæ per negationem dixerunt, per affirmationem repetant, & è contrario; vide quæ diximus c. 1. 3.

2. ad Cor. 5. 10.

2. ad Cor. 5. 10. Iudiciũ pro condemnatione poſitũ Hebræorũ idioma.

25. Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc eſt.] G. ἔρχεται venit præſenti tempore; id eſt ventura eſt, vt Matth. 17. 11. & 21. venit, id eſt aduentat, appropinquat, vt cap. 4. 25. Videndum quomodo hæc ſuperioribus adhæreſcant. Ammonius, Auguſtinus, & Beda, non de morte corporis, ſed animi hæc intelligentes facilè cum præcedentibus copulant; quia enim dixerat eos, qui verbum ſuum audirent, habere vitam æternam, tranſiteque de morte ad vitam, id ipſum nunc alijs verbis dicere. Cyrillus verò, Theophylactus, & Leontius, quod ante dixerat, id modò polliceri re ipſa oſtenſurũ eſſe; multos enim ſuſcitaturum mortuos, vnde intelligant, qui mortuos ſuſcitare potuit, eum viuis vitam æternam dare poſſe. Et verò pulchra videtur analogia inter mortuos corpore, & animo eſſe. Sicut qui corpore mortui ſunt, audientes Chriſti vocem tranſeunt de morte corporis ad vitam; ita qui animo mortui ſunt, dum audiunt, vt paulo ſupra dixit, eius verbum, à morte ſempiterna, ad vitam æternam reuocantur. Sed, vt illic docuimus, cum dixit verſu 21. *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ſic & Filius, quos vult, viuificat*, ad vltimam reſurrectionem, ſupremumque iudicium

allude-

alludebat. Itaque hoc loco confirmat, atque explicat, quod illic dixerat, venire tempus, cum id experientia probatura ſit, futurum vt mortui vocem Filij hominis audiant, & viuant. Quærunt multi quomodo intelligendum, quod dicit, *Nunc eſt.* Ammonius, Auguſtinus, & Beda, qui de ſola hoc ſpirituali reſurrectione, id eſt de iuſtificatione interpretantur, facilè quæſtionem expediunt, horam iam tum veniſſe, quia iam tum Chriſtus homines incipiebat iuſtificare. Alij eodem moti verbo non ad generalem illá, ſed ad particularé eorum, quos Chriſtus, dum in hac vita eſſet, ſuſcitauit, reſurrectionem referunt, vt Cyrillus, Leontius, Chryſoſtomus, Theophylact. & Euthymius; ſuſcitaſſe enim paulo poſt Lazarum, & filiam Archiſynagogi, & filium viduæ. At multis adducor rationibus, vt credam de vltima potiſſimùm, & generali reſurrectione loqui. Primum quòd vers. 21. quem, vt diximus, locus hic confirmat, eò ſpectauerit. Deinde quòd ver. 28. 29. haud dubiè de generali loquatur reſurrectione, *Nolite mirari hoc, quia omnes qui in monumentis ſunt, audient vocem Filij Dei, & procedent, qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ, qui verò mala egerunt, in reſurrectionem iudicij.* Loquitur autem de eadem re cótinuata ſententia. Nam quòd Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus dicunt à particulari ad generalem tráſire reſurrectionem, & ex hac illam approbare, aliquanto mihi videtur durius. Quo ergo modo dicit *& nunc eſt*, cùm nondum generalis reſurrectionis tempus aduenerit? Quæro viciſſim ego, quomodo Ioannes 1. epiſtola c. 2. 18 dixerit ſuo tempore nouiſſimam horam fuiſſe. manifeſtum enim eſt eodem modo eſſe & quod hîc Chriſtus, & quod illic Ioannes dicit intelligendum. Nouiſſimam horam vocat, vel quia, vt Petrus ait, *Vnus dies apud Dominum ſicut mille anni, & mille anni ſicut dies vnus*; vel quod magis credo, vocat nouiſſimum tempus, ſtatum vltimum, poſt quem in hac vita ante finem mundi alius expectandus non ſit. Primùm in ſtatu illo ſimpliciſſimo legis naturalis homines fuerunt. Deinde in ſtatu veteris legis Chriſtum venturum expectantes. Venit Chriſtus poſt quem nihil expectádum eſt aliud niſi iudicium. Hoc ergo eſt illic, *Nouiſſima hora eſt.* Hoc eſt hic, *Venit hora, & nunc eſt.* Horam enim Hebræorum idiomate, tempus appellari, quamuis longum ſit, modò opportunum, *καιρὸν* Græci vocát, neſcio an quiſquam ignoret.

2. epiſt. 3. 8.

Hora apud Hebræos quoduis tẽpus opportunum.

Quando mortui audient vocem Filij Dei.] Mortui omnes, qui in ſepulchris erunt, vt ver. 28. explicatur, & paulo ante probauimus. Vocat ſe Filiũ Dei potiùs, quàm Filiũ hominis, quamuis ſe alibi frequentiùs Filiũ hominis appellare ſoleat, quia hoc loco id agebat, vt ſe Filium Dei approbaret. Hæc enim theſis erat ver. 17. propoſita, quæ omnem iſtam diſputationem excitauerat. *Vocem Filij Dei* vocat, aut quia ipſe per ſe mortuos ad iudicium vocaturus eſt, aut quia per archangelum, & tubam, vt ait D. Paulus 1. Theſſal. 4. 16. & Matth. 13. 30. & 24. 31.

Et qui audierint, viuent.] Qui ſuperiora non de vera, ſed de ſpirituali reſurrectione intelligunt, facilè hoc interpretantur, non omnes mortuos victuros eſſe, ſed eos tantùm, qui Chriſti vocem audierint, id eſt qui in eum crediderint, quia illi ſoli à peccatis liberabuntur; ſed iam probauimus de vera reſurrectione agi. Alij hinc probant non agi de generali reſurrectione, quia ſignificatur non omnes reſurrecturos; & id à nobis ſupra refutatum eſt, & ex hoc ipſo loco, quo illi probant, refutari poteſt. Etenim fingamus de priuata tantùm eorum reſurrectione agi, quos Chriſtus in hac vita ſuſcitauit; quomodo interpretabuntur, non omnes ſuſcitatos eſſe, ſed eos tantum, qui Chriſti vocem audierunt? an vocauit aliquos mortuos, qui non audierint? aut ſuſcitare tentauit aliquos, quos ſuſcitare non potuerit? Minimè verò, dicent; ſed dicuntur non omnes audiſſe, quia non omnes vocauit. At id ipſum quàm durum eſt? Quid ergo? Noluit opinor quenquam excipere, cum paulo poſt dicat audituros eſſe omnes; ſed voluit vim, efficacitatemque vocis ſuæ declarare, fore vt quicunque eam audient, obediat, & ex imo puluere ſuſcitatus præſto ſit ad iudicium.

26. Sicut enim Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo.] Duabus in rebus huius loci ſententia verſatur. quid ſit vitam habere in ſemetipſo, & quomodo id ipſum Filio Pater dederit. Videntur enim iſta pugnare, vitam habere in ſemetipſo, & ab alio acceptam habere. Quidam hoc philoſophicè videntur interpretari, quaſi idem ſit vitam habere in ſemetipſo, & per ſemetipſum, hoc eſt non acceptam ab alio, ſicut ſol lumen, ignis calorem per ſe dicitur habere; non quòd Filius à Patre vitam non acceperit, ſed quòd ita acceperit, vt per ſe habeat, non mutuò, & quaſi ad tempus datam, ſed naturalem, & ſempiternam. In quem ſenſum multis locis D. Auguſtinus exponit in libro contra ſermon. Arian. cap. 17. libro 15. de Trinit. cap. 26. & tractatu in Ioann. 19. & Ambros. libro 4. de fide cap. 5. & lib. 5. cap. 2. & Idacius libro 3. contra Varimadum, Beda, & Elias Cretenſis in comment. in orat. 5. de Theologia Gregorij Nazianz. Fateor tamen me intelligere non poſſe, quo modo non repugnet vitá à Patre habere, & per ſe, id eſt non ab alio acceptam habere. Præterquam quòd concedendum non eſt Filium vitam acceptam non habere. Qui enim eſſentiam à Patre acceptam habet, quid ab eo acceptum non habet? Etſi hoc quidem ſenſu dici poteſt vitam per ſe habere, quamuis à Patre acceptam habeat, quia non participatam, ſicut creaturæ, quæ viuere dicuntur, ſed totam, eandemque Patris vitam habet, vt videntur Ambros. & Idacius exponere. Sed Chriſtus hoc loco non dicit, *ſicut Pater habet vitam* per ſemetipſum, *ita dedit & Filio vitam habere* per ſemetipſum; ſed *in ſemetipſo*, quod quis aliud eſſe non videt? Euthymius mihi videtur rem attigiſſe, *Vitam*, inquit, *habet in ſemetipſo, id eſt ad modum fontis ſcaturire facit vitam.* Loquitur igitur de filio quatenus homo eſt, vt Cyrillus ait, cui dicit dediſſe Patrem, vt vitam in ſemet haberet, id eſt vt quemadmodũ Pater omnis vitæ fons eſt, & cui vult, eam dat, cui vult, tollit; ita Filius omnis in ſe vitæ fontem contineret, & eam cui vellet daret, cui vellet, auferret. Hunc eſſe ſenſum ex eo perſpicuum eſt, quòd nihil aliud voluerit his verbis Chriſtus probare, quàm quod ante dixerat ver. 21. *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ſic & Filius, quos vult, viuificat.* Hoc eodem modo intelligendum eſſe diximus, quod eſt cap. 1. 4. *In ipſo vita erat*; niſi quòd illic de ſpirituali, hic de corporali potiſſimùm vita ſermo eſt. Hinc ſecunda intelligitur quęſtio, quomodo Pater Filio dederit vt vitam haberet in ſemetipſo. Nam Auguſt. & auctores illi omnes, quos modò diximus hũc locum de Filio, quatenus Deus eſt, interpretari, per æternam generationem hoc Patrem Filio dediſſe dicunt. Nos cum Cyrillo hoc illi dediſſe, cum fecit, vt homo ille Chriſtus in vnam cum Filio ſuo perſonam vniretur, cum conſtituit illum Regem, & redemptorem, iudicem viuorum, & mortuorum. Hoc enim illi neceſſarium erat tribus illi functuro muneribus, vt vitam, quibuſcunque vellet, dare poſſet. Dedit tamen non dono, ſed natura; quia ex eo ipſo, quòd homo ille factus eſt Deus, omnem, quam Deus habebat, poteſtatem naturaliter habuit.

Quid ſit vitam habere in ſemetipſo.

Quomodo Pater Filio dederit, vt vitam haberet.

27. *Et poteſtatem dedit ei etiam iudicium facere, quia filius hominis eſt.*] Aliis verbis mihi dicere, explicareque videtur, quod antea dixerat, Patrem dediſſe Filio, vt vitam haberet in ſemetipſo, id eſt cui vellet, dare poſſet, quia nimirum iudicialem ei in omnes homines dederat poteſtatem. Mirum perſuaſiſſe ſibi Chryſoſtomum, & qui Chryſoſtomum ſequi ſolent Theophylactum, & Euthymium hunc locum mutato puncto vno à Paulo Samoſateno fuiſſe corruptum, enimuerò vltima hæc verba, *quia filius hominis eſt*, non cum præcedentibus, ſed cum ſequentibus verbis eſſe iungenda, vt ſit ſenſus, Poteſtatem dedit ei iudicium facere, & poſito hîc puncto noua ſententia ſequatur, quia filius hominis eſt nolite mirari, quaſi dicat ne miremini quòd me filium hominis videtis eſſe, quia etiam filius Dei ſum. Paulum verò Samoſatenum, quia purum hominem Chriſtum fuiſſe docebat, lectionē ad eum modum quo nunc apud nos extat commutaſſe, vt ſenſum hunc efficeret, Deum dediſſe filio poteſtatem iudicium exercendi; propterea quòd cùm homo tantùm eſſet, niſi Pater ei dediſſet, nunimè ſuapte auctoritate habere potuiſſet. Miror, inquam, hoc ſibi auctores illos perſuaſiſſe, cum tam perſpicuum ſit noſtram lectionem, quam illi Samoſateno tribuunt, eſſe meliorem. Primum quorſum nunc diceret Chriſtus, *Et poteſtatem dedit ei iudicium facere*, cum idipſum ver. 22. ante dixiſſet? *Omne iudicium dedit Filio*, ſi nihil ad ea ſententiā additurus erat? Nam vt nos quidem legimus, etſi eadem ſententia repetitur, additur cauſa, *Quia filius hominis eſt* quæ efficit, vt ne fruſtra addita eſſe videatur. Deinde ſi hæc verba, *Quia filius hominis eſt*, cum ſequentibus iungenda eſſent, non dixiſſet Chriſtus, Quia filius hominis eſt, nolite mirari, peruerſa & inuſitata verborū collocatione, ſed nolite mirari, quia filius hominis eſt. Hic enim naturalis erat verborum fluxus. Præterea quid faceret pronomen illud τοῦτο *hoc*, additum ad finem: *Nolite mirari hoc*. Si enim ſuperiora verba ad verbum *mirari* referuntur, iam verbum ſuum habebat accuſatiuum, nec alterum poterat admittere. Denique & Auguſt. hoc loco. & lib. 1. de Trinit. c. 13. & lib. 50. hom. hom. 22. & Vigilius lib. 5. contra Eurychem, Beda, & Latini omnes; Græcus verò Cyrillus ita legunt, quemadmodum in Latinis codicibus habemus. Et non erat difficile Samoſateni explicationem refutare. Non illo quidem tantùm argumento, quo Chryſoſtomus vtitur, quòd ſi Pater Filio propterea iudicandi dediſſet poteſtatem, quia homo erat, omnibus hominibus eandē dediſſet poteſtatem. Hoc enim facilè ſolui potuiſſet eadem ratione probari poſſe omnes homines Apoſtolos eſſe debuiſſe, cum illi, qui Apoſtoli facti ſunt, propterea Apoſtoli facti fuerint, quia homines erant. Etenim ſi homines non fuiſſent, Apoſtoli vtique facti non fuiſſent. Cauſa enim fuit cur Filio Pater poteſtatem dederit iudicandi, quia homo erat, ſed tamē vnica non fuit cauſa, ſi enim purus fuiſſet homo non fuiſſet conſtitutus iudex. Non hoc, inquam, argumento, ſed hoc multo maiore, quòd Chriſtus hic non id ageret, vt quid non poſſet, ſed vt quid poſſet declararet. De ipſa nunc cauſa diſputandum. Sunt qui exiſtiment nullam reddi cauſam, ſed rationem tantùm explicari, quatenus ea Filio poteſtas data fuerit, nempe non quatenus Deus, ſed quatenus homo erat. Nam vt Deus quidem ipſe eam per ſe habebat. Itaque Græcam dictionem ὅτι Latinè vertunt, quatenus homo eſt, quaſi poſitum ſit ὅτι pro καθ' ὅτι aut καθ' ὅ. Infamem interpretationem reddunt auctores mali. Monui autem initio non ſolere me alios hoc nomine, quam hæreticos appellare. Rationem tamen afferunt magnam præ ſe ferentem ſpeciem probabili-

Vulgata lectio defenditur.

Auctores mali narrationem ... in Ioan.

A tatis; Græcè eſt poteſtatem dedit ei καὶ κρίσιν ποιεῖν, *etiam* iudicium faciendi. Vbi manifeſtum eſt particulam, *Etiam*, non copulatiuam, ſed emphaticam eſſe. Non poſſe autem aliam habere emphaſim, quàm vt ſignificet datam eſſe poteſtatem iudicandi Filio non ſolùm quatenus Deus, ſed etiam quatenus homo erat. Contra ego, ſi ea dictio eam haberet vim, vtique ſenſus eſſet Filio etiam tanquam Deo datam fuiſſe iudicandi poteſtatem. At iam probauimus hîc non de Filio quatenus Deus, ſed quatenus homo erat agi. Nam etſi etiam vt Deus, & poteſtatem, & naturam ipſam accepit per æternam à Patre generationem; tamen non agitur hic de ea poteſtate, quam ab omni habuit æternitate; ſed quam in tempore habere cœ-
B pit. Itaque vt dictio *etiam* emphatica ſit, quod negari non poteſt, aliam vim habeat neceſſe eſt, quam nemo, quem legerim, explicarit. Ea duplex meo quidem iudicio eſſe poteſt. Aut vt ſignificet Patrem Filio non ſolùm curandi paralytici, quod illi mirabantur, aliaque eiuſmodi miracula faciendi, non ſolùm ſuſcitandi mortuos, vt paulo ante dixerat, ſed etiam viuos, & mortuos iudicandi dediſſe poteſtatem. Aut non ſolum Patrem ipſum iudicandi poteſtatem habere, ſed eam etiam omnem in Filium tranſtuliſſe, *quia Filius hominis eſt*, id eſt quia perſonam gerebat ad fungendum officium iudicis accommodatam. Quod quemadmodum intelligendum ſit, ſupra explicauimus verſ. 22. Illud hic confirmandum, quod rectè à quibuſdam notatum eſt, Filium hominis hoc loco ſi-
C gnificare propriè Chriſtum, quemadmodum vbique ferè alias; ſed generaliter hominem, quamuis pro ſolo ponatur Chriſto, quia ipſe de ſe ſolo loquebatur. Propterea neutrum nomen, neque hominis, neque filij Græcè articulum habere.

Filium hominis non ſemper Chriſtum ſignificat.

28. *Nolite mirari hoc.*] Incertum, quo pronomen *Hoc* referri debeat. Diximus ſuperiore verſu Chryſoſtomum, Theophylactum, & Euthymium ad præcedentia proximè verba retuliſſe, quaſi ſenſus ſit Nolite mirari, quòd Filius hominis ſit; nam & Filius Dei eſt. Cyrillus refert ad paralyticum, cuius curatio materiam diſputationis dederat. Tanquam dicat nolite
D mirari, quod tantopere miramini, eſſe à me ſanatum paralyticum, veniet tempus, cum non ſolùm paralyticos ſanabo, ſed omnes etiam ſuſcitabo, qui mortui in ſepulchris iacent. Leontius ad id quod verſu 25. *Venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem Filij Dei, & qui audierint, viuent*, quod ille de Lazari, & aliorum, quos Chriſtus, dum in hac eſſet vita, ſuſcitauit, reſurrectione interpretatur. Senſum igitur eſſe, nolite mirari, quòd dixerim me paucos quoſdam ſuſcitaturum eſſe. Veniet enim tempus, cum non paucos, ſed omnes omnino mortuos ſuſcitabo. Auguſtinus ad id, quod dixerat verſu præcedenti, *Et poteſtatem dedit ei etiam iudicium facere*: quaſi dicat, nolite mirari, quòd dixerim datam mihi poteſtatem exercendi iudicij. plùs enim eſt ſolo verbo omnes mortuos ſuſcitare: atqui id
E ipſum facturus ſum. Hoc probo, quia ipſum filum orationis eum ſenſum præ ſe fert, & nihil repugnat.

Quia venit hora, in qua omnes, qui in monumentis ſunt, audient vocem eius.] Monet Auguſtinus non eſſe additum hoc loco, Et nunc eſt, ſicut ver. 25 quia illic agebatur de reſurrectione priuata quorūdam, quos paulo poſt ſuſcitaturus erat; hic de communi omnium hominum, cuius nondum tempus aduenerat. Sed eo loco probauimus etiam illic de generali mortuorum reſurrectione locutum fuiſſe Chriſtum. Itaque potiùs exiſtimo, aut idem hîc à Chriſto dictum eſſe, ſed ab Euangeliſta, vt alia multa, prætermiſſum; aut Chriſtum, ſi non dixit, intelligi voluiſſe, ſicut paulo ante dictum fuerat. Solemus enim, cum eandem ſententiā

modico interuallo repetimus, aliquid, ne omnia A prorſus cum faſtidio iteremus, præterire. Aptiùs mihi videntur Leontius, & Euthymius obſeruaſſe hac periphraſi, *Omnes qui in monumentis ſunt*, mortuos omnes, etiáſi in monumentis non ſunt, ſignificari; quia plerique in ſepulchris eſſe ſolent. Multos enim à beſtiis deuoratos, multos igne conſumptos, multos alios caruiſſe ſepultura; ſed nimirum ex maiore parte totum intelligi. Inuenio in Græca Catena propoſitam hîc nomine Chryſoſtomi quæſtionem, quid cauſæ fuerit, quamobrem hoc loco Chriſtus tam multa de reſurrectione, de iudicio, deque data ſibi à Patre poteſtate diſſeruerit. Reſpondet hæc fuiſſe Iudæis omniū creditu difficillima, quæ qui credidiſſet, nihil non eſſet crediturus. Cætera quæ pertinere ad hunc locum B poterant, ver. 25. expoſuimus.

Quæſtiones Iudæis creditu difficillima.

29. *Et procedent, qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ; qui verò mala egerunt, in reſurrectionem iudicij.*] Non duas reſurrectiones, ſed duos reſurrectionis exitus facit. Omnes enim reſurgent, ſed alij ad vitam æternam, quæ reſurrectio vitæ vocatur, alij ad condemnationem ſempiternam, quæ dicitur reſurrectio iudicij, id eſt condemnationis. Peruerſa eſt Caluinianorum in hunc locum interpretatio; Chriſtum non ſignificare bona opera cauſam eſſe vitæ æternæ, ſed tantùm prædeſtinatos à reprobis ex operibus, tanquam ex fructibus arbores diſtinguere; ſolam enim fidem cauſam ſalutis eſſe. At hic non ſolùm de ſola fide, quam nunquam illi probare potuerunt, ſed ne de ipſa quidem C fide litteram vllam legimus. Cuius ergo inſaniæ eſt, fidei, de qua Chriſtus nihil dicit, ſalutem tribuere; bonis verò operibus, quibus ille ſalutem tribuit, ſalutem auferre? Refutauimus eam hæreſim & ſimilem interpretationem illorum Matth. 25. 35. Sed videamus num ex hoc ipſo loco poſſit refutari. Primùm quis credat Chriſtum prædeſtinatos à reprobis diſtinguere voluiſſe. Quid enim noſtra intererat, vt eos internoſceremus? Deinde ſi id facere voluiſſet, non bene ex operibus diſtinxiſſet, nec enim opera bona certa ſunt ſigna prædeſtinationis, cùm tam multi præſertim infantes ſine vllis bonis operibus ſalui ſint. Deinde quis non videt rationem ipſam poſtulare, vt, vbi de reſurrectione & ſupremo iudicio D agebatur, non ſignum proponeretur, ſed vera redderetur cauſa, quamobrem alij ad vitam æternam, alij ad iudicium ſempiternum reſurrecturi eſſent? Neque dubium eſt, quin eodem modo hoc loco de bonis operibus loquatur, quo apud Matth. cap. 25. 35. at illic bona opera cauſam ſalutis facit, *Eſuriui enim, & dediſtis mihi manducare.* Nam eorum, vt eum locum deprauent, commenta illic refutauimus. Denique non dubium, quin eodem contextu, eodem tenore, eodem ſenſu de bonis, & malis operibus agat. Mala autem opera profectò ſignificat cauſam fore, vt quidam procedant *in reſurrectionem iudicij*; ergo è contrario ſignificat bona opera fore cauſam, vt alij procedant *in reſurrectionem vitæ*. Quanto meliùs Am- E monius, & Teophylactus colligunt ex hoc loco ſolam fidem ad ſalutem ſatis non eſſe. Theophylactus omnium verſatur manibus; Ammonij, quia in ſolis manuſcriptis Græcorum Catenis citatus reperitur, verba recitabo, ὥστε ἵνα δείξῃ πίστις μόνη σώζει, εἰ μὴ καὶ ἔργα τις ἔχῃ ἀγαθά. δι' ἀμφοτέρων δεῖ τὸ τι φέρε, καὶ τῆς ἡμῶν περιτρέπεσθαι εἰς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων.

Calvinianorum interpretatio refellitur de fide & operibus.

Ammonij ex manuſcr. locus de fide, & operibus.

30. *Non poſſum ego à me ipſo facere quicquam.*] Quia iudicandi poteſtatem ſibi à Patre datam fuiſſe dixerat, docet non poſſe malè ſe iudicare, ne quis forte exiſtimaret peruerſum futurum eſſe iudicium ipſius, cum homo eſſet, *& omnis homo mendax.* Eam ſuſpicionem remouet; nam quamuis homo quidem ſit, tamen errare in iudicando non poſſe, cùm nihil faciat niſi ex Patris iudicio, atque voluntate. Ad eundem ferme modum Chryſoſtom. Cyrillus, & Theophylactus, aſſuetos fuiſſe Iudæos frequenter audire Deum futurum iudicem. *Quoniam Deus*, inquit, *iudex eſt*, Pſalm. 49. 6. & 74. 8. & *exurgat Deus, & diſſipentur inimici eius, & fugiant qui oderunt eum à facie eius*, Pſalm. 67. 2. &, *iudicare populum tuum in iuſtitia*, Pſal. 71. 2. &, *exurge Deus, iudica cauſam tuam*, Pſalm. 73. 22. &, *ſurge Deus, iudica terram*, Pſal. 81. 8. Ergo ne offenderentur quòd Chriſtus, cum homo eſſet, diceret ſe iudicaturum omnes homines eſſe, docet ſe id non ſua, id eſt non humana; ſed Patris, id eſt diuina auctoritate futurum eſſe. Eodem redit, quod Auguſtinus ait. *Quia*, inquit, *dicturi illi erant, ſi tu iudicabis, & Pater nō iudicabit, quia omne iudicium dedit filio, non ergo ſecundum Patrem iudicabis, adiecit. Non poſſum ego à me ipſo facere quicquam; ſed ſicut audio, iudico; & iudicium meum iuſtum eſt.* Quomodo dicat ſe non poſſe ex ſe facere quicquam ver. 19. diſſeruimus.

Pſalm. 115. 2.

Tract. 19.

Sicut audio, iudico, & iudicium meum iuſtum eſt.] Particula, *&*, pro itaque poſita videtur, quod Hebraicè frequens eſt. Ex eo enim quòd non pro ſuo, id eſt humano iudicat arbitrio; ſed prout audit à Patre, qui errare iudicando non poteſt, colligit ſe errare non poſſe, ſed rectè ſemper iudicare. Ver. 19. dixerat nihil ſe facere, niſi quod videret Patrem facientem, hîc dicit, nihil iudicare, niſi quod audiret à Patre. Idem vtrumque ſignificat, nihil ſe neque iudicare, nec aliud quidpiam facere, niſi quòd ſciat conſentaneum eſſe Patris iudicio, atque voluntati. Sed illic videndi, hîc audiēdi verbo vſus eſt; quia illic de faciendo agebat, hîc de iudicando. Et ſolent qui ex alterius præſcripto agunt in eum quaſi in exemplar intueri; qui autem iudicant ex alterius voluntate, auſcultare quid ille, & quomodo iudicandum eſſe dicat.

Et pro itaq.

Quia non quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius, qui miſit me.] Confirmatio eſt ſuperioris rationis, qua probauit ſe rectè iudicare, quia non ex ſe, ſed ex Patris voluntate iudicat. Idem nunc aliis verbis dicit, ſe non quærere voluntatem ſuam, ſed voluntatem Patris. Vna enim res maximè omnium errandi cauſa eſt, quòd ſuam quiſque ſequatur voluntatem, peſſimum plerumque conſiliarium. Memini elegantem Oratoris Græci ſententiam, ῥᾷστον ἁπάντων αὐτὸν ἐξαπατῆσαι, ὃ γὰρ βούλεται, τοῦθ' ἕκαστος καὶ οἴεται. *Filius vnicus*, inquit Auguſtinus tract. 22. *dicit, non quæro voluntatem meam; & homines volunt facere voluntatem ſuam?* De humana Chriſtus loquitur voluntate, quæ quatenus humana quidem erat, poterat à diuina diſſidere voluntate; quatenus autem eius erat hominis, qui idem Deus erat, minimè poterat. Potuit dicere, ſed voluntatem Patris, maluit dicere, *eius qui miſit me*; quia etſi idem eſt, tamen hoc eſt magis emphaticum; explicat enim tacitè cauſam, cur ex eius voluntate iudicare debeat, non ſolùm quia Pater eſt, ſed quia ſe ad hoc ipſum miſerat, vt iudicaret.

Demoſthenes Olynth. 3.

31. *Si ego teſtimonium perhibeo de me ipſo, teſtimonium meum non eſt verum.*] Chryſoſt. Cyril. Leontius, Theophyl. & Euthym. exiſtimant hoc Chriſtum non ex ſua, ſed ex Iudæorum opinione dicere, tanquam diceret, quia ego de me ipſo teſtimonium perhibui, exiſtimabitis teſtimonium meum non eſſe verum. At non ita eſt. Atq; ad hunc modum eam tollunt repugnantiam, quæ inter hunc, & alios nonnullos locos videtur eſſe, in quibus dicit Chriſtus etiamſi ipſe de ſe teſtimonium perhibeat, ſuum teſtimonium verum eſſe, vt c. 8. 14. Probabilis ſententia. Beda, & Alcuinus ex ſua opinione Chriſtum loqui putant, ſed tanquam homi-

nem non tanquam Deum; vt ſi dicat meum quidem A de me ipſo teſtimonium, ſi vt teſtimonium ſolius hominis, vt eſſe videor, conſideretur, non erit verum; at ſi conſideretur vt teſtimonium Dei, verum vtique erit. Ego modum illum loquendi prouerbialem fuiſſe arbitror. Quod vel ex eo perſpici poteſt, quòd eo Chriſtus tanquam ex vulgari ſermone ſumpto frequenter vtatur. Obiiciunt illi Iudæi cap. 8. 13. *Tu de te ipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum;* eodem vti prouerbio. Neceſſe erat quia accuſabatur, vt ſe defenderet. Reſpondet ergo ver. 14. *Etſi ego teſtimonium perhibeo de me ipſo, verum eſt teſtimonium meum.* Hoc loco non accuſatus ſed ſponte dicit ſe iuxta vulgare prouerbium nolle de ſeipſo teſtimonium perhibere, quia teſtimonium ſuum non erit verum; non B quòd re ipſa verum non eſſet, ſed quòd pro vero habendum non erat, vt vulgari prouerbio dicebatur. Perinde ergo eſt ac ſi dicat: nolo mihi de me teſtificâti quiſquam credat, ne id contra vulgare prouerbium poſtulare videar; credat Ioanni, credat Patri, qui maius, quàm ego de meipſo teſtimonium reddiderunt. Loquitur igitur & ex conceſſione, & ex hypotheſi, & ex ſenſu prouerbij, id eſt communi hominum opinione. Ex conceſſione, quia, cum ſuo iure poſtulare poſſet, vt ſibi ſoli de ſe teſtanti crederetur, de ſuo remittit iure, & ἐκ τοῦ περιουσίου, non vult, vt ſibi credatur. Ex hypotheſi, quia idem eſt ac ſi dicat; Nolo ego de meipſo teſtimonium perhibere, quia ſi perhibuero, videbitur non eſſe verum. At iam de ſe ipſe dixerat teſtimonium, iam ſe Filium Dei appellauerat, iam C dixerat ſe ſuſcitaturum mortuos, hominéſque iudicaturum, quo nullum de ipſo maius teſtimonium dici poterat. Verum quidem hoc eſt; ſed hæc alia eſt figura, aliúſque rhetoricus color. Poſtquam enim dixerat ipſe de ſe teſtimonium, dicit ſe nolle dicere, ne ſuſpectum habeatur, malle vt aliis credatur teſtibus. In hanc ſententiam videtur Cyprianus intellexiſſe, epiſt. 10. lib. 4.

Modum loquendi prouerbialem apud Hebraeos.

32. *Alius eſt, qui teſtimonium perhibet de me, & ſcio quia verum eſt teſtimonium eius, quod perhibet de me.*] Hunc alium Cyrillus, Beda, Rupertus Patrem intelligunt, de quo dicit ver. 37. *Qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium* D *perhibet de me.* Melius Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, Euthymius intelligunt Ioannem, quia de Ioanne ſtatim ſequitur; *Vos miſiſtis ad Ioannem, & teſtimonium perhibuit veritati.* Multi & Pater, & Ioannes, & Moyſes, Prophetæque omnes videntur intelligi; ſed ſingularem numerum pro plurali poſuit. Non credo tamen, quod malus quidam dicit interpres ἰσοδυνάμως dictum eſſe *alius eſt*, quaſi dicat, longè alius eſt, longè maior eſt, quàm me vos eſſe putatis, qui teſtimonium de me perhibet. Semper enim intuendum diligenter eſt, quid agatur. Non agebatur de qualitate, ſed de numero teſtium. Quod autem dicit, *& ſcio, quia verū eſt teſtimonium eius,* eò, vt mihi videtur, pertinet, vt indicet ſe ne aliorum quidem de ſe teſtimonio credi voliturum fuiſſe, niſi certo ſciret verum eſſe. Modeſtiæ E igitur incredibilis hoc eſt, qua, quo magis moderatur orationem ſuam, digniorem fide facit.

33. *Vos miſiſtis ad Ioannem.*] Multiplicem habet emphaſim. Primum conuincit eos proprio ipſorum teſte, quaſi dicat, nolo ego meo de me ipſo vti teſtimonio, veſtro vtar teſte, quem eo ipſo, quòd produxiſtis, & non ſolum teſtem, ſed iudicem etiam quodammodo feciſtis, dignum fidei iudicaſtis. Atqui ille ipſe conſtitutus in hac eadem cauſa a vobis iudex ſententiam ſecundum me pronunciauit. Hoc ſenſu Chryſoſt. & Euthym. Deinde quod dicit, *Miſiſtis*, indicat vt Cyrillus inquit, Ioannem non ſua ſponte, quod ſuſpectum eſſe ſolet, ſeſe obtuliſſe, vt teſtimonium de Chriſto diceret, ſed rogatum dixiſſe. Præterea non de Chriſto, ſed de ſeipſo rogatum, vt Chryſoſtomus obſeruat. Non enim Iudæi legatos ad eum miſerant, vt de Chriſto, ſed de ipſomet interrogarent, num eſſet Chriſtus, vt Ioann. 1. 19. & Luc. 3. 15. manifeſtum eſt. Itaque ſi verè Ioannes potuiſſet eam dignitatem à Chriſto auferre, & ſibi populi præiudicio oblatam attribuere, facturum fuiſſe; & tamen in propria cauſa, in qua pro ſe, ſi potuiſſet, iudicaturus erat, contra ſe pro Chriſto iudicaſſe. Denique quod ait *ad Ioannem,* vim etiam habet. Is nimirum Ioannes erat, quem illi putabant eſſe Chriſtum; qui ſi eam metuit opinionem, vt Chriſtus eſſe putaretur, multo magis merebatur, vt crederetur ſibi dicenti non ſe, ſed ſeſum eſſe Chriſtum. Quod ſequitur, *Et teſtimonium perhibuit veritati,* Ammonius, & Cyrillus ſic interpretantur, teſtimonium mihi perhibuit, ſe etenim ipſum veritatem appellaſſe, vt alio quodam loco. *Ego ſum via, & veritas, & vita.* Sed non video, quid potuerit eſſe cauſæ, cur potiùs dixerit *teſtimonium perhibuit veritati*, quàm teſtimonium mihi perhibuit, ſi idem vtrumque erat, cum illud & breuius, & clarius, & efficacius eſſe videretur. Credo ergo veritaté ipſam cauſę æquitatem appellari, ideóque non dixiſſe Chriſtum, teſtimonium mihi perhibuit, ſed *teſtimonium perhibuit veritati*, vt oſtenderet nihil Ioannem gratiæ tribuiſſe, ſed quod dixit teſtimonium, ipſa coactum veritate, & æquitate cauſæ dixiſſe.

Inf. c. 14. v. 6.

Veritas dicitur hic cauſa aequitas.

34. *Ego autem non ab homine teſtimonium accipio, ſed hæc dico, vt vos ſalui ſitis.*] Chryſoſt. Leontius, Rupertus, & Euthym. exiſtimant ſenſum eſſe, ego humano teſtimonio non indigeo. Non vt indicet Ioannis teſtimonium humanum fuiſſe; diuinum enim fuiſſe conſtat, quamuis per hominem pronunciatum. Nam & Ioannem ob eam cauſam miſſum a Deo, *vt teſtimonium perhiberet de lumine* cap. 1. 6. & diſertè teſtatum eſſe. *Ego neſciebam eum, ſed, qui miſit me baptizare in aqua ille mihi dixit, ſuper quem videris ſpiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, hic eſt, qui baptizat in ſpiritu ſancto.* Propterea non dixit, inquit Rupertus, Ego teſtimonium per hominem, ſed ab homine teſtimonium accipio. At Chriſtus de Ioannis loquitur teſtimonio, quale ille perhibuerat, id eſt non ex ſe, ſed ex Deo; atque id ipſum Chriſtus dicit ſe non accipere. Cyrillus per comparationem hoc dictum putat, non quòd Ioannis non acciperet teſtimonium, ſed quòd maius teſtimonium, quàm Ioannis haberet, vt dicit verſ. 36. *Ego autem habeo teſtimonium maius Ioanne.* Itaque vtitur eodem colore, quo ver. 31 vſum diximus; poſtquam Ioannis produxit teſtimonium, dicit ſe eo vti nolle, aliud maius habere. Ego hoc ſenſu interpretor, quem & Leontius, & Theophylactus indicarunt, quòd Ioannis teſtimonium produxerim, non propterea feci, quòd indigeam hominum, aut Dei etiam per homines exhibito teſtimonio. Deus enim cùm ſim, & ipſe per me edendis miraculis, quis ſim, declarare poſſim, non indigeo teſtimonio cuiuſquam. Vſus tamen ſum Ioannis teſtimonio non propter me, ſed propter vos: vt qui mihi etiá miracula facienti non creditis, Ioanni quem vos iudicem conſtituitis, teſtimonium de me dicenti credentes ſalui ſitis. Sicut cùm vox de cœlo intonuiſſet, *Et clarificaui, & iterum clarificabo* dixit, *Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos* c. 12. 29. 30.

Verſ. 33. c. 1.

35. *Ille erat lucerna ardens, & lucens, vos autem voluiſtis ad horam exultare in luce eius.*] Cyrillus ideo hoc à Chriſto adiectum putat, quia cum paulo ante dixiſſet, *ego non ab homine teſtimonium accipio.* Ioannis teſtimonium contempſiſſe videri poterat; ideo eum nunc comparatione lucernæ commendare. Aliquato

alıter

Homil. 40.

aliter Chryſoſtomus, *Ne dicerent*, inquit, *Quid ad nos, ſi ille teſtimonium perhibuit, id nos non recipimus; recepiſſe oſtendit.* Itaque Chryſoſtomus hæc verba non cum iis, quæ proximè præceſſere, ſed cum illis verſus 33. coniungit, *Vos miſiſtis ad Ioannem, & teſtimonium perhibuit veritati.* Mihi hoc ſenſu adiectum videtur; dixerat ſe Ioannis teſtimonio vſum eſſe, non quòd ipſe indigeret, ſed vt illi ſalui eſſent; addit eius teſtimonio, ſi ei credere voluiſſent, ſaluos fieri potuiſſe. Etenim ardentem, & claram fuiſſe lucernam, quæ Chriſtum ſalutis viam oſtenderet. At eos inconſtantes, & leues fuiſſe, qui non niſi ad horam ea lucerna exultauerint. Quod ergo graues etiam auctores dicunt **B** Ammonius, Leontius, Cyrillus, Theophylactus, Rupertus, Euthymius, & Ambroſius ſerm. 14. in Pſal. 118. ideo vocatum Ioannem lucernam, quia non ex ſe, ſed ex Chriſto lumen habebat, & quia apparente Chriſto quaſi ſole ſubito eſt obſcuratus, quod vtrumque proprium lucernæ eſt, etſi res quidem ipſa per ſe vera eſt, illum non ex ſe, ſed ex Chriſto lumen habuiſſe, tamen non videtur ea fuiſſe cauſa, quamobrem lucernam potius hoc loco, quàm alio aliquo nomine Chriſtus eum appellauerit, nec enim id agebat, vt eius extenuaret teſtimonium, ſed vt commendaret. Extenuaſſet autem, ſi propterea lucernam vocauiſſet, quia non ex ſeſe lumen haberet, quia non niſi abſente ſole luceret, quia parua, quia ſubobſcura eſſet. **C** Lucernam igitur nominauit contraria potius ratione, vt indicaret, quamuis homo eſſet, lucernam tamen fuiſſe, qua ſi vti Iudæi eſſent, facile ſalutis viam cognoſcere potuiſſent, vt Tertullianus in lib. contra Iudæos videtur intellexiſſe. Eademque de cauſa epithetum illud additum puto, *ardens & lucens*, id eſt non qualiſcunque lucerna erat, ſed clara, lucens, illuſtris, quæ ad commonſtrandum ſalutis auctorem ſatis eſſet. Idem ergo eſt, *ardens, & lucens*, ſed repetita ſententia maiorem habet emphaſim. Nam quòd quidam ſubtiliter diſtinguunt, neſcio an aliquod faciant operæ pretium. Si quid diſcriminis velim ponere, Gregorium hom. in Ezechiel. 11. & Rupertum in commentariis ad hunc locum ſequi malim, quia ſi minùs fortaſſe **D** propriè, moraliter tamen certè, & vtiliter interpretantur. *Ardens*, inquit Gregorius, *per cæleſte deſiderium, lucens per verbum. Vt ergo ſeruetur veritas prædicandi, tenenda est necesse est altitudo viuendi.* Vel, vt Rupertus ait, *ardens intrinſecus teſtificandæ veritatis amore: lucens extrinſecus verbo, & opere.* Quomodo Chriſtus Ioannem lucernam fuiſſe dicat, cum hic idem Euangeliſta c. 1. 8. dixerit, *Non erat ille lux*, illic declarauimus.

Cur hoc à Chriſto additum ſit.

Ioannes cur lucerna dictus.

Cur ardens, & lucens lucerna dictus ſit.

Vos autem voluiſtis ad horam exultare in luce eius.] Id eſt principio magno in pretio eum, eiuſque teſtimonium habuiſtis, vſque adeo vt ipſum Chriſtum eſſe putaretis; poſtea verò cùm maximè illi credere oportebat, **E** cum de me teſtificatus eſt, cùm me demonſtrauit, minimè credidiſtis. Hoc eſt *ad horam*, id eſt ad modicum tempus. Quo verbo eorum inconſtantiam, & leuitatem notat; quòd in ea opinione, quam de Ioanne initio conceperant, non perſeuerauerint. Si enim perſeueraſſent, credidiſſent eius de Chriſto teſtimonio, & ad ipſum veniſſent Chriſtum, ſalutemque ab eo habuiſſent. In hanc ſententiam Leontius, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius ediſſerunt. Beda, Rupertus, & quidam alij ſic; *Vos autem voluiſtis ad horam exultare in luce eius*, id eſt hæſiſtis in gloria eius temporali, quòd Prophetam in populo haberetis, gloriam verò illam veram, & ſempiternam, quam ille præmonſtrabat, ad quam homines inducebat, neglexiſtis. Illud primùm probabilius. Dignum verò quæſtione eſt, cur his Chriſtus verbis vſus ſit, *in luce exultare*. *In luce* quidem dixit,

Quid illud ſit, ad horā

A quia lucernam eum ardentem, lucentemque appellauerat. Lucernam verò appellauit, quia id agebat, vt doceret ſatis ſuperque ab eo ſalutis viam fuiſſe demonſtratam, quod proprium lucernæ eſt. Solemus enim in tenebris, vt viam videamus ardentem præferre facem. *Lucerna*, inquit ille, *pedibus meis verbum tuum, & lumen ſemitis meis.* *Exultare* autem dixit potiùs, quam recipere, aut aliquid eiuſmodi, vt affectum & vehemens ſtudium exprimeret. Conſueuimus, cum in tenebris ſumus, & lux aliqua nobis affulget, non quoquomodo gaudere, ſed geſtire, efferri, exultare gaudio. Hoc eos feciſſe dicit; amplificatque eorum in principio ſtudium, & ardorem; quo maiore reprehé**B**ſione digni eſſe intelligãtur, quòd tam breui tempore reſtrixerint. Accidit ſæpe hoc in hominum moribus, vt qui maiore primùm ardore ad religionem, pietatéque animum adiiciunt, ij citiùs in contrarium reſiliant; *cõuerſi*, vt ait Dauid, *in arcum prauum*, id eſt fallacem, atque doloſum, qui cum maximè tenſus fuerit, ſubito retẽditur. Inconſtantis ingenij indicium eſt in partes contrarias vehementem eſſe; itaque eſt natura comparatum, vt diuturnum eſſe non poſſit, quidquid cõſuetum modum excedit.

Pſ. 118.105.

Pſ. 77.57.

Inconſtantis eſt ingenij in partes contrarias vehementem eſſe.

36. *Ego autem habeo teſtimonium maius Ioanne.*] Maius Ioannis teſtimonio, quem ſenſum magis Græca, quam Latina patiuntur, ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου. **C** Chryſoſtomus, Cyrillus, & Theophylactus hæc cum ſuperiore verſu coniungunt, quaſi dicat, magnum quidem Ioannis fuit teſtimonium, *erat lucerna ardens, & lucens*; ſed maius mihi teſtimonium opera mea præbent. Si illi de me teſtificanti non credidiſtis, operibus ſaltem meis credite. Poſſunt & ad ver. 34. referri, *Ego autem non ab homine teſtimonium accipio*; confirmat enim ſe ab homine teſtimonium non accipere, quia maius humano habet teſtimonium.

Opera enim, quæ dedit Pater, vt perficiam ea, ipſa opera, quæ ego facio teſtimonium perhibent de me, quia Pater miſit me.] Videndum, quomodo opera, quæ Chriſtus faciebat, maius de ipſo teſtimonium, quàm Ioannes **D** perhibebant, vt his verbis ipſe ſignificat. Chryſoſtomus. & Euthym. indicant, propterea operum, quam Ioannis maius fuiſſe teſtimonium, quia Ioannes, cum homo eſſet, videri poterat gratiæ potiùs rationem habere, quam veritatis; quod de operibus dici non poterat, quæ nemo niſi accepta à Deo poteſtate poterat facere. Rectè enim Nicodemus dicebat, *Rabbi ſcimus, quia à Deo veniſti magiſter; nemo enim poteſt facere hæc ſigna, quæ tu facis, niſi fuerit Deus cum eo.* Ioan. 3. 2. Et cæcus ille, c. 9. 32. 33. *A ſæculo non eſt auditum, quia aperuit quis oculos cæci nati. Niſi hic homo eſſet à Deo, non poterat facere quicquam.* At & falſi Prophetæ aut eadem, **E** aut ſimilia opera facere poſſunt, vt ipſe teſtatur Chriſtus, Matth. 24. 24. & Mar. 13. 22. & 2. Theſſal. 2. 9. & Apocalyp. 13. 13. Verum: ſed quid interſit, apud Matthæum diſputauimus. Quæri etiam merito poteſt, cur non dixerit, *Opera* quæ ego facio, ſed *quæ dedit Pater, vt perficiam ea.* Solutionem Theophylactus ſi dicat. Accuſatus fuerat à Iudæis Chriſtus quòd ſabbato iuſſiſſet paralyticum grabatum tollere, ver. 10 & 11. Voluit igitur oſtendere nihil ſe facere, niſi auctore Patre, quòdque ab eo ſibi non ſolùm permiſſum, ſed etiam præſcriptum, atque præceptum eſſet. Hoc eſt, *quæ dedit Pater, vt perficiam ea.* Loquitur enim vt homo, quemadmodum Cyrillus monet; vt homo autem præceptum a Patre accipiebat. Aut cum dicit, *quæ dedit Pater*, non ſignificat præceptum, ſed conſenſum, &, vt ita dicam, cooperationem Patris. Quemadmodum cùm dicitur Pater eum miſiſſe, non ſignificatur præcepiſſe illi, vt homo fieret, ſicut Pater

Chriſtus hic loquitur vt homo.

homo homini filio præcipere ſolet; ſed factum fuiſſe hominem Patre, qui genuerat, volente; & ſimul cum illo decernente. Hac ratione etiam tanquam Deus hoc loco poteſt loqui; ſed illud verius. Quod addit, *ipſa opera quæ ego facio*, etſi nihil aliud, quàm Hebraica repetitio videri poteſt, tamen ſuam haberet epitaſim, non verba, non voces, non homines; ſed *ipſa*, inquam *opera*, non quæ pro me alius; ſed quæ ego ipſe facio teſtes mihi ſunt. Quærunt Leontius, Chryſoſtomus, & Euthymius, quam ob cauſam non dixerit, teſtimonium perhibent de me, quia Deus ſum, aut quia Patri ſum æqualis? cum id ipſum opera teſtarentur. Reſpõdent quæſtionem fuiſſe, num à Patre miſſus eſſet, & ea, quæ faciebat, auctoritate Patris faceret. Ideo hoc vnum, de quo diſputabatur, cõcludere voluiſſe, quod ſi illi credidiſſent, facilè eſſent & illud credituri, æqualem eſſe Patri. Quanquam, vt Cyrillus putat, hoc ipſũ concludit; cum enim Deum Patrem ſuum vocat, ſatis docet ſe illi æqualem eſſe.

37. *Et qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium perhibet de me.*] Chryſoſtomus, & Rupertus de teſtimonio illo Patris, quod voce de cœlo delapſa exhibitum fuerat interpretantur. *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite*, Matth. 3. 17. Sed hoc non conuenit iis, quæ ſtatim ſequuntur, *neque vocem eius vnquam audiſtis.* Nam illam quidem vocem omnes, qui aderant, audiuerant; & paulo poſt docebimus non poſſe hoc de illo intelligi teſtimonio. Minùs etiam de voce illa Patris in transfiguratione edita, Matthæi 17. 5. de qua alij hoc intelligunt. Cyrillus, Theophylactus, Beda, & Euthymius de lege, & Prophetis interpretantur, in quibus Pater loquens ſæpe ſe miſſurum teſtabatur filium. Confirmat hanc explicationem quod ſequitur ver. 39. *Scrutamini ſcripturas, quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere, & illæ ſunt, quæ teſtimonium perhibent de me.* Probabile hoc eſt, ſed videtur Chriſtus opera ipſa, quæ faciebat, teſtimonium Patris appellare, quia auctore faciebat Patre, & quod ipſe faciebat, Pater faciebat, vt operibus ipſis declararet Chriſtum filium eſſe ſuum. Hoc enim eſt, quod aliis locis dici ſolet, filium ſuum clarificare, id eſt factis miraculis adeo clarum reddere, vt facilè appareat filium eſſe Dei, cap. 12. 23. 29. & 13. 31. & 17. 1. 4. 5. Quod ergo poſtea dicit, *Scrutamini ſcripturas*, diuerſum eſt teſtimonium.

Teſtimoniũ Patris opera ipſa.

Quid ſit Patrem Filium clarificare.

Neque vocem eius vnquam audiſtis, neque ſpeciem eius vidiſtis.] Primo loco videndum quomodo hæc tam generatis ſententia intelligatur. Ac de ſpecie quidem, & figura Dei, quam nunquam ab illis viſam dicit, haud difficilis eſt quæſtio: Nam etſi multi vidiſſe dicuntur Deum, nemo tamen vllam in eo veram corporis imaginem vidit, cum expers omnino ſit corporis, vt cap. 1. 18. diſſeruimus. *Non vidiſtis*, inquit, *aliquam ſimilitudinem in die, qua locutus eſt vobis Dominus in Horeb de medio ignis* Deut. 4. 15. De voce dubitatur, quia ſæpe alibi Iudæi vocem Dei dicuntur audiſſe Deut. 4. 12. Rectè Chryſoſt. Leontius. Cyrillus. Theophyl. Euthym. & Rupertus hæc explicãt, audiuiſſe quidem Iudæos aliquando Dei vocem; ſed quemadmodum figura illa, quam videbant, qui Deum videre dicebantur, vera Dei figura non erat; ita illam, quam audiebant, veram Dei non fuiſſe vocem, ſed vocem Dei dictam eſſe, quia ex aëre, aliaue re aliqua corporea à Deo formabatur. Deum enim, ſicut os, & linguam naturalia vocis inſtrumenta non habet, ita naturalem vocem non habere. Maior quæſtio quorſum hæc dicta ſint? Omnes fere interpretes Chryſoſt. Leontius, Cyrillus, Theophylactus. & Euthymius exiſtimant propterea hoc Chriſtum dixiſſe, quia ſciebat gloriari ſolere Iudæos quòd Deum ſibi loquentem audiſſent, quòd Deus cum Moyſe locutus eſſet, quemadmodum alio loco dicunt; *Nos ſcimus, quia Moyſi locutus eſt Deus, hunc autem neſcimus vnde ſit* cap. 9. 29. Docet ergo eos nunquam veram Dei vocem audiuiſſe, nunquam veram eius ſpeciem perſpexiſſe, ideoque non debere ea re confidere, ſed ſibi credere. Rupertus alio exponit ſenſu, ille, cuius nec vocem audiſtis vnquam, nec ſpeciem vidiſtis, id eſt verus ille Deus, qui nec videri oculis corporis, nec audiri auribus poteſt, teſtimonium mihi perhibet; itaque teſtimonium habeo maius quàm Ioannis. Quidam putant hac phraſi nec vocem, nec ſpeciem ſignificari; ſed hunc tantùm eſſe ſenſum, eos familiares non eſſe Deo. Solere enim familiaritatem viſu, & auditu contrahi; ideoque eos duos potiſſimùm ſenſus, & quæ illis reſpondent obiecta, ſpeciem, & vocem nominaſſe. Si nullam his meliorem interpretationem inuenirem, primam eligerem. Videant tamen qui me doctiores ſunt, an non hæc ſit probabilior. Vt quoniam Chriſtus modò dixerat Patrem ſibi non verbis, ſed operibus ipſis, atque miraculis teſtimonium perhibere, quia poterant illi cauſari id genus teſtimonij veluti mortuum, & mutum eſſe, velle ſe expreſſum Dei ore audire teſtimonium, dicat expectandum illis aliud teſtimonium non eſſe, quòd ipſis viſus, atq; auditus Pater afferat; Patrem enim neque audiri, neq; videri poſſe; opera eius eſſe colorem, eius voces, quibus videatur, quibus audiatur. *Cœli*, inquit, *enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentũ.* Credant igitur operibus. Certè hæc interpretatio, cũ illa ſuperiore conuenit, qua paulo ante docuimus miracula, quæ Chriſtus faciebat, Patris teſtimonium appellari.

Vox Dei dicta quæ ex aëre formabatur.

Quorſum hæc dicta ſint à Chriſto.

Pſal. 18. a.

38. *Et verbum eius non habetis in vobis manens, quia quem miſit ille, huic vos non creditis.*] Sermonem, aut λόγον verbum Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. ſcripturas ſacras interpretantur, & τὸν λόγον verbum, aut ſermonem ἀπὸ τῆς φωνῆς à voce ita diſtinguunt, vt vox ſit, quæ à Deo ipſo proprio ore pronunciatur, quæ quia pronunciari non poteſt, audiri etiam non poteſt; *verbum* autem, aut ſermo, quidquid à Deo per Prophetas dictum eſt, qualis omnis eſt ſcriptura ſacra. Ergo ſenſum eſſe non ſolùm vocem Dei, quod fieri non poterat, eos non audiuiſſe, ſed ne verbum quidem eius, quod in ſcripturis ſæpe legerant, ſæpe audierant, in animis ſuis inſculptum retinere. Hoc eſt, *In vobis manens.* Enimuerò ſi verbum Dei, quod in ſacris legebatur litteris retinuiſſent, credidiſſẽt in Chriſtum; illic eum viderent, illic audirent; omnia enim Chriſtum ſonare, quæ à Moyſe cæteriſque Prophetis ſcripta ſunt. Probabilis ſenſus. Nec multum ab eo Rupertus abeſt; abeſt tamen aliquantulum, vocem quidem Dei non audiuiſſe, verbum autem audiuiſſe, ita tamen audiuiſſe, vt in auribus, & in ore illud haberent, in intimis animis altè fixum non haberent; hoc eſſe, *Non habetis in vobis manens.* Alij hoc ſenſu videntur exponere, non ſolùm eius vocem non audiſtis, & eius ſpeciem non vidiſtis, ſed ne idonei quidem eſtis, vt, cum verbum Dei audieritis, altè illud impreſſum retineatis, quod ex eo conſtat, quòd in me non creditis, cum tot, tamque aperta miracula videatis. Itaque coniunctio illa, *Quia*, non tam cauſam, quàm effectũ, & ſignum declarat; quem eius vſum alibi quoq; obſeruauimus.

Quia, non tã cauſam, quàm effectum, & ſignum declarat.

39. *Scrutamini ſcripturas, quia vos putatis in illis vitam æternam habere, & illæ ſunt, quæ teſtimonium perhibent de me.*] Quia dixerat ver. 37. *Qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium perhibet de me.* poterant Iudæi dicere, inquit Leontius, vbi Pater id de ipſo teſtimonium præbuiſſet; docet Patrem de ſe in ſcripturis loqui. Alij aliud hoc teſtimonium eſſe putant. Quatuor enim teſti-

Cur ad ſcripturas mittat Iudæos Chriſtus.

monis vſum hic fuiſſe Chriſtum, Ioannis, & tribus aliis maioribus quàm Ioannis, operum, quæ faciebat; Patris, & ſcripturarum. Auguſtinus autem, & Beda propterea ad ſcripturas nunc eos mittere, quia illi propterea ipſi non credebant, ſed potius repugnabant, quia exiſtimabant Moyſi, & ſcripturis eum aduerſari: quaſi dicat, ſi attentè ſcripturas legatis, & cõſideretis, reperietis non ſolum me illis non aduerſari; ſed etiam illas mihi teſtimonium perhibere, me eum eſſe, quem illæ venturum mundi redemptorem prædicabant. Perſtringit obliquè eorum ignorantiam, & cæcitatem, qui cum ſe in ſcripturis valde verſatos eſſe putarent, Chriſtum in illis non viderent. Quemadmodum ſi homini, cui Cicero, vt impiè quidam loquuntur, Deus ſit, cuiuſque lectione magnopere glorietur, Ciceronianum aliquod vocabulum ignoranti dicas, lege tuum Ciceronem, quem tu Deum tuum facis. Similis reprehenſio Matth. 12. 3. *Non legiſtis, quid fecerit Dauid, quando eſuriit, & qui cum eo erant?* & Matt. 19. 4. *Non legiſtis quia, qui fecit hominem ab initio, maſculum, & fœminam fecit eos:* & 21. 16. *Nunquam legiſtis, quia ex ore infantium, & lactentium perfeciſti laudem?* & c. 22. 31. 32. *De reſurrectione autem mortuorum non legiſtis, quod dictum eſt à Deo dicente vobis, ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob?* Exiſtimat Cyrillus verbum ἐρευνᾶτε *ſcrutamini* non imperandi, ſed indicandi modi eſſe, quod ſtatim ſequatur, *Quia vos putatis in illis vitam æternam habere*, quæ verba non videntur poſſe bene cum imperandi verbo cohærere. Melius Chryſoſt. Theophyl. Auguſtinus, & omnes, opinor, præter Cyrillum auctores graues imperandi modo dictum putant. In eo enim & vis teſtimonij & orationis gratia conſiſtit, quòd eos Chriſtus ad ſuas ipſorum ſcripturas mittat, in quibus omnem illi gloriam ſuam collocabant. Quaſi dicat, quandoquidem tantum ſcripturis tribuitis, vt in illis vitam vos æternam habere exiſtimetis, ſcrutamini eas, ſic omnia bene cohærent. Aptè adnotarunt Chryſoſtomus, & Euthymius non dixiſſe legite, ſed *ſcrutamini.* Nam legebant illi quidem, ſed non ſcrutabantur, non excutiebant, non enucleabant. Quòd ait, *quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere*, non intelligit eos in ſcripturis ipſis vitam æternam poſuiſſe, ſed ſine ſcripturis neminem vitam æternam habere poſſe, quia ſine Dei cognitione nemo ſaluus eſſe poteſt, & Dei cognitio vix ſine ſcripturis parari poteſt. Sic plerique videntur interpretari; quanquam mihi quidem alius videtur ſubeſſe ſenſus. Apparet enim Chriſtum reprehendendo hoc dicere. Atqui non reprehendiſſet, quòd eo modo in ſcripturis vitam æternam poſuiſſent, alio igitur ſenſu reprehendit. Hoc, vt arbitror, quod Iudæi ita in illis veteribus ſcripturis inhærerent, vt nihil, quod in illis eſſet, abrogari dum putarent, & ſe illarum ceremoniarum obſeruatione vitam æternam exiſtimarent conſecuturos, quod ex tota epiſtola D. Pauli ad Romanos, & ad Galatas intelligitur. Hanc vim habet pronomen illud *vos*, tanquam dicat; Vos quidem ita ſentitis, ego, & qui vera ſentiunt, non ita ſentimus. Et verbum illud δοκεῖτε *putatis*, quaſi dicat, vos quidem putatis in ipſis vitam æternam habituros, ſed re ipſa non habebitis: quemadmodum rectè Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt, verbum præſens *habere*, pro futuro poſitum eſt, habituros eſſe. Sic cum hæreticis agendum, vt Chryſoſtomus monet. Nam & hæretici quemadmodum Iudæi ſcripturis valde gloriantur; ſed extra Eccleſiam lectitant illi quidem, memoriter recitant, cantillant, ſed non ſcrutantur; & quia Spiritus ſancti, & Eccleſiæ clauem non habent, in veros eius ſenſus ingredi non poſſunt. *Signatus eſt enim illis liber.* Refellit Irenæus ex hoc loco

Pſal. 8. 3.

Quomodo Iudæi vitam æternam in ſcripturis ponerent.

Iſai. 29. 11.

Valentinianos, qui alium veteris, alium noui teſtamẽti faciebant Deum, qui Pater eſſet Chriſti, lib. 4. cap. 23. cùm dicit; *Et illæ teſtimonium perhibent de me.* non redundat particula, *&*, vt putat Euthymius; ſed ponitur pro etenim ex Hebræorum idiomate.

Vſus loci huius apud Irenæum.

Et pro etenim Hebræorum idiomate.

40. ***Et non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.***] Senſus eſt, cum exiſtimetis in ſcripturis vitam æternam ſitam eſſe, neſcitis qua in parte ſita ſit. Putatis enim in littera eſſe, id eſt in ceremoniis, & figuris. Atqui non eſt in littera, ſed in ſpiritu, in ſenſu, in myſterio; *Littera enim occidit, ſpiritus autem viuificat.* Spiritus autem, & ſenſus ſcripturarum, ego ipſe ſum. Nec enim alio illæ omnes figuræ, omneſque ſcripturæ pertinebant, quàm vt me venturum demonſtrarent, & ad me homines mitterent, ſi ſalui eſſe vellent. Ego igitur ſum vita illa vera, & æterna, quam ſcripturæ commonſtrant; & tamen non vultis ad me venire, vt illam habeatis, in figuris quaſi in falſa vitæ imagine hærentes. Probat ex hoc loco Theophylactus aduerſus Manichæos liberum arbitrium.

2. ad Cor. 3. 6

Chriſtus vita quam ſcripturæ commonſtrant.

41. *Claritatem ab hominibus non accipio.*] Exiſtimant Chryſoſtomus, Leontius, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius propterea hoc Chriſtum addidiſſe; quia, cum tot ad probandam auctoritatem ſuam teſtimoniis vſus eſſet, ſuſpicari Iudæi poterant id eum feciſſe aliqua cupiditate gloriæ; eam nunc opinionem remouere, non enim vt ſibi gloriam apud homines colligat, ſed vt ipſos ad Dei caritatem adducat, qua eos carere ſciat, ſe id feciſſe. Quemadmodum ver. 34. *Ego ab hominibus teſtimonium non accipio, ſed hæc dico vt vos ſalui ſitis.* Poteſt etiam repetitio eſſe, atque concluſio per epiphonema illius ſententiæ ver. 36. *Ego autem habeo teſtimonium maius Ioanne.* Id enim cum hactenus, & ſuorum operum, & Patris, & ſcripturarum teſtimonió probauiſſet, concludit veluti dicens; Itaque verum eſt quod dixi me teſtimonium habere maius Ioanne, non enim ab hominibus claritatem, id eſt δόξαν gloriam accipio; hoc eſt non indigeo hominum teſtimonio, vt mihi gloriam comparem, cum tanto maiora habeam.

42. *Sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.*] Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius hoc ſenſu exponunt. Vos videri vultis propterea mihi repugnare, quia Deum diligitis, & eius gloriæ ſtudioſi eſtis; atqui ego ſcio vos Deum non diligere. Si enim diligeretis eum, reciperetis me, quem ille miſit. Sicut dicit cap. 8. 42. *Si Deus pater veſter eſſet, diligeretis vtique me; ego enim ex Deo proceſſi.* Cyrillus verò, ego claritatem ab hominibus non accipio, ſed propterea hæc adduxi teſtimonia vt oſtenderem vos caritatem Dei non habere. Quod minus probabile, quàm primum eſt. Poteſt & hic eſſe ſenſus; Ego quidem me Seruatorem eſſe mundi non humanis, quibus haud quaquam indigeo, ſed diuinis probaui teſtimoniis; ſcio tamen apud vos ne diuina quidem teſtimonia valitura, quia dilectionem Dei non habetis; quam ſi haberetis, plus eius tribueretis teſtimoniis.

43. *Ego veni in nomine Patris mei, & non accepiſtis me; ſi alius venerit in nomine ſuo, illum accipietis.*] Docet in quàm abſurdos errores labantur ij, qui caritatem, & Spiritum Dei in ſe non habent, quique obſtinato contra veritatem animo reſiſtunt. *Eo quod caritatem veritatis non receperunt, vt ſalui fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio*, 2. Theſſal. 2. 10. 11. Dicit ſe qui in nomine Patris ſui, id eſt Patre ſuo miſſus veniſſet, non recepiſſe. Si quis alius nomine ſuo, id eſt priuata auctoritate ſua nec à Deo miſſus venerit, fore vt ipſum recipiant. Omnes veteres auctores putant Antichriſtum notari, quem

ſint

ſint Iudæi potiſſimum recepturi, Irenęus lib. 5. cap. 25. Ambroſius in commentar. in Pſal. 45. Rufinus in expoſit. ſymboli, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Beda, & Euthymius in commentariis, & Theodorus Mopſueſt. & Apollinarius in Græcorum Catena. Quòd autem dicit, *ſi quis*, non eſt dubitantis, ſed generaliter potiùs affirmantis, quaſi dicat; Quiſquis alius nomine ſuo veniet, eum recipietis; adeo peruerſi eſtis iudicij. Quare magis conuenit vt non ſolum de Antichriſto, ſed de omnibus falſis Prophetis generaliter interpretemur, qui currebant, cum non mitterentur. Familiare enim Iudæis erat eos potiùs, quam veros recipere Prophetas. Sub Chriſti tempora nonnullos veniſſe, qui ſe Meſſiam eſſe mentiti fuerint, partim ex Lucâ Actor. 5. 36. 37. partim ex Ioſepho lib. 18. antiq. c. 14. & 2. & ex Euſebio lib. 4. hiſt. Eccleſ. c. 6 diſcimus. Idem Chriſtus monuit Matth. 24. 5. 25. Neq; contraria ſunt, quæ illic, & hîc dicit, quòd illic in nomine Chriſti, hîc proprio ipſorum nomine venturos dicat. Illic enim venire in nomine Chriſti, eſt mentiri ſe Chriſtum eſſe, & à Deo miſſum, cum re vera non ſit; hîc *in nomine ſuo* venire eſt, non venire à Deo miſſum.

Hieremiæ 23. 21.

44. *Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à ſolo Deo eſt, non quæritis?*] Gloriam ab inuicem accipere eſt gloriam ab hominibus homines, alios ab aliis aucupari, atque captare. Quo autem modo ea humanæ gloriæ cupiditas eos, quo minùs crederent, impediret, aptè Leontius, Cyrillus, & Theophylactus ediſſerunt; dum principes, ſacerdotes, & Phariſæi religioſi, & diligentes legis Moyſis, veterumque traditionum obſeruatores apud populum videri volebant; contrà verò populus, dum apud principes ſanctitatis opinione gratiam inire, non ſolùm ad Chriſtum venire noluiſſe, ſed illi etiam, & omnibus quæque docebat, quæque faciebat repugnaſſe. *Tu*, inquiunt illi, *diſcipulus illius ſis nos Moyſi diſcipuli ſumus*, Ioann. 9. 28. Potuit, inquit Cyrillus, tanquam rem certam, vt reuera eſt, gloriam hominum, & gloriam Dei inter ſe pugnare; neque magis conuenire ſimul poſſe, quam ſapientiam Dei, & ſapientiam hominum, quarum altera alteri ſtultitia eſt. 1. Cor. 1. 21. 23. & 2. 14. & 3. 19. Hoc eſt, quod ait idem D. Paulus ad Gal. 1. 10. *Si adhuc hominibus placerē, Chriſti ſeruus non eſſem.* Hoc hodie multis hæreticis, nonnullis etiam Catholicis accidit. Apud illos multi, vt ſuam aliis fidem probent, aut ne inconſtantiæ, ac leuitatis notam ſubeant, non ſolùm ad Eccleſiam, vnde malo conſilio exierunt, redire nolunt, ſed crudeliſſimi etiam in Catholicos ſunt; lacerare conuitiis Chriſti Vicarium, ridere ſacra, ſimplicitatem, & fidem noſtram ſtultitiā appellare, vt ſatis idonei miniſtri eſſe videantur; apud hos nonnulli, dum gratiam apud principes viros quærunt, Chriſti ſeruos repugnante ſæpe conſcientia perſequuntur, ac vexant.

Gloria hominum, & gloria Dei inter ſe pugnant.

45. *Nolite putare, quod ego accuſaturus ſim vos apud Patrem: eſt qui accuſat vos Moyſes, in quo vos ſperatis.*] Ex iis quæ modò diximus intelligitur, quorſum Chriſtus hoc dixerit. Videri Iudæi volebant ſtudio ſeruandæ legis Moyſis aduerſari Chriſto, dixerat eos id nō apud Deum, ſed apud homines gloriam captantes facere, addit nunc fore, vt id in extremo iudicio manifeſtum futurum ſit, vbi ille ipſe Moyſes, cuius ſtudio fingebant ſe cum Chriſto bellum gerere, accuſaturus eos ſit, quòd ei non crediderint, quem ipſe eis demonſtrauerat. *Prophetam*, inquit, *de gente tua, & de fratribus tuis, ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus, ipſum audies*, Deut. 18. 15. & *non auferetur ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus eſt.* Genel. 49. 10. Omnes etiam ceremoniæ, omnes fere hiſtoriæ, quas Moyſes ſcripſit, Chriſtum demonſtrabant, illi adeo peruerſo erant iudicio, vt vmbris crederent, veritati non crederent. In hunc ferme ſenſum Chryſoſtomus & Cyrillus exponunt. Quo autem modo dicat ſe eos non accuſaturum, præſertim cum alio loco dicat, *Qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo, qui in cælis eſt; qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo* Matth. 10. 32. 33. Rectè, quamuis non apertè, Cyrillus docet accuſaturum quidem eſſe Iudæos Chriſtum, nec id eum hoc loco negare voluiſſe, ſed hoc tantum ſignificaſſe, non opus fore, vt ipſe eos accuſet, Moyſem ipſum, in quo ipſi confiderent, abunde eos accuſaturum eſſe. Aliquanto aliter Euthymius; etſi id me facere oportebat, minimè tamen faciam, quia clemens ſum. *Sup. c. 5. 37.* Beda verò, ideo non accuſo, quia non veni damnare, ſed ſaluare. At quomodo accuſaturus Moyſes? quia ex ipſius libris in iudicio conuincentur, Chriſto, cui credere debebant, non crediſſe. *Et libri*, inquit, *aperti ſunt, & alius liber apertus eſt, qui eſt vita, & iudicati ſunt mortui ex iis, quæ ſcripta ſunt in libris*, Apoc. 20. 12. Quòd autem addit, *In quo vos ſperatis*, aptè admodum adiectum eſt, vt teſtimonij grauitatem augeat, quaſi dicat, non ego vos accuſabo, cuius teſtimonium tanquam hominis à vobis offenſi, & propriam vlciſci volentis iniuriam ſuſpectum eſſe poſſet; accuſabit vos Moyſes, in quo vos ſpem omnem veſtram collocatis, cuius vobis teſtimonium ſuſpectum eſſe non poteſt. An hoc reprehendendo dicat, quòd in Moyſe ſpem haberent, non abs re poteſt dubitari. Leontius quidem valde probabiliter exiſtimat eſſe reprehenſionem; debuiſſe enim Moyſi quidem credere, ſperare autem non in illo, ſed in Deo debuiſſe. Contra verò illi faciebant; Moyſi non credebant, & in illo ſperabant. Quemadmodum ergo ante eos reprehendens dixit, *Scrutamini ſcripturas, quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere*; ita nunc dicit de Moyſe, *In quo vos ſperatis*, vt Euthymius obſeruauit. Vnde colligitur Moyſem hoc loco ſcripturam Moyſis appellari, in qua illi dicuntur ſpem ſuam poſitam habuiſſe, quia exiſtimabant ſe ceremoniarum, & legalium mandatorum obſeruatione vitam æternam conſecuturos, *quia ex operibus legis*, vt ait D. Paulus, *non iuſtificatur omnis caro coram illo*. Rom. 3. 20. & ad Galat. 2. 16.

46. *Si enim crederetis Moyſi, crederetis forſitan & mihi; de me enim ille ſcripſit.*] G. ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί, crederetis vtique mihi. Nec enim dubitātis hoc loco, ſed affirmantis particula eſt, vt etiam Alcuinus apud D. Thomam adnotauit. Itaque vetuſtiſſimi auctores non vertunt, *crederetis forſitan*, ſed, crederetis mihi, vt alicubi Cyprianus, & Auguſt. lib. 16. contra Fauſtum c. 26. Itaque quòd Rupertus notat propterea dixiſſe forſitan, vt indicaret tam obſtinatos eos eſſe, vt etiam ſi Moyſi crederent, fortaſſe non eſſent ſibi credituri, locum non habet. Quærit Leontius cur, cùm de ſe Moyſem ſcripſiſſe dixerit, ſcripturæ locum non indicauerit? Eius rei tres rationes affert. Prima eſt, vt eos ad euoluendas, ſcrutandaſque, vt ante dixerat, ſcripturas excitaret. Secunda, vt cogerentur ipſum interrogare, vbinam de ipſo ſcripſiſſet Moyſes. Tertia, ne ſi illis dixiſſet & adhuc nollent credere, maiorem illis pœnam accumularet. Potuit aliam fortaſſe probabiliorem addere, propterea certum locum non deſignaſſe, vt indicaret Moyſem non vno quidem, aut altero loco, ſed vbiq; de ſe ſcripſiſſe. Omnia enim, vt ſupra dicebamus, quęque dicta, quæque facta, quæque conſtituta apud illum commemorantur, aut Chriſtum promittebant, aut venturum ſignificabant.

Cur ſcripturæ locum nō indicauerit Chriſtus.

47. *Si autem illius litteris non creditis, quomodo verbis meis credetis?*] Duplex in his verbis latet antitheſis, ex

qua

qua Chriſtus à maiori ad minus per negationem argumentatur. Altera eſt inter Chriſtum, & Moyſem, quorum Moyſes quidem apud Iudæos maximam, Chriſtus minimam habebat auctoritatem. Altera inter ſcripta, & verba; plùs enim ſcriptis, quam verbis credere ſolemus, quia magis meditati, atque attenti, magiſque vacuo affectibus animo ſolemus ſcribere, quam loqui. Si ergo Moyſis, cui tantum tribuebant, ſcriptis non credebant; quomodo Chriſti verbis poterant credere, quem legis violatorem, & populi ſeductorem arbitrabantur? Quærit Rupertus qui fieri potuerit, vt in Moyſe ſperarent, & tamen illi non crederent? Reſpondet his verbis *Res, inquit, nunc exigit, illam, quæ à ſanctis Patribus rectè perſpecta eſt, non prætermittere diſtinctionem fidei. Audenter dicunt, quia ſine fide nec infidelis viuit. Nam ſi infidelem percunctari velis, quem patrem, aut quam matrem habuerit, protinus reſpondet illum, atque illam. Quem ſi ſtatim requiras, vtrum nouerit, quando conceptus ſit, vel quando natus; nihil horum ſe noſſe fatebitur, & tamen, quod non vidit, credit. Habent etenim infideles fidem, ſed vtinam in Deum, quam ſi haberent, infideles non eſſent. Cum itaque ſit fides, quam infideles quoque habere poſſunt, optime tenebant, & nunc tenent Iudæi nobiles, & ſanctos patres ſe habuiſſe Abraham, Iſaac, & Iacob, principes, ac duces, Regeſque, & ſacerdotes & turgidam ſpem magno vento ſuperbiæ geſtabant, de illorum meritis nimium præſumentes. At vero ſpem in Deum, vel fidem per quam Abraham, cæterique patres iuſtificati ſunt, illos non habere, vel habuiſſe ſatis vſque hodie manifeſtum eſt.* Breuiùs erat, & clariùs, crediddiſſe eos Moyſi, quia generaliter credebant omnia, quæ ille ſcripſerat, eſſe vera; non credidiſſe, quia alio credebant ſenſu, quàm ab eo dicta erant. Nec enim legem illis dederat, vt in lege ſecuri hærerent, ſed vt per legem ad Chriſtum venirent: illi verò relicto Chriſto in ſola lege ſibi placebant.

CAPVT. VI.

1. POST hæc abiit Ieſus trans mare Galilææ, quod eſt Tiberiadis: 2. & ſequebatur eum multi- Mat.14 b.13
tudo magna, quia videbant ſigna, quæ faciebat ſuper his, qui infirmabantur. 3. Subiit ergo Mar.6 c.31
in montem Ieſus: & ibi ſedebat cum diſcipulis ſuis. 4. Erat autem proximum Paſcha dies Luc.9.b.10
feſtus Iudæorum. 5. Cum ſubleuaſſet ergo oculos Ieſus, & vidiſſet quia multitudo maxima
venit ad eum, dixit ad Philippum: Vnde ememus panes: vt manducent hi? 6. Hoc autem dicebat tentans eum:
ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus. 7. Reſpondit ei Philippus: Ducentorum denariorum panes non ſufficiunt
eis, vt vnuſquiſque modicum quid accipiat. 8. Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, Andreas frater Simonis Petri:
9. Eſt puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos, & duos piſces: ſed hæc quid ſunt inter tantos? 10. Di-
xit ergo Ieſus: Facite homines diſcumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Diſcubuerunt ergo viri, numero
quaſi quinque millia. 11. Accepit ergo Ieſus panes: & cum gratias egiſſet, diſtribuit diſcumbentibus ſimi-
liter & ex piſcibus quantum volebant. 12. Vt autem impleti ſunt, dixit diſcipulis ſuis: Colligite quæ ſupera-
uerunt fragmenta, ne pereant. 13. Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex
quinque panibus ordeaceis, quæ ſuperfuerunt his, qui manducauerant. 14. Illi ergo homines cum vidiſſent
quod Ieſus fecerat ſignum, dicebant: Quia hic eſt vere Propheta, qui venturus eſt in mundum. 15. Ieſus ergo
cum cognouiſſet quia venturi eſſent vt raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipſe ſolus.
16. Vt autem ſero factum eſt, deſcenderunt diſcipuli eius ad mare. 17. Et cum aſcendiſſent nauim, venerunt Mat.14 c.23
trans mare in Capharnaum: & tenebræ iam factæ erant: & non venerat ad eos Ieſus. 18. Mare autem, ven- Mar.6 f.46
to magno flante, exurgebat. 19. Cum remigaſſent ergo quaſi ſtadia viginti quinque aut triginta, vident Ie-
ſum ambulantem ſupra mare, & proximum naui fieri, & timuerunt. 20. Ille autem dicit eis: Ego ſum, nolite
timere. 21. Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & ſtatim nauis fuit ad terram, in quam ibant. 22.
Altera die, turba, quæ ſtabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi niſi vna, & quia non introiſſet
cum diſcipulis ſuis Ieſus in nauim, ſed ſoli diſcipuli eius abiiſſent: 23. aliæ vero ſuperuenerunt naues à Tiberia-
de iuxta locum vbi manducauerant panem, gratias agente Domino. 24. Cum ergo vidiſſet turba quia Ieſus
non eſſet ibi, neque diſcipuli eius, aſcenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum quærentes Ieſum. 25
Et cum inueniſſent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc veniſti? 26. Reſpondit eis Ieſus, & di-
xit: Amen, amen dico vobis: quæritis me non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati
eſtis 27. Operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis
dabit vobis. Hunc enim Pater ſignauit Deus. 28. Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus, vt operemur Sap.1.c.32
opera Dei? 29. Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Hoc eſt opus Dei, vt credatis in eum quem miſit ille. 30. Di- Matth. , d
xerunt ergo ei: Quod ergo tu facis ſignum vt videamus, & credamus tibi? quid operaris? 31. Patres noſtri 17 c. 7 4 5
manducauerunt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt: Panem de cælo dedit eis manducare. 32. Dixit ergo Ioan 1 d 27.
eis Ieſus: Amen, amen dico vobis: Non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed Pater meus dat vobis panem de Exod. 16 c.
cælo verum. 33. Panis enim Dei eſt, qui de cælo deſcendit, & dat vitam mundo. 34 Dixerunt ergo 14
ad eum: Domine, ſemper da nobis panem hunc. 35. Dixit autem ei Ieſus: Ego ſum panis vitæ: qui venit ad Num. 11 b. 7
me, non eſuriet: & qui credit in me, non ſitiet vnquam. 36. Sed dixi vobis quia & vidiſtis me, & non Pſ.77 c.24.
creditis. 37. Omne, quod dat mihi pater, ad me veniet: & eum, qui venit ad me, non eiiciam foras: 38. Sap.16 e 20.
quia deſcendi de cælo, non vt faciam voluntatem meam, ſed voluntatem eius, qui miſit me. 39. Hæc eſt au- Eccleſ. 24.c. 29.
tem voluntas eius, qui miſit me, Patris: vt omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in
nouiſſimo die. 40. Hæc eſt autem voluntas Patris mei, qui miſit me: vt omnis, qui videt Filium, & cre-
dit in eum, habeat vitam æternam, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die. 41. Murmurabant ergo Iudæi
de illo, quia dixiſſet: Ego ſum panis viuus, qui de cælo deſcendi, 42. & dicebant: Nonne hic eſt Ieſus filius Matthæi 13.
Ioſeph, cuius nos nouimus patrem, & matrem? Quomodo ergo dicit hic: Quia de cælo deſcendi? 43. Re- d 55.

ſpondit

ſpondit ergo Ieſus, & dixit eis: Nolite murmurare in inuicem: 44. nemo poteſt venire ad me, niſi Pater,
qui miſit me, traxerit eum: & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die. 45. Eſt ſcriptum in Prophetis: Et erunt
Iſa. 54. c. 13 *omnes docibiles Dei. Omnis, qui audiuit à Patre, & didicit, venit ad me. 46. Non quia Patrem vidit*
Matthæi 11 d 27. *quiſquam, niſi is, qui eſt à Deo, hic vidit Patrem. 47. Amen, amen dico vobis: Qui credit in me, habet*
Exod 16. c. 15. *vitam æternam. 48. Ego ſum panis vitæ. 49. Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mor-*
tui ſunt. 50. Hic eſt panis de cælo deſcendens: vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur. 51. Ego ſum pa-
nis viuus, qui de cælo deſcendi. 52. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis, quem ego
dabo, caro mea eſt pro mundi vita. 53. Litigabant ergo Iudæi ad inuicem, dicentes: Quomodo poteſt hic no-
bis carnem ſuam dare ad manducandum? 54. Dixit ergo eis Ieſus: Amen, amen dico vobis: Niſi man-
ducaueritis carnem Filii hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis. 55. Qui man-
1 Corinth. 11 f 27. *ducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam: & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo*
die. 56. Caro enim mea vere eſt cibus: & ſanguis meus, vere eſt potus. 57. qui manducat meam carnem, &
bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo 58. Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter
Patrem: & qui manducat me, & ipſe viuet propter me. 59. Hic eſt panis, qui de cælo deſcendit. Non ſicut
manducauerunt patres veſtri manna, & mortui ſunt. Qui manducat hunc panem, viuet in æternum. 60. Hæc
dixit in ſynagoga docens, in Capharnaum. 61. Multi ergo audientes ex diſcipulis eius, dixerunt: Durus eſt
Sup. 3. c. 13. *hic ſermo, & quis poteſt eum audire? 62. Sciens autem Ieſus apud ſemetipſum quia murmurarent de hoc di-*
ſcipuli eius, dixit eis: Hoc vos ſcandalizat? 63. Si ergo videritis Filium hominis aſcendentem vbi erat prius?
64. Spiritus eſt, qui viuificat: caro non prodeſt quidquam, verba, quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus & vita
ſunt. 65. Sed ſunt quidam ex vobis, qui non credunt. Sciebat enim ab initio Ieſus qui eſſent non credentes,
& quis traditurus eſſet eum. 66 Et dicebat: Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi
fuerit ei datum à Patre meo. 67. Ex hoc multi diſcipulorum eius abierunt retro: & iam non cum illo ambu-
Mat. 16 c 16 *labant. 68. Dixit ergo Ieſus ad duodecim: Nunquid & vos vultis abire? 69. Reſpondit ergo ei Simon Petrus:*
Mar 8 c. 29. *Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes. 70. & nos credidimus, & cognouimus quia tu es Chriſtus*
Luc. 9 b. 20. *Filius Dei. 71. Reſpondit eis Ieſus: Nonne ego vos duodecim elegi: & ex vobis vnus diabolus eſt? 72. Dicebat*
autem Iudam Simonis Iſcariotem: hic enim erat traditurus eum, cum eſſet vnus ex duodecim.

IN CAPVT VI.

1. **POST** *hæc abiit Ieſus trans mare Galilææ, quod eſt Tiberiadis.*] Quo tempore geſta fuerint, quæ hoc loco Ioannes narrat, apud Matth. c. 14. 13. diſputauimus, ibi non ſolùm temporis, ſed totius etiam hiſtoriæ huius explicationem videre lector poterit. Duo tantum hic quæri poſſunt, quæ illic non ſint à nobis explicata. Alterum quantum temporis ſpatium per particulam illam *Poſt hæc*, ſignificetur, id eſt quantum temporis interceſſerit inter ea, quæ ſuperiore capite narrata ſunt, & ea quæ modò narrantur. Alterum cur Ioannes tam multis prætermiſſis rebus Ioannis Baptiſtæ morte, miſſione ad prædicandum Apoſtolorum, aliiſque multis, quas geri à Chriſto eo interuallo neceſſe fuit, & alij Euangeliſtæ commemorarunt, ſolam hanc recitet hiſtoriam, quæ ſatis iam ab aliis narrata eſſe videbatur, præſertim cum ea ſe tantùm voluiſſe ſcribere profiteri videatur, quæ ab aliis eſſent tribus Euangeliſtis prætermiſſa. Prima quæſtio ex iis, quæ diximus cap. 5. 1. facilè ſoluitur. Probauimus enim illic ea, quæ ſuperiore capite dicta ſunt, in feſto Pentecoſtes facta fuiſſe; quæ autem hic Ioannes narrat, appropinquante iam Paſcha contigiſſe dicit ver. 4. Neceſſe ergo eſt decem circiter menſes inter illam, & hanc hiſtoriam interceſſiſſe. Nam non diuerſo, ſed eodem accidiſſe anno nemo dubitat, & faciliè ex iis, quæ illic diximus probari poteſt. Altera quæſtio ex coniectura eorum, quæ in hoc capite ſcribit Ioannes, explicari poteſt. Scribit multa, quæ Chriſtus huius occaſione miraculi & de corpore, & ſanguine ſuo diſputauit, quæ explicare Ioannes, vt geſta fuerant, niſi explicata occaſione non potuit. Adde quòd in hoc ipſo miraculo multa narrat, quæ fuerant ab aliis Euangeliſtis prætermiſſa, factum hoc eſſe prope Paſchæ tempus ver. 4. Philippum à Chriſto interrogatum, *vnde ememus panes, vt manducent hi?* ver. 5. turbam viſo miraculo clamaſſe, *hic eſt vere Propheta*, v. 14. voluiſſe Chriſtū Regem facere; eum ea de cauſa fugiſſe ver. 15. Cætera vſq; ad verſū 14. apud Matth. explicauimus.

Ioannes ab aliis prætermiſſa ſcribere ſe profitetur.

C 14. *Illi ergo homines cum vidiſſent, quod Ieſus fecerat ſignum, dicebant, quia hic eſt vere Propheta, qui venturus eſt in mundum.*] Exponit Euangeliſta, quis fructus miraculum conſecutus ſit, quod alij Euangeliſtæ non dixerant; homines magnitudine miraculi commotos exiſtimaſſe eum eſſe Prophetam illum, qui promiſſus fuerat Deut. 18 15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis ſicut me, ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus, ipſum audies*; nam ad eum locum hic turbam alludere dubium non eſt & omnes auctores notant Nec enim qualemcunque Prophetam eſſe dicunt, ſed addito emphatico articulo ὁ προφήτης Prophetam illum, & D adiuncto aduerbio ἀληθῶς *vere*, & deſcriptione, *qui venturus eſt in mundum*, ὁ ἐρχόμενος qui venturus erat, quem expectabamus. Sic enim Meſſiam deſcribunt. Prophetam vocant non à rebus futuris prædicendis, quum nihildum ab eo prædictum ſcirent ſe Hebræorum conſuetudine, qui, vt alibi docuimus, omnes viros ſanctos, omnes doctores à Deo miſſos Prophetas vocant, ſicut & Ioannes Baptiſta cùm nihil futurum inueniatur prædixiſſe, *Propheta* tamen, *& plus quam Propheta* dictus eſt Matthæi 11. 9. & 14. 5. Quanquam D. Auguſtinus tract. 24 propter prædictionem Prophetam putat vocatum hoc loco Chriſtum. Duplex hîc quæſtio altera eſt, quid cauſæ fuerit, cur cum tam multa iam ante, & maiora fortaſſe, quàm hoc tempore miracula vidiſſent, nunquam ante Prophe- E tam, & Regem eſſe exiſtimauerint; hoc viſo miraculo Prophetam eſſe dixerint, & Regem facere voluerint. Cauſam hanc eius rei Cyrillus indicat, quòd qui alia miracula viderant, Iudæi; qui hoc viderunt, Galilæi fuerint, & propenſiores Galilæi, quam Iudæi ad fidem fuerint. At plura prius Chriſtus in Galilæa, quam in Iudæa miracula fecerat. In Galilæa aquam mutauerat in vinum, capite 2. 9. Reguli filium curauerat, cap. 4. 50. & multa alia, quæ Matthæus cap. 8. & 9. præſcribit. In Iudæa vix aliud ab eo ante id tempus miraculum factum legimus, quàm quod

Propheta venturus dictus Meſſias.

Hebræi Prophetas omnes ſanctos, & a Deo miſſos vocabant.

illum

illum in piſcina ſanauerat paralyticum, capite 5. 9 Melius Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius gulæ hoc tribuunt; Prophetam acclamaſſe quia pane eos ſaturauerat, quaſi proprium Prophetæ eſſet homines pane, ac non potius verbo Dei paſcere, increpare, corripere. Ego auaritiæ potiùs, & carnali Iudæorum ſenſui, quam gulę tribuo. Adeo in bona temporalia defixi erant, vt nihil ſupra cogitare viderentur, ſuumque Meſſiam ea potiſſimum re definirent, quòd ſe omnes diuites facturus eſſet. Cum ergo vidiſſent eum paucos panes ita multiplicaſſe, vt quinq; hominum millia ſaturaſſet, inueniſſe ſe, qualem animo ſibi finxerant, Meſſiam putauerunt; qui omni ſe rerum copia locupletare poſſet. At etiam viderant aquam in vinum mutauiſſe, quod eandem auaritiam irritare poterat. Viderant ſanè, ſed pauci priuata in domo; hoc autem miraculum plusquam quinque hominum millia viderunt. Et illud erat primum, itaque minùs commouere homines potuit, vt Meſſiam eſſe cogitarent; hoc in eo genere erat ſecundum, vnde colligere potuerunt Meſſiam eſſe, qui non ſemel, ſed bis iam, quæ ad vſum vitæ neceſſaria ſunt, mirabiliter ſuppeditaſſet. Altera quæſtio, cur non maiorem ex eo miraculo opinionem de eo conceperint, quàm vt exiſtimarent eſſe Prophetam, vt Leontius, Auguſtinus, & Rupertus adnotauerunt. Solutio eadem, quæ ſuperioris quæſtionis eſſe poteſt. Terreni, & carnales homines, vt ait Leontius nihil niſi terrenum, & carnale cogitabant. Et cum colligere debe-

C rent eſſe Deum qui, quas ipſe feciſſet, creaturas pro vt vellet, multiplicaret; Prophetam modò eſſe, & Regem fingunt, qui, quæ ipſi maximè cupiebant, bona dare poſſet.

15. *Ieſus ergo cum cognouiſſet, quia venturi eſſent, vt raperent eum, & facerent eum Regem, fugit iterum in montem ipſe ſolus.*] Cognouit aut ex verbis, vel ſigno aliquo; aut, quod multo eſt probabilius, ex ſolis, quas ipſe perſpiciebat, eorum cogitationibus, vt & Leontius exiſtimat. Hoc ergo modo cum cognouiſſet eos venturos eſſe, hoc eſt venire velle, aut fore vt venirent, ſi expectaret, vt ipſum raperent, ac Regem facerent, aufugit. Quid? an verus non erat Rex? Erat ſane; ſed generis alterius, quam illi eum facere volebant. Erat tanquam Deus omnium hominum, omnium rerum

D Rex, volebant illi non vt Deum, ſed vt hominem proprium ſibi Regem facere. Præterea etiam vt homo Rex erat, ſed ſpiritualis. *Regnum*, inquit, *meum non eſt de hoc mundo*: illi autem volebant Regem eum temporalem facere. Denique regnum illud ipſum ſpirituale nondum aduenerat, *quotidie* enim, vt ait Auguſt. *vt adueniat rogamus. Adueniet cum poſiti fuerint inimici eius* ſcabellum pedum eius, illi verò volebant regnandi tempus præuenire. *Veneras modo*, inquit Auguſt. & Beda. *non iam regnare, quomodo regnaturus eſt in eo, quod dicimus, Adueniat regnum tuum. Semper ille quidem cum Patre regnat, ſecundum quod eſt filius Dei, verbum Dei, verbum, per quod facta ſunt omnia. Prædixerunt autem Prophetæ regnum eius, etiam ſecundum quod homo factus eſt Chriſtus, & fecit fideles ſuos Chriſtianos.*

E *Erit enim regnum Chriſtianorum, quod modo colligitur, quod modo comparatur, quod modo emitur ſanguine Chriſti. Erit aliquando manifeſtum regnum eius, quando aperta erit claritas ſanctorum, poſt iudicium ab eo factum; quod iudicium ſupra ipſe dixit, quod filius hominis facturus ſit, de quo etiam Apoſtolus dixit, Cum tradiderit regnum Deo, & Patri. Vnde etiam ipſe ait, Venite benedicti patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum eſt ab initio mundi Diſcipuli autem, & turbæ credentes in eum, putauerant eum ſic veniſſe, vt etiam regnaret. Hoc eſt velle rapere, & Regem facere, præuenire velle tempus eius, quod ipſe apud ſe occultabat, vt opportune proderet, & opportune in fi-*

Chriſtus qualis Rex eſſet.

Infer. cap. 18. 36.

Libro 2. de ſermone Domini in monte, & epiſt. 111. ad Probam

Pſal. 109. 1.

Tract. 25

Matth. 6. 10

Cap. 5. 27.

1. ad Cor. 15. 24.

Matth. 25. 34.

A *ne ſaculi declararet.* Indicat igitur Auguſtinus verbum illud *raperent* hanc vim habere, vt ſignificet præuenire, præripere. Potiùs tamen videtur violentiam ſignificare, vt ſenſus ſit voluiſſe eos Chriſtum etiam repugnantem Regem facere, id eſt declarare, proclamare. Hoc ille vt deuitaret, ſolus aufugit, non ſolùm modeſtia, vt Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant, & vt doceret nos honores humanos fugere; ſed etiam ne ſeceſſio aliqua Iudæorum, atque rebellio aduerſus Romanos ea occaſione fieret, quæ Euangelij prædicationem, & redemptionis myſterium impediret. Quod dicit Euangeliſta fugiſſe *iterum in montem*, indicat etiam ante fugiſſe, quod ipſe quidem Ioannes ante narrauerat, ver. 3. Quod

B autem addit fugiſſe ſolum, ita omnes intelligunt, vt non ſolum turba, ſed diſcipulis etiam ſuis relictis fugerit, idque ex duobus ſequentibus verſibus eſt manifeſtum. Itaque eius rei cauſa à nonnullis quæritur, cur ne diſcipulos quidem ſuos ſequi ſe voluerit. Auguſtinus, & Beda docere videntur ideo fugiſſe ſolum, vt indicaret ſe ſolum ſe in montem, id eſt in cœlum aſcenſurum. *Quis enim aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo?* Sed hoc myſticum videtur eſſe. Theophylactus putat ideo feciſſe, vt diſcipulorum probaret in ſe amorem atq; conſtantiam, quid acturi ſoli eſſent. Sic matres ſolent infantes ad breue tempus relinquere, ſeque abſcondere, vt experiantur, quid ſoli agant, quomodo plorent, quomodo ſe matrem amare oſtendant, qui modo ea abſente viuere non

C poſſe [illegible], ad rem accommodata tamen eſt, [illegible] relictis etiam diſcipulis effugiſſe, vt omnem prorſus à ſe regni ſpeciem, atque elationemque remoueret. Poterat enim duodecim Apoſtolorum comitatus aliquod regni ſpecimen præ ſe ferre. A nemine quæri video, qua ratione ſolus fugere potuerit, certe fugientem, & diſcipuli, & turba omnis, quæ aderat, videre potuit, cur ergo ſaltem diſcipuli, quo fugere videbant, non ſequebantur; quod & turbam ante feciſſe legimus, cum in eundem prius montem ſeceſſiſſet? Matth. 14. 23. Hoc ipſo quòd nec illi, qui eum Regem facere volebant, nec ipſius eum diſcipuli ſecuti ſunt, non ſolum probabilem, ſed pene certam ego coniecturam facio Chriſtum ſe inuiſibilē reddidiſſe, atque ita ab oculis eorum, qui aderant, e-

D uanuiſſe, vt neſcirent, quò quoue ſe contuliſſet, itaq; ſequi non potuiſſe. Quod eò libentiùs dico, quod negant Caluiniſtę inuiſibilem ſe facere potuiſſe, ne concedere cogantur & in Euchariſtiæ ſacramento, quamuis non videatur, eſſe poſſe. Notent igitur hūc locum, qui diſputaturi cum illis ſunt. Vnus adhuc ſoluendus eſt nodus. Matthæus capite 14. 23. hunc ipſum Chriſti ſecundum in montem aſcenſum exponens, non ſcribit aſcendiſſe vt fugeret, ſed vt oraret. In promptu eſt ratio, non narrauerat Matthæus, quomodo qui quinque panibus ſatiati fuerant, Regem Chriſtum conſtituere voluiſſent, ideo non potuit dicere fugiſſe. Dixit autem aſcendiſſe, vt oraret, quia ea de cauſa in montē potiùs, quam alium in locum fugit, vt remotus à tu-

E multu commodius oraret.

16. *Vt autem ſero factum eſt.*] Hoc ideo Euangeliſta videtur dicere, vt indicet diſcipulos in eodem loco manſiſſe vſque ad noctem Chriſtum expectantes, ſperanteſque fore, vt eundem in locum, vnde ſeſe ſubduxerat, ad eos reuerteretur. Cùm autem vidiſſent noctem ingruere, neque veniſſe eum; conſcendiſſe nauiculam, vt irent in Capharnaum, vbi ſciebant eum frequentem eſſe ſolere, vt eum ibi quęrerent. Tota hiſtoria vſque ad ver. 22. apud Matthæum c. 14. 23. explicata à nobis eſt.

22. *Altera die.*] Gr. [illegible], ſequenti die poſt illa

Cur ſolus fugerit Chriſtus.

Sup. c. 3. 13. ad Epheſ. 4. 9.

eius diei, quo Ieſus ſolus aufugerat, & diſcipuli ex altera ripa diſceſſerant.

Turba, quæ ſtabat trans mare.] Gr. ἑστηκώς, quæ ſteterat pridie eius diei trans mare, id eſt in loco, vbi Chriſtus panes multiplicauerat, vnde ſeſe ſubduxerat, & vnde diſcipuli ſoluerant, vt venirent Capharnaum. Quo autem modo dicat *trans mare*, cum vterque locus, & vnde ſoluerant, & quo appulerant ad eandem lacus ripam eſſet, facilè explicatur. Quia ſinuoſus lacus erat, nec terra ab vno loco in alium eiuſdem etiam ripæ, niſi per longas ambages veniri poterat, mari verò breui compendio traiiciebatur, trans mare vterque locus alterius comparatione eſſe dicebatur. Hæc communis omnium ſententia eſt. Nos alia etiam ratione poſſumus explicare, trans mare omnia loca dicebantur, quæ venientibus ab Ægypto Iudæis, antequam Iordanem traiecíſſent, vltra Iordanem, & lacum erant, vt Matth. 4. 15. multis docuimus exemplis. Maior hîc nobis quæſtio explicanda eſſet, quomodo hæc Capharnaum accidere potuerint, cum Matthæus, & Marcus tunc accidiſſe dicant, cum in terram Geraſenorum nauigarent; niſi eam iam apud Matthæum explicaſſemus. Narrat igitur Ioannes turbam illam hominum, quæ pridie eius diei in altera parte lacus quinque panibus ſaturata fuerat, veniſſe Capharnaum, vidiſſeque non niſi vnam ibi eſſe nauiculam, qua diſcipuli traieciſſent, cùm ſcirent Chriſtum in eandem nauim non introiſſe, cum diſcipuli ſoluerent. Quod ideo Ioannes narrat, vt oſtendat non ſolum diſcipulos, ſed totam etiam quinque millium hominum turbam cognouiſſe Chriſtum ſine vllo nauis adiumento mare traieciſſe, eiuſque miraculi innumerabiles fuiſſe teſtes. Non intelligo, quod Euthymius dicit, imperfectum hîc eſſe ſermonem.

Trans mare dicebantur ea loca, quæ vltra Iordanem erant venientibus ab Ægypto.

23. *Aliæ vero ſuperuenerunt naues a Tiberiade.*] Poterat lector addubitare, ſi non erat alia nauis, quàm ea, qua Chriſti diſcipuli traiecerant, quomodo potuerit tanta hominum multitudo traiicere. Occurrit Euangeliſta dubitationi, veniſſe alias ſpecie naues à Tiberiade, quibus traiecerint, veneruntque Capharnaum, vt Chriſtum quærerent.

Iuxta locum, vbi manducauerant panem gratias agente Domino.] Venerunt, inquam, illæ naues à Tiberiade verſus locum illum, vbi miraculum illud quinque panum ad Chriſti benedictionem factum fuerat. Hoc enim eſt εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου, *gratias agente Domino*, id eſt panes benedicente, vt multiplicarentur, vt Mat. 14. 19. diſputauimus.

24. *Cum ergo vidiſſet turba, quia Ieſus non eſſet ibi neque diſcipuli eius.*] Cum ſe, & a Chriſto, & ab eius diſcipulis relictam videret, credentes non eſſe eò Chriſtum rediturum, cum non ſolum ipſe, ſed tota etiam eius familia diſceſſiſſet, decreuit ire Capharnaum, vt eum ibi conquireret. Eò enim viderant eius diſcipulos nauigaſſe.

25. *Et cum inueniſſent eum trans mare.*] Traiecto mari, id eſt illo lacu, qui erat inter locum, vbi miraculum panum factum fuerat, & Capharnaum. Vide quæ ver. 22. dicta ſunt.

Rabbi quando huc veniſti?] Videbant eum nõ potuiſſe eò terra niſi longo multorum dierum itinere venire, & vnam tantùm interceſſiſſe noctem. Videbant mari nauigando venire non potuiſſe, quia vt dixit ver. 22. nauim non habebat. Interrogant ergo non quomodo venerit, ne quid de eius per mare ambulatione ſuſpicati videantur, ſed quando venerit, vt ex tempore, & ex eius reſponſo colligant quomodo venerit. Nam ſi terra venerat, credi poterat aliqua alia, nam quam ibi poſtea inueniſſet, aduectum eſſe; ſi iam nuper venerat, non poterat niſi miraculo per mare, aut per aera momento breui temporis veniſſe.

26. *Reſpondit eis Ieſus, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.*] Non reſpondet Chriſtus ad id, quod illi rogabant, quando eò veniſſet, credo, quòd indignam reſponſo quæſtionem iudicaret; ſiue quòd curioſa, ſiue quod adulatoria eſſet, vt Chryſoſtomus, atque Cyrillus indicant. Non verbis, ſed animo reſpondet. Videbantur illi blandè, & adulatoriè rogaſſe, *Rabbi quando huc veniſti*, vt indicarent ſe noſſe eum; eos enim eſſe, qui pridie eius diei quinque ab eo multiplicatis panibus ſaturati fuerant, vt aliud ab eo ſimile miraculum elicerent, quo iterum ſaturarentur, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus exiſtimant. Propterea relicta quæſtione, quam verbis proponebant, ad mentem eorum, cogitationemque reſpondet, indicans ſe ea ratione Deum eſſe, qui eorum cognitas haberet cogitationes, eoſque, vt ait Theophylactus, ad maiorem incitaret fidem. Reſpondet autem non ſimpliciter, ſed reprehenſione quadam, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius obſeruant, *vt oſtendat ſe*, inquit Chryſoſtomus *humanam gloriam non quærere, neque vllis delectari adulationibus*. Vtitur autem non prorſus aſpera, atque auſtera, ſed moderata reprehenſione, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius animaduerterunt. Nec enim dicit, O homines gulóſi & intemperantes, O ignauos ventres, ſed blandiore manu vulnus leuiter attingit. *Quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.* Nempe ſanare eos, non perdere volebat. Quid autem eſt quod dicit? *Quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus?* An illud ipſum, quod ex tam paucis panibus tam multa hominum millia manducauerant ſignum non fuerat? & quia id viderant, eum ſequebantur? An non Ioannes dixerat verſu 2. *ſequebatur eum multitudo magna, quia videbant ſigna, quæ faciebat?* Voluit Chriſtus dicere in illis ipſis miraculis non quæſiſſe eos, quod ſpiritualis, ſed quod carnale erat, non fructum animæ, ſed corporis. Fructus animæ erat, vt ex miraculis crederent Chriſtum verum Dei nuntium, verumque Deum eſſe, quod illi non credebant. Fructus corporis, vt ſaturarentur, vt perpetuò ſe, vt Chriſtus locupletaret frumento, vino, oleo, cæteriſque rebus ad vitam neceſſariis multiplicatis. Per panem enim hoc loco res omnes ad vitam ſuſtentandam neceſſarias intelligi, vt Gregorius obſeruauit lib. 23. Moralium, cap. 26. Hoc ſenſu Auguſtinus, & Beda interpretantur. *Propter carnem me quæritis*, inquit Auguſt. *non propter ſpiritum. Quàm multi non quærunt Ieſum, niſi vt illis faciat bene ſecundum tempus. Alius negotium habet, quærit intercesſionem clericorum; alius premitur à potentiore, fugit ad Eccleſiam, alius pro ſe vult interueniri apud eum, apud quem parum valet. Ille ſic, ille ſic, impletur quotidie talibus Eccleſia. Vix quæritur Ieſus propter Ieſum.* Hoc ipſum quod D. Auguſtinus queritur, D. Paulus ſuo etiam tempore querebatur. *Omnes* inquit, *quæ ſua ſunt quærunt, non quæ Ieſu Chriſti.* Veriſimile eſt non omnes, qui eò ad Chriſtum venerant, eo animo veniſſe, vt ab eo iterum pane ſaturarentur, ſed quia plerique eo animo venerant, quod plerique faciebant, vſitato loquendi more omnes facere dicuntur.

In miraculis non quid ſpirituale, ſed quid carnale erat quærebant turbæ.

Tract. 25.

Vix quæritur Ieſus propter Ieſum.

ad Philipp. 2. 21.

27. *Operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam, quem filius hominis dabit vobis.*] Sumpta occaſione à corporali, quem illi quærebant cibo, ad ſpiritualem eorum tranſtert. Quemadmodum Samaritanam illam mulierem ab aqua corporea, de

qua loquebatur, ad ſpiritualem traduxit, cap. 4. 10. vt D. Auguſtinus adnotauit. Quæri poteſt, quid hoc loco ſignificet *operamini*. Quod ante dixerat *quæritis*, nunc dicit *operamini*. *Quæritis*, inquit, *me, quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis*. Hoc eſt non quæritis me, ſed panem; ne quæratis panem, ſed me. Hoc eſt, *operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam*. Maiorem tamen vim habet operandi verbum quàm quærendi, & illi quodammodo opponitur. Quærere enim hoc loco eſt cibum nullo labore, ſed ab alio ſuppeditatum habere velle. Hac enim ratione Chriſtum illi ſequebantur, vt ab eo otioſi, & nihil agentes paſcerentur, experti factam ab eo multiplicationem panis. Exhortatur ergo eos, & vt alium quærant meliorem panem, & vt alia ratione quærant, non otioſi, non deſides, ſed laborantes, & quemadmodum primo homini dictum eſt *in ſudore vultus tui*. Hoc eſt ἐργάζεσθε *operamini*. Eodem enim modo dicit, *operamini cibum*, quo dicit D. Paulus Philip. 2. 12. *Cum metu, & tremore veſtram ſalutem operamini*, id eſt proprijs operibus, & diligentia Dei adiuuante gratia meremini. Sic ſolemus Hiſpanicè, Italicè, Gallicè vulgo loqui, lucrari ſuam vitam, id eſt operari cibum. Itaque ineptè magnus quidam, vt ſibi ipſe videtur, hæreticorum interpres vertit, Operemini cibo. Nam vt operari cibum minus Latinè dicatur, ſignificantiùs tamen dictum eſt. Viuit ergo hic locus eſt, ad confirmandum Eccleſiaſticum dogma, nos etiam cum diuina gratia iuſtificationem noſtram operari; ſic enim loquar, nec otioſos, ſed aliquid agentes iuſtificari. Quem intelligat cibum, *qui non perit, ſed permanet in vitam æternam*, diſputari ſolet. Hinc enim initium magnæ illius, & hoc temporis nimium agitatæ quæſtionis naſcitur, num Chriſtus hoc capite de Euchariſtiæ loquatur ſacramento. Quam quæſtionem poſtea ver. 52. explicaturi ſumus. Interim hoc habeamus, illic quidem de ſacramento propriè agere; hic communiter, & de ſacramento, & de fide, & de gratia, & de rebus omnibus, quibus vita æterna parari poteſt. Se igitur ipſum cibum vocat, quemadmodum D. Auguſtinus, & Beda docent; ſe tamen ipſum non ſolum fide, cui ſi nihil accedat, ad vitam æternam ſatis non eſt; ſed & caritate, & ſacramento, & bonorum operum imitatione, & quocunque alio ſiue corporali, ſiue ſpirituali modo apprehenſum. Non enim eſt generalis reſtringenda ſententia, aut ad fidem, vt Apollinarius in Græcorum Catena, & Philaſtrius in catalogo hæreticorum faciunt; nec ad ſolam Dei voluntatem, de qua Chriſtus alibi dixit; *Meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius, qui miſit me*, vt exponit Baſilius in regula 207. Niſi voluntas Dei generaliter etiam accipiatur pro omnibus rebus, quas ad conſequendam vitam æternam facere debemus. Dicit hunc cibum non perire, ſed in vitam æternam permanere; non quòd ſæpe non pereat, ſed quòd cauſa æternæ vitæ ſit. Alioqui & bona opera, quæ & ipſa hic cibum in vitam æternam permanentem vocari diximus, & ſingula momento temporis ſicut & mala, & cuncta huius vitæ termino finiuntur. Das eleemoſynam, ieiunas, aut aliquid aliud operis boni facis, ſtatim opus tranſit, quemadmodum cum facis homicidium. Et vt bonis operibus bona opera toto vitæ tempore continues; tamen poſt hanc vtique vitam ea non exercebis. Tranſeunt igitur actu, manent fructu, manent effectu. Dixit autem, *qui non perit*, vt alluderet ad corporalem cibum, qui perit, *in ventrem* enim *vadit*, vt alibi dicit, *& in ſeceſſum emittitur*. Illi ergo cibo hunc opponit. Non igitur eodem ſenſu hunc manere, illum perire dicit; ſed hunc quidem eſt actu manere, illum ſubſtantia perire. Nec hac ambiguitate abſurdè ludit, ſed eleganter. Sicut Matth. 8. 22. *Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos*; & ſupra cap. 4. 13. *Omnis, qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum*. Alio enim ſenſu, qui ſepeliunt, alio qui ſepeliuntur, mortui appellantur; & non eodem modo ſitire, & non ſitire dicitur. Pertinet etiam ad explanationem huius loci, vt dicamus, cur non dixerit, qui permanet in æternum; ſed *qui permanet in vitam æternam*. Agebat de cibo, cuius proprium eſt vitam alere, atque producere, opponitque ſpiritualem cibum corporali; quòd corporalis ad breue tempus vitam præſtet, ſtatimque corrumpatur; ſpiritualis det vitam æternam. Quod dicit hic Chriſtus metaphora cibi, dicit D. Paulus Galat. 6. 8. metaphora ſementis, & meſſis. *Qui ſeminat in carne ſua, de carne & metet corruptionem; qui autem ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet vitam æternam*. Hoc Cyrillus adnotauit. Cur addidit, *quem filius hominis dabit vobis?* Græcè quidem ambigua oratio eſt, poteſtque relatiuum ἥν & ad cibum, & ad vitam æternam referri, ſed multo meliùs ad cibum, quia de eo diſputabatur. Cur igitur hoc addidit? ob tres opinor cauſas. Primum vt alluderet ad panem illum, quem pridie eius diei illis dederat, quaſi dicat. Qui illum vobis panem dedit, alium vobis, ſi in ipſum credideritis, meliorem dabit. Deinde vt alluderet ad eorum ſtudium, quibuſcum loquebatur. Venerant ad eum eo animo, vt cibum ab eo corporeum quærerent; reſpondet meliorem ſe illis, quam quem ipſi quærebant, daturum cibum, ſi in ſe credant. Denique vt eos ad fidem, id eſt ad credendum in ſe alliceret promiſſione melioris cibi, quem nemo ipſis præter ſe vnum dare poſſet. Eodem enim modo Samaritanam attraxerat c. 4. 10. *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi da mihi bibere, tu forſitan petiſſes ab eo, & dediſſet tibi aquam viuam*. Vocauit ſe hic filium hominis non ſolùm ex conſuetudine, qua alibi frequenter vocare ſolet, ſed partim modeſtia, partim vt ſignificaret ſe etiam, vt hominem eum panem daturum eſſe. Hoc olim loco Meſſalianos hæreticos, qui & Euchetæ, id eſt precatores dicti ſunt, abuſos fuiſſe, vt probarent errorem ſuum, non eſſe homini Chriſtiano manibus laborandum; ſed vſque orationi, id eſt, ſpirituali cibo intendum Chryſoſto. Leontius, Theophylact & Euthym. indicant in huius loci commentarijs, & Baſilius regula. 207. Quem illi errorem ex D. Paulo facilè refutarunt. *Si quis non vult operari, nec manducet*. 2. Theſſal. 3. 10. &, *Laboramus operantes manibus noſtris*. 1. Cor. 4. 12. &, *qui furabatur, iam non furetur, magis autem laboret, operando manibus ſuis, quod bonum eſt, vt habeat, vnde tribuat neceſſitatē patienti*, Epheſ. 4. 28. &, *Operam detis, vt quieti ſitis, & vt veſtrum negotium agatis, & operemini manibus veſtris, ſicut præcepimus vobis*. 1. Theſ. 4. 11.

Hunc enim Pater ſignauit Deus.] Locus difficilis. Miror Ammonium Græcum, & eruditum auctorem ad panem de quo agebatur hoc referre. Quod quidem ſi ratio Grammaticæ pateretur, ſententiam redderet concinnam, & elegantem. Solet pani ſigillum imprimi, vt appareat, à quo ſit factus; vocauerat autem ſe Chriſtus cibum, id eſt panem; dicit ergo ſe panem eſſe ſigillo a Patre obſignatum: id eſt panem non terrenum, ſed cæleſtem, non ab hominibus, ſed à Deo factum. Sed, vt dixi, Grammaticæ ratio non patitur. Quia nomen βρῶσις cibus fœmininum, relatiuū τοῦτον maſculinum eſt. Itaque dubium non eſt, quin ad Chriſtum ipſum ſit referendum. Eademque ratione Ruperti expoſitio refutatur, qui & ipſe quamuis ſententia alia ad cibum refert. *Hunc*, inquit, *cibum ſignauit Deus, id eſt a communibus diſtinxit cibis, vt cum*

Gen. 3. 19.

Theodor. Beza in Annot.

Viuus locus ad confirmandum Eccleſiaſticum dogma de iuſtificatione.

Chriſtus hoc de ijs agit, quibus vita æterna parari poteſt.

Sup. cap. 4. 34.

Bona opera tranſeunt actu, manent fructu, & effectu.

Matthæi 15. 17.

Meſſaliani quondam hoc loco abuſi refelluntur.

alios bonis, ac malis communem fecerit, ſolum hunc panem hunc cibum nunquam dare velit niſi dignis. Quidam ergo ſic interpretantur, Filium obſignatum à Patre eſſe, quaſi ſignari ſit declarari, demonſtrarique, referuntque ad Patris de Filio teſtimonium. *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*, Matth. 3. 17. & ad miracula quibus eum Pater filium ſuum eſſe declarauit. Ita Chryſoſtomus hom. 43. Theophylactus & Euthymius, eandemque interpretationem inter alias adhibet, & probat Ammonius in Græcorum Catena. Hoc pleriſque hoc tempore placere video; ſed alium ego ſenſum magis proprium eſſe arbitror, quem paulo poſt explicabo. Auguſtinus & Beda ſignatum à Patre Filium interpretantur, id eſt à cæteris hominibus ſegregatum. *Illum filium hominis*, inquit Auguſtinus, *nolite ſic accipere, quaſi alios filios hominum, de quibus dictum eſt, filij hominum in protectione alarum tuarum ſperabunt. Iſte filius hominis ſequeſtratus quadam gratia ſpiritus; & ſecundum carnem filius hominis exceptus a numero hominum filius hominis eſt. Ille & filius hominis, & filius Dei eſt. Ille homo etiam Deus eſt.* Hoc habet hæc opinio probabilitatis, quòd præterquam quòd eſt Auguſtini, ſolemus quæ ab alijs diſtinguere, ac ſegregare volumus σφραγίζειν ſigillo obſignare, quo Græco verbo vſus hic Ioannes eſt. Et à D. Paulo ad Hebr. 7. 26. Chriſtus *ſegregatus a peccatoribus* dicitur. Hilarius 8. de Trinitate, & Cyrillus videntur de vnione, quam vocant, hypoſtatica interpretari, quaſi ſignatus filius hominis à Patre dicatur, *quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.* Sigillum eſt ipſa diuinitas. Quæ ſententia, quamuis via alia, eodem, quo opinio D. Auguſtini redit. Leontius exponit *ſignauit*, id eſt in hoc ipſum miſit, vt cibum hunc hominibus afferret. Aliam Ammonius, & Cyrillus interpretationem afferunt, vt idem ſit *ſignauit*, quod vnxit. *Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis.* Rectè fortaſſe, ſi expoſuiſſent, quod in primis dicendum erat, quid vnctioni cum cibo. Alij ſignatum, id eſt clauſum, & abſconditum exponunt. *Vere*, inquit, *Deus abſconditus; & in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ Dei abſconditi.* Chriſtum igitur illum eſſe librum, qui apud eundem Ioannem in Apocalypſi ſeptem ſigillis ſignatus fuiſſe dicitur. At nemo doctus ignorat librum illum non Chriſtum, ſed Prophetias veteris teſtamenti ſignificare, quas propterea nemo præter agnum aperire potuit, quia ſolus eas agnus impleuit, implendoque effecit, vt, quæ prius non intelligebantur, facilè ex euentu ipſo poſſent intelligi. Hoc enim eſt aperire. Alij hoc modo. *Hunc Pater ſignauit*, id eſt, hoc ſignum in illo poſuit, quo vos cognoſceretis illum Regem eſſe veſtrum, quòd vobis hunc panem daret. Illi enim propterea temporalem Regem eſſe putabant, quòd panem illis corpore[illegible] ſuppeditauerat; Chriſtus ergo reſpondere alio ſigno cognoſcendum eſſe Iudæorum, qui expectabatur, Regem. Daturum quidem illis panem, ſed cæleſtem, & immortalem, non terrenum, & breui tempore periturum. Alias minùs probabiles interpretationes ſciens prætermitto, nullum earum operæpretium recenſere. Meam ponam, quam ego non tam meam, quàm veterum auctorum eſſe arbitror, niſi quod illi minus[illegible] declararunt. Cum Chriſtus ageret de cibo illo in vitam æternam permanente[illegible], non dubito[illegible] auctoritatem, qua eum illis daturus erat, oſtendere voluiſſe. Quorſum enim hoc adiecerit, [illegible] dicere voluiſſet? Docet ergo propterea ſe eum cibum dare poſſe, quia eam ſibi Pater auctoritatem dederat, vt eum hominibus daret. Cum enim ſe filium hominis appellaſſet, poterant illa [illegible], quo modo, homo cum eſſet, cibum in vitam æternam permanentem dare poſſet. Reſpondet obiectioni tacitè ſe, quamuis homo ſit, diuina id Patris auctoritate facturum eſſe. Signare igitur eſt auctoritatem dare, quia ſolemus litteris impreſſo ſigillo auctoritatem, & fidem adhibere. Quemadmodum c. 3. 33. dixit. *Qui autem accepit eius teſtimonium, ſignauit, quia Deus verax eſt*, id eſt quaſi adhibito ſigillo confirmauit. Quomodo hanc Pater Filio auctoritatem dedit? efficiendo nimirum, vt homo ille ſimul Deus eſſet, filiuſque Dei naturalis, vngendo illum Spiritu ſancto, & inhabitante in ipſo diuinitate, declarando filium eſſe ſuum. Ita fit vt & Chryſoſt. & Auguſtini, & Cyrilli, & Ammonij interpretatio & eadem, & ad hunc modum explicata vera ſit. Sic Hilarius, *Vnigenitus vero Deus, & per ſacramentum ſalutis noſtræ hominis filius[illegible] proprietatis nobis paternæ in ſe ſignificare[illegible] ſignatum ſe à Deo ait; & hoc ideo, quia vita æterna[illegible] Filium [illegible] datum, vt per hoc poteſtas in eo dandæ ad æternitatem [illegible] intelligi poſſet, quia omnem in ſe paternæ formæ plenitudinem ſignantis ſe Dei contineret.* Dubitari poſſet cur Chriſtus præter conſuetudinem ſuam ad nomen Patris Dei quoque adiecerit. *Hunc* inquit, *Pater ſignauit Deus.* Aliquid enim fuiſſe cauſæ locutionis nouitas oſtendit. Dixerat, *Quem filius hominis dabit vobis*, opponit ergo Filio Patrem, homini Deum; quaſi dicat quamuis Filius hominis, id eſt homo ſim, dare vobis hunc cibum potero, quia mihi Pater, qui Deus eſt, hanc auctoritatem dedit. Sed cur non dixerit, Hunc Pater Deus ſignauit; ſed interpoſito verbo, *Hunc Pater ſignauit Deus*, aliquam [illegible] perſuadeo fuiſſe cauſam. Credo Græcum articulum ὁ vim habere relatiui itaque non eſſe ſenſum Deus Pater ſignauit, ſed, *Pater ſignauit*, qui Deus eſt. Quod etſi re idem eſt, hoc eſt dictum efficacius.

28. *Quid faciemus, vt operemur opera Dei?* Videntur intellexiſſe Iudæi, quod Chriſtus dixerat, *operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam*, de operibus, quæ eos ad conſequendam vitam æternam facere oportebat. Sic Auguſtinus & Beda, *Dixerat*, inquit, Auguſtinus *illis, Operamini eſcam non quæ perit, ſed quæ permanet in vitam æternam. Quid faciemus, inquiunt, quid obſeruando hoc præceptum implere poterimus?* Significat Auguſtinus propterea de operibus eos interrogaſſe, quia Chriſtus dixerat, *Operamini*. De animo quo id interrogauerint, cum nihil litteræ[illegible] indicet, non eſt noſtrum iudicare. Chryſoſtomus tamen, Cyrillus, Theophylactus, Leontius, & Euthymius non diſcendi cauſa, ſed ſuperbo, arrogantique animo interrogaſſe putant, exiſtimantes nullum aliud opus Chriſtum ipſis praſcripturum, quam quæ Moyſes ante præcepiſſet, quæ non minus ipſi, quam illi facerent, vt Leontius ait. Credo hoc magis, quàm probari de Iudæis poteſt in ſolis legis operibus confidentibus. Sed probabile etiam eſt eos exiſtimaſſe aliquid noui præter ea, quæ à Moyſe præcepta eſſent, dicturum Chriſtum quemadmodum noua etiam, & ante non viſa miracula faciebat. Non dixerat Chriſtus, operamini opus Dei illi tamen reſpondent, *Vt operemur opera Dei*, non contenti dicere, quid faciemus boni? aut quid faciemus, vt cibum illum, quem nos operari iubes, operemur? Voluerunt enim, vt ſuſpicor, cautionem adhibere, qua ſignificantes paratos ſe eſſe facere, quidquid ſibi Chriſtus præcepiſſet, modò opus Dei eſſet. Opus enim Dei vocant, non quod à Deo operatum eſſet; id enim ſe non putabant ignorare, ſed quod Deo gratum eſſet, atque conueniens, quemadmodum exponunt in Catena Græcorum Apollinarius, & Leontius. Hoc ergo cum dicunt, diuini honoris ſtudioſi videri volunt.

29. *Hoc eſt opus Dei, vt credatis in eum, quem miſit ille.*

Auguſtini expoſitio ſignauit, id eſt à cæteris ſegregauit, & diſtinxit.

Pſal. 35. 8.

Ad Coloſſ. 2. 9.

Pſal. 44. 8.

Iſa. 45. 15. Coloſſ. 2. 3. cap. 5. 1.

Auctoris interpretatio, quæ & veterum.

Act. 4. 27. & 10. 38.

Lib. 8. de Trinit.

Cur Chriſtus ad nomen Patris Dei nomen addiderit.

Tract. 25.

Præter ipſorum prorſus opinionem reſpondet. Ali- A
quid enim aliud reſponſurum ſperabant. Ille verò
aptè prorſus ad homines nihil niſi opera legis cogi-
tantes reſpondet iiſdem vtens verbis, quibus illi in-
terrogantes vſi fuerant. Interrogauerant, *quid facie-
mus, vt operemur opera Dei?* Reſpondet, *hoc eſt opus Dei.*
Illi multa interrogauerant, quaſi indicantes omnia,
quotquot eſſent, ſe facturos. Chriſtus vnum reſpon-
det, *hoc eſt opus Dei.* Illi opera aliqua magna, atque dif-
ficilia cogitabant, quæ magno cum labore facienda
eſſent. Chriſtus vnum tantum oſtendit opus, quod
æquè ab omnibus ſine vllo labore, ſine manibus, ſine
pedibus fieri poteſt, vt credant. Illi pietatis ſtudium
affectaſſe videbantur, cùm dixerunt, *Vt operemur ope-* B
ra Dei; Chriſtus illis pietatis exprobrat ignorantiam,
quòd quale ſit verum opus Dei neſcire videantur.

Fides dicitur opus Dei.

Fidem vocat *opus Dei*, non quia Dei donum eſt, etſi
re quidem vera eſt, ſed quia Deo gratum eſt, atque
conueniens, vt ſuperiore verſu ex Apollinario, &
Leontio dicebamus. Non dixit, Vt credatis in me;
partim, vt arbitror, modeſtiæ cauſa, ne ſeipſum com-
mendare videretur; partim vt ſimul doceret, quam-
obrem credere in ſe deberent, nempe quia ab illo ip-
ſo Deo miſſus fuerat, cuius illi opera ſe facturos pol-
licebantur; & in hoc ipſum miſſus, vt omnes, qui
ſalui eſſe vellent, in illum crederent. Emphatica ergo
illa verba ſunt, *Quem miſit ille.* Apta huic loco quæſtio C

Cur fides opus dicatur, cum operibus ſæpius opponatur.

eſt, quamobrem Chriſtus fidem opus appellet, cum
fides non ſolùm vbique fere aliâs, ſed hoc etiam ipſo
in loco operibus opponi videatur. Facilis ex iis, quæ
modò diximus, coniectura capitur, propterea fidem
opus appellaſſe, cùm eam operibus legis opponeret,
vt alluderet ad eorum verba, & ea quodammodo
imitaretur; ſicut cap. 4. 10. propterea gratiam, aut do-
ctrinam ſuam potum, & aquam appellauit, vt ad
verba mulieris alluderet, quæ dixerat, *Quomodo tu Iu-
dæus cum ſis, bibere à me poſcis, quæ ſum mulier Samarita-
na?* & ver. 34. propterea Patris voluntatem cibum
nominauit, quia diſcipuli dixerant, *Rabbi manduca*, &
Matth. 12. 50. ideo eos, qui voluntatem patris ſui fa-
ciunt, fratres ſuos, & ſorores, & matrem appellauit, D
quia auditores illi dixerant, ver. 47. *Ecce mater tua, &
fratres tui foris ſtant, quærentes te.* Maior quæſtio, cur
Chriſtus generaliter interrogatus, quid opus facto
eſſet, vt cibum illum permanentem in vitam æter-

Hæretici hoc loco abutentes de iuſtificatione ex ſola fide refelluntur.

nam, aut vitam ipſam æternam conſequerentur, de
ſola fide reſpondet? *vt credatis.* Exultant hîc hæretici
noui ſtolida confidentia victoriæ; ſola nos profectò
fide iuſtificari, quando conſultus Chriſtus quid agen-
dum, vt ſalui eſſe poſſemus, nobis eſſet; hoc vnum
reſpondeat, vt credamus. Non vident cæci eodem
argumento probari poſſe operibus nos ſine fide iu-
ſtificari, cum interrogatus alibi Chriſtus quid ad con- E
ſequendam vitam æternam facere opus eſſet, nulla
de fide mentione facta per ſola opera reſponderit,
Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata. Matthæi 19. 17.
Quemadmodum ergo ex illo loco colligi non po-
teſt ſolis nos operibus iuſtificari; ita ex hoc non col-
ligitur iuſtificari ſola fide. Sed ex hoc quidem colli-
gitur nos iuſtificari fide, ex illo iuſtificari operibus;
ex vtriuſque collatione & fide nos, & operibus iu-
ſtificari, quæ Eccleſiæ Catholicæ doctrina, atque fi-
des eſt, ſine qua nemo quiſquam qualiacunque, &

Cur Chriſtus de ſola fide reſponderit.

quantacunque habeat opera, iuſtificari poteſt. Cur
ergo Chriſtus de ſola fide reſpondit? Primùm qui-
dem negare poſſem de ſola reſpondere fide. Fidem
enim hîc totam legem Euangelicam, quæ & fidem,
& caritatem, & bona opera complectitur, videtur
appellare, cum eam veteri opponat legi, in qua illi,
quibuſcum agebat, nimium hærebant. Poſſem, in-

quam, hoc dicere, & grauiſſimo confirmare auctore
D. Paulo, qui cum *legem factorum*, ſeu operum, & *le-
gem fidei* diſtinguit Rom. 3. 27. haud dubiè *legem fidei*,
non fidem ſolam, ſed totam etiam Euangelicam le-
gem vocat, in qua & fides, & opera continentur. Sed
hac reſponſione, alia ſufficiente, opus non eſt. Lo-
quebatur cum iis Chriſtus, quibus nihil, vt ſalui eſ-
ſent, præter fidem deeſſe videbatur, nam ad opera
omnia alia facienda promptos ſe eſſe declarabant.
Adhibendum igitur illis id, quo maximè indigebant,
medicamentum fuit. Adoleſcenti verò illi per opera
reſpondit, *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata*, quia *Matt. 19. 17.*
cum ſibi ita omnia mandata ſeruaſſe videretur, vt ni-
hil præterea maius poſſet facere, voluit illi Chriſtus
oſtendere aliquid illi deeſſe, vt ad Chriſtianæ vitæ
perfectionem perueniret. *Si vis*, inquit, *perfectus eſſe,* *Ibidem v. 21.*
*vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni,
ſequere me.* Scribunt hoc loco Auguſtinus, & Beda id,
quod perperam intellectum hæretici contra veram
corporis, & ſanguinis Chriſti perceptionem nobis
non minùs imperitè, quam inſolenter obiiciunt.
Hoc eſt opus Dei, inquit Auguſtinus, tractat. 25. *credatis*

Auguſtini locus ab hæreticis obiectus explicatur.

*in eum, quem miſit ille. Hoc eſt ergo manducare cibum, non
qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam, vt quid paras
dentes, & ventrem? Crede, & manducaſti.* Acclamant hæ-
retici ad hæc verba, nos non re ipſa, ſed ſpiritualiter,
hoc eſt per fidem corpus, & ſanguinem Domini ſu-
mere. Credere enim interprete Auguſtino eſſe man-
ducare. Primùm rogo homines iſtos acutos, cur ipſi
ad ſumendam profanam illam cænam ſuam parent
dentes, & ventrem, ſi credere eſt manducare? Deinde
affirmo eos nequaquam intelligere, quid ſibi velit,
aut qua de re loquatur Auguſtinus. Putant enim de
Euchariſtiæ loqui ſacramento, cum ne in mentem
quidem illi venerit, vt de eo hîc ageret. Nam ſi de
ſacramento loqueretur, profectò non diceret paran-
dos non eſſe dentes, & ventrem, id eſt nulla re cor-
porea opus eſſe, cùm ſexcentis locis doceat adeo eſſe
omnibus Euchariſtiam ad ſalutem neceſſariam, vt
ne infantes quidem niſi ea ſumpta ſalui eſſe poſſint:
Locos Auguſtini ver. 53. vbi ea de re diſputaturi ſu-
mus, indicabimus. Non ergo de Euchariſtia loque-
batur, ſed interpretabatur, quod Chriſtus dixerat ver.
27. *Operamini non cibum qui perit, ſed qui permanet in vi-
tam æternam*, quemadmodum exiſtimauit Chriſtum
his ipſis verbis interpretari, *Hoc eſt opus Dei, vt credatis*;
id eſt hoc eſt, quod facere debetis, vt cibum illum
operemini, credere in me; ſe enim ipſum cibum ap-
pellaſſe, fidem operationem eius, id eſt conſequutio-
nem. Per fidem enim Chriſtum conſequimur, ap-
prehendimus, & poſſidemus, quod eſt illum tan-
quam cibum manducare. Itaque qui Catholici
exiſtimant Auguſtinum hoc loco de Euchariſtia diſ-
ſerere, etſi meliore errant animo, nihilo tamen me-
liùs, quàm hæretici Auguſtinum intelligunt. Deni-
que vt concedamus de Euchariſtia Auguſtinum lo-
qui, quid inde Caluiniſtæ conficient? Corpus Chriſti
non re ipſa, ſed fide ſola à nobis ſumi? Non profectò
magis, quàm ſi colligerent non fuiſſe in lege veteri
re ipſa, veriſque hoſtiis, ſed ſola miſericordia Deo
ſacrificandum, quia non iam Auguſtinus, ſed Deus
ipſe dicit, *Miſericordiam volo, non ſacrificium*, &, *quò* *Oſee 6. 6.*
mihi multitudinem victimarum veſtrarum? Quemad- *Matth. 9. 13. & 12. 7.*
modum ergo Deus noluit dicere non eſſe ſibi hoſtiis *Iſa. 1. 11.*
ſacrificandum, ſed magis ſibi miſericordiam ſine ho-
ſtiis, quam hoſtias ſine miſericordia placere; ita pror-
ſus Auguſtinus ſi hoc loco de ſacra Euchariſtia lo-
queretur, nollet ſignificare non eſſe re ipſa Chriſti
corpus nobis ſumendum; ſed plùs nobis prodeſſe, ma-
gis Deo eſſe gratum, vt ſola fide ſine ſacramẽto, quam

vt re ipſa, ac ſacramento ſine fide ſumeremus. Quod A quis neget eſſe verum?

30. Quod ergo tu facis ſignum, vt videamus vt credamus tibi? quid operaris?] Dixerat Chriſtus ſe miſſum à Deo, quemadmodum olim Moyſes miſſus fuerat, indicans ſe eum eſſe, de quo Moyſes dixerat Deuter. 18. 15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, ſicut me ipſum ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus, ipſum audies.* Itaque iure ſuo, vt in ſe crederent, poſtulauit. Iudæi intelligentes quò Chriſtus alluderet, memoreſque Moyſem ipſum non auſum ſine auctoritate ſigna faciendi ſeſe liberandi populi ducem profiteri. *Ecce*, inquit, *ego vadam ad filios Iſrael, & dicam eis, Deus, patrum veſtrorum miſit me ad vos; ſi dixerint mihi, quod eſt nomen eius? quid dicam eis?* ideo ergo ſimilia ab eo ſigna petunt. Sed mirum hoc ipſum eſt, qua fronte ſignum ab eo poſtulent, quem pridie viderant quinque panibus, & duobus piſcibus quinq; hominum millia ſaturaſſe, quod vſque adeo tunc magnum eſſe miraculum putauerunt, vt dixerint. *Hic eſt vere Propheta, qui venturus eſt in mundum* ſupra ver. 14. Reſpondent Auguſtinus, & Beda, magnum quidem id fuiſſe ſignum; atque ita eos confeſſos fuiſſe, cæterum non qualecunque nunc ſignum; ſed manna de cœlo poſtulare; propterea ſtatim adiungunt, *Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto.* Videntur mihi ſignum petere, non ſolùm vt ſibi manna daret, ſed vt experirentur, an quod ſemel fecerat, vt quinque panibus, quinque hominum millia ſaturaret, ſemper aut poſſet, aut vellet facere; propterea exemplum manna protuliſſe, vt Chriſtum quodammodo irritarent prouocarentque, vt quidpiam ſimile faceret. Quanquam Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthymius, ad ſolum manna hanc petitionem reſtringere videntur. Ergo quæ cauſa ſufficere debere videbatur, vt ſignum nō peterent, ea vt peterẽt effecit, quòd paulo ante multiplicati panis ſignũ vidiſſent. Inde enim ingreſſi in ſpem erant, fore, vt ſemper ſibi Chriſtus ſuppeditaret; quod an poſſet, aut vellet efficere hac interrogatione ab eo elicere voluerunt.

Exo. 3. 13.
Cur à Chriſto Iudæi ſignum poſtulent.

31. Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt, Panem de cœlo dedit eis manducare.] Diximus modò ex Chryſoſt. Leontio, Theophylacto, & Euthymio ideo hoc eos vſos exemplo, vt Chriſtum quodammodo cogerent aut idem, aut ſimile facere miraculum, quo otioſum nutriret populum. Indicant ſe Moyſi quidem meritò non temere credere: populũ enim annos quadraginta non ſerentem, non metentem aluiſſe, eadem ſe facilitate in ipſum crediturros, ſi aut idem, aut ſimile faciat. Oſtendunt etiam ſe, vt notat Cyrillus, non niſi carnalia atq; terrena, quęq; ad ventrem pertinent cogitare. Singula verba ſuum habent pondus. Comparant ſe tacitè cum patribus, quaſi inſinuantes nihil ſe poſtulare, quod non ſibi veluti hæreditario iure debeatur. Patres, maioreſque olim ſuos cibum à Moyſe petiuiſſe, accepiſſeque cæleſtem ab eo panem; ſe ſimilem ab eo panem poſtulare, qui Moyſis ſimilis haberi velit. Cum dicunt *patres noſtri* numerum etiam hominum ingentem ſignificant, ſexies enim centena hominum millia circiter erant. In patribus ſuis ſe quodam modo panem illum comediſſe intelligunt. Dicũt autem, *manducauerunt*, id eſt re ipſa experti ſunt, quid à Deo Moyſes impetrare poſſet. Non ſola opinione, ſed experientia ipſa cæleſtem ederunt panem; idque in deſerto, vbi difficilius erat parare cibos. *Nunquid*, inquiebant, *poterit Deus parare menſam in deſerto, Nunquid & panem poterit dare?* Alia etiam vis in nomine deſerti latet, quòd tempus annorum quadraginta, quibus in deſerto Hebræi verſati ſunt, ſignificatur. Quaſi dicant non ſemel, aut iterum, ſed per totos annos quadraginta, id eſt quadiu in deſerto verſati ſunt, cæleſtem ediſſe panem. Deniq; ne fabulam narrare videantur, ſcripturæ teſtimonio confirmant, *Sicut ſcriptum eſt, Panem de cœlo dedit eis manducare.*

Exo. 16. 4. 14.
Pſal 77. 24.
Sap. 16. 20.
Iudæi ſuperbe ſe cum maioribus ſuis comparant.
Exo. 12. 37. 38.
Pſa. 77. 19. 20.

32. Dixit ergo eis, Amen, amen dico vobis non Moyſes dedit vobis panem de cœlo, ſed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum.] Cum magna Chriſtus aſſeueratione, reſpondet, *Amen, amen dico vobis*, quia rem illis dicebat admodum contra ipſorum opinionem. Porro cum illi non ſe, ſed patres ſuos panem illum cæleſtem dixiſſent accepiſſe; ipſe non de patribus, ſed de illis reſpondet, *Non Moyſes dedit vobis*, quia vt ſuperiore verſu diximus ſe in patribus ſuis intellexerant eum panem comediſſe. Duplex hîc latet antitheſis, in qua vis tota ſententiæ conſiſtit. Altera inter Moyſem, & Deum, altera inter panem, & panem, id eſt inter manna, & Chriſtum ipſum, qui verus de cœlo panis erat. Ex prima ſecundam tacitè probat. Nam ex eo ipſo, quòd Moyſes, vt illi gloriabantur, manna eis dederat, colligit non fuiſſe verum panem, atque cæleſtem, quia verum, cæleſtemque panem purus homo dare non potuit; ſe verò indicat verum eſſe panem, quia non à Moyſe, non ab homine vllo, ſed à ſolo Deo datus, id eſt miſſus eſt. Ex diuerſis igitur auctoribus diuerſum panem, alium alio meliorem eſſe probat, quemadmodum ſi quis, vt vnum panem meliorem probet eſſe, quàm alium, à meliore piſtore factum fuiſſe dicat. At manna etiam Deus dederat, Moyſes miniſter tantùm fuerat, ac ne miniſter quidem; nec enim ipſe vel tanquam miniſter manna fecerat. Ita eſt, ſed Chriſtus ex Iudæorum loquitur opinione, qui Moyſem eius miraculi auctorem facere videbantur. Quærit Chryſoſtomus cur non ſeipſum Chriſtus, ſed Patrem opponat Moyſi, & non dicat, ſed ego do vobis panem de cœlo verum; cum id verè dicere potuerit, & Samaritanæ non Patrem, ſed ſeipſum aquam illam viuam, & in vitam æternam ſalientem daturum dixerit. cap. 4. 10. 14. Quin hoc ipſo capite verſu 27. ſeipſum panem hunc, de quo nunc loquitur daturum dixerat. Reſpondit ideo id feciſſe, quia Iudæi idonei auditores non erant, vt ad eum modum cum eis loqueretur, voluiſſeque declarare modo ipſo loquendi diuerſo, quantùm inter Samaritanæ mulieris in credendo facilitatem, & Iudæorum duritiem intereſſet. At his ipſis Iudęis paulo ante dixerat ſe hunc panem daturum eſſe. Itaque aliter explicandam quæſtionem arbitror. Primùm illic nondum illi Moyſes obiectus fuerat, hîc iam fuerat obiectus. *Patres* inquiunt, *noſtri manducauerunt manna in deſerto*; tacitè enim illi, quemadmodum diximus, opponunt Moyſem, propterea non ſe, ſed Patrem illi rurſus opponit, ne quod probandum erat, pro argumento ſumere videatur. Deinde cum ver. 27. dixit ſe panem illum daturum eſſe, dare erat in mortem tradere, & edendum in ſacramento relinquere, quod ſibi ſine arrogantia potuit attribuere. Cùm autẽ hoc loco dicit, *Pater meus dat vobis panem de cœlo verum*, dare eſt mittere; quod non de ſe, ſed de Patre dicere potuit; nec enim à ſe, ſed à Patre miſſus fuerat. Theophylactus videtur exiſtimare nullam inter Moyſem, & Patrem comparationem fieri; ſed ſolum panem pani opponi, quòd ille, quem Moyſes dedit, verus, cęleſtiſque non fuerit; hic, quem Pater dat, cæleſtis, ac verus ſit. Et quidem non diffiteor panem præcipuè cum pane comparari; ſed cùm videamus tam diligenter Moyſem in vna parte, Patrem in altera nominare, dubitandum non eſt voluiſſe Chriſtum Moyſis auctoritatem minuere, vt ab eo Iudæos auelleret, & ad Patrem traduceret. Cùm dicit, Moyſem non dediſſe illis

Antitheſis prior inter Moyſem, & Deum.

panem

panem de cœlo, intelligit, vt exiſtimat Theophylactus, non dediſſe verum de cœlo panem, ſicut in altero orationis membro dicit, *Sed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum.* Quanquam mihi non ſolùm videtur negare Moyſem verum dediſſe panem, ſed etiam panem de cœlo dediſſe. Duabus enim in rebus panem, quem Moyſes dederat, cum eo, quem Patrem dare dicit, confert, quòd hic de cœlo ſit, ille non fuerit; quod hic verus, ille non item. Secundum ex primo ſequitur. Nam quia hic panis de cœlo erat, verus erat; quia ille de cœlo non erat, verus non erat. Hæc fortaſſe fuit cauſa, cur in priori membro non dixit, *Non Moyſes dedit vobis panem de cœlo verum*, quia ſi de cœlo non erat, nec verus erat, contentus in ſecundo membro id explicare. Videndum nunc eſt, quid ſit panem eſſe, vel non eſſe de cœlo; & panem eſſe, vel non eſſe verum. De cœlo propriè eſſe eſt de cœlo ipſo vero deſcendiſſe, quemadmodum Chriſtus ſolus deſcenderat, ideoque verè cæleſtis panis erat. Manna verò illud non de cœlo, ſed de aëre pluerat; dicebaturque impropriè panis de cœlo, quemadmodum volucres cœli appellantur, ſiue quia aër ipſe per catachreſim cœlum dicitur; ſiue quia quod altè de aëre cadit, de cœlo cadere videtur, vt Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthym. interpretantur. *Verum* autem iidem auctores quatuor, & Auguſt. Cyrillus, Beda, & Rupertus ſic accipiunt, vt figuræ opponatur, quaſi dicat, panis ille, quẽ dedit vobis Moyſes, non erat veritas, ſed figura; hic, quem Pater vobis dat, veritas eſt, quæ per figuram illam adumbrabatur. Probabilis interpretatio, ſed plus quiddam videtur Chriſtus ſignificaſſe. Agebat enim non tam de natura, quàm de vi, & efficacitate panis. Nam ſi naturam quidem ſpectes, neuter illorum verus erat panis; ſed ille ros, hic Deus, & homo erat. Si efficacitatem, ille ad breue tantùm tempus vitam corpori, hic ſempiternam animo vitam ſuppeditabat. Cũ ergo proprium ſit panis vitam dare, hic verus erat panis, ille huius comparatione non erat. Sic lib. 1. aduerſus Arium Victorinus interpretatur.

Poſterior antitheſis panis cum pane.

Quid ſit panem eſſe de cœlo, & verum.

Manna impropriè panis de cœlo.

33. *Panis enim Dei eſt, qui de cœlo deſcendit, & dat vitam mundo.*] Sic Græci fere codices habent. Latini multi legunt *Panis enim verus eſt*, quæ lectio ſi paribus probaretur auctoribus, magis mihi quidem placeret, quia meliorem videtur habere ſententiam. Probat enim quod dixerat, verum eſſe panem, quem Pater daret, duabus rebus, & quia de cœlo deſcendit, vnde nihil falſum, nihil adulterinum poteſt deſcendere; & quia vita dat mundo. Si legamus, vt Græci legunt, dicemus probare Chriſtum, quod dixerat, Patrem ſuum panem de cœlo verum dare, quia de cœlo eſt, & à Deo datus, hoc eſt *panis Dei, qui de cœlo deſcendit*: & *verus eſt, qui dat vitam mundo.* Proprium enim eſt panis vitam dare. Cùm dicit *Qui dat vitam mundo*, videtur alludere ad id, quod ver. 31. Iudæi dixerant, *Patres noſtri manducauerunt manna.* Quemadmodum enim hunc panẽ mannæ, ita mundum vniuerſum Iudæorum patribus opponit. Manna ſolos Hebræos ad tempus aluit, panis hic vniuerſo mundo quantùm in ſe eſt, vitam præbet, quemadmodum Chryſoſt. Cyrillus, Leontius, & Euthym. adnotauerunt. Quam vitam intelligat corporis, an animæ ver. 49. & 50. loco magis idoneo ſumus diſputaturi.

Varia lectio in codicibus Latinis.

34. *Dixerunt ergo ad eum, Domine ſemper da nobis panem hunc.*] Videntur, quod Chriſtus dixerat, de ſola vit. corporis intellexiſſe, vt Cyrillus, Chryſoſt. Auguſtin. Beda, Theophylact. Euthym. exiſtimant. Cum enim audiſſent panem illum vitam non ſolum Iudæis, ſed toti etiam mundo præſtare poſſe, & vitam quidem non breuem, ſed ſempiternam, vt dixerat ver. 27. rogant, vt ſemper ſibi eum panem det. *Quomodo mulier illa Samaritana*, inquit Auguſt. *cui dictum eſt, Qui biberit ex hac aqua, non ſitiet vnquam, continuo illa ſecundũ corpus accipiens, ſed tamen carere indigentia nolens, da mihi, inquit, Domine de hac aqua, ſic & iſti, Domine da nobis panem hunc, qui nos reficiat, nec deficiat.* Probabile hoc eſt, ſed non minùs probabile mihi videtur eſſe, rectè eos intellexiſſe Chriſtum non de vita corporis, ſed de vita animi locutum fuiſſe; quam enim vitam æternam, niſi animi cogitare poterant; ſed intelligentes quid diceret, quod maioris fuit culpæ, non credidiſſe, irridenteſq; reſpondiſſe; *Semper da nobis panem hunc*, quaſi dicant, nec vllus eiuſmodi panis eſt, nec ſi eſſet dare tu poſſes. Eadem enim irriſione Samaritanam illam reſpondiſſe, dixiſſeq;, *Domine da mihi hanc aquam, vt non ſitiam, neque veniam huc haurire.* Atqui hoc illis Chriſtus ver. 36. videtur exprobare, quod, cum audiſſent, intellexiſſentque, non crederent.

Sup. c. 4. 15.

De vita corporis an animi locuti ſint Iudæi.

V. 15.

35. *Dixit autem eis Ieſus, Ego ſum panis vitæ: qui venit ad me, non eſuriet, & qui credit in me, non ſitiet vnquam.*] Siue Iudæi, quòd Chriſtus dixerat, non intellexerant, vt auctores illi, quos modò nominauimus, putauerunt; ſiue intellexerant quidem, vt nos diximus, ſed non crediderunt, quin potius irriſerunt, quæ ab eo dicebantur: admiranda nobis, imitandaque eſt Chriſti patientia, & humanæ ſalutis cura. Non eſt indignatus iniuria, aut tarditate craſſitieque Iudæorum; ſed ſimpliciter, ac placidè reſpondet ſe panem illum eſſe, quem à ſe petant, in ipſorum eſſe poteſtate eo frui. Panem vitæ Hebraica phraſi, id eſt vitalem, viuificum appellat, quia ipſe eſt, qui verè hominibus vitam præſtat. Putant Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius ſolam hîc diuinitatem ſuam panem appellare; meliùs Cyrillus humanitatem ipſam vocari panem, ſed eam non niſi propter coniunctam in eandem perſonam diuinitatem vim habere vitam dandi. Senſum autem eſſe, *Ego ſum panis vitæ*, id eſt ego panis ille ſum, qui per manna figurabatur. Videbatur orationis conſequentia poſtulare vti diceret, *Ego ſum panis vitæ*, qui ederit me ſemper viuet, aut, nunquam morietur. Sed hunc eundem ſenſum aliis expreſſit verbis, *Qui venit ad me, non eſuriet*, vt ſimul explicaret, quid eſſet hunc panem edere, nempe ad ſe per fidem venire. Cum autem de ſolo pane quæſtio eſſet, de potu etiam reſpondet, *Et qui credit in me, non ſitiet vnquam*: Nec dixit ſicut priùs, Qui venit ad me, ſed *qui credit in me*, vt declararet, quid eſſet ad ſe venire, nimirum credere. Melius locum totum verbis Auguſtini hoc loco explanabo. *Qui venit ad me*, inquit ille, *hoc eſt, quod ait, & qui credit in me. Et quod dixit non eſuriet: hoc intelligendum eſt, &, Non ſitiet vnquam. Vtroque illa ſignificatur æterna ſatietas, vbi nulla eſt egeſtas. Panem de cœlo deſideratis? ante vos habetis, & non manducatis.*

Admirãda Chriſti patientia.

Panis vitæ; id eſt viuificus.

36. *Sed dixi vobis, quia & vidiſtis me, & non creditis.*] Quæritur hic à pleriſque, vbi hoc illis Chriſtus dixerit. Quærendum etiam erat, quid illis dixerit. Nam quod omnes tanquam certum ſtatuunt, hoc ipſum illis dixiſſe, quod ſequitur, *Vidiſtis me, & non creditis*, probabile non videtur, vt ex vera poſtea interpretatione apparebit. Cyrillus ergo ad Iſaiæ hoc propheticam refert. cap. 6. 9. *Audite audientes, & nolite intelligere, & videte viſionem, & nolite cognoſcere.* Alij ad id, quod illis dixerat ver. 26. *Quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.* Chryſoſtomus & Euthymius credendum eſſe alicubi hoc illis dixiſſe, quamuis id ſcriptum non fuerit. Neſcio an hæc aliorum iudicio ſatisfaciãt, meo quidem certè nõ ſatisfaciũt. Primum Chriſtus nec dicit, nec, vt opinor, indicat ſe illis hoc ipſum dixiſſe, *Vidiſtis me, & non creditis*, quod qui ſtatuunt, verũ, vt mihi videtur, ſenſum reperire non poſſunt; quia, vbi nõ eſt, quærũt. Nõ ergo

hoc ſe dixiſſe indicat, ſed ſe panem eſſe vitæ, quem illi A petebāt. Reddit enim cauſam, quamobrem dixerit ſe illum eſſe panem, cùm ſciret eos non ſolùm non credere, ſed inſuper etiam irridere. Nimirum vt faceret, quod ſui erat officij; vt per ſe non ſtaret, quo minùs
Quia pro quamuis. ſalui eſſent. Ergo particula, *Quia*, idem hîc valet, quod *quamuis*, quaſi dicat, dixi vobis me panem eſſe vitæ, quamuis vos audientes, ac videntes me minimè cre-
Vſus particulæ ὅτι datis. Eum aliquādo vſum habere particulam ὅτι *quia*, alicubi notauimus. Poteſt & alius, ac fortaſſe facilior eſſe ſenſus, vt cauſam Chriſtus reddat, cur non apertè, ſed per metaphoram locutus fuerit, ſeque panem appellauerit, quia nimirum etiam videntes non credebant, ſicut alibi dixit, *Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelli-* B *gunt*. Matth. 13. 13. Quod ergo dicit, *Dixi vobis*, ad id refertur, quod ver. 27. *operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam*, & ad id illud ver. 33. *Panis enim Dei eſt, qui de cælo deſcendit*. At enim, quid eſt *Vidiſtis me?* An omnes qui Chriſtum videbant, eo ipſo, quòd videbant, in eum credere debebant, ſine vllo miraculo, ſine vlla prædicatione, ſine vlla inſtitutione propter ſolum corporis aſpectum? Nequaquam verò. Videre ergo hoc loco eſt eam Chriſti notitiam habere, quæ ad credendum in illum ſatis eſſet, quámque ſi aliqui alij habuiſſent, credidiſſent, vt apparet
Videri idem valet, quod cognoſcere. ex ver. 40. *Hæc eſt voluntas Patris mei, vt omnis, qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam*. Illic enim videre eſt cognoſcere, etiam ſi corpore non videris; C alioqui qui eum oculis non viderunt, vitam æternam habere non poſſent, quod abſurdum profectò eſt. Quemadmodum ergo multi, qui Chriſtum oculis nō viderunt, dicuntur vidiſſe eum, id eſt cognouiſſe; ita multi, qui eum oculis viderunt, dici poſſunt non vidiſſe, quia non cognouerunt. Itaque videtur ex his duobus locis colligi poſſe, quod graues Theologi docuerunt, excuſari eos, qui ideo in Chriſtum nō credunt, quia nullam de eo notitiam habuerunt: cùm Chriſtus fidem non niſi ab iis exigat, qui ſe viderunt, id eſt cognouerunt; ſimile illud eſt, *Si non veniſſem, & locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent; nunc autem excuſationem non habent de peccato ſuo*. c. 15. 22.

37. *Omne, quod dat mihi Pater, ad me veniet, & eum,* D *qui venit ad me, non eiiciam foras.*] Quorſum hoc dicat, omnes fere conſentiunt, reddi cauſam, cur illi, quibuſcum loquebatur, ad ſe non venirent, id eſt in ſe non crederent. Ita fere Chryſoſt. Leontius, Cyrillus, Theophylact. & Euthym. At hoc non fuiſſet accuſare eos, ſed potiùs excuſare, cùm manifeſtū eſſe videatur eos accuſare voluiſſe. Si enim venire ad Chriſtum non poterant, niſi à Patre darentur, & Pater eos non dabat, culpa vacare videbantur, quòd non venirent. Itaque potiùs credo eorū peruerſam accuſari voluntatē, quòd à Patre ſe dari non ſinant, quòd Patri non credant; ſi enim crederent, ad ſe venirent, id eſt in ſe etiā crederent. Patrem enim Filio non dare, niſi eos, qui maturi ſint, qui idonei vt Chriſti diſcipuli fiant; ido- E nei fiunt, dū Patri credunt de filio ſuo teſtificanti; quo minùs credant, non niſi per ipſos ſtare. Perinde ergo eſt, ac ſi diceret, ſi vos Patris mei eſſetis, ſi in illum crederetis, vt gloriamini, ad me vtique veniretis, *omne* enim, *quod* Pater habet, mihi dat, & omne quod mihi dat, ad me venit. Hoc ſenſu videtur alius licet verbis Theodorus Mopſueſt. interpretari. Certè Iudæorum culpā notari, quòd Patris reſiſterent voluntati, apertè dicit. Vt docti habeant, vnde vel hunc, vel alium fortaſſe meliorem ſenſum eliciant, eius adſcribam verba.
Theodori Mopſueſteni locus ex manuſcripto. διὰ τοῦτο ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἶπεν, ὅτι δεῖ πιστεύειν πάντας προσ- ὄντα, καὶ ὅτι τοῖς πιστεύουσι τῆς αἰωνίου μεθέξεις ἐστὶ ζωῆς· πολλοὺς δὲ ὡς ἀμφότερα ἐκβάλλοντας τὸ θελήματος τοῦ πατρικοῦ, A αὐτοῦ θέλημα εἶναι φησὶ, καὶ τὸ πιστεύειν πάντας εἰς αὐτὸν, καὶ τοὺς πιστεύοντας δι᾽ αὐτοῦ κομίζεσθαι δωρεὰν, ὅτε φανοῦνται δι᾽ ἀμφοτέρων αὐτοὺς τῷ θελήματι τοῦ πατρὸς μαχόμενοι. Quid ſit à Patre dari, intelligitur ex verſu 45. *Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis, qui audiuit à Patre, & didicit, venit ad me.* Dari ergo à Patre eſt docibilem eſſe Dei; docibilem autem eſſe Dei eſt ſinere ſe ab eo doceri, ſicut ſtatim exponitur audire, & diſcere; dari ergo à Patre eſt audire, & diſcere à Patre, id eſt audire ab illo, & illi credere. Quia illi Patri non credebant, cum ab eo, & per Prophetas, & multis aliis modis audiuiſſent, non dabantur à Patre; quia non dabantur à Patre, non veniebant ad Filium. Indicat *Qui in Filiū*
ergo ſe adeo coniunctum eſſe cum Patre, vt, qui in *non credit,*
B vnum credit, in alterum credat; & qui in vnum non *nec in Patrē*
credit, nec in alterum credat, quantumuis credere *credit.*
videatur. Hoc eſt quod aliis etiam locis argumentari ſolet Iudæos in ſe non credere, quia in Patrem non credunt, vt cap. 5. 38. *Verbum eius non habetis in vobis manens, quia quem miſit ille, huic vos non creditis*, & c. 8. 54-55. *Eſt pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia pater veſter eſt; & non cognouiſtis eum; ego autem noui eum; & ſi dixero, quia non ſcio eum, ero ſimilis vobis mendax.* Quod neutro dixit genere, *Omne quod dat mihi Pater*, potiùs quàm omnis, quemadmodum dicendum videbatur, cùm de hominibus loqueretur, rectè videtur Rupertus indicare, eò pertinere, vt maiorem ſignificet vniuerſitatem; quaſi dicat, quidquid mihi Pater dat, C ego admitto, quodcunque genus animalis, ſiue mundum, ſiue immundum, vt viſo illo Petri declaratum eſt Act. 10. 12. 15. cum illi cæleſti dictum eſt voce, *Quod Deus purificauit, tu commune ne dixeris.* Quodcunque genus hominum ſiue Iudæorum, ſiue Gentilium. Quòd autem addit, *& eum, qui venit ad me, non eiiciam foras*; eò etiam pertinet, vt oſtendat eiuſdem ſe, atque Patrem eſſe voluntatis; & quemadmodum per Patrem non ſtat, quò minùs ad ſe omnes homines veniant; ita per ſe non ſtare, neminem enim venientem repellere, neminem reiicere. *Quid ſit foras eiicere.*
Quid ſit foras eiicere, non omnibus conuenit. Auguſtinus, & Beda de cœlo interpretantur, quaſi promittat ſe Chriſtus eum, qui ad ſe venerit, de cœlo, id D eſt de cœnaculo illo magno, vbi cœna illa nuptialis fiet, in tenebras exteriores eiecturum non eſſe, quemadmodum ille, qui veſtem nuptialem non habebat, eiectus eſt, Matth. 22. 12. *Quale eſt intus illud*, inquit *Tract. 25.*
Auguſt. *vnde non exitur foras? Magnum penetrale, & dulce ſecretum. O ſecretum ſine tædio, ſine amaritudine malarum cogitationum, ſine interpellatione tentationum, & dolorum. Nonne illud ſecretum eſt, quo intrauit ille, cui dicturus eſt Dominus ſeruo benemerito, ſerue bone, & fidelis intra in* *Matth. 25. 21. 23.*
gaudium Domini tui? At inde dicit ſe Chriſtus non eiecturum foras, quo ad ſe venire dixerat, qui ſibi à Patre datus eſſet; cùm autem dicit, *ad me venit*, non ſignificat ad ſe in cœlo, vbi fides non eſt, ſed in hac vita per fidem venire; ergo cùm dicit, *non eiiciam fo-* E *ras*, non de cœlo, ſed de hac loquitur vita. Eadem ratione non videtur interpretatio Cyrilli conuenire de ſupremo iudicio hoc intelligentis, quaſi tunc ſe Chriſtus non eiecturum foras dicat, cùm dixerit *his, qui à ſiniſtris erunt, Ite maledicti in ignem æternum.* *Mat. 25. 41.*
Non enim illuc homines ad Chriſtum per fidem veniēt, de quo hîc aduentu loquebatur; Simile eſt quod alij quidam dicunt, *non eiiciam foras*, poſtquam eum recepero, ſed dabo illi perſeuerantiam; de ſolis hoc prædeſtinatis interpretantes, quod alienum prorſus à mente Chriſti videtur eſſe. Verum ergo ſenſum *Ruperti expoſitio vera.*
eſſe arbitror, quem Rupertum ſecutum eſſe video, neminem ad me venientem repellam, omnes admittam, omnes amplectar; quemadmodum ſi publicus

dicat

dicat hoſpes, neminem qui ad hoſpitium venerit eiiciam; non ſignificat, neminem ſe hoſpitem, poſtquã domo exceperit eiecturum; id enim dubium nõ erat; ſed neminem prohibiturum hoſpitio, neminem non admiſſurum.

38 *Quia deſcendi de cœlo, non vt faciam voluntatem meã, ſed voluntatem eius, qui miſit me.*] Cauſam reddit, vt Cyrillus, & Auguſtinus dicunt, quamobrem eum, qui ad ſe venerit, non ſit foras eiecturus, voluntatem enim Patris eſſe, vt omnes, qui ad ſe venerint, recipiat, amplectatur, doceat, conſeruet, & ad vitam æternam ducat. Se ſe de cœlo deſcendiſſe non vt ſuam, ſed Patris faceret voluntatem. Quod dicit ſe de cœlo deſcendiſſe, hanc habet emphaſim, vt ſignificet ſe tam longum, & tam laborioſum ſibi iter non ſuſcepiſſe, vt ſuam, ſed vt Patris faceret voluntatem, non enim ſe niſi mittente ad id Patre venturum fuiſſe. Ambiguum eſt, vtrum ſignificet his verbis duas eſſe, aliam ſuam qua homo eſt, aliam Patris voluntates, an ſuam, Patriſque voluntatem vnam, eandem que eſſe, ideoque ſe non veniſſe, vt ſuam, id eſt propriam & à Patris voluntate diſtinctam, ſed vt Patris faceret voluntatem, non quòd vellet ſuam ad voluntatem Patris conformare, ſed quòd ſuam propriam, id eſt à Patris voluntate diſtinctam voluntatem non haberet. Hoc ſecundo ſenſu videntur Gregor. Nazianz. orat. 4. de theolog. Elias eodem loco, & in orationem 3. Chryſoſtomus, Theophylact. & Euthym. Ammonius, & Leontius exponere. Verba huc ex Græca manuſcripta Catena Ammonij tranſcribam, quæ eadem Leontij ſunt in huius loci commentariis. ἓν ἴσον ἔχων θέλημα παρὰ τοῦ πατρὸς ἦλθεν. τούτου γὰρ τοῦ πατρὸς τὸ ἐμὸν ὄν, ... τοῦ πατρὸς ... ἐξ ἄλλου προελθεῖν ... ὃ μὴ ... τοῦ πατρὸς θέλημα. Notat Gregorius Nazianzen. eam phraſim vſitatam in ſcripturis eſſe, vt cùm ex perſona Chriſti Dauid dicit, Pſal. 58. 5 *neque iniquitas mea, neque peccatum meum*, non ſignificare ſe peccatum habere, ſed potius non habere. Et cùm dicit Daniel. cap. 9. 18. *Neque enim in iuſtificationibus noſtris proſternimus preces ante faciem tuam*, non indicat ſe iuſtificationes habere; ſed potiùs non habere. Quæ interpretatio, ſi Chriſtus, vt Deus loqueretur, vera eſſet, ſed videtur, vt homo loqui, cùm ſe dicat à Patre miſſum. Itaque meliùs, vt opinor, Cyrillus interpretatur, ita vt ſignificet his verbis duas ſe habere voluntates, alteram cum Patre communem quatenus Deus eſt, alteram ſuam propriam, quatenus eſt homo, non ergo deſcendiſſe de cœlo, vt humanam, ſed vt Patris, ſuamque id eſt diuinam faceret voluntatem. Hac ratione Eutychis refutatur error, vnam tantùm in Chriſto voluntatem contendentis. Quid ergo? An humana Chriſti voluntas aliud quam diuina volebat? Hoc enim videntur hæc verba præ ſe ferre. Volebat quidem aliquando natura ſua, vt Cyrillus exponit, quemadmodum in paſſione declaratum eſt, *Pater, ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix iſte, veruntamen non ſicut ego volo, ſed ſicut tu.* Sed ratione, & coniunctione diuinitatis humanam Chriſtus voluntatem cum diuina cõformabat. Didicimus ex Athanaſio in lib. de communi eſſentia Patris, & Filij, & Spiritus ſancti, ex Epiphan. hæreſ. 69. ex Gregor. Nazian. orat. 4. de theologia, ex Idacio in lib. contra Varimad. cap. 8. Arianos hoc, & aliis ſimilibus locis abuti ſolitos, Filium profectò Patre minorem eſſe, qui non ſuam, ſed Patris fecerit voluntatem. Quomodo Gregorius, & Elias Cretenſis reſponderint, diximus modò. Athanaſius verò non, ſi Filius voluntatem Patris faciat, continuo ſequi minorem eſſe Patre. Nam & de Patre dictum eſſe; *voluntatem timentium ſe faciet*, tamen minorem non eſſe iis, quorum dicitur facere voluntatem. Non potuit ſatis hoc facere hominibus argutis. Nam Deus dicitur quidem hominum facere voluntatem; ſed non dicitur ſuam non facere; at Chriſtus dicit ſe non ſuam, ſed Patris voluntatem facere, quod non ſolum minoris, ſed etiam ſerui videtur eſſe. Melius igitur Idacius, facere quidem Chriſtum non ſuam, ſed Patris voluntatem, ſed id ipſum ſponte, ac voluntate ſua, non coactum facere; itaque non ſequi eſſe minorem. Subtilius etiam Epiphanius argumẽtum in Arianos retorſit, propter Chriſtum dixiſſe ſe non ſuam, ſed Patris voluntatem facere, vt alterum eorundem Arianorum refelleret errorem, non eſſe in Chriſto animam humanam, ac proinde nec humanam voluntatem. Nam in eo etiam eos errore fuiſſe auctor eſt non ſolùm Epiphanius; ſed etiam Athanaſius dialogo. 4. contra Arianos, & Auguſt. in lib. de hæreſ. ad Quodvultdeum. cap. 49. & in lib. contra ſerm. Arianor. cap. 5. & in dialogo contra Felicianum Arian. cap. 4. & Cyrillus in epiſtola ad Succeſſum Epiſcopum Iſauriæ. Vera ſolutio eſt hæc Epiphanij, quæ eadem, vt paulo ante dicebamus, Cyrilli hoc loco eſt, Chriſtum tanquam hominem locutum eſſe, cùm dixit ſe non ſuam, id eſt humanam, ſed Patris, id eſt diuinam facere voluntatem. Quòd non dicat voluntatem Patris, ſed *voluntatem eius, qui miſit me*, cùm idem eſſet, & illud hoc clarius, & breuius; ideo factum, quia rationem ſimul explicare voluit, quamobrem non ſuam, ſed Patris voluntatem faceret, quia nimirum ad hoc ipſum à Patre miſſus fuerat, vt eius faceret voluntatem, quæ in hoc potiſſimum verſabatur, vt quos ad ſe Pater mitteret, foras non eiiceret, ſed reciperet, amplecteretur, ſeruaret. Id ſtatim explicat.

39. *Hæc eſt enim voluntas eius, qui miſit me, Patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.*] G. τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα, hæc autem eſt voluntas, quemadmodum & manu ſcripti codices Græci habent, & Auguſtinus, Theophyl. Euthymius, Rupertus. Quanquam Chryſoſtomus, & Cyrillus videntur legiſſe γὰρ enim. Vtraque lectio congruum habet ſenſum. Si enim legamus, *Autem*, argumentum erit hoc. Ego deſcendi de cœlo non vt meam, ſed vt Patris facerem voluntatem; voluntas autem Patris eſt, vt ex iis, quos ipſe ad me miſerit neminem eiiciam, neminẽ perdam; hoc ergo facere debeo. Si legamus *enim*, erit ſic conformandum argumentum. Deſcendi, vt facerẽ voluntatem Patris; ergo neminem ad me venientem eiicere debeo; hæc enim eſt Patris voluntas, vt eorum, quos mihi ipſe dederit, neminem eiiciam, neminem perdam. Nominatiuus, *omne*, Hebræorum more veluti abſolutus eſt non habens vnde regatur; Hebraiſmus ſic eſt latinè reſoluendus, Ex eo omni, quod dat mihi Pater, nihil perdam. Cur dicat *omne*, neutro genere, potius quàm omnes, ver. 37. ex Ruperto docuimus. Quod autem illic dixit, *Non eiiciam foras*, dicit hic, *Non perdam ex eo*; perdere eſt non admittere, non iuuare, non facere quod in ſe eſt, vt illi, qui ſibi à Patre dati ſunt, non pereant. Nec enim perdere Chriſtus dicitur, quia propriè perdit, ſed quia non iuuat & quia omnes, quantum in ſe eſt, adiuuat, neminem perdit. Qui dicãtur à Patre Filio dari ver. 37. docuimus. Cauſa nunc explicanda eſt, quare non ſimpliciter, ac generaliter dicat neminem ſe eiicere, neminem perdere, ſed ex iis, quos ſibi Pater dederit. Vtrumque dicere potuit, vtrumque enim verum eſt, & ex iis, qui illi à Patre dantur, & ex omnibus prorſus hominibus neminem perdere. Sed propterea de iis tantùm loquitur, qui ſibi à Patre dantur; quia qui non dantur, iam perditi ſunt, *qui enim non credit, iam iudicatus eſt.* Loquitur etiam congruenter naturæ Filij, cuius officium eſt conſeruare, quæ ſibi à Patre tradita ſint. Laus

enim

Ammonius ... Catena.

Epiphanii ſubtilis reſponſio & vera.

Chriſtus tanquam homo loquitur.

Matt. 26. 39.

Ariani quo ... abuterentur hoc loco ... diuinitatem.

Hebraiſmus quo nominatiuus ponitur abſolutus.

Pſal. 144. 19.

Neminem perdere Chriſtus. Sup. c. 3. 18.

enim eſt filij nihil de paterna hæreditate minuere. A Itaque Naboth ille non eſt veritus Regi reſpondere, *Propitius ſit mihi Dominus, ne dem hæreditatē patrum meorum tibi.* 3. Reg. 21. 3. Illi autem, quos Pater ad Filium adducit, quaſi hæreditas eius ſunt. Sicut populus ille vetus, quem ſibi Deus aggregauerat, eius hæreditas vocabatur. 1. Reg. 26. 19. & 2. Reg. 14. 16. & 20. 19. & 21. 3. & 4. Reg. 21. 14 Eſther. 10. 12. & 13. 15. & 14. 9. Pſal. 27. 9. & 32. 12. & 67. 10. & 77. 62. 71. & 134. 12. Eodem enim modo Chriſtianus populus hæreditas Chriſti dicitur illi à Patre data. *Dabo,* inquit, *gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ* Pſa. 2. 8.

Hæreditas Chriſti populus Chriſtianus.

Quærunt aliqui, idque ad explanationem huius loci non nihil pertinet, quorſum de reſurrectione mentionem faciat. Cauſam Chryſoſtomus hanc red- B dit, vt oſtenderet ſe non præſentium modò rerum, ſed etiam futurarum habere prouidentiam. Voluit vt mihi videtur declarare, quid eſſet non perdere quemquam ex iis, quos Pater ſibi dederit, nempe recipere illum, & quantum in ſe eſt, fouere, iuuare, conſeruareque, & vſque ad portum ſalutis ducere. hæc eſt reſurrectio; propterea dicit, *ſed reſuſcitē illud in nouiſſimo die.* Quemadmodum ſi nauclerus vectoribus dubitantibus, an in eius nauim aſcendant, dicat, nolite diffidere, quicunque mecum venire volent, eos ego vſque ad portum incolumes veham. Quid? an ij, qui à Patre Filio non dantur, non ſuſcitabuntur? Suſcitabuntur quidem generali illa reſurrectione omnium; ſed non propria iuſtorum. Duplicem C enim reſurrectionem eſſe; alteram, qua à peccato, alteram, qua à morte corporis homines reſurgunt, ſicut duplex eſt mors, altera animæ, altera corporis, vt docet D. Ioannes Apocal. cap. 20. 5. Omnes ergo homines à morte corporis reſurgent; à morte corporis ſimul, & animæ non omnes. Qui ſolo corpore reſurgunt, non niſi vna parte reſurgunt; ideo videntur ſignificari hoc loco non reſurrecturi. Qui autem corpore ſimul, & animo reſurgunt, quia vtraque reſurgunt parte, abſolutè, & verè, ſi cum cæteris comparentur, reſurgere dicuntur. Hoc modo licet minùs explicatè Auguſtinus, Ammonius, Theophylactus, Beda, & Euthymius interpretantur, niſi quòd illi ſolent dicere bonos abſolutè reſurgere, quia ad D vitam æternam reſurgunt; malos ita reſurgere, vt reſurgere non videantur, quia ad ſupplicium, mortemque reſurgunt, *πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀνίστανται, μόνοι δὲ πιστοὶ ἀξιοῦνται τῶν ἀγαθῶν,* inquit hoc loco Ammonius.

Reſurrectio communis ἀνάστασις; propria verò bonorum ἐξανάστασις 1. ad Theſſ. 4. 16. 17.

Notat Theophylactus reſurrectionem, quam ipſe κοινὴν, & καθολικὴν, id eſt, communem, & generalem vocat, dici *ἀνάστασιν* reſurrectionem apud D. Paulum; eam verò, qua ſoli reſurgunt boni *ἐξανάστασιν, διὰ τὴν ἐκ τῆς γῆς ἔπαρσιν, exurrectionem* appellari, *propter eleuationē à terra.* Id eſt quia boni rapiētur *in aëra obuiā Chriſto,* mali in terra damnati remanebunt. Videtur etiam mihi aliquid eſſe cauſæ, quamobrem Chriſtus bonos, non malos dicatur ſuſcitare, cùm non ſolùm bonos, ſed etiam malos ipſe idem ſit ſuſcitaturus. Nimirum E quòd boni ad vitam æternam reſurgant, conſecuti ſunt beneficio meritorum Chriſti, ideo Chriſto propria quadam ratione eorum reſurrectio attribuitur.

Cur Chriſtus bonos, non malos ſuſcitare dicatur.

Probat Leontius ex hoc loco diuinitatem Chriſti, eiuſque, & Patris æqualitatem, quia ſicut Pater in ſcriptura dicitur ſuſcitaturus mortuos, Act. 26. 8. & 1. Corinth. 6. 14. & 2. Corinth. 1. 9. ita Chriſtus dicat ſe mortuos ſuſcitaturum. Hoc eſt, quod alio loco dicit, *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ita & Filius, quos vult, viuificat.* c. 5. 21.

Varia lectio huius loci.

40. *Hæc eſt autem voluntas patris mei, qui miſit me, vt omnis, qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam.*] Melius hoc loco legetur, *Hæc eſt enim voluntas patris mei,* quemadmodum Auguſtinus, Cyrillus, Beda, & Rupertus legunt, & multi etiam Græci manu ſcripti codices habēt. Redditur enim cauſa proximorum verborum, cur dixiſſet, *ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.* Nimirum quia voluntas Patris eſt, vt omnis, qui in Filium credit, ſuſcitetur, & viuat. Sic enim Chriſtus propria quadam ratione, vt ſuperiore verſu dicebamus, iuſtos dicitur ſuſcitare, quia illis ipſe meruit, vt ad vitam æternam ſuſcitentur. Quia corpus, & membra erant Chriſti; itaque cùm Chriſto, id eſt cum ſuo capite reſurgant, & in cœlum ad eandem vitam æternam aſcendant. Quid verò eſt, quod dicit, *Omnis, qui videt,* ſupra ver. 36. diximus, videre eſſe cognoſcere, aut notitiam habere, ideoque adiectum videri, vt ſi- B gnificetur mirum non eſſe, ſi non credant in Chriſtū, qui nullam eius notitiam habuerunt. Quanquam illic alio, quàm hîc vſus eſt verbo, illic dixit *ἑωράκατε* vidiſtis, hîc dicit *θεωρῶν* contemplās, quod verbum adnotauit ex Triſmegiſto Firmianus rerum propriè eſſe diuinarum. Quòd autem quidam eo verbo nudam Chriſti fidem ſine operibus, quales dæmones etiam habent, notari putant, non ſatis probant, & malè ſonat. Quomodo omnis qui credit iam habeat vitam æternam, ſupra verſu 29. & c. 5. 16. explicauimus.

θεωρεῖν Lactantius verbum rerum eſſe diuinarum proprium aſſerit l. 7. c. 9. Iac. 2. 19.

41. *Et murmurabant Iudæi.*] Non tam murmurabant, vt apparet, quòd ſe panem appellaſſet, quàm quòd ſe de cœlo dixiſſet deſcendiſſe, hominem, cuius patrem, vt ipſi dicunt ver. 42. matremque, fratres, C & ſorores ipſi cognoſcerent. Etſi Auguſtin. tract. 26. Beda & Theophylact. propterea murmuraſſe putant, quod ſe panem appellaſſet. *Ideo murmurabant,* inquit Beda, *quia panem hunc non intelligebant, panem hunc non eſuriebant, hunc panem non amabant. Nam ſi amarent, vtique non murmurarent.* Euthymius verò exiſtimat, idemque Theophylactus videtur ſignificare propterea murmuraſſe, quòd, cùm ipſi panem ab eo corporeum expectarent, ſpiritualem eum panem promittere viderent, quem, vt Auguſtin. & Beda dicunt, *non eſuriebant.* Animaduerterunt Chryſoſt. & Euthymius paulo ante, cum pane illos corporeo ſaturaſſet, ſtatim clamaſſe verum illum Prophetam eſſe, qui in mundum venturus erat, ver. 14. nunc cùm illis D meliorem, id eſt cæleſtem promittit panem, quem qui edat non iterum eſuriat, murmurare. Rectè Cyrillus ait videri ſibi in veteres ſub Moyſe Iudæorum mores, & nouos ſub Chriſto inuenti eos quaſi hæreditatem à patribus ſuis murmurationem accepiſſe, nam & illi in deſerto nunc propter cibum, nunc propter potum paſſim murmuraſſe.

Matt. 13. 55

Iudæis hæreditarium mos murmurare.

42. *Et dicebant, Nonne hic eſt Ieſus filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrem, & matrem?*] Ioſeph filium appellant ex vulgari opinione. *Putabatur* enim *filius Ioſeph* Luc. 3. 23. Videntur ſatis intellexiſſe Chriſtum, cum ſe de cœlo deſcendiſſe dixit, ſignificaſſe ſe verum filium Dei eſſe, qui non è terra, ſed è cœlo originem habuiſſet. Propterea enim dubitāt, quomodo E de cœlo deſcenderit, cùm patrem, ac matrem in terris habeat, vt ait Ammonius, [illegible] Poteſt dubitari, quomodo Capharnaitæ Ioſeph, & Mariam Chriſti matrem cognoſcerent, cum non in Capharnaum, ſed in Nazareth ſolerent habitare? Primùm vrbes illæ duæ non longè diſtabant. Deinde neceſſe non eſt, vt intelligamus eos, qui hoc dicebant, fuiſſe Capharnaitas; poterant eſſe Nazareni, aut ex viciniſſimis locis eius vrbis, qui illecti miraculis Chriſtum ſequerentur. Denique Ioſeph, & Mariam ſæpe fuiſſe in Capharnaum, illicque vulgo, aut propter ſe, aut propter

Ammonium ex manuſcripto citamus.

Chriſtum

Chriſtum notos fuiſſe credibile eſt. Nam & cap. 2. 12. Chriſtum cum matre, & fratribus ſuis dicitur deſcendiſſe in Capharnaum, illicque per aliquot dies fuiſſe, eſtque vero ſimile illic matrem reliquiſſe, dum ipſe veniret Ieroſolymam ad agendum diem feſtum, vt Euangeliſta videtur ſignificare. Similis Iudæorum murmuratio narratur apud Matthæū, c. 13. 55. & apud Marcum, cap. 6. 3.

44. *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum.* Videndum qualis hæc ſit ratio, deinde quis verborum ſenſus. Cum videatur probare voluiſſe non debere Iudæos murmurare, non ſatis apparet, quomodo iſta ratione probet, quòd nemo poſſit ad ſe venire, niſi Pater traxerit eum. Inde potius videtur ſequi mirum non eſſe, ſi ad Chriſtum illi non venirent, ſed de illo potiùs murmurarent, quia à Patre non trahebantur. Quo ergo modo murmurare deſinent, ſi non trahuntur? Hoc quidem interpretum neminem attigiſſe video, mihi verò concisa oratio videtur eſſe, ideoque ſubobſcura; fiet clarior ſi nonnulla ſubintelligamus verba. Perinde ergo intelligendum hoc eſt, ac ſi Chriſtus diceret: Nolite murmurare de iis, quæ non intelligitis, ideo autem non intelligitis, quia à Patre meo non trahimini, *nemo enim poteſt venire ad me*, quod eſt intelligere, ac credere, *niſi Pater meus traxerit eum*. Verbum *poteſt*, notarunt quidam interpretes non remotam, vt Philoſophi vocant, ſed proximam actui potentiam ſignificare. Nam etiam qui à Patre non trahuntur, potentiam habere naturalem, vt ſi à Patre traherentur, venirent; ſed eam potentiam remotam eſſe, nec in actum educi poſſe, niſi gratia trahentis Patris adiuuetur. Quemadmodum autem quamuis oculos ad videndum habeamus, naturalem habemus videndi facultatem, ſed niſi ea ſpiritualis lumine iuuetur, videre re ipſa non poſſumus. Sic ſe prorſus habet liberum arbitrium, quæ naturalis in bonum, & malum facultas eſt. Sed in malum per ſe ſolum valet; in bonum non niſi gratia iuuetur. Vera hæc ſunt. Venire quid ſit, ver. 35. declarauimus. Venire eſt credere, vt verſu poſtea 65. explicatur. De verbo *traxerit* maior eſt quæſtio. Cum multiplicem vim id verbum habere poſſit, hæretici eam ſolam arripuerunt, quæ vna poterat abſurdam efficere ſententiam. Significat aliquando vim quandam, atque coactionem. *Cum vadis*, inquit, *cum aduerſario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo, ne forte trahat te ad iudicem* Luc. 12. 58. quanquam illic *κατασύρῃ* eſt, hic *ἑλκύσῃ*, ſed ſenſu eodem. *Et non valebant illud trahere præ multitudine piſcium*, Ioann. 21. 6. vbi idem, quod hic, eſt verbum *ἑλκύσαι*, itemque ver. 11. *& traxit rete in terram* & Act. 21. 30. *Apprehenſum Paulum trahebant eum extra templum*: & Iacob. 2. 6. *Ipſi trahunt vos ad iudicia*. Quibus locis omnibus idem verbum *ἕλκειν*, quod hoc etiam loco ponitur, manifeſtum eſt vim quandam ſignificare. Hanc igitur verbi ſignificationem & Manichæi olim, vt Chryſoſt. hom. in Ioan. 45. & Theophyl. in commentariis docent, & nouiſſimè hæretici Lutherani, & Caluiniſtæ arripuerunt, nullum relinqui liberum arbitrium, quando vi homines trahantur. Itaque nobilis quidam eorum interpres hoc epiphonemate commentarium in hunc locum concludit. *Concidit ergo liberum hominis arbitrium, & virium humanarum facultas.* Vt hanc refellamus interpretationem, docendum priùs eſt, aliquando hoc idem verbum non vim, non coactionem, non neceſſitatem ſignificare, neque refert quicquam vtrum Græcè *ἑλκύσῃ*, an *σύρῃ* legatur, eiuſdem enim, vt diximus, ſignificationis ſunt. Si enim nihil aliud quàm vim reperitur ſignificare, idem hoc loco videbitur ſignificare; ſin aliquid aliud aliquando ſignificet, probabile erit & hoc loco, aliud ſignificare. Quod ſi probauerimus, ſatis hæreticorum interpretationem refutabimus. Prouer. 7. 22. *Ignorans, quod ad vincula ſtultus trahatur*, non enim adoleſcens, de quo loquebatur, vi, ſed meretricio amore trahebatur. & Cant. 1. 4. *Trahe me poſt te, curremus in odorem vnguentorum tuorum*: & Oſee 11. 4. *In funiculis Adam traham eos*, id eſt non vi, ſicut trahi legati boues ſolent; ſed amore, & benignitate, vt ſtatim explicat, *In vinculis caritatis*. Apocal. 12. 4. Draco tertiam partem ſtellarum traxiſſe ſecum dicitur, vi vtique non traxit, ſed exemplo. Idem conſtat ex vſu loquendi, trahi dicimur, non ſolum cùm cogimur, aut impellimur; ſed etiam cum ducimur, & inuitamur, immo & cum voluptate allicimur, *Trahit ſua quemque voluptas*, dixit ille. & trahi nos ſtudio laudis alter egregius bene dicendi artifex dixit. Obſeruauit hoc ipſum D. Auguſtinus tract. in hunc locum 26. & ſerm. 2. de verbis Apoſt. *Nolite cogitare* (inquit tract. 26.) *inuitum trahi, trahitur animus & amore. Nec timere debemus, ne ab hominibus, qui verba perpendunt, & à rebus maximè diuinis longe remoti ſunt, in hoc ſcripturarum ſanctarum euangelico verbo forſitan reprehendamur, & dicatur nobis, quomodo voluntate credo, ſi trahor? Ego dico parum eſt voluntate ire, etiam voluptate traheris. Quid eſt trahi voluptate? Delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui. Eſt quædam voluptas cordis, cui panis dulcis eſt ille cœleſtis. Porro ſi poetæ dicere licuit, Trahit ſua quemque voluptas, non neceſſitas, ſed voluptas; non obligatio, ſed delectatio, quanto fortius nos dicere debemus, trahi hominem ad Chriſtum, qui delectatur ſempiterna vita*: Et infra. *Ramum viridem oſtendis oui, & trahis illam. Nuces puero demonſtrantur, & trahitur. Et quod currit trahitur, amando trahitur, ſine læſione corporis trahitur, cordis vinculo trahitur. Si ergo iſta, quæ inter delicias, & voluptates terrenas reuelantur amantibus, trahunt, quoniam verum eſt, Trahit ſua quemque voluptas, non trahit reuelatus Chriſtus à Patre? Quid enim fortius deſiderat anima, quàm veritatem?* Et ſerm. 2. de ver. Apoſtol. *Nemo, inquit, venit ad me, niſi Pater, qui miſit me traxerit eum. Non dixit, duxerit, ſed traxerit. Ista violentia cordi fit, non carni. Quid ergo miraris? crede & venis; ama, & traheris. Ne arbitreris iſtam aſperam, moleſtamque violentiam; dulcis eſt, ſuauis eſt, ipſa ſuauitas te trahit. Nonne ouis trahitur, cum eſurienti herba monſtratur? & puto quia non corpore impellitur, ſed deſiderio colligatur. Sic & tu veni ad Chriſtum, noli longa itinera meditari: vbi credis, ibi venis. Ad illum enim, qui vbique eſt, amando venitur non nauigando.* Oſtendimus trahendi verbum non ſemper vim, neceſſitatemque ſignificare, probandum nunc eſt ita etiam hoc loco accipi, vt vim non ſignificet, aut neceſſitatem. Primum videamus, quo modo Pater trahat; Trahit nimirum ſicut Rex ille, qui nuptias filio ſuo feciſſe dicitur Matth. 22. 2. Rex enim ille Deum procul dubio ſignificabat, qui Chriſto filio ſuo nuptias faciebat. At ille non cogendo, ſed inuitando homines traxit. Si enim coegiſſet, Omnes veniſſent; at multi venire noluerunt; illi ergo ipſi, qui venerunt non coacti, non neceſſitate vlla compulſi venêre. At dicit ſeruo; *Compelle intrare* Lucæ 14. 23. Illa ipſa compulſio nihil aliud, quàm diligentem, vehementemque exhortationem ſignificat populari genere loquendi, quo compelli nos dicimus, cùm vehementer rogamur. Non alio opus eſt argumento, quàm quòd iidem iſti, qui tracti à Patre non ſunt, hoc ipſo loco, & aliis pene innumeris reprehendantur, quòd ad Chriſtum venire noluerint; venire igitur potuerunt; & cùm nemo ad Chriſtum niſi trahente Patre venire poſſit; & trahi potuerunt, ſi voluiſſent; qui ergo tracti ſunt, ideo tracti ſunt, quia trahi voluerunt; non ergo aut coactè, aut neceſſariò, ſed libera voluntate tracti ſunt

Trahendi verbum non ſemper vim, & neceſſitatem ſignificat.

Virgil. Eclog. 2.

Cicer. pro Archia poeta.

Pſal. 36. 4.

Liberū arbitrium in malum per ſe …

Quid ſit in hoc loco verbum traxerit.

Tenemus

Tenemus verbum trahendi hoc loco nō violentiam, A aut neceſſitatem vllam declarare. Reliquum eſt, vt quæramus quam hic vim habeat, nec enim ſine cauſa credendum eſt eo potius verbo quam alio Chriſtum vſum eſſe. Graues auctores ſunt, qui exiſtiment etiam hoc loco violentiam quandam ſignificare, non quidem eiuſmodi, vt libertatem tollat arbitrij, qualem hæretici ſomniant, ſed eiuſmodi vt ſignificetur magnum eſſe pondus hominis peccato mortui, quale ſolet eſſe non cadauerum, ſed hominum grauiter ægrotantium, qui quominus habent virium, eo plus habent ponderis, maiore, vt moueantur, opus eſt niſu.

Quam vim habeat hic trahendi verbum.

Qui penitus mortuus eſt, nullam habet, qua moueri poſſit facultatem. Itaque ſi mouendus eſt, ſola vi externi agentis moueatur neceſſe eſt. Qui motus pro- B priè violentus eſt, quia paſſum, vt Philoſophi tradūt, vim ad eum motum nullam confert. Huiuſmodi cadaueri hominem peccatorem (illi autem omnes ſunt peccatores) Caluiniſtæ, & Lutherani ſimilem faciunt; tanquam truncum, aut ſaxum à Deo moueri, ac trahi; nihil ipſum agere, nihil conari, nihil conniti; quin contra reniti, renitique. Qui verò ſanus omnino eſt, is ſuis ipſe viribus, ſine vllo externo adiumento mouetur, cui ſimilem Pelagiani faciebant peccatorem, ſanum, fortem, vegetum, qui ſolis liberi arbitrij viribus ſine gratia Dei ad Deum, cùm vellet, venire poſſet. Vtraque hæreſis ex hoc ipſo, in quo verſamur, loco refutatur. Illa quemadmodum paulo ante dicebamus, hæc quia apertè Chriſtus do- C cet neminem non tractum, id eſt non adiutum, vt leuiſſime interpretemur à Patre venire poſſe. Itaque omnes, qui aduerſus Pelagianos diſputarunt hoc vſi ſunt loco, Auguſtin. in lib. de prædeſt. ſanct. cap. 8. & lib. 1. contra duas epiſtolas Pelagianor. cap. 3. & 19. & libr. de gratia, & libr. arb. cap. 5. & epiſt. 107. Hieron. lib. 3. contra Pelagian. Proſper in epiſt. de liber. arb. ad Ruffinum, & frequenter in lib. cōtra Collatorem. Semper Eccleſia media inter duos hæreticos, vt ait Tertullianus, ſicut Chriſtus inter duos latrones crucifigitur. Hominem peccatorem, neque ſano, neque mortuo, ſed ægroto ſimilem dicit, qui habeat quidem aliquid naturalium virium, ſed non tantum, vt gratia non adiutus venire poſſit; venire ta- D men adiutum, & ipſum aliquid agentem, quia tamen ægrotat, magno opus eſſe adiumento gratiæ, vt moueatur, & adducatur ad Chriſtum; grauitatem illam, & pondus hominis elanguidi verbo trahendi declarari. Non quòd verè, proprieque trahatur, cum aliquid ipſe conferat, ſed quod tam multum ponderis, tam parum habeat virium, vt trahi quodammodo videatur. Sic intelligendum quod Hieronymus ait lib. 3. contra Pelagian. *Simul & hoc*, inquit, *animaduertendum, quod trahitur, non ſponte currit; ſed aut retrectans & tardus, aut inuitus adducitur. Qui non poteſt ſuis viribus, & labore venire ad Ieſum, quomodo poteſt omnia ſimul peccata vitare?* Hoc, inquam, dicere Hieronymus voluit, cum dixit retrectantem, tardum, inuitum hominem trahi, E magna vi trahi, quaſi grauem morbo hominem. Sed hoc ipſum iis dixit verbis, quibus liberum arbitrium tolli videatur, quia cōtra Pelagianos nimios liberi arbitrij defenſores diſſerebat. Cæterum liberum arbitrium Hieronymum poſuiſſe ex ſexcentis eius locis perſpicuum eſt; & ne hæretici quidem ipſi negant. Legat, ſi quis hoc ignorat epiſtolam ad Cteſiphontem; legat illos ipſos tres aduerſus Pelagianos à Hieronymo conſcriptos libros. Eadem ratione intelligēdum, quod ait Auguſtinus ſer. 2. de verbis Apoſtoli, violentiam, qua trahi dicimur, cordi fieri, non carni. Violentiam enim vocat, non quòd vis nobis inferatur; ſed quod magno opus ſit adiumento vt à peccato traha-

3 Ethic. c. 1. & D. Tho. 1 2 q. 6. a. 1 & 2.

Hæreſes duæ Caluiniſtarū Lutheranorumque, & Pelagianorum refutata.

Hieronymi locus quomodo intelligendus.

Auguſtini locus quomodo intelligendus.

mur. Simile eſt quod Ammonius, Chryſoſtomus, & Theophylactus docent non tolli trahendi verbo liberum arbitrium, ſed ſignificari magno nobis Dei auxilio opus eſſe. Ammonij, quia nondum in lucē exiit, adſcribam verba, quæ eadem ferè Theophylactus ex illo tranſtulit in ſuos commentarios. [illegible]

Alia etiam in eo verbo trahendi videtur poſſe vis eſſe, vt neceſſitatem quandam ſignificet, quemadmodum proprietas eius poſtulat, non neceſſitatem, quæ abſolutè imponatur iis, qui à Patre trahuntur, ſed quæ ex hypotheſi inferatur. Pater trahit neceſſariò homines ad Filium hoc ſenſu, quia quiſquis nouit Pa- B trem, & in eum credit, neceſſariò ad Filium venit. Hunc enim eſſe ſenſum videntur verba illa, quæ ſequuntur, indicare. *Omnis qui audiuit à Patre, & didicit, venit ad me.* Vulgaris, & moleſta quæſtio eſt, cur Pater non omnes ad Chriſtum trahat. Tribus modis ab auctoribus reſponderi video. Ammonius, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius reſpondēt, non omnes trahi, quia non omnes digni ſint. Quod nimis affine eſt Pelagianorum errori. Quaſi verò homo antequam per gratiam ad gratiam digniſſimi trahatur, mereri poſſit gratiam, quod eſt dignum fieri, qui trahatur. Auguſtinus, & qui eius de prædeſtinatione ſententiam ſequuntur, in prædeſtinationem referant, hunc trahi, illum non trahi, quia hic prædeſtinatus fuerat, C ille non fuerat. Itaque non magis quærendum eſſe, quare hic trahatur, ille non trahatur, quam quare hic prædeſtinatus fuerit, ille non fuerit. Nec enim eius rei quærendam eſſe cauſam, quæ præter diuinam voluntatem cauſam nullam habeat. In hanc enim ſententiam Auguſtinus dixit, quod omnium ore decantatur. *Quem trahat, & quem non trahat; quare illum trahat, & illum non trahat noli velle iudicare, ſi non vis errare. Semel accipe & intellige. Non traheris? ora vt traharis.* De prædeſtinationis cauſa non diſputo. Is auctor eſt Auguſtinus, vt eius ſententia ſi vel nulla ſcriptura, nulla ratione, nullis aliis auctoribus probaretur, ſola perſonæ reuerentia ſatis magnam auctoritatem mereretur. De huius loci interpretatione ago. Aliud D certè videtur eſſe quærere, quare hic prædeſtinetur, ille non prædeſtinetur, quod hoc loco non quærimus, aliud quare Pater hunc trahat, illum non trahat, quod ad explanandum hunc locum neceſſarium eſt quærere. Nam etſi omnes, quos Pater prædeſtinauit, trahit, tamen nec trahere idem eſt, quod prædeſtinare, neque proprius prædeſtinationis effectus, cum multi non prædeſtinati trahantur. Nec enim hic agitur, quomodo homines ad vitam æternam, quæ prædeſtinationis finis eſt, ſed quomodo ad Chriſtum per fidem trahantur, quam multi vtique non prædeſtinati ſuſcipiunt. Ratio ergo cur hic trahatur, ille non trahatur, non eſt, quod hic prædeſtinatus ſit, ille non ſit. Itaque quidquid de prædeſtinationis E cauſa ſentiendum ſit, de qua non eſt huius loci dicere, certè probabilior, & magis expedita reſponſio aliorum auctorum eſt hunc trahi, illum non trahi, quia hic trahentem Deum ſequi voluit, ille noluit. Quod ipſe D. Auguſtinus de duobus hominibus Pharaone, & Nabuchodonoſore, quos ambos Deus eodem modo, eadem vi conatus eſt trahere, coactus eſt conteri lib. de prædeſtinatione, & gratia. cap. 15. *Quantum ad naturam, ambo homines erant; quantum ad dignitatem, ambo Reges; quantum ad cauſam, ambo captiuum populum Dei poſſidentes; quantum ad pœnam, ambo flagellis clementer admoniti. Quid ergo fines eorum fecit eſſe diuerſos? niſi quod vnus manum Dei ſentiens in recordatione propriæ iniquitatis ingemuit; alter libero contra miſericor-*

Verbū trahendi quam neceſſitatem ſignificet.

Tract. 26.

Cur alij trahantur, alij non trahantur.

diſſimam Dei veritatem pugnauit arbitrio. Cur ergo de omnibus non dicamus, quod ille de duobus dixit?

45. Eſt ſcriptũ in prophetis, & erunt omnes docibiles Dei.] Probat prophetarum teſtimonio, quod dixerat neminem poſſe venire ad ſe, niſi Pater eum traxerit, vt Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Probat autem non totam ſententiam, ſed eius partem. Nec enim prophetæ dixerant fore, vt nemo ad Chriſtum venire poſſet, niſi Pater eum traxiſſet; ſed dixerãt fore, vt Deus ſuos doceret, id eſt traheret; nec dixerant verbis iiſdem, ſed eodem ſenſu. Quod dicit in prophetis ſcriptum eſſe, plerique putant in ſolo Iſaia id reperiri. *c. 54. 13. Ponã vniuerſos filios tuos doctos à Domino.* Chriſtus autem, aut Euangeliſta non verba, ſed ſenſum citauit, *Erunt omnes, διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ.* Itaq; pluralem numerum Hebræorum idiomate pro ſingulari poſitum eſſe, *In prophetis*, id eſt in vno prophetarum, ſicut *Ita erauit in vrbibus Ammon*, id eſt in vna ex vrbibus. Alij ad plures prophetas referunt, qui non iiſdem verbis, ſed ſenſu tamen eodem dixerant fore, vt homines à Deo docerentur, Ier. 31. 33. 34. *Dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam; & ero eis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum. Et non docebit vltra vir proximum ſuum, & vir fratrem ſuum dicens, Cognoſce Dominum*, & Ezechiel. 11. 19. & 18. 31. & 36. 25. 26. *Dabo vobis cor nouum, & ſpiritum nouum ponam in medio veſtri; & auferam cor lapideum de carne veſtra, & dabo vobis cor carneum*, & Ioel. 2. 28. *Effundam ſpiritum meum ſuper omnem carnem.* Pondus habet, quòd dicit ſcriptum eſſe, quaſi dicat negari, aut ignorari non poſſe, eſſe enim prophetarum litteris conſignatum, quod plus eſt quàm ſi ſimpliciter dictum eſſe dixiſſet à prophetis. Plus enim auctoritatis ſcriptis, quàm verbis adhibetur. Sic dixit cap. 5. 47. *Si autem illius litteris non creditis, quomodo verbis meis credetis?* Quod ſequitur, *Et erunt omnes docibiles Dei* Græcè eſt, καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Erunt omnes docti Dei. Quod etſi contendunt quidam plus eſſe, quàm μαθητὰς εἶναι τοῦ Θεοῦ, diſcipulum eſſe Dei, nempe reipſa à Deo doceri, aut doctum eſſe, idque verbum ipſum διδακτοὶ videtur declarare: tamen ego Hebraicam, aut Caldaicam phraſim eſſe arbitror הלמידי יהוה doctus Dei, id eſt diſcipulus Dei, quod plus eſt, quàm docilem eſſe Deo paulo verò minus, quàm doctum eſſe. Quod intelligens fortaſſe noſter interpres neque dociles, neq; doctos, ſed *docibiles* vertit, non eos ſignificans, qui docere poſſunt, ſed eos, qui doceri tanquam diſcipuli à Deo debeant. Maluit parum Latinè, quàm parum fideliter ſenſum exprimere. Nec enim declaratur his verbis, meo quidem iudicio, quid aut fiat reipſa, aut fieri ab hominibus poſſit, hoc eſt aut ipſos reipſa à Deo doceri, aut doceri poſſe; ſed quid Deus tempore Euangelij, quantùm in ipſo erat, facturus eſſet, & quid inter legem nouam, & veterem intereſſet, quòd in veteri homines per prophetas, per ſacerdotes, per ſcripturam; in noua per Spiritum ſanctum potiſſimum doceretur, vt ex Ieremiæ, Iſai. & Ezechielis teſtimoniis perſpicuum eſt. *Ipſe*, inquit, *vos docebit omnia*, & ruſus, *ipſe vos docebit omnem veritatem*. Omnes nimirum dato, effuſoque in corda hominum Spiritu ſancto docturus erat. Itaque ſuperuacaneus eorum videtur labor, qui multis verbis hoc loco diſputant, quomodo omnes à Deo doceãtur, aut omnes diſcipuli Dei ſint, cum tam multos videamus ne ab hominibus quidem doctos in ignorantiæ tenebris remanere. Docentur omnes à Deo, quantum in ipſo eſt, ſicut *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Docentur omnes à Deo, quod attinet ad legis Euangelicæ conditionem, quæ eius naturæ eſt, vt in corde potiùs, quàm in charta, & atramento conſiſtat, & ab Spiritu ſancto potiùs, quàm ab vllo alio magiſtro imprimatur animis. *Non neceſſe habetis*, inquit Ioannes, 1. epiſtola cap. 2. 27. *vt aliquis doceat vos, ſed ſicut vnctio eius docet vos de omnibus, & verum eſt, & non eſt mendacium.* Ad hunc ferme modum Leontius, τὸ δὲ πάντες ἀεὶ τῶν πιστεύειν αἱρουμένων, ἤτοι πάντας τοὺς βουλομένους. Quæ eadem ſunt Chryſoſtomi, & Ammonij verba in Catena Græcorum, ex quo ſumpſiſſe Leontium credendum eſt. Theophylactus ex eodem quidem ſumpſit, ſed ſecundam tantum interpretationem, πάντας, τοῦτ' ἔστιν οἱ βουλόμενοι, omnes, hoc eſt qui volunt. Hanc interpretationem multo magis probo, quàm illam Auguſtini; Doceri omnes à Deo, non quia omnes doceantur, ſed quia ex omni hominum genere doceantur aliqui; aut quod nemo ex iis, qui docentur, non ab eo doceatur, de quibus diximus cap. 1. ver. 9. Si quo modo præter eum, quem modo diximus reſtringenda ſententia eſt, ad eos reſtringenda eſt, qui ſunt in Eccleſia. De iis enim propriè apud Iſaiam Deus loquebatur; ij ſoli docentur, qui ad Eccleſiam, id eſt ad ſcholam Dei venire volunt. Qui extra hanc ſunt ſcholam, aut vocem Dei non audiunt, aut non intelligunt. Recteque Hilarius ſolos diſcipulos Chriſti, qui in eadem cum illo naui erant, intellexiſſe ea, quæ ab ipſo dicebantur, cæteros, qui extra erant in littore, non intellexiſſe, Matt. 13. 2. Omnes ad ſcholam vocantur. *Venite Filij, audite me, timorem Domini docebo vos.* Qui non veniunt, propterea non veniunt, quia nolunt; quare, ſi non docentur, eorum eſt culpa.

Omnis, qui audit à Patre, & didicit, venit ad me.] Quaſi dicat, Omnis, qui à Patre docetur, venit ad me. Hoc enim eſt audire, & diſcere à Patre, ab eo doceri. Perinde ergo eſt, ac ſi diceret, nemo venit ad me. Conſulto videtur duo coniunxiſſe verba audire, & diſcere, quia non omnes, qui audiunt, diſcunt, vt Ammon & Theophylactus obſeruarunt. Omnes enim audiunt. *In omnẽ enim terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum*, & *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, & *Sapientia foris prædicat; in plateis dat vocem ſuam*, ſed non omnes diſcunt, quia diſcere eſt credere, & non omnes volunt credere, Adnotauit hoc ipſum Leontius. *Audit* potius dixit, quàm videt, ſicut dixerat, cum de Filio loqueretur ver. 40. *Omnis qui videt Filium, & credit*, quia illic de miraculis agebat, ex quibus Chriſtus cognoſcebatur; hic agit de doctrina. Miracula autem videntur, doctrina auditur. Multis autem modis Deum in auribus animi noſtri loquentem audimus, de ea enim hic voce agitur, quæ animi, non de ea, quæ corporis auribus hauritur. Primùm audimus, cum ratio ipſa nos docet aliquid, quod ad ipſum pertineat; deinde cum nobis intus ipſe reuelat, quod ratione conſequi non poteramus, qualis illa fuit Petro facta reuelatio, *Beatus es Simon Bariona, quia caro, & ſanguis non reuelauit tibi, ſed pater meus, qui in cælis eſt.* Obſeruauit hoc Didymus grauis in primis auctor in Catena Græcorum.

46. Non quia Patrem vidit quiſquam.] Quid viſio cum auditione commune habet? Non enim dixerat, Omnis, qui videt Patrem, & didicit, venit ad me ſed *Omnis, qui audit, & didicit*; & poſſumus audire, quem nõ videamus. Scilicet ne exiſtimarent ſe de auribus loqui corporis, aut de voce Dei corporea docet Deum corpoream vocem non habere, cùm ſpiritus ſit, qui corporis ſenſu percipi non poſſit, hoc eſt videri non poſſe, quemadmodum Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Putant etiam Cyrillus, & Leontius in commentariis, & Theodorus Heracleenſis in Catena Græcorum citatus Chriſtum, cùm dicit, *non quia patrem vidit quiſquam*, ad Moyſem alludere, quem Iudæi exiſtimarent vidiſſe, & audiſſe Deum. Se igitur tacitè Moyſi opponere, tanquam dicat, non Moyſem, ſed ſe vidiſſe Deũ. Noluiſſe tamen Moyſem nominare, ne Iu-

Apud quem prophetam hæc verba reperiatur.

Ioan. c. 14. 26. & 16. 13.

Sup. c. 1. 9.

Quomodo à Deo doceãtur omnes.

Cap. 13. in Matth.

Pſal. 33. 12.

Pſal. 18. 5. Roman. 10. 18.

Sup. c. 1. 9. Prouerb. 1. 20. & 8. 1.

Quã multis modis loquentem intus Deũ audire poſſumus.

Matt. 16. 17.

Iudæos in eo confidentes oſtenderet. Quomodo Patrem nemo viderit, ca. 1. 18. diſputauimus.

Niſi is, qui a Deo eſt, hic videt Patrem.] Se intelligit, qui per æternam generationem a Deo eſt. Deſcribam hoc loco, quæ apud Ammonium, & apud Theodorum Heracleæ Epiſcopum lego, quia ad confirmationem Catholicæ pertinent fidei. [illegible] inquit Ammon. [illegible], id eſt *ſolus Filius Patrem videt, vtpote qui ſupra res omnes emineat, & ſolus ex ſubſtantia eſt Patris.* Theodorus verò ſic [illegible] *ſi autem alius filius videt Patrem, extra omnia eſt, & ſupra omnia.*

Tract. 26. [illegible] *id eſt quod ait*, inquit Auguſtin. *Ego vidi Patrem, vos non vidiſtis Patrem: & tamen non venitis ad me, niſi trahamini a Patre? Quid eſt autem nobis trahi a Patre, niſi diſcere a Patre? quid eſt diſcere a Patre, niſi audire a Patre? Quid eſt audire a Patre, niſi audire verbum Patris, id eſt me? Ne forte ergo cum dico vobis, Omnis qui audiuit a Patre & didicit, dicatis apud vos, ſed nunquam vidimus Patrem, quomodo ergo diſcere potuimus a Patre?* [illegible] Videtur Auguſtinus exiſtimare, idem eſſe a Patre audire, & Chriſtum, quaſi Patris vocem audire, ſed Chriſtus ipſe haud obſcure diſtinguit.

47. *Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam.*] Non ſatis apparet quorſum hoc dicat. Redit, vt mihi quidem videtur, ad theſim, quam ver. 40. propoſuerat, *vt qui videt Filium & credit in eum, habeat vitam æternam.* Nam quæ medio interuallo dixerat, ſunt quaſi per parentheſim dicta, vt cauſam redderet, cur illi non crederent, quod nimirum a Patre docti non eſſent. Quam cauſam cum expoſuiſſet, redit ad eandem propoſitionem, eamque quaſi ad [illegible] magis affirmat, *Amen, amen dico vobis.*

Lib. 4. c. 9. Sciebat Chriſtus, inquit Cyrillus, Iudæos homines eſſe rudes, ac neque prophetarum quidem teſtimoniis ſatis credere, ideo adhibito quodammodo iureiurando conatur ad fidem trahere. Quomodo qui credit in Chriſtum habeat vitam æternam cap. 3. [illegible] diſſeruimus. Habere autem non habituris vitam æternam dicitur, qui in Chriſtum credit, quia quamuis vitam iam æternam non habeat, ius ad illam habet.

Ianua vitæ æternæ fides. *Ianua & via ad vitam æternam*, inquit Cyrillus, *fides eſt*, itaque quiſquis credit, intra ianuam eſt, ſi velit, ſaluus eſſe poteſt, qui vero non credit, longè à vita æterna abeſt; etiamſi velit, niſi ad fidem priùs venerit, ſaluus eſſe non poterit.

48. *Ego ſum panis vitæ.*] Quia dixerat fore, vt qui in ſe crederet, haberet vitam æternam, eius rei rationem reddit, quia nimirum ipſe eſt panis, qui hominibus vitam præſtat, hoc eſt, *panis vitæ* Hebraica phraſi, id eſt panis viuificus, vide quæ diximus ver. 35.

49. 50. *Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt. Hic eſt panis de cælo deſcendens, vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur.*] Patat [illegible] Chriſtum ad ſuperiorem illam diſputationem ver. 31. *Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto*, & ver. 32. *Amen, amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.* Eam enim nunc perſequitur diſputationem; exponit, atque probat, quod illic dixerat, non manna, quod Moyſes illis dederat, ſed ſe, quem Pater de cælo miſerat, verum, ac cæleſtem eſſe panem. Id ex effectu vtriuſque panis probat genere argumenti efficaciſſimo: quod manna vitam edentibus dare non potuerit; qui enim eum panem ederunt, eſſe mortuos; hunc verò panem, quem ipſe eſſet, [illegible] qui comederint, non eſſe morituros. Quod non dicit abſolute, *Patres veſtri manducauerunt manna*, ſed addit, *in deſerto*, ideo Theophylactus fecit ſe putat, [illegible] ne illum quidem corporeum cibum nutriendis [illegible] corporibus longo tempore fuiſſe, ſed tantiſper dum in deſerto verſati ſunt. Poteſt & hanc habere vim, vt ſignificet eiuſmodi fuiſſe panẽ, vt non alibi quàm in deſerto, vbi omnis cibi erat inopia, fuerit appetendus. Quibus duobus modis panis illius dignitas extenuatur. Poteſt etiam augeri, vt ſit ſenſus patres quidem veſtri manducauerunt manna in deſerto, vbi magnum miraculum fuit eum panem ſuppeditare poſſe, vt v. 31. explicauimus, ſed illum ipſum panem tanto factum miraculo, qui comederunt, mortui ſunt. Quod autem adiungit, *Hic eſt panis de cælo deſcendens*, ſe ipſum intelligit, de quo paulo ante dixerat, *Ego ſum panis vitæ*, ſed ſe quaſi per tertiam de ſe perſonã, aut modeſtiæ cauſa, aut vt hunc illi, id eſt præſentem præterito maiore vberationis opponeret. Simile eſt exemplum ver. 50. Cum dicit, *vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur*; particula vt [illegible] vim habere poteſt, prout ad vnum e duobus verbis poteſt referri. Si referatur ad verbum *deſcendens*, hunc ſenſum efficiet, *Hic eſt panis*, qui propterea de cælo deſcendit, vt qui ex eo ederet, non morerentur. Si referatur ad aliquid quod videtur intelligi oportere, vt, *Hic eſt panis de cælo deſcendens*, eiuſmodi inquam, *vt ſi quis ex ipſo manducauerit non moriatur*, nemo non videt id verum eſſe ſenſum. Quem ego ſenſum idem [illegible] probo, [illegible] vterque verus eſt, hic videtur eſſe [illegible], quod agebatur magis accommodatus. Nec enim id agebat Chriſtus, vt doceret quam ob cauſam panis ille de cælo deſcendiſſet, ſed vt oſtenderet quid inter vtrum, atque naturam haberet, & vt is panis intelligeret, quod ille ne vitam quidem corporis ſua [illegible] a natura tempus [illegible], hic vitam æternam animis etiam tribuat. [illegible] ſingula verba horum duorum verſuum, tota nunc ſententia declaranda, quæ in vulgus quidem [illegible], ſed difficilis admodum quæſtionis explicatione ſita eſt. Quomodo verum ſit eos, qui manna comederunt, mortuos fuiſſe; eos vero, qui hunc panem, quem Chriſtus pollicetur, comederint, non eſſe morituros. Cùm enim duplex ſit mors, corporis, & animæ; ſi quidem de morte corporis agitur, illos, qui manna comederunt, mortuos quidem eſſe; ſed etiam mori eos, qui corpus Chriſti, quod panis hic de cælo deſcendens appellatur, ſiue in ſacramento, ſiue extra ſacramentum, alioqui [illegible] comederunt. Si de morte animæ, nec eos omnes, qui manna comederunt, eſſe mortuos, nec omnes, qui corpus Chriſti edunt, non mori. Nam Moyſem quidem, Aaron, & [illegible] manna comedisse, ſed tamen [illegible] non fuiſſe, & multos eorum, qui corpus Chriſti comedunt, mori teſtatur D. Paulus 1. Cor. 11. [illegible] inquit, *inter vos multi infirmi, & imbecilles, & dormiunt multi.* Etiam omnes auctores, ſi minus [illegible] explicant, tamen omnes tractant; Græcos [illegible] omnes aliqui [illegible], non niſi vnum, aut alterum leuiter attigiſſe. Tribus modis reſpondere ſolet, primum non comparari panem pani, ſed perſonas perſonis. Nam quod attinet ad vnum, & alterum panem, neutrum, neque manna, nec illum, quem Chriſtus pollicetur vitam corporis dediſſe, vtroſque enim mori & qui illum tunc comederunt, & qui iſtum nunc comedunt, vitam vero animi, ſi non rectè ſumatur, neutrum; ſi rectè, vtrumque præſtare. Diſcrimen igitur non rerum, ſed perſonarum eſſe, quòd qui manna illud comederunt, plerique male comederunt, nihil aliud in eo, quam corporeum cibum intelligentes, propterea ſpiritualiter fuiſſe mortuos: ſi bene, & ſpiritualiter comediſſent, credentes ſe non corporeum tantum cibum, ſed etiam ſpiritualem, nempe corpus Chriſti comedere; morituros non fuiſſe ſpiritualiter. Hanc vim habere verba illa *patres veſtri*, id eſt quibus vos ſimiles eſtis, homines improbi, & increduli *man-* Ver. 31.

A *ducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt.* Nam Moyſes, Aaron, & Ioſue, & ſi qui alij viri ſancti manna illud ederunt, & mortui non ſunt, ij patres veſtri non erant, noſtri erant, itaque de illis D. Paulus dicit 1. Cor. 10.3. *patres noſtri omnes eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt.* In hanc ſententiam interpretatur D. Auguſtinus tract. in Ioan. 26. & qui eum ſecuti ſunt, multi, vt Beda, Strabus, aut quiſquis auctor eſt gloſſæ, quam vocãt, ordinariæ, &, vt videtur Rupertus. Refutatum hoc ab alijs poſterioribus auctoribus eſt; manifeſtum eſſe Chriſtum hoc loco non de perſonis, ſed de rebus agere; nec nos cum antiquis illis patribus; ſed panem cœleſtem, quem ipſe promittebat, cum manna conferre. Deinde de patribus Iudæorum in vniuerſum agere: cum enim Iudæi dixiſſent, *Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt. Panem de cælo dedit eis manducare,* ver. 31. Chriſtum ad ea Iudæorum verba alludentem reſpondiſſe, ver. 48. *Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt.* Iudæi autem de omnibus patribus ſuis locuti fuerant, ergo & Chriſtum de omnibus loqui. Rem ego tam perſpicuam eſſe arbitror, vt multis argumentis opus non ſit. Hoc dico, perſuaſum me habere D. Auguſtinum, ſi noſtra fuiſſet ætate, longe aliter ſenturum fuiſſe, hominem omni hæreticorum generi inimiciſſimum, cum videret ad eundem fere modum Calui niſtas & hunc, & illum D. Pauli locum interpretari. Melius alij reſpondent, panem cum pane, non quocunque modo, ſed vi & natura ſua comparari. agi autem de ſola vita, & morte animæ, non corporis. Quo ſenſu nulla ſit in quæſtione difficultas. Nam et ſi non omnes, qui manna manducauerunt, mortui ſunt ſpiritualiter animæ morte, tamen quòd animo nõ morerentur, id eos non ex eſu mannæ, ſed alia ratione fuiſſe conſecutos, quia nimirum vna cum manna Chriſtum, qui per manna ſignificabatur, fide cum caritate coniuncta ſumpſerunt. Etenim ſi ſolam vim, & naturam mannæ conſideres, neminem viuificaſſe, ſed omnes mortuos eſſe. Contrà verò, quamuis multi moriantur, qui corpus Chriſti ſumpſerunt tamen non propterea mori, quia ſumpſerunt, ſed quia, vt ait D. Paulus, malè indigneq; ſumpſerunt; aut quia ſi dignè ſumpſerunt, in eo ſtatu non perſeuerarunt, ſed, vt ait Petrus, tanquam *canis reuerſus ad vomitum, & ſus lota in volutabro luti,* ad peccata redierunt: corpus Chriſti per ſe vim habuiſſe in perpetuum illos viuificandi. Vera hæc eſt ſententia, ſed non credo verum ſenſum huius loci eſſe. Duo igitur in ea deſidero; alterum quòd de ſola morte animæ agi putet, quod ego ideo probare non poſſum, quia non dubium eſt voluiſſe Chriſtum ex effectu, tanquam ex re cui ſenſi conuincere Iudæos; nõ autem conuiciſſet, ſi de ſola morte animæ egiſſet. Quo enim modo probare illis poterat patres ipſorum animo fuiſſe mortuos? corpore autem mortuos fuiſſe negare illi non poterãt. De morte igitur corporis agit. Alterum eſt, quòd huius ſententiæ auctores nolint hic de corpore Chriſti agi ſumpto per ſacramentum. Quod paulo poſt ver. 53. ſumus refutaturi. Credat interim lector, aut ſi non credit, ex illo loco diſcat vtroque modo de corpore Chriſti agi & in ſacramento, & extra ſacramentum ſumpto. Verè mihi videntur quæſtionem explicare, qui reſpondent agi ſimul hoc loco de morte vtaque corporis, & animæ; De morte quidem corporis, cùm Chriſtus dicit ver. 48. *Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt;* de morte verò animæ, cùm dicit ver. 50. *Hic eſt panis de cælo deſcendens, vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur.* Itaque ſenſus eſt, mãna non potuiſſe dare vitam corporis; hunc autem panem dare vitam animæ; quod multo maius ſit. Miror hanc ſententiam hominibus non mali iudicij ideo nõ placuiſſe, quòd non intellexerint, quomodo diuerſo

1 Corinth. 11.29.30.

2. epiſt. c. 2.22.

De morte vtraq; corporis, & animæ hic agi docet.

genere mortis, ac vitæ vnus panis cum altero conferatur. Atqui in eo meo quidem iudicio non ſolum ſententia, ſed vis etiam, & elegantia tota conſiſtit, quòd non in eodem genere, ſed in minore, maioreq; comparentur. Manna non potuiſſe vitam dare corporibus, quod minus erat; panem hunc, quem Chriſtus promittit, vitam etiam animis dare quod longè maius eſt. Hæc eſt quæ in his verbis occulta latet argumentatio à minore ad maius per negationem, & à maiore ad minus per affirmationem. A minori ſic, Manna non potuit vitam dare corporibus, quod minus eſt; ergo multo minùs poterit vitam æternã animis dare, quod eſt maius. A maiore hoc modo, Panis hic qui de cœlo deſcẽdit, dat vitam animis æternam, quod eſt maius; dabit B igitur vitam corporibus, quod eſt minus, cumque ex effectu æſtimari panis debeat, multo melior, magiſque expetendus hic panis, quàm manna eſt. Gratia vero in hoc cernitur, quod in genere diuerſo comparatio fiat, quod ſæpe monuimus Chriſtum facere ſolere, vt Iudæos carnales homines a rebus corporeis ad ſpirituales traduceret. *Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos,* Matth. 8.22. alteros mortuos animo, alteros corpore vocauit. *Et omnis, qui biberit ex aqua hac, ſitiet iterum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum:* priore loco de aqua corporea, ſecundo de ſpirituali; itemque priore de siti corporis, ſecundo de ſiti animæ loquitur ſupra cap. 4.13. Eodem modo illud explicamus Matth. 26.29. *Non bibam amodo de hoc genimine vitis, vſque in diem illum, cum illud bibam vobiſcum nouum in regno patris mei.* Alterum in hac ipſa explicatione quæſtionis quæſtio relinquitur, an Chriſtus intelligat panem illum, quem pollicetur ſolis animæ, an animæ ſimul & corpori vitam dare? Huius quidem ſententiæ auctores de ſola vita animæ hoc intelligunt; ſed plenior erit ſenſus, & loco magis congruus, ſi de vita etiam corporis intelligamus, quaſi dicat manna ſolam vitam corporis dare non potuiſſe; hunc vero panem non ſolum corporis, ſed etiam animæ vitam dare. Hoc confirmat quod ſtatim Chriſtus dicat, *Et ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.* Sed explicandum tamen eſt, quomodo hic panis animo, quomodo corpori vitam præbeat. Animo quidem quomodo præbeat, non difficile intelligitur, ſiue in ſacramento ſumptum; ſiue extra ſacramentum per fidẽ, & caritatem apprehenſum; cum enim Chriſtus ipſe vita ſit neceſſe eſt, vt eorum animos, quantum in ipſo eſt, gratia viuificet à quibus ſumitur, vt Leontius interpretatur. Si quis obijciat non omnes, qui corpus Chriſti ſiue in ſacramento, ſiue extra etiam rectè ſumunt, vitam æternam conſecuturos: quot enim quotidie videmus homines rectè credere, bene viuere, ſanctè corpus Chriſti ſumere, poſtea aut Eccleſiam Catholicam deſerentes, aut in ipſa Eccleſia Catholica mutatis in prauum moribus, ſine pœnitentia mori, atque damnari? Omnes in hoc auctores conſentiunt, eſſe hoc de corpore Chriſti, quantum in ipſo eſt, intelligendum, quòd enim aliqui animæ mortem ſubeant, id eſt damnentur, id non defectu corporis Chriſti; ſed ipſorum culpa fit, qui, vt diximus, aut corpus Chriſti dignè non ſumunt; aut poſteaquam dignè ſumpſerunt, vitam, & gratiam, quam ex illo hauſerant, nouis perdunt peccatis. In hoc igitur comparatio verſatur, quòd manna natura ſua non dabat vitam corporis, niſi ad breuiſſimũ tempus, interim dum conſumebatur, digerebaturque, ideoque immortales homines reddere non poterat. Hic autem panis natura ſua vel ſemel ſumptus vitam præſtat æternam; ita vt qui eum edunt, niſi ipſi ſeſe velint occidere, nunquam ſint animo morituri. Loquimur autem de morte animæ metaphorica, id eſt de cõdemnatione, quam Ioannes mortem ſecundam appellauit. Nam morte quidem naturali etiam impiorum

Solet Chriſtus comparationem in genere diuerſo inſtituere.

An Chriſtus hunc panem intelligat animæ ſimul & corpori vitam dare.

Ioan. 14.6.

Quomodo corpori vitã tribuat corpus Christi.

animæ immortales ſunt. De vita corporis maior eſt A quæſtio, quemadmodum corpus Chriſti corporibus noſtris eam tribuat. cùm non minùs nos, quàm illi, qui manna olim comederunt, corpore moriamur. Quemadmodum animi ita etiam corporis duplex eſt vita; altera ſpiritualis, & metaphorica; duplex item mors altera alteri vitæ reſpondens. Vitam naturalem corporibus non magis Chriſti corpus, quàm vetus illud manna tribuit, quamuis poſſit natura ſua tribuere, ſi vellet. Sed morimur omnes, quia *ſtatutum eſt omnibus hominibus ſemel mori.* Vitam ſpiritualem, id eſt felicem illam, atq; beatam immortalitatem, quam beatorum in cœlo habebunt corpora, manna non dabat, corpus Chriſti dat; idq; duobus modis; primùm, quia dum vitam, id eſt gratiam animo tribuit, tribuit illi pignus, & veluti B initium quoddam beatitudinis, quæ vita æterna nominatur. Beatitudo autem animi redundat in corpus, ſicut & merita illius in illud redundauerant, vt docet Auguſt. in epiſt. ad Dioſcorũ. 56. Deinde quia corpus Chriſti cum propter hypoſtaticam cum diuinitate coniunctionem vitam in ſe infinitam, & diuinam habeat, eam contactu ſuo corporibus noſtris ingenerat, cùm illud re ipſa in Euchariſtiæ ſacramento ſumimus. Itaq; ſemen corporibus noſtris quoddã immortalitatis imprimit, quo poſtea, non quouis modo, ſicut damnatorum corpora; ſed peculiari quodam modo reſurgant ad eũ nimirum modum, quo corpus ipſum Chriſti reſurrexit, non ad mortem ſecundam, id eſt ad ſupplicia, ſed ad beatitudinem, & vitam æternam. Hoc ſibi, vt opinor, C veteres illi auctores voluerunt, cùm ex eo probarunt corporum noſtrorũ reſurrectionem, quòd carnẽ Chriſti in Euchariſtia comediſſent. Quo argumento Ignatiũ vſum legimus in epiſtola ad Epheſios, dũ vocat corpus Chriſti in Euchariſtia *φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτον μὴ θανεῖν,* medicamentum immortalitatis, antidotum cõtra mortem; itemque Irenæum lib. 4. c. 34. & lib. 5. contra Valent. Tertullianum in libro de reſurrectione carnis, & Cyprianum in lib de cœna Domini. Gregorium Nyſſenum in oratione Catechetica ca. 38 Cyrillum Alexandrinum lib. 4. comment. in Ioan. c. 14. & 15. & lib. 10. c. 13. Apollinarium in Græca Catena citatum. Docet Irenæus, quemadmodum in grano frumenti vis quædam genitalis eſt, qua iactum in terram, atque putre- D factum germinat; ſic prorſus ex corpore Chriſti vim quandam veluti ſeminalem corporibus noſtris accedere, qua etiam in puluerem redacta reſurgant, & quodammodo renaſcantur. Docet Gregorius Nyſſenus, ſicut modicum fermentum totam maſſam calefacit, atq; in aliam quodammodo naturam meliorem, præſtantioremq; tranſmutat; ita corpus à nobis ſumptum carnem noſtram ex mortali immortalem efficere. Deſcribam Apollinarij verba, vt hæretici manu etiam ſcriptis auctoribus confutentur, *ὡς ἐστιν ἀπολαῦσαι [illegible] αἰωνίαν ζωήν. εἰ μὴ [illegible] ζωοποιὸν [illegible] σάρξ [illegible] ἀναπεπλασμένους [illegible] ὁμοίωσιν.* E

Reſurrectio corporum ex [redacted] *vſum Euchariſtiæ probata.*

Ad Heb. 9. 27.

Apollinarij locus ex manuſcripto Vaticano.

51. Ego ſum panis viuus, qui de cœlo deſcendi. ſi quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum.] Vide quæ diximus verſu 33. & 35. & 50. Sæpe enim hæc eadem repetit verba, quòd in eorum intellectu momenta ſalutis noſtræ verſentur. Agebat cum hominibus incredulis, qui ne tam ſæpe quidem repetita, explicataque crediderunt. Cyrilli hæc verba ſunt. *Eadem ad vos dicere Paulus ait & vobis tutum, & mihi non moleſtum, ab ipſis, vt puto, Chriſti verbis ita perdoctus. Nam quemadmodum cruditatis vulnerum non vnum, ſed varia viciſſim remedia conferuntur, neque ſemel, ſed frequenter appoſitis remedijs molliuntur; ſic duro animo varia quadam, & frequens accommodanda doctrina eſt.* Volebat etiam Chriſtus, vt Euthym. exiſtimat, ipſa iteratione verborum auditores prouocare, vt eum de eorum ſenſu interrogarent. Putat Leontius panem hic appellari *τὸν λόγον τοῦ θεοῦ θρεπτικὸν τῆς ψυχῆς* verbum Dei, quod animam nutrit. Sed melius idem auctor poſtea, & Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylactus, Cyrillus de carne Chriſti interpretantur, & ea quidem in Euchariſtia nobis data. Statim enim ſequitur, *Panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita.*

Lib. 4. c. 11.
ad Philip 3. 1.

Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum.] Vide horum verborum explicationẽ verſu præcedenti.

Et panis, quem ego dabo caro mea eſt pro mundi vita.] Græca exemplaria legunt *Καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.* Panis autem, quem ego dabo caro mea eſt quam ego dabo pro mũdi vita. Sic etiam Theodoritus in commentar. in capit. 11. Ieremiæ, Cyrillus, & Græcus Theophylact. legunt. & codices Græcè manuſcripti, quos vidimus omnes. Chryſoſtomus tamen non videtur legere, niſi ſemel, *panis, quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita.* eodemq; modo Latini omnes auctores legunt, Cyprianus libro de oratione dominica, Auguſtinus, & Beda. Senſus idem. Nam ſi quidem ſecundo loco verbum *dabo* non legitur, neceſſariò ad cõformandam ſententiam videtur intelligendum. Clariùs dicit, quod ante dixerat obſcuriùs. Superiùs ſe frequenter panem appellauerat; cur ſe panem vocauerit, exponit, propter carnẽ ſuam, quam nobis edendam ad modum panis daturus erat, C quæque in cruce commolita veluti frumentum, vitam, quantum in ipſa eſſet, omnibus hominibus datura erat, quod proprium eſt panis. Sic intelligendum quod Euthymius dicere videtur, priùs Chriſtum de ſua diuinitate locutum; nunc de ſua loqui humanitate. Non enim ſignificat priùs non egiſſe de carne ſua, cùm ſe panem appellauit; ſed cum dixit deſcendiſſe de cœlo, de diuinitate locutum fuiſſe, ſecundum quam diceretur de cœlo deſcendiſſe; nunc autem explicare, quomodo ſit panis, nempe quia homo, quia caro eſt. Panis enim eſt, quatenus homo; vitæ, id eſt viuificans, quatenus Deus eſt. Nam propter coniunctionem hypoſtaticam cum diuinitate, vt ait Cyrillus, caro Chriſti vim habet viuificandi. Verbum *dabo* priore loco o- D mnes veteres, & boni auctores de Euchariſtiæ ſacramento intelligi volunt; à qua ſententia qui diſcedunt, ſi hæretici ſunt, malignè; ſi Catholici, temerè mihi facere videntur. Sed de ea re ſæpè diximus nos ver. 33. et ſe copiosè diſputaturos. Hoc nunc dicimus, vt de ſpirituali extra ſacramentum ſumptione intelligi poſſit, tamen negari niſi impudenter non poſſe, de ſacramento potiſſimum intelligi oportere. Nam ſi proprietatem verborum ſequamur; eo ipſo quòd non iam ſe totum vt ante, ſed carnem ſuam panem eſſe dicit, oſtendit ſe de ea ſumptione agere, qua licet totus à nobis ſumatur Chriſtus, tamen caro eius proprio, & peculiari quodam modo dicitur ſumi; Chriſtus, propter carnem. Ea non eſt alia, quàm ſumptio per ſacramen- E tum. In qua quemadmodum non totus propriè Chriſtus, ſed ſola Chriſti caro ſpecie panis ſignificatur; ita non totus Chriſtus per ſe, ac propriè; ſed caro Chriſti ſumitur; totus autem Chriſtus per conſecutionẽ quandam, quam concomitantiam Theologi vocant. Hoc enim intereſt inter ſumptionem Chriſti per ſacramentum, & extra ſacramentum; quòd in ſacramento ſub ſpecie panis ſolum Chriſti corpus per ſe ſumitur, Chriſtus autem totus propter corpus; extra ſacramentum autem per ſe ſumitur totus Chriſtus, corpus autem Chriſti propter Chriſtum. Cùm enim fide Chriſtũ apprehendimus, nõ figimus fidem primùm in corpus, ſed in Chriſtum, deinde in ſingulas eius partes. Quẽadmodum cum viſu hominem longè cognoſcimus, nõ priùs

Caro Chriſti propter hypoſtaticam vnionem vim habet viuificandi.

De ſacramento Euchariſtiæ hæc verba eſſe intelligenda probat.

ſingu-

ſingulas partes, deinde totum ipſum hominem; ſed prius totum hominem, poſt ſingulas cognoſcimus partes. Deinde cùm dicit Chriſtus, *panis, quem ego dabo*, haud dubium, quin verbum illud *dabo* ſignificet dare ad manducandum, quorſum enim panis datur, niſi vt edatur? de ea igitur ſumptione intelligendum hoc eſt, qua caro Chriſti maximè propriè editur. Hanc eſſe ſumptionem ſacramentalem ne ipſi quidem Zuingliani, & Caluiniani hæretici, qui corpus Chriſti in Euchariſtia re vera eſſe negant, negare poſſunt. Quis enim neget, ſi modò non inſanæ ſit mentis, carnem Chriſti magis propriè vocari panem, & magis propriè edi, cùm non ſolùm fide, ſed ſpecie etiam panis ſumitur, quàm cùm ſola ſumitur fide? Secundo loco quid ſignificet verbum *dabo*, minùs compertum eſt. Qua in re non magnopere repugnabo iis, qui ad crucem referunt, in quibus Cyrillus & Euthymius eſt, vt ſit ſenſus, *panis, quem ego dabo ad manducandum*, eſt illa ipſa caro mea quam in mortem pro mundi vita daturus ſum. Eò enim ipſo, quòd bis dicit dare, indicat ſe de diuerſis dandi modis loqui. Nec enim poſterius prioris, vt quidam putant, explicatio eſt; ſed potius probatio. Docet quippe carnem ſuam panem eſſe vitæ, quem ſe daturum dixerat, quia illa eadem caro pro vita totius mundi in cruce, quaſi frumentum molenda, quaſi panis pinſenda erat. Inde habet caro illa, quæ in ſacramento ſumitur, vt nos viuificare poſſit, quod ipſa pro nobis in cruce mortua ſit. Ex cruce omnis vis, omnis fructus, omne meritum eius eſt. Ex eo igitur quod priore loco agit de Euchariſtia, ſequitur in poſteriore agere de cruce. Et ex eo quòd in ſecundo de cruce agit, debebant homines ſani iudicij intelligere priore loco agere de ſacramento. Quòd ſi de eodem vtrumque intelligendum eſt, non de cruce profectò, ſed de ſacramento intelligendum vtrumque eſt. Conſtat enim verbum *dare* priore loco ſignificare dare ad manducandum eo ipſo, quòd cum pane coniungitur. In cruce non eſt data caro Chriſti ad manducandum ſed ad patiendum; in ſacramento non datur ad patiendum, ſed ad manducandum. Cùm ergo conſtet primum membrum de Euchariſtia intelligi debere, ſi vtrumque de eadem intelligendum eſt, conſtat non primum de cruce; ſed ſecundum ſicut & primum de Euchariſtia intelligendum eſſe. At in Euchariſtia, dicet aliquis, caro Chriſti pro mundi vita non datur. Dicet quidem hoc hæreticus, Catholicus nemo dicet. Nam etſi in cruce pro mundi vita in ſacrificium cruentum data eſt; etiam in Euchariſtia pro eadem mundi vita in ſacrificium datur incruentum, vt apud Matth. c. 26. 26. probauimus. Vtroque loco & pronomen, *ego*, & verbum *dabo* emphaſim habet. Primo loco videtur ſe Moyſi opponere. Dixerat ver. 32. *Amen, amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cœlo*, deinde dixit ſe panem illis de cœlo daturum eſſe; ait nunc, *panis, quem* non Moyſes, ſed *ego dabo, caro mea eſt*. Moyſes enim carnem ſuam dare non potuit; & ſi dediſſet, nihil profuiſſet. Secundo verò loco *ego dabo* ſignificat Chriſtum poteſtate, atque voluntate ſua ſe ipſum in mortem tradidiſſe, à nemine fuiſſe coactum. *Oblatus*, inquit, *eſt, quia ipſe voluit*, Iſai. 53. 7. &, *Ego pono animam meam, vt iterum ſumam eam. Nemo tollit eam a me, ſed ego pono eam a meipſo*, &, *poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam*, Ioan. 10. 17. 18. Opportunè hoc Euthymius adnotauit, & fide, & iudicio haud paulo meliore, quàm hæreticorum interpres, qui conatur ex iis verbis Euchariſtiæ tollere ſacrificium, quaſi ſenſus ſit, Ego ſolus non alius carnem meam in ſacrificium dabo. Quod etſi verba minimè ſignificant, tamen vt eam vim habere concedamus, nihil inde hæreticus probat. Concedimus enim ſolum Chriſtum carnem ſuam in mortem tradidiſſe; nos eam non in mortem, ſed in incruentum tradimus ſacrificium. Deinde ille ſolus dedit; nos propriè non damus; ſed ab eo datam reuerenter accipimus, & Patri in remiſſionem peccatorum offerimus. Iſti homines ſcilicet ingrati, liberaliter & ad edendum, & ad ſacrificandum à Chriſto datam, neque ad ſacrificandum, neque ad edendum dignantur accipere, figura vmbraq; contenti. Quod dicit *pro mundi vita*, Leontius, & Theophylactus de reſurrectione, id eſt de vita corporis interpretantur. Manifeſtum tamen eſt vitam animæ intelligi debere; ſicut quod ante dixit, *vt ſi quis ex eo manducauerit, non moriatur*; & quod dicit paulo poſt; *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*. Quamuis ex vita animæ, vt ſupra docuimus, vita quoque, id eſt beatitudo corporis conſequatur. Quòd dicit, *mundi*, duplicem habet vim. Significat enim carnem Chriſti natura ſua non ſolùm his, aut illis hominibus, ſed toti etiam mundo vitam dare potuiſſe; & vt omnibus daret Chriſti fuiſſe voluntatem, quamuis nonnullis ipſorum culpa non dederit.

Quod ſignificet verbũ dabo.

Pro mundi vita, quid ſit.

Ver. 50.

Ver. 55.

52. *Litigabant ergo Iudæi ad inuicem dicentes, Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum.*] ἐμάχοντο, pugnabant. Hebraiſmus eſt ויריבו diſceptabant inter ſe. Cùm ſe Chriſtus panem frequenter appellaſſet, non diſceptarunt, quomodo panis eſſe poſſet, qui homo erat; intelligentes aliquam latere in eius verbis metaphoram, ſimul atque expoſuit, quo ſenſu ſe panem vocauiſſet, quòd carnem ſuam ad edendum daturus eſſet, offenduntur; incipiuntque diſputare, qua id ratione fieri poſſit. Cùm enim carnem audiſſent, exiſtimarunt ita eum de carne ſua edenda loqui, quemadmodum carnes cæteræ, quibus veſcimur, edi ſolent, quod ante propter abſurditatem rei ne ſuſpicati quidem erant. Quærunt igitur quomodo fieri id poſſit, aut potius quomodo Chriſtus id poſſit facere, homo cùm ſit &, vt videbatur, abiectus. Hanc vim habent illa verba, *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?* Quæ non ſolùm dubitationem, ſed etiam cõtemptum præ ſe ferunt. Hunc enim vocant, quaſi hominem impotentem & vilem. Quo ergo modo *poteſt hic dare carnem ſuam?* Nam vix alienam carnem dare poſſet. Et quomodo *ad manducandum* dare poteſt? Nam in alios vſus, ad ſpectandum, ad tangendum, ad conſeruandum dare poſſet. Et ad manducandum etiam vnam aliquam partem, aut totam etiam carnem ſuam, ſed paucis hominibus dare poſſe intelligebant, toti verò mundo id eſt vniuerſis hominibus quomodo dare poſſet, non intelligebant. *Cuiuſuis perſona caro*, vt inquit Cyprian. in lib. ſer. ſer. de cœna Domini, *ſi in fruſtra partiretur, non omni humano generi poſſet ſufficere, quæ ſemel conſumpta videretur interiiſſe religio; cui nequaquam vlterius victima ſupereſſet.* Coniecturam ego hinc non obſcuram facio aliquod eos miraculũ ex verbis Chriſti animo finxiſſe, de quo quærunt, *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?* Scimus id ſine miraculo fieri non poſſe, ſcimus eum miracula facere ſolere, vidimus nuper panes in quinque millia hominum frangendo, diſtribuendoq; multiplicaſſe, carnem autẽ ſuam quomodo, quo miraculo multiplicabit? quomodo efficiet & vt eam omnibus tradat, & habere ipſe nõ deſinat? Itaque non ſequor interpretationem eorum, graues licet auctores ſint, vt Cyprianus, & Auguſtinus, qui exiſtimant in eo Iudæorum verſari dubitationem, quòd abſurdum, ac nefarium putarent humanis veſci carnibus. Non enim dicunt, Quomodo eius nos carne veſci ſine ſtomacho, ſine impietate poterimus, ſed *quomodo poteſt hic dare carnem ſuam*; & dare *ad manducandũ* id eſt vt conſumatur, vt digeratur (vt ipſi quidem intelligebant) & tamen ipſe retineat? Aut ſi non retinebit,

Lib. 4. c. 13. *Luc. 1. 37.* *1. ad Corinth. 2. 14.*

quomodo viuet, ſi non viuet quomodo dabit? *De Deo,* A inquit Cyrillus, *non ſine magna impietate conclamant, nec in mentem venit nihil eſſe impoſsibile apud Deum. Nam quod animales eſſent, vt ait Paulus, ſpiritualia intelligere non poterant. Sed tam magnum myſterium fatuum quiddam ipſis videtur eſſe. Nos verò magnum quaſo ex peccatis aliorum profectum faciamus; & firmam fidem myſterijs adhibentes nunquam in tam ſublimibus rebus illud, Quomodo, aut cogitemus, aut proferamus. Iudaicum enim hoc verbum eſt, & extremi ſupplicij cauſa. Ideo Nicodemus etiam cum diceret, Quomodo hæc fieri poſſunt? meritò audiuit, Tu es magiſter in Iſrael, & hæc ignoras? Aliorum igitur, vt diximus, culpa perdocti, cum Deus operetur non quæramus, Quomodo ſed operis ſui viam, atque ſcientiam illi ſoli concedamus.* Multis in hanc ſententiam verbis Cyrillus eo loco diſſerit de aduerbio illo, *Quomodo,* contra Iudæos; idemque Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus faciunt in commentarijs, & Gaudentius tractatu 2. ad Neophytos. B

53. *Dixit ergo eis Ieſus, Amen, amen dico vobis, niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem non habebitis vitam in vobis.*] In hunc locum quæſtionē ſæpe illam reſeruauimus, num quæ Chriſtus in hoc capite de carne, & ſanguine ſuo dicit, de Euchariſtia velit intelligi. Eam prius quæſtionem explicemus neceſſe eſt, quàm verba ſingula huius loci ediſſeramus. Ex eius enim quæſtionis explicatione cætera pendent. Tractatum copioſè à multis hoc argumentum eſt, non ſolùm ſcriptis in hunc locum, vt nos facimus, cōmentarijs, ſed proprijs etiam in ſcholis quæſtionibus, & editis de ea re iuſtis in lucem libris. Quorum ego diligentia, & labore contentus iudicare potui laborem hunc C meum non eſſe neceſſarium, niſi & locus ipſe moneret me, vt eam, quæ ex eo nata eſt, quæſtionem non præterirem, & viderem nonnullos etiamnum Catholicos cum hæreticis hac in re quàm nobiſcum ſentire malle. Accidit nobis commodè quod ipſis etiam hæreticis inter ſe non conuenit. Nam Caluinus, & plerique eorum, qui eius ſe diſcipulos profitentur, ne cogantur confiteri Chriſtum in Euchariſtiæ ſacramento carnem, & ſanguinem ſuum, quemadmodum hic pollicetur, verè nobis dare, negant agi de ſacramento. Alij contrà, vt probent vtramque ſacramenti ſpeciem populo neceſſariam, de ſacramento hæc interpretantur, vt qui D Vvicleffum, & Ioannem Huſſium ſecuti ſunt. Illi refutandi, his nobis reſpondendum eſt. Impediunt nos quo minus acriter, ac vehementer in hæreticos inuehamur, Catholici quidam, qui neſcio qua impudentia ſe hæreticis iunxerunt. Neminem nomino, neminem violatæ accuſo religionis. Scio Catholicos, ſcio doctos, ſcio religioſos, ac probos viros eſſe; ſed minimè profectò vtilem, atque fidelem in hac re operam Eccleſiæ nauauerunt, quòd contra ſcripturæ ſenſum, contra Patrum omnium interpretationem; contra tacitum, imo minimè tacitum, ſed ſatis, ſuperque explicatum cōſenſum Eccleſiæ dixerint, atq; contenderint hoc loco de ſacramento non agi. Quod vt benigniſſimè dicam, eſt temerarium: grauioribuſque condemnarem verbis, niſi compertum haberem, homines bene Catholicos E errore magis animi, quàm vitio in hæreticorum ſententiam impegiſſe. Ordiamur ab hoc ipſo loco, in quo verſamur, *Amen, amen dico vobis, niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Quæro, ſi de ſacramento Euchariſtiæ agere voluiſſet, illudq; omnino depingere, quibus clarioribus verbis vti potuiſſet? Cur carnem, & ſanguinem, cur eſum, & potum diſtinxit? niſi quia de carne, & ſanguine ſuis ad modum cibi, & potus, ſpecie panis, & vini dandis loquebatur? Si nullum poſteaq; ſpecie panis, & vini ſacramentum inſtituiſſet, aliam quæreremus interpretationem, conaremurque quocunq; poſſemus modo ad eius mortem accommodare, nos per fidem eius manducare carnem, eius ſanguinem bibere. Cùm autem ſacramentum paulo poſt Euchariſtiæ conſtituerit, vbi tam apertè, tam propriè manducamus, & bibimus, non intelligo cuius ſit iudicij, atq; prudentiæ, relictis quæ clara, quæ propria, quæ facilia ſunt; obſcura, metaphorica, difficilia cōſectari. Fingamus dixiſſe Chriſtum, Niſi conſepulti mecum fueritis mecum non reſurgetis; nemo profectò ſanè mentis homo id de ſola Chriſti ſepultura per fidem apprehēſa intellexiſſet; ſed intellexiſſet de baptiſmi ſacramento, quod videtur aliquam ſepulturæ imaginem præ ſe ferre, quemadmodū poſtea docuit D. Paulus conſepultos nos, *cum illo per baptiſmum* eſſe dicens. Et tamen baptiſmus vix vllam refert imaginem ſepulturæ; Euchariſtiæ verò ſacramentum non expreſſa ſolùm imagine, ſed re etiam ipſa, ac veritate cibus, & potus eſt; cur ergo quod Chriſtus dixit, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis,* non de Euchariſtiæ interpretemur ſacramento? Solent reſpondere ad rationem illam primam, quibus animo ſemel hæſit contraria ſententia, non propterea carnem, & ſanguinem, cibum, & potum diſtinxiſſe Chriſtum, quòd ageret de ſacramento; ſed quòd de morte ſua, quam niſi omnes fide apprehenderent, ſalui eſſe nō poſſent: mortem autem ſeparatione carnis, & ſanguinis ſignificari. Nouum non eſſe, vt eadem etiam res extra vllum ſacramentum cibus ſimul, & potus per metaphoram appelletur. Etiā ſupra verſ. 35 vbi de ſacramento non agebatur, dixiſſe Chriſtum, *Ego ſum panis vitæ, qui venit ad me, non eſuriet, & qui credit in me, non ſitiet vnquam.* Etiam ſponſum dicere Cant. 5. 1. *Comedi fauum meum cum melle meo, bibi vinum meum cum lacte meo; comedite amici, & bibite, & inebriamini,* tamen non agi de ſacramento. Sapientiam etiam clamare Prou. 9. 5. *Venite, comedite panem meum, & bibite vinum, quod miſcui vobis,* & de ſacramento non agere. Quaſi verò id quiſquam ignoret, aut neget fieri potuiſſe vt Chriſtus ſi nullum corporis & ſanguinis ſui ſacramentum inſtituiſſet, illa eadem verba, quæ de inſtituendo poſtea dixit ſacramento, de morte ſua dixiſſet. Sed hoc dicimus non ſatis recti eſſe iudicij, cū Chriſtus ſacramentum inſtituerit, in quo ſub vero cibo, & potu veram carnem, & ſanguinem ſuum nobis dederit, de morte interpretari, vbi metaphoricè manducatur, & bibitur; de ſacramento autem, vbi verè manducatur, & bibitur, nō interpretari. At hoc ipſum, dicet aliquis, probandum eſt verè in ſacramento corpus Chriſti edi, & ſanguinem bibi. Si Catholicus hoc obijcit, ſatis credenti probatum eſt, & licet nobis ex creditis id probare, de quo diſceptatur. Si hæreticus, non eſt nunc tempus, locuſque probandi; ſed fingamus verè corpus, & ſanguinem Chriſti in ſacramento non ſumi, vt hæretici volunt; certè hoc negare non poſſunt, per verum cibum, ac verum potum ſumi. Hoc igitur ipſum peruerſi ingenij eſſe dicimus, cùm ſit ſacramentum, vbi verè manducando carnem Chriſti, & verè bibendo ſanguinem ſumamus, non de hoc ſacramento; ſed de morte Chriſti, vbi nihil propriè, ac verè manducamus, aut bibimus, intelligere. Nam vt illis ipſis exemplis, quibus contra nos vtuntur, contra ipſos nos viciſſim vtamur; profectò ſi ſponſus ille, & illa quæ eadem eſt ſapientia, conuiuium aliquod apparaſſent, vbi homines non ſolùm metaphoricè, ſed verè etiam, ac propriè ederent, & biberent, minimè ſani viderentur eſſe iudicij, qui nō de eo ipſo conuiuio verba illa interpretarentur, *Comedite amici, & bibite:* & illa, *Venite comedite panem meum, & bibite vinum, quod miſcui vobis.* Expendamus cætera, ac primùm totum ipſum genus orationis. Quis non videt eſſe ſacramentale? Idem Chriſtus iiſdem verbis, eadem occaſione, cum iiſdem perſonis, id eſt Iudæis loquens

ad Rom. 6. 4. *ad Coloſſ. 2. 12.*

quens dicit hoc loco, *Amen, amen dico vobis, niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*, & c. 3. 5. *Amen, amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei*. Tam eſt igitur temerarium negare agi hic de Euchariſtia, quàm illic agi de baptiſmo, quod ſoli hæretici negant, ſed ſatis, vt opinor, a nobis eo loco refutati, atque protriti.

Argumentũ a perſona Chriſti ductũ, & Euãgeliſta. Mat. 26. 26. 28. Luc. 22. 19.

Conſideremus Chriſti perſonam, qui eſt veriſimile nunquam Chriſtum vim, fructumque tanti ſacramenti explicauiſſe copioſius, quàm his verbis, *Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis tradetur*? Illic enim tantum dicit, quòd nobis tradat corpus nimirum, & ſanguinem ſuũ; quem autem ex eo fructum percepturi ſimus, aut nullo modo, aut vno tantum verbo, eoque obſcuro, & ambiguo declarat; *Quod pro vobis datur*. Quòd ſi alicubi de huius ſacramenti fructu diſſeruit, hic certè diſſeruit; alius enim locus, vbi id agat, nullus eſt. Præterea quis ſibi perſuadeat Chriſtum de hoc percipiendo ſacramento re cumprimis neceſſaria præceptum nullum tradidiſſe? Atqui ſi hic non tradidit, cum dixit, *niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*; nuſquam tradidit. Nam quòd dicit in vltima illa cœna, *Accipite, & manducate*, &, *accipite, & bibite*; illis ſolis dicit, qui tum aderant. At dicit, *Bibite ex hoc omnes*; ergo omnibus etiam, qui non aderant, hominibus dicit. Sic hæretici exponunt; ſed quantam in eo ſuam ignorantiam oſtendant, apud Matth. cap. 26. 27. docuimus. Quod autem addit, *Hoc facite in meam commemorationem*, præcepti formam non habet; tantùm explicatur, quem ob finem, cum id fecerint, facturi ſint. Deinde dubium non eſt Euchariſtiæ, & Baptiſmi, cum diuerſa ſint ſacramenta, diuerſa oportere eſſe præcepta. Quod ſi hæc verba de apprehendenda per fidem Chriſti morte intelliguntur, non aliud hic præceptum traditur, quàm vt baptizemur; excepto enim Euchariſtiæ ſacramento, nuſquam melius Chriſti mortem, & per fidem, & per aliquod etiam externum ſacramentum, quàm cum baptizamur, apprehendimus. Ipſe enim baptiſmus & profeſſio quædam fidei eſt, & mortem, ſepulturam, & reſurrectionem Chriſti etiam rebus externis nobis repræſentat. *Conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmum in mortem, vt quo modo Chriſtus ſurrexit a mortuis per gloriam Patris; ita & nos in nouitate vitæ ambulemus*, Rom. 6. 4. Gal. 3. 27. & Coloſ. 2. 12. Atqui nemini puto venit in mentem dicere nos in baptiſmo carnem Chriſti manducare, & ſanguinem bibere, qui nec ea aqua in baptiſmo potabilis eſt; etſi caro, & ſanguis Chriſti fide illic apprehenditur, tamen nihil per modum cibi, nihil per modum potus ſumitur; Nã illa ipſa aqua, quæ adhibetur, non ad potandum; ſed ad lauandum adhibetur. Adde conſuetudinem fuiſſe Chriſti maiora myſteria, antequam re ipſa fierent, inſinuare, vt ad ea, cum fierent, excipienda, intelligendaq́; diſcipulos erudiret, aſſuefaceret, præpararet: eiusq́; rei rationem reddere, *Vt cum factum fuerit credatis*; *Vt non ſcandalizentur*: *Vt eorum reminiſcamini, quia ego dixi vobis*. Antequam baptiſmum inſtitueret, dixit, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei*. Antequam moreretur ſæpè diſcipulis dixit ſe tradendum eſſe *gentibus ad illudendum, & flagellandũ, & crucifigendũ*; tertiaq́; die reſurrecturum. Antequã in cœlum aſcenderet, dixit, *Modicum, & videbitis me, & iterum modicum, & non videbitis me, quia vado ad Patrẽ*. Antequam mitteret Spiritũ ſanctum dixit, *Ego rogabo Patrẽ, & alium paracletum dabit vobis*. Credẽdum profectò eſt & de Euchariſtiæ ſacramento, quo vix maius vllum myſteriũ eſt, antequã re ipſa inſtitueret, diſſeruiſſe. Nã ſi nihil dum ſcientibus diſcipulis de improuiſo dixiſſet, *Hoc eſt corpus meum*, vtiq; exhorruiſſent, aut certè dubitaſſent, interrogaſſentq́; quid ea verba ſibi vellent. Atqui non exhorreſcunt, nihil addubitant, nihil interrogant; tam igitur Chriſtum de ea re ante diſſerentẽ audiuerant. Vbi quæſo, niſi hic? Conuertamus nunc animum ad Euangeliſtæ perſonam, hoc idem inde cõprobari reperiemus. Quis enim credat Ioanem nihil prorſus in tam longo Euangelio de Euchariſtiæ myſterio dixiſſe, cũ hoc ipſum ſibi propoſuiſſe videatur, vt maxima quæque myſteria conſectaretur. Atqui ſi hoc loco de Euchariſtia non egit, nuſquam egit. Eſt igitur veriſimile more eum ſuo, quæ ab aliis Euangeliſtis de ea re dicta fuerant, prætermiſiſſe; dixiſſe verò hoc loco ea, quæ fuerant prætermiſſa.

Mat. 26. 27.

Luc. 22. 19. 1 Corinth. 11. 24. 25.

Chriſtus maiora myſteria ſolitus inſinuare, antequã fierent.

Inf. 14. 29. & 16. 1. 4. Sup. c. 3. 5.

Matth. 16. 21. & 17. 22. & 20. 18. 19. &c.

Inf. 16. 16.

Inf. 14. 16.

Argumentum a perſona Euangeliſtæ.

A perſona Iudæorum, & occaſione diſputationis.

Denique & Iudæorum perſonam, & huius diſputationis occaſionem cõſideremus. Iudæi illi erant homines increduli, qualis & Nicodemus erat c. 3. 1. Pane à Chriſto inter frangendum, diſtribuendumq́; multiplicato ſatiati fuerant, panem iterum quærebant. Ex ætate Nicodemi occaſionem Chriſtus captauit, vt ſub regenerationis metaphora de ſacramento baptiſmi, eiusq́; neceſſitate diſputaret, quemadmodum eo loco docuimus. Hic ex perſona Iudæorum panem quærentiũ occaſionem ſumpſit, vt de ſacramento Euchariſtię loqueretur. Illic iterum atq; iterum dubitante Nicodemo, quomodo renaſci homo ſenex poſſet, eadem iterum, atque iterum repetiuit; hic non ſolum Iudæis, ſed etiam diſcipulis dubitantibus, quo modo carnem ſuam dare poſſet ad manducandum, idem grauiter, conſtanterq́; reſpondet, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*.

A communi conſenſu Patrum.

Sed vt res eſſet ambigua, modeſti non eſt ingenij, & Eccleſiaſticis moribus, pietateque inſtituti, omnium veterum Patrum conſenſum, contemptim, faſtidioſeq; repudiare; non ſolum non frangi, ſed ne commoueri quidem eorum auctoritate. Nemini enim fere auctori bono, maloue ante Lutherum venit in mentem, vt diceret hoc loco de Euchariſtia non agere. Si quis dubitat Origenem legat hom. in Numer. 16. legat Cyprianũ in lib. de cœna Domini, in lib. de oratione dominica, & lib. 1. contra Iudæos c. 22. legat Hilarium lib. 8. de Trinitate; legat Baſilium in regulis moralibus reg. 21. c. 1. legat Chryſ. hom. 45. & 46. in Ioannem. legat Epiphaniũ hæreſ. 55. legat Ambr. lib. 4. de ſacramentis c. 5. & lib. 5. c. 1. & lib. 6. c. 1. & lib. 4. de fide c. 5. legat Auguſt. lib. 1. de peccat. mer. c. 20. & 24. & lib. 1 contra Iulian. & ſer. 2 de verbis Apoſtoli. legat Hier. in comment. in c. 1. epiſtolæ ad Epheſ. legat Theophilum lib. 2. Paſchali: legat Greg. Nyſſen. in Eccleſiaſtem, & lib. de perfecti Chriſtiani hominis forma, legat Cyrillum hoc loco: legat Theodoret. in Impatibili, & lib. 4. hiſt. Eccleſ. c. 11. legat Procopium in comment. in c. 33 Iſai. legat Gaudentium tract. 2. ad Neophytos: legat Maximum Taurin. in ſer. in illa verba Pſ. 21. *Deus Deus meus reſpice in me*: legat Leone ſer. 6. de ieiunio ſeptimi menſis: legat Proſperũ in illa verba Pſ. 135. 25. *Qui dat eſcam omni carni*: legat Heſychium lib. 6. in Leuiticum c. 22. legat Iſid. in lib. de officiis Eccleſiaſt. c. 18 legat Euſebiũ Emiſſenum hom. 5. de Paſcha: legat Caſſiodorum in Pſ. 109. legat Damaſcenum lib. 4 de fide c. 14. legat Bernardum ſer. 3. in Pſ. *Qui habitat in adiutorio Altiſſimi*. legat hoc loco Theophyl. Euthym. Rupertum, vt poſteriores prætermittam. Teſtis etiam ego ſum idem Leontium, idem Ammonium, Theodorum, Apollinariũ, & auctores eos omnes, quos in Græca Catena habui, ſentire. Quid? quòd Concilia omnia quæcunq; hunc locum citauère, de Euchariſtiæ ſacramento intellexerunt? Epheſin. in epiſtola ad Neſtoriũ, Tridentinum ſeſſ. 13. c. 2. & ſeſſ. 21. c. 1. Conc. Cabilon. 2. c. 46. & Concilium Sen. cap. 10. Audaciùs nunc dico, quod dixi in principio, neminem ſine temeritate poſſe à tot Patribus in re tam graui diſſentire. Neq; equidem

Ver. 1.

Seſſ. 4. de decreto de editione, & vſu ſacrorum librorum.

intelligo vbi Tridentini Concilij decretum valere debeat, ne quis cõtra vnanimen Patrum conſenſum ſcripturas ſacras interpretetur, ſi hîc non valet, vbi de re agitur inter nos, & hæreticos maximè controuerſa.

Patrũ, quę contra ſentire videntur, loca exponuntur.

At non omnes auctores, inquiunt aliqui, ita ſenſêre. Quinam quæſo aliter? Auguſt. & Innocentius, vt alios omittamus. Bene factum, quòd eos ſolum auctores proferant, quos quiſquis legit, ignorare non poteſt nõ ſolum eos ſenſiſſe de Euchariſtia hoc loco agi, ſed hoc etiam teſtimonio adductos fuiſſe, vt crederent infantes etiam baptizatos, niſi Euchariſtiam perciperent, ſaluos eſſe non poſſe. Quo ergo modo ſentire potuerunt de Euchariſtia hoc loco non agi, quam propter hunc ſolum locum, *niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*, etiam infantibus neceſſariam eſſe ad ſalutem putauerũt? Sed B videamus, vbinam Auguſt. dicant ſenſiſſe aliter. Libro, inquiunt 3. de doctrina Chriſtiana c. 16. *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis; facinus*, inquit, *vel flagitium videtur iubere; figura ergo eſt præcipiens paſſionibus Domini eſſe communicandum, & ſuauiter, atque vtiliter recondendum in memoria, quod pro nobis caro eius crucifixa, & vulnerata eſt.* Miror homines & Catholicos, & doctos, & ingenioſos, qui hunc locum proferunt, non animaduertere, aut nihil, aut nimium probare, nempe verè nos carnem Chriſti non edere, & ſanguinem bibere; facinus enim vel flagitium videtur eſſe. Quemadmodum igitur ex hoc teſtimonio probari non poteſt Auguſtinum exiſtimaſſe nos carnem, & ſanguinem Chriſti verè non ſumere, cùm ex alijs Aug. locis, vt ipſi fatentur, maximeque ex ſerm. 1. in Pſal. 33 perſpicuum ſit eum contrà C ſentiſſe; ita non poteſt probari eum exiſtimaſſe hîc de Euchariſtia non agi, cum tam multis alijs locis probet ex hoc Ioannis teſtimonio Euchariſtiam etiam infantibus eſſe neceſſariam, idq; non vt opinionem ſuam, ſed vt fidei, & totius Eccleſiæ dogma ad refellendos Pelagianos dicat. Quid igitur ſibi his verbis, quæ modò recitauimus Auguſtinus voluit? Id ex Bernardo intelligemus, qui cum eodem modo, ac iiſdem ferè verbis interpretetur ſer. 3. in Pſal. *Qui habitat in adiutorio Altiſſimi*, tamen ſimul de Euchariſtia intelligendum eſſe docet. Solemus eas beſtias, quarum edimus carnes, prius occidere, quàm edere. Ita Iudæi, quod Chriſtus dixerat, intellexerant debere ſe eum prius occidere, deinde D eius carnem in fruſtra conciſam, aut coctam, aut aſſam edere; hoc proculdubio facinus, & flagitium erat: figuram igitur mortis, non veram mortem eſſe, non debere eos Chriſtum verè occidere, ſed eius occiſionem ſumẽdo Euchariſtiæ ſacramento figura quadam repræſentare, eiuſq; mortem ſuis moribus exprimere; non debere eos Chriſtum occidere, ſed ſe ipſos mortificare, facereque quod ſe feciſſe dicit D. Paulus, *Adimpleo ea, quæ deſunt paſſionum Chriſti, in carne mea pro corpore eius, quod eſt Eccleſia.*

Coloſſ. 1. 24.

Docet igitur D. Auguſtin. hoc eſſe genus mortis, quo occidere debemus Chriſtum, vt bene, atque vt decet, eius veſcamur carne, ſanguinemque bibamus. Bernardi verba ſunt; *Quid autem eſt manducare eius carnem, & bibere eius ſanguinem, niſi communicare paſſionibus eius, & eam conuerſationem imitari, quam geſſit in carne?* E *Vnde & hoc deſignat illibatum illud altaris ſacramentum, vbi Dominicum corpus accipimus; vt ſicut videtur illa panis forma in nos intrare, ſic nouerimus per eam, quam in terris habuit conuerſationem ipſum intrare in nos ad habitandum per fidem in cordibus noſtris.* Credo locus Auguſtini satis intelligitur. Ad Innocentium veniamus; ſcribit in epiſtola ad Patres Mileuitani Concilij, quæ eſt in epiſtolis Auguſtini 93. *Illud verò, quod eos veſtra fraternitas aſſerit prædicare paruulos æternæ vitæ præmiis etiam ſine baptiſmi gratia poſſe donari, perfatuum eſt. Niſi enim manducauerint carnem filij hominis, & biberint ſanguinem eius, non habebunt vitam in ſemetipſis. Qui autem hanc eis ſine regeneratione defendunt, videntur mihi ipſum baptiſmum velle caſſare, cum prædicant hos habere, quod in eos creditur non niſi baptiſmate conferendum.*

Ioan. 6. 53.

Decepti his verbis ſunt viri docti, & in eam impulſi ſententiam, vt exiſtimarent Innocentium hunc locum Ioannis non de Euchariſtię, ſed de baptiſmi ſacramento interpretari: partim quia vim argumenti, quo Innocentius vtitur, non comprehenderunt, partim quòd non animaduerterunt locum eſſe corruptum. Voluit Innocentius argumentari non poſſe infantes ſine baptiſmo ſaluos eſſe, cum ſine Euchariſtia ſalui eſſe non poſſint, & Euchariſtia ſine præcedente baptiſmo non poſſit dari. Corruptum verò locum eſſe ex eo perſpicuum eſt, quòd vix ſenſum vllum congruentem, ita vt legitur, habere poſſit. Vbi ergo eſt, *defendunt*, legendum eſt *deferunt*, & vbi eſt *niſi baptiſmate*, legendum puto, *ſine baptiſmate*, & ſenſus eſt facilis atque perſpicuus. Alios potuiſſent auctores maiore proferre ſpecie probabilitatis, Origenem hom. 7. in Leuit. Clementem Alexandr. in lib. 1. Pædagogi, Leontium, & alios nonnullos, qui hunc cibum, de quo Chriſtus loquitur, eius verbum atque doctrinam interpretari ſolent. Sed facilis reſponſio, id non propriè, & exiſtimantes eum litteralem eſſe ſenſum, ſed vt ſæpè veteres illi auctores ſolent, allegoricè, & concionatoriè dicebant.

Argumẽta contraria diluuntur.

Alijs quoque argumentis, qui contraria ſunt ſententia, vti ſolent, quorum nonnulla ſupra inter diſputandum diſſoluimus, alia tanquam leuia prætermittimus. Ea modò diluemus, quæ putantur eſſe fortiſſima. Ex his vnum eſt, quòd toto ſuperius eodem capite Chriſtus de ſola ſpirituali per fidem manducatione loqui videatur, ver. 27. *Operamini*, inquit, *non cibum, qui perit*, ver. 29 *Hoc eſt opus Dei, vt credatis*, ver. 32 *Non Moyſes dedit vobis panem de cœlo, ſed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum.* Pater autem non dicitur panem de cœlo dediſſe, quia Euchariſtiam dedit, ſed quia filium ſuum miſit, & in mortem tradidit. Et infra verſu 63. *Caro non prodeſt quicquam; verba, quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt* quòd credunt apertiſſimum eſſe teſtimonium. Ad hoc vltimum illo ipſo loco explicando reſpondebimus. Quòd attinet ad reliqua, non diffitemur de ſpirituali intelligi manducatione; etſi illa ipſa grauiſſimi auctores Chryſoſt. Theophylact. Cyrillus de ſacramento D etiam interpretantur. Sed non idcirco ſequitur hoc loco de ſacramento non agi. Prouehebat enim Chriſtus auditores paulatim ad hoc myſterium, docens priùs eos quid facere deberent, vt panem verum cœleſtemq; mererentur. *Operamini non cibum, qui perit.* &, *hoc eſt opus Dei, vt credatis.* Deinde explicauit, quis ille eſſet panis, quem Pater de cœlo miſiſſet, quemque ipſe daturus eſſet, ver. 31. *panis enim Dei eſt, qui de cœlo deſcendit, & dat vitam mundo.* & ver. 35. *Ego ſum panis vitæ; qui venit ad me, non eſuriet.* Denique obſtinatis adhuc Iudæis, & non intelligentibus quomodo panis viuus eſſet, declarauit quomodo panem illum, de quo locutus fuerat, illis ad manducandum daturus eſſet. *Caro mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus; qui manducat meam carnem, &* Ver. 55.
E *bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo*, &, *Niſi* Ver. 53.
manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis. Aliud obijcitur, nõ poſſe hoc præceptum de Euchariſtiæ intelligi ſacramento, quia Euchariſtiæ ſumendæ præceptum minùs obligat. Multos enim non ſolùm infantes, ſed adoleſcentis ætatis ſaluos eſſe, qui Euchariſtiæ ſacramentum non perceperunt. Miſſam facio Auguſtini, & Innocentij primi ſententiam, quæ ſexcentos circiter annos viguit in Eccleſia, Euchariſtiam etiam infantibus neceſſariam. Res iam ab Eccleſia, & multorum ſæculorũ vſu, & decreto

Con-

Seſſ. 21. c. & can. 4. Concilij Tridentini explicata eſt, non ſolùm neceſſariá illis non eſſe, ſed ne decere quidem dari. Neq; hæretici ipſi in hac re diſſentiunt. Non ergo de Euchariſtia, ſed de fide paſſionis Chriſti præceptum hoc intelligendum eſt. Eodem argumento probari poteſt non eſſe de manducatione, quæ per fidem fit, intelligendum, quo enim modo infantes baptizati carnem Chriſti per fidem mãducant, quos certo tamen credimus ſaluos fieri? Habét, dicet aliquis, habitum fidei, qui cum cæteris diuinis virtutibus per baptiſmum infunditur. Eſto; tamen qui per fidem carnem Chriſti manducare dicitur, non habitu, ſed actu fidei dicitur manducare, nihil enim ſolo habitu agimus. Quemadmodum ergo illi ad hoc noſtrum, ita nos ad illud illorum argumentum reſpondebimus. Illi ſic reſpondeant neceſſe eſt, omnia præcepta accommodatè ad perſonas, quibus dantur intelligenda. Nam & præceptum baptiſmi, quod magis eſt neceſſarium, eos non obligare, qui baptizari non poſſunt. Eodem nos modo reſpondemus præceptum de Euchariſtia percipienda, quamuis iiſdem tradatur verbis, tamẽ eos, qui recipere non poſſunt non obligare. Cenſentur autem non poſſe, qui reuerenter non poſſunt; eiuſmodi infantes omnes ſunt. Ad hunc modum iam olim Rupertus reſpondit, cuius hæc verba ſunt, *Sanè qui vel tenerrima cohibentur infantia, priuſquam ex hac luce migrãt, quàm manducare, aut bibere poßint; vel qui articulo temporis conſtringuntur. ſicuti nonnullis confeſſores, quos nec baptizari aqua, perſecutionis, & mortis inſtantia permiſit, nõ præiudicantur hac ſententia veritatis. Nec enim iudicatur apud Deum non manducaſſe, niſi qui manducare noluit, qui non curauit, qui neglexit.* *Lib. 6 prope finem* Alij contrà obiiciunt non poſſe de Euchariſtia hoc præceptũ intelligi, quia multi, qui Euchariſtiam perceperunt, in Chriſto non manent, & vitam in ſe non habent. Nõ mirarer ab hæreticis hoc obiici, qui argumenta huc illuc nulla arte, nullo iudicio verſare ſolent; miror obiectum à Catholicis eſſe; nec vidiſſe eos idem cõtra ipſos de fide, idem de baptiſmo, idem de omnibus fere præceptis, quæ adiunctam promiſſionem habent, dici poſſe. Nam & per fidem multi carnem Chriſti manducant, & pereunt, & non omnes, qui baptizantur, ſalui ſunt. Ergo huiuſmodi promiſſiones, vt ſupra docuimus, de vi, ac natura rerum, de quibus præcepta dantur, intelligi debent. Carnem Chriſti, quantum in ſe eſt, iis à quibus manducatur, æternam vitam dare; baptiſmum natura ſua regenerare hominem, & vitæ æternæ hæredem efficere. Atque hinc ſane non minimum ſumitur argumentum non poſſe hoc de ſola per fidem manducatione accipi, quia ſicut ſola fides natura ſua non iuſtificat; ita ſola manducatio per fidem iuſtificare, & vitam æternam dare non poteſt.

Lutherani refutantur de communione ſub vtraque ſpecie. Illud reliquum eſt, quo alium Lutheranorum errorem contineri diximus. Argumentantur aut hoc de Euchariſtia intelligi non poſſe, aut certè vtramq; ſacramẽti ſpeciem omnibus eſſe neceſſariam; eodem modo dici, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis*, &, *niſi biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Indiſſolubile hoc eſſe putant argumentum. Itaq; Catholici illi, quos ſupra contrà ſentire diximus, cùm ſoluere hoc argumentum non poſſent, ne contra Eccleſiæ conſuetudinem, atq; ſententiam dicerent vtramque ſpeciem ſacramenti omnibus eſſe neceſſariam, dicere maluerunt de Euchariſtia hoc loco non agi; non animaduertentes vtramque Eccleſiæ eſſe ſententiam, & vtramque ſpeciem laicis non eſſe neceſſariam, & de Euchariſtia hîc agi. Reſpondeamus priùs iis, qui de Euchariſtia agi negant; deinde iis, qui dicentes agi de Euchariſtia vtrãque ſpeciem omnibus neceſſariam eſſe concludunt. Illi ſic diſputant: Si hîc de Euchariſtia ageretur, vtraque Euchariſtiæ ſpecies omnibus eſſet neceſſaria; at non omnibus neceſſaria eſt; non ergo agitur de Euchariſtia.

A Conuertamus in illos argumentum: Si ageretur hîc de manducatione per fidem, manducatio per fidem eſſet omnibus neceſſaria; at non omnibus eſt neceſſaria; nõ enim infantibus; igitur de manducatione per fidem non agitur. Doceant illi nos reſpõdere. Dicent, opinor, accommodatè ad perſonas, vt modò dicebamus, intelligendum eſſe præceptum, debere per fidem manducare, qui fidem habere poſſunt. Et nos, debere eos vtramque ſpeciem ſumere ſacramenti, qui celebrandi myſterij cauſa, peragẽdiq; inſtituti à Chriſto ſacrificij ſumũt, cùm ſacramentum, & ſacrificium conſtet vtraq; parte. Sed ij ſoli ſunt ſacerdotes; cæteros verò, qui non alia de cauſa ſumunt, quàm vt eius fructum percipiant, vnam B tantùm ſpeciem ſumant neceſſe eſſe, cùm tantundem ex vna, quàm ex duabus fructus percipiant. Alio etiam modo idem in illos argumentum retorquere nobis licet: Si de manducatione per fidem agitur, ergo qui totum Chriſtum pro nobis crucifixum fide apprehendit non ſatisfacit nec ſaluus erit, niſi ſigillatim carnem, & ſanguinem eius apprehendat; quod nemo, credo, bene ſanus dixerit; ſi ergo in manducatione per fidem hoc non ſequitur, cur in ſacramentali manducatione ſequi volunt? Atque hoc argumentum vtroſq; proſternit aduerſarios; & eos, qui negant agi de ſacramento; & eos, qui concedentes de ſacramento agi concludunt vtramque ſpeciem eſſe neceſſariam. Nam & iſti poſtremi negare non poſſunt etiam manducationem, quæ fide fit, cum ea, quæ fit per ſacramentum debere eſſe coniunctam; & tamen neceſſaria non eſt diſtincta ſanguinis per fidem potatio à manducatione carnis, quæ ſimili fit fide. Nam vt nihil aliud dicam; quot tam ruſtici, & rardi homines ſunt, qui id facere non poſſunt? C Quemadmodum ergo cùm fide ſumimus Chriſtum, non deberemus neceſſariò ſanguinem à carne ſeiunctum aut fide, aut cogitatione ſumere, quamuis hæc verba de ſpirituali per fidem manducatione intelligeremus; ſed ſatis eſſet, vt totum ſumeremus Chriſtum, quia & in toto partes ſunt; & ſi non omnes ſimul eſſent, tantam vna quælibet earum, quantam omnes ſimul virtutem haberet; intelligendumque eſſet non propterea Chriſtum hoc loco carnem à ſanguine ſeparaſſe, quòd diſtinctè per fidem ſumere deberemus; ſed vt paſſionem ſuam explicaret, quæ in ſeparatione ſanguinis à carne conſiſtit, ex qua paſſione omnem manducatio virtutem habet: ita prorſus etſi hoc de Euchariſtiæ D intelligitur ſacramento, non propterea tamen Chriſtus ſanguinem à carne diſiunxit, vt indicaret omnes neceſſariò vtramque partem ſacramenti percipere debere; ſed vt oſtenderet ſe agere de ſacramento, quod totum conſtat duabus partibus, deq; carne ſua, & ſanguine, quatenus per hoc ſacramentum in cruce ſeparata fuiſſe ſignificantur. Quòd autem ad ſumptionẽ attinet, tantùm iubemur Chriſtum ſumere per ſacramentum, quem cùm per vtramlibet ſumamus partem, non ſequitur nos vtramque ſimul accipere debere. Id Chriſtus ipſe declarauit, quemadmodum Concilium Tridentinum animaduertit Seſſ. 21. c. 1. *Sed neque ex ſermone*, inquit, *illo apud Ioannem ſexto rectè colligitur* E *vtriuſque ſpeciei communionem à Domino præceptam eſſe; vtcumque iuxta varias ſanctorum Patrum, & Doctorum interpretationes intelligatur. Nam qui dixit, Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis; dixit quoque, ſi quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum. Et qui dixit, Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam; dixit etiam, Panis, quem ego dabo, caro mea eſt pro mũdi vita. Et denique qui dixit, Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo; dixit nihilominus, Qui manducat hũc panẽ, viuet in æternũ.* Poterãt hæc, & quæ ſupra diximus, ſatis eſſe ad reſpondendum *hoc c. 6. & 59. Ver. 51. Ver. 54. Ver. 50. Ver. 56. Ver. 58.*

etiam

etiam iis, qui dicentes agi hoc loco de ſacramento, colligunt vtramq; à Chriſto ſpeciem eſſe præceptam. Sed coarguamus eos propria ſententia. Reſpondeant: Si vtraque omnibus eſt neceſſaria, multo magis vna; at vna non eſt; nam ne ipſi quidem infantibus Euchariſtiam porrigunt; multo igitur minùs vtraque. Atenim hoc ſaltem ſequitur, quibus vna pars neceſſaria eſt, vtramque eſſe neceſſariam, cùm idem de vtraque præceptum detur. Reſpondeo non minùs probari vnam omnibus etiam infantibus eſſe neceſſariam, quàm quibus vna neceſſaria eſt, iis vtramque neceſſariam eſſe; quemadmodum ergo illis illud, ita nobis hoc adhibita aliqua congruenti interpretatione reſtringere licebit. Congruentiſſimam autem interpretationem paulo ante poſuimus, eam, ſi poſſunt, refellant. Euaſimus ex longa, moleſtaque diſputatione; ſingula nunc verba ponderemus. Cur dixerit *Amen amen*, initio docuimus, contra obſtinatam Iudæorum incredulitatem vnicum erat remedium iuramentum, vt *per duas res immobiles, quibus impoſſibile erat mentiri Deum*, duriſſimi ad credendum animi mollirentur; molliti tamen non ſunt. Quod de carne dicit manducare, de ſanguine bibere, facilè ratio intelligitur, caro quia ſolida, modo cibi, ſanguis quia liquidus, modo potionis ſumitur. Cæterum cur non dixit, Si manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, habebitis vitam in vobis; ſed, *niſi manducaueritis, & biberitis non habebitis?* Illa promiſſio erat, hæc comminatio. Expertus ante fuerat promiſſionibus ad fidem allici auditores non poſſe, conatur minis trahere. Quare non dixit, Niſi manducaueritis carnem meam, ſed *niſi manducaueritis carnem filij hominis*, cum idem vtrunque eſſet. Promiſerat illis panem vitæ, panem de cœlo verum, quem mánæ præpoſuerat; irriſus fuerat, quòd tam vilis, & abiectus, vt videbatur, homo eiuſmodi panem polliceretur. Reſpondet eos ſi ſalui eſſe velint, eo debere ſubigi, vt eius, quem ridebant, abiectiſſimi hominis carnem edant, & ſanguinem bibant, alioqui perituros. Illud denique poſtremum, *Non habebitis vitam in vobis*, putandum non eſt emphaſi carere. Significat igitur eos, nunc eſſe mortuos, ac ſimiles cadaueribus, in quibus nulla anima, nullus motus, nulla actio, nullum ſignum vitæ ſit, in eoque eos ſtatu manſuros eſſe, niſi carnem filij hominis manducauerint, & ſanguinem biberint. Eò pertinet quod Græce tempus præſens eſt, *οὐκ ἔχετε*, non habetis, id eſt mortui manetis. Ergo phraſis iſta Hebraica, non habetis vitam in vobis idem ſignificat, ac ſi diceret, Nihil habebitis vitæ.

Ad Hebr. 6.18.

54. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam.*] Ne videatur parum vera, aut certa ante dixiſſe, etiam atque etiam affirmat. Hoc verſu, & præcedenti hæc ſententia continetur, omnes, & ſolos eos, qui carnem Chriſti manducauerint, & ſanguinem biberint, vitam habere. Verſu præcedenti docuit ſolos eos, qui manducarent, vitam habere poſſe, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis:* hîc docet omnes, qui manducauerint, habituros. Quid ſit manducare carnem, & bibere ſanguinem Chriſti ſuperiore verſu diſſeruimus. Quid autem ſit vitam habere, & cur vtatur tempore præſenti, docuimus verſu 47. Si quis obiiciat multos carnem Chriſti manducare, & ſanguinem bibere, qui non vitam, ſed mortem potius habeant; iudicium enim ſibi manducant, & bibunt, facilis ſolutio; Omnes huiuſmodi propoſitiones vniuerſales, quæ coniunctas promiſſiones habent, vt partim verſu ſuperiore, partim alibi ſæpè docuimus, duobus modis intelligendæ ſunt. Primùm, vt non tam effectus, quàm vis, & natura rei, cui annexa promiſſio eſt, ſignificetur. *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluus erit*, quantum in natura fidei, & baptiſmi eſt. *Quicunque inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit*, id eſt inuocatio Dei ſaluum eum faciet natura ſua, niſi quid aliud impediat. Sic quicunque manducauerit carnem Domini, & biberit eius ſanguinem, vitam habebit, ſi vim, & naturam carnis ſanguiniſque conſideres, tamen ſi quid aliud obſtiterit, non habebit. Deinde intelligenda ſemper eſt aliqua conditio, quæ aliquando, ſi non eodem loco, alibi explicatur. *Omnes quicunque inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit*, Ioel. 2.32. &, *omnis qui petit, accipit*, Mat. 7.8. Si ita inuocauerit, itaque petierit, vt debet. Id Iacobus exponit ca. 4.3. *Petitis, & non accipitis, eo quod male petatis, vt in concupiſcentiis veſtris inſumatis.* Ex iis igitur exemplis, in quibus conditio hæc vno loco prætermiſſa alibi exprimitur, intelligere debemus etiam, cum nuſpiam exprimitur, intelligendam. Sic hoc loco, *qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam*, intelligendum, ſi manducauerit, & biberit, vt debet, & ſi poſtquàm vitam æternam, id eſt ius ad vitam æternam in manducando, bibendoq; acquiſierit, non perdiderit ſuo aliquo nouo peccato. Itaque ineptus eſt nouorum hæreticorum magiſter, & interpres Caluinus, qui ex his verbis probare nititur de ſacramento hic Euchariſtiæ non agi, quia non omnes, qui ſacramentum Euchariſtiæ percipiant, vitam æternam habent. Quaſi verò non idem dici poſſit de iis, qui fide ſola, vt ille vult, manducant, & bibunt. Vt enim fingamus, quod falſiſſimum profecto eſt, ſolam fidem ad ſalutem ſatis eſſe, quid ſi poſtquam fide aliquis manducauit, fidem perdat? Non poteſt, inquiunt, perdere. Illud vero commentum refutatione non eget, ſatis vel ipſa experientia refutatum. Nam iſta quidem ratione nemo ſemel Catholicus hæreticus vnquam fieri poſſet; quales multos quotidie etiam iudicio Caluini fieri videmus, & ſcriptura non ſolùm fieri poſſe, ſed etiam neceſſe eſſe teſtatur.

1. ad Cor. 11. 29.

Quomodo propoſitiones iſtæ vniuerſales intelligẽdæ ſint, quæ adiunctam promiſſionẽ habent.

Marc. 16. 16.

Ioel. 2. 32. Actor. 2. 21. Rom. 10.

Caluini inepta argumentatio, in commen. in Ioannẽ.

1. Corinth. 11. 19.

Et ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.] Cur hoc addat, & quid ſit reſuſcitare illum in nouiſſimo die, vide ſupra ver. 39. Sunt qui præpoſitionem &, *αἰτιολογικῶς* cauſaliter accipiant, *quia ego reſuſcitabo illum.*

55. *Caro enim mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus.*] Rationem ſuperioris ſententiæ reddit, quamobrem qui manducat eius carnem, & bibit eius ſanguinem, habeat vitam æternam, quia nimirum *caro eius verè eſt cibus, & ſanguis eius verè eſt potus.* Cuius rationis vis in hoc verſatur, quòd propria cibi, & potus natura ſit vitam manducantibus, & bibentibus dare; itaque quidquid manducatum, & bibitum verè vitam tribuit, id verè cibus, & potus eſt; & contra, quidquid verè cibus & potus eſt, verè vitam tribuit. Notarunt hoc, & explicarunt Auguſtinus, & Beda. Illud ergo *ἀληθῶς verè*, aut vt Apollinarius in Catena Græca, & textus ipſe Catenæ legunt itemque, Leontius in textu, & in commentariis *ἀληθὴς verus eſt cibus & verus eſt potus* non naturam ſignificat, ſed effectum. Nam etſi caro, & ſanguis Chriſti verè à nobis in ſacramento ſumitur, tamen non vocatur verus cibus, quòd verè manducetur, & verus potus, quòd verè bibatur: multa enim verè manducantur, & bibuntur, quæ non vitam, ſed mortem potiùs afferunt; &, vt diximus, voluit Chriſtus probare carnem ſuam vitam manducantibus dare, quia verus eſt cibus. Verum igitur cibum, & verum potum vocat, quia verè animas nutrit, & vitam æternam illis præbet, ſicut verſu 32. vocauit ſe panem verum, non vtique natura; nec enim verè, ac propriè, ſi naturam ſpectes, panis eſt; ſed effectu, quia verè præſtat, quod panis præſtare ſolet, cùm ad id fiat, vt verè homines viuant; & cap. 15.1. vocat ſe vitem veram, non quòd vera ſit vitis, ſed quòd id, quod vitis facit, vt ſarmẽta ſua nutriat, atq; ſuſtentet, multo ipſe veriùs facit.

Cur verum cibum vocetur corpus Chriſti.

Minùs

Minus enim nos ſine illo, quam ſarmenta ſine vite viuere poſſumus, atque vireſcere. Non dubium, quin cum carnem ſuam verum cibum, & ſanguinem verum potum appellat, comparatione alterius cibi, potuſque loquatur, quem tacitè ſignificet, ſi cum carne, & ſanguine ſuo conferatur, nec verum cibum, nec verum potum eſſe. Sed dubium ad quem cibum ac potum alludat. Cyrillus ad manna, & ad aquam illam, quam de petra Moyſes eduxerat, alludi putat: ſicut ſupra verſu.

Exod. 16. 15. & 17. 6.

32. *Amen, amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed Pater meus dat vobis panem de cælo verum*, & verſu 58 ſequitur. *Hic eſt panis, qui de cælo deſcendit, non ſicut manducauerunt patres veſtri manna, & mortui ſunt.* Aptè & probabiliter id dictum eſt; ſed mihi cum omni alio cibo, ac potu carnem, & ſanguinem ſuum videtur comparare, ſignificareque præter carnem, & ſanguinem ſuum nullum propriè verum cibum, nullum verum potum eſſe, quia nullus alius cibus & potus vitam æternam, ac ne corpori quidem, niſi id breue admodum tempus dare poſſit, caro vero, & ſanguis ipſius & animæ, & corpori vitam præſtet æternam. Hæc planior, mihi illius ſententia eſt, & eſt Auguſtini, Bedæ, Leontij, Apollinarii, & Theophyl. *Cum cibo, ac potu id appetant homines*, inquit Auguſtinus, *vt neque eſuriant, neque ſitiant: hoc veraciter non præſtat niſi iſte cibus, & potus, qui eos, a quibus ſumitur immortales, & incorruptibiles facit, id eſt ſocietas ipſa ſanctorum, vbi pax erit, & vnitas plena, atque perfecta.*

Tract. 26.

56. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in eo.* Explicat iterum Chriſtus quo modo, qui manducat ſuam carnem, bibitque ipſius ſanguinem, habeat vitam æternam, quia in ſe totum ipſum habet Chriſtum, qui vitam æternam ſecum affert, atque adeo ipſa vita æterna eſt. *Quoniam vero difficile erat, & ardua*, inquit Cyrillus, *multo, atque vario modo mirabilem eius veritatem exponit.* Manere in Chriſto, & Chriſtum in nobis, eſt corpus noſtrum cum Chriſti corpore miſceri, ita prorſus, vt cum illo vnum efficiamur; itaque ſuam nobiſcum participet vitam. Quod etiam extra ſacramentum per fidem, & caritatem fit, quemadmodum in epiſtola 1. cap. 4. 16 idem Ioannes ait. *Deus caritas eſt, & qui manet in caritate, in Deo manet, & Deus in eo.* tamen in Euchariſtiæ ſacramento ſumpto vero corpore, & ſanguine Chriſti longe verius fieri Patres noſtri docuerunt. Poſtulant hæc tempora, quibus de nulla re magis aduerſus hæreticos, quam de Euchariſtia diſceptatur, vt ipſa his, licet aliquanto ſim longior, verba recitem veterum auctorum. Non poſſumus in re tam neceſſaria nimium eſſe longi. Irenæus Valentinianorum errorem arguens, qui & Chriſtum eſſe filium negabant Dei, qui mundum condidiſſet, & carnis reſurrectionem negabant, lib. 4. cap. 34. his verbis argumentatur. *Quomodo autem conſtabit eis eum panem, in quo gratiæ actæ ſunt, corpus eſſe Domini ſui, & calicem ſanguinis eius, ſi non ipſum fabricatoris mundi filium dicant, id eſt verbum eius, per quod lignum fructificat, & defluunt fontes, & terra dat primum quidem fœnum, poſt deinde ſpicam, deinde plenum triticum in ſpica? Quomodo autem rurſus dicunt carnem in corruptionem deuenire, & non percipere vitam, quæ a corpore Domini, & ſanguine alitur? Ergo aut ſententiam mutent, aut abſtineant offerendo, quæ prædicta ſunt. Noſtra autem conſona eſt ſententia Euchariſtiæ, & Euchariſtia rurſus confirmat ſententiam noſtram. Offerimus enim ei, quæ ſunt eius, congruenter communicationem & vnitatem prædicantes carnis, & ſpiritus. Quemadmodum enim qui eſt e terra panis percipiens inuocationem Dei, iam nõ communis panis eſt, ſed Euchariſtia ex duabus rebus conſtans terrena, & cæleſti; ſic & corpora noſtra percipientia Euchariſtiam iam non ſunt corruptibilia ſpem reſurrectionis habẽtia.* & lib. 5. c. 2. *Quomodo*, inquit, *carnem negent capacem eſſe donationis Dei, quæ eſt vita æterna, quæ ſanguine, & corpore Chriſti nutritur, & membrum eius quemadmodum & beatus Apoſtolus ait in ea, quæ eſt ad Epheſios epiſtola, quoniam mẽbra ſumus corporis eius de carne eius, & de oſſibus eius. Non de ſpirituali aliquo, & inuiſibili homine dicens hæc, ſpiritus enim neque oſſa, neque carnes habet, ſed de ea diſpoſitione, quæ eſt ſecundum verum hominem, quæ ex carnibus, & neruis, & oſſibus conſiſtit, quæ de calice, qui eſt ſanguis eius, nutritur, & de pane, qui eſt corpus eius, augetur. Et quemadmodum lignum vitis depoſitum in terra, ſuo fructificat tempore, & granũ tritici decidens in terram, & diſſolutum multiplex ſurgit per ſpiritum Dei, qui continet omnia, quæ deinde per ſapientiam in vſum hominibus veniunt, & percipientia verbum Dei Euchariſtia fiunt, quod eſt corpus, & ſanguis Chriſti, ſic & noſtra corpora ex ea nutrita, & repoſita in terrã, & reſoluta in ea, reſurgent in ſuo tempore verbo Dei reſurrectionem eis donante in gloriam Dei patris.*

Lib. 4. c. 17.

Cap. 5. 30.

Luc. 24. 39.

Teſtimonia Patrum de veritate Euchariſtiæ.

Hilarius vero lib. 8. de Trinitate ſic probans Patrem, & Filiũ non ſolum voluntate, ſed etiam natura atque ipſa vnum eſſe, quia & nos cum Chriſto, & inter ipſos per corporis eius perceptionem non ſolum conſenſu, caritateque, ſed re etiã vera vnum ſumus, vt ipſe dixerat, *Vt ſint vnũ, ſicut & nos vnũ ſumus. Eos*, inquit, *rogo, qui inter Patrem, & Filium voluntatis ingerunt vnitatem, vtrumne per naturæ veritatem hodie Chriſtus in nobis ſit, an per concordiam voluntatis? Si enim verè verbũ caro factum eſt, & nos verè verbum carnem cibo Dominico ſumimus, quomodo non naturaliter manere in nobis exiſtimandus eſt, qui & naturam carnis noſtræ iam inſeparabilem ſibi homo natus aſſumpſit, & naturam carnis ſuæ ad naturam æternitatis ſub ſacramento nobis communicandæ carnis admiſcuit? Ita enim omnes vnum ſumus, quia & in Chriſto Pater eſt, & Chriſtus in nobis eſt.* Et rurſus Hilarius, *Si verè igitur carnem corporis noſtri Chriſtus aſſumpſit, & verè homo ille, qui ex Maria natus fuit, Chriſtus eſt, noſque verè ſub myſterio carnem corporis ſui ſumimus, & per hoc vnum erimus, quia Pater in eo eſt, & ille in nobis: quomodo voluntatis vnitas aſſeritur, cùm naturalis per ſacramentũ proprietas perfectæ ſacramentũ ſit vnitatis?* Atque idem rurſum, *Quæ ſcripta ſunt legamus, & quæ legerimus intelligamus, & tunc perfectæ fidei officio fungemur. De naturali enim in nobis Chriſti veritate, quæ dicimus, niſi ab eo diſcimus, ſtultè, atque impiè dicimus. Ipſe enim ait, caro mea verè eſt eſca, & ſanguis meus verè eſt potus: qui edit carnem meam, & bibit ſanguinem meum, in me manet, & ego in eo. De veritate carnis, & ſanguinis non relictus eſt ambigendi locus, nunc enim & ipſius Domini profeſſione, & fide noſtra verè caro eſt, & verè ſanguis eſt. Et hæc accepta, atque hauſta id efficiunt, vt & nos in Chriſto, & Chriſtus in nobis ſit. Anne hoc veritas non eſt? contingat plane his verum non eſſe, qui Chriſtum Ieſum verum eſſe Deum negãt.* Videmus grauiſſimum auctorẽ Hilarium partis impietatis eſſe exiſtimare, negare carnem, & ſanguinẽ Chriſti verè in Euchariſtia à nobis ſumi, verè nos in Chriſto per eam communionem & Chriſtum in nobis manere, atque negare Chriſtum verũ eſſe Deum. Et nos Hilario ſubſcribimus. Simile eſt, quod Amb. ſer. 90. de S. Agnete refert dixiſſe eam, cum iam moritura Chriſti corpus accepiſſet. *Nunc*, inquit, *corpus Domini mei corpori meo ſociatum eſt, & ſanguis illius ornauit genas meas.* Et Chryſoſtom. hom. in Ioan 45. *Vt autem non ſolùm per dilectionem, ſed etiam re ipſa in illam carnem conuertamur, per cibum id efficitur, quem nobis largitus eſt. cùm enim ſuum in nos amorem indicare vellet: per corpus ſuum ſe nobis cõmiſcuit, & in vnum nobiſcum redegit, vt corpus cum capite vniretur?* Et Cyril. lib. in Io. 4. c. 14. *Quoniam igitur ſaluatoris caro, verbo Dei, quod naturaliter vita eſt, coniuncta viuifica effecta eſt, quando eam comedimus, tunc vitã habemus in nobis, illi coniuncti, quæ vita effecta eſt. Hac de cauſa in excitãdis mortuis non ſolummodo verbo, atque imperio, vt Deus vtebatur, verum etiã carnem ſuam quaſi cooperatricem nonnũquã adhibebat, vt re ipſa oſtenderet carnem quoque ſuam, quoniã*

Inf. 17. 22.

Sup. c. 1. 14.

ſibi con-

ſibi coniuncta eſt, viuificam eſſe, atque fideles doceret ſuum non alterius corpus eſſe. Et e iuſdem lib. 15. *Qui carnẽ Chriſti manducat, vitam habet æternam. Habet enim hæc caro Dei verbum, quod naturaliter vita eſt, propterea dicit, quia ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die*; & paucis interpoſitis *Quemadmodum ſi quis ſcintillam ignis in fœno, aut palea occultauerit, totum inde ignitum neceſſario fiet; ſic verbum Dei tanquam ſcintilla in naturam noſtram immiſſum, totam inde inflammauit, atque ad vitam interitu penitus deſtructo reduxit.* Et cap. 17. *Qui manducat, inquit, carnem meam, & bibit ſanguinem meum in me manet, & ego in illo. Sicut enim ſiquis liquefacta cera aliam ceram infuderit, alteram cum altera per totum commiſceat, ſic neceſſe eſt, ſi quis carnem, & ſanguinem Domini recipit, cum ipſo ita coniungatur, vt Chriſtus in ipſo, & ipſe in Chriſto inueniatur. Simile quodammodo apud Matthæum reperies. Simile eſt, inquit, regnum cœlorum fermento, quod acceptum abſcondit mulier in farinæ ſatis tribus. Quid igitur fœmina ſit, & quæ ſatorum trinitas, aut omnino ſatum quid ſit, loco ſuo dicetur, nunc autem de fermento ſolùm dicamus. Sicut parum, vt Paulus ait, fermenti totam maſſam fermentat, ſic parula benedictio totum hominem in ſeipſum attrahit, & ſua gratia replet, & hoc modo in nobis Chriſtus manet, & nos in Chriſto. Verè enim totum fermentum in totam maſſam pertranſit.* Et libro 10. cap. 13 *Qui manducat carnem meam, ait, & bibit ſanguinem meum in me manet, & ego in illo. Vnde conſiderandum eſt, non habitudine ſolùm, quæ per caritatem intelligitur, Chriſtum in nobis eſſe, verùm etiam, & participatione naturali. Nam quẽadmodum ſi quis igne liquefactam ceram alia cera ſimiliter liquefacta ita miſcuerit, vt vnum quid ex vtriſque factum videatur; ſic communicatione corporis, & ſanguinis Chriſti ipſe in nobis eſt, & nos ipſo. Non poterat enim aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem, & vitã traduci, niſi naturalis vitæ corpus ei coniungeretur. Non credis mihi hæc dicenti? Chriſto, te obſecro, fidem præbe. Amen amen, inquit, dico vobis, niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem, & bibit ſanguinem meum habet vitam æternam, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.* Et Greg. Nyſſen hom. 8 in Eccleſiaſten, *Propterea nobis ſeipſum comedendum proponit is, qui ſemper eſt, vt eum ipſum in nobis ipſis accipientes, illud ſiamus, quod ille eſt.* Ammonius verò hoc modo ſcribit, ὥσπερ αἱ ἀκόλουθοι τροφαὶ ἡμῖν ἀνακεράμεναι συνιστῶσι τὸ σῶμα, οὕτω καὶ ὁ μυστικὸς ἄρτος ὥσπερ τινα συνοχὴν συνάπτει τοῖς τὸν πατέρα, μία δὲ χριστῷ ἀνακερῶσι. Ad eundem ſenſum Damaſcen. lib. 4 de fide, c. 14. & Theophylactus, & Euthymius in commentariis huius loci ſcribunt. Atque ita nos maiores noſtri ſenſere, loquique docuerunt, à quibus qui diſſentiunt, hæretico ducuntur ſpiritu. Obſeruaui hãc phraſim manendi propriam eſſe Ioannis, qua mirum in modum eſt delectatus; ſignificat autem aliquanto plus, quam in alio eſſe; aliquando quidem moram, & quaſi hoſpitium, vt tranſeundi verbo opponi videatur, vt c. 1. 32. 33. & 3. 36. & 5. 38. Aliquando verò intimam coniũctionẽ, vt hoc loco, & 1. epiſt. 4. 9. & 4. 16. Quod hæreticus quidam dicit in codice quodam Græco manuſcripto ſe reperiſſe poſt finem huius verſus hæc addita καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὡς τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ. *Sicut Pater in me eſt, & ego in Patre, amẽ, amen dico vobis, niſi acceperitis corpus filij hominis, vt panem vitæ, non habebitis vitam in ipſo*; videtur mihi ex aliquo Græco ſumptum commentario.

Matt. 13. 33

1. ad Corint. 5. 6. ad Gal. 5.

Ammonius ex mſſ. citatus.

Beza in Annotat. in Ioan.

57. *Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem; & qui manducat me, & ipſe viuet propter me.*] Obſcurus, & impeditus locus. Illud tamen conſtat voluiſſe, confirmare Chriſtum, & adhibito Patris exemplo magis explicare, quomodo qui carnem ſuam manducaret, vitam æternam habiturus eſſet, quia nimirum ſicut ipſe cum Patre coniunctus vitam ab eo trahit, ita qui carnem ſuam manducat, coniũctus ſibi vitam à ſe hauriat. Cæterum duo ſunt, quæ difficilem locum reddũt. Alterum, quòd non ſatis conſtet, in quo: alterum, quòd non ſatis conſtet inter quas perſonas fiat comparatio. Hæc verba, *Sicut miſit me viuens Pater*, videntur indicare inter miſſionem, & vitam, aut certe inter miſſionẽ, & manducationem comparationem fieri. Quod quia abſurdum videtur, difficilis eſt ſenſus. Cæterum non dubito, etſi id à nemine animaduerſum inuenio, comparationem non fieri inter miſſionem, & vitam; aut inter miſſionem, & manducationem, ſed inter vitam, & vitam. Quis enim ignorat comparationem in rebus eiuſdem generis fieri debere? Sed nimirum Hebraiſmus obſcuriorem reddit orationem, quæ ſi in Latinitatem reſoluatur, erit facilis. Reſoluenda autem hoc modo eſt: Sicut Pater, qui me miſit, viuit, *& ego viuo propter Patrem; & qui manducat me, & ipſe viuet propter me.* Maior de perſonis quæſtio. Auguſtinus, Cyrillus, & Beda putant, vnam tantùm comparationem eſſe inter nos, & Chriſtum, quòd quemadmodum ipſe à Patre miſſus propter Patrem viuit, ita nos eius manducantes carnem propter ipſum viuamus. Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthym. duas eſſe comparationes: alteram, Sicut Pater, qui me miſit, viuit, ita ego propter ipſum viuo: alteram, Sicut ego viuo, ita qui manducat meam carnem, propter me viuit. Hoc magis probo, etſi conciſa oratio comparationem occultat. Cæterum qui Hebraiſmi vim animaduerterit, facilè intelliget. Solent Hebræi particulam כ, quæ comparationibus ſeruit, ſæpius ſubintelligere, quam exprimere, & eius loco ponere ו &, quod apud Ioannem, qui maximè omnium Euangeliſtarum Hebraiſmis delectatur, eſt frequentiſſimum, cap. 10. 15. *Sicut nouit me Pater, & ego agnoſco Patrem*, id eſt, ſicut nouit me Pater, ita ego agnoſco Patrem, & c. 15. 9. *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos*, id eſt, ita ego dilexi vos, & 1. epiſt. c. 2. 18. *Sicut audiuiſtis, quia Antichriſtus venit, nunc Antichriſti multi facti ſunt*, pro, ſic etiam nunc Antichriſti multi facti ſunt. Sic igitur hoc loco, *Sicut me miſit viuens Pater, & ego viuo propter Patrem*, id eſt, ſicut Pater, qui me miſit, viuit, ita ego per illum viuo. Nam & in ſecundo membro, in quo nemo comparationem eſſe negat, eadem vtitur phraſi, *Et qui manducat me, & ipſe viuet propter me*, id eſt ſic etiam, qui manducat me, viuet propter me. Confirmat hunc ſenſum, quòd capit. 5. 26. hanc eandem ſententiam, quam hoc loco ponit, iis ipſis verbis, quibus nos interpretamur, pronuntiauit. *Sicut Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo*, & eodem cap. ver. 21. *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ſic & Filius, quos vult, viuificat.* Confirmat etiam, quòd ſi hic non eſſet ſenſus, fruſtra hæc prima verba poſita viderentur, *ſicut miſit me viuens Pater.* Facilius enim, & breuius dicturus erat, ſicut ego viuo propter Patrem, ſic qui manducat me, viuet propter me. Cum ergo dixerit, *Sicut miſit me viuens Pater*, voluit procul dubio inter ſe, & Patrem comparationem facere. Viuentem addito Græcè articulo τὸν ζῶντα Patrem appellauit, vt ſignificaret ipſum per ſe Patrem non ſolùm viuentem, ſed vitam ipſam, atque omnis vitæ fontem eſſe. Cur ergo dixit, *miſit*, cum, vt ſupra docuimus, non de miſſione, ſed de vita ageretur, & ſatis fuiſſet dicere, ſicut viuit Pater, & ego viuo propter Patrem? Voluit, opinor, ſimul rationem declarare, quare ipſe propter Patrem viueret, quia ab eo miſſus fuerat, id eſt homo factus, vt Leontius exponit. Alij putant rationem indicare voluiſſe, quare miſſus à Patre eſſet, vt vitam nimirum ab eo acceptam cum hominibus communicaret. Quæſitum à multis eſt, quid ſit, *viuo propter Patrẽ*. Græcè eſt διὰ τὸν πατέρα.

In quo fiat comparatio.

Ariſt. 7 Topic. c. tex 19.

Inter quas perſonas fiat comparatio.

Ioannes Euang. Hebraiſmis maximè delectatur.

quod poteſt Latinè reddi *per Patrem*, aut, *propter Patrem*. Auguſtin.& Beda exiſtimant finalem, vt vocant, cauſam ſignificare, *propter Patrem*, id eſt ad gloriam Patris. Sed manifeſtum eſt ex ſequenti membro non eum eſſe ſenſum. Cum enim dicit, *& ipſe viuet propter me*, non ſignificat propter gloriam ſuam victurum eſſe, ſed propter ſe, id eſt ſe illi vitam impertiente victurum. Cauſa ergo efficiens, non finalis ſignificatur, quę aliquando etiam exprimitur per præpoſitionem *propter*. Cæterum alia hinc mouentibus Arianis exiſtebat quæſtio, quomodo Filius per Patrem viuere diceretur. Obiiciebant enim Deum eſſe non poſſe, qui per alium vitam haberet, vt ex Gregor. Nazian. orat. 5. de Theolog. & ex Ambroſ. lib. de fide, c.5. & ex Baſil. lib. 4. aduerſus Eunom. & in apolog. ad Cæſarianos. & ex Cyrillo hoc loco, & in lib. de recta fide ad Reginas intelligimus. Quæſtio in eo fere verſatur, vt intelligamus, de qua loquatur vita, cum dicit, *& ego viuo propter Patrem*, & an loquatur de ſe, quatenus Deus, an quatenus homo eſt. Gregor. Nazian. Chryſoſtom. Ammonius, Theophylact. Cyrillus, & Euthym. de Chriſto, quatenus Deus eſt, videntur exponere. Nam & ſecundum diuinam naturam propter Patrem viuere, non quod participatione vitæ eius viuat, ſicut nos *in ipſo viuimus, & mouemur, & ſumus*: ſed quòd vt per ſe viuat, ac vita ipſa ſit, a Patre per æternam generationem acceperit. Quòd autem non per participationẽ Patris viuere dicatur, ex eo Ammonius, & Cyrillus probant, quòd non ſolum viuens, ſed vita etiam ipſa dicatur, *Ego ſum via, veritas, & vita*, ipſa autem vita per participationem eſſe non poteſt. Vera reſponſio, ſed verior, & magis expedita illa Baſilij, Ambroſij, Auguſtini, & Bedæ, Chriſtum de ſe vt homine loqui; agebat enim de carnis ſuæ manducatione, & non manducatur vt Deus, ſed vt homo. At de qua vita? Nam in illo ipſo homine Chriſto & diuina, & humana; & naturalis, & mortalis, & ſupernaturalis vita erat. Videtur Chryſoſtomus de morali vita hoc interpretari, vt ſenſus ſit, ſicut Chriſtus propter Patrem, id eſt quia à Patre miſſus eſt, bene, ſanctèque vixit, ita qui eius ederent carnem, bene victuros eſſe. Credo ego, eandemque omnium ferè auctorum ſententiam eſſe arbitror, non de morali, non de naturali, ſed de diuina, & ſupernaturali vita loqui, quam vitam æternam appellamus, quæ in Deo naturalis eſt; in Chriſto, quatenus homo eſt, & in nobis diuino beneficio per participationem quandam cõceſſam diuinæ naturę. Eam enim ſempiternam vitam atque diuinam, quam Deus natura ſua habet, Chriſtus, vt homo, per coniunctionem cum diuinitate hypoſtaticam habuit, per quam quæcunque Dei erant, in humanam naturam deriuata ſunt: nos verò per eam coniunctionem habemus, qua ſumpto corpore, & ſanguine Chriſti, cum eo vnum quiddam efficimur. Sicut enim per vnionem illam hypoſtaticam fit, vt vita illa diuina, & fœliciter immortalis humanæ Chriſti naturę facta ſit: ita per coniunctionem noſtram cum corpore eius efficitur noſtra. Atque hoc eſt, *Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem; & qui manducat me, & ipſe viuet propter me*. Poteſt etiam quæri, vt nihil, quod ad huius loci explicationem pertineat, prætermittamus, cur cùm ſoleat dicere, *Qui manducat meam carnem*, hìc non dicat, Qui manducat meam carnem, ſed *qui manducat me*? Notauit Cyrillus lib. in Ioan. 4. c.15. ſe ipſum carnem ſuam appellaſſe, & è contrario aliquando partem pro toto, aliquando totum pro parte ponendo, vt in illo loco D. Pauli. Rom. 7.18. *Scio quia non habitat in me, hoc eſt in carne mea bonum*. Verum, ſed aliquam tamen cauſam fuiſſe ſuſpicor, quam ob rem potiùs dixerit, *Qui manducat me*, quàm qui manducat meam carnem, nempe quia non dixerat, caro mea viuit propter Patrem, ſed *ego viuo propter Patrem*. Monent Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus Chriſtũ iterum, atque iterum hunc de carne ſua manducanda ſermonem verſare, vt eum in auditorum mentibus imprimeret. Tanti eſſe momenti de hoc myſterio rectè ſentire.

Per propoſitionem propter efficiens cauſa exprimitur.

Act.17.28.

Ioan.14.6. Arianorum obiectio refellitur.

58. Hic eſt panis, qui de cœlo deſcendit.] Hic panis, de quo loquor, id eſt, ego. Quomodo dicat de cœlo deſcendiſſe, vide ſupra ver.32. & 33. Concludit diſputationem, reuocans eam ad initium. Dixerant illi Iudæi verſu 30. & 31. *Quod ergo tu facis ſignum, vt videamus, & credamus? Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt, Panem de cœlo dedit eis manducare.* Inde diſputatio hæc omnis nata fuerat. Reſpondit enim Chriſtus non illum, quem dediſſet Moyſes, ſed quem ipſe daturus erat, verum eſſe panem, atque cæleſtem. In qua re probanda, explicandaque hactenus verſatus eſt. In nunc concludit comparatione huius, & illius panis.

Non ſicut manducauerunt patres veſtri manna.] Hebraiſmus eſt לא כאשר id eſt, hic panis, qui de cœlo deſcendit, non ſimilis illi, quem patres veſtri comederunt. Duplex autem inter hunc, & illum panem breui & conciſa oratione diſcrimen eſſe indicat; alterum, quòd ille terrenus fuerit, hic cæleſtis ſit, ſicut dixerat verſu 32. *Amen, amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cœlo, ſed pater meus dat vobis panem de cœlo verum.* Hanc differentiam indicat, cum dicit, *Hic eſt panis, qui de cœlo deſcendit*, cùm enim addat ſtatim, *Non ſicut manducauerunt*, id eſt non qualem manducauerunt patres veſtri, perinde eſt, ac ſi dicat, Hic eſt panis, qui de cœlo deſcendit, non ille, quem patres veſtri manducauerunt. Alterum diſcrimen eſt, quòd hic vitam edentibus conferat, ille conferre minimè potuerit, cùm ipſorum patres, qui illum comederunt, mortui fuerint. Quod qua ratione intelligi debeat, ſupra docuimus, ver. 49.

59. Hæc dixit in ſynagoga docens in Capharnaum.] Quidam hoc non alia de cauſa additum putant, quàm vt hiſtoriæ ex loci deſcriptione fides fieret. Chryſoſtomus verò auditorum duritiem, & incredulitatem notari docet, quòd cum hæc Chriſtus in Capharnaum, id eſt in ea dixerit vrbe, in qua tot miracula feciſſet, illi nemo ferè crediderit. Magis probo, quod Leontius, & Cyrillus tradunt, voluiſſe Euangeliſtam docere hæc, quæ narrauerat, non clam, & in loco aliquo ſolo, ſed in loco celeberrimo, & frequentiſſimo, & quàm plurimis audientibus facta eſſe, ne quis, quod ſolus ipſe narraſſet, fictum putaret; nam & vrbs ipſa Capharnaum celeberrimum erat emporium; & in ea ipſa non quouis loco, ſed in media ſynagoga, quò omnis populus confluebat, hæc contigiſſe. Similia notauimus exempla Mar. 1. 21. & 3. 1. & 6. 2. Sed naſcitur hinc quæſtio, quam Ammonius, & Theophylact. excitarunt, cur Chriſtus de tanto myſterio in tanta frequentia diſputare voluerit, cùm non ignorauerit vix quemquam crediturũ. Reſpondent voluiſſe oſtendere ſe legi non eſſe contrarium, cùm in ſynagoga Iudæorũ more diſputaret; ſimul etiã captare multitudinem. Nam etſi plerique etiam diſcipuli non crediderunt, tamen veroſimile ex tanta multitudine nõ paucos credidiſſe.

Cur de tanto myſterio in tanta frequentia diſputarit Chriſtus.

60. Multi ergo audientes ex diſcipulis eius dixerunt, Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire.] Quòd Euangeliſta præteritis aliis ſolos diſcipulos dixerit orationis eius difficultate fuiſſe deterritos, eò, vt opinor pertinet, vt doceat, quàm parũ Chriſtus perſuaſiſſet, cùm ne ipſi quidem eius diſcipuli crediderint, vt Auguſt. & Beda notauerunt. Ergo cùm dicit multos ex

diſcipulis eius hoc audientes dixiſſe, *Durus eſt hic ſermo*, tacitè inſinuat, multo magis cæteros, qui diſcipuli non erant, aut idem, aut aliquid ſimile dixiſſe, cogitauiſſéue. Non fuiſſe ex duodecim Apoſtolorum numero monent Theophylactus, & Euthymius, idque ex verſu. 67. manifeſtum eſt. Durum ſermonem vocant doctrinam creditu difficilem, quòd nemo niſi Chriſti carnem manducaret, & ſanguinem biberet, vitam æternam habere poſſet. Sic Chryſoſt. & Euthymius exponunt. Quod autem dicunt, *Quis poteſt eum audire?* perinde valet, ac ſi dicant, quis poteſt credere? *Hebræorum idioma.* Hebræorum idioma, vt, ſi *audieritis me bona terræ comedetis*. *Iſai. 1. 19.* Sed habet maiorem vim, quod dicunt, *Quis poteſt eum audire?* quàm ſi dicerent, Quis poteſt credere? quaſi dicant ne cuiuſquam quidem aures B eum ſermonem ferre poſſe. Hæreticorum vox, qui cùm diuina myſteria ſuo metiantur ingenio, quidquid non intelligunt, deliramentum putant. Afferant Caluiniſtæ quàm ſpecioſas velint cauſas, quamobrem non credant, quod iſti non crediderunt, verè nos corpus Chriſti manducare, & ſanguinem bibere, dicant ſe Dei potentiam non negare, ſed voluntatem ſequi; potuiſſe quidem, ſed noluiſſe; voluntatem autem eius ex aliis ſcripturæ locis ſe colligere. Mentiuntur, nam cum in diſputatione premuntur, ad philoſophiam, rationemque naturalem confugiunt, fieri non poſſe, vt corpus vnum pluribus locis ſit. Non alia igitur illis non credendi cauſa eſt, quam *In Comment. in Ioann.* illis fuit, quòd durus illis ſermo eſſe videatur. Dictum C ergo de ſe putent, quod eorum magiſter Caluinus de iſtis dicit, duritiem non in Chriſti ſermone, ſed in ipſis illis auditoribus fuiſſe, qui ſermonem durum eſſe dicebant; & intelligant ſe illis ſimiles eſſe animales, *qui non percipiant, quæ ſunt ſpiritus Dei.* *1. ad. Cor. 2. 14.* Hoc peiores, quàm diſcipuli illi Caluiniſtæ ſunt, quòd illi non palam, & Chriſto audiente dixerunt, vt Auguſt. & Beda obſeruarunt & ex ver. ſequenti perſpicuum eſt; Caluiniſtæ verò palam dicunt adiunctis etiam quibuſdam in Chriſtum blaſphemiis.

61. *Sciens autem Ieſus apud ſemetipſum.*] Id eſt nemine indicante, vt modò ex Auguſtino, & Beda notauimus. Ita enim diſcipuli inter ſe taciti murmurauerant, vt audire Chriſtus non poſſet. Sed Deum, quem *Act. 1. 24.* D corda non latent, quomodo verba etiam non audita latere potuiſſent? Itaque rectè ex hoc loco Chryſoſt. *Chriſti diuinitas probatur.* Cyrillus, Theophylact. & Euthymius, atque Theodorus Heracleenſis in Catena Græcorum Chriſti diuinitatem probant.

62. *Si ergo videritis Filium hominis aſcendentem, vbi erat prius?*] Difficilem locum & oratio conciſa, & interrogatio facit; Cum enim ad explendam orationem, atque ſententiam aliquid neceſſariò ſubintelligendum ſit, incertum quid debeat intelligi. Vnum è duobus intelligatur neceſſe eſt, aut tunc non ſcandalizabimini, *cùm videritis Filium hominis aſcendentem, vbi erat priùs*; aut contrà, Tunc magis ſcandalizabimini. Priorem ſenſum plerique ſequuntur, Chryſoſto- E mus. Auguſt. Cyrillus, Theophylactus, Beda, Rupertus, Euthymius, & Theodorus Heracleenſis in Catena Græca, & Leontius in Commentariis. Sed hi ipſi auctores in eo inter ſe diſſentiunt, quòd alij hoc referant ad id, quod dixerat ſe de cœlo deſcendiſſe ver. 41. Nam eam etiam ob cauſam Iudæi murmurauerant. Quaſi dicat cùm videbitis *Filium hominis aſcendentem, vbi erat priùs*, tunc nimirum ſcandalizari deſinetis, intelligentíſque me de cœlo deſcendiſſe, cùm *Sup. c. 3. 13.* nemo aſcendere in cœlum poſſit, *niſi qui deſcẽdit de cœlo Filius hominis, qui eſt in cœlo*. Sic Chryſoſtom. Theodorus Heracleen. Theophylactus, & Euthym. Alij referunt ad id, quod dixerat ver. 54. *Qui manducat meã carnem, & bibit meum ſanguinem habet vitam æternam.* Quaſi probet modò carnem ſuam vitam æternam dare poſſe, quia caro Dei eſt, quod ex eo probat, quòd in cœlum ſit aſcenſurus. Sic Cyrillus, & Leontius. Alij ad id, quo offenſi diſcipuli illi fuerant ver. 52. *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?* Quaſi modum doceat, quo carnem ſuam illis ad manducandum daturus ſit, nimirum non conciſam, vt illi putabant, in fruſta, cùm eam integram, atque incorruptam in cœlum eſſet illaturus, ſed ſub ſacramento. Sic Auguſtin. Beda, & Rupertus. Quæ interpretatio in eo cæteris præſtat, quòd ſententiam referat ad id, quod diſcipuli dixerant, *Quomodo poteſt hic carnem ſuam dare ad manducandum?* Id enim haud B dubiè probabilius Sed ego non libenter, vt ſæpe dicere ſoleo, ſcripturæ ſacræ reſtringo ſententiam. Itaque malim ad totam Chriſti ſuperiorem diſputationem referre. Generaliter enim diſcipuli illi dixerant, *Durus eſt hic ſermo*, vbi ſermonem, vt diximus, totam ſuperiorem Chriſti de carne, & ſanguine doctrinam appellauerant. Illud mihi difficile perſuadere poſſum, intelligendum eſſe, Tunc ſcandalizari deſinetis, aut tunc intelligetis, tunc credetis, quemadmodum omnes, quos memini legere, auctores interpretantur. Nec enim ita loqui videtur Chriſtus, quaſi doceat, & probet; ſed quaſi reprehendat, *Hoc vos ſcandalizat?* *Verſ. 61.* cùm adhuc vobiſcum ſim? cum facilè intelligi poteſt, poſſe me vobis carnem meam dare ad man- C ducandum, præſentem præſentibus? Quid facietis, cùm videritis me in cœlum aſcendentem? quãto magis ſcandalizabimini? quanto minùs credetis? cum videatis me in cœlo, vos in terra eſſe? Solet enim Chriſtus auditores, qui non credunt ea, quæ faciliora creditu ſunt, ſic obiurgare, quòd cùm ea non credant, multo minus quæ maiora, difficilioraque ſunt, ſint credituri. *Si terrena* inquit, *dixi vobis, & non creditis, quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis* c. 3. 12. Euentus ipſe hanc interpretationem probat. Nam Caluiniſtæ, qui falſis illis, & incredulis Chriſti diſcipulis ſucceſſerunt, hoc potiſſimùm argumento non credunt Chriſtum verè nobis carnem ſuam dare ad manducandum, quòd in cœlo ſit, quòd eum cœlum con- D tinere oporteat vſque in diem reſolutionis omnium; non ergo in Euchariſtia eſſe poſſe. Ego contrà propterea in Euchariſtia eſſe poſſe, quia in cœlo eſt. Ex eo enim quòd propria in cœlum aſcendit auctoritate, ſequitur Deum eſſe; ex eo quòd Deus eſt, ſequitur corpus ſuum vbicunque velit poſſe ponere, ſic adeo vt ab eo loco, in quo eſt, minimè diſcedat. Præterea ex eo ipſo quòd hoc Chriſtus prædixerit, non ignarus quid diſcipuli illi, quid Caluiniſtæ eorum diſcipuli dicturi eſſent, probo non ſolùm eſſe poſſe, ſed re etiam vera in Euchariſtia eſſe. Si enim non verè, ſed ſpiritualiter carnem ſuam ad manducandum ſe daturum polliceretur, declaraſſet vtique ſe non verè, ſed ſola fide carnem ſuam daturum eſſe, cùm tam E multos ſciret & tunc aliter intellexiſſe, & poſtea intellecturos, poſſetque vno omnes verbo magno errore liberare. Non declarauit, ſed vſque dixit iterum, atque iterum fore, vt niſi eius manducaremus carnem, vitam non haberemus. Prædixit fore qui propter ſuum in cœlum reditum minùs etiamnum crederent; nec ſententiam, nec orationis tenorem mutauit; volebat igitur quæ dicebat, non figuratè, ſed propriè à nobis intelligi. At enim explicauit, cùm dixit, *Caro non prodeſt quicquam?* Eum errorem eo loco refutabimus. Non nego me huius interpretationis auctorem neminem habere, ſed hanc eò magis probo, quàm illam alteram Auguſtini cæterorum aliôqui probabiliſſimam, quòd hæc cum Caluiniſtarum

ſenſu

A ſenſu magis pugnet; quod mihi magnum eſt probabilitatis argumentum. Cur ſe hoc loco *Filium hominis* appellauerit, varias etiam rationes auctores afferunt Chryſoſtomus, Theodorus Heracleenſis, & Theophylactus conuenienter ſuperiori ſententiæ ſuæ putant ideo ſe Filium hominis appellaſſe, vt indicaret eundem ſe, quem illi ſolùm Filium hominis eſſe credebant, Filium etiam eſſe Dei. Alij, vt oſtenderet non duos, alterum Dei, alterum hominis; ſed vnum Dei, eundem & hominis eſſe filium, vt Cyrillus contra Neſtorianos hoc loco diſputat, & vt indicat in Catena Græcorum Ammonius. Propterea non dixit, *ſi videritis Filium hominis aſcendentem* in cœlum; ſed *vbi erat prius*; vt indicaret prius ſe in cœlo, vt Deum, fuiſſe, nunc ſe in cœlum tanquam hominem B aſcenſurum, quia idem Deus, ac homo eſt. Expoſita ſunt hæc verba. c. 3. 13.

Cur hic ſe Filium hominis vocet.

63. *Spiritus eſt, qui viuificat, caro non prodeſt quicquam.*] Difficilis etiam & ipſe per ſe, & interpretationum varietate hic locus eſt. Primum Caluiniſtarum error euellendus, nec enim inter bonorum interpretum ſententias recitandus. Probare ex hoc loco nituntur, Chriſtum carnem ſuam nobis in Euchariſtiæ ſacramento non dare, quia *caro non prodeſt quicquam*; quorſum autem daret nihil profuturam? Non illi primi omnium hæreticorum his abuſi ſunt verbis, vt Eccleſiaſticam fidem refutarent. Nam & Tertullianus in libro de reſurrectione carnis ſcribit hæreticos illos veteres, qui carnis negabant reſurrectionem ſolitos dicere, quorſum caro, quæ nihil prodeſſet, eſſet reſurrectura. C Non vident homines valde, vt ſibi videntur, acuti, ita ratione ſe non hoc ſolum myſterium, ſed omnem prorſus Chriſtianam religionem euertere. Si enim *caro non prodeſt quicquam*, cur eam Chriſtus aſſumpſit? cur pro nobis eam cruci ſuffixit? Profuit fortaſſe dicent ad naſcendum, profuit ad patiendum, non prodeſt ad edendum; quid id ſciunt? Nam omnibus modis prodeſſe poſſe, quibus eam Chriſtus prodeſſe voluit, quamuis impudentes ſint, negare non poſſunt. Voluiſſe autem vt non tantùm crucifixa, ſed etiam manducata prodeſſet, quibus ipſe verbis apertius docere potuit, quàm, *Niſi manducaueritis carnem Filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis?* D Et ſi naturam, & vium ſpectemus carnis, quis non videat magis manducatam, quàm crucifixam ſolere prodeſſe? Quanto mirabilius Gentilibus olim videbatur, carnem Chriſti affixam cruci, quàm comanducatam vitam attuliſſe? Dicent rurſus carnem Chriſti, non quia ſola caro, ſed quia caro cum ſpiritu, & diuinitate coniuncta erat, profuiſſe. Quid ergo? an quiſquam in Euchariſtia ſine ſpiritu, ac diuinitate eſſe dicit? Quemadmodum ergo in cruce, ita & in ſacramento non ſola caro, ſed caro cum diuinitate coniuncta nobis prodeſt. At ſatis, inquiunt eſt, ſi ſola manducetur fide. Satis vtique fuiſſet, ſi Chriſtus voluiſſet; ſicut ſatis fuiſſet ſi ita Deus ſtatuiſſet, ſi non re ipſa, ſed fide, aut figura E moreretur; ſed noſtrum non eſt Deo legem dare. Quemadmodum quia voluit re ipſa mori aliter quã per veram eius mortem ſalui eſſe non poſſumus, ita quia voluit re ipſa carnem ſuam à nobis manducari, non poſſumus eſſe ſalui, niſi eam re ipſa manducauerimus. Sed hæreticorum, vt dixi, habenda non eſt ratio. Catholici interpretes, quid dixerint videamus. Tribus in rebus omnis huius loci verſatur quæſtio. De quo loquatur ſpiritu, cùm dicit, *ſpiritus eſt, qui viuificat*: de qua carne, cùm dicit, *Caro non prodeſt quicquam*; quid ſit viuificare ſpiritum: & non prodeſſe carnem. Quidam ſpiritum recipientis fidem, & caritatem, cæteraſque omnes diſpoſitio-

Caluiniſtæ refelluntur.

Quid per ſpiritum, & carnem hic ſignificetur.

A nes vocari putant, quas qui carnem Chriſti recipit, vt digne recipiant, habere debet. *Probet autem ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.* 1. ad Corinth. 11. 28. Ita Auguſtin. ſerm. 2. de verb. Apoſtoli. Gaudentius tractatu 1. in Exod. Paſchaſius in libro de corpore, & ſanguine Chriſti. Itaque ſenſum eſſe ſolam Chriſti carnem ſine fide manducatam nihil prodeſſe, cum ſpiritu, id eſt cum fide manducatam viuificare. Quæ vera quidem ſententia eſt, an verus quoque ſit ſenſus, poſtea viderimus. Alij ſpiritum ipſam Chriſti diuinitatem interpretantur, carnem verò eius corpus; ſenſumque eſſe carnem per ſe conſideratam, ſi cum ſpiritu, id eſt diuinitate coniuncta non eſſet, nihil profuturam: ſpiritum viuificare, id eſt carni B tribuere; vt viuificare poſſit. Quemadmodum ad naturalem vitam caro ſola nihil prodeſt; cùm animæ, id eſt cum humano ſpiritu coniuncta prodeſt; ita ad ſpiritualem vitam nihil prodeſſe ſolam per ſe Chriſti carnem, tamen cum ſpiritu, id eſt diuinitate coniunctam maximè prodeſſe. Ad hunc modum D. Auguſtinus tract. in Ioan. 27. & libro 4. de conſen. Euangel cap. 10. & libro 10. de ciuitate cap. 24. & in comment. Pſalm. 98. Cyrillus lib. 4 cap. 23. Leontius, Rupertus, & Bernard. ſerm. 33. in Cantic. Vera quoque ſententia; ſed quòd attinet ad interpretationem loci, hoc in ea, & ſuperiore deſiderari poſſet, vt magis eſſet ad id, quod agebatur, accommodata. Nec enim id agere Chriſtus videbatur, vt doceret, qua C ratione caro ſua viuificaret; ſed vt doceret poſſe ſe carnem ſuam dare ad manducandum: aut certè, vt oſtenderet quid cauſæ eſſet, quamobrem illi non crederent, quod dicebat, quemadmodum paulo poſt ſumus explicaturi. Alij intelligunt Spiritum ſanctum tertiam perſonam Trinitatis, ſine quo ne ipſa quidem Chriſti caro viuificare poſſit. Baſilius libro de Spiritu ſancto ad Amphiloch. cap. 24. Victorinus libro 4. aduerſus Arianos, Victor Vticenſis in confeſſione fidei ad Hunericum Vandalorum Regem. Minùs probabile hoc eſt, quàm quod modò ex Auguſtin. & aliis auctoribus dicebamus. Alij exiſtimant Chriſtum verba ſua ſpiritum viuificantem appellaſſe, vt Tertullian. in libr. de reſurrectione carnis, & vt videtur D Cyrill. Ieroſolym. catech. 16. ſed ij ipſi non eodem modo ſentiunt. Quidam enim eorum putant vocaſſe verba ſua ſpiritum, id eſt non carnaliter, ſed ſpiritualiter intelligenda; idque ſtatim declarare cùm dicit, *Verba, quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Sic Tertullian. de reſurrection. carnis. *Exequitur etiã quid velit vocari ſpiritum, verba, quæ locutus ſum vobis, ſpiritus ſunt, vita ſunt; ſicut & ſupra. Qui audit ſermones meos, & credit in eum, qui me miſit, habet vitam æternam, & in iudicium non venit.* Cap. 5. 24. Putat quoque Tertullianus eadem verba ſua carnaliter intellecta vocaſſe carnẽ; ſed perexiguam id ſpeciem probabilitatis habet. Quidam verò verba ſua vocaſſe ſpiritum, quia verba Chriſti, quibus conficitur Sacramentum, vicem ſpiritus habent, E conuertunt enim ſubſtantiam panis in ſubſtantiam corporis Chriſti, eamque animant, atque viuificant. Quem etiam ad modum Rupertus interpretatur. Inuenio, qui & carnem ipſam Chriſti per ſe conſideratam, carnem; eandem verò quatenus diuino, ac viuificante ſpiritu plena eſt, ſpiritum appellaſſe dicant. Quod à D. Auguſtini ſententia, quam ſupra poſuimus, non diſtat niſi modico diſcrimine. Eius auctor Ammonius, πνεῦμα ὧδε καλεῖ τὴν πεπληρωμένην σάρκα τῆς ζωοποιοῦ πνεύματος ἐνεργείας. μένει γὰρ ἡ σάρξ. id eſt, *ſpiritum hic vocat plenam viuifici ſpiritus virtute carnem; manet enim caro.* Alij ſpiritum, modum intelligendi ſpiritualem, carnem, modum intelligendi carnalem interpretantur. Iudæos carnaliter intellexiſſe, quod de

manducanda carne ſua dixerat Chriſtus, putantes eum conciſam ſuam carnem, & aut aſſam, aut elixam ad manducandum daturum eſſe. Reſpondit igitur Chriſtum carnem ſuam ſpiritualiter, id eſt ſub ſacramento intellectam, ac ſumptam vitam dare, carnaliter, quemadmodum Iudæi intelligebant, nihil profuturam; ad hunc fere modum Athanaſius in orat. in verba illa, *Qui dixerit verbum in Spiritum ſanctum, non remittetur.* Chryſoſtomus homil. in Ioan. 48. Auguſt. in Pſalm. 98. Beda, Theophylactus, & Euthymius.

Mat. 12. 32.

Sic intelligendum, quod dicit Auguſtinus. *Non hoc corpus quod videtis manducaturi eſtis, & bibituri eum ſanguinem, quem effuſuri ſunt, qui me crucifigent. Sacramentum aliquod vobis commendaui: ſpiritualiter intellectum viuificabit vos. Etſi neceſſe eſt illud viſibiliter celebrari, oportet tamen inuiſibiliter intelligi.* Quibus verbis quia hæretici ad erroris ſui confirmationem abutuntur, demonſtrandum eſt non ita intelligenda, quaſi velit Auguſtinus dicere nos non re vera, ſed ſacramento, aut fide tenus, vt hæretici volunt, carnem Chriſti manducare, & ſanguinem bibere, ſed hoc tantum ſignificare, nos non carnaliter, non viſibiliter, non denique modo cæterarum carnium; ſed ſub ſacramento, ſed inuiſibiliter, ſed admirando, & inexplicabili quodam modo manducaturos. Primum eodem modo Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius, vt diximus, quo Auguſtinus, interpretantur; & tamen certum eſt Chryſoſt. Theophylact. atque Euthym. in ea, qua omnes Catholici ſumus, fuiſſe ſententia, vt crederent vere ac re ipſa carnem Chriſti à nobis ſumi. Si quis dubitat, quod nemo doctus dubitabit, Chryſoſtomum legat hom. in Matth. 83. Theophylact. hoc loco, & Euthym. in c. Matth. 26. ergo & Auguſtinus eodem modo intelligendus. Qui ipſum legerit Auguſtinum concion. 1. in Pſal. 33. dubitare deſinet eum de præſentia in Euchariſtia corporis Chriſti minime dubitaſſe. Quid enim aliud illa eius verba declarant? *Et ferebatur in manibus ſuis. Hoc vero fratres quomodo poſſit fieri in homine, quis intelligat? Quis enim portatur in manibus ſuis? manibus aliorum poteſt portari homo, manibus ſuis nemo portatur. Quo modo intelligatur in ipſo Dauid ſecundum litteram, non inuenimus, in Chriſto autem inuenimus. Ferebatur enim Chriſtus in manibus ſuis; quando commendans ipſum corpus ſuum, ait, Hoc eſt corpus meum. Ferebat enim illud corpus in manibus ſuis.* Dicant Caluiniſtæ, quomodo Auguſtinus dicat Chriſtum tuliſſe corpus ſuum in manibus ſuis, ſi non ſentiebat re ipſa in eo eſſe ſacramento, quod Apoſtolis porrigebat? Ferebat, inquiunt, figura, non veritate. Eodem modo non ſolùm Dauid, ſed alius etiam quilibet homo ſeipſum, id eſt figuram corporis ſui in manibus ſuis ferre poterat; quid enim repugnabat? Atqui Auguſtinus id Chriſtum feciſſe dicit, quod nemo alius facere potuerit. Legat eundem Auguſtin. epiſtola. 120. & in Pſal. 98. vbi docet neminem carnem Chriſti in Euchariſtia accipere, quin eam prius adoret. Nam quòd Caluiniſtæ reſpondere ſolent adorari carnem Chriſti a ſumentibus non in Euchariſtia, ſed in cœlo, tam ineptum, atque ridiculum eſt, vt refutatione non egeat, & verendum non eſt, ne quis credat, qui modo ſanæ ſit mentis. Noluit igitur in loco illo Pſal. 98. Auguſtinus dicere, aliud corpus Chriſti, quam quod diſcipuli videbant, manducaturos fuiſſe eos, ſed non eo modo, quo videbant, id eſt non viſibiliter, non carnaliter manducaturos. Vſitatum enim non ſolùm apud Eccleſiaſticos auctores, ſed in ipſis etiam ſacris litteris eſt, vt rem vnam duobus modis ſe habentem duas vocent, aut duplicem eſſe indicent. Sic D. Paulus duplex corpus noſtrum eſſe dicit, animale ante reſurrectionem, ſpirituale poſt, cum vnum tamen idemque ſit corpus; *Seminatur*, inquit, *corpus animale, ſurget ſpirituale. Si eſt corpus animale, eſt & ſpirituale* 1. Cor. 15. 44. Sic Hieronymus loquitur in commentarijs in epiſtolam ad Ephes. cap. 1. *Dupliciter*, inquit, *ſanguis Chriſti, & caro intelligitur vel ſpiritualis illa, atque diuina, de qua ipſe dixit, Caro mea vere eſt cibus, & ſanguis meus vere eſt potus, &, Niſi manducaueritis meam carnem, & ſanguinem meum biberitis, non habebitis vitam æternam; vel caro, & ſanguis; quæ crucifixa eſt, & qui militis effuſus eſt lancea. Iuxta hanc diuiſionem & in ſanctis eius diuerſitas ſanguinis, & carnis accipitur, vt alia ſit caro, quæ viſura eſt ſalutare Dei, alia caro & ſanguis, quæ regnum Dei non queant poſſidere.* Non ſignificat vtique Hieronymus aliam eſſe carnem Chriſti, quæ in Euchariſtia à nobis ſumitur, aliam, quæ crucifixa eſt. Quod ne Caluiniſtæ quidem dicunt. Quid enim nobis Euchariſtia prodeſſet, ſi non eadem eſſet, atque illa, quæ fuit crucifixa, cum propterea nobis proſit, quia fuit crucifixa: ſed ſignificat eandem carnem alio modo fuiſſe crucifixam, nimirum viſibilem, paſſibilem, alio autem modo in Euchariſtia manducari inuiſibiliter, impaſſibiliter. Id ex exemplo quo vtitur manifeſtum eſt. Nam in ſanctis eius vna tantùm eſt caro, ſed aliter ſe habet ante reſurrectionem, vt modo dicebamus, ſubiecta morti, ſubiecta paſſionibus, ſubiecta peccatis, quomodo regnum Dei poſſidere non poteſt; aliter poſt reſurrectionem ab his omnibus libera. Nam ſi eadem non eſſet caro, non eſſet verum noſtram carnem reſurrecturam, quum non hæc eadem, quæ cadit, reſurrectura, ſed alia pro ea danda nobis eſſet. Neceſſe fuit paulo longiùs hæc dicere, vt Auguſtinum auctorem noſtrum ab hæreticis vindicaremus. Redeamus nunc ad interpretationem loci. Multi graues auctores ita videntur expoſuiſſe, quaſi caro non pro vera carne, ſed pro carnali hominis ingenio; & ſpiritus, non pro ſpiritu vero, ſed pro ſpirituali, & à Deo per fidem illuminato homine ſumatur; ſenſuſque ſit, *ſpiritus eſt, qui viuificat*, id eſt, fides eſt, quæ hominis ingenium ex carnali ſpirituale reddens, efficit vt percipiat, quæ ſunt Dei, hoc eſt viuificare: *caro non prodeſt quicquam*, id eſt carnale ingenium, humana ratio nihil iuuat, ſed potius impedit ad percipienda diuina myſteria. Itaque non explicare Chriſtum quomodo carnem ſuam ad manducandum daturus eſſet, aut quomodo caro ſua à nobis manducata datura vitam æternam, quod Iudæi intelligere non poterant; ſed eos reprehendere, quòd myſteria, quæ illis de carne ſua manducanda proponebat, carne, id eſt humana ratione, carnalique ingenio metirentur, ideoque intelligere non poſſent, intellecturos fuiſſe, ſi non carne, ſed ſpiritu, id eſt fide ducerentur. Diu mihi hæc placuit interpretatio, nec omnino modo diſplicet, & quia ita etiam Tertullianus in libro de reſurrectione carnis, certè Cyprianus in libr. de Cœna Domini interpretantur; eamque interpretationem Chryſoſtomus hoc loco cæteris præfert: & quia videbam apte ad id, quod agebatur conuenire, vt Chriſtus auditorum tarditatem, carnaleque ingenium reprehenderet, cauſamque declararet, quam ob rem quæ illis dicebat, intelligere non poſſent, quemadmodum alio loco non intelligentibus, quæ dixerat, diſcipulis dicit, *adhuc & vos ſine intellectu eſtis?* Matth. 15. 16. & quia in hanc ſententiam dixerat verſu 37. *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet*, id eſt qui fide trahitur, ad me venit, mihi credit; qui vult ſuopte ingenio, humaniſque rationibus, quaſi ſuis pedibus, ad me venire, peruenire non poteſt, & ea capere, quæ doceo, & ver. 44. *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum*: & quia paulo poſt verſ. 65 dicit, *Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me niſi fuerit ei*

Iſai. 40. 5. Luc. 3. 6. 1. ad Cor. 15. 50.

1. Reg. 21. 13. ſecundum Septuaginta.

Mat. 26. 26.

1. Cor. 2. 14.

Rem vnam duobus modis ſe habentem duas res, ſeu duplicem in Scriptura dici vſitatum eſt.

datum

Caro & ſpiritus cum opponuntur quid ſignificent in ſcriptura.

datum à Patre meo. Vbi ſimiliter rationem reddit, quare quæ illis dixerat, intelligere non potuiſſent: & quia obſeruamus in litteris ſacris, quoties caro, & ſpiritus opponuntur, carnem non pro carne, ſed pro homine, aut ingenio, & natura carnali hominis; & ſpiritum non pro ſpiritu, ſed pro homine ſpirituali, aut ſpirituali hominis ingenio, atque natura ſumi. Innumerabilia exempla notari poſſunt. Matt. 16. 17. *Beatus es Simon Bariona, quia caro, & ſanguis non reuelauit tibi; ſed pater meus*, & c. 26. 41. *Spiritus promptus eſt, caro autem infirma.* Ioan. 3. 6. *Quod natum eſt ex carne, caro eſt; quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt.* Rom. 8. 1. *Qui non ſecundum carnem ambulant*: & ver. 6. *Prudentia carnis mors eſt, prudentia autem ſpiritus vita & pax.* Galat. 4. 29. *Quomodo tunc qui ſecundum carnem natus eſt, perſequebatur eum, qui ſecundum ſpiritum*: & quia hæc ſententia maximè diſplicebat hæreticis, maximè mihi placebat. Video tamen nónullis poſtea Catholicis diſplicuiſſe, quibus etſi nihil me eorum rationes mouent, pertinaciter repugnare nolo. Nam quòd dicunt, cum ſemper ante de ſua Chriſtus carne locutus fuiſſet, credendum non eſſe eodem orationis contextu ſignificationem variaſſe, & carnale hominis ingenium vocaſſe carnẽ, non ſolum nihil habet ponderis, ſed poteſt etiam cõtra ipſos retorqueri. Nam & nomen ſpiritus eodem contextu prius ponitur pro Chriſti diuinitate ipſorũ opinione, cùm dicit, *ſpiritus eſt, qui viuificat*; proximis vero verbis pro verbo Chriſti, aut pro modo illud intelligendi ſpirituali, vt iidem ipſi interpretantur, *verba quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Et in eo potiùs verſatur vis, & gratia ſententiæ, quòd acutè Chriſtus nominis ludat ambiguitate. Quaſi dicat vos miramini quòd dixerim daturum me vobis carnem meam manducandam, idque creditu difficile putatis, non in mea, ſed in veſtra carne difficultas, & impedimentum credendi eſt, quòd vos ipſi caro, non ſpiritus, id eſt carnali, non ſpirituali ſitis ingenio. Quo minùs mihi quàm ſolebat, hæc placeat interpretatio, aliæ potius rationes faciunt, quòd illud, *viuificat*, non ſatis cum ea conuenire videatur; quòd quæ proximè ſequuntur, non bene hæreret, *Verba quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Itaque malo ſecundam illam Auguſtini, & Cyrilli eo modo quo explicauimus, intellectam interpretationem ſequi. Nam quod vnum in ea deſiderari diximus, vt magis eſſet ad id, de quo agebatur accommodata, id etiam habet, ſi bene intelligatur. Nec enim Chriſtus, cùm hæc dixit, quæſtioni illi reſponderet voluit ver. 52. *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?* ſed verbis illis diſcipulorum ver. 60. *Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire?* durum autem dicebant eſſe ſermonem, quia dixerat neminem vitam habere poſſe, niſi carnẽ ſuam manducaret. Itaque docet qua ratione caro ſua vitam tribuat, non quia caro, ſed quia cũ ſpiritu coniuncta eſt. Itaque probabiliter D. Auguſt. exiſtimat hæc verba Chriſtum non omnibus auditoribus, ſed ſolis diſcipulis ſuis dixiſſe, poſtquam cæteri receſſiſſent, *verba, quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt*, id eſt, non de ſola, & nuda carne, quemadmodum vos intelligitis; ſed de carne diuino plena ſpiritu, de ſpiritu viuificante ſunt intelligenda; ſola enim caro nihil prodeſt, cum ſpiritu verò coniuncta viuificat, vt ſupra ex Ammonio, & aliis multis auctoribus dicebamus; ſic Cyrillus. Atque hic verus eſt ſenſus. Hoc tantùm in hac interpretatione durius videri poteſt, quòd inſolens appareat, vt verba ſpiritus appellentur, id eſt de ſpiritu intelligenda. Sed deſinet durũ, inſoleníque videri, ſi recordemur ſæpe in ſcriptura ſubſtantiua pro adiectiuis, & adiectiua pro ſuſtantiuis poni; *non permanebit ſpiritus meus in homine, quia caro eſt*, id eſt carnalis; & *caro, & ſanguis*, id eſt homines carnales *regnum Dei poſſidere non poſſunt*; &, *quod natum eſt ex carne, caro eſt*, id eſt carnale; *& quod natum ex ſpiritu, ſpiritus eſt*, id eſt ſpirituale. Hac phraſi dicit Chriſtus verba ſua ſpiritum, & vitam eſſe, id eſt ſpiritualia, viuifica, ſalutaria. Fingamus ergo dixiſſe, quod ſcimus dicere voluiſſe. Verba mea ſpiritualia ſunt; nemo credo dubitaret ſenſum eſſe ſpiritualia eſſe, id eſt de ſpiritu, non de ſola carne dicta à ſe eſſe; de ſpiritu, & vita, aut de ſpiritu viuificante eſſe intelligenda. Spiritum enim, & vitam dixit Hebraico more, pro ſpiritu viuificante; vt conſtat ex verbis præcedentibus, quibus iſta reſpondent, *Spiritus eſt qui viuificat.* Alias ſupra interpretationes attigimus Chryſ. Auguſtini, Bedę, Theophylacti, Euthymij, Ruperti, *ſpiritus & vita ſunt*, id eſt ſpiritualiter intelligenda. Quam interpretationem, quamuis ſenſu alio, hæretici arripuerunt. Nam auctores illi Catholici, vt diximus ſupra, non eo ſenſu dixerunt hæc verba Chriſti ſpiritualiter intelligenda eſſe, quòd non re ipſa carnem eius manducare iuberemur; ſed quòd non carnali modo manducare. Hæretici verò interpretantur ſpiritualiter intelligẽda, id eſt figuratè, metaphoricè, quòd non re ipſa, ſed ſola fidei apprehenſione manducemus; quod abſurdum penitus eſt. Quis enim vnquam illo modo locutus eſt, vt ſpiritualiter diceret, pro metaphoricè? Sanè ſi ita loqueremur, magis ſpiritualiter ſpurciſſimus quiſque poëta, quàm Chriſtus loqueretur, quia magis metaphoricè, & figuratè loquitur. Et vt fingamus ita quenquã locutum eſſe, quid erit, *Vita ſunt?* an vitaliter intelligenda? hoc enim poſtulat conſequentia, quod neſcio an quiſquã audire ſine riſu queat.

Geneſ. 6. 3.
1. ad Cor. 15. 50.
Sap. c. 3. 6.

64. Sed ſunt quidam ex vobis, qui non credunt.] id eſt, cauſa cur quæ de carne mea dixi, non intelligatis, non eſt in re ipſa, quòd difficilis intellectu ſit, ſed in vobis, quòd ſitis increduli. Sic Auguſtinus, Beda, & Rupertus, *Durus eſt hic ſermo, dicebant illi; Durus eſt*, inquit Auguſt. ſer. 2. de verbis Apoſtoli, *ſed increduli*, & in Pſal. 98. *Durus eſt hic ſermo, ipſi*, inquit, *erant duri, non ſermo.* Si non duri eſſent, diſcerent ab illo, quod illis diſcedentibus, qui remanſerunt, didicerunt. Notat idẽ Auguſt. tract. in Ioannem 27. non dixiſſe Chriſtum; ſunt quidam in vobis, qui non intelligunt; ſed *cauſam*, inquit, *dixit, quare non intelligant; Sunt enim quidam in vobis, qui non credunt; & ideo non intelligunt, quia non credũt; Propheta enim dixit, niſi credideritis, non intelligetis.*

Iſai. 7. 9. ſecundum Septuaginta.

Sciebat enim ab initio Ieſus, qui eſſent non credentes, & quis crediturus eſſet eum.] Nonnulli Græci codices legunt, ſciebat enim ab initio Ieſus, qui eſſent credẽtes, quemadmodum & Cyrillus legit, contrario quidem ſenſu ſed eodem pene redeunte. Vtrumq; enim ſciebat Chriſtus & qui credentes, & qui non credentes eſſent; nec vnum ſine altero ſcire poterat. Sed ſi legamus, vt Cyrillus legit; qui eſſent credentes, intelligendum eſt reddi cauſam, quamobrem non dixit generaliter Chriſtus; vos non creditis; ſed alios ab aliis, credentes à non credentibus diſcernens, *Sunt quidam ex vobis, qui non credunt.* Si legamus, vt Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & alij omnes Græci, & Latini tum auctores, tum codices legunt, *Sciebat ab initio Ieſus, qui eſſent nõ credentes*, cauſa redditur, cur dixiſſet nõ credere nonnullos eorum. Addidit autem hoc Euangeliſta eodem conſilio, quo à Chriſto dictum fuerat, vt oſtẽderet ſe cognitas habere animorum cogitationes, ac proinde Deum eſſe, vt Cyrillus, Leontius, & Theophylact. adnotarunt. At quid mirum id cognouiſſe, cùm tam apertè murmuraſſent? Primùm illam ipſam murmurationem Chriſtus nõ auditam cognouit, vt ex ver. 61 manifeſtum eſt. Deinde cùm dicit, *quidam*, indicat ſe omnes non credentes, etiam non

Subſtantiua pro adiectiuis, & contra ſumuntur ſæpe in ſcriptura.

murmurantes ab omnibus diſtinguere credentibus. A Adde quòd, vt Auguſtinus exiſtimat, hæc Chriſtus ſolis duodecim diſcipulis dixit, quod credibile eſt minimè murmuraſſe, vt ver. 60. docuimus, & ex illis ipſis indicat ſe ſcire, qui non credãt. Itaque quòd Chriſtus dixit, *Sunt quidã ex vobis, qui non credunt*, &, *ſciebat enim ab initio Ieſus, qui eſſent non credentes*, D. Aug. & Beda de ſolo Iuda putant intelligendum, illum enim ſolum ex duodecim Apoſtolis non crediidiſſe; ſed loqui de illo numero plurali vſitata figura, aut ne forte indicato numero, ipſam quoq; perſonam indicare videretur; quare quod ſequitur, *Et quis traditurus eſſet eum*, quaſi explicationem eſſe verborum præcedentium. Magis Chryſoſtomi probo ſententiam, hæc non ſolis duodecim, ſed multis etiam aliis tum diſcipulis, tum auditorib⁹ dicta eſſe, & cùm hoc dixit, duodecim Apoſtolos B excepiſſe; ex filo enim orationis apparet, cũ illis ipſis Chriſtum loqui, qui offenſi eius ſermone fuerant, & murmurãtes dixerant, *Durus eſt hic ſermo*. Et ver. 66. dicit Euangeliſta poſt hæc multos diſcipulorum eius retrorſum abiiſſe. & certum eſt neminem tunc ex duodecim ab eo diſceſſiſſe; nõ ergo hæc ſolis diſcipulis dicebat, deniq; ver. 67. *dixit Ieſus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?* Qui ergo fuerunt illi, quos notauit Chriſtus, quòd credentes non eſſent? illi quidem omnes, qui retrorſum abiẽre; an etiam aliqui alij, noſtrũ non eſt iudicare. Credibile tamen eſt Iudam etiã inter eos comprehendiſſe, ac propterea eum Euangeliſtam nominaſſe addita etiam inſigni proditionis nota, vt indicaret Chriſtum non ſolum, qui non crede- C rent, verum etiam, quis ſe traditurus eſſet, id eſt nõ ſolum præſentia, ſed etiam futura cognouiſſe. Dubium quid ſit, quod dicit, *ab initio*: quodnam initium ſignificet? Theophylactus, & Rupertus ab initio, id eſt ante mundi conſtitutionem interpretantur; putatq; Rupertus ad diuinam alludi prædeſtinationem; quaſi dicat, ſciebat quinam eſſent prædeſtinati, qui non; ideo addidiſſe ver. 65. *Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi fuerit ei datum a patre meo.* Quod ipſum, etſi minùs apertè ſentire videntur Aug. & Beda. Vera quidem ſententia: ab omni enim æternitate Chriſtus omnia ſciebat, ſed non videtur tam longè Euangeliſta reſpexiſſe. Chryſoſtomum ergo, Leontium, & Euthy- D mium ſequi malo, idem eſſe *ab initio* & antequã murmurare inciperent. De hac enim re agebatur. Et ſi de æternitate loqueretur, non diceret, *Sciebat, qui eſſent nõ credentes*, ſed, qui non eſſent credituri. Debet hic verſus per parentheſim legi, vt ſequens cũ aliis cohæreat.

65. *Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi fuerit ei datum a patre meo.*] Quaſi dicat, non ſine cauſa id vobis dixi; ſciebã enim vos à Patre non trahi, ſed veſtro ingenio adhuc pingui, adhuc carnali, veſtris affectibus duci, propterea ad me venire non poſſe.

Verſ. 44. Nuſquam hoc ante iiſdem dixerat verbis, ſed, *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum.* Sed quia ſenſus idem eſt, hoc ſe illis dixiſſe dicit. Vnde intelligimus idem eſſe trahi à Patre, & dari à Patre. E Quid autem hoc ſit, illic diſſeruimus. Verba hic Chryſoſtomi recitabo. *Cum autem audieris*, inquit, *dediſſe Patrem, noli ſimpliciter priuilegium arbitrari, ſed illud crede, quòd qui ſe accipiendi dignum reddit, ipſe accipit.* Non ſignificat Chryſoſtomus nos primam mereri fidem, nõ enim ignorabat donũ eſſe Dei, vt ait D. Paul⁹ ad Ephe. 2. 8. ſed illud ipſum donum fidei à Deo omnibus offerri; cæterum illis re ipſa non dari, qui ſua illud culpa reiicerent, illis dari, qui illud recipiendo quodammodo mererentur. Quæ non Chryſoſtomi ſolùm, ſed omnium etiam veterum auctorum, Auguſtini, & paucis Auguſtini diſcipulis Proſpero, & Fulgentio exceptis, ſententia fuit.

Fidem primam non meremur, ſed ea omnibus a Deo offertur.

66. *Ex hoc multi diſcipulorum eius abierunt retro, & iam non cum illo ambulabant.*] Ex hoc tempore. Cæterũ non eſt hoc ad proxima verba referendum. Non enim propterea retro abierunt, quia Chriſtus illis dixerat, *Sunt quidam ex vobis, qui non credunt*; ſed quia dixerat ver. 53. *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*; & cætera, quę in eandem ſententiam diſputauit. Hic enim fuit ſermo ille durus, quem ne diſcipuli quidem omnes ferre potuerunt. Itaque quaſi falſi ſpe, & opinione ſua à Chriſto defecerunt. Cùm enim panem ab illo ſine vllo labore ſuo ad ſaturitatem percepturos ſeſe ſperarent eſſe, ſicuti illis Chriſtus exprobrauerat ver. 26 viderentque illum loco panis, quem ipſi quærebant, B carnem ſuam manducandam polliceri, multaque de illa inaudita, &, vt videbantur, abſurda philoſophari, delirare pene putauerunt, indignumque eſſe, quem ducem, magiſtrumque ſequerentur. Quærunt quidam quomodo intelligendum, quod multi dicũtur retrorſum abiiſſe. Cyrillus corporaliter interpretari videtur retro abiiſſe, id eſt à Chriſti diceſſiſſe comitatu. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleenſis, Leontius, Theophylactus, & Euthymius ſpiritualiter abiiſſe retrorſum, id eſt à fide, quam habebant diſceſſiſſe, & ad priſtinũ Iudaicę incredulitatis ſtatũ rediſſe. Propterea non dixiſſe Euangeliſtam ἀπεχώρησαν, ſed ἀπῆλθον, non diceſſerunt, ſed *abierunt*. Eodem fere ſenſu Auguſtinus, & Beda; niſi quòd exiſtimant nun- C quam iſtos, qui retro dicuntur abiiſſe, habuiſſe fidem; itaq; intepretatur Auguſtinus abiiſſe retro, nõ à Chriſto, quem nunquã fide ſecuti fuerant, ſed poſt Satanã; quem etiam ante ſequebantur. Quanquam cum hac interpretatione eius exemplum minimè cõuenit. *Iſti*, inquit, *ſic redierunt retro, quemadmodum de quibuſdam fœminis dicit Apoſtolus, Quædam conuerſæ ſunt retro poſt Satanam.* Nam viduæ illæ, de quibus Apoſtolus loquitur, Chriſtum priùs ſecutę fuerãt. Niſi in hoc fortaſſis adduxit exemplum, vt doceret; quemadmodum viduæ illæ non corpore, ſed animo retro abierunt; ita diſcipulos iſtos dici animo, id eſt non credendo abiiſſe. At addit Euangeliſta, *& iam non cum illo ambulabãt*, quod pertinet ad corpus. Itaque ex Cyrilli, & Chryſoſtomi D ſententia veram collegeris interpretationem, eos corpore ſimul, & animo à Chriſto diſceſſiſſe. Quærunt nonnulli, qui diſcipuli iſti fuerint, qui retro abierunt. Curioſa quæſtio, tametſi eam graues etiam auctores propoſuerint. Epiphanius hær. 51. Marcũ & Lucã Euangeliſtas eorũ duos fuiſſe tradit, qui Chriſti de carne ſua mãducanda audita diſputatione ab eo offenſi diſceſſerunt. Sed eam opinionem in præfatione Marci, & Lucæ melioribus auctoribus refutauimus.

Tract. 17.
1 ad Tim. 5. 15.

67. *Dixit ergo Ieſus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?*] Particula *ergo* alluſionem quandam ad aliorum diſcipulorum defectionem ſignificat. Tanquam dicat Euangeliſta, Cùm Ieſus vidiſſet alios diſcipulos ſuos à ſe diſcedere, rogauit duodecim, num & ipſi abire E vellent? Hanc etiam vim habet coniunctio illa, *Et*, & pronomen, *Vos, Nunquid & vos*, qui non ſolùm diſcipuli, ſed Apoſtoli etiam, & domeſtici mei eſtis, *abire vultis?* ſicut alij diſcipuli abierunt? Simile quiddam ratione alia Rupertus obſeruauit. *Et vos*, inquit, *quos dedit mihi Pater, quos attraxit Pater ad me, quibus datum eſt à Patre meo, vt veniretis ad me, nunquid vultis abire?* Non interrogat, quòd eorum ignoraret voluntatem, vt Chryſoſtom. monuit, ſed variis de cauſis, quas varij auctores indicauerunt, primum ne putarentur non tam certo conſilio, quàm ignorantia, aut verecundia non abiiſſe, vt Cyrillus ait. Deinde ne vi retinere eos Chriſtus videretur, vt Chryſoſtomus, & Euthymius adnotarunt. Prçterea vt oſtenderet ſe eorum

Libr. 7.
Cur interroget Chriſtus Apoſtolos: an abire velint.

opera

opera, & miniſterio non indigere, vt idem Chryſoſtomus, & Euthymius, ac præterea Theodorus Heracleenſis, Leontius, & Theophylactus docuerunt. Ad hæc vt liberum illis arbitrium relinqueret, quo in ſuſcipienda fide maximè opus eſt. Sic Cyprianus lib. 1. epiſtola 3. *Seruans, inquit, ſcilicet legem, qua homo ſuæ libertati relictus, & in arbitrio proprio conſtitutus, ipſemet ſibi vel mortem appetit, vel ſalutem.* Denique quo magis inde confirmaret diſcedendi poteſtatem facit, vt Cyrillus, & Rupertus animaduertunt. Neſcio enim quo humano fit ingenio, vt quæ non prohibentur, minùs appetamus. Sic cum pueris agere ſolemus, vis me patrem, vis me magiſtrum habere? ſi minus vis, alium tibi quære, qui te magis amet, qui te indulgentius tractet. Quo magis hoc illis dicimus, hoc magis incendimus eorum ad manendum nobiſcum deſiderium. Sic Ioſue c. 24. 19. optionem populo videtur dare, vt à cultu Domini diſcedat. *Non poteſtis, inquit, ſeruire Domino, Deus enim ſanctus, & fortis æmulator eſt.* Quibus illi verbis magis accenſi reſpondent ver. 21. *Nequaquam ita, vt loqueris, erit, ſed Domino ſeruiemus.* Et Elias 3 Reg. 18. 21. *Vſquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus eſt Deus, ſequimini eum; ſi autem Baal, ſequimini illum.* Itaq; non licet ex hoc loco colligere non poſſe eos, qui iam baptizati fidem profeſſi ſunt, vt ab Eccleſia, quo minus diſcedant, retineri, propterea quòd Chriſtus iam baptizatis, vt creditur, Apoſtolis poteſtatem feciſſe videtur diſcedendi. Primum quia non faciebat illis propriè diſcedēdi poteſtatem; quin maximè volebat, vt ne diſcederent, idque agebat his verbis, vt eos in fide retineret. Deinde quia ſi poteſtatem illis abeundi propriè feciſſet, *dominus erat etiam ſabbati*, qui in lege ſua diſpenſare poterat; nos non poſſumus. Notarunt Theodorus Heracleenſis, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius prudenter non dixiſſe Chriſtum Abite & vos; hoc enim expellentis fuiſſet, feciſſetque cōtra id, quòd maximè volebat, vt non abirent. Quærunt Chryſoſtomus, & Theophylactus, cur eos non laudauerit, cum digni eſſent laude: Reſpondent duas ob cauſas id non feciſſe, & ne gloriarentur, quaſi aliquid illi contuliſſent beneficij, quod deſerentibus aliis, ipſi in eius manſiſſent fide; & vt decorum, & grauitatem magiſtri ſeruaret. Et illud notat Euthy. Chriſtum non indignatum iis, qui diſceſſiſſent, ſed patienter eorum tuliſſe defectionem.

Libero arbitrio in fide ſuſcipienda maximè opus eſt.

Poſſunt ſemel fidem ſuſcepta profeſſi, vt ne diſcedant, retineri.

Matth. 12. 8.

68. *Reſpondit ergo ei Simon Petrus.*] Illud, *ergo*, aut ponitur pro *autem*, & pro *δὲ*, vt ſæpe alias, aut hanc habet vim. Prouocatus igitur Petrus interrogatione Chriſti reſpondit. Cur ſolus reſponderit Petrus non aliena ab hoc loco quæſtio eſt. Cyrillus cauſam hanc reddit, quòd Apoſtolorum eſſet princeps; itaque ad eum pertineret, vt pro omnibus vnus loqueretur. Chryſoſtomus, & Theophylactus tribuunt caritati, qua fratres amaret, qua incenſus non pro ſe modò, ſed etiam pro illis reſponderit. Leontius, quòd optimè omnium verba Chriſti intellexiſſet, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*, &, *qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem habet vitam æternam.* Alij quòd plùs quàm cæteri haberet fidei, quod redit eodem. Reſpondiſſe pro omnibus & omnes ſentiunt auctores Cyprianus lib. 4. epiſt. 19. Auguſt. Chryſoſt. Cyrillus, Theophylactus, Euthym. Rupertus; & eius docent verba. Non enim dicit, vt Theophyl. obſeruat, Quo ibo? ſed *quo ibimus?* nec, ego credidi, & cognoui, ſed *Nos credidimus, & cognouimus.* Denique Chriſti interrogationi reſpondet. Chriſtus autem non vnum, ſed omnes interrogauerat, *Nunquid & vos vultis abire?*

Cur ſolus Petrus reſponderit.

Sup. Ver. 53. 54.

Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes.] Duas indicat cauſas, cur nolint à Chriſto diſcedere. Altera eſt, quòd in eo fons omnium bonorum eſſet, quæ expetere homines poſſunt, id eſt vitæ illius æternæ quò omnes taciti tendunt; hoc eſt *verba vitæ æternæ habes*, id eſt quibus quiſquis crediderit, ſi velit, vitam æternam habebit. Quaſi iterum dicat, *Bonum eſt nos hic eſſe.* Alludit, vt ait Chryſoſtomus, ad id, quod dixerat Chriſtus ver. 63. *Verba, quæ ego loquutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Quaſi dicat, Verum eſt, quod modò dixiſti, *Verba, quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus & vita ſunt.* Altera cauſa eſt; quod etiamſi vellent à Chriſto diſcedere, nemo eſſet, ad quem ire poſſent, in quo inuenirent vitam æternam. *Repellis nos à te*, inquiunt Auguſtinus, & Beda, *da nobis alterū te. Si à te recedimus, ad quem ibimus?* Videtur Petrus dicere, abeant, qui voluerint, nobis *adhærere Deo bonum eſt.* Exemplum illuſtre conſtantis fidei, vt fratribus noſtris à fide diſcedentibus, vt Chryſoſtomus admonuit, nos licet pauci, licet ſoli in fide maneamus: certè neminem eſſe, ad quē relicto Chriſto ire poſſimus, qui ſalutem dare nobis poſſit. Ineptè verò hoc loco hæretici abutuntur. Errare nos, quod relicto Chriſto ad homines nos mortuos conferamus, (ſic enim homines religioſi ſanctos illos appellant, qui beatam cum Deo agunt vitam) vt in illis ſalutem quæramus. An ipſi Chriſtum relinquunt, cum ſe ad aliorum hominum preces conferunt, quod quotidie magna ſanctitatis ambitione faciunt? Minimè, reſpondebunt. Cur ergo putant nos, cum confugimus ad ſanctorum preces, Chriſtum deſerere? Illi enim quoniam ſunt mortui, illi viui. In hoc vero non modo ignorantiam, verum etiam ſtupiditatē penitus produnt. Quid enim refert qua ratione deſeras Chriſtum, ſiue ad viuos, ſiue ad mortuos ſectere? In hoc enim crimen eſt, ſi quidem vllum eſt crimen, quòd Chriſtus deſeritur vnicus ſalutis auctor; quòd ad viuos, vel mortuos cōfugiamus, aut nihil intereſt, aut hoc tantum intereſt, quòd meliore conſilio, certioreque ſpe ad mortuos, ſi ſancti ſint, quam ad viuos confugere poſſimus. Primū quod illi amici Dei ſint, illique familiares, atque domeſtici; hi plerumque inimici, & maius eſt crimen ad hoſtes, quam ad ſocios, amicoſque transfugere. Deinde quod illi nulla iam re indigentes quicquid apud Deum poſſunt, nobis poſſunt: his verò ſi quid precibus poſſunt, ſibi potius, quàm nobis obtinent. At nō audiunt, inquiunt. Alia hæc eſt quæſtio. Quî ſcitis inquam ego, eos non audire? Quia, inquiunt, aures non habent. Idcirco magis audiunt. Impediunt enim corporis aures, quo minus, quæ longè abſunt poſſimus audire, quas ſi animus noſter non haberet, melius, ac longius audiret. Habent enim corpora intra certum locorum ſpatium actiones ſuas definitas; ſpiritus à loco non pendet. Aut dicant quomodo angeli, quomodo Deus audiat, cum aures vtique non habeant. At fingamus ſanctos preces noſtras non audire. Quid ſi vident? an refert aliquid audiant, an videant, vt & inuocare nos illos debeamus, & iuuare nos illi poſſint? Audiunt enim verò, ſed hæreticos non audiunt. Locus, quo eorum terminatur auditus, Eccleſia eſt; qui extra ſunt, ab illis audiri non poſſunt.

Matt. 17. 4.

Tract. 27

Pſal. 72. 28.

Hæretici hoc loco abutuntur.

Sanctorum ſuffragia deſerendi.

Qui extra Eccleſiam ſunt à ſanctis audiri non poſſunt.

69. *Et nos credidimus, & cognouimus, quia tu es Chriſtus filius Dei.*] Summam omnem fidei paucis verbis complectitur Petrus, Ieſum Chriſtum filium eſſe filium Dei viui. Quo vno capite omnia, quæ ad fidem pertinent, continentur. Si enim filius Dei erat, omnia, quæ dicebat, vera erant. Itaque quiſquis eum filium Dei eſſe credebat, omnia crederet neceſſe erat, quæ ab eo dicebantur. Quod ait *credidimus* (ſic enim legendum ex Græcis apparet) *& cognouimus*, confirmationis gratia dictum eſt, ideo vno verbo non contentus alterum adiecit, quod euidentiorem ſignificat cognitionem. Quaſi dicat

Non ſolum quia tu docuiſti, credidimus, ſed etiam cognouimus, id eſt re ipſa ſumus experti te filium eſſe Dei. Sic dixit Ioannes 1. epiſtola. cap 1. 1. *Quod audiuimus, quod vidimus, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ.* Sic Samaritani illi mulieri, quæ Chriſtum eis annuntiauerat, dicebant. *Iam non propter loquelam tuam credimus, ipſi enim audiuimus, & vidimus, & ſcimus quia hic eſt vere Saluator mundi.* Propterea prius dixit *credidimus*, poſtea *cognouimus*, quia plus quiddam eſt cognoſcere, quam credere, & debuit oratio gradatim creſcere. Quanquam D. Auguſtinus, Cyrillus, Beda, & Rupertus aliam eius rei afferunt cauſam; quod diuina myſteria nemo poſſit intelligere, niſi priùs credat. *Niſi enim credideritis, non intelligetis.* Tempus præteritum, quo vſus eſt Petrus, *& credidimus, & cognouimus*, aliquid etiam habet ponderis, quaſi dicat, non id modo ex oratione tua, ſed iam diu longa experientia didicimus. Notarunt Cyrillus, & Leontius nomen Chriſti & filij Græcè articulum habere ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, Chriſtus ille, filius ille Dei, quo Petrus ſignificarit non eo modo, quo ſacerdotes, & alios Reges Chriſtum; nec eo, quo omnes ſanctos viros filium Dei, ſed ſingulari, ac propria quadam ratione appellari, Chriſtum, videlicet illum expectatum, qui redempturus erat Iſraël, & filium Dei vnicum, & naturalem. Leontius filium Dei vocaſſe dicit, vt oſtenderet non eſſe filium Ioſeph, quemadmodum putabatur, Addidiſſe *viuentis*, vt verũ Deum ſignificaret. Omnes enim Dij, qui pij eſſe putabantur, non viui, ac veri ſed mortui erant, trunci, lapides, ſtipites. Quæritur hic à Chryſoſtomo, Theophylacto, & Euthymio, quid cauſæ fuerit, cur cum apud Matth. c. 16. 16. eadem Petrus confeſſione vſus eſt laudatus à Chriſto fuerit, *Beatus es Simon Bariona, quia caro & ſanguis non reuelauit tibi*, hic nullam tulerit laudem. Reſpondet Theophylact. ideo Chriſtum hic eum non laudaſſe, etſi laude dignus erat, ne illi propterea quod alijs deſerentibus in fide perſtiterat, aſſentari videretur. Meliùs Euthymius, illic ſuo, hic omnium nomine reſpondiſſe, ideo illic propriam ei redditam fuiſſe laudem, hîc reddi non potuiſſe.

Sup. c. 4. 4.

Nemo poteſt diuina myſteria intelligere, niſi prius credat Iſa. 7. 9. ſecundum Septuaginta.

Cur S. Petrus hic non fuerit laudatus.

70. *Nonne ego vos duodecim elegi; & ex vobis vnus Diabolus eſt?*] Quorſum à Chriſto hæc ſubiecta fuerint, duplex ſententia. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant voluiſſe Chriſtum Petri ſententiam quodammodo corrigere. Dixerat Petrus, *Nos credidimus, & cognouimus* quaſi omnes duodecim Apoſtoli idem credidiſſent cognouiſſentque. Reſpondet Chriſtus non ita eſſe, vnum enim eorum eſſe, qui non credat. Cyrillus verò voluiſſe Petrum, cæteroſque Apoſtolos, qui fidei præclara confeſſione gloriari videbantur, commonefacere vti timerent, nec ſibi ipſis fiderent, vnum eorum eſſe, qui, cum Apoſtolus eſſet electus, diabolus factus eſſet. *Tu fide ſtas*, inquit D. Paulus, *noli altum ſapere, ſed time.* Vtrumque probabile; ſed mihi alia etiam, cur Chriſtus hoc dixerit, videtur fuiſſe ratio, vt oſtenderet non ſolum ſe non ignorare, quid animi Petrus, & cæteri Apoſtoli erga ſe haberent, quamuis illos ignorantis modo interrogaſſet; ſed etiam ſcire, qualis quiſque illorum futurus eſſet, quod ſolus ſcire poterat Deus, vnum enim eorum diabolum futurum eſſe, qui ſe eſſet traditurus. Cur ergo non id ſimpliciter dixit? cur hac vſus ambage dixit, *Nonne ego vos duodecim elegi?* Opinor, vt oſtenderet alios ſe Apoſtolos elegiſſe, quam quidam illorum futuri erant. Iudam, ſicut & cæteros omnes bonum, idoneumq; ad Apoſtoli munus elegiſſe, ſed mutatum eſſe factumque proditoré, aut certè mutandum, proditoremque futurum eſſe. Nec enim conſtat, an iam tum conſilium de Chriſto prodendo agitaret, quod videtur poſtea accepta à Iudæis occaſione cepiſſe. Nam etſi dicit Chriſtus præſenti tempore, *ex vobis vnus diabolus eſt*, ad futurum reſpicit, quia, vt Euangeliſta declarauit, *erat traditurus eum.* Quòd ergo dicit, *Nonne ego vos duodecim elegi?* perinde eſt, ac ſi diceret, nonne cum à me electi eſtis, boni omnes eratis? quo ergo modo vnus ex vobis mutatus eſt? Hanc enim vim habet verbum illud *elegi* abſolutè poſitum: non enim eligimus, niſi bona, niſi aliquo fortaſſis mentis errore, qui in Chriſtum cadere non poterat. Eandem emphaſim numerus habet, tanquam ſi diceret, nonne ego vos idoneos, dignoſq; duodecim Apoſtolos elegi? quomodo nunc nó eſtis niſi vndecim? Nam etſi videmini duodecim eſſe, mihi, qui non numerum tantùm capitum, ſed animos cerno; non duodecim, ſed vndecim eſtis: nam vnus non tam Apoſtolus, quam diabolus eſt. Nam illa altera interpretatio, quam Auguſtinus affert, numerum duodenarium Iudam non comprehendere, ſed duodecim vocari; etiá ſi deeſſet vnus, vt ſæpe alibi legimus, aut Matthiam cóprehendi, qui Iudæ loco ſuffectus eſt; verbis Chriſti non ſatis conuenire mihi videtur, quorum vis in eo conſiſtit, quòd Iudas vnus ex duodecim eſſet. Loquitur tanquam paſtor luſtrans, ac numerás gregem ſuũ, & rectè cognoſcens oues ſuas. Loquitur, vt diximus, ſpectans non tam præſens, quàm futurum; aut loquitur non de officio, ſed de dignitate. Adhuc enim Iudas verus, quamuis minimè fortaſſe bonus Apoſtolus erat; nam ab eo officio nunquam à Chriſto, qui ſolus remouere poterat, remotus eſt, donec ſpóte ſua, vt proderet Chriſtum, ipſe diſceſſit. Itaq; non poteſt ex hoc loco Anabaptiſtarum, & quorundam huius temporis hæreticorum error confirmari, qui exiſtimant Eccleſiaſticos miniſtros, ciuileſq; magiſtratus eo ipſo, quod peccatores ſunt, officio priuari, omnemq; perdere poteſtatem. Ex his autem, quæ diximus, opinio illa corroboratur, quam apud Matth. c. 10. 4. probauimus, Chriſtum non ſolùm poſtquam Apoſtolos elegit idoneos, vt dicit D. Paulus, effeciſſe, ſed etiá elegiſſe eos, quos omnibus conſideratis rebus ſciebat eſſe ſecundum præſentem ſtatum ad munus illud Apoſtolicum maximè omnium idoneos. Hoc enim eſt, vt diximus, *elegi vos* vt rectiſſimè Ammonius, Leontius, & Cyrillus obſeruarunt. Itaque Auguſtino, & Bedæ aſſentiri non poſſum, qui exiſtimant Iudam à Chriſto malum, qualis poſtea fuit, ſcienter electum fuiſſe, eo ipſo conſilio, vt eſſet aliquis ex ſuis, qui ſe proderet. Quærunt nonnulli, quomodo hæc verba cum illis non repugnent. c. 13. 18 *Ego ſcio, quos elegerim*, quaſi non omnes Apoſtolos elegiſſet. Facilis ſolutio. Illic agit de electione ad gloriam, hîc ad Apoſtolatum. Quod dicit, *& ex vobis vnus diabolus eſt*, quidam tanquam nomen Sataná proprium interpretantur, quaſi dicat Diabolus eſt, id eſt facit opera Diaboli, non me, ſed Diabolum ſequitur, vt Cyrillus, & Leontius. Alij, vt nomen ſit appellatiuum, qualemcunq; calumniatoré ſignificans, hoc enim eſt διάβολος: & quemadmodũ nomen Satan Hebraicè aliquando proprium Diaboli, aliquando commune omnis aduerſarij eſt, vt Matth. 4. 10. diximus; ita & diaboli nomen aliquando proprium, aliquando commune eſt; ſic multi intellexerunt, vt refert Euthy. Sed magis probo, vt nomen proprium hoc loco ſit; maioré enim emphaſim habet, vt Diabolus ipſe, quam vt cómuni nomine calumniator eſſe dicatur. Diabolum autem vocat, non quod natura, ſed quòd imitatione Diaboli eſſet. *Quia ſicut qui adhæret Domino*, vt ait Cyrill. *vnus ſpiritus fit cũ Domino; ita qui adhæret Diabolo vnus cum Diabolo ſpiritus efficitur, & ipſe quodammodo Diabolus.* Sic vulgus loqui ſolet, *Eſt Diabolus*, id eſt, eſt homo callidus, fraudulentus, diabolicus. Notatũ lego, cur Chri-

Ad Roman. 11. 20.

Chriſtus quod quiſq; animi haberet, quodq; futurum eſſet, ſe noſſe declarat.

Ver. 72.

Anabaptiſtarum, & aliorum hæreticorum de ſacerdotibus & magiſtratibus error refellitur.

2. ad Cor. 3. 6.

Quid diaboli nomine hic ſignificetur.

1. ad Cor. 6. 17.

Cur diabolus dictus ſit Iudas.

Luc. 10. 18. Infr. 8. 44.

cur Chriſtus hac phraſi hoc loco vſus fuerit, an non ſatis habebat dicere, vnus ex vobis defecit, aut vnus ex vobis dignus non eſt? Duas ego eius rei cauſas inuenio: alteram, quòd voluerit alludere ad caſum de cœlo Diaboli: comparat enim tacitè Apoſtolos angelis, qui cum omnes boni à Deo conditi eſſent, *Diabolus in veritate non ſtetit*, id eſt fidelis Deo non fuit conditori ſuo, ſed ab eo ſuperbè defecit. Hoc ergo feciſſe, aut facturum eſſe Iudam inter Apoſtolos quod inter angelos Diabolus fecerat, ideoque Diabolum vocari poſſe. Alteram, vt Diabolum Apoſtolis opponeret, de quibus tacito nomine loquebatur. Nihil enim Apoſtoli officio magis contrarium, quàm officium Diaboli. Vt ergo oſtenderet Chriſtus quantopere Iudas mutatus eſſet, dixit ex Apoſtolo, qualem ipſe elegerat, factum eſſe diabolum. Non abs re eſt, quod Rupertus quærit, quamobrem Chriſtus, quis ille vnus eſſet, non declarauerit? *quem dum nominatim non exprimit, vniuerſos premit, vnumquemque pro ſemet ipſo timere ſolicitum reddit? Non enim illum talem conſcientiarum iudicem ſæpe compertum ſaltem exiſtimare poterant, non proximorum conſcientias ſinguli comprehendere valebant, non ſua quiq. merita (cum de futuro incerti eſſent, & tam multos deſipere viderent) magni pendere audebant.*

Cur Chriſtus Iudæ nomen non expreſſerit.

71. *Dicebat autem Iudam Simonis Iſcariotem; hic enim erat traditurus eum, cum eſſet vnus ex duodecim.*]

Conſilium hoc loco Euangeliſtæ videtur fuiſſe reliquos Apoſtolos à ſuſpicione proditionis vindicare. Cum enim Chriſti verba recitaſſet dicentis, vnum ex numero duodecim Apoſtolorum diabolum eſſe, neque quis is vnus eſſet indicantis, poterat lector de ſingulis, an hic, vel ille eſſet, dubitare. Ne igitur dubitaret, & malè de immerentibus ſuſpicaretur, notarunt Ammonius, Leontius, & Theophylactus iiſdem pene verbis, vt ſatis appareat alium ab alio fuiſſe lectum, Ioannem Euangeliſtam quaſi admirabundum dixiſſe, *Hic enim erat traditurus eum, cum eſſet vnus ex duodecim.* Verè enim admirabile, & prope incredibile fuiſſe ſcelus, quòd cum diſcipulus eſſet Chriſti, & diſcipulus quidem non vnus è multis illis, qui Chriſtum gregatim ſequebantur, ſed ex duodecim Apoſtolorum numero, Chriſtum tradiderit. Audiebat hæc Iudas, & non dubium, quin indice conſcientia cognouerit ſe notari; hæret tamen in peruerſo, ac ſcelerato conſilio. Hæc duo ex eius diſcimus exemplo, nullum locum, nullum in hac vita ſtatum eſſe, in quo ſecuri eſſe debeamus; & poſtquam in abſurda homines peccata reciderint, adeo hebetes, & ſenſus fere expertes fieri ſolere, vt etiam ſi correptionis aculeis maximè pungantur, nihil propemodum ſentiant.

Nullum in hac vita ſtatum, in quo ſecuri eſſe debeamus.

CAPVT VII.

I. POST hæc autem ambulabat Ieſus in Galilæam, non enim volebat in Iudæam ambulare: quia *Leu. 23. f. 34.*
quærebant eum Iudæi interficere. 2. Erat autem in proximo dies feſtus Iudæorum, Scenope-
gia. 3. Dixerunt autem ad eum fratres eius: Tranſi hinc, & vade in Iudæam, vt & diſcipuli
tui videant opera tua, quæ facis. 4. Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipſe in palam
eſſe: ſi hæc facis, manifeſta teipſum mundo. 5. Neque enim fratres eius credebant in eum. 6. Dicit ergo eis
Ieſus: Tempus meum nondum aduenit: tempus autem veſtrum ſemper eſt paratum. 7. Non poteſt mundus
odiſſe vos: me autem odit: quia ego teſtimonium perhibeo de illo quod opera eius mala ſunt. 8 Vos aſcendite ad
diem feſtum hunc, ego autem non aſcendo ad diem feſtum iſtum: quia meum tempus nondum impletum eſt. 9.
Hæc cum dixiſſet, ipſe manſit in Galilæa. 10. Vt autem aſcenderunt fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad diem
feſtum non manifeſte, ſed quaſi in occulto. 11 Iudæi ergo quærebant eum in die feſto, & dicebant: Vbi eſt ille?
12. Et murmur multum erat in turba de eo. Quidam enim dicebant: Quia bonus eſt. Alij autem dicebant:
Non, ſed ſeducit turbas. 13. Nemo tamen palam loquebatur de illo propter metum Iudæorum. 14. Iam au-
tem die feſto mediante, aſcendit Ieſus in templum, & docebat. 15. Et mirabantur Iudæi, dicentes: Quomo-
do hic litteras ſcit, cum non didicerit? 16. Reſpondit eis Ieſus, & dixit: Mea doctrina non eſt mea, ſed eius,
qui miſit me. 17. Si quis voluerit voluntatem eius facere: cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à
meipſo loquar. 18. Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit. qui autem quærit gloriam eius, qui mi-
ſit eum, hic verax eſt, & iniuſtitia in illo non eſt. 19. Nonne Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis
facit legem? 20. Quid me quæritis interficere? Reſpondit turba, & dixit: Dæmonium habes: quis te quærit *Exo. 24. a. 3. Supr. 5. c. 18.*
interficere? 21 Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini: 22. Propterea Moyſes
dedit vobis circumciſionem: (non quia ex Moyſe eſt, ſed ex patribus) & in ſabbato circumciditis hominem.
23. Si circumciſionem accipit homo in ſabbato, vt non ſoluatur lex Moyſi: mihi indignamini quia totum *Leui. 12. a. 3.*
hominem ſanum feci in ſabbato? 24. Nolite iudicare ſecundum faciem, ſed iuſtum iudicium iudicate. 25. *Gen. 17. b. 10.*
Dicebant ergo quidam ex Ieroſolymis: Nonne hic eſt, quem quærunt interficere? 26. Et ecce palam lo- *Deut. 1. c. 16.*
quitur, & nihil ei dicunt. Numquid verè cognouerunt principes quia hic eſt Chriſtus? 27. Sed hunc ſci-
mus vnde ſit: Chriſtus autem cum venerit, nemo ſcit vnde ſit. 28 Clamabat ergo Ieſus in templo docens,
& dicens: Et me ſcitis, & vnde ſim ſcitis: & à meipſo non veni, ſed eſt verus, qui miſit me, quem vos neſci-
tis. 29. Ego ſcio eum: quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit. 30. Quærebant ergo eum apprehendere: &
nemo miſit in illum manus, quia nondum venerat hora eius. 31. De turba autem multi crediderunt in eum,
& dicebant: Chriſtus cum venerit, numquid plura ſigna faciet quàm quæ hic facit? 32. Audierunt Phari-
ſæi turbam murmurantem de illo hæc: & miſerunt principes, & Phariſæi miniſtros vt apprehenderent eum.
33. Dixit ergo eis Ieſus: Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum: & vado ad eum, qui me miſit. 34. Quæ- *Inf. 13. d. 33.*
retis me, & non inuenietis: & vbi ego ſum, vos non poteſtis venire. 35. Dixerunt ergo Iudæi ad ſemetip-
ſos: Quo hic iturus eſt, quia non inueniemus eum? numquid in diſperſionem Gentium iturus eſt, & docturus
Gentes? 36. Quis eſt hic ſermo, quem dixit: Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ſum ego, vos non pote-
ſtis venire? 37. In nouiſſimo autem die magno feſtiuitatis ſtabat Ieſus, & clamabat, dicens: Si quis ſitit, ve- *Leu. 23. f. 36.*
niat ad me, & bibat. 38. Qui credit in me, ſicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. 39. *Deut. 18. c. 15.*

Hæc autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes in eum: nondum enim erat Spiritus datus, quia
Ioel. 2. g. 28. Act. 2. c. 17. *Ieſus nondum erat glorificatus.* 40. *Ex illa ergo turba cum audiſſent hos ſermones eius, dicebant: Hic eſt*
vere Propheta. 41. *Alij dicebant: Hic eſt Chriſtus. Quidam autem dicebant: Numquid à Galilæa venit*
Chriſtus? 42. *Nonne Scriptura dicit: Quia ex ſemine Dauid, & de Bethlehem caſtello, vbi erat Dauid, ve-*
Mich. 5. a. 2. Mat. 2. a. 6. *nit Chriſtus?* 43. *Diſſenſio itaque facta eſt in turba propter eum.* 44. *Quidam autem ex ipſis volebant ap-*
prehendere eum: ſed nemo miſit ſuper eum manus. 45. *Venerunt ergo miniſtri ad Pontifices, & Phariſæos.*
Et dixerunt eis illi: Quare non adduxiſtis illum? 46. *Reſponderunt miniſtri: Numquam ſic locutus eſt ho-*
mo, ſicut hic homo. 47. *Reſponderunt ergo eis Phariſæi: Numquid & vos ſeducti eſtis?* 48. *Numquid ex*
principibus aliquis credidit in eum, aut ex Phariſæis? 49. *ſed turba hæc, quæ non nouit legem, maledicti ſunt.*
Sup. 3. a. 2. Deut. 17. b. 8. & 19. b. 15. 50. *Dixit Nicodemus ad eos, ille, qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipſis:* 51. *Numquid lex noſtra iu-*
dicat hominem, niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit quid faciat? 52. *Reſponderunt, & dixerunt ei: Num-*
quid & tu Galilæus es? Scrutare Scripturas, & vide quia à Galilæa Propheta non ſurgit. 53. *Et reuerſi ſunt*
vnuſquiſque in domum ſuam.

CAPVT. VII.

1. POST *hæc ambulabat Ieſus in Galilæa.*] Dubium, quod tempus hîc Ioannes notet, poſt quod in Galilæa Chriſtum ſemper verſatum dicat. Sic enim loquitur, quaſi cum hæc diceret, aut cum ea, quæ ſuperiore capite narrata ſunt, acciderunt, in Iudæa fuiſſet, poſtea vero venerit in Galilæam, quod Iudæi interficere eum vellent. Hoc quidem indicat verborum ſpecies, ſed conſtat ex capite præcedenti omnia, quæ in eo dicta ſunt, in Galilæa contigiſſe. Vix quiſquam grauis auctor quæſtionem attigit. Inter recentiores autem interpretes nonnulli ad verſum 4. referunt ſuperioris capitis, vbi dictum eſt proximum fuiſſe Paſcha diem feſtum Iudæorum, quo feſto, quamuis id Euangeliſta non dicat, volunt Chriſtum, quia ita præceptum in lege erat, Ieroſolymam aſcendiſſe, ibi manſiſſeq; donec feſtum tabernaculorum venerit, quo mediante, vt dicitur ver. 14. in templum aſcendiſſe. Hoc mihi probabile non videtur eſſe. Ita enim Ioannes hiſtoriam illam multiplicati panis, & diſputationem Chriſti de carne ſua commemorauit, vt obſcurum non ſit eum ſignificare potius voluiſſe Chriſtum non iſſe Ieroſolymam ad Paſcha celebrandum. Itaque ſi ad eum locum hæc verba referre placet; malim dicere rationem potius Ioannem reddere, quare Chriſtus ad Paſcha celebrandum Ieroſolymam non aſcenderit, quia cum vellent eum interficere Iudæi, in Galilæa ſeſe continebat. Alij referunt ad id, quod cap. 5. 18. dictum fuerat, *Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere.* Quaſi omnia, quæ poſt ea verba dicta ſunt, velut per parentheſim dicta fuerint. Multo hoc eſt probabilius. Nam & infra ver. 21. dicit Chriſtus, *Vnum opus feci, & omnes miramini*, loquens nimirum de eo paralytico, quem illic curauerat, & hiſtoriam hoc capite ſequentem cum illa coniungens. Hoc mihi non diſplicet; ſed non video, quid opus ſit tam longè quærere ſententiam, cum ante pedes habeamus. Cur enim non dicamus voluiſſe Ioannem rationem reddere, cur Chriſtus paulo poſt recuſauerit cum fratribus ſuis ad diem feſtum aſcendere, quia non audebat in Iudæa ambulare? Itaque quòd ait, *poſt hæc*, non ſignificat poſt curationem illam paralytici cap. 5. 9. ſed ſignificat tempus, quo Chriſtus ex Iudæa in Galilæam poſtremo venerat, vt Ioannes dixerat. c. 6. 1. *Poſt hæc abijt Ieſus trans mare Galilææ*; cum quibus verbis hæc ſunt ita connectenda, quaſi dixerit, Poſt hæc abiit Ieſus in Galilæam trans mare Tiberiadis, in eaque deinceps verſabatur, non audens verſari in Iudæa, quia volebant eum Iudæi interficere. Quod enim dicit, *ambulabat*, Hebraiſmus eſt ſignificans verſari. Niſi malimus eo verbo Chriſti diſcurſum ſignificari, qui nunquam diu vno conſiſtebat loco, ſed huc illuc prædicandi cauſa vagabatur.

Hebraiſmus, ambulare, id eſt verſari.

Non enim volebat in Iudæa ambulare.] In quibuſdam Latinis codicibus & ſupra Galilæam, & hîc Iudæam corruptè legitur. Quòd autem legimus, *volebat*, Chryſoſtomus, & Euthymius legunt, non poterat in Iudæa ambulare *ἐξουσίαν*, aut *οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν*, non habebat poteſtatem, atque eodem modo Auguſtinus & Beda legere videntur, ſenſu eodem. Nam, vt alibi ex Gregorio Nazian. orat. 4. de theologia adnotauimus, ſæpe non poſſe idem eſt, quod nolle, vt Mar. 6. 5. *non poterat ibi virtutem vllam facere.*

Non poſſe ſæpe idem valet quod nolle.

Quia quærebant eum Iudæi interficere.] Hebraiſmus: Quærebant, pro volebant, aut quærebant interficere, id eſt ad interficiendum, aut quærebant occaſionem interficiendi. Alludit ad cap. 5. 18. Quærunt graues auctores, cur timuerit in Iudæam propterea ire, quòd vellent Iudæi eum interficere, cum niſi ipſe vellet, interfici non poſſet. Nam & alias, cùm Iudæi eum tenere vellent, elapſum fuiſſe de eorum manibus diuina quadam, & mirabili ratione Ioan. 8. 59. Et cum Nazareni præcipitem eum de monte agere voluiſſent euaſiſſe eodem modo Luc. 4. 30. Duobus modis auctores reſpondent. Auguſt. & Beda exemplum nobis præbere voluiſſe pericula declinandi, cum ratio, caritaſque non poſtulat, vt vitam effundamus. Chryſoſt. Ammonius, Leontius, Theophyl. Euthym. voluiſſe ſe hominem oſtendere, itaque ex hoc loco Marcioniſtas, qui hominem; ex illis autem, vbi ex medijs periculis mirabiliter euaſit, Paulum Samoſatenum, qui Deum eſſe negabat refutari.

2. *Erat autem in proximo dies feſtus Iudæorum Scenopegia.*] Ideo hoc Ioannes notat, vt occaſionem declaret ſequentis hiſtoriæ, quo prætextu inuitatus à fratribus ſuis Chriſtus fuerit, vt in Iudæam iret per ſpeciem feſti celebrandi. Scenopegia Græcè tabernaculorum fixionem ſignificat. Sic Græci vocarunt feſtum tabernaculorum, quod Hebraicè חַג הַסֻּכּוֹת appellabatur. Vnum erat ex illis tribus, quibus omnes viri in templum aſcendere debebant Exod. 23. 16. Leuit. 23. 34. Deut. 16. 13. & 31. 10. Inſtitutum fuerat, vt Iudæi anniuerſaria eius diei celebratione recordarentur ſe in deſerto, cum ab Ægypto venirent per annos quadraginta in tabernaculis habitaſſe. Celebrabatur autem fixis in campo tabernaculis, vt re ipſa veterem hiſtoriam repræſentarent. Inchoabatur decimaquinta die menſis ſeptimi, qui noſtro Septembri, aut, vt alij volunt, Octobri reſpondebat, & per dies ſeptem agebatur Leuit. 23. 34.

Quodnam feſtum eſſet Scenopegia.

3. *Dixerunt autem ad eum fratres eius*] Cauendus hîc Græcorum error interpretum, qui fratres Chriſti filios Ioſeph vocari putant, Leontij, Cyrilli, & Euthymij. Nihilo probabilior Chryſoſtomi, & Euthymij, &, vt videtur, Cyrilli ſententia, qui Iacobum, & Iudam eius fratrem Apoſtolos eos fuiſſe exiſtimant, qui hîc Do-

Fratres Domini quinam hic appellentur.

mini

nium fratres appellantur, vt Gal. 1. 19. Dicit enim Euangeliſta ver. 5. eos fratres Christi, qui hoc illi dixerūt, nondum tunc in illum credidiſſe. Et credendum non eſt nondum Apoſtolos credidiſſe: iis igitur aſſentior, qui exiſtimant fratres hoc loco cæteros eius cognatos appellari, vt D. etiam Auguſtinus putat; ſiue ex matre, qui vere ſecundum carnem cognati erant; ſiue ex patre, qui etſi verè cognati non erant, tamen eſſe putabantur, vt Matth. 13. 55. & loqui Euangeliſtam, non ſua, ſed aliorum opinione.

Tranſi hinc, & vade in Iudæam, vt & diſcipuli tui videant opera tua, quæ facis.] Reprehendentium verba ſunt, ſimul & hortantium. Nam & illius nimiam timiditatem notant, quod cum tam clarus miraculis ſit, in obſcuro loco deliteſcat, nec ſatis habeat animi, vt debitam ſibi ab hominibus gloriam conſectetur; & vt id faciat, reprehenſione ipſa cohortantur. Hanc vim illa habent verba. *Tranſi hinc, & vade* quaſi dicãt quid hic obſcurus deliteſcis? excede domo, & te, quis ſis, omnibus hominibus oſtende, maximeque Ieroſolymę; quo omnium Iudæorum concurſus fit hoc potiſſimum tempore.

Vt & diſcipuli tui videant opera tua, quæ facis.] Hæc altera videtur eſſe ratio, qua perſuadere illi volunt, vt in Iudæam eat, vt diſcipulos, quos illic habebat, miraculis confirmaret. Sed prætextus hic potius, quam vera erat ratio. Nec enim illi de diſcipulorum confirmatione, ſed de ſua ipſorum gloria videntur fuiſſe ſoliciti. Volebant ex Chriſti miraculis Ieroſolymæ in maxima frequentia hominum factis conciliare ſibi aliquid gloriæ, demonſtrari digito, illi ſunt cognati Chriſti eius, qui tanta, tamque multa miracula facit. Quod enim paulo poſt dicit Euangeliſta fratres eius nondum in eum credidiſſe, non ſic intelligendum, quaſi nullo prorſus modo, ſed quaſi non omnino credidiſſent. Volebant igitur experiri in loco celebri, an ea poſſet facere miracula, quæ facta ab eo alibi narrabantur, vt aliquid ad ſe gloriæ redundaret. Exprimitur nobis in illis cognatorum ingenium; nihil ſolent ex nobis niſi honorem, aut vtilitatem ſuam quærere.

4. *Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipſe in palam eſſe.*] Quod noſter vertit interpres, *In palam eſſe.* Græcè eſt, ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι. Significat autem propriè παῤῥησία non quamuis, ſed loquēdi libertatem; quod non animaduertentes quidam interpretes expoſuerunt, In libertate eſſe, id eſt liberum, tutumque á perſecutoribus eſſe, ſenſu prorſus alieno. Quæ enim cohærentia rationis eſt, nemo in occulto quid facit, & quærit in tuto eſſe? Imo vero qui vult in tuto eſſe, non facit in publico, ſed in occulto opera ſua, ne ſibi conflet inuidiam; inuidia autem periculum ſibi aliquod creet. Alij aliquanto melius, ſed tamen violentè, & præter vocabuli vſum paſſiuè interpretantur, In libertate loquendi eſſe, id eſt in ea exiſtimatione, vt liberè de eo homines loquantur. Etiamſi id nomen ſignificaret, non poſſet hic eſſe ſenſus. Nam præterquam quod bene, & male de illo homines liberè loqui poterant; manifeſtum eſt antitheton eſſe inter hęc duo membra *In occulto facere*, & eſſe ἐν παῤῥησίᾳ. Itaq; non dubito παῤῥησίαν hoc loco locum publicum, celebritatemque ſignificare, eſſe in luce, celebrari omnium ſermonibus, ſpectari omnium oculis, digito demonſtrari. Nam & alibi ἐν παῤῥησίᾳ pro in aperto, in publico poſitum legimus, vt in hoc ipſo capite ver. 13. & Mar. 8. 32. quemadmodum Leontium expoſuiſſe video. Quare optimè omnium licet minus Latinè vertit noſter interpres, *In palam eſſe.* Notauimus alibi quęrere Hebræorum idiomate idem eſſe, quod velle; itaque ſenſus eſt, & vult, aut cupit eſſe celebris. Quibus

Hebraiſmum quærere pro velle.

verbis, quemadmodum Chryſoſt. & Euthym. obſeruarunt, gloriæ in Chriſto cupiditatem notauerunt. Tanquam argumententur; nemo gloriam, & famæ celebritatem affectans, præclara opera ſua in occulto facit, ſic enim inuertenda ſunt verba; tu gloriam affectas; non ergo debes in occulto miracula facere, quæ facis. Cum dicunt, *Nemo in occulto quid facit*, illud, *quid* non quiduis, ſed aliquid egregium, & ſingulare deſignat; vt cùm dicitur mater filiorum Zebedæi acceſſiſſe ad Chriſtum, vt peteret *aliquid ab eo*, id eſt magnū quiddam, Matth. 20. 20.

Si hæc facis, manifeſta teipſum mundo.] Incertum an hæc dubitando, an exhortando cognati Chriſti dixerint. Quod ſtatim Euangeliſta ſubiicit, *Nec enim fratres eius credebant in eum*, indicat dixiſſe dubitando, quaſi dixerint, ſi vera ſunt, quæ de te narrantur, quæque tu te iactas, fac ea publicè, vt omnes videant, & maiorem inde gloriam conſequare; ſicut illi dicebant, *Chriſtus rex Iſrael deſcendat nunc de cruce, vt videamus, & credamus*, Mar. 15. 32. Si exhortando dixerunt, ſenſus eſt. Quandoquidem hæc tanta, tamque multa facis miracula, oſtende teipſum mundo. Mihi vtroque modo dixiſſe videntur. Nam, vt ſupra diximus, verſuque ſequenti dicturi iterum ſumus, cum dicuntur fratres Chriſti in eum non credidiſſe, non ita intelligendum eſt, quaſi nullo modo crediderint; ſed quaſi non bene. Itaq; de eo deque eius miraculis, an vera eſſent dubitabant. Dubitando igitur dicunt; *Si hæc facis.* Alia ex parte apparet eos ex miraculis Chriſti in publico faciendis aliquam ſibi gloriam ambiiſſe; propterea exhortatos eū fuiſſe, vt Ieroſolymam iret. Quod dicunt, *Oſtende teipſum mundo*, Ieroſolymam intelligunt, quæ eo, quod caput erat regni, & quòd templum habebat celeberrimum, frequentiſſimè habitabatur. Sic loquuntur Phariſęi c. 12. 19. *Ecce mundus totus poſt eum abit.*

5. *Nec enim fratres eius credebant in eum.*] Reddit cauſam Euangeliſta, cur ita fratres eius locuti eſſent, quod nondum eius miracula ſatis credere viderentur. Qui iſti fuerint fratres, qui in eum non credebant, ſupra diſputauimus ver. 3. Hoc certè tenendum, nec filios fuiſſe Ioſeph, quemadmodum Græci auctores omnes; nec ex duodecim Apoſtolorū numero, vt Chryſoſtom. Cyrillus, Theophylactus, Euthym. & auctor anepigraphus citatus in Gręca Catena ſentiunt. Nam, vt rectè Rupertus argumentatur, iam ſupra c. 6. 68. omnes Apoſtoli, vno per Chriſtum, excepto Iuda, ore Petri reſponderant, *Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes.* Dicuntur autem nondum in illum credidiſſe, non quòd nullo modo crederent, ſed quòd non ſatis crederent. Etenim, ſi nullo modo credidiſſent, nullam habuiſſent ſpem aliquid ex eius miraculis gloriæ colligendi, quam ſe vtique habere indicant, cum vt ſeſe mundo oſtendat, exhortantur. Euthymius exiſtimat, credidiſſe quidem in Chriſtum, ſed non tanquā in Deū. Rectè Auguſtinus, Chryſoſtomus, Theophylactus, propterea nō credidiſſe, quia cognati erāt. Ac verè illi quidem dicunt; nullum enim maius impedimentum eſſe ſolet & credendi, & omnino meliorem ſequendi vitam, quam cognationes, quam caro, quàm ſanguis. *Loquebatur*, inquit Aug. *caro carni; ſed caro ſine Deo carni cum Deo Loquebatur enim prudentia carnis verbo, quod caro factum eſt, & habitauit in nobis.*

Nullū maius impedimentum credendi quam caro, & ſanguis.

Tract. 28. Sup. c. 3. 142.

6. *Tempus meum nondum aduenit, tempus autem veſtrum ſemper eſt paratum.*] D. Auguſtinus, Beda, & Rupertus tempus ſuum Chriſtum vocare putant tempus conſequendæ gloriæ, cuius conſequendæ cauſa fratres eum hortati fuerant, vt Ieroſolymam ſe conferret: ſed de alia reſpondere gloria, quam ad quam illi conſectandam adhortabantur. Illi humanam intelligebant gloriam, illum de diui-

na reſpondiſſe, *Tempus meum nondum aduenit.* Quaſi dicat, maior mihi gloria, quàm vos poteſtis animo concipere, propoſita eſt, vt exaltet, vt ſedeam ad dexteram Patris, vt detur mihi *nomen, quod eſt ſuper omne nomen*; ſed eius gloriæ conſequendæ tempus nondum aduenit; multa mihi priùs patienda ſunt. Cyrillus, &, vt videtur, Ammonius tempus manifeſtationis intelligunt, quaſi reſpondeat ad vltimum illud verbum, *Oſtende teipſum mundo*, dicens, tempus oſtendendi me nondum aduenit. Apollinarius in Græcorum Catena tempus meum ad feſta celebranda; tempus enim mihi paſſionis eſt, atque afflictionis, non gaudij, atque lætitiæ. Quidam ſimpliciter interpretantur, tempus aſcendendi Ieroſolymam, vt vos petitis, nondum aduenit. Verus ſenſus eſt, quem Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius expoſuerunt, nondum veniſſe moriendi tempus, quod ſibi à Patre præſcriptum fuerat. Hoc enim tempus ſuum, aut, quod idem eſt, horam ſuam Chriſtus vocare ſolet, vt infra ver. 30. & cap 8. 20. & 13. 1. Et propterea in Iudæa verſari nolebat, *quærebant eum Iudæi interficere*, vt verſu 1. dictum eſt, ipſe verò nolebat mori ante conſtitutum à Patre tempus; & quamuis poſſet vi, aut miraculo effugere Iudæorum manus, malebat tamen id ſine vi, ac ſine miraculo facere. Quia ergo cognitos habebat Iudæorum animos; ſciebatque fore, vt ſi Ieroſolymam iret, ſe occidere conarentur, pro eodem habet ire Ieroſolymam, & ad mortem ire; & quia moriendi tempus nondum aduenerat, dicit ſe Ieroſolymam ire non poſſe. Putat etiam Leontius probabile eſſe voluiſſe fratres Chriſti inflammatos inuidia tradere illum in Iudæorum manus, ideoque reſpondiſſe, *Tempus meum nondum aduenit*, quaſi dicat, Quid vultis cogere me ante tempus mori? At poſtea ait? Ita eſt; ſed voluit hoc loco ſignificare, quid ſibi tanquam homini faciendum foret; periculum, quod alia ratione ſuperare non poſſet, fuga declinandum, poſtea eundo declarauit, quid tanquam Deus facere valeret; in medio nimirum periculo ſine periculo verſari. Quid ergo eſt, *Tempus veſtrum ſemper eſt paratum?* Auguſtinus, Beda, & Rupertus conuenienter exponunt alteri ſententiæ, tempus humanæ quærendæ gloriæ, quam vos ſolam quæritis, ſemper eſt opportunum, quia ad eum ſine labore, ſine morte venitur. Quam etiam interpretationem, aut illi non diſſimilem Cyrillus probat. *Quæcunque*, inquit, *maiori diſpenſationi rei ſubiacent, non quouis tempore commodè aguntur, qualis erant res Chriſti; res autem eorum, qui maiora negligunt, humiliora ſequuntur, quouis tempore ſuſcipi poſſunt.* Meliùs Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant propterea dixiſſe tempus eorum ſemper paratum, id eſt opportunum eſſe, quia nullum illis, quocunque tempore Ieroſolymam irent, periculum imminebat; poſſe quocunque tempore, quocunque loco cum mundo verſari, cum ipſi de mundo ſint; ſe non poſſe, qui mundo ſit inimicus; quemadmodum in exercitu, qui amici ſunt, quouis tempore interdiu, noctu, mane, veſperi tutò verſantur; hoſtes non item. Hoc eſt, quod ſtatim ſubijcit, *Non poteſt mundus odiſſe vos, me autem odit.* Alio ergo ſenſu ſumit ſuum, & fratrum ſuorum tempus; ſuum patiendi, fratrum eundi Ieroſolymam. Sæpe docuimus id non ſolùm non abſurdè, ſed etiam eleganter fieri ſolere. Continent igitur hæc verba tacitam quandam reprehenſionem. Fratres Chriſtum ſubreprehenderunt, quòd in Iudæam ire nollet, Chriſtus eos contrà ſubreprehendit, quòd ire tutò poſſent, quod eſſet argumentum eos homines eſſe mundanos, quales mundus, Iudæique diligerent. Vtroque loco non χρόνος, ſed καιρὸς Græcè legitur, quod non qualecunque; ſed idoneum, opportunum ad aliquid agendum ſignificat tempus. Id tamen ipſum addito epitheto magis expreſſit, ἕτοιμος, paratū, id eſt opportunum.

Mat. 26. 29. Act. 7. 56. ad Philipp. 2. 9.

Quid tempus ſuum Chriſtus, & horam ſuam vocare ſoleat.

Lib. 4. c. 33.

7. *Non poteſt mundus odiſſe vos; me autem odit, quia teſtimonium perhibeo de illo, quòd opera eius mala ſunt.*] Non dubium quin cauſam reddat, cur eorum tempus ſemper paratum ſit, id eſt cur quouis tempore ſine periculo in mūdo, hoc eſt inter Iudæos tuti verſari poſſint: quia & ipſi ſimiles illis ſunt, & mundi ipſius membra, & non poteſt mundus, quæ ſua ſunt, habere odio. Similis ſententia cap. 8. 23. *Vos de mundo hoc eſtis, Ego non ſum de hoc mundo*, & c. 15. 19. *Si de mundo fuiſſetis, mundus, quod ſuum erat, diligeret*, & cap. 16. 20. *Plorabitis, & flebitis vos, mundus autem gaudebit.* In hanc ſententiam Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrillus, Leōtius, Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus exponunt. Animaduertit autem Chryſoſtomus alluſiſſe Chriſtum ad id, quod eius fratres dixerant, *manifeſta teipſum mundo*, ver. 4. Quia enim hortati fuerant, vt ſeſe mundo, quis eſſet, declararet, reſpōdiſſe, ipſos id tutò poſſe facere, quia de mundo eſſent, & mundus non poſſet odiſſe ſuos. Mundum, vt obſeruant Ammonius, Leontius, Cyrillus, & Euthymius, Iudæos vocat *τὰ κοσμικὰ φρονοῦντας, qui mundana ſapiebant.*

8. *Vos aſcendite ad diem feſtum hunc; ego non aſcendo ad diem feſtum iſtum, quia meum tempus nondum impletum eſt.*] Cur iubeat, aut concedat fratres ſuos ad diem feſtum ire, ſe verò ſignificet ire non poſſe, manifeſta ex ſuperioribus eſt ratio, quòd illis nullum à mundo periculum immineat, ſibi immineat, niſi aut latebris, aut diuina declinet potentia. Illud hoc loco multos, præſertim Latinos vexat interpretes, quomodo dicat ſe non aſcendere, aut aſcenſurum non eſſe ad diem illum feſtum, cum poſtea aſcenderit. Obijciebat Porphyrius hunc locum Chriſto, vt probaret eſſe mentitum, aut non ſatis ſibi conſtitiſſe, vt auctor Hieronymus eſt 2. contra Pelagianos libro. Ex loci difficultate lectionum quoque varietatem natam fuiſſe arbitror, dum vt ad ſuum ſenſum locum flectat, alius addit, alius demit. Nonnulli totum hoc membrum præciderunt, *Ego non aſcendo ad diem feſtum hunc.* Itaque in quibuſdam etiam Græcis codicibus non eſt. Alij non legunt *ταύτην*, hunc. Alij legunt *οὔπω ἀναβαίνω*, nondum aſcendo. Alij *οὐκ ἀναβαίνω νῦν*, non aſcendo nunc. Interpretationes varias recitemus; nam ſimul & quæ vera interpretatio, & quæ vera ſit lectio, declarabimus. Si legamus *οὔπω ἀναβαίνω*, nondum aſcendo, omnis tollitur quæſtio. Qui enim dicit ſe nondum aſcendere, non dicit ſe poſteà non aſcenſurum; itaque quòd paulo poſt aſcenderit, nihil contrarium dictis fecit. Huic autem lectioni multa argumenta auctoritatem præbent. Primum innumeri pene codices Græci, in quibus eo modo legitur; maximè verò antiquiſſimus ille Vaticanus toto terrarum orbe celeberrimus. Deinde auctores graues Nonnus, Chryſoſtomus, & Euthymius, qui ita non ſolum legunt, verum etiam exponunt; eodemque modo arbitror Theophylactum legere, etſi in Aldino codice ὅτι legitur; ſed, vt opinor, pro οὔπω, vitio manifeſto. Leontius, & Ammonius videntur legiſſe νῦν, nunc, ſententia eadem. Sed vix mihi perſuadere poſſum aut οὔπω, nondum, aut νῦν, nunc eſſe legendum. Primum, quia multi & Græci, & Latini non legunt auctores. Non Cyrillus, non Euthymius, non Beda, non Strabus non Rupertus, non quiſquam, quòd ſciam, Latinus auctor. Itaque non dubito Latinum noſtrum interpretem non ita legiſſe, quemadmodum & ex omnibus vetuſtis codicibus, & ex Latinis apparet commentatus. Denique illa altera lectio non videtur cum

Porphyrij obiectio in hunc locum

Chriſti conſilio bene conuenire. Volebat enim proculdubio cognatis ſuis ſignificare ſe nec tunc, neque poſtea ad feſtum aſcenſurum; vt ipſi ſine ſe aſcenderent. Quòd ſi dixiſſet, *Nondum aſcendo*, aut, *Non aſcendo nunc*, haud obſcurè illis ſignificaſſet paulo poſt aſcenſurum eſſe; itaque ſine illo ire noluiſſent, ſed expectaſſent. Statuamus igitur legendum eſſe, *Non aſcendo ad diem feſtum hunc*, & verum horum verborum quæramus ſenſum. Nam ſi ſecus legendum eſt addita particula *nondum*, opus non eſt quærere, cum nulla ſit quæſtio. Auguſt. & Beda exponunt, *Non aſcendo ad diem feſtum hunc*, id eſt ad humanum feſtum, ad humanam celebritatem, ad quam ideo vos me cupitis aſcendere, vt humanam colligam gloriam. Similis alia eſt eiuſdē Auguſtini interpretatio, *Non aſcendo ad diem feſtum hūc*, ſcilicet Scenopegiam, quia in eo feſto ego ſum. per illud ego ſignificor, tanquā per figuram veritas. Quare non opus eſt, vt ego ad illum aſcendam, ſed vt ille ad me deſcendat. Alio, ſed ſimili modo Strabus interpretatur, Non aſcendo ad paſſionem, de qua paſſione antea dixerat, *Tempus meum nondum aduenit*, in hoc die feſto tabernaculorum, quia non id mihi ad patiendū conſtitutum eſt tempus, ſed in feſto Paſchæ, quo feſto paſſurus ſum. At hæc explicatio nodum non ſoluit. Si enim dixerat ſe ad feſtum Scenopegiæ aſcenſurum non eſſe, quomodo poſt aſcendit? Niſi dicat aſcendiſſe quidem, ſed non ad patiendum, quemadmodum ſe negauerat aſcenſurum. Verum hoc ipſum eſt durum.

Verſ. 8.

Eucherius in quæſtionibus in Ioannem putat, cum Chriſtus dixit ſe ad diem feſtum illum non aſcenſurum primum eius feſti intellexiſſe diem, qui propriè feſtus dies appellabatur. Per ſeptem enim dies tabernaculorum feſtum, vt ver. 2. diximus, celebrabatur. Non ergo aſcendit Chriſtus ad feſtum, id eſt ad primū diem, ſed *iam feſto die mediante*, vt ver. 4. tradit Euangeliſta. Quam interpretationem etiam probant Auguſtinus, Cyrillus, & Ammonius: *Non aſcendo ad diem feſtum hunc*, id eſt huius feſti celebrandi cauſa. Aſcendiſſe autem poſtea, non vt feſtum ageret, ſed vt Iudæos doceret. Quæ interpretatio idcirco mihi minùs videtur apta, quia dubium non eſt ideo poſtea Chriſtum aſcendiſſe, vt feſtum celebraret, ne legem violare videretur. Nolim arrogantiæ tribui, ſi inter tam graues auctores meam ego cum illis nunimè comparandus dixero ſententiam. In domo omnes Domini laboramus, vnuſquiſque in eius ornamentum confert, quod ab eodem Domino ſibi datur. Credo ego Chriſtum ex cognatorum ſuorum opinione locutum eſſe. Illi quidem purum hominem eſſe putabant, an aliquid ſupra cæteros haberet homines, de eo dubitabant, volebantque an ita eſſet, faciendis Ieroſolymę miraculis experiri, tanquam hominem, quod in obſcuro lateret loco, reprehendebant; tanquam hominem hortabantur, vt aſcenderet ad diem feſtum, ibiq; ederet miracula ea, quæ edidiſſe alibi ferebatur, vt aliquid ad ſe inde rediret gloriæ. Eodem ſenſu negat Chriſtus ſe ad eum diem feſtum aſcenſurum eſſe. quia ſi purus aſcēdiſſet homo, qualem illi eſſe arbitrabantur, non potuiſſet Iudęorum reſiſtere poteſtati occidere ſe volentium, & tempus eius moriendi nondum aduenerat. Hoc modo, quo ſe negauit aſcenſurum, ne poſtea quidem aſcendit, verum aſcendit diuinitate plenus, atq; munitus, quæ effecit, vt nihil in ſe deſignare poſſet, quantumuis inflammatum Iudæorum odium.

Auctoris expoſitio.

Solet Chriſtus frequenter hoc modo loqui, quaſi ſolum eſſet homo accommodatè ad eorum, quibuſcum agit, opinionem. Vt cum adoleſcenti illi dixit, *Quid me dicis bonum, nemo bonus niſi vnus Deus*, indicans ſe neque bonum, neque Deum eſſe, non quidem ſua, ſed adoleſcentis opinione. ita mihi Rupertus videtur, alius licet explicet verbis, hunc locum intellexiſſe. Certè longè non abit ab hoc ſenſu.

Chriſtus ſæpe loquitur vt homo ad auditorum opinionem accommodate. Mar. 10. 18.

Cur ergo, dicet aliquis, non ſtatim Chriſtus cum illis aſcendit eo ipſo modo, quo poſtea dicitur aſcēdiſſe? In promptu ratio eſt, noluit eorum de ſe prauam opinionem confirmare. Si enim tūc cum illis aſcendiſſet, viſus fuiſſet eorum votis aſſentiri, ideoque aſcendere, vt humanam ſibi pararet gloriam, quemadmodum illi deſiderabant. Aſcendit ergo poſtea, vt & legi ſatisfaceret, & vt ſuo, non illorum ſenſu aſcendere videretur. Cur ergo *non manifeſte, ſed quaſi in occulto*, vt ver. 10. dicit Euangeliſta, cum Deus eſſet, qui ſiue occultè, ſiue palam aſcenderet, iuxta poterat periculum deuitare? Nolebat diuinitate ſua & miraculis vti, niſi in rebus omnino neceſſariis, vbi humana deficiebat induſtria, qua quamdiu ea ſatis erat, vtebatur. Vt homo igitur, aſcendit occultè; cùm celari non poteſt, & in medio periculo verſatur, elabitur vt Deus. Quæ ad verſus 9. & 10. expoſitionem pertinent, vide ſupra, & infra ver. 11.

11. *Iudæi ergo quærebant eum in die feſto, & dicebant, vbi eſt ille?* Iudęos vocat Euangeliſta Ieroſolymitanos ciues, neque eos quidem omnes, ſed primores, ſacerdotes, Scribas, Phariſæos, & populi principes. Hi enim erant, qui Chriſto inſidias ponere ſolebant, vt Leontius, & Theophylactus obſeruarunt. Nam populum eum fuiſſe, qui dicebat, *Bonus eſt* ver. 12. Quærebant autem eum ad necem, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylact. & Euthym. exiſtimant, id ex ver. 13. perſpicuum eſt, vbi Iudæi turbæ opponuntur. Dictum enim fuerat c. 5. 18. propter ſanatum ad probaticam piſcinam paralyticum Iudæos eum interficere voluiſſe. Aut quærebant, vt Leontius ait, vt aliquod viderent ab eo fieri miraculum, vnde calumniandi arriperent occaſionem, quemadmodum in ſanato fecerant paralytico. Cæterum quocunque tandem prætextu interficere voluiſſe, non modo ex c. 5. 18 quod remotum eſt argumentum; ſed multo maximè ex hoc ipſo c. ver. 25. perſpicuum eſt, *Nonne hic eſt, quem quærunt interficere? Et ecce palam loquitur, & nihil ei dicunt.* Itaque rectè Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius obſeruarunt ſummum eos ſcelus in die feſto, quem maximè ſanctificare oportebat, patrare voluiſſe. Quo die potiſſimùm quęrere debebant Chriſtum, vt in illum crederent, quærebant, vt occiderent. Idem hodieq; ſe multi Chriſtiani faciunt dies feſtos, quos in colendo, adorandoque Deo impendere debebant, in blaſphemando, in offendendo, in crucifigendo conſumunt. Obſeruarunt etiam Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus verba illa, *Vbi eſt ille?* odium, atque contemptum quendam præ ſe ferre. Non enim dixiſſe, vbi eſt Ieſus, aut, vbi eſt Chriſtus? ſed *Vbi eſt ille*, non ſolum non appellantes, quod eſt honorificum; verum etiam ignominioſum aliquod verbum intelligentes, quaſi dicant, Vbi eſt ſeductor ille? Vbi eſt violator ille legis? ſicut dicunt ver. 12. *Non, ſed ſeducit turbas*. Et Matthæi 27. 63. *Recordati ſumus, quia ſeductor ille dixit adhuc viuens, poſt tres dies reſurgam.*

Qua occaſione Iudæi Chriſtum quæſierint.

Poteſt & illud quęri, non quam ad rem, ſed qua occaſione Iudęi Chriſtum quæſierint, cum non veniſſet cum cognatis ſuis ad diem feſtum. Auguſtinus, Cyrillus, & Beda putant ideo quæſiuiſſe, etſi neſciebant, an veniſſet quia credebant eum, qui tantam ſanctitatem profiteretur, qui tot miracula edere ſoleret, feſto non defuturum. Poteſt etiam probabiliter dici non quæſiuiſſe eum, niſi poſteaquam Ieroſolymam aſcendit. Inaudiſſe enim eos ab iis, qui eum Ieroſolymæ vidiſſent, in vrbe eum eſſe. Na quod ab omnibus dici ſolet, Chriſtum non primo die, ſed quarto poſt cognatos ſuos die veniſſe Ieroſolymam, quòd dicat Euangeliſta ver. 14. aſcendiſſe *die feſto mediante*, non videtur mihi pro-

ari poſſe. Quin exiſtimo primo aſcendiſſe die, non tamen cum fratribus ſuis. Cum enim Deo aſcenderit, [illegible], & lex iuberet, vt per dies ſeptem [illegible] celebraretur, quis credat Chriſtum non [illegible] celebraſſe? Nec ex Euangeliſta colligitur [illegible] non ante dimidiatum venisse feſtum, ſed contra[illegible] colligitur. Non enim dicit *die feſto mediante* Ieroſolymam, ſed *in templum* aſcendiſſe; feſtum autem non in templo, ſed in vrbe, & in campo poſitis tabernaculis celebrabatur. Imo non ſignificat Euangeliſta tunc primum in templum aſcendiſſe, ſed tunc primum ad docendum aſcendiſſe. Contra verò ver. 10. [illegible] indicat eum ſtatim [illegible] primum aſcendiſſe. Cum enim dicit, *Cum autem aſcendiſſent fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad diem feſtum*, aperte prorſus indicat ſtatim, poſtquam diſceſſerunt, & ipſum [illegible]: nec quidquam expectaſſe aliud, quam vt fratres anteced[e]rent, ne cum illis iret. Itaque credendum eſt eodem die ſed aliquanto poſt fratres ſuos [illegible]. Quod quod potuit fortaſſe vno, vel altero [illegible] antecedere, & tamen ad primum diem [illegible], ſiue quia credibile eſt fratres eius vno, vel altero die antequam feſtum inchoaretur, Ieroſolymam peruenire voluiſſe, vt quæ neceſſaria erant ad feſti celebrationem ſibi comparatent, ſiue quia potuit Chriſtus temporis momento peruenire, quemadmodum alibi ſe [illegible] legimus cap. 6. 24. Duorum ſequentium verſuum expli[cationem] quære partim ſupra in hoc ipſo verſu, partim verſu ſequenti.

13. *Nemo tamen palam loquebatur de illo propter metum Iudæorum.*] Ad eos hoc referendum eſt, qui bene de illo loquebantur, vt Auguſtinus, & Beda adnotauerunt. Nam qui male de eo loquebantur, nihil [illegible] metuebant. *Qui dicebant, ſeducit turbas*, inquit Auguſtinus, *contra eorum audiebatur tanquam [illegible] [illegible]. Seducit turbas, clarius ſonabant: Bonus eſt, preſſius [illegible].* Hoc non ſolum in Chriſto, ſed etiam in [illegible] Chriſti, in viris ſanctis, & religioſis viſu venit. *[illegible] eminet in ſeruis eius*, inquit idem Auguſtinus, *hoc [illegible] modo. Quicunque eminet in aliqua gratia ſpirituali ac profectu, alij dicunt, quia bonus eſt, alij non, ſed ſeducit turbas. Vnde hoc? quia vita noſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo.* Conſtat ex hoc loco ſolos principes, ſacerdotes, Scribas, & Phariſæos, & ſi qui alij in populo eminebant, Iudæos hic, & paulo ſupra verſu 11. vocari. Hic enim Iudæi, & populus, aut quod idem eſt, turba opponuntur. Qui enim dicebant verſu 12. *Non, ſed ſeducit turbas*, haud dubiè de turba non erant. Turba ergo dicebat, *Bonus eſt*, principes dicebant, *Non, ſed ſeducit turbas*, vt rectè Chryſoſtomus, & Theophylactus animaduertunt, principes palam, & clara voce loquebantur, turba *palam propter metum Iudæorum* id eſt principum, loqui non audebat. Nam & illi ipſi de turba, qui dicebant, *Bonus eſt*, quique propter metum Iudæorum non audebant palam loqui, Iudæi vtique erant, vt Cyrillus notat, ſed tanquam non Iudæi, Iudæis opponuntur, aut quia turba ex omni gente mixta erat, principes autem eſſe non poterant niſi Iudæi: aut quia cum principes omnium Iudæorum perſonam ſuſtinerent, Iudæi abſolutè vocabantur.

14. *Iam autem die feſto mediante, aſcendit Ieſus in templum, & docebat.*] Docuimus ver. 2. feſtum illud Scenopegiæ, hoc eſt, tabernaculorum per ſeptem dies, ſicut azymorum feſtum celebrari debuiſſe, Exod. 23. 16. Leuit. 23. 34. Deut. 16. 13. Dicit ergo Euangeliſta *iam die feſto mediante*, id eſt tertio, vel quarto feſti die Chriſtum in templum aſcendiſſe. Non dicit tunc aſcendiſſe Ieroſolymam, ſed in templum. Nam Ieroſolymæ quidem ipſo primo feſti die fuerat, vt ver. 11. di[ximus]. Quæret verò [illegible], quamobrem antea in templum non aſcenderit. Docuimus ver. 11. non conſtare tunc primum in templum aſcendiſſe, ſed tunc primum aſcendiſſe docendi cauſa, quin probabile eſſe prius ad orandum aſcendiſſe, ac inde fortaſſe murmur illud de illo natum varium, quòd viſus fuiſſet in templo, aliamque de ſe variè loquendi hominibus præbuiſſe. Quod ſi quæras, cur docendi cauſa non prius in templum aſcenderit, cauſas eius rei duas graues auctores afferunt. Altera eſt, quod voluerit, vt prius nimis inflammata contra ſe Iudæorum ira deferueſceret, vt Ammonius, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius ſcribunt. Altera, vt maius ſui audiendi ipſa expectatione deſiderium iniceret, vt Theophylactus ait. Addit idem auctor voluiſſe, vt liberiores auditores ad audiendum eſſent, minuſque aliis curis occupati, primis autem feſti diebus omnes occupatos fuiſſe in parandis rebus ad diem feſtum neceſſariis. Alter Auguſtinus, & Beda, quod ante latuerit, exempli fuiſſe, & infirmitatis humanæ, quòd poſtea prodierit, poteſtatis fuiſſe diuinæ. Moraliter præter conſuetudinem Cyrillus ſuam notat non dixiſſe ingreſſum in templum fuiſſe, ſed aſcendiſſe, quod ardua res ſit in templum, & ſancta conſcendere, id eſt docendi munus ſuſcipere. Quid ea concione Chriſtus docuerit, Euangeliſta non dixit, vt Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus animaduertunt, quamuis vellem eius rei cauſam aliquam [illegible]. Cæterum [illegible] nihil [illegible], & ad ſalutem [illegible] neceſſarium docuiſſe, ſed quia non id Ioannes agebat, vt ſingula narraret, quæ Chriſtus docuiſſet, dixiſſetque, ſed vt ſolum, diſputationeque cum Iudæis Chriſti, & vnde occaſionem habuiſſet exponeret, cætera prætermiſit, hoc vnum dicere contentus, ita docuiſſe, vt ipſi etiam aduerſarij mirarentur. Itaque abſurdi plane, & [illegible] hæretici ſunt, qui nihil exiſtiment, quod ad ſalutem noſtram faciat neceſſarium, in ſacris litteris prætermiſſum.

Cur non ante in templum aſcenderit.

Moralis obſeruatio Cyrilli, præter ſuam conſuetudinem.

15. *Et mirabantur Iudæi dicentes, quomodo hic litteras ſcit, cum non didicerit?*] Non dubium, quin hoc etiam loco Iudæos ſolos principes, ſacerdotes, Scribas, & Phariſæos vocet, quemadmodum ſupra ver. 11. & 13. Quo magis mirum eſt, eos ipſos eius doctrinam miratos fuiſſe, qui paulo ante ad calumniam eum, necemque conquirebant. Atque hoc ipſo conſilio Euangeliſta notauit, vt inde intelligeremus, quanta vis doctrinæ, verborumque eius fuerit, vt Leontius admonuit. Non admirantur doctrinam ipſam, vt Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius obſeruarunt: nec enim credebant, quæ dicebat, vera eſſe, ſed quia orationem eius non vulgarem, ſed doctam, & litteratam eſſe videbant, mirabantur, vnde tantum illi doctrinæ eſſet, cum minime didiciſſet. Atqui ſciebant eum non didiciſſe, cum paulo præteritum ante ſignificaſſent, eum ſe non noſſe dicentes, *Vbi eſt ille*, ver. 11. quemadmodum Cyrillus obſeruat. Sciebant ſacerdotes, Scribæ, & Phariſæi ſcholas ſuas puerum non frequentaſſe, eaque erant arrogantia, vt exiſtimarent nihil extra ſcholas ſuas litterarum eſſe poſſe. Cauendum ne nos Phariſæis iſtis ſimiles ſimus, neminemque putemus quicquam ſcire poſſe, niſi ſub noſtra fuerit ferula; doleamuſque iuuenes ſacerdotes, qui neſcio vnde repente emergentes, ea ſciant, quæ nos ſenes, canique doctores capite ignoremus.

16. *Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me.*] Hanc, vt arbitror, ob cauſam Chriſtus in templum aſcenderat, docereque cœperat, quòd ſciret Iudæos admiraturos, indeque ſe captare occaſionem poſſe de ſe, de doctrina, deque officio ſuo copioſè differendi: eodemque conſilio cre-

dendum

dendum eſt Euangeliſtam commemoraſſe; vt quod Iudæos Chriſtus, id nos ipſe doceret. Nota hoc loco eſt Auguſtini quæſtio, quam & Chryſoſtomus, & Leontius, & Beda mouent. *Hæc eſt profunditas prima*, inquit Auguſtinus. *Videtur enim paucis verbis quaſi contraria locutus. Non enim ait, iſta doctrina non eſt mea, ſed, mea doctrina non eſt mea. Si non tua, quomodo tua? Si tua, quomodo non tua? Tu enim dicis vtrunque & mea, & non mea. Nam ſi dixiſſet, iſta doctrina non eſt mea, nulla eſſet quæſtio.*

Tract. 29.

Explicatio quæſtionis ex huiuſmodi loci explicatione pendet. Variè autem à diuerſis auctoribus explicatur locus. Omnes in hoc conueniunt, alio ſenſu Chriſtum dicere doctrinam ſuam, alio nō ſuam, cum de vna, eademque doctrina loqueretur. Sed in eo diſſident, quod alij alio modo doctrinam ſuam vocare putant; itemque non ſuam. Auguſtinus, Beda, Strabus, ſuam, id eſt ſeipſum vocare dicunt. Eſſe enim Chriſtum ipſum doctrinam, quia verbum erat Patris: ac perinde eſſe, *Mea doctrina non eſt mea*, ac ſi diceret, ego non ſum verbum meum, ſed verbum eius, qui me miſit. Vereor, ne nimis hoc ſubtile ſit. Melius idem Auguſtin. lib. 1. de Trinitate c. 11. & 12. ſuam vocaſſe, vt Dei, non ſuam, vt hominis. Alij ſuam vocaſſe, id eſt, quam à nemine didiciſſet, ſed quam vt Deus haberet ex Patre, non ſuam, quia Patris erat. Atque hac ratione rectè ad Iudæorum admirationem reſpondere dubitantium, quomodo literas ſciret, cum non didiciſſet; ſe non didiciſſe, ſed ex Patre accepiſſe. Sic Chryſoſtomus, Leõtius, & Euthymius, &, vt videtur, Græcus Ammonius. Chryſoſtomi verba ſunt: *Quomodo idem eandem poteſt eſſe, & non eſſe? Eſſe, quia à nullo doctus loquebatur; non eſſe, quia Patris doctrina erat. Quomodo ergo dicit, Omnia, quæ ſunt Patris mea ſunt; & quæ mea, Patris? Si quia Patris doctrina eſt, propterea non eſt tua, falſum illud eſt. Ideo enim tua eſſe debuit. At hoc verbum, Non eſt mea, maiorem in modum Patris, & ſuam vnam doctrinā eſſe indicat; quaſi dicat, nihil habet diuerſum tanquam alterius. Quod ſi perſona alia ſum, idem tamen & dico, & facio; vt non exiſtimetis aliud à Patre, ſed idem me & dicere, & facere.*

Homil. 48.

Alij ſuam vocaſſe, quam Iudæi ſuam, id eſt à ſe inuentam eſſe putabant, & non ſuam ſenſu contrario, quam non ipſe excogitaſſet, ſed à Patre accepiſſet, vt Euthym. Alij ſuam, id eſt quam ſuo nomine docere videbatur, non eſſe ſuam, id eſt non ſuo, ſed Patris nomine docere. Veriſſimum ego ſenſum arbitror, qui ſimpliciſſimus eſt, vt ſuam vocet, quam docebat; non ſuam, id eſt non à ſe inuentam, ſed acceptam à Patre. Id enim agebat, vt probaret, vnde doctrinam haberet eam, quam docebat, quia de ea potiſſimum re Iudæi dubitabant. Et ſtatim addit, *Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à me ipſo loquar.* Suam ergo vocauerat, quam docebat, quam loquebatur, nō ſuam, quia non ex ſe, ſed ex Patris præſcripto loquebatur. Dicit autem non eſſe ſuá, id eſt non ex ſe habere vt homo erat, ſed eſſe Patris. Quemadmodum & Ambroſius exponit aduerſus Arianos diſputans lib. 2 de fide c. 4 & lib. 5. c. 3. Nam & Arianos hunc locum obiecisse, vt Filium confirmarét minorem eſſe Patre, ex eodem Ambroſio, & ex Auguſt. lib. 1. de Trinit. c. 12. & lib. 2. c. 3. colligimus. Poterat eorum obiectio non eo tantum, quo diximus, modo, veraque explicatione loci; ſed alio etiam propulſari, particulam illam *Non*, ſcripturæ vſu non ſolam aliquando negationē ſignificare, ſed vim etiam habere excluſiuæ particulæ, idemq; valere atque *non ſolum*; itaque ſenſum eſſe, doctrina mea non ſolum eſt mea, ſed etiam eius, qui miſit me. Multa eiuſdem generis exempla repériuntur. *Non vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis*, id eſt, non vos ſoli, ſed etiam ſpiritus patris veſtri, & *nolite putare, quod ego*

Quo modo Chriſtus doctrinam, nā dixerit ſuā non eſſe.

Ver. 27.

Non particula poſita pro non ſolum.

Matt. 10. 20.

Sup. c. 5. 45.

accuſaturus ſim vos apud Patrem; eſt, qui accuſet vos Moyſes; id eſt, non ego ſolus; &, *qui credit in me, non credit in me; ſed in eum, qui miſit me.* Cur ergo hoc loco non dixit, Mea doctrina non eſt humana, ſed diuina, aut, Mea doctrina non eſt ex homine, ſed ex Deo? quod vtrūq; & breuius erat, & clarius. Voluit, inquiunt Cyrillus, & Ammonius, etiam doctrinam, quam ſibi ipſi tanquam Deo tribuere potuit, Patri tribuere, vt plus apud Iudæos haberet auctoritatis.

Inf. c. 12. 44.

17. *Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à me ipſo loquar.*] Ad experientiam eius, quam tradebat, doctrinæ prouocat. Optimum, & efficaciſſimum probationis genus. Si autem ad experiendam doctrinam ipſam inuitaſſet, nihil argumentum haberet obſcuritatis; ſed quia iubet Patris facere voluntatem, non ſatis apparet, quomodo, qui Patris fecerit voluntatem, continuò cogniturus ſit Chriſti doctrinam diuinam, non humanam eſſe. Cyrillus non de quauis Dei interpretatur voluntate, ſed de ea, qua neminem perire vult, etiamſi violandum ſabbatum ſit propter ſalutem hominis; quemadmodum ipſe in ſabbato Patris ſecutus voluntatem ſanauerat paralyticum. Ad illud enim factum alludere; in quo facto, ſi Dei obſequerentur voluntati volentis perire neminem, cognoſcerent Chriſti doctrinam, qui etiam in ſabbato curandum eſſe docebat, conſentaneam eſſe Patris voluntati. Hæc interpretatio præter hoc, quòd nimium ſenſum reſtringit, non nititur loco. Nulla enim hîc mentio facta fuerat docuiſſe Chriſtum in ſabbato curandum. Et eſt probabile nihil ea de re dixiſſe, cùm neminem tum in ſabbato curaſſet. Meliùs Auguſt. & Beda, ideo, qui Patris fecerit voluntatem, cogniturum eſſe vtrum Chriſti doctrina ex Deo ſit, quia niſi crediderimus, non intelligemus, quaſi Patris voluntatem vocauerit, vt in ſe omnes homines credant. *Si non intellexiſti*, inquit Auguſt. *crede. Intellectus enim merces eſt fidei. Ergo noli quærere intelligere vt credas, ſed crede, vt intelligas; quoniam niſi credideritis, non intelligetis.* Sed hoc etiam ſenſum reſtringit. Optimè omnium Chryſoſtom. Theophyl. Euthym. & Rupertus voluntatem Patris generaliter omnia eius præcepta vocant, quæ qui facit, is Patrem amat, qui Patrem amat, & Filium à Patre miſſum amet neceſſe eſſe; qui autem Filium amauerit, facilè cogniturum eius doctrinam cum Patris conſentire voluntate, illique eſſe crediturum. Ipſam enim per ſe Chriſti doctrinam diuinam eſſe, atque credibilem; nihil impedire quominus ei Iudæi credant, niſi quòd alieno à Chriſto animo eſſent, odio illis intellectum, atque iudicium occæcante. Tollant odium, ament Patrē, eiuſq; faciant voluntatē, facilè diſcuſſis tenebris clariſſimā doctrinæ ſuæ veritatē viſuros eſſe.

Iſai 7. 9. ſecundum Septuaginta.

Tract. 29.

18. *Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit.*] Hæc altera eſt ratio, vt Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthym. admonent, qua probat, quod dixerat ver. 16. doctrinam ſuam non eſſe ſuam, id eſt nō humanam, ſed diuinam eſſe: quòd non quærat ſuam, id eſt humanam, ſed Patris, id eſt diuinam gloriam. Concludit hoc ſyllogiſmo: *Qui à ſemetipſo loquitur*, id eſt qui ſuæ doctrinæ ipſe auctor, & inuentor eſt, *ſuam*, id eſt ingenij, atque inuentionis propriæ gloriam quærit; ego gloriam meam non quæro, non ergo ex me ipſo loquor, id eſt, *doctrina mea non eſt mea.* Morale non neceſſarium argumentum eſt. Fieri enim poteſt, & verò ita fieri deberet, vt aliquis eius ſententiæ, quam inuenerit, gloriam non ad ſe, ſed ad Deum referat. Sed hoc raro accidit, contrarium morale eſt. Itaque non argumentatur ex cauſis veris rei, ſed ex corruptis hominum moribus. Putant Auguſt. & Beda Antichriſtum his verbis deſignari, qui cum vene-

rit., non Dei, ſed ſuam gloriam quæſiturus ſit: ſed generalis ſententia eſt, qui ex ſe, & non ex Deo loquuntur. Nam & qui aliquid ex ſe, hoc eſt ex propria inuentione loquitur, ſi non ſuam, ſed Dei gloriam quærit, non ex ſe, ſed ex Deo loquitur, quia idipſum, quod inuenit, ex Deo, id eſt Dei incitatus amore, & propter Deum inuenit.

Qui autem quærit gloriam eius, qui miſit eum, hic verax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt.] Nunc propriè de ſe loquitur, & minorem ſyllogiſmi propoſitionem, & concluſionem ſimul ponit, quaſi ad hunc modum dicat: Ego non quæro gloriam meam, ſed gloriam eius, qui miſit me, ergo ex me ipſo non loquor, ſed ex Deo, qui me miſit. Cæterum pro, ex me ipſo non loquor, quod ante dixerat, quodque rectè concludendum erat, dixit, *verax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt*, id eſt verax ſum, & neminem fallo; Loquitur enim de ſeipſo per tertiam perſonam. Cur ergo non concluſit, quemadmodum concludendum erat, ergo ex me ipſo non loquor? Vt id ipſum diceret efficaciùs. Propterea quippe diſputabatur, vtrum ipſe ex ſe, an ex Deo loqueretur, vt intelligeretur, an eius doctrina vera eſſet, an fallax. Alioqui nihil referebat, quomodo loqueretur, ex ſe, an ex Deo. Eſt ergo duorum in vno ſyllogiſmorum implicatio, qui hoc modo, vt intelligantur, ſunt reſoluendi. Qui ex ſe loquitur, gloriam ſui quærit; Ego non quæro gloriam meam, ergo non ex me loquor. Rurſus, qui non quærit gloriam ſuam, ſed gloriam Dei, is vera dicit, & non fallit, (nullam enim fallendi cauſam habet, qui ſe ipſum non quærit;) ego nó quæro gloriam meam, ſed eius, qui miſit me, vera ergo dico, nec fallo. Vidit hoc acutè Rupertus plerumq; bonus auctor. Iniuſtitiam vocat fraudem.

19. 20. *Nonne Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?*] Omnis hoc loco diſputatio eſt, quomodo hæc verba cum ſuperioribus hæreant. Noui quidam auctores ſunt non eſſe vllam quærendam cohærentiam, vbi nulla ſit. Etenim ſæpe Euangeliſtas ſolere res ſine vllo ordine narrare, & veluti in cumulum coniicere, quod hoc loco Ioannes fecerit. Hac regula vtendum eſſet, ſi nullam poſſemus omnino ſententiarum coniunctionem reperire: at poterimus fortaſſe ſi quæramus. Omnes veteres auctores, quos equidem me vidiſſe memini, docent propterea Chriſtum hæc ſubieciſſe, vt crimen, quod ſibi Iudæi obiiciebant, in ipſos retorqueret. Accuſatus ab illis fuerat, quòd legem Moyſis non obſeruaret, quòd ſabbato paralyticum curauiſſet, cap. 5. 9. 10. dicit eos eſſe, qui legem Moyſis minimè ſeruẽt. Moyſem enim prohibere, ne inſontem hominem occidant, velle autem ſe occidere hominem innocentem; propterea ſtatim addere, *Quid me quæritis interficere?* Sic Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, Rupertus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Theodorus Heracleenſis. Solus Auguſtinus, & eum ſecutus Beda, paululum diſſident, *Ideo*, inquiunt, *quæritis interficere, quia nemo ex vobis facit legem; nam ſi legem faceretis, in ipſis litteris Chriſtum cognoſceretis, & præſentem non occideretis.* Hactenus his auctoribus aſſentior, vt exiſtimem propterea dixiſſe Chriſtum, *Nonne Moyſes dedit vobis legem & nemo ex vobis facit legem?* quia accuſatus à Iudæis fuerat, quòd legem Moyſis non obſeruaret, & tanquam legis violator ad necem ab eis quærebatur. In eo poſtulo, vt diſſentire mihi ab illis liceat, quòd illi putent violationem legis, quam Iudæis Chriſtus obiicit, hanc eſſe, quòd ſe innocentem contra legem velint occidere, ego non eam violationem legis vocare arbitror, ſed quòd in ſabbato hominem circumcidant, vt explicat ver. 22. Si enim de nece ſua loqueretur, eamque violationem vocaret legis, non diceret neminem eorum legem facere, quia non omnes ipſum interficere volebant; at omnes in ſabbato circumcidebant filios, cum is octauus illis à natali dies erat. Deinde ſi necem ſuam violationem legis appellaret, proferret legem, quæ innocentem occidere prohiberet, quam videmus non protuliſſe. Denique probaret ſe innocentem eſſe. Senſus igitur eſt, quid me tanquam legis tranſgreſſorem vultis occidere, quòd paralyticum in ſabbato curauerim, cum multo magis vos legem violetis, filios veſtros in ſabbato circuncidentes? Nam ſi ſemel in ſabbato totum curare hominem violatio legis eſt, multo maior erit omni ſabbato, vt vos facitis, circumciſionem facere. Quòd ſi vos circumcidendo legem non violatis, nec ego in ſabbato curando legem violo, cur ergo me quæritis interficere? Cum ergo dicit, *nemo ex vobis facit legem*, non ex veritate, ſed ex ipſorum ratione loquitur. Nam etſi alijs quidem in rebus legem re vera tranſgrediebantur, tamen non agit niſi de circunciſione in ſabbato facta, quæ re quidem vera violatio legis non erat, ſed ipſorum ratione erat; nam ſi hominem ſine vllo labore ſolo verbo in ſabbato curare violatio erat legis, multo magis erat hominem circuncidere, vbi opus erat aliquo labore, vbi oportebat manibus aliquid facere. Non videtur vacare cauſa, quòd non ſimpliciter dicat, Nonne vos ipſi legem violatis, cum in ſabbato circuncidatis? ſed *nonne Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?* Quod duplicem vim mihi videtur habere poſſe. Altera eſt, ſi vos legem non qualemcunque, ſed eam quam gloriamini à Moyſe vobis datam, in qua ſperatis, in qua putatis (vt ſupra dixit, vos vitam habere, minimè ſeruatis, quid me vultis occidere, quòd eam non ſeruem, quem vos exiſtimatis Moyſi eſſe contrarium? Altera, ſi vos legem a Moyſe vobis datam non obſeruatis, cur vultis, vt ego eam obſeruem, cui data non eſt? Nec enim ego Moyſi, ſed patri meo ſubiectus ſum, nec illius teneor legibus; ipſe ſum legiſlator, qui & eam tunc per Moyſem legem dedi, & aliam nunc per meipſum meliorem trado. Hanc emphaſim habet nomen, *Moyſes*, & pronomen, *Vobis*, quaſi ſe ab eorum numero excipere voluerit, ſeq; Moyſi tacitè opponere. Aliud quidpiam Ammonius, & Theophylactus animaduertunt, legem à Moyſe datam dixiſſe, quaſi ipſe eam non tradidiſſet, ne Iudæos à ſe iam alienatos, & Moyſis, vt videri volebant, ſtudioſiſſimos, magis offenderet.

Reſpondit turba, & dixit, Dæmonium habes, quis te quærit interficere?] Pleriquè auctores putant turbam hoc loco non promiſcuum vulgus, ſed ſacerdotes, principes, Scribas, & Phariſæos appellari, eos nimirum, qui Chriſtum ad necem quærebant ſupra ver. 11 & c. 5. 18. Chryſoſt. Auguſt. Cyrillus, Theophylact. Euthymius, Rupertus. Et vero ſimile quidem eſt Chriſtum non niſi eos tanti criminis accuſaſſe, quos ſciebat in necem ſuam animo conſpiraſſe, & cum turba reſpondet, *Quis te quærit interficere*, non reſpondet, non eſtis vos, quid me quæritis interficere, ſed ſacerdotes, Scribæ, ac Phariſæi: illi ergo ipſi, qui negant ſe velle eum interficere, maximè interficere volebant, ſed cum viderent cogitationes ſuas eſſe deprehenſas, impudenter, & contumelioſè negant vt ſolent facere quorum conſilia deprehenduntur. Solus Leontius videtur hoc non ſacerdotibus, & cæteris Iudæis, qui Chriſto inſidiabantur, ſed ſimplici, & innocenti turbæ tribuere, quæ cum alienam ſe ab eo crimine eſſe ſentiret, & Chriſto potiùs fauere ſibi videretur, irritata Chriſti criminatione, quaſi ab eo homicidij accuſaretur, acerbè, & contumelioſè reſpondent, *Dæmonium habes.* Hoc mihi videtur probabilius; nuſquam enim

Euangeliſtæ ſæpe res ſine vllo ordine narrant.

Auguſt. tract. 30.

Cap. 5. 39.

facer-

Iudæorum principes non quàm turba vocantur. ſacerdotes, & Iudæorum principes turba vocantur, A ſed turbæ potiùs opponuntur, vt ſupra v. 12. 13. & infra verſu 46. & apparet Euangeliſtam ſtudio hic turbam à principibus Iudæis diſtinguere voluiſſe, & ex proximis verbis manifeſtum eſt de illis Chriſtum agere, qui ſe ob curatum ſabbato paralyticum occidere tentauerant cap. 5. 18. Cur ergo generaliter Chriſtus omnes accuſat? Non accuſat ſingulos; ſciebat enim eſſe in turba maiorem partem, quæ ab eo crimine immunis eſſet; ſed accuſat genus vniuerſum, cuius perſonam gerebant principes, qui necem ſibi parabant. Quod dicunt, *Dæmonium habes*, quidam exiſtimant, verum intelligere dæmonium, quo putarent Chriſtum correptum eſſe, vt Leontius, Auguſtinus, &

Tract. 30. B Rupertus. *Quaſi non peius fuerit dicere* (inquit Auguſtinus) *dæmonium habes, quam eum occidere. Et quippe dictum eſt, quod dæmonium haberet, qui dæmones expellebat. Quid poſſet aliud dicere turba turbulenta? quid poſſet aliud olere cænum commotum? Turba turbata eſt. Vnde? à veritate. Turbam lippitudinis turbauit claritas lucis. Oculi enim non habentes ſanitatem non poſſunt ferre luminis claritatem.* Alij vulgarem dicendi modum fuiſſe credunt, dæmonium habere, quiſquis delirare, & abſurda loqui videretur; ſicut Hiſpani hominem turbulentum, & calumniatorem dicunt correptum à Diabolo eſſe; non quòd dæmonium habere credant, ſed quòd diabolico moueri ſpiritu. Vtrunque probabile.

21. *Vnum opus feci & omnes miramini.*]Omnes conſentiunt auctores vnum illud opus, quod ſe Chriſtus C feciſſe dicit, curationem fuiſſe paralytici c. 5. 9. Cõſenit etiam inter omnes interpretes verbum illud *Miramini*, idem hoc loco ſignificare, quod turbamini, offendimini, tumultuamini, Chryſoſt. Cyrillus Leontius, Auguſt. Theophylact. Euthym. Cæterùm totam ſententiam non eodem modo omnes interpretantur. Cum enim aliquid neceſſariò ad complendam orationem, atque ſententiam ſit intelligendum, alij aliud intelligunt. Auguſt. Cyril. & Beda videntur intelligere, Si propter vnum opus, quod feci, omnes tantopere miramini quãto magis ſi plura fecerem, aut ſi omnia, quæ feci, videretis, miraremini? Horum auctorum opinione nomen *Opus*, pro ſigno, aut miraculo poſitum eſſe oportet. Potius credo, idemque niſi fallor, Chryſoſt. Theophylact. Leontius, & Euthym. quamuis minus apertè indicent, credunt, non comparare Chriſtũ D vnum opus cum multis alijs ſuis, ſed cũ multis Iudæorum & opus non miraculum, ſed operationem, & laborem appellare eum, qui in ſabbato prohibitus eſſe videretur. Quaſi dicat, Ego vnum tãtum opus in ſabbato ſemel feci, quòd paralytico ſanitatem reſtitui, & omnes offenſi eſtis; vos multa in ſabbato, ac ſæpe facitis frequenter enim in ſabbato circumciditis infantes, & eorum curatis plagas, & non offendimini. Opponit ergo pronomina *Ego*, & *Vos*. Opponit opera, vnum, & multa.

22. *Propterea Moyſes dedit vobis circumciſionem.*]Particula *Propterea* obſcurum reddit locum, omneſq; vexauit interpretes. Cum enim cauſalis ſit, non apparet, cuius rei cauſa reddat, nec enim quia illi, quod Chriſtus faciebat mirabantur, propterea Moyſes circumciſionem illis dedit. Euthymius cùm alium difficultatis E exitum non reperiret, dicit dictionem eam, *διὰ τοῦτο propterea*. Hebraico more redũdare, ſed neſcio quibus exẽplis eiuſmodi apud Hebræos idioma probare poſſit. Alij non tam cauſalem quam inchoatiuam, aut illatiuam eſſe putant, quaſi dicat. Itaque, aut, ergo Moyſes dedit vobis circumciſionem. Sed nec exẽpla, quibus id probant, ſatis ſunt accõmodata; & ſi eſſent, tamen ea ſignificatio in hunc locum non conueniret. Itaque lectionem, interpretationemque Theophy-

A lacti maximè probo, qui hanc dictionem, cum ſuperioribus iungit hoc modo, *Vnum opus feci, & omnes miramini propter hoc.* Solet enim verbum mirandi cum ea præpoſitione iungi, vt Marci. 6. 6. *καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. & mirabatur propter incredulitatem eorum.* Hoc modo ſenſus eſt conſequens, & facilis. Poteſt etiam ex Hebræorum conſuetudine *διὰ τοῦτο*, pro *διότι* poſitum eſſe, id eſt *propterea*, pro propterea quòd, ſicut illi dicunt, עלכן pro בעשר אשר propter quod pro propterea quod, cuiuſmodi alibi exempla ſæpe notauimus; illuſtre lector reperiet apud Septuaginta Amos. 5. 11. 16. Cæterũ non redditur cauſa eius, quod dictum fuerit; ſed eius, quod intellectũ. Cum enim Chriſtus dixit, *Vnum opus feci* (in ſabbato) intel- *Verbum mirandi ſæpe iungitur cũ præpoſit. propter in ſcriptura.*

B lexit Iudæos, vt illic declarauimus, non vnũ, ſed multa in ſabbato opera facere. Probat hoc, propterea quòd *Moyſes*, inquit, *dedit vobis circumciſionem*, & tamen *in ſabbato circumciditis hominem*; quod cum frequenter accidat, plura vos in ſabbato quàm ego opera facitis. Cur ergo dixit, *Moyſes dedit vobis circumciſionem*, cum ad probandum id, quod volebat, ſatis eſſet dicere, propterea quòd in ſabbato circumciditis hominem; & illa ante poſita verba, *Moyſes dedit vobis circumciſionem*, impedire potiùs quã iuuare probationem videantur? docere enim videtur eos, quibuſcum Chriſtus loquebatur, qua ratione reſpondere ad eius tacitam accuſationem poſſent, nempe propterea ſe in ſabbato hominem circumcidere, quia Moyſes præceperat, vt o- *Geneſ. 17. 12.*

C mnis maſculus octauo die circumcideretur; itaque ſi dies octauus in ſabbatum incideret, lege ipſa cogebatur in ſabbato circumcidere. *Leuit. 12. 3.* Quod idcirco non erat violare ſabbatum, quia non contra legem ſed ex legis præſcripto fiebat. Hunc verò nodum à nemine obiectum ita ſoluendum arbitror. Credo ea verba ideo Chriſtum addidiſſe, vt maiorem argumento quo vtebatur, vim adhiberet. Voluit tacitè à minore ad maius argumentari; quaſi dicat, ſi vos propter Moyſis de circumciſione præceptum non ſoluitis ſabbatum, cùm in eo hominem circũciditis; quomodo dicitis me ſabbatum ſoluere, quia hominem totum in ſabbato ſanũ facio, quod non iam Moyſis, ſed Dei præceptum eſt, qui vult omnes viuere, ac neminem perire. Verba illa, *Non quia ex Moyſe eſt, ſed ex patribus*, per parentheſim legi debent, locoq; correctionis addita ſunt, ne circũ-

D ciſionem Moyſi, tanquam primo eius auctori tribuere videretur; cum non illi à Deo primùm, ſed Patribus, id eſt, Abraham, Iſaac, & Iacob data fuiſſet. Gen. 17. 10. & 21. 4. & 34. 24.

23. *Si circumciſionem accipit homo in ſabbato. vt non ſoluatur lex Moyſi, mihi indignamini, quia totum hominem ſanum feci in ſabbato?*] Cyrillus ita legit, & interpretatur, vti hæc verba, *Vt non ſoluatur lex Moyſi*. non cum præcedentibus, ſed cum ſequentibus iungat; *mihi indignamini, quia totum hominem ſanum feci in ſabbato, vt non ſoluatur lex Moyſi?* Quod vix congruentem ſenſum habere poteſt. *Leuit. 12.* Communis aliorum auctorum lectio, & interpretatio meliorem habet ſenſum, propterea Iudæos ſolitos hominem in ſabbato circuncidere, ne lex Moyſis de homine octauo die circuncidendo ſolueretur. Itaque vt legem de circuncisione non ſoluerent, legem de obſeruando ſabbato ſoluebant. Atque

E hanc fortaſſe vim habet nomen Moyſis, quaſi dicat, vt ſeruetis legem Moyſis, ſoluitis legem Dei. Non quod vtraque lex non eſſet Dei, ſed quod Iudæi legem circumciſionis Moyſis appellarẽt, & in ea, quod Moyſis eſſet, plus nimio cõfiderent. Neque ſignificat eos verè, cum hominẽ ſabbato circuncidebant, ſoluiſſe ſabbatum, ſed loquitur ex ipſorum opinione, qui putabant violari ſabbatũ homine curando: vnde neceſſariò ſequebatur etiam circuncidendo violari? Quòd dicit,

A *totum hominem ſanum feci*. non dubium quin totum hominem opponat parti non quòd pars in circunciſione ſanaretur, quæ potius lę lebatur, ſed quod ſpiritualiter ſanari cenſeretur, dum præputium pars corporis ſuperuacua, atq; vitioſa reſecabatur; quemadmodum ſi ſanari brachium dicatur, cum pars eius putris abſcinditur. Quanquam Cyrillus, & alij nonnulli non ad circunciſionem ipſam, ſed ad curationem læſæ partis, quæ poſt circunciſionem fieri ſolebat, referri volunt, minus, vt mihi videtur, probabiliter. Quo autem modo intelligendum ſit, quod Chriſtus dicit totum ſe hominem ſanauiſſe, diſputari ſolet. Duas interpretationes Euthymius affert; alteram, vt de ſolo B intelligatur corpore, quod totum ſanauiſſet, quia totũ ægrum erat. Paralyſis enim totum diſſoluit corpus, quam Chriſtus in piſcina curauerat c. 5. 9. Alterã, quod non ſolum corpus ſed etiam animum ſanaſſet paralytici, cap 5. 14 15. quemadmodum Auguſtinus, & Beda exponunt. Vtrumque probabile, ſed illud probabilius. Chryſoſtomus è contrario videtur exponere, per circunciſionem non totum hominem, ſed partem curatam fuiſſe, quia ſola anima curabatur, à Chriſto & animam, & corpus fuiſſe curatum. Eodem modo Rupertus.

24. *Nolite iudicare ſecundum faciem, ſed iuſtum iudicium iudicate.*] Iudicare ſecundum faciem, hoc eſt κατ' ὄψιν C eſt quod alijs verbis ſcriptura dicit, *accipere perſonam in iudicio*, quod lex facere prohibebat Deuter. 1. 17. & 16. 19. Perſonam autem accipere eſt non ex ſola æquitate cauſę, ſed aut odio, aut amore, aut alio aliquo affectu alterius litigantis perſonę iudicare. Significat ergo Chriſtus inter ſe, & Moyſem iudicibus Iudæis litem eſſe, vter ipſorum ſabbatum violet, ipſe ne totum ſanando hominem, an Moyſes circuncidendo? Iudęos odio in ſe, gratia in Moyſem; illum abſoluere, ſe cõdemnare; monet ita ne id faciant, reuocans illis tacitè in mentem legem Dei, qua perſonam in iudicio accipere prohibebantur. Hoc ſenſu Leontius, Chryſoſt. Cyril. Auguſt. Beda, Theophylact. & Euthym. edidlerunt. Rupertus aliquanto aliter videtur exponere. *nolite iudicare ſecundum faciem*, id eſt ſecũdum ea, quę extrinſecus apparent, ſed ſecundum veritatem. D Putatis enim Moyſem per circunciſionem animam hominis ſanauiſſe, ideoque licuiſſe ſabbato circunciſioni operari; me autem non curaſſe niſi corpus, ideoq; curare non licuiſſe. Atqui ſi non ſpecie tenus ſed tota penitus perſpecta re iudicaretis, intelligeretis me non ſolum corpus, ſed etiam animam ſanauiſſe; *Nolite* igitur *iudicare ſecundum faciem.*

Quid ſit perſonam accipere in iudicio.

25 26. *Dicebant ergo quidam ex Ieroſolymis*] ἐκ τῶν ἱεροσολυμιτῶν, ex ciuibus Ieroſolymitanis, non ex alijs, qui vndique ad diei feſti celebritatem conuenerant. Propterea autem Ieroſolymitani potiùs, quam alij id dicebant, quia illis ſuorum principum erant nota conſilia, vt Leontius obſeruauit Putant Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, propterea Ioannem id explicaſſe, vt oſtenderet Ieroſolytanos, qui propter viſum E in ſua vrbe miraculum maiore in Chriſtum fide eſſe debebant, minore fuiſſe; dubitaſſe enim, an eſſet Chriſtus diſputaſſeque eſſe non poſſe, quem ſcirent, vnde eſſet. Mirantur Ieroſolymitani, quod cum principes paulo ante Chriſtum ad cædem quærerent, & nunc coram, atque inermem habeant libereq; loquentem, eoſq; magis ac magis irritantem, nihil tamen illi dicãt, id eſt nihil illi faciant. Hoc enim aliquando ſignificat dicere. Niſi forte dicere, & facere tacitè opponuntur, vt ſit ſenſus, non ſolum nihil illi faciunt, ſed ne dicunt quidem. *Qui nouerant* inquit Auguſt. *qua ſæuitia quærebatur, mirabantur, qua potentia non tenebatur; deinde non plane intelligentes illius potentiam, putauerunt principũ eſſe*

Tract. 31.

ſcientiam, quod ipſi cognouerant eundem eſſe Chriſtum, ideo pepercerunt ei, quem tantopere occidendum quæſierunt.

27. *Sed hunc ſcimus vnde ſit; Chriſtus autem cum venerit, nemo ſcit vnde ſit.*] Præſens pro futuro, *Nemo ſcit*, pro nemo ſciet, alioqui ratio non concludit. Vulgaris quæſtio, quomodo Ieroſolymitani dicant neminem ſciturum, cum venerit, vnde ſit Chriſtus, cum hoc ipſo capite ver. 42. dicant, *Nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid. & de Bethlehem caſtello vbi erat Dauid, venit Chriſtus?* Auguſt. Leontius, Theophyl. exiſtimant hoc de diuina Chriſti generatione intelligendum, quod Iſaias dixiſſet, *Generationem eius quis enarrabit*, & Michæas. *Et egreſſus eius à diebus æternitatis.* At nihil illi, vt opinor, de diuina Chriſti generatione cogitabant, quam vix diſcipuli, qui longo tempore ab ipſo Chriſto docti fuerant, credere potuerunt. Euthymius putat odio, & malitia impeditos, ſibi non conſtitiſſe, vt accidere ſolet ijs, qui non iudicio, ſed affectu ducuntur. Sunt qui ita ſoluant, ſcitum quidem fuiſſe vnde, id eſt quo ex genere, & qua ex vrbe venturus eſſet, quẽadmodum ver. 42. dicunt, at quo patre, qua matre eſſet naſciturus, ſciturum neminẽ. Quod nec illi ex vllo ſcripturæ teſtimonio diſcere potuerunt, & res ipſa falſum eſſe docet. cum mater Chriſti notiſſima fuerit, & in omnia ſæcula celebrata, & qualis futura eſſet, etiam Prophetę prædixiſſent. *Ecce virgo concipiet, & pariet filium* Facilius meo quidem iudicio, & probabilius dictu erat diuerſos fuiſſe & qui dixerunt, *Nemo ſcit vnde ſit*, exiſtimantes nihil de ea re in ſcriptura traditum eſſe; quia plebeij, & imperiti homines erant; & qui poſtea dixerunt. *Ex ſemine Dauid, & de Bethlehem caſtello*; idque ex vtroque loco perſpicuum eſt, nam & ex hoc conſtat hos plebeios fuiſſe homines; & ex illo illos fuiſſe doctiores, quia & genus, & patriam Chriſti ex ſcriptura probauerunt.

cap. 53. 8.
cap. 5. 2.
Æterna Chriſti generatio vix a diſcipulis credita.
Iſai 7. 14.

28. *Clamabat ergo Ieſus in templo docens, & dicens.*] Non ita Ieroſolymitani dixerant. *Chriſtus cum venerit, nemo ſcit vnde ſit*, vt Chriſtus, ſi ſolum eſſet homo, audire poſſet; cognouit tamen, quia Deus erat, quid apud ſe dixiſſent, & vt oſtẽderet ſe non purum eſſe hominem, ex tacita, & occulta ipſorum murmuratione occaſionem ſumit augendæ concionis. Hoc eſt, quod Euangeliſta dicit, *ergo*, id eſt, quia eos hoc dixiſſe cognouit, cœpit eos coarguere mendacij. *Et me ſcitis, & vnde ſim ſcitis.* Idque dixit non ſuppreſſa, vt illi murmurando, voce, ſed clamando, vt exaudire nemo non poſſet. Chriſti ergo clamorem Iudæorum murmurationi tacitè opponit Euangeliſta. Eodem pertinet, quod cum ante dixiſſet Chriſtum in templum aſcendiſſe, inibique ſuperiorem hiſtoriam contigiſſe ſatis indicaſſet ver. 14. dicat denuo hunc Chriſti clamorem in templo editum fuiſſe, vt doceret Chriſtum & clariſſima voce, & in loco frequẽtiſſimo dixiſſe, quod ſequitur, ne quis poſſet ignorare.

Et me ſcitis, & vnde ſim ſcitis.] Hæreticorum opinio, qui hoc ironicè dictum putant, iudicio carere mihi videtur. Non enim dubito, quin voluerit potiùs docere Chriſtus ſatis ſe illis, quis, & vnde ſit, notum eſſe, ſi velint credere, ac propterea dignos non eſſe venia, qui cum eum cognoſcant, minimè recipiant. Illud huic ſententiæ videtur obſtare, quòd Ieroſolymitani non dixerint ſe non noſſe illum, ſed nimium potiùs noſſe. Itaque non poteſt Chriſtus eos coarguendo dicere, *Et me ſcitis, & vnde ſim ſcitis*, quemadmodum D. Chryſoſt. argumentatur. Sunt qui putent hæc verba non ſeparata, ſed coniuncta cum ſequentibus legẽda eſſe, tanquam ſi diceret, Scitis quidem me ſecundum carnem, quis, & vnde ſim; ſecundum autem diuinitatem neſcitis, ideoq; Chriſtus eſſe poſſum, quáuis me, vnde ſim, cognoſcatis; quia eo modo, quo Chriſtus

Ita Beza in annotat. in Ioan.

cum

cum venerit, vnde ſit, nemo ſciet, me quoq; neſcitis, vnde ſim. In hanc ſententiam exponunt Auguſt. Beda, & Rupertus. Contrà Chryſoſtom. Theophylact. Euthymius, Leontius, & Apollinarius, &, vt videtur, Theodorus Heracleótis, id eſt Græci omnes auctores, ſenſum eſſe, nō ſolùm iſto modo, quo vos me cognoſcere profitemini, quis, & vnde ſim ſcitis; ſed alio etiā modo, quem malignè diſſimulatis. Nec enim ſolùm ſcitis me filium eſſe Mariæ, & ex patria Bethlehē, aut Nazareth, quod ipſum argumentum vobis eſſe oportebat me eſſe Chriſtum, cùm inde Chriſtum venturum eſſe ſcriptura dicat; ſed ſcitis etiam me filium eſſe Dei, & ab eo miſſum, cùm & Ioannis de ea re teſtimonium audieritis, & ea in me opera videritis, quæ nemo niſi à Deo miſſus facere potuiſſet. Hunc ego arbitror verum eſſe ſenſum. Arguit ergo eos affirmando, quod dixerant verbis iiſdem, ſed ſenſu alio. Dixerant illi, *Hunc ſcimus, vnde ſit*, intelligentes eſſe Galilæum, & filium fabri; reſpondet ille, enimuero me ſcitis vnde ſim, non iſto ſolum modo, ſed eo etiam, quo opus eſt ſcire, vt verum Chriſtum eſſe cognoſcatis, nempe filium eſſe Dei; ſed vos homines maligni, quod humile in me eſt, ſcire vos dicitis; quod cæleſte eſt, atque diuinum, ſcire diſſimulatis.

Et à me ipſo non veni, ſed eſt verus, qui miſit me, quem vos neſcitis.] Hoc eſt, quod modò dixerat, *& me ſcitis, & vnde ſim ſcitis*, id eſt me à Deo miſſum eſſe. Verum vocat Deum, id eſt fidelem, ac veracem, qui, quamuis illi mentiantur diſſimulantes ſcire Chriſtum ab eo miſſum eſſe, ipſe mentiri non poteſt, qui eum filium ſuum eſſe declarauit Matthæi 3. 17. Eodem prorſus modo, quo dixit D. Paulus, 2. Timoth. 2. 13. *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare ſeipſum non poteſt.* Sed altera hic eſt quæſtio, quomodo Chriſtus dicat eos Deum, à quo miſſus fuerat, ignorare, cum proximis, vt explicauimus, verbis dixerit, *Et me ſcitis & vnde ſim ſcitis*, indicans eos ſcire à Deo ſe miſſum eſſe. quo autē modo ſcire poterant à Deo miſſum, ſi Deum non nouerant? Chryſoſtomus, & Theophylactus interpretantur noſſe Iudæos Deum, quia ſciebant eum verum eſſe Deum, & præter eum non eſſe alium; non noſſe, quia non timebant, non amabant, quemadmodum de quibuſdam dicit D. Paulus, *Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant* Tit. 1. 16. & filij Heli dicuntur *filij Belial, neſcientes Dominum*, 1. Regum 2. 12. Probabilis ſententia; ſed illa, vt opinor, probabilior, Iudæos ſciuiſſe Chriſtum ex operibus à Deo miſſum fuiſſe; ſed Deum ipſum ignoraſſe, id eſt nunquam vidiſſe; ſicut dixit capite 1. 18. *Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit*, & c. 6. 46 *Non quia Patrem vidit quiſquam, niſi is, qui eſt à Deo, hic vidit Patrem.* Locus eſt penitus ſimilis c. 8. 54. 55. *Eſt Pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Deus veſter eſt, & nō cognouiſtis eum. Ego autem noui eum; & ſi dixero quia non ſcio eum, ero ſimilis vobis mendax.* Eodem enim loco docet eos & noſſe Deum, quia verum Deum eſſe credebant, atque confitebantur; & non noſſe, quia nec eū vnquam viderant, nec ipſius habebant perſpecta cōſilia. Hunc eundem huius loci eſſe ſenſum ex verbis ſequentibus manifeſtum eſt.

29. *Ego ſcio eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit.*] Sunt qui idem eſſe putent *ab ipſo ſum*, & *ipſe me miſit*. Sed meliùs Auguſtinus, Beda, & Euthymius à Deo eſſe interpretantur ex Deo natum eſſe; miſſum autem à Deo factum eſſe hominem. Itaque primum membrum de diuina, ſecundum de humana natura intelligendum. *Magnificè*, inquit Auguſtin. *verum quę monſtrauit; Ab ipſo, inquit, ſum, quia filius de Patre, & quidquid eſt Filius, de illo eſt, cuius eſt Filius. Ideo Dominum Ieſum dicimus Deum de Deo; Patrem non dicimus Deum de Deo, ſed tantùm Deum. Et dicimus Dominum Ieſum lumen de lumine, Patrem non dicimus lumen de lumine, ſed tantùm lumen. Ad hoc ergò pertinet, quod dixit, Ab ipſo ſum. Quòd autem videtis me in carne, ipſe me miſit. Vbi audis, Ipſe me miſit, noli intelligere naturæ diſſimilitudinem, ſed generantis auctoritatem.*

30. *Quærebant ergo eum apprehendere, & nemo miſit in eum manus, quia nondum venerat hora eius.*] Quidam hoc non de ciuibus Ieroſolymitanis, quibuſcum Chriſtus loquebatur, ſed de principibus illis intelligi volunt, de quibus ver. 25 dictū eſt, *Nonne hic eſt, quē quærunt interficere?* ſenſumque hunc eſſe, ergo etſi quærebant illum interficere, vt turba paulo ante dixerat, tamen *nemo miſit in eum manus, quia nondum venerat hora eius*, ita Chryſoſtomus, & Rupertus videntur exponere. Violenta tamen mihi videtur interpretatio. Communem ſequor expoſitionem Leontij, Cyrilli, Theophylacti, Euthymij, &, vt arbitror, Auguſt. etiam, & Bedæ; illam ipſam turbam, cum qua Chriſtus diſputabat, irritatam eius reprehenſione apprehendere eum voluiſſe, vt ex ver. 32. manifeſtum eſt, ſiue quòd eos mendacij, & ſimulationis coarguiſſet, ſiue quòd eos dixiſſet Deum ignorare, ſiue vtraq; de cauſa, occaſionem inde ſumētes (vt eſt in omnes affectus mobilis imperita plebs) ſuis principibus gratificandi, quaſi eorum confirmantes opinionem, Chriſtum ſeductorem eſſe populi, ac dignum morte. Quòd dixit neminem in eum miſiſſe manus, *quia nondum venerat hora eius*, ideo dixit Euangeliſta, vt doceret Chriſtum diuina quadam virtute eorum quodammodo manus tenuiſſe, vt etiamſi maximè vellent, tenere non poſſent. Permiſit animum, voluntatemq; declarare ipſum apprehendēdi; prohibuit verò manus inijcere, vt illi ipſi, qui apprehendedere volebant, cognoſcerent ſe diuina eius virtute vinciri, quo minùs tenere poſſent, & qua re volebant declarare ſeductorem eſſe, ea ipſa re cognoſcerent eſſe Deum. Horam Chriſti moriendi tempus appellari auctores omnes cōſentiunt, Auguſtinus, Beda, Theophylact. Euthym. Theodorus Heracleentis, Ammonius, Seuerus Antiochenus, Leontius, Cyril. Alexandrinus in Græca Catena citatus; nam eius hîc cōmentarij in impreſſis libris vſque ad librum nonum, interrupti ſunt, magnoque in lucro poſui, quòd eos in Græca manu ſcripta Catena ſæpe citatos reperi. Citatur & alius quidā Leontius presbyter in eadem Catena alius ab eo, cuius habeo cōmentarios, cuius hæc ſunt verba, *ὥραν δὲ τὴν ἐνέργειαν τῶν πραγμάτων ἔοικεν λέγειν, ἤτοι τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, καὶ τοῦ σταυροῦ. Horam vocat opportunam rerum agēdarum perfectionem, aut tempus paſſionis, & crucis.* Obſeruat Cyrillus horam in ſcripturis ſignificare opportunum cuiuſque agendæ rei tempus, ſicut cùm D. Paulus dicit, *Hora eſt iam nos de ſomno ſurgere* Rom. 13. 11. Exempla ſunt nota Ioan. 2. 4. & 4. 21. Apocal. 14. 7. 15. Phraſis enim eſt Ioānis maximè propria. Hinc factum, vt hora Chriſti moriendi plerumque tempus intelligatur, quia negotium, cuius perficiendi cauſa venerat, erat mors, vt c. 8. 20. & 12. 23. & 13. 1. Diſputant Seuerus Antiochenus, Auguſtinus, & Beda contra genethliacos hoc loco, *Quid eſt*, inquit Auguſtinus, *Nondum venit hora eius? Non enim Dominus ſub fato natus eſt; hoc nec de te credendum eſt, quanto minùs de illo, per quem factus es? Si tua hora voluntas eſt illius, illius hora quæ eſt niſi voluntas ſua? Non ergo horam dixit, qua cogeretur mori, ſed qua dignaretur occidi.*

Hora Chriſti quænam ſit.

Cyrilli commentarij ab hoc loco vſq; ad librum nonum interrupti in impreſſis libris.

Hora opportunum cuiuſque rei agendæ tēpus in ſcriptura ſignificat.

Phraſis Ioannis propria.

Tract. 31.

31. *De turba autem multi crediderunt in eum.*] Videtur ita Euangeliſta loqui, vt indicet eos, quos paulo ſuprà dixerat voluiſſe Chriſtum apprehendere, de turba non fuiſſe; atque ita Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda intelligere videntur. Sed eam opinionem ſuperiore verſu refutauimus. Ruperto hîc aſ-

ſentior, qui turbam hoc loco non Ieroſolymitanum populum, nam is ipſe paulo ante Chriſtum apprehendere voluerat, ſed conuenarum multitudinē, qui concurrerant ad diem feſtum, interpretatur. Ex illis A
enim, quia minùs alieno in Chriſtum animo erant, multi in eum credidere. Atque illi ipſi non ſatis crediderunt, vt Chryſoſtomus, & Euthymius animaduertūt, quemadmodum perſpicitur ex proximis verbis. Qui enim dicebant, *Chriſtus cum venerit, nunquid plura ſigna faciet?* ſatis ſignificabant nondum ſe credere veniſſe Chriſtum. Quanquam id ita interpretari licet, vt ſenſus ſit, quis alius venire poteſt, qui plura ſigna faciat, quibus ſe Chriſtum eſſe doceat, quam hic? hic igitur eſt Chriſtus. Quærunt Chryſoſtomus & Theophylactus, quænam ea fuerint ſigna tam multa, B
quæ turba illa videre potuerit. Reſpondent non ea ſolùm fuiſſe, quæ à Ioanne ſupra commemorata ſunt, curatum paralyticum, mutatam in vinum aquā, multiplicatum panem; ſed alia multo plura, quæ Euangeliſta prætermiſerit.

32. Audierunt Phariſæi turbam murmurantem de illo hæc, & miſerunt principes ſacerdotum, & Phariſæi miniſtros, vt apprehenderent eum.] Græcè nunc legitur *καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας*, &, miſerunt Phariſæi, & ſacerdotes miniſtros. Incertum quam murmurationem turbæ à Phariſæis auditam fuiſſe dicat, qua incitati illi miniſtros ad comprehendendum miſerint Chriſtum: eámne, qua plebs Ieroſolymitana irritata voluit manus in illum iniicere, vt verſu 30. dictum eſt, an eam, qua conuenarum turba in eum credens dixit, *Chriſtus cùm venerit, nunquid plura ſigna faciet, quam hic facit?* Vtraque C
enim cauſa prouocare Phariſæos, & ſacerdotes potuit, vt Chriſtum apprehenderent; illa quidem, vt auderent, quod ante auſi non fuerāt, metu populi, manus in Chriſtum iniicere, cùm viderent ipſum populum, quem vnum verebantur, in eum incitatum; hæc autem, quòd cùm viderent turbam in Chriſtum eſſe propenſam, eiuſque ſectari partes, timuerunt, ne ſi impunem relinquerent, omnem à ſe populum auerteret, quemadmodum c. 11. 47. 48. inito conſilio dixerunt, *Quid facimus, quia hic homo multa ſigna facit? ſi dimittimus eum ſic, omnes credent in eum.* Hic poſterior D
ſenſus eſt probabilior, quo plures habet auctores, Ammonium, Leontium, Auguſtinum, Bedā, Theophylactum, Euthymium, Rupertum. Itaque murmurandi verbum, ſi hanc ſequamur interpretationem, non ſumetur propriè pro murmuratione aduerſus Chriſtū, ſed potius pro honorificis de illo ſermonibus tacitè collatis inter homines populares; quales illi erant. *Chriſtus cùm venerit, nunquid plura ſigna faciet?* Etſi veriſimile eſt, quod tradit Euthymius, turbā in Chriſtum credentem contra principes, & Phariſæos murmuraſſe, quòd eum tam multa facientem ſigna inuidia vellent occidere. Putat Chryſoſtomus propterea non ipſos ſacerdotes, & Phariſæos ad apprehendendum veniſſe Chriſtum, ſed miniſtros miſiſſe ſuos, quia E
non ſunt auſi metu plebis ipſi venire. Probabile etiam eſt eos magis Chriſtum, quàm plebem timuiſſe, ne ab eo, vt ſæpe alias, cum magna ſua coarguerentur ignominia.

33. Dixit ergo eis Ieſus, Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum, & vado ad eum, qui me miſit.] Dubium quorſum hæc Chriſtus ſubiiciat; ſed omnium fere auctorum opinio eſt Chriſtum, cùm Phariſæorum, ac ſacerdotum de capiendo ſe conſilia quantumuis occulta diuinitate ſua cognouiſſet, ad eos orationem ſuam conuertiſſe. Erant enim in eadem illi concione, audiebantq; quidquid vel à Chriſto, vel à turba dicebatur, etſi non erant prope Chriſtum, ſed aberant aliquanto longiùs, ne tanquam auditores, ſed tanquam iudices doctrinæ eius intereſſe viderentur, quemadmodum hodie etiam ſolent facere, qui magni ſibi videntur eſſe magiſtri. Ex eo ergo loco, vbi erant, miniſtros ſubmiſerunt, qui caperent Chriſtum, aut non auſi, aut non dignati ipſi per ſe accedere. Sunt, qui exiſtiment Chriſtum hæc verba miniſtris ipſis, qui ad ſe à Phariſæis miſſi venerant, dixiſſe; in quibus Euthymius. Sed probabilius eſt id, quod omnes fere interpretes ſentiunt, dixiſſe illis ipſis, qui eius conſilij non miniſtri, ſed auctores fuerant. Illud vnum videtur obſtare, quòd ver. 45. & 46. dicat Euangeliſta miniſtros, qui miſſi fuerant, ad pontifices, & Phariſæos rediiſſe, rogatoſque quam ob rem eum non adduxiſſent, reſpondiſſe, *Nunquam ſic locutus eſt homo.* Vnde colligi videtur pontifices, & Phariſæos in ipſa non fuiſſe concione. Cęterum illud tantùm colligitur, tum, cùm miniſtri ad eos redierunt, domi fuiſſe. Credibile enim eſt ſimulatque miniſtros ſubmiſerunt, domum ſe recepiſſe, vt ibi Chriſtum à miniſtris paulo poſt adducendum expectarent. Fieri etiam poteſt, vt in ipſa concione conſilium captarint de Chriſto comprehendendo, quo cognito Chriſtus illis continuò dixerit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum.* pòſt ſe domum receperint, & inde miniſtros ſuos miſerint, ſed Ioannes priùs miniſtros miſſos fuiſſe narrauerit per anticipationem, quia, cùm turbæ in Chriſtum propēſio eorum mittendorum cauſa fuiſſet, voluit effectum cum cauſa in ipſa narratione coniungere, etiamſi medium aliquid accidiſſet. Chriſtus igitur Phariſæorum, & ſacerdotum de ſe comprehendendo animaduerſo conſilio, ſubiicit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*; quaſi dicat, non eſt, quòd me ad cędem quæratis; nihil enim ante conſtitutum à Patre tempus efficietis, id tempus perbreue eſt; tunc vobis cōprehendere, tunc occidere licebit. Nolite fruſtra tempus accelerare, pauliſper expectate, citò veniet, & ipſe me vltro tradam in manus veſtras, ipſe me in mortem offeram. Ad hunc modum Chryſoſt. Leontius, Auguſtinus, Theophylactus, Beda, & Rupertus ediſſerunt. Sic dixit alio loco Phariſæis timorem obiiciētibus, quòd Herodes eum vellet interficere, *Ite, & dicite vulpi illi, Ecce eiicio dæmonia, & ſanitates perficio hodie, & cras, & tertia die conſummor. Verūtamen oportet me hodie, & cras, & ſequenti die ambulare*, Luc. 13. 32. 33. id eſt dicite Herodi me, non quando ille, ſed quando ego voluero, eſſe moriturum. Simile eſt quod dicit Mariæ, cap. 20. 17. *Noli me tangere, nondum enim aſcendi ad Patrem meum.* Commodè verò aliquis quæret, quamobrem hunc ipſum ſenſum Chriſtus his potiùs, quam aliis dixerit verbis, cùm clarius dictu eſſet, nolite me nunc comprehendere, nec enim poteritis; breui tempore non ſolùm volentem, ſed etiam offerentem me comprehendetis. Habent verba illa Chriſti maiorem emphaſim. Cùm enim dicit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*, non ſolùm indicat non poſſe ſe ab illis capi, quia non vult, ſed etiam cur nolit rationem declarat, quia oportet ſe tempus illud implere, quod ipſe ſibi cum Patre ad docendum, ad patiendum, ad moriendum conſtituiſſet, eiuſque temporis exiguum quiddam reliquum eſſe. Illud etiam pronomen *vobiſcum* emphaticè poſitum eſt, vt ſcitè Rupertus, & Theophylactus obſeruarunt. Volebant ſacerdotes, & Phariſæi Chriſtum abs ſe remouere, ac de medio tollere, quòd eius magis in dies creſcentem apud populum auctoritatem, & gloriam ferre non poſſent, quemadmodum dicunt in Sapientia Salomonis, cap. 2. 12. 13. 14. 15. *Circumueniamus iuſtum, quoniam inutilis eſt nobis, & contrarius eſt operibus noſtris, & improperat nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata diſciplinæ noſtræ.*

Promit-

Promittis ſe ſcientiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat; factus eſt nobis in traductionẽ cogitationum noſtrarum; grauis eſt nobis etiam ad videndum, quia diſſimilis eſt aliis vita illius. Volentibus igitur illum à ſe remouere Chriſtus opportunè dicit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*: id eſt adhuc quoad tempus meum, quod breue eſt, expleatur, non ſolùm viuam, non ſolùm in hoc mundo ero, ſed etiam inter veſtras verſabor manus, nec me tamen comprehendere poteritis, quidquid machinemini, quantumcumque me perſequamini.

Inf. c. 14. 30. *Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam.* Exiſtimat Euthymius modicum tempus, quod dicit, quod à feſto tabernaculorum, in quo hæc acciderunt verſ. 2. vſque ad diem Paſchæ reliquum erat temporis, id eſt menſes circiter ſex ſignificare. Quod magis credi, quàm probari poteſt. Nam ratio illa, quã in numerandis annis, ac rebus Chriſti geſtis ita quidã ineunt, vt hæc in vltimũ annum inciderint, ſatis meo iudicio comperta non eſt. Quod addit, *Et vado ad eum, qui miſit me,* hanc habet ſenſum, Poſtquam modicum adhuc tempus vobiſcum fuero, vadam ad eũ, aut iturus ſum, ire me oportet *ad eum, qui miſit me*; itaque *quæretis me, & non inuenietis*; aut, adhuc modicum tempus me vobiſcum eſſe oportet, antequam vadam ad eum, qui miſit me. Præſentia enim tempora pro futuris poſita ſunt. Hoc ipſum ſuam, & quidem ſingularem habet vim. Potuit dicere, adhuc modicum tempus vobiſcum ſum, antequam moriar, aut antequam me occidatis, quemadmodũ vultis, quod magis videbatur eſſe ad Phariſæorum conſiliũ accommodatum: non id dixit, ſed *adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*, &, *vado ad eum, qui miſit me*, quò magis declararet mortem ſuam futuram eſſe voluntariam, eamque violentæ opponeret morti, quam illi inferre ſibi volebant; ſe enim non tam moriturum, quàm per voluntariam mortem

Act. 2. 27. & 13. 35. Pſal. 15. 10. ad eum, qui ſe miſerat, tranſiturum eſſe; non enim relicturum animam ſuam in inferno, nec daturum ſanctũ ſuum videre corruptionem. Attigit hunc ſenſum Leontius, & Theophylactus.

38. *Quæretis me, & non inuenietis, & vbi ego ſum, vos nõ poteſtis venire.*] Manifeſtum etiam eſt hoc loco verbum *ſum*, pro ero, &, *poteſtis*, pro poteritis poſitum eſſe, id exigente ſententia. Omnis hoc loco quæſtio eſt, quomodo ſacerdotes & Phariſæi, quibus hæc dicebantur, Chriſtum eſſent poſt mortẽ quæſituri, quem non modò non videntur quæſiuiſſe, ſed vſq; & vſque perſecuti eſſe. Maior pars veterũ interpretum Chryſoſt. Leontius, Theophyl. & Euthym. ſenſum eſſe putant fore, vt poſt Ieroſolymitanæ vrbis excidium intelligentes eam ſibi calamitatem ob occiſum iniquè Chriſtum eueniſſe, eum ſibi, quem offenderant, auxiliatorem quærerent. Quam interpretationem ipſa non probat; nec enim ex vlla conſtat hiſtoria Iudæos poſt Ieroſolymitanum excidium Chriſtũ quæſiuiſſe, & conſtat re ipſa vſq; ad hodiernum diem odio illum habuiſſe. Aliam idem Chryſoſt. & Theophylact. ex-

Luc. 23. 27. plicationem adhibent, quæſiſſe Chriſtum mulieres, quæ eum ad mortem euntem plangentes ſequebantur. At illæ inuenerunt. Auguſtinus, & Beda, fore, vt poſt reſurrectionem videntes miracula, quæ eius diſcipuli facerent, ducti pœnitentia, atque dolore illum quærerent, quod nihilo magis probat euentus. Tunc enim in Chriſtum, & in eos qui eius ſe diſcipulos profitebantur, maximè ſæuierunt, cum viderunt eius nomine tam multa fieri miracula. Malim Ruperti expoſitionem ſequi, quæſiuiſſe Iudæos poſt reſurrectionem Chriſtum, non vt crederent ſed vt maximè perſequerentur, eiuſque nomen abolerent, ſed non inueniſſe, quia abolere non potuère. Mihi tamen proprius, atque germanus ſenſus alius videtur eſſe, quem, ni fallor, Theodorus Heracleenſis ſolus inter graues auctores animaduertit, *Adhuc modicũ tempus vobiſcum ſum*, citò moriar, citò ex viuis in cœlum emigrabo; itaque etiam ſi me quæratis, non reperietis, quia vbi ego ero, vos non poteritis venire.

Theodori Heracle. vera expoſitio.

Quod non ideo dicit, quòd Iudæi ſe re vera quæſituri eſſent, ſed quòd, quamuis quærerent, inuenturi non eſſent. Nihil ergo aliud hæc phraſis ſignificat, quàm Chriſtum de terris ſublatum iri, ita vt inter viuos reperiri non poſſit. Solent ad hunc modum Hebræi loqui, nã & hic Hebraiſmus eſt, cùm ſignificant periiſſe, aut non extare in terris, aliquid Pſalm. 9. 35. *Quæretur peccatum illius, & non inuenietur.* Pſal. 36. 10. *Quæres locum eius, & non inuenies* Iſai. 41. 12. *Quæres eos, & non inuenies, viros rebelles tuos, erunt quaſi non ſint.* Oſee. 2. 7. *Sequetur amatores ſuos, & non apprehendet eos, & quæret eos, & non inueniet.* Cum dicit, *Vbi ego ſum, vos non poteſtis venire*, indicat eos nunquam in cœlum introituros, ſed deſcenſuros cum damnatis in infernum.

Hebræorũ idioma de rebus, quæ pereunt, vel non extant in terris.

35. *Dixerunt ergo Iudæi ad ſemetipſos.*] Gr. πρὸς ἑαυτούς, inter ſeipſos, non dixerunt Chriſto, ſed inter ſe tantum alij alijs immurmurarunt.

Quo hic iturus eſt, quia non inueniemus eum?] In quem tam remotum locum abiturus eſt, vt inuenire eum nequeamus? Aut, quoniam tam longè eſt abiturus, quòd dicit nos ſe inuenturos non eſſe? Vtrumque enim ſenſum dictio ὅτι, *quia*, habere poteſt ad ſimilitudinem Hebraicæ, כי 2. Reg. 7. 18. *Quis ego ſum Domine Deus, & quæ domus patris mei quia adduxiſti me huc vſque*, id eſt vt me in regiam eueheres dignitatem. Simile exemplum ſupra cap. 2. 18. & Matth. 8. 27. Quod dicunt, *Hic*, non appellantes Chriſtum, contemptus eſt, vt ſupra ver. 11.

Nunquid in diſperſionem gentium iturus eſt, & docturus gentes?] Diſperſionem gentium quidam interpretantur Iudæos, qui inter gentes diſperſi erant, vt Iacob. 1. 1. & 1. Petri 1. 1. Non mala prorſus eſſet interpretatio, niſi & auctorem haberet malum & ſequentibus verbis repugnaret; cum enim dicant, *Et docturus gentes*, non dubium, quin gentes ipſas diſperſionem vocent. Quemadmodum Chryſoſt. Cyril. Auguſt. Leontius, Beda, Theophylact. Euthym. Rupertus exponunt. Id etiam ex eo conſtat, quòd hoc velut accuſando dicant, quòd ad diſperſionem iturus eſſet.

Et Caluinũ & Bezam in Ioan.

Non poterant autem accuſare, quòd ad Iudæos iret, qui inter gentes diſperſi erant; ſed poterant accuſare, quòd iret ad gentes, quibuſcum non licebat verſari viro Iudæo. Cauſam, quamobrem Iudæi gentes diſperſionem appellent, hanc Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. adducunt, quòd Iudæi olim in vna omnes Palæſtinæ regione collecti fuiſſent, quod ſingulari ducebant laudi gentes verò toto terrarum orbe quaſi errabundæ diſperſæ eſſent. Itaque & illum Iacobi 1. 1. & illum 1. Petri 1. 1. locum ad eũdem modũ interpretari licet, vt diſperſio illic non Iudæorum ſed gentium intelligatur, in qua illi Iudæi, aut Chriſtiani eſſent, ad quos illi epiſtolas ſcribebant eas, quas καθολικάς, vniuerſales, aut ἐγκυκλίους circulares Græci vocant, quæ ad totum terrarum orbem ſcribebantur, quem Hebraica phraſi diſperſionem vocat. Nihil terra ſublimius Iudæi carnales homines cogitabant; nullum locum, quò Chriſtus ire poſſet, ſi non poſſent, niſi diſperſionem gentium, quò nefas ſibi eſſe ducebant ire; de cœlo nulla apud illos mentio, nulla cogitatio. Atqui cœlum erat, quò illi niſi acta prius pœnitentia ire non poterant; diſperſio verò gentium, in quam paulo poſt euerſis à Romanis Ieroſolymis in ſeruitutem venditi ituri erant.

Gentes cur diſperſio dicantur.

37. *In nouiſſimo autem die magno feſtiuitatis*] Diximus ver. 2. tabernaculorum feſtũ per dies ſeptẽ ſolitũ cele-

brari

biani. Primus ergo, & vltimus, id eſt ſeptim⁹, vt Theophyl. & Euthym. volunt; aut octauus, qui ſeptem adiiciebatur, vt conſtat Leuit. 23. 36. dies erat celeberrimus. ſex intermedij minùs celebres. propterea vocat Euãgeliſta vltimum diem magnum diem feſtiuitatis. Notauit autem diem, vt indicaret in maxima hominum frequentia dixiſſe Chriſtum. *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat.* Vero ſimile enim eſt vltimo die feſti, cùm celeberrimus eſſet, maiorem concurſum hominum fuiſſe. Ex ipſa de cauſa Chriſtus copioſiùs quàm alio die, & quia maior frequentia erat, & quia vltimus erat dies, nec aliud tam commodum habiturus erat tẽpus, & quia omnes poſtridie in ſuam quiſque domum diſceſſuri erant, diſſeruit, & valde clamauit, vt exaudire omnes poſſent. *Volebat*, inquiunt Chryſoſt. & Euthym. *domũ abituris viaticum dare.* Præbuit exemplum concionatoribus, vt in extrema potiſſimum parte cõcionis aliquid inprimis vtile dicant, quod abituri ſtatim auditores quaſi nouiſſima verba perpetuò recordentur. *Scrupulum*, inquit ille, *abeunti.* Quòd ſtetiſſe dicit Chriſtum, etſi Hebræorum phraſi multa poteſt alia ſignificare, vel aggreſſum loqui, & magno, conſtantiq; animo locutum, quemadmodum nonnullis iam in locis expoſuimus; tamen hic potiùs videtur ſignificare Chriſtum ſtetiſſe in loco edito, atq; conſpicuo. Hoc enim ipſum eò pertinebat, quo ille pertinebat clamor; hic vt ab hominibus audiretur, illud, vt ab omnibus conſpiceretur, atque conſpectus facilius etiam intelligeretur. Aliam etiam ſignificationem ille habebat clamor, vt oſtenderet Chriſtus ſe nihil occultè dicere, *Ego*, inquit, *palam locutus ſum*; & loqui ex intimis animi ſenſibus; clamamus enim, cum ſeriò, & magno loquimur ſenſu. *Clama ne ceſſes, quaſi tuba exalta vocem tuam.* Sic concionator debet dicere, ſic clamare, cùm opus eſt, vt appareat ipſum ex animo loqui. Putant etiam Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. propterea clamaſſe Chriſtum, vt oſtenderet ſe neminẽ timere, ſed liberè & cõfidenter loqui, quod ipſum concionatoris Chriſtiani documentum eſt. *Tu ergo accinge lumbos tuos, & ſurge, & loquere ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi: ne formides à facie eorum, nec enim timere faciam vultum eorum.* Ierem. 1. 17. *Ecce dedi faciem tuam valentiorem facie eorum, & frontem tuam duriorem frontibus eorum.* Ezech. 3. 8. Hoc erat, quod poſtulabat D. Paulus Epheſ. 6. 19. vt ſibi daretur *ſermo in apertione oris cum fiducia, notum facere myſterium Euangelij.* Cùm ergo Iudæi Chriſtum occidere voluiſſent, & eorum adeſſent miniſtri, vt eum comprehenſum ad ſacerdotes ducerent, oſtendit ſe in medio periculo ſine metu verſari, & quo illi magis impedire volũt, ne loquatur, magis clamat, quaſi triumphum de illis agat. *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat.* Aperit, & oſtendit omnibus fontem gratiæ ſuæ, ex quo, qui non biberit, ſaluus eſſe non poſſit. Sæpe ſe Chriſtum per metaphoram fonti, flumini, aquæq; ſolere comparare nemo neſcit, & nos ea de re c. 4. 13. 14. copioſè diſſeruimus. Cur ea ipſa metaphora hoc loco vſus fuerit, ratio quæri poteſt, nam c. 4. 13. vt ſe fontem, aut aquã appellaret, ex re ſubiecta occaſionem habuit. Erat iuxta fontem Iacob, petierat aquã à muliere Samaritana, excuſauerat illa ipſum eſſe Iudæum, cui non liceret à Samaritana potum petere. Hic nullam videmus eiuſmodi occaſionem habuiſſe. Probabilis eſt multorum opinio voluiſſe ad Iſaiæ locum alludere, cap. 55. 1. *Omnes ſitientes venite ad aquas.* Quod ſi, vt eſt probabile, & verum eſt, non dubium quin propterea de ſe tanquam de fonte aliquo, aut flumine locutus fuerit. Sed quia certum hoc non eſt, non erit ſuperuacaneum aliam quærere rationem. Volebat ſe Chriſtus docere omnibus publicè hominibus ad ſalutem propoſitum eſſe: erat conſentaneũ, vt ſe rei maximè publicæ, vnde omnium ſalus, & vita pendeat, compararet. Nihil magis eiuſmodi eſt, quàm fons publicus, aut flumen, vnde omnes, qui volunt, bibunt, nemine prohibente. Propterea ergo ſe comparauit fonti. Volebat enim docere ſe nõ inuitis, & repugnantibus, ſed volentibus, cupientibus, & vehementer deſiderantibus profecturum. Solet autem, quemadmodum cap. 4. 15. diſſeruimus, per ſitim vehemens deſiderium ſignificari, quia vehementiſſimus eſt bibendi appetitus, cùm ſitimus. *Quemadmodum deſiderat ceruus ad fontes aquarum, ita deſiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum.* Propterea non abſolutè dicit, Venite omnes ad me, ſed, *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat*; ſicut apud Propheta, *omnes ſitientes venite ad aquas*; notarunt hoc Chryſoſtomus, Euthymius & Ammonius in Catena Græcorũ. & Theodoritus in comment. in c. 3. poſt. epiſtolæ ad Theſſal. & Hieronymus lib. 1. aduerſus Iouinian.

Exemplum das Chriſtus concionatoribus imitandum in multis. *Cic 4. de finib.* *Inf. c. 18. 20.* *Iſai 58. 1.* *Cur Chriſtus ſe fonti comparat.* *Pſal. 41. 1. 3.* *Iſai. 55. 1.*

38 *Qui credit in me, ſicut dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.*] Ratio, & conſequentiaque verborum poſtulare videbantur, vt diceret, Qui venit ad me, & bibit: Dixerat enim, *Si quis ſitit, veniat ad me*, ſed id ipſum dixit clarius. Nam venire ad eum, & bibere, erat credere, ideo dicit, *qui credit in me.* Duplex hic quæſtio, altera, quomodo intelligendum ex ventre credentium flumina fluere aquæ viuæ; altera, vbi hoc ſcriptura dicat? Priorem quæſtionem c. 4. 14. magna ex parte explicauimus. Breuiter tamen ſenſus indicandus eſt. Nihil aliud ſignificat, quàm animam eius, qui in ſe crediderit, omni gratiæ copia abundaturam eſſe, nihil illi defuturum. Intelligit, qui crediderit non quemadmodum *dæmones credunt, & contremiſcunt*; ſed qui crediderit, quemadmodum credere oportet, ita vt cum fide coniunctam habeat charitatem, vt cap. 4. 14. diſputauimus. Hanc, quam diximus copiam duobus verbis declarauit, & quòd vocat, *flumina*, plurali etiam nomine, non contentus flumen appellare, vt Origen. hom. 12. in Numeros. Chryſoſt. Leontius, & Euthym. & Ambroſ. lib. 10. epiſt. 82. obſeruarunt. & quòd dicit *fluent*, quo verbo, vt ait Ammonius indicat, qui in ſe credere voluerint, non id tantùm habituros gratiæ, cæleſtiumq; donorũ, quantum ſatis ſibi ſit, ſed ita etiam abundaturos, vt poſſint ea cum aliis hominibus communicare. Hæc ſumma eſt. Si quis vult ſingula ſubtiliter excutere, dicat Chriſtum ſe ipſum fontem appellare, vt Pſal. 35. 10. *Apud te eſt fons vitæ*, ex quo fonte qui biberit, id eſt, qui in illum crediderit, in eius animo hauſta, acceptaque, gratiam ita natura ſua creſcere, ita exundare, vt ex paruo fonte, quem biberat, maxima, magnaq; flumina erumpere videantur: ſicut ſolent magna flumina ex nõ magnis ſæpe fontibus originem trahere. Itaque quod dixerat cap. 4. 14 *fiet in eo fons aquæ viuæ ſalientis in vitam æternam*, dicit hic, *flumina de ventre eius fluent.* Auguſt. & Beda per flumina redundantem caritatem intelligunt. Alij lætitiam ſpiritualem, vt Ammonius, & Baſilius in Pſal. 45. ſic interpretans, quod eodem dicitur Pſalmo verſ. 5 *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.* Et quidem flumen illud in Apocalypſi cap. 22. 1. ſplendidum vt cryſtallus, quod per mediam illam cæleſtem ciuitatem intelligebat, non dubium, quin copioſam beatorum ſignificet voluptatem. Alij doctrinam euangelicam, quam, qui perfectè in Chriſtum credebant, quemadmodum Apoſtoli, tanquam flumina apertis fontibus emittebant, vt Ambroſ. lib. 10. epiſt. 82. & Gregorius lib. 18. in Iob, c. 23. & hom. 10. in Ezechiel. & Elias Cretenſis in orat. 4. Gregor. Nazian. de Theologia, & Rupertus in comment. ad hũc locũ. Verus eſt ſenſus, quem ſupra tetigimus, quemque Chryſoſt. Leontius, Origen. hom. 12. in Numer.

Quomodo ex ventre credentium flumina fluent. *Iaco. 2. 19.*

Hilarius

Hilarius in comment. in Pſal. 64. & Hieron. q. 9. ad Hedib. & Euthym. hoc loco tradiderunt: *flumina*, gratiæ & omnium donorum Spiritus ſancti abundantiam ſignificare. Id enim ſtatim Euangeliſta declarat, *Hoc*, inquit, *autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes*. Et manifeſtum eſt, eundem Chriſtum hoc loco nomine fluminis, & c. 4. 14. nomine fontis *aquæ viuæ ſalientis in vitam æternam* ſignificare voluiſſe. Illic autem, vt ibidem probauimus, dubium non eſt, quin nomine fontis aquæ viuæ Spiritus ſancti gratiam [illegible] ſit. Per ventrem Hebraico idiomate [illegible] partem intelligit, id eſt rationem, & voluntatem, vt Elias Cretenſis exponit, aut quod idem valet, cor, qui quaſi venter animæ eſt, vt Gregor. Nyſſen. hom. 14. in Cant. Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & [illegible] interpretantur, aut, quod eodem redit, [illegible] conſcientiam, vt Auguſt. & Beda volunt, quæ [illegible] in animo, quod venter in corpore. Cur autem nomine ventris hoc loco Chriſtus potius quam alio [illegible] ſignificante vſus fuerit, non eſt difficilis coniectura. Loquebatur de potu, *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat*, & ſolet potus in ventrem primum deſcendere, & inde omnes corporis partes per venas, quaſi per flumina irrigare. Aliquanto difficilior ſecunda quæſtio eſt. Hic vnus eſt locus ex multis, quos ſolet Hieronymus in exemplum producere, vt doceat Chriſtum, & Apoſtolos multa ex Hebraica citaſſe veritate, quæ in Septuaginta verſione non reperiantur. Sic ille libr. 2. contra Rufinum, & in comment. in c. 6. Iſaiæ, & in prologo in Pentateuchum, & in lib. Paralipomenon. Vtinam ea ſcire indicaſſet opera, vbinam hoc teſtimonium in Hebraicis libris reperiretur. Nihilo enim magis in Hebraicis nunc, quàm in Græcis inuenimus libris. Rupertus, D. Thomas, & alij nonnulli Latinorum interpretum ex Prouerb. cap. 5. 15 16. teſtimonium ſumptum eſſe putant, idemque Hieronymo tribuitur. *Bibe aquam de ciſterna tua, & fluentæ putei tui. Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide.* Sed hic locus non minus apud Septuaginta, quam apud Hebræos legitur; itaque credibile non eſt Hieronymum eum locum deſignare voluiſſe, præterquam quòd eo loco non de Spiritus ſancti donis, ſed de vxore, & liberis agebatur. Alij referunt ad [illegible] Iſaiæ 55. 1. *Omnes ſitientes venite ad aquas*. Alij [illegible] ad eundem Iſaiæ. cap. 48. 21. *Non ſitierunt in deſerto cum eduxerit eos; aquam de petra produxit eis, & ſcidit petram, & fluxerunt aquæ*, vt videtur ſentire Cyprianus epiſtola 62. Leontius, Chryſoſto. Theophylactus, & Euthymius referunt ad verba præcedentia, *Qui credit in me, ſicut dicit Scriptura*, & poſita diſtinctione legunt, *flumina de ventre eius fluent*. Atque ea ipſa lectio poteſt duplicem habere ſenſum, aut qui credit in me, non quocunque modo, ſed quomodo Scriptura credendum eſſe docet, tanquam in verum [illegible] Dei, verum [illegible], verum Chriſtum, verum redemptorem, vt Theophylactus exponit, aut quemadmodum alij, qui credit in me, ſicut ſcriptura dicit, omnes in me credere oportere. Placeret mihi hæc lectio, & vtraque eius interpretatio, ſi meliorem quæſtionis exitum non reperirem. Sed probabilior mihi, & ab omni difficultate magis expedita eorum videtur eſſe ſententia, qui exiſtimant his verbis, *flumina de ventre eius fluent*, ad Scripturam alludi, non quod hæc eadem [illegible] in [illegible] teſtamenti loco reperiantur, ſed [illegible] multis apud Prophetas [illegible]. [illegible] Deum velle, [illegible] Spiritum ſanctum largiter in omnes homines [illegible], aut nomine ſpiritus, vt Ezechiel 11. 19. & 36. 25. & 39. 29. aut nomine aquarum, vt Ezechiel [illegible]. 24. Iſaiæ. 44. 3. & 55. 1. Hoc ipſum vi-

detur Euangeliſta declarare voluiſſe, cum addidit *Hoc autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes*. Nam quaſi diuinaret fore, vt erraret per ſcripturam lector quærens, vbinam ea eſſent verba; monuit non verba quærenda eſſe, ſed ſenſum; non de aquis, ſed de Spiritu ſancto locutum fuiſſe.

39. *Non* [illegible] *erat Spiritus datus, quia Ieſus nondum erat glorificatus.*] Græci habent [illegible], [illegible] erat Spiritus ſanctus. Atque ita & codices [illegible], ſed etiam manu ſcripti [illegible] & auctores item omnes [illegible] legunt, Chryſoſtom. Athanaſius, & Cyrillus [illegible] Græcorum Catena, Leontius, Theophylactus, & Euthymius in commentar. Qui ex Latinis [illegible] Hieron. q. 9. ad Hedibiam [illegible] legiſſe [illegible] volunt. Auguſtinus tract. in Ioan. [illegible] Sunt & nonnulli Latini codices, qui ita legant, alij [illegible] *datus*, tamen id ipſum nomen [illegible]. Sed nec dubito noſtrum interpretem legiſſe [illegible] veram eam eſſe lectionem, ita, ſi vel omnes codices aliter legerent, emendanda lectio eſſet [illegible] ſententiæ, quæ id haud dubiè poſtulat [illegible] *datus*. Adde quod Syri ita legunt, & antiquiſſimus [illegible] Vaticanus codex Græcus ſcriptus manu, qui vnus inſtar eſt omnium. Auctores etiam Latini veteres Didymus libr. 2. de Spiritu ſancto, Auguſt. in tract. in Ioan. 32. & lib. 4. de Trinitate cap. [illegible] lib. 83. qq. q. 62. & Leo ſerm. 2. de Pentecoſte. Quid ergo eſt, *nondum erat Spiritus datus, quia Ieſus nondum erat glorificatus*. Notatur cauſa cur Chriſtus *de ſpiritu, quem accepturi erant credentes*, non tanquam de re præterita, aut præſenti, ſed tanquam de futura locutus fuerit, *flumina de ventre eius fluent*. Eius rei cauſam reddit Euangeliſta, cum dicit, nondum Spiritum ſanctum datum, ſed dandum fuiſſe poſtea. Eodemque modo illa altera lectio, ſi cui eam ſequi placet, interpretanda eſt. *Nondum erat Spiritus ſanctus datus*, aut [illegible], quemadmodum quidam codices Græci habent. Quæſtionem Auguſtinus, & Beda mouent, quo modo dicatur nondum Spiritus datus eſſe cum idem ante Spiritus in Prophetis fuerit. *Non enim non* [illegible] *Spiritum* inquit Auguſtinus, *Prophetæ habuerunt qui Chriſtum venturum prænunciauerunt*. Reſpondent datum quidem fuiſſe ante, ſed non [illegible], non tam largiter, quam poſtea datus eſt; ita vt ſi prior illa largitio cum ſecunda comparetur, ne datus quidem ante fuiſſe videatur. *Nunquam enim*, ait Auguſtinus, *legimus antea congregatos homines accepto Spiritu* [illegible] *linguis omnium gentium locutos fuiſſe. Poſt reſurrectionem autem ſuam primum, quando apparuit diſcipulis, dixit illis: Accipite Spiritum ſanctum. De hac ergo* [illegible] *Nondum erat Spiritus datus, quia Ieſus nondum erat glorificatus*. Sic Auguſtinus, & Beda. Quanquam ego non ad illum locum refero, vbi [illegible] in Apoſtolos [illegible], *Accipite Spiritum ſanctum* Ioan. 20. 22. [illegible] Pentecoſtes, cum Spiritus ſanctus ſpecie [illegible] in Apoſtolos effuſus eſt Act. 2. [illegible] fuerunt, quæ ſtatim ex ventre, id eſt ex intimo Apoſtolorum [illegible] cœperunt, [illegible] omnes [illegible] impleti [illegible] Spiritu ſancto. Prius verò cum in illos [illegible], non [illegible] neque tam copioſè dona [illegible] Spiritus ſancti; ſed poteſtatem tantùm, & gratiam Spiritus ſancti dedit ad remittenda peccata. Sed [illegible] de hac ipſa re quæſtiones. Altera, quid [illegible] Chriſtum; altera, cur Spiritus datus [illegible] ille glorificatus non erat. Glorificationem Chriſti plerique reſurrectionem eius [illegible], vt Auguſtinus, & Beda. Alij [illegible] crucem ipſam, per eam enim [illegible], vt Leontius. Theophylactus [illegible]

Vent. pro Hebraiſmo animam per- tinet appel- latur.

In quo li- bro id ſit hoc teſta- ſit.

Vera expo- ſitio.

Quæſtio Auguſtini.

Tract. 32.

Ibidem.

Inf. 20. 22.

Quid ſit glorificatio Chriſti.

tus. Alij aſcenſionem in cœlum, qua perfectam illam accepit gloriam, vt exaltaretur, ſederetque *ad dexteram Patris*, & daretur *illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen*. Hoc verum. Hanc enim ipſam rationem reddit alibi Chriſtus, cur dandus ſpiritus eſſet, quòd ipſe eſſet in cœlum abiturus, & ſi non abiret dandus non eſſet. *Si non abiero*, inquit, *paracletus non veniet ad vos; ſi autem abiero, mittam eum ad vos*. cap. 16. 7. Sic interpretatur Leo ſer. 2. de Pentecoſte. *Domini*, inquit, *aſcenſio dandi ſpiritus fuit ratio, quem ille neceſſe eſt, vt neget datum, qui ad conceſſum paternæ dextræ verum in Chriſto hominem neget eſſe prouectum*. Secunda quæſtio variè etiam ab auctoribus explicatur. Chryſoſt. Theophylactus, Euthymius, quod ante Chriſti glorificationem inimici eſſemus Dei, & non conueniebat, vt inimicis daretur Spiritus ſanctus; poſt glorificationem autem amici facti ſumus, itaque dare nobis potuit. Sed hi auctores Chriſti crucem, glorificationem eius vocant; quam opinionem cùm paulo ante refutauerimus; alia nunc ratio explicandæ quæſtionis quærenda eſt. Auguſtinus, qui, vt modò diximus, reſurrectionem Chriſti eius glorificationem vocat, myſterium hoc in ea re eſſe putat. *Quare* inquit, *Dominus Spiritum, cuius maxima beneficia ſunt in nobis, quia caritas Dei per ipſum diffuſa eſt in cordibus noſtris, poſt reſurrectionem ſuam dare voluit? Quid ſignificauit? vt in reſurrectione noſtra caritas flagret, & ab amore ſeculi ſeparetur, vt tota currat in Deum*. Cauſam huius rei veram ipſe mihi Chriſtus videtur indicare cùm dicit, *Si enim non abiero, paracletus non veniet ad vos; ſi autem abiero, mittam ad vos*. Quaſi ſuperuacaneum eſſe docens duos ſimul eodem tempore paracletos Apoſtolis dari, cùm vnus ſatis eſſet; vnum autem, qui eos regeret, dari eſſet neceſſarium; ideo quamdiu ipſe, qui alter erat paracletus, vt ait c. 14. 16. cum Apoſtolis erat, ſuperuacaneum eſſe videbatur alterum illis dare. Cùm autem in cœlū ipſe abiiſſet, fuit neceſſarium alterum mittere. Notant Theodorus Heracleenſis, Leontius, & Theophylactus Spiritum ſanctum hoc loco non diuinam ipſam Spiritus ſancti perſonam, ſed eius dona ſignificare, quæ fuerunt in Apoſtolos effuſa.

Marci 16. 19. Philipp. 2.

Cur Spiritus ſanctus datus non eſſet

Ad Rom. 5. 5.

Infra 16. 7.

40. 41. 42 43. Ex illa ergo turba.] Intelligitur, quidam ex illa turba; ſignificatur que partitio, alios hoc, alios aliud dixiſſe. Hebraiſmus enim eſt, quo partitio deſignatur; vt Matth. 23. 34. *Ecce ego mitto ad vos Prophetas, ſapientes, & Scribas, & ex illis occidetis, & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in Synagogis veſtris*, id eſt alios occidetis, alios flagellabitis. Sic apparet noſtrum interpretem hoc loco legiſſe ἐκ τοῦ ὄχλου οὖν, ex turba ergo illa. Quanquam omnes nunc fere codices Græci legunt. πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου, multi ergo ex turba, cùm audiſſent hos ſermones, dicebant, *Hic eſt verè Propheta*, οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης, hic eſt verè Propheta ille, additur enim Græcus articulus nomini Prophetæ, quem quidam emphaticum eſſe putant, quo Propheta ille, qui mittendus eſſe dicebatur, id eſt Chriſtus ſignificetur Deut. 18. 15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus*. Repugnat quod ſequitur, *Alij*, inquit, *dicebant, Hic eſt Chriſtus*. Illi ergo alij non dicebant eſſe Chriſtum, ſed verè Prophetam. Itaque Græcus articulus aut otioſè ponitur, quemadmodum ſæpe apud Ioannem poni obſeruauimus, aut tantùm ſignificat non vulgarem, ſed eximiæ ſanctitatis, atque virtutis Prophetam eſſe. Deſcribit deinde Euangeliſta varia multitudinis de Chriſto indicia vſque ad ver. 44. alios dixiſſe non ſolùm Prophetam, ſed etiam eſſe Chriſtum; alios Chriſtum eſſe non poſſe, qui Galilæus eſſet, cùm ſcriptura doceret ex genere Dauidis, & eius patria Bethlehem Chriſtum eſſe venturum. De qua re apud Matthæum c. 2. 6. diſputauimus. Rectè quidem illi indicabant Chriſtum ex genere Dauidis, & ex oppido Bethlehem naſciturū eſſe; ſed in eo errabant, quòd ignorarent etiam futurum eſſe Nazarenum, quæ vrbs in Galilæa erat. Eodē argumento vſus fuerat Nathanael, vt non facilè crederet eum eſſe Chriſtum c. 1. 46. Et Phariſæi, atque ſacerdotes infra ver. 52. *Nunquid à Galilæa venit Chriſtus?* At quomodo ignorare illi poterant Chriſtum non eſſe Galilæum, ſed in oppido Bethlehem natum fuiſſe, præſertim cum Bethlehem tam prope abeſſet ab Ieruſalem? Putant Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthym. id eos non ignoraſſe, ſed malitia, quam veram eius patriam eſſe ſciebant, celauiſſe, & vſos fuiſſe vulgari fama, quòd Galilæus eſſet, vt probarent eum non eſſe Chriſtum. Probabilius eſt eos in Galilæa non ſolùm educatum, ſed natū etiā putauiſſe. Nam etſi in Bethlehem natus fuerat, tamen vix quiſquam id ſcire poterat, cùm in ſtabulo natus eſſet, & paulo poſt in Ægyptum fugiſſet. Alia ex parte videbatur omnes eius cognatos, omnes diſcipulos eſſe Galilæos, & ipſum ferè ſemper in Galilæa habitare, Galilæo, vt veriſimile etiam eſt, vti ſermone, & ab omnibus vulgo haberi, vocarique Galilæum. Satis erat cauſæ cur errarent.

Hebraiſmus, quo partitio deſignatur.

44. Quidam autem ex ipſis volebant apprehendere eum, ſed nemo miſit ſuper eum manus.] Voluit Euangeliſta contraria vulgi in Chriſtum ſtudia deſcribere. Alij Chriſtum eſſe confitebantur, alij dubitabant, alij Prophetam eſſe dicebant; alij ſeductorem; itaque manus in illum conijcere volebant, ſed nimirum non potuerunt, *quia nondum venerat hora eius*, vt dixerat ver. 30. Quod enim illic Ioannes dixit, hic non dicens voluit à nobis intelligi.

45. Venerunt ergo miniſtri.] Qui à Phariſæis, & ſacerdotibus miſſi fuerant, vt Chriſtum comprehenderēt.

46. Nunquam ſic locutus eſt homo, ſicut hic homo.] Hebraiſmus, nunquam ſic locutus eſt quiſquam. Multis locis notauimus Hebræos אִישׁ hominem pro quodam dicere, ſicut Latinos pro illo, *non noui hominem* id eſt illum. *Qui ad Chriſtum capiendum ierant*, inquit Chryſoſto. *cum admiratione capti redierunt*. Obſeruauit idem Chryſoſto. Theophylact. etiam, & Euthymius quantum inter Phariſæorum, & miniſtrorum animos diſcrimen fuerit. Sacerdotes, & Phariſæi homines docti, & in ſcripturis verſati, & qui nullis vſi miraculis Chriſtum agnoſcere, & in eum credere potuerunt, multa eius miracula viderant, & vt credibile quidem eſt, ſæpe docentem audierant, non ſolum in eum non credebant, ſed odio etiam, & inuidia prouocati comprehendere, ac perdere volebant. Miniſtri nullo viſo miraculo, cum ad eum comprehendendum irritatis animis miſſi fuiſſent, minima parte concionis eius audita in eum crediderunt; & ita quidem crediderunt, vt non ſolum coram alijs, ſed etiam coram ipſis illis, à quibus miſſi fuerant, id eſt coram Chriſti hoſtibus confeſſi fuerint. Poterant inquiunt auctores illi, ad Pontifices, & Phariſæos non redire, poterant cum Chriſto, in quem iam credebant remanere; ſed maioris fidei, & libertatis fuit ad eos redire, qui ſe miſerant. Poterant, poſtquam ad eos redierunt, cauſam aliam obtendere, quamobrem eum non adduxiſſent, non potuiſſe, timuiſſe inclinatam in eum turbam: non id prætexunt, ſed, quod res eſt, liberè confitentur, *Nunquam ſic locutus eſt homo. Non enim quiſquam*, inquit Auguſtinus, & etiam Beda, *ſic loquitur homo; ille autem ſic locutus eſt, quia Deus erat, & homo*. Itaque videntur hi duo auctores exiſtimare miniſtros illos Chriſti diuinitatem cognouiſſe. eodemque fere modo Cyrillus exponit in Catena citatus Græca, ſed iam diximus, quid ea ſignificet phraſis. Me-

Hebraiſmus.

Homil. 51.

Quantum inter Phariſæos & miniſtros diſcrimen fuerit.

Tract. 33.

ius. Meliùs Rupertus non melior licet auctor, *Vere nunquam ſic homo locutus eſt. Homines quippe, quicunque ſapientiæ, vel ſcientiæ ſermonem habuerunt, de plenitudine huius omnes acceperunt.*

47 *Nunquid & vos ſeducti eſtis?*] Nunquid etiam vos, qui minimè ſeduci ab illo debebatis, cum miniſtri noſtri ſitis, vnde aliquam vobis ſapientiam, aliquam prudentiam accedere oportebat, ſeducti tamen eſtis, ſicut & imperita iſta multitudo, quæ nullam ſcripturarum habet cognitionem? Hanc vim putat Leontius habere verba illa, *Nunquid & vos?* Poteſt & aliam habere emphaſim. *Nunquid & vos*, qui miſſi à nobis eſtis, vt eum comprehenderetis, qui nobis potius, quàm illi credere debebatis, ſeducti tamen ab eo eſtis? Debuerunt inquiunt Chryſ. Theophylact. & Euthym. potius miniſtros interrogare, quid tandem ille dixiſſet quod tantopere miratı non prehendiſſent. Sed [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] magnum, & [illegible] [illegible] potuiſſe, [illegible] [illegible], quòd ſeducti ſint, quòd nimirum [illegible] [illegible] [illegible], quæ [illegible] admiranda non ſunt, verum etiam reprehendenda. Notandum etiam auctores [illegible] leniter Phariſæos miniſtros [illegible], ne ſi aſperius reprehenderent, ſe omnino relictis ad Chriſtum deficerent, ideo non tam maledicere, quàm errori tribuunt, quòd tam honorificè de Chriſto loquantur, idque non aſſeuerando, ſed dubitando dicunt. *Nunquid & vos ſeducti eſtis?*

48. *Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum? aut ex Phariſæis?*] Non alio argumento Phariſæi conantur miniſtris perſuadere credendum non eſſe Chriſto, quàm quòd nemo principum, aut Phariſæorum, penes quos iudicium curaque eſſet religionis, in eum credidiſſet. At qui hoc falſum erat; nam Nicodemus & Phariſæus & princeps Iudæorum erat, & in Chriſtum crediderat. c. 3. 1. etſi non publicè profitebatur. Et vt nemo credidiſſet non continuò ſequebatur non eſſe in illum credendum, qui ſe probabat credendum eſſe, cum homines videbant, qui nullam in Chriſtum [illegible] [illegible] æmulatione [illegible] illum crederet [illegible] principes, & Phariſæi nō crederent, quia ea dicerent, quæ [illegible] [illegible] [illegible]. Itaque, dum hoc dicunt, ſe ipſos, [illegible] [illegible] maiorem dubitatem magis, quàm turbam accuſant, quod turba legis ignara ex ſolis miraculis, & doctrina [illegible] [illegible] [illegible] crederet, ipſi verò & audita eius doctrina, & miraculis coram viſis, & legem ſcientes, in qua perſpicere eum poterant, nollet credere, vt Auguſtinus, Chryſoſtomus, Leontius, Beda, Theophil. Euthymius aduertunt. *Qui non nouerant legem*, inquit Aug. *ſic credebant in eum, qui miſſus erat legem; & eū, qui miſſus erat legem contemnebant illi, qui docebant legem, vt impleretur, quod dixerat ipſe Dominus, Ego veni, vt non videntes videant, & videntes cæci fiant. Cæci enim facti ſunt Phariſæi doctore, illuminati ſunt populi neſcientes legem, & [illegible] [illegible] [illegible].* Experti tamen hoc tempore noſtro [illegible] [illegible] malo, quantum [illegible] hoc argumentum vim habeat. Nemo eſt qui non magis, quàm non ingenioſus, qui non doctus videri velit. Nulla res plures homines [illegible] [illegible] in hæreſim [illegible] [illegible], quàm quòd [illegible] [illegible] doctrina, & ingenio præſtare [illegible] hæretici [illegible] ſuperbia, non ſuo ingenio, non ſua doctrina freti eſſent, credita vulgo ſit hæreticos omnes ingenioſos, & doctos eſſe. Opinioque ea apud multos inualuit, eum hæreticus non eſſet, eum ingenioſum, doctumque eſſe non poſſe. At verò non magis hæc ratio homines prudentes, vt religionem [illegible] [illegible] deberet, [illegible] [illegible], quàm vt caſtitatem [illegible] [illegible] præferrent, quòd [illegible] vrbanas, elegantes que mulieres, quàm ruſticas, & deformes impudicas eſſe videant. Nam neque elegantia, ſed elegantiæ ſtudium impudicitiam; neque ingenium, ſed ingenij ſuperbia hæreticum facit.

49. *Sed turba hæc, quæ non nouit legem, maledicti ſunt.*] Cùm turbam maledictam vocant, quia legem non nouit, alludunt, vt Rupertus exiſtimat, ad locum Deuteronom. 27. 26. *Maledictus, qui non permanet in ſermonibus legis huius.* Ergo non noſſe legem, eſt legem non obſeruare.

50 *Dixit Nicodemus.*] Non dubium, quin Nicodemus Chriſtum à principum, & Phariſæorum furore voluerit liberare, ſed ita vt non id agere videretur, ne ſi ſuſpectus eſſe cœpiſſet, cauſam perderet. Crediderat in Chriſtum, & ab eo inſtitutus fuerat, redierat tamen ad officium Phariſæi permittente, opinor, Chriſto, vt eſſet etiam apud hoſtes, qui ſe defenderet. Non profitebatur ſe diſcipulum Chriſti, ſed Phariſæum, ſiue metu Iudæorum, ſiue vt magis ea ratione Chriſtum iuuaret. Conuenit aliquando aliquem eſſe Nicodemum, & hoſtium ſuos apud hoſtes habere exploratores. Conuenit, inquam, Eccleſiæ, conuenit etiam fidentiæ [illegible] [illegible] bonum eſſe; ipſi verò Nicodemus non conuenit [illegible] [illegible] ego proteſtius, & publicus Chriſti diſcipulus eſſe maluiſſet.

51 *Nunquid lex noſtra iudicat hominem, niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit, quid faciat.* Idem hic Hebraiſmus eſt, qui ſupra ver. 46. *Nunquid lex noſtra iudicat hominem*, id eſt quemquam. Sunt qui putent ad locum Deut. 17. 8. & 19. 15. alludere, ſed nihil eiuſmodi ibi præcipitur; neque alioqui Nicodemum teſtimonium vllum ſcriptum, ſed conſuetudinem citare legis, quæ neminem niſi auditum damnari patitur. Nec enim ea tantum lex eſt quæ [illegible] [illegible], quam apud omnes gentes ſeruatam legimus. *Hominem Romanum*, inquit Paulus, *& indemnatum*, id eſt non auditum, atque conuictum, *licet vobis flagellare?* Act. 22. 25.

52. *Nunquid & tu Galilæus es?*] Sicut ille, qui amore deceptus patriæ eius patrocinium ſuſcipias. Non dicunt, Nunquid & tu diſcipulus eius es? quia diſcipulum eſſe non ſuſpicabantur. Non ignorabant Nicodemum non eſſe Galilæum, ſed indicant eum adeo in Chriſtum eſſe propenſum, vt ſi Galilæus eſſet. Quod dicunt, *à Galilæa propheta non ſurgit*, minùs ambiguè dictum eſt Græcè ἐγήγερται ſurrexit; id eſt lege omnem ſcripturam ſacram, nuſquam reperies vllum vnquam ex Galilæa prophetam exiuiſſe. Ex præteritis enim exemplis de futuro coniecturam faciunt non ſolum Chriſtum Meſſiam, ſed ne prophetam quidem eſſe poſſe cum Galilæus ſit, quaſi argumententur, nullus vnquam ex Galilæa propheta exiuit, ergo iſte, qui Galilæus eſt, propheta non eſt. Ineptum prorſus argumenti genus. Nam nec ſatis conſtat nullum ante prophetam fuiſſe Galilæum, quia ſunt qui exiſtiment D. Hieron. prophetam Galilæum fuiſſe, qui de tribu Nephtalim, vel Zabulon fuiſſe videatur. Sit tamen id ipſum incertum. Deinde ſi conſtaret, tamen quod argumenti genus erat. prius nullum ex Galilæa prophetam exiuiſſe, nullum ergo deinceps exiſtere poſſe? Eodem enim argumento, [illegible] [illegible], nec Eliam prophetam fuiſſe, quia ante illum nemo ex eius patria propheta fuerat; idem que de omnibus, qui aliquo in loco primi prophetæ fuerunt dici poſſet; nam aliquem vbiuis fuiſſe primum neceſſe eſt.

53 *Et reuerſi ſunt vnuſquiſque in domum ſuam.*] Hic verſus nec à pleriſque antiquis legitur auctoribus, & in pleriſque Græcis exemplaribus deſideratur. Sed e. de re initio ſequentis capitis ſumus diſputaturi. Quod attinet ad ſenſum, voluit Ioannes declarare quid Nicodemi conſilium profuiſſet, vt diſſoluta congregatione ſacerdotum, & Phariſæorum, in ſuam quiſque domum abiret.

CAPVT VIII.

1. IESVS autem perrexit in montem Oliueti: 2. & diluculo iterum venit in templum, & omnis
populus venit ad eum, & ſedens docebat eos. 3. Adducunt autem Scribæ, & Phariſæi mulierem in
adulterio deprehenſam: & ſtatuerunt eam in medio, 4. & dixerunt ei: Magiſter, hæc mulier modo
Leu. 20. d. 10. deprehenſa eſt in adulterio. 5. In lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare. Tu ergo
quid dicis? 6. Hoc autem dicebant tentantes eum, vt poſſent accuſare eum. Ieſus autem inclinans ſe deorſum, di-
Deut. 17. b 17. gito ſcribebat in terra. 7. Cum ergo perſeuerarent interrogantes eum, erexit ſe, & dixit eis: Qui ſine peccato eſt
veſtrum, primus in illam lapidem mittat. 8. Et iterum ſe inclinans, ſcribebat in terra. 9. Audientes autem vnus
poſt vnum exibant, incipientes a ſenioribus: & remanſit ſolus Ieſus, & mulier in medio ſtans. 10 Erigens autem
ſe Ieſus, dixit ei: Mulier, vbi ſunt, qui te accuſabant? nemo te condẽnauit? 11. Quæ dixit: Nemo, Domine. Dixit
1. Ioan. 1. b. 5 autem Ieſus: Nec ego te condemnabo. Vade, & iam amplius noli peccare. 12 Iterum ergo locutus eſt eis Ieſus, dicẽs.
Ego ſum lux mundi: qui ſequitur me, non ambulat in tenebris, ſed habebit lumen vitæ. 13. Dixerunt ergo ei Pha-
riſæi: Tu de teipſo teſtimonium perhibes: teſtimonium tuum non eſt verum. 14. Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Et
ſi ego teſtimonium perhibeo de meipſo, verum eſt teſtimonium meum: quia ſcio vnde veni, & quo vado: vos au-
tem neſcitis vnde venio, aut quo vado. 15. Vos ſecundum carnem iudicatis: ego non iudico quenquã: 16. & ſi iudi-
Deut. 17. b co ego, iudicium meum verũ eſt, quia ſolus non ſum: ſed ego, & qui miſit me, Pater. 17. Et in lege veſtra ſcriptum
c & 19. c 15. eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt. 18. Ego ſum, qui teſtimoniũ perhibeo de meipſo: & teſtimo-
Matt. 18 b 16. nium perhibet de me, qui miſit me, Pater. 19. Dicebant ergo ei: Vbi eſt Pater tuus? Reſpondit Ieſus: Neque me ſci-
2. Cor. 13. a 1. tis, neque Patrem meum: ſi me ſciretis, forſitan & Patrem meum ſciretis. 20. Hæc verba locutus eſt Ieſus in ga-
Heb. 10. e. 28. zophylacio, docens in templo: & nemo apprehendit eum, quia necdum venerat hora eius. 21. Dixit ergo iterum eis
Ieſus: Ego vado, & quæretis me, & in peccato veſtro moriemini. Quo ego vado, vos non poteſtis venire. 22. Di-
cebant ergo Iudæi: Nunquid interficiet ſemetipſum, quia dixit: Quo ego vado, vos non poteſtis venire? 23. Et di-
cebat eis: Vos de deorſum eſtis, ego de ſupernis ſum. Vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo. 24. Dixi
ergo vobis quia moriemini in peccatis veſtris: ſi enim non credideritis quia ego ſum, moriemini in peccato veſtro.
25. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Dixit eis Ieſus: Principium, qui & loquor vobis. 26. Multa habeo de vobis loqui,
& iudicare: ſed qui me miſit, verax eſt: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mũdo. 27. Et non cognouerunt quia
Patrem eius dicebat Deum. 28. Dixit ergo eis Ieſus: Cum exaltaueritis Filium hominis, tunc cognoſcetis quia ego
Rom. 3. a. 4 ſum, & a meipſo facio nihil: ſed ſicut docuit me Pater, hæc loquor: 29. & qui me miſit, mecum eſt, & non reliquit
me ſolum: quia ego quæ placita ſunt ei facio ſemper. 30. Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum. 31. Dicebat er-
go Ieſus ad eos, qui crediderunt ei, Iudæos: Si vos manſeritis in ſermone meo, vere diſcipuli mei eritis: 32. & co-
gnoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos. 33 Reſponderunt ei: Semen Abrahæ ſumus, & nemini ſeruiuimus
Rom. 6. c. 15. vnquam: quomodo tu dicis: Liberi eritis? 34 Reſpondit eis Ieſus: Amen, amen dico vobis: quia omnis qui facit
2. Pet. 2. d. 19. peccatum, ſeruus eſt peccati. 35. ſeruus autem non manet in domo in æternum: filius autem manet in æternum.
36. ſi ergo vos filius liberauerit, vere liberi eritis. 37. Scio quia filii Abrahæ eſtis: ſed quæritis me interficere, quia
ſermo meus non capit in vobis. 38. Ego quod vidi apud Patrem meum, loquor: & vos quæ vidiſtis apud patrem
veſtrum, facitis. 39. Reſponderunt, & dixerunt ei: Pater noſter Abraham eſt. Dicit eis Ieſus: Si filii Abrahæ e-
ſtis, opera Abrahæ facite. 40. Nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus ſum,
quam audiui a Deo: hoc Abraham non fecit. 41. Vos facitis opera patris veſtri. Dixerunt itaque ei: Nos ex for-
nicatione non ſumus nati: vnum patrem habemus Deum. 42. Dixit ergo eis Ieſus: Si Deus pater veſter eſſet, dili-
geretis vtique me. ego enim ex Deo proceſſi, & veni: neque enim a meipſo veni, ſed ille me miſit. 43. Quare lo-
1. Ioan. 3. b 8 quelam meam non cognoſcitis? Quia non poteſtis audire ſermonem meum. 44. Vos ex patre diabolo eſtis: & deſi-
deria patris veſtri vultis facere. ille homicida erat ab initio, & in veritate non ſtetit: quia non eſt veritas in eo:
cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax eſt, & pater eius. 45. Ego autem ſi veritatem dico,
1. Pe. 4. a. 6. non creditis mihi. 46. Quis ex vobis arguet me de peccato? Si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi? 47.
Qui ex Deo eſt, verba Dei audit. Propterea vos non auditis, quia ex Deo non eſtis. 48. Reſponderunt ergo Iudæi,
& dixerunt ei: Nonne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes? 49. Reſpondit Ieſus: Ego
dæmonium non habeo: ſed honorifico Patrem meum, & vos inhonoraſtis me. 50. Ego autem non quæro glo-
riam meam: eſt qui quærat, & iudicet. 51. Amen, amen dico vobis: ſi quis ſermonem meum ſeruauerit, mor-
tem non videbit in æternum. 52. Dixerunt ergo Iudæi: Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham
mortuus eſt, & Prophetæ: & tu dicis: Si quis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum. 53.
Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham, qui mortuus eſt? & Prophetæ mortui ſunt. Quem teipſum facis?
54. Reſpondit Ieſus: Si ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt: eſt Pater meus, qui glorificat me, quem vos
dicitis quia Deus veſter eſt, 55. & non cognouiſtis eum: ego autem noui eum: Et ſi dixero quia non ſcio eum, ero
ſimilis vobis, mendax. Sed ſcio eum, & ſermonem eius ſeruo. 56. Abraham pater veſter exultauit vt videret
diem meum: vidit, & gauiſus eſt. 57. Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nondum habes, &
Abraham vidiſti? 58. Dixit eis Ieſus: Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret,
ego ſum. 59. Tulerunt ergo lapides, vt iacerent in eum: Ieſus autem abſcon-
dit ſe, & exiuit de templo.

IN CAPVT VIII.

IESVS *autem perrexit in Montem oliueti.* Monuimus extremo capite ſuperiore vltimum eius verſum, & hiſtoriam hanc totam adulteræ in multis olim Græcis, Latiniſque codicibus deſideratam, hodieque in nonnullis Græcis deſiderari; nam Latinorum vix quiſquam modo non habet. Itaque ſolet inter recentiores interpretes de eius auctoritate diſputari. Atque vtinam quidam eorum nimis [illegible] fuiſſent liberi, & rem certam non in dubio reliquiſſent, quo etiam minus digni ſunt venia, quod ſi qua proferri poterant argumenta contra auctoritatem huius hiſtoriæ, ea videantur ignoraſſe. Vix enim alia adducti mihi videntur, quam quod D. Hieronymus lib. 2. contra Pelag. ſcribat, in multis [illegible] Græcis [illegible] codicibus [illegible] inueniri. Et non videre tamen veteres Græcorum codices, non viderant Græcorum commentarios, quorum ſolus recentiſſimus Euthymius eam expoſuit. Atque is quidem ipſe exponit [illegible] auctoritatem [illegible], quam [illegible]. Monet enim in [illegible] exemplaribus [illegible] habeti, & in [illegible] habere [illegible] [illegible] [illegible] Græcorum [illegible] [illegible], [illegible] euidenter ex [illegible], quod et [illegible] tamen vetuſtate non ca[illegible]. Et vero [illegible] veteres Græcorum codices multos, [illegible] habebat præter vnum in quo Leontij ſunt commentarij, & ille ipſe ita habebat, vt tota [illegible] transuerſa eſſet, & Leontius nemini [illegible] quid in de ipſa diceret, ſed ea prætermiſſa reliqua explicaret. Non habebat antiquiſſimus ille Vaticani codex, quem ſæpe nominauimus: non Græca Catena, in qua cum tres & viginti auctores ſint, nemo eius meminit. Habemus Græcos impreſſos multos Origenem, Clementem Alexand. Chryſoſt. Nonnum, Theophylact. nemo eorum legit, cum Chryſoſt. & Theophyl. ſcripſerint in totum Ioannem commentarios. Quo magis vero [illegible] eorum eſt coniectura, qui [illegible] exempli huius adulteræ, quod à Chryſoſtomo homil. in Ioannem 6[illegible]. inter alia præteriri, vt probet ſolitos Phariſæos malo Chriſtum animo interrogare, ab aliquo fuiſſe additum. Certe Euſebius extremo libro 3. hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, c. 39. hanc hiſtoriam in libris Papiæ ſcriptam fuiſſe dicens, eandemq. in Euangelio ſecundum Hebræos reperiri, nulla de Ioannis Euangelio mentione facta haud dubie indicat non eſſe Ioannis. Sed hæc omnia minus habent ponderis, quam vna auctoritas Eccleſiæ, quæ per Concilium Tridentinum, non ſolum libros omnes, quos nunc habet in vſu, ſed ſingulas etiam eius partes tanquam canonicas approbauit. Qua ratione non modo hanc hiſtoriam canonicam eſſe, ſed etiam à Ioanne fuiſſe ſcriptam, eiuſque Euangelij partem eſſe declarauit. Vt nihil [illegible] iam aut dubitationi, aut eorum coniecturis [illegible], qui aut ex apocrypho Hebræorum Euangelio in hunc locum ſuſpicantur fuiſſe translatam; aut ſcriptam quidem à Ioanne, poſteaquam Euangelium ediderat, recordato à ſe prætermiſſam, aut ab alio quo ex Papia eius inſertam Euangelio, & ab eo tanquam [illegible] approbatam; ideoque in quibuſdam reperiri exemplaribus, in alijs non reperiri. Nihil enim [illegible] de eo, qui Spiritu ſancto afflatus ſcripſerit, dicere [illegible]. Ad Eccleſiæ au[illegible] [illegible]tatem multorum etiam [illegible] [illegible] accedit, quemadmodum teſtantem Hieronymum [illegible]. Ammonius etiam Alexandrinus antiquiſſimus auctor, in Harmonia Euangeliorum [illegible] ponit. Ponit etiam in Synopſi Euangelij Ioannis D. Athanaſius, & ipſe Græcus auctor. Citatur, vt diximus, à Chryſoſtomo homil. in Ioannem 6[illegible]. magiſque probabile eſt eum propterea non illuſtraſſe hoc loco commentarijs, quod Ptolemæus [illegible] indicauerit, aut quod ille, qui in eius Eccleſia legebatur, codex eam non haberet. [illegible] eius in Ioannem commentarij homiliæ ad populum habitæ ſunt, quam ab aliquo in homil. 6[illegible]. inſertam. Quis enim hoc credat? Citatur ab Ambroſ. lib. 3. de Spiritu ſancto cap. 2. & lib. 7. epiſt. 58. & lib. 9 epiſt. 76. Tractatur multis locis ab Auguſt. non ſolum hic tract. 33. ſed etiam ſerm. 4[illegible]. de verbis Domini, & lib. 2. de adulter. coniug. cap. 6. & 7. & lib. de vera, & falſa pœnitentia. cap. 11. & epiſtola 54. & lib. 4. de conſenſu Euang. cap. 10. Tractatur à Proſpero in lib. de promiſſ. [illegible] cap. 22. Tractatur à Greg. lib. [illegible]. Moral. cap. 6. & lib. 14. c. 11. [illegible] [illegible] Euangelico teſtimonio [illegible] ad refellendum [illegible] hæreticum in lib. contra Varimadum. Quin et Hieronymus lib. 2. contra Pelag. [illegible] teſtimonio [illegible] [illegible] [illegible] eſſe canonicum, quod [illegible] in [illegible], Latinis [illegible] codicibus non reperiatur. [illegible] qui multa alia ab Euangeliſtis [illegible] hanc hiſtoriam [illegible], [illegible] copioſe, & eleganti carmine deſcripſit. [illegible] verſum capitis ſeptimi, & hiſtoriam hanc totam ſcias, vix bene reliqua hærere [illegible]; ita vero eſt tota cum cæteris hæret hiſtoria, & cætera inter ſe quaſi vinculo quodam colligat, vt non [illegible] aliunde, ſed ipſo in loco nata eſſe videatur. Quid ergo cauſæ fuiſſe, cur in multis olim libris non legeretur? Præterquam credibile eſt Græcum aliquem audacis iudicij hominem, cum videret eam hiſtoriam inter duas conciones poſitam, inſertam fuiſſe putaſſe, eraſiſſeque: quaſi vero ſimile non eſſet, vt inter duas conciones diuerſis diebus habitas accidiſſet, & ab Euangeliſta recenſeretur. [illegible] audaciam, quod eam legerit apud Papiam, itaque ex [illegible] Ioanni auferre poſſe, cum auctorem [illegible], cui eam tribueret, inueniſſet. Atqui inde potius probare debuit eſſe Ioannis, quod eſſet & Papiæ. Vnde enim Papias, niſi ex Ioanne præceptore ſuo potuit diſcere? Et vt fingamus ex eo non didiciſſe, tamen ſi Papias ſcripſit, vera eſt, ſi vera eſt, quis credat à Ioanne prætermiſſam, cum & res eſſet cumprimis inſignis, & ab alijs Euangeliſtis prætermiſſa, cuiuſmodi res Ioannes ſuſcepto conſilio conſectabatur? Satis, vt opinor, huius hiſtoriæ fides aſſerta eſt. Iuuat nunc duorum hæreticorum Caluini, & Bezæ, præceptoris, atque diſcipuli contraria ponere iudicia, vt lector Catholicus intelligat, quam vanum ſit, quod Lutherani & Caluiniſtæ iactare ſolent, in diiudicandis diuinis libris, nec alio Eccleſiæ publico teſtimonio, non alia re eos [illegible] eſſe, quam ſpiritu, vt illi dicunt, diuino, [illegible] arbitror, hæretico, qui deguſtata primum lectione tacitè cuique ſuggerit hunc librum à ſpiritu ſancto dictatum eſſe, illum non eſſe. Spiritus Caluino ſuggeſſit nihil hanc hiſtoriam continere, quod Apoſtolico ſpiritu indignum videri poſſet. *Conſtat,* inquit, *Græcis ignoratam [illegible]; itaque nonnulli coniiciunt [illegible]; ſed quia ſemper à Latinis Eccleſiis recepta [illegible], & in plurimis [illegible] reperitur, & [illegible] ſpiritu indignum continet, non eſt cur eam in [illegible] accommodare [illegible].* Idem ſpiritus eius diſcipulo Bezæ reuelauit nihil in ea Apoſtolico dignum ſpiritu contineri. *At me quidem quod attinet* (inquit ille) *non [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], quod veteres [illegible] tanta [illegible] [illegible] [illegible]. Deinde quod [illegible] [illegible] [illegible] fuiſſe [illegible]*

Seſſ. 4. de ca[illegible] Canonicis ſcripturis.

Te[illegible] Veterum [illegible] [illegible] tum.

lib. 4. Carm.

Cur in mul. [illegible] hiſtoria non legeretur hac expoſita.

Caluini, & Bezæ diſſenſio.

cum muliere in templo, neſcio quam ſit probabile; & quod ſcribit Ieſum digito ſcripſiſſe in terra, nouum mihi, & inſolens videtur; neque poſſum conijcere, quomodo poſſit ſatis commode explicari. Ipſi ſe hæretici coarguunt, oſtenduntque ſe non diuino, ſed humano, aut potius hæretico ſpiritu de rebus diuinis iudicare, cum alter alteri repugnant;
1. ad Cor. 14. 33. *non enim eſt diſſenſionis Deus, ſed pacis.*

3. *Adducunt autem Scribæ, & Phariſæi mulierem in adulterio deprehenſam, & ſtatuerunt eam in medio.*] G. Καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ λέγουσι, & cum ſtatuiſſent eam in medio dicunt. Viſus enim eſt Ioannes in hiſtoria narranda verbis præſentis temporis, vt rem præteritam, quaſi præſentem ante oculos poneret, *adducunt, & dicunt.* Quo animo adduxerint, non erat difficile diuinare, & Euangeliſta ver. 6. declarauit, vt occaſionem captarent aliquam Chriſtum criminandi. Quam verò inde occaſionem captare poterant, illic explicabimus. *Statuunt in medio*, tanquam ream, fingentes ſe Chriſti iudicio ſtare velle. Sunt qui quærant, cur non etiam adulterum adduxerint: aut ſi alterum tantum adducere placebat, cur non adulterum potius, quàm adulteram. quod fuiſſet fortaſſis honeſtius: Nam lex quidem eadem adulterum, atque adulteram pœna affici iubebat, Leuit. 20. 10. & Deut. 22. 22. Nonnulli ſuſpicantur adulteram potius, quàm adulterum adduxiſſe, vt Chriſti tentarent pudicitiam. Quiduis de maligno Phariſæorum animo credi poteſt, ſed probabilius eſt propterea ſolam adulteram adduxiſſe, quod facilius illis fuerit adulteram, quàm adulterum capere, vterque enim fuerat in ipſo facinore deprehenſus, hoc eſt ἐπαυτοφώρῳ, in flagranti delicto, vt loquuntur iuriſperiti, ſed ſolent viri aut vi, aut arte ſeſe proripere, fœminæ ſexus imbellis facile tenentur; ad ſimilitudinem enim viri ſenes illi Suſannæ accuſatores mendacium ſuum compoſuerũt, adoleſcentem quidem, qui cum ea concumbebat, ſe, quia fortior erat ipſis, tenere non potuiſſe; Suſannam autem tenuiſſe, Daniel. 13. 39. 40. Aut maiorem ſe in muliere, quàm in viro calumniandi Chriſti materiam ſperarunt habituros; Chriſtum facilius mulieris, quàm viri commiſeratione à præcepto legis, rectoque iudicio diſceſſurum.

4. *Magiſter hæc mulier modo deprehenſa eſt in adulterio.*] Magiſtrum appellant, vt honorifico verbo fraudem ſuam contegant, non enim eſſe vero ſimile malo rogare animo, qui eum magiſtrum vocent, ſeque eius diſcipulos profiteantur. Simile exemplum Matth. 12. 38. & 22. 16. 36.

Modò deprehenſa eſt in adulterio.] G. ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην, deprehenſa eſt in ipſo facto, dũ adulterium perpetraret. Quod propterea dicunt, ne Chriſtus probationes requirat; rem eſſe certam, atque compertam, quam ne ipſa quidem rea negare queat, ferat ergo de iure ſententiam; nam de facto quidem omnino conſtare. *Neruorum velut ex lege vinculis*, inquit Proſper in lib. de promiſſ. & prædict. par. 2. c. 22. *ſe crediderant ligaſſe Ieſum, & maximè recentium, cùm dixerunt, Moſes. Quæ noſter fortis ipſo reſponſo diſrupit, Qui, inquit, veſtrum ſine peccato eſt, prior in illam lapidem mittat.*

Vtrum adultera lapidaretur. 5. *In lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare.*] Lex nuſquam iubet adulteram lapidare, ſed ſolàm ſponſam, quæ ab ſponſo corrupta fuerat inuenta Deut. 22. 20. 21. aut quæ, poſtquam deſponſa eſt compreſſa ab alio viro in ciuitate, quàm ſponſo, ſuo, quia non clamauerit Deut. 22. 24. eademque pœna, qui eam compreſſiſſet, plectebatur. Quæ autem à viro iam ſuo corruptæ adulterium cum viro alio perpetrabant, iubebantur quidem occidi vna cum adultero, lapidari autem non iubebantur, Leuit. 20. 10. & Deut. 22. 22. Simile vero eſt, cùm mors adulterorum populi iudicio relicta eſſet, conſuetudine introductum fuiſſe, vt omnes etiam adulteræ lapidarentur. Nam & ſenes illos, qui falſum Suſannæ crimen obiecerant, lapidatos fuiſſe inde colligitur, quod populus eos interfeciſſe dicitur Daniel. 13. 62. Non potuit autem totus populus interficere, niſi lapidando. Affecerunt autem eos, vt eodem loco dicitur, eadem pœna, qua Suſanna, ſi probatum eius fuiſſet adulterium erat afficienda. Adultera ergo lapidibus obruenda erat. Proferunt Chriſto legem Moyſis, vt illum alterum quodammodo Moyſem eſſe doceant, qui perfectiorem, quam Moyſes, legem tradat; quò plus illi dent animi, atque libertatis aliquid contra Moyſis legem pronunciandi, indeque occaſionem arripiant eius accuſandi. Hoc eſt quod Ver. 5
dicunt, *In lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare, tu ergo quid dicis?* Quaſi Moyſi illum opponant, quaſi Moyſem illi ſubijciant. Tu autem, qui maior es Moyſe, qui eius non teneris legibus, quia meliora, & perfectiora doces, quid dicis? approbaſne, an reprobas Moſaicæ legis ſententiam? Omnibus denique modis eum prouocant, vt audeat contra Moyſem apud homines, qui plus ipſi, quàm Moyſi tribuere viderentur, aliquid dicere.

6. *Hoc autem dicebant tentantes eum, vt poſſent accuſare eum.*] Timuit opinor Euangeliſta, ne putaremus Scribas, & Phariſæos tantum Chriſto tribuiſſe, vt magiſtrum appellauerint, & adulteræ iudicium illi commiſerint; non ita eſſe, malo feciſſe animo, non vt ab eo diſcerent, ſed vt eum tentarent. At quomodo tentarent? Poterant enim aut eius ſententiam, aut eius erga Moyſem reuerentiam, & obſeruationem tentare velle. Sententiam quidem eius tentare noluiſſe ſatis conſtat. Nec enim legem illi Moyſis protuliſſent, ſi tentare voluiſſent, quam verbis eſſet in lege, ſed generaliter interrogaſſent, quid de adultera fieri oporteret. Experiri ergo voluerunt, ecquid contra Moyſem pronunciaret. Auguſtinus hoc loco & ſerm. 47. de verbis Domini, & Ambroſ. lib. 7. epiſt. 58. & lib. 9. epiſt. 76. Beda, Rupertus, & Euthymius exiſtimant cornutam illi quæſtionem propoſuiſſe, in qua quidquid reſponderet, caperetur. Sciebant, inquiunt, eum miſericordiam, & manſuetudinem profiteri: ſi ergo lapidandam reſponderet, clamarent eum tam mitem, ac tam atque clementem non eſſe, quàm videri vellet, qui mulierem capitis damnaſſet; ſi non lapidandam, ipſum igitur ſe adiudicum, qui legem violaret Moyſis. Intellexit dolum Chriſtus, quem nihil latere poterat. Itaque neutrum reſpondit, nec lapidandam eſſe, nec non lapidandam; ſed *inclinans ſe deorſum*, inquit Euangeliſta, *digito ſcribebat in terram*. Factum mirabile. Vſq. Ver. 8.
adeo, vt hæreticus iudicet Alſtarchius alienum à moribus Chriſti. Adeo inſculptos in animo ſuo habebat mores Chriſti, vt ſtatim poſſet diiudicare, quid eum illis conueniret, quid ab illis diſcreparet. Fateor me ſpiritum Bezæ non habere; ſed nihil mihi tam conueniens Cêſura Bezæ examinatur.
moribus Chriſti dici videtur potuiſſe. Primùm nolebat captioſam quæſtionem reſpondere, deinde inclinans in terram digito aliquid ſcribere, quod illi tacitè mirarentur. Sed Beza aſſuetus de religione ancere ſuſpicare, & noſtras omnes irridere ceremonias, etiam factum hoc neſcio quid ſuperſtitionis ſapere, quod indignum Ioh. 9. 6.
Chriſto eſſe videretur. Illo quidem indice, quod Chriſtus cæci oculos luto ex ſaliua illeuerit, & quod 11. & 20.
in Apoſtolos inſufflauerit, ſuperſtitioſum erit. Sed 22.
illa, quia in omnibus ſemper codicibus lecta fuerant, auſus non eſt loco mouere, hæc, quia in nonnullis, vt diximus, lecta olim non ſunt, minimam arripuit occaſionem velut ſuperſtitioſa reſecandi. Porrò de ſcriptione hac in terram Chriſti tria quæri poſſunt, quomodo in terra digito ſcribere potuerit, cùm in templo eſſet, quod lapidibus ſtratum erat; quorſum id fecerit,

Quid

Quomodo Chriſtus in terra ſcripſerit.

Quid ſcripſerit. Duæ quæſtiones primę à nemine, quod ſciam, explicatæ ſunt, itaque noſtram in iis coniecturam cogemur ſequi. Quomodo in pauimento ſcribere potuerit, duplex probabilis coniectura eſſe poteſt; altera, ſcripſiſſe ita vt non efformauerit characteres, tamen aliquid ſcribendo ſignificauerit; quemadmodum ſolent muti quidam homines docti legere, ſcribereq́;, in aëre digito deſcribere, quæ, ſi loqui poſſent, dicturi erant, viciſſimque qui cum illis ſermones conſerunt, digito ſcribendo loquuntur, fugientibus characteribus, ſenſu manente. Altera, potuiſſe in puluere, qui in ipſo erat pauimento, characteres efformare. Atq; hoc ipſum, quod Chriſtus ſcripſerit in pauimento, putat Auguſtinus myſterium habuiſſe. Significatum enim legem Moyſis, quam illi produxerant, digito Dei ſcriptam fuiſſe, ſed in lapideis cordibus Iudæorum. Secunda quæſtio ex tertia magna ex parte dependet; nam ſi conſtare poterit, quid ſcripſerit, non difficilis coniectura erit, quorſum ſcripſerit. Si enim aliquid ſcribebat quod ad Scribas, & Phariſæos pertineret, haud dubiè voluit eos à mulieris accuſatione ad ſuam ipſorum cõſcientiam explorandam accuſandamque reuocare. Poteſt tamen & alia probabilis reddi cauſa, nihil aliud ſcribendo voluiſſe, quam Phariſæorum tentationem diuertere, atque diſſimulare, declinareque arbitrium, quod ſibi deferebant adulterij, quaſi aliud ageret, quaſi aliquid in terram defixus altius cogitaret, neque vacaret ad eorum nugas animum attendere. Ita ſentiunt Euthymius, & Beda: Auguſtinus vero lib. 4. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 10. putat voluiſſe ſcribendo in terra ſignificare eos in terra ſcribendos eſſe, non in cælo. Tertia quæſtio à grauioribus etiam tractatur auctoribus. Ambroſius lib. 7. epiſtola 58. videtur indicare ſcripſiſſe non adulteræ, ſed accuſatorum eius ſententiam. *Quid, inquit, ſcribebat, niſi illud propheticum, Terra terra ſcribe hos viros abdicatos: quod de Iechonia dictum eſt in Ieremia.* Libro autem 9. epiſtolarum epiſtola 76. putat ſcripſiſſe, quod illis ipſis apud Matthæum dixit cap. 7. 3. *Feſtucam quæ in oculo eſt fratris tui vides, trabem autem quæ in oculo tuo eſt non vides?* Hieronymus, lib. 2. contra Pelagianos putat eorum, qui accuſabant, & omniũ mortalium ſcripſiſſe peccata, ſecundum quod ſcriptum eſt in propheta, *recedentes à te in terra ſcribentur.* Idemque videtur Ambroſius ſignificare lib. 3. de Spiritu ſancto cap. 2. Sunt qui exiſtiment id ipſum ſcripſiſſe, quod poſtea erectus accuſatoribus dixit, *Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.* In qua ſententia grauis iudicij auctor eſt D. Thomas. Mihi valde placet, quod quidam dicunt, nihil ſcripſiſſe, quod legi poſſet; nullos enim certos formaſſe characteres, ſed incertas, nihilque ſignificantes figuras delineaſſe, quales homines meditabundi ſolent facere. Atque ita, etſi non nominatim dicunt, eos omnes auctores ſenſiſſe arbitror, qui quid Chriſtus ſcripſerit, non declararunt: eo enim ipſo indicarunt, nihil ſcripſiſſe certum, atque ſignificans. In his ſunt Auguſtinus, Beda, Rupertus, & Euthymius. Si enim aliquid ſcripſiſſet, quod legi à Phariſæis potuiſſet, non vtique vrſiſſent illum, vt ad propoſitam quæſtionem reſponderet; præſertim ſi ad eos ipſos ſcriptura pertinebat, ſed nouam de ſcriptura ipſa litem inſtituiſſent. Deinde non iterum ſe poſt reſponſionem inclinaſſet Chriſtus, iterumque ſcripſiſſet, quod ſcriptum ante fuerat. Adde quòd ſi aliquid ſignificans ſcripſiſſet, nunquam id Euangeliſta præteriiſſet. Sobrij eſt ingenij hac ſententia eſſe contentum. Cur ergo ſcribebat ſi nihil ſignificabat? vt quæſtionem fraudis plenam auerteret ſcribendi ſimulatione, vt paulo ſupra ex Beda, & Euthymio dicebamus. Hoc ipſum indicat, quòd ſtatim addit Euangeliſta eum iudicium, quoad potuit, refugiſſe; neque reſpondiſſe niſi coactum.

Tract. 33.

Quorſum ſcripſerit Chriſtus.

Hier. 17. 13.

Quid ſcripſerit Chriſtus.

Ierem. 22. 30.

Ierem. 17. 13.

7. *Cùm autem perſeuerarent interrogantes eum, erexit ſe, & dixit eis.*] Id eſt cùm cogerent quodammodo eum reſpondere, cùm non poſſet iam ampliùs illis improbè vrgentibus diſſimulare, *erexit ſe,* id eſt deſiit aliud agere, vt hoc ageret. Inclinauerat ſe, vt illis parceret occupationis ſimulatione, coëgerunt illum ſententiam ſuam dicere; *erexit ſe,* vt eos percuteret, quibus ante pepercerat. Indicat illos nõ minus peccatores eſſe, quàm adulteram.

Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat. Non eſt captus, inquit Auguſtinus, *cui tendebatur, ſed potius capti ſunt, qui tendebant, quia in eum, qui eos poſſet de laqueis eruere, non credebant. Quid ergo reſpondit Dominus Ieſus? quid ergo reſpondit veritas? quid reſpondit ſapientia? quid reſpondit ipſa, cui calumnia parabatur iuſtitia? Non dixit, Non lapidetur, ne contra legem dicere videretur, Abſit autem, vt diceret lapidetur, venit enim non perdere, quod inuenerat; ſed quærere, quod perierat. Quid ergo reſpondit? Videte, quam plenum ſit iuſtitia, plenum manſuetudine. Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.* Quòd dicit *ſine peccato,* hoc eſt ἀναμάρτητος, duobus modis intelligi poteſt, aut, non poſſe peccare, quod Græcum verbum propriè ſignificat, aut peccare quidem poſſe, ſed re tamẽ ipſa peccatum nõ habere. Quidam priorem hoc loco ſenſum ſequi malunt, quaſi moneat Chriſtus Scribas, & Phariſæos, vt propriæ conditionis, infirmitatiſque recordentur, & ab accuſatione adulteræ deſiſtant, quamuis ipſi adulteri non ſint, nec aliud ſimile peccatum habeant, homines tamen eſſe, qui poſſint aliquando aut in idem, aut in aliud eiuſdem modi labi; facerent erga adulteram, quod, ſi ipſi in ſimili delicto eſſent deprehenſi, fieri erga ſe vellent. Nimis benè ij auctores mihi videntur ſentire de Phariſæis. Vehementius meo quidem iudicio eos pupugit, & non ſolum peccare poſſe, quod omnibus hominibus naturale eſt, nec ſolum eſſe peccatores, id eſt multa habere peccata, quod commune etiam eſt omnibus, ſed hypocritas eſſe ſignificauit, qui cum intus multorum ſcelerum pleni eſſent, ſancti foris, ac religioſi videri vellent qui ſtudio religionis, ac legis adulteram lapidari vellent; quemadmodum alio loco dixit eos ſepulchris dealbatis ſimiles eſſe. Pungit ergo conſcientiæ eorum vulnus, cum dicit, *Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.* Indicans eos aut idem, aut alia non minora habere peccata. Sed hoc ipſum tam prudenter dicit, vt non ipſe illis, ſed ſua cuique conſcientia dicere videatur. Ad ſuam enim quemque conſcientiam reuocat, & ſuæ quemque conſcientiæ, quaſi ipſe eam ignoraret, iudicem facit. Videtur naturali quodammodo iure debere eum, qui alium accuſat, atque condemnat, aut eodem, aut alio omni æquali carere crimine. Quòd dicit, *Primus in illam lapidem mittat;* putant nonnulli conſuetudinem fuiſſe Iudæorum, vt in quibuſdam criminibus, quæ maximè lædere rempublicam poterant, iidem, qui primi peccatum deprehendiſſent, & accuſatores, & teſtes, & iudices eſſent; & ſi lapidandi rei eſſent, ipſi in eos primi lapidem mitterent: huc Chriſtum alluſiſſe. Vellem aliquo teſtimonio ſententiam ſuam mihi probarent. Certè ſi eò Chriſtus alludere voluiſſet, non dixiſſet, *Qui ſine peccato eſt veſtrũ,* ſed, qui primus eam in adulterio deprehendit, primus in eam lapidem mittat. Quin contrarium ex verbis Chriſti colligitur. Cum enim dicit, *qui ſine peccato eſt, primus in illam lapidem mittat,* permittit, vt quiſquis eorum ſine peccato ſit, quamuis non is eam primum in adulterio deprehendiſſet, quamuis accuſator non eſſet, primus in eam lapidem mittat. Quod minimè permitteret, ſi contra conſuetudinem Iudæorum, aut legem eſſet: etſi diligenter Chriſtus in toto hoc reſponſo cauiſſe videatur, ne quid faceret, diceretue contra

Tract. 33.

Luc 19. 10.

Mat. 23. 27.

legem, conſuetudinemque Iudæorum, ne anſam illis nouam in contra ſe calumniarum daret.

8. *Et iterum ſe inclinans ſcribebat in terra.*]Cur iterum ſe inclinauerit, & in terra ſcripſerit, eadem ratio fuit, quæ ante, cum idem fecit. Voluit infixo in Phariſæorum conſcientia reſponſionis aculeo, quaſi aliud haberet, quod ageret, ad priorem, quam ſimulauerat, occupationem redire, vt illis ſpatium daret clam, & ſine rubore diſcedendi. Id euentus comprobauit: dum enim ipſe pronus in terram eſſet, quaſi eos, qui aderant, videre non poſſet, ſilentio dilapſi ſunt.

9. *Audientes autem vnus poſt vnum exibant, incipientes à ſenioribus.*] Græcè οἱ δὲ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι ἐξήρχοντο εἷς καθ᾽ εἷς. *Hi autem cum* (hæc) *audiſſent, & a conſcientia arguerentur, exibant vnus poſt vnum.* id eſt alius poſt alium. Non ſimul, ne [illegible] atque confuſi fugere viderentur, ſed ſenſim, ac ſigillatim, quaſi ſuo quiſque conſilio diſcederet. *Vnus poſt vnum,* Hebraiſmus eſt, ſicut Hiſpani dicunt, vnus ad vnum. Quòd dicit Euangeliſta ſumptum à ſenioribus initium, indicat eos primum ac maximè omnium ſenſiſſe reſponſionis aculeos, vt qui in peccatis maximè erant inueterati. Cùm ergo ſeniores quaſi ſtimulis puncti abiiſſent, idem feciſſe alios eorum exemplo.

Hebraiſmus Vnum poſt vnum.

Et remanſit ſolus Ieſus, & mulier in medio ſtans.] Hoc probare non poteſt Beza hæreticorum interpres. Chriſtum cum muliere, eaque adultera manſiſſe ſolum. Sed quis vir Beza? quàm pudicus? quàm abhorrens ab omni ſuſpicione adulterij? Nemo Gallus ignorat, nec apud alias gentes quiſquam ignoraret, ſi eius de amoribus libri, nihilo caſtiores, quàm illi Tibulli, illi Catulli, illi Ouidij, illi Martialis, legi poſſent. Sed prudenter cautum eſt, ne libri legerentur hæreticorum. Manſerit Chriſtus omnino cum muliere ſolus, an propterea murmurare hæreticus debuit, cum diſcipuli in ſimili cauſa, vt idem narrat Euangeliſta, auſi non fuerint illũ interrogare, cur cum muliere loqueretur? Si hunc locum idcirco delet, quòd ſolus cum muliere manſerit Chriſtus, inducat & hiſtoriam totam Samaritanæ, aut Chriſtum accuſet, quòd ſolus cum ſola non in templo, ſed in loco item ſolo in agro longè ab omni teſte locutus fuerit. Quid quod hunc locum hæreticus interpres non intellexit? Putat enim Chriſtum ſolum omnino cum muliere remanſiſſe, quod credibile profectò non eſt. Nec enim concio, quæ frequens aderat, & ad quam Chriſti reſponſio non pertinebat, ſed ſoli Scribæ, & Phariſæi, qui adulteram accuſabant, dicuntur alius poſt alium exiſſe. Et verò, ſi Chriſtus cum muliere ſolus manſit, quomodo mulier, vt ait Euangeliſta, manſit *in medio? In medio* quorum, ſi ſolus erat Chriſtus? Ex ipſis igitur Euangeliſtæ verbis perſpicuum eſt non omnino cum ſola muliere manſiſſe ſolum. Et ſi alia coniectura non eſſet, tamen certè Apoſtoli, ac diſcipuli cum illo manſere. Cur enim concionantem, docentemque deſeruiſſent, qui nunquam deſerebant? Cum ergo ſolus manſiſſe dicitur, ad ſolos accuſatores, aut ad perſonas, quæ ad iudicium illud pertinebant, referendum eſt, neminem manſiſſe ex omnibus præter iudicem, & ream, id eſt Chriſtum, & adulteram; cæterum auditores eoſdem, qui ante erant, remanſiſſe, in quorum medio manſerit adultera. Quæ ideo non fugit, quia Chriſti erga ſe fauorem ſentire cœperat.

Beza cenſura excutitur.

10. *Erigens autem ſe Ieſus dixit ei, Mulier, vbi ſunt, qui te accuſabant? nemo te condemnauit?*] Sciebat vtique Chriſtus vbi eſſent, qui mulierem accuſauerant, & neminem eorum condemnare auſum. Sed ideo mulierem rogat, vt intelligat id ſibi ex ipſo beneficium proueniſſe, ipſius virtute, atque prudentia eius fuiſſe accuſatores diſſipatos, vt cognoſceret medicum, vt cognoſceret redemptorem, & integram ab eo ſalutem quæreret. Quod dicit, *Nemo te condemnauit?* alluſio eſt ad id, quod paulo ante Phariſæis dixerat, *Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.* quaſi dicat Nemone inuentus eſt ſine peccato, qui te condemnaret? Timere potuit mulier, ne à Chriſto, qui ſine peccato erat, condemnaretur, quando a Phariſæis non ob aliam cauſam condemnata non erat, niſi quia nemo eorum repertus fuerat ſine peccato. Et *quia illa* (inquit Auguſtin.) *hoc audierat, Qui ſine peccato eſt, prior in illam lapidem mittat, ab illo ſe ſperabat puniendam, in quo peccatum inueniri non poterat. Ille autem, qui aduerſarios eius repulerat lingua iuſtitiæ, leuans in eam oculos manſuetudinis interrogauit eam. Nemo te condemnauit? Reſpondit illa.* Tract. 33.

11. *Nemo Domine. Dixit autem Ieſus, Nec ego te condemnabo; vade, & iam amplius noli peccare.*] *A quo te forte damnari timuiſti,* inquit Auguſtinus, *quia in me peccatum non inueniſti, nec ego te condemnabo. Quid Domine? faues ergo peccatis? Non plane, ita attende quod ſequitur, vade, deinceps iam noli peccare. Ergo & Dominus damnauit, ſed peccatum, non hominem. Nam ſi peccatorum fautor eſſet, diceret, Nec ego te condemnabo, vade, & viue vt vis, de mea liberatione eſto ſecura; ego quantumcunque peccaueris, te ab omni pœna etiam Gehennæ, & inferni terroribus liberabo. Nec hoc dixit. ſed vade, & noli amplius peccare.*

12. *Iterum ergo locutus eſt eis Ieſus.*] Incertum quomodo intelligendum quod dicit Euangeliſta, *Iterum,* Qui hiſtoriam adulteræ aliunde inſertam eſſe putant, non exiſtimant hæc cum illa cohærere poſſe, ſed ſenſum eſſe, alio quodam die ruſſus concionantem Chriſtum hæc dixiſſe. Sed eam opinionem ſupra refutauimus. Ego eodem die, atque eodem loco, in eademque concione hæc, & quæ ſeptimo capite commemorantur, à Chriſto dicta fuiſſe arbitror. Sed cùm Chriſtus concionaretur, Scribas, & Phariſæos ſuperueniſſe adulteram adducentes, & interrupta concione, Chriſtum, quid illi faciendum eſſet, interrogaſſe. Igitur Euangeliſta rem eo ordine, quo acciderat, narrare volens, inter vnam, & alteram concionis partem hiſtoriam adulteræ commemorauit, deinde ad concionem redit dicens, *Iterum ergo locutus eſt eis Ieſus,* id eſt cùm concionari propter adulteræ quæſtionem deſiiſſet, ea terminata, iterum concionari cœpit. Huius etiam rei argumentum eſt, quòd Euangeliſta dicat, *eis,* quod relatiuum antecedente carebit, niſi ad eoſdem auditores, eandemque concionem referatur. Atque eandem quidem fuiſſe concionem Ammon. Theod. Mopſueſtien. Leontius, Chryſoſtomus, & Theophylactus exiſtimant.

Ego ſum lux mundi; qui ſequitur me, non ambulat in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.] Quo ſenſu Chriſtus dicatur *lux,* cap. 1. 4. 5. diſſeruimus. Quòd autem dicit, *mundi,* emphaſim habet; ſignificat enim non vnius tantùm hominis, non vnius gentis; ſed totius mundi, omnium gentium, omnium hominum lucem eſſe, illuminareque, *omnem hominem venientem in hunc mundum.* Adnotauerunt hoc Ammonius, & Theodorus Mopſueſt. Leontius, Chryſoſtomus, & Theophylactus. Et quidem plerique eorum putant alluſiſſe Chriſtum ad id, quod Phariſæi dixerant Nicodemo. c. 7. 52. *Scrutare ſcripturas, & vide quia a Galilæa propheta non ſurgit;* voluiſſe ex ſcripturis tacitè probare ex Galilæa ſurgere prophetam, & quidem magnum, ſeque eum eſſe. Sic enim ab Iſaia propheta dictum eſſe, ca. 9. 1. 2. quemadmodum Matthæus recitat. c. 4. 14. 15. *Terra Zabulon, & terra Nephtalim via maris trans Iordanem Galilææ gentium: populus, qui ſedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Propterea dixiſſe, *Ego ſum lux mundi,* id eſt non ſolum Galilææ, ſed omnis etiam terrarum orbis, vt Theodorus Mopſueſt. & Leontius interpretantur. Ammonius verò putat ad illum alterum Iſaiæ locum cap. 49. 6. alluſiſſe, De-

1. 9.

tiſſe, *Dedi te in lucem gentium.* Theophylactus ad ſolum prophetæ nomen reſpexiſſe. Dixiſſe Phariſæos, *a Galilæa propheta non ſurgit*; reſpondiſſe Chriſtum, ſe non ſolum prophetam, ſed etiam prophetarum, ac totius mundi lumen eſſe. Quod dicit, *Qui ſequitur me, non ambulat in tenebris*, metaphora eſt ſumpta de medio. Solemus per obſcura loca præeuntem ſequi ſacem, ne aberremus, aut offendamus; & loquebatur Chriſtus de hominibus per hanc vitam, tanquam per viam quandam plenam tenebrarum, & errorum in cœlum tendentibus, propterea non dixit, qui fruitur me, fruitur lumine; aut qui habet me, habet lumen, ſed, *qui ſequitur me, non ambulat in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.* Credere in Chriſtum, & ei obedire, eſt illum ſequi. Ambulare, eſt viuere. Non ambulare in tenebris, eſt ſine errore, & ſine peccato viuere. Habere lumen vitæ, vt Auguſtinus, & Beda volunt, eſt ad lumen illud gloriæ, & æternæ vitæ peruenire, vbi iam non ſit opus face, non ſit opus fide. Itaque futuro legunt tempore, quemadmodum & Græce eſt, *Et, habebit lumen vitæ.* Potius tamen arbitror *lumen vitæ* fidem ipſam huius vitæ appellari, vt opponatur membro præcedenti, *ambulare in tenebris*, vt idem ſit, quod in tenebris non ambulare. Vocatur autem *lumen vitæ* fides, quia natura ſua ad vitam ducit, aut quia etiam in hac vita cum caritate coniuncta vitam animæ tribuit. Hoc enim ſenſu dixit idem Euangeliſta c. 1. 4. *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum.*

Quid ſit in tenebris ambulare.

Quid ſit lumen vitæ.

13. *Dixerunt ergo ei Phariſæi, Tu de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum.*] Quomodo hoc illi Phariſæi obiicere potuerunt, ſi eadem erat concio, cùm iam omnes Chriſti reſponſo perculſi abiiſſent? Credibile eſt in ea concione præter eos Scribas, & Phariſæos, qui adulteram mulierem adduxerant, alios fuiſſe nonnullos, qui aut audiendi aut calumniandi cauſa concioni intereſſent. Ii igitur Chriſto reſponderunt eius teſtimonium non eſſe verum, id eſt non eſſe legitimum, pro vero habendum non eſſe, cùm de ſe ipſe teſtimonium perhibeat. Non enim ſequitur verum non eſſe, quod de ſe quiſque teſtetur, ſed ſequitur pro vero habendum non eſſe, niſi aliunde probetur. Sic ſupra c. 5. 31.

14. *Reſpondit Ieſus, & dixit eis, Etſi ego teſtimonium perhibeo de meipſo, verum eſt teſtimonium meum, quia ſcio vnde veni, & quo vado.*] Qualis ſit ratio, quam adducit Chriſtus, vt probet teſtimonium ſuum verum eſſe, quia ſciat, vnde venerit, & quo vadat, vix ſatis apparet. Quid enim refert ſcire, vnde venias, aut quo vadas, vt teſtimonium tuum verum ſit? Rupertus exiſtimat rationem hanc Chriſto cum omnibus hominibus eſſe communem. Omnes enim homines, cùm de ſuo loquuntur, indignos eſſe fide; cùm autem tanquam à Deo miſſi loquuntur, etiamſi ipſi de ſe teſtimonium perhibeant, eorum tamen teſtimonium verum eſſe. Nam & omnes prophetas de ſeipſis teſtimonium præbuiſſe dicentes ſe à Deo miſſos eſſe, & verum fuiſſe, atque legitimum eorum teſtimonium. Ego maius quiddam ſignificaſſe arbitror. Figuratè Chriſtus locutus eſt vſus inſinuatione quadam eleganti, & ad perſonas, quibuſcum agebat accommodata, qua plus, quàm dicit, indicat. His enim omnibus verbis, *ſcio vnde veni, & quo vado*, nihil aliud ſignificat, quàm ſe filium Dei naturalem, ac verum eſſe Deum, quemadmodum Chryſoſtomus, Ammonius, Leontius, Auguſtin. Beda Theophylactus. & Euthymius exponunt. Venerat enim non ſolum à Deo miſſus, ſicut cæteri prophetæ, ſed venerat de cœlo Deus de Deo, lumen de lumine, Deus verus, de Deo vero. Et redibat in cœlum non ſolùm vt homo, ſed vt Deus Filius ſederet ad dexteram Patris Dei. Hoc eſt, *ſcio vnde veni, & quo vado.* Fingamus ergo non dixiſſe, quod dixit, ſed quod ſignificauit, *Et ſi ego teſtimonium perhibeo de meipſo, verum eſt teſtimonium meum*, quia Deus ſum, an non bene probaſſet teſtimonium ſuum verum eſſe? Maximè verò. Eodem ergo modo probat cum dicit, *Quia ſcio vnde veni, & quo vado.* Cur ergo apertè non dixit, quia Deus ſum? Id eſt, quod paulo ſuprà dicebamus, vſum fuiſſe inſinuationis figura ad perſonas, quibuſcum loquebatur, accommodata, & pene neceſſaria. Non enim ferre potuiſſent, ſi apertè ſe Deum, aut Dei filium eſſe dixiſſet. Dixit ergo, quod verum erat, quodque erat cauſæ neceſſarium: ſed ita dixit, vt aduerſarios ſuos verborum ambiguitate, obſcuritateque deluderet. At ſatis erat dicere, quia veni ex cœlo aut à Patre, & eò redeo; cur potius dixit, *ſcio vnde veni, & quo vado?* Primùm id ipſum nimis erat expreſſum, quia ex cœlo, aut à Patre veni, & voluit obſcurius loqui. Deinde dicturus erat, *Vos autem neſcitis*, & oportuit antitheſim implere. *Ego ſcio*, propterea confidenter ipſe de me teſtimonium perhibeo; *vos autem neſcitis*, propterea non creditis, propterea teſtimonium meum ſuſpectum habetis. Quanquam Chryſoſtomus, & Euthymius interpretantur, neſcire ſimulatis, cum re vera ſciatis.

Inſinuatione eleganti vtitur Chriſtus.

15. *Vos ſecundum carnem iudicatis.*] Omnes fere interpretes in hunc ſenſum conueniunt. *Vos ſecundum carnem iudicatis*, id eſt ſecundum corpus, quod in me videtis: videtis hominem infirmum, pauperem, humili loco natum, nihil de me maius cogitatis. Ita Ammonius, Leontius, Auguſtinus, Theophylactus, Euthymius. Solus Chryſoſtomus videtur exponere *ſecundum carnem* non meam, ſed veſtram, id eſt non prout ratio, ſed prout caro vobis ſuggerit, non ex æquitate cauſæ, ſed ex carnali affectu veſtro iudicatis. Sed ille prior melior eſt ſenſus. Probat enim, quod paulo ante dixerat, *Vos autem neſcitis, vnde venio, aut quo vado*, id eſt, neſcitis me eſſe Deum; itaque non iudicatis niſi ſecundum quam videtis humanam, infirmamque naturam. Ego alium etiam ſenſum non minùs fortaſſe probabilem animaduerto, vt carnem vocet, quidquid apparet, ſenſibusque percipitur; quaſi dicat, Vos vt homines non iudicatis, niſi ex ſenſibus, & ex iis, quæ ſenſibus ſubiiciuntur; ſicut alio loco dicitur, *Homo videt ea quæ parent, Dominus autem intuetur cor.* 1. Reg. 16. 7. Vt alludat ad id, quod Phariſæi dixerant, *Tu de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum.* Vos, inquit quia non iudicatis niſi ſecundum ea, quæ extrinſecus apparent, vtimini principio illo vulgari, nullius de ſeipſo teſtimonium pro vero habendum eſſe. Si ſecundum ea, quæ latent, poſſetis iudicare, videretis principium illud in me locum habere non poſſe, quia Deum me eſſe intelligeretis. Leontij, & Theophyl. non probo ſententiã, qui iudicare hoc loco pro condemnare, hoc eſt, [illegible], poſitum putant. An prior enim eſt ſenſus, non ſolum malè condemnare, ſed malè etiam iudicare, etiamſi minimè condemnent, qui ſecundum carnem ſolum iudicant.

Ego non iudico quenquam.] Incertum an abſolutè intelligi velit ſe neminem iudicare; an eo modo iudicare, quo Phariſæos iudicare dixerat, id eſt ſecundum carnem, vt id ἀπὸ κοινοῦ intelligatur. Auguſtin Beda, & Rupertus hoc poſteriori modo interpretantur. Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius priori. Quia enim dicere Phariſæi potuerunt, Si nos ſecundum carnem, iniuſteque iudicamus, cur nos non coarguis? ei obiectioni reſpondiſſe Chriſtum, ſe neminem iudicare, id eſt, quamuis iudicandi habeat poteſtatem, nolle tamen exercere vſque ad ſecundum aduentum ſuum, cùm veniet ad iudicandos viuos, & mortuos; nunc non ad iudicandos, ſed ad liberandos veniſſe homines. *Non miſit, inquit, Deus filium ſuum*

in mundum, vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum, ſuprà, cap.3.17. Hic, vt opinor, melior eſt ſenſus, quia melius cum eo conueniunt, quæ ſequuntur, *Et ſi iudico ego, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego & qui miſit me Pater.* Si enim repetendum eſſet, *Ego non iudico quenquam ſecundum carnem*, ſimiliter eſſet hoc loco repetendum, *Et ſi iudico ſecundum carnem, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego, & qui miſit me.* Hoc autem loco id repeti non poteſt; nunquam enim Chriſtus ſecundum carnem iudicat, etiam cum iudicat vna cum Patre. Ergo neque ſuprà id repeti poteſt. Ego tamen, quemadmodum paulo ante dixi, iudicare hoc loco, pro teſtari accipi puto, quod eſt iudicare, id eſt actum vnum iudicialem exercere. De ea enim re ſermo erat. *Tu*, inquiunt illi, *de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum.* Si enim acciperetur propriè pro iudicare, hoc eſt pro ferre ſententiam, non bene hæc inter ſe cohærerent, *Et ſi iudico, iudiciũ meum verũ eſt, quia ſolus nõ ſum, ſed ego, & qui miſit me.* Non enim iudices, vt iudicium pro vero; ſed teſtes, vt teſtimonium pro legitimo habeatur, plures eſſe neceſſe eſt. Confirmat etiam hunc ſenſum, quod additur ver. 17. *Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt*, de teſtimonio igitur loquebatur, cùm dicebat, *Ego non iudico quenquam; & ſi iudico, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum.* Quo ergo modo negat ſe iudicare, id eſt teſtimonium de quoquam perhibere, cùm paulo ante conceſſiſſet de ſeipſo dicere teſtimonium? *Et ſi ego de meipſo teſtimonium perhibeo, teſtimonium meum verum eſt.* Primùm illic non affirmat ſe de ſeipſo præbere teſtimonium, ſed fore, vt ſi præbeat, verum ſit; ſic enim intelligendum eſt illud, *Et ſi ego teſtimonium perhibeo de meipſo.* Deinde quod hic dicit, ſe neminem iudicare, id eſt de nemine dicere teſtimonium, intelligit nõ eſſe neceſſarium, vt ipſe de quoquam teſtimonium perhibeat; alios eſſe, qui perhibere poſſint; ſicut dixit cap.5 45. *Nolite putare, quia ego accuſaturus ſim vos apud Patrem; eſt, qui accuſat vos, Moyſes, in quo vos ſperatis*, & vt ver. 31. & 32. dixit, *Si ego teſtimonium perhibeo de me ipſo, teſtimonium meum non eſt verum; alius eſt qui teſtimonium perhibet de me, & ſcio quia verum eſt teſtimonium, quod perhibet de me.* Superiùs ergo dixit ſe de ſeipſo teſtimonium perhibere, hic ſolùm negat non eſſe neceſſarium, vt ipſe de quopiam teſtimoniũ perhibeat, tamen ſi perhibuerit, pro vero habendum eſſe teſtimonium ſuum, quia ſolus non eſt, atque ad hunc, vt videtur, ſenſum Ambroſius exponit lib. 1. epi. 20. Alias quaſdam interpretationes, quas apud nonnullos minimè bonos auctores lego, conſulto prætermitto, quòd parum mihi habere videantur probabilitatis. Alij intelligunt, *Ego non iudico quenquam*, quatenus homo ſum, vt Elias Cretenſis in orat. 4. de Theologia Greg. Naz. Alij ad cauſam præſentem reſtringunt, quòd Chriſtus in ea re, de qua diſceptabatur, neminem iudicet.

Ver. 16. — *Iudicare pro teſtari hic accipitur.*

17. *Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt.*] Aptè, ac ſcitè contra Scribas, & Phariſæos, qui lege gloriabantur, legis profert teſtimonium. Itaque quòd dicit, *in lege veſtra*, non eam tantum vim habere arbitror, quam Auguſtinus, & Beda habere putant, *in lege veſtra*, id eſt à Deo vobis data, quemadmodum panem noſtrum appellamus quotidianum illum, quem poſcimus à Deo. Maiorem ego vim in his verbis animaduerto, *in lege veſtra*, id eſt, in qua vos Scribæ, & Phariſæi gloriamini, quam veſtram propriè quodammodo putatis, quaſi nemo eam præter vos obſeruet, vt rectè adnotauit Euthymius. Emphaſim etiam habere videtur, quòd dicit, *Quia duorum hominum teſtimonium verum eſt*, quaſi tacitè argumentetur: Si duorũ hominum teſtimonium verum eſt, cum *omnis homo mendax ſit*; quanto erit verius meum, patriſque mei teſtimonium, qui Deus ſumus? Nec enim in lege Deuter. 17.6. & 19.15. quos ad locos alludit hæc ipſa ſunt verba, ſed illa, quæ Matthæi 18. 16. ab eodem Chriſto proferuntur, *In ore duorum, vel trium teſtium ſtabit omne verbum*, ſed commutauit Chriſtus ſententiam in hæc verba, quo plus emphaſis argumento adhiberet. Quo autem ſenſu dicat duorum hominum teſtimonium verum eſſe, cùm manifeſtum ſit non ſolùm duorum, ſed multo etiam plurium hominum teſtimonium falſum eſſe poſſe, & multa eius rei exempla habeamus, qui contra Naboth teſtificati ſunt. 3. Reg 21. 13. qui contra Chriſtum Matth. 26. 60. 61. qui contra Stephanum Act. 6. 11. qui contra Suſannam Daniel. 13. 34. hoc, inquam, ex iis, quæ diximus ver. 13. & c. 5. 31 facilè explicatur; loquitur Chriſtus iuridicè, duorum hominum teſtimonium verum eſſe, id eſt pro vero, legitimoque haberi oportere. Auguſtinus, & Beda ad myſterium referunt Trinitatis, ſed nos ſenſum explicauimus litteralem.

Pſal. 115. 2. — *Quo ſenſu duorum teſtimonium verum dicatur.*

18. *Ego ſum, qui teſtimonium perhibeo de meipſo. & teſtimonium perhibet de me, qui miſit me, Pater.*] Quaſi dicat, de me autem duo etiam ſunt, qui teſtimonium perhibent, alter, ego ipſe ſum, alter pater meus, verum igitur noſtrum eſt teſtimonium. Propterea non dicit, Ego teſtimonium perhibeo de meipſo. Sunt qui ex his verbis colligant Chriſtum de ſe nunc tanquam Deum, nunc tanquam hominem loqui, nam tanquam Deum de ſeipſo, tanquam hominem teſtimonium perhibere, cumque eundem ſe & Deum, & hominem eſſe dicat, *de meipſo*, inquit, indicans profectò vnam tantùm eſſe perſonam, naturas duas. Rectè illi quidem. Colligunt etiam Chryſoſtomus, Theophylactus, Ammonius, Cyrillus, & Leontius in Græcorum Catena, & Ambroſius lib. 5. de fide c. 2. & 5 & Fulgentius lib. 3 ad Thraſimundum, Patrem, & Filium eiuſdem auctoritatis, eiuſdem eſſe naturæ, æquat enim ſuum, Patriſque teſtimonium cùm dicit, *Ego ſum qui teſtimonium perhibeo de meipſo, & teſtimonium perhibet de me, qui miſit me, Pater.* Illud certè colligitur contra Sabellianos Patrem, & Filium duas re ipſa diſtinctas eſſe perſonas, nec enim duo eſſent teſtes, ſi, vt Sabellius volebat, ſola eſſet inter eos nominum differentia. Sic Tertullianus in lib. de Trinit. aut quiſquis alius eſt auctor, ſic Ammonius, ſic Theodorus Heracleotes in Græca Catena, ſic Fulgentius, ſic Theophylactus hoc loco argumentantur. Quomodo intelligat Patrem de ſe teſtimonium perhibere, c. 5. 31. 32. diſputauimus.

Contra Sabellianos diſtinctio perſonarum probatur.

19 *Dicebant ergo ei, Vbi eſt pater tuus?*] Quo animo hoc Phariſæi Chriſtum interrogauerint varijs inter graues auctores ſententijs diſceptatur. Cyrillus in Græcorum citatus Catena, & Leontius in commentarijs exiſtimant probri cauſa hoc ab illis dictum, quaſi indicantibus Chriſtum vulgo natum eſſe, qui patrem ſuum oſtendere non poſſit; putaſſe enim Beatam Virginem ex adulterio concepiſſe. Eius opinionis etiam Theophylact. mentionem facit. Auguſtinus, & Beda non intellexiſſe Phariſæos, quem patrem ſuum Chriſtus appellaſſet, putaſſéque de patre ſecundùm carnem locutum eſſe, quem quia non cognoſcebant, interrogaſſe, *Vbi eſt pater tuus?* Probabilior Chryſoſtomi, Theophylacti, Euthymij & Ruperti opinio rectè eos intellexiſſe Chriſtum patrem ſuum Deum appellaſſe, quemadmodum longe ante intellexerant c. 5 18. & poſtea c. 10. 30. ſed quia obſcurius id dixerat, finxiſſe ſe non intellexiſſe, quem patrem ſuum nominaſſet, vt aliquid ab eo clarius elicerent, quod traherent in calumniam. Volebant ergo, vt apertè diceret patrem ſuum eſſe Deum, aut, quod idem valet, in cœlo eſſe, vt eum accuſarent, aut potius ſine vlla accuſatione lapidarent, vt c. 5. 18 &

10. 31. In-

10.31. Interrogant autem ſpecie ſtudij credendi, quæ de A ſe dixiſſet, quorumque teſtem patrem laudauerat, quaſi eius, vt crederent, teſtimonium audire vellent.

Reſpondit Ieſus, Neque me ſcitis, neque patrem meum.] Dubiú quorſum hoc Chriſtus reſpondeat, nec enim videtur ad Phariſæorum interrogationem rectè reſpódere. Rogauerant illi, *Vbi eſt pater tuus?* reſpondet, *neque me ſcitis, neque patrem meum.* Potuerunt illi reſpondere, atqui propterea rogamus, vbi pater tuus ſit quia neque te, neq. patrem tuum nouimus. Auguſtinus, & Beda putant hunc eſſe ſenſum: Non mirum ſi interrogetis vbi ſit pater meus, quia nec me, nec illum noſtis. Si enim cognouiſſetis, ſciretis in cœlo eſſe, nec eũ in terra quæreretis. Ideo autem patrem non noſtis, quia me non noſtis, quia me ſolum hominem eſſe exiſtimatis. Si enim B me noſſetis plus eſſe, quàm hominem, id eſt filium eſſe Dei, & patrem meum ſciretis non hominem eſſe, ſed Deum. Apollinarius, Leontius, Theophylactus, & Euthymius eodem ferme ſenſu, reſpondiſſe Chriſtum accommodatè ad eorum opinionem, notatum ab illis fuiſſe, quod ex adulterio natus eſſet, aut quod filius eſſet Ioſeph hominis abiecti, reſpondere illum, vos putatis rectè vos me, patremque meum noſſe. Atqui erratis, neque me, neque patrem meum noſtis. Eodem ferè pertinet, quod Rupertus indicauit, ideo Chriſtum non rectè ad quæſtionem reſpondiſſe, quia ſciebat malo animo eos interrogaſſe, vt occaſionem caperent eum accuſandi, quemadmodum ſuprà nos explicauimus. Itaque hi in. etiam hic ſequimur ſenſum. De ipſis C ſententia quæ. ſi det, quid ſit Chriſtum quid patrem eius noſſe. Qui hoc ad relationem referunt, quaſi Chriſtum noſſe ſit noſſe eum, quatenus filius Dei eſt, ideoque rectè colligere, *ſi me ſciretis, forſitan & patrem meum ſciretis*, quod vno cognito relato neceſſariò & alterum cognoſcatur; vereor ne nimis ſubtiliter in verbis Chriſti philoſophentur. Qui autem noſſe pro amare, recognoſcere, recipere dictum putant, vt cap. 1.10. quemadmodum tomo 19. in Ioan. Origenes exponit, id videntur efficere, vt Chriſti reſponſio parum ſit ad Phariſæorum quæſtionem accommodata. Rogabant illi, aut certè rogare ſe fingebant non recipiendi, ſed ſciendi cauſa, de eadem ergo ſcientia Chriſtus reſpondit, *neque me ſcitis, neque patrem meum.* Auguſtini ergo, & omnium, D quos modò nominaui, interpretationem probo. Noſſe Chriſtum hoc loco eſſe, noſſe non ſolum hominem, ſed etiam Deum eſſe. & noſſe patrem eius, noſſe non habere eum in terris patrem, ſed in cœlo. De hoc enim agebatur, *Vbi eſt pater tuus?* recteque Chriſtum argumentari, *Si me ſciretis, forſitan & patrem meum ſciretis*; id eſt ſi ſciretis me non tantum hominem, ſed etiam Deum eſſe facilè cognoſceretis me non habere patrem hominem in terra, ſed Deum in cœlo. Verum eſt, quod quidam adnotauerunt, particulam *ἂν*, quam noſter interpres reddidit *forſitan*, non dubitantis eſſe, ſed affirmantis. Alio igitur ſenſu hoc loco dictum eſt, *Si me ſciretis, & patrem meum ſciretis*, & cap. 14.9 *Philippe, qui videt me, videt & patrem meum.* Nam hic loquitur, vt Theologi dicunt, de exiſtentia: qui ſcit me eſſe Deum, ſcit pa- E trem meum non hominem, ſed Deum etiam eſſe oportere. illic de eſſentia, qui videt eſſentiam meam, & Patris eſſentiam videt, quæ eadem eſt, quanquam & alium ſenſum ille locus habet. Rectè tamen colligitur ex vtroque loco diuinitas Chriſti, vt Theophylactus in commentarijs diſputat aduerſus Arianos.

20. *Hæc verba locutus eſt Ieſus in gazophylacio, loquens in templo.* Ex conſilio Euangeliſta notauit concionis locum, vt indicaret Chriſtum ea, quæ ſuprà commemorauerat, in maxima hominum frequentia diſſeruiſſe, tamen capi ab illis non potuiſſe, *quia nondum venerat hora eius*, id eſt quia noluit capi, antequam conſtitutum ſibi moriendi tempus adueniſſet. Docuiſſe igitur non in obſcuro loco, ſed in templo, nec in angulo quopiam templi, ſed in loco hominum capaciſſimo. Eodem ferè ſenſu Apollinarius in Græcorum Catena, Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, niſi quod putant Chriſti in dicendo libertatem ſignificari, qui hæc in templo atque in gazophylacio auſus ſit clara voce dicere. Sed illud, quod expoſui, videtur Ioannis fuiſſe conſilium, etſi ex eo ipſo apparet Chriſti libertas. Itaque quod Rupertus ait gazophylacium locum fuiſſe, in quem ſoli ſacerdotes, Scribæ, & Phariſæi ad lucrum intenti ingrederentur, alij verò non niſi ſinguli, vt res in illud inferrent, quaſi voluerit ſignificare Ioannes Chriſtum apprehenſum non fuiſſe, cum in gazophylacio, id eſt audientibus ſacerdotibus, Scribis, & Phariſæis aduerſarijs ſuis tam multa dixiſſet, à mente Euangeliſtæ alienum puto. Nec enim gazophylacium hoc loco arcam ſignificat, in quam pecunia templo oblata conijciebatur; ſed aut totam eam templi partem, in qua ea erat arca, quæ propriè gazophylacium vocabatur, vt Mar. 12.41.43. & 4.Reg.12.9.10. aut aliam aliquam templi regionem. Origenes myſterij cauſa dictum exiſtimat hæc Chriſtum in gazophylacio diſſeruiſſe. Gazophylacium diuinos eſſe ſermones imaginem magni Regis impreſſam habentes, ſicut pecunia, quæ in gazophylacium conijciebatur, imaginem habebat Cæſaris. Allegoricum hoc eſt, non litterale. Quomodo intelligendum non fuiſſe Chriſtum apprehenſum, *quia nondum venerat hora eius*, cap. 7.30. dictum à nobis eſt.

21. *Dixit ergo iterum eis Ieſus.*] An iterum dixerit, id eſt alio die, aliaque concione an in eadem eodem die incertum eſt. Origenes in eadem concione dictum putat, quod ipſa continuatio ſermonis, & illa inprimis particula *ergo* probabile reddit. Sed probabile etiam eſt diuerſam fuiſſe concionem, quia cum Euangeliſta dixit, *hæc verba locutus eſt Ieſus in gazophylacio*, videtur ſuperiorem clauſiſſe concionem. Rupertus illud, *iterum*, refert ad verbum, *Ego vado.* quaſi dicat, dixit illis iterum, *ego vado*. quia antè ſemel idem dixerat, cap. 7.33. Rectè. Quandocunque hæc dicta fuerint, opportunè quæritur quid ſibi velit dictio illa *ergo*. Poſſemus ſimpliciter dicere inceptiuam eſſe; ſed mihi vim aliquam videtur habere maiorem. Rupertus acutè interpretatur ita, vt ad Phariſæorum malitiam referatur, quaſi dicat Euangeliſta, Ergo cùm Chriſtus videret perſeuerare eos in peruerſo ſuo conſilio ſe capiendi, occidendique, dixit illis, *Ego vado, & quæretis me, & in peccato veſtro moriemini.* Mihi ad id, quod ver. 19 dixerat, alludere videtur, *Neque me ſcitis, neque patrem meum*, veniet ergo tempus cùm & me Deum eſſe cognoſcatis, & quæratis me, & non inueniatis, quia in peccatis veſtris moriemini; aut, veniet tempus, cum quæretis me, id eſt cognoſcere voletis, ſed non poteritis, quia à peccatis veſtris non diſcedetis.

Ego vado, & quæretis me. & in peccato veſtro moriemini. Quò ego vado, vos non poteſtis venire.] Quærunt Chryſoſtomus, & Theophylactus cauſam, quamobrem tam frequenter de ſuo ex cœlo aduentu, deque ſuo iterum in cœlum reditu loquatur. Putant terrorem Iudæis incutere voluiſſe, dú indicat ſe de cœlo veniſſe, & in cœlum rediturum, ſicut ſolet dicere, *Veruntamen videbitis filium hominis venientem in nubibus*, Matth. 24.30. & 26.64. Ego & eadem occaſione, & ſenſu eodem hoc dictum puto, atque illud c. 7.33.34. *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum. & vado ad eum, qui me miſit. Quæretis me, & non inuenietis; & vbi ego ſum, vos non poteſtis venire.* Vtrumq; enim ideo dixit, quia Iudæi volebant ipſum ante tempus occidere, quaſi dicat, nó eſt quod me vos ad mortẽ quæratis, ego ſponte, cùm tempus venerit, quo i

Quid hic gazophylacium ſignificet.

Quid ſit Chr. Cognoſcere.

Diuinitas Chriſti colligitur ex hoc loco.

adduc-

admodum breue eſt, iturus ſum, ita vt etiamſi quęratis, A me non inuenіatis. Itaq, verum ſenſum huius loci in illo altero loco quære. Quod hic addit, *in peccato veſtro morìemini*, cauſaliter intelligendum eſt, vt Leontius exponit: propterea enim non poterunt ire, quo ille ibat, id eſt in cœlum, quia in peccato ſuo obſtinati erant morituri. Credo ego ſingularem numerum aliquam vim habere, quòd non dixerit, in peccatis veſtris, ſed *in peccato veſtro moriemini*, vt non omnia, ſed peccatum infidelitatis ſignificaret, de quo eos potiſſimum reprehendebat, indicaretque propterea damnatum eos iri, quod in ſe credere noluiſſent. Hoc eſt, quod dicit c.16. 8. *Cum venerit ille, arguet mundum de peccato, & de iuſtitia, & de iudicio. De peccato quidem, quia non crediderunt in me.*

22. *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet ſemetipſum quia dicit, Quo ego vado, vos non poteſtis venire.* Capite 7. 35. cum eandem Chriſtus ſententiam pronuntiaſſet, ſimiliter dubitarunt. *Quò hic iturus eſt, quia non inueniemus eum? Nunquid in diſperſionem gentium iturus eſt, & docturus gentes.* Sed illic aliam, quàm hic eius abitum ſuſpicati ſunt. Iturum ad gentes, vt eas doceret. Hic, quia viderant coniecturam illam non proceſſiſſe, aliam ineunt ſuggerente, vt opinor, odio, fore, vt ſeipſum occideret. Suſpicati enim ſunt, non quod rationi, ſed quod ſuo deſiderio conſentaneum erat. Nam ratio quidem non poſtulabat, vt, quod Chriſtus dixerat, de morte interpretarentur. Etenim ſi non aliò quàm in mortem iturus erat, & ipſi eo ire poterant, & ipſi ſe poterant occidere. C

23. *Et dicebat illis, vos de deorſum eſtis, ego de ſupernis ſum, vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo.* Græci vero omnes interpretes Chryſoſtom. Apollinarius, Ammonius, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, Latinus etiam Auguſtinus, & Beda exiſtimant ideo hoc Chriſtum ſubieciſſe, quòd illi de occiſione interpretati fuiſſent, quod de ſua in cœlum profectione dixerat, nihil ſupra hominem, nihil ſupra carnem, nihil ſupra terram cogitantes. Hoc eſſe, *vos de deorſum eſtis*, id eſt de terra, ideoque non niſi terrena ſapitis, ego non ſum de terra, ſed de cœlo, ideo quæ de meo itu dixi, de reditu in cœlum intelligenda ſunt. Rupertus putat reddi cauſam non cur Iudæi non intellexiſſent, quod dixerat Chriſtus; ſed cur non poſſent ire, D quo Chriſtus iturus erat. Quia terreni erant, ac nimis graues. Vtrumque probabile.

24. *Dixi ergo vobis, quia moriemini in peccatis veſtris.*] Tamquam dicat, propterea dixi vobis fore, vt in peccatis veſtris moreremini, quia ſcio vos terrenos eſſe, ideoque in me non credituros, quia, *ſermo meus non capit in vobis*, vt poſtea dicit ver. 37. Si enim propterea venit, inquit Chryſoſto. vt tolleret peccata mundi, neque aliter tolli poterant, niſi per lauacrum, neceſſarium erat eum, qui non crederet, cum vetere homine eſſe periturum. Eodem modo Theophylactus, & Euthymius exponunt. Quod dicit, *Si non credideritis quia ego ſum*, quidam interpretantur, ſi non credideritis, quia ego ſum de ſupernis, ſicut paulo ante dixerat, vt Rupertus. Alij, ſi E non credideritis, quia ſum abſolute, id eſt, quia ego ſum, qui ſum, quod proprium eſt Dei Exod. 3.14. vt Auguſt. & Beda. Neſcio an nimis hoc ſubtile ſit. Itaque meliorem mihi ſenſum ſecutus Lyranus videtur, *ſi non credideritis, quia ego ſum* Chriſtus, quem me eſſe profiteor, quemque Prophetæ vobis promiſerunt, *moriemini in peccatis veſtris*. Nam *qui non credit, iam iudicatus eſt, quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei*, vt dixit cap. 3.18 in quo ſolo ſalus eſt Act. 4.12.

25 *Dicebant ergo ei, Tu quis es?* Quia dixerat Chriſtus, *ſi non credideritis, quia ego ſum* non intelligentes, aut diſſimulantes ſe intelligere, quem ſe eſſe ſignificaret, interrogant. *Tu quis es?* Auguſt. *Non enim cum dixiſti, Niſi* Tract. 38.

credideritis, quia ego ſum, addidiſti, quid eſſes, quem vt credamus. Adnotarunt Cyrillus citatus in Græcorum Catena, & Leontius in commentariis hoc à Iudæis per contemptionem dictum eſſe, hancque vim habere pronomen illud *Tu*, quaſi, *tu quis es*, qui ita loquaris? quid de te magni, & ſplendidi poteſt dici, cum nihilo nobis maior ſis?

Principium, qui & loquor vobis.] Locus obſcurus. Obſcuritas verò magnam, vt fieri ſolet, interpretationum varietatem peperit; dum quiſque in re difficili, qua quodammodo euadat exitum quærit. Omnis difficultas pendet ex duobus verbis, τὴν ἀρχὴν, principium, &, ὅ τι, quod, aut quia. De priori verbo duæ omnino ſunt opiniones. Nam alij nomen, alij aduerbium, aut quod B idem valet, nomen aduerbialiter poſitum eſſe putant. Eorum rurſus, qui nomen eſſe exiſtimant, duæ ſententiæ ſunt. Nam cum illi omnes in eo conſentiant, vt putent Chriſtum ipſum hic à ſeipſo principium appellari, alij tamen exiſtimant nomen principij in nominandi apud Latinum interpretem, alij in accuſandi caſu eſſe. Qui nominatiuum eſſe putant, hunc ſenſum eſſe dicunt, *Tu quis es? Ego ſum principium, qui*, aut, quod *loquor vobis*, principium, inquiunt, id eſt *primus, & nouiſſimus*, vt vocatur in Apocalypſi cap. 1.17. & 2.8. & 22.13. aut, principium omnium rerum, per quod omnia facta ſunt, *& ſine quo factum eſt nihil*, vt vocat D. Paulus, *primogenitus omnis creaturæ*, Coloſſ. 1.15. Sic Ambroſius libro 3. de fide cap. 4. & libro 1. [illegible] & lib. 1. hexaemer. cap. 2. & 4. Sup. 1.3. C & Auguſtinus lib. 5. de Trinit. cap. 13. & lib. 11. Confeſſion. c. 8. & lib. de Geneſ. ad literam imperfect. c. 3. & lib. 1. de Geneſ. ad litter. cap. 5. in [illegible] nonnullis locis. Fulgentius lib. 2. ad Traſim. Proſper in commentar. in pſalm. 109. Bernardus lib. 5. de conſiderat. & Rupertus in huius loci commentarijs. Iuuat hunc ſenſum, quòd non ſolum verum ſit Chriſtum omnium rerum eſſe principium, ſed etiam in literis ita vocari ſoleat, Apocal. 3.14. Iuuat, quod noſter interpres eum ſenſum ſecutus eſſe videatur; nec enim ſi alium ſenſum ex iis, quos multi poſtea explanatores attulerunt, eſſe putaſſet, ita vertiſſet. Sic haud dubiè Hieronymus intellexit, cum locum non emendauerit, dum veterem editionem recognouit. Magna coniectura non legiſſe D veterem interpretem, quemadmodum nunc legitur τὴν ἀρχὴν, ſed ἡ ἀρχὴ, principium. Vix enim credibile eſt vertiſſe, principium, ſi in accuſandi caſu legiſſet τὴν ἀρχήν. Illud huic lectioni, interpretationique videtur obſtare, quod non ſatis cum hoc ſenſu verba ſequentia cohærere videantur, *Qui & loquor vobis*. Quorſum enim ad nomen principij hoc adieciſſet? Enodarunt Tract. 38. tamen aſperitatem Auguſtin. & Beda; quaſi dicat, Ego ſum principium, qui etſi humilitate vſque ad vos demitto, & vobiſcum loquor. Sed nec ipſum non ſatis videtur eſſe molle. Alij conantur ſic explicare, Ego loquor vobis, id eſt, quem loqui cernitis, ſum principium, ſum Deus, ſum auctor rerum omnium, quamuis vobiſcum humano more loquar. Obſtare etiam illud E videtur, quòd interrogatus Chriſtus, quis nam eſſet, nec ſatis perſpicue, nec ſatis apte reſpondere videatur ſe eſſe principium. Quin reſpondiſſet potius ſe eſſe Chriſtum, ſe eſſe mundi redemptorem, cum de ea re ageretur. Qui verò animaduerterunt Græce quartum eſſe caſum τὴν ἀρχήν, quod ſolus videtur inter veteres Latinos auctores Auguſt. & Beda, [illegible] perſpexiſſe, ij tenentes illud, quod certum eſſe putarunt, Chriſtum ipſum hic eſſe principium appellari, duriorem in eo iudicio ſenſum reddiderunt. Cum enim viderent non bene accuſatiuum, per quem Chriſtus reſpondet, cum nominatiuo, per quem Phariſæi interrogauerant, conuenire, quod in nomine principij quia neutrū eſt, non apparet, apparebit autem in nomine veritatis, ſi

ſiega-

fingamus, vt ait Auguſtinus, interrogaſſe Phariſæos, *Tu quis es?* reſpondiſſe Chriſtum, veritatem, non bene vtique & conuenienter reſpondiſſet. Hoc, inquam cum viderent, dixerunt, quod Phariſæi rogarunt, *Tu quis es?* perinde fuiſſe, ac ſi rogaſſent, Quem te eſſe dicis? aut, Quem te eſſe credere debemus? hoc ſenſu reſpondiſſe Chriſtum, *principium* (in accuſatiuo) *qui & loquor vobis*, id eſt dico me eſſe principium, principium me eſſe credere debetis. Hæc ſententia eo minus quàm prior probabilitatis habet, quòd eadem illa duo, quæ priori obſtare diximus, & illi obſtent, & prætereà eſt coactior, atque violentior. Difficile enim eſt fingere, quæ, vt ea interpretatio ſtare ſeat, fingere Auguſtino [illegible] neceſſe eſt. His duobus modis omnes auctores interpretantur, qui verbum principij nomen eſſe putant. [illegible] quod Græcè eſt [illegible], [illegible] adiectiuè poſitum eſſe putant, quod apud Græcos vſitatum eſſe nemo Græcè doctus nescit, & multis multi prob[illegible] auctorum exemplis probauerunt. Sed habet etiam cum aduerbium eſt, varias ſignificationes, aliquando idem ſignificat, quod primum, in primis, aliquando idē, quod omnino, vt paulo poſt ex multorum Græcorum auctorum ſententia dicturi ſumus, aliquando idem eſt, quod à principio, vt ponatur [illegible] pro [illegible]. Quidam ergo primo modo hic ſumunt, quaſi dixiſſet, primum quidem ſum, quod vobis dico. Sed rectè quidam animaduerterunt deeſſe aliquod aliud membrum, quod ſe poſtea dicturum ſignificaret, ſi ſenſus hic eſſet. Alij ſecundam ſignificationem ſecuti ſunt, vt Chryſoſt. Leontius, Theoph. Euth. & auctor anepigraphus citatus in Catena Græca videntur exponere. Sunt qui eius ſignificationis exempla in profanis auctoribus obſeruauerint, ſed in ſacris litteris nullum, vt ego puto, exemplum notari poterit. At ne ij quidem auctores interpretantur eodē ſenſu. Nam Euthym. & vt ex eo colligitur, Chryſoſtomus, & Theophylactus, obſcurè enim, & conciſè loquuntur, hunc ſenſum eliciunt, omnino ſuperuacaneum, aut indignum eſt, vt vobis loquar, id eſt vt vobis, quis ſim, dicam, cùm me tentandi cauſa interrogetis. Itaque dictionem [illegible], quæ, vt diximus, altera eſt, vnde ſententia dependet, coniunctè legunt, & vnam dictionem faciunt, accipiuntq́; pro explicatiua particula, vt, vt barbarè loquimur, quod, indignum eſt, vt vobis dicam, quis ſim, & verbum [illegible] videntur in ſubiunctiuo modo ponere. Leontius verò, & anepigraphus ad hunc modum, Propterea ſpernitis me, propterea contemptim interrogatis, *Tu quis es?* quia proſſus vobiſcum loquor, aut ideo omnino me contemnitis, quia vobiſcum loqui ſoleo, quare indigni eſtis, vt vobis quis ſim dicam. Vtraque interpretatio & ſuperior Chryſoſtomi, & hæc Leontij videtur prorſus eſſe coacta, præterquam quod exemplum in ſacris litteris non inuenio, vbi [illegible] pro [illegible] accipiatur. Alij quidam recentiores auctores eadem ſecuti ſignificationem, Omnino id ſum, quod vobis loquor, id eſt, quod vobis ſæpe dixi quam interpretationem, quia facilis, & expedita videbatur, amplexi ſunt multi. Alij denique [illegible] accipiunt tertio modo pro, *à principio*, quo ego modo prorſus accipiendum eſſe arbitror, & quia ſenſum meliorem efficit, & quia obſeruaui hunc ſermonis Græci aduerbij in ſcriptura apud Septuaginta eſſe frequentiſſimū. Solent enim, vbi Hebr. neceſt, בְּרֵאשִׁית, aut בָּרִאשֹׁנָה, aut בַּתְּחִלָּה vertere, τὴν ἀρχὴν, vt Geneſ. 13.4. & 41.21. & 43.18. 20. & Daniel. 8.1. Itaq; dubium non eſt non ſolum verè Græcam, ſed etiam eccleſiaſticam eſſe phraſim, τὴν ἀρχὴν, *principium*, pro κατὰ τὴν ἀρχὴν, aut ἐξ ἀρχῆς, *à principio*. Sed neque omnes, qui hoc ipſo ſenſu aduerbium illud accipiunt, inter ſe conueniunt. Miſſas faciam diuerſas interpretationes etiam eorum, qui aduerbium τὴν ἀρχὴν hoc ſignificatu accipientes in a[illegible] trahunt ſenſus ſeſſus iam tot opinionibus recitandis. Solam Cyrilli Alexandri grauiſſimi auctoris ſententiam recitabo, quibus verbis in Catena Græca ſcriptam reperi, [illegible], *patior, quod apud vos loquor, & principium ſecutum, ſi quid vobis dixi, meum fuit, [illegible] prodeuc, atque [illegible], ſed ea ratione vilis apud vos, atque contemptus habitus ſum.* Non diſpliceret mihi explicatio vel auctore Cyrillo, ſi eam aliquanto magis Chriſti verba imitarent. Ego & veriſſimum, & ſimpliciſſimum ſenſum eſſe arbitror, quē Nonnus poeta tribus expreſſit verſibus, & multi ante me docti, & Catholici interpretes approbauere.

> [illegible]
> Ἐξ ἀρχῆς [illegible] διηγῶν.
> Καὶ λαλέων, ἀλλ' [illegible] ἐς [illegible]
> [illegible].

Ex quibus verſibus conſtat ſic Nonnum hunc locum intellexiſſe, vt ſenſum eſſe putauerit; Ego ſum id, quod vobis à principio loquor, id eſt quod iam inde ab initio, quod ſemper vobis dico; ſemper dixi vobis, me eſſe Chriſtum, me eſſe filium Dei, ab eo ad liberandos à peccatis homines miſſum, panem vitæ, mundi lucem, & cætera, quæ ſupra ſæpe dixit. Illud videtur hanc interpretationem apud homines bene Catholicos minus probabilem reddere, quod à ſenſu veteris interpretis diſcedere videamur, cui nemo minus tribuere debet, quam tribuit Eccleſia, quæ illi, vt par eſt, quam plurimū tribuit. Ego verò non contenderim alio ſenſu noſtrum interpretem reddidiſſe. Nec eum aliter eum, quē nunc legimus, legiſſe arbitror, cùm nullum alterius lectionis veſtigium, nullum indicium, aut in vllo Græco codice, aut apud auctorem vllum veterem appareat. Sed fecit prudentiſſimè interpres, quòd cùm legiſſet τὴν ἀρχὴν, quod ambiguum erat, reddidit ambiguè, & verbum de verbo, *principium*, volens nimirum, vt eodem modo Latinè principium intelligeremus, quo Græcè τὴν ἀρχὴν id eſt principio, vel à principio contra conſuetudinem quidem Latinæ linguæ, ſed non contra fidem interpretis. Videmus idem eum aliàs, & quidem in hoc ipſo nomine facere ſolere. *Tecum principium in die virtutis tuæ*, Pſal. 109. *principiū*, pro principatu dixit, minimè quidem Latinè, ſed fideliter, ne nomen idem Græcum ἀρχὴ, quod ambiguum erat, & vel principatum, vel initium ſignificare poterat, ad vnā tantùm ſignificationē reſtringeret, ſi verteret principatum. Illud ego conceſſerim noſtrum interpretem pro, ὅτι, aut, ὅ τι, quod nūc legitur, legiſſe [illegible], *qui loquor vobis*, nō quod loquor vobis, ſenſu re quidem eodem, elegantia, & conuenientia meliore. Interrogauerant enim eum Phariſæi nō quid, ſed quis eſſet. Vero ſimile eſt non quid, ſed quis, aut qui eſſet reſpondiſſe, *principium, qui & loquor vobis*. Itaq; quibus in libris pro *qui* legitur *quia*, & lectio, & ſententia deprauata eſt. Vnus reſtat ſcrupulus, qui lectorem angit, non ſatis dicturum Chriſtum, ſi id dicere voluiſſet, principio, qui loquor vobis, ſed clarius, qui vobis à principio loquor. Hic [illegible] lectorem verſatum in Ioanne, qui frequentiſſimè vti ſolet eiuſmodi traiectionibus c. 15. 10. & Apoc. 11. 6. Aliud alij quidam ſenſerunt, quòd non dicat, Qui loquor vobis, ſed *qui & loquor vobis*, ὅτι καὶ λαλῶ, vbi particula illa καὶ, *Et*, proculdubio emphatica eſt. Non poteſt autem emphaſim habere, ſi ea, quam maximè probauimus, interpretatio vera eſt. Quam enim vim habet, *Ego ſum qui & loquor vobis*? Reſpondeo neceſſe non eſſe, vt emphatica ſit; aliquando eleganter apud Græcos auctores redundare, quemadmodum obſeruarunt quidam. Syneſij exemplum omnibus doctis notum eſt, & valē.

Vera noſtro verſio ſicut [illegible] τὴν ἀρχὴν

Cyrillus ex [illegible] citatus.

Nonnus ſententiam [illegible] expoſitum.

id rem accommodatum, ἵνα ἴδωμεν, ὅτι καὶ λέγει, eodem A
enim modo dicit, *vt videamus, quid & dicat*, quo Chri-
ſtus dicit, ὅτι, aut ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν, *qui & loquor vobis*. In
ſacris vero litteris plura, quàm apud prophanos aucto-
res exempla reperiuntur quia [illegible] Hebraicum frequen-
tiſſimè redundat, cuius imitatione ſolent auctores ſa-
cri Græcum καὶ otioſum ponere. Genes. 22. 1. Matth. 9.
10. & 28. 9. Quanquam hoc loco vim etiam aliquam
habere poteſt, qualem verbum illud habet præſentis
temporis, λαλῶ, *loquor*, quaſi dicat. Ego ſum, quod ſæ-
pe hactenus vobis dixi, atque etiam nunc dico. Aliud
ſi ergo animaduerto, quod noſtram interpretationem
magis impedit, quòd non debuerit Chriſtus dicere ὅ,
τι καὶ λαλῶ *qui loquor vobis*, ſed ὅντινα καὶ λαλῶ, quem vo-
bis dico, ſi id, quod ſumus interpretati, dicere voluiſſet. B
Fateor ſenſum interpretis noſtri non eſſe, Ego ſum, quẽ
à principio vobis dico, ſed ego ſum, qui à principio vo-
bis loquor. id eſt ego ſum, quem, ſi velletis, ex verbis i-
pſis meis cognoſcere poſſetis, quibus verbis celare mi-
hi videtur, quis eſſet, voluiſſe, quando ipſi dicenti quis
eſſet, credere voluiſſent, quemadmodum Samaritana
dixit, *Ego ſum, qui loquor tecum*. Lectio autem, quam
nunc habemus, Græca hunc habet ſenſum, Ego ſum,
quòd à principio vobis dico; ſed quia vterque ſenſus
eodem redit, dixi paulo ſuprà re non differre.

Græcum καὶ otioſum ſæpe ponunt auctores ſacri.

Sup. c. 4. 26

26. *Multa habeo de vobis loqui, & iudicare.*] Non ſatis
apparet, quorſum Chriſtus hæc verba ſubiecerit Chryſ.
Theoph. Euthym. & Leontius conuenienter ſuperiori
ipſorum interpretationi ſic hæc verba coniungunt; in- C
digni omnino eſtis, quibus dicam quis ſim, aut cum
quibus loquar, etſi multa habeo, quæ de vobis dicere
poſſim, atque iudicare Nonnus poeta, ſic ego ſum quod
à principio vobis dico, multa habens de vobis dicere,
ac iudicare. Ego eodem fere ſenſu; ego quis ſim, ſatis
apparet, ex meis verbis manifeſtum eſt; qui vos ſitis, ta-
ceo. etſi nõ deeſt mihi materia ea de re loquẽdi. Quòd
attinet ad verborum ſententiam, Chryſo. Leontius, &
Theophylact exiſtimant τὸ λαλεῖν, *loqui*, idem hîc eſſe,
quod τὸ ἐλέγξαι, reprehẽdere aut arguere; & τὸ κρίνειν
iudicare, idem quod τὸ κολάζειν. punire. Ego ſimplicius
interpretor, multa habeo, quæ poſſim de veſtris mori-
bus dicere, ac iudicare [illegible] eſt cõqueri Hebraiſmus, diſ-
ceptare, expoſtulare. Transferam in hunc locum quæ D
Cyrill. Alexandrin. in Græca Catena Græcè ſcribit, *Non
vnum*, inquit, *tantùm, ſed multa accuſabo, & in nulla re
inueniar ſicut vos; poſſum condemnare vos tanquam incredu-
los, & infideles, tanquam arrogantes, tanquam contumelio-
ſos, tanquam* [illegible], *tanquam* [illegible], *tan-
quam ingratos, tanquam malignos, tanquam voluptatũ po-
tius, quàm Dei amatores, tanquam humanam captantes glo-
riam, Dei verò gloriã non quærentes.* Quærunt Auguſtinus,
& Beda quomodo Chriſtus hoc loco dicat multa ſe ha-
bere iudicare, cùm alio dicat loco. *Ego non iudico quen-
quam* v. 15 Reſpondẽt non dicere hoc loco ſe quenquã
iudicare, ſed multa habere iudicare, id eſt multa in illis
[illegible] Græca phraſi.

Cyrillus ex Catena Græca citatus.

*Sed qui miſit me verax eſt, & ego, quæ audiui ab eo, hæc E
loquor in mundo.*] Hæc verò prorſus videntur aliena eſ-
ſe, &, vt Græci vocant. ἀπροσδιόνυσα. Chryſoſt. Leonti-
us, Theophylact. & Euthym. ſic iſta coniungunt, etſi
multa habeo de vobis dicere, ac iudicare, ſed non di-
cam modò; (hoc enim ſubintelligendum eſt) quia Pater
qui miſit me, non miſit nunc ad iudicandos, ſed ad ſal-
uandos homines. Cæterum non dicunt, quod inprimis
dicendum erat, quorſum dixerit, *qui miſit me verax eſt*.
Auguſtinus, & Beda putant his verbis rationem reddi,
cur de Phariſæis Chriſtus iudicare poſſet, quia nimirũ
Pater, a quo miſſus fuerat, verax erat, & quidquid Chri-
ſtus loquebatur, ex Patre acceperat, & eius loquebatur
nomine. Rupertus verò ſic; Etſi principium ſum, tamẽ
à meipſo non veni, etſi vobiſcum loquor, tamen à me-
ipſo non loquor, ſed & à Patre miſſus ſum. & quæ lo-
quor, ab eo accepi, qui cum verax ſit, mentiri non po-
teſt, quare nec ego poſſum. Theodorus Heracleenſis
ad hunc modũ, Etſi vos de hac re, id eſt, de iudicij tem-
pore nihil cogitatis, tamen pater meus verax eſt, qui,
quemadmodũ ſæpe promiſit, ſuo tempore vnicuique
reddet ſecundum opera ſua. Alij ſic, Multa poſſem in
vobis accuſare, quæ prætereo, hoc vnũ dicens, patrem
meum à quo miſſus ſum, veracem eſſe, qui ſuo de vobis
tempore iudicabit. Alij, Etſi vos non credatis me eſſe
Chriſtum, tamen pater meus verax eſt, id eſt fidelis, qui
fidem non fallet ſuam, ſed quemadmodum promiſit,
ita cum credentibus, & incredulis faciet, ſicut D. Pau- B
lus dicit 2. Tim. 2. 13. *Si non credimus, ille fidelis permanet,
negare ſeipſum non poteſt*. Ego hunc arbitror eſſe ſenſum,
Multa poſſim de vobis verè, ac [illegible] dicere atque
iudicare quod ſi fecero, nemo poterit iudicium meum
reprehendere, quia, *qui miſit me verax eſt, & ego, quæ au-
diui ab eo, hæc loquor in mundo*. Sed quod ego nunc expli-
caui [illegible] pluribus verbis dixi; dixit breuiter, & obſcu-
re Chriſtus, *Multa habeo de vobis loqui, & iudicare, ſed qui
miſit me, verax eſt, & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor in
mũdo*. Similis locus ſuprà c. 7. 28 *A meipſo nõ veni, ſed eſt ve-
rus, qui miſit me*. Quid ſit Filium à Patre audire, vide c. 5. 37

27. *Et non cognouerunt, quia patrem eius dicebat Deum.*]
G. ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. quòd patrem ſuum eis
dicebat, id eſt, quòd de patre ſuo illis loquebatur; quẽ- C
admodum Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus,
Euthymius, & Nonnus poeta inter Græcos auctores
legunt: inter Latinos Auguſtin. & Beda. Cui lectioni &
Syriacum exemplar ſuffragatur. Non dubito noſtrum
interpretem legiſſe ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῦ ἔλεγεν θεόν, quod
patrem eius, id eſt ſuum dicebat Deum, quemadmo-
dum & in vno quodam Græco codice legimus. ſenſu
meo quidem iudicio multo meliore. Nam ſi legimus,
quòd patrem eis dicebat. non poteſt niſi ad proxima ver-
ba referri, quod non cognouerint Chriſtum de patre
ſuo illis locutum fuiſſe, cum dixit, *Qui miſit me verax eſt,
& quæ ab eo audiui, hæc loquor in mundum*, quod non ma-
gnopere mirum eſt. Si autem legamus, *quia patrem eius
dicebat Deum*, referetur ad omnem ſuperiorem de Patre
diſputationem. Etenim cùm multa Chriſtus de patre D
ſuo dixiſſet, pertinentia ab eo, *Vbi eſt pater tuus?* ver. 19.
nihil de Patre eis niſi humanum intelligentes, cum er-
go multa iterum de eodem patre ſuo illis dixiſſet, ne ſic
quidem cognouerunt eum Deum patrem ſuum appel-
lare, quod quia [illegible] videri poterat, Euange-
liſta notauit, quaſi perſtringens obiter eorum ſtupidi-
tatem; & vt præcedentia cum ſequentibus necteret.
Atque hoc ſenſu Apollinarius interpretatur.

Duplex lectio huius loci cum vtraque [illegible] *Latina*

28. *Dixit ergo eis Ieſus, Cum exaltaueritis filium hominis,
tunc cognoſcetis, quia ego ſum, & à meipſo facio nihil, ſed
ſicut docuit me Pater, hæc loquor.*] Dictio illatiua *ergo*, re-
fertur ad ſuperiorem verſum; quaſi dicat, cum non co-
gnoſcerent, quem Chriſtus patrem ſuum appellaret,
dixit eis fore, vt poſt mortem ſuam cognoſcerent, vt E
Rupertus adnotauit. Exaltationem crucem ſuam, &
mortem appellare nemo dubitat, vt c. 3. 14. & c. 12. 32.
34. Cur autem dicat tunc Iudæos, quis ipſe, quis Pater
eſſet, cogniturus, ſic omnes auctores explicant, Augu-
ſtinus, Chryſoſtomus, Leontius, Ammonius, Cyrillus,
Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus, fore
vt viſis miraculis, quæ & in ipſa eius morte, & poſtea
facienda erant, ſi non omnes, multi tamen eorum co-
gnoſcerent ipſum filiũ eſſe Dei. Euentus eam ſententiã
comprobauit. Nam turba, quæ aderat, cùm crucifige-
retur, *videntes quæ fiebant, percutientes pectora ſua reuerteban-
tur*. Luc. 23. 48. Et Centurio homo Gẽtilis, *qui ex aduer-
ſo ſtabat crucis videns, quia ſic clamans expiraſſet, ait, Verè*

hic ho-

hic homo filius Dei erat, Mat. 15. 39. Et poſt datum Spiritum ſanctum viſis Apoſtolorũ miraculis vno die ter, alio quinquies mille homines in Chriſtum crediderunt. Cum dicit, *quia ego ſum*, intelligendum quia ego ſum, quem me ſæpe eſſe dixi, quia ego ſum Chriſtus, quia ego ſum filius Dei, quia lux mundi, quia panis vitæ. Aut legendum ὅ, τι duabus dictionibus, tunc cognoſcetis, quod ego ſum, id eſt quis ſim, ſicut dixit ver. 25. ὅ, τι λαλῶ ὑμῖν, *quod loquor vobis*, ad eum enim locum videtur alludere. Quod ſequitur, *& à me ipſo facio nihil, ſed ſicut docuit me Pater, hæc loquor*, Ariani cauillabantur, vt probarent Filium minorem eſſe Patre, quemadmodum Idacius in libro aduerſus Varimadum, c. 1? & 21. auctor eſt. Sed hæc, & his ſimilia, c. 5. 37. diſteruimus. Summa eſt debere hoc de Chriſto intelligi, quatenus homo eſt: quanquam Auguſt. & Beda de illo etiam, vt Deus eſt, interpretantur, doctũ à Patre filium, non quòd ignoraret diſcendo, ſed communem cum Patre naturam à Patre per æternam accipiendo generationem. Eodemque ſenſu Ammonius, Cyrillus, Leontius, & Chryſoſtomus intelligunt nihil aliud his verbis, quàm τὸ ὁμοούσιον ſignificari, id eſt Filium conſubſtantialem eſſe Patri: notatuntq; Cyrillus, & Leontius Chriſtum propter auditorum infirmitatem ita locutum eſſe.

29. Et qui me miſit, mecum eſt, & non reliquit me ſolum, quia ego, quæ placita ſunt ei, facio ſemper.] Dubium an hæc verba ad verbũ illud ſuperioris verſus referenda ſint, *tunc cognoſcetis, quia ego ſum, & quia qui me miſit, mecum eſt*, &c. an cum ſequentibus potius contexenda. Omnes graues auctores diuerſam putant eſſe ſententiam, nec ex ſuperiore verbo pendere. Omnes verò Cyrillus, Ammonius, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius exiſtimant propterea hoc Chriſtum addidiſſe, ne quia ſe à Patre miſſum dixerat, & non niſi, quæ ab eo audiſſet, loqui, putaremus minorem eſſe Patre; ita cùm dicit, *Mecum eſt, & non reliquit me ſolum*, putant τὴν ἀδιαίρετον οὐσίαν, vt ait Ammonius, id eſt *indiſcretam Patris, & Filii eſſentiam ſignificari*. Eodem ſenſu Auguſtinus, & Beda videntur interpretari, certè de diuina Chriſti natura dictũ intelligunt. Mihi, etſi pauciores auctores habet, magis tamen alia placet interpretatio, quam Euthymius affert, ac probat, & Rupertus omnino ſequitur, vt non tanquam Deus, ſed tanquam homo loquatur Chriſtus, ſicut & ſuperiore verſu locutũ diximus. Senſus ergo eſt, qui me miſit Pater, non miſit, & ſolum reliquit, ſed ſemper mecum eſt, non ſolum vt Deus cum Deo communem mecum habens naturam, ſed etiam vt Deus cum homine meum cooperans, me in omnibus rebus dirigens, itaq; quidquid facio, eius auſpicio, eius auxilio, eius opera, & auctoritate facio, ſicut alio loco dixit, *Pater meus vſque modò operatur, & ego operor*, c. 5. 17. Cum autem addit, *Quia ego quæ placita ſunt ei, facio ſemper*, non exiſtimo particulam ὅτι, *quia*, cauſam, ſed effectum potius, aut indicium, &, vt Dialectici dicunt argumentum à poſteriori ſignificare. Non enim quia Chriſtus faciebat, quæ Patri placita erant, ideo cum illo erat Pater, non futurus niſi faceret, ſed quia Pater cum illo erat, & quidquid ille agebat agebat Pater, neq; faciebat, neq; poterat facere, niſi quæ Patri placita eſſent, quemadmodum probauit, quod ſabbato curaret gratum eſſe Deo, quia id ſecum faciebat Pater. *Pater*, inquit, *vſque modò operatur, & ego operor*. Videtur etiam Rupertus hunc ſenſum vidiſſe. Huiuſmodi verò particulas, quia, & quoniam, non cauſam aliquando, ſed effectum ſignificare innumera, vel in ſolis Pſalmis exempla ſunt, *Ego clamaui*, inquit, *quoniam exaudiſti me Deus*, non enim propterea clamauit, quia exauditus eſt; ſed propterea exauditus, quia clamauit.

30. Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum.] Exiſtimant Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. *hæc*, ad id, quod proximè præceſſit, eſſe referendum; quaſi cauſa, cur ante non crediderint, modò verò crediderint, fuerit quòd priùs ſublatè, præaltèque, modo humiliter, & aptè ad auditorum ingenium locutus fuerit. Sed non video quomodo Chriſtus humiliùs de ſe locutus fuerit, cùm dixit, *Qui me miſit mecum eſt*, &, *quia ego, quæ placita ſunt ei, facio ſemper*, quàm ante toto capite locutus fuerat. Nam & hic non obſcure miſſum ſe à Deo Filium à Patre dicit. Ad omnem igitur ſuperiorem concionem refero, credoq; Euangeliſtam, quia ſæpe de Iudæorum incredulitate locutus fuerat, docere voluiſſe nec omnes omnino incredulos fuiſſe; nec Chriſti concionem tam fuiſſe infructuoſam, vt nemo crediderit. Nam etſi ſacerdotes, Scribæ, & Phariſæi non crediderunt, multos tamẽ vulgo homines credidiſſe. Id frequenter Chriſtianis accidit concionatoribus, vt putent ſe, quia viri primarij non commouentur ad pœnitentiam, aut ad fidem, operam perdere. At non perdunt, quum aliqui de media plebe homines commouentur; quòd ſæpe fit illis ipſis, qui concionantur, minimè ſcientibus. Nam & concionante Chriſto, niſi id Euangeliſta declaraſſet, neminem putaremus credidiſſe. Voluit etiam Euangeliſta hoc dicere, vt quæ proximo verſu ſequuntur, aptè adnecteret præcedentibus. Cùm enim dicturus eſſet, Chriſtum dixiſſe iis, qui in ſe crediderant *Si manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis*, oportuit priùs dicere aliquos credidiſſe.

31. Dicebat ergo Ieſus ad eos, qui crediderunt ei, Iudæos.] Particula *Ergo*, hæc cũ præcedentibus iungit; tanquam ſi diceret, cum multi in eum credidiſſent, dicebat ad eos, qui crediderãt. Iudæos verò dixit, aut vt a Galilæis & cæteris alienigenis eos diſtingueret, qui faciliùs credere ſolebant, aut vt diſtingueret à ſacerdotibus, Scribis, & Phariſæis, & principibus Iudæorum, ne ſibi repugnare Euangeliſta videretur, qui cùm ſæpe ante ſignificaſſet eos non ſolùm non credidiſſe, ſed modis omnibus Chriſto reſtitiſſe, eumque occidere voluiſſe, nunc dicat credidiſſe multos. Addit ergo fuiſſe Iudæos, id eſt homines populares. Nam vt alibi diximus, aliquando Iudæi vocantur ſoli principes, populoque opponũtur; aliquãdo ſolus populus, opponiturque principibus, vide c. 7. 11. 13.

Iudæi dicũtur aliquãdo principes, aliquando plebeij.

Si vos manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis.] Pronomen, *Vos*, emphaticè poſitũ eſt, quaſi dicat, *Vos*, qui iam credidiſtis, qui iam per fidem ab iis, qui nondum crediderunt, diſcreti eſtis. Duo explicanda ſunt, quid ſit in ſermone Chriſti manere, & quid verè eius eſſe diſcipulum. Manere in ſermone omnes interpretantur, in fide, doctrinaque iam accepta perſeuerare, Auguſt. Chryſo. Leontius, Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus. Putant autẽ Chryſoſt. Leontius, Euthymius, & Theophyl. alludere Chriſtum ad eos, qui cum iam in eũ credidiſſent, retrorſum abierunt c. 6. 66. tanquam dicat, ſi vos etiam diſceſſeritis ſicut illi, non eritis verè diſcipuli mei; ſi autem perſeueraueritis, verè diſcipuli mei eritis. Hinc intelligitur, quid vocet verè diſcipulũ eſſe ſuum, ſcilicet ita diſcipulum eſſe, vt diſcipuli finem conſequatur, vt vſque ad vitam æternam ſequatur Chriſtum, ſicut alio loco dicit, *Qui perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit*. Qui enim verè in Chriſtum credit, ſed in fide non perſeuerat, hactenus verus diſcipulus eius eſt, quòd veram habet fidem; ſed eatenus non eſt, quod non conſequatur verum diſcipuli finem, & quã Chriſto debet, conſtantem fidem non præſtet.

Quid ſit in ſermone Chriſti manere.

Quid ſit eſſe Chriſti diſcipulum.

Mat. 10. 22. & 24. 13.

32. Et cognoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos.] Græci, quos legi, omnes. Chryſoſtomus, Leontius,

Hh Theo-

Margin notes, left column: *Act. c. 2. 41. & 4. 4.* — *Chriſtus hic tanquam homo loquitur.* — *Supr. c. 5. 17.* — *Quia & quoniam non cauſam ſed effectum ſæpe ſignificant.* — *Pſal. 16. 6.*

Theophylactus Euthymius, & Cyrillus in Græcis Catena citatos, veritatem Christum ipsum interpretantur. quasi dicat, ſi permanſeritis in fide mea, cognoſcetis me, & ego cognitus liberabo vos. Veritatem autem ſeipſum Christum appellare, vt opponat figuris, & vmbris legis, quemadmodum c.1.14.17. & 4.23 24. ideo ergo per veritatem, id eſt per ſeipſum eos in libertatem aſſerendos, quia priùs ſub legis ſeruitute tenebantur. Nam & D. Paulus Chriſtianos, qui iam lege veteri exſoluti erant, in libertatem vocatos dicit, & legis ceremonias iugum ſeruitutis appellat, 1. Corinth. 10.29 Galat. 2.4. & 5.1.13. His auctoribus quo minùs aſſentiar, duæ me rationes tenent; altera eſt quòd non ſatis aptè hoc loco videretur Chriſtus ſe veritatem appellare, cùm de legis vmbris non ageretur; altera, quod ipſe paulo poſt explicet, de qua loquatur libertate ver. 34. *Omnis, qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati*: & tamen ſi ſe ita veritatem appellaſſet, vt legis opponeret ceremoniis, conſequens erat, vt libertatem etiam ab iiſdem intelligeret ceremoniis. Videtur quidem iuuare eos, quòd ver. 36 dicat, *ſi ergo filius liberauerit vos, vere liberi eritis*. Eſt quidem filius, qui vere liberat, ſed hoc loco eius fides, atque doctrina dicitur liberare, quia filius non liberat, niſi credentes in ſe. Magis Auguſtini, Bedæ & Ruperti opinionem probo, veritatem appellare doctrinæ ſuæ, quam credere cœpiſſent. In hoc tamen Rupertus ab Auguſtino, & Beda diſſentit, quod Auguſtinus, & Beda ad vitam hoc futuram referant, vbi verè cognoſcitur earum rerum veritas, quæ hic non cognoſcuntur, ſed creduntur. *Quid promiſit credentibus? Iatres?* inquit Auguſtin. *Et cognoſcetis veritatem. Quid enim? non eam cognouerant, quando Dominus loquebatur? Si non cognouerant, quomodo crediderunt? Non quia cognouerunt, crediderunt, ſed vt cognoſcerent, crediderunt; credimus enim, vt cognoſcamus; nõ cognoſcimus, vt credamus: quod enim cognituri ſumus, nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit. Quid eſt enim fides, niſi credere, quod non vides? Fides ergo eſt, quod non vides, credere; veritas, quod credidiſti, videre.* Rupertus verò refert ad aduentum Spiritus ſancti, de quo Chriſtus alio loco dicit. *Ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcũq; dixero vobis*, Et rurſus, *docebit vos omnem veritatem*. Ego ad neutrum ſtatũ vellem reſtringere. De futura quidem vita ideo mihi non videtur loqui, quia cùm dicit, *veritas liberabit vos*, non dubium, quin ſignificet cognitionẽ veritatis cauſam fore libertatis, cognitio autem illa vitæ beatæ, de qua hunc Auguſtinus locum interpretatur, non eſt libertatis cauſa, ſed effectus. Etenim prius homines à peccato liberantur, deinde ad vitam æternam ideo perueniunt, quia à peccato liberati ſunt. Simpliciter igitur interpretor, fore, vt ſi in fide, & doctrina Chriſti, quam degustare, & amplecti cœperant, perſeuerent, experientia ipſa diſcant ſe non fuiſſe deceptos, ſed vera eſſe omnia, quæ de Chriſto crediderunt. Quæ cognitio, id eſt magis perfecta fides, accedente charitate à peccatorum illos ſeruitute liberatura ſit, & aſſertura in libertatem filiorum Dei. Quod dicit, *Veritas liberabit vos*, propriè ſignificat, ex ſeruis liberos faciet, hoc enim eſt ἐλευθερώσει, quod & D. Auguſtinus obſeruauit. Itaque ſtolide hoc loco Caluinus clamat *Eant nunc* (Catholici) *& liberum arbitrium faſtuosè extollant; nos autem ſeruitutis propriæ nobis conſcij, non niſi Chriſto liberatore gloriemur.* Digna verberibus, aut igne potiùs ignorantia. Quaſi nos diceremus à peccato per ſolum liberum arbitrium nos ſine Chriſto liberari, quod nemini vnquam Catholico venit in mentem; aut libertas arbitrij eſſet libertas à peccato. Quod ſi Bernardum in libro de gratia, & libero arb. alioſque Catholicos legiſſet auctores, non ignoraſſet. Neca- nimaduertit Caluinus hoc ipſum, quod nobis obijcit, ſibi aduerſari maxime. Nam ſi propterea liberum non habemus arbitrium quod ſub peccati ſeruitute ſumus, liberati tamen per Chriſtum à ſeruitute peccati, liberum vtique arbitrium habebimus. Quid ergo generaliter negat nos in hac vita vllam habere arbitrij libertatem? At nunquam, inquit, in hac vita ſine peccato ſumus. Nunquam igitur in hac vita liberi ſumus; Chriſtus verò hoc loco, & D. Paulus non vno, ſed pluribus in hac ipſa vita docet nos eſſe liberatos. Ro. 6.18 22. & 8.2.

Tract. 40.

Iſai. 64. 4. 1. Cor. 2. 9.

Fides, credere, quod non vides.

Infr. 14. 26. & c. 16. 13.

Caluini ſtolida inſectatio contra liberum arbit. nõ ex .can. 8.

33. Reſponderunt ei, Semen Abrahæ ſumus, & nemini ſeruiuimus vnquam, quomodo tu dicis, liberi eritis? Quidam hoc non eos ipſos, qui iam in Chriſtum crediderant, ſed alios aliquos ex iis, qui aderant, qui nondum crediſſent, reſpondiſſe putant. Sed probabilius eſt hoc ab illis dictum, qui paulo ante dicti ſunt in Chriſtum crediſſe. Cum illis enim Chriſtus loquebatur, illis dixerat, *Si vos manſeritis in ſermone meo, vere diſcipuli mei eritis, & cognoſcetis veritatem & veritas liberabit vos.* Et eſt vero ſimile eos reſpondiſſe, quibuſcum loquebatur. Quicunque tandem fuerint, rectè intellexerunt Chriſtum de liberatione à ſeruitute in libertatem locutũ. id enim, vt diximus, ſignificat Græcum verbũ ἐλευθερώσει. Sed in eo errarunt, quòd putarunt Chriſtum nõ metaphoricè, ſed propriè de ſeruitute, ac libertate locutum eſſe, cum non niſi metaphoricè locutus fuiſſet, quemadmodum verbis ſequenti explicat. Iactant igitur genus ſuum, vt probent ſe non ſolum ſeruos non eſſe, verum valde etiam eſſe nobiles ex Abrahamo enim genus ducere, qua nobilitate nulla apud eos putaretur eſſe maior. Quod dicunt, *Nemini ſeruiuimus vnquã*, dubitant quidam interpretes vtrum de ſe ſolis, an de ſe, & tota Abraham iam inde à prima origine poſteritate dicant. Ego non dubito de toto eos loqui genere quod glorientur nemini vnquam ſeruiiſſe. Atque hoc modo omnes veteres & graues auctores intelligunt. Chryſoſt. Auguſt. Leontius, Beda. Theophyl. Euthy. Rupertus. Putant enim dixiſſe falſum, vt facile qui gloriantur mentiri ſolent. Seruierant enim Ægyptiis olim, ſeruierant poſtea Babyloniis & tunc cum iſta dicebant, Romanis ſeruiebant. Niſi dicamus non de iſta eos ſeruitute loqui, ſed de ciuili quam vel alia mancipia ſeruire ſolent. Nam etſi Ægyptiis, Chaldæiſque ſeruierant, tamen venditi non fuerant, ſed ſubiugati. Nec in hoc præcipuus eorum verſatur error, ſed quod de ſeruitute peccati, de qua Chriſtus loquebatur, nihil cogitantes, de ſola ciuili ſeruitute diſſerant. Nihil enim illis magis dolebat, quam quod humile ipſis, & ſeruile genus Chriſtus obieciſſe videretur. Itaque cùm duo illis dixiſſet, *Cognoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos*, priorique membro ignorantiam, poſteriore ſeruitutem illis notare videretur, neglecta ignorantia, ad aſſerendam libertatem nobilitatemque ſuã proſiliunt, quemadmodum Chryſoſtom. Leontius. Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Multi etiam Chriſtiani his Iudæis ſimiles ſunt, ſi adulteria, ſi homicidia illis obijcias, nihil commouentur, ſi genus attingas, illic vero furere, illic ignominiosè cædere, illic occidere. Putat Rupertus Iudæos maligno, atque captioſo animo dixiſſe *Nemini ſeruiuimus vnquam*, ſperantes fore, vt Chriſtus reſponderet, Quid ergo? non ne modo Romanis ſeruitis? vt anſam acciperent eum accuſandi, quaſi populi Dei ſub Romano imperio ſeruitutem approbaret.

Nobilitatem Iudæi ſtulte ſemper iactabant.

34. Amen, amen dico vobis, quia omnis, qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati. Quia rem Chriſtus dicturus erat longe præter Iudæorum opinionem, ſuo illo more aſſeuerat, *Amen, amen dico vobis. Amen, amen dico vobis*, inquit Auguſtin. *veritas dicit & quale eſt Dominus noſtri*

Tract. 41.

ſtri dicere. Amen, amen dico vobis? Multum commẽdat, quod ita pronunciat Docet autem eos de ea ſe ſeruitute locutum fuiſſe, quam ipſi maximè ſeruirent, minimè verò animaduerterent, quæq; omnium miſerrima atq; durisſima ſeruitus eſſet. *O miſerabilis ſeruitus*, inquit Auguſtinus. *Plerumque homines, cum dominos malos patiuntur, venales ſe petunt, non quærentes dominum non habere, ſed ſaltem mutare; ſeruus peccati quid faciat? Quem interpellet? Apud quem ſe venalem petat? Deinde ſeruus hominis, aliquando ſui domini duris imperiis fatigatus fugiendo requieſcit. Seruus peccati quo fugiet? ſecum ſe trahit quocunque fugerit. Non fugit ſeipſam mala conſcientia, non eſt quo eat, ſequitur ſe, immo non recedit a ſe; peccatũ enim quod facit, intus eſt.* Emphaticè verò vſus eſt Chriſtus vniuerſali nomine. *Omnis*, vt nullum hominem, cuiuſcunque tandem conditionis eſſet, exciperet; quanquam mihi ad id, quod Iudæi dixerant, videtur alluſiſſe ſe filios eſſe Abrahæ, neminiq́ue ſeruiſſe vnquã. *Omnis*, inquit, etiamſi Abrahæ filius ſit, etiamſi nemini vnquam homini ſeruierit, *qui facit peccatum ſeruus eſt peccati*. Potuit planiùs dicere. Amen, amen dico vobis, ſerui eſtis peccati, ſed noluit eos perſtringere nominatim. Eadem ſententia apud D. Paulum. Rom. 6. 14. & apud Petrum 2. epiſtola c. 2. 19. & apud Salom. Prouerb. 5. 22. *Iniquitates ſuæ capiunt impium, & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur* Funes enim ſeruitutẽ, captiuitatemq́ue ſignificant.

35. Seruus autem non manet in domo in æternum, filius manet in æternum.] Cyrillus in Græcorum Catena citatus, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius putant Chriſtum his verbis Iudæorũ tacitæ obiectioni occurrere voluiſſe. Poterant, inquiunt, Iudæi dicere, quamuis ſerui peccati ſimus, tamen hoſtias habemus, & ſacrificia per Moyſem inſtituta, quę nos à peccatis liberabunt; quibus Chriſtus reſpõdeat non poſſe Moyſem ipſos liberare, cùm non filius, ſed ſeruus ſit, & ſeruus non maneat in domo ſemper, id eſt non habeat in domo poteſtatem alios ſeruos vendendi, aliosq́ue liberandi. Fefellit, opinor, quòd D. Paulus cõparans Chriſtum cum Moyſe dicat Moyſem fuiſſe ſeruũ in domo fidelẽ, Chriſtum verò filium Hebræor. 3. 2. 3. 5. Cæterũ de alia hîc agitur ſeruitute, quàm qua Moyſes ſeruꝰ appellatur. Hîc agitur de ſeruis peccati; Moyſes vocatur ſeruus, non quòd peccatis ſeruiret, ſed quòd non eſſet naturalis Dei filius, quemadmodum Chriſtus. Melius Leontius, probare voluiſſe, quod dixerat, non poſſe quenquam niſi filium eos liberare, cũ ſolus filius maneat in domo in æternũ. Mihi illud videtur probare, omni ſeruo opus eſſe libertate, de qua paulo ante dixerat, *veritas liberabit vos*, quia nullus ſeruꝰ *manet in domo in æternum*, id eſt nullus ſeruus habet ius in domo domini ſui perpetuò manendi, cùm ſua conditione vendibilis ſit, poſſitq́ue à domo diſtrahi. Nam etſi aliquando ſeruus ſemper in domo manet, id caſu, & rarò fit; argumentum autem ſumptum eſt ex eo, quòd plerumq; fieri ſolet. Domum vocat, vt monent. D. Auguſt. & Beda, Eccleſiam Dei, in qua filius Dei ſemper manet; ſeruus autem non niſi ad breue tẽpus. Manent enim peccatores in Eccleſia, dum viuũt cum filiis mixti, vixque ab illis diſcernuntur; poſt mortem autem eiiciuntur, vt ait Cyril. in tenebras exteriores; niſi priùs fuerint à peccati ſeruitute liberati, à qua nemo eos liberare poteſt, niſi filius Dei, qui manet in æternum in domo, id eſt qui dominus, qui hæres eſt domus, poteſtque quos velit, ſeruos vendere, quos velit manumittere, & in libertatem aſſerere. At non ſunt eius ſerui, ſed Diaboli, & nemo poteſt alienũ ſeruum aut vendere, aut liberare, *domino enim ſuo ſtat, aut cadit*. Ita eſt. Sed Chriſtus alienos, id eſt Diaboli ſeruos vendere Diabolo dicitur; cum non emit ab eo,

Quomodo veritas liberabit nos.

Rom. 14. 4

cui ſe ipſi vendiderunt; liberare, id eſt libertate donare, cùm emit, & ex peccatoribus iuſtos, ex ſeruis Diaboli filios Dei & cohæredes ſuos facit. Hoc eſt, quod verſu ſequenti concludit.

36. Si ergo vos filius liberauerit, verè liberi eritis.] Quam vim habeat dictio illatiua, *ergo*, ex iis, quæ modò diximus, apparet. Cùm filius in domo maneat in æternũ, id eſt dominus domus ſit; ſi ille vos liberauerit, verè liberi eritis. Cùm dicit, *verè*, duo mihi videtur indicare; alterum eſt, eam libertatem, quam iactabant, quòd filij eſſent Abrahami, veram non eſſe, quemadmodũ Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius animaduerterunt; alterum, non poſſe eos alia ratione veram conſequi libertatem, niſi eos Filius liberauerit.

37. Scio quia filij Abrahæ eſtis, ſed quæritis me interficere, quia ſermo meus non capit in vobis.] Duo Iudæi dixerant, inquit Rupertus, ſe filios eſſe Abrahæ, & nemini vnquam ſeruiſſe. Hoc poſterius hactenus Chriſtus refutauit docens eos verè ſeruos eſſe, cùm venũdati eſſent ſub peccato. Prius nunc refellit, probatq; eos non eſſe verè filios Abrahæ, cùm Abrahami opera non imitentur, idque longa perſequitur diſputatione. Sed orditur leniter, ne eos initio abalienet, & ad audienda cętera minùs aptos reddat, vt Chryſoſt. Theodorus Heracleotes, Theophylact. & Euthym. adnotarunt. At blanditur illis, & mulcet quodam modo eorum arrogantiam, dicens ſcire ſe eos filios eſſe Abrahæ, nec propterea velle ſe occidere, quòd alieni ab Abrahami genere ſint, ſed quòd prauis affectibus occupati capaces non ſint ſermonis ſui; *Sermo meus non capit in vobis*, dixit, pro, locum non habet in vobis; pleni quippe eſtis odij, atque inuidiæ, ita vt ſermo meus nullum in vobis locum inueniat. Noſter interpres Græciſmum retinuit. Obſeruauit Chryſoſt. hom. 53. non dixiſſe, Non capitis ſermonem meum, ſed *ſermo meus non capit in vobis*, vt ſermonis, id eſt doctrinæ ſuæ ſublimitatem declararet. Vereor ne nimis ſubtile ſit. Nam re quidem idem eſt, ſermo meus non capitur à vobis, & vos non capitis ſermonem meum. Si autem ſpectes quid agatur, non id agebat Chriſtus, vt doctrinæ ſuæ magnitudinem laudaret, ſed vt Iudæorum vituperaret animos, qui prauis affectibus pleni doctrinam ſuam capere non poſſent. Putant quoq; Origenes, & Chryſoſt. eos, qui interficere volebant Chriſtum, illos fuiſſe ipſos, qui ver. 30. dicti ſunt in illum credidiſſe atque hinc probant non bene eos credidiſſe, quia tam breui interuallo mutati illum, in quem modo crediderant, interficere volebant. Magis credo de toto loqui genere. Dicit enim, *quæritis me interficere*, non quòd illi ipſi, quibuſcum propriè loquebatur, interficere eum vellent, ſed quòd Iudæi vellent & illi quibuſcum loquebatur, Iudæi eſſent.

Iudæos Abrahæ filios non eſſe probat Chriſtus

Græciſmum noſter interpres imitatus eſt.

38. Ego quod vidi apud patrem meum loquor, & vos, quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis.] Probat non id eo doctrinam ſuam locum in illis non habere, quòd digna non eſſet, quæ ab illis, & ab omnibus reciperetur; ſed quia illi bene ad eam recipiendam affecti non erant. Se enim nihil loqui, quod non didicerit ex patre ſuo, loquitur enim vt homo more humano. Quid ſit Chriſtum apud Patrem videre, vel audire, vt diximus ſupra c. 5. 30. eodem c. 5. 19. diſputauimus. Quod ſequitur magis indiget explicatione. Primùm quidem Græca quę iam exemplaria non legunt ἃ ἑωράκατε, quod vidiſtis, ſed ἃ ἠκούσατε *quæ audiſtis apud patrem veſtrum*, nullo diſcrimine ſententiæ; idẽ enim eſt, vt modò diximus, videre, & audire, cùm nihil aliud vtrumq; ſignificet, quàm cognoſcere, & ſcire, quemadmodum & Apollinarius, & Theophylact. adnotarunt. Illa maior quæſtio, an verbum ποιεῖτε, indicandi, an imperandi modi ſit? vtriuſq; enim eſſe poteſt. Cum qua quæſtio

Chryſoſt. hom. 53.

Quem hic nominet patrem ambiguum.

ne altera coniuncta eſt, quem hîc Iudæorum patrem dicat, Abrahamúm, an Diabolum, de quo dicit ver. 44. *Vos ex patre Diabolo eſtis*. Nam ſi quidem verbum ποιεῖτε imperandi eſt, Facite, minimè dubium, quin Abrahamum eorum patrem dicat, ne enim iuberet eos Chriſtus, vt Diaboli, ſed vt Abrahami opera facerent. Sin præſentis temporis, & indicandi modi verbum eſt, Diabolum ipſorum patrem intelligat neceſſe eſt. Reprehendens enim dicit, *& vos, quæ vidiſtis apud patrem veſtrum facitis*, vtique, quæ vidiſtis apud Diabolum, id eſt quæ ab eo didiciſtis, non apud Abrahamum. Nam apud Abrahamum non mala, ſed bona viderant, ipſi verò non bona, ſed mala faciebant, vt paulo poſt illis dicit, *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite*. Omnes fere graues auctores Auguſtinus, Leontius, Beda, Appollinarius, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus *facitis* legunt, patremq; eorum Diabolum vocari putãt, quem ſenſum noſter reddidit interpres; illudq; cõfirmat, quòd videamus id Chriſtum agere, vt doceat eos non Abrahæ, ſed Diaboli filios eſſe, quando non quidem Abrahæ, ſed Diaboli opera imitarentur. Sed id nunc obſcurè tantùm inſinuat, apertè poſtea dicturus. Cæterum alius ſenſus nonnullis placuit, quibus Origenes eſt auctor, quibuſque videtur Græca dictio οὖν nonnihil ſuffragari, quam noſter interpres aut non legit, aut non reddidit. Græci autem codices, quos ego viderim, legunt. Quòd ſi legamus, vertamuſq;, & vos ergo quæ apud patrem veſtrum vidiſtis, magis cõſentaneũ videbitur, vt dicamus, facite quàm, facitis, cùm ea particula vim habere videatur exhortandi. Verum non ita eſt. Nam etiamſi legamus, rectè ſententia cohærebit, *Ego quæ vidi apud patrem meum, loquor, & vos ergo quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis*, id eſt, ſi ut ego loquor, quæ vidi apud patrem meum, ita vos facitis quæ apud patrem veſtrum vidiſtis, ſicut Chryſoſtomus interpretatur. Porro cùm de ſe loquitur, dicit *loquor*: cùm de illis, *facitis*, ideo, vt opinor, quia verba, id eſt doctrinam ſuam approbare; facta verò illorũ reprehendere volebat. Nam de ipſius doctrina, non de factis agebatur, *ſermo*, inquit, *meus non capit in vobis*. Videbatur ratio poſtulare, vt cùm dicturus eſſet, *loquor*, priùs diceret, audiui; cùm verò dicturus eſſet, *facitis* priùs diceret, vidiſtis; nunc autem in quibuſdã, vt dixi, codicibus priori loco eſt *Vidi*; ſecundo, *Audiuiſtis* quemadmodum & Chryſoſtomus, & Leontius, & textus Græcæ Catenę, & qui eximiæ antiquitatis & auctoritatis eſt, Vaticanus codex legunt. Sic etiam Origenes interpretatur, & legit. Cæterum, vt diximus, videre, & audire pro eodem accipiuntur.

Sup. Ver. 37.

Videre, & audire pro eodem accipiuntur.

39. *Reſponderunt, & dixerunt ei, Pater noſter Abraham eſt.*] Non videntur ſatis intellexiſſe, quem dixiſſet ipſorum patrem cùm dixit, *& vos, quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis*: ſed tamen ſuſpicati eſſe aliquem alium præter Abrahamum intellexiſſe. Ideo repetunt, *Pater noſter Abrahã eſt*, partim vt magis affirment, quod antea dixerant, *Nos ſemen Abrahæ ſumus*, partim vt eliciant à Chriſto, ecquem alium patrem ipſorum dixerit. Quibus Chriſtus prudenter reſpondet, neque affirmans, neque negans patrem eorum eſſe Abraham; ſed rem in medio relinquens, *Si filij*, inquit, *Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite*, id eſt probate vos non verbis, ſed factis filios eſſe Abrahæ. *Ecce*, inquit Auguſtinus, *ille laudatus, iſti damnati. Non negat eorum originem, ſed facta condemnat. Caro eorum ex illo erat, ſed vita non erat.* Græci nunc fere cõdices legunt εἰ τέκνα τοῦ ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραάμ ἐποιεῖτε ἄν, *ſi filij Abraham eſſetis, opera Abrahæ faceretis* Origenes tamen, Auguſtinus, & Beda ita legunt, vt noſter interpres; eodemque modo videtur legere Chryſoſtomus. Putat Origenes propterea non ſingulari, ſed plurali numero dixiſſe,

Tract. 42.

Græca lectio a Latina diuerſa.

Opera Abrahæ facite, vt indicaret non eſſe ſatis, ſi vnum aut alterum opus facerent, ni facerent omnia.

40. *Nunc autem quæritis me interficere hominem, qui veritatem vobis locutus ſum, quam audiui a Deo; hoc Abraham non fecit.*] Probat eos non facere opera Abrahami, cuius genere gloriabantur. Quia neminem vnquam Abrahamus voluit interficere, quòd veritatem à Deo auditam loqueretur, *Hoc*, inquit, *Abraham non fecit*, id eſt nihil ſimile fecit.

41. *Vos facitis opera patris veſtri.*] Clariùs nunc dicit eos Abrahæ filios non eſſe. Cùm enim dixiſſet eos nõ facere opera Abrahę, addit facere opera patris ſui, vnde apertè colligitur eos non eſſe filios Abrahæ, ſed alterius. Nondum tamẽ declarat quis ille alter ſit, cuius eſſent filij; intelligit tamen, vt paulo poſt explicat, eſſe Diabolum. Illi verò non omnino id aſſecuti, ſed tamen ſuſpicati reſpondent, *Nos ex fornicatione non ſumus nati, vnum patrem habemus Deum*. Non iam dicunt patrem habemus Abraham, ſed Deum, quia nimirum intellexerant Chriſtum nõ de carnali, ſed de ſpirituali patre loqui. Itaque reſpondent ſe non eſſe filios Diaboli, vt velle videbatur Chriſtus ſignificare, ſed vnũ patrem habere Deum. Poteſt dictio illa, *vnum*, & ad Deum, & ad patrem referri; ſi referatur ad Deum, erit ſenſus, Nos non multos, ſicut aliæ gentes, ſed vnum tantùm Deum pro patre habemus; ſi ad patrem, Nos non habemus alium patrem, quàm Deum; atque hũc ſenſum verba magis præ ſe ferunt. Quòd dicunt, *Nos ex fornicatione non ſumus nati*, quidam interpretantur, non ſumus filij Iſmael, ſed Iſaac, non ancillæ, ſed liberæ, quemadmodum exponunt Euthym. & Rupertus. Alij putant fornicationem eos appellare coniugia inter Iudęos, & alias gentes illegitimè copulata, ex quibus ſe natos eſſe negent, quod eos, qui ex eiuſmodi coniugiis nati eſſent ſpurios eſſe ducerent ſic Theodorus Mopſueſt, & Theophyl. Alij de vera fornicatione eos loqui dicũt, propterea dicere ſe vnum tantùm habere patrẽ, quòd ſpurij, qui ex adulterio nati ſunt, duos patres habere ſoleant, alterum verum, alterum opinione; Notaſſe igitur Chriſtum, quòd duos haberet patres, alterum verum, ex cuius cum matre eius adulterio natus eſſet, alterum hominum opinione, nempe Ioſeph, qui matris eius maritus eſſet; ſic Origenes, Cyrillus in Græca citatus Catena, & Leontius in commentariis, quam opinionem & Euthymius refert, & non improbat. Verus videtur eſſe ſenſus quem Rupertus vidit, & refutauit, vt fornicationem idololatriam more ſcripturarum vocent; itaque ſe hoc elogio à gentibus aliis diſtinguant; quæ ex fornicatione natæ erant, id eſt filij erant idololatrarum, ipſæque idololatræ. Hunc enim ſenſum confirmat, quod ſtatim ſequitur, *Vnum patrem habemus Deum*, id eſt non ſumus idololatrę vnicum enim Deum colimus, eumque pro patre habemus. Non repugno iis, qui dicunt alludere eos ad prophetiam Oſee c. 1. 2. *Sume tibi vxorem fornicationum, & fac tibi filios fornicationum, quia fornicans fornicabitur terra à Domino* Obiicit Rupertus, ſi hic, quem ſequimur, eſſet ſenſus, eos fuiſſe dicturos Chriſto, Nos ex fornicatione nati non ſumus, ſed vnũ patrem habemus Deum; nunc autem non ita dixiſſe, ſed tantùm, *vnum patrem habemus Deum*, quaſi aliud quiddam ſit ex fornicatione non eſſe, & vnum patrẽ habere Deum. Facilis reſponſio, ſæpe huiuſmodi particulas aut aduerſatiuas, aut cauſales elegantiùs intelligi, quàm exprimi.

Expoſitio auctoris probata.

42. *Si Deus pater veſter eſſet, diligeretis vtique me. Ego enim ex Deo proceſsi, & veni.*] Refellit Chriſtus, quòd Iudæi modò dixerant ſe patrem habere Deum, probatque eos ex Deo natos non eſſe, quia ſi filij Dei eſſent, ſe diligerent, qui & ipſe filius Dei ſit, ab eo-

que proceſſerit, ac venerit. Duo hæc verba *proceſsi*, & *veni*, multa ita diſtinguunt, vt *proceſsi*, referatur ad æternam Chriſti ex Deo generationem, *veni*, ad incarnationem. Sic Ammonius in Græca Catena, Leontius in comment. Hilarius, Auguſtinus, Beda. Alij vtrumque ad incarnationem, & aduentum in hunc mundū pertinere putant, vt Origenes, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus. His potius aſſentior: etſi rectè quidam monuerunt, ex hac ipſa interpretatione bene Chriſti diuinitatem colligi. Nec enim ex Deo proceſſiſſe, veniſſéque per incarnationem diceretur, ſi ante non fuiſſet, nec ante fuiſſet, ſi Deus non eſſet. Nec enim veniſſe Prophetarum more miſſum à Deo, cùm natus iam eſſet; ſed in hoc ipſum natus, in hoc homo factus eſt, vt ad homines veniret, eoſque non docendo modo, ſed multo maximè moriendo à peccatis liberaret. Dictum quidem eſt Ieremiæ, *Priuſquam te formarem in vtero, noui te, & antequam exires de vulua, ſanctificaui te, & Prophetam in gentibus dedi te*, c. 1. 5. ſed non dicitur illum ideo natum eſſe, vt in gentibus Propheta eſſet: ſed cum eſſet alioqui naſciturus, Deum illum ab ipſo vtero ad Prophetæ officium deſtinaſſe.

Christi diuinitas ex hoc loco colligitur.

Nec enim a meipſo veni, ſed ille me miſit.] Loquitur vt homo, qua ratione non venit à ſeipſo, quia homo ille nō genuit ſe, ſed à Patre, Filio, & Spiritu ſancto factus eſt, quemadmodum Rupertus exponit. Putat autem his verbis ad falſos alludere Prophetas, ſeque ab illis ſegregare, qui veniunt & propheticum officium vſurpant, cum à Deo miſſi non ſint. *Non mittebam*, inquit, *Prophetas, & ipſi currebant; non loquebar ad eos, & ipſi prophetabant.* Hoc hodie hæretici Caluiniſtæ, & Lutherani faciunt. Singulari Chriſtus modeſtia vſus eſt. Erat filius Dei, eoque ipſo auctoritatem habebat quiduis erga homines faciendi; probat tamen vocationem ſuam, nec ſibi vult credi niſi probāti. *Nec quiſquam ſumit ſibi honorem*, inquit D. Paulus, *ſed qui vocatur tanquā Aaron. Sic & Chriſtus non ſemetipſum clarificauit vt pontifex fieret, ſed qui locutus eſt ad eum, Filius meus es tu, Ego hodie genui te.* Hæretici tamē ſibi credi volūt, nihil aliud, quàm ſua ſcelera probantibus. Euthymius quatenus Deum loqui putat non à ſe veniſſe, id eſt ſola ſua voluntate Patre repugnante.

Ierem. 23. 21.

Hebr. 5. 4. 5.

Pſal. 2. 7.

43. *Quare loquelam meam non cognoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum.*] Græcè non eſt διὸτι, aut διὰ τοῦτο *quare*, id eſt propterea, ſed διὰ τί *quare* id eſt propter quid? Itaque per interrogationem legendum eſt, quemadmodum Origenes, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Leontius, Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus legunt omneſque iidem auctores poſt primum orationis membrum interrogationem ponunt. *Quare loquelam meam non cognoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum.* Id eſt, quid cauſæ eſt cur τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν, locutionem meam, linguam meā, aut idioma meum non intelligitis? nempe quia non poteſtis ſermonem meum audire, id eſt quia cùm alieno à me animo ſitis ſermonem meum aures veſtræ ferre non poſſunt. Nec enim poſſumus rectè, perfectéq; intelligere, niſi quæ attentis, & beneuolis auribus audimus, præſertim ſi res ſint cæleſtes, atque diuinæ. Vtebatur Chriſtus cæleſti, ac diuina quadam lingua, quia de cæleſtibus, ac diuinis rebus loquebatur, quam linguam homines carnales, atque terreni intelligere non poterant, etiamſi attenti audirent, atque libentes; quomodo poterant intelligere, cùm tam abhorrentibus audirent animis, vt ne ferre quidē Chriſti ſermonem poſſent? Ergo audiēdi verbum emphaticum eſt, nec idem ſignificat, quod intelligere, vt Origenes putat, ſed idem, quod auribus excipere; hoc enim maiorem habet vim. Obſeruauimus alicubi ex Gregor. Nazian. orat. 4. de Theolog. non poſſe in ſcriptura ſacra idem aliquando ſignificare, quod nolle. Id hoc loco ſignificare, *non poteſtis*, Chryſoſt. Leontius. Theophylactus, & Euthymius obſeruarunt: idemq; videntur Auguſtinus, & Beda indicare.

Interp. et Man. Gen. 5.

Non poſſe, idem quod nolle.

44. *Vos ex patre Diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere.*] Quod ſæpe illis ante obſcure ſignificauerat ver. 41. nunc palam dicit eos filios eſſe Diaboli. Filios autem Diaboli vocat non natura, ſed imitatione, vt Auguſt. hic contra Manichæos, & Epiphan. aduerſus Caianos, & Archonticos, hæreſ. 38. & 40. diſputant. Quanquam in eo ſingularis eſt opinionis, quòd Diabolum hoc loco Iudam vocari putet, cuius filij Iudæi appellētur, quia illi potiùs prodenti Chriſtum, quàm Chriſto regnum Dei prædicanti, & tot miracula facienti crediderint. Adductus in eam ſententiam eſt, quòd paulo ſuprà Chriſtus cap. 6. 70. Iudam Diabolum appellauerit. Auctor verò qq. veteris, nouiq; teſtamenti, quæ Auguſt. falsò tribuuntur q. 98. Cain dicit hoc loco Diabolum vocatum. Cæterum ex verbis ſequentibus ſatis conſtat Diabolum hic vocari eū, qui primus peccauit, angelorum, quique cæteris peccandi auctor fuit. Quo enim modo in Iudam conueniet eum homicidam fuiſſe ab initio? in veritate non ſtetiſſe? mendacem eſſe, & patrem eius? *Vnde Iudæi,* inquit Auguſt. & Beda, *filij Diaboli? Imitando, non naſcendo. Audite ſcripturæ ſanctæ conſuetudinem. Propheta dicit ad ipſos Iudæos, Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa. Amorrhæi gens erat quadā, vnde originē Iudæi non ducebant. Cethæi & ipſi gentem ſuam habebant omninò alienā à genere Iudæorū, ſed quia erant impij Amorrhæi, & Cethæi, Iudæi autē imitati ſunt impietates eorū, inuenerunt ſibi parentes, non de quibus naſcerentur, ſed quorum mores ſectantes pariter damnarentur.* Idem Ammonius, & Leontius monuerunt; *Et Iudæi*, inquit Ambroſ. lib. 4. in Lucā *ex patre Diabolo nō vtiq; carnis ſucceſſione, ſed criminis.* Quòd addit, *& deſideria patris veſtri vultis facere*, τὰς ἐπιθυμίας, *deſideria*, aut cupiditates, vt opinor, vocat, quę Hebraicè עלילות, aut מעללים opera, ſtudia, conſilia, cogitationes, &, vt Latinus interpres ea nomina ſolet vertere, *adinuentiones* appellaſſet: ſicut dixit ver. 39. *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.* Itaque quod Chryſoſt. Leontius, & Theophyl. obſeruarunt, ideo non opera, ſed *deſideria* Diaboli vocaſſe, vt indicaret nō quocunque modo; ſed magno ſtudio, cupiditateque Diaboli mores imitari, etſi ſpecioſum, & non improbabile omnino eſt, tamen non eſt ſatis firmum. Nam, vt diximus, Hebraiſmus eſt; & ſi quid aliud Chriſto cauſæ fuit, quamobrem ita loqueretur, potiùs dixerim ideo ἐπιθυμίας, *deſideria*, aut cupiditates Diaboli vocaſſe, quia eas Diabolus in eorum animos iniiciebat. Quæ autem ſint ea deſideria, ſtatim Chriſtus declarat, homicidium, & mendacium. Nam & illi Chriſtum Diabolum imitati occidere volebant, c. 7. 25. 44. & multa paſſim aduerſus eum mentiebantur, Galilæum eſſe, dæmonium habere, & alia generis eiuſdem.

Diabolus quis hic vocetur.

Ezechiel. 16. 3. 45.

Ille homicida erat ab initio.] Prima hic quæſtio eſt, de quo initio loquatur Chriſtus, cum dicit, *Ille homicida erat ab initio*, de initióne ipſius Diaboli? an hominis? an mundi? Qui exiſtimarunt angelos ante mundum hunc viſibilem creatos fuiſſe, de mundi initio ſic interpretabantur, quaſi ſenſus eſſet, cùm mundus factus eſt, hoc eſt ab initio, iam Diabolum homicidam fuiſſe, non quidem re ipſa, quia nondum homines erant, quos occideret; ſed animo, atque voluntate, quòd iam peccaſſet, & occidere futuros homines cogitaret. Diximus alibi magnos olim auctores in ea fuiſſe ſententia. Iſidorum libro 1. de ſummo bono, cap. 12. Gregorium lib. 28. Moral. cap. 14. & libro 22. cap. 10. & Bedam q. 9. in libr. 4. Regum. Non nullos fefellit verbum illud *erat*, quod hunc ſenſum

videtur

videtur præ ſe ferre, iam ante initium Diabolum homicidam fuiſſe, nõ animaduertentes *hic erat*, pro fuit, poſitum eſſe, quemadmodum idem noſter interpres alibi reddidit, 1. Ioannis 1. 1. Fingamus ergo hoc loco vertiſſe, Ille homicida fuit ab initio, nihil vtique difficultatis eſſet. Alij ad ipſum Diabolum initium retulerunt, eum, ex quo factus eſt, homicidam fuiſſe, quomodo Manichæi, Priſcillianiſtæ, & quicunque alij aut à malo principio, vt illi; aut ab ipſo Deo, vt nonnulli olim angelos malos, malos natura ſua, atque origine eſſe dixerunt, interpretarentur neceſſe erat. Sed ea hæreſis vno refutatur verbo, *Omnia per ipſum facta ſunt*. &, *vidit Deus cuncta, quæ fecerat, & erant valdè bona*, Origenes, & Auguſtinus hoc loco, & lib. 11. de Geneſ. ad litteram. cap 16. & libro 11. de Ciuitat. cap. 13. Beda, & Rupertus ad initium hominis referunt, quaſi dicat, *homicida erat ab initio*, id eſt, ex quo homo eſſe cœpit, quem poſſet occidere. *Ex illo*, inquit Auguſtinus, *ille homicida, ex quo potuit fieri homicidium, & ex illo potuit fieri homicidium, ex quo factus eſt homo. Non enim poſſet occidi homo, niſi prius fieret homo.* Alij initium principium intelligunt, quibus ideo meam potius ſententiam adſcribo, quòd phraſis ſcripturæ ſit mundi originem abſolutè initium appellare. *In principio erat verbum. Quod fuit ab initio: antequam quicquam faceret à principio; & antequam terra fieret. Ab initio, & ante ſecula creata ſum*. Atque hoc ſenſu reddidit Nonnus. Sed non eſt exiſtimandum nomen initij hoc loco punctum temporis ſignificare, quo primùm factus eſt mundus; ſed totum illud dierum ſpatium quo & factus, & ornatus eſt, ſub illud enim initium homo Diabolo ſuggerente peccauit. Itaque verè dictum eſt, *ille homicida erat ab initio*. Quomodo dicatur homicida, alia eſt quæſtio. Auguſtinus lib. 2. contra litteras Petil. cap. 13 auctor eſt Petilianum, neſcio an omnes etiam Pelagianos, legiſſe, *Ille accuſator erat ab initio* quam lectionem Auguſtinus reprehendit. Homicidam autem Diabolum fuiſſe, & idem Auguſtinus, & Beda, & Hieronymus, aut quiſquis auctor ille eſt comment. in librum Iob, capite 24. de ſpirituali intelligunt homicidio, quo Diabolus primos occidit parentes, dum eos ad peccandum induxit Peccatum enim mors animæ eſt. Alij interpretantur de vera morte corporis. Quorum diuerſæ quoque ſententiæ ſunt. Rupertus putat homicidam appellari, quia iam inde ab initio conatus eſt Chriſtum occidere, cùm enim dixit, *In cælum conſcendam, & ſimilis ero altiſſimo*, filio Dei inuidiſſe, & eum quodammodo occidere cœpiſſe, perfeciſſe vero poſt ea per Iudæos eius necem. Propterea dixiſſe Chriſtum. *& deſideria patris veſtri vultis facere*. Coacta videtur interpretatio. Alij dicũt homicidam vocatum eſſe, quia primùm primis illis parentibus per peccatum, deinde omnibus hominibus cauſa fuit, vt etiam corpore morerentur, & Cain ad necem fratris incitauit; ſic Theodorus Heracleens. & Euthym. Atque hic ſenſus mihi placet; niſi quòd de morte Cain non intelligo, quia etſi credendum eſt illum ad cędem fratris ſui à Diabolo incitatum fuiſſe, tamen id Scriptura non dicit; & videtur Chriſtus ad aliquod Diaboli factum alludere, quod conſignatum ſacris litteris ſit. Vt autem ad mortem corporis primorum parentum hoc referam, in quam propter peccatum incurrerunt, hæc me ratio mouet quòd cùm Chriſtus dicit, *Et deſideria patris veſtri vultis facere*, ſignificet eos velle ſeipſum occidere, non ſpiritualiter, ſed corporaliter; quare & cùm dicit, *Ille homicida erat ab initio*, non ſolùm ſpiritualem, verũ corporalem etiam homicidam intelligere credẽdum eſt. Quanquam illam ipſam corporis mortem non per vulnus corporis, ſed animæ intulit, &, vt Auguſt. ait, *Non gladio armatus, non ferro accinctus ad hominem venit; verbum malum ſeminauit, & occidit*, & libro 2. contra litteras Petil. c. 13. *Quærimus vnde Diabolus fuerit homicida ab initio, & inuenimus, quòd primum hominem occiderit, non gladium ſtringendo, aut aliquam vim corporaliter inſligendo, ſed perſuadendo peccatum, & à paradiſi felicitate deiiciendo*. Auctor qq. veteris, nouiq; teſtamenti, quæ falsò Auguſtino tribuuntur q. 90. & 98. non Diabolum, ſed Cain ab initio homicidam fuiſſe intelligit, quod ne refutare quidem opus eſt.

Sup. c. 1. 3.
Geneſ. 1. 31
Tract. 42.
Mundi origo in ſcriptura initium vocari ſolet.
Sup. c. 1. 1. 1 epiſt. Ioan. cap 1. 1.
Prouerb. 8. 22. 23.
Eccl. 24. 14
Quomodo Diabolus homicida vocatur.
Iſa. 14. 13. 14.
Tract. 42.

Et in veritate non ſtetit, quia non eſt veritas in eo.] Diſceptatur inter interpretes, quid hoc loco Chriſtus veritatem appellet. Sunt qui naturam ipſam integram, & rectam, qua omnes angeli à Deo conditi ſunt, veritatem vocari putent Hebraico idiomate תמה, id eſt perfectionem, rectitudinem, vt ita dicam; ſicut Iob. c. 1. 1. vocatur איש תם וישר vir perfectus, aut integer, & rectus, id eſt retinens veram adhuc virtutẽ, ac ſimplicitatem, nondum vitiis corruptus, nondum adulteratus, *verè*, inquit, *Iſraelita, in quo dolus non eſt*; ea enim naturæ perfectio, atque integritas veritas appellatur; ſicut verum vocamus aurum, quod perfectum, quod non adulterinum eſt. In ea igitur integritate naturæ, atque voluntatis, qua Diabolus à Deo factus fuerat, non permanſiſſe; hoc eſſe non ſtetiſſe in veritate, quẽadmodum Iudas verſu 6. explicare videtur, *Angelos*, inquit, *qui non ſeruauerunt ſuum principatum, ſed dereliquerunt ſuum domicilium, in iudicium magni diei vinculis æternis ſub caligine reſeruauit*, ſic videtur Euthymius intellexiſſe. & Auguſtinus lib. 11. de ciuitate c. 13. & Leo ſer. 10. de Quadrageſ. & epiſtola 63. cap. 6. Quam interpretatione propterea non recipio, quia de veritate, quæ in loquendo conſiſtit, hic agi manifeſtum eſt, *Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax eſt, & pater eius*. Multo maxima auctorum pars hoc de verbis illis interpretatur, quæ Diabolus Heuæ dixit, *Eritis ſicut Dij ſcientes bonum, & malum*, quibus verbis ſine dubio mentitus eſt; coniungit igitur mendacium cum homicidio, quod vno, eodemque tempore patrauit. Sic Irenæus libro 5 cap. 25 Ammonius, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylacto. Si vtramque coniunxeris expoſitionem, verum meo iudicio ſenſum expreſſeris. Nam de ſola natura hic intelligi non poſſe modò docuimus; non poſſe autem de ſola in loquendo intelligi veritate, hinc probari poteſt, quòd cum Chriſtus dixit in veritate non ſtetiſſe, haud obſcurè indicet veritatem aliquando, priuſquàm mentiri inciperet, locutum fuiſſe. Quid autem locutus eſſet veri priùs, quàm Heuæ diceret *Eritis ſicut Dij* non inuenimus; niſi illud quis verum fuiſſe dicat, *Similis ero altiſſimo*, quod non de Diabolo, ſed de Rege Babylonis intelligendum eſſe perſpicuum eſt. Nam quod Heracleon teſte Origine dicebat non ſtetiſſe in veritate, quia nunquam in illa fuit, vtpote malus à malo factus auctore, ſuprà cum Manichæorum, & Priſcillianiſtarum errore refutauimus. Dicitur ergo non ſtetiſſe, id eſt non perſeueraſſe in veritate, non quòd ante quidquam veri locutus fuerit, ſed quòd eiuſmodi à Deo factus, vt ſi loquendum in illo primo ſtatu, quo fuit ante peccatum, illi fuiſſet, vera locutus eſſet. Poſt peccatum & mendax, & ſeductor, & homicida, & quidquid nunc mali habet, factus eſt. Hoc ergo eſt, *in veritate non ſtetit*. Nam Origenis, Auguſtini, Bedæ, & Ruperti interpretationem, qui in veritate, id eſt in Chriſto non ſtetiſſe dicere videntur, neſcio an quiſquam probaturus ſit.

Quia non eſt veritas in eo.] Mirum quantopere vna illa dictio, *quia*, multos, præſertim Auguſtinum, Bedam & Rupertum vexauerit interpretes. Qualis hęc tandem reddi videtur ratio, quare Diabolus in veritate nõ ſteterit, *quia veritas*, inquit, *in eo nõ eſt*. Res tamen expediri poteſt:

Sup. c. 1. 47.
Geneſ. 3. 5
Quomodo Diabolus in veritate non ſtetit.
Iſai. 14. 14.

Quia, non cauſam ſed effectum ſignificat.

poteſt: dictio, *quia* non cauſam, ſed effectum, & indicium ſignificat, vt in ſimili exemplo ſupra verſu 29 docuimus. Itaque ſenſus eſt, inde conſtare in veritate eum non perſeueraſſe, quia nulla nunc *eſt veritas in eo,* ſed totus quantus eſt, *mendax eſt, & pater eius.* Peruestigauit tandem hunc ſenſum D. Auguſtinus, libro 11 de Ciuit. cap 14. *Subiecit,* inquit, *indicium, quaſi quæſiſſemus, vnde oſtendatur, quod in veritate non ſteterit, atque ait, Quia non eſt veritas in eo. Eſſet autem in eo, ſi in illa ſtetiſſet. Locutione autem dictum eſt minùs vſitata. Sic enim videtur ſonare, in veritate non ſtetit, quia non eſt veritas in eo, tanquam ea ſit cauſa, vt in veritate non ſteterit, quod in eo veritas non ſit; cum potius ea ſit cauſa, vt in eo veritas non ſit, quòd in veritate non ſtetit. Sed iſta locutio eſt & in pſalmo, vbi ait, Ego clamaui, quoniam exaudiſti me Deus. Cum dicendum fuiſſe videatur, Exaudiſti me Deus, quoniam clamaui. Sed cum dixiſſet, Ego clamaui, tanquam ab eo quæreretur, vnde ſe clamaſſe monſtraret, ab effectu exauditionis Dei, clamoris ſui oſtendit affectum, tanquam diceret, Hinc oſtendo clamaſſe me, quoniã exaudiſti me.* Rectè igitur ex hoc loco Theologi collegerunt angelos in gratia creatos fuiſſe.

Pſal. 16. 6.

Cum loquitur mendacium ex proprijs loquitur.] Admirabilis eſt Eucherij in hunc locum interpretatio in qq. in Ioannem. refert hoc non ad Diabolum, ſed ad Iudæos, quaſi dicat Chriſtus, cum loquitur mendacium, vnuſquiſque veſtrum, ex proprijs loquitur id eſt ex ijs, quæ a patre ſuo Diabolo velut hæreditate accepit: quod planè violentum videtur. Non dubium igitur eſt, quin de Diabolo hoc dictum ſit, quemadmodum alij omnes auctores ſentiunt; ſed quæritur à nonnullis, quid ſit *ex proprijs* loqui? Hic etiam Epiphanij opinio ſingularis eſt. qui cum hoc de Diabolo dictum putet, tamen Iudam exiſtimat Diabolum appellari, vt ſupra ex hæreſ. 38. & 40. recitauimus. Itaque interpretatur Diabolum, id eſt Iudam ex proprijs loqui, id eſt ex ijs, quæ à patre ſuo Diabolo quaſi hæreditate accepiſſet. Atqui hoc ipſum eſt, vt rectè notat Auguſtinus, non ex proprijs loqui, loqui ex ijs, quæ acceperis ab alio. Manichæi verò, vt idem indicat Auguſtinus, interpretabantur ex proprijs, id eſt natura ſua, eſſe enim natura malum. Sed hoc ſatis, ſuperque ſuprà refutatum eſt. Recepta fere omnium auctorum interpretatio eſt, *cum mendacium loquitur, ex proprijs* loqui, id eſt propria vi inuentione; nec enim ipſum quiſquam mentiri docuit, ipſe verò docuit mentiri alios, quicunq; mentiuntur; ipſum enim primum auctorem fuiſſe mendacij. Sic Origenes, Auguſt. Chryſoſt. Ammonius. Theodor. Mopſueſt. Leontius, Beda, Theophylact. Rupertus, Euthym. Placet mihi quod Origenes indicat. voluiſſe Chriſtum his verbis ſignificare Diabolum, cùm quidquid habet boni à Deo acceperit, mendacium tamen non à Deo accepiſſe, ſed ipſum per ſe illud excogitaſſe. Hærent alij in illis verbis, *Cùm loquitur mendacium,* quaſi aliquando non mendacium loquatur. Rupertus exiſtimat hunc eſſe ſenſum, *cùm loquitur mendacium,* id eſt mendacium, quod ſemper loquitur, *ex proprijs loquitur.* Eodemque modo videtur Origenes exponere. Sed neſcio an verba eam expoſitionem ferre poſſint. Certè cum dæmones clamabant Chriſtum filium eſſe Dei, non mentiebantur. Nam vt concedamus, quod non video quomodo probari poſſit, eos id fallendi animo dixiſſe, tamen ſi propriè loqui volumus, verum fallendi animo dicere non eſt mentiri; & cum ſpiritus ille malus dicit, 3. Reg. 22. 22 *Ero ſpiritus mendax in ore omnium prophetarum eius,* indicat non ſemper ſe ſpiritum mendacem eſſe, id eſt non ſemper mentiri, quamuis ſemper ſpiritus mendax appelletur, quia ſemper ad mentiendum paratus eſt, & plerumque mentitur.

Quid eſt ex proprijs loqui mendacium.

Origenis expoſitio optima.

Marci 1. 24 & Lucæ 4. 34. 41.

Quia mendax eſt, & pater eius.] Propterea, *cum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur,* quia ſuopte ingenio *mendax eſt,* & mendacij primus auctor. Epiphan. hæreſ. 38. & 40. præter omnium auctorum ſententiam hunc locum exponit, niſi fortaſſe corruptus liber eſt. *quia mendax,* inquit, *eſt Iudas, quem Diabolum vocatum dixerat, & mendax eſt, & pater eius, id eſt ipſius Iudæ.* Similis Eucherij interpretatio in qq. in Ioan. *Cum loquitur mendacium, hic ſubaudiendum, vnuſquiſq; veſtrum, ex proprijs loquitur, quia mendax eſt, & pater eius, id eſt Diabolus,* qui vniuſcuiuſque veſtrum pater eſt. Origenes, *& pater eius,* id eſt Diabolus pater vniuſcuiuſque ſpiritus mali. Auctor verò qq. noui, & veteris teſt. q. 90. 98. mendax eſt vnuſquiſq; veſtrũ, & pater eius, id eſt Cain, quod & à Ioanne Grammatico in Græca Catena dictum inuenio. Verus ſenſus eſt, qui eſt omniũ aliorum auctorum maximè communis Ammonij, Theodori Mopſueſt. Leontij. Chryſoſt. Auguſtini, Bedæ, Theophylacti, Ruperti, Euthym. *Mendax eſt Diabolus, & pater eius, id eſt mendacij.* Refertur enim relatiuũ *eius* ad nomen mendacij, quod proximè præceſſerat: Vocatur autem Diabolus pater mendacii, quia primus auctor, & inuentor eius fuit, & quodammodo illud peperit, vt Chryſoſt. Theophylact. Leontius, Ammonius, & Theodorus Mopſueſt. exponunt, Ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἔτεκεν τὸ ψεῦδος. Notauit Theodorus Heracleẽſis nomini patris Græcum articulum adiectum ad ſignificandum Diabolum ſingulari quodam modo patrem eſſe mendacij.

Diabolus pater mendacij dicitur.

45. *Ego autem, quia veritatem dico, non creditis mihi.*] Oratio eſt aut Hebraiſmo, aut traiectione perplexa. Sic reſoluenda erit. Mihi verò ideo non creditis, quia ego non mendacium, ſicut pater veſter Diabolus, ſed veritatem loquor. Si enim mendacium loquerer, crederetis vtiq; mihi aſſueti credere Diaboli mendacijs. Sed ob hoc ipſum mihi non creditis, ob quod maximè credere deberetis, *quia veritatem* nimirum vobis dico; adeo enim inſolens, & noua veritas vobis eſt, vt cum eam auditis, portenta audire videamini. In hanc ſententiam Chryſoſt. Euthym. & Rupertus diſſeruit. Nonnus autem poëticè reddit, quaſi ſenſus ſit, non creditis verum eſſe, quod vobis dico,

Τ' αὐτὸς ἔλεξα, καὶ ὃ [illegible]

Sed manifeſtum eſt illum, quem diximus, eſſe ſenſum. Habet ergo emphaſim pronomen illud, *ego;* opponit enim ſe Diabolo, tanquam dicat, Diabolo, qui totus mendax eſt, & mendacij auctor, creditis, mihi verò, qui non ſolum verax, ſed veritas ipſa ſum, nõ creditis. Quærit Origenes quo modo dicat Chriſtus eos, quibuſcum loquitur ſibi non credere, cum loqueretur vtiq; cum ijs, qui ver. 30. dicuntur in illum crediſſe, diſputatque partim crediſſe, partim non crediſſe. Expeditius eſt, quod diximus ver. 40. in ſimili quæſtione, hæc non dici à Chriſto ſingulis auditoribus, non enim iis qui credebant, non certè diſcipulis, ſed toti generi Iudæorum.

46. *Quis ex vobis arguit me de peccato? ſi veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?*] Præſenti tempore legendum, ἐλέγχει *arguit,* non *arguet.* Etſi idem fere ſenſus eſt, quis veſtrum poteſt me arguere de peccato? Arguere autem Latinè, & Græcè ἐλέγχειν, non eſt accuſare criminis, ſed cõuincere. Nam Iudæi ſæpe Chriſtum blaſphemiæ, ſæpe violati ſabbati, ſæpe aliorũ criminum accuſabant; ſed nunquam conuincere vllius peccati potuerunt. Hoc eſt, quod dicit Chriſtus, *quis ex vobis arguit me de peccato?* id eſt, ecquis veſtrũ eſt, qui paratus, qui præſto ſit, qui confidat poſſe ſe vllum in me peccatum coarguere? prodeat, diſceptet, euincat. Quod ſi hoc nemo veſtrum poteſt facere, *quare non creditis mihi?* Vnuſquiſq; enim dignus eſt fide, donec aliquod in eo ſiue mendaciũ, ſiue aliud peccatum de-

prehendatur, quod fidem eleuet. Hoc ſenſu Euthym. Putant autem Auguſt. Beda, & Rupertus latere in his verbis tacitam antitheſim, quaſi dicat, *Quis ex vobis arguit me de peccato*, ſicut ego vos, & patrem veſtrû modo coargui? Obſeruarunt iidem auctores, tum etiam Chryſoſt. manſuetudinem Chriſti: *Penſate, fratres chariſſimi*, inquit D. Greg. hom. 18. in Euang. *manſuetudinem Dei; relaxare peccata venerat, & dicebat, Quis ex vobis arguet me de peccato? non dedignatur ex ratione oſtendere ſe peccatorē nō eſſe, qui ex virtute diuinitatis poterat peccatores iuſtificare.*

47. *Qui ex Deo eſt, verba Dei audit, propterea vos non auditis, quia ex Deo non eſtis.*] Ex Deo eſſe idem eſt, vt opinor, quod filium eſſe Dei, quod *non ex ſanguinibus, neq; ex voluntate carnis, neq; ex voluntate viri, ſed ex Deo natum* eſſe. *Sup. c. 1. 13.* Opponit enim hæc duo ex patre Diabolo eſſe, quod dixerat ver. 44. & ex Deo eſſe. Quemadmodum ergo qui ex patre Diabolo ſunt, libenter eius audiunt verba, quamuis falſa, quamuis mendacia, ita qui ex Deo patre ſunt, libenter verba Dei audiunt. Quis enim filius libenter non audit patrem ſuum? Ineptè *Manichæi hoc loco abuſi.* prorſus Heracleon, vt Origenes indicat, & Manichæi, vt ait D. Auguſtinus, ex hoc loco colligebant quoſdam homines natura bonos eſſe, quia ex Deo ſint, id eſt ex ſubſtantia Dei facti; quoſdam natura malos, quod ex malo principio procreati ſint. Quem errorem multis illi verbis refellunt, nos ſuperuacaneum eſſe exiſtimamus hoc tempore refutare, quo vix memoria vlla eſt eius erroris. Alios nihilominus abſurdos noſtra tulere tempora, in quibus euellendis vtiliùs à nobis opera ponetur. Rectè hunc locum Ammonius, & Theodorus Heracleotes, & Leontius duobus verbis explanauerunt, ex Deo quoſdam homines eſſe ἀπὸ τῆν οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν προαίρεσιν, *non ſecundum ſubſtantiam, ſed ſecundum electionem*, id eſt non quod ex ipſa ſubſtantia Dei facti eſſent, ſed quod ad eius formam, & voluntatem viuerent. *Quid ſit audire verba Dei.* Audire autem verba Dei non eſt auribus excipere, quod etiam faciunt, qui ex Deo non ſunt, ſed libenti animo concoquere, credere, illiſq; delectari, denique illis audire auribus, de quibus Chriſtus dicere conſueuit, *Qui habet aures audiendi, audiat*, *Matth. 13. 9.* vt Ammonius animaduertit. Reddit ergo cauſam Chriſtus, cur illi verba eius, id eſt Dei, non audirent, quia nimirum ex Deo non erant; non ſecundum ſubſtantiam, inquit Leontius, nam ſecundum ſubſtantiam ex illo erant, ſed ſecundum electionem. Qui exiſtimant commutandum argumentum eſſe, propterea vos ex Deo non eſtis, quia non auditis, deprauare mihi ſententiam videntur. Nec enim ex eo, quod verba Dei non audirent, probare voluit eos ex Deo non eſſe; ſed cauſam cur nō audirent, afferre, quod ex Deo non eſſent. Reuerenter etiam ab Auguſtino auctore ſummo diſſentio, qui hoc ad prędeſtinationem, & reprobationē refert; quaſi ſoli prædeſtinati ex Deo ſint, ſoli reprobati ex Deo non ſint? *Ex Deo* enim *eſt*, & *verba eius audit*, quiſquis in eius eſt gratia, & ex Deo non eſt qui in peccato eſt: & multi reprobi in gratia, multi prædeſtinati in peccato ſæpe ſunt.

48 *Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?*] Non apparet eos ſuprà dixiſſe Chriſtum Samaritanum eſſe. Dixerunt quidem eſſe Galilæum. c. 7. 41. 52 Dixerunt dæmonium habere. c. 7. 20. Samaritanum eſſe nuſquam apud Ioannem dixerunt; ſed ipſis credendum eſt confitentibus hoc loco ſe id ſolitos dicere, quamuis id nullus narrauerit Euangeliſta. Monuit hoc ipſum Origenes; & Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Rupertus. Cur autem Samaritanum appellauerint, non ſatis conſtat. Vix auctorem bonum inuenio, qui exiſtimet Iudæos propterea Chriſtum Samaritanum appellaſſe, quòd verè Samaritanum eſſe putarent; omnes enim non propter originem, ſed propter aliquam inter Chriſtum, & Samaritanos ſimilitudinem Samaritanum ab illis vocatum volunt; itaque diſputant, quæ ea ſimilitudo fuerit. Maxima pars ſentit ideo Samaritanum appellatum, quòd quemadmodum Samaritani mixtam cum multis Græcorum, & aliarum gentium erroribus religionem habentes, Iudaicam legem non ſatis caſte, incorruptéq; ſeruabant, ita eam Chriſtus ſæpe violaret, & nouas quaſdam religiones inuehere videretur. Ita Origenes, Ammonius, Leontius, Theophylact. Euthym. Cæterum probabile mihi videtur eſſe propterea Samaritanum appellaſſe, quod multi eorum vere Samaritanum putarent eſſe. Erant enim Samaritani vicini Galilæis; itaque aliquando Samaritanos Galilæos, aliquando Galilæos Samaritanos vocari ſolitos vero ſimile eſt; *Chriſtus Samaritanus habitus.* aut vt ait Rupertus, idcirco vocabant Samaritanum, quòd cum Samaritanis verſaretur, & apud eos manſiſſet per dies duos c. 4. 40. Cur autem dæmoniū habere dixerint, multas Theophylactus rationes affert, aut quod cum proprias illis cogitationes patefaceret, exiſtimaret id non niſi opera dæmonis poſſe facere, aut ſicut dicere ſolebant, *In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia.* *Luc. 11. 15.* Alij putant modum fuiſſe loquendi, quo non ſignificarent eum verè dæmonium habere, ſed mentis eſſent mentis, delirare, inſanire, quemadmodum qui à dæmone correpti ſunt, ſicut c. 10. 20. quidam dicunt. *Dæmonium habet, & inſanit, quid eum auditis?* & c. 7. 20. *Dæmonium habes, quis te quærit interficere.* Aliam Leontius rationem affert, quod proprium dæmonum ſit gloriam Dei in ſe transferre, quod Chriſtus facere videbatur, dum ſe filium Dei appellabat.

49. *Ego dæmonium non habeo, ſed honorifico patrem meum, & vos inhonoraſtis me.*] Omnes fere Chriſti hoc loco prudentiam, & manſuetudinem obſeruarunt. Duo illi obiecta fuiſſe, quòd Samaritanus eſſet, & quòd dęmonium haberet; illud tacitum prętermiſſe, quod nihil in eo diuina gloria læderetur, ad hoc reſpondiſſe, & ſine vlla verborum acerbitate ſimplici tantum negatione reſpondiſſe. *Ego dæmonium non habeo*; ſed ea, quæ dico, ac facio vnde vos putatis me dæmonium habere, propterea dico, ac facio, vt patrem meum honorificem faciendo, ac dicendo ea, ad quæ miſit me. Vos vero cum eandem ob cauſam me honorare deberetis, potius inhonoratis, dicentes me dæmonium habere. In hac ſententiam Chryſoſt. Auguſt. Beda, Theophyl. & Rupertus: niſi quòd Auguſtinus, & Beda aliam afferunt cauſam, quamobrem non negauerit ſe Samaritanum eſſe, quòd Samaritanus cuſtodem, paſtoréq; ſignificet, & ille verus erat hominum cuſtos, ac paſtor bonus. Allegoriarum. Docet Origenes ſolum Chriſtū dicere potuiſſe, *dæmonium non habeo*, cæteros enim homines, quia peccatum habent, dæmonium habere, *Infr. c. 10. 11.* quia quiſquis peccatum habet, dæmonium habet. Alio, opinor, ſenſu & illi dixerant, *Dæmonium habes*, & Chriſtus reſpondet, *Ego dæmonium non habeo.* Acutiùs notauit Leontius pronomen illud *ego*, emphaticè poſitum eſſe, quaſi diceret, *Ego dæmonium non habeo*, vos habetis. Quod autem ſequitur, *ſed honorifico patrem meum*, rectè conuenit cum eiuſdem Leontij ſententia, quam ſuperiore verſu recitauimus, propterea illos dixiſſe Chriſtum dęmonium habere, quod Dei gloriam ſibi tribueret. Ad id enim accommodatè Chriſtus reſpondet, *Ego dæmonium non habeo*, id eſt non mihi vſurpo, quemadmodum vos putatis, honorem Dei, ſed eū maximè potiùs honoro. Eademq; conſequentia dicit, quod ſubiicit verſu ſequenti.

50 *Ego non quæro gloriam meam, eſt qui quærat, & iudicet.*] Quorſum hæc addat, modò diximus ex ſententia

Leontij;

Leontij; non vſurpo mihi diuinum honorem, nec enim gloriam meam quæro. Aliter Chryſoſt. propterea non vindico iniuriam iſtam, quam mihi facitis, quia nõ *quæro gloriam meam.* Alij, cum dico me dæmonium nõ habere, ſed Patrem honorificare, non ideo me defendo, ac purgo, quòd quæram gloriam meam, ſed gloriam patris mei. Nam meam quidem *eſt qui quærat, & iudicet.* Chryſoſt. Theophylact. Euthym. & Leontius ita hæc verba videntur exponere, vt idem ſit quærere gloriam ſuam, & iniuriam vlciſci. Itaque eodem modo, quod ſequitur, interpretantur. *Eſt qui quærat, & iudicet,* id eſt qui vindicet, qui vlciſcatur, aut, vt Græce eſt, ζητῶν, καὶ κρίνων quærens, & iudicans, id eſt qui curam habet quærendi, vindicandiq;. Quærunt Auguſt. & Beda, quomodo hoc conueniat cum eo, quod alibi dixit, *Pater non iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit filio.* cap. 5. 22. multis verbis Auguſtinus quæſtionem hanc verſat. Summa ſententiæ eius eſt, Patrem non iudicare quenquam in ſupremo illo iudicio, &, vt ille loquitur, *ſecundum afflictionem*; iudicare autem *ſecundum diſcretionem,* id eſt eo modo, quo Dauid dicit, *Iudica me Deus, & diſcerne cauſam meam,* Faciliùs erat, non agi hic de vltimo illo iudicio, de quo dictum eſt; *Pater non iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit Filio;* ſed agi de priuato, & quotidiano iudicio, quo ſolet Pater iniurias Filio, & iuſtis omnibus factas vindicare.

Conciliantur duo Euangelij loca contraria.
Tract. 43.
Pſal. 25. 1.
Sup. c. 5. 22.

51. *Amen, amen dico vobis, ſi quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.*] Hoc modo hæc cum præcedentibus Auguſt. & Beda nectunt. *Vos,* inquit, *dicitis, dæmonium habes; Ego vos ad vitam voco, ſeruate ſermonem meum, & non moriemini. Illi audiebant, mortem non videbit in æternum, qui ſermonem meum ſeruauerit, & iraſcebantur, quia iam mortui erant ea morte, quæ vitanda erat.* Chryſoſtomus verò, & Theophylactus; *Non quæro gloriam meam,* propterea relicta gloriæ meæ vindicta ad doctrinam, exhortationemque conuertor; *Si quis ergo ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.* Rectè id quidem. Sed mihi, ne propter eorum contumelias de ſententia, conſilioque ſuo deiectus eſſe videretur, voluiſſe videtur doctrinam ſuam etiam, atque etiam aſſerere, eiſque fructum demonſtrare. Id indicat aſſeueratio illa, *Amen, amen.* Quid ſit mortem videre, vel non videre, & quod idẽ eſt guſtare, vel non guſtare mortem, diximus Matth. 16. 28. & Luc. 2. 26. loquitur autem de morte animæ, vt Auguſt. ait, ſed poteſt etiam intelligi & de corporis morte, non quòd qui Chriſti verba ſeruauerunt, non ſint vnquam corpore morituri, ſed quòd ita morituri ſint, vt non mori, ſed renaſci potiùs videantur, reſurrecturos enim eſſe in vitam æternam; ſicut dixit c. 6. 50. *Hic eſt panis de cælo deſcendẽs, vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur.* Sic Euthym. Monent autem Chryſoſtom. & Ammonius non eſſe hoc ſimpliciter intelligendum, ſed ſi ad fidem bona quoq; opera adiunxeris, quod ipſum comprehenditur in verbo *ſeruauerit.* Cyrillus verò in Catena Græca citatus, & Leontius in commentariis notant Chriſtum his verbis apertè declaraſſe ſe ſecundum naturam Deum eſſe. Cùm enim ante dixiſſet, *Qui ex Deo eſt, verba Dei audit,* nunc dicere, *Si quis ſermonem meum ſeruauerit, mortẽ non videbit in æternum.*

Hom. 53.

Chriſtus diuinitatem ſuam declarat.

52. *Dixerunt ergo Iudæi, Nunc cognouimus, quia dæmonium habes.*] Nunc re ipſa videmus, quod ante ſola coniectura dicebamus, te dæmonium habere; abſurda enim loqueris, & blaſphemas. Intellexerãt, quod Chriſtus dixerat, de ſola corporis morte, ideo abſurdè eum loqui putauerunt.

Abraham mortuus eſt, & Prophetæ, & tu dicis, ſi quis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum?] Cur non dixerunt, omnes homines mortui ſunt, ſem-

A perq; moriuntur, cùm id verè poſſent dicere, maioremq; vim argumentum habere videretur; ſed ſolum Abraham, & Prophetas mortuos fuiſſe dixerunt? Eius rei cauſam Cyrillus in Græca Catena, Chryſoſt. Leontius, & Euthy. afferunt. Indicauerat Chriſtus propterea non morituros eos, qui ſermonem ſuum ſeruare vellent, quòd ſermonem ſuum ſeruauiſſent; proferũt ergo exemplum eorum in medium, qui Dei ſermonẽ maximè ſeruauerant, Abraham, & Prophetarum, qui tamen mortui fuerant. Vnde colligunt Chriſtum maiorem ſe facere quàm Deum; certè quàm Abraham, ideoque ſubiiciunt;

B 53. *Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham, qui mortuus eſt, & Prophetæ mortui ſunt?*] Id eſt & Prophetis, qui mortui ſunt. Hebraiſmus. Conſequens erat inquiunt Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. vt dicerent Nũquid tu maior es Deo, hoc enim ex eius verbis, vt paulo ante diximus, ſequi videbatur; ſed contenti ſunt dicere. *Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham?* quia hoc ipſum valdè abſurdum putabant eſſe, quenquam illo maiorem dici. Diſcrimen, quod Origenes eſſe diſputat inter videre, & guſtare mortem, nimis argutum videri poteſt.

Hebraiſmus.

54. *Reſpondit Ieſus, ſi ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt, eſt pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia*
C *pater veſter eſt.*] *Hoc ait* (inquit Auguſt.) *propter illud, quod dixerunt, Quem teipſum facis: Refert enim gloriam ſuam ad patrem ſuum, de quo eſt, & qui Deus eſt.* Poſſunt etiam iſta veriùs ſic reſpondere, vbi dixerat, *Ego non quæro gloriam meam,* vt hîc rationem reddat, quare gloriam ſuam non quærat, quia *ſi ego,* inquit, *glorifico* (id eſt glorificauero, aut glorificare voluero) *meipſum, gloria mea nihil eſt,* id eſt vana erit, non vera, non ſolida. Loquitur autem non ex veritate, ſed aut ex Iudæorum opinione, vt Leontius, Theophylact. & Euthym. interpretantur; aut, vt ego exiſtimo, ex communi, vt vocant, præſumptione iuris, qua nemini in iudicio creditur pro ſe dicenti; ſicut dixit cap. 5. 31. *Si ego teſtimonium perhibeo de meipſo teſtimonium meum non eſt verum; alius eſt qui teſtimonium perhibet de me.* Scribunt Chryſoſtom. & Au-
D guſt. ſolitos hoc loco Arianos abuti ad confirmationẽ erroris ſui. *Aliquando Ariani,* inquit Auguſtinus, *& de iſto verbo calumniantur fidei noſtræ & dicunt, Ecce maior eſt Pater, quia vtique glorificat filium. Hæretice, non legiſti ipſum Filium dicentem, quod glorificat patrem ſuum? Sed & ille Filium glorificat, & Filius Patrem glorificat; pone pertinaciam, agnoſce æqualitatem, corrige peruerſitatem.* Addit, *quem vos dicitis, quia Deus veſter eſt;* ne eius teſtimoniũ repudiare poſſint; nec enim poterant non admittere teſtimonium eius, quem Deum ſuum eſſe confitebãtur. Quibus minimè obſcurè declarat ſe filium eſſe Dei; nam eundem & patrem ſuum, & Iudæorum Deum appellauit. Vim habet verbum illud, *Vos dicitis,* tanquam dicat, vos quidem dicitis Deũ veſtrum eſſe, ſed non ita eſt; ſi enim Deus veſter verè eſſet, honoraretis eum.

Nemini in iudicio creditur pro ſe dicenti.
Tract. 43.
Ariani hoc loco abuſi.

E 55. *Et non cognouiſtis eum, ego autem noui eum.*] Id eſt quem ego quidem noui, vtpote naturalis eius filius, vos autem non nouiſtis, vtpote animo, & moribus ab eo alieni, quamuis iactetis eum Deum eſſe veſtrum. Ideo autem hoc videtur addidiſſe, vt doceret ſe non ignota loqui, atque teſtari, ſed quæ à Patre ſuo accepiſſet; idcirco ſtandum eſſe teſtimonio ſuo, nec Iudæis aliud certius teſtimonium requirendum eſſe, cum Patrem ignorarent, nec eum cognoſcere poſſent niſi per ipſum; ſicut Ioannes dixit cap. 1. 18. *Deum nemo vidit vnquam; vnigenitus, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit;* & cap. 7. 28. 29. *Et à meipſo non veni, ſed eſt verus, qui miſit me, quem vos neſcitis; Ego ſcio eum quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit.* Auguſt. & Beda coniungunt

hæc

hęc verba cum verſu pręcedenti hoc modo, *Quem vos dicitis, quia Deus veſter eſt, & non cognouiſtis eum*, id eſt, quamuis illum non cognoueritis, nunquam videritis, nunquam audieritis, vt cap. 5. 37. *Et qui miſit me pater, ipſe teſtimonium perhibuit de me; neque vocem eius vnquam audiſtis, neque ſpeciem vidiſtis*. Aut hoc ſenſu; cum dicatis eum Deum veſtrum eſſe, tamen eum non cognouiſtis, id eſt non credidiſtis illi teſtimonium de me perhibēti, *Hic eſt filius meus dilectus, in quo bene mihi complacui, ipſum audite*. Cognoſcere enim, vt ſępe diximus, ponitur aliquando pro credere. Alij interpretantur, *non cognouiſtis*, id eſt non oſtendiſtis re ipſa vos eum cognoſcere, ita enim viuitis, quaſi eum non cognoſceretis, vt de ſimilibus dicit D. Paulus, *confitētur ſe noſſe Deum, factis autē negant*, ſic Euthymius. Probat tacita quadam ratione eos Deum nō cognoſcere, quia ſi cognoſcerent, ſe etiam cognoſcerent, id eſt reciperent & amarent, quia filius Dei erat, vt Chryſoſtomus, Auguſt. Beda, Theophylactus, & Euthym. exponunt; ſicut è contrario dicit c. 14. 7. *Si cognouiſſetis me, & patrē meum vtiq; cognouiſſetis*. Refellit ex hoc loco Manichæos, & Marcioniſtas Auguſtinus, qui alium Deum veteris teſtamenti, alium eum, qui pater eſſet Chriſti, eſſe dicebant. Hic enim Chriſtum eundem & Iudęorum Deū, & patrem ſuum dicere.

Matth. 3. 17. & 17. 5.

Cognoſcere poſitum aliquando pro credere.

Ad Tit. 1. 16.

Vſus loci huius contra Manichæos & Marcioniſtas.

Et ſi dixero, quia non ſcio eum, ero ſimilis vobis mendax.] Ammonius, Chryſoſt. Leontius, Theophylactus & Euthymius exiſtimant Iudæos vocari à Chriſto mendaces, quòd cum dicebant ſe noſſe Deum mentirentur. Probabile quidem eſt; ſed non auſim ad eam vnam rem reſtringere ſententiam. Grauior enim eſt reprehenſio, ſi generaliter eos mēdaces appellet, quod potuit vtique verè facere. Non ſolum quia *omnis homo mendax*, ſed etiam quia proprio quodam vitio illi mēdaciores erant. Credibile tamen alluſiſſe Chriſtum ad ea, quæ paulo ante in ipſum mentiti fuerant, Samaritanum eſſe, & dæmonium habere.

Pſal. 115. 2.

Sed ſcio eum, & ſermonem eius ſeruo.] Videtur explicare, quo ſenſu dixerit, *Et non cognouiſtis eum*, & quid ſit Deum cognoſcere, nempe ſermonem eius ſeruare. Aut certè probat, vt Theophylact. & Euthymius putant ſe noſſe Deum, quia ſermonem eius ſeruat. Seruare enim ſermonem, id eſt præcepta Dei, argumentum eſſe, quod Deum cognoſcat. Particulam enim, &, hoc loco cauſalem eſſe, vt Theophylactus adnotauit, vt in illo pſalmo, *Da nobis auxilium de tribulatione, & vana ſalus hominum*, vt Heb. & Gręcè eſt, id eſt, *quia vana ſalus hominum*. Obliquè Iudæos pungit, quod Deū non cognoſcant; Hanc enim vim habet verbū illud, *Et ſermonem eius ſeruo*, tāquam ſi diceret, Ego ſeruo, vos non ſeruatis, quemadmodum videtur Theophylact. interpretari. Sermonem autem Dei præceptum eius vocat, vt idem Theophylact. exponit; melius, vt opinor, quam Auguſtinus, & Beda, qui ſermonem verbum ipſum Dei, id eſt Filium intelligere videntur. *Sermonem Patris*, inquit, *tanquam Filius loquebatur, & ipſe erat verbum Patris, quod hominibus loquebatur*; meliùs etiam quàm qui τὸν λόγον verbum, vt idem Theophyl. refert, Patris definitionem interpretantur, quaſi Filius ſermonem Patris ſeruet, quia eius eſt quaſi definitio, & vt D. Paulus ait, *figura ſubſtantiæ eius*. Quam explicationem in Gręcorum Catena apud Cyrillum inuenio; ſed ij auctores propterea videntur noluiſſe pręceptum interpretari, ne fauere Arianis viderentur. Poterant tamen eum ſcopulum vno verbo deuitare; ſi dicerent Chriſtum hic non tanquam Deum, ſed tanquam hominem loqui.

Pſal. 59. 13. & 107. 13.

Auguſtin. tra. 1. 43.

Hebr. 1. 3.

Chriſtus hic tanquā homo loquitur.

56. *Abraham pater veſter exultauit, vt videret diem meum: vidit, & gauiſus eſt*] Probat ſe maiorem eſſe, quam Abraham, vt Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. docent, quia dixerant Iudæi ver. 53. *Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham?* Aut probat, vt iidem auctores, & Ammonius præterea volunt, Iudæos non eſſe veros Abrahæ filios, quandoquidem qua re, id eſt die ipſius ille gauiſus eſſet, ipſi dolerent. Minor enim erat Abraham Chriſto, quandoquidem *exultauit*, id eſt geſtiuit, magnopere cupiuit eius videre diem. Duplex hic quæſtio; altera, quem diem ſuum vocet; altera, quomodo eum diem viderit Abraham. Sunt qui putent diem ſuum Chriſtū omnem ſuam æternitatem appellare; cupiſſe ergo Abraham videre diem ſuum, id eſt ſe, quatenus Deus erat cognoſcere; cognouiſſe autem per fidem, quia *credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam*. In hac ſententia Auguſt. hoc loco eſt, & lib. 2. contra Pelagium, & Cæleſt. c. 27. & ſer. 70. de tempore, & Beda in commentariis, *diem meum*, inquit Auguſt. *vidit, quia myſteriū Trinitatis agnouit*. Etſi non improbat alteram Auguſtinus interpretationem, vt dies Chriſti tempus, quo in hac vita homo verſatus eſt, appelletur. Impulit quoſdam hæc ratio, vt eam Auguſtini ſententiam ſequerentur, quod Abraham non potuerit alium Chriſti videre diem, niſi fortaſſe in figura, ac fide, vt poſtea ſumus diſputaturi, non autem cupiebat ille fide, & in figura, ſed clarè, aperteque videre; & hoc ipſum fide cupiebat. Si enim fidem nō habuiſſet, minimè cupiuiſſet. Deinde quod Iudæi inferant, *quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* pro eodem accipientes ab Abrahamo videri, & eum videre, Chriſtum autem non potuiſſe ab Abrahamo hominem factum videri, cum longè antequam homo fieret, extitiſſet Abraham; neceſſe igitur eſſe, vt diem ſuum appellet æternitatem illam, quæ tempus incarnationis ſuæ antecceſſerat. Alij diem ſuum crucis, & paſſionis ſuæ tempus vocare dicunt. Eum enimuero diem Abrahamum videre optauiſſe, quem ſciebat ſalutem ſibi, & omnibus hominibus allaturum. Huius ſententiæ auctores ſunt Chryſoſtom. Ammonius, Leontius, Proſper lib. de prædict. p. 1. c. 17. Theophylactus, & Euthymius. Quibus ideo non aſſentior quia ſtatim ſequitur, *Vidit, & gauiſus eſt*. Tūc enim cum hæc Chriſtus dicebat, vtique non poterat Abraham Chriſti paſſionem videre, quę nondum aduenerat. Viderat fide, dicet aliquis; at non deſiderauerat, vt poſtea probabimus, videre fide. Alij diē Chriſtum ipſum interpretantur, qui cum lux vera, & velut ſol quidam ſit, tunc ei is alicui oritur dies, cùm ipſe illi per fidem reuelatur. Hoc enim eſt, quod illi quærantur Sapient. 5. 6. *Et Sol intelligentiæ non eſt ortus nobis*. Cuius expoſitionis & Auguſt. meminit, eamq; in Gręcorum Catena lego Apollinarij antiquiſſimi auctoris nomine citatam. Sed iam diximus nos paulo poſt probaturos non poſſe de ſola intelligi fide Abrahamum vidiſſe, & gauiſum eſſe; quod ſi ita eſt, aliter eſt neceſſariò hic Chriſti dies intelligendus. Ego quidem certè non dubito, quin diem ſuum aduentum ſuum in carnem, totumque tempus, quo in hoc mundo verſatus eſt, appellet. Nam & ipſa phraſis hoc ſignificat, & conſtat hoc eſſe, quod non Abraham modo, ſed omnes illi veteris teſtamenti patres videre cupierunt; quemadmodum idem Chriſtus alibi dicit, *Multi Prophetæ, & Reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt; & audire, quæ auditis, & non audierunt*. Luc. 10. 24. Hoc eſt, quod clamabant, *Vtinam dirumperes cælos, & deſcenderes*. Et quia refutatis aliis interpretationibus hæc vna, quam ſequamur, manet, & quia plures hæc, & non minores, quam aliæ auctores habet, Irenæum lib. 4. c. 11. & 12. Origen. hom. 10. in Geneſ. Hilarium in lib. 5. de Trinit. Cyrillum Alexandr. in Græca Catena citatum, Bernardum ſer. 6. in vigilia natalis Domini. Nec illa me mouet ratio, qua alij ab hac ſenten-

Gen. 15. 6. Rom. 4. 3. Galat. 3. 6.

Sap. 5. 6.

Diem ſuum quod hic Chriſtus appellet.

Iſai. 64. 1.

ſententia deducti ſunt, quod Iudæi dixerunt, *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* Nam vt eo loco probaturi ſumus, non intellexerant, quo ſenſu dixiſſet Chriſtus, *Vidit, & gauiſus eſt.* Reliqua eſt altera quæſtio, quomodo Abrahã diem viderit Chriſti.

Quomodo Chriſti diem viderit Abraham.

Omnes auctores, quos legere memini, etiam qui diem Chriſti tempus incarnationis eius vocari putant, exiſtimant aut ſola fide, aut fide, & figura, aut Prophetica reuelatione vidiſſe. De fide conueniunt omnes, nec enim dubium eſt, quin fide futurum Chriſtum apprehenderit. Figuras alij alias afferunt. Pleríque illam Iſaac, quem Abraham ipſe ſacrificauit, qui cum expreſſa morturi pro nobis Chriſti figura fuerit, non dubium, quin in ea tanquam in ſpeculo diem Chriſti conſpexerit. Ita Chryſoſtomus, Ammonius, Leontius, Theophylactus, & Euthymius. Alij, cum tres vidit, & vnum adorauit Geneſ. 18. 2. vt Auguſt. Beda, & Rupertus. Alij ad iuramentum illud referunt, quod ſeruum ſuum obſtrinxit poſita manu ſuper femore, quare Chriſtum de femore ſuo naſciturum ſignificauerit Geneſ. 24. 2. vt idem hoc loco D. Auguſt. & Bernardus ſerm. 6. de vigilia natalis Domini. Alij referunt ad hiſtoriam illam, quæ eſt in Geneſ. c. 15. 6. vbi Abraham Deum rogat, *Domine Deus vnde ſcire poſſum, quod poſſeſſurus ſim eam?* terram Chanaan; hoc enim eſſe, *Exultauit, vt videret diem meum.* Vidiſſe autem poſt ver. 17. *Cum occubuiſſet, inquit, Sol, facta eſt caligo tenebroſa, & apparuit clibanus fumans, & lampas ignis tranſiens inter diuiſiones illas.* In ea enim figura, & quaſi lampade illa vidiſſe Chriſtum. Alij peculiari reuelatione, & Prophetico ſpiritu vidiſſe, vt putat Eucherius in qq. in Ioan. Alij non alio modo, quam fide, vt Apollinarius in Græca Catena. Vereor ne arrogantis interpretis eſſe videatur, a tot, tamque grauibus auctoribus diſſentire, ſed minimè arrogans videri debet in quærenda veritate moderate dicere, quid ſentias; hoc enim ipſum illi cum ſcriberent, facere ſolebant.

Expoſitio auctoris.

Mihi igitur non videtur, quod Chriſtus dicit, *Vidit, & gauiſus eſt*, aut de ſola fide, aut de figura, vel prophetica reuelatione intelligi poſſe. Cum enim dicit, *Vidit*, haud dubium, quin eo modo vidiſſe dicat, quo videre tantopere deſiderat, concupiuiſſe. Non autem concupiuerat ſola videre fide; quia antequam fidem haberet, cum nullam de Chriſto notitiam haberet, diem eius videre concupiſcere non poterat, poſtquam habuit, concupiſcebat quidem at non ſola fide, quia fide iam Chriſti diem videbat. Neque per figuram, aut reuelationem; quia cum fidem iam certiſſimam haberet, nec figura, nec reuelatione opus illi erat, nec poterant eius ſatiare deſiderium. Vidit ergo diem Chriſti re ipſa, quemadmodum & ille, & patres omnes videre concupierant. Non quòd viuus viderit, ſed quòd mortuus Chriſtum veniſſe nouerit; tempusque illud exactum eſſe, quod vſque ad eius aduentum a Deo conſtitutum fuiſſe ſciebat. Quod enim dicit, *exultauit, vt videret diem meum*, perinde valet, ac ſi diceret, cupiuit, vt veniret dies meus; venit, & gauiſus eſt. Quis enim dubitet Abraham, & cæteros patres qui cum eo erant, ſiue ex reuelatione, quam in hac vita habuiſſent, ſiue ex reuelatione, quam tunc, cum Chriſtus venit, habuerint de eius aduentu, non ignoraſſe Chriſtum veniſſe, etiam antequam ad eos poſt mortem veniret? Docet ergo Iudæos Chriſtus, quanto in pretio habuerit Abrahamus, quem illi tanti faciebant, ſe, quem præſentem illi aſpernabantur. Propterea, vt opinor, non dicit Abraham pater meus, aut pater noſter; quamuis, vt homo, loqueretur, poſſetque iure patrem ſuum appellare, vt Matthæus vocat. c. 1. aut vt oſtenderet ſe plus eſſe quàm hominem, quandoquidem Abrahamo maior eſſet, & non decebat patrem vocare eum, quo ſe maiorem eſſe ſignificaret. Aut vt ex opinione Iudæorum loqueretur, qui tantopere Abrahamum inculcabant patrem ſuum eſſe. *Pater* ergo *veſter*, id eſt quo vos patre gloriamini, nam ego etſi patrem illum meum agnoſco, tamen eo non glorior. Aut quia Iudæi dixerant Chriſtum Samaritanum eſſe, & non credebant Samaritanos filios eſſe Abrahæ, nõ dicit pater meus, aut noſter, ſed *veſter* iuxta eorum opinionem loquens. Subeſt in his ipſis verbis tacita reprehenſio, quam eos tanquam degeneres filios coarguit, quod cum pater ipſorum Abraham, quo tantopere glorirentur, vehementer optauerit videre diem meum, ipſi tamen eũ optent, ſed videntes potiùs negligant, & faſtidiosè, ſuperbèque contemnant; *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.*

Ver. 39.

57. *Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* Videbatur conſequentia poſtulare, vt dicerent, *Quinquaginta annos nondum habes*, & Abraham vidit diem tuum? Non enim dixerat Chriſtus ſe vidiſſe Abrahamum, ſed Abrahamum vidiſſe diem ſuum. At Iudæi pro eodem acceperunt videri ab Abraham, & illum videre. Et id quidem rectè; nam quod Chriſtus dixerat, *Exultauit, vt videret diem meum*, contendit, non intelligebat vidiſſe oculis, ſed fuiſſe ſuo tempore: itaque neceſſariò ſequebatur, ſi ab Abraham viſus fuerat, & ipſum vidiſſe Abraham. Sed quia de eius loquebantur ætate, quæ videbatur obſtare, quo minus ab Abrahamo viſus eſſet, *Quinquaginta annos nondum habes*, addunt. *Et Abraham vidiſti*; quod magis conſequens eſſe videbatur, quàm ſi dixiſſent, & Abraham vidit te. Ammonius præterea reſpondet Iudæorum ſtultitia, ſtupiditateque factum eſſe, vt minimè conſequentia loquerentur. Quod attinet ad annorum numerum, quæri ſolet quam ob rem potius dixerint *quinquaginta*, quam quadraginta *annos nondum habes*, cum vtrumque vere dicere potuerint, & efficacius argumentum viſum fuiſſet, ſi dixiſſent quadraginta annos nondum habes; quia quo minus erat tempus ætatis eius, eo incredibilius videri poterat eum Abraham tot ante ſeculis mortuum videre potuiſſe? Chryſoſtomus quidem quadraginta legit, vnus, opinor, auctor; etſi Euthymius admonet in nonnullis Græcis exemplaribus legi quadraginta, eamque lectionem magis probat. Si ita legimus, nulla eſt quæſtio. Cæterum non eſt a fide omnium Græcorum codicum, quos equidem viderim, & a lectione omnium aliorum auctorum, & Græcorum, & Latinorum diſcedendum: præſertim cùm facilè potuerit lectio corrumpi poſito vno numero pro altero; ſiue id aliquo audente facere, exiſtimante credibile non eſſe Iudæos dixiſſe quinquaginta, cum melius quadraginta dicere potuiſſent; ſiue cum ſint in Græcis numerorum notis, μ & ν quod ſolet fieri frequentiſſime. Cur ergo quinquaginta potiùs, quàm quadraginta dixerunt? Irenæus lib. 2. c. 39. & 40. cauſam eſſe putat, quod iam tum Chriſtus ſupra quadraginta haberet annos, circiter enim quinquaginta fuiſſe cum paſſus eſt. Næuus in ſanctiſſimo martyre, at doctoque eruditiſſimo notatus. Trigeſimum enim ad ſummum quartum non exceſſiſſe conſtans omnium aliorum auctorum, & totius Eccleſiæ ſententia eſt. Contra verò Theophylactus nulla alia ratione id factum putat, quàm quòd ille numerus quinquaginta annorum caſu illis primum venerit in mentem. Quod mihi non videtur eſſe probabile, cum eſſent illi maximè tunc attenti, vt Chriſtum coarguerent. Refert tamen Theophylactus aliam ſententiam, cuius etiam Græcorum Catena Seuerum Antiochenum auctorem inuenio, ideo quinquaginta dixiſſe, quod ſciret illis,

Seuerus ... aſſo...

A & venerabilis ille numerus eſſet, propter iubilæum, qui in quinquageſimum quemque annum incidebat. Euthymius exiſtimat Iudæos putaſſe Chriſtum propter iudicij maturitatem, propter grauitatẽ, propter doctrinam, & experientiam eſſe pluſquam quadragenarium. Aliis placet Chriſtum propter docendi laborem ita affectum fuiſſe corpore, vt merito quadragenario maior videretur. Res mihi videtur facilis. agebat tunc Chriſtus annum triceſimum ſecundum aut tertium, poterat dubitari an quadrageſimum attigiſſet, nondum autem quinquageſimum attigiſſe ſatis apparebat. Noluerunt ergo dicere Iudæi, quod ambiguum eſſe poterat, *Quadraginta annos nondum habes*, ne forte redarguerentur eſſe mentiti, ſed dicunt; quod certum eſt, *Quinquaginta annos nondum habes.*

B 58. *Dixit eis Ieſus. Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego ſum.*] Videtur Chriſtus non ſatis ad rem accommodatè reſpondere. Cum enim dixit, *Abraham exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauiſus eſt*, diem ſuum quemadmodum expoſuimus. non diuinum, ſed humanum intelligebat. Eodemque ſenſu Iudæi interrogauerant, *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* Nunc autem non de humano, ſed diuino reſpondet die, *Antequam Abraham fieret ego ſum*, quod videtur ſpeciem ſophiſmatis habere. Cæterum non ſophiſticè, ſed valde prudenter id a Chriſto factum eſt. Non enim ad verba, ſed ad Iudæorum animum reſpondet. Nam cum negant, *quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* de illo tanquã

C de puro homine loquuntur, qui ante quinquaginta annos non extitiſſet. Docet ergo errare eos: nam quãuis, vt homo erat, nondum quinquaginta haberet annos, tamen eſſe præterea Deum, qui ante omne tempus extiterit. Cur ergo non dicit, ante omnia ſæcula

Sup. c. 1. 1. ego eram, quemadmodum de illo Ioannes dixerat, *In principio erat verbum* quibus verbis clarius diuinitatem ſuam aſſeruiſſet? Quia de Abraham quæſtio erat, an eum videre potuiſſet, itaque ſic ei habuit dicere, *Antequam Abraham fieret, ego ſum*. Sed hæc ipſa verba ita eſt moderatus, vt non obſcurè ſignificauerit ſe non ſolũ ante Abraham, ſed ante omnia etiam ſæcula extitiſſe. De Abraham enim dicit, *fieret*: de ſe non dicit, factus

D ſum, ſed, *ego ſum*, quod omnes fere auctores adnotauerunt, Auguſtinus, Leontius, Beda, Theophylact.

Tract. 43. Euthymius, Rupertus, *Appende verba*, inquit Auguſt. *& cognoſce myſterium. Antequam Abraham fieret, intellige, fieret, ad humanam naturam, ſum verò ad diuinam pertinere ſubſtantiam. Fieret, quia creatura erat Abraham. Non dixit, antequam Abraham eſſet, ego eram. ſed antequam Abraham fieret, qui niſi per me non fieret, ego ſum. Neque hoc di-*

Gen. 1. 1. *xit, antequam Abraham fieret, ego factus ſum. In principio*

Sup. c. 1. 1. *enim fecit Deus cœlum, & terram: nam in principio erat verbum. Antequam Abraham fieret, ego ſum. Agnoſcite creatorem, diſcernite creaturam.* Notarunt etiam Chryſoſt. Auguſt. Beda, Rupertus, & auctor libri de aſſumptione

A Beatæ Mariæ, qui Hieronymo tribuitur, non dixiſſe. eram, ſed, *ſum*, quòd *ſum* ſupra omnem tẽporis differentiam ſit, & quodammodo alluſiſſe ad illud. *Ego ſum*

Exod. 3. 14.

qui ſum. Itaque rectè ex hoc loco Tertullianus in lib. de Trinitate, aut quiſquis eius eſt auctor, Chriſti probauit diuinitatem. *Ante Abraham*, inquit, *ego ſum. Nemo hominum ante eum poteſt eſſe, ex quo ipſe eſt; nec poteſt fieri, vt quidquam prius fuerit ante illum, ex quo ipſa originem ſumpſit. Sed enim Chriſtus, cum ex Abraham ſit, ante Abrahã eſſe ſe dicit. Aut mentitur igitur, & fallit, ſi ante Abrahã non fuit, qui ex Abraham fuit. Aut non fallit, ſi etiam Deus eſt, dum ante Abraham fuit. Quod niſi fuiſſet, conſequenter cum ex Abraham fuiſſet, ante Abraham eſſe nõ poſſet.* Rectè hoc Iudæi intellexerunt, ſed non crediderunt, qui putantes eum blaſphemare, qui ſe apertè Deum eſſe diceret, lapidare voluerunt.

Diuinitas Christi ex hoc loco probatur.

B 59. *Tulerunt ergo lapides, vt iacerent in eum.*] Erat lex Leuit. 24. 16. *Qui blaſphemauerit nomen Domini, morte moriatur, lapidibus opprimat eum omnis multitudo populi.* Nulla autem blaſphemia maior eſſe poterat, quam ſi quis homo, qui Deus non eſſet, ſibi diuinitatem attribueret. Iudæi ergo putantes Chriſtum purum eſſe hominem, videnteſq. Deum ſe profitentem tanquam blaſphemum lapidare voluerunt.

Ieſus autem abſcondit ſe, & exiuit de templo.] Sẽper in ea fui ſententia, vt exiſtimarem Chriſtum non abſcondiſſe ſeſe, occultando ſe in loco aliquo ſecreto, vbi à Iudæis inueniri non poſſet, ſed reddendo ſe inuiſibi

C lem, interim dum per medios hoſtes ſuos gradiens de templo egrederetur. Eoque libentius ita ſentiebam, quod videbam Caluiniſtas magnopere repugnare timentes, ne ſi Chriſtus ſe inuiſibilem facere potuiſſet, & in Euchariſtia inuiſibilis eſſe poſſet. Et ecce his diebus dum Græcam in Ioannem Catenam lego, incido in teſtimonium dicerte grauiſſimum Theodori Heracleenſis, ex quo Leontius, Theophyl & Euthym. vt opinor, acceperunt; vtitur enim Theophyl iiſdem omnino verbis, quæ hoc loco interpretanda putam. [illegible]

Christum inuisibilem se fecisse.

D [illegible] Certe ſi non alia re hac ipſa Chriſtus Deum ſe eſſe declarauit, quod ex mediis hoſtibus lapidibus iam ad illum obruendum paratis euaſit. Cur nũc potiùs, quam ante aufugerit, aut ita locutus fuerit, vt eum Iudæi voluerint lapidare, Chryſoſtomus, Theodorus Heracleen. & Theophylactus reſpondent, id fecisse quando voluit; vel ſi ille, cum vidit ſatis officio docendi non feciſſe, abunde auditores docuiſſe, ſi quidem vellent credere. Putat Theophylactus eos ipſos fuiſſe qui nunc lapidare Chriſtum voluerunt, & qui ſupra verſu 31. dicuntur eo concionante crediſſe, ſed probabilius eſt, & probioris ingenij credere fuiſſe diuerſos.

CAPVT IX.

1. ET præteriens Ieſus vidit hominem cæcum a natiuitate: 2. & interrogauerunt eum diſcipuli
eius: Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus naſceretur? 3. Reſpondit Ieſus: Neque hic peccauit, neque parentes eius: ſed vt manifeſtentur opera Dei in illo. 4. Me oportet
operari opera eius, qui miſit me, donec dies eſt. venit nox, quando nemo poteſt operari: 5. quamdiu
ſum in mundo, lux ſum mundi. 6. Hæc cum dixiſſet, expuit in terram, & fecit lutum ex ſputo, & liniuit
lutum ſuper oculos eius, 7. & dixit ei: Vade, laua in natatoria Siloe (quod interpretatur Miſſus.) Abijt ergo,
& lauit, & venit videns. 8. Itaque vicini, & qui viderant eum prius quia mendicus erat, dicebant: Nonne
hic eſt, qui ſedebat, & mendicabat? Alij dicebant: Quia hic eſt. 9. Alij autem: Nequaquam, ſed ſimilis eſt
ei. Ille vero dicebat: Quia ego ſum. 10. Dicebant ergo ei: Quomodo aperti ſunt tibi oculi? 11. Reſpondit: Ille homo,
qui dicitur Ieſus, lutum fecit: & vnxit oculos meos, & dixit mihi: Vade ad natatoria Siloe, & laua. Et abij,

laui, & video. 12. *Et dixerunt ei: Vbi eſt ille? Ait: Neſcio.* 13. *Adducunt eum ad Phariſæos, qui cæcus fuerat.* 14. *Erat autem ſabbatum quando lutum fecit Ieſus, & aperuit oculos eius.* 15. *Iterum ergo interrogabant eum Phariſæi quomodo vidiſſet. Ille autem dixit eis: Lutum mihi poſuit ſuper oculos, & laui, & video.* 16. *Dicebant ergo ex Phariſæis quidam: Non eſt hic homo a Deo, qui ſabbatum non cuſtodit. Alij autem dicebant: Quomodo poteſt homo peccator hæc ſigna facere? Et ſchiſma erat inter eos.* 17. *Dicunt ergo cæco iterum: Tu quid dicis de illo, qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit: Quia Propheta eſt.* 18. *Non crediderunt ergo Iudæi de illo, quia cæcus fuiſſet & vidiſſet, donec vocauerunt parentes eius, qui viderat.* 19. *& interrogauerunt eos, dicentes: Hic eſt filius veſter, quem vos dicitis quia cæcus natus eſt? Quomodo ergo nunc videt?* 20. *Reſponderunt eis parentes eius, & dixerunt: Scimus quia hic eſt filius noſter, & quia cæcus natus eſt.* 21 *quomodo autem nunc videat, neſcimus: aut quis eius aperuit oculos nos neſcimus: ipſum interrogate: ætatem habet, ipſe de ſe loquatur.* 22 *Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim conſpirauerant Iudæi, vt ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum, extra ſynagogam fieret.* 23. *Propterea parentes eius dixerunt: Quia ætatem habet, ipſum interrogate.* 24. *Vocauerunt ergo rurſum hominem, qui fuerat cæcus, & dixerunt ei: Da gloriam Deo: nos ſcimus quia hic homo peccator eſt.* 25 *Dixit ergo eis ille: Si peccator eſt, neſcio: vnum ſcio, quia cæcus cum eſſem, modo video.* 26 *Dixerunt ergo illi: Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos?* 27. *Reſpondit eis: Dixi vobis iam, & audiſtis: quid iterum vultis audire? numquid & vos vultis diſcipuli eius fieri?* 28. *Maledixerunt ergo ei, & dixerunt: Tu diſcipulus illius ſis: nos autem Moyſi diſcipuli ſumus.* 29. *Nos ſcimus quia Moyſi locutus eſt Deus: hunc autem neſcimus vnde ſit.* 30. *Reſpondit ille homo, et dixit eis: In hoc enim mirabile eſt quia vos neſcitis vnde ſit, & aperuit meos oculos.* 31. *Scimus autem quia peccatores Deus non audit: ſed ſi quis Dei cultor eſt, & voluntatem eius facit, hunc exaudit.* 32. *A ſæculo non eſt auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.* 33. *Niſi eſſet hic a Deo, non poterat facere quidquam.* 34. *Reſponderunt, & dixerunt ei: In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.* 35. *Audiuit Ieſus quia eiecerunt eum foras: & cum inueniſſet eum, dixit ei: Tu credis in Filium Dei?* 36. *Reſpondit ille & dixit: Quis eſt, Domine, vt credam in eum?* 37. *Et dixit ei Ieſus: Et vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt.* 38. *At ille ait: Credo Domine. Et procidens adorauit eum.* 39. *Et dixit Ieſus: In iudicium ego in hunc mundum veni: vt qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.* 40. *Et audierunt quidam ex Phariſæis, qui cum ipſo erant, & dixerunt ei: Numquid & nos cæci ſumus?* 41. *Dixit eis Ieſus: Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum; nunc vero dicitis: Quia videmus. Peccatum veſtrum manet.*

IN CAPVT. IX.

1 ET *prætereuns vidit hominem cæcum à natiuitate.*] C Sunt qui putent hanc hiſtoriam non ſtatim contigiſſe, poſtquam Chriſtus è templo Iudæis lapidare volentibus euaſit, & quia diſcipuli, qui cum eo erant, cum cæcum curauit, quos non legimus, cum de templo egreſſus eſt, cum illo fuiſſe, & quia non videtur eſſe credibile fugientem Chriſtum Iudæorum manus tam inſigne in fuga ipſa miraculum edidiſſe, quo magis acueret eorum rabiem. Cæterum Euangeliſtæ verba [illegible] tum accidiſſe hoc, cum è templo Chriſtus e[illegible]deretur, & non eſt à proprietate verborum temere diſcedendum. *Et prætereuns,* inquit, *vidit hominem cæcum à natiuitate.* Atque ita ſentire videntur omnes veteres interpretes, Chryſoſtomus quidem certè, & Cyrillus in Græca Catena. Qui & hoc ipſum ad myſticum ſenſum literalem pertinere putat, quòd & ſtatim atque exiuit è templo, & prætereuns in hominem è natiui- D tate cæcum inciderit, eumque curauerit. Templum Iudæorum gentem ſignificare. exiiſſe ergo de templo, id eſt Iudæis nolentes Euangelium recipere reliquiſſe, tranſtuliſſe ſeſe ad Gentilium populum, qui nulla à maioribus accepta vera Dei cognitione, quaſi cæcus à natiuitate erat, eum prætereundo curauiſſe, quia ad eum miſſus non erat, ſed *ad oues, quæ perierant domus* Matt. 15. 24. *Iſrael*; itaque illis primum Euangelium veluti ſuſcepto conſilio prædicauit, gentibus non niſi obiter, cum illud Iudæi repudiarent. *Auferetur,* inquit, *a vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Matt. 21. 43. & *vobis,* inquiunt Paulus, & Barnabas, *oportebat primum loqui verbum Dei, ſed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes,* Lib. 9. Actor. 13. 46. Eodem modo Rupertus ſiue ſuopte in- E genio, ſiue Cyrillum legens. Myſticum quidem hoc eſt & allegoricum; ſed propterea præter conſuetudi- Tract. 44. nem meam dixi, quia, vt D. Auguſtinus exiſtimat, noſque paulo poſt dicturi ſumus, videtur Chriſtus hoc

C cæco curando aliquid voluiſſe myſticè ſignificare; itaque ſenſus etiã myſticus hoc loco eſt literalis. Quod ergo diximus quoſdam obiicere, vt probent non ſtatim poſt exitum à templo hoc accidiſſe, quod diſcipuli in templo cum Chriſto non fuerint, probare non poſſunt; quia veriſimile non eſt cum eo non fuiſſe, & per totos ſeptem dies paſſos fuiſſe ſe Chriſti aſpectu carere. At ſolus Chriſtus factus, vt diximus, inuiſibilis exiit è templo. Ita eſt; ſed quid prohibet diſcipulos, cum viderent magiſtrum ſuum non apparere, timidos etiam egreſſos, & in via eum conſecutos eſſe? Quòd autem putant veroſimile non eſſe recens offenſos Iudæorum animos nouo miraculo magis exacerbare voluiſſe, ita eo longè diuerſum Chryſoſt. & Theophylacti iudicium eſt, qui duas Chriſtum ob cauſas hoc D miraculum ſtatim egreſſum de templo feciſſe tradũt, & vt nouo, inſignique miraculo Iudæorum volentiũ ſe lapidare duritiem emolliret, & vt re ipſa, quod paulo ante illis dixerat, confirmaret maiorem priorem ſe eſſe, quàm Abrahamum. Exiſtimant etiam Chryſoſt. & Theophylact. verbum illud, *vidit* emphaſim habere. Vidiſſe enim non caſu, non quocunque modo, ſed cùm de induſtria eà præteriret, ſciens ibi cæcum eſſe, vt inuentum curaret; & cùm oculos in eum coniecisſet, cumque contemplatus fuiſſet aliquandiu; ex ea enim attenta inſpectione Chriſti diſcipulos occaſionem accepiſſe interrogandi quis peccaſſet, ille, an parentes eius, vt cæcus ille naſceretur. Res quidem ita habet ſeſe; Chriſtum nos priores non magis, quàm cæcus ille videre poſſumus; ipſe nos, vt ſanemur, prior videat neceſſe eſt. Quòd Euangeliſta notauit E non quoquo modo, ſed *à natiuitate* cæcum fuiſſe, eo pertinet, vt appareat, quantum in eo curando miraculum fuerit. Nam qui iam nati cæci fiunt, contrariis Ariſto. cap. de Oppoſi. tum Categ. fortaſſe remediis ſanari poſſunt; etſi id Philoſophi non dabunt; qui autem cæcus natus eſt, is ab alio me-

dico, quia [illegible] non poteſt, A vt Chryſoſt. Theophylact. Euthymius admonuerunt; [illegible] Ambroſ. epiſt. 75. *Ego nemini quidem preterire debemus, quem prætereundum Dominum non putauit, [illegible] a generatione cæcus fuerit, quod non otioſè eſt poſitum. [illegible] cæcitas, quæ plerumque vi ægritudinis [illegible] oculorum, eademque temporis ſpatio mitigatur. Eſt cæcitas, quæ humorum [illegible] generatur, hæc quoque [illegible] plerumque [illegible] medicinæ arte depellitur, vt cognoſcas, quia quod [illegible] qui a generatione cæcus eſt, non artis [illegible] poteſtatis. Denique [illegible] Dominus ſanitatem non medicinæ [illegible]. Hic enim ſanauit Dominus Ieſus, quem nemo curauit.* Diximus hunc cæcum aliquid, vt Chriſtus ipſe indicat, [illegible]. B Quid in eo myſterij Cyrillus, & Rupertus eſt. exiſtimauerint, paulo ante docuimus, nempe Gentilium populum deſignaſſe, qui ſine lege, ſine Dei cognitione veluti cæcus a natiuitate ſua erat. Auguſtinus, & Beda totum humanum genus ſignificare, [illegible] quod à natiuitate ſua cæcum eſt, quia omnes [illegible] *natura* [illegible]. Confirmabant etiam hinc Gnoſtici ſua illa abſurdiſſima deliria, vt auctor eſt Irenæus lib. 2. c. 24.

Quos deſignauerit hic [illegible] cæcitate [illegible].

Epheſ. 2. 3.

2. *Et interrogauerunt eum diſcipuli eius. Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus naſceretur?*] Quæritur [illegible] occaſione [illegible] hoc interrogauerint, [illegible] interrogaſſe Chryſoſtomus [illegible] 5. & Theophylactus vt ſuperiore [illegible], ex attenta Chriſti in cæcum illum [illegible] occaſionem [illegible], alij putant exiſtimandi [illegible] quia peccatum [illegible] Chriſtum, quod eius [illegible] cauſa, quod cum poſt eius natiuitatem admiſſum eſſe non poſſet, rogant quis, antequam naſceretur peccauiſſe, *hic, aut parentes eius vt cæcus naſceretur?* Alij ex recenti hiſtoria paralytici curati ſumpſiſſe quæſtionis occaſionem. Dixerat enim illi Chriſtus capit. 5. 14. *Ecce ſanus factus es; iam noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat.* Hinc opinionem conceperunt omnes morbos propter peccata hominibus euenire. C Cum ergo in aliis [illegible] intelligerent propria peccata propriorum morborum eſſe cauſam, viderentque hunc natum eſſe cæcum, interrogant quo peccato, ſuóne, an parentum [illegible] cæcus natus ſit. Sic Euthymius, [illegible] eſt. [illegible]. D Deinde diſcipulorum quæſtione [illegible] eſt quæſtio, quomodo dubitent, interrogentque, an ille peccauerit, qui enim [illegible] antequam [illegible] peccare poterat? Chryſoſt. & Theophyl. hac de cauſa abſurdam dicunt eſſe quæſtionem. Ambroſius vero epiſtola. 75. [illegible] *corporum, vt* [illegible] *verò* [illegible] *ad meritum* [illegible]. Cyrillus in Græca Catena exiſtimat Iudæorum opinione imbutos fuiſſe diſcipulos, qui putarent animas ante corpora creatas peccaſſe, ac propter peccata in corpora detruſas, [illegible] pro merito cuiuſque. Eum errorem Epiphanius Origeni [illegible] earum rerum ſcriptor non vlli [illegible] ſectæ, ſed Origeni tribuit; E Theophylactus Philoſophos, Platonicos, vt opinor, intelligens. Vix tamen credibile eſt aut Philoſophorum, aut Iudæorum tam abſurdo errore tinctos fuiſſe Chriſti diſcipulos, homines præſertim, vt ait Theophylactus, literarum rudes. Leontius putat nó interrogare diſcipulos de præterito, ſed de futuro peccato, non enim ignoraſſe, antequam naſceretur, [illegible] peccare potuiſſe, ſed exiſtimaſſe Deum [illegible] cum proſpiceret fore, vt natus peccaret, eſſe [illegible] futuri peccati pœnam cæcus [illegible]. Non ergo interrogare diſcipulos an ille, antequam natus eſſet, peccauiſſet, ſed an propter peccatum aliquod, quod iam natus commiſiſſet, diuina prouidentia cæcus natus fuiſſet. Idem Theodorus Mopſueſt. [illegible] videtur, minùs tamen clarè. Chryſoſt. autem, Theophyl. & Euthym. non dubitantes, an antequam natus eſſet, cæcus ille peccauiſſet, ſed dubitantes, quanam culpa, quaue cauſa cæcus natus eſſet, interrogaſſe, quis peccaſſet, ille an parentes eius, vt cæcus naſceretur; quemadmodum ſolemus de infantibus bello extinctis interrogare, qua ſua culpa ſibi perierint? non quidem indicantes culpam eos vllam habuiſſe, ſed potius non habuiſſe. Itaque diſcipulos hoc interrogantes potiùs ſignificaſſe, neque cæcum, neque parentes eius peccauiſſe, vt cæcus naſceretur, quam dubitaſſe. Cæcum peccare non potuiſſe; parétes peccaſſe quidem, ſed non potuiſſe ipſorum peccatú cauſam eſſe cæcitatis in filio, quia *filius non portabit iniquitatem patris.* Vtraque ſententia & Chryſoſt. & Leontij probabilis, ſed quod Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. aſſerunt, *filius non portabit iniquitatem patris*, non videtur idoneum eſſe argumentum eius opinionis. Nam vt dictum eſt, *filius non portabit iniquitatem patris* ita dictum eſt. *Ego ſum Deus Zelotes viſitans iniquitates patrum in filios vſque ad tertiam, & quartam generationem.* Exod. 20. 5. Quare dubitandum non eſt, quin propter parentum peccata filij non ſolum morbos ſæpe naſcantur, ſed etiam [illegible], quod in Dauide factum legimus: non modò natura, quod parentum morbi peccando contracti transferuntur in filios, vt Rupertus in hunc locum diſputat, verum multo maxime atque frequentiſſime diuina [illegible] prouidentia, vt parentes in filiis, id eſt in ſe ipſis [illegible] puniantur.

Ezechiel. 18. 20.

Propter parentum peccata filij [illegible].

2. Reg. 12. 14. 18.

3. *Reſpondit Ieſus, neque hic peccauit, neque parentes eius, ſed vt manifeſtentur opera Dei in illo.*] Non ſignificat Chriſtus, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius obſeruarunt, parentes cæci non peccauiſſe; ſed nullum eorum peccatum cauſam fuiſſe, vt cæcus ille naſceretur. Eſt enim Chriſti reſponſio accommodatè ad propoſitam quæſtionem intelligenda. Idem Leontius, & Theodorus Mopſueſt. de cæco ipſo dicunt; etenim & illum, ſi non ante, certè poſtquam natus eſſet, peccauiſſe, ſed non propterea cæcum natum eſſe. Certe nihil hoc loco, quod in ſuum errorem torquere queant, Pelagiani habent. Nam ſicut ex verbis Chriſti colligi non poteſt parentes cæci nullú, antequam illum generarent, peccatum habuiſſe, ita non poteſt colligi cæcum ipſum non habuiſſe, cum natus eſt, originale peccatum. Sed hoc tantum colligitur, neque peccatum illius originale, nec actuale parentum cauſam fuiſſe vt cæcus naſceretur. Quid ergo? nonne peccatum originale, vt ſæpe Auguſtinus, & alij Theologi docent, & in Arauſicano & Mileuitano Cóciliis diffinitum eſt, & mortis & morborum cauſa eſt? Eſt enim vero ſed cauſa non propria, ſed generalis, & vt Philoſophi vocant, cauſa ſine qua non. Si enim Adam non peccaſſet, neque mortem, neque morbos omnino vllos homines experirentur; cæterum & mortis, & morborum aliæ propriæ ſunt cauſæ, inter quas peccata aut propria cuiuſque, aut ſuorum parentú numerantur. Non rogabant diſcipuli an propter peccatum originale cæcus ille natus eſſet, nec enim ignorabant peccatum originale omnium morborum eſſe cauſam, ſed rogabant, quæ propria fuiſſet cauſa, quamobrem homo ille natus eſſet cæcus. Si enim peccatum originale fuiſſet, omnes alij cæci nati fuiſſent, qui originale peccatú habuiſſent. Obſeruat Theodorus Heracleotes quatuor ob cauſas ſolere homines morbis, aliiſque huiuſmodi corporis incommodis vexari, aut propter ſua, aut propter parentum ſuorum peccata, aut [illegible] propter probationem, id eſt vt eorum virtus à Deo probetur, quemadmodum Iob vexatum legimus, aut vt in illis gloria Dei magis eluceat, quomodo hunc cæcum natum fuiſſe indicat Chriſtus.

Pelagiani confutantur.

Peccatum originale [illegible] cauſa generalis, & ſine qua non mortis, & morborum.

Quatuor ob cauſas ſolere homines morbis affligi.

Iob. 1. & 2.

Quod

Quod ſequitur, *ſed vt manifeſtentur opera Dei in illo.* hunc ſenſum præ ſe fert hominem illum non alia de cauſa cæcum natum eſſe, quam vt à Chriſto miraculo curaretur, eaque re opera Dei in eo manifeſtarentur, id eſt diuina in eo curando virtus eluceret. Atque ita D. Auguſtinus, Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Beda, & Euthymius interpretantur. Monêt tamen Chryſoſt. Leontius, Euthymius, & Theophylactus eſſe auctores alios, qui dictionem ἵνα *vt* nó cauſam, ſed euentum, atque conſequentiam ſignificare dicant, vt infra ver. 39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant; & qui vident, cæci fiant.* Non enim propterea venerat, vt qui videbant cæci fierent; ſed id ex eius aduentu ipſorum culpa conſecutum eſt. Sic cæcum illum non propterea natum fuiſſe cæcum, vt in eo opera Dei manifeſtarentur; ſed ita conſecutum, itaque tuliſſe rem, vt cum cæcus natus eſſet, occaſionem præberet diuinæ in ſe virtutis declarandæ. Sic Cyrillus in Catena Græca citatus, & Theophylactus exponunt, eſtque, vt mihi quidem videtur, vera interpretatio. Illud modò obſtare videtur poſſe, quod videatur eodem modo, quo in quæſtione, & in membro præcedente accipi debere. In quæſtione autem cum diſcipuli interrogarunt, *quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus naſceretur*; cauſam, non euentum ſignificabat. Sæpe dixi abſurdum non eſſe, quin magnæ ſæpe eſſe elegantiæ, vt idem verbum eodem loco varia ponatur ſignificatione. Alia alibi eius rei exempla poſuimus, hic vnum proponemus de ea ipſa dictione *vt*, de qua agitur. Dicit Chriſtus ver. 39. *In iudicium ego in hũc mundum veni, vt qui non vident, videant. & qui vident, cæci fiant.* Bis ponitur, aut intelligitur *vt*, in priore loco ſignificat cauſam, in poſteriore euentum. Sic hoc loco. Eodem fere redit, quod alij dicunt ſupplendum eſſe aliquod verbum; non idem, quod præceſſerat, repetendum. Nec enim ſenſum eſſe, neq; hic peccauit, neque parentes eius, vt cæcus naſceretur, ſed cæcus natus eſt, *vt manifeſtentur opera Dei in illo*, verum oportere in eo iam cæco nato opera Dei manifeſtari. Et vero multis locis ita ſumitur illud ἀλλ᾽ ἵνα vt infra c. 13. 18. & 14. 31. & 15. 25. & Mat. 14. 49. & non male in hunc locum conuenit. ſed illam potius Cyrilli interpretationé amplector, quia meliores habet auctores. Acutè Chryſo. adnotauit Chriſtum ſeipſum hoc loco Deum appellaſſe, *opera* enim *Dei* vocauit, quæ ipſe facturus erat. Proprium opus eſſe Dei hominem fingere, eiuſdé eſſe eum refingere, quod Chriſtus hic fecit. Cæterum ex verſu ſequenti apparet *opera Dei*, opera Patris appellare, etſi eadem opera & ipſius, & Patris erant.

Vt non cauſam, ſed euentum ſæpe ſignificat.

4. *Me oportet operari opera eius, qui miſit me, donec dies eſt; venit nox, quando nemo poteſt operari.*] Quæ vocet *opera eius, qui miſit* ſe, omnes conſentiunt auctores. Nempe loquitur tanquam Patris legatus, qui ideo miſſus fuerit, vt eius exhauriret mandata, inter quæ hoc erat, vt ſe hominibus, quis eſſet, miraculis, doctrinaq; declararet. Atq; propterea hoc addidit, vt quamobrem futurum miraculum facturus eſſet, rationem redderet, tempus nimirum eſſe, vt faceret ea, quorũ cauſa miſſus fuiſſet; vt ſe eiuſmodi miraculis mũdo declararet: ſe non fruſtra, non gloriæ colligendæ cupiditate: ſed neceſſitate paterni præcepti facere. Ideo, vt opinor, potiùs dixit, *Opera eius, qui miſit me*, quàm opera Patris, vt obligationem faciendi miracula ipſo miſſionis nomine declararet. Eadẽ de cauſa cùm poſſet ſua vocare opera, Patris potiꝰ, qui ſe miſerat appellauit. Quanquam aliam D. Auguſtinus rationem reddit, quod voluerit Patrem potius, quàm ſeipſum honorare. Theodorus Mopſueſt. putat ſabbatum fuiſſe, cum Chriſtus hoc miraculum fecit; vt ver. 14. ſcribit Euangeliſta & cum ſciret fore, vt id factum Iudæi calumniarétur, excuſare priùs, quam faceret, voluiſſe, ſe neceſſariò facere; oportere enim ſe operari opera eius, qui ſe miſiſſet. Cyrillus verò non eſſe diſputandi tempus, ſed agendi. Quod dicit *Oportet*, non abſolutam, vt Theologi vocant, neceſſitatem, ſed neceſſitatem ex hypotheſi declarat, poſita Patris voluntate, oportere ſe id facere, quod ab eo decretum eſſet. De eo quod ſequitur, *donec dies eſt*, diſſentiunt interpretes quid Chriſtus diem vocet. Origenes homil. 3. in Pſal. 36. Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus exiſtimant totum huius vitæ tempus vſque ad conſummationem ſæculi vocari diem. Id confirmant ex membro ſequenti, *venit nox, quando nemo poteſt operari*; dicenti ... opponitur nox, noctem autem, in qua *nemo poteſt operari*, alteram eſſe vitam; nam dum hæc vita durat ſemper poſſe homines operari, ſicut c. 12. 35. dixit, *ambulate, dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant*. Senſum ergo eſſe, vt ſignificet Chriſtus dum hæc vita non ſua, ſed omnium hominum durat antequam conſummatio ſæculi huius veniat, vſq; ſibi laborandum eſſe, vſq; facienda miracula, vſq; Eccleſiam colligendam, dum poſſunt in ſe homines credere; venturam noctem qua nemo poterit operari id eſt alteram vitam, qua nemo poterit credere, nemo agere pœnitentiam. Confirmant & ex verſu ſequenti 6. *Quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi.* Quam interpretationem multorum licet, ac magnorum auctorum ideo nó ſequor, quia Chriſtus de ſeipſo, non de aliis loquitur. Rationé enim reddit non cur alij, ſed cur ipſe debeat, *donec dies eſt*, operari. Itaque credendum eſt diem non aliorum, ſed ſuam dicere, id eſt tempus vitæ ſuæ, quo in hoc mũdo cum hominibus verſaturus erat; quemadmodum Theodorus Heracleenſis & Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus in Catena Græca citati, & Auguſtinus, & Beda in commentariis interpretantur. Hoc enim ſenſu ſolet Chriſtus cuiuſque vitam diem eius appellare, vt ſupra c. 8. 56. *Abraham exultauit, vt videret diem meum.* & c. 12. 35. *ambulate dum lucem* id eſt dũ diem *habetis*. Illud quoſdam mouet, quod Chriſtus non minùs in altera quam in hac vita laborare poteſt, itaque credendum non eſſe, diem, id eſt tempus, quo laborandum ſibi eſſet, præſentem vitam ſuam appellaſſe. Sed hoc leue eſt, non enim propterea præſentis vitæ ſuæ tempus vocauit diem, quod nihil poſt hanc vitam acturus eſſet, ſed quòd nihil acturus, quod ad hominum redemptionem pertineret, non paſſurus, non moriturus, non docturus coram homines, non præſens, & aſpectabilis miracula facturus. Id vt faceret, huius vitæ tempus ſibi eſſe à Patre deſignatum, eum diem ſuum eſſe, & diem quidem iam in occaſum inclinatum, id eſt proximum morti; inſiſtendum igitur eſſe operi; noctem enim inſtare. Quo ergo modo cum hoc ſenſu conueniet, quòd ſtatim adiungitur, *Venit nox, quando nemo poteſt operari*, quaſi non de ſe, ſed de aliis loquatur omnibus? Primum quidem non dicit nemo poterit, ſed *nemo poteſt*, quod diuerſam vim, ac diuerſum habet ſenſum. Non enim ſignificat in ea nocte ſua, quam venire, id eſt iam inſtare dixerat, neminem operari poſſe, ſed generaliter neminem in nocte operari poſſe. Itaque *quando*, ſiue illud *In qua* non indiuiduum, ſed genus refert, quemadmodum ſi diceret, *Venit nox*, in nocte autem *nemo poteſt operari*; quare nec ego in nocte mea, quæ iam venit, operari potero; non quiduis, ſed quæ ad officium redemptoris propriè ante peractam redemptionem pertinent. Alij tamen operari poterunt, quia cuique dum vita eſt, dies eſt. Si dixiſſet, In qua nemo poterit operari, ſignificaſſet in illa ipſa nocte ſua, id eſt poſt mortem ipſius neminem operari poſſe, quod fuiſſet falſum. Nam & nos modò in illum, quem nun

Quid dies ...

Chriſtus tanquam Patris legatus.

Dies dicitur vniuſcuiuſque vita.

A quam vidimus, credimus, & nos, dum viuimus, illo adiuuante operamur. Eodem conſilio non dixit, Veniet nox, ſed *venit*, vt non eorum qui audiebant, ſed ſuam noctem declararet Ipſius enim inſtabat nox, illorum non inſtabat. Hoc eſt *venit nox*, appropinquat, inſtat, in proximo eſt.

5. *Quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi.*] Hæc verba multos etiam feſellerunt, quemadmodum paulo ſupra dicebamus, vt exiſtimarent Chriſtum noctem non ſuam, ſed aliorum appellare; ſe enim non diem, nó noctem, ſed lumen, ſed ſolem dicere, qui aliis præſens quidem diem, abſens noctem reddat; ipſe vero ſibi præſens perpetuus dies ſit. Atque ita auctores non tantum illi, quos diximus, diem non Chriſti, ſed aliorum; itemque noctem intellexiſſe; verum etiam D. B Auguſt. Beda, & Theodorus Heracleenſis; vt exiſtiment rationem Chriſtum reddere, cur ſuam in hac vita præſentiam diem vocauerit, quia nimirum lumen eſt, & luminis eſt diem efficere. Nos cur tempus præſentis vitæ ſuæ diem, tempus verò poſt mortem non aliorum, ſed ſuam noctem appellauerit, ſupra docuimus. Nunc putamus aliam rationem reddi, non quidem cur præſentiam ſuam diem vocauiſſet, ſed cur oporteret ipſum operari, quandiu dies eſſet, quia cum tanquam lumen in mundum miſſus eſſet, vt illuminaret *omnem hominem venientem in hunc mundum*, non oportebat otioſum eſſe, non oportebat ſub modio poni, aut ſub lecto, ſed ſupra candelabrum, vt luceret omnibus, qui in domo eſſent. Hoc ergo eſt. C *Quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi*; ad hoc veni, vt quandiu in mundo, verſarer, mundum illuminarem, hoc mihi agendum eſt; *Spartam nactus ſum, hanc colam & ornabo*; Propterea dixit, *Quandiu ſum in mundo*, non quod poſtea lux ipſe in ſe non ſit, non quod non ſit etiam poſtea homines illuminaturus, quemadmodum copioſè diſputat Auguſtinus. Nam poſt Paulum illuminauit; & illud, *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, ad omne etiam futurum pertinet tempus; ſed quod poſtea non ita illuminaturus, quemadmodum ante mortem illuminabat, per ſe loquendo, docendo, miracula non ſolum ſua, vt poſtea, virtute, ſed etiam ſua præſentia, ſuo corpore, ſuo verbo, ſua manu faciendo. Cùm dicit; *lux ſum mundi*, videtur ad futuram cæci illuminationem alludere.

Sap. c. 1. 9.

Matth. 5. 15

Mar. 4. 21.

Cic. ad Atticum lib. 4. epiſt. 6.

Act. 9. 17. 18.

Sap. c. 1. 9.

D

6. *Hæc cum dixiſſet; expuit in terram, & fecit lutum ex ſputo, & liniuit lutum ſuper oculos eius.*] Cum ait Euangeliſta, *Hæc cum dixiſſet*, indicat Chriſtum certo conſilio ea prius dixiſſe, quam miraculum facere aggrederetur, viamque illis verbis ad faciendum miraculum muniuiſſe, vt Chryſoſtomus notat. Hæc ergo cum dixiſſet, id eſt cum rationem reddidiſſet, quamobrem incumbendum ſibi in opus eſſet, quod tanquam lumen in hunc mundum miſſus eſſet, aggreſſus eſt illuminare, aggreſſus operari in die: aut, vt Theophylactus ait, voluit Euangeliſta ſignificare Chriſtum non ſolum verbis, ſed factis verba ſequentibus, quis eſſet declaraſſe. *Et expuens in terram, fecit lutum ex ſputo.* Vulgares hîc quæſtiones duæ, altera, cur luto cæcum ſanauerit, cùm poſſet tot aliis ſanare modis? altera cur lutum ex ſputo ſuo fecerit? Sunt qui exiſti- E ment ideo luto viſum à Chriſto reſtitutum cæco, vt appareret vis, ac magnitudo miraculi. Etenim ſi alia re minùs viſui contraria curauiſſet, videri potuiſſet non diuina, ſed naturali aliqua, atque ſecreta medicamenti virtute curauiſſe. Cum autem luto curauerit, quo nihil magis contrarium oculis eſt, credi non poterat naturali luti virtute, ſed diuina Chriſti potentia curationem fuiſſe factam. Solet Deus hac de cauſa ad facienda miracula rebus vti maximè contrariis.

Cur luto cæcum ſanauerit.

Nihil eſt, quod aquas magis amaras, atque impotabiles reddat, quam ſal. quis enim marinas bibat aquas? Atqui Eliſæus immiſſo in amaras aquas ſale dulces, ac potabiles reddidit. 4. Reg. 2. 20. 21. 22. Quid tam contrariũ extrahendo de aqua ferro, quàm lignum, quod ipſum re alia extrahatur neceſſe eſt? Eliſæus tamen iniecto in fluuium ligno fecit, vt ferrum ſecuris, quod in flumen ceciderat enataret. 4. Reg. 6. 5. 6. Aliam omnes fere auctores Græci rationem afferunt, Theodorus Mopſueſt. Theodorus Heracleotes, Cyrillus, Leontius, & Theophylactus, voluiſſe Chriſtũ oſtendere ſe eum eſſe, per quem & homo, & omnia initio facta eſſent: eiuſdem enim artificis eſt ex eadem materia & opus facere, & reficere. Quemadmodum idem ille figulus, in cuius manibus opus fuerat diſſipatum, in vas alterum refinxit, Iere. 18. 4 Fecerat Deus hominem de puluere, ac *de limo terræ*, Gen. 2. 7. reformauit Chriſtus ex luto, id eſt ex eodem puluere, ex eadẽ materia. Cur ergo non ex aqua, ſed ex ſputo ſuo lutum fecit? quæ altera huius loci erat quæſtio. Poſſet aliquis ſimpliciter reſpondere non habuiſſe ad manum aquam: Sed haud obſcure apparet aliquid, quemadmodum in luto, ita & in ſputo fuiſſe myſterij, atque ita omnes boni auctores ſentiunt, quamuis cauſas afferant alij alias, Chryſoſto. Theophylactus, Leontius, & Euthym. ſimpliciſſimè quoque reſpondent; propterea ſputo illum vſum fuiſſe, ne aquæ Siloë, quò cæcum miſſurus erat, ſed ſibi cuius pars aliqua, aut aliquid certè, quod de corpore ſuo exiſſet, cæci oculos tetigiſſet, miraculum adſcriberetur. Eodem pertinet quod Cyrillus in Græca Catena dicit, voluiſſe Chriſtum oſtendere carnem etiam ſuam medicam, ac ſalutarem eſſe, cuius vel ſola ſaliua cæcum ſanauiſſet. At tactu hoc melius declaraſſet. Itaque maius aliquid credo ſubeſſe myſterium. Magis mihi placet, quod ex Theophylacto colligo, licet ipſe aliter intellexiſſe videatur, per puluerem humanum corpus, quod de puluere formatum fuerat; per ſaliuam, quę ore expuitur, animam ſignificari, quã Deus initio in formatum iam corpus Adami quaſi ore ſuo inſpirauit; voluiſſe igitur Chriſtum oſtendere eſſe ſe, qui & corpus, & animam homini formaſſet, atque dediſſet. Alij incarnationis Chriſti myſterium deſignari putãt. Nam per puluerem humanam naturam; per ſaliuam diuinitatem ſignificari, quæ ex cœlo, quaſi ex capite proceſſiſſet. Sic Auguſtinus in libro 50. hom. hom. 43. & Beda, & Rupertus in commentariis. Ambroſius verò epiſtola. 75. ſignificaſſe Chriſtum intus ſe plenum eſſe luminis, quando eius ſaliua, quę ab interioribus procedit partibus, cæcos illuminaret. Gregorius lib. 8. in Iob. cap. 21. puluerem carnem noſtram, carnaleſque cogitationes; ſaliuam diuinam gratiam ſignificare, quæ nos illuminat, ac ſanat. Habet, quod eligat lector; ego omnia exiſtimo probabilia, ſed iam dixi, quid mihi maximè placeret. Non eſt abs re, etſi morale eſt, quod Cyrillus in Græca Catena obſeruauit, Chriſtum alios quidem cæcos non niſi rogantes, non niſi ad ſe clamantes curauiſſe Matth. 9. 27. & 20. 30. huic autem non clamanti, non petenti ſponte ſua viſum reſtituiſſe. Nimirum illos Iudæorum, hunc Gentilium populum ſignificaſſe; Iudæos, quia notitiam habebant eius, noluiſſe curare aut corpore, aut animo, niſi petentes, atque rogantes; Gentiles verò, qui omnino cæci erant, qui petere ab eo, quem non cognoſcebant, ſanitatem non poterant, vltro ſanaſſe, vltro illis Euangelium ſalutemque obtuliſſe. Saliua vero ſua curauiſſe, vt doceret non poſſe gentes illuminari, niſi carnis ſuæ participes fierent.

Cur ex ſputo lutum fecerit.

Geneſ. 2. 7.

7. *Et dixit ei, vade, & laua in natatoria Siloë.*] Κολυμβήθραν hic natatoriam, quòd Græcum verbum pro-

prið

pre ſignificat, alibi piſcinam vertit noſter interpres, vt c. 5. 2. Vocabatur autem hæc piſcina Siloe, quod, vt interpretatur Euangeliſta, idem eſt Hebraice, quod, Miſſus. Erat autem ad radices montis Sion, fitque eius mentio Iſai. 8. 6. Solet quæri, cur Chriſtus hunc cæcũ, quem haud dubiè ſtatim curare poterat, ad piſcinam lauandi cauſa miſerit? Chryſoſt. Leontius, & Theophylactus non aliam eius rei afferunt cauſam, quàm vt in longa via, quæ per mediam vrbem conficienda erat, quàm plurimos & cæcitatis, & curationis ſuæ teſtes colligeret. Euthymius, vt appareret non puluere, ſed Chriſti virtute curatum fuiſſe, cum iuberet ſtatim puluerem lauado abſtergere. Alij maiore myſterio id factum putant; ſignificatum enim fuiſſe, etiam poſtquam nos Chriſtus tetigit, poſtquam in illum credidimus, opus tamẽ nobis eſſe baptiſmo, vt illuminemur, vt peccata nobis remittantur. Nam & baptiſmus à D. Paulo ad Hebræos. 6. 4. & à Græcis Eccleſiæ doctoribus φωτισμὸς, id eſt illuminatio, vocari ſolet. Hanc rationem Ambroſ epiſt. 75 Auguſt. in lib. 50. hom hom 43. Beda, & Rupertus reddiderunt. Id ipſum Sedulius verſibus non ineleganter expreſſit,

Baptiſmus a Græcis illuminatio dicitur.

Ioh. 4. Carm.

——————— *Cognoſcite cuncti,*
Myſtica quid doceant animis miracula veſtros.
Cæci ſumus proles miſeræ de ſtirpe Heuæ,
Portantes longo natas errore tenebras,
Sed dignante Deo mortalem ſumere formam
Tegmine humano facta eſt de virgine nobis
Terra ſalutaris, qua fontibus oblita ſacris
Clara renaſcentis reſerat ſpiracula lucis.

Aliam quoque rationem refert Euthymius, voluiſſe Chriſtum experiri cæci eius fidem, vtrum iret, vtrum in via hæſitaret. Et verò merito Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius eius fidem, obedientiamque magnopere collaudant, nõ dubitaſſe apud ſeſe, quorſum lutum in oculis? quorſum ſaliua Chriſti? quorſum in piſcinam lauandi cauſa mitteretur? in qua multi profecto cæci ſæpe lauiſſent, qui curati nõ eſſent: ſed ſimpliciter Chriſti verbis obtemperans abiit, conſecutuſque præmium eſt obedientię, *lauit enim, & venit videns.* Placent mihi duæ vltimæ rationes. ſuum tamen cuique iudicium eſſe velim in re probabili, & in neutram partem periculoſa.

Abijt ergo, & lauit, & venit videns.] Addidit hoc Euangeliſta, vt doceret verba, actionemque Chriſti effectum conſecutum fuiſſe, quod erat inprimis ſcitu neceſſarium. Documentum obedientiæ; nunquam obeditur ſine operæpretio. Simile, ſed minus perfectæ obedientiæ exemplum eſt Naaman Syri 4. Reg. 5. 10. 11. 14.

Obedientiæ exemplum.

8 9. 10. *Itaque vicini, & qui viderant eum priùs.*] Deſcribit his verſibus Euangeliſta variam hominum de eo miraculo iudicium; alios negaſſe, alios conceſſiſſe, affirmaſſeque eum eſſe, qui paulo ante in oculis totius ciuitatis cæcus mendicaſſet. Inprimis verò cæcum ipſum publicè profeſſum ſe eſſe, qui priùs cæcus cùm fuiſſet, iam videret. Quod eo, vt opinor, conſilio Euangeliſta narrauit, vt doceret non temere miraculum creditum fuiſſe; examinatum, exagitatumque etiam ab aduerſarijs Chriſti priùs, negari tandem non potuiſſe.

11. *Ille homo, qui dicitur Ieſus.*] Exponit interrogatus cæcus rei geſtæ ordinem, idque ſimpliciter, & ſine vlla ſignificatione gratiæ, quo maiorem fidem faciat. Quæ cauſa, vt arbitror, fuit, quamobrem Chriſtum minùs honorificè, quàm fortaſſe cupiebat, appellauerit. *Ille*, inquit, *homo, qui dicitur Ieſus* quaſi de alieno, & ſibi de ſolo nomine noto loquens. Etſi Theophylact. & Euthym. propterea hominem vocaſſe putant, quia nondum ſciebat eſſe Deum; quod eſt quidem vero ſimile, ſed poterat hominem honorificentius appellare, quod cur non fecerit, cauſam expoſuimus. Quęrũt Theoph. & Euthy. quomodo ſciret fuiſſe Ieſum, cum non vidiſſet eum. Reſpondent, aut ex alijs rogando, aut ipſius verbis, aut ex vulgari fama didiciſſe.

12 *Vbi eſt ille*] Quamobrem interrogent, vbi ſit, ex verſu ſequenti colligitur. Volebant comprehendere, & ad Phariſęos adducere. Quo animo? incertũ Chryſoſt. & Leontius malo animo Chriſtum ad Phariſæos adducere voluiſſe indicant, vt eum quaſi reum violati ſabbati accuſarent. Quod ideo probabilius eſt, quia apparet illos, qui interrogarunt cæcum, vbi Chriſtus eſſet, cęco dicenti ſe cęcum fuiſſe, non credidiſſe. Propterea enim; cum Chriſtum, quem quęrebant, non inuenirent, cæcum ipſum loco illius ad Phariſęos adducunt; vt ab eo diligentius, ac ſubtilius examinato exprimatur cõfeſſio veritatis. Depingitur in ijs, qui non credebant, hæreticorum perſona. Itaque cum iſta ego lego, Caluiniſtas prorſus videre, audireque mihi videor.

In Iudæis depingitur Caluiniſtarum perſona.

14. 15. *Erat autem ſabbatum, quando lutum fecit Ieſus, & aperuit oculos eius.*] Hoc ideo obiter Euangeliſta notauit, vt calumniæ occaſionem declararet, vt Theophyl. mouet. Cùm dicit, *Erat autem ſabbatum, quando lutum fecit Ieſus*, videtur indicare non fuiſſe ſabbatum, ſed aliquem alium poſt ſabbatum diem, cum hęc, quę nunc narrat, acciderunt, cum vicini, & alij cum cæco diſceptarunt, cum eum ad Phariſæos adduxerunt. Non dicit fuiſſe ſabbatum, cùm Chriſtus cæcum ad piſcinam miſit, ſed cum lutum fecit, cum oculos eius aperuit. Nam ad piſcinam in ſabbato ire, lauarique licebat, lutum facere, & oculos aperire videbatur illis nequaquam licere, quòd opus eſſet in ſabbato prohibitum.

16 *Dicebant ergo ex Phariſæis quidam, Non eſt hic homo à Deo, qui ſabbatum non cuſtodit; alij autem dicebant, Quomodo poteſt homo peccator hæc ſigna facere?*] Docet Euangeliſta tantum apud Phariſæos cæci iam videntis pręſentiam, teſtimoniumque valuiſſe, vt quamuis non omnes crediderint, tamen in duas ſint ſententias diſtracti. Qui maximè increduli, & ſtulti erãt, maximèq; vt opinor veteri religione, negabant poſſe ex Deo, id eſt à Deo miſſum, aut diuino ſpiritu ductũ eſſe eum, qui ſabbatum non obſeruaret, quaſi facto ex puluere, & ſaliua luto, & curato cæco violatum ſabbatum fuiſſet. Qui prudentiores erant, argumentabantur non poſſe hominem peccatorem, id eſt qui à Deo non eſſet, ea edere miracula, quæ Chriſtus edidiſſet. Non quod nõ poſſint etiam interdum peccatores miracula facere, ſed quia raro id, nec tam facile faciant, vt apud Matth. c. 7. 22 copioſè diſputauimus. Itaque efficax argumentum iſtorum erat, ſi non omnino neceſſarium, ſi adieciſſent neminem poſſe ea ſigna facere, quæ Chriſtus faciebat, & eo modo, quo faciebat, propria virtute, ſuoq; imperio niſi à Deo, atque à Deo Deus eſſet.

17. *Dicunt ergo cæco iterum, Tu quid dicis de illo, qui aperuit oculos tuos*] Cæcum vocat Euangeliſta, qui cæcus fuerat, quamuis cęcus iam non eſſet, quemadmodum vocatur aqua, quæ iam vinum erat, ſed aqua fuerat. c. 2 9. & virga Aaron, quæ iam erat ſerpens, Exod. 7. 12. Dicit iterum interrogatum à Phariſæis cæcum, quia primum interrogatus fuerat à vicinis, & alijs ciuibus Ieroſolymitanis, ver. 10 Deinde ſecundo à Phariſæis, nunc *iterum*, id eſt tertiò ab iiſdem interrogatur. Interrogant autem illum, *Tu quid dicis de illo, qui aperuit oculos tuos?* quaſi iam pro certo ponentes cæcum fuiſſe, & à Chriſto curatum eſſe, non quòd id crederent, vt verſu ſequenti declarat Euangeliſta, ſed fingentes ſe credere, quo liberius cæcus reſponderet, & in eandem calumniam cum Chriſto, accuſationemque inuolue-

retur. Aut certè vt rem aliter fortaſſe, quàm ante, narraret, indeque coniecturam ſumerent eum eſſe mentitum, itaque nec cæcum fuiſſe, nec vllum in eo Chriſtum feciſſe miraculum. Solent hoc conſilio iudices eundem ſæpe reum de eadem re interrogare, vt videant num ſibi omnibus in rebus conſtet, ecquid euariet, & num vera, an falſa dicat ex dictorum conſtantia, aut varietate coniiciant. Eodemque conſilio Phariſæi ſæpe hunc cæcum interrogaſſe Leontius adnotauit. Pronomen, *Tu*, emphaticè ſimul & adulatoriè poſitum eſt, quaſi dicant, nos de hac re inter nos diſceptamus, an ille, qui tibi oculos aperuit à Deo ſit, nec ne [illegible] contrarias diuiſi ſententias te iudicem conſtituimus, qui tanto ab eo affectus beneficio optimè de illo iudicare potes. Tu ergo quid de illo dicis? tuo enim ſtabimus iudicio. In hunc ſenſum Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus in Catena Græca, & Rupertus in commentariis interpretantur. Itaque exiſtimant, eos qui hoc interrogarunt, non fuiſſe eos, qui dixerant, *Quomodo poteſt homo peccator hæc ſigna facere?* ſed eos, qui dixerant, *Non eſt hic homo à Deo, qui ſabbatum non cuſtodit.* Quos ego potius, quàm Chryſoſt. Theophylactum & Euthymium ſequor contra ſentientes, eos ſolos fuiſſe, qui meliorem de Chriſto habebant opinionem, ideoque cæcum interrogaſſe ſperantes fore, vt cum iam à Chriſto beneficium accepiſſet, præclarum de illo diceret teſtimonium, & ſecundum ſe contra alios Phariſæos, cum quibus diſputabant, iudicaret. Non conuenit hoc cum iis, quæ ſtatim dicit Euangeliſta, etiam poſt cæci teſtimonium Iudæos non credidiſſe, eos nimirum deſignans, qui [illegible] dixerat cæcum interrogaſſe.

Ille autem dixit, quia Propheta eſt.] Id eſt vir ſanctus, atque diuinus. Huiuſmodi enim homines Iudæi ſolebat Prophetas appellare, etiamſi futura nunquam prædicerent; vt nos alibi ſæpe diximus, & hoc loco Cyrillus in Græcorum Catena, & Leontius in commentariis obſeruarunt. Teſtimonium quidem de Chriſto eius dicit minus, quàm oportebat, ſed maius, quàm antea dixerat. Priùs hominem appellauerat ver. 11. nunc Prophetam vocat, quo nomine quidquid ſanctitatis, quidquid honoris in puro homine eſſe poteſt, comprehēdit. Nondum enim credebat eſſe Deum. *Adhuc quidem [illegible] non corde* [illegible] *ait August.* [illegible] *Deum confitetur, nec mentitur tamen. Ipſe enim Dominus de ſe ipſo ait, Non eſt Propheta ſine honore niſi in patria ſua.*

Propheta quid Iudæis, id eſt viri ſancti.

Tract. 44. Matth. 13. 57. Luc. 4. 24. ſup. c. 4. 44.

18. 19. *Non crediderunt ergo Iudæi.*] Illi ipſi, qui cæcum interrogauerant, quique ante dixerant, *Non eſt hic homo à Deo, qui ſabbatum non cuſtodit.* Itaque eius parentes acceſſunt, interrogant, an ille eorum filius ſit, & an natus cæcus & qua ratione curatus, experiri vtique volentes, ecqua in re parentum à filij teſtimonio diſcreparent, vt anſam inde arriperent dicendi rem eſſe compoſitam, & aut non fuiſſe natum hominem illum cæcum aut non miraculo, vt ait Chryſoſt. ſed magica arte curatum eſſe.

ſup. 9. 16.

20. 21. *Scimus, quia hic eſt filius noſter, & quia cæcus natus eſt.*] Cum tria Phariſæi interrogaſſent, an filius eorum ille eſſet, an natus cæcus, & quomodo videret, ad tria reſponderunt, dicunt ſcire ſe filium ſuum eſſe, & natum eſſe cæcum, tertium quomodo videat, reſpondent ſe neſcire. Credibile eſt audiuiſſe iam parentes à filio ſuo, quomodo à Chriſto curatus fuiſſet; ſed quia id non niſi ex eius teſtimonio ſciebant, & aliquid periculi in ea re eſſe videbatur, cautè, vereque reſpondent ſe non ſcire, ipſum interrogent, ætatem habere, vt poſſit reſpondeat.

22. 23. *Hæc dixerunt parentes eius.*] Nempe, *Ipſum interrogate, ætatem habet*, vt ſtatim ait Euangeliſta. Reddit [illegible] tantam cur ea cautione parentes in loquendo vſi ſint, quia Iudæos, id eſt Phariſæos, & cæteros Iudæorum principes timebant, quos ſciebant aduerſus Chriſtum conſpiraſſe. Hi enim ſimpliciter, & κατ' ἐξοχὴν Iudæi appellantur, vt c. 7. 13. *Iam enim conſpirauerant Iudæi, vt ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum, extra ſynagogam fieret* ἀποσυνάγωγος γένηται, ſynagoga, id eſt publicis conuentibus eiiceretur, qui tanquam Meſſiam illum reciperet, quod nunc dicimus excommunicari. Hoc Euangeliſta dixit, vt cæci parentes excuſaret, quòd non apertè dixiſſent, quod non ignorabant, filium ſuum à Chriſto viſum recepiſſe, vt Cyrillus adnotauit.

24. *Vocauerunt ergo rurſum hominem, qui fuerat cæcus.*] Cum nihil ab eius parentibus de ratione, qua curatus fuiſſet, extorquere potuiſſent, eorum ſecuti conſilium *rurſum*, id eſt tertio cæcum accerſunt, finguntque ſe ex eius parentibus, aut ex ſeipſis, aut aliunde certo ſcire Chriſtum hominem eſſe peccatorem, proinde fruſtra eum veritatem negare conuictum certis argumentis prius mentitum eſſe, remque omnem à Chriſto ſubornatum compoſuiſſe; melius ſibi ipſi conſulturum, ſi ſponte, quod res eſt, confiteatur. Solent iudices, vt à reis confeſſionem exprimant veritatis, fingere ſe aliunde rem ſcire, multos eius rei ſe teſtes habere. Quod dicunt, *da gloriam Deo*, modus eſt loquendi Hebræis vſitatus, quo ſolebant reſ tanquam per Deum adiurati ſolemni ritu interrogari, admoniti iis verbis ſtare ſe coram Deo, reuerendam ſibi eius eſſe maieſtatem, ne ergo coram illo mentirentur, qui omnia probè ſciret, quaſi indicantes illum ignarum eſſe humanarum rerum, quæ magna in Deum erat iniuria, hunc potius illi honorem deferrent, vt confitendo illius reuerentia veritate oſtenderent ſe credere nihil illum ignorare. Sic ergo dicebant, *da gloriam Deo*, ſicut Hiſpanus iudex dicit, Pone iſthic manum, cruce porrecta, & Gallus, Tolle manum, quaſi per Deum iuraturus. Exemplum eſt Ioſue 7. 19.

Adiuratio [illegible] apud Iudæos.

25. *Si peccator eſt, neſcio; vnum ſcio, quia cæcus cum eſſem, modo video.*] Rectè ſentiunt Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius hoc cæcum illum ex animo non dixiſſe, nec tamen mentitum fuiſſe. Sciebat enim profectò Chriſtum peccatorem non eſſe, quem iam ver. 17. Prophetam, id eſt virum ſanctum eſſe confeſſus fuerat, & paulo poſt ver. 31. 33. non ſolum confitetur, ſed certis etiam probat argumentis non eſſe peccatorem. Sed dicit ſe neſcire an peccator ſit, id eſt nolle ſe de ea re diſputare, nolle id magis dicere, quàm ſi neſciret, nolle verbis agere, ſed rebus, ſi dixerit eum non eſſe peccatorem, nihilo magis illos eſſe credituros, hoc ſe vnum ſcire ſe cæcum fuiſſe, & illius nunc opera videre, inde ipſi, qualis ille vir ſit, coniecturam faciant, ſic Chryſoſtomus, & Leontius. Euthymius verò putat hæc non neſcientis non dubitantis, ſed Phariſæorum nugas irridentis eſſe verba, quaſi non tam dicat ſe neſcire, quàm ſe mirari, quòd id illi neſciant, quod id interrogent. Poteſt & hic eſſe ſenſus, *neſcio*, id eſt non debeo ego de ea re iudicare, non eſt meum officium, nec vos de ea re quærere debetis, nec ego reſpondere magis volo, quàm ſi neſcirem. Videtur hoc loco confirmari, quod Theologi tradunt non debere reum ad ea, quæ iudex ineptè, & præter ordinem iuris rogat, reſpondere. Rupertus interpretationem coactam eſſe arbitror. *Si peccator*, inquit, *eſt, neſcio, id eſt peccatorem non eſſe ſcio*; quaſi non neget ſcire ſe vtrum peccator ſit, ſed affirmet ſcire non eſſe peccatorem.

Reus an quibus [illegible] reſpondere interroganti [illegible] Lib. 6. in Ioan.

26. 27. *Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi?*] Iam audierant ab illo, quid ſibi feciſſet, ver. 15. ſed interrogant iterum, quid ſibi Ieſus fecerit, quaſi aliquid præ-

A teneretur proleſtim, quo ſabbatum omnino violatum videretur. Nam digito ex puluere, & ſputo lutum feciſſe, iuſſiſſeque oculos in ſuis leue ad accuſationem videbantur. Ille ineptam, & pertinacem quæſtionem indignatus, acerbius, quam ante reſpondet, pungens ſimul illos, & irridens, *Nunquid & vos vultis diſcipuli eius fieri?* nihil Phariſæis ſententiæ opinione ſuæ ius contumelioſius dici poterat, quodque ſe homines ſuperbos magis vreret, quàm eos velle, aut poſſe, non dico Chriſti, quem tanto illi odio proſequebantur, ſed etiam cuiuſcumque hominis diſcipulos eſſe. Duo his verbis oſtendit præterquam quòd Phariſæorum arrogantiam irridet. indicat primum, quid, ſi ſaperent facere deberent, nimirum Chriſti diſcipuli fieri, deinde ſe eius eſſe diſcipulum. Hanc enim vim B habet particula illa, *& vos* quaſi dicat, ſicut ego diſcipulus eius ſum: ſicut Leontius acutè vidit, & Theodorus in Græca Catena.

28. *Maledixerunt ergo ei, & dixerunt, Tu diſcipulus illius ſis: nos autem Moyſi diſcipuli ſumus.*] Indicauerat, vt modo dicebamus, cæcus ille ſe diſcipulum eſſe Chriſti, quod cum intellexiſſent Phariſæi, reſpondent, *Tu diſcipulus illius ſis*, quaſi dicat, eſto tu, vt es diſcipulus illius, &, vt vulgò loqui ſolemus, proſit tibi, quòd diſcipulus illius ſis; nos Moyſem meliorem habentes præceptorem eius diſcipuli eſſe nolumus. Non ergo dicunt, *Tu diſcipulus illius ſis*, quaſi iubeant, aut concedant, qui nondum Chriſti diſcipulus eſſet, diſcipulum C eius fieri, ſed quaſi per ironiam gratulentur ei, quod eius diſcipulus ſit, ſibi verò gloriæ ducant, quòd eius diſcipuli non ſint. Notat Leontius pronomen illud *ἐκείνου*, *illius*, abominantis eſſe.

29. *Nos ſcimus, quia Moyſi locutus eſt Deus, hunc autem neſcimus, vnde ſit.*] Docent quanto meliorem præceptorem habeant. Scire ſe Moyſi, quem ipſi præceptorem ſequantur, locutum eſſe Deum, itaque non magis errare poſſe eum ſequentes, quàm ſi Deum ipſum ſequerentur. Chriſtum neſcire vnde ſit, id eſt, an miſſus ſit a Deo, an Deus illi locutus fuerit. Non enim ſignificant neſcire ſe, quo loco ſit natus, cum pro certo haberent eum in Galilæa natum eſſe. Hoc eodem ſenſu cæcus illis reſpondet, vt iam dicturi ſumus. Cum dicunt, *hunc*, contemptim de illo loquuntur nolentes D appellare. Ad hunc modum Euthymius exponit. Quod magis mihi placet, quàm quod in Græca Catena Cyrillus, & in commentariis Leontius ſcribunt, opponi Moyſi legiſlatori Chriſtum tanquam violatorem legis; quaſi dicant, ſcimus Deum Moyſi legem dediſſe, iſte autem, qui legem violat, neſcimus vnde ſit. Aliam affert Leontius interpretationem, vt cùm dicunt, *neſcimus vnde ſit*, ſignificent ex adulterio ignoto patre natum eſſe, quod in ſimili loco cap. 8. 19. ex eodem Leôtio, & Cyrillo ſupra notauimus. Sed quod primo loco poſuimus, eſt probabilius. Ita non repugnant ſibi, cum hoc loco dicunt, *neſcimus vnde ſit*, & cum cap. 7. 27. *Hunc ſcimus vnde ſit, Chriſtus autem cum* E *venerit, nemo ſcit vnde ſit*, quæ altera Leontij quæſtio eſt, illic enim de loco, hic de ſpiritu, & auctoritate, qua miſſus eſſet, loquebantur; præterquam quod illi turba, hi Phariſæi erant. Notant Chryſoſtomus, & Theophylactus quod non viderant, ſed audierant, aut legerant, dixiſſe ſe ſcire Deum cum Moyſe locutum fuiſſe; quod autem oculis ſuis perſpexerant tot à Chriſto coram ipſis miraculis factis, eum filium eſſe Dei aut ab eo certè miſſum, quodque & Patris, & Ioannis, vt ait Euthymius, audierant teſtimonio, id ſe dicere neſcire. Tantùm valet ad credendum, vel non credendum affectus.

Affectus ad credendum quantum valeat.

30. *Reſpondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile eſt, quia vos neſcitis, vnde ſit, & aperuit meos oculos.*] A Mirabile quiddam, & incredibile in hac re accidit, quod vos neſciatis, vnde ſit, cum oculos meos aperuerit. Particula *γὰρ* pro אך Hebraico, id eſt, *certe*, aut enimuero poſita eſt. Pronomen, *hoc*, hanc habet emphaſim, vt verbum cæcus ex Phariſæorum ore arripere videatur, & ex eo ipſo, quod illi dixerant, eos coarguere. Cùm dicit, *mirabile eſt*, aut ſignificat eos mentitos eſſe, cùm dixerunt neſcire ſe vnde Chriſtus eſſet, probatque fieri non poſſe, vt id neſciant, cum Phariſæi ſint, id eſt homines præſtantes ſcripturarum ſcientia, ex quibus cognitum habebant non ſolere quemquam niſi à Deo miſſum miracula facere, aut certè eorum exprobrat ignorantiam, quòd Phariſæi cùm ſint, ignorent neminem poſſe facere miracula B niſi à Deo miſſus ſit. Vtrumlibet voluerit ſignificare, emphaticum eſt pronomen illud, *Vos*, aut vos homines docti hoc non poteſtis ignorare, aut mirum eſt, & veſtro indignum nomine, quòd vos Phariſæi, qui omnia ſcire profitemini, hoc ignoretis. *Vnde ſit*, vt ſupra expoſuimus, idem eſt, quod à quo miſſus ſit, an ſit ex Deo; aut *vnde*, id eſt qualis ſit, iuſtus, an peccator, hic enim cardo quæſtionis erat. ver. 24. *ſcimus, quia hic homo peccator eſt*. Hoc eſt ſequentibus verbis apparet. *Scimus autem, quia peccatores Deus non audit*. Singularem etiam habet vim, quod addit, *Et aperuit meos oculos*; quaſi dicat, cum tam manifeſtum, tam illuſtre miraculum fecerit, non in loco aut remoto, aut occulto, ſed in me, in meis oculis, quos vos ante cæcos vidiſtis, C nunc ſanos videtis.

31. *Scimus autem, quia peccatores Deus non audit.*] Probat ſcire eos, aut certe debere ſcire, *vnde*, id eſt qualis ſit; iuſtum eſſe, non peccatorem, cùm exauditus à Deo ſit, & Deus peccatores non audiat. Sic enim ratio formanda, Deus non audit peccatores, ſed iuſtos; hunc audiuit, ergo iuſtus, non peccator eſt. Argumentatur autem ex communibus principiis, & recepta apud omnes homines opinione, vt Cyrillus, & Leontius obſeruant, ideo non dixiſſe, ſcio, ſed *ſcimus*, id eſt vulgò ſcitum eſt, atque receptum, vt nemo prorſus dubitet. Chryſoſt. & Theophylact. ad ſolum cæcum, & Phariſæos referant, quorum alij dixerant, ver. 16. *Non eſt hic homo à Deo, qui ſabbatum non cuſtodit*, alij, *quomodo po-* D *teſt homo peccator hæc ſigna facere?* Ad quam ſecundam opinionem alludens cæcus dicat, *Scimus* ego, & vos, peccatores à Deo non audiri. Sententia eſt generalis, & ſæpe in ſacris litteris repetita. *Cum extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vobis, cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam; manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt*. Iſai. 1. 15. Et, *aggrauata eſt auris eius, vt non exaudiat, ſed iniquitates veſtræ diuiſerunt inter vos & Deum veſtrum*. Iſai. c. 59. 1. 2. Et, *qui declinat aures ſuas ne audiat legem, oratio eius fiet execrabilis*, Prouerb. 28. 9. &, *peccatori dixit Deus, quare tu enarras iuſtitias meas, & aſſumis teſtamentum meum per os tuum?* Pſal. 49. 16. Et *maledicam benedictionibus veſtris*, Malach. 2. 2. De iuſtis autem dicitur, *Oculi Domini ſuper iuſtos, & aures eius in preces eorum*. E Pſal. 33. 16. & *oculi Domini ad timentes eum*, Eccleſiaſt. 15. 20. Diſputant tamen multi, quomodo ea ſententia in vniuerſum vera ſit. Deum peccatores non exaudire. In quibus Auguſtinus hoc loco, & in lib. 50. homil. hom. 43. & lib. 2. contra epiſtol. Parmen. cap. 8. & libr. 5. de baptiſmo contra Donatiſt. cap. 20. & lib. 1. retract. cap. 3. Beda. *Si enim Deus peccatores non audiret, fruſtra ille publicanus*, inquit Auguſt. *oculos in terram demittens, & pectus ſuum percutiens diceret. Deus propitius eſto mihi peccatori.* Putant igitur Auguſtinus, & Beda, aliique multi interpretes Auguſtinum ſecuti cæcum illum tanquam catechumenum, aut neophytum locutum eſſe, qui needum ſatis inſtitutus à Chriſto generaliter pronunciauerit, quod generaliter verum

An Deus peccatores non exaudiat.

Tract. 44.

Luc. 18. 13.

Donatiſtæ hoc loco abuſi.

non ſit. Abutebantur hoc loco Donatiſtæ, vt probarent, irrita eſſe ſacramenta per peccatores adminiſtrata, vt ex iis locis Auguſtini aduerſus Donatiſtas, quos modò notauimus, perſpicuum eſt. Quæ res Auguſtinum, vt opinor, impulit, vt diceret non eſſe eam Chriſti, aut ſcripturæ ſacræ, ſed indocti hominis ſententiam, quæ non ſemper vera ſit; abuſus eſt & D. Cyprianus miræ ſanctitatis, & eruditionis auctor epiſtola 64. & 80. vt probaret baptiſmum ab hæreticis datum eſſe repetendum. Quod cum falſum eſſe conſtet, conati multi ſunt variis modis generalem reſtringere ſententiam. Auguſtinus hactenus rectè ſentit, quòd non putat de ſacramentis intelligi debere. Nam etſi cum omnibus ſacramentis aliquę preces coniunctæ ſint, tamen aliud ſunt preces, aliud ſacramentum, nec vis ſacramenti in precibus poſita eſt. Itaque cum peccator ſacramentum adminiſtrat, non eſt peccator, ſed Chriſtus, qui exauditur, auctor ſacramenti. Quòd autem Auguſtinus exiſtimat, ne de ipſis quidem precibus hoc in vniuerſum verum eſſe, diſputabilis quæſtio eſt; videmus enim aliquando audiri à Deo peccatores, non ſolum cum veniam à Deo ſuorum peccatorum petunt, quam ſemper Deus paratus eſt dare; ſed etiam cum alia petunt bona quæ non ad corpus, ſed ad animum pertineat. Placet mihi interpretatio Leontij, quę eadem Theophylacti, & Euthymij eſt, eſſe hoc ita intelligendum. Deum non ſic peccatores audire, vt per eos ad declarandam eorum ſanctitatem miracula faciat; de hac enim re hîc agebatur. Tota ratio duobus principiis nixa eſt, quæ quamuis cæcus non expreſſerit, intelligi tamen voluit. Alterum eſt, omnes homines qui miracula faciunt, precibus facere; id eſt non propria auctoritate, ſed impetrata precibus à Deo faciendi poteſtate. Alterum, Chriſtum tanquam purū hominem miracula facere; illud quidem verum eſt, in hoc ſecundo cæcus errabat.

32. 33. *A ſæculo non eſt auditum.*] Exaggerat miraculum, inquit Chryſoſtomus, vt maiorem argumento vim adhibeat; tanquam dicat, quiſquis miraculum qualecunque facit, à Deo eſt, quanto magis Chriſtus, qui non qualecunque, ſe tale miraculum fecit, quale neminem vnquam feciſſe fando auditum eſt? Poteſt & alius eſſe ſenſus, vt probet his verbis cæcus verum fuiſſe miraculum, quod Chriſtus in ſe feciſſet; nec enim potuiſſe oculos nati cæci alia ratione, quàm miraculo aperiri, quem enim medicum vnquam homini nato cæco dediſſe viſum? quemadmodum Theodorus Heracleenſis videtur exponere. Obſeruauit autem idem Theodorus, & alter Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, & Leontius, cùm cæcus dicit, *A*

Moyſi antepoſitus Chriſtus à cæco.

ſæculo, tacitè Moyſem ipſum includere, qui nullū vnquam tantum miraculum fecerit; itaque Chriſtum illi antepoſuiſſe, quem Phariſæi paulo ante Chriſto prætuliſſent, *tu diſcipulus illius ſis, nos autem Moyſi diſcipuli ſumus*; Et, *nos ſcimus quia Moyſi locutus eſt Deus, hunc autē neſcimus vnde ſit.*

Verſ. 28. 29.

34. *Reſponderunt, & dixerunt ei, in peccatis natus es totus, & tu doces nos?*] Hinc apparet manſuetudinem illa, qua ante Phariſæi in interrogādo cæco vſi fuerant, fictam fuiſſe, & ad eliciendum ab eo aliquid comparatam. Nam vt Chryſoſtomus, Theophylactus, Leóntius, & Cyrillus adnotarunt, quamdiu ſpes illis fuit, aliquid ab eo diuerſis interrogationibus exprimendi, quod ad Chriſti criminationem ſeruire poſſet, mitiùs cum eo, & moderatiùs egerunt; cum verò vident apertè eum Chriſtum defendere, ſeque inſuper ab eo coargui, tum verò in contumelias erumpunt. Maximè verò commouet eos, quod ad eius argumenta reſpondere non poſſent, vt Theodorus Mopſueſt. & Theodorus Heracleotes, Cyrillus, & Euthymius indicarunt. Sic ſolent hodie deprehenſi, & conuicti argumentis hæretici ad probra, & iniurias ſeſe conuertere, & cùm ad reſpondendum lingua hæreat, ad conuiciandum ſoluta eſt. Magis etiamnum eos pupugit, quòd cæcus illos, id eſt homo vilis, abiectus,

Hæreticorum conuiciandi Phariſæorū diſcipuli.

imperitus, & nihil niſi peccare ſciens, homines ſanctitatis, & ſcientiæ opinione præcellentes, &, vt vno dicam verbo, Phariſæos, id eſt egregios, & ab imperita multitudine ſegregatos docere videretur. Hoc enim vnum reſpondent, hoc queruntur, *Tu doces nos?* Atque hanc vim habent duo illa pronomina, *tu*, & *nos*. Quod dicunt *in peccatis natus es totus*, ſimpliciſſimè ego quidem intelligo, vt ea phraſis perinde valeat, ac ſi dicant, nihil aliud ab vtero matris tuæ vſque ad hodiernum diem didiciſti, niſi peccare, *& tu doces nos?* ſed tamen aliorum interpretationes nec prætereo, nec ſequi alios prohibeo. Quidam igitur totum, id eſt corpore, & animo interpretantur. Nam animo, cùm natus eſt, iam fuiſſe peccatorem, ſiue propter originale peccatum, ſiue quòd, vt illi exiſtimabant, eius anima in alio corpore peccauiſſet, ideoque in corpus aliud oculis orbatum incluſam fuiſſe, quemadmodum Cyrillus, & Leontius exponunt, & corpore ipſo peccati veſtigiis notato natum eſſe. Sic apparet vtrumque Theodorum Heracleotem, & Mopſueſt. & Cyrillum intellexiſſe; eſtque valde probabilis explicatio. Alij totum putant ad ætatem referri, quaſi dicant, toto tempore vitæ tuæ peccator fuiſti, vt Chryſoſtom. & Theophylact.

Et eiecerunt eum foras.] Quidam exponunt, eiecerunt extra templum, vt Theophylactus; ſed non conſtat Phariſæos in templo fuiſſe, cùm hæc agerentur. Alij, eiecerunt à loco iudicij, in quo tunc erant, vt Theodorus Heracleenſ. Alij, à ſynagoga, atque excommunicarunt illum, & ſynagogæ ingreſſu, conſuetudineque prohibuerunt, vt Leontius. Ego non audeo plus dicere, quàm ex verbis intelligi poteſt. Cùm ergo neque templi, neque ſynagogæ, neque iudicij vlla fiat mentio, aut vllum ſaltem veſtigium appareat, ſimpliciter interpretor indignatione quadam ex loco, in quo erant, eum eieciſſe, tanquam hominē ſtultum, indignumque cum quo ipſi tanti magiſtri diſputarent. Is autem locus non alius fortaſſis, quàm priuata domus erat.

35. *Audiuit Ieſus, quia eieciſſent eum foras, & cùm inueniſſet eum, dixit ei, Tu credis in filium Dei.*] Loquitur Euangeliſta de Chriſto perinde ac ſi purus eſſet homo, quia Chriſtus ipſe in hoc facto tanquam homo geſſit ſe, quemadmodum multis aliis locis obſeruauimus. Non erat illi neceſſe ab aliis audire cæcum à Phariſæis foras eiectum fuiſſe, vt id ſciret, qui intimas hominum cogitationes cognitas habebat, atque perſpectas, ſed ita ſe gerit, quemadmodum ſi non aliunde, quàm ex aliorum narratione ſciret. Quo conſilio id fecerit, incertum; ſed eſt probabilis coniectura noluiſſe niſi loco, ac tempore diuinitatem ſuam declarare. Quanquam Cyrillus, & Leontius non exiſtimant vt hominem audiuiſſe, ſed vt Deum ſciuiſſe illum eiectum fuiſſe foras. Quod prætereà dicitur Chriſtus cæcum inueniſſe, ita dictum videtur quaſi caſu in illum inciderit, quia ita ille eum inuenit, quaſi non quæſiuiſſet; cum credendum ſit de induſtria quæſitum inueniſſe, idque haud obſcurè ex præcedentibus Euangeliſtæ verbis colligitur. Cùm enim dicit, *Audiuit Ieſus, quia eieciſſent eum foras*, indicat, quæſiuiſſe eum; alioqui fruſtra id ante dixiſſet. Magnum beneficium conſecutus cæcus fuerat, quòd viſum recuperaſſet; maius conſecutus eſt, quòd eiectus fuerit à Phariſæis, continuo enim quæritur, inuenitur, ſuſcipitur, docetur à Chriſto, quæ illi ad ſalutem de-

erant.

In lucro ponendum, quòd ab improbis eiicimur. *Pſal. 26. 10.*

erant. In magno nobis lucro ponendum eſt, quòd à Phariſæis, id eſt ab hæreticis, à ſchiſmaticis, à mundo eiiciamur foras; tunc quærimur, tùm ſuſcipimur à Chriſto, qui dum eorũ amicitia, quaſi vinculis tenebamur, ab eo non viſebamur. *Pater*, inquit, *meus, & mater mea dereliquerunt me, Dominus autem aſſumpſit me.* Obſeruarũt hoc Auguſtinus, Chryſoſtomus, Beda, Theophylactus. Interrogat Chriſtus inuentum cæcum, *Tu credis in filium Dei?* vbi pronomen *tu*, vt rectè Cyrillus, Chryſoſtomus, Euthymius adnotarunt, emphaſim habet, quaſi dicat, Phariſæi, qui te eiecerunt, non credunt in filium Dei, quid tu? an credis? Præſtiterat illi Chriſtus corporis medicinam, offert nunc & medicinã animæ; illuminauerat eius corpus, vult & animum, quod maius eſt beneficium illuminare. *Lauerat faciem corporis, modo lauat*, inquit Auguſtinus *faciem cordis.* Quod idcirco facit, quia ſe cæcus ob priorem beneficium gratum oſtenderat. Chriſtum coram Phariſæis conſtanter defendens, vt vterque Theodorus Heracleen. & Mopſueſt. Cyrillus & Theophylactus admonuerunt. Voluit enim Chriſtus egregium athletã, qui fortiter pro ſe pugnaſſet, poſt victoriam, vt aiunt Chryſoſtomus, & Theophylactus, coronare. Illud etiam opportunè Theodorus Heracleotes animaduertit, cùm eius Chriſtus ſanauit oculos, nihil interrogaſſe, cùm autem ſanare animam eius vult, interrogare an credat, quia ad ſalutem corporis nihil nos cum Deo cooperamur, ad ſalutem autem animæ aliquid nos ipſi agimus. Hoc eſt quod Auguſtinus dixit, *Qui fecit te ſine te, non iuſtificat te ſine te, fecit neſcientem, iuſtificat volentem.* Non interrogat an credat in ſe, ſed an credat *in filium Dei*, ſiue vt modeſtiùs de ſe loquatur & nullam cæco admirationis occaſionem daret quòd feciſſet ſi ſtatim primo loco rogaſſet, an in ſe crederet, hominem quamuis gratum, atque beneuolum, tamen qui nullam de ipſo maiorem, quàm de homine haberet opinionem. Paulatim in fidem ducit, & ſe illi oſtendit, vt Samaritanæ fecit, c. 4. 10. ſiue, vt Cyrillus, & Leontius exiſtimant, vt oſtenderet, qui in ſe crederent, non tanquam in hominem ſolùm, ſed tanquam *in filium Dei*, verumque Deum credere debere.

Tract. 44.

Ad ſalutem animæ cooperari debemus. *Serm. 15. de verb. Apoſt.*

36. *Quis eſt Domine? vt credam in eum.*] Cùm reſpondet *quis eſt?* & addit, *vt credam in eum*, indicat ſe paratũ ad credẽdum eſſe, tantùm ſibi deeſſe illius cognitionem, crediturum ſe libenter in eum, ſi ſe doceat quiſnã ille ſit, vt Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. & Euthymius adnotarunt. Sunt autem, qui putent cæcũ non cognouiſſe Chriſtum eſſe, cum quo loquebatur, quamuis crederet eum, à quo ſanatus fuerat, fuiſſe Chriſtum, verumq; filium Dei, ideoq; rogare, *quis eſt Domine?* vt Theophylactus, & Leontius. Nec enim vnquam ante vidiſſe Chriſtum, ideoq; ne cognoſcere etiam ſecum loquentem non potuiſſe, quia, cùm adhuc cæcus eſſet in Siloë miſſus ab eo fuerat, ibique recepto viſu ſtatim ad Phariſæos raptus erat, itaque tempus non habuerat Chriſtum videndi, cognoſcendiq;. Alij rectè ex voce Chriſtum cognouiſſe, eumque eſſe, qui curaſſet, idcirco honorificè dominum appellaſſe, quia nondum credebat filium eſſe Dei, vt Theodorus Heracleen & Mopſueſt. Quod multo eſt probabilius. Nam ſi ante credidiſſet eum, qui ſe curauerat filium eſſe Dei, iniuriam illi profectò feciſſet, ſi à quoquam rogaſſet, quis filius Dei eſſet, vt in illum crederet. Rogat tamen Chriſtum, à quo ſciebat ſe eſſe curatum, quemque nondum ſciebat filium eſſe Dei, quis filius Dei ſit, vt in illum credat; hactenus propter acceptum ab eo beneficium illi confidens, vt certò ſibi perſuaſum haberet non eſſe illum ſibi impoſiturum, ſed verum Dei filium oſtenſurum; itaque indicat ſe ad vnum eius verbum, ſolaque ipſius auctoritate crediturum eſſe, vt Theodorus Mopſueſt. animaduertit. Tanti eſt momenti ad perſuadenda difficillima quæque fidei myſteria doctoris ſanctitas, & opinio. Signandus hic locus eſt aduerſus Arianos, quorum hæreſis multis in locis ex Caluiniſmi cœno renaſcitur. Cùm enim ſciret cæcus Chriſtum filium eſſe Dei eo modo, quo prophetæ & viri ſancti filij Dei appellantur; iam enim prophetam, iam virum ſanctum coram Phariſæis confeſſus fuerat ver. 17. 31. 33. tamen ab eo ipſo rogat, quis ſit filius Dei; vtique non iam vt homo ſanctus, non iam vt propheta ſed vt Dei filius naturalis. Et eodem ſenſu Chriſtus ſe eſſe reſpondet.

Ariani ex hoc loco refutantur.

37. *Et vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt.*] Non dicit Chriſtus, Ego ſum, quod clarius erat, & breuius; ſiue vt modeſtiùs de ſe loquatur, vt Chryſoſtomus, & Theodorus Mopſueſt. indicant; ſiue vt Cyrillus, & Theophylactus, vt oſtenderet ſeipſum qui videbatur, qui loquebatur, qui genitus ex Maria erat filium eſſe Dei, nec duos, vt Neſtoriani poſtea putauerunt, ſed vnum tantùm eſſe filium. At loquens cum Samaritana palam dixit, *Ego ſum*, c. 4. 26. Reſpondet Theodorus Mopſueſt. apertè tunc dixiſſe, *Ego ſum*, quia ſolus cum ſola loquebatur; tunc non ita dicere, ſed circumlocutione vti, quia multi alij, etiam Phariſæi auditores aderant, vt ex ver. 40. manifeſtum eſt. Aliam ego rationẽ, cur ita locutus fuerit, animaduerto, quòd videatur vehementior eſſe, & efficacior oratio figurata, quàm ſimplex, *Et vidiſti eum, & qui loquitur tecũ ipſe eſt.* Plus enim & ponderis, & gratiæ hoc habet, quàm ſi ſimpliciter dixiſſet, *Ego ſum*, Probabile etiã eſt, quod quidã obſeruarunt, verbo ipſo *Vidiſti*, beneficiũ illi recepti viſus in mentem reuocare voluiſſe. Intelligit autem vidiſſe eũ non ante, ſed tunc, vt Leontius ſcribit. Nam ante nunquam viderat Chriſtum, vt ſuperiore verſu docuimus.

38 *Credo Domine, & procidens adorauit eum.*] Et verbis, & factis oſtendit ſe verè credere Chriſtum filium eſſe Dei, verumque & ipſum Deum. Non enim vt Prophetam, non vt virum ſanctum, non vt hominem bene de ſe meritum vrbanitatis cauſa, ſed vt verum adorat Deum. Sciebat enim ante & Prophetam, & virum ſanctum, & bene de ſe meritum eſſe, & tamen nõ adorauerat. *Vis videre*, inquit Auguſt. *qualem credat? Et procidens adorauit eum.* Itaque & hic locus aduerſus Arianos notandus eſt.

Tract. 44.

39. *Et dixit Ieſus, In iudicium ego in hunc mundum veni.*] Dixit non cæco, qui iam credens ea non indigebat admonitione, ſed Phariſæis, qui aderant, vt ex ſequenti verſu intelligitur. Dixit tamẽ propter cæcũ, id eſt ſumpta ex illo occaſione, qui cũ & corpore, & animo paulò ante cæcus fuiſſet, & corpore & animo viſum receperat. Itaq; vitioſè in nonnullis codicibus legitur, *Dixit ei.* Omnes fere auctores, Græci præſertim, Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Chryſ. Leontius Theophy. exiſtimant iudicium hoc loco, ſicut multis alijs maiorem condemnationem ſignificare quemadmodum ſi diceret ſe in hoc veniſſe, vt ex eo quòd alij crederent, & illuminarentur, increduli maiore punirentur cæcitate traditi in reprobum ſenſum. Quod etſi ideo quibuſdam non placet, quòd nomen iudicij ad vtroſque & qui ex cæcis videntes, & qui ex videntibus, cæci fiunt, referri videatur; & qui ex cæcis fiunt videntes minimè puniantur; tamen probabile eſt, quia non eſt neceſſe, vt ad vtroſque nomẽ iudicij referatur. Poteſt enim ſic oratio reſolui, in condemnationem ego (eorum qui vident) in hunc mundum veni, vt cæcis videntibus ipſi cæcitate feriantur. Mihi tamen alius videtur germanus eſſe ſenſus, vt iudicium neq; condẽnationem, nec, vt alij volunt, Dei decretum ſignificet; ſed Dei prouidẽtiam, quod vulgo etiam iudicium Dei ſolemus appellare, quaſi dicat ad declaranda Dei iudicia

Iudicium Dei pro prouidentia.

in hunc

in hunc mundum veni, quæ in hoc maxime cernuntur, vt præter hominum opinionem, qui cæci ſunt, videant, qui vident, cæci fiant. Superuacanea igitur eſt illa quæſtio, quam magni etiam auctores Theodorus Mopſueſt. & Euthy. proponunt, quomodo huic loco non repugnet, quod ſupra idē Chriſtus dixit. *Non miſit Deus filium ſuum in mundum, vt iudicet mundū, ſed vt ſaluetur mūdus per ipſum.* Illic enim iudicium pro condemnatione, hic pro prouidentia ponitur. Præterquam quòd idē Theodorus, Cyril. & Theodorus alter Heracleens. & Theodoritus in Græca Catena, & Euthy. hoc loco monent, aliiſque locis Chryſoſt. Theophyl. & Damaſcenus monere ſolent, particula, *Vt*, non ſignificat finalem cauſam, ſed euentum. Non enim ideo venit, vt qui videbant, cæci fierent, ſed factum eſt ita hominum culpa, vt multi oblato lumine magis cæcutirent. Exempla multa, & nota ſunt Pſal 50.6. *Tibi ſoli peccaui, & malum coram te feci, vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.* 1. Cor. 11.19. *Oportet & hæreſes eſſe, & vt qui probati ſunt, manifeſti fiāt in vobis.* Nec enim ideo Dauid peccauit, vt Deus iuſtificaretur; neque hæreſes propterea veniunt, *vt probati ſunt, manifeſti fiant*, ſed accidit ita, aut potiùs diuina conſequitur prouidentia, vt ex peccatis noſtris Deus iuſtificetur, & graſſante hæreſi manifeſti fiant, qui probati, cōſtanteſque in fide ſunt. Aliam iudicij interpretationē, quam alius quidam Theodorus affert nouorum hæreticorū interpres, vt pro iure, ac poteſtate accipiatur iudicandi, ineptam iudico. Notant Leontius, Chryſoſt. & Theophylact. Chriſtum hîc de duplici ſimul viſione, ac cæcitate loqui corporis, & animæ. Nam & quoſdam animo pariter, & corpore cæcos; animo, & corpore videntes effecit, velut cęcum iſtum, vnde huius ſententiæ argumentum ſumpſit; & Phariſæi, qui ſibi animo, & corpore valde acutè videre videbantur, & animo, & corpore cæci facti ſunt; animo, quia auctorem ſalutis ſuæ non cognouerunt, & in media luce non viderunt veritatem; corpore, quia ita Chriſti miracula viderunt oculis, vt nequaquam ea videre viderentur. Theodoritus in Græca Catena ad Paulum, & Iudam accommodat. Paulus ex cæco videns, Iudas ex vidente cæcus factus eſt. Cyrillus verò, &, vt videtur, Chryſoſt. ad Iudæos, atque Gentiles, quorum illi quidem ex videntibus cęci, hi ex cęcis vidētes ſunt facti. *Cæcitas*, inquit D. Paulus Rom. 11. 25. *ex parte contigit in Iſrael, donec plenitudo gentium intraret.*

cap. 3. 17.

Vt, non cauſam finalem ſed euentum ſignificat.

Bezam notat.

Act. 9. 17. 18.

40. Nunquid & nos cæci ſumus?] Intellexerunt Phariſæi notari ſe, cùm cæco aduerſarentur, & Chriſtus cæcum, qui ex cæco videns factus fuerat, aliis, id eſt eius aduerſariis oppoſuiſſet. Sed quia generaliter, & indefinitè locutus fuerat, nec eos aut nominauerat, aut indicauerat, quærunt an de ſe loquatur, vt ſi confeſſus

A id fuerit, violatæ legis inſimulent, quæ prohibebat principi populi maledicere, vt Cyrillus, & Leontius edisſerunt. Itaque putant Phariſæos exiſtimaſſe non corporis, ſed animi cæcitatem à Chriſto obiectam ſibi fuiſſe. Quod multo eſt probabilius, quàm quod Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus dicunt, ſolam eos corporis cæcitatem, vt homines nihil ſpirituale cogitantes intellexiſſe. Corporis enim cæcitatem obiici niſiſſent potiùs, quàm indignati fuiſſent. At indignati quærunt, *Nunquid & nos cæci ſumus*, id eſt indocti, & inſipientes, ſicut iſte, quem tu ex cæco videntem factum eſſe ſignificas? aut *nunquid & nos* animo *cæci ſumus*, ſicut iſte animo cæcus fuit? Hanc vim habet coniunctio illa *&*, propterea ſi de corporis

Prod. 22. 28. Act. 23. 5.

B tantùm intellexiſſent cæcitate, non dixiſſent *Nunquid & nos cæci ſumus?* (videbant enim ſe corpore non eſſe cæcos, ſed, nunquid & nos cæci fiemus, ſicut Chriſtus dixerat, vt *qui vident, cæci fiant.*

41. Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum; nunc vero dicitis quia videmus; peccatum veſtrum manet.] Non loquitur Chriſtus ex veritate, ſed ex Phariſæorum opinione. *Si cæci*, inquit, *eſſetis* iudicio veſtro, id eſt ſi cęcos vos eſſe verè, vt eſtis, ſentiretis. Videbatur adiungendum eſſe, videretis, ſicut dixerat, *vt qui cæci ſunt, videant*, non id dicit, ſed *non haberetis peccatum*, quod re quidē ipſa idem valet, hoc enim eſt videre, peccatum non habere, intellectu autem hoc facilius; ideo hoc non illud dixit, vt ſimul declararet, quid eſſet videre, quid

C cæcum eſſe. Si ergo cæcos vos, id eſt peccatores eſſe ſentiretis, *non haberetis peccatum* quia peccati remediū quæreretis; quia ad ſpiritualem medicum veniretis; quia accederetis ad agnū Dei, *qui tollit peccata mundi* & à peccato vos liberaret; ſed quia *dicitis* apud vos, id eſt putatis (Hebraica phraſis) vos videre, *peccatum veſtrum manet*, id eſt non curamini, ſed in cæcitate veſtra permanetis. Hunc credo verum eſſe ſenſum. Atque ita Auguſt. & Beda hoc loco, Proſper in Pſal. 134. & Eucherius in qq. in Ioan. exponunt. Haud paulo meliùs, quàm Chryſoſt. Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Theophylactus, qui exiſtimant eſſe ſenſum, ſi cæci eſſetis corpore, quemadmodum à me appellari putaſtis, peccatum non haberetis, quia minùs eſſetis ſu-

Sup. 1. 29. Dicere apud ſe. *Hebraica phraſis.*

D perbi. Alibi notauimus manendi verbum præſertim apud Ioannem hunc habere emphaſim, vt plus ſignificet quàm eſſe, aut ineſſe in alio: declarat enim moram, habitum, inhæſionem eius rei, quæ ante fuiſſet. Itaque ſenſus eſt. Peccatum, quod ante in vobis erat, quodque ſi cæcos vos eſſe ſentiretis, vobis ablatum eſſet, quia vos videntes eſſe putatis, in vobis remanet, in vobis hæret; non tollitur, non deletur, non remittitur. Exempla ſunt ſupra c. 1. 32. 33. & 3. 36. & 5. 38. & 6. 56. & 8. 31. & infra c. 12. 46. & 15. 4. 6. 7. 10.

Manere plus valet quam eſſe.

CAPVT. X.

1. AMEN, *amen dico vobis: qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde: ille fur*
eſt, & latro: 2. *Qui autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium.* 3 *Huic oſtiarius aperit, & oues*
vocem eius audiunt, & proprias oues vocat nominatim, & educit eas. 4. *Et cum proprias oues*
emiſerit, ante eas vadit: & oues illum ſequuntur, quia ſciunt vocem eius. 5. *Alienum autem*
non ſequuntur, ſed fugiunt ab eo: quia non nouerunt vocem alienorum. 6. *Hoc prouerbium dixit eis Ieſus. Illi*
autem non cognouerunt quid loqueretur eis. 7. *Dixit ergo eis iterum Ieſus: Amen, amen dico vobis, quia ego*
ſum oſtium ouium. 8 *Omnes qu*[illegible]*quot venerunt, fures ſunt, & latrones, & non audierunt eos oues.* 9. *Ego ſum*
oſtium. Per me ſi quis introierit, ſaluabitur: & ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet. 10. *Fur non venit*
niſi vt furetur, & mactet, & perdat. Ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant. 11. *Ego ſum paſtor*
bonus. Bonus Paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis. Mercenarius autem, & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt
oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & diſpergit oues: 13. *mercena-*
rius autem fugit, quia mercenarius eſt, & non pertinet ad eum de ouibus. 14. *Ego ſum paſtor bonus: & cogno-*
ſco meas, & cognoſcunt me meæ. 15. *Sicut me nouit Pater, & ego agnoſco Patrem: & animam meam pono pro*
ouibus meis. 16. *Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere, & vocem meam*
audient,

Iſai. 40. & 11. Ezech 34. c. 23. & 37. f 14. Matt. 11. d. 27. Luc. 10. d. 22.

audient, & fiet vnum ouile, & vnus paſtor. 17. *Propterea me diligit Pater: quia ego pono animam meam, vt ite-* Iſai. 53. b. 7.
rũ ſumã eam. 18 *Nemo tollit eam a me: ſed ego pono eam à meipſo, & poteſtatem habeo ponendi eam: & poteſta-*
tem habeo iterum ſumendi eam: Hoc mandatum accepi à Patre meo. 19. *Diſſenſio iterum facta eſt inter Iudæos*
propter ſermones hos. 20. *Dicebant autem multi ex ipſis: Dæmonium habet, & inſanit: quid eum auditis?*
21. *Alij dicebant: Hæc verba non ſunt dæmonium habentis: nunquid dæmonium poteſt cæcorum oculos*
aperire? 22. *Facta ſunt autem Encænia in Ieroſolymis: & hyems erat.* 23. *Et ambulabat Ieſus in templo,* 1. Mac. 4. f. 56 & 59.
in porticu Salomonis. 24. *Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei: Quouſque animam noſtram tol-*
lis? ſi tu es Chriſtus, dic nobis palam. 25. *Reſpondit eis Ieſus: Loquor vobis, & non creditis. opera, quæ ego*
facio in nomine Patris mei, hæc teſtimonium perhibent de me: 26. *ſed vos non creditis, quia non eſtis ex*
ouibus meis. 27. *Oues meæ vocem meam audiunt: & ego cognoſco eas, & ſequuntur me:* 28. *& ego*
vitam æternam do eis: & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quiſquam de manu mea. 29. *Pater*
meus quod dedit mihi, maius omnibus eſt: & nemo poteſt rapere de manu Patris mei. 30. *Ego, & Pater v-*
num ſumus. 31. *Suſtulerunt ergo lapides Iudæi, vt lapidarent eum.* 32. *Reſpondit eis Ieſus: Multa bona o-*
pera oſtendi vobis ex Patre meo, propter quod eorum opus me lapidatis? 33. *Reſponderunt ei Iudæi: De bono*
opere non lapidamus te, ſed de blaſphemia. & quia tu homo cum ſis, facis teipſum Deum. 34. *Reſpondit eis Ie-*
ſus. Nonne ſcriptum eſt in lege veſtra: quia Ego dixi, dij eſtis? 35. *Si illos dixit deos, ad quos ſermo Dei factus* Pſal. 81. b. 6
eſt, & non poteſt ſolui ſcriptura: 36. *quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum, vos dicitis: Quia bla-*
ſphemas: quia dixi, Filius Dei ſum? 37. *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi* 38. *Si autem*
facio. & ſi mihi non vultis credere, operibus credite, vt cognoſcatis, & credatis quia Pater in me eſt, & ego
in Patre. 39. *Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.* 40. *Et abiit iterum trans*
Iordanem in eum locum, vbi erat Ioannes baptizans primum: & manſit illic: 41. *Et multi venerunt ad eum,*
& dicebant: Quia Ioannes quidem ſignum fecit nullum. 42. *Omnia autem quæcunque dixit Ioannes de hoc,*
vera erant. Et multi crediderunt in eum.

IN CAPVT X.

A*Men, amen dico vobis, qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt, & latro. Qui autem intrat per oſtium paſtor eſt ouium.* Non male ſentire mihi videntur ij, qui hoc caput à ver. 39. ſuperioris capitis inchoandum fuiſſe putant. Nam dubiũ non eſt, quin eo loco nouam Chriſtus concionem aggreſſus fuerit ſumpto exordio ex cæco, quem curauerat. *In iudicium ego in hunc mundum veni: vt qui non vident, videant: & qui vident, cæci fiant:* Sed quiſquis capitum diuiſor fuit, habuit rationem parabolæ, quæ quia hoc loco inchoatur, hic etiam fecit capitis initium. Quomodo hæc parabola, cum illo ſuperiori cohæreat exordio, cum omnes concedunt continuatum fuiſſe ſermonem, dubitatur. Auguſt. Beda & Rupertus exiſtimant Chriſtum probare voluiſſe Phariſæos cęcos eſſe, quia ſi cæci non fuiſſent, verum vtique paſtorem agnouiſſent. Tract. 45. *Vnde ſibi vſurpabant lumen*, inquit Auguſt. *qui furebant contra diem*. Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. occurriſſe Chriſtum tacitæ eorum obiectioni ſe non propterea illum ſugere, quòd ipſi cæci eſſent, ſed quòd ille ſeductor, & quaſi fur, & latro eſſet, qui in alienum gregem, id eſt in populum ipſis commiſſum irruiſſet, vt diſperderet, perderet, dilaceraret; reſpondere ergo Chriſtum ſe verum eſſe paſtorem, illos fures, atque latrones. Optimè omnium mihi Cyril. in Catena Græca videtur exponere quomodo initium huius capitis cũ ſuperioris fine cohæreat; reſpondiſſe Chriſtum non ad Phariſæorum verba, ſed ad tacitas eorum cogitationes. Putabant ſe ſolos populi doctores, atque paſtores, dolebantque quòd totus populus Chriſtum falſum, vt ipſi cogitabant, paſtorem ſequeretur. ideo hanc ipſam parabolam induxiſſe, qua ſe doceret verum eſſe paſtorem. Prius autem furem, & latronem, quàm verum paſtorem deſcribit, quia facilius cognoſcimus quis fur ſit, quàm quis ſit bonus paſtor. Furem, & latronem non verum paſtorem eſſe dicit, qui *non per oſtium intrat in ouile ouium*. Ouile vocat non qualia nunc in pleriſque regionibus eſſe videmus, ſolo rete ſepta, ea enim neque oſtium neque ianitorem habent; ſed ſtabulum muro circũdatum, qualia Galli habent in omnibus ruſticis domibus intra primam,

C magnamque domus portam, qua currus in cohortem ingrediuntur. In ea prima porta ſolebat olim in omnibus paulo locupletioribus domibus ſeruus aliquis eſſe, qui ianuæ claudẽdæ, aperiendæq; curam haberet catenis nõnunquã ligatus, vt poëta ille ſignificauit.

Ianitor indignè dura religate catena. Ouid. 1. Amorum.

Notauit Rupertus potuiſſe Chriſtum ſine ambagibus illis dicere, *Ego ſum paſtor bonus*; vos, & alij, qui ante me venerunt fures, & latrones eſtis; at non ita dicere voluiſſe, ne eos ſtatim offenderet, atque abalienaret à fructu concionis. Sẽſim ergo, & generaliter prius bonũ, malumq; paſtorem deſcripſiſſe, deinde ad ſe, & alios deſcriptiones accommodaſſe, atq; ita idem fecit, ſed modeſtius, prudẽtius, & fructuoſius. Quid oſtium in D applicatione parabolæ ſignificet, diſputatur, redditq; difficiliorem quæſtionẽ, quòd eam Chriſtus explicaſſe videatur ver. 7. *Ego ſum oſtium ouium.* Cum enim Chriſtus videatur, quod ſit oſtium declarare, temerarium multi iudicarunt dicere aliud quàm Chriſtũ ipſum ſignificare. Itaque Cyril. in Catena Græca, Aug. hoc loco. & ſerm. 49 de verb. Dom. Greg. hom. 13 in Ezech. & hom. in eũdem 15 & lib. 7. regiſt. c. 47 & lib 9. c. 40. Beda, & Rupertus oſtium ouilis Chriſtum ipſum eſſe putant, per quem qui non intrat, fur eſt, & latro. Intrat autem per illum qui in illum credit, &, vt ait Aug. qui illum imitatur. Oritur tamen contra hanc interpretationem alia ſtatim quæſtio, quomodo Chriſtus per ipſum in ouile intrare poſſit. Etenim cùm idem E non ſolum oſtium, verum paſtor etiam ſit, & paſtor bonus debeat ingredi per oſtium, neceſſe eſt, vt ipſe per ſeipſum ingreſſus fuerit, quod non apparet, qua ratione fieri potuerit. Gregorius ita quæſtionẽ ſoluit Chriſtum & pro perſona ipſa Chriſti, & pro corpore eius, quod eſt Eccleſia accipi ſolere. Notum exẽplum *Saule, Saule quid me perſequeris?* cũ non ipſum, ſed eius Eccleſiam perſequeretur, *& adimpleo, quæ deſunt paſſionũ Chriſti in carne mea pro corpore eius, quod eſt Eccleſia.* Ergo Chriſtum in ouile ouium per oſtium, id eſt per ſeipſum intrare, quia ſingula eius mẽbra, quæ ſumus nos, per illũ intramus. Malim dicere, ſi eam interpretationem oſtij ſequi velim, intrare per ſeipſum, id eſt ſua,

Quomodo Chriſtus & paſtor, & oſtium ſit ouilis.

Act. 9. 4. Coloſ. 1. 24

non

non aliena auctoritate, alios verò paſtores omnes venos intraſſe per illum, quia non ſua ipſorum, ſed eius auctoritate intrarant. Sed quid per oſtium ſignificari putem cùm aliorum ſententias recitauero, dicturus ſum.

Quid per oſtium ſignificetur.

Chryſoſt. Theophyl. Euthym. Leontius, & Theodorus Heracleotes putant oſtium eſſe ſcripturas ſacras, quamuis id ipſum non eodem ſenſu omnes dicant. Nam Chryſoſt. Theophyl. Euthym. & Leontius exiſtimant ſcripturas oſtium appellari, per quod bonus paſtor ingreditur, quia quiſquis bon⁹ doctor eſt, ſcripturis, quæ docet, probare debet, & per eas quodammodo in animos auditorum ingredi, fidemque apud eos ſibi facere. Theodor. verò Heracleens. ſcripturam eſſe oſtium, quia ille bonus eſt paſtor, cui ſcriptura auctoritatem dedit. Cuiuſmodi Chriſtus erat, quem omnes Prophetæ venturum prædixerant, omnes ſcripturæ prægnauerant. Ille ergo per oſtium ingreſſus eſt, quia ſcripturæ auctoritate ingreſſus eſt. Hic verus eſt ſenſus: etſi alium etiam ego non minus verũ animaduerto, vt oſtium nihil aliud, quam diuinam ſignificet auctoritatem, ſiue in ea in ſcripturis, ſiue in miraculis, ſiue alia quare contineatur. Per oſtiũ igitur ingreditur, quiſquis nõ ſumit ſibi honorem, ſed *vocatur,* vt ait D. Paulus, *tanquam Aaron.* Per oſtium ingrediũtur, qui à Deo mittuntur; aliunde aſcendunt illi, de quibus dicitur. *Non mittebam Prophetas, & ipſi currebant* Ierem. 23. 21. Soluenda ergo nobis eſt quæſtio illa Gregorij, quòd ſe Chriſtus ver. 9. oſtium appellet, quod huic noſtræ & Theodori ſententiæ videtur obſtare.

Hebr. 5. 4.

Credo ego alio ſenſu dixiſſe Chriſtum, *qui non intrat per oſtium*, alio verò, *ego ſum oſtium.* Nam cùm dixit, *qui non intrat per oſtium*, de oſtio, per quod paſtores; cùm dixit, *ego ſum oſtium*, de oſtio, per quod oues ingrediuntur, & egrediuntur loquebatur, quod diuerſum omnino eſt, illud eſt porta prima domus, hoc oſtiolum ouilis, per illud paſtorem, per hoc oues dixit ingredi debere, illud quod eſſet non declarauit, hoc ſe eſſe dixit. *Ego,* inquit, *ſum oſtium, per me ſi quis introierit ſaluabitur, & ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet.* Et vt concedamus idem eſſe oſtium, tamen illud negari non poteſt, priori loco de paſtoribus, poſteriore de ouibus loqui, quod ſatis cauſæ fuit, vt oſtij ſignificationem variaret, quaſi de alia re nunc ageretur.

Verſ. 9.

Aliam ego hîc difficiliorem, & magis neceſſariam quæſtionem video, quam tanquam non anteà illam omnes interpretes præteriêre, qui paſtores ſint? Omnes enim vno excepto, quos legerim, auctores pro comperto habẽt paſtores eſſe Doctores, & quicunque ſiue docendo, ſiue gubernando populum regunt.

Quinã ſint paſtores.

Theodorus verò Heracleotes ita hæc ediſſerit, vt appareat exiſtimaſſe eum de vno tantùm agi paſtore, quaſi vnus tantum eſſe poſſit, & alius, quam Chriſtus eſſe non poſſit, ſicut vnius gregis vnus tantùm paſtor eſſe ſolet, ſi qui alij ſunt, eius miniſtri ſunt. Non ergo id hîc à Chriſto agi, vt doceat, qui homo verus paſtor, id eſt verus doctor ſit. Sed cùm ex ſcripturis perſpicuum eſſet vnũ à Deo paſtorem paſtorum omnium mittendum eſſe, qui nõ ſolùm oues paſceret, ſed eas etiam de luporum faucibus liberaret Ezechiel. 34. 23. diſputat Chriſtus, ſe illum eſſe paſtorem à Deo per Prophetas promiſſum; neminem verò alium quàm ſe vnum eſſe poſſe, quia nemo per oſtium præter ſe ingredi poſſit, quippe qui ſolus in ſcripturis promiſſus eſſet, ſolus prophetias impleuerit, quod eſt per oſtium, id eſt per ſcripturam, vt diximus intrare. Confirmat hanc ſententiam, quod ver. 11. cùm Chriſtus dixit, *Ego ſum paſtor bonus,* etiam cum articulo dixerit ὁ ποιμὴν ὁ καλός, *Ego ſum paſtor ille bonus,* quaſi dicat ille, vnicus ille promiſſus ille qui ſolus verus eſt paſtor. confirmat quod & ver. 8 dixit *omnes* qui ante ſe venerunt, fures, & latrones ſuiſſe, quod non videtur verum eſſe poſſe, niſi de vnico illo promiſſo paſtore intelligatur. Multi enim ante Chriſtum venerant, qui non fures, & latrones, ſed veri paſtores, id eſt veri Prophetæ fuerunt. Cæterum omnes, qui venerant fingentes ſe illum verum, & vnicum, qui expectabatur eſſe paſtorem, fures fuerunt, atque latrones, quia per oſtium ingreſſi non ſunt, id eſt ſcripturas ſacras miſſionem, legationemque ſuam probare non potuerunt.

3. Huic oſtiarius aperit, & oues vocem eius audiunt, & proprias oues vocat nominatim, & educit eas.] Similis hic de oſtiario quæſtio eſt, quis per eum ſignificetur. Oſtiarium ouili præfici inſolens videtur eſſe, ſed iam docuimus, qua conſuetudine id Chriſtus dicat. Quis oſtiarius ſit, quæritur.

Quis per oſtiarium ſignificetur.

Chryſoſt. Theophyl. Euthym. Leontius, & Theodorus Mopſueſtiens. Moyſem oſtiarium eſſe dicunt, qui Chriſto venienti aperit, id eſt ſuo teſtimonio eum comprobat eſſe Chriſtum. *Si crederetis,* inquit, *Moyſi, crederetis forſitan & mihi, de me enim ille ſcripſit.* Alij angelum interpretantur, qui vnus vniuerſæ præſit Eccleſiæ, quemadmodum ſingulos præeſſe ſingulis ex Ioannis Apocalypſi perſpicuum eſt. Ita Cyril. quam interpretationem Leontius etiam refert, & probabilem iudicat. Alij eundem Chriſtum, & paſtorem, & oſtium, oſtiarium faciunt, vt Rupertus. Alij dicunt oſtiarium eſſe Spiritum ſanctum, vt Theodorus Heracleotes, idemq; Rupertus. Hoc probo, niſi quòd malim Deum generaliter oſtiariũ facere, quàm ad vnam Spiritus ſancti perſonam reſtringere ſententiam.

Sup. c. 5. 46.

cap. 1. & 2.

Deus oſtiarius eſt, quia curam, ac prouidentiam ouilis habet. Is paſtori ingredi volenti aperit, dum facit, vt res illi ſuccedat, vt ab ouibus pro vero paſtore recipiatur; dum poteſtatem illi dat miracula faciendi, qua veluti claue ingreditur in ouile, qua ratione & Moyſi olim oſtiũ aperuit, vt à populo pro paſtore reciperetur & multis, illi qui cũ ſe Moyſes, aut Chriſtos eſſe ſimularẽt, admiſſi non ſunt, ſed detecta fraude repudiati, quales fuerunt Theudas, & Iudas ille Galilæus Act. 5. 36. 37. & ille alter, cui nomen fuit Barchochabæ, de quo Iuſtinus in apologia ad Antonin. Pium, & Euſeb. lib. 4. hiſtor. Eccleſ. c. 6. & 8. Quod dicit, *Et oues vocem eius audiunt,* hoc eſt agnoſcunt, aut voci eius obtemperant. Audire enim pro obedire ponitur Hebræorum idiomate.

Audire pro obedire Hebræorum idiomate.

Octo enim ſigna veri paſtoris tradit. Primum, quòd per oſtium ingrediatur, ſecundum, quòd oſtiarius illi aperiat; tertium, quod oues eius vocẽ agnoſcant, illiq; pareant; quartum, quòd ſingulas oues nominatim oues appellare poſſit, quintum, quòd oues educat; ſextum, quòd ante eas vadat, ſeptimum, quòd oues eum ſequantur; octauum, quòd animam ſuam ponat pro ouibus ſuis. Notauit hæc Leontius, niſi quod nimis ſubtiliter ſecuit.

Veri paſtoris octo ſigna.

Agnoſcunt oues non ſolùm conſuetudine, ſed naturali etiam quodam inſtinctu proprij paſtoris vocem, quemadmodum canem cuſtodem à lupo inimico quantumuis ſimili natura ſola indice diſtinguunt. Sic qui in Eccleſiæ Catholicę grege ſunt facilè diſcernunt vocem veri paſtoris ab hæreticorum, aut ſchiſmaticorum vocibus. Quanquam, vt ſupra diſputauimus, non agit Chriſtus, niſi de ſe vno, id eſt de illo optimo paſtore, qui animam ſuam pro ouibus ſuis poſiturus erat. Quo confirmato ſenſu, quærendum qui ergo ſint oues.

Quænam ſint oues.

Non poſſum hoc loco D. Auguſt. & Bedæ opinionem admittere, qui ſolus prædeſtinatos oues interpretantur. Mitto quòd multi prædeſtinati ſunt, qui longo tempore vocem Chriſti non audiunt, qui longo tempore ſunt lupi; multi verò reprobati, qui longo tempore audiunt, longo tempore Chriſtũ ſequuntur. Quod etſi conatur ſoluere D. Auguſt. ſolutionem ipſam mihi non probat. Hoc vno vtar argumento:

mento:

mento: volebat probare Chriſtus verum ſe, & vnicum A eſſe paſtorem, quod ab ouibus eius vox, doctrinaq; agnoſceretur, de iis igitur ouibus loquebatur, quæ ab omnibus cognoſcuntur, quaſq; cum videant Chriſti vocem agnoſcere, intelligunt eum verũ eſſe paſtorem. præ deſtinatos quis præter Deum nouit? qua ratione cognoſcere homines poterant, an prędeſtinati Chriſti vocem audirent, cùm prędeſtinatos ipſos minime cognoſcerent? Oues ergo cum aliis omnibus auctoribus eos interpretor, qui ſunt in Eccleſia. Nam Eccleſia ouile eſt. At Chriſtus dicit alias ſe oues habere, *quæ non ſunt ex hoc ouili*, ver. 16 & tamen illi in Eccleſia non ſunt. Facilis reſponſio, ſicut nondum in Eccleſia erant, ſed erant aliquando in Eccleſia futuri, ita nondũ oues erant, ſed quia futuri aliquando erant, per anticipationem oues B appellauit. Tunc non oues, ſed lupi erãt, ſed facit Chriſtus ex lupis oues, faciunt ſe multæ oues ex ouibus lupos. Illi quandiu lupi ſunt, vocem paſtoris non audiunt, hæ quãdiu oues ſunt, vocem paſtoris audiunt; & ſi non audiant, eo ipſo lupi fiunt. Nam illi ipſi, quibuſcum Chriſtus diſputabat, Phariſæi, oues prius erant, in ouili, id eſt in Eccleſia Dei erant, ſed quia Chriſtũ non audierant, lupi facti ſunt. Obiiciet aliquis cum Chriſtus ſimili vlus metaphora iudicium deſcribit, Matthæi 25. 32. ſolos prædeſtinatos oues, reliquos non oues, ſed hædos appellare. Verum; ſed alia illic ratione, aliaque metaphora, etſi nomine eodem, oues vocat, illic quia manſuetæ, quia innocentes; hic quia in grege ſunt.

Et educit eas.] Quonam educit? Nam ſi Eccleſia, vt C diximus, ouile eſt, non poteſt eas extra Eccleſiam educere, quod Chriſtus minime facit. Primum hæc de Chriſto non dicuntur, ſed de paſtore; & non eſt neceſſe, vt ſæpe monuimus, omnia, quæ in parabolis dicuntur, ad id, cuius cauſa proponuntur, accommodari. Multa dicuntur explendæ narrationis, multa deſcribendæ, multa ornandæ rei gratia, vnde parabolæ ſumuntur. Quod ſi quis hoc etiam velit ad Chriſtum accommodare, dicat Eccleſiam ob hoc ſolum ouile dici, quod quemadmodum in ouili oues, ita fideles in Eccleſia continentur, non item ob hoc, quod ſicut oues extra ouile a paſtore, ita fideles a Chriſto extra Eccleſiam educantur. Intra ipſum ouile, id eſt intra Eccleſiam paſcua ſunt, itaq; educere oues non eſt extra Eccleſiam ducere, ſed intra D Eccleſiam paſcere, populum in concionem congregatũ docere. Hoc potius ſequor, quàm quod Theophil. dicit, educere Chriſtum oues ſuas e medio infidelium.

4. Et cum proprias oues emiſerit, ante eas vadit.] Vt periculum, ſi quod occurrerit, amoliatur. Propterea potius dixit, *ante eas*, quàm poſt eas, *vadit*, quamuis ſoleant paſtores aliquando oues præcedere, aliquãdo ſequi, quia voluit paſtoris curam, & officium exprimere, quod in hoc potiſſimum cernitur, vt pericula remoueat, & gregem regat. Qui autem regere vult, aut pericula ſubmouere, præcedat oportet. Habet etiam hoc ſuam in moribus ſignificationem, eamque non ſimplicem. Non debet Eccleſiaſticus paſtor gregem ſequi, ſed ducere, id eſt non debet tanquam beſtias ratione carentes, ſed tã E quam homines gubernare. Deinde non debet ſequi, ſed ducere, id eſt non debet à grege ſuo virtutem diſcere, ſed gregem potius docere, non gregis exemplum imitari, ſed gregi ſuo exemplum præbere, hoc eſt ducere. *Sic luceat*, inquit, *lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum, qui in cælis eſt.* Vtrumque Petrus complexus eſt, *Non dominantes*, inquit, *in clerum ſed forma facti gregis.* Attigerunt ferè hæc omnia Theophylactus, & Euthymius.

Matt. 5. 16. 1. Pet. 2. 12. & 2. Pet. 1. 19. 1. Pet. 5. 3.

Et oues eum ſequuntur, quia ſciunt vocem eius.] Sequuntur Chriſtum videntes omnia dicta, factaque eius rectè cum ſcripturis ſacris conuenire, non poſſe non eſſe Chriſtum, id eſt verum illum paſtorem, quem expectabant.

6. Hoc prouerbium dixit illis Ieſus, ipſi autem non cognouerunt, quid loqueretur eis.] Hoc eſt illam prouerbium, parabolam & ſimilitudinem appellauit. Nam & Græci fere de prouerbium παροιμίαν vocãt, quod ſimilia ferè prouerbia ex ſimilitudine aliqua ſumantur. Reddit Euangeliſta tacite cauſam, cur non intellexerint, quæ Chriſtus dixerat, quia in parabolis locutus fuerat. Atque eo ipſo oſtenderunt ſe oues Chriſti non eſſe, quod eius vocem non audirent, aut audientes non intelligerent. Propterea dicit illis iterum Chriſtus, id eſt explicat, quæ ante obſcurius dicta non intellexerant.

7. Amen amen dico vobis, quia ego ſum oſtium ouium.] Id eſt per quod oues ingredi oportet, ſi ſaluæ eſſe velint. Monuimus ſupra verſu 1. alio ſenſu hic Chriſtum ſe ipſum oſtium vocare, quàm illic dixerat. *Qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt, & latro.* Nam etſi explicat hic, quæ ſupra, et parabolam paſtoris dixerat, tamen non verba, aut partes parabolæ ſingulas, ſed ſummam ſententiæ explicat. Summa autem eſt, neminem niſi per ipſum ſaluũ eſſe poſſe, quod docet, cum ait ſe eſſe oſtium.

8. Omnes quotquot venerunt, fures ſunt, & latrones, ſed non audierunt eos oues.] Non videntur hæc cum præcedenti verſu ſatis aptè coniungi. Si enim dixiſſet ſe paſtorem eſſe, commodè & appoſitè adderet alios non paſtores, ſed fures, & latrones fuiſſe. cum autem dixerit ſe eſſe oſtiũ, non apparet qua ratione, qua conſequentia addat alios fuiſſe latrones. Sunt qui ita coniungant, C vt, quoniã dixerat Chriſtus, qui per oſtium non intrat fur, eum eſſe, deinde ſe oſtium eſſe ouium, probet omnes alios fures fuiſſe, quia per ſe, qui vnicum erat oſtium, ingreſſi non fuerant. Sed iam diximus alio ſenſu hoc loco, quàm ver. 1. oſtium vocari. Theodorus Mopſueſt. putat Chriſtum obiectioni occurrere, prouidentem fore, vt Iudæi dicerent Chriſtum non meliorem habiturum exitum, quàm Theudas, & Iudas Galilæus, qui ſe non multò ante Chriſtum eſſe finxerant, habuiſſent, illos fures fuiſſe, atq; latrones, ſe verum eſſe paſtorem, nõ eſſe ex illorum euentu faciendam de ſe coniecturam. Credo ego Chriſtum dum hæc dicebat, non ad verba, ſed ad ſummam ſententiam reſpexiſſe. Quod autem ad ſententiam attinet, idem eſt Chriſtũ paſtorem & oſtium D eſſe; vtrumq; enim hoc vnum ſignificat, ſine ipſo neminem ſaluũ eſſe poſſe, quales non erant, quicunq; ante ipſum venerant; ideo latrones fuiſſe dicit. Merito vero quæritur, quos illos intelligat latrones fuiſſe, qui ante ſe venerunt. Hoc rectè quidam obſeruarunt non dixiſſe, Omnes, qui ante me fuerunt, ſed *Omnes, quotquot* ante me *venerunt*, vt ſignificaret ſe non de omnibus prorſus hominibus loqui, ſed de iis tantum, qui paſtoris titulo veniſſent. At de his ipſis quæſtio eſt, an eos omnes intelligat, qui vnquam paſtores ante ſe venerunt. Nam ſi omnes intelligit, omnes prophetæ latrones fuerunt, quod non eſt vero ſimile dictum fuiſſe Chriſtũ. Aug. lib. 16 contra Fauſtum c. 12. & lib. 2. contra aduerſarium legis, & Prophetarũ, vnde Beda in ſuos tranſtulit commentarios, duobus modis videtur reſpondere. Primo E quidem Prophetas illos veros, ac ſanctos propriè non veniſſe, ſed miſſos fuiſſe, ideo hac ſententia eos tantùm comprehendi, qui à Deo non miſſi venerant, quales omnes pſeudoprophetæ fuerunt, de quibus per Ieremiã Deus dicit, *Non mittebam Prophetas, & ipſi currebant.* Vnũ ergo in verbo *venerunt*; eſſe putat. Fortaſſe eodem Hieronymus lib. 2. aduerſus Pelagianos interpretatur. Deinde reſpondet Aug. verba Chriſti non male intelligi, *omnes quotquot venerunt, vtiq; præter me, fures fuiſſe & latrones*: veros autem Prophetas non præter Chriſtum, ſed cum Chriſto quodammodo veniſſe; cum ideo venerint, vt illũ demonſtrarent, prædicarentq; illos præter Chriſtum veniſſe, ab eoq; diſiunctos cenſeri, qui non

Chriſtum paſtorem, & oſtium eſſe eadem valet.

Non omnia, quæ in parabolis ſũt, accommodanda ſunt ad id, cuius cauſa proponuntur.

Ier. 23. 21.

Tract. 45.

[illegible] eo venerint [illegible], [illegible] eum [illegible] erent, ſed vt A exemplo [illegible] Euthy. alio modo ſententiam [illegible], eodemq; modo Cyril. & Leontius videntur exponere. Intelligendum eſſe [illegible] *omnes, quotquot venerunt, & per oſtium ingreſsi non ſunt, fures ſunt & latrones.* Etenim ſanctos Prophetas ante illum quidem [illegible], ſed per ipſum, tanquam per oſtium ingreſſos [illegible]: tradidq; nobis regulam [illegible] huiuſmodi generaliter propoſitiones in ſcripturis factas ex circumſtantiis loci, temporis, & rerum, de quibus agitur, reſtringi oportere. Et id quidem verum, ſed alio modo hoc loco generalem ſententiam reſtringendam exiſtimo, vt de iis tantum intelligatur, qui ante Chriſtum venerant, fingentes ſe eſſe Chriſtum, quales Theudas, & Iudas [illegible] fuerunt, & alij, de quibus diximus ſupra lib. B [illegible] non Chriſtus, non veri paſtores, quales ſe eſſe [illegible], ſed fures, & latrones erãt. Sic Chryſ. Theophylact. idem etiam [illegible] & in Catena Græca veterque [illegible] Heracleen. & Mopſueſt. & Cyril. Alexan. interpretantur. Ita refellitur Manichæorum interpretatio, qui [illegible] loco veteris [illegible] teſtamentũ, vt Chryſ. & Theoph. indicant. D. Auguſt. non legit, *Quotquot ante me venerunt, ſed venerunt, quotquot venerunt*, lib. 2 contra [illegible] & Proph. c. 4 atq; ita in nonnullis [illegible] ſcriptum legitur. Sed [illegible] lectio, quam [illegible] communis [illegible], & eodem modo [illegible] Quod ſequitur, *Sed non audierunt eos oues*, ſic interpretor, ideo non audierunt eos oues, [illegible] eos veros.

9. *Ego ſum oſtium, per me ſi quis introierit, ſaluabitur & ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet.* Repetit eandem [illegible] & confirmandi, & explicandi cauſa. Rupertus exiſtimat bis dixiſſe ſe eſſe oſtiũ, quia duo erant ouilia, & duo oſtia; infra enim dicere, *alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili.* Videtur [illegible]. Quod dicit, *per me ſi quis introierit, ſaluabitur*, [illegible] atq; ſi diceret, [illegible]. Introire enim per Chriſtum [illegible] credere. Quo autem modo [illegible] credere [illegible], in [illegible] explicauimus. [illegible] ſequitur aliquanto [illegible], *ingredietur*, inquit, *& egredietur*. Quomodo enim [illegible] in Chriſtum per illum ingrediatur, facilè intelligimus, quo autem modo egrediatur, non ſatis intelligimus. [illegible] Chriſtus hunc ipſum egreſſum, vt obſeruat D. Aug. laudet laudandum [illegible], *& ingredietur, & egredietur.* Alia autem ex parte cùm ingredi, & egredi oppoſita ſint, ſi ingredi eſt credere, egredi erit deſinere credere, id eſt hæreticum fieri, quemadmodum de hæreticis idem loquitur Ioannes, *Ex nobis prodierunt, ſed non erant ex nobis*, quod Chriſtus laudare non potuit. Auguſtinus, & Beda, & nonnulli alij, vt quæſtionis ſolutionem [illegible], à ſenſu litterali ad allegoricum videntur diſceſsiſſe, duas ſignificari vitas contemplatiuam, & actiuam; ingredi homines intra ſe ipſos, cùm contemplationi, egredi quodammodo extra ſe, cùm actioni vacant. Greg. hom. in Euangelia 14. & Rupertus, ingredi eſſe in Eccleſiam per fidem introire, in quam qui ingreſſus eſt, paſcua doctrinæ inuenerit, egredi autem de hac vita migrare, quod qui facit, fertiliora etiamnũ paſcua inuenit vitæ beatæ. Satis apparet neutrum eſſe germanum ſenſum. Multo meliùs Chryſ. Theoph. & Euthym. [illegible] Theodori Heracleen. & Mopſueſt. & Cyril. [illegible] Catena ingredi & egredi coniuncta [illegible] aliud, quàm ſecuritatem quoduis [illegible], quæ [illegible] pro Chriſti gloria agendi, patiendiq; ſignificare, [illegible] in Apoſtolis fuiſſe legimus. Et verò [illegible] ingredi, & egredi id ſignificat, verſari, agere, officio ſuo fungi. *Exitus, inquit, tuus & introitus tuus mecum eſt in caſtris, & non inueni in te quidquam mali ex die, qua veniſti ad me*, id eſt cum diu mecum in caſtris verſatus ſis, tamen nihil in te mali deprehendi, 1. Regũ 29.6. &, *da mihi ſapientiam, & intelligentiã, vt ingrediar, & egrediar coram populo tuo*, 2. Par. 1.10. &, *Benedictus eris ingrediens, & egrediens*, id eſt in omnibus rebus, quas geris; Hiſpanus diceret quibuſcumq; in rebus manũ poſueris, Deut. 28.6. &, *Dominus cuſtodiat introitum tuũ, & exitum tuum* Pſal. 120. 8. Hæc interpretatio à Doctoribus probari ſolet, ſed quo minus à me probetur, facit, quod animaduerta non de humanis communiter actionibus, ſed de paſtu agere, qui cum ea interpretatione non ſatis aptè videtur cõuenire. *Et paſcua*, inquit, *inueniet.* Ergo quemadmodũ dixit alio ſenſu vocaſſe oſtium, cum dicit, *Qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt, & latro.* alio, cum ſeipſum oſtium appellat; ita etiam exiſtimo alio ſenſu dixiſſe, *per me ſi quis introierit*, intelligit, ſi quis in me crediderit, ſi quis ſuper me fundatus fuerit, eadem enim ſententia, diuerſa verò metaphora ſe Chriſtus oſtium & D. Paulus cum *fundamentum* appellat. cum autem dicit, *ingredietur, & egredietur*, intelligit, *egredietur* ex ouili ad paſtum, & *ingredietur*, id eſt à paſtu ſe in ouile recipiet, ſine vllo periculo, me paſtore ducẽte, ac reducente. Nam quẽadmodum [illegible] v. 3. veruso paſtorem ex ouili oues educere, non ſignificat, vt iſti docuimus, Chriſtũ homines extra Eccleſiam ducere, ſed intra ipſam Eccleſiam ex loco, in quo quieſcunt, & recubant, in alium ducere locũ, in quo paſcantur; ita hic cum dicit egredi, non ſignificat exire ab Eccleſia, ſed exire ex loco recubitus in locũ paſtus. & cum dicit ingredi, non ſignificat in Eccleſiã introire, ſed ex paſtu ingredi in locum, vbi recubent. Recubare autẽ eſt à doctrina audienda, percipiendaq; quieſcere, nec enim homines dies, noctes que paſcendi, id eſt docendi, monendi, exhortandi ſunt, aliquod habere debent requietis tempus, quo dormiant, quo ſumant, quo aliis etiam neceſſariis rebus vacent. Ergo qui per Chriſtum ingrediuntur, id eſt in illum credunt, paſcua, id eſt veram doctrinam inueniunt: qui per illum non ingrediuntur, non paſcua ſalutifera, ſed mortifera inueniunt, quia extra Eccleſiam ſalus eſſe non poteſt.

10. *Fur non venit niſi vt furetur, & mactet, & perdat. ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant.* Docet, quid inter ſuum, & eorum, quos ante fures appellauerat, [illegible], quæ illa erant, non quæ ad ouium ſalutem pertinebant. Quales deſcribit Ezechiel cap. 34. 2. 3. *Væ paſtoribus Iſrael, qui paſcebant ſemetipſos, nonne greges à paſtoribus paſcuntur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod craſſum erat, occidebatis, gregem autem meum non paſcebatis.* Se contrà nõ propter ſuam, ſed propter ouium vtilitatem paſtoris officiũ ſuſcepiſſe. Quòd dicit, *vt abundantiùs habeant*, Chryſoſt. Theoph. Euth. vterque Theodorus, Aug. & Beda exponunt, vt in hoc mundo vitam per gratiam habeant, & in altero abundantiùs per gloriam. Cyrillus Alexandrinus in Græca Catena duas adhibet interpretationes, alteram, vt non ſolum vitam, id eſt gratiam habeant, ſed *abundantius habeant*, id eſt multiplicem præterea copiam aliorum donorum Spiritus ſancti, alteram, *vt abundantius habeant* per reſurrectionem, quia etſi boni ſimul, & mali reſurrecturi ſunt, tamen ſoli boni abſolutè reſurgere dicuntur, quia ad vitam reſurgunt. Solet quidem ita Chriſtus loqui, vt ſimul atque dixit ſe vitam daturum, [illegible] etiam dicat. c. 6. 39. 40. 44. 54. Rupertus adhibet aliam. *vt abundantius habeant*, quàm patres, de quibus in eandem ſententiã Hebr. 11. 39. 40. [illegible] D. Paulus, *& hi omnes teſtimonio fidei probati non acceperunt repromiſsionẽ, Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non ſine nobis conſummarentur.* Hi omnes auctores ita interpretantur, tanquã ſi legiſſent Græcè [illegible], quod propriè eſt *abundantius*, comparatio-

Generaliter propoſitiones in ſcripturis [illegible] reſtringendæ.

Act. 5. 36. 37.

Manichæorum [illegible]

1. Corinth. 3. 11. 12.

Verſ. 16.

Quid ſit ingredi, & egredi.

1. epiſt. Ioan. c. 2. v. 19.

Ingredi & egredi [illegible]

Quid eſt vitam [illegible] abundantius habeant

parationemque ſignificat; & propterea alij inter nos, & patres veteris teſtamenti, alij inter præſentem, & futuram vitam, alij inter bonorum, & malorum reſurrectionem putent comparationem fieri. Atq; noſter quidem interpres ita vertit, quaſi legerit, [illegible] ſed nunc in omnibus Græcis codicibus eſt, [illegible] *et abunde habeant*, quæ phraſis propriè ſignificat eſſe pinguem, cum de hominum vita victuq; agitur, quibus de rebus hoc loco agebatur. *Eſca nos non commendat Deo*, inquit 1. Cor. 8. 8. D. Paulus, *nec enim ſi manducauerimus, abundabimus*, [illegible], id eſt pinguiores ſumus, *neque ſi non manducauerimus, deficiemus*. Hic igitur videtur eſſe ſenſus, vt vitam habeant, nec ſolum vitam habeãt, ſed lautæ etiam, vegetæ & pingues ſint, qua metaphora bonum, feliceemque eorum, qui in ipſum credunt, aut præſentem, aut futurum ſtatum declarat. Quod enim dicit, *vt vitam habeant*, de vtraque vita & præſenti per gratiam, & futura per gloriam intelligi poteſt.

11. *Ego ſum paſtor bonus. Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis.* Græcè additus eſt articulus emphaticus vtrique nomini, quo paſtor ille vnicus ſignificatur, qui ſolus oues erat de lupi faucibus liberaturus, [illegible]. *Ego ſum paſtor ille bonus.* Accommodat ad ſe ſuperiorem parabolam, probatque ſe non ſolum paſtorem eſſe, qualem ſupra deſcripſerat, ſed ſingulari etiam quadam ratione bonum illum, qui expectabatur, eſſe paſtorem, qualis nemo alius fuerit, nemo futurus ſit, qui animam ſuam pro ouibus ſuis ponat. Poſuerunt multi [illegible], ſed Domini animas ſuas, poſuerunt Apoſtoli, poſuerũt prophetæ multi, ponebat quotidie, qui dicebat, *quotidie morior per veſtram gloriam fratres*; &, *adimpleo ea, quæ deſunt paſſionum Chriſti, in carne mea pro corpore eius, quod eſt Eccleſia*, ſed nemo eo modo quo Chriſtus pro ouibus animam ſuam poſuit, vt ſua eas morte redimeret. *Non dedere martyres [illegible]*, ſolent Aug. & Leo Magnus dicere. Ille ergo ſingulari modo, ſicut ſupra ver. 8. ſe ſolum docuit non eſſe furem, ita nunc ſe ſolum docet verum illum, & bonum eſſe paſtorem. Hic ſenſus cum ſuperiore parabolæ expoſitione congruit; atq; hoc, vt opinor, modo Chryſ. Theoph. Euth. & vterq; Theodorus, quos illic auctores ſecuti ſumus, hunc locum explicaſſent, ſi quæſtionem attigiſſent. Sed [illegible] Aug. de cuius ſententia mox dicturi ſumus. Certè ita [illegible] Rupertus in comment. interpretatur, putat enim eodem modo Chriſtum dicere, *Ego ſum paſtor bonus*, quo dictum ab eodem alibi eſt, *Nemo bonus niſi vnus Deus*. Quemadmodũ ergo multi boni ſunt, ſed nemo ſic bonus, vt Deus: ita multi boni paſtores fuêre, qui animas etiam ſuas pro ouibus poſuerunt, ſed eo modo, quo Chriſtus bonus eſt paſtor, animamq; pro ouibus ſuam poſuit, nemo præter illum bonus fuit paſtor, nemo qui animam ſuá poſuerit pro ouibus ſuis. Atq; in eandem ſententiam Victor Africanus in profeſſione fidei ad Hunericum Regem, & Idacius Clarus lib. 1. aduerſus Varimadum hunc locum citant, vt probẽt Chriſtũ verum eſſe Deum, quia eo modo bonus paſtor appellatur, quo *nemo bonus niſi vnus Deus*. Cæterum Aug. tract. in Ioan. 46. & ſer. 50. de verbis Domini, eumq., vt ſolet, ſecuti, Beda, aliter quæſtionem explicant. Prophetas quidẽ & Apoſtolos bonos, ſed non diſtinctos à Chriſto fuiſſe paſtores, mẽbra enim erant corporis Chriſti. Sit hoc ſanè Auguſtini auctoritate probabile, illud tamen, quod diximus, per ſe eſt probabilius. Pronomen igitur illud *ego*, vim habet tacitam, quæ ad fures, de quibus ver. 8. dixerat, continet antitheſim, quaſi dicat, Omnes illi, qui ante me venerunt, fures fuerunt, atq; latrones, ego ſolus ſum paſtor ille bonus, qui ad oues redimendas per Prophetas promiſſus, venturus expectabatur. Notarunt Leontius, & Aug. tria hic à Chriſto paſtorum genera diſtingui, fures, mercenarios, bonos; cumq; ante probaſſet ſe furem non eſſe, nunc probare non eſſe mercenarium, ſed proprium ouium ſuarum paſtorem, ideo animam ſuam pro illis ponere, quod non ſolent facere mercenarij. Atq; hac etiam ratione ſuperiorem quæſtionem poſſumus explicare, prophetas, & Apoſtolos bonos, id eſt proprios, quemadmodum Chriſtum, non fuiſſe paſtores, quia non ſuarum, ſed Chriſti ouium paſtores erant. Cæterum eatenus boni, quod oues Chriſti non tanquam alienas, ſed tanquam proprias, ſuasq; paſcebant. De hoc paſtore ſolo Chriſtum loqui ex verſu ſequenti perſpicuum eſt.

12. *Mercenarius autem, & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit, & lupus rapit, & diſpergit oues.* Tribus modis idẽ declarat. Idem enim eſt, *mercenarius*, &, *qui non eſt paſtor*, ſcilicet bonus abſolutè, & ſimpliciter paſtor, & qui non ſuas, ſed alienas paſcit oues, ac, *cuius non ſunt oues propriæ*. Is igitur, *videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit*. Vnam poſuit ſpeciem pro toto genere; per lupum enim omne periculi genus intelligit, quod cum mercenarius imminere videt, dimiſſis ouibus fugit, ne eodem ipſe periculo comprehendatur. Cum enim non communis, ſed cuſtos ouium ſit mercede conductus, nõ vult pro alienis ouibus ſuam periculo vitam exponere. Solet non ſolum à lupis, ſed etiam à canibus, abyſſis, à furibus, à latronibus, à multis aliis periculum ouibus imminere; ſed in ſolis lupis poſuit exemplum, quia id omnium eſt frequentiſſimum. Quod dicit, lupum rapere, & diſpergere oues, ſi ad oues Chriſti accommodatur, intelligendum eſt, quantum in ipſo paſtore eſt, qui eas in medio periculo, & in faucibus lupi derelinquit, ſi non rapiuntur, ſi non diſperguntur, non mercenarij, qui fugit, ſed Chriſti boni paſtoris, qui nunquam gregẽ ſuum deſerit, fit diligentia. Chriſtus enim eſt qui dicit, *& non rapiet eas quiſquam de manu mea*; quod aut de ſolis prædeſtinatis intelligi oportet; aut, quod magis credo, ſolam Chriſti potentiam declarat, quæ tanta eſt, vt nemo vi de eius manibus oues poſſit extrahere. *Nunquid tolletur à forti præda?* inquit Iſaias. Qui ergo rapiuntur, diſperguntúrque, non Chriſti aut negligentia, aut impotentia, ſed propria voluntate, & mercenariorum paſtorum ignauia rapiuntur. Lupi hæretici ſunt præſertim Caluiniani homines fraudis, & crudelitatis pleni, quæ res potiſſimum duæ maximè propriæ ſunt lupis. Diſputat hoc loco, & ſermone de verbis Domini 50. D. Aug. quomodo omnes Apoſtoli, cæterique Eccleſiæ paſtores vno excepto Chriſto mercenarij non fuerint, cum non ſuas, ſed alienas, id eſt Chriſti oues paſcerint. Nec enim dictum eſſe Petro, Paſce oues tuas, ſed, *Paſce oues meas*. Multa ille de hac re & copioſe diſſerit. Summa eſt, inter eos ipſos, qui Chriſti oues paſcunt, alios eſſe, qui non propter mercedem, etiamſi mercedem recipiant, ſed propter Chriſtum ipſum, & propter ouium ſalutem paſcunt; hos bonos eſſe paſtores, quia etſi non propriè ſuas, tamen tanquam ſuas oues paſcunt, ita vt pro illis, quemadmodũ pro ſuis, animam ponant, qualis ille erat, qui dicebat, *Ego autem libentiſſime impendam, & ſuperimpẽdar ipſe pro animabus veſtris*. 2. Cor. 12. 15. Hos, inquam, non mercenarios, ſed veros eſſe paſtores, verũ à Chriſto paſtorum principe nõ cenſeri eſſe diſtinctos. Alios propter ſolam, aut præcipuè propter mercedem oues paſcere, qui, vt ait D. Paulus, *quæ ſua ſunt quærunt*. eos eſſe mercenarios, qui cùm vident venientem lupũ, fugiunt. In eandem ſententiam ſcribit Greg. homil. in Euangelia 14. *Non paſtor*, inquit, *ſed mercenarius vocatur, qui non pro amore intimo oues dominicas, ſed ad temporales mercedes paſcit. Mercenarius quippe eſt, qui locum quidẽ paſtoris tenet, ſed lucra animarum non quærit.* Baſis hic locus eſt eius diſputationis, quæ & nunc inter Theologos verſari ſo-

Margin notes: 1. Cor. 15. 31. Coloſ. 1. 24. — Iob 9. — Mat. 10. 18. — *Lupus pro quouis periculo hic ponitur.* — Inf. 5. 28. — Iſa. 49. 24. — *Lupi hæretici præſertim Caluiniani.* — *An Apoſtoli mercenarij fuerint.* — Inf. c. 21. 17. — 1. Petr. 5. 4. — Philip. 2. 21.

[illegible] & [illegible] authores [illegible], A [illegible] [illegible] à Gregorio Nazianzeno [illegible] Honoratum epistola 180. [illegible] pastore [illegible] licere [illegible] licere.

[illegible] B [illegible] quàm non tantum, quàm de vita sua. Rectè Gregorius hunc locum explicat hom. in Euangelia 14. *Sola causa est, vt mercenarius fugiat, quia mercenarius est. Ac si aperte* [illegible]

[illegible] C [illegible] cognosci, vt non solum ex visu, sed etiam ex sola voce intelligant verum esse pastorem. Docet hæc omnia sibi conuenire, nam & se cognoscere oues suas, & ab illis cognosci. Cognoscere autem se oues suas dicit, non eo tantum modo, quo solent pastores oues suas noscere, externis videlicet signis, figura, colore, magnitudine, sed eo modo, quo nemo cognoscere potest præter Deum, intrinsecus, *intus, & in cute*, vt ille dixit. Loquebatur enim in magna hominum multitudine, volebatque significare se rectè scire, qui essent, qui in se crederent, qui non crederent. Multi se oues Christi esse fingunt, quas ipse nouit non esse ex ouibus suis. Non ergo necesse est ad prædestinationem sententiam restringere, quæ D [illegible] Aug. & Beda faciunt. Neq; cognoscere interpretari [illegible] approbare, quod faciunt plerique etiam interpretes. Non enim dixit Christus, ego cognosco absolutè, [illegible] *cognosco oues meas*, id est scio, quæ sint oues meæ. Etsi alteram interpretationem minimè contemno. Scio enim ita Deum solere loqui, vt scire dicatur, quod [illegible] 36.18. & Mat. 7.23. & 25.12. & infra c.13.18 & 2. ad Tim. 2. 19. Alio ergo modo Christus oues suas cognoscit, [illegible] alio oues illum. Ille cognoscit oues suas diuinitus [illegible] fidei. Cyrill. & Theodotus Heracleotes vtrunque referunt ad Christi erga oues suas beneficia, quibus ille dandis, illæ accipiendis cognoscunt. Sed quod diximus, est probabilius. E Valet igitur hic locus aduersus Arianos, quia Christus, [illegible] sunt Dei, sibi affirmat conuenire. Non insciter Theophyl. adnotauit, prius dixisse Christum, *cognosco oues meas*, [illegible] *me meæ*, quia Deum cognoscere [illegible] possumus, nisi prior nos ille cognouerit. Quærunt autem Chrys. & Euthym. cur hic Pharisæi non responderint [illegible] respondent [illegible]

[illegible] me Pater, & ego agnosco Patrem, & animam meam pono pro ouibus meis. Chrys. Theophyl. & Leontius [illegible] Christum [illegible] putant, ne quia dixerat, *ego cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ*, [illegible] à Patre, aut à se Patrem cognosci, [illegible] neq; comparationem [illegible] personas, quàm inter Patrem, & Filium [illegible] Cyrillus in Græcorum Catena [illegible] duas sententias, duasq; comparationes esse connexas, vt sensus sit, *Sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem*, ita, *ego cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ*; quemadmodum c. 6. 57. dicit, *Sicut misit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem; & qui manducat me, & ipse viuet propter me*. Docet autem Cyrillus nihil aliud tota hac comparatione ex duabus composita significari, quam, quemadmodum ipse patri suo proprius erat filius, & pater sibi B proprius [illegible] pater, ita oues suas proprias sibi esse & se vicissim illis proprium esse pastorem. Recte quidem, sed malim dicere cognitionem, amorem, curamque declarari, ita se oues suas cognoscere, ita amare, ita earum curam gerere, quemadmodum se Pater cognosceret, amaret, curam haberet, & ita se ab ouibus suis cognosci, quemadmodum à se pater suus cognosceretur. Probabile quidem est, [illegible] non significari per hanc compositam comparationem æqualitatem, sed similitudinem, [illegible] perfecti, sicut pater vester [illegible] Probabile [illegible] est, sed non necessarium. Cum enim Christus dicit, *Cognosco oues meas*, loquitur [illegible] C [illegible] loquitur de se vt homine. Ita æqualitas est. [illegible] Deus oues suas nouit, [illegible] Pater Filium, vt Deus [illegible] Filius vt homo Patrem [illegible] & Deum [illegible] sicut & nos, appellat, *Ascendo*, inquit, *ad Deum meum* [illegible]

Et animam meam pono pro ouibus meis. Non videntur hæc verba cum præcedentibus [illegible] Cæterum rectè cohærebunt, si non [illegible] versus referantur, sed ad [illegible] quæ ver. 14 præcesserunt, *Ego sum pastor bonus, & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis.* Sic enim continua oratione dixisset Christus [illegible] comparationem illam sui & Patris [illegible] D adhibere vellet, necessario [illegible] vt postquam dixit [illegible] interseret suam [illegible] comparatio erat, [illegible] mentum [illegible] Christus ipse paulo post declarat ver. 18. *Nemo tollit* [illegible] *à me, sed ego pono eam à meipso.*

16. *Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient.* Hoc putat Leontius Christum addidisse, vt ostenderet se non tantum Iudæorum, quibuscum loquebatur, sed etiam omnium [illegible] Regem esse, atq; pastorem gentes enim alias oues vocat. E Rupertus verò [illegible] vt indicaret se non indigere Iudæorum fide, etiamsi illi non crederent, alias se habere oues, quas [illegible] ouile adducturus; [illegible] Supra docuimus, quo [illegible] alias vocat oues, quæ nondum oues erant, non [illegible] propter prædestinationem; nec enim prædestinatos, vt Augustinus, & Beda volunt, sed quia aliquando oues futuræ erant, oues per anticipationem appellat. Cum autem dicit, *quæ non sunt ex hoc ouili*, indicat aliud esse ouile præter id, de quo loquebatur. Ouile enim vocat multitudinem hominum iisdem legibus viuentium. Qua ratione totus Iudæorum populus vnum erat ouile; omnes vero Gentiles alterum: quia etsi non omnes gentes iisdem

prorsus

prorſus viuebant legibus, tamen in hoc omnes errore A conueniebant, quod multos haberent Deos. Quare à Iudæis diſtinguebantur, vnumque alterum ouile efficiebant. Eas igitur oues dicit oportere ſe adducere ad idem ouile, id eſt efficere, vt Deorum multitudine relicta vnum cœli, ac terræ colant Deum, & non quidem iiſdem, quibus ante Iudæi, ſed iiſdem, quibus illi, qui ex Iudæis in ſe crediderint, legibus Euangelij viuant. Notant Leontius, Chryſoſtomus, & Theophylactus dictionem illam, *&*, cum dicit, *& illas oportet me adducere*, ſignificare etiam Iudæos adducendos; vtroſque enim & Iudæos, & Gentiles errare, vtroſque tanquam oues ſine paſtore eſſe diſperſos, vtroſque in aliud quoddam ouile vnum, quàm in quo ante erant adduci oportere. B Monent quoque Chryſoſt. & Theophylact. verbum *oportet*, non neceſſitatem, ſed quid futurum eſſet ſignificare: quanquam nihil ego incommodi video, ſi neceſſitatem ſignificet, non illam quidem abſolutam, quã Theologi vocant, ſed neceſſitatem ex hypotheſi, *oportet me adducere*, vt ſaluæ ſint alioqui perituræ, aut, *oportet me adducere*, vt omnibus partibus officij mei ſatisfaciam. Nam etſi dixi me aliquando non veniſſe, *niſi ad oues, quæ perierunt, domus Iſrael* intelligebam me illis ſolis meam præſentiam exhibiturum eſſe; cæterum & alias, ſi non per me ipſum certè per Apoſtolos meos *me oportet adducere. Et vocem meam audient*, id eſt vt vocem meam audiant, vt doctrina mea fruantur, quæ extra ouile, ad quod eas adducturus ſum, frui non poſſunt, aut, *vocem meam audient*, id eſt mihi credent, non erunt vobis ſimiles, qui cum in ouili inter oues ſitis, credere non vultis, vt Iudæorum duritiem, & incredulitatem obliquè notet.

Matt. 15. 24.

C *Et fiet vnum ouile, & vnus paſtor.*] Rumpetur per me intermedia maceries, quæ nunc hæc duo Iudæorum, & Gentilium diuidit ouilia, & ex duobus ouilibus vnum fiet; quia non erit Iudæus, neque Græcus, circumciſio, neque præputium; *ſed noua creatura.* Indicat priùs, aut plures, aut nullum Iudæorum, & gentium fuiſſe paſtorem. Non quòd non vterque populus diuina regeretur prouidentia; ſed quòd, ſi cum Euangelico cõparentur ſtatu, erraſſe ante ſine paſtore viderentur. Propterea etiam Iudæis Deus, cum ſub lege Moyſis viuerent, paſtorem, id eſt Chriſtum promittebat, quaſi tunc paſtorem non haberent, Ezech. 34. 23. & 37. 24. Plures verò paſtores habuiſſe, quia Iudæi à Moyſe, gentes à Diabolo, in cuius erant poteſtate, paſcebantur. D Fore vt ante mundi conſummationem omnes ſimul Iudæi & gentes Chriſtiani fiant, itaque vnum ſit ouile, & vnus paſtor, error eſt ex hoc loco natus peſſimo interprete vulgo. Nec enim ſenſus eſt, omnes eſſe in Chriſtum credituros, & venturos ad Eccleſiam; ſed inter eos, qui ex Iudæis, & eos, qui ex Gentilibus credituri ſunt, nullum fore diſcrimen, rumpendam eſſe maceriã, quæ antea eos duos populos diuidebat, Chriſtum lapidem angularem, vt Auguſtinus interpretatur, futurum eſſe. Quod non ante finem mundi faciendum expectatur, ſed iam factum cernitur.

Romani 10. 12.
Galat. 6. 15.

Quis ſenſus horum verborum fiet vnum ouile, & vnus paſtor.
Epheſ. 2. 14.
Iſa. 28. 16.
Epheſ. 2. 20.
1. Pet. 2. 6.

17. *Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meã, vt iterum ſumam eam.* E Putant Chryſoſtomus, & Theophylactus ideo hoc Chriſtum ſubiecisse, vt oſtenderet ſe non eſſe ſeductorem, corruptoremque animarum, quemadmodum illi exiſtimabant. Tantum abeſſe, vt eiuſmodi ſit, vt eos potius tantopere amet, vt pro eis animam ſuam ponat, ideoque à patre ſuo diligatur. Cyrillus verò in Catena Græca, vidiſſe tanquam Deum Iudæorum cogitationes, ridentium apud ſe, quòd ſe pro ouibus moriturum diceret; probare his verbis id ſe non vana iactatione dicere, teſtem ſibi Patrem eſſe, qui ſe propterea diligat, quòd pro ouibus ſuis mortem ſit obiturus. Mihi probare videtur voluiſſe ſe officium il- A lud paſtoris non vſurpaſſe, ſed à Patre iniunctum ſuſcepiſſe; nec ſtolidam eſſe temeritatem, quòd pro ouibus ſuis mori velit, id ſibi à Patre præceptum eſſe, vt declarat verſu ſequenti; & propterea ſe a Patre diligi, quòd eius præceptum ſeruet. Omnes conſentiunt auctores Chriſtum hic tanquam hominem loqui. Sed quærunt Chryſoſtom. Cyrill. Leontius, Theophylact. & Euthy. quomodo etiamſi tanquam homo loquatur, dicat ſe propterea à Patre diligi, quia animam ſuam pro ouibus ſuis poſiturus erat, quaſi eum ante mortem non dilexerit Pater, aut dilecturus non fuiſſet, ſi animam ſuam pro ouibus non poſuiſſet? Duobus modis reſpondent. Cyrill. Leontius, & Theophylact. dicunt ſenſum non B eſſe, tunc primùm diligere cœpiſſe, cum animam ſuam pro ouibus ſuis poſuit, ſed cùm ante diligeret Pater Filium, videretque deinde paratum pro ouibus ſuis mori, agnouiſſe in eo veluti naturalem Patris characterem, quòd quemadmodum Pater, ita etiam ille oues diligeret; itaque magis, ac magis quaſi vinculis quibuſdam ſimilitudinis tractum eum dilexiſſe. Eodẽ redit, quod Euthymius, & alij dicunt non ſignificare ſe ante, aut alias ob cauſas a Patre non diligi, ſed ob eam diligi: er q; verus eſt ſenſus. Difficilius eſt, quod addit, *Vt iterum ſumam eam*, difficultas verò omnis in illa vna particula, *Vt*, poſita eſt. Quam qui finem dilectionis faciunt, vt ſenſus ſit propterea Filium à Patre diligi, vt animam ſuã pro ouibus ſuis ponat, ne audiendi quidem eſſe videntur. Cyrillus in Græca Catena ſic interpretatur, propterea Pater diligit me, quia non ſolùm pono animam meam pro ouibus meis, ſed etiam, quia iterum ſumo eam, id eſt, non ſolùm quia morte mea oues meas libero, ſed etiam quia reſurgendo viuifico, *traditus eſt*, in- C quit D. Paulus, *propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.* Theodorus verò Mopſueſt. & Euthymius ſcribunt eam dictionem hoc loco non cauſam, ſed quod futurum eſt, ſignificare, quod multis ſæpe exemplis docuimus. Atque hoc probabilius; vellem tamen explicaſſent, quam ob rem Chriſtus hoc ipſum adiecisset. Mihi tanquam expoſitionem illius verbi, *pono*, videtur addidiſſe. Hoc enim ipſum ſignificat animam ponere, non ſolùm ſponte mori, vt Auguſtin. & Leontius obſeruarunt, ſed vt ego exiſtimo, ita mori, vt paulo poſt ad vitam ſit rediturus; quemadmodum dicimus veſtem ponere, quam ita exuimus, vt paulo poſt ſimus reſumpturi. D Quia ergo ſæpe dixerat ſe animam ſuam pro ouibus poſiturum eſſe, ne quis intelligeret aut coactè, aut ita certè moriturum eſſe, vt mors illi, ſicut ait D. Paulus, dominaretur, id eſt vt non amplius reſurgeret, ſubiecit explicationem verbi, *Ego pono animam meam, vt iterum ſumam eam.* Vbi & pronomẽ, *Ego*, vt D. Auguſt. animaduertit, emphaticum eſt. *Cum magno*, inquit, *pondere dictum eſt, ego, quia ego, inquit, pono animam meam. Ego pono. Quid eſt ego pono? Ego, inquit, illam pono. Non glorientur Iudæi: ſæuire potuerunt, poteſtatem habere non potuerunt. Sæuiant quantum poſſunt; ſi ego noluero animam meam ponere, quid ſæuiendo facturi ſunt?* Nonnulli quærunt pro quo anima ſumatur, cùm dicit Chriſtus, *Ego pono animam meam*, pro altera parte hominis, E quæ anima vocatur, an pro corporali vita, quæ & ipſa Hebraica phraſi anima dici ſolet? Auguſtinus, & Beda pro altera hominis parte ſumi putant, indeque Apollinaris hæreſim refellunt, qui Chriſtum humanam animam negabat habuiſſe, quod & Theophilus Alexandrinus facit in 1. epiſtola Paſchali. & Theodotus Heracleen. in Græca Catena. Poſuiſſe autem eam Chriſtum non quatenus Deus, ſed quatenus homo erat, quia anima etiam in morte ſemper cum diuinitate coniuncta fuit, ſed ab humano corpore ſeparata: eam tamen poteſtatem animam ſuam ponendi, iterumque reſumendi à diuina perſona Chriſtum habuiſſe. Alij pro tota

Roman. 4. 25.

Quid ſit animam ponere.

Rom. 6. 9.

Tract. 47.

Quid hoc loco anima ſignificet.

ita humana poni maluit, quam Christus, & tanquam homo, & tanquam Deus poſuerit, atque reſumpſerit. Mihi non magnopere videtur intereſſe, hoc, vel illud dicas. Nam propterea vitam ipſam animam appellamus, quia vita in coniunctione animæ cum corpore conſiſtit; itaque, cùm vitam ponimus, animam ponimus.

18. *Nemo tollit eam à me.*] Explicatio eſt ſuperioris ſententiæ, nec longo indiget commentario. Nam quæ ſententia, quam quidam proponunt, non eſt difficilis: animam ponere, inquiunt, eſt mori, occidere erit animam tollere. At occiderunt Iudæi Chriſtum, animam igitur eius ſuſtulerunt. Occiderunt illi quidem Chriſtum, ſed volentem; ideo animam ab eo non ſuſtulerunt, quia tollere vim, coactionemque ſignificat. Quòd addit, *Hoc mandatum accepi à patre meo*, cur addiderit, ſupra cauſam indicauimus, vt doceret ſe non temere officium illud paſtoris, & animam ſuam pro ouibus ponendi vſurpaſſe; nihil enim ſe in ea re facere, quod non ſolùm conſentaneum Patris voluntati, ſed etiam ab eo præceptum ſit; etſi Cyrillus, & Theophylactus alias afferunt: loquitur autem vt homo, cùm ſe à Patre mandatum dicit accepiſſe. Itaque ex hoc loco & diuina & humana Chriſti natura rectè probatur; diuina, quia ſolius eſt Dei poteſtatem habere ponendi animam ſuam, vt Cyrillus in Catena. & Idacius diſſerunt lib. 3. aduerſus Varimadum; & Cerealis Epiſcopus in lib. aduerſus Maximum Arianorum Epiſcopum. Humana verò, cùm & veram ſe animam habere dicit, & à Patre mandatum accepiſſe. Lego in Græcorum Catena Ioannis Grammatici in hunc locum explicationem non malam, vt videtur, Catholicam, Chriſtum poteſtatē hanc animam ſuam ponendi, atque reſumendi, etiam vt Deum, à Patre accepiſſe.

Diuina & humana Christi natura ex hoc loco probata.

19. 20. 21. *Diſſenſio iterum facta eſt inter Iudæos propter ſermones hos.*] Docet Euangeliſta, quid Chriſtus ſua illa profecerit diſputatione. ſi non omnes auditores, ſed pauci, aut nulli fortaſſe crediderunt; (nec enim id declarauit) tamen in varias de illo ſententias diſtracti ſunt. Quod & ante acciderat in ſimili diſputatione. c. 9. 16. Hoc eſt quod hoc loco dicit *iterum*. Quærunt Chryſ. Theoph. & Euth. cur Chriſtus nihil illis reſponderit, qui ſe dicebant dæmonium habere. Tres afferunt cauſas, primam, quòd iam ante reſpondiſſet. cùm idem ſibi obiiceretur, ſe dæmonium non habere. c. 8. 49. Secundam, quòd digni non eſſent reſponſo, qui poſt tot miracula dicerent eum dæmonium habere; tertiam, quam ſolam Theophylact. attigit, quòd maluerit per eos illis reſpondere, qui illis contradicebant, quaſi per homines, qui omni carerent ſuſpicione gratiæ.

22. *Facta ſunt autem Encænia in Ieroſolymis, & hyems erat.*] Prima hic quæſtio eſt, num hæc, quæ modò narrat Euangeliſta, continuò acciderint poſt ſuperiorem Chriſti diſputationem. Non eodem die, nec eodem feſto accidiſſe omnes, quos legerim interpretes confitentur, & ex ipſis verbis Ioannis facilè colligitur. Omnia, quæ ab initio capitis ſeptimi vſque ad hunc locum cō memorauit, in feſto Scenopegiæ, id eſt tabernaculorum acciderunt, vt ex c. 7. 2. manifeſtum eſt. Quæ autem modo ſequuntur, ipſe Ioannes docet in feſto Encæniorum facta fuiſſe. Intererant autem inter vtrunq; feſtum duo vt minimum menſes. Agebatur enim tabernaculorum feſtum, vt illic docuimus, menſe Septembri; Encænia autem Decembri, vt paulo poſt dicturi ſumus. Itaque vt concedamus eodem hæc, & illa anno contigiſſe, duorum, vt minimùm dicam, menſium ſpatium inter ea fuiſſe neceſſe eſt. Adde quòd an eodem facta ſint anno, non omnino conſtat; etſi eſt id quidem longè probabilius. Cum enim videamus Euangeliſtam ſtudioſe proſequi, quid Chriſtus per ſingulos dies ſe-

Feſtum Encæniorum quo tempore celebratum.

ſtos egerit, & inter ea, quæ in ſcenopegia, & in his Encæniis facta ſunt, nihil narrauerit, credendum eſt nullum interceſſiſſe feſtum, interceſſiſſent autem quatuor, ſi alio hæc anno contigiſſent, nempe Encænia alterius anni, Paſcha, Pentecoſte, & aliud feſtum tabernaculorum. Porro ἡ τῶν ἐγκαινίων *dedicationis feſtum* dicebatur, quaſi dicas ad verbum, *feſtum renouationum*. Itaque qui ex ſcriptura ſacra Ciceronem faciunt, *Renoualia*, reddiderunt; non animaduertentes *Renoualia*, renouationē, non dedicationem ſignificare. Prudentius noſter fecit interpres retinens Græcum verbum, quod, vt auctor eſt D. Auguſtinus, adeo vulgare & notum fecerat vſus Latinè loquentium, vt qui nouam indueret veſtem, Encæniare diceretur. Hactenus ergo conſtat feſtum alicuius dedicationis fuiſſe, qualia nunc in Eccleſia ex ultra antiquo ritu celebrantur. Sed cuius rei ageretur dedicatio, id inter omnes non conſtat. Nā Theodotus Mopſueſt. exiſtimat dedicationem fuiſſe totius vrbis Ieroſolymitanæ; cùm eius muri aſſiduis bellis & ſub regibus Babylonis, & ſub Antiocho labefacti, reſtaurati ſunt. Alij auctores, quos legerim, omnes dedicationem fuiſſe templi. Sed ipſi diſſentiunt, nam, vt Leontius, & Theophylactus referunt, alij exiſtimarunt dedicationem templi Salomonis, quam ab eo lib. 3. Reg. c. 8. factam legimus, hoc feſto celebratam; quam opinionem Cyrillus in Catena Græca magis probat. Alij dedicationem factam, cum per Zorobabel templum reſtauratum eſt, poſteaquam ex Perſide populus rediiſſet. 1. Eſdræ 6. 16. vt Chryſ. Theoph. Euth. Leontius & Theodorus Heracleotes interpretantur, quod & Cyrillus probat. Alij, vt Rupertus, cum per Iudam Machabæum poſt bellum Antiochi profanatum templum dedicatum iterum eſt, aut altare potiùs nouum holocauſti, quod ſacrificandi cauſa conſtruxerant. Is enim dies vt per ſingulos annos ſolemnis ageretur. 1. lib. Machab. c. 4. 59. conſtitutum fuit: quo teſtimonio fit, vt hæc opinio, licet pauciores habeat auctores, ſit probabilior. Conuenit & tempus. Nam Ioannes hyemem fuiſſe dicit, & dedicatio illa, vt ibidem traditur, menſe Caſleu facta eſt, qui Decembri reſpondebat.

Seb. Caſtal.

Tract. 48.

Et hyems erat.] Non dubium, quin fuerit hyems, quia, vt modò dicebamus, menſe Caſleu, id eſt Decembri ea dedicatio celebratur, ſed quæri poteſt, quare id Euangeliſta notauerit. Theophylact. putat voluiſſe Euangeliſtam ſignificare non longè tempus paſſionis abfuiſſe, cùm iam eſſet hyems, & ineunte vere paſſus fuerit Chriſtus; ideo frequentiorem eum in templo fuiſſe, qui ſciebat parum ſibi ad docendum temporis ſupereſſe. Quod idem videtur Chryſoſtom. indicare Cyrillus verò videtur exiſtimare templum non fuiſſe supernè tectum, porticum autem Salomonis tectam fuiſſe; ideo ſe Chriſtum ex medio templo in porticum recepiſſe, quia hyems erat & aut frigus, aut pluuia: Euangeliſtam autem dicentem hyemem fuiſſe, cauſam voluiſſe reddere, quamobrem Chriſtus in porticu Salomonis ambulauerit. Credo quidem ego eius rei cauſam reddere voluiſſe, non tamen propterea quòd templum tectum non eſſet, ſed quod in templo ipſo ambulare nollet; nec enim decebat; in porticum autem ſolebant homines & ambulandi, & confabulandi cauſa conuenire, in æſtate quidem vt ſub vmbra, in hyeme, vt in aprico eſſent. Auguſtinus, Beda, & Euthymius allegoriam ſequûtur, hyemem fuiſſe, quia animi Iudæorum frigidi erant.

23. *Et ambulabat Ieſus in porticu Salomonis.*] Finito templo porticum Salomon adiecit, vt 3. Reg. 6. 3. his verbis ſcribitur. *Et porticus erat ante templum viginti cubitorum longitudinis iuxta menſuram latitudinis templi, & habebat decem cubitos latitudinis ante faciem templi.* Eam fuiſſe porticum Salomonis appellatam omnes ferè auctores

tradunt.

Cur porticus Salomonis dicta.

tradunt. Sed cur porticus Salomonis vocata fuerit nec conſentiunt, nec videntur rationem vllam afferre poſſe ſatis congruentem. Nam qui dicunt Salomonis dictam fuiſſe, quòd in ea ſtetiſſet Salomon, cum templũ dedicauit. 3. Reg. 8. quique diuinant ibi Salomonem, dum fierent ſacrificia, ſolitum orare; & qui ibi columnam poſuiſſe æream, nec ſatis coniecturam ſuam probant & ſi probarent, coniectura ipſa non ſatis eorum probaret opinionem. Nam vt fingamus ita eſſe, quæ illæ rationes ſunt, vt porticus illa Salomonis vocaretur? itaque probabilius mihi ſentire videntur ij, qui Salomonis porticum eam fuiſſe putant, quam Salomon multo poſt ædificatum templum ad partem Orientalem complanato montis cliuo, qui templo imminebat, adiecit, vt Ioſephus lib. 6. de bello Iudaico c. 6. auctor eſt; quam ideo Solomonis dictam fuiſſe credendum eſt, quia idem populus in alijs templi partibus fecerat; itaq; vt ea à cæteris diſtingueretur, Salomonis porticus appellabatur; ſiue diruto templo ea pars, quia extra templum erat, integra manſerit, ſiue poſt reditum ex Perſide aliam eodem loco priori ſimilem Iudæi ædificauerint, quæ antiquum nomen retinuerit.

24. *Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quouſque animam noſtram tollis? ſi tu es Chriſtus dic nobis palam.* Nacti commodiſſimam occaſionem Iudæi, quod viderent eum in porticu Salomonis, id eſt vbi magna hominum frequentia erat, ambulantem, vt ſi ſe Chriſtum eſſe reſponderet, quamplurimos ad eum accuſandum haberent teſtes, circundant, & quæſtionem illi proponunt. Hanc vim habet dictio illa, *Ergo*. Iudæos, vt opinor, Euangeliſta vocat, non populum, ſed Iudæorum principes, ſacerdotes, Scribas, & Phariſæos, qui Chriſtum inſectabantur, vt c. 7. 13. Circundederunt autem eum, aut vt diſcipuli magiſtrum, vt ſe eius diſcipulos eſſe fingerent; aut ſicut lupi agnum, ne qua poſſet euadere. Chriſtus enim erat, qui Dauidis dicebat ore *Circundederunt me vituli multi, tauri pingues obſederunt me. Aperuerunt ſuper me os ſuum, ſicut leo rapiens & rugiens. Circundederunt me canes multi, conſilium malignantiũ obſedit me.* pſal. 21. 13. 14. 17 & *ſermonibus odij circundederunt me.* pſal. 108. 3. & *circundederunt me ſicut apes, & exarſerunt ſicut ignis in ſpinis,* pſal. 117. 12. *Sermonibus* enim *odij* Chriſtum circundant, cum interrogant, *Quouſque animam noſtram tollis? ſi tu es Chriſtus, dic nobis palam*; nec enim diſcendi, ſed calumniandi cauſa id interrogant, inquiunt Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, & Euthymius. Volebãt, vt apparet, vt palam profiteretur ſe eſſe Chriſtum, vt materiam inde haberent accuſandi eum, quod Regem ſeſe feciſſet. Chriſtum enim Regem futurũ credebant. Huc & ſinguli actus, & ſingula verba tendere videntur. Primum, quod eum circundant ſiue diſcendi cupiditatem aſſimulantes, ſiue vt quid quid reſponderit, æque audire omnes poſſint: & quòd dicunt, *Quouſque animam noſtram tollis?* qua phraſi non ſolum ſignificare mihi videntur dubios ſe, & velut ſuſpenſo eſſe animo, quemadmodum omnes interpretantur, verum etiam magnopere ſe optare, vt ipſe ſit Chriſtus; tamen nondum credidiſſe, quod nondum ille ſatis apertè dixiſſet, num Chriſtus eſſet, an non. Tunc enim ſuſpenſi nobis eſſe videmur, cum quod optamus, non ſatis certò tenemus. Græce eodem ſenſu dixit *αἴρεις*, quo Latine ſuſpenſos habere. Quod autem dicunt, *Si tu es Chriſtus, dic nobis palam. παῤῥησίᾳ* liberè, ſine metu; nihil enim magis optamus, quam vt tu ſis Chriſtus, ſed expectamus, vt tu ipſe id nobis dicas; dant illi animum, vt liberè loquatur, vt ſe palam Chriſtum eſſe profiteatur, ſtultam Chryſoſt. & Theoph. quæſtionem vocant. Cum enim alibi dixiſſent, *Tu de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum.* c. 8. 13. nunc volunt, vt ipſe de ſe teſtimonium perhibeat.

25. *Loquor vobis, & non creditis; opera quæ ego facio in nomine patris mei, hæc teſtimonium perhibent de me.* Propterea nolo vobis palam dicere, quia cum dico, mihi non creditis. Docebo ergo vos factis, non verbis. Conſiderate opera mea, ea vos abunde docere poterũt, quis ego ſim. Magna verò cauet diligentia, ne ſe a Patre alienum eſſe oſtendat, quo plus facta ſua auctoritatis habeant. Propterea non abſolute dixit, opera quæ ego facio, ſed *opera, quæ ego facio in nomine patris mei,* id eſt Patris decreto, auctoritate, voluntate.

26. *Sed vos non creditis, quia non eſtis ex ouibus meis.* Docet cauſam, cur illi ſibi non credant, non in ſe, ſed in ipſis eſſe: non enim, quod ipſe non ſatis apertè loquatur, ſed quod illi ex ouium ſuarum non eſſent grege, idcirco non credere. At quid eſt oues eius eſſe niſi in illum credere? Nihil prorſus aliud, vt ſuprà docuimus. Si ergo ouem Chriſti eſſe in illum credere, idem valet, *Vos non creditis, quia non eſtis ex ouibus meis,* ac ſi diceret, Vos non creditis, quia non creditis. Si Auguſtini ſequeremur opinionem, qui ſolos prædeſtinatos oues vocari putat, facilè reſponderemus, non idem eſſe credere, & ouem eſſe Chriſti; multos enim eſſe oues, qui nondum credunt, quia prædeſtinati tamen ſunt, oues appellari, & multos credere, qui oues non ſint, quia prædeſtinati non ſunt. Sed quia ſuprà docuimus ouem eſſe Chriſti, nihil eſſe aliud, quam in illum credere, alia nobis ſolutio quærenda eſt. Oues igitur hic appellat per anticipationem, vt cum ſupra dixit, *alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili*, vbi eos omnes vocauit oues, qui quamuis nondum crederent, ita tamen erant comparati animo, vt faciles eſſent, ſi eius doctrinam audiſſent, crediturj. Hoc nunc Iudæis exprobrat, quod ex eorum numero non ſint, quòd tam duro, & tam obſtinato ſint contra veritatem animo, vt ne inter futuras quidem oues ſuas numerari poſſint, ideoque non credant. Itaque huc omnis ſententiæ ſumma redit, propterea eos non credere, quia nolunt, & quia maligno in ſe ſunt animo.

Ouem eſſe Chriſti quid ſit.

Ver. 16.

27. *Oues meæ vocem meam audiunt.* Perinde eſt, ac ſi diceret, ſi oues meæ eſſetis, vocem meam audiretis; quia *oues meæ vocem meam audiunt*; quemadmodum ſi argumentaretur, Omnes oues meæ vocem meam audiunt; vos non auditis, ergo oues meæ non eſtis. Quod ante dixerat credere, dicit nunc, vocem audire. Quid autem ſit oues paſtoris vocem audire, & eum ſequi ver. 4. explicatum eſt.

28. *Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quiſquam de manu mea.* Ita eos refellit Chriſtus, inquit Chryſoſtomus, quòd ſe non audiant, atque ſequantur, vt ſimul cupiditatem illis iniiciat ſe audiendi, atque ſequendi, dum docet, quàm incomparabile conſequantur lucrum, qui ſe audiunt, ſequunturque; dare enim ſe illis vitam æternam, quo nullum maius bonum cogitari poteſt. Vitam autem æternam pleriq; ſic intelligunt illis in hac vita per gratiam, & in ſpe dari, in altera re ipſa per gloriam. Cyrillus in Græca Catena ad reſurrectionem refert, quia etſi omnes homines boni malique reſurrecturi ſunt, tamen boni vitam, mali mortem potius per reſurrectionem accepturi. Hanc autem illis Euchariſtiæ perceptione virtutem dari, quemadmodum cap. 6. diſputauimus. Quòd dicit, *Et non peribunt in æternum,* Auguſtini ſententia, qui de ſolis hæc prædeſtinatis interpretatur, facile eſt; nec enim prædeſtinati in æternum perire poſſunt; noſtra opinione, qui de omnibus ouibus id eſt de omnibus, qui in Chriſtũ credunt, exponimus aliquanto difficilius. Cæterum ſi intelligamus Chriſti de ſe, deque ouibus ſuis loqui, non quantum in ipſis, ſed quantum in ſe eſt; & de ipſa per ſe natura doni, difficile non erit. Ipſe enim quantũ in ſe eſt, vitam æternam dat ouibus ſuis, nec vlla earum in æternum periſſet

Quomodo oues Chriſti non pereant in æternum.

paſtoris culpa; ſi quæ pereunt, culpa ſua pereunt. Gratia etiam, quam Chriſtus in hac vita ouibus ſuis dat, natura ſua ſatis eſt, vt eos in vitam æternam ducat; ſi qui non perueniunt, ideo non perueniunt, quia ſua culpa ſequi nolunt. Denique non video, cur hoc difficilius videatur, quàm quod c. 3. 16. dixit, *vt omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* Nam quemadmodum illic credentibus promittitur vita æterna, quia ſi fecerint, quod in ſe eſt, vitam æternam conſequentur; ita hic promittitur ouibus, id eſt, iis, qui credunt. Eodem modo, quod ſequitur intelligendum eſt, *Et non rapiet eas quiſquam de manu mea.* Quibus verbis nihil aliud, quam potentiam ſuam declarat, quantum in ſe eſt, oues ſuas non eſſe perituras, neminem fortiorem eſſe ſe, vt eas de manu ſua poſſit eripere, ſi pereunt, ſua ipſarum voluntate, non ipſius infirmitate perire. Potentiam manum appellari nemo neſcit, & Cyrillus, Leontius, & Theophylactus monuerunt. Probat autem Chriſtus his verbis, vt Theophylactus ait, quod ante dixit non eſſe oues ſuas in æternum perituras, quia nemo eas de manu ſua poterit eripere; quod noſtram confirmat interpretationem, ſic enim intellexerat oues ſuas perituras non eſſe, vt nimirum alterius ſe potentioris, aut ſua impotentia, quia nemo ſe fortior eſſe poſſet. Itaque nihil aliud voluit ſignificare, quàm ſatis ſe eſſe fortem, ſatis potentem, vt oues ſuas in vitam æternam poſſet inducere, vt omnia ab illis pericula amoliretur. Putat autem Euthymius alluſiſſe Chriſtum ad Phariſæos, & cæteros Iudæorum principes, qui de ipſius manibus oues rapere conabantur, id eſt eos, qui in eum credebãt, ab eo abalienare, & è ſynagoga eos eiicere, qui eum Chriſtum eſſe confiterentur. c. 9. 22.

Manum Chriſti eſſe potentiam.

29. *Pater meus, quod dedit mihi, maius omnibus eſt, & nemo poteſt rapere de manu patris mei.*] Antequam de ſenſu diſſeramus, conſtituenda lectio eſt. Tertullianus in lib. contra Praxeam, Hilarius lib. 7. de Trinitate, Ambroſ. lib. 3. de Spiritu ſancto cap. 18. Auguſtinus, Beda, Rupertus, & omnes omnino Latini auctores quos legere vnquam potui, ita legunt, *Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus eſt.* Græci verò omnes codices, & impreſſi typis, & ſcripti manu, omneſque auctores Græci legunt *ὁ πατήρ μου, ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί, Pater meus, qui dedit mihi, maior omnibus eſt.* Qui ſi remotis auctoritatibus lectionem cum lectione conferamus, non dubitauerim Græcam Latinæ præferre. Primum, quia ſenſus & melior eſt, & facilior. Deinde quia manifeſtum eſt Chriſtum argumentari, probareque neminem poſſe de manu ſua oues ſuas rapere; quod quomodo faciat, Græca lectione perſpicuum eſt; apparet enim argumentum, Pater, qui dedit eas mihi oues, maior, potentiorque omnibus eſt; Ergo nemo poteſt de manu eius eripere; atqui *ego, & Pater vnum ſumus*, ergo nemo de manu mea poteſt rapere. Quo autem modo Latina lectione argumentetur, prorſus non apparet. Præterea ſi voluiſſet Chriſtus dicere, quod ſibi Pater dediſſet, maius omnibus eſſe, non dixiſſet, *Pater meus, quod dedit mihi*, ſed, quod dedit mihi Pater. Denique quorſum dicat, pater qui dedit mihi, maior omnibus eſt, nemo non videt; quorſum autem dixerit, *Pater quod dedit mihi, maius omnibus eſt*, non facilè quiſquam viderit. Tamen quia vtraque lectio hæc apud Græcos, illa apud Latinos recepta eſt, vtraque explicanda. Quis Græcæ lectionis ſenſus ſit, modò indicauimus, atque eodẽ ſenſu omnes Græcorum interpretes exponunt. Exiſtimant autem Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſtienſis, & Leontius propterea hoc de patre ſto Chriſtum addidiſſe, ne eam potentiam, quam ſe habere dixerat ſibi ſoli arrogare, nec in Patrem referre videretur. Cyrillus verò contrà, vt doceret ſe non eſſe nudum hominem, ſicut illi exiſtimabant, ideòque irridebant, quòd diceret neminem poſſe de manu ſua oues eripere; ne mirentur, ne rideant, ſe enim virtutem, & dexteram eſſe Patris. Quærit idem Cyrillus cur dicat oues ſibi à Patre datas eſſe, cum ipſe Deus cùm ſit, ſine cuiuſquam dono omnium creaturarum dominus ſit. Reſpondet Patrem Filio dediſſe oues, id eſt curam earum, quam & ipſe habebat, illi reliquiſſe, quia *vita erat*, vt vitam illis daret. Aliter etiam reſpondet Chriſtum & Deum, & hominem eſſe; vt Deum oues dare, vt hominem accipere. Latinam autem lectionem ſic quidam interpretantur, *Quod dedit mihi Pater maius omnibus eſt*, id eſt Eccleſia, quam mihi regendam tradidit; oues, quas paſcẽdas dedit, maius quiddam eſt, id eſt carius, pluriſque faciendum, quam quiduis aliud. At quid id facit, vt nemo de manu eius poſſit rapere? Tertullianus, Hilarius, Ambroſ. Auguſtin. & Beda, ad naturam, poteſtatemq; diuinam referunt, quam Pater Filio gignendo dedit. Ea enim natura, atque poteſtas maior omnibus eſt, id eſt nulla natura, nulla poteſtas cum illa comparari poteſt, ideo nemo poteſt oues rapere de manu eius. Atq; hoc eodem modo Concilium generale Lateranen. interpretatur. Quę quidem interpretatio rem magis continet. Sed animaduertit Rupertus inter diuinam, & humanem Chriſti naturam obſcurè comparationem fieri. Mirabantur Iudæi, quòd Chriſtus diceret, *non rapiet eas quiſquam de manu mea*, putantes ſolùm eſſe hominem, nec quidquam in illo maius conſiderantes, quàm quod cernebant oculis; docere ergo Chriſtum id quidem, quod illi in ſe videbant, quodque ſibi mater dediſſet infirmum eſſe, ſed quod Pater dediſſet, quodque oculis corporis percipi non poſſet, maius omnibus eſſe.

Quomodo Filio Pater oues dederit. ſup. c. 5. & inf. c. 14.

30. *Ego, & Pater vnum ſumus.*] Sententia eſt Catholicorum, & Arianorum diuturna diſputatione nobiliſſima. Primùm videndum, quorſum adiecta. Secundum quidem lectionem Græcam ſuperioris verſus manifeſta cauſa eſt. Eſt enim aut maior, aut minor ſyllogiſmi propoſitio, *Ego, & Pater vnum ſumus*, nemo poteſt eas rapere de manu Patris, ergo nemo poteſt rapere de manu mea. Dicit ſe, & patrem ſuum eandem potentiã, id eſt eandem habere manum, vt Hilarius, Leontius, & Theophylactus exponunt; aut ſe manum, id eſt potentiam eſſe Patris, vt Cyrillus ait. Secundum autem Latinam lectionem non ſunt hæc verba ad illa referenda, *Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus eſt*, ſed ad illa, *Et non rapiet eas quiſquam de manu mea*, & ad illa, *Et nemo poteſt rapere de manu patris mei.* Quod ſi fiat, rectè conueniunt. Quod attinet ad loci ſententiam, nota eſt inter veteres Catholicos, Arianoſque contentio, quæ in eo verſabatur, quid nomen illud, *Vnum*, ſignificaret. Catholici quidem omnes eſſentiam dicebant ſignificare. Itaque omnes, qui contra Arianos vnquam diſputauerunt, hoc cumprimis teſtimonio eos refutarũt, Alexander Alexandrinus Epiſcopus, in cuius primùm Eccleſia hæreſim Arius ſuam ſeminauit, in epiſtola ad omnes Epiſcopos, quæ ante magnum concilium Nicenum eſt, Athanaſ. orat. 1. & 2. contra Arian. & ſerm. 3. & 4. contra eoſdem, & in lib. *quod Deus de Deo ſit verbum.* Hilarius lib. 7. & 8. de Trinitate, Epiphan. hæreſ. 69. Gregor. Nazian. in libro de fide. Baſilius lib. 1 aduerſus Eunomium, Ambroſ. lib. 1. de fide. c. 1. & libro 3. de Spiritu ſancto. c. 18. Cyrillus Ieroſolym. Catecheſ. 11. & Cyrillus Alexandrinus hoc loco in Græcorum Catena citatus, & libro 12. Theſaur. c. 15. Auguſtin. lib. 4. de Trinit. c. 9 & lib. 5. c. 3. & 9. & lib. 6. c. 2. & in lib. 83. qq. q. 69. & ſerm. 51. de verb Domin. & hoc loco, & lib. 2. contra Maxim. Arian. Epiſcop. c. 10. 11. 12. & lib. 3. c 22. & Idacius in lib. contra Varimad. & Marius Victorinus lib. 4. aduerſus Arium, & Maxentius dialogo. 1. & Theodorus Mopſueſt. & Chryſoſtom. in Græcorum

Quid ſignificet hoc loco vnum.

[illegible] Solebant duobus modis Ariani respondere. [illegible] vnum dici Patrem, & Filium vnum [illegible] substantiæ, sed concordia, consensuque voluntatis [illegible] quod & Tertullianus, aut quicunque alius [illegible] lib. de Trinitate [illegible] [illegible] Lucas, Act. 4. 32. [illegible] [illegible] aqua, spiritus, & sanguine [illegible] non eiusdem esse naturæ [illegible] [illegible] posse intelligi, nisi de natura, [illegible] perspicuum est. Mitto rationem [illegible] adversus Maximinum A[illegible] qui perpetua scripturæ obser[illegible] [illegible] potentiæ, atque naturæ, bene probat, [illegible] voluntatis, non probat. Nam quod [illegible] cordia idem probari posse, quia cùm Pater idem, quod [illegible] velit, nunquam permittet, vt quisquam de Fili[illegible] oues rapiat, ex alio loco refutatur, *Quos dedisti [illegible], & non perdidi ex eis quicquam, nisi Filium perditionis*, vbi non Patris auxilio, sed suæ potentiæ tri[illegible] de manu sua oues rapuerit. Non [illegible] Adhuc [illegible] *De bono opere non lapidamus te* [illegible] [illegible] in Deo accidens poni, quòd [illegible] Solebant præterea Ariani alio modo [illegible] vt autor est Idacius in lib. contra [illegible] Christum, *Ego & Pater vnum sumus*, non ergo vnam esse naturam, qui [illegible]

[illegible] possunt, *vnum*. Respondet [illegible] omnes auctores respondere solent duobus verbis Sabellianos simul, atque Arianos refutasse. Sabellianos, cum dicit, *sumus*, indicans se, & Patrem duas esse personas; Arianos, cum dicit, *vnum*, docens non duas, sed vnam esse naturam.

31 *Sustulerunt lapides Iudæi, vt lapidarent eum.*] *Sustulerunt*, sed non fecerunt, quia Christi potentia [illegible] propter etiam cum lapidare volebant, [illegible] vt Theodorus Mopsuest. [illegible] tem eum lapidare, [illegible] se dixerat, quam exetrabilem illi blasphemiam [illegible] tabant. Iubebat autem lex blasphemos lapidare Leuit. 24. 14. 16. Vide, quæ superiore versu dicta sunt, & cap. 8. 59.

[illegible] Dixit [illegible]

[illegible] Redigit [illegible] omnia, & [illegible] significat ante oculos ponere, sed etiam in gratiam eorum facere, benefacere illis. *Multi dicunt, quis ostendet nobis bona*, id est quis nobis benefaciet, psalm. 4. 6. *Ostende nobis misericordiam tuam*, id est [illegible] dicunt, psal. 84. 8. Sicut è contrario, [illegible] *dura*, psalm. 59. 5. & [illegible] *multas, & malas* psalm. [illegible] multa bona opera vobis feci, [illegible] facere, vt is, cui sit, manibus teneat, [illegible] vt aut negare, aut ignorare non queat. Itaq; duplex hoc verbo Iudæorum [illegible] cæcitas, quòd bona Christi in se opera non viderent, [illegible] & ingratitudo [illegible] se benefacta [illegible] eos, sanauerat [illegible] Cyrillus in [illegible] Græca modestiæ causa [illegible] propter [illegible] priuatéque [illegible] decretoq. fecisse. [illegible] posse, quo minùs opera sua calumnientur, in quo nihil præter hominem oculis videant; at opera Patris calumniari non posse; se verò nullum opus facere, quod non idem Patris sit.]

33. *Responderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, quia tu homo cùm sis, facis teipsum Deum.*] Putant Leontius, & Euthymius confiteri his verbis Iudæos Christum multa sibi bona opera fecisse: sed ego nullam eorum confessionem video. [illegible] pera, quæ illis Christus fecerat, calumniati [illegible] sabbato paralytici c. 5. [illegible] c. 9. 16. Illa ergo verba, *De bono opere non lapidamus te* [illegible] *de bono opere non lapidamus te*, cùm nullũ bonum opus habes, propter quod te lapidemus,

aut si

Margin: [illegible] *Sabelliani* [illegible] *Ariani* [illegible]; [illegible]; Inf. 17. 12.; [illegible]

aut ſi quod bonum opus fecisti, quod modo non diſpeximus, propter illud te non lapidamus, ſed propter blaſphemiam. Blaſphemiam vocant, quòd ſe Chriſtus Deum appellauerit, *zelum habentes*, inquit Cyrillus, *ſed non ſecundum ſcientiam*. Rectè enim iudicabãt blaſphemos ſecundum legem eſſe lapidandos Leuit. 24. 16. ſed in eo errabant, quod Chriſtum putarent eſſe blaſphemum, *Et quia tu homo cum ſis*. Coniunctio, *Et*, exegetica eſt, idem enim valet, quod ſcilicet. Vide quæ verſu 30. diſputauimus.

Roman. 10. 2.

34. 35. 36. *Reſpondit eis Ieſus, Nonne ſcriptum eſt in lege veſtra, Ego dixi, dij eſtis.*] Non reſpondet Chriſtus, quod reſpondendum in primis erat, niſi ſe verè Deum eſſe ſignificaſſet, non vocaſſe ſeipſum Deum; hac enim reſponſione ſi vera fuiſſet, placare Iudæorum iram potuiſſet: ſed potius probat ſe meritò Deum appellari. Probat autem argumento ex ipſorum lege ſumpto, quod refellere non poſſint, *Nonne ſcriptum eſt in lege veſtra?* Teſtimonium, quod adducit, non in lege Moyſis, ſed in pſal. 81. 6. ſcriptum eſt ſed vt alibi docuimus, & hoc ipſo loco notant Aug. & Beda aliquando lex ſola lex Moyſis appellatur, vt, *omnes Prophetæ, & lex vſque ad Ioannem*, Matth. 11. 13. &, *in his duobus mandatis vniuerſa lex pendet, & prophetæ* Matt. 22. 40. aliquando pro omni veteri teſtamento, vt hoc loco, vide quæ diximus Matth. 11. 13. Non dicit, in lege tantum, neque in lege mea, aut in lege noſtra, non ſolum vt ſignificaret legem illis datam fuiſſe, quemadmodum D. Auguſt. putat, ſed aut vt ſignificaret ipſorum, non ſuam eam legem eſſe, id eſt non ſe, ſed illos ea teneri; ſe enim lege ſuperiorem eſſe, qui legem ipſam tradiderit, vt Rupertus animaduertit: aut, quod ego probabilius eſſe iudico, legem ipſorum propriè appellauit, quaſi illis cum omni populo communis non eſſet, legem, cuius ipſi ſcientiam profiterentur, qua glorirentur, qua ſe cæteris anteponerent. Notat enim in illis propriæ legis, quam profitebantur ignorantiam. & vim adhibet argumento, vide 7. 12. & 8. 17. In illa igitur ipſa lege veſtra ſcriptum eſt, *Ego dixi dij eſtis, & filij excelſi omnes*. quod in de omnibus Iudæis dictum, vt Cyrillus, & Auguſtinus putant, dictum ſit, an de ſolis Prophetis, ſacerdotibus, aut iudicibus, vt Euthymius, & alij exiſtimant, neque quicquam ad vim argumenti facit, nec eſt huius loci diſputare. Hoc certum, in eo enim vis argumenti tota verſatur, quòd qui nihil plus, quàm homines erant, propterea quòd ad eos ſermo factus eſt, Dij appellantur. Hinc Chriſtus argumentatur à minori ad maius. Illi, qui nihil habebant diuini, niſi quòd cum illis Deus locutus fuerat, Dij appellantur, multo ergo magis ego, qui naturalis Dei filius ſum, Deus ſine vlla blaſphemia vocari poſſum. Cæterum hoc ipſum apertè non dixit, ſed, *quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum*. Sanctificatum enim à Patre eſſe, & in mundum miſſum idem eſt, quod filium Dei eſſe naturalem. Sed dixit potius, *quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum*, aut vt moderatius loqueretur, aut vt non ſolum ſe filium Dei eſſe, ſed etiam quomodo eſſet filius Dei, declararet, filium ſe eſſe Dei non cæterorũ modo in terra, ſed in cœlo natum, indeque in hunc mundum miſſum, quod alij cuiquam contingere non potuit, filium eſſe natura, non adoptione, hoc eſt, *Quem miſit in mundum*. Illud autem, *ſanctificauit*. Hebraiſmũ eſſe arbitror, idemque ſignificare, quod deſignare, deſtinare quem ad aliquod officium, vt Ierem. 1. 5. *Priuſquam te formarem in vtero, noui te, & antequam exires de vulua, ſanctificaui te, & Prophetam in gentibus dedi te*. Si cui hæc non placet interpretatio, dicat Chriſtum vt hominem a Patre ſanctificatum, vt exponit Hilarius. 7. de Trinit. aut, vt Auguſtinus & Beda, gignẽdo ſanctificatum fuiſſe. Cur ergo non concludit, *Quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum, vos dicitis quia blaſphemas*, quia dixi,

Lex pro omni veteri teſtamento ſumpta.

Pſal. 81. 6.

Inf. ver. 36.

Sanctificare Hebræis quid ſit

Deus ſum, ſed, *quia dixi, filius Dei ſum?* Hoc nonnullos mouit, vt exiſtimarent, cum ſupra dixit, *Ego & Pater vnum ſumus*, non naturam, ſed concordiam ſignificaſſe. Sed immeritò, nam quid ſignificauerit illis verbis, Iudæi probè intellexerunt, qui propterea confeſſi ſunt ſe eum lapidare voluiſſe, quod ſe Deum appellaſſet. Chriſtus ergo ideo non dicit ſe Deum, ſed filium Dei appellauiſſe, quia non ſe vocauerat apertè Deum, his ipſis verbis, ſed diſertè vocauerat Deum patrem ſuum, *Ego & Pater vnum ſumus*; quod etſi re quidem ipſa idem erat, atque ſi ſe apertè Deum vocauiſſet, tamen verbis idem non erat, & voluit ita Iudæis reſpondere, vt iratos Iudæorum animos illa ſua reſponſione mitigaret. Hoc etiam videtur Theodorum Mopſueſt. ſenſiſſe, qui, vt in Græcorum Catena lego, exiſtimat argumentum nõ modò à minori ad maius, ſed etiam à maiori ad minus eſſe. A minori quidem ad maius, quia minus eſt ſermonem Dei ad aliquem factum eſſe, quam eſſe ſanctificatum à Deo, & miſſum in mundum. A maiori autem ad minus, quia plus eſt vocari Deum, quemadmodum illi vocati fuerant, quam vocari filium Dei, quemadmodum ſe Chriſtus appellauerat. Cæterum illi, quem expiſcauimus, verus, atque Catholicus eſt ſenſus. Auguſtinus, & Beda exiſtimant in eo etiam argumenti vim eſſe, quòd dicit, *Ad quos ſermo Dei factus eſt*; quaſi diceret, Si illi, qui ſermonis Dei participes fuerunt, ſcripturaque ipſa, *quæ ſolui*, id eſt mentiri *non poteſt*, Dij meritò vocati ſunt; quanto magis ego, qui non ſermonis Dei particeps, ſed ipſe Dei ſermo ſum, Deus vocari poſſum? Acutum hoc eſt, ſed non ita videtur Chriſtus argumentari.

37. 38. *Si non facio opera patris mei, nolite credere.*] Confirmat experientia, quod prius ſcripturæ teſtimonio probauerat, ſe vnum eſſe cum Patre. Argumentum hoc eſt; quorum eadem ſunt opera, ij idem, vnumque ſunt, hoc enim principium intelligendum, mea, & patris mei opera eadem ſunt, ergo *Ego, & pater meus vnum ſumus*; Hoc eſt, *ego in Patre, & Pater in me eſt* quod idem valet, ac ſi diceret, *Ego & Pater vnum ſumus*, vt Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Leontius. Auguſt. Beda, & Euthymius interpretantur. *Non ſic dicit Filius*, inquit Auguſtinus, *in me eſt Pater, & ego in illo, quomodo poſſunt homines dicere. Si enim bene cogitemus, in Deo ſumus, & ſi bene viuamus, Deus in nobis eſt. Fideles participantes eius gratiam, illuminati ab ipſo, in illo ſunt, & ipſe in nobis; ſed non ſic vnigenitus filius ille in Patre, & Pater in illo, tanquam æqualis in eo, cui eſt æqualis. Denique nos aliquando poſſumus dicere, In Deo ſumus, & Deus in nobis. Ego, & Deus vnum ſumus, nunquid poſſumus dicere? In Deo es, quia Deus continet te, Deus eſt in te, quia templum Dei factus es, ſed nunquid quia in Deo es, & Deus eſt in te, poteſt dicere, Qui me videt, Deum videt, quomodo vnigenitus dixit, Qui me videt, videt & Patrem, & ego, & Pater vnum ſumus: Agnoſce proprium Domini, & munus ſerui. Proprium Domini, eſt æqualitas Patris; munus ſerui, eſt participatio Saluatoris*. Mittit Iudæos Chriſtus ad experientiam ſuorum operum, vt ex illis diuinam in ſe naturam agnoſcant, quia ipſa per ſe diuinitas cognoſci non poteſt vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius obſeruant. Habet autem plus acrimoniæ concedio, qua vtitur, *Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi*, quam ſi ſimpliciter dixiſſet, operibus credite. Plus etiã habet efficaciæ, *Operibus credite*, quàm mihi credite propter opera. Ita enim loquitur, quaſi non ſibi, ſed operibus credere velit.

Ver. 38.

Tract. 48.

Inf. 14. 9.

39. *Quærebant ergo eum apprehendere, & exiuit de manibus eorum*,] Græcè eſt, ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι, *Quærebant ergo eum iterum apprehendere*. Cum dicit, ergo, ſignificat Iudæos illis ipſis verbis quibus mitigari, & credere debuiſſent, magis accenſos ira apprehendere voluiſſe, vt abductum extra templum lapidarent. Cùm

dicit,

dicit, *iterum*, alludit ad alia etiam tempora, quibus eum, A ſummiſſet apprehendere voluerant c. 7. 30. 32. & 8. 59. vt doceret non ſemel tantùm, ſed ſæpe eorum manibus mirabiliter euaſiſſe. Cum dicit, *exiuit de manibus eorum*, ſignificat eum cum iam pene eſſet apprehenſus, manibusq. aduerſariorum teneretur, euaſiſſe. Qua ratione euaſerit, Euangeliſta non docet. Credendum eſt nulla humana fugiſſe arte, ſed virtute ſe diuina liberaſſe. Sed id ipſum qua ratione fecerit, quærimus. Veriſimile eſt eodem modo hic euaſiſſe, atq; ſupra c. 8. 59. cũ ſe inuiſibilem reddidiſſet, lege, quæ in eum locum diximus.

Ter Chriſtus ad Iordanem venit, vbi Ioannes baptizabat.

40. *Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, vbi erat Ioannes baptizans primum, & manſit illic.*] Ter Chriſtum ad Iordanem, vbi Ioannes baptizabat, abiiſſe legimus. Primum cum à Ioanne baptizatus eſt, deinde cum Io- B annes eum diſcipulis oſtendit, *Ecce agnus Dei* c. 1. 29. 36. poſtremo nunc cum Iudæorum manus fugit. Hoc eſt, quod Euangeliſta dicit, *iterum*. Cum autem dicit, *ad eum locum, vbi erat Ioannes baptizans*, primum indicat non ſemper Ioannem in eodem Iordanis loco baptizaſſe. Atque ita quidem eſt. Nam primum baptizabat in Bethania, aut Bethabara c. 1. 28. vbi & Chriſtus ab eo baptizatus eſt. Deinde, *in Ænnon iuxta Salim*. c. 3. 23. Docet ergo Euangeliſta Chriſtum non in Salim, ſed in Bethabara ſe recepiſſe, vbi & baptizatus, & demonſtratus à Ioanne fuerat. Cur fugerit, cum hic Euangeliſta non dixit, alibi dixit, *quia nondum venerat hora eius*. c. 7. 30. & 8. 20. Cur autem in eum potius locum, quàm in alium ſe contulerit, Chryſ. Leontius, Theophylactus, & Euthymius cauſam indicant, vt loci præſentia, in quo demonſtratus, declaratusque à Ioanne fuerat eos, qui ſeſe ſecuturi erant, commoneret, vt recordarentur loci conſpectu teſtimonij Ioannis, in ſe crederent. eademque ratione Euangeliſtam notaſſe locum. Id ita eſſe euentus declarauit. Sequitur enim;

41. 42. *Et multi venerunt ad eum, & dicebant, Quia Ioannes quidem ſignum fecit nullum.*] Videtur in hoc verbo duplex argumentum ſimul implicatum eſſe. Alterum eſt, Ioannes nullum vnquam miraculum fecit, & tamen illi credidimus, multo ergo magis huic credere debemus, qui tot miracula fecit. Alterum; Omnia quæ Ioannes de illo prædixit, vera ſunt, ergo illi credere debemus. Quibus commoti argumentis, inquit Euangeliſta, *multi crediderunt in eum*.

CAPVT XI.

1. ERAT *autem quidam languens Lazarus à Bethania, de Caſtello Mariæ, & Marthæ ſororis eius.*
2. (Maria autem erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis ſuis: cuius Matt. 26. a. 7.
frater Lazarus infirmabatur.) 3. Miſerunt ergo ſorores eius ad eum dicentes: Domine, ecce quem Inf. 12. a. 3.
amas infirmatur. 4. Audiens autem Ieſus dixit eis: Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro Luc. 7. f. 37.
gloria Dei, vt glorificetur Filius Dei per eam. 5. Diligebat autem Ieſus Martham, & ſororem eius Mariam, &
Lazarum. 6. Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidem manſit in eodem loco duobus diebus. 7. deinde
poſt hæc dixit diſcipulis ſuis: Eamus in Iudæam iterum. 8. Dicunt ei diſcipuli: Rabbi, nunc quærebant te Iudæi la-
pidare, & iterum vadis illuc? 9. Reſpondit Ieſus: Nonne duodecim ſunt horæ diei? Si quis ambulauerit in die, non
offendit, quia lucem huius mundi videt. 10. ſi autem ambulauerit in nocte, offendit, quia lux non eſt in eo. 11. Hæc
ait, & poſt hæc dixit eis: Lazarus amicus noſter dormit: ſed vado vt à ſomno excitem eum. 12. Dixerunt ergo
diſcipuli eius: Domine, ſi dormit, ſaluus erit. 13. Dixerat autem Ieſus de morte eius. illi autem putauerunt quia
de dormitione ſomni diceret. 14. Tunc ergo Ieſus dixit eis manifeſtè: Lazarus mortuus eſt: 15. & gaudeo pro-
pter vos, vt credatis, quoniam non eram ibi. ſed eamus ad eum. 16. Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus,
ad condiſcipulos: Eamus & nos, vt moriamur cum eo. 17. Venit itaque Ieſus. & inuenit eum quatuor dies iam in
monumento habentem. 18. (Erat autem Bethania iuxta Ieroſolymam quaſi ſtadijs quindecim.) 19. Multi
autem ex Iudæis venerant ad Martham, & Mariam, vt conſolarentur eas de fratre ſuo. 20. Martha ergo vt au-
diuit quia Ieſus venit, occurrit illi: Maria autem domi ſedebat. 21. Dixit ergo Martha ad Ieſum: Domine, ſi
fuiſſes hic, frater meus non fuiſſet mortuus: 22. Sed & nunc ſcio quia quæcunque poposceris, à Deo, dabit tibi
Deus. 23. Dicit illi Ieſus: Reſurget frater tuus. 24. Dicit ei Martha: Scio quia reſurget in reſurrectione in nouiſſi- Sup. 5. e. 29.
mo die. 25. Dixit ei Ieſus: Ego ſum reſurrectio, & vita: qui credit in me, etiam ſi mortuus fuerit, viuet: 26. & o- Luc. 14. c. 14.
mnis, qui viuit. & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc? 27. Ait illi: Vtique Domine ego credidi, Sup. 6. d. 33.
quia tu es Chriſtus filius Dei viui, qui in hunc mundum veniſti. 28. Et cum hæc dixiſſet, abijt, & vocauit Ma-
riam ſororem ſuam ſilentio, dicens: Magiſter adeſt, & vocat te. 29. Illa vt audiuit, ſurgit cito, & venit ad eum:
30. nondum enim venerat Ieſus in caſtellum: ſed erat adhuc in illo loco, vbi occurrerat ei Martha. 31. Iudæi ergo,
qui erant cum ea in domo, & conſolabantur eam, cum vidiſſent Mariam quia cito ſurrexit, & exijt, ſecuti ſunt
eam dicentes: Quia vadit ad monumentum, vt ploret ibi. 32. Maria ergo, cum veniſſet vbi erat Ieſus, videns
eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei: Domine, ſi fuiſſes hic, non eſſet mortuus frater meus. 33. Ieſus ergo, vt vi-
dit eam plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea, plorantes, infremuit ſpiritu, & turbauit ſeipſum, 34. & di-
xit: Vbi poſuiſtis eum? Dicunt ei: Domine, veni, & vide. 35. Et lacrymatus eſt Ieſus. 36. Dixerunt ergo Iudæi:
Ecce quomodo amabat eum. 37. Quidam autem ex ipſis dixerunt: Non poterat hic, qui aperuit oculos cæ- Sup. 9. a. 6.
ci nati, facere vt hic non moreretur? 38. Ieſus ergo rurſum fremens in ſemetipſo, venit ad monumentum, erat
autem ſpelunca: & lapis ſuperpoſitus erat ei. 39. Ait Ieſus: Tollite lapidem. Dicit ei Martha ſoror eius,
qui mortuus fuerat: Domine, iam fœtet, quatriduanus eſt enim. 40. Dicit ei Ieſus: Nonne dixi tibi
quoniam ſi credideris, videbis gloriam Dei? 41. Tulerunt ergo lapidem: Ieſus autem eleuatis ſurſum oculis,
dixit: Pater gratias ago tibi quoniam audiſti me. 42. ego autem ſciebam quia ſemper me audis, ſed propter
populum, qui circumſtat, dixi: vt credant quia tu me miſiſti. 43. Hæc cum dixiſſet, voce magna clamauit:
Lazare veni foras. 44. Et ſtatim prodijt qui fuerat mortuus, ligatus pedes, & manus inſtitis, & facies illius
ſudario erat ligata. Dixit eis Ieſus: Soluite eum, & ſinite abire. 45. Multi ergo ex Iudæis, qui venerant
ad Mariã, & Martham, & viderant quæ fecit Ieſus, crediderunt in eum. 46. Quidã autem ex ipſis abierunt ad

Phari-

Phariſæos, & dixerunt eis quæ fecit Ieſus. 47. Collegerunt ergo Pontifices & Phariſæi concilium, & dicebant: Quid facimus, quia hic homo multa ſigna facit? 48. Si dimittimus eum ſic, omnes credent in eum: & venient Inf. 18. c. 30 *Romani, & tollent noſtrum locum, & gentem. 49 Vnus autem ex ipſis Caiphas nomine, cum eſſet Pontifex anni illius, dixit eis: Vos neſcitis quidquam, 50. nec cogitatis quia expedit vobis vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat. 51. Hoc autem a ſemetipſo non dixit: ſed cum eſſet Pontifex anni illius, prophetauit: quod Ieſus moriturus erat pro gente, 52 & non tantum pro gente, ſed vt filios Dei, qui erant diſperſi, congregaret in vnum. 53. Ab illo ergo die cogitauerunt vt interficerent eum. 54. Ieſus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudæos, ſed abiit in regionem iuxta deſertum, in ciuitatem, quæ dicitur Ephrem, & ibi morabatur cum diſcipulis ſuis. 55. Proximum autem erat Paſcha Iudæorum: & aſcenderunt multi Ieroſolymam de regione ante Paſcha, vt ſanctificarent ſeipſos. 56. Quærebant ergo Ieſum: & colloquebantur ad inuicem in templo ſtantes: Quid putatis, quia non venit ad diem feſtum? Dederant autem Pontifices, & Phariſæi mandatum, vt ſi quis cognouerit vbi ſit indicet, vt apprehendant eum.*

IN CAPVT XI.

1. ERAT *autem quidam languens Lazarus a Bethania de caſtello Mariæ & Marthæ ſororum eius.* Incertum quanto tempore poſt Chriſti ad Iordanem fugam, quæ ſuperiore capite extremo narrata eſt, hæc acciderint, quæ hoc capite narrat Euangeliſta. Tamen ex ver. 55. non obſcure colligitur duobus plus minuſue poſt menſibus accidiſſe. Fuga enim contigit poſt feſtum ſtatim Encæniorum, id eſt ineunte Decembri, hæc autem facta ſunt Paſcha iam appropinquante, verſu 55. An ſemper Chriſtus in eodem illo loco fuerit, & quid interim fecerit, Euangeliſta non dicit. Credendum eſt otioſum non fuiſſe, tamen quòd quidam in tam breue temporis ſpatium ea conijciunt, quæ à Luca. c. 15. vſque ad 19 commemorantur, neſcio quantum habeat probabilitatis; C malo id ab aliis iudicari. Narrat Ioannes hoc capite hiſtoriam ſuſcitati Lazari maximè memorabilem. Nec enim vllum aliud tantum Chriſtus, dum in hac vita verſaretur, miraculum fecit, & quia iuxta vrbem ipſam Ieroſolymam, & quia magna multitudine Iudæorum, & Ieroſolymitanorum ciuium inſpectante; & quia iam ſuſcitatus diu inter Iudæos verſatus eſt, & res appropinquante iam Paſcha facta eſt, quo tempore multi iam vndique Iudæi conuenerant, vt ad diem feſtum *ſanctificarent ſeipſos*, vt ait Euangeliſta ver. 55. Quæ res Euangeliſtam opinor mouit, vt memorabilem hiſtoriam copioſiſſimè, accuratiſſimeque deſcriberet, integrumq; ac bene quidem longum in ea commemoranda caput occuparet. Aliam, ſed magis moralem cauſam Theo- D phylactus reddit, voluiſſe Euangeliſtam docere nos, ne miremur, ſi videamus Dei amicos morbis, aliiſue miſeriis affligi. Aliam Theodorus Mopſueſt. voluiſſe rem pene natura ſua incredibilem diligenti omnium circunſtantiarum deſcriptione credibilem reddere. Deſcribit initio Lazari perſonam ex nomine, *Erat quidam languens Lazarus.* Alium hunc fuiſſe Lazarum, quàm mendicum illum, qui ad ianuam purpurati diuitis vlceroſus iacebat, Luc. 16. 20. monuimus. Deſcribit ex loco, *A Bethania de caſtello Mariæ, & Marthæ.* De Bethania, quod oppidum, & vbi ſitum fuerit Mat. 21. 1. & alibi ſæpè diximus. Quod additur, *de caſtello Mariæ, & Marthæ*, perperam à nonnullis vulgaribus auctoribus intellectum, & doctis riſum mouit, & hæreticis calu- E mniandi occaſionem præbuit. Putarunt caſtellum, id eſt arcem quampiam ſignificari, cuius Maria, & Martha communiter dominæ eſſent, cui & nomen affinxerunt, Magdalum appellatum, vnde Mariæ cognomentum fuerit Magdalenæ. Alij etiam audaciores, vt duas facerent Magdalenas duplex fecere Magdalum, alterum in Galilæa, alterum in Iudæa nulla ratione, nullo auctore. De cognomento Magdalenæ hoc loco non diſputo, diſputauimus alibi; de caſtello hoc diſputo, nullum aliud quam Bethaniam ipſam deſignari, quæ κώμη caſtellum, id eſt pagus, aut oppidum appellatur,

Vide in Matth. 21. 1 & 25. a. 7. & 28. 1 & Luc. 7. 37.

B non arx, quæ aut in ipſo oppido, aut alibi eſſet. Per appoſitionem enim dictum eſt, *A Bethania, de caſtello Mariæ, & Marthæ*, id eſt quæ erat caſtellum Mariæ, & Marthæ. Nec impedit addita propoſitio, De, quæ videtur addenda non fuiſſe, ſi eſſet appoſitio. Eſt enim appoſitio non tam verbi, quàm ſententiæ, tanquam ſi diceret, A Bethania, id eſt a caſtello Mariæ & Marthæ. Dicitur autem Bethania caſtellum Mariæ, & Marthæ, non quod dominæ oppidi eſſent, vt alij affirmant, alij dubitant; ſed quòd in eo habitarent, quemadmodum Bethſaida dicitur, ciuitas Petri & Andreæ c. 1. 44 non quod domini, ſed quod habitatores illius eſſent. Miror que hoc doctos homines in dubio reliquiſſe. Nam vt nullum aliud eſſet argumentum, quis vnquam legit Iudæum vllum illo præſertim tempore, quo Romani dominabantur, vllius oppidi dominum fuiſſe. Denique Lazarum Euangeliſta per ſorores deſcribit ideo vt arbitror, quia Chriſti familiaritate notiores vulgo erant, vt ſolent mulieres religioſiores eſſe, quam viri, quod Leontius, & Theophylactus indicarunt.

Bethania caſtellum Mariæ & Marthæ

2. *Maria autem erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis.* Quia plures Mariæ erant, quæ Dominum ſequebantur, Matth. 27. 56 & 28. 1. voluit Euangeliſta Mariam Lazari ſororem inſigni illo, & publico facto à cæteris diſtinguere, quod pedes vnxiſſet Chriſti. Solet à multis quæri, quam vnctionem Ioannes intelligat, illamne, quam apud Lucam cap. 7. 37. D factam legimus, an eam, quam idem Ioannes cap. ſequenti ver. 3. deſcribit. Sæpe enim vnctum fuiſſe a muliere Chriſtum Lucæ 7. 37. 38. Matth. 26. 7. Mar. 14. 3. & Ioannis 12. 3. manifeſtum eſt. Quæſtio pendet ex altera quæſtione, an eadem fuerit mulier, quæ & apud Lucam, & apud cæteros Euangeliſtas Dominum vnxiſſe dicitur, de qua re apud Matthæum. cap. 26. 6. copioſe diſſeruimus; docuimusque eandem, & vnam fuiſſe. Quod & ex hoc loco non obſcure videtur colligi: ſi enim diuerſæ mulieres fuiſſent, omneſque Mariæ, vt multi auctores putant, appellarentur, non ſatis Euangeliſta hanc à cæteris hoc ſigno diſtinxiſſet, quod vnxiſſet pedes Domini, nam & aliæ ſimiliter vnxerant. Cum autem hoc tanquam certiſſimum, & vltimum E Mariæ ſororis Lazari ſignum ponat, minime dubium eſt, quin ſola Maria Lazari ſoror Dominum vnxerit. Itaque futile eſt, quòd omnes fere hæreticorum interpretes adnotarunt, hoc Euangeliſtam per anticipationem dicere, de ea enim vnctione agere, quam ſequenti capite deſcribit. Nihil enim vetat, quo minus ad vnctionem illam Lucæ reſpiciat, quæ antequam hæc, quæ hoc loco Euangeliſta narrat, acciderent, facta fuerat, præſertim cum id vn Græci verbi ſignificet, ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον, quæ vnxerat Dominum. Etſi graues etiam auctores Theodorus Mopſueſt. & Leontius anticipationem eſſe putant.

Hæretici fruſtra hic anticipationem comminiſcuntur.

Hebraiſmus, & Græciſmus.

3. *Miſerunt ergo ſorores eius ad eum.*] Sorores Lazari ad A
Chriſtum, qui erat trans Iordanem in eo loco, vbi ſolitus fuerat Ioannes baptizare. Itaque pronomen, *eum,* vſque ad verſum 40. ſuperioris capitis referendum eſt. Miſiſſe dixit abſolute Hebræorum, & Græcorum more, apud quos שלח, & ἀποστέλλειν, mittere, ſignificat mittere nuntios, vt apud Latinos legare. Exempla notamus Matthæi 2. 16. Quærunt multi, cur non ipſæ ad accerſendum Chriſtum profectæ fuerint: Reſpondent Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius, & Cyrillus in Catena Græcorum non contemptu, ſed tribus de cauſis id feciſſe, & quia cognitam habebant Chriſti benignitatem, confidebantque ſatis eſſe, vt illi fratris morbum ſignificarent, quod nuntius ipſe declarat, *Ecce, quem amas, infirmatur,* & quia fra-
B tris ægrotantis luctu, curaque prohibebantur, & quia infirmi erant ſexus, nec decebat longius à domo diſcedere.

Ecce, quem amas, infirmatur.] Simpliciſſimæ, & modeſtiſſimæ preces, plenæ fidei, plenæ ſpei, & caritatis. Nam & fidei fuit credere Chriſtum ſic poſſe quamuis abſentem poſſe, quo minus ægrotus moreretur frater: ideoque non rogant, vt veniat, vt feſtinet. Notauit hoc Cyrillus in Catena, Leontius, Theophylactus, & Rupertus: & ſpei fuit confidere fore, vt non longiore ad exorandum Chriſtum oratione opus eſſet & caritatis eius erga Lazarum amorem in mentem Chriſto reuocare, nec alias præter amorem preces adhibere.
C Quia nomen non nuntiant, Ecce Lazarus, ſed, *Ecce quem amas, infirmatur,* vt Chryſoſt. & Euthymius indicarunt. poſito enim ante oculos eius erga Lazarum amore magis illum ad miſericordiam commouebant. Hæc fere omnia D. Auguſtin. & Beda his verbis complexi ſunt, *Non dixerunt veni; amanti enim tantummodo nuntiandum fuit. Non auſæ ſunt dicere, veni & ſana; non auſæ ſunt dicere, ibi iube, & hic fiet; cur enim non & iſtæ, ſi fides illius centurionis inde laudatur? Ait enim, Domine non ſum dignus, vt intres ſub tectum meum, ſed tantum dic verbo, & ſanabitur puer meus. Nihil horum iſtæ, ſed tantummodo; Domine, ecce quem amas, infirmatur, ſufficit, vt noueris; non enim amas, & deſeris.* Cyrillus, Leontius, & Theophylactus admirationem etiam quandam hæc verba præ ſe ferre putant, quaſi dicant, qui fieri potuit, vt
D quem amas, infirmaretur?

Tract. 49.

Matt. 8. 8.

4. *Audiens autem Ieſus dixit eis, Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam.* Vulgaris quæſtio quo modo Chriſtus dicat eam infirmitatem ad mortem non eſſe, cum paulo poſt mortuus ex ea fuerit Lazarus. Tribus modis id explicari poteſt, aut propterea dixiſſe infirmitatem illam ad mortem non eſſe, quia etſi ex ea Lazarus moriturus erat, ſibi tamen, qui facile poterat ſuſcitare, non erat moriturus. Quemadmodum de principis illius filia dixit, *Non eſt mortua puella, ſed dormit,* cum mortua omnino eſſet, vt quoſdam illic interpretari diximus, & hoc loco Rupertus refert, quamuis hanc interpreta-
E tionem ideo refellat, quod paulo poſt ver. 14 Chriſtus dicat, *Lazarus mortuus eſt.* Quo argumento magis hæc expoſitio confirmari videtur, quam refutari. Propterea enim verſu. 11. videtur non dixiſſe, Lazarus amicus noſter mortuus eſt; ſed *Lazarus amicus noſter dormit,* vt indicaret facile à ſe fore ſuſcitandum. Quòd autem diſcipulis poſtea palam mortuum eſſe dicit, propterea dicit, quia per ſomnum mortem intelligere non poterant. Itaque potiùs hac ratione indicat Lazarum illis quidem mortuum eſſe, ſibi verò dormire: aut quia ita moriturus erat, vt manſurus non eſſet mortuus, ſed duobus poſt diebus ſuſcitandus, vt Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, exponunt, monentque dictiones

Matt. 9. 24.

A illas, *Pro.* & *Vt* non cauſam, & finem, ſed euentum, aut conſequentiam ſignificare. Nec enim propterea Lazarum ægrotaſſe, vt filius Dei glorificaretur, ſed cum ægrotaſſet, ac mortuus eſſet, conſecutum inde eſſe, vt *glorificaretur filius Dei.* At non fuiſſe infirmitatem ad mortem, quia finis mortis Lazari non ipſa erit mors, ſed gloria Dei, quæ ex ea erat conſecutura, vt Auguſtinus, Beda, & Rupertus interpretantur, itaque exiſtimant non ſolum euentum, ſed cauſam ſignificari, *Illa glorificatio ipſius,* inquit Auguſtinus, *non ipſum auxit, ſed nobis profuit. Hoc eſt ergo, quod ait, Non eſt ad mortem, quia & ipſa mors non erat ad mortem, ſed potius ad miraculum, quo facto crederent homines in Chriſtum, & vitarent veram mortem.* Rectè probant ex hoc loco veteres au-
B ctores Chriſti diuinitatem. Nam aut ſeipſum Deum appellat, cum dicit, *Sed pro gloria Dei,* quod ſtatim explicans addit, *vt glorificetur filius Dei per eam,* quaſi dicat, *pro gloria Dei,* id eſt mea, vt Auguſtinus, Beda, Rupertus, & Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus in Catena Græca interpretantur; aut certe eandem ſuam, patriſque ſui gloriam eſſe dicit, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant. Dubitant autem quidam quam ſuam, Patriſque gloriam intelligat: Andreas Cretenſis vnus ex auctoribus Græcæ Catenæ crucem, mortemque Chriſti deſignari putat, quam mors Lazari ſignificauerit, per crucem enim, & mortem maximè eius gloriam apparuiſſe. Sed nimis hoc alienum videtur à ſenſu. Theodorus Heracleotes glo-
C riam eam intelligit, quòd miraculum ſuſcitati Lazari toto eſſet terrarum orbi diuulgandum, vnde Patri, ac Filio magna eſſet acceſſura gloria. Simpliciſſimus ſenſus eſt, quem indicat Auguſtinus, in eo eam gloriam poſitam fuiſſe, quod ſuſcitato Lazaro multi eſſent Chriſti diuinitatem cogniturі, vt ver. 45 declarat Euangeliſta.

5. *Diligebat autem Ieſus Martham, & Mariam ſororem eius, & Lazarum.*] Multi interpretes quærunt, quorſum hoc adiecerit Euangeliſta. Sunt qui putent ſuſpicionem lectoris occupare voluiſſe; potuiſſe enim aliquem ſuſpicari propterea Chriſtum non ſtatim ad ſanandum Lazarum ſe contuliſſe, quia nec eum, nec eius ſorores diligebat. Cyrillus verò in Catena Græca
D exiſtimat voluiſſe docere non mirum ſi quos diligit Dominus, caſtigat, cum Lazarum, quem diligebat, morbo affligi ſiuerit. Potius credo rationem tacitè reddere cur, etſi non ſtatim ierit, poſtea tamen ierit ſuo tempore, quaſi dicat, non potuiſſe eorum, quos tantopere diligebat, obliuiſci; fixum in eius animo manſiſſe nuntiũ ægritudinis Lazari. Refero ergo hoc ad duos ſequentes verſus; *Vt ergo audiuit, quia infirmabatur.* Quid enim eſt, *ergo?* niſi quia diligebat Lazarum, & ſorores eius audito eius morbo, quamuis iuſtam ob cauſam in eodem loco duos dies manſerit, tamen ſimul atq; opportunum venit tempus miraculi faciendi, dixiſſe diſcipulis ſuis, *Eamus in Iudæam iterum.* Diligebat autem eos ſingulariter, cum omnes communiter homines di-
E ligeret propter ſingularem earum mulierum pietatem. vt Theodorus Heracleot. & Mopſueſt. Chryſoſtomus, & Euthymius ſcribunt.

6. 7. *Vt ergo audiuit, quia infirmabatur, tunc quidem manſit in eodem loco duobus diebus.*] Quam vim habeat particula illa, *ergò,* modò diximus. Solet autem quæri, cur duos ibi dies Chriſtus manſerit: cur non ſtatim receptis nuntiis, antequã moreretur ſanauit Lazarum: In promptu eſt ratio quam Chryſoſt. Theophylactus, Euthymius, & Rupertus afferunt, ideo non ſtatim iiſſe, ſed duos expectaſſe dies, quia maius in eo miraculum facere volebat, quam quod eius ſorores ab ipſo poſtulare videbantur. Illæ poſtulabant, vt ægrotantem ſanaret; ipſe volebat mortuum, & quidem iam ſepultum,

Pro & Vt non cauſam, & finem ſed euentum, & conſequentiam ſignificant aliquando.

Chriſti diuinitas probatur.

Gloriam ſuam quam dicit Chriſtus.

Hebræ. 12. 6. Apocal. 3. 19.

Cur duos dies ibi Chriſtus manſerit.

am quatriduanum, iam fœtentem ſuſcitare. Expectauit ergo, inquiunt auctores illi, quos modo nominaui, donec moreretur, donec ſepeliretur, donec fœteret, quo illuſtrius miraculum eſſet; nec poſſet quiſquã dicere non verè ſuſcitaſſe mortuum, ſed lethargo ſopitum, aut alio quo morbi genere adeo oppreſſum, vt mortuo ſimilis videretur. Auguſtinus, & Beda myſterij cauſa factum eſſe putant, quòd numerus ille dierum quatuor myſticus ſit, ſed non exponunt, quid in eo myſterij ſit; nec, vt opinor, ad id, quod agimus eſt neceſſarium.

Eamus in Iudæam iterum.] *Iterum* dicit, quia non multo ante inde venerant, cum vellent eum Iudæi lapidare c. 10. 31. 39. Putat Cyrillus in Græca Catena hanc vim habere illud *iterum*, quamuis Iudæi indigni ſint tamen eamus, vt beneficium in illos conferamus, cum tempus id poſtulet. Non abs re aliqui quærunt, cur hoc Chriſtus diſcipulis dixerit, antequam proficiſceretur, quod nuſquam aliàs feciſſe legimus. Rationem Chryſ. Theophyla. & Euthymius, &, vt videtur, vterq; Theodorus Heracleot. & Mopſueſt. reddunt hanc, quod timidi diſcipuli eſſent, quòd paulo ante Iudæi Chriſtum lapidare voluiſſent. Præmuniuit igitur eos, ne repentino poſtea reditu turbarentur, & præuiſa minùs tela ferire ſolent.

8. Dicunt ei diſcipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc?] *Nunc*, id eſt paulo ante, vt Euthymius exponit. Interceſſerant autem duo vt minimùm menſes, vt initio huius capitis demonſtrauimus. Sed vtuntur diſcipuli exaggeratione, vt ſolent facere homines timidi, quo maiorem Chriſto metum inijciant eò reuertendi; *Nunc*, quaſi eodem die res accidiſſet. Loquuntur autem, vt homines, inquit Cyrillus, & vterque Theodorus, nondum ſatis intelligentes non poſſe Chriſtum quidquam pati niſi volentem: etſi experientia ſæpe didicerant, vt ait Theodorus Mopſueſt. eum, quoties voluerat, è manibus hoſtium euaſiſſe. Loquuntur autem ita, quaſi ſolius Chriſti curam habeãt, quamuis non tantum illi, ſed multo etiam magis ſibi timerent, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Idem nunc multi faciunt, per ſpeciẽ Chriſti defendendi res agunt ſuas.

9. Reſpondit Ieſus. Nonne duodecim ſunt horæ diei?] Meritò Auguſtinus, & Beda mirantur, quid ſibi velit iſta reſponſio. Vulgaris inualuit interpretatio, quam Theophylactus refert, Lyranus verò amplexus eſt, & multi deinde, qui vix alium, quàm Lyranum legebant ſcripturarum interpretem, duodecim horas eſſe diei; itaq; quod vna hora non fiat, alia fieri poſſe mutari poſſe Iudæorum animos, vt qui paulo ante ſe interficere volebant, nunc libenter excipiant. Putat ergo Lyranus prouerbium apud Hebræos fuiſſe, quale nunc apud multos vulgo eſt, cùm ſignificare volunt poſſe alio fieri tẽpore, quod alio fieri non potuit. Tribuit hanc interpretationem Chryſoſtomo D. Thomas in huius loci commentariis. ſed, vt opinor, immeritò. Aug. Beda & Rupertus exiſtimant Chriſtum ſeipſum lumen, diemque; duodecim verò Apoſtolos ſuos duodecim horas appellaſſe; non debere ſibi eos dare conſilium, ſed ſe potius ſequi tanquam horas ſolem, ac diem. Mirum hoc Auguſtino placuiſſe. Propiùs ad ſenſum Cyrillus acceſſit, rectè enim vidit tempus vitæ Chriſti diem appellari ſed ſic exponit, quaſi ſenſus eſſet, nondum eſſe tempus pœnas de Iudæis ſumendi, adhuc beneficia etiam multis conferenda, quandiu in hac verſaretur vita. Verus

Auctoris interpretatio, quæ & Ruperti eſt.

ſenſus eſt, quem primus auctor Rupertus explicauit, quemq; Chryſ. Theodorus Mopſueſt. & Heracleotes. Theophylact. & Euth. tanquam certum, ac facilem, miror, præteriſſe; nam cum ea, quæ ſequuntur, ediſſerunt, vt videatur coniectura non ſit ita eos intellexiſſe: conſtitutum eſſe atq; ſtatum ſpatium diei, quod minui non

poſſit; duodecim enim conſtare horis; intra id tempus ſi quis ambulat, ſine periculo ambulare, quia lucente die offendere non poteſt, videns quo loco pedem ponat: ſic certum & conſtitutum ſibi eſſe tẽpus, quo ambulare debeat, id eſt viuere, & officium a Patre cõmiſſum explere; eum eſſe diem ſuum, in quo nihil ſibi periculi immineat; nec enim ante conſtitutum ſibi tempus, id eſt antequam vitæ ſuæ nox veniat, mori poſſe. Sic bene hærent, quæ ſequuntur, quæ non video, qua ratione cum aliis interpretationibus hærere poſſint. Quod duodecim diei horas eſſe dicit, inæquales intelligit, & de die loquitur, quem vſualem vocant.

Si quis ambulauerit in die, non offendit, quia lucem huius mundi videt.] Explicatis ſuperioribus verbis, tam facilè hæc intelliguntur, vt commentario non indigeant. Nõ poſſe offendere, id eſt in periculum vllum incurrere, qui *in die*, id eſt in luce ambulat. Vnam enim magis cõmunem periculi ſpeciem pro omni poſuit periculorum genere. Nihil ambulantes noctu homines magis metuant, quàm ne in ſaxum aut in aliquam rem aliam offendentes cadant. Lucem autem huiuſmodi, aut ſolem vocat, qui veluti fax eſt totum colluſtrans mundum, aut lucem huius mundi, id eſt non ſpiritualem, ſed corpoream, vt eam ſpirituali opponat, quam per eam intelligi volebat. Non ergo de diſcipulis hoc dixit, quaſi doceat eos nihil eſſe cauſæ, quam ob rem timeant, cum in luce ambulent, id eſt ſe ſequantur, qui lux eſt mundi, quemadmodum Auguſtinus, Beda, & Rupertus quaſi oblitus ſui, & Theodorus Heracleotes interpretantur, quam interpretationem refert etiam, & probat Euthymius. Nec, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Theodorus Mopſueſt. exponunt, *Qui ambulat in die*, id eſt qui bene agit, *non offendit*, non eſt quòd timeat. Generaliter enim de eo quod ſolet fieri, & de vera, ac naturali loquitur luce, quam paulo ante diem appellauerat. Ex qua exemplum ſumit, non vt probet Apoſtolos, ſed ſi, cur ſe Apoſtoli timere ſignificauerunt, timere non debere; neminem enim vllum ſibi periculum creare poſſe, dum in luce, id eſt in die ambulat, antequam tempus veniat ad moriendum ſibi a Patre conſtitutum.

11. Hæc ait, & poſt hoc dixit eis. Lazarus amicus noſter dormit, ſed vado, vt a ſomno excitem eum.] Docuerat nihil ſibi imminere periculi, ſi in Iudæam reuerteretur, quòd nondum ſua veniſſet nox, ſed adhuc in die, lucenteque ſole ambularet. Docet nunc neceſſarium ſibi, ac diſcipulis ſuis eſſe, vt eò eant; dormire enim Lazarum ſuum communiter cum ipſis amicum, oportereq. à ſomno excitari, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus, & in Catena Græcorum Cyrillus interpretantur. Hæc cauſa nimirum fuit, quam ob rem non dixit, Lazarus dormit, aut Lazarus amicus meus, ſed *Lazarus amicus noſter*, vt diſcipulos amicitiæ communione ad commiſerationem, protectionemque commoueret. At cur apertè non dixit, mortuus eſt, ſed, dormit, cum magis fuerit diſcipulos ad capeſſendum iter excitaturus, ſi mortuum eſſe dixiſſet, velleque eum ſuſcitare? Theodorus Mopſueſt. Auguſtinus & Beda indicant ideo Lazari mortem ſomnum appellaſſe, vt indicaret non eſſe ſibi difficilius à morte illum, quàm a ſomno excitare. Probabile etiam eſt modeſtiæ cauſa ita locutum eſſe. Nam ſi continuò dixiſſet eum eſſe mortuum, ſeque eum ſuſcitaturum, videri iactator poterat futuri miraculi. Nunc autem & plus quiddam dicit, cùm non ſolùm ſuſcitaturum ſe illum indicat, verum etiam ita ſuſcitaturum, quemadmodum ſi dormiret; & modeſtiam, moderationemque ſuam retinet. Notauit hoc ipſum Theophylactus.

12. Dixerunt ergo diſcipuli eius, Domine, ſi dormit, ſaluus erit.] Quo argumento Chriſtus vſus fuerat, vt ad reuer-

tendum

tendum in Iudæam diſcipulos hortaretur, eodem illi vtuntur, vt eum, ne eò redeat dehortentur. Arripiunt enim dormiendi verbum, inferuntque, *ſi dormit, ſaluus erit.* Nec dicunt, *ſi dormit*, ſaluus eſt, id eſt adhuc viuit, aut non valde grauiter ægrotat, quia qui graui premuntur morbo, dormire non poſſunt: ſed dicunt. *σωθήσεται, ſaluus erit*, id eſt bonum eſt prognoſticum futuræ ſanitatis, melius ſe habet, extra periculum eſt. Solet enim ſomnus grauiter ægrotantibus ſanitatem afferre. Itaque neceſſarium non eſſe eò ire, vt illum excitent, quin optandum, vt magis ac magis dormiat, vt breuius conualeſcat. quemadmodũ Græcus Cyrillus, & Theodorus Mopſueſt. & D. Auguſtinus diſſerunt. Sic enim humanum ingenium diuina, cœleſtiaque conſilia ad ſua trahit vota: & in diluendis, inuertendiſque rationibus, quas diuinus aliquando Spiritus nobis ſuggerit, nimis ingenioſi ſæpè ſumus.

Somnus grauiter ægrotantibus ſanitatem prognoſticum.

14 *Tunc ergo Ieſus dixit eis manifeſtè, Lazarus mortuus eſt.*] Cùm videret eos non intelligere figuras, & metaphoras, palam, ac ſine metaphoris locutus eſt, dixitque, *Lazarus mortuus eſt.* Hanc vim habent duæ illæ dictiones *tunc*, &, *ergo.* Nec iam amicum ſuum aut illorum vocat. quia cum apertè mortuum eſſe diceret, non alio opus erat argumento, vt illis perſuaderet eundum in Iudæam ſibi eſſe, vt eum à mortuis ſuſcitaret.

15. *Et gaudeo propter vos, vt credatis, quia non eram ibi.*] Non eſt ſenſus, vt credatis me non fuiſſe ibi, id enim ſatis credebant; ſed gaudeo me non fuiſſe ibi, vt hac ratione vos credatis, vt omnes auctores exponunt, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Theodorus Mopſueſt. & Heracleotes, Cyrillus, Theophylactus, Euthym. & Rupertus. Quanquam ego quidem nihil abſurdi video, ſi hæc verba, *quia non eram ibi*, iungantur cum verbo *credatis*, non vt ſenſus ſit, vt credatis me non fuiſſe ibi, ſed. vt ideo credatis, quia ibi non eram quod credituri non eratis, ſi ibi fuiſſem. Non dicit, quid credituri ſint, ſed facilè intelligitur, vt credatis me verum eſſe Chriſtum filium Dei, verumque Deum. Quid ergo? an non id iam credebant? credebant quidem, ſed credituri dicuntur, quia quod iam credebant, magis erant, ac magis credituri. Credere enim dicimur non ſolùm, cùm fides in nobis inchoatur, ſed etiam cùm augetur, vt hoc loco D. Auguſtinus, & Beda monuerunt, & nos cap. 2. 11. exemplis docuimus. Poteſt non abs re quæri, quam ob cauſam magis diſcipuli credituri eſſent, quòd ibi Chriſtus non fuiſſet, quàm ſi fuiſſet ibi: Auguſtinus, & Beda exiſtimant, ideo magis fuiſſe credituros quòd viderent, Chriſtum abſentem, quid in loco remoto accidiſſet nemine nuntiante cognouiſſe, quod ſolus facere poteſt Deus. *Æger enim, non mortuus fuerat nuntiatus*, inquit Auguſtinus. Eandem Chryſoſtomus, & Theophylactus rationem probant. Sed magis ego Cyrilli, Theodori Heracleenſ. & Mopſueſt. in Græca Catena Euthymij, & Ruperti probo ſententiam, ideo magis fuiſſe credituros, quod ibi Chriſtus non fuiſſet, quàm ſi fuiſſet, quia ſi fuiſſet ibi, aut miſericordia, aut ſororum precibus victus, vel à morbo ſanaſſet, vel recens mortuum ſuſcitaſſet, non ferens tam diuturnum ſororum luctum. Cùm autem ibi non fuiſſet, neceſſe fuit iam mortuum, iam ſepultum, iam quatriduanum, fœtentemque ſuſcitare, quod eo magis diſcipulorum fidem auxit, quo maius miraculum fuit. Loquitur vt homo, cum dicit, *non eram ibi*; nam vt Deus vbique erat, vt Euthymius admonuit.

Credere dicimur non ſolum cùm fides inchoatur, ſed etiam cùm augetur.

Tract. 49.

Sed eamus ad eum.] Peracutè Græcus Cyrillus adnotauit ita Chriſtum de mortuo Lazaro loqui, vt ſi viuus eſſet. Sic enim dicit, *eamus ad eum*, vt dixiſſet, ſi adhuc viueret; quia illi, inquit Cyrillus, quamuis mortuus eſſet, viuebat, vtpote quem facilè poterat ſuſcitare. Obſeruant etiam Chryſoſtomus, & Theophylactus non dixiſſe, vado, vt ſuſcitem eum, quemadmodum ante dixerat, *vado vt a ſomno excitem eum*, vt modeſtè de ſe loqueretur, nec videretur iactator futuri miraculi. Nã ire ad excitandum à ſomno dormientem, nulla iactantia videri poterat; dicere verò ire ſe, vt mortuum ſuſcitaret, poterat.

16. *Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiſcipulos, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.*] De Thoma apud Matthæum cap. 10. 3. diximus, quæ ad perſonæ cognitionem erant neceſſaria. Illud de nomine Didymi hoc loco monendum, quod obſeruatum à nonnullis eſt, non eſſe Thomas nomen, Didymus cognomentum; ſed vtrumque nomen eſſe, idemque ſignificare, quod & Theophylact. in c. 20. 24. notauit. Quod enim Hebraicè תְּאוֹם Thomas, Græcè eſt Δίδυμος Didymus, id eſt geminus; ſiue quòd ſimul cum fratre altero, vt ait Euthymius, natus eſſet, ſiue quòd nomen à maioribus ſuis accepiſſet, quemadmodum apud Romanos quoſ à Spurios, alios Fuſcos vocatos legimus, quamuis nec illi ſpurij, nec hi fuſci eſſent. Quid de hoc nomine Leontius obſeruauerit, inuenies c. 20. 24. Cùm ergo dicit Euangeliſta, *Thomas, qui dicitur Didymus*, poſteriore vocabulo prius interpretatur, quemadmodũ ſi diceret, Thomas, id eſt Didymus. Notarunt recentiores quidam interpretes, ſed fere hæretici relatiuum *eo*, ambiguum eſſe, nam & ad Chriſtum, & ad Lazarum referri poſſe. Ac miror non ſolùm hæreticis, ſed Catholicis etiam nonnullis, ac doctis auctoribus placuiſſe, vt ad Lazarum potius, quàm ad Chriſtum referretur: quaſi verba ſint hominis non ſolùm Chriſto non credentis, ſed irridentis etiam quodammodo, quæ ab eo dicta fuerant, velle ſe ad Lazarum ire, vt illum ſuſcitaret; fore enim non vt illum ſuſcitaret ſed vt & ipſe, & omnes eius diſcipuli vnà cum eo morerentur. Quidam etiam eorum per ironiam hoc dictum putant, neque hortantis hæc eſſe verba, ſed dehortantis, quaſi dicat quorſum eò eamus? an vt ſimul cum Lazaro moriamur? Iniuriam mihi Apoſtolo ſine cauſa facere videntur, qui ita ſentiunt. Et vnde illi probant, inde ego refello. Dixerat, inquiũt Chriſtus, *ſed eamus ad eum*, ſubiicit Thomas, *eamus & nos, vt moriamur cum eo*; ad id ergo refertur pronomen *eo*, quo vtitur Thomas, ad quẽ pronomen *eum*, quo vſus erat Chriſtus. Ego contrà, quia Thomas cùm hoc dixit, non cum Chriſto, ſed cũ condiſcipulis loquebatur, vt eum, id eſt Chriſtum ſequerentur, non poteſt pronomen *eo*, ad Lazarum, ſed ad Chriſtum referri. Si enim cum Chriſto loqueretur, referretur ad Lazarum, de quo Chriſtus loquebatur; cùm autem loquatur cum condiſcipulis, & de Chriſto ſequendo loquatur, neceſſe profectò eſt, vt pronomen *eo*, referatur ad Chriſtum. Accedit, quòd cùm dicit, *eamus & nos*, dictio illa, *&*, vim habet relatiuam; perinde enim eſt, ac ſi dicat, *eamus & nos*, ſicut ille it, ad eum autem refertur pronomen *eo*, quo particula, *&*, ergo & pronomen *eo* refertur ad Chriſtum. Præterea ſi vim, proprietatemq; verborum conſideremus, verbum illud, *moriamur cùm eo*, indicat nondum eſſe mortuũ, ſed eſſe moriturum eum, quocum & ſe, & condiſcipulos ſuos ſimul morituros Thomas dicebat, Lazarus autem iam erat mortuus, non ergo de illo, ſed de Chriſto dicit, *moriamur cum eo.* Omnes denique antiqui auctores ita intellexerunt; nec cuiquam eorum alterum illi m ſenſum in mentẽ veniſſe credo. Quo animo hoc Thomas dixerit, de eo quidem video veteres interpretes diſſentire. Theophylactus exiſtimat hæc dixiſſe, non vt hortaretur, quaſi per ironiam dicat, ſcilicet, *eamus & nos*, vt cum eo inermes moriamur, contemnantes vitã noſtram, ſicut ille temerè contemnit. Theodorus Mopſueſt. Chryſ. & Euth. rectè fortaſſe indicant hæc verba

Thomas, & Didymus vtrumque nomen eſt, & idem ſignificat.

Quo animo Thomas hoc dixerit.

quamuis magnam audaciæ ſpeciem præ ſe ferant, non audacis, ſed timidi eſſe hominis, amantis tamen Chriſtum, à quo eum certum mortis, vt putabat, periculum auellere non poſſet. Solent enim homines timidi maiora, quàm re ipſa ſunt, pericula ſibi fingere. Tamen & hoc ipſum mihi videtur ſine cauſa de Apoſtolo dici. Cùm enim verba audacem hominem indicent, cur timidum interpretemur, quod ne in alio quidem vulgari homine faceremus? Illud tantum ex hoc loco colligitur, aut non ſatis eum credidiſſe, vt Cyrillus, & Andreas Creten. in Græcorum Catena putant, aut, quod vero ſimilius eſt, non ſatis intellexiſſe, quod Chriſtus dixerat ver. 9. nihil ſibi imminere periculi. Tanquam ad certam enim mortem eundem eſſe dicit, ne Dominum, ac magiſtrum ſuum deſerant, quod magni procul dubio erat amoris. Atque hæc fortaſſe cauſa fuit, cur hoc Euangeliſta commemorauerit, aut eius erga Chriſtum caritatem laudaret, cuius incredulitatem poſtea erat c. 20. 25. reprehenſurus.

17. Venit ergo Ieſus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentem.] Non dicit Euangeliſta, quo venerit, quia & ex iis, quæ dixerat ver. 1. & ex iis, quæ addit verſu ſequenti facilè intelligebatur veniſſe Bethaniam, vbi dixerat fuiſſe Lazarum. In nonnullis Græcis codicibus manu ſcriptis additum inuenio *εἰς Βηθανίαν*, venit in Bethaniā. Nec declarat an diſcipuli cum eo venerint, quia ex verbis Thomæ intelligi poterat veniſſe cum illo. Ex quo colligitur, quàm falſa eorū ſit opinio, qui putant Thomā non adhortatum, ſed dehortatum potiùs condiſcipulos ſuos fuiſſe, vt ſuperiore verſu recitauimus. Quatuor dies habere in monumento Hebraica phraſis eſt, qualem videmus c. 5. 5. *Erat autem homo ibi triginta octo annos habens in infirmitate ſua.* Duas de his quatuor diebus apud interpretes quæſtiones inuenio; alteram, quo modo ante quatuor dies Lazarus ſepultus eſſe potuerit, cùm non niſi duos dies Chriſtus poſt acceptum non de morte, ſed de morbo eius nuntium in eodem loco manſerit v. 6. Alteram, quid quatuor iſti ſignificent dies. Ad priorem quæſtionē Chryſoſt. videtur hoc modo reſpōdere, eo ipſe die, quo nuntius ad Chriſtum venerat, Lazarū fuiſſe mortuum; poſt eum duos in eodem loco manſiſſe dies, quarto demum die Chriſtum Bethaniam veniſſe. Euth. verò eodem quidē die, quo Chriſtus nuntium accepit, fuiſſe mortuum; poſtea māſiſſe duos dies, antequam quidquam de eius morte diſcipulis diceret, quarto die dixiſſe, *Lazarus amicus noſter dormit*, quinto veniſſe Bethaniam & inueniſſe *eum quatuor dies iam in monumento habentem.* Itaque quod Euangeliſta dixit v. 6. *Tunc quidē manſit in eodem loco duobus diebus*, non intelligitur tantùm manſiſſe per duos dies, antequam in Bethaniam inde proficiſceretur, ſed manſiſſe tacitum per duos dies, antequā de morte Lazari quidquā diſcipulis ſignificaret. Hoc mihi probabiliſſimū videtur eſſe. Cum enim Euangeliſta dicit, *tunc quidem manſit duobus diebus*, obſcurè indicat iam Lazarū fuiſſe mortuum, ſed nihil dum Chriſtum de eius morte dicere voluiſſe, donec duo poſt mortē dies effluxiſſent, vt illuſtrius miraculū eſſet. Illud certè nullo modo probare poſſum, quod quidam dicunt, tunc Lazarum eſſe mortuum, cùm Chriſtus diſcipulis dixit, *Lazarus amicus noſter dormit*; deinde quatuor, aut quinque diebus Chriſtū in conficiendo itinere poſuiſſe. Conſtat enim ex ratione Geographica, à Bethabara, vbi Chriſtus erat, Bethaniam vſq; bidui vt plurimum iter eſſe homini etiam tardo, & pedibus ingredienti. De induſtria Euangeliſta dicere videtur, *quatuor dies iam in monumento habentem*. non quatuor dies iam mortuum, quia quinto ante die credibile eſt fuiſſe mortuū, ſed non eodē die, quo mortuus fuerat, fuiſſe ſepultum. & quia id vbique fere gentium moris eſt, vt mortuorum corpora per diē vnum conſeruentur, antequam tradantur ſepulturæ, ne quis forte ſemiuiuus ſepeliatur; & quia eſt vero ſimile ſorores eius non continuò eum ſepelire voluiſſe expectantes, num Dominus veniret, & eum, antequam ſepeliretur, ſuſcitaret. Altera quæſtio ad inſtitutum noſtrum minus pertinet, qui prætermiſſis allegoriis ſenſum quærimus litteralem. Augu. Beda & Rupertus exiſtimant quatuor illos dies quatuor ſignificare tempora, quibus homo immortuus in peccato quaſi in ſepulcro iacet, in vtero antequam naſcatur in peccato originali conceptus, ante legem, ſub lege, ſub morte. Violenta, vt videtur allegoria. Nam neque tempus mortis à tempore reliquo huius vitæ diſtinctum eſt, & ſi homo poſt mortem in peccato manet, quando ab eo ſuſcitabitur, cum nemo poſſit iam damnatus liberari? Et tempus Euangelij tempus potius gratiæ ac vitæ quàm mortis eſt. Non alia ergo de cauſa Chriſtus quatuor expectauit dies, vt ſupra docuimus, niſi vt conſtaret mortuū eſſe Lazarum, qui quartum iam diem ſepultus eſſet, & miraculum in quatriduano, & fœtente eſſet illuſtrius.

Hebraica phraſis 4. dies habere.

Quomodo Lazarus 4 dies habuit in monumento.

Quid quatuor illi dies ſignificent.

18 Erat autem Bethania iuxta Ieroſolymam quaſi ſtadijs quindecim.] Notum eſt ſtadium cētum, & viginti quinque habere paſſus, itaque quindecim ſtadia ſunt mille octingenti ſeptuaginta quinq; paſſus, id eſt minus duobus milliaribus Italicis, quod & Chryſ. admonendum putauit. Ideo autem declarauit Euangeliſta, quàm vicina Bethania Ieroſolymis eſſet, vt rationem redderet, cur inde multi Ieroſolymitani ciues ad conſolandas Mariam, & Martham Bethaniam veniſſent, quod paulo poſt dicturus erat, vt Theodorus Heracleotes, Cyrillus, Chryſ. & Theoph. notauerunt.

19. Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham, & Mariam, vt conſolarentur eas de fratre ſuo.] Non dicit, vnde Iudæi venerint, ſed ex verſu præcedenti ſatis apparet veniſſe Ieroſolymis; ita Iudæos videtur *κατ' ἐξοχὴν* ſolos Ieroſolymitanos appellare, ſicut alibi ſolos principes c. 9. 18. Veniſſe autem multos dicit, vt doceat miraculum non ſolum coram Bethanianis, ſed coram multis etiam Ieroſolymitanis ciuibus factum fuiſſe, & ab illis longe lateque promulgatum, vt Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Rupertus animaduerterunt. Græcè eſt, *πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν* ad verbum, *Ad eas, quæ circa Martham, & Mariam*; quam phraſim quidam non mediocriter etiam docti non intelligentes exiſtimarunt non ad Martham, & Mariam, ſed ad alias mulieres, quæ cum illis eſſent, veniſſe, vt per eas Martham, & Mariam conſolarentur. Itaq; noſtrum interpretem temere reprehenderunt, quòd vertiſſet, *ad Martham, & Mariam* ipſi multo magis reprehendendi, qui vel ex Euthymio Græco auctore diſcere potuerunt eam phraſim idem ſignificare, quòd *πρὸς Μάρθαν, καὶ Μαρίαν, ad Martham, & Mariam.* Et ſi minùs apud Eccleſiaſticos, apud prophanos certè auctores id licuit obſeruare. In Catena Græca non lego *πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν*, ſed *πρὸς Μάρθαν καὶ Μαρίαν.* Quæritur à multis, quo modo multi Ieroſolymitani ad Mariam, & Martham venire potuerunt, cum illæ Chriſto familiares eſſent, & Ieroſolymitani non multo ante conſpiraſſent, *vt ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum extra ſynagogam fieret*, c. 9. 22. Eius rei Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius tres rationes afferunt, nō veniſſe Ieroſolymitanos propter Chriſtum, ſed propter Marthæ, Mariæq; nobilitatē, aliaſue virtutes; aut propter ingentem earum luctum, in quo non poterāt homines non conſolationis officium denegare: aut quòd qui ad eas venerunt, alieni non fuerint a Chriſto, ſed ex illis, qui in illum ante crediderant. Cætera ſunt probabilia. hoc vltimum videtur Euangeliſtæ infra verbis repugnare; dixit enim v. 45. & 46. multos ex iis, qui Ieroſolyma venerant, ſuſcitato Lazaro in Chriſtum credi-

Quomodo Ieroſolymitani venire ad Marthā potuerunt.

dixiſſe, alios detuliſſe eum ad Phariſæos, non ergo ante crediderant.

20. *Martha autem, vt audiuit, quia Ieſus venit, occurrit illi.*] Probabilis eſt Chryſoſtomi, Leontij, Theophylacti, & Euthymij coniectura, ſolam Martham ignorante ſorore cognouiſſe aduentare Chriſtum; cur verò illa potius cognouerit, obſcurior eſt coniectura, ſed tamen eſt aliqua. Docuimus Luc. 10. 38 colligi ex eo loco Martham maiorem quàm Mariam natu fuiſſe, itaque curam geſſiſſe domus. Veriſimile ergo eſt ſiue domi vtraque erat; cùm nuntius appropinquantis Chriſti venit, illi potiùs tanquam maiori, & capiti familiæ, quàm ſorori renuntiaſſe venire Chriſtum; ſiue domo forte egreſſa fuerat alicuius negotij cauſa, vt quæ curam habebat domus, priorem excepiſſe famam Chriſti venientis. Cur ergo non expectabat Chriſtum domi? quia maioris erat caritatis tali hoſpiti obuiam prodire, quemadmodum Abraham, & Lot Geneſ. 18. 2. 3. & 19. 1. feciſſe legimus. Sic nimirum debemus nos Chriſtum obuiis, vt dicitur, vlnis excipere. At cur nihil ſorori ſignificauit? Reſpondent auctores illi, ne & illa exire obuiam vellet, omneſque eam Iudæi ſequerentur, & nimius tumultus excitaretur; aut quia ſciebat, inquit Leontius, Iudæos iniquos eſſe Chriſto. Vero etiam ſimile videtur voluiſſe Martham laudem illam præripere, quod prior excepiſſet Chriſtum, aut ſolam experiri, ecquid remedij mortuo iam fratri apud Chriſtum reperiret, vt ex ver. 22. colligitur. Sancta eſt prudentia clam fratribus, clam parentibus ad Chriſtum ſeſe conferre. Quod addit Euangeliſta, *Maria autem domi ſedebat*, quam vim habeat, neminem obſeruaſſe video. At prima quidem ſpecie tacita reprehenſio videri poteſt, quaſi dum Martha Dominum quæreret, illa domi ſegnis deſideret. Cæterum non reprehenſionem ego, ſed excuſationé potius eſſe arbitror, quia enim dixerat Martham obuiam Chriſto proceſſiſſe, ne quis miraretur, aut Mariam accuſaret, quod non & ipſa proceſſiſſet, excuſat eam tacite dicens ſediſſe domi, ideoque nihil de Chriſti aduentu cognouiſſe. Martha enim cognouit, quia, vt diximus, credibile eſt domo aliqua cauſa fuiſſe progreſſam, & ſolent qui foris in publico verſantur, multos colligere rumores, quos ignorant, qui domi deliteſcunt.

21. *Dixit ergo Martha ad Ieſum, Domine ſi fuiſſes hic, frater meus non fuiſſet mortuus.*] Omnes fere hoc loco auctores notant Martham his verbis fidem quidem aliquam, & confidentiam de Chriſti caritate, ſed imperfectá tamen, & humilem fidé oſtendere. Oſtendere enim credere ſe fratrem ſuum moriturum non fuiſſe, ſi Chriſtus adfuiſſet, potuiſſe eum Chriſtum a morbo ſanare. ſed non credere idem etiam abſentem facere potuiſſe. Nondum enim credidiſſe eum eſſe Deum, ſed tanquam de viro inſignis ſanctitatis, ſingularisque apud Deum gratiæ de illo loqui, quod & ex ſequentibus verbis manifeſtum fit, *ſed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris a Deo, dabit tibi Deus.* Ita Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Habent etiam hæc verba ſpeciem quandam tacitè, & reuerenter reprehendentis Chriſtum, quòd ſerius omnino venerit, quam oportebat, vt Cyrillus Græcus, & Rupertus indicauerunt. Aliud etiam quiddam ego in illis animaduerto, voluiſſe Martham hoc exordio Chriſtum quodammodo obligare, vt fratrem ſuſcitaret, quandoquidem eius cauſa, tarditateque fuiſſet mortuus, quod non veniſſet ſatis tempeſtiue. Aut ſi hoc ideo non placet, quia, vt ſuprà docuimus, eodem die, quo nuntius ad Chriſtum venit, Lazarus mortuus eſt, voluit certe Martha profitenda Chriſti potentia, & caritate erga fratrem ſuum eádem potentiam, caritatemque eius excitare, vt iam mortuũ ſuſcitaret. Scire ſe eam Chriſti eſſe potentiam, vt ſi ad-

Martha Chriſtum Deum eſſe nondum credebat.

A fuiſſet, ægroto valuiſſet; eam erga illum caritatem, vt voluiſſet à morbo liberare; quod non fecit, quia non aderat, nunc faciat, cùm adeſt. Solemus eorum laudare liberalitatem, quos erga nos liberales eſſe volumus, idque ponitur in præceptis artis. Etiam orandi arte capi ſe Deus patitur, cum ars ipſa naſcitur ex affectu.

Orandi arte etiam ſe patitur capi Deus, cum ea ex affectu naſcitur.

22. *Sed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus.*] Loquitur, vt modo diximus, non tanquam de Deo, qui propria poteſtate, ſed tanquam de viro ſancto, qui precibus miracula faceret. Videtur autem Martha velle Chriſtum docere, plus ipſum poſſe, quam fortaſſis exiſtimet. Nondum Chriſtus mortuum vllum iam ſepultum, iam quatriduanum, iam fœtentem
B ſuſcitauerat, exiſtimabat fortaſſe Martha ideo eum id nondum tentaſſe facere, quod putaret ſe facere non poſſe. docet poſſe, iubet bono eſſe animo, tantum teneat. certo ſcire ſe ex ſententia rem proceſſuram, Deum illi nihil, quod petierit, quamuis difficile negaturum. Putabat, inquit Cyrillus, non veniſſe Chriſtum, vt fratrem ſuum ſuſcitaret, ſed vt ſe, ſororemque ſuam conſolaretur: ideo rogat, vt faciat, quod ille vltro facturus venerat. Vult rogari Deus vt faciat, quod etiam non rogatus facturus erat. Quòd non dicit aperte, ſed & nunc ſcio quod poteris illum tuis precibus ſuſcitare, Auguſtinus, & Beda moderationi tribuunt, quod auſa Martha non fuerit Chriſto legem præſcribere, vtrum expediret fratrem ſuum ſuſcitare necne, ſed id Chriſto iudicandum reliquiſſe. *Non dixit*, inquit Auguſtinus, *ſed & modo rogo te, vt reſuſcites fratrem meum; vnde enim ſciebat, ſi fratri eius reſurgere vtile fuerit? hoc tantum dixit, ſcio quia potes; ſi vis, facis; verum enim facias, iudicij tui eſt, non*
C *præſumptionis meæ.* Hoc vel ſola Auguſt. auctoritate probabile eſt. Magis tamen credo Martham, vt Cyrillus exiſtimat omnino perſuadere Chriſto voluiſſe expedire, & pene oportere, vt fratrem ſuum ſuſcitaret, cum poſſet, & eius amicus eſſet. Cur ergo non apertè rogabat, vt ſuſcitaret? Reſpondet Bernardus in apologia de gradibus humilitatis, *ſic melius tanquam non orantes oramus, ſic efficacius tanquam diffidentes confidimus; exhibemus fidem, perhibemus affectum. Scit ipſe, cui non eſt opus vt aliquid dicatur, quid ſit deſiderium.* Dictio, *Et*, cum dicit, *ſed & nunc ſcio*, hanc vim habet, vt Rupertus animaduertit, ſcio quidem te, antequam frater meus moreretur, impediturum fuiſſe, ſi adfuiſſes, quo minus moreretur; ſed & nunc ſcio poſſe te, ſi velis, ſuſcitare.

Vult rogari Deum, vt faciat, quod & non rogatum facturus erat.

Tract. 49.

Lib. 10.

D 23. *Dicit illi Ieſus, Reſurget frater tuus.*] Recte D. Auguſtin. Leontius, Beda, & Rupertus notauerunt ambigue reſpondiſſe Chriſtum; nam neque dicit, quando Lazarus reſurrecturus ſit, ſed tantum eſſe reſurrecturum, neque ſe eum ſuſcitaturum eſſe. Theodorus Mopſueſt. Chryſoſtom. Theophylact. & Euthymius contra putant minime ambigue locutum eſſe, quin palam dicere ſe illum ſuſcitaturum, vt Marthæ opinionem refutaret, quæ exiſtimabat ſolis precibus eum ſuſcitare poſſe. Magis probo, quod Leontius, & Andreas Cretenſis ſcribunt, modeſtiæ cauſa ambiguè Chriſtum locutum eſſe. Hæc enim erat conſuetudo Chriſti ſua ſenſim, & modeſtè miracula inſinuare, non expreſſis, &
E inflatis venditare verbis. ſicut v. 11. obſeruauimus non dixiſſe, Lazarus amicus noſter mortuus, vado, vt ſuſcitem eum a mortuis, ſed, *Lazarus amicus noſter dormit, ſed vado, vt a ſomno excitem eum.*

Chriſtus miracula ſua ſenſim inſinuare ſolet.

24. *Dicit ei Martha, ſcio quia reſurget in reſurrectione in nouiſſimo die.*] Quia ambiguè, vt modo dicebamus, de Lazari reſurrectione Chriſtus locutus fuerat, occaſionem, vt Theodorus Mopſueſt. ait, Marthæ præbuit, quod de fratris reſurrectione dixerat, de communi omnium hominum reſurrectione intelligendi. Quamquam mihi artificium videtur eſſe, quo elicere ex Chriſto voluit, an fratrem ſuum ſuſcitare conſtituiſſet. Pro

babile enim, ac ſimile prorſus veri eſt aliquam de fratris ſuſcitatione ex verbis Chriſti ſpem animo concepiſſe, ſed quia ea obſcura, & ambigua adhuc erat, voluiſſe certo cognoſcere, an de proxima reſurrectione fratris locutus eſſet. Id facit fingens ſe, quod Chriſtus pollicebatur, de vltima omnium reſurrectione intellexiſſe, itaq; nullũ priuatum ſibi, fratriq; conferri beneficiũ. Sic aliquando ſolemus fingere aliud intelligere, quàm intelligimus, vt dum is, quocum loquimur, conatur noſtram corrigere intelligentiam, magis apertè dicat, quod ante dixerat obſcuriùs. Illuſtris hic locus eſt ad probandam generalem mortuorum reſurrectionem: ſic enim loquitur Martha, quaſi res credita, ac nota inter Iudæos eſſet reſurrecturos eſſe mortuos. Quanquã Theophylactus exiſtimat potuiſſe, eam id à Chriſto didiciſſe, idemq; alio poſtea loco docet Euthymius.

Locus ad probandam reſurrectionem.

25 *Ego ſum reſurrectio, & vita, qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet.*] Videtur non ſatis aptè ad rē Chriſtus reſpondere, verùm aptiſſimè reſpondet. Dixerat Martha ſcire ſe reſurrecturum eſſe fratrē ſuum, ſed *in nouiſſimo die*, cum omnibus mortuis; reſpondet Chriſtus non eſſe neceſſarium, vbi ipſe ſit, nouiſſimum illũ diem, & generalem reſurrectionem expectare, ſe eſſe reſurrectionem, & vitam; qui in nouiſſimo die omnes mortuos ſuſcitaturus eſt, poſſe quandocunq; velit, & quos velit mortuos ſuſcitare. Quòd enim dicit, *Ego ſum reſurrectio & vita*, perinde eſt ac ſi dicat, nemo poteſt mortuos reſurgere, ac viuere niſi per me. Cùm ergo qui in illo nouiſſimo die reſurrecturi ſunt, per me reſurrecturi ſint, poterit & frater tuus per me reſurgere. Magna igitur ſignificatione dixit, *Ego ſum reſurrectio & vita*, ſingula enim verba emphatica ſunt. Pronomen *ego* opponit verbis illis Marthæ, *Quæcunque poposceris à Deo, dabit tibi Deus*, quaſi reſpondeat non precario, non aliena virtute, ſed ego ipſe mea ſuſcitare poſſum; & quod dicit, *ſum reſurrectio, & vita*, plus eſt quàm ſi diceret, poſſum ſuſcitare, ſignificat enim non ſolum ſe poſſe, ſed neminem alium poſſe niſi ſe, aut niſi per ſe, nemo enim poteſt reſurgere, niſi per reſurrectionem; nemo viuere niſi per vitam. Hoc ſenſu minus licet explicato Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, Rupertus videntur intellexiſſe, & Andreas Cretenſis citatus in Græca Catena. *Dicis reſurget frater meus in nouiſſimo die*, inquit Auguſtinus, *verum dicis: ſed per quem tunc reſurget, poteſt & modo quia ego ſum reſurrectio* &c. Omnes denique auctores tradunt imperfectam Marthæ fidem Chriſtum corrigere voluiſſe; ſed id ipſum omniũ aptiſſimè Theoph. dixit, *ἐπεὶ οὖν ἔτι γυνὴ ἦν ἡ γυνὴ, ἐγείρει αὐτὴν ὁ κύριος, καὶ τὴν ὥσπερ νενεκρωμένην πίστιν αὐτῆς ἀνίστησι, Quia ergo mulier adhuc erat mulier, excitat eam Dominus, & tanquam mortuam eius fidem ſuſcitat.* Porro cum duo genera ſint hominum, mortuorum, atq; viuentium; mortuorum dicit ſe reſurrectionem eſſe, viuentium verò vitam; quaſi dicat, per me & mortui reſurgunt, & viuentes viuunt, primum membrum exponit, ſtatim ſecundum verſu ſequenti.

Quo ſenſu Chriſtus reſurrectio & vita.

Qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet.] Et hæc reſponſio videri poteſt eſſe abs re; docet enim homines, qui in ſe crediderint, etiamſi mortui fuerint, reſurrecturos eſſe; atqui Lazarus non poterat iam mortuus in illum credere. Præterea quæſtio erat de vita corporis Lazaro reſtituenda; ipſe verò loquitur de vita animæ, ea enim ſoli viuunt, qui in illum credunt. Cæterum nõ ſolùm benè, accommodateq;, ſed plus etiam reſpondet, quàm rogabatur. Rogabatur vt corpori vitam daret, reſpondet non ſolum corpori, ſed etiam animo vitam dare poſſe. Sumpta enim occaſione à vita corporis animus mulieris ſidem attollit, vt non ſolum corporis, quæ non magni ſit pretij, ſed etiam animi vitam petat, quæ ſola expeti digna ſit; eam ſe non minùs, quàm corporis dare poſſe, & multo magis eſſe neceſſariam. Solet huiuſmodi occaſiones captare Chriſtus à corporeis ad ſpiritualia, à terrenis ad cæleſtia homines traducendi, c. 4. 13. ex aqua corporea, quàm à muliere petebat Samaritana ad aquam ſpiritualem, quam ipſe credentibus in ſe daturus eſſet, orationem tranſtulit: c. 6. 27. ex pane corporeo, quem Iudæi quærebãt, occaſionem ſumpſit, vt eos ad quærendum cœleſtem panem hortaretur, *Operamini*, inquit, *cibum, non qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam.* Cyrillus, Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, Græci omnes auctores docent idem eſſe viuere hoc loco, & reſurgere, ſignificantq; ſolos eos, qui in Chriſtum crediderint, & ad fidem bona quoq; adiunxerint opera, reſurrecturos eſſe; non quòd alij reſurrecturi non ſint, ſed quòd alij ad mortem ſempiternam, hi ad vitam æternam ſint reſurrecturi, quemadmodum c. 6. 54. diſputauimus. Præterquam quòd, vt diximus ante, exponit his verbis, quomodo reſurrectio mortuorum futura ſit, quod primũ propoſitionis mēbrum eſt. Cũ dicit, *etiamſi mortuus fuerit, viuet*, indicat, ſi mortuus non fuerit, & credit, nõ moriturum, quia etiãſi corpore moriatur, verè nõ moritur, & quia ea mors non eſt verè mors, vt Cyrillus, & Chryſoſtomus diſſerunt, & quia ab ea morte ad vitam æternam reſurrecturus eſt. *Quod interim morimur*, inquit Cyprianus in lib. de mortalitate, hunc locum edíſſerens, *ad immortalitatem morte tranſgredimur, nec poteſt vita æterna ſuccedere, niſi hinc contigerit exire; non eſt exitus iſte, ſed tranſitus, & temporali itinere decurſo ad æterna tranſgreſſus.* Itaque non ſolum ſpem Marthæ oſtendit fore, vt frater reſurgat, ſed etiam vt ipſa ſi velit credere, non moriatur, vt Leontius, & Theophylactus obſeruarunt. Hoc eſt quod ſequitur.

Chriſtus à terrenis ad cæleſtia traducit.

Viuere, & reſurgere, idem hoc loco.

26. *Et omnis, qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum.*] Dixerat Chriſtus ſe reſurrectionem, & vitam eſſe, reſurrectionem nimirum mortuorum, vitam verò viuentium. Superiore verſu declarauit, quomodo mortuorum reſurrectio eſſet, quia qui in eum credidit, *etiamſi mortuus fuerit, viuet*; declarat nunc, quomodo viuentium vita ſit, quia, *qui viuit*, ſi in eum credat, *non morietur in æternum*. Ille recuperat, quod perdiderat; hic quod habet, perdere non poteſt. Hæc cauſa eſt, cur non dicat, qui credit in me viuet, & non morietur in æternum, quemadmodum dicendum eſſe videbatur, ſed, *qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum*, quia nõ ſignificatur vitam illam, de qua loquitur, effectum eſſe fidei, ſed naturæ; tanquam ſi diceret, qui credit in me, ſi mortuus eſt, reuiuiſcet; ſi viuus eſt, non morietur. Ambiguè igitur vitæ, & mortis vocabulis vtitur; cùm enim dicit, *qui viuit*, loquitur de vita corporis, cum dicit, *non morietur in æternum*, loquitur de morte, & vita animæ. Qua ambiguitate, vt ſæpè monuimus, vti ſolet Chriſtus magna cum gratia, elegantiaque ſententiæ, ſupra capite 4. 13. 14. Matthæi 8. 22. Quanquam Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius, vt modò citabamus, omnia intelligunt de morte corporis, quam qui in Chriſtum credunt, ſubituri non ſint, ſiue quia ea mors vera non eſt, ſiue quia ſi eſt, paulo poſt ſunt ad vitam etiam beatam corporis reſurrecturi. Cæterum quo modo, qui in Chriſtum credit, in æternum non ſit moriturus, id eſt periturus non ſit, abundè c. 3. 15. diſſeruimus, vbi & nouorum hæreticorum errorem refutauimus, qui ex huiuſmodi locis colligunt ſolam fidem ad ſalutem ſatis eſſe.

Ambiguitate vtitur Chriſtus cum lepore.

Credis hoc.] Abſurdum videri poterat, quòd cùm de ſuſcitando Lazaro loqueretur, fidem à Martha exigat, quaſi non Lazarum, ſed illam ipſam ſuſcitaturus eſſet. Cæterum ex iis, quæ modò diximus, intelligi poteſt, quorſum Chriſtus hoc addat. Volebat non ſolum Lazarum corporaliter, vt illa petebat, ſed etiã ſpiritualiter

illam

illam ſuſcitare; vtramque ad rem eius erat fide, exigenda. Non enim eorum tantum, quos curabat, ſed etiam eorum, qui ſe pro illis rogabant, fidem ſolebat poſtulare, & eius reſpectu miracula facere. Propter fidem eorum qui paralyticum portabant, ſanauit eum, Matthæi 9.2. & illi, qui à ſe poſcebat, vt poſſeſſum à dæmone filium curaret, dixit, *Si potes credere, omnia poſſibilia ſunt credenti*, Mar. 9.23.

Fidem eorum, qui rogabant, ſolebat Chriſtus poſtulare.

27. Ait illi, vtique Domine ego credidi, quia tu es Chriſtus filius Dei, qui in hunc mundum veniſti.] Dictio illa, *vt que*, quæ Græcè eſt *ναί*, vehementer, & cum admiratione affirmantis eſt, non ergo ſolum affirmat Martha ſe credere, ſed indicat mirari ſe, quod ſe Chriſtus interroget, quaſi de ſua in ipſum fide dubitet. Quod dicit *credidi*, præteritum tempus eſt poſitum pro præſenti, vt multi putant, & vt graues etiam, & Græci auctores Theodorus Mopſueſtenus, & Leontius videntur interpretari, idque conſuetudo Græci ſermonis patitur, ſed cum maiorem vim præteritum habeat, nolim in præſens conuertere, quod temere feciſſe mihi videtur hæreticorum interpres. Poteſt quippe Martha ſignificare ſe non modo nunc, ſed multo ante crediſſe, quemadmodum Diuus Auguſtinus, & Beda putat, quod maiorem nimirum habet emphaſim, quam ſi diceret, ſe iam nunc de Chriſto credere, quod ante non crediſſet.

Caluinus. & poſt eum Beza.

Quod ſequitur, *Quia tu es Chriſtus filius Dei, qui in hunc mundum veniſti*, videtur alienum à Chriſti interrogatione eſſe. Rogauerat enim Chriſtus, *Credis hoc*: id eſt me eſſe reſurrectionem, & vitam, & eos, qui credunt in me, etiamſi mortui fuerint, reſurrecturos eſſe, & qui viuunt, & credunt in me, non eſſe morituros in æternum? reſpondet illa, *Ego credidi, quia tu es Chriſtus filius Dei, qui in hunc mundum veniſti*. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant non intellexiſſe Martham, quæ dixerat Chriſtus, ideo non ſatis accommodate reſpondere. Auguſtinus autem, & Beda, rectè intellexiſſe, recteque reſpondere, reſpondendo enim, quod maius eſt, dicitur quod minus eſt reſpondere. *Quando hoc credidi*, inquit Auguſtinus, *quia tu es filius Dei, credidi, quia tu es reſurrectio, & vita*. Sic enim corrigo corruptum locum Auguſtini partim ex Bedæ commentario, partim ex Catena Diui Thomæ. Mihi propriè videtur Martha ad verbum illud Chriſti reſpondere, *Qui credit in me*, quo eam quaſi non credentem notaſſe videbatur. Quo aculeo cum illa ſe pungi obliquè ſentiret, exilit; *vtique Domine, ego credidi, quia tu es filius Dei, qui in hunc mundum veniſti*. Quibus verbis quidquid continen de Chriſto poterat, videtur breuiter eſſe confeſſa. Nihil enim amplius Petrus confeſſus fuerat, capite 6.69. & Matth. 16.16. cum Chriſtus eum beatum appellauit, & ſuper ipſum Eccleſiam ſuam ſe fundaturum promiſit. Quin Petri confeſſioni hoc etiam addidit, *qui in hunc mundum veniſti*, vt Rupertus animaduertit. Cum ergo iiſdem, quibus Petrus, vtatur verbis iniuriam mihi illi facere videntur, qui alio animo, aliaq. quàm Petrum fide eam dixiſſe interpretantur. Scilicet filium Dei non tanquam naturalem, qui & ipſe Deus eſſet, ſed tanquam prophetam, ac virum ſanctum propter ſalutem hominum à Deo miſſum appellaſſe. Melius omnino Cyrillus, & Leontius notauerunt *τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ* appoſito Græco articulo vocauiſſe, vt non qualemcunque ſed verum, naturalem, & vnicum Dei filium ſignificaret. Illud etiam, *qui in hunc mundum veniſti*, aut, vt Græcè eſt *ὁ ἐρχόμενος*, qui venturus eras, non ſolùm ſignificat ita veniſſe, quemadmodum prophetæ venerunt, miſſi ſcilicet à Deo, cum iam nati eſſent, cumque non fuiſſent, antequam naſcerentur; ſed, *cum in forma Dei eſſet*, nec rapinam arbitraretur eſſe ſe æqualem Deo, miſſum à Patre, vt noſtram naturam ſumeret, & obumbrata diuinitate ſua eſſet tamen *lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Cum ergo dicit, *qui in hunc mundum veniſti*, aut *ὁ ἐρχόμενος*, qui venturus eras, indicat ſe non temere, neque qualemcunq; Chriſtum, filiumque Dei credere, ſe credere doctam prophetarum vaticiniis, & talem credere, qualem illi deſcripſerant, vt Theodorus Mopſueſt. obſeruauit. Animaduertit etiam alter Theodorus, cui Heracleotæ cognomentum eſt, nomine mundi ſignificari non ſolius Iſrael; ſed omnium etiam gentium, hoc eſt totius mundi ſeruatorem veniſſe. Quam vim in eo nomine latere ſæpe notauimus c.1.29. & c.3.17. & c.4.42. & c.6.33.51. & c.8.12. & 9.5.

Auguſtinus locus correctus in Ioan. 49.

Martha de Chriſto quæ ſit confeſſa.

Philip. 2. 6.

Sup. c. 1. 9.

Mundi nomine gentes omnes intelliguntur.

28. Et cum hæc dixiſſet, abijt.] Minimè obſcurè Euangeliſta indicat his duobus verbis, totoque tenore orationis ſtatim, vt hæc Martha reſpondit, ſumma feſtinatione ad vocandam ſororem abiiſſe, plenam ſcilicet ſpei, plenamque gaudij, non ſolum quod Chriſtum, quem quærebat inueniſſet; ſed quod ex eius verbis magnam concepiſſet fiduciam fore, vt fratrem ſuum ſuſcitaret, vt Cyrillus animaduertit.

Et vocauit Mariam ſororem ſuam ſilentio.] Græcè *λάθρα* clam, ſecreto. Quod non dubium, quin propter præſentes Iudæos fecerit, ne quis eorum audiret, vt Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Theophyl. Euthy. & Rupertus obſeruant; ſiue ne ſi ſcirent Mariam ad Chriſtum ire, eam non ſequerentur odio pleni Chriſti, ſed aut domi manerent, aut Ieroſolymam reuerterentur, atq. ita teſtes non eſſent tanti miraculi, vt Theophylactus vult; ſiue, vt cæteri auctores, quos modò nominauimus, ne quid periculi Chriſto crearent præſertim miracula facienti, quod ſciebat eos æquo animo ferre non poſſe, quod multo videtur probabilius. Vero enim ſimile eſt magis Martham de Chriſti incolumitate, quàm de futuri miraculi teſtibus cogitaſſe, ſiue vt Rupertus ait, ne ſe, ſi ad Chriſtū ire ſcirent detinerēt.

Dicens, Magiſter adeſt, & vocat te.] Non dixerat Euangeliſta Chriſtum Marthæ dixiſſe vt ſororem vocaret. Itaque ſunt, qui putant id eam de ſuo addidiſſe, vt magis ſororem ad veniendum, properandumque excitaret, aut ipſam Chriſti præſentiam interpretatam eſſe vocationem, vt Theophylactus exiſtimat. Multò eſt probabilius, quod Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Euthymius, Auguſtinus, & Beda docent, id Chriſtum illi dixiſſe, ſed Euangeliſtam breuitatem ſecutum prætermiſſe ſilentio contentum dicere per Martham. Argumentum eſt, quòd Chriſtus eodem loco conſtiterit, donec veniret Maria, quod non feciſſet, niſi eam per ſororem vocauiſſet, ver. 30.

29. Illa vt audiuit, ſurgit citò, & venit ad eum.] Haud dubium eſt, quin voluerit Euangeliſta amorē in Chriſtum Mariæ, ſtudiumq; declarare, quòd ſimul atq; audiuerit adeſſe, ſeq; ab eo vocari, non cōmunicato conſilio cum iis, qui aderāt, Iudæis oblita luctus, oblita vrbanitatis, oblita decori ſurrexerit, & feſtinatò ad eum venerit. Illius factū, documentum debet eſſe noſtrum. Quum à Chriſto vocamur, quid cunctamur? quid deſidemus? quid moras nectimus? quid nimium ſapientes videri volumus? quid cum parentibus, cum amicis, cū mundanis hominibus conſilia noſtra impedituris cōmunicamus? id ipſum fortaſſe quærentes, vt aliquem, qui nos ab illis reuocet ſpecie prudentiæ, reperiamus. Rem eſſe difficilem, non temerè ſuſcipiendam, quod ſemel facturus ſis diu multumq; cogitandum. Quin taciti ſurgimus & ad Dominum currimus?

Cunctandū non eſt, cum à Chriſto vocamur.

30. Nondum enim venerat Ieſus in caſtellum, ſed erat adhuc in illo loco, vbi occurrerat ei Martha.] Græcè *οὔπω δὲ*, *nondum autem venerat*, ſenſu aliquanto faciliore, & magis conſequenti. Noſter interpres aut legit *γάρ*, *enim*, aut exiſtimauit *δὲ autem* accipi pro *γάρ*, *enim*, quod nonnunquā ſolet fieri. Si legamus *enim*, rationem dicemus Euan-

geliſtam reddere, cur dixerit ſurrexiſſe Mariam, & veniſſe ad Ieſum, nempe quia nondum Ieſus in Caſtellum, id eſt in oppidum Bethaniam venerat. ſi enim veniſſet, nulla fuiſſet cauſa, cur Maria ad eum exiret, aut vt putant Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Euthymius, voluit Euangeliſta indicare tam celeriter & Martham ad Mariam feſtinaſſe, & Mariam ad Ieſum accurriſſe, vt Chriſtus in eodem adhuc loco eſſet. Sed probabilibus Chriſtum certo conſilio noluiſſe in pagum ingredi, ſed foris expectare; ſiue vt illic aliquos forte duceret, vt ait Euthymius, ſiue vt idem, & Chryſoſtomus, & Theophylactus etiam ſuſpicantur, ne ſi in oppidum ingreſſus fuiſſet, teſtes miraculi faciendi, gloriamque humanam colligere velle videretur, ſiue, quod ſimplicius eſt, ac fortaſſe certius, quia ſciebat Lazarum, vt mos apud Iudæos erat, extra oppidum ſepultum eſſe oportere; itaque cum illum ſuſcitaturus veniſſet, opus non erat in oppidum ingredi.

31. Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & conſolabantur eam, cum vidiſſent Mariam, quia cito ſurrexit, & exiit, ſecuti ſunt eam dicentes, quia vadit ad monumentum, vt ploret ibi. Docet Euangeliſta quam ob cauſam Iudæi Mariam ſecuti fuerint, quia putarunt nimirum ad ſepulcrum ire abreptam ſubito doloris impetu, vt illic plangeret, ſecuti ergo eam ſunt, vt & illic eam conſolarentur, vbi maxime erat dolor, planctusque renouandus, aut veriti ne quid ibi dolore victa grauius in ſe decerneret, vt ſolent facere mulieres, quemadmodum Theodorus Mopſueſt. & Euthymius interpretantur. Fiebat autem id alto conſilio diuinæ prouidentiæ, vt etiam nolentes teſtes eſſent tanti miraculi, vt Theodorus Mopſueſt. Leontius, Cyrillus, Auguſtinus, Theophylactus, & Euthymius obſeruant, eodemque conſilio Euangeliſta narrat, vt Cyrillus ait. Exiſtimat autem Theodorus Heracleotes Mariam ipſam, dum domo egrederetur, de induſtria finxiſſe ſe ad monumentum flendi cauſa ire, quia nolebat de Chriſto quicquam Iudæis ſignificare, quod iniquo in eum animo eſſent. Quod videtur Euangeliſtæ verbis repugnare. Cum enim dicit ſecutos eam Iudæos dicentes, *quia vadit ad monumentum, vt ploret*, haud obſcure indicat non id eos dixiſſe, quòd ex Maria intellexiſſent, ſed quod ipſi ſuſpicati eſſent. Animaduertit Rupertus Iudæos, cum Martha domo egreſſa eſſet, non eam ſecutos fuiſſe, ſecutos vero continuo egreſſam Mariam; cuius ille rei cauſam eſſe putat, quod Maria maiore, quam Martha amore fratrem proſequeretur; itaque maiore angebatur dolore, maioremque Iudæi curam adhibebant, vt eam, quàm ſororem conſolarentur. Vera fortaſſe coniectura, ſed probari non poteſt. Aliam ego ex verbis Euangeliſtæ coniecturam facio, cauſam fuiſſe, quòd cum Martha egreſſa domo eſt, non exiſtimauerint Iudæi flendi cauſa ad ſepulcrum ire, ſed vt aliquid ad familiam pertinens procuraret. Maior enim, vt diximus, natu erat, & familiæ gerebat curam; cùm autem Maria exiit, nihil potuerunt aliud ſuſpicari quàm plorandi cauſa ire ad monumentum. Dum enim Euangeliſta dicit, cur Mariam ſecuti fuerint indicat, cur Martham ſecuti non fuerint.

32. Maria ergo cum veniſſet, vbi erat Ieſus, videns eum cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine ſi fuiſſes hîc, non eſſet mortuus frater meus.] Hæc verba, *videns eum cecidit ad pedes eius*, indicant ſimul atque eum conſpexit, nihil moratam, nihil reueritam Iudæos, qui ſe ſecuti fuerant, in Chriſtum irruiſſe, ſeque ad eius pedes magno affectu proiecitſe. Vtitur iiſdem verbis, quibus vſa ſoror eius fuerat, ſiue quod inter ſe communicauerant, ſæpeque dixerant, Miſeras nos ſi Dominus fuiſſet hic, frater noſter mortuus non eſſet; hoc etiam ad noſtram acceſſit calamitatem, quod ægrotante fratre Dominus aberat, vt ſolet muliebris ſexus lamentari, ſiue vt Theodorus Heracleotes, & Leontius ſcribunt, ἀδελφὸν ἔχουσα τὸ φρόνημα: vera in hoc ſoror, quòd eundem cum ſorore haberet ſenſum. Duabus tamen rebus ſororem vincit; primum, quod ad Chriſti pedes procidat, & quidem eo loco, eo tempore, quo minus liberè id factura videbatur præſentes veritа Iudæos, vt vterque Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus adnotarunt. Itaque vt Rupertus ait, *Eandem, quam latius verbis Martha perorauit fidem Chriſti filij Dei, Maria citius adorando expreſſit. Cecidit enim ad pedes eius dolore fratris pariter & amore Chriſti ſaucia.* Deinde quod verba illa non addidit, quæ ſoror dixerat, *Sed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris a Deo, dabit tibi Deus*, quod maioris argumentum eſt fidei vt Cyrillus monuit. Quamobrem a Chriſto reprehenſa non eſt, vt ſoror fuerat, ſicut idem auctor adnotauit. Etſi Chryſoſtom. Theophyl. & Euthy. quare reprehenſa non fuerit, aliam reddunt cauſam, quod magna Iudæorum adeſſet multitudo, & noluerit Chriſtus coram illis eam coarguere, præſertim cum ſciret, inquit Euthym. fore vt per otium id diſceret, quod illi ad perfectam fidem deerat. Itaque exiſtimant hi omnes auctores Mariam eadem verba, quæ ſoror dixerat, & eadem dixiſſe fide, nondum credentem Chriſtum plus eſſe, quam hominem. Malo Cyrillum ſequi melius de Mariæ pietate ſentientem, maiore illam fide, quam Martham eadem dixiſſe verba, credidiſſe quippe Chriſtum Deum eſſe, ideoque verba illa ſororis non adiecitſe, *Sed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris a Deo, dabit tibi Deus*. Quo ergo modo de Deo dicit, *Domine ſi fuiſſes hic*, quaſi non vt Deus vbique eſſet? Reſpondet Cyrillus non ſatis præ dolore conſideraſſe, quod dicebat, itaque humano more de Deo locutam fuiſſe. Nihil à Chriſto Maria poſtulat: ſeu ſatis eſſe nota, ſeu impedita lacrymis, itaque quod verbis rogare non potuit, lacrymis rogauit, vt Rupertus notat. Nulla eſt efficacior, nulla potentior oratio, quam lacrymæ. Quod verba non potuerant efficere, vt Chriſtus ſpiritu turbaretur, lacrymæ fecerunt.

33. Ieſus ergo vt vidit eam plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea plorantes, infremuit ſpiritu, & turbauit ſemetipſum.] Omnes ferè auctores Græci, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, Leontius, & in Catena Græca Cyrillus, ad hunc modum interpretantur, *infremuit ſpiritu*, id eſt eum ipſum motum humanum in lacrymas, & paſſionem affectum cohibuit, ne quid parum conſtantiam, & rationi minus conſentaneum oſtenderet. Sed Leontius, Cyril. & Theophylact. ſpiritum accipiunt pro diuinitate, quaſi ſenſus ſit τῷ πνεύματι ſpiritu, id eſt diuinitate ſua erumpentem affectum repreſſiſſe, cæteri pro affectu, quaſi ipſi ſpiritui, id eſt affectui infremuerit, hoc eſt iratus fuerit, illumque compreſſerit. Itaque illi in ablatiuo, hi in datiuo τῷ πνεύματι eſſe putant. Mirum tantis auctoribus eum placuiſſe ſenſum, quem à mente Euangeliſtæ patet alienum eſſe. Quo enim modo conuenit, vt cohibuerit affectum, cum ſeipſum turbauerit, quod plus quam ſuum animi affectum oſtendere videtur eſſe. Denique quòd hoc loco dicit ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, *infremuit ſpiritu*, dicit ver. 38. ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ *fremens in ſe ipſo*. Alij etiam ſpiritum pro diuinitate, & ἐμβριμᾶσθαι, pro iraſci accipientes ſenſum eſſe putauerunt, *ſpiritu*, id eſt diuina virtute ſua ſeſe excitaſſe, ſeſe paraſſe veluti ad committendum cum morte, & cum mortis auctore Diabolo certamen, quemadmodum Theodor. Heracleotes inter Græcos, Rupertus, inter Latinos videntur interpretari. Theodorus verò Mopſueſt. in eo rectè ſentit, quod putat Chriſtum non cohibuiſſe, ſed affectum potius oſtendiſſe, ſed indignatũ cõtra Iudæos eſſe, quòd tot ſæpe vidẽtes mira-

cula non

Præterea in Maria affectus.

Lib. 10. Comment. in Ioan.

Sup. Ver. 22

Nulla eſt efficacior oratio quàm lacryma.

cula non crederent, quod idē Leontius ſcribit. Amphilochius autem, quem & hoc loco in Græcorum Catena citatum lego, non tam verè fremuiſſe, turbatumq; fuiſſe Chriſtum, quam ſe fremere, turbariq; ſimulaſſe, vt ad futurū homines miraculum excitaret. Torquet violenter verborum ſenſum quiſquis verè Chriſtū fremuiſſe vereq; turbatum fuiſſe negat, cum id tam apertè dicat Euangeliſta. Reliquū quærere quid ſit *ἐμβριμήσατο τῷ πνεύματι, fremere ſpiritu*. Spiritū ego hoc loco animum interpretor, aut intimam hominis partem. Itaq; idem eſt, *infremuit ſpiritu*, ac ſi diceret, infremuit intimis animi ſenſibus, vt Latinus locutus fuiſſet. Quod enim hoc loco dicit, *infremuit ſpiritu*, v. 38 dicit, *fremens in ſemetipſo*. Fremere autē in ſe metipſo nihil aliud eſt, quàm angi intimo animo, idq; verbo aliquo, vel ſigno foris oſtendere, vt cum præ dolore dicimus, heu heu, aut aliquid ſimile. Neq; vllum inter primum & ſecundum membrū arbitror eſſe diſcrimen, ſed poſterius prioris explicationem eſſe. Idem enim eſt *infremuit ſpiritu*, & *turbauit ſemetipſum*, hoc eſt in ſemetipſo turbatus eſt, non ſolùm foris, verum etiam intus: non ſolùm ſimulatè, ſed etiam verè. Hoc enim aliquando ſignificat nomen ſpiritus, vt cùm D. Paulus dicit, *vt ſit ſancta & corpore, & ſpiritu*, id eſt non ſolùm foris, ſed etiam intus. Itaq; quod D. Aug. & Beda hoc loco, & Greg. lib. 3. Moral. c. 11. & Bern. ſermone de ſancto Andrea notant, *turbari Chriſtum volentem, nos nolentes*; etſi verum eſt, tamen non videtur hoc loco ſignificari. Quā nuſquam hanc Aug. ſententiā malus quidam auctor reprehendit, reprehendendus ipſe magis ſit, qui adeo naturales Chriſto omnes humanos affectus eſſe putat, vt in eius nō fuerint poteſtate. Quid enim in eius poteſtate non fuerit, cùm ipſa etiam anima, ipſum corpus, vnde affectus omnes proficiſcuntur, in eius fuerit poteſtate. *Poteſtatem*, inquit, *habeo ponendi animam meam, & poteſtatē habeo iterum ſumendi eam*. Illud certum, ita turbatum fuiſſe Chriſtum, vt nihil in eo turbatum, id eſt rectæ rationi contrarium fuerit. Vnum ſupereſt, vt dicamus, quæ res Chriſtum ita commouerit, vt tantopere infremuerit. Alij cogitatione peccatorum, vnde nata mors eſſet, turbatum putant, vt D. Aug. & Beda. Alij indignatum in mortem ipſam, & in mortis auctorem Diabolum, vt ſupra ex Theodoro Heracleote recitauimus. Alij prouidiſſe mortē, quam Iudæi occaſione ex eo ſumpta miraculo ſibi eſſent illaturi, eaq; ſe re conturbatum infremuiſſe. Mihi Euangeliſta ſeipſum videtur interpretari. Cùm enim dicit, *Ieſus ergo vt vidit eam plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea plorātes, infremuit ſpiritu*, minimè ambiguè indicat propterea infremuiſſe, indoluiſſeq;, quod Mariam, & Iudæos, qui cum ea erant, plorantes vidiſſet. Ita natura comparatum eſt, vt ex conſpectu eorum, qui plorant, ad plorandum incitemur. Ergo Maria prima plorare cœpit, eius lacrymæ Iudæorum quoq; lacrymas expreſſerunt, illius, & Iudæorum ſimul lacrymis Chriſtus commotus infremuit, permittens hoc affectibus ſuis, aut vt ſe verum hominem oſtenderet, aut, quod magis credo, vt declararet Mariæ & eorum, qui aderant cōmotum lacrymis Lazarum ſuſcitare, illis hoc dare miraculum.

Chriſtum verè infremuiſſe ſpiritu.

Quid ſit ſpiritu fremere, & in ſemetipſo.

1. Cor. 7. 34.

Caluinus in Ioan.

Sup. c. 10. 18.

Cur Chriſtus infremuerit.

34. *Et dixit, Vbi poſuiſtis eum?*] Scitè in hunc locum ſcribit D. Auguſt. *Sciſti quia mortuus ſit & vbi ſit ſepultus, ignoras?* Admonent omnes auctores Chriſtum non ex ignorantia, ſed humano more interrogare, vbi Lazarum poſuiſſent, quemadmodum tanquam homo, humanoq; more infremuerat, & turbatus fuerat, ſic vterq; Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. ſic Cyril. ſic Amphilochius in Græca Catena, ſic Leontius, ſic Cæſarius dialogo 1. ſic Chryſ. Theoph. & Euth. Manifeſtumq; & certum Auguſtini, Cyrilli, Theodori Mopſueſt. Theoph. argumentum non potuiſſe ignorare, vbi eum poſuiſſent, qui paulo ante longè remotior, nemine nuntiante mortuum eſſe nouerat. Cauſa ab auctoribus quæritur, quam ob rem quod minimè ignorabat, tanquam ignorans interrogauerit, variæq; traduntur. Quidam putant ideo interrogaſſe, vt miſcens humana diuinis videri non poſſet gloriam ex miraculo quærere, aut potentiam ſuam oſtentare, itaq; antequam miraculum edat, demittit ſeſe, & veluti parem cęteris hominibus facit, vt Theodorus Mopſueſt. Cyril. & Theoph. Alij, vt omni ſuſpicione miraculum careret, quod ſuſpectum videri poſſet ſi oſtenderet ſe ſcire, vbi eſſet, quaſi inter ipſum, & Lazarum compoſita res eſſet, vt Chryſ. Alij, vt per occaſionem ſepulcri demonſtrandi omnes, qui aderant, miraculo intereſſent, vt Theodorus Heracleotes, Leontius, & Andreas Cretenſ. Alij, vt ſe ad opinionem adſtantium Iudæorum accommodaret, qui non niſi hominem eum eſſe credebant, vt Amphylochius Epiſcopus Iconij, quem hoc loco citat Græca Catena. Alij ſimpliciter vt vtramque naturam, & humanam interrogando, & diuinam mortuum ſuſcitando demonſtraret, vt Euthymius. Alij allegoricè Chriſtum ignorare Lazarum mortuum, quia ignorat peccatores, quibus aliquando dicturus eſt, *Neſcio vos*, vt Aug. & Beda; ſic interrogauit, *Adam vbi es?*

Trac. 49.

Chriſtus cur interrogarit, cū ſciret.

Matt. 25. 12.

Geneſ. 3. 10.

Dicunt ei, Domine veni, & vide.] Non dubium quin verbis Chriſti interrogantis, vbi Lazarum poſuiſſent, erecti in expectationē fuerint futuri miraculi; itaq; auidè inuitant, vt veniat & videat. Hoc potiùs verba præ ſe ferunt, quàm quod Chryſ. & Theoph. ex illis eliciūt putaſſe, qui aderant, non ad faciendum miraculum; ſed flendum amicum ſuum ad ſepulcrum ire voluiſſe, vt ſtatim dicunt, *Ecce quomodo amabat eum.*

35. *Et lacrymatus eſt Ieſus.*] Etſi Euangeliſta non dicit Chriſtum ad ſepulcrum ab iis, qui aderant, adductum fuiſſe, intelligi à nobis voluit. Etſi Chryſ. exiſtimat, cùm fleuit, nondum ad ſepulcrum veniſſe propter ver. vt opinor, 38. Ergo cùm ad ſepulcrum veniſſet Chriſtus, lacrymatus eſt. Quid autem, & quam ob rem lacrymatus fuerit, quæritur. Sunt, qui exiſtiment non Lazarum, ſed Iudæos, qui aderant, lacrymatum eſſe, quòd eorum animaduerteret incredulitatem, ſciretq; etiam viſo miraculo non eſſe credituros, vt Andreas Cretenſ. Alij cōmunem deploraſſe infirmitatem humanæ naturæ propter peccatum in eum locum adductæ, vt Cyril. Alex. Alij non fuiſſe lacrymatum propter Lazarum; quo enim modo conueniret, vt fleret eum, quem continuò ſuſcitare vellet? ſed lacrymatū fuiſſe propter lacrymas eorum, qui aderāt, vt oſtenderet ſe eorum lacrymis cōmoueri, vt ſcribit Theod. Heracleen. Idem fere docent Mopſueſt. & Aug. propterea lacrymatum eſſe, vt exemplo ſuo doceret nos in carorum funere intra modum quendam indulgere lacrymis. Inuenio qui dicant ob Lazarum quidem lacrymatum eſſe, non quòd eſſet mortuus, ſed potius quòd ad declarandam gloriam ſuam, eandemq; Dei cogeretur ſuſcitare illum, id eſt à loco requietis, in quo erat, ad locum miſeriæ, à portu, in quem tutus euaſerat, ad altum, & tempeſtatibus plenum mare reuocare. In quam ſententiam eleganter Iſidorus Peluſiota diſſerit in Græca Catena, idem que quamuis dubius Rupertus ſcribit. Ego non dubito, quin Lazarum ipſum fleuerit, quemadmodum Iudæi interpretati ſunt, non peſſimi in hac re auctores, *Ecce*, inquiūt, *quomodo amabat eum?* Commotum autē fuiſſe ad lacrymandum conſpectu ſepulcri, & quod credibile ſit Lazari ſorores ſimul atque ad ſepulcrum venerunt in lacrymas more muliebri, & flebilem vociferationē effuſas, quamuis id Euangeliſta prætermiſerit. Quemadmodum ergo ante earum, Iudæorumq; commotus lacrymis ſpiritu infremuerat, ita nunc & earum fletu & ſepulcri conſpectu lacrymatus eſt. At cur lacrymas non tenuit, cùm eas, quemadmodum & affectus omnes in

Cur Chriſtus ſit lacrymatus.

Cur Chriſtus lacrymas non cohibuerit.

ſua habe-

ſua haberet poteſtate? Vtebatur non ſolum miraculis, ſed ipſis etiam lacrymis ad diuinam gloriam, oſtendebat ſe Deum eſſe, qui mortuos ſuſcitaret, hominem, qui lacrymaretur, vt Euthy. ait. Bern. ſerm. 26. in Cant. *Fuerunt*, inquit, *lacrymæ illæ teſtes profectò naturæ, non indices diffidentiæ.* Oſtendit rem non eſſe compoſitam, verè mortuum eſſe, quē ſuis vbertim fleret lacrymis. Oſtendit ſe illum, ſororeſque eius ſingulariter amauiſſe, itaque non vt laudem ſibi quærat, ſed vt amicitiæ ſatisfaciat, Lazarum ſuſcitare.

36. 37. *Dixerunt ergo Iudæi, ecce quomodo amabat eum.*] Non eſt litteralis, ſed moralis ſenſus, quem Auguſtinus, & Beda tradunt. *Quid eſt amabat eum?* inquit Auguſt. *nō veni vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiā*, quaſi propterea amauerit, quia mortuus peccatorum perſonam gerebat. Verum Iudæi Chriſti erga Lazarum amorē intelligunt, qui lacrymas exprimeret. Illud quæri poteſt, cur rem tam minutam, tamque parum, vt videtur, neceſſariam Euangeliſta narrauerit. Credo ſignificare voluiſſe quam varius fuerit de Chriſti lacrymis Iudæorum ſenſus; alios eius amorem admiratos dixiſſe, *Ecce quomodo amabat eum*; alios contrà inde calumniam nexuiſſe, *Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci nati facere, vt hic non moreretur?* Deinde voluit Euangeliſta fortaſſe docere omnes Iudæos, qui aderant, quique teſtes fuere miraculi, confeſſos priùs fuiſſe Lazarum verè mortuū, vſq; adeo, vt alij Chriſti lacrymas tanquam amoris erga illum teſtes collaudarent, alij reprehenderent; quòd cum tam amicus eius eſſet, mori permiſiſſet, cùm impedire, quo minùs moreretur, videretur potuiſſe. Plus enim fuiſſe ac difficilius oculos aperire cæci nati quàm hominem ægrotantem à morbo liberare, atque illud ante feciſſe, potuiſſe igitur & hoc facere, vt Rupertus ait. Non fuiſſent mirati, inquiunt Cyrillus, & Leontius, ſi quis alius lacrymatus fuiſſet, mirantur lacrymari Chriſtum tanta grauitate hominem, [illegible], ita maiorem eſſe eius erga Lazarum amorem argumentantur, quòd vir tam grauis lacrymaretur. Quid ſi ſciuiſſent lacrymari Deum? Miror graues auctores Cyrillum, Theodorum Mopſueſt. Chryſoſtomum, Theophylactum, & Euthymium ſic hunc locum interpretari, quaſi Iudæi non argumententur ex cæco curato potuiſſe Chriſtum efficere, vt Lazarus nō moreretur; ſed è contrario ex lacrymis Chriſti eius erga Lazarum ſingularem amorem colligere; ex amore probare eum non potuiſſe facere, vt Lazarus non moreretur; facturum enim profectò, ſi potuiſſet, cùm tantopere eum amaret, vt ad eius ſepulcrum vir tantam profeſſus grauitatem temperare non poſſet à lacrymis. Ex hoc verò rurſum, quod non potuerit Lazari mortem impedire, miraculum cæci nati calumniari, verum vtique non fuiſſe; nam ſi illud feciſſet, & hoc facere potuiſſe. Iudæorum proprium eſſe, inquit Theodorus Mopſueſt. ex iis, quæ nondum à Deo facta ſunt, ea, quę facta ſunt in dubium, calumniamque reuocare; ſic in deſerto murmuraſſe, *Percuſſit petram, & fluxerunt aquæ, & torrentes inundauerunt. Nunquid & panem poterit dare, aut parare menſam populo ſuo?* Non dubito ſenſum eſſe contrarium, Iudæoſque quamuis Chriſto iniquos cenſeri, potuiſſe eum impedire, quò minus Lazarus moreretur, cùm cæci nati oculos aperuiſſet, vt Theodorus Heracleotes exponit. Itaque non negant eius poteſtatem, ſed conſilium admirantes ſubreprehendūt, quòd noluerit, cùm poſſet, amicum ſanare, antequam moreretur. Quo ſenſu videtur & D. Auguſtinus intellexiſſe. Cæterum non intelligebant illi, inquit Theodorus, Chriſti conſilium; propterea noluit facere, quod minus erat, ægrotantem ſanare, vt faceret quod maius erat, ſuſcitare mortuum, quo miraculum certius eſſet, & illuſtrius. Si enim ægrotum curauiſſet, dicere calum-

Cur hæc in ſpeciem minuta narret Euangeliſta.

Ver. 37.
Sup. c. 9. 6. v.

Iudæorum mos in calumniando.

Numer. 20. 11. & 21. 16.
Pſal. 77. 15. & 20.
Numer. 11. 31. 32. & Pſ. 77. 26.

A niatores eius potuiſſent naturaliter, vt multos alios ægrotos fuiſſe curatum; quod de ſuſcitato quatriduano, & fœtente mortuo dicere non poterant. *Qui noluit facere, vt non moreretur*, inquit Auguſtinus, *plus eſt, quod facturus eſt, vt mortuus ſuſcitetur.*

38. *Ieſus ergo rurſus fremens in ſemetipſo, venit ad monumentum.*] Quid ſit fremere in ſemetipſo verſu 33. docuimus. Cauſa hìc quæri poteſt, quamobrē rurſus infremuerit hoc loco. Cyril. & cæteri auctores, quos v. 33. diximus fremēdi verbum expoſuiſſe ita, vt idem ſit, quod affectibus imperare, eandē in hunc locum interpretationem adhibent, quaſi cum prius, vt dixerat Euangeliſta, Chriſtus fleuiſſet, fremens, id eſt lacrymans, atq; dolorem reprimens ad ſepulcrum acceſſerit. Et ego eodē B modo hic interpretor, quo illic interpretati ſumus, infremuiſſe in ſemetipſo, id eſt commotis intimis dolore viſceribus, & ſingultibus tractis, vt in fletu fit, vocibus erumpentibus ad ſepulcrum acceſſiſſe. Quæ ergo noua hìc cauſa fuit fremitus noui? quòd ad ſepulcrum acceſſerit. Ter commotū legimus Chriſtū, primum cùm Mariam, & Iudæos, qui cum ea venerant, flentes vidit, v. 33. Deinde cum in conſpectum ſepulcri venit ver. 34. poſtremo cùm ad ſepulcrum acceſſit, hoc loco. Quanquam Chryſoſtomus, vt diximus, exiſtimat prius cùm lacrymatus eſt, nondum vidiſſe ſepulcrum; ſed primò plorantium conſpectu, & ſpiritu infremuiſſe, & lacrymatum eſſe quod probabile etiam eſſe fateor.

Erat autem ſpelunca, & lapis ſuperpoſitus erat ei.] Mos C Iudæorum erat mortuos præſertim honorabiliores in ſpeluncis ſepelire, quarum oſtium aduoluto grandi ſaxo claudebatur: quale Chriſti ſepulcrum fuiſſe legimus Mat. 28. 2. vbi formam eius deſcripſimus. Ideo autem Euangeliſta ſepulcri formam declarauit, vt & ex loci deſcriptione fidem conciliaret hiſtoriæ, & quia ſtatim dicturus erat Chriſtum iuſſiſſe lapidem tolli, quod, vt modò dicemus, ad rem maximè pertinebat. Andreas Cretenſis moraliter hoc explicat ſpeluncam Iudæorū tenebras, lapidem eorum duritiem ſignificare. Auguſt. lapidem Moſaicam eſſe legem, quæ tabulis lapideis ſcripta fuerat, & omnia concludebat ſub peccato.

39. *Ait Ieſus, tollite lapidem.*] Quis dubitet eum, qui quatriduanum ſuſcitauit mortuum, quod maius erat, D potuiſſe & lapidem per ſe tollere, quod erat minus, & non ſublato lapide illum ſuſcitare, quòd erat æquale? Duplex igitur hìc quæſtio, cur ſublato lapide ſuſcitare voluerit, & cur non ipſe per ſe ſuſtulerit. Duas vtriuſq. rei cauſas apud auctores inuenio; alteram, non ſolere Deum niſi in rebus neceſſariis, & in quibus humana non ſufficit induſtria, facere miracula. Suſcitatus Lazarus non poterat de ſepulcro prodire ſine altero miraculo, niſi lapis remoueretur: poterat lapis humanis viribus remoueri, voluit ergo per homines fieri, quidquid per eos fieri poterat, & vt per ſe fieret, non erat neceſſarium; propterea & lapidem tolli iubet, & non per ſe, quod ſine miraculo fieri non poterat, ſed per alios, qui multi erant, tolli iubet. Sic Cyrill. Græcus. Le- E ontius, & Rupertus. Alteram, vt dum ij, qui aderant lapidem ſuis manibus molirentur, vt verè mortuū eſſe Lazarum oculis ſuis viderēt, & fœtore ipſo experirentur; itaq; negare poſtea non poſſent verè fuiſſe ſuſcitatum. Hanc cauſam Origeni inſinuat, & Amphilochius, Theodorus Heracleotes, Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthym. & Ambroſius lib. 1. Hexaemer. c. 7. reddunt, & in oratione de fide reſurrect.

Dicit ei Martha ſoror eius, qui fuerat mortuus, Domine iā fœtet, quatriduanus eſt enim.] An hoc Martha Chriſto ſubiecerit, antequā lapis tolleretur, an poſteaquā ſublatus eſſet, incertum eſt. Origenes, & Rupertus ante ſubieciſſe dicunt quaſi Chriſto conſulturam, ne ſi lapis tolleretur, fœtor mortui illum offenderet. Theodorus

Tract. 49.

Cur iterum Chriſtus infremuerit.

Ter Chriſtum in hac hiſtoria commotum.

Mos Iudæorum honorabiliores præſertim in ſpeluncis ſepelire.

Spelunca, & lapidis moralis expoſitio.

Cur prius lapidem iubeat tolli Chriſtus, nec per ſe tollat.

verò

verò Mopſueſt. & Andreas Cretenſis poſt reuolutum lapidem, cùm iam fœtorem ipſum ſenſiſſet, quaſi deſperantem de eius futura reſurrectione dixiſſe, *Domine iam fœtet, quatriduanus eſt enim.* De animo, quo hoc Martha dixerit, iam diſputabimus, de tempore nunc agimus; probabilioremq; Orig. opinionẽ iudicamus, quia ver. 41. dicit Euang. ſublatum fuiſſe lapidem. Quod etſi neceſſarium non eſt argumentum, quia potuit Euangeliſta Marthæ verba per anticipationem narrare, tamẽ cùm hoc ipſum non conſtet, eſt valde probabile. De animo, quo Martha hoc ſuggeſſerit, quæri poteſt. Rupertus videtur exiſtimare Marthã non intellexiſſe cauſam, quamobrem Chriſtus lapidem tolli iuſſerat, putaſſe enim non vt ſuſcitaret, ſed vt amicum mortuum videret, voluiſſe lapidem remoueri; monuiſſe igitur eũ, ſi quidem videndi cauſa lapidem iuberet tolli, nihil eſſe cauſæ cur tolleretur, iam enim quatriduanum fœtere mortuum. Cyrillus etiam exiſtimat verecundiæ cauſa hoc dixiſſe; ſolere enim omnes homines erubeſcere, ſi mortui, qui ad ſe pertineant, aut fœteant, aut turpes, deformesq; aſpectu eſſe videantur; ideirco quamprimum ſepelire. Omnes alij auctores Chryſoſt. Theoph. Euth. Theodorus Mopſueſt. Leontius, Andreas Cretenſis propterea dixiſſe, quia diffidebat quatriduanum etiam fœtentem mortuum ſuſcitari poſſe. Hoc probabilius eſſe ex Chriſti reprehenſione perſpicuũ eſt. Obſeruauit commodè Rupertus propterea hoc Euangeliſtam commemoraſſe, vt teſtimonio non cuiuſcunque, ſed Marthæ ſororis ipſius mortui cõfirmaret ante quatuor dies fuiſſe mortuum, adeoq; iam tabidum, fœtidumque, vt ipſa ſoror eius, quæ maximè cupiebat eum ſuſcitari, Chriſtum dehortaretur, ne id facere tentaret, quod fieri nullo modo poſſet, vt tanto maius intelligeretur fuiſſe miraculum. Curioſum fortaſſe fuerit cauſam veſtigare velle, quare Martha potius, quàm Maria hoc Chriſto ſuggeſſerit. Sed poteſt etiam aliqua eius rei inueniri coniectura, ſiue quod ad Martham maiorem, vt ſæpe diximus, natu pertineret pro ſe & ſorore loqui, & dare conſilium, ſiue quia minus haberet fidei, quam Maria.

Quo id animo Martha Chriſto dixerit.

40. *Dicit ei Ieſus, Nonne dixi tibi, quoniam ſi credideris, videbis gloriam Dei?*] Non apparet, vbi hoc ipſum Chriſtus Marthæ dixerit. Tantum enim dixiſſe legimus, *Reſurget frater tuus*, v. 23. &, *Ego ſum reſurrectio, & vita, qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet*, v. 25. Aliqui putant etiam hæc verba illi dixiſſe, *Si credideris, videbis gloriam Dei*, quamuis id Euangeliſta non recitauerit, vt Euthymius. Alij hoc illi non iiſdem quidem verbis, ſed eadem ſententia per miſſos ad ſe nuntios ſignificaſſe, cùm dixit, *Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei* v. 4. vt Chryſ. Leontius, Theoph. & Rupertus. Alij referunt ad illa verba, *Reſurget frater tuus*, &, *Ego ſum reſurrectio, & vita; qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet.* His enim verbis hæc eadem ſententia continetur; *ſi credideris, videbis gloriam Dei*, quia *reſurget frater tuus.* Gloriam enim Dei vocat ipſam Lazari reſurrectionem, quia per eam Deus glorificandus erat, vt Theodorus Heracleotes interpretatur, quam interpretationem & Euthy. probat. Hunc ego verum arbitror eſſe ſenſum. Moraliter monet Origenes non ſolum Marthæ, ſed omnibus etiam hominibus à Deo dici, *ſi credideris, videbis gloriam Dei*, quia nemo niſi crediderit, gloriam Dei videre poteſt. Magis ad rem pertinet, quod Leontius, & Theoph. animaduertunt, ver. 4. Chriſtum gloriã Dei, id eſt ſuam appellaſſe, *vt glorificetur*, inquit, *filius Dei per eam*; hîc autem non nominare filium Dei, ſed Deum, quia auditores idonei non erant, vt ſe Deum eſſe, eandemque ſuam, & Dei gloriam declararet.

Moralis obſeruatio Origenis, & Leontij.

41. *Tulerunt ergo lapidẽ.*] An ſublatus lapis fuerit antequam Marthã Chriſtus obiurgaret, v. 39. diſputauimus. *Ieſus autem eleuatis ſurſum oculis dixit.*] Cur & oculos in cœlum ſuſtulerit, & patrem Deum appellans gratias illi egerit, ipſe ſtatim, v. 42. Chriſtus declarat. *Propter populum*, inquit, *qui circumſtat, vt credant, quia tu me miſiſti.* Vtraque enim re, & habitu corporis leuatis in cœlum oculis, & verbis docere voluit ſe, quod facturus erat, non vlla magica, aut diabolica arte, non alia, quàm Dei, à quo miſſus erat, poteſtate facturum eſſe, ne Iudæi dicerent, quod dicere ſolebant, *Non eſt hic homo à Deo*, &, *In Beelzebub principe dæmoniorũ eijcit dæmonia*, vt Chryſ. Theophy. Euthymius, Leontius, Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. & Cæſarius in Græca Catena citati interpretantur. Andreas Cretenſis paulo acutiùs idem dicit, oculos in cœlum, quaſi in patriam ſuam ſuſtuliſſe, vt inde ſe veniſſe ſignificaret. Citatur etiam in eadem Catena Damaſcenus dicens propterea oculos ſuſtuliſſe, vt formam nobis traderet orandi.

Cur hac forma Chriſtus orarit.

Sup. c. 9. 16
Luc. 11. 15

Pater gratias ago tibi, quoniam audiſti me.] Videtur ita loqui, quaſi prius inter fremitus illos, quos Euangeliſta narrauit, aliquid à Patre poſtulaſſet, quamuis Euangeliſta non dixerit. Probabile aliis auctoribus videri poterat; nunc autem omnes ferè bonos, & graues interpretes contra ſentire video, non oraſſe ante, quia oratione non indigebat, ſed gratias tantum egiſſe Patri, quod ſe audiſſet, id eſt quod voluiſſet à ſe fieri, quod ipſe facere volebat, ac cogitabat, vt Lazarum exſuſcitaret. Sic Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, & Euthymius. Nihil enim aliud his verbis, quàm eſſentiæ, voluntatiſque vnitatem ſignificari. Aliter mihi videtur Marius Victorinus lib. 1. aduerſus Arium interpretari, vt hoc ad illud referatur tempus, quo nondum Chriſtus homo factus erat, quo quidem tempore Patrem pro ſalute hominum orauerit, Pater verò eius votis annuerit, eumque eam ob cauſam in mundum miſerit. Quod verum eſſe poteſt, ſi rectè intelligamus; ſed non eſt à communi ſententia ſine cauſa diſcedendum. Quòd autem Origenes ſcribit, improbabile omnino eſt, Chriſtum conatum quidem precari pro Lazari reſurrectione, præuentum autem ab eo, qui dixit, *Antequam clament, ego exaudiam*, præuentum vero fuiſſe, quia prius, quàm orare inciperet, anima Lazari ad corpus redierat.

Origenis explicatio improbabilis.
Iſai. 65. 24

42. *Ego autem ſciebam, quia ſemper me audis, ſed propter populum qui circumſtat, dixi, vt credant quia tu me miſiſti.*] Docet ſe quæ ſiue precando (ſi quas forte preces fuderat) ſiue gratias agendo dixerat, non ideo dixiſſe quod de Patris erga ſe dubitaret voluntate; ſed vt qui aderant, intelligerẽt exauditum ſe ab eo eſſe. Sed dubium quid dicat ſe dixiſſe, cùm ait, *ſed propter populum, qui circumſtat, dixi.* Qui exiſtimant antequam gratias Patri ageret, oraſſe, ad ea hoc referunt, quæ in ea dixerat oratione; qui verò non oraſſe, ad hoc ipſum, quòd gratias egerit; tanquam dicat, hoc ipſum, quod dixi, me tibi gratias agere, non ideo dixi, quòd nouum eſſe putarem, vt me audires, (ſolemus enim de nouis tantum beneficiis gratias agere,) ſed ideo dixi vt populus iſte intelligeret me omnia tuo auſpicio, & voluntate facere. Auctores huius ſententiæ ſuperiore verſu nominauimus.

43. *Hæc cum dixiſſet, voce magna clamauit, Lazare veni foras.*] Triplex hîc quæſtio eſſe poteſt, quid opus fuerit vlla vti voce, vt Lazarum Chriſtus ſuſcitaret, poterat enim ſola ſuſcitare voluntate. Nam vox illa, qua *dixit, & facta ſunt, mandauit, & creata ſunt*, ſola vtiq; voluntas eius fuit nullo expreſſa corpore, quod ne factum quidem fuerat. Cur voce tam magna vſus fuerit, cur Lazarum nomine vocauerit, ſatis enim erat hoc ſolum dicere, *veni foras*; Chryſ. & Theophyl. indicant ideo voce vſum, vt oſtenderet ſe non alia, quàm ſua eum auctoritate, ac ſuo imperio ſuſcitare. Imperãdo enim dicit, *Lazare veni foras.* Indeque longam contra Arianos diſputationẽ texũt, Deum profectò eſſe, qui ſua auctoritate,

Pſal. 148

imperio-

imperioq; mortuos ſuſcitauerit; quod nunquam Apoſtoli, aut alius quiſpiam fecerit. Quin Apoſtolos miracula omnia, quæ fecerunt, Chriſti nomine feciſſe. Eandem cauſam multo clarius in Catena Græca Cyril. reddit θεότης γάρ ἐστι, ἡ βασιλεία τὸ κέλευσμα, *Deo, inquit, dignũ, & regium imperium eſt. Lazare, veni foras.* Quod vero tã magna vſus ſit voce, Theodorus Mopſueſtienſis, Theophylact. Leontius, & Euth. hac ratione factum dicunt, vt ſignificaret ſe animam Lazari a longinquo, & remoto loco euocare. Aliam quoq; Cyrillus, & Andreas Cretenſis in Catena, & Ambr. in oratione de fide reſurrectionis, & Chryſ. Theoph. & Euth. rationem afferunt vtriuſq; quæſtionis, voluiſſe re ipſa declarare verum eſſe, quod aliquando illis dixerat, *Venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem filii hominis, & qui audierint, viuent;* & magna voce, vt Cyrillus, & Andreas, & Amb. dicunt magnam illam iudicij tubam repræſentare. Aug. & Beda moralem magis quam propriam afferunt cauſam, magno clamore vocari opus eſſe eum, quem moles prauæ conſuetudinis premat. Prior ſententia probabilior, quamquam mihi ſimplicius videtur dictu, accommodatè ad hominum morem opinionemque ſe geſſiſſe; nemo eſt, qui, ſi cum mortuo loquendum ſibi eſſet, non magna voce tãquam cum ſurdo loqueretur, atq; eo fortaſſe maiore, quo longiore tempore fuiſſet mortuus, quaſi magis mortuus eſſet, ideoq; difficilius audire poſſet. Nomine autem ipſum vocat, aut quia amicus erat, nomine enim appellare, vt apud Leontium legimus, [illegible], aut, vt ait Ambr. in oratione de fide reſurrectionis, *ne alius reſuſcitatus pro alio videretur, aut fortuita magis reſurrectio, quàm imperata.* Hinc Irenæus probat lib. 5. c. 13. non alios, ſed nos ipſos, qui mortui eramus eodem corpore, eadem anima reſurrecturos. Illud etiam rectè Chryſ. Euthym. & Theophylactus adnotarunt, loqui Chriſtum cum mortuo, tanquam cum viuente, cum dicit, *Lazare veni foras,* quia illi nimirum tanquam Deo omnes etiam mortui viuunt. Non enim hæc verba ſignificant, *veni foras,* id eſt reſurge, ſed, *veni foras,* id eſt quaſi iam reſurrexeris, ac viuas, exi de ſepulcro.

Cur tam magna voce

Sup. c. 5. 25.

1. Corinth. 15. 52.

Cur nomine vocauit Lazarum.

44. Et ſtatim prodijt, qui fuerat mortuus ligatus pedes, & manus inſtitis.] Voluit Euangeliſta proſopopœia quadam exprimere, quàm celeriter imperium conſecutus fuerit effectus. Dictum, factum, *ſtatim,* inquit, *prodijt* intelligendum, non ſolùm à ſepulcro, ſed etiam à ſpelunca, vbi ſepulcrum erat, itaque non ſolùm ſurrexit, ſed etiam ambulauit, vt exiret, cum tamen manus, ac pedes ligatus eſſet. Quærunt graues auctores, quamobrem Chriſtus, qui ſuſcitauerat, eius etiam vincula non ſoluerit, vt liber, ſolutuſq; e prodiret; enimuero potuiſſe. Plerique reſpondent ideo feciſſe, vt Iudæi, dum ipſi manibus ſuis eius vincula ſoluerent, cognoſcerent verum eſſe Lazarum, qui verè mortuus fuerit. Chryſ. Auguſt. Ambroſius, lib. 1. Hexaëmer. c. 7. & in oratione de fide reſurrectionis, Beda, Theophylactus, Rupertus, Euthym. Leontius in commentariis, & Amphilochius, Theodorus Heracleenſis. Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, & Andreas Cretenſ. in Græcorum Catena. *Vt vel oculis ſuis crederent,* inquit Ambr. lib. de fide reſurrectionis. *qui mente credere nolebant, remouent lapidem, vident cadauer, fœtorẽ ſentiunt, inſtitas rumpunt. Non poſſunt negare defunctũ, quem aſpiciunt reſurgentem; vident ſigna mortis & vitæ munera. Quid ſi dũ conantur, labore ipſo emendantur? Quid ſi dum audiunt, vel auribus ſuis credunt? Quid ſi dum intuentur, vel oculis ſuis corriguntur? Quid ſi dum rumpunt vincula, mentes ſuas ſoluunt? Quid ſi dum Lazarus exuitur, populus liberatur? ſi dum Lazarum abire permittunt, ipſi ad Dominũ reuertuntur?* Aliqui ex iiſdem auctoribus aliam quoq; reddunt cauſam, vt vnum miraculum altero miraculo confirmaretur; vtrumq; enim miraculũ

Cur Chriſtus Lazari, quem ſuſcitauerat, vincula etiam non ſoluerit.

erat, & quòd mortuus reſurgeret, & quòd iam ſuſcitatus ligatus manus, ac pedes, facieq; obuelata ambularet, voluiſſe igitur Chriſtum, vt eum Iudæi vinctis pedibus ambulantem viderent, & verè ſuſcitatum crederent. Ita vterq; Theodorus, Chryſ. & Theoph. Aliã, aut eandem aliter Leontius affert, ne ſi ſolutus Lazarus de ſepulcro prodiiſſet, phãtaſma eſſe putaretur, cum enim viderent eodem modo ligatum exire, quo in ſepulcro poſitus fuerat, dubitare non poterant eſſe Lazarum eundem, qui mortuus fuiſſet, atq; ab ipſiſmet fortaſſe ſepultus. Probant ex hoc loco veteres auctores futurã mortuorum reſurrectionem: Lazari enim reſurrectionem figurã fuiſſe reſurrectionis illius generalis. Irenæus lib. 5. c. 13. Tertull. in lib. de reſurrectione carnis, Cyrill. Ieroſolym. cathec. 18. Cyrill. Alexand. in Græca Catena, Ambroſ. lib. de fide reſurrectionis iis locis, quos modò notauimus, *Oſtendit,* inquit, *tibi Dominus quemadmodũ reſurgas. Non enim vnum Lazarum, ſed fidem omnium ſuſcitauit. Quod ſi credis, cum legis, mens quoque tua, quæ mortua fuerat, in illo Lazaro reuixiſſet. Quid enim ſibi vult, quod Dominus ad monumentũ acceſſit, magna voce clamauit, Lazare exi foras, niſi vt futuræ reſurrectionis ſpecimen præſtaret, exemplum daret? Cur voce clamauit, quaſi ſpiritu non ſoleat operari, quaſi tacitus non ſoleat imperare? Sed vt illud oſtenderet, quod ſcriptum eſt, Quoniam in momento oculi, in nouiſſima tuba mortui ſurgent incorrupti.* Moralis hoc loco eſt Auguſtini commentarius, *Proceſſit,* inquit *& adhuc ligatus eſt, adhuc inuolutus, tamen iam foras proceſſit. Quid ſignificat? Quando contemnis, mortuus iaces, & ſi tanta, quanta dixi, contemnis, ſepultus iaces: quando confiteris, procedis. Quid eſt enim procedere, niſi ab occulto velut exeundo te manifeſtare? Sed vt confitearis, Deus facit magna voce clamando, id eſt magna gratia vocando.* Allegoriam vero ſiquis quærit huius hiſtoriæ, Aug. legat, & hoc loco, & lib. 83. qq. q. 65. Greg. hom. 26. in Euang. & lib. 22. Moral. c. 9. & Bern. ſer. 4. de aſſumpt. Origen. & Theophil. lib. 4. alleg.

Reſurrectio futura probatur.

1. Corinth. 15. 52.

Tract. 49.

Dixit eis Ieſus, Soluite eum, & ſinite abire.] Non explicat Euangeliſta, quibus hoc Chriſtus mandauerit, ſed dubium non eſt mandaſſe Iudæis qui aderant, vt ſuis ipſi manibus facto quodammodo miraculum tangerent. Itaque, omnium bonorum auctorum eſſe ſententiam paulo ante docuimus, Aug. Greg. & Bedam excipio, de quibus ſtatim dicemus. Iubet non ſolum vt ſoluant, ſed etiam vt abire ſinant, vt ea quoq; re reſurrectionis eius veritatem confirmet, verè enim ſuſcitatum eſſe, qui ſuis pedibus ingredi poſſit, & ſine duce redire domũ. Quod Chryſ. Theoph. & Euth. &, vt videtur, Theodorus Mopſueſt. ideo feciſſe docent ne humanam gloriam quærere videretur. Sed illud probabilius; hac enim eadem de cauſa legimus paralyticum illũ, quem ad piſcinam ſanauerat, iuſſiſſe lectum ſuum in humeros tollere, & domum abire. c. 5. 8. Stolide nos hoc loco hæretici ridet, quaſi hoc fundamento ſacramentalem confeſſionẽ fabricemus, Cõtendi oportere peccata ſacerdotibus Chriſti miniſtris, poſtquã à Deo remiſſa ſunt, quia Chriſtus ſuſcitatum iam à ſe Lazarum miniſtris ſoluendũ tradiderit. Atqui nõ Apoſtolis, id eſt miniſtris, inquiunt, ſed Iudæis, id eſt inimicis ſuis ſoluendũ tradidit. Parũ nos accuſant. Plus etiã dicimus, quàm nobis obiiciunt. Nõ ſolum iam ſolutos à Chriſto peccatores, ſed etiam nõ dum ſolutos à ſacerdotibus ſolui, verè ab illis nondum remiſſa peccata remitti, verè nõdũ ſuſcitatos mortuos, id eſt peccatores ſuſcitari. Sed id non ſuper hunc locum, id eſt ſuper arenam, ſed ſuper illum, *Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta ſunt,* & ſuper illum, *Quæcunque ſolueritis ſuper terrã, erunt ſoluta & in cœlo,* id eſt ſuper firmam petram fabricamus, ſupra quam Eccleſia Chriſti ædificata eſt, aduerſus quam *portæ inferi,* id eſt Caluiniſtæ, Lutherani, & cęteri inferni Cerberi *non præualebunt.* Hoc loco non

De confeſſione ſacramentali contra hæreticos.

Ioan. 20. 23.

Matt. 18. 18.

tanquam

tanquam fundamento, ſed tanquã bene iam fundati, perfectiq; ædificij ornamento id eſt tanquam exemplo vteremus. Quod ſi reprehendunt, Auguſtinũ reprehendant, cuius hoc loco hæc verba ſunt, *Quid eſt ſoluite, & ſinite abire? quæ ſolueritis in terra, ſoluta erunt in cælo:* quod idem & Gregor. lib. 22. Moral. cap. 9. & hom. 26. in Euangel. & Beda, Rupertus in comment. dicunt. Itaq. vt Auguſt. non ſit auctor ille libri de vera, & falſa pœnitentia, tamen cùm hic ipſum doceat c. 10. mente, atque ore loquitur Auguſtini. Sed hi omnes auctores cùm hoc dicunt, non tam locum hunc interpretantur, quàm concionantur, nec tam argumento vtuntur, vt diximus, quàm exemplo. Scio quid Theologi quidam dixerint, ſed non debet toti Eccleſiæ fraudi eſſe paucorum error.

45. 46. *Multi ergo ex Iudæis.*] Docet Euangeliſta, quàm variè factum miraculũ homines affecerit, alios credidiſſe, alios ad Phariſæos, quod Chriſtus fecerat retuliſſe. Qui vtri, quive alteri fuerint, incertum, nec modeſti eſt fortaſſis ingenij ſcire velle, quod nullo modo Euangeliſta ſignificare voluit. Nec probo, quod in Leontij lego commentarijs, eos, qui crediderunt illos fuiſſe omnes, qui miraculum viderãt, omnes enim tam aperto, & illuſtri miraculo fuiſſe conuictos: eos autem, qui rem ad Phariſæos detulerunt, alios fuiſſe quoſdam, qui cùm faciendo miraculo non adfuiſſent, audiſſentq. ex iis, qui adfuerant, quod factum fuerat, non credidiſſent, itaq; detulerunt ad Phariſæos. Æſtimauit Iudæos de ſuo, vt opinor, ingenio; quia cùm ipſe, ſi tantum vidiſſet miraculum, credidiſſet in Chriſtum, in Chriſtum autem credens ſummum putaſſet ſcelus eum ad Phariſæos deferre, perſuadere ſibi non potuit quemquam viſo miraculo aut non credidiſſe, aut Chriſtum accuſaſſe. Non bene ſcilicet nouerat Iudæorum, & hæreticorum ingenium. Haud obſcurè indicat Euangeliſta vtroſque ex illis fuiſſe, qui venerant Ieroſolymis, vt Lazari ſorores conſolarẽtur, quiq. miraculum viderant, & qui crediderunt, & qui Chriſtũ ad Phariſæos detulerunt. *Multi,* inquit, *ex Iudæis, qui venerant ad Mariam, & Martham, & viderant, quæ fecit Ieſus, crediderunt in eum; quidam autem ex ipſis abierunt ad Phariſæos.* Quorſum ergo Euangeliſta narrauit quoſdam ad Phariſæos abiiſſe, ſi ex illis ipſis erant, qui miraculum viderant, cũ id potiùs vim facti miraculi extenuare videretur? Primum narrauit, quia id ad fidẽ pertinebat, dein vt originem exponeret, vnde Phariſæi occaſionẽ accepiſſent concilij contra Chriſtum congregandi, quod paulo poſt dicturus erat, deniq; non vt miraculũ eleuaret, ſed vt duritiem, & obſtinatam Iudæorum declararet malignitatem, qui tanto, tamq; aperto viſo miraculo aut non credidiſſent, aut eius accuſaſſent auctorem. Probabilius, quod ſcribit Euthymius, omnes quidem vidiſſe miraculum, ſed illos, qui rem ad Phariſæos detulère, eos fuiſſe, qui ante murmurauerant, *Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci nati, facere vt hic non moreretur?* Hos enim, vt ex illis patet verbis, malo in Chriſtum fuiſſe animo. Aliqua coniectura, ſed non ſatis certa. Duæ verò hic quæſtiones eſſe poſſunt; altera, num illi ipſi, qui ad Phariſæos abierunt, crediderint, nec ne; altera, quo animo ad Phariſæos rem detulerint. Prima etiam quæſtio duplex eſt, an miraculum verè, & ſine vllis præſtigiis factum fuiſſe crediderint, id eſt Lazarum verè ſuſcitatum fuiſſe; & an hoc credentes in Chriſtum etiam crediderint. Poterant enim miraculum credere, & in Chriſtum non credere, cùm ſcirent non omnes, qui miracula facerent, Chriſtos eſſe poſſe; & quondam Eliſæi oſſa ſolo contactu mortuum ſuſcitaſſe. Euangeliſta quidem minimè obſcurè mihi videtur dicere iſtos non credidiſſe; cùm enim ait, *Multi crediderunt in eum; quidam autem ex ipſis abierunt ad Phariſæos*, videtur hæc duo inter ſe opponere, credere, & ad Phariſæos abire; quaſi clariùs dicat, Ex iis, qui venerant ad Mariam, & Martham, multi quidem crediderunt; alij autem non modò non crediderunt, ſed etiam abierunt ad Phariſæos. Ita quoque multi graues auctores ſentiunt, vt Origen. Theodorus Mopſueſt. Theophyl. & Rupertus. In quam ſententiam Auguſt. & Beda ſectator eius inclinat, quanquam rem, qua erat modeſtia, relinquit in medio. Cæterum nec Euangeliſta, nec auctores ij, quos modò nominauimus, explicant, quid non crediderint, itaque id adhuc quærendum eſt. Certum eſt, ſi quid non crediderunt, vt planè docet Ioannes, in Chriſtum non credidiſſe; ſi enim in Chriſtum credidiſſent, & miraculum verum vtique fuiſſe credidiſſent, nec in Chriſtum, niſi miraculum credendo, credere potuerunt. Aut ergo neque miraculum, neque in Chriſtum crediderunt, aut credentes quidem confitentesque miraculum, noluerunt Chriſtum credere verum eſſe Chriſtum. Probabilius tamen eſt, neque miraculum, neque in Chriſtũ credidiſſe. Ac quòd in Chriſtum quidem non crediderint, iam probatum à nobis eſt: quod nec miraculum crediderint, ex eo probari poteſt, quod credibile ſit tam obſtinato ad incredulitatem ſuiſſe animo, vt ne id quidem crediderint, quod oculis perſpexerunt. Atque ita Theodorus Heracleotes, & Cyrill. videntur mihi ſentire in Græca Catena. In altera quæſtione Auguſtin. etiam eſt dubius vtrum bono, an malo animo ad Phariſæos abierint. Poterant enim & bono ad eos adire animo, vt tanto, tamque manifeſto illis miraculo nuntiato commouerent eos, vt aut in Chriſtum crederent, aut mitiores ſaltem in illum eſſent. Sed ſi verum eſt, quod modò diximus, eos in Chriſtum non credidiſſe, dubium non eſt, quin non bono ad Phariſæos animo abierint. Quid ergo ſibi volebant? Cyrillus putat voluiſſe gratiam apud illos inire, quod de Chriſto non bene ſe ſentire ſignificarent. Alij voluiſſe accuſare eũ, quòd mortui corpus effodiſſet, vt Theodorus Mopſueſt. Leontius. & Theophyl. itaque tanquam ſacrilegus de medio tolleretur. Alij, vt eum tanquam præſtigiatorem accuſarent, vt Euthym. Alij, vt nouo narrato miraculo Phariſæorum inuidiam magis accenderent, vt Rupertus. Hoc probabilius, quia ſtatim Phariſæi coacto concilio conſultant, *Quid facimus, quia hic homo multa ſigna facit?*

Non credidiſſe, qui ad Phariſæos abierunt, verum miraculum, illi videntur.

Nec miraculum, nec in Chriſtum crediderũt.

Malo animo ad Phariſæos abierũt.

47. *Collegerunt ergo Pontifices, & Phariſæi concilium, & dicebãt, Quid facimus, quia hic homo multa ſigna facit?*] Repræſentat nobis Euangeliſta, quàm prouidẽtes, quàm diligentes in malum Phariſæi fuerint; ſtatim conuocaſſe concilium, & in conſultationem adduxiſſe, quid ſibi faciendum eſſet, vt gloriæ Chriſti, quæ nouis quotidie miraculis augebatur, curſum præciderent, *Τί ποιοῦμεν, quid facimus?* Quod perperam per futurũ vertit hæreticus interpres vim præſentis temporis non intelligens. Sæpe diximus hanc vim præſens tempus habere, vt debitum ſignificet; *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* id eſt nonne debet ſoluere, Matth. 17. 24. & ſupra ver. 27. *Ego credidi, quia tu es Chriſtus filius Dei, qui in hunc mundum veniſti,* ὁ ἐρχόμενος, qui venire debuiſti, ſi id ſermo Latinus pateretur, quem venire in hunc mundum oportebat. Sic hoc loco, *Quid facimus*, id eſt quid facere nos oportet? Quod aliquanto maiorem habet emphaſim, quàm ſi dixiſſent, *τί ποιήσωμεν;* quid faciemus? Præterquam quòd præſens tempus aliud poteſt habere ſenſum, vt tacitam contineat negligentiæ reprehenſionem, *Quid facimus?* id eſt cur adeo negligentes ſumus, cur in futurum non prouidemus? quemadmodum dominus ille vineæ dixit iis, quos otioſos in foro reperit, *Quid hic ſtatis tota die otioſi?*

Theo ler. Beza.

Sup. ver. 37. 4. Reg. 13. 21 Eccl. 48. 14. Matt 20 6

quod tempus futurum tempus habere non poterit; & non fuit fidus interpres, vbi duplex ſententia eſſe poterat, cum non poſſet vtramque vno verbo reddere, alteram tantum exprimere. Scio Auguſtinum per futurum legere, ſed is non tam vertebat, quam eius temporis vulgarem verſionem ſequebatur. Hæreticos mittamus, veniamus ad Phariſæos. Rogant quid ſibi faciendum ſit, cum tot Chriſtus ſigna faciat. Primum quidem ſigna ab eo fieri confitentur, vnde & quis Chriſtus eſſet, & quid ſibi erga illum faciendū eſſet, colligere oportebat. Chriſtum, verumque Dei eſſe filium, qui tot faceret ſigna, ſeque in illum credere debere. Nunc vero inuidia occæcati contraria argumento concludunt. Nam & hominem vocant, non ſolum non Deum, aut Chriſtum, ſed ne proprio quidem nomine ſe eum dignati vocare, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, & Theophylactus adnotant; & non ſolum in eum non credunt, vt vitam ab eo æternam conſequantur, ſed vt eum e medio tollere cupiunt, vt iidem auctores, & Theodorus Mopſueſt. monent. Nec tamen dicebant, *Credamus, inquit Auguſtinus, ſed perditi homines cogitabant, quemadmodum nocerent, vt perderent, quam quemadmodum ſibi conſulerent ne perirent.*

Gens totum Iudæorum genus ſæpe hoc tempore appellatur.

48. *Si dimittimus eum ſic, omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent noſtrum locum, & gentem.*] Metuunt ne omnes credant in eum, id eſt, ea faciant quæ dicit, quæ ſi ponat facere debebant. Nam cum maximè vellent Chriſtum obſcurare, maximè illuſtrat. Confitentur enim etiam eorum eſſe vim, vt omnes, ſi eum ſinant pergere, in eum credere. Quid verò mali conſequeretur, ſi omnes in eum crederent? *Venient*, inquiunt, *Romani*, quaſi moliantur rebellionem, & *tollent locum noſtrum, & gentem.* Quid vobis id curæ eſſe? Si Chriſtus eſt, vt miracula eius docent, credendum in eum eſt, etiamſi propterea venturi Romani ſint, & locum, gentemque veſtram ſublaturi. Nec enim temporalia ſpiritualibus præferenda ſunt. Deinde male prouidetis, non enim Romani venient, ſi omnes in eum crediderint, ſed ſi non crediderint. Si enim crediderint, non rebellabunt, ſed diſcent potius ab eo parere quamuis barbaris magiſtratibus, vt poſtea eius diſcipuli docuerunt & Paulus Rom. 13.1. Ephes. 6.5. Coloſ. 3.22. 1. Tim. 6.1. Tit. 2.9. 1. Pet. c. 2. 17. 18. Si eum Regem facere volent, fugiet, vt exemplo ſuo docuit ſupra c. 6. 15. contra vero quia credere in eum noluiſtis, & tam quam ſpiritualem, vt erat, Regem veſtrum recipere, Romani venerunt, & locum, gentemque veſtram ſuſtulerunt. In hanc ſententiam Chryſoſt. Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Auguſt. Beda, Theophylact. Rupertus, & Euthymius diſſerunt hunc locum. Incertum an hoc dicant, quod re ipſa ita ſentirent, an vt repugnante quoque ſententia, conſiliis ſuis nō aliunde, quàm ex inuidia profectis publicæ vtilitatis velamentum obtenderent. Hoc probabilius, atque ita plerique auctores ſentiūt, Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthym. Honeſtum hoc velamen videbatur, & nulla ratio plus apud omnes valere poterat, quàm quæ ad omnium vtilitatem pertinere videbatur. Næ vereor ego, ne aliqui etiamnum alicubi Phariſæi ſint, qui & ſpecie vtilitatis publicæ inuidiam ſuam velent, & locum, gentemque ſuam præferant Chriſto. *Gentem* totum Iudæorum genus appellari manifeſtum eſt, quod fingunt timere ſe ne prorſus à Romanis aboleatur, ſi relinquant *eum ſic*, id eſt viuentem, aut miracula facientem, vt Cyrillus interpretatur. *Locum* Chryſoſto. & Theophyl. ciuitatem, aut totum regnum interpretantur. Mihi probabile videtur templum ſic appellari, in quo illi magnopere confidebat, & locum ſuum vocant, quaſi curæ commiſſum ſuæ; quaſi ſignificantes ſe antiſtites eſſe, cuſtodeſque templi ſacrorum, omniſque religionis.

49. 50 *Vnus autem ex ipſis Caiphas nomine, cùm eſſet Pontifex anni illius.*] Quomodo Caiphas anni illius Pontifex eſſet, apud Matth. c. 26. 3. 57. & apud Lucam, c. 3. 2. explicauimus. Notauit Ioannes Caipham, qui eius auctor conſilij fuit, vt Chriſtus moreretur, Pontificem fuiſſe, vt cauſam redderet, quare prophetico ſpiritu locutus fuerit, vt ipſe paulo poſt explicat. Hanc eandem vim verba illa Caiphæ fortaſſe habent, *Vos neſcitis quicquam, neque cogitatis*, quaſi dicat vos homines priuati non intelligitis, quid facto opus ſit; ego pontifex, cuius mentem Deus magis illuſtrat, facile proſpicio. *Expedit*, inquit, *vobis, vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.* Verba ſunt partim ab ipſo, qui loquebatur Caipha, partim à Deo magna arte compoſita. Dicit, *Expedit vobis*, vt primo orationis verbo communi omnes vtilitate commoueat. Non dicit, vt Ieſus, aut vt iſte homo moriatur, ne priuato in illum odio dicere videatur; ſed vt, *vnus moriatur homo pro populo*; quaſi non de iſto, aut de illo, ſed de vno quocunque loquatur, quem quiſquis tandem ſit, mori conueniat, ſi ita caſus tulerit, vt aut vnum quemuis, aut omnes mori neceſſe ſit, quid ſi ille vnus homo ſit exlex ac ſeditioſus, qualem Chriſtum illi eſſe arbitrabantur? Non dicit vt non multi, aut vt non omnes moriantur, ſed, *vt non tota gens pereat*, vtroque vocabulo rem exaggerans, & quod gentem appellat, quod nomen, & Iudæos omnes excepto nemine comprehendit, & affectum quendam ſolo auditu ingenerat omnibus naturalem, quo ſuam quiſque quaſi ſeipſum amat gentem: & cum de Chriſto loquebatur, non dixit vt vnus pereat ſed *vnus moriatur*, vt rem extenuaret; minus enim eſt ἀποθνήσκειν, mori, quàm ἀπολέσθαι perire, cum autem loquitur de gente, non dicit, vt non tota gens moriatur, ſed, *vt non tota gens pereat*, vt rem exaggeret. Hoc eius artificium fuit. Dei autem, quòd cum promptius, & clarius dictu eſſet, expedit nobis, vt vnus moriatur homo potius, quàm totus populus, non ita dixit, ſed, *vt vnus moriatur homo pro populo*, quod magis exprimit, quod futurum erat, Chriſtum *pro populo*, id eſt pro populi peccatis moriturum. Quomodo hoc dixerat Caiphas non alio, quàm ipſo Euangeliſta interprete opus eſt.

Caipha oratio plena artificij ad perſuadendum.

Minus eſt mori, quam perire aliquem.

51 *Hoc autem a ſemetipſo non dixit: ſed cum eſſet Pontifex anni illius prophetauit quod Ieſus moriturus erat pro gente.*] Non dixiſſe hoc ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, quidam interpretantur non dixiſſe ſponte, aut ſcientem, quid loqueretur, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Cyrillus, & Leontius. Quod ſi ad prophetiam referatur, verum eſt. Nam nec volens prophetabat, nec ſe prophetare intelligebat. *Aliud dicere volebat, aliud ſignificabat*, inquit Ambroſius ſerm. 15 in Pſal. 118 Si autem ad humanum referatur ſenſum, verum non eſt. Nam etſi errabat, volens tamen, ac ſciens dicebat, quæ dicebat: ſiue quòd ita re vera ſentiret expedire, vt Chriſtus moreretur, ne totum Iudæorum genus à Romanis aboleretur, ſiue, quod magis credo, quòd fingeret ita ſentire, vt eo prætextu Chriſtum de medio tolleret obſtantem ſuæ, & omnium ſacerdotum, ac Phariſæorum gloriæ. Hoc ergo quatenus vaticinium erat Chriſti pro peccatis populi morituri, à ſeipſo non dixit, id eſt non proprio, atque humano, ſed diuino dixit ſpiritu; non quòd dignus ipſe eſſet, vt per eum diuinus ſpiritus loqueretur, ſed quòd Pontifex anni illius eſſet. Itaque non eius meritis, ſed ſacerdotali officio datum eſt, vt prophetaret. vt Chryſoſtomus, Cyrillus. Theodorus Mopſueſt. Heracleotes, Leontius, Auguſtin. Beda, Theophylactus, & Euthymius exponunt. *Hic docemur*, inquit Auguſtin.

Quomodo Caiphas diuino ſpiritu locutus eſt, & prophetauit.

Tract. 49.

[illegible]

etiam

etiã homines malos prophetiæ ſpiritu futura prædicere, quod tamen Euangeliſta diuino tribuit ſacramẽto. Id Chryſoſtomus, & Theophylact. multis confirmant exemplis. Nam & Pharaonem, & Nabuchodonoſorem, & Balaam, illos quidem per ſomnium, hunc autem vigilantem futura prouidiſſe. De ea re nos apud Matt. c. 7. 22. diſſeruimus. Quod tanta cura dicit Euangeliſta fuiſſe Pontificem anni illius, cùm ſatis fuiſſet dicere prophetaſſe, quia Pontifex erat, etiamſi non addidiſſet, *anni illius*, non ſolùm ideo dixiſſe ſuſpicor, vt nobis conſuetudinem eius temporis in creandis ſummis ſacerdotibus declararet, non iam per legitimam ex Aarone ſucceſſionẽ ſolitos fieri, ſed aut pretio, aut gratia à Romanis eam dignitatem obtineri ſolitam; & aut annuam fuiſſe, vt Auguſtinus, & plerique putant, aut certè Romanorum arbitrio ſubinde aliis ereptã, aliis datam, quod ex Ioſepho ſatis conſtat. Non hoc, inquam, ſolùm arbitror Euangeliſtam ſignificare voluiſſe, vt fere omnes interpretes videntur exiſtimare. Nec enim id agebat Ioannes, vt eam nobis conſuetudinem dandi, mutandiq́ue ſacerdotij declararet; ſed ideo addidiſſe, *anni illius*, vt ſignificaret non ſolùm quia pontifex erat, ſed etiam quia *anni illius*, quo de Chriſto interimendo cogendum concilium fuerat, *Pontifex erat*, prophetaſſe. Ita diuina prouidentia factum fuiſſe, vt eius Pontificatus, qui in eam ſententiã maximè propenſus erat, in eum annum incideret, quo anno de Chriſto morti tradendo agendum erat, vt per eum diuinum expleretur decretum, quo conſtitutum à Patre erat, vt pro omnibus Chriſtus moreretur. Aut illud certè ſignificat non fuiſſe illi perpetuum ſpiritũ prophetiæ, ſed ſacerdotio coniunctum; itaque ſi alio anno, quo ſacerdos non fuiſſet, ſententiam dixiſſet, non fuiſſet prophetaturus.

Geneſ. 41. 2. 3. 4. Dan. 4. 2. Num. 24. 5. 17.

Cur Euangeliſta Caipham Pontificem anni illius fuiſſe notet.

52. *Et non tantum pro gente, ſed vt filios Dei, qui erant diſperſi, congregaret in vnum.*] Gentem vocat Iudæorum populum; *filios Dei, qui erant diſperſi*, Gentiles omnes, qui aliquando credituri erant, & in eandem Eccleſiam aggregandi. Dicit autem eſſe diſperſos, quia non omnes vno in loco, aut in vno erant populo, quemadmodum Iudæi. Loquitur ergo per anticipationem, aut ex diuina prædeſtinatione *filios Dei* eos vocans, qui nondum erant, ſed futuri erant aliquando; quemadmodum. c. 10. 16. dixit, *Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & fiet vnum ouile, & vnus paſtor*, vt Chryſoſt. Auguſt. & Euthym. interpretantur.

53. *Ab illo ergo die cogitauerunt, vt interficerent eum.*] Decreuerunt; itaque ſolam deinde quærebant occaſionem comprehendendi eum, accuſandi, condemnandiq́ue: nam decretum iam, atque fixum erat, vt quo iure, quaque iniuria occideretur. Duabus ergo de cauſis hoc mihi Euangeliſta dicere videtur. Primùm vt doceat Chriſtum poſtea, cùm in iudicium vocatus eſt, atque ſententiis omnibus condemnatus, non fuiſſe vlla vera cauſa damnatum; iam enim ante inaudita cauſa huius concilij præiudicio damnatum fuiſſe; quòd poſtea interrogatus fuerit de diſcipulis, atque doctrina, colorem fuiſſe, quem ſuo Iudæi ſcelerato conſilio inducere voluerint, quaſi iure agerent, quaſi non ante damnaſſent, quàm cauſam cognouiſſent. Deinde vt cauſam reddat, cur deinceps non palam Chriſtus apud Iudæos ambulauerit, vt ſtatim dicturus erat, quia nimirum ſciebat, quid in eorum concilio contra ſe decretum eſſet. Quod nos habemus, *Ab illo die*, multi Græci codices manu ſcripti habent, *ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας, ab illa hora*, vt legit Græcorum Catena, & Cyrillus Græcus interpretatur. Quod autem noſter interpres reddit, *cogitauerunt*, Græcè eſt ἐβουλεύσαντο, quod multi noui interpretes vertunt, conſultauerunt, aut conſultabant, non ſatis vt videtur perſpecta ſententia. Nec enim ſenſus eſt poſt eum diem conſultaſſe, cùm iam ante ſatis, ſuperque conſultaſſent, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, Cyrillus, Leontius, & Euthymius argumentantur: ſed finem potiùs conſultationis feciſſe, facto Senatus conſulto; vt deinceps rationem quærerent, qua illũ occiderent, vt auctores exponunt ij, quos modò nominaui; Cyrilli verba ſunt. *οὐ γὰρ ἦν τότε ἡ κατάκρισις. ὅτι ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἐβουλεύσαντο ποιῆσαι τὸν φόνον, ἀλλὰ συνεβουλεύσαντο, ἀντὶ τοῦ ἔγνωσαν τὸ κατ' αὐτοῦ ἐν δόξῃ κοινῇ πάντως ὁρισθέν.*

Quid ſignificat hoc loco verbum cogitauerunt

54. *Ieſus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudæos*] Græcè παῤῥησίᾳ liberè, & apertè, ita vt ab omnibus conſpiceretur. Vnde naſcitur quæſtio, cur ſe ſubduxerit, aut quid timuerit, qui mortuos ſuſcitabat, quique paulo ante, vt doceret nihil Iudæos periculi creare poſſe, dicebat, *Nonne duodecim ſunt horæ diei?* ver. 9. Origenes, Cyrillus, Theophylact. Leontius. Auguſtinus, Beda, & Rupertus ideo feciſſe putant, vt nobis exemplum præberet in ſimilibus nos cauſis ſubtrahendi periculis; *Non quia potentia eius defecerat*, inquit Auguſtin. *in qua vtique ſi vellet, & palam Iudæis conuerſaretur, & nihil ei facerent: ſed in hominis infirmitate viuendi exemplum diſcipulis monſtrabat, in quo appareret non eſſe peccatum, ſi fideles eius, qui ſunt membra eius oculis perſequentium ſe ſubtraherent, & furorem ſceleratorem latendo potius deuitarent, quàm ſe offerendo magis accenderent.* Theodorus verò Heracleotes, idemque Cyrillus non timore diſceſſiſſe, ſed ne ſuo conſpectu irritare aduerſarios ſuos videretur, & vt conſtitutum ſibi moriendi expectaret tempus; *Tanquam Deus* inquit Cyrillus. *quid de ſe Iudæi ſtatuiſſent nemine nuntiante cognouit; tanquam homo ſeſe ſubduxit.*

Cur ſe Chriſtus ſubduxerit

Tract. 49.

Sed abiit in regionem iuxta deſertum, in ciuitatem, quæ dicitur Ephrem.] Græci libri habẽt ἐφραίμ, quod neſcias an ſit Ephraim, an Ephræm. Vnde lectionis nata varietas, vt alij Latini codices habeant Ephrem, alij Ephraim. Optima lectio quæ ſimillima Græcæ eſt. itaque Ephraim legendum eſſe puto, etſi Nonnus Ephrem legit. Quæ ciuitas vbi ſita fuerit non ſatis conſtat. Leontius putat eſſe Ephratam, quæ eadem alio nomine Bethlehem appellabatur vrbs Chriſti natalis. Conuenit, quòd & Bethlehem non longè aberat à deſerto. Sed minimè vero ſimile eſt, cùm Chriſtus latere vellet, in eam ſe recepiſſe ciuitatem, vbi natus fuerat, & vbi erat maximè quærendus. Sunt qui exiſtiment eam fuiſſe vrbem, quæ affini vocabulo dicta eſt Ephron. 2. Paral. 13. 19. & 1. Machab. 5. 46. & 2. 12. 27. auctoremq́ue eius ſententiæ in locis Hebraicis Hieronymum proferunt. Obſtare tamẽ videtur, quòd Ephron in tribu fuerit Iuda; & non videtur eſſe credibile Chriſtum, qui Iudæos fugere volebat, intra Iudææ terminos conſtitiſſe. Legimus Pſal. 77. 9. Ephraim, quod multi putant nomen eſſe non tribus, ſed ciuitatis. Euthymius hoc loco vrbem in tribu Ephraim eſſe dicit, quæ nomen tribus retinuerit. Libera cuique ſit coniectura in re præſertim dubia, & non admodũ neceſſaria.

55. *Proximum autem erat Paſcha Iudæorum.*] Vltimum intelligit Paſcha, quod Chriſtus cum diſcipulis ſuis poſt paucos dies celebrauit, vt ex continuatione ſequentis capitis colligitur. Quia ergo Paſcha Iudæorum proximum erat, ſcribit Ioannes multos ex tota circum regione Ieroſolymam aſcendiſſe, *vt ante Paſcha ſanctificarent ſeipſos*, id eſt vt ſe, ſi forte polluti re aliqua eſſent, quod frequenter illis accidebat, ſacrificiis purgarent, vt Paſcha mundi celebrarent. Nemo enim immundus Paſchalem agnum edere poterat, vt conſtat ex cap. 18. 28. Dicit autem non omnes,

ſed multos veniſſe; ſiue quia non omnes mundatione A indigebant, ſcientes ſe immundos non eſſe, ideoque nolebant ante diem ipſum Paſchæ venire: ſiue quia omnes etiam erant multi, & voluit multitudinem eorum, qui conuenerant, exprimere. Multos enim pro omnibus ſæpe poni multis exemplis alibi docuimus Matth. 20. 16. ſiue quia, vt notant Cyrillus, & Leontius, non omnes ex legis præcepto venire oportebat Ieroſolymam, vt Paſcha celebrarent, ſicut ad Scenopegiam; poterant enim in ſua quiſq; ciuitate celebrare. Sed de ea re diximus c. 7. 1.

56. Quærebant ergo Ieſum, & colloquebantur ad inuicem in templo ſtantes, quid putatis, quia non venit ad diem feſtum?] Græcè ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ, *num venturum non eſſe ad diem feſtum?* quemadmodum Chryſoſtomus, & Theophylactus exponunt. Itaque non mirantur, aut B reprehendunt, quòd non venerit, vt plerique putant; in quibus etiam, vt videtur, Cyrillus, & Leontius graues auctores ſunt, ſed dubitant interrogantque, num venturus ſit. Siue cur non venerit, ſiue an venturus ſit rogent, ambiguum eſt, quo id animo faciant, bonóne, an malo? & quod eodem redit, quinam illi fuerint, qui hoc interrogabant, amicine, an inimici? Quatuor de ea re apud antiquos opiniones inuenio. Primam apud Theodorum Mopſueſt. qui hoc interrogabant, homines fuiſſe, qui cùm famam miraculorum eius audiuiſſent, cupiebant eum videre, atque audire, itaque interrogabant alij alios, quid cauſæ eſſet, cur non veniſſet, aut num ſcirent, an venturus eſſet. Quod bono vtique animo dicebant. Alias duas Cyrillus A- C lexand. refert, ac probat; alteram, fuiſſe eos, qui iam crediderant; diſputareque cum iis, qui non credebant dicentes, vel ex hoc cognoſcere poteſtis eum eſſe Deum, quòd occulta veſtra conſilia cognoſcat indice nemine, ideoque non venerit ad diem feſtum, quia ſcit vos inſidias ſibi paraiuiſſe. Altera eſt fuiſſe potiùs eos, qui non credebant, qui hæc interrogabant, cum iis, qui in eum credebant, diſputantes. Hinc intelligetis illum violatorem eſſe legis, quemadmodum nos illi obiicere ſolemus, quòd non venerit ad diem feſtū. Quarta plurium eſt auctorum, Auguſtin. Chryſoſtomi, Theophylacti, Bedæ, Ruperti, Euthym. & probabilior, hos fuiſſe eos, qui eum comprehendere volebant, ſiue Phariſæos, & ſacerdotes ipſos, ſiue eorum miniſtros. Qui cùm decreuiſſent eum in die feſto, ad quem venturum putabant, comprehendere, querebantur, quòd non veniſſet, aut quærebant, an venturus eſſet. Quod minantes dicere videntur, vt & Cyrillus indicat; quaſi dicant, ſi veniſſet, comprehendiſſemus eum, aut ſi venerit, comprehendemus. Hoc probabilius, quia ſermo ipſe ſpeciem præ ſe fert comminationis. Et quia ſtatim ſequitur, *Dederant autem Pontifices, & Phariſæi mandatum, vt ſi quis cognouerit, vbi ſit, indicet, vt apprehendant eum.* Vbi δὲ *autem* pro γὰρ *enim* poſitum puto, vt Matth. 23. 5. Ita ſenſus eſt conſequens. Propterea enim illi minantes dicebant, *Quid cogitatis, quia non venit ad diem feſtum?* quia Pontifices, & Phariſæi mandatum dederant, vt ſi quis ſciret, vbi eſſet, indicaret, vt comprehenderent.

Quo animo quærebant illi cur Chriſtus non veniſſet ad diem feſtum.

Δὲ *autem pro* γὰρ *enim poſitum.*

CAPVT. XII.

Mat. 26. a. 6. Mar. 14. a. 3

1. IESVS *ergo ante ſex dies Paſchæ venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem ſu-*
ſcitauit Ieſus. 2. *Fecerunt autem ei cœnam ibi. & Martha miniſtrabat, Lazarus vero vnus*
erat ex diſcumbentibus cum eo. 3. *Maria ergo accepit libram vnguenti nardi piſtici, pretioſi,*
& vnxit pedes Ieſu, & extersit pedes eius capillis ſuis: & domus impleta eſt ex odore vnguen-
ti. 4. *Dixit ergo vnus ex diſcipulis eius, Iudas Iſcariotes, qui erat eum traditurus:* 5. *Quare hoc vnguen-*
tum non veniit trecentis denariis, & datum eſt egenis? 6. *Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad*
eum, ſed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur, portabat. 7. *Dixit ergo Ieſus: Sinite illam vt in*
diem ſepulturæ meæ ſeruet illud. 8. *Pauperes enim ſemper habetis vobiſcum: me autem non ſemper habetis.* 9.
Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic eſt: & venerunt, non propter Ieſum tantum, ſed vt Lazarum vi-
derent, quem ſuſcitauit a mortuis. 10. *Cogitauerunt autem principes ſacerdotum vt & Lazarum interficerent:*
11 *quia multi propter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Ieſum.* 12. *In craſtinum autem turba multa, quæ*
venerat ad diem feſtum, cum audiſſent quia venit Ieſus Ieroſolymam: 13. *acceperunt ramos palmarum, & pro-*
Mat. 21. a. 7. Mar. 11. a. 7. Luc. 19. f. 35. Zach. 9. b. 9.
ceſſerunt obuiam ei, & clamabant. Hoſanna benedictus, qui venit in nomine Domini, Rex Iſrael. 14. *Et inue-*
nit Ieſus aſellum, & ſedit ſuper eum, ſicut ſcriptum eſt: 15. *Noli timere filia Sion: ecce rex tuus venit ſedens ſu-*
per pullum aſinæ. 16. *Hæc non cognouerunt diſcipuli eius primum: ſed quando glorificatus eſt Ieſus, tunc recor-*
dati ſunt quia hæc erant ſcripta de eo: & hæc fecerunt ei. 17. *Teſtimonium ergo perhibebat turba, quæ erat*
cum eo quando Lazarum vocauit de monumento, & ſuſcitauit eum à mortuis. 18. *Propterea & obuiam ve-*
nit ei turba: quia audierunt eum feciſſe hoc ſignum. 19. *Phariſæi ergo dixerunt ad ſemetipſos: Videtis quia ni-*
hil proficimus? ecce mundus totus poſt eum abiit. 20. *Erant autem quidam Gentiles ex his, qui aſcenderant*
vt adorarent in die feſto. 21. *Hi ergo acceſſerunt ad Philippum, qui erat à Betſaida Galilææ, & rogabant*
eum, dicentes: Domine, volumus Ieſum videre. 22. *Venit Philippus, & dicit Andreæ: Andreas rur-*
ſum, & Philippus dixerunt Ieſu. 23. *Ieſus autem Reſpondit eis, dicens: Venit hora, vt clarificetur Filius ho-*
minis. 24. *Amen, amen dico vobis, niſi granum frumenti cadens in terram, mortuum fuerit,* 25 *ipſum ſo-*
Mat. 10. d. 39 & 16. d. 25. Mar. 8. d. 35 Luc. 9. c. 24 & 17. g. 33.
lum manet, ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Qui amat animam ſuam, perdet eam: & qui
odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodit eam. 26. *Si quis mihi miniſtrat, me ſequatur: &*
vbi ſum ego, illic & miniſter meus erit. Si quis mihi miniſtrauerit, honorificabit eum Pater meus. 27. *Nunc*
anima mea turbata eſt. Et quid dicam? Pater, ſaluifica me ex hac hora. Sed propterea veni in horam hanc.
28. *Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cœlo: Et clarificaui, & iterum clarificabo.* 20. *Tur-*
ba ergo, quæ ſtabat, & audierat, dicebat tonitruum eſſe factum. Alij dicebant: Angelus ei locutus eſt. 30.
Reſpondit Ieſus, & dixit: Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos. 31. *Nunc iudicium eſt mundi:*
nunc princeps huius mundi eiicietur foras. 32. *Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.*
33. *(hoc autem dicebat ſignificans qua morte eſſet moriturus.)* 34. *Reſpondit ei turba: Nos audiuimus*

ex lege, quia Chriſtus manet in æternum: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? Quis eſt iſte Pſa. 109. b. 4.
Filius hominis? 35. *Dixit ergo eis Ieſus: Adhuc modicum lumen in vobis eſt. Ambulate dum lucem ha-* & 116. a. 2.
betis, vt non vos tenebræ comprehendant: & qui ambulat in tenebris, neſcit quo vadat. 36. *Dum lucem ha-* Iſai. 40. a. 6. Ezec. 37. g.
betis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis. Hæc locutus eſt Ieſus: & abiit, & abſcondit ſe ab eis. 37. *Cum autem* 25.
tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum: 38. *vt ſermo Iſaiæ Prophetæ impleretur, quem dixit: Do-* Iſa. 53. a. 1.
mine, quis credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt? 39. *Propterea non poterant crede-* Rom. 10. d. 16.
re, quia iterum dixit Iſaias: 40. *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum: vt non videant oculis, &* Iſa. 6. c. 19.
non intelligant corde, & conuertantur, & ſanem eos. 41. *Hæc dixit Iſaias, quando vidit gloriam eius, &* Ro. 11. b. 8.
locutus eſt de eo. 42. *Verumtamen & ex principibus multi crediderunt in eum: ſed propter Phariſæos non* Mat. 13. b. 14.
confitebantur, vt è ſynagoga non eiicerentur. 43. *dilexerunt enim gloriam hominum magis, quàm gloriam* Mar. 16. b. 12.
Dei. 44. *Ieſus autem clamauit, & dixit: Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me.* Luc. 8. b. 10.
45. *Et qui videt me, videt eum, qui miſit me.* 46. *Ego lux in mundum veni: vt omnis, qui credit in me,* Act. 28. f.
in tenebris non maneat. 47. *Et ſi quis audierit verba mea, & non cuſtodierit: ego non iudico eum; non enim* 27.
veni vt iudicem mundum, ſed vt ſaluificem mundum. 48. *Qui ſpernit me, & non accipit verba mea habet qui*
iudicet eum. ſermo, quem locutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die. 49. *Quia ego ex meipſo non ſum* Mat. 16. b.
locutus, ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mandatum dedit quid dicam, & quid loquar. 50. *Et ſcio quia man-* 16.
datum eius vita æterna eſt. Quæ ergo ego loquor, ſicut dixit mihi Pater, ſic loquor.

IN CAPVT XII.

IESVS *ergo ante ſex dies Paſcha.*]Particula *ergo*, videtur ad ver. 55. ſuperioris capitis referenda, vbi dixerat Euangeliſta proximum fuiſſe Paſcha Iudæorum; cùm ergo proximũ eſſet Paſcha, Ieſus ſex ante diebus iter Ieroſolymã intendens, vt vltimum cum diſcipulis Paſcha celebraret, & moreretur, venit Bethaniam. Totam hiſtoriam, locumque hunc totum vſque ad verſum 9. apud Matth. c. 26. 6. explanauimus.

9. *Cognouit ergo turba multa ex Iudæis.*] Iudæos vocat Ieroſolymitanos ciues, vt ſuperiore cap. ver. 19. & 45. Eos veniſſe dicit Bethaniam, vbi Chriſtum eſſe audiebant, non ſolùm vt Chriſtum, ſed vt Lazarum etiam viderent recens à mortuis reſuſcitatum. Subtilis eſt humani ingenij curioſitas, per omnia & mala, & bona ſeſe opera inſinuat. Vbi Chriſtus eſt, non tam propter Chriſtum quàm propter Lazarum veniunt. *Curioſitas*, inquit Auguſt. *eos adduxit, non caritas.* Experiri volebant an verum eſſet, quod fama narrabat, Lazarum à mortuis ſuſcitatum fuiſſe, Volebant videre, loquenté audire, & fortaſſis interrogare, an verè fuiſſet mortuus, & quid in altera vidiſſet vita, vt Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus, Theophylact. Leontius interpretantur. Quis enim videre nollet, & interrogare eum, quem à mortuis ſuſcitatum fuiſſe audiſſet? Cur ergo non antequam Chriſtus ibi eſſet, venerant, ac viderant, cùm Lazarus in Bethania habitaret? Credibile eſt, quamuis Euangeliſta non dicat, Lazarum, poſtquam ſuſcitatus fuit, à Chriſti latere non diſceſſiſſe; itaque antequam eò Chriſtus veniret, Lazarus ibi non erat, quia Chriſtum, ſicut & ſoror eius Maria, ſequebatur. Cùm ergo audiſſent Chriſtum ibi eſſe, intellexerunt & Lazarum ibi eſſe oportere; itaque eius videndi cauſa venerunt. Aut ſicut non propter ſolum Chriſtum, ita non propter ſolum Lazarum venerunt, itaque non venerant ante, quia ſimul ambos videre non poterant.

Curioſitas per omnia & bona & mala ſe inſinuat. Tract. 50.

10. *Cogitauerunt autem principes ſacerdotum, vt & Lazarum interficerent.*] Euthymius, Chriſtum occidere volebant ſumpto prætextu, quòd ſolueret ſabbatum, & ſe faceret æqualem Deo, quodq; multi in eum crederent. Lazarum autem quare? An quia reuixerat? quod ergo crimen eſt reuixiſſe? Itaque tota res eſt inuidia. Inuidebant enim non auctori modò beneficij, ſed iis etiam, qui acceperant beneficium: ideo & cæcum foras eiecerant, & Lazarum interficere volebant. Mordebat etiam eos, quòd inſtante feſto plurima turba illud relinqueret, & ab eum accurreret. Quanquam ego non tam feſti rationem eos habuiſſe arbitror, quàm memoriam tanti miraculi interfecto Lazaro abolere voluiſſe, quòd viderent magnos propter eum ad Chriſtum fieri concurſus, multoſque ea de cauſa in illum credere, vt explicatur verſu ſequenti. Magnæ quidem hoc erat inſaniæ; ſed cæca ſemper & inſana inuidia eſt. *O ſtulta cogitatio, & cæca ſæuitia*, inquit Auguſt. *Dominus Chriſtus qui ſuſcitare potuit mortuum, non poßit occiſum? Quando Lazaro inferebatis necem, nunquid auferebatis Chriſto poteſtatem? Si aliud vobis videtur mortuus, aliud occiſus, ecce Dominus vtrumque fecit, & Lazarum mortuum, & ſeipſum ſuſcitauit occiſum.* Eodem modo Græcè ſcribunt Cyrillus, & Theodorus Mopſueſt. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 7. apud Matth. c. 21. 7. explicata ſunt.

Inſana & cæca inuidia. Tract. 50.

17. 18. *Teſtimonium ergo perhibebat turba, quæ erat cum eo, quando Lazarum vocauit de monumento.*] Poterat mirum videri, quòd cùm toties Chriſtus Ieroſolymam iniiſſet, nemo illi proceſſiſſet obuiam, nunc verò ſubito, nouoque conſilio totus ſe populus in eius occurſum effudiſſet. Eius rei cauſam reddit Euangeliſta, quòd ciues illi Ieroſolymitani, qui adfuerant, cùm Lazarum ſuſcitaret, affirmarent id ſe vidiſſe, totamq; ciuitatem impleuerant fama miraculi. Itaque cùm nunciatum in vrbem eſſet aduentare Chriſtum, qui Lazarum ſuſcitauerat, tota proceſſit ciuitas, vt fauſtis illũ acclamationibus exciperet.

19. *Phariſæi autem dixerunt ad ſemetipſos.*] Græcè *πρὸς ἑαυτούς*, inter ſe alij aliis; *Videtis, quia nihil proficimus, ecce mundus totus poſt eum abit.* Perinde eſt ac ſi dicant, *videtis*, & experimini neceſſarium omnino eſſe, vt faciamus, quod auctore Caipha decretum à nobis eſt, vt hominem illum de medio tollamus? Alia enim ratione, ſiue perſequendo eum, ſiue eius facta, dictaq; improbando, ſiue populum dehortando, ſiue comminando fore, vt extra Synagogam eiiciatur quiſquis eum confeſſus fuerit, nihil proficimus. Vnum illud remedium ſupereſt, vt eum occidamus. Accuſant ergo ſegnitiem ſuam, quòd tam nuper non illũ ſimul, & Lazarum occiderint, vt Cyrillus ait; aut certè, quòd diligentiores non ſint, vt quàm primùm occidatur, vt Theodorus Mopſueſt. & Euthymius indicant. Miror Chryſoſtomum, & Theophylactũ in ea eſſe ſententia, quam & Euthymius probabilem dicit, vt putent eos, qui hoc dicebat ex iis fuiſſe, qui in Chriſtum credide-

rant, aut certè, qui beneuoli erga eum erant; qui perſecutionibus illius dicant, videtis vos hunc hominem perſequēdo nihil proficere: ſenſus perſpicuus eſt, cùm ipſe Euangeliſta Phariſæos, qui hoc dixerunt fuiſſe dicat. Neque mundum vocant eo ſenſu, quo Chryſoſtomus, & Theophylactus putant, quia peccatores erāt, quemadmodum cùm Chriſtus dicit. *Vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo.* Nam qui Chriſtum ſequebantur, eo ipſo peccatores non erant: & qui hoc dicebant, peccatores erant, atque maligni. Sed mundum vocant per hyperbolem, quia omnes nemine excepto Chriſtum ſequi videbantur, non ſolùm magna, vt priùs turba. Nā & viri, & mulieres, & Iudæi & Gentiles, vt ſtatim dicitur, eum ſequebantur, & infantes Regem appellabant, vt rectè Rupertus adnotauit. Simile eſt, quod Cyrillus ait, Phariſæos cùm dixerunt totum mundum poſt eum abire, neſcientes, quid dicerent, prophetaſſe; totum enim mundum, id eſt & Iudæos, & Gentiles in eum credituros. Et ſolemus vulgo magnam, innumerabilemq́; multitudinem per exaggerationem mundum appellare.

Mundi nomine quid hoc loco intelligatur.
Sup. c. 8. 23.

20. Erant autem quidam Gentiles ex his, qui aſcenderant, vt adorarent in die feſto. Sunt qui exiſtiment hos fuiſſe Iudæos, & ideo ab Euangeliſt. *Gentiles* appellatos, quia inter Gentiles habitabant. Duabus adducti rationibus, altera eſt, quòd Iudæi permiſſuri non fuerint, vt quiſquam Gentilis in templum ingrederetur; cum & ſe & templum & omnia ſacrificia pollui putarent, ſiquis Gentilis adeſſet. Ita Paulum diſcerpere fere voluerunt, quòd putarent Trophimum Epheſium in templum introduxiſſe, Gentilem hominem. Act. 21. 28. *Viri Iſraelitæ adiuuate: hic eſt homo, qui aduerſus populum, & legem, & locum hunc, omnes vbique docens, inſuper & Gentiles induxit in templum.* Altera, quòd Romani etſi permittebant Iudæos ſuis viuere legibus, tamen non paterentur Gentilem quemquam relicto idolorum cultu Iudæum fieri. Plus habet ponderis vnum verbum Euangeliſtæ, quàm iſtæ omnes rationes, præſertim cùm eius ſententiæ auctores minimè boni ſint. Euangeliſta dicit fuiſſe *Gentiles*, cur nos dicamus fuiſſe Iudæos? præſertim cùm eos Iudæis opponere videatur, dicatque ad Philippum acceſſiſſe, vt per eum ſibi liceret ad Chriſtum adire, quod Iudæi minimè feciſſent, cùm omnibus ad eum Iudæis nimirum ad Iudæum accedere liceret. Alij putant non fuiſſe quidem Iudæos, ſed de Iudaiſmo ſuſcipiendo cogitaſſe, propeque fuiſſe, vt proſelyti fierent, ideo ad adorandum in templo veniſſe, vt Chryſoſto. Leontius, Theophylactus, & Euthymius. Alij ſimpliciter dicunt fuiſſe Gentiles, quod ego magis credo, qui ſiue templi Ieroſolymitani celebritate, famaque ſanctitatis eius, vt etiam Leontius, & Theophylact. indicant; ſiue fama miraculorum commoti, quæ per Chriſtum apud Iudæos fieri audiebant, vt Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus putant, veniebant Ieroſolymam religionis cauſa: ſiue, vt idem Cyrillus, & Leontius aiunt, quòd Platonis ſequerentur opinionem vnum tantùm eſſe Deum, quod idem, cùm à Iudæis audirent credi, eumque Deum vnum in Ieroſolymitano adorari templo, & ipſi eò veniebant, vt ibi eum adorarent. Neque rationes illæ eorum, qui Iudæos fuiſſe putant, quidquam efficiunt. Nam etſi Iudæi non patiebantur in templum ingredi Gentiles eos, qui alieni prorſus à religionibus ſuis erant, & eorum ingreſſu exiſtimabant templum contaminari; tamen credibile eſt non ſolum paſſos æquo animo, ſed vehementer etiam lætatos fuiſſe, vt Gentiles honoris cauſa, & vt Deum ſuum adorarent, à remotiſſimis terris venirent, & templum admirabundi, venerabundique ingrederentur. Ille vtique Eunuchus Candacis Reginæ Æthiopum; qui Ieroſolymam adoraturus venerat, Gentilis erat. Act. 8. 27. Romanos verò neminem id ætatis prohibuiſſe legimus, ſi vellet, fieri Iudæum; præſertim ſi ſimul idolorum cultum retineret, quod credibile eſt feciſſe eos, qui Gentiles cùm eſſent, ad templum veniebant Ieroſolymitanum, vt illic nouum quendam, vt putabant, Deum adorarent. Ea enim confuſio religionis, ea tunc erat ſuperſtitio, vt is maximè religioſus haberetur, non qui vnum, ac verum; ſed qui nullum non Deum, cuiuſcunque eſſet gentis, non ſanctiſſimè coleret. Id Romani non ſolum non prohibebant, ſed in magna etiam ponebant laude. Sicuteque D. Leo de Roma illa dixit: *Cum pene omnibus dominaretur gentibus, omnium gentium ſeruiebat erroribus; & magnam ſibi videbatur adſumpſiſſe religionem, quia nullam reſpuebat falſitatem.*

Caluinus in Ioannem verſ. 20. fuiſſe Gentiles qui aſcenderant vt adorarent auctores ſententiæ.
Romani Iudæū fieri quēquam non prohibebant.
Serm. 1. in natali SS. Petri. & Pauli.

21. Hi ergo acceſſerunt ad Philippum, qui erat à Bethſaida Galilææ, & rogabant eum dicentes, Domine, volumus Ieſum videre. Duplex hoc loco quæſtio, cur ipſi per ſe ad Chriſtum non acceſſerint, cùm omnes, qui vellent, poſſent; & cur potius Philippum, quàm alium diſcipulum rogent, vt ſibi aditum patefaciat. Cyrillus, & Leontius exiſtimant ideo per ſe non auſos ad Chriſtū accedere, quia Gentiles erant, ſciebantque Iudæos Gentilium refugere conſortium, eo etiam magis, quò ſanctiores erant, & audiebant Chriſtum omnium eſſe ſanctiſſimum. Quærebant ergo fauorem, vt quod iure, & conſuetudine non licebat, gratia liceret. Hoc ipſum Chryſoſt. indicat. Alij ſimplicius reſpondent, minùs tamē meo iudicio probabiliter, non ideo quia Gentiles erant, ſed quia multitudine impediebantur, ad Chriſtum accedere non potuiſſe, dum quiſq; contendebat, quàm proximè illum videre, ac contemplari. Cur ergo ad Philippum potiùs, quàm ad alium diſcipulum accedunt? Reſpondent iidem auctores, Cyrillus, & Leontius eos fuiſſe Galilæos; nam vna Galilææ pars à Gentilibus habitabatur; acceſſiſſe igitur ad Philippum, quia & ipſe Galilæus erat. Nimis tenuis coniectura. Nam neque probari poteſt Gentiles illos fuiſſe Galilæos, aut vt alij volunt, vicinos Galilææ; & ſi erant, nihil id cauſæ fuit, cur ad Philippum potius, quàm ad alium diſcipulum accederent, cùm omnes fere diſcipuli Galilæi eſſent; & Petrus, & Andreas ex eadem, qua Philippus ciuitate. Itaque certior eſt coniectura, quæ ſimplicior, ad Philippum potius adiiſſe, aut quia illum aliúde nouerant, aut quia ille ipſis primus occurrit.

Cur Gentiles ad Chriſtum ipſi non acceſſerint.
Cur ad Philippum acceſſerint.
Sup. c. 1. 44.

22. Venit Philippus, & dixit Andreæ: Andreas rurſum, & Philippus dixerunt Ieſu. Chryſoſtom. Cyrill. Theophylact. Leontius, & Euthym. obſeruant ideo neque Philippum per ſe, neque Andream Gentiles ad Chriſtum adduxiſſe, ſed Philippum cum Andrea rem cōmunicaſſe; ambos vero ad Chriſtum retuliſſe, quia magni nimirum momenti eſſe videbatur Gētiles præter ius, præter conſuetudinem, præter Chriſti præceptum, quod ab eo non multò ante acceperant, *In viam gentiū ne abieritis*, ad Chriſtum adducere. Exemplum nobis Cyril. præberi ait nihil leuiter, nihil niſi communicato cum viris prudentibus conſilio agendi etiam in rebus bonis. Ad Andream autē potiùs, quàm ad alium rem Philippum detuliſſe iidem auctores docent, quòd Andreas ætate maior eſſet, aut maioris apud Chriſtum auctoritatis, quòd primus omnium vocatus eſſet.

Mat. 10. 5.

23. Ieſus autem reſpondet eis dicens, venit hora, vt clarificetur filius hominis. Non ſatis apparet quorſum hæc Chriſti reſponſio pertineat. Rectè tamen omnes veteres interpretes Chryſoſt. Auguſt. Beda, Theophyl. Rupertus, Euthym. Leontius, Cyril. & vterq; Theo-

dorus

doꝛus Heracleotes, & Mopſueſt. ad rem maximè pertinere docent. Prohibuerat ante diſcipulis, ne in viam gentium abirent, Euangelium non niſi poſt mortem, ac reſurrectionem ſuam, id eſt poſt ſuam glorificationem gentibus prædicandum. Itaque non niſi poſt reſurrectionem dixit, *Ite in mundum vniuerſum, & prædicate Euangelium omni creaturæ.*

Matt. 28. 19. Mar. 16. 15.

Cùm ergo videret vna quidem ex parte aduerſari ſibi maximè Iudæorum principes, publicoq; concilio decreuiſſe, vt ipſum occiderent, alia verò ex parte Gentiles vltro iam ad ſe venire, colligit inſtare tempus glorificationis ſuæ, id eſt mortis reſurrectioniſque. Hoc eſſe, *Venit hora vt clarificetur filius hominis.*

Quid per glorificationem filij hominis intelligatur.

Collegit autem hoc, non quòd ipſe ante neſciret; ſed vt diſcipulos eo argumento doceret. Alij glorificationem Chriſti non mortem, & reſurrectionem, ſed Euangelij prædicationem, per quam glorificandus apud gentes Chriſtus erat, interpretantur. Alij aſcenſionem in cœlum, qua conſedit ad dexteram Patris, quæ ſumma eius claritas fuit. Omnia in idem redeunt. Non dicit Euangeliſta, an Gentiles illi ad Chriſtum acceſſerint, nec ne; neq; auctorem vllũ, qui id doceat, inuenio. Sed ſi quid in re penitus incerta, quàm obſcura, coniectura valet, probabilius mihi videtur eos acceſſiſſe.

Gentiles illi ad Chriſtum acceſſiſſe, auctoris ſententia.

Videtur enim Chriſtus hoc ipſo reſponſo veniam illis dare, vt ad ſe veniant. Sic enim loquitur, quaſi Andreæ, & Philippo dicat, nihil iam cauſæ eſt, cur Gentiles ad me venire prohibeatis; *venit enim hora, vt clarificetur filius hominis*, id eſt, vt non ſolũ à Iudæis, ſed multo etiam maximè à Gentilibus cognoſcatur, recipiaturque.

24. 25. *Amen, amen dico vobis, niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet; ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert.*] Non contentus, inquit Leontius, explicaſſe verbis tempus veniſſe clarificationis ſuæ id ipſum docet exemplo. Exponit enim, cauſamque reddit, quare tempus mortis ſuę tempus gloriæ, & clarificationis appellauerit, quia ex morte ſua magna ſibi gloria magnus erat fructus conſecuturus. Nam ſicut *niſi granum frumenti cadens in terram*, id eſt ſeminatum, *mortuum fuerit*, hoc eſt terræ calore reſolutum, atq; ie in aliam quodam modo ſubſtãtiam conuerſum; *ipſum ſolum manet*, id eſt ſterile nullũ ferens fructum; (Hebraica phraſi יחיד, opponit enim ſolum manere, & multum afferre fructum) *ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert*, quæ illius quodammodo gloria eſt: ita ex ſua morte magnum omnibus gentibus fructum, magnam ſibi gloriam acceſſuram, quòd non ſolum Iudæi, ſed Gẽtiles etiam omnes in ſe credituri ſint.

Hebraiſmus.

Suum de cælo in terram aduentum caſui grani in terram ſeminationi Chriſtus cõfert.

Suum de cælo in terram aduentum videtur caſui in terram grani id eſt ſeminationi comparare. In terram enim quodammodo cecidit, cum venit; & vt granum non iacitur in terram, ſeminaturque, niſi vt naſcatur, ac fructum ferat; ita Chriſtus non venit in hunc mundum, vt otioſus eſſet, ſed vt magnos omnibus hominibus afferret fructus. Mortem autem ſuam cõparat grani corruptioni, licet ipſe corruptionem non viderit; quia quemadmodum cum granum corrumpitur, id eſt reſoluitur, tunc germinare, tunc fructum proferre incipit: ita Chriſtus per paſſionem ſuam cœpit fructum redemptionis ſuæ in omnes proferre gentes.

Pſal. 15. 10. Act. 2. 31. & 13. 36.

Tract. 51.

Ipſe erat granum, inquit Auguſt. *mortificãdum, & multiplicandum: mortificandum in infidelitate Iudæorum, multiplicandum in fide omnium populorum. Iam vero exhortans ad paſſionis ſuæ ſectanda veſtigia, Qui amat*, inquit, *animam ſuam, perdet eam.* Quam ſententiã apud Matthæum explicauimus.

Matt. 10. 39. & 16. 25.

27. 28. *Nunc anima mea turbata eſt, & quid dicam? Pater ſaluifica me ex hac hora. Sed propterea veni in hanc horã. Pater clarifica nomen tuum.*] Quidquid in hac ſententia difficultatis eſt, quomodo Chriſtus animo, & quatenus turbatus fuerit, quomodo mortem horruerit, ac deprecatus fuerit, cum ſciret Patris eſſe voluntatem, vt moreretur, apud Matth. c. 26. 37. 38. à nobis diſputatum eſt. Hic illud explicandum, quomodo hæc cum præcedentibus congruant.

Quomodo cum præcedentibus hæc Domini turbatio cõgruat.

Dixerat paſſionis ſuę tempus inſtare; hortatus diſcipulos ſuos fuerat, vt exemplo ſuo nihil pati recuſarent; qui enim amaret animam ſuam, perditurum eam eſſe. Videbatur res ipſa poſtulare, vt qui alios ad oppetendam hortabatur mortem, nullam mortis formidinem oſtenderet, ſed veluti egregius, vt erat, dux interrito, & erecto animo ante omnes ad mortem graderetur. Nunc verò tantam animi perturbationem, tantam trepidationem ad ſolam mortis mentionem oſtendit, quantam nullus oſtendiſſet tyro. Quid *eſt hoc?* inquit Auguſt., *quomodo ſuſciram, quod graue tanta firmitas ſentit? Quale fundamẽtum quæram, ſi petra ſuccumbit?*

Tract. 52.

Reſpondet idem Auguſt. & Beda Chriſtum non ſua, ſed noſtra perſona timuiſſe, id eſt, infirmitatem, ac timorem noſtrum à nobis in ſe; firmitatem, & fortitudinem ſuam à ſe in nos tranſtuliſſe; itaque ne nos mortem timeremus, ipſum timuiſſe. Dixi ego clarius, ille dicit elegatiùs. *Nos*, inquit, *in ſe tranſtulit, nos in ſe ſuſcepit; caput noſtrum membrorum ſuorum ſuſcepit affectum, & ideo ab aliquo non eſt turbatum; ſed ſicut de illo dictum eſt, cum Lazarum ſuſcitaret, Turbauit ſemetipſum. Oportebat enim vt vnus mediator Dei, & hominum homo Chriſtus Ieſus; ſicut nos excitauit ad ſumma, ita nobis compateretur ad infima*; & rurſum propoſita ſuperiore quæſtione, *Video*, inquit, *mihi audire in cogitatione mea reſpondentem mihi Dominum meum, & quodammodo dicentem, Magis ſequeris, quia ſic me interpono, vt ſuſcitas. Audiſti ad te vocem fortitudinis meæ; audiſti in me vocem infirmitatis tuæ: vires ſuggero, vt curras; nec reprimo, quod acceleras; ſed transfero in me, quo trepidas, & ſubſterno qua tranſeas.*

Sup. c. 11. 33.

Theodorus Heracleotes reſpondet non mortem timuiſſe, ſed aut propter Iudæorum incredulitatem, aut propter eam, quam præuidebat, diſcipulorum ſuorum alienationem fuiſſe turbatum. Cyrillus Alexandrin. propterea turbari voluiſſe, vt doceret ſe non ſola ſpecie, ſed re etiam vera hominem eſſe: Chriſtum enim paſſiones naturales permiſiſſe nonnunquam erumpere, non ab illis victum, aut vt ab illis vinceretur, ſed vt victas rationi ſubiugaret, ſeque hominem eſſe oſtenderet, quia paſſiones haberet, Deum, quòd ab illis non vinceretur. In eandem fere ſententiam Athanaſius, quem hoc loco in Græcorum Catena citatum inuenio, obſeruauit ſponte ſua Chriſtum fuiſſe turbatum, hancque eſſe vim illius verbi, *Nunc*, cum dicit, *Nunc anima mea turbata eſt, nunc*, id eſt cum volui. Nam & hunc locum ad refellendam diuinitatem Chriſti Arianos obieciſſe, ex eodem Athanaſio oratione aduerſus illos 4. manifeſtum eſt.

Ariani hunc locum obiecerunt.

Non dubito, quin in ſua Chriſtus poteſtate affectus habuerit, quos nec oſtenderit, nec ſenſerit, niſi quatenus, & quando voluerit. Sed non puto id per dictionem illam, *Nunc*, ſignificari. Cum enim indicaſſet inſtare tempus paſſionis ſuæ, conſequentia ipſa rerum poſtulat, vt cum dicit, *Nunc anima mea turbata eſt*, intelligat, *nunc*, id eſt cum mortem meam proximam eſſe video. Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus verè mihi videntur expoſuiſſe, quamobrem Chriſtus & turbatus hoc tempore fuerit, & oſtẽderit.

Vera expoſitio Chryſoſtomi.

Potuiſſent, inquiunt, diſcipuli, quos ad oppetendam mortem hortatus fuerat, dicere facile illi eſſe homini ſecuro, & doloris experti alios ad mortem adhortari: oſtendit ergo ſe mortem more cæterorum hominum maximè exhorreſcere; tamen vt Patris voluntati pateat, non recuſare: eodem modo debere eos mortem, etiamſi maximè horreant, cum gloria Dei po-

ſtulauerit, obire. Atque eodem fortaſſe redit Auguſtini, & Bedæ ſententia. Quòd ait, *Et quid dicam?* vox eſt hominis præ animi perturbatione conſilij inopis, non quod Chriſtus inops conſilij fuerit, ſed quod ea ratione triſtitiæ, turbationiſque magnitudinem oſtendere voluerit. Quòd autem ſequitur, *Pater ſaluifica me ex hac hora*, Leontius, & Theophylactus exiſtimant per interrogationem legendum eſſe, & cum præcedentibus verbis ita iungendum, vt ſenſus ſit, quid dicam? an vt me liberes ab hac hora? minimè verò. Meliùs alij omnes auctores orationem eſſe putant, qua Patrem precatur, vt ſe ab ea hora, id eſt à morte liberet, quemadmodum paulo poſt, cum in horto oraret, dixit *Pater mi, ſi poſsibile eſt, tranſeat a me calix iſte* Matth. 26. 39. Hæc enim oratio ſimillima illi eſt, vt D. Auguſtinus, Beda, & Rupertus indicarunt. Illic antequam orare inciperet, diſcipulis dixit, *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*; hîc dicit, *Nunc anima mea turbata eſt, & quid dicam?* Illic dixit, *Pater mi ſi poſsibile eſt, tranſeat a me calix iſte*; hîc dicit, *Pater ſaluifica me ex hac hora*. Illic quaſi corrigens, moderanſque, quod dixerat, addidit, *Veruntamen non mea voluntas; ſed tua fiat*; hîc addit, *Sed propterea veni in hanc horam*, ſcilicet vt moriar; itaque nolo mortem detrectare. *Clarifica ergo nomen tuum*, id eſt, *fiat voluntas tua*, vt Chryſoſtomus, Euthymius, & Auguſtinus exponunt, clarificetur ex mea morte nomen tuum; quemadmodum de Petro idem dicit Euangeliſta c. 21. 19. *Hoc autem dixit ſignificans, qua morte clarificaturus eſſet Deum*, vt idem D. Auguſt. admonuit; aut, vt ex verſu ſequenti colligitur, *clarifica nomen tuum* clarificando me, oſtendendoque me tuum eſſe filium, vt Theodorus Heracleotes exponit.

Quis ſenſus verborum illorum, Et quid dicam?

Ver. 38.

Luc. 22. 42.

Matth. 26. 42.

Venit ergo vox de cælo, Et clarificaui, & iterum clarificabo.] Quomodo ea vox facta, per Patrem ipſum, an per angelum, an per ſolùm aërem, & quare de cœlo facta dicatur eſſe, cùm haud dubiè in cœlo ipſo facta non fuerit, apud Matth. cap. 3. 17. in loco ſimili diſputauimus. idem enim de hac, atque de illa iudicandum; *de cælo*, id eſt in ſublimi aëre, quaſi de cœlo miſſa eſſet, facta eſt, vt Patris vocem eſſe appareat, eiuſque teſtimonio credatur. Notat Græcus Cyrillus non dixiſſe Euangeliſtam vocem à Patre, ſed *de cælo* factam eſſe, ne quis hæreticus exiſtimaret Deum eſſe corporeum. De ſententia maior quæſtio, quid ſit, *Et clarificaui, & iterum clarificabo?* Primum quidem illud obſeruandum, quòd à nemine animaduerſum eſſe video, & rem maximè continere arbitror, pro eodem duci clarificari Filium, & clarificari nomen Patris. Cùm enim Filius dixiſſet, *Pater clarifica nomen tuum*, Pater reſpondet, *Et clarificaui* (te) *& iterum clarificabo*. Omnes enim auctores, quos memini legere, de Filio hoc dictum interpretantur. Notanda verò eſt orationis vtriuſque & Patris, & Filij moderatio. Cùm idem eſſet clarificari Filium, & clarificari nomen Patris; tamen Filius non dicit, clarifica me, ſed *clarifica nomen tuum*; & Pater contrà non dicit clarificaui, & iterum clarificabo nomen meum; ſed *clarificaui, & iterum clarificabo* te; neuter ſibi, vterque alteri gloriam attribuens. Omnis quæſtio eſt, de qua præterita, de qua futura clarificatione loquatur Pater. Latini omnes, Auguſtinus, Beda, Rupertus, & antiquus auctor Victorinus lib. 1. aduerſus Arium primam clarificationem referunt ad æternitatem, quòd, antequam mundus fieret, fuerit *in forma Dei*: ſecundam ad tempus illud, quod mortem, reſurrectionemque Chriſti conſecuturum erat; cum reſurrecturus à mortuis, cum ſuper cœlos euehendus, cum ad dexteram Patris ſeſſurus erat, & ad eam rediturus gloriam, quam habebat, antequam homo fieret. Videtur

Notanda moderatio in oratione Patris, & Filij.

De qua clarificatione hoc ſermo ſit.

Philip. 2. 6.

A hæc interpretatio alia Chriſti oratione cap. 17. 5. valde confirmari. *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum, claritate, quam habui, priùs quam mundus eſſet, apud te.* Sic illi. Quanquam Rupertus non ad æternitatem, ſed ad mundi initium priorem clarificationem referre videtur; ſecundam verò ad reparationem mundi. Notauit enim quod nemo alius, quod ſciam, antiquus auctor obſeruauit, aduerbium illud *iterum* hanc habere vim, vt ſignificet ante id tempus non niſi ſemel clarificatum fuiſſe Chriſtum. Ipſe ſuo loquatur ore. *Et clarificaui, inquit, ſubaudiendum eſt, ſemel; videlicet pro eo, quod ſequitur, Et iterum clarificabo. Si enim de multis*
B *qualibuſcunq; clarificationibus dixiſſet; Et clarificaui; profecto abſque aduerbio, quod eſt, iterum, dicere ſufficeret, & clarificabo. Duas ergo certas clarificationes paterni nominis intelligi debere manifeſtum eſt; nec qualeſcunque clarificationes tali in tempore, tali pro cauſa, tali perorante perſona; vocem non cuiuſcunque, ſed vocem Patris, vocem, inquam, non vndecunque, ſed de cælo venientem pronuntiari docuit. Igitur duæ, quas hic loco intelligi oportet, clarificationes Filij, in quo ſine dubio clarificatur nomen Patris, illa ſunt, quas Apoſtolus ad Coloſſenſes exprimit his verbis, Qui eſt imago Dei inuiſibilis primogenitus omnis creaturæ, quia in ipſo condita ſunt vniuerſa in cælis, & in terra, viſibilia, & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue*
C *poteſtates, omnia per ipſum, & in ipſo creata ſunt; & ipſe eſt ante omnes, & omnia in ipſo conſtant. Hæc de prima clarificatione, de qua nunc Pater dixit, Et clarificaui. Sequitur Apoſtolus de ſecunda clarificatione, de qua itidem Pater, Et iterum clarificabo, inquit, & ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ qui eſt principium corporis Eccleſiæ, primogenitus ex mortuis; vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens; quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem habitare, & per eum reconciliari in ipſum pacificans per ſanguinem crucis eius ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cælis ſunt.* Probabilis vtraque ſententia eſt. Sed quam apud Chryſoſtomum, Cyrillum, Theodorum Mopſueſt. Leontium, Theophylactum, Euthymium, id eſt apud Græcos omnes lego, probabiliorem puto, priorem clarificationem de omnibus à Chriſto ante factis miraculis, poſteriorem de ijs, quæ
D & in eius morte, & poſtea eius nomine facienda erant, intelligi oportere. Petebat Chriſtus à Patre, vt nomen ſuum in ſe clarificaret, id eſt ne ſe morientem deſereret, vt ita ſibi adeſſet, vti omnes intelligerent ſe verum eius eſſe filium. Reſpondet Pater, ſe id ante ſemper feciſſe, ſemperque deinceps facturum eſſe. Profert illi exempla ſuperioris temporis, vt ex illis & intelligat, & confidat fore, qui ante illi nulla in re defuerit, nec poſthac, cùm maximè opus eſt, illi defuturum. Hic niſi fallor verus eſt ſenſus. Itaque aduerbium illud *iterum*, non eam habet vim, quam Rupertus exiſtimat, ſed ſi quam vim habet, hanc potius habet; *Et iterum clarificabo* id eſt ſi ante non clarificaſſem, tamen modò, quia maximè opus eſt, clarificarem, aut iterum atque iterum, etiam atque etiam clarificabo.

Lib. 10.

Coloſſ. 1. 15. 16. 17.

Ibidem 18 19. 20.

Chryſoſtomi ſententia maximè probanda

Vis aduerbij iterum *hoc loco.*

E 29. *Turba ergo, quæ ſtabat, & audiebat, dicebat tonitruum eſſe factum; alij dicebant, Angelus ei locutus eſt.*] Mirum quomodo turba, quæ aderat, tam claram vocem exiſtimare potuerit eſſe tonitruum; cùm vox in certa, ſignificantiaque verba diſtincta fuerit, *Et clarificaui, & iterum clarificabo*, tonitru verò ſonus ſit maximè confuſus, minimèque ſignificans. Theodorus Mopſueſt. videtur exiſtimare vocem fuiſſe non adeo claram, atque diſtinctam, vt turba ſenſum intelligere potuerit. Theodorus verò Heracleotes ideo ſenſum non intellexiſſe, ſed tonitru eſſe exiſtimaſſe, quòd vox eſſet inſolita, & minimè aliis humanis vocibus ſimilis. Alij in ipſis auditoribus fuiſſe culpam, qui adeo ſtupidi ad intelligendas diuinas voces eſſent, vt alij

tonitru,

tonitru, alij angeli vocem eſſe putauerunt, cum ſatis diſtincta, & articulata eſſet. Sic Chryſoſtom. Cyrillus, Leontius, & Theophylactus. Et verò ita ſeſe mores hominum habent, vt cum Deus nobis loquitur, cum nos per pœnas admonet, per fames, per peſtes, per bella docet, alij tonitru, id eſt res naturales eſſe dicant; alij, qui aliquanto plus ſpiritus, & diuinæ ſapientiæ habent, vocem eſſe angeli, id eſt aliquam earum rerum cauſam eſſe cæleſtem, ſed quam ob rem id fiat, ignorare. Illis in Pſalmo dicitur, *Nolite extollere in altum cornu veſtrum, nolite loqui aduerſus Deum iniquitatem, quia neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque a deſertis montibus; quoniam Deus iudex eſt*; his verò dicit Chriſtus, *Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos*: denique hoc exemplo nobis oſtenditur fidem donum eſſe Dei; nos ſine gratia Dei diuina myſteria credere non poſſe; etiam in percipiendis, interpretandiſque clariſſimis eius vocibus delirare, putare eſſe tonitruum, id eſt vſque ad aërem mente, intelligentiaque aſcendere, humanoque more, tanquam de aëre, tanquam de tonitru de diuinis rebus philoſophari, & vt acutiſſimi ſimus, vt altiſſimè volemus, ad angelos vſque peruenire, ad Deum ipſum non peruenire. Magis hæc ad mores, quàm ad huius loci veram interpretationem accommodata. Euthymius videtur dicere ex iis, qui vocem illam audierunt, alios fuiſſe propius, aut certè alia aliqua de cauſa eius articulationem intellexiſſe, alios longiùs, aut ob aliam cauſam non intellexiſſe; hos tonitruum, illos vocem angeli eſſe putauiſſe. Ego ſolùm Rupertum arbitror verum attigiſſe ſenſum, omnia quidem intellexiſſe omnes, ſed propter vocis magnitudinem perſuadere ſibi non potuiſſe veram eſſe vocem, ſed aut tonitru eſſe, ſeque falli, qui humanam, articulatamque vocem audiſſe ſibi viderentur; aut certè vocem eſſe angeli. Atque propterea hoc Euangeliſtam commemoraſſe, vt doceret vocem non tam fuiſſe tacitam, aut obſcuram; ita vt ſolus audiret Chriſtus, nec alij eius eſſent participes; tam magnam, tam claram fuiſſe, vt non ſolum omnes audierint, ſed ita audierint, vt alij tonitruum, alij vocem angeli, nemo humanam eſſe, iudicauerint. Atque hoc ipſum indicabat vocem eſſe diuinam, quod illi exiſtimarent eſſe tonitruum; nam & tonitrua voces Dei vocari ſolent, quia ſolet, cum loquitur, ſonum ingentem emittere, vt terram omnem concutere videatur Pſal. 17. 14. & 28. 3. 4 5. 7. 8 9. & 45. 7. & 67. 34. & 76. 18. 19. & 103. 7. Propterea vox eius comparatur voci aquarum multarum, Apocal. 1. 15. & voci multitudinis Danielis. 10. 6.

Pſal. 74. 6. 7.

Epheſ. 2. 8. ſine gratia.

Dei diuina myſteria creari non poſſunt.

Ruperti expoſitio vera.

Tonitrua voces Dei.

30. *Reſpondit Ieſus, & dixit, Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos.*] Nemo interpretum docet, an hoc Chriſtus omnibus dixerit, etiam qui tonitruum factũ fuiſſe, vel angelum locutum dicebant. Mihi probabilius videtur ſolis dixiſſe diſcipulis, eos enim exhortatus fuerat ad mortem patiendi, æquoque animo ſubeundam. Vt illi ergo animarẽtur, vox de cœlo ad Chriſtum facta eſt, vt quemadmodum videbant polliceri Patrem ſemper ſe patienti affuturum, ita ſibi in tempore confiderent affuturum eſſe: aut vt cum Chriſtũ patiẽtem viderent, nihil eius forte offenſi infirmitate de ipſius diuinitate dubitarent, Patris ante teſtimonio confirmati: quemadmodũ videntur Chryſoſt. Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Leõtius, Euthym. Theoph. Auguſt. Beda & Rupertus interpretari. Quanquam hi auctores præſertim Græci illi, quos primo loco poſui, de omnibus auditoribus hoc videntur dictum putare. Hoc enim illis dixiſſe Chriſtum, quia ſibi obiicere ſolerent, quod à Deo non eſſet; vt cognoſcerent ergo ſe à Deo eſſe, eam non tam propter ſe, quàm propter ipſos de cœlo vocem miſſam fuiſſe. Refellit his verbis Athanaſius Arianorum obiectionem oratione 3. cõtra Arianos. Obiiciebant illi Chriſto ignorantiam, quod aliquando velut ignorans interrogare videatur. Reſpõdet non propter ſe ipſum, quod ipſe ignoraret, ſed propter alios qui ignorabant, vt diſcerent, interrogare ſolitum, ſicut hoc loco non propter ſe, ſed propter illos teſtatur veniſſe vocem.

Vſus huius loci contra Arianos.

31. *Nunc iudicium eſt mundi, nunc princeps huius mundi eiicietur foras.*] Primum hoc loco quærendum, qua ratione hæc cum præcedentibus copulentur. Rupertus exiſtimat hæc verba cum ver. 24. coniungenda eſſe: *Niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet; ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert.* Explicare enim hoc loco Chriſtum, quem fructum granum illud frumenti, de quo loquebatur, cũ mortuum eſſet, eſſet allaturum, vt iudicato mundo princeps mũdi Diabolus foras eiiceretur. Melius ſentit Chryſoſt. hanc interpretationem eius eſſe vocis, quæ de cœlo miſſa fuerat, *Et clarificaui, & iterum clarificabo*; hanc enim clarificationem eſſe Chriſti, vt per eius mortem mundus vinceretur, & eius princeps eiiceretur foras. Nunc videndum, quid vocet, *iudicium mundi*. Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. putant mundi condemnationem, punitionemque appellari, quaſi dicat Chriſtus, mundum condemnandum eſſe, quòd ſe immeritum, innocentemque damnaſſet. Rupertus nimis, vt mihi videtur, argutè ſcribit, *Nihilominus*, inquit, *& hoc ſciendum, quia duos mundos vult intelligi, videlicet alterum inimicum, & alterum reconciliatum, ſiue alterum damnatum, & alterum ſaluatũ, dum dicit primo ſine articulo, Iudicium eſt mundi; ſecundo autem ſignanter cum articulo, princeps, inquit, huius mundi. Quod ergo iudicium mundi, & quæ eſt eiectio principis huius mundi? Vtique, præſertim paſſio ipſius, qui hæc loquitur Domini noſtri Ieſu Chriſti; iudicium eſt mundi, id eſt ſaluatio diſcernens à reprobis vniuerſitatem electorum, qui fuerunt ab initio ſeculi vſque ad horam eiuſdem paſſionis; eiectio vero principis huius mundi, qui principatũ tenet in amatoribus huius mundi, reconciliatio eſt Gentilium electorum, in quibus Diabolus per idololatriam inhabitabat ante ſæpe dictam clarificationem eiuſdem Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Hoc, vt dixi, argutum eſt; præterquam quòd Græcè in plériſque codicibus in vtroque loco & articulus, & pronomen additur, *νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου, νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.* D. Auguſt. & Beda, ſicut & Rupertus iudicium interpretantur prædeſtinatorum à reprobis diſcretionem. Gaudentius verò tract. 12. in hæc verba ſic exponit, quaſi ſenſus ſit. Nunc mundo optio datur, nunc illi iudicandum relinquitur, vtrũ velit in me credere, nec ne; ſenſu ſingulari, &, vt videtur, alieno. Ego iudicium in bonam partem accipi credo. Aliquãdo enim accipitur in malam, vt cùm dicitur, iudicium Moab, id eſt condemnatio. Iere. 48. 47. & Ezechiel. 25. 11. & iudicia Ægypti, Ezech. 30. 19. aliquando in bonã, vt cum dicitur iudicium viduę, & pauperis id eſt liberatio, *Iudicate pupillo, defendite viduam*. Iſai. 1. 17 &, *faciet Dominus iudiciũ inopis*, Pſal. 139. 13. Sic ergo hoc loco iudiciũ mundi vocatur, quo oppreſſus à Diabolo mundus liberandus erat, quemadmodum & Procopius in comment. in c. 64. Iſai. interpretatur. Itaque non pro ſolis electis, ſed pro omnibus hominibus accipitur. Ille enim mundus iudicandus, id eſt à Diaboli tyrannide liberandus eſſe dicitur; cuius princeps Diabolus foras dicitur eiiciendus; Diabolus autem antequam à Chriſto foras eiiceretur, non in parte, ſed in vniuerſo mundo dominabatur. Omnes enim peccauerant, & egebant gloria Dei, & concluſerat omnia ſub peccato, vt omnium miſereretur. Quo ergo modo non totus mundus ſaluus eſt? puta non vult. Neque hîc Chriſtus ſignificat fore, vt totus re ipſ.

Ioh. 16.

Iudicium in malam partem, & in bonam accipitur.

Roman. 3. 23 & 11. 32. Galat. 3. 22

ſed fore, vt totus, quantum in ſe erat, auferetur, qui pro omnibus hominibus moriturus erat. Quod ait, *Nunc princeps huius mundi eÿcietur foras*, perinde eſt ac ſi dicat, deturbabitur de poſſeſſione ſua, eÿcietur ex arce ſua. *Dum fortis*, inquit, *armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt omnia, quæ poſſidet, ſi autem fortior eo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet*. Lucæ. 11. 21. 22. Loquitur enim de mundo tanquam de arce, aut domo aliqua, quam per tyrannidem Diabolus occupaſſet. At non ſolum Diabolus è mundo eiectus videtur eſſe, cum in eo adhuc graſſetur. Nam mortuo iam Chriſto dicebat D. Paulus. *Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem, & ſanguinem, ſed aduerſus principes, & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harum*, Epheſ. 6. 12. Et Petrus adhuc tanquam rugientem leonem circuire quærentẽ, *quem deuoret* 1 epiſtola. c. 5. 8. Eiectus foras dicitur non quod nunc in mundo non ſit, & in multis etiamnum dominetur; ſed quòd quantum in Chriſto fuit, eiectus fuerit; ita vt ſi homines vellent, nihil prorſus in ipſos haberet poteſtatis. Homines illi poſtea portam arcis aperuerunt & proditione quadam in ſuam quiſque domum admittit. Itaque etiam nunc regnat, & *operatur, ſed in filios diffidentiæ*. Epheſ. 2. 2. Eo enim ſenſu dicitur *draco ille magnus* de cœlo in terram proiectus, id eſt extra Eccleſiam quæ per cœlum ſignificatur in terram, id eſt in tenebras ſuas, in infernum, Apocal. 12. 9. & ligatus eſſe per annos mille, cap. 20. 2. Non quod aut reuera extra Eccleſiam eiectus, aut omnino ligatus ſit, ſed quòd coërcita omnino ſit eius potentia, atque tyrannis, ita vt ſi homines velint, nihil illis nocere poſſit. Idem fiebat, dicet aliquis, antequam Chriſtus moreretur. Fiebat quidem, ſed ſi quid ante homines contra Diabolum poterant, per eam gratiam poterant, quam illis Chriſtus per paſſionem, mortemque ſuam meriturus erat: quemadmodum nunc non niſi per eam gratiam illi reſiſtunt, quam eadem illis Chriſtus paſſione meruit. Cur ergo nunc potiùs quam tunc eiectus, aut ligatus dicitur? Quia ſanguis ille Chriſti, cuius vi, & ante, & poſt eius poteſtas cohibebatur, nondum fuſus erat. Hoc vt opinor magis eſt proprium, quàm quod Auguſtin. ait ſignificari, eÿciendum principem huius mundi non extra mundum, ſed extra electorum corda, quamuis eos extrinſecus oppugnet. Docet idem in libro de agone Chriſti. cap. 1. hæreticos quoſdam expoſuiſſe *foras*, id eſt extra mundum. Proſper verò in dimidio temporis cap. 2. legit, *Nunc princeps huius mundi miſſus eſt deorſum*. Subtile eſt, quod Rupertus obſeruat, cum loquitur de iudicio, per tempus præſens loquitur, *Nunc iudicium eſt mundi*; cum autem de Diabolo, per futurum, *eÿcietur foras, quia mox*, inquit, *vt conſummata eſt, quæ tunc agebatur paſſio eius, factum eſt iudicium mundi, id eſt iure victoris ſoluta eſt captiuitas totius, qui illam apud inferos expectabat, ſanctorum populi. Futurum autem erat, vt poſt reſurrectionem, & aſcenſionem eius, ſanctique ſpiritus effuſionem princeps huius mundi eÿceretur foras de cordibus, imo & de templis gentium & delubris, ita vt floreſcente fide conuerterentur in altaria Chriſti*. Iam enim docuimus idem eſſe iudicium mundi, & eius principem foras eÿci. Cur ergo priore loco præſenti, poſteriore futuro vtitur tempore? quia priore loco cum dicit, *iudicium eſt*, non ſignificat eſſe præſens, aut iam peractum eſſe, ſed inſtare; itaque idem ſignificat cùm dicit, *Eſt*, atque ſi diceret, Erit citò, eodemque modo dicit, *Eÿcietur foras*.

Quo ſenſu foras eiectus ſit Diabolus.

Lib. 10.

32. Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.] Certum, ac notum eſt exaltationem ſuam à terra mortem in cruce ſuam appellare. Quod quamobrem faciat, ſuprà cap. 3. 14. docuimus. Quæri verò

A hic poteſt, quorſum hoc Chriſtus adiunxerit. Facilis ſolutio. Docet quomodo iudicium inſtet huius mundi, quomodo princeps huius mundi eÿciendus foras ſit; quia ſi ipſe exaltatus fuerit à terra, omnia trahet ad ſeipſum. Itaque coniunctionem illam καὶ, &, pro cauſali ſumo, καὶ γὰρ, *Etenim ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum*. Auguſtinus, & Beda notant non dixiſſe Omnes, ſed, *omnia traham*, quia non omnes, inquiunt, homines traxit, cum multi non crediderint; ſed traxit omnia, id eſt & animam, & corpus in iis, quos traxit. Non aſſentior, præſertim cùm codices Græci non πάντα, *omnia*, ſed πάντας, *omnes* legant. Certè meliùs Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, & Theophylactus, Omnes dixiſſe vt non ſolum Iudæos, ſed etiam Gentiles ſignificaret. Quidam, in quibus Rupertus minimè leuis auctor, *Omnia* dixiſſe putant, vt non ſolum omnes homines, ſed etiam *omnia*, id eſt cœlum, & terram, homines, angelos, ac dæmones ſignificaret, quos omnes ad ſe tracturus erat, quia *in nomine eius omne genu flectendum erat, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum*. Ego accommodate ad id, quod agebatur, & quod ante dictum fuerat, interpretor. Dixerat mundum iudicandum, id eſt in libertatem vindicandum, eius principem foras eÿciendum; quem ergo ante mundum appellauerat, id eſt omnes homines, nunc vocat omnes, aut omnia. Perinde enim eſt ac ſi dicat, principem huius mundi rebus omnibus ſuis ſpoliatum foras eÿciam, & omnia, quæ poſſidebat, id eſt omnes homines tanquam eius ſpolia ad me traham, mea efficiam; quemadmodum apud Lucam dixit. *Vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diripiet*; & alio loco, *Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem*; quanquam hoc poſterius aliam etiam habet ſenſum. Quod ſi legamus πάντα, *omnia*, quemadmodum noſtrum interpretem legiſſe credendum eſt, & non ſolum Auguſt. hoc loco, & Ambroſ. ſer. 12. in Pſal. 118. & Proſper. in lib. de prædeſtinat. p. 1. c. 25. & in lib. contra Collatorem, & D. Leo. ſer. 6. & 8. & 12. de paſſione, & epiſt. 83. & epiſt. 91. c. 2. Gaudentius tract. 12. in Euangelia, & Gregor. homil. in Euangel. 22. & lib. 6. regiſt. cap. 176. & Ruffinus in expoſit. ſymboli Remigius Lugdunen. in comment. in c. 1. epiſtolæ ad Roman. qui Ambroſio tribuuntur, & Bernardus ſer. 21. in Cantica, & Beda, ac Rupertus in Comment. id eſt Latini auctores omnes; ſed Græcus etiam Theodorus Heracleotes legit. Ac mihi quidem ea lectio, etſi aliquanto obſcurior videtur, magis placet, & aliis, vt ſpero, cùm à me explicata fuerit, magis placebit. Ponamus igitur ita eſſe legendum, cauſamque veſtigemus, quamobrem potiùs dixit *Omnia*, quàm Omnes. Non, vt opinor, quòd aliud hoc, quàm illud ſit. Nam neque omnes, neque omnia aliud, vt diximus, ſignificat, quàm omnes homines, qui Diaboli ſeruitute oppreſſi erant; ſed dixit, *Omnia* potiùs, quàm omnes, ſiue vt magis emphaticè loqueretur; qui enim dicit *omnia*, quamuis ſolos homines velit intelligi, tamen modo loquendi videtur non ſolos homines, ſed res etiam omnes comprehendere: quemadmodum cùm dicit D. Paulus Col. 1. 20. Chriſtum *per ſanguinem crucis eius omnia* pacificaſſe, non dixit plùs, quàm ſi dixiſſet, omnes, ſed plus tamẽ videtur dicere, & certè idẽ dicit efficaciùs: ſiue etiam quia de hominibus tanquam de poſſeſſionibus, tanquam de bonis, tanquam de ſpoliis à Diabolo ereptis loquebatur, vt apud Lucam c. 11. 22. Hęc autem omnia apud Græcos neutro genere dicuntur σκῦλα, ὑπάρχοντα, propterea neutro dixit genere, *Omnia traham ad meipſum*. Excutiendum nunc eſt verbum illud ἑλκύσω, *traham*, quo exiſti mandũ non eſt ſine cauſa vſum eſſe

καὶ & pro γὰρ, etenim.

Philippenſ. 2. 10.

c. 11. 22.

Epheſ. 4. 8.

Cur potius omnia quàm omnes ſe tracturum dixerit Chriſtus.

Chri-

[illegible] Recteſque Chryſoſt. Theophyl. Euthym. A & Theodor. Heracleotes vim eius verbi indicauerunt, non ſignificare inuitos à ſe homines, ſed inuito Diabolo trahendos eſſe. Duplicem ergo vim verbum hoc habet, ſignificat Chriſti poteſtatem, cui reſiſtere nemo poteſt, adeo nimirum illum eſſe potentem, vt ſi velit, & opus ſit, vt poſſit homines trahere, deinde infirmitatem Diaboli, ſi cum illo comparetur, eo inuito, atque repugnante homines de eius manibus erepturum. Itaque quod hoc loco tractionem, alibi rapinam vocat, vt Chryſoſt. & Euthym. adnotarunt, *Quomodo*, inquit, *poteſt quiſquam intrare in domum fortis, & vaſa eius diripere, niſi prius alligauerit fortem?* Obſeruant iidem auctores colligi ex hoc loco eandem eſſe Patris, Filijque poteſtatem, quia ſicut alio loco de patre dixit, *Nemo poteſt venire ad me niſi pater, qui miſit me traxerit eum*, ita hic dicit de ſe, *Omnia traham ad meipſum*. Non caret fortaſſe ſua etiam aliqua cauſa, quod hæc duo verba coniunxerit, *Exaltatus fuero*, & *traham*, poterat enim ſimpliciter dicere, Ego ſi mortuus fuero, *omnia traham ad meipſum*, ſenſu eodem. Chryſoſt. videtur exiſtimare non mortem, ſed reſurrectionem exaltationem hic appellari, ideo autem per reſurrectionem omnia ad ſe tracturum dicere, quia propter reſurrectionē omnes in illum crediderunt, non credituri niſi reſurrexiſſet. Ruffinus quoque in expoſitione ſymboli ſic interpretatur, quaſi dicat, per reſurrectionem ſuam mortuos C etiam ſurrecturos. At iam ſupra docuimus exaltationem mortem ſuam appellaſſe, idque verſu ſequenti declarat Euangeliſta. Deinde cur iam Chryſoſt. non reddit, quamobrem reſurrectionem exaltationem vocet: nos quare cap. 3. 14. mortem ſuam exaltationem appellauerit, cauſam ibi reddidimus: quia ad ſerpentem in deſerto exaltatum alludebat, hic verò, quia nulla eiuſmodi apparet alluſio, alia cauſa quærenda eſt. Relinquam lectori in medio coniecturam meam. Volebat Chriſtus vim paſſionis ſuæ declarare, propterea que, vt diximus, trahendi vſus verbo, eadem, opinor, ratione, & exaltandi verbo vſus eſt, loquebatur enim de ſe tanquam de milite cum Diabolo pugnante, ſolet miles eo fortior eſſe, & aduerſario ſuperior, quò ex al- D tiore loco pugnat, ſignificauit ergo ſe ex cruce ſua, tanquam ex altiſſima, & munitiſſima arce pugnaturum, Diabolumque victurū eſſe, propterea genus illud mortis exaltationem appellauit. Traxit exaltatus omnia ad ſemetipſum, quemadmodum aquila in ſublime volans prædam trahit.

34. *Reſpondit ei turba. nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum, & quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis? Quis eſt iſte filius hominis?*] Non dicit Euangeliſta dixiſſe Chriſtum oportere exaltari filium hominis, & tamen turba affirmat hoc eum dixiſſe. Poſſet reſponderi non dixiſſe totidem verbis, tamen ſententia dixiſſe; cum enim dixit, *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum*, ſignificabat ſe exaltandum E eſſe. quem ver. 23. & ſæpe alias filium hominis appellauerat. Sed malo coniecturam eorum ſequi, qui exiſtimant hæc etiam verba dixiſſe Chriſtum; poſtquam enim dixiſſet, *Et ego, ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum*, addidiſſe quod cap. 3. 14. dixerat, *Sicut enim Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet filium hominis*. Atque ad hæc verba reſpondiſſe turbam, *Nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum: & quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis?* Euangeliſtam tamen ea verba prætermiſiſſe. Multis argumentis ea coniectura confirmari poteſt. Primum quod alioquin rudis, & imperita turba non videatur intellectura fuiſſe, quid ſibi Chriſtus voluiſſet, cum dixit, *Et ego ſi exaltatus fuero à terra omnia traham ad meipſum*, niſi illa etiam alia, quæ mo- A dò diximus, addidiſſet verba. Deinde quia aperte apparet turbam non ſolum eandem ſententiam, ſed verba etiam eadem, quo magis Chriſtum premeret, recitare voluiſſe. Denique quorſum Chriſtum *filium hominis* præter conſuetudinem ſuam appellaſſet, niſi ipſe ſe Chriſtus eodem loco ita vocaſſet? Quorſum dixiſſet, *Quis eſt iſte filius hominis?* Intellexit igitur turba eum de morte ſua locutum fuiſſe, eamque exaltationem appellaſſe, ſiue quia ſæpe eundem loquendi modum ſum ab eo vſurpatum audierat cap. 3. 14. & cap. 8. 28. ſiue quòd ea apud Iudæos phraſis, vt Cyrillus putat, vſitata eſſet, vt crucifixio exaltatio vocaretur. Nam quod Auguſtinus, Beda, & Rupertus B dicunt propterea intellexiſſe, quia ipſi eum occidere decreuerant, minùs, vt opinor, probabile prudens lector iudicabit. Et illud quæri poteſt, quomodo de Chriſto tanquam de Chriſto, id eſt expectato illo Meſſia loquantur, cum ipſe ſe non Chriſtum, ſed, vt diximus, filium hominis appellaſſet. Facilis reſponſio, audierant illum ſæpe ita loquentem, vt non obſcurè ſignificaret ſe eſſe Chriſtum, videbant ſe publicè pro Chriſto gerentem, ideo loquuntur tanquam de Chriſto. Difficilior quæſtio, quo ſenſu argumententur, *Nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum, & quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis?* an vt quærant quomodo hæc duo inter C ſe conueniant, quæ repugnare ipſis videbantur, an vt probent illum non eſſe Chriſtum, qui in æternum manſurus non ſit. Hoc ſecundum de Iudæorum ingenio facilius credi poteſt, quemadmodum & Theophylactus interpretatur. Proferunt legem, ne temere argumentari videantur. Legem autem non vnam aliquam partem, ſed ſcripturam vniuerſam vocant veteris teſtamenti, vt Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius admonuerunt. Sed dubium, ad quos alludant locos; multi enim ſunt, quibus Chriſti regnum æternum futurum dicitur. 2. Reg cap. 7. 19. Pſal. 88. 30. & 109. 4. Iſa. 9. 7. & 40. 8. & Ezechiel. 37. 25. Daniel. 7. 14. Sed vtique in ſcriptura dixerat fore, vt Chriſtus non moreretur; quin dixerat D fore, vt moreretur Pſal. 21. 17. 17. Iſa. 53. 2. vſque ad 12. Daniel. 9. 26. Sic enim moriturum dixerat, vt ſimul reſurrecturum ſignificaret. Pſal. 15. 10. Sed Iudæi more ſuo ambitioſi quidquid de Chriſto quod honorificum eſſe videretur, legebant, intelligebant, ſi quid erat humile, non intelligebant. E contrario verò Chriſtus non ſolum ſe moriturum, ſed etiam reſurrecturum, & in æternum manſurum ſignificauerat. *Omnia*, inquit, *traham ad meipſum*; ſed Iudæi mortem, humilitatem, ignominiam eius libenter, & facilè intellexerunt, poteſtatem, diuinitatemque intelligere noluerunt, vt Rupertus animaduertit. Sic hæ- E retici ſunt; quæ volunt, intelligunt, quæ nolunt, non intelligunt, fidemque ſuis affectibus ſeruire cogunt. Quod dicunt, *Quis eſt iſte filius hominis?* non ſatis videtur cum præcedentibus cohærere. Nec enim dubitabant Iudæi, quin Chriſtus ſeipſum filium hominis appellaſſet, cum intellexiſſent ſeipſum vocaſſe, aut ſignificaſſe eſſe Chriſtum. Chryſoſtomus & Theophylactus tradunt ſimulatè hoc eos interrogaſſe, fingentes ſe non intellexiſſe, de quo filio hominis loquutus eſſet, cùm dixit, *Oportet exaltari filium hominis*, ne viderentur ſua illa argumentatione probare voluiſſe ipſum non eſſe Chriſtum; ſed illum, quiſquis erat, filium hominis, quem exaltari oportere dixerat: Chriſtum, illum, qui expectabatur, eſſe non poſſe; Chriſtum enim illum non moriturum. Potius credo contemptim hoc, & contumelioſè dictum eſſe. Eſt enim velut epiphonema. Nam quaſi conuiciſſe illum prorſus ſibi viderentur non

eſſe

Duplex vis verbi tra[illegible]

Matt. 12. 29.

Potentia Patris & Filij eadem ſup. 6. 44.

[illegible]

Ad quos ſcripturæ locos alludat turba.

Hæretici fidem [illegible] ſcripturarum ſuis affectibus ſeruire cogunt.

eſſe Chriſtum, mortuumque, ac linguam reddidiſſe, triumphum agunt, & victo illudunt. *Quis eſt iſte filius hominis?* quemadmodum milites barbarus, & victoria inſolentes, capto aliquo in bello Regi, & in ſeruitutem redacto dicunt, quis eſt iſte Rex? & quemadmodum de ipſo Chriſto item poſtea Iudæi capto dixerunt, *hic Rex Iudæorum.*

35. *Dixit ergo eis Ieſus, adhuc modicum, lumen in vobis eſt.*] Non videtur ad rem Chriſtus reſpondere. Chryſoſt. & Theophylact. tum etiam Theodorus Mopſueſt. docent accommodatè reſpondere, probare enim ſe moriturum quidem eſſe, reſurrecturum tamen, & in æternum poſtea manſurum eſſe. Propterea ſe comparaſſe lumini, quia ſicut lumen Solis non extinguitur, ſed conditur nocte, & occultatur ad breue tempus mane iterum oriturum, ita ſe moriturum quidem, ſed paulo poſt ſurrecturum eſſe, nec vnquam extinguendum. Et verò Chriſti in æternum manſionem per durationem Solis, ac Lunæ declarari ſolet Pſal. 71. 5. *Et permanebit cum Sole, & ante Lunam in generatione & generationem.* Et Pſal. 88. 38. *Et thronus eius ſicut Sol in conſpectu meo, & ſicut Luna perfecta in æternum, & teſtis in cælo fidelis.* Sed potiùs probo, quod in Catena Græca ex Cyrillo citatum lego, non reſpondere Chriſtum ad Iudæorum argumentum, nec eorum reſpondere voluiſſe ſcientem, eos neque dignos, neque capaces reſponſionis eſſe. Loco reſponſionis iterum, quod ante dixerat, affirmaſſe ſe breui tempore moriturum, proinde ambularent, dum lucem haberent. Quid igitur facit particula illa, *ergo*? Hoc, fortaſſe, quòd cùm eos Chriſtus animaduerteret deliberare, non reſponderit, ſed, quod ante dixerat, magis confirmauerit. Quod autem ait, *adhuc modicum, lumen in vobis eſt*, in Græcis codicibus legitur, ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι, *adhuc modico tempore lumen vobiſcum eſt*. Noſter interpres videtur legiſſe, ἔτι μικρόν, ἐν ὑμῖν ἐστι, *adhuc modicum, lumen in vobis eſt*, ſed ſenſu eodem. Nam illud modicum per ſe ſumptum, non cum lumine coniunctum pro breui accipitur tempore, vt c. 13. 33. *Filioli adhuc modicum vobiſcum ſum*, & cap. 14. 19. *Adhuc modicum, & mundus me iam non videt.* & cap. 16. 16. 17. 19. *Modicum iam non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me.* Quibus in locis etiam Græcè eſt μικρὸν modicum abſolutè poſitum, quemadmodum & hoc loco credendum eſt noſtrum legiſſe interpretem. *In vobis autem* idem eſt, atq; vobiſcum. Nam in accipitur aliquando pro cùm, & Græcè ἐν pro σύν notius eſt, quam vt admonere debeamus. Exempla ſunt Matth. 12. 21 & 16. 27. In Græca Catena hanc lectionem inuenio, ἔτι μικρὸν χρόνον ἐν ὑμῖν ἐστι, *adhuc modico tempore lumen in vobis*. Quocunque modo legamus, ſenſus eſt breui tempore eos lumen habituros. Sed ambiguitas Latinæ verſionis nonnullos fefellit, in quibus & grauem auctorem Auguſtinum, & Bedam, aliosq; poſteriores Rupertum, & Bernardum ſer. in Cant. 49. Lyranum, ac ferè Latinos vulgò omnes vt exiſtimarent ſenſum eſſe, Adhuc modicum luminis in vobis eſt; intelligitis enim Chriſtum in æternum manſurum eſſe, ſed non intelligitis moriturum etiam eſſe, atq; reſurrecturum; ambulate ergo, dum lumen habetis, id eſt proficite in lumine, tunc intelligetis quomodo Chriſtus mori poſſit, & tamen in æternum manere. Quid autem ſit lumen in illis eſſe, modo dicemus.

Modicum per ſe ſumptum breue tempus ſignificat.

ἐν in pro σὺν cum; Græc. & Latinè interdum.

Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant.] In duabus quæſtionibus huius loci ſententia verſatur; altera, quid ſit lucem habere, aut, quod paulo ante aliis dixit verbis, lumen in illis, aut cum illis eſſe; altera, quid ſit ambulare. Chryſoſt. & Theophylact. & Rupertus cuiuſque vitam lucem & veluti diem eius vocari putant; in quam ſententiam etiam Leontius in Catena Græca perſuaſus eſt. Itaque ſenſus eſt, *ambulate*, id eſt benè agite, aut credite in me, dum vita vobis ſupereſt, venient enim tenebræ, & nox, id eſt mors, quando neque bene agere poteritis, neque proderit vobis credere, ſicut dixit c. 9. 4. *Venit nox, quando nemo poteſt operari.* Cæterum non dubium eſt, quin nõ noſtram cuiuſque vitam, ſed tempus illud modicum, quod vſque ad mortem ſibi ſupererat, tempus lucis appellet. Se enim ipſum vocare lucem, & per ſe manifeſtum eſt & verſu ſequenti 36. Chriſtus ipſe declarat, *Dum lucem habetis, credite in lucem.* In quam enim lucem, niſi in ſe ipſum iubet eos credere? Lucem igitur habere, id eſt tempus lucis, aut diem non vocat vniuſcuiuſque hominis vitam, ſed quod ſibi vſque ad mortem ſupererat temporis. Quid autem ſit ambulare, Chriſtus etiam exponit *Dum lucem habetis, credite in lucem*; credere eſt ambulare, quia ad Chriſtum credendo quaſi pedibus quibuſdam fidei venimus. Quid ergo? an non poterant poſt eius mortem ambulare, id eſt in eum credere? Maximè verò poterant. Quid igitur dicit, *Ambulate, dum lucem habetis*, id eſt dum me viuentem inter vos habetis, quaſi poſt eius mortem ambulare, & credere non poſſent? Hac ratione Chryſoſt. Leontius & Theophylact. adducti ſunt, vt dicerent tempus modicum huius tempus vitæ cuiuſque etiam poſt mortem Chriſti ſignificare, ſed eam opinionem iam refutauimus; ratio nunc diluenda eſt. Poſſunt quidem homines poſt mortem Chriſti in eum credere, maximaque pars poſt mortem in illum erant credituri. Sed magni refert Chriſtum ipſum loquentem, an Apoſtolum aut alium quemuis eius nomine Euangelium prædicantem audias. Si non credebant in eum quem videbant, quem audiebant, cuius miraculis intererant, quomodo poſtea in eum, quem non vidiſſent, quem non audiuiſſent, credituri erant? Ambulamus non ſolum interdiu, verum etiam noctu; ſed quanto meliùs, quanto certiùs, quanto ſecuriùs interdiu, quàm noctu? Exhortatur ergo eos, vt ambulent dum dies eſt, dum lucem habent, non quòd poſtea ambulare non poſſint, ſed quod minùs facilè poſſint. Hinc intelligitur non vocari hoc loco tenebras peccata, vt Leontius; aut ignorantiam, vt Auguſt. & Beda, aut mortem cuiuſq., vt Chryſoſt. & Theophyl. aut exteriores, vt Euthym. [illegible], aut eas, quas in Scriptura tenebras exteriores vocari ſolent, id eſt damnatorum pœnas, vt Rupertus exiſtimat, ſed mortem Chriſti ſicut c. 9. 4. & 11. 9. 10. non quod ipſi vlla nox, aut vllæ eſſent tenebræ, apud quem ſicut ait Dauid, *tenebræ non obſcurabuntur à te, & nox ſicut dies illuminabitur, ſicut tenebræ eius, ita & lumen eius*, ſed quia mors eius veluti nox Iudæis futura erat, ſicut eius vita, atque præſentia lumen, ac dies erat. Quod ſequitur, *Et qui ambulat in tenebris, neſcit, quo vadat*, redditio cauſæ mihi videtur eſſe, quaſi dicat, *Ambulate, dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant*, nam *qui ambulat in tenebris, neſcit, quo vadat*, καὶ pro γάρ, id eſt & pro nam, aut etenim, vt ſupra ver. 32.

Lucem habere, & lumen in nobis eſſe quid ſit.

Credere eſt in lucem ambulare.

Matth. 8. 12. & 22. 13. & 25. 30.

Mortem ſuam tenebras Chriſtus appellat.

Pſal. 138. 12.

36 *Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filii lucis ſitis.*] Perinde eſt, ac ſi dicat, dum lucem ante oculos habetis, credite lucem eſſe, quam videtis; quo enim modo credetis eſſe lucem, cum non videbitis? Lux oculis iudicatur; qui Solem oculis medio intuens die Solem eſſe non credit, quomodo noctu eum non videns Solem eſſe credet? Explicat, quod dixerat, *ambulate, dum lucem habetis.* Quod dicit, *vt filii lucis ſitis*, Hebraiſmus eſt, quo *filii lucis* appellantur, qui participes lucis ſunt, vt *filii huius ſæculi*, qui hoc ſæculo fruuntur. Lucæ 16. 8. Lucem ergo vocat beatam vitam: ſenſuſque eſt, *credite in lucem*, id eſt in me, vt *filii lucis ſitis*, id eſt vitam æternam conſequamini. Quanquam

Hebraiſmus: Filii lucis participes lucis.

Chry-

Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius putant etiam ſeipſum lucem appellare, cum dicit, *vt filij lucis ſitis*; idem enim valere, ac ſi dicat, vt filij mei ſitis. Atque hinc colligunt Filium vnum cum Patre Deum eſſe. Cùm enim cap. 1. 12. dixiſſet, *Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius*. vbi Deum Patrem vocauit, hic de eadem loquens fide ait, *vt filij lucis*, id eſt mei *ſitis*, idem ergo ille cum Patre Deus eſt. Cæterum ille ſenſus, quem initio tradidi, magis mihi placet. Neque quidquam obſtat, quod nomine lucis in eadem oratione ambiguè vtatur, nunc ſeipſum, nunc vitam æternam lucem nominans, in ea enim ipſa ambiguitate & vis, & gratia ſententiæ eſt, dum ludit ſubtiliter in ambiguo. Quod ſæpe fieri ſolere feſſus monendo ſum: videat qui volet, quæ diximus Matth. 8. 22.

Hæc locutus eſt Ieſus, & abijt, & abſcondit ſe ab eis.] Tria hîc quæri poſſunt. Cur ſe Chriſtus à Iudæis hoc loco ſubduxerit, & abſconderit, quemadmodum Chryſoſtomus, & Theophylactus quærunt. Quomodo ſe abſconderit, & quo abierit? Ad primam quæſtionem Chryſoſt. Theophylact. & Euthymius reſpondent nõ abiiſſe, neque abſcondiſſe, propterea quod eum comprehendere tentauerint, aut lapidare, vt c. 8. 59. & 10. 31. ſed quod eorum cognouerit cogitationes occaſionem quærendi ſe comprehendendi, atque occidendi. Quomodo abierit, aut ſe abſconderit, vtrum ſubducendo ſenſim ſe, an reddendo ſeſe inuiſibilem vt cap. 8. 59. incertum eſt: ſed hoc probabilius nullum fuiſſe miraculum, quòd ſe ſubduxerit, cum nec id Euangeliſta ſignificet, neque fuerit neceſſarium, cùm Iudæi non tentauerint tunc, quemadmodum ex Chryſoſt. diximus, comprehendere. Niſi quis velit Euangeliſtã ſequenti verſu, cùm dicit multa feciſſe miracula, hoc ipſum miraculum, quod ſeſe ſubſtrahendo fecerit, indicare: quod aliquando mihi placuit, nunc quo minus aliis placeat, non impedio. Quo abierit nihil dicit Euangeliſta. Rupertus verò putat non diſceſſiſſe ab illis loco, ſed gratia; id eſt tanquam gratia ſua indignos obduraſſe, vt poſtea videtur Ioannes ex Iſaia docere. Adductus in hanc ſententiam eſt, quòd ex aliis tribus conſtet Euangeliſtis per eos tres dies, qui inter ingreſſum ſuum in Ieruſalem, & mortem interceſſerunt, in templo docuiſſe; idem videntur D. Auguſtinus, & Beda ſentire; ſcribit enim his verbis Auguſt. *Non ab eis, qui credere, & diligere cœperant, non ab eis, qui cum ramis palmarum, & laudibus obuiam venerant, ſed ab eis, qui videbant, & inuidebant. quia nec videbant, ſed in lapidem illum cæcitate offendebant.* Magis probo, quod recentiores quidam auctores tradunt, probabile eſſe Bethaniam diſceſſiſſe; teſtatur enim Lucas cap. 21. 37. per eos dies ſolitum interdiu quidẽ in templo docere, noctu autem ſecedere in Montem oliueti, vbi Bethaniam ſitam fuiſſe conſtat.

Tract. 52.

37. *Cum autem tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum.*] Non ſatis apparet, quorſum hoc dicat Euangeliſta, cum nullum ante Chriſti ſignum commemoraſſet. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius in ea ſententia ſunt, vt exiſtiment Chriſtum tunc multa feciſſe ſigna, ſed ab Euangeliſta, vt multa alia, fuiſſe prætermiſſa. Credo ego nulla tunc fuiſſe facta miracula, ſed Euangeliſtam de miraculis omnibus loqui, quæ ſpatio trium annorum Chriſtus coram illis fecerat, particulam autem δὲ, poni pro, γὰρ, id eſt *autem* pro *enim*, vt in ſimili loco ſuprà notauimus cap. 11. 56. & Matth. 23. 5. & 24. 6. Reddit ergo cauſam Euangeliſta, cur illis Chriſtus tanto ſtudio dixerit, *Dum lucem habetis, credite in lucem.* quia nimirum ſciebat eos multis etiam viſis miraculis, quæ feciſſet, non crediſſe, itaque ſub finem vitæ clara voce clamaſſe,

De quibus ſignis, & miraculis Chriſti hic ſermo ſit.

Dum lucem habetis, credite in lucem; quaſi dicat, ſatis iam multa, ſi vultis credere, miracula vidiſtis, non eſt quod expectetis plura, credite cum tẽpus eſt. Quod Græcè dicit τοσαῦτα σημεῖα. ambiguum eſt, nam & multitudinem, & magnitudinem miraculorum ſignificare poteſt, aut cum tot, aut cũ tam magna feciſſet ſigna, ſed non dubito, quin Euangeliſta multitudinem potiùs, quam magnitudinem exprimere voluerit, quemadmodum Græci etiam auctores Chryſoſt. Theophyla. & Euthym. interpretantur. Eodem ſenſu credendum eſt reddidiſſe noſtrum interpretem, *tanta*, nomine abuſum pro tot, vt Matth. 15. 33. & ſuprà cap. 8. 9. & infrà 21. 11.

38. *Vt ſermo Iſaiæ Prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui noſtro, & brachium Domini cui reuelatum eſt?*] Multo minus hic mihi difficultatis, quam multis aliis interpretibus videtur eſſe. Duplex enim eſſe poteſt; altera, quomodo dicat Euangeliſta Iudæos non crediſſe, *vt ſermo Iſaiæ impleretur*, quaſi ſignificans propterea non crediſſe, vt impleretur, quod ab Iſaia prædictum fuerat, ideoque credere non potuiſſe; altera, quid apud Iſaiam *Brachium Domini* ſignificet. Priorem quæſtionem facillimè omnes Græci auctores ſoluunt, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodorus Mopſueſtenis, Leontius, Theophylactus, Euthymius, dictionem illam ἵνα, *vt*, non cauſam, ſed euentum, conſequentiamque ſignificare; vt innumeris pene iam locis adnotauimus ſuprà cap. 9. 39 Matth. 1. 22. & 2. 15 & 27. 35. Non eſſe igitur ſenſum propterea Iudæos non crediſſe, quia Iſaias dixerat eos non credituros, (non enim ideo illi credituri non erant, quia Iſaias prædixerat. ſed propterea Iſaias prædixerat non credituros, quia illi credituri non erant) ſed eos non crediſſe, quemadmodum Iſaias dixerat; cum non fuiſſe mentitum, ita prorſus rem accidiſſe, quemadmodum ille longè ante viderat, atque nuntiauerat, vt Cyrillus ait. Aut ſi quid præterea ſignificatur, hoc tantum ſignificatur, adeo conuenienter iis, quæ Iſaias tanto ante prædixerat, rem accidiſſe, vt dicas eos ideo non crediſſe, quia Iſaias prædixerat non credituros. Sed hæc omnia ſolam conuenientiam euentus, ac prophetiæ declarant: quemadmodum ſi prædixiſſem puerum aliquem peruerſam eius indolem animaduertens ſuſpenſum aliquando iri, cumque poſtea in furto deprehenſus ſuſpenderetur, dicerem, Nempe ideo ſuſpenſus eſt, ne ego mentirer, vt vulgo loqui conſueuimus; non vtique ſignifico propterea eum ſuſpendi, quia ego prædixeram; ſed adeo conuenienter opinioni, prædictionique meæ rem accidiſſe, vt non alia prorſus de cauſa ſuſpenſus eſſe videatur, quam ne ego mentirer. *Brachium domini* apud Iſaiam filium Dei Auguſtinus, Beda, & Rupertus interpretantur, quòd Filius potentia, hoc eſt brachium Patris ſit. Eodem modo Heſychius in Græcorum Catena ſcribit βραχίων τοῦ κυρίου ὁ χριστὸς, οὐχ ὡς μέλος, ἀμερὲς γὰρ τὸ θεῖον, καὶ ἀσχημάτιστον, ἀλλὰ ὡς ἰσχὺς, καὶ δύναμις. Quod in locum Iſaiæ aptiſſimè congruit. Loquebatur enim Propheta eo capite, totoque ſuperiore de Chriſto ſua, prophetarumque omnium, id eſt prædicatorum Euangelicorum perſona, queriturque neminem, id eſt admodum paucos Iudæorũ auditui ſuo, hoc eſt prædicationi crediſſe. Hebraica enim phraſi Septuaginta dixerunt τῇ ἀκοῇ, *auditum* pro prædicatione, quæ auditur שמעתנו. Alij auditum, & brachium idẽ eſſe putant; vtrũque enim pro verbo Euangelico poni; nam & Euangelicum auditum, id eſt verbum, aut ſermonem appellari, *Fidelis ſermo*, inquit D. Paulus, *& omni acceptione dignus, quòd Chriſtus Ieſus venit in hunc mundum peccatores ſaluos facere* 1. Tim. 1. 15. Rom. 10 8. & 15. 18. & 2. Theſſal. 3. 14. & mani-

Iſai. 53. 1.

Quomodo non crediderint Iudæi Vt Propheta impleretur.

Quid ſit brachium Domini.

Heſychij locus ex Græca Catena.

Auditum pro prædicatione phraſi hebraica.

feſtum eſſe brachium pro potentia, & virtute accipi, Euangelium autem virtutem Dei, à D. Paulo vocatum eſſe Rom. 1. 16. *Cui ergo brachium Domini reuelatum eſt?* id eſt quis intellexit, quis credidit verbum Euangelicum? Nam prædicatum quidem omnibus fuit, quod vnum genus eſt reuelationis; intellectum autẽ, & creditũ à paucis eſt, quod eſt alterũ; quomodo Propheta dicit, *Et brachium Domini cui reuelatum eſt.* Hebraicam igitur eſſe repetitionem, qua quod primo mẽbro dictum fuerat, in ſecundo dicitur aliis verbis. Non rei-cio interpretationem malis licet auctoribus.

cap. 6. 9. 10

39. 40. *Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Iſaias. Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum.*] Hic vero locus ille eſt omnium iudicio difficillimus; ſed magna iam à nobis ex parte partim ſuperiore verſu, partim alibi explicatus eſt. Tria ſunt verba, quæ difficilem reddunt. Primum, quòd dicit, *Propterea*, quaſi indicans ideo non potuiſſe credere, quia Iſaias dixerat non credituros. Secundum, quòd non ſolum dicat non credidiſſe, ſed etiam non potuiſſe credere, quaſi præſcientia, & prædictio per Prophetam Dei facultatem illis credendi penitus abſtuliſſet. Tertium eſt illud ipſum, quod Propheta dicit, *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & ſanem eos.* Prima illa difficultas ſublata iam eſt ex iis, quæ diximus ſuperiore verſu. particulam *ἵνα vt*, non cauſam, ſed euentum, & conſequentiam ſignificare, idem enim de hac altera particula διὰ τοῦτο, ὅτι, propterea quod aut *propterea, quia*, idem docent auctores, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Theodorus Heracleotes. Nam vt in illo exemplo, quo ſupra vtebar, inſiſtam, idem eſt, ille ſuſpenſus eſt, vt ego verus eſſem vates; atque ſi dicam, propterea ſuſpenſus eſt, quia ego ſuſpendendum prædixeram: niſi quod cùm hoc ſecundum dico, magis videor cauſam ſignificare. Quanquam, vt ſuperiore verſu indicabam, cum ita loquimur, non qualemcunque euentum, non ſubitum non improuiſum, non fortuitum, ſed adeo ante præuiſum, adeo animaduerſum, adeo certè prędictum ſignificamus, vt videatur aliter fieri non potuiſſe, nec tam euentus eſſe, quàm neceſſarius effectus prædictionis noſtræ. Itaque cauſam etiam ſignificare volumus non quidem veram, ſed apparentem; quaſi dicamus ita prorſus euentum prædictioni noſtræ reſpondiſſe, quaſi propterea euenerit, quia nos prædixeramus, quaſi noſtra prædictio neceſſaria eius cauſa fuerit. Atque hæc eſt & gratia, & vis eius locutionis, eodemque hoc ſenſu ſolet ſcriptura eam vſurpare. Quare minimè aſſentior iis, qui hæc verba *Propterea quia*, non referunt ad verbum illud, *iterum dixit Iſaias*, ſed ad ipſum, quod Iſaias dixit, *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum*; vt non ſit ſenſus, propterea non potuiſſe credere, quia Iſaias dixerat non eſſe credituros: ſed propterea credere non potuiſſe, quia, vt Iſaias dixerat, excæcati erant. His inquam interpretibus non aſſentior, licet grauem auctorem D. Auguſtinum ſequi videantur. Nam præterquam quòd nihil ea ratione minuitur difficultas, (nec enim minor eſt quæſtio, quo modo propterea non potuerint credere, quia excæcati à Deo erant, quàm quomodo propterea non potuerint credere, quia Iſaias prædixerat non credituros) cùm ſuperiore verſu Euangeliſta dixerit propterea non credidiſſe, vt Iſaiæ ſermo impleretur, *Quis credidit auditui noſtro?* manifeſtum eſt hoc etiam loco ſignificare propterea credere non potuiſſe, quia Iſaias prædixerat excæcandos, quaſi dicat, propterea non crediderunt, ſed potiùs excæcati ſunt, quia Iſaias excæcandos eſſe prędixerat.

Vt, & propterea euentum & conſequentiam denotant.

Sequitur, vt de verbo illo, *non poterant*, diſſeramus. Sæpe ex Gregorio Nazianz. orat. 4. de Theologia docuimus aliquando in ſcriptura non poſſe idem ſignificare, quod nolle, vt cum de fratribus Ioſeph dicitur, Geneſ. 37. 4. *Oderant eum, nec poterant ei quicquam pacificè loqui.* Eodem igitur modo Chryſoſtomus Leontius, Theophylactus, & Euthymius hunc locum interpretantur, *non poterant*, id eſt nolebant. Res quidem ipſa vera eſt; nec enim dubium, quin propterea non crediderint, quia noluerunt. Nam id etiam Auguſtinus concedit, qui conuenienter ſuæ de prædeſtinatione ſententiæ maximè negare poſſe videbatur. Cæterum aliud eſt ideo illos non credidiſſe, quia noluerunt, aliud non poſſe idem eſſe quod nolle. Illud certum eſt, hoc verò minimè certum. Quin exiſtimo non poſſe propriè impotentiam ſignificare, omnemque gratiam perire ſententiæ, ſi idem dicatur eſſe, quod nolle. Ergòne verè credere non potuerunt? Nequaquam, ſed cum hoc verbo Euangeliſta vtitur, hoc tantum ſignificare voluit, eos non magis credidiſſe, quàm ſi propter Iſaiæ prædictionem credere non potuiſſent. Quod, vt aiunt Theodorus Heracleotes, & Chryſoſtomus, non tam eſt dicere eos non potuiſſe credere, quàm Prophetam non potuiſſe mentiri. Quod vno verbo Theologi dicunt, verè non potuerunt credere *in ſenſu compoſito*, id eſt poſita Iſaiæ prædictione fore, vt non crederent: abſolutè tamen potuiſſe. Verſemur in eodem exemplo; ſi viderem propter latrocinium ſuſpendi eum, quem ego puerum eius obſeruata indole prædixiſſem ſuſpendio vitam finiturum, accommodatè ad vulgarem loquendi vſum dicerem, non poterat iſte aliter quàm ſuſpenſus mori, propterea quòd id ego prædixeram. Quibus verbis nec ſignifico propterea non potuiſſe aliter mori, quia noluit, (quamuis id quoque verum ſit) nec meam prædictionem veram fuiſſe cauſam, vt ille aliter non potuerit mori, ſed tantum ſignifico adeo bene me de eius futuris moribus iudicaſſe, adeo bene rem opinioni, prædictionique meæ reſpondiſſe, vt videatur prædictio mea neceſſaria fuiſſe cauſa eius ſuſpenſionis, nec aliter fieri potuiſſe, quam vt ſuſpenſus moreretur. Atque hæc eſt vis, atque gratia illius verbi, *Non poterant credere.* Quod ad tertiam attinet difficultatem, quæ in ipſis Iſaiæ verſatur verbis, tria quoque quæri poterant, quid ſit excæcare, & indurare, quomodo Deus excæcet, & induret; quomodo Euangeliſta dicat, *excæcauit, & indurauit*, cùm Propheta dicat, *excæca, & indura*, ſed hæc omnia partim iam à nobis apud Matthæum cap. 13. 15. explicata ſunt, partim iis locis, quos illic notauimus, explicabuntur. Hoc vnum hoc loco dicam, quod ad huius loci intelligentiam maximè pertinet, cùm Deus excæcare, & indurare dicitur, non ſolùm ſignificari eum permittere, vt homines excæcentur, obdurenturque, non ſolum gratiam illis aut non dare, aut datam auferre, vt Auguſtinus docet, aut, vt putant Græci, nimium dare gratiæ, qua abuſi homines cæci, & obſtinati fiant, ſed ita homines ſeipſos excæcare, obdurareque, ita aduerſum diuinam pugnare voluntatem, vt Deus ipſe ſuis manibus oculos illis eruiſſe, eoſque obtudiſſe, induraſſeque videatur, vt neque videre poſſint, neque intelligere: non quòd Deus id faciat, ſed quòd tanta eorum cæcitas, tanta durities ſit, vt à nemine alio, quàm à Deo fieri videatur potuiſſe: quemadmodum vulgo dicimus, cum videmus aliquem virum alioqui prudentem abſurdiſſimè errantem, Deus illi mentem eripuit; non quòd credamus eripuiſſe, ſed quòd non intelligamus, qua ratione homo vel minimè ſanus tam abſurda poſſet facere, niſi mentem illi Deus abſtuliſſet. Docet ergo Ioannes propterea Iudæos non credidiſſe, quia Iſaias adeo eos cæcos,

In Marcum cap. 5. 6.

Non poſſe idem valet quod nolle.

Non potuerunt Iudæi credere in ſenſu compoſito.

Deum excæcare, & indurare homines quid ſit.

adeo

adeo duros fore prædixerat, vt Deus ipſos ſuis quodammodo manibus in hoc ipſum excæcaſſe, induraſſeque videretur, ne aut videre poſſent, aut intelligere veritatem; more enim prophetico Iſaias per præteritum iuxta verſionem Septuaginta de rebus futuris loquitur.

41. *Hæc dixit Iſaias, quando vidit gloriam eius, & locutus eſt de eo.*] Relatiuum *eius* & *eo* videtur ſine antecedente poſitum eſſe; itaque ſolet quæri ad quem referatur. Chryſoſtomum ſanè miror ad Patrem referre, cum nulla de Patre mentio præceſſiſſet. Multo profectò melius Theodorus Heracleota, Cyrillus in Græca Catena, & libro 7. dial. de Trinitate, Hilarius libro 5. de Trinita. Ambroſius libro 3 de ſpiritu ſancto cap. 23. Hieronymus in cap. 6. Iſai. Athan. in libro de communi eſſentia Patris, & Filij, & Spiritus ſancti, Leontius, Nonnus, Auguſtinus, Beda, Rupertus, Theophylactus, Euthymius ad Chriſtum referunt; de eo enim Euangeliſtæ ſermo erat, de eo paulo ante dixerat, *Cum autem tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum*; de eo ſtatim ver. 42. dicit, *Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum.* Itaque cum relatiuum *eum* & proximè præcedens, & proximè ſequens ad Chriſtum referatur, ad eundem & relatiuum *eius*, & *eo*. quod in medio illorum eſt, referatur neceſſe eſt.

Chriſti diuinitas, & Trinitatis eſſentia in Trinitate probatur. Pater ſunt, qui ab Iſaia viſus eſt.

Vnde diuinitas Chriſti; imo & vna totius Trinitatis eſſentia manifeſtiſſimo colligitur argumento, nam, vt omnes illi auctores notant (Hilarium excipio, qui Patrem viſum fuiſſe negat) non dubium, quin Deus ille, quem ſe Iſaias vidiſſe ait, Pater fuerit; nemo enim id neque Iudæus, neque hæreticus negare poteſt. At Ioannes hoc loco ſcribit illum ipſum Deum fuiſſe Filium: D. autem Paulus Act. 28. 25. 26. 27. docet fuiſſe Spiritum ſanctum, *Bene*, inquit, *Spiritus ſanctus locutus eſt per Iſaiam Prophetam ad patres noſtros, dicens, Vade ad populum iſtum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis & non perſpicietis; incraſſatum eſt enim cor populi huius*: Pater ergo & Filius & Spiritus ſanctus vnus eſt Deus, cuius gloriam vidiſſe dicitur Iſaias. Sunt qui hoc ad Prophetiam illam referant, de qua Euangeliſta paulo ante mentionem fecerat, *Quis credidit auditui noſtro?* Iſai. 53. 1. quaſi tunc Iſaias prophetico ſpiritu Chriſti gloriam viderit; ſed neq; bonos habent auctores, neq; boni ipſi auctores ſunt. Quorſum hoc Euãgeliſta dixerit, meritò aliquis dubitare poteſt. Pleriq; putãt ideo dixiſſe; ne quis obiiceret, quorſum illa ex Iſaia de Iudæorum excæcatione, obdurationeq; teſtimonia protuliſſet; docere enim Iſaiam non de ſui tantum temporis Iudæis, ſed de iis quoq;, qui Chriſti tempore futuri erant, locutum fuiſſe: etenim Chriſti quaſi iam præſentis vidiſſe gloriam, atq; de eo illo in loco fuiſſe locutum. Probabile; etſi mihi potius hanc ob cauſam dicere videtur, vt rationem reddat, cur illi non potuerint credere, hoc eſt cur non potuerit, vt diximus, Propheta mentiri, quia hoc non quouis dixit tempore, ſed tunc cum maximè Deo plenus erat, cum diuinam contemplatus eſſet maieſtatem.

42. 43 *Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum, ſed propter Phariſæos non confitebantur, vt e ſynagoga non eiicerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei.*] Veluti correctio hæc eſt ver. 37. & cæterorum vſque ad 40. quia enim abſolutè dixerat Iudæos ne tot quidem viſis miraculis credidiſſe, ſed, vt Iſaias prædixerat, excæcatos, & induratos magis fuiſſe, ne quis hoc de omnibus prorſus excepto nemine dictum acciperet, addit non adeo incredulos, non adeo cæcos, ac duros omnes fuiſſe, quin aliqui crediderint, & quidem non ex plebe ſolùm, quæ propenſior ſemper in eum fuerat, ſed etiam ex principibus, quorũ ab eo animi magis abhorrebãt. Atq; hanc vim habet particula illa, *Veruntamen*, vt rectè Rupertus animaduertit. Principes vocat, qui aut opib⁹, aut gratia, & auctoritate apud Iudæos valebant plurimum; ſiue ſacerdotes aut Phariſæi eſſent, ſiue nõ, qualis Nicodemus fuiſſe dicitur c. 3. 1. Hi ergo ipſi quãtumuis auctoritate valerent, tamen Phariſæorum veriti rabiem non audebant, etiamſi crederent, Chriſti diſcipulos profiteri, ne ab illis extra ſynagogam eiicerentur, quemadmodum Phariſæi conſpirauerant c. 9. 22. Tanta erat Phariſæorum apud Iudæos auctoritas, vt non ſolum ab ipſorũ principibus, verumetiã ab Herode Rege, vt Ioſephus tradit, timerentur, eorumque arbitratu, atque conſilio Reſpub. gubernaretur.

Lib. 18. antiq. Iud. c. 8. & 2. & lib. 17. c. 3.

Vera fides ſine caritate haberi poteſt.

Colligimus contra nouos hæreticos ex hoc loco poſſe nos veram habere fidem ſine caritate, ac proinde non ſola fide iuſtificari. Illi enim principes, qui in Chriſtum credebant, veram vtique habebant fidem; alioqui non dixiſſet Ioannes eos credidiſſe; tamen caritatem non habebant, nam ſi habuiſſent, confeſſi illum fuiſſent, nec magis hominum, quàm Dei gloriam dilexiſſent. Porro his verbis, *Dilexerunt enim gloriam hominũ magis, quam gloriam Dei*, rationem Ioannes reddit, cur, cum crederent, non id etiam palam profiterentur. Sed ambigua vtitur ratione; nam genitiui illi, *Dei*, & *hominum* aut actiuè, aut paſſiuè ſumi poſſunt. Si actiuè accipiantur ſenſus erit, eos dilexiſſe potius ab hominibus, quàm à Deo, gloriam habere. Si paſſiuè, dilexiſſe homines potiùs quam Deũ glorificare. Cæterum non dubito actiuè accipi debere, quemadmodũ omnes boni auctores Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrill. Theodorus Mopſue. Beda, Theophylactus, Euthymius acceperunt. Voluit enim Euangeliſta affectum, &, vt ita dicam, paſſionem notare, qua impediti principes illi, cum crederent, non tamen confitebantur. Amare autem aliorum gloriam, id eſt gloriam illis optare, non eſt paſſio, ſed virtus; propriam autem apud homines gloriam quærere, ea verò paſſio, & quidem omnium potentiſſima eſt. Hoc ergo hic dicit Euangeliſta de principibus, quod ſuprà Chriſtus de Phariſæis dixerat, *Quomodo poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam, quæ a ſolo Deo eſt, non quæritis?* cap. 5. 44. Quam ergo apud homines iſti quærebant, quam diuinæ præferrent gloriæ? Diuina ab iis gloria poſtulabat, vt quod de Chriſto credebant, id publicè profiterentur; *corde enim creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem.*

Roman. 10. 10

Huic gloriæ, quam apud Deum non ſolum fidei, ſed etiam caritatis, & fortitudinis ſuæ ſingularem habere poterant, illam, quam apud Phariſæos habebant, prætulere, vt non leues, ſed conſtantes, vt non Chriſti, ſed Moyſis diſcipuli, vt non nouarum rerum, ſed patriæ religionis ſtudioſi viderentur. Multos etiamnũ ea ratio in errore tenet, quòd inconſtantes videri nolint. Atqui cognitum errorem corrigere non inconſtantia, ſed ſumma prudentia eſt. In errore verò, quem noueris, perſeuerare duplex eſt error, aut ſtultitia potiùs, quàm error eſt.

Cognitum errorem corrigere ſumma prudentia eſt.

44. 45. *Ieſus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me. Et qui videt me, videt eum, qui miſit me.*] Videtur Theophylactus exiſtimare Chriſtum hæc verba non dixiſſe ſtatim poſt ſuperiora, ſed poſtquam ſe abſcondiſſet, & per aliquantum latuiſſet tempus. Verum ipſa connexio indicat eodem tempore, eodem loco dicta eſſe, vt Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Auguſt. & Rupertus indicant. Si non ob aliud, certè vel ob hoc ipſum, quòd Euangeliſta ſimul narrat, cùm in contrariũ nulla ſit ratio. Quia ergo videbat quoſdam credere quidem in ſe, cæterum humano quodam metu, atque pudore non audere id præ ſe ferre, aufert illis pudoris atque timoris cauſam, dicens, qui in ſe credit, non in ſe,

A ſed in Patrem, id eſt in verum ſine dubio Deum credere, proinde ſi non erubeſcunt, aut timent in Patrem, ac Deum credere, nihil eſſe cauſæ, cur in ſe credere aut erubeſcant, aut metuant. In hanc ſententiam Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus, Rupertus, Euthymius. Cum Euangeliſta dicit eum hoc clamando dixiſſe, videtur ſignificare non id temere, aut caſu factum eſſe, ſed aliquam eius clamoris fuiſſe cauſam. Theophylactus clamando dicendi libertatem putat oſtendere voluiſſe, quamuis illi timeant Phariſæos, ac propterea fidem ſuam confiteri non audeant, ſe tamen nihil timere, palam, claraque voce docere, quod verum eſt, ſe Patri æqualem eſſe, **B** itaque qui in ſe credit, in Patrem credere. Cyrillus verò ideo clamauiſſe, vt indicaret nolle ſe occultè, & timidè ab hominibus coli, docens nos exemplo, quid facere, quomodo fidem noſtram profiteri debeamus, non occultè, non timidè, non obſcura, ſed clara voce, clamando denique nos credere. Videtur etiam mihi, idemque Rupertus indicauit, propterea clamauiſſe, quia parum illis ad credendum reſtabat temporis, clamat ne quam poſſint ignorantiæ excuſationem prætexere. Fecit, quod ſolet in auctione præco facere cum parum candelæ reſtat, validius clamat, ſi quis quid velit emere, citò emat, parum ſupereſſe temporis. **C** Cum autem dicit, *Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me*, non ſignificat, qui credit in ſe non credere in ſe, ſed non credere in hominem tantùm, qualis ipſe illis eſſe videretur, ſed credere in Deum, quemadmodum qui in Patrem crederent, vt Ambroſius lib. 5. de fide, cap. 5. Auguſtinus, & Beda exponunt; loquitur enim vt homo, vt Cyrillus ait. Aut qui credit in ſe, non ſolùm in ſe, ſed etiam in Patrem credere, quia ipſe, & Pater vnum ſint, ſicut dixit cap. 7. 16. *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me.* Non enim negat eſſe ſuam, ſed eſſe ſolum ſuam; ibi eiuſmodi locutiones, quæ frequenter occurrunt, explicauimus. Rectè veteres auctores & quos modò citauimus, & alij, qui contra Arianos diſputarunt, ex hoc loco Chriſti diuinitatem probauerunt. **D** Etenim ſi qui credit in Filium, credit in Patrem, Filium, & Patrem vnum eſſe Deum neceſſe eſt. Sed mirum quàm verſatile ſit hæreticorum ingenium. Etiam conabantur Ariani hinc confirmare errorem ſuum, vt lib. 5. de fide. cap. 5. ſcribit Ambroſius. *Ad extremum*, inquit, *vt Chriſtianos ſe non eſſe manifeſtent, negant in Chriſtum eſſe credendum, dicentes ſcriptum eſſe, Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me.* Iam reſpondimus non negare Chriſtum eum, qui in ſe credit, in ſe credere, ſed ſignificare non tantum in hominem, ſed in verum etiam, & eundem cum Patre Deum credere, vnde ſequitur eum non hominem tantùm, ſed etiam Deum eſſe. Subtiliùs obiicere Ariani potuiſſent non ſequi Chriſtum eundem eſſe cum Patre Deum, propterea quòd qui in eum credit, in Patrem credat. Nam & qui Apoſtolis credit, Patri credit, tamen non continuò ſequitur Apoſtolos eſſe Deum, idemque cum **E** Patre; & de illis dicit Chriſtus, *Qui vos ſpernit, me ſpernit; qui autem ſpernit me, ſpernit eum, qui me miſit.* Itaque nihil maius ex hoc loco poſſe colligi, quàm Chriſtum legatum eſſe Patris, ſicut Apoſtoli ipſius legati erant; iniuriam enim aut honorem legati in eum, à quo miſſus ſit redundare. Bene, & cómodè adnotarunt Theophylactus, & Euthym. non dixiſſe, qui credit mihi, credit ei, qui miſit me; ſed *qui credit in me, credit in eum, qui miſit me.* Quibus verbis docet in ſe eſſe credēdum, non autem dicimur in quenquam, niſi in Deum credere. Eius quidem legatis credimus, in ipſos verò non credimus. Præterquam quòd, vt Ambroſius, Auguſt. Chryſo. Theodorus Mopſueſt. Cyrill. Leótius, Theo-

Sup. c. 10. 30.

Chriſti diuinitas ex hoc loco probata contra Arianos.

Luc. 10. 16.

A phyl. & Euthymius obſeruarunt; propterea addidit, *qui videt me, videt eum, qui miſit me*, vt clarioribus verbis omnem tolleret dubitationem. Si enim qui videt Filium, videt & Patrem, eadem profectò vtriuſq; natura eſt, vt ex hoc loco, & ex illo huic ſimili c. 14. 9. argumentantur Athanaſ. orat. 1. & 2. contra Arian. & ſer. 3. & 4. contra eoſdem, & Marius Victorinus lib. 4. aduerſus Arium.

46. *Ego lux in mundum veni, vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat.*] Quomodo Chriſtus lux in mūdum venerit, c. 1. 5 diſſeruimus. Hoc autem loco perinde mihi videtur loqui, cum ſe lucem in mundum **B** veniſſe dicit, ac ſi diceret, antequam ipſe veniret, totum mundum in tenebris fuiſſe, vt ſcitiſſimè D. Auguſtinus adnotauit, ſe quaſi Solem mundo fuiſſe ortum, non niſi vnum in mundo Solem eſſe, non alium, quàm ſe Saluatorem; iam eum Solem in occaſum, id eſt in mortem inclinatum eſſe; quiſquis velit eo frui, quiſquis velit credere, properet antequam occumbat, propterea, vt ſuprà diximus, clamore vſus eſt, quia prope occaſum erat. Verbum illud *lux*, vt Cyrillus notat, eius declarat diuinitatem; proprium enim Dei eſt lucem eſſe mundi. Nam etſi Apoſtolis dictum eſt, *Vos eſtis lux mundi*, Matth 5. 14. vt ait D. Auguſt. aliter tamen illi, quàm Chriſtus *lux mundi* vocati ſunt. **C** Chriſtus natura ſua, & vt ait D. Ioannes *lux vera*; illi vera lux ex hac vera luce accēſa, vt c. 1 5. 8. explicauimus. Quod autem ait in mundum veniſſe, duplicem habet vim. Primum quidem ſignificat ſe antequam in mundum veniret, hoc eſt homo fieret, exiſtiſſe; non tunc primùm eſſe cœpiſſe, cum in mundo lucere cœpit; per omnem ante æternitatem fuiſſe; quemadmodum Sol non tunc eſſe incipit, cum nobis exoritur. Erat enim ante, ſed non videbatur. Itaque hinc etiam eius diuinitas comprobatur. Deinde indicat ſe non huius, aut illius gentis, ſed totius mundi veniſſe lucem, id eſt nō vt hanc, aut illam gentem, ſed vt *omnem hominem venientē in hunc mundum* illuminaret. Qua vim in nomine mūdi ſæpe ex Græcis auctoribus obſeruauimus, cap. 3. 17. **D** 19. & 4. 42. & 6. 33. 51. & 8. 12. & 9. 5. Ratio poſtulare videbatur, vt cùm ſe lucē appellaſſet, diceret, Vt omnis qui videt me, in tenebris non maneat, hoc enim eſt in tenebris non manere, lucem videre. Sed voluit, quod dicturus erat, explicare aliter dicendo. Hoc nimirum eſſe lucem videre, in ſe credere, propterea addidit, *Vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat.* Vbi etiam manēdi verbum emphaſim illam habet, quam D. Auguſtinus obſeruauit; priuſquam ille veniret, omnes in tenebris fuiſſe, ex quibus niſi in ſe credēdo, hoc eſt lucem intuendo exire non poſſe. Hoc enim eſt manere, & remanere in tenebris, in quibus priùs erant. Quam emphaſim obſeruauimus in eodem verbo c. 5. 36. & 8. 31. & 9. 41.

47. *Et ſi quis audierit verba mea, & non cuſtodierit, ego non iudico illum.*] In pleriſque Græcis codicibus eſt, καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων καὶ μὴ πιστεύσῃ, *Et ſi quis au-* **E** *dierit verba mea, & non crediderit*, quemadmodum omnes etiam Græcos interpretes legiſſe video, ſenſuſque videtur magis eſſe conſequēs. Dixerat enim, quid boni conſecuturi eſſent, qui in ſe credidiſſent; dicit nunc, quid mali ſecuturum eos ſit, qui credere noluerunt, nempe vt condēnentur. Noſter tamen interpres haud dubiè legit, καὶ μὴ φυλάξῃ, *& non cuſtodierit*, quēadmodum Auguſtinus, & Latini omnes auctores legunt, & inter Græcos Nonnus poëta, & codices manuſcripti nonnulli Græci, vt ille, qui cum Græcorum Catena eſt. ſenſus non ſolùm ſimilis, ſed idem etiam prorſus eſſe poteſt. Cuſtodire enim, quod audieris, eſt credere, id eſt animo recondere, non abiicere, vt Nōnus interpretatur,

Lux diuinitatem declarat.

Apoſtoli & ſancti lux ex vera luce Chriſto accenſa.

Sup. c. 1. 9.

Καὶ μὴ ἀσυλήτειο τὸν γορωῖδα φυλάξῃ.

Hunc eſſe ſenſum ex verſu ſequenti manifeſtum eſt. Quod ſequitur, *Ego non iudico illum*, non ſatis videtur cohærere. Cùm enim docere vellet, quid mali eos, qui in ſe non crederent, ſequeretur, non videtur fuiſſe dicendum eos à ſe non iudicari, (hoc enim bonum, non malum illis eſt) ſed potiùs iudicari. Vtrumque dicit & eos, qui non credunt, iudicari, hoc eſt condemnari; & non à ſe, ſed ab ipſo ſermone ſuo iudicari. Itaq; quod dicit, *Ego non iudico eum*, tantumdem valere mihi videtur, ac ſi dicat, *iam iudicatus eſt*, quemadmodum dixit c. 3. 18. Quo autem modo dicat ſe eum non iudicare, & non veniſſe, vt iudicaret mundum c. 3. 17. docuimus. B Hoc autem Cyrill. Leontius. & Theophylactus idcirco dixiſſe putant, vt doceret ſe condemnationis eorũ, qui in ſe non crederent, cauſam non eſſe; nec enim veniſſe ſe, vt mundum condemnaret, ſed vt ſaluaret; ipſorum incredulitatem, & culpam cõdemnationis eorum eſſe cauſam.

48. *Qui ſpernit me, & non accipit verba mea, habet, qui iudicet eum.*] Docet non deeſſe iudicem, à quo ij, qui non credunt, condemnentur, quamuis eos ipſe non condemnet. Idem eſt Chriſtum ſpernere, & eius verba non accipere. Omnis enim, qui eũ ſpernit, eius verba non accipit; & omnis, qui verba eius non accipit, ſpernit. Verba autem eius non accipere, eſt non credere; qui enim credit, accipit, & intimo animo recondit, quod ſuperiore verſu dixit, cuſtodire.

C *Sermo, quem locutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die.*] Quia ſermo, quem à me audierunt, & credere noluerunt, veluti teſtis aduerſus eos ſtabit, clamabitque eos æternis ſupplicijs dignos eſſe, quòd non crediderint; *ſi enim non veniſſem, & locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent*, ait c. 15. 22. Hæc eſt vis illorum verborum, *Quem locutus ſum.* Videtur hoc Rupertus vidiſſe. *Quis tandem*, inquit, *ille eſt iudex? Sermo, quem locutus ſum vobis, ille iudicabit eum in nouiſſimo die. Ille*, inquit, *ſermo, quem audierunt, quem verum eſſe neſcire non poſſunt, vtpote magnificis operum teſtimonijs comprobatum, ille iudicabit eum, ille arguet, ille conuincet eum. Vbi nam iſte talis iudex ſedebit? quali de ſolio ſuo voces, aut ſententias iudicij ſui dabit? Prope aderit, intus ſedebit, in conſcientia cuiuſque iuſtas ſententias terribiliter perſonabit.* Simplicius hoc, ſed D probabilius, quàm quod ſcribit melior auctor Auguſtinus. *Expectantibus autem, quiſnam ille eſſet, ſecutus adiunxit, ſermo, quem ego locutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die. Satis manifeſtauit ſeipſum iudicaturum in nouiſſimo die; ſeipſum quippe locutus eſt, ſeipſum annuntiauit, ſe ipſum ianuam poſuit, qua ipſe ad oues paſtor intrauit.* Contrarium hoc videtur verbis Chriſti, qui dicit ſe non iudicare eum, id eſt non eſſe iudicaturum. At hoc non dicit, quòd iudicaturus ipſe non ſit, ſed quòd ſi ipſe non iudicaturus eſſet, ſermo, quem locutus fuerat, eſſet iudicaturus; ſicut dixit c. 5. 45. *Nolite putare, quod ego accuſaturus ſim vos apud Patrem; eſt, qui accuſat vos, Moyſes.*

Lib. 10. ſub finem.
Sermo quẽ locutus eſt Chriſtus iudex in conſcientia incredulorum.

Tract. 54.

E 49. *Quia ego ex meipſo non ſum locutus, ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar.*] Chryſoſto. & Euthym. ita hoc interpretantur, quaſi particula illa *Quia* non accipiatur cauſaliter, ſed explicatiuè, vt frequenter ex Hebræorum idiomate ſumi ſolet. Itaque ſenſum eſſe, Hic eſt ſermo meus, qui vos in nouiſſimo die iudicabit, quòd ſæpe vobis dixerim me nihil ex meipſo loqui, ſed ex Patre, & tamen non credidiſtis. Multo meliùs Cyrill. & vterq; Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. & Leontius cauſam

A reddi putãt, cur ſermo Chriſti eos, qui nõ credidiſſent iudicaturus eſſet, quia nimirum cum non ex ſe, ſed ex Patre locutus eſſet, illi non crediderunt. Hic verus eſt ſenſus. Nam alius, quem Rupertus indicat, nimis argutus videtur eſſe. *Inde*, inquit, *ſermo, quem locutus ſum, fortitudinem habet iudicandi, quia ego à meipſo non loquor.* Porro quomodo dicat Chriſtus ſe ex ſeipſo non loqui, & mandatum à Patre accepiſſe, quid locuturus, atque dicturus eſſet, vnde magnam Ariani quæſtionem excitabant, vt Ambroſ. docet lib. 5. de fide c. 6. ſuprà diſputauimus, c. 7. 28. & c. 8. 28 Summa rei; Chriſtum vt hominem loqui, vt Cyrill. Leontius, Chryſo. & Theophy. docent; maiorem enim auditorum, quàm naturę B aut dignitatis ſuæ rationem habuiſſe. Nam etſi vt Deus loqui poterat, auditores tamen idoneos non fuiſſe, vt eum tanquam Deum loquentem audirent, ideo demiſiſſe ſeſe, & ad eorum captum ſermonem accommodaſſe. Habet hoc ipſum maiorem vim; perinde enim eſt ac ſi ex auditorum opinione argumẽtetur; Vt purus eſſem homo, quemadmodum vos exiſtimatis, tamen credere mihi deberetis, cum non ex meipſo, ſed ex Patre loquar. Ambroſius, Auguſt. & Beda, quod & Theophylact. probat, ad diuinam hoc naturam referunt, Filium non ex ſe, ſed ex Patre loqui, quia non ex ſe, ſed à Patre eſt; nec aliud mandatum quid diceret, aut quid loqueretur à Patre accepiſſe, quàm ipſam naturam. Atque ita olim doctiores interpretari ſolitos Ambroſius auctor eſt. Idem eſt dicere, & loqui, ſed ex-C plicauit pluribus, vt indicaret nullum prorſus verbum ſiue in meditata oratione, quod eſt propriè dicere, ſiue in familiari, & ſubito ſermone, quod eſt loqui (ſi quid diſcriminis inter ea duo verba eſſe velis) ſibi excidere niſi ex præſcripto Patris. Itaque quod ait Rupertus, *Quid nunc dicam patienter contradicentibus, & quid in futuro iudicio loquar terribiliter, vbi nemo contradicere audebit?* minus probabilitatis habet. Illud opinor dignius obſeruatione eſt, manifeſto argumento hoc in loco quorundam Theologorum opinionem refutari, qui exiſtimant Chriſtum non omnia, quæ in hac vita fecit, ex Patris præcepto feciſſe. Cùm enim docet nihil ſe loqui, niſi ex præcepto Patris, ſignificat nihil etiam niſi ex eius præcepto facere ex minore maius in-D telligens.

Lib. 10. ſub finem.

Ad captum auditorum accommodat ſermonem ſuum Chriſtus.

Chriſtus omnia ex Patris præſcripto fecit.

50. *Et ſcio, quia mandatũ eius vita æterna eſt.*] Id eſt cauſa vitæ æternæ, ſi quis illud fecerit. Hunc enim ſenſum huiuſmodi locutiones habere ſolent, vt, *Gratia Dei vita æterna*, id eſt cauſa eſt vitæ æternæ. Rõ. 6. 23. *Dulcedo animæ ſanitas oſſium*, id eſt ſanitas, & lætitia animi cauſa eſt ſanitatis corporis vſque ad intima oſſa, Prouer. 16. 24. Vnde colligimus mandatorum Dei obſeruationem cauſam eſſe meritoriam vitæ æternæ, noſque operibus etiam iuſtificari. Vnum enim neceſſariò ex altero ſequitur. At quorſum hoc dicit Chriſtus? voluit, opinor, auditorum exaggerare culpam, quod non crederent, & inuitare etiam atque etiam vt crederent. Non credidiſſe ſibi non ex ſeipſo, ſed ex præſcripto Patris lo-E quenti; & loquenti non ea, quæ ſibi, aut Patri, ſed quæ ipſis maximam afferrent vtilitatem, eoſque, ſi vellent credere, ad vitam æternam ductura eſſent. Indicauit hoc ipſum Chryſoſt. Verbum illud *ſcio*, emphaſim habet, quaſi dicat non ignarus, quàm ſalutaria eſſent, quę vobis dicebam, vobis dixi; nam & ipſa per ſe vitam vobis, ſi crederetis, æternam allatura erant, & id ego ſciebam, non imprudens, ſed ſciens, ac volens vobis benefeci.

Obſeruatio mandatorum cauſa vitæ æternæ meritoria.

CAPVT XIII.

Mat. 26. a. 2. Mar. 14. a. 1. Luc. 22. a. 1. 1. ANTE diem feſtum Paſchæ, ſciens Ieſus quia venit hora eius vt tranſeat ex hoc mundo ad Pa-
trem: cum dilexiſſet ſuos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos. 2. Et cœna facta, cum dia-
bolus iam miſiſſet in cor vt traderet eum Iudas Simonis Iſcariotæ: 3. ſciens quia omnia dedit
ei Pater in manus, & quia a Deo exiuit, & ad Deum vadit: 4. ſurgit a cœna, & ponit veſti-
menta ſua: & cum accepiſſet linteum, præcinxit ſe. 5. Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes
diſcipulorum, & extergere linteo, quo erat præcinctus. 6. Venit ergo ad Simonem Petrum. Et dicit ei Petrus:
Domine, tu mihi lauas pedes? 7. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Quod ego facio, tu neſcis modo, ſcies autem po-
ſtea. 8. Dicit ei Petrus: Non lauabis mihi pedes in æternum. Reſpondit ei Ieſus: Si non lauero te, non habebis
partem mecum. 9. Dicit ei Simon Petrus: Domine, non tantum pedes meos, ſed & manus, & caput. 10.
Dicit ei Ieſus: Qui lotus eſt, non indiget niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus. Et vos mundi eſtis, ſed non
omnes. 11. Sciebat enim quiſnam eſſet qui traderet eum: propterea dixit: Non eſtis mundi omnes. 12.
Poſtquam ergo lauit pedes eorum, & accepit veſtimenta ſua: cum recubuiſſet iterum, dixit eis: Scitis quid fece-
rim vobis? 13. Vos vocatis me Magiſter, & Domine: & bene dicitis: ſum etenim. 14. Si ergo ego laui pe-
des veſtros, Dominus, & Magiſter: & vos debetis alter alterius lauare pedes. 15. Exemplum enim dedi
vobis, vt quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis. 16. Amen, amen dico vobis: Non eſt ſeruus ma-
Inf. 15. c. 20. Mat. 10. c. 24. Luc. 6. f. 40. Pſ. 40. c. 10. Mat. 10. d. 40. Luc. 10. d. 16. Matt. 26. b. 21. Mar. 14. a. Luc. 22. c. Lu. 13. b. 21. ior Domino ſuo: neque apoſtolus maior eſt eo, qui miſit illum. 17. Si hæc ſcitis, beati eritis ſi feceritis ea. 18.
Non de omnibus vobis dico: ego ſcio quos elegerim: ſed vt adimpleatur Scriptura: Qui manducat mecum pa-
nem, leuabit contra me calcaneum ſuum. 19. Amodo dico vobis, priuſquam fiat: vt cum factum fuerit, cre-
datis, quia ego ſum. 20. Amen, amen dico vobis: Qui accipit ſi quem miſero, me accipit: qui autem me acci-
pit, accipit eum qui me miſit. 21. Cum hæc dixiſſet Ieſus, turbatus eſt ſpiritu: & proteſtatus eſt, & dixit: A-
men, amen dico vobis: Quia vnus ex vobis tradet me. 22. Aſpiciebant ergo ad inuicem diſcipuli, hæſitan-
tes de quo diceret. 23. Erat ergo recumbens vnus ex diſcipulis eius in ſinu Ieſu, quem diligebat Ieſus. 24.
Innuit ergo huic Simon Petrus: & dixit ei: Quis eſt, de quo dicit? 25. Itaque cum recubuiſſet ille ſupra pe-
ctus Ieſu, dicit ei: Domine quis eſt? 26. Reſpondit Ieſus: Ille eſt, cui ego intinctum panem porrexero. Et cum
intinxiſſet panem, dedit Iudæ Simonis Iſcariotæ. 27. Et poſt buccellam, introiuit in eum Satanas. Et dixit ei
Ieſus: Quod facis, fac citius. 28. Hoc autem nemo ſciuit diſcumbentium ad quid dixerit ei. 29. Quidam
enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quod dixiſſet ei Ieſus: Eme ea, quæ opus ſunt nobis ad diem feſtum:
aut egenis vt aliquid daret. 30. Cum ergo accepiſſet ille buccellam, exiuit continuo. Erat autem nox. 31.
Sup. 7. e. 34. Leuit. 19. d. 18. Matth. 22. d. 39. Inf. 15. b. 12. Matth. 26. d. 33. Mar. 14. e. 29. Luc. 22. e. 33. Cum ergo exiſſet, dixit Ieſus: Nunc clarificatus eſt filius hominis: & Deus clarificatus eſt in eo. 32. Si Deus
clarificatus eſt in eo, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo: & continuo clarificabit eum. 33. Filioli, adhuc modi-
cum vobiſcum ſum. Quæretis me: & ſicut dixi Iudæis: Quo ego vado: vos non poteſtis venire, & vobis dico
modo. 34. Mandatum nouum do vobis: Vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.
35. In hoc cognoſcent omnes quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem. 36. Dicit ei Simon
Petrus: Domine, quo vadis? Reſpondit Ieſus: Quo ego vado, non potes me modo ſequi: ſequeris autem poſtea. 37.
Dicit ei Petrus: Quare non poſſum te ſequi modo? animam meam pro te ponam. 38. Reſpondit ei Ieſus: Animam
tuam pro me pones? Amen, amen dico tibi: Non cantabit gallus, donec ter me neges.

IN CAPVT XIII.

1. ANTE *diem autem feſtum Paſchæ.*] Aggreditur D Diuus Ioannes ad narrandam Christi paſſionem, exordio ab vltima cœna ſumpto, vnde ad mortem diſceſſit. Qua in re de induſtria videtur, quæ ab alijs Euangeliſtis dicta erant prætermittere, ea vero dicere, quæ prætermiſſa ab alijs erant. Alij vltimam cœnam, inſtitutionemque Euchariſtiæ copioſe deſcripſerant, lotionem vero pedum, & concionem illam ad diſcipulos poſt cœnam habitam, prætermiſerant. Ioannes contra lotionem pedum, & concionem narrat, cœnam, & Euchariſtiam prætermiſit, partim quòd de Euchariſtia ſatis multa dixiſſent alij, partim quod & ipſe de ea cap. 6. diſſeruiſſet. Nos deinceps quæ ab alijs Euangeliſtis dicta non ſunt, à Ioanne vero dicuntur, explanabimus, quæ ab alijs dicta ſunt, cũ & à nobis apud illos ſint explicata prætermittemus. Notat Ioannes tẽ- E pus, quo lotio pedũ, quam narrare incipit, facta ſit, & rationem, qua Chriſtus adductus id fecerit. Quod vtrumq. pertineat & ad diligentiam, & ad fidem ſcribẽtis hiſtoriam. Tempus deſignat cùm ait, *Ante diem autẽ feſtũ Paſchæ*, id eſt pridie Paſchæ, vt ex alijs conſtat Euangeliſtis, qui cœnam illam pridie, quam Chriſtus pateretur, factam fuiſſe tradunt, Matthæi 26. 17. Mar. 14. 12. Lucæ 22. 7. Cum autem duplex eo anno fuerit Paſcha, alterum Chriſti, alterum Iudæorum, vt Matthæi 26. a. diſputauimus, quærunt nõnulli pridie vtrius Paſchæ intelligat Euangeliſta factam lotionem pedum. Quidam pridie Paſchæ Iudæorum interpretantur, quod ab illis die ſabbati, poſt Chriſti mortem celebratum eſt, tum quòd credendum ſit Euangeliſtam popularem loquendi conſuetudinem vſurpaſſe, vt lector, quę dicebat, intelligeret, populum autem Paſcha non illud, quod Chriſtus, ſed illud, quod ipſe celebrauit vocare ſolitum: tum quòd lotio pedum non ante diem Paſchæ Chriſti, ſed intra ipſum Paſchæ diẽ facta eſt. Inchoabantur enim à Iudæis dies à primo veſpere, & in veſperum alterum terminabantur; lotio autem facta eſt intra primum veſperum, id eſt inchoato iam Chriſti Paſcha, &, quod idem eſt, primo die azymorum, vt Matthæus, & Marcus, & Lucas docent, non E ergo potuiſſe pridie eius diei lotionem fieri. Sed non dubito, quin Ioannes Paſcha Chriſti voluerit ſignificare; de eo enim omnes Euangeliſtæ loquuntur, atque illud ipſum vulgo Paſcha vocabatur, quia verum erat Paſcha, quamuis eo anno à Iudæis non tam Paſcha ipſum, quod loco ſuo moueri non poterat, quam eius celebratio in ſequentem diem tranſlata fuerit. Quod qui non intelligit, legat quæ apud Matthæum

Dies Iudæorum à primo veſpere ad alterum

cap. 26. 2. diſputauimus. Hoc ita eſſe ex aliis conſtat Euangeliſtis, qui hunc ipſum diem, quo lotio pedum facta eſt, primum azymorum diem vocant, cùm idem ſit primus azymorum dies, & Paſcha; & tamen alij Euangeliſtæ populari, vt opinor, more loquebantur. Vtrumque ergo verum eſt hanc lotionem, & intra diem Paſchæ Chriſti, & pridie eius factam fuiſſe. Cùm enim duplex dies ſit, naturalis viginti quatuor horarum, qui apud Iudæos ab vno veſpere, vſque ad alterum numerabatur; & artificialis, aut vſualis, vt vocant, qui ab ortu ſolis, vſque ad occaſum; lotio intra diem Paſchæ Chriſti naturalem, & ante diem artificialem facta eſt.

Sciens Ieſus, quia venit hora eius, vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem] Cùm dicit, *ſciens* oſtendit Chriſtum nec ignarum, neque inuitum mortem obiiſſe, ſed cùm ſciret, quo tempore, quo loco, & qua ratione moriturus eſſet, ſponte ſe ad mortem comparaſſe, vt Cyrillus, & Theodorus Mopſueſt. obſeruarunt. Nec verò ſignificat tunc ſciuiſſe, id eſt didiciſſe, Sciebat enim, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus aiunt, tam in ſe ab omni æternitate, ſed ſciuiſſe ſemper illud eſſe moriendi tempus à Patre conſtitutum, quod tunc videbat appropinquare. Videtur etiam mihi tacita eſſe antitheſis ad ſuperiora tempora, quod & Rupertus animaduertit. Sæpe Euangeliſta narrauerat, cum Iudæi vellent in Chriſtum manus inijcere, eum refugiſſe, *quia nondum venerat hora eius*, vt cap. 7. 30. & 8. 20. nunc è contrario dicit eum non modò non refugiſſe, ſed etiam antequam Iudæi ad comprehendendum venirent eum, ipſum ſe ſponte ſua ad mortem præparaſſe. Cùm autem dicit, *Vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem*, indicat ſciuiſſe eum non ita ſe moriturum, quemadmodum homines cæteri mori ſolent, vt vſque ad vltimum iudicij diem non eſſet reſurrecturus; ſed ita potius, vt eius mors tranſitus potius ex hoc mundo ad Patrem eſſe videretur, quod paulo poſt reſurrecturus eſſet. Quanquam non mortem ipſam, ſed mortem ſimul, & aſcenſionem in cœlum tranſitum mihi videtur appellare. Per mortem enim ſolam, ſi poſt reſurrectionem in cœlum non aſcendiſſet, non diceretur ad Patrem tranſiiſſe. Illud etiam mihi videor animaduertere inter mundum, & Patrem antitheſim quandam ſignificari; perinde ac ſi diceret, vt ex loco miſeriæ, & laboris ad locum requietis, atque fœlicitatis tranſiret, vt cauſam ſimul tacitè reddat, quare mortem minimè recuſauerit. Quis enim tranſitum à miſeria ad fœlicitatem recuſaret? Id nobis exemplum eſſe poteſt. *Spes*, inquit Auguſtinus, *membris in capite data eſt, quod eſſent illo tranſeunte ſine dubio ſecutura. Quid ergo infideles, & ab hoc capite, atque ab eius corpore alieni? Nonne & ipſi tranſeunt, quia non permanent? Tranſeunt plane & ipſi, ſed aliud eſt tranſire de mundo, aliud eſt tranſire cum mundo? aliud ad Patrem, aliud ad hoſtem. Nam & Ægyptij tranſierunt; non enim perſequendo manſerunt: non tamen tranſierunt per mare ad regnum, ſed in mari ad interitum.*

Chriſti mors tranſitus fuit ex hoc mundo ad Patrem cum aſcenſione.

Tract. 55.

Cùm dilexiſſet ſuos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos.] Suos, hoc eſt τοὺς ἰδίους Apoſtolos appellare nemini dubium eſſe poteſt, & ex ſequenti hiſtoria perſpicuum eſt. *Suos* quippe vocat eos, quibus continuò pedes lauit; lauit autem ſolis Apoſtolis, ſolos igitur Apoſtolos *ſuos*, id eſt domeſticos, ac familiares eius vocat. Multis enim modis Chriſtus ſuos vocare ſolet, vt Theophylactus, & Euthymius adnotarunt, aut quia creati ab eo ſunt, quemadmodum omnes homines ſuos appellauit cap. 1. 11. *In propria venit, & ſui eum non receperunt*; aut quia ab eo electi, ac prædeſtinati vt 2. Tim. 2. 19. *Cognouit Dominus, qui ſunt eius*: aut quia domeſtici eius ſunt, quamuis prædeſtinati non ſint.

Multis modis ſuos Chriſtus vocare ſolet.

Nam Iudas quidem prædeſtinatus non erat, tamen inter ſuos hoc loco connumeratur, quia & illi inter cæteros pedes lauit. Itaque Cyrilli interpretationem non probo, qui hoc ad omnes homines, neque Ruperti, qui ad omnes electos refert. Maior quæſtio, quare addiderit, *Qui erant in mundo*. Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius putant ad differentiam Patriarcharum, & aliorum ſanctorum hoc dictum eſſe, qui cum domeſtici quoque fuiſſent Dei, in hoc mundo iam non erant. At quid ea diſtinctione opus erat? Magis etiam videtur alienum, quod Græcus Cyrillus ait ad diſtinctionem angelorum hoc eſſe additum, qui cùm Chriſti familiares, & creaturæ eſſent, tamen nõ erant in hoc mũdo. Quis enim dubitare poterat nõ agi de angelis, cum de lauandis pedibus ageretur? Quem ego verum ſenſum eſſe arbitror, eũ apud nullum auctorem grauem inuenio. Mundum hic emphaticè ſumi puto pro loco periculorum, & miſeriarum pleno, vt cum dixit paulo ante, *vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem*. Significat igitur Euangeliſta tacitè cauſam, cur ſuos Chriſtus hoc potiſſimũ in tẽpore dilexerit, quia eos nimirum in hoc mundo, id eſt inter media pericula relicturus eſſet, itaque miſeratione quadam motus maiorem erga illos, quàm vnquam antea amorem oſtendit. Quare illud ſimul indicat Euangeliſta magis Apoſtolis, quàm ſibi conſolatione opus eſſe. Se è miſeria ad felicitatẽ tranſire; illos in medijs miſerijs, & periculis remanere. At quid eſt *in finem dilexit eos*? Auguſtinus, & Beda, duas adhibent interpretationes. Altera eſt, vt finis Chriſtum ſignificet, quia *Chriſtus*, vt ait Apoſtolus, *finis legis* eſt; dilexiſſe igitur *in finem*, id eſt propter ſe, aut ſuam illis gloriam impertiendo. Altera, dilexiſſe *in finem*, id eſt vſque ad mortem, id eſt ita vt pro illis moreretur, vt Rupertus etiam exponit. Alij quidam interpretantur *in finem*; id eſt, vſque ad finem vitæ ſuæ. Alij, maximè dilexit ſub finem vitæ. Ego Chryſoſtomi, Leontij, Theophylact. & Euthymij interpretationem probo, qui τὸ τέλος *finem*, pro perfectione, hoc eſt ἀντὶ τῆς τελειότητος poni putant, ſenſumque eſſe, cum ſemper Chriſtus ſuos dilexiſſet, ad Patrem tamen diſceſſurus multo maiorem erga illos amorem oſtendit; lauit enim eorum pedes, quod antea nunquam fecerat. Reddit enim cauſam Euangeliſta, quam ob rem diſcipulorum pedes lauerit, cùm nunquam ante lauiſſet, nimirum vt diſcedens ex mundo maiorem erga illos amorem oſtenderet. Quapropter Cyrilli, & Ruperti opinionem minimè probo, qui totam hanc ſententiam à lotione pedum ita diſiungunt, vt ad eam nullo modo putent pertinere.

Mundus hic quid dicatur.

Quod eſt, in finem dilexit eos.

Rom. 10. 4.

2 *Et cœna facta*] Magna hic inter interpretes concertatio eſt, quam cœnam Euangeliſta factam intelligat. Quidam, in quibus grauis etiam auctor Cyprianus, cœnæ nomine quidquid in ea cœna factum eſt, etiam Euchariſtiæ inſtitutionem intelligentes, & factam, id eſt finitam interpretantes exiſtimant Chriſtum poſt traditam diſcipulis Euchariſtiam eorum lauiſſe pedes. In quorum ſententia tria non probo: Quòd Euchariſtiam cœnam vocari putant, quem Caluiniſtarum errorem apud Matthæum refutauimus. Deinde quòd poſt Euchariſtiam pedes diſcipulorum Chriſtum lauiſſe dicant. Quod ex eodẽ hoc Euangeliſta facillimè refellitur. Scribit enim verſu 12. poſt lotionem pedum iterum recubuiſſe, nondum ergo finierat, quidquid in cœna illa facturus erat. Quod autem in ea cœna vltimum fecit, hoc fuit, vt corpus, & ſanguinem ſuum diſcipulis traderet, vt ex Luca c. 22. 20. & D. Paulo 1. Cor. 11. 25. perſpicuum eſt, ergo poſtquam pedes lauit, Euchariſtiã dedit. Deinde poſtquã pedes lauit dixit, *Vnus ex vobis me traditurus eſt*, vt conſtat

Chriſtus pedes diſcipulorum lauit ante Euchariſtiæ ſumptionẽ.

ex ver. 21. at hoc dixit antequam Euchariſtiam diſcipulis daret, & tota cœnę actio finita eſſet, vt ex aliis tribus Euangeliſtis compertum eſt; non igitur poſt, ſed ante quàm Euchariſtiam diſcipulis daret, eorum pedes lauit. Tertius error eſt, quòd cauſam lotionis pedum non intelligat. Etenim propterea pedes Chriſtus diſcipulorum lauit, vt externo illo doceret ſymbolo non debere homines impuros, atque illotos ad ſumendam ſacroſanctam, ac diuinam Euchariſtiam accedere; quod, ſi poſt datam feciſſet Euchariſtiam, docere non potuiſſet. Alij contrà cœnam pro eſu agni accipientes, & factam, hoc eſt paratam intelligentes, Chriſtum ante eſum etiam agni pedes Apoſtolorum lauiſſe putant. More enim Orientalium gentium Chriſtum vltimum hoc cum diſcipulis conuiuium celebraſſe. Solitos conuiuas in magnis, ſplendidiſque conuiuiis lotis priùs pedibus ad cœnam accedere, quod ex nonnullis quoque profanis, ac peruetuſtis diſcimus auctoribus. Credo ego ne in mentem quidem veniſſe Chriſto, vt ea de cauſa lauaret pedes. Et tota hęc ſententia cum verbis pugnat Euangeliſtę, qui verſu 4. Chriſtum, vt diſcipulorum lauaret pedes, à cœna dicit ſurrexiſſe; iam ergo aut finierat cœnam, aut certè cœnare cœperat; & verſu 12. ſcribit, poſtquã pedes lauit, iterum recubuiſſe; ergo antequam lauaret, iam accubuerat. Alij inchoatam quidem, ſed non finitam cœnam interpretantur; cœnam autem eſum agni vocari. Quæ Auguſtini, Bedæ, & Ruperti videtur eſſe ſententia. Sed ea ipſa, quamuis & per ſeipſa, & auctoribus probabilior, tamen vno Euangeliſtæ verbo refutatur. Conſtat enim Iudæos ſtantes, & calceatis pedibus ſolitos agnum edere, quem ritum ſeruaſſe Chriſtum credendum eſt. Euangeliſta autem dicit eum à cœna ſurrexiſſe, non ergo ſurrexit ab eſu agni. Alij aliam communem cœnam fuiſſe putant, quę poſt eſum agni appoſita fuerit, qua inchoata nondum autem finita Chriſtus ſurrexerit, ac pedes diſcipulorum lauerit, poſt ad eam abſoluendam recubuerit. Itaque quod noſter vertit interpres *cœna facta*, ipſi reddunt, cum cœna fieret, id eſt inter cœnandum. Neque hanc ſententiam probare poſſum. Primùm quia, vt verba ipſa Euangeliſtæ, eorumque verſionem expendamus, non dicit Euangeliſta *δείπνου γινομένου*, cùm cœna fieret; ſed *δείπνου γενομένου*, cùm cœna iam facta eſſet, quemadmodum Græci omnes codices, & impreſſi, & manuſcripti, quos legerim, habent. Quamuis Nonnus poëta *γινομένοιο* vertat, ideo, vt opinor, quia metri ratio non patiebatur, vt diceret *γενομένοιο*. Deinde quæ ratio erat, vt Chriſtus inchoata, & nondum finita cœna ad lauandos pedes ſurgeret? Denique ſi rationem conſideremus, quamobrem Chriſtus diſcipulorum lauit pedes, quam paulo poſt ſumus explicaturi, intelligemus non ante finitam omnino cœnam commodè lauare omnino potuiſſe. Res ergo, vt ego quidem ſentio, ita ſe habet. Tres cœnas Chriſtus, vt nonnulli auctores obſeruauerunt, illa nocte fecit. Prima fuit legalis illa Paſchalis agni. Ante ea inchoata, nondum autem finita; aut continuò ea perfecta antequam alia inchoaretur, Chriſtum non lauiſſe pedes modò probauimus; quia eam cœnam ſtantem ſumere oportebat, & Euangeliſta dicit eum ſurrexiſſe. Secunda fuit communis, quæ finita iam Paſchali cœna, quæ non tam exſatiandæ, nutriendæque naturæ, quàm ſeruandæ legalis ceremoniæ cauſa ſumebatur, apponi ſolebat, vt qui agnum ederent, ſi largiore ad ſaturitatem indigerent cibo, vſitatis cibis ſaturarentur. Ante hanc, aut inter hanc Chriſtum non lauiſſe pedes modò etiam à nobis probatum eſt. Tertia fuit Euchariſtia, quam nemo tamen aut Euangeliſtarum, aut Apoſtolorum cœnam vocat.

Qua de cauſa Chriſtus pedes lauerit.

Exod. 12. 11.

Tres Chriſti cœnæ.

Exod. 12. 11.

Finita igitur ſecunda cœna, antequam tertiam, id eſt Euchariſtiam inciperet Chriſtus, ſurrexit, & Apoſtolorum pedes lauit. Hæc ſententia ſi non alia ratione, ſola tamen aliarum opinionum refutatione probari poſſet. Cùm enim plures interpretationes, vt apparet, eſſe non poſſint, & cæterarum, vt probauimus, nulla vera ſit, hanc veram eſſe neceſſe eſt. Deinde hæc ſola, quæ ſecundo fiebat loco vſitato loquendi more, cœna vocabatur. Nam prima non cœna, ſed *Phaſe*, aut *Paſcha* vocabatur: tertia autem nunquam cœna niſi à nouis hæreticis vocata eſt. Itaque ipſa verbi proprietas docet finita ſecunda illa, quam diximus, cœna ſurrexiſſe Chriſtum, eumque diſcipulorum lauiſſe pedes, iterum, vt Euchariſtiam illis traderet, recubuiſſe. Præterea cùm hac pedum lotione, vt paulo poſt dicturi ſumus, docere Chriſtus voluerit oportere eos, qui ad ſumendam Euchariſtiam accederent, eſſe mundos, credendum poſt omnem aliam cœnam, & ante Euchariſtiæ traditionem eam adhibuiſſe, ne quid aliud videri poſſet ſignificare. Hac denique ratione omnia, quæ omnes dicunt Euangeliſtæ, bene conſtant. Nam quod quidam obiiciunt Ioannem in hoc capite ita poſt lotionem pedum ſermonem illum, quem ex aliis Euangeliſtis conſtat poſt datam Euchariſtiam à Chriſto habitum eſſe, ita continuare, vt lotio ipſa pedum ſimiliter poſt Euchariſtiã facta eſſe videatur, leue admodum eſt. Primùm quia poſt lotionem pedum, antequam ſermonem illum inſerat, ponit ea, quæ à Chriſto antequam Euchariſtiam traderet, dicta conſtat. Quale illud eſt, *Vnus ex vobis tradet me.* Quemadmodum ergo non ſequitur ea verba dicta ab eo eſſe ante lotionem pedum; ita non ſequitur ante lotionem pedum Euchariſtiam datam fuiſſe.

Exod. 12. 13.

Inf. Ver. 21.

Cum Diabolus miſiſſet in cor, vt traderet eum Iudas Simonis Iſcariotes.] Quærẽdum hic primo loco eſt, quorſum hoc addiderit Euangeliſta. Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus in hunc modum interpretantur; quamuis Diabolus iam immiſiſſet in cor Iudæ, vt eum traderet, idque ille ſciret, tamen non propterea deſiit diſcipulorum, ac inter eos etiam Iudæ lauare pedes. Itaque ad commendandam Chriſti patientiam, clementiamque hoc Euangeliſtam adieciſſe. Hoc ipſum indicat Auguſtinus, ſenſuſque bene loco hæret. Quanquam mihi illud etiam videtur his verbis ſignificari, proximum fuiſſe paſſionis tempus, ideoque Chriſtum exemplum illud ſingularis humilitatis ex hoc mundo ad Patrem diſceſſurum diſcipulis relinquere voluiſſe, ſicut ante dixit, *ſciens, quia venit hora eius, vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem.* Itaque etiamnum cauſam reddit, quare hoc potiſſimùm tempore pedes diſcipulorum lauerit. Tribus enim primis verſibus tres rationes afferuntur, quæ omnes à verſu 4. pendent. Diabolum hanc cogitationem in cor Iudæ dicit immiſiſſe, non quòd non alias quoque malas cogitationes immittat: ſed quòd tam nefaria, & execrabilis fuerit cogitatio, vt non ab alio, quàm à Diabolo profecta videri poſſit. Neminem tam ſceleratum, ac flagitioſum eſſe mortalium, vt tantum facinus niſi auctore Diabolo in animum inducere potuiſſet. Propterea etiam, vt opinor, Euangeliſta Diabolum eius ſceleris auctorem fecit, cùm ſimpliciter dicere potuiſſet, cùm cogitaſſet Iudas eum tradere, vt magis eius magnitudinem exaggeraret. Contrario prorſus, id eſt Diabolico ſpiritu Lutherani, ac Caluiniani Deum peccati, & quidem huius ipſius Iudæ auctorem faciunt; quorum magiſtrum primum Lutherum dicere non puduit non minùs proditionem Iudæ, quàm conuerſionem Pauli opus fuiſſe Dei.

Lutherani, & Caluiniani quo ſpiritu ducantur.

3. Sciens

3. Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus. & quia à Deo exiuit, & ad Deum vadit.] Et hic quærendum quorſum hæc ratio pertineat. Rationem enim eſſe lotionis pedum modò docuimus. Chryſoſtomus, & Theophylactus, indicant hunc eſſe ſenſum, cùm ſciret Ieſus omnia ſibi à Patre ſuo tradita eſſe, atque commiſſa, quæ ad ſalutem hominum pertinere illi viderentur, vt omnia perficeret; voluit etiam diſcipulorum lauare pedes, quod cùm ſingularis eſſet humilitatis exemplum, magnopere ad eorum ſalutem, eruditionemque pertinere iudicauit. Rectè quidem hactenus, ſed quomodo cum hac interpretatione illud conueniet, *Et quia à Deo exiuit, & ad Patrem vadit?* Itaque meliorem aliam interpretationem iudico, quam iidem auctores duo, tum etiam Cyrillus, & Theodori duo Heracleotes, & Mopſueſt. adhibent. Cum talis ac tantus eſſet, vt omnia illi in manus à Patre tradita eſſent, cùm paulo poſt ad Patrem iturus eſſet, & ad eius conſeſſurus dexteram, eo ſe tamen demiſerit, vt diſcipulorum ſuorum pedes lauerit. Atque eodem modo D. Auguſtinus intelligit, & Gregor. lib. 3. moral. c. 12. & Beda. Probabilis interpretatio, hoc tamen in ea deſidero, vt ratio reddatur lotionis pedum, quam perſuaſum mihi habeo Euangeliſtam reddere voluiſſe, & hac ratione non redditur. Itaque etſi auctorem non habeo, hanc tamen ſecutus rationem aliter interpretari audeo: vt his etiam verbis, quemadmodum duobus verſibus ſuperioribus, ſignificetur ſciuiſſe Chriſtum tempus paſſionis ſuę proximum eſſe, ideoque pedes lauiſſe diſcipulorum, vt & inſigne humilitatis exemplum diſceſſurus relinqueret, & præcipuum quendam erga illos amorem oſtenderet. Hoc autem ſignificat dicens ſciuiſſe eum omnia ſibi à Patre tradita eſſe, id eſt iam ſibi licere ex Patris præſcripto perficere omnia, quæ ſibi commiſiſſet, ante non licuiſſe ſibi mori, quia tempus à Patre conſtitutum nondum aduenerat, iam veniſſe tempus, quo omnia ſibi conceſſiſſet, omnia ſibi liceret agere, quæ ad hominum redemptionem pertinerent. Hoc etiam eſt, *Et quia ad Patrem vadit*, id eſt cùm ſciret tempus veniſſe, vt ex hoc mundo diſcederet, & ad Patrem iret, vt verſu 1. dixerat. Bene quidem hoc; at illud, *Quia à Deo exiuit*, quomodo conueniet? Perinde eſt ac ſi diceret, ſciens tempus eſſe, vt ad Patrem, vnde exierat, rediret; aut ſciens veniſſe tempus, vt quemadmodum à Patre exierat, ita ad Patrem reuerteretur. Quo autem modo intelligendum ſit omnia Filio à Patre tradita eſſe, apud Lucam cap. 10. 22. & apud Matthæum cap. 11. 27. expoſuimus. Occurrunt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius Arianorum obiectioni, Non poſſe hinc colligi Filium minorem eſſe Patre, quòd illi Pater omnia tradiderit; nam & Filium è contrario regnum Patri traditurum, vt ait D. Paulus 1. Cor. 15. 24. & tamen non ideo ſequi Patrem minorem eſſe Filio. Facilius dictu erat Chriſtum hic vt hominem loqui.

Interpretatio auctorum.

Arianorum obiectio refellitur.

4. Surgit à cœna, & ponit veſtimenta ſua, & cùm accepiſſet linteum præcinxit ſe.] Singulare Chriſti exemplum ſingulari quoque diligentia Euangeliſta deſcribit. Itaque non contentus dicere diſcipulorum ſuorum pedes lauiſſe, quæ ſumma erat hiſtoriæ, partes ſingulas & ante factum ipſum, & in facto, & poſt factum enarrat, quomodo è menſa ſurrexerit, quomodo ſe ad lotionem pedum compararit. Voluit vt opinor, & Chriſti commendare ſedulitatem, qui non perfunctoriè, & negligenter; ſed tanto ſtudio ſeruile illud exercuerit miniſterium, vt nihil vnquam aliud per totam vitam egiſſe videretur, nullam eius partem, nullam prætermiſiſſe ſeruilem ceremoniam, & nos præterea repræſentato Chriſti facto docere, vt parem quoque in eo imitando diligentiam adhiberemus. Quomodo intelligendum, quod dicit à cœna ſurrexiſſe verſ. 2. declarauimus. Hæc autem prima fuit pars admirabilis caritatis Chriſti, quòd non quouis tempore, non quouis loco pedes lauerit, ſed ad menſam cùm eſſet, cuius munditiæ, atque lautitiis nihil magis videtur repugnare, quàm quibus manibus cibos ſumpturus ſis, iis aliorum tractare pedes. *Quid autem mirum*, inquit Auguſtinus, *ſi ſurrexit à cœna, & poſuit veſtimenta ſua, qui cum in forma Dei eſſet, ſemetipſum exinaniuit?* Veſtimenta ſua poſuiſſe dicit, non omnia; nec enim nudus manſit, quemadmodum Origenes putat, qui ideo ſe linteo præcinxiſſe ait, ne omnino nudus eſſet, ſed ſuperiorem veſtem retenta nimirum tunica illa inconſutili, de qua cap. 19. 23. idem Euangeliſta mentionem facit. Id propriè Græca verba ſignificant τὰ ἱμάτια. Quam enim Romani togam, aut pallium, id eſt ſummam veſtem, Græci, vt ex Plutarcho diſcimus τὸ ἱμάτιον appellabant. Mouere tamen lectorem poteſt, quòd Euangeliſta plurali dixerit numero τὰ ἱμάτια, cum credibile non ſit Chriſtum plures vna togas habuiſſe. Quot veſtes Chriſtus habuerit apud Matthæum cap. 27. 35. diſputauimus. Quòd autem ad hunc pertinet locum, pluralem numerum pro ſingulari poſitum eſſe arbitror, quod cùm alias, tum in hac potiſſimùm re frequentiſſimè facimus. Nam & Hiſpani, & Itali, & Galli veſtimenta ſua vocant, etiamſi vnum tantùm habeat genus veſtis. Ideo autem Chriſtus ſummam poſuit veſtem, vt & ad præſtandum ſeruile miniſterium magis expeditus eſſet, non impediente ſuperiore, atque laxiore veſte, & vt non ſolum ſeruilem rem, ſed ſeruili etiam, vt modò dicebamus, more faceret; vnicam ſerui geſtabant veſtem, eamque minùs longam, minùs laxam, quo ad miniſtrandum habiliores eſſent. Id etiam Chriſtus imitari voluit, vt verum omnino eſſet, quod poſtea dixit D. Paulus, eum ſerui formam accepiſſe. Eodem pertinet, quòd addit Euangeliſta Chriſtum ſe linteo præcinxiſſe. Quod non ſolùm ideo feciſſe putandum eſt, vt lotos diſcipulorum pedes tergeret, aut ne tunicam inter lauandum ſordidaret, aut quòd ſe nimium grauaret, vt Nicephorus putat libro 1. cap. 28 ſed etiam vt ſeruilem etiam habitum imitaretur. Solebant ſerui linteo, aut licio præcincti miniſtrare, quemadmodum nunc in Hiſpania, Gallia, & Germania ancillæ, in Italicis xenodochiis viri etiam faciunt. Auctor Gellius libro 12. cap. 3. vnde lictores ex Tullio liberto dictos putant.

Prima pars ſeu ſignum caritatis Chriſti.

Tract. 55.

Philippenſ. 2. 7.

in Camillo.

Philipp. 2. 7.

5. Deinde miſit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes diſcipulorum, & extergere linteo, quo erat præcinctus.] Hoc etiam putauit Euangeliſta, & ad rem ipſam, & ad exemplum pertinere, quòd Chriſtus ipſe ſine cuiuſquam alterius miniſterio aquam miſerit in peluim; quemadmodum Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. adnotarunt, vt nos doceret, inquit Theophylact. ſedulò, ac gnauiter miniſtrare, nullis aliis, qui nobis ſubminiſtrent, miniſtris vtentes. Notat Euthymius plus etiam videri Chriſtum in hac re feciſſe, quàm dicat Euangeliſta; credibile enim eſſe & peluim à domino domus petiiſſe, & aquam quæſiuiſſe, atque portaſſe. *Hæc erat aqua*, inquit Ambroſius in prologo lib. 1. de Spiritu ſancto, *ros ille cœleſtis: hoc prophetabatur, quòd rore illo cœleſti diſcipulorum ſuorum Dominus Ieſus pedes lauaret. Quid mirum*, inquit Auguſtinus, *ſi miſit aquam in peluim, vnde lauaret pedes diſcipulorum, qui in terram ſanguinem fudit, quo immunditiam dilueret peccatorum? Quid mirum ſi linteo, quo erat præcinctus, pedes, quos lauerat, terſit, qui carne, qua erat indutus, Euangeliſtarum veſtigia confirmauit?* Curioſi lectoris eſt quærere vnde Chriſtus, aut à quo diſcipulo lauandi fecerit initium,

Tract. 55.

A quo diſcipulo la-

no n-

mandi fecit initium Chriſtus

nonnulli tamen vulgo quærunt, & aut ſatiãda, aut reprimenda curioſitas eſt. Origenes tomo in Ioannem. 32. Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Leontius exiſtimant ab Iuda cœpiſſe, & vt de proditore ſuo bene mereretur, eumque beneficio quodam obligaret ſingulari, nobiſque præberet exemplum, vt eodem modo nos erga inimicos noſtros gereremus; & vt illum, ſi qua ratione poſſet, ad pœnitentiam commoueret; vel quia ipſe ſe primus Iudas impudenter lauandum obtulit, vt Leontius ait. Quanquam id parum videtur vero ſimile. Addunt Origenes, & Leontius vltimo loco lauiſſe Petrum: in eoque imitatum fuiſſe Chriſtum peritos medicos, qui cùm multos habent ægrotos, ab iis incipiunt, qui omnium grauiſſimè laborant. Id quoque videntur Euangeliſtæ verba præ ſe ferre, qui cùm priùs dixiſſet cœpiſſe lauare diſcipulorum pedes, poſtea addit, *Venit ergo ad Simonem Petrum*, quaſi ab aliis lauare cœpiſſet, & ad extremum ad Petrum lauando perueniſſet.

Tract 56. A Petro cœpit Chriſtus

Auguſtinus, Beda, & Rupertus, & fere Latini omnes contra à Petro cœpiſſe, primùm quòd dubium non ſit ſolitum fuiſſe Chriſtum omnibus in rebus primas Petro tanquam cæterorum Apoſtolorum principi partes dare. Deinde quòd non ſit credibile cæteros Apoſtolos non recuſaſſe, vt ſibi Chriſtus lauaret pedes, ſi eos priùs, quàm Petrum lauare voluiſſet. Loto autem iam Petro poſt longam recuſationem, doctoque à Chriſto non habiturum cum ipſo partem, niſi ſineret ſibi lauari pedes, non mirum ſi paſſi alij fuerint idem ſibi fieri. Quod ergo ait Euangeliſta, *cœpit lauare pedes diſcipulorum*, non ita intelligendum, quaſi priùs aliorum pedes lauerit, deinde lauando ad Petrum peruenerit: ſed priùs generaliter Euangeliſtam dixiſſe eum pedes lauiſſe diſcipulorum, deinde ſigillatim explicare voluiſſe, quo modo lauiſſet, & à quo cœpiſſet, veniſſe ergo ad Petrum, vt eum primo loco lauaret, eaque accidiſſe, quæ commemorat. Atque hanc vim habere particulam illam *ergo*, cùm dicit, *venit ergo ad Simonem Petrum*. Sic Auguſtinus, cuius ergo ſententiam probabiliorem puto. Poteſt etiam hoc morale habere documentum, oportere ſemper à capite, & ſuperioribus reformationem incipere.

6. *Venit ergo ad Simonem Petrum, & dicit ei Petrus, Domine tu mihi lauas pedes?*] Id eſt, tu mihi vis lauare pedes? Non enim lauare cœperat, cùm Petrus hoc diceret; ſed, vt alibi notauimus, ſolent aliquando verba in diuinis litteris non effectum ſed affectum declarare.

In c. 9. Mat. Ver. 38. Verba non nunquam non effectũ ſed affectum declarant.

Duo illa pronomina *tu*, & *mihi*, emphatica ſunt, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius indicarunt, *Tu* qui filius es Dei, *Mihi* homini & conditione abiectiſſimo, & moribus peccatori? & iis manibus quibus oculos cæci aperuiſti, quibus tot feciſti miracula? vt Chryſoſtomus, & Theophylactus dicunt. *Tu mihi?* inquit Auguſtinus, *quid eſt tu? quid eſt mihi? Cogitanda ſunt potiùs, quàm dicenda; ne forte quod ex his verbis aliquatenus dignum concepit anima, non explicet lingua.* Prohibet Petrus Chriſtum ſibi pedes lauare non alienatione, ſed reuerentia, vt Theodorus Heracleotes, & Cyrillus monẽt, & quia non intelligebat Chriſti conſilium, quidque ea re vellet ſignificare, vt inquit Leontius; eadem ratione Ioannem recuſaſſe legimus eum baptizare. *Ego*, inquit, *à te debeo baptizari, & tu venis ad me?* Matth. 3. 14.

7. *Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Quod ego facio tu neſcis modò, ſcies autem poſtea.*] Duo Chriſtus indicat his verbis, Petrum tunc non intellexiſſe, qua adductus ratione eius, aliorumque diſcipulorum pedes lauare vellet; & ſi intellexiſſet, non fuiſſe recuſaturum: & aliquid in hac lotione præter id, quod appareret, eſſe myſterij, quod poſtea ſit Petrus ſuo tempore cogniturus. Itaque duo etiam hic quæri poſſunt, quid conſilij Chriſto fuerit, vt diſcipulorum lauaret pedes; & quando id Petrus poſtea cognouerit. Illud certum, non, vt ſordes pedum mundaret, eos lauare voluiſſe: quid enim referebat pedes habere ſordidos, cùm ipſe docuiſſet ne manuum quidem, aut oris ſordes quidquam obeſſe poſſe? *Non quod intrat in os, coinquinat hominem, ſed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falſa teſtimonia, blaſphemiæ. Hæc ſunt quæ coinquinant hominem; non lotis autem manibus manducare non coinquinat hominem.*

Cur diſcipulorum lauerit pedes Chriſtus. Matt. 15. 11 19. 20.

Pedes diſcipulorum lauiſſe, vt humilitatis exemplum diſcipulis traderet, Chriſtus ipſe declarat ver. 13. 14. idque omnes auctores docent. Sed non fuiſſe eam præcipuam cauſam planè mihi perſuadeo. Nam & Euangeliſta, vt modò diximus, alias indicauit cauſas, quæ maioris videntur eſſe momenti. Quin hæc ipſa nulla fortaſſe fuit cauſa, vt rem faceret tam inuſitatam; ſed id ex lotione aliis de cauſis facta conſecutum eſt, vt diſcipulis eſſet exemplo. Nec enim Chriſtus ideo ſe feciſſe dicit, vt diſcipulis exemplum præberet; ſed cum feciſſet, exhortatus eos eſt, vt idem facerent. Alteram cauſam verſu 1. 2. & 3. Euangeliſta poſuit, quòd cum videret Chriſtus inſtare tempus, quo diſcipulos ſuos in mediis periculis relicturus eſſet, ſingularem erga eos amorem, ac prouidentiam voluerit declarare. Sed illa Chriſti verba, *Si non lauero te, non habebis partem mecum*, indicant aliquid profecto myſterij præter eas omnes cauſas in hac fuiſſe lotione, vt rectè Bernardus in ſer. de cœna Domini argumentatur. Id quod ſit quæritur; Origenes, Hieronym. in epiſt. ad Damaſ. de prima viſione Iſaiæ, Theodorus Heracleotes, & Niceph. lib. 1. hiſt. Eccleſ. c. 28. ſcribunt voluiſſe Chriſtum diſcipulorum pedes in prædicationem Euangelij præparare, vt verum eſſet, *quam ſpecioſi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.*

Quid myſterij fuerit in lotione pedũ figuratum.

Iſai. 52. 7. Nahũ 1. 15. Rom. 10. 15.

Ambroſ. in prologo lib. de Spiritu ſancto ait ſymbolum fuiſſe ſpiritualis illius aquæ, quæ miſſo Spiritu ſancto in Apoſtolos erat effundenda, vt copioſius perfunderentur, cum mundi vſque iam eſſent. Idem Ambroſius in lib. de iis, qui myſteriis initiantur. cap. 6 videtur docere, ſacramentum eſſe aliquod, quo poſtquam actualia, vt vocant, peccata per baptiſmum remiſſa homini ſunt, originale, quod adhuc in nobis remaneat, remittatur, atque hoc eſſe, *Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet. Mundus*, inquit, *erat Petrus, ſed plantam lauare debebat. Habebat enim primi hominis de ſucceſſione peccatum, quando eum ſupplantauit ſerpens, & perſuaſit errorem. Ideo planta eius abluitur, vt hæreditaria peccata tollantur. Noſtra enim propria per baptiſmum relaxantur.*

Verſ. 10.

Sed quia hoc cum Theologia, & Eccleſiæ doctrina non conuenit, & cauto lectore, & beneuolo indiget interprete. Non ſignificat, opinor, priùs per baptiſmũ noſtra, deinde per aliquod aliud ſacramentum originale tolli peccatum; ſed originale aut hæreditarium, quod idem eſt, peccatum appellat, quem fomitem Theologi vocant, non quòd peccatum, ſed quòd & effectus, & cauſa peccati ſit, ſicut D. Paulus concupiſcentiam naturalem peccatum vocare ſolet, nec eum ipſum tolli dicit, propterea quòd propriè tollatur, ſed propterea quòd per ſacramentum Confirmationis, quod per hãc pedum ablutionem ſignificari putat, robur nobis detur, vt illi reſiſtamus. Nec eam ablutionem pedum, quam poſt baptiſmum docet fieri ſolere, ſacramentum vocat, quòd verum crederet eſſe ſacramentum, ſed quòd aliquid myſticè ſignificet. Nam & Bernardus in ſermone de cœna Domini ſacramentum appellat, & tamen non

Ambroſij locus expenitur.

Rom. 7. 7. 8.

cramen

cramentum. Hoc ergo ſibi voluit Ambroſius, ablutionem pedum, non eſſe quidem ſacramentum, ſed per eam ſacramentum Confirmationis deſignari, qua contra reliquias peccati originalis, id eſt contra peruerſas naturæ propenſiones fortiores efficimur. Id ex alio ſimili eius teſtimonio libr. 3. de ſacramentis. cap. 1. colligitur. *Qui lauit*, inquit, *non neceſſe habet iterum lauare, niſi vt ſolos pedes lauet. Quare hoc? quia in baptiſmate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa, ſed quia Adam ſupplantatus a Diabolo eſt, & venenum ei effuſum eſt ſupra pedes, ideo lauas pedes, vt in ea parte, in qua inſidiatus eſt ſerpens, maius ſubſidium ſanctificationis accedat, quo poſtea te ſupplantare non poſſit.* Auguſtinus hoc loco, Beda, & Bernardus in ſerm. de cœna Domini putant per hanc pedum ablutionem remiſſionem venialium B peccatorum deſignari. *Quid ſibi vult*, inquit Auguſtin. *quid hic neceſſarium eſt, vt quæramus? Dominus dicit, veritas loquitur, quod opus habeat pedes lauare etiam ille, qui lotus eſt.* (Ver. 10.) *Quid fratres mei, quid putatis; niſi quia homo in ſancto quidem baptiſmo totus abluitur, non præter pedes, ſed totus omnino? veruntamen cùm in rebus humanis poſtea viuitur, vtique terra calcatur: ipſi igitur humani affectus, ſine quibus in hac mortalitate non viuitur, quaſi pedes ſunt, vbi ex humanis rebus afficimur; & ſic afficimur, vt ſi dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipſos decipiamus, & veritas in vobis non ſit.* (1. Ioan. 1. 8.) *Quotidie igitur pedes lauat nobis, qui interpellat pro nobis: & quotidie nos opus habere, vt pedes lauemus, id eſt vias ſpiritualium greſſuum dirigamus, in ipſa oratione Dominica confitemur, dum dicimus, Dimitte nobis debita noſtra.* (Matth. 6. 12.) C Mihi Cyprianus in libro de cœna Domini verum huius lotionis myſterium videtur enucleaſſe, nempe hac pedum ablutione ſacramentum Pœnitentiæ ſignificari: qui velut ſecundus quidam baptiſmus eſt, quia noſtris quodammodo lacrymis iterum baptizamur. Pœnitentiam igitur, antequam ad percipiendam Euchariſtiam accedamus, agendam nobis eſſe. *Probet* enim *ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.* (1. Corinth. 11. 28.) Hoc eſſe, *Qui lotus eſt non indiget, niſi vt pedes lauet*, (Ibi. Ver. 10) id eſt qui iam baptizatus eſt, non indiget, vt iterum baptizetur, ſed *vt pedes lauet*, id eſt vt agat pœnitentiam eorum peccatorum, quæ poſt baptiſmum, vt Auguſtin. & Bernardus dicunt, *in terra*, id eſt inter res humanas gradientis veluti lutum aut puluis D pedibus adhæſerunt. Hinc vna intelligitur cauſa, quamobrem per lotionem potiùs pedum, quàm alterius partis pœnitentia ſignificetur. Alteram Cyprianus reddit, quòd pedes vltima, atque infima pars hominis ſint, & debemus per pœnitentiam non ſolum ſumma quæque flere peccata, ſed vſque ad vltimas, infimaſque conſcientiæ noſtræ partes deſcendere, intimas quaſque animi noſtri cogitationes excutere, atque purgare. *Supra diximus*, inquit ille, *ſemel lotos baptiſmate eodem lauacro vlterius non egere; ſed hoc lauacrum quotidianis eſt exceſſibus inſtitutum, & iugis retractatio vſque ad nouiſſima veniens, & omnia debet opera, & cogitatus ſingulos perſcrutari, & affectus per vitia diſcurrentes vagam, inſtabilemque animam per inania euehentes* E *corrigere, & lauare: neque quidquam in vita prætermittere indiſcuſſum, quod gemitibus & ſuſpiriis nō fuerit expiatum.* Eodem modò videtur Gregorius interpretari libr. 9. regiſtri. cap. 39. Certè intelligendum hoc putat de pœnitentia. & Pacianus epiſtola. 1. contra Nouatianos. Secunda manet quæſtio, quando hoc poſtea Petrus cognouerit, quemadmodum illi Chriſtus dicit, *Scies autem poſtea.* Cognouit profectò tunc, cùm intellexit Chriſtum nos lauiſſe ſanguine ſuo, cùm intellexit agendam eſſe pœnitentiam, vt peccata poſt baptiſmū contracta remitterentur. Ipſe enim fuit, qui Simoni Mago iam vtique baptizato, & in peccatum iterum lapſo dixit, *Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua, & roga Deum, ſi forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.* Act. 8. 22.

8. Dicit ei Petrus, non lauabis mihi pedes in æternum.] Nunquam mihi lauabis pedes, nullo modo patiar, vt mihi tu pedes laues. *Hoc quippe in æternum non fit, quod nunquam fit*, ait Auguſtinus: (Tract. 56.) etſi Chriſtus alicuius myſterij cauſa ſignificauerat eius pedes lauare velle, tamen quia obſcurè dixerat, Petrus non intellexerat, itaque pergit reſiſtere, ne ſibi pedes lauet. Exiſtimauerat, vt arbitror, Chriſtum, cùm dixit, *quod ego facio, tu neſcis modo*, nihil magis dicere voluiſſe, quam ſe non neceſſitatis, aut myſterij, ſed exempli præbendi cauſa diſcipulorum lauare pedes. Itaque reſpondet ſe id non ignorare, tamen nolle, vt in ſuis pedibus eiuſmodi edat exemplum.

Si non lauero te, non habebis partem mecum.] G. οὐκ ἔχεις *non habes*, id eſt non potes habere *partem mecum*. Quod magis emphaticū eſt. Hebraiſmus eſt אין לך חלק בי *non eſt tibi pars mecum*, id eſt nihil tibi mecum commune eſt, non es mihi amicus, renuntio amicitiæ tuę. *Quæ nobis pars in Dauid?* dicebant illi. 3. Reg. 12. 16. At quid eſt, *ſi non lauero te, non habebis partem mecum*, id eſt non eris mihi amicus? An Chriſti amicitia, atque gratia in pedum ablutione poſita erat? Minimè vero, ſed aliquid aliud ſignificare voluit, quod quidnam ſit, exquiritur. Cyrillus Alexandrinus, & D. Baſilius in procemio libri de moribus exiſtimant ſenſum eſſe, ſi non obedieris mihi permittendo, vt tibi pedes lauem, propter iſthuc ipſum peccatum *non habebis partem mecum*, id eſt perdes meam gratiam. Origenes, Cyprianus, Pacianus epiſtola prima, Ambroſius in prologo lib. de Spiritu ſancto, & in lib. de iis, qui myſteriis initiantur. c. 6. lib. 3. de ſacramentis. c. 1. Auguſt. hoc loco, & Gregor. lib. 9. regiſtri. c. 39. & Bernardus in ſer. de cœna Domini, & omnes alij, quos legi, auctores putant Chriſtum non ſignificare Petrum non habiturum partem ſecum propter illud ipſum inobedientię, peccatum, ſed propter peccata, quæ ante haberet, à quibus niſi eum lauando mundaret, partem cū Chriſto habere non poſſet. Quid ergo? an Petrus tūc mortale aliquod peccatum habebat? an in gratia non erat Chriſti, ita vt ſi non lauaretur, neq; liberari à peccato, neq; gratiam habere poſſet? Non opinor. Sed in Petro omne hominum genus alloquitur, docetq; neminē, niſi à ſe lauetur, partē ſecum habere poſſe. Quis enim niſi Chriſti lotus, atq; purgatus ſanguine, ſaluus eſſe poteſt? Aut quia illa ipſa peccata, quæ iam ante Petro remiſſa fuerant, vi futuræ lotionis in ſanguine Chriſti remiſſa fuerant, dicit illi fore, vt niſi ipſum lauet, partem ſecum non habeat; tanquam ſi diceret fore, vt ſi ille lotioni ſanguinis ſui, cuius virtute peccata illi remiſſa fuerant, renuntiaret, gratia quæ illi data fuerat, tolleretur. Neque verò ſignificat illam ipſam peccatorum remiſſionem, aut collationem gratiæ per pedum ablutionem fieri. Sed luſit Chriſtus, vt ſæpe ſolet, ambiguitate. Petrus dixerat, *Non lauabis mihi pedes in æternum* corporalem ablutionem intelligens; ipſe arrepto verbo, & in ſpiritualem ſenſum commutato, *Si non lauero*, inquit, *te, non habebis partem mecum*, non iam de corporali; ſed de ſpirituali lotione loquens, quam illa corporalis ſignificabat. Non ergo reſpondet ad rem, cùm verbi ſignificationem mutet: quin hoc demum eſt maximè accommodatè ad id, quod agitur, reſpondere, non ſpectare, quid lotionis nomen, ſed quid lotio ipſa pedum ſignificet. Et ſæpe docuimus in eiuſmodi ambiguis reſponſis non ſolum maiorem vim; ſed maiorem etiam gratiam, & elegantiam ineſſe: (Ambiguorum reſponſorum quædam eſt elegantia.) vide quæ diximus c. 4. 13. & c. 9. 39. & Matth. 8. 22. Quod autem quidam notant non dixiſſe Chriſtum, Si non lauero pedes tuos, ſed, *ſi non lauero*

te, non

te, non habebis partem mecum, vt indicaret ſe non tam de corporali, ſed de ſpirituali ablutione loqui, qua non pars vna, ſed totus mundatur homo, etſi noſtram confirmat opinionem; tamen nimis argutum iudico. Nã vt hîc Auguſtinus notat. *Ita dictum eſt, ſi non lauero te, cum de ſolis pedibus ageretur, quomodo dici aſſolet, Calcas me, cum ſola planta calcatur.* A

9. Dicit ei Simon Petrus, Domine non tantùm pedes meos, ſed & manus, & caput.] Qua ratione ante pedes ſibi lauari à Chriſto recuſabat, quod id contra reuerentiam, quam illi debebat, eſſe videretur, eadem nunc audiês, quantum ſua referat, totum ſe lauandum offert. Ex quo intelligitur eum ante non inobedientia, ſed amore potiùs, & obſeruantia erga Chriſtũ recuſaſſe. *Quandoquidem ſic minaris*, inquit Auguſt. *lauanda tibi membra mea non ſolum ima non ſubtraho, verum etiam prima ſubſterno. Ne mihi neges capiendam tui partem, nullam tibi nego abluendam mei corporis partem.* B

Tract. 56.

10. Dicit ei Ieſus, Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus.] Videtur Chriſtus Petro reſpondere, *Ne quid nimis.* Neque totum corpus, neque nullam partem eius lauari oportere; ſed ea, quæ ſordida eſſent, membra, id eſt pedes, quos etiam mundiſſimus quiſque ſordidos habet. Haud dubium, quin cùm dicit, *Qui lotus eſt non indiget, niſi vt pedes lauet*, ſignificet Petrum, & cæteros Apoſtolos, vt continuò declarat, vno excepto Iuda, lotos eſſe; itaque neceſſariò quæritur qua lotione lotos intelligat, corporalíne, an ſpirituali. Sunt qui de lotione merè corporea hoc intelligant. Lotos enim fuiſſe diſcipulos, antequam menſæ accumberent. Morem enim omnium fuiſſe gentium, vt conuiuæ manus, antequam accumberét, abluerent. *Dant famuli manibus lymphas*, inquit ille. Id inprimis apud Iudæos viſitatum, quorum mos non ſolùm ante prandium, aut cœnam, ſed etiam inter prandendum, atque cœnandum ſępe lauare, vt c. 2. 6. Ioannes ſignificauit. Ergo qui manus ante cœna lauiſſent, eos mundos eſſe totos, neque opus illis eſſe, niſi vt pedes lauarent, quos ante non lauiſſent. Nam in ſplendidis conuiuiis ſuprà docuimus, etiam pedes conuiuas lauare ſolitos. Quod cùm in hoc conuiuio Apoſtoli non feciſſent, cętera quidem lotos eſſe, quæ lauari in conuiuiis conſuetum eſſet, hoc vnum deeſſe, vt lauarẽt pedes. Vereor ne hęc interpretatio magis profana, quàm Eccleſiaſtica ſit. A mente quidem Chriſti alienam puto, qui non conuiuiorum conſuetudini, ſed myſterio, quod hac latione deſignabat, vt ſuprà docuimus, ſeruire voluit. Magna pars veterum auctorum per eam lotionem, qua Chriſtus Apoſtolos lotos eſſe dicit, baptiſmum intellexerunt, quo qui ſemel ablutus eſſet, eum non debere iterum baptizari, ſed mundum eſſe totum, niſi ſi forte aliquid ſordium pedibus acceſſiſſet, id eſt poſt baptiſmum aliquid peccati admiſiſſent. Itaque hinc colligunt Apoſtolos prius Chriſti baptiſmum recepiſſe. Sic Cyprianus, Pacianus, Ambroſius, Auguſtinus, Gregor. Bernardus, & Rupertus iis in locis, quos verſu. 7. notauimus. Ego quidem Apoſtolos baptizatos fuiſſe non dubito, ſed mihi non id videtur Chriſtus hoc loco ſignificare. Primùm quia ſi baptiſmum intellexiſſet, non excluſiſſet Iudam, quem credendum eſt fuiſſe quoque cum cæteris baptizatum. Deinde quia explicans cauſam Euangeliſta, quare Iudam excepiſſet, non dicit propterea eum non fuiſſe mundum, quia baptizatus non erat, ſed quia eum erat traditurus. Denique c. 15. 5. exponens quomodo Apoſtoli mundi eſſent, ait, *iam vos mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis.* Quæ eadem verba Theodorus Heracleotes, Chryſoſtomus, & Theophylactus hoc loco legunt, eaque in eo etiam manuſcripto codice, qui cum Græca Catena coniunctus eſt, inuenio. De ſpirituali igitur Chriſtus lotione agit; qui ſpiritualiter mundus eſt, id eſt, cui peccata iam remiſſa ſunt, non indigere, niſi vt pedes lauet; totum enim eſſe mundum, vt Græci omnes auctores Chryſoſt. Cyrillus, vterque Theodorus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius interpretantur.

Qua lotione lotos dixerit Apoſtolos Chriſtus.

Virgil. 1. Æneid.

cap. 22. 3.

C D E

Sed ex his ipſis verbis oritur, quæſtio, quo modo totus mundus eſt, qui indiget, vt pedes lauet, aut quo modo indiget, vt pedes lauet, qui totus iam mundus eſt? Quidam interpretantur totum eſſe mundum, cui omnia peccata remiſſa ſunt, tamen opus eſſe, *vt pedes lauet*, id eſt, vt agat pœnitentiam, quemadmodum Dauid, poſtquam illi peccatum tranſlatum eſt, morte filij pænam luit. 2. Reg. 12. 13. 14. Alij mundum eſſe totum, cui omnia iam peccata remiſſa ſunt, qui credit, & omnia ſeruat præcepta; ſed indigere, *vt pedes lauet*, id eſt vt conſilia etiam obſeruet, non vt mundus, ſed vt mundior ſit, atque perfectior, quemadmodum adoleſcenti illi, qui omnia ſe mandata ſeruaſſe reſpõderat, Chriſtus dixerat, *Adhuc vnum tibi deeſt, ſi vis perfectus eſſe, vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni, ſequere me.* Mar. 10. 21. & Matth. 19. 21. Quam interpretationem licet minùs explicate apud Theodorum Mopſueſt. inuenio. Alij non eſſe ſenſum iam eſſe totum mundum, qui lotus eſt; ſed totum fore mundum, vbi pedes lauerit. Auguſtinus verò, & Beda perinde hoc intelligendum putant, ac ſi dictum eſſet, qui lotus eſt, totus eſt mundus præter pedes, itaque *non indiget, niſi vt pedes lauet.* Rectè Auguſtinus; ſed non explicat, quomodo qui lotus eſt, non etiam pedes lotus ſit, ac proinde mundos etiam pedes habeat, eoque indigeat, vt eos lauet. Nam ſiue de baptiſmo loquitur, in eo totus, quantus eſt, lauatur homo; itaque mundis etiam pedibus ab eo exit; ſiue de peccatorum remiſſione, cùm vnum peccatum remittitur, omnia remittuntur. Verum enim verbum illud eſt ſiue ex Auguſtino, ſiue ex alio quo auctore in ſcholis decantatum, *quod in impietas infidelitatis eſt ab eo, qui iuſtus & iuſtitia eſt, dimidiam ſperare veniam.* Chryſoſtomus, & Theophylactus videntur aliud agentes reſpõdere Apoſtolos totos fuiſſe mundos, quòd attinet ad doctrinam, & fidem, quia iam credebant, quidquid credendum illis erat; ſed adhuc indiguiſſe, vt ipſorum pedes lauarẽtur, id eſt vt illis remitterẽtur vetera peccata, quæ ante quam Chriſti pro illis ſanguis effunderetur, non exiſtimãt remitti potuiſſe. In magnis etiam auctoribus magni ſæpe ſcopuli latent, quos vitare lector debeat. Quis dubitat etiam ante Chriſti mortem peccata remitti potuiſſe, cùm multis Chriſtus ipſe dixerit remiſſa illis eſſe peccata? Remittebantur quidẽ ante, ſed vi futuræ paſſionis Chriſti, quemadmodum nunc vi iam præteritæ remittuntur. Duobus igitur modis quęſtionem explicare poſſumus, aut totum eſſe mundum, cui ſiue per baptiſmum, ſiue alia quapiã ratione omnia mortalia peccata remiſſa ſunt; habere tamen pedes immundos, quia nunquam peccatis venialibus caret; vt Auguſtinum, Bedam, Bernardum, & Rupertum interpretari diximus: aut quod magis probo, totum mundum eſſe, qui ſemel lotus eſt, id eſt totum, & non ex parte, ſiue per baptiſmum, ſiue per aliquid aliud fuiſſe mundatum; indigere tamen, *vt pedes lauet*, id eſt, vt ſi quæ fortaſſe peccata poſt contraxit, agat pœnitentiam. Itaque quod Auguſt. de ſolis venialibus peccatis intelligit, ego cum Cypriano de omnibus etiam mortalibus interpretor, quæ poſt baptiſmum committuntur. Cùm enim hæc lotio pedũ, vt diximus pœnitentię ſymbolũ ſit, & pœnitentia peccatorum ſit propriè mortalium, de mortalibus propriè peccatis intelligi hoc debet. Senſus igitur eſt eũ, *qui lotus eſt*, totum fuiſſe iam mundatum, non opus eſ-

Qui totus mundus eſt, qui indiget, vt pedes lauet.

Lib. de Sime. & ſal pe nit c 5 & habetur etiam de pœnit. d. 3 c. ſunt plures.

ſe, vt aut iterum baptizetur, aut vt remiſſa iam illi pec- A cata iterum remittantur; ſi ea reſpicias, mundum eſſe totum; tantùm videndum ecquid pulueris, id eſt venialis, ecquid luti, id eſt mortalis culpæ pedibus collegerit, *vt pedes lauet*, vt agat pœnitentiam, vt *probet ſeipſum, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.* Non diſplicet, quod quidam obſeruarunt, Chriſtum ad conſuetudinem eorum alluſiſſe, qui in balneis lauant; qui toti quidem loti, & mundi exeunt etiam pedibus; ſed quia pedibus terram calcant, ſtatim eos inquinare, cùm cætera ſint mundi, ideoque oportere iterum lauare pedes.

1. Corinth. 11. 28.

Et vos mundi eſtis, ſed non omnes.] Euariat ſignificationem verbi mundi, quemadmodum paulo ante ſignificationem verbi lauandi variauit. Nam priùs, cùm B dixit, *ſed eſt mundus totus*, intelligebat fuiſſe mundatum, etiamſi iam mundus non eſſet, nunc autem cùm dicit, *Et vos mundi eſtis*, intelligit mundos eſſe, ac ſine mortali, grauique peccato. Particula, *Et*, aut pro *autem*, aut pro *& quidem*, poſita eſt.

Et pro autem, aut & quidem.

11. *Sciebat enim quiſnam eſſet, qui traderet eum.*] Reddit cauſam Euangeliſta, cur dixerit Chriſtus non eſſe mūdos omnes, ſimulque Chriſti diuinitatem declarat, qui ſine indice intimarum conſcientiarum diſcrimina cognouerit.

13. 14. 15. 16. *Vos vocatis me, Magiſter, & Domine.*] Oratio directa ex Hebræorum idiomate; qualis illa apud Ieremiam. c. 22. 18. *Non plangent eum, Væ frater, & Væ ſoror, & non concrepabunt ei, Væ domine, & Væ inclyte.* Quod C noui quidam interpretes non intelligentes maluerunt reddere, Vos vocatis me magiſtrum, & Dominum, ſpecioſa, ſed fallaci ratione, quod *Magiſter*, & *Domine* non dicatur niſi præſenti, & Chriſtus dicere voluerit, quo modo abſentem ſe abſentes diſcipuli ſoliti fuiſſent appellare. Id quidem verum eſt non ſolere nos vocandi caſu niſi præſentes appellare; ſed Chriſtus tantùm docet, qua reuerentia ſecum diſcipuli loqui ſolerent magiſtrum ſemper, & dominum appellantes. Itaque meliùs noſter vertit interpres. Epiphanius quidem hæreſ. 30. *διδάσκαλος καὶ κύριος* legit, ſed ad ſenſum magis, quàm ad verba reſpiciens. Docet Chriſtus diſcipulos, quid ex ſuo illo facto vtilitatis capere debeant. Idque mira facit prudentia, atque moderatione. Primùm qui- D dem non dicit, Ego ſum magiſter, & Dominus, etſi id poterat iure ſuo dicere; ſed, *Vos vocatis me Magiſter, & Domine*, ne arrogāter de ſe loqui videretur, *laudet* enim *te alienus & non os tuum*, vt Chryſoſtomus, Cyrillus & Euthymius adnotarunt. Sed vt eum ſibi titulum ad veritatem, non ad gratiam dari confirmaret; & quia res ipſa poſtulabat, vt verè magiſter, ac dominus non ſolo nomine crederetur, cùm inde argumentum ſumpturus eſſet; addidit, *Et bene dicitis; ſum etenim.* Quibus verbis, & veritas, & neceſſitas docendi diſcipulos, & prætereà modeſtia, quòd non ſeipſum magiſtrum, & dominum appellauerit, ſed appellantibus re ipſa coactus fuerit aſſenſus, omnem ſpeciem affert arrogantiæ. *Homini præceptum eſt*, inquit Auguſtinus, *non te laudet os tuū,* E *ſed laudet te os proximi tui. Periculoſum enim eſt ſibi placere, cui cauendum eſt ſuperbire. Ille autem, qui ſuper omnia eſt, quantumcunque ſe laudet, non ſe extollit excelſus, nec poteſt rectè dici arrogans Deus. Nobis namque expedit eum noſſe, nō illi; nec eum quiſque cognoſcit, ſi non ſe indicet ipſe qui nouit. Si ergo non ſe laudando quaſi arrogantiam vitare voluerit, nobis ſapientiam denegabit.* Notat Chryſoſtomus Chriſtum ſe hoc loco Deum appellare. Nam cùm alibi dixiſſet, *vos autem nolite vocari Rabbi, vnus eſt enim magiſter veſter*, Deum nimirū indicans; hîc ſe eum ipſum magiſtrum eorum eſſe docet, quem illic vnum eſſe dixerat Deum. Eodem argumento Hilarius lib. 9. de Trinit. vſus eſt. Cætera, quæ in hunc locum dici poterant, partim ipſa per ſe perſpicua ſunt, partim à nobis apud Mat. c. 10. 24. explicata. Hoc indicandum, argumētari Chriſtum ex conceſſis, *Vos vocatis me Magiſter, & Domine, & diſcipulus non eſt ſuper magiſtrum, neq; ſeruus ſuper dominū ſuum; ſi ergo ego laui pedes veſtros, multo magis vos alterum alterius pedes lauare conuenit.* Suo exemplo humiles eſſe docet, ſed ſpeciem ponit pro genere; nam per lotionem pedum, quod omnium miniſteriorum humillimum eſt, omnia exempla, omnia miniſteria intelligit humilitatis. *Diſcite*, inquit, *à me, quia mitis ſum, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus veſtris.* *Mat. 11. 29.*

Hebraiſmus.

Def. Eraſmus.

Prouerb. 27. 2.

Tract. 58. Prouerb. 27. 2.

Chriſtus ſe hîc Deum appellat. Mat. 23. 8.

17 *Si hæc ſcitis, beati eritis, ſi feceritis ea.*] Si ſcientes feceritis, aut ſi ſcieritis, ſi & intellexeritis, & feceritis ſi & credideritis ſectandam, & exercendam humilitatem B eſſe, vt ſalui ſitis, quemadmodum & verbis, & exemplis docui, & eam re ipſa exercueritis. Scire ſumitur pro credere, vt ſæpe alibi notauimus. Vnde colligitur ſolam fidem ad ſalutem ſatis non eſſe. *Scire pro credere.*

18. *Non de omnibus vobis dico.*] Quid dicit ſe non de omnibus dicere? Beatos eſſe, ſic enim eos appellauerat. Atqui non dixerat eſſe beatos, ſed beatos fore, ſi ea, quæ docuerat, crederent, ac facerent; quod & in Iudā poterat conuenire, qui & ipſe beatus fuiſſet, ſi ea credidiſſet, feciſſetque. Ita eſt, ſed ſumpta occaſione ex eo verbo, quod vſurpauerat, docet non omnibus titulum illum conuenire, non omnes aut eſſe, aut futuros eſſe beatos; ſed eos tantùm, quos ipſe elegiſſet.

Ego ſcio quos elegerim.] Incertum de qua loquatur e- C lectione, de eane, qua ad vitam æternam, an de ea, qua ad Apoſtolatum electi fuerant. Auguſt. quidem, Beda, & Rupertus de electione ad beatitudinem interpretantur eo maiore ſpecie probabilitatis, quòd de beatitudine proximis ageretur verbis, *Si hæc ſcitis, beati eritis, ſi feceritis ea.* Magis tamen probo Euthymij ſententiam, qui de electione ad Apoſtolicum officium videtur exponere. Obſeruo enim Chriſtum nuſquam alibi conſueuiſſe prædeſtinationem hominum ad gloriam ſibi tribuere; eam ſemper ſcriptura Patri tribuit; non quòd non omnes tres diuinæ perſonæ prędeſtinent, ſed quòd prædeſtinare pars quædam ſit prouidentiæ, quæ Patri per attributionem accommodatur. Quo ergo modo dicit, *Ego ſcio, quos elegerim*, indicans haud dubiè ſe cæ- D teros quidem Apoſtolos elegiſſe; Iudam verò non elegiſſe, cùm alio loco de electione ad Apoſtolatum loquens dicat, *Nonne ego vos duodecim elegi?* c. 6. 70. quod non videtur alia ratione explicari poſſe, quàm ſi dicamus, quemadmodum D. dicit Auguſtinus, hic de electione ad gloriam, illic de electione ad Apoſtolatum agi. Id quidem faciliùs & explicatur, & intelligitur; ſed non ſemper quod facilius eſt, id eſt etiam verius. & poteſt etiam intelligi, quamuis vtroque loco de electione ad Apoſtolatum agi dicamus. Omnes enim Apoſtolos, etiam Iudam ad Apoſtolatum Chriſtus elegerat, & vt perſeuerarent, elegerat: ſed quia ſciebat alios perſeueraturos, Iudam non perſeueraturum; indicat ſe illos elegiſſe, hunc non elegiſſe, non quòd nō elegerit, ſed quòd E cum elegit, iam ſciret eum non magis perſeueraturum, quàm ſi non elegiſſet. Eodē enim modo dicere potuiſſet. Ego ſcio, qui Apoſtoli mei ſint; quod ſi dixiſſet, non vtique ſignificaſſet Iudam Apoſtolum non eſſe, ſed dignum non eſſe Apoſtoli gradu. Eodem ergo modo dicit, *Ego ſcio, quos* Apoſtolos *elegerim*, non indicans aliquos à ſe electos non eſſe, ſed aliquem eo gradu non eſſe dignū, electioniq; ſuæ minimè reſpondere. In eandē redit ſententiam, quod modo alio alij dicunt, ſenſum eſſe, *Ego ſcio, quos elegerim*; id eſt quales ſint, quos elegi. Quod ipſum duplicem poteſt habere ſenſum, aut, *ego ſcio*, quales *elegerim*, id eſt quales eſſent, cùm eos elegi alios ſcilicet bonos, Iudam verò malum; ideoq; dico nō omnes beatos eſſe; aut, *Ego ſcio*, quales modò ſint, quos

Prædeſtinationem ad gloriam Patri tribuit Chriſtus, & ſcriptura. Ver. 18.

omnes, boni cùm eſſent, elegi, alios nempe nunc eſſe bonos, Iudam malum: ita vt electio afferatur tanquam cognitionis cauſa: quaſi dicat, quomodo ignorare poſſum, quales ſint, quos egomet elegi? quomodo non cognoſcam domeſticos meos? Hoc magis probo, quia vt alibi docuimus, probabile non eſt Iudam, cùm à Chriſto electus eſt, non fuiſſe bonum.

Pſal. 40. 10. *Sed vt adimpleatur ſcriptura, Qui manducat mecum panem, leuauit contra me calcaneum ſuum.*] Imperfectam & pendentem eſſe ſententiam nemo non videt; itaque, omnes concedunt aliquid intelligendum; quid intelligendum ſit, quæritur. Quidam intelligunt verbum, Oportet. Sed oportet nimirum ſcripturã impleri: quod *Th. Beza.* & quia infamis eſt auctor & quia alienum à verbis eſt, recipere non poſſum. Alij ſubintelligunt, propterea ego fero illum, *vt ſcriptura adimpleatur*. Alij ſed propterea elegi eum, cùm talem iam eſſe, aut talem futurũ ſcirem, vt impleretur ſcriptura. Ego ex eo, quod agebatur, eliciendum eſſe arbitror, quid accommodatiſſimè intelligi debeat. Dixerat Chriſtus, *Non eſtis mundi omnes; ego* *Expoſitio auctoris.* *enim ſcio, quos elegerim*, indicans aliquem inter eos eſſe proditorem; id ergo ipſum intelligendum: ſed propterea non omnes vos mundi eſtis, propterea vnus veſtrum eſt proditor, *vt adimpleatur ſcriptura*. Similis phraſis ſup. c. 9. 3. & infra c. 14. 31. & 15. 25. & Mat. 4. 22. & 9. 12. & 14. 49. Quòd attinet ad teſtimonium ſcripturę quod Chriſtus *Pſal. 40.* hoc loco citat, ex pſalmo 40. ſumptũ eſt; vbi Dauid deplorans calamitatẽ ſuam, queritur domeſticos etiam, ac familiares ſuos contra ſe rebellaſſe, eos intelligens, qui ſeductum, & abalienatum à ſe Abſalonem filium ſecuti fuerant. Neque neceſſe eſt vt Achitophel, vt plerique volunt, aut aliquis alius vnus intelligatur; nam etſi tanquam de vno loquitur, rebelles omnes intelligit. Hoc teſtimoniũ Chriſtus non ſolùm ad ſe accommodauit, vt quidam putant, ſignificans idem ſibi, quod Dauidi accidiſſe, ſed etiam de ſe propriè dictum interpretatur, Dauidemque in ſua perſona, quod Iudas aduerſus ipſum facturus eſſet expreſſiſſe. Hanc enim vim illa habent verba, *ſed vt adimpleatur ſcriptura*. Vbi dictio, vt, quemadmodum in c. 12. 38. notauimus, non cauſam, ſed effectũ, & conſecutionem ſignificat. Quod & hoc loco Theoph. & Euth. obſeruarunt. *Vt effectũ, & conſequentiam ſignificat hoc loco.* In citando verò teſtimonio neq; per omnia Hebraicam lectionem neq; verſionem Septuaginta Chriſtus ſecutus eſt, ſed ſecutus eſt verũ ſenſum; Hebraicè eſt הגדיל עלי עקב *magnificauit contra me calcaneum*, vt verbũ è verbo reddam. Metaphora à luctatoribus ſumpta eſt; inter quos, qui vi alterum deijcere non poſſunt, hac arte deiciũt; premunt calcaneo aduerſarij tibiam, itaque aut ferũt, *Magnificādo ſe verè ſignificat* aut ſtringunt poſteriorẽ eius partem, vt concidat. Magnificandi autem verbum & leuare ſignificat, vt Chriſtus hoc loco vertit; & audaciam, ſuperbiamq; declarat. Quod Latini dicunt eo audaciæ, aut ſuperbiæ progreſſus eſt. *Lingua[illegible] noſtram magnificabimus*, inquiunt impij, pſalm. 11. 5. id eſt audacter, & elatè loquemur. Hanc proprietatem habet hoc loco; quemadmodum ſi Latinè dixiſſet, qui edebat panem meum, eo impudentiæ, & ſuperbiæ peruenit, vt auſus fuerit fraudibus me ſuis de regno meo deturbare. Eandem vim habere poteſt leuandi verbum, quo vſus eſt Chriſtus. Quòd dicit, *Qui edebat panem meum*, ſummam coniunctionẽ, familiaritatemq; ſignificat. Nulli enim æquè nobis familiares ſunt, atq; ij, quibuſcũ communẽ habemus menſam.

19. *Amodo dico vobis, priuſquam fiat, vt cùm factum fuerit, credatis, quia ego ſum.*] Cyrillus, Theophylact. Euth. Aug. Beda, Rupertus, vt ſciatis me eſſe eum, de quo Dauid ille locutus eſt; ita vt ſignificet, non aliunde eos cognituros eſſe de ſe ſcripturam illam intelligi oportere, niſi ex euentu ipſo, quod viſuri ſint in ipſo illam impleri. At iſto quidẽ modo quid opus erat, vt illis id prædiceret, ſi non ex eius prædictione, ſed ex euentu rei ſcripturã erant intellecturi; ſatius erat, vt ipſo tacente, re autẽ ipſa loquente cognoſcerent. Deinde quid referebat ſcire eum eſſe, de quo ſcriptura loqueretur, cùm ex ſcriptura illa aut Deum, aut Chriſtũ eſſe probari nõ poſſet, quod erat Apoſtolis in primis neceſſarium. Alij interpretantur, *vt credatis, quia ego ſum*, qui ſum, id eſt vnus ille Deus, cuius propriũ nomen eſt eſſe, vt Exod. 3. 14. Erat quidem Chriſtus verus ille, & vnicus Deus, ſed nõ credo hoc loco id voluiſſe ſignificare. Senſus ergo eſt, *vt credatis quia ego ſum*, qui eſſe dicor; me verũ eſſe Chriſtum, non ſimulatum; verũ Deum, qui res omnes antequam eueniant, perſpectas habeo, quod proprium diuinitatis eſt. Similem notauimus phraſim c. 8. 28. Nõ ergo ex eo, quòd ſcripturam in eo impletam viderent, ſed ex eo, quòd rem ita euenire cernerent, quemadmodum ipſe prædixiſſet, cognituri, credituriq; erant eum eſſe Chriſtum. Quid ergo? an non id iam cognouerant, atq; crediderant? ſanè quidem. Iam enim dixerant, *Quo ibimus? verba vitæ æternæ habes; & nos credidimus, &* *Sup. c. 6. 68. 69.* *cognouimus quia tu es Chriſtus Filius Dei*. Sed dicit eos tũc cùm euentum viderint credituros quia tunc magis, ac magis credituri erant. Notauimus c. 2. 11. ſcripturam ſępe dicere fieri aliquid non ſolùm cùm fieri incipit, ſed *Scripturæ idioma.* etiam cùm magis fit; ſicut eo in loco dicuntur conuerſa in vinum aqua Chriſti diſcipuli in eum crediſſe, non quòd tunc cœpiſſent credere, ſed quòd magis, quã ante crediſſent. Quę reliqua ſunt vſque ad verſum 31. apud Matthæum c. 10. 40. & 26. 21. explanauimus.

31. *Cum ergo exiſſet, dixit Ieſus, Nunc clarificatus eſt filius hominis, & Deus clarificatus eſt in eo.*] Ab hoc loco vſque ad caput. 18. refert Euangeliſta ſermonem illum bene longum, & diuinorum, ſalutariumq; pręceptorum plenum, quem Chriſtus peracta cœna, egreſſoque ad proditionem Iuda, antequam è cœnaculo ad hortũ Gethſemani egrederetur, ad vndecim, qui reliqui erant, diſcipulos habuit. Quamdiu Iudas apud illum manſit, omnem orationem in eo conſumpſit, vt eum à concepto ſcelere reuocaret, varijs modis indicás ſcire ſe quis ſe eſſet traditurus: poſteaquam ille abijt, eò ſermonem omnem conuertit, vt cæteros Apoſtolos conſoletur, inſtruat, confirmetque ſalutaribus documentis. Hoc ipſum voluit Euangeliſta declarare cum dixit, *Cum ergo exiſſet*, indicans Iudæ diſceſſum occaſionem Chriſto præbuiſſe ſermonem commutandi, & de glorificatione ſua agendi. *Nunc*, inquit, *clarificatus eſt filius hominis*. Quando *nunc*? quando Iudas iam ad vendendum me ad mortem egreſſus eſt, vt rectè Origenes, & Auguſtinus animaduertunt: quemadmodum ſi fortis in bello dux accepto nuntio futuri eo die prælij geſtiens lętitia dicat, hodierno ego die immortalem gloriam conſecuturus ſum; aut, quod maiorem emphaſim haberet, nunc ego beatus ſum, nunc immortale nomen conſecutus, loquens per præteritum de re futura, vt oſtendat ſe tam certam habere victoriam, quàm ſi eam iam teneret manibus, quàm ſi triumphans in patriam reuerteretur. Eodem enim modo loquitur Chriſtus, *Nunc clarificatus eſt filius hominis*, crucis ſuæ victoriam clarificationem ſuam vocans, quòd ob eam datum illi ſit *nomen ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu omne genu flectatur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum*. Sic Origenes, *Philippenſ. 2. 9. 10.* Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodorus Heracleotes, & Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthym. id eſt Græci omnes auctores interpretantur; inter Latinos etiam Rupertus. Quærunt autem Cyrillus & Leontius, quo modo nunc ſe clarificatum, id eſt *Quomodo ſe clarificatum dicat Chriſtus.* clarificandum eſſe dicat, cùm tot ante miraculis ſatis, ſuperque clarificatus eſſet. Reſpondent in hanc fere ſententiam, eam claritatem, quam miraculis conſecutus fuerat, ſi cum ea comparetur, quam poſtea

victo per

victo per crucem hoſte conſecutus eſt, tenebras fuiſſe. Et vero ita eſt; nuſquam tam apertè eius diuinitas, atq; in cruce cognita eſt. Notauit Euthym. videri Chriſtum ad cap. 12. 28. 29 alludere, vbi dixerat, *Pater clarifica nomen tuum*, Paterq; ei reſponderat, *Et clarificaui, & iterum clarificabo.* Hoc enim eſſe, *Nunc clarificatus eſt filius hominis*, id eſt venit tempus, cùm promiſſio illa Patris implebitur, vt clarificando filio hominis clarificet nomen ſuum. Pro eodem enim accipitur filium hominis, & Patrem in filio hominis clarificari quia honor Filij Patris eſt, aut vt Theodorus Heracleotes interpretatur, *clarificatus eſt filius hominis*, quia per crucem Diabolum vicit; Pater verò, quia eum à mortuis ſuſcitauit. Quod ergo Auguſtinus ait clarificatum nunc eſſe filium hominis, id eſt egreſſo, ſeparatoque proditore Iuda per Chriſti, cæterorumque Apoſtolorum ſocietatem, in qua nullus iam proditor, nullus iam reprobus eſſet, eam ſignificari gloriam, eam beatorum claritatem, in qua nihil coinquinatum futurum ſit; moralè eſſe poteſt, literale quidem certè non eſt. Quæri poteſt, quare Chriſtus nunc mortem ſuam clarificationem appellauerit, quæ non claritas, ſed ignominia videtur fuiſſe, vt Auguſtinus ait. Si externam ſpeciem ſpectes, obſcuritas erat; ſi latentem fructum, ſi conſecutum effectum, ſumma profectò claritas, quòd per eam, vt diximus, Diabolum vicerit, mortem debellauerit, mortem aboleuerit. At hoc ipſum quærimus, quare iſto ipſo ſenſu clarificationem hic potius, quàm mortem, aut aliquo alio modo appellauerit. Putat Rupertus occaſionem ita loquendi ex nocte Chriſtum ſumpſiſſe, quæ tunc erat: quaſi diceret, Nox quidem eſt, tamen nox illa magnam mihi claritatem afferet. Alienum videtur. Veram rationem Chryſoſtomus indicauit. Volebat inſtante morte diſcipulos conſolari, confirmareque, ne ignominia paſſionis eius deterrerentur, & in fide vacillarent. Ideo quam illi ignominiam, abiectionemque iudicaturi erant, ne ſi prius moniti non fuiſſent; eam ipſe, cum vere poſſet honorifico & ſplendido nomine clarificationem vocat. Obſeruant Cyrillus, & Leontius aduerſus Neſtorianos, cùm dicit, *clarificatus eſt filius hominis, & Deus clarificatus eſt in eo*, eundem & filium Dei, & filium hominis eſſe ſignificari.

Apocal. 21. 27

Mortem ſuã cur clarificationem vocet Chriſtus

32. *Si Deus clarificatus eſt in eo, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo; & continuo clarificabit eum.*] Probat fore, vt Pater Filium clarificet, quia cum Pater ipſe per Filij mortem clarificandus eſſet, quemadmodum & per mortem Patri ſuo quodam modo clarificandus dicitur cap. 21. 19 & credendum eſſet Patrem propriam gloriam ſuam non neglecturum ſed quàm diligentiſſimè, & quàm primum curaturum, vt ſuas quiſque res grauiter curat, clarificaturum profectò Filium, idque quàm primum. Dictio igitur illa *ſi* non conditionalis, ſed cauſalis eſt. *Si* pro *quia*, vt vulgo dici ſolet. Paulo aliter Auguſtin. *Si Deus*, inquit, *clarificatus eſt in eo quia non venit facere voluntatem ſuam, ſed voluntatem eius, qui miſit illum: & Deus clarificauit eum in ſemetipſo, vt natura humana in qua eſt filius hominis, quæ a verbo æterno ſuſcepta eſt, etiam immortalitate donetur.* Ruperti autem interpretationem alienam iudico. *Sed dicat aliquis*, inquit, *Vnde ergo hoc ſcire quis poteſt, quod morte ſua Deum clarificauerit iſte filius hominis? Ad hoc obuians hoc inquit, experimentum habebitis: ſi Deus clarificatus eſt in eo, id eſt in morte eius, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo: ſcilicet reſuſcitando eum à mortuis, & conſtituendo eum ad dexteram ſuam in cœleſtibus.*

Si pro quia, id eſt cauſalis, non conditionalis hoc loco.

Tract. 63.

Sup c. 4 34.

lib. 11 in Ioan.

Ephes. 1. 20.

33. *Filioli adhuc modicum vobiſcum ſum. Quæretis me, & ſicut dixi Iudæis, quò ego vado, vos non poteſtis venire, & vobis dico modò.*] Non ſequor hic Auguſtini, & Bedæ ſententiam qui exiſtimant ideo hoc Chriſtum adieciſſe, ne quia dixerat Deum clarificaturum citò eſſe filium ſuum, arbitrarentur ſtatim ſibi ita eripiendum eſſe, vt cum præterea victuri non eſſent: non ita eſſe, adhuc aliquanto tempore cum ipſis futurum eſſe. Non enim id mihi Chriſtus agere videtur, vt doceat ſe non ſtatim illis eripiendum, ſed potius, vt doceat paulo poſt eripiendum eſſe. Confirmat enim, quod ante dixerat, tempus aduenisſe clarificationis ſuæ: & hoc ſenſu dixerat c. 7. 33. *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*, & c. 12. 35. *Adhuc modicum lumen in vobis eſt* & infra c. 16. 16. 17. 19. *Modicum, & iam non videbitis me.* Atq; ita omnes prorſus alii veteres auctores intelligunt, quos paulo poſt ſumus nominaturi. Non caret cauſa, quod diſcipulos ſuos filios hoc loco præter conſuetudinem appellet, ſed cauſam non omnes eandem eſſe putant. Cyrillus, quòd omnes homines quantumuis perfecti comparatione Dei pueri ſint, quos ſolent viri matura iam ætate filiolos appellare. Chryſoſtomus, & Theophylactus, ne quia idem, quod Iudæis dixerat, illis dicebat, putarent ſe eodem apud illum gradu atq; Iudæos eſſe. Filios enim appellando, à Iudæis diſtinxiſſe. Euthymius filios vocatos indicat, vt oſtenderet eorum ſe & magiſtrum, & creatorem eſſe. Rupertus ex eo, quod agitur, intelligendam hic videtur. Volebat Chriſtus diſcipulos, quos paulo poſt relicturus erat, conſolari, vt iidem illi auctores Chryſoſtomus, Auguſt. Theophylactus, & Euthymius, tradunt, vtitur igitur non ſolum ſententiis, ſed etiam verbis ad conſolationem accommodatis. Idcirco filiolos vocat. Etiam Græcè nomine vſus eſt Euangeliſta diminutiuo τεκνία, cuius etiam rei Rupertus rationem reddit, ſed non ſatis, vt opinor, ſolidam, ſuo enim nititur fundamento Apoſtolos nondum baptizatos fuiſſe ante paſſionem Chriſti: itaque nondum filii, id eſt fortes, atque robuſti, ſed adhuc filioli, id eſt imbecilles & infirmi erant. Si qua eius rei cauſa alia ſit, illa meo iudicio fuit eadem, propter quam filios appellaſſe diximus, vt paterno, blandoque verbo triſtes conſolaretur, blandius autem eſt puerum filiolum, quàm filium appellare. Quæritur an nullus, quod dicit, tempus illud intelligat, quod modicum appellat. Auguſtinus, & Beda, idemque Leontius probabile ducit, tempus, quod vſque ad aſcenſionem eius in cœlum reliquum erat, intelligunt. Idem eum ipſum intellexiſſe cùm Iudæis dixit. c. 7. 33. *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*. Probabile hoc quidem eſt; ſed illud probabilius, quod omnes Græci auctores ſentiunt, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & ex Latinis Rupertus tempus paſſionis deſignaſſe. De paſſione enim agebat, & vſque ad eam cum diſcipulis futurus erat. Nam etſi poſt reſurrectionem, vt ait Lucas Act. 1. 3. per quadraginta dies cum illis fuiſſe dicatur, tamen quia non humano, & mortali, vt ita dicam, more, ſed pene ſpirituali, atque diuino cum illis erat, nunc illis ſeſe demonſtrans, nunc ſe ſubducens, non dicitur comparatione prioris temporis, cum illis fuiſſe. Sicut ipſe loquitur Chriſtus Lucæ 24. 44. *Hæc ſunt verba, quæ locutus ſum ad vos, cùm adhuc eſſem vobiſcum.* Hinc colligitur quomodo, quod ſequitur, intelligendum ſit. *Quæretis me, & ſicut dixi Iudæis, quò ego vado, vos non poteſtis venire.* Auguſtinus enim, & quicunque dicunt Chriſtum tempus aſcenſionis in cœlum ſuæ deſignaſſe, putant ſenſum eſſe non poſſe diſcipulos in cœlum euntem ſequi: quod interpretantur non potuiſſe tunc mortales adhuc homines, poſt mortem tamen ſecuturos. Itaque alio ſenſu hoc Apoſtolis, quàm Iudæis à Chriſto dictum eſſe. Iudæis ſignificatum, fore, vt nunquam in regnum cœlorum, quo Chriſtus ibat, ingrederentur; Apoſtolis fore, vt quamdiu in mortali manerent corpore, ingredi non poſſent, ingreſſuros tamen poſtea. Propterea addidiſſe, *Et vobis dico modò*, quaſi ſenſus ſit, Iudæis non dixi modò eos venire non poſſe, ſed abſolutè venire non poſſe, id eſt nunquam poſſe; *vobis autem dico modò*;

Cur hic diſcipulos ſuos filios præter conſuetudinẽ appellet.

feſtum eſſe brachium pro potentia, & virtute accipi. A Euangelium autem virtutem Dei, à D. Paulo vocatum eſſe Rom. 1. 16. *Cui ergo brachium Domini reuelatum eſt?* id eſt quis intellexit, quis credidit verbum Euangelicum? Nam prædicatum quidem omnibus fuit, quod vnum genus eſt reuelationis; intellectum autẽ, & creditũ à paucis eſt, quod eſt alterũ; quomodo Propheta dicit, *Et brachium Domini cui reuelatum eſt.* Hebraicam igitur eſſe repetitionem, qua quod primo mẽbro dictum fuerat, in ſecundo dicitur aliis verbis. Non reiicio interpretationem malis licet auctoribus.

39. 40. *Propterea non poterant credere, quia iterum* cap. 6. 9. 10. *dixit Iſaias, Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum.*] Hic vero locus ille eſt omnium iudicio difficillimus, ſed magna iam à nobis ex parte partim ſuperiore verſu, partim alibi explicatus eſt. B Tria ſunt verba, quæ difficilem reddunt. Primum, quòd dicit, *Propterea*, quaſi indicans ideo non potuiſſe credere, quia Iſaias dixerat non credituros. Secundum, quòd non ſolum dicat non crediſſe, ſed etiam non potuiſſe credere, quaſi præſcientia, & prædictio per Prophetam Dei facultatem illis credendi penitus abſtuliſſet. Tertium eſt illud ipſum, quod Propheta dicit, *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & ſanem eos.* Prima illa difficultas ſublata iam eſt ex iis, quæ diximus ſuperiore verſu, particulam *ἵνα vt*, non cauſam, ſed euentum, & conſequentiam ſignificare, idem enim de hac altera particula *διὰ τοῦτο, ὅτι*, propterea quod aut *propterea, quia*, idem docent auctores, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Theodorus Heracleotes. C Nam vt in illo exemplo, quo ſuprà vtebar, inſiſtam, idem eſt, ille ſuſpenſus eſt, vt ego verus eſſem vates; atque ſi dicam, propterea ſuſpenſus eſt, quia ego ſuſpendendum prædixeram: niſi quòd cùm hoc ſecundum dico, magis videor cauſam ſignificare. Quanquam, vt ſuperiore verſu indicabam, cum ita loquimur, non qualemcunque euentum, non ſubitum, non improuiſum, non fortuitum, ſed adeo ante præuiſum, adeo animaduerſum, adeo certè prędictum ſignificamus, vt videatur aliter fieri non potuiſſe; nec D tam euentus eſſe, quàm neceſſarius effectus prædictionis noſtræ. Itaque cauſam etiam ſignificare volumus non quidem veram, ſed apparentem; quaſi dicamus ita prorſus euentum prædictioni noſtræ reſpondiſſe, quaſi propterea euenerit, quia nos prædixeramus, quaſi noſtra prædictio neceſſaria eius cauſa fuerit. Atque hæc eſt & gratia, & vis eius locutionis, eodemque hoc ſenſu ſolet ſcriptura eam vſurpare. Quare minimè aſſentior iis, qui hæc verba *Propterea quia*, non referunt ad verbum illud, *iterum dixit Iſaias*, ſed ad ipſum, quod Iſaias dixit, *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum*; vt non ſit ſenſus, propterea non po- E tuiſſe credere, quia Iſaias dixerat non eſſe credituros: ſed propterea credere non potuiſſe, quia, vt Iſaias dixerat, excæcati erant. His inquam interpretibus non aſſentior, licet grauem auctorem D. Auguſtinum ſequi videantur. Nam præterquam quòd nihil ea ratione minuitur difficultas, (nec enim minor eſt quæſtio, quo modo propterea non potuerint credere, quia excæcati à Deo erant, quàm quomodo propterea non potuerint credere, quia Iſaias prædixerat non credituros) cùm ſuperiore verſu Euangeliſta dixerit propterea non crediſſe, vt Iſaiæ ſermo impleretur, *Quis credidit auditui noſtro?* manifeſtum eſt hoc etiam loco ſignificare propterea credere non potuiſſe, quia Iſaias prædixerat excæcandos, quaſi dicat, propterea non crediderunt, ſed potiùs excæcati ſunt, quia Iſaias excæcandos eſſe prędixerat.

Vt, & propterea euentum, & conſequentiam denotant.

Sequitur, vt de verbo illo, *non poterant*, diſſera- A mus. Sæpe ex Gregorio Nazianz. orat. 4. de Theologia docuimus aliquando in ſcriptura non poſſe idem ſignificare, quod nolle, vt cum de fratribus Ioſeph dicitur, Geneſ. 37. 4. *Oderant eum, nec poterant ei quidquam pacificè loqui.* Eodem igitur modo Chryſoſtomus Leontius, Theophylactus, & Euthymius hunc locum interpretantur, *non poterant*, id eſt nolebant. Res quidem ipſa vera eſt; nec enim dubium, quin propterea non crediderint, quia noluerunt. Nam id etiam Auguſtinus concedit, qui conuenienter ſuæ de prædeſtinatione ſententiæ maximè negare poſſe videbatur. Cæterum aliud eſt ideo illos non crediſſe, quia noluerunt, aliud, non poſſe idem eſſe quod nolle. Illud B certum eſt, hoc verò minimè certum. Quin exiſtimo non poſſe propriè impotentiam ſignificare, omnemque gratiam perire ſententiæ, ſi idem dicatur eſſe, quod nolle. Ergòne verè credere non potuerunt? Nequaquam, ſed cum hoc verbo Euangeliſta vtitur, hoc tantum ſignificare voluit, eos non magis crediſſe, quàm ſi propter Iſaiæ prædictionem credere non potuiſſent. Quod, vt aiunt Theodorus Heracleotes, & Chryſoſtomus, non tam eſt dicere eos non potuiſſe credere, quàm Prophetam non potuiſſe mentiri. Quod vno verbo Theologi dicunt, verè non potuerunt credere *in ſenſu compoſito*, id eſt poſita Iſaiæ prædictione fore, vt non crederent: abſolutè C tamen potuiſſe. Verſemur in eodem exemplo; ſi viderem propter latrocinium ſuſpendi eum, quem ego puerum eius obſeruata indole prædixiſſem ſuſpendio vitam finiturum, accommodatè ad vulgarem loquendi vſum dicerem, non poterat iſte aliter quàm ſuſpenſus mori, propterea quòd id ego prædixeram. Quibus verbis nec ſignifico propterea non potuiſſe aliter mori, quia noluit, (quamuis id quoque verum ſit) nec meam prædictionem veram fuiſſe cauſam, vt ille aliter non potuerit mori, ſed tantum ſignifico adeo bene me de eius futuris moribus iudicaſſe, adeo bene rem opinioni, prædictionique meæ reſpondiſſe, vt videatur prædictio mea neceſſaria fuiſſe cauſa eius ſuſpenſii, nec aliter fieri potuiſſe, quam vt ſu- D ſpenſus moreretur. Atque hæc eſt vis, atque gratia illius verbi, *Non poterant credere.* Quod ad tertiam attinet difficultatem, quæ in ipſis Iſaiæ verſatur verbis, tria quoque quæri poterant, quid ſit excæcare, & indurare; quomodo Deus excæcet, & induret; quomodo Euangeliſta dicat, *excæcauit, & indurauit*, cùm Propheta dicat, *excæca, & indura*; ſed hæc omnia partim iam à nobis apud Matthæum cap. 13. 15. explicata ſunt, partim iis locis, quos illic notauimus, explicabuntur. Hoc vnum hoc loco dicam, quod ad huius loci intelligentiam maximè pertinet, cùm Deus excæcare, & indurare dicitur, non ſolùm ſignificari eum permit- E tere, vt homines excæcentur, obdurenturque, non ſolum gratiam illis aut non dare, aut datam auferre, vt Auguſtinus docet, aut, vt putant Græci, nimium dare gratiæ, qua abuſi homines cæci, & obſtinati fiant, ſed ita homines ſeipſos excæcare, obdurareque, ita aduerſum diuinam pugnare voluntatem, vt Deus ipſe ſuis manibus oculos illis eruiſſe, eoſque obtudiſſe, indurasſeque videatur, vt neque videre poſſint, neque intelligere: non quòd Deus id faciat, ſed quòd tanta eorum cæcitas, tanta durities ſit, vt à nemine alio, quàm à Deo fieri videatur potuiſſe: quemadmodum vulgo dicimus, cum videmus aliquem virum alioqui prudentem abſurdiſſimè errantem, Deus illi mentem eripuit; non quòd credamus eripuiſſe, ſed quòd non intelligamus, qua ratione homo vel minimè ſanus tam abſurda poſſet facere, niſi mentem illi Deus abſtuliſſet. Docet ergo Ioannes propterea Iudæos non crediſſe, quia Iſaias adeo eos cæcos,

In Marcum cap. 5. 6.

Non poſſe idem valet quod nolle.

Non potuerunt Iudæi credere in ſenſu compoſito.

Deum excæcare, & indurare homines quid ſit.

adeo

adeo duros fore prædixerat, vt Deus ipſos ſuis quodammodo manibus in hoc ipſum excæcaſſe, induraſſeque videretur, ne aut videre poſſent, aut intelligere veritatem; more enim prophetico Iſaias per præteritum iuxta verſionem Septuaginta de rebus futuris loquitur.

41. *Hæc dixit Iſaias, quando vidit gloriam eius, & locutus eſt de eo.*] Relatiuum *eius* & *eo* videtur ſine antecedente poſitum eſſe; itaque ſolet quæri ad quem referatur. Chryſoſtomum ſanè miror ad Patrem referre, cum nulla de Patre mentio præceſſiſſet. Multo profectò meliùs Theodorus Heracleota, Cyrillus in Græca Catena. & libro 7. dial. de Trinitate, Hilarius libro 5. de Trinit. Ambroſius libro 3. de ſpiritu ſancto cap. 23. Hieronymus in cap. 6. Iſai. Athan. in libro de communi eſſentia Patris. & Filij. & Spiritus ſancti, Leontius, Nonnus, Auguſtinus. Beda, Rupertus, Theophylactus, Euthymius ad Chriſtum referunt; de eo enim Euangeliſtæ ſermo erat, de eo paulo ante dixerat, *Cum autem tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum*; de eo ſtatim ver. 42. dicit, *Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum*. Itaque cum relatiuum *eum* & proximè præcedens, & proximè ſequens ad Chriſtum referatur, ad eundem & relatiuum *eius*, & *eo*. quod in medio illorum eſt, referatur neceſſe eſt. Vnde diuinitas Chriſti; imo & vna totius Trinitatis eſſentia manifeſtiſſimo colligitur argumento; nam, vt omnes illi auctores notant (Hilarium excipio, qui Patrem viſum fuiſſe negat) non dubium, quin Deus ille, quem ſe Iſaias vidiſſe ait, Pater fuerit; nemo enim id neque Iudæus, neque hæreticus negare poteſt. At Ioannes hoc loco ſcribit illum ipſum Deum fuiſſe Filium: D. autem Paulus Act. 28. 25. 26. 27. docet fuiſſe Spiritum ſanctum, *Bene*, inquit, *Spiritus ſanctus locutus eſt per Iſaiam Prophetam ad patres noſtros, dicens, Vade ad populum iſtum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis & non perſpicietis; incraſſatum eſt enim cor populi huius:* Pater ergo & Filius & Spiritus ſanctus vnus eſt Deus, cuius gloriam vidiſſe dicitur Iſaias. Sunt qui hoc ad Prophetiam illam referant, de qua Euangeliſta paulo ante mentionem fecerat, *Quis credidit auditui noſtro?* Iſai. 53. 1. quaſi tunc Iſaias prophetico ſpiritu Chriſti gloriam viderit; ſed neq; bonos habent auctores, neq; boni ipſi auctores ſunt. Quorſum hoc Euāgeliſta dixerit, meritò aliquis dubitare poteſt. Pleriq; putāt ideo dixiſſe; ne quis obiiceret, quorſum illa ex Iſaia de Iudæorum excæcatione, obdurationeq; teſtimonia protuliſſet; docere enim Iſaiam non de ſui tantum temporis Iudæis, ſed de iis quoq; qui Chriſti tempore futuri erant, locutum fuiſſe: etenim Chriſti quaſi iam præſentis vidiſſe gloriam, atq; de eo illo in loco fuiſſe locutum. Probabile; etſi mihi potius hanc ob cauſam dicere videtur, vt rationem reddat, cur illi non potuerint credere, hoc eſt cur non potuerit, vt diximus, Propheta mentiri, quia hoc non quouis dixit tempore, ſed tunc cum maximè Deo plenus erat, cum diuinam contemplatus eſſet maieſtatem.

Chriſti diuinitas, & vnitas eſſentiæ in Trinitate probatur.

Pater fuit, qui ab Iſaia viſus eſt.

42. 43 *Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum, ſed propter Phariſæos non confitebantur, vt e ſynagoga non eiicerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei.*] Veluti correctio hæc eſt ver. 37. & cæterorum vſque ad 40. quia enim abſolutè dixerat Iudæos ne tot quidem viſis miraculis credidiſſe, ſed, vt Iſaias prædixerat, excæcatos, & induratos magis fuiſſe, ne quis hoc de omnibus prorſus excepto nemine dictum acciperet, addit non adeo incredulos, non adeo cæcos, ac duros omnes fuiſſe, quin aliqui crediderint, & quidem non ex plebe ſolùm, quæ propenſior ſemper in eum fuerat, ſed etiam ex principibus, quorū ab eo animi magis abhorrebāt. Atq; hanc vim habet particula illa, *Veruntamen*, vt rectè Rupertus animaduertit. Principes vocat, qui aut opib⁹, aut gratia, & auctoritate apud Iudæos valebant plurimum; ſiue ſacerdotes aut Phariſæi eſſent, ſiue nō, qualis Nicodemus fuiſſe dicitur c. 3. 1. Hi ergo ipſi quātumuis auctoritate valerent, tamen Phariſæorum veriti rabiem non audebant ſe, etiamſi crederent, Chriſti diſcipulos profiteri, ne ab illis extra ſynagogam eiicerentur, quemadmodum Phariſæi conſpirauerant c. 9. 22. Tanta erat Phariſæorum apud Iudæos auctoritas, vt non ſolum ab ipſorū principibus, verumetiā ab Herode Rege, vt Ioſephus tradit, timerentur, eorumque arbitratu, atque conſilio Reſpub. gubernaretur. Colligimus contra nouos hæreticos ex hoc loco poſſe nos veram habere fidem ſine caritate, ac proinde non ſola fide iuſtificari. Illi enim principes, qui in Chriſtum credebant, veram vtique habebant fidem; alioqui non dixiſſet Ioannes eos credidiſſe; tamen caritatem non habebant, nam ſi habuiſſent, confeſſi illum fuiſſent, nec magis hominum, quam Dei gloriam dilexiſſent. Porro his verbis, *Dilexerunt enim gloriam hominū magis, quam gloriam Dei*, rationem Ioannes reddit, cur, cum crederent, non id etiam palam profiterentur. Sed ambigua vtitur ratione, nam genitiui illi, *Dei*, & *hominum* aut actiuè, aut paſſiuè ſumi poſſunt. Si actiuè accipiantur ſenſus erit, eos dilexiſſe potius ab hominibus, quam à Deo, gloriam habere. Si paſſiuè, dilexiſſe homines potius quam Deū glorificare. Cæterum non dubito actiuè accipi debere, quemadmodū omnes boni auctores Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrill. Theodorus Mopſue. Beda, Theophylactus, Euthymius acceperunt. Voluit enim Euangeliſta affectum, &, vt ita dicam, paſſionem notare, qua impediti principes illi, cum crederent, non tamen confitebantur. Amare autem aliorum gloriam, id eſt gloriam illis optare, non eſt paſſio, ſed virtus; propriam autem apud homines gloriam quærere, ea verò paſſio, & quidem omnium potentiſſima eſt. Hoc ergo hic dicit Euangeliſta de principibus, quod ſuprà Chriſtus de Phariſæis dixerat, *Quomodo poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam, quæ à ſolo Deo eſt, non quæritis?* cap. 5. 44. Quam ergo apud homines iſti quærebant, quam diuinæ præferrent gloriæ? Diuina ab iis gloria poſtulabat, vt quod de Chriſto credebant, id publicè profiterentur; *corde enim creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem*. Huic gloriæ, quam apud Deum non ſolum fidei, ſed etiam caritatis, & fortitudinis ſuæ ſingularem habere poterant, illam, quam apud Phariſæos habebant, prætulere, vt non leues, ſed conſtantes, vt non Chriſti, ſed Moyſis diſcipuli, vt non nouarum rerum, ſed patriæ religionis ſtudioſi viderentur. Multos etiamnū ea ratio in errore tenet, quòd inconſtantes videri nolint. Atqui cognitum errorem corrigere non inconſtantia, ſed ſumma prudentia eſt. In errore verò, quem noueris, perſeuerare duplex eſt error, aut ſtultitia potiùs, quàm error eſt.

Lib. 18. antiq. Iud. c. 1. & 2. & lib. 17. c. 3.

Vera fides ſine caritate haberi poteſt.

Roman. 10. 10.

Cognitum errorem corrigere ſumma prudentia eſt.

44. 45. *Ieſus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me. Et qui videt me, videt eum, qui miſit me.*] Videtur Theophylactus exiſtimare Chriſtum hęc verba non dixiſſe ſtatim poſt ſuperiora, ſed poſtquam ſe abſcondiſſet, & per aliquantum latuiſſet tempus. Verum ipſa connexio indicat eodem tempore, eodem loco dicta eſſe, vt Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Auguſt. & Rupertus indicant. Si non ob aliud, certè vel ob hoc ipſum, quòd Euangeliſta ſimul narrat, cùm in contrariū nulla ſit ratio. Quia ergo videbat quoſdam credere quidem in ſe, cæterum humano quodam metu, atque pudore non audere id præ ſe ferre, aufert illis pudoris atque timoris cauſam, dicens, qui in ſe credit non in ſe,

ſed in Patrem, id eſt in verum ſine dubio Deum credere, proinde ſi non erubeſcunt, aut timent in Patrem, ac Deum credere, nihil eſſe cauſæ, cur in ſe credere aut erubeſcant, aut metuant. In hanc ſententiam Chryſoſtomus. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, Rupertus, Euthymius. Cum Euangeliſta dicit eum hoc clamando dixiſſe, videtur ſignificare non id temere, aut caſu factum eſſe, ſed aliquam eius clamoris fuiſſe cauſam. Theophylactus clamando dicendi libertatem putat oſtendere voluiſſe, quamuis illi timeant Phariſæos, ac propterea fidem ſuam confiteri non audeant, ſe tamen nihil timere, palam, claraque voce docere, quod verum eſt, ſe Patri æqualem eſſe, itaque qui in ſe credit, in Patrem credere. Cyrillus verò ideo clamauiſſe, vt indicaret nolle ſe occultè, & timidè ab hominibus coli, docens nos exemplo, quid facere, quomodo fidem noſtram profiteri debeamus, non occultè, non timidè, non obſcura, ſed clara voce, clamando denique nos credere. Videtur etiam mihi, idemque Rupertus indicauit, propterea clamauiſſe, quia parum illis ad credendum reſtabat temporis, clamat ne quam poſſint ignorantiæ excuſationem prætexere. Fecit, quod ſolet in auctione præco facere cum parum candelæ reſtat, validius clamat, ſi quis quid velit emere, citò emat, parum ſupereſſe temporis. Cum autem dicit, *Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me*. non ſignificat, qui credit in ſe non credere in ſe, ſed non credere in hominem tantùm, qualis ipſe illis eſſe videretur, ſed credere in Deum, quemadmodum qui in Patrem crederent, vt Ambroſius lib. 5. de fide, cap. 5. Auguſtinus, & Beda exponunt; loquitur enim vt homo, vt Cyrillus ait. Aut qui credit in ſe, non ſolùm in ſe, ſed etiam in Patrem credere, quia ipſe, & Pater vnum ſint, ſicut dixit cap. 7. 16. *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me*. Non enim negat eſſe ſuam, ſed eſſe ſolùm ſuam; ibi eiuſmodi locutiones, quæ frequenter occurrunt, explicauimus. Rectè veteres auctores. & quos modò citauimus, & alij, qui contra Arianos diſputarunt. ex hoc loco Chriſti diuinitatem probauerunt. Etenim ſi qui credit in Filium, credit in Patrem, Filium, & Patrem vnum eſſe Deum neceſſe eſt. Sed mirum quàm verſatile ſit hæreticorum ingenium. Etiam conabantur Ariani hinc confirmare errorem ſuum, vt lib. 5. de fide, cap. 5. ſcribit Ambroſius. *Ad extremum*, inquit, *vt Chriſtianos ſe non eſſe manifeſtent, negant in Chriſtum eſſe credendum, dicentes ſcriptum eſſe, Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me.* Iam reſpondimus non negare Chriſtum eum, qui in ſe credit, in ſe credere, ſed ſignificare non tantum in hominem, ſed in verum etiam, & eundem cum Patre Deum credere, vnde ſequitur eum non hominem tantùm, ſed etiam Deum eſſe. Subtiliùs obiicere Ariani potuiſſent non ſequi Chriſtum eundem eſſe cum Patre Deum, propterea quòd qui in eum credit, in Patrem credat. Nam & qui Apoſtolis credit, Patri credit, tamen non continuò ſequitur Apoſtolos eſſe Deum, idemque cum Patre; & de illis dicit Chriſtus, *Qui vos ſpernit, me ſpernit; qui autem ſpernit me, ſpernit eum, qui me miſit*. Itaque nihil maius ex hoc loco poſſe colligi, quam Chriſtum legatum eſſe Patris, ſicut Apoſtoli ipſius legati erant; iniuriam enim aut honorem legati in eum, à quo miſſus ſit redundare. Bene, & cõmodè adnotarunt Theophylactus, & Euthym. non dixiſſe, qui credit mihi, credit ei, qui miſit me; ſed *qui credit in me, credit in eum, qui miſit me*. Quibus verbis docet in ſe eſſe credẽdum, non autem dicimur in quenquam, niſi in Deum credere. Eius quidem legatis credimus, in ipſos verò non credimus. Præterquam quòd, vt Ambroſius, Auguſt. Chryſo. Theodorus Mopſueſt. Cyrill. Leõtius, Theophyl. & Euthymius obſeruarunt; propterea addidit, *qui videt me, videt eum, qui miſit me*, vt clarioribus verbis omnem tolleret dubitationem. Si enim qui videt Filium, videt & Patrem, eadem profectò vtriuſq; natura eſt, vt ex hoc loco, & ex illo huic ſimili c. 14. 9. argumentantur Athanaſ. orat. 1. & 2. contra Arian. & ſer. 3. & 4. contra eoſdem, & Marius Victorinus lib. 4. aduerſus Arium.

Sup. c. 10. 30.

Chriſti diuinitas ex hoc loco probata contra Arianos.

Luc. 10. 16.

46. *Ego lux in mundum veni, vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat.*] Quomodo Chriſtus lux in mũdum venerit, c. 1. 5. diſſeruimus. Hoc autem loco perinde mihi videtur loqui, cùm ſe lucem in mundum veniſſe dicit, ac ſi diceret, antequam ipſe veniret, totum mundum in tenebris fuiſſe, vt ſcitiſſimè D. Auguſtinus adnotauit, ſe quaſi Solem mundo fuiſſe ortum, non niſi vnum in mundo Solem eſſe, non alium, quàm ſe Saluatorem; iam eum Solem in occaſum, id eſt in mortem inclinatum eſſe; quiſquis velit eo frui, quiſquis velit credere, properet antequam occumbat, propterea, vt ſuprà diximus, clamore vſus eſt, quia prope occaſum erat. Verbum illud *lux*, vt Cyrillus notat, eius declarat diuinitatem, proprium enim Dei eſt lucem eſſe mundi. Nam etſi Apoſtolis dictum eſt. *Vos eſtis lux mundi*. Matth. 5. 14. vt ait D. Auguſt. aliter tamen illi, quàm Chriſtus *lux mundi* vocati ſunt. Chriſtus natura ſua, & vt ait D. Ioannes *lux vera*; illi vera lux ex hac vera luce accẽſa, vt c. 1. 5. 8. explicauimus. Quod autem ait in mundum veniſſe, duplicem habet vim. Primum quidem ſignificat ſe antequam in mundum veniret, hoc eſt homo fieret, extitiſſe; non tunc primùm eſſe cœpiſſe, cum in mundo lucere cœpit; per omnem ante æternitatem fuiſſe; quemadmodum Sol non tunc eſſe incipit, cùm nobis exoritur. Erat enim ante, ſed non videbatur. Itaque hinc etiam eius diuinitas comprobatur. Deinde indicat ſe non huius, aut illius gentis, ſed totius mundi veniſſe lucem, id eſt nõ vt hanc, aut illam gentem, ſed vt *omnem hominem veniẽtẽ in hunc mundum* illuminaret. Quã vim in nomine mũdi ſæpe ex Græcis auctoribus obſeruauimus, cap. 3. 17. 19. & 4. 42. & 6. 33. 51. & 8. 12. & 9. 5. Ratio poſtulare videbatur, vt cùm ſe lucẽ appellaſſet, diceret, Vt omnis qui videt me, in tenebris non maneat. hoc enim eſt in tenebris non manere, lucem videre. Sed voluit, quod dicturus erat, explicare aliter dicendo. Hoc nimirum eſſe lucem videre, in ſe credere, propterea addidit. *Vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat.* Vbi etiam manẽdi verbum emphaſim illam habet, quam D. Auguſtinus obſeruauit, priuſquam ille veniret, omnes in tenebris fuiſſe, ex quibus niſi in ſe credẽdo, hoc eſt lucem intuendo exire non poſſe. Hoc enim eſt manere, & remanere in tenebris, in quibus priùs erant. Quam emphaſim obſeruauimus in eodem verbo c. 5. 36. & 8. 31. & 9. 41.

Lux diuinitatem declarat.

Apoſtoli & ſancti lux de vera luce Chriſto accenſa.

Sup. c. 1. 9.

47. *Et ſi quis audierit verba mea, & non cuſtodierit, ego non iudico illum.*] In pleriſque Græcis codicibus eſt, *καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων καὶ μὴ πιστεύσῃ, Et ſi quis audierit verba mea, & non crediderit*, quemadmodum omnes etiam Græcos interpretes legiſſe video, ſenſuſque videtur magis eſſe conſequẽs. Dixerat enim, quid boni conſecuturi eſſent, qui in ſe credidiſſent; dicit nunc, quid mali ſecuturum eos ſit, qui credere noluerunt, nempe vt condẽnentur. Noſter tamen interpres haud dubiè legit, *καὶ μὴ φυλάξῃ, & non cuſtodierit*, quẽadmodum Auguſtinus, & Latini omnes auctores legunt, & inter Græcos Nonnus poëta, & codices manuſcripti nonnulli Græci, vt ille, qui cum Græcorum Catena eſt. ſenſus non ſolùm ſimilis, ſed idem etiam prorſus eſſe poteſt. Cuſtodire enim, quod audieris, eſt credere, id eſt animo recondere, non abiicere, vt Nõnus interpretatur,

Καὶ μὴ ἀσυνέτεις τὴν ἐντολὴν φυλάξῃ.

Huncesse ſenſum ex verſu ſequenti manifeſtum eſt. Quod ſequitur, *Ego non iudico illum*, non ſatis videtur cohærere. Cùm enim docere vellet, quid mali eos, qui in ſe non crederent, ſequeretur, non videtur fuiſſe dicendum eos à ſe non iudicari, (hoc enim bonum, non malum illis eſt) ſed potiùs iudicari. Vtrumque dicit & eos, qui non credunt, iudicari, hoc eſt condemnari; & non à ſe, ſed ab ipſo ſermone ſuo iudicari. Itaq; quod dicit, *Ego non iudico eum*, tantumdem valere mihi videtur, ac ſi dicat, *iam iudicatus eſt*, quemadmodum dixit c. 3. 18. Quo autem modo dicat ſe eum non iudicare, & non veniſſe, vt iudicaret mundum c. 3. 17. docuimus. Hoc autem Cyrill. Leontius. & Theophylactus idcirco dixiſſe putant, vt doceret ſe condemnationis eorũ, qui in ſe non crederent, cauſam non eſſe; nec enim veniſſe ſe, vt mundum condemnaret, ſed vt ſaluaret; ipſorum incredulitatem, & culpam cõdemnationis eorum eſſe cauſam.

48. *Qui ſpernit me, & non accipit verba mea, habet, qui iudicet eum.*] Docet non deeſſe iudicem, à quo ij, qui non credunt, condemnentur, quamuis eos ipſe non condemnet. Idem eſt Chriſtum ſpernere, & eius verba non accipere. Omnis enim, qui eũ ſpernit, eius verba non accipit; & omnis, qui verba eius non accipit, ſpernit. Verba autem eius non accipere, eſt non credere; qui enim credit, accipit, & intimo animo recondit, quod ſuperiore verſu dixit, cuſtodire.

Sermo, quem locutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die.] Quia ſermo, quem à me audierunt, & credere noluerunt, veluti teſtis aduerſus eos ſtabit, clamabitque eos æternis ſupplicijs dignos eſſe, quòd non crediderint; *ſi enim non veniſſem, & locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent*, ait c. 15. 22. Hæc eſt vis illorum verborum, *Quem locutus ſum.* Videtur hoc Rupertus vidiſſe. *Quis tandem*, inquit, *ille eſt iudex? Sermo, quem locutus ſum vobis, ille iudicabit eum in nouiſſimo die. Ille*, inquit, *ſermo, quem audierunt, quem verum eſſe neſcire non poſſunt, vtpote magnificis operum teſtimonijs comprobatum, ille iudicabit eum, ille arguet, ille conuincet eum. Vbi nam iſte talis iudex ſedebit? quales de ſolio ſuo voces, aut ſententias iudicij ſui dabit? Prope aderit, intus ſedebit, in conſcientia cuiuſque iuſtas ſententias terribiliter perſonabit.* Simplicius hoc, ſed probabilius, quàm quod ſcribit melior auctor Auguſtinus. *Expectantibus autem, quiſnam ille eſſet, ſecutus adiunxit, ſermo, quem ego locutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die. Satis manifeſtauit ſeipſum iudicaturum in nouiſſimo die; ſeipſum quippe locutus eſt, ſeipſum annuntiauit, ſe ipſum ianuam poſuit, qua ipſe ad oues paſtor intrauit.* Contrarium hoc videtur verbis Chriſti, qui dicit ſe non iudicare eum, id eſt non eſſe iudicaturum. At hoc non dicit, quòd iudicaturus ipſe non ſit, ſed quòd ſi ipſe non iudicaturus eſſet, ſermo, quem locutus fuerat, eſſet iudicaturus; ſicut dixit c. 5. 45. *Nolite putare, quod ego accuſaturus ſim vos apud Patrem, eſt, qui accuſat vos, Moyſes.*

Lib. 10. ſub finem.

Sermo quẽ locutus eſt Chriſtus iudex in conſcientia incredulorum.

Tract. 54.

49. *Quia ego ex meipſo non ſum locutus, ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar.*] Chryſoſto. & Euthym. ita hoc interpretantur, quaſi particula illa *Quia* non accipiatur cauſaliter, ſed explicatiuè, vt frequenter ex Hebræorum idiomate ſumi ſolet. Itaque ſenſum eſſe, Hic eſt ſermo meus, qui vos in nouiſſimo die iudicabit, quòd ſæpe vobis dixerim me nihil ex meipſo loqui, ſed ex Patre, & tamen non credidiſtis. Multo meliùs Cyrill. & vterq; Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. & Leontius cauſam reddi putãt, cur ſermo Chriſti eos, qui nõ credidiſſent, iudicaturus eſſet, quia nimirum cum non ex ſe, ſed ex Patre locutus eſſet, illi non crediderunt. Hic verus eſt ſenſus. Nam alius, quem Rupertus indicat, nimis argutus videtur eſſe. *Inde*, inquit, *ſermo, quem locutus ſum, fortitudinem habet iudicandi, quia ego à meipſo non loquor.* Porro quomodo dicat Chriſtus ſe ex ſeipſo non loqui, & mandatum à Patre accepiſſe, quid locuturus, atque dicturus eſſet, vnde magnam Ariani quæſtionem excitabant, vt Ambroſ. docet lib. 5. de fide c. 6. ſupra diſputauimus, c. 7. 28. & c. 8. 28. Summa rei; Chriſtum vt hominem loqui, vt Cyrill. Leontius, Chryſo. & Theophy. docent; maiorem enim auditorum, quàm naturę aut dignitatis ſuæ rationem habuiſſe. Nam etſi vt Deus loqui poterat, auditores tamen idoneos non fuiſſe, vt eum tanquam Deum loquentem audirent, ideo demiſiſſe ſeſe, & ad eorum captum ſermonem accommodaſſe. Habet hoc ipſum maiorem vim; perinde enim eſt ac ſi ex auditorum opinione argumẽtetur; Vt purus eſſem homo, quemadmodum vos exiſtimatis, tamen credere mihi deberetis, cum non ex meipſo, ſed ex Patre loquar. Ambroſius, Auguſt. & Beda, quod & Theophylact. probat, ad diuinam hoc naturam referunt, Filium non ex ſe, ſed ex Patre loqui, quia non ex ſe, ſed à Patre eſt; nec aliud mandatum quid diceret, aut quid loqueretur à Patre accepiſſe, quàm ipſam naturam. Atque ita olim doctiores interpretari ſolitos Ambroſius auctor eſt. Idem eſt dicere, & loqui, ſed explicauit pluribus, vt indicaret nullum prorſus verbum ſiue in meditata oratione, quod eſt propriè dicere, ſiue in familiari, & ſubito ſermone, quod eſt loqui (ſi quid diſcriminis inter ea duo verba eſſe velis) ſibi excidere niſi ex præſcripto Patris. Itaque quod ait Rupertus, *Quid nunc dicam patienter contradicentibus, & quid in futuro iudicio loquar terribiliter, vbi nemo contradicere audebit?* minus probabilitatis habet. Illud opinor dignius obſeruatione eſt, manifeſto argumento hoc in loco quorundam Theologorum opinionem refutari, qui exiſtimant Chriſtum non omnia, quæ in hac vita fecit, ex Patris præcepto feciſſe. Cùm enim docet nihil ſe loqui, niſi ex præcepto Patris, ſignificat nihil etiam niſi ex eius præcepto facere ex minore maius intelligens.

Lib. 10. ſub finem.

Ad captum auditorum accommodat ſermonem ſuum Chriſtus.

Chriſtus omnia ex Patris præſcripto fecit.

50. *Et ſcio, quia mandatũ eius vita æterna eſt.*] Id eſt cauſa vitæ æternæ, ſi quis illud fecerit. Hunc enim ſenſum huiuſmodi locutiones habere ſolent; vt, *Gratia Dei vita æterna*, id eſt cauſa eſt vitæ æternæ. Rõ. 6. 23. *Dulcedo animæ ſanitas oſſium*, id eſt ſanitas, & lætitia animi cauſa eſt ſanitatis corporis vſque ad intima oſſa, Prouer. 16. 24. Vnde colligimus mandatorum Dei obſeruationem cauſam eſſe meritoriam vitæ æternæ, noſque operibus etiam iuſtificari. Vnum enim neceſſariò ex altero ſequitur. At quorſum hoc dicit Chriſtus? voluit, opinor, auditorum exaggerare culpam, quod non crederent, & inuitare etiam atque etiam vt crederent. Non credidiſſe ſibi non ex ſeipſo, ſed ex præſcripto Patris loquenti; & loquenti non ea, quæ ſibi, aut Patri, ſed quæ ipſis maximam afferrent vtilitatem, eoſque, ſi vellent credere, ad vitam æternam ductura eſſent. Indicauit hoc ipſum Chryſoſt. Verbum illud *ſcio*, emphaſim habet, quaſi dicat non ignarus, quàm ſalutaria eſſent, quę vobis dicebam, vobis dixi; nam & ipſa per ſe vitam vobis, ſi crederetis, æternam allatura erant, & id ego ſciebam, non imprudens, ſed ſciens, ac volens vobis benefeci.

Obſeruatio mandatorum cauſa vitæ æternæ meritoria.

CAPVT XIII.

Mat.26.a.2. Mar.14.a.1. Luc.22.a.1.

1. ANTE diem feſtum Paſchæ, ſciens Ieſus quia venit hora eius vt tranſeat ex hoc mundo ad Pa-
trem: cum dilexiſſet ſuos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos. 2. Et cœna facta, cum dia-
bolus iam miſiſſet in cor vt traderet eum Iudas Simonis Iſcariota: 3. ſciens quia omnia dedit
ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit, & ad Deum vadit: 4. ſurgit à cœna, & ponit veſti-
menta ſua: & cum accepiſſet linteum, præcinxit ſe. 5. Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes
diſcipulorum, & extergere linteo, quo erat præcinctus. 6. Venit ergo ad Simonem Petrum. Et dicit ei Petrus:
Domine, tu mihi lauas pedes? 7. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Quod ego facio, tu neſcis modo, ſcies autem po-
ſtea. 8. Dicit ei Petrus: Non lauabis mihi pedes in æternum. Reſpondit ei Ieſus: Si non lauero te, non habebis
partem mecum. 9. Dicit ei Simon Petrus: Domine, non tantum pedes meos, ſed & manus, & caput. 10.
Dicit ei Ieſus: Qui lotus eſt, non indiget niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus. Et vos mundi eſtis, ſed non
omnes. 11. Sciebat enim quiſnam eſſet qui traderet eum: propterea dixit: Non eſtis mundi omnes. 12.
Poſtquam ergo lauit pedes eorum, & accepit veſtimenta ſua: cum recubuiſſet iterum, dixit eis: Scitis quid fece-
rim vobis? 13. Vos vocatis me Magiſter, & Domine: & bene dicitis: ſum etenim. 14. Si ergo ego laui pe-
des veſtros, Dominus, & Magiſter: & vos debetis alter alterius lauare pedes. 15. Exemplum enim dedi
vobis, vt quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis. 16. Amen, amen dico vobis: Non eſt ſeruus ma-
Inf.15.c.20. Mar.10.c.24. Luc.6.f.40. Pſ.40.[illegible] Mat.10.d.40. Luc.10.[illegible] Matt.26.b.21. Mar.14.a.[illegible] Luc.22.a.4. Lu.22.b.21.
ior Domino ſuo: neque Apoſtolus maior eſt eo, qui miſit illum. 17. Si hæc ſcitis, beati eritis ſi feceritis ea. 18.
Non de omnibus vobis dico: ego ſcio quos elegerim: ſed vt adimpleatur Scriptura: Qui manducat mecum pa-
nem, leuabit contra me calcaneum ſuum. 19. Amodo dico vobis, priuſquam fiat: vt cum factum fuerit, cre-
datis, quia ego ſum. 20. Amen, amen dico vobis: Qui accipit ſi quem miſero, me accipit: qui autem me acci-
pit, accipit eum qui me miſit. 21. Cum hæc dixiſſet Ieſus, turbatus eſt ſpiritu: & proteſtatus eſt, & dixit: A-
men, amen dico vobis: Quia vnus ex vobis tradet me. 22. Aſpiciebant ergo ad inuicem diſcipuli, hæſitan-
tes de quo diceret. 23. Erat ergo recumbens vnus ex diſcipulis eius in ſinu Ieſu, quem diligebat Ieſus. 24.
Innuit ergo huic Simon Petrus: & dixit ei: Quis eſt, de quo dicit? 25. Itaque cum recubuiſſet ille ſupra pe-
ctus Ieſu, dicit ei: Domine quis eſt? 26. Reſpondit Ieſus: Ille eſt, cui ego intinctum panem porrexero. Et cum
intinxiſſet panem, dedit Iudæ Simonis Iſcariotæ. 27. Et poſt buccellam, introiuit in eum Satanas. Et dixit ei
Ieſus: Quod facis, fac citius. 28. Hoc autem nemo ſciuit diſcumbentium ad quid dixerit ei. 29. Quidam
enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quod dixiſſet ei Ieſus: Eme ea, quæ opus ſunt nobis ad diem feſtum:
aut egenis vt aliquid daret. 30. Cum ergo accepiſſet ille buccellam, exiuit continuo. Erat autem nox. 31.
Sup.9.e.14. Leuit.19.d.18. Matth.22.d.39. Inf.15.b.12. Matth.26.[illegible] Mar.14.c.[illegible] Luc.22.c.33.
Cum ergo exiſſet, dixit Ieſus: Nunc clarificatus eſt filius hominis: & Deus clarificatus eſt in eo. 32. Si Deus
clarificatus eſt in eo, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo: & continuo clarificabit eum. 33. Filioli, adhuc modi-
cum vobiſcum ſum. Quæretis me: & ſicut dixi Iudæis: Quo ego vado: vos non poteſtis venire, & vobis dico
modo. 34. Mandatum nouum do vobis: Vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.
35. In hoc cognoſcent omnes quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem. 36. Dicit ei Simon
Petrus: Domine, quo vadis? Reſpondit Ieſus: Quo ego vado, non potes me modo ſequi: ſequeris autem poſtea. 37.
Dicit ei Petrus: Quare non poſſum te ſequi modo? animam meam pro te ponam. 38. Reſpondit ei Ieſus: Animam
tuam pro me pones? Amen, amen dico tibi: Non cantabit gallus, donec ter me neges.

IN CAPVT XIII.

1. ANTE *diem autem feſtum Paſchæ.*] Aggreditur Diuus Ioannes ad narrandam Chriſti paſſionem exordio ab vltima eius cœna ſumpto, vnde ad mortem duceſſit. Qua in re de induſtria videtur, quæ ab aliis Euangeliſtis dicta erant, præterire; ea vero dicere, quæ prætermiſſa ab aliis erant. Alij vltimam cœnam, inſtitutionemque Euchariſtiæ copioſè deſcripſerant, lotionem verò pedum, & concionem illam ad diſcipulos poſt cœnam habitam, prætermiſerant. Ioannes contra lotionem pedum, & concionem narrat; cœnam, & Euchariſtiam prætermiſit, partim quòd de Euchariſtia ſatis multa dixiſſent alij, partim quod & ipſe de ea cap. 6. diſſeruiſſet. Nos deinceps quæ ab aliis Euangeliſtis dicta non ſunt, à Ioanne verò dicuntur, explanabimus; quæ ab aliis dicta ſunt, cũ & à nobis apud illos ſint explicata prætermittemus. Notat Ioannes tẽpus, quo lotio pedum, quam narrare incipit, facta ſit, & rationem, qua Chriſtus adductus id fecerit. Quod vtrumq; pertineat & ad diligentiam, & ad fidem ſcribẽtis hiſtoriam. Tempus deſignat cùm ait, *Ante diem autẽ feſtũ Paſchæ*, id eſt pridie Paſchæ, vt ex aliis conſtat Euangeliſtis, qui cœnam illam pridie, quam Chriſtus pateretur, factam fuiſſe tradunt, Matthæi 26.17. Mar. 14.12. Lucæ 22.7. Cùm autem duplex eo anno fuerit Paſcha, alterum Chriſti, alterum Iudæorum, vt Matthæi 26.2. diſputauimus, quærunt nõnulli pridie vtrius Paſchæ intelligat Euangeliſta factam lotionem pedum. Quidam pridie Paſchæ Iudæorum interpretantur, quod ab illis die ſabbati, poſt Chriſti mortem celebratum eſt; tum quòd credendum ſit Euangeliſtam popularem loquendi conſuetudinem vſurpaſſe, vt lector, quę dicebat, intelligeret. populum autem Paſcha non illud, quod Chriſtus, ſed illud, quod ipſe celebrauit vocare ſolitum: tum quòd lotio pedum non ante diem Paſchæ Chriſti, ſed intra ipſum Paſchæ diẽ facta eſt. Inchoabantur enim à Iudæis dies à primo veſpere, & in veſperum alterum terminabantur; lotio autem facta eſt intra primum veſperum, id eſt inchoato iam Chriſti Paſcha, &, quod idem eſt, primo die azymorum, vt Matthæus, & Marcus, & Lucas docent, non ergo potuiſſe pridie eius diei lotionem fieri. Sed non dubito, quin Ioannes Paſcha Chriſti voluerit ſignificare; de eo enim omnes Euangeliſtæ loquuntur, atque illud ipſum vulgo Paſcha vocabatur, quia verum erat Paſcha, quamuis eo anno à Iudæis non tam Paſcha ipſum, quod loco ſuo moueri non poterat, quam eius celebratio in ſequentem diem tranſlata fuerit. Quod qui non intelligit, legat quæ apud Matthæum

Dies Iudæorum à primo veſpere ad alterum.

cap.

cap. 26. 1. diſputauimus. Hoc ita eſſe ex aliis conſtat Euangeliſtis, qui hunc ipſum diem, quo lotio pedum facta eſt, primum azymorum diem vocant, cùm idem ſit primus azymorum dies, & Paſcha; & tamen alij Euangeliſtæ populari, vt opinor, more loquebantur. Vtrumque ergo verum eſt hanc lotionem, & intra diem Paſchæ Chriſti & pridie eius factam fuiſſe. Cùm enim duplex dies ſit, naturalis viginti quatuor horarum, qui apud Iudæos ab vno veſpere, vſque ad alterum numerabatur; & artificialis, aut ciuilis, vt vocant, qui ab ortu ſolis, vſque ad occaſum; lotio intra diem Paſchæ Chriſti naturalem, & ante diem artificialem facta eſt.

Sciens Ieſus, quia venit hora eius, vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem.] Cùm dicit, *ſciens* oſtendit Chriſtum nec ignarum, neque inuitum mortem obiiſſe, ſed cùm ſciret, quo tempore, quo loco, & qua ratione moriturus eſſet, ſponte ſe ad mortem comparaſſe, vt Cyrillus, & Theodorus Mopſueſt. obſeruarunt. Nec verò ignorauit tunc ſcire cœpiſſe, id eſt didiciſſe, Sciebat enim, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus aiunt, iam in ſe ab omni æternitate, ſed ſcire ſe ſemper illud eſſe moriendi tempus à Patre conſtitutum, quod tunc videbat appropinquare. Videtur etiam mihi tacita eſſe antitheſis ad ſuperiora tempora, quod & Rupertus animaduertit. Sæpe Euangeliſta narrauerat, cùm Iudæi vellent in Chriſtum manus inijcere, eum refugiſſe, *quia nondum venerat hora eius*, vt cap. 7.30. & 8. 20. nunc è contrario dicit eum non modò non refugiſſe, ſed etiam antequam Iudæi ad comprehendendum venirent eum, ipſum ſe ſponte ſua ad mortem præparaſſe. Cùm autem dicit, *Vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem*, indicat ſciuiſſe eum non ita ſe moriturum, quemadmodum homines cæteri mori ſolent, vt vſque ad vltimum iudicij diem non eſſet reſurrecturus; ſed ita potiùs, vt eius mors tranſitus potius ex hoc mundo ad Patrem eſſe videretur, quòd paulo poſt reſurrecturus eſſet. Quanquam non mortem ipſam, ſed mortem ſimul, & aſcenſionem in cœlum tranſitum mihi videtur appellare. Per mortem enim ſolam, ſi poſt reſurrectionem in cœlum non aſcendiſſet, non diceretur ad Patrem tranſiiſſe. Illud etiam mihi videor animaduertere inter mundum, & Patrem antitheſim quandam ſignificari; perinde ac ſi diceret, vt ex loco miſeriæ, & laboris ad locum requietis, atque felicitatis tranſiret. vt cauſam ſimul tacitè reddat, quare mortem minimè recuſauerit. Quis enim tranſitum à miſeria ad fœlicitatem recuſaret? Id nobis exemplum eſſe poteſt. *Spes*, inquit Auguſtinus, *membris in capite data eſt, quod eſſent illo tranſeunte ſine dubio ſecutura. Quid ergo infideles, & ab hoc capite atque ab eius corpore alieni? Nonne & ipſi tranſeunt, quia non permanent? Tranſeunt plane & ipſi, ſed aliud eſt tranſire de mundo, aliud eſt tranſire cum mundo? aliud ad Patrem, aliud ad hoſtem. Nam & Ægyptij tranſierunt; non enim perſequendo manſerunt: non tamen tranſierunt per mare ad regnum, ſed in mari ad interitum.*

Cùm dilexiſſet ſuos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos.] *Suos*, hoc eſt τοὺς ἰδίους Apoſtolos appellare nemini dubium eſſe poteſt, & ex ſequenti hiſtoria perſpicuum eſt. *Suos* quippe vocat eos, quibus continuo pedes lauit; lauit autem ſolis Apoſtolis, ſolos igitur Apoſtolos *ſuos*, id eſt domeſticos, ac familiares eius vocat. Multis enim modis Chriſtus ſuos vocare ſolet, vt Theophylactus, & Euthymius adnotarunt, aut quia creati ab eo ſunt, quemadmodum omnes homines ſuos appellauit cap. 1. 11. *In propria venit, & ſui eum non receperunt*; aut quia ab eo electi, ac prædeſtinati ſunt 2. Tim. 2.19. *Cognouit Dominus, qui ſunt eius*: aut quia domeſtici eius ſunt, quamuis prædeſtinati non ſint. Nam Iudas quidem prædeſtinatus non erat, tamen inter ſuos hoc loco connumeratur, quia & illi inter cæteros pedes lauit. Itaque Cyrilli interpretationem non probo, qui hoc ad omnes homines, neque Ruperti, qui ad omnes electos refert. Maior quæſtio, quare addiderit. *Qui erant in mundo.* Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius putant ad differentiam Patriarcharum, & aliorum ſanctorum hoc dictum eſſe, qui cum domeſtici quoque fuiſſent Dei, in hoc mundo iam non erant. At quid ea diſtinctione opus erat? Magis etiam videtur alienum, quod Græcus Cyrillus ait ad diſtinctionem angelorum hoc eſſe additum, qui cum Chriſti familiares, & creaturæ eſſent, tamen nô erant in hoc mũdo. Quis enim dubitare poterat nô agi de angelis, cum de lauandis pedibus ageretur? Quem ego verum ſenſum eſſe arbitror, eſt apud nullum auctorem grauem inueneo. Mundum hic emphaticè ſumi puto pro loco periculorum, & miſeriarum pleno, vt cum dixit paulo ante. *vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem*. Significat igitur Euangeliſta tacitè cauſam, cur ſuos Chriſtus hoc potiſſimum in tempore dilexerit, quia eos nimirum in hoc mundo, id eſt inter media pericula relicturus eſſet, itaque miſeratione quadam motus maiorem erga illos, quàm vnquam antea amorem oſtendit. Quare illud ſimul indicat Euangeliſta magis Apoſtolis, quàm ſibi conſolatione opus eſſe. Se è miſeria ad felicitatê tranſire, illos in medijs miſerijs, & periculis remanere. At quid eſt *in finem dilexit eos*? Auguſtinus, & Beda, duas adhibent interpretationes. Altera eſt, vt finis Chriſtum ſignificet, quia *Chriſtus*, vt ait Apoſtolus, *finis legis eſt*; dilexit igitur *in finem*, id eſt propter ſe, aut ſuam illis gloriam impertiendo. Altera, dilexiſſe *in finem*, id eſt vſque ad mortem, id eſt ita vt pro illis moreretur, vt Rupertus etiam exponit. Alij quidam interpretantur *in finem*; id eſt, vſque ad finem vitæ ſuæ. Alij, maximè dilexit ſub finem vitæ. Ego Chryſoſtomi, Leontij, Theophylact. & Euthymij interpretationem probo, qui τὸ τέλος finem, pro perfectione, hoc eſt εἰς τὸ τέλειον poni putant, ſenſumque eſſe, cum ſemper Chriſtus ſuos dilexiſſet, ad Patrem tamen diſceſſurus multo maiorem erga illos amorem oſtendit, lauit enim eorum pedes, quod antea nunquam fecerat. Reddit enim cauſam Euangeliſta, quam ob rem diſcipulorum pedes lauerit, cùm nunquam ante lauiſſet, nimirum vt diſcedens ex mundo maiorem erga illos amorem oſtenderet. Quapropter Cyrilli, & Ruperti opinionem minimè probo, qui totam hanc ſententiam à lotione pedum ita diſiungunt, vt ad eam nullo modo putent pertinere.

2 *Et cœna facta.*] Magna hic inter interpretes concertatio eſt, quam cœnam Euangeliſta factam intelligat? Quidam, in quibus grauis etiam auctor Cyprianus, cœnæ nomine quidquid in ea cœna factum eſt, etiam Euchariſtiæ inſtitutionem intelligentes, & factam, id eſt finitam interpretantes exiſtimant Chriſtum poſt traditam diſcipulis Euchariſtiam eorum lauiſſe pedes. In quorum ſententia tria non probo: Quòd Euchariſtiam cœnam vocari putant, quem Caluiniſtarum errorem apud Matthæum refutauimus. Deinde quòd poſt Euchariſtiam pedes diſcipulorum Chriſtum lauiſſe dicant. Quod ex eodê hoc Euangeliſta facillimè refellitur. Scribit enim verſu 12. poſt lotionem pedum iterum recubuiſſe, nondum ergo finierat, quidquid in cœna illa facturus erat. Quod autem in ea cœna vltimum fecit, hoc fuit, vt corpus, & ſanguinem ſuum diſcipulis traderet, vt ex Luca c. 22. 20. & D. Paulo 1. Cor. 11. 25. perſpicuum eſt, ergo poſtquam pedes lauit, Euchariſtiã dedit. Deinde poſtquã pedes lauit dixit, *Vnus ex vobis me traditur' eſt*, vt conſtat

Mundus hic quid dicatur.

Quid eſt, in finem dilexit eos.
Rom. 10. 4.

Chriſti mors ... ad Patrem ...

Tract. 55.

Multis modis ſuos Chriſtus vocare ſolet.

Chriſtus pedes diſcipulorum lauit ante Euchariſtiæ ſumptionê.

3. Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit, & ad Deum vadit.]Et hic quærendum quorſum hæc ratio pertineat. Rationem enim eſſe lotionis pedum modò docuimus. Chryſoſtomus, & Theophylactus, indicant hunc eſſe ſenſum, cùm ſciret Ieſus omnia ſibi à Patre ſuo tradita eſſe, atque commiſſa, quæ ad ſalutem hominum pertinere illi viderentur, vt omnia perficeret; voluit etiam diſcipulorum lauare pedes, quod cùm ſingularis eſſet humilitatis exemplum, magnopere ad eorum ſalutem, eruditionemque pertinere iudicauit. Rectè quidem hactenus. ſed quomodo cum hac interpretatione illud conueniet, *Et quia à Deo exiuit, & ad Patrem vadit?* Itaque meliorem aliam interpretationem iudico, quam iidem auctores duo, tum etiam Cyrillus, & Theodori duo Heracleotes, & Mopſueſt. adhibent. Cum talis ac tantus eſſet, vt omnia illi in manus a Patre tradita eſſent, cùm paulo poſt ad Patrem iturus eſſet, & ad eius conſeſſurus dexteram, eo ſe tamen demiſerit, vt diſcipulorum ſuorum pedes lauerit. Atque eodem modo D. Auguſtinus intelligit, & Gregor. lib. 3. moral. c. 12. & Beda. Probabilis interpretatio, hoc tamen in ea deſidero, vt ratio reddatur lotionis pedum, quam perſuaſum mihi habeo Euangeliſtam reddere voluiſſe, & hac ratione non redditur. Itaque etſi auctorem non habeo, hanc tamen ſecutus rationem aliter interpretari audeo: vt his etiam verbis, quemadmodum duobus verſibus ſuperioribus, ſignificetur ſciuiſſe Chriſtum tempus paſſionis ſuę proximum eſſe, ideoque pedes lauiſſe diſcipulorum, vt & inſigne humilitatis exemplum diſceſſurus relinqueret, & præcipuum quendam erga illos amorem oſtenderet. Hoc autem ſignificat dicens ſciuiſſe eum omnia ſibi à Patre tradita eſſe, id eſt iam ſibi licere ex Patris præſcripto perficere omnia, quæ ſibi commiſiſſet, ante non licuiſſe ſibi mori, quia tempus à Patre conſtitutum nondum aduenerat, iam veniſſe tempus, quo omnia ſibi conceſſiſſet, omnia ſibi liceret agere, quæ ad hominum redemptionem pertinerent. Hoc etiam eſt, *Et quia ad Patrem vadit*, id eſt cùm ſciret tempus veniſſe, vt ex hoc mundo diſcederet, & ad Patrem iret, vt verſu 1. dixerat. Bene quidem hoc; at illud, *Quia à Deo exiuit*, quomodo conueniet? Perinde eſt ac ſi diceret, ſciens tempus eſſe, vt ad Patrem, vnde exierat, rediret; aut ſciens veniſſe tempus, vt quemadmodum à Patre exierat, ita ad Patrem reuerteretur. Quo autem modo intelligendum ſit omnia Filio à Patre tradita eſſe, apud Lucam cap. 10. 22. & apud Matthæum cap. 11. 27. expoluimus. Occurrunt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius Arianorum obiectioni, Non poſſe hinc colligi Filium minorem eſſe Patre, quòd illi Pater omnia tradiderit; nam & Filium è contrario regnum Patri traditurum, vt ait D. Paulus 1. Cor. 15. 24. & tamen non ideo ſequi Patrem minorem eſſe Filio. Facilius dictu erat Chriſtum hîc vt hominem loqui.

Interpretatio auctorum.

Arianorum obiectio refellitur.

4. Surgit a cœna, & ponit veſtimenta ſua, & cùm accepiſſet linteum præcinxit ſe.] Singulare Chriſti exemplum ſingulari quoque diligentia Euangeliſta deſcribit. Itaque non contentus dicere diſcipulorum ſuorum pedes lauiſſe, quæ ſumma erat hiſtoriæ, partes ſingulas & ante factum ipſum, & in facto, & poſt factum enarrat, quomodo è menſa ſurrexerit, quomodo ſe ad lotionem pedum compararit. Voluit vt opinor, & Chriſti commendare ſedulitatem, qui non perfunctoriè, & negligenter; ſed tanto ſtudio ſeruile illud exercuerit miniſterium, vt nihil vnquam aliud per totam vitam egiſſe videretur, nullam eius partem, nullam prætermiſiſſe ſeruilem ceremoniam, & nos præterea repræſentato Chriſti facto docere, vt

A parem quoque in eo imitando diligentiam adhiberemus. Quomodo intelligendum, quod dicit à cœna ſurrexiſſe verſ. 2. declarauimus. Hæc autem prima fuit pars admirabilis caritatis Chriſti, quòd non quouis tempore, non quouis loco pedes lauerit, ſed ad menſam cùm eſſet, cuius munditiæ, atque lautitiis nihil magis videtur repugnare, quàm quibus manibus cibos ſumpturus ſis, iis aliorum tractare pedes. *Quid autem mirum*, inquit Auguſtinus, *ſi ſurrexit à cœna, & poſuit veſtimenta ſua, qui cum in forma Dei eſſet, ſemetipſum exinaniuit?* Veſtimenta ſua poſuiſſe dicit, non omnia; nec enim nudus manſit, quemadmodum Origenes putat, qui ideo ſe linteo præcinxiſſe ait, ne omnino nudus eſſet, ſed ſuperiorem veſtem retenta nimirum B tunica illa inconſutili, de qua cap. 19. 23. idem Euangeliſta mentionem facit. Id propriè Græca verba ſignificant τὰ ἱμάτια. Quam enim Romani togam, aut pallium, id eſt ſummam veſtem, Græci, vt ex Plutarcho diſcimus τὸ ἱμάτιον appellabant. Mouere tamen lectorem poteſt, quòd Euangeliſta plurali dixerit numero τὰ ἱμάτια, cùm credibile non ſit Chriſtum plures vna togas habuiſſe. Quot veſtes Chriſtus habuerit apud Matthæum cap. 27. 35. diſputauimus. Quod autem ad hunc pertinet locum, pluralem numerum pro ſingulari poſitum eſſe arbitror, quod cùm alias, tum in hac potiſſimùm re frequentiſſimè facimus. Nam & Hiſpani, & Itali, & Galli veſtimenta ſua vocant, etiamſi vnum tantùm habeant genus veſtis. Ideo autem Chriſtus ſummam poſuit veſtem, vt & ad præ C ſtandum ſeruile miniſterium magis expeditus eſſet, non impediente ſuperiore, atque laxiore veſte; & vt non ſolùm ſeruilem rem, ſed ſerui etiam, vt modò dicebamus, more faceret; vnicam ſerui geſtabant veſtem, eamque minùs longam, minùs laxam, quo ad miniſtrandum habiliores eſſent. Id etiam Chriſtus imitari voluit, vt verum omnino eſſet, quod poſtea dixit D. Paulus, eum ſerui formam accepiſſe. Eodem pertinet, quòd addit Euangeliſta Chriſtum ſe linteo præcinxiſſe. Quod non ſolùm ideo feciſſe putandum eſt, vt lotos diſcipulorum pedes tergeret, aut ne tunicam inter lauandum ſordidaret, aut quòd ſe ni D mium grauaret, vt Nicephorus putat libro 1. cap. 28 ſed etiam vt ſeruilem etiam habitum imitaretur. Solebant ſerui linteo, aut licio præcincti miniſtrare; quemadmodum nunc in Hiſpania, Gallia, & Germania ancillæ, in Italicis xenodochiis viri etiam faciunt. Auctor Gellius libro 12. cap. 3. vnde lictores ex Tullio liberto dictos putant.

Prima pars ſeu ſignum caritatis Chriſti.

Tract. 55.

Philippenſ. 6. 7.

in Camillo.

Philipp. 2. 7.

5. Deinde miſit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes diſcipulorum, & extergere linteo, quo erat præcinctus.]Hoc etiam putauit Euangeliſta, & ad rem ipſam, & ad exemplum pertinere, quòd Chriſtus ipſe ſine cuiuſquam alterius miniſterio aquam miſerit in peluim; quemadmodum Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. adnotarunt, vt nos doceret, inquit Theophylact. ſedulò, ac gnauiter miniſtrare, nullis aliis, qui nobis ſubmi E niſtrent, miniſtris vtentes. Notat Euthymius plus etiam videri Chriſtum in hac re feciſſe, quàm dicat Euangeliſta; credibile enim eſſe & peluim à domino domus petiuiſſe, & aquam quæſiuiſſe, atque portaſſe. *Hæc erat aqua*, inquit Ambroſius in prologo lib. 1. de Spiritu ſancto, *vos ille cæleſtis: hoc prophetabatur, quòd rore illo cæleſti diſcipulorum ſuorum Dominus Ieſus pedes lauaret. Quid mirum*, inquit Auguſtinus, *ſi miſit aquam in peluim, vnde lauaret pedes diſcipulorum, qui in terram ſanguinem fudit, quo immunditiam dilueret peccatorum? Quid mirum ſi linteo, quo erat præcinctus, pedes, quos lauerat, terſit, qui carne, qua erat indutus, Euangeliſtarum veſtigia confirmauit?* Curioſi lectoris eſt quærere vnde Chriſtus, aut à quo diſcipulo lauandi fecerit initium, non-

Tract. 55.

A quo diſcipulo-

mandi fecit initium Chriſtus

nonnulli tamen vulgo quærunt, & aut laudanda, aut reprimenda curioſitas eſt. Origenes tomo in Ioannem. 32. Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Leontius exiſtimant ab Iuda cœpiſſe, & vt de proditore ſuo bene mereretur, eumque beneficio quodam obligaret ſingulari, nobiſque præberet exemplum, vt eodem modo nos erga inimicos noſtros gereremus; & vt illum, ſi qua ratione poſſet, ad pœnitentiam commoueret; vel quia ipſe ſe primus Iudas impudenter lauandum obtulit, vt Leontius ait. Quanquam id parum videtur vero ſimile. Addunt Origenes, & Leontius vltimo loco lauiſſe Petrum: in eoque imitatum fuiſſe Chriſtum peritos medicos, qui cùm multos habent ægrotos, ab iis incipiunt, qui omnium grauiſſimè laborant. Id quoque videntur Euangeliſtæ verba præ ſe ferre, qui cùm priùs dixiſſet cœpiſſe lauare diſcipulorum pedes, poſtea addit, *Venit ergo ad Simonem Petrum*, quaſi ab alijs lauare cœpiſſet, & ad extremum ad Petrum lauando perueniſſet.

Tract. 56. A Petro cœpit Chriſtus

Auguſtinus, Beda, & Rupertus, & fere Latini omnes contrà à Petro cœpiſſe, primùm quòd dubium non ſit ſolitum fuiſſe Chriſtum omnibus in rebus primas Petro tanquam cæterorum Apoſtolorum principi partes dare. Deinde quòd non ſit credibile cæteros Apoſtolos non recuſaſſe, vt ſibi Chriſtus lauaret pedes, ſi eos priùs, quàm Petrum lauare voluiſſet. Loto autem iam Petro poſt longam recuſationem, doctoque à Chriſto non habiturum cum ipſo partem, niſi ſineret ſibi lauari pedes, non mirum ſi paſſi alij fuerint idem ſibi fieri. Quod ergo ait Euangeliſta, *cœpit lauare pedes diſcipulorum*, non ita intelligendum, quaſi priùs aliorum pedes lauerit, deinde lauando ad Petrum peruenerit: ſed priùs generaliter Euangeliſtam dixiſſe eum pedes lauiſſe diſcipulorum, deinde ſigillatim explicare voluiſſe, quo modo lauiſſet, & à quo cœpiſſet, veniſſe ergo ad Petrum, vt eum primo loco lauaret, eaque accidiſſe, quæ commemorat. Atque hanc vim habere particulam illam *ergo*, cùm dicit, *venit ergo ad Simonem Petrum*. Sic Auguſtinus, cuius ergo ſententiam probabiliorem puto. Poteſt etiam hoc morale habere documentum, oportere ſemper à capite, & ſuperioribus reformationem incipere.

6. *Venit ergo ad Simonem Petrum, & dicit ei Petrus, Domine tu mihi lauas pedes?*] Id eſt, tu mihi vis lauare pedes? Non enim lauare cœperat, cùm Petrus hoc diceret; ſed, vt alibi notauimus, ſolent aliquando verba in diuinis litteris non effectum ſed affectum declarare.

In c. 9. Mar. Ver. 38. Verba non nunquam non effectũ ſed affectum declarant.

Duo illa pronomina *tu*, & *mihi*, emphatica ſunt, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius indicarunt, *Tu* qui filius es Dei, *Mihi* homini & conditione abiectiſſimo, & moribus peccatori? & iis manibus quibus oculos cæci aperuiſti, quibus tot feciſti miracula? vt Chryſoſtomus, & Theophylactus dicunt. *Tu mihi?* inquit Auguſtinus, *quid eſt tu? quid eſt mihi? Cogitanda ſunt potius, quàm dicenda; ne forte quod ex his verbis aliquatenus dignum concepit anima, non explicet lingua.* Prohibet Petrus Chriſtum ſibi pedes lauare non alienatione, ſed reuerentia, vt Theodorus Heracleotes, & Cyrillus monet, & quia non intelligebat Chriſti conſilium, quidque ea re vellet ſignificare, vt inquit Leontius; eadem ratione Ioannem recuſaſſe legimus eum baptizare. *Ego*, inquit, *à te debeo baptizari, & tu venis ad me?* Matth. 3. 14.

7. *Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Quod ego facio tu neſcis modò, ſcies autem poſtea.*] Duo Chriſtus indicat his verbis, Petrum tunc non intellexiſſe, qua adductus ratione eius, aliorumque diſcipulorum pedes lauare vellet; & ſi intellexiſſet, non fuiſſe recuſaturum: & aliquid in hac lotione præter id, quod appareret, eſſe myſterij, quod poſtea ſit Petrus ſuo tempore cogniturus. Itaque duo etiam hic quæri poſſunt, quid conſilij Chriſto fuerit, vt diſcipulorum lauaret pedes, & quando id Petrus poſtea cognouerit.

Cur diſcipulorum lauare pedes Chriſtus. Matt. 15. 11. 19. 20.

Illud certum, non, vt ſordes pedum mundaret, eos lauare voluiſſe; quid enim referebat pedes habere ſordidos, cùm ipſe docuiſſet ne manuum quidem, aut oris ſordes quidquam obeſſe poſſe? *Non quod intrat in os, coinquinat hominem, ſed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falſa teſtimonia, blaſphemiæ. Hæc ſunt quæ coinquinant hominem; non lotis autem manibus manducare non coinquinat hominem.* Pedes diſcipulorum lauiſſe, vt humilitatis exemplum diſcipulis traderet, Chriſtus ipſe declarat ver. 13. 14. idque omnes auctores docent. Sed non fuiſſe eam præcipuam cauſam planè mihi perſuadeo. Nam & Euangeliſta, vt modò dicemus, alias indicauit cauſas, quæ maioris videntur eſſe momenti. Quin hæc ipſa nulla fortaſſe fuit cauſa, vt rem faceret tam inuſitatam; ſed id ex lotione alijs de cauſis facta conſecutum eſt, vt diſcipulis eſſet exemplo. Nec enim Chriſtus ideo ſe feciſſe dicit, vt diſcipulis exemplum præberet; ſed cùm feciſſet, exhortatus eos eſt, vt idem facerent. Alteram cauſam verſu 1. 2. & 3. Euangeliſta poſuit, quòd cùm videret Chriſtus inſtare tempus, quo diſcipulos ſuos in medijs periculis relicturus eſſet, ſingularem erga eos amorem, ac prouidentiam voluerit declarare. Sed illa Chriſti verba, *Si non lauero te, non habebis partem mecum*, indicant aliquid profectò myſterij præter eas omnes cauſas in hac fuiſſe lotione, vt rectè Bernardus in ſer. de cœna Domini argumentatur. Id quod ſit quæritur; Origenes, Hieronym. in epiſt. ad Damaſ. de prima viſione Iſaiæ, Theodorus Heracleotes, & Niceph. lib. 1. hiſt. Eccleſ. c. 28. ſcribunt voluiſſe Chriſtum diſcipulorum pedes in prædicationem Euangelij præparare, vt verum eſſet, *quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.*

Quod myſterium in lotione præfiguratum.

Iſai. 52. 7. Nahũ 1. 15. Rom. 10. 15.

Ambroſ. in prologo lib. de Spiritu ſancto ait ſymbolum fuiſſe ſpiritualis illius aquæ, quæ miſſo Spiritu ſancto in Apoſtolos erat effundenda, vt corpora illis perfunderentur, cùm mundi vtique iam eſſent. Idem Ambroſius in lib. de iis, qui myſteriis initiantur. cap. 6 videtur docere, ſacramentum eſſe aliquod, quo poſtquam actualia, vt vocant, peccata per baptiſmum remiſſa bonis ſunt, originale, quod adhuc in nobis remaneat, remittatur, atque hoc eſſe, *Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet. Mundus*, inquit, *erat Petrus, ſed plantam lauare debebat. Habebat enim primi hominis de ſucceſſione peccatum, quando eum ſupplantauit ſerpens, & perſuaſit errorem. Ideo planta eius abluitur, vt hæreditaria peccata tollantur. Noſtra enim propria per baptiſmum relaxantur.*

Verſ. 10.

Sed quia hoc cum Theologia, & Eccleſiæ doctrina non conuenit, & cauto lectore, & beneuolo indiget interprete. Non ſignificat, opinor, prius per baptiſmũ noſtra, deinde per aliquod aliud ſacramentum originale tolli peccatum; ſed originale aut hæreditarium, quod idem eſt, peccatum appellat, quem fomitem Theologi vocant, non quòd peccatum, ſed quòd & effectus, & cauſa peccati ſit, ſicut D. Paulus concupiſcentiam naturalem peccatum vocare ſolet, nec eum ipſum tolli dicit, propterea quòd propriè tollatur, ſed propterea quòd per ſacramentum Confirmationis, quod per hanc pedum ablutionem ſignificari putat, robur nobis detur, vt illi reſiſtamus. Nec eam ablutionem pedum, quam poſt baptiſmum docet fieri ſolere, ſacramentum vocat, quòd verum crederet eſſe ſacramentum, ſed quòd aliquid myſticè ſignificet. Nam & Bernardus in ſermone de cœna Domini ſacramentum appellat, & tamen non

Ambroſij locus exponitur.

Rom. 7. 7. 8.

cramen

cramentum. Hoc ergo ſibi voluit Ambroſius, ablutionem pedum, non eſſe quidem ſacramentum, ſed per eam ſacramentum Confirmationis deſignari, qua contra reliquias peccati originalis, id eſt contra peruerſas naturæ propenſiones fortiores efficimur. Id ex alio ſimili eius teſtimonio libr. 3. de ſacramentis. cap. 1. colligitur. *Qui lotus*, inquit, *non neceſſe habet iterum lauare, niſi vt ſolos pedes lauet. Quare hoc? quia in baptiſmate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa, ſed quia Adam ſupplantatus a Diabolo eſt, & venenum ei effuſum eſt ſupra pedes, ideo lauas pedes, vt in ea parte, in qua inſidiatus eſt ſerpens, maius ſubſidium ſanctificationis accedat, quo poſtea te ſupplantare non poſſit.* Auguſtinus hoc loco, Beda, & Bernardus in ſerm. de cœna Domini putant per hanc pedum ablutionem remiſſionem venialium peccatorum deſignari. *Quid ſibi vult*, inquit Auguſtin. *quid hic neceſſarium eſt, vt quæramus? Dominus dicit, veritas loquitur, quod opus habeat pedes lauare etiam ille, qui lotus eſt. Quid fratres mei, quid putatis; niſi quia homo in ſancto quidem baptiſmo totus abluitur, non præter pedes, ſed totus omnino? verumtamen cùm in rebus humanis poſtea viuitur, vtique terra calcatur: ipſi igitur humani affectus, ſine quibus in hac mortalitate non viuitur, quaſi pedes ſunt, vbi ex humanis rebus afficimur; & ſic afficimur, vt ſi dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipſos decipiamus, & veritas in nobis non ſit. Quotidie igitur pedes lauat nobis, qui interpellat pro nobis: & quotidie nos opus habere, vt pedes lauemus, id eſt vias ſpiritualium greſſuum dirigamus, in ipſa oratione Dominica confitemur, dum dicimus, Dimitte nobis debita noſtra.* Mihi Cyprianus in libro de cœna Domini verum huius lotionis myſterium videtur enucleaſſe, nempe hac pedum ablutione ſacramentum Pœnitentiæ ſignificari: qui velut ſecundus quidam baptiſmus eſt, quia noſtris quodammodo lacrymis iterum baptizamur. Pœnitentiam igitur, antequam ad percipiendam Euchariſtiam accedamus, agendam nobis eſſe. *Probet* enim *ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.* Hoc eſſe, *Qui lotus eſt non indiget, niſi vt pedes lauet*, *id eſt qui iam baptizatus* eſt, non indiget, vt iterum baptizetur, ſed *vt pedes lauet*, id eſt vt agat pœnitentiam eorum peccatorum, quæ poſt baptiſmum, vt Auguſtin. & Bernardus dicunt, *in terra*, id eſt inter res humanas gradientis veluti lutum aut puluis pedibus adhæſerunt. Hinc vna intelligitur cauſa, quamobrem per lotionem potiùs pedum, quàm alterius partis pœnitentia ſignificetur. Alteram Cyprianus reddit, quòd pedes vltima, atque infima pars hominis ſint, & debemus per pœnitentiam non ſolùm ſumma quæque flere peccata, ſed vſque ad vltimas, intimaſque conſcientiæ noſtræ partes deſcendere, intimas quaſque animi noſtri cogitationes excutere, atque purgare. *Supra diximus*, inquit ille, *ſemel lotos baptiſmate eodem lauacro vlterius non egere; ſed hoc lauacrum quotidianum eſt exceptibus inſtitutum, & iugis retractatio vſque ad nouiſſima veniens, & omnia debet opera, & cogitatus ſingulos perſcrutari, & affectus per vitia diſcurrentes vagam, inſtabilemque animam per inania euehentes corrigere, & lauare: neque quidquam in vita prætermittere indiſcuſſum, quod gemitibus & ſuſpiriis nō fuerit expiatum.* Eodem modò videtur Gregorius interpretari libr. 9. regiſtri. cap. 39. Certè intelligendum hoc putat de pœnitentia, & Pacianus epiſtola. 1. contra Nouatianos. Secunda manet quæſtio, quando hoc poſtea Petrus cognouerit, quemadmodum illi Chriſtus dicit, *Scies autem poſtea.* Cognouit profectò tunc, cùm intellexit Chriſtum nos lauiſſe ſanguine ſuo, cùm intellexit agendam eſſe pœnitentiam, vt peccata poſt baptiſmū contracta remitterentur. Ipſe enim fuit, qui Simoni Mago iam vtique baptizato, & in peccatum iterum lapſo dixit, *Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua, & roga Deum, ſi forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.* Act. 8. 22.

Ver. 10.

1. Ioan. 1. 8.

Matth. 6. 12.

Cypriani ſententia optima.

1. Corinth. 11. 28.

Hic Ver. 10

8. *Dicit ei Petrus, non lauabis mihi pedes in æternum.*] Nunquam mihi lauabis pedes, nullo modo patiar, vt mihi tu pedes laues. *Hoc quippe in æternum non fit, quod nunquam fit*, ait Auguſtinus: etſi Chriſtus alicuius myſterij cauſa ſignificauerat eius pedes lauare velle, tamen quia obſcurè dixerat, Petrus non intellexerat, itaque pergit reſiſtere, ne ſibi pedes lauet. Exiſtimauerat, vt arbitror, Chriſtum, cùm dixit, *quod ego facio, tu neſcis modo*, nihil magis dicere voluiſſe, quam ſe non neceſſitatis, aut myſterij, ſed exempli præbendi cauſa diſcipulorum lauare pedes. Itaque reſpondet ſe id non ignorare, tamen nolle, vt in ſuis pedibus eiuſmodi edat exemplum.

Tract. 58.

Si non lauero te, non habebis partem mecum.] G. οὐκ ἔχεις *non habes*, id eſt non potes habere *partem mecum*. Quod magis emphaticū eſt. Hebraiſmus eſt אין לך חלק בי *non eſt tibi pars mecum*, id eſt nihil tibi mecum commune eſt, non es mihi amicus, renuntio amicitiæ tuę. *Quæ nobis pars in Dauid?* dicebant illi. 3. Reg. 12. 16. At quid eſt, *ſi non lauero te, non habebis partem mecum*, id eſt non eris mihi amicus? An Chriſti amicitia, atque gratia in pedum ablutione poſita erat? Minimè vero, ſed aliquid aliud ſignificare voluit, quod quidnam ſit, exquiritur. Cyrillus Alexandrinus, & D. Baſilius in procemio libri de moribus exiſtimant ſenſum eſſe, ſi non obedieris mihi permittendo, vt tibi pedes lauem, propter iſthuc ipſum peccatum *non habebis partem mecum*, id eſt perdes meam gratiam. Origenes, Cyprianus, Pacianus epiſtola prima, Ambroſius in prologo lib. de Spiritu ſancto, & in lib. de iis, qui myſteriis initiantur. c. 6. lib. 3. de ſacramentis. c. 1. Auguſt. hoc loco, & Gregor. lib. 9. regiſtri. c. 39. & Bernardus in ſer. de cœna Domini, & omnes alij, quos legi, auctores putant Chriſtum non ſignificare Petrum non habiturum partem ſecum propter illud ipſum inobedientę peccatum, ſed propter peccata, quæ ante haberet, à quibus niſi eum lauando mundaret, partem cū Chriſto habere non poſſet. Quid ergo? an Petrus tūc mortale aliquod peccatum habebat? an in gratia non erat Chriſti, ita vt ſi non lauaretur, neq; liberari à peccato, neq; gratiam habere poſſet? Non opinor. Sed in Petro omne hominum genus alloquitur, docetq; neminē, niſi à ſe lauetur, partē ſecum habere poſſe. Quis enim niſi Chriſti lotus, atq; purgatus ſanguine, ſanus eſſe poteſt? Aut quia illa ipſa peccata, quæ iam ante Petro remiſſa fuerant, vi futuræ lotionis in ſanguine Chriſti remiſſa fuerant, dicit illi fore, vt niſi ipſum lauet, partem ſecum non habeat; tanquam ſi diceret fore, vt ſi ille lotioni ſanguinis ſui, cuius virtute peccata illi remiſſa fuerant, renuntiaret, gratia quæ illi data fuerat, tolleretur. Neque verò ſignificat illam ipſam peccatorum remiſſionem, aut collationem gratiæ per pedum ablutionem fieri. Sed luſit Chriſtus, vt ſæpe ſolet, ambiguitate. Petrus dixerat, *Non lauabis mihi pedes in æternum* corporalem ablutionem intelligens; ipſe arrepto verbo, & in ſpiritualem ſenſum commutato; *Si non lauero*, inquit, *te, non habebis partem mecum*, non iam de corporali; ſed de ſpirituali lotione loquens, quam illa corporalis ſignificabat. Non ergo reſpondet ad rem, cùm verbi ſignificationem mutet: quin hoc demum eſt maximè accommodatè ad id, quod agitur, reſpondere, non ſpectare, quid lotionis nomen, ſed quid lotio ipſa pedum ſignificet. Et ſæpe docuimus in eiuſmodi ambiguis reſponſis non ſolùm maiorem vim; ſed maiorem etiam gratiam, & elegantiam ineſſe: vide quæ diximus c. 4. 13. & c. 9. 39. & Matth. 8. 22. Quod autem quidam notant non dixiſſe Chriſtum, Si non lauero pedes tuos, ſed, *ſi non lauero*

Ambiguorū reſponſorum quædam eſt elegantia.

te, non

te, non habebis partem mecum, vt indicaret ſe non tam de corporali, ſed de ſpirituali ablutione loqui, qua non pars vna, ſed totus mundatur homo, etſi noſtram confirmat opinionem; tamen nimis argutum iudico. Nã vt hic Auguſtinus notat. *Ita dictum eſt, ſi non lauero te, cum de ſolis pedibus ageretur, quomodo dici aſſolet, Calcas me, cum ſola planta calcatur.*

9. Dicit ei Simon Petrus, Domine non tantùm pedes meos, ſed & manus, & caput.] Qua ratione ante pedes ſibi lauari à Chriſto recuſabat, quod id contra reuerentiam, quam illi debebat, eſſe videretur, eadem nunc audiẽs, quantum ſua referat, totum ſe lauandum offert. Ex quo intelligitur eum ante non inobedientia, ſed amore potiùs, & obſeruantia erga Chriſtũ recuſaſſe. *Quandoquidem ſic minaris*, inquit Auguſt. *lauanda tibi membra mea non ſolum ima non ſubtraho, verum etiam prima ſubſterno. Ne mihi neges capiendam tui partem, nullam tibi nego abluendam mei corporis partem.*

Tract. 56.

A

B

10. Dicit ei Ieſus, Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus.] Videtur Chriſtus Petro reſpondere, *Ne quid nimis*. Neque totum corpus, neque nullam partem eius lauari oportere; ſed ea, quæ ſordida eſſent, membra, id eſt pedes, quos etiam mundiſſimus quiſque ſordidos habet. Haud dubium, quin cùm dicit, *Qui lotus eſt non indiget, niſi vt pedes lauet*, ſignificet Petrum, & cæteros Apoſtolos, vt continuò declarat, vno excepto Iuda, lotos eſſe; itaque neceſſario quæritur qua lotione lotos intelligat, corporaline, an ſpirituali. Sunt qui de lotione merè corporea hoc intelligant. Lotos enim fuiſſe diſcipulos, antequam menſæ accumberent. Morem enim omnium fuiſſe gentium, vt conuiuæ manus, antequam accumberẽt, abluerent. *Dant famuli manibus lymphas*. inquit ille. Id inprimis apud Iudæos vſitatum, quorum mos non ſolum ante prandium, aut cœnam, ſed etiam inter prandendum, atque cœnandum ſępe lauare, vt c. 2. 6. Ioannes ſignificauit. Ergo qui manus ante cœnã lauiſſent, eos mundos eſſe totos, neque opus illis eſſe, niſi vt pedes lauarent, quos ante non lauiſſent. Nam in ſplendidis conuiuiis ſuprà docuimus, etiam pedes conuiuas lauare ſolitos. Quod cùm in hoc conuiuio Apoſtoli non feciſſent, cętera quidem lotos eſſe, quæ lauari in conuiuiis conſuetum eſſet, hoc vnum deeſſe, vt lauarẽt pedes. Vereor ne hęc interpretatio magis profana, quàm Eccleſiaſtica ſit. A mente quidem Chriſti alienam puto, qui non conuiuiorum conſuetudini, ſed myſterio, quod hac lotione deſignabat, vt ſuprà docuimus, ſeruire voluit. Magna pars veterum auctorum per eam lotionem, qua Chriſtus Apoſtolos lotos eſſe dicit, baptiſmum intellexerunt, quo qui ſemel ablutus eſſet, eum non debere iterum baptizari, ſed mundum eſſe totum, niſi ſi forte aliquid ſordium pedibus acceſſiſſet, id eſt poſt baptiſmum aliquid peccati admiſiſſent. Itaque hinc colligunt Apoſtolos prius Chriſti baptiſmum recepiſſe. Sic Cyprianus, Pacianus, Ambroſius, Auguſtinus, Gregor. Bernardus, & Rupertus iis in locis, quos verſu. 7. notauimus. Ego quidem Apoſtolos baptizatos fuiſſe non dubito, ſed mihi non id videtur Chriſtus hoc loco ſignificare. Primùm quia ſi baptiſmum intellexiſſet, non excluſiſſet Iudam, quem credendum eſt fuiſſe quoque cum cæteris baptizatum. Deinde quia explicans cauſam Euangeliſta, quare Iudam excepiſſet, non dicit propterea eum non fuiſſe mundum, quia baptizatus non erat, ſed quia eum erat traditurus. Denique c. 15. 5. exponens quomodo Apoſtoli mundi eſſent, ait, *iam vos mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis*. Quæ eadem verba Theodorus Heracleotes, Chryſoſtomus, & Theophylactus hoc loco legunt, eaque in eo etiam manuſcripto codice, qui cum Græca Catena

Qua lotione lotos dixerit Apoſtolos Chriſtus.

C

Virgil. 1. Æneid.

cap. 12. 3

D

E

coniunctus eſt, inuenio. De ſpirituali igitur Chriſtus lotione agit; qui ſpiritualiter mundus eſt, id eſt, cui peccata iam remiſſa ſunt, non indigere, niſi vt pedes lauet; totum enim eſſe mundum, vt Græci omnes auctores Chryſoſt. Cyrillus, vterque Theodorus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Sed ex his ipſis verbis oritur, quæſtio, quo modo totus mundus eſt, qui indiget, vt pedes lauet, aut quo modo indiget, vt pedes lauet, qui totus iam mundus eſt? Quidam interpretantur totum eſſe mundum, cui omnia peccata remiſſa ſunt, tamen opus eſſe, *vt pedes lauet*, id eſt, vt agat pœnitentiam, quemadmodum Dauid, poſtquam illi peccatum tranſlatum eſt, morte filij pœnam luit. 2. Reg. 12. 13. 14. Alij mundum eſſe totum, cui omnia iam peccata remiſſa ſunt, qui credit, & omnia ſeruat præcepta; ſed indigere, *vt pedes lauet*, id eſt vt conſilia etiam obſeruet, non vt mundus, ſed vt mundior ſit, atque perfectior, quemadmodum adoleſcenti illi, qui omnia ſe mandata ſeruaſſe reſpõderat, Chriſtus dixerat, *Adhuc vnum tibi deeſt, ſi vis perfectus eſſe, vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni, ſequere me*. Mar. 10. 21. & Matth. 19. 21. Quam interpretationem licet minùs explicate apud Theodorum Mopſueſt. inuenio. Alij non eſſe ſenſum iam eſſe totum mundum, qui lotus eſt; ſed totum fore mundum, vbi pedes lauerit. Auguſtinus verò, & Beda perinde hoc intelligendum putant, ac ſi dictum eſſet, qui lotus eſt, totus eſt mundus præter pedes, itaque *non indiget, niſi vt pedes lauet*. Rectè Auguſtinus; ſed non explicat, quomodo qui lotus eſt, non etiam pedes lotus ſit, ac proinde mundos etiam pedes habeat, eoque indigeat, vti eos lauet. Nam ſiue de baptiſmo loquitur, in eo totus, quantus eſt, lauatur homo; itaque mundis etiam pedibus ab eo exit; ſiue de peccatorum remiſſione, cùm vnum peccatum remittitur, omnia remittuntur. Verum enim verbum illud eſt ſiue ex Auguſtino, ſiue ex alio quo auctore in ſcholis decantatum, *quod impium impietatis infidelitatis eſt ab eo, qui iuſtus & iuſtitia eſt, dimidiam ſperare veniam*. Chryſoſtomus, & Theophylactus videntur aliud agentes reſpõdere Apoſtolos totos fuiſſe mundos, quòd attinet ad doctrinam, & fidem, quia iam credebant, quidquid credendum illis erat; ſed adhuc indiguiſſe, vt ipſorum pedes lauarẽtur, id eſt vt illis remitterẽtur vetera peccata, quæ ante quam Chriſti pro illis ſanguis effunderetur, non exiſtimãt remitti potuiſſe. In magnis etiam auctoribus magni ſæpe ſcopuli latent, quos vitare lector debeat. Quis dubitat etiam ante Chriſti mortem peccata remitti potuiſſe, cùm multis Chriſtus ipſe dixerit remiſſa illis eſſe peccata. Remittebantur quidẽ ante, ſed vi futuræ paſſionis Chriſti, quemadmodum nunc vi iam præteritæ remittuntur. Duobus igitur modis quęſtionem explicare poſſumus: aut totum eſſe mundum, cui ſiue per baptiſmum, ſiue alia quapiã ratione omnia mortalia peccata remiſſa ſunt; habere tamen pedes immundos, quia nunquam peccatis venialibus caret; vt Auguſtinum, Bedam, Bernardum, & Rupertum interpretari diximus: aut quod magis probo, totum mundum eſſe, qui ſemel lotus eſt, id eſt totum, & non ex parte, ſiue per baptiſmum, ſiue per aliquid aliud fuiſſe mundatum; indigere tamen, *vt pedes lauet*, id eſt, vt ſi quæ fortaſſe peccata pòſt contraxit, agat pœnitentiam. Itaque quod Auguſt. de ſolis venialibus peccatis intelligit, ego cum Cypriano de omnibus etiam mortalibus interpretor, quæ poſt baptiſmum committuntur. Cùm enim hæc lotio pedũ, vt diximus pœnitentię ſymbolũ ſit, & pœnitentia peccatorum ſit propriè mortalium, de mortalibus propriè peccatis intelligi hoc debet. Senſus igitur eſt eũ, *qui lotus eſt*, totum fuiſſe iam mandatum, non opus eſ-

Qui totus mundus eſt, qui indiget, vt pedes lauet.

lib. de Vera. & fal. pœnit. c. 9. & habetur etiam de pœnit. d. 3. c. ſunt plures

ſe, vt

ſe, vt aut iterum baptizetur, aut vt remiſſa iam illi peccata iterum remittantur; ſi ea reſpicias, mundum eſſe totum; tantum videndum ecquid pulueris, id eſt venialis, ecquid luti, id eſt mortalis culpæ pedibus collegerit, *vt pedes lauet*, vt agat pœnitentiam, vt *probet ſeipſum, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.* Non diſplicet, quod quidam obſeruarunt, Chriſtum ad conſuetudinem eorum alluſiſſe, qui in balneis lauant; qui toti quidem loti, & mundi exeunt etiam pedibus; ſed quia pedibus terram calcant, ſtatim eos inquinare, cum cætera ſint mundi, ideoque oportere iterum lauare pedes.

1. Corinth. 11. 28.

Et vos mundi eſtis, ſed non omnes.] Euariat ſignificationem verbi mundi, quemadmodum paulo ante ſignificationem verbi lauandi variauit. Nam priùs, cùm dixit, *ſed eſt mundus totus*, intelligebat fuiſſe mundatum, etiamſi iam mundus non eſſet, nunc autem cum dicit, *Et vos mundi eſtis*, intelligit mundos eſſe, ac ſine mortali, grauique peccato. Particula, *Et*, aut pro *autem*, aut pro *& quidem*, poſita eſt.

Et pro autem, aut & quidem.

11. Sciebat enim quiſnam eſſet, qui traderet eum.] Reddit cauſam Euangeliſta, cur dixerit Chriſtus non eſſe mũdos omnes, ſimulque Chriſti diuinitatem declarat, qui ſine indice intimarum conſcientiarum diſcrimina cognouerit.

13. 14. 15. 16. Vos vocatis me, Magiſter, & Domine.] Oratio directa ex Hebræorum idiomate; qualis illa apud Ieremiam. c. 22. 18. *Non plangent eum, Væ frater, & Væ ſoror, & non concrepabunt ei, Væ domine, & Væ inclyte.* Quod nonnulli quidam interpretes non intelligentes maluerunt reddere, Vos vocatis me magiſtrum, & Dominum, ſpecioſa, ſed fallaci ratione, quod *Magiſter, & Domine* non dicatur niſi præſenti, & Chriſtus dicere voluerit, quo modo abſentem ſe abſentes diſcipuli ſoliti fuiſſent appellare. Id quidem verum eſt non ſolere nos vocandi caſu niſi præſentes appellare; ſed Chriſtus tantùm docet, qua reuerentia ſecum diſcipuli loqui ſolerent magiſtrum ſemper, & dominum appellantes. Itaque melius noſter vertit interpres. Epiphanius quidem hæreſ. 30. *διδάσκαλον καὶ κύριον* legit, ſed ad ſenſum magis, quàm ad verba reſpiciens. Docet Chriſtus diſcipulos, quid ex ſuo illo facto vtilitatis capere debeant. Idque mira facit prudentia, atque moderatione. Primùm quidem non dicit, Ego ſum magiſter, & Dominus, etſi id poterat iure ſuo dicere; ſed, *Vos vocatis me Magiſter, & Domine*, ne arrogãter de ſe loqui videretur, *Laudet enim te alienus & non os tuum*, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, & Euthymius adnotarunt. Sed vt eum ſibi titulum ad veritatem, non ad gratiam dari confirmaret; & quia res ipſa poſtulabat, vt verè magiſter, ac dominus non ſolo nomine crederetur, cùm inde argumentum ſumpturus eſſet; addidit, *Et bene dicitis, ſum etenim.* Quibus verbis, & veritas, & neceſſitas docendi diſcipulos, & prætermiſſa modeſtia, quod non ſeipſum magiſtrum, & dominum appellauerit, ſed appellantibus re ipſa coactus fuerit aſſenſus, omnem ſpeciem aufert arrogantiæ. *Homini præceptum eſt*, inquit Auguſtinus, *non te laudet os tuũ, ſed laudet te os proximi tui. Periculoſum enim eſt ſibi placere, cui cauendum eſt ſuperbire. Ille autem, qui ſuper omnia eſt, quantumcunque ſe laudet, non ſe extollit excelſus, nec poteſt rectè dici arrogans Deus. Nobis namque expedit eum noſſe, nõ illi; nec eum quiſque cognoſcit, ſi non ſe indicet ipſe qui nouit. Si ergo non ſe laudando quaſi arrogantiam vitare voluerit, nobis ſapientiam denegabit.* Notat Chryſoſtomus Chriſtum ſe hoc loco Deum appellare. Nam cùm alibi dixiſſet, *vos autem nolite vocari Rabbi, vnus eſt enim magiſter veſter*, Deum nimirũ indicans; hîc ſe eum ipſum magiſtrum eorum eſſe docet, quem illic vnum eſſe dixerat Deum. Eodem argumento Hilarius lib. 9. de Trinit. vſus eſt. Cætera, quæ in hunc locum dici poterant, partim ipſa per ſe perſpicua ſunt, partim à nobis apud Mat. c. 10. 24. explicata. Hoc indicandum, argumẽtari Chriſtum ex conceſſis, *Vos vocatis me Magiſter, & Domine*, & *diſcipulus non eſt ſuper magiſtrum, neq; ſeruus ſuper dominũ ſuum; ſi ergo ego laui pedes veſtros, multo magis vos alterum alterius pedes lauare conuenit.* Suo exemplo humiles eſſe docet, ſed ſpeciem ponit pro genere; nam per lotionem pedum, quod omnium miniſteriorum humillimum eſt, omnia exempla, omnia miniſteria intelligit humilitatis. *Diſcite*, inquit, *à me, quia mitis ſum, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus veſtris.*

Hebraiſmus.

Def. Eraſmus.

Prouerb. 27. 2.

Tract. 58.

Prouerb. 27. 2.

Chriſtus ſe hîc Deum appellat.

Mat. 23. 8.

Mat. 11. 29.

17 Si hæc ſcitis, beati eritis, ſi feceritis ea.] Si ſcientes feceritis, aut ſi ſciueritis, ſi & intellexeritis, & feceritis, ſi & credideritis ſectandam, & exercendam humilitatem eſſe, vt ſalui ſitis, quemadmodum & verbis, & exemplis docui, & eam re ipſa exercueritis. Scire ſumitur pro credere, vt ſæpe alibi notauimus. Vnde colligitur ſolam fidem ad ſalutem ſatis non eſſe.

Scire pro credere.

18. *Non de omnibus vobis dico.*] Quid dicit ſe non de omnibus dicere? Beatos eſſe, ſic enim eos appellauerat. Atqui non dixerat eſſe beatos, ſed beatos fore, ſi ea, quæ docuerat, crederent, ac facerent; quod & in Iudã poterat conuenire, qui & ipſe beatus fuiſſet, ſi ea credidiſſet, feciſſetque. Ita eſt ſed ſumpta occaſione ex eo verbo, quod vſurpauerat, docet non omnibus titulum illum conuenire, non omnes aut eſſe, aut futuros eſſe beatos; ſed eos tantùm, quos ipſe elegiſſet.

Ego ſcio quos elegerim.] Incertum de qua loquatur electione, de eane, qua ad vitam æternam, an de ea, qua ad Apoſtolatum electi fuerant. Auguſt. quidem, Beda, & Rupertus de electione ad beatitudinem interpretantur eo maiore ſpecie probabilitatis, quòd de beatitudine proximis ageretur verbis, *Si hæc ſcitis, beati eritis, ſi feceritis ea.* Magis tamen probo Euthymij ſententiam, qui de electione ad Apoſtolicum officium videtur exponere. Obſeruo enim Chriſtum nuſquam alibi conſueuiſſe prædeſtinationem hominum ad gloriam ſibi tribuere; eam ſemper ſcriptura Patri tribuit; non quòd non omnes tres diuinæ perſonæ prędeſtinent, ſed quòd prædeſtinare pars quædam ſit prouidentiæ, quæ Patri per attributionem accommodatur. Quo ergo modo dicit, *Ego ſcio, quos elegerim*, indicans haud dubiè ſe cæteros quidem Apoſtolos elegiſſe; Iudam verò non elegiſſe, cùm alio loco de electione ad Apoſtolatum loquens dicat, *Nonne ego vos duodecim elegi?* c. 6. 70. quod non videtur alia ratione explicari poſſe, quàm ſi dicamus, quemadmodum D. dicit Auguſtinus, hîc de electione ad gloriam, illic de electione ad Apoſtolatum agi. Id quidem faciliùs & explicatur, & intelligitur; ſed non ſemper quod facilius eſt, id eſt etiam verius & poteſt etiam intelligi, quamuis vtroque loco de electione ad Apoſtolatum agi dicamus. Omnes enim Apoſtolos, etiam Iudam ad Apoſtolatum Chriſtus elegerat, & vt perſeuerarent, elegerat: ſed quia ſciebat alios perſeueraturos, Iudam non perſeueraturum; indicat ſe illos elegiſſe, hunc non elegiſſe, non quòd nõ elegerit, ſed quòd cùm elegit, iam ſciret eum non magis perſeueraturum, quàm ſi non elegiſſet. Eodẽ enim modo dicere potuiſſet. Ego ſcio, qui Apoſtoli mei ſint; quod ſi dixiſſet, non vtique ſignificaſſet Iudam Apoſtolum non eſſe, ſed dignum non eſſe Apoſtoli gradu. Eodem ergo modo dicit, *Ego ſcio, quos* Apoſtolos *elegerim*, non indicans aliquos à ſe electos non eſſe, ſed aliquem eo gradu non eſſe dignũ, electioniq; ſuæ minimè reſpondere. In eandẽ redit ſententiam, quod modo alio alij dicunt, ſenſum eſſe, *Ego ſcio, quos elegerim*; id eſt quales ſint, quos elegi. Quod ipſum duplicem poteſt habere ſenſum, aut, *ego ſcio*, quales *elegerim*, id eſt quales eſſent, cùm eos elegi alios ſcilicet bonos, Iudam verò malum; ideoq; dico nõ omnes beatos eſſe; aut, *Ego ſcio*, quales modò ſint, quos

Prædeſtinationem ad gloriam Patri tribuit Chriſtus, & ſcriptura.

Ver. 18.

omnes, boni cùm eſſent, elegi, alios nempe nunc eſſe bonos, Iudam malum: ita vt electio afferatur tanquam cognitionis cauſa: quaſi dicat, quomodo ignorare poſſum, quales ſint, quos egomet elegi? quomodo non cognoſcam domeſticos meos? Hoc magis probo, quia vt alibi docuimus, probabile non eſt Iudam, cùm à Christo electus eſt, non fuiſſe bonum.

Pſal. 40. 10.

Sed vt adimpleatur ſcriptura, Qui manducat mecum panem, leuauit contra me calcaneum ſuum.] Imperfectam, & pendentem eſſe ſententiam nemo non videt; itaque, omnes concedunt aliquid intelligendum; quid intelligendum ſit, quæritur. Quidam intelligunt verbum, Oportet. Sed oportet nimirum ſcripturā impleri: quod & quia infamis eſt auctor & quia alienum à verbi eſt, recipere non poſſum.

Th. Beza.

Alij ſubintelligunt, propterea ego fero illum, *vt ſcriptura adimpleatur.* Alij ſed propterea elegi eum, cùm talem iam eſſe, aut talem futurū ſcirem, vt impleretur ſcriptura. Ego ex eo, quod agebatur, eliciendum eſſe arbitror, quid accommodatiſſimè intelligi debeat.

Expoſitio auctoris.

Dixerat Christus, *Non eſtis mundi omnes; ego enim ſcio, quos elegerim*, indicans aliquem inter eos eſſe proditorem; id ergo ipſum intelligendum: ſed propterea non omnes vos mundi eſtis, propterea vnus veſtrum eſt proditor, *vt adimpleatur ſcriptura.* Similis phraſis ſup. c. 9. 3. & infra c. 14. 31. & 15. 25. & Mar. 4. 22. & 9. 12. & 14. 49. Quòd attinet ad teſtimonium ſcripturę, quod Christus hoc loco citat, ex pſalmo 40. ſumptū eſt; vbi Dauid deplorans calamitatem ſuam, queritur domeſticos etiam, ac familiares ſuos contra ſe rebellaſſe; eos intelligens, qui ſeductum, & abalienatum ab ſe Abſalonem filium ſecuti ſunt.

Vers. 10.

Neque neceſſe eſt vt Achitophel, vt plerique volunt, aut aliquis alius vnus intelligatur; nam etſi tanquam de vno loquitur, rebelles omnes intelligit. Hoc teſtimoniū Christus non ſolùm ad ſe accommodauit, vt quidam putant, ſignificans idem ſibi, quod Dauidi accidiſſe; ſed etiam de ſe propriè dictum interpretatur, Dauidemque in ſua perſona, quid Iudas aduerſus ipſum facturus eſſet, expreſſiſſe. Hanc enim vim illa habent verba, *ſed vt adimpleatur ſcriptura*, Vbi dictio, vt, quemadmodum ſupra c. 12. 38. notauimus, non cauſam, ſed effectū, & conſecutionem ſignificat. Quod & hoc loco Theoph. & Euth. obſeruarunt.

Vt effectū, & conſequentiam ſignificat hoc loco.

In citando verò teſtimonio neq; per omnia Hebraicam lectionem neq; verſionem Septuaginta Chriſtus ſecutus eſt, ſed ſecutus eſt verū ſenſum; Hebraicè eſt הגדיל עלי עקב *magnificauit contra me calcaneum*, vt verbū è verbo reddam. Metaphora à luctatoribus ſumpta eſt, inter quos, qui vt alterum deiicere non poſſunt, hac arte deiciūt; premunt calcaneo ad terram ſuperbum, itaque aut ſternūt, aut ſtringunt poſteriorē eius partem, vt concidat.

Magnificauit Ver. 10. quid ſignificat.

Magnificandi autem verbum & leuare ſignificat, vt Chriſtus hoc loco vertit; & audaciam, ſuperbiamq́; declarat. Quod Latini dicunt eo audaciæ, aut ſuperbiæ progreſſus eſt. *Linguam noſtram magnificabimus*, inquiunt impij pſalm. 11. 5. id eſt audacter, & clarè loquemur. Hanc propriè vim habet hoc loco; quemadmodum ſi Latinè dixiſſet, qui edebat panem meum, eo impudentiæ, & ſuperbiæ peruenit, vt auſus fuerit fraudibus me ſuis de regno meo deturbare. Eandem vim habere poteſt leuandi verbum, quo vſus eſt Chriſtus. Quòd dicit, *Qui edebat panem mecum*, ſummam coniunctionē, familiaritatemq́; ſignificat. Nulli enim æquè nobis familiares ſunt, atq; ij, quibuſcum communē habemus menſam.

19 *Amodo dico vobis, priuſquam fiat, vt, cùm factum fuerit, credatis, quia ego ſum.*] Cyrillus, Theophylact. Euth. Aug. Beda, Rupertus, vt ſciatis me eſſe eum, de quo Dauid illic locutus eſt; ita vt ſignificet, non aliunde eos cognituros eſſe de ſe ſcripturam illam intelligi oportere, niſi ex euentu ipſo, quòd viſuri ſint in ipſo illam impleri. At iſto quidē modo quid opus erat, vt illis id prædiceret, ſi non ex eius prædictione, ſed ex euentu rei ſcripturā erant intellecturi; ſatius erat, vt ipſo tacente, re autē ipſa loquente cognoſcerent. Deinde quid referebat ſcire eum eſſe, de quo ſcriptura loqueretur, cùm ex ſcriptura illa aut Deum, aut Chriſtū eſſe probari nō poſſet, quod erat Apoſtolis in primis neceſſarium. Alij interpretantur, *vt credatis, quia ego ſum*, qui ſum, id eſt vnus ille Deus, cuius propriū nomen eſt eſſe, vt Exod. 3. 14. Erat quidem Chriſtus verus ille, & vnicus Deus, ſed nō credo hoc loco id voluiſſe ſignificare. Senſus ergo eſt, *vt credatis quia ego ſum*, qui eſſe dicor; me verū eſſe Chriſtum, non ſimulatum; verū Deum, qui res omnes antequam eueniant, perſpectas habeo, quod proprium diuinitatis eſt. Similem notauimus phraſim c. 8. 28. Nō ergo ex eo, quod ſcripturam in eo impletam viderent, ſed ex eo, quòd rem ita euenire cernerent, quemadmodum ipſe prædixiſſet, cognituri, credituriq; erant eum eſſe Chriſtum. Quid ergo: an non id iam cognouerant, atq; crediderant? Imò quidem. Iam enim dixerant, *Quo ibimus? verba vitæ æternæ habes; & nos credidimus, & cognouimus quia tu es Chriſtus Filius Dei.* Sed dicit eos tūc cum euentum viderint credituros, quia tunc magis, ac magis credituri erant.

Sup. c. 6. 68. 69.

Notauimus c. 2. 11. ſcripturam ſępe dicere fieri aliquid non ſolùm cùm fieri incipit, ſed etiam cùm magis fit; ſicut eo in loco dicuntur conuerſa in vinum aqua Chriſti diſcipuli in eum credidiſſe, non quòd tunc cœpiſſent credere, ſed quòd magis, quā ante crediſſent. Quę reliqua ſunt vſque ad verſum 31. apud Matthæum c. 10. 40. & 26. 21. explanauimus.

Scriptura idiomata.

31 *Cum ergo exiſſet, dixit Ieſus, Nunc clarificatus eſt filius hominis, & Deus clarificatus eſt in eo.*] Ab hoc loco vſque ad caput. 18. refert Euangeliſta ſermonem illum bene longum, & diuinorum, ſalutariumq; pręceptorum plenum, quem Chriſtus peracta cœna, egreſſoque ad proditionem Iuda, antequam è cœnaculo ad hortū Gethſemani egrederetur, ad vndecim, qui reliqui erant, diſcipulos habuit. Quamdiu Iudas apud illum manſit, omnem orationem in eo conſumpſit, vt eum à concepto ſcelere reuocaret, variis modis indicās ſcire ſe quis ſe eſſet traditurus: poſteaquam ille abiit, eò ſermonem omnem conuertit, vt cæteros Apoſtolos conſoletur, inſtruat, confirmetque ſalutaribus documentis. Hoc ipſum voluit Euangeliſta declarare cum dixit, *Cum ergo exiſſet*, indicans Iudæ diſceſſum occaſionem Chriſto præbuiſſe ſermonem commutandi, & de glorificatione ſua agendi. *Nunc*, inquit, *clarificatus eſt filius hominis.* Quando nunc? quando Iudas iam ad vendendum me ad mortem egreſſus eſt, vt rectè Origenes, & Auguſtinus animaduertunt: quemadmodum ſi fortis in bello dux accepto nuntio futurum eo die prælij geſtiens lætitia dicat, hodierno ego die immortalem gloriam conſecuturus ſum; aut, quod maiorem emphaſim haberet, nunc ego beatus ſum, nunc immortale nomen conſecutus, loquens per præteritum de re futura, vt oſtendat ſe tam certam habere victoriam, quàm ſi eam iam teneret manibus, quàm ſi triumphans in patriam reuerteretur. Eodem enim modo loquitur Chriſtus, *Nunc clarificatus eſt filius hominis*, crucis ſuæ victoriam clarificationem ſuam vocans, quòd ob eam datum illi ſit *nomen ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu omne genu flectatur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum.* Sic Origenes, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodorus Heracleotes, & Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthym. id eſt Græci omnes auctores interpretantur; inter Latinos etiam Rupertus.

Philippenſ. 2. 9. 10.

Quærunt autem Cyrillus & Leontius, quo modo nunc ſe clarificatum, id eſt clarificandum eſſe dicat, cùm tot ante miraculis ſatis, ſuperque clarificatus eſſet. Reſpondent in hanc fere ſententiam, eam claritatem, quam miraculis conſecutus fuerat, ſi cum ea comparetur, quam poſtea

Quomodo ſe clarificatum dicat Chriſtus.

victo per

victo per crucem hoſte conſecutus eſt, tenebras fuiſſe. Et vero ita eſt; nuſquam tam apertè eius diuinitas, atq; in cruce cognita eſt. Notauit Euthym. videri Christum ad cap. 12. 28. 29. alludere, vbi dixerat. *Pater clarifica nomen tuum*, Paterq; ſe reſponderat, *Et clarificaui, & iterum clarificabo*. Hoc enim eſſe. *Nunc clarificatus eſt filius hominis*, id eſt venit tempus, cùm promiſſio illa Patris implebitur, vt clarificando filio hominis clarificet nomen ſuum. Pro eodem enim accipitur filium hominis, & Patrem in filio hominis clarificari quia honor Filij Patris eſt; aut vt Theodorus Heracleotes interpretatur, *clarificatus eſt filius hominis*, quia per crucem Diabolum vicit; Pater verò, quia eum à mortuis ſuſcitauit. Quod ergo Auguſtinus ait clarificatum nunc eſſe filium hominis, id eſt egreſſo, ſeparatoque proditore Iuda per Chriſti, cæterorumque Apoſtolorum ſocietatem, [illegible] qua nullus iam proditor, nullus iam reprobus eſſet, eā ſignificari gloriam, eam beatorum claritatem, in qua nihil coinquinatum futurum ſit, notatu eſſe poteſt, literale quidem certè non eſt. Quæri poteſt, quare Chriſtus nunc mortem ſuam clarificationem appellauerit, quæ non claritas, ſed ignominia videtur fuiſſe, vt Auguſtinus ait. Si externam ſpeciem ſpectes, obſcuritas erat, ſi latentem fructum, ſi conſecutum effectum, ſumma profectò claritas, quòd per eam, vt diximus, Diabolum vicerit, mortem debellarit, mortem aboleuerit. At hoc ipſum quærimus, quare iſto ipſo ſenſu clarificationem hic potius, quàm mortem, aut aliquo alio modo appellauerit. Putat Rupertus occaſionem ita loquendi ex nocte Chriſtum ſumpſiſſe, quæ tunc erat: quaſi diceret, Nox quidem eſt, tamen nox iſta [illegible] mihi claritatem afferet. Alienum videtur. Veram rationem Chryſoſtomus indicauit. Volebat inſtante morte diſcipulos conſolari, confirmareque, ne ignominia paſſionis eius deterrerentur, & in fide vacillarent. Ideo quam illi ignominiam, abiectionemque iudicaſſent ſi paſſus moneri non fuiſſent; eam ipſe, cum vere poſſet honorifico, & ſplendido nomine clarificationem vocat. Obſeruant Cyrillus, & Leontius aduerſus Neſtorianos, cum dicit, *Clarificatus eſt filius hominis; & Deus clarificatus eſt in eo*, eundem & filium Dei, & filium hominis eſſe ſignificari.

Apocal. 21. 27.

Mortem ſuā cur clarificationem vocet Christus.

32. *Si Deus clarificatus eſt in eo, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo; & continuo clarificabit eum.* Prodicat fore, vt Pater Filium clarificet, quia cùm Pater ipſe per Filij mortem clarificandus eſſet, quemadmodum & per mortem Patri ſuo quodam modo clarificandus dicitur cap. 21. 19. & credendum eſſet Patrem propriam gloriam ſuam non neglecturum ſed quàm diligentiſſimè, & quàm primùm curaturum, vt [illegible] quiſque res gnauiter curat, clarificaturum profectò Filium, idque quàm primum. Dictio igitur illa *ſi* non conditionalis, ſed cauſalis eſt. *Si* pro *quia*, vt vulgo dici ſolet. Paulo aliter Auguſtin. *Si Deus*, inquit, *clarificatus eſt in eo quia non venit facere voluntatem ſuam, ſed voluntatem eius, qui miſit illū: & Deus clarificauit eum in ſemetipſo, vt natura humana, in qua eſt filius hominis, quæ à verbo æterno ſuſcepta eſt, etiam immortalitate donetur*. Ruperti autem interpretationem alienam iudico. *Sed dicat aliquis*, inquit, *Vnde ergo hoc probare quis poteſt, quod morte ſua Deum clarificauerit iſte filius hominis? Ad hoc obuians hoc inquit, experimentum habebitis; ſi Deus clarificatus eſt in eo, id eſt in morte eius, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo, ſcilicet reſuſcitando eum à mortuis, & conſtituendo eum ad dexteram ſuam in cœleſtibus*.

Si pro quia, id eſt cauſale, non conditionale hoc loco.
Tract. 63.
Sup. c. 4. 34. 6. 38. in Ioan.
Ephes. 1. 20.

33. *Filioli adhuc modicum vobiſcum ſum. Quæretis me, & ſicut dixi Iudæis, quo ego vado, vos non poteſtis venire, & vobis dico modo.* Non ſequor hic Auguſtini, & Bedæ ſententiam qui exiſtimant ideo hoc Chriſtum adieciſſe, ne quia dixerat Deum clarificaturum citò eſſe filium ſuum, arbitrarentur ſtatim ſibi ita eripiendum eſſe, vt eum præterea viſuri non eſſent: non ita eſſe, adhuc aliquanto tempore cum ipſis futurum eſſe. Non enim id mihi Chriſtus agere videtur, vt doceat ſe non ſtatim illis eripiendum, ſed potius, vt doceat paulo poſt eripiendum eſſe. Confirmat enim, quod ante dixerat, tempus aduenisse clarificationis ſuæ: & hoc ſenſu dixerat c. 7. 33. *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*. & c. 12. 35. *Adhuc modicum lumen in vobis eſt* & infra c. 16. 16. 17. 19. *Modicum, & iam non videbitis me*. Atq; ita omnes prorſus alij veteres auctores intelligunt, quos paulo poſt ſuis [illegible] nominatim. Non caret cauſa, quod diſcipulos ſuos filiolos hoc loco præter conſuetudinem appellet, ſed cauſam non omnes eandem eſſe putant. Cyrillus, quòd omnes homines quantumuis perfecti comparatione Dei pueri ſint, quos ſolent viri matura iam ætate filiolos appellare. Chryſoſtomus, & Theophylactus, ne quia [illegible], quod Iudæis dixerat, illis dicebat, putarent ſe eodem apud illum gradu atq; Iudæos eſſe. Filios enim appellando à Iudæis ſe [illegible]. Euthymius filios vocare [illegible], vt oſtenderet eorum ſe & magiſterium, & [illegible]. Rupertus [illegible], quod agi [illegible] videtur. Volebat Chriſtus diſcipulos, quos paulo poſt relicturus erat [illegible], vt illi ipſi auctores Chryſoſtomus, Auguſt. Theophylactus, & Euthymius, tradunt. [illegible] non [illegible] ſententijs, ſed etiam verbis ad [illegible]. Ideo filiolos vocat. [illegible] diminutiuo [illegible], cuius etiam ter Rupertus rationem reddit, ſed non ſatis, vt opinor, ſolidam, ſcilicet cum nititur fundamento Apoſtolos nondum baptizatos fuiſſe ante paſſionem Chriſti, itaque nondum viros, id eſt fortes, atque [illegible], ſed adhuc [illegible], id eſt imbecilles & infirmos [illegible]. Si qua enim [illegible], illa meo iudicio fuit eadem, propter quam filios appellaſſe diximus, vt paterno, [illegible] verbo triſtes conſolaretur, blandius autem [illegible] quàm filium appellare. Quæritur a nonnullis, quodnam tempus illud intelligat, quod modicum appellat. Auguſtinus, & Beda, idemque Leontio probabile ducit, tempus, quod vſque ad aſcenſionem eius in cœlum reliquum erat, intelligunt. Idem [illegible] intelligendum cum Iudæis dixit. c. 7. 33. *Adhuc modicum vobiſcum ſum*. Probabile hoc quidem eſt; ſed illud [illegible], quod omnes Græci auctores ſentiunt, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & ex Latinis Rupertus tempus paſſionis deſignaſſe. De paſſione enim agebat, & vſque ad eam cum diſcipulis futurus erat. Nam etſi poſt reſurrectionem, vt ait Lucas Act. 1. 3. per quadraginta dies cum illis fuiſſe dicitur, tamen quia non humano, & mortali, vt ita dicam, more, ſed pene ſpirituali, atque diuino cum illis erat, nunc illis ſeſe demonſtrans, nunc ſe ſubducens, non dicitur comparatione prioris temporis, cum illis fuiſſe, ſicut ipſe loquitur Chriſtus Lucæ 24. 44. *Hæc ſunt verba, quæ locutus ſum ad vos, cùm adhuc eſſem vobiſcum*. Hinc colligitur quomodo, quod ſequitur, intelligendum ſit. *Quæretis me, & ſicut dixi Iudæis, quò ego vado, vos non poteſtis venire*. Auguſtinus enim, & quicunque dicunt Chriſtum tempus aſcenſionis in cœlum ſuæ deſignaſſe, putant ſenſum eſſe non poſſe diſcipulos in cœlum euntem ſequi: quod interpretantur non potuiſſe tunc mortales adhuc homines, poſt mortem tamen ſecuturos. Itaque alio ſenſu hoc Apoſtolis, quàm Iudæis à Chriſto dictum eſſe. Iudæis ſignificatum, fore, vt nunquam in regnum cœlorum, quo Chriſtus ibat, ingrederentur; Apoſtolis fore, vt quamdiu in mortali manerent corpore, ingredi non poſſent, ingreſſuros tamen poſtea. Propterea addidiſſe. *Et vobis dico modò*, quaſi ſenſus ſit, Iudæis non dixi modò eos venire non poſſe, ſed abſolutè venire non poſſe, id eſt nunquam poſſe; *vobis autem dico modò*,

Cur hic diſcipulos ſuos filios præter conſuetudinē appellet.

 indicans

indicans modò quidem non poſſe, fore tamen vt poſtea poſſitis. Ita non ſolum Auguſtinus, & Beda, ſed etiam Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius. Cæterum ſi non auctorum perſonas, ſed ipſa Chriſti verba reſpiciamus, probabilius eſt non de vita beata, ſed de morte ſua loqui, *quo ego vado*, id eſt ad mortem, *vos non poteſtis venire.* Quid ergo? nonne & illi mori poterant? Poterant quidem, ſi conditionem ſpectes, homines quippe natura mortales erant; non poterant, ſi ſpectes animum, & voluntatem; quia nondum tanta erant fide, tamque conſtanti, vt pro Chriſto mori poſſent. Sic Petrus, ſic Chriſtus intellexit verſ. 37. & 38. *Quia non poſſum te ſequi modo, animam meam pro te ponam. Reſpondit ei Ieſus, animam tuam pro me pones? amen, amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.* Illud autem, quod ſequitur, *Dico vobis modo*, non ita accipio, quaſi explicatio ſuperioris ſententiæ ſit, vt ſi dicat, quod vobis dixi non poſſe vos me ſequi, intelligo non poſſe modò, ſicut Petro ſtatim dicit, *Quo ego vado, non potes me modo ſequi.* Sed duobus modis intelligi poſſe puto, aut, *Et vobis dico modo*, vt poſtea, cum res euenerit, intelligatis, me, quod futurum erat, cognouiſſe, ſicut verſu. 19. dixit, *Amodo dico vobis, priuſquam fiat, vt cum factum fuerit, credatis*; aut, vt complementum ſit comparationis, ſicut dixi ante Iudæis, & vobis modò dico. Notant Cyrillus, & Euthymius Iudæis dixiſſe, *Quæretis me, & non inuenietis*; diſcipulis non dixiſſe, non inuenietis, quia poſt reſurrectionem Apoſtoli inuenturi eum erant, Iudæi non erant. Haud ſcio an nimium ſubtile ſit. Nam vt capit. 7. 34. docuimus, phraſis illa, quærere, & non inuenire, nihil aliud ſignificat, quàm rem, quæ quæritur, non haberi, aut periiſſe, non extare, ideoq; reperiri non poſſe: Chriſtus verò de ſeipſo ea phraſi loquens, nihil aliud dicere voluit, quàm ſe moriturum eſſe, & ex hoc mundo ad Patrem diſceſſurum. Docent Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius his verbis, *quo ego vado, vos non poteſtis venire*, diſcipulorum deſiderium excitare; ſolemus enim niti in vetitum, vt ille dixit.

Ver. 36.

Quærere, & non inuenire quid ſignificet.

Ouid. 3. Amor. eleg. 4.

34. *Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.*] Æternum ſe genitor more conſi...labatur diſceſſurus Apoſtolos ſuos, ideoque, vt diximus, filios appellauerat; dat illis nunc paterna monita, quæ dare ſolent, aut peregre abituri, aut morituri patres filiis ſuis, vt pacem inter ſe habeant, vt mutuo ſe diligant. Vulgaris quæſtio, cur hic dilectionis mandatum, cum in lege etiam veteri vel ipſo Chriſto iudice primum eſſet, Lucæ 10. 27. *nouum* appellet. Auctores omnes, quos legerim, Græci, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodorus Heracleotes, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, inter Latinos etiam Rupertus, *nouum* vocari dicunt, quod in veteri lege iuberemur proximum noſtrum ſicut nos ipſos diligere; nunc autem pluſquam nos ipſos diligere, iubeamur; cùm iubeamur ita nos mutuo diligere ſicut Chriſtus dilexit nos, & Chriſtus nos plus quam ſeipſum dilexerit, quia *cum in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed exinaniuit ſemetipſum formam ſerui accipiens.* Denique *iuſtus pro iniuſtis*, pro immeritis, pro inimicis *factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis.* Auguſtinus, & Beda ex effectu vocari *nouum* putant, quod nos renouet, & exuto vetere homine nouo induat, *vt ſimus*, quemadmodum ait D. Paulus, *noua creatura.* Sunt qui putant *nouum* appellari, quemadmodum lex Euangelica noua dicitur, nouumque teſtamentum, quia quamuis ante eſſet, tamen per Chriſtum quaſi nouo addito ſpiritu promulgatum eſt. Sunt qui propterea quod deſuetudine antiquatum videretur, Chriſtus vero ſingulari illud commendatione reuocauerit, *nouum* appellari velint, haud prorſus ineptè. Sunt qui nouitatem in eo ponant, quòd lex vetus non niſi externam præciperet dilectionem, aut non niſi ad politicam pacem eam dirigeret; Chriſtus verò & dilectionem præceperit internam, & ad vitam æternam ordinauerit. Hoc verum non eſt; nam lex etiam vetus, vt apud Matthæum cap. 5. docuimus, actus internos præcipiebat, non concupiſcere, non odio habere. Sunt qui ideo *nouum* eſſe dicant, quòd quamuis in veteri eſſet lege, tamen obrutum quodammodo ceremoniis non apparebat; in Euangelio verò ſublatis iis apparere, & elucere cœperit. Sunt qui mandatum quidem vnum & idem eſſe putent, ſed propter nouam formam *nouum* appellari, quòd pro regula dilectionis non iam nos ipſi, ſed Chriſtus ipſe ponatur, *ſicut dilexi vos*, quæ certior, ac melior omnino ſit. Neſcio an meam ego ſententiam lectori probaturus ſim, certe facilis eſt, ſi minus vera. Duobus modis interpretor. Altero, vt hoc mandatum cum eodem, aut ſimili dilectionis mandato, quod antea erat, conferatur; altero, vt non cum illo, ſed cum cæteris mandatis compararetur, quæ diſcipulis Chriſtus multa tradiderit. Si cum ſimili dilectionis mandato, quod ante erat, conferatur, nouum dicitur, non quòd nouum ſit, neque quod nouo proponatur modo; ſed quod cum illud ſæpè diſcipulis commendaſſet, iterum commendet, quemadmodum ſi nouum eſſet, quemadmodum ſi nunquam illud audiuiſſent. Itaque nouitas non tam ad mandatum ipſum, quàm ad ritum, quo illud Chriſtus commendat, & quo diſcipuli excipere debebant, referenda eſt. Sic ergo dictum eſt, *Mandatum nouum do vobis*, quemadmodum vulgo diceremus, mandatum de nouo do vobis, *vt diligatis inuicem*: & fac vnam nouam communionem, aut confeſſionem, id eſt quemadmodum ſi nunquam ante confeſſus eſſes, ſi nunquam ante Euchariſtiam accepiſſes. Si vero ad cætera mandata, quæ diſcipulis Chriſtus tradiderat, conferatur, nouum Hebraica dicitur phraſi non quia nouum, ſed quia præſtantiſſimum. Solent enim Iudæi quod in quoque genere præſtantiſſimum eſt, nouum appellare, vt Matthæi 26. 29. docuimus, *Cantate*, inquit, *Domino canticum nouum.* Quia ſolent quæ noua ſunt, aut eſſe, aut videri meliora, quàm vetera. Itaque verus meo iudicio ſenſus eſt, Multa, dum vobiſcum verſatus ſum, mandata, multa documenta dedi, dabo nunc vnum, quod inſtar eſt omnium, *vt diligatis inuicem*: aut quod magis mihi videtur conſilio Chriſti conuenire, nouum mandatum vocat, id eſt diſcipulorum ſuorum proprium, cum cætera cum omnibus communicaſſet, ſicut verſu. 35 declarat, *In hoc cognoſcent omnes, quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.* Alio ſenſu Ioannes 1 epiſtola cap. 2. 7. & 2. epiſtola ver. 4. 5. idem mandatum & vetus, & nouum appellat. Id ſi Dominus vitam dabit, illic explicabimus. Verba autem bifariam iungi poſſunt, aut, *vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos*: atque ſi hoc modo legamus, particula, *vt*, quæ continuò ſequitur, non comparationem, ſed finem declarabit, ſenſusque erit, Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, ſicut *dilexi vos*, id eſt propterea dilexi, vt vos etiam inuicem diligeretis. Hoc modo D. Auguſtinus, & Beda, & vt videtur, Rupertus intelligit: aut, *Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem.* deinde nouum ſequatur membrum, *ſicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.* Quæ traiectio ſic erit reſoluenda, *Mandatum*, inquam, *do vobis, vt diligatis inuicem, ſicut ego dilexi vos*, vt ſit repetitio ſimul, & explicatio ſuperioris ſententiæ.

Philip. 2. 6. 7. 8.

1. Pet. 3. 18.

Galat. 6. 15.

Expoſitio auctorum cur nouum dicatur hoc mandatum.

Noua dicuntur, quæ præſtantiſſima phraſi Hebraica.

Pſal. 95. 1. & 97. 1.

35. *In hoc cognoſcent omnes, quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.*] Explicat, quamobrem

dilectio-

dilectionis mandatum illis tantopere commendaue- A
rit. &, vt diximus, quare mandatum nouum appella-
uerit. quia nimirum certum erat futurum ſymbolum,
quo ipſius diſcipuli à cæteris hominibus dignoſceren-
Tract. 65. tur. *Alia munera mea*, inquit Auguſtinus, *habent vobiſcum etiam non mei, non ſolum naturam, vitam, ſenſum, rationem, & eam ſalutem, quæ hominibus, pecoribuſque communis eſt; verum etiam linguas, ſacramenta, prophetias, ſcientiam, fidem, diſtributionem rerum ſuarum pauperibus, & traditionem corporis ſui, vt ardeant; ſed quoniam caritatem non habent, vt cymbala concrepant, nihil ſunt, nihil illis prodeſt.* 1. Corinth. 13. 1.2.3. *Non ergo in illis quamuis bonis muneribus meis, quæ habere poſſunt etiam non diſcipuli mei; ſed in hoc cognoſcent omnes, quia mei diſcipuli eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.*

Cur caritas non miracula ſignum ſit & nota diſcipuli Christi. Rogant Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, cur non potius miracula ſigna eſſe dixerit, quibus B diſcipuli ipſius eſſent dignoſcendi, quia, inquiunt, *multi dicent in illa die, Domine nonne in nomine tuo dæmonia eiecimus? & in nomine tuo virtutes multas fecimus?* & reſpondebit illis Chriſtus, *quia nunquam noui vos.* Matt. 7. 22. 23. Itaque magis certum eſſe ſignum diſcipulorum Chriſti dilectionem mutuam, quàm miraculorum effectionem. Solus Euthymius veram mihi cauſam videtur attigiſſe, quamobrem hac potiſſimum nota diſcipulos ſuos diſtinguendos eſſe dixerit, quia nimirum proprium diſcipuli eſt magiſtrum imitari, & eatenus videtur profeciſſe, quatenus magiſtrum imitatur. Nihil autem Chriſto magis proprium fuit, quàm homines diligere, quum ipſorum amore de cælo deſcenderit, homo factus mortem obierit. Itaque nulla re eius diſcipuli ſimiliores illi C eſſe poterant, propiuſq; eius mores imitari, quàm ſi ſeſe vicißim diligerent. Caueat lector ne exiſtimet eos, qui fidem habent, caritatem autem non habent Chriſti nõ eſſe diſcipulos. Nam & illi non ſolum nomine, ſed re etiam ipſa diſcipuli ſunt, cùm ab eo diſcant, atque illi tanquam vero præceptori credant; cæterum imitatione morum eius diſcipuli non ſunt, quia quos Chriſtus diligit, ipſi non diligunt. Et quia hoc etiam modo vult Chriſtus omnes homines diſcipulos ſuos eſſe, & qui hoc faciunt non ſolum veri, ſed etiam perfecti diſcipuli eius ſunt, indicat alios, qui fidem habent, dilectionem autem non habent, ſuos non eſſe diſcipulos; ſic planè, vt ſi quis pater neget eos ſuos eſſe filios, qui ſibi D moribus diſſimiles ſint, non quod verè non ſint filij, ſed quod non quales eſſe oportebat. *Fruſtra appellamur Chriſtiani*, ſcribit Leo ſer. 6. de Natiuit. *ſi imitatores non ſumus Chriſti, qui ideo ſe viam dixit eſſe, vt conuerſatio magiſtri forma eſſet diſcipuli, & illam humilitatem eligeret ſeruus, quam ſectatus eſt Dominus.* Inf. c. 14. 6.

26. Dicit ei Simon Petrus, Domine quo vadis?] Cur Petrus, & cur ſolus hoc interrogauerit facilis coniectura, quam & Chryſoſtomus, & Cyrillus, & Leontius, & Auguſtinus, & Beda, & Theophylactus, & Euthymius, & Rupertus indicarunt, non diſcendi tantum animo ſed ſequendi, quocunque tandem Chriſtus ſe iturum eſſe reſpondiſſet. Eadem ratione aut ſolus, aut certè primus interrogat, quia ardentiori in Chriſtum erat ſtudio; aut quia, vt Cyrillus exiſtimat, illi reliqui Apoſtoli tanquam maiori loquendi pro omnibus curam detulerunt. Ergo Chriſtus non ad verba, ſed ad animum, ſenſumque reſpondens, vt Auguſtinus, Chryſoſtomus, Beda, Theophylactus, & Euthymius obſeruant, ait, *Quo ego vado, non potes me ſequi modo; ſequeris autem poſtea.* Ita reſpondet, vt cupientem ſequi Petrum non deterreat, ſed doceat, & obiecta ſpe poſtea ſequendi conſoletur. Quò dicat non poſſe ſequi, ſuprà verſu 33. diſputauimus, diximus de morte Chriſtum loqui, id quã ipſe forti, erectoque animo gradiebatur. Cur ergo Petrus in mortem ſequi non poterat? Id duplicem intelligentiam habere poteſt. Aut non poſſe modo ſequi, quia eius fides ſatis robuſta non erat ſecuturum tamen poſtea ſuo tempore, cum fides eius corroborata fuiſſet, quemadmodum Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Auguſtinus, Beda, & Rupertus exponunt. *Quid feſtinas Petre*, inquit Auguſtinus, *nondum te ſuo ſpiritu ſolidauit petra: noli extolli præſumendo, non potes modo; noli deijci deſperando, ſequeris poſtea.* Tract. 66. Aut non poterat ſequi; quia eius tempus nondum aduenerat, quia non expediebat, quia prius Euangelium prædicare, multaque pati oportebat, vt Theodorus Heracleotes interpretatur. Prior ſenſus melior, quia, vt ait Auguſtinus, & ex verſu 38. manifeſtum eſt, voluit Chriſtus eius audaciam, & iactationem tacitè reprehendere; plus de ſe polliceri, quàm aut præſtiturus ſit, aut quibus tunc erat viribus præſtare poſſet. Cætera, quæ in hoc capite ſuperſunt, apud Matthæum c. 26. 35. expoſuimus.

CAPVT XIV.

1 NON turbetur cor veſtrum. Creditis in Deum, & in me credite. 2. In domo Patris mei man-
ſiones multæ ſunt. ſi quo minus dixiſſem vobis: Quia vado parare vobis locum. 3. Et ſi abiero, &
præparauero vobis locum: iterum venio, & accipiam vos ad meipſum, vt vbi ſum ego, & vos ſi-
tis. 4. Et quò ego vado ſcitis, & viam ſcitis. 5. Dicit ei Thomas: Domine, neſcimus quò vadis: &
quomodo poſſumus viam ſcire? 6. Dicit ei Ieſus: Ego ſum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem, niſi per
me. 7. Si cognouiſſetis me, & Patrem meum vtique cognouiſſetis: & amodo cognoſcetis eum, & vidiſtis eum.
8. Dicit ei Philippus: Domine, oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis. 9. Dicit ei Ieſus: Tanto tempore vobiſ-
cum ſum: & non cognouiſtis me? Philippe, qui videt me, videt & Patrem. Quomodo tu dicis: Oſtende nobis Pa-
trem? 10. Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt? Verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor.
Pater autem in me manens, ipſe facit opera. 11. Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt? 12. Alioquin
propter opera ipſa credite. Amen, amen dico vobis, qui credit in me, opera, quæ ego facio, & ipſe faciet, & maio-
ra horum faciet: quia ego ad Patrem vado. 13. Et quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam: vt
glorificetur Pater in Filio. 14. Si quid petieritis me in nomine meo, hoc faciam. 15. Si diligitis me: mandata mea Inf. 16. c. 23.
ſeruate. 16. Et ego rogabo Patrem, & alium paraclitum dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum, 17. Spi- Mat. 7. a. 8.
ritum veritatis, quem mundus non poteſt accipere, quia non videt eum, nec ſcit eum. vos autem cognoſcetis eum: & 21. b. 22.
quia apud vos manebit, & in vobis erit. 18. Non relinquam vos orphanos: veniam ad vos. 19. Adhuc modi- Mar. 11. c.
cum: & mundus me iam non videt. Vos autem videtis me: quia ego viuo, & vos viuetis. 20. In illo die vos 24.
cognoſcetis quia ego ſum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis. 21. Qui habet mandata mea, & ſeruat ea:
ille eſt, qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & manifeſtabo ei mei-
pſum. 22. Dicit ei Iudas, non ille Iſcariotes: Domine, quid factum eſt, quia manifeſtaturus es nobis teipſum, &

non mundo? 23. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Si quis diligit me, ſermonem meum ſeruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus: 24. qui non diligit me, ſermones meos non ſeruat. Et ſermonem, quem audiſtis, non eſt meus: ſed eius, qui miſit me, Patris. 25. Hæc locutus ſum vobis apud vos manens. 26 Paraclitus autem Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis. 27. Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis. Non turbetur cor veſtrum, neque formidet. 28. Audiſtis quia ego dixi vobis: Vado, & venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique, quia vado ad Patrem: quia Pater maior me eſt. 29. Et nunc Act.2.d.22. *dixi vobis prius quam fiat: vt cum factum fuerit, credatis. 30. Iam non multa loquar vobiſcum. venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam. 31. Sed vt cognoſcat mundus quia diligo Patrem, & ſicut mandatum dedit mihi Pater, ſic facio. Surgite, eamus hinc.*

IN CAPVT XIV.

1. NON *turbetur cor veſtrum, creditis in Deum, & in me credite.* In multis Latinis, in nonnullis etiam Græcis codicibus inchoatur caput ad hunc modum, *Et ait diſcipulis ſuis, Non turbetur*, & reliqua: quemadmodum omnes Latini interpretes paulo vetuſtiores legunt, Auguſtinus, Beda, Rupertus, Auctor gloſſæ, quã vocant ordinariam D. Thomas, & Lyranus. Videntur tamen addita ab aliquo fuiſſe annotationis loco, vt hoc caput cum ſuperiore necteret. Verum ſiue legantur, ſiue non, eadem manet connexio. Continuat enim Chriſtus ſermonem illum ſuum, quem ad diſcipulos egreſſo Iuda poſt cœnam habere cœperat c. præcedenti. ver. 31. quem Petrus interrogatione ſua interruperat. Poſtquam ergo illi Chriſtus reſpondit, redit ad ſermonem ſuum, &, vt ante faciebat, omnes diſcipulos alloquitur. Itaque redundant illa verba, *Et ait diſcipulis ſuis*, quia indicant initium hoc eſſe nouæ orationis, cum continuatio prioris ſit. Ac ergo *Non turbetur cor veſtrum*, quod Græci ferè omnes auctores ideo adieciſſe putant, quia cum ſuam Petro negationem prædixiſſet, vidit eos turbari animo metuentes ne & ipſi, quod minimè volebant, negaturi eum eſſent, quando qui omniũ erat dux, fortiſſimuſque habebatur dicebatur negaturus. Ita Chryſoſtom. Theodorus Heracleot. & Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. Itaque Chryſoſtom. & Theophylact. ex hoc ipſo Chriſti diuinitatem probant, quod diſcipulorum tacitas cognouerit cogitationes. Auguſtinus verò, & Beda putant propterea dixiſſe, quia de morte mentionem fecerat dicens *quo ego vado, vos non poteſtis venire*; exhortari ergo eos ne mortem timeant. At quid opus erat exhortari, quos dixerat mori non poſſe, hoc eſt, quò ipſe iret, eos non poſſe venire? Rupertus in alium ſenſum interpretatur, *non turbetur cor veſtrum*, id eſt ne vacillet fides veſtra, quòd me morientem videatis, *Creditis in Deum, & in me credite.* Sed manifeſtum eſt non exhortationem, ſed conſolationem eſſe triſtium diſcipulorum. Credo ergo non conſolari eos Chriſtum, aut propter negationem Petri, aut propter ſuam, vel ipſorum mortem; ſed potius quòd dixiſſet illis, *Quo ego vado, vos non poteſtis venire*, indicans ſe eos ſolos relicturum. Ne igitur putarent nunquam ſe illum viſuros poſtea, aut excludendos ab eius regno eſſe, ſi quidem abeuntem eum, & regnum capeſſentem non ſequerentur, iubet eos æquo eſſe animo, patienterque moram iſtam ferre, etiamſi modò non ſequantur, ſecuturos poſtea, vt dixerat Petro; nec defuturum illis, quandocunque venirent, in regno ſuo locum; in domo enim patris ſui multas eſſe manſiones, ſuam cuique ſeruari, quæ ab alio nemine occupari poſſit. Hæc vt opinor connexio ſententiæ eſt, ad ipſam nunc ſententiam veniamus.

Expoſitio auctoris.

Varia lectio huius loci ex vocabuli Græci ambiguitate.

Creditis, inquit, *in Deum, & in me credite.* Ambiguitas Græci verbi, πιστεύετε quod vtroque in loco eſt, quodque aut indicatiuum *creditis* aut imperatiuum *credite* eſſe poteſt, facit vt quemadmodum multi interpretes monuerunt, in quatuor ſenſus trahi poſſit. Nam aut vtroque loco indicandi; aut vtroque imperandi; aut priori indicandi, poſteriori imperandi; aut priori imperandi, poſteriori indicandi verbum eſſe poteſt. Si vtroque loco indicandi ſit, ſenſus erit *non turbetur cor veſtrum*, quia quandoquidem in Deum, id eſt in Patrem, & in me creditis, hæc fides bono vos animo eſſe iubet fore, vt me aliquando ſequamini *Iuſtus enim meus ex fide viuit, & fides eſt ſperandarum ſubſtantia rerum, argumentum non apparentium.* Sed qui ita interpretetur, auctorem bonum non inuenio. Si vtroque loco imperandi ſit, erit hic ſenſus, remedium, vt quieto animo ſitis. eſt, vt in patrem meum, & in me credatis; fides enim alet vos, & ſpe futuræ vitæ ſuſtentabit. Atque hoc modo plerique omnes Græci, Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Nonnus, Theophylactus, & Euthymius, exponunt, nonnulli etiam Latini, vt Hilar. lib. 9. de Trinitat. Nec mihi hic ſenſus diſpliceret, ſi phraſis pateretur. Cæterum illa verbi repetitio, *Et in me credite*, aliquid mihi aliud videtur ſignificare. Si enim id dicere voluiſſet, non dixiſſet, *Credite in Deum, & in me credite*, ſed, Credite in Deum, & in me. Si priori loco imperandi, poſteriori indicandi ſit, ſententia erit minùs congruens, quandoquidem in me creditis, credite in Patrem. Sed hæc ſententia neque loco, vt dixi, hæret, neque vllum, quòd ſciam, auctorem habet. Relinquitur ergo quarta lectio, ex qua ſententia elicienda eſt, *Creditis in Deum, & in me credite*, vt priore loco indicatiuum, poſteriore imperatiuum legatur verbum, quemadmodum Auguſtinus, Beda, Rupertus legunt, & Vigilius lib. 4. aduerſus Eutychem, niſi quòd Vigilius legit, *Creditis in Dominum*, pro, *creditis in Deum.* At quæ ſententia? Auguſtinus argumentari putat Chriſtum debere diſcipulos in ſe credere, quandoquidem in Patrem crederent, *Conſequens*, inquit, *eſt, vt ſi in Deum creditis, in me credere debeatis. Quod non eſſet conſequens, ſi Chriſtus non eſſet Deus. Creditis in Deum, & in me credite, cui natura eſt, non rapina eſſe æqualem Deo.* Vnde videtur apparere D. Auguſtinum primum membrum cum interrogatione legiſſe, *Creditis in Deum? & in me credite.* Credo ego Hebraiſmum eſſe, quo in priori membro particula ſimilitudinis intelligenda eſt. Si vultis non turbari, ſed æquo eſſe animo *expectantes beatam ſpem, & aduentum gloriæ magni Dei, credite in me*, ſicut in Patrem creditis, nam quæcunque vobis ego promiſi, ex Patris promiſi voluntate. Hanc vim habet illa particula, *&*, quæ apud Hebræos comparationem implere ſolet. Similem Hebraiſmum ſuprà notauimus c. 5. 17. *Pater meus vſque modo operatur, & ego operor*, id eſt ſicut *pater meus vſque modò operatur*, ita etiam *& ego operor*; Simile exemplum eſt infra. ver. 19.

Hebr. 10. 38. & 11. 1.

Tract. 67.

Philippenſ. 2. 6.

Hebraiſm. & pro ſicut.

Ad Tit. 2. 13.

2. *In domo patris mei manſiones multæ ſunt, ſi quo minùs dixiſſem vobis, quia vado parare vobis locum.* Quorſum dicat in domo patris ſui multas eſſe manſiones, ſuperiori verſu explicauimus. Videbat triſtes eſſe diſcipulos, quòd ſe abiturũ diceret, & quo ipſe iret, eos venire non poſſe, ſicut dicit c. 16. 6. *quia hæc locutus ſum vobis, triſtitia*

impleuit cor veſtrum; triſtes inquam eſſe, exiſtimantes A excludi ſe à Chriſti regno, quandoquidem euntem eum non ſequerentur. Conſolatur ergo eos, non propterea excluſos eſſe; ſi modò non ſequantur; ſecuturos ſuo poſtea tempore, nec ipſis locum defuturum; in domo enim patris ſui, hoc eſt in regno ſuo manſiones multas eſſe, ſuam cuique ſeruari; neque timendum eſſe ne ab alio occuparetur. Auguſtinus ſenſu nonnihil diuerſo, turbatos fuiſſe diſcipulos, quòd audiſſent Petrum omnium fortiſſimum negaturum, timuiſſe ſibi, quaſi nullus ſibi infirmioribus in cœlo locus futurus eſſet; conſolari eos Chriſtum, diuerſa in cœlo eſſe loca, non eiuſdem omnia eſſe dignitatis, ſed pro cuiuſque merito alia ſuperiora, alia inferiora, ne infirmis quidem, modò in ſe crederent, & amarent, locum defuturũ. Cœ- B leſtem illam habitationem *μονὴν* manſionem vocat, maiore meo iudicio proprietate, quam ſi *οἶκον* domum appellaſſet, indicat enim perpetuam fore habitationẽ, nullaque morte, nulla perturbatione interrumpendã. Hoc eſt *μένειν* manere. Illud quoque notandum non ſolum multas, ſed etiam diuerſas, & impares in cœlo eſſe manſiones ſignificari. Nam certe Apoſtolorũ. & Chriſti manſiones æquales non ſunt, vt colligit Gregor. lib. 4. mor cap. 42. & lib. 35. cap 24. & lib. 4. dialog. c. 36. & homil. 16. in Ezech. Cyrillus, Leontius, Tertullian. in Scorpiaco Theodoritus lib. 3. in Cant. & 1. ad Cor. c. 15 Quod ſequitur difficile eſt admodum. *Si quo minùs, dixiſſem vobis, quia vado parare vobis locum* Sciendum in primis eſt dictionem illam, *quia*, quam noſter vertit in- C terpres. Græce non eſſe, ſed in hunc modum omnes Græcos codices, & auctores legere. *εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν, πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν*, ſin minus, (aut, ſin autem) *dixiſſem vobis vado parare vobis locum*. Si Latinam ſequamur lectionem, vt ſequi Latinos neceſſe eſt, impeditior erit locus, ſenſus enim videtur eſſe, ſi non eſſent *in domo Patris mei manſiones multæ*, dixiſſem vtique vobis ire me eò, vt vobis locum præpararem, ne forte occuparetur, at propterea hoc vobis non dixi, quia *manſiones multæ ſunt*, quemadmodum Auguſtinus. Beda. Rupertus, & Latini fere omnes; Græci vero multi Cyrillus. Leontius, Theodorus Mopſueſt. Theophylactus. Euthymius, & vt videtur Chryſoſt. Nonnus certe poëta expreſſa etiam particula *ὅτι*. quam noſter reddit D interpres idemque Theodoritus facit lect. 16. in Ezech. interpretantur. Quæſtionem autem illam. quæ ex his, & proximis oritur verbis, vbi dicit ſe ire, vt illis locum paret, quem cum parauerit, rediturum eſſe, vt eos ſecum adducat, quod non videtur cum præcedentibus conuenire, vbi ſignificauerat ſe non ire ad parandum illis locum, quia manſiones multæ erant; ita ſoluunt Auguſtinus, & Beda, manſiones quidem multas paratas iam fuiſſe, id eſt prædeſtinatas, ideo ſignificaſſe non ire ſe, vt eas paret; ſed non eſſe paratas, id eſt non poſſe quemquam in illas ingredi, niſi ipſe primus aditum præeundo patefeceret. Eodem fere redit, quod Rupertus, & Lyranus dicunt, præparatas fuiſſe manſiones, ſed manſores, vt eorum vtar verbo, non fuiſſe paratos; E Chriſtum ergo præiſſe, vt non tam manſiones manſoribus, quàm manſores manſionibus præpararet: præparaſſe autem, cum in eos miſit Spiritum ſanctum, quo eos dignos fecit earum manſionum habitatores. Vtraque expoſitio dura eſt ſed ſi Latina ſequamur verba, alterutra neceſſaria, cum nulla tertia melior appareat. Si Græcam ſequamur lectionem, duobus etiam modis iungi verba poſſunt, aut ita vt vna, eademque periodus ſit, *εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν, πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν*. aut ita, vt poſt hæc verba *εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν*, punctum ſit, ſignumque perfectæ ſententiæ; deinde noua inchoata periodo ſequatur *πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν*. Priorem lectionem ſequuntur omnes, quos ego quidem legerim, auctores Græci, Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Chryſoſtomus, Nonnus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, eodemque prorſus modo explicant, quomodo Latinam lectionem ab Auguſtino, & aliis Latinis interpretibus explicari diximus, niſi quòd illa verba, quæ verſu. 3. ponuntur, *Et ſi abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipſum*, ad idem referunt verbum, Sin minùs dixiſſem vobis me abire, vt pararem vobis locum, & dixiſſem etiam fore, vt etiam nunc abirem. iterum venirem, vt vos acciperem, ac mecum in paratum locum ducerem. At mihi quidem magis hæc, quam illa Auguſtini, placet interpretatio. Secundam lectionem recentiores quidam interpretes obſeruarunt, habetque B fateor faciliorem ſenſum; ſed quia omnes veteres auctores alia video ire via, ab illis non temere diſceſſerim. Tamen ſi cui ſecunda magis placebit lectio, facilè locum interpretabitur, *In domo patris mei manſiones multæ ſunt, ſin minùs, dixiſſem vobis.* & poſito hic puncto, *Vado parare vobis locum; & ſi abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipſum*, & reliqua. Colligitur autem ex hoc loco neminẽ ante Chriſtum in cœlum ingreſſum eſſe, vt confirmat D. Paulus Heb. 11. 39. 40. Contrariusque error Græcorum auctorum fuit, vt ex Euthymio hoc loco conſtat, & nunc nouorum hæreticorum eſt.

Impares in cælo manſiones.

Lectio auctore probata.

Ante Chriſtum nemo in cælum ingreſſus eſt.

4. *Et quo ego vado, ſcitis, & viam ſcitis.*] Aliud hoc conſolationis genus eſt. Videbat anxios eſſe diſcipulos, C quòd nondum ſatis ſibi intelligere viderentur, quoniam ſe abire diceret. Conſolatur ergo declarans, quod paulo ante dixerat, abire ſe, vt locum illis præparet, aut certe ire in domum patris ſui, in qua manſiones multæ eſſent, ne de ſuo abitu ſolliciti ſint. ſatis eos ſcire, & quo eat, nimirum ad Patrem, vt ſæpe illis ſignificauerat cùm alias, tum proximis etiam verbis. Sed quia hoc ipſum non ſatis apertè dicebat, Thomas interrogat.

5. *Domine neſcimus, quo vadis, & quomodo poſſumus viam ſcire?* Putat Chryſoſtomus Thomam reuerenter hoc interrogare. Ideo non quærere, vt planè doceat, quo eat, & qua ipſi via ſequi eum poſſint; ſed ſimpliciter dicere neque quò eat, neque viam ſcire, vt confeſſus omnium ignorantiam Chriſtum commoueat, vt lo- D quatur clariùs. Theophylactus, alio animo, quàm Petrum interrogare ait: Petrum interrogaſſe, vt eum ſequeretur: Thomam timore, ne forte in locum aliquem eat ipſi, ac diſcipulis periculoſum. Putabat enim, vt ait Euthymius, in locum aliquem terrenum diſceſſurum. Dixerat Chriſtus eos, vt ait Auguſtinus, vtrumque ſcire, & quo eat, & qua via iri poſſit; vtrumque ſe, & cæteros diſcipulos ignorare Thomas dicit. Sed videtur ita loqui quaſi Chriſtus dixiſſet eos neſcire, quo eat, ſed viam tamen ſcire; ſic enim quaſi ex conceſſis argumentatur. Si neſcimus quò eas, vt tu concedis. *quomodo poſſumus*, vt dicis, *viam ſcire?* Alioqui ratio loquendi poſtulare videbatur, vt ſimpliciter diceret, neque ſcimus, quo eas, neque viam, qua nos te ſequi debeamus Sed E videtur mihi in verbis Thomæ tacita quædam ineſſe querimonia, & veluti amica Chriſti reprehenſio, quòd nunquam ſatis apertè dicere voluerit, quonam iret, & tamen dicat nunc eos non ſolùm, quò eat, ſed etiam viam ſcire. Perinde ergo eſt, ac ſi dicat, cùm nondum nobis dicere volueris, quò eas, quod inprimis dicendũ erat, *quo modo poſſumus viam ſcire?* Sed ne videatur Chriſtum accuſare, modeſtiùs dicit, *Domine neſcimus, quo vadis, & quomodo poſſumus viam ſcire?*

Tract. 69.

6. *Dicit ei Ieſus, Ego ſum via, veritas, & vita; nemo venit ad Patrem, niſi per me.*] Si Chriſtus minùs fuiſſet in reſpondendo liberalis, minùs nobis in huius loci interpretatione laborandũ eſſet. Si enim nõ plùs reſpõdiſſet, quàm interrogatus fuerat, facile intelligeremus eũ

reſpondere ſe ad Patrem ire, eundemque ſe viam eſſe, A quia quiſquis ad Patrem ire vellet, ire oporteret. Nunc autem cum non ſolum viam ſe, ſed etiam veritatem, & vitam eſſe dicat, quid ſibi hæc velint, quærendi nobis ſolicitudinem iniicit. Prius reſpondet ad id, quod Thomas poſteriore poſuerat loco, quænam via eſſet; deinde ad id, quod priori loco, quonam erat; vtrumque eos ſcire probat, quamuis, vt Auguſtinus ait, ſe ſcire neſcirent: nam ad Patrem ſe ire, eos autem Patrem ſcire: & ſeipſum viam ad Patrem eſſe, ſe etiam illis notum eſſe. Primum videndum qua ratione viam ſe ad Patrem eſſe dicat. Quatuor modis diuerſi auctores viam eſſe interpretantur. Primò propter doctrinam, quia nobis viam oſtendit, id eſt legem dedit, quam ſi obſeruauerimus, B ad Patrem perueniemus, & ſine qua peruenire non poſſumus. Ita Cyrillus. Secundò propter fidem in ipſum quæ via eſt ad vitam æternam, ſi cætera accedant neceſſaria, vt ipſe ait. *Vt omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* Tertiò propter eius imitationē quòd nemo poſſit, niſi eum imitando, ad Patrem ire vt Baſilius lib. de Spiritu ſancto c. 8. Leo. ſer. 2. de reſurrect. Bernard. in lib. duodecim grad. humil. Quartò propter meritum, quo nobis ipſe impeditam ante, & interſeptam patefecit viam. Hæc omnia vera ſunt, quamuis hoc quidem loco propriè de fide loqui videatur. At quorum ſe viam eſſe dicit, & ſuam opinor, & aliorum, modo tamen alio: ipſe ſibi via eſt, non quia credendo ad Patrem vadit, ſed quia ipſe per ſe, ſuo merito, ſua auctoritate vadit, ipſe ſibi viam pandens, nemine monſtrante, nemine aperiente, nemine præeunte. Nobis verò via eſt, quia eum præeuntem intuentes, id eſt in eum credentes, & eius inſiſtentes veſtigiis ad Patrem C tendimus. *Ibat*, inquit Auguſtinus, *ad ſeipſum per ſeipſum, & nos quò imus niſi ad ipſum? & quà imus, niſi per ipſum?* Hæc facilia ſunt. Omnis quæſtio, ac difficultas in eo eſt, quo modo ſe veritatem & vitam vocet. Ac de re quidē ipſa non dubitamus, ſcimus enim quo ſenſu ſe veritatem appellare ſoleat, quòd vmbras, figuraſque veteris legis tanquam verum, ſolidumque veniens corpus excluſerit, ſuprà c. 1. 14. 17. & 8. 32. Quo ſenſu vitam, quia vitam æternam ſolus tribuit. c. 1. 4. & 5. 26. & 6. 35. 48. Sed illud quærimus, qua ratione, & quo ſenſu hoc loco cum via veritatem, & vitam adiunxerit. Multa interpretes dicunt, quæ vera quidem ſunt, ſed non videntur quæſtionem ſoluere. Quale eſt, quod Chryſoſtomus, D Theodorus Heracleot. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, & Bernardus in lib. de duodecim gradibus humilitatis docent viam vocari, quia per eum ad Patrem imus, veritatem, quia omnia, quæ nobis pollicetur, præſtare poteſt, reque vera præſtabit; *quotquot enim promiſſiones in illo ſunt, Amen*, vt ait D. Paulus; vitam, quia nobis vitam æternam præbet. Et quod ait Cyrillus, viam eſſe, quia per ipſum imus; veritatem, quia vera fidei rectitudo, ac determinatio eſt; vitam, quia non niſi per ipſum conſequi vitam poſſumus. Et quod Ambroſius in lib. de bono mortis, *ſequimur te Domine Ieſu, ſed vt ſequamur accerſi, quia ſine te nullus aſcendit. Tu enim via, & veritas, vita, poſſibilitas, fides, præmium. Suſcipe nos quaſi via, confirma quaſi veritas, viuifica quaſi vita.* Et quod Leo ſerm. 2. de reſurrect. *via ſanctæ* E *conuerſationis, veritas doctrinæ diuinæ, vita beatitudinis ſempiternæ.* At non video quid hæc ad viam, de qua ſola agebatur. Recentiores quidam viam initium, veritatem medium, vitam, finem interpretantur. Non intelligo qua ratione, præterquam quòd auctores minimè boni ſunt. Quid enim veritati cum medio? Magis probarem, quod alius quidam doctus profectò, & Catholicus dixit viam vocari, qua homines à paradiſo exulantes eò redirent, veritatem, id eſt non figuram, qualis tota vetus lex erat, quæ propterea non potuit homi-

Quot modis Christus via ſit ad Patrem.

Sup. 3. 16.

Christus ſibi, & nobis ſeu via, & aliorum via eſt ad Patrem, ſed alio modo.

Tract. 69.

2 Corinth. 1. 20.

cap. vltimo.

nes in paradiſum reducere, *nihil enim ad perfectum adduxit lex*; vitam, id eſt lignum vitæ, quod in medio erat paradiſo, aut quod per illud, quod in paradiſo erat, ſignificabatur. Magis, inquam, hoc probarem, ſi aliqua veteris legis mentio præceſſiſſet; nunc verò cùm non præceſſerit, vnde iſta alluſio tam remota, tam obſcura tam repentina? Duas ego probabiles interpretationes inuenio. Alteram, vt Hebraiſmus ſit, qualem alibi notauimus, & nomen veritatis, & vitæ tanquam viæ epitheta adiecta ſint, quemadmodum ſi dixiſſet, Ego ſum via vera, & ad vitam ducens, aut Ego via veritatis, & vitæ, hoc eſt, qua ad veritatem, & vitam itur, aut qua itur ad veram vitam. Alteram, vt veritas pro luce ſumatur, quæ viam oſtendit, quaſi dicat, Ego ſum via, & ego ſum fax, quæ præit viam ipſam oſtendens, & vita, ad quam via ducit, ſicut dixit. cap. 1. 4. 5. hic idem Euangeliſta, *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet.* Quam expoſitionem videtur Bernardus in lib. de duodecim gradibus humil. indicaſſe. *Quid* inquit, *eſt lumen vitæ, ipſa veritas, quæ illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum oſtendit vbi ſit vera vita: dea cum dixiſſet, Ego ſum, via & veritas, ſubdidit, & vita.* Colligit ex hoc loco Theophylactus Filium æqualem eſſe Patri, quia cum cap. 6. 44. dixiſſet, *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum*; hic contrà dixit neminem poſſe ad Patrem ire niſi per ſe. Multo etiam magis id colligitur ex eo ipſo, quòd ſe veritatem, & vitam, & quidem Græcis additis articulis appellauerit, quod in ſolum poteſt Deum conuenire.

7. *Si cognouiſſetis me, & patrem meum vtique cognouiſſetis.*] Duplex hic ſtatim lectori occurrit quæſtio; altera, C quomodo dicat nunc, *ſi cognouiſſetis me, & patrem meum vtique cognouiſſetis*, indicans eos nec ſe, nec patrem ſuum noſſe, cum ſuperiore verſu dixerit, *Et quo vado, ſcitis, & viam ſcitis*, ſignificans eos & ſe, & Patrem cognoſcere; altera, quo modo cùm hic indicet diſcipulos nec ſe, nec Patrem cognoſcere, ſtatim dicat & cognouiſſe, & vidiſſe eum. Quidam facilè vtramque quæſtionem ſoluunt, Græcè eſſe εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα ἐγνώκειτε ἄν quod vertendum ſit, *ſi cognouiſtis me, & Patrem vtique cognouiſtis.* Quibus verbis non negat, ſed potiùs docet, ac probat diſcipulos & ſe, & Patrem cognoſcere, ac propterea, quo vadat, ſcire. Atque ita hæc verba neque præcedentibus, neque ſequentibus repugnare, ſed rectè D inter ſe omnia conſentire. Non aſſentior, & quia grauem auctorem, qui ad hunc modum interpretetur nullum inuenio præter Victorinum lib. 1. contra Arium, & Tertullianum in libro contra Praxeam; falluntur enim qui Auguſtinum, & Nonnum ita putant intellexiſſe; & quia dictio Græca ἄν ſubiunctiuum modum eſſe indicat. Itaque aliter verti non poteſt, quàm noſter vertit interpres, *Si cognouiſſetis me, & patrem meum vtique cognouiſſetis*, quemadmodum non Auguſtinus modò, & Latini omnes, Phœbadius in libro aduerſus Arian. Rupertus, & alij; ſed Græci quoque omnes Chryſoſtomus, vterque Theodorus, Heracleotes, & Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius interpretantur, quaſi Chriſtus non confirmet, quod ipſe dixerat, *Et quo vado, ſcitis, & viam ſcitis*; E ſed vt reſpondeat ad id, quod Thomas obiecerat, *Neſcimus, quo vadis, & quomodo poſſumus viam ſcire? Ego*, inquit, *ſum via, veritas, & vita. ſi cognoſceretis me, & patrem vtique meum cognoſceretis*; quaſi dicat non ita eſt, vt vos dicitis, propterea vos neſcire viam, quia neſcitis, quo vado, tanquam via ex termino cognoſcenda ſit, atqui non ita eſt, ex via potius terminum, id eſt ex me Patrem cognoſcere debuiſtis. Itaque quod neque viam, neque viæ terminum cognoſcatis, veſtra eſt culpa; nam diu ante oculos vtrumque habuiſtis; ſi enim me, quocum tamdiu verſati eſtis, quemque vos probè

Hebr. 7. 19.

Interpretatio probabilior.

Sup. c. 1. 9.

cognitum

cognitum habere exiſtimatis, bene cognoſceretis, & Patrem vtique meum cognoſceretis, *quia ego in Patre, & Pater in me eſt.* Prius ergo ſignificauerat & ſe, & Patrem illos noſſe, cum dixit, *Et quo vado, ſcitis, & viam ſcitis*, quia ſe illi & Patrem rudiuter cognoſcebant, eodemque modo dicit ſtatim. *Et amodo cognoſcitis eum, & vidiſtis eum.* Cum autem hic indicat eos nec ſe, nec Patrem noſſe intelligit non noſſe, quemadmodum oportebat & accommodate ad rem, qua de agebatur, ita vt ſcirent Patrem metam, Filium viam eſſe. Atque ita auctores illi omnes Græci, Latinique, quos modò nominaui, intellexerunt, ego pluribus tantum, & clarioribus verbis eorum ſententiam explicaui. Aliter etiam reſpondet Auguſtinus inter diſcipulos alios fuiſſe, qui cognoſcerent, de quibus illud, alios, qui non cognoſcerent, vt Philippus, de quibus hoc intelligendum ſit. — Inf. 10.

Et amodo cognoſcitis eum, & vidiſtis eum.] Vitioſè in nonnullis codicibus cognouiſtis, in aliis cognoſcetis legitur. Sic enim legendum, vt poſuimus, καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν. Quod ſi ea lectione diſcedendum eſt, per præteritum potius, quam per futurum legendum, quia & alterum verbum, *vidiſtis*, præteritum eſt, & quia ſententia non euariatur; per futurum autem nullo modo legendum, quia ſententiam euariat. Et ſi non ſolum apud Auguſtinum, apud Victorinum lib. 4. aduerſus Arium, apud Rupertum, & alios Latinos, ſed etiam apud Chryſoſtomum *cognoſcetis* legitur, & per futurum etiam exponunt, fore vt cognoſcant, cum Spiritum ſanctum ad eos miſerit. Quis igitur ſenſus, *amodo cognoſcitis eum, & vidiſtis eum?* Cum eum cognoſcatis, atque oculis videatis, & quidem nunc, dum me cognoſcitis, atque videtis. qui enim me videt, illum videt: tamen non cognoſcitis. Notat eorum cæcitatem, quod videntes non viderent. Efficax aduerſus Arianos hic locus eſt; docet enim Chriſtus eum, qui ſe bene nouerit, & Patrem noſſe, quod non vtique ſequeretur, ſi non eadem Patris, & Filij natura eſſet. Itaque Victorinus libro 4. & Phœbadius vehementer hunc locum vrgent. — Tract. 70. — Locus ad uerſus Arianos.

8 *Dicit ei Philippus, Domine oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis.*] Putauit Philippus, vt Cyrillus & Leontius, & Theophylactus ſcribunt, corporeis oculis Patrem videri poſſe immemor illius ſententiæ, *Non videbit me homo, & viuet.* Arripit Chriſti verbum, eoque illum vrget, vt ſibi Patrem oſtendat. Dixerat Chriſtus eos Patrem vidiſſe, non audet dicere Philippus non ita eſſe, ne contradicere præceptori videatur, ſed petit ab eo modeſtius, vt quod verbis dixerat eos Patrem videre, re ipſa comprobet eumque ſibi demonſtret. Quaſi diceret, Fac, vt, quod dicis, verum ſit. & ſufficit nobis. Hoc autem ipſum, quod dicit, *ſufficit nobis*, triplicem habet ſenſum. Chryſoſtomus exiſtimat ſenſum eſſe *ſufficit nobis*, id eſt nihil te iam præterea interrogabimus, non erimus in poſterum tibi moleſti, timuiſſe enim, ne Chriſto moleſti eſſent tam ſæpe eum eadem etiam de re interrogantes. Euthymius verò, & Rupertus, *ſufficit nobis* ad cognoſcendum & quo eas, & quæ ſit via. Nam viam, id eſt te iam ſatis nouimus, hoc vnum nobis deeſt, vt quemadmodum te videmus, atque cognoſcimus, ita & Patrem videamus. Hæc interpretatio mihi non diſplicet, quia ad locum, & ad id quod agebatur, accommodata eſt. Cyrillus vero, & alij *ſufficit nobis*, id eſt, beati omnino erimus, nihil nobis ad perfectam beatitudinem deeſſe arbitrabimur. Hæc eſt enim vita æterna, vt Patrem cognoſcamus, & te, quem miſit, Ieſum Chriſtum. Satiabimur, cùm apparuerit gloria eius. — Exo. 33. 20. — Inf. 17. 3. — Pſal. 16. 15.

9. *Dicit ei Ieſus, Tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſtis me Philippe? qui videt me, videt & Patrem.*] Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius vocatiuum *Philippe*, cum præcedentibus, non cum ſequentibus iungunt, quemadmodum Tertullianus etiam legit in lib. contra Praxeã, Irenæus tamen lib. 3. c. 13. cum ſequentibus iungit, niſi librarij vitium eſt. Non dixerat Philippus, Oſtende nobis te, ſed, *oſtende nobis Patrem*, indicans & alios diſcipulos Chriſtum quidem ſatis vidiſſe, Patrem autem non vidiſſe; Chriſtus vero non reſpondet, *tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſtis* Patrem, quemadmodum vt reſponderet, ratio poſtulare videbatur; ſed reſpondet, *tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſtis me?* indicans non ſolum Patrem eos, ſed ne ſe quidem, quem videbant, quemque maximè cognoſcere putabant, adhuc cognouiſſe. Ita non eſſe illis laborandum, vt Patrem, ſed vt ſe, quem ante oculos habent, cognoſcant: loco Patris ſeſe illis iam diu oſtendere; qui enim ſe videt, & Patrem videre. Magno hoc artificio dictum eſt. Illud etiam Theodorus Heracleot. Chryſoſtomus Theophylactus obſeruant, non dixiſſe *tanto tempore vobiſcum ſum*, & non vidiſtis me, cùm tamen de videndo, non de cognoſcendo ageretur, vt diſcipulos in ſolam corpoream cogitationem, viſionemque defixos ad ſpiritualem viſionem traduceret, quæ non corporis, ſed animi oculis fit. quæque cognitio magis propriè, quàm viſio nominatur. Indicat ergo non debere eos corporea viſione eſſe contentos, qua Pater videri non poſſit; animo videre oportere, quo nondum ſe viderint, tam longo tempore corpore videntes. Etenim ſi ſe vidiſſent & Patrem vidiſſent; quia, qui ſe videt, & Patrem videt. Secundo loco non iam dicit, qui cognoſcit me, cognoſcit & Patrem, quia iam ſignificauerat aliam eſſe præter illam corpoream animi viſionem, quã cognitionem appellauerat; & voluit accommodate ad Philippi quæſtionem loqui, qui videre, non cognoſcere cupiebat Patrem. Planè hic Chriſtus oſtendit duas eſſe naturas, aliam humanam, atque corpoream, quæ oculis; aliam diuinam, quæ ſolo animo aut apertè in cœlo, aut obſcurè in terris ex ſignis, atque miraculis videatur. Eodem enim loco docet ſe & a diſcipulis videri, & non videri, videri humanam, non videri diuinam, id eſt non cognoſci naturam. Cùm enim dicit, *Qui videt me, videt & Patrem*, vt rectè D. Auguſtinus obſeruauit, haud dubiè ſignificat ſe ab illis non videri; cùm tamen vt homo eorum oculis videretur. Non eſt opus admonere Græcè non eſſe, *Et non cognouiſtis me*, ſed *non cognouiſti me.* Duplex ergo hinc aduerſus Arianos colligitur argumentum. Alterum, quòd Chriſtus dicat ſe videri, & non videri duplicem in ſe humanam. atq; diuinam naturam indicans, quod idem contra Eutychianos valere poteſt. Alterum quòd dicat, *qui videt me, videt & Patrem*, quod verum profectò non eſſet, ſi vna Patris, & Filij communis non eſſet natura. Itaq; hoc argumento non ſolùm hoc loco Chryſ. Cyrillus, Theodorus Heracleot. Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylact. & Euthymius, ſed multo maximè illi, qui in arena ipſa cùm Arianis decertarunt, magno effectu vſi ſunt, Athanaſius orat. 1. & 2. contra Arianos, & ſerm. 3. & 4. contra eoſdem, Victorin. lib. 4. Ambroſ. lib. 5. de fide cap. 5. Baſil. libro de Spiritu ſancto cap. 8. & hom. 28. contra Sabellianos, & Arianos, ſed & contra Sabellianos hoc vſi ſunt loco, Tertullianus libro aduerſus Praxeam, antequam Sabellius exiſteret, Baſilius hom. 28. contra Sabellianos, Auguſtinus, Chryſoſtomus, & Theophylactus hoc loco. Non enim dixiſſe Ego ſum Pater, ſed, *qui videt me, videt Patrem.* Et rurſum, *Non creditis, quia ego in Patre, & Pater in me eſt?* Quæ verba vehementer Tertullianus vrget. — Duæ in Chriſto naturæ. — Tract. 70. — Aduerſus Arianos duplex argumentum.

10. *Nõ creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt?*] Declarat, quod ante dixerat, *Non cognouiſti me*, quod enim tunc dixit, *non cognouiſti*, nunc dicit, *non creditis*, quia diuina natura credendo cognoſcitur. *Cur in ſimilibus*, — Tract. 70.

inquit Auguſtinus, *diſtantiam cupis cernere? Cur inſeparabilis ſeparationem deſideras non?* Si tantum dixiſſet, *Pater in me eſt*, potuiſſent fortaſſis Ariani calumniari Patrem in Filio, ſicut Regem in Legato ſuo eſſe. Nunc autem cum non ſolùm Patrem in ſe, ſed ſe etiam in Patre eſſe dicat, quid quæſo ſignificare poteſt, niſi vnam vtriuſque, & qualemcumque eſſe naturam? Quod neſcio, an quiſquam animaduerterit. Atque hoc vno verbo longiſſima Arianorum diſputatio refutatur, quam multis his verbis Cyrillus refert: refellit hoc teſtimonio Valentinianos ſuos Irenæus lib. 5. c. 18.

Verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor. Pater autem in me manens, ipſe facit opera.] Probat quod dixerat ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe, quia & verba, & opera vtriuſque communia, & eadem ſunt. Videtur autem dicere debuiſſe, *Pater autem in me manens ipſe* loquitur verba, quia dixerat, *Verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor.* Auguſtinus, & Beda, quod & Chryſoſtomus probat, pro eodem verba, & opera accipi putant, quia & verba opera quædam ſint, & qui loquitur, aliquid agit, ideoque pro verbis ſecundo in loco opera poſuiſſe. Melius idem Chryſ. Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, Euthy. & Rupertus verba & opera res diſtinctas ſignificare. Duobus enim modis Chriſti diuinitatem cognoſci potuiſſe, ex verbis, atq; doctrina, & ex operibus, id eſt miraculis, quæ patrabat; vtraque ſibi communia fuiſſe cum Patre, nam Patrem eſſe, qui per ſe tanquam per verbum loqueretur, & per ſe tanquam per virtutem, & brachium ſuum operabatur, & miracula faciebat, vt Leontius, & Cyrillus interpretantur. Quo ergo modo dicit à ſeipſo nó loqui? Auguſtinus, & Beda putant Chriſtum non modò tanquam hominem, ſed etiam tanquam Deum loqui, diceréque à ſe ipſo non loqui, quia etiam, vt Deus eſt, non à ſe ipſo, ſed à Patre eſt. Patrem illi naturam dándo, & verba & opera dediſſe. Meliùs Cyrillus, Leontius, & Theodorus Mopſueſt. loqui tanquam hominem, quaſi dicat, etſi me hominem videtis eſſe, tamen verba, quæ loquor, & opera, quæ facio, non humana, ſed diuina ſunt; itaque ex illis cognoſcere deberetis me plus eſſe quàm hominem, & Patrem in me perſpicere. Non piget me Auguſtini hoc locò contra Arianos, & Sabellianos verba ſubſcribere, nec pigere lectorem debet legere. *In his, inquit, duabus ſententiis, vna, qua dictum eſt, A meipſo non loquor, altera, qua dictum eſt, Pater autem in me manens ipſe facit opera, ſingulas tenentes diuerſi nobis aduerſantur hæretici, qui non ex vna parte, ſed in contraria conantes à via veritatis exorbitant. Ariani quippe dicunt, Ecce inæqualis eſt Patri Filius, à ſeipſo non loquitur. Sabelliani contrà, id eſt Patripaſſiani, Ecce qui pater eſt, ipſe & Filius. Quid enim eſt, Pater in me manens ipſe facit opera, niſi in me maneo ego qui facio? Contraria dicitis; ſed non eo modo ſicut eſt falſum contrarium vero, ſed ſicut ſunt inter ſe duo falſa contraria. Errando in diuerſa itis, in medio eſt via, quam relinquitis. Inter vos ipſos longiore interuallo ſeparati eſtis, quàm ab ipſa via, cuius deſertores eſtis. Vos hinc, vos autem illinc huc venite, alteri ad alteros tranſire nolite; ſed hinc atque illinc ad nos veniendo inuicem vos inuenite. Sabelliani agnoſcite, quem prætermittitis; Ariani æquate, quem ſubditis, & in via vera nobiſcum ambulabitis; eſt enim quod inuicem ex vobis alteri ex alteris admoneri vtique debeatis. Audi Sabelliane, vſque adeo non ipſe Pater, ſed alter eſt Filius, vt eum Arianus inæqualem aſſerat Patri. Audi Ariane, vſque adeo Filius æqualis eſt Patri, vt Sabellianus eundem eſſe dicat & Patrem. Tu adde, quem tollis; tu adimple, quem minuis, & nobiſcum ambo conſiſtitis, quia nec tu tollis, nec tu minuis eũ, qui & alter eſt à Patre, vt conuincas Sabellianum, & æqualis eſt Patri, vt conuincas Arianum, vtriſque enim clamat, Ego, & Pater vnum ſumus.*

Christus hic tanquã homo loquitur.

Contra Sabellianos, & Arianos præclarum teſtimonium Auguſtini. Tract. 72.

Sup. c. 10. 30.

11. *Non creditis, quia ego in Patre, & Pater in me eſt? alioqui propter opera ipſa credite.*] Mentionem de verbis, & operibus fecerat. Habent autem multo maiorem ad perſuadendum vim opera, quàm verba. Dicit ergo, ſi tam increduli eſtis, vt propter verba credere nolitis, tamen *propter opera ipſa credite*, quæ negare non poteſtis eſſe diuina. Græci codices, quos vidi, omnes non legũt, ού πιστεύετε, *non creditis*, ſed πιστεύετέ μοι, *credite mihi*, atque ita auctores quoque Græci fere omnes interpretantur, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius. Latini contrà legunt, *non creditis?* cum interrogatione. Noſter interpres haud dubie ita legit, &, vt videtur etiam inter Græcos auctores Leontius, & Theodorus Heracleotes. Certè Nonnus poëta ita vertit. Senſus quidem eodem redit, ſed noſtra lectio ſententiam habet magis emphaticam. Nec obſtat illud verbũ, quod mox ſequitur εἰ δὲ μὴ, *alioqui*, perinde enim valet, ac ſi diceret, Si non creditis verbis, ſaltem operibus credite. Eodem etiam modo dixit cap. 10. 38. *Si mihi non vultis credere, operibus credite.*

12. *Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera, quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora horum faciet.*] Quærendum hic videtur, quorſum Chriſtus hoc addiderit; videtur enim vim omnem ſuperioris argumenti eneruare. Dixerat ex operibus ſuis cognoſci poſſe ſe eſſe Deum, hoc eſt ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe, nunc verò dicit, quiſquis in ſe crediderit, eadem facturum opera, nonnulla etiam maiora, quàm quæ ipſe faceret; atqui illi, qui in ipſum credunt, Deus certe non ſunt, nec ipſi in Patre, nec Pater in ipſis eſt, ſi ergo ex eorum operibus, quæ aut eadem, aut etiam maiora erunt, non ſequitur ipſos in Patre, & Patrem in ipſis eſſe; quomodo ſequitur ex operibus Chriſti? Reſponſio ex illo verbo, *qui credit in me*, colligenda eſt; eo enim verbo ſignificat eos non propria ipſorum, ſed ſua ipſius poteſtate, auctoritateq; miracula facturos. Quare non ipſorum, ſed ſuam aſſerit poteſtatem, quæ tanta, tamque diuina eſſet, vt non ipſe per ſe modò, ſed alij etiam quicunque in ſe crederent, id eſt qui crederent ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe, eadem poſſent eius auctoritate facere. Ita fit, vt non ſequatur eos in Patre, & Patrem in eis: ſequatur autem Chriſtum in Patre, & Patrem in Chriſto eſſe. Indicarunt hoc Cyrillus, Leontius, Theophylactus, Euthymius & Rupertus. Propterea enim dixiſſe, *qui credit in me, maiora horum faciet*, vt oſtenderet ſua eos auctoritate non propria ipſorum facturos eſſe: aut, vt Theodorus Mopſueſt. ait, hac ipſa ratione oſtendiſſe Deum, quòd dicat ſe multo maiora miracula per eos poſt mortem facturum eſſe, quàm per ſe ipſe viuens fecerit. Quærunt multi, quæ illa ſint maiora, quam ipſe fecerat miracula, quæ diſcipulos ſuos facturos dicit. Omnes fere reſpondent maius illud fuiſſe, quòd ſola Petri vmbra ægrotos ſanaret, quòd ægroti in plateas proijcerentur, & quotquot eius vmbra tangeret, ſanarentur, Actor. 5. 15. ſic Auguſtinus, Theodorus Heracleentis, Beda, & Rupertus. Theodorus verò Heracleotes tribus rebus Apoſtolorum miracula miraculis Chriſti docet excelluiſſe. Primùm, quòd ipſa per ſe maiora fuerint, vt illud, quod de vmbra Petri modo recitabamus. Deinde, quòd Chriſtus nullum niſi beneficij loco miraculum fecerit, quale eſt, mortuos ſuſcitare, ægrotos curare; Apoſtolos plura miraculorum quàm Chriſtus fecerint genera, non ea ſolum, quæ ad hominum beneficentiam, ſed etiam, quæ ad pœnam pertinerent, ſicut Petrus Ananiam, & Saphiram ſolo interemit verbo, Actor. 5. 5. 9. 10. ſicut Paulus Elymam illum magum excæcauit, Act. 13. 11. & Corinthium illum iuuenem Satanæ vexãdũ tradidit, 1. Corinth. 5. 5. Putat enim Theodorus, quæ aliorum plurium auctorum ſententia eſt, iuuenem illum non tantum animo, ſed etiam corpore à Satana vexatum fuiſſe. Poſtremo, quòd Chriſtus non

Quæ maiora illa miracula ſint, quæ facturi erant diſcipuli.

niſi in Iudæa, Apoſtoli per totum terrarum orbem miracula fecerint; itaque fama etiam & celebritate Chriſti miracula ſuperarunt. Addit Rupertus Chriſtum non niſi vna locutum lingua, Apoſtolos omnibus; quod ipſum ſi non ad magnitudinem, ad celebritatem quidem certè miraculorum pertinet. Obſeruarunt Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius, non dixiſſe Chriſtum, Maiora faciet, quàm ego facturus ſum, quia & illa maiora, quæ illi facturi erant, non per ſe ipſi, ſed ipſe per eos facturus erat. Itaque perinde hoc eſt ac ſi diceret eos ex miraculis, quæ ipſe per ſe eo vſque feciſſet, ſatis ſuperque poſſe cognoſcere ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe; ſed multo magis ex iis, quæ ipſi met eius auctoritate facturi eſſent, id eſſe cognituros; multo enim maiora facturos eſſe, & ſuis quodammodo manibus experturos ita ſe rem habere. Quod non modò probandi, quod dixerat, ſed diſcipulos etiam conſolandi cauſa dixiſſe Chryſoſtomus exiſtimat; quaſi diceret, Ego hactenus miracula feci, vos poſthac facietis.

13 *Quia ego ad Patrem vado; & quodcunque petieritis in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur Pater in Filio.*] Meritò multi quærunt interpretes, qualiſnam iſta ſit ratio, propterea eius diſcipulos maiora miracula facturos, quia ipſe ad Patrem vadit. Quatuor huius rei apud veteriores interpretes explicationes inuenio. Chryſoſtomus, Theophylactus & Euthymius exiſtimant hunc eſſe ſenſum, Si ego ad Patrem non irem, ſi ex hoc mundo non diſcedere, non eſſet opus vt vos miracula faceretis, ego enim ipſe per me facerem; nunc autem cum ex hoc mundo diſcedam, & ad Patrem vadam, neceſſe eſt vt curam iſtam, auctoritatemq́; miracula faciendi vobis relinquam, qui in me creditis. Aliter idem etiam Chryſoſtomus, propterea qui in me crediderit iſta, & alia maiora miracula perficiet, quia etſi ego ad mortem eo, in morte tamen non manebo, non extinguar ſed ad Patrem ibo, itaque poteſtatem iis qui in me crediderint, dare potero miracula faciendi. Eandem expoſitionem Theodorus Mopſueſt. indicauit. Rupertus propterea, inquit, maiora miracula facietis, quia per meum ad Patrem abitum, id eſt per mortem, ac reſurrectionem meam peccata vobis remittentur, & vos poteſtatem accipietis aliorum peccata remittendi. Hæc ſententia ideo mihi non placet, quia de faciendis miraculis, non de peccatis remittendis agebatur. Duæ verò primæ, quia etſi rationem aliquam probabilem reddunt, cur qui in Chriſtum crederent, miracula facturi eſſent, tamen cur maiora, quàm ipſe feciſſet, facturi eſſent rationem non reddunt, quod in primis erat neceſſarium. Cyrillus, Leontius, & Theodorus Heracleotes rem mihi videntur meliùs explicaſſe. Hactenus, inquit, Chriſtus quia vobiſcum verſabar habitu ſerui, nolui multa quæ poteram miracula edere, vt me intra humilitatis, quam præ me ferebam, terminos continerem; nunc quia ad Patrem vado, vt ad illius dexteram aſſideam, nunc quia non iam humilitatis ſed gloriæ, ac maieſtatis meæ demonſtrandæ tempus eſt, maiora per eos, qui in me credent, quàm per me feci, miracula faciam. Mihi ex verbis ſequentibus alia etiam, ac fortaſſe probabilior explicandi ratio colligi videtur poſſe. *Et quodcunque petieritis*, inquit, *in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur Pater in Filio*, quaſi dicat, quia ad Patrem vado, quaſi regnum illi gloriamq́; partæ per me victoriæ traditurus, maiora per me vos miracula perficiam, quo magis per me Pater glorificetur; aut quia ad Patrem vado parta victoria, quidquid petieritis in nomine meo, faciam vobis; ſolent enim Reges tum largiſſimè beneficia conferre, cùm non ſunt læti victoria. Ergo hactenus ego non quæ poteram, ſed quæ videbam omnino eſſe neceſſaria, miracula feci, poſthac non ad neceſſitatem modò, ſed ad veſtram voluntatem, petitionemq́ue miracula faciam, & quia plura vos ac maiora, quàm ego feci miracula petetis, plura quoque facietis atq; maiora. *Aperite os veſtrum, & implebo illud.* In nomine Chriſti petere eſt, vt Theoph. & Euth. aiunt, petere eius inuocato nomine, ſicut Petrus Act. 3. 6. claudum illum ſanauit dicens, *In nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge, & ambula*; aut petere per merita Chriſti, vt Eccleſiæ vſus interpretatur. Etſi Aug. alicubi ſubtiliùs, neſcio an veriùs rem diſſerit; eum petere aliquid in nomine Ieſu, qui petit in nomine ſaluatoris; nomen enim Ieſu ſaluatorem ſignificare; id autem peti nomine ſaluatoris, quod ad ſalutem pertineat; propterea multa nos nomine etiam Chriſti petentes non obtinere, quia non conducunt ad ſalutem noſtram. Duo in illo verbo, *Faciam vobis*, ab auctoribus obſeruata ſunt, alterũ à Chryſoſt. Theophylacto, & Euthymio, non dixiſſe, *Quodcunque petieritis in nomine meo*, Pater faciet, aut, ego Patrem rogabo, vt faciat; ſed *hoc faciam* vobis, vt oſtenderet, quaſi Arianorum calumniam timens, ſe id non aliena, ſed ſua, ac propria tanquam Deum auctoritate facturum eſſe. Alterum ab Auguſtino, *Qui dixerat*, inquit, *faciet; poſt ait, faciam, tanquam diceret, Non vobis hoc impoſſibile videatur, non enim poterit eſſe maior me, qui credit in me, ſed ego facturus ſum, & tunc maiora quàm nunc; maiora per eum, qui credit in me, quàm præter eum per me; ego tamen ipſe præter eum, ego ipſe per eum: ſed quando præter eum, non faciet ipſe. quando autem per eum, quamuis non per ſemetipſum, faciet & ipſe. Porro autem maiora facere per eũ, quàm præter eum, non eſt defectio, ſed dignatio.* Qua autem ratione fiat, vt multa multi petentes non accipiant, & nos alibi, & hic Auguſtinus explicat, quòd, vt ait Iacobus, malè petamus, Iacobi 4. 3.

Pſal. 80. 11.

In nomine Chriſti petere quid ſit.

Tract. 73. & 102.

Tract. 72.

In cap. 6. Matth. Ver. 8. 9.

14. *Si quid petieritis in nomine meo, hoc faciam.*] Aſſeuerandi cauſa, vt Euthy. ait, idem repetit. Voluit enim fixum in illis manere expedire ipſis, vt ad Patrẽ abiret.

15. *Si diligitis me mandata mea ſeruate.*] Dubium cur hoc Chriſtus adiecerit. Chryſoſt. Cyrillus, Theophyl. & Euth. putant conditionem explicare, qua promiſerit facturum ſe, quidquid in ſuo nomine petierint, nempe ſi ſe diligerent, ac mandata ſua ſeruarent, ne errarent exiſtimantes, quidquid quacunque ratione peterent, eſſe conſecuturos. At ſi hoc dicere voluiſſet, non dixiſſet, *Si diligitis me, mandata mea ſeruate*; ſed, ſi dilexeritis me, & mãdata mea ſeruaueritis. Auguſtinus, Leontius & Theodorus Mopſueſt. videntur exiſtimare Chriſtũ docere voluiſſe, quid illi facere deberent, vt Spiritum ſanctum illis mitteret; itaque non ad præcedentia, ſed ad ſequentia referũt. Eadem ratione hoc refutatur, nec enim dixiſſet, *Si diligitis me, mãdata mea ſeruate*, ſed ſi dilexeritis me, & mandata mea ſeruaueritis. Neque dixiſſet poſtea, & ego rogabo Patrem, ſed ſine coniunctione, *Ego rogabo Patrem.* Alij putant fortaſſe probabiliùs ſenſum eſſe, ſi me diligitis, ne veſtrum erga me amorem in eo oſtendatis, quod ægrè feratis diſceſſum meum; ſed in eo potiùs, vt mandata mea diligenter obſeruetis, quem ſenſum etiam Chryſoſtomus videtur innuere. Ego aliud conſolationis genus eſſe arbitror, bono eſtote animo, nihil vobis deerit, ſi me diligitis, id eſt, quandoquidem me diligitis, ſeruate mandata mea; diligentibus enim me, & mandata mea ſeruantibus nihil deerit, nihil nocebit, *non eſt enim inopia timentibus eum*, & *diligentibus eum omnia cooperantur in bonum*, quin *& ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis.* Mouet, & multis verbis agitat quæſtionem Auguſtinus, quomodo poſſent illi Chriſtum diligere, & eius mandata ſeruare, ſi nondum illis Spiritus ſanctus datus erat, cum ſine caritate nemo Deum diligere, nemo eius mandata ſeruare poſſit, & caritas non diffundatur *in cordibus noſtris, niſi per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis.* Summa

Lib. 9. c. 41.

Pſal. 33. 10.

Roman. 8. 28. Ver. 16.

Sine caritate nemo mandata Dei ſeruare poteſt.

Rom. 5. 5.

reſpon-

reſponſionis eius eſt, iam illis inuiſibiliter, & minùs abundanter Spiritum ſanctum datum fuiſſe; dandum verò fuiſſe poſtea viſibiliter, & abundantiùs.

16. Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum.] Non dicit hîc mittam, ſed, *rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis*, cùm non dixiſſet ante, *Quodcunque petieritis in nomine meo*, ego rogabo Patrem, & faciet vobis; ſed *hoc faciam* vobis. Cuius rei cauſam interpretes quærunt. Aliqui non aliam rationem reddunt, quã quòd voluerit Chriſtus nunc vt homo, nunc vt Deus loqui, vt ſuam vtramque naturam demonſtraret. Quam etiam rationem Chryſoſtomus, & Cyrill. indicant. Alij quo magis diſcipulis perſuaderet verè ſe, quòd promitteret præſtiturum, faciliùs enim credituros Apoſtolos fuiſſe, Spiritum ſanctum mittendum ſibi fore, ſi Patrem, quàm ſi ſe miſſurum diceret. Sic etiam Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Aliam quoq; cauſam Theophylactus indicat, ne arroganter loqui videretur. Mihi propterea videtur miſſionem Spiritus ſancti Patri tribuere, quòd ipſe quoq; à Patre miſſus eſſet, & de illo ageret ſuo loco mittendo, quaſi dicat, *Ego rogabo Patrem*, vt quemadmodum me ad vos miſit, ita nunc cum ego me ad illum recipiam, alium meo loco vobis mittat. At non propterea ſignificat ſe illum nõ eſſe miſſurum, dicit enim cap. 16. 7. *Si autem abiero, mittam illum ad vos.* Paracletum vocat Spiritum ſanctum quaſi conſolatorem, id enim huic maximè loco conuenit, vbi de conſolandis diſcipulis agebatur. Itaque quod quidam dicunt paracletum quaſi magiſtrum appellari, vt Leontius, & Theodorus Mopſueſtienſis aiunt, quia poſtea dicit, *docebit vos omnem veritatem*, & quod dicunt alij, παράκλητος paracletum, quaſi aduocatum dici, quòd poſtulet *pro nobis*, vt ait D. Paulus *gemitibus inenarrabilibus*, quo ſenſu 1. Ioan. 2. παράκλητος, id eſt aduocatus, vt ait Cyrillus, & Auguſtinus, appellatur, etſi id etiam vocabulum fert, quia minùs ad rem pertinet, minùs probo. Obſeruarunt multi, Auguſtinus, Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theodorus Heracleenſis, Theophylactus, & Euthymius, cùm Chriſtus dicit, *alium paracletum dabit vobis*, ſe etiam ipſum *paracletum* appellare, quod & ipſe conſolator hominum ſit. Nomen enim paracleti, id eſt conſolatoris quãuis tribus diuinis perſonis commune ſit, tamen per attributionem Spiritui ſancto datum eſt. Perinde ergo eſt, ac ſi dicat Chriſtus, Ego vos hactenus conſolabar, ideoq; triſtes eſtis, quòd exiſtimetis vos poſt meum à vobis diſceſſum conſolatore carituros; non ita erit, alium enim pro me conſolatorem habebitis. Hinc iidem illi auctores Sabellianos, Macedonianoſque refellunt. Nam contra Sabellianos quidem trium perſonarum diſtinctionem ſignificari. *Ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis*; nec enim quæ rogat, & quæ rogatur; quæ dat, & quæ datur, eandem poſſe eſſe perſonam: contra Macedonianos verò notari vnitatem eſſentiæ, cum paracletus vterque vocatur. Quòd dicit, *Vt maneat vobiſcum in æternum*, quam vim habeat, pauci mihi videntur obſeruaſſe. Rupertus putat ſignificari paracletum illum, quem Chriſtus promittebat, in æternum cum Apoſtolis manſurum eſſe, quia illos vſque ad vitam æternam perducturus erat. Chryſoſtomus, & Euthymius, & neſcio quis auctor alius, quem in Græcorum Catena nullo notato nomine citatum inuenio, in æternum cum Apoſtolis manſurum fuiſſe, quia etiam poſt mortem cum illis manſurus erat. Solus Theophylactus, ſi quis attigit, rem mihi videtur attigiſſe. Vocauerat Chriſtus vtrumque & ſe, & Spiritum ſanctum paracletum, eumque ſuo loco venturum dixerat; docet nunc obſcura quadam antitheſi aliter, quàm ipſe ad eos miſſus fuerat, Spiritum ſanctum eſſe mittendum; ſe ad breue venîſſe tempus paulo poſt per mortem ad Patrem rediturum; Spiritum ſanctum ita venturum, vt nunquã moriatur, (nec enim poſſe) nunquam ab ipſis diſcedat. Itaq; illud *in æternum* Hebraico idiomate tempus tantùm ſignificat huius vitæ, nam de futura vita non agitur. Refellunt ex hoc loco Theodorus Heracleotes, & Hieron. ep. 9. ad Hedib. Montani, Priſcillæ, & Maximillæ hæreſim, qui longè poſt Apoſtolorum ætatẽ in Montanum primum Spiritum ſanctum miſſum dicerent.

Nunc vt homo, nunc vt Deus cur loquatur Chriſtus.

Paracletus cur dicatur Spiritus ſanctus.

Inf. c. 16. 13.

Rom. 8. 26.

Lib. 9. c. 44.

Sabelliani, & Macedoniani refelluntur.

In æternũ, tempus huius vitæ ſignificat.

17. Spiritum veritatis, quem mundus non poteſt accipere.] Exponit quem vocauerit *paracletum*, *Spiritum*, inquit, *veritatis*. *Spiritum veritatis* Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus vocari dicunt, vt opponatur ſpiritui veteris legis, qui non ſpiritus veritatis, ſed vmbræ erat, atque figuræ: veritatem enim vmbris, ac figuris legis opponi, cap. 1. 14. 17. & 4. 23. obſeruauimus. At hoc loco de lege veteri non agebatur. Meliùs Euthymius opponi cæteris ſpiritibus, qui creaturæ ſunt, quaſi alij eius cõparatione veri non ſint. Sed neque hoc ipſum ad rẽ magnopere videtur pertinere. Alij ſpiritum veritatis vocari putant, quòd doctor ſit veritatis, vt Theodorus Mopſueſt. Hoc probabilius; quia ita videtur interpretari Chriſtus, cap. 16. 13. *Cum autem venerit ille ſpiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Sed adhuc videtur non ſatis ad id, quod agebatur, accommodatũ. de conſolatione enim, non de doctrina agebatur. Itaque duobus præterea modis, ſi hic non placet, interpretari poſſumus. Altero, vt Hebraiſmus ſit, dicaturq; ſpiritus veritatis, id eſt permanens, ſtabilis; ſtabilitatem enim Hebræi veritatem vocant, *Fiat tantum pax, & veritas in diebus meis*, id eſt pax firma, & ſtabilis. Iſai. 39. 8. *& dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis*, Iſai. 61. 8. Quia ergo dixerat ſpiritum manſurum cum Apoſtolis in æternum, vocat *ſpiritum veritatis*, id eſt perpetuo manentem, quem etiam ſenſum Chryſoſtomus indicat. Altero, vt ſpiritus veritatis, id eſt verus Dei ſpiritus appelletur, opponaturque mundi ſpiritui, atq; ſapientiæ, qui mendax, & fallax eſt, ſicut ſapientia diuina atque humana apud D. Paulum opponuntur, Rom. 8. 6. 7. & 1. Corinth. 1. 26. quemadmodum Cyrillus, Auguſtinus, & Beda videntur exponere. Propterea enim ſtatim addit, *quem mundus non poteſt accipere.* Nam idcirco non poteſt accipere, *quia animalis homo non percepit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei; ſtultitia enim eſt illi, & non poteſt intelligere.* Sic enim potius interpretor, quàm cum Theodoro Heracleota, Theophylacto, & Euthymio non poſſe mundum, id eſt mundanos, & carnales homines eum accipere, quia ſupra corpus nihil cogitant, & ille corporis expers eſt. Hoc eſt, quod ſtatim addit, *quia non videt eum, nec ſcit eum.* Videre, vt Chryſ. ait, pro intelligere ponitur; itaque idem eſt, quod ſcire. Dicit ergo propterea mundum ſpiritũ illum accipere non poſſe, quia non poteſt illum intelligere; non poteſt guſtare. E contrario verò dicit, *Vos autem cognoſcetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.* Mundus recipere non poteſt, quia alienus, nouus, inſolens illi videtur eſſe, exercitatos in rebus diuinis ſenſus non habenti; *Vos autem cognoſcetis eum, quia apud vos manebit*, id eſt quia familiaris, & conſuetus vobis eſt, ſemperque vobiſcum erit. Sic ferè Greg. lib. 5. Moral. c. 20.

Paracletus ſpiritus veritatis cur dictus.

Stabilitas Hebræis Veritas.

1. Corinth. 2. 14.

18. Non relinquam vos orphanos, veniam ad vos.] Aliud hoc conſolationis genus. Cõſolatus eos fuerat promiſſione Spiritus ſancti, quem ſuo loco vẽturum dixerat, neque ab illis vnquam diſceſſurum, ſed illi eius potiſſimum præſentiam deſiderabant, ſe etiam promittit non ſemper ab illis abfuturum, rediturum ad illos aliquando. Hoc autem ipſum accommodatis ad conſolationẽ dicit verbis, *Non relinquam vos orphanos*, dum enim orphanos vocat, filios appellat, vt notant Auguſtinus, & Beda. Aliquanto aliter Chryſoſto. Theophylactus, & Euthy-

Cur orphanos vocet ſuos diſcipulos.

Tract. 75.

Euthymius, ſed in eandem fere ſententiam, orphanos dixiſſe, quia paulo ſuprà cap. 13. 33. filios appellauerat. Rupertus, *non relinquam vos orphanos*, id eſt in peccato: morale, & non admodum aptè. *Veniam*, inquit, *ad vos*; aliquando redibo, quod de quonam ſuo intelligat reditu, non côuenit inter interpretes. Plerique de reſurrectione intelligi volunt, poſtquam ſæpe Chriſtum Apoſtolis legimus apparuiſſe, & apparuiſſe quidem ſic, vt eum Apoſtoli viderent, mundus non videret, quemadmodum ſtatim dicit. *Adhuc modicum, & mundus me iam non videt, vos autem videtis me*, id eſt viſuri eſtis. Sic vterque Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Alij de ipſa Spiritus ſancti miſſione hoc interpretātur, quaſi ſe ad diſcipulos venturum dicat, quia per Spiritum ſanctum venturus erat, vt Cyrillus, & Rupertus; quod neſcio an probabile videri poſſit, cum de aduentu Spiritus ſancti iam Chriſtus diſſeruiſſet, & nouum hîc, vt diximus, conſolationis genus ſit. Auguſtinus, & Beda, & Leontius de ſecundo Chriſti aduentu, quod vt magis probem, facit, quòd cap. 16. 16. 17. 19. vbi eandem, & iiſdem fere verbis ſententiam repetit, de illo vltimo loquatur aduentu, vt multis ibi verbis exponit; & quòd id, quod verſu 20. ſequitur, *in illo die cognoſcetis, quia ego ſum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis*, de illo propriè tempore intelligatur, quo tempore Apoſtoli non iam per ſpeculum in ænigmate, ſed facie ad faciem viſuri erant, & quòd ver. 3. eodem ſenſu dixerit, *iterum venio, & accipiam vos ad meipſum, vt vbi ego ſum, & vos ſitis*. At id tempus longiſſimè aberat; fateor, ſed illud ipſum vocat *modicum*. c. 16. 16. & Ioannes, quod amplius eſt, horam nouiſſimam, 1. epiſtola c. 2. 18. quia mille anni in conſpectu Dei tanquam dies vna 2. Petri 3. 8. Cur ergo non eos potiùs conſolabatur dicens poſt tres dies, hoc eſt poſt reſurrectionem ad eos rediturum? Primùm quia multo minus tunc côſolationis per eas apparitionis, quàm poſtea per ſecundum aduentum ſuum illis erat allaturus. Deinde quia illæ poſt reſurrectionem apparitiones ad breue fuerant tempus, & non niſi quaſi per tranſennam ſe illis oſtendebat; præſentia autem illa ſua, quam illis per ſecundum aduentum exhibiturus erat, erat futura perpetua.

19. *Adhuc modicum, & mundus me iam non videt; vos autem videtis me.*] Quod tempus modicum vocet, modò diximus, nempe quod vſque ad ſecundum aduentum reliquum erat. *Videt*, & *videtis*, pro videbit, & videbitis poſita ſunt. Sæpe monuimus magna cum emphaſi, & gratia præſentia pro futuris poni, vt, *Elias venit*, id eſt venturus eſt, Matth. 17. 11. & *Meſſias venit*, eodem modo ſuprà c. 4. 25. At quomodo dicit mundum ſe viſurum non eſſe, ſi de ſecundo loquitur aduentu, cùm tunc omnis caro eum viſura ſit? Facilis ſolutio; dicitur mundus eum iam non viſurus, quia non niſi & momento temporis, & ad ſuam condemnationem viſurus eſt, quemadmodum ſæpe ſignificatur peccatores reſurrecturos non eſſe, non quòd reſurrecturi non ſint, ſed quòd non niſi ad mortem reſurrecturi, ſuprà cap. 6. 39. 44. 54. Alioqui idem argumentum contra eos valet, qui hoc de tempore reſurrectionis Chriſti interpretantur; qui enim dicit mundum ſe viſurum non eſſe, ſignificat nunquam eſſe viſurum. Is denique ſenſus, quem expoſuimus, verbis ſequentibus confirmatur.

Præſentia pro futuris poni frequēs eſt in ſcripturis.

Quia ego viuo, & vos viuetis.] Probat atque declarat, quod dixerat, mundum ſe viſurum non eſſe, Apoſtolos autem viſuros, quia nimirum Apoſtoli ad vitam reſurrecturi erant, & cum eo ſemper victuri, mundus autem in perpetua manſurus morte, mortui autem videre non poſſunt. Hic verus eſt ſenſus, & iis, quæ modò de reſurrectione diximus conſentaneus, atque eodem fere modo, certè de reſurrectione Auguſtin. Chryſoſtomus, Beda, Cyrillus, & Euthymius interpretantur. Quo magis Theophylactum miror interpretantem, *Et vos viuetis*, id eſt gaudebitis, cùm me poſt reſurrectionem conſpicietis, quia gaudium vita quædam ſit. Tolerabilius eſt, quod Rupertus ait, *quia ego viuo, & vos viuetis*, id eſt propter meam reſurrectionem vos habibetis ſpiritualem vitam, quia per eam vobis remiſſionem merebor peccatorum. Illud ego neminem animaduertiſſe video, comparationem ex Hebræorum idiomate in his verbis latere, quam indicat particula illa, *Et*, quæ ſæpe apud Hebræos, vt alibi diximus, comparationis complementum ſignificat. Senſus ergo eſt, quia ſicut *ego viuo*, ita *& vos viuetis*. Intelligitur enim particula ſimilitudinis Hebræorum more, quemadmodum ſuprà verſu 1. & c. 5. 17. & mox verſu ſequente. Putant Auguſtinus, Beda, & Rupertus propterea de ſe dixiſſe *Viuo*, de diſcipulis, *Viuetis*, quia ipſius reſurrectio proxima erat, ita vt pro præſenti haberi poſſet; diſcipulorum autem reſurrectio longè aberat. Aliam ego eius rei cauſam eſſe arbitror, quòd non de humana, ſed de beata, atque diuina loquatur vita, quam ipſe natura habebat ſua, diſcipuli autem nondum habebant, ſed eius beneficio habituri erant. Quam enim paulo ante viſionem appellauerat, nunc vitam vocat, quia hæc eſt vita æterna, vt eum videamus, cognoſcamuſque. Perinde ergo eſt, ac ſi dicat, vos videbitis me, id eſt beati eritis, vitamq; habebitis æternam, quia ego ipſa ſum vita; itaque ſicut ego vitam per me habeo, ita eam vobis impetrabo: ſic dixit c. 1. 4. *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum*, & c. 5. 25. 26. *Venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint viuent. Sicut enim Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo.* Eodem ſenſu docet D. Paulus vitam noſtram in ipſo abſconditam eſſe, Coloſ. 3. 3.

Hebraiſmus. &, cōplementum eſt comparationis.

Inf. c. 17. 3.

20. *In illo die vos cognoſcetis, quia ego ſum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.*] Diximus verſu 18. nonnullos hæc omnia ad tempus reſurrectionis referre, in quibus Chryſoſt. Theodorus Mopſueſt. Theophylact. & Euthym. ſunt. Sed ex iis, quæ diximus, apparet ad futuram in cœlo vitam eſſe referenda, quemadmodum Theodor. Heracleota, Cyrillus, Leontius Auguſt. Beda, & Rupertus referunt. *in quo die*, inquit Auguſtinus, *niſi de quo ait, Et vos viuetis? tūc enim erit, vt poſſimus videre, quod credimus. Nam & nunc eſt in nobis & nos in illo; ſed hoc nunc credimus, tunc etiam cognoſcemus.* Hic etiam particulam ſimilitudinis intelligo, Tunc vos cognoſcetis, quia quēmadmodum ego ſum in Patre (ſub. & Pater in me) ſic vos eſtis in me, & ego in vobis, vt c. 6. 57. *ſicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem, & qui mādúcat me, & ipſe viuet propter me* Dicit ergo tunc eos intellecturos, quomodo quemadmodum ipſe in Patre eſt, & Pater in ipſo; ita ipſi in ſe, & ipſe in illis eſſet. At non dixerat illis ſe eſſe in ipſis, & ipſos in ſe; ſed ſe eſſe in Patre, & Patrem in ſe, verſu 10. Non dixerat quidem hoc loco, ſed alibi tamen dixerat, cap. 6. 56. *Qui manducat carnem meam, & bibit meum ſanguinē, in me manet, & ego in illo*, & fieri poteſt, vt ad illum locum alludat. Deinde non eſt neceſſe, vt ante dixerit; potuit enim hoc tantùm velle ſignificare, fore, vt tunc talem inter ſe, & ipſum coniunctionem experirentur, qualem inter ſe, & Patrem ſuum eſſe illis dixerat; itaque abunde illis iſtam ſuam abſentiam, quam tantopere dolebant, ſingulari illa, & perpetua non ſolum præſentia, ſed etiam coniunctione côpenſaturum eſſe. Abutebātur hoc Ariani teſtimonio, vt ex Chryſoſt. Cyrill. & Theophylact. diſcimus. Sed facilis reſponſio, proportionem, non æqualitatem ſignificari, quē-

Ariani hoc loco abutentes refutantur.

Tract. 95.

admodum Pater vitam, naturamq; omnem ſuam ſecum communicaſſet, ita ſe cum illis vitam ſuam communicaturum, non eodem tamen modò; nam Pater Filio ita naturā ſuam dedit, vt Filius illi æqualis eſſet; Filius nobis non ita vitam, cæteraque bona ſua nobis dat, vt æquales illi ſimus, quia creaturę creatori æquales eſſe non poſſunt. Illuſtriſſimum exemplum eſt, Matth. 5. 48. *Eſtote perfecti, ſicut Pater veſter cæleſtis perfectus eſt*, vbi Ariani negare non poſſunt non æqualitatem, ſed proportionem ſignificari.

21. Qui habet mandata mea, & ſeruat ea, ille eſt, qui diligit me.] Putant Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius propterea hoc Chriſtum nunc dicere, quia videbat triſtes propter futurum diſceſſum eſſe diſcipulos, docere ergo eos, ſi ſe diligāt, ne in eo amorem erga ſe declarent, quod ægre diſceſſum ſuum ferant, ſed in eo, quòd mandata ſua ſeruent, eum enim verè ſe diligere, qui ſeruat mandata ſua. At hoc iam dixerat verſu 15. & maiorem iam illis conſolationem adhibuerat, fore, vt ſicut ipſe in Patre erat, ita illi in ſe eſſent. Denique maius quiddam illis videtur polliceri, quàm vt dicat eum ſe diligere, qui mandata ſua ſeruat. Longius etiam a ſenſu Rupertus abeſt, oſtendiſſe Chriſtum antè lotione pedum, quantū diſcipulos amaret, cap. 13. 1. docere eos nunc, quantum ſe, & quomodo illi amare deberēt. Aut rationem certè reddere, cur ſuprà dixerit *ſi diligitis me, mādata mea ſeruate*, quia dignitas, inquit, dilectionis non in vocis ſuperficie, ſed in veritate, & opere conſiſtit. Ego rationem docere arbitror, qua ad ſummam illam ſecum coniunctionē, de qua proximo verſu dixerat, peruenire poſſint. Ea autem eſt, vt ſe diligant obſeruandis mandatis ſuis; qui enim diligit ſe, eum & à patre ſuo diligi, ſeq; illi manifeſtaturum, quod eſt in eo manere, quemadmodum dixerat. Diximus ſuprà quæſtionem ab Auguſtino moueri, quomodo qui mandata eius obſeruat, is eum diligat, quaſi priùs obſeruet, poſtea diligat; cùm nemo ſine caritate, qua Chriſtum diligit, eius mandata ſeruare poſſit. Facilis eſt reſponſio; non ſignificat vnum priùs eſſe altero, ſed vnum eſſe alterum, vt alias omittam Theologorum ſubtilitates, quę huius loci non ſunt, diuerſo genere cauſæ vnum altero ſimul prius eſſe, atque poſterius. Mallem aliquis explicaſſet, cur non dixerit Chriſtus, qui ſeruat mandata mea, diligit, vt ſolet aliis locis diceret, ſed dixit, *qui habet mandata mea, & ſeruat ea*. Quid eſt habere? Auguſtinus propè ad ſenſum acceſſit: *Qui habet*, inquit, *in memoria, & ſeruat in vita; qui habet in ſermonibus, & ſeruat in moribus; qui habet audiendo, & ſeruat faciendo; aut qui habet faciendo, & ſeruat perſeuerando*. Mihi idem videtur eſſe habere, quod credere. Qui enim verbum Dei audiuit, & intellexit, ſed non credidit, is non dicitur illud habere; quia excuſſit illud, repudiauit, reiecit; qui autem credidit, is demum habet, quia retinuit, & animo defixit. Itaque eandem vim hoc loco habere arbitror, mandata Dei habere, quam habere diximus, quod dicit cap. 5. 38. *Verbum eius non habetis in vobis manens, quia, quem miſit ille, huic vos non creditis*. & illud cap. 8. 31. *Dicebat ergo Ieſus ad eos, qui crediderunt ei, Iudæos, ſi vos manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis*. Propterea igitur hoc loco eo vſus eſt verbo, quia cum Apoſtolis agebat, qui iam crediderant, hoc eſt, qui mandata eius iam habebant, vt doceret eos, non ſatis eſſe credere, niſi etiam facerent, quæ credebant. Itaque manifeſtum hinc contra nouos hæreticos argumentum colligitur, ſolam fidem ad iuſtificationem, & ſalutem non ſatis eſſe. Quod & Chryſoſt. & Euthym. hic obſeruarunt. Theophyl. ita interpretatur, quaſi verbum illud, *φυλάττει αὐτάς, ſeruat ea*, non ſignificet mandata facere, ſed aſſeruare, retinere diligenter, ne

Ver. 15. in quo ſita ſit vera dilectio.

Quid eſt habere mādata, hoc loco. Tract. 75.

Sola fides ad iuſtificationem non ſufficit.

nobis eripiantur, vt idem denique ſit, quod conſeruare ſemel acceptam fidem. Quod ſatis per ſe conſtat à mente Chriſti alienum eſſe. Illud etiam obſeruauerim Chriſtum mandata ſua non Patris appellaſſe oſtendentem ſe eſſe Deum.

Qui autem diligit me, diligetur à patre meo, & ego diligam eum, & manifeſtabo ei meipſum.] Quærit etiam hic Auguſtinus quomodo dicat, *Qui diligit me, diligetur à patre meo, & ego diligam eum*, quaſi prius nos Deum diligamus, deinde nos Deus viciſſim diligat, cùm contrà ſe proteſtes habeat. *In hoc*, inquit, *eſt caritas, non quaſi nos dilexerimus Deum, ſed quoniam ipſe prior dilexit nos.* Rectè reſpondet non quamcunque Patris, Filiiq; erga nos dilectionem intelligi, ſed eam, qua Pater dilectionis erga eum noſtræ præmium daturus nobis eſt, & Filius ſeipſum manifeſtaturus. Eam enim Patris, Filiiq; ſe erga nos dilectionem noſtra erga eos dilectio præcedit. Cæterum alia nos, vt ait Ioannes, dilectione priùs illi nos diligunt, quam nos illos diligamus, ea nempe, qua nobis gratiam ſuam conferunt, qua peccata remittunt, qua iuſtificant, qua iuſtificatos amant, & vſque ad finem vitæ perſeuerantes faciunt. Hoc dicere non poſſunt ij, qui hæc de Chriſti reſurrectione interpretantur, in quæ ſententia Chryſ. Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Theophylact. & Euthymius ſunt.

1. Ioan. 4. 10.

22. Dicit ei Iudas, non ille Iſcariotes.] Cautè monuit Euangeliſta hunc Iudam, quem Chriſtum interrogaſſe dixerat, non illum fuiſſe Iſcariotem, qui proditor eius fuit, ſed Iudam alterum, cui Lebbæo, aut Thadæo cognomentum erat, Matth. 10. 3. & eius canonica nunc legitur epiſtola; ne quis ambiguitate forte nominis falleretur, putaretq; Euangeliſtam non ſibi conſtare, qui c. 13. 30. dixiſſet proditorem illum Iudam à Chriſti, Apoſtolorumq; conſortio diſceſſiſſe.

Domine quid factum eſt, quia manifeſtaturus es nobis teipſum, & non mundo?] Hebraiſmus מה היה *quid fuit?* id eſt quid accidit? quid cauſæ eſt, quod Septuaginta ſolent vertere *τί γέγονεν, factum eſt*. Haud dubium, quin Iudas non intellexerit, quod de ſua manifeſtatione Chriſtus dixerat, nam cætera ſatis mihi videbatur intellexiſſe, quemadmodum neque Thomas verſu 5. neque Petrus cap. 13. 36. intellexerunt. Nempe nondum ſpiritum illum acceperant, à quo omnem docti ſunt veritatem. Fefellit Rupertum ſ. hæc Hebraica; exiſtimauit enim ſenſum eſſe, ſi nobis te manifeſtaturus es nondum ergo te manifeſtaſti, quid igitur hactenus à te factum eſt? quid hactenus egiſti? ſi te nobis non oſtendiſti, nonne te vidimus? nonne audiuimus? nonne diu tecum verſati ſumus? Quod quàm longè abſit à ſenſu; nemo non videt. Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius verbo illo, *Manifeſtabo ei meipſum*, Iudam turbatum fuiſſe putant, cum enim ſciret ad mortem ire Chriſtum exiſtimaſſe ita eum ſibi, cæteriſque Apoſtolis iam mortuum appariturum, quomodo ſolent aliquando mortui viuis apparere, quos nemo ſine horrore animi videt. Quorum ſententiam etſi non probo, tamen notari hoc eorum teſtimonium à lectore velim, vt ſciat graues auctores ita ſenſiſſe aliquando viuis mortuos apparere, quod D. Auguſtinus alicubi docet, non niſi impudēter negari poſſe. Theodorus Mopſueſt. ſcribit putaſſe Iudam Chriſtum ſolis ſe Apoſtolis manifeſtaturum eſſe, quod qua ratione facturus eſſet, non intelligebat. Leontius & Theodorus Heracleotes amore in Chriſtum hoc dixiſſe, quod vellet eius gloriam omnibus eſſe conſpicuam. Cyrillus doctiorem eius exiſtimat eſſe quæſtionem, ſciiſſe eum Chriſtum omnibus gentibus eſſe promiſſum. *Dedi*, inquit, *te in legem gentium*; mirari quid noui acciderit, quamobrem mutata nunc voluntate neget ſe manifeſtaturum eſſe mundo. Magis probo, quod

Hebraiſmus.

Mortuos viuis aliquando ſolent apparere. lib. de cura pro mortuis agenda cap. 10. & 15.

Iſa. 42. 6. & 49. 6.

alij dicunt adhuc eum Iudaico more in temporali Chriſti hæſiſſe regno, quaſi omnes cum eo Iudæi regnaturi eſſent, itaque mirari, quòd non illis ſe omnibus manifeſtaturum diceret. Nam myſterium illud vocationis gentium, quod Cyrillus ait, non eſt veriſimile Iudam tunc cognouiſſe, cùm vix perſuaderi Petro accepto etiam Spiritu ſancto potuerit, Act. 10. 14.

Myſterium vocationis gentium ignotum.

23. *Reſpondit Ieſus, & dixit ei, ſiquis diligit me, ſermonem meum ſeruabit, & pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus.*] Non mutat Chriſtus ſententiam, ſed eiuſdem potius ſententiæ repetitione docet Iudam, quomodo, & quamobrem non omnibus ſe manifeſtaturus eſſet. Quia non vult

B gloriam ſuam niſi cum amicis ſuis cõmunicare; amicos autem ſuos eſſe, qui ſermonem ſuum ſeruant. In hanc fere ſententiam Auguſtinus, & Cyrillus interpretantur. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius conuenienter ſententiæ illi ſuæ, quam ſuprà poſuimus, exiſtimant docere Chriſtum ſe non ſicut mortui viuis apparent, quemadmodum illi putabant, ipſis appariturum; ſed ſicut Deus hominibus apparere ſolet, id eſt ſpiritualiter, & inuiſibiliter, propterea dixiſſe ſimul cum Patre ad eos venturum eſſe. Theodorus Mopſueſt. docere ſe neminem excipere, omnibus ſeſe hominibus manifeſtaturum eſſe, modò ſe diligant, & mandata ſua ſeruent. Si ſe ſolùm ad eos, qui diligerent, venturum diceret, facilè intelligeremus

C eum de ſuo ad iudicium aduentu locutum eſſe: ſed cùm vnà etiam Patrem venturum dicat, quærendi nobis ſolicitudinem inijcit, de quo id Patris aduentu poſſit intelligi, cum nuſquam in ſcripturis venturus dicatur Pater. Non inuenio auctorem grauem qui de alio, quàm de aduentu per gratiam in animos hominum interpretetur: ſic videntur Auguſtinus, Chryſo. Cyrill. vterque Theodorus, Leontius, Beda, Theophyl. & Euthymius intellexiſſe. Quod etſi cum verſu 21. vbi ſe manifeſtaturum, non in hac, ſed in altera, vt explicauimus, vita, dixerat, non ſatis videtur conuenire; tamen à tot, tantiſq; auctoribus nolo diſcedere. Nam & Deus per gratiam ad nos venire dicitur, *Ego* inquit, *ſto ad oſtium, & pulſo: ſi quis aperuerit mihi, intrabo, & cœnabo cum illo*, & hic aduentus quaſi iudiciũ eius

De quo Patris aduentu hic ſermo ſit

Apoc. 3. 20.

D eſt, de quo Chriſtus ver. 21. loquebatur. Iturus enim nobis in cœlum per gratiam Deus obuiam procedit. Non video tamen, cur non ingreſſu in regnum cœlorum poſſit intelligi: vt venturum ſe ad nos excipiendos tanquam hoſpites cum Patre dicat, aut ad nos ſe tanquam hoſpitem cum Patre in cœlo venturum, quaſi cœlum domus noſtra ſit, & ipſi in eo ſint quodam modo peregrini. Cur de Spiritu ſancto mentionem nullam facit? Quia de admiſſione in domum Patris loquebatur, vbi tota Patri tanquam domus domino, & ſibi tanquam hæredi auctoritas erat tribuenda; & quia diſcipuli Patrem tantum, & Filium videre optabant, vt Philippus ver. 8. dixerat *Domine oſtende nobis Patrem*, & hic Iudas de ipſius Chriſti manifeſtatione in-

E terrogauerat. Verbum illud, *& manſionem apud eum faciemus*, vim habet, quam Chryſoſto. Theophyl. &. & Euthym. obſeruarunt; ſignificat enim non ad tempus tantùm poſtea diceſſuros venturos eſſe, ſicut ipſe nunc diſceſſurus venerat, quemadmodum ver. 16. de Spiritu ſancto dixerat, *vt maneat vobiſcum in æternum*. Illud non probo, quod hi auctores putant manſionem hanc ſomno, & mortuorum opponi apparitioni, quæ breui tempore euaneſcit. Notauit autem Theodor. Heracleotes propterea plurali numero dixiſſe, *Veniemus, & faciemus*, vt Sabellij hæreſim refutaret, oſtendens ſe, & Patrem diuerſas eſſe perſonas.

Sabellianorũ hæreſis refutata.

24. *Qui non diligit me, ſermonem meum non ſeruat, &*

A *ſermonem, quem audiſtis, non eſt meus, ſed eius, qui miſit me Patris.*] Simplicitas hæc & ruditas orationis Hebraiſmum ſapit. Dixerat, *Qui diligit me, ſermonem meum ſeruabit*, dicit nunc è contrario, qui ſe non diligit, eum non ſeruare ſermonem ſuum, tanquam ſi clariùs diceret certum ſignum dilectionis erga ſe eſſe, ſeruare ſermonem ſuum, ita vt omnis, qui diligit, ſeruet, & omnis, qui non ſeruat, non diligat. (ſic enim oratio reſoluenda) ſed quorſum hoc? vt diſcipulos ad mandatorum ſuorum obſeruationem exhortetur, quæ certa via eſt, qua ad videndam ipſius gloriam peruenitur. Sermonem enim Hebraico idiomate præceptum vocat. Quòd autem addit, *& ſermonem, quem audiſtis, non eſt meus, ſed eius, qui miſit me Patris*, ideo dicit, vt præceptis ſuis maiorem apud diſcipulos auctoritatem adhibeat, cùm ea Patris eſſe intellexerint. Quia etſi non minorem ipſe per ſe quàm Pater auctoritatem habebat, tamen apud illos, qui eum nondum ſatis cognoſcebant, maioris Pater, quàm ipſe auctoritatis erat. Non negat præceptum hoc eſt, ſermonem eſſe ſuum; ſupra enim ver. 21. mandata ſua appellauerat, ſed ſignificat non eſſe tantùm ſuum, eodem modo, quo dixit, *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me*, c. 7. 16. & vt Theodorus Mopſueſt. ſcribit, non ſignificat non eſſe ſuum, ſed commune ſibi eſſe cum Patre. Notauit idẽ conſequens fuiſſe, vt diceret eos qui non ſeruarent mandata ſua, ſe, Patremq́, ſuum viſuros nõ eſſe, ſed intelligẽdum nobis, quia odioſum erat, relinquere maluiſſe. Græcè eſt, ϰαὶ ὁ λόγος, ὃν ἀϰούετε, *ſermo, quem auditis non eſt meus*, modico ſenſus diſcrimine, tamen clarius eſt, *audiſtis* Nam ſi legamus, *auditis*, neceſſe eſt, vt interpretemur, audire ſoletis; diximus enim alibi verba præſentis temporis ſolere conſuetudinem, & morem ſignificare. *Magiſter veſter non ſoluit didrachma*, id eſt nõ ne ſolet ſoluere? Matth. 17. 24.

Sermo Hebraice præceptum.

Præſens tẽpus morem ſignificare ſolet.

25. 26. *Hæc locutus ſum vobis apud vos manens: paracletus autẽ Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis.*] Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. putant ideo hoc Chriſtum dixiſſe, quia videbat diſcipulos nondum, quæ dicebat, intellexiſſe, verebaturq́; ne ſe iterum interrogent, quænam illa eſſent mandata, de quibus loqueretur, ſibiq́ue moleſti eſſent. Potiùs credo obiecta ſpe clarioris cognitionis per Spiritum ſanctum illis offerendæ conſolari eos voluiſſe, ſimulq́ue excuſare ſe, quòd propter inſtantem diſceſſum ſuum plura eos, & clariùs docere non poſſet, ſcire ſe adhuc eos indigere doctrinæ, ſed quæ, aut ipſe propter temporis breuitatem docere non poſſet, aut illi nondum ſatis idonei auditores non poſſent capere, Spiritum ſanctum abundè eos docturum eſſe. Cùm dicit, *hæc locutus ſum vobis apud vos manens*, duo indicat, & ſe iam cum illis non manere, aut certè non ampliùs manſurum, & poſtea cum ipſis non manentem aliquid locuturum, non per ſe, ſed per Spiritum ſanctum, vt ſtatim explicat. Monent Auguſt. & Beda aliter hic manſionem, quam paulò ante, cùm dixit, *Et manſionem apud eum faciemus*, appellare. *Illa*, inquit, *manſio alia eſt, quam promittit futuram, hæc verò alia, quam præſentem eſſe teſtatur. Illa ſpiritualis eſt, atque intrinſecus mentibus redditur; hæc corporalis foriſecus oculis, atque auribus exhibetur. Illa in æternum beatificat liberatos, hæc in tempore viſitat liberandos. Secundum illam; Dominus à ſuis dilectoribus non recedit; ſecundùm hanc it, & redit.* Notant Theophylactus, & Euthymius propterea non ſolùm Spiritum ſanctum, ſed etiam paracletum appellaſſe, quia id nomen ad diſcipulorum conſolationem pertinebat. Quòd dicit, *quem mittit Pater in nomine meo*, Cyrillus interpretatur, quem per me Pater mittet. Non enim negat ſe eum miſſurum eſſe, cùm dicat capite 16. ℣.

Tract. 77.

Quid ſit in nomine Chriſti mitti Spiritum ſanctum.

Si autem abiero, mittam eum ad vos, ſed ſignificat Patrem per ſe, cui gubernandæ Eccleſiæ curam reliquerat, miſſurum eſſe. Magis probo Theophylacti, & Euthymij interpretationem, qui in nomine meo idem eſſe putant, quod pro me, meo loco, qui vices meas gerat, ſicut ipſe ſolet dicere ſe veniſſe *in nomine Patris*, id eſt vt faceret, quæ Pater, ſi veniſſet, facturus erat. Cur ergo eius miſſionem Patri tribuit, ſi eius nomine venturus erat? id ver. 16. diſſeruimus. *Ille*, inquit, *vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunq; dixero vobis.* Dubium, an quod dicit, *Docebit omnia*, ad illud verbum, *quæcunque dixero vobis*, referendum ſit, quaſi non aliud docturũ Spiritum ſanctum dicat, quam quod ipſe ante docuiſſet, quemadmodum & verbum *ſuggeret* eo vtiq; refertur. Non repugnabo ſiquis ita velit interpretari, quin auctores illi, quibus ſuam ſententiã tueatur, Auguſtinum, Bedam, & Rupertum indicabo, qui ita quoque videntur intellexiſſe. Sed tamen probabilius iudico, vt verbum, *Docebit omnia*, abſolutè ponatur, neq; reſtringatur ad illud alterũ verbũ, *quæcunque dixero vobis* Duo enim, vt Theodor. Mopſueſt. animaduertit, Chriſtus ſignificare voluit, Spiritum ſanctum facturum eſſe, & docturum ea quæ ipſe eos aut propter anguſtiam temporis, aut quod capere illi non poſſent, non docuiſſet; & ea, quæ docuiſſet, in memoriam reuocaturum. Hoc enim eſt ὑπομνήσει ὑμᾶς, quod noſter interpres vertit, *ſuggeret vobis*. D. autẽ Aug. ex veteri, vt opinor, verſione legit, *commemorabit vobis*. Obſcurè, & ambiguè dictum eſt, *Quæcunque dixero vobis*; poterat enim futurũ videri, cùm præteritum ſit εἶπον, *dixi vobis*. Notant Leontius, & Theodorus Heracleotes hoc ſecundum membrum ad ſolos diſcipulos pertinere. Itaque hinc Theodorus Montani, Priſcillæ, & Maximillæ refellit hæreſim, non potuiſſe Spiritum ſanctum in Montanum, vt illi delirebant, primum mitti, cùm Chriſtum non vidiſſet, vt poſſet illi Spiritus ſanctus, quæ à Chriſto audiuiſſet, in mentem reuocare.

Locus contra Montani hæreſim.

cap. 5. 43.

27. Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, non quomodo mundus dat, ego do vobis.] Diſceptatur inter interpretes, quid hoc loco nomine pacis intelligendum ſit. Cyrillus, & Leontius ipſum Spiritum ſanctum, quem ſuo loco venturum dixerat, pacem vocare putant. Theodorus Heracleotes, Chryſoſtom. Theophylact. & Euthym. reconciliationem cum Deo, quam illis per mortẽ ſuam perfecturus abibat. Cyprianus lib. 2. cõtra Iudæos, & in libro de vnitate Eccleſiæ, Ambroſius, lib. 1. de vita beata c. 6. & libro de Ioſeph patriarcha c. 13. & ſer. 17. in Pſal. 118. Auguſt. ſerm. 57. de verb. Domini, & ſerm. 166. & 169. de tempore eam pacem intelligunt, quam alij erga alios conſeruamus, quam volunt Chriſtum Apoſtolis diſcedentem inprimis commendaſſe. Qua de re multas, elegantesq; ſententias apud Auguſtinũ iis in locis, quos modò deſignauimus, lector inueniet. Alij pacem erga Chriſtum, propterea ſuam propriè appellaſſe. Alij pacem internam, id eſt animi tranquillitatem intelligunt; qua fit, vt animus nullis aduerſis rebus de ſtatu ſuo deiiciatur. Prouidentem quippe Chriſtum fore, vt Apoſtoli, multis aduerſis rebus conflictarentur, munire eos voluiſſe, bono, æquoq; eſſent animo, nihil illis nocere poſſe, pacem ſe illis relinquere, non qualem mundus dare ſoleat, qui ſe tunc pacem habere putat, cùm nihil illi accidit aduerſi. In hunc etiam modum Cyrillus exponit. Gregorius in 3. parte Paſtor. c. 23. mirabili prorſus ſententia docet duplicem hic pacem ſignificari, alteram mundi breuem, fallacem, lubricam, eam ſe Chriſtum non dicere Apoſtolis dare, ſed relinquere, id eſt abiicere, præterire; alteram ſpiritualem, diuinam, diuturnam, ſtabilem, quam ſe illis dicat dare. Vellem auctorẽ habere bonum bonæ ſententiæ. Pacis nomine Hebraica phraſi ſalutationem, apprecationemq; omnium proſperarũ rerum ſignificari arbitror. Id apud Hebræos vſitatum eſſe neminem, qui eorum deguſtarit linguam, ignorare credo, ideoque ab exemplis abſtineo. Chriſtum igitur paterno more ex hac vita diſceſſurum vale filiis ſuis dicere, &, vt vulgo loquimur, ſuam illis benedictionem relinquere, hoc eſt, *pacem relinquo vobis*. Nam benedictionem ipſam Hebraico, vt diximus, idiomate pacem appellat. Quid igitur diſtat inter relinquere, & dare pacem? Vix fortaſſe quidquam; ſed ſi quid tamen intereſt, hoc intereſt, quòd relinquere ſit abeuntis, dare etiam manentis, aut relinquere precantis, dare etiam, quod à Deo precetur, concedentis. Quam ergo illis benedictionem relinquebat? electionem ad vitam æternam, eiuſque promiſſionem. Hæc enim eſt, qua mundus dare non poteſt. Itaque nõ diſputo, quod nonnullos ſcio interpretes ſubtiliter facere, num, cum dicit *Non quomodo mundus dat ego do*, pacem aliam, & an alium eiuſdem etiam pacis dandæ modum intelligat. Simpliciter enim interpretor & aliam, & alio modo, quàm mundus det, pacem dare. Chriſtus enim verã, & ſempiternam, mundus falſam, & breuem dat; & Chriſtus non ſolis dat verbis bene precando, ſed re ipſa tanquam eius auctor, ac dominus eam nobis largiens; mundus verbis, & adulatoriis ſalutationibus dat, re vero ipſa non dat.

Pacem appellat ſalutationem, & benedictionem.

Quod diſcrimen inter relinquere, & dare pacem.

Non turbetur cor veſtrum, neque formidet.] Hæc verba ad ſequentia refero; itaque hinc exiſtimo inchoandum fuiſſe verſum. *Non turbetur cor veſtrum neq; formidet*, propter diſceſſum meum; iam enim vobis dixi me eſſe rediturum.

28. Audiſtis, quia dixi vobis. Vado, & venio ad vos.] Id eſt cùm ex me audieritis me non abire, vt vos orphanos, ac deſertos relinquerẽ, ſed vt ad vos maiore cum gaudio redirem, non debet propter diſceſſum meum cor veſtrum turbari.

Si diligeretis me, gauderetis vtiq;, quia vado ad Patrem.] Non ſignificat ſe ab illis non diligi, ſed eſt modus quidam loquendi patris cum filiis, amici cum amicis dolentibus ob patris, amici ve diſceſſum, qui maiorem illi gloriam allaturus eſt. Si amaretis me non doleretis: amantis enim eſt amici bonis non dolere, ſed gaudere. Sciebat illum ipſum Apoſtolorum dolorem ex ipſorum erga ſe amore proficiſci; ſed ex amore non ex ratione, ſed ex ſenſu proueniente, aut potius ex ignorantia, quod nondum ſcitis, quò iret, intellexiſſent. Etenim ſi sciſſent ad Patrem ire, vt ad eius conſideret dexteram, minimè ob eius diſceſſum doliturос fuiſſe.

Quia Pater maior me eſt.] Duplex ex hoc loco oritur quæſtio, quæ ita ſit, quam affert ratio, cur diſcipuli diſceſſu ſuo gaudere debeant; & quo ſenſu dicat Patrem ſe maiorem eſſe. Facilis illa prior eſt, oportuiſſe gaudere diſcipulos bono ſuo, ſi ſe diligerent; magno enim ſibi eſſe bono, quòd ad Patrem iret, quia Pater ſe maior eſſet, itaque ad maiorem honorem, ad maiorem ibat dignitatem; à miſeria ad fęlicitatẽ; à conſortio hominum ad conſortium Dei, qui ſe, & omnibus hominibus maior eſſet. Alteram quæſtionem difficiliorem Ariani reddiderunt: miris enim modis hunc locum agitarunt, vtpote in quo ſententiæ ſuæ præſidium collocabant. Id diſcimus ex Athanaſio orat. 2. contra Arianos, & in libro de ſynod. Arimin. & Seleucien. ex Epiphan. hær. 69. ex Baſil. lib. 4. aduerſus Eunom. & epiſtola 141. ad Cæſarien. ex Gregorio Nazianz. orat. 4. & 5. de Theolog. ex Cæſario dialog. 1. ex Gregor. Nyſſeno in oratione ad Simplicianum, ex Ambroſ. lib. 2. de fide, cap. 4. & lib. 5. c. 8. ex Hilar. lib. 5. & 11. de Trinitate, & in libr. de ſynodis contra Arianos, ex Idacio lib. 3. contra Varim. ex Auguſtino lib. 1. de Trinitate,

Ariani hoc loco abutebantur contra Filij diuinitatem.

nitate, cap. 7. & 11. & lib. 3. contra Maxim. c. 24. & 25. & q. 4. ad Oroſium. & libro de fide & ſymb. cap. 9. & lib. 83. qq 69. ex eodem Auguſt Chryſoſtomo, Cyrillo, Leontio, Theodoro Heracleota in commentariis ad hunc locum, qui contra illos diu diſputarunt. Tribus modis Catholicos auctores hunc locum explicaſſe, Arianisq; reſpondiſſe lego. quas omnes explicationes Leontius collegit. Omnes in eo conueniunt Chriſtum tanquam hominem loqui, itaque mirandum nó eſſe, vt Baſilius ait, ſi ſe Patre minorem dicat, qui ſe *cum in forma Dei eſſet, non Patre ſolùm, ſed angelis*, vt ſcribit D. Paulus, ſed hominibus ipſis minorem fecit. Ille enim ipſe, qui hoc loco dicit, *Pater maior me eſt*, alibi dixit, *Ego ſum vermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis.* Id ita eſſe intelligendum ex hoc ipſo loco colligebant; loquitur enim Chriſtus dicens ſe ad Patrem vadere, non vadit vtique vt Deus, ſed vt homo, nam Deus vbique eſt, ita D. Auguſt. *Ergo & ibat per id, quod homo erat, & manebat per id, quod Deus erat; ibat per id, quod vno loco erat, & manebat per id, quod vbiq; erat.* Sic etiam Eucharius in qq. in Ioannem. Solebant hanc interpretationem Ariani refellere dicentes comparationem non niſi inter ea, quæ eiuſdem ſint generis poſſe fieri, ineptè enim quiſquam homo dicat Deus maior me eſt. Sed hanc ipſam Arianorum ſubtilitatem ſubtiliùs Baſilius, & Cyrillus in ipſos retecerunt. Si comparatio non niſi inter ea, quæ eiuſdem ſunt generis, fieri poteſt, & inter Chriſtum, & Deum fit, Chriſtus igitur eſt Deus. Negat præterea Cyrillus comparationẽ non niſi inter ea, quæ generis ſint eiuſdem, fieri poſſe, quin inter ea minime fieri, quia inter ea, quæ eiuſdẽ generis ſunt, nec maius, nec minus eſt. Altera explicatio erat dictum hoc eſſe per accommodationem ad diſcipulorum opinionẽ, qui adhuc putabant Patrem Chriſto maiorem eſſe, ſolere enim ſæpe non ex veritate, ſed ex hominum opinione loqui, vt cùm dicit, *Quid me dicis bonum? nemo bonus niſi vnus Deus.* Sic Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthym. Tertia verò erat, Patrem maiorem dici Filio, etiam quatenus Filius Deus erat, non quidem re ipſa, ſed hoc ipſo, quòd ille Pater, hic Filius erat; Patris enim nomen honorificentius natura ſua eſſe, quàm Filij; quia principium, & vt Græci loquuntur, cauſam Filij ſignificat. Sic exponunt Athanaſius, Hilarius, Epiphanius, Gregorius Nazian. & Cæſarius iis in locis, quos ſuprà citauimus, & Cyrillus libro 2. theſaur. c. 3. & Damaſcenus libro 4. de fide, c. 19. Chryſoſtomus, & Leontius, Theophylactus, & Euthymius in commentariis huius loci. Sed haud ſcio an plus aduerſariis conceſſerint, quàm æquum erat.

Philip. 2. 6. *Hebr. 2. 9.* *Pſal. 21. 7.* *Tract. 78.* *Chriſtus ex hominum opinione loquitur.* *Marci 10. 18.*

29. Et nunc dixi vobis, priuſquam fiat, vt cum factum fuerit, credatis.] Quid nam ſe illis dixiſſe dicit? Non quidem, *Pater maior me eſt*, id enim non fit, ſed, *vado ad Patrem*, quod iterum atque iterum illis dixerat, quia in eo & cardo fidei, & ſumma conſolationis eorum vertebatur. Id dicit ſe propterea, antequam fieret, illis ſignificaſſe, vt cùm fieret, crederent, id eſt cùm eum paulo poſt in cœlum euectum cernerent, intelligerent ipſum ad Patrem ire, vt æquali cum eo gloria frueretur. Alij referunt ad omnia, quæ dixerat non de ſuo modò ad Patrem abitu, ſed de mittendo etiam ad ipſos paracleto, quibus non magnopere repugnauerim: modò hoc intelligatur reddere rationem Chriſtum, quam ob rem ea illis diceret, quæ ſciret ab eis non intelligi, quia quamuis tunc non intelligerent, poſtea tamen eſſent ex euentu intellecturi. Semina ſe in eorum animis iacere cæleſtium myſteriũ aliquando naſcitura. Similis locus ſuprà cap. 13. 19. & infra c. 16. 4.

30. Iam non multa loquar vobiſcum, venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam.] Reddit cauſam, cur non pluribus verbis illis exponat, quæ ſciebat ab ipſis non intelligi, ſed ea in euentum ipſum intelligenda reiecerit, quia breue illi tempus erat; itaque non licebat eſſe longiorem, appropinquare enim principem huius mundi, qui vt ſe comprehenderet, armata veniret manu. Principem huius mundi Diabolum appellat, ſicut cap. 12. 31. vbi, cur ita vocaretur, expoſuimus. Dicit autem Diabolum venire, quia Iudæi illius acti inſtinctu veniebant, attribuens Diabolo, quæ homines peccatores, id eſt membra, miniſtrique Diaboli faciebant. Fortaſſe alludit ad Iudam, in quem, vt Lucas ait, cap. 22. 3. iam Diabolus intrauerat; itaque cùm ſciret venire Iudam quaſi cohortis illius nefariæ ducem, Diabolum venire dicit. Quod ſequitur, *& in me non habet quidquam*, perinde eſt, ac ſi dicat, *ſed in me non habet quicquam*, ponitur enim, *&*, pro *ſed*, καὶ pro ἀλλὰ, ex Hebraiſmo ו pro כי אם, aut אך, vt Actor. 10. 28 vbi cùm eſſet Græcè καὶ, noſter interpres vertit, *ſed*, quod pari ratione hoc loco facere potuit. & Matthæi 12. 39. *generatio praua, & adultera ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei*, pro, *ſed ſignum non dabitur ei*. Difficilius eſt, quid ſit, *in me non habet quidquam*. Nonnulli Græci codices legunt, καὶ ἐν ἐμοὶ εὑρήσει οὐδέν, *& in me* inueniet nihil, atque ita inueni in codice Græcæ Catenæ, eodemque modo vterque Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, & Cyrillus in commentariis legunt. Ex Latinis etiam Gregorius homil. in Euangelia 39. & Ambroſ. in lib. de fuga ſæculi, cap. 4. qui duas indicat eſſe lectiones, alteram, *& in me inueniet nihil*; alteram, *& in me non inueniet nihil*, id eſt non inueniet peccatum, quia peccatum nihil eſt, vt ille explicat. Ac fateor quidem hanc lectionem, *& in me non inueniet quidquam*, ſignificantiorem eſſe: ſed nihil mutare nobis licet; de ſententia diſſerendum. Omnes auctores, quos contigit mihi legere, exiſtimant ſenſum eſſe, *in me non habet quicquam*, id eſt nullum in me ius habet, quia non habet ius, ac poteſtatem niſi in homines peccatores. Sic Chryſoſtomus, Auguſtin. Beda. Theophylactus: aut, in me non inueniet peccatum vllum, vt auctores illi interpretantur, quos diximus ita legere. Mihi alius poſſe videtur eſſe, præſertim ſi legamus, *non inueniet in me quicquam*, non poterit me vincere, non poterit perdere, vt ſperat; nam etſi moriturus ſum, non ſum illius potentia, ſed mea voluntate moriturus. Hoc eſt, quod ſubiicit.

Et pro ſed, καὶ pro ἀλλά. *Quid ſit, in me non habet quicquam.*

31. Sed vt cognoſcat mundus, quia diligo Patrem, & ſicut mandatum dedit mihi Pater, ſic facio.] Quidam hæc verba ex illis vltimis pendere putant, *Surgite eamus*, vt illis ſententia compleatur, tanquam ſi diceret, *ſurgite, eamus, vt cognoſcat mundus* me Patrem diligere. Ac ſunt, qui exiſtiment ita Nonnum poëtam, & Auguſtinum intellexiſſe, quanquam ex illis ego colligere non poſſum. Omnes alios Chryſoſtomum, Theodorum Mopſueſt. & Heracleotem, Leontium, Cyrillum, Theophylact. Euthymium, & Rupertum, immo & Auguſtin. & Bedam ſequor. Subintelligendum aliquid, quod orationem impleat, vt non morior, quòd vllam in me Diabolus mortis cauſam inueniat, aut quòd me ſuis viribus cogat mori, ſed *vt cognoſcat mundus*, quòd Patrem diligo, & quod mihi mandauit, facio. Non propterea moriebatur, vt id mũdus cognoſceret, ſed vt mundum ipſum redimeret; cæterum inde conſequebatur, vt eius erga Patrem amorem, & obedientiam mundus cognoſceret. Itaque dictionem, *Vt*, hoc loco, quemadmodum in aliis multis adnotauimus, non cauſam, ſed conſequentiam ſignificare arbitror. Loquitur vt homo, propterea dicit, *Sicut mandatum dedit mihi Pater*, vt dixit ſuprà c. 10.

Vt, non cauſam ſed conſequentiam ſignificat.

18. Ideo

18. Ideo autem hæc diſcipulis dicit, vt eorum confirmet fidem, ne putent ſe infirmitate, aut neceſſitate, non voluntate ſua mori.

Surgite eamus hinc.] Ex iis, quæ modò diximus, conſtat, hæc verba non eſſe cum præcedentibus in vnam ſententiam coniungenda ſed nouam eſſe ſententiam, qua, quia dixerat principem huius mundi venire, diſcipulos exhortatur, ne fugiant; ſed obuiam potius illi procedant. Sic ego interpretor auctores ſecutus duos illos, quos citare ſoleo. Theodorus. Rupertus ſenſu pene contrario quoniam appropinquat, inquit, qui me tradet, ne nos hic ſolos comprehédat, procedamus in locum liberum atque patentem, vbi libera fugiendi facultas vobis ſit. *nolo enim quemquam ex vobis perdere.* Chryſoſt. Leontius. Theophylact. & Euthym. Chriſtum cum videret diſcipulos præ metu iis, quæ dicebat, non ſatis animum attendere. quod audiuiſſent appropinquare principem huius mundi, ne timerent, dixiſſe, vt in alium abirent locum, vbi ſine metu cætera quæ dicturus erat, audire poſſent. Itaque putant hi quatuor auctores Chriſtu cum diſcipulis nó in hortum Gethſemani, vbi comprehenſus eſt, ſed in alium aliquem ſecretum locum diſceſſiſſe, vbi concionem inieriſt, quam tribus ſequentibus capitibus Ioannes perſequitur. Contrà ſentiunt omnes alij auctores, quos modò citauimus, præter Rupertum, Chriſtum diſcipulos excitare, vt ad eum locum eat, vbi comprehendendus à Iudæis erat. Sed alia hinc naſcitur quæſtio, vbi Chriſtus dixerit, quæ tribus ſequétibus a Ioanne capitibus commemorantur. Nec enim id ſatis conſtat. Omnes illi auctores, quos modo diximus in ea fuiſſe ſententia, vt exiſtimauerint Chriſtum hîc diſcipulos excitaſſe, vt ad hortum orationis irent, ſentire etiam videntur ſtatim poſt hæc verba à domo, vbi cœnauerat, diſceſſiſſe, & in via dixiſſe ea, quæ vſque ad cap. 18. recenſentur. Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthymius ſtatim diſceſſiſſe, ſed in locum alium magis tutum, vbi finita concione egreſſus fuerit, vt in hortum iret. vt ex hoc loco & ex c. 18 1. colligitur. Alij non exiiſſe ſtatim, ſed ibi etiamnum aliquantiſper commoratum, dum concionem, quam cœperat, abſolueret. Prima, & vltima ſententia æqualis fere ſunt probabilitatis, nam ſecundam, ſi auctorum perſona remoueatur, vix probabilem iudicauerim. Hæc autem vltima probabilior. Nam Euangeliſta hic non dicit Chriſtum ſtatim, vt hæc verba dixit, exiiſſe, itaque non cogimur id factum eſſe credere, capite autem 18. 1. diſertis ſcribit verbis priùs omnia dixiſſe, quæ tribus ſequentibus capitibus recitantur, quàm egrederetur; itaque id cogimur credere. Cur ergo non ſtatim exiit, cùm iam dixiſſet, *Surgite eamus?* Facilis reſponſio, traxit longiùs ex ſermone ſermoné, vt fieri ſolet.

Quo in loco dixerit Chriſtus ea quæ ſequuntur.

CAPVT. XV.

1. EGo *ſum vitis vera: & Pater meus agricola eſt.* 2. *Omnem palmitem in me non ferentem fru-*
Sup. 13. b. 10. *ctum, tollet eum: & omnem, qui fert fructum, purgabit eum, vt fructum plus afferat.* 3. *Iam vos*
mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis. 4. *Manete in me: & ego in vobis. Si-*
cut palmes non poteſt ferre fructum a ſemetipſo, niſi manſerit in vite: ſic nec vos, niſi in me man-
ſeritis. 5. *Ego ſum vitis, vos palmites: qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia ſine me*
nihil poteſtis facere. 6. *Si quis in me non manſerit: mittetur foras ſicut palmes, & areſcet, & colligent eum,*
& in ignem mittent, & ardet. 7. *Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint: quodcunque volue-*
ritis petetis, & fiet vobis. 8. *In hoc clarificatus eſt Pater meus, vt fructum plurimum afferatis, & efficiamini*
mei diſcipuli. 9. *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos. Manete in dilectione mea.* 10. *Si præcepta mea ſer-*
uaueritis, manebitis in dilectione mea, ſicut & ego Patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in eius dilectione.
Sup. 13. d. 34. Eph. 5. a. 9. 1. Theſſ. 4. b. 9. 11. *Hæc locutus ſum vobis: vt gaudium meum in vobis ſit, & gaudium veſtrum impleatur.* 12. *Hoc eſt præ-*
ceptum meum vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos. 13. *Maiorem hac dilectionem nemo habet, vt animam*
ſuam ponat quis pro amicis ſuis. 14. *Vos amici mei eſtis, ſi feceritis quæ ego præcipio vobis. Iam non dicam*
vos ſeruos: quia ſeruus neſcit quid faciat dominus eius. 15. *Vos autem dixi amicos: quia omnia quæcunque*
Matth. 28. d. 19. *audiui a Patre meo, nota feci vobis.* 16. *Non vos me elegiſtis: ſed ego elegi vos, & poſui vos vt eatis, & fru-*
1. Ioan. 3. a. 1. & 4. 7. *ctum afferatis: & fructus veſter maneat: vt quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.* 17.
Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem. 18. *Si mundus vos odit: ſcitote quia me priorem vobis odio habuit.*
19. *Si de mundo fuiſſetis: mundus quod ſuum erat diligeret: quia vero de mundo eſtis, ſed ego elegi vos de*
mundo, propterea odit vos mundus. 20. *Mementote ſermonis mei, quem ego dixi vobis: Non eſt ſeruus ma-*
Sup. 13. b. 16. *ior domino ſuo. Si me perſecuti ſunt, & vos perſequentur: ſi ſermonem meum ſeruauerunt, & veſtrum ſerua-*
Matt. 10. c. 24. *bunt.* 21. *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum: quia neſciunt eum, qui miſit me.* 22. *Si non*
Mat. 24. a. 9. *veniſſem & locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent: nunc autem excuſationem non habent de peccato ſuo.*
23. *Qui me odit: & Patrem meum odit.* 24. *Si opera non feciſſem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non*
haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me, & Patrem meum. 25. *Sed vt adimpleatur ſermo, qui*
Pſ. 24. c. 19. *in lege eorum ſcriptus eſt: Quia odio habuerunt me gratis.* 26. *Cum autem venerit Paraclitus, quem ego mit-*
Luc. 24. g. 49. *tam vobis a Patre ſpiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille teſtimonium perhibebit de me:* 27. *& vos teſti-*
monium perhibebitis, quia ab initio mecum eſtis.

IN CAPVT XV.

EGo *ſum vitis vera, & pater meus agricola eſt.*] Nihil poterat diſcipulis ad mortem diſcedens dicere magis neceſſarium, quàm ne ſe vnquam ab ipſo, id eſt ab eius fide, ac dilectione auelli paterentur, ſi quidem vellent viuere, quod eleganti admodum, & omnibus nota ſumpta metaphora declarat. Aliquando ſe domino vineæ comparauit, qui diuerſis diei horis operarios in vineá ſuam conducturus exierit, Matt. 20. 2. aliquando filio domini vineæ, quem pater miſiſſet, vt à vineæ cultoribus fructus exigeret, Matt. 21. 37.

Hic

Hic ſe viti comparat, quia quod volebat docere, id poſtulabat, neminem magis poſſe ſine ſe viuere, quàm ſarmentum ſine vite, [illegible] eſt. Patrem autem ſuum agricolam eſſe dicit, qui ſe vitem colat, qui ſui curam gerat, vt oſtendat fore, vt Pater eos, qui in ſe fructum non tulerint, tanquam inutilia ſarmenta deſecet, & in ignem mittat. Atque hanc arbitror fuiſſe cauſam, cur ſe viti potiùs, quàm alteri cuipiam arbori comparauerit, quod ſolent nonnulli quærere, quia putari proprium eſt vitis, & volebat docere patrem ſuum eos, qui fructum non ferrent, tanquam inutilia ſarmenta putaturum abſciſſurumque. Veram autem ſe vitem Auguſtinus, Beda, & Rupertus vocare putant ad differentiam vitis alienæ, quam ſperabat dominus facturam vuas, & fecit labruſcas, de qua dictum eſt, *vua eorum vua fellis, & botrus amariſſimus*, itemque, *fel draconum vinum eorum, & venenum aſpidum inſanabile*. Euthymius veram, id eſt perfectam, & ſpiritualem interpretatur. Nos multis iam locis docuimus ab ipſo ſe veram vitem appellari, quia melius, atque perfectius homines in ſe per fidem natos nutrit, quàm ſarmenta ſua naturalis vitis, quemadmodum vocatur lux *vera* non quod verè lux ſit, qualis illa Solis eſt, ſed quia melius, quàm illa homines illuminat, ſuprà cap. 1. & panem verum, & viuum, non quòd verè panis ſit, non enim verè, ſed metaphoricè panis dicitur, ſed quia melius, quàm panis nutrit. Timuit Chryſoſtomus, Theophylactus etiam, & Euthymius, ne hinc Ariani occaſionem ſumerent Chriſti calumniandi diuinitatem, quod ſe viti, Patrem agricolæ comparauerit, quaſi Pater tanquam maior ſit, tanquam minor [illegible], ſi agricola vitis curam gerat. Nam & Arianos hoc ſolitos obiicere Ambroſ. lib. 5. de fide, cap. 5. & Baſil. lib. 4. aduerſus Eunom. Itaque notarunt agricolam non radicis, ſed ſarmentorum curam gerere. Non erat meo iudicio ea obſeruatio neceſſaria, & poterat ab Arianis facilè refutari, nam & radicis agricola, & quidem præcipuam curam habet; non ergo in hoc ſimilitudo vitis à Chriſto vſurpata eſt, vt doceret Patrem ſui curam habere; ſed in hoc voluit ſignificare, [illegible] nos ſine ipſo, quàm ſarmenta ſine vite [illegible], vnde potius ſequitur illum eſſe Deum, vt D. Cyrillus argumentatur. Nam etſi vt homo vitis, & caput noſtrum eſt, quemadmodum hic Auguſtinus, & Ambroſius lib. 5. de fide, cap. 5. tamen ille ipſe homo, niſi Deus eſſet, vitis & caput noſtrum eſſe non poſſet. Cur ergo curam purgandi vitem, & [illegible] ab ea ſarmenta remouendi Patri tribuit? Quia cùm ſe vitem appellaſſet, oportebat ad explendam parabolam agricolam aliquem facere; & nemini poterat id officium melius, quàm Patri dare, quia Patri attribuitur prouidentia, quam & nomen ipſum Patris ſecum fert. Voluit etiam inuidiam à ſe declinare, & officium puniendi homines, qui in ſe fructum non ferrent, non ſibi, ſed Patri tribuere: quo res etiam plus habere videretur auctoritatis, cùm non ſe, ſed patrem [illegible] ipſum, in quo illi ſperarent, eos puniturum diceret: ſicut alio loco dixit, *Nolite putare, quia ego accuſaturus ſim vos apud Patrem; eſt, qui accuſat vos Moyſes.* c. 5. 45.

Iſai. 5. 4.

Deuter. 32. 32. 33.

Vera vitis quæ dicatur.

Sup. c. 6. 51.

c. 8. 12.

2. *Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, & omnem qui fert fructum, purgabit eum, vt fructum plus afferat.*] Duplex agricolæ erga ſarmenta cura eſt. Quæ prorſus inutilia ſunt; ea ad radicem penitus reſecat; quæ autem vtilia ſunt, ea non omnino ad radicem ſecat, ſed purgat, id eſt inutiles extremitates eorum decidit, quo plus roboris ſumant, pluſque afferant fructus. Ea ipſa duo docet Chriſtus patrem ſuum erga homines facere; eos, qui penitus inutiles ſunt, nullumque in ipſo fructum ferunt, penitus reſecare, & in ignem mittere; eos verò, qui fructum ferunt, purgare, vt etiamnum plus afferant fructus. Sed videndum, qui ſint, qui in Chriſto fructum non ferunt, quiue qui ferunt; deinde quid ſit illos tollere, hos purgare. Noui hæretici, quia ſolam illam fidem ſuam ad ſalutem ſatis eſſe putant, omnes, qui veram fidem habent, fructum ferre dicunt; itaque eos, qui in Chriſto fructum non ferunt, eos eſſe interpretantur, qui in illum non credunt; quamuis externa religionis ſpecie in eum credere videantur. At quomodo palmes eſt, ſi in vite non eſt? Chriſtus diſcipulis hoc dicebat, qui omnes verè in ipſo per fidem manebant; ſed exhortabatur eos, vt ſola non contenti fide, opera facerent, hoc eſt fructum ferrent, & vt ſe diligerent, vt ex verſu. 9 perſpicuum eſt. Dicit quiddam ſimile Theophylus Alexandrinus lib. 4. allegor. ſed melius tamen quàm iſti; ſarmenta, quæ fructum ferunt, Catholicos; quæ fructum non ferunt, hæreticos eſſe. Sed neque hic ipſe proprius eſt ſenſus; multi enim Catholici fructum non ferunt, vt Iacobus toto. 2. capite epiſtolæ ſuæ diſſerit. Sarmenta ergo in ſe manentia eos omnes vocat, qui in ſe credunt. Nam per fidem in illo tanquam palmites in vite naſcimur, vt D. Baſilius homil. 5. in Hexaemeron, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus. Ex iis eos dicit fructum non ferre, qui nihil aliud habent, quàm quòd in vite ſint, hoc eſt qui ſolam ſine bonis operibus fidem habent: eos autem fructum ferre, qui præter fidem opera etiam habent. Quid ergo de iis, qui in eum non credunt? nihil dicit, quia cum iis tantum loquebatur, qui palmites ſui erant, & quia *qui non credit, iam iudicatus eſt*. Quid igitur eſt tollere, qui non fert fructum? Ratio videtur poſtulare, vt tollere ſit fidem illi, quam habet, auferre, ſi enim credendo in Chriſtum in illo naſcimur, deſinendo credere ab illo abſcindimur, atque ſeparamur. Sic quidam intelligunt, non quòd Pater cuiquam fidem tollat, ſed quòd permittat, vt eam perdat, qui ſine fructu habet. Alij tollere nihil aliud eſſe, quàm ad pœnam ſempiternam deſtinare, vt aiunt Leontius, & Euthymius. Ego nihil aliud eſſe intelligo quàm punire; puniuntur enim quodammodo ſarmenta, cùm à vite tolluntur: non enim dixit, tollit, quòd re ipſa Chriſto tollat homines Pater, qui omnes potiùs, quantum in ſe eſt, ad eum trahit; ſed quòd de ſarmentis loqueretur, quæ ſi inutilia ſint, non aliter, vt ita dicam, puniuntur, quàm dum præciduntur, ac tolluntur à vite. Etſi non nego ſolere Deum ſæpe permittere, vt qui otioſam diu ſine operibus fidem habent, eam etiã amittant; ſed doceo, quid hoc loco ſignificare Chriſtus voluerit. Purgare autem eos, qui fructum ferunt, plerique intelligunt tentationibus, & rebus aduerſis exercere, vt magis probata, & exculta eorum virtus maiores etiam fructus ferat; ſic Cyrillus, Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius, & Gregor. lib. 7. regiſt. c. 32. & Pacianus epiſt. 3. aduerſus Nouatianos. Nihil tamẽ ſignificari arbitror, quàm è contrario Patrem eos, qui fructum ferunt, quo maiorem ferunt fructum, eo magis excolere, eo magis iuuare, vt maiorem ferant, quemadmodum gnauus agricola facit. Quod non ſolùm fit, dum tentationibus exercentur, ſed multo magis, dum maiore cumulantur gratia. Huc enim parabola pertinebat. Notanda autẽ Græca paronomaſia inter αἴρειν, & καθαίρειν, quæ Latinè reddi non potuit, & vim, gratiamque orationi adhibet.

Agricolæ erga ſarmenta duplex cura.

Qui ſint qui in Chriſto fructum ferunt, aut non ferunt.

Sarmenta in Chriſto manentia quænam ſint.

Sup. c. 3. 18.

Tollere ſarmenta à vite quid ſit.

Purgare quid.

3. *Iam vos mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis.*] Quia de purgatione mentionem fecerat, vt diſcipulos conſoletur, arrepta ex eo verbo occaſione docet eos iam eſſe purgatos, operam proinde dent; ne iterum inquinentur, ſed in ſua puritate,

munditiaque perſeuerent. *Laui, inquit, pedes meos, & quomodo inquinabo illos?* quemadmodum ca. 13. 10. cùm de munditia mentionem feciſſet, quamuis in aliam omnino ſententiam, tamen eius occaſione verbi addidit. *Et vos mundi eſtis, ſed non omnes.* Itaque non mirum ſi de alia hic, quàm ante purgatione agat, ſicut illic de alia agit munditia, cùm dicit, *Qui lotus eſt non indiget, niſi vt pedes lauet,* de alia, cùm dicit, *Et vos mundi eſtis.* Nam cùm dicit, *Et omnem, qui fert fructum purgabit eum,* non agit de purgatione à peccatis; qui enim fructum fert, iam à peccatis purgatus eſt; ſed purgationem, vt diximus, diuinæ gratiæ acceſſionem appellauit. Hìc autem cùm dicit, *Et vos mundi eſtis,* de munditia, & purgatione à peccatis agit, quam, cùm in ſe, doctrinamque ipſius crediderant, conſecuti fuerant. Propterea dicit, *propter ſermonem, quem locutus ſum vobis.* Quod idcirco monui ne noui hæretici vllum ſe hic præſidium habere putent, vt probent neque purgationem illam, de qua ſuperiore verſu dictum eſt, aliter quàm per fidem fieri, neq; amputationem à Chriſto aliter, quàm per fidei negationem. Rupertus hoc loco per ſermonem paſſionem intelligit, de qua ſermo illi fuerat, virtute enim futuræ paſſionis eius diſcipulos fuiſſe mundatos. Id minime dubium eſt; ſed non dubito, quin per ſermonem Euangelium, omnémque doctrinam ſuam intelligat. Attribuit autem illi mundationē, non quòd propriè mundet, ſed, vt Theologi loquuntur, tanquam obiecto fidei, quia illi credendo mundamur. Fidei autem quomodo mundatio, iuſtificatioque tribuatur, ſæpe docuimus, non tanquam ſoli, ſed tanquam primæ inter virtutes cauſę. Non diſplicet, quod à nonnullis eſt animaduerſum, Chriſtum ad Iudæ defectionem alluſiſſe, quaſi dixerit, cùm iam Iudas diſceſſerit, qui ſcelere immundus erat, neminem inter eos manere immundum. Certè cùm c. 13. 10. dixerit, *Vos mundi eſtis, ſed non omnes,* hoc loco non addidit, *ſed non omnes,* quia Iudas iam non aderat. Obſeruāt Auguſtinus, Chryſoſtomus, Beda, Theophylactus, & Euthymius, aduerſus Arianos hic ſe Chriſtum, qui modò vitem fecerat, etiam agricolam facere, cùm dicat ſe diſcipulos mundauiſſe.

Cantic. 5. 3.

Ver. 10.

Purgatio dicitur diuinæ gratiæ acceſſio.

Fidei quomodo iuſtificatio tribuatur.

4. *Manete in me, & ego in vobis.*] Quaſi dicat, ſi vultis fructū ferre, ne vos Pater tollat *manete in me.* Cùm ego fecerim, quod in me erat, inquit Theophylactus cum vos doctrina mea mundauerim, facite vos nunc, quod in vobis eſt, manete, perſeuerateq; in ea munditie, quam vobis dedi, quod eſt in me manere. Manere in ſe iubet, non per ſolam fidem, vt Cyrillus, & Leontius monuerunt, ſed multo maximè per caritatem, nam per fidem multi in eo manent, qui nullum tamen fructum ferunt. Agebat autem de eo genere manſionis, quo qui in ſe manent, fructum ferunt, quod ſine caritate fieri non poteſt. Multa aliquando ſarmenta in vite manent, ſed arida, & exſucca, & emortua, quia humorem ex radice non trahunt. Huius ſunt modi, qui ſola Chriſto fide hærent, ſarmenta quidem ſunt, & in vite manent, ſed mortua, & arida ſunt, quia nullum ex Chriſto gratiæ humorem trahunt, qui ſine caritate, quæ animi vita eſt, trahi non poteſt. Rectè quidem hactenus, ſed quid eſt *Et ego in vobis?* Sunt qui interpretentur, Si vos in me manſeritis, & ego in vobis manebo, id eſt non deſeram vos, ſed in rebus aduerſis vobis adero, aut ego in vobis manebo vitam vobis dando, vt Euthymius exponit. Alij, quibus ego magis aſſentior, *manete in me,* & efficite, vt *& ego in vobis* maneam, aut date operam, vt & vos in me, & ego in vobis maneam. Vnde duo colliguntur; alterum, in noſtra eſſe poteſtate iuuante diuina gratia, vt in accepta maneamus gratia vt rectè hoc loco Leontius, & Heracleotes obſeruauerūt; alterum, nō ſtare niſi per nos, quo minus Chriſtus in nobis maneat. Sic enim hic loquitur, quaſi ex nobis ſolis pendeat, quòd in nobis maneat, ſe enim paratum eſſe, vt ſemper nobiſcū maneat. At quo modo Chriſtus in nobis manet? nec enim vitis in ſarmentis, ſed ſarmenta in vite manent. Id rectè, eleganterq; ediſſerit Auguſt. Bedaque eius verbis, *Non ao, inquit, modo illi in ipſo, ſicut ipſe in illis: vtrumq; autem prodeſt non ipſi, ſed illis: ita quippe in vite ſunt palmites, vt viti non conferant, ſed inde accipiant, vnde viuant; ita verò vitis eſt in palmitibus, vt vitale alimentum ſubminiſtret eis. Ac per hoc & manentem in ſe habere Chriſtum, & manere in Chriſto diſcipulis prodeſt vtrumque, non Chriſto; nam præciſo palmite poteſt de viua radice alius pullulare, qui autem præciſus eſt, ſine radice non poteſt viuere.*

Humor gratiæ ſine caritate quæ animæ vita eſt, non trahitur.

Libertas arbitrij.

Quomodo Chriſtus in nobis, & non in ſarmentis manet.

Tract. 81.

Sicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo, niſi manſerit in vite, ſic nec vos, niſi in me manſeritis.] Redditio eſt cauſæ, tanquam dicat, *Manete in me,* quia *ſicut palmes non poteſt ferre fructum, niſi manſerit in vite, ſic nec vos, niſi in me manſeritis.* Quòd ſi fructum non tuleritis, pater meus agricola tollet vos. Quòd dicit, *niſi manſerit in vite,* ſi Latinæ orationis, aut etiam Græcæ proprietatem ſpectes, ſententiam colliges abſurdam, ſenſus enim erit, ſi non manſerit in vite, non poſſe ex ſe fructum ferre; tamen ſi in vite manſerit, fructum ex ſe ferre poſſe. Quod abſurdum eſt, nam etiam cum in vite manet non ex ſe, id eſt non ſine vite fructum fert. Poſſemus, quidem interpretari illud, *a ſemetipſo,* ita vt idem valeret, quod ex ſuo corpore, ex ſua ſubſtantia, non idem, quod per ſe ſolum, & ſine vite. Quo ſenſu nulla eſſet abſurditas, ſi poſtea ſequeretur, *niſi manſerit in vite;* quia non conſequens ſententia eſſet, ſicut palmes non poteſt fructum vllum ferre, niſi māſerit in vite, ita nec vos, niſi in me manſeritis: ſed quia circumſtantia loci poſtulat, vt *a ſemetipſo,* idem ſit quod per ſe ſolum, ac ſine vite, videtur abſurdè ſequi, *niſi manſerit in vite.* Nouus quidam hæreticorum interpres, qui exiſtimauit per exegeſim hoc dictum eſſe, quaſi diceret, *non poteſt ferre fructum a ſemetipſo,* id eſt *niſi manſerit in vite,* Hebraiſmi vim, viſumque non animaduertit, לולי pro אך *niſi* pro *ſed,* qualē Hebraiſmum ſuprà notauimus. c. 5. 19. *Filius non poteſt ex ſe facere quicquam, niſi quod viderit Patrem facientem:* id eſt non poteſt ex ſe facere quidquam, ſed quod viderit Patrē facientem. Ad eundem modum hic, *palmes non poteſt ferre fructum a ſemetipſo, niſi manſerit in vite,* pro, ſed manens in vite.

Quid eſt ferre fructum a ſemetipſo.

Th. Beza in annotat.

niſi pro ſed Hebr.

5. *Ego ſum vitis, & vos palmites; qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum.*] Explicat ſuperiorem ſimilitudinem, & ad ſe, ac diſcipulos accommodat. *Qui manet in me, & ego in eo,* Hebraica dictum eſt phraſi, quæ Latinè ſic eſt reſoluenda, *Qui manet in me,* & in quo ego maneo, *hic fert fructum multum.* Quid opus erat dicere, In quo ego maneo? an poteſt quiſquam in Chriſto manere, quin Chriſtus viciſſim in illo maneat? Minimè verò, ſed dicit, *Et ego in eo,* vt mutuam inter vitem, & palmites coniunctionem ſignificet, & vt cauſā ferendi fructus declaret; non enim quia palmes in vite, ſed quia vitis in palmite manet, palmes fructū fert, id eſt quia humorem, & vitam illi tribuit. Niſi quis malit dicere, quod congruenter ſententiæ ſuæ dixiſſet Auguſtinus, ſi quæſtionem attigiſſet, non ſi quis in Chriſto manet, continuò & Chriſtum in ipſo manere, quia, vt paulo ante ex eodem Auguſtino dicebamus, Chriſtum in nobis manere eſt ſicut vitem ſarmentis vitam dare; non dat autem omnibus vitam, qui in ſe per fidem manent, niſi etiam manent in illo per caritatem. Ij autem, quamuis in Chriſto ipſi maneant, quia tamen in ipſis Chriſtus non manet, fructum ferre non poſſunt. Atque ad hunc modum

Hebraiſmus.

Euthy-

Euthymius interpretatur. *Qui ergo manet in me*, & in quo ego maneo, *hic* demum eſt, qui *fert fructum multũ*, non alius; hanc enim vim habet pronomen illud, *hic*, poſtpoſitum.

Quia ſine me nihil poteſtis facere.] Illuſtris ſententia Auguſtini primùm, deinde omnium Catholicorum aduerſus Pelagianos diſputationis. Ea hodie noui etiam hæretici abutuntur; vt probent non ſolùm nos nihil ſine Chriſto, id eſt ſine eius gratia poſſe facere, quod quoquo modo, & vt Theologi loquuntur, moraliter bonum ſit; ſed nec in Chriſto manentes quidquam nos ex nobis facere, id eſt quidquam cum eius gratia cooperari; & nos, quia contrà ſentimus, homines ſcilicet valde Catholici Pelagianos vocant. Pelagiani enim illis videmur eſſe, non quòd nos Pelagiani, ſed quòd illi Manichæi ſint, & Catholicos Manichæis Pelagianos videri neceſſe eſt. Vterque priùs error refellendus; deinde dicendum, qua de re ipſi inter ſe Catholici fide integra diſſentiant, & quibus magis aſſentiendum iudicemus. Iuuat hoc loco ponere verba Caluini hæreticorum magiſtri, vt lector quàm abſurda, quàm malè cohærentia dicant, intelligat, *Papiſtæ*, inquit, *hanc ſententiam non extenuant modo, ſed eneruant; imo potius eludunt. Etſi enim verbo tenus fatentur nos ſine Chriſto nil poſſe, aliquid tamen facultatis ſuppetere nobis ſomniant, quod per ſe quidem non ſufficiat, ſed Dei gratia adiutum cooperetur; nec enim hominem ita exinaniri ſuſtinent, quin aliquid ex ſe conferat. Verum tam clara Chriſti verba eludere non ita promptum eſt. Tale eſt Papiſtarum commentum nos ſine Chriſto nihil poſſe, ab eo tamen adiutos habere aliquid ex nobis præter eius gratiam. Chriſtus vero contra pronuntiat nos nihil poſſe ex nobis, palmes, inquit, nullum fructum affert a ſemetipſo. Ergo non tantum cooperantis ſuæ gratiæ auxilium hic commendat, ſed nos penitus priuat omni virtute, niſi quam ſuppeditat ipſe nobis; ergo hæc particula, ſine me, ſic reſolui debet, non niſi ex me.* Plures hîc errores apparent, quàm quos ego propoſueram. Nam præterquam quòd in ſumma rei errat, aut noſtra, aut Chriſti verba non intelligit. Si enim putat nos dicere poſſe nos aliquid ex nobis, id eſt ſine Chriſto, ſententiam noſtram non intelligit; non enim dicimus poſſe nos aliquid, quod ad iuſtificationem pertineat, ex nobis, hoc eſt ſine Chriſto, ſed ex nobis, id eſt nobis etiam cum Chriſto cooperantibus. Si autem ne hoc quidem ſenſu putat nos cum Chriſto nihil ex nobis poſſe, Chriſti non intelligit verba. Cum enim Chriſtus dicit palmitem nullum ex ſe fructum ferre poſſe, non eſt ſenſus palmitem etiam in vite manentem nihil facere, nihil conferre, cùm fructum fert, ſed ex ſe, id eſt ſine vite nullum fructum ferre poſſe. Hoc enim ipſum Chriſtus agebat, non vt doceret nihil conferre palmitem, ſed vt doceret nihil niſi in vite manentem conferre poſſe. Imo potiùs docebat conferre etiam palmitem aliquid, modò in vite maneret, propterea enim diſcipulos hortabatur, vt in ſe manerent, vt fructum ferre poſſent. Reſque ipſa ita docet. Quis enim non videt palmitem in vite manentem ad ferendum fructum natura ſua conferre aliquid? Hoc profectò qui negat non ſcripturam modò, & Theologiam, verum agriculturam etiam, & naturam vniuerſam ignorat. Alter in his verbis error Caluini eſt, quòd non intelligat, quid ſit, *ſine me*; non enim idem valet, quod non niſi ex me, vt ille interpretatur, ſed idem, quod non manens in me. Opponit enim hæc duo, manere in ſe, & ſine ſe, quare idem ſit neceſſe eſt *ſine me*, &, *niſi in me manſeritis*. Ergo pro illo, *ſine me*, quandoquidem idem ſunt, dicamus, niſi in me manſeritis, & experiamur vtra ex his verbis, noſtrane, an Caluiniſtarum ſententia colligatur. Illi quidem rectè colligere non

Hæretici noſtri temporis Manichæi ſunt.

Errores varij Caluini reuincuntur.

A poſſunt, niſi in me manſeritis, nihil poteſtis facere; ergo etiamſi in me manſeritis, nihil poteſtis ipſi facere; ego enim ſolus omnia facio. Quis enim non rideat ita colligentem, cùm ſi de palmite eodem modo diſputaret, agricolæ riderent, palmes ſi in vite non manſerit, nullum fructum ferre poteſt; ergo etiamſi in vite manſerit non ipſe, ſed ſola ſine ipſo vitis fructum ferre poteſt? quis quæſo tam ruſticus eſt, qui iſtum tam ineptum diſputatorem non exſibilet? Nos contra rectè colligimus, Niſi in Chriſto manſerimus, nihil poſſumus facere? ergo ſi in illo manſerimus, aliquid facere poterimus. Quis enim non videat hoc rectè ſequi? Id in palmite magis apparebit, palmes niſi manſerit in vite, non poteſt fructum facere; ergo B ſi in vite manſerit, poterit. Si enim non ſequitur, cur non idem de ſaxo dicitur, Saxum niſi in vite manſerit, nullum fructum afferre poteſt? Cur ſi quis hoc diceret, tanquam ineptus, abſurduſque rideretur, niſi quia ſaxum etiamſi in vite maneret, nullum fructum ferre poſſet? Propterea ergo non ineptè dicitur, palmitem, niſi manſerit in vite, fructum ferre non poſſe, quia ſi in vite manſerit, fructum ferre poteſt. Denique cur iſti quæſo negant nos, antequam gratiam habeamus, quidquam poſſe boni facere, niſi quia non habemus liberum arbitrium? atqui ijdem ipſi docent per gratiam liberum arbitrium priùs perditum recuperari, priùs mortuum ſuſcitari; ergo cum gratiam habemus, liberum arbitrium iam recuperatum, C iam ſuſcitatum aliquid aget. Ad primum veniamus errorem, qui illis cum nonnullis de ſchola Catholicis communis eſt. Colligunt ex hoc loco nos ſine gratia Chriſti, quam ſpecialem vocant, non ſolùm nihil vllo dignum apud Deum præmio, ſed omnino nihil, quod quoquo modo bonum ſit, poſſe facere, nec enim dixiſſe Chriſtum ſine me parum, ſed *ſine me nihil poteſtis facere*. Quod verbum Mileuitanum, & Arauſicanum Concilium, & ſæpe Diuus Auguſtinus contra Pelagianos vrgent, exaggerant, premunt. Duplex quæſtio eſt, quæ vna videtur eſſe. Aliud enim eſt quærere, vtrum ſine Chriſto, id eſt antequam in Chriſto maneamus, quod Theologi dicunt, ſine gratia iuſtificante, & habituali, aliquid boni facere poſſimus, quod propriè ad huius loci explicationem pertinet; aliud, an antequam in Chriſto ma- D neamus, ſine illo, id eſt ſine ſpeciali eius gratia non habituali, ſed actuali poſſimus facere aliquid boni. Prior quæſtio iam à Concilio Tridentino explicata eſt; docet enim poſſe nos per actualem, præuenientemque gratiam Chriſti ad gratiam habitualem, & iuſtificationem diſponere: diſpoſitio autem ad gratiam non per mala, ſed per bona vtique opera fit. Nam malum non poteſt diſpoſitio ad bonum eſſe. Docet præterea metum pœnarum inferni, qui iuſtificationem antecedit, non malum, ſed bonum eſſe. Ex quo ſequitur neceſſariò hunc locum ex Concilij Tridentini ſententia ad hunc modum intelligendum, *Sine me nihil poteſtis facere*, quod vita æterna, aut gratia dignum ſit, id eſt nihil meritorium, vt Theologi loquuntur. Qui ſenſus, etiamſi Concilium non interpretaretur, ex ipſis Chriſti verbis ab acuto, & attento lectore facilè colligeretur. Quid enim eſt, *nihil poteſtis facere*, E niſi nullum poteſtis facere fructum, quemadmodum de palmite dixerat? Fructus autem eſt meritum, fructus eſt præmium. Poſſumus ergo ſine illo, id eſt antequam in illo per caritatem coniuncti maneamus, aliquid boni facere; ſed illud ipſum bonum fructus non eſt, quia neque gratia, neque præmio vllo dignum eſt. Altera etiam quæſtio diſtinguenda eſt; nam aliud eſt quærere, an ſine actuali Chriſti gratia aliquid boni facere poſſimus, quod quamuis gratiam, iuſtifica-

Scholaſticorum quorũdam error refutatur.

Seſſ. 6. c. 6. & 7. & cã. 3. & 7.

Ibidem c. 6. & can. 8.

tionem-

tionemque non mereatur, tamen ad iuſtificationem aliquo modo ſaltem tanquam diſpoſitio pertineat; aliud, an poſſimus aliquid boni facere, ſiue ad iuſtificationem pertineat, ſiue non. Prior pars quæſtionis etiam eſt à Concilio Tridentino definita; docet enim omne iuſtificationis initium, omniumque ad iuſtificationem diſpoſitionum non à nobis, ſed præuenienti, & actuali Chriſti gratia ſumi oportere. Secunda pars manet in dubio; nec noti ſolùm hæretici, ſed nonnulli etiam Catholici negant quidquam nos quocunque modo bonum, ſine actuali Chriſti gratia per ſolum illud generale, quod vocant, auxilium omnibus hominibus commune facere poſſe. Quibus ego tres ob cauſas nequaquam aſſentior, & quia hæreticos, id eſt malos omnino aut duces, aut eiuſdem ſententiæ defenſores habent; & quia experientia ipſa videtur nos docere contrarium; quis enim mortalium eſt, qui non aliquid aliquando boni faciat, quale eſt parentes diligere, pauperis miſereri, dolere, quòd aliquid mali fecerit, quod dignum homine non fuerit, & ſi nihil aliud, velle ſaluum eſſe, quod profectò bonum eſt? & quia ſi ea ſententia ſequenda eſſet, propter hunc potiſſimùm locum ſequenda eſſet; at hic locus, vt modò Concilij etiam Tridentini auctoritate probauimus, non de actuali, ſed de habituali, & iuſtificante gratia, per quam in Chriſto manemus, & fructum ferimus, intelligendus eſt. Itaque aut illa hinc ſententia probari non poteſt, aut illa eadem ratione probari poterit, non poſſe nos antequam in Chriſto maneamus, per eius præuenientem gratiam diſponere, vt in eo maneamus, quæ à Tridentino Concilio damnata eſt. Contra Pelagianos verò muniſſimus hic erat locus; docebant enim illi non ſolùm poſſe nos ſine diuina gratia aliquid boni facere ſed etiam poſſe & gratiam, & vitam æternam ſine vlla mereri gratia, gratiam verò illam, per quam in Chriſto manemus, non id nobis facere, vt poſſimus, ſed vt faciliùs poſſimus mereri vitam æternam; atque hoc ſenſu in Mileuitano, & Arauſicano Concilio damnata eſt. Hoc eſt, quod D. Augu. vrgere ſolet non dixiſſe Chriſtum ſine me parum, aut difficiliùs poteſtis facere, ſed, *ſine me nihil poteſtis facere*, lib. 1. de gratia Chriſti contra Pelagium & Cœleſtium. c. 29. & lib. 2. contra duas epiſt. Pelag. c. 8.

In aliquod bonum poſſimus facere ſine gratia.

Pelagianorum error.

6. *Si quis in me non manſerit, mittetur foras ſicut palmes, & areſcet, & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.*] Docuerat, quid boni eos conſequeretur, qui in ſe manerent, vt fructum plurimum afferrent, id eſt vitam æternam mererentur, quo nullus maior, nullus vberior fructus eſſe poteſt; docet nunc quid eos conſequatur mali, qui in ſe non manſerint. Idem illis faciendum eſſe, quod inutilibus fit ſarmentis; primum à vite præciduntur; deinde colliguntur, congeruntur in ſtruem, areſcunt, & in ignem comburenda mittuntur, ad nullam aliam rem vtilia. *Quid enim fiet de ligno vitis ex omnibus lignis nemorum, quæ ſunt inter ligna ſyluarum? Nunquid tolletur de ea lignum, vt fiat opus, aut fabricabitur de ea paxillus, vt dependeat in eo quodcunque vas? Ecce igni datum eſt in eſcam, vtramque partem eius conſumpſit ignis.* Ezechiel. 15. 2. 3. 4. Quid hæc ſingula ſignificent, minime ſubtiliter quærendum eſſe arbitror; nec enim propterea dicta ſunt, quòd in hominibus, qui in Chriſto non manent, eadem quinque, aut alia ſimilia facienda ſint, ſed quòd ea in ſarmentis à vite præciſis fieri ſoleant, vt colligantur, foras mittantur, areſcant, in ignem conÿciantur, & ardeant. His ergo omnibus nihil ſignificatur aliud, quàm eos, qui in Chriſto non manſerint, igne inferni ſempiterno eſſe puniendos. Non ſunt ſingulæ parabolæ partes ad rem ſemper per parabolam ſignificatam accommodandæ; multa enim dicuntur ad explendam, ornandamque narrationem. Si quis tamen volet ſingula ad eos, qui in Chriſto non manent, accommodare, obſeruet primo loco eum palmitem, qui in ſe non manſerit, à ſe præcidendum eſſe, quod in ſarmentis primùm fit, aut quia iam dixerat in ſe non manere, id eſt à ſe præciſum eſſe, aut quia, qui in Chriſto non manet, non præciditur à Deo, ſed ſe ipſe præcidit. Deinde non eſſe his in rebus ſeruatum ordinem. Nam poſt ſarmentorum præciſionem primum colliguntur, & in faſces colligantur, deinde mittuntur foras, id eſt extra vineam exportantur; tertio loco areſcunt, quarto in ignem miſſi ardent. Quid ſit homines colligi, qui in Chriſto non manent, Matth. 13. 41. 42. alia Chriſtus parabola declarauit, *Mittet filius hominis angelos ſuos, & colligent de regno eius omnia ſcandala, & eos, qui faciũt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis.* Atque hoc ipſum eſt mitti foras, id eſt extra vineam electam Domini ab electorũ conſortio ſeparari, quod in alia parabola dixit mitti *in tenebras exteriores*, Matth. 8. 12. & 22. 13. & 25. 30. Areſcere quidam interpretantur ſpiritum Dei perdere, aut ſpiritu areſieri. At nemo foras eÿcitur, niſi cuius priùs ſpiritus aruerit. Nihil ergo aliud intelligo, quã ita dãnari, vt nulla illis maior ſpes reliqua ſit pœnitentiæ, & ad Chriſtum reuertendi, quàm aridis ſarmentis eſt renaſcendi rurſum in vite. Sequentem verſum c. 14. 13. explicauimus.

In parabolis multa dicuntur ad explendam, & ornandam narrationẽ.

8. *In hoc clarificatus eſt pater meus, vt fructum plurimum afferatis, & efficiamini mei diſcipuli.*] Quorſum hoc ſubnexit? Rupertus exiſtimat rationem reddere, quamobrem illis dixerit adeo liberalem patrem ſuum erga ipſos futurum eſſe, ſi in ſe manſerint, vt quidquid ab eo petierint, conceſſurus illis ſit, quia nimirum hac ipſa re Pater glorificatur, vt in ſe illi maneant. Chryſoſtomus exhortationem eſſe putat, qua diſcipulos incitat, vt enitantur in ſe manere, quod potius orationis argumentum erat, & fructum quam plurimum afferre, quia hac ratione non tam ſe, quam patrem ſuum eſſent glorificaturi: vtrumque probabile. Verbum præteriti temporis ἐδοξάσθη *glorificatus eſt*, Græcum etiam, grauemque auctorem Cyrillum videtur feſelliſſe, vt exiſtimaret de re præterita agi, non de futura, eſſeque ſenſum, propterea pater meus miſſo in mundum me glorificatus eſt, id eſt propterea magna ſua cum laude me miſit in mundum, vt fructum in me manentes, quam vberrimum afferretis, meique diſcipuli efficeremini. *Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam*, ſuprà c. 3. 16. ne igitur eius fallatis opinionem. Rectè à quibuſdam animaduerſum non poſſe hanc interpretationem cum verbis Chriſti conuenire, nec enim dixiſſe εἰς τοῦτο ἐδοξάσθη ὁ πατήρ, *in hoc*, id eſt ad hanc rem *clarificatus eſt pater*; ſed ἐν τούτῳ *in hoc*; id eſt in hac re. Ergo verbum præteritum pro præſenti, aut futuro poſitum eſt; *In hoc clarificatus eſt*, id eſt clarificatur, aut clarificabitur *Pater*, quod etiam Euthymius admonuit Cyrillum fortaſſe notans. Alia eſt in illa dictione, *vt*, ἵνα difficultas; cùm enim aut finem, aut euentum, & conſequentiam, vt ſæpe diximus, ſignificare ſoleat, neutrum videtur hoc loco ſignificare poſſe. Nam neque in hunc finem glorificatur Pater, vt fructum plurimum afferamus, nec ex eo, quòd ille glorificatur, hoc cõſequitur, vt nos feramus fructum, niſi Cyrilli, quàm modò refutauimus, ſequamur opinionem. Credo ergo ἵνα poni pro εἰ, *vt* pro *ſi*. Exemplum eſt ſuprà cap. 4. 34. *Meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius, qui miſit me*; id eſt, in hoc conſiſtit cibus meus, ſi fecero voluntatem eius, qui miſit me, aut cibus meus conſiſtit in facienda voluntate eius,

Lib. 10. c. 3.

Præteritum pro præſenti aut futuro poſitum.

qui

qui miſit me; & cap. 6. 29. *Hoc eſt opus Dei, vt credatis*, id A
eſt ſi credideritis, opus Dei facietis; aut opus Dei in
credendo conſiſtit, & infra c. 17. 3. *Hæc eſt vita æterna,
vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quem miſiſti Ieſum
Chriſtum*; id eſt, vitam æternam habebunt, ſi te cogno-
uerint. aut in cognoſcendo te vita eorum æterna con-
ſiſtit. Sic etiam Latinè loquimur. Hæc vera eſt virtus,
vt fugiamus malum, proſequamur bonum. id eſt, in
fuga mali, & proſecutione boni vera conſiſtit virtus.
Eodem modo dictum hoc loco eſt. *In hoc clarificatus
eſt Pater meus, vt fructum plurimum afferatis*, id eſt, in hoc
glorificabitur, ſi fructum plurimum attuleritis, aut, in
fructu, quem vos tuleritis, patris mei gloria conſiſtit.
Ex verbis ſequentibus alia naſcitur quæſtio, quid ſit, B
Et efficiamini mei diſcipuli. Sunt enim qui vertant, Et ef-
ficiemini, aut eritis mei diſcipuli. Itaque non referunt
hæc verba ad dictionem illam, vt, quaſi ſenſus ſit, glo-
rificationem Patris in his duabus rebus poſitam eſſe,
vt fructum plurimum afferamus, & Chriſti diſcipuli
ſimus; ſed putant ἀπὸ κοινοῦ repetendum ἐν τούτῳ in hoc,
vt ſit hic ſenſus, in hoc glorificabitur Pater, & in hoc
diſcipuli mei eritis, ſi fructum quàm plurimum at-
tuleritis. Et quidem, ſi legamus καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μα-
θηταί, vt omnes ferè nunc Græci codices habent, &
ita vertendum, & iſte ſenſus eſſe videretur; nec eum
me puderet ſequi meliores præſertim habentem au-
ctores, Chryſoſtomum, Theophylactum, & Euthy-
mium, qui ita plane videntur interpretari. Sed noſtrum C
interpretem ſequi malo, quem non dubito legiſſe γέ-
νησθε, *efficiamini*, aut ſitis. cum ille priore. Quam ſe-
ctionem ideo alteri præfero, & quia noſtri interpre-
tis eſt, & quia non ſolum apud Leontiũ. & Theophy-
lactum, ſed in celeberrimo etiam illo Vaticano codi-
ce reperta. qui inſtar eſt omnium. Quid ſit clarificari
Patrem, aut quod, vt Auguſtinus monuit, idem eſt,
glorificari, ſæpe docuimus, eius gloriam, quæ apud ip-
ſum creſcere non poteſt, apud homines creſcere. Diſci-
pulos autem ſuos fieri, aut eſſe dicit, non eos, qui ſolam
habent fidem, iam enim Apoſtoli iſto modo diſcipuli
erant. ſed eos, qui eius etiam mores imitantur, vt ſuprà
c. 13. 35. D

Clarificare, ſeu glorificare Patrem quid ſit.

9. *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos, manete in
dilectione mea.*] Obſeruandum eſt in quo compara-
tio conſiſtat. aut quomodo comparationis membra
inter ſe conferenda ſint. Omnes, quos legerim, inter-
pretes exiſtimant, comparationem Chriſtum non ni-
ſi inter ſe, & Patrem facere, quaſi ſenſus ſit, Quem-
admodum Pater dilexit me, ita & ego vos diligo, at-
que hic comparatio terminetur; inde quaſi concluſio
ſequatur, Manete ergo in dilectione mea, & hanc ip-
ſam concluſionem non omnes vno modo interpre-
tantur. Mihi non ſolum cauſa videtur eſſe aliqua du-
bitandi num ibi concludenda comparatio ſit: ſed mul- E
to etiam eſſe probabilius ibi non claudi; ſed vnum
comparationis membrum eſſe id, quod omnes totam
comparationem eſſe putant, *ſicut dilexit me Pater, &
ego dilexi vos*; alterum verò; *Manete in dilectione mea*. Vt
ita ſentiam, adducor primum conſuetudine loquendi
Chriſti, qui huiuſmodi comparationibus videtur de-
lectatus, in quibus prior pars altera conſtaret compa-
ratione. Illuſtre ſupra notauimus exemplum cap. 6. 57.
*Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem, &
qui manducat me, & ipſe viuet propter me*, quod qui non
intelligit, noſtrum ibi legat commentarium. Deinde,
quod non id hoc loco ageret Chriſtus, vt doceret, aut
ſe à Patre diligi, aut diſcipulos diligere, ſed vt diſcipu-
los ad ſe diligendum exhortaretur; hoc ergo ipſum
membrum, & quidem præcipuum eſſe debet compa-
rationis, *Manete in dilectione mea*. In priore igitur mem-
bro duas declarat cauſas, ob quas diſcipuli debeant

in ſua manere dilectione; alteram, quod ſe quoque
Pater diligat, & æquum ſit, vt illi diligant, quem Pa-
ter tantopere dilexerit, alteram, quod ipſe quoque
eos diligat, ita reciprocum eos ſibi amorem debere.
Intelligitur ergo particula ſimilitudinis, ita, aut em-
phatica, &, vt c. 5. 30 *ſicut audio, iudico*, pro, ſicut au-
dio, ita iudico. Hinc intelligitur nomen dilectionis,
cùm Chriſtus dicit, *Manete in dilectione mea*, non ſumi
actiuè. vt non ſolum pleríque recentiores interpre-
tes, verum etiam Auguſt. Beda, & Cyrillus, graues au-
ctores exiſtimant vt ſenſus ſit date operam, vt ſemper
mea dilectione digni ſitis, id eſt, vt quemadmodum
hactenus vos dilexi, ita vos ſemper diligam. Sumitur
igitur paſſiuè, *Manete in dilectione mea*, id eſt, pergite
me diligere quemadmodum Auguſt. Chryſoſt. Leõ-
tius Theophyl. Beda, & Rupertus interpretantur, ra-
tioque ipſa poſtulat, magis enim conueniebat, vt di-
ſcipulos hortaretur, vt ſe diligerent, quam vt à ſe dili-
gerentur. At dixiſſet interpres. in mei dilectione. non
ſolet interpres tam Grammaticè loqui, præterquam
quòd etiam, pronomen Meus interdum paſſiuè ponitur.
Alium tamen non abſurdum fortaſſe ſenſum mihi vi-
dentur interpretes prætermiſiſſe. *Manete in dilectione mea*,
id eſt quam vobis toties ac tantopere commendaui.
Hoc enim vocat præceptum ſuum ver. 12. Ergo ſicut
ego, & Pater vos viciſſim diligimus, ſic vos alter alte-
rum diligite.

Dilectionis nomen quomodo hic ſumatur.

10. *Si præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione
mea. ſicut & ego patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in
eius dilectione.* Docet exemplo ſuo, quomodo in ſua
dilectione manere poſſint, ſi ſua nimirum præcepta
ſeruauerint. Sed eadem hic atque ſuperiore verſu quæ-
ſtio eſt, actiuène, an paſſiuè dilectio ſumenda ſit. Si
enim actiuè ſumatur, ſenſus erit: ſi præcepta mea ſer-
uaueritis, diligam vos. atque ita Cyrillus, Auguſtin. &
Beda & recentiores fere omnes interpretes intelli-
gunt Si paſſiuè, *Si præcepta mea ſeruaueritis*, diligetis me,
quemadmodum Chryſoſt. Leontius. Theophylactus,
& Rupertus exponunt, quod eſt multo (vt dicemus) probabilius. Illud videbitur obſtare, quod ob-
ſeruatio præceptorum non ſit cauſa dilectionis. qua
Chriſtum diligimus; ſed dilectionis, qua nos Chriſtus
diligit Non enim propterea Chriſtum diligimus, quia
eius præcepta ſeruamus; ſed ideo præcepta ſeruamus,
quia illum diligimus: contrà vero propterea Chriſtus
diligit nos, quia eius ſeruamus præcepta. Hunc no-
dum rectè Auguſtinus & Beda ſoluũt. *Dilectio*, inquit,
*facit præcepta ſeruare, an præcepta ſeruata faciunt dilectio-
nem? Sed quis ambigit, quod præcepta præcedat? Vnde enim
præcepta ſeruet, non habet, qui non diligit. Quod ergo ait, Si
præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea: oſtẽ-
dit, non vnde dilectio generetur, ſed vnde monſtretur, tanquã
diceret: Nolite vos putare manere in mea dilectione, ſi non
ſeruaueritis præcepta mea. Si enim ſeruaueritis, manebitis,
hoc eſt, hinc apparebit quod in mea dilectione maneatis, ſi præ-
cepta mea ſeruaueritis.* Hic verus eſt ſenſus; eodem enim
modo dixit ſuprà c. 13. 35. *In hoc cognoſcent homines, quia
diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.* Si-
militer, quod de ſe dicit, intelligendum eſt *Sicut & ego
patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in eius dilectione.*
Quod, qui dilectionem actiuè ſumũt, pro dilectione,
qua Chriſtus diligit nos, ad hunc modum interpreta
tur. propterea ego à Patre diligor, quia eius præcepta
ſeruaui. Sed diuerſus proſus eſt ſenſus; inde apparet
patrem meum à me diligi, quia eius ſeruo præcepta. ſi-
cut primum expoſuimus membrum, & ex eorundem
auctorum ſententia. Præpoſitio ergo &, pro quia po
ſita eſt. Hebræorum idiomate, vt Pſal. 59. 13. & 107. 13.
Da nobis auxilium de tribulatione, & vana ſalus hominum,
vt legitur Hebraicè, id eſt, *quia vana ſalus hominum*,

Tract. 82.

Hebræorum idiotiſmus & pro quia

vt no-

vt noſter vertit interpres. Quo modo dicat Patris ſe præcepta ſeruare, ſæpe docuimus, loquitur vt homo. Itaq; Chryſoſt. Theophylact. & Euthymius monent, cum aliàs hæc dictio, *ſicut*, non ſoleat æqualitatem, ſed ſimilitudinem, & proportionem quãdam ſignificare, cùm Chriſtus de ſe & de nobis loquitur, hoc tamen loco æqualitatem declarare, quia de ſe, tanquã de homine loquitur, æqualis nobiſcum naturæ.

11. *Hæc locutus ſum vobis, vt gaudium meum in vobis ſit, & gaudium veſtrum impleatur.*] Docet ea, quæ hactenus diſcipulis dixit, non tam ſua, quàm ipſorum cauſa dixiſſe, vt non ſolùm ſua, ſed ipſorum lætitia plena eſſet, atque perfecta. Quod, Chriſtus gaudium ſuum vocet, tres apud diuerſos auctores interpretationes inuenio.

Cur gaudiũ ſuum vocet Chriſtus.

Cyrillus, & Leontius exiſtimant gaudium ſuum non ſuum, ſed diſcipulorum gaudium appellare, quaſi dicat, *vt gaudium meum in vobis ſit*, id eſt vt tale gaudium veſtrum ſit, quale meum eſt, vt quibus ego rebus gaudeo, & vos gaudeatis. Hanc interpretationem ideo non probo, quia non id agebat Chriſtus, vt doceret, quibus rebus gaudere eos oporteret, ſed, vt propoſito gaudio, quod & ipſe, & illi inde conſecuturi eſſent, eos ad ſe diligendum hortaretur. Theophylactus, & Euthymius gaudium Chriſti paſſiuè, non actiue dici putant, non quo Chriſtus ipſe, ſed quo diſcipuli de Chriſto gaudebant, itaque cum dicit gaudium meum, & gaudium veſtrum non diuerſum, ſed idem dicit gaudium. Verum hac ipſa ratione hæc opinio refutatur; ſatis enim per ſe perſpicuum eſt, diuerſum ſignificari gaudium, niſi abſurdam, & tautologicam orationem dicere velimus.

Vera Auguſtini expoſitio.

Vera igitur Auguſtini, Bedæ, & Ruperti ſententia eſt, diuerſum ſuum, ac diſcipulorum gaudium quamuis de eadem fortaſſe re, Chriſtum ſignificare, ſuumque gaudium actiuè dicere, non quo alij de ſe, ſed quo ipſe gaudeat. Hoc tantum intereſt, quòd Rupertus gaudium Chriſti ad eius paſſionem refert, quod videtur non ſatis congruentem ſenſum habere poſſe. Quo enim modo eiuſmodi gaudium eius in diſcipulis eſſe poterat? Auguſtinus, & Beda referunt ad eius gratiam, qua fit, vt de nobis gaudeat. *Quod eſt*, inquit, *gaudium Chriſti in nobis, niſi quo dignatur gaudere de nobis?*

Tract. 83.

Quod ſi rectè intelligatur, verum eſt, ſed clariùs, vt opinor, rem ego explicabo. Credo vtrumque gaudium, & Chriſti, & diſcipulorum, ad id eſſe referendum, quod illis paulo ante commendauerat, *Manete in dilectione mea*, & ad cætera, quæ in eandem ſententiam diſſeruerat. Sed gaudium Chriſti ad id refertur, tanquam ad materiam, gaudium verò diſcipulorum tanquam ad cauſam. Ait enim Chriſtus ſe propterea tantopere ad dilectionem ſui exhortatum eos eſſe, vt ex eorum erga ſe, & inter ipſos amore, cæteriſque bonis ipſorum moribus lætitiam percipiat; quemadmodum bonus pater bonis filiorum moribus, debitoque erga ſe amore, atque obſeruantia lætari ſolet: & vt eadem ipſi erga ſe dilectione non ſolum in hac gauderent vita, mirificam à Chriſto etiam in rebus aduerſis conſolationem accipientes, ſed mererentur etiam plenam in altera vita lætitiam, perfectamque percipere. Hoc eſt, *vt gaudium veſtrum impleatur*, plenum ſit. Nunc eos non niſi tenuem quendam habere guſtum voluptatis eius, quæ ex ipſius dilectione caperetur; tunc eos perfectam ipſam percepturos voluptatem, ſi in eadem dilectione perſeuerauerint. Fecit, ac dixit, quod facere, dicereque ſolet pater filios aut longè ipſe profecturus relinquens, aut à ſe aliquo dimittens. Exhortatur vti mutuæ inter ſe caritatis, reuerentiæque in patrem memores ſint: id & ſibi. & ipſis gaudio futurum: ſibi quidem, quòd nihil optet, quàm probos, & morigeros habere filios; ipſis verò, quòd ſi id fecerint magnam illis, vnde gaudeant, hæreditatem daturus ſit. Sed quia hæc ipſa, ad quam exhortabatur, dilectio ex ipſius ſine dubio gratia proficiſcitur, rectè potuit Auguſtinus dicere, *Quod eſt gaudium Chriſti in nobis, niſi quo dignatur gaudere de nobis?* Quod metu, vt opinor, Pelagianorum dixit, ne forte exiſtimarent ſignificare Chriſtum aliquid ex noſtro nos habere, quo ille gaudere poſſet. Hoc, quamuis leue, indicauerim, quod dicit *in vobis*, Hebraiſmum eſſe pro, veſtram ob cauſam, aut propter vos.

Hebraiſmus.

12. *Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos.*] Non ſolum explicat, quid ſit id, vnde & ſibi, & ipſis magnum eſſet gaudium acceſſurum; ſed ea occaſione illud ipſum mutuæ caritatis præceptum repetit, quod ſciebat non ſatis pro dignitate poſſe commendari. Idem dixerat capite 13. 34. ſed illic *mandatum nouum*, hîc mandatum ſuum vocat, inde illa naſcitur quæſtio, quam his proponit verbis Auguſtinus, *Huius mandati repetitio, commendatio eſt; niſi, quod illic, Mandatum, inquit, nouum do vobis; hic autem, hoc eſt, inquit, mandatum meum. Ibi tanquam non fuerit ante tale mandatum; hic tanquam non ſit aliud eius mandatum.*

Quomodo mandatum dilectionis nouum, & ſuum vocet Chriſtus. Tract. 83.

Hæc ille more ſuo ſubtiliter, & ſcitè; ſed cum nititur quæſtionem ſoluere, ad ſenſum magis allegoricum, quàm litteralem inclinat. Sic enim reſpondet. *ſed ibi dictum eſt nouum, ne in vetuſtate noſtra perſeueremus, hic dictum eſt, meum, ne contemnendum putemus.* Quod Beda, vt ſolet, in ſuos tranſtulit commentarios. Cur illic nouum appellauerit, eo loco diximus; cur hic ſuum dicat, nunc diſputamus. Nota eſt, & Eccleſiaſtico trita vſu Gregorij reſponſio homil. 27. in Euangel. quam & Rupertus vſurpauit. *Cum cuncta*, inquit, *ſacra eloquia diuina plena ſint præceptis, quid eſt, quod de dilectione quaſi de ſingulari mandato Dominus dicit, Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis inuicem; niſi quia omne mandatum de ſola dilectione eſt, & omnia vnum præceptum ſunt, quia quidquid præcipitur in ſola caritate ſolidatur? Vt enim multi rami ex vna radice prodeunt; ſic multæ virtutes ex vna caritate generantur; nec habet aliquid viriditatis ramus boni operis, ſi non manet in radice caritatis. Præcepta ergo dominica & multa ſunt, & vnum; multa per diuerſitatem operis; & vnum in radice dilectionis.* Dicta ſunt hæc ſubtiliter magno vulgò probata conſenſu; ſed non videntur mihi genuinum Chriſti ſenſum explicare; tantùm enim, vt ego quidem opinor, abeſt, vt Chriſtus ſignificare voluerit aut aliud nõ eſſe præceptum, aut in hoc alia omnia conſiſtere, vt potiùs voluerit hoc, & ab alijs diſtinguere, & cum illis comparare, & omnibus anteferre. In qua re omnis vis, omniſque gratia poſita eſt huius ſententiæ, quæ perit omnino ijs, qui cum præcepto caritatis præcepta omnia confundunt. Sicut ergo locum illum cap. 13. 34. per hunc locum expoſuimus ita hunc per illius explicationem exponendum eſſe iudico. Hoc mandatum ſuum vocat, non quòd alia non habeat, quæ & ipſa à nobis ſeruari velit, ſed, quòd hoc maximè omnium commendet, maximè omnium ſeruari velit, maximè omnium neceſſarium eſſe ſciat. Quemadmodum ſi pater multos habens filios, de vno eorum aliquo, qui ſibi obſequentiſſimus, & cariſſimus ſit, dicat; Hic eſt meus filius, non negans alios eſſe, ſed ſignificans hunc maximè eſſe. Docet autem eos, vt ſe inuicem diligant non verbis ſolum, ſed ſuo etiam exemplo, *Sicut dilexi vos*, inquit. Quaſi dicat, Nihil vos facere iubeo, quod ipſe prior non fecerim: nemo indignos amore ſuo putare debet, quos ego tantopere dilexerim. Cùm dicit, *ſicut*, non modum, ſed magnitudinem declarat dilectionis; itaque interpretationem illam Gregorij vulgarem non recipio, *Ad hoc*, inquit, *amate, ad quod amaui vos.* Melius Rupertus; *Palam faciebat, quomodo, vel*

quan-

Lib. 11.

quantum diligeret nos, tanquam ſi apertiùs dixiſſet, vſque ad mortem diligite inuicem, quia vſque ad mortem dilexi vos. A

13. ***Maiorem hac dilectionem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis.***] Multi Latini codices, ac fere antiquiſſimi quique corruptè legunt, *Quàm, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis*, vitio inde, vt opinor, nato. quòd qui vulgo hoc lectitabant, non exiſtimarent ſine ea particula ſenſum conſtare poſſe. Conſtat autem melius ſine illa, *hac dilectione*, nempe *vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis, nemo maiorem habet*; aut, *hac dilectione, qua quis animam ſuam ponit pro amicis ſuis, nemo maiorem habet*. Contra verò ſi legatur, *quàm* ſententia corrumpitur; efficitur enim hic B ſenſus, hac caritate nemo maiorem habet, niſi ſi animam ſuam ponat pro amicis ſuis; itaque ſignificatur eam caritatem, qua aliquis animam ſuam pro amicis ſuis ponit, maiorem eſſe ea, qua Chriſtus dilexit nos; quòd falſum, atque abſurdum penitus eſt. Manauit tamen etiam in magnos auctores Auguſtinum, Gregorium, Bedam, Bernardum ſermone in feria quarta hebdomadæ ſanctæ, & ſermon. 9. in Pſalm. *Qui habitat in adiutorio*, & alios poſteriores idem vitium, dum neque Græca conſulunt, neque vim verborum expendunt. Solus pene Latinorum Rupertus ſine quàm legit. Probat igitur quod dixerat, *Sicut dilexi vos*, docetque ſe diſcipulos dilexiſſe, & C quidem quanta maxima fieri poteſt caritate, ita vt animam ſuam pro illis poſuerit, id eſt ponere decreuerit. De ſua enim loquitur caritate, cum dicit, *Maiorem hac dilectionem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis*, diſcipuloſque ad eiuſdem caritatis imitationem exhortatur.

Quomodo maxima dilectio pro amicis ſuis animam ponere.

Mouent nonnulli quæſtionem de ipſa veritate ſententiæ, quomodo maiorem hac caritatem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis, cùm, vt indicat D. Paulus Roma. 5. 7. 8. & Petrus 1. epiſtola cap. 3. 18. maioris ſit caritatis pro inimicis, quàm pro amicis mori. *Commendat*, inquit, *Deus caritatem ſuam in nobis, quia cum adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.* Diuus Bernardus in ſermone de feria quarta hebdomadis ſanctæ putat ita D eſſe, neque hic maximam, ſed eam, quæ inter homines maxima eſſe ſolet caritatem ſignificari. *Tu*, inquit, *maiorem habuiſti Domine ponens eam etiam pro inimicis tuis.* Itaque Bernardi iudicio non de ſua Chriſtus agit caritate, quod modò refutauimus. Meliùs alij, neminem pro inimico animam ſuam ponere, nam eo ipſo, quòd ponit, eum diligit; ſed dicitur Chriſtus animã ſuam pro inimicis ſuis poſuiſſe, quia pro ijs poſuit, qui quamuis ipſe eos diligeret, ipſi tamen eum non diligebant. Ergo pro ijs poſuit, qui & amici, & inimici erant; amici, quemadmodum hîc ipſe vocat, quia ab eo diligebantur; inimici; quemadmodum illic vocat E Diuus Paulus, quia ipſum non diligebant. Cur ergo amicos hic appellauit, cùm inimicos vocare poſſet?

Lib. 11.

Reſpondet Rupertus, *vt ſuauitate*, inquit, *locutionis dulcedinem in auditoribus ſenſim diffunderet eiuſdem, quam illis mandabat dilectionis.* Aliam quoque rationem reddit. Non quia iam erant amici, ſed quia nunc, eo patiente fiebant amici. Alia promptior eſt ratio, agebat de dilectione, qua ipſe diſcipulos proſecutus eſſet, volebatque probare non potuiſſe ſe magis diligere, quàm dilexerat, cùm animam ſuam pro ipſis poſuiſſet; non conueniebat ergo inimicos appellare, quos oſtendere volebat adeo caros; id eſt amicos ſibi fuiſſe.

Anima pro vita Hebr. idiomate.

Animam ex Hebræorum idiomate pro vita ſumi ſcitum eſt. Quam autem vim habeat verbum illud ponere, nempe vt voluntariam ſignificet mortem ca. 10. 15 obſeruauimus.

14. *Vos amici mei eſtis, ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis.*] Occaſione vnius verbi, *pro amicis ſuis*, docet diſcipulos, quo modo amici ſui eſſe poſſint, ac debeant; quemadmodum ſolet ex ſermone ſermonem nectere, occaſioneſque captare omnes, diſcipulos inſtituendi, vt ſuprà verſu. 3. & 9.

Præſens pro futuro ſumptum.

Præſens tempus pro futuro ponit, *eſtis* pro eritis, vt notat Euthymius. hoc enim poſtulat verbum ſubiunctiui modi ἐὰν ποιῆτε, *ſi feceritis*, vt verſu 8. *clarificatus eſt*, pro clarificabitur. Quid ergo? nonne iam amici erant? erant ſanè, ſed docet, qua ratione in eius amicitia permanere debeant, ſi facerent, quæ ipſis præceperat. Quemadmodum amicus amico ſæpe ſolet dicere, ſi hoc feceris, amicus meus eris, non vtique ſignificans nondum a- B micum ſuum eſſe; ſed aut deſiturum amicum ſuum eſſe, ſi non fecerit; aut ea re declaraturum verè amicum ſuum eſſe. Itaque nihil aliud hac ſententia ſignificatur, quàm illa ſuperiore verſu 10. *ſi præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea*. Obſeruandum eſt aliter hic amicos, quàm verſu præcedenti appellare. Illic amicos ſuos dixerat, non quòd ipſum illi dilexiſſent, ſed quod ab illo dilecti fuiſſent; hic autem amicos vocat, quòd ſe diligerent; ſicut è contrario ſequenti verſu amicos vocat, quos ipſe diligebat. Solent enim huiuſmodi verborum ambiguitate vti, vt verſu. 3. adnotabamus.

Refutantur Hæretici reijcientes traditiones & præcepta Eccleſiæ.

Ridiculi verò hoc loco ſunt hæreticorum interpretes. Obſeruant non C dixiſſe Chriſtum, *Et vos amici mei eſtis*, ſi feceritis quæcunque ego feci, aut facturus ſum, ſed, *ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis*; itaque hoc verbo non ſolùm quadrageſimæ ieiunium, aliaque multa quæ fecit, ſed non præcepit Chriſtus; verum omnes traditiones, omnia Eccleſiaſtica excludi præcepta. Stulti non animaduertunt eundem Chriſtum, qui hoc loco dicit, *vos amici mei eſtis, ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis*, alio loco dicere, *Exemplum dedi vobis, vt quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.* cap. 13. 15. & tamen nullum nobis de lauandis pedibus præceptum reliquit. Quemadmodum ergo vult, vt ipſum in lotione pedum imitemur, quamuis nullum nobis de ea præceptum reliquerit; ita vult, vt alia faciamus, D quæ prior ipſe fecerit, quamuis præcipere noluerit, modo ad virtutem aliquam referantur. Nam quędam ille diuinitus fecit, quæ nos facere non poſſumus. In eo verò magis ſunt ſtupidi, quòd non intelligant. qui Eccleſiæ obedit, Chriſto obedire, qui nos obedire iuſſit Eccleſiæ. Cùm per ſuos Apoſtolos Petrum, ac Paulum non Eccleſiaſticis ſolùm ſuperioribus, ſed ſecularibus etiam, ſed Gentilibus, & dyſcolis magiſtratibus obtemperare iubeat, quia *qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit*, Roman. 13 2.

1. Petr. 2. 13. 17. ad Tit. 3. 1. Roman. 13. 1. 2. 3. 5.

15. *Iam non dicam vos ſeruos, quia ſeruus neſcit, quid faciat dominus eius; vos autem dixi amicos, quia omnia, quæcunque audiui à patre meo, nota feci vobis.*] Reddit E cauſam, cur eos amicos appellauerit, ſimulque ſuam erga illos caritatem commendat, quòd cum illis cõmunicaſſet, quidquid ſecreti a Patre accepiſſet. quod ſingularis amicitiæ indicium eſt. Græcè non eſt λέξω, id eſt *dicam*, ſed, λέγω id eſt *dico*, quemadmodum alicui videri poſſit potius fuiſſe vertendum, quia ſtatim ſequitur, *Vos autem dixi amicos.* Sed meliùs noſter vertit interpres; ponitur enim præſens pro futuro; quemadmodum ſuperiore verſu *Eſtis*, pro eritis, vt indicat illa particula ἔτι *iam*, aut ampliùs, aut in poſterum, deinceps, quæ futuri temporis nota eſt.

Præſens pro futuro poſitum.

Cur ergo ſtatim dicit, *Dixi?* Significat ſe deinceps amicos vocaturum eſſe, quemadmodum iam tunc facere cœpiſſet, *Vos*, inquit, *dixi amicos.* Exiſtunt autem ex his verbis multæ quæſtiunculæ. Prima illa, quam nemo videtur attigiſſe, quomodo dicat, *Iam non dicam vos ſeruos?* quaſi antea ſeruos ſoleret

An diſcipulos ſeruos antea appellauerit.

eos appellare, quod nuſquam eum feciſſe legimus. Vocauit quidem ſeipſum dominum. c. 13. 13. vnde ſequitur illos fuiſſe ſeruos; ſed non vocauit dominum eo ſenſu, quo dominus ſerui, ſed eo, quo Rex populi, magiſter diſcipulorum dominus appellatur: qui ita honoris cauſa domini dicuntur, vt neque populus Regis, neque diſcipulus præceptoris ſerui dicantur. Quin ne illo quidem modo ſe ipſe dominum dixit, ſed quòd ſic à diſcipulis appellaretur, approbauit; quod, vt illo diximus loco, maioris modeſtiæ eſt, quàm ſi ipſe ſeſe ita vocauiſſet. Ita quidem eſt; cęterum Chriſtus noluit dicere, quo nomine priùs diſcipulos loquendo vocauiſſet, aut quo deinceps vocaturus eſſet; ſed quomodo ſe ante erga illos geſſiſſet, quomodo ſe iam gereret, & in poſterum geſturus eſſet. Priùs tanquam erga ſeruos ſe geſſiſſe videri poterat non cæteris quidem rebus, non duritie tractationis, non aſperitate verborum, non appellationis ignominia, ſed hac nimirum vna, quòd obſcuriùs cum illis locutus eſſet, neque diuina Patris ſecreta ſatis apertè expoſuiſſet, quemadmodum non ſolemus ſeruis noſtra exponere myſteria, ſed aliquid illis aliquando obſcuriùs inſinuare. Nunc verò erga illos tanquam erga fidos, familiareſque amicos ſe geſſiſſe, cùm palam illis & mortis & reſurrectionis & futuræ gloriæ myſterium dilucidè expoſuiſſet. Hoc eſt *non dicam ſeruos* ſed amicos.

Cur cum poſtea ſeruos appellarit diſcipulos ſuos, hic dicat contrarium.

Atque hinc ſecunda etiam ſoluitur quæſtio, quomodo dicat ſe nō eſſe deinceps ſeruos eos appellaturum, cùm eum poſtea legamus ſeruos appellaſſe ver. 20. *Non eſt ſeruus maior domino ſuo*, cùm de ſe vtique ac illis loqueretur: aut vt Auguſtinus quæſtionem proponit,

Tract. 85.

quomodo neget ſe ſeruos appellaturum; cùm non ſolùm cùm eius efficimur amici, ſerui eius eſſe non deſinamus, ſed meliores etiam ſimus ſerui, quo magis eius amici ſumus. Nec enim ideo dicit Chriſtus non ſe poſthac diſcipulos ſuos ſeruos, ſed amicos appellaturum, quòd ſerui eius eſſe deſinant, aut amici eſſe incipiant. Neque ſignificat nomine ſeruorum eos non vocaturum; ſed tantum declarat, quo apud ſe loco futuri ſint, nempe non ſeruorum, ſed amicorum. Aliter Rupertus reſpondet, ſeruos hoc loco pro inimicis accipi, vt ex contrario colligitur, *vos autem dixi amicos*, ideoque non appellaturum eos ſeruos, id eſt inimicos, & peccatores. Tertia quæſtio eſt, quam idem Auguſtinus, & Beda, & Theodorus Mopſueſt. mouent, quomodo pronuntiet vniuersè, *ſeruus neſcit, quid faciat dominus eius*, cum multi ſint ſerui, qui id ſæpe ſciant, præſertim ſi probi, ac fidi ſint.

Quomodo ſeruus neſciat voluntatem domini.

Non eſt dubium, quod quidam monuerunt, non eſſe ſenſum, ſeruum neſcire, *quid faciat dominus eius*, cum re ipſa iam facit; tunc enim non modò ſcire, ſed oculis quoque cernere; ſed ſenſum eſſe ignorare ſeruum, *quid faciat*, id eſt quid velit facere *dominus eius*; non habere cognita domini conſilia, quid cogitet facere, antequam faciat, & quorſum faciat, cum re ipſa iam facit. Sed de hoc ipſo quæſtio eſt, quia idipſum multi expertæ fidei ſciunt ſerui, quibuſcum ſua domini conſilia communicant. Auguſtinus, Beda in commentariis ad hunc locum, &, vt videtur, Ambroſius ſermone 6. in Pſal. 138. reſpondent eos ſeruos, qui non ſolum re, ſed animo ſerui ſunt, id eſt qui non voluntate, ſed neceſſitate ſeruiunt, neſcire domini conſilia, quia illis dominus non committit; eos autem qui voluntate ſeruiunt, ſcire; quia cum illis dominus communicat, haud ſecus, quàm cum amicis. Idem fere aliter Rupertus ſcribit, qui ſeruus peccati eſt, eum conſilia domini neſcire; qui verò ſeruus eſt Dei, eum ſcire, quia ita ſeruus eſt, vt ſimul amicus ſit. At hîc de omnibus generaliter ſeruis ſermo eſt. Theodorus Mopſueſt. ſic exponit, *ſeruus neſcit, quid faciat dominus eius*,

A id eſt, etiamſi aliquando dominus conſilia cum illo ſua communicet, tamen bona ipſa, quæ inde proueniunt, non communicat: Chriſtum autem non ſolum conſiliorum, ſed bonorum etiam ſuorum omnium diſcipulos ſuos feciſſe participes. In promptu minùs quærentibus reſponſio erat Chriſtum argumentum de medio ſumpſiſſe ex communi hominum more, dixiſſeque non quod ſemper fiat, ſed quod plerunque fieri ſoleat.

Quomodo ſe pateſeciſſe omnia dicat.

Sed ecce altera ex parte quarta oritur quæſtio, quo modo dicat Chriſtus omnia, quæ à Patre audiuiſſet, diſcipulis pateſeciſſe, cum ſuprà c. 14. 25. 26. ſignificauerit multa ſe illis non dixiſſe, quæ in aduentum Spiritus ſancti reſeruaſſet; & capite ſequenti ver. B 12. *Adhuc multa*, inquit, *habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modo.* Leontius reſpondet, cum dicit, *Omnia*, nō abſolutè omnia ſignificare, ſed omnia, quæ à Patre audierat; vt illis tunc diceret. Theodorus Mopſueſt. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius nota feciſſe omnia, quæ illis dicere conueniebat, id eſt quæ portare poterant, vt dicit poſtea. Sed iſto quidē modo quilibet dominus cuilibet ſeruo omnia ſua ſecreta dicit, quatenus conuenit, & quatenus ille ferre poteſt. Itaque meliùs rem explicant Auguſtinus hoc loco; & epiſtola 57. & lib. de agone Chriſtiano c. 9. & Beda, cū C hoc Chriſtus dixit nondum diſcipulis omnia nota feciſſe, quæ à Patre audiuerat; id enim Spiritum ſanctū poſtea facturum dixerat, *ille vos docebit omnia*, & rurſus, *ille docebit vos omnem veritatem*; ſed dixiſſe ſe feciſſe, quod paulo poſt facturus erat, ſicut ver. 8. dixit clarificatum eſſe Patrem, quia clarificandus erat.

Sup. c. 14. 26. & inf. 16. 12.

Facilius dictu erit, verbum *feci*, vt ſæpe alibi docuimus, non actum, ſed voluntatem ſignificare, *nota feci vobis*, id eſt nota facere decreui; quemadmodum paulo ante, *ſeruus neſcit, quid faciat dominus eius*, id eſt quid facere decreuerit. Quo autem modo intelligendum ſit, quod Chriſtus dicit ſe à Patre audiuiſſe, quæ vna hîc quæſtio reliqua eſſe poterat, capite 5. 37. & 8. 26. diſſeruimus.

16. *Non vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos.*] Chryſoſto- D mus, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus exiſtimant ideo Chriſtum hoc addidiſſe, vt ſuum erga diſcipulos amorem alio confirmaret argumento, non fuiſſe ab illis priùs ſe amantibus ad eos redamandos prouocatum, ſed ſe eos priorem amauiſſe, priùs elegiſſe, & in amicorum ſuorum numero poſuiſſe. Cyrillus verò, & Leontius putant Chriſtum diſcipulos exhortari, vt ſuum exemplum imitati homines præueniant, eoſque nihil dum de ſalute ſua cogitantes, ad ſalutem adducant, nec expectent, vt ipſi veniant; ſicut ipſe non expectauit, vt Apoſtoli ad ſe venirent, ſed prior eos vocauit, elegitque. Alij ideo hoc dicunt ſubieciſſe Chriſtum, ne quia eos amicos appellauerat, nimia lætitia efferrentur; itaque ſuperbiendi occaſionem detraxiſſe, dum adiunxit. *Non vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos.* Hoc ipſum Cyrillus indicat. Rupertus a- E lia ratione putat Chriſtum ſuum erga diſcipulos amorem declarare, interpretans, *non vos me elegiſtis*, ſicut populus Regem ſuum ſolet eligere, non vos mihi, ſed ego vobis auctoritatem dedi. Dubium de qua agat electione. Auguſtinus hoc loco, & lib. 1. de prædeſtinatione ſanctorum cap. 17. & vbicunque hunc locum tractat, Proſper in libro contra Collatorem, & in comment. in Pſal. 131. Beda, & Latini fere omnes de prædeſtinatione interpretantur, atque hinc probant nullam prædeſtinationis cauſam in nobis eſſe, quia ſi eſſet, nos ipſum priores elegiſſemus. De cauſa ego prædeſtinationis nihil diſputo; tantùm dico de prædeſtinatione hoc loco non agi; ſed de electione ad officium Apoſtolorum, *vt eatis*, inquit, *& fructum afferatis.* De ea nimirum electione, de qua c. 6. 70.

dixe-

De electione ad Apoſtolatum hic agitur.

dixerat *Nonne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus Diabolus eſt?* vbi de prædeſtinatione non agi, quid opus eſt probare, cùm vnum ex electis Diabolum factum eſſe dicat, & nemo dubitet, non poſſe, qui prædeſtinatus ſit, Diabolum fieri. Denique de ea agit electione, qua apud Lucam capite 6. 13. dicitur vocatis diſcipulis duodecim ex illis Apoſtolos elegiſſe. Atque ita Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theodorus Heracleotis, & Mopſueſt. Theophylactus, & Euthymius hoc loco ſentiunt. At quemadmodum Apoſtolos, ita prædeſtinatos omnes elegit; itaque ſi nulla in Apoſtolis cauſa fuit electionis ſuæ, neque in prædeſtinatis prædeſtinationis erit. Si prædeſtinatio præparatio gloriæ diffinatur, vt maior pars veterum auctorum diffiniuit, non eandem prædeſtinationis, & electionis Apoſtolorum cauſam eſſe concedendum eſt. Nam Apoſtoli electionem ſuam non meruerunt, prædeſtinati verò vitam æternam mereri poſſunt. Sin autem diffinatur gratiæ præparatio, vt diffinit Auguſtinus, eadem quidem [illegible], ſed videant, qui hoc vtuntur argumento, ne non tam confirment, quam debilitent ſuam opinionem. Nam quamuis Apoſtoli ſuam non meruerint electionem, tamen certe aliqua in ipſis cauſa fuit [illegible] fuiſſent, electi vtique non fuiſſent, & [illegible] etiam antequam eligerentur, aliquid in illis [illegible] merito, ſed aliquid tamen [illegible] quamobrem ipſi potius, quàm alij eligerentur. [illegible] Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus [illegible] exiſtimant Chriſtum [illegible] Quod ſi ita eſt, eodem modo [illegible] quemadmodum agricolæ ſolent, cum vineas [illegible] volunt, optimas quaſque & generoſiſſimas vites eligere, *Ego*, inquit, *plantaui te vineam electam*, Ierem. 2. 21. Et *plantauit eam electam, & ædificauit turrim in medio eius*, Iſai. 5. 2.

Et poſui vos, vt eatis, & fructum afferatis, & fructus veſter maneat.] Auctores illi, quos modò nominaui, qui metaphoram vineæ continuari putant, interpretantur, *poſui vos*, id eſt plantaui, [illegible] ſicut Hiſpani dicunt ponere vineam pro plantare; quin & Latinum verbum ponere eodem apud Senecam ſignificatu legiſſe memini. Congruenter huic ſententiæ ſequens etiam verbum [illegible], *vt eatis*, id eſt vt creſcatis, vt pullulctis, atque propagines longè, latèque extendatis. *Extendit palmites ſuos vſque ad mare, & vſque ad flumen propagines eius*. Pſal. 79. 12. Simplicius, opinor, Theodorus Heracleotes [illegible] *poſui* idem eſſe putat, quod [illegible] declarant. Cum enim aliquis eligitur magiſtratus, priùs [illegible], hoc eſt deſignatur, deinde declaratur & in officio conſtituitur, hoc eſt *poſui vos*. Priùs Chriſtus Apoſtolos elegit Matth. 10. 1. Mar. 3. 14. Luc. 6. 13. deinde velut in poſſeſſione Apoſtolatus poſuit mittens ad prædicandū Euangelium Mar. 6. 7. & Luc. 9. 1. 2. Hoc eſt, *poſui vt eatis*, ſicut illis poſt reſurrectionem dicit, *Euntes in mundum* (Marc. 16. 15.) *vniuerſum prædicate Euangelium omni creaturæ*. Quòd dicit, *Et fructum afferatis, & fructus veſter maneat*, [illegible] uendum, vt fructum non [illegible] permanſurum afferatis quod ipſum [illegible] commendationem ipſius erga illos [illegible] Theodorus Mopſueſt. & Chryſoſt. indicant [illegible] accedit ad perfungendum officium. Manentem vero fructū putat Cyrillus euangelicam vocari [illegible], quæ legali fructui, id eſt [illegible] qui permanſura diu non erat; ſed potius credo fructum vitæ æternæ ſic appellari.

Fructus qui manſurus eſt vita æterna.

Ut conſequentiam, & effectum deſignat.

Vt quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.] Dictio, *vt*, hoc loco non cauſam, ſed conſequentiam, effectumque ſignificat; noluit enim dicere propterea ſe eos elegiſſe, aut ad prædicandum miſiſſe, vt quidquid à Patre peterent, illis daret; aut propterea eos fructum afferre debere, vt quidquid à Patre peterent, obtinerent; ſed fore, vt ſi fructum afferrent, nihil in nomine ſuo à Patre peterent, quod non obtinerent. Cæterum ſententiam ipſam cap. 14. 13. declarauimus. Hoc notaueris ambiguam eſſe lectionem Græcam [illegible], verti enim poteſt, *det vobis*, vel dem vobis. Et quidem Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, per primam perſonam vertunt, fortaſſe meliùs, nam & c. 14. 13. dixerat, *Quodcunque petieritis in nomine meo, hoc faciam*. Itaque Theophylactus ex vtroque loco Arianorum errorem refellit, quòd illic ſe facturum, hic ſe daturum Chriſtus polliceatur, quidquid à Patre petierint.

17. *Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem.*] Chryſoſtomus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. Theophylactus, & Euthymius ſic interpretantur, hæc vobis non vt aut ipſe gloriarer, aut vobis exprobrarem, dixi, ſed vt mutuam inter vos caritatem haberetis. Itaque verbum [illegible] *mando*, videntur accipere pro [illegible] *dico*. Theodorus verò Heracleotes videtur ad ſequentia referre, ſi vultis, inquit, mundo reſiſtere, qui odio vos habiturus eſt, hæc mando vobis, vt mutuam habeatis caritatem. Auguſtinus, & Beda, quia dixerat *vt fructum afferatis*, declarare nunc, quis fructus ille ſit, nempe vt ſeſe mutuo diligant. Sed iam docuimus alium illic fructum ſignificari. Rupertus hoc refert ad ver. 14. vbi dixerat, *Vos amici mei eſtis, ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis*. Cùm enim duo illic dixiſſet, alterum, *Vos amici mei eſtis*, alterum, *ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis*, hactenus declarauit, quomodo diſcipuli amici ſui eſſent; nunc autem declarat, quæ ſint præcepta illa, quæ ſi fecerint, amici ſui futuri ſint. Ea verò præcepta non multa, non difficilia, ſed hoc vnum, & facillimum eſſe dicit, vt mutuò ſeſe diligant. Propterea cùm plurali numero dixiſſet, *hæc mando vobis*, non niſi vnum ſubiunxit mandatū, quia ad illa verba, quæ ver. 14 dixerat, alludebat. Quæ ego *præcipio vobis*, quaſi dicat, hæc ſunt, quæ ego præcipio vobis, hæc ſunt omnia præcepta mea, vt vos mutuò diligatis. Quod magnam gratiam, & emphaſim habet. Vide quæ diximus ver. 12.

18. 19. *Si mundus vos odit, ſcitote, quia me priorem vobis odio habuit.*] Hæc noua ſententia eſt, diuerſumque conſolationis genus. Munit diſcipulos aduerſus mundi tempeſtates, quas animo prouidebat. Primùm docet non debere mirari eos, ſi ſe viderint à mundo odio haberi, ſe priorem odio habitum fuiſſe, & ſolatio illis eſſe oportere, quod ſe eundem perſecutionis ſocium, aut potiùs ducem habeant. *Cur ergo ſe membrum*, inquit Auguſtinus, *ſupra verticem extollit? Recuſat eſſe in corpore, ſi non vult odium mundi ſuſtinere cum capite.* Deinde oſtendit non ſolùm debere eos hoc mundi odium æquo, patientique animo ferre, ſed ponere etiam in lucro, quòd id certum ſit argumentum nihil eós cum mundo habere commune. Mundum hîc non omnes omnino homines malos, ſed præcipuè Iudæos vocat, vt ex verſu 22. colligit Auguſtinus. Quod noſter interpres vertit, *ſcitote*, Græcè eſt [illegible], quod & *ſcitote*, & *ſcitis* verti poteſt nullo, aut perexiguo diſcrimine ſententiæ, niſi quòd ſcitis videtur eſſe magis emphaticum. Quod autem Græcè ſequitur [illegible], quidam nomen eſſe putant, ſignificatque præſtantiorem vt capite 1. 15. [illegible], *quia prior me erat*, id eſt dignior, atque præſtantior. Sic hoc loco *me priorem vobis odio habuit*, id eſt me, qui vobis melior ſum, odio habuit; me, qui Dominus ſum atque magiſter, vt dicit verſu 20. In quam interpretationem videtur Theodorus Mopſueſt.

Mundum hic vocat præcipuè Iudæos.

ſueſt.

ſuelt inclinare. Alij nomen eſſe putant, cæterum non prætentiam, ſed tempus ſignificare, quod per aduerbium temporis reſoluendum ſit, id eſt prius me quàm vos odio habuit, ſicut poëta ide dixit, *Lupi Mœrin videre priores.* Idcirco alij malunt aduerbium eſſe, *prius me odio habuit*, quod & facilius eſt, & minus ambiguum, ſed idem eſt ſenſus noſtræ verſionis. Illud certum ſuperlatiuum Græce, pro comparatiuo poſitum eſſe, quod paſſim fit.

Virgil. Ecloga 9.

Superlatiuum pro comparatiuo poſitum.

Paraphraſis.

20. *Mementote ſermonis mei, quem ego dixi vobis, Non eſt ſeruus maior domino ſuo.* Dixerat hoc illis, cap. 13. 16. Viſus ibi ea ſententia fuerat, vt doceret non debere recuſare eos facere, quod prior ipſe feciſſet, hic vtitur vt doceat non debere recuſare pati, quod ipſe prior paſſus eſſet. *Chriſto*, inquit, *paſſo in carne, & vos eadem cogitatione armamini*. 1. Petri 4. 1. Et, *Chriſtus paſſus eſt pro vobis, vobis relinquens exemplum, vt ſequamini veſtigia eius*, 1. Petri 2. 21. Græcum verbum μνημονεύετε ambiguum eſt. poteſt enim verti, aut memores eſtis, aut memores eſtote. ſicut Latinè recordamini. & imperandi, & indicandi verbum eſſe poteſt. Sed maiorem habet emphaſim imperatiuum; ſignificat enim fore, vt ſi eius verbi memores fuerint, non alia illis conſolatione opus ſit.

Si me perſecuti ſunt, & vos perſequentur; ſi ſermonem meum ſeruauerunt, & veſtrum ſeruabunt.] Vtroque in loco *Si* pro *quia* ponitur. ſi quæ oratio reſoluenda eſt, quia *me perſecuti ſunt, & vos perſequentur*, quia meum ſermonem non ſeruauerunt, nec veſtrum ſeruabunt. *Sermonem* doctrinam, & præceptum appellat ex Hebræorum idiomate. Seruare autem, & ſeruatum ſermonem dicit, non quod dictus ad ſeruandum eſſet, ſed quod per diuerſos ministros traderetur. Monet ne mirentur, ne animo deſpondeant ſi non recipi à pleriſque, ſi contemni, ſi conculcari videant doctrinam ſuam, docere pergant, & officio ſuo ſatisfacere. Documentum ad omnes Eccleſiæ doctores accommodatum, quibus & hoc Chriſti verbum, & illud D. Pauli ſemper ante oculos eſſe debet, *ſi hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.*

Si pro quia.

Sermo doctrina & præceptum.

Ad Galat. 1. 10.

21. *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia neſciunt eum, qui miſit me.*] Non eſt hæc excuſatio, ſed aggrauatio potiùs, & exaggeratio peccati Iudæorum, quod duobus modis amplificat, & dum dicit, *propter nomen meum*, id eſt, *propter nominis mei odium*, vt Rupertus interpretatur; magnum enim & malitiæ plenum erat odium non ſolum Chriſtum perſequi, ſed etiam Apoſtolos non alia eorum culpa, non aliam ob cauſam, quàm quòd à Chriſto miſſi eſſent. Hoc eſt, *propter nomen meum*; & cùm dicit, *quia neſciunt eum, qui miſit me*, id eſt, *quia ſcire noluerunt*, vt idem auctor exponit. Accuſat ergo illos, quòd intelligere noluerint, vt bene agerent. Hic ſenſus ex verſu ſequenti colligitur. Poterat dicere, quia neſciunt me, ſed propterea dixit, *quia neſciunt eum, qui miſit me*, quia quòd ſe neſcirent, minùs mirum erat; quod autem neſcirent Patrem, quem ſe tantopere ſcire profitebantur, id verò & mirum erat, & maximè reprehendendum. At cur non dixit, quia neſciunt patrem meum, ſed *quia neſciunt eum, qui miſit me?* Quia hoc maiorem habebat emphaſim; quaſi diceret, quia neſciunt, cuius ego perſonam gero.

Lib. 12.

Pſal. 35. 4.

22. *Si non veniſſem, & locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent; nunc autem excuſationem non habent de peccato ſuo.*] Intelligenda eſt ſecundo etiam loco negatio ἀπὸ κοινοῦ, *Si non veniſſem, & locutus eis non fuiſſem.* Quanquam Bernardus epiſtola 77. negationem legit, ſenſum, vt opinor, magis quàm verba ſecutus. Quia dixerat eos ignorantia odium in ſe exercere, docet ea ignorantia eorum culpam excuſari non poſſe, quia ignorantia ipſa culpa ſuit; propterea enim ignorarunt, quia ſcire noluerunt, vt paulo ante diximus, & quia odio erant occupati. Itaque ipſorum ignorantia & effectus, & cauſa erat odij. Effectus, quia odium impediebat, ne cognoſcerent veritatem; cauſa, quia ipſa viciſſim impediebat, ne illi ponerent odium. Duabus ergo rationibus oſtendit, vt Theophylactus, & Rupertus aiunt, nullam eos ignorantiæ excuſationem habere poſſe, & quia verbis, & quia factis, quis, & a quo miſſus eſſet ſæpe illis declarauerat. Vulgaris quæſtio, quomodo dicat Iudæos peccatum non fuiſſe habituros, ſi ad eos non veniſſet, & locutus non fuiſſet illis. Malorum etiam auctorum aliquando ſententiæ recitandæ ſunt. Sunt ergo, qui putent per ὑπερβολὴν hoc dictum eſſe, non quòd peccatum habituri non eſſent, ſed quòd ijſi nondum conuicti dicturi eſſent peccatum ſe non habere, non potuiſſe ſe in Chriſtum credere, quem nec vidiſſent vnquam, nec audiuiſſent. Si recepta ſententia diſcedendum eſſet, mallem interpretari *peccatum non haberent*, id eſt videri poſſent non habere prætextum aliquem excuſationis, ſi non excuſationem veram peccati ſui viderentur afferre poſſe, *nunc autem excuſationem non habent vllam.* Videtur enim peccatum non innocentiæ, ſed excuſationi, defenſioniue ſolum opponere. Sed nihil cauſæ video, quam obrem a communi ſententia diſcedamus, non omne ſit peccatum, ſed ſolum peccatum illud intelligi, quod in Chriſtum non credidiſſent. Nam ſi Chriſtus ad eos non veniſſet, & locutus cum eis non fuiſſet, alia quidem habuiſſent peccata, hoc verò non habuiſſent. vt Auguſtinus, & Beda hoc loco exponunt. Quo redit expoſitio Bernardi epiſtola 77. peccatum, inquit, non haberent huius contemptus quo me contempſerunt, ac patrem meum. Magis ab hoc ſenſu Rupertus diſcedit, qui peccatum odij in Chriſtum, & patrem eius putat intelligendum. Ineptè igitur quidam nouorum hæreticorum ex hoc loco colligunt ſolam infidelitatem peccatum eſſe, ſicut ſolam fidem dicunt iuſtificare. Nec enim Chriſtus dicit nullum, ſed hoc incredulitatis peccatum habituros non fuiſſe, ſi ad eos non veniſſet. Sed bene eſt, quod illi etiam à magno hæreſiarcha Caluino refutantur. Ergo gentes dicet aliquis ad quas Chriſtus non venit, quæ que ante eius fuerunt aduentum peccatum non habuerunt? Reſpondet idem Auguſt. *habere illos excuſationem non de omni peccato ſuo* (eius vtor verbis) *ſed de hoc peccato, quo in Chriſtum non crediderunt, ad quos non venit, & quibus non eſt locutus. Sed non in eo ſunt numero hi, ad quos in diſcipulis venit, & quibus per diſcipulos eſt locutus, quod & nunc facit; nam per Eccleſiam ſuam venit ad gentes, & per Eccleſiam ſuam loquitur gentibus, ad hoc enim pertinet, quod ait, qui vos recipit, me recipit, & qui vos ſpernit, me ſpernit. An vultis, inquit Apoſtolus Paulus, experimentum accipere eius, qui in me loquitur, Chriſtus? Reſtat inquirere, inquit idem Auguſtinus, verum hi, qui priùs, quàm Chriſtus veniret in Eccleſiam ad gentes, & priùs quàm Euangelium eius audirent, vita huius fine præuenti ſunt, ſeu præueniuntur, poſſint habere hanc excuſationem? Poſſunt plane. ſed non ideo poſſunt effugere damnationem. Quicunque enim ſine lege peccauerunt, ſine lege peribunt.*

Quomodo ſi Chriſtus non veniſſet, Iudæi peccatum non habuiſſent.

Gentes ad quas Chriſtus non venit an peccatum habuerint.

Tract. 89.

Matth. 10. 40.

Luc. 10. 16.

2. Cor. 13. 3.

Rom. 2. 12.

23. *Qui me odit, & patrem meum odit.*] Ex his verbis Rupertus colligit in ſuperiore verſu de ſolo peccato odij ſermonem eſſe, quòd alioqui non ſatis hæc videantur cum præcedentibus cohærere. Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. & Theophylactus putant propterea hoc Chriſtum addidiſſe, vt prætextum, quo Iudæi in ipſo perſequendo vtebantur, omnino remoueret. Solebant illi dicere, ac profiteri quidquid eam rem faciebant, ideo facere, vt Deo gloriam

Ioan. c. 9.16. ſuam vindicarent, à quo Chriſtus diſſentiret. *Non eſt*, inquiunt, *hic homo a Deo, qui ſabbatum non cuſtodit.* Ego oſten ſere tantum abeſſe, vt Deum defendant, vt eum potiùs odio habeant, quia qui ſe oderit, & Patrem oderit. Ego verſui. 18. hunc locum reſpondere arbitror. Dixerat enim illic ſe ab illis odio habitum, docet nunc, quàm graue ſit peccatum odiſſe ſe, quantum nimirum odiſſe Patrem, quia qui ſe odit, & patrem ſuum odit. Nam cætera quæ interiecta ſunt, eius verbi, *odio habuit*, occaſione ſunt dicta, dum ſermonem ex ſermone nectit. Vidimus exemplum ſimile ver. 17. Poteſt & ad proxima referri, vt declaret, atque cauſam reddat, quam ob rem qui in ſe non crediderant, nullam haberent excuſationem, quin propterea in ſe non credebant, quia odio erant occæcati, o-
B
dium vero ſui in Patrem redundare. Nam ſi ſe quidem ſolùm odiſſent, aliquam odij excuſationē habere potuiſſe, odiſſe hominem ſimilem cęteris, at quòd Deum oderint, quam excuſationem habere poſſe? De ipſa verborum ſententia quæſtionem mouet Auguſtinus, quomodo Patrem, quem ignorabant, vt ver. 21. dixerat, odiſſe poterá? Dicam paucis verbis, quod D. Auguſt. dicit multis. Nouerant Deum in genere, vnum eſſe cœli, terræque conditorem, & eiuſmodi alia, quæ perſpicuè in ſacris litteris lectitabant, at in ſpecie ignorabant, eum, ſcilicet primum ex ſua ſubſtātia genuiſſe Chriſtum Deum verum de Deo vero; deinde in hunc mundum ex muliere factum miſiſſe, vt ſuam apud homines perſonam repręſentans à peccatis eos liberaret.
C
Hoc, inquam, ignorabant, & hac ratione odio habebant, quia quem ille ſuo miſerat nomine, odio proſequebantur, & qui Filium odit, Patrem odit vt exponit Theodorus Heracleotes.

Quomodo Iudæi Deum Patrē quem ignorabant, odiſſe potuerint.

24. *Si opera non feciſſem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent; nunc autem & viderunt, & oderunt & me, & patrem meum.*] Docuerat ver. 22. nullam eos peccati habere excuſationem, quia docenti non crediderant; docet nunc multo minorem habere, quòd non crediderint ei, tantaque in ipſorum oculis miracula facienti. Quomodo peccatum non eſſent habituri, ſi miracula non vidiſſent, illic expoſuimus. Putat autem Cyrillus, cùm dicit, *Si opera non feciſſem in eis, quæ nemo alius fecit*, tacitè ſeſe Moyſi, Prophetiſque omnibus opponere, quaſi dicat, ſi maiora coram illis miracula non feciſſem, quàm Moyſes, aut
D
vllus vnquam Propheta fecit, excuſationem haberent aliquam peccati ſui, nunc autem quam excuſationem habere poſſunt, cùm Prophetas illos receperint, qui minora, & pauciora miracula fecêre; me verò recipere noluerint, ſed incredibili odio potius habuerint, qui tanto plura, tanto maiora fecerim. De hac ipſa re dubitare lector poteſt, quomodo dicat Chriſtus opera ſe feciſſe, quæ nemo alius fecerit? Nam ſi intelligit aliqua ſe feciſſe noua, quæ nemo feciſſet alius, licet maiora fortaſſe feciſſet, parum dicit, nam & alij aliqua fecerant, quæ ipſe non fecit. Si verò intelligit ſe maiora feciſſe opera, quàm quiſquam feciſſet alius, de hoc ipſo dubitant, nam & mortuos alij ſuſcitauerunt, quo nullum maius opus fieri videtur poſſe. Verba huc licet multa inferam Auguſt. commentarij loco, quod & Beda fecit, quibus
E
ille & proponit quæſtionem, & ſoluit. *Nulla*, inquit, *in operibus Chriſti videntur eſſe maiora, quàm ſuſcitatio mortuorum, quod ſcimus etiam antiquos feciſſe Prophetas. Fecit hoc etiam Elias, fecit Eliſæus & cùm in hac carne viueret, & cùm in ſuo monumento ſepultus iaceret. Nam quidam portantes mortuum cùm irruentibus hoſtibus eo refugiſſent, eumq; ibi poſuiſſent, continuò reſurrexit. Fecit tamen aliqua Chriſtus, quæ nemo alius fecit, quod quinque millia hominum de quinque, & quatuor millia de ſeptem panibus pauit,*

Quo ſenſu dicat Chriſtum ſe feciſſe opera in eis, quæ nemo alius fecit.

Tract. 91.

3. Reg. 17. 22. 23. 4. Reg. 13. 21.

A
quod ſuper aquas ambulauit, & Petro, vt hoc faceret, præſtitit; quod aquam mutauit in vinum; quod aperuit oculos cæci nati, & alia multa, quæ commemorare longum eſt. Sed reſpondetur nobis & alios feciſſe, quæ ipſe non fecit, & quæ nemo alius fecit; quis enim niſi Moyſes Ægyptios plagis tot, tantiſque percuſſit, diuiſo mari populum duxit, manna de cœlo eſurientibus impetrauit, aquam de petra ſitientibus fudit? Quis niſi Ieſus Naue populo tranſituro Iordanis fluenta diuiſit; & currentem ſolem emiſſa ad Deum oratione frenauit, & fixit? Quis præter Sampſon propter ſuam ſitim maxilla mortui aſini exundante ſatiatus eſt? Quis præter Eliam curru igneo in alta ſublatus eſt? Quis præter Eliſæum, quod paulo ante commemoraui ſepulto ſuo cadauere cadauer alterius reddidit vitæ? Quis præter Danielem inter ora incluſorum ſecum leo-
B
num eſurientium vixit innocuus? Quis præter tres viros Ananiam, Azariam, Miſaelem in flammis ardentibus & non vrentibus deambulauit illæſus? Prætereo cætera, quoniam hæc ſatis eſſe arbitror, quibus demonſtretur, & alios ſanctos quædam opera miranda feciſſe, quæ nemo alius fecit. Sed qui tam multa vitia, vexationeſque mortalium tanta poteſtate ſanaret, nullus omnino legitur antiquorum; vt enim taceamus quod iubendo, ſicut occurrebant, ſaluos ſingulos fecit. Marcus Euangeliſta quodam loco ait, Veſpere autem facto cum occidiſſet ſol, afferebant ad eum omnes male habentes, & dæmonia habentes. & erat omnis ciuitas ad ianuam congregata, & curauit multos, qui vexabantur varijs languoribus, & dæmonia multa eijciebat. Item alio loco dicit Marcus. Et quocunque loco intrabat in vicos, vel in vil-
C
las, aut in ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum, vt vel fimbriam veſtimenti eius tangerent, & quotquot tangebant eum, ſalui fiebant. Videtur igitur Auguſtinus ſic hæc Chriſti verba interpretari, quaſi Chriſtus non ſignificet maiora ſe quàm alios, ſed plura miracula feciſſe. Rupertus hoc victus argumento alias duas interpretationes adhibet. Altera eſt, *quæ nemo alius fecit*, ſcilicet malus, aut peccator, qualem vos me eſſe exiſtimatis. Sed hac ratione non probaſſet Chriſtus, quod volebat, debuiſſe illos pro promiſſo, ac vero Chriſto ſe recipere. Altera, vt per præteritum loquatur de futuro, vt ver. 8. id eſt de reſurrectione ſua; illud enim tantum feciſſe miraculum, quantum nemo vnquam feciſſet alius, vt ſeipſum ſuſcitaret. Ego duobus modis hoc intelligi poſſe puto. Altero, vt non ſolùm de numero, ſed etiam de
D
magnitudine eorum loquatur miraculorum, quæ ante iam fecerat; non quòd ſingula eius miracula ſingulis quorundam aliorum maiora eſſent, ſed quòd modus, quo ab eo fiebant, maiora fecerat: videbantur enim ex eo tanquam ex Deo, tanquam ex fonte manare natiua ſua, vt illa indicant verba, *Et quotquot tangebant, ſani fiebant; & quacun que detinerentur infirmitate.* Itaque alij vim adhibere videbantur, vt miracula facerent, Chriſtus vim potius adhibebat, vt virtutem ſuam cohiberet, ne nimis valde neceſſaria miracula faceret. Altera, vt non tam magnitudo vel numerus, quàm miraculorum qualitas ſignificetur, ea ſe miracula feciſſe, quæ ſolæ bene Chriſtum eſſe declararent, quod talia omnino eſſent, qualia Prophetæ Chriſtum facturum prædixerant, *Tunc*, inquiunt, *aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum patebunt.*
E
Tunc ſaliet ſicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum, Iſaiæ 35. 5. Et, *languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit.* Iſaiæ 53. 4. Hæc autem miracula ita Chriſtus paſſim faciebat, vt alia vix faceret. Hæc ergo ſunt, quæ nemo alius fecit. Atque in hanc ſententiam ea Iſaiæ teſtimonia Matth. citat. capite 8. 17. & 15. 30. vt probaret Chriſtum promiſſum illum eſſe Meſſiam, quando illa miracula feciſſet, quæ Propheta Meſſiam, cùm veniret, facturum dixerat. Quod ſequitur, *Nunc autem & viderunt, & oderunt*

Exo. 6. 7. 8. 9. 10.

Exo. 14. 21. 22. & 16. 14. 15. 16.

Ioſ. 3. 15. 16. 17. & 10. 12. 13.

Iud. 15. 15. 16.

4. Reg. 2. 11. 12.

Daniel. 6. 22. & 14. 40.

Ib. 4. 3. 94.

c. 1. 32. 33. 34.

c. 6. 56.

Authoris expoſitio.

& me & patrem meum, perinde eſt, ac ſi dicat, nunc autem videntes, atque ſcientes peccant. Quo ergo modo prius dixit patrem ſuum neſcire ver. 21? Neſciebant, quia non credebant patrem eſſe Chriſti; videbant. ac ſciebant, quia videbant opera, ex quibus, niſi odio cæci fuiſſent, cognoſcere poterant eum omnium, quæ per Chriſtum gerebantur, auctorem eſſe; ſicut. capite 7. 28. dixit, *& me ſcitis, & vnde ſim ſcitis*, id eſt ſcire debetis, aut ſcire poſſetis, ſi velletis.

25. *Sed vt adimpleatur ſermo, qui in lege eorum ſcriptus eſt, quia odio habuerunt me gratis.*] Sæpe hanc phraſim explicauimus, vt cap. 9. 3. & cap. 13. 18. vbi docuimus in huiuſmodi locutionibus de Hebraico idiomate venientibus [illegible] eſſe, & neceſſario ſubintelligendum eſſe aliquid, quod ad id, de quo agitur, ſit accommodatum. Hoc igitur loco ex verſu 25. repeti debet [illegible], ſed odio me habent, *vt adimpleatur ſermo.* Hoc autem ipſum, *vt adimpleatur ſermo*, quo ſenſu dicatur, ſæpe docuimus. Vide cap. 12. 38. Summa eſt, dictionem *ina*, vt, non cauſam, ſed euentum, & conſequentiam ſignificare. Non enim ob eam illi cauſam odio Chriſtum habuerunt, vt [illegible] ſcriptura prædixerat, implere-tur. Quod & Euthymius hoc loco monuit. Quam [illegible] habeat, eo loco, quem [illegible]. Legem vocat non ſolam illam traditam à Moyſe, ſed omnem veterem ſcripturam ſacram, vt ſuprà cap. 10. 34. quamuis alibi [illegible] & Lucæ. 24. 44. Quod [illegible] ſæpe [illegible] 8. 17. & 10. 34. Nempe [illegible] rectè non [illegible] futuram eorum malitiam [illegible] Locus eſt. Pſal. 35. 19. *Non ſupergaudeant mihi* [illegible] *gratis, & annuunt* [illegible]. Vbi Dauid [illegible] ſine culpa vlla [illegible] odio haberi dicit. Quod Chriſti [illegible] de Dauide [illegible] accommodat. Vide [illegible] multa Dauidem, cæteroſque Prophetas dicere, quæ quamuis de ipſis verè, propriéque dicantur, longius tamen ſpectent ad Chriſtum.

Lex dicitur omnis vetus ſcriptura ſacra.

Ad Chriſtũ ſpectant multa à Prophetis dicta.

26. *Cum autem venerit paracletus, quem ego mittam vobis à Patre ſpiritum veritatis qui à Patre procedit, ille teſtimonium perhibebit de me.* [illegible] tot [illegible] Cyrillus, & vt videtur, [illegible] rat neque verbis, neque miraculis ſuis Iudæos crediſſe, totius nunc Trinitatis teſtimonium allegare. Nam ſuum quidem & Patris ſuprà protuliſſe, cap. 8. 16. [illegible] *& qui miſit me Pater; & in lege veſtra ſcriptum* [illegible] Spiritus ſancti Theodorus Heracleotes, & Theophylactus, qui prædixerat [illegible] odio diſcipulos haberet, Spiritum ſanctum [illegible] At de ſe, non de Apoſtolis agit. Leontius, ne de ſe, ſo ad gratiam loqui videretur, ſuſpectumque ipſius de ſe eſſet teſtimonium, dicere fore, vt veniens paracletus, [illegible] teſtimonio [illegible] met. Auguſtinus, & Beda, quia Iudæos Chriſtus peccati inſimulauerit, quòd ſe, patremque ſuum odio [illegible] dicere venturum Spiritum ſanctum, qui illos [illegible] conuincat. Hoc probabilius; quamuis mihi [illegible] videatur eſſe ſenſus; illi quidem mihi neque docenti, neque miracula facienti crediderunt, neque verba, neque facta mea ſatis magnum apud illos fuere teſtimonium; non deerunt alij tamen mihi teſtes, nam & vos, & Spiritus ipſe ſanctus teſtimonium mihi perhibebitis. Paracletum appellauit, quia ad hominum conſolationem mittendus erat. Quòd dicit *quem mittam vobis à Patre* Spiritum ſanctum etiam à Filio procedere certum eſt argumentum. Nam [illegible] à ſe procedere, fortaſſe ne arrogantius de ſeipſo loqui videretur. tamen quia ſcimus nullam Trinitatis perſonam mitti dici, niſi à qua procedit; colligimus Spiritum ſanctum etiam à Filio procedere, quando quidem ab illo miſſus eſt. Cur enim Filius nuſquam à Spiritu ſancto miſſus eſſe dicitur, cum de Spiritu ſancto dicatur eſſe conceptus, niſi quia ab illo non procedit? Quo argumento vtitur Rupertus in commentariis ad hunc locum. Quod ſi [illegible] interpres, non dixiſſet hunc locum, neque à Græcis, neque à Latinis ad probandam Spiritus ſancti proceſſionem aptè citari. Quid ergo eſt, *à Patre* [illegible] procedentem, vt ſtatim explicat, aut, quod magis mihi placet, *quem mittam* ab eo loco, vbi Pater eſt, à ſinu Patris. At quid hoc ad rem attinebat? vt eius commendaret teſtimonium; illius enim teſtimonium grauiſſimum fore, qui ex ſinu venerit Patris, omnia myſteria Patris ſciens, fidúſque [illegible] fallens. Qua eadem ratione paulo poſt dicit *Qui à Patre procedit* Hinc alia explicatur quæſtio, cur non dixerit etiam à ſe procedere? quia id apud homines [illegible] commendare poterat eius teſtimonium Cùm enim de ipſo metageretur, ſuſpectum potius Spiritus [illegible] teſtimonium videretur, ſi dixiſſet à ſe procedere. [illegible] quòd, vt modò diximus, modeſtius ita loquitur, Spiritum autem veritatis [illegible] cap. ver. 17. docuimus. Hoc autem [illegible] illi adhibitus eſt, quo magis eius teſtimonium commendaretur. Sequitur. vt dicamus quomodo Spiritus ſanctus teſtimoniũ de Chriſto præbuerit. Non voce quidem vlla ſua, ſed cum in Chriſti diſcipulos [illegible] per eos omnibus loquebatur linguis, eaque [illegible] quæ incredulitatum quemque [illegible] facile permouerent. Spiritus enim ſanctus erat, qui per Apoſtolos omnia & faciebat, & loquebatur. *Non enim vos eſtis, qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis.*

De proceſſione Spiritus ſancti.

Beza in Annotat.

Cur non dixerit Chriſtus ſe à ſe procedere Spiritum ſanctũ.

Matt. 10 20

27. *Et vos teſtimonium perhibebitis, quia ab initio mecum eſtis.*] Spiritus ſancti teſtimonio Apoſtolorum teſtimonium diſtinguit. non tanquam diuerſum, ſed quòd Apoſtoli Spiritus ſancti miniſtri futuri eſſent; ſicut ſuprà ver. 20. eundem ſermonem & ſuum, & illorum appellauit. Cur ergo hanc rationem reddit, *quia ab initio mecum eſtis?* quia præter Spiritus ſancti teſtimonium ipſorum etiam teſtimonium plus erat ponderis habiturum. quod verè poſſent dicere, quod Actor. 10 40. 41. Petrus dicit, *Hunc Deus ſuſcitauit tertia die, & dedit eum man[ifeſtum] fieri, non omni populo, ſed teſtibus præordinatis à Deo; nobis, qui manducauimus, & bibimus cum illo, poſtquam reſurrexit à mortuis*, & capite 1. 21. *Oportet ergo ex his virũ, qui nobiſcum ſunt congregati in omni tempore, quo intrauit, & exiuit inter nos Dominus Ieſus, incipiens à baptiſmo Ioannis, vſque in diem, qua aſſumptus eſt à nobis, teſtem reſurrectionis eius nobiſcum fieri vnum ex iſtis*, & quod idem ſcribit 2. epiſt. cap. 1. 16. *Non enim indoctas fabulas ſecuti notam fecimus Domini noſtri Ieſu Chriſti virtutem. & præ[ſ]entiam, ſed ſpeculatores facti illius magnitudinis* & quod ait Ioann. 1. epiſt. cap. 1. 1. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis.* Itaque quod quidam vertunt [illegible]

teſtes

teſtes eſtis alij, teſtes eſtote, nequaquam probo: nam licet & indicandi, & imperandi verbum eſſe poſſit, tamen non dubito indicatiuum eſſe poſitum pro futuro, vt ſuprà ver. 14. opponit futurum Spiritus ſancti, A & Apoſtolorum teſtimonium præterito ſuo, quem ſenſum optimè interpres noſter expreſſit. Atque eodem modo D. Auguſtinus legit.

CAPVT XVI.

1. HÆC *locutus ſum vobis, vt non ſcandalizemini.* 2. *Abſque ſynagogis facient vos: ſed venit*
hora, vt omnis, qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo, 3. *& hæc facient vo-*
bis, quia non nouerunt Patrem, neque me. 4. *Sed hæc locutus ſum vobis: vt cum venerit hora,*
eorum reminiſcamini, quia ego dixi vobis. 5. *Hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiſcū*
eram: Et nunc vado ad eum, qui miſit me. & nemo ex vobis interrogat me, Quo vadis? 6. *Sed quia hæc locu-*
tus ſum vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum. 7. *Sed ego veritatem dico vobis: expedit vobis vt ego vadam ſi*
enim non abiero, Paraclitus non veniet ad vos ſi autem abiero, mittam eum ad vos. 8. *Et cum venerit ille, ar-*
guet mundum de peccato, & de iuſtitia, & de iudicio 9. *de peccato quidem: quia non crediderunt in me.* 10. *de*
iuſtitia vero: quia ad Patrem vado: & iam non videbitis me: 11. *De iudicio autem: quia princeps huius*
mundi iam iudicatus eſt 12. *Adhuc multa habeo vobis dicere: ſed non poteſtis portare modo.* 13. *Cum au-*
tem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem, non enim loquetur à ſemetipſo: ſed quæcum-
que audiet loquetur, & quæ ventura ſunt annunciabit vobis. 14. *Ille me clarificabit: quia de meo accipiet, &*
annunciabit vobis 15. *Omnia quæcumque habet Pater, mea ſunt. Propterea dixi: quia de meo accipiet, &*
annunciabit vobis. 16. *Modicum, & iam non videbitis me: & iterum modicum, & videbitis me: quia va-*
do ad Patrem. 17. *Dixerunt ergo ex diſcipulis eius ad inuicem: Quid eſt hoc, quod dicit nobis: Modicum,*
& non videbitis me: & iterum modicum, & videbitis me, & quia vado ad Patrem? 18. *Dicebant ergo: Quid*
eſt hoc, quod dicit, Modicum? neſcimus quid loquitur. 19. *Cognouit autem Ieſus, quia volebant eum interro-*
gare, & dixit eis: De hoc quæritis inter vos quia dixi, Modicum, & non videbitis me: & iterum modicum,
& videbitis me. 20. *Amen, amen dico vobis: quia plorabitis. & flebitis vos, mundus autem gaudebit: vos*
autem contriſtabimini, ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium. 21. *Mulier cum parit, triſtitiam habet, quia*
venit hora eius: cum autem pepererit puerum, iam non meminit preſſuræ propter gaudium: quia natus eſt
homo in mundum. 22. *Et vos igitur nunc quidem triſtitiam habetis, iterum autem videbo vos, & gaudebit*
cor veſtrum: & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis 23. *Et in illo die me non rogabitis quidquam. Amen,* Sup. 14. b. 13.
amen dico vobis: ſi quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. 24. *Vſque modo non petiſtis quid-* Mat. 7. a. 7. & 21. c. 22.
quam in nomine meo: Petite, & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum. 25. *Hæc in prouerbiis lo-* Mar. 11. c.
cutus ſum vobis. Venit hora cum iam non in prouerbiis loquar vobis, ſed palam de Patre annunciabo vobis. 24.
26. *in illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis quia ego rogabo Patrem de vobis:* 27. *Ipſe enim* Luc. 11. b. 9. Iac. 1. a. 5.
Pater amat vos, quia vos me amaſtis, & credidiſtis, quia ego à Deo exiui. 28. *Exiui à Patre, & veni in mun-*
dum: iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem. 29. *Dicunt ei diſcipuli eius: Ecce nunc palam loque-*
ris, & prouerbium nullum dicis. 30. *Nunc ſcimus quia ſcis omnia, & non opus eſt tibi vt quis te interroget:*
in hoc credimus quia à Deo exiſti. 31. *Reſpondit eis Ieſus: Modo creditis?* 32. *Ecce venit hora, & iam ve-* Matth. 26. c. 31.
nit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis: & non ſum ſolus, quia Pater mecum Mar. 14. c. 31.
eſt. 33. *Hæc locutus ſum vobis, vt in me pacem habeatis. In mundo preſſuram habebitis: ſed confidite, ego*
vici mundum.

IN CAPVT XVI.

HÆc *locutus ſum vobis, vt non ſcandalizemini.*] Sunt qui hæc nec ad ea referant, quæ Ioannes ante narrauit, nec ad ea, quæ paulò poſt dicturus eſt; ſed ad id, quod apud Matth. Chriſtus dicit, c. 26. 31. *Omnes vos ſcandalum patiemini in me iſta nocte*: quod etſi Ioannes non recitauit, credendum tamen eſt ante hæc verba E Chriſtum dixiſſe. Ergo nūc rationem reddere, quamobrem ante dixiſſet illis fore, vt omnes illa nocte ſcandalizarentur, vt minus, nimirum moniti, ſcandalizarentur. Ita Rupertus. Alij ad ſequentia referunt, *Abſq. ſynagogis facient vos*, quod propterea vobis prædico, ne cùm id euenerit, ſcandalizemini, vt Beda in homilia in hæc verba. Alij ad id, quod de Spiritu ſancto modò dixerat, vt Auguſt. & idem hoc loco Beda, & Euthym. quaſi dicat propterea Spiritum ſanctum venturum dixi, vt cum mundus vos perſequetur, bono ſitis animo, ſcientes vos Spiritum ſanctum adiutorem, & paracletum id eſt conſolatorem vobiſcum habere. At Chriſtus non propter Apoſtolos, ſed propter ſe Spiritum ſanctum venturum dixerat vt de ſe teſtimonium perhiberet. Cyrillus, Leontius, Theodor. Heracleotes, & Mopſueſt. & Theophylact. referunt ad id, quod ſuperiore c. ver. 18. de mundi in Apoſtolos odio, atq. perſecutionibus dixerat. Hæc, inquit, quę de mundi aduerſus vos perſecutionibus dixi, propterea dixi, ne, ſi improuiſa vobis eueniſſent, ſcandalizaremini, id eſt animo perturbati de fide dubitaretis. Nam pręuiſa minus tela ferire ſolent. Præmoniti enim à me, quid vobis euenturum ſit, tantùm abeſt, vt cum id euenerit, occaſionem vllam de fide dubitandi, aut animi abiiciendi habeatis, vt potius magnum & fidei, & conſolationis argumentum ſitis habituri, quòd videatis omnia, quemadmodum vobis prædixiſſem, euenire. Hic verus eſt ſenſus. Itaq; quiſquis Euangeliſtæ capita diſtinxit, neſcio quàm commodè initium hic fecerit c. 16.

2. *Abſque ſynagogis facient vos; ſed venit hora, vt omnis, qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo.*] Ne ſine cauſa dixiſſe videretur, *Hæc locutus ſum vobis, vt non ſcandalizemini*, proponit illis exempla aliqua earum perſecutionum, quas paſſuri eſſent, vt à

Iudæorum ſynagogis tanquam homines execrabiles eiicerentur, hoc eſt, ἀποσυνάγωγοι ποιήσουσιν ὑμᾶς, vt cap. 9. 22. & 12. 42. hoc erat apud Iudæos, quod apud nos eſt excommunicare, *Iam enim Iudæi conſpirauerant, vt ſi quis eum confiteretur eſſe Christo, extra ſynagogam fieret*, cap. 9. 22. Proponunt quæſtionem Auguſtinus, & Beda. *Quid mali*, vt loquitur Auguſtinus, *erat Apoſtolis expelli de ſynagogis Iudæicis, quaſi non inde fuerant ſe ſeparaturi, etiamſi eos nullus expelleret?* Reſpondent myſterij cauſa hoc dictum eſſe. *Sed nimirum*, inquiunt, *hoc voluit denuntiare, quod Iudæi Chriſtum non fuerant recepturi.* Simpliciùs, vt opinor, reſpondiſſent, Chriſtum hoc non dixiſſe, vt ſignificaret hoc Apoſtolis malo futurum eſſe, ſed vt doceret, quàm eos Iudæi odio eſſent proſecuturi. Nulla enim re magis odium in aliquem ſuum declarare poterant, quàm ſi eum tanquam hominem Ethnicum, & atheum ſynagogis ſuis prohiberent. Particulam *ſed*, quæ ſtatim ſequitur neſcio an ſatis quiſquam explicauerit. Vidit Auguſtinus, & Beda etiam non bene cohærere; cæterùm neſcio an ſenſum, vimque eius viderint; putant enim ſignificare gaudendum diſcipulis eſſe, quòd eiecti à ſynagoga plures eſſent ex gentibus ad Euangelium adducturi. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius hoc ſenſu exponunt, non ſolum autem vos ex ſynagogis ſuis eiicient; ſed veniet etiam tempus, quo tempore quiſquis vos interfecerit, magnum Deo ſacrificium offerre putet. Rupertus verò, extra ſynagogas quidem iam vos eiiciunt, veniet autem tempus, cùm etiam de hac vita eiicere conabuntur. Senſus poſtulabat, vt loco, *ſed*, diceret enim, *Abſque ſynagogis facient vos; venit* enim *tempus, vt omnis, qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo.* Itaque ſi docuerimus ſolere in ſacris litteris ἀλλὰ *ſed*, accipi pro ὅτι aut γὰρ *quia*, aut *enim*, nemo dubitabit, ita hoc loco accipi debere. Atqui obſeruauimus in Idiomatis ſeptuaginta ſæpe ſolere, vbi Hebraica eſt כי *quia* aut *enim*, vertere ἀλλὰ *ſed*, 1. Regum 6. 3. & 8. 7. & 2. Regum 13. 32. 33. & 2. Regum 24. 24. & 3. Regum 22. 18. & 2. Paralip. 6. 9. Dictionem autem ἵνα *vt*, alij ante me notarunt accipi pro ὅτε *quando*, vt etiam infra verſu 32. Non pudet vera dicentem quamuis malum auctorem ſequi. Quod noſter interpres reddit *obſequium*, Græcè λατρεία eſt, quod Dei ſignificat cultum, quale eſt ſacrificium, itaque hoc loco propriè pro ſacrificio accipi puto; vt ad Apoſtolorum alludat mortem, qui tanquam *oues occiſionis* mactandi erant, ita vt quiſquis aliquem occideret eorum, gratam ſe Deo victimam putaret occidiſſe. Accedit, quòd vbi noſter interpres vertit *præſtare*, Græcè eſt, προσφέρειν, quod propriè ſignificat offerre ſacrificium. Nam & ſacrificium ipſum Græcè προσφορὰ, ſicut Latinè oblatio vocatur. Docet igitur Chriſtus his verbis, quanto in periculo Apoſtoli verſaturi ſint, quando non ſolùm impune, ſed veluti magno etiam propoſito præmio, quiſquis voluerit, illos facultatem haberent occidendi. Non ſecus atque homines ob execranda ſcelera proſcriptos, in quorum caput magnum præmium proponi ſolet. Sic dixit Moyſes illis, qui idololatras occiderant, Exod. 32. 29. *conſecraſtis manus veſtras hodie Domino vnuſquiſque in filio, & in fratres*; ſimilis locus Deut. 13. 9. & 17. 15. & Zach. 13. 3.

Tract. 93.

Sic ſummum in alium Iudæorum opinione ab eorum expelli ſynagogis.

ἀλλὰ *ſed*, pro ὅτι aut γὰρ quia, aut enim *frequenter vſurpāt Septuaginta.*

Rom. 8. 36 Pſal. 43. 23.

3. Hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrem, neque me.] Quomodo dicat nec ſe, nec Patrē eos noſſe, cùm alibi dicat & ſe, & Patrem noſſe, vt c. 7. 28. ſuperiore capite ver. 21. & 24. docuimus. Cæterum quemadmodum illic monuimus, hæc non excuſatio, ſed aggrauatio potiùs, & exaggeratio peccati eſt. Duplicis enim culpæ accuſantur, & quòd hæc facturi eſſent, & quòd Chriſtum, eiuſque patrem, quem tot miraculis cognoſcere potuiſſent, ignorarent.

4. Sed hæc locutus ſum vobis, vt cum venerit hora, eorum reminiſcamini, quia ego dixi vobis.] Hoc etiam loco videtur dictio aduerſatiua, *ſed*, non bene cohærere. Et Cyrillus videtur interpretari, hæc quæ de Iudæorum in vobis perſecutione dixi, non ideo dixi, vt animum abiiciatis, aut triſtitia conficiamini, ſed fortiùs inſtantia mala ſuſtineatis, ſcientes à me eſſe prędicta, poſſeq; me, qui ea ante quàm venirent, vidi; & cùm venerint, vos ab illis liberare. Meliùs Rupertus, *Hæc*, inquit, *facient vobis, ſed vos conſolamini. Nam ideirco nunc ea prædico vobis, vt cum venerit hora eorum, reminiſcamini, quia ego dixi vobis; & reminiſcentes illud quoque non obliuiſcamini, quod pollicitus ſum, quia in omnibus preſſuris, nec capillus de capite veſtro peribit, & inimicis occidentibus corpora, in patientia veſtra poſſidebitis animas veſtras.* Cæterum neque hic verus videtur eſſe ſenſus; non enim eorum, quæ iam olim, ſed eorum, quæ illis modò dixerat, iubet eos, cùm ea venerint mala, reminiſci. Sēſus ergo mihi videtur eſſe. Illi quidem hæc facient, nec ideo ea vobis prædixi, vt vitaretis; nec enim poteritis, ſed vt *cum venerit hora, reminiſcamini* me id vobis prædixiſſe, minùſque grauiter præuiſa feratis, vt ver. 1. dixerat, *Vt non ſcandalizemini*, vt Theodorus Heracleotes videtur exponere. Aliquanto vero aliter Chryſoſt. Euthym. & Theophylact. vt recordati hæc à me prædicta fuiſſe, intelligatis me non ad gratiam, ſed veritatem, vtilitatemque veſtram locutum eſſe, ſi enim ad gratiam loqui voluiſſem, non aduerſa, ſed proſpera denuntiaſſem, vt ſolent adulatores facere: & vt videntes rem ita, vt prædixeram, eueniſſe, ex his cætera etiam credatis, quæ vobis futura dixi. Genitiuum *eorum* Auguſtinus, Beda, & Rupertus iungunt cum nomine *hora*, *vt cùm venerit hora eorum*; neque ſenſus malus eſt, ſed meliùs coniungitur cum verbo, *Reminiſcamini*, vt coniungunt omnes auctores Græci, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius.

Lib. 12.

Mat. 10. 30. Luc. 21. 18. 19.

5. Hæc autem vobis ab initio non dixi quia vobiſcū eram.] Duplex in his verbis quæſtio eſt; altera, quæ ea eſſe dicat, quæ ſignificat ſe illis ab initio dicere voluiſſe; altera, qualis iſta ſit ratio, quam affert, *quia vobiſcum eram*. Auguſtinus, & Beda & Rupertus hæc ad ea referunt, quæ Chriſtus de aduentu Spiritus ſancti diſcipulis dixerat cap. 15. 26. quaſi dicat de aduentu Spiritus ſancti nihil vobis ab initio dixi, quia cùm vobiſcum eſſem, ego vobis paracleto opus non erat; nunc autem cùm diſcedendum mihi ſit, neceſſariò de aduentu Spiritus ſancti diſſerendum vobis fuit, ne deſerti relinqui videremini. Græci omnes auctores Chryſoſt. Theodorus Heracleota, & Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius referunt ad ea, quæ de mundi in Apoſtolos odio, & perſecutionibus dixerat, ea ſe ab initio non dixiſſe, quia dum opus non erat eos futurarum præmonere perſecutionum, quia cum illis adhuc eſſet, per ſe protegere, & ſuſtentare in omni periculo poterat. Sed hęc ipſa ſolutio aliam maiorem quęſtionem gignit, quomodo dicat nihil ſe illis de futuris dixiſſe perſecutionibus, cùm apud Matth. c. 10. 16. 17. 18. 28. tam copiosè de illis locutus fuiſſet. *Ecce ego mitto vos ſicut oues in medio luporum. Cauete autem ab hominibus; tradent enim vos in conciliis, & in ſynagogis ſuis flagellabunt vos, & ad præſides, & ad Reges ducemini, in teſtimonium illis. Et nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem nō poſſunt occidere.* Duobus modis Theophylactus reſpondet, primùm, illic nullam mortis mentionem feciſſe, ſed tantùm dixiſſe fore, vt ad Præſides, ac Reges ducerentur, hic autem dixiſſe veniſſe tempus, quo tempore quiſquis eos occideret, exiſtimaret obſequium ſe præſtare Deo. Deinde, illud de

Quæ ea ſint quæ ab initio Chriſtus Apoſtolis non dixit.

genti-

gentibus, hoc de Iudæis intelligendum. Priorem reſponſionem probare non poſſum; ſiue enim illic magis iam de morte mentionem fecit, cum dixit, *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere.* De ſecunda paulo poſt dicam. Euthymius reſpondet, quamuis vtroque in loco de morte loquutus ſit, tamen aliquid hic dixiſſe, quod illic non dixerat, tempus fore, vt quiſquis eos occideret, arbitraretur ſe obſequium præſtare Deo, atque ad hæc tantum verba referendum eſſe pronomen illud *hæc*, cum dixit, *Hæc autem vobis ab initio non dixi.* Alij exiſtimant illa, quæ de hac re Matthæus narrat, non tunc a Chriſto diſcipulis dicta, ſed inſtante paſſione ſicut hæc, aut poſt reſurrectionem, cùm eos non iam inter Iudæos, ſed in totum terrarum orbem ad prædicandum mitteret Euangelium, quod etſi grauem nullum habeat auctorem, probabilius eſt, quàm quæ modo ex [illegible] & Euthymio retulimus. Nam quod apud Matthæum dicit, *Ad Præſides, & Reges ducemini*, certum eſt argumentum non de Iudæis, qui Regem iam non habebant, niſi Cæſarem, ſed de gentibus agi, quarum multi erant Reges. In prima autem illa miſſione Apoſtoli non ad gentes, ſed ad ſolos Iudæos miſſi ſunt. *In viam*, inquit, *gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.* Matth. 10. 5. Vnde [illegible] ſententia refutatur illa de G[illegible], [illegible] magis perſecutionibus. Hinc ſecunda [illegible] quid illa ratio, quam Chriſtus reddidit, [illegible] *Quia vobiſcum eram*, non enim non erat [illegible] ad vos [illegible] monere, quia me [illegible] habebatis [illegible] autem [illegible] me ab [illegible] moneatis [illegible] ne vos vehementia ſubito pericula [illegible], & nec opinantes opprimerent. Quid ergo? [illegible] etiam cum hæc diceret, cum illis erat? ſic enim loquitur, quaſi iam cum illis non eſſet. *Quia vobiſcum eram*, inquit, eram quidem, ſed quia ita erat, vt paulo poſt diſceſſurus eſſet, ita loquitur, quaſi iam diſceſſiſſet, ſicut qui morti proximus eſt, ita de ſe quaſi de homine iam [illegible] loqui ſolet.

5 *Et nunc vado ad eum, qui miſit me, & nemo ex vobis interrogat me, quo vadis.*] Hæc verba nonnulli à præcedentibus oratione diſiungunt, quaſi noua inchoata ſententia dicat. Nunc autem cum ad Patrem eam, nemo tamen veſtrum interrogat me, quo vadam. Atque ita videntur Auguſt. Rupertus, & Beda legere. Contrà auctores omnes Græci cum præcedentibus iungunt, ab illiſque ſe pendere volunt. Hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiſcum eram, nunc autem cum ad Patrem eam, vobis dixi, quamuis nemo veſtrum interroget me, quo vadis? Nemini hic non occurrit ſtatim quæſtio, quomodo reprehendens Apoſtolos dicat, *Et nemo ex vobis interrogat me, quo vadis?* cùm & Petrus non multo ante cap. 13. 36. interrogaſſet, *Domine quo vadis?* & Thomas cap. 14. 5 *Domine neſcimus quo vadis, & quomodo poſſumus viam ſcire?* Rupertus reſpondet ſentiam eſſe, antequam me ad mortem ire ſignificarem, interrogabatis me, *quo vadis?* quaſi quocunque tandem irem ſecuturi; nunc autem cum ad mortem me ire videatis, nemo me, quo vadam interrogat, quaſi non deſequendo me, ſed deſerendo fugiendoque cogitantes. Sententia minùs probabilis, non enim ad mortem, ſed ad Patrem ire ſe dicebat: Neque magis Auguſtini, & Bedæ interpretatio conuenit, Chriſtum non de præterito, ſed de futuro loqui: hactenus interrogabatis me, quo irem, quia quo irem ignorabatis; nunc autem nemo veſtrum, quò vadam, interrogabit, quia omnes vos aſcendentem me veſtris oculis videbitis in cœlum. Duo Theodori Heracleota, & Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus putant reprehenſionem eſſe tritiſſimæ; hactenus cùm de meo vobiſcum diſceſſu loquebar, qui compotes adhuc eratis veſtri, interrogare ſolebatis me, quo irem, nunc cum de futuris in vos perſecutionibus locutus ſum, tanto eſtis oppreſſi mœrore, vt quaſi conſilij, mentiſque inopes ſitis, nemo me roget, quò ſim iturus. Euthymius duobus modis reſpondet, primùm non ſignificare neminem interrogare, quò iret, id enim vt diximus, non ſemel interrogauerant, ſed quid ageret vadens, ſeque relinquens. Deinde non reprehendere diſcipulos, quòd non interrogaſſent, quonam iret; ſed quod cum id interrogaſſent, nec ſatis tamen ex ſua reſponſione, quo iret, intellexiſſent, non pergerent, inſtarentque iterum atque iterum, donec perfectè diſcerent interrogantes. Quam interpretationem etiam Cyrillus adhibet; eſtque omnium probabiliſſima.

Auctoris interpretatio quæ & Euthymij ac Cyrilli eſt

6 *Sed quia hæc locutus ſum vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum.*] Intellectus huius loci in vna particula aduerſatiua conſiſtit, *ſed*, quam nemo mihi videtur obſeruaſſe. Si Theodori Heracleotæ, & Mopſueſt. Leontij, & Theophylacti quam modo retulimus, interpretatio vera eſſet, *ſed* pro *enim* poneretur, vt verſu 2. docuimus frequenter fieri ſolere, vt eſſet ſenſus ideo nemo veſtrum interrogat me quo vadis, quia triſtitia impleuit cor veſtrum. Sed quia eam illic interpretationem ſecuti non ſumus, alia quoque quærenda hic nobis eſt. Ego ſic interpretor, *Nemo ex vobis interrogat me, quo vado*: de rebus futuris, de cœlo, de vita beata ſollicitus, ſed deieſti omnes in terram, nihilque melius quam corporalem meam præſentiam cogitantes ad mentionem diſceſſus à vobis mei triſtitia repleti eſtis. Hoc eſt meo iudicio, *Sed triſtitia impleuit cor veſtrum.*

7 *Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis, vt ego vadam.*] Ecce aliud *ſed*, in quo ſimiliter huius loci ſententia conſiſtit. Senſus autem, vt opinor, eſt *Triſtitia impleuit cor veſtrum* ob diſceſſum meum, ſed ſi intelligeretis, quid vobis commodi inde ſit proventurum, non triſtaremini, ſed vehementer gauderetis, *expedit enim vobis, vt ego vadam.* Cur autem expediat, ſtatim declarat. Quod ait, *veritatem dico vobis* perinde eſt ac ſi dicat, quamuis iucundum vobis non ſit audire, dicam vobis tamen quod res eſt, vt Theodorus Mopſueſten. Leontius, & Theophylactus interpretantur.

Si enim non abiero paracletus non veniet ad vos, ſi autem abiero, mittam eum ad vos.] Propterea dicit expedire illis, vt ipſe abeat, quia expediebat vtrique eis, vt paracletus ad eos mitteretur, qui niſi ipſe abiret, mitti non poterat. Sed de hac ipſa re quæſtio eſt, quo modo Chriſtus ſignificet Spiritum ſanctum, niſi ipſe abiiſſet, venire non poſſe. Rupertus interpretatur ideo venire non potuiſſe, id eſt non conuenisse, vt veniret, (ſic enim intelligimus, cùm dicimus non potuiſſe.) quia ſi Chriſtus non abiret, id eſt moreretur, nulla conſolationis materia futura erat; qua enim de re Spiritus ſanctus Apoſtolos conſolaretur, ſi nullam triſtitiæ cauſam habuiſſent? nullam autem habuiſſent, ſi Chriſtus non diſceſſiſſet. Paracletus enim non niſi ad fungendum officium ſuum, id eſt ad conſolandum venire poterat. Non probo rationem; ſi enim non ob aliud, quàm vt conſolaretur, Spiritus ſanctus venturus erat, ideoque non niſi abeunte Chriſto venire poterat, tanto magis Apoſtolis expediſſet, vt Chriſtus non abiret, quàm vt Spiritus ſanctus veniret: quanto ſatius eſt non ægrotare, quàm cum ægrotaueris medicum habere. Atqui Chriſtus affirmat expedire diſcipulis, vt ipſe abeat. Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus putant non potuiſſe venire, niſi Chriſtus abiret, quia ſeptà illi, & impedita erat

Quomodo Spiritus ſanctus non venire poſſe [illegible] niſi Chriſtus abiiſſet.

Margin notes (left): cap. 10. 18; Luc. [illegible]

erat via, quam oportebat per Chriſtum priùs explanari. Nec enim Spiritum ſanctum in homines peccato adhuc obſtrictos venire potuiſſe, peccatum autem non niſi per abitum, id eſt per mortem Chriſti remoueri potuiſſe. At Chriſtus non dicit ſe ad mortem, ſed ad Patrem ire, & poterat ſoluto per mortem, & reſurrectionem ſuam peccato & manere ipſe perpetuò cum Apoſtolis, & ad eoſdem venire Spiritus ſanctus. Auguſtinus. & Beda hoc loco & Gregor. lib. 8 Moral. cap. 17. & Bernardus ſerm. 6. de aſcentione Domini. ad allegoriam inclinant: ſi non abſtulero à vobis carnem, non habebitis Spiritum. Sed præſtat Auguſtini ſententiam Auguſtini verbis exponere.

Tract. 94.

Expedit, inquit, *vobis, vt hæc forma ſerui auferatur à vobis. Caro quidem factum verbum habito in vobis, ſed nolo me carnaliter adhuc diligatis, & iſto lacte contenti, ſemper infantes eſſe cupiatis; expedit vobis vt ego vadam, ſi enim non abiero, paracletus non veniet ad vos. Si alimenta tenera, quibus vos alui, non ſubtraxero, ſolidum cibum non eſurietis. Si carni carnaliter hæſeritis, capaces ſpiritus non eritis: nam quid eſt, ſi non abiero, paracletus non veniet ad vos; ſi autem abiero, mittam eum ad vos? Nunquid hic poſitus eum non poterat mittere? Quis hoc dixerit? Nec enim vbi ille erat, iſte inde receſſerat, & ſic venerat à Patre, vt non maneret in Patre. Poſtremo quomodo eum etiam hic conſtitutus non poterat mittere, quem ſcimus, ſuper eum baptizatum veniſſe, atque manſiſſe, imo verò à quo ſcimus eum nunquam ſeparabilem fuiſſe? Quid ergo eſt, ſi non abiero, paracletus non veniet ad vos, niſi non poteſtis capere ſpiritum, quamdiu ſecundum carnem perſiſtitis noſſe Chriſtum? Vnde ille, inquit, qui iam ceperat ſpiritum, et ſi nouerat (inquit) ſecundum carnem Chriſtum, ſed nunc iam non nouimus.* Verumtamen ego ſimpliciùs eſſe dico, quod Euthymius, quod Hilarius, ſolus ſic ſentit, non ſignificaſſe Chriſtum Spiritum ſanctum abſolutè venire non poſſe, niſi ipſe priùs abiiſſet. Enimuerò poterat, ſed poſito diuinæ prouidentiæ decreto non poſſe. Sic enim ſtatutum à Deo fuiſſe, vt omnes tres perſonæ Trinitatis procurandæ ſaluti hominum operarentur, Pater mittendo filio, trahendiſque hominibus ad eum; Filius docendis, redimendis, liberandis hominibus; Spiritus ſanctus perficiendis, & variis diuinis donis locupletandis, ſuas cuique vices, ſuum cuique tempus, ſuam quemque egiſſe perſonam, itaque niſi Chriſtus abiret, & de theatro quodammodo diſcederet, Spiritum ſanctum venire non poſſe. In hanc ſententiam Euthymius. Plus etiam quiddam ſignificari mihi videtur, niſi ipſe abeat, Spiritum ſanctum venire non poſſe, quia futurus non ſit, qui eum mittat, & niſi mittatur non eſſe venturum, neminem autem poſſe eum mittere præter ſe. Hoc enim indicat, quod ſequitur, *Si autem abiero, mittam eum ad vos*, cùm enim ratio poſtulare videretur, vt diceret, ſi autem abiero, veniet ad vos, ſicut dixerat *Si non abiero, non veniet ad vos*, maluit dicere, *Mittam eum ad vos*, vt cauſam indicaret, quare ſi ipſe non abiret, ille venire non poſſet, quia ſine ſe neutrum poterat mittere. Quid ergo? an Spiritus ſanctus venire non poterat, niſi miſſus? & an à Patre mitti non poterat? & an Chriſtus ipſe etiamſi non abiret, eum mittere non poterat? Poterat quidem; nec enim coactus venire ſed dicitur venire non potuiſſe niſi miſſus, quia non ſit vnam perſonam ab alia eſt ab ea procedere, & in mundo viſibiliter apparere; & non poteſt Spiritus ſanctus à Filio non procedere. Cur ergo dicit ſe potiùs, quàm Patrem miſſurum eſſe, cùm non ſolùm à Filio, ſed etiam à Patre procedat? quia ipſe non ſolùm eum miſit, ſed etiam meruit, vt mitteretur; & quia non ſolùm miſit tanquam principium, ex quo procedit, ſed aliorum etiam peculiari modo tanquam caput, tanquam ſummus Pontifex, tanquam rector Eccleſiæ, cuius officium eſt, ne quid illi ad perfectionem deſit, operam dare: propterea ſignificat, niſi ipſe mittat, venire non poſſe. At cur non poterat mittere, etiamſi non abiret? Poterat, ſed loquitur ἀνθρωποπαθῶς tanquam homo, & accommodatè ad opinionem, & mores hominum, qui quoniam vbique non ſunt, & alibi, quàm vbi ſunt, agere non poſſunt, cùm aliquid remoto in loco agendum eſt, neceſſe eſt, vt eo proficiſcantur. Alia adhuc manet quæſtio, quomodo dicit Chriſtus expedire diſcipulis, vt ipſe abeat, quòd alioqui paracletus venturus non ſit, an paracletus melior erat ipſo? Minimè verò ſed vt diximus, ſuum cuique perſonæ in procuranda hominum ſalute aſſignatum erat officiũ; Chriſti munus fuit peccato homines liberare, Spiritus ſancti diuinis cumulare donis; expediebat autem nimirum diſcipulis, vt non à peccatis tantùm ſoluerentur, ſed etiam complerentur diuinis donis. In quam ſententiam Theodorus Heracleota & Mopſueſt. & Anaſtaſius ex D. Baſil. q. 69 ediderũt. niſi quòd ille priùs non ad dona, ſed ad doctrinam refert, expedire illis, vt Spiritus ſanctus veniret, quod quæ Chriſtus propter ipſorum infirmitatem non docuiſſet, ille docturus eſſet. Itaque colligitur ex hoc loco Spiritum ſanctum Chriſto eſſe maiorem, ſed nihil certè contra Macedonianos efficitur minorem non eſſe, cùm opus Chriſti perficiat, quemadmodum Chryſoſtomus, & Theophylactus diſputant.

Matt. 3. 16. Sup. cap. 1. 32. 33.

2. Corinth 5. 16.

Expoſitio Euthymij, quæ probatur auctori.

Quo ſenſu Spiritus ſanctus venire non poterat niſi miſſus à Chriſto.

Mitti vnam perſonam ab alia, eſt ab ea procedere.

Macedonianis refutati.

8. *Et cum venerit ille, arguet mundum de peccato, & de iuſtitia, & de iudicio.*] Incidimus in locũ, quo vix alius apud vllum Euangeliſtam eſt aut maiore impeditus difficultate, aut maiore interpretationum varietate perplexus & diligentem interpretem & attentum lectorem poſtulat. Eſt autem hic verſus cum tribus, qui proximè ſequuntur ita connexus, vt niſi explicatis illis explicari non poſſit, itaque omnes ſimul explicare neceſſe eſt. Primum videndum, quorſum Chriſtus hoc dixerit; nam & hoc ipſum ad faciliorem huius loci intelligentiam aliquid pertinet. Minimè dubium eſt, quin voluerit docere Chriſtus, quid vtilitatis ex aduentu Spiritus ſancti conſecuturum eſſet, quemadmodum Chryſoſtomus, Cyrillus, & Theophylactus exponunt. Dixerat quas turbas mundus aduerſus Apoſtolos excitaturus eſſet, docet nunc, quid illis vtilitatis Spiritus ſanctus ſit allaturus, hoc nimirum vt pro ipſis pugnet, vt ipſorum conuincat hoſtem, hoc eſt arguat de peccato, ſe pro illis cum diabolo pugnaſſe Spiritum ſanctum cum mundo pro iiſdem pugnaturum. Duo pro noſtra ſalute pugnant, ne patia, Chriſtus, & Diabolus. Spiritus ſanctus, & mundus; Chriſtus Diabolum, Spiritus ſanctus mundum ſuperauit. Ergo vt ad explanationem huius loci accedamus, in ſingulis verbis ſingulæ vt minimum difficultates, in nonnullis plures etiam ſunt. Quinque autem ſunt verba *arguere, mundum, de peccato, de iuſtitia, de iudicio*, quæ ſingula oportet excutere. Quod noſter interpres vertit *arguet* Græcè ἐλέγξει eſt, quod quemadmodum arguere Latinè, nõ ſolùm accuſare, aut accuſando conuincere, ſed quoquo etiam modo rem apertè docere, & demonſtrare ſignificat. Itaque cùm dicit Chriſtus, *arguet de iuſtitia*, nõ ſignificat opinor fore, vt Spiritus ſanctus iuſtitiæ mundum accuſet, quis enim virtutis accuſatur ſed fore vt iuſtitiam demonſtret, ac planam faciat. Poſſet quidem hoc verbum ambiguè ſumi, ita vt primo loco accuſare, atque conuincere, duobus ſequentibus demonſtrare ſignificaret, idque, vt ſæpe diximus, à conſuetudine Chriſti non abhorreret, ſed cùm ea ambiguitas nullam hîc vim, nullam ſingularem gratiam eſſet habitura; malo eodem modo ſemper accipere, & cùm perſpicuum ſit ſecũdo loco non ſignificare accuſare, ſed demonſtrare, idem

Arguere & ἐλέγχειν quid ſignificent.

Matth. 8. 22. Sup. c. 4. 13. & 9. 30.

primo,

A primo, & tertio loco ſignificare credendum eſt; itaque nõ eſt ſenſus *arguet*, id eſt accuſabit, aut reum peraget peccati mundum, ſed peccatum illi ita ob oculos ponet, vt negare, vt tergiuerſari non poſſit. Sequitur nomen mundi, quod nemo dubitat, quin pro peccatoribus, & mundanis hominibus accipiatur, vt ſuprà capite 15. 18. 19 & 14. 17. 22. 27. 39. Sed nonnulli ad ſolos reſtringunt Iudæos, qui peccati crucifixi Chriſti arguendi ſint. Fateor quidem ad eos hoc præcipuè pertinere; ſed ad ſolos pertinere non arbitror, quemadmodum & Rupertus admonuit, quia, vt poſtea dicturi ſumus, non de eo, aut certè non de eo tantùm peccato agitur. In nomine igitur peccati duplex eſt quæſtio, cuius & quale peccatum intelligatur.

Mundi nomen pro peccatoribus, & mundanis.

B Ipſius mundi peccatum intelligi manifeſtum videtur eſſe, itaque id ab omnibus tanquam certiſſimum ponitur; ſed poſtea docebimus generaliter accipiendum, tanquam ſi diceret, Spiritus ſanctus declarabit vter noſtrum peccator ſit, egóne, an mundus, qui me peccatorem ſolet appellare. Quale autem peccatum intelligit, de eo nonnulla inter interpretes diſſenſio eſt. Nonnulli, vt modò dicebamus, peccatum illud ſignificari volunt, quo Chriſtum Iudæi crucifixerant iuxta illud Zachar. 12. 10. & Ioann. 19. 37. *Videbunt, in quem transfixerunt*; & illud Petri Act. 2. 36. 37. *Certiſſimè ſciat omnis domus Iſrael, quia & Dominum eum, & Chriſtum fecit Deus, hunc Ieſum, quem vos crucifixiſtis. His auditis compuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum, & ad reliquos Apoſtolos Quid faciemus viri fratres?* Hoc enimuero eſſe arguere de peccato, cogere certis argumentis peccatum confiteri. Sic Marius Victorinus lib. 4. aduerſus Arium. Cæterum cum hac ſententia non bene conuenit illa ratio, quam ver. 9. reddit Chriſtus, *De peccato*, inquit, *quia non crediderunt in me*. Qui adducti ratione aliud peccatũ, quod vocant infidelitatis, ſignificari putant, arguendumq; eſſe huius ipſius peccati mundum, quòd in Chriſtum credere noluerunt. Præcipuus huius ſentẽtiæ auctor eſt Auguſtinus, quem ſuo more Beda ſequitur, eodemque modo interpretari videntur Chryſoſt. Theophylact. & Euthymius, eſtq; recepta vulgo ſententia. Mihi nullum certum peccatum videtur inſinuari; ſed generaliter illud ſignificari peccatum, quo ante etiam, quàm

Cuius & quale peccatum intelligatur hoc loco.

D Chriſtus veniret, totus mundus obſtrictus tenebatur; itaque non docet Chriſtus fore, vt Spiritus ſanctus vllius in ſe admiſſi, poſtquam venit, peccati mundum coarguat; ſed fore, vt mundus viſis admirandis Spiritus ſancti operibus agnoſcat ſe vetere adhuc teneri peccato, cùm videat non potuiſſe niſi per Chriſtum ab eo liberari; per Chriſtum autem liberatum non eſſe, cùm in illum non crediderint. Atque ita intelligenda ratio eſt, quam Chriſtus ſubiungit, *De peccato*, inquit, *quia non crediderunt in me*, aut vt plerique Græci codices habent, ὅτι οὐ πιστεύουσι *quia non credunt*, quemadmodum & Auguſtinus, & codex Vaticanus legit; non enim ſignificat propter hoc peccatum arguendũ, quòd in ipſum non crediderint, ſed propterea pecca-

Tract. 94. tamen vt. legit vt nos.

E tum eius arguendum, quia non credidit, quæ vera via erat, qua à peccato liberaretur; quemadmodum c. 8. 21. 24. dixit, *Ego vado & quæretis me, & in peccato veſtro moriemini. Dixi vobis, quia moriemini in peccatis veſtris; ſi enim non credideritis, quia ego ſum, moriemini in peccato veſtro.* Videbar mihi auctor eſſe huius interpretationis, meumq; mihi placebat inuentum; ſed quia ſciebam me minimè idoneum auctorem eſſe, meliorem quærebam aliquem, quo meam confirmarem opinionem, & ecce animaduerti eodem ſenſu Cyrillum interpretari; eandemque apud Leontium, & Theodorum Mopſueſt. explanationem inuenio; niſi quòd Theodor. quod ego Chriſto, tribuit Spiritui ſancto,

A qui cùm ideo venturus eſſet, vt in Chriſtum credentibus peccata remitterentur, oſtenſurus erat eos, qui nõ credidiſſent, in peccato adhuc ſuo remanere, atque hoc eſſe arguere de peccato. Vna hîc ſupereſt dubitatio, qua ratione Spiritus ſanctus hoc ipſum declaraturus erat, quod idem de iuſtitia, atq; iudicio quæri poteſt. Nempe nõ verbis, ſed factis, non per ſe ipſum, ſed per Apoſtolos, cæteroſq; Chriſtianos, quos erat numine ſuo repleturus. Futurum enim erat, vt mundus videns, quæ afflatu Spiritus ſancti Apoſtoli facerent, imperatos homines omnibus loqui linguis, ægrotos curare, ſuſcitare mortuos, fateri cogeretur Chriſtum, cuius nomine hæc omnia facerent, verum mundi, vt illi prædicabant, ſaluatorem eſſe, ſeq; in ſuis manere

Spiritus ſanctus non verbis, at per ſe ipſum, ſed factis, & per Apoſtolos mundum arguet.

B peccatis, quòd in illum non credidiſſent. Hoc in illa Petri concione Act. 2. 37. videmus accidiſſe, vbi cùm Petrus Chriſtum vnicum eſſe ſaluatorem docuiſſet, doctrinamq; miraculis confirmaſſet, compuncti ſunt auditores corde, dixeruntq; ad Patrem, & ad cæteros Apoſtolos, *quid faciemus viri fratres?*

Sequitur vt de iuſtitia diſſeramus, *Et de iuſtitia*, inquit, *quia ad Patrem vado, & iam non videbitis me.* De cuius iuſtitia loquitur? Sunt qui putent iuſtitiam hominum intelligi; aut iuſtitiam certè Chriſti; non eam, qua ipſe iuſtus eſt, ſed qua nos iuſtos efficit; quaſi dicat fore, vt Spiritus ſanctus doceat mundum eſſe peccatorem, ſe verò eſſe eum, qui iuſtificat impium, aut eos, qui in ſe credunt iuſtos eſſe, quales A-

De cuius iuſtitia hic ſermo ſit.

C poſtoli erant, propterea cùm priùs, cùm de peccato loqueretur dixiſſet, *quia non crediderunt in me*; nunc non dicere, quia non videbunt me, ſed *quia iam non videbitis me.* In hunc modum Auguſtinus, Cyrillus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Beda, & Rupertus. *Mundus*, inquit Auguſtinus, *de peccato quidem ſuo, de iuſtitia verò arguitur aliena, ſicut arguuntur de lumine tenebræ.* Magna profectò apud me; proinde ac debet, auctoritas eſt Auguſtini; ſed fateor intelligere me non poſſe, quomodo cum hac eius interpretatione ſequentia verba cohæreant, *Quia ad Patrem vado; & iam non videbitis me.* Explicant quidem id Cyrillus, & vterque Theodorus, propterea fideles iuſtificandos, quia vadit ad Patrem, & nihilominus credunt

Tract. 95.

D in eum, quem minimè vident, ſicut Thomæ dictum eſt, *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti; beati qui non viderunt, & crediderunt.* Sed hoc ipſum quomodo conueniat, non intelligo. Bernardus in paruis ſermonibus. ſerm. 21. omnia refert ad mundum. *Spiritus*, inquit, *ſanctus arguit mundum de peccato, quod diſſimulat; de iuſtitia, quam non ordinat, dum ſibi, non Deo eam dat; de iudicio, quod vſurpat, dum tam de ſe, quam de aliis temerè iudicat.* Chryſoſtomus, Leontius Theophylactus & Euthymius de Chriſti iuſtitia interpretantur, futurum vt Spiritu ſancto docente mundus intelligat Chriſtum, quem peccatorem ſolebat appellare, non peccatorem, ſed iuſtum eſſe atque ex Deo, quando quidem ad Patrem vadat apud eum perpetuò regnaturus. Atque hoc eſſe, *Quia ad Patrem vado, & iam non*

Infr. c. 20. 29.

E *videbitis me.* His ego auctoribus vehementer aſſentior, niſi quòd dilucidiorem verborum explanationem deſidero; & maiorem quandam in illis vim latere ſuſpicor. Cur enim ſuam iuſtitiam non aliter probat quàm dicens ſe ad Patrem vadere? & cur perpetuitatem gloriæ ſuæ non aliter, quàm dicens, *Et iam non videbitis me?* Credo igitur alluſiſſe Chriſtum ad præcedentem ſuam cum hominibus conſuetudinem, quæ in cauſa erat, cur illum peccatorem cæteris ſimilem mundus appellaret, quòd carnis eius infirmitatem videret; quæ occaſio auferenda illi erat, cùm Chriſtus in cœlum aſcenderet, quòd certum id futurum eſſet argumentum, eum plus quàm infirmum hominem

Auctoris expoſitio.

minem eſſe; potentem eſſe Deum, qui ſua auctoritate in cœlum conſcendiſſet. Hoc eſt. *Quia ad Patrem vado, & iam non videbitis me*; iam occaſionem non habebitis ex conſpectu carnis, & infirmitatis meæ, humiliter de me ſentiendi; non enim videbitis me. Cur ergo non dixit, & iam non videbunt me, vt quærit Auguſtinus, cùm non de Apoſtolis, ſed de mundo loqueretur? Non loquitur de perſonis, ſed de genere, *& non videbitis me*, id eſt homines, quales vos eſtis, non videbunt me, vt, *Quem vos crucifixiſtis*, id eſt, quem Iudæi, quales vos eſtis, crucifixerunt, illi enim ipſi quibuſcū loquebatur non crucifixerant. Act. 2.32. & 4.10. Dixit autē, *Non videbitis me* potiùs, quàm non videbunt me, quia Apoſtoli, non mundus eum in cœlum aſcendentem viſuri erant; quaſi dicat, videbitis me ad Patrem euntem, ſed amplius me nō videbitis, tollar enim ab oculis veſtris, vt Lucas ait Act. 1. 9.

Cur, & quale iudicium intelligat.

Vltimum reliquum eſt verbū *& de iudicio, quia princeps huius mundi iam iudicatus eſt.* Eadem de iudicio, quę de iuſtitia, & peccato quærenda, cur, & quale iudicium intelligat. Quidam Chriſti iudicium ſignificari putant, & actiuè ſumunt, quaſi dicat, Spiritus ſanctus mundum docebit me iuſtum iudicem eſſe viuorum, & mortuorum, cùm videat principem ſuum à me iudicatum eſſe. In hanc ſententiam Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, & Leontius exponunt. Alij ad Chriſtum etiam referentes, iudicium pro recto mundi ordine, reſtitutione [illegible] rerum accipiunt ex Hebræorum proprietate, [illegible] cogniturum mundum deuicto principe [illegible] ſurſum verſus perturbabat, [illegible] per [illegible] eſſe in meliorem ſtatum reſtituta, *Ecce*, inquit, *noua facio omnia.* Malus auctor; qualis ſententia ſit, doctus lector iudicabit. Alij referunt ad mundum, ſed actiuè etiam accipiunt pro mundi iudicio, quo ipſe iudicat, non quo iudicatur, quo ſenſu Bernardum paulo ſupra interpretantem induximus. Alij ad mundum, ſed paſſiuè, fore, vt cognoſcat mundus iudicium ſuum, id eſt ſuam condemnationem, cùm videat ſe iam in ſuo principe condemnatum. Sic Auguſtinus, Beda, & Rupertus. Atque hic eſt verus ſenſus, ſed aliquanto magis premendus eſt. Principem huius mundi Diabolum appellari dubium non eſt, & omnes [illegible]; illud verò dixiſſent vellem, cur potius dixerit Chriſtus principem huius mundi, quàm mundum ipſum [illegible] damnatum eſſe, id enim ad intelligendum perfectè ſenſum pertinebat. Primùm quia princeps [illegible] damnatus, iam victus erat, mundus [illegible] damnatus, ſed damnandus erat, adhuc enim viuebat, & [illegible] ſpes illi erat veniæ. Deinde quia ſe damnatum in [illegible] principe cognoſcere nō poterat. Deinde quia [illegible] victoriæ erat principem mundi, quàm mundum ipſum deuictum eſſe, atque debellatum. [illegible] Chriſtus, quod ſolent in bello facere victores, ſi hoſtium imperator inſcio, vt ſæpe fit, exercitu ceciderit, ſublatum in haſtam eius caput hoſtibus oſtendunt, vt [illegible] mortuo imperatore ſuo victos eſſe fateantur. At qua ratione hoc ipſum victum eſſe Diabolum [illegible] cogniturus erat? Videns nimirum nullam contra Chriſtum, eiuſque diſcipulos habere poteſtatem [illegible] de obſeſſis hominibus pelli, eius prohiberi [illegible] poteſtate, ac ſolo ſigno crucis eius territum in [illegible] ſponte nō dare. Quo argumento veteres illi omnes auctores, Iuſtinus in dial. cum Tryphone, & apolog. 2. Tertul. in lib. de corona militis, & lib. ad Scapulam, & in apolog. c.37. & lib. de anima, & lib. de ſpectaculis, cap. de munere, & lib. de idololatria. Origen. lib. 1. contra Celſum. Cyprian. in epiſt. ad Demetrium, & in lib. de idolorum vanitate, Minutius in Octauio, Lactantius lib. 2. c. 6. & lib. 4. c. 27. & lib. 5. c. 22. & 23. & Athanaſ.

Apoc. 21. 5.

Quomodo mundus victum eſſe Diabolum cogniturus ſit.

in libro de incarnatione Verbi ad conuincendum mundū, id eſt Gentiles vſi ſunt. Credo ſatis explanatū eſſe nobilem difficultate locum; nā neſcio quid, quod mihi præterea videor animaduertere, neque quiſquam fortaſſe deſiderabit, & debeo mihi ego aliquid reſeruare.

12. *Adhuc multa habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modò.*] Primùm hîc illa quæſtio explicanda nobis eſſet, quo modo dicat hîc multa ſe habere illis dicenda, quæ non diceret, quia portare non poterant, cùm c. 15. 15. dixerit, *Iam non dicam vos ſeruos, ſed amicos, quia omnia, quæ audiui à patre meo nota feci vobis*, niſi illic eam explicaſſemus, omnia illis tunc dixiſſe, non quæ ille dicenda haberet, ſed quę ferre illi poterant, vt ex multis illic auctoribus recitauimus; aut quemadmodum Auguſtinus, Beda, & Rupertus intelligunt, non illic de re præterita, ſed de futura loquebatur, dixitque ſe nota feciſſe omnia, quia paulo poſt per Spiritum ſanctum omnia illis nota facturus erat. Habere hoc loco nec ſignificat poſſe, vt quidam interpretantur, (multa enim dicere illis poterat, quæ nec tunc per ſe, neque poſtea per Spiritum ſanctum eis dixit,) neque debere vt nonnulli alij, ſed habere dicenda, id eſt decreuiſſe illis dicere, ſed quia ferre non poſſent, in aliud differre tempus per Spiritum ſanctum non meliorem quidem quàm ſe magiſtrum, ſed commodiore tempore dicenda. Quod autem ſequitur, *quæ non poteſtis portare modò*, quam tanquam rationem affert, quam ob rem illis ea non dicat, non ſignificat eos prę dolore ferre non poſſe; ſed non dum ſatis eſſe idoneos, vt ea intelligerent, quemadmodum Chryſoſt. Cyrillus, vterque Theodorus, Auguſtin. Beda, Theophylactus, Euthym. & Rupertus exponunt. Adhuc enim carnalibus Iudæorum moribus imbuti erant, nec ab illis, niſi per illam ſpiritus affluentiam, quam poſtea recepturi erant, elui poterant, vt Heracleota interpretatur. Cùm enim Chriſtus difficilem admodum ſermonem ingreſſus eſſet, quaſi animaduertens altiora ſe attingere myſteria, quàm quæ intelligi tunc ab Apoſtolis poſſent, orationis curſum inhibuit. Ita verò inhibuit, vt ſpem illis certam iniiceret fore, vt non longè poſt illis per ſpiritum diceret. Quare & Apoſtolorum ſtudium excitauit, vt quæ illis Spiritus ſanctus dicturus erat, auidiùs expe[illegible] eſſe, quæ Chriſtus ſibi tanquam [illegible] ingenio myſteria dicere noluiſſet; & Spiritui ſancto apud eos auctoritatem conciliauit, quo facilius illi crederent, qui quæ ipſe non dixerat, pro ſe dicturus eſſet. Quæ illa ſint, quæ tunc Chriſtus non dixerit, quia percipere Apoſtoli non poterant, promptius eſt quærere, quàm dicere *Quis enim noſtrum audeat*, inquit Auguſt. *eorum ſe dicere iam capacem, quæ illi capere non valebant? Ac per hoc neque à me expectanda ſunt vt dicantur, quæ forte non caperem, ſi mihi ab alio dicerentur; neque vos ea portare poſſetis, etiamſi ego tantus eſſem, vt a me iſta, quæ nobis altiora ſunt, audiretis. Et fieri quidem poteſt, vt ſint in vobis aliqui ad capienda iam idonei, quæ alij capere nondum valent, & ſi non omnia, de quibus magiſter ille Deus dicebat, Adhuc multa habeo vobis dicere, tamen eorum fortaſſe nonnulla; ſed quænam ſint iſta, quæ ipſe non dixit, temerarium eſt velle præſumere, & dicere.* Cauendum autem non ſolùm, ne in errorem incurramus temeritatis, dum ſcire ea volumus, quæ ſciri non poſſunt, verum etiam ne dum temeritatem quærēdi fugimus, quæ ſcire poſſumus, negligamus. Dupliciter hoc loco abuſi hæretici ſunt. Alij dum ex hoc loco omnia ſua commenta probare volunt dicentes non eſſe quidem à Chriſto, & Apoſtolis tradita, fuiſſe tamen per Spiritum ſanctum, quemadmodum Chriſtus prædixerat, ipſis reuelata, quod de Gnoſticis neſcio quibus ſcribit Auguſtinus. Contra verò Lutheranorum, & Caluiniſtarum

Tract. 96.

Hæretici quomodo abutuntur hoc loco.

ſtarum interpretes, dum idem nobis, quod illis Auguſt. A obiiciunt, quod quidquid nobis libet præter verbum Dei in Eccleſiam inducere, hoc loco ſtabiliamus; aiunt alij nihil hîc noui Chriſtum promittere, quod per Spiritum ſanctum Apoſtolis dicendum ſit, ſed maiorem tantùm eorum, quę ipſe dixiſſet, explicationem; ſenſu verbis Chriſti penitus repugnante. *Multa habeo vobis dicere, quæ non poteſtis portare modò*; alij quidquid Chriſtus tunc non dixit Spiritum ſanctum poſtea dixiſſe; quæ autem Spiritus ſanctus poſtea dixiſſet, ea nobis Apoſtolos omnia tradidiſſe. Quid ergo eſt, *Tenete traditiones, quas accepiſtis ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolā noſtram?* 2. Theſ. 2. 15. Quid eſt, *cætera cùm venero diſponam?* 1. Cor. 11. 34. Ergone tam ſtupidi ſumus, vt quidquid aut B facimus, aut docemus, quod ſacris litteris conſignatum non ſit, continuò id eſſe dicamus, quod hoc loco Chriſtus ſe dicit ſilentio præteriſſe: imò docemus cum Auguſtin. magnæ eſſe temeritatis ſcire velle, quæ ea fuerint, quæ tunc Chriſtus dicenda non putauerit, ſed in Spiritus ſancti magiſterium reiicienda? Sed hoc dicimus ex hoc loco conſtare, Chriſtum non omnia dixiſſe, quæ ad ſalutem noſtram putabat pertinere; idemque fecisse Spiritum ſanctum credendum eſſe, non omnia continuo Eccleſiæ reuelaſſe, quia non omnia portare ſimul poterat, ſed vt ætate creſcebat, ita & ſcientiæ incremē-tum accepiſſe. Rectè enim dixit Hilarius. *Sicut Chriſtus olim faciebat, ita nunc Eccleſiam* (quamuis ſenſu alio) *ætate creſcere, atque ſapientia.* Idem ab Apoſtolis factum vt non omnia ſcripto, multa etiam ne viua quidem vo- C ce nobis traderent, illud ipſi teſtantur; hoc rationi conſentaneum eſt, ſiue quia Chriſti, & Spiritus ſancti exemplum imitari voluerunt, ſiue quod necdum homines ferre omnia poterant, ſiue quod omnia tam breui tempore omnibus in locis docere ipſi nequibāt. Cedo enim; iſtam doctrinam profectò veriſſimam, quæ nobis vobiſcum communis eſt, in Chriſto vnam tantùm perſonam, duas eſſe naturas, vbinam Apoſtoli aut voce, aut ſcripto apertè tradiderunt? Non eſt cum Apoſtolorum vita finitum Spiritus ſancti magiſterium; doctor pro ſe à Chriſto Eccleſiæ datus eſt, donec ipſe ad iudicium, id eſt ad colligendam Eccleſiam venerit, eius eſt officium duraturum. Denique rectè illis pro nobis, Tertul. in lib. de Monog. hunc locum ediſſe- D rens reſpondet. *Ergo, inquis, hac argumentatione quiduis nouum & oneroſum Paracleto adſcribi poterit, etſi ab aduerſario ſpiritu fuerit. Non vtique. Aduerſarium enim ſpiritum ex diuerſitate prædicationis appareret, primò regulam adulterantis fidei, & ita ordinem adulterantis diſciplinæ; quia cuius gradus prior eſt, eius corruptela antecedit, id eſt fidei, quæ prior eſt diſciplina. Ante quis de Deo hæreticus ſit, neceſſe eſt, & tunc de inſtituto.*

Eccleſia creuit ætate & ſapiētia, ſicut Chriſtus.

cap. 2.

13. *Cum autem venerit ille ſpiritus veritatis.*] G. ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Pronomen *ille* non refertur ad nomen ſpiritus, quia Græcæ Grammaticæ ratio non patitur, ſed ad nomen paracleti quod ver. 7. præceſſerat, itaque magis emphaticus ſenſus eſt, *ille* paracletus. *qui*, id eſt quia *ſpiritus eſt veritatis, docebit vos o-* E *mnem veritatem*; aut *deducet vos in omnem veritatem* quēadmodum Græcè eſt, & Græci omnes auctores atque Latinus etiam Aug. legunt quanquam Latini alij, *docebit*, legunt, quemadmodum Idacius Clarus in lib. contra Varimadum, & Rupertus hoc loco. Phœbadius verò in lib. aduerſus Arianos vertit, *Enarrabit omnem veritatem.* Fortaſſe & noſter interpres vertit, *Deducet vos in omnem veritatem*, cùm verbum ὁδηγήσει *deducet* cū verbo διδάξει *docebit*, vix ſimilitudinem vllam habeat. Niſi forte ſenſum, non verbum voluit exprimere. Senſum autem ſi ſpectes, quid aliud eſt in omnem veritatē deducere, quàm omnem docere veritatem? quamquam qui reddiderit, *Deducet in omnem veritatē*, Senſum haud dubiè magis expreſſerit. Deducere enim in omnem veritatem non ſignificat quoquomodo veritatem omnē docere, ſed ita docere quaſi magiſter diſcipulum manu ducat, viamq. illi accommodatè ad eius ingenium veritatis oſtendat; vt non omnia ſimul, nō ordine præpoſtero priusque difficiliora, deinde quæ faciliora ſunt tradens, ſed contrà faciliora prius, mox difficiliora, ſuo quidque tempore prout proficit, prout poteſt capere. Hoc eſt ὁδηγεῖν. Quærunt Auguſtinus, & Beda quomodo Spiritus ſanctus omnem Apoſtolos veritatem docturus eſſet, quam quamuis ipſe docere poſſet, nulla tamen poſſet capere mortalis mens. Reſpondent id non de hac, ſed de altera vita intelligendum eſſe, vbi omnem veritatem cognituri ſimus, in quam nunc Spiritus ſanctus, donec eo perueniamus, paulatim deducit. Aptius, vt opinor Euthym. omnem veritatem intelligit, non generaliter, ſed omnem, quam illis conueniebat ſcire, eodemque fere ſenſu Cyrill. & Theophylact. Cur Spiritus veritatis appelletur c. 14. 17. docuimus.

Quid ſit Deducere in omnem veritatem.

Non enim loquetur à ſemetipſo, ſed quæcunque audiet, loquetur] Chryſoſtomus, & Theophyl. ideo Chriſtum hoc putant addidiſſe, ne quoniam de Spiritu ſancto ita locutus fuerat, vt ſibi eum præferre videretur, quiſquā exiſtimaret ipſo eſſe maiorem. Reddit autem rationē, vt Rupertus ait, quamobrem Spiritum veritatis eum appellauerit, *quia non loquetur*, inquit, *à ſemetipſo*, quaſi ſi à ſemetipſo loqueretur, non veritatem, ſed mendacium locuturus eſſet. Quod quomodo verum ſit, non ſatis apparet, cùm potius ideo veritatem dicat, & falſum dicere non poſſit, quia à ſemetipſo loquitur; cum enim à ſemetipſo loquitur, vt Deus loquitur, cum nihil aliud quàm Deus ſit; cum autem vt Deus loquitur, mentiri non poteſt, quod ſi poſſet facere, tunc nimirum poſſet, quando non à ſemetipſo, id eſt non tanquam Deus loqueretur. Quæritur igitur ab Auguſt. & Beda quomodo intelligendum ſit non loqui à ſemetipſo. Si enim in Spiritu ſancto, ſicut in Chriſto duplex natura eſſet, altera diuina, altera humana, aut aliqua alia, poſſemus fortaſſe dicere tunc ex ſeipſo loqui, cùm vt homo loqueretur, quemadmodum interpretamur, quod de ſeipſo dicit Chriſtus c. 14. 10. *Verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor*; & quod dixit c. 7. 16. *mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me.* Cùm autem Spiritus ſanctus vnica, eaq; diuina natura ſit, vt D. Auguſtinus diſputat, id dicere non poſſumus. Reſpondet igitur idem Auguſtinus, & Beda Spiritum ſanctum nō loqui à ſemetipſo nihil eſſe aliud, quàm non eſſe à ſemetipſo: quemadmodum ergo non eſt à ſemetipſo, ſed à Patre Filioque procedit, ita non loquetur, niſi quæ à Patre, & Filio accepit ab illis procedendo; quemadmodum paulo poſt dicit, *ille me clarificabit, quia de meo accipiet.* Vera hæc ſunt; ſed fortaſſe opus non eſt tam ſubtiliter interpretari, cùm ſimplicius dicere poſſimus nihil aliud eſſe non loqui à ſemetipſo, quàm non loqui contraria iis, quæ ipſe ex Patris locutus eſſet voluntate, vt Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthym. & Rupertus interpretantur. Eodem enim modo expoſuimus, quod de ſe dixit, *mea doctrina non eſt mea*, & *verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor.* Obſeruat Rupertus fortaſſe non incommodè Spiritum ſanctū hoc loco tacitè opponi videri ſpiritibus aliorum prophetarum, qui non ex Deo, ſed ex ſemetipſis Deo contraria loquebantur, *Nolite*, inquit, *audire verba prophetarum, qui prophetant vobis, & decipiunt vos; viſiones cordis ſui loquuntur, non ex ore Domini.* Ierem. 23. 16. In eo Ruperti non probo ſententiam, quòd interpretatur *quæcunque audiet loquetur*, id eſt quæcunque de me in ſacris litteris ſcripta eſſe ſcit. Quid ergo eſt, *ſed quæcunque audiet, loquetur?* Id eodem modo intelligendum, atque illud de Chriſto, cap. 5. 30. *Ego, ſicut audio, iudico*, & illud c. 8. 26

Quo ſenſu Spiritum ſanctum à ſemetipſo non loquitur.

Ver. 14.

c. 7. 16 & 14. 10.

Qui pro quia.

Tract. 96.

Rr [illegible] *Ego quæ*

Ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo; illic ergo huius loci explicationem lector quærat.

Et quæ ventura ſunt, annunciabit vobis.] Quorſum hoc additum? Theodorus Mopſueſtien. Cyrillus, & Theophylactus docent voluiſſe Chriſtum his verbis confirmare, quod dixerat, paracletum ſpiritum eſſe veritatis, quia etiam futura illis annunciaturus eſſet, ex qua re facilè cognoſcerent, quantæ apud eos illius teſtimonium auctoritatis deberet eſſe. Hinc autem conſtat inter alia diuina dona, quæ Spiritus ſanctus in Apoſtolos effudit, etiam ſpiritũ illis prophetiæ tribuiſſe. Quod re ipſa paulo poſt comprobatum eſt, Act. 11. 28. & 20. 29 & 21. 11.

14. *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annunciabit vobis.*] Pronomen *ille* emphaſim habet. *Ille* ſcilicet *ſpiritus veritatis*, cuius teſtimonium falſum eſſe non poteſt. *Ille* talis, ac tantus, vt Rupertus obſeruauit. Clarificaturum ſe eſſe ſpiritum dicit, ſiue quia, quod ipſe de ſe hominibus non perſuaſerat, ſe filium Dei, verumque Deum eſſe, id Spiritus ſanctus vi miraculorum perſuaſurus erat, vt Græci fere omnes, Theodorus Heracleota, & Mopſueſtien. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius interpretantur, ſiue, vt ipſe Chriſtus videtur exponere, quia de illo accepturus erat, id eſt eius nomine tanquam eius legatus locuturus, vnde fieri certa coniectura poterat, quantus eſſet Chriſtus, cuius tantus, tamque admirabilis legatus eſſet. Hunc credo verum eſſe ſenſum. Auguſtinus, & Beda alias duas afferunt interpretationes, quas quo minus, qui volet ſequatur, non impedio. *Ille me clarificabit*, inquit Auguſtinus, *poteſt intelligi, quia diffundendo in cordibus credentium caritatem, ſpirituales eos faciendo declarauit eis, quomodo Filius Patri eſſet æqualis, quem ſecundùm carnem priùs tantummodo nouerant, & hominem ſicut homines cogitabant; vel certè, quia per ipſam caritatem fiducia repleti annunciauerunt hominibus Chriſtum, ac ſic fama eius diffuſa eſt in toto orbe terrarum, vt ſic dixerit, Ille me clarificabit, tanquam diceret; Ille vobis auferet timorem, & dabit amorem, quo me ardentiùs prædicantes gloriæ meæ per totum mundum dabitis odorem, commendabitis honorem. Quod enim facturi erant in Spiritu ſancto, hoc eundem ſpiritum dixit eſſe facturum. Quale eſt etiam illud, Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis.* Difficilius eſt aliquanto, quod ſequitur, *Quia de meo accipiet.* Recepta vulgo recentiorum interpretum ſententia eſt, *quia de meo accipiet*, id eſt ex me procedit, qua de re multas hic apud quoſdam, neſcio quàm ſolidas, neſcio quàm ad rem accommodatas ſubtilitates inuenio, quas ne recitare quidem velim. Tantùm dico mihi perſuaſum omnino eſſe eum non eſſe ſenſum. Cur enim non dixit clariùs, de me, aut à me accipiet? Cur, non accepit potiùs, quàm accipiet, cùm proceſſio Spiritus ſancti à Patre, & Filio, non futura, ſed præterita iam eſſet? Nam etſi ad hæc à quibuſdam reſponderi ſcio, malim equidem nihil dicere, quam id dicere, quod dicunt. Præterea quomodo cum ea interpretatione hærere poteſt, *Omnia, quæ habet Pater, mea ſunt, propterea dixi, quia de meo accipiet?* Denique agebatur hic de teſtimonio, quod Spiritus ſanctus de Chriſto perhibiturus erat, quoque eum erat glorificaturus, quod oportebat eſſe conſpicuum, atque manifeſtum, alioqui quomodo propter illud Chriſtum clarificare poterat? Proceſſio autem illa eſſentialis non erat conſpicua, non ergo tanquam argumentum afferri potuit, vnde diſcipuli colligerent Spiritus ſancti opera in Chriſti gloriam redundare; hoc enim erat eum clarificare. Rupertus congruenter ſuperiori ſententiæ ſuæ exponit *de meo accipiet*, id eſt, de eo, quod de me in ſacris litteris ſcriptum eſt; ſed tam alienum hoc à ſenſu, quàm illud eſt. Vera igitur interpretatio, *quia de meo accipiet*, id eſt quia meo nomine veniet, quia non aliam, quàm meam vobis tanquam legatus meus doctrinam tradet, propterea enim operum, atque doctrinæ illius gloria in gloriam meam redundabit, quod eſt clarificare me, quia meo nomine, & non alia, quàm mea myſteria vobis tradet, non alia, quàm mea faciet opera. Cum hoc enim ſenſu quod ſequitur aptè conuenit, *Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt; propterea dixi, quia de meo accipiet*, vt ſtatim explicabimus. Propterea per futurum dixit, *accipiet*, quia accipere ab eo, eſt eius mitti nomine, & quaſi mandatis ab eo acceptis, & nondum miſſus erat. Propterea dixit, *de meo*, non de me, quia ſignificare voluit accepturum de doctrina, & operibus ſuis, quidquid inter homines dicturus, quidquid facturus erat, non quòd eadem ipſe ante non haberet, ſed quia, vt ait Cyrillus, accommodate ad humanum loquitur ſenſum. Solent enim legati cum à Principe diſcedunt, accipere mandata, quæ quæ dictari, quæque facturi ſint. Neque vero nego colligi ex hoc loco Spiritum ſanctum à Filio procedere, quin etiam atque etiam aſſeuero. Nam vt ſuprà c. 15. 26. docuimus nulla perſona mitti dicitur, aut ab alia quidquam accipere, niſi ab ea procedat; quamuis ipſum mitti, atque accipere aliud ſit, quàm procedere, illud enim temporale, hoc æternum eſt. Cum ergo Spiritus hoc loco à Filio dicatur accipere, à Filio vtique procedit. Nam ſi ex eo, quod dicit Chriſtus, *Mea doctrina non eſt mea*, &, *ſicut audio iudico*, & aliis huiuſmodi, quibus ſignificat ſe nihil facere, niſi ex Patris voluntate, rectè ſequitur illum à Patre procedere, & ex hoc profectò loco colligitur Spiritum ſanctum à Filio procedere. Scioque multos etiam ad Græcos auctores tradidiſſe, antequam iſta pertinaciſſima recentiorum Græcorum orta eſſet hæreſis, Ignatium in epiſtola ad Epheſ. Martialem in epiſtola ad Burdegal. cap. 10. Cyrillum Ieroſolymit. catecheſi 17. Epiphanium in Ancorato, Chryſoſtomum homil. 1. & 2. in ſymbolum Apoſtolorum, Didymum lib. 2. de Spiritu ſancto duobus locis, Cyrillum Alexandr. in epiſtola quadam ad Neſtor. & lib. 13. Theſaur. cap. 2. & 3. Inuenio etiam in Græcorum Catena egregij auctoris Græci Theodori Heracleotæ, & Græca, atque antiqua manuſcripta expreſſam de hac re ſententiam, quàm libuit hoc loco deſcribere; Τὸ γὰρ ἅγιον πνεῦμα μάρτυς γέγονε τῆς τοῦ μονογενοῦς θεότητος ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὂν, καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐξαγγέλλον, *Spiritum enim ſanctum teſtem fuiſſe diuinitatis vnigeniti, cum ex eius eſſet eſſentia, eſſentiamque eius declararet.* Probat etiam Tertullianus ex hoc loco Chriſti diuinitatem, in lib. de Trinitat. eſſe eum Deum, de quo Spiritus ſanctus dicatur accepiſſe.

15. *Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt; propterea dixi, quia de meo accipiet, & annunciabit vobis.*] Eodem modo hæc verba, quo ſuperiora intelligenda ſunt. Reddit rationem Chriſtus, cur Spiritum ſanctum de ſuo accipere dixiſſet, quod perinde erat, ac ſi dixiſſet Spiritum ſuum eſſe, qui ſpiritus Patris eſſe dicebatur, ab eoque quidquid hominibus impartiebat, credebatur accipere, *quia*, inquit, *omnia, quæcunque habet Pater, mea ſunt*, itaque qui de bonis eius accipit, de meis accipit. Cum dicit, *omnia, quæ habet Pater, mea ſunt*, non dubiũ quin eſſentiam imprimis intelligat; propterea enim omnia, quæ habet Pater, eius ſunt, quia & Patris eſſentia eius eſt, in qua omnia, quæ Pater habet, ſummatim continentur. Itaque rectè Catholici doctores, qui cum Arianis diſputarunt, magnum in hoc loco aduerſus illos præſidium poſuerunt, Athanaſ. oratione 2. contra Arian. Epiphan. hæreſ. 69. Gregor. Nazianz. orat. 5. de Theolog. Didymus lib. 2. de Spiritu ſancto, Idacius libro 3. aduerſus Varim. Auguſt. hic, & ſermone 2. de natali Domini, Cyrillus, Theodor. Mopſueſt. Leontius & Theo-

Quomodo Spiritus ſanctus clarificabit Chriſtum.

Tract. 100.

Matth. 10.

Ver. 15.

Vera interpretatio.

Sup. cap. 7. 16. & 5. 30.

Theodori Heracl. locus de proceſſione Spiritus ſancti.

Locus apertus contra Arianos.

Tract. 100.

& Theophylact. in huius loci commentariis. Loquitur tamen Christus de eſſentia tanquam de bonis, ac poſſeſſionibus, quia omnia diuina bona, auctoritas, potẽtia, doctrina, & quicquid eſt aliud ex diuina manat eſſentia, quæ omnia ſua eſſe dicit, itaque neminem ex Patris bonis poſſe quidquam accipere, quin ex ſuis accipiat. In ipſo enim eſſe omnes theſauros ſapientiæ, & ſcientiæ Dei abſconditos, quemadmodum in hanc ſententiam profert Theodorus Mopſueſt.

Coloſſ. 2. 3.

16. Modicum, & iam non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me, quia vado ad Patrem.] Quatuor huius loci interpretationes inuenio. Prima eſt, vt non ſignificetur modicum reſtare tempus vſque ad tempus illud, quo ipſum Apoſtoli viſuri non erant; ſed tempus ipſum, quo eum viſuri non erant, modicum fore, id eſt trium dierum ſpatium, quo in ſepulcro futurus erat. Quemadmodum Alcuinus apud D. Tho. in Catena, & ipſe D. Thom. explicant in commentariis. Secunda, modicum ſupereſſe tempus vſque ad tempus illud, quo ipſum viſuri non erant, id eſt vſque ad horam mortis, deinde ab eo tempore, quo ipſum viſuri non erant, modicum etiam ſupereſſe vſq. ad tempus aliud, quo viſuri eum eſſent, id eſt à morte vſque ad reſurrectionem, vt omnes Græci auctores interpretantur. Chryſ. Cyrillus, Theodorus vterque, Leontius, Theophyl. & Euthymius. Quam interpretationem probabilem etiam iudicat Auguſtinus. Tertia, poſt modicum tempus nunquam amplius viſuros, & poſt aliud modicum tempus ſemper viſuros, id eſt poſt mortem, quæ in proximo erat, nunquam ipſum viſuros mortali corpore, & rurſum poſt dies tres ſemper viſuros glorioſum & immortalem. Sic Rupertus exponit bonus pleriſq; auctor, ſed qui ſæpe minus accuratas ſequitur interpretationes. Quarta Auguſtini, & Bedæ eſt, modicum manere tempus vſque ad ſuum ab illis diſceſſum, id eſt aſcenſionem in cœlum, de quo tam multa illis dixerat; poſt quod tempus viſuri illum non eſſent; rurſum verò non multum reſtare ab aſcenſione vſque ad ſecundum in iudicium aduentum, poſt quod illum perpetuò viſuri erant. Non dubito quin hic verus ſit ſenſus. Et quia vbicunque alias Christus eadem vtitur phraſi, modicum vſque ad aſcenſionem ſuam ſignificat tempus vt cap. 13. 33. *Filioli adhuc modicum vobiſcum ſum, quæretis me, & ſicut dixi Iudæis, quo ego vado, vos non poteſtis venire.* Et cap. 14. 19. *adhuc modicum, & mundus me iam non videt, vos autem videbitis, quia ego viuo, & vos viuetis.* Et cap. 12. 35. *Adhuc modicum lumen in vobis eſt*, vt ibidem locis explicauimus. Deinde quia ſequentia omnia hoc indicant, vt ver. 20. exponens, quod eſſet modicum illud tempus, quo illum viſuri non eſſent, ait, *Amen, amen dico vobis, quia plorabitis & flebitis vos, mundus autem gaudebit*; quibus verbis totum haud dubiè tempus ſignificat, quo Apoſtoli verſaturi in hac vita erant. Idem ver. 21. & 22. declaratur, verſu autem 23 loquens de illo altero tempore, quo viſuri eum eſſent, non tempus reſurrectionis, ſed tempus vitæ æternæ ſignificat. *In illo die me non rogabitis quicquam*; quando enim, niſi cùm beati eſſent, omniaque ſcirent, Christum non erant quidquam rogaturi? Obiici contrà poteſt, quòd tempus illud, quod ab aſcenſione vſque ad ſecundum aduentum ſit, modicum dici non poſſit; cùm plus iam mille anni præterierint. Prompta reſponſio, quam & D. Petrus 2 epiſtola c. 3. 8 in eadem quæſtione adhibet, mille annos ante Dominum tanquam diem vnum eſſe. Denique totum hoc tempus non ſolum breue D. Paulus 1. Cor. 7. 29. ſed etiam nouiſſimam horam Ioannes appellat 1. epiſt. c. 2. 18. Ergo ratio illa, quæ ſubiicitur, *quia vado ad Patrem*, non ad vtrumque, ſed ad primum tantùm membrum referenda eſt. At ſi hic ſenſus eſt, quorſum hoc Christus adiecit, cùm de Spiritu ſancto loqueretur? Nam Chryſoſtomus quidem, Cyrillus, & Theophylactus, qui aliter explicant, ideo dixiſſe putant, vt lætis triſtia miſceret, & poſt conſolationẽ Spiritus ſancti iterum exerceret ad patientiam eorum animos, protectionis ſuæ, & eorum, quæ ſe protecto paſſuri eſſent illata mentione. Reſpondeo potius quærendum fuiſſe, quorſum de Spiritu ſancto locutus eſſet: nam de iis, quæ paſſuri diſcipuli erant, omnis eius inſtitutus erat ſermo; ſed quia ægrè eos videbat ferre ſermonem, interiecit de Spiritu ſancto, qui conſolaturus eos eſſet.

Interpretatio Aug. & Bedæ, quæ & auctoris.

Totum tempus vſque ad iudicium modicum, & breue.

17. 18. Dixerunt ergo ex diſcipulis eius ad inuicem.] An omnes diſcipuli dubitauerint, quid verba illa Christi ſibi vellent, necne, Euangeliſta non dicit, hoc tantum dicit quoſdam eorum inter ſe muſſitaſſe, quidnam ſibi vellet. Hoc enim eſt *ἐκ μαθητῶν ex diſcipulis eius*, id eſt quidam diſcipulorum eius, vt Matth. 23. 34. & Act. 21. 16. Fieri autem potuit, vt cùm nemo eorum intellexiſſet, non omnes tamen inter ſe murmurarent. Mirum autem quenquam eorum non intellexiſſe, quod tam ſæpe illis inculcauerat cap. 7. 33. & 8. 21. 22. & 12. 35. 36. & 14. 2. 4. 12. 28. & hoc ipſo cap. verſu 5. 7. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, duas eius rei afferunt cauſas, alteram quòd vere obſcura eſſent, quæ Christus dicebat, nec enim aperte dicebat ſe moriturum, reſurrecturum, & in cœlum aſcenſurum; ſed per metaphoras, & ambages loquebatur. Alteram, quòd triſtitia adeo eſſent occupati, vt etiam quæ difficilia non erant, intelligere non poſſent. Rupertus exiſtimat cauſam fuiſſe, quod reſurrectionem eius, vnde cæterorum pendebat intelligentia, nunquam ſatis intellexiſſent. Auguſtinus, & Beda non de tota ſententia, ſed de tempore, quod deſignabat, putant dubitaſſe: cùm enim ante ſolitus eſſet dicere, vado ad Patrem, non adiecisse modicum, nunc verò adiecisse, itaque de illo modico omnem eorum fuiſſe quæſtionem, *quid eſt hoc, quod dicit nobis modicum?* Et verò quid mirum diſcipulos adhuc rudes & euentu nondum rem explicante, Christo nondum quid vellet dicere, interpretato, nõ intellexiſſe, cum ne nos quidem nunc homines, vt nobis videmur, acuti, poſt Christi expoſitionem, poſt euentum rei, poſt tot ſcriptos comment. ſatis intelligamus.

19. Cognouit autem Ieſus, quia volebant eum interrogare.] *Cognouit* vt Deus, quia cognitas eorum habebat cogitationes, ſine indice, ſine coniectura. Cyrillus, Theodorus Heracleotes, Leontius. Quòd autem dicit, *Quia volebant eum interrogare*, fortaſſe non ſignificat decreuiſſe diſcipulos eum interrogare. Imo eſt probabilius non decreuiſſe, ſed tantùm deſideraſſe, atque hoc erat velle. Si enim decreuiſſent, expectaſſet vtique Christus, vt ſe interrogarent; ſed quia videbat eos velle, ſed non audere, ſponte ſua non interrogatus reſpondet. Quanquam Theodorus Heracleotes, & Leontius exiſtimant etiam interrogaturos Christum præuenire voluiſſe, vt ſuam illis diuinitatem declararet.

20. Amen, amen dico vobis, quia plorabitis, & flebitis vos, mundus autem gaudebit.] Rectè Theodorus Mopſueſten. & Rupertus adnotauerunt, ne nunc quidem Christum diſcipulorum quæſtionem explicare. Nec enim docet, quid ſit illud modicum, quo ipſum viſuri non erant, quod illud alterum, quo viſuri erant. Quod meritò mirum videri poteſt, ſed vt Heracleotes reſpondet, malebat Christus, vt quid vtrunque modicum eſſet, ex ipſo potiùs euentu, quàm ex ſe diſcerent, aut vt ego puto, nolebat tam expreſſa mentione mortis diſcipulorum animos vulnerare. Quam ipſorum triſtitiã quam mundi lætitiam intelligat, ex verſus 16. explicatione colligendum eſt. Nam qui primum modicum aut tempus vſque ad mortem, aut triduum intelligunt ſepulturæ, ſecundum verò tempus reſurrectionis, triſtitiam

Quam diſcipulorum triſtitiam, & mundi lætitiam intelligat.

ſtitiam Apoſtolorum interpretantur eam, quam ex ipſius morte percepturi erant, gaudium verò mundi, quo Iudæi eius erant morte gauiſuri. Ita Græci omnes, Chryſoſtomus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſten. Leontius, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, & Latinus Rupertus. Auguſtinus, & Beda licet illic primum modicum ad tempus illud, quo Chriſtus in hac vita futurus erat; ſecundum verò ad id, quod vſque ad ſecundum eius aduentum futurum eſt, retuliſſent, tamen hic eodem modo, quo Græci, Apoſtolorum triſtitiam, & mundi gaudium interpretati ſunt. Non dubito tamen quidquam, quin Chriſtus eam Apoſtolorum triſtitiam, eamque mundi lætitiam intelligat, quam toto huius vitæ tempore habituri erant; quod enim gaudium aliud eſſe poterat, quod ab illis nemo poſſet tollere, vt dicit v. 22. niſi illud, quod in altera vita erant habituri? & graues quoque ſententiæ meæ auctores habeo, Tertullianum in lib. de ſpectaculis, & Cyprian. in lib. de mortalit. & in exhortatione ad martyrium. Itaq; non Apoſtolis tantùm ſed Apoſtolorum perſona Chriſtianis omnibus hoc dicitur. *Vicibus*, inquit Tertullianus, *diſpoſita res eſt. Nunc illi lætantur, nos conflictamur. Sæculum, inquit, gaudebit, vos triſtes eritis; lugeamus ergo dum Ethnici gaudent, vt cum lugere cœperint, gaudeamus, ne pariter nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Chriſtiane, ſi & in ſæculo voluptatem concupiſcis; imo nimium ſtultus, ſi hoc exiſtimas voluptatem. Philoſophi quidem hoc nomen quieti, & tranquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea auocantur, in ea etiam glorantur. Tu mihi metas, & ſcenas, & puluerem, & arenas ſuſpiras? Dicas velim; non poſſumus viuere ſine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod eſt aliud votum noſtrum, quam quod & Apoſtoli, exire de ſæculo, & recipi ad Dominum? Hæc voluptas, vbi & votum.* Voluit ergo Chriſtus diſcipulos commonefacere, ne in rebus, quas in hac vita plerumq; aduerſas perpeſſuri erant, animo hærerent, ſed in remunerationes aſpicerent, vt de Patriarchis illis dicit D. Paulus ad Hebr. 11. 26. Propterea addit:

Cap. 28.

Vos autem contriſtabimini, ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium.] Dictio *autem* Græcè, δὲ non videtur ſuo loco poſita eſſe, itaque vt rectè cohæreat, repetendum eſt ἀπὸ κοινοῦ vltimum membrum, *Mundus*, inquam, *gaudebit, vos autem contriſtabimini, ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium.* Vbi acutè Rupertus obſeruauit alterum etiam membrum oppoſitum intelligendum eſſe, quòd Chriſtus non dixit, quia hoc tantùm agebat, vt diſcipulos conſolaretur, nempe *triſtitia veſtra vertetur in gaudium*, & gaudium eorum in triſtitiam. Sanctos in hac vita aduerſis, iniquos proſperis rebus vti multis locis ſcriptura docet, Pſalm. 72. 2. 3. 4. & Pſalm. 143. 12. 13. 14. & Iob 21. 7. & Ieremiæ 12. 1. Habacuc 1. 3. Sed eadem quoque docet illorum triſtitiam in gaudium; iſtorum gaudium in triſtitiam eſſe vertendum, Matthæi 5. 5. Lucæ 6. 25. Roman. 8. 18. & 2. Corinth. 4. 17. Iacobi 5. 2. 3.

21. *Mulier cùm parit, triſtitiam habet.*] Quod dixerat, vulgato declarat exemplo, totum huius vitæ tempus tempori illi comparat, quo mulier grauida partus cruciatibus agitatur; tempus autem vitæ æternæ in ſanctis tempori, quo mulier ſaluum in lucem edidit infantem. Vehementes dolores doloribus parturientium comparare ſcriptura ſolet, Pſalm. 47. 7. Eccleſ. 34. 6. & 48. 21. Iſai. 13. 8. & 21. 3. Ierem. 4. 31. & 6. 24. & locis aliis innumerabilibus; ſed hoc loco non tam ad doloris magnitudinem exprimendam, quàm ad viciſſitudinem doloris, & voluptatis declarandam parturientis exemplum à Chriſto propoſitum eſſe puto. Hoc enim agebat. Eademque ratione iis non aſſentior, qui propterea hoc exemplo Chriſtum vſum eſſe dicunt, vt ſignificaret tempus doloris huius vitæ, ſi cum tempore, aut potius æternitate gaudij vitæ beatæ comparetur, admodum eſſe breue; quemadmodũ tempus, quo parturiens cruciatur, multo breuius eſt, quã illud, quo nato poſtea gaudet infante, etſi Euth. in hanc etiam ſententiam inclinat. Id quidẽ verum eſt, quemadmodũ docet D. Paulus, 2. Cor. 4. 17. ſed non id Chriſtus agebat, & videndũ ſemper eſt, quid agatur. Itaq; verbum illud, *Quia venit hora eius*, non eſt ad ſignificãdam breuitatem additum, ſed ad declarandum tempus conſtitutum, & expectatũ partus. Similis ſententiæ eſt *paruulum* interpretari Chriſtum, qui in lucem editus ſignificetur, tunc, cum ex mortuis reſurrexit; quemadmodum D. Paulus Act. 13. 33. interpretatur illud Pſal. 2. 7. *Dominus dixit ad me, filius meus es tu, Ego hodie genui te.* Etſi non ſolum Rupertus, ſed Græci etiam auctores omnes, quos ſuperiore verſu citabamus, ita videntur interpretari. Paruulum ergo vocat in muliere quidem pariente, ipſum, quem peperit, infantem; in Apoſtolis autem vitam illam æternam, quam præſentis vitæ dolores parituri erant, & illud, vt verbis vtar B. Pauli, *æternum gloriæ pondus*, maius, quam dici poteſt, quod id, *quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulationis noſtræ operatur in nobis*, vt Tertullianus, & Cyprianus, quos paulo ſuprà nominauimus, exponunt. Putant Auguſtinus, & Beda aliquid etiam habere momenti, quòd non paruulam, ſed paruulum dixerit, quod maius tunc puerperæ gaudium eſſe ſoleant, quãdo non puellam, ſed puerum peperit. Eam obſeruationem Græca lingua non recipit, quæ τὸ παιδίον ſicut infantem Latina, & puerum, & puellam communiter vocat. Quanquam non dubito, quin hoc loco pro infante maſculo poſuerit, non ideo vt maius ſignificaret gaudium, id enim ſi exprimere voluiſſet, maſculino vſus eſſet genere παῖδα, aut aliquo modi eiuſdem, ſed quia in exemplo magis puerum, quàm puellam ſignificari conuenit. Quod ait puerperam gaudere, *quia natus eſt homo in mundum*, perinde eſt ac ſi diceret, ideo gaudere, quia noua aucta ſit prole; itaque vereor, vt ſolidum ſit myſterium illud, quod Chryſ. & Theoph. in his verbis obſeruarunt, propterea non dixiſſe, quia ſibi homo natus eſt, ſed, *quia natus eſt homo in mundum*, quia Chriſtus per reſurrectionem non ſibi, ſed nobis, id eſt mundo vniuerſo quodam modo natus eſt. Primum non dicit, quia natus eſt homo mundo; ſed *in mundum*, quod cõſtat diuerſum habere ſenſum. Deinde non eſt Chriſtus, vt diximus, paruulus ille, de quo hic agitur, ſed ille ſempiternus laborum huius vitæ fructus, quem in vita altera percepturi ſumus.

Puerum, ſeu paruulum quid vocet hic Chriſtus.

22. *Et vos igitur nunc quidem triſtitiam habebitis; iterum autem videbo vos, & gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrum nemo tollet a vobis.*] Accommodatio ſimul, & explicatio eſt ſuperioris exempli. Quod autem dicit, *Iterum videbo vos*, auctores illi omnes Græci, atque Latini nonnulli, quos diximus v. 16. exiſtimaſſe Chriſtum per primum illud modicum tempus, quod vſque ad reſurrectionem ſupererat; per ſecundum autem, quod à reſurrectione vſque ad aſcenſionem reſtabat ſignificaſſe; præter eos etiam hoc loco D. Auguſtinus, & Beda putant Chriſtum hic de ea agere viſione, qua diſcipulis poſt ſuam ſæpè reſurrectionem apparuit. Ego in mea perſiſto ſententia de ſecundo ad iudicium aduentu ſuo loqui, quo iterum diſcipulos viſurum ſe dicit, & ita viſurum, vt eos in regni ſui æternam poſſeſſionem inducat; quemadmodum c. 14. 3. dixerat, *Et ſi abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipſum.* Nam etſi poſt reſurrectionem Apoſtolos vidit, non vidit tamen niſi obiter, & veluti per tranſennam; & illud ipſum tempus ad illud primum modicum pertinere diximus, quo eum viſuri non erant, ver. 16. Et manifeſtum eſt hic agi de partu, quem mulier prægnãs, id eſt Apoſtoli edituri erant; partus autem ille, vel

Parturientis doloribus comparati vehementes dolores.

verſu ſuperiore docuimus, vita æterna eſt; omne verò A huius vitæ tempus veluti dolores partus. Hoc eſt, quod ſequitur, *Et gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis*; id eſt vt ita gaudeatis, vt nullum finem gaudium veſtrum ſit habiturum, vt perpetuò gaudeatis. Eodem prorſus ſenſu, quo c. 15. 16. alia dixit metaphora, *Ego elegi vos, & poſui vos, vt eatis, & fructum afferatis, & fructus veſter maneat.* Hoc enim gaudium illud eſt, quod ſolum nemo ab iis, qui habent, poteſt tollere; omne aliud huius vitæ gaudium multis caſibus, multis perturbationibus propoſitum eſt. Opponit autem futurum in cœlo Apoſtolorum gaudium, gaudio mundi, quod hac terminatur vita. Ac propterea non dixit ſimpliciter, & gaudium veſtrum perpetuum erit; ſed *gaudium veſtrum nemo tollet à vobis*, vt ad gaudium alluderet huius vitæ, quod multa tollunt, multa perturbát; ſi nihil aliud, ipſa certè mors, qua nihil poteſt iis, qui hac vita delectantur, acerbius accidere. Illud verò beatorum gaudium nullus caſus, nulla infirmitas humana, nulla vis, nulla mors ab illis poteſt tollere. Facilior, vt opinor, & congruentior hic ſenſus, quàm ille quem Chryſoſt. Cyrillus, Theodorus vterque, Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius adhibent, nemo gaudium, quod de mea percipietis reſurrectione, à vobis tollet, quia poſtquam reſurrexero, non amplius moriar, quemadmodum poſtea dixit D. Paulus Rom 6. 9. *Chriſtus reſurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi vltra non dominabitur.* Et quàm alter ille Ruperti, *Gaudium veſtrum nemo tollet à vobis*, quia non corpore, ſed animo gaudebitis, corporis verò lætitia tolli poteſt, animi non poteſt. C

Gaudium ſanctorum in cælo, & gaudium mundi oppoſita.

23. *Et in illo die me non rogabitis quicquam.*] Quem diem intelligat, ex ſuperioribus colligendum. Omnes igitur auctores illi, quos modo citauimus, qui præcedentia de tempore reſurrectionis intelligunt, hoc de die Pentecoſtes interpretantur, quaſi dicat: *in illo die*, id eſt cùm reſurrexero, & Spiritum ſanctum ad vos miſero, non erit vobis opus me quidquam rogare, quia Spiritus ſanctus vos omnia docebit. Ego congruenter etiam ſuperiori meæ interpretationi explico, *In illo die*, id eſt cùm iterum videbo vos, & in ſempiternum beatæ vitæ gaudium mecum induxero, *non rogabitis me quidquam*, quia nullis iam quæſtionibus locus erit. Omnia D vobis euidenter patebunt, ita vt nihil vobis opus ſit interrogare. Quam ſolum etiam Auguſtinus, cum prius contra ſenſiſſet, hoc loco melius perſpecta re coactus eſt confiteri. Hic enim eſt Græcorum verborum ſenſus, καὶ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Obſeruat Auguſtinus rogandi ambiguum eſſe verbum, quia & precari, petere, aut interrogare ſignificare poteſt, vt ver. 26. tranſlatum eſt, ſed hoc loco non dubium, quin pro interrogare poſitum ſit. Alludit enim ad quæſtiones quas paulo ante illi propoſuerant, *Domine, quo vadis?* c. 13. 36. & *Quid eſt, quod dicit, modicum & non videbitis me?* ver. 17. quemadmodum Rupertus, & Euthymius animaduertunt. Quo magis Chryſoſtomum, Theod. Heracleot. & Mopſueſt. & Theophylact. miror, interpretari *non rogabitis me quicquam*, id eſt nullis vobis apud me precibus, nullo aduocato opus erit, quia ſola nominis mei inuocatione, quidquid à Patre petieritis, obtinebitis, vt videtur verbis ſequentibus ſignificare. *Amen, amen dico vobis, ſiquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Multo melius Cyrillus, & Leontius, quod idem etiam Auguſt. Beda. Rupertus, & Euthymius magis probant, nihil interrogabitis me, quia nulla amplius de re dubitabitis. Quod ergo ſequitur, *amen, amen dico vobis, ſi quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis*, nó tam de illa die, de qua prius loquebatur, qua nihil eum interrogaturi erant, ſed de præcedente diem illam intelligitur tempore. Quia enim exemplo prægnantis mu- E

Rogandi verbum quomodo hic ſumatur.

Tract. 91.

Pro. 23.

lieris duo Apoſtolorum tempora, duoſque ſtatus indicauerat; alterum in hac vita, alterum in futura, hactenus explicauit qualis ille beatæ vitæ ſtatus futurus eſſet, nempe omnis gaudij, omnis ſcientiæ pleniſſimus, ita vt opus illis non eſſet futurum quidquam eum interrogare; nunc redit ad primum ſtatum, quem quia parturientium doloribus comparauerat, conſolatur eos dicens ſe in mediis etiam illis doloribus non defuturum, corpore quidem abſentem, virtute verò præſentem futurum eſſe; nihil enim eos in nomine ipſius à Patre petituros, quod facilè non ſint impetraturi. Quo autem modo hæc ipſa ſententia vera ſit, fore, vt quidquid Chriſti nomine petierimus, obtineamus, ſæpe docuimus, Mat 7. 7. & 21. 22.

24. *Vſque modò non petiſtis quidquam in nomine meo, petite, & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum.*] B Cui hoc loco non ſtatim occurrat quæſtio, quo modo verè dicere Chriſtus potuerit Apoſtolos ante id tempus nihil ſuo nomine petiiſſe; multa quippe eos ante poſtulaſſe legimus, atque hoc ipſum inter alia, vt ſe petere, & orare doceret, quemadmodum Ioannes diſcipulos ſuos docuiſſet, Luc. 11. 1. Itaque docuerat eos dominicam illam orationem, qua ſi nihil tunc Chriſti nomine à Patre petebant, ne nos quidem modò petimus Matth. 6. 9. Petierant, vt fidem ſibi adaugeret Luc. 17. 5. eiecerant eius nomine dæmonia Luc. 10. 17. *Domine etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis in nomine tuo.* Diuerſis modis auctores diuerſi quæſtionem ſoluunt. Cyrillus, & Rupertus fecisse quidem aliquid Apoſtolos prius in nomine Chriſti, nihil tamen à Patre eius nomine petiiſſe, quòd nondum cognoſcerent eum eſſe mediatorem Dei, & hominum, cuius nomine, & gratia omnia eſſent à Patre beneficia poſtulanda. Leontius tantum veterum ſignificari conſuetudinem, & nouam inſtitui; ante id tempus non fuiſſe ſolitos, qui aliquid à Deo poſtulabant, Chriſti nomine poſtulare, quia ignorabant redemptorem, & mediatorem fore; nunc tradi formam orandi, vt quidquid impetrare à Patre voluerimus, Chriſti nomine poſtulemus. Auguſtinus, & Beda duobus modis exponunt, primùm ante id tempus nihil Apoſtolos petiiſſe, quia nihil ſpirituale, quod ad ſalutem animæ pertineret, ſed corporale, temporaleque petiiſſent, & non petere *in nomine Chriſti*, id eſt *Saluatoris*, vt alibi idem dicit Auguſtinus, qui ad ſalutem pertinentia non petit; quam interpretationem & Gregorius hom. in Euang. 27. & hoc loco Theophylact. aſſerunt. Hæc interpretatio vera eſſe non poteſt, quia, vt paulo ante dicebamus, iam Apoſtoli petierant, vt fidem ſibi augeret, quod ad ſalutem maximè pertinebat. Deinde exponit Auguſtinus aliquid prius in nomine Chriſti Apoſtolos petiiſſe, quod etiam ſpirituale, & ſalutare illis eſſet, ſed id comparatione vitæ æternæ, id eſt illius pleni gaudij, quod modò petere iubentur nihil fuiſſe. Optima putatur Euthymij ſententia, Apoſtolos multa ante fecit ſe in nomine Chriſti, dæmones eieciſſe, ægrotos curaſſe, tamen à Patre in eius nomine nihil petiiſſe. Hæc & facilis, & probabilis explicatio eſt, ſed animaduertitur nec, vt opinor, fallor, Chriſtum hoc, quod dicit, *quidquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis*, præſentiæ ſuæ opponere. Non enim ſolemus quidquam aut petere, aut agere nomine præſentis, ſed abſentis; legatus nomine principis, à quo miſſus eſt, procurator nomine clientis, qui adeſſe cauſæ non poteſt. Vſque ad illud tempus Chriſtus cum diſcipulis fuerat; itaque ſi quid petendum erat, non à Patre eius nomine, ſed ab eo ipſo poſtulabant, *Domine adauge nobis fidem*; *Domine oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis*; docet ergo eos, vt quod ante ab ſe petebant, poſtquam ipſe ad Patrem diſceſſerit, ipſius nomine à Patre petant; maiora illis Patrem ſuo nomine rogantibus dona daturum eſſe.

Quomodo Apoſtoli ante hoc tempus dicantur nihil in nomine Chriſti petiiſſe.

Tract. 73. & 102.

Vera expoſitio.

Luc. 17. 5. Sup. 14. 8.

quàm ipſe dediſſet, ſi cum illis eſſet. Hactenus eos expertos non eſſe, quantę virtutis ſit eius nomine Patrem rogare, quia præſentem habuerant; experturos cum ab illis diſceſſerit, maioraque à Patre beneficia poſt ipſius diſceſſum, eius petentes nomine, conſecuturos, quàm ſe præſente conſecuti eſſent. Itaque expedire illis, vt ipſe ad Patrem vadat. Huc enim omnis eius pertinet oratio, vt mœſtos ob ſuum diſceſſum diſcipulos ſpe maioris commodi conſoletur, doceatq; ſe, quamuis diſcedat, tamen virtute, & beneficentia ſemper cum illis futurum eſſe; plus enim ipſis abſentem, quàm præſentem profuturum. Quod ſequitur, *Vt gaudium veſtrum ſit plenum*, D. Auguſtin. Beda, Rupertus interpretantur ita, vt hoc ad verbum, *Petite*, referatur; quaſi hoc ipſum petere iubeantur, vt nimirum ipſorum gaudium plenum ſit. Melius omnino Cyrillus, & Euthymius intelligunt iubere Chriſtum, vt Apoſtoli deinceps ſuo nomine, quidquid voluerint, à Patre petant; fore enim, vt ſic petentes impetrent, & impetratis gaudeant. Mihi ad verbum, *Petite*, hoc referendum videtur, ſed alio prorſus ſenſu, quàm Auguſtino; iubere Apoſtolos Chriſtú, vt nomine ſuo petant, non quidem hoc ipſum, vt eorum gaudium plenum ſit, ſed propterea petere, vt ipſorum gaudium plenum ſit; quaſi dicat, ſi vultis perfectum conſequi gaudium, ſinite me ad Patrem abire, & tum meo ab ipſo nomine petite, & perfectius habebitis gaudium quàm nunc ex mea habetis præſentia. Opponit enim gaudium illud, quod ex eo ſe abſente habituri erant illi, quod præſente ſe habebant, alluditq; ad triſtitiam, qua propter ſuum diſceſſum afficiebãtur, quaſi dicat propterea meum à vobis diſceſſum tam ægrè fertis, quia mea gaudetis præſentia, atqui gaudium iſtud carnale, & imperfectum eſt, plenum & perfectum ex mea abſentia percipietis, magis enim vos abſens quàm præſens conſolabor, quia quidquid à Patre *petieritis in nomine meo, dabit vobis*. Itaque quamuis plenum hoc gaudium ad [illegible] vitam propriè pertineat, tamen Chriſtus, vt Cyrillus, & Euthymius rectè ſentiunt, etiam de gaudio, quod in hac vita percepturi Apoſtoli erant, loquitur; cur enim verò [illegible], cur Chriſtus hoc ipſum gaudium plenum vocet, non viderũt quod nimirum gaudium [illegible] alterο, quod ex Chriſti præſentia percipiebant, comparet [illegible] plenum [illegible].

25. *Hæc in prouerbiis locutus ſum vobis.*] [illegible] id eſt, [illegible] pro parabolis ſumitur, id eſt pro ſermone [illegible] & [illegible] inuoluto, vt Cyrillus, & Theophylactus docent. Dubium quomodo in prouerbiis [illegible] tum ſe eſſe dicat, cum nunquam apertius locutus eſſe videatur, vſq; adeo, vt finita oratione diſcipuli [illegible], *Ecce nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis*, ver. 29. Theophylactus non ad omnia, quæ Chriſtus [illegible], ſed ad parabolam illam parturientis mulieris hoc refert, ver. 21. At generaliter Chriſtus loquitur, plura q; videtur comprehendere. Rupertus exiſtimat non ſignificare ſe obſcurè, atq; figuratè locutum eſſe ſed res ipſas, de quibus locutus fuerat, myſticas eſſe, figuratas, paſſionem, reſurrectionem, aſcenſionem, miſſionem Spiritus ſancti, quæ omnia prius figuris adumbrabantur, nec ſatis apertè ab ipſo fuerant expreſſa, paulo verò poſt patefacienda erant. Sed neſcio quid apertius de morte, & reſurrectione ſua dici potuit, quàm fore, vt in manus peccatorum traderetur, vt flagellaretur, crucifigeretur, & tertia die reſurgeret, vt dixit Matth. 20. 19. Mar. 10. 34. & Luc. 18. 32. 33; & rurſus de reſurrectione. Matth. 16. 21 & 17. 23 & 20 19. Mar. 8. 31. & 10 34. & Luc. 9. 22. & 18. 33. Aut quid apertius de miſſione Spiritus ſancti, quàm quod in hac ipſa oratione ſæpe dixerat, eum venturum eſſe, ſe eum miſſurum eſſe, ſuprà ver. 7. & 8. & c. 14. 16. 26. & 15. 26. Alij auctores ne quæſtionem quidem attingũt. Credo ego Chriſtum non ex veritate, ſed ex diſcipulorum ſenſu iſta dixiſſe; nam re quidem vera ſatis apertè locutus fuerat, ſed quia Apoſtoli non magis ea, quæ dicebat, intelligere videbantur, quàm ſi in prouerbiis locutus fuiſſet, dicit ſe in prouerbiis locutum eſſe; quaſi dicat, hæc quidem, quæ vobis de meo abitu, de Spiritu ſancto, de patre meo, de precibus ad eum meo nomine fundendis, de perfecto gaudio, quod impetratis, quæ meo nomine petieritis, habituri eſtis, ænigmata nondum expertis vobis videbuntur; mitto ergo vos ad experientiam, ipſa vos omnia ita docebit, vt opus non ſit, vt ego vos doceam. Alludit autem, vt mihi quidem videtur, ad id, quod ver. 16. dixerat, *Modicũ & iam non videbitis me, & iterum modicũ, & videbitis me*. Id enim ænigma illis viſum fuerat vt colligitur ex ver. 17. & 19.

Proverbiũ pro parabola ſumptũ

Expoſitio auctoris.

Venit hora, cum iam non in prouerbiis loquar vobis, ſed palam de Patre annuntiabo vobis.] Horam Hebraico more non pro vnius horæ ſpatio, ſed pro quamuis longo futuro ponit tempore. Quod autem hic futurum indicet tempus, vulgaris eſt quæſtio. Cyrillus, & Leontius in commentariis ad hunc locum, & Gregorius lib. 30. Mor. c. 8. de altera intelligunt vita; nam in hac quidem quantumcunque proficiamus, ſemper tamen *videmus per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Et videbimus eum ſicuti eſt*; ſatiabimurque, cum apparuerit gloria eius. Hunc ſenſum ex verbis ſequentibus Auguſtinus, & Beda refellunt, *In illo* inquit, *die in nomine meo petetis, petitio enim indigentiæ eſt*, quæ in vita illa beata nulla erit. Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius de illis quadraginta diebus interpretantur, quibus Chriſtus cum diſcipulis poſt reſurrectionem verſatus eſt, *loquens*, vt ait Lucas, *de regno Dei*, Act. 1. 3 tunc enim verò ſimile eſſe hæc omnia illis myſteria magis declaraſſe. Auguſtini, & Bedæ ſententia mihi placet, quæ eadem Theodori Heracleotæ videtur eſſe, de aduentu Spiritus ſancti hoc intelligi, per quem futuri iam ſpirituales ita erant informandi, vt alio illis doctore opus non eſſet, vt Patrem, Filiumque cognoſcerent. Quo ergo modo dicat, *ſed palam de Patre annuntiabo vobis*, quaſi ipſe tunc eos clariùs, quàm nunc docebat docturus eſſet? ipſe ſe docturum ſignificat, quod Spiritus ſanctus docturus erat, quia Spiritus ſanctus ab ipſo mittendus erat, & eius nomine venturus, itaque quod ille faciebat, Chriſtus faciebat. c. 14. 26. Hoc eſt quod ſuprà dixit v. 14. *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annũtiabit vobis.*

Horam more Hebræorũ pro quamuis longo etiam futuro tempore.

1. Cor 13. 12.

1 Ioan. 3. 2.

Pſal. 16. 15.

Tract. 102.

26. 27 *In illo die in nomine meo petetis, & non dico vobis, quia ego rogabo Patrem de vobis, ipſe enim Pater amat vos, quia vos me amaſtis*.] Ex his verbis, vt modò diximus, rectè probat Auguſtin. hęc de huius vitæ tempore eſſe intelligenda. Occurrit autem ſtatim quæſtio, quo modo Chriſtus dicat tunc ſe Patrem non rogaturum, cùm dicat D. Paulus ad Rom. 8. 34. etiam nunc pro nobis interpellare, & ad Hebr 9. 24. etiam nunc apparere *vultui Dei pro nobis*, & c. 7. 25. propterea ſaluare in perpetuum poſſe, quia accedit *per ſemetipſum ad Deum ſemper viuens ad interpellandum pro nobis*, & Ioannes. 1. epiſtola. c. 2. 1 nunc etiam aduocatum eſſe noſtrum. Auguſt. Beda, & Rupertus interpretantur non rogaturum tanquam Deum, ſed tanquam hominem, quam etiam interpretationem apud Theodorum Mopſueſt. inuenio. Sed iſto quidem modo idem de huius vitæ tempore dicere poterat; nam nec dum in hac verſabatur vita, tanquam Deus, ſed tanquam homo Patrem rogabat; atqui dubium non eſt, quin tempus opponat tempori, doceatque ſe tunc Patrem rogaturum non eſſe, quemadmodum ante rogauerat. Euthymius inſiſtit in verbo illo, *Non dico vobis*, quod pro futuro poſitum putat, ſenſumque eſſe, tunc non dicam me pro vobis rogaturum, quemadmodum nunc ſoleo dicere, *Et ego rogabo Patrẽ, & alium paracletum dabit vobis*. c. 14. 16. non enim opus

erit quid-

erit quidquam vobis polliceri, quia re ipſa experiemini Patrem vobis propter me omnia, quæ petetis, beneficia ſuppeditare. Non ergo negare Chriſtum ſe pro diſcipulis rogaturum, ſed dicturum fore, vt roget. Tolerabilis eſſet ſenſus, niſi continuò ſequeretur, *ipſe enim Pater amat vos*, quæ verba non ſignificant non eſſe dicturum ſe rogaturum Patrem; ſed ſignificant non eſſe rogaturum, quia opus non erit, cùm ipſe eos Pater amet. Cyrillus igitur, & Leontius, neſcio an etiam Theophylact. connumerare debeam, quamuis minùs explicent, verum tamen ſenſum mihi videntur intellexiſſe, noluiſſe Chriſtum ſignificare ſe rogaturum non eſſe Patrem, ſed Patrem adeo eos amaturum, adeo propenſum futurum eſſe, vt omnia illis etiam non petentibus beneficia ſponte ſua daturus ſit; ita vt neceſſarium non eſſe videatur, vt ipſe pro illis roget. Obſeruauimus ſuprà ſimilia quædam exempla. c. 5. 45. *Nolite*, inquit, *putare, quia ego accuſaturus ſum vos apud Patrem. eſt, qui accuſat vos Moyſes*, id eſt ita vos Moyſes accuſabit, vt nequaquam opus futurum ſit, vt ego vos accuſem. Verus, ni [illegible], hic ſenſus eſt. Sed neſcio quid hoc loco præterea mihi videre videor. Solebat in hoc mundo Chriſtus Patrem pro diſcipulis orare, timere poterant, ne eo ex hoc mundo diſcedente hoc carerent auxilio; conſolatur eos, fore vt nihil minus auxilij ipſi per ſe non alio nomine quàm quod ipſius diſcipuli ſint, a Patre haberent, quàm ſi ipſe in hoc mundo manens pro illis peteret; ipſoſ [illegible] tantam quodammodo apud Patrē, quantam ipſe habeat, auctoritatem habituros eius nomine petentes: Patrem ipſos ideo amare, quòd ſe ament, & in ſe credant, hoc eſt, quòd verè ipſius diſcipuli ſint. Quid ergo eſt, *Et credidiſtis, quia à Deo exiui*; cur non dixit planius, *Et credidiſtis* in me? Voluit ſimul explicare, quid eſſet verè in ſe credere nempe credere eum à Deo exiſſe, id eſt verum, ac naturalem filium Dei eſſe, ab eoq; de cœlo propter hominum ſalutē miſſum fuiſſe.

Cyrill. Leon. expoſitio. — *Addit auctor alt. quid ad veriùs expoſitionem.*

28. *Exiui à Patre, & veni in mundum; iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.*] Quia dixerat, *Credidiſtis, quia à Deo exiui*, quæ ſumma erat fidei, arrepta, vt ſæpe alibi notauimus, ex vltimo verbo occaſione declarat, confirmatq; quod dixerat, *Credidiſtis, quia à Deo exiui* & non falsò, aut temerè credidiſtis; verè enim *exiui à Deo, & veni in mundum*, propterea nunc relinquo mundum, & ad Deum redeo. *Nemo enim aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo filius hominis, qui eſt in cœlo*, vt dixit c. 3. 13. Eodem pertinet, quod ſcribit D. Paulus ad Epheſ. 4. 9. 10. *Quod autem aſcendit, quid eſt niſi quia & deſcendit primùm in inferiores partes terræ? Qui deſcendit, ipſe eſt & qui aſcendit ſuprà omnes cœlos, vt impleret omnia.* Itaque ſecundam huius periodi membrum cauſam primi tacitā continere arbitror, quemadmodum expoſui. Cùm ante dixiſſet *Quia à Deo exiui*, modò non dicit, Exiui à Deo, ſed *exiui à Patre, & vado ad Patrem*, vt doceret illū ipſum verum Deum, à quo ſe exiſſe dixerat, verū quoque patrem ſuum eſſe. Notauit etiam nonnullus interpres non dixiſſe, Reliqui Patrem & veni in mundum, ſicut dixit, *iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem*; ſed *exiui à Patre*, quia ita exierat à Patre, vt illum minimè reliquiſſet. Suſpecta mihi ſubtilitas eſt; nam quomodo Patrem non reliquit, cùm in mundum venit, nec mundum reliquit, cùm ad Patrem rediit, id eſt quatenus omnia ſua implet diuinitate. Quomodo ergo à Patre exierit, & ad Patrem reuerterit, malo Auguſtini verbis explicare. *Planè*, inquit, *credidimus; neq; enim propterea debet incredibile videri, quia ſic ad mundum veniens exijt à Patre, vt non deſereret Patrem; & ſic vadit ad Patrem relicto mundo, vt non deſerat mundum. Exijt enim à Patre, quia de Patre eſt; in mundum venit, quia mundo ſuum corpus oſtendit, quod de Virgine aſſumpſit. Reliquit mūdum corporali diſceſſione, nec mundū deſeruit præſentia gubernatione.* (*Tract. 102.*)

29. *Dicunt ei diſcipuli eius, Ecce nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis.*] Quærunt Auguſt. & Beda, quomodo diſcipuli negent Chriſtum in prouerbiis loqui, cùm Chriſtus ipſe confeſſus fuerit ſe hactenus in prouerbiis locutum fuiſſe. *Nunquid*, inquit Auguſtinus, *hora iam venerat, qua non iam in prouerbijs ſe illis promiſerat locuturum? Prorſus quòd nondum hora illa veniſſet, contextio verborum eius oſtendit.* Et nos v. 25. docuimus per horam illam aduentum Spiritus ſancti ſignificaſſe. Reſpondet Auguſtinus putaſſe diſcipulos ſe intelligere, quod nondum intelligebant. Priùs quidem nec intellexiſſe, quod Chriſtus dicebat, nec exiſtimaſſe ſe intelligere, ſed potius vidiſſe ſe non intelligere, ideo ea, quæ dicebantur, prouerbia ab illis & quaſi ænigmata fuiſſe iudicata; nunc verò cùm nihilo magis, quàm ante intelligerent, tamē quia ſe intelligere putabant, viſa illis prouerbia non eſſe, quæ priùs videbantur. Sententiam Auguſtini ideo non ſequor, quia ex ſequentibus apparet eos nō de verbis, ſed de factis loqui Chriſti, non enim ſignificant eum clariùs loqui, quàm ante, quanquā aliquanto clarius locutus fuerat, ſed factis eum perſpicuè declaraſſe quæ verbis dixerat obſcurius, cùm eorū cognouiſſet cogitationes volentium interrogare, *Quid eſt hoc, quod dicit modicum?* v. 17 & 18. Quaſi dicant, tu nobis venturum dicis tempus, quo tempore palam, ac ſine parabolis de te, patreq; tuo nobiſcum loquare. An clarius potes loqui, apertiuſque oſtendere te filium eſſe Dei, quàm in imas animorum noſtrorum cogitationes declarando? Non eſt tibi opus loqui verbis, ſatis clarè loqueris factis; eo enim ipſo, quòd cognitis cogitationibus noſtris iſta quantùuis obſcurè dicis, ſatis apertè oſtendis te filium eſſe Dei. Hoc eſt, *Ecce palam loqueris & prouerbium nullum dicis*, vt ſtatim explicant. (*Tract. 103.*)

30. *Nunc ſcimus, quia ſcis omnia, & non eſt opus tibi, vt quis te interroget; in hoc credimus, quia à Deo exiſti.*] Declarant, cur dixerint, *Ecce palam loqueris, & prouerbium nullum dicis*, nempe quia hominum perſpectas ſe habere docebat cogitationes, dum palam eas aperiebat, quod erat clariùs loqui, docereque ſe eſſe Deum, quàm vllis verbis loqui, doceréq; potuiſſet. Alludunt ad id, quod v. 19. dictum eſt, *Cognouit autem Ieſus, quia volebant eum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quia dixi vobis Modicum, & non videbitis me.* Propterea, vt Rupertus, & Euthymius, inſinuant, D. autem Auguſtinus & Beda diſertè monuerunt, cùm dicendum potiùs videretur, Et non eſt opus tibi quemquam interrogare, aut vt quiſquam te doceat, dicunt *vt quis te interroget*; quaſi dicant, cognoſcis hominum cogitationes, prouideſq; antequam te quiſquam interroget, quid velit interrogare; quemadmodum in nobis modo ſumus experti. Id autem proprium eſt Dei, de quo ſcriptum eſt, *Deſiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum exaudiuit auris tua* pſal. 10. 17. *Eritq; antequam clament, ego exaudiam, adhuc illis loquentibus, ego audiam*, Iſai. 65. 24. *In hoc ergo* (id eſt propter hoc, hoc argumēto, Hebraiſmus) *credimus, quia à Deo exiſti*, id eſt quod à Deo miſſus es, quòd filius Dei naturalis, ac verus Deus ſis. Quanquam non ſatis conſtat, an eo vſq; eorū tunc fides peruenitiſſet, vt crederent illum naturalē filium Dei, verumq; Deum eſſe, adhuc enim ex multis apparet rebus ante aduētum Spiritus ſancti, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus ſolent dicere, rudem, & imperfectam eorum fuiſſe fidem; vt Chriſtus ipſe interprete Heracleota, Chryſoſtomo, & Cyrillo videtur ſtatim coarguere. Obſeruarunt hic Leontius, & Cyrillus, quod nos alijs in locis diximus, non ideo dixiſſe diſcipulos, *nunc credimus*, quòd ante nō credidiſſent, idē enim lōgè ante credebāt, ſed quòd tunc experientia ipſa cōpulſi magis, certiuſque credidiſſent. Rectiùs quam Chryſoſtomus, & Theophylactus, qui videntur exiſtimare ante

Cogitationes hominum noſſe Dei proprium. — *Secundùm Hebraeos.* — *Apoſtoli an Chriſtū Dei filium naturalem crediderint ante aduētum Spiritus ſancti. Sup. c. 2. 11.*

diſcipulos non credidiſſe. Sæpè notauimus aliquando A per verba non nouam actionem, ſed actionis continuationem, incrementumque ſignificari, ſicut iuſtificari dicimur non ſolum, cùm ex iniuſtis iuſti, ſed etiam cum ex iuſtis magis efficimur iuſti. *Qui iuſtus*, inquit, *eſt, iuſtificetur adhuc* Apoc.22. 11. Sic etiam dicuntur diſcipuli viſo miraculo aquæ in vinum conuerſæ in Chriſtum credidiſſe, non quòd ante non crederent, ſed quòd tunc magis, quàm ante crediderint, cap.2.11.

31. *Reſpondit eis Ieſus, Modò creditis.*] Omnes Græci auctores Chryſoſtomus Cyrillus, Leontius vterq; Theodorus, Heracleota. & Mopſueſt. Theophylact. & Euthym. notant voluiſſe Chriſtum diſcipulorum iactantiam reprimere, quòd gloriari viderentur quaſi perfectam iam haberent fidem, & magnum Chriſto præſtarent beneficium, quòd crederent eum à Deo exiſſe, B docere ergo eum adhuc ipſorum fidem adeo eſſe infirmam, vt paulo poſt omnes ſint ſe ſolum inter manus hoſtium relicturi. Hæc verba, *Modò creditis*, aut per affirmationem, aut per interrogationem legi poſſunt. Si per affirmationem legantur, nunc habent ſenſum, modò quidem creditis, aut potiùs, modò quidem credere videmini; ſed paulo poſt oſtendetis vos non ſatis credere, cùm comprehenſo me ab hoſtibus diuerſi diffugietis: quo ſenſu mihi videtur Nonnus reddidiſſe. Si per interrogationem, duplex ſenſus eſſe poteſt, alter vt exprobratio ſit tarditatis, quòd nunc tandem poſt tot ſermones, poſt tot miracula, poſt tam diuturnam cum ipſo familiaritatem credant, cùm multo ante credere C debuiſſent; quemadmodum Chryſoſtomus & Theophylactus videntur exponere. Sed cum hac interpretatione non videtur, quod ſequitur, bene conuenire, *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria.* Alter ſenſus eſt, *Modò creditis?* id eſt modò dicitis vos credere? citò vos non credere declarabitis, quomodo Leontius, & Euthymius exponunt. Ego non exiſtimo per interrogationem legendum eſſe, quia [illegible] interrogatione [illegible] dictio illa, *modò* locum habere, [illegible] eo ſenſu quo Chryſoſtomum, & Theophylactum interpretatum diximus quem ſenſum ſequentia refellunt verba. Quid enim [illegible] dictu, *Modò creditis?* id eſt modò vos dicitis credere? cum interrogatione, eo ſenſu quo Leontius, & Euthymius exponunt. quid facit illud *modò*: D quis non videt nullam vim habere, [illegible] iudicio verba perpendenti. Sic ergo lego, atque interpretor, modò quidem creditis, id eſt modò quidem oſtenditis, ac [illegible] vos credere, cum in tuto eſtis, cùm nihil periculi eſt; *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis.* Itaque illud *modò* non refertur [illegible] præcedentia, quaſi ſenſus ſit, modò, quia [illegible] cognouiſſe cogitationes, creditis, [illegible] id eſt ad horam illam, quam iam venire [illegible] enim *modò*, id eſt [illegible] & tranquillum tempus horæ illi, id eſt tempori perſecutionis, [illegible] periculi; tanquam dicat vos quidem rebus ſecundis facilè creditis, ſed tempore tribu- E lationis [illegible] quemadmodum in illa apud Matth.c.13.21 parabola de aliis dixerat.

32. *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis.*] Illud, *Ecce*, magnam habet emphaſim, opponit iam inſtans, tempori præſenti, quaſi vnum *modò* alteri *modò*, perinde ac ſi diceret, *Modò creditis*, modò tamen non creditis, id eſt non credere oſtendetis. Primum *Venit* præſentis eſt temporis ἔρχεται, ſecundum præteriti, ἐλήλυθεν. quod ipſum vim orationis auget, quaſi diceret, Ecce veniet hora, imo ecce iam adeſt; veniſſe autem dicit, quia etſi Iudas cum cohorte non venerat, nox tamen venerat, qua venturus erat ad Chriſtum eum comprehenſurus Quòd dicit, *vt diſpergamini vnuſquiſque in propria*, non A ſignificat fore vt vnuſquiſque in domum ſuam fugiat, vt Nonnus interpretatur. *Quid ſignificet hoc diſpergi in propria.*

> Ἔσσεται ἡ χρόνος οὗτος, ὅτε σκίδνασθε φυγάδες
> Εἰς ἑὸν οἶκον ἕκαστος;

nec enim domos iam habebant, ſed ſignificat non in vnam cunctos partem, ſed in diuerſas diuerſos fugituros; quare non ſolùm fugam, quæ compoſita eſſe poteſt, ſed confuſam etiam diſſipationem declarat. Dictio *Vt* ἵνα non cauſam, ſed tempus ſignificat, accipitur enim pro, quando, vt vertit Nonnus ὅτε vt ſupra etiam notauimus ver.2 & c.15.13. Cùm addit, *Et non ſum ſolus, quia Pater mecum eſt*, oſtendit eos quidem, quantum in ipſis eſſet, ſolum relicturos, & omni deſtitutum ope; quòd autem re ipſa ſolus futurus non eſſet, non ipſo- B rum virtute, ſed ſua ipſius natura fieri, quòd Deus eſſet, idemque cum Patre, itaque ſeparari ab eo, & ſolus eſſe non poterat. Adnotarunt Cyrillus, & Chryſoſtom. his ipſis verbis, quibus diſcipulorum inconſtantiam reprehendebat, iuuare ipſorum fidem, confirmareque voluiſſe & dicendo quod futurum erat, vt Cyrillus ait, quod proprium eſt Dei, & dicendo ſe non poſſe ſolum relinqui, quod Pater ſemper ſecum ſit, vt inquit Chryſoſtom. *Vt pro quando.*

33. *Hæc locutus ſum vobis, vt in me pacem habeatis.*] In duobus hîc verbis tota huius loci intelligentia verſatur, quæ neſcio an quiſquam ſatis expenderit. Alterum eſt, *Hæc*, quas res intelligat, cùm dicit, *Hæc locutus ſum vobis*. Nonnulli ad id ſolùm, quod de futura Apoſtolo- C rum inconſtantia dixerat, videntur referre, quaſi dicat hæc non exprobrandi, ſed potiùs animandi cauſa vobis dixi, vt præmoniti à me, & admonitione ipſa præmuniti nunquam in poſterum deſeratis. In quem ſenſum Theodorus Mopſueſt. & Leontius exponunt. Chryſoſtomus, Cyrillus. Theophylactus, & Euthymius ad omnia ſuperiora referunt, quæ Chriſtus poſt cœnam dixerat, ſed ſententia diuerſa. Chryſoſtomus, & Theophylactus hoc ſenſu, hæc vobis dixi, non vt ad dogmata, ſed ad conſolationem, ac pacem vteremini; ſi enim in his, quæ de mea futura paſſione dixi, hæreatis, putabitis me minorem eſſe Patre. At etiam dixerat ſe ad Patrem ire, & alia multa, quibus ſe æqualem Patri declarauerat; itaque hanc interpretationem minimè D recipio. Cyrillus, hæc omnia diſſerui, non temere, non ſine cauſa, ſed vt conſolationem in me, & pacem habeatis. Euthymius meliùs, *hæc locutus ſum vobis*, non vt perfectam vobis traderem myſteriorum cognitionem, quam iam dixi me in aduentum Spiritus ſancti reiicere, ſed vt vos conſolarer: itaque non dixi quantum ad doctrinam, ſed quantum ad conſolationem veſtram ſatis eſſe iudicaui. Ego ad ea potiſſimùm refero, quæ de ſeipſo dixerat, quo ſe filium Dei, mundique victorem declararet, cuiuſmodi eſt, quod dixit ver.5.7.8 9.13. 14. 15. itemque ad ea, quæ de futura mundi in Apoſtolos perſecutione dixerat.c.15. 18. 19. hæc, inquit, quæ & de mundi contra vos odio, & de meo auxilio locutus ſum, propterea dixi, *vt in me pacem habeatis*. Atque hoc ipſum E propterea illis dicit, vt ii, quæ audierant, vti ſcirent. Sæpe ex Dei admonitionibus ſiue verbis, ſiue rebus adhibitis minorem, quàm poſſemus, deberemuſque fructum percipimus, quia ignoramus, quem in finem adhibeantur. Alterum eſt pacis verbum, quod plerique pacem aduerſus Deum, id eſt reconciliationem cum illo interpretantur, iuxta illud, *Iuſtificati igitur ex fide pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*. Rom. 5. 1. Sic certè Cyrillus, & Euthymius. Ego pacem hîc pro fortitudine, pro conſtantia, pro ſpe & fiducia poni puto, id eſt pro eo animi ſtatu, quo etiam in maximis periculis nihil commouetur, nihil perturbatur, ſed interritus, tranquillus, compoſitus, pacatus manet. Quam enim nunc pacem vocat, ſtatim *Euthymii probabilior interpretatio.* *Pacis verbum quid hoc loco denotat.*

confiden-

confidentiam appellat, *Confidite*, inquit, *ego vici mundum*; hoc ergo eſt, *vt in me pacem habeatis*, vt in me confidatis. Cur autem hoc dicat declarat.

In mundo preſſuram habebitis ſed confidite, Ego vici mundum.] Quaſi dicat, magnum quidem aduerſarium mundum habebitis; ſed maiorem habebitis auxiliatorem me, qui illum vici. Viciſſe autem ſe dicit mundum, quia eius principem Diabolum vicerat, ſicut dixerat. cap. 14. 30. *Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam.* Quam victoriam quamuis per mortem propriè ſuam fuerit conſecutus, tamen, quia in proximo erat, ita de ea loquitur, quaſi iam conſecutus eam eſſet, quaſi iam in manibus haberet; ſicut dixit. cap. 12. 31. *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Viciſſe principem mundi, mundum ipſum viciſſe erat; iubet itaque Apoſtolos bono eſſe animo, quod eorum ipſe aduerſarium proſtrauiſſet. Quod non ad Apoſto- A los modò, ſed ad nos etiam omnes pertinet. *Deo autem gratias*, inquit D. Paulus, *qui dedit nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*. 1. Cor. 15. 57. & *ſcribo vobis adoleſcentes, quoniam viciſtis malignum*. 1. Ioan. 2. 13. 14. & rurſus, *Vos ex Deo eſtis filioli, & viciſtis eum* (mundum) *quoniam maior eſt, qui in vobis eſt, quàm qui in mundo*. 1. Ioannis. 4. 4. & *omne quod natum eſt ex Deo vincit mundum; & hæc eſt victoria, quæ vincit mundum, fides noſtra*. 1. Ioan. 5. 4. &, *Ipſi vicerunt eum* (Diabolum) *propter ſanguinem agni, & propter verbum teſtimonij ſui*, Apocal. 12. 11. Dicimur viciſſe nos, non quòd nulla in nobis pugna reſtet, reſtat etenim & quidem magna *non aduerſus carnem, & ſanguinem, ſed aduerſus principes & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harum contra ſpiritualia nequitiæ in cæleſtibus*. Epheſ. 6. 12. ſed quia nobis B per mortem Chriſti vincendi poteſtas facta eſt, vicimus, quia ſi volumus, poſſumus vincere.

CAPVT XVII.

1 HÆc locutus eſt Ieſus: & ſubleuatis oculis in cælum, dixit: Pater venit hora, clarifica filium tuum,
vt filius tuus clarificet te: 2. Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omne, quod dediſti ei, det Matt. 28. B. 18.
eis vitam æternam. 3. Hæc eſt autem vita æterna: Vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quem
miſiſti Ieſum Chriſtum. 4. Ego te clarificaui ſuper terram: opus conſummaui, quod dediſti mihi vt
faciam: 5. & nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum, claritate, quam habui prius, quàm mundus eſſet, apud
te. 6. Manifeſtaui nomen tuum hominibus, quos dediſti mihi de mundo: Tui erant, & mihi eos dediſti: &
ſermonem tuum ſeruauerunt. 7. Nunc cognouerunt quia omnia, quæ dediſti mihi, abs te ſunt: 8. quia verba, quæ
dediſti mihi, dedi eis & ipſi acceperunt, & cognouerunt verè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me miſiſti.
9. Ego pro eis rogo: Non pro mundo rogo, ſed pro his, quos dediſti mihi: quia tui ſunt: 10. & mea omnia tua ſunt,
& tua mea ſunt: & clarificatus ſum in eis. 11. Et iam non ſum in mundo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio.
Pater ſancte, ſerua eos in nomine tuo, quos dediſti mihi: vt ſint vnum, ſicut & nos. 12. Cum eſſem cum eis, Inf. 18. b. 9.
ego ſeruabam eos in nomine tuo. Quos dediſti mihi, cuſtodiui: & nemo ex eis periit, niſi filius perditionis, vt
Scriptura impleatur. 13. Nunc autem ad te venio: & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum im- Pſal. 108. b. 8.
pletum in ſemetipſis. 14. Ego dedi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt de mundo, ſicut
& ego non ſum de mundo. 15. Non rogo vt tollas eos de mundo, ſed vt ſerues eos a malo. 16. De mundo non
ſunt, ſicut & ego non ſum de mundo. 17. Sanctifica eos in veritate. Sermo tuus veritas eſt. 18. Sicut tu me mi-
ſiſti in mundum, & ego miſi eos in mundum. 19. Et pro eis ego ſanctifico meipſum: vt ſint & ipſi ſanctificati in
veritate. 20. Non pro eis autem rogo tantum, ſed & pro eis, qui credituri ſunt per verbum eorum in me:
21. vt omnes vnum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipſi in nobis vnum ſint: vt credat mundus,
quia tu me miſiſti. 22. Et ego claritatem, quam dediſti mihi, dedi eis: vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.
23. Ego in eis: & tu in me: vt ſint conſummati in vnum: & cognoſcat mundus quia tu me miſiſti, & dilexi-
ſti. 24. Pater, quos dediſti mihi, volo vt vbi ſum ego, & illi ſint mecum: vt videant claritatem meam, quam
dediſti mihi: quia dilexiſti me ante conſtitutionem mundi. 25. Pater iuſte, mundus te non cognouit. ego autem
te cognoui: & hi cognouerunt, quia tu me miſiſti. 26. Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: vt dile-
ctio, qua dilexiſti me, in ipſis ſit, & ego in ipſis.

IN CAPVT XVII.

1. HÆc locutus eſt Ieſus, & ſubleuatis oculis in cælum dixit. *Pater venit hora clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te.*] Finita oratione, quam poſt cœnam ad diſcipulos docendi, conſolandique cauſa benè longam habuerat, quatuor ſuperioribus capitibus ab Euangeliſta comprehenſam, ad orandum Deum ſe conuertit. Quod Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius ideo feciſſe putant, vt quod verbis diſcipulos docuerat, exemplo, reque ipſa confirmaret. Prædixerat multas illis, magnasque ſe futuras perſecutiones. c. 15. 17. 18. docuerat in ſe confidere c. 16. 33. *Confidite, ego vici mundum*; id nunc exemplo ſuo docet, qui quatenus homo eſt, omnem ſuam ſpem, omne præſidium ponat in Deo, cùm imminente periculo ad eum ſe precandum conuertat. Idem illi faciant, idem nobis faciendum. Cyrillus verò, & vt videtur Auguſtinus, & Beda, exemplum etiam ſcribunt nobis præbere voluiſſe, ſed ſenſu alio, non vt nos cùm in periculis ver- E ſamur, ad preces confugiamus, etſi id etiam cum primis faciendum eſt; ſed vt alios ipſi non ſolis verbis, ſed multo magis exemplo doceamus, conſolemurq. Quæ iſta fuerit oratio, num illa eadem quę ab alijs tribus Euangeliſtis in horto Gethſemani à Chriſto habita fuiſſe dicitur, *Pater mi, ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix iſte*, Matth. 26. 39. Mar. 14. 35. Luc. 22. 39. quæſtio eſt hoc loco non indigna, quam ſolus, vt opinor, inter interpretes Rupertus attigit. Is autem in ea ſententia eſt, vt vnam, eandemque eſſe putet, motus verbis illis ſuperioribus Euangeliſtæ. cap. 14. 31. *Surgite eamus*. Cæterum Ioannem longiorem, quàm cæteros Euangeliſtas orationem retuliſſe, quòd cùm Petro, & fratre ſuo Iacobo interfuiſſet. Sed hanc opinionem c. 14. 31. refutauimus, vbi docuimus Chriſtum hanc orationem, ſermonemque totum ſuperiorem in horto non habuiſſe; idque ex capite ſequenti verſ. 1. perſpicuum eſt, vbi Ioannes dicit Chriſtum, poſtquam hæc omnia

Sitne hæc oratio eadem, quæ in horto habita eſt.

dixiſſet,

dixiſſet, trans torrentem Cedron, vbi hortus ille erat, egreſſum fuiſſe. Neque vero ſimile eſt Ioannem, orationem in horto à Chriſto habitam narrare voluiſſet ſummam illius fuiſſe præterıturum, *Pater mi, ſi poſſibile eſt tranſeat à me calix iſte.* Faciliùs creditu eſt totam, quam partem eius, præcipuam prætermiſiſſe. Præterea alij Euangeliſtæ ſcribunt orationem illam in horto proſtratum in terram habuiſſe, Matth. 26. 39. Mar. 14. 35. Ioannes autem illam, ſublatis in cœlum oculis. Deſcribit autem habitum orantis eodem conſilio, quo eo Chriſtus vſus eſt, vt nos ab eo orare diſceremus. *Poterat,* inquit Auguſt. *Dominus noſter vnigenitus, & coæternus Patri in forma ſerui, & ex forma ſerui, ſi hoc opus eſſet, orare ſilentio, ſed ita ſe Patri exhibere voluit precatorem, vt meminiſſet noſtrum ſe eſſe doctorem.* Petit igitur primum in oratione à Patre Chriſtus, vt ſe clarificet, vt & ipſe viciſſim à ſe clarificetur, horam veniſſe, *tempus faciendi Domine, tempus faciendi*, quaſi dicat, tu me hactenus & miſſa de cœlo voce *Hic eſt filius meus dilectus*, & delapſo ad me Spiritu ſancto Matth. 3. 17. & Ioannis teſtimonio, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*, ſuprà c. 1. 29. & multis editis miraculis clarificaſti, iterumque cum maximè opus eſſet, clarificaturum promiſiſti. c. 12. 28. *Et clarificaui, & iterum clarificabo*, ecce nunc tempus illud venit, quo maximè tua mihi clarificatione opus eſt, quia adeo obſcura & ignominioſa ſubeunda mors imminet, vt niſi me tu clarificaueris, niſi me certis, conſpicuiſque miraculis, filium tuum eſſe declaraueris, omnes me pro puro, eoque vili, & abiecto homine habituri ſint. Mea clarificatio non tam mea, quàm tua eſt, hoc eſt, quod ait, *vt filius clarificet te*, quia ipſum clarificari à Patre Filium eſt Patrem à Filio clarificari, quia omnis Filij gloria in Patrem redit, ſicut cap. 12. 23. 28. pro eodem accepit ſe clarificari, & nomen Patris clarificari. Quid autem ſit clarificari, illic explicauimus.

Tract. 104.

Pſal. 118. 126.

2. *Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omne quod dediſti ei, det eis vitam æternam.*] Hebraiſmus eſt ad hunc modum reſoluendus, *Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omni, quod dediſti ei, det vitam æternam*, redundante nominatiuo, & poſito relatiuo pro antecedente, vt Pſalm. 10. 4. *Dominus in templo ſancto ſuo, Dominus in cœlo ſedes eius*, id eſt, *Domini ſedes eſt in cœlo.* Singula verba aliquid habent difficultatis. Primùm dictio illa, *ſicut*, incertum, quò referenda; Auguſtinus enim & Beda ad illud vltimum referunt verbum, *Vt filius tuus clarificet te*; quaſi ſenſus ſit, quemadmodum tu filio tuo omnis carnis dediſti poteſtatem, ita fac vt filius tuus clarificet te. Clarificari enim à Filio Patrem, erat per Filium omni carni, id eſt non Iudæis tantùm, ſed etiam Gentilibus innoteſcere. Ergo quandoquidem filio tuo omnis carnis poteſtatem dediſti, fac vt te apud omnem carnem clarificet. Non incongruus ſenſus. Leontius verò ad vtrumque refert, *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te, ſicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis*, ſenſu ſimili. Vterque verò probabilis; ſed ego Rupertum ſecutus ad primum membrum, quod præcipuum erat, referre malo, nam alterum veluti occaſione quadam adiectum eſt. Senſum igitur eſſe arbitror, tracta me tanquam legatum tuum, quem abs te coram omnibus clarificari, id eſt recognoſci, & honorari conuenit; da mihi æqualem poteſtatem, honorem, *ſicut dediſti mihi poteſtatem omnis carnis*, ita me apud omnem carnem glorifica. Omnem autem carnem ex Hebraiſmo pro omni homine poſuit, partem pro toto, vt D. Auguſtinus obſeruauit; ſicut è contrario animam Apoſtolus pro toto homine poſuit, cùm dixit, *Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita* ſit Rom. 13. 1. Hebraiſmus etiam eſt, quod dicit, *poteſtatem omnis carnis*, pro, in omnem carnem. Omnem autem dixiſſe carnem, vt nullam gentem, nullum hominum genus, nullum denique hominem exciperet, & omnem carnem ſolis opponeret Iudæis, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Nam ante mortem quidem, & reſurrectionem, qua clarificatus Filius eſt Patrem in ſola Iudæa notum fuiſſe; poſtea verò in omnes gentes eius cognitionem, culturamq; permanaſſe. Quando iſtam poteſtatem Pater dederit Filio Auguſtinus diſputat. Facilis reſponſio, cùm homo factus eſt, loquitur enim vt homo; ſic Theodorus Heracleotes & Chryſoſtomus.

Hebraiſmus.

Ruperti expoſitio probabilior, quæ & auctoris eſt.

Tract. 105.

Caro & anima pro toto homine.

Vt omne, quod dediſti ei, det eis vitam æternam.] Nihilo magis certum, quo dictio illa, *Vt*, referri debeat. Leontius, Cyrill. & Rupertus videntur referre ad verbum, *Clarifica filium tuum*, quaſi ſenſus ſit, ad hoc filium tuũ clarifica, vt omnibus iis, quos illi tradidiſti, det vitam æternam. Meliùs Auguſtinus refert ad verbum *dediſti*; ſed non putat cauſam, ſed effectum ſignificare, in hunc enim ſenſum exponit, Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, idque non fruſtra, ſic enim ei dediſti, vt omnibus, quos illi tradidiſti, dederit vitam æternã. Qui ſenſus verus mihi videtur eſſe, ac neſcio an à quoquam ex iis etiam, qui Auguſtinum legerunt, animaduerſus. Per totam enim reliquam orationem ita loquitur quaſi iam hoc feciſſet, quaſi iam tunc dediſſet vitam æternam iis, quos ad ſe Pater adduxiſſet. Vitam enim æternam vocat ſui, patriſque ſui cognitionem, vt exponit verſu ſequenti, quam cognitionem dicit ſe prædicationis officio perfunctum tradidiſſe. Quamquam non inficior alium quoque probabilem eſſe ſenſum, quem omnes vulgo ſequuntur, vt particula, *Vt*, finem declaret; propter quem Pater poteſtatem Filio dederit omnis carnis, nempe vt vitam æternam omnibus daret. Hæc etiam oratio Hebraiſmo implicata eſt; ſic erit explicanda, vt omnibus, quos ei dediſti, det vitam æternam: redundat enim relatiuum *eis* Hebræorum more, & ponitur in plurali numero, cum ſingulare præceſſiſſet, quia non vocem, ſed ſenſum reſpicit. Sunt qui putent hanc ſuperioris ſententiæ exceptionem eſſe. Dixiſſe enim omnis carnis poteſtatem ſibi datam eſſe; nunc non omni carni, ſed ex omni carne iis ſolum hominibus, quos ſibi tradidiſſet, id eſt quos ad ſe traxiſſet dare vitam æternam: ſicut dixerat. cap. 6. 37. 39 *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet, & omne quod venit ad me, non eijciam foras. Hæc eſt enim voluntas Patris, vt omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.* Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius pro eodem accipiunt. Omne quod dediſti ei & omnem carnem, quaſi diceret, ſicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omni carni vitam æternam daret. At non omnibus hominibus vitam æternam dedit. Reſpondent dediſſe, quantum in ipſo quidem fuit; ſi aliis non dedit, non per ipſum, ſed per illos ſtetiſſe, quia in illum credere noluerunt. Eodem res redit; nam ſi hæc exceptio eſt ſuperioris ſententiæ, intelligendum eſt Chriſtum declarare voluiſſe cauſam, cur non omnibus vitam daret, quia nimirum non omnes, in quos ſibi Pater poteſtatem dederat, ad ſe adduxiſſet; non autem adduxit, quia illi aut credendo, aut bene viuendo venire noluerunt.

Tract. 105.

Vita æterna Filii & Patris cognitio.

Hebraiſmus.

3 *Hæc eſt autem vita æterna, vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum*] Docet quomodo omnibus, quos ſibi Pater dediſſet, dederit vitam æternam, nempe tradendo illis ſui, patriſque ſui cognitionem. In ea enim vitam æternam poſitam eſſe. Itaq; δὲ pro γὰρ hoc loco, id eſt, autem, pro enim poſitum puto, ſicut Luc. 20. 38. & aliis plurimis locis obſeruauimus. Sic conſequentior ſententia eſt, vt probet ſe vitam æternam illis dediſſe, quibus ſui Patriſq; tradiderat cognitionem, quia hæc eſt vita æterna, vt vterque ab illis

δὲ pro γὰρ autem pro enim.

cognoſca-

cognoſcatur. Probat ex hoc loco non ſolùm magna A ſcholaſticorum Theologorum pars, ſed nonnulli etiam antiquiores Patres beatitudinem in viſione, id eſt actu intellectus Deum clarè, aperteque videntis poſitam eſſe. Sed manifeſtum ex adiunctis eſt vitam æternam hoc loco non illam cœleſtem, quæ propriè beatitudo dicitur, ſed inchoationem quandam eius appellari quam in hac vita, quaſi pignus aliertus habent, qui hæredes illius ſunt. Nam vt ſupra docuimus, & ex toto capite perſpicuum eſt, de ea vita æterna Chriſtus hîc agit, quam iam diſcipulis dederat; atqui cœleſtem illam nondum illis dederat. Quod ſi ex hac licet de illa cœleſti coniecturam facere, potius colligemus in voluntate, quàm in intellectu conſiſtere; quia huius vitæ B beatitudo, quæ illius inchoatio eſt, potiùs in caritate voluntatis quàm in fide intellectus poſita eſt Itaque ſententia eorum, qui intellectu beatitudinem finiunt, à ſinis nouorum hæreticorum errori videtur eſſe, qui ſola nos dicunt fide iuſtificari, id eſt beatitudinem huius vitæ in ſolo intellectu ſitam eſſe. Quid igitur eſt cauſæ, cur in ſola cognitione, id eſt in ſola fide vitam æternam ponere videatur? Non certè, quod ſola, ſed quod prima eius cauſa fides ſit. Eodem prorſus modo, quo iuſtificatio, & vita illa cœleſtis æterna fidei ſolet tribui, quemadmodum cap. 1. 12. & 3. 16. declarauimus. Ita hîc quemadmodum ex hoc loco colligere non licet vitam æternam in hac vita in ſola conſiſtere cognitione, etiamſi ſola hic cognitione diffiniatur, ita non colligeretur, quamuis de futura ageretur vita, in ſolo intellectu, viſioneque conſiſtere, quamuis diffiniretur ſola viſione. Sed hæc præter morem diximus.

Beatitudo an in viſione, & actu intellectus conſiſtat.

Maius hic nobis negotium Ariani faceſſebant, ſolùm C hîc Patrem verum Deum appellari, Filium ab ea excludi appellatione, *Vt cognoſcant, te ſolum Deum verum*, & poſtea, *& quem miſiſti, Ieſum Christum*. Auctor Hilarius lib. 4. & 5. & 9. de Trinitate. Ambroſ. lib 5. de fide cap. 2. Epiphanius hæreſ. 69. Gregor. Nazianz. orat. 4. de Theologia, Baſilius lib. 5. aduerſus Eunom. Idacius in lib. contra Varim. cap. 34. Cyrillus Alexand. lib. 10. Theſauri. cap. 6. Auguſtin. lib. 6. de Trinitate capit. 9. & hoc loco, itemque Chryſoſtomus hic. Cæſarius dialogo. 1. Quia magnum hoc loco præſidium erroris ſui Ariani collocabant, magno contra ſtudio Catholici vtebantur, vt eos inde deturbarent; itaque multis modis reſpondebant; ſiue Tertullianus, ſiue aliquis & Tertulliano, & Arij ætate poſterior is auctor eſt, D cuius de Trinitate inter Tertulliani opera liber inſcribitur, & Hilarius lib. 9. de Trinitate, & Ambroſ. lib. 5. de fide, cap. 2. & Auguſtin. & Beda hoc in loco reſpondent, tria illa verba *ſolum Deum verum*, non ſolùm Patri, ſed Filio etiam attribui per coniunctionem illam, *&*, *Et quem miſiſti Ieſum Christum*, quaſi is ſit, vt Auguſtin. ait, *ordo verborum; Hæc eſt vita æterna, vt te, & quem miſiſti, Ieſum Chriſtum cognoſcant ſolum verum Deum*; nam vt ita loquamur, ſermo etiam Latinus patitur. *Si noluiſſet ſe*, inquit Tertullianus, *etiam Deum intelligi, cur addidit, Et quem miſiſti Ieſum Chriſtum, niſi quoniam & Deum accipi voluit? quoniam ſi ſe Deum nollet intelligi, addidiſſet, Et quem miſiſti* E *hominem Ieſum Chriſtum: nunc autem nec addidit, nec ſe nobis hominem tantummodo Chriſtus tradidit, ſed Deo iunxit, vt & Deum per hanc coniunctionem, ſicut eſt, intelligi vellet.* Neſcio an hæc interpretatio ab iis, quibus non placet, refutari poſſit; ego enim qua ratione poſſit, non inuenio. Aliter quoque idem reſpondet Ambroſ. Chriſtum non excludere ſe, quin verus Deus ſit, ex hoc ipſo loco perſpicuum eſſe; illum enim, in cuius cognitione vita æterna poſita ſit, qui poſſe non eſſe Deum? atqui non ſolùm in Patris, ſed etiam in ſuipſius cognitione vitam æternam poſuiſſe. Epiphanius verò, quo modo

Arianorum ex hoc loco obiectiones.

Variæ reſponſiones Catholicorum ad obiectionem Arianorum.

Cap. 24.

A poſſe verum Deum non eſſe, qui *vera lux ſit illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum*: Rectè ille quidem; ſed diſcedit ab hoc loco; quod ſi facere liceret, illuſtrioribus teſtimoniis id Baſilius, & Cæſarius probant; inprimis illo, qui huic valde affinis eſt. 1. Ioan. 5. 20. *Scimus, quoniam Filius Dei venit; & dedit nobis ſenſum, vt cognoſcamus verum Deum, & ſimus in vero filio eius. Hic eſt verus Deus, & vita æterna.* Vbi cum perſpicuum ſit eandem Ioannem, quam hoc loco Chriſtum ſententiam exprimere voluiſſe, non ſolum non negauit, ſed etiam affirmauit illum verum eſſe Deum. Neque me latet, quid in illum locum non Ariani modò veteres, ſed alij etiam hoc tempore eorum ſectatores B commenti ſint; ſed eas cauillationes, cùm ad eum locum Deo iuuante venerimus, refutabimus. Nouam aliam, & neſcio an aliquanto audaciorem interpretationem apud Theodorum Heracleotē inuenio, Chriſtum ſolum patrem ſuum verum Deum appellaſſe διὰ τὸ ἀγέννητον εἶναι, id eſt, *quod ingenitus ſit*, vt Theologi loquuntur, id eſt ab alio originem non habens, ſed ipſe potius omnis diuinitatis origo. Vera, germanaque expoſitio eſt, quam omnes ferè Græci auctores tradiderunt, Gregorius Nazianz. Baſilius, Cæſarius, iis in locis, quos ſuprà deſignauimus, Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius hoc loco, Theodorus Mopſueſt. & Theodoritus Cyri Epiſcopus in Græcorū Catena citati, Theophylactus, & Euthymius in commentariis. & ante Arianorum natam hæreſim Cyprianus in exhortatione ad martyrium, verba illa, *Solum verum Deum*, ad ſolum referri Patrem, non quòd Filius excludatur, ſed vt excludantur idola, quæ veri non erant Dij; non ergo his C verbis Filio, & Spiritui ſancto, ſed idolis Patrem opponi; in eo enim vitam æternam poſitam eſſe, vt relicta vana illa Deorum multitudine vnum verum Deū Patrem, eiuſque Filium Ieſum Chriſtum non vtique falſum, vt idola, ſed verum etiam, vt Patrem, Deum cognoſcamus. Nam vt Gregorius Nazianzen. & eius frater Cæſarius argumentantur, ſi propterea quòd Pater hîc ſolus, veruſque Deus appellatur, colligunt Ariani Filium non eſſe Deum, colligant etiam Filium non eſſe ſapientem, quia Diuus Paulus dicit Roman. 16. 27. *Soli ſapienti Deo per Ieſum Chriſtum gloria*; colligant non eſſe immortalem, & non eſſe lucem, quia idem Paulus ſcribit. 1. Tim. 6. 16. *Qui ſolus habet immor-* D *talitatem, & lucem inhabitat inacceſſibilem*, cùm ſe Chriſtus paſſim vitam, & lucem vocet. Illuſtrat mirificè Theodoritus hunc ſenſum loco alio conſimili D. Pauli. 1. Theſ. 1. 9. *Conuerſi*, inquit, *eſtis ad Deum à ſimulacris, ſeruire Deo viuo, & vero.* Denique illud etiam obſeruandum, quo Arianorum argumentum penitus eneruatur, nomen illud *ſolum* non eſſe ſubiectum, ſed attributum. Non enim eſt ſenſus, *vt cognoſcant te*, qui ſolus es verus Deus, *ſed vt cognoſcant te*, qui es ille Deus, qui ſolus verus eſt. Quem ſenſum magis etiamnum Græca præ ſe ferunt, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. Ita eſſe ex altero conſtat epitheto. Si enim *ſolum* ad ſubiectum pertineret, eodem *verum* pertineret; at *verum*, non ad ſubiectum profectò, ſed ad attributum perti- E net. Itaque ille hæreticorum interpres, qui vertit, *vt cognoſcant te ſolum eſſe verum Deum*, verum ſenſum non eſt aſſecutus. Duplex adhuc hic hæret quæſtio. Altera, quare non dixit quemadmodū Auguſtinus dixiſſe putat, vt cognoſcant te, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum ſolum, & verum Deum? Poſſet hîc illa ſuperior Theodori reſponſio locum habere, nomen Dei Patri, tanquam omnis diuinitatis fonti fuiſſe tributum. Sed duas etiā cauſas alias poſſumus reddere; alteram, illud epitethon ſolius, ac veri Dei Patri per attributionem dari ſolere, quamuis Filius etiam, & Spiritus ſanctus Deus ſit, ſicut nomen Domini datur Filio, quamuis Pater dominus

Cap. 1. 9.

Vera expoſitio, & antiquiſsima, ex qua de tantum idola diſcerne ſolum.

Th. Beza.

vtique

vtique ſit; & nomen Spiritus, atque paracleti datur A Spiritui ſancto, quamuis & pater, & Filius Spiritus ſit. Altera eſt, quòd voluerit Chriſtus de Patre quidem ſuo, vt filium decebat, honorificè, de ſe verò quam modeſtiſſimè loqui, ideo non ſe, ſed Patrem Deum appellauit; eodem, vt opinor, pertinet, quòd ne ſe quidem ipſum nominare voluit; nec enim dixit, vt cognoſcant te & me; ſed, *vt cognoſcant te; & quem miſiſti Ieſum*, per tertiam perſonam de ſeipſo loquens, quod maioris modeſtiæ, quàm ſeipſum, cum de rebus agitur honorificis, qualis hæc erat, nominare. Acceſſit quod, dum dicit, *Et quem miſiſti Ieſum Chriſtum* & ſe ſimul demonſtrat, & rationem declarat, quare in cognitione ſui, etiam quatenus homo erat, vita æterna conſiſteret. Scilicet quia miſſus à Patre erat, quia Ieſus, id eſt ſaluator, quia Chriſtus, id eſt promiſſus Meſſias erat. Altera

B

Cur de Spiritu ſancto mentio nulla hoc facta.

eſt quæſtio, quam Cæſarius attigit, cur de Spiritu ſancto mentionem nullam fecit? Facilis coniectura; non erat neceſſe tunc, niſi vt ſuam ipſe auctoritatem confirmaret, de quo omnis erat controuerſia; confirmat autem ex auctoritate Patris, quòd ab eo miſſus eſſet. Deinde voluit ſignificare, in quo potiſſimùm fides ea, quę cauſa hominibus ſalutis, hoc eſt vitæ æternæ eſſet, verſaretur; in eo nimirum, vt ſalutis cognoſceretur auctor; auctor autem ſalutis etſi omnis communi quadam ratione Trinitas fuit, tamen priuatim, ac propriè Pater, qui filium ſuum miſit; magis etiam propriè Filius, quia ſuo ipſe labore, ac veluti ſuis manibus noſtram *operatus*

Pſal. 73. 12.

eſt ſalutem in medio terræ. Atque hæc cauſa eſt, cur Chriſtus non fidem in Patrem, non fidem in Spiritum ſanctum, ſed fidem in ſe ad ſalutem requirat. *Vt omnis*, in-

Sup. c. 3. 16.

quit, *qui credit in eum* (filium) *non pereat, ſed habeat vitam æternam.*

4. *Ego te clarificaui ſuper terram; opus conſummaui, quod dediſti mihi, vt faciam.*] Quaſi debitam ſibi à Patre mercedem clarificationem ſuam petit, ſe eam iam meruiſſe, Patrem priùs clarificando, & opus conſummando, quod ſibi perficiendum tradidiſſet: ſe iam feciſſe, quod in ſe erat, faciat ergo Pater, quod in ipſo eſt, ſeque clarificet, vt Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus interpretantur. Quo modo clarificauerit Patré, exponit cùm dicit, *Opus conſummaui, quod dediſti mihi, vt faciam.* Perficiendo enim officio à Patre ſibi commendato glorioſiorem, clarioremque apud homines Patrem reddidit. At nondum id opus perfecerat, quin reliqua mors erat totius operis ſumma, qua maximè clarificandus Pater erat. Auguſtinus, Chryſoſtomus, Leontius, Beda, & Theophylactus exiſtimant Chriſtum mortem etiam ipſam comprehendere voluiſſe, ſed cur ſe perfeciſſe opus dicat, cùm perfectum non ſit, non eandem omnes rationem afferunt. Auguſtin. Leontius, & Beda more prophetico de futuro tanquam iam præterito locutum fuiſſe, ſicut longè ante ore Da-

Pſal. 21. 17. 18.

uidis locutus fuerat; *Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia oſſa mea.* Chryſoſtomus, & Theophylactus dixiſſe ſe opus perfeciſſe, quia radicem iam plantauerat, vnde perficeretur, iam humanam naturam ſumpſerat, iam euangelium prædicauerat, iam veritate liberè dicenda extimulauerat in rabiem Iudæorum animos, vt ſe crucifigerent, qui finis erat operis. Aliter etiam Leontius, & Theophylactus, dixiſſe ſe opus conſummaſſe, quia quantum in ſe fuerat, fecerat, vt conſummaretur. Faciliùs Rupertus, opus hîc prædicationis officium appellari, vt ſtatim declarat ver. 6.

Opus prædicationis officium.

Manifeſtaui nomen tuum hominibus. Agebatur enim de Patris clarificatione, clarificari autem Patrem, erat eius nomen, ac gloriam hominibus manifeſtari. Itaque ſuperuacaneam eſſe putat Auguſtini quæſtionem, quo modo nunc dicat, *Ego te clarificaui*, cùm paulo ante dixerit, *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te.* Illic quaſi prius Pater Filium, quàm Filius Patrem clarificaturus eſſet; hic quaſi filius Patrem, quàm Pater Filium clarificauerit. Facilis enim ſolutio, prius Filius Patrem eius nomine hominibus manifeſtando clarificauerat; deinde quaſi loco mercedis petit à Patre, vt ſe viciſſim morientem clarificet, vt ea ipſa mortis ſuæ gloria in Patrem redundet. Adnotarunt Chryſoſtom. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, conſultò Chriſtum addidiſſe verbum illud, *ſuper terram*, vt declararet, qua ratione Patrem clarificaſſet, nempe non verè, non ſicut in cœlo clarus eſt, cuius claritati, & gloriæ, quam apud ſe, & angelos habet, acceſſio fieri non poteſt, ſed ſicut ſuper terram ab hominibus clarificari dicitur, cum eius claritas hominibus innoteſcit. Hinc

Quomodo Filius a Patre clarificetur.

B colligunt Cyrillus, & Leontius eodem ſenſu Filium à Patre clarificari, non vt Ariani putabant, eius augenda gloria, ſed gloria quam natura ſua infinitam habet, hominibus declaranda. Opus verò, id eſt negotium officium datum ſibi à Patre dicit, ſiue vt Auguſtinus, & Beda putant, quia per humanam generationem hoc acceperat à Patre; ſiue, vt Cyrillus, Chryſoſtomus, & Græci ferè omnes volunt, quia vt homo loquitur, cui Pater præceptum dederit Euangelij prædicandi.

5. *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum claritate, quàm habui priùs, quàm mundus eſſet, apud te.*] Aduerbium illud, *nunc*, vt Theophylactus interpretatur illatiuæ particulæ vim habet, quaſi dicat, Ergo clarifica me tu, quandoquidem ego te priùs clarificaui.

C Melius fortaſſe Euthymius, *Nunc*, id eſt deinceps, opponit enim tempus tempori, dixerat ſe iam clarificaſſe Patrem, petit à Patre, vt ſe deinceps ipſe clarificet. Non poteſt hic locus intelligi, niſi priùs diſputemus, de qua claritate Chriſtus agat, de eane, quam vt Deus ſemper habuerat, an de ea, quam vt homo erat habiturus; & quare ſe clarificari petat. Omnes ferè, quos

Quam claritatem intelligat.

ego legerim, auctores de gloria humanæ, non diuinæ naturæ loqui putant; nam diuinam quidem naturam infinitam ſemper gloriam habuiſſe; petere autem nunc, vt ea gloria, quam diuina ſemper natura, etiam antequam mundus fieret, apud Patrem habuiſſet, in humanam quoque naturam deriuetur, non ſolùm reſuſcitando illam à mortuis, & in cœlum euehendo, ſed ad dexteram etiam Patris, vbi ſemper diuina fuerat, collocando. Huc licet alia alius via

D omnes interpretes tendunt, Hilarius lib. 3. & 9. de Trinitat. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſtienſis, Cyrillus, Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, Rupertus. Optimè autem omnium Theodorus Heracleotes in dicto loco illo, Diui Pauli Philipen. 2. 6. 7. 8. 9. *Qui cùm in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo; factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen.* Rogare

E igitur nunc vt ad illam gloriam, à qua ſeſe exinaniuerat, reducatur. Nolo ab omnibus vnus auctoribus diſſentire; ſed nihil tamen abſurdi ſequi video, ſi de diuina etiam natura, aut communiter de perſona Filij vtramque & diuinam, & humanam complectente naturam interpretemur, quemadmodum & Theodoritus interpretatur in commentariis in pſalm. 92. Si enim abſurdum non eſt, vt Pater quatenus Deus eſt, à Filio clarificetur, dum eius gloria per Filium hominibus declaratur; cur abſurdum erit, vt eadem ratione à Patre Filius clarificetur? Mouet omnes, quòd Filius dicat ſe ſuper terram Patrem clarificaſſe; à Patre autem non ſuper terram, ſed apud Patrem ipſum clarificari poſtulet; ideoque

putant

putant & de humanæ tantum naturæ clarificatione, & de ea tantùm agi, quia in cœlo ad dexteram Patris ſedens clarificandus erat. At verbum illud, *Apud temetipſum*, alium ego ſenſum habere arbitror, non vt clarum apud temetipſum efficiat, ſed vt, quàm clarus apud ſe metipſum ſit, hominibus oſtendat. Itaque non opponuntur, *apud temetipſum*, & *ſuper terram*: ſed *Apud temetipſum*, & *apud homines*. quaſi dicat, fac, vt tam clarus apud homines ſim, quàm apud te ſum: quo pertinet, quod lib. 10. Theſauri cap. 9. Cyrillus obſeruauit, Græcum nomen δόξα, vnde δοξάζειν clarificare dicitur, non ſolum claritatem, ſed etiam opinionem ſignificare, itaque ſenſum eſſe fac, vt quam tu de me opinionem habes, eandem homines habeant.

Δόξα & claritatem & opinionem ſignificare poteſt.

Quod ſequitur, *Ea claritate, quam habui prius, quàm mundus eſſet, apud te*, quo modo omnes auctores interpretentur modo diximus, petere ſcilicet vt claritas illa, quam diuina natura, antequam mundus fieret, apud Patrem habuerat, cum humana communicetur. Solus Auguſtin. & Beda de humana natura hoc ſolum intelligunt, ſed ad prædeſtinationem referunt. humanam enim naturam, etiam antequam mundus fieret, eam habuiſſe gloriam, quam nunc Chriſtus quaſi iure debitam à Patre petit, non re quidem ipſa, ſed Patris prædeſtinatione, qui eam humanæ Chriſti naturæ ab omni æternitate deſtinauerat, ſicut agnus *occiſus ab origine mundi* dicitur Apocal. 13. 8. Auguſt. licet infenſus alioquin Arianorum hoſtis videtur Catholicorũ aduerſus Arianos firmiſſimum argumentum eneruaſſe. Si enim de prædeſtinatione hoc intelligatur, quomodo ex hoc loco probabitur Chriſti diuinitas, quam hoc argumento optimi auctores probauerunt, quod Chriſtus, antequam mundus fieret, gloriam apud Patrem dicatur habuiſſe; quam ſi ipſe nondum erat, habere profectò non potuiſſet: Hilarius lib. de Trinit. 9. Cyrillus, Theodorus vterque, & Leontius hoc loco, & iam olim Tertullianus, aut quiſquis auctor ille fuit in lib. de Trinit. & Cyprianus lib. 1. contra Iudæos. c. 1. Et apud Tertullianum lego eos, qui Chriſto diuinitatem detrahebant, eodem modo, quo Auguſtinus interpretatur, interpretari ſolitos. *Si homo*, inquit, *tantummodo Chriſtus, quomodo dicit, & nunc honorifica me gloria, quam habebam apud te prius, quàm mundus eſſet: Si antequam mundus eſſet, gloriam habuit apud Deum, & claritatem tenuit apud Patrem, ante mundum fuit, nec enim habuiſſet gloriam, niſi ipſe prius fuiſſet, qui gloriam poſſet tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, niſi ante ipſe fuerit, qui aliquid tenet.* Et poſt pauca. *Neq; prædeſtinatio iſta dicatur, quoniam nec poſita eſt; aut addant hoc, qui hoc putant. ſed væ eſt adiicientibus, quo modo & detrahentibus poſitum; non poteſt ergo dici, quod non poteſt adiici. Sublata ergo prædeſtinatione, quæ non eſt poſita, in ſubſtantia fuit Chriſtus ante mundi inſtitutionem.* Hæc ille. Ergo D. Auguſtinus cum illam de prædeſtinatione interpretationem adhibuit, aut nihil de Arianis cogitabat, aut vt eorum argumentum depelleret, noſtrum etiam infirmauit.

Cap. 24.

Arianorum ex hoc loco obiectio.

Colligebant ex hoc loco etiam Ariani Chriſtum non eſſe Deum, cùm à Patre poſtularet, vt ſe clarificaret, vt ex Athanaſio ſermone. 4 contra Arian. & ex Baſilio lib. 5. aduerſus Eunom. & ex Cyrillo lib. 10. Theſauri c. 9. perſpicuum eſt; quod argumentum cum illis eripere Auguſtinus vellet, dixit Chriſtum ſecundum humanam naturam loqui, ſecundum quam quia ante mundum non fuerat, neq; gloriam vllam habere potuerat, prædeſtinatione ſola dixit habuiſſe.

6. *Manifeſtaui nomen tuum hominibus, quos dediſti mihi de mundo.*] Exponit, quod dixerat ver. 4. *Ego te clarificaui ſuper terram*; clarificare enim Patrem ſuper terram fuit, eius nomẽ hominibus manifeſtare, vt Theophylactus, & Rupertus exponunt; aut, vt Chryſoſtomus, Leontius, & Euthymius putant, declarat, quod ſit opus illud, de quo dixerat, *opus conſummaui*, nempe nomen Dei hominibus manifeſtare. Manifeſtare autem nomen Patris quid ſit, ſua nõ caret difficultate.

Manifeſtare nomen Patris quid ſit.

Theodorus Heracleota, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius de gentibus, & de re non præterita, ſed futura putant hoc intelligi, glorificaui enim Patrem efficiendo, vt eius nomen, quod gentibus idola colentibus ignotum erat, notum eſſet; quod tunc quidem nondum factum, ſed paulo poſt per Apoſtolos eius auſpiciis faciendum erat. Valeat, quantum par eſt, horum ſcriptorum auctoritas; tamẽ non facilè mihi perſuaderent Chriſtum loqui de re futura. Alludit enim ad illud, quod verſu quarto dixerat, *Ego te clarificaui*, illic autem de re loqui præterita ibi probauimus. omnem enim vim, grauitatemq; ſententiæ in eo vtique verſari, quòd pro perfuncto iam officio mercedem à Patre petat clarificationem ſui. Aliã idem Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, tum etiam Leontius, & Rupertus interpretationem afferunt, vt de ſolis ſe quatuor Iudæis, apud quos tantum Euangelium prædicauerat, & de nomine Patris, non quo Deus ſed quo Pater appellatur. Nomẽ enim Dei Iudæos ante cognouiſſe, nomen autem Patris nõ cognouiſſe; Chriſtum ſibi manifeſtaſſe, dum docuit ſe filium eſſe Dei. Hoc etiam videtur ſubtile eſſe; agebat enim Chriſtus de manifeſtatione eius rei, in qua ſumma verſabatur humanæ ſalutis. humanæ autem ſalutis ſumma non in eo vtiq; verſabatur, vt ſcirent Iudæi Deum non ſolum Deum, ſed etiam Patrem & eſſe, & appellari. Itaque Cyrilli interpretationem magis probo nomen hoc loco pro gloria poſitũ eſſe, vt apud Salomonem cum dicit, *Melius eſt nomen bonum, quàm diuitiæ multæ*.

Nomen pro gloria hic poſitum Prouerb. 22. 1.

Hoc ita eſſe ex eo perſpicuum eſt, quòd pro eodem accipiat glorificare Patrem, id eſt eius declarare apud homines gloriam, & nomen eius hominibus manifeſtare. Continet ergo hoc loco nomen Dei quidquid in Deo glorioſum, quidquid beneficũ, quidquid hominibus ſalutare eſt, quale imprimis fuit, quod ita mundum dilexerit, *vt filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis, qui credit in eum non pereat, ſed habeat vitam æternam*. Hoc Chriſtus Iudæis manifeſtauit, quod illi minimè cognoſcebant. Hoc vero qui neſcit, vt nomen Dei vel ſanctiſſimum, illud ſciat quatuor litterarum, quod Iudæis nefas erat pronuntiare; vim certè virtutemque eius neſcit. Nomen denique Patris totum hic ſignificat Euangelium.

Sup. c. 3. 16.

Cùm dicit, *Quos dediſti mihi*, non ſignificat ſe non omnibus Iudæis nomẽ Patris manifeſtaſſe, ſed non omnes, quibus manifeſtaſſet, credidiſſe; credidiſſe autem qui ſibi à Patre dati erant, id eſt qui ad ſe tracti, ſicut capite 6 dixit *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum*: tractos autem, qui prædeſtinati: prædeſtinati autem qui, & quare, id huius non eſt loci diſputare. Hoc teneamus, quod pars vtraque concedit de prædeſtinatione diſceptantium, omnes credidiſſe, qui voluerunt, & qui non crediderẽ, propterea non credidiſſe, quia credere noluerunt. *De mundo* autem ſibi dediſſe dicit, id eſt eos à non credentium multitudine quam mundum appellat, ſegregando. Theophylactus exiſtimat propterea dixiſſe, *dediſti mihi, & tui erãt*, vt oſtẽderet ſe eos non rapuiſſe, ſed communes, ſicut reliqua omnia, etiam diſcipulos cum Patre habuiſſe. Cætera vſque ad ver. 9. explicatione non indigent.

9. *Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, ſed pro his, quos dediſti mihi.*] Hactenus Chriſtus pro ſe orauerat, vt à Patre clarificaretur, & rationes multas attulerat, cur exaudiri ab eo deberet, quod ipſe eum priùs clarificaſſet, quòd opus eius perfeciſſet, quòd nomen eius hominibus manifeſtaſſet, quod non ſine ſucceſſu officio

defunctus eſſet, crediderit enim, & ſe [illegible] Patri A ſe adeo reſeruaſſe, quotquot illius æterna prædeſtinatione erant. Orat nunc pro diſcipulis, qui crediderant, cauſaſque [illegible] aſſert, quamobrem pro illis rogare [illegible] debeat. Prima eſt, quòd *non pro mundo*, id eſt pro hominibus ſceleratis, incredulis, reprobis, [illegible] beneficio, ſed pro iis, qui Patris ſint, qui credant, qui eius ſermonem ſeruent, qui cognoſcant, quòd [illegible] ipſe exierit, eumque Pater miſerit, qui denique his omnibus [illegible] ſint vt, pro eis orans exaudiatur. Hanc emphaſim habet illud pronomen, *pro his*, quaſi dicat, *pro his rogo*, qui tales ſunt quales modò deſcripſi. Poteſt quæri quomodo dicat pro mundo non orare, cùm pro crucifigentibus paulo poſt orauerit, qui mundus vtique erant, *Pater dimitte illis, non enim ſciunt, quid faciunt*. Luc. 23. 34. & 2 Corinth. 5. 14. 15. *Si vnus pro omnibus mortuus eſt, ergo omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus*, quomodo non pro omnibus orat, qui omnes illuminat. capite 1. 9. & *qui dedit ſemetipſum redemptionem pro omnibus*; quique *omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire*? maioris enim caritatis eſt mori, quàm orare. Abuſi hoc loco & ſimilibus ſunt & noui noſtri temporis hæretici, & [illegible] qui olim Prædeſtinatiani dicebantur, vt probarent Chriſtum nõ pro omnibus hominibus, ſed pro ſolis prædeſtinatis fuiſſe mortuum Auctor Fauſtus [illegible] Epiſcopus, qui ætate floruit Auguſtini libro 2. de libero arbitrio, capite 4. & 6. & ille quiſquis fuit eorum auctor commentariorum in Pſalmos, qui Arnobio tribuuntur, Pſalm. 246. & Remigius Lugdunenſis in libro contra tres epiſtolas trium Epiſcoporum Galliæ, qui & ipſe videtur in eandem ire ſententiam. Idem Prædeſtinatiani illi alij docuere, qui auctore Godheſchalco quodam ſub imperium Lotharij extiterunt, vt in manuſcripto Hincmari Remenſis libro aduerſus Prædeſtinatianos lego. Refutauimus iſtum errorem alibi; nunc non id agimus, vt eum iterum refellamus, ſed vt hunc locum explanemus; Chriſtum pro omnibus mortuum eſſe & pro omnibus oraſſe ex iis locis, quos modò notauimus, perſpicuum eſt; ſed quemadmodum Theologi docent, mortem Chriſti duobus modis conſiderari poſſe, aut quòd attinet ad eius vim, atque virtutem, & ad Chriſti morientis, Patriſque ad mortem mittentis antecedentem, quam vocant, voluntatem; aut quòd attinet ad effectum, & fructum, qui ex ipſa conſecutus eſt, & voluntatem quam conſequentem, & efficacem appellant; ita duplex eius oratio diſtinguenda: altera ſufficiens quidẽ, ſed non efficax: altera, & ſufficiens, & efficax. Si priori illo modo & mortem, & orationem Chriſti conſideres, & pro omnibus hominibus mortuus eſt, & pro omnibus orauit; nam & eius mors ſatis habuit meriti, ac vis, vt omnes homines liberaret, & eius prima, & antecedens, voluntas erat, vt omnes liberarentur, ideoque apud Lucam pro omnibus orauit; ſi autem ſpectes effectum, quia is non ex ſola Chriſti, ſed ex hominum etiam, qui ſaluandi erant, voluntate pendebat, quia nõ omnes oblatum à Chriſto redemptionis beneficium accipere voluerunt, non omnes ſalui facti ſunt, neque pro omnibus orauit, ſed pro iis qui crediderunt. Alio denique ſenſu pro omnibus, quàm pro diſcipulis ſuis, & iuſtis orauit. Nam pro omnibus, vt crederent, & iuſti fierent, ſicut nos pro hæreticis oramus; pro diſcipulis & iuſtis, vt eos conſeruet, detque eis vitam æternam.

10. *Quia tui ſunt: & mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt, & clarificatus ſum in eis.*] Duas hîc Chriſtus rationes affert, quare ſe Pater pro diſcipulis orantem exaudire debeat. Altera eſt, quòd diſcipuli ſui, Patris ſint, debeat autem quiſque ſuorum habere curam; altera, quòd in illis ipſe fuerit clarificatus: quaſi dicat, quod hoc illis debeat, quia ſe clarificauerunt, & æquum eſt, vt Pater iis, quibus Filius obſtrictus eſt, mercedem ſoluat. Cæterum hoc quidam ad futurum referunt, vt præteritum pro futuro poſitum ſit, vt ſuprà c. 15. 8 tanquam dicat; Ego quidem abeo, iſti meo manent loco, vt me clarificent, id eſt nomen meum, meam crucem, meam victoriam longe lateque vulgent, da illis pro hoc erga me merito dignum prẽmiũ. In hanc ſententiam exponunt Auguſtin. & Beda &, vt videtur, etiam Leontius, videturque ex verbis ſequentibus confirmari; *Et iam non ſum in mundo & hi in mundo ſunt*. Melius opinor Theophyl. & Euthymius B per præteritum explicant, ſuiſſe hactenus in illis glorificatum, ſicut dominus in ſeruis, magiſter in diſcipulis, glorificatur. Nam quemadmodum qui in illum non credebant, illum quodammodo obſcurabant, tanquam priuatum, & obiectum hominem reiicientes; ita qui credebant, clarificabant, oſtendentes ſe præclaram de illo, atque diuinam opinionem habere. Nam quod ſequitur, *et iam non ſum in mundo*, huc non pertinet, ſed, vt modò dicemus, tertia quædam eſt ratio. Placet etiam mihi, quod Theodorus Mopſueſtenus & Euthymius indicarunt, relatiuum, *Eis*, non ad ſolos diſcipulos, ſed ad omnia omnino referri, de quibus dixerat *Et mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt*. Hæc autẽ ipſa, quæ interiecta ſunt, verba omnes fere auctores C ideo putant addita fuiſſe, ne quia dixerat, *Quos dediſti mihi*, ſignificare videretur dixiſſe Patris eſſe, aut quia dixerat, *Tui ſunt*, non eſſe ſuos, aut modò ſuos eſſe cœpiſſe, cum ante non eſſent. Ita Chryſoſtomus, Auguſtinus, Leontius, Beda, Theophylactus, & Euthymius. Mihi ratio reddi videtur, cur dixiſſet *tui ſunt*, quia mei ſunt, tui etiam ſunt, quia *mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt*, Itaque coniunctionem, *Et*, priori loco cùm dicit, *Et mea omnia tua ſunt*, pro *quia* poſitum eſſe credo καὶ, ἀντὶ τοῦ, ὅτι [illegible], vt aliis nonnullis locis adnotauimus. *Da nobis auxilium de tribulatione*, Hebraicè, *& vana ſalus hominum*, id eſt, *quia vana ſalus hominum*, vt noſter vertit interpres Pſal. 59. 13. & 107. 13. Apertum hoc eſt diuinitatis Chriſti teſtimonium.

D 11. *Et iam non ſum in mundo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio.*] Hæc tertia ratio eſt, qua probat debere Patrem ſuas pro diſcipulis preces audire, quod ipſe, qui eos hactenus tanquam pater filios protegebat, de mundo diſcedat, illoſque orphanos deſertoſque derelinquat, niſi illis Pater adſit. Dicit ſe non eſſe iam in mundo, non quòd tunc non eſſet, ſed quòd paulo poſt futurus non eſſet. Cùm dicit, *Et ego ad te venio*, etiam, *Et*, accipio pro, *quia*, vt paulo ante; reddit enim cauſam, cur dixerit ſe iam in mundo non eſſe, quia *ad te*, inquit, *venio*. Eſt enim totus hic locus Hebraiſmis ſcatens.

Pater ſancte ſerua eos in nomine tuo, quos dediſti mihi, vt ſint vnum, ſicut & nos.] Declarat quid à Patre pro diſcipulis poſtulet, nempe vt eos ſeruet, & vt vnum eſſe E inter ſe faciat. Sed explicanda nobis ſunt ſingula. Quòd Deum non ſolùm Patrem, ſed etiam ſanctum appellat, eò pertinet, vt blandis, gratioſiſque vocabulis Patris beneuolentiam eliciat; non quòd opus ipſi eſſet vllis apud Patrem ad obtinendum, quod petebat blandimentis, vllóue artificio, neque omnino illum orare, cùm Deus Patri æqualis ipſe etiam eſſet, ſed quia, vt ait Theophyl. id diſcipulis opus erat. Si enim ipſe illis promiſiſſet fore, vt eis ſemper adeſſet, etiam poſtquam ex hoc mundo diſceſſiſſet, vix ſatis perſuadere potuiſſet; quanquam id etiam alibi feciſſe legimus: cum autem Patrem audientibus illis pro illis orat, & ita orat, vt nullum affectum, nullum orationis

artificium

Mundi nomine quinam hoc loco intelligantur.

Quomodo neget ſe Chriſtus orare pro mundo.

1. Timoth. 2. 4. & 6.

Hæretici noſtri temporis, & Prædeſtinatiani hoc loco abuſi.

Hincmari Remenſis liber aduerſus Prædeſtinatianos.

Luc. 23. 34.

Et *pro* quia *poſitum.*

Et *pro* quia

Cur Patrem ſanctum appellat.

A artificium prætermittat, magnam eis ſpem oſtendit fore, vt omne à Patre auxilium ſint habituri. Rupertus ideo dicit Patrem ſanctum appellaſſe, quia ſanctificationem ab illo diſcipulis poſtulabat. Quod ait, *ſerua eos.* nimis meo iudicio ſubtiliter idem auctor interpretatur. *Seruari, inquit, propriè dicuntur, qui capti in bello, cùm iure belli poßint occidi, victoris miſeratione vita donantur. Sic nimirum cum iſto mundo Dei inimico iuſtè damnandi ſumus, ſed victoris Dei gratia dimiſsi ſeruamur.* Hoc vt verum ſit, in hunc certè locum minimè conuenit; iſto enim modo iam diſcipuli ſeruati fuerant, iam peccatorum remiſſionem conſecuti: itaque non rogat Christus, vt nunc à peccatis liberentur, ſed vt iã liberati in eo ſtatu, in quo erant, cõſeruentur, ne quis eorum pereat, ne quis ab ea decidat gratia, quam cõ-
B ſecutus ſuo erat beneficio, quemadmodum Iudę cõtigerat, vt explicat verſu ſequenti. Quod verò addit, *In nomine tuo,* Theodorus Heracleotes in hunc ſenſum exponit, communica cum illis nomen tuum; quemadmodum & mecum communicaſti; fac eos Deos, eo modo, quo de aliis dictum eſt, *Ego dixi, dij eſtis, & filij excelſi omnes.* Alter verò Theodorus Mopſueſtenus, fac vt illis ſis pater, ſicut & mihi es; communica cum illis paternum nomen tuum. Cyrillus autem videtur interpretari, *In nomine tuo,* id eſt, in me, qui nomen tuum gero, qui Deus & ſum, & vocor. Optimè omnium Theophylactus, & Euthymius, nomen hoc loco potentiam, virtutem, auxilium ſignificare, itaque
C perinde eſt, ac ſi dixiſſet, conſerua eos ſub tua protectione, atque tutela. *Turris fortiſsima nomen Domini, ad ipſam curret iuſtus, & exaltabitur,* Prouerb. 18. 10. Repetit, *quos dediſti mihi,* vt memoriam renouet eius rationis, ob quam petierat, vt ſe pro diſcipulis precantem audiret, *quos dediſti,* inquit, *mihi;* quaſi dicat, fac ne mei eſſe deſinant, qui, vt mei eſſent, effeciſti. Itaque aptè admodum hæc duo coniunxit, *conſerua* & *quos dediſti mihi; vt ſint vnum; ſicut & nos vnum ſumus.* Poteſt hæc aut diuerſa eſſe petitio, ita vt cùm ante petiiſſet, vt eos conſeruaret, petat nunc, vt illis ſummam det coniunctionem, atque concordiam, vt Cyrillus intelligere videtur; aut vt eadem cum prima ſit, ſed aliter explicata, vt vult Theophylactus, quaſi hoc ipſum ſit eos conſeruare, efficere, vt vnum inter ſe ſint. Vtrum-
D que probabile. Sed quid eſt vnum eſſe? vnum non ſolùm natura, vt ſemper fuerant, ſed conſenſu voluntate, caritate, concordia, ſpiritu, ſicut ait D. Paulus, *Vnum corpus, & vnus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ,* Epheſ. 4. 4. & ſicut de illis ipſis dictum eſt Act. 4. 32. *Multitudinis autem credentium erat cor vnũ, & anima vna.* Ita Cyrillus. Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Theophylact. & Euthymius. & Ambroſius lib. 4. de fide, cap. 2. & Auguſtinus hîc & ſerm 51. de verbis Domini. Quidam ad incarnationem Chriſti hoc retulêre, quaſi orauerit Chriſtus, vt diſcipuli, qui propter ſuſceptionem humanæ carnis eiuſdem ſecum naturæ erãt, ſicut ipſe, & Pater vnum
E natura erat; vnius etiam eſſent voluntatis, ſicut ipſe, & Pater erant, ſic Epiphanius hæreſ. 69. Hilarius verò lib. 8. de Trinitate ad Euchariſtiam, quaſi optet Chriſtus, vt per ſumptionem corporis ſui vnum & ſecum, & ipſi inter ſe verè & naturaliter fiant, quemadmodum ipſe cum Patre verè, naturaliterque vnum eſſet. Solitos Arianos hoc abuti loco, vt probarent Filium non natura, ſed ſola concordia, & voluntate vnum eſſe cum Patre, ex ſuperioribus auctoribus diſcimus petere enim Chriſtum, vt diſcipuli vnum ſint, ſicut ipſe & Pater vnum eſſet, cùm manifeſtum ſit non petere, vt natura, ſed vt voluntate vnum ſint. Quomodo Hilarius, & Epiphanius reſponderint, ex iis, quæ modò diximus, intelligitur. Meliùs Ambroſius, & Auguſtinus iis in locis, quos modò commemorauimus, reſponderunt, hunc locum nobis maximè fauere, Arianis aduerſari; nam diſcipulos inter ſe eiuſdem fuiſſe naturæ, poſtulaſſe autem à Patre Chriſtum, vt eiuſdem eſſent voluntatis, quemadmodum ipſe cum Patre & eiuſdem naturæ, & eiuſdem voluntatis eſſet. *Pro teſtimonio fidei,* inquit Ambroſius, *poſitum eſt, licet ab Arianis ad argumentum perfidiæ deriuetur. Etenim quoniam totius ſectam negare non queunt vnitatem, extenuare conantur, vt talis videatur diuinitatis vnitas inter Patrem, & Filium, qualis eſt inter homines vnitas deuotionis, & fidei, licet etiam inter ipſos homines vnitas naturæ ſit ex communitate naturæ.*

12. Cùm eſſem cum eis, ego ſeruabam eos in nomine tuo.] Aut alia eſt ratio, aut confirmatio rationis eius, quam attigerat ver. 11. *Et iam non ſum in mundo.* Quaſi dicat, cùm ego in mundo cum illis eram, non alio illis, quam meo opus erat auxilio; ego enim tuebar, ego protegebam eos; nunc autem diſcedente me tuo illis auxilio opus eſt, ergo ne illos deſeras. Quid autem ſibi vult, quod dicit ſe eos in nomine Patris ſeruaſſe; cur non dicit ſuo ſeruaſſe nomine? Rectè Theophylactus reſpondet, quo plus illis daret ſpei, pluſq; conſolationis adhiberet, & vt accommodatè ad eorum loqueretur ſenſum, qui nondũ ſatis dignam de Chriſto habebant opinionem, itaque faciliùs credituri erant, ſi diceret ſe nomine Patris, quàm ſi nomine ſuo ſeruaſſe eos, pluſque erant concepturi ſpei fore, vt quo nomine ante ſeruati fuiſſent, & in poſterum ſeruarentur. Eodem pertinet, quod Cyrillus docet, loqui Chriſtum tanquam hominem, & veluti legatũ Patris, qui eius auctoritate, atq; auſpiciis omnia geſſiſſet, hoc eſſe, *In nomine tuo;* quaſi dicat, ne permittas, vt qui hactenus tuo nomine a me ſeruati ſunt, à te tuo eodem nomine me abeunte ſeruari deſinant. *Me,* inquit, *veniente ad te,* ait Aug. *ſerua eos in nomine tuo; in quo eos, quando cum eis eram, & ipſe ſeruabam. In nomine Patris ſeruabat diſcipulos ſuos Filius homo, cum eis humana præſentia conſtitutus. ſed etiam Pater in nomine Filij ſeruabat, quos in nomine Filij petentes exaudiebat, hoc quippe idem Filius dixerat, Amen dico vobis, ſi quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Loquitur autem Chriſtus ſic quaſi iam cum illis non eſſet, quia paulo poſt ab illis erat diſceſſurus; *cùm eſſem,* inquit, *cum eis,* quaſi iam non eſſet, ſicut ver. 11. *Et iam non ſum in mundo.*

Quos dediſti mihi, cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius perditionis, vt impleretur ſcriptura.] Id eſt, ita omnes, quos mihi ſeruandos tradidiſti, ſeruaui, vt nemo ex illis perierit, niſi ille vnus, quem tu, cùm mihi tradidiſti, ſciebas eſſe periturum, & æterno iudicio tuo ad interitum deſtinatum mihi dederas; atque ille ipſe non periit, niſi vt ſcriptura, quæ illum periturum dixerat, impleretur. Quibus omnibus verbis hoc vnum ſignificat ſe, quantũ in ſe fuit, omnibus officij ſui partibus functum; neminem ſua quidem negligentia periiſſe; ſi quis periit, propria periiſſe culpa, qualis Iudas fuit, quem ideo filium perditionis Hebraica vocat phraſi, quaſi ad perditionem deſtinatum, quemadmodum & D. Paulus appellauit, 2. ad Theſſal. 2. 3 non quòd ideo ille perierit, quòd à Deo ad interitum non ſolùm, vt Auguſtinus loquitur, prædeſtinatus, ſed etiam factus eſſet, quemadmodũ noui hæretici ſumma profectò impietate docent. Nam & ille, vt Auguſtinus, & Leo magnus tradunt, etiam poſt venditũ Chriſtum, ſi voluiſſet, per illũ ipſum, quẽ vendiderat, ſanguinem ſaluus eſſe poterat. Sed quo magis Chriſtus ſignificaret illum ſua negligentia non periiſſe, ita loquitur quaſi cauſam perditionis illius in diuinam prædeſtinationem, & in ſcripturę teſtimonium conicere videatur. Itaq; cum dicit, *Vt impleretur ſcriptura,* &c. illa

Margin notes (left): *Ibid. 12.* — *Pſal. 81. 6. Sup. c. 10. 34.* — *Nomen, potentiam, & virtutem ſignificat.* — *Vnum eſſe quid hoc loco denotet.* — *Arianis abuſi hoc loco refelluntur.*

Margin notes (right): *Tract. 107.* — *Sup. c. 16. 23.* — *Inf. 18. 9. & Pſal. 108. 8.* — *Filius perditionis phraſi Hebraica.* — *In pſal. 68. ſer. 1. 5 de paſſ.* — *Iudas etiam poſt venditum Chriſtũ ſaluus eſſe poterat.*

A ſibi. *Vt*, non ſolam conſecutionem, & euentum, ſed etiam cauſam declarat, cauſam verò non veram, ſed apparentem, quemadmodũ in huiuſmodi phraſibus ſæpe diximus ſignificare. Itaq; nihil aliud indicat, quam adeo certam diuinam fuiſſe prædeſtinationem, adeo veram ſcripturæ prędictionẽ, adeo conuenienter vtrinque inde interitum accidiſſe, vt non alia de cauſa contigiſſe videretur, quàm vt diuina prædeſtinatio, & ſcripturæ teſtimonium impleretur. Locus autem ſcripturæ ad quem alludit, eſt ille Pſal. 108. 8. *Fiant dies eius pauci, & epiſcopatum eius accipiat alter*, quem Petrus Act. 1. 20. in eandem ſententiam induxit.

13. *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis.*] Hactenus quidem, quia in mundo cum illis fui, feci quod mei erat officij; cuſtodiui enim eos ſic, vt nemo ex illis periret, niſi is, qui antequam mihi traderetur perditus erat; nunc, cùm ad te proficiſcens ab illis diſcedam, dum adhuc in mundo ſum, hæc pro illis loquor. Sic reſoluendam orationem puto. Reddit rationem, cur nunc potiùs, quàm ante pro illis oret, & quodam modo apud Patrem excuſat importunas preces. Cùm autem dicit *Vt habeãt gaudium meum impletum in ſemetipſis*, explicat finem, ob quem a Patre, vt eos ſeruaret poſtulauit. Gaudium ſuum Auguſtinus, Beda, Rupertus vocare putant, quod in diſcipulos ipſe contulerat, gaudium illis à ſe datũ. Cyrillus verò, Chryſoſtomus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Euthym. paſſiuè interpretantur, *vt habeant gaudium meum*, id eſt quo de me gaudent, *impletum in ſemetipſis*. Quod Cyrillus ad hunc fere modum explicat, nunc illi magno ex præſentia corporis mei gaudio affici ſibi videntur, in eoq; omne ſuum præſidium collocant, putantq; me abeũte nihil ſe conſolationis, nihil auxilij, nihil lætitiæ habituros; fac intelligant ſe non minùs à me abſente, quã præſente protegi, imò plus auxilij, plus gaudij ex mea diuinitate, quàm ex præſentia corporis, in quam defixi toti erant, percipere, hoc eſt, *vt habeant gaudium meũ impletum in ſemetipſis*. Breuiùs, & ſimpliciùs interpretor, fac vt magis me abſente gaudeant omni tuo auxilio muniti, quàm præſente gaudebant.

Gaudium ſuum quod vocet Chriſtus.

14. *Ego dedi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit quia non ſunt de mundo, ſicut & ego non ſum de mũdo.*] Alia hæc ratio eſt, quæ Patrem mouet, vti diſcipulis ſuis in mundo manentibus opem ferat, quòd ipſius, id eſt Patris cauſa mundus, eos odio habeat, perſequatur, æquumq; ſit, vt cuius cauſa patiuntur, ab eo adiuuentur, quemadmodum Leontius, & Theophylactus interpretantur. Sermonem Patris, vt Cyrillus, Auguſtinus, Beda, Theodorus Heracleotes, Theophylactus, & Euthymius putat, vocat doctrinam Euangelicam ſuam, quam illis tradiderat, quæ etſi ipſius erat, tamen ideo non ſuam, ſed Patris vocat, vt ratio plus haberet ponderis; magis enim obligabat Patrem, vt diſcipulis propter ſuam, quàm propter Filij doctrinam perſecutionem patientibus ſubueniret. Quemadmodum alio loco dixit, *mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me, Patris*, quia plus apud homines habitura erat auctoritatis, ſi Patris, quam ſi ſuam eſſe diceret. Theodorus verò Mopſueſt. Leontius, & Rupertus ſermonem Patris Euangelij prædicationem exponũt, ſenſumque eſſe putant, ego illis officium dedi prædicandi poſt meum diſceſſum Euangelium, quo doctrina tua continetur, quæ res magnum illis odium, magna pericula concitatura eſt, tuere igitur eos, qui hæc tua cauſa perpeſſuri ſunt. Vtrumque probabile; ſed hoc ſecundum euentus ipſe reddidit probabilius. Itaque vt rectè Auguſtinus adnotauit, quæ per præteritum dicit, de futuro intelligenda ſunt.

Sermo Patris doctrina euangelica. vel prædicatio.

Supr. 7. 16.

Tract. 108.

15. *Non rogo, vt tollas eos de mũdo, ſed vt ſerues eos à malo.*] Loquitur Chriſtus cum Patre tanquam cum homine propter homines, id eſt quia hominibus audientibus loquebatur. Si cum homine loquens dixiſſet eos non eſſe de mundo, & mundum eos perſecuturũ eſſe, in promptu fuiſſet hominis reſponſio, tollamus ergo illos de mundo; quid illis cum mundo? Huic reſponſioni, aut obiectioni occurrit Chriſtus, ſe id rogaturum fuiſſe, ſi fieri poſſet, aut expediret; nunc autem fieri non poſſe; cùm neceſſe ſit, vt Euangelium per ipſos prædicetur; propterea ſe non rogare, vt de mundo tollantur, ſed vt in mundo neceſſariò manentes à mundo ſeruentur, non vt periculis ſubtrahãtur, ſed vt in periculis ſubleuentur. In hunc ſenſum Cyrillus, Leontius, Auguſtinus, Beda, & Rupertus, probabilius, quam Chryſoſtom. Theophylact. & Euthym. qui exiſtimant ideo hoc dixiſſe Chriſtum, ne audientes diſcipuli putarent ipſum rogare Patrem, vt eos anticipata morte de mundo ſubduceret. Malum aut ipſum vocat mundum, qui *totus in maligno poſitus eſt*; aut Satanam principem mundi, qui proprio nomine πονηρὸς malus appellatur, vt cùm in oratione Dominica dicimus, *ſed libera nos a malo*. Atque hoc modo Leontius interpretatur. Documentum hoc Chriſti, vt rectè Cyrillus obſeruat, ad omnes pertinet; ad eos verò maximè, qui prodeſſe alijs poſſunt, patienter vt ferant, & in hac vita diutius fortaſſe, quam vellent, detineri, & multis exerceri periculis, vt ipſorum incommodo alij iuuentur. *Diſſolui*, inquit, *& eſſe cum Chriſto multo magis meliùs; permanere autem in carne, neceſſarium propter vos*, ad Philippen. 1. 23. Eodemque prorſus ſpiritu vir ille planè Apoſtolicus B. Martinus Turonenſis, cuius oſſa ætate noſtra impij, nefarijque homines Caluiniſtæ in profluentem Ligerim proiecerunt, moriens dicebat, *Domine ſi adhuc populo tuo neceſſarius ſum, non recuſo laborem.*

1. Ioan. 5. 19.

Mat. 6. 13.

Patienter ferendum vt diutius in hac vita detineamur, vt alios proſimus.

16. *De mundo non ſunt, ſicut ego non ſum de mundo.*] Inutilis repetitio videri poterat, niſi Chriſtus eſſet, qui loqueretur, cui nullum ſine cauſa verbum excidebat, Theophylactus, & Euthymius putant ideo idẽ repetiiſſe, vt audientium diſcipulorum animas magis confirmaret. Auguſtinus, & Beda referunt ad ſequentia, quaſi dicat, Quia ergo *de mundo non ſunt*, vt dixi, *ſicut ego non ſum de mundo, ſanctifica eos*, ſicut ego ſanctificatus ſum.

17. *Sanctifica eos in veritate, ſermo tuus veritas eſt.*] Locus eſt in ſpeciem facilis, re verò ipſa valde difficilis. Duo explicanda, quid hoc loco ſit ſanctificare, & quid in veritate ſanctificare. Fere omnes docent ſanctificare eſſe Spiritu ſancto confirmare, vt mundi perſecutiones, de quibus agebatur, ſuperarẽt, Chryſoſtom. Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylact. Euthymius, Rupertus. Itaque quærit Auguſtinus, quo modo nunc Chriſtus petat, vt ſanctificentur, quos iam dixerat de mundo non eſſe, hoc eſt eſſe ſanctificatos. Reſpondet his verbis, *An quia & in veritate ſanctificati in eadem proficiunt ſanctitate, fiuntque ſanctiores? Neq; hoc ſine adiutorio gratia Dei, ſed illo eorum ſanctificante profectum, qui ſanctificauit inceptum. Vnde & Apoſtolus dicit, Qui in vobis opus bonum cœpit, perficiet vſque in diem Chriſti Ieſu.* Meliùs, opinor, quàm Rupertus, qui eos ſanctificatos quidem ante fuiſſe dicit, ſed nondum in veritate ſanctificatos, quia nondum baptizati erant, vt ille quidem putat; & baptiſmus eſt, quo non ſola figura, vt per ſacramenta veteris legis, ſed verè ſanctificamur. At Apoſtolos iam tum baptizatos fuiſſe, & omnes fere, vt alibi diximus, auctores docent. & ſi nemo doceret, ipſa per ſe res ſatis loqueretur. Quis enim credat baptizatos nomine Chriſti

Sanctificare quid ſit hoc loco.

Tract. 108.

Philip. 1. 6.

non

non fuiſſe, qui alios nomine Chriſti baptizabant? cap. 4. 1. 2. De ſanctificatione Spiritus ſancti hic agi non dubito, ſed credo ſanctificare hoc loco plus quiddam ſignificare. Itaque melior eſt alia interpretatio, quam Chryſoſtom. affert, ſanctificare hic idem eſſe, quod ſegregare, deſignare, conſtituere prædicatorem Euangelij, de hac enim re ſermo erat, quemadmodum D. Paulus in Euangelium ab vtero matris ſuæ ſegregatum ſe fuiſſe dicit, id eſt ad prædicandum Euangelium deſtinatum, Roman. 1. 1. & ad Galat. 1. 15. Hoc enim apud Hebræos eſt קדש ſanctificare, ſicut de Ieremia Propheta dictum eſt, *Antequam exires de vulua, ſanctificaui te, & Prophetam in gentibus dedi te*, Ierem. 1. 5. Hæc, inquam, interpretatio melior altera eſt; ſed totam ſenſum huius loci meo quidem iudicio non exhaurit. Credo igitur hoc loco ſanctificare legale, & vt ita dicam, ſolemne verbum eſſe. alluſione inque fieri ad ceremonias veteris teſtamenti, quibus cùm ſacerdotes, cæterique Dei miniſtri initiabantur, ſanctificari dicebantur, id eſt à cæteris hominibus ſegregabantur, Deoque dedicabantur, conſecrabantur; Exod. 29. 1. 7. 8. & Leuit. 9. 1. Nam & Latinè ſanctum id dicitur, quod à rebus communibus atque pollutis ſeparatum eſt. Quam verbi vim etiam D. Paulus expreſſit, cùm dixit, *Talis enim decebat, vt eſſet nobis pontifex ſanctus, innocens, impollutus, ſegregatus a peccatoribus*, Hebræorum 7. 26. Petit igitur Chriſtus à Patre, vt diſcipulos ſuos ſanctificet, id eſt ad Euangelicum ſacerdotium, miniſteriumque initiet, non iam legalibus illis vmbris, ac ceremoniis, quibus veteris teſtamenti miniſtri conſecrabantur, ſed in veritate, id eſt re ipſa, Spirituque ſancto, qui multo melius, quam omnes veteris legis ceremoniæ, homines ſanctificat, aptoſq́ facit *miniſtros noui teſtamenti*, quemadmodum de ſeipſo dixit D. Paulus. Quod enim hic dicit Chriſtus *ſanctifica eos in veritate*, id eſt non vmbris, ſed vero ſpiritu, non externa corporis vnctione, qua Aaron, & omnes templi miniſtri conſecrabantur, ſed interna Spiritus ſancti vnctione, de qua idem Ioannes dicit, 1. epiſt. cap. 2. 20. *Sed vos vnctionem habetis a ſancto, & noſtis omnia*: & rurſus, *Et non neceſſe habetis, vt aliquis doceat vos, ſed ſicut vnctio eius docet vos*, hoc, inquam, ipſum aliis verbis dixit Diuus Paulus 2. Corinth. 3. 6 *Qui idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamẽti, non littera, ſed ſpiritu*. id eſt non ceremoniis illis veteris teſtamenti ad literam, & Iudaico more intellectis, ſed aliis melioribus, id eſt ſpiritualibus ceremoniis. Hinc intelligitur non ſolùm quid ſit ſanctificare, ſed etiam, quæ ſecunda erat quæſtio, quid in veritate ſanctificare, & quid ſibi Chriſtus paulo poſt velit, cum dicit ver. 19. *Et pro eis ego ſanctifico me ipſum*. Veritatem enim legalibus ceremoniis, & vmbris opponit; quemadmodum cum Ioannes dixit ſuprà cap. 1. 14. *Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre, plenum gratiæ, & veritatis*, & ver. 17. *Lex per Moyſem data eſt, gratia autem, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*, & cap. 4. 24. *Qui adorant Deum, in ſpiritu, & veritate oportet adorare*. Auctorem tantum vellem huius interpretationis habere bonum; ſed neminem inuenio. Videri poterant Auguſtinus, Beda, & Rupertus hunc vidiſſe ſenſum; ſed laudem intentæ veritatis declarando perdiderunt. Sic enim ſcribit Auguſtinus. *Sanctificantur itaque in veritate heredes teſtamenti noui cuius veritatis vmbra fuerunt ſanctificationes veteris teſtamenti.* Quis nõ putaſſet hunc, quem modò expoſuimus ſenſum aſſecutum Auguſtinum? ſed addit, *Et cùm ſanctificantur in veritate, vtique ſanctificantur in Chriſto, qui veraciter dixit, Ego ſum via, & veritas, & vita. Item quando ait, veritas liberabit vos, paulo poſt exponens, quid dixerit, ſi Filius, inquit liberauerit vos, tunc verè liberi eritis, vt oſtenderet hoc ſe prius dixiſſe veritatem, quod poſtmodum Filium, quid ergo aliud in hoc loco dixit, Sanctifica eos in veritate, niſi ſanctifica eos in me?* Itaque duabus rebus à noſtra ſententia Auguſtinus, & alij, quos modò nominauimus, auctores diſcrepant; altera, quòd veritatem Chriſtum interpretentur, cùm internam potiùs, vt diximus, Spiritus ſancti vnctionem, ſanctificationemque ſignificet, quæ vera, non vmbratilis eſt; altera, quòd hoc de omnibus Chriſtianis, qui per Chriſtum iuſtificantur, interpretentur, cùm propriè de miniſtris agat Euangelicis, quibus propriè conuenit legale illud verbum ſanctificari, id eſt ad certum Euangelij initiari miniſterium. Eademque ratione Chryſoſtomi, Cyrilli, Leontij, Theodori Heracleotæ, Theophylacti, & Euthymij interpretationem non ſequor, qui per veritatem veram doctrinam intelligunt. Qui verò expoſuit, *Sanctifica eos in veritate*, id eſt vera, non imputata iuſtitia, profuit ſtudio Caluiniſtarum, & Lutheranorum hæreſim refellendi, ſed verum ſenſum non attigit. Quid ergo eſt, quòd continuò ſequitur, *ſermo tuus veritas eſt:* Omnes auctores, quos modò citauimus, & omnino omnes, quos vnquam legiſſe memini, intelligunt, ſermo tuus Euangelicus verus eſt, propterea per ſermonem, id eſt doctrinam tuam ſanctificabuntur. Ego conuenienter ſuperiori interpretationi meæ hoc ipſum interpretor, quia *ſermo tuus*, id eſt nouum Euangelium res vera eſt, non typica, nõ vmbratilis, qualis erat lex, oportet vt eius miniſtri non ſolis externis ceremoniis, ſed multo magis vera iuſtitia, internoque ſpiritu ſanctificentur. itaque non vocat ſermonem verum, quia vera dicit, ſed quia ſermo, id eſt Euangelium, vt ait Diuus Paulus, non in vmbris, non in figuris, ſed in ſpiritu virtuteque conſiſtit. Argumentatur enim eodem prorſus modo, quo cap. 4. 24. argumentatus fuerat, oportere Deum non iam legalibus ceremoniis, ſed verè, & ſpiritualiter colere, *Spiritus*, inquit, *eſt Deus, & eos, qui adorant eum, in ſpiritu & in veritate oportet adorare.*

18. Sicut tu me miſiſti in mundum, & ego mitto eos in mundum.] Theophylactus coniungit hunc verſum cum proximè ſequenti, vt ex vtroque conficiatur vna ſententia ad hunc modum, ſicut tu miſiſti me in mundum, vt me ſanctificarem, id eſt in ſacrificium offerrem; ita ego illos in mundum mitto *tanquam oues occiſionis*, vt ſanctificentur, id eſt in ſacrificium ſe pro ſalute hominum ſuo modo ſimiliter offerant; ſanctifica ergo eos, id eſt Spiritus ſancti virtute corrobora, vt mortem fortiter oppetãt. Alij omnes auctores, Chryſoſt. vterque Theodorus, Leontius, Cyrillus, Auguſt. Beda, Euthym. Rupertus referunt ad præcedẽtia, hoc fere ſenſu, quia ſicut tu me miſiſti in mundum, ita eos ego miſſurus ſum, *ſanctifica eos in veritate*, id eſt confirma, & muni vera virtute. Poni enim præteritum, *miſi*, pro futuro, miſſurus ſum, etiam Chryſoſtomus, & Euthymius admonuerunt. Rupertus præterea videtur cum verſu 15. iſta coniungere. Non rogo, vt tollas eos de mundo, quia ſicut tu me miſiſti in mũdum, ita ego eos mitto, vt per totum mundum prædicent Euangelium; itaque neceſſe eſt, vt in mundo maneant, *donec in omnem terram exeat ſonus eorum*. Quiſquis rectè intellexerit, quæ diximus ſuperiore verſu, facilè hoc etiã intelliget. Diximus ſanctificare eſſe initiare, & ſolemni ritu legitimum alicuius ſacri muneris miniſtrum conſtituere; declarat ergo nunc ad quod munus eos à Patre ſanctificari, id eſt *idoneos*, vt loquitur D. Paulus, *miniſtros* fieri petierit, nempe ad munus Apoſtolicum; hoc enim eſt in mũdum prædicandi cauſa mitti, Apoſtolum eſſe, vt ipſum Græcum nomẽ declarat, quemadmodum & Auguſtin. monuit. Cùm ergo miſſurus eos ſim in mundum, id eſt Apoſtolos, ac miniſtros

Sanctificare, prædicatorem Euangelij conſtituere.

Eod. cap. ver. 27.

In veritate ſanctificare quid ſit.

Tract. 106.

Sup. c. 14. 6.

Sup. c. 8. 32.

1. Corinth. 2. 4. 5.

Pſal. 43. 23. Rom. 8. 36.

Præteritum pro futuro poſitum.

Rom. 10. 18. Pſal. 18. 5.

1. Cor. 3. 6. Quid ſit Apoſtolum eſſe.

Tract. 106.

Euangelicos conſtituturus, & miniſtri in lege ſanctificarentur, *ſanctifica & tu eos* ſed *in veritate*, non in figura, ſicut illos. At quid attinebat dicere, *ſicut tu me miſiſti in mundum?* Primùm voluit, vt opinor, oſtendere ſe eos non ſine cauſa, non ſine exemplo mittere; in eo enim ſe Patris ipſius exemplum imitari, qui ſe eadem de cauſa in mundum miſiſſet, qua ipſe nunc eos mitteret. Deinde id ſe facere neceſſariò; cùm enim ipſe in mundum à Patre miſſus eſſet, & ex eiuſdem Patris voluntate de mundo eſſet abiturus, aliquos neceſſariò ſuo loco vicarios relinquere oportere, qui per totum dimiſſi mundum ipſius officium perfungantur. Itaque hac in re cauſam etiam agi Patris; nec enim poſſe legationem illam, quam ſibi iniunxiſſet, peragi, niſi per vicarios. Hoc eſt quod ſolet D. Paulus dicere ſe pro Chriſto legatione fungi. 2. Corintheorum. 5. 20. & Epheſ. 6. 20. Quod ergo dicit Chriſtus *ſicut tu me miſiſti in mundum, & ego miſi eos*, perinde eſt, ac ſi diceret, ſicut ego Apoſtolus tuus ſum, ita ſunt & illi mei. Nam & Chriſtum *Apoſtolum confeſſionis noſtræ* Chriſti Apoſtolus Paulus appellauit, Heb. 3. 1. vt Cyrill. adnotauit. Quemadmodum ergo ſe Apoſtolum in hunc mundum mittens Pater ſanctificauerat, id eſt initiauerat, conſecrauerat, vnxerat, non oleo illo, cæteriſque ceremoniis, quibus Aaron, & cæteri veteris teſtamenti miniſtri conſecrabantur, ſed *in veritate*, id eſt *oleo lætitiæ præ conſortibus ſuis, quod deſcendit in barbam, barbam Aaron, quod deſcendit in oram veſtimenti eius* id eſt Spiritu ſancto, quo totus repletus fuit, Iſai. 11. 1. Sic & diſcipulos ſuos, quos Apoſtolos vellet facere, id eſt in mundum mittere, vt Euangelium pro ſe prædicarent, in veritate ſanctificaret. Hoc eſt, quod ait Pſa. 2. 6. *Ego autem conſtitutus ſum Rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius prædicans præceptum eius.* H. נסכתי vt noſter legit interpres, *perfuſus ſum* (oleo, id eſt inauguratus ſum, vt ita loquar, vt Rex ſim & princeps eorum, qui eius in Eccleſia Euangelium ſunt prædicaturi. Monent Chryſoſt. Leontius, & Euthym. particulam illam καθὼς, *ſicut*, non perfectam, ſed inæqualem ſimilitudinem declarare, ſicut cùm iubemur perfecti eſſe, *ſicut & pater noſter cæleſtis perfectus eſt.* Nec enim eodem prorſus modo Filium à Patre & Apoſtolos à Filio miſſos eſſe: ſed Filium à Patre tanquam Deum à Deo, Apoſtolos à Filio tanquam creaturas à creatore. Sæpe nos etiam monuimus coniunctionem illam & notam eſſe comparationis expletæ, quemadmodum ſi diceret, Sicut tu me miſiſti in mundum, ita & ego eos mitto.

19. *Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.*] Omnes prorſus auctores, quos ego legerim, interpretantur, pro eis ego me in ſacrificium offero; nec dubium eſt, quin id verba ſignificet, quid hoc ipſum ſit, quæritur. Omnes etiam exponunt, offero me in ſacrificium pro illis, vt meo ſacrificio & illi in veritate ſanctificentur, id eſt iuſtificentur. Sanctificari autem Chriſtũ dicit, non quòd ſanctus factus ſit, cùm prius ſanctus non eſſet; ſed quòd in veteri lege hoſtiæ, quæ offerebantur, ſanctificari dicerentur. Sic Athanaſius in libr. de incarnatione Chriſti, Chryſoſtom. Cyrillus, Auguſtin. Theodorus Mopſueſt. & Heracleotes, Leontius, Beda, Theophylact. Euthym. Rupertus. Quæ quidem omnia vera ſunt, ſed hoc vnũ ad ſo, Chriſtum, quemadmodum ver. 17. ita etiam hic ad ſanctificationes illas legales, & ſolemnes ceremonias alluſiſſe, ideoque ſanctificandi verbum vſurpaſſe. Petierat à Patre, vt diſcipulos ſuos *in veritate*, id eſt non tam veteribus illis ceremoniis, & ſacrificiis, quibus miniſtri veteris teſtamenti ſanctificabantur, id eſt inſtituebantur, (nam inter alias ceremonias etiam ſacrificium adhibebatur, cùm Aaron, & reliqui miniſtri ſacrabantur, Exod. 29. 1. 5.) ſed vero ſpiritu, veraque & interna ſanctitate; dicit nunc, *pro eis ego ſanctifico meipſum*, quaſi dicat, loco illius ſacrificij, & omnium aliarum ceremoniarum, quæ in conſecratione, ſanctificationeque miniſtrorum veteris teſtamenti adhibebantur, ego me in ſacrificium offero, quod ſacrificium cùm non iam vmbra, ſed illarum potiùs vmbrarum veritas ſit, cùm eo ſanctificati diſcipuli mei fuerint, non ſola iam figura, ſed in veritate ſanctificati erunt. Hoc eſt, *& pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.* Ergo alio ſenſu dicit, *ſanctifico meipſum*, quàm, *vt ſint & ipſi ſanctificati*, & quàm ver. 17. dixerat, *Sanctifica eos in veritate.* Nam cum dicit, *Pro eis ſanctifico meipſum*, ſanctificare ſignificat in ſacrificium offerre; cum dicit, *ſanctifica eos*, &c. *vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate*, ſignificat initiari, conſecrarique ſacrificio. Cur ergo ea vſus eſt ambiguitate, cum vno verbo dicere potuiſſet, pro eis ego offero meipſum: Sæpe docuimus, quanta cum gratia ſoleat Chriſtus arguté ludere ambiguitate verborum vt c. 4. 13. 14. hoc autem loco id fecit pene neceſſariò, cùm legalibus iam verbis vti cœpiſſet, & in lege non ſolum miniſter, qui per ſacrificium ad miniſterium templi dedicabatur, ſed ipſum etiam, quod offerebatur, ſacrificiũ ſanctificari dicebatur. Adde, quòd poteſt etiam & de ſe, & de diſcipulis eodem loqui ſenſu, vt idem ſit ſanctificare ſe, atque ſolemni ritu, ac ſacrificio ſeſe initiare, dedicareque ad ſacrum aliquod miniſterium. Tanquam dicat, ſi Euangelici miniſtri eodem modo, quo legales illi, eſſent initiandi, oportebat, vt ſe ſacrificio aliquo ſanctificarent, non eſt, cur hoc illi faciant, non eſt cur vllum, vt ſe ſanctificent, offerant victimam; ego hoc pro illis faciam; ego non alia victima, quàm meipſo pro illis, id eſt eorum loco, me ſanctificabo: qua ratione multo meliùs ſanctificati erunt, quam ſi ipſi ſe multis oblatis veteri more ſacrificiis ſanctificaſſent. Hoc eſt, *Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.* Atq; haud ſcio an hic ſenſus magis ſit proprius. Hoc modo ſi interpretemur, illi quæſtioni locus relinquitur, cum dicat ſe Chriſtus pro illis ſanctificare, quomodo à Patre petat, vt eos ipſe ſanctificet. Nimirum dicit ſe pro illis ſanctificare, id eſt ipſos ſanctificare ſupplendo per verum illud ſuum ſacrificium ſacrificia omnia legalia, reliquaſque omnes ceremonias, quas in miniſtrorum ſanctificatione neceſſe erat adhibere; petit autem à Patre, vt eos in veritate ſanctificet, id eſt. vt illis ſpiritum mittat ſanctificationis, quem illis ipſe ſuo illo meruit ſacrificio. Ita inter ſe & Patrem eorum partitur ſanctificationem.

20. *Non pro eis autem rogo tantùm, ſed & pro eis, qui credituri ſunt per verbum eorum in me.*] Chryſoſtomus, & Euthymius exiſtimant hoc Chriſtum addidiſſe, vt magis etiam, ac magis diſcipulos conſolaretur indicando illis multos ipſorum prædicatione credituros. Theophylactus verò, ne quoniam dixerat, *pro eis ſanctifico meipſum*, aliquis exiſtimaret eum non eſſe niſi pro ſolis Apoſtolis moriturum, ſubieciſſe, *non pro eis autem rogo tantum, ſed & pro eis, qui credituri ſunt per verbum eorum in me.* Itaque putat Theophylactus, idemque Rupertus docet, hoc etiam, quod nunc Chriſtus pro omnibus credituris à Patre petit, ad ſanctificationem pertinere, id eſt orare Patrem, vt omnes etiá, qui credituri ſunt, ſanctificet, quemadmodum orauerat ante, vt Apoſtolos ſanctificaret. Quæ interpretatio facile ex iis, quæ ver. 17. diximus, refutatur. Docuimus enim ſanctificadi verbum proprium eorum eſſe, qui in miniſtros alicuius ſacri muneris initiantur. Nec verò ſine conſilio, cùm Chriſtus hoc loco rogandi verbum repetierit, verbum ſanctificandi non repetiult,

Chriſtus Apoſtolus Patris.

Pſal. 44. 8. & Hebr. 1. 9. & Pſal. 132. 2.

Mat. 5. 48.

Quid ſit Chriſtum ſanctificare ſeipſum.

tuit. Quid ergo dicit ſe non ſolum pro Apoſtolis ſed pro omnibus crediturís petere? Quod ſequitur proximo verſu *vt omnes vnum ſint;* & quod ver. 11. pro Apoſtolis petierat, *vt ſint*, inquit, *vnum, ſicut & nos*, quemadmodum Theodorus Heracleota, & Mopſueſt. Leontius, Euthymius, ac idem poſtea Rupertus interpretantur. Duas hîc quæſtiones multis verbis agitat Auguſtinus. Altera eſt, quid de illis, qui iam ante crediderant, & tamen cum Chriſto non erant, qualis Nathanael, Nicodemus, & ipſa Chriſti mater, quæ tunc certè non aderat, an non etiam pro illis rogет? Reſpondet illos quidem omnes crediſſe, ſed quia per verbum Apoſtolorum, & effuſionem Spiritus ſancti multò perfectius erant credituri, inter eos, qui nondum crediderant, ſed credituri erant, numerari. Quod neſcio an de Beata virgine ſatis piè dici queat. Altera, quid de illis, qui poſtea quidem cœperunt credere; tamen non per Apoſtolorum verbum crediderunt? cuiuſmodi fuit Paulus, qui dicit ſe *non ab homine, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum* Euangelium accepiſſe: & latro ille, qui ſine vllo Apoſtolorum miniſterio in ipſa cruce credidit? Melius hîc reſpondet Apoſtolorum verbum appellari non tantùm, quod ab illis audiebatur, ſed verbum Euangelicum, à quocunque audiretur, quia illud ipſum Apoſtoli prædicabant. Itaque & Diuum Paulum, & latronem illum per verbum Apoſtolorum, quamuis non ab Apoſtolis, ſed à Chriſto ipſo acceptum crediſſe. Atque hoc etiam modo meliùs etiam ad priorem quæſtionem reſpondere potuiſſet. Mihi tamen Apoſtolorum verbum, non quale Apoſtoli prædicabant, ſed quod Apoſtoli prædicabant, & ab illis audiebatur, videtur voluiſſe ſignificare. Spectandum enim eſt, quid ageret Chriſtus. Commendabat Apoſtolos Patri, in eorum igitur commendationem dicit, *Sed & pro eis, qui credituri ſunt per verbum eorum in me*; eos igitur intelligit crediturоs, qui Apoſtolorum miniſterio credituri erant, ij enim ſoli ad eorum gloriam, commendationemque pertinebant. Quid ergo ad Auguſtini quæſtiones reſpondendum? Eos quidem nominare ſolos, qui Apoſtolorum miniſterio credituri erant, ſed quia omnium aliorum, quiq; crediderant, quiq; credituri erant, eadem erat ratio, totum genus, vt fieri ſolet, ex vna ſpecie intelligi voluiſſe. Alia maior quæſtio hinc poſſet exiſtere, quid de illis, qui neq; crediderant, neque erant poſtea credituri, nunquid pro illis non orat Chriſtus? ſed eam quæſtionem ver. 9. diſſeruimus.

Proponit hoc, & ſoluit duas quæſtiones D. Auguſt. Tract. 109.

Galat. 1. 1.

Luc. 23. 40. 41. 42.

21. *Vt omnes vnum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te.*] Hoc eſt, quod crediturís petit, *vt omnes vnum ſint*, quod quomodo ſit intelligendum, verſu 11. explicauimus. Illud tantùm hic poteſt quæri, cur non dixerit, ſicut nos vnum ſumus, quemadmodum illic dixerat, ſed *ſicut tu Pater in me, & ego in te.* Eius rei cauſam & Euthymius indicat, & Chriſtus ipſe palam oſtendit, cùm ſubiicit, *vt & ipſi in nobis vnum ſint*. Voluit ergo docere; quare vnum eos eſſe vellet, ſcilicet ſpiritu, fide, caritate, hoc eſt *in nobis*, id eſt in Deo. Vt hoc ſignificaret dixit, ſicut nos in nobis, hoc eſt, *tu Pater in me, & ego in te*, (ſub. vnum ſumus,) hoc enim, vt Auguſtinus admonet, neceſſariò intelligendum eſt. Dictionem *ſicut*, non ſignificare æqualitatem, neque perfectam ſimilitudinem, ver. 11. diximus, & iterum hic Chryſoſtomus, & Theophylactus monent. Quanquam Cyrillus, ſicut & Hilarius in 8. de Trinit. non ſola fide, & caritate, ſed re etiam ipſa vnum nos cum Chriſto per eius corporis in ſacra Euchariſtia perceptionem fieri velint, & quia Filius reipſa cum Patre vnum eſt, etiam cum ipſo Patre vnum fieri reipſa. Atq; eodem modo Theodorus Heracleota, & Mopſueſt. A & Leontius interpretantur; niſi quod non reipſa, ſed conſenſione fidei nos vnum cum Patre, & Filio fieri dicunt. Quod ſuo quodam ſenſu verum eſt; ſed non credo ſenſum huius loci eſſe, vt qui credunt in Chriſtum, vnum cum illo, & Patre ſint, ſed vt in Patre, & Filio, id eſt fide, atque caritate in Patrem, & Filium vnum ſint.

In Euchariſtia vnum reipſa cum Chriſto efficimur.

Vt & ipſi in nobis vnum ſint, vt credat mundus, quia tu me miſiſti.] Repetitio eſt ex idiomate Hebræorum vſurpata, tanquam ſi diceret, *vt & ipſi*, inquam, *in nobis vnum ſint*. Quod autem ſequitur, *vt cognoſcat mundus, quia tu me miſiſti*, difficilius eſt. Summa quæſtionis in eo fere tota verſatur, vt intelligatur, quem hoc B loco vocet mundum, eoſne, qui iam credebant, an eos, qui nondum credebant; ſed aliquando credituri erant, itaque adhuc mundus erant; an eos, qui neque credebant, nec erant vnquam credituri. Qui pro ijs, qui iam tunc credebant, accipi putaret, neminem legi, niſi forte Theodori duo, & Leontius ita ſenſerunt, non enim ſatis conſtat, ſed de eorum ſententia ſtatim dicemus. Auguſtinus, Beda, & Rupertus exiſtimant pro ijs accipi, qui erant credituri, ſed nondum credebant; cæterum non ſignificari cauſam cur credituri ſint, quaſi propterea dicantur credituri, quia Apoſtoli *vnum*, id eſt inter ſe concordes futuri erant; ſed hoc ipſum eſſe credere Filium à Patre miſſum eſſe, & C eſſe, qui hoc credunt, inter ſe vnum. Itaque ſenſum eſſe, rogo *vt omnes vnum ſint*, id eſt vt omnes credant, *quia tu me miſiſti*. Theodor. Heracleota & Mopſueſt. atque Leontius interpretantur, vt cum fide vnum inter ſe, & vniti nobiſcum fuerint, intelligant me tuo conſilio, atque voluntate factum eſſe vnum; quo autē modo id ſint intellecturi, non declarant, ſed videntur de ijs, qui iam credebant loqui, qui ex ipſa experiētia, & quaſi guſtu quodam mutuæ in fide concordiæ cogniturí ſint non fuiſſe rem fictam, & vanam incarnationem meam, ſed magno Patris conſilio factam. Meliùs Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, vt qui nondum credunt, animaduertentes diſcipulorum meorum concordiam, adducantur, vt credant me à te D miſſum fuiſſe, id eſt Euangelicum myſterium, quod diſcipuli mei prædicant, rem eſſe ex Deo, nō ex hominibus. Nihil enim æquè iuuare auditorum fidem atq; doctorum concordiam; nihil æquè impedire atq; diſcordiam. Itaque putant, contra quàm ſentit Auguſtinus, Apoſtolorum concordiam tanquam cauſam ſignificari, cur mundus, qui nondum crederet, eſſet crediturus. Melior hæc interpretatio eſt, quàm ſuperiores illæ duæ; ſed hæc ipſa mihi videtur non ſatis eſſe germana; primum, quia non obſcurè Chriſtus videtur mundum ita credentibus, & crediturís, de quibus vtriſq; egerat, opponere, vt ab illis omnino diſtinguat; deinde quia ſi, quod Chryſoſtomus putat, dicere voluiſſet, non dixiſſet, *vt credat mundus, quia tu me miſiſti*, E ſed vt credat mundus in me, ſicut ante dixerat. *Qui credituri ſunt in me.* Mundum ergo vocari credo eos, qui neque credebant, nec erant credituri, certè qui nondū credebant, cum cogebantur credere, faterique Chriſtum à Deo miſſum eſſe. Itaque ſenſus eſt, vt mundus iſte quantumuis incredulus, quantumuis mihi aduerſarius, videns tamen ſummam diſcipulorum caritatem, atq; concordiam cogatur credere, id eſt cognoſcere, & confiteri me à Deo miſſum eſſe, id eſt non eſſe, vt nunc putat, ſeductorem, ſed hominem ſaltem diuinitus miſſum, quamuis nihil præterea de me, meaque diuinitate credat; quemadmodum in cauſa ſimili dixit D. Petrus 1. epiſtola cap. 2. 15. *Sic eſt voluntas Dei, vt benefacientes obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam*; & Chriſtus Matth. 5. 16. *Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, &*

Quemnam hic mundū vocet.

glorificent patrem veſtrum, qui in cælis eſt. Nam & illi, coram quibus diſcipulorum lucem lucere iubebat, homines, id eſt mundus erant.

Quid hic claritatis nomine ſignificetur.

Marc.16.19.

22. *Et ego claritatem, quam dediſti mihi, dedi eis, vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.*] Dubium quam hic intelligat claritatem. Cyrillus, & Leontius intelligunt diuinum honorem, qui humanæ naturæ Chriſti ex coniunctione cum diuinitate acceſſit, vt non ſolùm Deus, ſed etiam idem ille homo, qui Deus erat, ad dexteram ſederet Patris; hanc ſe à Patre gloriam recepiſſe dicit, eandemque cum diſcipulis ſuis communicaſſe. Etenim cùm illos per fidem, per caritatem, maximè verò, vt Cyrillus putat, per corporis ſui in Euchariſtia participationem vnum ſecum corpus effeciſſet, quidquid gloriæ ex diuinitate corpori ſuo accedebat, & membris, id eſt diſcipulis ſuis acceſſiſſe. Chryſoſtomus, & Theophylactus, & Euthymius claritatem illam intelligunt, quam ſibi Chriſtus volente Patre ex doctrina ſua, & miraculorum effectione comparauerat; quam eandem dicat ſe cum diſcipulis communicaſſe, quia eadem, ac maiora etiam, quàm ipſe feciſſet, miracula faciendi poteſtatem illis tradidiſſet. Ita quidem ſe res habet; ſed quid hoc ad vnitatem, quæ inde concluditur, pertineat, non ſatis apparet. Auguſtinus, Beda, & Rupertus eam intelligunt claritatem, aut δόξαν gloriam, quam in vita æterna erant habituri, iam enim & Filium à Patre, & à Filio Apoſtolos per æternam prædeſtinationem accepiſſe; quamuis re ipſa nondum Chriſtus ſediſſet ad dexteram Patris, neque Apoſtoli ad eius gloriæ perueniſſent poſſeſſionem. Non facilè mihi perſuaſerim Chriſtum de re loqui futura, aut, quod eodem redit, de rei futuræ prædeſtinatione. Nec enim dubito, quin rationem reddat, cur Pater debeat vnitatem illam ſpiritus, quam diſcipulis ſuis petebat, illis facilè concedere, quia ipſe illis iam dediſſet, quod daturus erat, eam ſcilicet gloriam, quam à Patre accepiſſet; quaſi dicat, iam ego, quod officij mei erat, feci, fac tu, quod eſt tui, daque illis eam, quam peto ſpiritus vnitatem. Præterea non ſolet officium prædeſtinandi homines Filio, ſed ſoli Patri ſcriptura tribuere. Alij exponunt claritatem honorem hunc, vt filij Dei, vt ait Ioannes, nominentur, & ſint. Eum enim honorem & Filium, quatenus homo erat, à Patre accepiſſe, & eundem cum Apoſtolis communicaſſe. *Dedit enim eis poteſtatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius.* Senſus probabilis, ſed ego non arbitror meliorem interpretem quærendum eſſe, quàm Chriſtum; is verſu 26. quam hic claritatem, dilectionem vocat. *Notum*, inquit, *feci eis nomen tuum, vt dilectio, qua dilexiſti me, in ipſis ſit.* Senſus igitur, vt opinor, eſt, ſicut tu me dilexiſti, ita ego eos dilexi, fac vt & ipſi inter ſe diligant, quæ erat vnitas illa, quam illis poſtulabat. Vocat claritatem eam dilectionem, qua Pater ſe, & ipſe diſcipulos proſequebatur, quia per eam Pater eum clarificauerat, oſtendens, eum eſſe filium ſuum dilectum, in quo ſibi bene complacuerat. Hoc enim ſenſu clarificatio poſita eſt ſuprà ver. 1.4.5.10. Eam autem ipſam claritatem filius diſcipulis dedit offerens ſemetipſum pro illis in mortem; mortem enim ſuam claritatē vocat, quia per eam & ipſe clarificatus eſt & Patrem clarificauit, vt infra c.21.19 Denique tolle à claritate litteram vnam, & ſenſum inuenies.

1.epiſt.3 1.

Sup. c. 1. 12.

Matth.3.17.

Vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.] Ideo pro illis morior, vt vnum ſint, da igitur illis eam vnitatem ſpiritus, quam illis merui: loquitur de ſua morte, tanquam de re præterita, quia proxima erat, vt ſuprà multis locis adnotauimus. De his autem verbis ſuprà ver. 11. diſputauimus.

23. *Ego in eis, & tu in me, vt ſint conſummati in vnum.*] Non dubium, quin aliquod verbum, quod orationem expleat, ſubaudiendum ſit, ſed incertum, cuius temporis verbum eſſe debeat, præteriti, vt fui, vel fuimus; an præſentis, ſum, vel ſumus; an præſentis imperatiui, vel optatiui, ſimus, intelligendum ſit. Atqui ex eo ſenſus pendet huius loci. Orationis ſeries videbatur poſtulare, vt ſubaudiretur verbum imperatiuum, aut optatiuum ſimus, orabat enim. Omnes autem interpretes videntur verbum indicatiuum intelligere, ſumus; certè Auguſtinus, Theophylactus, Beda, Euthymius. Solus Chryſoſtomus videtur per præteritum reſoluere, ego in eis fui, & tu in me, quod malo ſequi, quia videtur Chriſtus declarare, quomodo claritatem illam diſcipulis ſuis dediſſet, quam acceperat à Patre, nempe manendo in illis per caritatem, ſicut Pater per eandem caritatem in ſe manebat; quemadmodum ſuprà dixerat cap. 14. 23. *Ad eum veniemus & manſionem apud eum faciemus.* Non negat etiam nunc & ſe in diſcipulis, & Patrem in ſe eſſe, ſed docet fuiſſe, quia id cauſa, quam agebat, poſtulabat. Cùm dicit ſe in diſcipulis, Patrem verò in ſe eſſe, non negat, vt Auguſtinus monuit, eſſe etiam in diſcipulis Patrem, imo idipſum voluit concludere Patrem in illis eſſe; ſi enim ipſe in illis, & Pater in ipſo erat, & Pater vtique in illis erat, ſed quod non dixit, quia ex dictis facilè colligebatur, intelligi à nobis voluit. Quod ſequitur, *Vt ſint conſummati in vnum*, Auguſtinus, Beda, Rupertus, & Euthymius interpretantur, vt hac ratione ad gloriam illam, & perfectionem vitæ æternæ perueniant, cui adiici nihil poteſt. Rectiùs ſentire mihi videntur, qui de hac vita interpretantur, de ea quippe Chriſtus agebat, vt Cyrillus, Theodorus Mopſueſtien. & Leontius exponunt; ſenſus ergo eſt hac ratione fieri, vt cùm Pater cum Chriſto vnum ſit, & Chriſtus vnum cum diſcipulis (hoc enim eſt Patrem in Filio & Filium in diſcipulis eſſe) & diſcipuli vnum cum Patre, id eſt cùm Deo ſint, qua vnitate nulla poteſt eſſe maior, quia non poteſt, niſi vnus eſſe Deus. Hoc eſt, *vt ſint conſummati in vnum*, id eſt, vt perfecta eorum vnio, ſicut multorum membrorum in vnum caput deſinat, ſicut dixit D. Paulus 1. Cor. 3. 22. 23. *Omnia veſtra ſunt, vos autem Chriſti, Chriſtus autem Dei.* & c.11.3 *Omnis viri caput Chriſtus eſt, caput autem mulieris vir, caput vero Chriſti Deus.*

Patrem quoque eſſe in diſcipulis non minus quàm Filium.

Vt cognoſcat mundus, quia tu me miſiſti, & dilexiſti eos, ſicut me dilexiſti.] Hoc non ex iis, quæ dicta ſunt, ſed ex iis, quæ ex dictis colliguntur, Chriſtus concludit; quandoquidem ego eos dilexi, hoc eſt in illis eam, quam pro eis poſtulo, concordiam, & caritatem mutuam, vt mundus cognoſcat rem eſſe diuinam non humanam, & te eos diligere, ſicut me dilexiſti. Quid ſibi velint hæc verba, *vt cognoſcat mundus, quia tu me miſiſti*, verſu 21. explicauimus, idem enim huius, atque illius loci ſenſus eſt.

24. *Pater, quos dediſti mihi, volo, vt vbi ſum ego & illi ſint mecum.*] Altera iam hæc petitio eſt, ad alteram pertinens vitam. Petit autem, vt quam coniunctionem in hac vita ſecum habent, eam in altera quoque habeant; ſed intelligit in hac quidem vita coniunctionem caritatis; in altera, coniunctionem in eodem loco gloriæ. Non aſſentior iis, qui hæc de ſolis, aut potiſſimùm de Apoſtolis dicta eſſe putant; de omnibus enim credentibus atque credituris poſt verſum 20. loquebatur, & eadem ratio omnium erat, atque ita Cyrillus, & Auguſtinus, & omnes alij auctores graues interpretantur. Itaque cùm dicit, *Quos dediſti mihi*, omnem complectitur temporis differentiam, quaſi dicat, *quos dediſti*, vel daturus es; aut, *quos dediſti* ſiue re

Hæc de ſolis Apoſtolis non dici auctorum ſententia.

iam

iam ipſa, ſiue ſola prædeſtinatione. Quomodo Pater Filio homines det, & cur Filius ita loquatur, ſæpe docuimus, vide ſupra verſu 2. & 11. quanquam ibi de ſolis Apoſtolis, hic de omnibus credentibus loquitur. Quod dicit, *volo*, imperantis verbum videri poſſet, quemadmodum & antiquus auctor Cerealis in libro aduerſus Maximinum exponit, inde Filij auctoritatem probans; ſed magis optantis eſſe arbitror; tanquam dicat opto, teque rogo; non enim imperat, ſed vota ſua Patri declarat, cum quo non niſi reuerenter, ac demiſſe loqui ſolet, quod hoc maximè loco faciendum erat, vbi tanquam homo, preces fundebat. Docet D. Auguſtinus id quod ſequitur, *Vbi ſum ego*, duobus modis intelligi poſſe, aut ita vt tanquam Deus loquatur, *vbi ſum ego*, id eſt in cœlo, quæ ſedes mea eſt, à qua nunquam diſceſſi; ſicut cap. 3. 13. dixit, *Nemo aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo, filius hominis, qui eſt in cœlo*; aut ita vt tanquam homo dicat, *vbi ſum ego*, id eſt vbi paulo poſt futurus ſum, cuiuſmodi locutiones multas iam in hoc ipſo capite notauimus. Quod etſi verum eſt, tamen non dubito, quin hoc ſecundo potius modo intelligi debeat; iam enim diximus Chriſtum hic tanquam hominem loqui. Illud, quod idem obſeruat Auguſtinus, vereor ne minus conueniat, non dixiſſe, & illi ibi ſint, ſed, *& illi mecum ſint*, quod aliud ſit eſſe, vbi Chriſtus eſt, aliud cum Chriſto eſſe; etiam damnatos eſſe, vbi Chriſtus eſt, quia & Chriſtus tanquam Deus in inferno eſt, ſed cum illo non eſſe, niſi, qui eadem cum illo gloria fruuntur, quemadmodum latroni illi dixit, *Hodie mecum eris in paradiſo*. Quod enim hoc loco dicit *Et illi ſint mecum*, cap. 12. 26 dixerat, *Qui mihi miniſtrat, me ſequatur, & vbi ego ſum, illic & miniſter meus erit*; & non dixit mecum erit. Cur ergo dixit, *mecum?* quia maiorem vim habebat, quaſi diceret, habebunt mecũ eundem gradum dignitatis habebunt communem mecũ hæreditatem, conregnabunt mecum, vt dixit D. Paulus 2 Tim 2. 12. Luc. 23. 43.

Vt videant claritatem meam, quam dediſti mihi, quia dilexiſti me ante conſtitutionem mundi.] Chryſoſt. Euthym. & Theophylact obſeruant non dixiſſe, vt habeant claritatem meam. ſed, *vt videant*, nullam enim creaturam gloriæ Chriſti capacem eſſe. Hoc puto non ſolum alienum à mente Chriſti eſſe, ſed illi etiam omnino contrarium, qui nimirum id agebat, vt doceret ſe ſuam cum diſcipulis ſuis gloriam communicaturum. Itaq; exiſtimo videre hoc loco idem eſſe, quod frui, quemadmodũ videre regnum Dei eſt illo frui ſuprà c. 3. 3. & videre vitam æternam frui vita æterna c. 3. 36. Nec enim Chriſtus ſpectatores tantum gloriæ ſuæ diſcipulos ſuos eſſe volebat. vt ſuam illis ſpectantibus maieſtatem oſtentaret, ſed volebat eiuſdem gloriæ eſſe participes, quemadmodum laborum participes fuerant. Atque hoc ſenſu, licet non ſatis explicent, Chryſo. Cyrill. Auguſt. Leontius, Beda, Rupertus, & Euthym. intelligũt. *Videre*, inquit Rupertus, *eſt habere*. Putant autem Chryſoſt. & Euthym. & Theodorus Mopſueſtienſis de gloria diuinitatis loqui, quam illi Pater non iam genito, ſed generando dediſſet. Rectiùs Cyrillus, Leontius, & Theodorus Heracleota de gloria humanæ naturæ interpretantur, nam vt homo loquebatur, & humanæ ſuæ naturæ gloriam nobiſcum communicauit. Itaque quod ſequitur, *quia dilexiſti me ante conſtitutionem mũdi*, meliùs etiam idẽ auctores de dilectione illa, qua Pater futurum hominem Chriſtum ante conſtitutionem mundi dilexerat, eumq; ad eam, quam dixit, gloriam prædeſtinauerat, interpretantur, quàm Theodorus Mopſueſt. & idem poſtea Heracleota, qui de ea interpretantur dilectione, qua Pater Deus Filium Deum ab omni dilexit æternitate.

Videre vitam æternam, vita frui æterna.

25. *Pater iuſte, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerunt, quia tu me miſiſti.*] Putat Rupertus gratiarum actionem eſſe; qualis illa eſt apud Lucam cap. 10. 21. *Confiteor tibi Pater Domine cœli & terra, quod abſcondiſti hæc à ſapientibus, & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis.* Similiter enim gratias hic agere, quòd ipſe cum diſcipulis ſuis Patrem cognouerit, qui paruuli & abiecti habebantur, mundus autem, qui magna ſibi ſapientia excellere videbatur, non cognouerit. Itaque vult ad explendam hanc ſententiam aliquid intelligi, vt, *Pater iuſte*, gratias ago tibi. Alieno ſenſu. Quorſum igitur hæc dicit? Cyrillus, & Leontius exiſtimant alludere ad id, quod ver. 9. & 20. ſignificauerat, ſe non pro mundo, ſed pro ſolis credentibus orare, Patremque iuſtum appellare, quòd ſe in mundum miſerit, non crediturum, quaſi ſenſus ſit, Iuſtus es Pater, quòd me in mundum miſeris, quamuis non credat me à te miſſum eſſe; feciſti, quod tuam decebat iuſtitiam. *iuſtificata eſt ſapientia à filijs ſuis.* Non patitur hunc ſenſum Græcus vocatiuus *δίκαιε*: nam ſi nominatiuus eſſet *δίκαιος*, pateretur. Chryſoſtom. Theodorus Mopſueſtien. Theophylactus, & Euthymius mihi videntur verum perſpexiſſe ſenſum. Cauſam reddere, cur non omnes, ſed eos tantùm, qui in ſe crediſſent, in cœlo ſecum futuros eſſe dixerit; nempe id Patris iuſtitiam, id hominum diuerſa merita poſtulare, quia illi Patrem cognouerunt. hi non cognouerunt. Atque hanc eſſe cauſam, cur alibi alijs nominibus Patrem vocare ſoleat, hoc loco iuſtum appellauerit. Luc. 7. 35.

26. *Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam.*] Quibus, eis? illis, qui cognouerunt. Quid per Patris nomen intelligat, verſu 6. declarauimus. Putant Cyrillus. & Leontius ideo Chriſtũ hoc adieciſſe, ne quia dixerat, *Ego autem te cognoui, & hi te cognouerunt*, videretur ſignificaſſe non aliter ſe, quàm diſcipulos patrem ſuum cognouiſſe, itaque diſcrimen nunc indicare. ſe ita cognouiſſe, vt alios doceret; diſcipulos ita cognouiſſe, vt docerentur, *Deum enim nemo vidit vnquam: vnigenitus filius, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit*, cap. 1. 18. Quo modo iam Patris nomen diſcipulis ſuis notum feciſſet, facilè intelligitur, nempe per doctrinam ſuã, atque miracula, quo autem modo notum ſe etiam ſe factũ factúrum dicat, de eo quæſtio eſſe poteſt. Diuus Auguſtinus, & Beda ſic edißerunt, *Notum feci per fidem, notum faciam per ſpeciem; notum feci eum ſine peregrinantibus, notum faciam ſine fine regnantibus.* Meliùs Chryſoſt. Cyrillus, Leontius, Theodorus Mopſueſtien. Theophylactus, Euthymius, & Rupertus referunt ad aduentum Spiritus ſancti per quem multo pleniùs diſcipulos docturus erat. Itaque Cyrillus, & Euthymius hinc etiam Chriſti diuinitatem confirmant, quòd quemadmodum Pater, ita & ipſe per Spiritum ſanctum doceat. Alia etiam interpretatio, quam Leontius adducit, non minùs mihi placet, vt hoc ad eos referatur, qui nondum quidem crediderant, ſed credituri erãt; nam & illis poſtea & per Apoſtolos, & per Spiritum ſanctũ nomen Patris notum fecit. Poteſt & ad illud quadraginta dierum tempus referri, quo poſt reſurrectionem ſuam cum diſcipulis verſatus eſt, *loquens de regno Dei*, Actor. 1. 3. Tract. 111. Diuinitas Christi ex hoc loco probata.

Vt dilectio, qua dilexiſti me, in ipſis ſit, & ego in ipſis.] Ex Auguſtino conſtat veterem verſionem Latinam legiſſe, *vt dilectio, quam dilexiſti me*, itaq; multis ille verbis diſſerit, quare ita dixerit potiùs, quàm, *qua dilexiſti*, rectèque vidit eſſe Helleniſmum, nam Græcè ita eſt, *ἡ ἀγάπη, ἣν ἠγάπησάς με.* Id leue eſt; illud paulo maius, quid ſit, vt dilectio, qua me dilexiſti, in ipſis ſit? Chryſoſt. Leontius, Theophyl. & Euthymius putant ſenſum eſſe, *vt dilectio, qua dilexiſti me, in illis ſit* per co-

gnitio-

gnitionem, id eſt vt cognoſcant me abs te diligi. Rupertus, vt Spiritus ſanctus, qui eſt dilectio, qua tu me diligis, in ipſis ſit. Auguſt. Cyrillus & Beda, vt ea dilectione, qua me dilexiſti, eos diligas, id eſt vt facti per fidem, & caritatem mecum vnum corpus, quemadmodum ego abs te diligor, & illi diligantur, propterea addidiſſe, *Et ego in ipſis*, id eſt, *quia ego in ipſis ſum* tanquam caput in membris. Tanquam dicat, cùm ego in illis ſim, id eſt vnum cum illis ſim corpus, non poteſt dilectio tua, quæ in me eſt, non eſſe in illis, id eſt, non potes non eos diligere, cùm me diligas.

Et *pro* quia

CAPVT XVIII.

Matth. 26. c. 36. Marc. 14. c. 32. Luc. 22. d. 39. 2. Regum. 15. c. 23. Matth. 26 e. 47. Marci 14 e. 42. Lucæ 22 e. 47. Sup. 17. c. 12. Luc. 3. a. 2. Sup. 11. f. 49. Mat. 26. f. 58. Mar. 14. f. 54. Luc. 22. f. 54. Mat. 26. f. 57. Mar. 14. f. 53. Luc. 22. f. 54. Mat. 26. g. 69. Mar. 14. g. 67. Luc. 22. f. 56. Matth. 27. a. 2. Mar. 15. a. 1. Luc. 23. a. 1. Act. 10. c. 28. & 11. a. 3. Mat. 20. c. 19. Matth. 27. b. 11. Mar. 15. a. 2. Luc. 23. a. 4. Matth. 27. c. 15. Mar. 15. b. 6. Luc. 23. b. 17.

HÆc cum dixiſſet Ieſus, egreſſus eſt cum diſcipulis ſuis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipſe, & diſcipuli eius. 2. Sciebat autem & Iudas, qui tradebat eum, locum: quia frequenter Ieſus conuenerat illuc cum diſcipulis ſuis. 3. Iudas ergo cum accepiſſet cohortem, & à Pontificibus, & Phariſæis miniſtros, venit illuc cum laternis, & facibus, & armis. 4. Ieſus itaque ſciens omnia, quæ ventura erant ſuper eum, proceſſit, & dixit eis: Quem quæritis? 5. Reſponderunt ei: Ieſum Nazarenum. Dicit eis Ieſus: Ego ſum. Stabat autem & Iudas, qui tradebat eum, cum ipſis. 6. Vt ergo dixit eis: Ego ſum: abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram. 7. Iterum ergo interrogauit eos: Quem quæritis? Illi autem dixerunt: Ieſum Nazarenum. 8. Reſpondit Ieſus: Dixi vobis, quia ego ſum: ſi ergo me quæritis, ſinite hos abire. 9. Vt impleretur ſermo, quem dixit: Quia quos dediſti mihi, non perdidi ex eis quemquam. 10. Simon ergo Petrus habens gladium eduxit eum. & percuſſit pontificis ſeruum: & abſcidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen ſeruo Malchus. 11. Dixit ergo Ieſus Petro: Mitte gladium tuum in vaginam. Calicem, quem dedit mihi Pater, non bibam illum? 12. Cohors ergo, & tribunus, & miniſtri Iudæorum comprehenderunt Ieſum, & ligauerunt eum: 13. Et adduxerunt eum ad Annam primum, erat enim ſocer Caiphæ, qui erat pontifex anni illius. 14. Erat autem Caiphas, qui conſilium dederat Iudæis: Quia expedit vnum hominem mori pro populo. 15. Sequebatur autem Ieſum Simon Petrus, & alius diſcipulus. Diſcipulus autem ille erat notus pontifici, & introiuit cum Ieſu in atrium pontificis. 16. Petrus autem ſtabat ad oſtium foris. Exiuit ergo diſcipulus alius, qui erat notus pontifici, & dixit oſtiariæ: & introduxit Petrum. 17. Dicit ergo Petro ancilla oſtiaria: Numquid & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille: Non ſum. 18. Stabant autem ſerui, & miniſtri ad prunas: quia frigus erat, & calefaciebant ſe: erat autem cum eis & Petrus ſtans, & calefaciens ſe. 19. Pontifex ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis ſuis, & de doctrina eius. 20. Reſpondit ei Ieſus: Ego palam locutus ſum mundo: ego ſemper docui in ſynagoga, & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt: & in occulto locutus ſum nihil. 21. Quid me interrogas? interroga eos, qui audierunt quid locutus ſim ipſis: ecce hi ſciunt quæ dixerim ego. 22. Hæc autem cum dixiſſet, vnus aſſiſtens miniſtrorum dedit alapam Ieſu, dicens: Sic reſpondes pontifici? 23. Reſpondit ei Ieſus: Si male locutus ſum, teſtimonium perhibe de malo: ſi autem bene, quid me cædis? 24. Et miſit eum Annas ligatum ad Caipham pontificem. 25. Erat autem Simon Petrus ſtans, & calefaciens ſe. Dixerunt ergo ei: Numquid & tu ex diſcipulis eius es? Negauit ille, & dixit: Non ſum. 26. Dicit ei vnus ex ſeruis pontificis, cognatus eius, cuius abſcidit Petrus auriculam: Nonne ego te vidi in horto cum illo? 27. Iterum ergo negauit Petrus: & ſtatim gallus cantauit. 28. Adducunt ergo Ieſum à Caipha in prætorium. Erat autem mane: & ipſi non introierunt in prætorium, vt non contaminarentur, ſed vt manducarent Paſcha. 29. Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit: Quam accuſationem affertis aduerſus hominem hunc? 30. Reſponderunt, & dixerunt ei: Si non eſſet hic malefactor, non tibi tradidiſſemus eum. 31. Dixit ergo eis Pilatus: Accipite eum vos, & ſecundum legem veſtram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi: Nobis non licet interficere quemquam. 32. Vt ſermo Ieſu impleretur, quem dixit, ſignificans qua morte eſſet moriturus. 33. Introiuit ergo iterum in prætorium Pilatus, & vocauit Ieſum, & dixit ei: Tu es rex Iudæorum? 34. Reſpondit Ieſus: A temetipſo hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me? 35. Reſpondit Pilatus: Numquid ego Iudæus ſum? Gens tua, & pontifices tradiderunt te mihi: quid feciſti? 36. Reſpondit Ieſus: Regnum meum non eſt de hoc mundo. ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei vtique decertarent vt non traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non eſt hinc. 37. Dixit itaque ei Pilatus: Ergo rex es tu? Reſpondit Ieſus: Tu dicis quia rex ſum ego. Ego in hoc natus ſum, & ad hoc veni in mundum, vt teſtimonium perhibeam veritati: omnis, qui eſt ex veritate, audit vocem meam. 38. Dicit ei Pilatus: Quid eſt veritas? Et cum hoc dixiſſet, iterum exiuit ad Iudæos; & dicit eis: Ego nullam inuenio in eo cauſam. 39. Eſt autem conſuetudo vobis vt vnum dimittam vobis in Paſcha: vultis ergo dimittam vobis Regem Iudæorum? 40. Clamauerunt ergo rurſum omnes dicentes: Non hunc, ſed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.

IN CAPVT XVIII.

1.2. HÆc *cum dixiſſet Ieſus, egreſſus eſt cum diſcipulis ſuis trans torrentem Cedron.*] Lectorem monitum volumus tria ſequentia capita decimum octauum, decimum nonum, & viceſimum apud Matthæum capite 26. & 27. explicata a nobis eſſe; percurremus tamen, & ſi quid forte, quod illic non diximus, occurrerit, id explanabimus. Diſputandum hic primo loco erat, vnde egreſſus dicatur Chriſtus, cùm ſuperiorem finiſſet orationẽ; ſed id c. 14. 31. diſputauimus, vbi demonſtrauimus omnia, quæque feciſſe, quæque dixiſſe Chriſtum ab initio capitis decimi tertij, vſq; ad hunc locum Ioannes narrat, in illo ipſo loco, in quo cœnauerat, feciſſe, dixiſſeque, ita ex eo nunc loco egreſſus fuiſſe dicitur. Non eſt igitur Ruperti ſententia a pru-

dem lectore ſuſpiendi, qui nunc Chriſtum à villa Gethſemani egreſſum eſſe putat: tantum enim abeſt, vt ex ea exeat, vt in eam potiùs nunc eat. Quò fuerit egreſſus diuerſis verbis quatuor ſcribunt Euangeliſtę. Matthęus c. 26. 30. 36. Mar. c. 14. 32. & Lucas 22. 39. dicunt exiſſe in Montem oliuarum, Ioannes hîc, trans torrentem Cedron, ſed eodem vtrumq; redit, diuidebat enim torrens Cedron vrbem Ieroſolymam à Monte oliuarum, de quo apud Matthęum diximus, vt libro 6. de bello Iudaico cap. 3. Ioſephus auctor eſt. Itaque credibile eſt hortum Gethſemani, in quem Matthęus, & Marcus Dominum orandi cauſa ingreſſum eſſe dicunt, non in Monte ipſo oliuarū, ſed ad radicem mōtis poſt torrentis ripam fuiſſe, ideoq; contentū fuiſſe Ioannem dicere, trans torrentem Cedron egreſſum fuiſſe. Manifeſtus hîc in libris omnibus Græcis error eſt, ſed à multis iam ætate noſtra viris doctis deprehenſus. Legunt Græci, *πέραν τοῦ χειμάρρου τῶν κέδρων*, *trans torrentem cedrorum*, quaſi Cedron genitiuus ſit Gręcus pluralis numeri nominis appellatiui *κέδρος* cedrus, torrensq; cedrorum dictus fuerit, quòd cedris conſitus vtrinq; eſſet. Manauit error in bonos etiam & graues auctores: ſed manifeſtum eſt Hebraicum eſſe vocabulū קדרון quod nō cedros, quę Hebraicè ארזים non קדרון appellantur, ſed obſcuritatem declarat, itaque credendum eſt vallem illam, quia profunda erat, & vmbroſa, ſolique [illegible] per [illegible], קדרון, id eſt, obſcuram & tenebroſam dictam eſſe. Vallem, inquam, illam, nam hoc ſciendum, non torrentem ipſum, ſed vallem, per quam torrens præceps decurrebat, Cedron appellatam fuiſſe, vt non ex Ioſepho tantum lib. 6. de bello Iudaico c. 3. ſed ex ipſa etiam ſcriptura ſacra 2. Reg. c. 15. 23. perſpicuum eſt, vbi non legitur Græcè, *καὶ τὰς [illegible] διεπορεύετο ἐν τῷ χειμάρρῳ τῶν κέδρων*, ſed *ἐν τῷ χειμάρρῳ τοῦ κέδρων*, id eſt, *in torrente* (vallis) *Cedron*, niſi forte error eſt, quod non facile crediderim. Ergo & hoc loco Cedron genitiuus eſt non pluralis, vt vulgo creditur, ſed ſingularis, intelligiturque nomen vallis, *trans torrentem* vallis *Cedron*. Vnde venerit articulus ille Græcus *τῶν*, qui lectionem deprauauit, variæ coniecturæ, alij putant aliquem Græcæ linguæ peritum, Hebraicæ ignarum articulum addidiſſe exiſtimantem *κέδρων* genitiuum eſſe pluralem, eademq; ratione accentum ab vltima, vt Hebraica poſtulat pronuntiatio, in penultimam retraxiſſe: alij, quorum ego coniecturam magis probo, ſcriptum fuiſſe, *πέραν τοῦ χειμάρρου τοῦ κέδρων*, aliquem vero Græcum non intelligentem *κέδρων* ſingularem genitiuum eſſe nominis indeclinabilis, putantemq; genitiuum eſſe pluralem, pro *τοῦ* ſcripſiſſe *τῶν*. Scriptum autem fuiſſe priùs *τοῦ* ex eo loco, quē modo produximus 2. Reg. c. 15. 23. facilis coniectura eſt, nam & illic ſcriptum eſt, *ἐν τῷ χειμάρρῳ τοῦ κέδρων*, non *τῶν κέδρων*, vt quidam hęreticus interpres legi putat. Deniq; aut vallem illam, aut torrentem Hebraicè Cedrō appellatam fuiſſe, non ex eo loco ſolo, quem modò notauimus, ſed etiam ex 4. Reg. 23. 4. & ex Iere. c. 31. 40 manifeſtum eſt. De quo loco qui volet apud Ioſephū lib. 9. antiq. c. 7. & 6. de bello Iud. c. 1. & apud Hieronymum in libello de locis ſacris cap. 6. & apud Brocardum in deſcriptione terrę ſanctę plura legat. Ad rē vt redeamus, quod Chriſtus domo, in qua cœnauerat cum diſcipulis, egreſſus eſt, & in hortum ſe contulit *trans torrentem Cedron*, non idcirco fecit, vt Iudęorum manus fugeret, & latebras quæreret, id enim ſi facere voluiſſet, non in hortum vrbi vicinum, in quo Iudas ſciebat eum totas orando noctes conſumere ſolere, ſed in montem ipſū, & ſolitudinem aufugiſſet: ſed fecit potiùs, vt quæſituris ſe Iudæis obuiam occurreret. Sciebat enim eos indice, ac duce Iuda ibi ſe in primis quæſituros, vt oſtenderet ſe ſponte mortem ſubire, & Iudæos laborare liberare et per diuerſa loca ſe quærendi. Itaq; ipſe ſeſe in hortum quaſi in carcerem incluſit. Atq; hoc ipſo conſilio Euangeliſta addidit, *Sciebat autem & Iudas locum, quia frequenter Ieſus conuenerat illuc cum diſcipulis ſuis*. Obſeruarunt hæc Chryſoſt. Cyrillus, Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus. Cum autem dicit, *Sciebat & Iudas*, coniunctio &, hanc habet vim, non ſolum Chriſtus ſciebat eò Iudam cum Iudęis venturum eſſe, ſed ipſe etiam Iudas ſciebat eò ſe Chriſtum de more recepturum.

Cap. 26. 30.

Error in Græcis libris de torrente Cedron vnde duxit ſit.

Vallis non torrens ipſa Cedron, id eſt obſcura.

Theodor. Beza in annotat.

Cur Chriſtus trans torrentem Cedron abierit.

4. *Ieſus itaque ſciens omnia, quæ ventura erant ſuper ſe.*] Conſultò dixit Euangeliſta, *ſciens omnia*, ne quis putaret Chriſtum imprudentem in manus hoſtium incidiſſe, cum enim non ignoraret, quorſum cohors illa veniſſet, non fugiſſe tamen ſed obuiam potius illi proceſſiſſe, & quodammodo interrogando, quem quęrerent, prouocaſſe, vt ſeſe comprehenderent. Vox enim illa, *Quem quæritis*, non eſt hominis, vt ait Leontius, metuentis, & velut fugituri, ſi illi ipſum ſe quærere reſpondiſſent, ſed potius intrepidi, & laceſſentis. Hanc vim habere verbum illud *ſciens*, Chryſoſtomus, Theodorus Heracleota, & Mopſueſt. Cyrillus & Rupertus exiſtimant. Theophylactus verò & Euthymius indicant verbum, *ſciens*, ad id quod ſequitur, referendum eſſe, *& dixit eis, Quem quæritis?* quaſi dicat Euangeliſta, quamuis non ignoraret, quem quærerent, interrogauit tamen, vt oſtenderet ſe minimè timere.

5. *Reſponderunt ei, Ieſum Nazarenum.*] Hinc apparet nondum milites, ac nec ipſum fortaſſe Iudam, ipſum etiam ſecum loquentem cognouiſſe, vt apud Matthęum diſputauimus. Nec enim reſpondiſſent *Ieſum Nazarenum*, ſed teipſum quærimus. Qui autem fieri potuerit, vt Chriſtum non cognoſcerent illic etiam diſſeruimus.

Dicit eis Ieſus, ego ſum.] Ego ſum Ieſus Nazarenus, quem quæritis. Nam qui interpretantur, ego ſum, qui ſum, in quibus Rupertus, ſine cauſa mihi videntur vim verbis inferre. Etſi erat quidem Ieſus ille idem, qui dixerat olim Moyſi, *Ego ſum qui ſum*. Quam vim habeant verba, quæ ſequuntur, expoſuimus apud Matth. c. 26. 48. Exod. 3. 14.

6. *Vt ergo dixit eis, ego ſum, abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram.*] Haud dubium, quin Chriſtus hac in re diuinam ſuam potentiam oſtendere voluerit, vt intelligerent aduerſarij potuiſſe ipſum ab illis non capi, ſi voluiſſet. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleota. Theodorus Mopſueſtienſis. Leontius, Cyrillus. Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, Rupertus. *Vbi nunc*, inquit hic Auguſtinus, *militum cohors, & miniſtri principum, & Phariſæorum? Vbi terror, & munimen armorum? Nempe vna vox dicentis, ego ſum, tantam turbam odijs feruidam, armiſque terribilem, ſine telo vllo percuſſit, repulit, ſtrauit. Deus enim latebat in carne, & ſempiternus dies ita membris occultabatur humanis, vt lanternis, & facibus quæreretur occidendus à tenebris. Ego ſum dicit, & impios deijcit. Quid iudicaturus faciet, qui iudicandus hoc fecit? Quid regnaturus poterit, qui moriturus hoc potuit?* Similia ſcribit Leo ſermone 14. de paſſione, & Gregorius lib. 17. Mor. c. 19. Quærit Rupertus, cur voluerit hanc ipſam ſuam oſtendere potentiā, & non potiùs cōtinuò capi, & tanquam agnus ad mactationem duci? Reſpondet, vt illi viſo miraculo nullam culpæ ſuæ haberent excuſationem. Altera non aliena huius loci quæſtio eſt, quam apud neminem lego, cur non alia ratione, quando multis poterat, eam ipſam potentiam oſtendit potiùs, quàm ipſo reſponſo. Non eſt admodum difficilis coniectura; voluit vt illo ipſo verbo, quo ratio poſtulare videbatur, vt illum apprehenderent, ita impedirentur, vt non ſolum apprehendere, ſed ne ſtare quidem coram illo poſſent. Qui

Tract. 112.

Cur potentiam hic ſuā Chriſtus oſtenderet, & cur hac ratione.

enim

enim non putaſſet fore, vt ſimul atque reſpondiſſet, A *ego ſum*, manus in illum inücerent? atqui illo reſponſo, quo incitati ad prehendendum videbantur, diiecti ſunt. Voluit etiam illis Chriſtus, vt opinor, ea ratione declarare non ſolùm non poſſe eos viribus ſuis, ſi ipſe vti vellet, reſiſtere, ſed ne ſuſtinere quidem nomen ſuum. Quod Gregorius obſeruat hom. in Ezechiel. 9. retro iſtos, non autem in faciem cecidiſſe, quòd in faciem cadere iuſtorum ſit, qui ſurrecturi per pœnitentiam ex humilitate cadunt; retro autem cadere reproborum, qui nunquam reſurgant, moraliter, & concionatoriè dictum eſt; cæterum non exiſtimo eam fuiſſe cauſam, cur retro ceciderint; hanc potiùs, quod Chriſtus ante faciem eorum eſſet, itaque in terga oportebat cadere, vt caſu ipſo declararetur, ideo cecidiſſe, quòd ante ſe ſtantem, atque loquentem Chriſtum ſuſtinere non potuiſſent, vt appareret vnde illa veniſſet vis, quæ eos deiecisſet. Nam & arbores, quæ vi ventorum conuelluntur, non in eam, vnde flat ventus, ſed in oppoſitam cadunt partem. Non dicit Euangeliſta quomodo proſtrati ſurrexerint milites, cum veriſimile tamen ſit, antequam eos ſecundò Chriſtus interrogaret, ſurrexiſſe. Et cauere lector debet, ne fabulis neſcio quibus fidem adiungat, quas volitare per vulgum video. Credendum eadem Chriſti virtute, qua ceciderant, ſurrexiſſe, poſteaquam tandiu iacuiſſent, quam opus erat, vt eius, quem comprehendere volebant, potentiam experiri poſſent.

Retro & non in faciem cadere quare, ex D. Greg.

7. *Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? illi autem dixerunt Ieſum Nazarenum.*] Iam non proſternuntur hac voce, qui ante proſtrati fuerant, quia ſatis iam Chriſtus ſuam illis potentiam demonſtrauerat, vt Theodorus Mopſueſt. & Auguſtinus Bedaque obſeruant, idemque Theophylactus indicat, ſatis illis occaſionis præbuiſſe, vt à tanto ſcelere viſo miraculo deſiſterent, ne quis ipſum accuſare poſſet, quòd ſeſe ſine vlla potentiæ ſuæ declaratione in hoſtium tradidiſſet manus, non ſuiſſe prehenſuros eum, ſi, quid poſſet, cognouiſſent. Illius ergo quæſtionis exitum non inuenio, quæ nemini puto hæc legenti non occurrit, D quomodo auſi fuerint ſcelerati illi miniſtri poſt tam expreſſum argumentum diuinæ potentiæ, manus in Chriſtum inücere; niſi quod ſuſpicor eadem illa potentia Chriſti, qua primum exterriti, proſtratique fuerant, ſolutos deinde fuiſſe metu, ne noſtræ ſalutis remedium vnicum impediretur. Hoc ipſum indicat Auguſtinus. *Verum ſi nunquam ſe*, inquit, *ab eis permitteret* *apprehendi, non quidem illi facerent, propter quod venerant, ſed nec ipſe faceret, propter quod venerat. Eum quippe illi occidendum quærebant ſæuiendo, ſed quærebat nos & ipſe moriendo.* Eandem rationem Leo reddit ſermone de paſſione.

Tract.112.

8. *Dixi vobis, quia ego ſum.*] Videntur mihi hæc verba tacitam exprobrationem imbecillitatis eorum continere, quod cum iam ſe Ieſum Nazarenum, quem quærebant, eſſe dixiſſet, non apprehendiſſent; ſimul etiam admonitionem quandam diuinæ in Chriſto poteſtatis, vt conſiderarent apud ſe, quis eos impediſſet, ne ſe tenerent, quem Ieſum eſſe Nazarenum confeſſus fuerat.

Si ergo me quæritis, ſinite hos abire.] Videtur ita loqui, quaſi diceret, ſi non ſolum me quæritis, ſed etB iam illos, qui mecum ſunt, iam eſtis experti poſſe me illos defendere, qui vos vno verbo proſtraui; ſin me ſolum quæritis, permitto, vt me capiatis, modo hos ſinatis liberos abire. Iuuat hic Theodori Heracleotæ verba ſubſcribere, *ὡς πατὴρ ἀγαθὸς προκινδυνεύων τῶν τέκνων ἐκείνους μὲν ἔξω τίθησι τῶν κινδύνων διὰ τὸ ἀσθενὲς αὐτῶν, καὶ ὅτι νήπιοι, καὶ ἵνα πληρώσῃ τὸν λόγον, ὃν εἶπεν, ἑαυτὸν δὲ παραδίδωσιν. Tanquam bonus pater ante filios ſtans extra periculum eos ponit, quod adhuc infirmi & infantes ſint, & vt ſermonem, quem dixerat, impleat, ſe autem ipſum tradit.* Idem fere Theophylactus ſcribit. Sæpe nobis Deus tanquam infirmis infantibus parcit, non patiens *nos tentari ſupra id, quod poſſumus*, fortiores vero factos maioribus periculis exercet; nam & C Apoſtolos, quos modo ſecum capi noluit, fortaſſe, vt ait Cyrillus, ne ſi tunc cum ipſo mortui fuiſſent, aliquam redemptionis noſtræ partem illis debere videremur, poſtea Spiritu ſancto confirmatos pro ſe mori voluit, vt Theophylactus animaduertit. Denique voluit ſe ſolum capi, quia voluit torcular calcare ſolus. Declarauit reipſa, inquit Cyrillus, quod verbis docuerat cap. 10.11 *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis.* Hinc altera quæſtio, quam Chryſoſtomus, & Theophylactus attingunt, facile ſoluitur, quid cauſæ fuerit, quamobrem non etiam diſcipulos, præſertim Petrum, qui eos irritauerat, comprehenderint. Putant enim Petrum iam antea ſeruo Pontificis Malcho auriculam abſcidiſſe, quod nos apud Matth. refutauimus. Reſpondent eadem Chriſti potentia fuiſſe prohibitos, ne illos caperent, qua paulo ante in terram deiecti fuerant. Id Euangeliſtam indicare, cum veluti eius rei cauſam exponens ſubiicit, *Vt impleretur ſermo, quem dixit, Quia quos dediſti mihi, non perdidi ex eis quemquam.*

Theodori Heracl. in cat. ex mſ Vatic.

1. Corinth. 10.13.

Iſai.63.3.

Sup. cap. 17.12.

Hæc tantum in hoc cap. 18 vſque ad 20. in auctoris autographo reperta ſunt.

CAPVT XIX.

Matth.27. a.27. Marci.15. b.16.

1. TVNC *ergo apprehendit Pilatus Ieſum, & flagellauit.* 2. *Et milites plectentes coronam de ſpinis, impoſuerunt capiti eius: & veſte purpurea circumdederunt eum.* 3. *Et veniebant ad eum, & dicebant: Aue rex Iudæorum: & dabant ei alapas.* 4. *Exiuit ergo iterum Pilatus foras, & dicit eis: Ecce adduco vobis eum foras, vt cognoſcatis quia nullam inuenio in eo cauſam.* (5. *Exiuit ergo Ieſus portans coronam ſpineam, & purpureum veſtimentum:) Et dicit eis: Ecce homo.* 6. *Cum ergo vidiſſent eum Pontifices, & miniſtri, clamabant, dicentes: Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus. Accipite eum vos, & crucifigite: ego enim non inuenio in eo cauſam.* 7. *Reſponderunt ei Iudæi: Nos legem habemus, & ſecundum legem debet mori, quia filium Dei ſe fecit.* 8. *Cum ergo audiſſet Pilatus hunc ſermonem, magis timuit.* 9. *Et ingreſſus eſt prætorium iterum: & dixit ad Ieſum: Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum non dedit ei.* 10. *Dicit ergo ei Pilatus: Mihi non loqueris? neſcis quia poteſtatem habeo crucifigere te, & poteſtatem habeo dimittere te?* 11. *Reſpondit Ieſus: Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam, niſi tibi datum eſſet deſuper. Propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.* 12. *Et exinde quærebat Pilatus dimittere eum. Iudæi autem clamabant dicentes: Si hunc dimittis, non es amicus Cæſaris. omnis enim, qui ſe Regem facit, contradicit Cæſari.* 13. *Pilatus autem cum audiſſet hos ſermones, adduxit foras Ieſum: & ſedit pro tribunali, in loco, qui dicitur Lithoſtrotos, Hebraicè autem Gabbatha.* 14. *Erat autem paraſceue Paſchæ,*

*hora quaſi ſexta, & dicit Iudæis: Ecce Rex veſter. 15. Illi autem clamabant: Tolle, tolle, crucifige eum. Di-
cit eis Pilatus: Regem veſtrum crucifigam? Reſponderunt Pontifices: Non habemus Regem, niſi Cæſarem.
16. Tunc ergo tradidit eis illum vt crucifigeretur. Suſceperunt autem Ieſum, & eduxerunt. 17. Et baiu-* Matth.17.
lans ſibi crucem exiuit in eum, qui dicitur Caluariæ, locum, Hebraicè autem Golgotha: 18. vbi crucifixerunt d 33.
eum, & cum eo alios duos hinc, & hinc, medium autem Ieſum. 19. Scripſit autem & titulum Pilatus: & Mar. 15. b. 22.
poſuit ſuper crucem. Erat autem ſcriptum: Ieſus Nazarenus, Rex Iudæorum. 20. Hunc ergo titulum multi Luc.23.e.33.
*Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus, vbi crucifixus eſt Ieſus: Et erat ſcriptum Hebraicè,
Græcè, & Latinè. 21. Dicebant ergo Pilato Pontifices Iudæorum: Noli ſcribere, Rex Iudæorum: ſed quia
ipſe dixit: Rex ſum Iudæorum. 22. Reſpondit Pilatus: Quod ſcripſi, ſcripſi. 23. Milites ergo cum crucifi-* Matt.27.d. 35.
xiſſent eum, acceperunt veſtimenta eius, (& fecerunt quatuor partes: vnicuique militi partem) & tunicam. Mar.15.b. 24.
Erat autem tunica inconſutilis, deſuper contexta per totum. 24. Dixerunt ergo ad inuicem: Non ſcindamus Luc.23.e. 34
*eam, ſed ſortiamur de illa cuius ſit. Vt ſcriptura impleretur, dicens: Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi: &
in veſtem meam miſerunt ſortem. Et milites quidem hæc fecerunt. 25. Stabant autem iuxta crucem Ieſu* Pſal.21.c.19.
*mater eius, & ſoror matris eius, Maria Cleophæ, & Maria Magdalene. 26. Cum vidiſſet ergo Ieſus ma-
trem, & diſcipulum ſtantem, quem diligebat, dicit matri ſuæ: Mulier, ecce filius tuus. 27. Deinde dicit di-
ſcipulo: Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam diſcipulus in ſua. 28. Poſtea ſciens Ieſus quia omnia* Pſal. 68 c.
conſummata ſunt, vt conſummaretur Scriptura, dixit: Sitio. 29. Vas ergo erat poſitum aceto plenum. Illi 22.
*autem ſpongiam plenam aceto, hyſſopo circumponentes, obtulerunt ori eius. 30. Cum ergo accepiſſet Ieſus a-
cetum, dixit: Conſummatum eſt. Et inclinato capite tradidit ſpiritum. 31. Iudæi ergo, (quoniam Para-
ſceue erat) vt non remanerent in cruce corpora ſabbato, (erat enim magnus dies ille Sabbati) rogauerunt Pi-
latum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur. 32. Venerunt ergo milites: & primi quidem fregerunt
crura, & alterius, qui crucifixus eſt cum eo. 33. Ad Ieſum autem cum veniſſent, vt viderunt eum iam mor-
tuum, non fregerunt eius crura, 34. ſed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuo exiuit ſanguis,* Exod.12.d. 46.
& aqua. 35. Et qui vidit, teſtimonium perhibuit: & verum eſt teſtimonium eius. Et ille ſcit quia vera di- Num. 9. b.
cit: vt & vos credatis. 36. Facta ſunt enim hæc vt Scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo. 37. Et 11.
iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt. 38. Poſt hæc autem rogauit Pilatum Ioſeph ab Zach.12.c. 10.
Arimathæa, (eo quod eſſet diſcipulus Ieſu, occultus autem propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Ie- Matt.27.g. 57.
*ſu. Et permiſit Pilatus. Venit ergo, & tulit corpus Ieſu. 39. Venit autem & Nicodemus, qui venerat ad Ie-
ſum nocte primum, ferens mixturam myrrhæ, & aloes, quaſi libras centum. 40. Acceperunt ergo corpus Ieſu, &* Mar.15.d. 42.
ligauerunt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos eſt Iudæis ſepelire. 41. Erat autem in loco, vbi crucifixus eſt, Luc. 23.g.
hortus: & in horto monumentum nouum, in quo nondum quiſquam poſitus erat. 42. Ibi ergo propter Paraſce- 50.
uen Iudæorum, quia iuxta erat monumentum, poſuerunt Ieſum. Sup.3.a.2.

CAPVT XX

1. VNA *autem ſabbati, Maria Magdalene venit mane, cum adhuc tenebræ eſſent, ad monumen-* Mat.28.a.1.
tum: & vidit lapidem ſublatum à monumento. 2. Cucurrit ergo, & venit ad Simonem Pe- Mar.16.a.1.
trum, & ad alium diſcipulum, quem amabat Ieſus, & dicit illis: Tulerunt Dominum de mo- Luc.24.a.1.
*numento, & neſcimus vbi poſuerunt eum. 3. Exijt ergo Petrus, & ille alius diſcipulus, & ve-
nerunt ad monumentum. 4. Currebant autem duo ſimul, & ille alius diſcipulus præcucurrit citius Petro, &
venit primus ad monumentum. 5. Et cum ſe inclinaſſet, vidit poſita linteamina, non tamen introiuit. 6.
Venit ergo Simon Petrus ſequens eum, & introiuit in monumentum, & vidit linteamina poſita, 7. & ſuda-
rium, quod fuerat ſuper caput eius, non cum linteaminibus poſitum, ſed ſeparatim inuolutum in vnum locum. 8.
Tunc ergo introiuit & ille diſcipulus, qui venerat primus ad monumentum: & vidit, & credidit: 9. non-
dum enim ſciebant Scripturam, quia oportebat eum à mortuis reſurgere. 10. Abierunt ergo iterum diſcipuli* Mat.28.a.1.
ad ſemetipſos. 11. Maria autem ſtabat ad monumentum foris, plorans. Dum ergo fleret, inclinauit ſe, & pro- Mar.16.b.5.
ſpexit in monumentum: 12. & vidit duos angelos in albis, ſedentes, vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi Luc.24.a.4.
*poſitum fuerat corpus Ieſu. 13. Dicunt ei illi: Mulier, quid ploras? Dicit eis: Quia tulerunt Dominum me-
um: & neſcio vbi poſuerunt eum. 14. Hæc cum dixiſſet, conuerſa eſt retrorſum, & vidit Ieſum ſtantem: &
non ſciebat quia Ieſus eſt. 15. Dicit ei Ieſus: Mulier, quid ploras? quem quæris? Illa exiſtimans quia hortula-
nus eſſet, dicit ei: Domine, ſi tu ſuſtuliſti eum, dicito mihi vbi poſuiſti eum: & ego eum tollam. 16. Dicit ei Ie-
ſus: Maria. Conuerſa illa, dicit ei: Rabboni (quod dicitur Magiſter) 17. Dicit ei Ieſus: Noli me tangere, nondum
enim aſcendi ad Patrem meum: vade autem ad fratres meos, & dic eis: Aſcendo ad Patrem meum, & Patrem
veſtrum, Deum meum, & Deum veſtrum. 18. Venit Maria Magdalene annuncians diſcipulis: Quia vidi* Mar.16.c.
Dominum, & hæc dixit mihi. 19. Cum ergo ſero eſſet die illo, vna ſabbatorum, & fores eſſent clauſæ, vbi 14.
erant diſcipuli congregati propter metum Iudæorum: venit Ieſus, & ſtetit in medio, & dixit eis: Pax vobis. Luc.24.f.36
20. Et cum hoc dixiſſet, oſtendit eis manus, & latus. Gauiſi ſunt ergo diſcipuli, viſo Domino. 21. Dixit ergo 1. Cor.15. a.5.
eis iterum: Pax vobis. Sicut miſit me Pater, & ego mitto vos. 22. Hæc cum dixiſſet, inſufflauit: & dixit Mat.18.c.
eis: Accipite Spiritum ſanctum: 23. quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, 18.
*retenta ſunt. 24. Thomas autem vnus ex duodecim qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Ie-
ſus. 25. Dixerunt ergo ei alij diſcipuli: Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis: Niſi videro in manibus eius fi-*

xuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam. 26. *Et poſt dies octo, iterum erant diſcipuli eius intus: & Thomas cum eis. Venit Ieſus ianuis clauſis, & ſtetit in medio, & dixit: Pax vobis.* 27. *Deinde dicit Thomæ: Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli eſſe incredulus, ſed fidelis.* 28. *Reſpondit Thomas, & dixit ei: Dominus meus, & Deus meus.* 29. *Dixit ei Ieſus: Quia vidiſti me Thoma, credidiſti:*

Inf. 21 g. 25. *beati qui non viderunt, & crediderunt.* 30. *Multa quidem, & alia ſigna fecit Ieſus in conſpectu diſcipulorum ſuorum, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc.* 31. *Hæc autem ſcripta ſunt vt credatis, quia Ieſus eſt Chriſtus Filius Dei: & vt credentes, vitam habeatis in nomine eius.*

IN CAPVT XX.

19. *Cum ergo ſero eſſet die illo vna ſabbatorum, & fores eſſent clauſæ, vbi erant diſcipuli congregati propter metum Iudæorum.*] Quæ iſta Chriſti fuerit apparitio Matth. 28. 16. docuimus, nempe quinquies iam ante illo ipſo die, quo reſurrexerat, diuerſis aut diſcipulis, aut mulieribus diuerſis in locis apparuerat. Eodemque die, vt hic Euangeliſta teſtatur texto decem diſcipulis Ieroſolymę domi latentibus apparuit. Et diem & horam diei diligenter Euangeliſta deſignat, non ſolùm vt fidem adhibeat hiſtoriæ, quæ circunſtantiarum deſcriptione fit probabilior, ſed vt aliquid etiam aliud quemadmodum modo dicemus, ſignificaret. Dicit eodem die, quo reſurrexerat, quæ *vna*, id eſt prima dies hebdomadis erat, quæ nunc Dominica vocatur, diſcipulis apparuiſſe, volēs, vt opinor, indicare, quantam Chriſtus habuiſſet curam probandi diſcipulis reſurrectionem ſuam; non diu paſſum eſſe benignum patrē filios ſuos orphanos in luctu eſſe, nō fuiſſe negligentem, & otioſum, eodem die, quo Magdalenę, etiam diſcipulis apparuiſſe; imo eodem die, quo ſuæ primùm matri, deinde Magdalenę tertio illi, aliiſq; mulieribus, vt maior pars ſentit auctorum, quarto Petro, vt ait D. Paulus 1. Cor. 15. 5 & Lu. c. 24. 34. quinto duobus diſcipulis euntibus in Emmaus apparuerat. Horā autem diei notat, *Cum ſero*, inquit, *eſſet*, id eſt cùm iam eſſet nox, ὄψιας, & vt rationem redderet, cur *fores eſſent clauſæ*, & vt eandem Chriſti commendaret diligentiam, qui ne nocturno quidem, & incommodo tempori pepercisset, vt Apoſtolos conſolaretur, & vacillantem eorum confirmaret fidem. Quod magis etiam intelligetur, ſi in memoriam reuocemus, quod apud Matthæum cap. 28. 16. eadem nocte, poſtquam aduesperaſſet, & Emauntii cum duobus illis cœnaſſe diſcipulis, & decem Ieroſolymæ congregatis diſcipulis apparuiſſe. Scribit Lucas, cum Chriſtus ad hos venit, iam duos illos ex Emaunte rediiſſe, & cum illis fuiſſe narrantes, quomodo vidiſſent Chriſtum, eumque in fractione panis cognouiſſent.

Lu. 24. 35.

Cur noctu potius Chriſtus apparuerit diſcipulis.

Cur noctu potiùs venerit, quàm interdiu, etiam indicat Euangeliſta, cùm dicit, *Vbi erant diſcipuli congregati*, ſcilicet propterea noctu venit, vt congregatos inueniret, quemadmodum Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant. Poteſt quæri, quomodo dicat Euangeliſta hoc primo die accidiſſe, cum nox iam eſſet, & Iudæi ab occaſu ſolis diem inchoarent. Reſpondet Theodorus Mopſueſtien. cùm dicit, *ſero*, perinde eſſe ac ſi diceret, finita prima die, & inchoata ſecunda. De hac phraſi *vna ſabbatorum*, ſæpe diximus; vide Matth. 28. 1.

Quomodo foribus clauſis ingreſſus ſit Chriſtus.

Quod dicit fores fuiſſe clauſas, ad declarandam futuri miraculi magnitudinem pertinet, quòd cum clauſæ fores eſſent, tamen per eas Chriſtus ad diſcipulos penetrauerit. Hac enim de cauſa, & hoc loco, & infra ver. 26. tanta diligentia id Euangeliſta notauit. Nec antequam Caluinus hæreticus factus eſſet, cuiquam venerat in mentem aliter intelligere Chriſtum, quàm per fores ipſas clauſas ad diſcipulos ingreſſum fuiſſe, quemadmodum & ex matre clauſo exiiſſet vtero, & ex ſepulcro nondum reuoluto euaſiſſet lapide; Iuſtinus. q. 117. Chryſoſtomus homil. 2. de Ioanne Bapt. & hoc loco, Hilarius. lib. 3. de Trinitate, Euſebius Emiſ. in homil. in hæc verba, Auguſtinus hoc loco, & ſerm. de tempore 156. & in lib. de agone Chriſtiano cap. 24. Ambroſius ſerm. 10. in Pſal. 118 & lib. 10 in Lucam. Epiphan. hæreſ. 64. Gregorius Nazianzenus in Chriſto patiente. Hieronymus in Epitaph. Paulæ. Amphilochius apud Theodoritum dialog. 2. Leo ſermone 1. de reſurrectione, & epiſtola 10. cap. 5. & epiſtola 83 & Cyrillus lib. 12. comment. in Ioannem cap 53. & lib. de recta fide ad Reginas, Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſtien. Leontius, Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus hoc loco, & Nicephorus lib. 1. cap. 34. Neque verò ſpectandum ſolum eſt, quid dicant hi tot, tamque graues auctores, ſed multo etiam maximè, quomodo dicant; ita prorſus, vt nec in mentem quidem illis venerit poſſe tam impudentem quenquam hæreticum reperiri, qui id vnquam eſſet negaturus.

Marcioniſtæ hoc loco abuſi, & Manichæi.

Abutebantur hoc loco Marcioniſtę, vt probarent non habuiſſe Chriſtum verum corpus, vt ex Hieron. Auguſtino, & Cyrillo in iis locis, quos modò notauimus, intelligimus. Abutebatur Manichęi, vt idem indicat Auguſtinus. Nemini vnquā Catholico venit in mentem reſpondere, quod Caluiniſtæ reſpondent, non fuiſſe clauſas, ſed apertis foribus ingreſſum; cùm, ſi id probari putarent poſſe, nulla tam expedita ad refellendos hæreticos ratio inueniri potuiſſet, quòd nimirum viderent non poſſe id niſi impudentiſſimè negari. Norunt tamen hæretici, ne, ſi conceſſerint corpus Chriſti per clauſas fores penetraſſe, & illud concedere cogantur, in quo maximè à nobis diſſident, poſſe etiam in Euchariſtia ita eſſe, vt locum nullum occupet; alii dicunt fores quidem, cùm Chriſtus acceſſit, fuiſſe clauſas, ſed cum pulſaſſet, aliquem ex iis, qui intus erant, illi aperuiſſe; alii Chriſtum ipſum ſua potentia aperuiſſe, aut vltro fores illi ſeſe pandiſſe, quod & cum Petrus è carcere ab angelo educeretur, factum legimus, Act. 12. 10. alii per feneſtram, aut qua alia via ingreſſum eſſe; qui omnium prudentiſſimus videri vult, princeps eorum Caluinus non probat quenquam Chriſto fores aperuiſſe; illuſtre enim potentiæ Chriſti ſpecimen fuiſſe, ſed quærendum non eſſe, quomodo fuerit ingreſſus, hoc tantum nos tenere iubet, per fores non penetraſſe.

Caluinus impudens cōmentum in 20 Ioan.

Cur ergo ô inſane tam diligenter Euangeliſta notauit fores fuiſſe clauſas, idque bis iterauit, niſi vt intelligeremus per ipſas clauſas ingreſſum fuiſſe? Quod meliore profecto quàm tu iudicio in 3. de Trini. libro Hilarius expendit. *Quæro*, inquit, *per quas clauſæ domus partes ſeſe corporeus intulerit? Diligenter enim Euangeliſta exprepſit, dicens, Venit Ieſus ianuis clauſis, & ſtetit in medio diſcipulorum ſuorū.* Adde quod verbū illud *ſtetit in medio eorum*, hanc vim habet, vt indicet ſubitum ſine vllo aduenientis indicio, ſine ſtrepitu, ſine apertione ianuę in medio conſtitiſſe. *Petrū*, inquit Caluinus, *e carcere egreſſum legimus, an continuo dicemus per fores penetraſſe?* Primū ſi tam apertè Lucas dixiſſet clauſis foribus egreſſū eſſe, quàm Ioannes dicit ingreſſum fuiſſe Chriſtum haud dubiè diceremus. Deinde quidni dicamus Petrū etiam per fores carceris penetraſſe, cùm id Euange-

liſta

ſita ſignificet? cùm enim dicit portam vrbis ferream ſponte illis apertam fuiſſe, carceris verò portam non dicit, non obſcurè indicat non aperta carceris porta exiiſſe. Certè meliores auctores, quàm Caluinus, ita ſentiunt, vt Rupertus. At meritò aliquis quærat, cur clauſis Chriſtus ianuis ingreſſus fuerit, cùm id aduerſari potiùs, quàm ſeruire eius inſtituto videretur; volebat enim probare ſe verum habere corpus, *palpate, & videte, quia ſpiritus carnem & oſſa non habet, ſicut me videtis habere*; atqui hoc meliùs probaſſet, ſi apertis, quàm ſi clauſis foribus ingreſſus fuiſſet; nam ipſum fores penetrare proprium erat ſpiritus. Multas eius rei cauſas graues auctores afferunt. Leontius, vt doceret, inquit, Apoſtolos deinceps non ſecundum carnem cogitare, id eſt vt glorificatum ſe habere corpus intelligerent. Nam *etſi cognouimus*, inquit Paulus, *ſecundum carnem Chriſtum, ſed nunc iam non nouimus*. Theodorus Heracleota, vt ſuam oſtenderet diuinitatem, cui nihil quantumuis clauſum obſtare poſſet. Theodorus Mopſueſt. & Euthymius ne diſcipulos deterreret, qui ſi foribus patefactis ingreſſum eſſe vidiſſent, ex Iudæis aliquem, quos timebant, eſſe putauiſſent. Theophylact. vt oſtenderet, quomodo reſurrexiſſet nempe eodem modo exiiſſe de ſepulcro, quo ad eos clauſis foribus ingreſſus eſſet.

Lib. 14. in cap. 5. Act. 12. 13.

Luc. 24. 39

2. Corinth. 5. 16.

Venit Ieſus, & ſtetit in medio, & dixit eis, Pax vobis.] Quam vim habeat verbum illud *ſtetit*, modò diximus. non apertis ſcilicet foribus, nullo dato ingreſſus ſui indicio ſubitum, atque improuiſum in medio conſtitiſſe. At cur *in medio*? quò melius ab omnibus conſpiceretur, ſeque illis oſtenderet, vt Euthymius ait. Accommodatè autem ad eorum ſtatum hac ſalutatione vſus eſt, *Pax vobis*, etſi alioqui inter Iudæos vulgaris erat. Erant enim in maximo timore, proptereaq; vt Euangeliſta notauit, obſeratas habebant fores, eum igitur vt illis timorem pelleret, ſtatim dicit, *Pax vobis*, iiſdem vſus verbis, quibus ante mortem illis dixerat. *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*. c. 14. 27. vt vel inde, quis eſſet, agnoſceretur, vt Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus & Euthymius adnotarũt. Non eſt inſtituti noſtri à ſenſu diſcedere litterali, & ad colligẽdos allegoriarum floſculos euagari; ſed qui elegantem reperire volet in hunc locum allegoriam, Gregorium legat lib. 4 in 1. lib Reg. c. 4. ad eos, qui mundo fores occluſerunt, Chriſtum nec opinatum venire, & iucũdiſſimam pacem dare.

Iis qui mundo fores occluſerunt Chriſtum pacem ſuam dat.

20 *Et cùm hoc dixiſſet, oſtendit eis manus, & latus.*] Oſtendit eis veſtigia paſſionis ſuæ, & vt non alium ſe, quàm Chriſtum eſſe oſtenderet, & non alio, quàm quòd crucifixum fuerat, corpore ſurrexiſſe, vt Cyrillus, Leontius, Theodorus Heracleotes, & Theodorus Mopſueſtien. ſcribunt. Tradit propterea Lucas cap. 24 36. 37. Chriſtum, antequam manus & pedes oſtenderet, dixiſſe, *Ego ſum nolite timere*, territos verò fuiſſe diſcipulos, putaſſeque *ſe ſpiritum videre*; quibus ille ver. 38. & 39. *quid turbati eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra? Videte manus meas, & pedes meos, quia ego ipſe ſum; palpate, & videte, quia ſpiritus carnem, & oſſa non habet, ſicut me videtis habere*. Itaque abs re eſt, quòd Theophylactus diſputat. quid cauſæ fuerit. cur diſcipuli viſo repente Domino turbati non fuerint. id partim Magdalenæ tribuens, quæ ſe eum vidiſſe teſtata fuiſſet, partim voci Chriſti, quam continuò diſcipuli recognouerint; enimuero, vt Lucas affirmat, turbati ſunt; ſed id Ioannes, quòd ſatis à Luca explicatum eſſet, ſilentio prætermiſit. Eandem enim hanc Ioannis, & illam Lucæ apparitionem fuiſſe neminem arbitror negare poſſe. Magis propria huius loci quæſtio, quomodo Chriſtus, cùm glorificato ſurrexerit corpore, cicatrices geſtauerit, quæ vitium quodam corporis ſunt, quaſque nemo noſtrum, etiam ſi in hac habuerit vita, in altera glorificatus habiturus eſt. Retinuiſſe eas Chriſtum magno conſilio credendum eſt, & quia illuſtris victoriæ inſignia erant, & ſolent victores duces oſtentare potiùs, quàm occultare cicatrices: & quia teſtes volebat eſſe reſurrectionis ſuæ; & quia oportebat, vt cùm ad iudicandum venerit, eas oſtenderet, vt viderent eius hoſtes, *in quem transfixerunt*. *Claui enim manus fixerant*, inquit hoc loco D. Auguſtinus, *lancea latus eius aperuerat, vbi ad dubitantium corda ſananda vulnerum ſunt ſeruata veſtigia*, Et ſerm. 18. de verbis Domini. *Nunquid non poterat Dominus ſine cicatricibus reſurgere? ſed in diſcipulorum corde vulnera nouerat, propter quæ ſananda cicatrices in corpore ſuo ſeruauerat*, idem ſer. 147. de tempore, & Leo ſerm. 1. de Aſcenſione. *Ad ſananda infidelium cordium vulnera clauorum, & lanceæ erant ſeruata veſtigia, vt non dubia fide, ſed conſtantiſſima ſcientia teneretur eam naturam in Dei Patris conſeſſuram throno, quæ iacuerat in ſepulcro*. Sententiam eandem Græcè Cyrillus dicit lib. 12. in Ioan. c. 58. & Euſebius Emeſenus in homil. in hæc verba, Chryſoſt. Theophylact. & Euthymius. Quin & martyres omnes ſuaſ eſſe in cœlo cicatrices habituros non tanquam vitia, ſed tanquam veritatis teſtimonia lib. 22. de Ciuit. c. 20. idem docet Auguſt. Euſebius verò Emeſ. nonnullos hæreticos occaſionem hinc ſumpſiſſe dicit, vt dicerent omnia ſanctorum corpora cum iiſdem vitiis reſurrectura, cum quibus cecidiſſent; quod ex 1. ad. Cor. 15. facile refellitur. Aliam hîc quæſtionem Cyrillus ſuſcitat, quo modò verè glorificatũ Chriſti corpus diſcipuli potuerint contueri, qui ne figuram quidem eius gloriæ in transfiguratione ſuſtinere potuiſſent. Reſpondet Chriſtum gloriam compreſſiſſe corporis ſui, ne nimio ſplendore perſtringeret diſcipulorum oculos. Idemque docet Auguſt. lib. 22. de Ciuit. c. 19. Difficilior quæſtio, an diſcipuli Chriſti vulnera manibus, vt ſibi certam fidem facerent, contrectarint. Nam Ioannes quidem, & Lucas tantum dicunt Chriſtum vulnera ſua tangenda illis oſtendiſſe, ſed an reuera tetigerint, neuter eorum dicit. Meliorum tamen auctorum opinionem eſſe video verè tetigiſſe, Auguſtini ſerm. 18. de verbis Domini. & ſermone 115. & 158. & 160. Leonis epiſtola 10. c. 5. Idque videtur haud obſcurè Ioannes epiſt. 1. cap. 1. ſignificare cùm dicit, *Quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt*. Accedit alia ex hoc loco coniectura, cùm Thomas dicat ver. 25. *Niſi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam* indicat cæteros diſcipulos, vt ſibi fidem facerent, ſe vidiſſe Chriſtum affirmaſſe, ſe non ſolùm vidiſſe eum ſed etiam eius cicatrices manibus contrectaſſe. perinde enim loquitur, ac ſi dicat. Niſi mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meum in latus eius, ſicut ipſi vos feciſſe dicitis, non credam.

Chriſtus quomodo cicatrices geſtauerit poſt reſurrectionem.

Sup. c. 19. 37 Zach. 12. 10.

Tract. 121.

Cap. 6.

An diſcipuli manibus contrectarint Chriſtum.

Gauiſi ſunt diſcipuli viſo Domino.] Non ſtatim quidem viſo, nam initio, vt Lucas tradit, turbati potiùs ſunt, & ſpiritum ſe videre putauerunt; ſed gauiſi ſunt viſo, id eſt manuum contrectatione cognito. Dixerat ante mortem, *iterum videbo vos, & gaudebit cor veſtrum*. cap 16. 22. & ideo Euangeliſta notauit gauiſos fuiſſe, vt indicaret impletam fuiſſe Chriſti prædictionẽ. vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius aiunt.

21. *Dixit ergo eis iterum, Pax vobis.*] Poſtquam eum cognouiſſent, quaſi, quod ante dixerat, nihil profuiſſet, quia non tanquam Chriſti, ſed tanquam ſpiritus aut phantaſmatis ſalutatio excepta fuerat? Itaque repetitio hæc non ſolùm confirmandi vim habet, vt Auguſtinus, & Beda putant; ſed etiam indicat prio-

tem ſalutationem, quia non tanquam à Chriſto accepta fuerat, pene irritam fuiſſe. Aliter enim a Chriſto, quàm à mundo ſalutamur.

In quo ponat ſimilitudinem inter ſuam, & Apoſtolorum miſſionem Chriſtus.

Sicut miſit me Pater, & ego mitto vos.] Dubium qua in re Chriſtus inter ſuam, Apoſtolorumque miſſionem ſimilitudinem ponat; nam Cyrillus quidem veritus, opinor, ne ſi aliter interpretaretur, Arianorum cauſæ fauere videretur, quaſi eodem prorſus modo Chriſtus à Patre, quo à Chriſto diſcipuli mittebantur, id eſt, vt creatura à creatore, vt minor à maiore miſſus eſſet, ad ſolam hoc docendi retulit diligentiam; vt quemadmodum ipſe non iuſtos quærebat, ſed peccatores; ita ſe eos dicat mittere, vt peccatores ad pœnitentiam adducant. Eodem ferme modo Leontius, quemadmodum, inquit, me Pater miſit, vt vos docerem; ita ego vos mitto, vt alios doceatis. Alij referunt ad poteſtatem, quam diſcipulis dedit, quaſi dicat, quam poteſtatem mihi miſſo Pater dedit, eam ego vobis do. Quo ſenſu Rupertus his verbis exponit.

lib. 14.

Quomodo enim vel ad quid miſit filium Pater, niſi vt inter Deum & homines pacem faceret? Quomodo itidem, vel ad quid ſuos in vniuerſum mundum filios mittit prædicatores, niſi ad hoc, vt inimicos Deo reconcilient homines? Hoc nempe ſciens Apoſtolus ait 2 Corinth. 5, Omnia autem ex Deo, qui reconciliauit nos ſibi & dedit nobis miniſterium reconciliationis. Quoniam quidem Deus erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi, non reputans illis delicta ipſorum, & poſuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Chriſto ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos.

2. Corinth. 5. 19. 20.

Eodem modo videtur Elias Cretenſis in commentarijs in 2. oration. de Theologia Gregorij Nazianz. & in orat. de recta doctrinæ ſent. intellexiſſe. Itaque inter alia, quæ ex literis ſacris adducit exempla, vt doceat dictionem *ſicut*, & ſimiles alias, cùm de Deo, & hominibus comparatè dicuntur, non æqualitatem, ſed proportionem ſignificare, hoc in primis adducit. Chriſtum enim à Patre tanquam parem à pari; Apoſtolos à Chriſto, tanquam homines à Deo miſſos eſſe. Duplicem ego poteſtatem his verbis declarari arbitror; alteram eam, quam ex Ruperto modo diximus; quam poteſtatem ipſe à Patre miſſus accepiſſet, eam Apoſtolis dare, quos ſuo loco mitteret, quos vicarios ſuos faceret. Hoc apparet ex verbis ſequentibus; propterea enim inſufflauit in eos, propterea dixit, *Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta ſunt*, vt oſtenderet ſe, quantam auctoritatem ipſe à Patre accepiſſet, tantam illis dare; nulla enim maior, quàm remittendi peccata eſſe poteſt. Itaque rectè ex hoc loco colligitur non ſolùm doctoris, ſed etiam ſacerdotis officium Apoſtolis tradidiſſe, vicarios enim conſtituit ſuos. Sed in hac ipſa ſimilitudine poteſtatis ea diſſimilitudo eſt, quæ inter principem, & legatum; dominum, & ſeruum; proprium magiſtratum, & vicarium eſſe ſolet. Chriſtus, etſi vt homo eam à Patre acceperat poteſtatem, tamen & habebat natura ſua; Apoſtoli non niſi eius habebant beneficio, & Chriſtus non pro alio, ſed pro ſe; Apoſtoli non pro ſe, ſed pro Chriſto, vt vnus ex ipſis Apoſtolus dicit, fungebantur legatione. Itaque non debuerunt, vt noui hæretici colligunt ſeipſos pro nobis ſacrificare, ſed illud ipſum Chriſti ſacrificium, tanquam eius nempe Vicarij, nobis repræſentare, id eſt repetendo eodem ſacrificio eius ad [illegible] fructum deriuare. Altera poteſtas eſt non in Apoſtolis, ſed in Chriſto; itaque non Apoſtolorum cum Chriſto, ſed Chriſti cum Patris poteſtate comparatur; tanquam dicat, qua poteſtate Pater miſit me, eadem ego mitto vos; non minorem ego, vt vos mittam, poteſtatem habeo, quàm vt me mitteret, Pater habuit. Hoc enim ſenſu dixit Matth. 28. 18. 19. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo, & in terra; euntes ergo docete omnes gentes.*

Duplex poteſtas hoc loco à Chriſto intellecta.

Apoſtolis ſacerdotum officium traditum.

2. Cor. 5. 20.

Expendunt Leontius, & Theoph. verbum illud, *Ego mitto vos*, aduerſus Arianos, non dixiſſe, rogabo Patrē, vt mittat vos, ſed *ego mitto vos*, tanquam æqualem cum Patre auctoritatem habens.

22. *Hæc cum dixiſſet, inſufflauit, & dixit eis. Accipite Spiritum ſanctum.*] Duabus hic de rebus diſputandum de ſpiritu, qui datus dicitur, & de flatu, ritùque, quo datus eſt. Quærunt Chryſoſt. Cyrill. & Euthym. qui fieri poſſit, vt Chriſtus nunc Spiritum ſanctum dederit, cum c. 16. 7. dixerit *Si ego non abiero, paracletus non veniet ad vos, ſi autem abiero, mittam eum ad vos.* Eadem apud Hieron. 9. ad Hedibiam quæſtio eſt. Res erat explicatu facilis, tamen multis grauiſſimis auctoribus difficilis viſa eſt. Scribit Chryſoſt. nonnullos hac inductos ratione docuiſſe non dediſſe nunc Chriſtum Spiritum ſanctum, ſed promiſiſſe, in qua ſententia Theodorum Mopſueſt. fuiſſe in Græcorum Catena lego, exponit enim, λάβετε ἀντὶ τοῦ λήψεσθε, *accipite*, pro accipietis, denique Theophylact. & Euthym. dicere videntur, non dediſſe Spiritum ſanctum, ſed gratiam Spiritus ſancti, per quam eos ad accipiendum poſtea Spiritum ſanctum idoneos efficeret. Theodori Mopſueſt. error in quinta Synodo Conſtant. act. 5 can. 12. & in edicto Iuſtiniani Imperatoris condemnatur. Cyrillus multis diſſerit verbis dediſſe quidem Spiritum ſanctum, ſed non propterea mentitum eſſe, verum promiſſionem ſuam anticipaſſe, vt oſtenderet non ſolum Patrem, ſed etiam ſe Spiritum ſanctum dare poſſe. Hoc illum inſtituiſſe, vt eorum quæ ſe poſt reditum in cœlum facturum promiſiſſet, aliquod ante præberet ſpecimen. Dixerat ſupra, vt imminente fine mundi mortui audirent vocem filij hominis, & qui audirent, viuerent, ſuprà c. 5. 25. voluit etiam ante aliquot velut exempli cauſa excitare mortuos. Diſſeruerat aliquando de futura ſua gloria *Videbitis filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute multa & maieſtate.* Oſtendit eius rei exemplum, cum ſeſe coram tribus diſcipulis transfigurauit. Hieronymus, Chryſoſtomus, Theodorus Heracleotes, & Euſebius Cæſarienſ. in Græca Catena, Leontius Spiritum ſanctum hic appellari gratiam Spiritus ſancti, cuius cùm varia ſint dona, in die quidem Pentecoſtes omnia in Apoſtolos effuſa eſſe, nunc verò ſolam remittendi peccata poteſtatem illis datam, quæ ipſa Spiritus etiam ſancti donum ſit. Quam ſententiam etiam Theophylactus, Euthymius & Rupertus magis probant. Itaque non inſcitè Theodorus obſeruauit Chriſtum non dixiſſe cap 16 ſe non daturum Spiritum ſanctum, antequam ad Patrem abiret; ſed non miſſurum eſſe, hic autem non miſiſſe, ſed dediſſe. *Accipite*, inquit, *Spiritum ſanctum.* Et verò ſi ſubtiliter loquamur, mitti Spiritus ſanctus dicitur, cùm eius perſona viſibili apparet ſpecie, vt cùm baptizato Chriſto columbæ ſpecie deſcendit, & cùm die Pentecoſtes ſpecie ignis, atque linguarum, dari autem eum, cùm eius aliquod donum datur. Vno verbo explicari res poteſt. Promiſerat Chriſtus, ſi ipſe priùs non abiiſſet, Spiritum ſanctum viſibiliter, & cum omnibus ſuis donis venturum non eſſe, quod & factum eſt; nam ante Pentecoſtes diem hoc modo non venit; dedit nunc antequam abiret Apoſtolis eum etſi viſibili ſigno, tamen inuiſibiliter; quia cùm eos in vniuerſum terrarum orbem dimitteret, oportebat, inquit Heracleota, viatico aliquo munire. Hinc alia, quàm Auguſtinus tractat. in Ioan 74 copioſè agitat, ſoluitur quæſtio, quo modo nunc Chriſtus Spiritum ſanctum Apoſtolis dederit, quem ante vtique iam habebant, nec enim ſine Spiritu ſancto diligere Chriſtum potuiſſent, cùm nemo poſſit dicere, *Dominus Ieſus, niſi in Spiritu ſancto.* 1. Cor. 12. 3. Dicam breuiter, quæ multis illic verbis Auguſt.

Quomodo Spiritū ſanctum dederit Chriſtus diſcipulis, quem promiſerat poſt diſceſſum ſe miſſurum.

Theodori Mopſueſt. error damnatus.

Matth. 24. 30. & 26. 64. Matth. 17. 2.

Matth. 3. 16. Act. 2. 23.

Quomodo Spiritū ſanctū dederit Chriſtus diſcipulis quē iam habebant.

diſpu-

diſputat, habebant quidem ante Spiritum ſanctum, A ſed aliter, id eſt copioſius quàm prius habebant, nunc illis datus eſt, addita enim illis poteſtas remittendi peccata ante quidem illis promiſſa, Matth. 18. 18. nondum tamen data; datus autem eſt in Pentecoſte aliter etiam, quàm nunc, nunc inuiſibiliter, & copioſius quidem, quàm ante, tunc viſibiliter, & copioſius, quàm nunc; idem tamen ſemper ſpiritus, vt idem ait Auguſtinus eodem loco, & lib. 10. de Geneſ. ad litteram capite 5. & lib. 4. de Trinit. cap. 20. Sed ecce alia hinc nobis ſuboritur quæſtio, quam & in lib. 74. in Ioannem tractat. D. Auguſtinus tetigit, quam ob rem hanc ipſam poteſtatem peccata remittendi nunc Chriſtus Apoſtolis dederit, cùm Spiritus ſancti donum eſſet, quod vna cum reliquis veniens in die Pentecoſtes afferre potuiſſet, præſertim cum ea ante viſi non eſſent, *cognouerant enim præceptum ab Ieroſolymis ne diſcederent, ſed expectarent promiſſionem Patris.* Act. 1. 4. Auguſtinus non aliter reſpondet; quàm propterea bis Spiritum ſanctum dare voluiſſe, quia duo charitatis præcepta ſunt, alterum Dei, alterum proximi diligendi, & caritas Spiritus ſancti donum eſt. Duas ergo alias rationes probabiliores, niſi fallor, inuenio. Altera eſt, voluiſſe declarare Chriſtum, non ſolum Patrem, ſed ſe etiam dare Spiritum ſanctum, quod ſatis probare non potuiſſet, niſi antequam ex hoc mundo diſcederet, illis daret. Id ex flatu, quo de ſe intelligi poteſt, quo, vt poſtea dicemus, propterea vſus eſt, vt ſignificaret ex ſe procedere. Altera magis eſt propria, nullum aliud nunc donum de ſe Spiritus ſancti, quàm poteſtatem remittendi peccata, eam non Patris nomine ſed ſuo, ac proprio dare debuit, quia ipſe ſolus mortuus fuerat *ad multorum exhauriendaa peccata*, ipſe eam poteſtatem ſua morte comparauerat, ipſe eam tanquam caput Eccleſiæ, quibus vellet, membris impertiri poterat; Ergo Spiritum ipſum ſanctum, quia communis ſibi cum Patre erat, noluit, antequam ad Patrem rediret, dare, vt ab vtroque miſſum eſſe appareret; poteſtatem autem remittendi peccata, quæ eo modo, quo diximus, propria ipſius erat, ipſe per ſe antequam ad patrem iret, dare voluit. De flatu nunc dicendum. Tres quæſtiones occurrere poſſe video, an verè Chriſtus inſufflarit, quare id fecerit, an inſufflauerit in ſingulos Apoſtolos. Rupertus quidem, quem ſæpe auctorem laudare ſoleo, in ea omnino ſententia eſt, vt exiſtimet Chriſtum reipſa non inſufflaſſe, ſed eodem modo inſufflaſſe dici, quo Deus in corpus recentis Adami inſpiraſſe dicitur *ſpiraculum vitæ*, Geneſ. 2. 7. non quòd vllo corporeo vſus ſit flatu, ſed quod ita vitalem illi ſpiritum dederit, quemadmodum ſi ore corporis in illum inſpirauiſſet. Indulgendum auctori; nam nunc ſi quis diceret, haud ſcio an ferendus eſſet. Minimè enim obſcurè Spiritum ſanctum a flatu Euangeliſta diſtinguit, *Inſufflauit*, inquit, *& dixit eis, Accipite Spiritum ſanctum.* Atque ita omnes alij auctores ſentiunt. Itaque ſecunda ſequitur quæſtio, cur id fecerit, vnde & feciſſe perſpicuum erit. Diuerſas eius rei apud auctores diuerſas rationes lego. Auguſtinus hoc loco, & lib. 4. de Trinit. 20. & lib. 10. de Gen. ad litteram cap. 5. & Victorinus libro 1. aduerſus Arium, & Beda, & ferè Latini flatu ſignificare voluiſſe Spiritum ſanctum ex ſua procedere ſubſtantia, nam & flatus ex intimo expiratur corpore. Cyrillus, & Leontius, vt declararet eiuſdem ſecum eſſe ſubſtantiæ. Iidem auctores duo, & Euthymius, & Philaſtrius in hæreſi de anima hominis inſpirata, & Ambroſ. ſerm. 10. in Pſal. 118. vt oſtenderet ſe eum eſſe, qui in primum hominem ſpiraculum vitæ inſpirauerat, Geneſ. 2. 7. eundem enim ſe, qui hominem nondum viuentem animauerat, mortuum peccato per Spiritum ſanctum viuificare. Qua in re mirabile quiddam apud Auguſtinum, & Philaſtrium Auguſtino vetuſtiorem inuenio. Scribit Auguſtinus lib. 13. de Ciuit. c. 24. inconſideratè aliquos ex hoc loco collegiſſe, animam hominis non tunc primum factam fuiſſe, cùm Deus in faciem Adami inſpirauit, ſed animam, quæ iam in homine erat, per Spiritum ſanctum fuiſſe viuificatam; quemadmodum non dederit Chriſtus Apoſtolis animam, ſed iam datam ſpiritu viuificauerit. Eam Manichæorum fuiſſe hæreſim ſcribit lib. 2. de Geneſ. contra Manichæ. c. 8. contra verò Philaſtrius inter hæreticos ponit eos, qui dicerent ſpiraculum illud, quod Deus in faciem hominis inſpirauit, animam fuiſſe. Ad rem vt redeamus, aliam ego rationem, cur Chriſtus inſufflando Spiritum ſanctum Apoſtolis dederit, arbitror, vt ipſam Spiritus ſancti, quem dabat, naturam declararet. Eſt enim Spiritus ſanctus vel, vt ſic loquar, flatus Patris, & Filij, & nomen ipſum Spiritus flatum ſignificat. Habebat enim hoc inſufflatio quandam ſacramenti, in quo externum ſymbolum Spiritum ſanctum, qui interius dabatur, ſignificabat. Neque verò timendum nobis eo Caluino eſt ne nunc octauum, vt ipſe ſe vereri dicit, fabricemus ſacramentum. Scimus non quamlibet externam ceremoniam etiam rem ſacram ſignificantem, & a Chriſto vſurpatam eſſe ſacramentum, ſed eam, quæ ita vſurpata eſt, vt voluerit eſſe perpetuam. Hoc ſemel fecit, vt & naturam Spiritus ſancti declararet, & doceret ex ſua procedere ſubſtantia. Nos id vſurpare non poſſumus, cum Spiritus ſanctus ex noſtra ſubſtantia non procedat. Itaque etſi ordinationem in Eccleſiaſticis ſacramentis numeramus, quia eam Chriſtus Apoſtolis admodum dedit ſacramentum, & externo ſymbolo, & verbis internam Spiritus ſancti gratiam ſignificantibus, non impoſitionem manuum, & verba adhibemus, quæ Apoſtolos ſcimus adhibuiſſe. Flatum, quem adhibuiſſe non legimus, non adhibemus. Tertiam quæſtionem nemo, quòd ſciam, niſi Rupertus attigit, is autem, vt diximus, nec in ſingulos neque in vniuerſos Apoſtolos inſufflaſſe putat. Omnino non inſufflaſſe verbis repugnat Euangeliſtæ, non inſufflaſſe in ſingulos ſeparatim probabile mihi videtur, vnus enim in omnes flatus ſatis erat, remque magis exprimebat, quemadmodum vnus ad omnes flatus æquè ad omnes perueniret, ita vnum eundemque omnibus per vniuerſum terrarum orbem ituris Spiritum dari. Itaque non abſurdè Didymus lib. 2. de Spiritu ſancto hinc ſpiritus probat diuinitatem, quòd vnus, idemque in diuerſis hominibus diuerſis in locis eſſet. Alia celebrior hic quæſtio reliqua eſt, quam multis verbis Cyrillus verſat, quid de Thoma dicendum, qui tum, cum Apoſtolis Spiritus ſanctus datus eſt, dicitur non adfuiſſe; an eius expers fuit poteſtatis. Rectè omnino Cyrillus quæſtionem explicat, etiam abſenti Thomæ Spiritum ſanctum datum fuiſſe; nam poſtea quidem datum eſſe non legimus, cum credendum nullo modo ſit cæteris parem Apoſtolis ea remittendi peccata, quæ tunc data eſt, poteſtate caruiſſe. Confirmat exemplo Eldad, & Medad duorum ex ſeptuaginta illis ſenioribus, quibus Dominus auferens de Spiritu Moyſis, contulit, qui cum in caſtris remanſiſſent, nihilo tamen minùs eodem ſpiritu imperiti ſunt.

Cur hãc poteſtatem Chriſtus tunc dederit.

Hebr. 9. 28.

An verè inſufflauerit Chriſtus.

Cur id fecerit.

Tract. 121.

Refellitur Caluinus.

An in ſingulos inſufflauerit Chriſtus.

Abſenti D. Thomæ Spiritum ſanctum datum fuiſſe probat & auctorum ſententia.

Numer. 11. 26. 27.

23. *Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis retenta ſunt.*] Declarat, quis ille ſpiritus eſſet, quem ſe illis dare dixerat, nempe poteſtas peccata remittendi. Multa hic diſputanda erant, ſed quæ hoc loco dici poterant, omnia ex ijs, quæ Matth. 16. 19. & 18. 18. diximus, intelligi poſſunt. Varietatem verborum hîc obſeruanda *Remittuntur, ſeruatis, & retenta*

ν ντ, κεκράτηνται, quæ multo eſt maior, quàm ſi dixiſſet, A
remittentur, & retinebuntur. Quaſi dicat, quidquid ſiue in remittendis, ſiue in retinendis peccatis feceritis, iam nunc ratum habeo. Quanquam Cyprianus in lib. de vnitate Eccleſiæ, *remittentur*, legit futuro tempore. Rectè Ambroſius lib. 1. de pœnitentia cap. 2. Nouatianorum refellit hæreſim, qui negabant, quemadmodum hoc tempore Caluiniſtæ, ſacerdotes poteſtatem habere per ſacramentum pœnitentię peccata remittendi, quòd id eſſet iniuriam Chriſto facere, cuius proprium ſit remittere peccata. Eius verba quia non minùs contra Caluiniſtas, quàm contra Nouatianos dicta videri poſſunt, ponenda hoc loco iudicaui, *Sed aiunt ſe Domino deferre reuerentiam, cui ſoli remittendorum criminum poteſtatem reſeruēt; imo nulli maiorem iniuriam faciunt, quam qui eius volunt mandata reſcindere, commiſſum munus refundere. Nam cum ipſe in Euangelio ſuo dixerit Dominus Ieſus, Accipite Spiritum ſanctum, quorum remiſeritis peccata, remittūtur eis, & quorum retinueritis retenta erunt; quis eſt qui magis honorat, vtrum qui mandatis obedit an qui reſiſtit? Eccleſia in vtroque ſeruat obedientiam, vt peccatum & aliget, & relaxet. Hæreſis in altero immitis, in altero inobediens vult ligare, quod non reſoluat, non vult ſoluere, quod ligauit.* Rectè quoque Cyprianus in epiſtola ad Iubaianum ex hoc loco probauit poteſtatem remittendi peccata in ſola eſſe Eccleſia, in qua ſola Spiritus ſanctus dari poteſt. Sed idem alibi eodem loco abuſus eſt, quemadmodum & Donatiſtæ poſtea abuſi ſunt, vt probaret eos, qui ab hæreticis baptizati eſſent, eſſe iterum baptizandos, epiſtola 76. ſicut & Firmilianus in epiſtola ad eundem Cyprianum. 75. Diſſimulandus in corpore pulcherrimo næuus vnus eſt. Poteſtatem illam, qua hæretici per baptiſmum, aliudue ſacramentum peccata remittunt, aut in Eccleſia Catholica, aut per Eccleſiam Catholicam acceperunt; itaque vtrumque verum eſt, & in ſola Eccleſia Catholica poteſtatem dari remittendi peccata, & poſſe tamen aliquando per hæreticos peccata remitti.

Nouatianorum error de pœnitentia, qui & Caluiniſtarum.

24. *Thomas autem vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis, quando venit Ieſus.*] Alibi monuimus, idemque Theophylactus hoc loco monet, Didymum non fuiſſe Thomæ cognomentum, ſed nominis interpretationem, hoc enim nomen Didymi Græcè, quod Hebraicè nomen Thomæ ſignificare, nempe geminum. cur ita vocatus fuerit, nihil conſtat; obſeruauit verò Leontius Euangeliſtam nullius nomen Apoſtoli interpretatum eſſe, niſi Thomæ, vt Græci propter aliquam eius excellentiam factum intelligerent. Theophylactus ideo non eum interpretatum putat, vt eius declararet mores, quòd incredulus eſſet, minimèque ſimplex. Senſus hic litteralis, quem nos veſtigamus, facilis eſt, nec noſtro indiget commentario. Moralem facilè per ſe quiſque poteſt animaduertere. Cœtus ille diſcipulorum Eccleſiam repræſentabat, à qua qui abeſt, à Chriſto non inuiſitur. Scitè Bernardus ſerm. 6. de Aſcenſione, *Falleris Thoma ſancte, falleris, ſi videre Dominum ſperas ab Apoſtolorum collegio ſeparatus. Non amat veritas angulos, non ei diuerſoria placent. In medio ſtat, id eſt diſciplina communi, communis vita, communibus ſtudijs delectatur.* At cur ille potiùs, quàm quiſquam alius à cœtu aberat? Quæſtionem Chryſoſtomus mouet; idemque & eum ſecuti Theophylactus, atq; Euthymius reſpondent propterea non affuiſſe, quòd ex illa Apoſtolorum diſſipatione, quæ moriente Chriſto facta fuerat, nondum redierat. Sed huius ipſius rei quæritur cauſa, quamobrem vnus ille non rediiſſet. Suſtinendum contra tantum Apoſtolorum iudicium eſt; ſed poſſet coniectura aliqua eſſe veluti pro deſperatis res Chriſti habuiſſe,

Sup. c. 11. 16.

Moralis ſenſus ab ectaſia S. Thoma.

ideoque ad exercitum non rediiſſe, quemadmodum ſolet in prælio rebus perditis accidere.

25. *Dixerunt ergo ei alij diſcipuli, vidimus Dominum.*] Simpliciter, & ſummatim Euangeliſta narrat, quid cæteri diſcipuli Thomæ dixerint. *Vidimus Dominum*; ſed vt ver. 20. docuimus, veriſimile eſt pluribus eos de ea verbis diſſeruiſſe, non ſolum vidiſſe ſe, ſed cum eo etiam collocutos, cum eo ediſſe, bibiſſeque, vt Lucas tradit, eius vulnera manibus ſuis contrectaſſe, vt idem ſupra Ioannes indicauerat, quemadmodum Chryſoſt. Theophylact. & Euthy. obſeruarunt. Hinc ergo Thomam occaſionem ſumpſiſſe credendum eſt ea dicēdi, quæ ſequuntur. B

Niſi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.] Coniiciunt aliqui noſtrum interpretem non fixuram, ſed figuram tranſtuliſſe, quemadmodum & in nonnullis legitur exemplaribus, hoc enim eſſe τὸν τύπον τῶν ἥλων, deinde aliquem figuram in fixuram commutaſſe. Eandem faciunt coniecturam pro εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων in figuram clauorum, legiſſe εἰς τὸν τόπον τῶν ἥλων *in locum clauorum*. Vtraq; coniectura ſpeciem habet probabilitatis, ſed vereor ego, ne facilitas errandi erroris fidem fecerit, ideoque ſibi multi perſuaſerint erratum eſſe, quia viderunt facilè errari potuiſſe. Malo erratum non credere, niſi erratum conſtet; præſertim cum faciliùs ſit C
illud, quod vitium putatur, defendere, quā correctionem. Quæ enim eſt figura clauorum, niſi fixura? Idem ergo cum ſint, quod expreſſius erat, fuit eligendum, expreſſius autem fixura eſt, nam figura clauorum potiùs imaginem in tabula pictam ſignificat, quàm clauorum plagam, fixura autem nihil aliud, quam plagam ſignificare poteſt. Et mittere digitum *in locum clauorum*, potiùs dixerit, quàm in fixuram, idem licet ſint, quia non ſolum ſignificat digitum in plagam mittere, ſed pro clauo mittere. Auguſtinus quidem vbique fixuram legit. Nec ſine cauſa factum eſſe exiſtimandum eſt, vt cùm de figura clauorum loquitur, non dicat, *niſi miſero* manum meam, ſed *digitum meum*, cum autem de latere non dicat, niſi mittam digitum, *ſed manum*. Habet quippe digitus figuram claui longi, atque quadrati; expanſa verò manus figuram cuſpidis latioris haſtæ, quales etiam hodie in Hiſpania multæ reperiuntur. Volebat ergo Thomas non ſolum videre, non ſolùm attrectare, ſed quodammodo etiam metiri plagas Chriſti, ne quis forte ſubeſſet dolus, ne picta potius, aut ſummis ſignata cute, quàm altè impreſſa eſſent vulnera, qualia fuiſſe ſciebat Chriſti. Itaque non ſignificat Thomas, quemadmodum Chryſoſtom. Theodorus Heracleota, Leontius, Theophylactus, & Euthymius indicant, ſe aliis non credere diſcipulis dicentibus ſe vidiſſe, tetigiſſeque: credebat enim eos non mentiri, ſed putabat falli, viſos ſibi fuiſſe Chriſtum videre, cùm pro Chriſto aliquid aliud vidiſſent, putaſſe ſe vulnera tangere, cùm ſolam tangerent ſimilitudinem vulnerum; ſe profectò prudentiorem fore, ac neque oculis, neque manibus ſuis crediturum, niſi ipſa quoque plagarum menſura reſpondeat. Nimis prudens incredulitas eſt, aut nimis potiùs incredula humana prudentia. Multi dum prudentes videri volunt, dum credenda perſpicere, & manibus tangere, hæretici fiunt. Habet etiam magnam Græcè vim crebra articulorum repetitio, qua Thomas vtitur τὸν δάκτυλον, τὴν χεῖρα, τὸν τύπον, εἰς τὸν τόπον, quæ Latinè non apparet. Quærunt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, vnde Thomas nouerit Chriſtum in latere vulnus habuiſſe, cùm non adfuiſſet, cùm illud iam mortuus accepit; reſpondent id ab aliis, qui poſt reſurrectionem viderāt,

Incredulitas nimis prudens, vel potius nimis incredula humana prudentia.

diſcipulis didiciſſe, itaque eum reprehendunt, quòd vna in re diſcipulis credidiſſet, in aliis non credidiſſet. Potius credo vulgo notum fuiſſe Chriſtum iam mortuum vulnus ſecundum latus accepiſſe; nam ſi notum non fuiſſet, non inuitaſſet diſcipulos, cùm primum illis apparuit, vt vulnus lateris contrectarent verſu. 20. Sic Auguſtinus ſerm. de tempore. 156. *Sciebat enim clauis in cruce confixum, ſciebat lancea latus perfuſſum; hæc ſigna quærebat, ideo non credebat.* Sunt qui Thomam excuſent, in quibus Cyrillus non tam incredulitate eum hæc dixiſſe, quàm quadam animi perturbatione, qua vehementer angeretur, quòd Chriſtum, ſicut cæteri Apoſtoli poſt reſurrectionem non vidiſſet, deſperaretque ſe poſſe videre, cùm ab illo audiuiſſet, *Modicum, & iam non videbitis me, quia vado ad Patrem.* Non enim dubitaſſe, quin is, qui alios ſuſcitaſſet mortuos, poſſet & ipſe ſeſe mortuum ſuſcitare. Alia quoque ratione Auguſtinus excuſat, ſerm. de tempore. 156. *Vox*, inquit, *iſta inquirentis eſt non negantis. Dum hoc dicit, docere voluit, confirmari deſiderauit*; idemque docet ſer. 161. cuius verba paulo infra recitabimus. Et Ambroſ. libro 10. in Lucam cap. 24. *Quomodo ergo Thomas, cum adhuc non crederet, tetigit tamen Chriſtum? ſed ille non de reſurrectione Domini, ſed de reſurrectionis videtur qualitate dubitaſſe.* Pium quidē, & caritatis plenum ſtudium. ſed Dominus eū reprehendit, *Noli eſſe incredulus, ſed fidelis.* Et *nemo poteſt corrigere, quem Deus deſpexerit.* Quo etiam argumento paulo infra Theophylactus eos reprehendit, qui Thomam excuſant. Melius eſt ex culpa Thomę nobis facere medicinam, &, ſi cum illo non credendo peccauimus, cum illo quoque confitendo agere pœnitentiam, quemadmodum Pacianus epiſtola. 3. aduerſus Nouatianos elegāter ediſſerit. *Non vis facere fidelem, quod Petrus fecit? Non vis prodeſſe nobis, quod Petro profuit? Age Thomas meus nónne poſt Domini reſurrectionem de reſurrectione dubitauit? nonne perfidiæ reus notatur à Domino, cum ille clauorum nota, cum perfoſſæ manus, cum lateris vulnus oſtenditur, cum ſic ad eum ait Dominus, Noli eſſe incredulus, ſed fidelis? Quid ergo? erubuit pœnitere? nonne humiliatus eſt? nonne Deum & Dominum ſuum illis confitetur? nunquid non illum exomologeſis iſta commēdat?* Et Ambroſius eodem loco, *Tactu*, inquit, *ſuo debuit me docere, ſicut docuit & Paulus. Oportet enim hoc corruptibile induere incorruptionem, & hoc mortale induere immortalitatem, vt incredulus credat, & cūctator dubitare nō poſſit. Facilius enim credimus, quod videmus.* Nota eſt egregia Gregorij ſententia hom. in Euangel. 26. *Non hoc caſu, ſed diuina diſpenſatione geſtum. Egit enim miro modo ſuperna clementia, vt diſcipulus ille dubitans dum in magiſtro ſuo vulnera palparet carnis, in nobis vulnera ſanaret infidelitatis. Plus enim nobis Thomæ infidelitas ad fidē, quam fides credentium diſcipulorum profuit; quia dum ille ad fidem palpando reducitur, noſtra mens omni dubitatione poſtpoſita in fide ſolidatur.* Simile quiddam Auguſtinus ſer. de tempore. 161. *Thomas ergo cùm eſſet ſanctus, fidelis, & iuſtus, hæc omnia ſollicitè requiſiuit; non quod ipſe aliquid dubitaret, ſed vt omnem ſuſpicionem incredulitatis excluderet. Nam ſufficerat illi ad fidem propriam vidiſſe, quem nouerat, ſed nobis operatus eſt, vt tangeret, quem videbat; vt ſi forte diceremus deluſos fuiſſe oculos, non poſſimus dicere manus illius fuiſſe fruſtratas. In reſurrectionis enim manifeſtatione de aſpectu ambigi poteſt; de tactu nō poteſt dubitari.* Vſurpauit eandem Bernardus ſententiam aliis ornatam verbis hom. 2. in verba Lucæ, *Miſſus eſt Angelus.*

26. Et poſt dies octo iterum erant diſcipuli eius intus, & Thomas cum eis.] Meritò optimus quiſque auctor obſeruat, atque miratur quanta Chriſtus vſus ſit diligentia, vt infirmum in fide Apoſtolum confirmaret, & velut errantem ouem ad gregem reduceret. Quod ipſe officium eſſe dixerat boni paſtoris Matthæi. 18. 12. idemque nos facere alius eius Apoſtolus iubet, *Infirmum in fide aſſumite*. Rom. 14. 1. Cuius diligentiæ cauſam Theodorus Heracleota eſſe putat, quod Thomas non maligno animo, ſed infirmitate, & ſumma rei ipſius difficultate commotus dubitaſſet, itaque dignū fuiſſe, qui ab eo errore, in quo aut nulla, aut humana eſſet culpa, liberaretur; quemadmodum de ſe dicit beatus Paulus, *Miſericordiam conſecutus ſum, quia ignorans feci.* Pœna ignorantis, vt ille apud Platonem dixit, eſſe debet, vt doceatur. Quærunt multi cur non ante octauum diem ſe illi Chriſtus oſtenderit. Duas eius rei cauſas Chryſoſtom. Theophylactus, & Euthymius afferunt; alteram, vt interim magis, ac magis eius incenderetur deſiderium Chriſti videndi; alteram, vt intermedio illo tempore quaſi catechumenus ab aliis inſtrueretur Apoſtolis, & aptior ad excipiendum Chriſtum, eiuſque doctrinam efficeretur. Duæ quoque aliæ probabiles cauſæ mihi videntur afferri poſſe. Altera eſt, quòd non ante eum forte ille diem diſcipuli omnes congregati fuerint. Credibile enim eſt non ſemper omnes ſimul incluſos fuiſſe; volebat autem Chriſtus Thomæ ſe nō ſoli, ſed coram aliis omnibus Apoſtolis oſtendere; partim vt eorum etiam teſtimonio confirmaretur, partim vt coram quibus non credendo peccauerat, coram iiſdem redargueretur; eam enim nobis regulam ex eodem vtique hauſtam ſpiritu eius poſtea diſcipulus Paulus præſcripſit, vt publicè peccantes, publicè quoque argueremus. 1. ad Tim. 5. 20. & quia, vt aiunt Leontius, & Cyrillus, non ſolùm illum volebat ab errore liberare, ſed alios etiā, qui iam credebant, Apoſtolos in fide, eodem confirmare facto. Cur autem eo potiùs die, quàm alio congregati fuerint, ratio hęc nō improbabilis reddi poteſt, quod die ſabbati domi ſe omnes continerent, ideoq. & ſequenti die, antequam à ſe diuerſi diſcederent, aliquandiu ſimul eſſe neceſſe fuerit, aut, vt Cyrillus indicat, quòd iam tunc Apoſtoli cœpiſſent die dominico Eccleſiaſticos agere conuentus quę poſtea conſuetudo in omnem manauit Eccleſiam, & vſque ad hodiernum diem conſeruatur. Altera cauſa eſt, quod voluerit diem illum reſurrectionis ſuæ demonſtratione celebrem eſſe, ideoque octo expectauerit dies, donec idem octauus rediret dies. Itaque etſi illa fere communis omnium Theologorū ſententia vera, dominicum diem iure eccleſiaſtico, non diuino inſtitutum eſſe, tamen ex hoc loco tenuis quædam coniectura ſumi poteſt aliquam ex Chriſti voluntate originem habuiſſe. An autem eodem nunc loco, quo ante, diſcipuli congregati fuerint, quidam dubitant, & Rupertus quidem non eodem loco, id eſt Ieroſolymæ, ſed Nazareth in Galilæa congregatos nunc fuiſſe putat, hoc impulſus argumento, quòd Chriſtus iuſſiſſet eos per mulieres in Galilæam ire, fore vt ibi ſe viderent, & non eſſe credendum tam diu diſcipulos poſt eius præceptum Ieroſolymæ commoratos. Cæterum ita rem narrat Euangeliſta, vt minimè obſcurè ſignificet eodem loco hanc, atque illam apparitionem factam fuiſſe. Cur autem nondum diſcipuli in Galilæā diſceſſiſſent iuſtam videntur cauſam habuiſſe, quòd octo illi præcedentes dies fuiſſent feſti.

Venit Ieſus ianuis clauſis, & ſtetit in medio, & dixit Pax vobis.] Quòd Chriſtus eodem modo nūc quo ante, ad diſcipulos venerit, quòd eodē modo, id eſt, *ianuis clauſis*, ingreſſus ſit, quòdque *in medio*, vt ante, conſtiterit quòdq; eadē dixerit verba, *Pax vobis*, nō videtur carere cauſa. Quæſtionem iſtam apud nullum auctorem inuenio, itaque propria vtendum eſt coniectura, Poteſt ratio hæc adduci, quòd voluerit Chriſtus eodē prorſus argumento, eodemq; modo, quo cæteris Apoſtolis fidem fecerat, & Thomæ facere, quia crediturum ſe ne-

Ioan. 16. 16.
Cyrillus & Auguſtin. S. Thomam excuſat.
Eccl. 7. 14.
1. Cor. 15. 53
Luc. 1. 26.
1. Timoth. 1. 13.
Cur non ante octauum diē ſe Chriſtum oſtenderit Thomæ.
Die dominico agi, olim conuentus in Eccleſia.

de quia manifeſtum eſt confeſſum hac oratione Thomam ſe credere, quod ante non credebat; ante autem non dubitauerat an Pater, ſed an Chriſtus eſſet Deus, qui vinculis inferni teneri non poſſet, Chriſtum igitur ipſum Deum eſſe confeſſus eſt. Denique Chriſtus eius confeſſionem laudat, non quia Patrem, ſed quia Deum confeſſus eſt, *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti.* Cur ergo non dixit appoſito ſubſtantiuo verbo, Tu es Dominus meus, & Deus meus? Vt melius id ipſum diceret; nam præciſa, & veluti trunca oratio plus habet ponderis, & vehementiæ, quaſi tanto impetu in confeſſionem erupent, vt non ſatis ad explendam orationem otij fuerit. Aliter Arianus quidam apud Maxentium in 2. dialogo diſputat, non fuiſſe verum Deum, qui manibus cognitus fuerit, nec enim tangi poſſe Deum. Rectè idem Maxentius, & Gregorius homilia 26. in Euangelia, & Auguſtinus, & Beda hoc loco reſpondent aliud tetigiſſe, aliud credidiſſe; tetigiſſe, ac vidiſſe hominem, credidiſſe, & confeſſum fuiſſe Deum. *Videbat*, inquit Auguſtinus, *tangebat que hominem, & confitebatur Deum, quem non videbat, neque tangebat. Sed per hoc, quod videbat, atque tangebat, illud iam remota dubitatione credebat.* Quæri etiam ab aliis poteſt, qui verba ſingula perpendunt, cur aut non contentus altero tantum nomine Thomas fuerit, vt vel Dominum tantùm ſuum, vel Deum ſuum appellaret; aut priùs Dominum, deinde Deum ſuum dixerit. Solebant Chriſtum diſcipuli etiam ante id tempus Dominum appellare, Deum ſatis apertè non ſolebant. Ergo Thomas nomen illud, quo ſæpe vti conſueuerat, primo loco poſuit, vt confiteretur ſe credere eum verè eſſe Chriſtum, qui à mortuis ſurrexiſſet; deinde non contentus ea fide, quam ante Chriſti mortem habuerat, eum verè eſſe Dominum, id eſt filium Dei, cui in omnes homines diuinum eſſet imperium, altiùs prouehitur, & verum etiam Deum, quod nunquam ante apertè fecerat, confitetur.

Pſal. 15. 10. Act. 2. 24.

Ariani cuiuſdam obiectio refutata.

29. *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti; beati, qui non viderunt, & crediderunt.*] Fidem Thomæ Chriſtus laudat, modum, quo credidit, reprehendit, quòd euidentia rei victus crediderit, quod non tam ſibi, quàm oculis, manibuſque ſuis credere voluiſſet. Quid ſit, *Quia vidiſti me*, ſuperiore verſu expoſuimus, quia tetigiſti me, quia palpaſti non crediturus vtique, niſi vidiſſes, vt Euſebius Emeſen. ait. Atqui non debet velut tormentis exorqueri fides, non debet eſſe manu facta, eo plus habet meriti, quo minùs argumenti, atque rationis. Hoc enim eſt *fides, credere quod non vides*, vt Auguſtinus, Gregoriuſque dixerunt. Vnde illa vulgaris in hunc locum nata quæſtio, quomodo Thomas, quod videbat, credere potuerit, cũ fides ſit *credere quod non vides*, & vt diffinit. D. Paulus, Hebr. 11. 1. *ſperandarum ſubſtantia rerum argumentum non apparentium.* Sed Superiore à nobis verſu explicata eſt hominem vidiſſe, Deum credidiſſe; ſed hoc ipſum in Thoma reprehendit, quòd Deum non crediderit, niſi quia hominem à mortuis ſuſcitatum vidit; eoſque eius comparatione beatos prædicat, qui non videntes crediderunt; plus enim meriti eſſe, & ad naturam fidei propius accedere credere, quæ non videas. Quod cùm dicit, non negat, vt Theophylactus monet, Thomam eſſe beatum; beatus enim erat, qui tanto fuerat, errore, tanto ſalutis diſcrimine liberatus, qui Chriſtum Dominum, Deumque ſuum & agnouerat, & palam confeſſus fuerat; ſed eos illi præfert, qui cùm non viderint, crediderũt, quaſi ipſe eorum comparatione beatus dici non debeat. Putat idem Theophylactus, idemque Euthymius cùm dicit, *Qui non viderunt, & crediderunt*, reliquos Apoſtolos ſignificare, qui non videntes crediſſent, alij vacuo reperto ſepulcro, vt Petrus, & Ioannes ſuprà ver. 8. alij, quòd ex illis, aut ex aliis audiuiſſent. At iam ſuprà docuimus cæteros etiã Apoſtolos & vidiſſe, & tetigiſſe, ideoque credidiſſe, quia viderunt, tetigeruntque: nam & poſtquam viderant, aut tetigerant, quodam modo dubitabant, vt ex Luca. c. 24. 41. manifeſtum eſt. Nam quòd Euthymius reſpondent, credidiſſe quidẽ cæteros reſurrexiſſe Chriſtum; ſed an ille, quem videbant, Chriſtus eſſet, dubitaſſe, videtur & de Thoma dici poſſe. Certè ad eos non alludit Chriſtus, qui iam viderant, ſed ad eos potiùs, qui nec viderant, diem ſupremi nec ante iudicij victuri erant, & erant nihilominus in ipſum crediturі; nam per præteritum de futuro loquitur, vt Auguſtinus, Cyrillus, & Beda hic, & Gregorius homil. in Euangel. 26. & Rupertus in commentariis interpretantur. Putant autem Rupertus myſterium hoc eſſe, & Thomæ perſona non reliquos ſolum Apoſtolos, ſed omnem etiam Iudæorum populum, eorum verò nomine, qui non vidiſſent, & crediдiſſent, Gentiles deſignari, quod etiam indicat Auguſtinus. Cur ergo Thomam Chriſtus reprehendit, cæteros Apoſtolos non reprehendit, ſi nec illi crediderant, niſi videntes? Rupertus, qui eam quæſtionem mouet, ad illud, quod diximus, myſterium refert; ſed quia id certum non eſt, alia ratio magis certa quærenda. Primum quidem etiam alias reprehendit, & quidem poſteaquam eius vulnera tetigiſſent. Luc. 24. 41. *Quid*, inquit, *turbati eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra?* Deinde grauiùs Thomam caſtigauit, quia maiorem oſtenderat incredulitatem. Alij enim etſi nõ crediderunt, ſaltem plerique niſi videntes, tamen non dixerant ſe, etiamſi vidiſſent, tamen niſi digitum ſuum in fixuram clauorum eius, & manum in latus intuliſſent, non crediturós: Thomas verò animum ad non credendum obſtinaſſe videbatur, *niſi miſero digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.* Hinc quoque intelligi poteſt ratio, quamobrem Petrum, qui eum Filium Dei viui confeſſus fuerat, beatum dixerit Matth. 16. 17. Thomam verò qui eum clariùs Deum ſimul, hominem confeſſus eſt, beatum non dixerit; nimirum Petrus id dixit, antequam Chriſtum à mortuis ſuſcitatum vidiſſet, antequam eius vulnera contrectaſſet, itaque de illo etiam quodammodo, ſicut & de veteribus illis Patriarchis, atque Prophetis, dici, *beati qui non viderunt, & crediderunt.* Thomas præclam quidem, ſed nimis ſeram edidit confeſſionem fidei; itaque ſingularis fidei laudem tarditas minuit. Bis dat, qui citò dat.

Tract. 9. 40. in Ioan. Homil. 26. in Euang.

Quomodo Thomas quod videbat, crediderit.

Cur ſolum Thomam Chriſtus reprehenderit.

Luc. 10. 24.

30. *Multa quidem & alia ſigna fecit Ieſus in conſpectu diſcipulorum ſuorum, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc.*] Dubium de quibus hic ſignis Euangeliſta loquatur, de omnibuſne, quæ ad eum vſque diem fecerat Chriſtus, an de illis tantùm, quæ ad probandam reſurrectionem ſuam poſt ipſam reſurrectionem fecit. In quam partem Cyrillus, Auguſtinus, & Beda magis inclinent, vix ex eorum commentariis colligi poteſt, generaliter tamen de omnibus Chriſti miraculis videntur interpretari. Contra verò Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, Euthymius, Rupertus, & vt videtur, Euſebius Emeſenus in homil. de Paſcha de illis tantùm miraculis Euangeliſtam loqui putant, quæ Chriſtus poſt reſurrectionẽ fecit. Quod & ego magis probo partim propter eorum auctorum argumentum, quod leue non eſt, nullam fuiſſe rationem, cur adderet, *In conſpectu diſcipulorum ſuorum*, ſi de iis etiam, quæ ante reſurrectionem fecerat, loquebatur. Nam quæ ante fecerat, non ſolùm coram diſcipulis, ſed coram toto feciſſe mundo; quæ autem poſt reſurrectionem fecit, ea non niſi coram diſcipulis facere voluiſſe; vt

eorum

eorum ſtabiliret fidem, vt reſurrectionem ſuam poſtea tanquam teſtes oculati minimè hæſitantes aliis prædicarent. Deinde quia ſi hoc Ioannes ad omnia, quæ toto narrauerat libro, retuliſſet, non dixiſſet, *Multa & alia ſigna*, ſed multa alia Chriſtus edocuit, & fecit, quæ hoc libro ſcripta non ſunt, non enim de ſolis egerat Chriſti miraculis. Denique ſi de omnibus omnino miraculis ageret, quæ & Chriſtus effeciſſet, & ipſe ſcribere decreuiſſet, non hoc loco hunc veluti epilogum poſuiſſet, ſed in fine libri, vbi alteram generalem poſuit, *ſunt autem & alia multa, quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundū capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt, libros*; nec enim hoc loco librum claudebat. Obiciet aliquis nullum Ioannem à Chriſto poſt reſurrectionem factum narraſſe ſignum. Rectè Euſebius Emiſſenus dicit, quòd bis ad diſcipulos clauſis ianuis ingreſſus fuiſſet, quod Ioannes narrauerat, duo maxima quamuis generis eiuſdem fuiſſe ſigna. Deinde, vt ego quidem arbitror, non ſola miracula, ſed omnia, quæ Chriſtus ad declarandam reſurrectionem ſuam fecerat, ſigna Ioannes vocat, quia omnia reſurrectionis eius ſigna erant. Signum ergo fuit non ſolùm, quòd clauſis ingreſſus foribus, ſed quòd ſeſe diſcipulis oſtenderit, quòd ſua illis vulnera demonſtrauerit. Itaque ſenſus eſt multis quidem aliis rebus ſuam Chriſtus reſurrectionem declarauit, quas hoc libro ſcribendas eſſe non iudicaui, contentus narraſſe eas, quæ ſatis mihi eſſe viſæ ſunt, vt eius credatur reſurrectio. Cùm dicit, *In libro hoc*, videtur indicare in aliquo alio libro ſcriptas eſſe. Ac fortaſſis ad alios alludit Euangeliſtas, qui alia quædam reſurrectionis Chriſti ſigna commemorauerant, quaſi dicat à me quidem hoc loco ſcripta non ſunt, ſed ab aliis alibi ſcripta ſunt. Maior quædam quæſtio ex noſtra naſcitur interpretatione, qui fieri poſſit, vt de ſignis poſt reſurrectionem à Chriſto factis Ioannes agat, cum ſequenti capite alia etiam nonnulla poſt reſurrectionem ab eo itidem facta narret. Quæſtio non noſtra eſt propriè, ſed iis etiam communis, qui de omnibus generaliter Chriſti miraculis hunc locum intelligant; nam ſi de omnibus loquebatur, finemque illis imponebat, quomodo poſtea quædam etiam miracula eius narrat, quale illud eſt de captura piſcium? cap. 21. 6. Hæc res ſuſpicionem leuibus quibuſdam hominibus iniecit ſequens caput aut Ioannis non eſſe, ſed ab aliquo ſcriptore iam à Ioanne Euangelio additum fuiſſe, aut Ioannem certè ipſum poſtquã Euangelio finem impoſuiſſet, recordatum eorum, quæ in eo capite narrantur, illud adiecisse. Magnus mihi vterque videtur error, & minimè ferendus. Nam Ioannis eſſe neque Eccleſiæ conſuetudo, atque approbatio, neque Concilij Tridentini de libris canonicis grauiſſimum decretum patitur hominem quẽquam Catholicum dubitare; & Ioannem poſtea recordatum addidiſſe, eſt eam iniuriam Ioanni facere, quam nemo vlli quamlibet profano hiſtorico feciſſet. Quaſi verò obliuiſci, quæ meminiſſe oportebat, potuerit is, qui ſuggerente Spiritu ſancto loquebatur; & vt Spiritum ſanctum magiſtrum non habuiſſet, qui ipſe viderat, quorum pars magna fuerat, re vmquæ natura ſua tam memorabilium, vt nemo tam fluxæ memoriæ ſit, qui ea ſemel tantùm auditas perpetuò recordetur. Quid ergo ad quæſtionem reſpondendum? Auguſtinus, Beda, qui quæſtionem leuiter attigerunt, his verbis reſpondent, *hoc capitulum veluti libri huius indicat finem, ſed narratur hic deinde, quemadmodum ſe manifeſtauerit Dominus ad mare Tiberiadis, & in captura piſcium commendauerat Eccleſiæ ſacramentum, quale futura eſt vltima reſurrectio mortuorum. Ad hoc itaque commendandum valere arbitror, quòd tanquam finis impoſitus eſt libri, quod eſſet etiam ſecutura narrationis quaſi proœmium, quod ei quodam modo faceret eminentiorem locum.* Itaque videtur D. Auguſtin. exiſtimare, cùm Ioannes dicit, *Sed hæc ſcripta ſunt, vt credatis*, non ea ſolùm, quæ dixerat, ſed ea etiam, quæ capite ſequenti dicturus erat, comprehendere. Rupertus verò ad hunc modum quæſtionem ſoluit, narraſſe Euangeliſtam duo miracula à Chriſto poſt reſurrectionem facta, quæ quaſi duo teſtes ad faciendam reſurrectionis fidem ſatis eſſe poterant; in ore enim duorum vel trium teſtium ſtare omne verbum; ſed ne quis diceret tertium ſe teſtem deſiderare, tertium etiam capite ſequenti miraculum adiecisse. Alij reſpondent hactenus Ioannem ea narraſſe ſigna, quæ Chriſtus poſt reſurrectionem Ieroſolymæ feciſſet; quorum quia vltimum fuerat, quòd octauo die clauſis ad Thomam, & alios diſcipulos foribus ingreſſus erat, finem quodammodo illis impoſuiſſe, *Multa quidem & alia ſigna fecit Ieſus, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc*; poſtea verò capite ſequenti non ea, quæ Ieroſolymæ, ſed ea, quæ in Galilæa poſtea fecit, commemoraſſe. Ego multo faciliùs mihi videor reſpondere poſſe, non agebat Ioannes de quibuſcunque ſignis, ſed de iis tantùm, quæ Chriſtus ad probandam ſuam diſcipulis reſurrectionem fecerat, iis autem finem hic poſuit: nam quæ feciſſe dicitur, poſtea capite ſequenti non ad probandam ſuam reſurrectionem quam iam ſatis diſcipuli credebant, ſed alia de cauſa fecit, quam illic explicabimus; ideo hoc epilogo hic vſus eſt.

Verſ. 25. — *De vltimo Ioannis capite dubitatio.* — *Seſſ. 4.* — *Tract. 122.* — *Deuter. 17. 6. & 19. 15. Matt. 18. 16. 2. Cor. 13. 1.* — *Authoris expoſitio.*

31. *Hæc autem ſcripta ſunt, vt credatis, quia Ieſus eſt Chriſtus filius Dei, & vt credentes vitam habeatis in nomine eius.*] Multa hic Euangeliſta paucis verbis ſignificat. Primùm rationem tacite reddit, quamobrem alia, quæ commemorari poterant, miracula prætermiſerit, quia neceſſaria ad credendam Chriſti reſurrectionem non erant, cùm ea, quæ narrauerat, ſatis eſſent. Deinde oſtendit ſe non ad Chriſti ſcripſiſſe gratiam, cum multa, quæ maximè etiam ad eius laudem pertinerent, omiſiſſet, vt Theophylactus obſeruat. Præterea non ambitionis cauſa; ſolent enim, qui ambitioſè hiſtorias conſcribunt, nihil memorabile, & quod lectu iucundam facere poſſit hiſtoriam, præterire, vt Chryſoſtom. Theophylactus, & Euthymius exponunt. Denique ſe ſcripſiſſe, non vt lectoris palato, & curioſitati ſatisfaceret, ſed vt vtilitati conſuleret. Itaque hæc ipſa, quę dixit, dicturum ſe non fuiſſe indicat, niſi lectoris compulſus eſſet vtilitate. Quæ omnia eo tandem redeunt, vt maiorem iis paucis commemoratis ſignis fidem faciat, quàm ſi cætera etiam, quæ omiſit, commemoraſſet. Eo enim magis illi creditur, quo magis oſtendit non gratiam, non laudem, ſed ſolam lectoris vtilitatem in ſcribendo quæſiuiſſe. Alloquitur autem tanquam magiſter diſcipulos ſuos omnes, qui eius librum lecturi erant. Dixit ſe hæc ſcripſiſſe, vt credamus Ieſum eſſe Chriſtum filium Dei, & vt credentes vitam habeamus, id eſt, vt credamus eum, cuius ſcripſerat hiſtoriam, cui nomen erat Ieſus, eſſe Chriſtum, id eſt Meſſiam illum per Prophetas promiſſum, quem illi filium Dei futurum dixerant. Videtur dicendum potiùs illi fuiſſe, vt credatis, quia Ieſus à mortuis reſurrexit; de illis enim, vt diximus, agebat ſignis, quæ ad probandam Chriſti reſurrectionem recenſuerat. Ita ſe res habet; ſed quia propterea reſurrectionem probauerat, vt crederemus eum, qui reſurrexerat, Chriſtum filium Dei eſſe, maluit vltimum, quàm medium finem, cur ſcripſiſſet, nobis oſtendere, cùm dicit. *Et credentes vitam habeatis in nomine eius*; effectum eius declarat fidei, & fructum, quem ſimus ex ea conſecuturi, vt in *nomine eius*, id eſt eius merito, atque virtute vitam

æternam

æternam habeamus; non enim eſſe *aliud nomen ſub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos ſaluos fieri.* Act. 4. 12. & vt idem Petrus ait Act. 10. 43. *Huic omnes Prophetæ teſtimonium perhibent, remiſſionem peccatorum accipere per nomen eius omnes, qui credunt in eum.* Et hic idem Ioannes 1. epiſt. cap. 2. 12. *Scribo vobis filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius.* Nomen Chriſti fidem vocat, quia per fidem in nomen eius credimus

A Atque eodem modo hunc locum poſſumus interpretari, *vt vitam habeatis in nomine eius*, id eſt per fidem, hoc enim eſt in nomine, quod credentes. Sed inepti hæretici ſunt, dum duos hinc ſuos errores colligunt; alterum, nullum prorſus in nobis meritum eſſe; alterum, ſolam fidem ſalutis eſſe cauſam, quem vtrumque ſæpe alibi refutauimus: illum Matth. 5. 12. hunc Matth. 9. 2.

CAPVT XXI.

1. POSTEA *manifeſtauit ſe iterum Ieſus diſcipulis ad mare Tiberiadis. Manifeſtauit autem ſic.* 2.
Erant ſimul Simon Petrus, & Thomas, qui dicitur Didymus, & Nathanael, qui erat à Cana
Galilææ, & filij Zebedæi, & alij ex diſcipulis eius duo. 3. *Dicit eis Simon Petrus: Vado piſcari.*
Dicunt ei: Venimus & nos tecum. Et exierũt, & aſcenderunt in nauim: & illa nocte nihil pren-
diderunt. 4. *Mane autem facto ſtetit Ieſus in littore: non tamen cognouerunt diſcipuli quia Ieſus eſt.* 5. *Dixit*
ergo eis Ieſus: Pueri numquid pulmentarium habetis? Reſponderunt ei: Non. 6. *Dicit ei: Mittite in dexte-*
ram nauigij rete: & inuenietis. Miſerunt ergo: & iam non valebant illud trahere præ multitudine piſcium.
7. *Dixit ergo diſcipulus ille, quem diligebat Ieſus, Petro: Dominus eſt. Simon Petrus cum audiſſet quia Domi-*
nus eſt, tunica ſuccinxit ſe (erat enim nudus) & miſit ſe in mare. 8. *Alij autem diſcipuli nauigio venerunt:*
(non enim longe erant à terra, ſed quaſi cubitis ducentis) trahentes rete piſcium. 9. *Vt ergo deſcenderunt in*
terram viderunt prunas poſitas, & piſcem ſuperpoſitum, & panem. 10. *Dicit eis Ieſus: Afferte de piſcibus,*
quos prendidiſtis nunc. 11. *Aſcendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piſcibus centum*
quinquaginta tribus. Et cum tanti eſſent, non eſt ſciſſum rete. 12. *Dicit eis Ieſus: Venite, prandete. Et nemo*
audebat diſcumbentibus interrogare eum: Tu quis es? ſcientes, quia Dominus eſt. 13. *Et venit Ieſus, & accipit*
panem, & dat eis, & piſcem ſimiliter. 14. *Hoc iam tertio manifeſtatus eſt Ieſus diſcipulis ſuis cum reſurrexiſſet*
à mortuis. 15. *Cum ergo prandiſſent, dicit Simoni Petro Ieſus: Simon Ioannis diligis me plus his? Dicit ei:*
Etiam Domine, tu ſcis quia amo te. Dicit ei: Paſce agnos meos. 16. *Dicit ei iterum: Simon Ioannis, diligis*
me? Ait illi: Etiam Domine, tu ſcis quia amo te. Dicit ei: Paſce agnos meos. 17. *Dicit ei tertio: Simon Ioan-*
nis, amas me? Contriſtatus eſt Petrus, quia dixit ei tertio, Amas me? & dixit ei: Domine tu omnia noſti: tu
ſcis quia amo te. Dixit ei: Paſce oues meas. 18. *Amen, amen dico tibi: cum eſſes iunior, cingebas te, & ambula-* 1. Pet. 1. c.
bas vbi volebas: cum autem ſenueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quo tu non vis. 19. 14.
Hoc autem dixit ſignificans qua morte clarificaturus eſſet Deum. Et cum hoc dixiſſet, dicit ei: Sequere me. 20.
Conuerſus Petrus vidit illum diſcipulum, quem diligebat Ieſus, ſequentem, qui & recubuit in cœna ſuper pe-
ctus eius, & dixit: Domine quis eſt qui tradet te? 21. *Hunc ergo cum vidiſſet Petrus, dixit Ieſu: Domine hic* Sup. 13. c. 23.
autem quid? 22. *Dicit ei Ieſus: Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me ſequere.* 23. *Exiit er-*
go ſermo iſte inter fratres quia diſcipulus ille non moritur. Et non dixit ei Ieſus: Non moritur, ſed Sic eum vo-
lo manere donec veniam, quid ad te? 24. *Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimonium perhibet de his, & ſcripſit hæc:*
& ſcimus, quia verum eſt teſtimonium eius. 25. *Sunt autem & alia multa, quæ fecit Ieſus: quæ ſi ſcriberentur* Sup. 20. n.
per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt, libros. 30.

IN CAPVT XXI.

POSTEA *manifeſtauit ſe iterum Ieſus diſcipulis ad mare Tiberiadis; manifeſtauit autem ſic.* Eorum errorem, qui hoc caput aut ab alio auctore, quam Ioanne, aut à Ioanne ipſo prius oblito, poſtea recordato huius hiſtoriæ adiectum eſſe putant, ſuperiore c. ver. 30. refutauimus. Sed poteſt tamen quæri, cur illic finem Ioannes non fecerit Euangelij, cum ſe ea ſcripſiſſe dixerit, quæ vt crederemus, & credentes vitam haberemus, ſatis eſſent. Hic nouorum hæreticorum tenetur amentia, qui Euangeliſtas, & Apoſtolos hoc ſibi in ſcribendo propoſuiſſe putant, vt certam nobis doctrinæ formam conſtituerent. Quod ſi præcipuum conſilium eorum fuiſſet, & omnia perfectò, quæ credere neceſſe eſſet, & nihil, quod neceſſarium non eſſet, tradidiſſent. Nunc verò nec omnia tradunt neceſſaria, & multa non neceſſaria ſæpe tradũt. Nam duo illa miracula, quæ Ioannes ſuperiore capite à Chriſto poſt reſurrectionem facta eſſe dixit, neceſſaria eſſe indicauit; atqui nullus alius, qui iam ſcripſerat, Euangeliſta narrauerat. Et poſtquam ipſe omnia, quæ ad credendum neceſſaria eſſe dixerat, commemorauit, alia hoc capite commemorat vtique ad credendam reſurrectionem non neceſſaria, tamen commemorat; quia non id ſibi propoſitum habebat, vt ea præciſè traderet, quæ ad credendum in Chriſtum eſſent neceſſaria, ſed vt Chriſti texeret hiſtoriam, non omnibus quidem explicatis rebus, quas ſi perſequi voluiſſet, tot, vt ait in fine capitis, ſcripſiſſet libros, quot capere totus terrarum orbis non potuiſſet; ſed præcipuis tantùm capitibus expoſitis. Cùm ergo huiuſmodi quædam capita maximè ſcitu digna, dum alio animum intendunt, alij

E Euangeliſtæ prætermiſiſſent; ea Ioannes hoc capite nobis narrat. Ea verò duo ſunt, alterum quomodo ſe iterum Chriſtus in Galilæa ad mare Tiberiadis diſcipulis oſtenderit; & quomodo Petrum data illi ouium ſuarum paſcendarum cura iuſſerit ſequi ſe, & quæ inde de Ioanne diſputatio nata ſit. Quod dicit, *poſtea* μετὰ ταῦτα poſt hæc, perinde eſt, ac ſi dicat, poſt hæc duo ſigna, quæ modo narraui, poſt duas illas apparitiones, quibus dixi ſuam reſurrectionem ſatis diſcipulis probauiſſe; iterum ſeſe illis Chriſtus manifeſtauit, non ad faciendam reſurrectionis ſuæ, quam iam credebant, fidem, ſed ad eam ipſam fidem, quam iam habebant, vt Cyrillus ait, conſtabiliendam; aut

vt Auguſtinus, & Beda putant, vt myſterium illis aliquod in illa captura piſcium declararet. Vtrumque enim probabile eſt. Notant Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius verbum illud, *manifeſtauit*, ἐφανέρωσεν hanc vim habere, vt ſignificet Chriſti corpus iam glorificatum, niſi Chriſtus voluiſſet, videri non potuiſſe. Itaque ſicut ante reſurrectionem corpus illius natura ſua viſibile erat, ſed diuina, cùm volebat, potentia inuiſibile reddebat; ita poſt reſurrectionem, cùm inuiſibile propter ſubtilitatem, & gloriam natura ſua eſſet, viſibile potentia ſua diſcipulis reddidiſſe. Illud certè indicat hoc verbum, non ſemper poſt reſurrectionem, ſed certis, quibus volebat, interualis à diſcipulis viſum fuiſſe. Quòd dicit, *iterum*, non ſignificat ſecundam hanc manifeſtationem fuiſſe; hanc enim poſtea verſu 14. tertiam appellat, & tamen *iterum*, idem eſt atque ſecundo. Ergo dicens, *iterum*, ſecundam hanc fuiſſe manifeſtationem non ordine quidem, ac numero: nam numero, ſi omnes numeremus, vt apud Matth. capite 28. 16. probauimus, octaua fuit: ſed habita ratione loci, quaſi dicat, ſecundo loco manifeſtauit ſe Chriſtus ad mare Tiberiadis. Nam etſi priùs diuerſis in locis iuxta ſepulchrum mulieribus, alibi Petro, duobus illis diſcipulis euntibus Emmauntem in via, & bis diſcipulis Ieroſolymis congregatis, tamen vt apud Matthæum diximus, Euangeliſta de illis tantùm loquitur apparitionibus, quæ non priuatim huic, aut illi, ſed omnibus publicè factæ ſunt, qua ratione hæc numero fuit tertia, vt ait verſu 14. loco ſecunda, quia Ieroſolymis bis ante publicè apparuerat, nunc iterum, id eſt ſecundo loco, tertio ad mare Tiberiadis apparet. Mare Tiberiadis non verum mare, ſed illum fuiſſe lacum, qui Geneſareth appellabatur, qui & mare Galilææ, & Tiberiadis diuerſas ob cauſas dictus fuerit, Matthæi c. 4. 18. docuimus.

Chriſti corpus poſt reſurrectionẽ inuiſibile fiebat.

2. Manifeſtauit autem ſic.] Non videtur carere cauſa, quòd tanta Ioannes diligentia omnes huius manifeſtationis circumſtantias deſcripſerit. Et facilè quidem illa communis occurrit cauſa id ideo feciſſe, vt maior conſtaret fides hiſtoriæ, ſed aliam quærimus, ſi quæ forte magis eſt propria. Nõ inanis fortaſſis eius fuerit coniectura, qui myſterium aliquod maius, quàm appareat exiſtimauerit in hac fuiſſe piſcatione, vt poſtea ex Auguſtino, aliiſque auctoribus dicturi ſumus, idcirco plus diligentię in eius deſcriptione adhibuiſſe.

Erant ſimul Simon Petrus, & Thomas, qui dicitur Didymus.] Erant in Galilæa in monte mari vicino, in quem eos Chriſtus ire iuſſerat. Matth. 26. 32. & 28. 16. nondum enim illis in Galilææ apparuerat, vt Matth. 28. 16. diſputauimus. Perſonas Euangeliſta nominatim exprimit, vt magis commendet fidem hiſtoriæ, Apoſtolos quatuor Petrum, Thomam, & duos Zebedæi filios, Iacobum, & Ioannem, hunc ipſum, qui rem narrat; Nathanaelem, de quo diximus capite 1. 45. Vnde coniectura aliqua ſumi poteſt locum, vbi tunc hi diſcipuli erant, fuiſſe Bethſaidam, vnde Petrus, Iacobus, & Ioannes, ac fortaſſe etiam Thomas erant. Credibile enim in patriam rediiſſe, vt illic dum Chriſtum præſtolabantur, piſcatoriam veteri ſuo inſtituto exercerent. Qui alij duo diſcipuli fuerint, Euangeliſta non dicit; & non eſt nimis curioſè veſtigandum, quando ne illi quidem auctores, quibus nihil ignotum videtur fuiſſe, quique nihil non audent diuinare, qui iſti fuerint, tradiderunt. Sed ſi ea, quam modò diximus, de Bethſaida coniectura vera eſt, eadem eò quoque poteſt pertinere, vt ſuſpicemur eos duos diſcipulos Andream, & Philippum fuiſſe, nam & ipſi Bethſaiditæ ciues erant, cap. 1. 44. caueat tamen lector, ne de re incerta quidquam affirmet. Putant Auguſtinus, & Beda hoc ipſo ſeptem diſcipulorum numero præſens deſignari ſeculum, cuius vniuerſum ſeptem diebus voluitur tempus.

3. Dicit eis Simon Petrus, vado piſcari; dicunt ei venimus & nos tecum.] Hanc phraſim alibi declarauimus, quæ verba non actum, ſed decretum, & voluntatem ſignificant, *vado piſcari*, id eſt volo ire piſcatum, &c. *venimus & nos tecum*, id eſt & nos tecum venire volumus. Locus hic vulgaris illius quæſtionis eſt, quid cauſæ fuerit, cur poſteaquam diſcipuli omnibus relictis rebus Chriſtum ſequi cœperant, Matthæum quidem publicanum ad priſtinam ſuam artem non legamus rediiſſe: Petrum, & cæteros, qui piſcatores erant, ad piſcationem rediiſſe auctore legamus Ioanne. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleota, Theophylactus, & Euthymius, idemque ſentire Leontius videtur, cur Petrus, & cæteri piſcatores ad piſcationem redierint, non aliam rationem afferunt, quàm quòd cùm ſegregati à Chriſto eſſent, & needum miſſi fuiſſent ad prædicandum, & ne otioſi eſſent, & vt victum ſibi ex arte ſua compararent, ad piſcationem ſe contulerint; Cyrillus aliquid in eo myſterij fuiſſe ſuſpicatur, voluiſſe Chriſtum per piſcationem illam Petri, & aliorum diſcipulorum futurum eorum officium in piſcandis hominibus deſignare, ideóque permiſiſſe, vt ad eam reuerterentur. Myſterium piſcationis alij etiam, vt poſtea dicemus auctores agnoſcunt, licet non eam ob cauſam ad piſcandum dicat rediiſſe. Auguſtinus hoc loco, Beda, & Rupertus, & Euſebius Emeſenus in homil. in hæc verba, & Gregorius hom. 24. in Euangel. reſpondent non fuiſſe Apoſtolis à Chriſto prohibitum honeſto labore victum quærere, quamuis poteſtatem illis feciſſet viuendi ex Euangelio: tunc Euangelium non prædicaſſe, & ſi prædicaſſent, tamen potuiſſe, vt Euangelio parcerent, labore manuum ſuarum viuere, quemadmodum legimus feciſſe Paulum, Actor. 20. 34. & 2. Theſſal. 3. 8. Nec id feciſſe contra illud Chriſti documentum, *Nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus eſt regno Dei*, Lucæ 9. 62. non enim eſſe retro, ſed ante reſpicere, cùm Euangelico non deſis officio, manibus laborare. De Matthæo verò Gregorius eodem loco in hunc modum ſcribit, *Piſcatorem Petrum, Matthæum vero teloneartum ſcimus, & poſt conuerſionem ſuam ad piſcationem Petrus rediit, Matthæus verò ad telonij negotium non reſedit; quia aliud eſt victum per piſcationem quærere, aliud autem telonij lucris pecunias augere. Sunt enim pleraque negotia, quæ ſine peccatis exhiberi aut vix, aut nullatenus poſſunt. Quæ ergo ad peccatum implicant, ad hæc neceſſe eſt, vt poſt conuerſionem animus non recurrat.*

Matt. 17. 20. Ioan. 4. 9. &c.

Cur Apoſtoli ad piſcationem redierint.

Fer. 4. poſt reſur.

Hom. 24.

Et exierunt, & aſcenderunt in nauim, & illa nocte nihil prendiderant.] Quòd noctu piſcaturam exercuerint, de more fecerunt; ſolent enim piſces faciliùs noctu capi. Itaque hoc ipſum ad augendam miraculi pertinet magnitudinem, quòd noctu, quo tempore maior piſcium copia capi ſolet, nihil cœperint; orto verò die, cùm minùs copioſa diffugientibus piſcibus piſcatio eſt, tantam cœperint multitudinem, vt trahere rete non poſſent. Vnde apparet vtrumque diuina factum eſſe prouidentia; itaque ille idem, qui poſtea fecit, vt tantam copiam caperent piſcium, vt rete rumperetur, fecerat ante, vt tota laborantes nocte nihil caperent. Ratio in promptu eſt, ſi permiſiſſet Chriſtus, vt ea nocte aliquid caperent, occaſionem miraculi faciendi non habuiſſet, quam ex eo ſumpſit, quòd nihil tota cœpiſſent nocte; quòd ſi feciſſet, tamen minus miraculum apparuiſſet, cùm caſu factum putari poſſet, vt plures in ea parte maris, quàm alibi

piſces eſſent. Cùm verò nihil omnino tota nocte prendidiſſent, ad vnum verò Chriſti verbum tantam ſubitò cepiſſent copiam, quid exiſtimare aliud potuerunt, niſi diuina id factum eſſe virtute? Hæc certè omnia ſunt litteralia, & ab Euthymio breuiter indicantur. Sed quia, vt diximus, aliquid per hanc piſcationem myſterij ſignificatum eſt, ad litteralem quoque pertinebit ſenſum aliquid dicere myſticum, atque morale. Cyrillus, Leontius, & Rupertus exiſtimant hoc fuiſſe per hos diſcipulos tota nocte laborantes, & nihil prehendentes ſignificatum, nihil Moyſem, & cæteros veteris teſtamenti Prophetas in adducendis ad ſalutem hominibus profeciſſe, de nocte quippe laboraſſe: legem enim Moyſis noctem fuiſſe, quæ non niſi valde obſcuram, & vmbratilem Dei habebat cognitionem, ideo nihil, vt ait Diuus Paulus, ad perfectum adduxiſſe; cum dies illuxit, cùm Sol iuſtitiæ Chriſtus ortus eſt, eius verbo, atque Euangelij prædicatione innumerabiles per vniuerſum terrarum orbem captos fuiſſe. Euſebius Emeſenus eos deſignari dicit, qui ipſi ſibi à Deo non miſſi officium prædicationis vſurpant, quibus nūquam fructus labori reſpondet, nunquam res procedit. Ierant diſcipuli illi ſponte ſua piſcatum à Chriſto non miſſi, ideo nihil multum ſatagendo, laborandoque profeciſſe. Idem de obedientia dici poteſt, quod ex obedientia fit, proſpere fit; quod contra obedientiam proprio iudicio, propria fit voluntate, ſucceſſum non habet. Mihi prorſus ſenſus moralis, & litterali maximè cognatus videtur eſſe, fruſtra nos ſine Deo laborare. *Niſi Dominus*, inquit, *ædificauerit domum, in vanum laborauerunt, qui ædificant eam. Niſi Dominus cuſtodierit ciuitatē, fruſtra vigilat, qui cuſtodit eam. Vanum eſt vobis ante lucem ſurgere.* & *Hæc dicit Dominus exercituum, iſti ædificabunt, & ego deſtruam*, Malach. 1. 4. Hoc eſt, *Qui non colligit mecum, diſpergit*, Luc. 11. 23.

Hebr. 7. 19

Quod ex obedientia fit, proſpere fit.

Pſal. 126. 1. 2. 3.

4 *Mane autem iam facto ſtetit Ieſus in littore.*] Quæri poteſt, quòd ad ſenſum attinet litteralem, quare non venerit, ſicut venit ante, cum clauſis ad diſcipulos foribus ingreſſus eſt, cap. 20. 19. & cur in littore ſteterit, & non potius ambulans ſuper mare ſeſe diſcipulis oſtenderit, quemadmodum aliàs feciſſe legimus, Matth. 14. 25. Vtraque quæſtio eadem ratione ſoluitur, volebat Chriſtus, vt diximus, miraculum illud piſcationis facere, vt aliquid per eā myſterij declararet; nolebat priùs, quàm illud faceret, à diſcipulis agnoſci, vt ex ipſo miraculo cognoſceretur, eoque maiorem in eorum animos impreſſionem faceret, ideo apparuit mercatoris ſpecie, quaſi vellet ab illis piſces emere, vt Chryſoſtomus & Theophylactus animaduertunt. Mercator autem neque noctu ad emendos piſces, neq; ſuper mare ambulans venit. Et oportebat interdiu fieri miraculum, cuius, vt diximus, magnitudo in eo cernebatur, quòd cùm noctu, cùm maior piſcium copia capi ſolet, nihil diſcipuli cepiſſent, interdiu tantam ceperint multitudinem. Quod attinet ad moralem ſenſum, quem propterea hoc loco præter conſuetudinem noſtram indicamus; quia locus ipſe aliqua ex parte myſticus eſt, non potuit Chriſtus venire niſi mane, quando enim Sol niſi mane venit? cùm ipſe ſecum matutinam lucem ferat? Aut mane, non noctu, id eſt non tempore legis, ſed Euangelij Chriſtus venit, vt Leontius, Cyrillus, & Rupertus interpretantur. Quòd autem in littore ſteterit, Auguſtinus, Gregorius, & Beda ſignificare putāt iam Chriſtum totum huius vitæ curſum confeciſſe. Præſentem vitam mare eſſe, gloriam eſſe portum, ac littus, quo iam peruenerat Chriſtus, ideoque in littore dicitur ſtetiſſe. Gregorij adſcribam verba, qui hoc explicat luculentiùs. *Quæri etiam poteſt, cur diſcipulis in mari laborantibus poſt reſurrectionem ſuam Dominus in littore ſteterit, qui ante reſurrectionem ſuam coram diſcipulis in fluctibus maris*

Moralis ſenſus huius loci.

A *ambulauit. Cuius rei ratio feſtinè cognoſcitur, ſi ipſa, quæ tūc inerat, cauſa penſetur. Quid enim mare, niſi præſens ſeculum ſignat, quod ſe caſuum tumultibus, & vndis vitæ corruptibilis alliſit? Quid per ſoliditatē littoris, niſi illa perpetuitas quietis æternæ figuratur? Quia ergo diſcipuli adhuc fluctibus mortalis vitæ inerant, in mari laborabant; quia autem redemptor noſter iam corruptionem carnis exceſſerat, poſt reſurrectionem ſuam in littore ſtabat. Ac ſi ipſum reſurrectionis ſuæ myſteriū rebus diſcipulis loqueretur, dicens, iam vobis in mari nō appareo, quia vobiſcum in perturbationis fluctibus non ſum.*

Non tamen cognouerunt diſcipuli, quia Ieſus eſt.] Quòd cognitus à diſcipulis non fuerit duæ cauſæ eſſe potuerunt; altera, quòd propter reſurrectionem, & glorificationem corporis ſplendidiore apparuerit ſpecie, vt Euthymius exiſtimat; altera, quam idem quoque Euthymius affert, & Chryſoſtomus, atque Theophylactus indicant, quamque ego probabiliorem duco, quòd Chriſtus cognoſci noluerit, quia volebat cum illis prius tanquam mercator de piſcibus emēdis miſcere ſermones, vt ex ipſorum reſponſo faciendi miraculi occaſionem ſumeret. Similem enim ob cauſam noluit à duobus illis diſcipulis, qui Emauntem verſus iter tendebant, agnoſci, vt per viam cum illis colloquens ſpecie hominis peregrini ſcripturas ſine ſuſpicione gratiæ interpretaretur.

B

C

5. *Dicit ergo eis Ieſus. Pueri nunquid pulmentarium habetis:*] Diximus paulo ſuprà ex Chryſoſt. & Theophylacto per ſpeciem emendi piſces ſermones Chriſtum cum diſcipulis miſciſſe, vt ex eorum reſponſo occaſionem faciendi miraculi captaret. Pueros vocat, vt ait Euthymius, quaſi robuſtos, atque valentes, quales omnes eſſe ſolent, qui ſe laboribus exercent; aut, vt ait Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. c. 5. quia domeſtici erant, & familiares: aut, vt ego puto, tanquam vir grauis, & tanquam ſuperior cum inferioribus loquitur; ſolēt autem ſuperiores vocare inferiores παιδία pueros, id eſt filios, aut adoleſcentes, ſicut apud Gallos dux milites, ſenex iuniores ſe, dominus famulos, & omnis ſuperior omnes inferiores infantes vocare ſolet. Eadem apud Hebræos phraſis eſt. *ſurgant pueri, & ludant*, inquit dux ille 2. Regum 2. 14. cùm de militibus loqueretur. Eodem ferme modo Romani milites omnes iuuenes appellabant, quòd iuuenes plerunque ſolerent militare. Nam armare dicebantur iuuentutem, cùm exercitum conſcribebant. Interrogat eos Chriſtus an habeant τι προσφάγιον, quod noſter interpres reddidit aliquid pulmentarij, aut *pulmentarium*, quem quo iure noui quidam hæreticorum interpretes reprehendant, equidem non intelligo. Conſtat ex Heſychio, & Suida Græcis auctoribus προσφάγιον Græcè dici idem, quod προσόψημα quidquid in cibum præter panem adhibetur, quod Itali ſimili analogia companaticum vocāt. Conſtat ex Plinio, Horatio, Perſio, Columella Latinis ſcriptoribus idipſum pulmentum, aut pulmentarium Latinè dici, ratione quoque conſimili, quòd ad pultem, id eſt panem adiungatur in cibum. Pultem enim priſcæ illi Latinorum genti pro pane fuiſſe idoneus auctor eſt Plinius. Inter pulmentaria autem id eſt προσφάγια, quæ eadem obſonia dicebantur, piſces principē habuiſſe locum, quòd in maioribus, quam carnes delitiis eſſent, apud Athenæum lib. 7. c. 1. Myrtilus docet: itaque & προσφάγιον Græcè, & pulmentarium Latinè abſolutè pro piſcibus ponitur, de quibus cùm hic agetur, aptè non noſter ſolum interpres, ſed qui noſtro etiam ſeculo omnium hæreticorum Latiniſſimus fuit, pulmentarium conuertit, Græcum, Latinumque ſecutus verbum.

Pueros ſuperiores vocant inferiores.

D

Vt Theod. Beza.

Lib. 18. c. 8. 2. Serm. Sat. 5. lib. 12. c. 1.

E

Seb. Caſtalionem innuens.

Et reſponderunt ei, non.] Simpliciter, atque præciſè reſpondent ſe non habere, antequam iubeantur ad dexterā rete iacere; nolentes ſine cauſa infelicem piſcatio-

nem, qua per totam noctem vſi fuerant, homini ignoto declarare. Id ab illis elicit Chriſtus nouis inuectis ſermonibus, *Mittite*, inquit, *in dexteram nauigij*: reddit ſe illis familiarem, & quaſi amicus conſilium dat, vt audeant infortunatam ſibi declarare piſcaturam, & res ſuas ſine pudore tanquam cum amico communicare. Eodem artificio ex diuino ſpiritu veniente ij vti debent, qui iuuandi ſpiritualiter homines curam profitentur. Familiares cum illis prius miſcendi ſermones, quomodo mercatura, quomodo militia, quomodo negotia ſuccedant, interrogandi, iuuandi conſilio, quatenus licitum quidem erit, etiamnum illis in rebus, & quibus ipſi ſtudent maximè, & a quibus nos illos maximè volumus reuocare, vt experti noſtrum ſibi conſilium vtile fuiſſe, ament nos, & meliora cõſulentibus facile credãt.

Verſ. 6. 6. *Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis.* Non dicit caſu, quemadmodum ſolent aliquando dicere, qui incertos, & fortuitos a piſcatoribus iactus emunt, ſed imperans, & affirmans, quaſi certo ſciens, quid futurum eſſet, *Mittite*, inquit, *& inuenietis*. Iuſſit non in incertam, ſed in certam, id eſt in dexteram partem rete iacere, ne caſu factum videretur, quod in eam iacientes partem tantam piſcium copiam comprehendiſſent, vt Theodorus Mopſueſtenſis, & Euthymius obſeruarunt. Hic litteralis ſenſus. Myſticus ex verbis Gregorij homil. in Euangelia 24. quæ hic ſubſcribam, intelligetur, eademque Auguſtini, Bedæ, & Ruperti interpretatio eſt, niſi quòd Gregorius breuiùs, & clariùs diſſerit. *Bis*, inquit, *in ſancto Euangelio legitur, quia Dominus iuſſit, vt ad piſcandum retia mitterentur, ante paſſionem videlicet & poſt reſurrectionem. Sed priuſquam redemptor noſter pateretur, & reſurgeret, mitti quidem rete ad piſcandum iubet*, (Luc. 5. 4.) *ſed vtrum in dexteram, an in ſiniſtram mitti debuiſſet, non iubet. Poſt reſurrectionem verò diſcipulis apparens mitti rete in dexteram iubet. In illa piſcatione tanti capti ſunt, vt retia rumperentur, in illa autem & multi capti ſunt, & retia rupta non ſunt. Quis verò neſciat bonos dextera, malos ſiniſtra figurari? Illa ergo piſcatio, in qua ſpecialiter, in quam partem mitti rete debeat, non iubetur, præſentem Eccleſiam deſignat, quæ bonos ſimul, ac malos colligit, nec eligit, quos trahat, quia quos eligere poſſit, ignorat. Hæc autem piſcatio poſt Domini reſurrectionem facta in ſolam dexteram miſſa eſt, quia ad videndam claritatis eius gloriam ſola electorum eius Eccleſia pertingit, quæ de ſiniſtro opere nihil habebit. In illa piſcatione præ multitudine piſcium rete rumpitur, quia nunc ad confeſſionem fidei etiam cum electis reprobi tanti intrant, qui ipſam quoque Eccleſiam hæreſibus ſcindant. In iſta verò piſcatione & multi piſces, & magni capiuntur, & rete non rumpitur, quia ſancta electorum Eccleſia in continua auctoris ſui pace requieſcens nullis iam diſſenſionibus dilaniatur.* Eodem modo Auguſtinus diſſerit ſerm. de tempore 148. Aliter Euſebius Emeſenus. *Mittite*, inquit, *in dexteram nauigij rete, & inuenietis; ac ſi diceret, Ego hac vice non niſi vos, in nocte veniſtis, ſiniſtrorſum laboraſtis, nihil prendidiſtis; nunc ergo mittite in dexteram nauigij rete, ex meo*

Matth. 6. 3. *præcepto laborate, meam doctrinam prædicate, neſciat ſiniſtra veſtra, quid faciat dextera veſtra, & inuenietis. In dextera igitur piſcari eſt veram, & Catholicam doctrinam ſincero affectu, & mundo corde prædicare. Piſcatores enim Apoſtoli ſunt, prædicatores, & doctores; retia verò hæc, Euangelia, omniſque ſermo diuinus. Piſces autem omnes fideles intelliguntur. Tales enim piſces in baptiſmatis flumine natant, tales retibus Euangelij, & amore fidei capiuntur.* Ego vberiorem ſenſum eſſe volui. Dextera bona animi intẽtio

In dexterã rete iacere quid ſit. eſt, in dexteram rete iacimus, cum quidquid agimus, propter Deum agimus; aut, quod cum ſequenti piſcationis myſterio magis congruit, de nocte piſcamur, cũ ſine Chriſto, ſine diuino lumine, ſine diuino auxilio

Rom. 9. 16. aliquid facimus, quod ideo non poteſt bene ſuccedere,

A quia *nõ eſt volentis, neque currentis*. Ad dexteram autẽ rete iacimus, cum Dominus eſt a dextris noſtris, & non timemus, quid faciat nobis homo, id eſt cum diuino freti auxilio facimus, quia *miſerentis eſt Dei*.

Miſerunt ergo, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piſcium. Mirum ad verbum hominis ignoti rete ieciſſe, cum per totam noctem nihil prẽdere potuiſſent. Sed aut aliquid in eo ſanctum, & venerabile animaduerterunt, ideoque concepta ex verbis eius noua ſpe rete iecerunt, aut, vt ait Euthymius, exiſtimantes eum ſcire aliquos in ea parte piſces ſubnatare; aut, vt ego ſuſpicor, quia ita comparatum natura eſt, vt ea conſilia, quæ vera eſſe cupimus, facile ſequa-

B mur. Iecerunt ergo, & tantam piſcium collegerunt multitudinem, vt tam plenum rete habere non poſſent. Hic videndum ecquid myſterij, vt ſæpe indicauimus, hac piſcatione ſignificatum fuerit. Myſterium quidem eſſe aliquod ſatis per ſe manifeſtum eſt; nam, vt ſerm. de tempore 148. Auguſtinus ait, *nunquam hoc Dominus iuberet, niſi aliquid ſignificare vellet, quod nobis noſſe expediret. Quid ergo pro magno potuit ad Ieſum Chriſtum pertinere, ſi piſces caperentur, aut ſi non caperentur? Sed illa piſcatio noſtra erat ſignificatio.* Quid autem per eam piſcationem Auguſtinus, Gregorius, Beda, & Rupertus ſignificatum fuiſſe putent, ex verbis Gregorij, quæ paulo ante poſuimus, lector intelliget. Euſebius verò Emeſenus præter id, quod ex eo modo recitauimus, aliud quoque hoc loco tradit. *Poſſumus*, inquit, *per hanc primam, & nocturnam piſcationem intelligere eam, quam tunc apud Iudæos Apoſtoli habuerunt, quando eis nolentibus credere Apoſtolus ait, Vobis primum oportuit prædi-*

C *care verbum Dei, ſed quia repulliſtis illud, & indignos vos feciſtis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes. Quid eſt enim, ecce conuertimur ad gentes, niſi quod hic dicitur, Mittite in dexteram nauigij rete. quia enim piſces Iudæi fluminis Apoſtolorum retia intrare noluerunt, ad flumina gentium Apoſtoli miſſi ſunt. Et tunc quidem doctores piſcantur in nocte, quando auditores interius excæcati veritatem non intelligũt. Miſerunt ergo in dexteram nauigij rete, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piſciũ. Hoc eſt enim, quod Pſalmiſta ait, Annuntiaui, & locutus ſum: multiplicati ſunt ſuper numerum.* Liceat etiam mihi moralem dicere ſententiam, cum id ipſum, vt ante monuimus, ad litteralẽ pertineat ſenſum huius loci. Miſſurus erat paulo poſt

D Chriſtus diſcipulos ſuos in omnem terrarum orbem quaſi in altum, ac latum mare, vt homines piſcarentur, poterant inſcitiam, poterant imbecillitatem ſuam excuſare, ſe homines eſſe litterarum rudes, id eſt piſcandi imperitos, paucos præterea, & infimos; qui poſſe ſe tot, tamque grandes piſces capere, tot oratores, tot tãtoſque Philoſophos irretire, & de ſententia dimouere? Voluit eos Chriſtus exemplo artis propriæ docere id ipſos ſuis viribus, ſuaque induſtria facere nullo modo poſſe, idque ſignificat, quod totam laborantes noctem nihil ceperant: ipſius verò ope, atque auxilio faciliimè facturos, totque capturos homines, vt rete trahere non poſſent, id eſt, vt longè, latéque diffuſam Eccleſiam & infinita hominum multitudine redundantem vix

E poſſent ſatis commodè gubernare; idque ſignificabat quod iactum iuſſu, & auſpicio Chriſti ad dexteram rete tot piſcibus compleuerunt, vt trahere non poſſent. Bono igitur irent animo, & ſua freti ope nihil de ſucceſſu rei per ſe difficillimæ dubitarent; ad dexteram, non ad ſiniſtram reſpicerent, id eſt in diuinum auxilium, quod nunquam illis eſſet defuturum; non in proprias vires intuerentur; atq; in hanc ſententiam Theodorus Heracleotes exponit. Singularis Chriſti prudentia eadem ratione, qua Petrum vocauit Lucæ 5. 4. capta ingenti piſcium multitudine, vt doceret, meliùs illi ſpiritualem piſcationem ſuis auſpiciis ſucceſſuram eſſe,

Quid ſignificatum ſit myſterio hac piſcatione.

Act. 13. 46.

Pſal. 39. 6.

Moralis ſenſus huius piſcationis propriam accõmodatus.

quàm

quam temporalis illi ante propria induſtria ſucceſſiſſet; vocatum confirmauit & mittendum paulo poſt ad ſpiritualem piſcationem ſpe impleuit, fore vt res bene, ac feliciter eueniret. Propterea enim hac piſcationis ſimilitudine diſcipulos docuit, quia aut omnes, aut præcipua pars eorum, qui aderant, Petrus, & duo filij Zebedæi piſcatores erant; quibus, cùm eos vocaret, dixerat, *Venite poſt me, & faciam vos fieri piſcatores hominum*, Matt. 4.19 & capit Deus ſua quemque arte.

Capit Deus ſua quemque arte.

7. *Dicit ergo diſcipulus ille, quem diligebat Ieſus. Petro, Dominus eſt.*] Quæri poteſt, qua ratione Ioannes Chriſtum primus recognouerit, Ioannem enim fuiſſe hunc ipſum, qui hoc ſcribit, eum, *quem diligebat Ieſus*, nemini, vt opinor, dubium eſt, & nos in præfatione in hoc Euangelium eius rei cauſam expoſuimus. Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus id ingenio, & naturæ tribuunt, declaraſſe enim hac in re ambos Apoſtolos, Ioannem, & Petrum ſuum quemque ingenium, Ioannem naturale quoddam acumen, quo præſtabat, quod primus omnium Chriſtum agnouerit, Petrum amorē erga Chriſtum, & naturalem audaciam, quòd ſe continuò ſolus, vt ad Chriſtum veniret, in mare coniecerit. Ergo Ioannem ex captura piſcium, vt Euthymius etiam docet, quàm facile cognouit non fuiſſe fortuitam, ſubtilitate quadam ingenij coniecturam feciſſe Chriſtum eſſe, qui cum ipſis loqueretur, quique tam felicis piſcationis fuiſſet auctor, animum igitur ad illum aduertiſſe, ac demum recognouiſſe. Leontius aliam etiam rationem affert, quòd ſimplicem, ac purum haberet animum. Et verò ita ſe habet res, ſimpliciſſimus quiſque faciliimè Deum cognoſcit, faciliimè credit, nec eſt quidquam, quod æque fidem impediat atque humana prudentia, & calliditas quædam, & vaſities ingenij, qualem in omnibus noſtri temporis hæreticis animaduertimus. Hieronymus virginitatis laudator in epiſtola ad Pammachium aduerſus errores Ioannis Ieroſolymitani non ſine magna probabilitate, & magna certè pietatis ſignificatione virginitati tribuit, *Prior*, inquit, *virginitas virginale corpus agnoſcit.* Veram ego cauſam fuiſſe ſuſpicor, quod quemadmodum Chriſtus ante ideo nō cognoſcebatur, quia cognoſci nolebat, ita nūc, quia cognoſci voluit, cognitus ſit. Cur autem prius à Ioanne quàm à Petro cognoſci voluerit, duas fuiſſe arbitror cauſas, alteram, quod eum ſingulariter amaret; alteram, quòd, vt ait Hieronymus, purus eſſet, nec enim ſine cauſa dictum eſt, *Beati mundo corde, quoniam ipſi Deum videbunt.*

Nihil æque fidem impedit ac vaſities.

Math. 5. 8.

Simon Petrus cum audiſſet, quia Dominus eſt, tunica ſuccinxit ſe (erat enim nudus) & miſit ſe in mare.] Euthymij interpretatio omni mihi carere videtur probabilitate, Petrum priùs tunica, hoc eſt ἐπενδύτῃ veſtitum fuiſſe, ſed diſcinctum, & vt ad Chriſtum adiret, non quidem induiſſe, quam non habebat, tunicam; ſed quam indutus erat, præcinxiſſe, ἣν δὲ ἐπενδύτην tunicam fuiſſe paruam manicis carentem, & ad genua vſque demiſſam, qua, qui in mari verſabantur, vterentur. Diſertè enim dicit Euangeliſta prius fuiſſe nudum. Quod etſi non ita intelligendum puto, quaſi nudus omnino fuerit, ſed quaſi non omnibus, quibus vulgo vtebatur veſtibus, indutus eſſet; tamen hoc certè colligitur aliquam ſibi earum quas habebat, veſtem ſuperinduiſſe. Quòd autem dicit præcinxiſſe ſeſe διεζώσατο, non ſignificat præcinxiſſe tunicam, qua ante indutus erat; ſed quam nondum indutam habebat, induiſſe; nam quia id genus veſtis non fibulis, nō ligulis, ſed ſolo cinctu aptabatur corpori, cingere erat induere. Sunt qui ſubligaculum, aut amiculum interpretantur, id eſt leue ex lino induſium, quod & pudori ſeruiret, & natanti impedimento non eſſet. Quorum ideo non probo ſententiam, quia nec reſpondet nominis etymologia,

A atque proprietas, quod cum ἀπὸ τοῦ ἐπενδύεσθαι, id eſt à ſuperinduendo dictum ſit, non dubium, quin id genus veſtis ſignificet, quæ aliis indumentis ſuperinijcitur, qualis tunica erat; & videntur exiſtimare Petrum priùs nudum omnino fuiſſe, quod mihi minimè perſuaſerint. Etenim ſi priùs minùs veſtitus erat, vt apertè Euangeliſta docet, quàm cùm id genus veſtis aſſumpſit, & id non aliud erat, quam lineum amiculum, quo pudoris loca tegerentur, tam nudus profectò priùs erat, quàm natus fuerat. Ergo vt ſuprà c.13 4. & apud Matth. cap. 27. 35. adnotauimus, Chriſtum non vna, ac ſimplici vſum fuiſſe veſte, ſed ſuper inconſutilem illam veſtem, de qua Ioannes cap 19. 23. mentionem fecit, togam habuiſſe; ita credendum eſt Apoſtolos ſuper alias
B veſtes inferiores ſuperiores geſtaſſe togam, quam exuerent, cum aliquid laborioſioris operis agendum eſſet; reſumerent, cum ab opere ceſſarent; ſicut videmus Chriſtum, vt diſcipulorum lauaret pedes eam poſuiſſe, poſtea iterum induiſſe. Nec enim Chriſtum alio, quàm vulgari inter Iudæos habitu vſum fuiſſe credendum eſt, qui nulla re videri volebat ſingularis. Cum ergo ſe Petrus piſcandi, laborandique cauſa ſuperiore exuiſſet tunica cum à labore ceſſandum eſſet, & ad Chriſtum adeundum, eam iterum induit, vt coram eo honeſtius veſtitus appareat; prius enim nudus, id eſt non ſatis honeſte veſtitus erat, quemadmodum moribus noſtris, qui ſolo thorace, & caligis veſtitus eſt, nudus eſſe dicitur. Hoc etiam ad mores pertinet, pudori & honeſtati
C decoro etiam veſtitu conſulendum; neque reprehendendum, ſi non ſolum coram viris honeſtis, ſed etiam coram Chriſto cultioribus veſtibus appareamus, ſi quo die ad ſacram Euchariſtiam acceſſuri ſumus, eo die ſplēdidiore vtamur veſte. Eo enim Eccleſia conſilio veluti Sacerdotes ſingulari, ac regio veſtitu myſterium illud celebrare. Ridiculique, & inepti Caluiniſtæ ſunt, qui ocreati, penulati, petaſati & vtcumque caſus fert, ſacrare enta omnia conficiunt; impudentes verò Anabapiſtæ, & minimè ferendi, qui nullam pudoris etiam in publico rationem habent, pudet nos dicere, quæ illos facere non pudet. Quo ergo modo (obijciunt quidam) togatus Petrus natare potuit? Primum Euangeliſta nataſſe non dicit, nec vtrum natando, an humiliori
D tâ prope littus maris pedibus incedēdo ad Chriſtum venerit conſtare poteſt: & eo ipſo, quòd Euangeliſta non dicit, eſt veriſimilius veniſſe pedibus; quanquam Chryſoſtomus, Leontius, Theodorus Heracleotes, & Theophylact. natando veniſſe dicunt. Sed vt natando venerit, quid putamus impedimenti leuem, & bene præcinctam togam, piſcatori, id eſt exercitato, & egregio natatori afferre potuiſſe; cum reperiantur apud nos, qui non ſolùm veſtiti, ſed inſuper etiam onuſti natent? Præcinctos ad Chriſtum, id eſt bene firmatis, non diſſolutis ad Chriſtum moribus venire oportet, & in mare ſe propter illum, id eſt in quæuis pericula conijcere.

Caluiniſtæ ridiculi, qui nullo delectu veſtium ſacramenta conficiunt.

8. *Alij autem diſcipuli nauigio venerunt; non enim longè*
E *erant a terra, ſed quaſi cubitis ducentis trahentes rete piſcium.*] Obſcura cauſæ redditio eſt, nec enim apparet, quo modo hæc ratio conueniat, nauigio cæteros diſcipulos ad terram veniſſe, quia non longè aberant à terra, imo propterea debebant ſe ſicut Petrus fecit, in mare conijcere, quia non longè à terra aberant, vt longiùs natandum eſſet, quàm fortaſſe poſſent. Videtur mihi Euangeliſta hac ratione cæteros diſcipulos excuſare voluiſſe, quòd minùs erga Chriſtum oſtendiſſe viderētur, quòd non ſe etiam in mare, ſicut Petrus conieciſſent, quòd patientes fuiſſent moræ; huic enim tacitæ obiectioni reſpondet, moram illam valde fuiſſe breuē, quia non longè aberant à terra; itaque etiamſi ſeſe in mare deiecisſet, haud multo citiùs ad Chriſtum venire

 potuiſ-

potuiſſent. Sic & Petrum laudat, & cæteros excuſat. Cubiti ducenti paſſus ſexaginta, pedes trecentos efficiunt; quam menſuram ideo tam diligenter expreſſit Euangeliſta, vt re ipſa non ſolis verbis fidem faceret, non longè à terra, vt dixerat, abfuiſſe. Hic ſenſus, nec quidquam præterea myſticum hic eſſe arbitror, ſed quia cœpimus hoc capite præter litteralem ſenſum etiam moralem indicare, libet perſequi. Euſebius Emeſenus in hunc modum interpretatur, *Quid enim per hanc terram niſi terram viuentium intelligimus? a qua iſti non longe erant, quia corporis vinculis reſoluti, cito illuc ituri erant quaſi cubitis ducentis trahentes rete piſcium: Centenarius numerus perfectus eſt, qui tunc quidem duplicatur, quando ſermone, & opere adimpletur. Trahunt igitur doctores rete piſcium cubitis ducentis, quando ſermone, & opere poſt ſe ad æternam vitam ducunt audientes.* Rupertus vero ſic, *Diſcipulus ille, quem diligebat Ieſus, & alij qui nauigio venerunt, illos ſignificant rectores ſanctæ Eccleſiæ, qui in pace vitam finiunt. Petrus vero, qui mittit ſe in mare, illos omnes, qui ſicut & ipſe per medios fluctus tribulationum feſtinant, & currunt ad Dominum trahentes rete piſcium, id eſt librum ſuum, ſiue Laborum omnimodis continentes, vel propugnantes fidem gentium. Non enim longe ſunt ab illa viuentium terra, in qua Dominus immortaliter ſtat; ſicut longe erant antiquitus, ub lege laborantes, antequam veniret gratia, ſed longe ſunt quaſi cubitis ducentis, liberi videlicet a cunctis legalibus cæremonijs, ſolaque ad perueniendum opus habentes dilectione Dei & proximi.* De retibus ſcribit Sedulius non inficeta carmina.

Moralis ſenſus huius loci.

Lib. 14.

Li. 5. Carm.

> *Pendula ſic fluctiuagam traxerunt retia prædam.*
> *Per typicam noſcenda viam, nam retia dogma*
> *Lucida ſunt præcepta Dei, quibus omnis in illa*
> *Dextera parte manens concluditur, atque ſimul vnus,*
> *Fertur Apoſtolicus Domini ad veſtigia Chriſti.*

Alius ſenſus moralis qui auctoris eſt.

Ego ſicut litteralem ſenſum cum maximè amo, qui verbis, ita cum maximè moralem, qui litterali velut innatus eſt. Petrum Euangeliſta laudat, reliquos diſcipulos excuſat; vtroſque ad Chriſtum veniſſe, ſed Petrum relicta naui, relictis retibus, relictis ſocijs relicta præda, omnibus expeditum rebus citius veniſſe; alios nauem, retia, prædamque trahentes aliquanto tardius. Duo igitur eorum, qui ad Chriſtum veniunt genera ſunt; alij omnibus protinus dimiſſis rebus vna tantum ſuccincti tunica, & certius, & citius ad Chriſtum aduolant, alij ad Chriſtum quidem nauigant, ſed tamen quia in naui, id eſt cum toto populo veniunt, quia & retia, & prædam trahunt, id eſt onus temporalium bonorum, arteſque, honores, lucraque quærendi non dimittunt, & cum maiore naufragij periculo veniunt, & vt proſpera illis contingat nauigatio, tardiùs omnino perueniunt.

9. *Vt ergo deſcenderunt in terram, viderunt prunas poſitas & piſcem ſuperpoſitum, & panem.*] Piſcem non panem ſuperpoſitum, vt Auguſtinus tractat. 123. adnotauit. Quod ſupra ver. 5. προσφάγιον, hunc ὀψάριον appellat, itaque vtroque loco eadem ratione interpres potuit reddere, pulmentarium. Ac fortaſſe ad rem aliquid pertineret eodem modo reddere, licet diuerſum ſit Græcè vocabulum, vt paulo poſt melius intelligetur, cùm cauſam diſputando explicauerimus, quamobrem Chriſtus effecit, vt ante quàm ad ſe diſcipuli venirent, focus eſſet accenſus, panis paratus, piſcis ſuper prunas poſitus, iam videlicet aſſus, & ad eſum paratus. Sed priùs videndum, vnde piſcem Chriſtus habuerit, cùm paulo ante nullum habens à diſcipulis petiiſſet. Theodorus Heracleotes vtramq; ſententiam putat eſſe probabilé & ex mari potentia ſua ſine reti, ſine vllo inſtrumento cœpiſſe ſolo vocantè nutu, & ex nihilo procreaſſe. Atq; in illam priorem ſententiam videtur Cyrillus eſſe propenſior. Sed altera eſt longè probabilior, eamq; Theodorus Mopſ. Chryſo. Leontius Theophyl. Euth. amplectuntur poteſtque hoc etiam ratione confirmari. Non dubium, quin quomodo ignem, & panem, eodem & piſcem præparauerit; atqui ignem quidem, & panem certum eſt ex mari non habuiſſe; ſed ex nihilo creaſſe, eodem igitur modo creauit piſcem. Redeamus nunc ad id, quod prius quærebamus, quam ob cauſam id fecit. Manifeſtum quidem eſt potentiam ſuam ea re oſtendere voluiſſe ſicut in captura piſcium, eamq; vnam rationem auctores afferunt, Theodorus vterque, atque Leontius, ſed ea communis eſt cauſa, & quærimus aliquam magis propriam. Solus Cyrillus aliam quandam videtur innuere, voluiſſe vnum, aut paucos piſces quaſi loco primitiarum accipere, vt ſe oſtenderet eſſe Dominum. Nam vt hoc obiter dicamus, exiſtimat non vnum tantum, ſed plures piſces ſuper prunas poſitos fuiſſe, ſed Euangeliſtam ſingulari numero ὀψάριον piſcem dixiſſe, non quia tantum vnus, ſed quia pauci erant, quod nulla meo iudicio coniectura probari poteſt. Duas igitur ego cauſas inuenio, cur Chriſtus prandium hoc præſertim ex piſcibus diſcipulis, antequam eos, quos ceperant, piſces afferrent præparauerit. Altera eſt, vt oſtenderet ſe auctorem illius tam copioſæ piſcationis fuiſſe. Enimuero qui ſine reti, ſine aqua, ſine vllo inſtrumento in arenoſo, & arido loco piſcem ex nulla ſubiecta materia procreaſſet, efficere nimirum potuiſſe, vt ipſi facto nutu ſuo in mare reti magnam illam piſcium multitudinem caperent. Atque eodem pertinet, quod Theodorus Mopſueſt. ſcribit, voluiſſe demonſtrare Chriſtum non ſua diſcipulos induſtria, ſed diuina ipſius ope tot cepiſſe piſces, quod idem verbi Dei prædicatores, ſi quid proficiunt, exiſtimare debent. Altera, vt doceret ſe paulo ante non propterea ab illis petiiſſe, ecquid haberent pulmentarij quia aut ipſe indigeret, aut ſi indigeret, opus ſibi eſſet ab illis petere; poſſe ſe ex nihilo non ſolum piſcem, quem popoſcerat; ſed & panem, & ignem, & quidquid eſſet neceſſarium, excitare, eſſe ſe eum qui dixiſſet, *Si eſuriero, non dicam tibi, meus eſt enim orbis terræ*: piſcem tantum ab illis petiiſſe, integrum eis prandium momento temporis præparaſſe. Non ſua igitur, ſed ipſorum cauſa piſcem ab illis poſtulaſſe, vt ſermones cum illis conſereret, vt ſuam illis potentiam oſtenderet, vt doceret ſuo auxilio confidere, vt eos denique piſcibus, quos quærebant, & non inueniebant, locupletaret. Hoc ipſum morale continet documentum, ſæpe Deus a nobis non ſibi, ſed nobis petit. Cum à Samaritana illa muliere aquam petijt, non tam ipſe bibere volebat, quam meliore ipſam potare aqua. Totum locum Euſebius Emeſenus, aut quiſquis ille fuit auctor in homilia in hæc verba moraliter ad hunc modum tractat. *Hoc cibo Chriſti piſcatores, & prædicatores ſemper recreantur, & vires reſumunt, quotieſcunque fatigati ab hoc opere redeunt. Quoties enim prunas, & piſcem ſuper prunas poſitum, & panem vident, quoties Chriſti paſſionem recordantur, toties laborum, & fatigationum, & omnium ſuarum anguſtiarum obliuiſcuntur. Quid eſt enim piſcis prunis aſſus, niſi Chriſtus in cruce paſſus? Quid eſt panis niſi Euangelica prædicatio, qua eos Dominus reficere ſolebat, dicens, nolite timere eos, qui occidunt corpus; animam autem non poſſunt occidere?* Rupertus verò per piſcem, & panem cœnam illam vitæ æternæ ſignificari, de qua dictum eſt, *ſatiabor cum apparuerit gloria tua*; & *Beatus qui manducabit panem in regno Dei*. Lu. 14. 15 &, *ego diſpono vobis ſicut diſpoſuit mihi pater meus regnũ, vt edatis, & bibatis ſuper menſã meã in regno meo*, Luc. 22. 30. Huiuſmodi prandiũ ijs, qui per mare huius vitę ad Chriſtum nauigauerunt, in cęlo, id eſt in littore paratũ eſſe. Ignem amoré eſſe ſpiritus ſancti, piſcem & pané Chriſtum, id eſt hominem ſimul, ac Deum. Eodem ſenſu D. Cyrillus diſſerit. Aliũ ego moralé ſenſum animaduerto,

Cur Chriſtus hoc prãdium præpararit.

Pſal. 49. 11.

Morale documentum huius loci.

Matt. 10. 28.

Pſal. 16. 15.

Vnde piſcẽ Chriſtus habuerit.

qui

A qui, niſi fallor, ad litteralem magis accedit; docet Chri-
ſtus ſuos piſcatoribus, maximeque ijs, qui nauē, piſcibuſ-
que relictis ſeſe, vt ad ipſum venirent, coniecerunt, ni-
hil quicquam defuturum. Nam in ipſo ſalo, in loco ſte-
rili, ac deſerto, vbi nulla humani præſidij erit ſpes, vel
miraculo diuinam illis prouidentiam, quidquid neceſ-
Pſal. 33. 10. ſarium erit, ſuppeditaturam. Nihil deeſſe timentibus
eum. *Quando miſi, inquit, vos ſine ſacculo, & pera, nunquid*
aliquid defuit vobis, Luc. 22. 35.

Cur ex piſcibus, quos diſcipuli prendiderant, afferre Chriſtus iuſſerit.

10. *Dicit eis Ieſus. Afferte de piſcibus, quos prendidiſtis*
nunc.] Frequens inter interpretes quæſtio eſt, quare
Chriſtus diſcipulos de piſcibus, quos ipſi prēdidiſſent,
afferri iuſſerit; quaſi piſcis ille, quem ſuprà prunas po-
ſitum viderāt, fuiſſet imaginarius, nec aptus ad cibum.
B Theodorus Heracleota reſpondet ideo hoc feciſſe, vt
ex huius, & aliorum, quos ipſi ceperant ſimilitudine
cognoſcerent ſe & huius, & illorum auctorem eſſe.
Leontius verò, Theophylactus, & Euthymius, vt ex eo-
rum comparatione, ſimilitudineque intelligerent il-
lum, quem ſuper prunas videbant, non phantaſma, ſed
verum eſſe piſcem. Aliam ego cauſam ex verbis ſequen-
ti colligi poſſe arbitror, propterea afferri iuſſiſſe piſces
vt ex eorum magnitudine, multitudineque miraculi
magnitudinem oculis cernerent. Moraliter Euſebius
Emiſſenus interpretatur, velle Chriſtum, vt prædicato-
res ad ſe homines adducant, vt in ſe omnia referant vt
ſe vnum prædicando quærant, ſicut ille faciebat, qui
dicebat. *Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum*, 1.
C Corinth. 1. 23. & *non iudicaui me ſcire aliquid inter vos, ni-*
ſi Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum. Rupertus verò iuſ-
ſiſſe afferre piſces, quos prendidiſſent, quia in ſupremo
illo iudicio vnuſquiſque ante iudicem Chriſtum fe-
ret, ſi quid fecerit boni, ſi quos illi homines lucrifece-
Pſal. 125. 6. rit. *Venientes* enim *venient cum exultatione portantes ma-*
nipulos ſuos. Ego, ſi meum eſſet inſtitutum quærere mo-
rales ſenſus, potiùs dicerem velle nos Deum ita ex eius
pendere prouidentiâ, ita confidere, non paſſurum eū,
vt quidquam nobis deſit, vt tamē ſtudium & operam,
quam poſſumus noſtram adhibeamus, oportere nos
cum ipſo cooperari, non debere otioſos eſſe, & diuina
abuti prouidentia, non ſemper miraculis, non ſemper
ex manna viuendum cœlitus miſſo; piſcandum, aran-
D dum, ferendum, metendum, laborandum nobis eſſe,
Pſal. 127. 2. *Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es, & be-*
ne tibi erit.

11. *Aſcendit Simon Petrus, & traxit rete in terram plenum*
magnis piſcibus centum quinquaginta tribus.] Verſu 6. di-
xerat omnes, qui in naui erant, vix rete præ multitudi-
ne piſcium trahere potuiſſe, quo ergo modo nunc di-
cit ſolum illud traxiſſe Petrum; & quidem in terram
traxiſſe, quod multò difficilius eſſe conſtat, quàm per
mare trahere, quia & aqua ſuſtinet, & piſces natant?
Veriſimile eſt, & quidem Cyrillus, & Euthymius exiſti-
mant non ſolum traxiſſe Petrum, ſed ipſum cæteris ad-
iuuantibus; ſolum autem nominatum, ſiue quia alio-
rum erat princeps, ſiue quia in eo opere dux extitit, ſi-
E ue quia, vt promptior ad obediendum dictis Domini,
primus omnium in nauim aſcendit, vt rete traheret,
ſicut primus, vt ad Dominum properaret, de naui de-
ſcenderat. Quòd ſi ſolus traxit, vt Gregorius, & Ru-
pertus exiſtimant, ope fecit diuina, habuitque aliquid
myſterij res, & nunc Petrus, id eſt qui Petri ſucceſſor
eſt, plus habet in Eccleſia poteſtatis, quàm alij omnes
ſimul aliorum Apoſtolorum ſucceſſores, vt paulo poſt
ver. 15. illi indicat Chriſtus. *Quod enim poſtmodum aperi-*
tur in voce, hoc nunc ſignatur in opere, vt Gregorius ait ho-
mil. in Euangel. 24. Quod & magnitudinem, & nu-
merum piſcium Euangeliſta declarat, eò pertinet, vt
miraculi magnitudinem oſtendat. Sed numero piſciū
omnes auctores video aliquod exiſtimare myſterium

Numero piſcium quid myſterij contineatur.

A contineri. Græci ferme omnes, Cyrillus, Leontius,
Theophylact. Euthymius putant centenarium nume-
rum, quia perfectus eſt, multitudinem innumerabilem
ſignificare, qui ex gentibus erant credituri; quinquage-
narium vero, qui dimidia minor eſt parte, eos, qui ex
Iudæis erant credituri, numero ſcilicet multo minori;
ternarium myſterium Trinitatis, in quod omnes erant
credituri. Latini diuerſa non ſolum à Græcis, ſed ipſi et-
iam inter ſe ſententia. Quid Auguſtinus ſentiat, vix le-
ctor ex bene longa eius diſputatione colligat, ſed iſta
eius diſputationis concluſio eſt. *Non ergo tantummodo* Tract. 122.
centum quinquaginta ſancti ad vitam reſurrecturi ſignifi-
cantur æternam, ſed millia ſanctorum ad gratiam ſpiritus
pertinentium, quæ gratia cum lege Dei tanquam cum aduer-
B *ſario concordatur, vt viuificante ſpiritu, littera non occidat;*
ſed quod per litteram iubetur, ſpiritu adiuuante compleatur,
& ſi quod minus ſit, remittatur. Omnes ergo ad iſtam gra-
tiam pertinentes hoc numero figurantur, hoc eſt figuratè ſi-
gnificantur. Qui numerus ter habet etiam quinquagenarium
numerum, & tres inſuper ipſa tria propter myſterium Trinitatis.
Auguſtinum iiſdem veſtigiis Beda ſequitur. Aliter Gre-
gorius hom. 24. *A magno, inquit, myſterio numerus non*
vacat; ſed intentos vos tanti myſterij profunditas expectat.
Nec enim quantitatis ſummam ſcribens Euang. iſta expri-
meret, niſi hanc ſacramento plenam eſſe iudicaſſet. Scitis nam-
que quòd in veteri teſtamento omnis operatio per Decalogi
mandata præcipitur, in nouo autem eiuſdem operationis vir-
tus per ſeptiformem gratiam Sancti ſpiritus multiplicata fi-
C *delibus datur.* Et interiectis paucis, *Ducamus ergo per tri-*
gonum decem, & ſeptem, & veniunt ad quinquaginta vnum.
Qui profectò numerus a magno myſterio non vacat, quia in
teſtamento veteri legimus, quod annus quinquageſimus iubi-
læus vocari iuſſus eſt. In quo videlicet cunctus populus ab omni Leuit. 25. 10. 11.
operatione quieſceret. Sed vera requies in vnitate eſt. Diuidi
enim vnum non poteſt. Vbi enim ſciſſura diuiſionis eſt, vera
requies non eſt. Ducamus ergo per trigonum quinquaginta &
vnum, & fiunt centum quinquaginta tres. Eodem prorſus
modo Theophilus Alexandrinus, aut potiùs, vt Hie-
ronymus vocat, Antiochenus, interpretatur libro 4.
allegoriarum, vt facilè ſuſpicer Gregorium ex illo ſum-
pſiſſe. Quid Emiſſenus ſentiat, eius dicam verbis. *Quid,*
inquiunt, *per centum quinquaginta tres piſces, niſi omnes*
D *baptizatos, & fideles intelligimus? Hoc enim ſignificant tres,*
quod centum quinquaginta. Si enim in æquas partes centum
quinquaginta diuidamus, tres, & non amplius quinquagenæ
fiunt. Tres enim ſunt mundi partes, quæ per tres piſces, & tres
quinquagenas ſignificantur, Aſia videlicet, Africa, & Euro-
pa. Inde eſt, quod mulier abſcondit fermentum in trium ſatis Matt. 13. 33.
farinæ, donec fermentaretur; id eſt, quòd in cruce titulus He- Sup. cap. 19. 20.
braicè, Græcè, & Latinè ſcribitur. Capiunt igitur Apoſtoli tres
piſces, & centum quinquaginta, quia eorum ſermone, & ex-
emplo ducuntur, quicunque ex ijs tribus mundi partibus ad
Eccleſiam veniunt. Meritò denique centum quinquaginta tres
piſces capti referuntur, quoniam in huius numeri ſacramen-
to, id eſt in fide Trinitatis omnes Chriſtiani in baptiſmate fi-
dei retibus capiuntur. Propiùs mihi Rupertus videtur in
E quærendo morali ſenſu ad litteralem acceſſiſſe, quod
ſemper faciendum eſſe ei, qui ridiculus eſſe nolit, ſæpe
monuimus. Ergo per tres iſtos diuerſos numeros tripli-
cem hominum eorum, qui ſalui ſunt, ſtatum ſignifica-
ri. Per centenarium coniugatos, quorum maxima mul-
titudo eſt, per quinquagenarium viduos, & continen-
tes, quorum minor eſt numerus; per ternarium virgi-
nes, quorum minimus. Ego quidem caſu factum eſſe
non puto, quòd tot, non plures, non pauciores capti
ſint piſces; omnia enim diuino fiebant conſilio. Itaque
præter primum illum litteralem ſenſum, aliquid myſti-
cè ſignificatum fuiſſe non dubito. Myſterium vero non
aliud eſſe ſuſpicor, quàm quòd voluerit Chriſtus iſta
numerorum varietate ſignificare fore, vt Apoſtoli ex

Ruperti ſenſus moralis ad litteralē magis accedēs.

omni hominum genere multos, ex alio tamen plures, ex alio pauciores piſcarentur.

Et cum tanti eſſent, non eſt ſciſſum rete.] Vno verbo Græcè dixit, quod Latinè duobus dicitur, cum tot eſſent, ac tanti, καὶ τοσούτων ὄντων. Non dubium, quin miraculo adſcribat Euangeliſta, quòd rete tot, tantiſque plenum piſcibus, & vi in terram tractum ſciſſum non fuerit, efficiente ſcilicet tacitè Chriſto, ne rumperetur. Quare non dubito aliquid eum ſignificare voluiſſe. Quid Auguſtinus, Gregorius, Beda, & Theophylactus ſignificatum fuiſſe putent, ſuprà ver. 6. docuimus. Emeſenus in hunc locum ſic commentatur. *Boni piſces erant iſti, à quibus rete ſciſſum non eſt; mali piſces hæretici, & ſchiſmatici, qui Euangeliorum retia quotidie ſcindunt.* Mihi, quòd multitudine piſcium rete diruptum non fuerit, ſignificare videtur fore, vt Apoſtolorum quantumuis infirma, & reti ſimilis virtus. Chriſti tamen gratia confirmata, quamlibet ingenti hominum multitudini capiendæ, atque trahendæ, ſufectura ſit. *Sufficit*, inquit, *tibi gratia mea.* Et, *abundantius omnibus laboraui, non ego, ſed gratia Dei mecum.* Et, *omnia poſſum in eo, qui me confortat*, aut certè rete Eccleſia eſt, vt in illa parabola Matth. 13. 47. multitudo piſcium, multitudo fidelium. Significatur igitur fore, vt Eccleſia Catholica, quamuis magna fidelium multitudine redundet, non rumpatur tamen ſed licet per mare. id eſt per magnas huius vitæ difficultates ſalua, & integra ab Apoſtolis id eſt ab iis, qui eam gubernant, trahatur in littus, littus autem cœlum eſt.

1. Corinth. 12. 9. 1. Corinth. 15. 10. Philip. 4. 13.

12 *Dicit eis Ieſus, venite, prandete.*] Quòd ad prandium eos Chriſtus inuitat, ideo facit, vt cogat eos tangendo, guſtando, edendo, quem fecerat, panem, ac piſcem, re ipſa miraculi veritatem, & magnitudinem experiri. Duplex autem hic eſt quæſtio. Altera, ad quos piſces edendos inuitauerit; ad eumne ſolum, quem ipſe ex nihilo ſuper prunas fecerat, an ad eos etiam aliquos, quos illi ceperant. Chryſoſtomus ad eum ſolum, quem ipſe fecerat, inuitaſſe putat. Auguſtinus tract. 123. & Euthymius, & ad illum, & ad alios ex iis, quos illi prehenderant, quoſque iam ſuper eaſdem poſuiſſent prunas: quod videtur rationi magis eſſe contentaneum. Cum enim ideo, vt diximus, ad prandium inuitauerit, vt miraculi veritatem experirentur, cum vtrumque miraculum fuiſſet, & quòd ille creatus piſcis, & quòd illi in rete coniecti, ratio poſtulabat, vt ex vtroque guſtarent. Atque hoc eodem modo Theodorus Heracleotes, Leontius, & Theophylactus ſenſerunt neceſſe eſt, quia vt verſu. 10. oſtendimus, illos exiſtimant miſiſſe Chriſtum, vt eos, quos ceperant, piſces afferrent, vt ex vtroruṁque comparatione verum miraculum agnoſcerent; vtriſque igitur veſci oportebat. Altera quæſtio eſt, num & Chriſtus cum illis ederit; nihil enim dicit Euangeliſta, & graues auctores quæſtionem non attingunt. Sed non dubito, quantum quidem conſequi coniectura poſſumus, quin ipſe quoque Chriſtus cum illis ederit, ſicut & Gregorius homilia 24. Leontius, Theophyl. primum quia id ratio poſtulabat, vt cum ſe illis manifeſtare vellet, cum illis veſceretur, vt fidem ipſis reſurrectionis ſuæ confirmaret. Deinde quia id facere ſolebat, cùm illis alibi apparebat, etiamſi paratum non eſſet prandium, nec diſcipuli cibum ſumerent, vt Luc. 24. 41. *Habetis hîc aliquid, quod manducetur?* Præterea quid diſcipuli exiſtimaſſent, ſi ſe edentibus ipſe non ediſſet, niſi eſſe phantaſma? Deinde non dicit, Ite, & prandete, ſed, *venite, & prandete*, quaſi dicat, *venite, prandete* mecum, itaque ex vi potiùs horum verborum colligitur priùs ipſum cœpiſſe ex pane piſceque guſtare, deinde dixiſſe *venite, & prandete* vt non verbis tantum, verum etiam exemplo eos inuitaret. Obſeruant Chryſoſt. & Theophyl. non tam illum oculos in cœlum tollere, nō gratias agere, quemadmodum antequam moreretur, facere conſueuerat, vt ſuprà cap. 6. 11. & Luc. 9. 16. quia ante reſurrectionē humiliter & tanquam homo gerebat ſeſe, poſt reſurrectionem tanquam Deus.

Ad quos piſces edendos Chriſtus inuitauerit diſcipulos?

Num Chriſtus cum diſcipulis illis ederet.

Moralis expoſitio.

Quod ad ſenſum moralem attinet, Cyrillus, Theophylactus, & Rupertus ſic interpretantur quòd Chriſtus diſcipulos poſt tractum in terram rete ad prandium inuitauerit, nihil aliud ſignificare, quàm fore, vt poſt huius vitę labores poſt bene functum officium iubeat nos manducare, & bibere ſuper menſam ſuam in regno patris ſui, dicturuſque ſit, *Venite benedicti patris mei, poſſidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi.* Paratum enim à Chriſto diſcipulis prandium, paratum à conſtitutione mundi regnum eſſe; & gaudium illud, de quo alio dicit loco, *Euge ſerue bone, & fidelis, quia ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam; intra in gaudium domini tui.* Euſebius Emeſenus de conuiuio ſanctæ Euchariſtiæ, deque prædicatione verbi Dei, ad quam nos Chriſtus quotidie inuitat, paſtoſque reficit, atque recreat, exponit. *Quotidie*, inquit, *nos Dominus ad prandium inuitat; quotidie nobis & panem, & piſcem apponit, quotidie cibum Euangelicum, & ſui corporis, & ſanguinis adminiſtrat. Dum hæc enim Euangelia legimus, ſui panis cibo nos interius reficit. Hic & piſcem aſſum nobis tribuit, quia qualiter pro nobis paſſus eſt, hic inuenimus. Nec bene Chriſti retia trahere poſſunt, qui his cibis aſſiduè non reficiuntur.* Quid autem piſcis ille aſſus ſignificet, quo veſcuntur, leget, qui volet, apud Gregorium hom. 24. ego ex litterali ſenſu moralem aliū elicio. Cur voluit Chriſtus, vt ſecum diſcipuli veſcerentur? vt ſe, quemadmodum diximus, agnoſcerent; voluit ergo moraliter ſignificare ſe à nobis non ſola, vt ita dicam, ſpeculatione, ſed multo maximè guſtu cognoſcendum eſſe. *Guſtate*, inquit *& videte, quam ſuauis eſt Dominus.* guſtamus autem, cum eadem patimur, quæ ille paſſus eſt, cum eius in nobis experimur beneficia.

Luc. 22. 30. Matth. 25. 34. Matth. 25. 21. 23. Pſal. 33. 9.

Et nemo audebat diſcumbentium interrogare eum, Tu quis es? ſcientes, quia Dominus eſt.] Rectè hoc loco dubitat Auguſtinus, *ſi ſciebant, quid opus erat interrogare? Si autem non opus erat, quare dictum eſt, Non audebant. quaſi opus eſſet, ſed timore quodam non auderent?* Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, exiſtimant partim opus fuiſſe, quia propter formæ maieſtatem non videbatur eſſe Chriſtus: opus autem non fuiſſe, quia ex factis tunc ab eo miraculis apparebat alium, quam Chriſtum eſſe non poſſe. Ergo ea ex parte, qua eum non ſatis cognoſcebant, & opus fuiſſe, & voluiſſe. quidnam eſſet, interrogare, ſed auſos non fuiſſe reuerentia tantæ maieſtatis, præterquam quod alia ex parte videbant eum eſſe Chriſtum. Eodem ferme modo Theodorus Heracleotes. & Leontius, niſi quòd putant propterea ex forma non potuiſſe eum recognoſcere, quia nondum ſatis clarus erat dies, aut quia ipſe formam ſuam ſic immutauerat, vt cognoſci non poſſet. At verba Euangeliſtæ alium ſenſum præ ſe ferunt. Non enim dicit ideo auſos non fuiſſe eum interrogare, quòd reuerentia impedirentur, ſed quia ſciebant Dominum eſſe. Rupertus ſic, *Tunc quidem non audebant, & intenti ſolummodo ad intuendum, vel audiendum reuerentiam præſtabant; quando autem ad illud æternum ſuos omnes inuitauerit conuiuium iam opus non habebunt interrogare eum, ſcientes, quia Ieſus eſt, ſcientes, inquam, & perfectè cognoſcentes. quod modo ex parte cognoſcunt ſcripturas legentes, & ſanctum ſcientiæ ſpiritum conſulentes, donec veniat, quod perfectum eſt, & euacuetur, quod ex parte eſt.* Sed hoc magis myſticum eſt, quam litterale. Auguſtinus, & Beda proximè omnium ad veritatem acceſſerunt. Senſus eſt, inquiunt, *Tanta erat euidentia veritatis, qua Ieſus illis diſcipulis apparebat, vt eorum non ſolum negare, ſed ne dubitare quidem vllus auderet: quoniam ſi quiſquam dubitaret, vtique interrogare deberet.* Sic ergo dictum eſt, *nemo audebat*

Tract. 123. 1. Corinth. 13. 10.

eum

eum interrogare, Tu quis es? ac ſi diceretur, Nemo audebat dubitare, quòd ipſe eſſet. Rectè quidem; ſed illud addendum, Euangeliſtam hoc ipſum miraculo tribuiſſe. Quanquam ego clarius ex vtraque & Auguſtini, & Græcorum interpretatione verum ſenſum elici poſſe arbitror, adeo certos fuiſſe diſcipulos ex miraculis, & ex intimo quodam ſenſu Chriſtum eſſe, qui cum illis erat, vt quamuis forma corporis conſueta non appareret, quamuis oculi contradicerent, tamen minime auderent dubitare. Poteſtque hoc ad ſacram Euchariſtiam ſcitè admodum, & vtiliter accommodari. Cum in illo ſpirituali conuiuio ſumus, quamuis oculi, quãuis ſenſus omnes contradicant, tamen ex intimo quodam fidei ſenſu adeo certi eſſe debemus verum eſſe, quem ſumimus, Chriſtum, vt ne interrogare quidem audeamus. *Tu quis es?*

Expoſitio auctoris

13. *Et venit Ieſus, & accepit panem, & dedit eis, & piſcem ſimiliter.*] Non dubito, quin certa Chriſtus de cauſa ſuis ipſe manibus panem, & piſcem diſcipulis dederit. Cauſam eius rei vnã Theodorus Heracleotes indicat, voluiſſe etiam nũc in fractione panis à diſcipulis agnoſci, quemadmodum a duobus illis in Emaus agnitus fuerat. Itaque exiſtimat prius illis panem, piſcemque diſtribuiſſe, quam ab illis agnoſceretur. Non probo; iam enim à Ioanne adhuc in naui cognitus fuerat, iam Petrus ad eum cognitum adnatauerat. Illud facile credo, quamuis iam cognitus ab illis eſſet, voluiſſe tamen, vt eorum de ſe opinionem confirmaret, more vti ſuo, & tanquam patremfamilias, quemadmodum & inſtitutum erat Iudæorum, & ipſe alibi facere conſueuerat, ſuis manibus panem piſcemque diſtribuere. Vide Matth. 14. 17. 19. Marci. 6. 39. 4. Lucæ 9. 14. 16. & 24. 35. & ſuprà cap. 6. 11. Rupertus ſic exponit. *Sic dictum eſt hic, Venit, & accepit panem, & dedit eis, ſicut alio loco de ſeruis expectantibus dominum ſuum, cùm præmiſſum eſſet, Faciet eos diſcumbere, ſtatim ſubiunctum eſt, Et tranſiens miniſtrabit illis.* Sed Rupertus relicto litterali ſenſu ad ſpiritualem fugit. Quod ſi moraliter interpretari libeat, malim Cyrillum ſequi, qui hoc facto illud ſignificari putat, nos omnia & ſpiritualia, & temporalia bona de manu Chriſti percipere.

Cur manibus ſuis panem dederit Chriſtus. *Luc. 24. 35.* *Luc. 12. 37.*

14. *Hoc iam tertio manifeſtatus eſt Ieſus diſcipulis ſuis, cùm reſurrexiſſet a mortuis.*] Quomodo Ioannes hanc manifeſtationem Chriſti tertiam fuiſſe dicat, cum tam multæ eam antecelliſſent, apud Matth. capite 28. 16. explicauimus. τοῦτο τρίτον hoc tertium, aut hoc tertio Ioannes Græcè dixit pro, hac tertia vice, ſi ita liceret loqui, quemadmodum neminem bene Latinum auctorem locutum memini; quanquam placuit hæc phraſis hæreticorum interpreti, qui videri maximè Latinus voluit.

Th. Beza.

15. 16. 17. *Cùm ergo prandiſſent, dicit Simoni Petro Ieſus, Simon Iona diligis me plus his.*] Hos tres verſus quia idem omnium argumentum eſt, eodem etiam explicabimus commentario. Locus eſt grauis, & in quo paulo altius figere pedem oporteat. Petrum Chriſtus peracto prandio ſingulariter alloquitur, & num ſe plùs quàm cæteri diligat, percontatur, affirmanti curam tradit paſcendi oues ſuas, vtrum ſingularem, ac communem, paremque cum cæteris, de eo nobis cum nouis hæreticis diſceptatio eſt; quæ ex ſingulis huius loci verbis, ac circũſtantiis terminanda eſt. Nec enim nunc de aliis diſputamus locis, in quibus ſingularis Petro ſupra cæteros auctoritas datur; ſed hunc interpretamur locum, hic pugnamus, hic volumus vincere. *Cum ergo prandiſſent*, inquit Euangeliſta. Videamus ecquid hoc ipſum ad rẽ pertineat, quòd hęc Petro auctoritas poſt prandiũ data ſit. Lutherani, & Caluiniani, qui nihil aliud hoc loco Chriſtum feciſſe putant, quam Petrum in Apoſtolicam reſtituere dignitatem, à qua propter negationem ceci-

Cur Petro ſingularis illa ſupra cæteros auctoritas a Chriſto poſt prandium data ſit.

diſſe dicunt, & illud dicant neceſſe eſt nihil aliud fuiſſe myſterij quòd poſt prandium hoc fecerit, quàm quòd Germanico more voluerit prãdio amicitiam conciliare. Ego non id Chriſtum ſpectaſſe arbitror: ſed obſeruo eius fuiſſe cõſuetudinem, vt res omnes magnas poſt prandium, aut cœnam inſtitueret. Quemadmodum Euchariſtiam ab eo poſt cœnam inſtitutam legimus, & poſt prandium diſcipulos dato per flatum Spiritu ſancto ordinatos ſuprà cap. 20. 22 Nam antequam hoc faceret, ex altero etiam, ſicut hoc loco, aſſo piſce cũ diſcipulis ediſſe ſcribit Lucas c. 24. 43. Propterea igitur poſt prandium hoc egit, quia quiddam facere volebat ſingulare. Et cæteris quidem Apoſtolis, cùm illis poteſtatem dare voluit, vnum communiter omnibus dedit prandium; nunc verò, cum ſoli Petro ſingularem vult tradere poteſtatem, vnum propter illum, & multo magis admirabile conuiuium apparauit. Rogat Petrum, *Simon Iona*, Ne hoc quidem fortaſſe cauſa caret, quod Chriſtus eum non Simonem Petrum, vt Euangeliſta, ſed Simonem Iona vocat, nomine videlicet antiquo. Dixerat enim illi, cùm ad Apoſtolatum vocauit, fore vt non iam Simon Iona, ſed Petrus, id eſt petra vocaretur, ſuprà quam petram Eccleſiam ſuam erat ędificaturus, ſuprà c. 1. 42. dicit ergo nunc illi, Simon hactenus quidem fuiſti, *Simon Iona*, nunc tempus venit, quo tempore Petrus futurus es; volo nunc ſuper te Eccleſiam meam ædificare, id eſt oues meas paſcendas tibi committere, quemadmodum tibi promiſeram, Matth. 16. 18. Non ignoro etiam ante vocatum fuiſſe fortaſſe Petrum, vt apud Matthæum cap. 10. 2. diſputauimus; ſed hoc dico, videri non ſine cauſa Chriſtum hoc loco non Petrum, ſed priſtino, ac proprio nomine Simonem appellaſſe, quia vtcumque Petrus ante vulgo vocari cœptus eſſet, tamen nondum Petrus, id eſt petra, & fundamentum Eccleſię factus erat. Sequitur, *Diligis me plus his?* Hic Chriſtus à Petro ſingulare quiddam requirit, quod cæteri non habeant, aliquid ergo viciſſim illi dare volebat proprium ac ſingulare, quo cæteris antecederet. Sed videamus quam callidi & vafri interpretes hæretici ſint. Docent quidam illorum non eſſe ſenſum, *Diligis me plus his?* id eſt pluſquam hi diligunt me? ſed, *Diligis me plus his?* id eſt pluſquam hos diligis? O homines acutos, cui enim, niſi illis venire hoc in mentem potuiſſet? Scilicet valde ad rem pertinebat, vt Chriſtus Petrum interrogaret, & quidem tam accuratè & toties interrogaret, vtrum ſe, quàm cæteros diſcipulos magis diligeret. Laborabat enim Chriſtus zelotypia, & cum cæteris diſcipulis, quaſi procus de Petri erga ſe amore contendebat. Sed bene eſt, quòd iſti hæretici ab aliis etiam ſectæ ſuæ hæreticis refutati ſunt. Bernardus quidem ſermon 76. in Cantic. dum aliud agit, & memoriter, ac leniter hunc locum carpit, non putat comparationem inter amantes, ſed inter amatos fieri: cæterum non ad diſcipulos refert. *Plus*, inquit, *quàm tua, plus quàm tuos, plus etiam quàm te.* Sumpſit igitur occaſionem Chriſtus Petrum interrogandi, vtrum ſe plùs, quàm cæteri diſcipuli diligeret, ex recenti eius facto, quòd ſe vnus omnium cæteris in naui relictis audito Chriſtum eſſe, qui in littore apparebat, in mare cõieciſſet, quod ſingularis amoris fuerat. Quaſi dicat, *diligis me plus his*, quemadmodum videris modò demonſtrare voluiſſe? Si ergo ita eſt, *paſce oues meas.* Quid ſequitur? niſi ſi non ita eſt, nolo vt paſcas oues meas. Atqui ſi Petrus non plus Chriſtum, quam cæteri diſcipuli diligeret, non propterea profectò minorem, quam illi paſcendarum ouium Chriſti poteſtatem accepiſſet; ergo ea poteſtas, quã ita Chriſtus illi dat, vt daturus non fuiſſet, niſi ſe pluſquã cæteri diligeret maior vtiq; quàm poteſtas aliorum diſcipulorũ erat. Rupertus exiſtimat Chriſti ad illa Petri verba alludere voluiſſe,

Cur Petrum Simonem Iona vocet.

Quis verus verborum ſenſus. diligis me plus his

quibus ſe Chriſtum plus cæteris diligere declarauerat. *Et ſi omnes ſcandalizati fuerint in te, ego nunquam ſcandalizabor.* Matth. 26. 33. Quid ergo interrogat, quod nec ipſe ignorabat, & Petrus iam non verbis, ſed factis declarauerat plus ſe Chriſtum diligere, quàm cæteros? Sed vt timorem illi eriperet, & ex dolore quem ex negatione conceperat, recrearet, vt ſcribit Heracleota; bono eſſet animo, maius illi nunc munus ſe velle committere, quàm vnquam illi ante commiſiſſet. Aut, vt ego puto, nec propter ſe, qui non ignorabat; nec propter Petrum, qui alio iam prorſus, quàm cum negauerat, animo erat, ſed propter eos, qui aderant interrogat, num ſe plus quàm cæteri diligat, vt intelligant nõ ſine cauſa plus ſe Petro poteſtatis, quàm cæteris dare, cum conſtaret & ex facto eius ſingulari, & ex ſæpe repetito teſtimonio plus ſe ab illo, quàm à cæteris amari. Plus quiddam Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius Græci licet auctores dicunt, ideo ſolum interrogaſſe Petrum, quia princeps, & veluti os erat Apoſtolorum. Reſpondet Petrus, *Etiam Domine, tu ſcis quia amo te.* Notant Theodorus Mopſueſt. Chryſoſtomus. Theophylact. & Bernardus in ſerm. de diligendo Deo non auſum reſpondere Petrum ſe plus Chriſtum, quàm cæteros amare, ſed modeſtiùs dicere ſe quidem eum amare, ipſumque quem nihil lateret proferre teſtem, factum ſcilicet cautiorem poſt negationem. Cùm enim ante dixiſſet ſe animam pro Chriſto poſiturum cap. 13. 37. paulo poſt ter Chriſtum negauit, cuius nunc memor temeritatis, nihil nunc audet magnum de ſe polliceri, ſed rem omnem ad Chriſti iudicium referre, quod falli non poſſet. *Tu ſcis Domine.* In quam ſententiam eleganter admodum hoc loco ſcribit Auguſtinus. *Hunc inuenit exitum ille negator, & amator; præſumendo elatus, negando proſtratus, flendo purgatus, confitendo probatus, patiendo coronatus, hunc inuenit exitum, vt pro eius nomine perfecta dilectione moreretur, cum quo ſe moriturum peruerſa feſtinatione promiſerat, faciat eius reſurrectione firmatus, quod immaturè pollicebatur infirmus. Hoc enim oportebat, vt priùs Chriſtus pro Petri ſalute, deinde Petrus pro Chriſti prædicatione moreretur. Præpoſterum fuit, quod audere cœperat humana temeritas, cùm iſtum diſpoſuiſſet ordinem veritas. Animam ſuam ſe poſiturum pro Chriſto Petrus putabat, pro liberatore liberandus, cum Chriſtus veniſſet animam ſuã poſiturus pro ſuis omnibus, in quibus erat & Petrus. Quod ecce iam factum eſt, nunc iam firmitas cordis ad ſuſcipiendam mortem pro nomine Domini vera ipſo donante ſumatur, non falſa nobis errantibus præſumatur.* Mihi verò ita videtur Petrus modeſtiæ rationem habuiſſe, vt tamen non obſcurè ſignificauerit ſe plus cæteris Chriſtum diligere. Cùm enim reſpondet, *Etiam*, quid ſibi aliud vult, quã ſe plus cæteris Chriſtum diligere, quod verum faceret, Chriſtus interrogauerat? Itaque quod ſubiungit, *Domine tu ſcis*, non ſolùm moderationis cauſa dictum puto, ſed multo etiam magis, vt, quod dixerat, *etiam*, ipſius Chriſti teſtimonio confirmaret. Tanquam ſi diceret *etiam*, plus te, quàm cæteri diligo, quod ita eſſe teipſum teſtẽ appello. Subiicit Chriſtus, *Paſce agnos meos.* Quibus verbis primùm indicat verum eſſe, quod Petrus reſponderat, ſe illum pluſquam cæteros amare; expectabat enim reſponſum eius, & auctoritatem, quam illi dare cogitabat, quodammodo ſuſpenderat veluti non daturus, niſi affirmaſſet ſe ipſum pluſquam cæteros amare. Cum ergo dat, quod ſuſpenſum tenebat, approbat tanquam ad eam rem excitatus teſtis verum eſſe, quod Petrus reſpondiſſet. Dixerat Petrus, *etiam, Domine tu ſcis*, reſpondet Chriſtus, ita eſt vt dicis, ego ſcio, *Paſce ergo agnos meos.* Paſcere eſſe regere, ac gubernare, ſed ita regere tanquam paſtorem gregem nemo neſcit; & alibi ſæpe diximus in Hebræorum idioma eſſe. *Qui regis Iſrael intende*, pſalm. 79. 2. Hebraicè eſt רֹעֵה, qui paſcis, & pſalm. 77. 70. 71. *Elegit eum de gregibus ouium, de poſt fœtantes accepit eum, paſcere Iacob ſeruum ſuum, & Iſrael hæreditatem ſuam.* Agnos eſſe eos, qui in grege, id eſt in Eccleſia Chriſti eſſent, dubium non eſt, nec ſubtiliter diſputandum, cur agnos potius, quam oues appellauerit, quod qui fecerit, videat etiam atque etiam, ne doctis hominibus riſum præbeat. Satis enim conſtat eoſdem nunc agnos, & v. 17. oues appellare. Quod ſi quidquam diſcriminis inter oues, & agnos eſt, id non in re, ſed in voce eſt, quòd cum idem ſint, tamen vocabulum agni blandius ſit, maioremque amorem præ ſe ferat; magis enim amabiles, quia magis ſimplices agni, quàm oues ſunt. Quemadmodum quos Matth. cap. 10. 16. oues vocat, *Ecce ego mitto vos ſicut oues in medio luporum*,

B Lucas cap. 10. 3. agnos nominat, *Ecce ego mitto vos ſicut agnos inter lupos.* Cum ergo Chriſtus fideles ſuos agnos vocat blandius, & maiore quadam amoris ſignificatione eos Petro commendat, quàm cum vocat oues. Quemadmodum ſi pater moriens, & liberos ſuos amico commendans diceret, commendo tibi meos infantulos, vehementius, maioreque affectu commendaret, quàm ſi diceret, Commendo tibi filios meos. Non ineptè quidem concionator dixerit quod Rupertus, & Theophylactus hoc loco tradunt, agnos eſſe, qui teneri, & infirmi adhuc in fide ſint, *quibus*, vt ait D. Paulus, *lacte opus ſit*; oues autem, in quibus, vt idem ait, formatus iam eſt Chriſtus, quique, vt ait alio loco, *exercitatos habent ſenſus*; ſed caueat, ne ludat longiùs. Euſebius Emiſſenus

C in ſermone de natiuitate Ioannis Euangeliſtæ alium tradit moralem ſenſum noſtræ de principatu Petri ſententiæ valde congruentem, *Prius* inquit, *agnos, deinde oues ei commiſit, quia non ſolum paſtorem, ſed paſtorum paſtorem eum conſtituit. Paſcit igitur Petrus agnos; paſcit & oues, paſcit filios, paſcit & matres; regit & ſubditos, & prælatos. Omnium igitur paſtor eſt, quia præter agnos, & oues in Eccleſia nihil eſt.* Poteramus tanto adiuti auctore cum Luthero, & Caluino certare, probareque propterea primùm agnos, deinde oues nominaſſe, quia illi vniuerſæ Eccleſiæ ſupra cæteros Apoſtolos curam dedit, ſed cedimus gratiæ, cedimus iuri noſtro, nihil ſane inter agnos, & oues intereſt: alia tamen ratione idem efficiemus. Quæ locutus Chriſtus dicit, *paſce agnos*, aut, *paſce oues meas*, quos agnos, quas oues intelligit? Dicam

D clarius, comprehendit cæteros Apoſtolos, an non? Quod illi negauerint multi & graues auctores reperiuntur, primùm Euſebius, quem modo loquentem audiuimus, deinde Cyprianus in libro de vnitate Eccleſiæ, quin & auctores Græci à Romano Pontifice ſtudio nationis abhorrentes, Chryſoſtomus, & Euthymius, qui vero negauerit, præter Lutheranos, & Caluiniſtas nuper, repertus eſt nemo. Quorum facillimè poteſt opinio refutari. Quid enim eſt, *paſce oues meas*, niſi paſce gregem meum, paſce Eccleſiam meam? quicunque ergo intra Eccleſiam erant, paſcendos illi tradidit, reliqui vero Apoſtoli extra Eccleſiam, vt opinor, non erant. Denique Chriſtus non dicit Petro, paſce has, aut illas

E oues, ſed *paſce oues meas*, omnium ergo ſuarum ouium curam illi dedit. Quod Bernardus lib. de conſideratione 2. cap. 8. prudenter obſeruauit. *Quis es? ſacerdos magnus, Summus Pontifex. Tu princeps Epiſcoporum, tu hæres Apoſtolorum*, (alloquitur autem Eugenium Rom. Pon.) *tu primatu Abel, gubernatu Noe, patriarchatu Abraham, ordine Melchiſedech, dignitate Aaron, auctoritate Moyſes, iudicatu Samuel, poteſtate Petrus, vnctione Chriſtus. Tu es, cui claues traditæ, cui oues creditæ ſunt. Sunt quidem & alij cœli ianitores, & gregum paſtores, ſed tu tanto glorioſius, quanto & differentius vtrumque præ cæteris nomen hæreditaſti. Habent illi ſibi aſſignatos greges, ſinguli ſingulos, tibi vniuerſi crediti, vni vnus: nec modo ouium, ſed & paſtorum tu vnus omnium paſtor. Vnde id probem quæris? ex verbo Domini. Cui*

enim

Margin notes (left column):
Petrus princeps, & veluti os reliquorum.
Petri ſumma in reſpondendo modeſtia. Tract. 123.
Paſcere, id eſt regere. In cap. 2. Matt. ver. 6.

Margin notes (right column):
Agni quinam ſint, & an idem ſignificent ac oues.
Heb. 5. 12.
Galat. 4. 9. *Hebr. 5. 14.*
Petro vniuerſam Eccleſiam paſcendam, & primatum probatur.

enim non dico Epiſcoporum, ſed etiam Apoſtolorum ſic abſolutè, & indiſcretè tota commiſſæ ſunt oues. Si me amas Petre, paſce oues meas. Quas illum, aut illius populi, ciuitatis, aut regionis, aut certi regni? Oues meas, inquit. Cur non planum non deſignauit aliquas, ſed aſſignauit omnes? Accedit, quod illa promiſſio, quam illi Chriſtus fecerat Matth. 16.18. ſe ſuper eum Eccleſiam ſuam ædificaturum, alicubi impleta fuerit neceſſe eſt. Vbi niſi hic? Atqui illic ſingularem illi Chriſtus ſupra aliquos Apoſtolos promiſerat poteſtatem, vt eo in loco refutatis omnibus hæreticorum commentis comprobauimus. Aliqua igitur hic ſupra cæteros poteſtas data eſt, quæ alia eſſe non potuit, quàm quæ illi tunc promiſſa fuerat, vt ſuper eum Eccleſiam ſuam ædificaret, id eſt vt fundamentum, & caput faceret Eccleſiæ. Duobus modis noui hæretici reſpondent, primùm, vt concedant omnium ouium curam Chriſtum dediſſe Petro, eandem omnibus quoque alijs Apoſtolis tradidiſſe, itaque colligi inde non poſſe aliquid eum poteſtatis præter cæteros accepiſſe. At vbi obſecro locus ille eſt, vbi Chriſtus eandem hanc paſcendarum ouium vniuerſarum curam cæteris dedit Apoſtolis? Proferant, oſtendant, & vincunt. Duos proferre poſſunt locos, alterum Matth. 28. 19. & Marc. 16. 15. 16. *Euntes in mundum vniuerſum docete omnes gentes*, alterum illum, quem ſuprà explicauimus, c. 20. 22. 23. *Accipite Spiritum ſanctum, quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis.* At priore loco non ſingulis, ſed cunctis omnes docere gentes curam tribuit. Nec enim aliter fieri poterat, vt ſinguli omnes orbis terræ partes peragrarent, gentesq; omnes docerent, neque verò, ſi fieri facillimè poſſet, erat neceſſarium. Quid enim erat opus, vt omnes ab ſingulis, modò omnes ab omnibus, alij ab alijs, docerentur? Et abſurdum dictu eſt iuſſiſſe Chriſtum Apoſtolos facere, quòd nec fieri poterat, nec, vt fieret, opus erat. Quam ergo vim habeat illud, *in mūdum vniuerſum*, & illud, *omnes gentes*, illic docuimus. Nempe mundus vniuerſus Iudææ omnesque gentes Iudæis opponuntur. Opponit enim hanc ſecundam miſſionem primæ, in qua illis dixerat, *In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis, ſed potius ite ad oues, quæ perierunt domus Iſrael*, Matth. 10. 5. 6. Nunc illis iubet ire illos, quos prohibuerat ante, adire. Tanquam dicat Eccleſiæ, *Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas, longos fac funiculos tuos, & clauos tuos conſolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis, & ſemen tuum gentes hæreditabit*, Iſa. 54. 2. 3. Eccleſiā igitur illic dilatat, non ſingulorum Apoſtolorum poteſtatem. Quin inde ad conuincendum ſumitur, quod hoc loco agimus argumentum non leue ſumitur. Illic cunctis Apoſtolis non ſingulis totius orbis terrarum cura datur, & tamen neceſſe erat vni alicui vniuerſam illam, quæ in ſingulos partita erat, curam dari. Vt enim Cyprianus in libro de vnitate Eccleſiæ copioſè diſputat, *Epiſcopatus vnus eſt, cuius à ſingulis in ſolidum pars tenetur.* Quæro cui vniuerſa illa cura niſi Petro? quæro vbi niſi hic commiſſa ſit? Quemadmodum eodem loco Cyprianus vtrumque coniungens teſtimonium atteſtatur, *Super illum*, inquit, *vnum ædificat Eccleſiam ſuam, & illi paſcendas mandat oues ſuas.* Alter verò locus noſtram potius ſententiam maximè iuuat. Cum enim ſuprà omnibus ſimul Apoſtolis, in quibus & Petrus profectò erat, parem dediſſet poteſtatem, quid potuit eſſe cauſæ, cur nunc ſingularibus verbis oues ſuas illi vni paſcendas committat? Si eadem hæc, atque illa prior poteſtas erat, cur eam illi iterum tradit? cur non iiſdem tradit verbis? cur non eodem ritu? cur non eodem affectu, ſed ter interrogato, num ſe diligeret? cur maiorem ab eo, quàm à cæteris erga ſe amorem exigit? cur denique non omnibus eandem iterum tradit? Præter illam ergo, quam communem cum omnibus Apoſtolis illo loco acceperat poteſtatem, propriam hic ſupra cæteros auctoritatem accipit. Quod multo meliùs, quàm Lutherani, & Caluiniani Cyprianus vidit, *Et quamuis*, inquit, *Apoſtolis omnibus poſt reſurrectionē ſuam parem poteſtatem tribuat, & dicat, Sicut miſit me Pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum ſanctum; ſi cui remiſeritis peccata, remittētur illi; ſi cui retinueritis, tenebuntur; tamen vt vnitatē manifeſtaret, vnam cathedram conſtituit, & vnitatis eiuſdem originem ab vno incipientem ſua auctoritate diſpoſuit.* Loquebatur autē Cyprianus de hoc ipſo loco, quē modò verſamus. Deinde reſpondent aduerſarij, cum probauimus Petrum vniuerſæ a Chriſto Eccleſiæ curam accepiſſe, nihil dum egiſſe nos, probandum nobis eſſe Romanū Pontificem Petri ſucceſſorem eſſe. Nos verò contenti eſſe poſſumus demonſtraſſe Petrum, de quo hîc agitur, Apoſtolorum fuiſſe principem, nam de Romano Pontifice non agebamus. Sed quia iſti eandem in Romano Pontifice rationem valere negant, age rogemus, quare? Quia, inquiunt, Petri ſucceſſor non eſt. Quid ita? Quia Petrus, inquiunt, Romæ non fuit. Itane verò? tota igitur cauſa in hoc verſatur cardine, vtrum Petrus Romæ, necne fuerit? Vnde id ſcire poſſumus, niſi aut ex litteris ſacris, aut ex Eccleſiaſticis hiſtoriis? Scriptura certè non negat Romæ fuiſſe, & Petrus ipſe ſe Romæ eſſe indicat, cum primam ſcribit epiſtolam, c. 5. 13. Babyloni enim ſe dicit ſcribere, & Romam, vt illic Deo adiuuante docebimus, Babylonem vocat. Hiſtoriam verò proferant aliquam bonam, malam, quæ Romæ non fuiſſe doceat, nos enim hiſtorias omnes, auctores omnes nō Catholicos modo, ſed etiā hæreticos, qui iam inde ab Apoſtolis vſque ad noſtram memoriam extiterunt, ſi quidem ea de re mentionem vllam faciunt, teſtes habemus Romæ fuiſſe, Romæ fixiſſe ſedem, Romæ glorioſo martyrio vitam finiuiſſe. Quid auctores dico? templa, ſaxa, ligna Romæ fuiſſe teſtantur. Ergo dum ad epiſtolam primam Petri venimus, pugnent iſti, ſi poſſunt, cum toto terrarum orbe. *Pugnauit enim cum illis orbis terrarum contra inſenſatos*, interim nos profligatis ex hoc loco hoſtibus, ad caſtra reuertamur. Duæ hic reliquæ quæſtiones ſunt, vt totus penitus locus enucleetur; altera, cur Chriſtus Petrum de eadem re ter interrogauerit, vtrum ſe plus quàm cæteri diligeret; altera, cur Petrus, cum tertio eſſet interrogatus, triſtatus fuerit. Vix auctor vllus eſt, qui non dicat propterea Chriſtum ter Petrum interrogaſſe, quia ter Petrus ante negauerat, aut vt triplicem negationem triplici ſingularis amoris profeſſione deleret, aut vt conſtaret omnibus non minùs tunc fuiſſe conſtantem, quàm ante fuerat inconſtans. Ita Cyrillus, Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, Maximus in ſermone de pœnitentia Petri. Auguſt. hoc loco, & ſermone de temporeis 49. Beda eius verbis in comment. Nicephorus lib. 1. c. 35. Ambroſius item in apologia Dauid cap. 9. multorum obſeruationem fuiſſe tradit. *Redditur*, inquit Auguſtinus, *negationi trinæ trina confeſſio, ne minus amori lingua ſeruiat, quam timori; & plus vocis eliciuiſſe videatur mors imminens, quam vita præſens.* Aliam Chryſoſtomus, & Theophylactus rationem afferunt, vt per triplicem interrogationem Chriſtus declararet, quanti oues ſuas faceret, quas illi nollet committere niſi ter examinato, vtrum ſe pluſquam cæteri diligeret. Poteſtque hoc Eccleſiaſticæ ſeruire diſciplinæ, vt intelligamus, quam diligenter ij, quibus animarum cura committenda eſt, examinari debeant, hac potiſſimum in re, vtrum maxima cæteris antecellant caritate; quando Chriſtus tam cognitā, tam expertam, tam exploratam Petri caritatē tamen ter, antequam curam illi ouium ſuarū traderet, examinauit. Sed hac de re paulo infra dicturi ſumus. Gregorius lib. 6. in 1. lib. Reg. ca. 16. aliam, ſed magis moralem, quam

litteralem

Marginal notes: *Refelluntur hæreticorū argumenta.* — *Loco citato.* — *Cap. 20. 21. 22.* — *Romanus Pontifex Petri ſucceſſor.* — *Roma Petri ſedem fuiſſe omnes hiſtoriæ teſtantur.* — *Sup. 5. 20.* — *Cur Chriſtus ter Petrum interrogauerit.* — *Tract. 123.*

litteralem ponit. *Primò*, inquit, *ei dicitur, Petre amas me, vt per amorem agere fortia ſtudeat. Secundò, vt in contemplando alta cognoſcat. Tertiò, vt perfecta caritatis affectu, & erga proximum ferueat, & ad ſpeciem conditoris feruentius inardeſcat.* Simile eſt, quod in ſermone de tribus ordinibus Eccleſiæ Bernardus ſcribit, *Sed illud*, inquit, *tu iudica, vtrum poſſit his conuenienter aptari trina Petri interrogatio, vt hoc ſit dicere, Amas me, amas me, amas me? habes caritatem de corde puro, & de conſcientia bona, & fide non ficta?* Meliùs, & ad ſenſum litteralem magis aptè idem ſcribit Bernardus ſermone in Cantic. 76. *Non otioſè ſæpe repetitum eſt, Petre amas me, in commiſſione ouium. Et ego quidem id ſignificatum perinde puto, ac ſi illi dixiſſet Ieſus: Niſi teſtimonium tibi perhibente conſcientia, quòd me ames, & valde perfecteq; ames, nequaquam ſuſcipias curam hanc, nec te intromittas de ouibus meis, pro quibus vtique ſanguis meus effuſus eſt.* Ego ad negationem non dubito Chriſtum alluſiſſe: ſed credo etiam propterea ter interrogaſſe, quia rem illi maximi momenti committere volebat, itaque volebat perfectè eius explorare caritatem, ſolet enim hic numerus perfectionem ſignificare. Sic enim legimus eundem Chriſtum ter eundem ſermonem oraſſe Patrem Matth. 26. 44. Vnde noſtra de Petri primatu ſententia confirmatur, aliquam illi ſingularem poteſtatem datam eſſe, quando ter, id eſt perfectiſſimè illum examinat, Eccleſiam nunc, ſicut ante promiſerat, fundaſſe ſuper illum, quando tam altè fundamentum fodit. Duæ in Petro ſingulares virtutes fuerunt, quamobrem Eccleſiam ſuper illum fundauit Chriſtus, fides, & caritas; fidem apud Matth. c. 16. 18. explorauerat, ideóque Eccleſiam ſe ſuper eum fundaturum promiſerat; caritatem nunc etiam atque etiam tentat, & explorat, qua explorata ædificium illi Eccleſiæ ſuperponit, *Paſce*, inquit, *oues meas.* Alteram quæſtionem, cur Petrus tertiò interrogatus triſtari cœperit, ſcitè admodum verſat Auguſtinus ſer. de tempore 149. *Quid contriſtaris Petre? Quia reſpondes amorem, ole tuum timorem. Sine interroget, interroget te Dominus. Medicus eſt, qui te interrogat; ad ſanitatem pertinet, quod interrogat. Noli tædio affici. Expecta, impleatur numerus dilectionis, vt deleat numerum negationis.* Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius ideo triſtatum dicunt, quia cùm Chriſtus iterum, atq; iterum idem interrogaret, in mentem illi venerit negationis ſuæ, veritúſque ſit, ne quemadmodum tunc, quamuis ita ſe Chriſtum amare profeſſus fuiſſet, vt ſuam pro illo animam eſſet, ſi res poſceret, poſiturus, ter tamen negauerat, reque ipſa declarauerat, minùs ſe illum, quàm ſibi videbatur, amauiſſe; ita nunc quoque minus fortaſſe amaret, quàm ſibi videretur. Magis probo, quod ſcribit Theodorus Heracleotes contriſtatum fuiſſe, quòd cùm Chriſtus eum tam ſæpè, & tam diligenter interrogaret, indicare videretur ſe illum ſuſpectum habere, idcirco ne ſemel quidem, & iterum affirmanti ſe eum pluſquam cæteros amare, credidiſſe. Propterea reſpondiſſe, *Domine tu omnia noſti. tu ſcis, quia amo te*, quaſi dicat. Tu qui omnia noſti, ignorare non potes verum eſſe, quod dico; quid ergo quaſi mihi non credens, me tam ſæpè rogas? Quid hoc ad mores valeat copioſè hoc loco, & ſubtiliter diſſerit Auguſtinus. *Sit*, inquit, *amoris officium paſcere dominicum gregem, ſi fuit timoris indicium negare paſtorem. Qui hoc animo paſcunt oues Chriſti, vt ſuas velint eſſe, non Chriſti, ſe conuincuntur amare, non Chriſtum: vel gloriandi, vel dominandi, vel acquirendi cupiditate, non obediendi, & ſubueniendi, & Deo placendi caritate. Contra hos ergò vigilat toties inculcata iſta vox Chriſti; quos Apoſtolus gemit ſua quærere, non quæ Ieſu Chriſti. Nam quid eſt aliud, ſi diligis me, paſce oues meas, quàm ſi diceretur, ſi me diligis, non te paſcere cogita, ſed oues meas? ſicut meas paſce, non ſicut tuas; gloriam meam in eis quære, nō tuam: dominium meum, non tuum; lucra mea, non tua: ne ſis in eorum ſocietate, qui pertinent ad tempora periculoſa, ſe ipſos amantes, & cætera, quæ huic malorum initio connectuntur.*

1 Tim. 1. 5.

Ternarius numerus perfectionē ſignificat.

Cur triſtari cœperit Petrus.

Tract. 123

Philip. 2. 21.

2. Timoth. 3. c. 2.

18. *Amen, amen dico tibi, cùm eſſes iunior, cingebas te, & ambulabas, vbi volebas; cum autem ſenueris, extendes manus, & alius te cinget, & ducet, quo tu non vis.*] Mortis genus, quod pro ſe Petrus ſubiturus erat, Chriſtum his verbis ſignificare, ſequenti verſu Euangeliſta declarat. Duabus de rebus quæri poteſt, cur Chriſtus mentionē mortis poſt datam Petro ouium ſuarum paſcendarum curā intulerit, & quare id genus mortis hac meta; hora declarauerit, niſi & tertiam aliquis quæſtionem velit adiungere, quod hic genus mortis ſignificetur, quæ aut minimè dubia eſt, aut ad ſequentem pertinet verſum. De prima igitur quæſtione ad hunc modum ſer. de tempore. 149. ſcribit Auguſtinus. *Tanquam diceret*, inquit, *Quid retribues, quia diligis me? Dilectionem oſtende in ouibus. Quid mihi præſtas, quia diligis me, quando ego tibi præſtiti, vt me diligeres? Si dilectionem tuam erga me habes, vbi oſtendas habes, vbi exerceas habes paſce agnos meos. Quatenus autem paſcendi eſſent agni, & dominicæ oues tanto pretio comparatæ, quanta eſſent dilectione paſcendæ, in conſequentibus demonſtrat. Poſtquam enim Petrus impleto legitimo numero trina reſponſione profeſſus eſt ſe eſſe Domini dilectorem, commēdatis ſibi ouibus eius audit de ſua futura paſſione. Hic demonſtrauit Dominus ſic diligendas oues ſuas ab iis, quibus eas commendat, vt parati ſint mori pro eis. Sic idē Ioannes in epiſtola ſua ait, ſicut pro nobis Chriſtus animam ſuā poſuit, ſic & nos debemus pro fratribus animas ponere.* Chryſoſtomus verò, Leontius, Theophylactus, & Euthymius aliam, cur hoc Chriſtus dicat, cauſam reddunt, nempe vt oſtenderet non propterea ſe ter eum interrogaſſe, quòd illi non crederet. Credere enimuero, & ita quidem credere, vt ſciat eum pro ſe, cùm opus erit, moriturum. In eundem ferè modum Cyrillus, voluiſſe cōfirmare Chriſtum vera eſſe, quæ Petrus reſponderat, ſe eum amare; ſcire enim ſe illum pro ſe aliquando moriturum. Theodorus autem Mopſueſt. vt illi negationis præteritæ memoriam, timoremque, & ſolicitudinem, qua propter illam angebantur, ab eo auferret. Aliter etiam Leontius, idemque Chryſoſt. & Theophylactus indicant, voluiſſe Chriſtum Petrum nolentem à ſe diuelli conſolari, bono eſſet animo, patienterque diſceſſum ferret ſuum, fore breui, vt ſe ſequatur. Quod attinet ad ſecundam tertiamque quæſtionem, omnes hic auctores tradunt ſignificaſſe Chriſtum fore, vt Petrus in crucem ſublatus moreretur, Auguſtinus, Cyrillus, Chryſoſtomus, vterque Theodorus, Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, Beda, Rupertus; quo autem modo quo tempore, quo loco, id Deo volēte in præfatione ad eius epiſtolas dicturi ſumus. Quid dicatur, nemo non videt, cur ita dicatur, id verò explicandum eſt. Cur dicit, *cùm eſſes iunior, cingebas te; cum autem ſenueris, extendes manus tuas, & alius te cinget*, vt ſignificet, cùm eſſet iunior, mortuum non fuiſſe; cùm autem ſenuerit, eſſe pro ſe in cruce moriturum. Haud dubium, quin ad conſuetudinem iuuentutis & ſenectutis communem alludat. Solent enim iuuenes robuſtiores & magis expediti eſſe corpore, quàm ſenes; itaque ipſi ſibi ſufficiunt, neque ad corporis ſui miniſterium vlla alterius indigent ope, ipſi ſe veſtiunt, ipſi ſe exuunt, ipſi per ſe ſine duce, ſine ſcipione, recti, vegetique, quocunque libet, incedunt; ſenes contra aut morbis, aut [illegible] debilitatis membris aliorum, qui ſe veſtiant, qui ſe cingant, qui ſe ſuſtentent, indigent miniſterio. Idem naturæ congruenter euenturum Petro, cùm eſſet iunior, ſeipſum cinxiſſe, veſtiſſeque, id eſt corporis ſui habuiſſe poteſtatem, ideoque illud conſeruaſſe; fore, vt cùm ſenuerit, eius corpus nō in ipſius, ſed

Cur Chriſtus mentionem mortis intulerit.

1 Ioan. 3. 16.

Cur genus mortis hic ſtatim ita ſignificauerit.

in alio

in aliorum poteſtate ſit, qui de illo, quidquid libuerit, faciant, qui morte pro ſe afficiant. Hæc vna eſt alluſio, in qua plus maxima ſententiæ conſiſtit. Alia ſubtilior eſt, quam neſcio an quiſquam animaduerterit, quæque in contrario genere verſatur. Solent iuuentes fortiores eſſe etiam animo, quam ſenes, ſignificat autem Chriſtus fore, vt è contrario Petrus fortior ſit, cum ſenuerit, quàm cum erat iuuenis; iuuenem enim temerarium quidem fuiſſe, fortem verò non fuiſſe, ſed timidum, & ignauum; qui cum iactaſſet ſe pro ipſo moriturum, cum ad minimum periculum ventum eſt, ſumma cum negauerit leuitate, ſenē magno, ac forti futurū animo; pro ſe enim grauiter moriturū. Tertia eſt in verbo cingendi, quo ad recens Petri factum alludit, qui ſe paulo ante, vt ad Chriſtum contenderet, tunica præcinxerat, & ſe in maris fluctus coniecerat; quod ſolus videtur Rupertus obſeruaſſe. Quaſi dicat, illam ego iuuenilem fortitudinem, & alacritatem animi in martyrium, illam ego tunicam in crucem commutabo. Cum dicit, *Extendes manus tuas*, duplici etiam vtitur alluſione, altera ad habitum impotentis ſenis, qui dum à miniſtris veſtitur, ac cingitur, debiles, aut chiragra tumentes manus tollit, vt eis, qui ſe cingunt locum det; altera ad crucem vt ipſe ſtatim Euangeliſta, & Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Auguſtinus, Beda declarant, in quam ſublatus mortem erat pro ſe oppeturus, manus enim extendit, qui in crucem agitur. Sed audeat hoc æther, Petrum cruci affixum fuiſſe, quod omnes prorſus, qui iam inde à illius ætate vſque ad noſtram ſcripſerunt, tradidêre, Caluinus modo è veteris ex tripode fabulam appellauit. Verum eius, vt diximus, impudentiam in præfatione ad Petri epiſtolas ſumus refutaturi. Quod ergo Rupertus & Euthymius exponunt, *Cum eſſes iunior*, id eſt adhuc ſub lege Moyſis tanquam ſub pædagogo non adeo fortis, non adeo perfectus eras, vt pro me mori poſſes; *cum autem ſenueris*, id eſt per legem Euangelicam perfectus euaſeris, pro me moriêre, morale quidem eſt, litterale non eſt, *Cum eſſem*, inquit, *paruulus, loquebar vt paruulus, ſapiebam vt paruulus*. Si maiores iuuare libet, alia quoq; ratione interpretari licet. Iuuenis eſt, qui adhuc indomitos atq; rebelles; ſenex, qui multa virtutis exercitatione ſubactos habet affectus. Illum difficile, hunc facile gubernabis, & pro Chriſto, quocunq; voles, duxeris. Coniiciunt Chryſoſt. Leontius, & Theophylactus ex hoc loco Petrum tūc, cum hæc Chriſtus illi dicebat, neque iuuenem, neque ſenem, ſed media, atque virili ætate fuiſſe, quòd ex reliquo etiam tēpore, quod poſtea Petrus vixit, facile probatur. Quod dicit, *ducet, quo tu non vis*, Recte Theodorus Heracleota, Mopſueſt. Leōtius, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius exponunt naturalem ſignificare voluntatem, qua & Chriſtum ipſum mortem legimus exhorruiſſe; cæterum libenter Petrum pro Chriſto mortem obiiſſe, eodem modo Nicephorus lib. 2. c. 35.

19. Hoc autem dixit ſignificans, qua morte clarificaturus eſſet Deum.] Dubium quo pronomen illud, *Hoc*, ſit referendum Hæreticorum interpretes, quia repugnante orbe terrarum in eo obſtinati errore ſunt, vt non credāt Petrum in cruce mortem ſubiiſſe, ne ſcilicet, ſi hoc cōceſſerint, & illum concedere cogantur, Romæ fuiſſe mortuum; cum idē vtrumq;, id eſt omnes prorſus, qui vnquam fuerunt auctores tradant; dicunt ad illud vltimum tantum verbum referri, *Et ducet, quò tu non vis*, nihil enim aliud Chriſtum ſignificaſſe, quàm Petrum non naturali, ſed violenta morte vitam finiturum, idque ipſum nunc declarare Ioannem, cum dicit, *Hoc autem dixit ſignificans, qua morte clarificaturus eſſet Deū*. Sed ſuperiore verſu ex ſententia omnium auctorū demonſtrauimus non ſolum violentam, ſed etiam crucis mortem ſignificari; id enim extēſio manuū declarat. Alios auctores in præfatione in epiſtolas Petri in eam rem plurimos citaturi ſumus, hoc loco verba tantum ponā Theodori Mopſueſtienſis, quem neſcio an, cum eo peruenero, ſim habiturus, [illegible] *Vſque adeo nouit te firmum, & ſtabilem permanſurum, vt etiam pro me in crucem figendus ſis, quod quia difficile intellectu erat, Euangeliſta interpretatur. Enimuero mortem in cruce Petrus ſuſtinuit, idq; capite in terram verſo, cum id ipſe petiiſſet, ne eodem atque Dominus modo moreretur. Quod ſignificans dixit, Alius te cinget.* Mortē vocat Euangeliſta clarificationem Dei, quod magna non re quidem ipſa, ſed hominum opinione, ac fructu, Deo accedat gloria ex morte pro Chriſto, pro Euangelio, pro veritate obita, vt Leontius, Theophylactus, & Euthymius exponunt melius, quàm idem Theophylactus, & Chryſoſtomus, &, vt videtur, Auguſtinus, ac Beda, qui clarificationē, aut glorificationem ſanctorum pro Chriſto mortem vocari putant, quòd magna inde ad eos redeat gloria. Nam etſi maior illis, quàm Deo accedit gloria, tamen Euangeliſta non dicit, *ſignificans* qua morte ſe ipſum, ſed, *qua morte clarificaturus eſſet Deum*. Eſt autem Hebraica phraſis idem ſignificās, quod dare gloriam Deo, id eſt veritatem tanquam inſpectante, indicanteque Deo confiteri, vt c. 9. 24. declarauimus; quod qui pro tuenda moriuntur veritate, maximè faciunt, inde martyres dicti, quod & verbis teſtētur, & ſuo ſanguine obſignent veritatem. Ineptus eſt, & inſulſus quidam hæreticorum interpres non dixiſſe Euangeliſtam ſignificās, qua morte meriturus erat vitam æternam, nullum ergo meritum eſſe. Iſto ſane modo probare potuit nec mortuum fuiſſe Petrum, quia non dixit Euangeliſta, *ſignificans, qua morte* eſſet moriturus, ſed *clarificaturus eſſet Deum*. Apagetis iſtas ineptias. Qui Deum glorificat, multo magis ſe ipſum glorificat, id eſt maiorē ſibi meretur gloriam, quàm Deo tribuit. Si enim, qui eſurientem pauit Chriſtum, non dico gloriam qualemcunq; ſed totum regnū cœlorum promeretur, vt Matth. 25. 34-35. ſatis, ſuperque demonſtrauimus, quid merebitur, qui pro illo ſanguinem, & vitam fundit? *Qui*, inquit, *confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eū coram patre meo*. Cur ergo potius dixit; *Qua morte clarificaturus eſſet Deum*, quàm ſe ipſum? Quis ita dixiſſet? Nā etſi Petrus magnam gloriam & apud Deum, & apud homines conſecutus eſt, tamen non ideo mortem oppetiit, vt ſeipſum, ſed vt Deum glorificaret. Eadem de cauſa non dixit, Qua morte moriturus eſſet, quod erat multo ſimplicius, quia voluit exprimere Euangeliſta ſignificaſſe Chriſtum adeo fortem fore Petrum, cùm ſenex eſſet, vt pro Deo mori non dubitaret, hoc eſt vt Deum clarificaret. Chriſtum autem Euangeliſta Deum vocat, cum enim maximè Petrus morte ſua clarificauit, pro eoque propriè mortuus eſt. Poteſt ex hoc loco quamuis tenui, aliqua tamen coniectura colligi, cùm hæc ſcribebat Ioannes, iam Petrum fuiſſe mortuum. Sic enim loquitur, quaſi ex euentu Chriſti ſententiam interpretetur, ac probet.

Et cum hoc dixiſſet dicit ei, ſequere me] Tres huius loci interpretationes inuenio. Nonnulli exiſtimant Chriſtum dixiſſe Petro, vt ſe corporaliter, pedibuſq; abeuntem ſequeretur. Cum enim & prandium, & ſuperiorē finiſſet orationē, ſurrexiſſe, cœpiſſeque diſcedere, iuſſiſſeq; ſe ſequi Petrum: quemadmodum & Theophylactus, & vt videtur, Chryſoſtomus exponunt, quamquā aliam etiam affert, & magis probat explicationem; quaſi idem ſit, *ſequere me*, ac ſi diceret, Veni mecum,

mittam

Caluinus. Petrum negat fuiſſe cruciſixum.

1. Corinth. 13. 11.

Caluinus, & Beza in Ioannem.

Theodori Mopſueſt. de morte Petri locus.

Clarificare Deum Hebraica phraſis.

Mat. 10. 32.

Cum hæc ſcribebat Ioannes iam Petrus erat mortuus.

mittam te in ouium mearum poſſeſſionem. Alij moraliter, *ſequere me*, id eſt mores meos imitare, vt Theodor^o Heracleota, idemque Theophylact. Alij de ipſo genere mortis interpretãtur, vt ſuperiora, quaſi dicat, *ſequere me* in cœlum euntem iiſdem veſtigiis, quibus ego viá mihi in cœlum pandi, id eſt per crucem, vt Theodorus Mopſueſt. Leontius, Auguſtinus, Beda, Euthym. Rupertus. Optimè autem omnium Rupertus, ideoque eius ſubiiciam verba loco commentarij. *Mira*, inquit, *cum ſuauitate verax, & manſuetus Dominus præterita concertationis meminit; in qua cùm dixiſſet ipſe, Quo ego vado, non potes me modo ſequi, ſequeris autem poſtea, reſpondens Petrus, Quare, inquit, non poſſum te modo ſequi? animam meam pro te ponam. Ad hoc dicente Domino, in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. Ait ille, vt ſuprà dictum eſt, adhuc iunior, Etiam ſi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Huius, inquam, concertationis Dominus benigne meminit, dicens, ſequere me; ac ſi diceret, Iam de eo, quod dixi tibi, Quo ego vado, non potes me modo ſequi, tu negando ter veracem me eſſe comprobaſti; ſupereſt, vt de eo, quod adieci, Sequeris autem poſtea, meus ſermo verus appareat. Sequere ergo, id eſt imitare me; deinceps enim paratus eris pro me & in carcerem, & in mortem ire. Paratus inquam, & fortis eris; & ſicut paulo ante tunica ſuccingens, & mittens te in mare fiducialiter ad littus perueniſti, ſic in ſtudio prædicationis accinctus ſpiritu fortitudinis per medium tribulationis currens in littore quietis æternæ mecum ſtabiliteris.* Hic verus eſt ſenſus, & dilucidè enucleatus. Quãquam non negauerim Chriſtum, cum hæc diceret, abire cœpiſſe, non vt iuberet Petrũ pedibus ſe ſequi oportere, ſed vt ipſo abeũtis habitu declararet ita ſe mortis genere ſequi debere, quemadmodum pedibus ſequebatur. Itaque non arbitror litterale eſſe, quod Chryſoſtomus, & Euthymius ſcribunt, iuſſiſſe Chriſtum ſe Petrum pedibus ſequi, tãquam aliorum Apoſtolorum ducem, tanquam Vicarium ſuum, magiſque familiarem cæteris, tamen vt hæretici frendeant, verba hîc eorum recitabo. *Quod ſi quis*, inquiunt, *percontaretur, quomodo igitur Iacobus ſedem Ieroſolymis acceperit? Reſponderem hunc Petrum, totius orbis magiſtrum præpoſuiſſe.* Ad mores ſiquis hoc accommodare velit dicat, quod Euſebius Emeſenus ſcribit in hom. de Ioanne Euangeliſta. *Quod Petro dicitur, omnibus dicitur, Sequere me.*

Optima Ruperti interpretatio, quæ & antiquiſſima eſt.

Sup. c. 13. 36. 37. 38.

Quod Petro dicitur, ſequere me, omnibus dicitur.

20. 21. *Conuerſus Petrus vidit illum diſcipulum, quem diligebat Ieſus, ſequentem*] Apparet, vt & Rupertus adnotauit in his verbis iam Petrum, cùm hoc dixit, ſequi cœpiſſe Chriſtum, cumque reſpexiſſet, Ioannem quoque ſequentem vidiſſe. Hoc enim eſt, *conuerſus Petrus vidit illum diſcipulum.* Inde igitur occaſionem accipit de illo potiùs, quàm de cæteris interrogandi, *Hic autem quid?* Sed quare inde occaſionẽ acceperit, id neſcio an quiſquam interpretum ſatis animaduerterit. Quidá enim præſertim hæreticorum interpretes exponunt Petrum, cùm vidiſſet Ioannem Chriſtum etiam ſequẽtem, cùm ille non iuſſiſſet, vt ſe ſequeretur, quaſi admirantem hominis audaciam, qui non iuſſus, non vocatus Chriſtum ſequeretur, dixiſſe, *Hic autem quid?* quaſi dicat, num & iſtum iubes te ſequi? ſi non iubes, quo ergo modo, quo auſu ſequitur te? Senſus à ſenſu Petri prorſus alienus. Primùm qui hoc dicunt, neceſſe eſt dicant Chriſtum iuſſiſſe Petrum ſe pedibus ſequi, quod eſt à nobis ſuprà refutatum. Deinde reſponſio Chriſti indicat Petrum non indigne tuliſſe, vt etiam Ioannes Chriſtum ſequeretur, ſed potiùs optaſſe, vt ſequeretur, *ſi eũ volo manere*, id eſt vt me non ſequatur, *quid ad te?* Qui verò interpretantur iuſſiſſe Chriſtum, vt ſe Petrus ſequeretur, id eſt vt ſe genere mortis imitaretur, nec explicant quomodo ex Ioanne ſequente occaſionem ſumpſerit hoc interrogandi; nec verò explicare conuenienter illi ſententiæ videntur poſſe. Ex eo enim, quòd Petrus Ioannem, ſicut & ſeipſum Chriſtum ſequentẽ videbat, non poterat coniecturam facere pro Chriſto non moriturum, ſed potiùs moriturum, ſicut ipſe propterea iuſſus eum ſequebatur, quia pro eo moriturus erat. Hic eſt nodus, quem vellem aliquis ſoluiſſet. Credo ego Petrum duabus contrariis inter ſe rationibus in eam impulſum fuiſſe dubitationem. Vna quidem ex parte, cùm ſciret quantopere Chriſtus Ioannem diligeret, perſuadebat ſibi, hoc illi priuilegium conceſſurum Chriſtum, vt violentam non ſubiret mortem; altera verò ex parte, cum eum ſequentem videret, coniiciebat etiam ipſum pro Chriſto moriturum. In hanc ancipitem adductus cogitationem quæſtionem Chriſto proponit, *Hic autem quid?* Atque hæc fortaſſis cauſa eſt, quamobrem Euãgeliſta diſcipulum ita deſcripſerit, *quem diligebat Ieſus*; &, *qui recubuit in cœna ſuper pectus eius, & dixit, Domine quis eſt, qui tradet te?* quod nuſquá tam multis aliàs verbis feciſſe legimus; vt cauſam ſcilicet vnam indicaret dubitationis Petri. Propterea enim dubitaſſe, an moriturus violenta, & crudeli manu eſſet, quia vnicè à Chriſto diligebatur. Probabilior certè hęc ratio eſt, quàm ea, quam Chryſoſtomus, Theodorus Heracleota, Leontius, Theophyl. & Euthym. reddunt, Petrum ſingulari erga Ioannem amore fuiſſe, ideoque noluiſſe ab eo ſeparari, ſed optaſſe, vt Ioãnes etiã Chriſtum ſequeretur, id eſt pro illo moreretur. Reſponſio enim Chriſti haud valde obſcurè indicat Petrum genus potiùs quoddam beneficij, ac priuilegij eſſe exiſtimaſſe, quòd Ioannes violentiam non ſubiret mortem. *Si eum volo manere, quid ad te? tu me ſequere*; adhuc enim Petrus non Spiritu ſancto confirmatus, & in nouum mutatus hominem, vt homo loquebatur. Probabilior etiam, quàm illa alia, quam Rupertus adducit, ideo hac deſcriptione vſum Euãgeliſtam, vt intelligeremus Dominum dicentẽ Petro, *ſequere me*, illud reſpicere, quod eidem dixerat in cœna. *Non potes me modo ſequi, ſequeris autem poſtea. Hoc nempe*, inquit, *tunc dictum eſt, quando ſuper pectus eius recumbens diſcipulus iſte dixit ei, Domine quis eſt, qui tradet te?* Hinc alia neceſſaria ad explanationem huius loci ſoluitur quæſtio, num Petrus Chriſti ænigma intellexerit, *Cum eſſes iunior, cingebas te, & ambulabas, vbi volebas. cùm autem ſenueris, alius te cinget, & ducet, quo tu non vis.* Qui enim dicunt Petrum exiſtimaſſe pedibus ſequendum eſſe Chriſtum, ideoque miratum Ioannem quoq; iniuſſum ſequi, in ea apparet eſſe ſententia, vt putent non bene Chriſti dictum intellexiſſe. Ex noſtra autem interpretatione conſtat ſatis intellexiſſe. Imò non ille modò ſolus, ſed omnes etiam alij, qui aderant, intellexerũt, propterea enim exiſtimarunt Ioannem non moriturum, quia cùm Petro dixiſſet, *ſequere me*, de Ioanne dixit, *Si eum volo manere.* Nam ſi intellexerunt, *manere*, id eſt non ſequi eſſe nõ mori, intellexerunt vtique, *ſequi*, eſſe mori. Non omiſerim, vt etiam atque etiam hæretici fremant, quod hoc loco Chryſoſt. Theophylact. & Euthymius adnotarunt, in cœna auſum non fuiſſe Petrum interrogare Chriſtum, quis ipſum traditurus eſſet, ſed eam curam Ioanni demandaſſe; hîc autem ipſum per ſe etiam de rebus, quæ ad Ioannem ipſum pertinebant, interrogaſſe, *quia iam* inquiunt, vniuerſæ Eccleſiæ, & proinde aliorum diſcipulorum curam ſuſceperat; itaque ſuo incipit munere fungi, & pro omnibus ſolicitus eſſe.

Sup. c. 13. 36.

Nõ Petrum Chriſti verba intellexiſſe.

22. 23. *Si eum volo manere, donec veniam quid te? tu me ſequere.*] Primùm hoc loco de lectione, deinde de ſenſu diſputandum, qui maxima ex parte ex lectione pendet. A multis iam ante nos obſeruatum eſt triplicem huius loci lectionem reperiri. Prima eſt illa maximè vulgaris, quæ in omnes fere Latinos peruaſit codices, eoſque incredibili ſcriptorum negligentia contaminauit, *Sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* nulla prorſus

ſpecie

ſpecie probabilitatis. Nam & ſententia particulam conditionalem *Si*, neceſſariò requirit, & nulla inter ἐὰν, quæ in omnibus Græcis legitur libris, & οὕτω eſt, vt ſuſpicio vlla eſſe poſſit, interpretem noſtrum, vnam pro altera legiſſe. Tamen ſic hoc loco Auguſtinus legit, ſic ſermone de tempore. 149. ſic Euſebius Emiſſenus, homil. de Ioanne Euangeliſta, ſic Ambroſius in enarratione Pſalm. 45. & ſerm. 20. in Pſal. 118. ſic Beda, Rupertus hunc locum interpretantes. Altera lectio eſt, *Si eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Quæ lectio in omnibus, quos legere potui, Græcis codicibus, etiam illo celebratiſſimo Vaticano, & apud omnes Græcos enarratores ſummo conſenſu reperitur, ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι. *Si eum volo manere, donec venio, quid ad te?* Quemadmodum & Siriaca exemplaria, & nonnulla Latina, & vetuſta manu ſcripta legunt, quæ ab eis, qui præcipuam in hac re operam poſuerunt, notata ſunt. Tertia ex his duabus coaluit, *Si ſic eum volo manere, donec veniã, quid ad te?* quomodo Hieronym. lib. aduerſus Iouinian. 1 legere videtur.

Vera lectio huius loci. Vera lectio eſt, vt ex Græcis codicibus apparet, *Si eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Sed aut incuria, vt fit, notariorum pro, *Si*, cœptum eſt ſcribi, *Sic*, aut ab aliquo fortaſſe, qui nolebat, Ioannem eſſe mortuum, ſtudioſè per ſpeciem correctionis locus corruptus eſt. Superuenit alius quiſpiam, qui cùm in aliis libris *Si*, in aliis, *Sic*, ſcriptum videret, vtramque lectionem coniunxit, *Si ſic eum volo manere, quid ad te?* Quod attinet ad ſenſum, quocunque modo legamus, non magnum diſcrimen eſt. Hoc tantum intereſt, quod ſi legamus, *Sic eum volo manere*, affirmat Chriſtus, velle ſe eum manere; tamen vt poſtea demonſtrabimus, non continuò ſequitur, Ioannẽ non eſſe mortuum; ſin autem legamus, *Si eum volo manere*, aut, *ſi ſic eum verbo manere*, nihil affirmat, ſed ſub conditione loquitur, non debere Petrum moleſtè ferre, etiamſi eum manere vellet. Ad ſententiam veniamus, quæ tota ex conſecuto euentu colligenda eſt. Etenim ſi Ioannes mortuus non eſt, non dubium quin Chriſtus id ſignificauerit, etiamſi, vt Euangeliſta expoſuit, diſertè non dixerit, eum non moriturum. Itaque interpretabimur Ioannem dicentem, *Et non dixit Ieſus, non moritur, ſed, ſi eum volo manere*: non quaſi diſcipulorum errorem corrigere voluerit, ſed quaſi voluerit oſtendere, quàm ſubtili coniectura, quod obſcurè Chriſtus ſignificauerat, intellexerint, quod cum non dixiſſet apertè, diſcipulum illum non moriturum, ſed tantum, *ſi eum volo manere*, aut, *ſic eum*, aut, *ſi ſic eum, quid ad te?* ſagaciter tamen diuinauerint, quid Chriſtus ſignificare voluiſſet, eum nimirum non moriturum. Si autem mortuus eſt, manifeſtum erit, noluiſſe Chriſtum indicare eum non moriturum.

An Ioannes mortuus ſit, 4 ſententiæ. Ea igitur quæſtio prius explicanda. Multos de hac dubitaſſe, mortuuſne eſſet Ioannes, an non, Ambroſ. ſerm. 20. in Pſal. 118. auctor eſt, nonnullos verò ſenſiſſe non fuiſſe mortuum. Auguſt. Beda, & Euthym, hoc loco referunt. De morte igitur Ioannis quatuor apud graues auctores inuenio ſententias.

1. Non fuiſſe mortuum. Prima eſt, non fuiſſe mortuum. In qua ſententia videtur vetuſtiſſimus fuiſſe auctor Hippolytus in li. de conſummatione ſæculi, & Beda in ſer. de Ioãne Euangeliſta, ſi tamen eius eſt, & quicunque ſenſerunt, Ioannem vna cum Enoch, & Elia ante ſecundũ Chriſti aduentum venturum eſſe. Ita certè ſentit Dorotheus in vita Ioannis. Probare ſolent, qui ita ſentiunt opinionem ſuam ex Chriſti verbis. Matth. 16. 28. *Sunt quidam de hic ſtantibus, qui non guſtabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno ſuo.* Qui eam ſententiam ſequi volet, etſi meo quidem conſilio nemo ſequetur, tamen qui ſequi volet, iam docuimus, quomodo id, quod Ioannes ſubiicit, explicare debeat, *Et non dixit ei Ieſus, non moritur, ſed ſi eum volo manere, donec veniã, quid ad te?*

2. Fuiſſe mortuum. Secunda eſt, fuiſſe mortuum, & quidem mortis genere violentæ, quamuis alio, quàm Petrum, occiſum enim à Traiano fuiſſe. Ita Theophyl. in illa Matt. verba c. 20. 23. *Calicem quidem meum bibetis.* quod ex illis ipſis probat verbis; nec enim dubium, quin mortem ſuam violentam, quantum quidem in Iudæis fuit, calicem ſuum appellauerit, quem cum & Iacobum, & Ioannem fratres bibituros eſſe dixerit, quis audeat dicere violentam mortem non obiiſſe? Præſertim cum Iacobum ab Herode occiſum conſtet Act. 12. 2. & eundem vtrunque calicem bibiturum dixerit.

3. Mortuum fuiſſe, ſed reſurrexiſſe. Tertia eſt mortuum fuiſſe, ſed eodem ſurrexiſſe die, & in cœlum tranſlatum fuiſſe, quemadmodum B. Virginẽ Chriſti matrem mortuam fuiſſe legimus, atque tranſlatam. Quã opinionem Nicephorus ſequitur lib. 1. cap. 35. Eo, vt arbitror, argumento, quod in apocryphis, vt hoc loco ait Auguſtinus, libris legerit, cum ſe viuum in ſepulchrum quod ipſe ſibi parauerat, intuliſſet, eius poſtea corpus repertum non fuiſſe. *Tract. 124.*

4. Naturalem obiiſſe mortem. Quarta eſt, multo plures, ac maiores auctores habens, naturalem obiiſſe mortẽ. Tertullianus in lib. de anima. c. de Menandro hæretico *Obiit*, inquit, *& Ioannes, quem in aduentum Domini remanſurum fruſtra fuerat ſpes.* Polycrates Epheſinorum Epiſcopus apud Euſebium Cæſar. lib. 3. hiſt. Eccleſ. c. 31. Ambroſius in comment. in pſal. 45. & ſer. 20 in pſal. 118. Hieron. in comment. in c. 20. Matth. Euſebius Emiſſenus in hom. de Ioanne Euangeliſta, Chryſoſt. hom. in Ioann. 1. Auguſt. hic. & ſer. de tempore 149. Theodor. Heracleota. Theodor. Mopſueſt. in Græcorum Catena, Leontius in comment. ad hunc locum. Gregor. homil. in Euangelia 35. Beda hoc loco. & in Martyrologio vitam Ioannis ſcribens, Theophylact. etiam, Euthym. & Rupertus in comment. ad hunc locum. & Haymo in vita Nicolai. Hoc multo probabilius; ſatis enim apparet voluiſſe Ioannem hoc loco eam de ſe vulgatam opinionem corrigere, docereque pro ſua modeſtia ſe immortalem non futurum, nec id Chriſtum aut dixiſſe, aut vllo modo indicaſſe. Quod eo magis videbat eſſe neceſſarium, quòd cum admodum, cum hæc ſcriberet, ſenex eſſet, ea magis vulgo inualuerat opinio ipſum: cùm mortuus non eſſet, non eſſe moriturum. Illud autem, quod ex Matthæo aſſerunt, qui mortuum eſſe negant. c. 16. 28. illic explicatum à nobis eſt.

Quid ſit, volo manere. Reliquum eſt, vt & hunc explicemus locum. Quid eſt *ſi eum*, aut, *ſic eum*, aut, *ſi ſic eum volo manere, donec veniam?* In duobus verbis quæſtio verſatur quid ſit, *manere*, & quid ſit, *donec veniã*. Auguſtinus, & Beda, vt vulgari cederent opinioni ad allegoriam confugerunt, per Petrũ actiuam, per Ioannem contemplatiuam vitam ſignificari; Petrum ergo, id eſt actiuam vitam non debere manere, id eſt expectare aduentum ad iudicandum Chriſti, ſed antequam ille veniat, ſatagere, ac perfici debere. *Ambulate*, inquit, *dum lucem habetis*; &, *venit nox, quãdo nemo poteſt operari.* *Sup. cap. 12. 35. & cap. 9. 4.* Chryſoſtomus verò, & Theophylactus de loco videntur interpretari, Si eum volo hic manere, & non mitti tecum in totum orbem terrarum ad docendas omnes gentes. donec paulo poſt redeam, & mittam eum, *quid ad te?* Omnes alij auctores de morte exponunt, *ſi eum volo manere*, id eſt non mori, *donec veniam, quid ad te?*

Quid ſignificet, donec veniam. Diſſenſio inter eos eſt de illo verbo, *Donec veniam.* Alij enim intelligunt non ſecundum Domini aduentum, quem omnes expectamus, ſed aduentum illum metaphoricum, quo non quidem viſibiliter ſicut ad iudicium, ſed per potentiam, virtutemque ſuam venturus erat, vt per Titum, & Veſpaſianum Ieroſolymitanam deleret vrbem. Significare ergo Ioannem non moriturum vſque ad tempus Veſpaſiani, cum Ieroſolymitanum vidiſſet excidium. Sic Dorotheus in Synopſi ſcribit ſenſiſſe aliquos; ita quoque hoc loco Theophylactus. Violenta, & mini-

mè probabilis interpretatio. Alij ſecundum Chriſti aduentum intelligunt, ſed hyperbolem eſſe putant, qua nihil aliud ſignificetur, quàm Ioannem diutiſſimè victurum eſſe. Sicut nos vulgo, cum aliquid valde ſero faciendum ſignificare volumus, dicere ſolemus, Non fiet vſque ad diem iudicij. Ita Leontius, & Theodorus Mopſueſt. Alij ſecundum aduentum ſine vlla hyperbole, ſine vlla figura notari putant, ſed Chriſtum non de quacunque, ſed de ſola violenta loqui morte, quam Ioannes vſque ad ſecundum Domini aduentū non eſſet, ſicut Petrus erat ſubiturus. Sensum ergo eſſe, *Si eum*, aut, *ſic eum* aut, *ſi ſic eum volo manere*, id eſt illæſum, non crucifixum ſicut te, non alio violentæ mortis genere conciſum, ac dilaceratum, ſed ſanum, atque integrum, quamuis mortuum, *quid ad te? tu me ſequere*, tu mecum ad crucem propera. Sic Euſebius Emiſſenus in homilia de Ioanne Euangeliſta. Auguſtinus ſer. de tempore. 149. & Rupertus hoc loco. Atque hic verus, & germanus eſt ſenſus. Id enim agebat Chriſtus, vt Petro Ioannem opponeret. Petrum dixerat ſecuturum ſe, id eſt in cruce mortem, ſicut ipſe ſubierat, ſubiturum; ergo quando è contrario dicit velle ſe manere Ioannem, non ſignificat eum non morturum, ſed non eo modo quo Petrum, id eſt violenta moriturum. Atque hoc eſt, quod ipſe Ioannes ſubijcit. *Et non dixit Ieſus non moritur, ſed, ſi eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Ad hunc ſenſum nihil refert, quo modo legamus, ſiue, Si, ſiue, ſic ſiue, *ſi ſic eum volo manere*; idem enim eſt ſenſus. Quid reſpondendum ad illud Matth. 20. 23. *calicem quidem meum bibetis*, illic ex Hieronymo, & alijs auctoribus diximus. Moralem ſenſum Cyrillus notat, natura ſic eſſe comparatum, vt velimus noſtrorum laborum habere ſocios. Nos obſeruare nobis admodum vtile poſſumus documentum, ſi quid cui beneficij, aut priuilegij aut à Deo, aut ab hominibus concedatur, quod nobis denegatur, non continuò murmurandum, non continuò dicendū, *Hic autem quid?* Nam ſi Chriſtus Petro, qui, vt Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Theophylactus, & Euthymius ſcribunt, curam iam totius ſuſceperat Eccleſiæ, non pepercit, ſed eum reprehendit. Quid ſit, quanto minus priuatis hominibus nobis parcet; quanto aſperius nobis dicet, *Quid ad te? Tu me ſequere*; officio tuo fungere. *Spartam quam nactus es, cole; vnuſquiſque enim ſuū portabit*. Quid reſpicis retro? *tu me ſequere. Tu quis es, qui iudicas alienum ſeruum? domino ſuo ſtat, aut cadit. Si dixerit pes, quoniam non ſum manus, non ſum de corpore, non ideo non eſt de corpore* 1. Cor. 12. 15.

Moralis expoſitio.

Galat. 6. 5. Roman. 14. 4.

24. *Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimonium perhibet de his, & ſcripſit hæc, & ſcimus, quia verum eſt teſtimonium eius.*] Miror vehementer doctos homines, & bene profecto Catholicos ætate noſtra extitiſſe, qui, an hæc verba Euangeliſtæ ſint, in dubium reuocauerint, videri enim ab aliquo poſtea, aut à tota Eccleſia ad commendandam huius Euangelij auctoritatē adiecta fuiſſe, quod neſcio an quiſquam hæreticorum, qui modò Ioannis receperint Euangelium, quamuis audaces, quamuis magni ſint Ariſtarchi, auſus fuerit facere. Quis enim eſt veterum auctorum, qui hæc verba tanquam Euangeliſtæ non proferat? Certè verba, quæ ſequuntur proximo verſu alterius, quàm Euangeliſtæ eſſe non poſſunt. Quis enim potuit dicere, *Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt libros*, niſi qui & ea quæ Ieſus fecerat, viderat, & reliqua eius facta ſcripſerat, quæ in hoc continentur Euangelio? Etſi Theodorus Mopſueſt. putat hæc ipſa verba Euangeliſtæ non eſſe. Conſuetudo quoque ſcribendi Ioannis indicat hæc eius eſſe verba. Eodem enim modo ſcribit. 1. epiſtol. c. 1. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annunciamus vobis.* Oportebat denique homines Catholicos Concilium reuereri Tridentinum, quod non ſolùm totum opus, ſed ſingulas etiam partes tanquam Ioannis approbat. At quorſum præter aliorum conſuetudinem hoc Ioannes adiecit? Legiſſent auctores, nam multi quæſtionem eam proponunt, & eius rei cauſas probabiles reddunt. Chryſoſtomus, & Theophylactus putant cauſam reddere voluiſſe, cur, cum alij multi ſcripſiſſent Euangelia, & ipſe ad ſcribendum acceſſiſſet, amore nimirum erga Chriſtum feciſſe, & veteris vicißim erga ſe amori reſpondere; hunc enim, qui hæc ſcribebat, illum fuiſſe diſcipulum quem tantopere Ieſus diligebat, quique in cœna in eius pectus recubuerat. Cyrillus vero & Rupertus, vt auctoritatem ijs, quæ ſcripſerat, fidemque conciliaret, ſe enim non falſa, non incerta, non ignota narraſſe; ſed quæ ipſe vidiſſet, cùm adeo à Chriſto dilectus eſſet, adeo illi familiaris, adeo eius lateri ſemper adhærens vt ignorare non poſſet, quæ ab illo gererentur; nec Chriſtum amaturum tantopere eum fuiſſe, ſi eiuſmodi eſſet, vt mentiretur. Hinc habet emphaſim pronomen illud, *Hic*, *hic* ſcilicet quem diligebat Ieſus, qui tam familiaris illi fuit, vt in eius pectus in cœna recumberet, vt ſolus auderet interrogare, quis eum traditurus eſſet, ſcripſit hæc, vt Rupertus obſeruauit. Quod dicit, *hæc*, nonnulli ad id ſolum referunt, quod de Petro, & Ioanne proximè dixerat. Sed multo eſt probabilius ad totum, quod ſcripſerat, Euangelium eſſe referendum, apparet enim, vt diximus, toti operi fidem conciliare voluiſſe; & non tam ſolicitum eſſe decet, vt quæ de ſe, & Petro paullo ante quàm vt quæ toto Euangelio de Chriſto, de eius doctrina, moribus, miraculis, morte, reſurrectione dixerat lector crederet. Atque ita Chryſoſtomum, Cyrillum, Theophylactum intellexiſſe ex eorum, quas modo recitauimus, interpretationibus perſpicuum eſt. Quod ſequitur, *Et ſcimus, quia verum eſt teſtimonium eius*, parum conſequentem orationem videtur reddere. Primùm quia cum ante per tertiam perſonam locutus fuiſſet, nunc per primam loquitur, deinde qui cum ante ſingulari, nunc plurali dicit numero *ſcimus*. Hæc res coniecturam aut ſuſpicionem quibuſdam iniecit Græcè pro *οἴδαμεν ſcimus* legendum eſſe *οἶδα ego*, atque ita quidem Theophylactus videtur legere. Sed nihil tam tenui coniecturæ mutandum eſt. Nam perſonæ numerique mutationem, qui conſuetudinem Hebræorum nouerit, minimè mirabitur. Et reddi aliqua poteſt ratio, cur cùm ante per tertiam perſonā dixerit *hic eſt diſcipulus ille*, nūc per primam dicat, *ſcimus* quia iam declarauerat ſe eum eſſe diſcipulum: itaque oportebat vt per primam de ſe perſonam loqueretur. Cur ergo plurali numero? & eius rei aliqua poteſt afferri cauſa. Sunt qui putent auctoritatis gratia ita loqui, quod & à Ioannis moderatione, & ab Hebraicæ, & Græcæ linguæ conſuetudine alienum eſt. Credo ergo ſuum teſtimonium aliorum etiam omnium diſcipulorum conſcientia corroborare voluiſſe, quaſi diceret non ſolùm ego, qui teſtimonium perhibui, ſed ego, & omnes, qui cum Chriſto verſati ſumus, ſcimus verum eſſe. Piget Ruperti interpretationem referre nimis alienam. Putat enim minimè eſſe, quaſi hæc verba Eccleſiæ ſint Euangeliſtæ reſpondentis, Amen, ita eſt, ſcimus eum diſcipulum vera dixiſſe.

An hæc verba ſint Euangeliſtæ.

Seſſ. 4. decreto de Canonicis ſcripturis.

Cur præter aliorum conſuetudinem ea adiecerit.

Sup. c. 13. 23. & hoc cap. ver. 20.

25. *Sunt autem & alia multa, quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt, libros.*] Putat, vt paullo ante diximus, Theodorus Mopſueſt. hæc verba Euangeliſtæ non eſſe, ſed ab aliquo poſtea adiecta eſſe, quod illic quoque refutauimus. Quin, ſi ſolis rationibus & con-

iecturis res agatur, magis probabile eſt hæc verba, quàm ea, quæ ſuperiore verſu ſunt, à Ioanne ſcripta eſſe. Sed, vt diximus, neque de his, neque de illis licet dubitare. Videndum ergo primum quorſum hæc Euangeliſta dicat; deinde quo modo intelligendum, quod ait fore, vt ſi omnia, quæ Chriſtus fecit, ſcriberentur, mundus libros capere non poſſet. Chryſoſtomus, & Theophylactus ideo exiſtimant hoc addidiſſe, vt oſtenderet ſe non ad gratiam, quòd amicus eſſet, ſcripſiſſe Chriſti: etenim qui ad gratiam ſcribunt alicuius, nihil pretermittere ſolere, quod ab eo geſtum fuerit commemoratione dignũ; ſe verò multo plura, quàm ſcripſiſſet, & valde memorabilia prætermiſiſſe. Cyrillus verò, &, vt videtur, Leontius, & Theodorus Heracleotes excuſationem eſſe putant; potuiſſe enim Euángeliſtam ab aliquo imprudenter reprehendi, quod multa Chriſti facta ſilentiò prætermiſſet, excuſare multitudinem ab eo geſtarum rerum, tam multas fuiſſe, vt nec ſcribi poſſint; & ſi ſcriberentur, tot mundus volumina capere non poſſet. Quod dum dicit & ſe excuſat, & res Chriſti magis quodam modo, quam ſi eas perſcripſiſſet, amplificat. Probabilius hoc eſt; quamquam mihi quidem alio potius ſpectaſſe videtur Euágeliſta, ne quis exiſtimaret non fuiſſe facta à Chriſto plura miracula, quàm quæ ipſe, cæterique Euangeliſtæ commemoraſſent; & fidei terminum figeret, nihil prætereа credens, quod aut alibi legeret, aut aliunde a Chriſto factum audiret. Non de quibuslibet, vt opinor, rebus à Chriſto factis, ſed de ſolis miraculis loquitur, vt Theodorus Heracleota, Leontius, & Cyrillus inter-

De ſolis miraculis an hæc intelligãtur verba.

A pretantur, & ex ſuperiore capite ver. 30. colligitur, aut certè de miraculis, doctrina, & myſteriis, in quibus fuit mors, & reſurrectio. Quòd dicit mundum libros, qui ſcribendi eſſent, capere non poſſe, quia nimis hyperbolicum videbatur, metaphoricè multi intellexerunt, vt mundum non cœlum, & terram, ſed homines intelligat. Sed ii ipſi auctores non eodem modo interpretantur. Nam alii exponunt fore, vt homines capere non poſſent, id eſt vt non poſſent intelligere, vt Auguſtinus. Beda, & Rupertus. Quem ſenſum etiã Theophylactus probat, & illis Chriſti verbis confirmat, *Multa habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modo.* c. 16. 12. Alii fore vt non caperent, id eſt, vt memoria res tam multas, ac varias continere non poſſent, vt Theo-

B dorus Heracleotes, & Leontius. Vtraque interpretatio vno refellitur verbo, *libros*; quorſum enim dixiſſet libros non poſſe capere, ſi id dicere voluiſſet? Dixiſſet potius fore, vt res ipſas, quæ ſcribendæ eſſent, capere non poſſet. Theodorus vero Mopſueſt. exponit mundum non fuiſſe capturum, id eſt neminem futurum, qui tot ſibi libros, quot neceſſariò ſcribendi forent, comparare poſſet. Sed & hanc interpretationem ſatis apparet non eſſe germanam. Verus ſenſus eſt, multos ſcribendos fuiſſe libros, ſi omnia, quæ Chriſtus feciſſet, ſigillatim ſcribenda eſſent, ſed eam librorum ingentem multitudinem, magnitudinemque voluminũ per hyperbolem, cùm certum numerum dicere non

C poſſet, declarauit, vt etiam Auguſt. Leontius, Cyrillus, Beda, Theophylactus, & Euthymius exponunt.

FINIS.

INDEX

LOCORVM SCRIPTVRAE,

QVÆ IN COMMENTARIIS IN LVcam, & Ioannem exponuntur.

GENESIS.

c. 3. 10. Adam vbi es. 907.e
3. 17. In quacunque dei comederis ex eo, morte morieris. 504.d
4.1. Peperit Cain dicens, poſſedi hominem per Deum. 71.a
4.25. vocauitque nomen eius Seth dicens, poſuit mihi Deus ſemen aliud pro Abel. ibid.
6. 4 Isti ſunt potentes à ſæculo, viri famoſi. 76.c
10. 9. Venator robuſtus coram Domino. 26 d
15 6. Credidit Abraham Deo, & reputatũ eſt ei ad iuſtitiam. 740.b
15.17 Et lampas ignis tranſiens per partes illas. 741.c
16.6. Ecce ancilla tua in manu tua eſt, &c. 54.b
17.17. Putaſne centenario naſcetur filius? 30.e
18.12. Quæ riſit occultè dicens poſtquam conſenui, & dominus meus vetulus eſt, &c. ibid.
10.18. Concluſerat Dominus omnem vuluam domus Abimelech. 34.d.
30.23. Abſtulit Deus opprobrium meum. ibid.b
35.21. Fixit tabernaculum trans turrim gregis. 94 c
37.4. Oderant eum, nec poterant ei quicquam pacificè loqui. 844.a
46.25 Omnes animæ domus Iacob, &c. 421.b
48. 21. Do tibi partẽ agri extra fratres tuos, quam tuli de manu Amorrhæi in gladio, & arcu meo. 524.d

EXODI.

8.24. Venit muſca grauiſſima. 446 d
14. 15. Quid clamas ad me? 319 c
21.33. Si quis aperuerit ciſternam, & foderit &c. 255.a
33.20. Non videbit me homo, & viuet. 23.b. 436.a

LEVITICI.

12.2. Mulier ſi ſuſcepto ſemine pepererit maſculum, immunda erit 7. diebus. 105.a
26.16. Qui blaſphemauerit nomen Domini, morte moriatur, lapidibus opprimet eum omnis multitudo populi. 746.d

DEVTERONOMII.

4 15. Nõ vidiſtis aliquam ſimilitudinem in die qua locutus eſt vobis Dominus in Horeb. 591.c
18.15. Prophetam de gente tua ſuſcitabit tibi Deus. 395 a
32.32. Vua eorum vua fellis, &c. 901 b
32.38 Surgant, & opitulentur vobis. 267.b

IOSVE.

7.19. Da gloriam Deo. 756.b

IVDICVM.

6.23. Pax tecum. 364.a
2..8. Suſcitat de puluere egenum. 66.a
16.7. Homo videt ea, quæ parent; Deus autem intuetur cor. 710.c

II. REGVM.

2. 14. Surgant pueri. & ludant. 1010.d

III. REGVM.

8. 29. Ergóne putandum eſt, quod Deus habitet in nobis? 537
12.16. Quæ nobis pars in Dauid? 862.b
22.22. Ero ſpiritus mendax in ore omnium prophetarum eius. 734.a

IIII. REGVM.

4.29. Accinge lumbos tuos, & tolle baculũ meum. 228.d

IOB.

2. 4. Pellem pro pelle dabit homo. 432.d
12.18. baltheum Regum diſſoluit. 66.a
17.12. poſt tenebras ſpero lucem. 406.c
19. 17. Repoſita eſt hæc ſpes mea in ſinu meo. 438.a
20.29. Hæc eſt pars hominis impij. 203.a

PSALMORVM.

2. 4. Qui habitat in cœlis, irridebit eos. 48.c
2. 6 Ego autem conſtitutus ſum ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius prædicans præceptum eius. 44.d. 371. a. 971.c
10. 4. Dominus in templo ſancto ſuo; Dominus in cœlo ſedes eius; oculi eius in pauperem reſpiciunt. 63 d
12. 4. Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam, &c. 82.c
13.5.& 52.6. Illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor. 96.c
16.8. Sub vmbra alarum tuarum proteges me. 48.e
17. 3. Protector meus, & cornu ſalutis meæ. 75.c
17. 31. Deus meus impolluta via eius. 63.c
21. 17. Circundederunt me canes multi. 781.c
24.6 Miſericordiarum tuarum, quæ à ſeculo ſunt. 76.d
25. 1. Iudica me Deus, & diſcerne cauſam, &c. 737.b
26. 6. Dominus cuſtodiat introitum tuum & exitum, &c. 772.a
26. 10. Dominus autem aſſumpſit me. 66.c
30. 8. Quoniam reſpexiſti humilitatem meam. 34.b
32. 10. Dominus diſſipat conſilium gentiũ. 65.a
33. 3. In Domino laudabitur anima mea. 61 b
33. 4. Magnificate Dominum mecum, & exaltemus, &c. 60.d
33.18. Clamauerunt iuſti; & Dominus exaudiuit eos. 319.d
34. 9. Non ſupergaudeant mihi, qui aduerſantur mihi iniquè; qui oderunt me gratis. 923.e
42 3. Emitte lucem tuam, & veritatem, &c. 505.e
44. 10. Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ. 44.6
49. 6. & 74. 8. Quoniam Deus iudex eſt. 586.a
59. 3. Iratus es, & miſertus es nobis. 59.c
59. 5. Oſtendiſti populo tuo dura. 577.b. 786.c
59. 8. & 107. 8. Diuidam Sichimam, & conuallem tabernaculorum dimetiar. 532.d

61.11.Diuitiæ ſi affluant, nolite cor apponere. 230.e
62. 7. In matutinis meditabor in te. 243.b
64.6 Nolite extollere in altum cornu veſtrum. 832.e
65.12. Tranſiuimus per ignem, & aquam. 234 c.235.c
66.7.Terra dedit fructum ſuum. 49.c
67.25.Viderunt ingreſſus tuos Deus. 137.b
68.13. Aduerſum me loquebantur, qui ſedebant in porta. 161.c
68.14.Tempus beneplaciti Deus. 149.c
71.18.& 135. 4.Qui facis mirabilia magna ſolus. 65.e
72.27.Qui elongant ſe à te, peribunt. 262.c. 267.a
73.9.Signa noſtra non vidimus, iam non eſt propheta. 117.a
73.12. Operatus eſt ſalutem in medio terræ. 137.b
77.49.Immiſſiones per Angelos malos. 245.c
77.57.Conuerſi ſunt in arcum prauum. 589.b
79.2.Qui regis Iſrael intende. 1033.d
79.12.Extendit palmites ſuos vſque ad mare. 917.c.d
81.6 Ego dixi, Dij eſtis. 787.c
81.8.Surge Deus iudica terram. 267.b
84.12. Veritas de terra orta eſt, &c. 81.c
88.35.Quæ procedunt de labijs meis non faciam irrita. 569.e
88.38.Thronus eius ſicut Sol in conſpectu meo. 859.a.b
90 12.In manibus portabunt te. 289 c
93.12. Beatus, quem tu erudieris Domine. 552.d
101.5.Aruit cor meũ, quia oblitus ſum comedere panem meum. 267.a
102.17.Miſericordia autem Domini ab æterno, & in æternum ſuper timentes eũ. 64.a
103.30. Emitte ſpiritum tuum, & creabuntur, & renouabis faciem terræ. 48 a
105.23. Si non Moyſes electus eius ſtetiſſet in confractione in cõſpectu eius. 320.d.e
106.40.Effuſa eſt cõtentio ſuper principes. 66.a
108. 3. Sermonibus odij circumdederunt me. 781.c
108.8.Fiant dies eius pauci, & epiſcopatum eius accipiat alter. 969.e
108.18.Induit maledictionem ſicut veſtimentum. 372.e
109.2. Virgam virtutis ſuæ emittet Dominus ex Sion. 538.d
109.3.Tecum principiũ in die virtutis, &c. 718.c
125.1.In conuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti ſumus ſicut conſolati. 366.d
126.3.Ecce hæreditas Domini, filij merces, fructus ventris. 59.a
131.11.De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam. 44.a.59.a
131.12. Si cuſtodierint filij tui teſtamentum meum. 45.d
131.17.Illud producam cornu Dauid. 75.d
138. 6.Mirabilis facta eſt ſcientia tua ex me. 407.a
138. 15. Et ſubſtantia mea in inferioribus terræ. 49.d
138.16.Imperfectum meum viderunt oculi tui. 412.d
148. 5. Dixit, & facta ſunt; mandauit, &c. 814.c.d

PROVERBIORVM.

5.22.Iniquitates ſuæ capiunt impium, & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur. 725.b
8.22. Dominus poſſedit me in initio viarũ ſuarum &c. 388. c.390.a
16. 24. Dulcedo animæ ſanitas oſſium. 850.c.d
18.10. Turris fortiſſima nomen Domini. 965.b
19.17. Fœneratur Domino, qui miſeretur pauperis. 228.b
22.1.Melius eſt nomen bonum, quam diuitiæ multæ. 962.c

ECCLESIASTÆ.

3.21. Quis nouit ſi ſpiritus filiorum Adam aſcendat ſurſum, & ſi ſpiritus iumentorum deſcendat deorſum? 432.e

CANT. CANTICORVM.

5.3. Laui pedes meos, & quomodo inquinabo illos? 903.a

SAPIENTIÆ.

2. 12. Circumueniamus iuſtum, quoniam inutilis eſt nobis, &c. 689 a
4.5.Rami inconſummati, & fructus eorum inutiles. 59.a.b

ECCLESIASTICI.

5.8.Non tardes conuerti ad Dominũ. 268.c
6.30. Erũt tibi torques illius in ſtolam gloriæ. 272.a
10.8.Regnum à gente in gentem transfertur. 66.a
15.5.Stolam gloriæ veſtiet illum. 272.a
24.29.Qui bibunt me, adhuc ſitient. 531.b
30.24. Miſerere animæ tuæ placens Deo. 216.e
32.1. Rectorem te poſuerunt, noli extolli; eſto, &c. 470.c.471.a
51.6.Liberaſti me à preſſura flammæ. 234.c

ISAIÆ.

1.3. Cognouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui; Iſrael autẽ me non cognouit. 93.d.
1.11. Quo mihi multitudinem victimarum veſtrarum? 541 c.
1.26.Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti. 43 c.
2.13. Ecce ego mitto in fundamentis Sion lapidem, &c. 370.c
3. 26. Lugebunt portæ eius, & deſolata in terra ſedebit. 82.b
4.3.Reſiduum in Ieruſalem ſanctificabitur. 43.c
5.4.Quid debui vltra facere vineæ meæ, & non feci ei? 10.b
6.9.Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor, &c. 843.a
7.9.Niſi credideritis, non intelligitis. 39.a
8.3.Et acceſſi ad propheti ſſam, & concepit, & peperit filium. 48.a
8.13.Dominum exercituum ipſum ſanctificate. 116.b.c
8.19.20. Nunquid non populus à Domino ſuo requiret viſionẽ. pro viuis à mortuis ad legẽ magis, & ad teſtimoniũ 300.d.e
9.7. Super ſolium Dauid, & ſuper regnum eius. 44.a
11.1. Egredietur virga de radice Ieſſe, &c. 75.d
14. 1. Prope eſt vt veniat tempus eius, &c. 44.b.c
14.13 14 In cœlum conſcendam, ſimilis ero altiſſimo. 731.d.732.d
19.18.In illa die erunt quinque ciuitates in terra Ægypti. 299.b
28. 16. Qui crediderit, non feſtinet. 557.
29.11. Signatus eſt enim illis liber. 594.a
30.2.Habentes fiduciam in vmbra Ægypti. 49.a
32.9. Mulieres opulentæ ſurgite, & audite vocem meam. 177.a.b
35.5. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures, &c. 922.e
39.4. Omnia, quæ ſunt in domo mea viderunt; non fuit res, &c. 402 a
39. 8. Fiat tantùm pax, & veritas in diebus meis. 888 a
40.5. Et videbit omnis caro, quod eos Domini locutum eſt. 421.a.b
40.10.& 62.11.Merces eius cum eo, & opus illius coram illo. 427.c
43.2.Cum ambulaueris in igne, non cõbureris. 234.c
43.8. Educ foras populum cæcum, & oculos habentem. 148.e
44.5.Iſte dicet. Domini ego ſum. 45 a
47.13.Stent, & ſaluent te augures tui. 320.d
49.6. Paruum eſt, vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob; &c. dedi te in lucẽ gentium. 45.a.709.a.892.e
49.24. Nunquid tolletur à forti præda? 774.c
52.2.3. Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende. 125.c
53.1.Brachium Domini cui reuelatum eſt? 842.a.947.e
53.7. Quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet. 446.b
53.8. Generationem eius quis enarrabit? 684.a
55.1.Omnes ſitientes venite ad aquas. 431.c. 691.e.693.d.
58.1. Clama ne ceſſes; quaſi tuba exalta &c. 691.c
63.5. Circumſpexi, & non erat auxiliator, & ſaluauit mihi brachium meum. 64.c
63.16.& 64. 8. Tu pater noſter es, & Abraham neſciuit nos. 416.b
64. 1. Vtinam diſrumperes cœlos, & deſcenderes. 740.e
65.24.Eritq; antequam clament, ego exaudiam. 449.c

IEREMIÆ.

1.5.Et antequam exires de vulua, ſanctificaui te. 787.e.969.a
2.21. Ego te plantaui vineam electam. 917.b.c.
13.18. Humiliamini, ſedete, quoniam deſcendit de capite veſtro corona veſtræ gloriæ. 82.b
23.16. Nolite audire verba prophetarum, quæ prophetant vobis, & decipiunt vos. 938.e
23.21.Non mittebam prophetas, & ipſi currebant. 729.b.c.770.e

30.9. Seruient Domino Deo ſuo, & Dauid Regi ſuo, quem ſuſcitabo eis. 44. b. 371 a.b
42.4. Indicabo vobis, nec celabo vos quicquam. 401.a

EZECHIELIS.

15. 2 Quid fiet de ligno vitis ex omnibus lignis nemorum? 907 d
16. 51 Iuſtificaſti ſorores tuas in omnibus abominationibus tuis. 324.a
18.20. Filius non portabit iniquitatem patris. 748.b
34.2. Væ paſtoribus Iſrael, qui paſcunt ſemetipſos. 772.d
34. 23. Suſcitabo ſuper eos paſtorem vnum &c. 44.c.
37. 24. Seruus meus Dauid ſuper eos, & paſtor vnus erit. ibid.

DANIELIS.

2. 21. Transfert regna, atque conſtituit. 66.a
6.26. Ipſe eſt enim Deus viuens. 74 b
7.14. Et dedit ei poteſtatem, & honorem, & regnum, &c. 45.b
9. 26. Ab exitu ſermonis, vt iterum ædificetur Ieruſalem. 479 c
10.8. Vidi viſionem grandem hanc, & non remanſit in me fortitudo. 23.b

OSEE.

3. 5. Quærent Dominum Deum ſuum, & Dauid Regem ſuum. 44.c
6.3 Viſitabit nos poſt duos dies; in die tertia ſuſcitabit nos. 249.d
9. 14. 15. Da eis vuluam ſine liberis, &c. 34.d

MICHÆÆ.

4.7. Regnabit Dominus ſuper eos in monte Sion. 45.b
4. 8. Et tu turris gregis nebuloſa filia Sion. 94 c
5. 2. Et tu Bethlehem terra Iuda. 457.a

HABACVC.

3 2. In medio annorum viuifica illud. 93.d

ZACHARIÆ.

12. 10. Aſpicient ad me, quem confixerunt. 933 b

MALACHIÆ.

2. 2. Maledicam benedictionibus veſtris. 758.d
4.6 Conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum. 28.b.c.d

MATTHÆI.

2. 11. Et intrantes domum inuenerunt puerum &c. 9.a
3. 11. Fortior me eſt, cuius non ſum dignus calceamenta portare. 429.d
4 16. Populus qui ſedebat in tenebris, vidit lucem magnam. 279 c.d.404 c
5.14 Vos eſtis lux mundi. 848.b
7. 12. Hæc eſt enim lex, & prophetæ. 368.d
7.14 Quam anguſta porta, & arcta via eſt, &c. 254.c
8. 10. Non inueni tantam fidem in Iſrael. 497.d
8 11 Et recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob. &c. 291.a
8. 22. Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos. 124.e
9.12. Non eſt opus valentibus medicus. 212 d
9.13. Miſericordiam volo, & non ſacrificiū. 211.c
9.14 Quare nos & Phariſæi ieiunamus frequenter, diſcipuli autem tui non ieiunant? 40.d
9 37. Meſſis quidem multa, operarij autem pauci. 546.b
10.16. Ecce ego mitto vos ſicut oues in medio luporum. 928.c
10. 20. Non vos eſtis, qui loquimini, ſed ſpiritus, &c. 211.b.c
10.33. Qui negauerit me corā hominibus, negabo &c. 596 a
10.37. Qui amat patrem, & matrem pluſquam me, non eſt me dignus. 129 c
11. 11. Non ſurrexit inter natos mulierum maior Ioanne Bap. 597.a
12. 48. Quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei? 211.c.467 c
13.41. Mittet filius hominis Angelos ſuos, & colligent de regno eius omnia ſcandala 908.a.b
16.18. Et portæ Inferi non præualebunt, &c. 45.b
16. 28 Sunt quidam de hic ſtantibus, qui non guſtabunt mortē donec &c. 1033.c
17.24. Magiſter veſter non ſoluit didrachma? 46.c 312.a
19. 21. Si vis perfectus eſſe, vade, vende, &c. 854.a b
20.23 Calicem quidem meum bibetis, &c. 1035.e
21.10. Commota eſt vniuerſa ciuitas. 85.c
21.23. In qua poteſtate hæc facis? 475 b
23.35. Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis, &c. 252.a.b
23.39. Benedictus qui venit in nomine Domini. 10 b.c
25.35. Eſuriui, & dediſtis mihi manducare. 595.d
26. 39. Pater mi ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix, &c. 851.b.954.d.955.a
28. 19. Ite, docete omnes gentes. 1025.b

MARCI.

9. 39. Nemo eſt, qui faciat virtutem in nomine meo, & poſſit citò malè loqui de me. 511.b.c

LVCÆ.

1.17. Ipſe præcedet ante illum in ſpiritu, & virtute Eliæ. 441.b.c
1.34. Quomodo fiet iſtud, quoniam virum non cognoſco? 29.d.e
1.43. Vnde hoc mihi, vt veniat mater, &c. 51 d
1. 62. Innuebant patri eius, quem vellet. &c. 32.a
1.76. Et tu puer propheta altiſſimi vocaberis. 442 a
2.15. Tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum, &c. 11.a
3.15. Cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Ioanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus. 439 b
3.38. Qui fuit Adam, qui fuit Dei. 51.c
5.17 Et erant Phariſæi ſedentes. &c. 248.b
6.32. Si diligitis eos, qui vos diligūt, quæ vobis eſt gratia. 307.c
6.38. Menſuram bonam, & conſertam: &c. 208.c
9.55. Neſcitis cuius ſpiritus eſtis. 28.a
10.17. Domine etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis in nomine tuo. 1026.a b
10. Maria ſedens ſecus pedes Domini audiebat verbum illius. 256.d
11.15 In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia. 736 b.814.a
11. 22. Vniuerſa arma eius auferet, &c. 836 c.
11. 27.28. Beatus venter qui te portauit &c. 38.c
12. 37. Præcinget ſe, & faciet illos diſcumbere. 228.c
23. 34. Pater dimitte illis; non enim ſciunt, &c. 963 b
24. 49. Sedete in ciuitate, quoad vſque, &c. 48.c

IOANNIS.

1.13. Qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate, &c. 735 a
1 17. Gratia & veritas per Ieſum Chriſtum. 410 d
3. 17. Non miſit Deus filium ſuum in mundum, vt iudicet mundum. 710.e.763.a. 878.d
3.34. Non ad menſuram dat Deus ſpiritum. 426.e
5.22. Neq; enim Pater iudicat quemquam, ſed omne iudicium dedit Filio. 737.b
6.10. Quaſi quinque millia. 68.b
6.37. Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet. 956.
6.45. Et erant omnes docibiles Dei. 77.c
7. 27. Hunc ſcimus vnde ſit; Chriſtus autem cum venerit, &c. 757.d
7.29. Ego ſcio eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit. 738 c
8.12. Qui ſequitur me, non ambulat in tenebris. 250.c 279.d.e
8.26. Ego quæ audiui à Patre meo hæc loquor in mundo. 515.a
8.48. Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es? &c. 182.c
8.58. Antequam Abrahā fieret, ego ſum. 42 c
9.39. In iudicium ego in hunc mundum veni. 116 a
10.35. Si illos dixit Deos, &c. 396.a
12.35. Ambulate, dum lucem habetis 250.c. 279.d.e.404 c.750.c
13.33. Filioli adhuc modicū vobiſcum ſum. 839.c.941 c.d
14 9. Philippe qui videt me, videt & patrem meum. 713.e.739 b
15.3 Iam vos mundi eſtis propter ſermonē, &c. 863.c
16. 15. Omnia quæ habet Pater, mea ſunt. 425.b
19.26. Mulier ecce filius tuus. 467.d e
20.17. Aſcendo ad patrem meum, & patrē, &c. 124.d.c
20.22.23. Accipite ſpiritum ſanctum; quorum remiſeritis, &c. 986.c.1025.b
20.27. Infer digitum tuum huc. &c. 366.a

ACT. APOSTOLORVM.

1.22. Teſtem reſurrectionis eius nobiſcum fieri. 371.d
2. 42. Perſeuerantes in communicatione fractionis panis, &c. 360 e
9.40. Tabitha ſurge. 265 c
10. 38. Ieſum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus ſpiritu, &c. 146.c 147.b
10 42. Conſtitutus eſt à Deo iudex viuorū. 430.b

13.3. Quare introisti ad viros præputium habentes, &c. 527.c
13.33. Et in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt, Filius meus es tu, ego hodie genui te. 43.d.1033.a
13.46. Vobis oportebat primùm loqui verbum Dei. 745.d.e
17.28. In ipſo viuimus, & mouemur, & ſumus. 403.a
21.28. Inſuper & Gentiles induxit in templum. 827.b.c

AD ROMANOS.

1.9. Cui ſeruio in ſpiritu meo. 540.a
4.3. Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt ei, &c. 738.a.b
4.25. Traditus eſt propter delicta noſtra & reſurrexit, &c. 778.b c
5.1. Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus, &c. 955.e
5.8. Commendat caritatem ſuam Deus in nobis, &c. 502.b.415.d
6.3. Quicunque baptizati ſumus in Christo Ieſu, in morte, &c. 499.b
8.4. Qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum ſpiritum. 250.c
8.23. Intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes. 418.a.b
8.26. Ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis gemitibus, &c. 887.c
8.30. Quos autem prædeſtinauit, hos & vocauit. 201.d
9.6. Non omnes qui ex Iſrael, ij ſunt Iſraelitæ 457.e
10.10. Corde creditur ad iuſtitiam; ore autem, &c. 846.d
10.15. Quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem? 860 c
11.20. Tu autem fide ſtas, noli altū ſapere, ſed time. 79.a 603.d
11.25. Cæcitas ex parte contigit in Iſrael. 702.e
13.11. Hora eſt iam nos de ſomno ſurgere. 1030.d
15.8. Dico Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circumciſ. 427.b

1. AD CORINTH.

3.16. Templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei. 475 e
8.6. Vnus dominus Ieſus Chriſtus. 61.c
9.5. Nunquid non habemus poteſtatem. 177.a
16. Nam etſi euangelizauero non eſt mihi gloria. 308.a
11.28. Probet ſeipſū homo, & ſic de pane. 861.b.565.a
12.4. Diuiſiones verò gratiarum ſunt. 432.e
13.2. Si habuero omnem fidem, ita vt montes. 502 b
15.29. Quid facient, qui baptizantur pro mortuis? 230.b
15.31. Quotidie morior per veſtram gloriā 775.c
15.45. Factus eſt primus Adam in animam viuentem. 16.a
15.50. Caro & ſanguis regnum Dei poſs.n.p. 418.e.400.b.
15.57. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam. 953.a.b

II. AD CORINTH.

3.6. Qui idoneos nos fecit miniſtros noui teſt. 909.d
ibid. Litera occidit, ſpiritus viuificat. 442.b.c.504.a.
4.17. Id quod in præſenti eſt momentaneū. 944.b.
12.9. Sufficit tibi gratia mea. 203 c
12.15. Ego libentiſſime impendam & ſuperimpendar. 774.d.e

AD GALATAS.

1.10. Si adhuc hominibus placerem. 595.c 910.c
3.19. Lex propter tranſgreſſionem poſita eſt. 359.c

AD EPHES.

1.6. Gratificauit nos in dilecto filio ſuo. 518.b.
2.2. Operatur in filios diffidentiæ. 825.b
4.7. Vnicuique ſecundum menſuram donationis Chriſti. 426.e
4.8.9. Aſcendens in altum, &c. Quod autem aſcendit. 136 c.940.e
4.23. Renouamini ſpiritu mentis veſtræ. 420.a
6.14. State ſuccincti lumbos veſtros in veritate. 228.c

AD PHILIPPENSES.

1.24. Permanere in carne neceſſarium propter vos. 903.c
2.12. Cum metu, & tremore veſtram ſalutem operamini. 79.a
3.13. Quæ retro ſunt obliuiſcens. &c. 239.c

AD COLOSSENSES.

1.20. Pacificans per ſanguinem crucis eius, &c. 101.d
3.4. Cum Chriſtus apparuerit vita veſtra. 404.a
4.14. Salutat vos Lucas medicus chariſſimus. 1.a

1. AD THESSALONICENSES.

5.19. Spiritum nolite extinguere. 53.e

2. AD THESSAL.

2.15. State. & tenete traditiones; quas didiciſtis ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolam noſtram. 937.a

1. AD TIMOTHEVM.

6.16. Qui ſolus habet immortalitatē. 958.e

2. AD TIMOTHEVM.

2.13. Si non credimus, ille fidelis permanet; negare ſeipſum non poteſt. 494.d 575 b. 681.a
2.17. Sermo eorum vt cancer ſerpit. 527.c
2.19. Cognouit Dominus qui ſūt eius. 353.b

AD TITVM.

1.16. Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant. 685 d.739.a

AD HEBRAEOS.

1.1. Multifariam, multiſque modis olim Deus loquens, &c. 438.c
1.3. Portans omnia verbo virtutis ſuæ 351 a. b.404.a.b.421.e
1.14. Nonne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus? &c. 31.d
4.12. Pertingens vſque ad diuiſionem animæ, & ſpiritus. 61.a
7.23. Et alij quidem plures facti ſunt ſacerdotes, &c. 45 b.c.d
7.25. Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt, accedens &c. 948.d
9.10. In iuſtitijs carnis. 79.b
10.1. Vmbram habens lex futurorum bonorum, &c. 434 b.c
10.38. Iuſtus autem meus ex fide viuit 881.c
13.12. Propter quod & Ieſus, &c. extra portam paſſus eſt. 152.d

IACOBI.

1.6. Poſtulet in fide nihil hæſitans 320.a
4.13.15. Ecce nunc qui dicitis, hodie aut craſtino ibimus, &c. pro eo vt dicatis, &c 65.c.224.a.b

1. PETRI.

2.15. Sic eſt voluntas Dei vt benefacientes obmuteſcere faciatis imprudentiū hominum ignorantiam.
3.13. Et quis eſt qui vobis noceat, ſi boni æmulatores, &c. 79.a
4.1. Chriſto igitur paſſo in carne, & vos, &c. 919.a
5.3. Neque vt dominantes in cleris, ſed forma facti gregis. 768 c
5.8. Diabolus tanquam leo rugiens circuit quærens, &c. 79.a

2. PETRI.

1.16. Non indoctas fabulas ſecuti notam fecimus, &c. 925 c
2.21. Melius erat illis non cognoſcere viam iuſtitiæ. 572.c.d

1. IOANNIS.

1.1. Quod vidimus, & manus noſtræ contrectauerunt. 366.a.b.663.a.924 c
3.2. Cūm apparuerit, ſimiles ei erimus, & videbimus eum ſicuti eſt. 436.a. 948.b
4.10. In hoc eſt caritas &c. 502 a
5.20. Dedit nobis ſenſum vt cognoſcamus verum Deum, & ſimus in vero filio eius; hic eſt verus Deus, & vita æterna. 410 d. 958.a.

IVDAE.

6. Angelos qui non ſeruauerunt ſuū principatum, ſed dereliquerunt ſuum domicilium in iudicium magni diei vinculis æternis ſub caligine reſeruauit. 732.b

APOCALYPSIS.

1.18. Ego ſum primus & nouiſſimus. 43.e
3.20. Ego ſto ad oſtium, & pulſo; ſi quis aperuerit. 893.c.d
6.10.11. Vſquequo Domine non iudicas; & datæ ſunt, &c. 317.c.318 a
20.2. Et apprehendit draconem, & ligauit illum. 192.c.193.a
21.5. Ecce noua facio omnia. 935.c
22.11. Qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc. 951.a

FINIS.

INDEX
EORVM, QVAE IN COMMENTARIIS IN LVCAM, ET IOANNEM NOTATV DIGNIORA SVNT, IN QVO CONTROVERSIAS HÆRETICORVM

ſubiectæ his vocibus, *Hæretici, Caluinus, Caluiniſtæ, Beza, Lutherani,* & aliis ſimilibus notæ indicant.

A

A Se interdum idem quod ſolus, ſine auctore 576.b
Aaronis poſteri ſoli ex Leuitis ſacerdotes 14.a
Abiæ vicem quid vocet Lucas 14.a
Abrahæ filios quos vocet Christus. 329.d. *non eſſe Iudæos probat* 720.b
Abraham quomodo diem Chriſti viderit 739.e
Actiua vita Marthæ reſpondens 204.c.d
Adamus filius Dei vocatus peculiari ratione. 51.c
Adami & poſteritatis ſtatus parabola expreſſus 198.e
Ader turris, nobilis cantu, Gloria in excelſis. 194.c
Adiectiua pro ſubſtantiuis, & ſubſtantiua pro adiectiuis ſæpe in ſcriptura ponuntur 657.e
Adiurari ſolebant rei apud Iudæos 756.a
Adoratio Dei multiplex. 536.a. *adorare Deum in ſpiritu & veritate non eſt ſola fide adorare.* 539.c. *quid reuera ſit ibidem.d. Sacramentis ipſis & ritibus externis adorari in Eccleſia in ſpiritu & veritate* 540.a
Adulterum & adulteram eadem pœna lex vetus punit 703.b
Adulteram lapidari num lex iubeat. ibid.
Ægyptij myſteria ſua viua voce tradebant 13.a
Ænnon locus vbi Ioannes baptizabat. 443.b
Æqualitas Patris & Filij in diuinis. 394.b.425.a.437.d.e.438.a.
Ætas doctorum, prophetarum, ſacerdotum apud Iudæos. 84.a.132.e
Æternitas meliùs quibuſdam verborum temporibus ſignificatur quàm aliis. 388.b. *quibus verborum formulis à ſcriptura deſignatur* 391.a
Affectus ad credendum quàm valeat. 757.c
Afflictiones tentationes dictæ & quam ob cauſam. 347.
Alabaſtrum verum ex alabaſtrite lapide. 267.a
Alogiani hæretici qui & ἄλογοι. 377.d.e.391.d. *ij genus quoddam Arianorum.* 391.d.
Altare incenſi in qua templi parte 20.d.e
Altiſſimi nomen abſolute poſitum Deum in ſcriptura ſignificat. 43.c.50.a
Ambiguitate vtitur Chriſtus cum lepore 888.d
Ambiguorum reſponſorum elegantia. 853.d.e
Ambulare, id eſt verſari alicubi. 668.e. *in ſcriptura pro operari.* 250.c
Amen, amen geminatum Ioanni familiare. 486.c
Amicitia vera non eſt, quæ non tendit ad Chriſtum. 455.d
Ambroſij non ſunt commentarij in Paulum, ſed Remigij Lugdunenſis. 856.c
Anabaptiſtarum error de magiſtratibus refellitur. 664.c
Andreas apoſtolus ſtatim vt inuenit Chriſtum, prædicat. 452.b
Anima pro toto homine in ſcriptura. 96.e.118.b. 421.b. *interdum etiam pro ſolo corpore* 118.b
Anima & ſpiritus quomodo diſtinguuntur. 61.a
Animæ & ſpiritus vſus in ſcriptura. 61.a
Animam ponere quid ſit. 913.e.778.c. *non occidunt peccata venialia.* 17.c
Animæ corpore exutæ ſeipſis loco moueri poſſunt. 280.c.d. *apparent interdum viuentibus Dei voluntate.* 279.d. *non tamen leuiter credendum iis quæ apparent.* 300.c. *animæ damnatorum igne inferni torquentur.* 296.d. *anima noſtra incorporea.* 365.a
Angelus quare ad B. Virginem miſſus ſexto menſe poſt conceptum Ioannem Baptiſtam. 36.b. *domi in penetrali agentem ſalutat.* 35.e, 36.d. *cur eam tam honorificè ſalutauit.* 36.b. *Angelus Zachariæ apparens.* 21.e. *qua forma.* ibid. b. *cur apparuerit.* ibi. *quis Angelus.* c. *cur in tabernaculo apparuit.* 22.d. *cur ad dextram altaris.* ibid.e
Angeli annuntiantes Chriſti natiuitatem cur cœleſti lumine fulgentes. 94.e.95.a. *an quando mittuntur, Deo aſſiſtant.* 30.d. *eas adſtare ante Deum quid.* 31.a. *incorporei.* 365.a. *qua aliquando corpora aſſumpſerunt, vera corpora non erant.* ibid.b. *nec cum viderentur edere verè edebant.* 367.a. *aſcendentes & deſcendentes idem quod miniſtrantes.* 461.b. *miniſterium bonorum angelorum.* 289.c. *animas iuſtorum in cœlum portant.* ibid. *quo ſenſu.* ibid.d.
Angelis apparentibus timere ſolēt homines. 23.b. *angeli boni timorem ex ſuo conſpectu leniunt, mali augent.* 23.c. *boni cur timorem pellant.* 96.d. *Angelorum aſpectu magis quam colloquio homines terrentur.* 40.c. *eius terroris exempla.* ibid.d
Angelica puritas quæ. 41.d
Annas & Caiphas quomodo ſimul principes ſacerdotum. 135.a
Anna propheteſſa variè laudata ab Euangeliſta. 121.c. *inſignis eius caſtitas.* ibid.e. *eius exemplo templa frequentanda.* ibid.b
Annus acceptus in ſcriptura quis. 149.c. *annus Iubilæus.* ibid.d. *annus ætatis triceſimus ætas doctorum, ſacerdotum, prophetarum apud Iudæos.* 84.a.132.e
Anticipatio temporum Euangeliſtis frequens. 181.a
Anthropomorphitæ & Audiani hæretici. 542.a
Apollinaris error, Chriſtum humanam animam non habuiſſe. 49.a. *refellitur.* ibid. *Apollinariſtarum error B. Virginis matris honorem tollentium refellitur.* 211.a.b
Appollinaris ex Catena Græca citatus. 741.c
Apophoreta quid. 471.a.b
Apoſtolus Patris Chriſtus. 971.a
Apoſtoli nomen quid ſignificet. 371.d.e. *propriè eius officium eſſe teſtē reſurrectionis Chriſti.* ibid.
Apoſtolum eſſe quid ſit. 167.a
Apoſtoli quando Chriſtum Dei filium crediderint. 148.d. *Apoſtoli lux de vera luce Chriſto.* 135.b. *cur duodecim.* 181.d. *omnes boni electi, & ſecundum præſentem ſtatum maxime omnium ad munus apoſtolicum idonei.* 663.e. 664.c. *Apoſtolis officio nihil magis contrarium quam otioſum cœlibatum.* 665.a. *Apoſtoli ad piſcationem redeunt.* 1003.a. *meſſuerunt quod ſeminarunt prophetæ* 547.e.550.a.b
Apoſtolis Epiſcopi ſucceſſerunt. 193.b. *cur non ante aſcenſionem Chriſti reuelatum myſterium vocationis gentium.* 114.a
Apoſtolus viri quinam dicti. 2.e
Apoſtrophe etiam ad res ſenſu carentes in ſcriptura 80.c
Apud præpoſitio pro in myſterio Trinitatis 393.a. *differentia tamen eſt inter vtramque propoſitionem etiam cum de eo myſterio loquimur.* 392.d
Aqua viua pro Spiritu ſancto. 528.e.529.e. *pro gratia Spiritus ſancti & quare.* ib. *pro doctrina Euangelica, aqua baptiſmi, Chriſto ipſo.* ib.a.b
Aqua ſpiritualis & corporea differentia. 531.b
Aquarij hæretici 474.c
Arbitrij libertas defenditur. 721.e
Architriclinus quis. 470.d
Arriani refutantur. 721.e.762.a.779.b.786.e. 830.b.857.d.881.c.882.d.890.e.896.e.901.e. 940.e.957.c.962.d.965.e. *ſcripturam malè interpretantur vt Chriſtum creaturam eſſe non Deum ſtatuant.* 516.a. *refelluntur.* ibid. *in eand. ſententiam abutuntur alio loco, & refelluntur.* 525.a. *abutuntur alio in eandem ſententiam.* 537.e. *refelluntur.* ibid. *eorum aliqui abutebantur loco ſcripturæ in diuinitatem Spiritus ſancti.* 533.d. *refelluntur ibidem.* e. *negabant filij æqualitatem cum patre refelluntur.* 574.c.575.a. *impij ſunt & imprudentes,* 575.b. *eorum error de*

filij

ſilij diuinitate ac ſcriptura expoſitio refellitur. 617.a.itē eorum error quod in Chriſto non eſſet anima humana. 618.a.itē eorum errores refelluntur 261.e.359.a.386.e.388.e.390.a.ib.a. 391.b.c.395.b.a. 394.e.395.b.a. 414.d.417.e. 429.b.16.c.436.e.437.a.438.b.468.c.502.a. Arriani noui refelluntur. 43. d. Arriani obiiciebant ignorantiam Chriſto. 834. a. Arrianorum multa ſecta. 420.e

Aſcendere pro ire ſimpliciter in ſcriptura. 89.e aſcendere in cælum id eſt res diuinas cognoſcere. 97.c

Audiendis concionibus Chriſtus honoratur. 200.c. earum auditionis fructus. 153.b. mali auditores. 284.e.

Audire verba Dei quid ſit. 735.c. pro accipere & vuiſſim accipere pro audire. 515. a. pro obedire Hebraiſmus. 768.d

Auditorum ad captum ſermonem accommodat Chriſtus 850.b. eorum commune vitium delectari velle non doceri, mulceri non pungi. 240.a

Auditus pro prædicatione Hebraica phraſi. 842.e

Aue in ſalutatione angelica quid ſignificet. 28 b

Auguſtini locus correctus. 805.c

Autem pro enim poſitum. 324.c

Auxilium Dei nunquam ſerum. 558.a. ei maxime præſens, qui humano deſtituuntur. 568.a. nobis neceſſarium. 15.a

B

BAptiſmus Chriſti ſalutaris. 166.a.cũ ſeq. Ioannis & Chriſti cur ita vocatus. 215.e. pro morte & paſſione. 235.b. qua ex cauſa ibid.c

Baptiſmus Chriſti illuminatio & φωτισμὸς à Græcis dicitur. 421 e.363.b. inſtituitur. 420.a. baptiſmus aquæ & voti ibid. baptiſmo regeneramur. 488.a.c. in eo aqua ſymbolum Spiritus ſancti. 489.d

Baptiſmi. ſpiritualis regenerationis principia, aqua & Spiritus ſanctus. 488. e. cũ ſeq. cur ex aqua nos regenerari voluerit Chriſtus. 489.b. baptiſmus neceſſarius, ibid.d.etiã infantibus. ibi. baptiſmi figura & prophetia. 493.e. baptizare vbi inceperit Chriſtus, & quomodo dicatur baptizare. 507.b.d. baptiſmus Chriſti etiam ante eius paſſionem peccata remittebat. 507.c. Cur non ſolitus per ſe baptizare. ibi.e. cur tamen interdum baptizare. 523.e

Baptiſmus Ioannis in Ænon. 453.b.508.a.b. à Chriſti baptiſmo diuerſus. 507.e. cur purificatio dictus ſit. 504.b. baptizante Chriſto cur Ioannes baptizare non deſtiterit. 508.d. vtriuſque baptiſmi differentia. 507.e

Baptiſmus Chriſti ab omni peccato curat. 566.b eius figura in probatica piſcina ibidem. poſt acceptam baptiſmi gratiam homo peccare poteſt. 572.c

B. Virgo hæreticis ne virgo quidem eſt. 54.c

Beatitudo num in viſione & intellectu. 957.a

Bellum pro religione Catholica iuſtum. 184.d

Benedicendi cibi ritus Chriſti proprius. 360.c

Benedictio in ſcriptura varia ſignificat. 39.e.à patribus filijs impertita. 373.d

Beneficij liberaliter dandi gradus quidã. 316 d. ijs vtitur Deus. ibid

Bethania cur dicatur caſtellum Marthæ & Mariæ 199.c.394. a. eius ſitus & diſtantia ab Hieroſolyma. 351.d

Bethſaida idẽ valet ac domus venationis. 454.e ex ea vocati primi diſcipuli ibid. d. quæ cauſæ à varijs afferantur ibidem. Bethſaidæ apparuit Chriſtus poſt reſurrectionem. 1007.e. Beza reprehenditur. 9.d. 33.e. 37.e. 39.b. cum ſeq. 129.d. 165 b.172.e.301.e.385.e.487.b.515.c. 534.a.556.c.576.c.583.e.603.b.621.a. 705.d. 707.b.763.b.805.b.816.d.904.c.cũ ſeq. 977.a 982.c.1010.d.1021.d

C

CAiphas & Annas quomodo principes fint ſacerdotum. 135.a

Caiphas quomodo prophetauerit. 820.e. quomodo Pontifex anni dicatur. 821 a

Cadus quæ menſura ſit. 278.e

Cæci nullis remedijs ſanari poſſunt. 746.e

Caluiniſtæ refutantur in dogmatibus de Euchariſtia. 571.c. de Chriſto in Euchariſtia inuiſibili. 352.a.361.e.602.d. de manducatione corporis Chriſti per ſolam fidem. 610.e. 636.a.b. & multis ſequentibus. 658. a. de iuſtitia imputatiua. 15.c. cum ſeq. 165.b. de conſilijs ſeu operibus ſupererogationis. 304.e. de præceptis impoſſibilibus. 305.e. de mercede operum 306.a.d. partu virginis. 91.c. 107.a. cum ſeq. In expoſitione ſcripturæ. 18.c. 304.e. 556.c. 583.a.& ſeq. 633.e. 635.b.& multis ſequentibus. 644.b. 657.a. expoſitione capitis ſexti Ioannis de manducatione corporis Chriſti per ſolam fidem, non etiam de ſacramento Euchariſtiæ. 635.b. & aliquot ſequentibus totis. In dogmatibus de baptiſmi neceſſitate. 489.e. de paſſione Chriſti pro ſolis prædeſtinatis. 502.d.e. de præſentia Chriſti in Euchariſtia. 369.b. de adoratione Euchariſtiæ. 374.b. & ſeq. de ſacrificio Euchariſtiæ. 633. e. de pœnitentia. 995.a

Caluiniſtæ B. Virginis conuitiatores. 82.e. tollunt et virginitatem à partu. 91.c.107.a

Caluiniſtæ negantes Chriſti præſentiam in Euchariſtia ſuo ipſorum argumento refelluntur. 656.d. falſis & incredulis Chriſti diſcipulis ſimiles ſunt. ibid. Auguſtini auctoritate refelluntur. 655.c. quæ ex illo abuti volunt, eis eripitur ibid. a cũ ſeq. ſine ſacris veſtibus ſacramenta adminiſtrant. 1014.c

Caluinus refutatur. In dogmatibus de lege Dei impoſſibili. 15.d.e. 195.a. de meritis ſanctorũ. 77.c. de religione & frequentatione templorum. 122.a. de ieiunio. ibid.c. de libertate arbitrij in iuſtificatione. 418. a. de baptiſmo & regeneratione. 488.e. de baptiſmi neceſſitate. 489.c. de baptiſmo Chriſti & Ioannis. 507. e. de traditionibus. 535.c. cũ ſeq. de Euchariſtiæ ſacrificio. 632.d. alibi. 994.b. in expoſitione ſcripturæ. 17.e. cũ ſeq. 27.b.30.a.46.e.cũ ſeq. 52.a. 81.e. 113.e.203.d.211.a. 231.a.303.e.514. b.464.e.584.b.cũ ſeq. totis. 500,e. 469.b.c. 633.e.635.b.636. & ſeq. aliquot pag. 644.b. 1029.e. In hiſtoricis & ſimilibus. de interrogatione B. Mariæ ad Angelum. 46.a. de eiuſdem virginitatis voto. 47.b.cũ ſeq. de viſitatione Eliſabeth. 55.56. de exultatione Ioannis Baptiſtæ in vtero, 46. a. de zelo Ioannis & Iacobi. 205.c.cũ ſeq. de duabus vitis in Maria & Martha. 204.c. de more & cõſuetudine Eccleſiæ. 212.d. de cruce Petri. 690.c. 698.a.805 a.827.c.1029.b. alibi.

Caluinus ſuo ſeipſum teſtimonio refutat. 13;.d.a

Caluinus in Beatam Virginem iniquus. 46.a. 47.c.55.e.129.a.465.a.cũ ſeq.

Caluinus & Beza diſſentiunt. 702.e.

Caluinus Lucæ apertè contradicit. 17.

Caluini commentum impudens. 987.a

Caluiniani lupi ſunt. 774.d.

Calumniæ genus proprium Iudæorum. 811.a

Cana duplex Galilææ & Sidoniorum. 463.a.b vtraque in Galilæa. ibid. Galilææ vicina Nazareth ibid. vnius diei iter plus minus diſtabat à Capharnaum. 559.c.

Canticum Zachariæ dictum prophetia etiamſi non totum conſtet prophetia. 73.e. idem canticum continet duas prophetias. 75.e

Capharnaũ opulentiſſima ciuitas Galilææ. 474. d. dicta interdum patria Chriſti & quam ob cauſam. 554.e. non longè à Nazareth. 620.e

Capitationis vectigal. 85.e.

Caro pro homine. 137.a. 421.a. pro homine carnali. 494.d

Caro & anima pro toto homine. 955.a

Caro & ſanguis coniunctim poſita in ſcriptura corruptionem res & homines carnales ſignificare ſolent. 418.e. mortalem & fragilem hominis conditionem. 419.e. magna impedimenta credendi. 670.e

Caro Chriſti propter hypoſtaticam vnionem vim habet viuificandi. 632.d. inde nos viuificat in Euchariſtia, quia pro nobis in cruce mortua eſt. 633.a. ſumpta corporibus noſtris ſemen imprimit immortalitatis & reſurrectionis. 631.a.cũ ſeq. ſub ſpecie panis ſola in Euchariſtia per ſe ſumitur per conſecutionem quandam totus Chriſtus. 632. d. datur in cruce pro mundi vita in ſacrificium cruentum, datur pro eadem mundi vita in Euchariſtia in ſacrificium incruentum. 633.d

Verus cibus eſt dans vitã manducantibus. 644.d

Caritas erga proximum. 138.d.a

Caritas & remiſſio peccatorum ſibi inuicem cauſæ. 169.e. menſura remiſſionis peccatorũ. 71.c. Dei erga homines. 502.a. eadem nõ miracula, ſignum diſcipuli Chriſti. 873.a. anima vitæ ſpiritualis. 417.a

Caritate efficimur filij Dei. 416.e. deſtitutus in quam abſurdos errores labantur. 594.e

Carmine Spiritu ſancto afflati Deum laudare ſolent in ſcriptura. 112.b

Caſſiani error de mendacio. 358.b

Caſtalio reprehenditur de Encænijs. 780.a

Caſtellum idem valet quod pagus. 350.

Catechumenis Euchariſtia negata. 352.e

κατηχεῖσθαι viua voce erudiri. 13.a

Catholici cum hæreticis conſuetudinem habentes ſuſpecti 415. c. hæreticos iure odio quàm Gentiles proſequuntur 527. a. periculoſius iiſdem cum hæreticis agere quàm cum Gentilibus & Mahumetanis eſt. ibidem. b. ſerui hæretici ab iiſdem non retinendi. 560. a. à templo, à concione, die feſto ſeruientes recire debent. 560.c

Cedron vallis non torrens fuit. 912.a

Ceremonia genuflexionis. 320.d. tonſionis pectoris. 322.d. leuationis manuum inter orandum. 373.e

Ceremonia veteris teſtamenti à Deo quidem ſed tamen ad tempus inſtituta. 540. e. 541. b. cum ſequent. ceremonias & cultum externum cur ab hominibus exigat Deus. ibidem.d

Cerinthi error. 378.b.380.c. Ioannis euangelium ei maxime contrarium. ibid

Chriſtus natura filius Dei. 43.d.idem Meſsias & rex.44.a.filius Dauid.ibid.b.Dauide maior. ibid.c. Dauid vocatus.76.a.ipſa generatione humana ſingulari quodam modo filius Dei. 51.a.c.conceptus in vtero virginis poſt virginis conſenſum. 38.a.b.54.e.cũ ſeq.Deus ac dominus etiam in veteri teſtamento appellatus. 58.e.altiſsimus dictus. 80.a. dominus.ibi.c. ſol.81.b.ſol ab hoc mundano corporeo ſole diuerſus.ibi.natus ſummo pacis tempore.87.a. quo Tiberij & quo ſua ætatis anno paſſus.ibi.d quo Auguſti anno natus. ibid. cur ſtatim ac natus innoteſcere voluit. 95. b. ſaluator ab angelo vocatus.97.a.Meſsias.ibi.d.cur circũcidi voluerit.94.c.clauſo matris vtero natus. 108.a.quo ſenſu interdum dicatur à Patribus vuluam aperuiſſe.107.c.108.c.lumen in ſacris literis ſæpe appellatur.114.c.116.a. magnum miraculum.117.b.quo ſenſu profeciſſe ſapientia. 123.d.124.c.e.quadruplex in eo ſcientia. ibi.b.quo ſenſu dicatur vnctus Spiritu ſancto. 146.b.147.c.verus Meſsias. 150.e.ſua quẽ que arte capere ſolet 155.a.1013.e.miracula ſuá auctoritate faciebat.163.b.prophetas miſit. 551.a.Deus eſt. ibid.& 569.c.604.a 651.d. 658.e.659.c.663.b.e.cur dicatur vere ſaluator.553.a.qua diuinitus agebat ſic agebat vt humano more agere videretur.572.a.quos ſanabat corpore,ſanabat & mente.ibi.b 573.b. verus dei filius patri æqualis. 574.b.c.578.a. quomodo à Patre miſſus dicatur.574.d.ſcripturarum ſpiritus & ſenſus.594.a.vita quã ſcriptura commonſtrant. ibid. Rex quando. 601.c.d.inuiſibilem ſe facit.602.c.mitis etiam in reprehendendo. 604.b.cibus eſt. 605. a.à corporalibus rebus ad ſpirituales auditorum animos traducebat. ibid.omnibus, quantum ex ſe eſt,benefacit.630.d.e.634.b. ſolitus myſteria maiora, antequam reipſa fierent, inſinuare.637.d. in ſynagoga frequenti populo diſputat.650.e.alio modo appellatur Chriſtus quam ſacerdotes & reges alij, alio Filius Dei quàm omnes ſancti viri. 663.b.nouerat qualis quiſque futurus eſſet.663.c.vnde futurus ſit an ſciri poſsit. 684. b. 696. a.loquitur ſæpe accommodate ad opinionem hominum.673.e.inuiſibilem ſe reddit. 743.e. cur interroget tanquam ignorans. 810.e.nunc vt homo, nunc vt Deus loquitur.887.a.an pro ſolis prædeſtinatis mortuus ſit. 963.c

Chriſti regnum æternum & vniuerſale. 44.d. regni eius & Dauidis diſcrimen 45.a.cũ ſeq. formatio in vtero virginis cur tribuatur Spiritui ſancto. 47.e.conceptio perfecta in inſtãti.55.b.de Chriſto omnes prophetæ prophetarunt & quomodo.58.b.liberatio per eum ab inimicis ſpiritualis in prophetis. 76.e. eius paupertas. 91.e.eius diuinitas.27.c.98.c.122. e.cũ ſeq.136.d.163 c.579.a. reuerentia erga parentes.130.a. prudentia.145.d.in reſpondendo prudentia & ſuauitas. 168.c.cur eum Iudæi perſequerentur.572.c.574.a.omnis poteſtas iudicandi ei data à Patre. 578.b,c. quãdo & quomodo. ibi.d.e.e. quas ob cauſas. ibi. eius modeſtia. 589.d.cum à Patre clarificari quid.591.c.patientia,614.b. humanitas panis vita ibid.c.duæ in eo voluntates. 617.c.d. eius æqualitas cum Patre & diuinitas. 619.e. diuinitas aſſeritur cotra Arianos. 847.a.729. a.738.d.744 a.794.b. 1000.c.eũ glorificari quid ſit. 694.e.eius corpus glorificatum quo modo tangi potuerit.1000.a. vbique eſt in ſcriptura.357.b.eius hora moriendi tempus.686. c.phraſis Ioannis particularis. ibid.c

Chriſtus Domini nomen commune Regibus; proprie tamen tributum Meſsiæ. 111.c

Chriſtiana profeſsio res eſt ſuis difficultatibus miſta. 255.d.

Chriſtianæ vitæ vocatio. 79.b

Chriſtianus populus hæreditas Chriſti. 619.a

Chriſtiani mali grauius quàm alij puniuntur. 232.d.e.cũ ſeq. eorũ fortitudo exemplo Chriſti. 235.a.236.a

Ciborũ potuſq; delect⁹ meritorius apud D.ũ.27.a

Cicatrices Chriſtus poſt reſurrectionem cur ſeruarit. 990.e

Circuncifio cur octauo fieret die. 69.d. domi priuatim apud Iudæos fiebat. 70.a in ea nomina pueris impoſita. 69.d. cur eã ſuſceperit Chriſtus. 103.d. in ſabbato non eſt contra legem. 680.b.in ſabbato facta non violabat legem de ſabbato ſeruando. 632.c. d.cum ſeq. eius primus auctor Deus non Moyſes. ibi.d

Ciſternæ frequentes in Palæſtina. 255.a

Clarificare Deum quid ſit. 1030.b

Claritatem appellat dilectionem Chriſtus. 975.e

Claues mortis & inferni tributæ filio Dei. 577.e

Clarificetur filius à Patre quomodo. 960.b

Clauem ſcientiæ quo ſenſu legiſperiti à Chriſto tollere dicti. 218.a

Cleophas quis fuerit in Emmaus. 349.c

Cœlum pro Angelis in ſcriptura: terra pro hominibus poſita. 90.e. pro aere, & pro poteſtate. 192.e.pro Deo.268.a.322.c.Dei ſedes natura ipſa docente.373.d. in cœlũ nemo ante Chriſtum ingreſſus, 878.b

Cogitare phraſi Hebraica quid ſignificet. 40.c. cogitationes aſcendere in cor,quid. 364.c.cogitationes hominum noſſe Dei proprium.051.d

Cognoſcere pro recipere. 415.b.poſitum aliquando pro credere. 739.a

Communicatio idiomatum in myſterio incarnationis. 422 b.493.a.c

Comparatio non æqualitatem ſed ſimilitudinem declarat.776.b.eam in diuerſo genere ſæpe inſtituit Chriſtus & qua cauſa. 630.b

Concilium Tridentinum agnoſcit hiſtoriam mulieris in adulterio deprehenſæ. 701.d. cum ſeq.

Concionis audiendæ fructus. 155.d. eius fructus quando appareat.448. in ea audienda Chriſtus honoratur. 200.c

Concionatores modeſti ſint & humiles. 142.d. bono ſucceſſu gaudere poſſunt. 191.c. hoſpites ſuos ſpiritualiter paſcere debent. 200.c. manibus homines curare debent exemplo Chriſti. 246.b.deſides eſſe nõ debent.363.ipſorũ eſt Chriſtum videre & cor ardens habere ibid. ipſorum nimia exiſtimatio periculoſa.142.d. eos qui recipiunt, mercede nõ carebunt. 454.e. cum ſeq. in animæ quærendæ.176.a.benefacta Chriſto accepta referre debent. 191.a.iis formula auditores ſuos docendi. 543.e. Chriſtum annuntiare debent per infamiam & bonam famam. 545.c.cibum & potum prædicationi poſthabere. 546.c.547.b

Concordia doctorũ,auditorũ fidem iuuat. 964.c

Confeſsio peccatorum.505.b.c.confeſsionis ſacramentum contra hæreticos aſſeritur. 816.d

Conſilia Euangelica. 255.e. ad ea homines hortandi. 298.c. eorum obſeruationi reſpondet cumulata merces. ibid.

Contemplatiua vita. 204.c.

Continentia coniugum ex mutuo conſenſu. 33.d

Contritio. 148.a

Conuerſus pro iterum. 334.

Conuiuia lautiora feſtis diebus licita.26.a.Orientalium.167.b. à Chriſto edita. 165. c. 214.c. 254.d.255.c

Conuiuiis pedes loti. 170.e

Cooperamur Deo ad ſalutem animæ. 76.b

Cor ad aliquid apponere ſeu aliquid in corde ponere quid ſit. 7.a

Coram domino magnus Hebraica phraſis. 26.c

Coram te pro contra te in oratione prodigi.268.a

Cornu in ſcriptura potentiam, regem, regnum, regni gloriam ſignificat. 75.b

Corpus Chriſti inuiſibile ſe reddit poſt reſurrectionem.1007.a. Idem corpus Chriſti templũ aliter quam aliorum hominum.475.e.corpus noſtrum interdum ædificio cõparatur.477.a. interdũ tabernaculũ Domini & quare.423.a

Coruus quid. 278.e.& ſeq.

Credere interdum vix poſſumus quæ maxime optamus 366.c

Credere dicimur cum fides augetur. 797.c

Credendi impedimentum caro & ſanguis. 670.e

Credendum eſt ei qui Dei myſteria velit cognoſcere. 662.e.cum ſeq.678.b

Credentium ex ventre flumina aquæ viuæ quomodo fluent. 692.b.c.um.ſeq.

Credibilitas fidei ac religionis noſtræ oſtendi poteſt. 392.a

Cribramur afflictionibus quo ſenſu. 340.c

Crux Chriſti ſignificata verbo exaltandi. 500.e eam tollere res non facilis. 255.d. ex ea Chriſti carnis vis. 633.b

Cultum externũ cur à nobis requirat Deus.541.a

Cunctandum non eſt cũ à Chriſto vocamur.806.e

Cyprianus cum ſcripturam citabat Latine, vertebat è Græco. 335.e

Cyrillus in Ioannẽ ex Catena Græca citatus.739.e

Cyrilli commentarij impreſsi à libro 5. ad nonum interrupti. 686. b.c. eiuſdem loci ex m.ſ. citatus. 718.a.719.d.821.e

D.

DÆmones non ſemper mentiuntur. 733.e

Dæmonium habet, qui peccatum. 726.d.e

Damnatorũ duplex pœna, damni & ſẽſus. 520.c

Damnati ſanctos non orant. 293.e. in maximè membris ſupplicia ſentient, quibus maximè peccauerint. 296.c.d

Danielis annorum hebdomades ſeptem in ædificatione templi. 480.a

Dare gloriã Deo quid in ſcriptura ſignificet.311.e

Dauid ſedes pro regno 44.a.Dauid pater Chriſti dictus Dauidis nomine Chriſtus appellatus ibidem. Dauidis regnum tẽporale, figura ſpiritualis regni Chriſti. ibid. b. Dauid regnum. 40.tantum annorum. ibid. d.e. ſeruus & miniſter Dei peculiariter dictus.75.e. Dauidis ciuitas in ſcriptura quid. 89.e. Dauid Aaronis poſteros in familias diuiſit. 14.b

Di pro 30. 571.e

Dabbora propheteſſa an Galilæa fuerit. 698.d

Decimarũ ſolutio magno Phariſæis in pretio.320.b

Deſcriptio orbis naſcituro Chriſto. 86.b.c.deſcriptio populi Iudaici per familias. 88.e.deſcribũtur populi à regibus duabus de cauſis. 86.e

Deus

Deus cur propriè dicatur feciſſe redemptionem plebis ſuæ Iſrael. 74.d. in promiſſis explendis liberalis. 112.a. 114.a. Deus verus, hoc eſt fidelis & verax. 685.b. noſtrum in Deum officium. 304.c. per cœlū deſignatur. 208.a. 322.[illegible] orari vult. 832.b. Deus Iſrael & Deus viuens, in ſcripturis pro vero Deo. 663.b. 74.c.b. non exigit à nobis niſi quod poſſumus. 568.c. neque vocē habet, neque figurā 591.b. quomodo tamen interdū dicatur vox Dei, ib. Dei opera voces eius ſunt. 592.b. multis modis nobis loquitur Deus. 626.d. Deus ſpiritus eſt omnis corporis expers. 542.b.c.d. obliuiſci & recordari quomodo dicatur. 56.d. quomodo orationes noſtras corrigat. 559.d.e. quemque arte ſua capit. 1013.a

Dei benignitas. 73.e. eius conſilia factaque non curioſe ab hominibus diiudicanda. 544.c. Dei voluntas ſalus hominum. 547.b. eius auxilium nunquam ſerum. 558.a. Dei auxilium ijs maxime præſens qui humanis deſtituuntur. Dei auxilium nobis neceſſarium. 568.a.b. diſcibilem eſſe Dei quid ſit. 616.a. 625.b. diuinæ eſſentia, vera & aperta viſio nulli in hac vita communicata. 436.b. Dei in peccatores prompta miſericordia. 269. eius voces dicuntur tonitrua. 533.c. Dei potentiam quomodo ſcriptura declarare ſoleat. 65.c. Dei omnipotentia. 55.d.e. Dei adoratio multiplex. 550.a. Dei patientia in peccatoribus expectandis. 242.[illegible] cur alios maiore, alios minore tempore expectet. 243.a. eiuſdem iuſtitia in non reſipiſcentes. 242.b. reſipiſcentes lætus recipit. 259.c. Dei imago in hominibus duplex. 263.b.c. Dei nomen [illegible] apud Hebræos. 269.a. Dei nomē abſolute pro Patris perſona poſitū. 392.c. 394.[illegible]

Deum quomodo totis viribus & ex tota anima diligamus. 311.a. noſtrum in Deum officium. 304. Deum ſolum cur dicat Patrem Chriſtus. 458.b. Deum eſſe Chriſtum an crederet Martha. 801.d. ante Deum iuſtum eſſe quid ſit. 16.a. ante Deum miniſtrare quid ſit. 19.d. Deum nos reſpicere quid ſit. 34.b. 61.d. Deum quo ſenſu ſcire, aut neſcire dicantur mali. 655.c.d.e. Deos multos credere, eſt nullum habere Deum. 333.c. a Deo quomodo omnes doceantur. 625.a

In dexteram rete iacere quid ſit. 1011.e

Diabolus cur dicatur Iudas. 665.a. vexandi nomine poteſtatem nō habet niſi a Deo prius petitā. 332.b. quomodo ſit rū [illegible]. 835.a. homicida eſt ab initio. 731.c. pater mendacij 734.b

Diaboli filij Iudæi. 728.a. Diaboli filij qui a Chriſto appellarentur. 884.a. Diaboli nomen aliquando propriū, aliquādo commune. 662.d.e

Diabolum de cœlo cadere, ligari, eijci quid. 192.d

[illegible] 16.b.c

Dicere apud ſe id eſt putare. 791.

Didymus & Thomas idem nomen. 798.a

Dies Iudæorum ab vno veſpere ad alterum. 852.[illegible] dies dicitur vniuſcuiuſque vita. 752.b. dies pro tempore apud Hebræos. 13.a. dies & noctis diuiſio apud Iudæos. 451.c.b. diem ſuum quid Chriſtus appellet. 740.d.e. diem ab occaſu ſolis Iudæi inchoant. 987.e

Dilectio Chriſti in quo ſita ſit. 891.b. maxima pro amico animam ponere. 913.a

Diſcipulum eſſe Chriſti quid ſit. 722.e. diſcipuli Chriſti ex qua cauſa dicti puſillus grex. 227.a

quot numero. 187.d. cur 188.d. ijs ſucceſſerunt presbyteri. 190.b. cur bini a Chriſto mittebantur. 16.c. fere omnes Galilæi. 453.e. diſcipulos ſuos Chriſtus exemplo ſanctorum hominum, ſe exemplo Patris tuebatur. 573.b

Diſponere eſt teſtamentum condere. 558.c

Diuites mali quam boni ex quibus cauſis. 223.c. diuitiæ ſollicitudines procreant. 224.a. ijs cor apponere quid. 226.d

Diuerſorium quid. 92.a

Diuites huius ſæculi & diuites Dei. 216.c

Diuitiæ temporales falſæ, ſpirituales veræ. 214.a. ſolæ ſpirituales propriè noſtræ diuitiæ. ibi.b. vitam non producunt. 222.d

Docibilem eſſe Dei quid ſit. 79.d. 616.a. 625.a. quomodo omnes a Deo doceantur. 627.e

Doctoris ſanctitas ad perſuaſionem valet. 762.a

Doctrina Chriſti ſermo appellatur. 552.b. 555.a

Doctrinam ſuam Chriſtus non eſſe ſuam quid dicat. 677.d

Dolor & voluptas ſeſe inuicē conſequūtur. 897.c

Dominica dies prima hebdomada. 987.b. dominico die conuentus in Eccleſia agi ſoliti. 998.c

Dominus tecum vſurpatum in ſalutatione Virginis & aliorum ſeſe ſalutantium. 39.a. quid ſignificet in ſalutatione Virginis. 38.e

Donatiſtæ refutantur. 750.a

Dono Dei quomodo gaudere liceat. 93.d

Dorothei hiſtoria. 190.d

E

Ebion & Cerinthus Ioānis Euangelio refelluntur. 280.c

Ebionitæ refelluntur. 129.d

[illegible] etiā ſignificans. 514.e

Ecce pro ſtatim in ſcriptura 50.d

Eccleſia media ſemper inter duos hæreticos ſicut Chriſtus inter duos latrones crucifigitur 623.b. [illegible] eorum qui ſunt in Eccleſia proprium eſt a Deo doceri 626 [illegible]. In Eccleſia qui terrā incupent 212.d. qui ſint mercenarij. 266.c. Eccleſiæ præſidentis ſapientia & ætatis. 577.c. 937.b. ſponſa Chriſti 510.a. 511.a. & ſeq. Eccleſia a tea [illegible] Euangelica. 549.c. comparatio Euangelij a Samaritanis 552.c. & 553.a. Eccleſia locuplerius ſermonibus de religione. 440 e. ſcholæ diſputationibus de eadem. ibidem.

Eccleſiæ præcepta defenduntur. 914.[illegible] Eccleſiæ an conueniat ſuos apud hoſtes habere Nicodemos & exploratores. 608.e

Educationis bona fructus. 266.a.b

[illegible] 165.e

Electio Apoſtolorum. 610.e

Eleemoſyna. 138.d.e. 280.e. quomodo peccata remittat. 216.b. 217.c. pro omni ſpecie miſericordiæ & caritatis. 216.c. eleemoſynis emitur regnum cœlorum. 227.c. 228.a. optimum remediū vt cum Deo redeamus in gratiā. 281.c.

Eliæ virtus & ſpiritus in Ioanne Baptiſta. 27.d.e. 28.a.

Eliſabeth Ioānis mater de genere ſacerdotali. 14.d. cur nominata à Luca. 15.a. iuſta, ibi. & 16.b. ſterilis. 18.d. cur prægnans quinque ſe menſes occultarit. 60.c. eius conceptus vtilis nunquam ad credendum virginis partum. 53. prophetauit ad virginis aduentum. 60.b. filij nomen per prophetiam didicit a Spiritu ſancto. 64.c.

[illegible] pro ijs in ſcriptura. 80.e. pro [illegible] pro [illegible]. 306.a

Encæniorum feſtum quo tempore. 779.e

[illegible] 10.d

[illegible] ciuitas vbi ſita fuerit. 822.c

[illegible] non ſonat temere aggredi. 9.d

Epiſcopi Apoſtolis ſucceſſerunt. 190.b.c

Eraſmus reprehenditur. 865.b

Errorem cognitum corrigere prudentia ſumma eſt. 846.e

Et particula pro quia. 910.e. 59.c. Hebræis eſt coniunctiua & aduerſatiua. 322.b. pro itaque. 580.b. pro enim. 24.b. pro etenim. 504.a. comparationē aliquando ſignificat. 547.a. 890.a. 971.d. pro ſi ut 870.d. pro ſed. 95.

Eua & Maria virginis antitheſis. 39.c

Euangelium ipſa prædicatio Euangelij 4.a. Euāgelium Iacobi apocryphum. 323.e.b. ſanguine creſcit. 191.a. ſtatim Chriſto nato ab angelo annunciatur. 96.e. Euangelij & legis oppoſitio. 79.b.c.d. 625.d.e. Euangelij prædicator 186.c.d. miles expedite ſimul eſſe debet. 186. Euangelij initia exigua. 455.b. Euangelij ſcriptores multi apud Lucam qui. 8.a. 9.d.

Euangelicæ prædicationis initium factum ab Ieruſolymis. 370.d.e. quam ob cauſam. 16. cur primum Iudæis annunciatum ibid. & 409.d. Euāgelium ſpiritum quis 118.a. Euangelium miſſis hominibus qui ad Eccleſiam vocātur. 549.a. Euangelica ſementis facta per prophetas. 547.e. declaratur id. 550.c.e

Euangeliſtæ res ſine ordine narrant. 679.c.d. nō ſemper conſequentiam ſed ſæpe ſolam rerum ſimilitudinem ſequuntur. 521d. cur in ſpeciem minuta nectent. 811.b.

Eucharistia vini in ſanguinē conuerſio. 474.b. in eius conſecratione verba eſſe [illegible] operantur. 538.c. in Eucharistia Chriſtus inuiſibilis contra Calviniſtas 361.c. 362.a. 602.d. Eucharistiæ confectio & adminiſtratio per fractionem panis deſignata. 363. eius vis illuminandi ibid.d. & 362.a. Chriſtus in ea alio modo quam quo inter mortales vixit. 368.c. Eucharistia adoranda. 374.b.c.d. Eucharistia quo ſenſu interdū panis appelletur. 471.c. illius vis & dignitas ſupra manna. 629.c. vitā animæ & corpori tribuit. 630 tota 631.a. corporibus noſtris ſemen imprimit immortalitatis 631.a. Chriſtus propter Eucharistiam panē ſe vocat. 632.c. de ſacramento Eucharistiæ agit Chriſtus 6. Ioannis. 632.d. 635.b.d.e. caro Chriſti in Eucharistia vnde nos viuificet. 633.b. Eucharistiæ perceptio infantes non obligat. 641.a. caro Chriſti verus cibus dans vitam manducantibus 644.d. nullus alius verus cibus & potus. 643.b. teſtimonia patrū de veritate Eucharistiæ. 645.d. 646.b. 647.d. de Eucharistia bene ſentire magni momenti eſt. 650.a. hæretici Eucharistiæ myſterium negantes Dei potentiam negant. 651.b. Calviniſtarum argumento probatur in ea Chriſtum eſſe 6.524.d. ex facto & oratione Chriſti. ibid.d.e

Euchetæ hæretici negabant homini Chriſtiano eſſe laborandum manibus refelluntur. 606.c

[illegible] 227.c

[illegible] quid propriè. 100.d

Eunomianorum error & refutatio. 437.a

Eutychis error. 421.a. refellitur negans duplicem eſſe in Chriſto voluntatem. 617.c.d

Eutychianus ſcripturæ abutens refellitur. 365.d

Excelſus abſolute idē in ſcriptura quod Deus. 43.c

Exemplum Chriſtus præbet concionatoribus extrema potiſſimum concionis parte clamandi intrepide & ex animo. 691.b.c

F.

Quid factum eſt? Hebraiſmus 892.c
Familiæ 24. in poſteris Aaronis 14.B
Feſtum tabernaculorum octo dies celebrari ſolitū 691.a. horum primus & nouiſſimus celebris & magnus ibid.b.
Feſto die Chriſtum volunt interficere Iudæi 674 c. feſtorum templis adeundis religio 561. d. 125.a. feſtis diebus lætitia publica & conuiuia defenduntur 26.a. tribus feſtis diebus omnes mares inter Iudæos templum ex lege adeunt. 561.e
Ficus arbor in Iudæa frequens in vineis 242.c. in ea propoſita parabola peccatorum non reſipiſcentium eàque explicata. ibid.a
Fides appellata prudētia, fideles prudentes 29.b. quo ſenſu appellata opus Dei 609. b. cur appellata opus ibid. d. eſt Chriſtiani hominis caput 341.a. eſt credere quod non vides 723.c. eſt via ſeu acceſſus ad Deum 518. c. ad Chriſtum 616.d. etiam vera & perfecta augeri poteſt 559.d. eſt ſemen diuinum 417.a. orationem efficacem reddit, eſtq. neceſſaria oranti 319.c. Petri & ſucceſſorum eius perpetua. 333. pro tota lege Euangelica. 609.c. ianua eſt & via ad vitam æternam 627.c. ſola filios Dei non facit. 416.c. per eam tamen ius & poteſtatem accipimus vt fiamus filij Dei. ibid. ſola non eſt ſatis ad vitam æternam 585.a ſola nō iuſtificat 173. d. 419. a. 500. c. 501. a. 502.b. 505.a. 519.b. 609.c. 891.c. cur ei interdū ſalus attribuatur 174. b. 311. d. e. 320.a. v. ea ſine caritate haberi poteſt. 846. a. calliditas eam impedit. 1013.b
Fidei merces eſt intellectus. 978.c. retinendæ illuſtre exemplum in Apoſtolis. 662. b. fidei quomodo iuſtificatio tribuatur. 903.c
Fidem grauiter oppugnat dæmon 712. b. per eam Chriſtum conſequimur. 610.d. ad eum venimus. 616.d. ad Deum. 621.c. non meremur primam, ea vero omnibus à Deo offertur. 659.c. poſtulat Chriſtus in ijs qui rogant. 805.a
Sine fide ne ipſi quidem infideles viuunt. 597.c.b
Fidelis in minimo & in maiori fidelis eſt. 283.d. vitam æternam habere quomodo dicatur 520. a. 580.c. 627.c. quomodo dicatur nō condemnari. 580.c.
Fieri dicit ſcriptura quod iam fiebat. 808. b. pro augeri vſitatum in ſacris literis. 559.d.
Filius æqualis patri. 394. c. 425.a.b. 437. d. e. vnigenitus modo ſibi proprio. 437.d
Filius hominis non ſemper Chriſtum ſignificat 584.c
Filius perditionis cur dictus Iudas. 966.e
Filij Abrahæ, filij diaboli qui 329. d. filij apud Iudæos vulgo matre nobiliores 378. b. filij Dei qui 417.a.b. huius ſæculi, & lucis qui 279.d. lucis dicuntur qui participes lucis ſunt. 840.e. filij moriuntur ob peccata parentum. 748. b. filij nomen ſimilitudinem notat. 279.c. 280.b. filij perſona in diuinis diſtincta a perſona Patris. 393. b. filios Hebræi appellant fructus ventris. 50.a
Fingere quomodo Chriſto licuerit. 358.a.
Flexis genibus orabant Iudæi, orant & Chriſtiani. 320.c
Flumina aquæ viuæ ex ventre credentium fluere quid ſit. 692. per totum.
Fonti & flumini cur ſe comparet Chriſtus. 111.a.
Fortitudo Chriſtianorum exemplo Chriſti. 234. d. 235.a. 236.a.
Foribus clauſis ingreſſus eſt Dominus. 987.e
Forum apud Iudæos in portis Vrbium 101.c
Fractio panis pro toto actu cōficiendi & adminiſtrandi Eucharistiam. 360.e
Fratres Domini quinam dicantur. 668.e
Fremere ſpiritu Chriſtum quid ſit. 809.a
Fugere paſtori quatenus liceat. 775.a
Futurum verborum apud Hebræos modus eſt potentialis. 53. b. præteriti vim habet interdum 170. b. futurorum loco præſentia tempora poſita. 889.d

G

Gabriel Angelus Iudæorum tutor. 31. a. cur ad Zachariam & B. Virginem miſſus ibi c. vnus de primis Angelis. ibid. b. Chriſtum natum paſtoribus annunciat. 94.a
Galilæi eiuſdem religionis cum Iudæis, lingua aliquo diſcrimine diuerſi. 526. d. Chriſto quam Iudæi æquiores. 555.c.d
Galilæum eſſe Chriſtum quomodo neſciebat turba, & cur ſi Galilæus erat Chriſtum poſſe eſſe non credebat. 696. e. vt neque prophetā Phariſæi. 699. Galilæus an vllus fuerit propheta. 15.b. Galilæa an fuerit Debbora. ib.d.
Gaudere de bonis Dei quomodo liceat. 193.a
Gaudium pro læto nuntio. 96.a
Gaudium ſanctorum & gaudium mundi oppoſita. 945.a.b
Generalis propoſitio ex circumſtantijs reſtringēda 771.a
Generatio Chriſti æterna vix à diſcipulis credita 684.a
Generis nobilitas in Ioanne. 15.a
Genethliaci confutantur. 686.e
Gentes diſperſionem vocabant Iudæi 690.d
Gentes ad quas Chriſtus non venit, an peccatum habuerint. 920.d
Gentiles Iudæis peccatores appellati. 327. b ab ingreſſu templi prohibebantur. 827. b. illorum domos ingredi illicitum Iudæis 327. a Gentiles in filios Dei adoptati 416. b. ad Chriſtum accedere cupiunt. 828.b. gentium vocationis myſterium. 893.a
Genuum flexio inter orandum. 320.c
Gladius doloris in prophetia Simeonis quid. 118.b 119.d
Gladij Apoſtolici in paſſione Chriſti quales fuerint 344.a.b
Gloria in excelſis Deo vbi primum ab Angelis decantatum 94.c. explicatur 99.b. 100. 101. qui in eo dicantur homines bonæ voluntatis. 101.b
Gloria Dei & hominum inter ſe pugnant. 595.c. gloriæ humanæ ſtudium fidei & reſipiſcentiæ eſt impedimento. ibid.
Gloriam dare Deo quid in ſcriptura ſignificet. 311.a
Gloriam ſuam quam vocet Chriſtus. 792.c
Glorificatio Chriſti quid. 894. c. glorificatio filij hominis quid ſignificet. 829.a
Grabatus quid 569.c
Græciſmus 42 c. 67.c. 77.d. 81.a
Græcus articulus ſæpè ponitur otioſe apud Ioannem 696.a
Grani in terram caſui ſimilis Chriſti aduentus. 829.d
Gratia pro cumulata mercede & corollario. 306.b. 207.d
Gratiæ plenum eſſe plus eſt quam plenum Spiritu ſancto. 37. c. d. Gratiæ plenus ne o in Maria quæ 38.a. gratiæ & Spiritus ſancti plenitudo in Chriſto & ſanctis longe diuerſa. 426.a
Gratia ſeruit naturæ 377. b. gratiæ & legis antitheſis. 433. c. gratia dicta aqua viua, & quā ob cauſam. 529.a
Gratiæ Dei reſpondendum quid ſit 326. c. poteſt homo ſeſe aliquo modo ad gratiam diſponere ibid. d. ei recipiendæ multum valet noſtra diligentia 566. a. gratiæ Dei voluntas noſtra adiungi debet vt iuſtificemur. 568. d. cum diuina gratia iuſtificationem noſtrā operamur 605.c. an ſine illa aliquid boni poſſimus. 905.a
Gratiam apud aliquem inuenire non vno ſenſu in ſcriptura dicitur. 41.c. 42.a
Grex puſillus dicti à Chriſto diſcipuli, & quæ ex cauſa. 227.a

H

HÆreditatis diuidendæ ratio apud Romanos 203.a.
Hæretici in Mariam quantum ab Angelo eam ſalutante diuerſi 36. c 37. a. non modo ſanctis, ſed Chriſto etiam quantum poſſunt, detrahunt 124.a. puniendi etiam igne 184.c. ſimiles Phariſæis 248.c.d. vulpibus & Herodi ſimiles 249. a. quomodo coarguendi 254. d. omnes ſuperbi maximeq; Caluiniani 391.a. curioſi 443 c. eorū cæcitas eiuſque cauſa 378. a. hæreticis omnibus ſuæ quædam preces 207.a. ab hæreticis miracula iure petimus 475.c.d. ſibi nō conſtant 487.c. d. iure maiore in odio apud Catholicos quam Gentiles. 527.a. Gentilibus & Mahumetanis periculoſiores ibid. c. toti in ſenſibus defixi 529 d. Samaritanis arrogantiores 536.a. ſancta irridere ſoliti 532.c. Eccleſiæ doctrinam dum oppugnant illuſtrantes 570. d. ſcripturis glorianter in veros eius ſenſus ingredi non poſſunt 593, c. multi gloriæ & gratiæ humanæ ſtudio in hæreſi pertinaciter manent 595. c. ſcripturam ſuis affectibus ſeruire cogunt 838. d. hæretici noſtri temporis Manichæi ſunt. 905.a
Hæretici noſtri temporis refelluntur in dogmatibus de gratiæ plenitudine in Maria virgine 37.c.d.e. quam Eua æquant 39. c. de voto virginitatis, & coniugio eiuſdem 47.c.d. de titulo Reginæ mundi Mariæ tributo 54.b.c. de abſolutione peccatorum à ſacerdotibus in ſacramento pœnitentiæ 172. d. e. de fide ſola iuſtificante ibi. & 373. 374. tota. 416.c. 417.c. 420 a. 500.c.d.e. 501. 502. totis. de iuſtificatione 285.c. d. de libertate arbitrij in iuſtificatione 418. a. de iuſtitia imputatiua 446.c. de libero arbitrio 263. a. quod etiam Chriſto tollunt 129. b. tollunt peccatori 623. b. de Monachorum vita 201.a.b. de meritis & prædeſtinatione 227. d. de timore ſeruili 266 c. de meritis & ſuffragijs ſanctorum 282. c. 062.b. de purgatorio 306. a. b. de ſcripturarum facilitate 369. b.c. de licentia earum legendarum 301.a. de ſola earum auctoritate in rebus fidei 300.d.e. de traditionibus 535.b. de adoratione Dei ſola fide 539.c. de faſcijs Chriſti, j, infantia 92.d.e. de ſalutata Maria ab Angelo non in penetrali 35. d.e. in expoſitione & verſione ſcripturæ 33.e. 37.a. 39.b.c.d. 129.d. 165.b.a

172. d. e. 561. e. 487. b. 515. c. d. 535. a. 621. e. de morte Chriſti. 903. b. c. d. e. de traditionibus. 914. d. 957. a
Hagiographi libri apud Hebræos qui. 368. d
Hebræi quod affirmatione dixerunt, negatione reperiere ſolent 402. a. 442. b. 580. c. ventrem infimam hominis partem appellant. 691. a. hominem pro quodam dicere ſolent. 697. c. 699. [illegible]
Hebraiſmus. 24. d. 42. e. 42. e. 43. c. 48. e. 52. b. 59. a. 60. e. 62. b. 63. a. d. 64. b. 65. a. 66. a. 70. c. 71. d. 72. e. 73. a. 74. a. 75. b. 76. c. 79. c. 80. e. 81. a. b. c. d. 82. a. c. 89. e. 96. c. 102. d. 111. b. 112. c. 121. d. 122. e. 135. d. 150. c. d. 154. b. 156. e. 162. e. 163. e. 182. a. d. 190. c. 225. c. d. 244. b. 268. a. b. 279. d. e. 280. a. 320. d. 320. d. 322. b. 324. a. 330. d. 363. a. 370. e. 372. e. 422. e. 429. d. 466. d. 485. b. 494. a. 504. a. 505. d. 525. b. c. 536. c. 548. c. 558. b. 568. e. 618. d. 626. a. 634. b. 644. d. 648. c. 650. b. 651. a. 658. e. 695. c
Herodes Magnus Antipatri filius. 13. d. hæreticorum typus. 249. a
H [illegible] ex Catena Græca. 842. a
Hincmari liber contra Prædeſtinatianos ex manuſcripto citatus. 963. c
Hodie & dies tertia in ſcriptura quid. 240. c. 267. b. homines dicti terrena appetentes. 221. d. homo dicitur interdum beſtia vitiorum, ſpiritum & quo ſenſu. 528. d
Homicida ab initio Diabolus. 731. c
Hora canonica. 224. hora pro tempore opportuno poſita eſt longo. 536. c. 581. b. 686. d. 948. b. hora noniſſima quid. 581. d
Humilitas tribus modis in ſcriptura accipitur. 61. e. virtus. 156. d. 309. b. 320. b. 321. b. 322. c. 323. a. 484. b. 566. e. humiles Deus exaltat. 679. a
Hyſſopi quid. 469. b. 500. a
Hymnus quibus propriis de rebus. 64. e
Hypocriſis. 317. d.

I.

Iacob puteus. 524. d. fons appellatus. ibid. e. domus Iacob in qua regnaturus dicitur Chriſtus quid ſit. 44. d. e
Iacobi Euangelium apocryphum. 35. e
Idiomatum communicatio in myſterio incarnationis. 422. b. 498. d. e
Ieiunia meritoria apud Deum. 27. a. ieiunium magno pretio Phariſæis. 322. a. etiam religionis cultus eſt. 122. a
Ieroſolyma quo ſenſu interdum à Iudæa diſtinguatur. 706. d. e
Ieſus magnus ab angelo appellatus. 43. a. quaeritur propter Ieſum. 604. d. e
Ignis inferni corporeus. 293. b. c. 516. d. eo anima torquentur. 296. d. eodem res aduerſæ deſignantur. 234. c
Imago Dei in hominibus duplex. 263. b. c
Impotentia alia naturalis alia moralis. 46. e. moralis item duplex. 47. a
Impudicæ mulieres peccatrices appellari ſolitæ. 166. d
In, pro cum ſumitur. 839. d
Incarnationis Chriſti ſummaria doctrina. 422. tota. circa eam aliquot hæreticorum errores. 420. e. 421. a. exemplum duarum naturarum & vnius perſonæ Chriſti in verbo noſtro vocali. 422. e. verbum quomodo caro factum. ibidem. d. e. vna Chriſti perſona, natura duæ. 498. d. Chriſtus non venturus ſi homines non peccaſſent. 502.
Incenſum in ſancto ſanctorum. 20. d. incenſi altare. ibid. & 22. d
Inconſtantia propoſiti in iis, qui maxime feruentes videbantur. 589. b. inconſtantis animi indicium. ibid.
Increpari poſſunt etiam vacantes culpa. 184. a
Inducere apud Hebræos quid ſignificet. 572. e
Indurare homines quomodo dicatur Deus. 844. d
Infantes ad Chriſtum per baptiſmum accedunt ab eoque illuminantur. 442. d. e. infantium non baptizatorum pœna. 490. a
Inferorum certa ſupplicia. 298. e. 299. a. ignis qualis. 293. b. 510. d
Infideles ipſi non viuunt ſine fide. 597. a. Qui Chriſto non credunt quia nullam de eo notitiam habuerunt, excuſari videntur. 615. c
Ingenita & genitus nomina contra Arianos. 385. a
Ingratitudo. 311. e. b
Ingredi & egredi id eſt verſari. 771. a
Initium in ſcriptura quid ſignificare ſoleat. 589. d. appellatur in ſcriptura mundi origo. 751. b
Inſpirationes bonæ Angeli ſunt. 16. c. iis ſedulo obtemperandum. 22. a. 268. e
Inſtitutionis bonæ à pueritia vtilitas. 266. b
Inſufflatione in Apoſtolos Chriſtus. 993. c
Inuitas bonos quos oppugnant, iiuſtrant. 570. d
Inuiſibilem ſe fecit Chriſtus. 744. b. 07. a
Ioannes baptiſta celebratus à Luca initio Euangelii & quam ob cauſam. 14. a. b cur eius parentes. 14. e. e. eius parentes ex ſacerdotali genere. ibid. a. cur etiam mater eiuſque nobilitas indicata. 14. e. 15. a. laudantur a moribus. 15. e. quo tempore prædicare cœperit. 122. [illegible] eius prædicationis fructus. 139. a. Meſſias eſſe non poterat. 141. d. propheticeo ſpiritu cogitationes nouerat. 142. b. Maior ceteris hominibus, minor Chriſto. 408. d. quomodo propheta, quomodo minime. 443. b. eius humanitas. 442. d. Lucifer ante Chriſtum ſolem. 408. c. 612. b. [illegible] ibid. d. quare dictus lucerna ardens & lucens. 586. c. d. eius nomen diuinitus impoſitum. 25. e. ab euentu nomen accepit. 21. b. idem vox recte appellatus. 72. e. linguam patris ſoluit. ibi. b. certam orandi formulam diſcipulis ſuis præſcripſit. 205. e. eius exultatio, & orationis viſus in vtero. 57. c. vita. 82. d. e. in eo ſpiritum, & virtus Eliæ. 27. d. e. Natiuitas eius Catholicis religioſe læta eſt. 25. a
Ioannes Euangeliſta ſolus Chriſtum verbum vocat 11. e. præcipuus inter Euangeliſtas. 377. c. patre Zebedæo natus. ibid. matre Salome. 378. c. patria Bethſaida. d. frater Iacobi maioris. ibi. c. ſcripſit quartum Euangelium. 377. a. iuuenis admodum a Chriſto vocatus. 378. d. Virgo permanſit. 379. a. ſingulariter à Chriſto dilectus. ibi. b. non videtur eſſe is, qui in nuptiis in Cana Galilææ ſponſus fuit. 378. d. 379. a. vixit vſque ad 68. annum poſt Chriſti paſſionem. ibid. Aſiam in prouinciis ſortitione prouinciam accepit. 379. c. Epheſiorum Epiſcopus. ibid. d. relegatus in Pathmos, & quo tempore. ibid. ſcripſit Euangelium poſt alios Euangeliſtas, & tres epiſtolas. e. illa ius ex vaſe ſequentes eleſpleno exiit. 380. a. arte piſcator. 378. [illegible] tra Ebionem, & Cerinthum Euangelium ſcripſit. 380. c. Ioannis exordium Euangelicum in Platonicorum libris. 381. quanti illud Chriſtiani facerent & quare. ibid. b. cur per actus ſacros recitari ſoleat in Eccleſia. ibid. c. Ioannes maxime omnium Euangeliſtarum Hebraiſmis delectatus. 648. c. mortuus an ſit. 1033. d.
Ioſeph pater Chriſti in ſcriptura appellatur, & quam ob cauſam. 111. a. 115. a. 456. b. quando mortuus. 463. c. 464. a
Iouiniani error hominem poſt acceptam Baptiſmi gratiam peccare non poſſe refellitur. 572. c
Ira inimicorum cedenda exemplo Chriſti. 523. b. c
Irenæi de Chriſti ætate opinio. 742. e
Iſaias ſublimis & eminens inter prophetas. 377. c. quomodo gloriam Dei videt. 845. a
Iubilæus annus. 149. c
Iudas cum a Chriſto electus eſt, bonus fuit. 663. a. 706. a. b. poſt venditum Chriſtum ſaluus eſſe poterat. 960. e. filius perditionis cur dictus. ibid. verus Apoſtolus erat etiam cum bonus eſſe deſiit, vſque dum Chriſtum proditurus diſceſſit. 664. b. diabolus cur a Chriſto appellatus. ibid. e. 665. a
Iudæa prouincia Syriæ fuit. 88. b. toto dicta patria Chriſti. 554. c
Iudæum fieri quenquam non prohibebant Romani. 828. a
Iudæi Chriſtum cur perſequerentur. 573. e. 574. b. 594. d. 595. d. tres Iudæi creditu difficillima. 585. a. qui eos corrigat Chriſtus. ibid. d. aliquando principes, aliquando plebem dicuntur. 712. d. gentes diſperſionem vocabant. 691. d. nihil terra ſublimius cogitabant. ibid. e. Chriſtum ſimulate ob gloriam Dei, re autem vera humana gloriæ ſtudio perſequebantur. 594. d. 595. d. e ſoliti ſal, ei poi [illegible] recipere. 559. a. in miraculis non quod ſpiritu [illegible] ſed quod carnale erat quærebant. 604. [illegible] hereditaria illius murmuratio. 620. d. Samaritanorum & Gentilium conſuetudine non vtebantur. 526. e. abhorrebant à communicatione cibi, & potus cum iiſdem. 527. b. cur [illegible] orem eis Deus ſui cognitionem dediſſet, quam illis alteri genti. 538. c. Iudæorum ſtultitiæ [illegible] e. mos in calumniando. 811. d. mendacium ſe liberos dicentium. 724. c. Iudæi nomine Phariſæi, & alii principes ſignificantur. 674. d. Iudæorum dies à primo veſpere ad alterum [illegible] 852. d
Iudicare ſecundum faciem quid ſit. 783. c. iudicare idem [illegible] quod teſtari. 711. a. quod condemnare. [illegible] 510. e. iudicandi poteſtas filii Dei à Patre data quando, & quomodo. 578. d. e
Iudicium in bonam & malam partem. 834. d. iudicium Dei prouidentia. 762. e. iudicii dies Chriſtum verum Deum eſſe oſtendet 461. b. iudicandi omnes homines. 504. c. iudicii diuini, & humani diuerſitas. 286. b
Iuſtificatio non ex ſola fide. 173. a. 420. a. 500. c. 501. 504. 495. [illegible] a. 609 d. e. 610. e. 605. c. 609. d. 891. e. interna & vera. 286. d. ipſius initium ex Deo. 538. d. iuſtificatio quomodo fidei tribuatur. 173. c. cur? 174. b. quid nos ad eam conferamus. 925. b. c. d. iuſtificationes quomodo diſtinguantur à mandatis. 16. b. e. ad iuſtificationem [illegible] eſt voluntate noſtra cum gratia Dei. 508. d
Iuſtificandi verbum quid ſignificet. 285. c. 324. a. iuſtificari alius verbum [illegible] naſci ex Deo, natus animo. 420. a. iuſtificandi verbum vario ſenſu in ſcriptura ponitur. 165. b.
Iuſtitia imputatiua Caluini [illegible] 10. a. refellitur. 16. tota. iuſtitia non impediunt venialibus peccatis. 18. a. iuſtitia Dei peccatores non re-

pp iſcantes. 242.b
Iuſtum eſſe ente Deum quid ſit. 16. a. iuſti filÿ Dei, natu maiores; peccatores, fideles tamen, filÿ natu minores. 262.c

L

LAchryma peccatorũ. 167.d. lacrymas Chriſtus cur effuderit. 812.e. lacrymis nulla efficacior eſt oratio. 808.a
Lapidãdi ut blaſphemi. 744.a. adulteri. 704.c
Λατρεύειν in ſacris literis vſus. 122.b
Legis & Euangelÿ oppoſitio. 79.b.c.d. diſcrimen. 625.e
Legiſperiti quo ſenſu dicti à Chriſto clauem ſcientiæ tollere. 218.a
Leontÿ presbyteri teſtimonium ex m.ſ. Catena Græca. 686.a
Leuitæ alÿ ſacerdotes, alÿ adminiſtri. 14.a. ſoli de familia Aaron ſacerdotes ibid. horum ipſorum 24. familiæ ibid. b. vnicuique familiæ ſuum templo miniſtrandi ordo, ac tempus. ibi. c
Lex Dei impoſſibilis Caluino. 15.e. poſſibilis. ibi. 17.a
Lex pro veteri teſtamento. 121.e.787.b
Liber in Apocalypſi ſeptem ſigillis ſignatus prophetias deſignabat veteris teſtamenti. 607.c
Liber vitæ, in quo homines duobus modis ſcribũtur 193.e
Liberum arbitrium peccato non amittitur. 263. a.b cõtra Caluinum defenditur. 725.e. 903.e. contra Manichæos. 504.b. in malum per ſe ſolum valet, in bonum non niſi gratia adiutum. 621 b. e. ad ſuſcipiendam fidem opus. 661.a
Lyſanias à Luca commemoratus quis, & vbi Tetrarcha fuerit. 134.
Lotio pedum ante Eucharistiæ ſumptionẽ. 854
Lucas Antiochen⁹. 1.e. arte medicus b. pictor. 3.a elegantius Græcè ſcripſit quam reliqui. 8.d. an Chriſti diſcipulus fuerit ibid. b. Pauli comes. 3.b num primus omnium ſcripſerit. 9.d. à B. Virgine edoctus eſt. 11. a. ſcripſit Euangelium & Apoſtolorum acta. 3.c. vterq; vnus ex duobus Chriſti diſcipulis euntibus Emmaunteme ibid. d. vbi mortuus. ibid. qua ætate ibid. cur in ſcribendo Euangelio præfatione vſus ſit. 7.a. quo ordine in eo vſus. 11. cur hyſterico ſtilo ab Ambroſio ſcripſiſſe dicatur. ibid. d. Theophilo certo homini Euãgelium ſuum ſcripſit. 12.e. quæ fuerit eius rei cauſa. 13. a. cur Euangelium, & acta eidem ſcribens tamen libris diſtinxerit ibid. à templo & ſacerdotio Euangeliũ exorſus in templo definit. 374.d
Lutherani refelluntur. 641.d. 642.d
Lux diuinitatem declarat. 8 b. pro Deo. 279.d. lux Hebræis dicitur omnis res proſpera. 81.d

M

MAcedoniani refelluntur. 130.e. 399. c. d 437.a. 887.d. e
Magdalena. 177. b. dæmonia ex ea eiecta quid. ibid. c. an ſæpius vnxerit Chriſtum. 535. c. an triplex. 533.c
Magiſtratus ſiue Eccleſiaſtici, ſiue ciuiles non eo ipſo priuantur officio, quòd peccatores ſunt. 664.d
Magnalia. 63.a
Magnificat canticum Virginis partim prophetia. partim hymnus. 60. 62.d.e. 64.a. 65.a. magnificandi verbum quid ſignificet. 867.e
Maledictionis Deus auctor non eſt. 516.c
Mali cur bonis ditiores. 223.c
Mammon, aut mammona quid. 280.e. mammonæ iniquitatis. ibid.
Mandata, & iuſtificationes quid differant. 16.b. c. ſine caritate ſeruari nequeunt. 886.e
Mandatorum obſeruatio cauſa meritoria vitæ æternæ. 950.d
Manichæi refelluntur. 296.b. 303 e. 389.e. 401.b. c. 410.a. 414.d. 536.c. 594.a. Manichæorum, & Marcioniſtarum error refellitur de Deo veteris & noui teſtamenti. 550.e. 793.a.b
Manſiones in cælo impares. 877.b
Manus Chriſti eius potentia 793.b. manus domini in ſcripturis quid ſignificet. 73. b. c. manuũ eleuatio in orando ſancta & ſolennis ceremonia. 373.d
Marcion ſcripturæ abuſus refellitur. 365.b
Marcioniſtæ refutantur. 211. a. 303. e. 668. b. 739.e.b
Mare, ſinus lacus. 63.e. trãs mare quæ loca à Iudæis dicerentur 603.b
Maria ſoror Lazari quæ fuerit. 534.e
Maria virgo domi in penetrali ab angelo ſalutata. 35.a. 45.a. plena gratia. 36. a.e. quomodo. 38.d. 38. eius, & Euæ antitheſis. 39.e. maioris gratiæ fit, quòd Deo grata, quam quod Dei mater ſit. 38.b. benedicta in mulieribus. 39. b.c. angelorum colloquÿs aſſueta. 40.e. 41.a angelica in ea puritas, & quomodo. 41.b. eius humilitas ibid. Lucam de multis docuit. 11.a. virgo manens peperit. 26.c. 43.a. credidit angelo nuncianti. 45.e. virginitatem vouit. 47. e. quo tempore ibid. c. Θεοτόκος. 51.d. iure appellatur regina mundi. 54.b.c. eius obedientia & humilitas. ibi. a. prophetia. 60.b. ita vxor, vt & virgo. 92.c. non fuit ei prægnanti grauis vterus. ibi. e. nec locum, nec diem ſui partus ignorauit ibid. ſine ruptura corporis, & ſine dolore peperit. 91.c. ſine vlla obſtetricis ope. ibi. eius paupertas. ibi. e. Bethlehem pedes it, non aſino vecta. 90.e. virgo poſt partum. 107. 108. tota eius Chriſto patiente conſtantia, & fides. 118. d. quid fuerit gladius animam eius pertranſiens. 119 d. eius pietas in adeundo tẽplo. 125. a. modeſtia. 128.e. fides, & diligentia in obſeruandis Chriſti myſterÿs. 130.e. beatior, quòd mente, quàm quod corpore Chriſtum conceperit. 212. a. caritas. 466.a. b. expers omnis culpa. ibi. b. ſimulatè à Chriſto reprehẽſa. 467.b. mulier certa ſemper aliqua ratione ab eo interdum appellata. 467. d. propheticum ſpiritum habuit. 468 e
Martha maior natu Maria ſorore ſua. 199.d.e
S. Martini oſſa hæretici in flumen præcipitarunt. 968 b.
Martyres non dedere, ſed accepere coronas. 773 c. eorum ſanguis ſemen eſt. 191.a
Matrimonium ex lege diuina, & naturali. 380.a. de mendacio error Caſſiani. 358.a
Menſæ aſſideritne, an recubuerit Chriſtus. 568.b
Merces propriè vita æterna. 514.d
Μερὶς pars in ſacris literis quid propriè ſignificet. 203.a
Merita & prædeſtinatio. 227. d. merita noſtra. 282.c. non ſemper ſanctorum ſuffragia. ibid.
De merito contra Caluinum. 303.e
Mercenarius à paſtore quid differat. 775 a. mercenarÿ in Eccleſia qui. 267.a
Meſſaliani hæretici qui, & Euchetæ, refelluntur. 606.d
Meſſias propriè dictus Chriſtus domini. 212.c. meſſiæ proprium epitheton fuit, qui venturus eſt, ὁ ἐρχόμενος. 429.b. 600.d. Meſſiam Iudæi communi errore credebant fore Regem temporalẽ. 631.a. b. c. 221.e. Meſſiam ſe eſſe mentiti ſunt nonnulli ſub Chriſti tempora. 505. a. de Meſſia venturo loci illuſtriores in ſcriptura. 456.b
Meſſis in Palæſtina menſe Maio. 548.a
Metatheſis caſus. 67.a. 78. b. c
Metreta quod genus menſuræ. 469.c
Militare Chriſtiano homini licitum. 141.a
Militum vita. 140.e
Miracula apud incredulos nõ facit Chriſtus. 151.b cur Nazareth nulla. ibi. b. multa cur prætermiſerit Ioannes. 1034. a. aliter Chriſtus, aliter prophetæ & alÿ fecerunt. 163. b.c. 472. e. a cure ab hæreticis petimus. 475.c.d. eorum ſanis ſpectantium fides. 474. a. 151.e. eorum fides Caluiniſtica. 352.e. in eis Chriſti diuinitas elucebat. 486.e. in eis naturæ leges requirendæ non ſunt. 558. a. Deus agit contra omnium hominum opinionem. 565. d. in ÿs contrarÿs rebus vtitur Chriſtus. 751.a
Miſericordia. 158 e. 162.e. 216.b. 217.b
Miſsi extraordinariè à Deo miracula facere ſolent. 475.c. Chriſtus à Patre quomodo miſſus. 516.d.e. Prophetæ & Ioannes quomodo miſsi. ibid.
Mitti vnam perſonam ab alia eſt ab ea procedere. 931.e
Monachorum vita minimè otioſa. 201b
Montaniſtæ Chriſtum negabant veram carnem habuiſſe vereq; fuiſſe filium Mariæ. 465. c. refelluntur. ibid. & 895.c
Moralis ſenſus qui maximè probandus. 1015.c
Morbi corporis interdum a dæmonibus immittuntur. 245. c. ſæpe propter peccata à Deo immittuntur. 572.b
Morbis affligi homines quatuor ob cauſas ſolent. 748.e
Mors appellata tenebræ. 405.d. 840.d. Mors Chriſti an pro omnibus obita. 963.d. Mors duplex corporis & animæ. 538. a. 619.c. 628.c. mors animæ quæ dicatur. 630. e. mors corporis duplex. 631.a
Mortui viuis an appareant. 892.e. eorum corpora vnguntur. 539.e. mortuos Eccleſiæ ſuffragia iuuant. 320 b.
Moyſes libellum repudÿ permiſit. 380.b. non fuit legiſlator, ſed miniſter legiſlatoris. 434.e. diuinam eſſentiam non vidit in hac vita. 436.b. Iudæos in iudicio accuſabit, quod Chriſto non crediderint. 595.e
Moyſes & prophetæ pro toto veteri teſtamento. 300.d. 456.a. cur alioqui Moyſes à cæteris prophetis diſtinguatur. ibid.
Mulieris nomen ſexum non corruptionem ſignificat. 665.e
Mulieres ſanctæ ſæpè ſteriles. 19.b. 34. e. per viros docendæ. 533.d
Mulieri licet infidelem maritum dimittere, vt Chriſtum ſequatur. 178.a
Mundus per tenebras deſignatus. 279. d. mundus pro tota creatarum rerũ vniuerſitate. 414.d. pro hominibus mundana ſapientibus. ibi. e. 672.b. 932. a. pro omnibus hominibus ibidem. mundi finem quæ præceſſura ſint. 481.b. mundi creatio initium abſolutè dicitur. 731.b. mũdi nomine gentes omnes intelliguntur. 806.a
Myſteria diuina credi nõ poſſunt ſine gratia Dei. 833.b

Naſci

N.

NAſci ex Deo, naſci animo, idem quod iuſtifieri. 419.e
Nathanael an idem qui Bartholomæus Apoſtolus. 458.b.d. verus Iſraëlita quo ſenſu dictus. 430.d
Natura iuuit gratia. 377.b
Neſtorij hæreſis refellitur. 43.e. 51.d.e
Nicephorus qua fide dignus. 3.b
Nicodemus Phariſæus, & princeps Iudæorum in Chriſtum credidit, non tamen publicè. 698.a. cur ita? ibid.
Nicodemos habere apud hoſtes Eccleſia, & Chriſto quomodo vtile ſit: & an Nicodemis ipſis tales eſſe conueniat. 699.a
Niſi, pro ſed frequens in ſcriptura. 573.e.574.e. pro eodem ſumitur. 904.b
Nobilitas generis etiam in ſacerdotibus ſuum aliquod momentum habet. 15.c
Noctis vigiliæ tū militares, tum poſteritiæ. 49.a
Nomen potentiam, & auxilium ſignificat. 965.b. pro gloria ponitur. 962.c
Nomina à Deo variis impoſita aut mutata. 25.d.e. quibuſdam impoſita ante ortum. ibid. pueris Hebræis impoſita in circuncisione. 70.d. quam ob cauſam. ibid. e. parentum aut cognatorum filiis apud Iudæos plerunque. ibid. primis tamen ſeculis impoſita ex euentu. ibid. & 71.a. nominum impoſitio dominij argumentum. 70.d. ſancti à Deo nomen accipiunt. 71.e. apud Iudæos nomina imponebant filiis aliquando patres, aliquando matres. 42.e
Non ponitur pro non ſolum. 677.e
Nos pronomen non perſonam, ſed genus interdū declarat. 538.b
Noua Hebr. dicuntur quæ præſtantiſſima. 872.c
Nouatianorum in pœnitentes aſperitas. 502.e. refellitur. 503.e.572.c
Numeri cardinalis exprimendi in ſcriptura vſus. 189.b
Nunc aduerſatiuæ dictionis vim habent. 215.e
Nuptiæ noctu celebrari ſolitæ. 229.e. nuptiæ Chriſti & agni. 230.b. nuptiis cur interfuerit Chriſtus. 464.b

O.

OBedientia. 155.e. 1009.b. obedientiæ exemplum. 90.e.753.d
Obliuiſci Deus quando dicatur. 67.d
Obumbrare quid ſignificet. 48.d.49.b
Oculi clauſi, aut aperti eſſe quo ſenſu interdum dicuntur in ſcriptura. 361.c.d.
Omnis in ſcriptura non ſemper vniuerſaliter accipiendum. 137.a
Operibus an iuſtificemur. 15.d. opera Dei voces eius ſunt. 592.b. operari cibum quid ſignificet. 605.a.b. operamur etiā nos cum Dei gratia iuſtificationem noſtram. ibid. c. opera bona ſunt cibus in vitam æternam permanens. ibid. c.d. opera bona tranſeunt actu, manent fructu & effectu. ibid.e
Optime epithetum Præſidis prouinciæ. 12.b
Oratio pars eſt religionis. 206.d. Orationis vis atque fructus. 207.d. in ea perſeuerandū. ibid. eidem ſedulò inſtandum. 208.b.209.d.e. orationes publicæ, & priuatæ Deo offerendæ. 223.e. oratio aſſidua omnia à Deo impetrat. 315.e. orandum ſemper quo ſenſu. 316.e. oratio multa ſi le fieri debet. 320.a. orare flexis genibꝰ Iudæis & Chriſtianis ſolenne. ib.c. orantes in tēplo Iudæi oculos in arcam tollebant. ibi.e. orare manibus in cœlū eleuatis ſancta & ſolennis ceremonia. 373.e. orationes noſtras Deus corrigit. 558.d. orādi arte capitur Deus. 802.a. cur oculis in cœlum ſublatis Chriſtus orauerit. 814.a. orauerit ne pro omnibus. 963.d
Orientalium mos oblongis vti veſtibus. 228.c. itē præcingi ad iter aut miniſterium. ibid.
Origenes caute legendus. 392.b.395.b. ſanet Arianis. ibi. quaſi Arianorum, & Eunominorū pater. 398.b. eius error animas ante corpora fuiſſe. 412.a
Originali peccato infantes omnes obſtricti naſcuntur. 489.e. originale peccatū cauſa mortis. 749.d
Oſculum pacis ſalutationis cauſa. 171.a.
Oſtendere pro facere ac dare. 577.b. oſtendere bona quid ſit. 786.b
Oſtium ouilis & paſtor Chriſtus. 766.d
Ouile vnum, & vnus paſtor. 777.d. ouem eſſe Chriſti quid ſit. 782.c
ὄξος nomen in ſcriptura. 261.d

P.

PAnis vitæ pro ipſa humanitate Chriſti. 613.b. panis pro rebus omnibus ad vitā neceſſariis. 604.d
Parabola ſatis eſt ſi veriſimilia contineat. 294.e.b. ex rebus vſitatis eſt. 231.a. partes ſingulæ nō ſubtiliter exploranda. ibid. 298.e.230.e.271.e. non omnes partes accōmodanda. 769.c.907.e. parabolis intelligendis regula. 195.d
Paracleti nomen de Filio dictum. 382.a
Parentes etiā laudari oportet in viris claris. 14.a. parentum ob peccata filij moriuntur. 748.b
Παρρησία quid 669.d
Partem habere cum aliquo quid. 862.b.c
Paſcere idem valet, quod regere. 1023.a
Paſcha Chriſtus quater poſt baptiſmum celebrauit. 462.c.463.a
Paſcha feſtum religione ſolenne inter Iudæos. 555.d.126.d
Paſcha pro totis ſeptem diebus azymorum. 481.c
Paſſio Chriſti dicta baptiſmus. 235.b. quæ ex cauſa. ibid. Paſſionis tempus Chriſtus horam ſuā vocare ſolet. 467.d. Paſſione Chriſti ſaluti ſumus. 499.d
Paſſionis Chriſti & reſurrectionis fructus. 369.e
Paſtori fugere quatenus liceat. 775.a. paſtorem verum deſcribis Chriſtus. 765.d. paſtorum Eccleſiæ munus. 156.c.244.c.
Patientia Chriſti. 614.6. patientiæ exemplum. 567.b.
Paterfamilias bonus non eſt, qui totam familiam ad finem non adducit. 559.e. Catholicis ſerui Hæretici non habendi. 560.a
Patris, & Filij æqualitas in diuinis. 394.b
Patres omnes Patriarchæ dicti & quomodo. 66.e. Patrum conſenſum repudiare temerarium. 638.c.639.a
Pauli Samoſateni error. 583.a
Paupertas Chriſti & Mariæ. 91.e.92.d.93.b. Chriſti. 98.e.526.c. Mariæ & Ioſeph. 109.b
Pauperes, à quibus ſubleuati erunt, cœlum recipient, & quomodo. 282.c. ſacculi ſunt, qui nō veteraſcunt. 228.b. pauperum ventres ſatis ampla horrea. 224.b.c
Pax dicitur ſalutatio, & benedictio. 896. pax tecū vſitata Iudæis ſalutatio. 364.a. pacis nomine Hebræi felicem rerum ſtatum ſignificāt. 82.c. in pace mori in ſacris litteris quid. 113.c
Peccat grauius, qui iterum peccat. 572.b
Peccati ſeruitus miſera. 725.a.b. Peccati culpa momento remittitur; pœna creſcente caritate minuitur. 172.c. Peccata remittendi poteſtatem dat Chriſtus. 993.a. Peccatis omnibus an caruerint parentes Ioannis. 17.c
Peccator odit remedia peccati. 506.a
Peccatorem cui ſimilem hæretici noſtri temporis faciant. 623.b. cui olim Pelagiani. ibidem. cui Eccleſia. ibid.c
Peccatores appellati debitores phraſi Chaldaica. 241.d. patientis Dei in iis expectandis. 242.a. 243.b. peccatores ad pœnitentiam Chriſtus inuitat. 246.a. ad ſalutem excitandi. 568.d. an eos exaudiat Deus. 758.e. ad Chriſtum vacui venire non debent. 167.a. peccatorum lacrymæ. ibi. c. eorum reſipiſcentia. 267.c. eos Deus lætus excipit. 259.c.269.a.
Peccare in cœlum quid? 267.e
Peccatorum confeſſio. 505.b.c. eorundem remiſſio in Eccleſia contra hæreticos. 172.d. eorundem remiſſio & caritas ſibi inuicem cauſa. 169.d.e. peccatorum remiſſio paſſionis Chriſti, & reſurrectionis fructus. 369.e. peccatorum agnitio bonis propria, contrarium improbis, & vtrorumque exempla. 535.a.b.c
Peccatrices appellari ſolitæ mulieres impudicæ. 167.e
Pectoris tunſio ſancta, & antiqua ceremonia. 322.d.
Pedum lotio. 167.e.170.d
Pelagiani refutati. 268.e. nimium tribuentes libero arbitrio. 623.c. eorundem error de originali peccato. 748.d. eorumdem error. 411.d. de baptiſmo & regno Dei. 489.e.
Pentecoſte ſolemnis dies feſtus Iudæis. 561.d.
Perditionis filius Iudas. 966.e
Peregrinorum pedes loti. 170.e
Pericula non adeunda temere. 523.b.c
Perſequutiones tentationes dictæ, & quare. 330.b
Perſonarum acceptio non eſt apud Deum. 416.a
Perſonam accipere in iudicio quid ſit. 683.c
Perſona Filij in Trinitate diſtincta à perſona Patris. 393.b.
Perſonarum diſtinctio contra Sabellianos. 712.c. perſonarum circumſtantia fidem auget hiſtoriæ. 13.e
Petrus in cōmuni Apoſtolorū cauſa ſolus reſpondet 661.c.d. Apoſtolorum caput. 333. Negando fidem non perdidit. ibid. eiuſdem etiam & ſucceſſorum illius eſt fratres in fide firmare. 334. factum in Ananiam. 114.e. primatus probatur. 1023.b.1024.c. eum Romæ fuiſſe. 1026.c. an crucifixus ſit. 1129.b
Phariſæi in opinione apud populum. 221.a. mixti vbique Iudæis. 248.a.b. eorum ſecta Ieroſolymis imprimis potens 523.b. eorum auctoritas quanta. 846.a. ficta ſanctitas. 246.d. in Chriſtum malitia. 248.d. iis ſimiles Hæretici ibi.e. eorum principes multi. 253.e. non erant idonei verbi dei auditores 284.e. eorum & principum ſacerdotum contra Chriſtum conſpiratio. 688.e. in ipſis & ipſorum miniſtris quis animus & affectus ad Chriſtum comprehendendum. 696.c.d.e. iis duæ præcipuè virtutes in pretio, ieiuniū, & decimarū ſolutio. 322.a
Philoſophi Gentiles Euāgelio præpararunt. 551.d. Philoſophia pedagogus Gentilium. ibid.

Pietas, & reuerentia erga parentes. 130.a
Ad piſcationem Apoſtoli cur redierint.1008.a.myſticè quid ſit. 1012.a
Pleni dierum in ſcriptura,qui. 113.b
Plenitudo gratiæ, & Spiritus ſancti in Chriſto, & ſanctis longè diuerſa. 426.e
πληροφορεῖν in ſcriptura quid. 10.a
Pœnitentia iuſtificat poſt baptiſmum.420.a.eadem peccatoribus neceſſaria. 240. b. c. pœnitentia Sacramentum.172.d. pœnitentibus nō neganda venia.503.e.572.c.pœnitentes olim cum Catechumenis. 268.d
Pontificis Romani fides non deficit.341.c. eius auctoritas in aliis in fide firmandis. 334.d
Pontius Pilatus quotus Præſes Iudæorum. 134.d
Porphyrij obiectio in Chriſtum. 672.c
Portare in ſcriptura interdum idem quod ducere. 289.e
Portis vrbium apud Iudæos forum impoſitum. 162.a.non poſſe idem valet,quod nolle.661.a. 730.a.844.a
Poſſidere in ſcriptura pro gignere. 389.d
Præcepta intelligenda, accommodatè ad perſonas quib.dantur. 641. a.b.non ſolùm præcepta in noſtra ſunt poteſtate, ſed alia etiam. 308.b
Præceptorum obſeruationi certa in cœlo merces. 306.e
Præcingendi veſtem mors, & vſus. 228.c
Prædeſtinatio. 101.d
Prædeſtinatio & merita. 227. d. prædeſtinatio Chriſti.430.a.prædeſtinatio ad gloriam Patri tribuitur.866.c.prædeſtinationis cauſam quæri non vult Auguſtinus. 624.b
Prædeſtinati iidem,qui homines bonæ voluntatis. 101.c. prædeſtinatorum ab aliis diſcrimen. 534.b.d
Prædeſtinatiani hæretici, & eorum error.502.d. 963.b
Prædicator Euangelij. 186.b
Prædicationis Euangelicæ initium ab Hieroſolyma ſumptum.370.d. quam ob cauſam.371.a
Presbyteri diſcipulis ſucceſſerunt. 190.b
Præſens pro futuro ſumptum.372.b. 428.d.684. a.914.a.pro præterito.374.a.ſæpe non effectū ſed naturam & vim ſignificat.411.d. 446.c. 519.a.
Præſepe Chriſto nato pro cunis. 93. b. myſterium. ibid.c
Præſides prouinciarum optimi appellati. 12.b
Præteritum pro præſenti.169.c.idem pro eodem & futuro. 908.e
Primogenitus, & vnigenitus idem interdū.91.a
Primogenita Deo conſecrata. 106.e
Princeps mundi quomodo ſit eiectus. 838.a
Principes inter Iudæos qui dicerentur. 485.b
Principum, & doctorum auctoritas in cauſa fidei, & religionis. 698.c
Principium in ſcriptura quid ſoleat ſignificare. 389.a.d
Priſcillianiſtæ omnia fato ſubiiciebant. 468.c
Pro non cauſam, ſed euentum denotat. 794.a
De proceſſione Spiritus ſancti. 924.a.940.c
Prodigium à ſigno quomodo differat. 557.d
Pronomen nos, interdum non perſonam, ſed genus declarat. 538.b
Prophetia etiam præteritarum eſt rerum. 75.a. prophetia vt impleretur, quomodo Iudæi non crediderunt.842.b.prophetias ſcriptura pronunciare ſolet imperandi modo.337.477.d.
Prophetæ dicti omnes viri ſancti. 755.c. & doctores à Deo miſſi.600.d.164.a. omnes de Chriſto prophetarunt, & quomodo.76. b. de Chriſti regno ſpiritualiter intelligendi. ibid.c. Hieroſolymis occiſi.251.b.ſementem iecerunt Euangelij. 547.e.550.c. ſeminarunt quod Apoſtoli meſſuerunt. 550. a. b. eorum dicta Chriſtum ſpectant. 923.d
Propoſitio generalis ex circumſtantiis reſtringenda.771.a. propoſitiones vniuerſales, quæ coniunctas habent promiſſiones, quomodo intelligendæ. 643.e
Propter præpoſitio vſurpata etiam in cauſa efficiente. 649.a
Propterea euentum, & conſequentiam denotat. 843.b
Prouerbium pro parabola ſumitur. 943. d. prouerbium apud Hebræos.548.a. 587.a.idem inter Hebræos ex meſſe ſumptum. 548.a
Prouidētia Dei.90.c.95.b.226.e.227.a.b. 452.a
Proximi nomine in præcepto caritatis, & parabola Chriſti quis intelligendus. 195.d.e.196.e
Prudentia pro fide. 29.b. humana incredibile eſt. 996.d
Prudentes dicti qui iuſti ac fideles. ibid.
Pſalmi interdum ſub prophetarum libris comprehenſi, interdum ab iis diſtincti. 468.d
Pſalmorum inſcriptio in finem. 318.c
Publicani pro publicis peccatoribus habiti. 327.b publicanorum officium apud Iudæos proprium Gentilium. 327.a
Pueros appellant inferiores, qui ſuperiores.1010.c
Purificationis lex & eius explicatio. 115.vſq. 119.
Purpura Regum, & principum veſtitus. 288.d

Q

QVàm, incrementum vehementiamq́; declarat. 233.e
Quaſi tāquam, ſicut non ſemper ſimilitudinem, ſed aliquando veritatem ſignificans. 424.c
Quærere Hebræis idem, quod velle. 669. e. quærere & non inuenire quid ſit. 871.c
Quia Hebraico more poſitum. 150. c. non tam cauſam interdū quàm ſignum declarat. 592.e
Quia pro quamuis. 615. c. quia & quoniam non cauſam, ſed effectum ſæpe ſignificant. 721. e. 733.a
Quomodo, in rebus fidei non proferendum.635.a

R.

RAphaëlis nomen medicum ſignificat. 565.a
Recenſionis populi à regibus cauſa. 85.e
Recordari Deus quando dicatur. 67.d
Regni cœlorū via recta. 185.d. regnum Dei quod. ibi. 312.e.regnū cœlorū gratis propoſitū.313.a. emitur tamen ibidem. b.quo ſtudio & habitu expectandum. ibid. d. regnum Dei ſpirituale eſt.490.b.313.c. intra nos eſt, quo ſenſu.313. e. regnum Chriſti,quale. 601.d.e
Regum nomina in hiſtoriis notanda.13. d. Reges appellati Chriſti domini. 111.b
Relatiuum ex Hebraiſmo redundat. 956.c
Religio armis defendenda cum opus eſt. 184.c
Remigius Lugdunenſis auctor commentariorū in epiſtolas Pauli qui Ambroſio tribuūtur. 836.c
Reſpici nos à Deo quid ſit. 34.a.b. 61.c
Reſpondere in ſcriptura quid ſignificet. 71.d
Reſtitutio. 328.b.
Reſurrectionis & mortis Chriſti fructus. 369. c. à Iudæis creditu difficilis. 585. a. reſurrectio duplex à peccato & à morte corporis. 619.c. reſurrectio quomodo bonorum propria, & quomodo omnibus communis. ibi. d. & e. Ioannē quæ proprio nomine appellatur. ibidem. d. cur Chriſtus bonos non malos dicatur ſuſcitare. d. reſurrectio futura probatur. 802.d.816.b
Reus iudici non reſpondere in quibus poſſit. 756.e
Romani nunquā Iudæum fieri non prohibebāt. 831.d. Romana Eccleſia fides perpetua. 341.c.
Romanus Pontifex Petri ſucceſſor. 126.a

S

SAbbati nomen requiem ſignificat. 369.e. ſabbati religio apud Iudæos.570.b. ſabbati iter. 373.c. ſabbati ſeruandi lex per circumciſionem non ſoluebatur. 682.d
Sabelliani refutantur. 786.a. 712.c.883.a.893.e
Sacerdotes à Leuitis diſtincti in veteri lege. 439.d ſacerdotum de lepra curatione iudicium.310.a Aaronis poſteri, cæteri Leuitæ miniſtri. 14.a. ſacerdotum familiæ & numera.ib.b.perpetui vſque ad Romanorum tempora. 21.b
Sacramentis ipſis & ritibus externis adoramus Deum, in ſpiritu & veritate.540.b.de ſacramentis Eccleſiaſticis non eſt humana ratione iudicandum.565.e.ſacramentum quænam ceremonia ſit. 994.b
Salomonis porticus. 781.a
Samaria, nomen vrbis & integræ regionis.524. a. recta via à Galilæa in Ieruſalem. 523.d.
Samaritani inter Gentiles à Iudæis numerati. ibid.c.& 527.a. quinque tantum libros Moyſis recipiebant.535.Galilæi aliquando appellati. 239. d. e. 240. a. Galilæis regione diuerſi. 239.c. eorum templum. 183.a
Sanctum ſanctorum templi. 19.d.20.e
Sanctorum ſuffragia. 282.e.662.c. ſancti viri omnes dicti Prophetæ. 164.a. ſanctum cur appellet patrem Chriſtus. 964.e
Sanctificare quomodo ſe ipſum dicatur Chriſtus. 972.a. ſanctificare dicuntur hoſtiæ, quæ offeruntur.971.d. ſanctificari propria dicuntur, qui initiantur in miniſtros ſacri muneris.972. e. ſanctificare, deſtinare ad officium. 787.e. ſanctificare, prædicatorem Euangelij conſtituere. 969.a
Sanguis, adiuncto præſertim nomine carnis, ſignificare ſolet in ſcriptura corruptionem, res & homines carnales.418.e.mortalem & fragilem hominis conditionem. 419.e
Satanas vexandi homines poteſtatem non habet niſi eam prius à Deo petat. 48.b. eiuſdem nomen aliquando proprium, aliquando commune. 664.d
Scenopegia, quodnam feſtum. 669. a. feſtum tabernaculorum ſolennis dies Iudæis. 561.d
Scientiæ clauem tollere, quo ſenſu dicti à Chriſto legiſperiti. 218.a
Scriptura non ex ingenio noſtro & coniecturis corrigenda. 77.e.214. b. loquitur ſæpe iuxta temporis & hominum opinionem.111. d. quomodo intelligenda, quando ea, quæ hominum culpa eueniunt, videtur diuino conſilio tribuere. 116. a.c. ſæpe verba in eodem contextu poſita non eodem modo accipit. 124. d. e. prophetias pronuntiare ſolet imperandi modo.335. eiuſdem auctoritas.300.d.non tamen ea credenda, quæ ſunt ſic in litteris conſignata.ibid.e.non ſua cuique lingua ſine præceptore legenda.301.a. negat interdum quod minus affirmare vult. 193.d. eiuſdem libri ad primatos miſſi. 12. d. mos in declaranda Dei potentia. 65.e. ſcriptura ſacra, verbum Dei appellata. 590.d. littera ſpiritui oppoſita quid ſignificet. ibidem.

ibidem.b.ſcriptura abuti non debemus, vt hæreticos reuincamus. 52.a
Scriptis quàm verbis quare plus credamus. 597.a
Sed pro quia vſurpatum. 927.a
Sedere quid ſignificet in ſcriptura. 82.a. Chriſtus quo ſenſu ſediſſe dicatur in medio doctorum. 127.c.ad dexteram Patris quid. 394.b
Sementis Euangelica facta per Prophetas. 547.d.e.declaratur id magis. 550.a. ſemen pro prole. 1036
Senſus myſticus ſcripturæ idem aliquando cum literali. 566.d. ſenſus literalis ſequendus in expoſitione ſcripturæ. 259.a
Sepelire ſolebant in ſpeluncis Iudæi. 812.c
Septuaginta interpretes an citet Lucas. 2.a
Sermo appellata Chriſti doctrina. 552. b. ſermo Dei id eſt ſacra litera. 592.c.Hebraicè præceptum. 894.a.919.b. Patris doctrina Euangelica. 967.d
Serpentis ænei figura explicata. 445.e. ſerpentes igniti qui dicuntur. 499.e
Seruetus nouus Arianus. 51.e
Serui hæretici Catholicis dominis non retinendi. 500.a
Seuerus Antiochenus contra Genethliacos diſputans citatur. 686.e
Sicera quid. 27.c.d
Si, pro quia vſurpatur. 919.b.ſi, particula cauſalis non conditionalis. 864.d. ſi pro vtinam apud Hebræos. 338.a.b
Sicut non ſignificat ſemper æqualitatē. 973.d
Sic, particula, apud Ioannem quid ſignificet. 595.b.c
Sichar ſeu Sichem vrbs Samariæ multis nominibus celebris. 524.a.b
Signare pro auctoritatem dare. 608.a.ſignum à prodigio quid differt. 557.d
Signi variæ ſignificationes in ſcriptura. 117.a
Simile quod eſt alicui rei, filium eius appellant Hebræi. 279.e
Similiter interdum non imitationem ſed vnitatem naturæ & conſenſum ſignificat. 576.e
Simeon cur electus vt Chriſto teſtificaretur. 110.e plus à Deo recipit, quàm promiſſum ei fuerat. 112.a.114.a. eius admiranda fides. 113.d
Sinus Abrahæ quid. 289.e
Sitire quid. 531.a
Somnus ægris ſanitatis prognoſticum. 597.a.b
Sortitione diuiſa munia ſacerdotibus. 20.c
Spiritus nomen varia ſignificat. 491.b.animam. 492.c.ſpiritum ad menſuram habere quid. 517.a.ſpiritus Euangelicus qualis ſit. 24.b.ſpiritus & animæ vſus & diſcrimē in ſcriptura. 61.a
Spiritus ſanctus, cur promiſſum Patris appellatus 272.c. cur virtus ex alto ibid. e. quibuſdam Catholicis appellatus etiam verbum. 381.e. principium regenerationis in baptiſmo. 488.d aqua viua. 592.c.fons vſque ad cælum ſaliens. 494.d.digitus, virtus Dei. 48.c.Chriſto nondum glorificato quomodo non datus. 694.c.d. 695.a.b. eundem nomine Chriſti mitti quid ſit. 894.e. quomodo dederit Chriſtus 992.e. de eiuſdem proceſſione. 924.a. 940.c. quare ei tribuatur formatio Chriſti in vtero. 48.a. eo repleri quid ſignificet in ſacris literis. 27.a. eo repleri minus quiddam eſt, quàm repleri gratia. 37.c
Stare in ſcriptura quid ſignificet. 320.d.327.e. 363.d
Stabulū vbi Chriſtus natus eſt in vrbe ipſa Bethlehem fuit. 92.a.93.a. quale fuerit ibid. in eo aſinus & bos. 93.e.ij tamen Ioſephi aut Mariæ non fuerunt. ibi.
Sterilitas mulieribus ſemper tribuitur. 19.a.probroſa apud Iudæos. 34. c. quare ſteriles ſanctæ mulieres. 19.b.34.e
Subſtantiua pro adiectiuis & contrà ſæpè in ſcriptura ponuntur. 657.e
Suggillare quid ſignificet. 318.d
Superiorum facta ab inferioribus non diiudicanda. 544.c. eorum obſeruantia. 130.c.eorundē humilitas & moderatio. ibi.
Superborum conſilia. 56.a
Superbia infidelitatis radix. 320.b
Superlatiuus pro comparatiuo Hebraiſm. 919.a
Sycomorus qualis arbor. 326.a
Synagoga conſuetudo. 145. b.c. ſynagogis expelli malum ſummum Iudæorum. 927.a
Synecdoche in ſcripturis frequēs. 85.b.ſynecdoche. 210.a

T

TAbernaculorum feſtum templi aditu ſolenne apud Iudæos. 561.d.octo dies celebrari ſolitum. 691.a. horum primus, & nouiſſimus celebriores. ibi.e
Τελώνιον quid propriè. 250.b
Templum pro tabernaculo poſitum. 21.b.frequētandum Chriſtianis exemplo & fructu Annæ. 122.b.religio. 125.e. templum ter in anno adeundi lex inter Iudæos. ibi. templa adeunda diebus feſtis. ibi.e.ſacrificia Iudæi, niſi in templo Ieroſolymitano Deo offerre non poterant, orare vbiq; poterant. 536.a.eius tres partes erant. 19.c. ter ædificatum. 477.d
Tempus ſuum quid vocat Chriſtus. 671.b.vſq; ad iudicium breue eſt. 140. temporum in verbis differentia interdum confunduntur. 388.c
Tenebræ omnes res aduerſæ. 81.d. duplices in ſcriptura. 114.d. pro morum prauitate. 405.e. pro morte. 405.d.pro afflictionibus. 406.c.pro hominibus malis. 407.b.
Tentari nos patitur Deus, vt probemur, purgemurq;. 340.a.cribrari tentationibus. ibi.b
Tentationes pro perſecutionibus. 330.c.ternarius numerus perfectionem ſignificat. 1027.a.b
Terra pro vtero mulieris in ſcriptura poni ſolet. 49.c. 81.c. terram in Eccleſia qui occupent. 244.c
Tertulliani, vel qui apud eum libri de Trinitate auctor eſt lapſus 52.a.locus Neſtorianæ hæreſis ſuſpectus refellitur. ibi.d
Teſtimoniū duorum hominum verū eſt. 712.a.b
Teſtamenti veteris triplex diuiſio. 368. d.e.noui & veteris idem Deus. 550.e.594.a.739.b locus eius ex mſ. 1030.a
Theodori Heracleenſ. locus ex mſ. Vatic. 983.e. de proceſſione Spiritus. 939.d
Theodorus Mopſ. ſuſpectus auctor in myſterio Trinitatis. 393.b.398.d. damnatus in quinta ſynodo Conſtant. 401.a
Theophilus quis fuerit, ad quem Lucas ſcribit. 12.b
Θεωρεῖν verbū eſt propriè rerum diuinarū. 620.b
Thomas abſens Spiritū ſanctum accepit. 994.d
Thus quotidie in tēplo bis adolebatur. 28.e.29.a
Timor pro religione & reuerentia in ſcriptura. 72.e.163.e. ſeruilis bonus. 266.c. ex conſpectu Angelorum. 23.b.d.
Tonitrua voces Dei. 833.c
Traditio, in ſola Eccleſia veritatis confirmatio eſt. 535.c. traditione hæretici tueri ſe non poſſunt. ibid. traditiones & Eccleſiæ præcepta. 914.c
Tribulationes, tentationes dictæ, & quare. 330.c
Triceſimum ante annum nemini licuit apud Iudæos ſacerdotis, doctoris, aut prophetæ officio fungi. 83.a.131.e
Trinitas ex Iſaia. 146.a.in Trinitate Filius à Patre eſt. 395.e.æqualis Patri. 387.e.394.c. tamen ab eo diſtinctus. 567.a. vnigenitus modo quodam proprio. 425. a.437.d. verus Deus. 395.tota.398. d.æternus.300.d.genitus à Patre.ibi.a. perſona à Patre diſtincta. 393.b.auctoris nomine in Trinitate abſtinendum. ibi.e
Tropitæ Hæretici. ibi.a
Turris Ader, ad quam primùm ab Angelis decantatum eſt Gloria in excelſis. 49.e

V

VAde in pace, modus cum ſalutatione dimittendi. 173.d
Valentiniani refelluntur. 129.d. abuſi numero dierum præſcripto vſque ad circuncïſionem. 70.a.negabant Chriſtum veram carnem habuiſſe. 464. d. alium veteris aliū noui teſtamenti faciebant Deum. 594.a. negant Chriſtum eſſe filium eius Dei, qui mundum condidiſſet. 645.d
Vectigal capitationis. 85.e
Venialia peccata quotidiana dicit Auguſtinus. 17.c
Ventrem Hebræi intimam hominis partem appellant. 693.a
Veritas, & ſpiritus vmbris, & ceremonijs opponuntur. 969.d. dicitur rectitudo & perfectio Hebr. 732.a. & ſtabilitas. 888.c. ſumitur pro impletione figurarū, & promiſſionū. 426.b.c. 427.b.pro cauſæ æquitate. 588.b. pro opere recto apud Hebræos. 505.d.quomodo liberat. 725 d.e.726.a
Veritatis, & legis antitheſis. 434.b.plenus ſolus Chriſtus inter homines. 426.b. quomodo. c. veritatis ſpiritus cur dictus Paracletus. 881.a. veritatem interdum deſiderio veritatis non credimus. 366.c
Verbum Hebræis res quæuis. 10.e.12.e.53.c.102.a. verbi nomen pro filio Dei. 387. a.ſoli filio in Trinitate proprium. 382.e. cur ſic appellatur filius Dei. ibi. c. vſq; 384-387.c. verbi nomen melius in filium Dei conuenit, quàm nomen ſermonis. 386.c. verbum Patri æquale. 394.b. 425. a. quomodo caro factum. 422.c
Verbum Dei non audiendum ſolùm ſed etiam cuſtodiēdū. 212.b.verbi Dei malus auditor. 284. e.puritas, & celeritas. 384.c. efficacitas. 552. b.569. d.e. ſuauitatis, & elegātiæ plenū 150.e
Verſibus Spiritu ſancto afflati Deum in ſcripturis laudare ſolent. 112.c
Vetus teſtamentum appellatum Moyſes, & prophetæ. 340.d.in eo vita æterna doctrina. ib.d.e
Via ad patrem Chriſtus quot modis. 879. a.ad regnum cælorum recta. 185.d
Videre & audire pro eodem accipiuntur. 717.d. pro ſufficienter cognoſcere. 615.c. regnum cælorum propoſſidere. 486. e.vitam æternam, frui vita. 977.d
Vigiliæ noctis militares, & paſtoritiæ, & earum ratio. 94.a
Villicus, & villicare quid. 275.b.c

Vindictam à Deo ſanctos petere, quomodo intelligendum. 318.b
Vinea Domini eſt Eccleſia. 242.a. *eius coloni.* 242.a
Vini abſtinentia. 26.c.27.a
Virginitas minimè ſuſpicioſa eſt. 41.b
Viſio clara, & aperta diuinæ eſſentiæ nulli in hac vita communicata. 436.b
Viſitare, quid in ſcriptura ſignificet. 74.c
Vita appellatur lux. 405.d. *corporis duplex, itēq; animi.* 630.c. *non prorogatur diuitijs.* 222.d. *longam qui ſibi promittunt, ſtulti.* 224.e. 225.a. *cur cum die ac nocte comparetur.* 231.e. *triplex naturalis, moralis, & ſupernaturalis.* 649.c
Vita altera quomodo huic vitæ ex contrario reſpondeat. 297.c. *æterna cibi & potus voluptate, ac ſatietate deſignatur in ſcriptura, & quā ob cauſam.* 331.c. *Filij Patrisq; cognitio.* 956.b. *num in intellectu conſiſtat.* 957.a
Vita dua, actiua & contemplatiua. 204.c
Viuere, pro liberatum eſſe inſtante morte. 558.b
Vmbra mortis apud Hebræos quid. 82.b. *in ſcripturis ſæpè protectionem ſignificat.* 48.e
Vnum, de vnitate poteſtatis, & naturæ. 785.c. *quomodo ſint diſcipuli cum Chriſto.* 965.c
Vnguenta in conuiuijs Orientalium. 167.b
Vocabulum idem eodem loco interdum diuerſo ſenſu ponitur. 483.a. 606.a. 630.b
Vocare multis modis ſolet Chriſtus. 853.e
Vocari pro eſſe in ſcriptura. 43.c.50.e.52.e
Vocationis inconſtantia in ijs, qui maximè feruentes videbantur. 589.c
Vocationi reſpondendum. 544.d.e.546.a
Voce Chriſtus cur vſus ſit in Lazari ſuſcitatione. 814.e. *vocem Deus non habet.* 561.d. *quomodo tamen interdum dicatur vox Dei ibidem. voces Dei tonitrua appellari ſolent.* 833.c
Voluntas Dei antecedens, & conſequens. 963.d. *poſita pro carnali concupiſcentia.* 419.c. *propria, peſſimus conſiliarius.* 586.c
Voluptatum aqua non ſatiat. 530.d
Vt, particula ſæpè non cauſam, ſed euentum & conſequentiam ſignificat. 121.a. 749.a. 763.b. 843.b. 898.a. 867.c. 917.e. *non ſolum euentum, ſed & cauſam apparentem ſignificat.* 967.a
Vterus mulieris terra vocari ſolitus in ſcriptura. 49.c.81.c
Vulgata editio Latina Bibliorum non facile mutanda. 214.a
Vuluam aperire, aut claudere in ſcriptura quid. 107.d. *& matris Chriſtus quo ſenſu aperuiſſe dicatur.* 107.c.108.b

Z

Zacharias pater Ioannis Baptiſtæ, an ſummus ſacerdos fuerit. 20.c. 21.c. *qua forma ei angelus apparuit.* 22.b.29.e.31.a. *qui non mutus ſolum, ſed etiam ſurdus effectus.* 32.c.b. *etiam mutus & ſurdus in officio permanet ſacerdotali.* 33.a. *eius canticum dictum prophetia.* 73.e
Zachæus locuples. 325.d. *diſpoſuit ſe ad gratiam à Chriſto recipiendam.* 326.d. *accepit pluſquā ſperabat. ibid. reſpondit diuinæ gratiæ. ibid. e. videtur fuiſſe Gentilis.* 327.a.

FINIS.

G18886